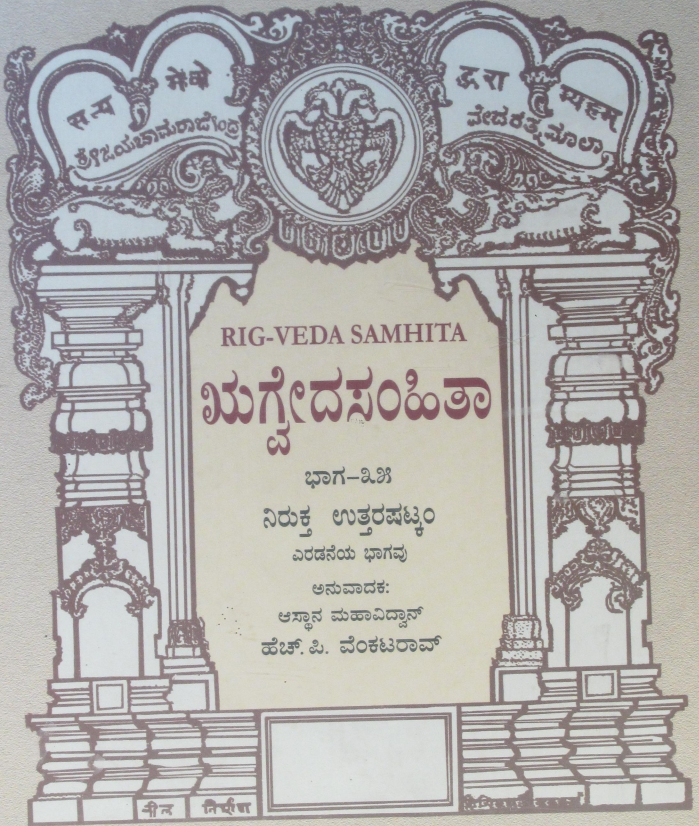

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

RIG-VEDA SAMHITA

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ-೩ನೇ

ನಿರುಕ್ತ ಉತ್ತರಷಟ್ಕಂ

ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವು

ಅನುವಾದಕ:

ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್
ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್

ಶಿವ ದೀಪಿಕಾ

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ
ಬೆಂಗಳೂರು

ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆ

ಭಾಗ ೩೫
ನಿರುಕ್ತ ಉತ್ತರಜಟ್ಟಂ
ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವು

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

RIG-VEDA

ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಷಡಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚೀನವೂ ಆದ
ಯಾಜ್ಞ ಮಹರ್ಷಿ ವಿರಚಿತ

ನಿರುಕ್ತಂ

(ಕರ್ನಾಟಕ ಅರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆಗಳೊಡನೆ)

ಭಾಗ - ೩೫

|| ಉತ್ತರ ಷಟ್ಪಿಂ ||

ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವು

ಅನುವಾದಕರು ಹಾಗೂ ಸಂಪಾದಕರು

ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್

ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ

ಕನ್ನಡ ಭವನ, ಜಿ.ಸಿ. ರಸ್ತೆ, ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦ ೦೦೨

RIG-VEDA SAMHITA : Volume No. 35 Reprint of **RIG-VEDA SAMHITA** (Niruktham)
Translated with Critical Notes By : **Asthan Mahavidwan H.P. Venkata Rao** Published by
K.R. Ramakrishna, IAS, Commissioner, Department of Kannada and Culture, Kannada
Bhavan, J.C. Road, Bengalooru - 560 002.

Pages : xix + 991

Price : Rs. 270/-

© ಈ ಆವೃತ್ತಿಯ ಹಕ್ಕು : ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣ : ೧೯೬೨

ಮರುಮುದ್ರಣ : ೨೦೧೩

ಪುಟಗಳು : ೧೯ + ೯೯೧

ಬೆಲೆ : ರೂ. ೨೭೦/-

ಪ್ರತಿಗಳು : ೧೦೦೦

ಮುಖಪುಟ ವಿನ್ಯಾಸ : ಮಯೂರ

ಮುದ್ರಕರು :

ಮೆ|| ಮಯೂರ ಪ್ರಿಂಟ್ ಆಡ್ಸ್

ನಂ. ೬೯, ಸುಭೇದಾರ್ ಭತ್ತಂ ರೋಡ್

ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦೦೨೦ ದೂ : ೨೩೩೪೨೨೨೪

ಯದುವಂಶಪಯಃಪಾರಾವಾರಸುಧಾಕರರೂ ಸತ್ತಂಜದಾಯವೈಸಿಕವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕರೂ
ಮೈಸೂರು ರೇಶವನ್ನಾಳುವ ಧರ್ಮಪ್ರಭುಗಳೂ ಆದ ಶ್ರೀಮನ್ನಹಾರಾಜ
ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್,
ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ರವರು.

ಪ್ರಕಾಶಕರ ಮಾತು

ಕನ್ನಡ ಓದುಗರಿಗೆ ಸುಲಭ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳು ದೊರಕಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಯು ಹಲವಾರು ಪ್ರಕಟಣಾ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತರುತ್ತಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೇರುಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಟಣಾ ಯೋಜನೆಯೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್ ಎಚ್.ಪಿ.ವೆಂಕಟರಾವ್ ಅವರಿಂದ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಗ್ರಂಥದ ೩೬ ಬೃಹತ್ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಮರುಮುದ್ರಣ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯಡಿ ಈವರೆಗೂ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹೊರತರಲಾಗಿದೆ.

ವೇದಗಳು ಕೇವಲ ತಾತ್ವಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ; ಅವು ಅನುಭಾವದ ಅಪೂರ್ವ ಜ್ಞಾನಕೋಶಗಳು. ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದೇವತಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳು, ತತ್ವಜಿಜ್ಞಾಸೆ, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಚಾರಗಳಿವೆ. ಭಾರತದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಭಾವನೆಗಳು, ಸಮಾಜ ಜೀವನ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹೇಗೆ ಬೆಳೆಯಿತೆಂಬುದರ ಚಿತ್ರಣವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಿಗೆ ಇದು ಒಂದು ಅಮೂಲ್ಯ ಆಕರ ಗ್ರಂಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾನವನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹಾಗೂ ಆಳವಾದ ಚಿಂತನೆಯ ಮೂಲಕ ಹೊಮ್ಮಿದ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೊದಲ ಕಾವ್ಯಕುಸುಮ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆ. ಇದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರೀತಿ ಗೌರವಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಾರೆ 'ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆ'ಯು ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸಿದ ಉತ್ತಮ ಅನುಭಾವ ಕಾವ್ಯ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಯುಗದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾನವ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅರಳಿಸಬಲ್ಲ ವೇದಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಅಗತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತ ಗ್ರಂಥ ಪುನಃಮುದ್ರಣಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ.

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಸಂಪುಟಗಳು ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ದೋಷರಹಿತವಾಗಿ ಹೊರಬರಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮೂಲಕೃತಿಯನ್ನು ಸ್ಕ್ಯಾನ್ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಸ್ಕ್ಯಾನ್ ಮಾಡಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿರುವ ಮಯೂರ ಪ್ರಿಂಟ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಮಾಲೀಕರಾದ ಶ್ರೀ ಬಿ.ಎಲ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಮತ್ತು ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು. ಈ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ಹೊರತರಲು ಸಹಕರಿಸಿದ ಶ್ರೀಮತಿ ದುರ್ಗಾ ಸಿ. ಅವರ್ತಿ, ಜಂಟಿ ನಿರ್ದೇಶಕರು (ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ), ಶ್ರೀಮತಿ ಎನ್. ಶಾಂತಮ್ಮ, ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಅಧಿಕಾರಿ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀ ಹರೀಶ್ ಪ್ರಕಟಣಾ ಶಾಖೆ ಇವರಿಗೆ ನನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು.

ಮಾನವನ ಬೌದ್ಧಿಕ ಮತ್ತು ಆತ್ಮದ ಉನ್ನತಿಗೆ ದಾರಿದೀಪವಾಗಿರುವ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಯುವಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ಪರಿಚಯಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಹಾಗೂ ಸುಲಭ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಒದಗಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಈ ಯೋಜನೆಯ ಆಶಯ. ಈ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯಾಸಕ್ತರು, ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ನಂಬಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಕೃತಿಗಳ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಕನ್ನಡದ ಜನತೆ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂಬ ಆಶಯ ನಮ್ಮದು.

ಬೆಂಗಳೂರು
೨೬-೧೦-೨೦೧೩

ಕೆ.ಆರ್. ರಾಮಕೃಷ್ಣ, ಡಾ.ಆ.ಸಿ.ಐ.
ಆಯುಕ್ತರು
ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ

ಪಿ ಲ ಳೆ

ನಿರುಕ್ತವೆಂಬ ಈ ಗ್ರಂಥವು ವೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದೂ, ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೂ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವೇದಗಳು ಅತಿಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಅವಶ್ಯಕವು. ವೇದಗಳು ಅನೇಕ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ-ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗಿರುವ ಭಾಷೆಯೂ, ವಿಷಯಗಳೂ ಬಹಳ ಕ್ಲಿಷ್ಟವೂ ಈಗಿನ ಎಂದರೆ ಆಧುನಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೂ ಆಮದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಿಗೆ-ಆಧುನಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೂ ಸಹ-ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೦೦೦ ವರ್ಷಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವ ದಲ್ಲಿಯೇ ವೇದಾರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾ ಭಿನ್ನಾ ಯಗಳೂ, ಸಂಶಯಗಳೂ ಉದ್ಭವಿಸಿದುವು ಆ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ, ಬಳಸಲಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೂ ಭಾಷೆಯೂ ಜನರಿಗೆ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಈಚೀಚೆಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯು ದುರವಗಾಹವಾಗುತ್ತ ಬರುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಯಾಸ್ಕರಿಂಬಮಹರ್ಷಿಗಳೂ ವೇದಗಳ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧಕವಾದ ನಿರುಕ್ತವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಈ ಯಾಸ್ಕರಿಗಿಂತ ಹಿಂದೆ ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟೋ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಹರ್ಷಿಗಳೂ ವೇದಪಾರಂಗತರೂ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಹೋಲುವ ಅನೇಕಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಆ ಗ್ರಂಥಗಳು ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಈಗ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪ್ರವಾಗಿವೆ ಎಂದರೆ ದೊರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಯಾಸ್ಕರೇ ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥ ಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿರುಕ್ತ ಗ್ರಂಥದ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ವೇದಾರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ವೆಂಕಟಮಾಧವರೂ, ಸ್ಯಂದಸ್ಯಾಮಿಗಳೂ, ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರೂ ಮತ್ತು ಇತರರೂ ತಮ್ಮ ವೇದಾರ್ಥಸಂಬಂಧವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ (ಯಾಸ್ಕರ) ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಧಾರಣವಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣಗ್ರಂಥವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಈ ನಿರುಕ್ತವು ವೇದಗಳಷ್ಟೇ ಪ್ರಮಾಣ ವೆಂದು ಸರ್ವರಂಬಲೂ ಎಂದರೆ ಪೌರ್ವಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಸಂಸ್ಕೃತ, ಇಂಗ್ಲೀಷ್, ಜರ್ಮನ್, ವೊದಲಾದ ಪ್ರಪಂಚದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಪರಿವರ್ತವಾಗಿ ಸಕಲ ವಿದ್ವಜ್ಜನರ ಮನ್ನಣೆಗೂ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ದೇಶೀಯ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಭಾಷಾಂತರವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಅನೇಕರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿರುಕ್ತ ಗ್ರಂಥದ ಭಾಷೆಯು ಪ್ರಾಚೀನವೂ ಕಠಿಣವೂ ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿರುವವರಲ್ಲಿ, ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು, ದೇವರಾಜುಮಣ್ಣಾ, ಮಾಹೇಶ್ವರ, ಮೊವಲಾದವರು ಮುಖ್ಯರು. ಈ ಗ್ರಂಥವು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಹೋಲುವುದಾದರೂ, ಇದು ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವೇನಲ್ಲ. ವೇದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಮಸ್ತವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಒಳಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವೇದವಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯೂ ಪೂಜ್ಯತೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಮಾಣಗ್ರಂಥವೂ ಆಗುವುದು:

ನಿರುಕ್ತದ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕಾಂಡಗಳೆಂಬ ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ನೈಘಂಟುಕಕಾಂಡ, ಎರಡನೆಯದು ನೈಗಮಕಾಂಡ, ಮೂರನೆಯದು ದ್ವೈವಕಕಾಂಡ. ಗೌ: ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಅಪಾರ ಶಬ್ದದವರಿವಿಗೂ ನೈಘಂಟುಕಕಾಂಡವು. ಈ ಕಾಂಡದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಪೀಠಿಕಾರೂಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮತ್ತು ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆಯಿರುವುವು. ಜಪಾ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಉಲ್ಕಂ ಮುರ್ಛಿತಂ ಎನ್ನುವವರಿವಿಗೂ ಇರುವುದು ನೈಗಮಕಾಂಡವು. ನಿಗಮವೆಂದರೆ ವೇದವು. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಈಗಿನ ಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ (Dictionary) ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ; ಆಗ್ನಿ ಎಂದು ಆರಂಭವಾಗಿ ದೇವಪತ್ನೈಃ ಎಂದು ಮುಗಿಯುವ ಮೂರನೆಯದೇ ದ್ವೈವಕಕಾಂಡವು. ಈ ದ್ವೈವಕಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಉರ್ಜಾಹುತಿ ಎನ್ನುವವರೆಗೆ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು; ವಾಯುವಿನಿಂದ ಭಗದ ವರೆಗಿನ ಶಬ್ದಗಳು ಆಂತರಿಕವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದೇವತೆಗಳ ಗಳ ಹೆಸರುಗಳು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಮೊದಲುಮಾಡಿ ದೇವಪತ್ನಿವರೆಗೆ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಗೌ: ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮೊದಲುಮಾಡಿ ದೇವಪತ್ನೈಃ ಎನ್ನುವವರೆಗಿನ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಏಕರ್ಥವಾಚಿಗಳಾದ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಒಂದು ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಗ್ರಂಥವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ನಿಘಂಟುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಹ ನಿಘಂಟುಗಳಲ್ಲಿ ಅಮರಸಿಂಹ, ವೈಜಯಂತಿ, ಹಲಾಯುದ್ಧ, ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ನಿಘಂಟುಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ ಆದರೆ ಈ ನಿಘಂಟುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಧುನಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ವೇದಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಹವ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗಿಲ್ಲ. ಆಗಿಯೇ ಈ ನಿರುಕ್ತ ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಏಕರ್ಥವಾಚಿಗಳಾದ ಪರ್ಯಾಹ ಶಬ್ದಸಮೂಹಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನೈಘಂಟುಕ ಕಾಂಡ ಅಥವಾ ನಿಘಂಟು ಎಂದುಹೆಸರು ನಿಘಂಟುಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಯೋಗಳಗಳು, ದಿಕ್ಕುಗಳು, ಕಾಲ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಶರೀರದ ಅನುವಾದಗಳು ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಸ್ತುಗಳ ಗುಣಾವಗುಣಗಳೂ ಬಹುಶ್ಚ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ನಿಗಮವೆಂದರೆ ವೇದವು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾಸ್ತು ಆಲ್ಲಲ್ಲಿ ವೇದಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿ ಉದಹರಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಗಮ ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ, ನಾಲ್ಕನೇ ಅಧ್ಯಾಯವಾದ ಈ ಎರಡನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ವಿವರಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಕಾಂಡಕ್ಕೆ ನೈಗಮಕಾಂಡವೆಂದೂ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಈಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ನಾವು ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ವ್ಯಾಕರಣನಿಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದೇವೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ತುಮಹರ್ಷಿಯಿಂದ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳೂ, ಪೂರ್ವೀಕರಾಸಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನುಹಿಗೂ ನದಿಗೂ ಆದ ಸಂವಾದವು, ದೇವಾಪಿ ಮತ್ತು ಶಂಕನು ಎಂಬ ರಾಜರ ವೈತ್ತಾಂತ, ಉರ್ವಶೀ ಮತ್ತು ಪುರೂರುವ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಪೂರ್ವೀಕತಾಸಗಳಿವೆ.

ವಿನಯನು ಅಧ್ಯಾಯರೂಪವಾದ ಮೂರನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕಾಂಡಕ್ಕೆ ದ್ವೈವಕಕಾಂಡವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಮಾನ್ಮಾಯಿಕ ಸವಾನ್ಮಾತ್ರಂ ಎಂದು ಆರಂಭಿಸಿ

ತೆಸ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ಯಾಧ್ಯವ್ಯಮನು ಛವತ್ಯೇನು ಛವತಿ ಎನ್ನುವವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರು. ಈ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರವಾಗಿ (ಪೂರ್ವಿಯಾಗಿ) ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮದಿಂದ ಸಲ್ಲುವುದು. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಾಮ, ಅಪ್ರಾಕೃತ, ಉಪಸರ್ಗ, ನಿಪಾತ (ಅವ್ಯಯ) ಎಂಬ: ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ಪದಸಮೂಹಗಳಿರುವವೆಂದು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪಾತವೆಂಬ ಪದಗಳು ನಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉದಯೋಗವು ಸುವುವೆಂದಿ, ಉಚ್ಚಾವಚೇಷ್ಠಾರ್ಥವು ನಿಪತಂತಿತಿತಿ ನಿಪಾತಾಃ—ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳು ಉಪಯೋಗವಲ್ಲುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಸಮೂಹಕ್ಕೆ ನಿಪಾತವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ನಿರ್ವಚನಗಳಿಗೆ ಮೂಲವಿಲ್ಲ (ಆಧಾರ ಅಥವಾ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ) ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಲ್ಲ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿರುವ ಈ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೆಲವು ಪದಗಳಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದುಂಟು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—ತದಾಹುತಿಶೀ ನಾಮಾಹುತಿಶ್ಚಂ (ವಿ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೨) ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಹುತಿಗಳಿಗೆ ಅಹುತಿಯೆಂದು ಹೆಸರುಬಂದಿದೆ. ಯವಪ್ರಥಮಾಶ್ ತತ್ರೈಥಿವೈ ಪೃಥಿವಿಶ್ಚಂ (ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ ೧-೧-೨-೨) ಅದನ್ನು ಹರಡಿದನು ಎಂದರೆ ತಗ್ಗಿದ್ದಿಷ್ಟೆಗಳಲ್ಲದೆ ಸಮ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ (ಪೃಥಿವಿಗೆ) ಪೃಥಿವೀ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಇವೇ ವೇದಲಾದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥಕಾರರೂ ಕೂಡ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಾವು ಹೇಳಿರುವ ನಿರ್ವಚನಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವು ಪದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಬಲದಿಂದ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಕರಣಬಲದಿಂದಲೇ ನಿರ್ವಚನವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಗ್ರಂಥಕಾರರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—ತದಿದಂ ವಿದ್ಯಾಸ್ಯಾನಂ ವ್ಯಾಕರಣಸ್ಯ ಕಾತ್ಯೈಷ್ಯಂ ಸ್ಯಾರ್ಥಸಾಧಕಂ ಚಿ (ನಿರುಕ್ತ ೧-೧೫) ಅದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾರಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರುಕ್ತವು ಬೇಕೇಬೇಕು.

ವೇದಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವೂ ಪ್ರಾಚೀನವೂ ಆದ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯು ಮತ್ತು ಇದರ ಮುಂದಿನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಅಚ್ಚಾದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇದುವರೆಗೆ ಯಾವ ದೇಶಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದುವರೆಗೆ 30ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಈ ಪುಸ್ತಕಗಳು ದೊಡ್ಡ ಸೈಚನ (ಡೆಮೈ ಕಾಲುಭಾಗ) ಸುಮಾರು 30,000 ವೇದಪುಸ್ತಕಗಳಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಒಳಗೊಂಡ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೇ (ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ) ಅತಿ ದೊಡ್ಡಗ್ರಂಥವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಮ್ಮ ಘನ ಸರ್ಕಾರದವರೂ, ಪ್ರಗತಿಪರವಾದ ಈಗಿನ ಮಂತ್ರಿ ಮಂಡಲವೂ ಈ ವಿಧವಾದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವನ್ನು ನೀಡಿ ಉದಾರವಾಗಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತಿರುವುದು ಅಭಿನಂದನೀಯವಾಗಿದೆ.

ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವೂ, ಅತಿ ಗಹನವೂ, ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವೂ, ಸರ್ವಾಪ್ತಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನೂ, ವೇದಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಿಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತಮಾರರಾದಿಯಾದ ಸಕಲ ಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಘನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರರೂ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಸ್ವಯಂಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ ದೈವಭಕ್ತಿಶಕ್ತರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಡದೊರೆ, ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಬಿ.

ಮಹಾಪ್ರಭುವರ್ಯರೂ, ಘನ ಸರ್ಕಾರದವರೂ ಬಹುದ್ರವ್ಯ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕರಾಜ್ಯದ ಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರ ಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ, ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ ಪ್ರಗತಿಪರರಾದ ಸಚಿವರಾದಿಯಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ ಸಹ ವೇದಪುರುಷನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಿಕ ಫಲಗಳಾದ ಆಯುರಾರೋಗೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತೋಪ್ಯುಕ್ತಿಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈಸೂರು
ಶ್ರೀಕುಳಶ್ಶೆಟ್ಟಾಚಾರ್ಯ ಸಂ | ಮಾರ್ಗಶಿರ ಶುಕ್ಲದಶಮಿ
ಗುರುವಾರ ೨೫ 6-12-1962

ಅನುಬಂಧಕ
ಬಿ. ಟಿ. ಎಂ. ಕೆ. ಟಿ. ರಾವ್,
ಅಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿಜ್ಞಾನ

ನಿರುಕ್ತ ಉತ್ತರಪಟ್ಟದ ವಿಷಯ ಸೂಚಿಕೆ

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ

ಒಂದನೇಪಾದ ಖಂಡ ೧-೪

	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
೧ ದೈವತಲಕ್ಷಣ	1
೨ ಮಂತ್ರ ದೇವತಾಲಕ್ಷಣಸಮರ್ಥನ	9
೩ ಮುಗ್ಧೇದ ವಿಚಾರ	48
೪ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಮಂತ್ರನಿರ್ವಚನ	64
೫ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಮಂತ್ರನಿರ್ವಚನ	65
೬ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ನಿರ್ವಚನ ಮತ್ತು ಉದಾಹರಣೆ	68
೭ ನಿಂದಾಪ್ರಶಂಸಾ ವಚನನಿರೂಪಣ	74
ಎರಡನೇಪಾದ ಖಂಡ ೫-೭	
೦ ದೇವತಾಸಂಖ್ಯಾ ನಿರ್ವಚನ	76
೯ ಸಮಾನಾರ್ಥತತ್ವಸಾಧನ	78
೧೦ ಅಪಾರುಪವಿಧ್ಯನಿರ್ವಚನ	92
ಮೂರನೇಪಾದ ಖಂಡ ೮-೧೩	
೧೧ ಆಕಾರಸಂಪ್ತನ ನಿರ್ವಚನ	97
ನಾಲ್ಕನೇಪಾದ ಖಂಡ ೧೪-೧೮	
೧೨ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನ ದೇವತಾನಿರ್ವಚನ	129
ಐದನೇಪಾದ ಖಂಡ ೧೯-೨೦	
೧೩ ಜಾತವೇದಪದ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	143
ಆರನೇಪಾದ ಖಂಡ ೨೧-೨೩	
೧೪ ವೈಶ್ವಾನರ ಪದನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	150
ಏಳನೇಪಾದ ಖಂಡ ೨೪-೩೧	
೧೫ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿವರ್ಣನ	171
೧೬ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿ ಉದಾಹರಣೆ	186
೧೭ ಕೇವಲಾಗ್ನಿಪ್ತವರ್ಣನ	1೮7
ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯ	
ಪ್ರಥಮಪಾದ ಖಂಡ ೧-೩	
೧೮ ದ್ರವಿಣೋದಾ ನಿರ್ವಚನ	190
೧೯ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಉದಾಹರಣೆ	192

ದ್ವಿತೀಯವಾದ ಖಂಡ ೪-೧೫

೨೦	ಆಟ್ರಿ ನಿರ್ವಚನ	೨15
೨೧	ತನೂನಪಾತ್ ನಿರ್ವಚನ	೨೨0
೨೨	ನರಾಕಂಶ ವರ್ಣನ	೨೨1
೨೩	ಈಳ ನಿರ್ವಚನ	೨೨೨
೨೪	ಬರ್ಹಿ ನಿರ್ವಚನ	೨೨4
೨೫	ದ್ವಾರಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನ	೨೨6
೨೬	ಉಷಾಸಾನಕ್ತ ನಿರ್ವಚನ	೨೨8
೨೭	ದೈವ್ಯಯೋತಾರಾಪದ ನಿರ್ವಚನ	೨೩0
೨೮	ತ್ವಷ್ಟೃಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನ	೨55
೨೯	ವನಸ್ಪತಿಸದ ನಿರ್ವಚನ	೨60
೩೦	ಉದಾಹರಣೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	೨63
೩೧	ಸ್ಮಾರಾಕೃತಿಪದ ನಿರ್ವಚನ	೨64
೩೨	ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜ ದೇವತಾ ವಿಚಾರ	೨66

ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ
ಪ್ರಥಮವಾದ ಖಂಡ ೧-೧೦

೩೩	ಅಕ್ಷನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	೨7೨
೩೪	ಶಕುನಿ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	೨75
೩೫	ಮಂಡೂಕ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	೨೮6
೩೬	ಅಶ್ವಿನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	೨89
೩೭	ವಿಭೇದಕನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	೨91
೩೮	ಗ್ರಾವಾನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	೨9೨
೩೯	ನಾರಾಕಂಶಃ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	೨93

ದ್ವಿತೀಯವಾದ ಖಂಡ ೧೧-೨೧

೪೦	ರಥಶಬ್ದನಿರ್ವಚನ	೨95
೪೧	ದುಂದುಭಿ ನಿರ್ವಚನ	೨97
೪೨	ಇಮುಧಿಸದ ನಿರ್ವಚನ	೨99
೪೩	ಹಸ್ತಶ್ಲೋ ನಿರ್ವಚನ	೩00
೪೪	ಅಭೀಕು ನಿರ್ವಚನ	೩01
೪೫	ಧನು	೩03
೪೬	ಇಮು	೩05
೪೭	ಅಶ್ವಾಜನೀ	೩06

೫೨ ಉಲೂಖಲ		308
ತೃತೀಯ ಪಾದ ಖಂಡ ೨೨-೩೪		
೫೩ ವೃಷಭ ಪದ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ		309
೫೪ ದ್ರುಘಣ		311
೫೫ ಪಿಶು		314
೫೬ ನದೀ		315
೫೭ ಆಪಃ		319
೫೮ ಓಷಧಿ		321
೫೯ ರಾತ್ರಿ		323
೬೦ ಅರಣ್ಯಾನಿ		"
೬೧ ಶ್ರದ್ಧಾ		325
೬೨ ಪೃಥಿವೀ		326
೬೩ ಅಪ್ಪಾ		327
೬೪ ಅಗ್ನಿಯೇ		328
ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದ ಖಂಡ ೩೫-೪೩		
೬೫ ಉಲೂಖಲಮುಸಲ ದ್ವಂದ್ವ ಪದ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ		329
೬೬ ಹವಿರ್ಧಾನ		331
೬೭ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ		332
೬೮ ಎಪಾಟ್ ಶತುದ್ರಿಷ್ಟಿ		"
೬೯ ಆರ್ಷೀ-ಆರ್ಷನ್ಯಾ		334
೭೦ ಕುನಾಸೀರೌ-		336
೭೧ ದೇವೀಜೋಷ್ಠೀ		337
೭೨ ದೇವೀ ಊರ್ಜಾಹುತೀ		339
ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ		
೭೩ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದೇವತಾ ನಿರೂಪಣೆ		341
೭೪ ವಾಯುಪದ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ		342
೭೫ ವರುಣ		348
೭೬ ರುದ್ರ		353
೭೭ ಇಂದ್ರ		362
೭೮ ಸರ್ಜನ್ಯ		367
೭೯ ಛತ್ರಸ್ಥಿತಿ		373

೮೦	ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತುತಿ	370
	ದ್ವಿತೀಯವಾದ ಖಂಡ ೧೪-೨೪	
೮೪	ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಪದ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	374
೮೨	ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪತೆ	382
೮೩	ವಾಚಸ್ಪತಿ	384
೦೪	ಆಪಾನ್ ಪಾತ್	386
೮೫	ಯಮ	388
೯೬	ಮಿತ್ರ	401
೮೭	ಕಪರ್ಧ	"
೮೮	ಸರಸ್ವಾನ್	412
	ತೃತೀಯವಾದ ಖಂಡ ೨೫-೨೭	
೮೯	ವಿಶ್ವಕರ್ಮಪದ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	413
೯೦	ಶಾಸ್ತ್ರಶಿಲ್ಪ	"
೯೧	ಮೃನ್ಮಯ	422
೮೨	ದಧಿಕಾ	424
೯೩	ಸನಿತಾ	"
೯೪	ಶ್ಲಷಾ	426
೯೫	ವಾತಾ	432
೯೬	ಅಗ್ನಿ :	"
	ಚತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ ಖಂಡ ೩೮-೪೭	
೯೭	ವೇನಪದ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	437
೯೮	ಅಸುನೀತಿ	439
೯೯	ಋತುಪರ್ಣಪದನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	445
೧೦೦	ಇಂದು	"
೧೦೧	ಪ್ರಜಾಪತಿ	449
೧೦೨	ಅಹಿ	453
೧೦೩	ಅಹಿಬುಧ್ವತಿ	455
೧೦೪	ಸುಪರ್ಣ	457
೧೦೫	ಪುರೂರವ	458
	ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಪ್ರಥಮವಾದ ಖಂಡ ೧-೨	
೧೦೬	ಶೈಲಪದ ಉದಾಹರಣೆ	463
೧೦೭	ಸೋಮಪದನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	464
೧೦೮	ಚಂದ್ರಮಾ	470
೧೦೯	ಮೃತ್ಯು	47೭

೧೧೦	ವಿಕ್ರಾನರ	496
೧೧೧	ಧಾತಾ	501
೧೧೨	ವಿಧಾತಾ	”

ದ್ವಿತೀಯಪಾದ ಖಂಡ-೧೩-೨೧

೧೧೩	ಮರುತಪದ ನಿರ್ವಚನ	503
೧೧೪	ರುದ್ರ	505
೧೧೫	ಮುಛು	513
೧೧೬	ಆಂಗಿರಸ	519
೧೧೭	ಪಿಶ್ಯ	”
೧೧೮	ಅಥರ್ವಭೃಗು	”
೧೧೯	ಆಪ್ತಾಪ್ತಿ	..

ತೃತೀಯಪಾದ ಖಂಡ ೨೨-೨೬

೧೨೦	ಅದಿತಿಪದ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	527
೧೨೧	ಸರಮಾ	535
೧೨೨	ಸರಸ್ವತೀ	539
೧೨೩	ವಾಕ್	554
೧೨೪	ಅನುಮತಿ	555
೧೨೫	ರಾಕಾಸದನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	557
೧೨೬	ಸಿನೀವಾಲೀ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	569
೧೨೭	ಕುಹೂನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	563
೧೨೮	ಯಮೀನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	”

ಚತುರ್ಥಪಾದ ಖಂಡ ೨೭-೫೦

೧೨೯	ಉರ್ವಶೀಪದ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	566
೧೩೦	ಪೃಥಿವೀನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	568
೧೩೧	ಇಂದ್ರಾಣೀ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	570
೧೩೨	ಗೌರಿನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	572
೧೩೩	ಗೌಃ ನಿರ್ವಚನಉದಾಹರಣೆ	579
೧೩೪	ಭೇನುನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	565
೧೩೫	ಆಘ್ನಾಪ್ತಿನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	582
೧೩೬	ಪಞ್ಚಾ, ಸ್ವಪ್ತಿ:ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	586
೧೩೭	ಉಪಾ:ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	593

೧೩೭	ಇಳಾನ್ವರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	594
೧೩೮	ರೋದನೀ	596

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ
ಪ್ರಥಮಪಾದ ಖಂಡ ೧-೧೧

೧೩೯	ದ್ವಿಸ್ತಾಪದೇವತಾ ನಿರೂಪಣ	604
೧೪೦	ಅಶ್ವನೀಪದನಿರ್ವಚನ ನಿರೂಪಣ	605
೧೪೧	ಉಷಾಃನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	615
೧೪೨	ಸೂರ್ಯಾನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	619
೧೪೩	ವೃಷಾಕಪಾಯಿನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	622
೧೪೪	ಸರಣ್ಯಾನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	624

ದ್ವಿತೀಯಪಾದ ಖಂಡ ೧೨-೧೯

೧೪೫	ಸನಿತ್ಯಪದನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	631
೧೪೬	ಭಗನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	634
೧೪೭	ಸೂರ್ಯನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	636
೧೪೮	ಪೂಷನನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	643
೧೪೯	ವಿಷ್ಣುನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	647

ತೃತೀಯಪಾದ ಖಂಡ ೧೦-೩೪

೧೫೦	ವಿಷ್ಣುವನರ ಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	652
೧೫೧	ವರುಣ ಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	653
೧೫೨	ಕೇಶಿ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	658
೧೫೩	ವೃಷಾಕಾಪಿ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	668
೧೫೪	ಯಮ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	669
೧೫೫	ಅಜಮಿಕಪಾತ್ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	670
೧೫೬	ಪೃಥಿವೀ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	675
೧೫೭	ಸಮುದ್ರ ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	"
೧೫೮	ದಧೈಹ್, 'ಅಭರ್ವಾ ಮನು ನಿರ್ವಚನ ಉದಾಹರಣೆ	681

ನಾಲ್ಕನೆಯಪಾದ ಖಂಡ ೩೫-೪೭

೧೫೯	ಆದಿತ್ಯ ಪದದ ಉದಾಹರಣೆ, ನಿರ್ವಚನ	685
೧೬೦	ಸಪ್ತಋಷಯ ಉದಾಹರಣೆ, ನಿರ್ವಚನ	687
೧೬೧	ದೇವ ಉದಾಹರಣೆ, ನಿರ್ವಚನ	690
೧೬೨	ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಉದಾಹರಣೆ ನಿರ್ವಚನ	693
೧೬೩	ಸಾಧ್ಯಾ ಉದಾಹರಣೆ, ನಿರ್ವಚನ	695
೧೬೪	ವಸು ಉದಾಹರಣೆ, ನಿರ್ವಚನ	701

೧೬೫	ವಾಜೀ ಉದಾಹರಣೆ, ನಿರ್ವಚನ	715
೧೬೬	ದೇವಪತ್ನೀ ಉದಾಹರಣೆ, ನಿರ್ವಚನ	721
ಹದಿಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಪರಿಶಿಷ್ಟ		
೧೬೭	ಇಂದ್ರನ ಅತಿಸ್ತುತಿ ಖಂಡ ೧	723
೧೬೮	ಆದಿತ್ಯನ ಅತಿಸ್ತುತಿ ಖಂಡ ೨	726
೧೬೯	ಆದಿತ್ಯರಕ್ತಿಯ ಅತಿಸ್ತುತಿ ಖಂಡ ೩	727
೧೭೦	ಅಕ್ಷಿನೀ ಅತಿಸ್ತುತಿ ಖಂಡ ೪	729
೧೭೧	ಸೋಮ ಅತಿಸ್ತುತಿ ಖಂಡ ೫	731
೧೭೨	ಯಜ್ಞ ಅತಿಸ್ತುತಿ ಖಂಡ ೬-೭	732
೧೭೩	ವಾಗತಿಸ್ತುತಿ ಖಂಡ ೮	735
೧೭೪	ಅಕ್ಷರಾ ಅತಿಸ್ತುತಿ ಖಂಡ ೯	738
೧೭೫	ಅಧಿದೈವತ ನಿವರ್ತನ ಖಂಡ ೧೦	746
೧೭೬	ಅಧ್ಯಾತ್ಮನಿರ್ವಚನ ಖಂಡ ೧೧	765
೧೭೭	ಆಕ್ಷರಪದ ನಿರ್ವಚನಖಂಡ ೧೨	766
೧೭೮	ನಿರುಕ್ತಮಂತ್ರಾರ್ಥಸ್ತುತಿ ಫಲಾದಿನಿರೂಪಣ ೧೩	769
ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ		
ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮಂತ್ರ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಾದಿ ವಿವರಣ		773—991

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ಶ್ರೀಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ
ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿ ವೀರಚಿಂತಂ

॥ ನಿರುಕ್ತಂ ॥

(ಉತ್ತರಪಟ್ಟಿಂ)

ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದ ವಿನಯಕೆ ಸಹಿತವಾದುದೂ
ವೇದದ ಪದಂಗಳೆಲ್ಲ ಮುಖ್ಯವಾದುದೂ ಆದ

ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥವು

ಎರಡನೇ ಭಾಗವು

॥ ಅಥ ಸಪ್ತಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ॥

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದವೇಶ್ವರಿಸುವವಂಗೆ ನಿರುಕ್ತವೆಂಬ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವು. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಡೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಪೂರ್ವದ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಕೆಲವು ಸಹಾಯಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರು. ಇವುಗಳಿಗೆ ವೇದದ ಪದಂಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸಹಾಯಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮುಖ್ಯಭಾಗಗಳಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಇವು ಅತ್ಯಂತ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಲೇಬೇಕಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ವೇದಗಳ ಅಂಗ ಅಥವಾ ಭಾಗಗಳೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸುವುದು ಸೂಚಿಯಾಗಿದೆ. ಇವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಅರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳಾಗಿವೆ. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ— (1) ಶಿಕ್ಷಾ, (2) ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರ, (3) ಜ್ಯೋತಿಷ, (4) ವ್ಯಾಕರಣ, (5) ಕಲ್ಪ, (6) ನಿರುಕ್ತ ಎಂಬವೇ ವೇದದ ಪದಂಗಳೆ. ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಾವಿರಾರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಅನೇಕ ಮಹರ್ಷಿಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿ ಈಗಲೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಈ ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದೇ ದೇವೆ. ನಿರುಕ್ತವೆಂಬ ಮಹಾ ಗ್ರಂಥದ ಪೂರ್ವಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ಮೊದಲಿನ ಅರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ನಾವು ಮೊದಲನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಉದಾಹರಣೆಸಹಿತವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ. ಈಗ ಎರಡನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತದ ಉತ್ತರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

ಓಂ || ಅಥಾತೋ ದೈವತಂ ತದ್ಯಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತಿೇನಾಂ
ದೇವತಾನಾಂ ತದ್ದೈವತಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಸೈಷಾ ದೇವತೋಪಪೇಕ್ಷಾ | ಯತ್ಯಾಮು

ಋಷಿಯರ್ಥಾಂ ದೇವತಾಯಾಮಾರ್ಥಪತ್ಯಮಿಚ್ಛನ್ಸ್ತುತಿಂ ಪ್ರಯುಂಕ್ತೇ ತದ್ವೈವತಃ
 ಸ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ತಾಸ್ಮಿವಿಧಾ ಋಚಃ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಾಶ್ಚ
 ತತ್ರ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾ ಸರ್ವಾಭಿರ್ನಾಮಒಭಕ್ತಿಭಿಯುಜ್ಯಂತೇ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಶ್ಚಾ
 ಖ್ಯಾತಸ್ಯ || ೧ ||

ಓಂ || ಅಥಾತೋ ದೈವತಂ ||

ಇದುವರೆಗೂ ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಋಷಿಗಳು ನಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಪದಗಳ
 ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಪದಗಳಿಗೆ (ಪದಸಮೂಹಕ್ಕೆ) ಇರುವ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೂ, ಒಂದೇ
 ಪದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಉದಾಹರಣೆಸಹಿತವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನೂ ವಿವರಿಸು
 ತ್ತೇವೆ. ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ ದೈವತಕಾಂಡವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಳಂಬದ
 ಹೆನ್ನೆರಡುವರೆಗಿನ ಆರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿರುವವು.

ತದ್ಯಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತೀನಾಂ ತದ್ದೇವತಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ||

ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ನಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯಿಂದ ಮೊದಲುಮಾಡಿ ದೇವಪತ್ನಿ ಎನ್ನುವವರೆಗೆ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ
 ವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಾವ ಯಾವ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ (ಮುಖ್ಯವಾಗಿ) ವಿವರಿಸಲಾಗಿ
 ದೆಯೋ ಆ ದೇವತೆಯೇ ಆ ಸ್ತುತಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾದ ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆಯು. ಎಂದರೆ ಆ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆ
 ದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಅಥವಾ ಗಣವನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರವರ್ಣನೆ
 ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ ದೈವತಕಾಂಡವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಸೈಷಾ ದೇವತೋಪಪರೀಕ್ಷಾ ||

ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿस्तಾರವಾಗಿ ಅಥವಾ ವಿವರವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

ಯತಾವು ಋಷಿಯರ್ಥಾಂ ದೇವತಾಯಾಮಾರ್ಥಪತ್ಯಮಿಚ್ಛನ್ಸ್ತುತಿಂ
 ಪ್ರಯುಂಕ್ತೇ ತದ್ವೈವತಃ ಸ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ||

ಮಂತ್ರವೆಂದರೆ ಏನು ಎಂದರೆ ಯಾವನಾದರೂ ಒಬ್ಬ ಪುಷಿಯು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಭೀಷ್ಟವು (ಅಪೇಕ್ಷೆಯು)
 ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ, ಆದನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾದ ಯಾವು
 ದಾದರೂ ದೇವತೆಗೆ ಸಂದೋಧನೆ ಮಾಡಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವನ್ನೂ ಆ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರವೆಂದು
 ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರವೆಂದರೆ ಒಂದು ವಾಕ್ಯವು. ಈ ವಾಕ್ಯ ಅಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ನಿಯಮಬದ್ಧವಾಗಿ ರಚಿತವಾಗಿರ
 ಬಹುದು ಅಥವಾ ಇಲ್ಲದಿರಬಹುದು. ಇದು ಯಾವುದಾದರೂ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೀಶಿಸಿ ಒರ್ವ ಪುಷಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗೆ ಸಂದೋ
 ಧಿತವಾಗಿರಬೇಕು. ಆದರಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯ ಗುಣವರ್ಣನೆ ಅಥವಾ ಪುಷಿಯ ಅಭೀಷ್ಟದ ವಿವರಣೆ ಇರಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಇದ್ದರೆ
 ಆದು ಮಂತ್ರವೆನಿಸುವುದು. ಇಂತಹ ಮಂತ್ರವು ಯಾವ ವೇದಕ್ಕಾದರೂ ಸೇರದಂತಿರಬಹುದು. ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನಾದರೂ
 ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ರಚಿತವಾಗಿರಬಹುದು. ಇವುಗಳನ್ನು (ಇವು ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದರೆ) ಮುಕ್ತಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಇರುವುದು.

ತಾಸ್ಮಿಧಾ ಯಚಃ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕೃತ್ಸು ||

ಮುಗ್ಧೀದದ ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅರ್ಥಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಭಜಿಸುವಾಗ ಯಾಪ್ಯರು ಪರೋಕ್ಷಕೃತ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತ, ಪರೋಕ್ಷಕೃತಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತೃಃ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಾಸ್ತುತಿ, ಆಶೀರ್ವಾದ ಶಬ್ದ ಅಥಿಶಾಬ್ದ, ಕಸ್ಯಚಿದ್ವಾನ್, ಪರಿವೇವನಾ, ನಿಂದಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ನಾನಾ ಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವವೆಂದು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆ ಮೂಲಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತತ್ರ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಸರ್ವಾಭಿರ್ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಭಿಯುಂಜ್ಯಂತೇ ಪ್ರಥಮ-
ಪುರುಷೈಶ್ಚಾ ಖ್ಯಾತಸ್ಯ ||

(೧) ಪರೋಕ್ಷಕೃತ— ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯು ತನ್ನ ಎದುರಿಗೆ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಎಂದರೆ ತನಗೆ ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವವನೇವು (ಮುಖಿಯು) ಧಾವಿಸಿ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದವರಿಗೆ ಇರುವ ಯಾವ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನಾದರೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಇದರಂತೆ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಏಳು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಇತಿ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಏಳನೆಯ ಆಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು.

ಇಂದ್ರೋ ದಿವ ಇಂದ್ರ ಈಶೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇಂದ್ರಮಿದ್ಧಾಥಿನೋ ಬೃಹದಿಂದ್ರೇ ಳೈತೇ ತ್ವತ್ಪ್ರವೋ ವೇಷಾಣಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಸಾಮಗಾಯತ ನೇಂದ್ರಾದ್ರೈತೇ ಪವತೀ ಧಾಮ ಕಿಂಚಿನೇಂದ್ರಸ್ಯನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರವೋಚಮಿಂದ್ರೇ ಕಾಮಾ ಅಯಂಸತೇತ್ಯಥ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಯೋಗಾಸ್ತ್ವಮಿತಿ ಚೈತೇನ ಸರ್ವನಾಮ್ನಾ ತ್ವಮಿಂದ್ರ ಬಲಾದಧಿ ವಿನ ಇಂದ್ರ ಮೃಧೋ ಜಹೀತ್ಯಥಾಸಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಕೃತಾ ಸ್ತೋತಾರೋ ಭವಂತಿ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾನಿ ಸ್ತೋತವ್ಯಾನಿ ಮಾ ಚಿದನ್ಯದ್ವಿಶಂಸತ ಕಣ್ವಾ ಅಭಿ ಪ್ರ ಗಾಯತೋ ಪಪ್ರೇತ ಕುತಿಕಾಶ್ಚೇತಯಧ್ಯಮಿತ್ಯಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಿಕೈ ಉತ್ರ ಮಪುರುಷಯೋಗಾ ಅಹಮಿತಿ ಚೈತೇನ ಸರ್ವನಾಮ್ನಾ ಯಥೈತದಿಂದ್ರೋ ವೈಕುಂತೋ ಲಬಸೂಕ್ತಂ ವಾಗಾಂಭೃಣೇ-
ಯಮಿತಿ || ೨ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಧಕ್ರಿಯೆ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಇಂದ್ರೋ ದಿವ ಇಂದ್ರ ಈಶೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇಂದ್ರೋ ಅಪಾಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಸರ್ವತಾನಾಂ |
ಇಂದ್ರೋ ವೃಧಾಮಿಂದ್ರ ಇನ್ಯೇಧಿರಾಣಾಮಿಂದ್ರಃ ಕ್ಷೇಮೇ ಯೋಗೇ ಹಸ್ಯ ಇಂದ್ರಃ ||
(ಋ. ಸಂ ೧೦-೭೯-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಇಂದ್ರನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪೃಥಿವಿಗೂ ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ ಇಂದ್ರನು ಉದಕಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ಮೇಘಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ; ಇಂದ್ರನು ಮೇಧಾವಿಗಳಿಗೂ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಪಾದಿಸಿರುವ ಮತ್ತು ಸಂಪಾದಿಸದೇ ಇರುವ ಸಮಸ್ತ ಧನಗಳಿಗೂ ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಇಂದ್ರ ಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹದಿಂದ್ರ ಮರ್ಕೇಭಿರರ್ಕಿಣಃ |

ಇಂದ್ರಂ ನಾಣೇರನೂಷತ || ೧ ||

(ಋ. ಸಂ ೧-೭-೧)

ಇದು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಧಕ್ರಿಯೆ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಇದರ ಅರ್ಥವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು. ಎಂದರೆ ಉದಾತ್ತಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗಾಯಿಗಳು ತಮ್ಮ ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹತ್ಸಾಮವೆಂಬ (ಈ ಮಂತ್ರವು ಮುಗ್ನೀದದಲ್ಲಿ ೬-೪೬-೧ ನೇ ಮುತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವುದು) ಮಂತ್ರದಿಂದ ಗಾನಮಾಡುವರು ಹೋತೃವರ್ಗದವರು ತಮ್ಮ ಮುಗ್ನೀದದಲ್ಲಿರುವ ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು, ಅಭೈರ್ಯಮೊದಲಾದ ಇತರ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ತಮ್ಮ ವೇದವಾದ ಯಜುರ್ವೇದದ ವಾಕ್ಯರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು ಎಂದರೆ, ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮುಗ್ನಿಬ್ರಹ್ಮಸಾಮವೆಂಬ ಮೂರುವಿಧವಾದ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವರು.

ಈ ಮುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಗ್ನಿಬ್ರಹ್ಮಸಾಮಗಳೆಂಬ ವೇದಗಳ ಹೆಸರು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡದಿದ್ದರೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಬೃಹತ್, ಅಕೇಘಿಃ ಪಾಣೇಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಮವೇದ, ಮುಗ್ನೀದ, ಯಜುರ್ವೇದ ಎಂಬ ಮೂರು ವೇದಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ಈ ವಾದವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರ ಮುಗ್ನೀದೇ ಇತರ ವೇದಗಳಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೆಂತೂ ಅವರಿಂದ ಮುಗ್ನೀದದಲ್ಲಿ ಈಚಿನ ವೇದಗಳಾದ ಯಜುರ್ವೇದ ಸಾಮವೇದಗಳು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡಲು ಕಾರಣವಿಲ್ಲವೆಂತಲೂ ಹೇಳುವರು. ಈ ವಾದವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಮುಗ್ನೀದದ ಪುರಾತನೋಕ್ತದಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೯) ಯಜುಸ್ಸಾಮಶಬ್ದಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಾಮವೇದದ ಬಹುಭಾಗಮಂತ್ರಗಳು ಮುಗ್ನೀದಮಂತ್ರಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮುಗ್ನೀದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಗ್ನೀದದ ಅನೇಕ ಮುಕ್ತಗಳನ್ನು ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಮಂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದು ಅಸಂಭವವೆನಿಸಿ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಯಜುರ್ವೇದವು ಮುಗ್ನೀದದ ಸಾಮವೇದಗಳಿಗಿಂತ ಈಚಿನದೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಬೇಕಾದ ವಿಷಯ. ಈಗಿನ ಯಜುರ್ವೇದವು ಕ್ರಮಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅನೇಕ ಯಜುರ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳು ಆಗ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಂತಹ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳೂ, ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಕ್ರಮ, ವಿಧಾನಗಳೂ ಒಪ್ಪಿಗೂಡಿ ಈಗಿನ ಯಜುರ್ವೇದ

ವಾಗ ದೂವುಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಯಜುರ್ವೇದದ ಮುಖ್ಯ ಮುತ್ತಿಜನಾದ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಹೆಸರು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಾಣೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಭಂದೋಬದ್ಧವಲ್ಲದ ಯಜುರ್ವೇದ ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಊಹಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮುಗ್ಧಜ್ಞಾನವು ವೇದಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವ ಅಂಶವನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವಹಾಗಿಲ್ಲ.

ಗಾಥಿನಃ—ಗಾಥಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತಿ ಗಾಥಿನಃ—ಸಾಮವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಗಾಥಾ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಉಂಟು. ಈ ಗಾಥೆಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವವರಿಗೆ ಗಾಥಿನಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಬೃಹತ್—ಬೃಹತ್ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡದು ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥವು. ಆದರೆ ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ತ್ವಾಮವೆಂಬ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡುವ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಮಮಂತ್ರವಿರುವುದು ಇದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ—

ತ್ವಾಮಿದ್ಧಿ ದವಾಮಹೇ ಸಾತಾ ವಾಜಸ್ಯ ಕಾರವಃ |

ತ್ವಾಂ ವೃತ್ರೇಷ್ವಿಂದ್ರ ಸತ್ಪತಿಂ ನರಸ್ತ್ವಾಂ ಕಾಷ್ಠಾಸ್ಸರ್ವತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೬-೧)

ಈ ಮಂತ್ರವು ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ೨೩೪; ೮೦೯; ಅರ್ಥಮವೇದ ೨೦-೯೮-೧; ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾ (ಋ. ಯಜುರ್ವೇದ) ೨೬-೩೬; ಕೈತ್ತಿರಿಯ ಸಂಹಿತಾ (ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದ) ೨-೪-೧೪-೩; ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೬-೨೬-೧ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಬೃಹತ್ವಾನುವು ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇದರ ವಿವರಣೆ ಇದೆ;

ಅರ್ಕೇಧಿಃ—ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದೇನೇನಾಚೀಂತಿ (ನಿ. ೫-೪) ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. **ಅರ್ಚ. ಪೂಜಾಯಾಂ—**ಪೂಜಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಕಃ—ಮಂತ್ರವು ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಅರ್ಕಿಣಃ—ಅರ್ಕಾಃ ಸ್ತುತಿಸಾಧನಭೂತಾ ಮಂತ್ರಾ ಯೇಷಾಂ ಸಂತೀತ್ಯರ್ಕಿಣಃ—ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ (ಅರ್ಕಗಳಿಂದ) ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು.

ವಾಣೀಃ—ಶ್ಲೋಕಃ, ಧಾರಾ ಮೊದಲಾದ ಐವತ್ತೇಳು ವಾಚ್ಛಾನುಸೂಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಣೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೩) ಇಲ್ಲಿ ವಾಣೀಃ—ಎಂದರೆ ಯಜುರ್ವೇದವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಭಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವೇದದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಾಣೀಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಬಿಧಿಶಬ್ದವು ತೃತೀಯಾಬಿಧಿಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಅನೂಷತೆ—ಋ ಸ್ತುತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಲಿ.ಶ್ ದೂಪವು. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಧಾತುವಾದರೂ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ಅತ್ಯನೇಪದಧಾತುವಿನಂತೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಇಂದ್ರೇಣೈತೇ ತ್ವತ್ಪ್ರವೋ ವೇವಿಷಾಣಾ ಆಪೋ ನ ಸ್ಯಷ್ಟಾ ಅಧವಂತ ನೀಚಿಃ |
ದುರ್ಮಿತಾಸಃ ಪ್ರಕಲವಿನ್ದಿಮಾನಾ ಜಮರ್ವಿಶ್ವಾನಿ ಭೋಚನಾ ಸುಧಾಸೇ ||

(ಋ. ಸಂ ೭-೧೮-೧೫)

ಇದು ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯು ; ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ನಂಬಿಕೆಗೆ ಅನರ್ಹರೂ, ಶತ್ರುರೂಪರೂ ಅವಿವೇಕಿಗಳೂ ಆದ ಈ ತ್ವತ್ಪ್ರಗಳು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಹಠದಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಕೈಲಾಗದೆ ಪಲಾಯನಕ್ಕೆ ಉದ್ಯುಕ್ತರಾಗಿ ಅಧೋಭಾಗಕ್ಕೆ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹದಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಹೋದರು. ಅನಂತರ ಸುಧಾಸನಿಂದ ಹಿಂತರಾದ ಶತ್ರುಗಳು ಸಮಸ್ತ ಭೋಗಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಸುಧಾಸನ ವಶಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟರು.

ಪ್ರಕಲವಿಶ್—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಕಲವಿಶ್ | ಪ್ರಕಲವಿದ್ಯುಗ್ಭವತಿ | ಕಲಾಕ್ಷ ವೇದ ಪ್ರಕಲಾಕ್ಷ |
ದುರ್ಮಿತಾಸಃ ಪ್ರಕಲವಿನ್ದಿಮಾನಾ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಪ್ರಕಲವಿಶ್—ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪಾರಮಾಡುವ ವಣಿಗನ. ವರ್ತಕ ಎಂದರ್ಥವು. ಇವನು ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲೇ ಲಾಭ ಬರಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ವ್ಯಾಪಾರಾದಿ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣದು, ದೊಡ್ಡದು ಎಂಬ ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಹ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವನು. ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವಾಗ ನ್ಯಾಯಾನ್ಯಾಯವನ್ನು ಗಮನಿಸದೆ ತನ್ನ ಲಾಭದ ಮೇಲೆಯೇ ಧೃಷ್ಟಿಯಿಟ್ಟು ಕೆಟ್ಟಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವನು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವನು ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಮೋಸ ಮಾಡಲು ಹಿಂಜರಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಧರ್ಮಪ್ರವರ್ತಕರು ಅಥವಾ ದುಷ್ಟಜನರು, ಮೋಸಗಾರರು ಮೊದಲಾದ ದುಷ್ಟಜನರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ವಣಿಗನರನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾಯ ಸಾಮ ಗಾಯಿತ ವಿಶ್ವಾಯ ಬೃಹತೇ ಬೃಹತ್ |
ಧರ್ಮಕೃತೇ ವಿಪಸ್ತೀ ತೇ ಪನಸ್ಯವೇ ||

(ಋ. ಸಂ ೮-೯-೮೧)

ಇದು ಚತುರ್ಥವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯು ; ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಉದಾತ್ತಗಳೇ, ಮೇಧಾವಿಯೂ, ಮಹತ್ತ್ವರೂಪನೂ ಆಧಾರಾರಣವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನೂ, ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ ಸ್ತುತಿಪ್ರಿಯನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಬೃಹತ್ಪ್ರಾಮವೆಂಬ ಸಾಮಗಾನವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿ.

ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇವ ರತ್ನಯೋಽ ದ್ರಾವಯಿತ್ಸುನೋ ಮತ್ಸರಾಸಃ ಪ್ರಸಪಃ ಸಾಕಮಿಾರತೇ |
ತಂತುಂ ತತಂ ಪರಿಸರ್ಗಾಸ ಆಶವೋನೇಂದ್ರಾದ್ರೈತೇಪನತೇ ಧಾಮು ಕಿಂಚನ || ೬ ||

(ಋ. ಸಂ ೯-೬೯-೬)

ಇದು ಪಂಚಮಾವಿಧಕ್ಕೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯು ; ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಪ್ರಸರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವೂ, ಹರ್ಷಕಾರಕಗಳೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕಗಳೂ, ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳೂ, ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಅರ್ಪಿತವಾದವೂ ಆದ ಸೋಮರಸಗಳು ವಿಷ್ಣುತ್ವವಾದುದು, ನೂಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದುದೂ ಆದ ವಸ್ತ್ರದ ಮೇಲೆ ಸೋಮರಸ ಕಿರಣಗಳಂತೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಈ ಸೋಮನು ಬೇರೆ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರಪೋಚಂ ಯಾನಿ ಚಕಾರ ಪ್ರಥಮಾನಿ ವಜ್ರೇ |
ಅಹನ್ನಹಿಮನ್ವಪಸ್ತತರ್ದ ಪ್ರವಕ್ಷಣಾ ಅಭಿನತ್ಪರ್ವತಾನಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ ೧-೨೨-೧)

ಇದು ಪಕ್ಷಿವಿಧಕ್ಕೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯು ; ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ಹಿರಣ್ಯಸ್ಮಶ್ವಪ ಋಷಿಯು ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಇಂದ್ರನ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಮೇಘರೂಪದಿರುವ ವೃತ್ತನನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸಿದ್ದು ಮೊದಲನೆಯ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯವೆಂದೂ, ಆ ಮೇಘದಿಂದ ಮಳೆಯು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವ ಕಾರ್ಯವು ಎರಡನೆಯದ್ದೂ; ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದ ನೀರು ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ನದಿಯಾಗಿ ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು ಹರಿಯುವುದೆಂದು ಮೂರನೆಯ ಕೆಲವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಲಾರುವುದೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ವೀರ್ಯಾಣಿ— ಪರಾಕ್ರಮಗಳು, ಎಂದರೆ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳು.

ಪ್ರಪೋಚಂ— ಹೇಳುವೆನು, ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವೆನು.

ಯಾನಿ ಪ್ರಥಮಾನಿ— ಮೊದಲು ಮಾಡಿದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳು, ಅಥವಾ ಪ್ರಥಮಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು,

ವಜ್ರೇ— ವಜ್ರಾಯುಕ್ತಃ | ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವವನು.

ಅಹಿಂ— ಮೇಘನನ್ನು ; ಅದ್ವಿಃ ಗ್ರಾವಾ ಮೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತು ಮೇಘನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಹಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಹಿಂ ಎಂದರೆ ಮೇಘನನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು (ನಿ. ೨೯-೨೧). ಅಹಿ ಎಂದರೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವು (ನಿ. ೨-೨೪). ಆಧುನಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಹಿ ಎಂದರೆ ಸರ್ಪವು.

ವಕ್ಷಣಾಃ— ಅವನಯಃ ಯಜ್ಞೈಃ ಮೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತೇಳು ನದೀನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಕ್ಷಣಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಕ್ಷಣಾಃ ಎಂದರೆ ನದಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಮೇಘವು ಸುರಿಸಿದ ಮಳೆಯು ಪರ್ವತಗಳ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಹನಿಯಾಗಿ ಹರಿದುಹೋಗುವುದು. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು.

ಪ್ರೆ ಅಭಿನತ್ ಪರ್ವತಾನಾಂ-- ಪರ್ವತಗಳಿಂದ ಹೊರಟ ನದಿಗಳು ಪರ್ವತವನ್ನೂ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಕೊರೆದು ಹರಿಯುವುದಕ್ಕೆ ದಾರನೂಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮಗ್ನೀದಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೨. ಪೇಜು, 123-124 ರಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸುರನ ವಿಷಯವಾದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ನೋಡಿ.

ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಯೋಗಾಸ್ತ್ವಮಿತಿ ಚೈತೇನ ಸರ್ವನಾಮ್ನಾ ||

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತೆ— ಈ ವಿಧವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಎದುರಿಗೆ ನಿಂತಿರವಂತಿ ಭಾವಿಸಿ. ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸ್ತುತಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ, ನೀನು ನಿನ್ನ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

ತ್ವಮಿಂದ್ರ ಬಲಾದಧಿ ಸಹಸೋ ಜಾತ ಓಜಸಃ |

ತ್ವಂ ವ್ಯಷನ್ವೃಷೇದಸಿ || ೨ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦—೧೫೩—೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಹುಟ್ಟುವಾಗಲೇ ವೃತ್ರವಧಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಶಕ್ತುನಿಗ್ರಹಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ಮನಸ್ಸಿನ ಆಚಾರವಾದ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಕಾಮಪ್ರದನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುಂಸುವವನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದೀಯೆ.

ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಅರ್ಥವು—

ವಿ ನ ಇಂದ್ರ ವ್ಯಧೋ ಜಹಿ ನೀಚಾ ಯಚ್ಚ ಪೃತನ್ಯತಃ |

ಯೋ ಅಸ್ಮಾ ಅಭಿದಾಸತ್ಯಧರಂ ಗಮಯಾ ತಮಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦—೧೫೩—೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡು. ಹಾಗೆಯೇ ಶತ್ರುಸೇನೆಯಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋರಾಡುತ್ತಿರುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು. ಯಾವ ಶತ್ರುವು ನಮ್ಮನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಮುತ್ತಿ ನಾಶಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವನೋ ಅವನು ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದು ಕತ್ತಲೆಯಂತಿರುವ ಮರಣಕ್ಕೆ ಈಡಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು.

ಅಥಾಪಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾಃ ಸ್ತೋತಾರೋ ಭವತಂ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾನಿ ಸ್ತೋತನ್ಯಾನಿ ||

ಮಾಒದನ್ಯದ್ವಿಸಂರತ ||

ಕಣ್ವಾ ಅಭಿ ಪ್ರಗಾಯತ ||

ಉಪವ್ರೇತ ಕುತಿಕಾಶ್ರೀತಯಧ್ವಂ ||

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತ ಮತ್ತು ಪರೋಕ್ಷಕೃತೆ— ಈ ಎರಡು ವಿಧವೂ ಸೇರಿದ ಕೆಲವು ಮುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಜನರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತರೆಂದೂ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಗಳ ಪರೋಕ್ಷಕೃತರೆಂದೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಮಾ ಚಿವಸ್ಯದ್ವಿ ತಂಸತ ಸಖಾಯೋ ಮಾ ದಿಷ್ಯಾತೆ |

ಇಂದ್ರಮಿತ್ಸೋತ್ತಾ ವ್ಯವಣಂ ಸಖಾ ಸುತೇ ಮುಕುರಕ್ತಾ ಚ ತಂಸ ತೆ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎದ್ದೆ ಮಿತ್ರರೇ, ಇಂದ್ರ ಸ್ತುತಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಯಾವ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಡಿರಿ. ನಮಗೆ ನೀವೇ ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಡಿರಿ. ಸೋಮರಸವು ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಕಾಮವರ್ಷಕನಾದ ಕೇವಲ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸ್ತುತಿಸಿರಿ. ಇಂದ್ರೋದ್ವಿಷ್ಟವಾದ ಉಕ್ಕಗಳನ್ನು (ಸ್ತ್ರೋತ್ರಗಳನ್ನು) ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿಸಿರಿ.

ಮಗ್ನೀದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪವಮಾನಃ ಸೋಮಃ ಎಂಬುದೇ ದೇವತೆಯಾಗುವುದು. ಈ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ದೇವತೆಯ ಸ್ತುತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಉಳಿದ ಒಂಭತ್ತು ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಯೂ ಇದೆ. ಈ ಮಂಡಲಗಳ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ವಂಗಡಿಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತಗಳೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಮಂಡಲಗಳೂ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುವು. ಎಂದರೆ, ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತವೂ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು. ಆದರೆ ಈ ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೇ ಮಂಡಲವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಇದು ಈ ಮಂಡಲದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಮತ್ತು ಈ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೪೯ ಸೂಕ್ತಗಳಾದಮೇಲೆ ೧೧ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವಾಲಖಿಲ್ಯವೆಂಬ ಭಾಗವಿದೆ. ಈ ವಾಲಖಿಲ್ಯಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೮೦ ಮುಕ್ತುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಕೆಲವರು ಭಾವಿಸುವರು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪೂನಾ ನಗರದ ವೈದಿಕ ಸಂಶೋಧನ ಮಂಡಲವೆಂಬ Vedic Research Institute ಸಮಿತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾದ ಮಗ್ನೀದ ಸಾಯಣಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಾಲಖಿಲ್ಯಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಪುಸ್ತಕದ ಸೂಚನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಕಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಪಂಡಿತರಬಳಿ ದೊರೆತ ಹಸ್ತಲಿಖಿತಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ಭಾಷ್ಯವಿದ್ದುದನ್ನು ಪಠಿಸೋಧಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಯಾರು ಬರೆದಿರುವರೆಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೇರೆ ಯಾವ ಭಾಷ್ಯವೂ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ನಾವೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. ಐದನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಈ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರೂ, ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟುಗಳೂ ಆದ ಅನೇಕ ಮುನಿಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಗತಿಗಳು ತಿಳಿಯಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಕಣ್ವಮುನಿಯ ಪಠಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬರೆದು, ಉಳಿದ ಈ ಮಂಡಲದ ಮುನಿಗಳಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ

ಕಣ್ವ ಋಷಿಯ ಪರಿಚಯ

ಮಗ್ನೀದಾದಿ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಣ್ವನ ಹೆಸರು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದಾಗಿದೆ. ಯುವಂ ಕಣ್ವಾಯ ನಾಸತತ್ಯಾ (೮-೫-೨೨) ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಕಣ್ವನಿಗೆ ದೈವಾನುಗ್ರಹವಿದ್ದುದೂ, ಕಣ್ವನ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟುತ್ವವೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿವಾಗಿದೆ. ಮುಕ್ಲಂಹಿತಿಯ ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲವು ಕಣ್ವಮಂಡಲವೆಂದೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಈ ಮುನಿಯ ಹೆಸರೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಲು ಒಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಕಣ್ವಶ್ಲೋಕ ಪ್ರಗಾಢಶ್ಚ ಘೋರಪುತ್ರಾ ಬಭೂವತಃ |
ಗುರುಣಾ ತಾವನುಜ್ಞಾ ತಾವೂಷತಃ ಸಹಿತಾ ವನೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೬-೨೫)

ಕಣ್ವ ಮತ್ತೂ ಪ್ರಗಾಢ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರೂ ಘೋರನೆಂಬ ಮುಷಿಯ ಪುತ್ರರು. ಇವರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದೇ ಗುರುವಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಿದನಂತರ ಗುರುವು ಇವರನ್ನು ಆಶೀರ್ವದಿಸಿ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಆಗ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದೇ ವನದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ವಸತೋಸ್ತು ತಯೋಸ್ತತ್ರೈ ಕಣ್ವಪತ್ನ್ಯಾಃ ಶಿರಃ ಸ್ವಪತ್ |
ಕೃತ್ವಾ ಕನೀಯಾನ್ ಕಣ್ವಸ್ಯ ಉತ್ಸಂಗೇ ನಾನ್ವೆಬುದ್ಯತೇ ||

ಕಣ್ವ ಮತ್ತೂ ಪ್ರಗಾಢ ಎಂಬಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ವನದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವವರಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದನು ಬೆಕ್ಕನನಾದ ಪ್ರಗಾಢನು ಕಣ್ವಪತ್ನಿಯ ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಮಲಗಿ ನಿದ್ರೆಮಾಡಿಬಿಟ್ಟನು. ಬಹಳಕಾಲ ಇವನಿಗೆ ಎಚ್ಚರವಾಗಲೇಯಿಲ್ಲ. ಆಗ ದೊಡ್ಡವನಾದ ಕಣ್ವನು ಇದನ್ನು ಕಂಡನು.

ಶಶ್ವೆ ಕಾಮಸ್ತು ತಂ ಕಣ್ವಃ ಕೃದ್ಧೈಃ ಪಾಪಾಫಿತಂಕಯಾ |
ದೋಧಯಾಮಾಸ ಪಾದೀನ ದಿಧಕ್ಷನ್ನಿವ ತೇಜಸಾ

|| ೩೭ ||

ಇದನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಕಣ್ವನಿಗೆ ಪ್ರಗಾಢನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಕೋಪವುಂಟಾಯಿತು. ಪ್ರಗಾಢನಲ್ಲಿ ಪಾಪಕರ್ಮವನ್ನು ಶಂಕಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಶಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಕಾಲಿನಿಂದ ಅವನನ್ನು ಒದ್ದು ಎಬ್ಬಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಸುಟ್ಟುಬಿಡುವಂತೆ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕ್ರೂರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವನನ್ನು ನೋಡಿದನು.

ವಿದಿತ್ವಾ ತಸ್ಯ ತಂ ಭಾವಂ ಪ್ರಗಾಢಃ ಪ್ರಾಂಜಲಿಸ್ತುತಃ |
ಮಾತೃತ್ವೇ ಚ ಪಿತೃತ್ವೇ ಚ ವರಯಾಮಾಸ ತಾವುಧಾ || ೩೮ ||

ಕಣ್ವನ ಈ ಶಂಕಾಪೂರಿತವೂ, ಕೋಪಪೂರಿತವೂ ಆದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವನ ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನರಿತ ಪ್ರಗಾಢನು ತನ್ನ ಕೈ ಕೋಡಿಸಿ ಪ್ರಣಾಮಮಾಡುತ್ತಾ ತನ್ನ ನಿಷ್ಕಲ್ಮಷವಾದ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಸೂಚಿಸಿ ಕಣ್ವನೂ ಅವನ ಪತ್ನಿಯೂ ತನಗೆ ತಂದಿತಾಯಿಗಳಂತಿರುವಾಗ ತಾನು ಆ ಪಾಪಕಾರ್ಯಕ್ಕೇಂದೂ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾರನೆಂದು ಭಕ್ತಿಪುರಃಸರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದನು.

ಸ ಘೋರೋ ವಾಢ ಕಾಣ್ಯೋ ವಾ ವಂಶಜೈರ್ಬಹುಭಿಃ ಸಹ |
ದೇಶಾರ್ಷ್ಯೈಶ್ಚ ಸಹಿತೆ ಋಷಿರ್ಮಂಡಲಮವ್ಯಮಂ || ೩೯ ||

ಘೋರಪುತ್ರನೆಂದೂ ಅಥವಾ ಕಣ್ವಪುತ್ರನೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನೂ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವೂ ಆದ ಈ ಮುಷಿಯು ಅದೇ ಕಣ್ವನಂತದ ಇತರ ಮುಷಿಗಳೊಡಗೂಡಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದ ನಿರ್ಮಾಪಕನಾದನು ಎಂದು ಬೃಹದ್ರೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಕಾಣ್ಯಮಂಡಲವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅದರೇ, ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕೌಣ್ಯಶಬ್ದವು ಅಂಕಿತನಾಮವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೌಣ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನೆಂದೂ, ಮೇಧಾವಿಯೆಂದೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಣ್ವ ಮುಖಿಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಈಳಲೇ ತ್ವಾಮವಸ್ಯವಃ ಕೌಣ್ಯಸೋ ವ್ಯಕ್ತೃಬಹಿರ್ಷಃ | ದವಿಷ್ಕಂತೋ ಅರಂಕೃತೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೌಣ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. “ ಕೌಣ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಕೌಣಂತಿ ಧ್ವನಂತಿ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿವಾಣೀನೇತಿ ಕೌಣ್ಯಃ ಮುತ್ತಿಜಃ ” ಶಬ್ದವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಕೌಣ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕೌಣ್ಯ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸ್ತುತಿಯೊಪನಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮುತ್ತಿಜ್ಯಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ‘ ವ ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ ಅಶ್ ’ ಧಾತುವಿನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ “ ಅಶ್ಯ ” ಎಂದಾಗುವಂತೆ, “ ಕೌಣ್ಯ ” ಧಾತುವಿಗೆ “ ವ ” ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ “ ಕೌಣ್ಯ ” ಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇದ ರಂತೆಯೇ,

‘ ಕೌಣ್ಯಸಸ್ತ್ವಾ ಸುತಸೋವಾಸೆ ಇಂಧತೇ ” (೧-೪೪-೮)

‘ ದಿವಸ್ಯಣ್ಯಾಸೆ ಇಂದವೋ ವಸು ಸಿಂಧೂನಾಂ ಪದೇ ” (೧-೪೬-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತೃಕಗಳೆಲ್ಲೂ ಇದೇ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರೇ ಕಣ್ವಪುತ್ರರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬುದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ “ ಕೌಣ್ಯಪುತ್ರಾಃ ಯದ್ವಾ ಮೇಧಾವಿನಃ ಋತ್ತಿಜಃ ” ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ (೧-೪೬-೯) ಎಂದರೆ, ಕೌಣ್ಯರೆಂದರೆ ಕಣ್ವ ಅಥವಾ ಕಣ್ವಪುತ್ರರೇ ಆಗಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು ಉಚಿತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಅರವತ್ತೈದು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ವಶಬ್ದದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೨೨ ಮಂತ್ರಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ದೈತಿಸಿಯೂ, ೧೮ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿಯೂ, ೧೨ ಮಂತ್ರಗಳು ಅಗ್ನಿಪ್ರಶಂಸಕ ವಾಗಿಯೂ, ೭ ಮಂತ್ರಗಳು ಮರುದ್ದೇವತಾಕವಾಗಿಯೂ, ೨ ಮಂತ್ರಗಳು ಉಪಸ್ಥನ್ನ ಸ್ತುತಿಸುವವಾಗಿಯೂ, ೧ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಮಸ್ತು ೧ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಜ್ವಲನಕ್ರಮವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಕಣ್ವರಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆಂಬ ಸ್ತುತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಕಣ್ವರಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಕಣ್ವತಮನೆಂದೇ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ ಸ ಇವಗ್ನಿಃ ಕೌಣ್ಯತಮಃ ಕೌಣ್ಯಸಖಾಯಃ ಪರಸ್ಯಾಂತರಸ್ಯ ತರುಷಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೫-೫)

ಕೌಣ್ಯತಮಃ ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಕೌಣ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನು ಎಂದೂ, ಕೌಣ್ಯತಮಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥ. ಇವನೇ ಕೌಣ್ಯಸಖನು ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಿಗೆ ಸಖನೆ

ಸಾಯಣವೂ ಸಹ ಕಣ್ವಪುತ್ರನೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಋಷಿಯು "ಪ್ರಿಯಮೇಧಾಧಿ ಋಷಿಗಳ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಂತೆ" ತನ್ನ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದನೆಯದು ಇಂದ್ರನಿರ್ದಷ್ಟವಾದುದು.

ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿ ಸುವೀರ್ಯಂ ತದ್ವೈಕ್ಯ ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯೇ |

ಯೇನಾ ಯತಿಭ್ಯೋ ಭೃಗವೇ ಧನೇ ಹಿತೇ ಯೇನ ಪ್ರಸ್ಯಣ್ಯಮಾವಿಥ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೯)

ಯತಿ, ಭೃಗು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಸ್ಯಣ್ಯನಿಗೂ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೇ, ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ವಶಬ್ದವು ಒಂದು ತಮೋಯುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಬರ್ಥದಲ್ಲೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಂಟು. (ಆ. ವೇ. ೨-೭-೫), ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನೂ ಆದ ಕಣ್ವ ಮತ್ತು ತಕ್ಷಂತತಿಯ ವಿಷಯವು ಮಾತ್ರ ವಿಮರ್ಶಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ವಋಷಿಯ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ, ಇತರ ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಅಷ್ಟು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಣ್ವಶಬ್ದವು ಅನೇಕಸಲ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೆಂದೇ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರೀಳಂ ನಃ ಶರ್ಧೋ ಮಾರುತಮನವಾರ್ಣಾಣಂ ರಥೇ ಶುಭಂ |

ಕಣ್ವಾ ಅಭಿ ಪ್ರಗಾಯತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೭-೧)

ಇದು ಎರಡನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯು, ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲ್ಲಿ ಕಣ್ವಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರಾದ ಜನರೇ, ಮಹಾಬಲಶಾಲಿಗಳಾದ ಮುದ್ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಶೋಭನಕರವಾದ ಮತ್ತು ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ವಿಹರಿಸುತ್ತಿರುವರು ಅಂತಹ ಮುದ್ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಟೆನ್ನಾಗಿ ಗುಣಗಾನಮಾಡಿರಿ.

ಮರುತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಥರ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಮರುತೋ ಮಿತಶಾವಿಣೋ ವಾ ಮಿತರೋಚಿನೋ ವಾ ಮಹದ್ವೈವಂತೀತಿ ವಾ||
ಮಿತಂ ಎಂದರೆ ಸುತ್ತಿಷ್ಟವೆಂದರ್ಥವು. ಸುತ್ತಿಷ್ಟವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಬೀಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಟೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಬಹಳವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಮರುತಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಮರುತೋ ಮಿತಶಾವಿಣೋ ವಾ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮರುತಃ ಅಮಿತಶಾವಿಣಃ ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅಮಿತ ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾಗಿ, ಶಾವಿಣಃ-ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡುವರು. ಆದಂತೆಯೇ ಅಮಿತರೋಚಿನಃ ಎಂದೂ ಪದಚ್ಛೇದನಾಡಿ ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಮುದ್ದೇವತೆಗಳು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವರು. ಮರುದ್ವಿರಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಂತೇ ಅಸ್ತು (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೯-೭) ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಂತೆ ಇವರಿಗೂ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಇದೆ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮರುದ್ದೇವತಾಕವಾಗಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳೂ, ಪೂಜಾ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಒಂದೊಂದು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಅನೇಕರೂವರು. ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಸಪ್ತೈಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೧-೩-೩೬) ಎಂದರೆ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಮೂರು ವರ್ಗ ಅಥವಾ ಗುಂಪುಗಳೆಂದೂ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿ ಪಶ್ಚಿಷ್ಟಾ ಮರುತೋ (ಋ. ಸಂ. ೮-೯-೮) ಮೂರು ಅರವತ್ತು ಎಂದರೆ ನೂರನಾಲ್ಕತ್ತು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿರುವರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇವರು ರುದ್ರರ ಪುತ್ರರೆಂದೂ ಆದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ರುದ್ರಿಯಾ; ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೃಥ್ವಿಯು (ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕದ ಹಸುವು) ತಾಯಿಯೆಂದೂ ಆದುದರಿಂದ ಇವರು ಪೃಥ್ವಿನಾತರಃ—ಎಂದರೆ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ತಾಯಿಯಾಗಿರುವವರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಿನಾತರಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದರೆ ಮೇಘಗಳಾಗಿರ ಬಹುದು. ಮೇಘಗಳು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುಸುವಾಗ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಗಾಳಿಯು ವೇಗವಾಗಿಯೂ ಶಬ್ದವಿಹಿತವಾಗಿಯೂ ಬೀಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೂ ಮಿಂಚಿನಿಂದಲೂ ಇವರು ಉತ್ಪನ್ನ ರಾದವರೆಂದೂ ಮತ್ತು ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ, ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಲೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರೆಂದೂ, ಸ್ವತಃ ಉತ್ಪನ್ನರೆಂದೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ದೋದಸೇ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಇವರ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ ಇಂದ್ರಾಣೇ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿಯಿಂಗಳೂ ಇವರಿಗೂ ವಿಶೇಷ ಕುಂಭವಿದಿ ಯೆಂದೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯವು ಸ್ವರ್ಗಾಂತರಕ್ಷಣಮಿಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು. ಸಿಡಿಲು ಮಿಂಚಿನೊಡನೆ ಸುಂ ಯನ ಮಳೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಂಬಂಧವು ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವರು ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದವರೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಮಿಂಚೇ ಇವರ ಆಯುಧವಾಗಿರುವುದು. ತಿರಸ್ಸು, ಪಾದಗಳು, ಹೃದಯ, ವೊದಲಾದ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣಾಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವಂತೆಯೂ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಕೊಡಲಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವಂತೆಯೂ ಇವರ ವರ್ಣನೆ ಗಳನೇಕವಿವೆ. ಪೃಷ್ಠತೀ ಅಥವಾ ಚಕ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಿಂಕೆಯನ್ನು (spotted deer) ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸಂಚರಿಸುವ ವರ್ಣನೆಯೂ ಇದೆ.

ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ದೊಡ್ಡವರು, ಶ್ರೇಷ್ಠರು, ತರುಣರು, ದುಷ್ಟವ್ಯುಗಗಳಂತೆ ಕ್ರೂರರಾದವರ. ಆದರೆ ಮಕ್ಕಳಂತೆ ಅಟಿವಾಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದವರು. ಅವರು ಸಂಚರಿಸುವ ರಥವು ಸಿಡಿಲಿನಂತೆ ಮಹಾಭಯಂಕರ ವಾಗಿರುವುದು. ಅವರು ತಮ್ಮ ಜಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಮಳೆಯನ್ನು ತರುವರು. ಮರುದ್ವೈಧೇ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನದಿಯು ಇವರ ಸಾಹಸಕ್ಕೆ ಹೆಗ್ಗುರುತಾಗಿರುವುದು. ಇವರು ಉಂಟುಮಾಡುವ ವೃಷ್ಟಿಯು ಜೇನುತುಪ್ಪ, ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ ಎಂದು ವಿಧವಿಧವಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಜಿತಿಯಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ತರುವುದ ಲ್ಲದೆ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು, ಇವರ ಗಾಂಧವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಸಂಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಇವರು ಸೋಮವಾನ ಮಾಡುವರೆಂದೂ, ಗಾನಮಾಡುವರೆಂದೂ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಸಹ ಮಾಡುವರೆಂದೂ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅನೇಕ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ.

ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಮುಖ್ಯ ಪರಾಶ್ರಮವೆಂದರೆ ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವಾಗ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಇವರನ್ನು ಇಂದ್ರನ ಪುತ್ರರು ಅಥವಾ ಸಹೋದರರೆಂದು ಸಂದೋಧಿಸಿದ್ದರೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡದೆ ಕೈಬಿಟ್ಟರೆಂದೂ ಆದಶ್ಯಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಇವರ ಮೇಲೆ ಪ್ರತೀಕಾರ

ಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಸಂಚಾರಮಾಡಲುಮೈತ್ರನಾದನೆಂದೂ, ಆಗಷ್ಟೆ ಪುನಃಯು ಬಹಳ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮಾಧಾನ ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಒಂದೆರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೬; ೧-೧೭೦)

ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ರುದ್ರನು ಇರುವ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಆಯುಧವನ್ನು (ಕೊಡಲಿ, ಭರ್ಜಿ) ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೭-೫೬-೯; ೭-೫೬-೧೭; ೭-೫೭-೪; ೧-೧೭೧-೧; ೧-೧೭೨-೨ ೧-೧೬೪-೮; ೧-೬೪-೯)

ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆದರಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವಾಯು ದೇವತೆಗೂ ಅನೇಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿವೆ. ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಾತಃಪನ್ನದಲ್ಲಿಯೂ ಮರದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಮತ್ತು ತೃತೀಯ ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಚಾತುರ್ವಾಸ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಪಾತ್ರವು ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದು.

ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡುವೆವು. ವಾಯುವಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೆಂದರೆ—ವಾಯುವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬೀಸುವ ಗಾಳಿಯು; ಮರುತ್ತುಗಳು ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುಡುಗು, ಸಿಡಿಲು, ಮಿಂಚುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಮಳೆಯು ಹುಟ್ಟುವಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಹಾ ಅರ್ಧಟೆದೊಡನೆ ವೇಗವಾಗಿಯೂ, ಭಯಂಕರವಾಗಿಯೂ ಬೀಸುವ ಗಾಳಿಯು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೆಂದೂ, ಶಬ್ದ ಮಾಡುವರೆಂದೂ, ಕ್ರೂರರಾದವರೆಂದೂ, ಬಹಳ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳವರೆಂದೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದ (ಸ್ವರ್ಗದ) ಪುತ್ರರೆಂದೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸದಾ ಬೀಳುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ (ಆಟಗಳಲ್ಲಿ) ಆಸಕ್ತರಾದವರೆಂದೂ ವಿಧವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳು ಕಂಡುಬರುವವು.

ಕ್ರೀಲಂ—ವಿಹರಣಶೀಲಂ | ಆಟವಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ, ಆಟವಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದ, ವಿಹರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಶರ್ಧಃ—ಓಟ; ಪಾಟ; ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶರ್ಧಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (೧ ೩-೯) ಶರ್ಧಃ ಎಂದರೆ ಬಲವನ್ನು ಅಥವಾ ಸಾಹಸವನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಮಾರುತಂ—ಮರುತ್ಸಮೂಹಂ | ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಅನೇಕರಿರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಬಹುವಚನ ದ್ವಯೇ ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮಾರುತಂ ಎಂಬ ಏಕವಚನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅನರ್ವಾಣಂ—ಭ್ರಾತೃವೈರಹಿತಂ, ಎಂದರೆ ಶತ್ರುರಹಿತರಾದವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವು ತೇಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಧಾಪ್ಯಕಾರಂ—ಅನರ್ವಾ ಪ್ರೇಹೀಶ್ಯಾಹ | ಭ್ರಾತೃವೈರಾ ವಾ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಾಸನುತ್ಯೈ|| ಅರ್ವಾ ಎಂದರೆ ಕುದುರೆಯು. ಅನರ್ವಾ ಎಂದರೆ ಕುದುರೆ ಇಲ್ಲದವರು. ಕುದುರೆಯಿಲ್ಲದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ, ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ರಥಕ್ಕೆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟದೆ ಅವಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಪೃಷ್ಠತೀ ಎಂಬ ಚಿಂಕೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಅನರ್ವಾಣಂ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು.

ರಥೇಶುಭಂ—ಸ್ತುತೀಯವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ತೋರಿಕೊಡುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಕಣ್ವಾಃ—ಕಣ್ವರು ಎಂದರೆ ಕಣ್ವಮುನಿಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು,

ಅಥಿ ಪ್ರಗಾಯತೆ—ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ಉಚ್ಚಸ್ವರದಿಂದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಾನಮಾಡಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉಪಪ್ರೇತ ಕುಶಕಾಶ್ವೇತಯದ್ವಮಶ್ವಂ ರಾಯೇ ಮುಂಚಿತಾ ಸದಾಸಃ |

ರಾಜಾ ನೃಶ್ಚಂ ಜಂಘನತ್ಪ್ನಾಗಸಾಗುದನಥಾ ಯಜಾತೇ ವರ ಆ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೧೧)

ಇದು ಮೂರನೆಯ ಉದಾಹರಣಿಯು, ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಕುಶಿಕವಂಶೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಎಲೈ ಮುನಿಗಳೇ, ಅಶ್ವದ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಶ್ವರಕ್ಷಕರನ್ನು ಸಾವಧಾನಚಿತ್ತರಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿ. ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾದ ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ವೃತ್ತಾಸುರನನು ಪೂರ್ವಾದಿಸಮಸ್ತದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ನಾಶಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ನೀವು ಕೊಂಚವೂ ಭಯವಿಲ್ಲದೆ ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನನ್ನು ಅಶ್ವನನ್ನು ಧನಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಸಡಿಲಿಸಬಿಡಿ. ಅನಂತರ ಪೃಥಿವಿಯ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಭೀತರಾಗಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದ ವಿಷಯಕವಾದ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ಕುಶಿಕಾಃ ಉಪ ಪ್ರ ಇತ ಚೇತೆಯುಶ್ಚಂ—ಕುಶಿಕಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನಾಃ ಪುತ್ರಾ ಅಶ್ವಸ್ಯ ಸಮಾಪೇ ಗಚ್ಛತ | ಗತ್ತಾ ಚಿ ಸಾವಧಾನಾ ಧವತ | ಅಶ್ವರಕ್ಷಿಣಃ ಸಾವಧಾನಾನ್ ಕುರುತ | ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುನಿಯು ಕುಶಿಕಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನರಾದ ತನ್ನ ಪುತ್ರರನ್ನೂ ಬಂಧುಗಳನ್ನೂ ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಈರಿತೆ ಹೇಳುವನು—ಎಲೈ ಕುಶಿಕಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಪುತ್ರಾದಿಗಳೇ ನಾನು ಹೇಳುವ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ. ಈ ಸುದಾಸರಾಜನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಶ್ವದ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಇದ್ದು ಅದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿ.

ಸುದಾಸಃ ಅಶ್ವಂ ರಾಯೇ ಪ್ರ ಮುಂಚಿತ—ಧನಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಸುದಾಸನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ (ಅಥವಾ ಹೈತ್ರಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ) ಯಜ್ಞಾಶ್ವನನ್ನು ಸಂಚಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಿಡಿ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿನಯವನ್ನು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಅಶ್ವಮೇಧವೆಂಬ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಕ್ಷೇತ್ರಿಯರಾದ ರಾಜರು ಮಾತ್ರವೇ ಮಾಡುವ ಯಾಗವು. ಈ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಬಹಳವಾಗಿ ದ್ರವ್ಯವು ಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ರಾಜನು ಯಜ್ಞದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಯಜ್ಞಾಶ್ವವನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತಪೂಜಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪಚರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲದವರೆಗೆ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಸಂಚಾರಮಾಡಲು ಬಿಡುವನು. ಆ ಅಶ್ವನನ್ನನುಸರಿಸಿ ರಾಜನ ಕಡೆಯವರು ಸೈನ್ಯಸಮೇತವಾಗಿ ಹೊರಟು ಅಶ್ವನು ಯಾವ ಯಾವ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವುದೋ ಆ ದೇಶದ ರಾಜರುಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ಅವರಿಂದ ಕಪ್ಪುಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರಾನಂತರ ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರುವರು. ಆದುವರೆಗೂ ರಾಜನು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾದಿನಿಯಮಂದಿದ್ದು ಅಶ್ವನು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದ ಬಳಿಕ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದು ಸದ್ಭಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ—ರಾಯೇ ಅಶ್ವಂ ಪ್ರ ಮುಂಚಿತ—ಅಶ್ವನನ್ನು ಧನಾರ್ಜನೆಗಾಗಿ ಬಿಡಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಪಿಷವನಪುತ್ರನಾದ ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನು ಧನಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಗೊಂಡ ದಿಗ್ವಿಜಯವರ್ಣನೆಯೂ ಆಗುವುದು. ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.

**ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಉತ್ತಮಪುರುಷಯೋಗಾ ಅಹಮಿತಿ ಚೈತೇನ ಸರ್ವ-
ನಾಮ್ನಾ || ಯಥೈತದಿಂದ್ರೋ ವೈಕುಂಠೋ ಲಬಸೂಕ್ತಂ
ವಾಗಾಂಭೈಣೀಯಮಿತಿ ||**

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ—ಸ್ತುತಿಶ್ಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳೇ ತಾವು ಮಾತನಾಡಿದಂತೆ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು. ಸರ್ವನಾಮಪ್ರದ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಪುರುಷಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವೆನಿಸುವುವು. ಆಹಂ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮಪದದಿಂದಲೂ ಸಹಿತವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರೋ ವೈಕುಂಠ ಎಂಬ ಋಷಿದ್ವೈಪ್ರವಾದ ವಾಗಾಂಭೈಣೀಸೂಕ್ತವೇ ಉದಾಹರಣೆಯು. ವಿಕುಂಠಾ ಎಂಬ ಓರ್ವ ಅಸುರನಿಗೆ ಇದ್ದಳು. ಅವಳು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪುತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದಳು. ಆ ಪುತ್ರನಿಗೆ ವೈಕುಂಠ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಈ ಪುತ್ರನು ತನ್ನ ಅತ್ತಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನೇ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವನು. ಇದನ್ನು ವಾಗಾಂಭೈಣೀಯ ಸೂಕ್ತವೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಒಂದು ಋಕ್ಕನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೇ.

ಆಹಂ ಭುವಂ ವಸುನಃ ಪೂರ್ವ್ಯಸೈತಿರಹಂ ಭಸಾನಿ ಸಂಜಯಾಮಿ ಶಶ್ವತಃ |
ಮಾಂ ಹವಂತೇ ಪಿತರಂ ನ ಜಂತವೈಶ್ವೇತಂ ದಾತುಷೇ ವಿಭಜಾಮಿ ಭೋಜನಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೮-೧)

ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಇಂದ್ರನಾದ ವಾಸು ಭಸಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯವಾದ ಎಂದರೆ ವಿಶವಾತ್ರ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಶಶ್ವುಗಳ ಭಸಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ತರುತ್ತೇನೆ. ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರೂ, ಪುತ್ರರೂ ತಮ್ಮ ತಂದೆಯನ್ನು ಪ್ರೀತ್ಯಾದರಗಳಿಂದ ಕರೆೆಯುವಂತೆ ನನ್ನನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನಹಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಭೋಗಯೋಗ್ಯವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತೇನೆ.

ಇತಿ ವಾ ಇತಿ ಮೇ ಮನೋ ಗಾಮಶ್ಯಂ ಸನುಯಾಮಿತಿ |
ಕುವಿಶ್ವೋಮಸ್ಯಾಪಾಮಿತಿ || ೧ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೯-೧)

ಇದು ಎರಡನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—

(ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವು) ನಾನು ಅನೇಕಾರ್ಥಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಅದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೇ ನಾನು ನನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ ಈಶ್ವಕಾರವಾಗಿ ಗೋವನ್ನೂ ಅಶ್ವವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಹೀಗೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂಬುದಾಗಿಯೇ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಪನೇಬುವನು ಋಷಿಯು. ಒಂದು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಲಬಸೂಕ್ತಿಯ ಅಶ್ವನು ಲಬಸೂಕ್ತಿಯ ರೂಪವನ್ನೇ ಭೂಮಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿದನು. ಅದನ್ನು ಇತರ ಋಷಿಗಳು ನೋಡಿದರು. ಆಗ ಲಬರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಇಂದ್ರನು ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ತನ್ನನ್ನೇ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವನು.

నలవత్కౌంభకృతనీయ సూక్త

పీఠిక

ఈ సూక్తదర్శియూ ఇంద్రను తన్న సాహసకృత్యగణన్ను ప్రశంసే మాదికొందిద్రానే
అవుగళల్లి కలవన్ను మాత్ర ఇల్లి వివరిసలాగిదే.

వృత్తాసురవధవర్ణన

వృత్తాసురను దుష్ట స్వభావదవను. ఇవన స్వభావవు యారిగూ తిళయదు ఇవనిగి యావ లుత్తమ
పరిజ్ఞానచూ ఇల్లి. యావాగలూ లుచకగళన్ను అడ్డగట్టి మలగిరువుదే ఇవన స్వభావ. ఇంకక నిజ
స్వభావవుళ్ళ వృత్తనన్ను ఇంద్రను పౌణ్ణమాసియదినవ వజ్రాయుధదించ సంహరిదనీయ వర్ణన ఇదే.
ఈ విషయదర్శి భాష్యకారులు—

శ్రీత్రీరియసంహితావాక్యవన్నుదాకరిసి అదర్లి ఇంద్రను వృత్తనన్ను పౌణ్ణమాసియ దినదర్లి సంచార
మాదిరువ విషయవు లుక్తవాగిదీయీందు తిళిదారే. ఇంద్రను వృత్తనన్ను సంచారమాదివ విషయవన్ను
ఎల్లా ముఖిగళూ ప్రశంసే మాదిరువుదరింద ఆ వృత్తవననద విస్తారవాద వివరణీయన్ను ఇల్లి ఊళువుదు
అనకృకవు. ఆదుదరింద ఆ వివరనన్ను తిళిసువ యజుర్వేదద మంత్రభాగవన్నూ అదర అభాగనువాదవన్నూ
ఇల్లి వివరిసిదే—

శ్రేష్ఠాః ధతభుక్తిర్నో విలంబ్యం సోఽమమాదరత్తస్మిన్నింద్ర లుచకవన్నోజ్యత తం
సోఽపాహ్మయేత పుత్రం నుల్యవధిలెతి న యజ్ఞ వేళశసం శృత్యా ప్తాసేహా సోఽమమసిజత్య
యదశ్రీతిష్యత తత్త్వజ్ఞాననిలయముజ ప్తావతరయత్స్వజ్ఞేంద్రకృత్యవర్ణనీతి యద,
వత్యోయత్తద్వృత్త్య వృత్తేత్తం యదబ్రువిత్యజ్ఞేంద్రకృత్యుదగ్రస్యేతి తస్మాదస్యేంద్రః శత్రుర
భవత్తే సంభవన్నేగ్నిఃకోఽమోమావభి నమభవత్త ఇషమాత్యమిషుమాత్రం విష్యజ్ఞవర్ణత న
ఇమాన్ లోఽకానవ్యసోఽద్యేదిమాన్ లోఽకానవ్యసోఽద్యేత్వద్వృత్త్య వృత్తేత్తం తస్మాదిం-
ద్యోఽభిభేత్ ॥

(శ్రీ. సం. ౨-౫-౨౦)

ఈ అనువాకదర్శి ఇంద్రను వృత్తనన్ను సంహరిద వివరవు లుక్తవాగిదే. ఈ కథాసందర్భకృత్యే ఊన్నేలీయూ ఇన్నోందు
లుపాఖ్యానవిరువును. అదన్న నావు డిందే వివరిసిరువనాదయూ ఇల్లి ముందిన వివరణిగి ఇన్నోందు లుపాఖ్యాన
వన్ను పీఠికాయోజనాగి సూక్త్యంఠియింద వివరిసువుదు అనకృకవు. పూర్వదర్శి త్వస్య ప్రజాపతిగి విత్తరూపనీలు
పుత్తనిద్రను. అవను దేవతేగళిగి పుదేఱిఠితనాగిద్రను. అదరూ ఇవను అసురస్యేయల్లి డనిదసిదనాద్దరింద ఇవనిగి
అసురర విషయదర్శి విశేషవాగి అభిమానవిత్తు. డిగిరువాగి ఈ విత్తరూపను నమగి పుదేఱి ఠితనాగిద్రరూ అసుర
సకృపాతియాద్దరింద సమయూ సాధిసి అసురరిగి సహాయనాడుత్తా దేవతేగళిగి రాజ్యవే ఇల్లిదంతే ఒళసంఠా

ನಡೆಸಬಹುದೆಂದು ಇಂದ್ರನು ಹೆದರಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಇವನನ್ನು ಉಪಾಯಾಂತರದಿಂದ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ತ್ರೈಷ್ವಾ ದತಪುತ್ರಂ ವೀಂದ್ರಗಂ ಸೋಮಮಾಹರತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ಮಗನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದು ಕೋಪದಿಂದ ತ್ರೈಷ್ಣುವು ತಾನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡದೆ ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟೇ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದನು. ಅವನಿಗೆ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನೂ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ. ಆದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಂದು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದಂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡಿದನು. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ತ್ರೈಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಕ್ಕ ಪ್ರತಿಕಾರಮಾಡ ಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಇಂದ್ರನು ಕುಡಿದು ಮಿಕ್ಕ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸುಡು ಸ್ವಾಹೇಂಪ್ರ ಶತೃವರ್ಧಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶತ್ರುವಾದ ಪುತ್ರನುಂಟಾಗಲೀ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಸೋಮಶೇಷವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಜಯಿಸಲ್ಪಡುವ ಪುತ್ರನಾದನು. ಈ ಪುತ್ರನೇ ವೃತ್ರನು. ಇದೇ ಇವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಕ್ರಮವು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಸ್ವರವ್ಯತ್ಯಾಸ ವಾದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹಾನಿಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದು—

ದುಷ್ಯಃ ಶಬ್ದಃ ಸ್ವರತೋ ವರ್ಣತೋ ವಾ ಮಿಥ್ಯಾಪ್ರಯುಕ್ತೋ ನ ಕಮರ್ಥಮಾಹ |

ಸ ವಾಗ್ಜೇಶೋ ಯಜಮಾನಂ ಹಿ ನಸ್ತಿ ಯಥೇಂದ್ರ ಶತ್ರೋ ಸ್ವರತೋಽಪರಾಧಾತ್ ||

(ಪಾಣಿನೀಯತಿಶ್ವಾ)

ಪಾಣಿನಿಮರ್ಹಿಯು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೇಳಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಮಂತ್ರದ ಸ್ವರ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ತ್ರೈಷ್ಣುವಿಗೆ ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಂಹೃತನಾಗುವ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಆ ವೃತ್ರನು. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುತ್ತಾ ಬಂದನು. ಅವನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಒಂದು ಬಿಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮಾಣದಂತೆ ಬೆಳಿಯುತ್ತಾ ದೊಡ್ಡ ಆಕಾರವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಎತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಸ್ವಭಾವ ವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ವೃತ್ರನಿಗೆ ವೃತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಆಚ್ಛಾದಿಸು, ಮುಚ್ಚು, ವ್ಯಾಪಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವೃಷಾ-ವರಣೇ ಎಂಬ ಥಾತುವಿನಿಂದ ವೃತ್ರ, ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಇವನು ಸರ್ವವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವವನು ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ವೃತ್ರನ ಈ ವಿಧವಾದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಇಂದ್ರನು ಹೆದರಿದನು.

ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಮುಪಾಧಾವನ್ಯಾತ್ರೈರ್ಮೇಽಜನೀತಿ ತಸ್ಮೈ ವಜ್ರಗಂ ಸಿಕ್ತಾಪ್ರಾಯಚ್ಛದೇತೇನ ಜಹೀತಿ ತೇನಾಭ್ಯಾಯತಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೨೯)

ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ನನಗೆ ಒಬ್ಬ ಶತ್ರುವು ಜನಿಸಿರುವನು. ಅವನನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು, ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೆದರಬೇಡವೆಂದು ಮಂತ್ರಿಸಿ ಅವನ ವಜ್ರಾಯುಧ ವನ್ನು ಹುಡುಕುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ಈ ಆಯುಧದಿಂದ ನಿನ್ನ ಶತ್ರುವನ್ನು ಸಂಹರಿಸೆಂದು ಹೇಳಲು ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಂಡು ವೃತ್ರನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದನು.

ಪಾಪಬ್ರೂತಾನುಗ್ನೀಷೋಮಾ ಮಾ ಪ್ರಹಾರಾವಮಂತಃ ಸ್ವ ಇತಿ ಮಮ ವೈ ಯುವಗ್ನ್ಯ ಸ್ವ ಇತ್ಯಬ್ರವೀನಾಮ್ನುಚ್ಛೇತಮಿತಿ ಪಾ ಭಾಗಧೇಯಮೈಚ್ಛೇಶಾಂ ಪಾಧ್ಯಾನೇತಮಗ್ನೀಷೋಮಿಯಾ-
ಮೇಕಾಪಕಪಾಲಂ ಪೂರ್ಣಮಾಸೇ ಸ್ರಾಯದ್ವೈತ್ತಾಪಬ್ರೂತಾಮುಛಿ ಸಂದಷ್ಟಾ ವೈ ಸ್ತೋತ ನ ಕಶ್ಚಿದ
ವತುಮಿತಿ ಸ ಇಂದ್ರ ಆತ್ಮನಃ ಶೀತರೂರಾವಜನಯತ್ತೈಚ್ಛೀತರೂರಯೋರ್ಜನ್ಯ ಯ ವನಗಾಂ
ಶೀತರೂರಯೋರ್ಜನ್ಯ ವೇದ ನೈನಗಾಂ ಶೀತರೂರಾ ಹತಸ್ತಾಧ್ಯಾನೇನಮಧ್ಯನಯತ್ತಸ್ತಾಂಜವಧ್ಯ-
ಮಾನಾಮಗ್ನೀಷೋಮಾ ನಿರಕ್ರಾಮತಾಂ ||

ಶ್ಲೋ. ೨-೨-೨-೧೦)

ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಆಯುಧದಿಂದ ವೃತ್ತನನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದಾಗ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮರು
ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡವೆಂದು ತಡೆದು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈಗ ವೃತ್ತನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡ. ಅಗ್ನಿಸೋಮ
ದೇವತೆಗಳಾದ ನಾವು ಈ ವೃತ್ತನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವೆವು ಎನ್ನಲು, ಇಂದ್ರನು ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಸೋಮರೇ, ನೀವು
ನಮ್ಮವರುತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು ವೃತ್ತನ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬನ್ನಿ ಅನಂತರ ನಾನು ವೃತ್ತನನ್ನು
ಸಂಹರಿಸುವೆನು ಎಂದನು. ಆದಮ್ನ ಕೇಳಿ ಅಗ್ನಿಸೋಮದೇವತೆಗಳು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಹೇಳುವಂತೆ ನಾವು
ಮಾಡುವುದಾದರೆ ನಮಗೆ ಎನು ಉಪಕಾರಮಾಡುತ್ತೀಯೆ ? ನಮಗೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ
ನೀನು ಹೇಳುವಂತೆ ಕೇಳುವೆವು ಎನ್ನಲು ಅದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಪೂರ್ಣಮಾಸೆಯಾಗದಲ್ಲಿ ವಿರಾಡಶ
ಕವಾಲವೆಂಬ ಪುರೋಡಾಶ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಆಹುತಿಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಬಳಿಕ ಅಗ್ನಿಸೋಮದೇವತೆಗಳು ಈರಿತಿ
ತಮಗೆ ದೇಶಾದ ವರವನ್ನು ಪಡೆದರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈಗ ನಾವು ವೃತ್ತನ ಮುಖ
ದಿಂದ ಹೊರಟುಬರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ನಾವು ವೃತ್ತನ ಹೆಣ್ಣುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಬಲವಾಗಿ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. ಅವನ
ಬಾಯನ್ನು ತೆರೆದಲ್ಲದೆ ನಾವು ಈಡೆಗೆ ಬರಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಇದಕ್ಕೊಂದುಪಾಯವನ್ನು ಯೋಚಿಸಿದನು.
ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ಶೀತಜ್ವರ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಮಹಾಶಾಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಭಳಿಜ್ವರದ ಪ್ರಪಂಚ
ದಲ್ಲಿ ಜನರನ್ನು ಬಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಮೊದಲು. ಈ ಭಳಿಜ್ವರದ, ಈ ರೀತಿಯಾದ ಉತ್ತಮ ಕ್ರಮವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು
ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಈ ಶೀತಜ್ವರದಿಂದ ಬಾಧೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಭಳಿಜ್ವರಗಳನ್ನು ಕರೆದು
ಕೊಂಡುಹೋಗಿ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ವೃತ್ತಾಸುರನು ಭಳಿಯಿಂದ ನಡುಗುತ್ತಾ
ಜ್ವರದ ತಾಪದಿಂದ ಬಳಲಿ ಆಯಾಸದಿಂದ ನಿಟ್ಟುಸುರನ್ನು ಬಿಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಾಯನ್ನು ಅಗಲವಾಗಿ ತೆರೆದನು. ತಕ್ಷಣ ಅವನ
ಬಾಯಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಸೋಮದೇವತೆಗಳು ಹೊರಸೊರಟು ಈಡೆಗೆ ಬಂದರು.

ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾ ವಾ ವಿನಂ ತದಜಹಿಹಾಂ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ದಕ್ಷೋಽಪಾನಾಃ ಕ್ರತುಸ್ತೈಸ್ತಾಂಜವಧ್ಯ-
ಮಾನೋ ಬ್ರೂಯಾನ್ಯಯ ದಕ್ಷಕ್ರತೋ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾವೇವಾತ್ಸನ್ನತ್ತೇ ಸವಮಾಯುರೇತಿ ||

ಅನಂತರ ಪ್ರಾಣ, ಆಪಾನ ಎಂಬ ವಾಯುಗಳು ಆ ವೃತ್ತನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದವು. ಎಂದರೆ ಅವನ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋದವು.
ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಕ್ಷವೆಂದೂ, ಆಪಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ರತುವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ದಕ್ಷನೆಂದರೆ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕುಶಲತೆಯು
ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರತುವೆಂದರೆ ಕೆಲಸಮಾಡುವ ದೇಹಶಕ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಇವೆರಡೂ ಬಾಯನ್ನು ತೆರೆದಿದ್ದ ಆ ವೃತ್ತನನ್ನು
ಬಿಟ್ಟುಹೋದವು. ಆದ ರಿಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ದೇಹಶಕ್ತಿಯೇ ಮಾಡಿದರೂ, ಆಕಳಿಸಿ ಬಾಯನ್ನು
ತೆರೆದರೂ ಆಗ ಮಯ ದಕ್ಷಕ್ರತೋ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಟ್ಟರಿವೇಳಿಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳು ಯೇ
ಮಾನನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗದೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವವು. ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯ ಉಂಟಾಗುವುದು.

ಸೆ ದೇವತಾ ವ್ಯತ್ಯಾನ್ವಿಹೂಯ ವಾರ್ತೃಭೃಗ್ಂ ಹವಿಃ ಪೂರ್ಣಮಾಸೇ ನಿರವಶದ್ ಭೃಂತಿ ನಾ
ಏನಂ ಪೂರ್ಣಮಾಸ ಅಮಾನಾಸ್ಯಾಯಾಂ ಸ್ಯಾಯಯಂತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವಾರ್ತೃಭಿಃ ಪೂರ್ಣಮಾಸೇಽನೂ-
ಚ್ಛೇತೇ ವೃಧಸ್ತತೀ ಅಮಾನಾಸ್ಯಾಯಾಂ ||

ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತಾಸುರನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಅಗ್ನಿಷೋಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಲ್ಲಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಕರೆದು ವೃತ್ತನ
ಸಂಹಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಹವಿರಾಚ್ಯುಧಾಗದ್ರವ್ಯರೂಪವಾದ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನವ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದನು.
ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಧಕಾರವೆಂಬ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಆವರಿಸಿರುವ ಕತ್ತಲೆಯೆಂಬ ಶತ್ರುವು ಪೂರ್ಣಮಾಸಿಯ ಪ್ರಕಾಶ
ಮಾನವಾದ ಬಿಳದಿಂಗಳಿನಿಂದ ನಾಶವಾಗುವ ವಿಷಯವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಅಮಾನಾಸ್ಯೆಯ ನಿನಸ
ಪ್ರಕಾಶವು ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಆಗ ಕತ್ತಲೆಯೆಂಬ ಶತ್ರುವು (ವೃತ್ತ) ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಆವರಿಸಿ ವೃಂದಿಯಾಗುವುದು.
ಆದುದರಿಂದ ವೃತ್ತಹನನಕ್ಕಾಗಿ ಪೂರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನವೆ ಅಗ್ನಿಷೋಮಿಯು ಅಚ್ಯುಧಾಗಳೆಂಬ ಅಹುತಿಗಳಿಗೆ
ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ.

ಅಗ್ನಿವೃತ್ತಾಣಿ ಜಂಘನದ್ವೈನಿಣಸ್ಯೂರ್ವಿಪನ್ನಯಾ | ಸಮಿದ್ಯಃ ಕುಳೈ ಅಹುತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೨೪)

ತ್ವಂ ಸೋಮಾಸಿ ಸತ್ತತಿಸ್ತ್ವಂ ರಾಜೋಕೆ ವೃತ್ತೃಹಾ | ತ್ವಂ ಭದ್ರೋ ಆಸಿ ಕೃತುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೃತ್ತಹನನವನು
ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ ವಾರ್ತೃಭಿಃ ಮುಕ್ತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ—
ಪೂರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನವೆವೇ ವೃತ್ತನ ಸಂಹಾರವಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ದಿನವೆ ವೃತ್ತಹನನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಮುಕ್ತು
ಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಮಾನಾಸ್ಯೆಯ ದಿನವೆ ಅಂಧಕಾರವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು.
ಎಂದರೆ, ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಸರ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವ ವೃತ್ತನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ದಿನವೆ ವೃಧ-ವೃದ್ಧಾ-
ಎಂಬ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ—

ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರತ್ನೇನ ಮನ್ನನಾ ಶುಂಭಮಾನಸ್ತನ್ನಂ ೧ ಸ್ಯಾಂ | ಕವಿರ್ವಿಪ್ರೇಣ ವಾವ್ಯಥೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೪-೧೨)

ಸೋಮ ಗೀರ್ಭಿಷ್ಟ್ವಾ ವಯಂ ವರ್ಧಯಾನ್ಮೋ ವಚೋಽವಿಧಃ | ಸುಮ್ಯೋಳಕೋ ನೆ ಅ ವಿಶ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ ವೃಧಸ್ತತೀ
ಮುಕ್ತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳನ್ನು ಅಂಧಕಾರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿರುವ ಅಮಾನಾಸ್ಯೆಯ ದಿನವೆ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ತತ್ತೆಗ್ಗ್ ಸ್ಯಾ ಸ್ಯಾ ವಾರ್ತೃಭೃಗ್ಂ ಹವಿರ್ವಜ್ರಮಾದಾಯ ಪುನರಭ್ಯಾಯತ ತೇ ಆಬ್ರೂಶಾಂ ದ್ಯಾವಾ
ಪೃಥಿವೀ ಮಾ ಪ್ರಹಾರಾಯೋರ್ವೈ ಶ್ರಿತ ಇತಿ ತೇ ಆಬ್ರೂಶಾಂ ವರಂ ವ್ಯಣಾವಹೈ ನಕ್ಷತ್ರೈವಿಹಿ-

ಶಾಹವಸಾನಾಶ್ರೇಯಾಪ್ರವೀಚ್ಛಿತ್ವದಿಹಿತಾಹುತೀಯಂ ತಸ್ಮಾನ್ನೇಕ್ಷತೈವಿಹಿತಾಸಾಂ ಚಿತ್ತವಿಹಿತೇಯಂ
ಯ ಏವಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ವರಂ ನೇದೈನಂ ವರೋ ಗಚ್ಛತಿ ಸ ಅಭ್ಯಾನೇವ ಪ್ರಸೂತ
ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ತಸುಹನ್ ||

ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತಹನನ ಹೇತುಭೂತವಾದ ಆಚ್ಯಭಾಗ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿ ವಜ್ರಾ
ಯುಧವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ವೃತ್ತನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಅವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನುಗ್ಗಿಹೋ
ದನು. ಆಗ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು (ಭೂಮ್ಯಂತರಕ್ಷಗಳ್ಳು) ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಡೆದು— ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ವೃತ್ತನನು
ಕೊಲ್ಲಬೇಡ. ಇವನು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಪರ್ಯಂತರ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇರುವನು. ನಮ್ಮನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ
ಇರುವ ಇವನನ್ನು ನಾವು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಲಾರಿವು ಎಂದವು. ಅದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ಒಪ್ಪದಿರಲು ಮತ್ತೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ್ಳು
ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು— ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಒಂದುವೇಳೆ ನಾವು ವೃತ್ತಸಂಹಾರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ನಾವು
ಕೇಳುವ ವರವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದನು. ಈಗ ಅಂತರಕ್ಷವು (ದ್ವೈ) ತಾನು ನಕ್ಷತ್ರ
ಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ವರವನ್ನು ಬೇಡಿತು. ಭೂಮಿಯು ನಾನಾವಿಧವಾದ ಮನುಷ್ಯಪಶುವೈಕ್ಯಪರ್ವತನದಿ
ಸಮುದ್ರಾದಿ ವಿಚಿತ್ರ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಂಟೇಕೆಂದು ವರವನ್ನು ಕೇಳಿತು. ಇಂದ್ರನು ಆದರಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಈ ವಿಧವಾದ ವರವಾಪ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪುರುಷನು ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಪಡೆ
ದುಖಿಸುವನು. ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ವೃತ್ತನನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದು
ಸಂಹರಿಸಿದನು.

ತೇ ದೇವಾ ವೃತ್ತಗ್ಂ ಹತ್ವಾಗ್ನೀಷೋಮಾವಬ್ರುವನ್ ಹವ್ಯಂ ನೋ ವಹತಮಿತಿ ಶಾವಬ್ರು-
ಶಾಮುಪ ತೇಜಸಾ ವೈ ತ್ಯಾ ವೃತ್ತೇ ವೈ ತ್ರೈಯೋನ್ವೀಣ ಇತಿ ತೇಽಬ್ರುವನ್ ಕ ಇದಮಚ್ಛೈತಿತಿ
ಗಾರಿತ್ಯಬ್ರುವನ್ಗೌರ್ವಾ ಸ ವರ್ಷ್ಯ ವಿಶ್ರಮಿತಿ ಸಾಬ್ರವೀದ್ಯರಂ ವ್ಯಕ್ಯೈ ಮಯ್ಯೇವ ಸತೋಭಯೇನ
ಭುನಜಾಧ್ಯಾ ಇತಿ ತದ್ಗೌರಾಹರತ್ವಸ್ಮಾದ್ಗವಿ ಸತೋಭಯೇನ ಭುಂಜತ ಏತದ್ಯಾ ಅಗ್ನೀನ್ವೀಣೋ
ಯದ್ವೈತಮೇತತ್ಪೋಮಸ್ಯ ಯತ್ತಯೋ ಯ ಏವವ್ಯಗ್ನೀಷೋಮಯೋ ಸ್ವೇಣೋ ನೇವ ತೇಽಽ
ಸ್ಯೈವ ಭವತಿ ||

ವೃತ್ತಹನನಂತರ ಇಂದ್ರನ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಸೋಮರನ್ನು ಕುರಿತು— ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಸೋಮದೇವತೆಗಳೇ,
ನಿವು ಈಗ ವೃತ್ತನ ಮುಖದಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದಿರುವಿರವೈ. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ನಮಗಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವ-
ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿ ತಂದು ನಮಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಎಂದರು. ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಅಗ್ನಿಸೋಮರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು— ಎಲೈ
ದೇವತೆಗಳೇ, ನಾವು ಬಹಳಕಾಲದಿಂದಲೂ ವೃತ್ತನ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು ಅವನ ದಂತದಳನಾದಿಗಳಿಂದ ನಿಶ್ವೇಷ್ಯರಾಗಿದೇವೆ ಎಂದರೆ
ನಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯು ಕುಗ್ಗಿಹೋಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ತೇಜಸ್ವಿವೂ ವೃತ್ತನನ್ನಯೇ ನಿಂತುಹೋಗಿದೆ ಎಂದರು. ಆಗ
ದೇವತೆಗಳು ವೃತ್ತನ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು ಅಗ್ನಿಸೋಮರು ಬಿಟ್ಟುಬಂದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತರುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆಂದು ತಮ್ಮ
ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಆಲೋಚಿಸಿ, ಗೋವು ಯಾಂಗೂ ಕಡಕುಮಾಡದೆ ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವೇಚ್ಛಭಾವದಿಂದ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ
ಅದನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ವೃತ್ತನಲ್ಲಿದ್ದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲು ಆದು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ, ಆದರೆ ನಾನು ತರುವ
ತೇಜಸ್ಸು—ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ ಇವುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸದಾ ನನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ನಿಲಿಸಿರಬೇಕು. ಅವುಗಳನ್ನು ಜನರು ನನ್ನಿಂದ ಪಡೆದು

ಭೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ನೆವನೇರಿಸಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ವರವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ತರುತ್ತೇನೆಂದಿತು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಹೇಳಿ ಅದರಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ವರವನ್ನು ಪಡೆದು ಗೋವು ಆ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತಂದಿತು. ಈ ವಿಧವಾದ ವರಪ್ರಧಾನದ ಫಲವಾಗಿ ಈಗಲೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಜನರು ಗೋವುಗಳಿಂದಲೇ ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಪುಷ್ಪಿಪ್ರವಾದ ಆಹಾರವನ್ನು ಆಗಾಗ್ಯೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾ ಭೋಜನಮಾಡುತ್ತಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪ ಅಥವಾ ಘೃತವು ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ಘೃತ ಅಥವಾ ತುಪ್ಪದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವರು. ಹಾಲು ಸೋಮದ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸೋಮವು ಹಾಲಿನಂತೆ ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಮತ್ತು ಸೋಮರಸದ ರುಚಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದರ ಜತೆಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರ ಮಾಡುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಗವಾತೀರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ರೀತಿ ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೋಮದ ತೇಜಸ್ಸು ಅಥವಾ ಸತ್ತ್ವವು (ರುಚಿಯು) ಹೆಚ್ಚುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಮತ್ತು ಸೋಮದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪುರುಷನು ತೇಜಸ್ವಿಯಾಗುವನು.

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ಕಿಂದೇವತ್ಯಂ ಪೌರ್ಣಮಾಸೌತಿ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೈಮಿತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ತೇ ನೇಂದ್ರಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಪುತ್ರಂ ನಿರನಾಸಾಯಯಾದಿತಿ ತಸ್ಮಾಚ್ಚೈಷಂ ಪುತ್ರಂ ಧನೇನ ನಿರನಾಸಯಂತಿ ||
(ಕೈ. ಸಂ. ೨-೫-೨-೧೦ಂದ ೭)

ಈ ಪೌರ್ಣಮಾಸೌತಿಯ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯಾದುದು ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಕೇಳುವುದು. ಆದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಯಜ್ಞಾಧಿಷ್ಠಾತೃವಾದ ದೇವತೆಯು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಯಾವ ಹವಿಭಾಗವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಲ್ಲ? ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಹೇಗೆ ದೇವತೆಯು? ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಈ ವಿಷಯವು—

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಜ್ಞಾನಸೃಜಿತಾಗ್ನಿಯೋತ್ರಂ ಚಾಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಂ ಚ ಪೌರ್ಣಮಾಸೀಂ ಚೋಕ್ಷ್ಯಂತಂ ಚಾಮಾನಾಸ್ಯಾಂ ಚಾತಿರಾತ್ರಂ ಚ ||

(ಕೈ. ಸಂ. ೧-೫-೧-೧)

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಾಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು—ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಪೌರ್ಣಮಾಸಿ (ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗ), ಉಕ್ಯಾ, ಅನಾನಾಸ್ಯಾ (ಅನಾನಾಸ್ಯೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗ) ಅತಿರಾತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿರುವ ಯಜ್ಞಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವನ ಸ್ವತೇವೆಯಾದ ಅಸ್ತಿಯಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗುವಂತೆ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನಿಗೆ ಕೊಡುವಂತೆ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ಯಜ್ಞಗಳ ಮುಖ್ಯ ದೇವತತ್ವವನ್ನು ಮಹಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಈ ವಿಷಯವು—ತೇನೇಂದ್ರಂ ನಿರನಾಸಾಯಯತ್ತೇನೇಂದ್ರೈಃ ಪರಮಾಂ ಚಾಪ್ಯಾಮಗಚ್ಛತ್ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವು ಸಂಹಿತಾನಾಸ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪುತ್ರನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯೆಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವ ಹವಿಷ್ಣುಗಳೆಲ್ಲವೂ ತಂದೆಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾದಂತೆಯೇ ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಈ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯೆಯೆಂಬ ಯಾಗವು ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸಂಬಂಧವಾದುದು

ಎಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಈಗಲೂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯು ತನ್ನ ಧನಾದಿಯಾದ ಸಮಸ್ತ ಅಸ್ತಿಯನ್ನೂ ತನ್ನ ಹಿರಿಯ ಮಗನಿಗೆ ಕೊಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಪ್ರಾಸಹಾದೀವಿಯ ಕಥೆ

ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಾರವಸ್ತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅರ್ಪಿಸುವೆವು. ಸಾರವಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ನೀನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ನಮಗೂ ಕೊಡು ಎಂದರು. ಇಂದ್ರನು ಅವಾಗ್ಗೆ ವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸಾರವಸ್ತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ದೆನು. ಅವೆಲ್ಲಾ ನನಗೆ ಲಭಿಸಿತು. ನೀಮಗೆ ಕೊಡಲು ಕಾರಣವೇನು ? ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತೆ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ರೀತಿ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಬೇಡ. ನಮಗೂ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಇಂದ್ರನು ಅವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದನು. ಮತ್ತೀನನ್ನೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ.

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ವಿಯಂ ವಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾ ಜಾಯಾ ವಾವಾತಾ ಪ್ರಾಸಹಾ ನಾಮಾ-
ಸ್ತಾನೇನೇಚ್ಚಾಮಹಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಯಾನ್ವೈಚ್ಛಂತ ಸ್ಯೇನಾನಬ್ರವೀತ್ಪ್ರಾತರ್ವಾಃ ಪ್ರತಿವಕ್ತ್ರಾಸ್ತೀತಿ
ತಸ್ಮಾತ್ತ್ಪ್ರಿಯಾಃಪತ್ಯಾವಿಚ್ಛಂತೇ ತಸ್ಮಾದುಸ್ಮೈನುರಾತ್ರಂ ಪತ್ಯಾವಿಚ್ಛತೇ ತಾಂ ಪ್ರಾತರುಪಾಯಂ
ನ್ವೈತದೇವ ಪ್ರತ್ಯೇವೈತಃ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೨.೨೨)

ಇಂದ್ರನು ಯಾವ ವಾಗತನ್ನೂ ಆಡದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಪರಸ್ಪರ ಈ ರೀತಿ ವಾಗತನಾಡಿ ಕೊಂಡರು—ಈಗ ನಮ್ಮೆದುರಿಗೆ ಇರುವ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರಳಾದ ಪತ್ನಿಯು. ಇವಳು ಮಧ್ಯಮಜಾತಿಯವಳು. ಇವಳ ಹೆಸರು ವಾವಾತಾ ಎಂದು. ರಾಜರಿಗೆ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಪತ್ನಿಯಿರುವರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ಮಹಿಷಿಯೆಂದೂ, ಮಧ್ಯಮಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ವಾವಾತಾ ಎಂದೂ, ಅಧಮಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ಪರವೃತ್ತಿ ಎಂದೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಶ್ರಮೇಧಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಿಷಿಯನ್ನೂ ಭೂಮಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ವಾವಾತಾ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಭುವಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಪರವೃತ್ತಿ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಸುವಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವರು. ಈ ಮೂವರಲ್ಲಿ ವಾವಾತಾ ಎಂಬ ಮಧ್ಯಮಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪತ್ನಿಗೆ ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಪತ್ನಿಯು ಪತಿಯ ಇಷ್ಟವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥಳಾದ್ದರಿಂದ ಇವಳು ರಾಜರಿಗೆ ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರಳಾಗಿರುವಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವಳ ಮೂಲಕ ರಾಜನಾದ ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದೆಂತು ಇವಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿಚಾರವನ್ನು ಅರಿತುಕೊಂಡರು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ವಾವಾತೆಯು ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ವಿಚಾರವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಈಗ ಸಂಯಾದ ಕಾಲವಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಮ್ಮ ಪತಿಗೆ ತಿಳಿಸಬೇಕಾದ ಯಾವ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಲೀ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಿಳಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವವಿಧವಾದ ಅಧಿ ಅತಂಗಳಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಪುರುಷನು ಪಹಾನುಭೂತಿಯಿಂದ ಕೇಳಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಈ ರಾತ್ರಿ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಿಮ್ಮ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಮಾಡಿ ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವೆನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು ನಾಳೆ ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಬಂದರೆ

ಇಂದ್ರನ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವೆನು ಎಂದಳು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಹೇಳಿ ಮಾರನೆಯದಿನವ ಪಾತಕಾಶು ಬಂದು ಕೇಳಲು, ಆ ವಾವಾತಿಯು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಳು —

ಯದ್ವಾನಾನ ಪುರುತಮಂ ಪುರಾಷಾಳಾ ವೃತ್ತಹೇಂದ್ರೋ ನಾಮಾನ್ಯಪ್ರಾಃ |
ಅಚೇತಿ ಪ್ರಾಸಹಸ್ವತಿಸ್ತು ವಿಷ್ವಾನ್ ಯದೀಮುಶ್ವಸಿ ಕರ್ತವೇ ಕರತ್ತತ್ |

(ಋ- ಸಂ. ೧೦-೨೪-೬)

ಪುರಾತನ ಪುರುಷರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿ ಇತರ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಾತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಾಸಹಸ್ವತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಪ್ರ ಎಂದರೆ ಆತಿ ಶಯವಾದ, ಸಹೇ ಬಲಶ್ಚೈ, ಪತಿಃ ಪ್ರಭುವು. ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಹೆಸರನ್ನು ವೃತ್ತಸಂಹಾರರೂಪವಾದ ಮಹಾಕಾರ್ಯದಿಂತ ಗಳಿಸಿ, ಮಾಹೇಂದ್ರ ಗ್ರಹ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ, ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಶಸ್ತಿನಾಮಗಳು ತನಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹರಡಿರುವನು. ಈ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳ ಅಧೀಶ್ವನೇನೆಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳಿದೇ ಇರುವನು ಮತ್ತು ಇವನು ಬಹಳ ಬಲಶಾಲಿಯು—ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವು. ಇದನ್ನೇ ವಾವಾತಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದಳು.

ಇಂದ್ರೋ ವೈ ಪ್ರಾಸಹಸ್ವತಿಸ್ತು ವಿಷ್ವಾನ್ | ಯದೀಮುಶ್ವಸಿ ಕರ್ತವೇ ಕರತ್ತದಿತಿ ಯದೇವೈ-
ತದವೋಚಾಮಾಕರತ್ತದಿತ್ಯೇವೈನಾಂಸ್ತದಬ್ಲವೀತ್ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಂತ್ರದ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ವಾವಾತಿಯು ಹೇಳಿದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು—

ಯದೀಮುಶ್ವಸಿ ಕರ್ತವೇ ಕರತ್ತತ್ |

ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಿಂದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡರು. ದೇವತೆಗಳಾದ ನಮಗೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಿರುವುದಾದರೆ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ಆ ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ, ನಮ್ಮ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸದಂತಾಗುವುದು ಎಂದು, ಅಥವಾ ಈನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಾವಾತಿಯು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ— ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಆಲೋಚಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ನೆರವೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಚತುರ್ಥಪಾದದ ಅರ್ಥವು ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು—

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಯಸ್ಯಾ ಇಹಾಸ್ತು ಯಾನೋಽಸ್ಮಿನ್ನೈ ವೈಕಮುವಿದಿತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಯಾ
ಅಪ್ಯತ್ವಾಕುರ್ವನ್ |

ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ ವಾವಾತಿಯ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಕೇಳಿ ಈ ವಾವಾತಿಯು ದೇವತೆಗಳಾದ ನಮಗೆ ಬಹಳ ಉಪಕಾರಮಾಡಿದ್ದಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವಳಿಗೆ ನಾವು ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ವಾವಾತಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ತಿಳಿಯದು. ಹೇಗಾದರೂ ಆಗಲಿ ಈ ವಾವಾತಿಗೆ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸೋಣ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

ತಸ್ಮಾದೇಷಾಶ್ವಸಿ ಶಸ್ಯತೇ ಯದ್ವಾನಾನ ಪುರುತಮಂ ಪುರಾಷಾಳತಿ |

ಕಂಠಿ ನಿಷ್ಯೇವಲ್ಯಶ್ಚಮುತ್ರದ್ವಿ ವಾವಾತೇಗೆ ಈ ಬುಕ್ಕಿನ (ಯದ್ವಾವಾನ ಬು. ಸಂ. ೧೦-೨೪-೬) ಸಂಬಂಧವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಬುಕ್ಕು ನಿಷ್ಯೇವಲ್ಯಶ್ಚಮುತ್ರದ್ವಿ ಧಾಯ್ಯಾಮುತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೇನಾ ನಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾ ಜಾಯಾ ವಾವಾತಾ ಪ್ರಾಸಹಾ ನಾಮ ಕೋ ನಾಮ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಶ್ವಶುರಸ್ತದಾಸ್ಯ ಕಾಮೇ ಸೇನಾ ಜಯೇತ್ರೈವಾ ಅರ್ಥಾಸ್ತಿಸ್ತೃಣಮುಭಯತಃ ಪರಿಚ್ಛಿದ್ಯೇತರಾಂ ಸೇನಾಮಭ್ಯಸ್ಯೇತ್ಪ್ರಾಸಹೇ ಕಸ್ತಾಸ್ತೃ ಪಶ್ಯತೀತಿ ತದ್ಯಥೈವಾದಿಃ ಸ್ಪೃಷಾ ಶ್ವಶುರಾಬ್ಜಮಾನಾ ನಿಲೀಯಮಾಸ್ಯೈತ್ಯೇವನೇವ ಸಾ ಸೇನಾ ಭಜ್ಯಮಾನಾ ನಿಲೀಯಮಾಸ್ಯೈತಿ ಯತ್ರೈವಂ ನಿಧ್ಯಾಂಸ್ತೃಣಮುಭಯತಃ ಪರಿಚ್ಛಿದ್ಯೇತರಾಂ ಸೇನಾಮಭ್ಯಸ್ಯತಿ ಪ್ರಾಸಹೇ ಕಸ್ತಾಸ್ತೃ ಪಶ್ಯತೀತಿ ||

ಈ ಧಾಯ್ಯಾಮುತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯಾದ ವಾವಾತೆಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿನರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ ಹಿಂದೆ ವಾವಾತೆಯೆಂಬವಳು ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಿಯಪತ್ನಿಯೆಂದೂ ಇವಳ ಹೆಸರು ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಈ ವಾವಾತಾ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂಬುವಳು ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಸೇನಾರೂಪದಿಂದ ಇರುವಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯು ಸೇನಾಭಿಮಾನದೀನತೆಯು. ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರಾಣಿ ವೈ ಸೇನಾಯ ದೇವತಾ | ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಮತ್ತು ಕೋ ನಾಮ ನಾನು ಯಾರು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಕಶಬ್ಬವಾಚ್ಯನೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ ಯಷ್ಟೆ. ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯು ಶ್ವಶುರ ಅಥವಾ ಮಾವನು. ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪುತ್ರನೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಒಬ್ಬನು ಜಾತಿಯಿಂದ ದೇವಾನಾಂ ಎಂದು ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಹೀಗಿರುವಾಗ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಾಭಿಲಾಷಿಯಾದ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸೇನೆಯು ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ತನಗಿಷ್ಟವಿದ್ದರೆ ಆಗ ಅವನೊಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಯುದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸೇನೆಗಳೂ ಪರಸ್ಪರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ನಿಂತಿರುವಾಗ ಆ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸೇನೆಯನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಎಂದರೆ ಸೇನೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಒಂದು ಹುಲ್ಲು ಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದರ ಬೇರನ್ನಡ್ಡಿ ತುದಿಯನ್ನಡ್ಡಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ಉಳಿದ ಮಧ್ಯಭಾಗವನ್ನು ಶತ್ರುಸೇನೆಯ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ (ಎದುರಿಗೆ) ಬಾಣವನ್ನು ಎಸೆಯುವಂತೆ ಎಸೆಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಎಸೆಯುವಾಗ—ಪ್ರಾಸಹೇ ಕಸ್ತಾಸ್ತೃ ಪಶ್ಯತಿ | ಎಲೈ ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಳ್ಳ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯೇ, ಕಶಬ್ಬವಾಚ್ಯನೂ, ನಿನ್ನ ಮಾವನೂ ಆದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿನ್ನನ್ನು ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿರುವನು ಎಂಬ ಮುಕ್ತದಿಂದ ಆ ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ಎಸೆಯಬೇಕು ಈ ಮುಕ್ತದಿಂದ ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಎಸೆದರೆ ಶತ್ರುಸೇನೆಗೆ ಪರಾಜಯವುಂಟಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತಮೂಲಕ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವರು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಮನುಷ್ಯರೂ, ಪೂರ್ವಾಚಾರಂಸು ಧಾಯಿನಿಷ್ಠರೂ ಆದ ಗೃಹಸ್ಥರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ತರುಣಿಯಾದ ಸೊಸೆಯು ತನ್ನ ಮಾವನನ್ನು ಕಂಡರೆ ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಸೀರೆಯ ಸಿರಗನ್ನು ಸರಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಹಸ್ತಾಧ್ಯವಯವಗಳನ್ನು ಮುದುರಿಕೊಂಡು ಮನೆಯ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಮೆಲ್ಲನೆ ಹೊರಟು ಹೋಗುವಳು. ಆದಂತೆ ಮುಕ್ತಪೂರ್ವಕವಾದ ತ್ರೇವಿಕ್ರೇಪದಿಂದ ಶತ್ರುಸೇನೆಗೆ ಪರಾಭವ (ಸೋಲು) ವುಂಟಾಗಿ ಅದು ಪರ್ವಕಾರಣವದಿಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿಯುತ್ತಾ ತನ್ನ ದೇಶಕ್ಕೆ ಪಲಾಯನ ಮಾಡುವುದು. ಪ್ರಾಸಹಿವಾಗಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತಕಂದರ್ಭವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—

ತಾನಿಂದ್ರ ಉವಾಚಾಶಿ ವೋಣಶ್ಚಾಸ್ತೃತಿ ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ಜನನ್ನಿದ್ಯಾನ್ಯಾಜ್ಯಾಸ್ತು ನಿಷ್ಯೇವಲ್ಯಸ್ಯ ಯಾ ತ್ರಯಸ್ತಿಂಸದಕ್ಷರಾ ತ್ರಯಸ್ತಿಂಶದ್ಯೈ ದೇವಾ ಅಷ್ಟಾ ವಸನ ಏಕಾದಶ ರೂಪಾ ದ್ವಾಪಶಾಡಿತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪ

ಶಿಕ್ಷ ವಚ್ಚಾಪ್ರಕೃತ ದೇವತಾ ಅಕ್ಷರಧಾಟಿಃ ಕರೋತ್ಯಕ್ಷರಮುಕ್ಷರಮೇವತದ್ವೇವತಾ ಅನುಪ್ರತಿಬಂಧಿ ದೇವತಾತ್ರೇಣೈವ ತದ್ವೇವತಾಸ್ತುಪ್ಯಂತಿ ||

ವಾವಾತೆಯ ನಚನನ್ನು (ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪರನನ್ನು) ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು, ಇಂದ್ರನು ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಯಜ್ಞದ ನಿಷ್ಠೆವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಮಗೆ ಯಜ್ಞಧಾಂಗವು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದನು. ಆದನ್ನು ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು—ನಾವು (ದೇವತೆಗಳು) ಮೂವತ್ತು ಮೂರುಮಂದಿ ಇರುವೆವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಎಂಟುಮಂದಿ ವಸುಗಳು, ಹನ್ನೊಂದುಮಂದಿ ರುದ್ರರು, ಹನ್ನೆರಡುಮಂದಿ ಅದಿತ್ಯರು ಇವರ ಜತೆಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಒಬ್ಬನು, ವಚ್ಚಾಪ್ರಕೃತ ಒಂದು. ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಭಂದಸ್ತನ ಯಜ್ಞಾಂತರದಿಂದ ಎಂದರೆ—

**ಪಿಜಾ ಸೋಮಮಿಂದ್ರ ಮಂದತು ತ್ವಾ ಯಂ ತೇ ಸುಷಾವ ಹಯಾತ್ವಾದ್ರಿಃ |
ಸೋತುರ್ಬಾಹುಧ್ಯಾಂ ಸುಯತೋ ನಾರ್ವಾ ||**

ಎಂಬ ಯಾಜ್ಞಾಂತರದಿಂದ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಈ ಯಾಜ್ಞಾಂತರದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವುವು. ಆದರೂ ಅಕ್ಷರಸಂಯೋಜನಾಕ್ರಮದಿಂದ ಅಕ್ಷರಗಳು ಕಮ್ಯುದ್ದರೂ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುವೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಯಾಜ್ಞಾಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಒಂದೊಂದು ಅಕ್ಷರ ಒಂದೊಂದು ದೇವತೆಯಂತೆ, ಮೂವತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಸಬೇಕುವುವು. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಭಂದಸ್ತನ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಯಾಜ್ಞಾಂತರವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಹಾನಿಯನ್ನು ನಿವರಿಸುವರು.

ಯಂ ಕಾಮಯೇತಾನಾಯತೇವಾನ್ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯವಿರಾಜಾಸ್ಯ ಯಜೇದ್ಗಾಯಶ್ರಾಘಾ ವಾ ತ್ರಿಪ್ಪುಷಾ ವಾನೈನಂ ನಾ ಭಂದಸಾ ವಚ್ಚುರ್ಯಾವನಾಯತನಂತನೇನೈನಂ ತತ್ಕರೋತಿ ಯಂ ಕಾಮಯೇತನ. ವಾನ್ ಸ್ಯಾದಿತಿ ವಿರಾಜಾಸ್ಯ ಯಜೇತ್ಪಿಜಾ ಸೋಮಮಿಂದ್ರ ಮಂದತು ತ್ರೇತ್ಯೇತಯಾಯತನಂತ. ಮೇನೈನಂ ತತ್ಕರೋತಿ |

(ಐ. ಛಾ. ೧೨-೨೨)

ಯಜ್ಞವಾಹುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳು ನಾಶವಾಗಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು ಹೋತ್ಯವಿಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆಗ ಅವನು ನಿಷ್ಠೆವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಿಪರ್ಜಿತಾದ ಯಾಜ್ಞಾಂತರವನ್ನು ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ತನ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಪರಿಪಡೆ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಪ್ಪುಷಾ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಭಂದಸ್ತನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಆ ರೀತಿ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಗೃಹಾದಿ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳು ನಾಶವಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹಸಂಪತ್ತು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರಲಿ ಎಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ಯವು ಯಾಜ್ಞಾಂತರವನ್ನು ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ತನ ಮುಕ್ತಾದ—ಪಿಜಾ ಸೋಮಮಿಂದ್ರ (ಮು. ಸಂ. ೨-೨೨-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೇ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹಾದಿನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು.

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮರುತ್ತಾನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ

ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ, ಅವರವರಿಗೆ ಇರುವ ರಾಜಾಪ್ರಜಾಸಂಬಂಧವೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅರ್ಪಣೆಯೂ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತಾಸುರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ನಡೆಸಿದಾಗ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮರುತ್ತುಗಳು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿರುವುದೂ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಭ್ಯವಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇದುವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪೂರ್ವಕಥೆಯೊಂದನ್ನು ಶತಪಥ ಬಾಹ್ಯಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅತಿಥ್ಯೇನ ವೈ ದೇವಾ ಇಷ್ಟಾಃ | ತಾಪ್ತಮದವಿಂದತ್ತೇ ಚತುರ್ಧಾವ್ಯದ್ರವನ್ನೈನ್ಯೋನ್ಯೈಶ್ಚೈಶ್ಚಿ ಯಾ
ತಿಷ್ಠಮಾನಾ ಅಗ್ನಿರ್ವಸುಭಿಃ ಸೋಮೋ ರುದ್ರೈರ್ವರೂಢಾ ಅದಿತ್ಯೈರಿಂದ್ರೋ ಮರುದ್ವಿಭ್ಯುರ್ವಹ
ಸ್ತುತಿರ್ವಿಶ್ವೈರ್ವೇಶಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೪-೨-೧)

ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಅತಿಥ್ಯಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದಾಗ ಅವರವರಲ್ಲೇ ವೈಮನಸ್ಯವುಂಟಾಗಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸೇರಲಿಷ್ಟ ಪಡದೆ, ನಾಲ್ಕು ಗುಂಪು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದರು. ಅಗ್ನಿಯು ವಸುಗಳೊಂದಿಗೂ, ಸೋಮನು ರುದ್ರನೊಂದಿಗೂ, ವರುಣನು ಅದಿತ್ಯನೊಂದಿಗೂ, ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೂ ಮತ್ತು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ವಿಶ್ವೇ ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಗುಂಪು ಮಾಡಿಕೊಂಡರು ಎಂಬ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಅವರೊಡನೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಇಂದ್ರನೇ ದೊರೆಯೆಂದೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೇ ಪ್ರಜೆಗಳೆಂದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅದೇ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಕ್ಷತ್ರಂ ವಾ ಇಂದ್ರೋ ವಿಶೋ ಮರುತೋ ವಿಶಾ ವೈ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋ ಬಲವಾನ್ ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೩-೩-೬)

ಇಂದ್ರನು ಕ್ಷತ್ರಜೀವಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ರಾಜನು. ಮರುತ್ತುಗಳೇ ಅವನ ಪ್ರಜೆಗಳು. ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಹಕಾರದಿಂದಲೇ ರಾಜನು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಶರಾಶ್ರಮವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ನಿಕಟಸಂಬಂಧವೂ, ಸಾಹಚರ್ಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು

ಸ ನೋ ಮರುದ್ವಿವ್ಯವ್ಯವ್ಯವೋ ಧಾ ಉಗ್ರ ಉಗ್ರೇಭಿಃ ಸ್ಥವಿರಃ ಸಹೋದವಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨೧-೫)

ಎಂದವೇ ಮುಂತಾದ ಮುಕ್ತುಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಆಹ್ವಾನವೂ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅರ್ಪಣೆಯೂ ಇದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ—

ಮರುದ್ವಿಃ ಸಹ ಯತ್ರೇಂದ್ರೋ ಮರುತ್ತಾಂಸ್ತತ್ರ ಸೋಽಭವತ್ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೨೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಸೂಚಕವಾದ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ವಾಗ್ವಾದದ ಫಲವಾಗಿ ಅವರವರ ವೈಷಮ್ಯವೂ, ಇಂದ್ರನ ಕ್ರೋಧವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕ್ರೋಧಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಅವರವರ ವಾಗ್ವಾದವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಕೈಂ ಸ್ಯಾವೋ ಮರುತುಃ ಸ್ವಧಾಸೀದ್ಯನ್ಮಾಮೇಕಂ ಸಮಾಧತ್ತಾಹಿತೈಃ |

ಅಹಂ ಹ್ಯಂ ಗ್ರಸ್ತವಿಷಸೃವಿಷ್ಣಾನಿಶ್ಚಸ್ಯೆ ತತ್ರೋರಣಮಂ ವಧಸ್ಯೈಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೬)

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾನು ಅಹಿ (ವೃತ್ರ) ಹನನವನ್ನು ಮಾಡಿದೆನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸುಳ್ಳು. ನಿಮಗೆ ಆ ಶಕ್ತಿಯು ತಾನೇ ಎಲ್ಲಿದ್ದಿತು? ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಯೇ ಅಸಾಧಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಇತರ ಶಕ್ತಿಯ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ವೃತ್ರಹನನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದು ನನಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿತು. ಕೇವಲ ನಾನು ಮಾತ್ರ ಭಯಂಕರನೂ, ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಮಹತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿವನನೂ ಅಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕೃತವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಂಡು ತನ್ನ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಆ ಕ್ರೋಧವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ವೃತ್ರಾಸುರನ ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಡೆದನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ; ಆದರೂ ಸಹ ಮರುತ್ತುಗಳ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಆ ಸಹಾಯದ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೇರಬೇಕಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಮಗೂ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳಿಂದ ಯಾವ ಸಹಾಯವೂ ಆಗಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ತಾನು ತನ್ನ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಶಕ್ತುಗಳನ್ನೂ ಕೊಂದೆನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಅಗಸ್ತ್ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ಹವಿಸಿರಸ್ಯ ಮರುದ್ಯೈಃ ಸಂಪ್ರದಿತ್ತಾಂಚಕಾರ | ಸ ಇಂದ್ರ ವಿತ್ಯೈ ಪರಿದೇವ ಯಾಂಚಿತ್ಯೇ ||

(೧. ೧-೨)

ಅಗಸ್ತ್ಯನುನಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದಾಗ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನರ್ಪಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೊಡನೆಯೇ ಇಂದ್ರನು ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷೇಪಿಸಿದನು ಎಂಬ ಸಂವರ್ಧನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ.

ನ ನೂನಮಸ್ತಿ ನೋ ಶ್ವಃ ಕಸ್ತದ್ವೇದ ಯದುದ್ಯುತಂ |

ಅನ್ಯಸ್ಯ ಚಿತ್ತಮಭಿ ಸಂಚೇರಣ್ಯಮುತಾಧೀತಂ ವಿನಶ್ಯತಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೧೭೦-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವ್ಯವಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಕ್ರೋಧದ ವೇಗವು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ತನಗೆ ಅವರಿಂದ ಬಾಧಕವಾಗದಿರಲೆಂದೂ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಹವಿಭಾಗವು ಅವರಿಗೆ ಸೇರಲೇಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಾಂತ್ವನಚನನಾದನಂತರ ಇಂದ್ರನ ಮೈತ್ರಿಯು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಬೆಳೆದು ತನ್ನ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ತಾನೇ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಮಹಿಯು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವ್ರತಸ್ಯ ತ್ವಾ ಶ್ವಸಥಾದೀಷಮಾಹಾ ನಿಶ್ರೀ ದೀನಾ ಅಪಹುರೈ ಸಪಾಯಃ |
ಮರುದ್ಧಿರಿಂದ್ರ ಸ್ಯಂ ತೇ ಅಸ್ತೈರ್ಥೇಮಾ ವಿಶ್ವಾಃ ಪೃತನಾ ಜಯಾಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯೬-೭)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮರುತ್ತಗಳೊಡನಿರುವ ನಿನ್ನ ಸಮೃದ್ಧ ವ್ರಸ್ಯವಾದುದು. ಅವನೂ ನಿನ್ನ ಹವಿಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಜಯಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ವಿಷಯ

ಈ ನಮುಚಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಪರಿಚಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಹೇಗೆ ವಧಿಸಿದನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವೆವು.

ನಮುಚಿಯ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಸಲವಲ್ಲದೆ, ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆ, ತ್ರೈತ್ತೀರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೧-೬, ೭) ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧೦) ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಹೆಸರು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನ ಅಸುರಸ್ವಭಾವವನು ಎಂದೂ, ಮುಗ್ಧೀದಲ್ಲಿ ದಾಸ ಎಂದೂ (ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೭, ೮) ವ್ಯವಹರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದುಕಡೆ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೬-೭) ಮಾಯಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸುವಾಗ ನಮಾ ಮತ್ತು ಸಾಯ್ಕ ಎಂಬವರ ಸ್ನೇಹ ಅಥವಾ ಬೆಂಬಲವಿದ್ದಿತೆಂದು ಮುಗ್ಧೀದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫-೭ ; ೬-೨೦-೬) ಇತರ ಅಸುರರಂತೆ ನಮುಚಿಯೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹತನಾಗಿದಾನೆ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೪-೫ ; ೭-೧೬-೫) ಅಥವಾ ಹೊಡೆದು ಕೆಡವಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (೧-೧೫-೬) ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನು ಮುಚಿಯ ಎಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ನೂರು ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು. (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೯-೫) ವೃತ್ರಾಸುರನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸಿದಂತೆ ನಮುಚಿಯು ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮಥನಮಾಡಿ (ಜಜ್ಜಿ) ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. (ಋ. ಸಂ. ೫-೨೦-೮, ೯-೨೦-೬) ಅಥವಾ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ತಿರುಚಿ ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. (ಋ. ಸಂ. ೫-೨೦-೭) ಅಥವಾ ನೀರಿನ (ಸಮುದ್ರದ) ನೊರೆಯಿಂದ ಅವನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ತಿರುಚಿ (ನುರಿಯ) ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೪-೩) ಕೆಲವುಕಡೆ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಇದೆ. (ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೧-೬, ೭) ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧-೪, ೫) ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯ ಪಾಶ್ಚ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಮಧ್ಯನನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಗುಣವಡಿಸಿದಳು ಎಂದಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲಾ ಮುಗ್ಧೀದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿವರಗಳು.

ಈಗ ಯಜುರ್ವೇದ ತ್ರೈತ್ತೀರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ನಮುಚಿಃ | ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಯುದ್ಧಂ ನಮುಂಚಿತೀತಿ ನಮುಚಿಃ | ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದನ್ನು ಬಿಡುವನಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ನಮುಚಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಕೆಲವು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಮುಚಿ ಶಬ್ದದ ರೂಪವನ್ನತ್ತಿಮಾಡಿದರು. ಈ ಅಸುರನು ಮಹಾಲುವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಇವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಜಯಿಸುವುದು ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಉಪಾಯದಿಂದ ಇವನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯವಲ್ಲ ತ್ರೈತ್ತೀರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದು.

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರೇಗ್ಂ ಹತ್ವಾ | ಅಸುರಾನ್ ಪರಾಭಾವ್ಯು | ನಮುಚಿಮಾಸುರಂ ನಾಲಭತ್ | ತಗ್ಂ ಶಭಾಗ್ಯಹ್ವಾತ್ | ತ್ವಾ ಸಮಲಭೇತಾಂ | ಸೋಽಸ್ಮಾದಭಿತನತರೋಽಭವತ್ | ಸೋಽಬವ್ರೀತ್ |

ಸಂಧಾಗ್ಂ ಸಂದಧಾವದ್ಯೈ | ಅಥ ತ್ಯಾವಸ್ತೃಜ್ಞಾಮಿ | ನ ಮಾ ಶುಷ್ಕೇಣ ನಾದ್ರೇಣ ಹನೇ | ನ ದಿವು ನ ನಕ್ಷ್ಮಮಿತಿ | ಸ ಏತಮಪಾಂ ಭೇನಮಸಿಂಚತ್ | ನ ವಾ ಏಷ ಶುಷ್ಕೋ ನಾದ್ರೋ ವ್ಯುಷ್ಪಾಣಿತ್ | ಅನುದಿತಃ ಸೂರ್ಯಃ | ನ ವಾ ಏತದ್ಧಿವಾ ನ ನಕ್ಷ್ರಂ | ತಸ್ಯೈತಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ | ಅಪಾಂ ಭೇನೇನ ತಿರ ಉದವರ್ತಯತ್ | ತದೇನಮನೈವರ್ತತ | ಮಿತ್ರೈಮ್ಯುಗಿತಿ | ಸ ಏತಾನ ಪಾಮಾರ್ಗಾನಜನಯತ್ | ತಾನಜುಹೋತ್ | ತೈನ್ಯ ಸ ರಜ್ಜಾಗ್ ಸ್ಯಪಾಹತ | ಯದಪಮಾರ್ಗ ಹೋನೋ ಭವತಿ | ರಕ್ಷಸಾಮಪಹತ್ಯೈ ||

(ಶೈ. ಪ್ರಾ. ೧-೬-೧-೬, ೭)

ಇಂದ್ರನು ವ್ಯತ್ಕಾರಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಅಸುರರನ್ನೂ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಆದರೆ ನಮುಚಿಯೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಜಯಶಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇವನು ಮಹಾಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಯಾವುದಿವ್ಯವಾದ ಆಯುಧಗಳಿಗೂ ಇವನು ಜಗ್ಗಲಿಲ್ಲ. ಆದದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ಶರೀರಬಲದಿಂದಲೇ ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ ಅವನೊಡನೆ ಮುಖ್ಯಯುದ್ಧವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದಂತೆಲ್ಲಾ ನಮುಚಿಯು ಬಲವೇ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಹಿಡಿತದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂದು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಕೇಳಲು ಆಗ ಆ ಅಸುರನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕಾದರೆ ನಾನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೇಳಬೇಕು. ಈಗ ನಾವು ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸಃಧಿಯನ್ನು (ಒಪ್ಪಂದವನ್ನು) ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೋಣ. ನೀನು ಮತ್ತೆ ನನ್ನೊಡನೆ ಯಾವುದಾದರೂ ತಂತ್ರದಿಂದ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಬಹುದು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಯುಧವು ಹಸಿಯಾಗಿರಕೂಡದು, ಒಣಗಿರಲೂ ಕೂಡದು, ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಕೂಡದು. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೊಲ್ಲಕೂಡದು. ಈನಿಯಮಗಳಿಗೆ ನೀನು ಒಪ್ಪುವಿಯಾದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಇಂದ್ರನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅವನ ಹಿಡಿತದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಇವನನ್ನು ಹೇಗೆ ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚಿಸತೊಡಗಿದನು. ಕೆಲವುಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನು ಒಂದು ಉಪಾಯವನ್ನು ಯೋಚಿಸಿದನು. ಸಮುದ್ರತೀರದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಸಮುದ್ರದ ನೊರೆಯು ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬಿತ್ತು. ಈ ನೊರೆಯೂ ಹಸಿಯೂ ಅಲ್ಲ, ಒಣಗಿದದೂ ಅಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ಆಯುಧವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವೆನು. ರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದು ಉಷ್ಣಕಾಲವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಹೊದಲು ಟಿನ್ನಾಗಿ ಬಿಳಿಕೆಯುವು. ಆ ಕಾಲವು ಕತ್ತಲೆಯಿದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯೂ ಅಲ್ಲ, ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಜಗಲೂ ಅಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮುಚಿಯೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನೀರಿನ ನೊರೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಆಯುಧದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕೊಂದರೆ ನಾನು ಆಡಿದ ಮಾತಿಗೆ ತಪ್ಪಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಅದರಂತೆ ನಮುಚಿಯೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಆ ನೊರೆಯಿಂದ ಅವನ ತಿರಸ್ಕನ್ನುನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಆ ಅಸುರನು ಮೃತನಾಗದೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಆಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದನು. ಎಲೈ ಮಿತ್ರದ್ರೋಹಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿಲ್ಲು ನಿಲ್ಲು. ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಮಾತುಕೊಟ್ಟು ಈಗ ಇಂತಹ ಮಿತ್ರದ್ರೋಹಕರವಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ಈಗಲೂ ಕೊಲ್ಲುವೆ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಹೆದರಿ ಅಪಾಮಾರ್ಗನೆಂಬ ವ್ಯಕ್ತವಿಕೇತವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಆದರ ಸಮಿತುಗಳಿಂದ ವಿದ್ಯೆ ವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನು, ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಬಲವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಆ ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದನು. ಅದರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರ ಬಾಧೆಯಿಂದ ಪಾರಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವವರು ಅಪಾಮಾರ್ಗ ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಹೋಮದಿಂದ ಅವರ ಬಲವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು ಎಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಈ ನಮುಚಿಯು ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧದಾದಲ್ಲಿ—

ನಮ್ಯಾ ಯದಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಾ ಪರಾವತಿ ನಿಬರ್ಹಯೋ ನಮುಚಿಂ ನಾಮು ಮಾಯಿನಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೭)

ಯಃ ಪಿಪ್ಪಂ ನಮುಚಿಂ ಯೋ ರುಧಿಕ್ರಾಂ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯಾಂಧಸೋ ಜುಹೋತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೪-೫)

ನಿವೇಶನೇ ಶತತಮಾವಿನೇಷೀರಹ್ಯಾ ವ್ಯತ್ನಂ ನಮುಚಿಮುತಾಹನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭ ೧೯-೫)

ತ್ವಂ ಜಘಂಥ ನಮುಚಿಂ ಮುಖಸ್ಯಂ ದಾಸಂ ಕೃಣ್ವಾನೇ ಋಷಯೇ ವಿಮಾಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೩-೭)

ಅತ್ರಾ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೇಃ ಶಿರೋ ಯದವರ್ತತೋ ಮನವೇ ಗಾತುಮಿಚ್ಯನ್ ||

(ಋ. ಸಂ ೫-೩೯-೭)

ಯುಜಂ ಹಿ ಮಾಮಕೃಥಾ ಅದಿಂದ್ರ ಶಿರೋ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೇರ್ಮಥಾಯನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೮)

ಪೃ ಶ್ಯೇನೋ ನ ಮದಿರಮಂತುಮಸ್ತೈ ಶಿರೋ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೇರ್ಮಥಾಯನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೦-೬)

ಅಪಾಂ ಘೇನೇನ ನಮುಚೇಃ ಶಿರ ಇಂದ್ರೋದವರ್ತಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೪-೧೩)

ಯುವಂ ಸುರಾಮುಕ್ತಿನಾ ನಮುಚಾನಾಸರೇ ಸಚಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವುದು. ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಋಷೀಷೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ

ಋಷೀಷೀ — ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಋಷೀಷೀ ಸೋಮೋ ಯುತೋಮಸ್ಯ ಪೂಯಮಾನಸ್ಯಾತಿರಿಚ್ಯತೇ ತದ್ವೇಷೀಷಮುಪಾಚೀತಂ ಭವತಿ
ತೇನರ್ಷೀಷೀ ಸೋಮಃ | ಅಥಾಸ್ಯೈಂದ್ರೋ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಋಷೀಷೀ ವಜ್ರೀ ಇತಿ ||

(೧೫-೧೨)

ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕೃಷ್ಣುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆದಮೇಲೆ ಉಳಿಯುವ ಸುವೈಯಂತಿರುವ ರಸರಹಿತವಾದ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಋಷೀಷವೆಂದು ಹೆಸರು ಈ ಋಷೀಷವನ್ನು ಬೇಡವೆಂದು ಎಸೆದುಬಿಡುವರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಋಷೀಷವನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಸಿ ಇನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪ ರಸವನ್ನು ಹಿಂದಿ ತೆಗೆಯುವರು. ಅಂತಹ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಋಷೀಷಃ

ಸೋಮಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ತೃತೀಯಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಪುಜೀಷಸೋಮಕ್ಕೆ ಹಿಟ್ಟು ಮೊವಲಾದ ಅತಿರದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರನಾಡಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವರು. ಈ ಪುಜೀಷಸೋಮವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಾನನಾಮಾಧವದಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಋಜೀಷೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನ ಹರೇ ಎಂಬ ಕುದುರೆಗಳು ಈ ಪುಜೀಷವೆಂಬ ಸೋಮಲತೆಗಳ ಸಿಪ್ಪೆಯನ್ನು ತಿನ್ನುವುವು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಬದ್ಮಾಂತೇ ಹರೀಧಾನಾ ಉಪ ಪುಜೀಷಂ ಜಿಘ್ರತಾಂ ಎಂಬ ಕ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳು ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತಿಂದು ಈ ಪುಜೀಷವನ್ನು ಮೂಸಿನೋಡಲಿ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು.

ಪುಜೀಷವೆಂದರೇನು ? ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನು ? ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇದರ ಉಪಯೋಗವೇನು ? ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸುವೆವು—

ಸೋಮೋ ವೈ ರಾಜಾಮುಷ್ಠಿಂಲೋಕ ಅಸೀತ್ತಂ ದೇವಾಶ್ಚ ಮಷಯಶ್ಚಾಭ್ಯಧ್ಯಾಯೋ ಕಥಮಯು ಮಸ್ಮಾತ್ಪೋನೋ ರಾಜಾಗಚ್ಛೇದಿತಿ ತೇಜಬ್ರುವಂಶ್ರ್ಯಂದಾಂಸಿ ಯೂಯಂ ನ ಇನುಂ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನವಾರತೇತಿ ತಥೇತಿ ತೇ ಸುಪರ್ಣಾ ಭೂತೋದಪತನ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨೫)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಾಜನು (ಸೋಮಲತೆಯ ; ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಸೋಮರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ) ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಯು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿತ್ತು. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ದೇವತೆಗಳೂ, ಮುನಿಗಳೂ ಈ ಸೋಮನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ತರುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಆಲೋಚಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ಈ ವಿಚಾರವನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿ ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ತರುವ ಶಕ್ತಿಯು ಭಂದಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಭಂದಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಭಂದಸ್ತುಗಳೇ, ನಮಗೋಸ್ಕರ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಅವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಸ್ವಂಗೀಕರಿಸಿ ಭಂದಸ್ತುಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಕೆಲವು ಪಕ್ಷಿಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋದವು. ಮೊದಲು ಜಗತೇ ಭಂದಸ್ತು ಪಕ್ಷಿರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಕಡೆಗೆ ಹಾರಿತು. ಆದರೆ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹೋಗುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಆಯಾಸದಿಂದ ಬಳಲಿ ಹಿಂತಿರುಗಿತು. ಈ ರೀತಿ ಜಗತೀ ಮತ್ತು ತ್ರಿಷ್ಪುಳಾಭಂದಸ್ತುಗಳು ಸೋಮವನ್ನು ತರಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಹಿಂತಿರುಗಿಬಂದದ್ದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ನೋಡಿ ಗಾಯತ್ರೀಫಂದಸ್ಸಿನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ—ಎಲೈ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ, ನಮಗಾಗಿ ನೀನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ತ್ರೈನಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ವಾನ, ಭ್ರಾಜ ಮೊದಲಾದ ಸೋಮಪಾಲಕರನ್ನು ಹೆದರಿಸಿ ಸೋಮವನ್ನು ಆಪಹರಿಸಿಕೊಂಡುಬಂದು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿತು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ತಂದಿದ್ದರಿಂದ ಭಂದಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಗಾಯತ್ರಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವು ಲಭಿಸಿತು.

ಸಾ ಯದ್ವಕ್ಷಿಣೇನ ಪದಾ ಸಮಗೃಭ್ನಾತ್ತತ್ರಾತ್ರತಃಸವನಮಭವತ್ತದ್ಧಾಯತ್ರೀ ಸ್ವಮಾಯತನಮಕುರಿತ ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಸವ್ಯದ್ವತ್ತಮಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸವನಾನಾಮಗ್ರಿಯೋ ಮುಖ್ಯೋ ಭವತಿ

ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಾಮತೃತೀ ಯ ಏವಂ ವೇದಾಥ ಯುಕ್ತವ್ಯೇನ ಪದಾ ಸಮಗೃಭ್ನಾ ತ್ತನ್ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನ-
ಮುಭವತ್ತದ್ವಿಸ್ತಂಸತ ಸದ್ವಿಸ್ತಂ ನಾನ್ಯಾಪ್ನೋತ್ಪೂರ್ವಂ ಸವನಂ ತೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಜಿಜ್ಞಾಸಂತೆ
ತಸ್ಮಿಂಸ್ತಿಸ್ವಭಂ ಛಂದಸಾಮುದಭುರಿಂದ್ರಂ ದೇವತಾಸಾಂ ತೇನ ತತ್ಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯಮುಭವತ್ತದ್ವಿ-
ರ್ನೇಣ ಸವನೇನೋಭಾಭ್ಯಾಂ ಸವನಾಭ್ಯಾಂ ಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಸಮಾವಜ್ಞಾಮಿಾಭ್ಯಾಂ
ರಾಧ್ಯೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದಾಥ ಯನ್ನುಪೇನ ಸಮಗೃಭ್ನಾ ತ್ತತ್ಪ್ರತೀಯಸವನಮುಭವತ ||

(ಎ. ಛಾ. ೧೩-೨೬)

ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತರುವಾಗ ಶ್ರೇಣಪಕ್ಷಿಯು ತನ್ನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳಿಂದಲೂ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ತರುತ್ತಿದ್ದಿತು.
ಪಕ್ಷಿಯು ತನ್ನ ಬಲಗಾಲಿನಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತಂದ ಸೋಮವು (ಅಥವಾ ಸೋಮಲತೆಯು) ಪ್ರಾತಃಸವನವಾಯಿತು.
ಗಾಯತ್ರಿಯು ಅದನ್ನು ಅಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಸವನವನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವಕೀಯಸ್ಥಾನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿತು. ಅದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ
ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾತಃಸವನವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಯಾಜ್ಞಕರ ಅಭಿಮತವು. ಆ ಪ್ರಾತಃಸವನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳ
ಪ್ರಯೋಗವೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸಮಾನ
ರಾದವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಮುಖ್ಯನೂ ಆಗುವನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಎಡಗಾಲಿನಿಂದ ಸೋಮ
ವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತರುವಾಗ ಬಲಗಾಲಿಗಿರುವಷ್ಟು ಶಕ್ತಿಯು ಎಡಗಾಲಿಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಲತಾದಿಗಳು ಕಾಲಿನಿಂದ
ಆಗಾಗ ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಜಾರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವು ಪ್ರಾತಃಸವನದಂತೆ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಲ್ಲಿ
ಸಂಸಮವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ದೇವತೆಗಳು ವಿಚಾರವಿಮರ್ಶಿಸುವಾಡಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ
ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗಾಗಿ ತ್ರಿಷ್ಪದ್ಭಂದಸ್ಸನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ
ಇಂದ್ರನ ಮತ್ತು ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದ ತ್ರಿಷ್ಪದ್ಭಂದಸ್ಸಿನ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವು ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾತಃಸವನಕ್ಕೆ ಸರಿಸಮನಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಪ್ರಾತಃಸವನ ಮತ್ತು
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳ ಈ ವಿಭವದ ಸಂಸಮಾನತೆಯನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ
ಪುರುಷನು ಧನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ, ಶ್ರೀಯಸ್ಸನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು. ಬಳಿಕ ಶ್ರೇಣರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಆ
ಗಾಯತ್ರಿಯು ತನ್ನ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿ ತಂದ ಸೋಮದ ಭಾಗವು ತೃತೀಯಸವನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ತಸ್ಯ ಪತಂತೀ ರಸಮಧಯತ್ತದ್ವೀಶರಸಂ ನಾನ್ಯಾಪ್ನೋತ್ಪೂರ್ವೇ ಸವನೇ ತೇ ನೇನಾಃ ಪ್ರಾಜಿಜ್ಞಾ-
ಸಂತೆ ತತ್ತೇ ಶುಷ್ಕಪತ್ಯಂಸ್ತದ್ಯದಾಶಿರಮವನಯಂತ್ಯಾಕೈಣಿ ಸ ಪಶುನಾ ಚರಂತಿ ತೇನ ತತ್ತೇ ಸಮಾ-
ವದ್ವೀರ್ಯಮುಭವತ್ತದ್ವಿರ್ನೇರ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಸವನಾಭ್ಯಾಂ ಸರ್ವೈಃ ಸವನೈಃ ಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯೈಃ ಸಮಾವ
ಜ್ಞಾಮಿಾಭೀ ರಾಧ್ಯೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ಐ. ಛಾ. ೧೩-೨೭)

ಗಾಯತ್ರಿಯು (ಶ್ರೇಣವು) ತನ್ನ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಆ ಲತೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ರಸವನ್ನು
ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಹೀರಿ ಕುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಅದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದ ತಂದ ಸೋಮಲತೆಗಳಲ್ಲಿ ರಸವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲದೆ
ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ತೃತೀಯಸವನವು ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸವನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಗಳಿಗೆ ಸಂಸಮ
ನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಂಡ ದೇವತೆಗಳು ವಿಚಾರವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಇದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸಾಧನೋಪಾಯವು ಪರಿಹರಿಸಿ
ರುವುದೆಂದು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲು, ಮೊಳಕು, ಅದರಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುವ ಅಜ್ಜ (ತುಷ್ಣ) ಮೊದಲಾದ

ಹವಿದ್ರವ್ಯಗಳು ದೊರಕುವುವು. ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಅಥವಾ ಹಾಲನ್ನು ಲತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಬೆರಸಿದರೆ ಆ ರಸವು ಶಕ್ತಿಯುತವಾಗುವುದು. ಆಜ್ವದಿಂದಲೂ, ಪಶುಗಳ ಅವಯವಗಳೆಂದಲೂ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಸವನ ಕರ್ಮವು ಸಾಗುವಾಗುವುದು. ಅದುದಿಂಟ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮುಜೀಷದ ರಸಕ್ಕೆ (ಪ್ರಾತಃಸವನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆದಬಳಿಕ ಉಳಿದಿರುವ ಸೋಮಲತೆಯ ಸಿಪ್ಪೆಗಳಿಗೆ ಮುಜೀಷ ವೆಂದು ಹೇಳುವರು) ಹಾಲು ಮೊದಲಾದ ಆತಿರದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಪಶುಗಳಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಆಜ್ವದಿಂದ ಮತ್ತೆ ಪಶುಗಳ ಹೃದಯಾದ್ಯಂಗಳಿಂದ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ತೃತೀಯಸವನಕರ್ಮವೂ ಪ್ರಾತಃಸವನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸಮಾನವಾಗುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ಈಂತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. .

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವವಂತಿ ಕಸ್ಮಾಕ್ಷೈತ್ಯಾದ್ಯಾತ್ಪ್ರೀ ಕನಿಷ್ಠಾ ಛಂದಸಾಗಾಂ ಸತೀ ಯಜ್ಞಮುಖಂ ಪರೇಯಾಯೇತಿ ಯದೇವಾವಃ ಸೋಮಮಾಹರತ್ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಮುಖಂ ಪಯ್ಯೋತ್ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರೀಜಸ್ವಿ ನೀತಮಾ ಪದ್ಯಾಂ ದ್ವೇ ಸವನೇ ಸಮಗೃಹ್ಣಾನ್ಮುಖೇನೈಕಂ ಯನ್ಮುಖೇನ ಸಮಗೃಹ್ಣಾತ್ತದವ ಯತ್ರಸಾದ್ವೇ ಸವನೇ ಶುಕ್ರವತೀ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ ಚ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಚ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರೀತೀಯಸವನ ವಾಜೀಷವಂಭುಷಾಂತಿ ಧೀತಮಿವ ಹಿ ಮನ್ಯಂತೇ ಆತಿರಮವನಯತಿ ಸತುಕ್ತಾಯ ||

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೬-೧-೬-೪)

ಎಂದು ತ್ರೈತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳೂ. ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುವು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಸರ್ವಸೃಷ್ಟಿಯುಕ್ತನಾಗಿ ಸುಖಿಸುವನು.

ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನ ಹೇಗೆ ಲಭಿಸಿತು ಎಂಬ ವಿಚಾರ

ಆಗ್ರಂ ಪಿಪಾ ಮುಥೂನಾಂ (ಋ. ಸಂ ೪-೪೬-೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವಾಯುವೇ ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನಮಾತಲು ಅರ್ಹನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ—

ಆ ವಾಯೋ ಭೂಷ ತುಚಿಪಾ ಉಪ ನಃ ಸಹಸ್ರಂ ತೇ ನಿಯುತೋ ವಿಶ್ವವಾರ |
ಉಪೋ ತೇ ಅಂಧೋ ಮಧ್ಯಮಯಾಮಿ ಯಸ್ಯ ದೇವ ದಧಿವೇ ಪೂರ್ವಪೇಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೯೨-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯದಾಹಂಕಿ ಅಲ್ಲಿ ವಾಯುವೇ ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಮುಷಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಾಯುವಿಗೆ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಸೋಮಪಾನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನವು ಹೇಗೆ ಲಭಿಸಿತೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ—

ದೇವಾ ವೈ ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋಽಗ್ರಪೇಯೇ ನ ಸಮಪಾದಯಂತೇಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯಂ—
ಮಹಂ ಪ್ರಥಮಃ . ಪಿಬೇಯಮಿತ್ಯೇವಾಕಾಮಯಂತೆ ತೇ ಸಂಪಾದಯಂತೋಽಬ್ರುವನ್

ಹಂತಾಜಿಯಾಮ ಸ ಯೋ ನ ಉಜ್ಜೇಷ್ಯತಿ ಸ ಪ್ರಥಮಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಸಾಸ್ಯತೀತಿ ತಥೇತಿ ತ
ಅಜಿಮಯುಸ್ತೇಷಾಮಾಜಿಂ ಯಶಾಮುಭಿಸ್ಯಷ್ಟಾನಾಂ ನಾಯುಮುಫಲಂ ಪ್ರಥಮಃ ಸತ್ಯೈಸದ್ಯ
ಶಾಫೇಂದ್ರೋಽಥ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವಘಾತ್ಸಿನೌ ||

(೧. ೩೨. ೯-೨೫)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಲ್ಲದ ಸೇಂ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅವೇಶ್ವರಿ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನ
ವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿವಾದವುಂಟಾಗಲು ಆಗ ಅವರಲ್ಲಿ ನಾನು ಮೊದಲು ತಾನು ಮೊದಲು ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು
ಚರ್ಚೆಗಾರಂಭವಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯವು ಯಾವಂತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇತ್ಯರ್ಥವಾಗದಿದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ
ಸಮಾಲೋಚನೆಮಾಡಿ ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಏನೆಂದರೆ, ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಒಂದು ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸೋಣ.
ಅದರಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವರು ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು ಅರ್ಹರಾಗುವರು ಎಂದು. ಅದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಲು ಆಗ ಒಂದು
ಸ್ಥಳದಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಓಡಿಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಕಲ್ಲುಬಂಡಿಯನ್ನಾಗಲಿ, ವೃಕ್ಷವನ್ನಾಗಲೀ
ಮೊದಲು ಸಮಾಪಿಸಿದವರು ಗೆದ್ದವರೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕೆಂದು ಸ್ಪರ್ಧೆಯು ನಿಶ್ಚಯವಾಯಿತು. ಈಂತಿ ಗೆದ್ದವರು ನಮ್ಮಗಳ
ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗಿ ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲರೂ ಸಮ್ಮತಿಸಲು, ಎಲ್ಲಾ
ದೇವತೆಗಳೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಓಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಓಡುತ್ತಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಯುವು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ
ಮುಂದಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೇರಿದನು. ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವಿನ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದು ಎರಡನೆಯವನಾದನು.
ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನ ಹಿಂದೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೂ, ಅವರ ಹಿಂದೆ ಅಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಓಡಿಬಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೇರಿದರು.
ಆದುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಯುವೇ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾಗಿ ಓಡಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾದನು.

ಸೋಮೇಂದ್ರೋ ನಾಯುಮುದ್ಯೈ ಜಯತೀತಿ ತಮನುಸರಾಪತಕ್ಷೆತ ನಾವಘೋಽಜ್ಜಯಾನೇತಿ
ಸ ನೇತ್ಯೈಬ್ರವೀದಹಮೇವೋಜ್ಜೇಷ್ಯಾನಿಾತಿ ತ್ವತೀಯಂ ಮೇಘೋಽಜ್ಜಯಾನೇತಿ ನೇತಿ
ಹೈನಾಬ್ರವೀದಹಮೇವೋಜ್ಜೇಷ್ಯಾನಿಾತಿ ತುರೀಯಂ ಮೇಘೋಽಜ್ಜಯಾನೇತಿ ತಥೇತಿ ತಂ
ತುರೀಯೇತಾಸ್ಯಾಫತ ತತ್ತರೀಯಭಾಗಿಂದ್ರೋಽಭವತ್ತ್ರಿಭಾಗ್ಯಯಾಃ ||

ನಾಯುವೂ ಅವನ ಹಿಂದೆ ಇಂದ್ರನೂ ಓಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವರಲ್ಲಿ ಈಂತಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಂವಾದವುಂಟಾಯಿತು. ನಾಯುವು
ನೇಗವಾಗಿ ಓಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಅವನ ಹಿಂದಿದ್ದ ಇಂದ್ರನು ಕಂಡು ಈ ನಾಯುವೇ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಓಡಿ
ಜಯಶಾಲಿಯಾಗುವನು. ಏನಾದರೂ ಮಾಡಿ ನಾನು ಇವನ ಜತೆಗೇ ಓಡಿ ಗೆಲ್ಲಬೇಕು ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ, ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ
ಉಪಯೋಗಿಸಿ ನಾಯುವಿನ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಯೇ ಓಡಿದನು. ಅದರೂ ನಾಯುವನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ ತಾನು ಮುಂದುವರಿಯುವ
ಸೂಚನೆಯು ಕಾಣದಿರಲು, ಆಗ ಇಂದ್ರನು ನಾಯುವನ್ನು ಕುಂತು—ಎಲೈ ನಾಯುವೇ, ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ
ಮುಂದಾಗಿವೆವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಗೆದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಇಬ್ಬರೂ ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳೋಣ,
ನನಗರ್ಧ, ನೀನಗರ್ಧ. ಈ ರೀತಿ ಇಬ್ಬರೂ ಸಹಕರಿಸಿ ಜಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸೋಣ ಎಂದನು. ಆ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ
ನಾಯುವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನಿಗಿಂತಲೂ ನಾನು ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಮುಂದಾಗಿಯೇ ಇರುವೆನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನೊಬ್ಬನೇ
ಜಯಶಾಲಿಯಾಗುವೆನು. ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ನನಗೇ ಸೇರಬೇಕು. ನೀನಿಗೆ ಅರ್ಧವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ
ಎಂದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು—ಒಳ್ಳೇದು, ಹಾಗಾದರೆ ನನಗೆ ಅರ್ಧ ಬೇಡ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನು ನೀನು ತೆಗೆದುಕೋ.

ನನಗೆ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡು ಎನ್ನಲು ವಾಯುವು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪದೆ, ಹೇಗಾದರೂ ನಾನೇ ಗೆಲ್ಲುವೆನು. ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗವೂ ನನಗೇ ಸೇರುವುದು, ನನಗೆ ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನೂ ಕೊಡಲು ನನಗಿಷ್ಟವಿಲ್ಲ ಎಂದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಮತ್ತೆ ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ, ನನಗೆ ಮೂರರಲ್ಲೊಂದು ಭಾಗವೂ ಬೇಡ, ಇನ್ನೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲೊಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಸಾಕು. ಅದಕ್ಕಾದರೂ ಒಪ್ಪು ಎಂದು ಕೇಳಲು, ವಾಯುವು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಅದಕ್ಕೊಪ್ಪಿದನು. ಅದ್ದರಿಂದ ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಅಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿ ೨೦೧) ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಂದು ಭಾಗವೂ, ವಾಯುವಿಗೆ ಮೂರುಭಾಗವೂ ಇನಬೇಕೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಯಿತು.

ಶೌ ಸಹ್ಯವೇಂದ್ರವಾಯೋ ಉದಜಯಶಾಂ ಸಹ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಸಹಾಶ್ವಿನೌ ತ ವಜ್ರಾನೀತೇ ಯಥೋಕ್ಷಿತೆ ತು ಭಜಾ ಇಂದ್ರವಾಯೋಣಿ ಪ್ರಥಮೋತ ಮಿತ್ರಾವರುಣೋರಥಾಶ್ವಿನೋಃ ಸ ವಿಜ ಇಂದ್ರತುರಿಯೋ ಗೃಹೋ ಗೃಹ್ಯತೇ ಯದ್ವೇಂದ್ರವಾಯವಃ ||

ಈಂಥ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯುವು ಸಹಕರಿಸಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮೊದಲು ತಲುಪಿದರು. ಅವರ ಹಿಂದೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಬಂದು ಸೇರಿದರು. ಅವರ ಹಿಂದೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಬಂದರು. ಅದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವರು ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವಯಾವ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದರೋ ಆ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅವರು ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹರಾದರು ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳು, ಅನಂತರ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು, ಅವರ ನಂತರ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಲು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಇಬ್ಬಿಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು ಸೇರಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಅದ್ದರಿಂದ ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇರುವುದು.

ತದೇತದ್ವೃಷಿಃ ಪತ್ಯನ್ಯಭ್ಯನೂನಾಚ ನಿಯುತ್ವಾ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿರಿತಿ |

ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವಿರುವುದನ್ನು ಋಷಿಯು ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಮುಂದಿನ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ-ಶತೇನಾ ನೋ ಅಭಿಷ್ಟಿಭಿನಿಯುತ್ವಾನ್ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿಃ | (ಋ. ಸಂ. ೪-೪೭-೨) ಎಂಬ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿಯುತ್ವಾನ್ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಯುತೋ ವಾಯೋಃ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಚನದಂತೆ (ನಿ. ೩-೨೨) ನಿಯುತ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಗಳು ವಾಯುದೇವನ ವಾಹನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಅದ್ದರಿಂದ ನಿಯುತ್ಯಚ್ಚೈವ ವಾಯುಶಬ್ದವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಮೇಲಿನ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಿಯುತ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಪದವು ವಾಯು ವಿಂದನ ಸಹಿತವಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅಥಾ ವಾಯುಂ ನಿಯುತೇಃ ಸಚ್ಚತಸ್ತಾಃ (ಶ್ವೆ. ಬ್ರಾ. ೨-೮-೧-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುವು. ಇಂದ್ರಸಾರಥಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಾಂಶ ಮಾತ್ರವಿರುವುದೆಂದು ಇವರಾದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ಶ್ರುತ್ವಾ ದ್ಯಾಸ್ಯೇತೇರ್ಷ ಭರತಾ ಸತ್ಯನಾಂ ವಿತ್ತಿಂ ಪ್ರಯಂತಿ ಸುರಿಯೇ ಹೈವ ಸಂಗೃಹೀತಾರೋ ವದಂತೇಽಮುನೈವಾನೂಕಾಶೇನ ಯದವ ಇಂದ್ರಃ ಸಾರಥಿರಿವ ಭೂತ್ಯೋದಜಜಯತ್ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಉದಾಹರಣೆ ಮೂಲಕವಾಗಿ ವಿಶದಪಡಿಸುವನು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಯೋಧರಾದವರು ರಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಳಿ ತಮ್ಮ ಸಾರಥಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯತೀಲರಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳ ಧನಾದಿ

ಗಳನ್ನು ಅಶ್ರಮಿಸುವರು. ಅಂತೆ ಅಶ್ರಮಿಸಿದಾಗ ಆ ಧನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರೆ—ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ತಮಗೆ ಸಹಾಯಕರಾದ ಸಾರಥಿಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವರು. ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳ ವಿರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ಈ ಸ್ವರ್ಭೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾಗಿ ವಾಯುವು ಜಮುಕೀಲ ನಾಗದ್ವಂದಂ ಪೃಥೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಾಂಶವು ಇಂದ್ರನ ಭಾಗವಾಯಿತು. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಚತುರ್ಥಾಂಶವನ್ನು ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾಗಿ ಗಳಿಸಿದನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವಾಯಿತು.

ಇಂದ್ರನು ವರಾಹಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯ

ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರನೆಂಬುದ್ದನೆಂದೂ, ಅವನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹರಿಸಿದನೆಂದೂ ಒಂದು ಉವಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಕ್ಯವೂ ಇದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ವಿಧ್ಯಾಂಶದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿಸಂಹರಿಸಿದೆ.

ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞಃ | ಸ ದೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಮಂತರದಾತ್ | ಸಮನ್ಯದೇವತಾ ನಾವಿಂದನ್ನಿಂದ್ರ
ಸ್ತುವೇತ್ | ಸ ಇಂದ್ರಮಬ್ರವೀತ್ಕೋ ಭವಾನಿತಿ | ತಸಿಂದ್ರಃ ಪ್ರತ್ಯೈಬ್ರವೀದಹಂ ದುರ್ಗಾಣಾಮ
ಸುರಾಣಾಂ ಚ ಹಂತಾ ಭವಾಂಸ್ತು ಈ ಇತಿ | ಸೋಽಬ್ರವೀದಹಂ ದುರ್ಗಾದಾಹರ್ತಾ ತ್ವಂ ತು
ಯದಿ ದುರ್ಗಾಣಾಮಸುರಾಣಾಂ ಹಂತಾ ತತೋಽಯಂ ವರಾಹೋ ವಾಮಮುಷು ವಿಳವಿಂಶತ್ಯಾಃ
ಪುರಾಂ ಪಾರೇಶ್ವರಮಯಾನಾಂವಸತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನಸುರಾಣಾವಾಂ ವಸು ಪಾಮಮಸ್ತಿ ತಮಿಮಂ ಜಹೀತಿ ||
ತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ತಾಃ ಪುರೋ ಭಿತ್ತಾಃ ಹೃದಯಮವಿಧೃತ್ ಭಿ ಆದಿ ತತ್ರ ಯದಾಸೀತ್ತದ್ವಿಸು
ರಾಹರದಿತಿ | ಸೋಽಯಮಿತಿಹಾಸಃ ||

ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ವಿಷ್ಣುವೇ ಯಜ್ಞವು ಆ ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊಟ್ಟುಹೋಗಿ ಒಂದು ರಹಸ್ಯಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ತನ್ನ, ಇದು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಿತು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವಿದ್ದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ನೀನು ಯಾರೆಂದು ಕೇಳಿದನು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ನಾನು ದುರ್ಗಗಳನ್ನೂ, ಅಸುರರನ್ನೂ ಧ್ವಂಸ ಮಾಡುವವನು ಆದರೆ ನೀನು ಯಾರು ? ಎಂದನು. ವಿಷ್ಣುವು ನಾನು ದುರ್ಗಾದಿಗಳಿಂದ ಅಸುರರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತರುವವನು ನೀನು ಯಾರು ? ನೀನು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸವೇನು ? ಎಂದು ಪುನಃ ಕೇಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂತೆಂದನು—ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆ ದುರ್ಗಗಳ ಮತ್ತು ಅಸುರ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರನು ಇಂದ್ರನು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪುರಗಳ (ಕೋಟಿಗಳ) ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಭದ್ರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಟ್ಟಿಟ್ಟಿರುವ ಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವನು. ಅವನಲ್ಲಿ ಅಸುರರ ಬಹಳವಾದ ಧನವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಅಸುರರನ್ನು ಸಂಹರಿಸು ಎಂದನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರ ಆ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡಿ ವರಾಹ ಎಂಬ ಅಸುರನ ಹೃದಯವನ್ನು ಇಂದು ಕೊಂದನು. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು ಅಸುರನಲ್ಲಿದ್ದ ಧನವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಲ್ಲಂದ ಕಂಡನು. ಈದೇ ಈ ಇತಿಹಾಸದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮುಖ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ,

ಅಸ್ಯೇದ್ವು ಮಾತುಃ ಸವನೇಷು ಸದ್ಯೋ ಮಹಃ ಪಿತುಂ ಪಪಿವಾಇವರ್ವ ನಾ |

ಮುಷಾಯದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪಚಿತಂ ಸಹೀಯಾನ್ನದ್ಧದ್ಧರಾಹಂ ತಿರೋ ಅದ್ವಿಮಸ್ತಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೬೯-೧೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೂ ಹೊಂದಿಸಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಅಸ್ಯೇದು ಮಾತುಃ ಇತ್ಯತ್ರ ವಿಷ್ಣುನಾ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ದುರ್ಗಾಣಾಂ ಹಂತೇತ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ಕಥಯಿಸಿ ತರ್ಹಿ ವಾಮಮುಷಂ ವರಾಹಮಸುರಂ ಜಹೀತೈಕ್ತಾರ್ಥೋಽ ವಿಧ್ಯವೈರಾಹಂ ಇತಿ ಸಾದೇನ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಃ ||

ಮೇಲಿನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ—... ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ದುರ್ಗಗಳ ಮತ್ತು ಅಸುರರ ಸಂಹಾರಕನೆಂದು ಹೇಳಿ ಕೊಳ್ಳುವೆಯಷ್ಟೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ವರಾಹನನ್ನು ಸಂಹರಿಸು ” ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಸ್ಯೇದು ಮಾತುಃ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಧ್ಯದ ರಾಹಂ ತಿರೋ ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಇಂದ್ರೇಣ ಚ ವಿಷ್ಣೋಽ ತ್ವಂ ದುರ್ಗಾದಾಹರ್ತೇತಿ ಬ್ರೂಸೇ ಮಯಾ ಪುರಾಣ ಜಿತಾನ್ಯಸುರಶ್ಚ ಘಾತಿ ತಸ್ಯಸ್ಯ ವಾಮಂ ವಸ್ತಾನಯೇತ್ಯುಕ್ತೋ ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಶ್ಚ ವರಾಹಾಸುರಶ್ಚೈ ಧನಂ ಮುನೋಽಪ್ | ಸೋರ್ಥಃ ಮುಷಾಯದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪಚಿತಂ ಸಹೀಯಾನ್ ಇತಿ ಸಾದೇನ ಸೂಚಿತಃ ||

ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನೀನು ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳಿಂದ ಅವರ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತರುವನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದೀಯಷ್ಟೆ. ಈಗ ನಾನು ಅನೇಕ ತತ್ಪುಪಟ್ಟಿಣಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದಿರುವೆನು. ಆ ಅಸುರರಲ್ಲಿರುವ ಧನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ ಎಂದು ಹೇಳಲು ವಿಷ್ಣುವು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿ ಆ ವರಾಹಾಸುರನಲ್ಲಿದ್ದ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು—ಮುಷಾಯದ್ವಿಷ್ಣುಃ | ಪಚಿತಂ ಸಹೀಯಾನ್ || ಎಂಬ ಉಪಾಕ್ತತ ಮುಕ್ತಿನ ಪಾವದಿವೆ ವ್ಯಕ್ತಪಡುವುದು.

ಸ ಕಿಂ ಪುನರ್ಮುಷಿತವಾನಿತಿ ತದತ್ತೋಚ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವೇಶ್ವಾ ಇತಿ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇಷಿತಶ್ಚಯೋ ಪ್ರೇರಿತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞರೂಪಿ ಶ್ವೇಷಿತಶ್ಚಯೋ ದುರ್ಗಾದಾಹರ್ತಾ ಕಿಲ ತರ್ಹಿ ತ್ವಂತಸ್ಯ ಧನಾನ್ಯಾಹರೇತಿ ತ್ವಯಾ ಪ್ರೇರಿತಃ ಸನ್ನಿರುಕ್ತನೋ ಭೂಶ್ವಾ ವಿಶ್ವೇಶ್ವಾ ಯಾನಿ ಚ ತತ್ರ ಸ್ಥಿತಾನಿ ಶಾನಿ ಸರ್ವಣ್ಯಾರ್ಥಂ | ಅಭರತ್ | ಇನಿ ಶಾನೀತಿ | ತತಂ ಮುಷಾನಪರಿ ಮಿಶಾನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಾನ್ ಪದಾರ್ಥಾನ್ ತೇಷಾಂ ಪಾಹನರೂಪಾನ್ ಮುಷಾನ್ಯಾ ಕ್ಷೀರಪಾಕ ನೋಹನಂ ಚ ಪಕ್ವಮಾತ್ರ- ಮೇವಾದೇನಂ ಜಾಬರತ್ ||

ಮಕ್ಕು ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಪುನಃ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ವಿವರ ವಸ್ತು ವಿಶ್ವೇಶ್ವಾ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞ ರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನೀನು ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳಿಂದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತರುವವನೆಂದು ಹೇಳಿ ಕೊಂಡಿರುವೆಯಷ್ಟೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಈ ವರಾಹಾಸುರನಲ್ಲಿರುವ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿನ್ನಿಂದ (ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದಕೂದಲೇ ವಿಷ್ಣುವು ಹಾಗೆ ಆಗಲೆಂದಿಗೂ, ಬೇಗದೇಗನೇ ಅಸುರನಪಟ್ಟಿಣಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಅಸುರನಲ್ಲಿದ್ದ ಎಂದರೆ ಯಾವಯಾವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದನೋ ಆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು. ವಿಷ್ಣುವು

ಶಂಢ ಆ ವಸ್ತುಗಲಾವುಳು ಎಂದರೆ ಆತ್ಮ್ಯುತಮವಾದವುಳು ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದವುಳು ಆದ ಧನಾದಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಸ್ತುಗಲನ್ನೂ ಅವುಗಳನ್ನೂ ಹೊತ್ತು ತರುವ ಮಹಿಷಾದಿ ಪಟುಗಳನ್ನೂ ಸ್ವೀರಾದಿಗಳಿಂದ ಪಕ್ಷಮಾದಿದ ಅನ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನೂ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು ಎಂಬ ವಿವರವು ಪ್ರಕೃತ ಋಶ್ವಿನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

ವಿಧ್ಯದ್ವರಾಹಮಿತ್ಯುಕ್ತೋಲ್ಪೋರ್ಥಶ್ಚ ಚರಮಪಾದೇನೋಚ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರಸ್ತು ವರಾಹಾರಂ ಸ್ವೀಕೃತ್ವಾ
ಸುರಸರ್ವಸ್ವಂ ವರಾಹರೂಪಿಣಂ ವೈಮುಷಮೇಮುಷನಾಮಾನಮಥ ವೈಮುಷಂ ಧನಾನಾಮಾ
ನೋಷಕಂ ವರಾಹಮಸುರಂ ಹೃದಯೇಽವಿಧ್ಯದಿತಿ ಶೀಷಃ ||

ಇನ್ನು ವಿಧ್ಯದ್ವರಾಹಮಿಂದ್ರ ಎನ್ನುವಂ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಋಶ್ವಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು. ಈ ವರಾಹ ನೆಂಬ ಅಸುರನು ವರಾಹ (ಹಂದಿ) ರೂಪಿಯಾಗಿದ್ದು ಬಹಳ ಧನವನ್ನು ಅನೇಕರಿಂದ ಅಪಹರಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವ ನನ್ನು ವಿಮುಷಂ ಎಂದರೆ ಧನಾನಾಮಾನೋಷಕಂ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವವನು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯು. ಇಂತಹ ವರಾಹರೂಪಿಯಾದ ವಿಮುಷನೆಂಬ ಅಸುರರನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ಅವನ ಎದೆಮನ್ನು ತಿವಿದು ಕೊಂದನು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಪ್ರಕೃತ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಕೃಪ್ಲಯಜುರ್ವೇದದ ತ್ರೈತಿರೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಷಯದ ವಿವರಣೆಯು ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಯಜ್ಞೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ನಿರಾಯುತ ವಿಷ್ಣುರೂಪಂ ಕೃತ್ವಾ ಸ ಪೃಥಿವೀಂ ಪ್ರಾವಿಶತ್ತಂ ದೇವಾ
ಹಸ್ತಾತ್ರಿಗಂ ರಭೈಚ್ಛಸ್ತಮಿಂದ್ರ ಉಪರ್ಯುಪರ್ಯುಕ್ತಾ ಮತ್ಪೋಽಬ್ರವೀತ್ಪೋಮಾಯಮು
ಪರ್ಯುಪರ್ಯುಕ್ತೈಕ್ರಮಾದಿತ್ಯಹಂ ದುರ್ಗೇ ಹಂತೇತ್ಯಥ ಕಸ್ತಮಿತ್ಯಹಂ ದುರ್ಗಾಧಾರ್ಹತೇತಿ
ಸೋಽಬ್ರವೀದ್ದುರ್ಗೇ ವೈ ಹಂತಾವೋ ಚಘಾವರಾಹೋಽಯಂ ನಾಮಮೋಷಃ ಸಪಾನಾಂ ಗಿರೀಶಾಂ
ಪರಸ್ತಾದ್ವಿತ್ತಂ ನೇದ್ರಮಸುರಾಣಾಂ ಬಿಧರ್ತಿ ತಂ ಜಹಿ ಯದಿ ದುರ್ಗೇ ಹಂತಾಸೀತಿ ಸ ದರ್ಭಪುಂ
ಜೀರಮದ್ಧ್ಯಹ್ಯ ಸಪ್ರಗಿರೀನ್ ಭಿಶ್ವಾ ತಮಹನ್ನೋಽಬ್ರವಿದ್ಧುರ್ಗಾದ್ಯಾ ಅಹರ್ತಾ ವೋ ಚಘಾ
ಏತಮಾಹರೇತಿ ತಮೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞ ಏವ ಯಜ್ಞ ಮಾಹರದ್ಯತ್ತದ್ವಿತ್ತಂ ನೇದ್ರಮಸುರಾಣಾಮು
ವಿಂದಂತ ತದೇಕಂ ನೇದ್ಯೈ ನೇದಿತ್ಯಂ ||

(ಶ್ರೈ. ಸಂ. ೬-೨-೨,೩)

ಯಜ್ಞವೇದಿಗೆ ವೇದಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಯಜ್ಞವು ವಿಷ್ಣುರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಯಿತು. ಅನಂತರ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಯಾಂಗಳೂ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ದೇವತೆ ಗಳು ಅವನನ್ನು ಕಾಣದೆ ಒಬ್ಬರ ಕೈಯನ್ನೊಬ್ಬರು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೂ ಅವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣು ವಿದುರ ಸ್ಥಳವು ಸಿಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವು ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಹಾದುಹೋಗುವಾಗ, ಕೆಳಗಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವು ಯಾರದು? ನಾನಿದುರ ತ ಸ್ಥಳದ ಮೇಲೆ ಹಾದುಹೋಗುವವರಾರು? ಎನಲು, ಆದನ್ನು ಕೇಳಿ ಇಂದ್ರನು—ನಾನು

అసురర దుర్గాలన్న ధ్వంసమాదకృత్య తారనే నాను అదరీ నెను యారు? ఎందు కేళిదను. అదకే విష్ణువు అసురర దుర్గాదిగళు ధ్వంసవాదమేలే అర్థిరకృత్య ధనాది వస్తుగళును తరువననే నాను ఎందు ప్రకృత్యరవత్తను మత్తు ఇంద్రనన్నదేటిసి—ఎల్వే పురుషనే, నెను డేళికొళువంతే తత్తుపట్టణగళును ధ్వంస మాడువనను నెనే ఆగద్దరీ ఇల్లింద ముందే విళు పర్వగళు అతి నరాజనేట అసురనిరువను. అవను అసురర ధనాదిగళును అపహరిత తన్న బలవాద కేళివేళిళగే ఇట్టుకొడిరువను. నెను డేళికొళువంతే అసురర దుర్గాలన్న నాజమాడువ తక్కి నినిగద్దరీ ఆ వరాజనేట అసునన్న ప్రకరిత ధ్వంసమాడు. అగమాత నెన్న తక్కియు గొత్తగువుదు ఎంచను. ఇవన్న కేళి ఇంద్రు సు మిరాపదల్లిద్ద దభేయ గొంజరొందన్న తేగేదు కేగేదు అదన్నే తన్న ఆయుధనన్నాగి మాడికొండు అపేద్యువాద విళు పర్వతగళున్న భేదిసి ఆ వరకాసుర నన్న డేణిడిమ కేగొందను. బళిళ విష్ణువన్నదేటిసి ఎల్వే పురుషనే, నెను డేళిదంతే సత్తపర్వతగళున్న గిళి డాకే అల్లిద్ద అసునన్న కేగొందిరువను. ఇవంద తన్న తక్కిసామర్థ్యగళు స్వప్నవాయితక్ష్మే. నెను డేణిడి డేళిదంతే ధ్వంసవాద అసురర దుర్గాదిగళుంద అల్లిరువ ధనాదివస్తుగళును తేగేదుకొండుటా, అగ నెన్న తక్కియు వ్యక్తవాగువుదు ఎందు డేళిళు విష్ణువు డాగేయే అగలేదు డేళి యుక్త ముపదిందరే ఆ అసురనల్లిద్ద ధనాది వస్తుగళును అపహరిత దేవతేగళు సమిరాపకృత్య తందను. ఈ రిళి యుక్తదింద దేవతేగళు అసురర ధనగళును పడిదద్దరింద యుక్త మాడువ ప్రదేళిక్త వేది ఎందు డేళిరు బందితు ఎందు ఈ ఇతికాపద ముఖ్యాభిప్రాయువు.

ఇంద్రును విత్తరూపనేటువనన్న సంచారమాడిద విషయం

విత్తరూపనేటువనన్న ఇంద్రును సంచారమాడిద విషయం కృత్తిరీయసంఘితియ ఎరడనే కాందదల్లి వదనెయ ప్రవారతద ప్రారంభభాగదల్లి డేళిడి. ముగ్ధేదదల్లియం ఈ విషయనాగి—

భూరిందింద్రే లువిసక్తంతేనోఃజోఃవాభినత్తప్రతిమన్మమానం |

శ్వాప్యస్య డిద్దిత్తరూపస్య గోణామాజక్రాభ్యస్త్రేణి తిఃషాఢ పరా వకాః ||

(ము. సం. ౧౦-౧-౯)

ఎంబ ముక్తినల్లి ఇంద్రును—శ్వాప్య పుత్రనాదవిత్తరూపనేటువన మూరు తలేగళును కత్తరికొకడివన ఎందు డేళిడి ఈ కాయావన్న ఇంద్రును త్రితనిగాగి మాడిదనేందం, త్రితను ఆ విషయదల్లి ఇంద్రునిగే సతాయమాడిదనేందం అదే సూక్తద ౨ నే ముక్తినల్లి డేళిడి.

అస్య త్రితే శ్చేతునా వన్నే అంతరిజ్ఞాన్ ధిఃతిం పితరేవ్యేః పరస్య |

సశస్యమానః పిత్రోఃరాశస్యే జామి బ్రువాణ ఆయుధాని వేఠితి |

స పిత్రాణ్కాయుధాని విద్యానింద్రేఠిత ఆశ్చిన్యే ఆభ్యయుధ్కాః |

త్రిఃషాఢాణం సప్తరక్తిం జఘాన్సాన్ శ్వాప్యస్యఃపిన్యః సస్యడే త్రితేఠి గాః ||

(ము. సం. ౧౦-౧-౨, ౪)

ఈ ముక్త్యగళు భాష్యదల్లి సాయణుడు ఒండు లుమాఖ్యానవన్న డేళిదార్—ఇంద్రును మూరు తిర్రువుగళుకృత్య శ్వాప్య పుత్రనాద విత్తరూపనన్న కేగొల్లను త్రితన సతాయవన్న కేగొందను. అదకే త్రితను తన్న తక్కియును డేటిసి

ಕೊಳ್ಳಲು ತನಗೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹವರ್ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ವರವನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ಇಂದ್ರನು, ಅದಕ್ಕೊಪ್ಪಿ ಹಸ್ತಪ್ರಸ್ತುತನಕ್ಕಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದ, ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟನು. ಬಳಿಕ ತ್ರಿಶನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಅಯುಧಗಳಿಂದ ಸಜ್ಜುಗೊಂಡು ಇಂದ್ರನೈರಿತನಾಗಿ ತೃಷ್ಣುಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂಬುವನ ಕೂಡ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ತನ ಅಯುಧಗಳಿಂದ ಬಲವಾಗಿ ಹೊಡೆದು ಮೂರ್ಛಗೊಳಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ಆ ವಿಶ್ವರೂಪನ ಮೂರು ತಲೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಹಾಕಿದನು ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನೇ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತ್ರೈತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೨-೫-೧-೧) ಅದನ್ನೂ ಅರ್ಥಸಹಿತವಾಗಿ ಇಲ್ಲ ವೆನರಿಸಿದೆ—

ವಿಶ್ವರೂಪೋ ವೈ ತ್ಯಾಷ್ಟ್ರಃ ಪುರೋಹಿತೋ ದೇವಾನಾಮಾಸೀತ್ ಸ್ವಸ್ಮಿಯೋಽಸುರಾಣಾಂ ತಸ್ಯ
ತ್ರೀಣಿ ಶೀರ್ಷ್ಯಾಣ್ಯಾಸನ್ನೋಮಪಾನಗ್ಂ ಸುರಾಪಾನಮೆನ್ನಾದಿನಗ್ಂ ಸ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ
ಭಾಗಮವದತ್ ಪರೋಕ್ಷಮಸುರೇಭ್ಯಃ ||

ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೃಷ್ಣುಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂಬುವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಇವನು ಅಸುರರ ತಂಗಿಯ ಮಗನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಅಸುರರಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಮಾನವಿತ್ತು. ಈ ವಿಶ್ವರೂಪನಿಗೆ ಮೂರು ತಿರಸ್ಸು (ತಲೆಗಳು); ಇದ್ದವು. ಆ ಮೂರು ತಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರಿಂದ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು, ಮತ್ತೊಂದರಿಂದ ಸುರಾ (ಮದ್ಯ) ಪಾನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು, ಮೂರನೆಯ ತಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದನು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಈ ವಿಶ್ವರೂಪನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವರ್ಭಾಗವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುವುದಾಗಿ ಎಚ್ಚರಿಮೆಯಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಒಳಗೊಳಗೇ ಯಾರೂ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಅಸುರರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು.

ಸರ್ವಸ್ಯೈ ವೈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಭಾಗ ವದಂತಿ ಯಸ್ಮಾ ಏವ ಪರೋಕ್ಷಂ ವದಂತಿ ತಸ್ಯ ಭಾಗ
ಉದಿತಸ್ತಸ್ಯಾದಿಂದ್ರೋಽದಿಭೇದೀದೈಗೈ ರಾಷ್ಟ್ರಂ ವಿಪರ್ಯಾವರ್ತಯತೀತಿ ತಸ್ಯ ವಜ್ರಮಾಧಾಯ
ಶೀರ್ಷ್ಯಾಣ್ಯುಚ್ಚಿನತ್ ||

ಜನರೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಎಚ್ಚರಿಮೆಯಿರಿಸಿ ಮಾಡಿಕೊಡುವರು. ಆದರೆ ಆ ಕೊಟ್ಟ ಮಾತನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವರು ಅತಿ ವಿರಳ. ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆಂದು (ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ) ರಹಸ್ಯವಾಗಿ (ಏಗಾಂತವಾಗಿ) ನಂಬಿಕೆಯಿರಿಸುವಂತೆ ಮಾತುಕೊಟ್ಟಲ್ಲಿ ಆ ವಚನವನ್ನು ಮಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವರೂಪನ ರಹಸ್ಯಸಂಧಾನವನ್ನು ಕಂಡು ಇಂದ್ರನು ಹೆದರಿದನು. ಇವನು ತನಗೆ ದ್ರೋಹವೆಸಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರವನ್ನು ಬೇರೆಯವರ (ಅಸುರರ) ವಶಮಾಡುವನೆಂದು ಹೆಚ್ಚು ವಕ್ರಾಯುಧವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ವಿಶ್ವರೂಪನ ಮೂರು ತಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಕತ್ತರಿಸಿದನು.

ಯತ್ರೋಮಪಾನಮಾಸೀತ್ ಕಪಿಂಜಲೋಽಭವದೈಶ್ವರಾಪಾನಗ್ಂ ಸ ಕಲವಿಂಕೋ ಯದನ್ನಾದಿನಗ್ಂ
ಸ ತಿತ್ತಿರಿಶ್ವಸ್ಯಾಂಜಲಿನಾ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಮುಪಾಗೃಹ್ಣಾತ್ಪ್ರಾಂ ಸಂವತ್ಸರವುಧಿಭತ್ತಂ ಭೂಶಾನ್ಯ ಭ್ಯ
ಕ್ರೋಶನ್ ಬ್ರಹ್ಮಹನ್ತಿತಿ ||

ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಕತ್ತರಿಸಿದ ಮೂರು ತಿರಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ತಿರಸ್ಸು ಕಪಿಂಜಲವೆಂಬ (hazecock) ಪಕ್ಷಿಯಾಯಿತು. ಸುರಾಪಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಎರಡನೆಯ ತಿರಸ್ಸು ಕಲವಿಂಕ ಎಂದರೆ ಗುಬ್ಬಿಟ್ಟಿ (Sparrow) ಯಿತು. ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದ ಮೂರನೆಯ ತಿರಸ್ಸು ತಿತ್ತಿಂಯೆಂಬ (Partridge) ಪಕ್ಷಿಯಾಯಿತು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು

ಬ್ರಹ್ಮಣನಾದ ವಿಶ್ವರೂಪನನ್ನು ಕೊಂದದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಕೈಯಿಂದಲೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಆದಂತೆ ಆವನು ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷವನ್ನು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದವರೆಗೂ ಧರಿಸಿದ್ದನು. ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವನನ್ನು (ಇಂದ್ರನನ್ನು) ನೋಡಿ “ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದವನು ” ಎಂದು ಕೂಗುತ್ತಿದ್ದುವು.

ಸ ಪೃಥಿವೀ ಮುಪಾಸೀದದಸ್ಯೈ ಬ್ರಹ್ಮತ್ಯಾಯೈ ತ್ವತೀಯಂ ಪ್ರತಿಗೃಹಾಣೇತಿ ಸಾಭಿವೀದ್ಯರಂ ವ್ಯಕ್ತೈ ಖಾಶಾತ್ಪರಾಭವಿಷ್ಯಂತೀ ಮಸ್ಯೇ ತತೋ ಮಾ ಪರಾಭೂವಮಿತಿ ಪುರಾ ತೇ ಸಂವತ್ಸರಾದಪಿರೋಹಾ ದಾಹಿತ್ಯ ಬ್ರವೀತ್ತಸ್ಮಾತ್ಪುರಾ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಪ್ರಾಣಿವ್ಯೈ ಖಾತಮಪಿರೋಹತಿ ವಾರೇವೃತಗ್ನೈಹ್ಯಸ್ಯೈ ತ್ವತೀಯಂ ಬ್ರಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಯೈ ಪ್ರತ್ಯೈಗೃಹಾತ್ಪ್ರತ್ಯೈಕೈತಮಿರಿಣಮುಭವತಸ್ಮಾದಾಹಿಶಾಗ್ನೀಃ ತ್ರದ್ಯಾದೇವ ಸ್ಯೈಕೃತ ಇರಿಣೇ ನಾವಸ್ಯೇದ್ವೈಹ್ಮಹತ್ಯಾಯೈ ಹ್ಯೇಷ ವರ್ಣಃ ||

ಇವನ್ನು ಕಂಡ ಇಂದ್ರನು (ಲಕ್ಷ್ಮೀಗೊಂದು) ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪೃಥಿವಿಯ (ಭೂಮಿಯ) ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಎಲೈ ಭೂಮಿಯೇ, ನನಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ನೀನು ತೆಗೆದುಕೋ ಎಂದು ಕೇಳಲು, ಅದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯು ಹಾಗಾದರೆ ನ-ನು ಒಂದು ವರವನ್ನು ಕೇಳುವೆನು—ಜನರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಗೆದು ಹಳ್ಳಮಾಡುವರು, ಅವರಿಂದ ನನಗೆ ಅವನಾನವಾಗುವುದು. ಆ ರೀತಿ ಅಗದಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದು ಕೇಳಿತು. ಇಂದ್ರನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ, ಆ ರೀತಿ ಅಗದ ಹಳ್ಳವು ಯಾವ ಪ್ರಯತ್ನೂ ಇಲ್ಲದೆ ಒಂದು ವರ್ಷ ದೊಳಗಾಗಿ ತಾನಾಗಿಯೇ ಮುಟ್ಟಿಹೋಗಿ ಭೂಮಿಯು ಮುಂಚಿನಂತೆ ಸಮನಾಗಲಿ ಎಂದು ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅಗದ ಹಳ್ಳ ಮುಂತಾದವು ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಳೆಯುವವರೆಗೊಳಗಾಗಿ ತಾನಾಗಿಯೇ ಮುಟ್ಟಿ ಹೋಗುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಭೂಮಿಯು ಕೇಳಿಕೊಂಡ ವರವು. ಈ ರೀತಿಯಾದ ವರವನ್ನು ಪಡೆದು ಭೂಮಿಯು ಇಂದ್ರನ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷದ ಮೂರನೇ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು. ಅಲಾಗಾಯಿತು ಭೂಮಿಗೆ ಅದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗ್ಲಿ ತ್ರಿದ್ಯಾಭಕ್ತಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟಿರುವ ಪುರುಷನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅಗೆದು ಹಳ್ಳವಾಗುವ ಭಾಗವನ್ನು ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಂತಹ ಅಗೆದಿರುವ ಹಳ್ಳಪ್ರದೇಶವು ಭೂಮಿಯು ತಾನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆದ (ವರ್ಣ) ವಾಗುವುದು.

ಸ ವನಸ್ತತೀನುಪಾಸೀದದಸ್ಯೈ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಯೈ ತ್ವತೀಯಂ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣೀತೇತಿ ತೇಽಬ್ರುವನ್ಸವರಂ ವೃಣಾಮಹೈ ವೃಣಾತ್ಪರಾ ಭವಿಷ್ಯಂತೀ ಮನ್ಯಾಮಹೇ ತತೋ ಮಾ ಪರಾಭೂಮೀತ್ಯಾತ್ಪ್ರತ್ಯ ನಾದ್ಯೋ ಭೂಯಾಂಗ್ಸ ಉತ್ತಿಷ್ಠಾನಿತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತಸ್ಮಾದಾವ್ಯಕ್ತನಾವ್ಯುಷ್ಣಾಣಾಂ ಭೂಯಾಂಗ್ಸ ಉತ್ತಿಷ್ಠಂತಿ ನಾರೇವೃತಗ್ನೈಹ್ಯೇಷಾಂ ತ್ವತೀಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಯೈ ಪ್ರತ್ಯೈಗೃಹ್ವತ್ಸನ್ನಿನಿಯೋಸೋಃ ಭವತಸ್ಮಾನ್ನಿಯೋಸಸ್ಯ ನಾಶ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಯೈ ಹ್ಯೇಷವರ್ಣೋಽಥೋ ಖಲ ಯ ವಿವ ರೋಹತೋ ಯೋ ವಾವೃಶ್ಚ ನಾನ್ನಿಯೋಽಷತಿ ತಸ್ಯ ನಾಶ್ಯಂ ಕಾಮಮಸ್ಯೈಶ್ಚ ||

ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ವೃಕ್ಷಗಳ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ—ಎಲೈ ವೃಕ್ಷಗಳೇ, ನನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ನೀವು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಿ ಎನ್ನಲು, ಅದಕ್ಕೆ ವೃಕ್ಷಗಳು— ಹಾಗಾದರೆ ನಾವು ಒಂದು ವರವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವೆವು

ಜನರು ವ್ಯಕ್ತರ ಕೊಂಡಿ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವರು. ಆದರಿಂದ ಇವುಗೆ ಅಭಿಭವವಾಗುವುದು. ಅಂತಾಗದಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆನ್ನಲು, ಇಂದ್ರನು, ಒಳ್ಳೆಯದು, ಹಾಗೆ ಕತ್ತರಿಸಿದಾಗ ಭಾಗದ ಸುತ್ತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಕೊನೆಗಳು ಚಿಗುರುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಗಳು ಕೇಳಿಕೊಂಡ ವರದಂತೆ ಕೊನೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದಾಗ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕೊನೆಗಳು ಚಿಗುರುವುವು. ಬಳಿಕ ವ್ಯಕ್ತಗಳು ತಮ್ಮ ಮಾತಿನಂತೆ ಇಂದ್ರನ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವು. ಮರವನ್ನು ಕಡಿದಾಗ ಹೊರಡುವ ರಸವೇ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆಯ ಚಿಹ್ನೆಯು ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮರ ಕಡಿಯುವುದರಿಂದ ಹೊರಹೊರಡುವ ರಸವನ್ನು (ಮದ್ಯ) ಯಾರೂ ಕುಡಿಯಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆಯವರ್ಗವು ಅಥವಾ ವ್ಯಕ್ತರ ಕತ್ತರಿಸುವಿಕೆಯಿಂದ ಹೊರಡುವ ರಸವು ಕೆಂಪಾಗಿ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಕುಡಿಯಬಾರದು. ಹಾಗಾದ್ದರಿಂದ ಇಷ್ಟಪಟ್ಟರೆ ಕುಡಿಯಬಹುದು.

ಸ ಶ್ರೀಶರ್ಗಂ ಸಾದಮುಪಾಸೀ ಪದಸ್ಯೈ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಯೈ ತೈತೀಯಂ ಪ್ರತಿಗ್ರಹ್ಯತೇತಿ ತಾ ಅಬ್ಜುನಸ್ಯ ರಂ ಮೃಣಮಹಾ ಋತ್ವಿಯಾತ್ ಪ್ರಜಾಂ ವಿಂದಾಮಹೈ ಕಾಮಮಾವಿಜನಿತೋಃ ಸಂಭವಮೇತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವತ್ವಿಯಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಃ ಪ್ರಜಾಂ ವಿಂದಂತೇ ಕಾಮಮಾ ವಿಜನಿತೋಃ ಸಂಭವಂತಿ ನಾರೀನಸ್ತ್ರೀ ಗ್ಂಹ್ಯಾಸಾಂ ತೈತೀಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಯೈ ಪ್ರತ್ಯೆಗ್ರಹ್ಯನ್ತಾ ಮಲವದ್ವಾಸಾ ಅಭವತ್ ||

ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ಶ್ರೀಯರ ಗುಂಪಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೆ! ಶ್ರೀಯರೇ, ನನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷದಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ ಮೂರನೇ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ನೀವು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಿ ಎನಲು ಅವಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಯರು, ಹಾಗಾದರೆ ನಾವು ಒಂದು ವರವನ್ನೇಕೆನ್ನಿಸುವೆವು—ನಾವು ಮುಟ್ಟಾದನಂತರ (ಋತುಸ್ಥಾನಾನಂತರ) ನಮಗೆ ಮಕ್ಕಳಾಗಬೇಕು ಮತ್ತು ಪ್ರಸವವಾಗುವವರೆಗೂ (ಹೆರಿಗೆಯಾಗುವವರೆಗೂ) ನಾವು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟಲ್ಲಿ ಸಂಭೋಗದಿಂದ ಕಾಮವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವಂತಾಗಬೇಕು ಎನ್ನಲು, ಇಂದ್ರನು, ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದನು. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀಯರು ಮುಟ್ಟಾದನಂತರ ಸಂತಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವರು ಮತ್ತು ಹೆರಿಗೆಯಾಗುವವರೆಗೂ ತಮ್ಮಿಷ್ಟಬಂದಾಗ ಸಂಭೋಗಿಸುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದನ್ನೇ ಅವರು ಕೇಳಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಅನಂತರ ಆ ಶ್ರೀಯರು ಇಂದ್ರನ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷದ ಮೂರನೇ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಶ್ರೀಯರು ಮುಟ್ಟಿದಾಗ ದ್ರವಿಸುವ ರಸವೇ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯದ ಚಿಹ್ನೆಯಾಗುವುದು. ರಸವು ದ್ರವಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಮುಟ್ಟಿದಾಗ) ಸ್ತ್ರೀಯರು ಅಕವಿತ್ರರು (ಅಶುದ್ಧರು.)

ತಸ್ಮಾನ್ನಲವದ್ವಾಸಸಾ ನ ಸಂವದೀತ ನ ಸಹಾಸೀತ ನಾಸ್ಯಾ ಅನ್ನಮದ್ಯಾದ್ಯೈಹ್ಮಹತ್ಯಾಯೈ ಹೈಃಪೂ ವರ್ಣಂ ಪ್ರತಿಮುಚ್ಯಾಸ್ತೇಃಫೋ ಬಿಲ್ವಾಹುರಭ್ಯಂಜನಂ ನಾವ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಅನ್ನಮುಚ್ಯಂಜನಮೇವ ಪ್ರತಿಗ್ರಹ್ಯಂ ಕಾಮಮನ್ನದಿತಿ ||

ಆದುದರಿಂದ ಮುಟ್ಟಿದಾಗ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗಡೆ ನೂತನಾಡಬಾರದು, ಅವಳು ಕೊಟ್ಟ ಅಥವಾ ಮುಟ್ಟಿದ ಆಹಾರವನ್ನು ತಿನ್ನಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷದ ಚಿಹ್ನೆಯಾದ ಅಶುದ್ಧವಾದ ರಸೋದ್ರವವನ್ನು ಸ್ವವಿಸುತ್ತಿರುವಳು. ಮುಟ್ಟಿದಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೈಲಾಫ್ಯಂಜನವಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು ಅಥವಾ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವಳಿಂದ (ಅವಳು ಮುಟ್ಟಿದ) ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಯಾರೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಬಾರದು

ಯಾಂ ಮಲವದ್ವಾಸಸಗ್ಂ ಸಂಭವಂತಿ ಯಸ್ತುತೋ ಜಾಯತೇ ಸೋಽಫಿತಸ್ತೋ ಯಾಮರಣ್ಯೇ ತಸ್ಯೈ ಸ್ತೇನೋ ಯಾಂ ಪರಾಚೀಂ ತಸ್ಯೈ ಹ್ರೀತಮುಖ್ಯಸಗತ್ಯೋ ಯಾ ಸ್ತಾತಿತ್ಯಾ ಅಪು

ಮಾರುಕೋ ಯಾಭ್ಯಂಕ್ತೇ ತಸ್ಯೈದುಕ್ತಮಾ ಯಾ ಪ್ರಲಿಖತೇ ತಸ್ಯೈ ಖಲಿತರಪಮಾರೀ ಯಾಂಕ್ತೇ ತಸ್ಯೈ ಕಾಣೋ ಯಾ ದತೋ ದಾವತೇ ತಸ್ಯೈ ಶಾವನಾ' ಯಾ ನಖಾನಿ ನಿತ್ಯಂತತೇ ತಸ್ಯೈ ಕುನಖೀ ಯಾ ಕೃಣತಿ ತಸ್ಯೈ, ಕ್ಲೀದೋ ಯಾ ರಜ್ಜುಗಂಧ್ಯಂತಿ ತಸ್ಯಾ ಉವ್ಯಂಧುಕೋ ಯಾ ಪರ್ಣೇನ ಪಿಬತಿ ತಸ್ಯಾ ಉನ್ಮಾದುಕೋ ಯಾ ಖರ್ವಣಿ ಪಿಬತಿ ತಸ್ಯೈ ಖರ್ವಸ್ತಿಸ್ತೋ ರಾಶ್ರೀ ಚರೇದಂಜಲಿನಾ ವಾ ಪಿಬೇದಖರ್ವಣಿ ವಾ ಸಾಶ್ರೀಣ ಪ್ರಜಾಯೈ ಗೋಪೀಥಾಯ ||

(ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೨-೫-೧-೧ ರಿಂದ ೭)

ರಜಸ್ವಲೆಯಾಗುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಮುಟ್ಟಾಗುವಾಗ) ಸಂಭೋಗ ಮಾಡಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಪುತ್ರನು ಶಾಪಗ್ರಸ್ತನಾಗುವನು; ರಜಸ್ವಲೆಯಾದ ಸ್ತ್ರೀಯು ಅಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಭೋಗಿಸಿದರೆ ಅವಳಿಗೆ ಹುಟ್ಟುವ ಪುತ್ರನು ಕಲ್ಯಾಣನಾಗುವನು; ಮುಖವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ತಿರುಗಿಕೊಂಡು ಸಂಭೋಗ ಮಾಡಿದರೆ ಹುಟ್ಟುವ ಮಗನು ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಯಾರೊಡನೆಯೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಮಾತನಾಡಲಾರದೆ ಮುಬ್ಬಿಡಿಯಾಗುವನು; ಮುಟ್ಟಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಹುಟ್ಟುವ ಮಗನು ನೀರನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಸಾಯುವನು; ಅಭ್ಯಂಜನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಪುತ್ರನು ಚರ್ಮದೋಗದಿಂದ (ಕುಷ್ಠ, ತೊನ್ನ) ಪೀಡಿತನಾಗುವನು; ತಲೆಯನ್ನು ಬಾಚಿಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಹುಟ್ಟುವ ಮಗನು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೂದಲಿಲ್ಲದ ದೋಷನಾಗುವನು ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಹೀನನಾಗುವನು; ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕವು ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಹುಟ್ಟುವ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಕುರುಡಾಗುವುದು; ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಸ್ತನ್ನು ಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಹುಟ್ಟುವ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಕೊಳಕಾದ ಕಣ್ಣುಗಳಿರುವುವು; ಉಗುರನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಹುಟ್ಟುವ ಮಗನಿಗೆ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ವಿಚಾರವಾದ ಕೆಟ್ಟ ಉಗುರುಗಳಿರುವುವು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಚಾಪೆ ವೊದಲಾದುವನ್ನು) ಹೇಯುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಹುಟ್ಟುವ ಪುತ್ರನು ನಪುಂಸಕನಾಗುವನು; ಹಗ್ಗವನ್ನು ಹೊಸೆಯುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಹುಟ್ಟುವ ಪುತ್ರನು ಅತ್ಯಹತ್ಯೆಯಿಂದ ಮೃತನಾಗುವನು; (ಪದಪತ್ರಾದಿ) ಎಲೆಗಳಿಂದ ನೀರು ಕುಡಿಯುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಅಂಗಹೀನವಾದ ಅಥವಾ ಅಂಗವಿಕಾರವುಳ್ಳ ಪುತ್ರನಾಗುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮುಟ್ಟಾಗುವಾಗ ಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳು ಕಳೆಯುವವರೆಗೆ ಬಹಳ ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ (ವ್ರತವನ್ನು) ಪಾಲಿಸಬೇಕು. ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂತತಿಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀರು ಕುಡಿಯುವಾಗ ಬೊಗಸೆಯಿಂದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಮರೆಯದಿರುವ ಚೆನ್ನಾಗಿರುವ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದಲೀ ನೀರು ಕುಡಿಯಬೇಕು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವಿಶ್ವರೂಪನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ವಿಷಯವೂ ಅವನ ಸಂಹಾರದಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷವೂ, ಆ ದೋಷಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಆಚರಿಸಿದ ಕೃತ್ಯಗಳೂ ಅದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ರಜಸ್ವಲೆಯಾಗುವಾಗ ನಿರಾಮನವಾಗಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯವೂ ಉತ್ತಮವಾದಿ ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವರೂಪನ ವಿವರ ಮಾತ್ರ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮತ್ತು ಅದೇ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ವಿಷಯಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪನನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಎಕೆಂದರೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವೃತ್ತವಧೆಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆಂದೂ, ಅದರ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಮೇಲೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟನೆಂದೂ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ವೇದ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಾದಿಗಳ ವಿವರಗಳಿಗೆ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವಾಯಿತು.

ಇಂದ್ರನೈಕಾಂತನ ವಿಷಯ

ಜಗದ್ಭ್ರಾತೃ ಎಂಬ ೪೭ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ಸಪ್ತಗು ಎಂಬ ಋಷಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಮುಂದಿನ

ಸೂಕ್ತಗಳಾದ ಅಹಂ ಭುವಂ (೪೮) ಅಹಂ ದಾಂ (೪೯) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಗಳ ಪುಟಿಯಾದ ವೈಕುಂಠ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯ ವಾಗಿಯೂ ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈಶಿತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಸುರೀ ಶ್ವಾಸೀದ್ವಿಕುಂಠಾ ನಾಮ ನಾಮತಃ |
 ಸೇಚ್ಯಂತೀಂದ್ರಸಮಂ ಪುತ್ರಂ ತೇವೇತ್ಥ ಸುಮಹತ್ಪ್ರಪಃ ||
 ಸಾ ಪ್ರಜಾಪತಿತಃ ಕಾಮಾಂಶ್ಚೇಭೇತ್ಥ ವಿವಿಧಾಸ್ವರಾನ್ |
 ತಸ್ಯಾಂ ಚೇಂದ್ರಃ ಸ್ವಯಂ ಜಜ್ಞೇ ಜಿಘಾಂಸುದಿಗ್ಯತ್ಯದಾನವಾನ್ ||

ಪೂಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪುತ್ರಿಯಾದ ಓರ್ವ ಅಸುರನಿಗೆ ಇದ್ದಳು. ಅವಳ ಹೆಸರು ವಿಕುಂಠಾ ಎಂದು. ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಾರ್ವಪರಾಶ್ರಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮನಾದ ಪುತ್ರನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಬೇಕೆಂಬ ಬಯಕೆಯು ಅವಳಿಗುಂಟಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ಅವಳು ಬಹಳ ಪೋಲವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ವರಗಳನ್ನು ಪಡೆದಳು. ಇಂದ್ರನು ದೈತ್ಯದಾನವರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಆ ವಿಕುಂಠಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲೇ ಅವಳ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಜನಿಸಿದನು.

ಏಕದಾ ದಾನವೈಃ ಸಾರ್ಧಂ ಸಮರೇ ಸಮಸಜ್ಯತ |
 ಜಘಾನ ತೇಷಾಂ ನವತೀರ್ನವ ಸಪ್ತ ಚ ಸಪ್ತ ಕಾನ್ ||
 ಭಿಶ್ವಾ ಸೈಜಾಹುವೀರ್ಯೇಣ ಹೈಮರಾಶ್ಯಾಯಸೀಃ ಪುರೀಃ |
 ಹಶ್ವಾ ಸರ್ವಾನ್ಯಥಾಸ್ಥಾನಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿವ್ಯವಸ್ತುತಾನ್ ||
 ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಕಾಲಕೇಯಾಂಶ್ಚ ಪೌಲೋಮಾಂಶ್ಚೈವ ಧನ್ವಿನಃ |
 ಶಾಂಶ್ಚ ವೈಶ್ವಾದಯಾಮಾಸ ಪ್ರಹ್ಲಾದತನಯಾನ್ವಿವಿ ||

ಇಂದ್ರನು ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದಾನವರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವರ ೯೯ ಮತ್ತು ೭೭ ನಾಯಕರನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದನು. ಅವರು ಭೂಮಿ, ಅಂತರಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದಿಂಜಲೂ, ಬೆಳ್ಳಿಯಿಂದಲೂ, ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದಲೂ ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಶ ಮಾಡಿ ಭೂಮಿಯು ಮೇಲಿದ್ದ ಕಾಲಕೇಯರು, ಪುಲೋಮನುಂಶವರು ಪ್ರಹ್ಲಾದನ ವಂಶದ ಅಸುರರು ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು.

ರಾಜ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಸ ದೈತ್ಯೇಷು ಸ್ತೇನ ವೀರ್ಯೇಣ ದರ್ಶಿತಃ |
 ದೇವಾನ್ಪೃಥಿತುಮಾರೇಭೇ ಮೋಹಿತೋಽಸುರಮಾಯಯಾ ||
 ಜಾಘ್ರಮಾನಾಸ್ತು ತೇನಾಪಿ ಅಸುರೀಣಾಮಿಶಾಜಸಾ |
 ಉಪಾಧಾವನ್ಸುಷಿಲ್ವೇಷುಂ ತತ್ತಬೋಧಾಯ ಸಪ್ತಗುಂ ||
 ಋಷಿಸ್ತು ಸಪ್ತಗುರ್ನಾಮ ತಸ್ಯಾಸೀತ್ಸುಪ್ತಿಯಃ ಸಪಾ |
 ನ ಚೈನಮಭಿತುಷ್ಪಾವ ಜಗ್ಭೇತಿ ಕರೇ ಸ್ಪೃತನ್ ||

ಈ ರೀತಿ ದೈತ್ಯರನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದ ವಿಶಂಕಿತಪುತ್ರನಾಂ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕಾರಣ ಮೋಹಪರವಶನಾಗಿ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಮೈಮರೆತು ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭ ಮಾಡಿದನು. ದೈತ್ಯರೂಪನಾದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಅಪಾರವಾದ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಬೀಗಿ ಮೆರೆಯುತ್ತಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಾ ಇರುವಾಗ ಅವನ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ದೇವತೆಗಳು ಸಪ್ತಗು ಎಂಬ ಮುಷಿಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಅವನ ಮರೆಹೊಕ್ಕರು. ಆ ಮುಷಿಯು ಇಂದ್ರನ ಪರಮಪ್ರಿಯ ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಆಗ ಸಪ್ತಗು ಮುಷಿಯು ಇಂದ್ರನ ಕೈಯನ್ನು ತನ್ನ ಕೈ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಜಗ, ಭ್ರಾ ತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (೪೭ನೇ ಸೂತ್ರ) ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು.

ತತಃ ಸ ಬುಧ್ಧಾ ಚಾತ್ಮಾನಂ ಸಪ್ತಗುಸ್ತುತಿಹರ್ಷಿತಃ |
 ಆತ್ಮಾನನೋವ ತುಷ್ಠ್ಯಾವ ಅಹಂ ಭುವಮ್ನಿತಿ ತ್ರಿಭಿಃ ||
 ಕೀರ್ತಯನ್ ಸ್ಥಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಯಾನಿ ಸ್ಮ ಕೃತವಾನ್ತುರಾ |
 ಯಥಾಕರೋಚ್ಚ ವೈದೇಹಂ ವ್ಯಂಸಂ ಸೋಮವತಿಂ ನೃಪಂ ||
 ವಸಿಷ್ಠಶಾಪಾದಭವದ್ವೈದೇಹೋ ನೃಪತಿಃ ಪುನಾ |
 ಇಂದ್ರಪ್ರಸಾದಾದೇಜೇ ಚ ಸತ್ಪ್ರೀಃ ಸಾರಸ್ವತಾದಿಭಿಃ ||
 ಪ್ರಭೂಶಾಂ ಶಕ್ತಿಮತ್ತಾಂ ಚ ಶತ್ಪ್ರೀಶಾಮುಷ್ಯಶಾಕ್ತಿಯಾಂ |
 ನೈಷು ಸರ್ವೇಷು ಚೈಶ್ವರ್ಯಂ ಪ್ರಭುತ್ವಂ ಭುವನೇಷು ಚ ||

ಸಪ್ತಗು ಮುಷಿಯಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ ಇಂದ್ರನೈಕುಂಠನಿಗೆ ತನ್ನ ಪೂರ್ವಸ್ಮರಣೆಯುಂಟಾಗಿ ತಾನು ಯಾರು ಎಂಬ ಅರಿವುಂಟಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಆ ವೈಕುಂಠ ಇಂದ್ರನು ತಾನು ಹಿಂದೆ ಮಾಡಿದ ಅನೇಕ ಸಾಪಸಾರ್ಯಗಳನ್ನು (೪೨-೫೦) ಅಹಂ ಭುವಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದೆ ವಿವೇಕ ದೇಹದ ರಾಜನಾದ ವ್ಯಂಕನನ್ನು ವಸಿಷ್ಠರುಂಶಾಪದಿಂದ ವಿಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದುದನ್ನು ಆ ರಾಜನು ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪರಸ್ಪ್ರೀತೀಂದೀ ತೀರದಲ್ಲಿ ಸತ್ಪ್ರಿಯಾಂವನ್ನು ಮಾಡಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ವಿಷಯವೂ ಉತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಹಂ ರುದ್ರೇ ಭಿರ್ವಸುಭಿಶ್ಚರಾಮ್ಯಹಮಾದಿತ್ಯೈರುತ ವಿಶ್ವದೇವೈಃ
 ಅಹಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣೋಭಾಜಿಭಮ್ಯಹಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಅಹಮಶ್ವಿ-
 ನೋಭಾ ||೧||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೫-೧)

ಇದು ಮೂರನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—

(ಈ ಸೂತ್ರದ ದ್ರಷ್ಟೃವೂ ಅಂಭೋಜಮುಷಿಯು ಪುತ್ರಿಯೂ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ತಾವಾತ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವಳೂ ಆದ) ನಾನು ಏಕದಶರುದ್ರರೂಪದಿಂದಲೂ ಅಶ್ವವಸುಗಳಿಂದಲೂ ದ್ವಾದಶದಿತ್ಯರ ರೂಪದಿಂದಲೂ ಇತರ ಸಮಪ್ರದೇವತೆಗಳ ರೂಪದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ ನಾನೇ ಈ ದೇವತೆಗಳ ರೂಪದಿಂದಿದ್ದು ಅವರ

ಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇಬ್ಬಿಬ್ಬರಾದ ಮಿತ್ರಾನರು ಇರಲಿಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ಇಂದ್ರಾಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಅತ್ತಿ ನೀಡಿದವತೆಗಳನ್ನೂ ನಾನೇ ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೇ ಈ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳು ನನ್ನನ್ನೇ ಆವಲಂಬಿಸಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಇತಿ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎರನೆಯ ಆಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ತ್ರೈತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು.

ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾಶ್ಚ ಮಂತಾ ಭೂಯಿಷ್ಯಂ ಅಲ್ಪಶ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಾ ಅಥಾಪ ಸ್ತುತಿರೇವ ಭವತಿ ನಾತೀರ್ವಾದ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋಚಿಂತಿ ಯಥೈತಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇಃ ಧಾಪ್ಯಾತೀರೇವ ನ ಸ್ತುತಿಃ ಸುಚಕ್ಷಾ ಅಹಮಕ್ಷೀ-ಭ್ಯಾಂ ಭೂಯಾಸಂ ಸುನರ್ತಾ ಮಖೇನ ಶುಶುಕ್ತರ್ಣಾಭ್ಯಾಂ ಭೂಯಾಸಮಿತಿ (ಮಾನ-ಗ್ಯ-೧-೯-೨೫) ತದೇತದ್ಬಹುಲಮಾಧ್ಯಯವೇ ಯಾಜ್ಞೇಷು ಚ ಮಂತ್ರೇಷ್ಠ ಧಾಪಿ ಶಪಠಾಭಿಶಾಪೌ | ಅಧ್ಯಾ ಮುರೀಯ ಯದಿ ಯಾತುಧಾನೋ ಅಸ್ಮಿ | ಅಥಾ ಸ ವೀರೈರ್ದಶಭಿರ್ವಿಯೂಯಾ ಇತ್ಯಥಾಪಿ ಕಸ್ಯಚಿದ್ಭಾವಸ್ಯಾಚಿ ಬ್ಯಾಸಾ | ನ ಮೃತ್ಯುರಾಸೀದಮೃತಂ ನ ತರ್ಹಿ | ತಮ ಆಸೀತ್ತಮಸಾ ಗೂಹ್ಯಮಗ್ರೇ | ಅಥಾಪಿ ಪರಿದೇವನಾ ಕಸ್ಯಾಚ್ಚಿದ್ಭಾವಾತ್ | ಸುದೇವೋ ಅದ್ಯ ಪ್ರಪತೇದನಾಪೃತ್ | ನ ವಿಜಾನಾಮಿ ಯದಿ ವೇದಮಸ್ಮೀತ್ಯಥಾಪಿ ನಿಂದಾಪ್ರಶಂಸೇ | ಕೇವಲಾಘೋ ಭವತಿ ಕೇವಲಾದೀ | ಭೋಜಸ್ಯೇದಂ ಪುಷ್ಕರಿಣೀವ ವೇಶೈತ್ಯೇವಮಕ್ಷುಸೂಕ್ತೇ ದ್ಯೂತನಿಂದಾ ಚ ಕೃಷಿಪ್ರಶಂಸಾ ಚೈವಮುಚ್ಯಾವಚೈರಭಿಪ್ರಾಯೈರ್ಬುಹೀಣಾಂ ಮಂತ್ರದ್ವಷ್ಟಯೋ ಭವಂತಿ || ೩ ||

ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಃ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಾಃ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧಮಂತ್ರಗಳೇ ಬುಗ್ಗಿದದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಶಾಪ (ತೀದ) ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವೆಂಬ ಮಂತ್ರಗಳು ಬಹಳ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿರುವವು

ಅಥಾಪಿ ಸ್ತುತಿರೇವ ಭವತಿ ನಾತೀರ್ವಾದಃ |

ಇಂದ್ರಸ್ಯನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರವೋಚಂ ಇತಿ ಯಥೈತಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇ ||

ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಆಶೀರ್ವಾದ ವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆಶೀರ್ವಾದ ವಿಕಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಇಂದ್ರಸೈ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರೈ ವೋಚಿಂ (ಮು. ಸಂ. ೧-೨೨-೧) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಆದರೂ ಇದನ್ನು ಆಶೀರ್ವಾದದ್ದೆಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು.

ಅಥಾಸ್ಯಾತೀರೇನ ನ ಸ್ತುತಿಃ ಸುಚಿಕ್ಷ್ಣಾ ಅಹಮಕ್ಷೀಭ್ಯಾಃ ಸುವರ್ಚಾ
ಮುಖೇನ ಸುಶ್ರುತ್ಯರ್ಣಾಭ್ಯಾಂ ಭೂಯಾಸಮಿತಿ |
ತದೇತದ್ಧಹುಲಮಾದ್ಧರ್ಯವೇ ಯಾಜ್ಞೇಷು ಚ ಮಂತ್ರೇಷು ||

ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆಶೀರ್ವಾದಮಾತ್ರವೇ ಇರುವುದು. ಸ್ತುತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಈ ವಿಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಅಧ್ಯಯನವು ಪಠಿಸುವ ಯಜುರ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವವು ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಸುಚಿಕ್ಷ್ಣಾ ಅಹಮಕ್ಷೀಭ್ಯಾಂ ಸುವರ್ಚಾ ಮುಖೇನ ಸುಶ್ರುತ್ಯ-
ರ್ಣಾಭ್ಯಾಂ ಭೂಯಾಸಮಿತಿ |

ಇದನ್ನು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ನಾನು ನನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡುವಂತಾಗಲಿ, ನನ್ನ ಮುಖವು ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಕೂಡಿರಲಿ, ನಾನು ನನ್ನ ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕೇಳುವಂತಾಗಲಿ.

ಅಥಾಸಿ ಶಪಶಾಭಿಶಾಸೌ ||

ಅಥಾ ಮುರೀಯಂ ಯದಿ ಯಾತುಧಾನೋ ಅಸ್ಮಿ ಯದಿನಾಯು-
ಸ್ತತಪಪೂರುಷಸ್ಯ |

ಅಥಾ ಸ ವೀರೈರ್ದಶಭಿರ್ವಿಯೂಯಾ ಯೋ ಮಾ ಮೋಘಂ
ಯಾತುಧಾನೇತ್ಯಾಹ ||

ಶಪಥ ಮತ್ತು ಅಥಿಶಾಪ—ಪ್ರತಿಕ್ಷೇ ಮತ್ತು ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಗೆ ಕೆಡುಕಾಗಲಿ ಎಂದು ಬಯಸಿ ಶಾಪಕೊಡುವುದು. ಉಪಾಹರಣೆಯ ಋಕ್ಕು.

ಅದ್ವಾ ಮುರೀಯಂ ಯದಿ ಯಾತುಧಾನೋ ಅಸ್ಮಿ ಯದಿ ವಾಯು-
ಸ್ತತಪಪೂರುಷಸ್ಯ |

ಅಥಾ ಸವೀರೈರ್ದಶಭಿರ್ವಿ ಯೂಯಾ ಯೋ ಮಾ ಮೋಘಂ
ಯಾತುಧಾನೇತ್ಯಾಹ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎರೈ ರಾಕ್ಷಸನೇ, ಒಂದು ವೇಳೆ ನಾನೇ ರಾಕ್ಷಸನಾಗಿದ್ದರೆ ಇದೇ ದಿನ ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ. ಅಲ್ಲದೆ, ಬೇರೊಬ್ಬ ಮಾನವನ ಜೀವಿತವನ್ನು ನಾನು ಒಂದು ವೇಳೆ ಹುಸಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ನನಗೆ ಒಡನೆಯೇ ಮರಣವು ಸಂಭವಿಸಲಿ. ಅಲ್ಲದೆ, ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ನಾನೇ ವಸಿಷ್ಠರಾಗಿ ನೀನೆ ಅಮುನಾಗಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಸಂದೋಧಿಸಿ “ ಎರೈ ರಾಕ್ಷಸನೇ ” ಎಂದು ಕರೆದೆಯೋ ಆ ಮೋದನೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನೀನು ಹತ್ತುಮಂದಿ ವೀರಪುತ್ರರನ್ನು ಕಳೆದುಕೋ. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಮೃತರಾಗಿ ನೀನು ದುಃಖವನ್ನನುಭವಿಸು.

(ತನ್ನ ನೂರು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರನ್ನು ಸುಧಾಸನ ಪುತ್ರರು ಸಂಹರಿಸಿದಾಗ ವಸಿಷ್ಠಪುಷಿಯು ಕೋಪದಿಂದಲೂ ದುಃಖದಿಂದಲೂ ಆದಿದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು.

ಅಥಾಪಿ ಕಸ್ಯ ಚಿದ್ವಾವಸ್ಯಾಚಿಖ್ಯಾಸಾ ||

ನ ಮೃತ್ಯುರಾಸೀದಮೃತಂ ನ ತರ್ಹಿ |

ತಮ ಆಸೀತ್ತಮಸಾ ಗೂಲ್ಮಮಗ್ರೇ ||

ಶೈಚಿದ್ವಾವು—ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ವಿಷಯದ ವರ್ಣನೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ನ ಮೃತ್ಯುರಾಸೀದಮೃತಂ ನ ತರ್ಹಿ ನ ರಾತ್ರಾ ಅಹ್ನ ಆಸೀತ್ಪ್ರಕೇಶಃ |

ಆನೀದವಾತಂ ಸ್ವಧಯಾ ತದೇಕಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧಾನ್ಯನ್ನ ಪರಃ ಕಿಂಚಿನಾಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಶ್ವದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸ್ವಪ್ನಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಲಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮರಣವೂ ಮರಣವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯೂ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ರಾತ್ರಿ ಯಾವುದು, ಹಗಲು ಯಾವುದು ಎಂಬ ಪರಿಚ್ಛಾದವಿರಲಿಲ್ಲ. ಸಮಸ್ತ ವೇದಾಂತಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಅದ್ವೀತಿಯವೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಒಂದು ಮಾತ್ರವಿದ್ದು ಶ್ವಾಸೋಚ್ಚಾಸರಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ ಜೀವವಿಲ್ಲದ ಜಡವಸ್ತುವನ್ನು ತನ್ನ ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸಚೇತನನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿತು. ಆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವ ಆ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವಿಗಿಂತ ಇತರ ಬೇರೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಸ್ವಪ್ನವಾದ ಈ ಜಗತ್ತು ಆಗ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ನ ಮೃತ್ಯುಃ ಆಸೀತ್ ಅಮೃತಂ ನ ತರ್ಹಿ—ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರಣವಾಗಲಿ ಮರಣರಾಹಿತ್ಯವಾಗಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಮರಣವೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಕಾಲಾನಂತರ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ ಶರೀರವಿಯೋಗ. ಶರೀರಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವಿಯೋಗ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯುವೆಂದರೆ ನಾಶವೆಂದೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದು. ಜಗದಾದಿಗಳ ನಾಶ ಎಂದರ್ಥವು. ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಪರಿಪೇಕ್ಷ್ಯಂ ಭೋಗೇ ದೇತುಭೂತಂ ಸರ್ವಂ ಕರ್ಮ ಯದೋದಭವಾತ್ಮಮಾಸೀತ್ತದಾ ಭೋಗೇಭಾವಾನ್ವಿಷ್ಠಯೋಜನನಿಮಿದಾ ಜಗದಿತಿ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ಮನಸಿ ಸರ್ವೋದಾರ್ಥಾ ಜಾಯತೇ | ತಥೈವ ಸ ಮೃತ್ಯುಃ ಸರ್ವೇ ಜಗತ್ ಸಂದರತ ಇತಿ ಕಿಮನೇನ ಮ ತ್ಯುನಾ

ಸಂಹರ್ತೌ ತದಭಾವತ್ಯಂತಂ ವಾ ಕಥಮಮರಣಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ || ಪರಮೇಶ್ವರನ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ನಾನಾ ವಿಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಿ ಅವುಗಳು ತಮ್ಮ ಸುಖದುಃಖಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವನಷ್ಟೆ. ಆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತಮ್ಮ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳನ್ನು ಪೂರ್ತಿವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಿದನಂತರ ಈ ಜಗತ್ತು ನಿಷ್ಕ್ರಿಯೋಜನವೆಂದು ಜಿಸುಪ್ಪೆಯ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದು. 'ಆಗ ಅದನ್ನು ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ಮೃತ್ಯುರೂಪದಿಂದ (ಸಂಹಾರಕ) ನಾಶಗೊಳಿಸುವನು. ಈ ರೀತಿ ನಾಶ ವುಂಟಾಗುವುದನ್ನು ಮೃತ್ಯುವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು, ಇಂತಹ ಮೃತ್ಯುವು ಆಗ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಎಂದೆ ನಾಶವಿದ್ದ ಮೇಲೆ ಈ ಜಗತ್ತು ಅಮೃತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ನಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿ ಇರ ವುದೇ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಇರಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಜಗತ್ತೆ ಆಗಲಿ, ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ಆಗಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಏಳುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಅಮೃತ ಅಥವಾ ವ್ಯರಣಾಹಿತೃ (ವಿನಾಶ) ಪೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಶನಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿದ್ದರಲ್ಲಿನೇ ಅದನ್ನು ನಾಶನಾಡುವುದು ? ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ದಾಶನಾಡುವುದಾದರೂ ಏನನ್ನು ? ಏನೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರಣಶ್ಯಾಗಲಿ, ಮರಣಾಹಿತೃಶ್ಯಾಗಲಿ ಮಾಡಲು ಏನೂ ಕೆಲಸನಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಅವುಗಳ ಅನತ್ಯಕತೆಯೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವು ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಯಾಯುವು.

ನ ರಾಶ್ರಾಃ ಅಹ್ಃ ಅನೀಶ್ ಪ್ರಕೇತಃ—ಪ್ರಕೇತಃ ಎಂದರೆ ತಿಳುವಳಿಕೆಯು, ಪರಿಜ್ಞಾನವು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯಾವುದು, ಹಗಲು ಯಾವುದು ಅಥವಾ ಈಗ ರಾತ್ರಿಯೇ ಹಗಲೋ ಎಂಬ ಪರಿಜ್ಞಾನವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿ ಎಂದರೇನು ಹಗಲೆಂದರೇನು ಎಂದು ತಿಳಿಯಕೆಳವು ಅನತ್ಯಕವು. ಈಗ ನಮಗಿರುವ ಲೋಕಾನುಭವದಂತೆ ಸೂರ್ಯೋದಯದಿಂದ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯದ ವರೆಗಿನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಹಗಲೆಂದೂ, ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯದಿಂದ ಪುನಃ ಸೂರ್ಯೋದಯದವರೆಗಿನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ. ಈ ರಾತ್ರಿ ಹಗಲುಗಳ ಅನತ್ಯಕತೆಯೇನು ? ಇವು ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ ? ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಆಹಾರಾದಿವ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ನಾನಾ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವವು. ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಹಗಲಿನ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವವು. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರೋದ್ಯಮಗಳೂ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯೂ ಎರಡೂ ಅನತ್ಯಕವಾದ್ದರಿಂದ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳೆರಡೂ ಅನತ್ಯಕವು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಭೂಮಿಯ ಚಲನ ವಲನಗಳಿಂದ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳುಂಟಾಗುವವು. ಭೂಮಿಯು (ಅಥವಾ ಭೂಮಿಯ ಭಾಗವು) ಸೂರ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದಾಗ ಹಗಲೆಂದೂ, ಸೂರ್ಯನ ಎದುರಿಗಿದ್ದರೆ ಬೇರೇಕಡೆಗೆ ತಿರುಗಿದಾಗ ರಾತ್ರಿಯೆಂತಲೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು. ಭೂಮಿಯ ಚಲನ ವಲನಗಳು ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಕ್ರಮವನ್ನೂ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟಕಾಲವನ್ನೂ ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳ ಕಾಲಪರಿಮಿತಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಸಮನಾಗಿರುವುದು ಇದ್ದದೆ ಭೂಮಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಸುತ್ತ ಪರಿಭ್ರಮಣಮಾಡುವುದು. ಆ ರೀತಿ ಒಂದುಸಲ ಪರಿಭ್ರಮಣಮಾಡುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕಾಲವು ಅಧ್ಯಂತಗಲ್ಲದೆ ಅನಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಭಾಗವನ್ನು (ಕೆಲವು ಕಾಲವನ್ನು) ಅಳತೆ ಮಾಡಲು ಸಂವತ್ಸರವನ್ನು ಅಳತೆ ಕೋಗಿಲ್ಲಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಒಂದಾವರ್ತಿ ಭೂಮಿಯು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸುತ್ತುವಾಗ ಕಳೆಯುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂವತ್ಸರವೆಂದೂ ಅಂತಹ ಪರಿಮಿತಿಯುಳ್ಳ ಅನೇಕ ಸಂವತ್ಸರಗಳ ಪರಿಮಿತಿಯೆಂದೂ ಕಾಲವನ್ನು ಅಳತೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಅದರಂತೆ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸಣ್ಣದಾದ ಕಾಲವಿಭಾಗವನ್ನು, ಮಾಸ, ಪಕ್ಷ, ದಿನ, ಹಗಲು, ರಾತ್ರಿ ಮೂರ್ತೂರ್ತ, ಕ್ಷಣ, ಕಲಾ, ಕಾಷ್ಠಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಭಾಗಗಳಿಂದ ಅಳೆಯಬಹುದು. ಇದಿಲ್ಲಾ ಭೂಮಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿಲ್ಲ ಎನೆಯಬಹುದು. ಇತರ ಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಇದು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳ ಚಲನ ವಲನಗಳೂ, ಸೂರ್ಯನ ಸುತ್ತಲಿರುವುದು ಪರಿಭ್ರಮಣವೂ ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳ ಪರಿಮಾಣವೂ ಸಂವತ್ಸರದ

ಪರಮಾರ್ಥವೂ ಭಾವಾಂಗತ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿರುವವು. ಪ್ರಕೃತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳ ಪಂಚ್ಚಾನಕ್ಕೆ ಆಗ ಅವಕಾಶವಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಕಾಲವಿಭಾಗವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಯಾವ ಸಾಧನವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರಾಗದೆ, ಇತರ ಗ್ರಹನಕ್ಷತ್ರಗಳಾಗಲಿ, ಅವುಗಳ ಚಲನ ವಲನಗಳಾಗಲಿ ಯಾವುದು ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಕಾಲ ವಿಭಾಗವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕಾಲವೇ ಇರಲಿಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಕಾಲವು ಇತ್ತು ಅದು ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವುದು ಅದು ಅನಂತವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಅದೂ ಪರಮಾತ್ಮ ಸ್ವರೂಪವೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಉಪನಿಷದಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳು ಸಾರುತ್ತಿರುವವು. ದೇಶಕಾಲವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನಂತವಾಗಿರುವುದೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ಎಂದು ಅನೇಕಕಡೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅನೀತ್ ಅವಾತಂ ಸ್ವಧಯಾ ತತ್ ವಿಕಂ—ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಪದವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಅನೀತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನು—ಪ್ರಾಣನೀ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಭೂತಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಯಾಸ್ವರು ಅನಿತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು (ಧಾತುವನ್ನು) ಗತ್ಯರ್ಥವಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿರುವರು (ನಿ. ೩-೯) ಅದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಚಲಿಸು, ಉಸಿರಾಡು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಉಸಿರಾಡುವುದೂ, ಚಲಿಸುವುದೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ಮವಾದ್ದರಿಂದ ಅವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಜೀವಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಜಡವಸ್ತುವೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಜೈವಿಕ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಅವುಗಳು ಉಸಿರಾಡಬೇಕು ಅಥವಾ ಚಲನವಲನಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಬೇಕು. ಇದೇ ಪ್ರಾಣವಿರುವುದಕ್ಕೆ ಗುರುತು. ಇಲ್ಲಿ ಅನೀತ್ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಅನೀದಿತ್ಯೈ ಭಾಷ್ಯಾರ್ಥಕ್ರಿಯಾ, ತತ್ಪ್ರಕಾರ ತಸ್ಯ ಚ ಭೂತಕಾಲ ಸಂಬಂಧ ಇತಿ ತ್ರೆಯೋಽರ್ಥಾಃ ಪ್ರತೀಯಂತೇ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ, ಆ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥ, ಅದನ್ನು ಮಾಡುವ ಕರ್ತೃವು, ಅದನ್ನು ಮಾಡಿದ ಭೂತಕಾಲ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳು ಅಡಕವಾಗಿವೆ. ಎಂದರೆ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು (ಉಸಿರಾಡುವ ಮೊದಲಾದ) ಚಲನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಅನೀತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು. ಇನ್ನು ಅವಾತಂ ಎಂದರೇನು? ವಾತ ಎಂದರೆ ವಾಯುವು. ವಾತಂ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದಾಯುವನ್ನು ಸೇವಿಸುವ ಎಂದರೆ ಉಸಿರಾಡುವ ಪ್ರಾಣಿಯು. ಅವಾತಂ ಎಂದರೆ ಉಸಿರಾಡದೆ ಚಲನಶಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಜಡವಸ್ತುವೆಂದರ್ಥವು. ಸ್ವಧಯಾ— ಸ್ವಿಸ್ಥಾ ಧೀಯಂತೇ ಧ್ರಿಯತ ಅಶ್ರೀತ್ಯೈ ವರ್ತತ ಇತಿ ಸ್ವಧಾ ಮಾಯಾ | ತಯಾ ತದ್ವೈದ್ಯೈಕೈ ಮವಿಭಾಗಾಪನ್ನಮಾಸೀತ್ || ತನ್ನಲ್ಲಿ (ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ) ತನ್ನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಇರುವ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಧಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ಕೆಲವರು ಮಾಯಾ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವರು. ಈ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿದ್ದಿತೇ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಬೇರೆ ಅವನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೇ ಬೇರೆ ಎಂದು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಸ್ತವೂ ಐಕ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಅಸಾಧಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಎಂದು ಈ ಸ್ವಧಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ತತ್— ತತ್ ಎಂದರೆ ಸಕಲ ವೇದಾಂತಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ವೈವಂ | ಸಕಲ ವೇದಾಂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೂ ಅಷ್ಟೇ ಸ್ವರೂಪವೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿರುವುದೋ ಅದನ್ನು ತತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯುವರು, ತತ್ ತ್ವಂ ಅಸಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥದಂತೆ ಇರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವೆಂದರ್ಥವು. ಏಕಂ ಅದ್ವಿತೀಯಂ ಏಕಮೇವ | ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವಿಗೆ ಸಂಸಮನಾದ ಅಥವಾ ಅಧಿಕವಾದ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಕೆಯಾಗುವ ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಇಂತಹ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಪದವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದನಂತರ ಇನ್ನು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಮಾಡೋಣ. ಯಾವಾಗಲೂ ಅದ್ವಿತೀಯವೂ, ಏಕಮಾತ್ರವಿರುವುದೂ ಆದ

ಪರಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವು ತನ್ನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಸಿರಾಡದಿರುವ ಜಡವಸ್ತುವನ್ನು ಉಸಿರಾಡುವಂತೆ ಅದಕ್ಕೆ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಿ ಅದನ್ನು ಚಲಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿತು ಎಂದು ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಜಗದಾದಿ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಂಶವಾದ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬದಿದ್ದರೆ ಎಂದರೆ ತಾನು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸದಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳ ಜಡವಸ್ತುಗಳಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಉಸಿರಾಡಲೂ ಚಲಿಸಲೂ ಶಕ್ತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಮೊದಲು ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮತ್ತು ಆಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳ ಸಮಸ್ತ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತಸ್ಮಾತ್ ಅನೈತ್ ಪರಃ ಕಿಂ ಚನ ಆನೆ—ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕೆಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಏಕಂ ಎಂದರೆ ಅದ್ವಿತೀಯನು, ತನಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲದನು ಎಂದರ್ಥವು. ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಏಕಂ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವಾತೆಂ ಎಂದರೆ ಚಲನವಿಲ್ಲದ ಜಡವಸ್ತುವನ್ನು ಚೇತನಾಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಅಸಮಂಜಸವಲ್ಲವೇ? ಬ್ರಹ್ಮವೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಜಡವಸ್ತುವೆಲ್ಲದೇ ಬೃಹ್ಮ, ಜಡವಸ್ತು ಎಂದು ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಾಗಿಲ್ಲವೇ? ಇದು ಪದ್ಧರ ವಿರೋಧವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಅದನ್ನೇ ತಸ್ಮಾದ್ವಾನ್ಯೆನ್ನೇ ಪರಃ ಕಿಂಚನಾನ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವರು. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಘನವಲ್ಲ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವೊಂದೇ ಇದ್ದಿತು. ಅದೂ ಸಹ ಅನ್ಯತ್ರ (ಅಸತ್) ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಬೇರೆ ವಸ್ತುವಿರಲಿಲ್ಲ. ಸೃಷ್ಟಿಶಾಖದಲ್ಲಿ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ತನ್ನ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಜಗದಾದಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪರಿವರ್ತನವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ಈ ಜಗದಾದಿಗಳು ತಮ್ಮ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಚೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಬೇರೆ, ಜಗದಾದಿಗಳು ಬೇರೆ, ಇವೆರಡೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಒಂದೇವಸ್ತುವಿನ ಎರಡು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳು. ಅನೇಕ ಪಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿರುವ ನೀರುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರತಿ ಬಿಂಬವು ಅನೇಕ ಸೂರ್ಯಗಳಂತೆ ಕಾಣಿಸಿದರೂ ಸೂರ್ಯನು ಒಬ್ಬನೇ ಹೊರತು ಅನೇಕ ಸೂರ್ಯರಿಲ್ಲ. ಆದಂತೆ ಜಗದಾದಿಗಳು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುವುದು. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅಥ ವಾಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಯಾದ ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಘನವಲ್ಲ ಈಗ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಜಗದಾದಿಗಳೂ ಇರಲೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ತಮ ಅಸೀತ್ರಮಸಾ ಗೂಳ್ಲಮಗ್ರೇಪ್ರಕೇತಂ ಸಲಿಲಂ ಸರ್ವಮಾ ಇದಂ |

ತುಚ್ಛೈನಾಭ್ವಸಿಹಿತಂ ಯದಾಸೀತ್ತಪಸ್ವನ್ನಹಿನಾಜಾಯತೈಕಂ || ೩ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೯-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಎಂದರೆ, ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆರಂಭದಿಕ್ಕೆಯಲ್ಲಿ ಏನೊಂದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಅಂಧಕಾರದಿಂದ ದಟ್ಟವಾಗಿ ಕವಿದಿರುವ ಕತ್ತಲೆಯು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಿತು. ಈ ಕಾಣುವ ಸಮಸ್ತ ಜಗಡತ್ತಿ (ವಿಶ್ವವೂ) ಈಗಿರುವಂತೆ ಇರದೆ ಎಲ್ಲವೂ ಉದಕಮಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅಥವಾ ಉದಕದಂತೆ ನಿರಜವಾದ ಅಂಧಕಾರದಿಂದ

ವ್ಯಾಪಿಸ್ತು. ಯಾವ ಆಧಾರವೂ, ಅವರಣವೂ ಇಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳೆಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಿಭಾಗಗಳಿಲ್ಲದ ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ತನ್ನ ಸ್ವಪ್ನನುಷ್ಠಾದೇಶೆಂಬ ಧ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಹೇಗಾಯಿತು ? ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಾಗ ಅದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಕರ್ತೃವು ಬೇಕು, ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಮೂಲವಸ್ತುವು ಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೂ ಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಒಂದು ಮಡಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲ ಕುಂಬಾರನಿರ ಬೇಕು. ಅವನೇ ಕರ್ತೃವು. ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಮೂಲವಸ್ತುವೆಂದರೆ ಮಣ್ಣು ಬೇಕು. ಕಾರಣವು ಬೇಕು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃವು ಯಾರೆಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಕರ್ತೃವು, ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಮೂಲ ವಸ್ತುವು ಯಾವುದು ? ಮೂಲವಸ್ತುವೆಂದರೆ ನಿರ್ಮಿತವಸ್ತುವಿಗಿಂತ (finished article) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥವು (raw material) ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಬ್ರಹ್ಮವು ಮಾತ್ರವಿದ್ದು ಬೇರೆ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು ಯಾವ ಪದಾರ್ಥವ ಸಹಾಯದಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವನು ? ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೂಲವಸ್ತುವಿನ (raw material) ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ಆದು ಅವನಿಗೆ ಬೇಕಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪ ದಿಂದಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ತ್ರಯ್ಯವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಜಗದಾದಿವಸ್ತುಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವನು. ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವು ಬೇರೆ ಅಲ್ಲ, ಸದ್ವಿಧವಿಧವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳ ಬೇರೆ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಸತ್ತಿನ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವೇ ಸತ್ತಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು.

ತಮ ಆಸೀತ್ ತಮಸಾ ಗೂಢಂ ಅಗ್ರೇ ಅಪ್ರಕೇಶಂ—ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜಗದಾದಿಗಳೆಂದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ ವಷ್ಟೆ. ಜಗತ್ತಿರಲಿಲ್ಲದಿದ್ದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ಸತ್ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ, ಆಸತ್ ಸತ್ತಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಅದೇ ಜಗದಾದಿಗಳಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾಯಿತು. ಹೀಗಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಪ್ರಲಯದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಅಂಧಕಾರ ಮಯವಾಗಿದ್ದಿತ್ತು. ಏನನ್ನೂ ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ನೀರು ಎಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವಂತೆ ಸರ್ವವೂ ಜಲಮಯವಾಗಿದ್ದಿತು ಅಥವಾ ಜಲದಂತೆ ನಿಬಿಡವಾದ ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೇ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ—ಆಪೋ ವಾ ಇದಿಮಗ್ರೇ ಸಲಿಲಮಾಸೀತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾಪ್ಯಕಾರರು ತಮಃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—ಆತ್ಮತತ್ತ್ವಸ್ಯಾನಂದಕತ್ಯಾನ್ಯಾಯಾಪರಸಂಜ್ಞಂ ಧಾವುರೂಪಾಜ್ಞಾನಮತ್ರೈ ತಮ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ತೇನ ತಮಸಾ ನಿಗೂಢಂ ಸಂವೃತಂ ಕಾರಣಭೂತೇನ ತೇನಾಚ್ಚಾದಿತಂ ಭವತಿ | ಆಚ್ಚಾದಿಕಾತ್ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವಮಸೋ ನಾಮುರೂಪಾಭ್ಯಾಂ ಯದಾವಿರ್ಭವನಂ ತದೇವ ತಸ್ಯ ಜನ್ಮೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಏತೇನ ಕಾರಣಾವಸ್ಥಾಯಾಮಸದೇವ ಕಾರ್ಯಮಾತ್ಮದೈತೇ ಇತ್ಯಸದ್ವಾನಿನೋ ಯೇ ಮನ್ಯಂತೇ ತೇ ಪ್ರತ್ಯುಚ್ಯತಾಃ | ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮತತ್ತ್ವವೆಂಬ ಪರಿಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯದಂತೆ ಆತ್ಮನನ್ನು ಅವರಸುವ ನಾಯಾ ಎಂಬುದೇ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಅವರಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು, ಎಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅವರಣವೇ ತಮಸ್ಸು. ಆಚ್ಚಾದಿತವಾದ ಆ ಅಜ್ಞಾನವೆಂಬ ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಆವಿರ್ಭೂತವಾಗುವ ನಾಮುರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಸ್ತುವೇ ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಎಂದರೆ ಕಾರಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಆಸತ್ತೇ ಕಾರ್ಯರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅಸದ್ವಾದಿಗಳ ಮತವು. ಆದರೆ ಇದು ಆಸದ್ವಾ ಇದಿಮಗ್ರೇ ಆಸೀತ್ | ತತೋ ವೈ ಸದಜಾಯತ ಮೊದಲು ಆಸತ್ ಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು ಅನಂತರ ಅದೇ ಸತ್ತಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದು. ಮನವೂ

ಸಹ—ಅಸಿದಿದಂ ತನೋಭೂತಮಪ್ರಜ್ಞಾನಮಲಕ್ಷಣಂ | ಅಪ್ರಿತೈರ್ಮನಿದೇಶ್ಯಂ ಪ್ರಸುಪ್ತಮಿವ ಸರ್ವತಃ (ಮನು. ೧-೨೧) ಎಂದು ಆಸತ್ತಿನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಇದು ತಮಸ್ಸಿನಂತೆ ಅಲ್ಪದ್ದಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಾಗಲಿ, ನಿರ್ಮಿಸುವುದಾಗಲಿ, ಇದು ಹೀಗೆಯೆ ಇದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಚಲನವಲನೆಯೂ, ಯಾವವಿಧವ್ಯಾಪಾರವೂ ಇಲ್ಲದೆ ನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷನು ಚಲನರಹಿತವಾಗಿ ನಿದ್ರಿಸುವಂತೆ ಇವು ಇರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಲಿಲಂ ಸರ್ವಂ ಆ ಇದಂ—ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಲುಪ್ತೋಪಮಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸಲಿಲವೆಂದರೆ ನೀರು. ಯಥಾ ಕ್ಷೀರೇಣಾವಿಭಾಗಾಪನ್ನಂ ನೀರಂ ದುರ್ವಿಜ್ಞಾನಂ ತಥಾ ತಮಸಾವಿಭಾಗಾಪನ್ನಂ ಜಗನ್ನ ತಕ್ಕವಿಜ್ಞಾನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಹಾಲುಮಿಶ್ರಿತವಾದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಯಾವುದು, ನೀರು ಯಾವುದು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕತನಾಡಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪ ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬೀಜಭೂತವಾಗಿರುವ ಜಗತ್ತು ಯಾವುದು ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ತುಚ್ಛೈನ ಆಭು ಅಸಿಹಿತಂ ಯತ್ ಅಸೀತ್ ತಪಸಃ ತತ್ ಮಹಿನಾ ಅಜಾಯತ ಏಕಂ—ಇಲ್ಲಿ ತುಚ್ಛಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಆಭಾವ (nothing) ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಅಭಾವ (ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲದ) ದಿಂದ ಅವ್ಯತನಾದ ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವೂ ಇದ್ದಿತೋ, ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲವೋ ಆ ಒಂದೇ ಒಂದಾದ ಸರಬ್ರಹ್ಮದ ಧ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ, ಕಾರಣದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಕಾರ್ಯಸ್ವರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಥಾಪಿ ಪರಿದೇವನಾ ತಸ್ಮಾಚ್ಚಿದ್ಭಾವಾತ್ ||

ಸುದೇವೋ ಅದ್ಯ ಪ್ರಪತೇದನಾವೃತ್ ||

ನ ವಿಜಾನಾಮಿ ಯದಿ ವೇದನುಸ್ಮಿ ||

ಪರಿದೇವನಾ—ವ್ಯಕ್ತವದುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಯ ಹುಕ್ಕು—

ಸುದೇವೋ ಅದ್ಯ ಪ್ರಪತೇದನಾವೃತ್ತರಾವತಂ ಪರಮಾಂ ಗಂತವಾ ಉ |

ಅಥಾ ಶಯಾತ ನಿರ್ಋತೇರುಪಸ್ಥಿತೇವೈವ್ಯಂ ನೃಕಾ ರಭಸಾಸೋ

ಅದ್ಯುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೫-೧೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

(ಪುರುಷನ ವಾಕ್ಯ) ಎಲೈ ಉಪಾಸಕಿಯೇ, ನಿನಗಿಂತನೆ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನನ್ನ ಪತಿಯ ಈಗಲೇ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದುಹೋಗಲಿ ಅಥವಾ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಾರದಂತೆ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ದೂರದೇಶಕ್ಕೆ (ಐಹಿಕ್ವನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ) ಮರೆಯಾಗಿ ಹೋಗಲಿ ಅಥವಾ ನಿರ್ಋತಿಸಂಕ್ಷಲಕವಾದ ಪಾಪವೇನೆಯೆ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದುಕೊಳ್ಳಲಿ ಅಥವಾ ಇವನನ್ನು ವೇಗಗಾಮಿಗಳಾದ ಕೋಳಿಗಳು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಪುರೂರವನು ಉರ್ವಶಿಯ ವಿರಹದುಃಖವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ದುಃಖಸಂತಪ್ತನಾಗಿ ಜೀವಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ನಾನಾ ಸಂಕಟಗಳಿಗೆ ಗುರಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವುದೇ ಒಳ್ಳೆಯದೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾ, ನಾನಾವಿಧಪ್ರಲಾಪಗಳಿಂದ ತನ್ನ ವಿಷಾದವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವನು. ಅದನ್ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೃದಯಂಗಮನಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಷಾದ ಅಥವಾ ದುಃಖವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. (ನಿ. ೭-೩)

ಮುಕ್ತಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ಉರ್ವಶಿಯೇ, ಇದುವರೆಗೂ ನಿನನ್ನೊಡನೆ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನಾನು ನನ್ನನ್ನೆಗಲಿ ವಿರಹವ್ಯಥೆಯಿಂದ ಬಳಲಿ ಹೇಗೆತಾನೆ ಜೀವಿಸಲಿ ? ಈ ನನ್ನ ಶರೀರವು ನೆಲದಮೇಲೆ ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತವಾಗಿ ಬಿದ್ದುಹೋಗಬಾರದೇ ? ಅಥವಾ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರದಿರುವಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ದೂರದೇಶಕ್ಕಾದರೂ ಹೋಗಲೇ ? ಅಥವಾ ಮೃತ್ಯುಶಯ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಿ ಮರಣಕ್ಕೆ ವಶವಾಗಲೇ ? ಅಥವಾ ನನ್ನನ್ನು ತೋಳಿಗಳಾದರೂ ತಿನ್ನಬಾರದೇ ?

ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಲಾಪಿಸುತ್ತಿರುವ ಪುರೂರವನಿಗೆ ಉರ್ವಶಿಯು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿಧವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಮಾಧಾನಮಾಡುವಳು.

ಎರಡನೇ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ನ ವಿ ಜಾನಾಮಿ ಯದಿವೇದಮಸ್ಮಿ ನಿರ್ಯೋಃ ಸಂನದ್ಭೋ ಮನಸಾ ಚರಾಮಿ ||
ಯದಾ ಮಾಗಸ್ವಥಮಜಾ ಋತಸ್ಯಾದಿದ್ವಾಚೋ ಅಶ್ನುವೇ
ಭಾಗಮಸ್ಯಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ನಾನೇ ಈ ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿರಬಹುದೇ ಎಂಬ ತತ್ವವನ್ನು ನಾನು ವಿಚಾರಮಾಡಿ ಅರಿತಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಡುವನಾಗಿಯೂ ವಿಷಯಾದಿಗಳಿಂದ ಬಂಧಿತನಾಗಿಯೂ ಬಹಿರ್ಮುಖವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಯಾವಾಗಲಭಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಒಡನೆಯೇ “ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ” ಎಂಬ ತತ್ವವನ್ನು ಪದೇಶಿಸುವ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳ ಅಂಶವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

“ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ” ಎಂಬ ಪರಮಾರ್ಥಜ್ಞಾನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನೂ ಈ ಜ್ಞಾನಾಭಾವದಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪಂಡೀವನಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

“ಅಥಾಪಿ ಪರಿದೇವನಾ ಕಸ್ಯಚ್ಛಿದ್ಧಾವಾತ್”

(ನಿ. ೭-೩)

ಮಾನಸಿಕವಾದ ಛಾಂದಸನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸತಕ್ಕ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಸೂಚಕವಾದ ವಾಕ್ಯವಿದು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. "ಆತ್ಮ-
ನಿಂದಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಲಾಪಃ ಪರಿವೇದನಾ" ತನ್ನ ಅಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ಆತ್ಮನಿಂದಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಛಾಂದಸಪ್ರಕಾಶನಕ್ಕೆ
ಪರಿವೇದನೆಯೆಂದು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ

ಸಾಯಣರು ಈ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಯಾವ ಸಾಧನದಿಂದ ಲಭ್ಯವು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಮೊದಲು 'ಪರಂ
ಶಾಸ್ತ್ರಜನಿತಮಿದಮಹಮಸ್ತೀತಿ ಜ್ಞಾನಂ' ಆತ್ಮುತ್ತಮವಾದ ವೇದಾಂತಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನವಿದು.
ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಅವಿವೇಕಿಯು ನಾನು ಎಂಬ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪೂರ್ವಕವಾದ ಅಜ್ಞಾನಪ್ರಕಾಶನವಿದೆ ಎಂದು
ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ "ಯದಿವೇದಂ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿ
ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ಶಾಸ್ತ್ರಜನಿತವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯದು ಆತ್ಮ
ಸಂಕಲ್ಪಾತ್ಮಕವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಶಾಸ್ತ್ರಜನಿತವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಂಪಾದಿಸಿದರೆ ಅದು
ಸಾಲದು,

" ವಿಜ್ಞಾಸ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಿ ತೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯ ತು | ಮೇ ನಿಧಿಧ್ಯಾಸ್ಯತಿ " ಆತ್ಮಾ ವಾ
ಅರೇ ಪ್ರಪ್ರವ್ಯಕ್ತಃ ತ್ರೋತವ್ಯೋ ಮಂತವೋ ನಿಧಿಧ್ಯಾಸಿತವ್ಯೋ ನ್ಯೋತ್ರೇಯ್ಯಾತ್ಮನೋ ವಾ ಅರೇ
ದರ್ಶನೇನ ಶ್ರವಣೇನ ಮತ್ಯಾ ವಿಜ್ಞಾನೇನೇದಂ ಸರ್ವಂ ವಿದಿತಂ |

(ಬೃ. ಉ ೩-೪-೨, ೫)

ಶಾಸ್ತ್ರೋಪದೇಶದ ಶ್ರವಣವಾಪೇಕ್ಷನೆಯೇ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನವು ಲಭಿಸಿತೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಶ್ರವಣಾನಂತರ
ಮನನವೂ, ಮನನಾಂತದ ನಿಧಿಧ್ಯಾಸನವೂ ಆತ್ಮವಶ್ಯವಾದ ಸಾಧನಗಳು. ಆ ನಿಧಿಧ್ಯಾಸನವನ್ನೇ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ
ವಿಜ್ಞಾನವೆಂದಿದೆ. ಶ್ರವಣದಿಂದಲೂ, ಮತಿಯಿಂದಲೂ ವಿಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಈ ಆತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿಯಬೇಕೆಂದು ಯಾಜ್ಞ
ವಲ್ಕ್ಯರು ಮೈತ್ರೇಯಿಗೆ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಮೂರು ಸಾಧನಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತ
ವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು " ಶಾಸ್ತ್ರಜನಿತಂ ಪಾರ್ವಾತ್ಮ್ಯಂ ಜಾತಂ ನ ತು ಅನುಭಾವಿಕಂ " "ಅಹಂ
ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ" ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಜನಿತಜ್ಞಾನವು ಬೋಧನಾಯಿತೇ ಹೊರತು, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನನಪೂರ್ವಕವಾದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ
ವುಂಟಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿರ್ವೇದವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಜನಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು
ಮನನನಿಧಿಧ್ಯಾಸನಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರೋಪದೇಶವು ಆತ್ಮವಶ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಮೊದಲು
ಸಾಯಣರು ಶಾಸ್ತ್ರೋಪದೇಶವಾದ ಜ್ಞಾನವಾವುದೆಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ
ಜ್ಞಾನದ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ,

ಯದಿವೇದಂ ಅಸ್ತಿಯದಿವೇದಂ ಕೃತ್ಯೈಃ ಶ್ರುತಂಚೋಕ್ತೈಃ ಹಮಿವಾಸ್ಮಿ | ನಾಮರೂಪಾಂತಂ
ಪರಮಾರ್ಥಂ ತೈಶ್ಚ ಸರ್ವಶ್ಚ ಅನುಗತೋಽಸ್ಮಿ ||

ನಾನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಸಕಲವಶ್ಯವೂ ನನ್ನ ರೂಪವೇ. ನನ್ನ ಈ ವೈಯುಕ್ತಿಕವಾದ ನಾಮವೂ, ರೂಪವೂ ಮಿಥ್ಯೆಯು. ಈ
ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ದಾಟಿ ಪರಮಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರೆ ಆಗ ಭೇದಜ್ಞಾನವು ಬೋಧಿಸಲಾಗುವ ಬ್ರಹ್ಮಮುಖ
ವೆಂಬ ಜ್ಞಾನವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವೇನು ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ, ಉಪನಿಷದಾದಿ ಸಕಲ ಶ್ರುತಿ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳೂ ಇದನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುವುದೇ ಇದರ ಆಧಾರವು.

ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತಜ್ಜಲಾನಿತಿ ಶಾಂತ ಉಪಾಸೀತ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೪-೧)

ಸ ಯ ಏಷೋಽನೈತದಾತ್ಮ್ಯಮಿದಂ ಸರ್ವಂ ತತ್ಸತ್ಯಂ ಸ ಆತ್ಮಾ ತತ್ತ್ವಮಸಿ ಶ್ರೇತಕೇತೋ |

(ಛಾ. ಉ. ೬-೮-೭)

ಅಥಾಶೋಽಹಂಕಾರಾದೀಶ ಏನಾಮೇವಾಧಸ್ತಾದಹಮುಪರಿಷ್ಪಾದಹಂ ಪಶ್ಚಾದಹಂ ಪುರಸ್ತಾದಹಂ ದಕ್ಷಿಣಶೋಽಹಮುತ್ರರಶೋಽಹಮೇವೇವಂ ಸರ್ವಮಿತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೭-೨೫-೧)

'ಅಹಂ' ಎಂಬ ಪ್ರಕಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ತತ್ತ್ವವೇ ಪಬ್ರಹ್ಮವು. 'ಅಹಂ' ಎಂಬುದು ಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ವಸ್ತುವಲ್ಲ. ಸರ್ವವೂ ಬ್ರಹ್ಮಮಯವಾದುದರಿಂದ ವ್ಯವಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಅಹಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಬಹುದೆಂದು ತತ್ತ್ವವಸ್ತುವೂ ಅ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆಗಿದೆ. ಸರ್ವವೂ ಬ್ರಹ್ಮ, ಸರ್ವವೂ ಆತ್ಮ. 'ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಯದಮಮಾತ್ಮಾ' ಎಂದಿರುವಂತೆ ಅಭೇದಜ್ವಲಂತರತಕ್ಕದ್ದೂ, ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಿರುವುದೋ ಅದೂ, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೂ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವುದೂ, ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೂ, ಸಕಲವೂ ಸಹ ಆತ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾ,

ಬ್ರಹ್ಮವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ತದಾತ್ಮಾನಮೇವಾನೇಶ್ | ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮೀತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ತ್ವಸರ್ವಮು-
ಭವತ್ತದ್ಯೋ ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರತ್ಯಬುದ್ಧತ ಸ ಏವ ತದಭವತ್ತಭರ್ಷೀಣಾಂ ತಥಾ ಮನುಷ್ಯಾ-
ಣಾಂ ತದ್ವೈತತ್ತ್ವೈಷ್ವರ್ಷಿವಾರ್ಷಿವೇವೇಶ್ ಪ್ರತಿವೇದೀಹಂ ಮನುರಭವಂ ಸೂರ್ಯಶ್ಚೇತಿ |
ತದಿದಮಸ್ಯೇತರ್ಹಿ ಯ ಏವಂ ವೇದಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮೀತಿ ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ ತಸ್ಯ ಹ ಸ
ದೇವಾಶ್ಚ ನಾಭೂತ್ಯಾ ಈಶತೇ | ಆತ್ಮಾ ಹ್ಯೇಷಾಂ ಸ ಭವತಿ ಅಥ ಯೋಽನ್ಯಾಂ ದೇವಶ್ಚಾ
ಮನಾಶ್ಚೇನ್ಯೋಽನ್ಯಾಂವನೋಽಹಮಸ್ಮೀತಿ ಸ ಸ ವೇದ ಯಥಾ ಪಶುರೇವಂ ಸ ದೇವಾನಾಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧೦)

ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವು ಮಾತ್ರವಿದ್ದು "ನಾನೇ ಸಮಸ್ತವು" ಎಂಬ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅದೇ ಸಮಸ್ತವಿಶ್ವವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾರು ಈ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಎಂದರೆ, "ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ" ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೋ ಅವರೂ ಸಹ ವಿಶ್ವಾತ್ಮರಾಗಿಯೇ ಆಗುವರು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದ ಋಷಿಗಳೂ ಸಹ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಪಡೆಯುವರು ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ವಾಮದೇವಮುಷಿಯು "ನಾನೇ ಮನುವು, ನಾನೇ ಸೂರ್ಯನು" ಎಂದು ಅರಿತನು. ಇದನ್ನೇ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲೂ ಸಹ,

ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ ಸೂರ್ಯಶ್ಚಾಹಂ ಕಶ್ಚಿನ್ವಾ ಋಷಿರಸ್ಮಿ ವಿಪ್ರಃ |

ಅಹಂ ಕುತ್ಸಮಾರ್ಷನೇಯಂ ನೈವೇದೀಹಂ ಕವಿರುಶನಾ ಪತ್ಯಶಾ ಮಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೬-೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಉದಹರಿಸಿ ವಾಮದೇವಾದಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ ಆದರೆ ಯಾರು—“ ಬ್ರಹ್ಮವು ಬೇರೆ, ನಾನೇ ಬೇರೆ ” ಎಂಬ ಭೇದಜ್ಞಾನವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವರೋ ಅವರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸದ ಯಜ್ಞಪಠುಗಳಾಗುವರು ಎಂದೂ ಸಹ ಎಚ್ಚರಿಸಿದೆ. ಇದೇ ತತ್ವವನ್ನು ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾ.

ಈಶಾವಾಸ್ಯಮಿದಿಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯತ್ಕಿಂಚ ಜಗತ್ಯಾಂ ಜಗತ್ |

(ಈಶ. ಉ. ೧)

ಜಗದೀಶ್ವರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮರೂಪದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಆತ್ಮನಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಆಳುತ್ತಿರುವನು. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜಂಗವಾತ್ಮಕವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮರೂಪದಿಂದ ಈಶನಾಗಿರುವ ತನ್ನ ಆತ್ಮದಿಂದ “ ಇದೆಲ್ಲವೂ ನಾನೇ ” ಎಂದು ಪರಮಾರ್ಥಸತ್ಯವಾಗಿರುವ ರೂಪದಿಂದ ಹೊಂದಿಸಬೇಕು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದುದು. ಆದರೆ ಇದರ ತಿಳುವಳಿಕೆಯು ಅತಿಕಠಿಣವಾದುದು. ಇದನ್ನು ಕೃತಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅರಿತು ಅನಂತರ ಇದರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದಾಗಿ ಶ್ರವಣಮನನಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ.

ಅಂಗುಷ್ಠವಾತ್ರೇ ಪುನುಷೋಽಂತರಾತ್ಮಾ ಸದಾ ಜನಾನಾಂ ಹೃದಯೇ ಸನ್ನಿವಿಷ್ಟಃ |

ತಂ ಸ್ವಾಚ್ಛುರೀರಾತ್ರೈವಹೇನ್ಮುಂಜಾದಿವೇಷೀಕಾಂ ಧೈರ್ಯೇಣ ||

ತಂ ವಿದ್ಯಾಚ್ಛುಕ್ರಮಮೃತಂ ತಂ ವಿದ್ಯಾಚ್ಛುಕ್ರಮಮೃತಮಿತಿ ||

(ಕಠ. ಉ. ೨-೩-೧೭)

ಕೇವಲ ಅಂಗುಷ್ಠಪ್ರಮಾಣದ ಈ ಮಹಾಪುರುಷನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಭೌತಿಕವಾದ ಶರೀರಾಂತರ್ಗತನಾದ ಈ ಆತ್ಮನನ್ನು ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಆದರೆ ಇದು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಧೈರ್ಯವು ಬೇಕು. ಈ ಆತ್ಮನು ಶುದ್ಧನು. ಅವ್ಯಕ್ತನು. ಇವನನ್ನು ಅರಿಯಬೇಕಾದರೆ ಅತ್ಯಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದುದು. ಕೃತಿಯ ಉಪದೇಶದಿಂದ ತಿಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗುವುದೇ ಹೊರತು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೇ ಅಂತವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

“ ಇದಂ ಸರ್ವಮಹವಸ್ತುತೀತಿ ಜ್ಞಾನಂ ಮೇ ಜಾತಂ | ಅಪಿ ತ್ರೇತದ್ವಾಷ್ಟ್ಯಾಂತಿಕಫಲತಂ | ಅನುಭವಿಕಂ ಸಾರ್ವಾತ್ಮ್ಯಂ ಯದಸ್ತಿ ತನ್ನ ವಿ ಜಾನಾಮಿ | ನ ಪ್ರಾಪ್ತೋಽಸ್ಮಿ | ಶಾಸ್ತ್ರಜನಿತಂ ಸಾರ್ವಾತ್ಮ್ಯಂ ಜಾತಂ ನ ತ್ಯಾನುಭವಿಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಶಾಸ್ತ್ರೋಪದೇಶದಿಂದ ‘ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ’ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವನ್ನೇನೋ ಪಡೆದುದು ನಿಜ, ಆದರೆ ಇದು ದೃಷ್ಟಾಂತ ರೂಪದ ಜ್ಞಾನವಾದುದೇ ಹೊರತು ನಾನು ಈ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನುಭವರೂಪದಲ್ಲಿ ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲ. ಶಾಸ್ತ್ರಜನಿತಜ್ಞಾನವು ಸ್ವಂತವಾದ ಅನುಭವರೂಪದ ಜ್ಞಾನವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು ಪೂರ್ಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಚಕ್ರರಾಂದ್ರಿಯಗಳಾಗಲಿ, ವೇದಾದಿ ಕೃತಿಗಳಾಗಲಿ, ಪೂರ್ಣವಾದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗಲಾರವು ಎಂಬುದನ್ನು ಕೃತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಸಾರಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ.

ನ ಚಕ್ಷುಷಾ ಗೃಹ್ಯತೇ ನಾಪಿ ವಾಚಾ ನಾನ್ಯೈರ್ದೇವೈಸ್ತಪಸಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಾ |
ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾದೇನ ವಿಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವೈಸ್ತಪಸ್ತ ತಂ ಪಶ್ಯತೇ ನಿಷ್ಕಳಂ ಧ್ಯಾಯಮಾನಃ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೧-೮)

ನಾಯಮಾತ್ಮಾ ಪ್ರವಚನೇನ ಲಭ್ಯಸ್ತ ನ ಮೇಧಯಾ ನ ಬಹುನಾ ತ್ರುತೇನ |
ಯಮೈವೇಷ ವ್ಯಋತೇ ತೇನ ಲಭ್ಯಃ ಶಸ್ತ್ಯೈಷ ಆತ್ಮಾ ವಿವ್ರಋತೇ ತನುಂ ಸ್ಯಾಂ ||

(ಮು. ೩-೨-೩-)

ಈ ಆತ್ಮನನ್ನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾತಿನಿಂದಲೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಬಾಹ್ಯವಾದ ಅಡಂಬರದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಸತ್ತ್ವಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಧ್ಯಾನಮಾಡುವವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ನಿಷ್ಕಲವಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಗೋಚರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ಆತ್ಮನು ವೇದಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಕೇವಲ ಪ್ರವಚನವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಿಕ್ಕುವವನಲ್ಲ. ಮೇಧಿಯಿಂದ (ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ) ಸಿಕ್ಕುವವನೂ ಅಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಬಲ ಅಪ್ರಮಾದ, ಸನ್ಯಾಸ, ಜ್ಞಾನ ಇವುಗಳಿಂದ ಶಕ್ತರನಾಗಿ ಯಾವ ವಿದ್ವಾಂಸನು ಧ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಲಭ್ಯನು ಎಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ವಿಧವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದ ನಿಜವಾದ ಸಾಧನಗಳಾವುವೆಂದರೆ,

ಸತ್ಯೇನ ಲಭ್ಯಸ್ತಪಸಾ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾನೇನ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣ ನಿತ್ಯಂ |
ಅಂತಃಕರೇಣ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯೋ ಹಿ ಶುಭ್ರೋ ಯಂ ಪಶ್ಯಂತಿ ಯನಯಃ ಕ್ಷೇಣದೋಷಾಃ ||

(ಮು. ೩-೧-೫)

ಈ ಆತ್ಮನು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸತ್ಯದಿಂದಲೂ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಸಂಯಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೆಯಿಂದಲೂ ಲಭ್ಯನಾಗುವನು. ಅಂತಃಕರೇಂದಲ್ಲಿ ಇವನು ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯನಾಗಿಯೂ ಶುಭ್ರನಾಗಿಯೂ ಇರುವನು. ನಿರಿದ್ಧಾಸನ ಪೂರ್ವಕವಾದ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಕ್ಷೇಣದೋಷರಾದ ಯತಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಈ ಅಂತರಾತ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯಲರ್ಹರಾಗಿರುವರು. ಕಠಿಣ ಮನನವೂ ನಿರಿದ್ಧಾಸನವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಶ್ರವಣದಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತರಾಗುವವರು ಪೂರ್ಣ. ವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಸಂದಿಗ್ಧಾನೈವೈಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆಯೆಂದೇ ' ನ ವಿಜಾನಾಮಿ ' ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಹುಕ್ಕಿನ ಪಂದಿವನವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಪಾರಂಗತನಾದರೂ ಸಹ ಆತ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನರಿಯದ ವಿದ್ವಿಯು ಪೂರ್ಣವಾದ ವಿದ್ವಿಯಾಗಲಾರದೆಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾರದನುಗೂ ಸನತ್ಕುಮಾರನುಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ ನಾರದನು,

“ ಸೋಹಂ ಭಗವೋ ಮಂತ್ರೈವಿದೇವಾಸ್ವಿ ನಾತ್ಮನಿಚ್ಛಂತಂ ಹ್ಯೇವ ಮೇ ಭಗವದ್ವ್ಯಕ್ತೇಭ್ಯಃ ತರತಿ
ಶೋಕಮಾತ್ಮತತ್ ಸೋಹಂ ಭಗವಃ ಶೋಚಾಮಿ ತಂ ಮಾ ಭಗವಾಽಬ್ಯಾಕಸ್ಯೆ ಪಾರಂ
ಪಾರಯಂತಿತಿ ” ||

(ಛಾ. ಉ ೭-೧-೩)

“ ನಾನು ಆಯಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಮಾರ್ತ ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಆತ್ಮತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೇ ಸಂಸಾರ ದುಃಖದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ ” ಎಂದು ಪರಿಶಯವಾದವನು ಹಿಂದೆ ಇದೇ ಸೂತ್ರದ ಅನೇಕ ಮುಕ್ತಿಯ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿದೆ (ಫಲಿ. ೨೩೦) ಈ ವಿಧವಾದ ಸಂದಿಗ್ಧಾವಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ಪರಿಹಾರವನ್ನೂ “ ನಿಜಃ ಸಂನದ್ಯೋ ಮನಸಾ ಚರಾಸ ” ಎಂದಿದೆ. ಇದನ್ನು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ “ ಅವಿದ್ಯಾ ಕಾಮಕರ್ಮಭಾಃ ಸಮ್ಯಗ್ ಬದ್ಧೋ ವೇಷ್ಪಿತಃ | ಅತಃ ಏವ ಭಾವನಾಸಹಜ್ಞಃ ಸಾ ಬಹಿರ್ಮುಖೋನಿ ವಿಕ್ಲಿಪ್ತೇನ ಚೇತಸಾ ಯುಕ್ತಃ ಸಂಚರಾಮಿ ಸಂಸಾರೇ | ಇಂದ್ರಿಯ ಪರಿವಶ ಏವ ಸನ್ ಸಂಸಾರೇ ದುಃಖಮನುಭವಾಮಿ ” ಅಂದಿಯಿಂದಲೂ ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕಾಮ, ರಾಗ, ದ್ವೇಷ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ, ಬಂಧಿತವಾಗಿಯೂ, ಅಂತ್ಯಧ್ಯಾನವಿಲ್ಲದೇ, ಬಾಹ್ಯಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಸಂಸಾರದ ದುಃಖವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ,

ನಿಜಃ—ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಅನ್ಯತನಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ನಿಜ್ಯಂ, ಸತ್ಯಃ, ಸನುತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೬ ಅಂತಃಕರ್ಮಾನುಗುಣಿ ಪರಿಶಯವಾದುದರಿಂದ (ಫಿ. ೩-೧೯) ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಗೂಢವಾಗಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಿಜ್ಯಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕರ್ತೃಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಕವಿನ್ ನಿಜ್ಯಂ ವಿದಧಾನಿ ಸಂಧನ್ವಷಾ ಯತ್ಕೇಕಂ ವಿಸಿಪಾನೋ ಅರ್ಚಾತ್ |

ದಿವ ಇತ್ಯಾ ಚೇಜನತ್ಪ್ರ ಕಾರೂನಹ್ಯಾ ಚಿಚ್ಚಕ್ರವಯುನಾ ಗೃಹಂತಃ

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೩-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕವಿ ಮುಕ್ತಿಯ ಮಾರ್ತ ಗೋಚರವಾಗುವುದು; ಸಾಧಾರಣವಾದ ಮತಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದೆ ರಹಸ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ತತ್ತ್ವವು ಅತಿ ನಿಗೂಢವಾಗಿದ್ದು ಸಮಸ್ಯೆಯು ಬಹಳ ಜಟಿಲವಾದದ್ದೂ ತೊಡಕಾದದ್ದೂ ಆದಾಗ ಮನಸ್ಸಿನ ಕ್ಷೋಭೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಚೇತಸ್ಸು ಅನ್ಯತನಾಗಿ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ, ಆತ್ಮನ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬಾಹ್ಯವಾದ ವಿಷಯಗಳಾದರೇ ಆಕರ್ಷಣೆಯೆಲ್ಲರೇ ಆಗ ಕೇವಲ ಬಾಹ್ಯವಿಷಯಗಳಾದರೇ ಬಂಧಿತವಾಗಿ ಆತ್ಮನು ಚಲಿಸುತ್ತಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು “ ಸಂನದ್ಯೋ ಮನಸಾ ತರಾಮಿ ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದ್ವೈತವಾದವನಾದ ಚೇತಸ್ಸು ಪರಿಶಯವಾದವನು ಈ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಾಗ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಂಧಂ ತಮಃ ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಯೇಽವಿದ್ಯಾಮುಪಾಸತೇ |

ತತೋ ಭೂಯಃ ಏನ ತೇ ತನೋ ಯ ಉ ವಿದ್ಯಾಯಾಗ್ಂ ರಶಾಃ ||

(ಈಶ ಉ ೯.)

ನೈಷಾ ತರ್ಕೇಣ ಮುತಿರಾವನೆಯೋ ಘೋಕ್ತಾ ನೈನೈವ ಸುಜ್ಞಾನಾಯ ಪ್ರೇಷ್ಠ |

ಯಾಂ ಶ್ವಮಾಪಃ ಸತ್ಯಧ್ಯತಿರ್ವಶಾಃ ತಾದ್ಯಜ್ಞೋ ಭೂಯಾನ್ ಚಿಳೇತಃ ಪ್ರೇಷ್ಠಾ ||

(ಈಶ. ೧-೨-೨೦೮-೯)

ಯಾವ ಈ ಅಂತರಾತ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವು ಬಹುಜನರ ಶ್ರವಣಕ್ಕೂ ಸಿಕ್ಕುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಶ್ರುತಿಶ್ರವಣಾಂತರವೂ ಅನೇಕರ ಅರವಿಗೆ ನಿಲುವುದೇ ಇರುತ್ತದೆಯೋ, ಅಂತಹ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿವರಿಸುವವನು ಬಹಳ ವಿರಳ. ಆದನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕವನು ಬಹುಕುಶಲನು. ಸಾಧಾರಣವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಮಾನವನಿಂದ ಈ ಆತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇದರ ಅನುಭವವು ಸಾಧ್ಯ. ಅವನು ಮಾತ್ರ ಇತರರಿಗೆ ಗುರುವಾಗಬಲ್ಲನು. ತರ್ಕಾದಿಗಳಿಂದ ನಿಲುವುದೇ ಇರುವ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸತ್ಯಧೃತಿಯಾದ ನಚಿಕೇತಸ್ತೇ ಮುಂತಾದವರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವೇ ಹೊರತು ಉಳಿದವರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದನ್ನೇ ಸಾಯಣರು " ಸರ್ವೈ ಕಾತ್ಮೈರೂಪಮಾನುಭವಿಕಮಸ್ತಿ ತದ್ವದೇವ " ಸ್ವಾನುಭವರೂಪವಾದ ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

“ ಯದಾ ಮಾಗನ್ ಪ್ರಥಮಜಾ ಋತಸ್ಯಾದಿದ್ವಾಚೋ ಅಶ್ವನೇ ಭಾಗಮಸ್ಯಾಃ ||

ಎಂಬ ಇದೇ ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾದುದೂ ಪೂರ್ಣವಾದುದೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಲಭಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಅದರ ರಸವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅನುಭವದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆ ಅನುಭವದ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ—

ಸಂಪ್ರಾಪ್ಯೈನವ್ಯಷಯೋ ಜ್ಞಾನತೃಪ್ತಾಃ ಕೃತಾತ್ಮಾನೋ ವೀತರಾಗಾಃ ಪ್ರಶಾಂತಾಃ |

ತೇ ಸರ್ವಗ್ಂ ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಧೀರಾ ಯುಕ್ತಾತ್ಮನಃ ಸರ್ವಮೇವಾವಿಶಂತಿ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೨-೨)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅಂತ ಋಷಿಗಳು ಅದೇ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತರಾಗಿಯೂ, ಕೃತಾತ್ಮರಾಗಿಯೂ, ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ವರ್ಷಿಟ್ಟಿರುವ ಆತ್ಮವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ, ವೀತರಾಗರಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತರಾಗಿಯೂ ಇರುವವು.

ತಂ ದುಃಖದರ್ಶನಂ ಗುಣಮನುಪ್ರವಿಷ್ಟಂ ಗುಹಾಹಿತಂ ಗಹ್ಯರೇಷ್ಯಂ ಪುರಾಣಂ |

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಯೋಗಾಧಿಗಮೇನ ದೇವಂ ಮತ್ಪ್ರಾ ಧೀರೋ ಹರ್ಷಕೋಕೌ ಜಹಾತಿ ||

(ಕಠ. ೧-೨-೧೨)

ಬಹುಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಅರಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿರುವವನೂ, ಅತ್ಯಂತ ಗುಣಧನೂ, ಹೃದಯರೂಪವಾದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವವನೂ, ಗಹ್ಯರದಲ್ಲಿರುವವನೂ, ಪುರಾಣನೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಯೋಗದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡ ಧೀರನು ಹರ್ಷಕೋಕಗಳನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ. “ ಸಂನದ್ಯೋ ಮನಸಾ ಚರಾಮಿ ” ಎಂಬ ಪರಾಙ್ಮುಖವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ, ಅದರ ಫಲವಾದ ರಾಗದ್ವೇಷಗಳೂ ಇಲ್ಲದೇ ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಯಸ್ಮೈ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಾತ್ಮೈನ್ಯೇವಾನುಪಶ್ಯತಿ |

ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಚಾತ್ಮಾನಂ ತತೋ ನ ವಿಜುಗುಪ್ಸತೇ ||

ಯಸ್ಮಿನ್ಸೈರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಾತ್ಮೈವಾಭೂದ್ವಿಜಾನತಃ |

ತತ್ರ ಕೋ ಮೋಹಃ ಕಃ ಕೋಕ ವಿಕಲ್ಪಮನುಪಶ್ಯತಃ ||

(ಈಶ. ಉ. ೬, ೭)

ಯಾವ ಮಹಾಜ್ಞಾನಿಯು ' ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ ' ಎಂಬ ಅನುಭವರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಣುವನೋ, ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಆತ್ಮನನ್ನು ಕಾಣುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಜುಗುಪ್ಸೆಯು ಬುದೇ ಇಲ್ಲ. ತಾನೇ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪನು, ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ತನ್ನ ರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬ ಅದ್ವೈತಾನುಭವವು ಲಭಿಸಿದವನಿಗೆ ನೋಡುವೂ ಇಲ್ಲ, ಶೋಕವೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದಾನುಭವವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದೇ " ಅಶ್ವಿನೇ ಭಾಗಮಸ್ಯಾಃ " ಎಂಬ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದ' ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥಾಪಿ ನಿಂದಾ ಪ್ರಶಂಸೇ ||

ಕೇವಲಾಘೋ ಭವತಿ ಕೇವಲಾದೀ ||

ಭೋಜಸ್ಯೇದಂ ಪುಷ್ಕರಿಣೀವ ವೇಶ್ಮ ಇತ್ಯೇವಮಕ್ಷಸೂಕ್ತೇ ದ್ಯೂತನಿಂದಾ ಚ ಕೃಷಿಪ್ರಶಂಸಾ ಚ ||

ನಿಂದಾ ಮತ್ತು ಪ್ರಶಂಸೆ ಇರುವ ಮಂತ್ರಗಳು (ನಿಂದೆ ಇರುವ ಋಕ್ಯು) ಉದಾಹರಣೆಯ ಋಕ್ಯು

ನೋಘಮನ್ಯಂ ವಿಂದತೇ ಅಪ್ಪಜೇತಾಃ ಸತ್ಯಂ ಬ್ರವೀಮಿ ನಥ ಇತ್ಸ ತಸ್ಯ ನಾಯು-ಮಣಂ ಪುಷ್ಕತಿ ನೋ ಸಖಾಯಂ ಕೇವಲಾಘೋ ಭವತಿ ಕೇವಲಾದೀ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೭-೬)

ಇವರ ಅರ್ಥವು—

ಅನ್ನದಾನಮಾಡುವ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದ ಪುರುಷನಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನವು ವ್ಯರ್ಥವು. ನಾನು ಇದನ್ನು ಸತ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಅಂತಹ ಪುರುಷನಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನವೇ ಅವನಿಗೆ ಮೃತ್ಯುವ್ರಾಯವಾಗುತ್ತದೆ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಅರ್ಯಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹವಿಷ್ಯದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಸತ್ಯವಾಗಿ ಫೇರಿಕಿಸುತ್ತಿಲ್ಲವೋ, ಯಾವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನನ್ನು ಅನ್ನದಾನದಿಂದ ಫೇರಿಕಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಯಾವ ಪುರುಷನು ಊಟ ಮಾಡುವಾಗ ಯಾರನ್ನೂ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳದೆ ತಾನೊಬ್ಬನೇ ಏಕಾಂಗಿಯಾಗಿ ಕುಳಿತು ಭೋಜನ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಬಹು ಪಾಪಿಷ್ಠನಾಂಟಾನೆ. (ಇದು ನಿಂದಾವಚನಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು.)

ಪ್ರಶಂಸೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಯನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುವರು—

ಭೋಜಾಯಾಶ್ವಂ ಸಂ ಮೃಜಂತ್ಯಾಕುಂ ಭೋಜಾಯಾಸ್ರೇ

ಕನ್ಯಾಶಿಶುಂಭವಾನಾ |

ಭೋಜಸ್ಯೇದಂ ಪುಷ್ಕರಿಣೀವ ವೇಶ್ಮ ಪರಿಷ್ಕೃತಂ ದೇವಮಾನೇವಚಿ-
ತ್ತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೭-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು— ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಪಂಚಾರಕರು ಶ್ರೀಘ್ರಿಗಾಮಿಯಾದ ಅಕ್ಷವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುಂದರವಾದ ಕನ್ಯೆಯು ಅಲಂಕೃತಳಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಸರೋವರವು ಕಮಲ ಪುಷ್ಪಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವಂತೆ ಧ್ವಜಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಗೃಹವು ದಕ್ಷಿಣಾದಾತೃನಿಗೆ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಗೃಹವು ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನದಂತೆ ಮನೋಹರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮೂರನೇ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಅಕ್ಷೈರ್ಮಾ ದೀವ್ಯಃ ಕೃಷಿಮಿತ್ಯುಷಸ್ವ ವಿತ್ತೇ ರಮಸ್ವ ಬಹು ಮನ್ಯಮಾನಃ |
ತತ್ರ ಗಾವಃ ಕಿಶವ ತತ್ರ ಜಾಯಾ ತನ್ಮೇ ವಿ ಚಷ್ಟೇ ಸವಿತಾಯಮರ್ಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೩೪-೧೩.)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ದ್ಯೂತಕಾರನೇ, ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ನಂಬು. ಆದಕೆ ಮರ್ಯಾದಿಯನ್ನು ಕೋರಿಸಿ ಆದರಂತೆ ನಡೆದುಕೋ. ದಾಳಗಳಿಂದ ದ್ಯೂತವನ್ನಾಡವೇಡ. ಕೇವಲ ಭೂಮಿಯ ವ್ಯವಸಾಯವನ್ನೇ ಮಾಡು. ಆದರಿಂದ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಧನದಿಂದ ಸಂತೋಷವನ್ನನುಭವಿಸು. ಅಲ್ಲಿ ಪಶುಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಪಶು ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಈ ಉಪದೇಶವನ್ನೇ ಜಗತ್ತೀರನೂ ಜಗದೀಶ್ವರನೂ ಆದ ಸವಿತೃನನಗೆ ಹೇಳಿದನು.

ಇತಿ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಕೃತೀಯ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು.

ತದ್ವೇನಾದಿಷ್ಟದೇವತಾ ಮಂತ್ರಾಸ್ತೇಷು ದೇವತೋಪಪೇಕ್ಷಾ ಯದ್ದೇವತಃ
ಸ ಯಜ್ಞೋ ವಾ ಯಜ್ಞಾಂಗಂ ವಾ ತದ್ದೇವತಾ ಭವಂತ್ಯಥಾನ್ಯತ್ರ ಯಜ್ಞಾತ್ಯಾಜಾ-
ಪತ್ಯಾ ಇತಿ ಯಾಜ್ಞಿಕಾ ನಾರಾಶಂಸಾ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾ ಅಸಿ ಸಾ ಸಾ ಕಾಮದೇವತಾ
ಸ್ಯಾತ್ಪಾಯೋದೇವತಾ ವಾಸ್ತಿ ಹ್ಯಾಚಾರೋ ಬಹುಲಂ ಲೋಕೇ ದೇವದೇವತ್ಯಮತಿಥಿ
ದೇವತ್ಯಂ ಸಿತ್ಯದೇವತ್ಯಂ ಯಾಜ್ಞ ದೈವತೋ ಮಂತ್ರ ಇತ್ಯಾಸಿ ಹ್ಯದೇವತಾ ದೇವತಾ-
ನತ್ಸೂಯಂತೇ ಯಥಾಶ್ವಪೃಥ್ವೀನ್ಯೋಷಧಿಪರ್ಯಂತಾನ್ಯಥಾಷ್ಯಷ್ಟಾ ದ್ವಂದ್ವಾನಿ
(ನಿಘಂ ೫-೩, ೨೯-೩೩) | ಸ ನ ಮನ್ಯೇತಾಗಂತೂನಿವಾರ್ಥಾನೇವತಾನಾಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದೃಶ್ಯ-

ಮೇತದ್ಭವತಿ ಮಾಹಾಭಾಗ್ಯಾದ್ವೇನತಾಯಾ ಏಕ ಆತ್ಮಾ ಬಹುಧಾ ಸ್ತೂಯತ ಏಕಸ್ಯಾ-
ತ್ಮನೋನೈವೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರತ್ಯಂಗಾನಿ ಭವಂತ್ಯಪಿ ಚ ಸತ್ವಾನಾಂ ಪ್ರಕೃತಿಭೂಮಭಿರ್ಯು-
ಷಯಃ ಸ್ತುವಂತೀತ್ಯಾಹುಃ ಪ್ರಕೃತಿಸಾರ್ವನಾಮ್ಯುಚ್ಚೇತರೇತರಜನ್ಮಾನೋ
ಭವಂತೀತರೇತರಪ್ರಕೃತಯಃ ಕರ್ಮಜನ್ಮಾನ ಆತ್ಮಜನ್ಮಾನ ಆತ್ಮೈವೈಷಾಂ ರಥೋ
ಭವತ್ಯಾತ್ಮಾಶ್ಚ ಆತ್ಮಾಯುಧಮಾತ್ಮೇಷವ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಂ ದೇವಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ || ೪ ||

ತದ್ವೇನಾದಿಷ್ಟದೇವತಾ ಮಂತ್ರಾಸ್ತೇಷು ದೇವತೋಪಪರೀಕ್ಷಾ ||

ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಇಂತಹ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು
ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದ ಋಷಿಯು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆ
ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯಾದ ಎಂಬುವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ?

ಯದ್ವೇನತಃ ಸ ಯಜ್ಞೋ ವಾ ಯಜ್ಞಾಂಗಂ ವಾ ತದ್ವೇನತಾ
ಭವಂತಿ ||

ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಏನುಮಾಡಬೇಕೆಂದರೆ, ಯಾವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ಯಾವ ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆ
ಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುವುದೋ ಆ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅದೇ ದೇವತೆಯೆಂದು
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅಗ್ನೇಯೋಕ್ತಗ್ನಿಹೋಮಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಹೋಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪ್ರಧಾನ
ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಗೆಯೇ ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಪ್ರಾತಸ್ಸರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿ
ದೇವತಾಕವು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವು ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ
ಮಂತ್ರವು ಅದಿತ್ಯದೇವತಾಕವು.

ಅಧಾನ್ಯತ್ರ ಯಜ್ಞಾತ್ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾ ಇತಿ ಯಾಜ್ಞಿ ಕಾಃ ||

ಕೆಲವರು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕುಶಲರು ಈರಿತಿ ಹೇಳುವರು ಅನುಮತ್ರ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ
ಹೇಳದೇ ಇರುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ದೇವತೆಯು ಅಥವಾ ಆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಯಾವ ದೇವತಾಕವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ವಾಕ್ಯಗಳೊಡನೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವರೋ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ದೇವತೆಯೇ ಆ ಮಂತ್ರದ ದೇವತೆಯು
ಎಂದು.

ನಾರಾಶಂಸಾ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ ||

ಕೆಲವು ನಿರುತ್ತರಾರರು ಈಂಗೆ ಹೇಳುವರು ನರಾಶಂಶ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದು ಯುಜ್ಞ ಇತಿ ಶಾಕ್ತಕ್ಕೆ; ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಕ್ತಪೂಜೆ; ಶಾಕ್ತಕೃರೇಂಬುವರು ನರಾಶಂಶ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು ಶಾಕ್ತಪೂಜೆ ಎಂಬುವರು ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು ಯಜ್ಞಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದು ವಿಷ್ಣುವೈ ಯಜ್ಞಃ ಹೀಗೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಪ್ರದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪನಾಗಿರುವನು— ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡುವಿಧ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ನರಾ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು ಶಂಶ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿಮಾತ್ರವು. ಮನುಷ್ಯರನ್ನು (ರಾಜರು ಮೊದಲಾದವರನ್ನು) ಪ್ರಶಂಸಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ನರಾಶಂಶವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು.

ಅಸಿ ನಾ ಸಾ ಕಾಮದೇವತಾ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಅಥವಾ ಮುಷಿಯು ತನಗೆ ಇಷ್ಟಬಂದ ಯಾವುದಾದರೂ ದೇವತೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿರಬಹುದು. ಗಣಪತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಮುಗ್ಧದದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಗಣಪತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾತ್ರ ಕೆಲವುಕಡೆ ಇರುವುದು. ಮುಷಿಯು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನಾದರೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿರಬಹುದು ಇದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು.

ಪ್ರಾಯೋದೇವತಾ ನಾ | ಅಸಿ ಹ್ಯಾಚಾರೋ ಬಹುಲಂ ಬೋಧಕೇ ದೇವದೇವತ್ವಮತಿಥಿದೇವತ್ವಂ ಸಿತ್ಯದೇವತ್ವಂ ||

ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವ್ಯಕ್ತಿ (ದೇವತೆ) ಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಬಹುದು ಮತ್ತು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ, ದೇವತೆ, ಪುರುಷ, ಅತಿಥಿ ಪಿತೃದೇವತೆ ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಅಥವಾ ಯಾವುದಾದರೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳು ಮೊದಲಾದವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಬಹುದು. ಮುಷಿಯು ಮೇಲ್ಕಂಡ ಯಾವ ದೇವತೆ ಪುರುಷ ಪಿತೃ, ಪ್ರಾಣಿ ವಸ್ತು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವವನ್ನಾದರೂ ತನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ದೇವತೆಯನ್ನಾರೋಪಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿರಬಹುದು.

ಯಾಜ್ಞದೈವತೋ ಮಂತ್ರ ಇತ್ಯಸಿ ಹ್ಯದೇವತಾದೇವತಾವತರ್ ಸ್ಮೃತಿಯಂತೇ ಯಥಾಶ್ಚಪ್ರಭೃತೀನ್ನೋಷಧಿಪರ್ಯಂತಾನಿ ||

ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತರಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಬಹುದೆಂದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದ್ದು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ. ಕುದುರೆ, ಓಷಧಿ, ಆಕ್ಷ (ಪಗಡೆ) ಮೊದಲಾದ ಜೀವ ಮತ್ತು ನಿರ್ಜೀವವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಯೆಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಮುಷಿಯು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಬಹುದು ಎಂದರೆ ಮುಷಿಯು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲದ ಅಥವಾ ನಿರ್ಜೀವವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ಅವುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಂತೆಯೇ ಅಥವಾ ಜೀವವ ವಸ್ತುಗಳಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಬಹುದು.

**ಅಥಾಪ್ಯಷ್ಟೌ ದ್ವಂದ್ವಾನಿ ಸ ನ ಮನ್ಯೇತಾಗುತೂನಿವಾರ್ಥಾನ್ ದೇವತಾನಾಂ
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದ್ವೈತಮೇತದ್ಭವತಿ ಮಾಹಾಭಾಗ್ಯಾದ್ಧೇವತಾಯಾ ಏಕ ಆತ್ಮಾ
ಬಹುಧಾ ಸ್ತೂಯತೇ ||**

ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯ ಮೊದಲಾದವರಿಗೂ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಕಂಡುಬರುವುದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಪ್ಪೈತ್ಯಕ್ಷ್ಯ ವೆಂಬ ಮಾಹಾಶಕ್ತಿಯಿರುವುದು ಈ ಅಷ್ಟವಿಧ ಐಕ್ಯಮರ್ಯ ಯಾವನೆಂದರೆ—ಅಣಿಮಾ ಮಹಿಮಾ ಲಭಿಮಾ ಪ್ರಾಪ್ತಿಃ ಪ್ರಾಮ್ಯಮೇವ ಚ | ಈಶಿತ್ಯಂ ಚ ವಶಿತ್ಯಂ ಚ ಯಶ್ಚ ಕಾಮಾವಸಾಯಿಶಾ || ಇವು ಅಷ್ಟಸಿದ್ಧಿ ಅಥವಾ ಅಪ್ಪೈತ್ಯಕ್ಷ್ಯಮರ್ಯಗಳು. ಇವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು. ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಕ್ತಿಗಳು ಬಂದು ಕೆಲವು ಕಾಲಾನಂತರ ಹೋಗುವುವು. ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಹಾಧಾಗ ಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಒಂದೇ ಆದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ನಾನಾರೂಪಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗಿರುವ ಮಹಾಭಾಗ್ಯ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿ ಒಂದು ಋಕ್ಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು—

**ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಮುಘವಾ ಜೋಭವೀತಿ ಮಾಯಾಃ ಕೃಣ್ವಾನ್-
ಸ್ತನ್ವಂ ಗ ಪರಿತ್ವಾಂ | ತ್ರಿಯದ್ಧಿವಃ ಪರಿ ಮುಹೂರ್ತಮಾ-
ಗಾತ್ವೈ ಮರ್ಯತ್ರೈರನೃತುಪಾ ಋತಾನಾ || ೮ ||**

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೩-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನು ಅನೇಕವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದು ಮಾಹಾತ್ಮಾ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಅದರ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಅನೇಕರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಅದೇ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ತನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಹೂತನಾಗಿ ಋತುಕಾಲವಲ್ಲ ದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸತ್ಯವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ ಒಂದೇ ಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ನಾನಾನೀತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಸುತ್ತಾ ಯುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸವನತ್ರಯಕಾಲವಿಲ್ಲೂ ಬರುತ್ತಾನೆ.

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಮುಘವಾ ಜೋಭವೀತಿ—ಧನವಾನಂದ್ರಿಯಾದ್ಯದ್ರೂಪಂ ಕಾಮಯತೇ ತತ್ತೈದ್ರೂಪಂ ಪ್ರಾಪ್ತೋತಿ, ತತ್ತೈದ್ರೂಪವಾತ್ಕೋಲೇ ಭವತಿ | ಸಕಲೈಕ್ಯಮರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ ಇಂದ್ರನು ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ಆಯಾ ರೂಪಾತ್ಮಕನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರನು ಗೃಹ್ಯಮದ ಋಷಿಯ ಯುಕ್ತ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಕೆಲವು ಅಸುರರು ತಿಳಿದು ಅವನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದಕೂಡಲೇ ಕೊಬ್ಬಿಬೀಳಿಯು ಹೊಂಚುಹಾಕುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಸುಳುವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತಿಳಿದು ಮುಕ್ತ ಧೂಮಿಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಗೃಹ್ಯಮದ ಋಷಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಹೊರಟುಹೋದನು. ಗೃಹ್ಯಮದನು ಹೋಗುತ್ತಿರುವನೆಂದು ಅಸುರರು ತಿಳಿದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹಿಂಸೆಪಡಿಸಲಿಲ್ಲ ಅನಂತರ ಅಸುರರಿಗೆ ಈ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಯಿತು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು ನಾವು ಈ ಮಂಡಲದ ಓದಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ.

ಮಾಯಾಃ ಕೃಚ್ಛಾನಃ ತಸ್ಯಂ ಪರಿ ಸ್ವಾಂ—ಸ್ವಸ್ವಾಚ್ಛುರೀರಾತ್ ನಾನಾವಿಧಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ ನಿರ್ಮಿ-
ಮೀತೇ | ಯದ್ವಾ ಸ್ವಾಂ ತಸೂಂ ನಾನಾವಿಧರೂಶೋಬೇತಾಂ ಕರೋತಿ | ಇವಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ
ಶರೀರದಿಂದ ನಾನಾವಿಧ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲನು ಅಥವಾ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ನಾನಾವಿಧರೂಪಗಳನ್ನೂ
ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ರೂಪಂರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಧೂವ ತದಸ್ಯ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿಚಿತ್ತಜ್ಞಾಯ |

ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಯುಕ್ತಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಕತಾ ದತಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೪೭-೧೮)

ಎಂಬ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ
ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನೆಂದು ಇದರ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯತ್ ಸ್ಯೈಃ ಮಂಧ್ರೈಃ ಅನ್ಯತುಪಾಃ ಚುತಾನಾ ದಿವಃ ಮುಹೂರ್ತಂ ಪರಿ ಶ್ರೀ ಅಗಾತ್—
ಸತ್ಯವಾನ್ ಇಂದ್ರ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾಶ್ರೇಠಿ ಏಕಸ್ಮಿನ್ನೇನ ಮುಹೂರ್ತೇ ನಾನಾದೇಶವರ್ತಿತು ಯಚ್ಚೇಷು
ತತ್ಪ್ರಾಪಿ ತ್ರಿಪು ಸವನಕಾಲೇಷು ಅಗಚ್ಛತಿ | ನಾನಾದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರು ಮಾಡುವ ಅನೇಕ ಯಜ್ಞ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದು ಯಜ್ಞದ ಮೂರು ಸವನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾವು ಪರಿಶುದ್ಧ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ
ಕೂಡಲೇ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಬಂದು ಸೋಮವಾಸ ಮಾಡುವನು. ಈ ರೀತಿ ಏಕ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಅನೇಕ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಹೋಗಲು ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಹೋಗುವನು ಎಂದರ್ಥವಾಯಿತು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಪ-
ನೋರ್ ಗುರುತ್ಮಾನ್ |

ಸುಕಂ ಸದ್ವಿಪ್ರಾ ಬಹುಧಾ ವದಂತ್ಯಗ್ನಿಂ ಯಮಂ ಮಾತರಿತ್ವಾನ್-
ಮಾಹುಃ || ೪೬ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಇಂದ್ರನೆಂದೂ ಮಿತ್ರನೆಂದೂ ವರುಣನೆಂದೂ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ
ಇವನೇ ದಿವ್ಯಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪತನವುಳ್ಳವನೂ (ಸಂಚಾರ) ಆದ ಗುರುತ್ವಂತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ವಿಪ್ರರು
ಏಕಾತ್ಮನಾದ ಒಬ್ಬ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಯಮನೆಂದೂ ಮಾತರಿತ್ಯನೆಂದೂ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದ ಏಕವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಈ ಒಂದೇ ಮೂಲ ತತ್ವದ
ದೇರೆ ದೇರೆ ಸ್ವರೂಪಗಳೆಂದೂ ಅವರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದ ವೈವಿಧ್ಯವಿಲ್ಲನೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆ
ಗಳನ್ನು ದ್ವೀಶಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕ ಸಕಲ ಪೂಜೆಗಳೂ ಈ ಪರದೇವತೆಗೇ ಅರ್ಪಿತಗಳಾಗುವುದೆಂದರ್ಥವಾಯಿತು. "ಅಮನುಷ್ಯ-

ವಾದಿತ್ವಂ" ಅದಿತ್ಯನೇ ಈ ಮೂಲತತ್ವವೆಂದು ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ನಿರೂಪಕಾರರು ಏಕಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇಮಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಮಹಾಂತಮಾತ್ಮಾನಂ ಬಹುಧಾ ಮೇಧಾವಿನೋಃ ವವಂತೀಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣ-
ಮಗ್ನಿಂ ದಿವ್ಯಂ ಚ ಗರುತ್ಮಂತಂ ದಿವ್ಯೋ ದಿನಿಜೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ ಗರಣವಾನ್ ಗುರ್ವಾತ್ಮಾ
ಮಹಾತ್ಮೇಽಕಿ ವಾ | ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಧೃವತೇ ಯಸ್ಮೈ ಹವಿರ್ನಿರೂಪ್ಯತೇಽಯಮೇವ
ಸೋಽಗ್ನಿಃ |

(ನಿ. ೭-೧೮)

ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ತತ್ವವಿತ್ತುಗಳು ಇಂದ್ರ, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಗರುತ್ಮಾನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮಾನವರಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಾಗಲಿ, ಹವಿರಾದಿಗಳಾಗಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಆಹ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡತಕ್ಕವು ಮತ್ತು ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸೇರತಕ್ಕವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತ್ರೈಮಗ್ನಿ ಇಂದ್ರೋ ವ್ಯವಘಃ ಸತಾಮಸಿ ತ್ವಂ ವಿಷ್ಣುರುರುಗಾಯೋ ನಮಸ್ಯೇ |
ತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಾರಯಿವಿದ್ವ್ರಹ್ಮಣಿಸ್ತತೇ ತ್ವಂ ವಿಧರ್ತಃ ಸಚಿಸೇ ಪುರಂಧ್ರಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೩)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ನೀನೇ ಇಂದ್ರನಾಗಿದ್ದಿಯೇ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ವಿಷ್ಣುವೂ ನೀನೇ. ಧನದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ನೀನೇ. ನೀನು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಕಾಶಗಳಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

ತ್ರೈಮಗ್ನೇ ರಾಜಾ ವರುಣೋ ಧೃತವ್ರತಸ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರೋ ಧವಸಿ ವಸ್ತು ಈತ್ಯೇ |
ತ್ರೈಮರ್ಯಮಾ ಸತ್ವತಿರ್ಯಸ್ಯ ಸಂಭುಜಂ ತ್ರೈಮಂದೋ ವಿವರ್ಣೇ ದೇವ ಭಾಜಯುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೪)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಧೃತವ್ರತನಾದ ವರುಣನೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ, ಸ್ತುತನೂ ಆದ ಮಿತ್ರನೂ, ಅಭಿಮತ ಪ್ರದಾತನಾದ ಅರ್ಯಮನನೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ಮೂರ್ತ್ಯಂತರವಾದ ಅಂತನೂ ನೀನಲ್ಲದೆ ದೇವಿಯಲ್ಲ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುವ ನೀನು ಫಲದಾತನಾಗು.

ತ್ರೈಮಗ್ನೇ ರುದ್ರೋ ಅಸುರೋ ಮಹೋ ದಿವಸ್ತ್ವಂ ಕರ್ಣೋ ಮಾರುತಂ ಸ್ವೇಕ್ಷ ಈಶಿವೇ |
ತ್ವಂ ವಾತ್ಸೇರುಣ್ಯಿಯಾಸಿ ಕಂಗಳಯಸ್ತ್ವಂ ಪೂಷಾ ವಿಧರ್ತಃ ಪಾಸಿ ನು ತ್ವನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೬)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ರೋಹಿತ್ರಯದಿಂದಲೂ ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸತಕ್ಕ ರುದ್ರನೇ ನೀನು. ಮರುಕ್ಷಮೂಹವೇ ನೀನು. ಎಲ್ಲರ ಘೋಷಕನೂ, ಸುಖದಾತನೂ ಆಗಿ ಯಕ್ಷ್ಯಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಮೂಲತತ್ವವಾಗುವನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಷ್ಟೇಅಲ್ಲದೆ,

ಅಗ್ನೇ ನೇಮಿರತಾ ಇವ ದೇವಾಸ್ತಾನಂ ಪರಿಭೂರಸಿ | ಆ ರಾಧಕ್ಷಿತ್ರಮ್ಪಂಜಣೀ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೧-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸನ್ನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ರಥಚಕ್ರದ ನೇಮಿಗೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ರಥಚಕ್ರದ ಅರಗಳಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿ ಯಾವ ರೀತಿ ರಥಚಕ್ರದ ನೇಮಿಯು ಅರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ಒಂದು ಐಕ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಏಕತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವಿಭೂಃ ಪರಿಭೂಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ರಥದ ಶಂಕು ಮತ್ತು ವಲಯಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞವು ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞವೇದಿಯು ಯಜ್ಞದ ಸಾಫಿಯಾದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಫಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಾಫಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ಕೇಂದ್ರನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿ ಸಕಲಗ್ರಹಗಳೂ ಈ ಕೇಂದ್ರವನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಚಲನವಲನಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನಾಗಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ತ್ರೇವ ಭೂತಾನಿ | ಸರ್ವ ದೇವಾ ಏವೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತ್ತ ಅಪೋ ನೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಸ್ತನ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಾ ಹ್ಯತಾ ಏವೈವೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತ್ತಸ್ಯ ನಾವ್ಯಾ ಏವ ಸರಿಶ್ಚಿತಸ್ತಾಃ ಪಷ್ಯಿಕ್ವ ತ್ರೀಣಿ ಚ ತತಾನಿ ಭವಂತಿ ಯೋಽಯಂ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೧೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲರೀತಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವವನಾಗಿಯೂ, ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಆಧ್ಯಕ್ಷನಾಗಿಯೂ, ಈ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರವೆಲ್ಲವೂ ನಡೆಯುವುದಾಗಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿ, ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಹಿರಣ್ಮಯಾಶಾರನಾದ ಪರಮಪುರುಷನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗುದಂತೆ ಅನೇಕದೇ ಅದಿತ್ಯನ ಪರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ತಾತ್ತ್ವಿಕವಾದ ವೈವಿಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸನ್ನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಅಮಾನೋನಾದಿತ್ಯಂ ಎಂದಿರುವುದಕ್ಕೂ, ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇಮಾನೋನಾಗ್ನಿಂ ಎಂದಿರುವುದಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸುಪರ್ಣೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಗರುತ್ಮಾನ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಗುರ್ವಾತ್ಮಾ, ಮಹಾತ್ಮಾ ಎಂಬರ್ಥವೊಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದರ್ಥ. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸುಪರ್ಣ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಋಕ್ಪಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸುಪರ್ಣಂ ವಿಶ್ವಾಃ ಕವಯೋ ವಚೋಽಭಿರೇಕಂ ಸಂತಂ ಬಹುಧಾ ಕಲ್ಪಯಂತಿ |
ಭಂದಾಸಿ ಚ ದಧತೋ ಅಧ್ಯರೇಷು ಗೃಹಾಸ್ತೋನುಸ್ಯ ಮಿಮತೇ ದ್ವಾದಶ ||

(ಋ ಸಂ. ೧೦-೧೧೪-೫)

ಸುರಾತನನಾದವನೂ ಅದ್ವೀತಿಯನ್ನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕ್ರಾಂತಪ್ರಜ್ಞರಾದ ಮಾನವರು ನಾನಾವಿಧವಾದ ಕಲ್ಪನೆಗಳಿಂದ ಧಾವಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಧ್ಯರಗಳಲ್ಲಿ ಭಂದೀರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸುಪರಿಣವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ.

ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ತತ್ತ್ವಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ವಿಮರ್ಶಿಸುವಾಗ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಕವರಿಂದ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಿದೆಯೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. Dr.ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನಾರವರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

A religious growth of many countries can not be a simple and transparent creed admitting of easy definition and classification. A striking aspect of the hymns is their Polytheistic character. A great many gods are named and worshipped. Yet some of the hymns shock us by their highly abstract philosophising and from primitive polytheism to systematic Philosophy, it is a long long way. There strata of thought can be discerned in the eligion of the hymns of the Rig-Veda, which are naturalistic polytheism, monotheism and monism.

(Indian Philosophy. Vol. I.p. 72)

ಅನೇಕಕರ್ಮಾನಗಳ ಕಾಲದಿಂದ ಬೆಳೆದುಬಂದ ತಾತ್ತ್ವಿಕವಾದ ಅನ್ವೇಷಣವನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಆದರೆ ಲಕ್ಷಣವು ಹೀಗೆಯೇ ಎಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ದೇವತಾ ತತ್ತ್ವವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಕೆಲವು ಮುಕ್ತಂಹಿತಗಳಲ್ಲಿ ಏಕದೇವತಾತತ್ತ್ವವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದೂ, ಅದ್ವೈತವಾದಕ್ಕೆ ತಳಹದಿಯಾದ ಈ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಂಶವಾಗಿರುವುದೂ, ಸಹ ತತ್ತ್ವಾನ್ವೇಷಿಗಳಿಗೆ ಸೋಚಿಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಾಗಿದೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ತತ್ತ್ವಭಾವನೆಯು ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮೂರು ಮಟ್ಟುಲುಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಅವು—

- ೧) ಪ್ರಕೃತಿತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಬಹುದೇವತಾಭಾವ ;
- ೨) ನಾನಾದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಐಕ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಏಕದೇವತಾಭಾವ
- ೩) ಏಕತತ್ತ್ವಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಅದ್ವೈತ

ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಈ ಮೂರು ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. (p. 72-98) ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಂಹಿತ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಭಾವವನ್ನು Monotheism ಎಂಬ ವರ್ಗಕ್ಕಾಗಲಿ ಅಥವಾ Morism (ಅದ್ವೈತ) ಎಂಬ ವರ್ಗಕ್ಕಾಗಲಿ ಸೇರಿಸಬಹುದು. ಅದ್ವಿ ಅಥವಾ ಅದಿಕ್ಯನೊಬ್ಬನೇ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿತನಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಅನ್ವರೂಪನಾದ ಏಕದೇವತೆಯ ಸಂಪಾದಿಸುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ೨ನೆಯ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಂಹಿತ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ “ ಏಕಂ ಸದ್ವಿಪ್ರಾ ಬಹುಧಾ ವವಂತಿ ” ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯು ಅದ್ವೈತವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಸದ್ವಿಪ್ರರು ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವ ಈ ಏಕತತ್ತ್ವವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ನಾನಾಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ನ ಮೃತ್ಯುರಾಸೀದಮೃತಂ ನ ತರ್ಹಿ ನ ರಾತ್ರಾ ಅಹ್ನ ಅಸೀತ್ಯೇತೇತಃ |
ಅನೀವಮಾತಂ ಸೃಧಯಾ ತದೇಕಂ ತಸ್ಮಾದ್ವಾನ್ಯನ್ನ ಪರಃ ಕಿಂ ಚನಾಸಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೯-೨)

ಈ ಏಕತ್ವವು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಅದಿಯಾಗಿಯೂ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಈ ಅದ್ವೈತಧಾರವದ ಮಹತ್ವವನ್ನೂ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ Radhakrishn ಅವರು ತಮ್ಮ ಉತ್ತಮವಾದ ಕೈರಿಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

This one is the soul of the world, the reason immanent in the Universe, the source of all nature, the internal energy. It is neither heaven, nor the earth, neither sunshine nor storm, but another essence. perhaps the Rita substantiated. the Aditi spiritualised the ONE breathing breatheless. It is the supreme reality which gives in all things and moves them all. the real one that blushes in the rose, breaks into beauty in the clouds, shows its strength in the storms and sets the stars in the sky.

(Indian Philosophy. p. 95)

ಈ ಏಕವೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮ, ವಿಶ್ವಾಂತರ್ಗತವಾದ ಚಿಚ್ಚಕ್ರಿ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಶಕ್ತಿಯ ಆಧಾರ. ಇದು, ಇತರ ಅನೇಕ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಕೇವಲ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಅಲ್ಲ, ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಅಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವೂ ಅಲ್ಲ. ಭೌತಿಕವಾದ ಪ್ರಕೃತಿ ಶಕ್ತಿಯೂ ಅಲ್ಲ. ಬೃಹದಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ 'ನೇತಿ ನೇತಿ' ಎಂಬ ನಿಷೇಧವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಯಾವ ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದೆಯೋ ಅದೇ ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತವು ವಿಶ್ವಚೇತನವಾಗಿದೆ. ಮುತ, ಅದಿತಿ ಎಂದು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವಶಕ್ತವು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ವಿಶ್ವದ ನಾನಾ ಜೀವಗಳೆಲ್ಲೂ ಜೀವಶಕ್ತವನ್ನು ತುಂಬುವ ಈ ಶಕ್ತಿಯು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಆಂಶವನ್ನು Prof. Max Muller ಪಂಡಿತನು ವಿನಂಸುಪಾತ್ರ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

“Wh tever is the age when the collection of our Rig-Veda Samhita was finished it was before that age that the conviction had been formed that there is but ONE, ONE being, neither male nor female, a Being raised high above all the conditions and limitations of personality and of human nature, and nevertheless the being that was really meant by all such names as Indra, Agni, Matariswan, nay, even by the name of Prajapathi, Lord of creatures. In fact, the Vedic poets had arrived at a conception of the god-head which was reached once more by some of the christian Poilosophy at Alexandria, but which even at present is beyond the reach of mahy who call themselves Christians”.

(Six Systems of Indian Phylosophy. p. 51-52)

ಮುಕ್ತಂಕಾಶಾಲವು ಯಾವ ಶರಮಾಪದಲ್ಲಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಸಂಹಿತಾಶಾಲಕೈಂಕಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಅದ್ವೈತತತ್ವದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಮಹಾಮೂಲತತ್ವವು ಲಿಂಗಾತೀತವೂ, ಮಾನವನ ಗೋಚರಾತೀತವೂ ಆದ ಏಕೇವಮು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಅದ್ವೈತತತ್ವಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಹತ್ವವು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರೈಸುವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಮತದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರಂ, ಮಿತ್ರಂ ಇತ್ಯಾದಿಪದಗಳು ಇಂದ್ರಾದಿನಾನಾದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮಹತ್ವಕ್ರಿಯೆಲ್ಲವೂ ಈ ಏಕ ದೇವನಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ ಎಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು “ ಐಶ್ವರ್ಯ ವಿಷ್ಣುಂ ” ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದ್ರಾದಿಶಬ್ದಗಳ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ಅವುಗಳ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನೂ ಆಯಾ ದೇವತಾಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಏಕಸ್ಯಾತ್ಮನೋಽನ್ಯೇ ದೇವಾಃ ಪುತ್ರಂಗಾನಿ ಭವಂತಿ ||

ದೇವತೆಯು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅವನು ನಾನಾ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಉದಾ— ಇಂದ್ರನು ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯು ಅವನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ, ಸೂರ್ಯನೆಂದೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ನಾಮಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ದೇವದೇವನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಎಂದರೆ ಅಪ್ಪಕ್ಕಸ್ವರೂಪದಿಂದಿರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅದು ನಾನಾ (ದೇವತೆಗಳಾಗಿ) ದೇವತೆಗಳ ರೂಪದಂತೆ ವ್ಯಕ್ತವಾದಾಗ ಅದೇ ಬ್ರಹ್ಮವು ನಾನಾ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆತ್ಮನ ಒಂದೇ ಶರೀರವನ್ನು ನಾನಾ ಅಂಗಗಳನ್ನಾಗಿ (ಕಾಲು, ಕೈ ಇತ್ಯಾದಿ) ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವಂತೆ. ದೇವದೇವನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿರುವನು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಗಗಳಂತೆ ಇರುವರು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅಂಶಗಳೇ ಆಗಿರುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಪಿ ಚ ತತ್ತ್ವಾನಾಂ ಪ್ರಕೃತಿಭೂಮುಭಿರ್ಯುಷಯಃ ಸ್ತುವಂತೀ

ತೃಹಿಃ

ಜೀವನ-ತ್ವಕವಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಆತ್ಮಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಭೂತಾತ್ಮಾ ಅಥವಾ ಭೂತಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಸ್ವಾವರ ಜಂಗಮಾದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಮೂಲವು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಇದರಲ್ಲೇ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುವವು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಯಜ್ಞ ಪಠವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವಾಗ— ದ್ಯೌಶ್ಚೇ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಜ್ಯೋಧೀ ಶರೀರ-ಮಾತ್ಮಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಎಂದು ಹೇಳುವರು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ (ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ) ರುವ ಸಮಸ್ತ ಸ್ವಾವರ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ವಸ್ತುಗಳೂ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಛಿನ್ನವಾದವುಗಳಲ್ಲ.

ಪ್ರಕೃತಿಸಾರ್ವನಾಮ್ಯಚ್ಛೆ

ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಹೆಸರಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವನಾಮ ಎಂದು ಹೇಳುವರು ಪ್ರಕೃತಿಸಾರ್ವನಾಮವೆಂದರೆ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳೂ ಪ್ರಕೃತಿಮಯವಾಗಿರುವವು ಎಂದರ್ಥವು. ಸಮಸ್ತ ಚೇತನಾಚೇತನವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಕೃತಿಮಯವಾದ್ದರಿಂದ ಅಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರೂ ಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು

ವ್ಯಾಪರಜಂಗಮ ಅಥವಾ ಚೇತನಾಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳೂ ಅಥವಾ ಚೇತನಯುಕ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಚೇತನ (ಜವಸ್ತು)ಗಳಾದ ವಸ್ತುಗಳೂ ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಮೂಲಭೂತವಾದುದರಿಂದ ಋಷಿಗಳು ಅಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಜ್ಯೋತನ್ಯಯುಕ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬಾಧೆಗಳೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇತರೇತರ ಜನ್ಮಾನೋ ಭವಂತೀತರೇತರಪ್ರಕೃತಯಃ ||

ದೇವನುಷ್ಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿನಿಯಮದಂತೆ ಅವರವರ ಸ್ವಭಾವವೂ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೂ ಇರುವವು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೇವತಾಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದು. ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ (ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ) ಮನುಷ್ಯಧರ್ಮಕ್ಕನುಸಾರವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಣೆನಾದ್ಯಷ್ಟೈಶ್ವರ್ಯಗಳು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇರುವವು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮನುಷ್ಯಧರ್ಮವೆಂದರೆ, ತಂದೆಯಿಂದ ಮಗನು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲ ತಂದೆಯೇ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಯು. ಪುತ್ರನಿಂದ ತಂದೆಯು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಮನುಷ್ಯಧರ್ಮವು. ಆದರೆ ದೇವತಾಧರ್ಮವು ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಣೆನಾದ್ಯಷ್ಟೈಶ್ವರ್ಯಗಳು ಇರುವವು. ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಃಸೂರ್ಯೋಜಾಸಾಯಂತೆ—ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದುಕಡೆ ಸೂರ್ಯೋಜ್ವಾನ್ಮಿ-ಸಾಯಂತೆ ಸಾಯಂತೆ ಸಾಯಂತೆ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿದೆ ಮತ್ತು ಬುಗ್ಗೇದದಲ್ಲಿ ಒಂದುಕಡೆ ಆದಿತೀರ್ಜಕ್ಕೋದೇಷ್ಟಾಚ್ಚ ಆದಿತೀರಿತಿ - ಆದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನೂ ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಪರವಿರುದ್ಧವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ ಇದು ಮನುಷ್ಯಧರ್ಮದಂತೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವೆನಿಸಿದರೂ ದೇವತಾದರ್ಮದಂತೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅಂಶವು ಅಥವಾ ಪಠ್ಯಪ್ರಾಪ್ತನ ಅಂಶಭೂತರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಂದೇವಸ್ತುವಿನ ಅನೇಕ ಅಂಶಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವುಂಟಾಗುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಇದು ದೇವತಾಧರ್ಮಪ್ರಕಾರ ನ್ಯಾಯವು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಋಷಿಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಜೀವಂತವಸ್ತುಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದರೂ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿರುದ್ಧವೇನೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಕರ್ಮಜನ್ಮಾನಃ ||

ಕೆಲವರು ಏತಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳಾಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ? ಕೆಲವರು ಮನುಷ್ಯರಾಗಿ (ಅಥವಾ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಾಗಿ) ಹುಟ್ಟುವದೇತಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಅವರವರ ಜನ್ಮ ಅವರವರ (ಹಿಂದಿನ) ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂದು ತತ್ತ್ವವೇತ್ತರು ಹೇಳುವರು

ಆತ್ಮಜನ್ಮಾನಃ ||

ಈ ಜನ್ಮಗಳು ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗುವುವು ಎಂದರೆ ಜನರ ನಾನಾವಿಧ ಕರ್ಮಫಲಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೂಪದಿಂದ (ವಾಸನಾರೂಪದಿಂದ) ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ನೆಲಸುವುವು ಆ ಕರ್ಮವಾಸನೆಗಳು ತಕ್ಕ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಂಯಾದ ಫಲಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವು ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಫಲಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಜನ್ಮಗಳುಂಟಾಗುವವು.

ಆತ್ಮೈನ್ಯೈಷಾಂ ರಥೋ ಭವತ್ಯಾತ್ಮಾಶ್ಚ ಆತ್ಮಾಯುದ್ಧಮಾತ್ಮೇಷವ
ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಂ ದೇವಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ||

ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂದರೆ—ಅವರು ಅಣಿಮಾದ್ಯಷ್ಟೈಶ್ವರ್ಯಗುಡ್ಡಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರೆ ಅವರು ಯಾವನೂಪವನ್ನಾಗಲಿ, ಯಾವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಪಡೆಯಬಲ್ಲರು. ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಆತ್ಮವೇ ಯಾವ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯರೂಪವನ್ನು ದೇವಕಾದರೂ ಪಡೆಯಬಲ್ಲದು. ಆತ್ಮವೇ ಅವರಿಗೆ ರಥವಾಗಬಲ್ಲದು. ಆತ್ಮವೇ ಅವರ ಅಶ್ವವು. ಆತ್ಮವೇ ಅವರ ಆಯುಧವು ಆತ್ಮವೇ ಅವರ ಬಾಣಗಳು. ಆತ್ಮವೇ ಅವರ ಸಮುಪ್ಪವೂ ಆಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ರಥಾಶ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯಾದಿಗಳು ಅವರಿಗೆ ಆತ್ಮದಿಂದಲೇ ಆಗುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಋಷಿಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಾವವಿಧವಾಗ ಸ್ತುತಿಸಿದರೂ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಅವರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವವು.

ಇತಿ ಚತುರ್ಥಖಂಡಃ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು.

ತಿಸ್ರ ಏವ ದೇವತಾ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನೋ ನಾಯುರ್ವೇಂ-
ದ್ರೋ ನಾಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನಃ ಸೂರ್ಯೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಸ್ತಾಸಾಂ ಮಾಹಾಭಾಗ್ಯಾದೇಕೈಕಸ್ಯಾ
ಅಪಿ ಬಹೂನಿ ನಾನುಧೇಯಾನಿ ಭವಂತ್ಯಪಿ ವಾ ಕರ್ಮಪೃಥಕ್ತ್ವಾದ್ಯಥಾ ಹೋತಾದ್ವ-
ಯುರ್ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಗಾತೇತ್ಯಪ್ಯೇಕಸ್ಯ ಸತೋಽಪಿ ವಾ ಪೃಥಗೇವ ಸ್ಯುಃ ಪೃಥಗ್ನಿ ಸ್ತುತ-
ಯೋ ಭವಂತಿ ತಥಾಭಿಧಾನಾನಿ ಯಥೋ ಏತತ್ಕರ್ಮಪೃಥಕ್ತ್ವಾದಿತಿ ಬಹವೋಽಪಿ
ವಿಭಜ್ಯ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕುರ್ಯುಸ್ತತ್ರ ಸ್ಥಾನೈಕತ್ವಂ ಸಂಭೋಗೈಕತ್ವಂ ಚೋಪೇಕ್ಷಿತತ್ವಂ
ಯಥಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ನುನುಷ್ಯಾಃ ಪಶವೋ ದೇವಾ ಇತಿ ಸ್ಥಾನೈಕತ್ವಂ ಚ ಸಂಭೋಗೈ-
ಕತ್ವಂ ಚ ದೃಶ್ಯತೇ ಯಥಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪರ್ಜನೈನ ಚ ನಾಯ್ವಾದಿತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಚ
ಸಂಭೋಗೋಽಗ್ನಿನಾ ಚೇತರಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ತತ್ರೈತನ್ನರರಾಷ್ಟ್ರಮಿವ || ೫ ||

ತಿಸ್ರ ಏವ ದೇವತಾ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನೋ
ನಾಯುರ್ವೇಂದ್ರೋ ವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನಃ, ಸೂರ್ಯೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಃ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹ್ಯಾನಿಯದ್ವೈಪಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಏಕಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ನಾನಾತ್ಮವು ಯಾಚ್ಛಕರಿಗೆ ಅಭಿಮತವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡುಪಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸಿ ಈ ಓದಾಂಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತವೂ ಕೇವಲ ಮೂರುದೇವತೆಗಳಲ್ಲದೆ ಮೂರಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯೂ ಇಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಮೂರುರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲು ಸ್ಯಾನ ಭೇದವೇ ಕಾರಣ. ಪೃಥಿವೀ ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಮೊದಲನೆಯ ದೇವತೆ ಅಗ್ನಿಯು. ನಾಯು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನು ಅಂತರಿಕ್ಷದ

ದೇವತೆ. ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನು ಮೂರನೆಯ ದೇವತೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಲ್ಲಿ ವಾಯು ಇಂದ್ರ ಪದಗಳು ಪರ್ಯಾಯಸೂಚಕವಾಗಿವೆ. ಮಧ್ಯಮದೇವತೆಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ ವಾಯುಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಕರ್ಮಾತ್ಮಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ (ಮಿಂಚು) ಅನಿತ್ಯದರ್ಶನವುಳ್ಳದು. ತೃಗಿಂದ್ರಿಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದುದರಿಂದ ವಾಯು ಅನಿತ್ಯದರ್ಶನವುಳ್ಳದ್ದು. ಹೀಗೆ ಎರಡು ಕರ್ಮಾತ್ಮಗುಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅಮುಖ್ಯಪರ್ಯಾಯಸೂಚಕವಾದ ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಉಳಿದ ಎರಡು ಶಾರ್ಫಿವೋಕ್ತಮಂಗೆ ಎರಡು ಕರ್ಮಾತ್ಮಗಳಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಪದಗಳಿಂದ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

**ತಾಸಾಂ ಮಹಾಭಾಗ್ಯಾದೇಕೈಕಸ್ಯಾ ಅಸಿ ಬಹೂನಿ ನಾಮಧೇಯಾನಿ
ಭವಂತಿ | ಅಸಿ ನಾ ಕರ್ಮಪೃಥಕ್ತ್ವಾತ್ ||**

ಮೂರೇ ದೇವತೆಗಳಾದರೇ ಜಾತವೇತಾಃ ವೈಶ್ವಾನರ ಮುಂತಾದ ನಾನಾ ಹೆಸರು ಸಂಗತವಾಗುವುದು ಹೇಗೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅತ್ಯಾಧಿ ದೇವತೆಗಳು ಮೂವರೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಮಹದೈಶ್ವರ್ಯಂಪನ್ನರಾದುದರಿಂದ ಒಬ್ಬರೇ ಆದರೂ ನಾನಾವಿಶಾಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಚಾರಧೇದದಿಂದ ಜಾತವೇದ, ವೈಶ್ವಾನರ, ವರುಣ, ರುದ್ರ ಉಷಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ನಾಮಧೇಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತಿ ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಐಕಾತ್ಯವಿರುವಂತೆ ವಿಕತ್ಯಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸ್ವರೂಪವಿಚಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಅನೇಕಕಾರ್ಯಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆಯಾಯ ಕರ್ಮಧೇದದಿಂದ ನಾಮಧೇದವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಐಶ್ವರ್ಯೋಗದಿಂದಲೇ ನಾಮಧೇದವೆಂಬುದು ಮುಖ್ಯ ಪಕ್ಷ. ಇದು ಗೌಣ ಪಕ್ಷ.

ಯಥಾ ಹೋತಾಃಧ್ವರ್ಯುರ್-ಬ್ರಹ್ಮೋ-ದ್ವಾ ತಾ-ಇತ್ಯಸಿ ಏಕಸ್ಯ ಸತಃ ||

ನಾನಾ ಕರ್ಮೋಗದಿಂದ ನಾನಾ ನಾಮಧೇಯ ಭೇದವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ತೃ ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಆಯಾಯ ಕರ್ಮಧೇದದಿಂದ ಹೋತೃ, ಅಧ್ವರ್ಯುರ್, ಬ್ರಹ್ಮಾ, ಉದ್ವಾತ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಧೇದವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಅತ್ಯಾಧಿಗಳ ಆಯಾಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆಯಾಯ ನಾಮಧೇಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಒಬ್ಬನೇ ನಾನಾಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಅದೇ ಆಯಾಯ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಾಗಲಿ, ಐಶ್ವರ್ಯೋಗದಿಂದಾಗಲಿ ಬಹುನಾಮಧೇಯಗಳು ಸಂಗತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಸಿ ನಾ ಪೃಥಗೇವ ಸ್ಯುಃ | ಪೃಥಗ್ನಿ, ಸ್ತುತಯೋ ಭವಂತಿ ||

ಯಾಜ್ಞಕರ ಮತವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಉತ್ಪತ್ತಿಭೇದದಿಂದಲೇ ಅತ್ಯಂತ ವಿಭಿನ್ನಗಳಾಗಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಹೆಸರು ಬಂದಿವೆ. ಅತ್ಯಾಧಿ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಾಧಿ ನಾಮಧೇಯಗಳು ಭಿನ್ನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಬೇರೆಯಾದುದರಿಂದಲೇ ಅಧಿಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಧಿಯಮವೂ ಅಭಿಧಾನನಿಯಮವೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಮಾಳೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧) ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿ. ಪ್ರಸೂನಂ ಜಾತವೇದಸಂ (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೪೭) ಎಂಬ ಜಾತವೇದೋಸ್ತುತಿ. ಹೀಗೆಯೇ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳ ಸ್ತುತಿಯೂ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಬ್ಬರ ನಾಮದಿಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ನಾಮಗಳಲ್ಲಾ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳೆಂದರೆ ಅದು ಸಂಗತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ವೈಶ್ವಾನರ ಮುಂತಾದವರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಯಾಜ್ಞಕರ ಮತ.

ತಥಾಭಿಧಾನಾನಿ ||

ಸ್ತುತಿಭೇದದಿಂದ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲವು ದೇವತಾಭೇದ ಸಿದ್ಧಿಸುವಂತೆ ಅಭಿಧಾನ ಅಂದರೆ ಹೆಸರಿನ ಭೇದದಿಂದ ಅಭಿಧೇಯವೇದವು ಅಂದರೆ ಹೆಸರುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಸರು ಬೇರೆಯಾದರೆ ಪದಾರ್ಥವೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆಗ್ನಾತ್ಮಿಗಳು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನದೇವತೆಗಳೆಂದು ಯಾಜ್ಞಕರ ಮತ.

**ಯಥೋ ಏತತ್ ಕರ್ಮಪೃಥಕ್ತ್ವಾದಿತಿ ? | ಬಹವೋಽಪಿ ವಿಭಜ್ಯ
ಕರ್ಮಾಣಿ ಕುರ್ಯಃ ||**

ಕರ್ಮಭೇದದಿಂದ ನಾನುಭೇದವಲ್ಲದೆ ದೇವತೆಯೊಂದೇ ಎಂದು ಒಂದೆ ಹೇಳುವುದು ಈ ಯಾಜ್ಞಕರ ಮತದಲ್ಲಿ ಸಂಗತವಾಗುವುದೇ ಅಂದರೆ ಅದು ವ್ಯಭಿಚರಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕರ್ಮವಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತುಕೊಂಡು ನಾನಾಜನರು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಅದಂತೆ ನಾನಾದೇವತೆಗಳು ಒಂದೇಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಮಾಡಬಹುದು.

ತತ್ರ ಸಸ್ಮಾನ್ಯೈಕತ್ವಂ, ಸಂಭೋಗೈಕತ್ವಂ, ಚೋದಪೇಕ್ಷಿತತ್ವಂ ||

ಅತ್ಯಜ್ಞಾನಿಯ ಹೇಳಿರುವ ದೇವತಾತ್ವೈಕ್ಯವು ಗೌಣವೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಅನೇಕರಿಗೆ ಒಂದೇಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಏಕತ್ವ ಹೇಳಬಹುದು. ಸಂಭೋಗನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ ಏಕತ್ವ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಪರೋಪಕಾರ ಭಾವಕ್ಕೆ ಸಂಭೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಮಾನಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸಮಾನಸ್ಥಾನ ಸಮಾನಕಾರ್ಯ ಇವೆರಡನ್ನು ಅಲೋಚಿಸಿ ಗೌಣವಾಗಿ ಏಕತ್ವ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ.

**ಯಥಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಶವೋ ದೇವಾ ಇತಿ ಸ್ಥಾನೈ
ಕತ್ವಂ ಚ ಸಂಭೋಗೈಕತ್ವಂ ಚ ದೃಶ್ಯತೇ ||**

ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರು ಪಶುಗಳು, ದೇವತೆಗಳು ಅಂದರೆ ಅವರಿಗೆ ಸಮಾನಸ್ಥಾನದಿಂದಲೂ ಸಮಾನಕಾರ್ಯದಿಂದಲೂ ಏಕತ್ವ ತೋರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದಲೂ, ಸಮಾನಕಾರ್ಯದಿಂದಲೂ ಏಕತ್ವ ಲೋಕಶಬ್ದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವರಿಗೆ ಏಕತ್ವ ವಿಶೇಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

**ಯಥಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪರ್ಜನ್ಯೇನ ಚ ವಾಯ್ವಾದಿತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಚ
ಸಂಭೋಗೇ ||**

ಸಂಭೋಗೈಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೃಥಿವಿಯು ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವಾದ ಔಷಧಿವಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪರ್ಜನ್ಯ, ವಾಯು, ಅದಿತ್ತರ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ ತ್ರಯಸ್ತುತಂತಿ ಪೃಥಿವೀಮನುಷಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೭-೭-೧೯) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿನಾ ಚೇತರಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ||

ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಇತರ ಅಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದ್ಯುರೋಹಗಳಿಗೆ ಉಪಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃಷ್ಟಿಪ್ರೇರಣೆಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಕಾರಣನೆಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಉಪಕಾರಗಳಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಬಹುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತತ್ರೈತನ್ವರಾಷ್ಟ್ರಮಿವ ||

ಆತ್ಮಜ್ಞಾನ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು, ಯಾಜ್ಞಕರು ಹೀಗೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ಶ್ರತಿಸಾಧಿಸಿದರೂ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುತ್ತದೆಂದು ದೃಢೀಕರಿಸಿದ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಸ್ವಕಪೋಲಕಲ್ಪಿತವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರವೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದ ತೋರಿಸಿದಂತೆ ತುಗ್ಗದೆ, ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದರೆ ಭೇದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿ ಎಂದರೆ ಅಭೇದವೂ ಪಾತವೇದ, ವೈಶ್ವಾನರವೆಂದರೆ ಭೇದವೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮ ಎಂದರೆ ಅಭೇದ, ಲೋಕ, ಲೌಕಿಕರೆಂದರೆ ಭೇದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು ತ್ರಿತ್ವ, ನಾನಾತ್ವಗೌಣವೆಂದು ಏಕತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತ್ರಿತ್ವವನ್ನೂ ಯಾಜ್ಞಕರು ನಾನಾತ್ವವನ್ನೂ ಸಮರ್ಥಿಸಿ ಏಕತ್ವ ಗೌಣವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಓತ್ತಕ್ಕರ್ಮಾ ಹ್ಯುಜನಿಷ್ಟ ದೇವ ಆದಿದ್ಗಂಧವೋಽ ಅಭವದ್ವಿತಿರಿಯಃ |

ತ್ವತೀಯಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾಷಫೀನಾಮುಪಾಂ ಗರ್ಭಂ ವ್ಯದಧಾತ್ಪುರುತ್ತಾ ||

(ಶ್ಲೋ. ೧-೨-೨)

ಈರೀತಿ ಯಾಸ್ಯಮುನಿಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಏಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ವದನೆಯುಂಟ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು.

ಅಥಾಕಾರಚಿಂತನಂ ದೇವತಾನಾಂ ಪುರುಷವಿಧಾ ಸ್ಫುರಿತ್ಯೇಕಂ ಚೇತನಾ-
ನದ್ವದ್ವಿ ಸ್ತುತಯೋ ಭವಂತಿ ತಥಾಭಿಧಾನಾನ್ಯಥಾಪಿ ಪೌರುಷವಿಧಿಕ್ಕರಂಗೈಃ ಸಂಸ್ಕು-
ಯಂತೇ | ಋಷಾಃ ತ ಇಂದ್ರ ಸ್ಥನಿರಸ್ಯ ಬಾಹೂ | ಯತ್ಸಂಗ್ಯಭ್ಯಾ ಮುಘವನ್ಮಾತಿರಿತ್ತೇ |
ಅಥಾಪಿ ಪೌರುಷವಿಧಿಕ್ಕದ್ರವ್ಯಸಂಯೋಗೈಃ | ಆ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಹರಿಭ್ಯಾಮಿಂದ್ರ
ಯಾಹಿ | ಕಲ್ಯಾಣೇರ್ಜಾಯಾ ಸುರಣಂ ಗೃಹೇ ತೇ | ಅಥಾಪಿ ಪೌರುಷವಿಧಿಕ್ಕೈಃ

ಕರ್ಮಭಿಃ | ಅದ್ವೀದ್ಯ ಪಿಬ ಚ ಪ್ರಸ್ಮಿತಸ್ಯಾಶ್ರುತ್ವರ್ಣ ಶ್ರುಧೀ ಹವಸಾ | ಅಪುರುಷ-
ವಿಧಾ ಸ್ಯುರಿತ್ಯಪರಮಸಿ ತು ಯದ್ ದೃಶ್ಯತೇ || ೬ ||

ಅಥಾಕಾರಚಿಂತನಂ ದೇವತಾನಾಮಾಂ ||

ಯಾಜ್ಞಕರ ಮತವನ್ನಸುಪರಿಸಿ ದೇವತಾನಾನಾತ್ಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಆಕಾರವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳ ಆಕಾರಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೇ ಅಥವಾ ನಿಸಾರಕಾರವು ಅವರ ಸ್ವರೂಪವೇ ಎಂದು ವಿಚಾರಿಸಿ ನಿರ್ಣಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾಜ್ಞಕರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಾನಾನಾಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಸೂರ್ಯಮುಂತಾದ ನಾಮಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಭಿಧಾನಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ರುದ್ರ ಇಂದ್ರ ಪರ್ವಣ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳು ಅದ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಭಿಧಾನವನ್ನು ಕೊಡು ತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವು ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಂತೆ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಯೇ ಅಥವಾ ಅಕಾರಾದಿಗಳಂತೆ ನಿಸಾರಕಾರವುಳ್ಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಯೇ ಎಂದು ವಿಚಾರ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆಕಾರವಿದೆಯೆಂದರೂ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಂತೆ ಜೈತನ್ಯವುಳ್ಳವರೇ ಅಥವಾ ಕಲ್ಪುಮುಂತಾದವುಗಳಂತೆ ಅಚೇತನಗಳೇ ಎಂದು ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷಾವಿಧಾಃ ಸ್ಫುಟಿತ್ಯೇಕಮ್ ||

ಮೊದಲನೆಯ ಪಕ್ಷವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಅಚೇತನಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿಸಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ದೇವತಾಸ್ತುತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗ್ತಿ ತ್ತದೆ. ದೇವತೆಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಆ ದೇವತೆಯುಳ್ಳ ಮಂತ್ರ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರದು. ಮಂತ್ರದಿಂದಲೇ ದೇವತಾಕಾರವೂ ಇದಿ ಯೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರ ಆಕಾರವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಓದು ಪಕ್ಷದವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಚೇತನಾವದ್ಧಿ ಸ್ತುತಯೋ ಭವಂತಿ ||

ದೇವತೆಗಳು ಪುರುಷಾಕಾರವುಳ್ಳವರು ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಕಾರಣ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೋಷದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟಜೈತನ್ಯವಿರುವವರನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಮಂತ್ರಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರು ಚೇತನವುಪಸರಂತೆಮೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಜೈತನ್ಯ ಪಶುಗಳಿಗೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹಿತಾಹಿತವ್ಯಾಪ್ತಿ ಪರಿಹಾರಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಪಶುಗಳಿಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ಅಚೇತನಗಳೇ ನಾಳೆಜ್ಞಾನ ಅವುಗಳಿಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿತಾಹಿತವನೇ ಲಲಕ್ಷಣ ಜೈತನ್ಯವೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯಾಕಾರವುಳ್ಳವರು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಸ್ಫುಟಿ ವಿಧಾಯಕ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಥಾಭಿಧಾನಾನಿ ||

ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯಾಕಾರವುಳ್ಳವರು ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸ್ಫುಟಿಯು ಕಾರಣವಾದಂತೆ ಕಯಾಶಃಭೀಯಾದಿ ಸಂವಾದಶೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಮುಂತಾದ ನಾಮಧೇಯುಗಳೂ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಿಕ್ರಮ್ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಪರಶ್ವರನಾಮಧೇಯವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳು ವುದು ಚೇತನವುಪಸರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಕುತಸ್ತೈಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಧೇಯದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪುರುಷರಂತೆ ಶರೀರವುಳ್ಳವರೇ ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಅಥಾಸಿ ಪೌರುಷವಿಧಿಕ್ಲೇರಂಗೈಃ ಸಂಸ್ಕೂಯಂತೇ |

ಪುರುಷರಂತೆ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಂತರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪುರುಷರಂತೆ ಅವಯವವುಳ್ಳವ

ರೆಂದು ಅವರ ಅವಯವಗಳನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸಿ ಅಂದರೆ ಒಂದೊಂದನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರು ಪುರುಷಕರೀರವುಳ್ಳವರೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವಯವಸ್ತುತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮುಷ್ಠಾತ ಇಂದ್ರ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ಬಾಯೂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೭-೩೧)

ಯತ್ಸಂಗ್ಯಭ್ಲಾ ಮಘವನ್ಯಾತಿರಿತ್ತೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫-೧)

ಅಪಾಃ ಸೋನುಮಸ್ತೇಮಿಂದ್ರ

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೩-೬)

ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನ ಸುಂದರವಾದ, ಮಹತ್ತಾದ, ಸರ್ವರಕ್ಷಕವಾದ ತೋಳುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರ ಸೇವಿಸುತ್ತೀವೆ. ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೋಳು, ಮುಷ್ಟಿಮಂಭ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತೋರುವುದರಿಂದ ಪುರುಷಾಕಾರವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯ ಕರೀರವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೇ ಇದ್ದರೆ ಆಗ ಮಂತ್ರವು ಅನ್ಯತಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಂತಾಗಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅನರ್ಥಕೃ (ವೈಯರ್ಥ್ಯ) ವುಂಟಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ಅವಯವವಿದಿಯೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.

ಅಥಾಪಿ ಪೌರುಷೇಯವಿಧಿಕ್ಯೈ ವ್ಯವ್ಯಸಂಯೋಗೈಃ ||

ಪುರುಷಾಕಾರವುಳ್ಳವರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರಣ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮನುಷ್ಯರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಾರ್ಥ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರು ಮನುಷ್ಯಾಕಾರವುಳ್ಳವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಆ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಹರಿಭ್ಯಾಮಿಂದ್ರ ಯಾಹಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೬-೨೧)

ಕಲ್ಯಾಣೇರ್ ಜಾರ್ಯಾ ಸುರಣಂ ಸ್ಯಹೇ ತೇ

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩-೨೦)

ಸೂಮಾನರೂಪಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಎಲ್ಲೆ ಇಂದ್ರನೇ ಎರಡು ಕುಮರಗಳುಳ್ಳ ರಥದಿಂದ ಬಂದಿರಿ. ಇಂದ್ರನೇ ನಿಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹೆಂಡತಿಯಾದ ಶಚಿಯು ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಸುಂದರವಾದುದು ಎನಿದೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ನಿಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿದೆ, ಹೀಗೆ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಪ್ಪ, ಮನೆ, ಹೆಂಡತಿ, ರಥಾದಿಸಂಬಂಧ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಪತ್ನೀ ಮುಂತಾದವರ ಸಂಬಂಧವು ಸಂಗತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಥಾಪಿ ಪೌರುಷವಿಧಿಕ್ಯೈಃ ಕರ್ಮೋಽಃ ||

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮನುಷ್ಯ ರೂಪವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಾಂತರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮನುಷ್ಯರೂ ಮಾದಕತೃ ಕಾರ್ಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರು ಮನುಷ್ಯರೂಪಿಗಳೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅದ್ವೀಂದ್ರ ಸಿಬ್ಬಿತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧತಯಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೨೧)

ಅಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ ಶ್ರುದ್ಧೀ ಹವನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨೦)

ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಿನ್ನು, ಪಾನಮಾಡು, ಕೇಳು, ಎಂದು ಆಮಂತ್ರಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿಧಿಯೋಗ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪುರುಷಾಕಾರವುಳ್ಳವರೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಪಶು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರ ಇನ್ನೇನೇನಾದಿವೆ ಮನುಷ್ಯರಂತೆಯೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಮಂತ್ರಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಉರುಂ ನೋ ಲೋಕಮನು ನೇಷಿ ವಿದ್ವಾನ್ಸ್ವರ್ವಜ್ಯೋತಿರಭಯಂ
ಸ್ವಸ್ತಿ | ಋಷ್ವಾ ತ ಇಂವ್ರ ಸೈವಿರಸ್ಯ ಬಾಹೂ ಉಪಸ್ಯೇಯಾಮು
ಶರಣಾ ಬಹಂತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ನೀನು ನಮಗೆ ಕ್ಷೇಮವುಂಟಾಗುವಂತೆ ಸುಖಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಭಯರಹಿತವಾದುದೂ ಶಾಂತಿಯುತವಾದುದೂ ವಿಶ್ವೈಕವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ವಾನಕ್ಕೆ ವಸ್ತುನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಸೇರಿಸು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ದೃಢಕಾಯನಾದ ನೀನು ಆಕರ್ಷಕವಾದುದೂ ದೀರ್ಘವಾದುದೂ ಆದ ಬಾಹುಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ರಕ್ಷಕಗಳಾಗುವಂತೆ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ನಾವು ಸುಖವಾಗುವಂತಾಗಲಿ.

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ಹಸ್ತಪಾದಾಭ್ಯವಯವಗಳುಂಟೇ? ಎಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವ.ತಭೇದವಿದ್ದರೂ ಮಗ್ನೀದದಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹಸ್ತಪಾದಾದಿ ಅವಯವಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು—

ಅಥಾಕಾರಚಿಂತನಂ ದೇವತಾನಾಂ | ಪುರಾಣವಿಧಾಃ ಸ್ಮೂರಿತ್ಯೇಕಂ ಚೇತನವದ್ವಿದ್ವಿ ಸ್ತುತಿಯೋ
ಭವಂತಿ | ತಥಾಭಿಧಾನಾನಿ | ಅಥಾಪಿ ಪೌರುಷವಿಧಿಕ್ರೋರಗ್ಯಃ ಸಂಸ್ತಾಯಾತೇ | ಋಷ್ವಾ ತ ಇಂದ್ರ
ಸೈವಿರಸ್ಯ ಬಾಹೂ | ಯತ್ಸಂಗೃಹ್ಣಾ ಮಾಭಾಪನ ಕಾಶಿರಿತ್ತೇ ||

(ನಿ. ೭-೬)

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈಗ ದೇವತೆಗಳ ಆಕಾರ, ರೂಪ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲೋಚಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ಹಸ್ತಾಭ್ಯವಯವಾದಿಗಳಿರುವವು ಎಂದು ಕೇಳುವ ಮತ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಛೇತನವಿರುವಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಛೇತನ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮೊದಲಾದವು ಇರುವವು ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ಹಸ್ತಾಭ್ಯವಯವಗಳೂ ಆಕಾರವೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವರನ್ನು ಛೇತನವುಳ್ಳವರೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅವರಂತೆ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮನುಷ್ಯನಾಗ ಅವರ ಹಸ್ತಾಭ್ಯವಯವಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನ ಋಷ್ವಾ ತ ಇಂದ್ರ ಸೈವಿರಸ್ಯ ಬಾಹೂ ಎಂದು ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಬಾಹುಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಅದರಂತೆ,

ಉಪಾಧಯೇ ಪುರುಹೂತ ಶ್ರವೋಭಿರೇಕೋ ಸ್ವಲ್ಪಮವದೋ ವ್ಯಕ್ತಹಾ ಸನ್ |
ಇನೋ ಚಿದ್ರೋ ರೋದಸೀ ಅಪಾರೇ ಯತ್ಕೇಂದ್ರಭ್ಯಾ ಮುಘವನ್ ಕಾಶಿರಿತ್ತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೦-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಅವಯವ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದನ್ನು ನಿರಕ್ತಕಾರರು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರುಹಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲದೆ ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ನಾನಾವಿಧ ದ್ರವ್ಯ ಸಂಯೋಗವೂ ಉಂಟೆಂದು ಅನೇಕ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ—

ಅಥಾಪಿ ಪೌರುಷವಿಧಿಕ್ಯೈರ್ವ್ಯಸಂಯೋಗೈಃ |

(ಅ. ೭-೬)

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಅ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಹರಿಭ್ಯಾಮಿಂದ್ರ ಯಾಹ್ಯಾ ಚತುರ್ಭಿರಾ ಷಡ್ವಿರ್ಗೂಯಮಾನಃ |
ಅಷ್ಟಾಭಿರ್ದಶಭಿಃ ಸೋಮವೇಯಮಯಂ ಸುತಃ ಸುಮಖ ಮಾ ಮೃಧಸ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೨-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪುರುಷರಿಗೆ ಗೋವು, ಆಶ್ವಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳಿರುವವು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಿನ್ನ ಹೇರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ (ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು) ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಾ. ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು, ಆರು, ಎಂಟು, ಹತ್ತು ಕುದುರೆಗಳಿಂದಲಾದರೂ ಕೂಡಿ ಸೋಮವಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪುರುಷರಿಗೆ ಸ್ವತ್ತುಗಳಿರುವಂತೆಯೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಶ್ವಾದಿಗಳಿರುವವು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು

ಅಪಾಃ ಸೋಮಮಶ್ವಮಿಂದ್ರ ಪ್ರ ಯಾಹಿ ಕಲ್ಯಾಣೇರ್ಜಾಯಾ ಸುರಣಂ ಗೃತೇ ತೇ |
ಯತ್ರ ರಥಸ್ಯ ಬೃಹತೋ ನಿಧಾನಂ ವಿನೋಚನಂ ನಾಜಿನೋ ದತ್ತಿಣಾವತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೬)

ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿಯೂ, ರಥ, ಕುದುರೆಗಳೂ ಇರುವ ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.

ಇನ್ನೂ ಪುರುಷರ ಕರ್ಮಗಳಂತೆ ದೇವತೆಗಳ ಕರ್ಮಗಳೂ ಇರುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ—

ಅಥಾಪಿ ಪೌರುಷವಿಧಿಕ್ಯೈಃ ಕರ್ಮಭಿಃ |

(ನಿ. ೭-೬)

ಇದಂ ಹವಿರ್ಮಘವನ್ ತುಭ್ಯಂ ರಾತಂ ಪ್ರತಿ ಸಮಾಳಕ್ಯಣಾನೋ ಗೃಭಾಯ |
ತುಭ್ಯಂ ಸುತೋ ಮುಘವನ್ ತುಭ್ಯಂ ಸೆಕ್ನೋಽದ್ವೀಂದ್ರ ಪಿಬ ಚೆ ಪ್ರಸ್ಮಿತಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೬-೭)

ಅಶ್ರುತ್ಕರ್ಣ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ ನೂ ಚಿದ್ಧೃಧಿಷ್ಠ ಮೇ ಗಿರಃ |
ಇಂದ್ರ ಸ್ತೋಮಮಿಮಂ ಮಮ ಕೃಷ್ಣಾ ಯಜ್ಞಿ ದಂತರಂ ||

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಸೋಮವನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸಿರುವುದೂ ಅದನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದೂ ಉತ್ತವಾಗಿದೆ. ಎರಡನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಮು ಅಹ್ವಾನವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ಕೇಳಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಇದೆ. ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರ ಕರ್ಮದಂತೆ, ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವಂತೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದು, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದು ಅಹ್ವಾನವನ್ನು ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಆಲಿಸಿ ಕೇಳುವುದು ಮೊದಲಾದ ಮನುಷ್ಯೋಚಿತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆರೋಪಣಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಪುರುಷರಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ, ಹಸ್ತಾದ್ಯವಯವಗಳು, ಭಕ್ಷಣಾದಿಕರ್ಮಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇರುವವು ಎಂಬುದು ಕೆಲವರ ವಾದವು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ಆಕಾರಾದಿಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಕರ್ಮಗಳೂ ಮನುಷ್ಯರು ಅಚರಿಸುವ ಕರ್ಮಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವಂತೆಲೂ ದೇವತೆಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಆ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು—

ಅಪುರುಷವಿಧಾಃ ಸ್ಮೃರಿತ್ಯಪರಂ ||

(ನಿ. ೬-೬)

ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರೂಪ, ಆಕಾರ, ಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವುಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇ ದೇವಿವಿಧವೆಂದೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಹಿತು ಯದ್ವೈಶ್ವೇತೋಪುರುಷವಿಧಂ ತವ್ಯೇಥಾಗ್ನಿವಾಯುರಾದಿತ್ಯಃ ಶ್ರುಧಿವೇ ಚಂದ್ರಮಾತ ಇತಿ ||

(ನಿ. ೬-೬)

ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳ ರೂಪಗಳು, ಕರ್ಮಗಳು ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣಿಸುವುದಾದರೂ ಅವುಗಳು ಆ ರೀತಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಅದಿತ್ಯ, ಶ್ರುಧಿವೇ ಚಂದ್ರಮಾ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ರೂಪ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳು ಪುರುಷರ (ಮನುಷ್ಯರ) ಕರ್ಮಗಳಂತೆ ಕಾಣಿಸುವುದಾದರೂ, ಅವುಗಳ ರೀತಿಯೇ ಬೇರೆ. ಆ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದು.

ಯುಧೋ ಬತಚ್ಚೇತನಾವದ್ದದ್ವಿ ಸ್ತುತಯೋ ಭವಂತೀತ್ಯ ಚೇತನಾನ್ಯವೈಶಂ ಸ್ತೂಯಂತೇ ಯಥಾ-
ಕ್ಷಪ್ರಭೃತೀನ್ಯೋಷಧಿಶರ್ಯಂತಾನಿ ||

(ನಿ. ೬-೬)

ಹೇಗೆಂದರೆ. ಅಗ್ನಾದ್ಯದಿವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಚೇತನವಿರುವಂತೆಯೇ ಧಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವು, ಜೂಜಾಡುವಾಗ ದಾಳಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸುವುದು. ದಾಳಗಳು ಚೇತನಾಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಚೇತನವಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಂತೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸುವುದು. ಓಷಧಿಗಳನ್ನೂ ಎಂದರೆ, ಗಿಡ, ಮರ ಬಳಿ ಇವುಗಳನ್ನೂ ಚೇತನವಿರುವಂತೆಯೇ ಧಾವಿಸಿ ಸಂಬೋಧಿಸುವುದು.

ಯಥೋ ಏತತ್ಪೂರುಷವಿಧಿಕ್ರಮಂಗಳೈಃ ಸಂಸ್ಕೂಯಂತೆ ಇತ್ಯಚೇತನೇಷ್ವಪ್ಯೇತದ್ವವತ್ಯಧಿಕ್ರಮಂತಿ
ಹರಿತೇಧಿರಾಸಧಿರಿತಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿಃ ||

(೧೦. ೭-೭)

ಹಾಗೆಯೇ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪುರುಷಸಂಬಂಧವಾದ ಅಂಗವುಳ್ಳವುಗಳಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗುವುದು. ಓಷಧಿಗಳು, ಸೋಮವನ್ನು ಜಪ್ತುವ ಕಲ್ಲು ಇವುಗಳು ಅಚೇತವಾಮವು. ಆದರೂ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಪ್ತುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಕಲ್ಪವನ್ನು—ಆ ಕಲ್ಲುಗಳು ತಮ್ಮ ಹಸುರಾದ ಬಾಯಿಗಳಿಂದ ಕೂಗುತ್ತವೆ—ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಲುಗಳು ಅಚೇತನವಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಿರುವಂತೆ ಬಾಯಿ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಲತೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ಜಪ್ತುವಾಗ ಆಗುವ ಕಲ್ಪವನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳೇ ತಮ್ಮ ಬಾಯಿನಿಂದ ಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಋಷಿಯು ಅಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಪ್ತುವಾಗ ಆ ಲತೆಗಳ ಹಸುರಾದ ವರ್ಣವು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಲುಗಳ ಬಾಯಿಯು ಹಸರು ವರ್ಣವುಳ್ಳವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಲುಗಳ ಬಾಯಿಯು ಹಸರುವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ ವರ್ಣನೆಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಯಥೋ ಏತತ್ಪೂರುಷವಿಧಿಕ್ರಮ್ಸಂಯೋಗೈರಿತ್ಯೇತದಪಿ ತಾವ್ಯತಮೇವ | ಸುಖಂ ರಥಂ
ಯುಯುಜೇ ಸಿಂಧುರಶ್ಚಿಸಂ ಇತಿ ನದೀಸ್ತುತಿಃ ||

(೧೦. ೭-೭)

ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ದ್ರವ್ಯಸಂಯೋಗವಿರುವ ವಿಷಯ—ನದಿಯು (ಸಿಂಧುವು) ತನ್ನ ಕುಮರಿಗಳನ್ನು ಸುಖರವರಾದ ರಥಕ್ಕೆ ಹೂಡಿದಳು—ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ನದಿಯು ಅಚೇತನವಸ್ತುವಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರಥವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ನದಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಋಷಿಯು ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ನದಿಗೂ ದ್ರವ್ಯಸಂಯೋಗವನ್ನು (ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಿಕೆ) ಆರೋಪಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವನು.

ಯಥೋ ಏತತ್ಪೂರುಷವಿಧಿಕ್ರಮೈಃ | ಕರ್ಮಭಿರಿತ್ಯೇತವಪಿ ತಾವ್ಯತಮೇವ | ಹೋತುಕ್ಶಿತ್ಪೂರ್ವೇ
ಹವಿರದ್ಯಮಾಕತೆ ಇತಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿರೀವ ||

(೧೦. ೭-೭)

ಕರ್ಮಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆಯೇ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳಾದ ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೂ ಕರ್ಮಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಪ್ತುವಾಗ ಲತೆಯಿಂದ ಹೊರಡುವ ರಸವು ಕಲ್ಲಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಶವಾಗುವುದು ಸಹಜವಷ್ಟೆ. ಇದನ್ನೇ ಋಷಿಯು ಸೋಮನಾಫಿಷಣನಸಾಧನವಾದ ಕಲ್ಲುಗಳು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹೋತ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ರುಚಿನೋಡುತ್ತವೆ—ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಲ್ಲಿಗೆ ಬಾಯಿಇಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕೆ ರುಚಿನೋಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಪ್ತುವಾಗ ಹೊರಹೊರಡುವ ರಸವು ಕಲ್ಲಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಲು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ಸೋಮರಸವ ರುಚಿ ನೋಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯುತವಾಗಿಯೂ ಅಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಕಲ್ಲುಗಳು ಅಚೇತನವಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಬಾಯಿಯಾಗಲಿ ರುಚಿನೋಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ವಿಷಯವು ಸರ್ವರಿಗೂ ಅನುಭವಿಸಿದ್ದವಾಗಿದೆ.

ಅಪಿ ವಾ ಪುರುಷವಿಧಾನಾನೇವ ಸತಾಂ ಕರ್ಮಾತ್ಮನಃ ಏಕೇ ಸ್ವಯಂಭಾ ಯಜ್ಞೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ |
ಏಷ ಜಾತ್ಯಾನನಮಯಃ ||

(ನಿ. ೭-೭)

ಅದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಮತಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳು ಅಜೀತನವಾದರೂ ಜೀತನಾ ಸಹಿತರಾದವರಂತೆ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಜೀತನಂತೆಯೂ ಅಜೀತನಂತೆಯೂ ಎರಡುವಿಧವಾಗಿಯೂ ಛಾವಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದರೂ ಅ ಎರಡುವಿಧಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯೆಂದು ಒಪ್ಪಬಹುದು ಯಜ್ಞೋ ಯಜ ಮಾನಸ್ಯ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಜೀತನಾಸಹಿತನು. ಯಜ್ಞವು ಅಜೀತನವು. ಆದರೂ ಯಜ್ಞದ ವಿಷಯ ವನ್ನು ಮಾತನಾಡುವಾಗ—ಯಜ್ಞದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವುದು—ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವು ಜೀತನಾಸಹಿತರಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಜೀತನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ವರ್ತಿಸುವಾಗ ಜೀತನಾಸಹಿತರಾಗಿರುವಂತೆ ವರ್ತಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ತವ್ವೇನಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ—ಪೃಥಿವೀ ಸ್ತ್ರೀರೂಪೇಣ ಧಾರಾವತರಣಾಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿಂ ಯಯಾಚೇ | ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂಪೇಣ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಜಾ ನಾವೃಥಾ ಪಾಂಡವಂ ಯಯಾಚೇ ಪುರುಷರೂಪೇಣಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ಚ ಪಾಂಡವಂ ದದಾಹ | ಪೃಥಿವಿಯ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಧೂಮ್ರಾರವನ್ನು ಇಳುಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಳು; ಅಗ್ನಿಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂಪದಿಂದ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಜುನರನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಇಂದ್ರನ ಪಾಂಡವನವನನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಅಗ್ನಿಯು ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಪಾಂಡವನವನ್ನು ದಹಿಸಿದನು. ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ನಿರ್ಜೀವವಸ್ತುಗಳು ಅಥವಾ ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿವೇದಕಿಗಳು ಪುರುಷರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ನಾನಾಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವರೆಂದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಜೀತನಾ ಮತ್ತು ಅಜೀತನಾ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಛಾವಿಸುವುದೂ ಸಂಯೋಜಿಸಿದ ಸಿದ್ಧಾಂತವು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಆದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಹರಿಭ್ಯಾಮಿದ್ರ ಯಾತ್ಯಾ ಚತುರ್ಭಿರಾ ಸ್ವದ್ವಿಹೂರ್ಯಾ
ಮಾನ |
ಅಷ್ಟಾಭಿದರ್ಶಭಿಃ ಸೋಮದೇಯಮಯಂ ಸುತಃ ಸುಮವಮಾ
ಮೃಧಸ್ಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೪-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಅಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೇ ನಮ್ಮಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಒಡನೆಯೇ ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳೊಡನೆಯೂ ನಾಲ್ಕು ಅಥವಾ ಆರು ಅಶ್ವಗಳೊಡನೆಯೂ ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನವಾಗಿ ದಯಮಾಡು. ಸೋಮವಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂಬ ಅಥವಾ ಚತು ಅಶ್ವಗಳೊಡನೆ ಬಾ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರಥವು ಅಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗೆ ಪ್ರಮುಖವೆ ಸೋಮರೂಪವು ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಬೇಡ.

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮಂದಿನ ಎರಡು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ರೋಮಮಾನಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞಧೂಮಿಗೆ ಅಶ್ವಸಹಿತನಾಗಿ ಬರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಹರಿಭ್ಯಾಂ ಎಂದರೆ ಹರಿ ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಬರಬೇಕೆಂದು ಆಹ್ವಾನಿಸಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇತರ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ

ಚತುರ್ಥಃ ಪದ್ವಿಃ ಅಷ್ಟಾಧಿಃ ದಶಛಿಃ ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕು, ಆರು, ಎಂಟು, ಹತ್ತು ಅಕ್ಷಗಳಿಂದ ಸಹಿಸನಾಗಿ ಬಾ ಎಂದಿರುವುದು ವಿರೋಧವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಯದ್ಯಪಿಲಂವ್ರಸ್ಯ ದ್ವಾನೇವ ಹರೀ ತಥಾಪಿ ತಯೋರ್ಭಿಘಾತಿಭೇದಾನ್ನಾನಾತ್ಯಂ | ಅತೋಽಕ್ಷಬಹುತ್ವಮವಿದ್ಧಂ | ಇಂದ್ರನ ಹರೀ ಎಂಬ ಕುದುರೆಗಳು ಎರಡೇ ಆದರೂ ಅವು ತಮ್ಮ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಅಕ್ಷಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವಿರೋಧಾರ್ಥವನ್ನೇನೂ ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಅಪಾಃ ಸೋಮಮೇಶ್ವಮಿಂದ್ರ ಪ್ರ ಯಾಹಿ ಕಲ್ಯಾಣೇರ್ಜಾಯಾಃ
ಸುರಣಂ ಗೃಹೇ ತೇ |
ಯತ್ರಾ ರಥಸ್ಯ ಬೃಹತೋ ನಿಧಾನೇ ವಿಮೋಚನಂ ವಾಜಿನೋ
ದಕ್ಷಿಣಾ ವತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸೋಮವನ್ನು ಮೊದಲು ಪಾನಮಾಡು. ಅನಂತರ ನಿನ್ನ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ನಿನಗೆ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳಕಾರಿಣಿಯಾದ ನಿನ್ನ ಪತ್ನಿಯು ನಿನಗೆ ಆಹ್ಲಾದಕರಳಾಗಿ ದ್ವಾಳಿ ಮಹತ್ತಾದ ರಥದ ಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ಸ್ಥಾಪನವು ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಇಲ್ಲೇ ಇದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ರಥದಿಂದ ಅತ್ಯದ ವಿಮೋಚನವಾಗುತ್ತದೆ

ಅರ್ಹಗಣವೆಂಬ ಯಾಗದ ಕೊನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಅಪಾಃ ಸೋಮಂ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಅನುವಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವೆಕೊಂಡು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲಾತನೂತ್ರದ—ಹಾರಿಯೋಜನೋಪಾಃ ಸೋಮಸಪ್ತಮಿಂದ್ರ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸ್ಮೃತವಾತರುವುದು (ಆ. ಶ್ರೀ. ೬-೧೧)

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯು ಅವನನ್ನು ಮಂಗಳಗಳಿಗಾಧ್ಯನಿಯಿಂದ ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತಾಳೆಂಬ ವರ್ಣನೆಯೂ ಇದೆ.

ಇಂದ್ರಂ ಸೋಮಮಪ್ತಾಃ ಅಶ್ವಂ ಪ್ರ ಯಾಹಿ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮನನ್ನು ಪಾನಮಾಡು. ಪಾನ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ನಿನ್ನ ಗೃಹಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋರು. ಏನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಶ್ವಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹವೆಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಕಲ್ಯಾಣೇಃ ಜಾಯಾ ತೇ ಗುಹೇ ಸುರಣಂ—ತವ ಗೃಹೇ ಮಂಗಳಕಾರಿಣೀ ತವ ಜಾಯಾ (ಶಚೀ) ವಿದ್ಯತೇ | ತೋಛನಗೀತಾದಿಧ್ವನಿಶ್ವಾಸ್ತಿ | ನಿನ್ನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ರಮಣೀಯವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂದರೆ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರವಾಯಿಲಾದ ನಿನ್ನ ಪತ್ನಿಯು (ಶಚೀದೇವಿಯು) ಇರುವಳು. ಮತ್ತು ಅವಳು ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಗತಾರ್ಥವಾಗಿ ಪಾಡುವ ಮಧುರವಾದ ಗೀತಾದಿ ಧ್ವನಿಯು ಇರುವುದು ಎಂದರೆ ಕೇಳಿಬರುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯತ್ರ ರಥಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾವತ್—ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಲಾಗಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನು ಹೊರತುವುದಾದರೆ ತನ್ನ ದೊಡ್ಡದಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ದರ್ಶನವನ್ನು

ಕೊಡುವುದೂ, ಹೊರಡದೆ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರೆ ತನ್ನ ರಥದ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆಹಾರ, ಪಾನಗಳು ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಯೋಜನಗಳು ಇರುವುವು ಎಂದು ಮುಖಿಯು ಮತ್ತೆ ಹೇಳಿದಾನೆ.

ಇದಂ ಹವಿರ್ಮಘವನ್ತುಭ್ಯಂ ರಾತಂ ಪೃತಿ ಸಮ್ರಾಳಹ್ಯನಾನೋಃ
 ಗೃಭಾಯ |
 ತುಭ್ಯಂ ಸುತೋ ಮಘವನ್ತುಭ್ಯಂ ಪಕ್ವೋಽದ್ವೀಂದ್ರ ಪಿಬ ಚ
 ಪ್ರಸ್ಮಿತಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೬-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥ—ಧನವಂತನೂ ಸರ್ವರಿಗೂ ಒಡೆಯನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗೋಸ್ಕರ ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೋಪರಹಿತವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ಸೋಮರಸವು ನಿನಗಾಗಿಯೇ ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಪುರೋಡಾಶವೂ ನಿನಗಾಗಿಯೇ ಪಕ್ವಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

ಪುರುಷರಿಗುವಂತೆಯೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದೇಹಾದ್ಯಾಕಾರಗಳು, ಹಸ್ತಾದ್ಯವಯವಗಳು, ಆಹಾರಭಕ್ಷಣ, ಸೋಮ ಪಾನ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳು ಉಂಟೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಆದ್ವೀಂದ್ರಪಿಬ ಚ ಪ್ರಸ್ಮಿತಸ್ಯ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರ ನಿರ್ವಚನವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ಹಸ್ತಪಾದಾದ್ಯವಯವಗಳುಂಟೇ? ಎಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದವಿದ್ದರೂ ಮಗ್ನೀದದಲ್ಲಿ ಮುಖಗಳು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹಸ್ತವಾದಾದಿ ಅವಯವವುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರು—

ಅಥಾಕಾರಣಿತನಂ ದೇವತಾನಾಂ | ಪುರುಷವಿಧಾಃ ಸ್ಮೃರಿತ್ಯೇಕಂ | ಜೇತನಾವವ್ರದ್ವಿ ಸ್ತುತಯೋಃ
 ಧವಂತಿ | ತಥಾಭಿಧಾನಾನಿ | ಅಥಾಪಿ ಪುರುಷವಿಧಿಶ್ಚರಂಗೈಃ ಸಂಸ್ತೌಯಂತೇ | ಋಷ್ವಾತ
 ಇಂದ್ರ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ಜಾಹೂ | ಯತ್ಸಂಗೃಭ್ನಾ ಮಘವನ್ ಕಾಶಿರಿತ್ಯೇ |

(ಐ. ೭-೬)

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈಗ ದೇವತೆಗಳ ಆಹಾರ, ರೂಪ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ವಿನುರ್ತಮಾದೋಣ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರುಷರಿಗುವಂತೆ ಹಸ್ತಾದ್ಯವಯವಾದಿಗಳಿರುವುವು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಔತ್ಸುಕವಿರುವಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಔತ್ಸುಕ ಪ್ರಕ್ಷೇ ಮೊದಲಾದವು ಇರುವುವು ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ಹಸ್ತಾದ್ಯವಯವಗಳೂ ಆಹಾರವೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವರನ್ನು ಔತ್ಸುಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣನವಾಗ ಆದರ ಹಸ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನ ಋಷ್ವಾತ ಇಂದ್ರ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ಜಾಹೂ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಬಾಹುಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಅದರಂತೆ,

ಉಪಾಧಯೇ ಪುಸುಹುತ ಕ್ರತೋಭಿರೇಕೋ ದ್ವೈಮವದೋ ವ್ಯಕ್ತವಾ ಸನ್ |
 ಇನೋ ಟಿದಿಂದ್ರ ರೋದಸೀ ಅಪಾರೇ ಯತ್ಸಂಗೈಭ್ಯಾ ಮಘವನ್ ಕಾಶಿರಿತ್ರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೦-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಆವಯನ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದನ್ನು ನಿರಕ್ರತಾರರು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರುಷಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲದೆ ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ನಾನಾ ವಿಧ ದ್ರವ್ಯ ಸಂಯೋಗವೂ ಉಂಟೆಂದು ಅನೇಕ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ—

ಆ ಥಾಪಿ ಪೌರುಷವಿಧಿಕ್ಯೈವ್ಯ ಸಂಯೋಗೈಃ |

(ಋ. ೭-೬)

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಆ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಹರಿಭ್ಯಾಮಿಂದ್ರ ಯಾಹ್ಯಾ ಚತುರ್ಭಿರಾ ಷಡ್ವಿಹೂಯಮಾನಃ |
 ಅಷ್ಟಾಭಿವೃಶಭಿಃ ಸೋಮಪೇಯಮಯಂ ಸುತಃ ಸುಮವ ಮಾ ಮೃಧಸ್ಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೪-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪುರುಷರಿಗೆ ಗೋವು, ಅಶ್ವಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳಿರುವವು ಎಂಬುವನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಿನ್ನ ಹರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ (ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು) ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಾ ಅಥವಾ ವಾಲ್ಮುಕಿ, ಆರು, ಎಂಟು, ಹತ್ತು ಕುದುರೆಗಳಿಂದಲಾದರೂ ಕೂಡಿ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರೋಪಯುಕ್ತವಾದರಲ್ಲ ಪುರುಷರಿಗೆ ಸ್ವತ್ತುಗಳಿರುವಂತೆಯೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಶ್ವಾದಿಗಳಿರುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು ಮೃತ್ಯುವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು

ಆಪಾ ಸೋಮಮಸ್ತಮಿಂದ್ರ ಪ್ರ ಯಾಹಿ ಕಲ್ಯಾಣೇರ್ಜಾಯಾ ಸುರಣಂ ಗೃಹೇ ತೇ |
 ಯತಾ ರಥಸ್ಯ ಬೃಹತೋ ನಿಧಾನಂ ವಿಮೋಚನಂ ವಾಚಿನೋ ದಕ್ಷಿಣಾವತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೬)

ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿಯೂ, ರಥ, ಕುದುರೆಗಳೂ ಇರುವ ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.

ಇನ್ನೂ ಪುರುಷರ ಕರ್ಮಗಳಂತೆ ದೇವತೆಗಳ ಕರ್ಮಗಳೂ ಇರುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ—

ಆ ಥಾಪಿ ಪೌರುಷವಿಧಿಕ್ಯೈಃ ಕರ್ವಭಿಃ |

(ಋ. ೭-೬)

ಇದಂ ಹವಿರ್ಮಘವನ್ ತುಭ್ಯಂ ರಾತಂ ಪ್ರತಿ ಸಮ್ರಾಳಹ್ಯಣಾನೋ ಗೃಭಾಯ |
 ತುಭ್ಯಂ ಸುತೋ ಮಘವನ್ ತುಭ್ಯಂ ಪಕ್ವೋಽದ್ವೀಂದ್ರ ಪಿವ ಚ ಪ್ರಸ್ಥಿತಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೭)

ಅಶ್ವತ್ಥಣ್ಣ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ ನೂ ಚಿದ್ರಿಷ್ಯ ಮೇ ಗಿರಃ
ಇಂದ್ರ ಸೋಮಮಿಮಂ ಮಮ ಕೃಷ್ಣಾ ಯಜ್ಞದಂತರಂ |

ಎಂಬ ಋತ್ವಿಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಋತ್ವಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಸೋಮ ನನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಅದನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಎರಡನೇ ಋತ್ವಿನಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನೂ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ಕೇಳಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಇದೆ. ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯ ಕರ್ಮದಂತೆ, ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವಂತೆ ಭಕ್ತಿಸುವುದು, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದು ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಲಿಸಿ ಕೇಳುವುದು ಮೊದಲಾದ ಮನುಷ್ಯೋಚಿತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅರೋಪಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಪುರುಷಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ, ಹವ್ರಾದ್ಯವ ಯವಗಳು, ಭಕ್ಷ್ಯಣಾದಿ ಕರ್ಮಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇವುವು ಎಂಬುದು ಕೆಲವರ ವಾದವು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ಆಕಾರಾದಿಗಳಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಕರ್ಮಗಳೂ ಮನುಷ್ಯರು ಆಚರಿಸುವ ಕರ್ಮಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವಂತಲೂ ದೇವತೆಗಳ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಕ್ತಿಯಿಂದ ಆ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು—

ಅಪುರುಷವಿಧಾಃ ಸ್ಮೂರಿತ್ಯಪರಂ || (ನಿ. ೭-೭)

ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರೂಪ, ಆಕಾರ, ಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಲ್ಲವೆಂದೂ. ಅವುಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇ ಬೇರೆ ವಿಧವೆಂದೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಹಿ ತು ಯದ್ದೃತ್ಯತೇಽಪುರುಷವಿಧಂ ತದ್ಯಥಾಗ್ನಿರ್ವಾಯುರಾದಿತ್ಯಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಂದ್ರಮಾ ಇತಿ
(ನಿ. ೭-೭)

ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳ ರೂಪಗಳೂ, ಕರ್ಮಗಳು ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣಿಸುವುದಾದರೂ ಅವುಗಳು ಆ ರೀತಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿ ನಾಯು, ಅದಿತ್ಯ, ಪೃಥಿವಿ, ಚಂದ್ರಮಾ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ರೂಪ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳು ಪುರುಷರ (ಮನುಷ್ಯರ) ಕರ್ಮಗಳಂತೆ ಕಾಣಿಸುವುದಾದರೂ, ಅವುಗಳ ರೀತಿಯೇ ಬೇರೆ. ಆ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ವಿರುವುದು.

ಯಥೋ ಏತಚ್ಚೇತನಾ ವವದ್ಧಿ ಸ್ತುತಯೋಃ ಭವಂತೀತ್ಯಚೇತನಾನ್ಯಪ್ಯೇವಂ ಸ್ತೂಯಂತೇ ಯಥಾ
ಕ್ಷಪ್ರಭೃತೀನೋಽಪಧಿಪಯಂತಾನಿ || (ನಿ. ೭೯೭)

ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಚೇತನವಿರುವಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಜೂಜಾಡುವಾಗ ದಾಳಗಳನ್ನು ಸಂಚೋಧಿಸುವರು ದಾಳಗಳು ಚೇತನಾರಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಚೇತನವಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಂತೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಂಚೋಧಿಸುವರು. ಓಹಧಿಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಗಿಡ, ಮರ, ಬಳ್ಳಿ ಇವುಗಳನ್ನೂ ಚೇತನವಿರುವಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸಿ ಸಂಚೋಧಿಸುವರು

ಯಥೋ ಏತಪ್ಸುರುಷವಿಧಿಕ್ಯರಂಗೈಃ ಸಂಸ್ತೂಯಂತ ಇತ್ಯಚೇತನೇಷ್ವಪ್ಯೇತವೈವತ್ಯಧಿಕ್ರಂದತಿ ಹರಿತೇಛಿ
ರಾಸೇಧಿರಿತಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿಃ |

ಹಾಗೆಯೇ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪುರುಷಸಂಬಂಧವಾದ ಅಂಗವುಳ್ಳವುಗಳಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಪಡಲಾಗುವುದು ಔಷಧಿಗಳು. ಸೋಮವನ್ನು ಜಪ್ತವ ಕೃಷ್ಣ ಇವುಗಳು ಅಚೇತನವಾದುವು. ಆದರೂ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕೃಷ್ಣಗಳಿಂದ ಜಪ್ತವಾತಿ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದವನ್ನು - ಆ ಕೃಷ್ಣಗಳು ತಮ್ಮ ಹಸುರಾದ ಬಾಯಿಗಳಿಂದ ಕೂಗುತ್ತವೆ—ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಗಳು ಅಚೇತನವಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಿರುವಂತೆ ಬಾಯಿ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಲತೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ಜಪ್ತವಾಗ ಆಗುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೃಷ್ಣಗಳೇ ತಮ್ಮ ಬಾಯಿನಿಂದ ಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಋಷಿಯು ಅಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಪ್ತವಾಗ ಆ ಲತೆಗಳ ಹಸುರಾದ ವರ್ಣವು ಕೃಷ್ಣಗಳಿಗೆ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಕೃಷ್ಣಗಳ ಬಾಯಿಯು ಹಸುರು ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೃಷ್ಣಗಳ ಬಾಯಿಯು ಹಸುರು ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿವೆ ಎಂದು ಉಕ್ತೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ ವರ್ಣನೆಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಯಥೋ ಏತತ್ಪ್ರಾರೂಪವಿಧಿಕ್ಯೈಃ ಕರ್ಮಾಭಿರಿತ್ಯೇತದಪಿ ತಾವೈತಮೇವ | ಸುಖಂ ರಥಂ
ಯಾಜೇ ಸಿಂಧುರಶ್ಮಿನಂ ಇತಿ ನದೀಸ್ತುತಿಃ |

ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ದ್ರವ್ಯರೂಪಿಯಾಗುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ನದಿಯು (ಸಿಂಧುವು) ತನ್ನ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಸುಖಕರವಾದ ರಥಕ್ಕೆ ಹೊದಿಸಲು— ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ನದಿಯು ಅಚೇತನವಸ್ತುವಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರಥವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ನದಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಋಷಿಯು ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ನದಿಗೂ ದ್ರವ್ಯರೂಪಿಯಾಗುವನ್ನು (ಸ್ತುತನ ಹೊಂದಿರುವಂತೆ) ಆರೋಪಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಸುವನು.

ಯಥೋ ಏತತ್ಪ್ರಾರೂಪವಿಧಿಕ್ಯೈಃ ಕರ್ಮಾಭಿರಿತ್ಯೇತದಪಿ ತಾವೈತಮೇವ | ಹೋತುತೈಶ್ಚೈವೋಽ ದವಿ-
ರದೈಮಾಶತ ಇತಿ ಗ್ವಾವಸ್ತುತಿರೇವ ||

(೧೦. ೭-೭)

ಕರ್ಮಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆಯೇ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳಾದ ಕೃಷ್ಣ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೂ ಕರ್ಮಕೃತ್ವವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಪ್ತವಾಗ ಲತೆಯಿಂದ ಹೊಡೆದು ರವವು ಕಲ್ಲಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಶವಾಗುವುದು ಸಹಜವೆನ್ನಿ. ಇದನ್ನೇ ಋಷಿಯು ಸೋಮಾಭಿಷೇಕಸಾಧನವಾದ ಕೃಷ್ಣಗಳು ಸೋಮರಸವನು ಹೋತು ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ರುಚಿನೋಡುತ್ತೇವೆ—ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಲ್ಲಿಗೆ ಬಾಯಿ ಇಲ್ಲ ಅದಕ್ಕೆ ರುಚಿನೋಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಪ್ತವಾಗ ಹೊಡೆದುರಿಸುವ ರವವು ಕಲ್ಲಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಕೃಷ್ಣ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ಸೋಮರಸದ ರುಚಿ ನೋಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯುತವಾಗಿಯೂ ಅಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ವಾಸ್ತವವಾತ ಕೃಷ್ಣಗಳು ಅಚೇತನವಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಜಾಯಿಯಾಗಲಿ, ರುಚಿನೋಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ವಿಷಯವು ಸರ್ವರಿಗೂ ಅನುಭವಿಸಿದ್ದವಾಗಿದೆ.

ಅಪಿ ಪೋಥಯಮಿಧಾಃ ಸ್ಯುಃ | ಅಪಿ ನ ಪುರುಷಮಿಧಾನಾನೇವ ಸತಂ ಕರ್ಮಾತ್ಮಾನ ಏತೇ
ಸ್ಯುರ್ಯಥಾ ಯಜ್ಞೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯುಃ | ಏವ ಜಾಖ್ಯಾನೇಸಮಯಃ ||

(೧೧. ೭-೭)

ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಮತಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಸ್ವಧಿವ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳು ಅಚೇತನವಾದರೂ ಚೇತನಾಪಹಿತರಾದ ಪರಂತೆ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಚೇತನರಂತೆಯೂ ಅಚೇತನರಂತೆಯೂ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಭಾವಿಸುವುದರಲ್ಲಿ

ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದರೂ ಆ ಎರಡು ವಿಧಗಳನ್ನೂ ಸಂಯಮು ಒಪ್ಪಿಸಬಹುದು. ಯಜ್ಞೋ ಯಜ್ಞಮಾನಸ್ಯ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಚೇತನಾಸಹಿತನು. ಯಜ್ಞವು ಆಚೇತನವು. ಆದರೂ ಯಜ್ಞದ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತನಾಡುವಾಗ—ಯಜ್ಞವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡುವುದು—ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವು ಚೇತನಾಸಹಿತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಚೇತನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಚೇತನಾಸಹಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ತಪ್ಪೇನಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ—ಪೃಥಿವೀ ಸ್ತ್ರೀರೂಪೇಣ ಭಾರಾವತರಣಾಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಯಯಾಚೇ | ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಪಾಹ್ಯಾಣಿರೂಪೇಣ ವಾಸುದೇಹಾರ್ಜುನಾವುಷಾ ಖಾಂಡಂ ಯಯಾಚೇ | ಪುರುಷರೂಪೇಣಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ಚ ಖಾಂಡವಂ ದದಾಹ | ಪೃಥಿವಿಯು ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಭೂಭಾರವನ್ನು ಇಳುಹಬೇಕೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಣನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಳು; ಅಗ್ನಿಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾರೂಪದಿಂದ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಜುನರನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಇಂದ್ರನ, ಖಾಂಡವನನನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಅಗ್ನಿಯು ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿರಪದಿಂದ ಖಾಂಡವನನನ್ನು ದಹಿಸಿದನು. ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ನಿರ್ಜೀವವಸ್ತುಗಳು ಅಥವಾ ಅವುಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯದೇವತೆಗಳು ಪುರುಷರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ನಾನಾಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವೆಂದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಚೇತನಾ ಮತ್ತು ಆಚೇತನಾ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಭಾವಿಸುವುದೂ ಸಂಯಮಬದ್ಧೆ ಸಿದ್ಧಾಂತವು ಎಂದೆ ನಿರ್ವಹಣದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ ಶ್ರುಥೀಹವಂ ನೂ ಚಿದ್ಧಿಧಿಷ್ಯ ಮೇ ಗಿರಃ |

ಇಂದ್ರ ಸ್ತೋಮಮಿಮಂ ಮಮ ಕೃಷ್ಣಾ ಯಜ್ಞಶ್ಚಿದುತರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೧೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಕಿವಿಗಳ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ (ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ) ಕೇಳಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವವು ನಡುದರಿಂದ ನಾವು ಮಾಡುವ ಅಹ್ವಾನವನ್ನು ಬೇಗನೇ ಕೇಳು. ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ವನ್ನನ್ನೆಲ್ಲ ನೆನಪಿಡು ಮತ್ತು ನಾನು ಮಾಡುವ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ನಿನ್ನ ಸ್ವೇಹಿತನ ಮಾತಿನಂತೆ ಅತಿ ಪ್ರಿಯವಾದವು ಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸು.

ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ—ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಶೃಣುತ ಇತ್ಯಾಶ್ರುತ್ | ತಾದ್ವಶಾ ಕರ್ಣ ಯಸ್ಯ ಸೇ | ಸರ್ವತಃ ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥ ಕರ್ಣ ಯಸ್ಯ ತಾದ್ಯೆಗಿಂದ್ರ—ಆಶ್ರುತ್ ಎಂದು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೇಳುವ ಎಂದು. ಇಂತಹ ಕರ್ಣಗಳುಳ್ಳವನಿಗೆ ಆಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ ಎಂದು ಹೆಸರು. ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ನಮ್ಮ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕೇಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ನೆಂದಿಹವಾಯುವು.

ಶ್ರುಥಿ, ನು, ಕೃಷ್ಣ—ಈ ತಪ್ಪುಗಳ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಭಂದಿಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಹಾಸಾತದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ದಿಧಿಷ್ಯ ಮೇ ಗಿರಃ—ನಮ್ಮ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ ಚಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿ ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳನ್ನು ಗಮನವಿಟ್ಟು ಕೇಳಿ ಅದನ್ನು ಮರೆಯದಂತೆ ಜ್ಞಾಪಕದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಯುಜ್ಜಿ ಕ್ಷಿಂತರಂ— ಸ್ನೇಹಿತರ ಮಾತಿನಂತೆ ಪ್ರಿಯವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಿತರೆಂಬ ಪದವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಯಾವ ಶಬ್ದವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವಂತೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಸಖ್ಯುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುವರು.

ಈಂತಿ ಯಾಸ್ಯಮುನಿಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಏಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಆರನೆಯಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಪುರುಷವಿದಂ ತದ್ಭಾಗ್ಯಾರ್ಥಯುರಾದಿತ್ಯಃ ಸ್ವಧಿವೀ ಚಂದ್ರಮಾ ಇತಿ ಯಥೋ ಏತಚ್ಚೇತನಾವದ್ವದ್ಧಿ ಸ್ತುತಯೋ ಭವಂತೀತ್ಯಚೇತನಾನ್ಯಸ್ಯೇವಂ ಸ್ತೂಯಂತೇ ಯಥಾಕ್ವಪ್ರಭೃತೀನ್ಯೋಷಧಿಪರ್ಯಂತಾನಿ (ನಿಘ-೫-೩-೪|೨೨) ಯಥೋ ಏತತ್ಪಾರುಷವಧಿಕೈರಂಗೈಃ ಸಂಸ್ತೂಯಂತ ಇತ್ಯಚೇತನೇಷ್ವಸ್ಯೇತತ್ಪವತ್ಯಪಿ ಕ್ರಂದಂತಿ ಹರಿತೇಭಿರಾಸಭಿರಿತಿ ಗ್ರಾನಸ್ತುತಿಯಥೋ ಏತತ್ಪಾರುಷವಧಿಕೈರ್ವ್ಯಸಂಯೋಗೈರಿತ್ಯೇತದಸಿ ತಾದ್ಯಶಮೇವ ಸುಖಂ ರಥಂ ಯುಯುಜೇ ಸಿಂಧುರಶ್ಮಿನಾ ಮಿತಿನದೀಸ್ತುತಿಯಥೋ ಏತತ್ಪಾರುಷವಧಿಕೈಃ ಕರ್ಮಭಿರಿತ್ಯೇತದಸಿ ತಾದ್ಯಶಮೇವ ಹೋತುಶ್ಮಿತ್ಯೂರ್ನೇ ಹವಿರಧ್ಯಮಾಶತೇತಿ ಗ್ರಾನಸ್ತುತಿರೇನಾಸಿ ವೋಭಯವಿಧಾ ಸ್ಯುರಸಿ ವಾ ಪುರುಷವಿಧಾನಾಮೇವ ಸತಾಂ ಕರ್ಮಾತ್ಮಾನ ಏತೇ ಸ್ವರ್ಯಥಾ ಯಜ್ಞೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯೈಷ ಚಾಖ್ಯಾನಸಮಯಃ || ೭ ||

ಅಪುರುಷವಿಧಾಃ ಸ್ವರಿತ್ಯಪರವಾ ||

ಪೂರ್ವಖಂಡದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರುಷಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷಾಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ಪುರುಷಸ್ವರೂಪವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನೀರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಮಳೆಯಾದರೂ ಅದು ಇಂದ್ರವೃತ್ತಾಸುರರ ಯುದ್ಧವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವಂತೆ ಪುರುಷಾಕಾರವು ರೂಪವಿಲ್ಲದೆ ವಾಸ್ತವಸ್ವರೂಪವಲ್ಲವೆಂದು ಅವರ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಇದು ಹಿಂದೆ (೧-೨-೧೩-೨) ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಮುಂದೆ ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಪಿ ತು ಯದ್ವೈಶ್ಯತೇಽಪುರುಷವಿಧಂ ತತ್ || ತದ್ಯಥಾ-ಅಗ್ನಿರ್ವಾಯು
ರಾದಿತ್ಯಃ ಪೃಥಿವೀ, ಚಂದ್ರಮಾ ಇತಿ ||

ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನೋಡುವುದಾದರೆ ಅದು ಪುರುಷಾಕಾರವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿ ನಾಯು ಮುಂತಾದವರ ಸ್ವರೂಪವು ಮನುಷ್ಯರಂತಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದೃಶ್ಯವಾದುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅದೃಶ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದಲೇ ಪುರುಷಾಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯನಿಯಮದಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೂ ಮನುಷ್ಯದೇಹವಿಲ್ಲವೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವರಿಗೆ ದೇಹವಿದ್ದು ಕೆಲವರಿಗೆ ದೇಹವಿಲ್ಲವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ನ್ಯಾಯವಲ್ಲ. ಅಮದರಿಂದ ದೇವತಾ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಮನುಷ್ಯ ದೇಹವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತ.

ಯಿಥೋ ಏ ತತ್-ಚೇತನಾವದ್ಧಿ ಸ್ತುತಯೋ ಭವಂತಿ ಇತಿ |

ಅಚೇತನಾನ್ವಪ್ಯೇನಂ ಸ್ತೂಯಂತೇ, ಯಥಾಕ್ಷ ಪ್ರಭೃತೀನ್ಯೋಷಧಿ-
ಪರ್ಯಾಂತಾನಿ ||

ಮನುಷ್ಯದೇಹವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜೈತನ್ಯಸಂಬಂಧಾದಿ ಹೇತುಗಳಿಂದ ಮನುಷ್ಯ ಸ್ವರೂಪವಿದೆಯೆಂದು ಇರ್ಠಾಯಿ ಸಿರುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗಳಾದ ಹೇತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಸಮರ್ಥಗಳೂ ಆದರೆ ಮನುಷ್ಯದೇಹವುಳ್ಳವರೆಂದು ಸಾಧಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಚೇತನಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯ ಓಷಧಿವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಚೇತನಗಳಂತೆಯೇ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು ಉಪಜ್ಞಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಹೇತುಗಳು ಅಸಾಧಾರಣಗಳಾಗಿವೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಿಥೋ ಏ ತತ್-ಪುರುಷವಿದ್ಧಿಕ್ಪ್ರಂಗೆಃ ಸಂಸ್ತೂಯಂತೇ | ಇತಿ |

ಅಚೇತನೇಷ್ವಪ್ಯೈತದ್ಭವಂತಿ ||

ಅಭಿಕ್ರಂದಂತಿ ಹರಿತೇಭಿವಾಸಭಿಃ (ಯ. ಸಂ. ೪-೪-೨೯) ಇತಿ ಗಾಂವ-
ಸ್ತುತಿಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೪-೨೯)

ಪುರುಷಾವಯವಗಳಂತೆ ದೇವತೆಗಳ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರು ಪುರುಷಸ್ವರೂಪಿಗಳೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಚೇತನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಂಗಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಸೋಮುತೆಗಳನ್ನು ಕುಟ್ಟಿದ ಪಾಷಾಣವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ವಾಕ್ರವನಾದ ಹೆಚ್ಚುಗಾದ ಬಾಯಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂಶಹ ಬಾಯಿ ಇರುವುದೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೂ ವಾಕ್ರವವಲ್ಲದ ತೋಳುಮುಖ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಮನುಷ್ಯದೇಹವುಳ್ಳವರೆಂಬ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಲಾರದು.

ಯಥೋ ಏತತ್ — ಪೌರುಷವಿಧಿಕ್ಯೈ ವ್ಯಸಂಯೋಗೈರಿತ್ಯೇ
ತದಸಿ ತಾದ್ಯಶಮೇವ ||

ಸುಖಂ ರಥಂ ಯುಯುಜೇ ಸಿಂಧುರಶ್ವಿನಸಾ ಇತಿ ನದೀಸ್ತುತಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೭)

ಪುರುಷನಿಗೆ ಬಾಹ್ಯವಸ್ತುಗಳ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರು ಮನುಷ್ಯರೂಪವುಳ್ಳವರೂ ಎಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಚೇತನಗಳಾದ ನದ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಈ ವಸ್ತುಸಂಬಂಧವನ್ನು ವರ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ. ನದೀಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ರಥ, ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಔಪಚಾರಿಕವಲ್ಲದೆ ವಾಸ್ತವವೆನ್ನತಿಯಲ್ಲ. ಹರಿಯುವನೀರು ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಬರುವುದು ಅಸಾಧ್ಯ ಸ್ತುತಿಗೋಸ್ಕರ ರೂಪಕವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ರಥಾದಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ದೇಹಸಾಧಕವಾಗಲಾರದು.

ಯಥೋ ಏತತ್ — ಪೌರುಷವಿಧಿಕ್ಯೈಃ ಕರ್ಮಭಿಃ | ಇತಿ | ಏತದಸಿ
ತಾದ್ಯಶಮೇವ ||

ಹೋತುಶ್ಚಿತ್ಯೋರ್ವೇ ಹವಿರದ್ಯಮಾಶತ ಇತಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿರೇವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೨೯)

ಪುರುಷರಂತೆ ಕಾರ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ವರ್ತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪುರುಷಾಕಾಶವುಳ್ಳವರೆಂಬ ವಾದವನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನಾನ್ವೇಷಿಸುವಾಗ ಕಾರ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಅಚೇತನನಾದ ಪಾಪಾಣಕ್ಕೆ ಅಶನಕ್ರಿಯಾ (ತಿನ್ನುವುದು) ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಅಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಪಾಣ ಸ್ತುತಿಗೋಸ್ಕರ ಅಶನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಭಕ್ಷಣಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ವಾಸ್ತವವಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸಿ ನಾ ಉಭಯವಿಧಾಃ ಸ್ಯುಃ ||

ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗ ಸಮರ್ಥಿಸಲು ಮಂತ್ರಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ ಪುರುಷಾಕಾರವಿದೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಅಸಿ ನಾ ಪುರುಷವಿಧಾನಾಮೇವ ಸತಾಂ ಕರ್ಮಾತ್ಮಾನ ಏತೇ ಸ್ಯುಃ ||

ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗ ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪುರುಷಾಕಾರವುಳ್ಳ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿಜಲ ಮುಂತಾದುವುಗಳು ಕರ್ಮಾತ್ಮರೂಪಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆಯಾಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಭೂಮ್ಯಾದಿ ಅಧಿಷ್ಠಾತೃದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರುಷಶರೀರವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅಗಮಗಳಿರದಕ್ಕೂ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಯಥಾ ಯಜ್ಞೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ||

ಧರ್ಮಿ ಜಲಾದಿಗಳು ಕರ್ಮಾತ್ಮಗಳೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷಶರೀರಿಯಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞವು ಕರ್ಮಾತ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಉಭಯಸ್ವರೂಪ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಏಷ ಚಾಖ್ಯಾನಸನುಯ || ೪ || ೭||

ಮಹಾಧಾರತದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಮಯವೆಂದರೆ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಅಲ್ಲಿ—ಪೃಥಿವೀ ಹೆಂಗಸು ಗೋರೂಪದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ದುಷ್ಟರಿಯುಂಟಾದ ಧಾರವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿತು ಅಗ್ನಿಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ರೂಪದಿಂದ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಜುನರ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಪಾಂಡವವನವನ್ನು ತಿನ್ನಲು ಬೇಡಿತು. ಅದು ಪುರುಷ ರೂಪದಿಂದಲೂ, ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪದಿಂದಲೂ ಆ ವನವನ್ನು ಸುಟ್ಟುಹಾಕಿತು—ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗಳಾದ ನಾಲ್ಕು ದರ್ಶನಗಳೂ ಸಂತವಾಗುತ್ತವೆ. 1. ಪುರುಷಾಕಾರ. 2. ಪುರುಷಾಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. 3. ಕರ್ಮಾತ್ಮ್ಯಾತ್ಮರ ಆಯಾಯಸ್ವರೂಪ ಹೊಂದಿ ಪುರುಷಾಕಾರದಿಂದ ಇರುವುದು. 4. ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಉಭಯಾಕಾರಿರುವುದು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮಹಾಧ್ಯಾನದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯೈಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ಅವರು ನಾನಾರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಾಗ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃ ಮುನಿಗಳು ಯಾವ ಯಾವ ರೂಪಗಳನ್ನು ನೋಡಿದವೋ ಅದರಂತೆ ಪ್ರತಿಸುವುವೆಂದ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದ ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

**ಏತೇ ವದಂತಿ ಶತವತ್ಸಹಸ್ರವದಭಿ ಕ್ರಂದಂತಿ ಹರಿತೇಭಿರಾಸಭಿಃ |
ವಿಷ್ವಿಷ್ಟೋ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಸುಕೃತಃ ಸುಕೃತ್ಯಯಾ ಹೋತುತ್ವಿತ್ಯೂರ್ವೇ
ಹವಿರದ್ಯಮಾಶತ ||**

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೪೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ ಈ ಹಿಂದುವ ಕಲ್ಪುಗಳು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ. ಪಶ್ಚಿಮಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಮುಖಗಳಿಂದ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಹಿಂದುವ ಕಲ್ಪುಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಹೋತೃರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಧಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಭಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. (ಪಾನ ಮಾಡುತ್ತವೆ)

ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜುವಾಗ ಉಪಾಗುವ ದ್ವೈನಿಯನ್ನು ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಮಾಡುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೋಲಿಸಿವೆ. ಎಂದರೆ ಬಹಳ ಭಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಹರಿತೇಭಿಃ ಅಸಭಿಃ—ಹಸುವರ್ಣದ ಮುಖಗಳಿಂದ : ಸೋಮಲತೆಗಳ ಅನ್ವಗಳಿಂದ ಹೊರಸೂಸುವ ರಸವೂ ಪಶ್ಚಿಮಾರ್ಥ ಎಂದರೆ ಹಸುವರ್ಣದ್ದಾಗುವುವು. ಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಪುಗಳಿಗೆ ಹಸಿರಾದ ಸೋಮರಸವು ಅಂಟಿ ಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಆ ಕಲ್ಪುಗಳು ಹಸಿರು ಬಣ್ಣದ ಮುಖಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುವವು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಾಶಾಂಕರವಾಗಿ

ಹೋತುಃ ಚಿತ್ ಪೂರ್ವೇ ಆದ್ಯಂ ಹವಿಃ ಆಶತ—ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗಲೇ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ರಸವು ಮೆತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಲುಗಳೇ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಎಂದರೆ ಹೋತೃ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿತಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿದಂತಾಯಿತೆಂದು ಮಹಿಯ ಪ್ರಕಾರಾಂತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಸಖಂ ರಥಂ ಯುಯುಜೇ ಸಿಂಧುರಶ್ವಿನಂ ತೇನ ವಾಜಂ ಸನಿಷದ್ಸ್ಮಿ-
ನ್ಯಾಜಾ | ಮಹಾನ್ವ್ಯಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಪನಸ್ಯತೇಽದಬ್ಧಸ್ಯ ಸ್ವಯಶಸೋ
ವಿರಸ್ಯಿನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೫-೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸಿಂಧುದೇವತೆಯು ಸುಖಕರವಾದುದೂ ಅಶ್ವಯುಕ್ತವೂ ಆದ ತನ್ನ ರಥವನ್ನು ಹೂಡುತ್ತಾಳೆ. ಇದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿ, ಅಪೇಕ್ಷಿತವೂ ಸ್ವಯಂ ಸಂಪಾದಿತರಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಸಿಂಧು ದೇವತೆಯ ರಥದ ಮಹಿಮೆಯ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುನದಿಯು ಅಥವಾ ದೇವತೆಯು ತನ್ನ ರಥವನ್ನು ಹೂಡುತ್ತಾಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅತೀತನವಾದ ನದಿಗೆ ಈ ಶ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ತಪ್ಪಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವ ವಿವೇಚನೆಯನ್ನು ನಾವು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಬಹುದೇವೆ. ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಮುಗ್ಯೇದಸಂಹಿತೆಯ ೨೯ನೇ ಭಾಗದ ೮೭ನೇ ಪೇಜು ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ೧೦ನೇ ಮಂಚಲದ ೭೪ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಖಲಿಕೆಯನ್ನು ನೋಡಿ.

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೫-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಹೇವತಾತ್ಮರಾದ ನೀನೂ ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕರ್ತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಹಿಂಸಿತರಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಡಿತಕ್ಕವನೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನ ಈ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಸೋಮರಸದ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಬನ್ನಿ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಮದ್ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದ

ವಿಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿಳನೆಯ ಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ತಿಸ್ರ ಏವ ದೇವತಾ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ಪುರಸ್ತಾತ್ರಾಸಾಂ ಭಕ್ತಿಸಾಹಚರೈಃ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ-
 ಸ್ಯಾವೋಽಧ್ಯತಾನ್ಯಗ್ನಿಭಕ್ತೀನ್ಯಯಂ ಲೋಕಃ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ ವಸಂತೋ ಗಾಯತ್ರೀ
 ತ್ರಿವೃತ್ಸೋನೋ ರಥಂತರಂ ಸಾಮ ಯೇ ಚ ದೇವಗಣಾಃ ಸಮಾಮ್ನತಾಃ
 ಪ್ರಥಮೇ ಸ್ಥಾನೇಗ್ನಾಯೀ ಪೃಥಿವೀಳೇತಿ ಸ್ತ್ರಿಯೋಽಧ್ಯಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ ವಹನಂ ಚ
 ಹವಿಸ್ಸಾಮಾವಾಹನಂ ಚ ದೇವತಾನಾಂ ಯಚ್ಚ ಕಿಂಚಿದ್ಧಾರ್ಷ್ಯವಿಷಯಿಕಮಗ್ನಿಕ-
 ಮ್ಯವ ತದಧ್ಯಾಸ್ಯ ಸಂಪ್ರವಿಕಾ ದೇವಾ ಇಂದ್ರಃ ಸೋನೋ ನರಾಣಃ ಪರ್ಜನ್ಯ ಋತವ
 ಅಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಂ ಹವಿರ್ನತ್ಪ್ರವಸಂಸ್ತವಿಕೀ ದಶತಯೀಷು ವಿದ್ಯತೇಽಧ್ಯಾಸ್ಯಾಗ್ನಾಸೌಷ್ಣಂ
 ಹವಿರ್ನ ತು ಸಂಸ್ತವಸ್ತೃತಾಂ ವಿಭಕ್ತಸ್ತುತಿಯುಚಮುದಾಹರಂತಿ || ೮ ||

ತಿಸ್ರ ಏವ ದೇವತಾ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ಪುರಸ್ತಾತ್ ||

ಅಗ್ನಾದಿದೇವತಾಯವು ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿ ಅದು ಅವರ ಆಕಾರಚಿಂತನೆಯಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಈಗ ವಿಶೇಷವಿಷಯ
 ವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆರನೇ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದನ್ನು ಪುನಃ ಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆರನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಮೂರೇ
 ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ತಾಸಾಂ ಭಕ್ತಿಸಾಹಚರ್ಯಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ||

ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಭಕ್ತಿಸಾಹಚರೈ
 ವನ್ನು ಈಗ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಾಹಚರೈ ಅಥವಾ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಾದ ಸಾಹಚರೈ ಭಕ್ತಿಸಾಹಚರೈ
 ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಾದಿಗಳಿಂದ ಲೋಕವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಭಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಏನೇನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ
 ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದು. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಹಚರೈವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗದ ಪದಗಳುಳ್ಳ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ
 ಭಕ್ತಿಯೆಂದಲೂ, ಸಾಹಚರೈಂದಲೂ ದೇವತಾವಿಕೇಷ ನಿರ್ಣಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಭಕ್ತಿಸಾಹಚರೈವಿವರಣೆ
 ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ

ಅಧ್ಯತಾನ್ಯಗ್ನಿಭಕ್ತೀನಿ ||

ಅಥಕಲ್ಪವು ವಿಶೇಷಾಧಿಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವುಗಳು ಯಾವವು? ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯು
 ಯಾವುದನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ? ಎಂದು ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಭಕ್ತಿಪದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಎರಡು ರೀತಿಯೆಂದಲೂ
 ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು. ಅವು ಎಷ್ಟು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಯಂ ಲೋಕಃ, ಪ್ರಾತಃಸವನಂ, ವಸಂತೋಃ, ಗಾಯತ್ರೀ ತ್ರಿವೃತಂ
ಸ್ತೋಮೋಃ, ರಥಂತರಂ ಸಾಮು ||

ಪೃಥಿವೀ, ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರಾತಃಸವನ, ವಸಂತಮಾಸ, ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ತು, ತ್ರಿವೃತ್‌ಸ್ತೋಮ, ರಥಂತರವೆಂಬ ಸಾಮ ಇವು ಅಗ್ನಿಭಕ್ತಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವುಗಳು ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯು ಇವುಗಳನ್ನಾಕ್ರಮಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದರ್ಥ.

ಯೇ ಚ ದೇವಗಣಾಃ ಸಮಾನ್ವಾ ತಾಃ ಪ್ರಥಮೇ ಸ್ಥಾನೇ ||

ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಯಾವುದು ದೇವಗಣವೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯೋ ಅವೂ ಅಗ್ನಿಭಕ್ತಿಗಳ ನಾಮಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆಪ್ತೀ ಅಶ್ವಾಃ, ಗ್ರಾವಾಣಾಃ, ಅಭೀಶವಃ ಎಂದು ದೇವಗಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಗ್ನಾಯೀ, ಪೃಥಿವೀ, ಇಲಾ ಇತಿ ಸ್ತ್ರಿಯಃ ||

ಅಗ್ನಾಯಾ, ಪೃಥಿವೀ, ಇಲಾ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮೂವರು.

ಅಥಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ—ವಹನಂ ಚ ಹವಿಷಾಂ, ಆನಾಹನಂ ಚ ದೇವತಾ-
ನಾಂ, ಯಚ್ಚ ಕಿಂಚಿದ್ವಾಸ್ಪೀವಿಷಯಿಕಮಗ್ನಿಕರ್ವ್ಯವ ತತ್ ||

ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಒಯ್ಯುವುದು, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರಿಯುವುದು, ಮತ್ತು ಕೆಲವು ದೈಷ್ಟಿಗೆ ಅನುಗ್ರಾಹಕಗಳಾದ ಪ್ರಕಾಶಾದಿಕರ್ಮ ಇವು ಅಗ್ನಿಯ ಸಾಧಾರಣ ಕಾರ್ಯಗಳು ಈ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ನಾಮ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಅದು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕ ಮಂತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಆದರೂ ತಿಳಿಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಪುನಃ ಅಗ್ನಿಕರ್ವ್ಯವ ತತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಥಾಸ್ಯ ಸಂಸ್ತವಿಕಾ ದೇವಾಃ ||

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸಾಹಚರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾ ಉಪಸರ್ಗ ಸಹಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸಹಸ್ತವಃ ಸಂಸ್ತವಃ ಪರಿಚಯವೆಂದರ್ಥ. ಅದು ಉಳ್ಳವರು ಎಂಬ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅದರಮೇಲೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕನ್ ಬಂದಿದೆ.

ಇಂದ್ರಃ ಸೋಮೋ ವರುಣಃ ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಋತವಃ ||

ಇಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾತವಿರುವುದರಿಂದ (ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನೀಷೋಮಾ ಅಗ್ನೀವರುಣಸ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ.) ದೇವತಾದ್ವಂದೈಕ್ಯೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸಂಸ್ತವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ದಾಶುಷೋ ದುರೋಣೇ ಸುತಾವತೋ ಯಜ್ಞಮಿ-
ಹೋಪಯಾತಂ | ಅನುರ್ಧಂತಾ ಸೋಮಪೇಯಾಯ ದೇವಾಃ ||

ಅಗ್ನಿಗೆ ಸೋಮನೊಡನೆ ಸಂಪ್ರವಕ್ತೃ ಉದಾಹರಣೆ.

ಅಗ್ನೀಷ್ಟೋಮಾವಿಮಂ ಸು ಮೇ ಶೃಣುತಂ ವೃಷಣಾ ಹವಮ್ | ಪ್ರತಿ-
ಸೂಕ್ತಾನಿ ಹರ್ಯತಂ ಭವತಂ ದಾತುಷೇ ಮಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೨೮)

ವರುಣನೊಡನೆ ಸಂಪ್ರವಕ್ತೃ ಉದಾಹರಣೆ.

ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ವರುಣಸ್ಯ ವಿಧ್ವಾನ್ ದೇವಸ್ಯ ಹೇಳೋವಯಾಸಿ-
ಸೀಷಾಃ | ಯಜಿಷ್ಯೋ ವಕ್ಷ್ಯತಮಃ ಶೋಶುಚಾನೋ ವಿಶ್ವಾ-
ದ್ವೇಷಾಂಸಿ ಪ್ರಮುಮಗ್ಧ್ಯಸ್ಮತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೧೨)

ಪರ್ವಣ್ಯನೊಡನೆ ಅಗ್ನಿಯ ಸಾಹಚರ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಅಗ್ನೀಪರ್ವಣ್ಯಾವತಂ ಧಿಯಂ ಮೇಸ್ಥಿನ್ತವೇ ಸುಹವಾ ಸುಷ್ಪುತಿಂ ನಃ |
ಇಳಾಮನ್ಯೋಽಜನಯದ್‌ಗರ್ಭಮನ್ಯಃ ಪ್ರಜಾನತೀರಿಷ ಆಧತ್ತಮಸ್ಮೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೧೬)

ಋತುಗಳೊಡನೆ ಸಂಪ್ರವಕ್ತೃ ಉದಾಹರಣೆ

ಅಗ್ನೇ ದೇವಾ ಇಹಾವಹ ಸಾದಯಾ ಯೋನಿಷು ತ್ರಿಷು |
ಪರಿಭೂಷ ಪಿಬ ಋತುನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨೮)

ಅಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಂ ಚ ಹವಿಃ ||

ಹವಿಃ ಸಂಪ್ರದಾನದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣುವಿನೊಡನೆ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣು ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೀ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅನರ್ಹ. ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣು ದೇವತೆ ಅಸ್ಯ. ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್, ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಭಯಪದವೃದ್ಧಿಬಂದು ಅಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಂ ಎಂಬಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುಸಾಹಚರ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣು ಸಜೋಷಸೇ ಮಾ ವರ್ಧಂತು ನಾಂ ಗಿರಃ ||
ದ್ಯುಮೈರ್ವಾಜೇಭಿರಾಗತಮ್ ||

ನ ತೃಕ್‌ಸಂಸ್ತವಿಕೀ ದಶತಯೇಷು ವಿದ್ವತೇ ||

ದಶಮಂತಲೂಪ ಅವಯವಧಾಗಗಳಿಂದ ಏತ್ರರಹೊಂದಿರುವುದು ದಶತಯಃ. ಮುಗ್ಧೇದನೇಂದರ್ಥ. ಮುಗ್ಧೇದಶಾಖೆಗಳಿಗೆ ದಾತೃತಯಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಮುಗ್ಧೇದಕ್ಕೆ ಇಪ್ರತ್ವೊಂದುಶಾಖೆಗಳನೆಯೆಂದು ಮತಾಧಾಪ್ಯಾರಾರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಹವಿಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿನ್ಯೋಗಹೊಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಟು ಸಂಸ್ತವನನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಒಂದು ಋಕ್ ಕೂಡಾ ಋಕ್ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಹವಿರ್ವಿನ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಟು ಸಂಸ್ತವನೇ ಇರುವುದಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಋಕ್ಯಾಖೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ವಿನ್ಯೋಗವಿಲ್ಲದ ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಟು ಸಂಸ್ತವಿರಬಹುದು.

ಅಥಾಸ್ಯಾಗ್ನಿಪೌಷ್ಣಂ ಹವಿರ್ನ ತು ಸಂಸ್ತವಃ
ತತ್ರೈ ತಾಂ ವಿಭಕ್ತಸ್ತುತಿಮ್ನುಚಮುದಾಹರಂತಿ ||

ಹವಿರ್ವಿನ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪೂಷ (ನ್) ದೇವತೆಯೊಡನೆ ಸಂಸರ್ಗದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಸಹಧಾವದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿಪೂಷಾದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸು ಒಂದಾಗಿದ್ದರೂ ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಒಂದೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಪೂಷಾದೇವತೆಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಂಸ್ತವವೆಂದುದ್ದರಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಋಕ್ಯನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮುಂದೆ ಉಪಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯಾಕಾರ್ಯವೇ ಭಿನ್ನವಾಗಿ, ಪೂಷನೇವತೆಯೇ ಕಾರ್ಯವೇ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಮಂತ್ರೋದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ ಆದುದರಿಂದ ಹವಿಸ್ಸು ಒಂದಾದರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಋಕ್ಯು ಋಕ್ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ದಾಶುಷೋ ದುರೋಣೇ ಸುತಾವತೋ ಯಜ್ಞ-
ಮಿಹೋಽಪ ಯಾತಂ | ಅನುರ್ಧತಾ ಸೋಮಪೇಯಾಯ ದೇವಾಃ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತಾತ್ಮರಾದ ನೀನೂ ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕರ್ತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಹಿಂಸಿತರಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡತಕ್ಕವನೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನ ಈ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದ್ವೀಶಿ ಸೋಮರಸದ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಬನ್ನಿರಿ.

ಅನುರ್ಧತಾ—ಅನಾಗಮನೇನ ಯಜ್ಞಹಿಂಸಾಮಕುರ್ವಂತಾ | ಇಂದ್ರನೂ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯೂ, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಆಗಮದಿಂದ ಯಜ್ಞವು ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಸುತವತೇ ದಾಶುಷೇ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ, ಇರುವ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಆಗಮಿಸಲಿ ಎಂದು ಯಜಮಾನನ ಆಶಂಸನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ದಾಶುಷೇ—ಹವಿರ್ವಿತ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಓಮಾಸಕ್ತೃಷ್ಣೇಧ್ಯತೇ (ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಾಶುಷಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದತ್ತವಂತಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿರುವ ಯಜಮಾನನ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದುರೋಣೇ—ಗೃಹೇ | ದುರೋಣಶ್ಚವು ಗೃಹನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ದುರೋಣ ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ ದುರವಾ ಭವಂತಿ ದುಸ್ತರ್ಪಾಃ (ನಿ. ೪-೪) ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಯಾಗಶಾಲೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಯಜ್ಞಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಮತಾಂತರ ಪ್ರದರ್ಶನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಷೋಮಾವಿನಮಂ ಸು ಮೇ ಶ್ರುಣ್ವಂತಂ ವ್ಯಷಣಾ ಹವಂ |
ಪ್ರತಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಹರ್ಯತಂ ಭವತಂ ದಾಶುಷೇ ಮಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಷೋಮದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಭಕ್ತರಿಗೆಲ್ಲಾ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಡುವವರು. ಆದೇ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಈ ನನ್ನ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಲಾಲಿಸಿ ಕೇಳಿರಿ. ನಿಮ್ಮಿಂದ ಪರಿತಪಾಪ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಿಸಿ ಅನಂತರ ಚತುರ್ವಿಧೋಪಾಸನಾಧಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಸುಖದಾತರಾಗಿರಿ.

ವ್ಯಷಣಾ—ಈ ವಿಶೇಷವಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ಸಲ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿ ಸೋಮಗಳನ್ನು ವ್ಯಷಣಾ ಎನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಅರ್ಥವಿದೆ. ದಧವೈತ್ಯಾನಿ ದಾಶುಷೇ ; ಪರ್ಷಿರಾಧೋ ಮಘೋನಾಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಒಂದೇ ಅನುಪೂರ್ವಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಋ. ಸಂ. ೪-೧೫-೩ ೮-೧೦೩-೭ ಮುಂತಾದ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ೯-೨-೬ ; ೯-೧-೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸೋಮನಿಗೂ ಲಕ್ಷಿಸಿರುವ ಕ್ರಮವು ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವಾದ ಧನಗಳ ದಾತರಿಂದರ್ಥವು.

ಹರ್ಮತಂ—ವಸ್ತಿ, ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಹರ್ಮತಿ ಎಂಬುದು ಪರಿತಪಾಗುವುದರಿಂದಲೂ (ನಿ. ೩-೯) ಹರ್ಮತಿ ಪ್ರೇಷ್ಠಾಕರ್ಮ ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ (ನಿ. ೭-೧೭) ಹರ್ಮತಂ ಎಂದರೆ ಇಚ್ಛಿಸಿ, ಆಸೆ ನ್ನಿಸಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಮಮಂ ಹವಂ ಶ್ರುಣುತಂ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಪ್ರತಿ ಹರ್ಮತಂ ಎಂದು ಮಾಡಿರುವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಒಂದೇ ಅನುಪೂರ್ವಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಇಮಂ ಯಜ್ಞಮಿದಂ ವಚೋ ಜುಜುಷಾಣ ಉಪಾಗಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೦೧೫-೦೨)

ಇಮಂ ಯಜ್ಞಮಿದಂ ವಚೋ ಜುಜುಷಾಣ ಉಪಾಗಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೦)

ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಾಡಿರುವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆಯೇ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೇ ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೦ ನೇಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಕುಂಠು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿವೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದೆ. ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನೂ ಅತ್ಯಂತ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಇಚ್ಛಿಸಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಮಯಃ—ತರ್ವಾ, ಸ್ಯೂಮಕಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಸುಖ, ಧನಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತಪಾಗುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಮಯಃ ಎಂದರೆ ಸುಖವೆಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಸುಖದಾತೃವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಸುಖದ ಸ್ವರೂಪವೇನೇನುಮನ್ನು ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೯ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನ ವಿನಯೋಪಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ವರುಣಸ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್ನೇವಸ್ಯ ಹೇಲೋಽವ
ಯಾಸೀಷಾಃ | ಯಜಿಷ್ಠೋ ನೆಡ್ತಮಃ ಶೋಶುಚಾನೋ ವಿಶ್ವಾ
ದ್ವೇಷಾಂಸಿ ಪ್ರಮುಮುಗ್ಧ್ಯಸ್ಮತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೧-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ನೀನು ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ವರುಣನ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ನಮ್ಮಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿ ದೂರಮಾಡು. ಪೂಜ್ಯತಮನೂ ಹವಿಸ್ಸಿನ ವಾಹಕನೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ ನೀನು ಸಮಪ್ರವಾದ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಮ್ಮಿಂದ ಹಿಡಿಸಿ ನಾಶಮಾಡು.

ಅಗ್ನೀರ್ಪಣ್ಯಾನಾವನತಂ ಧಿಯಂ ಮೇಃಸ್ಮಿವೇ ಸುಹವಾ ಸುಷ್ವತಿಂ
ನಃ |
ಇಳಾನುನೋ ಜನಯದ್ಧರ್ಭಮನ್ಯಃ ಪ್ರಜಾವತೀರಿಷ ಆ ಧತ್ತ-
ಮಸ್ಮೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೫೩-೧೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಪರ್ಜನ್ಯದೇವತೆಗಳೇ, ನನ್ನ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಆಹಾರವನ್ನು ಸುಲಭವಾದ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞಾರ್ಥನಾದ ಆವ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಪರ್ಜನ್ಯನು ಅನ್ನವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಪರ್ಜನ್ಯ ದೇವತೆಗಳೇ ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನ್ನವನ್ನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಡಿ.

ಅಗ್ನೇ ದೇವಾ ನಹ ಸಾದಯಾ ಯೋನಿಷು ತ್ರಿಷು |
ಪರಿ ಭೂಷ ಸಿಬ ಋತುನಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೫-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. ಅವರನ್ನು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ಕೃತಿಯ ಸವನಗಳಿಂಟು ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸು. ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡು ನೀನೂ ಸಹ ಋತುದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಟ್ನಾ ಸಜೋಷಸೇಮಾ ನರ್ಧಂತು ವಾಂ ಗಿರಃ |
ದ್ಯುಮ್ಯವಾರ್ಜೇಭಿರಾ ಗತಂ ||

(ಮೈ. ಶಾ. ೪-೧-೧)

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾತ್ಯಮುನಿವರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಪೂಷಾ ತ್ರೇತಶ್ಚಾನ್ವಯತು ಪ್ರವಿದ್ವಾನನಷ್ಟಪಶುರ್ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಃ | ಸ
ತ್ಪ್ರೈತೇಭ್ಯಃ ಪರಿದದತ್ಪ್ರಿತ್ಯಭ್ಯೋಽಗ್ನಿದೇವೇಭ್ಯಃ ಸುವಿದತ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ | (ಋ. ಸಂ.
೧೦-೧೭-೩) || ಪೂಷಾ ತ್ರೇತಃ ಪ್ರಚ್ಯಾವಯತು ವಿದ್ವಾನನಷ್ಟಪಶುರ್ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾ
ಇತ್ಯೇಷ ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಗೋಪಾಯಿತಾದಿತ್ಯಃ ಸ ತ್ಪ್ರೈತೇಭ್ಯಃ ಪರಿದದತ್ಪ್ರಿ-
ತ್ಯಭ್ಯ ಇತಿ ಸಾಂಶಯಿಕಸ್ತೃತೀಯಃ ಪಾದಃ ಪೂಷಾ ಪುರಸ್ತಾಸ್ತಸ್ಯಾನ್ವಾದೇಶ ಇತ್ಯೇಕ-
ಮಗ್ನಿರುಪರಿಷ್ಠಾತ್ಪ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಕೀರ್ತನೇತ್ಯಪರಮ್ | ಅಗ್ನಿದೇವೇಭ್ಯಃ ಸುವಿದತ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ |
ಸುವಿದತ್ರಂ - ಧನಂ ಭವತಿ ವಿಂದತೇರ್ವೇಕೋಪಸರ್ಗಾದ್ವದಾತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವ್ಯು-
ಪಸರ್ಗಾತ್ || ೯ ||

ಪೂಷಾ ತ್ರೇತಶ್ಚಾನ್ವಯತು ಪ್ರವಿದ್ವಾನನಷ್ಟಪಶುರ್ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಃ |
ಸತ್ಪ್ರೈತೇಭ್ಯಃ ಪರಿದದತ್ಪ್ರಿತ್ಯಭ್ಯೋಽಗ್ನಿದೇವೇಭ್ಯಃ ಸುವಿದತ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬-೨೩)

ಪೂಷಾ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮುಕ್ತಾಂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಾಂತ್ರ
ರ್ದದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವೆಂದ ಇದಕ್ಕೊ ಸ್ವರ ಒಂದು ಖಂಡವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪೂಷಾ ತ್ರೇತಃ ಪ್ರಚ್ಯಾವಯತು ವಿದ್ವಾನನಷ್ಟಪಶುರ್ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾ
ಇತ್ಯೇಷ ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಗೋಪಾಯಿತಾಽಽದಿತ್ಯಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲಲೋಕವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವವನು ಪೂಷಾ. ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅದಿತ್ಯನೆಂದರ್ಥ
ವಿದ್ವಾನ್, ಅನಿಷ್ಟಪಶು, ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಃ ಈ ಮೂರು ಅವನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಗಳು. ವಿದ್ವಾನ್ ಅಂದರೆ ಸಕಲವನ್ನೂ
ಯಾವತೆಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿದವನು ಅದುದರಿಂದಲೇ ನಾಶವಾಗದ ಪಶುಗಳುಳ್ಳವನು. ಸೂರ್ಯನಿದ್ದರೆ ಸಕಲ
ಪ್ರಾಣಿಜಾತವೂ ಜೀವಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಪಶುಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಅಂತರಕ್ಷದ್ದಿವ್ಯವಾಗಾಧಿಪತಿಯಾಗಿ
ಸಕಲ ಭೂತರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವ ಅದಿತ್ಯನು ಮರಣತೊಂದಿರದವನನ್ನು ಈ ಮನುಷ್ಯ ಲೋಕದಿಂದ ಒಪ್ಪುವಿತಿಷ್ಠಮಾರ್ಗದಿಂದ
ಉತ್ತಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಲಿ. ಎಂದು ಎರಡು ಪಾದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಶಯವೂ
ಇಲ್ಲ.

ಸತ್ಪ್ರೈತೇಭ್ಯಃ ಪರಿದದತ್ಪ್ರಿತ್ಯಭ್ಯಃ ಇತಿ ಸಾಂಶಯಿಕಸ್ತೃತೀಯಃ ಪಾದಃ ||

ಸಂಶಯವುಳ್ಳದ್ದು ಸಾಂಶಯಕ. ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಸಂಶಯಮಾಪನ್ನಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಶಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಶೌಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಕಾದೇಶ. ಅದಿವೃದ್ಧಿ ಸಾಂಶಯಕ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಮಂತ್ರದ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವು ಸಂಶಯಾಸ್ತವನಾಗಿದೆ. ಸಃ (ಅವನು) ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮ ಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಯಾರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ಸಂಶಯವಿರುತ್ತದೆ.

ಪೂಷಾ ಪುರಸ್ತಾತ್ ||

ಸಂಶಯಾಕಾರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂಷಾ ತ್ರೇತಶ್ಲ್ಯವಯತು ಎಂದು ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂಷಾದೇವತೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ತಸ್ಯಾನ್ನಾದೇಶಃ ಇತ್ಯೇಕವಾಂ ||

ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಪುನಃ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಪುನಃ ಅವನನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಅಗ ಅನ್ನಾದೇಶವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದಕ್ಕನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಾಯಯತು ಅಂದರೆ ವಿಶಿಷ್ಟಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿಸು ಎಂದು ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಪುನಃ ಅವನಿಗೆ ಪಿತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಪುನಃ ಹೇಳಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಸಃ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮವು ಪೂಷದೇವತೆಯನ್ನೇ ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡುತ್ತದೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಏಕಂ ದರ್ಶನಂ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಗ ಪೂಷದೇವತೆಯನ್ನು ಮೂರುಪಾದಗಳಿಂದಲೂ, ಕೊನೆಯ ಒಂದು ಪಾದದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮಂತ್ರವು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಪೂರ್ವದ ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಪೂಷದೇವತೆಯನ್ನೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ ತಚ್ಚೃವು (ಸಃ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡುತ್ತದೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂಷದೇವತೆಯಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗದಿದ್ದರೆ ಉತ್ತಮ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವೇಲೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯು ಪಿತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಕೊಂಡಯ್ಯಲಿ. ಆ ಅಗ್ನಿಯು ವಿದ್ಯುನ್ನದ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಧನವುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಿ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಗ್ನಿರುಪರಿಷ್ವಾತ್ಸ್ಯ ಪ್ರಕೀರ್ತನಾ-ಇತ್ಯಪರವಾಂ ||

ಅಗ್ನಿದೇವೇಭ್ಯಃ ಸುವಿದತ್ತಿಯೇಭ್ಯಃ ||

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉಪಾತವಾಗುವುದರಿಂದ ತಚ್ಚೃವು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಪರಾಮರ್ಶ ಮಾಡುತ್ತದೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವಾಕ್ಯಯೋಜನೆ ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಸುನದತ್ತಂ ಧನಂ ಭವತಿ | ವಿಂದತೇ ವೈಕೋಪಸರ್ಗಾತ್ |

ದದಾತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ ದ್ವೈಪಸರ್ಗಾತ್ || ೯ ||

ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಸುವಿದತ್ತಿಯೆಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ವ್ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುವಿದತ್ತಂ ಅಂದರೆ ಧನ, ಸಂಪತ್ತು. ಸುಎಂಬ ಒಂದು ಉಪಸರ್ಗದಿಂದಕೂಡಿದ ಲಾಭಾರ್ಥಕವಾದ ವಿದ್ಧಾಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವುಟಾಂಗಿದೆ. ಅತ್ರವ ಎಂಬ ಔಪಾದಿಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣಬಂದಿಲ್ಲ. ಸುಖವಾಗಿ ಇದನ್ನು ಹೊಂದು

ತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಸು ವಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದಾನಾರ್ಥಕದಾಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ, ಸುವಿದತ್ತಉಕ್ಯವರು ಸುವಿದತ್ತಿಯರು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸುವಿದತ್ತತಬ್ಬಕ್ಕೆ ಛೇನಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಇಯಾದೇಕ ವಿದ್ಯುನ್ಮದ್ಯದಲ್ಲಿಯವ ದೇವತೆಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಈಂಶಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿಪ್ರಣೇತ ನಿರುಕ್ತಫಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ
ಏಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಓಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡ ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥಃ ದಶಮು ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯಖಂಡ

ಅಥೈತಾನೀಂದ್ರಭಕೀನ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕೋ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ ಗ್ರೀಷ್ಮಸ್ತ್ರಿ-
ಷ್ಠಪ್ಪಪಂಚದಶಸ್ತೋಮೋ ಬೃಹತ್ಸಾಮ ಯೇ ಚ ದೇವಗಣಾಃ ಸಮಾಮ್ನಾತಾಃ
ಮಧ್ಯಮೇ ಸ್ಥಾನೇ ಯಾಶ್ಚ ಸ್ತ್ರಿಯೋಽಥಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ ರಸಾನುಪ್ರದಾನಂ ವೃತ್ತವಧೋ
ಯಾ ಚ ಕಾ ಚ ಬಲಕೃತಿರಿಂದ್ರಕರ್ಮೈವ ತದಫಾಸ್ಯ ಸಂಸ್ತವಿಕಾ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಃ
ಸೋಮೋ ವರುಣಃ ಪೂಷಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ ಪರ್ವತಃ ಕುತ್ಸೋ- ವಿಷ್ಣು-
ರ್ವಾಯುರಥಾಪಿ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೇನ ಸಂಸ್ತೂಯತೇ ಪೂಷ್ಣಾ ರುದ್ರೇಣ ಚ
ಸೋಮೋಽಗ್ನಿನಾ ಚ ಪೂಷಾ ವಾತೇನ ಚ ಪರ್ವತಃ || ೧೦ ||

ಅಥ ಏತಾನೀಂದ್ರಭಕ್ತಾನಿ ||

ಪೂರ್ವಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಏನಂಥ ಈಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಏನಂಥುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧ
ವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವುಗಳು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನು ಯಾವುದನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೋ ಅದು ಇಂದ್ರಭಕ್ತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.
ಮುಂದೆ ಹೇಳುವವುಗಳು ಇಂದ್ರಭಕ್ತಿಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕೋ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ, ಗ್ರೀಷ್ಮಃ, ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ಪ, ಪಂಚ-
ದಶಸ್ತೋಮೋ, ಬೃಹತ್ಸಾಮ | ಯೇ ಚ ದೇವಗಣಾಃ ಸಮಾಮ್ನಾತಾಃ
ಮಧ್ಯಮೇ ಸ್ಥಾನೇ ||

ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ, ಯಾಗದ ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾರ್ಯಕಲಾಪ, ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲ, ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ಪಭಂದಮ್ನು, ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮು
ಬೃಹತ್ಸಾಮಗಳು ಇಂದ್ರಭಕ್ತಿಗಳು. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ಅಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮರುದಾಡಿಯವ ದೇವತಾಸಮುದಾಯ
ಹೇಳಿದೆಯೋ ಅವೂ ಇಂದ್ರನಾಮಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಯಾಶ್ಚ ಸ್ತ್ರಿಯಃ ||

ಅದಿತಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಥಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ-ರಸಾನುಪ್ರದಾನಂ, ವೃತ್ತವಧಃ, ಯಾ ಚ ಕಾ ಚ ಬಲಕೃತಿ-
ರಿಂದ್ರಕರ್ಮವ ತತ್ ||

ಇಂದ್ರದೇವನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಸಪ್ರದಾನವೆಂದರೆ ಮಳೆಸುರಿಸುವುದು. ವೃತ್ತ ಅಂದರೆ ಮೇಳೆ. ಮಳೆ ಸುರಿಸದ ಮೇಳೆಗಳನ್ನು ಚೂರುಮಾಡಿ ನಾಶಮಾಡುವುದು. ಅಥವಾ ವೃತ್ತನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದು ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಹೇಳದಿರುವ ಬಲಕಾರ್ಯಗಳು ಏನೇನಿವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಕಾರ್ಯಗಳೇ. ಆದರಾತಿಶಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಪುನಃ ಇಂದ್ರಕರ್ಮವ ತತ್ ಕೇಟಿ, ಇವುವೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಲದಿಂದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದೋ ಅದು ಇಂದ್ರನ ಸಾಂನಿಧ್ಯದಿಂದಲೇ ಅದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಥಾಸ್ಯ ಸಂಸ್ತವಿಕಾ ದೇವಾಃ ||

ಯಾವ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುತ್ತಾರೋ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಗ್ನಿಃ ಸೋಮೋ ವರುಣಃ ಪೂಷಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಬೃಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ
ಪರ್ವತಃ ಕುತ್ಸೋ ವಿಷ್ಣುಃ ನಾಯುಃ ||

ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆವತೆಗಳೊಡನೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಇಂದ್ರನ ಸಂಸ್ತವಿಕ ದೇವತೆಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿ ಯೊಡನೆ ಸಂಸ್ತವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ರೋಚನಾ ದಿನಃ ಪರಿ ನಾಜೇಷು ಭೂಷಃ |
ತದ್ವಾಂ ಚೇತಿ ಪ್ರವೀರ್ಯವಾ ||

ಸೋಮನೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಇಂದ್ರಾಸೋಮಾ ಸಮಘಶಂಸವಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೭-೭)

ವರುಣನೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಯುನವಮಧ್ವರಾಯ ನಃ ||

ಪೂಷನೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಇಂದ್ರಾ ಪೂಷಣಾ ವಯಂ ಸಖ್ಯಾಯ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ||
ಹುವೇಮ ವಾಜಸಾತಯೇ ||

ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಸಂಸ್ತವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಇದಂ ನಾನಾಸ್ಯೇ ಹವಿಃ ಪ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಾ ಬೃಹಸ್ಪತೀ ||
ಉಕ್ತಂ ಮದಶ್ಚ ಶಸ್ಯತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೭-೨೫)

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ ಮಘವಾನಾ ಯುವೋರಿದಾಪಶ್ಚ ನ ಪ್ರಸುನಂತಿ
ವ್ರತಂ ನಾಂ | ಅಚ್ಛೇಂದ್ರಾಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೀ ಹವಿನೋನ್ಮಂ
ಯುಜೇವ ವಾಜಿನಾ ಜಿಗಾತವಾಃ ||

ಪರ್ವತದೊಡನೆ ಸಂಸ್ತವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ ಬೃಹತಾ ರಥೇನ ವಾಮೀರಿಷ ಆವಹತಂ ಸುವೀರಾಃ |
ವೀತಂ ಹವ್ಯಾವ್ಯಧ್ವರೇಷು ದೇವಾ ವರ್ಧೇಥಾಂ ಗೀರ್ಭಿರಿಳಯಾ
ಮದಂತಾ ||

ಕುಶ್ವನೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಇಂದ್ರಾಕುತ್ಸಾ ವಹಮಾನಾ ರಥೇನಾ ವಾನುತ್ಯಾ ಅಸಿ ಕರ್ಣೇ
ವಹಂತು || ನಿಃಷಮದ್ಭ್ಯೋ ಥಮಥೋ ನಿಃಷಧಸ್ತಾನ್ಮಘೋನೋ
ಹ್ಯದೋ ವರಥಸ್ತಮಾಂಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೩೦)

ವಪ್ತುವಿನೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೋ ದ್ಯುಹಿತಾಃ ಶಂಬರಸ್ಯ ನವ ಪುರೋ ನವತಿಂ ಚ
ಶ್ವಘಿಷ್ವವಾಃ || ಶತಂ ವರ್ಚಿನಃ ಸಹಸ್ರಂ ಚ ಸಾಕಂ ಹಥೋ ಅಪ್ರತ್ಯ-
ಸುರಸ್ಯ ವೀರಾನ್ ||

ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಸಂಸ್ತವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಇಂದ್ರವಾಯೋ ಇಮೇ ಸುತಾ ಉಪ ಪ್ರಯೋಭಿರಾಗತವಾಃ |
ಇಂದವೋ ವಾಮುಶಂತಿ ಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩)

ಅಥಾಸಿ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೇನ ಸಂಸ್ತಾಯತೇ ||

ಅಗ್ನಾದಿಗಳೊಡನೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಅತ್ರ ಇಂದ್ರ ಸಂಪ್ರವಿಕದೇವತೆಗಳೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಪ್ರಕೃತ ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಅದಿತ್ಯನೊಡನೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಅವರಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಮಿತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಸ್ತುತಿಯೂ ತೃತೀಯಾಂತದಿವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಅಮುಖ್ಯಸ್ತುತಿಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವರುಣನೊಡನೆ ಮಿತ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಆ ನೋ ಮಿತ್ರಾನರುಣಾ ಘೃತೈರ್ಗವ್ಯೋತಿಮುಕ್ಷತಮ್ ||

ಮಧ್ವಾ ರಜಾಂಸಿ ಸುಕ್ರತೂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೪-೧೧)

ಪೂಷ್ಣಾ ರುದ್ರೇಣ ಚ ಸೋಮಃ ||

ಪೂಷನೊಡನೆಯೂ, ರುದ್ರನೊಡನೆಯೂ ಸೋಮನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂಷನೊಡನೆ ಸೋಮಸಂಪ್ರವಕ್ತೃ ಉದಾಹರಣೆ.

ಸೋಮಪೂಷಣಾ ಜನನಾ ರಯೀಣಾಂ ಜನನಾ ದಿವೋ ಜನನಾ
ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಜಾತೌ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪೌ ದೇವಾ ಅಕೃಣನ್-
ಮೃತಸ್ಯ ನಾಭಿಮ್ ||

ರುದ್ರನೊಡನೆ ಸೋಮಸಂಪ್ರವಕ್ತೃ ಉದಾಹರಣೆ.

ಸೋಮಾರುದ್ರಾ ಯುಮವೇತಾನ್ಯಸ್ಯೇ ವಿಶ್ವಾ ತನೂಷು ಭೇಷಜಾನಿ
ಧತ್ತಮ್ | ಅವಸ್ಯತಂ ಮುಂಚತಂ ಯನ್ನೋ ಅಸ್ತಿ ತನೂಷು ಬದ್ಧಂ
ಕೃತಮೇನೋ ಅಸ್ಯತ್ |

ಅಗ್ನಿನಾ ಚ ಪೂಷಾ

ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಪೂಷನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿ ಪಾರ್ಥಿವದೇವತೆ ದ್ಯುಸ್ಥಾನ, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರವದ್ಧರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪಾರ್ಥಿವದೊಡನೆ ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ ಕುಡುಕಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ.

ವಾತೇನ ಚ ಪರ್ಜನ್ಯಃ || ೧೦ ||

ವಾತದೇವತೆಯೊಡನೆ ಪರ್ಜನ್ಯನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಧರ್ತಾರೋ ದಿನ ಋಭವಃ ಸುಹಸ್ವಾ

ನಾತಾಪರ್ಜನ್ಯಾ ಮಹಿಷಸ್ಯ ತನ್ಯತೋಃ ||

ಆಪ ಔಷಧೀಃ ಪ್ರತಿರಂತು ನೋ ಗಿರೋ
ಭಗೋ ರಾತಿನಾ ಜಿನೋ ಯಂತು ಮೇ ಹವನಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೧೩)

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ರೋಚನಾ ದಿವಃ ಪರಿ ನಾಜೇಷು ಭೂಷಢಃ |
ತದ್ವಾಂ ಚೇತಿ ಪ್ರವೀರ್ಯಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೨-೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಚ್ಚ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶದಾಯಕರಾದ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಜಯಶಾಲಿಗಳಾಗುತ್ತೀರಿ. ನಿಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ನೀವು ಜಯಶಾಲಿಗಳಾಗುತ್ತೀರೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ದಿವಃ ರೋಚನಾ—ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಕಾ! ಯಾಸ್ಕರು ದ್ಯುಂತ್ಯಹೋ ನಾಮಧೇಯಂ ದ್ಯೋತಕ ಇತಿ ಸತಃ | (ನಿ. ೧-೭) ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅಹರ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೧) ಪಾಠಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮಿತ್ರೋ ಜನಾನ್ ಯಾತಯತಿಬ್ರುವಾಣೋ ಮಿತ್ರೋ ದಾಧಾರ ಪೃಥವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ |
ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರನಿಮಿವಾಥಿ ಚಪ್ಪೇ ಮಿತ್ರಾಯ ಹವ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜು ರೋತ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೯-೧)

ಮತ್ತು—

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣ್ ಹವಿಷಾ ನಾವ್ಯಧಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ |
ಮುದ್ಯಂತೈನೇ ಅಭಿತೋ ಜನಾಸ ಇಹಾಸ್ತಾಕಂ ಮಘನಾ ಸೋರಿರಸ್ತು |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೧-೬)

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದ್ಯುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಕ್ಷ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವರು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ನಾಜೇಷು ಪರಿ ಭೂಷಿತಃ —ನಾಜ ಶಬ್ದವು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವು ಅನೇಕಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಾಮ—ಯುದ್ಧ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದೂ. ಯುವಾಂ ಪರಿಥಃ ಸರ್ವತಃ ಅಲಂಕೃತಾ ಧವತಃ, ಶಶ್ರುನ್ ಕ ಪರಾಜಿತ್ಯ ಸರ್ವತೋ ವಿಜಯಮಾನಾ ವರ್ತೇಥೇ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಸಂದೋಧಿಸಿ, ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಕೃತರಾಗಿರುವರೊಂದೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಸರ್ವಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದಲೂ ಜಯತೀಲರಾಗಿರುವರೊಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಯದ್ವಾ ಯುವಾಂ ನಾಜೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ತತ್ರೋನ್ ಪರಿ ಭೂಪತಃ ಪರಿಥವತಃ—ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಜಯಿಸುವವರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ,

ನಾಂ ವೀರ್ಯಾಂ ತತ್ ವ್ರ ಚೇತಿಂಬಿವ ನಾಕೃದಿಂದ ನಿಮ್ಬಿಬ್ಧರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ನೀವು ಅಚರಿಸಿರುವ ನಿಮ್ಮ ಅಪ್ಪಕಾರವಾದ ಯುದ್ಧದ ಜಯವನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಮಹತ್ತ್ವವರ್ಧನವಾದ ವೀರ್ಯದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾನು ಪೂಷಣಾ ವಯಂ ಸಖ್ಯಾಯ ಸ್ವಸ್ತಿಯೇ |
ಹವೇನು ವಾಜಸಾತಯೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೭-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಈಗ ನಾವು ನಮ್ಮ ಕಲ್ಯಾಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಅವರೊಡನೆ ಮಿತ್ರತ್ವದ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿಯೂ ಅನ್ನಲಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪೂಷದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

ಇದಂ ವಾಮಸ್ಯೇ ಹವೀ ಪ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಾಬೃಹಸ್ಪತೀ |
ಉಕ್ಕಂ ಮದಶ್ಚ ಶಸ್ಯತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪೯-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಬೃಹಸ್ಪತಿಗಳೇ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದೂ ನಿಮಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾದುದೂ ಆದ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಮುಖದಲ್ಲೇ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ಹರ್ಷಕಾರಕವಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಪಠಿಸಿ ನಿಮಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ ಮಘನಾನಾ ಯುವೋರಿದಾಪಶ್ಚನ ಪ್ರವಿನಂತಿ
ವ್ರತಂ ವಾ |
ಅಚ್ಚೇಂದ್ರಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೀ ಹವಿನೋಽನ್ಯಂ ಯುಜೇವ ವಾಜಿ-
ನಾಂ ಜಿಗತಂ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಧನಾಧಿಪತಿಗಳಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ ದೇವತೆಗಳೇ. ಸಮಸ್ತ ಸ್ತ್ರೋತ್ರವೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿ ನಿಮ್ಮದೇ ಆಗಿದೆ. ಉದಕವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾರುವುದಿಲ್ಲ. ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಅಶ್ವಗಳು ಹುಲ್ಲಿನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನೀವು ಬನ್ನಿರಿ.

ಈ ಬುಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಎಲೈ ಸೋಮ ಮತ್ತು ಪೂಷನ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳೇ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಧನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿರುವಿರಿ ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವಿರಿ. ದ್ಯುಲೋಕ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ, ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ನೀವೇ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿರುವಿರಿ ನಿಮ್ಮಿಂದಲೇ ಸ್ವರ್ಗವೂ ಭೂಮಿಯೂ ಉಂಟಾದುವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೇ ಎಂದರೆ ಜನ್ಮಾರಂಭ ನೀವು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪಾಲಕರಾಗಿರುವಿರಿ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಮರಣರಹಿತವಾದ ಪದವಿಗೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು ಅಥವಾ ಮರಣರಹಿತವಾದ ಪದವಿಗೆ ನೀವೇ ಕಾರಣರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದರೆ ನಿಮ್ಮಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲರೂ ಅಮರ್ತ್ಯಪದವಿಯನ್ನು (ಮರಣವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯನ್ನು) ಪಡೆಯುವಂತಾಯಿತು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಮೃತಕ್ಕೆ—ಮೃತವೆಂದರೆ ಸಾಯುವುದು, ಅಮೃತವೆಂದರೆ ಅದಿಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ, ಚಿರಂಜೀವಿತ್ವ. ದೇವತೆಗಳು ಮರಣಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗದೆ ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಬದುಕುವರೆಂಬ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಅಮೃತವೆಂದರೆ ಸೋಮರಸವೆಂದೂ, ಉದಕವೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಆಹಾರವೆಂದೂ, ನಾನಾವಿಧ ಅರ್ಥಗಳಾಗುವುವು.

ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ ಬೃಹತಾ ರಥೇನ ವಾಮಿದಿಷ ಆ ನಹತಂ
 ಸುವೀರಾಃ |
 ವಿಲತಂ ಹನ್ಯಾನ್ಯಧ್ವರೇಷು ದೇವಾ ನರ್ಥೇಥಾಂ ಗೀರ್ಭಿರಿತಯಾ
 ಮದಂತಾ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪರ್ವತರೇ ಮಹತ್ವದೊಳವುಳ್ಳ ಒಮ್ಮೆ ರಥದಲ್ಲಿ ಶಾಫಿಯಾದುದೂ ಶ್ರೀಪ್ರಸಾದ ಪುತ್ರರೊಡಗೂಡಿರುವುದೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬನ್ನಿ. ಪುಕಾಶಮಾನರಾದ ನೀವು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರೋಗವಾದ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾದ ನೀವು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯೊಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿರಿ.

ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ—ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಮೇಘ ಅಥವಾ ಮೇಘಾಧಿಮಾನನದೇವತೆ ಎಂದರೆ ಪರ್ವತವನ್ನು ಸಂದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨೨೨ ಮತ್ತು ೧೧ ೨೨೨ ನೇ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—

ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ | ಇಂದ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | ಪರ್ವತಃ ಪರ್ವತಾನ್ ವೃಷ್ಯಾದಿಪೂರಣವಾನ್ ಪರ್ವತೈಃ ||

ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ದೇವತೆಯು ; ಪರ್ವತವೆಂದರೆ ವೃಷ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ತುಂಬುವ ವೃಕ್ಷಭೃತಿಯಾದ ದೇವತೆಯಾದ ಪರ್ವತವೆಂಬ ದೇವತೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಪರ್ವತಃಸಂವತ್ಸರಃ—ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂವತ್ಸರವೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಉಂಟೆಂದು ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದವೂ ಇಲ್ಲಿ ಪರ್ವತ ಶಬ್ದವು ಒಂದು ಅರಾಧ್ಯದೇವತೆಯ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವನ್ನು ಶಕ್ತುಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಪರ್ವತಶಬ್ದದಿಂದ (ಪರ್ವತಶಬ್ದವು ಮೇಘನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ನಿ. ೨-೨೧) ಇಂದ್ರನು ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದನು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅನೇಕರಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗವಿಹಿತವಾದ್ದು ವಿಮರ್ಶೆಯು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಪರ್ವತ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ಸುಗಳ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಅಧಿಕವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವು ಪರ್ವತ ಬೆಟ್ಟ(ನಂದೇ) ಆದರೂ ಮೇಘ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿರುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪರ್ವತಾನ್ ಪರ್ವತಃ | ಪರ್ವ ತ್ವನಃ ಪೃಷ್ಠಾತೀಃ ಪ್ರೀಷಾತೀರ್ವ ಮೇಘೋಽಪಿ ಗಿರೀತಸ್ಮಾದೇವ(ನಿ.೧-೨೦) ತುಂಬು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪೃಥಾಕುವಿನದಾಗರೇ ಆರಾಧಿಸು ಅಥವಾ ಶ್ರುತ್ತಿಗೊಳಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ

ಪ್ರೀ ಧಾವನಿನಿಂದಾಗಲೀ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಪರ್ವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರ್ವತವೆಂದಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿ ಪರ್ವತ (ಬೆಟ್ಟ) ಅಥವಾ ಮೇಘ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಶಬ್ದವೈಕೃತಿಯು ಬಂದಾಗಲೂ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತುಂಬುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಭೂತಗಳನ್ನು (ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ) ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನಾಗಲಿ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ನಿರೋಧಕವಾದ ಪರ್ವತವಾವುದು. ಉಪಕಾರವಾದ ಪರ್ವತವಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಸುರರೊಂದಿಗೂ, ಪರ್ವತಗಳೊಂದಿಗೂ ಇಂದ್ರನ ಹೋರಾಟವನ್ನು ತಮಸ್ತ್ರೇಚ್ಛುಗಳ ಹೋರಾಟವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ವಿ ಚಿದ್ವೈತಸ್ಯ ದೋಧತೋ ವಜ್ರೇಣ ಶತಪರ್ವಣಾ | ಶಿರೋ ಬಿಭೇದ ವೃಕ್ಷಿ ನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದುದೂ ರಕ್ಷಿರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಪರ್ವಗಳುಳ್ಳ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ತಮೋರೂಪನಾದವನೂ, ಅವರಕನಾವನೂ ಆದ ಅಸುರನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು. ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾಹರಣಿಗಳಿಂದ ವೃತ್ತಾದಿ ಪದಗಳೂ ಸಹ ಜಗತ್ತನ್ನು ಆವರಿಸುವ ತಮಸ್ಸಿನ ಭೂತಾಕಾರವನ್ನು ತೋರಿಸುವಂತೆ ಪರ್ವತಶಬ್ದವೂ ಸಹ ಪರ್ವತಾಕಾರದ ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಬೆಟ್ಟ ಅಥವಾ ಮೇಘವೆಂದು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಗನುಗುಣವಾದ ಪೂರ್ಣಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪರ್ವತ ಹನನದಿಂದ ಮರೆಮಾಡಿ ಇರಿಸಿದ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಉದಕಗಳನ್ನೂ ಬಿಡಿಸುವುದೂ ಮತ್ತು ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಅವಿಭಾವನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೂ ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ಶಾರ್ಥಸಾಧನೆಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ ಆದುದರಿಂದ ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಮೇಘವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಅದು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದರ್ಪರುತ್ಸಮಸ್ಯಜೋ ವಿ ಖಾನಿ ತೈಮರ್ಣವಾನ್ವದ್ವಧಾನಾ ಅರಮ್ಣಾಃ |

ಮಹಾತಪೋಂದ್ರ ಪರ್ವತಂ ವಿ ಯದ್ವಃ ಸ್ಯಜೋ ವಿ ಧಾರಾ ಅವ ದಾನವಂ ಹನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೨-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ.

ಶಿಶಂ ನದೀನಾಂ ಹರಿಮತ್ರಿಬುಧ್ಧಮಿತಿ ಗಿರಿವಾ ಅಪ್ರಿಗಿರಿಬುಧ್ಧಾ ||

(ಶ. ಛಾ. ೭-೫-೨-೧೮)

ಎಂಬ ಛಾಂದೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪರ್ವತ, ಮೇಘ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಅತಿಶಯವಾದುದೂ ಅಲೌಕಿಕವಾದುದೂ ಆದ ಅರ್ಥವಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರ್ವತಾಕಾರವಾದ ತಮೋರಾಶಿಯೆಂದೂ, ದ್ಯುಲೋಕಸ್ತವೆಂದೂ, ಉದಕವನ್ನೂ ಗೋವನ್ನೂ ಮರೆಸಿಕೊಂಡಿರುವುದಾಗಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಇಂದ್ರನೂ ಮರುತ್ತಗಳೂ ಉದಕವನ್ನೂ, ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಆಹಸ್ವಹಿಂ ಪರ್ವತೇ ಶಿಶ್ರಿಯಾಣಂ ತೈಷ್ಠಾಸ್ತೈಃ | ವಜ್ರಂ ಸ್ವರೈಂ ತತಕ್ಷ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಹಿ, ಶಂಬರ, ವೈತ್ರೇ ಇತ್ಯಾದ್ಯಸುರರು ಈ ಪರ್ವತರೂಪವಾದ ತಮೋರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನೀರನ್ನು ತಡೆಮುನ್ನುದರದಿಂದ ಅವರನ್ನು ಸಾಶನಾರುನ ಇಂದ್ರನು ಸ್ತುತ್ಯನು ಎಂದಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ವತ ಶಬ್ದವು ಶತ್ರುಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ, ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಅಶ್ರಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ, ಅರಸ್ತಂ ಸರ್ವತಸ್ತಿ ತ್ವರಿಷ್ಯನ್ (ಋ. ಸಂ. ೨-೧೧-೭) ; ರುಷ್ಮಾಚಿದಿವ್ಯೈ ಪರ್ವತಾ ಭಯಂತೇ (ಋ. ಸಂ. ೨-೧೨-೧೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತೇಜೋರೂಪಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು; ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದೊಡನೆಯೇ ಪರ್ವತ ರೂಪಿಗಳಾದ ತಮೋರಾಶಿಗಳು ಭಯದಿಂದ ನಡುಗಿದವೆಂದೂ, ಇಂದ್ರನು ಪಾತಾಳದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ -

ಈ ವರ್ಣನೆಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಪರ್ವತವು : ತೇಜೋರೂಪಿಯಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದೂ, ವ್ಯುತ್ಕೃದಶಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಧಿದೇವತೆಯಾದ ಪರ್ವತವೆಂದೂ ಸಹ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಾಕ್ರಾದಿಸಾಕ್ರಾದಧರಾದುದುಕ್ರಾದಧಿ ಜಹಿ ರತ್ನಸಃ ಪರ್ವತೇನ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೪-೧೯)

ಅಶ್ವೀರುದ್ರಾ ಮೇಹನಾ ಪರ್ವತಾಸೋ ವ್ಯಕ್ತಹತ್ಯೇಭರಹೂಶಾ ಸಜೋಷಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬೩-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ವತಗಳು ಶತ್ರುನಾಶಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಕಗಳಾದ ಸಾಧನಗಳಾಗಿವೆ.

ಪ್ರೈ ಪೂಷಣಂ ವಿಷ್ಣು ಮಗ್ನಿಂ ಪುರಂಧಿಂ ಸವಿತಾರನೋಷಧೀಃ ಪರ್ವತಾಂಕೃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೧೯)

ಶಂ ನಃ ಪರ್ವತಾ ಧ್ರುವಯೋ ಭವಂತು ಶಂ ನಃ ಸಿಂಧವಃ ತಮು ಸನ್ತ್ಯಾಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೫-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಪೂಷ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಅಹ್ವಾನವಿದೆ

ಯುವಂ ತಮಿಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ ಪುಡೋಯಧಾ ಯೋ ನಃ ಸೃತೆನ್ಯಾದಶ ತಂತಮಿದ್ವತಂ ವಶ್ವೇಣ ತಂಘ್ನತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೨-೬)

ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ ಬೃಹತಾ ರಥೇನ ವಾಮಿಗಿರಿಷ ಆ ವಹತಂ ಸುವೀರಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೧)

ಎಂಬ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಪರ್ವತಕ್ಕೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅಹ್ವಾನವೂ ಸ್ತುತಿಯೂ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪರ್ವತವೆಂದರೆ ಪರ್ವತವೆಂದೂ ಸಾಧನವೆಂದೂ ಸಾರಯರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪರ್ವತವು ಅರಾಧ್ಯ ದೇವತೆ.

ಪಾಮಾಃ ಸುವೀರಾಃ ಇಷೇ—ಇಷಶಬ್ದವು ಅನ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೬) ಇಲ್ಲಿ ವಾಮೀಃ ಸವೀರಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಇಷೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿವೆ. ಹೊಂದಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಮತ್ತು ವಿರರಾದ ಪುತ್ರ ರೊಡಗೂಡಿದ ಅನ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ, ನಾವು ನನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಮಗೆ ದೊರೆಯಬಹುದಾದ ವಿರರಾದ ಪುತ್ರರನ್ನೂ ಅನ್ಯ ವನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬನ್ನಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಆ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಘೃತ್ಯೈರ್ಗವ್ಯೂತಿಮುಕ್ತತಂ |
ಮಧ್ವಾ ರಜಾಂಸಿ ಸುಕ್ರತೂ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತರಾದ ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣನೇ ನಮ್ಮ ಗೋವುಗಳ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕ್ಷೇರಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿತುಂಬಿ. ಶೋಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಧುರವಾದ ರಸದಿಂದ ತುಂಬಿ.

ಅಗ್ನಿಶ್ಲೋಮಯಾಗದ ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಜನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ— ಆ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು (ಈ ಸೂಕ್ತದ ೧೮-೧೬ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು) ಸ್ತೋತ್ರಿಯ ತೃಚವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಆ ನೋ ವರುಣಾ ನೋ ಗಂತಂ ರಿಷಾದಸಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೫-೧೦): ವಿದ್ಯತವಾಗಿರುವುದು; ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಜನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಆ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಡಹಿಸ್ತೋತ್ರಿಯಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ ತೃಚವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಆ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣೋ ಮಿತ್ರಂ ನಯಂ ಹವಾಮುಹೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೭-೨) ವಿದ್ಯತವಾಗಿರುವುದು; ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಆವಾಸಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಈ ತೃಚದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಆ ನೋ ವರುಣೋ ಶ್ರಿಚ್ಛಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೭-೫) ವಿದ್ಯತವಾಗಿರುವುದು; ಧಾನ್ಯಾಯಣವೆಂಬ ಯಜ್ಞವು ಎರಡು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿನಸ ಆ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನೂ ಎರಡನೆಯ ದಿನಸ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾತ್ಮಕವಾದ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಆ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಯದ್ಭವಷ್ಯಂ

ಸೋಮಾಪೂರ್ಷಣಾ ಜನನಾ ರಯಾಣಾಂ ಜನನಾ ದಿವೋ ಜನನಾ
ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ |
ಜಾತೌ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪೌ ದೇವಾ ಅಕೃಣ್ವನ್ನಮೃತಸ್ಯ
ನಾಭಿಂ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಸೋಮ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಷದೇವತೆಗಳೇ, ನಿವಿಟ್ಟರೂ ಸಹ ಧನಕ್ಕೂ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ, ಪೃಥ್ವಿಗೂ ನಿರ್ಮಾತೃಗಳಾಗಿದ್ದೀರಿ. ಉತ್ಪನ್ನರಾದೊಡನೆಯೇ ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ರಕ್ಷಕರಾದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದವು.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಎಲೈ ಸೋಮ ಮತ್ತು ಪೂಷನ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳೇ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಧನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿರುವಿರಿ ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು (ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು) ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವಿರಿ. ದ್ಯುಲೋಕ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ, ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ನೀವೇ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವಿರಿ. ನಿಮ್ಮಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿ ಭೂಮಿಯೂ ಉಂಟಾದವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೇ ಎಂದರೆ ಜನ್ಮಾರಂಭ ನೇವು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪಾಲಕರಾಗಿರುವಿರಿ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಮರಣರಹಿತವಾದ ಪದವಿಗೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು ಅಥವಾ ಮರಣರಹಿತವಾದ ಪದವಿಗೆ ನೀವೇ ಕಾರಣರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದರೆ ನಿಮ್ಮಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವೂ ಅನುತ್ಪನ್ನವಾದವು (ಮರಣವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯನ್ನು) ಪಡೆಯುವಂತಾಯಿತು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಮೃತಸ್ಯ—ಮೃತವೆಂದರೆ ಸಾಯುವುದು. ಅಮೃತವೆಂದರೆ ಅದಿಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ, ಚಿರಂಜೀವಿತ್ವ. ದೇವತೆಗಳು ಮರಣಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗದೆ ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಒದುಕುವರೆಂಬ ಪ್ರತಿಭೆ ಇದೆ. ಅಮೃತವೆಂದರೆ ಸೋಮರಸವೆಂದೂ, ಉದಕವೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಆಹಾರವೆಂದೂ, ನಾನಾವಿಧ ಅರ್ಥಗಳಾಗುವುವು.

ಸೋಮಾರುದ್ರಾ ಯುವಮೇತಾನ್ಯಸ್ಮೇ ವಿಶ್ವಾ ತನೂಷು ಭೇಷ-
ಜಾನಿ ಧತ್ತಂ |
ಅವ ಸ್ಯತಂ ಮುಂಚಿತಂ ಯನ್ನೋ ಅಸ್ತಿ ತನೂಷು ಬದ್ಧಂ ಕೃತಮೇ
ನೋ ಅಸ್ಮತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೨೪-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಸೋಮ ಮತ್ತು ರುದ್ರದೇವತೆಗಳೇ, ನಿವಿಬ್ಬರೂ ಪಶು ನಮ್ಮ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದೋಗನಿವಾರಕ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ತುಂಬಿಡಿರಿ. ನಮ್ಮ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂ ಸಂಪಾದಿತವೂ ಹೊರಗಡೆಯ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವುದೂ ಆದ, ಯಾವ ಯಾವ ಪಾಪವಿರುವುದೋ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡಿರಿ. ಅದನ್ನು ನಮ್ಮಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಿಡಿರಿ.

ಭರ್ತಾರೋ ದಿವ ಋಭವಃ ಸುಹಸ್ತಾ ವಾತಾಪರ್ಜನ್ಯಾ ಮಹಿಷಸ್ಯ
ತನ್ಯತೋಃ |
ಅಪ ಓಷಧೀಃ ಪ್ರ ತಿರಂತು ನೋ ಗಿರೋ ಭಗೋ ರಾತಿರ್ವಾಜಿ-
ನೋ ಯಂತು ಮೇ ಹವಂ ||

(ಮ. ೮-೨-೧೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಧಾರಕರೂ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪರೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವರೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಹಸ್ತಗಳುಳ್ಳವರೂ ಮಹತ್ವಾದ ಕಬ್ಬಕ್ಕೆ

ನಿರ್ಮಾಪಕರೂ ಆದ ವಾಯು ಮತ್ತು ಪರ್ಜನ್ಯರುಗಳು ಉದಕಗಳನ್ನೂ ಓಷಧಿಗಳನ್ನೂ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನೂ ವೈದಿಯಾಗು ವಂತೆ ಮಾಡಲಿ. ಆದಾರಿಯಾದ ಭಗದೇವನೂ ಆಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರೂ ನನ್ನ ಅಹ್ವಾನವನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿ ಬರಲಿ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ
ಎಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೇಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕಾದಶಃಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಥೈತಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಭಕ್ತೀನ್ಯಸೌ ಲೋಕಸ್ತೃತೀಯಸವನಂ ವರ್ಷಾ ಜಗತೀ ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮೋ ವೈರೂಪಂ ಸಾಮ ಯೇ ಚ ದೇವಗಣಾಃ ಸಮಾಮ್ನಾತಾ ಉತ್ತಮೇ ಸ್ಥಾನೇ ಯಾಶ್ಚ ಸ್ತ್ರಿಯೋಥಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ ರಸಾದಾನಂ ರತ್ನಿಭಿಶ್ಚ ರಸಧಾರಣಂ ಯಚ್ಚ ಕಿಂಚಿತ್ಪ್ರವಹ್ನಿ ತಮಾದಿತ್ಯಕರ್ಯವ ತಚ್ಚಂದ್ರಮಸಾ ವಾಯುನಾ ಸಂವತ್ಸರೇಣೇತಿ ಸಂಸ್ತವಂ ಏತೇಷ್ಟೇವ ಸ್ಥಾನವ್ಯೂಹೇಷ್ಟುತುಚ್ಚಂದಃ ಸ್ತೋಮಪ್ಯಷ್ಟಸ್ಯ ಭಕ್ತಿಶೇಷಮನು- ಕಲ್ಪಯೀತ ಶರದನುಷ್ಪಬೇಕವಿಂಶಃ ಸ್ತೋಮೋ ವೈರಾಜಂ ಸಾಮೇತಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾಯುತ- ನಾನಿ ಹೇಮಂತಃ ಪಂಕ್ತಿಸ್ತ್ರೀಣವಃ ಸ್ತೋಮಃ ಶಾಕ್ವರಂ ಸಾಮೇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಾಯುತನಾನಿ ತಿತಿರೋತಿಚ್ಚಂದ್ರಾಯಸ್ತ್ರೀಂಶಃ ಸ್ತೋಮೋ ರೈವತಂ ಸಾಮೇತಿ ದ್ಯುಭಕ್ತೀನಿ || ೧೧ ||

ಅಥೈತಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಭಕ್ತೀನಿ ||

ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾದ ಅದಿತ್ಯಸಂಬಂಧಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವವುಗಳು ಅದಿತ್ಯಭಕ್ತಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ,

ಅಸೌ ಲೋಕಸ್ತೃತೀಯಸವನಂ ವರ್ಷಾ ಜಗತೀ ಸಪ್ತದಶಃ-
ಸ್ತೋಮೋ ವೈರೂಪಂ ಸಾಮ || ಯೇ ಚ ದೇವಗಣಾಃ ಸಮಾ-
ಮಾತಾ ಉತ್ತಮೇ ಸ್ಥಾನೇ ||

ದ್ಯುಲೋಕ ಯಾಗದ ಸಾಯಂಸಂಧ್ಯಾಸವನ, ವರ್ಷಕಾಲ (ಮಳೆಗಾಲ) ಜಗತೀಭಂದಸ್ತು, ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮ, ವೈರೂಪವೆಂಬ ಸಾಮ ಇವು ಅದಿತ್ಯಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅದಿತ್ಯನಾಮಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಯಾಶ್ಚ ಸ್ತ್ರಿಯಃ ||

ಉಷಾ, ಸೂರ್ಯಾ, ವ್ಯವಾಕವಾಯೀ, ವರಣ್ಯಾ ದೇವಪತ್ನೀ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅದಿತ್ಯಸಂಬಂಧಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು.

ಅಥಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ-ರಸಾದಾನಂ, ರತ್ನಿಭಿಶ್ಚ ರಸಧಾರಣಂ, ಯಾಶ್ಚ-
ಕಿಂಚಿತ್ಪ್ರವಹ್ನಿ ತಮಾದಿತ್ಯಕರ್ಮೈವ ತತಃ ||

ಅದಿತ್ಯನ ಕಾಡ್ಯನನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೀರನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಆ ನೀರನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಯತ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಧರಿಸಿರುವುದು. ಪ್ರವಹ್ನಿ ತಂ ಅಂದರೆ ಗೂಢಾಭಿಮಂದಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗದಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. ಯಾವುದೂ ತಿಳಿಯದ ಅಭವ ಹೇಳದಿರುವ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಜಾತವೆಲ್ಲವೂ ಅದಿತ್ಯನಕರ್ಮವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಅದಿತ್ಯನೇ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಚಂದ್ರಮಸಾ ವಾಯುನಾ ಸಂವತ್ಸರೇಣ-ಇತಿ ಸಂಸ್ತವಃ ||

ಅದಿತ್ಯನ ಸಹಚಾರಿಗಳು ಕಡಿಮೆಯಾದುದರಿಂದ ಅಥಾಸ್ಯ—ಎಂದು ಅಧಿಕಾರನಿರ್ದೇಶವಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ ಚಂದ್ರಾದಿಮೂರುದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಚಂದ್ರನೊಡನೆ ಸೂರ್ಯನ ಸ್ತುತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಪೂರ್ವಾಪರಂ ಚೇರತೋ ಮಾಯಯೈತೌ ಶಿಶೂ ಕ್ರೀಳಂತೌ
ಪರಿಯಾತೋ ಅಧ್ವರನಾಃ || ವಿಶ್ವಾನ್ಯನ್ಯೋ ಭುವನಾಭಿಚಪ್ಪ
ಋತೂರನ್ಯೋ ವಿದಧಜ್ಜಾಯತೀ ಪುನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೨೩)

ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಸೂರ್ಯಸ್ತುತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಸಪ್ತ ಋಷಯಃ ಪ್ರತಿಹಿತಾಃ ||

(ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೩೪-೫೫)

ಇಲ್ಲಿ ವಾಷ್ಪದಿತ್ಯರೆಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (೧-೧೨-೪-೩) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸಂವತ್ಸರದೊಡನೆ ಸಂಸ್ತವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಪಂಚಪಾದಂ ಪಿತರನಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೧-೬)

ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ದ್ಯುಲೋಕ ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಾನವಿಸ್ತಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳದಿರುವ ಆದರೆ ಆಯಾಯಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವ ಪುಷು, ಭಂದಸ್ತು, ಸ್ವೀಮ, ಸಾಮಗಳನ್ನೂ ಆಗ್ನ್ಯಾದಿಸಂಬಂಧಿಗಳೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಪುಷುಭಂದಸ್ವೀಮಪುಷುಸ್ತು ಎಂಬುದು ಸಮಾಪಾರದ್ವಂದ್ವಪದ. ಇದರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಕೇವಲವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಇದರಸಂಬಂಧ ಹೇಳಬೇಕು. ಪುಷುಭಕ್ತಿಕೇವಲ, ಭಂದೋಭಕ್ತಿಕೇವಲ ಹೀಗೆ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು.

ಶರದ್, ಅನುಷ್ಠುಪ್, ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮೋ, ವೈರಾಜಂ ಸಾಮ, ಇತಿ
ಪೃಥಿನ್ಯಾಯತಾನಿ ||

ಶರದಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಪೃಥಿವೀಲೋಕವೇ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾಸೂಚಕಲಿಂಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಶರದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಆಗ ಅದು ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದೆಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೇಮಂತಃ, ಪಂಕ್ತಿಃ, ತ್ರಿಣವಸ್ತೋಮಃ, ಶಾಕ್ವರಂ ಸಾಮ, ಇತಿ
ಅಂತರಿಕ್ಷಾಯತನಾನಿ ||

ಹೇಮಂತಮುತು, ಪಂಕ್ತಿ ಭಂದಸ್ತು, ತ್ರಿಣವೆಂಬಸ್ತೋಮ. ಶಾಕ್ವರವೆಂಬ ಸಾಮ ಇವು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಾತ್ರಯಗಳಾಗಿ ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಶಿಶಿರಃ, ಅತಿಚ್ಚಂದಃ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮಃ, ರೈವತಂ ಸಾಮ, ಇತಿ
ದ್ಯುಭಕ್ತೀನಿ || ೧೧ ||

ಶಿಶಿರಮುತು, ಅತಿಚ್ಚಂದವೆಂಬ ಭಂದಸ್ತು, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮ, ರೈವತವೆಂಬಸಾಮ ಇವು ಸೂರ್ಯಸಂಬಂಧಿಗಳಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕ ವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುತ್ತವೆ. ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವುಗಳು ದ್ಯುಭಕ್ತಿಗಳು ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವುಗಳೆಂದರ್ಥ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರೂ ಅದು ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ತುತಿಯೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪೂರ್ವಾಪರಂ ಚರತೋ ಮಾಯಯೈತೋ ಶಿಶಿರ ಕ್ರೀಳಂತೌ ಪರಿ
ಯಾತ್ವೋ ಅಧರಂ |
ವಿಶ್ವಾನ್ಯನ್ಯೋ ಭುವನಾಭಿಚಷ್ಟ ಋತೂರನ್ಯೋ ವಿದಧಾಜ್ವಾಯ-
ತೇ ಪುನಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦—೮೫—೧೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಶಿಶಿರೂಪರಾದ ಈ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು ತಮ್ಮ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಜ್ವಾಲನದಿಂದ ಕೂಡಿ ಪರ್ಯಾಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನಾದ ಚಂದ್ರನು ವಸಂತಾದಿ ಮುತುಗಳನ್ನೂ ನಿರಾಮಿಸುತ್ತ ಪುನಃ ಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಬಂದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಮಂತ್ರಾ ಮನನಾಚ್ಛಂದಾಂಸಿ ಛಾದನಾತ್ಸೋಮಃ ಸ್ತವನಾದ್ಯಜುರ್ಯಜತೇಃ
ಸಾಮ ಸಂಮಿತಮೃಚಾಸ್ಯತೇರ್ವರ್ಚಾ ಸಮಂ ಮೇನ ಇತಿ ನೈದಾನಾ ಗಾಯತ್ರೀ
ಗಾಯತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಸ್ತ್ರೀಗಮನಾ ವಾ ವಿಪರೀತಾ ಗಾಯತೋ ಮುಖಾದುದಪತದಿತಿ
ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮುಷ್ಠಿ ಗುತ್ಸಾತಾ ಭವತಿ ಸ್ನಿಹ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ವಾತ್ಯಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ ಉಷ್ಣೀ-
ಷಿಣೇ ವೇತ್ಯಾಪಮಿಕಮುಷ್ಠೀಷಂ ಸ್ವಾಯತೇಃ ಕಕುಪ್ ಕಕುಭಿನೀ ಭವತಿ ಕಕುಪ್ ಚ
ಕುಬ್ಜಶ್ಚ ಕೂಜತೇವೋಬ್ಜತೇರ್ವಾನುಷ್ಪುಬನುಷ್ಪೋಭನಾದ್ಗಾಯತ್ರೀಮೇವ ತ್ರಿಪ-
ದಾಂ ಸತೀಂ ಚತುರ್ಥೇನ ಪಾದೇನಾನುಷ್ಪೋಭತೀತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಬೃಹತೀ ಪರಿಬ-
ರ್ಹಣಾತ್ಪಂಕ್ತಿಃ ಪಂಚಪದಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಸೋಭತೃತ್ತರಪದಾ ಕಾತು ತ್ರಿತಾ ಸ್ವಾತ್ತೀ-
ರ್ಣತಮಂ ಛಂದಸ್ತ್ರೀವದ್ಜಸ್ತಸ್ಯ ಸೋಭನೀತಿ ವಾ ಯತ್ತಿರಸೋಭತೃತ್ತಿಷ್ಟುಪ್ತ-
ಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ || ೧೨ ||

ಮಂತ್ರಾ ಮನನಾತ್ ||

ಪೂರ್ವಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯತವಾದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದಾಯಿತು. ಮಂತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದದ್ದು ಹೇಗೆ? ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಯಾವುದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅದು ಮಂತ್ರ. ಇವುಗಳಿಂದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿದೇವ ಅಧಿಸುಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದ ವಿದ್ವಾಂಸರ, ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಛಂದಾಂಸಿ ಛಾದನಾತ್ | (ಸೋಮಃ ಸ್ತವನಾತ್)

ಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಭಂದೋಮುಮಂಗಳಿಗುತ್ತವೆ. ಛಂದಸ್ಸಿಲ್ಲದೆ ಯಾವಮಂತ್ರವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಉಚ್ಚರಣವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಲಕ್ಷಣ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೃತ್ಯುವಿಧಿ: ಛೇತನಾದ ದೇವತೆಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿ ಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಆಚಾರ್ಯಕನಾದುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಸೋಮಲಕ್ಷಣ ಕಲ್ಪವೃಕದ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಸೋಮವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಯಜುರ್ಯಜತೇಃ ||

ಯಜುಶ್ಚ ನಿರ್ವಚನನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಜಛಾತುನಿಧಿಯು ಜುಜು ಶಬ್ದವುಂಟಾಗಿದೆ, ದೈವಾದಿಕ ಉಚ್ಚತ್ಯಯಬಂಧು ಯಜು ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೋಮಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಜುಶ್ಚದೊಡನೆಯಲ್ಲಿ ವಚನಾತ್ಮಕ ವಸ್ತು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗುವಾಗುತ್ತದೆ

ಸಾಮ ಸಂಮಿತಮೃಚಾ ||

ಒಂದುಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಂಮಾನವೆಂಬುದು ಸಾಮವೆಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯಂತ್ರವು ಯಾವ ಪರಿಮಾಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯಾನಾಧಿಭೃವಿಪ್ಪದ ಪರಿಮಾಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಮುಕ್ತೇ ಗಾನವಿಷಯವಾದರೆ ಸಾಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯತೇರ್ವಾ ||

ಸಾಮವು ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ತಿಪ್ರವಾದಂತಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ಷೇಪಣಾರ್ಥಕ ಅಸುಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಾಮಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ತಸ್ಯಾದ್ಯಷ್ಟಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮಗೀಯತೇ ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಅಂತಕರ್ಮಾರ್ಥಕವಾದ ಸೋಧಾತಂ ವಿನಿಂದ ಇನ್ನು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸಾಮದ ಕಾರ್ಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ಸಂಹಿತಾ, ಆಮೇಲೆ ಪದಪಾಠ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಯ ಚಾ ಸಮಂ ಮೇನ ಇತಿ ನೈದಾನಾಃ ||

ಮಕ್ಕಿನಿಂದ ಸಮವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮವೆಂದಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ತನ್ನನ್ನೇ ಮುಕ್ತನಿಂದ ಸಮವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ನೈದಾನರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ನಿಧಾನವೆಂದರೆ ಕಾರಣ ಮಂತ್ರಗಳ ನಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಮುನಿಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ನಿಧಾನವೆಂದರೆ ಒಂದು ಗ್ರಂಥವಿಶೇಷ ಅದನ್ನು ತಿಳಿದವರು ನೈದಾನರು.

ಗಾಯತ್ರೀ ಗಾಯತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ ||

ಅಪಾರ್ಥಕವಾದದ್ದು ಭಂದಸ್ವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅದು ಗಾಯತ್ರೀ ಮುಂತಾದ ಭೇದಗಳಿಂದ ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ಗಾಯತ್ರೀಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ವಿನಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಗೈಠಾತುವಿಗೆ ಅತ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆಯಾದೀತ ಇಕಾರಾಂತಕೃತವೆಂತವಾದುದರಿಂದ ಐರ್ವಾ ಬಂದಿದೆ.

ತ್ರಿಗಮನಾ ವಾ ವಿಪರೀತಾ ||

ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತ್ರಿಮು ಗಮನಂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ಗಾಯತ್ರೀ. ಮಹಾಯಜುಸ್ಯಸಾಮ ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿಯೂ ಪಾದಪಾದರೂಪದಿಂದ ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದು ಒಂದೊಂದು ವೇದದಿಂದ ಒಂದೊಂದುಪಾದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಯೆಂದರ್ಥ. ತ್ರಿಭಗಾಯತ್ ಎಂದುರುವಾಗ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂದಾಗಿದೆ ಇದನ್ನು ಮನುಷ್ಯನಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತ್ರಿಭ್ಯ ಏವ ತು ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪಾದಂ ಪಾದಮದೂದುಹತ |

ತದಿತ್ಯುಚೋಃಸ್ಯಾಃ ಸಾನ್ ತ್ರ್ಯಾಃ ಪರಮೇಷ್ಠೀ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ||

ಗಾಯತ್ರೀಪ್ರಮುಖಂ ಭಂದಃ ಎಂದು ಅಮರಕಾರನು ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಪಿಂಗಲಾ ಚಾರ್ಯರೂ ಭಂದಃ ಎಂದು ಅಧಿಕರಿಸಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂದು ನೊಂದಲು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಗಾಯತೋ ಮುಖಾದುದ್ ಶತತ್-ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ ||

ಮನವಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖದಿಂದ ಮೂರುವೇದಗಳಿಂದ ಇದು ಪಾದರೂಪದಿಂದ ತೊರಟುಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂದು ಹೆಸರುಪಡೆದಿದೆ. ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ತುಗೆ ಮೂರುಪಾದ ಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸಂಗತವಾಗಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಉಷ್ಣಿಗ್-ಉತ್ಸಾತಾ ಭವತಿ ||

ಪಾದದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ತುಗಿಂತ ಒಂದೊಂದು ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾದ ಭಂದಸ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ತುಗಿಂತ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸುತ್ತಿರಬೇಕೆಂದು, ಒಂದೊಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಏಳು ಅಕ್ಷರಗಳಿದ್ದು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಿಹ್ಯತೇವಾ ಸ್ವಾತ್ಯಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ ||

ಕಾಂತಿ ಅಂದರೆ ಇಚ್ಛಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಈ ಭಂದಸ್ತು ಅಧಿಕಪ್ರೀತಿದಾಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ಲಿಹ್ಯಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತನಾಗಿದೆ. ಉತ್ ಅಧಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಿನ ದಸಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಿದೆ.

ಉಷ್ಣೀಷಿಣೇ ವಾ ಇತ್ಯಾಪಮಿಕರ್ಮ ||

ಅಥವಾ ಉಷ್ಣೀಷದಿಂದ (ಪೇಟೆ, ರುಮಾಲು) ಕೂಡಿರುವಂತಿದೆ ಎಂದು ಉಪಸಾರ್ಥವನ್ನು ಇದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ತುಗಿಂತ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳು ಈ ಭಂದಸ್ತುಗೆ ರುಮಾಲು ಇದ್ದಂತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಷ್ಣೀಷ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಉಷ್ಣೀಷಂ ಸ್ವಾಯಂತೇಃ ||

ಉಷ್ಣೀಷವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ಪ್ರಕಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಉಷ್ಣೀಷಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಶಾಚಾರ್ಥಕವಾದ ಸ್ವಾಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಇಷತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಧಿಕಂ ಸ್ವಾಯಂತೇ ಇತಿ ಉಷ್ಣೀಷ. ಅತ್ಯಧಿಕವುಳ್ಳವಾದ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪೇಟೆಕೆ ಉಷ್ಣೀಷವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಕಕುಪ್ ಕಕುಭಿನೀ ಭವತಿ ||

ಕಕುಪ್ ಭಂದಸ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಕುಪಿನಂತಿರುವುದು ಕಕುಪ್. ಕಕುಪ್ ಅಂದರೆ ಭುಜ. ಎತ್ತು ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಪ್ರತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಭುಜವು ಎತ್ತರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಷ್ಣೀಷ ಭಂದಸ್ತೇ ಜಾಗತವಾದದಿಂದ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕಕುಪಿನಂತಿರುತ್ತದೆ. ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಳಿಗಣಿತವಾದುದರಿಂದ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ

ಕಕುಭನೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕಕುಷಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಭದ್ರಸ್ಥೂ ಕಕುಷ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕುಬ್ಜ ಅಂದರೆ ಗೂನು ಬೆನ್ನು ವುಳ್ಳವನು. ಆದರಂತೆ ಈ ಭದ್ರಸ್ಥೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕಕುಷ್ ಕುಬ್ಜಶ್ಚ ಕುಜತೇರ್ವಾ ಉಬ್ಜತೇರ್ವಾ ||

ಕಕುಷ್ ಪದವು ಪ್ರಕೃಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೌಟಿಲ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕುಜ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಪಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ಕಕುಷ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತು ವಾಠದಲ್ಲಿ ಕುಜಧಾತುವಿಗೆ ವೈರಣಾರ್ಥ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಕೌಟಿಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಅರ್ಜವ ಅಂದರೆ ಬಗ್ಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥಕೊಡುವ ಉಬ್ಜಧಾತುವಿನಿಂದ ಕಕುಷ್ ಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಕುಬ್ಜ ಪದವೂ ಹೀಗೆಯೇ ಉಬ್ಜಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ ಪಚಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಕೌಡಾಗಮ. ಕುಬ್ಜ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರೀರಸ್ವಾಮಿಯು ವಿಸ್ತಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಕುಷ್ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉಚ್ಚಾಯಾರ್ಥಕ ಕುಭಧಾತುವಿನಿಂದ ಕಕುಷ್ ಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಮಾರ್ಥವಾಚಾರ್ಯರವನು.

ಅನುಷ್ಠುಬನುಷ್ಠೋಭನಾತ್ ||

ಅನುಷ್ಠುಷ್ ಭಂದಸ್ಥಿನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನುಸಂಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಅನುಷ್ಠುಷ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅನುಷ್ಠೋಭನವುಳ್ಳದ್ದು ಅನುಷ್ಠುಷ್.

ಗಾಯತ್ರೀಮೇವ ತ್ರಿಪದಾಂ ಸತೀಂ ಚತುರ್ಥೇನ ಪಾದೇನಾನುಷ್ಠೋಭತಿ- ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾ ||

ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ತ್ರಿಪದವಾದ ಗಾಯತ್ರಿ(ಭದ್ರಸ್ಥೋ ಅನುಸಂಸಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ. ಅನುಷ್ಠುಷ್ ಎಂದಾಗಿದೆಯೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಫಪ್ರಾಯ. ಚಕಾರದಿಂದ ಸ್ವಾಫಪ್ರಾಯವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ಪಾದವಾಗುತ್ತ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬೇರೆ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಒಂದೊಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಅನುಸರಣಿಯುರುತ್ತದೆ. ಮೂವತ್ತೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಅನುಷ್ಠುಷ್.

ಬೃಹತೀ ಪರಿಬರ್ಹಣಾತ್ ||

ಬೃಹತೀ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಧಿಕವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಬೃಹತೀ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅನುಷ್ಠುಷ್ ಭದ್ರಸ್ಥಿಗಿಂತ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಮೂವತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಬೃಹತೀ.

ಪಂಕ್ತಿಃ ಪಂಚಪದಾ ||

ಪಂಕ್ತಿಪದದ ನಿವರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಐದು ಪಾದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಪಂಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಚಪದಪಂ

ಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು ಪಂಕ್ತಿಯೆಂದು ಕಾಶಿಕಾಕಾರರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಪದವೆಂದರೆ ಪಾದವೆಂದರ್ಥ. ಪಂಚನಶಬ್ದವೇಲೇ ಪಂಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ (ಅನ) ಲೋಪ. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದು ಪಂಕ್ತಿ ಎಂದಾಗಿದೆ

ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಸ್ತೋತ್ರಭಿತ್ತೃತರಪದಾ ||

ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಇದನ್ನು ವಿರಾಟ್ ಶಬ್ದನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸಿದಮೇಲೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಭಂದಸ್ತಿನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಿರಾಟ್ ಆದಮೇಲೆ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅಧಿಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ತಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಇದನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರಾತಿಶಯ ದಿಂದಲೂ ವೊದಲು ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ತುಭಧಾತುವೇ ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವುದು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್. ಸ್ತೋತ್ರಭಿತ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಠಾನಿವ ಧಾತುನಿರೀಶಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಕಾ ತು ತ್ರಿತಾ ಸ್ಯಾತ್ ?

ತ್ರಿ ಸ್ತುಭ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥನಿರ್ಣಯ ತೋರಿಸಿ ಪೂರ್ವಪದದ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ತುಶಬ್ದ ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಪದದ ತ್ರಿತ್ವವು ಯಾವುದು ? ಎಂದು ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾರೆ ಯಾವುದದತ್ತಿತ್ವ ಇಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತೀರ್ಣತಮಂ ಭಂದಃ ||

ತ್ರಿತ್ವನಿರ್ಣಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತ್ರಿತ್ವಸಂಖ್ಯೆ ಬಹುವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಗಾಯತ್ರಾಾದಿ ಭಂದಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತ ಇದು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸ್ತುತವಾಗುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಭಂದಸ್ತಿಗೆ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಎಂದ ಹೆಸರು.

ತ್ರಿವೃದ್ಧಜ್ಜಸ್ತಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಭಿತ್ತೀತಿ ವಾ ||

ಬೇರೇತಿಯಿಂದ ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತ್ರಿವೃತ್ ಅಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧ ಆದು ಮೂರುಭಾಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಇದರಿಂದ (ಭಂದಸ್ತಿನಿಂದ) ಋಷಿಯು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸ್ತುಭಧಾತುವು ಅರ್ಚನ, ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಯತ್ತಿರಸ್ತೋತ್ರಭೇತ ತತ್ರಿಷ್ಟುಭಿತ್ತಿಷ್ಟುಪ್ಪಂ—ಇತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ||

ಅಥವಾ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಭಂದಸ್ತಿನಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮೂರುಸಾರಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವಿರಚಿತವಾದ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ವಿಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಜಗತೀ ಗತತಮಂ ಛಂದೋ ಜಲಚರಗತಿರ್ವಾ ಜಲ್ಲಮಾನೋಽಸ್ಯಜದಿತಿ ಚ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ವಿರಾಡ್ವಿರಾಜನಾದ್ವಾ ವಿರಾಧನಾದ್ವಾ ವಿಸ್ರಾಪಣಾದ್ವಾ ವಿರಾಜನಾತ್ಪೂರ್ಣಾರ್ಣ
ಕ್ಷರಾ ವಿರಾಧನಾದೂನಾಕ್ಷರಾ ವಿಸ್ರಾಪಣಾದಧಿಕಾಕ್ಷರಾ ಪಿಸೀಲಿಕಾಮಧ್ಯೇತ್ಯಾಪಮಿಕಂ
ಪಿಸೀಲಿಕಾ ಪೇಲತೇರ್ಗರ್ತಕರ್ಮಣ ಇತೀಮಾ ದೇವತಾ ಅನುಕ್ರಾಂತಾಃ ಸೂಕ್ತ-
ಭಾಷೋ ಹವಿರ್ಭಾಜ ಯುಗ್ಮಾಜಶ್ಚ ಭೂಯಿಷಾಃ ಕಾಶ್ಚಿನ್ನಿಸಾತಭಾಷೋಽಥೋತಾಭಿ-
ಧಾನೈಃ ಸಂಯುಜ್ಯ ಹವಿಶ್ಲೋದಯತೀಂದ್ರಾಯ ವೃತ್ರಘ್ನ ಇಂದ್ರಾಯ ವೃತ್ರತುರ
ಇಂದ್ರಾಯಾಂಹೋಮುಚಿ ಇತಿ ತ್ಯಾನ್ಯಪ್ಯೇಕೇ ಸಮಾನಂತಿ ಭೂಯಾಂಸಿ ತು
ಸಮಾಮ್ನಾನಾದ್ಯುತ್ಪು ಸಂದಿಜ್ಞಾನಭೂತಂ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತಿ ತತ್ಸಮಾನನೇಽಥೋತ
ಕರ್ಮಭಿರ್ಯುಸಿದೇರ್ವತಾಃ ಸ್ತೌತಿ ವೃತ್ರಹಾ ಪುರಂದರ ಇತಿ ತ್ರಾನ್ಯಪ್ಯೇಕೇ ಸಮಾ-
ನಂತಿ ಭೂಯಾಂಸಿ ತು ಸಮಾಮ್ನಾನಾದ್ ವ್ಯಂಜನಮಾತ್ರಂ ಶು ತತ್ರಸ್ಯಾಭಿಧಾನಸ್ಯ
ಭವತಿ ಯಥಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಯ ಬುಭುಕ್ಷಿತಾಯೌದನಂ ದೇಹಿ ಸ್ನಾತಾಯಾನುಲೇಪನಂ
ಪಿಸಾಸತೇ ಪಾನೀಯಮಿತಿ || ೧೩ ||

ಜಗತೀ ಗತತಮಂ ಛಂದಃ ||

ಜಗತೀ ಎಂಬುದು ಗತತಮ ಅಂದರೆ ಅಂತ್ಯವಾದ ಛಂದಸ್ಸು. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂದಿರುವವುಗಳು ಅತಿಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಅಂದರೆ
ಛಂದೋನಿಯಮವನ್ನು ಮಾರಿರುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸೇ ಕೊನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಜಲಚರಗತಿರ್ವಾ ||

ನೆಂದಿಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಕೋರಿಸುತ್ತಾರೆ ನೀರಿನ ಅಲೆಗಳಂತೆ ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಜಗತೀ
ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪ್ರಸ್ತಾರವು ನೀರಿನ ಅಲೆಗಳಂತೆ ವಿಸ್ತಾರಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ಜಗತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ
ಲರೋಪವಾಗ ಐ'ಜ್ ಬಂದಿದೆ.

ಜಲ್ಲಮಾನೋಽಸ್ಯಜದಿತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಿದ ರೀತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗ್ಲೈ-ಹರ್ಷಕ್ರಯೇ. ಧಾತು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಕ್ಷೀಣವಾದ ಹರ್ಷ
ವೃಶ್ಯವನೋ ಎಂಬಂತೆ ಇದನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದುದರಿಂದ ಜಗತೀ ಎಂಬ ನಾಮ ಬಂದಿದೆ; ಛಂದಸ್ಸು ನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ

ಮಾಡಿರುವುದಲ್ಲ. ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನವಿಂದ ನೋಡಿರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಗ್ರೈಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವುಂಟಾಗಿದೆಯೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ವಿರಾಟಾ—ವಿರಾಜನಾದ್ ವಾ—ವಿರಾಧನಾದ್ವಾ—ವಿಸ್ರಾಪಣಾದ್‌ವಾ ||

ತ್ರಿಷ್ಪದಿನ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮೂರುರೀತಿಯಾದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಈ ಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವಿರಾಜನಾತ್ಸಂಪೂರ್ಣಾಕ್ಷರಾ ||

ಸಾಕಲ್ಯಾದ್ವಿರಾಜತೇ ಇತಿ ವಿರಾಟ್. ಅಕ್ಷರಸಂಪತ್ತಿಯಿಂದ ತೋರಿರುವುದರಿಂದ ವಿರಾಟ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ವಿ ಉಪಸರ್ಗ. ರಾಜ್ಯ-ದೀಪ್ತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿರಾಟ್

ವಿರಾಧನಾದೂನಾಕ್ಷರಾ ||

ವಿರಾಧನ ಅಂದರೆ ವೈಕಲ್ಯ. ವಿರಾಧ್ಯಂತೀವ ಇತಿ ವಿರಾಟ್ ಕೆಲವು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರನ್ಯೂನತೆಯಿಂದ ವೈಕಲ್ಯಹೊಂದಿರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಅರ್ಪವಾಗಿ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಟಿಕಾರರೂಪ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ.

ವಿಪ್ರಾಪಣಾದಧಿಕಾಕ್ಷರಾ ||

ಽಪ್ರಾಣನ ಅಂದರೆ ಅಧಿಕೃತವೆಂದಿರುವುದು. ಕೆಲವು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾಕ್ಷರ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ವಿರಾಟ್ ಎಂದಾಗಿದೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಪವಾದುದರಿಂದ ವರ್ಣವತ್ಯಾಸ, ಲೋಪಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಈ ಮೂರು ರೀತಿಯಾದ ನಿರ್ವನದಿಂದ ವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಸು ಮೂರುರೀತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣಾಕ್ಷರಗಳೂ, ಕೆಲವು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನಾಕ್ಷರಗಳೂ, ಕೆಲವು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ವಿಷಮಪಾದವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪಿಸೀಲಿಕಮುಧ್ಯಾ ಇತ್ಯೌಪಮಿಕಮ್ ||

ಒಂದು ಉಪಮೆಯಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನಾಮನಿರ್ವಚನಮಾಡುವುದಾದರೆ ಪಿಸೀಲಿಕಮುಧ್ಯಾ ಎಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಪಿಸೀಲಿಕಾ ಅಂದರೆ ಇರುವೆ. ಇರುವೆಯ ಮಧ್ಯದೇಹವು ಕೃಶವಾಗಿರುವಂತೆ ಈ ವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಧ್ಯಪಾದವು ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ, ಹೀಗೆ ಇರುವೆಯ ಸ್ವರೂಪಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪಿಸೀಲಿಕ ಮುಧ್ಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಪಿಸೀಲಿಕಾ ಪೇಲತೇರ್ಗತಿಕಮರ್ಣಾಃ ||

ಉಪಮಾನಶ್ಲೋಕೈಶ್ಚ ಉಪಾಕ್ಷವಾದ ಪಿಸೀಲಿಕಾದದ ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗರ್ಭಾರ್ಥವಾದ ಪೇಲಧಾತುವಿಗೆ ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅದಕ್ಕೆ ಲಿಡ್ವಾದ್ವು ವೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಥಾತುವಿಗೆ ಲಿಡ್ವಾದಿ ಉಪಧಿಯಾದ ವಿಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಕ ಸ್ವಾರ್ಥ

ದ್ವಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅವರಮೇಲೆ ಟಾಪ್. ಪುನಃ ಪುನಃ ಅತ್ತಿತ್ತ ಸಂಚರಿಸುವುದು ಓದಿಸಿಲಿಹಾ ಯಾವಾಗಲೂ ತಿರುಗುತ್ತಿರುವುದು ಇರುವೆಗಳ ಸ್ವಭಾವ.

ಇತೀಮಾ ದೇವತಾ ಅನುಕ್ರಾಂತಾಃ ||

ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕರಣಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈರೀತಿಯಾಗಿ ಯತ್ನವು ಬುಷಿಃ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ, ಅಗ್ನಿ ಪಾತವೇದಾಃ ವೈಶ್ಯಾನರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಸದಿಂದ ನಿರ್ಣಯಿಸಿದಾಯಿತು. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸೂಕ್ತಭಾಷೋ ಹವಿರ್ಭಾಜಃ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಕೇವಲ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಸೂಕ್ತದ್ಲೇವನಾತ್ರ ಅಪರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಹವಿಸ್ಸನ್ನುಮಾತ್ರ ಹೊಂದುವವರಲ್ಲದೆ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತರಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನೇ ಮುಂದೆ—ಇತೀಮಾಽಽನಿ ಸಪ್ರವಿಂಶತಿರ್ದೇವತಾಽನಾಮಧೇಯಾಽಽನಿ ಅನುಕ್ರಾಂತಾಽಽನಿ ಸೂಕ್ತ ಭಾಂಜಿ. ತೇಷಾಮೇತಾನ್ಯಹವಿರ್ಭಾಜಃ ||

ಋಗ್ವಾಜಶ್ಚ ಭೂಯಿಷಾಃ ||

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಋಗ್ವಾಜಗಳಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ್ಯರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅರ್ಥವು ಭೇದಾದಿಗಳಿಂದ ಅಪ್ರೀತಿಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅರ್ಥರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರೂ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಯತ್ರಾ ಚಕ್ರು :—(ಋ. ಸಂ. ೫-೫-೫) ಈ ಋಕ್ಯಿನ ಪೂರ್ವದ ಅರ್ಥರ್ಥವು ಶೌನಕಸಂಭಿಂಧುಯೂ, ಉತ್ತರದ ಅರ್ಥರ್ಥವು ಮೈತ್ರಾನವನುಸಂಭಿಂಧುಯೂಗಿರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಕೇವಲ ಪಾದವನಾತ್ರ ಸಂಭಿಂಧು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ನವೋ ನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನ (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೩೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯಪಾದ ಅದಿತ್ಯಸಂಭಿಂಧುಯೂಗಿರುತ್ತದೆ. ಭೂಯಿಷ್ಪದದಿಂದ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳದೇ ಇರುವುದೂ ಇದೆಯೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮೇಷ್ಠಿ, ಗೃಹ, ನಕ್ಷತ್ರ, ಸರ್ಪ, ಲಾಂಗಲ, ಕುಸುಂಭಕ, ಮುಂತಾದ ನಾಮಧೇಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದರೂ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನೋಡಿ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನ, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನ, ದ್ಯುಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಕಾಶ್ಚಿನ್ನಿವಾತಭಾಜಃ ||

ನಿಪಾತವೆಂದರೆ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯ. ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳು ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಎರಡುರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು. ಇನ್ನೊಂದು ನೈಘಂಟುಕವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಸಾಧಾರಣಸ್ತುತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ವಿಧಾತ್ಯ ಧಾತ್ಯವಿನೊಡನೆ ಹೇಳಿರುವುದು ಸೋದಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೩೫) ಬಹುದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಸೋಮ ಮುಂತಾದವರೊಡನೆ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ನೈಘಂಟುಕಕ್ಕೆ—ಪೃಥಿವೀ ವ್ಯಾಪ್ತಾಽಽನಿ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದಾಗ್ಗಿದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿ

ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಂದ್ರಾಂಗ್ನೀ ಪರಮಸ್ಥಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೭) ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಂಗ್ನೀಯೆ ಸ್ವಭಿವಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಸ್ತುತಿಯಿಲ್ಲ. ಅದು ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಇಂದ್ರಾಂಗ್ನಿಗಳ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ನಿರ್ಣಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ಅಪ್ಪಾಧ್ಯಾನ್ಯ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅತ್ಯಂತ ನೈಘಂಟಿಕ, ಅನತ್ಯಂತನೈಘಂಟಿಕವೆಂದು ಎರಡು ರೀತಿಯಾದ ದೇವತಾ ಭಿಧಾನವಿರುತ್ತದೆ. ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ತನ್ನ ಕಿರಣಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಯಿದ್ದರೆ ಅದು ಅತ್ಯಂತ ನೈಘಂಟಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಅದ್ಭವವಾದ ಪ್ರಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯೆಂದರ್ಥ. ಅನತ್ಯಂತನೈಘಂಟಿಕವೆಂದರೆ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯುಳ್ಳ ದೇವತಾಪದವು ಎಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಉಪಮಾನರೂಪವಾದುದರಿಂದ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನ್ಯದೇವತಾಪದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸುವುದೆಂದರ್ಥ ಆಗ್ನಿರಿವ ಮನ್ಯೋಃ-(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೧೯) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿರಿವ ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನರೂಪವಾಗಿ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ತನ್ನ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಮನ್ಯುದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ತಂದುಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಅಭೋತಾಭಿಧಾನೈಃ ಸಂಯುಜ್ಯ ಹವಿಶ್ವೋದಯತಿ ||

ಅಥ ಶಬ್ದವು ವಿಶೇಷಾಧಿಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಭಿಧಾನವೆಂದರೆ ವಿಶೇಷಣ. ಒಂದೊಂದು ವಿಶೇಷಣವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು. ಆದರೆ ಒಂದು ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನೇ ಅನೇಕ ವಿಶೇಷಣಗಳೊಡನೆ ಪುನಃಪುನಃ ಹೇಳಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇಂದ್ರಾಯ ವೃತ್ರಘ್ನೇ | ಇಂದ್ರಾಯ ವೃತ್ರತುರೇ |

ಇಂದ್ರಾಯಂಹೋಮುಚೇ | ಇತಿ ||

ಪುನಃ ಪುನಃ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿಶೇಷಣವೆಂಬ ನಿರ್ವಚನ ' ಎಂದು ವಾಕ್ಯಶೇಷವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಹವಿವಿಧಾನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತಾನ್ಯಜ್ಯೇಕೇ ಸಮಾಮನತಿ ||

ವಿಕೇ ಆದರೆ ಕೆಲವು ನಿರುತ್ಯಕಾರವು ವೃತ್ರ, ಅಂಹೋಮುಕ್ ಮುಂತಾದ ವಿಶೇಷಣ ಪದಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತಾಪದ ಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನಾನಾದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಾನಾವಿಶೇಷಣಗಳೆಂದು ಆದರೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಧಾಪ್ಯಕಾರಿಗೆ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಒಂದೇ ದೇವತೆಗೆ ನಾನಾ ವಿಶೇಷಣಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಇದನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ,

ಭೂಯಾಂಸಿ ತು ಸಮಾಮ್ನಾತ ||

ಒದ್ದ ದೇವತೆಗೇ ನಾನಾ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಿಲ್ಲ. ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳ ವಿಶೇಷಣಗಳೆಂದು ಹಿಂದೆ ಕೆಲವರು ಹೇಳಿರುವುದು ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ವಿಕೆಂದರೆ, ಸಮಾಮ್ನಾಯದಲ್ಲಿ (ವೇದ) ಹೇಳಿರುವ ವಿಶೇಷಣಗಳಲ್ಲದೇ ಹೇಳದಿರುವುದುಗಳೂ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮಹಾಭಾಗ್ಯದಿಂದ ಒಂದು ದೇವತೆಗೆ ಎಷ್ಟು ವಿಶೇಷಣಗಳೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದೇ ಅಸಾಧ್ಯ. ಎಲ್ಲಾ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆಯೆಂದರೆ ಅದು ಅಸಮಾಪ್ತ ವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಾನಾ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಸಂಭವಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅನುಪತ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

ಯತ್ತು ಸಂವಿಜ್ಞಾನಭೂತಂ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತಿ, ತತ್ಸಮಾಮನೇ ||

ದೂಢವಾಗಿ, ಗೌಣವಾಗದಿರುವ, ವಿಶೇಷಣರಹಿತವಾದ, ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತಾಪದವಿರುವುದಾದರೆ ಅಗ ಅದನ್ನು ನೃತ್ಯಭೃತ್ ಮುಂತಾದ ಗೌಣಪದಗಳು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಧೋತ ಕರ್ಮಭಿದೇವತಾಃ ಸ್ತೌತಿ | ನೃತ್ರಹಾ ಪುರಂದರ ಇತಿ ||

ನಾನಾ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆ, ಅವರ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೃತ್ರಹಾ, ನೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದವನು. ಗೋತ್ರಭೃತ್— ಪರ್ವತಗಳ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದವನು ಎಂದು ಹೀಗೆಯೇ ಇಂದ್ರನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಗೋತ್ರಭೃತ್, ಪುರಂದರ, ವಜ್ರಬಾಹು ಮುಂತಾದ ಪದಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ ಹೀಗೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತಾನ್ಯವ್ಯೇಕೇ ಸಮಾಮನಂತಿ ||

ಈ ಕರ್ಮನಾಮಗಳೂ ಅಗ್ನಾದಿ ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆಂದು ಕೆಲವು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಗೆ ಸಮತವಲ್ಲವೆಂದು ಮುಂದೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭೂಯಾಂಸಿ ತು ಸಮಾಮ್ನಾತ್ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತದೋಷವೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮಹದೈತ್ತರ್ಯಸಂವನ್ನರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಹೇಳದಿರುವ ಕರ್ಮನಾಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನ್ಯಂಜನಮಾತ್ರಂ ತು ತತ್ರಸ್ಯಾಭಿಧಾನಸ್ಯ ಭವತಿ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ನೃತ್ರಹಾ, ಪುರಂದರ ಮುಂತಾದ ಇಂದ್ರನ ಕರ್ಮನಾಮಧೇಯಗಳು ಇಂದ್ರಾದಿ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಯ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೊಂದು ವಿಶೇಷ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಸ್ತುತಿಸಂಭವದಿಂದ ಪೃಥಕ್ ಪ್ರಾಧಾನವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಯಥಾ— ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಯ ಬುಭುಕ್ಸಿತಾಯಾನ್ನಂ ದೇಹಿ,

ಸ್ಯಾತಾಯಾನುಲೇಪನಂ, ಪಿಪಾಸತೇ ಪಾನೀಯಮಿತಿ || ೧೩ ||

ಕರ್ಮನಾಮಧೇಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹಸಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡು, ಸ್ನಾನಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಗಂಧಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಬಾಯಾರಿಕೆಗೊಂಡವನಿಗೆ ನೀರನ್ನೂ ಕೊಡು ಎಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಹಸಿದ ಮುಂತಾದ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಿಗೆ ಸ್ವತಃಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಯಾಯ ವಿಶೇಷ್ಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಕಾರ್ಯ

ವ್ಯಯ ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಅನವಶ್ಯಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಕರ್ಮನಾಮಧೇಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವು ಮಹಾಭಾಗ್ಯಗುಣದಿಂದ ಒಟ್ಟಿನಿಗೇ ಸಂಭವಿಸಬಹುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಈಗೀತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ವಮುನಿವರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ವಿಳನೆಯ ಆಧ್ಯಾಯದಲ್ಲೆ
ಹದಿಮೂರನೆಯಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುರ್ದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಥಾತೋಽನುಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮೋಽಗ್ನಿಃ ಸೃಥಿವೀಶ್ಠಾನಸ್ತಂ ಪ್ರಥಮಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ-
ಷ್ಯಾಮೋಽಗ್ನಿಃ ಕಸ್ಮಾದಗ್ರಣೀಭವತ್ಯಗ್ರಂ ಯಜ್ಞೇಷು ಪ್ರಣೀಯತೇಂಗಂ ನಯತಿ
ಸಂನಮಮಾನೋಽಕ್ಯೋಪನೋ ಭವತೀತಿ ಸ್ಥಾಲಾಷ್ಟೀವಿನಫ ಕ್ಷೋಪಯತಿ ನ ಸ್ವೇಹ-
ಯತಿ ತ್ರಿಭ್ಯ ಆಖ್ಯಾತೇ ಖ್ಯೋ ಜಾಯತ ಇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿರಿತಾದಕಾವ್ರದ್ಗಾಧ್ವಾ ನೀತಾಪ್ಸ
ಖಲ್ವೇತೇರಕಾರಮಾದತ್ತೇ ಗಕಾರಮನಕ್ರೇವಾ ದಹತೇವಾ ನೀಃ ಪರಶ್ಚಸ್ಪಿಷಾ
ಭವತಿ || ೧೪ ||

ಅಥಾತೋಽನುಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮಃ ||

ಅಗ್ನಿ ದೇವಪತ್ನಿಯಂತದವರಿಗೆ ದೇವತಾಕಾಂಡವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಕಾಂಡಗಳಲ್ಲಿ
ಅಗ್ನಿ ದೇವಪತ್ನಿಯವರಿಗೆ ಇರುವ ದೇವತಾವಾಚಕಪದಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಗಳಾಗಿ ಈಗ ವಿಶೇಷ
ರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತೇವೆಯೆಂದು ಅಧಿಕಾರಾಂತರವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅಥ ತಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ
ಅಥ ಎಂಬುದು ಅನಂತರ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಹೇಳಿದಮೇಲೆ ಈಗ ಪ್ರತಿಪದವನ್ನು ಅನು
ಪೂರ್ವಿಯಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತೇವೆ. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೀತಿ ಈಗೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮೊದಲು
ನಾಮಧೇಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಆಮೇಲೆ ಅದರಿಂದ ತೋರುವ ಅರ್ಥ ಅಂದರೆ ಅಭಿಧೇಯ ಹೇಳುವುದು. ಆಮೇಲೆ ಆ
ಅಭಿಧಾನದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ಅಂದರೆ ಆ ಹೆಸರು ಬಂದು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ವಿಚಾರ ಆಮೇಲೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ
ಆಮೇಲೆ ಅದರ ನಿರ್ವಚನ, ಆಮೇಲೆ ಅದರ ವಿಚಾರ, ಆಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಪತ್ತಿ (ಯುಕ್ತಿ). ಆಮೇಲೆ ಅದರಿಂದಾಗುವ
ಅವಧಾರಣೆ ಅಂದರೆ ನಿಶ್ಚಯ. ಈಗೀತಿಯಾದ ಕ್ರಮದಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. 1) ಅಗ್ನಿ ಎಂದು ನಾಮನಿರ್ದೇಶ. 2) ಇದು ವಾರ್ಧಿವವೆಂದು ಅಭಿಧೇಯಕಥನ. 3) ಅಗ್ನಿ
ರ್ಭವತಿ. ಮುಂದಾಗುವವನು ಎಂದ ಅಭಿಧಾನವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. 4) ಅಗ್ನಿವೀಶೇ—ಎಂದು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ

5) ಅಗ್ನಿವೀಳೇ-ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಆ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವಿವರಣೆ. 6) ಸ ನ ಮನ್ಯೇತಾಯಮಗ್ನೀ. (ಇವನೇ ಅಗ್ನಿ ಎಕೆ ಅಗದೇಶು) ಎಂದು ವಿಚಾರ, 7) ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಮೈ ಹವಿರ್ನರಭ್ಯತೇ. ಯಾರು ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೋ, ಯಾರಿಗೋಸ್ಕರ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೋ ಎಂದು ಉಪಪತ್ತಿ. 8) ಅಯಮೇವ ಸೋಽಗ್ನಿಃ. ಇವನೇ ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದು ನಿರ್ಣಯ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರತಿಪದನನ್ನೂ ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯೆಂದರೆ ಯಾಸು? ಒಬ್ಬನಿಗೇ ಹಲವು ನಾಮಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯನೇ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ವೇದಾಂತಿಗಳ ಮತ. ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷವೈಯತ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ, ಲೋಕವೇದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಕರ್ಮಾಂಗವಾದ ದೇವತಾವಿಶೇಷವೆಂದು ಯಾಜ್ಞಕರಮತ. ವಿವಕ್ಷಿತಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯವೇ ತ್ರಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಪಾರ್ಥವನು ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ನೈರುಕ್ತಸಿದ್ಧಾಂತ. ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಇದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಾವಾನ್ಯರೀತಿಯಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಪ್ರತಿಪದದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಪೃಥಿವೀಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಯಾವ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದವು ದೇವತಾವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದೆ. ಆಗ ಅಗ್ನಿಣೀಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವಸೇನೆಯ ಮುಂದೆ ಇವನು ಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಅಗ್ನಿದೇವಾನಾಂ ಸೇನಾನಿಃ ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಖರೂಪ ನಾದವನು ಎಂಬ ಬಹುಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದವನು, ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಆ ಹವಿನೀಯಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದುವವನು, ಎಂದು ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾನಾಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನಕ್ಷತ್ರೇಶಯತಿ ಇತಿ ಅಗ್ನಿಃ. ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಜಡ್ಡಾಗಿ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ ಸುಟ್ಟುಹಾಕುವನೆಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಲಾಭಿಷ್ಟೇವಿಪುತ್ರನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಶಾಕಪೂಣಿಯೆಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವು ಮೂರುಧಾತುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ, ಇಹಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಕಾರವನ್ನೂ, ಅಂಜೂ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಥವಾ ದಹಧಾತುವಿನಿಂದ ಗಕಾರವನ್ನೂ, ಷೋಢಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಪದವನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ಅಗ್ನಿ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ತನ್ನ ಅಂಗವನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ಶಾಪವನ್ನು ಸುಡುವುದು, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹುತಮಾಡುವುದು ಅವನ ಕಾರ್ಯ, ಹೀಗೆ ಈ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಾರ್ಥವಾದ ದೇವತಾವಿಶೇಷದ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಗೋಸ್ಕರ ಅಗ್ನಿವೀಳೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಖ್ಯಗಳು ಆರಬ್ಬವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನಃ | ಇತಿ ಪ್ರಥಮಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ||

ಪೃಥಿವಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾದ ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವನು ಅಗ್ನಿಯು. ಇವನಿಗೆ ಅಂತರಸ್ಥಾನವೂ, ದ್ಯುಸ್ಥಾನವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯು ಕಾರ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ಪೃಥಮಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಕಾರಣವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದೆ ಮೊದಲನೆಯದನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮವಾದ ಅಗ್ನಿಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಗ್ನಿಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ? ||

ನಾನಾರೀತಿಯಿಂದ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವು ಹೇಗಾಗಿದೆ? ಯಾವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಎಂದಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಗ್ನಿಣೀರ್ಭವತಿ—ಅಗ್ನಿಂ ಯಜ್ಞೇಷು ಪ್ರಣೇಯತೇ ||

ಅಗ್ನಿ ಎಂಬುದು ನಾನಾಪದವರ್ಣಗಳಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಉತ್ತರ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ರಂ ನಯತಿ. ಅಗ್ರಣೀಃ-ಸರ್ವಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನನ್ನು ಮೊದಲು ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಕರ್ಮಾಧಿಪತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಮೊದಲು ಕೊಡುವವನು. ಸೇನಾಧಿಪತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸೇನೆಯನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವವನಾದುದರಿಂದ ಸೇನಾಧಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಇವನು ಪ್ರಥಮನಾಗಿದ್ದು ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಮಾಡದೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನು ಮೊದಲು ಇದ್ದರೇ ವ್ರತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ರ ಎಂಬ ಉಪಪದವಿರುವಾಗ ನೀಧಿ.ತುವಿಗೆ ಕ್ಷಿಪ್. ಪೃಷೋದರಾಡಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಷಾಕಾರಗಳ ರೋಪಹೊಂದಿವೆ.

ಅಂಗಂ ನಯತಿ ಸನ್ನಮಮಾನಃ ||

ದೇಹಿಯೆಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲ ವೈದಿಕ ಲೌಕಿಕಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವನು ಸಾಧನರೂಪದಿಂದ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವನಾಗಿ ಅವನೇಲೇ ತನ್ನನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಉಳಿದವುಗಳನ್ನು ತನಗೆ ಅಂಗವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅಂಗಂ ನಯತಿ ಇತಿ ಅಂಗನೀಃ. ಅಥವಾ ಹುಲ್ಲು ಕಟ್ಟಿಗೆ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನಾಶ್ರಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವನೇಲೇ ಸಕಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಧೀನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಭಸ್ಮವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಕ್ಕೋಪನೋ ಭವತೀತಿ ಸ್ಥೌಲಾಷ್ಟೀವಿಃ ||

ಸ್ಥೌಲಾಷ್ಟೀವಾನ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ವೃತ್ತನಿಗೆ ಸ್ಥೌಲಾಷ್ಟೀವಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿಯು. ಪೃಷೋದರಾದಿಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಪಿರೋಪಾದಿಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಅಕ್ಕೋಪನವಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಎಂದಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸ್ಥೌಲಾಷ್ಟೀವಿಯೆಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತ.

ನ ಕೋಪಸಯತಿ ನ ಸ್ವೇಹಯತಿ ||

ಅಕ್ಕೋಪನ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒಡ್ಡಿಯಾಗಿ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವೇಹವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಪದಾರ್ಥವನ್ನೂ ಬಿಡುಸಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ನವನ್ನೂ ಭಸ್ಮವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು ಅವನ ಸ್ವಭಾವ. ಕ್ಷಯೇ ಶಬ್ದೇ ಉಂದೇ ಚ ಧಾತು. ನೆಚ್ಚಾಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಷಿಪ್ಪಾಶ್ರಯ. ಕಕಾರನಕಾರ ಉಳಿದು ಎಲ್ಲವೂ ರೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಾದೇಶ ಸುಡುವ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಒಣಗಿಸಿ ಭಸ್ಮವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವನು ಅಗ್ನಿ ಎಂದು ಕಾಶ್ಯಪರು.

ತ್ರಿಭೃ ಆಖ್ಯಾತೇಭ್ಯೋ ಜಾಯತ ಇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ||

ಆಯಾಯ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಮೂರುಧಾತುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದ ಉದಯಿಸಿದು ಶಾಕಪೂಣಿಯೆಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆ ಮೂರುಧಾತುಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇತಾತ್-ಅಶ್ವಾತ್ಥಗೌದ್ವಾ-ನೀತಾತ್ ||

ಇತ್-ಗೌ ಎಂದು ಒಂದುಧಾತು. ಅಂಜೂ ಅಥವಾ ದಶಧಾತು ಎರಡನೆಯ ಧಾತು. ನೀತಾ-ಪ್ರಾಪನೇ ಮೂರನೆಯ ಧಾತು. ಹೀಗೆ ಈ ಮೂರುಧಾತುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ ಖಲ್ವೇತೇ-ರಕಾರಮಾದತ್ತೇ, ಗಕಾರಮನಕ್ತೇರ್ವಾ ದಹತೇರ್ವಾ,
ನೀಃ ಪರಸ್ಪ್ರಸ್ಯೃಷಾ ಭವತಿ || ೧೪ ||

ಆಯಾಧಾತುವಿಕಾರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಯಾವ ಯಾವ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವರೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇತ್-ಧಾತುವಿಗೆ ಅಶ್ವಾತ್ಥವು ಬಂದಾಗ ಅಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಯ ಎಂಬ ಇತ್-ಧಾತುವಿನ ರೂಪದಿಂದ ಅಕಾರಮಾತ್ರ ಉಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಅಂಜಾಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್-ಬಂದಾಗ ನ ಲೋಪ. ಕುತ್ಪ್ತ ಜತ್ಪ್ತ ಬಂದರೆ ಅಗ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ದಶಧಾತುವಿಗೆ ಘತ್ಪಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ ಫಗ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಧಾತುವಿನದ್ದಾದರೂ ಗ ಕಾರ ಉಪಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ನೀ ಧಾತು ಪರವಾಗಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸ್ವೀಕೃತವಾದರೂ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಎತಿ, ವ್ಯನಕ್ತಿಯವಾಡೆ, ಅಥವಾ ದಹತಿ, ಹವಿಃ ನಯತಿ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದೇಶದಿಂದ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಸುಡುತ್ತದೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಆಯಾಯಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ತೋರುವ ಅಥ್ವಯವೂ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಂಜಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನ (ನಾಮ)ವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ, ದೇವತಾಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಮೀಲೇ ಮುಂತಾದ ಮಕ್ಕಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿಪ್ರಣೀತವಾದ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

—o—

ಅಥ ಪಂಚದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಗ್ನಿಮೀಲೇ ಪುರೋಹಿತಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದೇವಮೃತ್ವಿಜಮ್ || ಹೋತಾರಂ ರತ್ನ
ಧಾತಮಂ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧) || ಅಗ್ನಿಮೀಲೇಽಗ್ನಿಂ ಯಾಚಾಮಿಾಳಿರಧ್ಯೇಷಣಾ-
ಕರ್ಮಾ ಪೂಜಾಕರ್ಮಾ ವಾ ಪುರೋಹಿತೋ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತೋ ಯಜ್ಞಶ್ಚ ದೇವೋ
ದಾನಾದ್ವಾ ದೀಪನಾದ್ವಾ ದ್ಯೋತನಾದ್ವಾ ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ಭವತೀತಿ ನಾ ಯೋ ದೇವಃ

ಸಾ ದೇವತಾ ಹೋತಾರಂ ಹ್ಯಾತಾರಂ ಜುಹೋತೇರ್ಹೋತೇತ್ಯೌರ್ಣವಾಭೋ ರತ್ನ-
ಧಾತಮಂ ರಮಣೀಯಾನಾಂ ಧನಾನಾಂ ದಾತೃತಮಂ ತಸ್ಯೈಷಾಪದಾ ಭವತಿ || ೧೫ ||

ಅಗ್ನಿಮಾಳೇ ಪುರೋಹಿತಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದೇವಮೃತ್ವಿಜಮ್ ||
ಹೋತಾರಂ ರತ್ನಧಾತಮಮ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧)

ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪೂರ್ವಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರೇ ಮುಂದೆ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಗ್ನಿಮಾಳೇಽಗ್ನಿಂ ಯಾಚಾಮಿ, ಈಳಿರಧ್ಯೇಷಣಾಕರ್ಮಾ, ಪೂಜಾಕರ್ಮಾ
ವಾ | ಪುರೋಹಿತೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ಯಜ್ಞಶ್ಚ | ದೇವೋ ದಾನಾದ್ವಾ—
ದೀಪನಾದ್ವಾ—ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ಭವತೀತಿ ವಾ | ಯೋ ದೇವಃ ಸಾ ದೇವತಾ
ಹೋತಾರಂ ಹ್ಯಾತಾರಂ, ಜುಹೋತೇರ್ಹೋತೇತ್ಯೌರ್ಣವಾಭಃ, ರತ್ನ ಧಾ-
ತಮಂ ರಮಣೀಯಾನಾಂ ಧನಾನಾಂ ದಾತೃತಮಂತ ಸ್ಯೈಷಾಪರಾ ಭವತಿ||

ಅಗ್ನಿಮಾಳೇ. ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯನ್ನು ಯಾಚಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಮುಪಾಚಾರ್ಯರು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅದರ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈಳಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಯಾಚನಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಧಾತುವನ್ನು ಇಹಾ ಅಥವಾ ಶ್ರೀವಾಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಬೇಕೆಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈಳ ಎಂದು ಈಳ ಧಾತುವನ್ನು ಇಹಾ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಈಳ ಧಾತುವು ಅಧ್ಯೇಷಣಾಕರ್ಮ ಅಂದರೆ ಯಾಚನಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೆಂದರ್ಥ. 'ಸನಿ-
ಸ್ತವ್ಯೇಷಣಾ ಯಾಚಾ' ಎಂದು ಅಮರಕಾರನು ಯಾಚಾಪರಾಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಧ್ಯೇಷಣಾಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಈಳಧಾತುವಿಗೆ ಪೂಜಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಪುರೋಹಿತ ಶಬ್ದವು ಹಿಂದೆ (ನಿರು. ೧-೨೨) ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಶಬ್ದವೂ (ನಿರು. ೩-೧೯) ಪ್ರತ್ಯಾತಂ ಯಜತಿಕರ್ಮ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ದೇವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ದೇವ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ತುತಿಸಿದವರಿಗೆ ಇವನು ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ದೀಪನವ್ಯಾಪಾರವಿರುವುದರಿಂದ ದೀಪನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ತೇಜೋಮಯ ನಾದುದರಿಂದ ಸಕಲ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಲೆಳಗಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ದ್ಯೋತನಕರ್ಮವಿರುವುದರಿಂದ ದೇವನು ತೇಜೋರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದ ತಾನು ಉಚ್ಚಲನಾದುದಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ದ್ಯುರೋಕಸ್ಯ ನವಿತಿಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ ದೇವನೆಂದಾಗಿದೆ. ಇತರ ಪಕ್ಷವನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯುಸ್ಥಾನವೆಂದೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ ಅಗ್ನಿ ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ದ್ಯುರೋಕವೇ ಸ್ಥಾನ. ವಿಳಂಬದೇವತಾಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ದ್ಯುಸ್ಥಾನವೆಂದುದರಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಅದರ ಅವಕಾಶರ ಕರ್ಮಾಧಿಕಾರದಿಂದ ಆಯಾಮಸ್ಥಾನವು ನಿಯತವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ದೇವತಾಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ದ್ಯುಸ್ಥಾನವೂ, ಕರ್ಮಾಧಿಕಾರದಿಂದ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನವೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ವಿದೋರ್ಥಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಹೋತಾರಂ ಎಂಬುದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಹ್ಯಾತಾರಂ. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯುವನೆಂದರ್ಥ.

ರೋಗನಾಭವಂಬ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಈ ಹೋತೃಶಬ್ದವು ಹು-ದಾದದನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವವನೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ರತ್ನಧಾತುಮಂ- ರಮಣೀಯವಾದ ಧನವನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ಕೊಡುವವನೆಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆಯೇ ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವ ಇನ್ನೊಂದು ಬುಕ್ಕು ಸಮಾನಸಂಹಿತಿಯಿಂದ ಇದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಾದರೆ ಅದು ಆ ದೇವತೆಯ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದ ನಿರುತ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೈದನೆಯಬಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಮೋಡೇಷಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಗ್ನಿಃ ಪೂರ್ವೇಭಿರ್ಯುಷಿಭಿರೀಡ್ಯೋ ನೂತನೈರುತ | ಸ ದೇವಾ ಏಹ ವಕ್ಷತಿ ||
(ಋ. ಸಂ-೧-೧-೨) || ಅಗ್ನಿಯುಃ ಪೂರ್ವೇಭಿರ್ಯುಷಿಭಿರೀಳಿತವ್ಯೋ ವಂದಿತವ್ಯೋಽಪ್ಯಾ-
ಭಿಶ್ಚ ನವತರೈಃ ಸ ದೇವಾನಿಹಾವಹತ್ತಿತಿ ಸ ನ ಮನ್ಯೇತಾಯಮೇವಾಗ್ನಿಃ ತಪ್ಯೇತೇ
ಋತ್ರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ಅಗ್ನೀ ಉಚ್ಯೇತೇ ತತೋ ನು ಮಧ್ಯಮಃ || ೧೬ ||

ಅಗ್ನಿಃ ಪೂರ್ವೇಭಿರ್ಯುಷಿಭಿರೀಡ್ಯೋ ನೂತನೈರುತ |

ಸ ದೇವಾ ಏಹ ವಕ್ಷತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨)

ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಎರಡನೆಯ ಬುಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಗ್ನಿಯುಃ ಪೂರ್ವೇಭಿರ್ಯುಷಿಭಿರೀಡಿತವ್ಯೋ ವಂದಿತವ್ಯೋಽಭಿಶ್ಚ
ನವತರೈಃ ಸ ದೇವಾನಿಹಾವಹತ್ತಿತಿ ||

ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾಚೀನ ಭೃಗು ಮುಂತಾದ ಮಹಿಗಳಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುವನೋ, ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವನೋ, ಅಲ್ಲದೆ ಈಗಿನಕಾಲದ ನಮ್ಮಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರತರಲಿ. ಮುಂದೆ ತಟ್ಟಿಬಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಬ್ಧವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರವೆಂದಿರಿಸಿರಬಹುದು. ಯಜ್ಞಬ್ಧಗಳಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಕ್ಷತ್ರಸಂಬಂಧವಿರುತ್ತದೆ.

ಸ ನ ಮನ್ಯೇತಾಯಮೇವಾಗ್ನಿರಿತಿ |
ಅಪ್ಯೇತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ಅಗ್ನೀ ಉಚ್ಯೇತೇ ತತೋ ನು
ಮಧ್ಯಮಃ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗಣಾದ ಎರಡು ಋಕ್ವಿಗಳಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಜ್ಯೋತಿಷಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ, ಮಧ್ಯಮ, ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನವೆಂಬುದನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ; ಅಂದರೆ ತಿಷ್ಯನು. ಅವನು ಅಗ್ನಿಯೆಂದೆ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಪಾರ್ಥಿವ ಜ್ಯೋತಿಷಿಯೆಂದೇ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಲ್ಲ. ಅಂತರಿಕ್ಷ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಜ್ಯೋತಿಗಳೂ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆ ಪಾರ್ಥಿವಜ್ಯೋತಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಹೆಸರೋ ಹಾಗೇ ಮಧ್ಯತ್ತಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಜ್ಯೋತಿಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳದರೆ ಸಾಂಕರ್ಯವುಂಟಾಗುವು ದಿಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಶಂಕೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಗೌಣ, ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಅಭಿಧಾನಶಕ್ತಿ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಗೌಣೀ ಅಂದರೆ ಗುಣಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಒಂದು ಶಬ್ದ ತನ್ನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬಹುದು. ಸಂಹ: ಮಾಣವಕ: ಅಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಸಂಹಶಬ್ದವು ಹುಡುಗನನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯನ್ನು ಹೇಳದರೂ ಗೌಣದಿಂದ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಈಂಶಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವರಚಿವಾದ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಏಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಭಿ ಪ್ರನವ್ತ ಸಮನೇವ ಯೋಷಾಃ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಃ ೧ ಸ್ವಯಮಾನಾಸೋ
ಅಗ್ನಿವಾ | ಘೃತಸ್ಯ ಧಾರಾಃ ಸಮಿಧೋ ನಸಂತ ತಾ ಜುಷಾಣೋ ಹರ್ಯತಿ ಜಾತ-
ವೇದಾಃ || (ಋ-ಸು-೪-೫೮-೮) || ಅಭಿನಮಂತ ಸಮನಸ ಇವ ಯೋಷಾಃ ಸಮನಂ
ಸಮನನಾದ್ವಾ ಸಮಾನನಾದ್ವಾ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಃ ಸ್ವಯಮಾನಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮಿತ್ಯಾಪಮಿಕಂ
ಘೃತಸ್ಯ ಧಾರಾ ಉದಕಸ್ಯ ಧಾರಾಃ ಸಮಿಧೋ ನಸಂತ ನಸತಿತಾಪ್ರೋತಿಕರ್ಮಾ ವಾ
ನಸತಿಕರ್ಮಾ ವಾ | ತಾ ಜುಷಾಣೋ ಹರ್ಯತಿ ಜಾತವೇದಾಃ | ಹರ್ಯತಿಃ ಪ್ರೇಷ್ಠಾ-
ಕರ್ಮಾ ವಿಹರ್ಯತೀತಿ | ಸಮುದ್ರಾದೂರ್ಮಿಧುಮೋ ಉದಾರದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯ ಮುಕ್ತಂ

మన్వంతే సముద్రాద్ధ్యేషోఽద్వ్యే లుదేతితి బి బ్రాహ్మణమథాసి బ్రాహ్మణం
భవక్ష్మణిః సర్వా దేవతా ఇతి తస్యోత్తరా భూయసే నివశనాయు ॥ ౧౭ ॥

అభి ప్రవంత సమనేవ యోఃశాః కల్యాణ్యః ౧ స్మయమానాసోః

అగ్నిమా ॥

ఘృతస్య ధారాః సమిధోః నసంత తా జుషాణోః హయతి

జాతవేదాః ॥

(మ. సం ౩-౪-౧౧)

అనాయకమయోగగదింద అగ్నియే మధ్యమస్థాన, లుత్తమస్థాన జ్యోతిస్సు ఎంబుదక్కే లుదాదరణ్ణి
కిరొంసుత్తారే.

అభినమంత సమనశ ఇవ యోఃశాః | సమననాద్వా, సమాన-
నాద్వా | కల్యాణ్యః స్మయమానాసోః అగ్నిమిత్యోపమికమా |
ఘృతస్య ధారాః | ఘృతకస్య ధారాః | సమిధోః నసంత | నసతి-
రాప్రోతికమా వా నమతికమా వా | తా జుషాణోః-
హయతి జాతవేదాః | హయతిః ప్రేష్టాకమా,
విహయతితి ॥

మంత్రార్థవన్న వివసుత్తారే. నిరంధారీగళు ఒట్ట పతియల్లి సమానమనస్సుక్కు స్త్రీయరు రివయోవనాది
గుణంపన్నరాక మునకావదింద రతిమ అలింగనేగిరిశ్వర హత్తిరబందు నమనాదిగళింద శూటిసునంతి మధ్యమ
స్థాననాద వేద్యుత్కాగ్నిగే నాభిముఖవాగి బగ్గుత్తవే. మత్తు ఆ అగ్నియన్ను నిరంధారీగళు ప్రకాశపడిసుత్తా
సుత్తలూ వ్యాపిసుత్తవే. ఆ మధ్యమస్థానద వేద్యుత్కాగ్నియూ కండా సంతుష్టనాగి పునః పునః అవుగళను
బయసుత్తానే. సమనశః ఎంబల్లిఎరదు రితియగా అర్థమాడబతుదేందు కిరొంసుత్తారే. సమననాత్ ప్రాణ
నాథ్ అనధాతువినింద నిష్పన్నవాద రట్టః సమాననాత్. అవబోధనాత్క మనుధాతువినింద ఇదు
నిష్పన్నవాదియేందు తాత్పర్య లుపమానవన్ను తిళిపలు కల్యాణ్యః స్మయమానాసః యోఃశాః ఎందు హేళిదే
ఇల్లి పాథివస్థానాగ్నియన్ను హేళిపుదాదరీ లుపమానోః(సమేయ భావ సమంజసవాగలారదు. ఆదుదరింద
వృతపదక్కే నిరేందే అర్థమాడలేళు. ఘృతం మధు (నిఘ. ౧-౧౨) ఎందు లుదకనామగళల్లి హేళుత్తారే.
నసధాతువిగే హింబువుదు. అథవా బగ్గువుదు అథ్. హయధాతువిగే ప్రేష్టా అందరీ హింబుదువ ఇట్టి అథ్-
ఇల్లి అగ్నికల్పవు సామర్థ్యదింద మధ్యమస్థానద వేద్యుత్కాగ్నియన్నే బోధిసువుదరింద అగ్ని పృథివిస్థానమాత్త
వేందు తిళియబారదు.

ಸಮುದ್ರಾದೂರ್ಮಿರ್ಮಧುಮೌ ಉದಾರತಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೮-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯಮುಕ್ತಂ ಮನ್ಯಂತೇ, ಸಮುದ್ರಾದ್ಧ್ಯೇಷೋಽದ್ಭ್ಯಃ
ಉದೇಶಿ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನ್ ||

ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನದ (ದ್ಯುಲೋಕ) ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸೂ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದಿಂದಿ ಅಘಟಕವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಉಪಾಂತುನಾ ಸಮನ್ಯತತ್ವಮಾಸಂಹಿ || ಘೃತಸ್ಯ ನಾಮ ಗುಹ್ಯಂ
ಯದಸ್ತಿ ಜಿಹ್ವಾ ದೇವಾನಾಮನ್ಯತ್ಯಸ್ಯ ನಾಭಿಃ ||

ಭಾಗ ಯದ್ಯಪಿ ಇತ್ತಿ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾಹರಣೆ ಆಗಲಾರದು ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದ್ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ಅದಿತ್ಯಶೋಕಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೂ ಇದು ಅದಿತ್ಯವನ್ನೇ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಪವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅದಿತ್ಯರೂಪವಾಗಿಯೂ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ನೀರಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ ಎದ್ದುಬರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ವಾರ್ಧಿವಾಗ್ನಿಯು ವಿರುದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ ಬರುವುದು ಅಸಂಗತವಾದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನೇ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಅಥಾಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಭವತಿ ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ಇತಿ |
ತಸ್ಯ ಉತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ ||

ಅದಿತ್ಯನೇ ಅಗ್ನಿಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ ದಾರ್ಡ್ಯಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗೋಚರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದಿಂದ ಅಘಟಿತರಾಗುತ್ತಾರೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಯ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪುಷ್ಕೋತ್ತಮ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿದಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಭಿ ಪ್ರವಂತ ಸಮನೇವ ಯೋಷಾಃ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಃ ಸ್ವಯಮಾನೋ
ಅಗ್ನಿಂ |
ಘೃತಸ್ಯ ಧಾರಾಃ ಸಮಿಧೋ ನಸಂತ ತಾ ಜುಷಾಣೋಹಯರ್ತಿ
ಜಾತವೇದಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ ೪-೫-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮಂಗಳಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರೂ ಹಸನ್ಮುಖಿಗಳೂ ಅನುರೂಪವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಪತ್ನಿಯರು ತಮ್ಮ ಪತಿಗಳನ್ನು ಅಲಂಗಿಸುವಂತೆ ಘೃತದ ಧಾರೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಲಂಗಿಸುವಂತೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೃತ್ತಿಹಿಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ. ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಧಾರೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುತ್ತಾ ಅವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ—

ಅಭಿನಮಂತ ಸಮನಸ ಇವ ಯೋಷಾ | ಸಮನಂ ಸಮನನಾದ್ವಾ ಸಮಾನನಾದ್ವಾ | ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಃ
 ಸ್ವಯಮಾಜಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮಿತ್ಯಾಪಮಿಕಂ | ಘೃತಸ್ಯ ಧಾರಾ ಉದಕಸ್ಯ ಧಾರಾಃ ಸಮಿಧೋ
 ನಸಂತ | ನಸತಿರಾಪ್ತೋತಿಕರ್ಮಾ ವಾ ನಮತಿಕರ್ಮಾ ವಾ | ತಾ ಜುಷಾಣೋ ಹರ್ಯತಿ
 ಜಾತನೇದಾಃ | ಹರ್ಯತಿಃ ಪ್ರೇಷ್ಯಾಕರ್ಮಾ ನಿಹರ್ಯತೀತಿ ||

(ನಿ. ೭-೧೭)

ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅನೇಕ ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರೆ ಅವರಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಪತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮನಾದ ಮನಸ್ಸನ್ನು (ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು) ವ್ಯಕ್ತ ಪಡಿಸುವರು. ಸಮನಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾ (ಉಚ್ಚಾಪನೀಶ್ವಾನಗಳ ಮೂಲಕ) ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾ ಇರುವರೆಂದೂ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ (ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ತಮ್ಮ ಪತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಅಲೋಚಿಸುತ್ತಾ ಇರುವರೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಒಬ್ಬನಲ್ಲಿಯೇ ನೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಅನೇಕ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಯಾವರೀತಿ ವರ್ತಿಸುವರೋ ಅದರಂತೆ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಃ ಎಂದರೆ ರೂಪಯಾವನಸಂಪನ್ನರಾದ, ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ, ಎಂದರ್ಥವು; ಸ್ವಯಮಾಜಾಸೋ ಎಂದರೆ ಮಂದಹಾಸಯುಕ್ತರಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಮಾನವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನ ಅನೇಕ ಪತ್ನಿಯರು ತಮ್ಮ ಪತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವರೀತಿ ಒಂದೇ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗುವರೋ ಮತ್ತು ರೂಪಯಾವನಸಂಪನ್ನರೂ, ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವರೂ, ಮಂದಹಾಸಯುಕ್ತರೂ (ಮುಗುಳುನೆಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ) ಆಗಿ ಯಾವ ರೀತಿ ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಪತಿಯನ್ನು ನಮ್ರಾಗಿ ಸಮಾಪಿಸುವರೋ ಅದರಂತೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಧಾರೆಗಳು ವೈದ್ಯುತ್ಕಾರ್ಯವನ್ನು (ಅಥವಾ ವೈಶವ್ಯತೆ ಎಂದರೆ ಅಪ್ಪಧಾರೆಗಳು ಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಕ್ಕಾಗಿ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು) ಕೆಳಗಿಳಿದುಬಂದು ಸಮಾಪಿಸುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ನಸತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೊಂದುವುದು ಅಥವಾ ಬಗ್ಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಈ ಉದಕಧಾರೆ ಅಥವಾ ವೈಶವ್ಯಧಾರೆಯಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಗ್ನಿಯು (ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನನಾದ ವೈದ್ಯುತ್ಕಾರ್ಯ ಅಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಅಗ್ನಿಯೂ) ಸಂತೋಷವನ್ನು (ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು) ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಹರ್ಯತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪುನಃಪುನಃ ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಯು ವೈಶವ್ಯಧಾರೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬಯಸುವನೆಂದರ್ಥವಿರುವುದು.

ಸಮುದ್ರಾದೋರ್ಮೂಢುಮಾ ಉದಾರದುಷಾಂಶುಸಾ ಸಮಮೃಕತ್ವ
 ಮಾನಃ||

ಘೃತಸ್ಯ ನಾನು ಗುಹ್ಯಂ ಯದಸ್ತಿ ಜಿಹ್ವಾ ದೇವಾನಾಮನ್ವತಸ್ಯ
 ನಾಭಿಃ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅಂತರಿಕ್ಷಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತವಾದ ಫಲಸಮೂಹಗಳು (ಉದಕಗಳು) ಅಲೆಗಳಂತೆ ಒಂದಾದಮೇಲೊಂದು ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಮಾನಸನು ಅದಿಹ್ಯಕಿರಣದಿಂದ ಮರಣರಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಘೃತತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಯಾವ ರಹಸ್ಯವಾದ ಹೆಸರಿದೆಯೋ ಅದೇ ದೇವತೆಗಳ ಜಿಹ್ವಾರೂಪವಾಗಿಯೂ ಅಮೃತಕ್ಕೆ ನಾಭಿರೂಪವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

(೧) ಸಮುದ್ರಾತ್ ಊರ್ಮಿಃ ಮಧುಮಾನ್ ಉದಾರಾತ್—ಸಂನೋದಂತೇತ್ಯಸ್ಮಿನ್ಯಜಮಾನಾ ಇತಿ ವಾ ಸಮುದ್ರೋತ್ಸ್ರಗ್ನಿಃ ಪಾರ್ಥಿವಃ | ಈ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಸಂಶೋಷಿತನಾದುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರ ಎಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವನಾಗಿಯು.

(೨) ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರೈಶ್ಚಂತ್ಯಾಪೋಽಸ್ಮಾದಿತಿ ವ್ಯಕ್ತೇಶ್ಚಾ ವೈದ್ಯುತೋತ್ಸ್ರಗ್ನಿಃ | ಸಮುದ್ರವೆಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವು (ನಿ ೨-೧೦) ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ (ಮಿಂಚು) ಉದಕಗಳು ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಸುರಿಯುವುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರವೆಂದರೆ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿ (ಮಿಂಚು) ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯಿಂದ (ಊರ್ಮಿಃ ಅಲೆಗಳಂತೆ ಒಂದರಮೇಲೊಂದರಂತೆ) ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತವಾದ ಫಲಸಮೂಹ ಅಥವಾ ಉದಕಗಳು ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವನಾಗಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಭಿಷ್ಠಫಲಗಳು ಅಲೆಗಳಂತೆ ಎಂದರೆ ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವು; ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಧುರವಾದ ವೃಷ್ಟ್ಯುದಕಗಳು ಅಲೆಅಲೆಯಾಗಿ ಎಂದರೆ ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಸುರಿಯುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಯಿತು.

(೩) ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರಾತ್ ಸಮುದ್ರೈವಣಸಾಧನಾತ್ ಆದಿತ್ಯಾದೂರ್ಮಿಃ ರಸ ಉದಕಲಕ್ಷಣ ಉದಾರಾತ್ | ಆದಿತ್ಯಾಜ್ಞಾಯಾತ್ ವೃಷ್ಟಿರಿತಿ ತ್ಪ್ರತೇಃ | ಅಥವಾ ರಸವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವ ಅಥವಾ ಹೀರುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸಮುದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ರಸವೆಂದರೆ ಉದಕ ಅಥವಾ ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ವಸ್ತು ಡಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಜಲಾಶಯಗಳಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ರಕ್ಷಿಗಳ ಮೂಲಕ ಆಕರ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸಮುದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಉದಕರೂಪವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯು ಉಂಟಾಯಿತು.

(೪) ಯದ್ವಾ ಸಮುದ್ರಾದಿಶ್ಚೈವೈಶ್ಚೈಶ್ಚೈಃ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದೂರ್ಮಿಃ ರಸಮುದಾರಾತ್ ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರಿರುವುದರಿಂದ ಉದಕವು (ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ) ಸುರಿಯಿತು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

(೪) ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರಾದಿಶ್ಚೈವೈಶ್ಚೈಶ್ಚೈಃ ಗಮಾಮೂಢಸಃ ಸೇಶಾಶಾತ್ ಊರ್ಮಿಃ ರಶ್ಮಿಃ ಶ್ರೀರರಸಃ | ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನದಂತೆ ಸಮುದ್ರಾತ್ ಎಂದರೆ ಗೋವಿನ ಕೆಚ್ಚಲಿನಿಂದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಗೋವಿನ ಕೆಚ್ಚಲಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದರೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಶ್ರೀರವು ಘೋರವುವುದೂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಮತ್ತು ಹಾಲಿನಿಂದ ಘೃತವು (ತುಪ್ಪು) ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಹಸುವಿನ ಕೆಚ್ಚಲಿನಿಂದ ಘೃತವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಮುಖ್ಯಸಾರಾಂಶವೇನೆಂದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾಗುವ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಆಪಃ, ಗಾವಃ (ಗವ್ಯಂ), ಘೃತೆ ಎಂದು ಐದು ಮಂದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಎಂದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಈ ಐದುಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರ ಪರವಾಗಿಬೇಕಾದರೂ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಐದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಋತ್ಯುಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹೊಂದಬಹುದಾದ ಸಮಾನಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಮಹತ್ವ ವಿವರಿಸಿದರೆ ಸಾಕಾಗುತ್ತೆ.

ಈ ಋತ್ಯಿನ ಮೊದಲನೆಯ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯಯು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಸಮುದ್ರಾದೂರ್ಮಿಃ ವರ್ಷಮಾ ಉದಾರಾತ್ | ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯಮುಕ್ತಂ ಮನ್ಯಂತೇ | ಸಮುದ್ರಾದ್ಯೇನೋತ್ಸ್ರಗ್ನಿಃ ಉದೇತಿ ಚ ದ್ರಾವಣಂ ||

ಸಮು ದ್ರಾದೂರ್ಮಿಃ ಎಂಬ ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿರುವ ಸಮುದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಮತವಿದೆ. ಅದಿತ್ಯನು ಪೂರ್ವ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ (ವಿಳುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಈ ವಿಷಯ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ ಹೇಳುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿ ಸರ್ವಾರ್ಯವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಾದರೆ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವಿದೆ -

ಅಥಾಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಭವತಿ | ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಇತಿ |
ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ |
ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಪನೋಃ ಗರುತ್ಮಾನ್ |
ವಿಕಂ ಸದ್ವಿಷ್ಣು ಬಹುಧಾ ವದಂತ್ಯಗ್ನಿಂ ಯಮಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೬)

ಇಮಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಮಹಾಂತಮಾತ್ಮಾನಮೇಕಮಾತ್ಮಾನಂ ಬಹುಧಾ ಮೇಧಾನಿನೋ ವದಂತೀಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರೇರಿ ವರುಣಮಗ್ನಿಂ ದಿವ್ಯಂ ಚ ಗುರುತ್ವಂತಂ ದಿವ್ಯೋ ದಿವಿಚೋ ಗುರುತ್ಮಾನ್ ಗರಣವಾನ್ ಗುರ್ವಾತ್ಮಾ ಮಹಾತ್ಮೇತಿ ನಾ | ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭವತೇ ಯಸ್ಮೈ ಹವರ್ನಿರವಸ್ತುತೇಯಮೇವ ಸೋಽಗ್ನಿಃ | ನಿಪಾತಮೇವೈತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ವತೇನ ನಾಮಧೇಯೇನ ಭವತೇ

(ಐ. ೭-೧೮)

ಅಗ್ನಿಯೇ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳ ರೂಪದಿಂದ ಇದಾನೆ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು. ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರ, ಮಿತ್ರ ವರುಣ ಸುಪನ, ಗುರುತ್ವಂತ, ಯಮ. ಮಾತರಿಶ್ವ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಮೇಧಾವಿ ಗಳಾದ ಪುರುಷರು ಹೇಳುವರು ಎಂಬರ್ಥವಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಈ ದೇವತೆಗಳು, ಈ ದೇವತೆಗಳೇ ಅಗ್ನಿಯು, ಇವರಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ, ಅಗ್ನಿಗೂ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ಧಾವಿಸಬಾರದು. ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾಃ ದೇವತಾಃ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಗುಣಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವವು ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವದೇವತಾಸ್ವರೂಪನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆ. ಅದು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಸೂಕ್ತವು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವು. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋಮನಿಷ್ಠಾದಕನಾದನೇ ಅಗ್ನಿಯು, ಈ ಗುಣವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲೆ ಅದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯುತಾಗಿ (ಮಿಂಚು) ರೂಪದಿಂದಲೂ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದಲೂ ಇರುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯನನ್ನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಕೇವಲ ಹೆಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ನಿಜವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಮುಖ್ಯ (ನೈಜ) ಸ್ವರೂಪ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ವಿಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೇನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಪರ್ಣೋ
ಗರುತ್ಮಾನ್ | ಏಕಂ ಸದ್ವಿಪ್ರಾ ಬಹುಧಾ ವದಂತ್ಯಗ್ನಿಂ ಯಮಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹುಃ
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೬-೬) ಇಮಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಮಹಾಂತಮಾತ್ಮಾನಮೇಕಮಾತ್ಮಾನಂ
ಬಹುಧಾ ಮೇಧಾವಿನೋ ವದಂತೀಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಂ ದಿವ್ಯಂ ಚ
ಗರುತ್ಮಂತಂ ದಿವ್ಯೋ ದಿವಿಜೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ ಗರಣವಾನ್ ಗುರ್ವಾತ್ಮಾ ಮಹಾತ್ಮೇತಿ
ವಾ ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಮೈ ಹವಿರ್ನಿರುಪ್ಯತೇಽಯಮೇವ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ನಿರ್ವಾತ-
ಮೇವೈತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ಏತೇನ ನಾಮಧೇಯೇನ ಭಜೇತೇ || ೧೮ ||

ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುರಥೋ ದಿವ್ಯಃ

ಸಸುಪರ್ಣೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ ||

ಏಕಂ ಸದ್ವಿಪ್ರಾ ಬಹುಧಾ ವದಂತ್ಯಗ್ನಿಂ ಯಮಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨೨)

ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಗೇ ನಾನಾನಾಮಗಳಿರುತ್ತವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಮುಕ್ತಾ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇಮಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಮಹಾಂತಮಾತ್ಮಾನಂ ಬಹುಧಾ ಮೇಧಾವಿನೋ
ವದಂತೀಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಂ ದಿವ್ಯಂ ಚ ಗುರು-
ತ್ಮಂತಂ ದಿವ್ಯೋ ದಿವಿಜೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ ಗರಣವಾನ್ ಗುರ್ವಾ-
ತ್ಮಾ ಮಹಾತ್ಮೇತಿ ವಾ ||

ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಏಕಾತ್ಮನಾಗಿದ್ದರೂ ದೇವತಾತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಇಂದ್ರ, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಅಥವಾ ಭೂಮಿಯಿಂದ ರಸವನ್ನು ಸೆಳೆಯುವ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ನಾನಾ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. " ಏಕೈವ ವಾ ಋಶಾನಾತ್ಮಾ ದೇವತಾ ಚ ಸೂರ್ಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ " ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ವೃದಂವ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯನೂ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಒಂದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮಹ್ಯಂತ್ರವು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಪೂರ್ವಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಮೈ ಹರ್ವಿರಯಸ್ಯ ತೇಽಯಮೇ ವ ಸೋಽಗ್ನಿಃ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಸ್ತುತಿಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ಸ್ತುತಿಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಗೌಣಸ್ತುತಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಎನಿಸುತ್ತಾರೆ. ತು ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷವನ್ನು ವ್ಯಾಪ್ತಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾರು ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೋ, ಅಗ್ನೇಯಮಷ್ಟಾಕ ವಾಲಂ ನಿರ್ವಪೇತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ದೋಷನಾಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಯಾರಿಗೋಸ್ಕರ ಹವಿಸ್ಸು ಆರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅವನೇ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಶೇಷವಾಗಿ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇರತಕ್ಕದೆ. ಅಗ್ನಿಂ ಅನಯ, ಅಗ್ನಿಂ ಪ್ರಣಮ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಈ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಜನರು ತಿಳಿಯುವುದಲ್ಲದೆ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಸ್ಥಾನದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಣಾಫವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ನ್ಯಾಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಶಾಸ್ತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಖರಿದಪಲಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿದಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದಿಂದ ಪಾರ್ಥವಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೆನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೆಂಬಂಧ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಗೌಣವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಸಂಬಂಧ ಎಂದೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದಿಂದ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೆಗೆ ಮುಖ್ಯಸಂಬಂಧ ಹೇಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಸ್ಥಾನಗಳಾದ ವಿದ್ಯುತ್ಸೂರ್ಯಪದಗಳಿಗೆ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಮುಖ್ಯಸಂಬಂಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಅಂದರೆ ವಾಯು. ಮಾತಾಅಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ. ಅಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗೌಣಸಂಬಂಧ ಹೇಳಬೇಕು.

ನಿವಾತಮೇವೈತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ಅನೇನ ನಾಮಧೇಯೇನ ಭಜತೇ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೆಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆದು ಹೇಗೆ? ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಿವಾತವೆಂದು ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಲಕ್ಷಣ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಲಕ್ಷಣ ಅಂದರೆ ಗುಣಯೋಗದಿಂದ ಆರೋಪಿಸಿ ಹೇಳುವುದು. ಗೌರ್ವಾಹಿತ. ಅಂದರೆ ಪಶುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಜಾಡ್ಯಮಾಂದ್ರಾದಿಗುಣಗಳೂ ಸೇವಕನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸೇವಕನು ಪಶುವೆಂದು ಹೇಳುವುದು. ಹಾಗೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೆನಲ್ಲಿರುವ ಗುಣಗಳಿಂದ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಸ್ಥಾನದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೆನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹಾಗೆ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮದರಿಂದ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮ ಜ್ಯೋತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದು ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೋ ಯಾರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಗೂಡುತ್ತಾರೆ ಅವನೇ ಲೋಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪಾರ್ಥವಜ್ಯ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಪರ್ಣೋಃ
ಗರುತ್ಮಾನ್ |

ಏಕಂ ಸದ್ವಿಪ್ರಾ ಬಹಃ ೧ ನದಂತ್ಯಗ್ನಿಂ ಯಮುಂ ಯಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೬)

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ವಿಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಏಕೋನವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಜಾತಾವೇದಾಃ ಕಸ್ಯಾಜ್ಞಾತಾನಿ ಸೇದ ಜಾತಾನಿ ನೈನಂ ವಿದುರ್ಜಾತೇ
ಜಾತೇ ವಿದ್ವತ ಇತಿ ನಾ ಜಾತವಿತೋ ನಾ ಜಾತಧನೋ ಜಾತಪದ್ಯೋ ನಾ ಜಾತ-
ಪ್ರಜ್ಞಾನೋ ಯತ್ತಜ್ಞಾತಃ ಪಶೂನವಿಂದತೇತಿ ತಜ್ಞಾತವೇದಸೋ ಜಾತವೇದಸ್ತೃಮಿತಿ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿವಾ (ಮೈತ್ರಾ-ಸಂ-೧-೮-೨) ತಸ್ಮಾತ್ಪರ್ವಾನ್ಯತೂನಾಂ ಪರವೋಽಗ್ನಿಮುಭಿ-
ಸರ್ಪಂತೀತಿ (ಮೈತ್ರಾ-ಸಂ-೧-೮-೨) ಚ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೯ ||

ಜಾತವೇದಾಃ ಕಸ್ಯಾತ್ ? ಜಾತಾನಿ ವೇದ ||

ನೊಂದಿಲು ಅಗ್ನಿ. ಜಾತವೇದಾಃ, ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂದು ಮೂರು ಕಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ನಿರು. ೫-೧) ಅವುಗಳಲ್ಲಿ
ನೊಂದಿಲು ಹೇಳಿದ ಅಗ್ನಿ ಕಲ್ಪದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅದರಿಂದ ತೋರುವ ವೇದಪಾಠವನ್ನೂ ಎವರೂ ಈಗ ಎರಡನೆಯ
ಜಾತವೇದಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬುದು ಮಹಾಭಾಗ್ಯದಿಂದಲೂ, ಕರ್ಮಭೇದದಿಂದಲೂ
ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗಲಿ, ಅಥವಾ ದೇರಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಸ್ತುತಿ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ಬೇರೊಂದು ದೇವತೆಯು
ಆಗಲಿ ಆದರೆ ಈ ಕಲ್ಪ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದು ಹೇಗೆ ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಪಾತ್ರರ್ಯ. ಜಾತಾನಿ ವೇದ. ಎಂಬುದು ಉತ್ತರ. ಈ
ಅಗ್ನಿಯು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವನು ತಿಳಿಯದಿರುವ ಯಾವ
ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞನೆಂದು ಹಿಡಿದವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಾತ ಎಂಬ ಕಲ್ಪವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವಿದಾಧಾತುವಿಗೆ
ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಾತಾನಿ ನೈನಂ ವಿದುಃ ||

ಅಥವಾ ಜಾತವಾದ ಸಕಲಲೋಕವೂ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ಈ ರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ.
ಆದರೆ ಕಾರಕಮಾತ್ರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕರ್ತಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅಸುನ್. ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯು
ತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಸುನ್. ಜನ್ಮಹೊಂದಿದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿ ಸಂಘದಿಂದಲೂ ಇವನು ತಿಳಿಯುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ
ಎಂದರ್ಥ.

ಜಾತೇ ಜಾತೇ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ವಾ ||

ಬೇರೊಂದೇ ರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ತೋರುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲಭೂತಜಾತದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಈಗ ವಿದಧಾತುವಿಗೆ ಸತ್ತಾರ್ಥ (ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥ) ಹೇಳಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅಗ್ನಿ ಇನದಿಯ ಪದಾರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೂಪದಿಂದ ಇರುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಜಾತವಿತ್ತೋ ವಾ ಜಾತಧನಃ ||

ಅಥವಾ ಜಾತಂ ಅಸ್ಯ ವಿತ್ತಂ. ಜಾತವೆಂಬುದು ಪೂರ್ವಪದ. ವಿತ್ತವೆಂಬುದು ಉತ್ತರಪದ. ಯಾವುದು ಜಾತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಇವನ ದ್ರವ್ಯವೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಜಾತಂ ಧನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ. ಜಾತವೇದಾಃ || ಧನವೆಂದರೆ ಹವಿಸ್ಸು ಮುಂತಾದವುಗಳು ಅಥವಾ ಐತ್ತಮಾರ್ಥಗಳು. ಇವು ಉಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅತ್ತಸಂತಸ್ಯ ಚಾ ಧಾತೋಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಥ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಜಾತವಿದ್ಯೋ ವಾ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾನಃ ||

ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಪ್ರಜ್ಞಾನ ಸ್ವಭಾವನಾಮದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಮೋದರಾದಿಗಣಪತಿವಾಮದರಿಂದ ಜಾತವಿದ್ಯೆ ಎಂಬುದು ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಜಾತ ಉಂಭಾದ ವೇದ-ಪ್ರಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು. ಅಥವಾ ಜಾತ ಉಂಭಾದ ವಿಚಾರವುಳ್ಳವನು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಅಧಿಕಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ವಿಚಾರವನ್ನೂ ಪಡೆದವನೆಂದರ್ಥ.

ಯತ್ರ ಜ್ಞಾತಃ ಪಶೂನವಿಂದತೇತಿ ತಜ್ಞಾತವೇದಸೋ ಜಾತವೇದಸ್ತ್ವಂ ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾನ್

ವಿದಧಾತುವಿತ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಹಿಂದೆ ನಾನಾವಿಧ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದುದಾಯಿತು. ಈ ಪ್ರಾಪ್ತಾರ್ಥವೂ ಇದೆಯೆಂದು ಆದರಿಯುಂಟಾಗುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಹೇರಳವಾದ ಪಶುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಆದುದರಿಂದ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ತಸ್ಮಾತ್ಪರ್ವಾನೈವೈವೋಽಗ್ನಿನುಭಿಸಪರ್ವಂತಿ ಇತಿ ಚ | ತಸ್ಯೈವಾಭವತಿ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಪಶುಸ್ವಾಮಿಯಾದುದರಿಂದಲೇ ಪಶುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವನನ್ನು ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಅವನ ಸಂಬಂಧವಾದ ವಸಂತದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಪಂಪುಷ್ಪವಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ತೋಳಿಸುತ್ತವೆ. ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಿತಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಶಿಶುಯುತುವಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಲ್ಲದೆ ಗಳ ಪಡೆದು ಪಂಪುಷ್ಪವಾಗಿ ಬೆಳೆದುಬಂದಿರದ ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲ ಸಂತಾಪವಾಗಿದ್ದರೂ ಶರೀರದಾರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತವೆ. ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಆದುದರಿಂದ

ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪಶುಸ್ವಾಮಿತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದು ಸಂಗತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಋಶಿ ಜಾತವೇದಸ್ತಿನಸ್ತುತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಕನುನಿವರಣಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ವಿಂಶತೀಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರ-ನೂನಂ ಜಾತವೇದಸಮುತ್ಪಂ ಹಿನೋತ ವಾಜಿನಮ್ | ಇದಂ ನೋ
ಬರ್ಹಿರಾಸದೇ (ಋ-ಸಂ-೧೦-೧೮೮-೧) ಪ್ರಹೀಣುತ ಜಾತವೇದಸಂ ಶರ್ಮಭಿಃ
ಸಮಶ್ವಾನಾನಮಪಿ ವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾದಶ್ವಮಿನ ಜಾತವೇದಸಮಿತಿರಿದಂ ನೋ
ಬರ್ಹಿರಾಸೀದಶ್ವತಿ ತದೇತದೇಕಮೇವ ಜಾತವೇದಸಂ ಗಾಯತ್ರಂ ತೃಚಂ ದಶತ-
ಯೇಷು ವಿದ್ಯತೇ ಯತ್ತು ಕಿಂಚಿದಾಗ್ನೇಯಂ ತಜ್ಜಾತವೇದಸಾನಾಂ ಸ್ಯಾನೇ
ಯುಜ್ಯತೇ ಸ ನ ಮನ್ಯೇತಾಯಮೇವಾಗ್ನಿರಿತ್ಯವ್ಯೇತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ಜಾತವೇ-
ದಸೀ ಉಜ್ಯೇತೇ ತತೋನು ಮಧ್ಯಮಾಃ | ಅಭಿ ಪ್ರವಂತ ಸಮನೇವ ಯೋಷಾ
ಇತಿ ತತ್ಪುರಸ್ತಾದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ | (ನಿರು-೨--೧೨) ಅಘಾಸಾನಾದಿತ್ಯ ಉದು ತ್ಯಂ
ಜಾತವೇದಸಂತಿ ತದುಪರಿಷ್ವಾದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾನೋ ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಯೈ
ಹವಿರ್ನಿರುಚ್ಯತೇಯಮೇವ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ಜಾತವೇದಾ ನಿಷಾತಮೇವೈತೇ ಉತ್ತರೇ
ಜ್ಯೋತಿಷೀ ಏತೇನ ನಾಮಧೇಯೇನ ಭಜೇತೇ || ೨೦ ||

ಜಾತವೇದಸ್ವದನ ವರ್ಷನವನ್ನು ಪೂರ್ವಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ಸ್ತುತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿದೆ.

ಜಾತವೇದಸ ಇತಿ ಜಾತವೇದಸ್ಯಾಂ ವೈವಂ ಜಾತವೇದಸೇಽರ್ಚಾಯ ಸುನವಾಮ ಸೋಮಮಿತಿ
ಪ್ರಸವಾಯ ಅಭಿಷವಾಯ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಮೃತಮರಾತೀಯತೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಮನಿಸ್ತೋ-
ನಿದಹಾತಿ ನಿಶ್ಚಯೇನ ದಹತಿ ಭಸ್ಮೀಕರೋತಿ | ಸೋಮೋ ದಿದದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸನಃ ಪರ್ಷವತಿ-
ದುರ್ಗಾಣಿ ವಿಕಾಣಿ ದುರ್ಗಮಾಣಿ ಸ್ಯಾನ್ವಾನಿ ನಾನೇವ ಸಿಂಧುಂ ನಾನಾ ಸಿಂಧುಂ ಸಿಂಧುಂ ನಾನಾ
ಸದೀಂ ಜಲದುರ್ಗಾಂ ಮಹಾಕೂಲಾಂ ಶಾರಯತಿ ದುರಿಶಾತ್ಯಗ್ನಿರಿತಿ ದುರಿಶಾನಿ ಶಾರಯತಿ |
ತಸ್ಮೈಷ್ವಾಪರಾ ಭವತಿ ||

ಈ ಭಾಷ್ಯಭಾಗವು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಿಲ್ಲ. ಉಪಸಂಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವುಕಡೆ ಅಸಮಂಜಸವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುವುದಾದರೆ ಮುಂದೆ ತದೇಕಮೇವ—ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವು ಸಂಗತವಾಗಲಾರದು. ಅದರೂ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಚೀನವಸ್ತುಕಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮುಕ್ತು ಜಾತನೇದಸ್ತಿನ ಸ್ತುತಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪ್ರ ನೂನಂ ಜಾತನೇದಸಮಶ್ಚಂ ಹಿಸೋತ ವಾಜಿನವಾಂ ||
ಇದಂ ನೋ ಬರ್ಹಿರಾಸದೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೪೬-೧)

ಜಾತನೇದೋ ದೇವತೆಯ ಸ್ತುತಿಗೆ ಇದು ಉದಾಹರಣೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಜಾತನೇದಸ್ವದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಹೀಣುತ ಜಾತನೇದಸಂ ಕರ್ಮಭಿಃ ಸಮಶ್ಚನಾನಮಸಿ ವೋಷ-
ಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ ಅಶ್ವಮಿವ ಜಾತನೇದಸಮಿತೀದಂನೋ
ಬರ್ಹಿರಾಸೀದತ್ತಿತಿ ||

ಜಾತನೇದನನ್ನು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಿರಿ. ಅಶ್ವಂ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಇನಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಎಂಬ ಛಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಕರ್ಮಭಿಃ ಸಮಶ್ಚನಾನಂ ಎಂದು ಹಿಂದರ್ಥ. ಆಯಾಯ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸಕಲಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಅಶ್ವಂ ಎಂಬುದೇ ಉಪ್ಪೋಷಣವೆಂದರ್ಥ. ಇವ ಎಂಬುದು ಉತ್ತವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದು ಯೌಗಿಕವಾದ ಅರ್ಥ. ಯೋಗಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ರೂಢ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅಶ್ವಶಬ್ದವು ಕುದುರೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ರೂಢಿಯಿಂದ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಕುದುರೆಯಂತೆ ವೇಗವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ನಮು ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಸಾರ್ಥಕಗೊಳಿಸಲು ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೇಗೆ ಬಂದು ಸೇರುವನೋ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಬೇರಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸಿರಿ ಎಂದರ್ಥ.

ತದೇತದೇಕಮೇವ ಜಾತನೇದಸ್ಯಂ ಗಾಯತ್ರಂ ತೃಚಂ ದ(ದಾ)
ಶತಯೀಷು ವಿದ್ಯತೇ ||

ದಶಮಂದಲದಿಂದ ವಿಸ್ತರಹೊಂದಿರುವುದು ಮುಗ್ಧೇದವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಹುಡುಕಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದರಿಂದ ತತ್ ಎಂದು ಪರೋಕ್ಷನಿರ್ದೇಶವಾಗಿದೆ. ಏತತ್ ಎಂದು ಈಗತಾನೇ ಉದಾಹೃತವಾದುದರಿಂದ ಸಾಂನಿಧ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದೇ ಮಂತ್ರವು ಜಾತನೇದ ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾಗಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ತೃಚಂ ಎಂದು ಸೂಕ್ತದ ಸಂಖ್ಯಾ ನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ತ್ರಿ+ಮುಕ್ ಎಂದುರುವಾಗ ಋಚಿ ತ್ರೇರುತ್ತರವದಾದಿಲೋಪಶ್ಚ ಭಂದಸಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ಮುಕಾರ) ಪೂರ್ವರೂಪ, ಮುಕ್ತಿನ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸಮಾಂಸದಲ್ಲಿ ಆಚ್ ಬಂದು ತೃಚ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಯತ್ತು ಕಿಂಚಿದಾಗ್ನೇಯಂ ತಜ್ಜಾತವೇದಸಾನಾಂ ಸ್ಥಾನೇ ಯು- ಜ್ಯತೇ ||

ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಜಾತವೇದೋಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಜಾತವೇದಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೇ ವಿನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅಧಿಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದೋಯುಕ್ತವಾದ ಜಾತವೇದೋದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಒಂದು ಕೃತ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ಮುಕ್ತುಗಳು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕರ್ಮ ಬೇರೆಯಾದುದರಿಂದಲೂ, ಮಹಾಭಾಗ್ಯದಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಜಾತವೇದಸ್ವಾಗುತ್ವದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಅಗ ಅಗ್ನಿಯ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಬಹುತ್ವಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ದೇವತೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ ಕರ್ಮವೈಕಲ್ಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ವೈಶ್ವಾನರಾದಿಪದವಿದ್ದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸ ನ ಮನ್ಯೇತಾಯಮೇವಾಗ್ನಿರಿತ್ಯಪ್ಯೇತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಸೀ

ಜಾತವೇದಸೀ ಉಚ್ಯೇತೇ ತತೋ ನು ಮಧ್ಯಮಃ |

ಅಭಿಸ್ತವಂತ ಸಮನೇವ ಯೋಷಾಃ ||

ತತ್ಪುರಸ್ವಾದ್ವ್ಯಾತ್ಯಾತಮ್ ||

ಹಿಂದಿನಂತೆ ಜಾತವೇದ ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿ ಒಂದೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದವರನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಹಿಂದೆ ಅಗ್ನಿವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿ ಇತರ ಪದಗಳು ಗುಣವಾಗಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಪದದ ವಿಚಾರವಾದುದರಿಂದ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿ ಅಗ್ನಾದ್ಯದಿಗಳು ಗುಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಜಾತವೇದದಿಂದ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮ ಶ್ಲೋಕಿಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಭಿಪ್ರವಂತ ಎಂದು ಅಂದೆ ಹೇಳುವುದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಥಾಸಾನಾದಿತ್ಯಃ ||

ಉದು ತ್ಯಂ ಜಾತವೇದಸಮ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೪-೬)

ತದುಪರಿಷ್ವಾದ್ವ್ಯಾತ್ಯಾತ್ಯಾತಮಃ ||

ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಜಾತವೇದಪದದಿಂದ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉದುತ್ಯಂ ಅದಿತ್ಯನೇ ಜಾತವೇದಪದದಿಂದ ಅಭಿಪ್ರವಂತವಾದುದರಿಂದ ಜಾತವೇದ ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೊಂದೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಮಂತ್ರದ ಪ್ರತಿಪದದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನೂ ಮುಂದೆ ತಿಳಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಪ್ರತಿಶ್ಠೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ವಿಶೇಷವಿಶೇಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾದಿ ಕರಣ್ಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಜಾತವೇದಾಃ ಅಂದರೆ ಸೂಕ್ತವೇ ಅಗುತ್ತಾನೆ.

ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಯೈ ಹವಿರ್ನಿರುಪ್ಯತೇಽಯಮೇವ
ಸೋಽಗ್ನಿರ್ಜಾತವೇದಾಃ | ನಿಪಾತಮೇವೈತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ
ಏತೇನ ನಾಮಧೇಯೇನ ಭಜೇತೇ || ೨೦ ||

ಪೂರ್ವಪ್ರಕೃತ್ಯ ಸಮಾಧಾನ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೇ ವಿಶೇಷ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರದರ್ಶನವು ಮೂರು ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾದರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು. ಜಾತವೇದ ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದಂತೆ ಇದರ ಜ್ಯೋತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಸೂಕ್ತನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಯೆಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದು ಹೇಗೆ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ನಿಪಾತಮೇವೈತೇ—ಎಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಸಮಾಧಾನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೈದ್ಯಕ ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತನನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದು ಗೌಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇದು ಪಾರ್ಥಿವಾಗಿಯನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪ್ರ ನೂನಂ ಜಾತವೇದಸಷ್ಟುಸ್ವಂ ಹಿನೋತ ವಾಜಿನಂ |
ಇದಂ ನೋ ಬರ್ಹಿರಾಸದೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬೦-೩೮೮-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಮುಕ್ತಿಗೃಹಮಾನರೇ, ಸಮಸ್ತ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನಾಗಿ ಅನ್ನವಂತ ಅನ್ನವಂತನೂ ಆದ ಆ ಜಾತವೇದಾಬ್ಯ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಈ ದರ್ಭಾಸದ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಅಶ್ವವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವಂತೆ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ) ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಿ.

ಜಾತವೇದಾಬ್ಯ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಮುಕ್ತನ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಜಾತವೇದಸೇ ಸುನವಾಮ ಸೋಮಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೯-೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನು ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರ ನೂನಂ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಈ ಮುಕ್ತಗಳಿಗೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಜಾತವೇದಾಃ | ಜಾತವೇದಾಃ ಕಸ್ತಾತ್ | ಜಾತಾನಿ ವೇದ | ಜಾತಾನಿ ವೈನಂ ವಿದುಃ | ಜಾತಂ ಜಾತಿ
ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ವಾ | ಜಾತವಿತ್ತೋ ವಾ ಜಾತಧನಃ | ಜಾತವಿದ್ಯೋ ವಾ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾನಂ | ಯತ್ತ
ಜ್ಞಾತಃ ಪತನನಿವಂತೇತಿ ತಜ್ಞಾತವೇದಸೋ ಜಾತವೇದಸ್ತುಮಿತಿ ಪ್ರಾಹ್ಲಣಂ ತಸ್ತಾತ್ ಸವಾ
ನ್ಯತೋನ್ ಪತವೋಽಗ್ನಿಮಗ್ನಿಮುಭಿಸರ್ಪಂತೀತಿ ಚ || (ಋ. ೭-೧೯)

ಅಗ್ನಿಗೆ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಏತಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು ಎಂದರೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಜಾತಾನಿ ವೇದ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನು; ಜಾತಾನಿ ವೈನಂ ವಿದುಃ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವು; ಜಾತೇ ಜಾತೇ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ವಾ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನು; ಜಾತವಿತ್ತೋ ವಾ ಜಾತವೇದಾಃ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಮಸ್ತ ಧನವೂ ಇವನಬಳಿ ಇರುವುದು; ಜಾತವಿದ್ಯೋ ವಾ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾನಃ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಾಗಲೇ ಸಮಸ್ತ ವಿದ್ಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಇದಲ್ಲದೆ,

ಯತ್ತೆಜ್ಜಾತೇ ಪತನನಿವಂದಿತೇ ತೆಜ್ಜಾತನೇದಸೋ. ಜಾತನೇದಸ್ಮಿಮಿಹಿ ಪ್ರಾಹ್ಮಣಂ ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಾನ್ಯ-
ತೋನ್ ಪತಪೋಽಗ್ನಿಮುಘಿಸರ್ಪಂತೀತಿ— ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದಕೂಡಲೆ ಇವನು ಪಶುಗಳನ್ನು ಪಡೆನು ಎಂದರೆ
ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪಶುಗಳನ್ನು ಹೋನುಮಾಡುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು
ಬಂದಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯ ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಪುರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಪಶುಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋನು ಮಾಡುವನು. ಈ ಜಾತವೇದಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಪುಕ್ಕು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ಜಾತವೇದಸೇ ಸುನನಾಮ ಸೋಮಮರಾತೇಯತೋ ನಿ ದಹಾತಿ ವೇದಃ | ಸ ನಃ ಪರ್ಷದತಿ
ದುರ್ಗಾ ವಿಶ್ವಾ ನಾನೇವ ಸಿಂಧೂ ದುರಿತಾತ್ಯಗ್ನೀ || ಜಾತವೇದಸಃ ಇತಿ ಜಾತವೇದಸ್ಯಾಂ ವೈವಂ
ಜಾತವೇದಸೇಚಾರ್ಯಯ ಸುನನಾಮ ಸೋಮಮಿತಿ ಪ್ರಸವಾಯಾಧಿಷವಾಯ ಸೋಮಂ ರಾಜಾ-
ನಮಮೃತಮರಾತೇಯತೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಮನಿಸ್ಸೋ ನಿವಹಾತಿ ನಿಕ್ಷಯೇನ ಪದತಿ ಭಸ್ವೀ
ಕರೋತಿ ಸೋಮೋ ದೇದಿತೈರ್ಥಃ | ಸ ನಃ ಪರ್ಷದತಿ ದುರ್ಗಾಣಿ ವಿಶ್ವಾನಿ ದುರ್ಗಮಾನಿ
ಸ್ಮಾನ್ತಾನಿ ನಾನೇವ ಸಿಂಧುಂ ಸಿಂಧುಂ ನಾನಾ ನದೀಂ ಜಲಯುರ್ಗಾಂ ಮಹಾಕೂಲಾಂ ತಾರಯತಿ
ದುರಿತಾತ್ಯಗ್ನಿರಿತಿ ದುರಿತಾನಿ ತಾರಯತಿ ||
(ನಿ. ೨-೨೦)

ಜಾತವೇದಾಗ್ನಿಗಾಗಿ ನಾವು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುತ್ತೇವೆ. ಅಥವಾ ಈ ಜಾತವೇದಾಗ್ನಿಯು ಪೂಜಾರ್ಹನಾಗುವುದರಿಂದ
ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ನಾವು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುತ್ತೇವೆ. ನಾವು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು
ಅಥವಾ ರಾಜನಾದ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಸುಟ್ಟು ಭಸ್ಮಮಾಡುತ್ತಾನೆ.
ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಸೋಮಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ನಾನೆಯು ಅಥವಾ ದೋಣಿಯು ನಮ್ಮನು
ದಾಟಲಸಾಧ್ಯವಾದುದೂ, ಆಳವಾದುದೂ, ಅಗಲವಾದುದೂ, ಪ್ರವಾಹಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೂ ಆದ ನದಿಯನ್ನು ದಿಟಿಸು
ವಂತೆ ಈ ಜಾತವೇದಾಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಅನೇಕ ಸಂಕಟಗಳಿಂದಲೂ ಪಾಶಗಳಿಂದಲೂ ದಾಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಧಿ
ಪ್ರಾಂವು. ಈ ಜಾತವೇದಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಪುಕ್ಕನ್ನು ವಿನಂಸಲಾಗುವುದು—

ಪ್ರ ಸೂನಂ ಜಾತವೇದಸಮುತ್ಸಂ ಹಿಸೋತ ವಾಜಿನಂ | ಇದಂ ನೋ ಬರ್ಹಿರಾಸವೇ || ಪ್ರಹಿಸುತ
ಜಾತವೇದಸಂ ಕರ್ಮಾಧಃ ಸಮತ್ಯುವಾನಮಪಿ ವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾದ್ರಶ್ಮಿವ ಜಾತವೇದಸಮಿ-
ತೀದಂ ನೋ ಬರ್ಹಿರಾಸೀದಶ್ವಿತಿ ||

ಎಲೈ ಪುತ್ರಿಕೃತ್ಯಗಳೇ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಈ ಜಾತವೇದಾಗ್ನಿಯನ್ನು ನಮು ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ ಪ್ರೇರಿಸಿ
ಅಥವಾ ವಜ್ರವು ಅಶ್ವ ಶಬ್ದವು ಉಪಮಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರಬಹುದು. ಎಲೈ ಪುತ್ರಿಕೃತ್ಯಗಳೇ, ಅಶ್ವವನ್ನು
ಪ್ರೇರಿಸುವಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿಸಿ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ನಾವು ಹರಡಿದವ ಈ
ದರ್ಭಾಸನದಮೇಲೆ ಒಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತದೇತಮೇಕನೀವ ಜಾತದೇದಸ್ಯಂ ಗಾಯತ್ರಂ ತೈಶಂ ದಶತತೀಷು ವಿದ್ಯತೇ ಯತ್ಕುಂ ತಿಪಿಧಾ-
ಗ್ನೀಯಂ ತಜ್ಜಾತನೇದಸಾನಾಂ ಸ್ಯಾನಂ ಯಜ್ಞತೇ ||
(ನಿ. ೨-೨೦)

ಮುಗ್ಧೀದದ ಹತ್ತುಮಂದಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಾತವೇದಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತವು ಇದೊಂದೇ, ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ. ಇದು ಗಾಯತ್ರೀಭಂವಸ್ತುವಾಗಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಗುಣಗಳು ಜಾತವೇದಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾ ಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಆನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸ ನ ಮನ್ಯೇತಾಯಮೇವಾಗ್ನಿರಿತ್ಯಪ್ಯೇತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ಜಾತವೇದಸೀ ಉಚ್ಯೇತೇ ತತೋ ನು ಮಧ್ಯಮಃ | ಅಥ ಪ್ರವಂತ ಸಮನೇನ ಯೋಷಾ ಇತಿ ತತ್ ಪುರಸ್ತಾ ದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮುಖಾಸಾ ವಾದಿತ್ಯೇ ಉದುತ್ಯಂ ಜಾತವೇದಸಮಿತಿ ತದುಬರಿಷ್ವಾದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮುಃ " (ನಿ. ೬-೨೦)

ಆದರೆ ಜಾತವೇದಾಗ್ನಿಯ ಗುಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾರದು. ಮೇಲಿರುವ ಎರಡು ಜ್ಯೋತಿಗಳೂ ಎಂದರೆ ವಿದ್ಯುದನ್ನ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಜ್ಯೋತಿಗಳೂ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಅಥ ಪ್ರವಂತ ಸಮನೇನ ಯೋಷಾ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಾಗ್ನಿ (ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿ) ಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಈ ಜಾತವೇದಾಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದುತ್ಯಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಎಂಬ (ಖ. ಸಂ. ೧-೫೦-೧) ಋಕ್ಯನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಮೈ ಹವಿರ್ನಿರುಪ್ಯೇತೇಽಯನೇವ ಸೋಽಗ್ನಿ ಜಾತವೇದಾ ನಿಪಾತಮೇ. ನ್ಯತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ಏತೇನ ನಾಮಧೇಯೇನ ಭಜೇತೇ || (ನಿ. ೬-೨೦)

ಅಗ್ನಿಯು ಮೂರು ವ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿ ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿ ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಇದ್ದರೂ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೋಮ ಮಾಡುವರು. ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು. ಉಳಿದ ಎರಡು ವಿಧ ಅಗ್ನಿಗಳು ಎಂದರೆ ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಇವರುಗಳಮೂಲಕ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರನ್ನೂ ಪ್ರಸಂಗವಶದಿಂದ ಜಾತವೇದಶಬ್ದದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಾತವೇದಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೋಮ ಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ವೈಶ್ವಾನರಃ ಕಸ್ಮಾದ್ವಿಶ್ವಾನ್ನರಾನ್ನಯತಿ ವಿಶ್ವ ಏನಂ ನರಾ ನಯಂತೀತಿ ವಾಸಿ ನಾ ವಿಶ್ವಾನರ ಏವ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರತ್ಯುತಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೧ ||

ವೈಶ್ವಾನರಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ? ವಿಶ್ವಾನ್ನಯತಿ ||

ಕ್ರಮವ್ರಾತವಾದ ವೈಶ್ವಾನರಪದದಲ್ಲಿ ದೇವತಾಕರ್ತವನ್ನು ನಿವರಿಸಲು ಮೊದಲು ಶಬ್ದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗಿದೆ ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ. ವಿಶ್ವನರರನ್ನು ಈ ಲೋಕದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವ ಪ್ರಯೋಜನಕರ್ತೃವಾದವನು ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂದು ಉತ್ತರ. ಜನರ ಸಕಲಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವನೇ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿಯು ತಾನೆ. ಪಂಚಾಗ್ನಿವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವನೇ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿಯು ತಾನೆ. ಪಂಚಾಗ್ನಿವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ—
 " ಅಪಿ ವಾ ಸತಿ ತಸ್ಯ ಸ್ವರ್ವಾಃ ಪ್ರವೃತ್ತಯಃ ಫಲವಶ್ಯೋನರೋಣಾಂ ಭವಂತೀತಿ ಹೇತುಕರ್ತೃಕ್ಷೇನ ಸರ್ವಾಸು ಪ್ರವೃತ್ತಿಷು ಅಯಮೇನ ನರಾನ್ನಯತಿ ಪ್ರವರ್ತಯತೀತಿ ವೈಶ್ವಾನರಃ." ಸ್ವತಂತ್ರ ಕರ್ತೃ, ಪ್ರಯೋಜಕ (ಹೇತು) ಕರ್ತೃ ಎಂದು ಕರ್ತೃ ಎರಡುವಿಧವಾಗಿದೆ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವೈಶ್ವಾನರ ಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜಕಕರ್ತೃ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ನಯತಿ ಎಂಬುದು ಅರ್ಥಸಿದ್ಧಿ. ನ್ನ-ನಯೇ ಧಾತು ನರತಿ ಇತಿ ನರಃ. ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವನೆಂದರ್ಥ. ಪಚಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ. ನರಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ನರಃ ವೈಶ್ವಾನರಃ. ನರೇ ಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನರಶಬ್ದಪದದಲ್ಲಿಯವಾಗ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮ ಉಪಪದವೆಂದರೂ ಬಹುಗ್ರಹಣ ದಿಂದ ಅಚ್ಚಾ ಹೇಳಬಹುದು.

ವಿಶ್ವೇ ಏನಂ ನರಾ ನಯಂತೀತಿವಾ ||

ಇವನೇ ಸಕಲ ಜನರನ್ನು ಲೋಕದಿಂದ ಲೋಕಾಂತರಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವನೆಂದು ಹಿಂದೆ ನರೇಸಿದರೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಜನರೇ ಇವನನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಯಾಯ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಜನರು ಇವನನ್ನು ಅಂಗವನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೀಯತೇ ಇತಿ ನರಃ ನ್ನ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಪೂರ್ವೋದಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗುಣ.

**ಅಪಿ ನಾ ವಿಶ್ವಾನ್ನರ ಏವ ಸ್ಮಾತ್ | ಪ್ರತ್ಯುತಃ ಸರ್ವಾಣಿ
 ಭೂತಾನಿ, ತಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಃ | ತಸ್ಮೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೧ ||**

ಬೇರೊಂದುರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಶ್ವಾನರ ಎಂಬ ಒಬ್ಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧವುರುಷನು ಇರುತ್ತಾನೆ. ವಿಶ್ವಾನಿ ಪುತಿ ಮತಃ ವಿಶ್ವಾನರಃ ಸಕಲಭೂತಗಳ ಹೃದಯವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿದವನು ಎಂದರ್ಥ. ಸಕಲವ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು ವ್ರಾಣನೆಂದರ್ಥ. ವ್ರಾಣವಪ್ರವೇಶವಿಲ್ಲದೇ ಹೋದರೆ ಯಾವ ಜಂತುವೂ ಬದುಕಿರಲಾರದು. ವಿಶ್ವಾನ್ ಆರಃ, ವಿಶ್ವಾನರಃ, ಛಾಂದಸವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪಬಂಧಿಲ್ಲ. ಮು-ಗೌ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಚ್ಚಾ ಬಂದರೆ ಆರಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಾನರನ ಪುತ್ರನೇ ವೈಶ್ವಾನರನು. ವ್ರಾಣವುತನು ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. "ವ್ರಾಣಾದ್ವಿ ಒಲಾನ್ವಧ್ಯಮಾನೋ ಹಿ ಜಾಯತೇ" ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಕ್ತಿಯುಕ್ತರಾಗಿ ಆರಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಡಿದರೆ ಅಗ್ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮುಠಾ ಉದಾಹರಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಃ ಅಂಶಿ ತ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಶತ ನಿರುತ್ತಭಾತ್ಯದ ವಿಶನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು.
 ಇಶ್ವತೋಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಸ್ಯಾಮ ರಾಜಾ ಹಿ ಕಂ ಭುವನಾನಾಮುಭಿಶ್ಚೀಃ |
ಇತೋ ಜಾತೋ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವಿ ಚಷ್ಟೇ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ||
(ಋ ಸಂ-೧-೯೮-೧) ಇತೋ ಜಾತಃ ಸರ್ವಮಿದಮುಭಿವಿಪಶ್ಯತಿ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಂಯು-
ತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ರಾಜಾಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮುಭಿಶ್ಚ್ರಿಯಣೀಯಸ್ತಸ್ಯ
ನಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮತೌ ಸ್ಯಾಮೇತಿ ತತ್ಪೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಮಧ್ಯಮ
ಇತ್ಯಾಚಾರ್ಯಾ ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾ ಹ್ಯೇನಂ ಸ್ವಾತಿ || ೨೨ ||

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಸ್ಯಾಮ ರಾಜಾ ಹಿ ಕಂ ಭುವನಾನಾ-
ಮುಭಿಶ್ಚೀಃ || ಇತೋ ಜಾತೋ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವಿಚಷ್ಟೇ ವೈಶ್ವಾನರೋ
ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೬)

ಪ್ರಪಂಚದ ಸಕಲಜನರನ್ನು ಲೋಕಾಂತಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜಕನಾದ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಕೋಭವನವಾದ ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನಾವು ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯರಾಗೋಣ. ಕಂ ಎಂಬುದು ಪಾದಪೂರಣೀಗೋಸ್ವರ ಹೇಳಿದೆ. ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾ ಸಕಲಭೂತಜಾತಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರನು ಈ ಎರಡು ಅರಣಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಸರ್ವಪ್ರಪಂಚವನ್ನೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿದಿರುವನೋ, ಮತ್ತು ಯಾವನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುವ ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿಹೋಗುವನೋ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ನಾವು ಪಾತ್ರರಾಗೋಣ. ಪ್ರಾತಃಕಾಲವಾದೊಡನೆ ಅಗ್ನಿಯು ತೇಜಸ್ಸು ಮೇಲಕ್ಕೂ, ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳು ಕೆಳಗೂ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಗಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಇತೋ ಜಾತಃ ಸರ್ವಮಿದಮುಭಿವಿಪಶ್ಯತಿ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಂಯುತತೇ
ಸೂರ್ಯೇಣ | ರಾಜಾಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮುಭಿಶ್ಚ್ರಿಯ-
ಣೀಯಸ್ತಸ್ಯ ನಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮತೌ ಸ್ಯಾಮೇತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿನಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುಮತೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿದನೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಉಪಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ, ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಎಂದರ್ಥ. ಲೋಕನ್ಯಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಮಂತ್ರ ಪದಕ್ರಮವನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಮಹಾಮುಖಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಹೀಗಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅವನ

ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನಾವು ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯರಾಗೋಣ ಎಂದು ಆಶೀರ್ವಾದದಲ್ಲಿ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆನೇಕಕ್ರಿಯಾಪದಗಳು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಭೇದವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ರಾಜಾಯಃ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಏಕವಾಕ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಯಾಂಂದ ಕಲ್ಯಾಣಮತಿಯು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಂತಹ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿನರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

**ತತ್ಪೋ ವೈಶ್ವಾನರಃ ? ಮಧ್ಯಮ ಇತ್ಯಾಚಾರ್ಯಾಃ | ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾ
ದ್ಯೇನಂ ಸ್ತೌತಿ || ೨೨ ||**

ವೈಶ್ವಾನರಪದವೃತ್ತತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದುದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಇದರಿಂದ ಪ್ರತಿಪಂಧ್ಯವಾದ ದೇವತಾತತ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದರೆ ಯಾವ ದೇವತೆ ? ಎಂದು ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಗಮದಲ್ಲಿ ಏಕಪ್ರತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಶ್ವಾನರ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವೇದಾಂತಿಗಳು ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದರೆ ಆತ್ಮನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಶ್ರುತಿಪರಿಶೀಲನೆಮಾಡಿದರೆ ಇಂದ್ರ, ಆದಿತ್ಯ, ವಾಯು, ಆಕಾಶ, ಉದಕ ಪೃಥಿವಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ವೈಶ್ವಾನರ ಪದದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಕೆಲವು ನಿರುಕ್ತಕಾರರಾದ ಆಚಾರ್ಯರು ವೈಶ್ವಾನರ ಅಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನನಾದ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿ ಅಥವಾ ವಾಯು, ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೂ ಇದೆ. ಹಿ ಶಬ್ದ ಕಾರಣದೋಷಿತವಾಗಿದೆ. ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯಗಳೂ ಕೂಡಾ ಮಳೆಸುರಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಳೆಸುರಿಸುವ ಕಾರ್ಯವು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನನಾದ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಯ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಥಾನ ಅಗ್ನಿಯ ಕಾರ್ಯ ಎಂದೂ ಆಗಲಾರದು. ಅದರಿಂದ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

**ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಸ್ಯಾಮ ರಾಜಾ ಹಿ ಕಂ ಭುವನಾನಾಮುಭಿಶ್ಚೀಃ |
ಇತೋ ಜಾತೋ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವಿ ಚಷ್ಟೇ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ
ಸೂರ್ಯೇಣ ||**

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೮-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸಕಲ ಮಾನವರಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಅವನ ಬುದ್ಧಿಯು ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ನಾವು ಆ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ವರ್ತಿಸೋಣ. ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಸಕಲಭೂತ ಪಾತಗಳಿಗೂ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಒಡನೆಯೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸಹ ಏಕೀಕರಣ ವ್ಯಪ್ತಿಯಿಂದ ಅವರೋಕ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯು ಪ್ರಸರಣದಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

**ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಸರ್ಗೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ |
ಏಕಂ ಸದ್ವಿಪ್ರಾ ಬಹುಧಾ ವದಂತ್ಯಗ್ನಿಂ ಯಮಂ ಮಾತರಿತ್ಯಾನಮಾಹುಃ ||**

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪೬-೪೬)

ಇವನುನೋಗ್ಯಂ ಮಹಾಂತಮಾತ್ಮಾನಮೇಕಮಾತ್ಮಾನಂ ಬದುಧಾ ನೋಧಾಮಿನೋ ವದಂತಿ | ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ಇತಿ ಪ್ರಾಹ್ಮಣಮಪಿ ಭವತಿ. (ನಿ. ೬-೧೨) ಮಹಾತ್ಮನೂ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನೂ ಅದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಇಂದ್ರಾದಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಎಲ್ಲರೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪಾಂತರಗಳಿಂದ ಅವರ್ಭವಿಸುವ ಎಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಶಿಲೆಗಳಿಗೂ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಮೂಲ, ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೆಲ್ಲಾ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಶಾಖೆಗಳು ಎಂದೂ ಸಹ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ.

ವಯಾ ಇವಗ್ನೇ ಅಗ್ನಿಯಸ್ತೇ ಅನ್ಯೇ ತ್ರೇ ವಿಶ್ವೇ ಅಮೃತಾ ಮಾದಯಂತೇ |
ವೈಶ್ವಾನರ ನಾಭಿರಸಿ ಕ್ಷಿತಿಣಾಂ ಸ್ಥೂಣೀವ ಜನಾ ಉಪಮಿದ್ಯಯಂಥ ||

ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳಿಗೂ ಹೇಳುಭೂತನಾಗಿ ವಿಶ್ವದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ನೇತೃವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಅದುದಿಂದ ಆತ್ಮಕಲ್ಯಾಣವನ್ನೂ ಜಗತ್ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನೂ ಅವೇಕ್ಷಿಸುವ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿತು ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪದೇಶಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಉಪಾಸನೆಯ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ, ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮಹಾ ಸ್ಯಾಮು (ಋ. ಸಂ. ೧-೯-೮-೧) ಎಂದು ಬುಗಾದಿ ಸಂಹಿತೆಗಳೂ, ಸ ಯೋ ಹ್ಯೇತನೇವಮಗ್ನಿಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಪುರುಷೇವಿಧಂ ಪುರುಷೇಽಂತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ವೇದಾಪ ಪುನರ್ವ್ಯುತ್ಪ್ಯಂ ಜಯತಿ ಸರ್ವಮಾಂಸುರೇತಿ | ಪುರುಷಾಂತರ್ಹಿತನೂ ಪುರುಷರೂಪನೂ ಆಗಿರುವ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಸಕಲರೂ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಯಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೧-೧೧) ಎಂದು ಶತಪಥಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳೂ, ಅಥ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿಧಾನಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಯ ಸರ್ವೇಷು ಲೋಕೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ಸರ್ವೇಷಾತ್ಮಸು ಹುತಂ ಭವತಿ | ಹೀಗೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಯಾವ ಪುರುಷನು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲವಾದ ಆತ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹುತಮಾಡಿದಂತೆಯೇ (ಛಾ. ಉ. ೧-೨೪-೨) ಎಂಬುದಾಗಿ ಛಾಂದೋಗ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೂ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಉಪಾಸನೆಯ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿವೆ. ಅದುದಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವೇನು, ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಗೂ ಈ ದೇವತೆಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದು ಆತ್ಮವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರಾಜಾ ಹಿ ಕಂ ಭುವನಾನಾ-ಮಭಿಶ್ರೀಃ | ವೈಶ್ವಾನರನು ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ವೈಶ್ವಾನರನು ಯಾರು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಬುಕ್ಕನ್ನೇ ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ವೈಶ್ವಾನರನು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ

ವೈಶ್ವಾನರಃ ಕಸ್ಯಾದ್ವಿಶ್ವಾನ್ನರಾನ್ವಯತಿ |

ವಿಶ್ವ ಏನಂ ನರಾ ನಯಂತೀತಿ ವಾ |

ಅಹಿ ವಾ ವಿಶ್ವಾನರ ಏವ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರತ್ಯುತಃ ಸರ್ವಾಃ ಭೂತಾನಿ ತಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಃ |

(ನಿ. ೬-೨೧)

ಇವನು ಎಲ್ಲರೂ ನೇತೃವಾಗಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಇವನನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಯಾಗಿ ಕರೆದೊಯ್ಯುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರಿಂದಲೂ

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುವತೌ ಸ್ಯಾಮ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇತರೋ ಜಾತಿಃ ಸರ್ವಮಿದಮಭಿಸತ್ಯತಿ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಂಯತೇತಿ ಸೂರೋಣಿ ರಾಜಾ ಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಭಿಶ್ಚಯೇಣೀಯಸ್ತಸ್ಯ ವಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮತೌ ಸ್ಯಾಮೇತಿ | ಸಕಲರಿಗೂ ಪ್ರಭು ವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನ ಅನುಗೃಹಾಕೃತವಾದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿರೋಣ. ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಅವನು ವಿಶ್ವನನ್ನೆಲ್ಲಾ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಒಂದಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ,

ತಶ್ಚೋ ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಈ ವೈಶ್ವಾನರನು ಯಾರು (ನಿ. ೬-೨೨)ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಅಗಮಗಳ ವಿಪ್ರತಿಪತಿ ಯನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿ. ತಾವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮ ಚರ್ಚೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ವೈಶ್ವಾನರನು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ದೇವತೆಯೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೋಷವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮಧ್ಯಮ ಇತ್ಯಾಚಾರ್ಯಾಃ | ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾಃ ಹೋನಂ ಸ್ತೌತಿ | ಪ್ರ ನೂ ಮಹಿತ್ತೇ ವ್ಯವಧಸ್ಯ ಪೋಚಂ | (ಮು. ನಂ. ೧-೫-೬) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಷಸುವಂತೆ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಕ್ಕೆ ದೇತುಭೂತನೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ದೇವತೆಯೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಅಲ್ಲೇ

ನಿಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ರೋಹೇಣ ಸವನಾನಾಂ ರೋಹ ಆಮ್ನಾತೋ ರೋಹಾಕ ಪ್ರತ್ಯರೋಹತ್ವಿ-
ಕೀರ್ಷಿತಸ್ತಾಮನುಕ್ಯತಿಂ ದೋತಾಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣ ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರತಿಪದ್ಯೋತೇ |

ಸೂರ್ಯಪ್ರಸೂತಾವಗ್ನಿಃ ತು ದೈವ್ವಾ ಪಾರ್ಥಿವಮಧ್ಯಮಃ |
ಏತೇಷಾಮೇವ ಲೋಕಾನಾಂ ತ್ರಯಾಣಾಮಧ್ಯರೇಽಧ್ವರೇ ||
ರೋಹಾತ್ಪ್ರತ್ಯವರೋಹೇಣ ಚಿಕೀರ್ಷನ್ನಗ್ನಿಮಾರುತಂ |
ಶಸ್ತ್ರಂ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣ ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ನೇ. ೧-೧೦೧ : ೧-೧೦೨)

ಅಹುತಿಗಳ ಅಧಿಕೃತವು ಸ್ವಭಾವಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಎಂಬ ಆರೋಹಣಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಆರೋಹಣಕ್ರಮವಾದಮೇಲೆ ಅವರೋಹಣ ಕ್ರಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕು. ಈ ಸರಣಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಮರುತ್ತಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಡಿಸುವ ವೈಶ್ವಾನರೀಯಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅವರೋಹಣಕ್ರಮದಿಂದ ಮೊದಲು ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಆಞ್ಜಾನಾವಾಚಿತ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವೇ ಯಾಚ್ಛಿತ್ಯಾಃ | ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ನಂತರ,

ಸೋಮಃ ನ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಮಾದ್ರಿಯಶಾಗ್ನೇನೋ ಹಿ ಭವತಿ | ತತ ಅಗಚ್ಛತಿ ಮಧ್ಯಸ್ಯಾಣಾ ದೇವತಾ
ರುದ್ರಂ ಚ ಮರುತಕ್ಷ ತತೋಗ್ನಿಸ್ತಗ್ನಿಮಿಹಸ್ಯಾನಮಶ್ರೇ ವೈ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಂ ಕಂಸತಿ ||

ಈ ಸೂಕ್ತವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅನಂತರ ರುದ್ರನನ್ನೂ ಮರುತ್ತಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಪುನಃ ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಯಾವ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ಪಾರ್ಥಿವಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಪುನಃ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಪಾರ್ಥಿವಸ್ವವಾದ ದೇವತೆಯೇ ಹೊರತು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ವವಾದುದಲ್ಲ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಪಾರ್ಥಿವಸ್ವವಾದ ದೇವತೆ ಎಂದು ತಮ್ಮ ವಾದವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಥಾಪ್ಯಾಹ—ಇತೋ ಜಾತೋ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವಿ ಚಿಷ್ಟೇ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೮-೧). ಇತಿ

ನ ಚಿ ಪುನರಾತ್ಮನಾತ್ಮಾ ಸಂಯತೇಽನ್ಯೇನೈನಾನ್ಯಃ ಸಂಯುತ ಇತ ಇವಮಾದಿಧಾತ್ಯಮುಂ ತೋಽಮುಷ್ಯ ರಶ್ತುಯಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತೀತೋಽಸ್ಮಾಚ್ಚಿಷ್ತಯೋರ್ಭಾಸೋಃ ಸಂಸಂಗಂ ದೈಷ್ಟ್ಯಸಮವಕ್ಷ್ಯತೇ ||

ವೈಶ್ವಾನರನು ತಾನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವಿರುವುದೂ ಈ ಸಮರ್ಥನೆಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತದೆ, ವೈಶ್ವಾನರನೂ ಸೂರ್ಯನೇ ಆದರೇ ತಾನೇ ಪ್ರಸರಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವನೆಂಬುದು ಅಸಂಭವ. ಒಂದು ವಸ್ತುವು ತಾನು ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಇನ್ನೊಂದರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಕ್ಷುಲಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅದರ ಕಿರಣಗಳು ಮೇಲಿನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹರಡಿ ಅಲ್ಲೂ ಅವಿಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಆದಿತ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಎರಡೂ ಒಂದಾಗುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ,

ಅಥ ಯಾನ್ಯೇತಾನಾತ್ಮತ್ರಮಿಳಾನಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಭಾಗಾನಿ ವಾ ಸಾವಿತ್ರಾಣಿ ವಾ ಸೌಂಧಾಣಿ ವಾ ಪೌಷ್ಪಾಣಿ ವಾ ವೈಷ್ಣವಾನಿ ವಾ ವೈಶ್ಯದೇವ್ಯಾನಿ ವಾ ತೇಷು ವೈಶ್ವಾನರೇಯಾಃ ಪ್ರವದಾ ಅಭಿವಿಷ್ಯನ್ನಾದಿತ್ಯಕರ್ಮಣಾ ಚೈನಮಸ್ತೋಷ್ಯನ್ನಿತ್ಯುದೇಷೀತ್ಯಸ್ತುನೇಷೀತಿ ವಿಶ್ವೇಷೀತಿ |

ವೈಶ್ವಾನರನು ಸೂರ್ಯನೇ ಅಗದರೆ ಆಗ ಸವಿತ್ಯ, ಪೂಷ, ವಿಷ್ಣು, ವಿಶ್ವೇದೇವ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ವವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವೂ, ಕ್ರಿಯೆಯೂ ಇವನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮತನಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು, ಮತ್ತು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ, ಅಸ್ತಮಿಸುತ್ತಾನೆ, ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಇರಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕನಾದ ವರ್ಣನೆಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಅಗ್ನಿಪಂಚಮವೆಂಬುದು ದೃಢವಾಗಿ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಆಧಾರಗಳಿಂದ,

ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಮೈ ಹವಿನಿರೂಪ್ಯತೇಽಯಮೇವ ಸೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವೂ, ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅರ್ಪಣೆಯೂ ವೈಶ್ವಾನರರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. (ನಿ. ೭-೨೨ ರಿಂದ ೭-೩೧) ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಅವಿಭಾವವು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಾದರೂ

సహజవేద, రాజా ఓ కం భువనానామభిక్తిః । సకలభూతజాగళగణి ప్రభుభాగ్యుని అత్యునాగ్యుని ఇద్దానే. ఆదుదంబలే దేవనమానవాదికలరది ఇవన ఊవాసనయిందలే శ్రీయస్సును ఊంబలు సాధ్యవేందు స్వక్షువాగి అనేకకఠి తిళిపిద్దాలి. కర్మానుష్ఠానగళంబ ఇవన వాధివస్వరూపవననంతు ఊవాసనయిన్ను మాదువుదు ఓంబు క్రమవారద, ఇవను విశ్వవ్యాపియాయుదయి, సనకసత్రిన డీతనా డీతనగళల్లియు అంతగత వాగింబుదు ఆద మాహాత్మ్యవననయింబ అధ్యాత్మరూపవాద జ్ఞానదింబ మాదతక్కు ఊవాసనయి ఇన్నీంబు విధనంబువుదు. కర్మానుష్ఠానకల్ప జ్ఞానోపాసనగణి ఇరువ సంబంధనన్న తిళి విశ్వాత్మనాంబ వ్యేత్తాన రాగ్నియ ముంబయిన్ను కతవధాదిబ్రాహ్మణగళల్లియు ధాంబోగ్గ్యాది ఊపనికత్తుగళతయిది వివరిసిది. ఇవన నిజవాద స్వరూపవననయిలు ఊత్తమవాద గురువనన్న ఆరిసికొంబు ఊంబ ముంబిగళ కథేయన్న తతవధే బ్రాహ్మణుడల్లి వివరిసిది. (౧౦-౬-౧౧-౧౦ంబగా)

ఆపి నా విశ్వానరంబి వ స్యాత్ ప్రత్యేతః సవాణి భూతాని తస్యే వ్యేత్తానరః । (౧. ౬-౨౧)
సనకత్త వ్యాపి సకల భూతగళల్లియు అంతగతనాగింబువనను ఎంబ నిరుక్తకారద నివళనంబి తే సవాంకత్యంబు యాద విశ్వానరన స్వరూపవనన్న ఈ కథేయి తిళిసుత్తదీ—

సత్యయజ్ఞవోలూపియంబ, మహాలాలజాలనంబ, బుదిల, ఆత్మకర, అత్తి, ఇంద్రయ్యు, ధాల్లనె యనంబ, జనకారాత్మనంబ ఓట్టిగే ఆరుణివనెతియి గృతదల్లి సేరి వ్యేత్తానరాగ్నియ స్వరూపవనన్న తిళియలు ఎల్లది కలేతు డిక్షిపిదరది సహజ అవరిగే నికృక్షవవాద తిళివళియింబాగేదే పరవ్వర అభివ్రాంబుదల్లి ధేద వుంబాయుకు. విశ్వత్రిపత్రియింబాయుకు. ॥౧॥ ఆగి అవరేల్లది సేరి వ్యేత్తానరాగ్నియ స్వరూపవనన్న సంపూణవాగి తిళియకొంబుదు అత్తవతిళియనల్లిగే ఊంబదు. అవను తన్నల్లిగే బంబ ఈ అతిథిగళిల్లా ప్రత్యేకవాద వాసనానగళనంబ, వ్యేయిక్రవవాద గారంబగళనంబ, సహస్రాయ వాసనగళనంబ అపరన్ను సత్కరింబుదు. మరుదిన వ్రాకకాలి అవరేల్లది తమ్ము అభివ్రాయుధేదగళనై ఇట్టుకొంబు తమ్ము శ్చేయిల్లి సమత్తుగళన్ను బిదు ' నావు నిమ్ము తిక్కరాగిలేకొందిదేనే. ' ఎంబు విజ్ఞాపిసికొంబుదు ॥ ౨ ॥ ఆగి అవను నివేల్లది సకలశాస్త్రవారంకతరాదవర పుత్రరాగియని నివూ అధ్యయననన్ను మాదిదవరాగియని ఇట్టుకొంబు నన్నల్లిగే తిక్కవత్రిగే బంబుంబుదేనే ? ఎంబు అత్తయవట్టు అవరన్ను ప్రుత్తిపిదను. ఆగి అవను నివే వ్యేత్తాన రాగ్నియ స్వరూపవనన్ను జీనాగి తిళిదిల్లింబ నమగణి ఆదర రత్యవనన్ను ఊపదేతిసి ' ఎంబు విజ్ఞాపిసికొంబుడాగి అవను సనగే ర తత్యవ గొత్తిదే. నిమగణి అదన్ను తిళిసుత్తేనే. అగ్నిగే సమత్తుగళన్ను అపిసి ఇందింబ నివే నన్న తిక్కరాగిల్లింబ ' ఎంబును ॥ ౩ ॥ అనంతర అరుణివనెతియిన్ను కుంబు ' గౌతమనే, నినగ గొత్తియనంబే వ్యేత్తానరంబు ? ' ఎంబు ప్రుత్తిపిదాగి ' వ్యుక్తియై వ్యేత్తానరంబు ' అవను ఊంబదు. ఆగి దీరియి ' హాదు, సవాణిధారనాంబ వ్యేత్తానరనే అదు. నిను ఈ రత్యవనన్ను తిళింబుదరంబు పకుపుత్రాదిగళింబిగి స్థిరణాగి ప్రుత్తికనాగిల్లియి ! ఇదన్ను తిళింబును మృత్యువనన్ను డయిసి పూణాయుస్సున్ను పడేయిత్తానే. అదరి సత్కవగాయని ఇవే వ్యేత్తానరన వాదగళంబు మాత్త. నిను (వ్యేత్తానరన పూణవవాద స్వరూపవనన్ను తిళియలు) ' ఇల్లిగి బరదే ఇద్దరే నిన్న వాదగళంబు సదిలవాగి క్షీణిపిమత్తిద్దవు అథవా నిన్న గొంబుకల్లై బిళిత్తిరల్లి ' ఎంబును. ॥ ౪ ॥ అవేరే సత్కవ్వువోలూపియిన్ను కుంబు ఎద్యే వ్రాక్షిణయేగ్గనై, వ్యేత్తానరనారంబుదాగి నిను

ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯೇ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲು ಅವನು ಅಪ್ಪೇ (ಉದಕ) ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದನು. ಅದನ್ನೂ ಅನುಮೋದಿಸಿ ದೊರೆಯು ಅದು ವೈಶ್ವಾನರನಂಬುವಾಧ ಧನವು. ನೀನು ಆ ಧನದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುದರಿಂದ ನೀನು ಧನಕನಾಗಿಯೂ ಉಚ್ಚಾಯಸ್ಥಿ ತಿಳಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದೀಯೇ. ಅದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಅಂಕಶೋಭಮಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ನೀನು ಇಲ್ಲಿ ಬರೆದೇ ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ಕೋಶವೂ ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಅಥವಾ ನಿನ್ನ ಗೋಚರಕ್ಕೆ ಅದು ಬೀಳುತ್ತಲೇ ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂದನು || ೫ || ಅನಂತರ ಮಹಾಶಾಲಜಾಲಾಲನನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ಔಪಮನ್ಯವನೇ. ವೈಶ್ವಾನರನಾರಂಬುದಾಗಿ ನೀನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದನು. ಆ ಕಾಲವೆಂದು ಅವನು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡಲು ಅದನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿ ಅದು ವೈಶ್ವಾನರಬಹುಲ (ಸಮೃದ್ಧ) ವೆಂದೂ ಇದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ನೀನು ಪಶುವುತ್ಪಾದಿಗಳ ಬಾಹುಳ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಪ್ರಧಾನ ಕಾಂಕ್ಷಮಾತ್ರವಾಗಿರುವುದು ನೀನು ಇಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ದೇಹದ ಮುಖ್ಯುತ್ತಮವೇ ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಥವಾ ನೀನಿಗೆ ಅದು ತಿಳಿಯುತ್ತಲೇ ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂದನು. || ೬ || ಫಲೇ ಬುಡಲ ಅಶ್ವತಥಾಕ್ಷಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ವೈಯಾಭೃಪ್ತವನೇ, ವೈಶ್ವಾನರನಾರಂಬುದಾಗಿ ನೀನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯೆ ಎನ್ನಲು ಅವನು ನಾಯುವೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದನು. ಅದನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಆ ರಾಜರ್ಷಿಯು ನಾಯುವು ವೈಶ್ವಾನರನ ಮಾರ್ಗವೈದ್ಯವು. ನೀನು ಇದನ್ನು ತಿಳಿದುದರಿಂದಲೇ ನಾನುಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ರಸ್ತೆಗಳನ್ನು ನಿನ್ನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಉಸಿರು ಮಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ನೀನು ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬರೆದಿದ್ದರೆ ನೀನಿಗೆ ನಿನ್ನ ಉಸಿರೂ ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಅಥವಾ ನೀನಿಗೆ ಅದರ ಅರಿವೇ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದನು. || ೭ || ಅನಂತರ ಇಂದ್ರದ್ರಮ್ಯ ಧಾಲ್ಯವೇಯವನ್ನು ಕುರಿತು ವೈಶ್ವಾನರನಾರಿಂದು ನೀನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲಾಗಿ ಅವನು ಅದಿತ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದನು. ಅದನ್ನೂ ಅನುಮೋದಿಸಿ ನೀಜವಾಗಿಯೂ, ಸೋಮನ ತೇಜಸ್ಸೇ ವೈಶ್ವಾನರನು. ನೀನು ಇದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ನಿನ್ನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಸೋಮರಸವೂ ಆದರ ಪಾಕವೂ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದು ವೈಶ್ವಾನರನ ನೇತ್ರಮಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ನೀನು ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬರೆದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ನೇತ್ರವೂ ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಥವಾ ನೀನಿಗೆ ಅದರ ಅರಿವೇ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದನು || ೮ || ಅಮೇಲೆ, ಜನಕರ್ಕರಾಕ್ಷ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ಸಾಯವಸನೇ, ವೈಶ್ವಾನರನಾರಂಬುದಾಗಿ ನೀನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲು ಅವನು ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅದನ್ನೂ ಅನುಮೋದಿಸುತ್ತ ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ವೈಶ್ವಾನರನ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅಂಶ. ನೀನು ಇದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ನೀನು ನಿನ್ನ ಸಮಾನರಾದವರಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದು ವೈಶ್ವಾನರ ಶಿರೋಧಾಗ ಮಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ನೀನು ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬರೆದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ಶಿರಸ್ಸೂ ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಥವಾ ನೀನಿಗೆ ಅದರ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯೇ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದನು. || ೯ || ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅವರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ವೈಶ್ವಾನರನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದ್ದೀರಿ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಭುಜಿಸುತ್ತಿದ್ದೀರಿ. ಸುವಿದಿತರಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾದೇಶಿಕವರ್ತಕಗಳಾಗಿ (Measure of a span) ಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಮಗೆ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾದೇಶಿಕವರ್ತಕಗಳಾಗಿ ಮಾತ್ರವಿರುವಂತೆ ನಿಮಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದನು. || ೧೦ || ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಇದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಅಂಶವಾದ ಸೋಮ ತೇಜಸ್ಸೆಂದೂ, ನಾಸಿಕದ ಕಡೆ ತೋರಿಸಿ ಅದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಮಾರ್ಗಗಳ ವೈವಿಧ್ಯವೆಂದೂ, ಆ ಕಾಲವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಅದು ಸಮೃದ್ಧವೈಶ್ವಾನರನೆಂದೂ, ಮುಖ್ಯೋದಕವಾದ ಕಡೆ ತೋರಿಸಿ ಅದು ವೈಶ್ವಾನರಧನವೆಂದೂ

ಗಡ್ಡವನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಅದು ವೈಶ್ಯಾನರನ ಅಧಾರವೆಂದೂ ಹೇಳಿದನು. ಈ ವೈಶ್ಯಾನರನು ಪುರುಷಶ್ರೇಷ್ಠನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಅಲ್ಲವೆಂದೂ, ಮತ್ತು ಪುರುಷರೂಪನೂ, ಪುರುಷನ ಅಂತಃಕರ್ಮವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿರುವವನೂ ಆದ ಈ ವೈಶ್ಯಾನರನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮರಣವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪೂರ್ವಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವನೆಂದೂ, ಇವನ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಮಾತುಪವನಿಗೆ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಆಗಲಾರದೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದನು. || ೧೧ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦, ೬-೧-೧೦೦೦೦ ೧೧)

ಹೀಗೆ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವೈಶ್ಯಾನರನು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಛಾಂದೋಗ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೋಡಬಹುದು. ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ (೫-೧೧ ರಿಂದ ೫-೧೮ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ವೈಶ್ಯಾನರನು ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಥೆಯನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಅತ್ಯಂತ ಕೈಕೇಯನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದ ಎಲ್ಲಾ ಮುಷಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅನುಮೋದಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅವೆಲ್ಲವೂ ವೈಶ್ಯಾನರನು ಬೇರೆಬೇರೆ ಅಂಶಗಳೆಂದೂ ಪೂರ್ವವಾದ ವೈಶ್ಯಾನರನಿಗೆ ಆ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳ ಸಾಮರಸ್ಯವೂ ಒಬ್ಬಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ವೈಶ್ಯಾನರನ ಸರ್ವತೋಮುಖವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ತಸ್ಯ ಹ ವಾ ಏತಸ್ಯಾತ್ಮನೋ ವೈಶ್ಯಾನರಸ್ಯ ಮೂರ್ಧ್ನಿವ ಸುತೇಜಾಃಶ್ವವಿಫತ್ಸರೂಪ ಪ್ರಾಣಃ ಪೃಥಗ್ವ್ಯಕ್ತ್ಯಾತ್ಮಾ ಸಂದೇಹೋ ಬಹುಲೋ ಬಸ್ತಿರೀವ ರಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯೇವ ಪಾಪಾವುರ ಏವ ವೇದಿರ್ಲೋಮಾನಿ ಬರ್ಹಿರ್ಹೃದಯಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋ ಮನೋಽನ್ಯಾ-ಹಾರ್ಯ ಪಚನ ಆಸ್ಯಮಾಹವನೀಯಃ ||

(ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ ೫-೧೮-೨)

ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಈ ಅಂತರಕ್ಷವೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಈ ವೈಶ್ಯಾನರನ ತಿರಸ್ಕು, ವಿಶ್ವರೂಪನಾದ ಈ ಅದಿತ್ಯನೇ ಅವನ ನೇತ್ರವು, ಮೂರ್ಧ್ನಿವೈವ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಾಯುವೇ ಉಸಿರು; ವಿಶ್ವತವಾಗಿರುವ ದಿಕ್ಕೇ ಅವನ ದೇಹ, ಅಬ್ರೂಪದ ಧನವೇ ಅವನ ಅಂತಃಕೋಶ; ಸರ್ವಾಧಾರಲಾಗಿರುವ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಅವನ ಪಾದ; ಯಜ್ಞವೇದಿಶಿಯೇ ಅವನ ಎದೆ. ದರ್ಭಿಗಳೇ ಅವನ ರೋಮುಗಳು, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯೇ ಅವನ ಹೃದಯ, ಅನ್ಯಾಹಾರ್ಯಪಚನಾಗ್ನಿಯೇ ಅವನ ಮನಸ್ಸು, ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯೇ ಅವನ ಮುಖ.

ಸ ಯ ಇದಮವಿದ್ವಾನ್ಗೃಹೋತ್ತಂ ಜುಹೋತಿ ಯಞಾಂಗಾರಾನಪೋಹ್ಯ ಧಸ್ಯನಿ ಜುಹು-ಯಾತ್ಪಾದ್ಯಕ್ರತ್ಯಾತ್ಮಾತ್ |

(ಛಾ. ಉ. ೫-೨೪-೧)

ಈ ವೈಶ್ಯಾನರನು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಅಗ್ರಹೋತ್ರವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವನು ಬೆಂಕಿಯಿಲ್ಲದ ಭಸ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆಂದು ಜ್ಞಾನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯಃ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ಗೃಹ್ಯೋತ್ರಂ ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಯ ಸರ್ವೇಷು ಲೋಕೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ಸರ್ವೇಷ್ವಾತ್ಮಸು ಹುತಂ ಭವತಿ |

(ಛಾ. ಉ. ೫-೨೪-೨)

ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವನು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲವಾದ ಆತ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೋಮಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಅಪಿ ವಾ ವಿಶ್ವಾನರ ಏವ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರತ್ಯುತೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಃ |

(ಐ. ೭-೨೧)

ಎಂದು ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ನಿದುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವೂ ಸಹ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿನಾಶ್ಯಗಳನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಈ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರೂ ಸಹ,

ವಿಶ್ವಾನ್ನರಾನ್ನಯತಿ ಪುಣ್ಯಪಾನಾನುರೂಪಾಂ ಗತಿಂ ಸರ್ವಾತ್ಮೈಷ ಆಶ್ವರೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಮೀಶ್ವೇನರ ಏವ ವಾ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವಾತ್ | ವಿಶ್ವೈರ್ವಾ ನರೈಃ ಶ್ರುತ್ಯಗಾತ್ಮಕಯಾ ಪ್ರವಿಭಜ್ಯ ನೀಯತ ಇತಿ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ತಮೇವಮುಪಾಸ್ತೇ | ವಿಶ್ವಾನರವಿಕ್ರವಾತ್ಪಾ ಸನನ್ನಮತ್ತಿ |

(ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯ ೫-೧೮-೧)

ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿದುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನದಂತೆಯೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಭಿಶ್ರೀಃ—ಅಭಿಶ್ರಯಣೇಯಃ (ಐ. ೭-೨೨) ಪೂಜ್ಯಮೂ, ಆಶ್ರಯಮೂ ಆದವನು, ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವೈಶ್ವಾನನು ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯನು ಪೂಜ್ಯನಾದ ಆಧಾರ ಅಥವಾ ಆಶ್ರಯ, ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವಿಧಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೂ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಮಹತ್ವವು ಎಂದರ್ಥ.

ಏನೀ ತ ಏತೇ ಜುಹತಿ ಆಭಿಶ್ರಿಯಾ ಹಿರಣ್ಮಯೀ ವಕ್ತರೀ ಬರ್ಹಿರಾಶಾತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೪-೬)

ಪೃತವತಿ ಛವನಾನಾಮುಭಿಶ್ರಿಯೋರ್ವೀ ಪೃಥ್ವೀ ಮಧುಮಿಘೇ ಸುಪೇಶಸಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭೦-೧)

ಶ್ರುತ್ವಂ ಹೋಶಾರಮೀದ್ಯಂ ಜುಸ್ಯಮಗ್ನಿಂ ಕವಿಕ್ರತುಂ | ಅಧ್ವರಾಣಾಮುಭಿಶ್ರಿಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೪-೭)

ವಿರಾಶ್ವತ್ವಾವಯೋರೇರಭಿಶ್ರೀರಿಂದ್ರೈಶ್ಚ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಿಹ ಭಾಗೋ ಅಹ್ವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೦-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅಭಿಶ್ರೀ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ವಂದ್ಯವಾದೆ, ಸ್ತುತ್ಯವಾದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅಶ್ವಯನು ಎಂದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿಚಿಷ್ಟೇ—ಚಿಕ್ಕೌ, ಚಾಕನೌ, ಆಚಿಕ್ಷ್ಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಪಶ್ಯತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ವಿಚಿಷ್ಟೇ ಎಂದರೆ ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದರೂ ಸಹ,

ಜಾತ ಆಪ್ತೋಣ ಭುವನಾನಿ ರೋದಿಸೀ ಆಗ್ನೇ ತಾ ವಿಶ್ವಾ ಪರಿಭೂರಸಿ ತ್ವನಾ |

(ಋ. ಸ. ೩-೩-೧೦)

ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ರೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಲ ಮೃತು ಇವನ ಗೋಚಾರಕ್ಕೆ ಬೀಳುತ್ತದೆಯೆಂದರ್ಥ. ಸಕಲ ಭುವನಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಇವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಲ್ಲದರೇ ಜಗತ್ಪ್ರಲ್ಯಾಣವೂ ಅಗದೇಶಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂತಹ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮಹೌ ಸ್ಯಾಮು—ವಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮಹೌ ಸ್ಯಾಮು (ನಿ. ೭-೨೨) ಇವನ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯ ರಾಗರೋಣ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ೪೯ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಯೋವಿಂಶತೀಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರ ನೂ ಮಹಿತ್ತಂ ವೃಷಭಸ್ಯ ಪೋಚಂ ಯಂ ಪೂರವೋ ವೃತ್ರಹಣಂ ಸಚಿಂತೇ || ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಸ್ಯುಮಗ್ನಿರ್ಜಘನ್ಸ್ತಾ ಅಧೂನೋತ್ಯಾಸ್ತಾ ಅವ ಶಂಬರಂ ಭೇತ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೯-೬) ಪ್ರಬ್ರವೀವಿ ತನ್ನಹಿತ್ತಂ ಮಹಾಭಾಗ್ಯಂ ವೃಷಭಸ್ಯ ವರ್ಷಿತುರಪಾಂ ಯಂ ಪೂರವಃ ಪೂರಯಿತವ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾ ವೃತ್ರಹಣಂ ಮೇಘಹನಂ ಸಂಚಿತೇ ಸೇವಂತೇ ವರ್ಷಕಾಮಾ ದಸ್ಯುದ್ಧಸ್ಯತೇಃ ಕ್ಷಯಾರ್ಥಾದುಪದಸ್ಯನ್ತ್ಯಸ್ಮಿಸ್ತಸಾ ಉಪದಾಸಯತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ತಮಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರೋ ಘ್ನನ್ನವಾಧೂನೋದಪಃ ಕಾಸ್ತಾ ಅಭಿವಚ್ಯಂಬರಂ ಮೇಘಮಥಾಸಾನಾದಿತ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವೇ ಯಾಜ್ಞಿಕಾ ಏಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ರೋಹಣೇಣ ಸವನಾನಾಂ ರೋಹ ಆಮ್ನಾತೋ ರೋಹಾಪ್ತೃತ್ಯವ ರೋಹತ್ಪ್ರೀಕ್ಷೀರ್ಷಿತಸ್ತಮನುಕ್ಯತಿಂ ಹೋತಾಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಶಪ್ತೇ ವೈಶ್ವಾನರೋಯೇಣ

ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೩) ಸೋಽಸಿ ನ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಮಾದ್ರಿಯೇತಾ-
 ಗ್ನೇಯೋ ಹಿ ಭವತಿ ತತ ಆಗಚ್ಛತಿ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾ ರುದ್ರಂ ಚ ಮರುತಶ್ಚ
 ತತೋಽಗ್ನಿಮಿಹಸ್ಥಾನಮತ್ರೈವ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಂ ಶಂಸತ್ಕಥಾಸಿ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೋ
 ದ್ವಾದಶಕಸಾಲೋ ಭವತ್ಯೇತಸ್ಯ ಹಿ ದ್ವಾದಶವಿಧಂ ಕರ್ಮಾಧಾಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಭವತ್ಯಸೌ
 ವಾ ಆದಿತೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರ ಇತ್ಯಥಾಸಿ ನಿಃತ್ಸಾರ್ಯವೈಶ್ವಾನರೀ ಭವತ್ಯಾ ಯೋ ದ್ವಾಂ
 ಭಾತ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀಮಿತ್ಯೇಷ ಹಿ ದ್ವಾನಾಪೃಥಿವ್ಯಾನಾಭಾಸಯತ್ಯಥಾಸಿ ಛಾಂದೋಮಿಕಂ
 ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತಿ ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠೋ ಅರೋಚತೇತ್ಯೇಷ ಹಿ ದಿವಿ
 ಪೃಷ್ಠೋ ಅರೋಚತೇತ್ಯಥಾಸಿ ಹವಿಷ್ಪಾಂತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ
 ಭವತ್ಯಯಮೇವಾಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ಶಾಕಪೂರ್ಣವಿಶ್ವಾನರಾವೇತೇ ಉತ್ತರೇ
 ಜ್ಯೋತಿಷೀ ವೈಶ್ವಾನರೋಯಂ ಯತ್ರಾಭ್ಯಾಂ ಜಾಯತೇ ಕಥಂ ನ್ವಯಮೇತಾಭ್ಯಾಂ
 ಜಾಯತ ಇತಿ ಯತ್ರ ವೈದ್ಯತಃ ಶರಣಮುಭಿನಂತಿ ಯಾವದನುಸಾತ್ರೋ ಭವತಿ
 ಮಧ್ಯಮಧಮೈವ ತಾವದ್ಭವತ್ಯದಕೇಂಧನಃ ಶರೀರೋಪಶಮನ ಉಪಾದೀಯಮಾನ
 ಏನಾಯಂ ಸಂಪದ್ಯತ ಉದಕೋಪಶಮನಃ ಶರೀರದೀಪ್ತಿರಥಾದಿತ್ಯಾದುದೀಚಿ ಪ್ರಥಮ-
 ಸಮಾವೃತ್ತ ಆದಿತ್ಯೇ ಕಂಸಂ ವಾ ಮಣಂ ವಾ ಪರಿಮೃಜ್ಯ ಪ್ರತಿಶ್ವರೇ ಯತ್ರ ಶುಷ್ಕಣೋ-
 ನುಯನುಸಂಸ್ಪರ್ಶಯನ್ನಾರಯತಿ ತತ್ಪ್ರುದೀಪ್ಯತೇ ಸೋಯಮೇವ ಸಂಪದ್ಯತೇಽಥಾ-
 ಪ್ಯಾಹ | ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣೇತಿ | ನ ಚ ಪುನರಾತ್ಮನಾತ್ಮಾ ಸಂಯುತ-
 ತೇಽನ್ಯೇನೈವಾನ್ಯಃ ಸಂಯುತತ ಇತಿ ಇಮಮಾದಧಾತ್ಯಮುತೋಽಮುಷ್ಯ ರತ್ಯಯಃ
 ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತೀತೋಽಸ್ಯಾರ್ಚಷಸ್ತಯೋರ್ಭಾಸೋಃ ಸಂಸಂಗೆಂ ದೃಷ್ಟೈವನುವಕ್ಷ್ಯ-
 ದಥ ಯಾನ್ಯೇತಾನ್ಯೌತ್ತಮಕಾನಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಭಾಗಾನಿ ವಾ ಸಾವಿತ್ರಾಣಿ ವಾ ಪೌಷ್ಣಾನಿ
 ವಾ ವೈಷ್ಣವಾನಿ ವಾ ತೇಷು ವೈಶ್ವಾನರೀಯಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಅಭವಿಷ್ಯನ್ನಾದಿತ್ಯಕರ್ಮಣಾ
 ಚೈನಮಸ್ತೋಷ್ಯನ್ನಿತ್ಯುದೇಷೀತ್ಯಸ್ಮಮೇಷೇತಿ ವಿಪರ್ಯೇಷೀತ್ಯಾಗ್ನೇಯೇಷ್ವೇವ ಹಿ
 ಸೂಕ್ತೇಷು ವೈಶ್ವಾನರೀಯಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತ್ಯಗ್ನಿಕರ್ಮಣಾ ಚೈನಂ ಸ್ತೌತೀತಿ
 ದಹಸೀತಿ ವಹಸೀತಿ ಪಚಸೀತಿ ಯಥೋ ಏತದ್ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾ ಹ್ಯೇನಂ ಸ್ತೌತೀತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನ-
 ವೈತದುಪಪದ್ಯತೇ | ಸಮಾನಮೇತದದಕಮುಚ್ಚೈತ್ಯವ ಚಾಹುಃ | ಭೂಮಿಂ
 ಪರ್ಜನ್ಯಾ ಜಿನ್ಯಂತಿ ದಿನಂ ಜಿನ್ಯಂತ್ಯಗ್ನಯಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫೧) ಇತಿ ||
 ಸಾ ನಿಗದನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ || ೨೩ ||

ಪ್ರ ನೂ ಮಹಿತ್ತಂ ವ್ಯಷಭಸ್ಯ ಪೋಚಂ ಯಂ ಪೂರವೋ ವೃತ್ರ-
ಹಣಂ ಸಚಂತೇ | ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಸ್ಯುಮಗ್ನಿರ್ಜಘನ್ನಾವಧೂ-
ನೋತ್ಪಾಷ್ಠಾ ಅವ ಶಂಬರಂ ಭೇತರ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೫)

ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ವೈದ್ಯುಕ್ತಾಗ್ನಿಯೇ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರ ದೇವತೆಗೆ ವ್ಯಷ್ಟಿಕರ್ಮದಿಂದ ಏಕವಾಕ್ಯತಾಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ದೇವತೆಯೇ ವೈಶ್ವಾನರಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ವೈಶ್ವಾನರನಲ್ಲವೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಬ್ರವೀಮಿ ತನ್ಮಹಿತ್ತಂ ಮಹಾಭಾಗ್ಯಂ ವ್ಯಷಭಸ್ಯ ನರ್ಷಿತುರಪಾಂ ಯಂ
ಪೂರವಃ ಪೂರಯಿತವ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ವೃತ್ರಹಣಂ ಮೇಘಹನಂ ಸಚಂತೇ
ಸೇವಂತೇ ವರ್ಷಕಾಮಾಃ | ದಸ್ಯುರ್ದಸ್ಯತೇ ಕ್ಷಯಾರ್ಥಾತ್, ಉಪದ-
ಸ್ಯಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಸಾಃ, ಉಪದಾಸಯತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ, ತಮಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರೋ
ಘ್ನನ್ನವಾಧೂನೋದವಸಃ ಕಾಷ್ಠಾ ಅಭಿನವಚ್ಚಂಬರಂ ಮೇಘಮರ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೈಶ್ವಾನರನ ಮಹಾಭಾಗ್ಯವನ್ನು ಆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮಳೆಯನ್ನು ಬಯಸುವ ಮನುಷ್ಯರು ವ್ಯಷ್ಟಿಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳಾದ ಮೇಘಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ, ವಿಘ್ನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಮಳೆ ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ದಸ್ಯು ಎಂದರೆ ರಸತೋಷಕರನ್ನು ಕೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ದಸು—ಉಪಶ್ಯಯೇ ಧಾತುವಿನಿಂದ ದಸ್ಯುಶಬ್ದವುಂಟಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಶುಭಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೆಡಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು ದಸ್ಯುಗಳು, ಕಾಷ್ಠಾಃ ಆದರೆ ಮಳೆ ನೀರನ್ನು ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ನೀರು ಸುರಿಸದ ಮೇಘವನ್ನು ಹೊಡೆದು ನೀರು ಸುರಿಯುವಂತೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆಯೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥಾಸಾನಾದಿತ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವೇ ಯಾಜ್ಞಿ ಕಾಃ ||

ಮಾತಂಶರವನ್ನು ಹೇಳಲು ಉಪಶ್ಯಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವಯಾಜ್ಞಿಗಳು ಈ ವೈಶ್ವಾನರನು ಅದಿತ್ಯನೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ವಿಧಿಮಂತ್ರ ಅರ್ಥವಾದಾತ್ಮಕವಾದ ವೇದದಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ಮಾಡಲು ಮಾಡಿದವರು ಪೂರ್ವಯಾಜ್ಞಿಗಳು.

ಏಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ರೋಹೇಣ ಸವನಾನಾಂ ರೋಹ ಆಮ್ನಾತಃ ||

ಯಾವ ಉಪಶ್ಯತಿಯಿಂದ ಅದಿತ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಪೂರ್ವಯಾಜ್ಞಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆಯೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪೃಥಿವಿ, ಅಂತರಕ್ಷ, ದ್ಯುಲೋಕಗಳೆಂದು ಲೋಕಗಳ ಅಲೋಕಣಕ್ರಮ ಯಾವಂಶೇಯಾಗಿದೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಸವನಗಳ ಕ್ರಮವೂ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ಸಾಯಂಸವನವೆಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

**ರೋಹಾತ್ಮತ್ವವರೋಹತ್ವಿಕೀರ್ಷಿತಸ್ತಾಮನುಕೃತಿಂ ಹೋತಾಽಽಗ್ನೀ
ಮಾರುತೇ ಶಶ್ವೇ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣ ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ||**

ಹೋತೃ ಸ್ತುತಿಮವನಾದುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀಲೋಕಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಾತಃಸವನವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಅಂತರಕ್ಷಲೋಕಸಂಬಂಧಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ. ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಆಯಾ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ಅಂತರಕ್ಷವನ್ನೂ, ಅಂತರಕ್ಷದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ಏರುತ್ತಾನೆ. ತೃತೀಯಸವನವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ ಯಜಮಾನನು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆದು ಪೃಥಿವಿ ಬೀಳಬಹುದು ಇದನ್ನು ಪಂಹರಿಮು ಅಗ್ನಿಮಾರುತ ಅಂತಿಮಶ್ವದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಪ್ರತ್ಯವರೋಹವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಇಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಇತರ ಶಶ್ವವಂತೆ ಸ್ತೋತ್ರೀತ್ರಿಯತ್ಯಚಿದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಬೇಡಿ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಸಂಬಂಧಿ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೂಕ್ತದಿಂದ ಶಶ್ವವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ವೈಶ್ವಾನರೀಯ ಪೃಥುವಾಽಽಗ್ನೀ— (ಯು. ಸಂ. ೩-೧-೬) ಎಂದು ಮೊದಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ಆಗ ಅವರೋಹವು ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೋಽಸಿ ನ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಮಾದ್ರಿಯೋಗ್ನೇಯೋ ಹಿ ಭವತಿ ||

ಸ್ತೋತ್ರಿಯತ್ಯಚವು ಅಗ್ನೀಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇದನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಅಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರೀತ್ರಿಯತ್ಯಚಿದೀ ಅರಂಭಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಾನುಕೃತಿಯಾಗಲಾರದು. ಮೇಲೆಲೇರುವಾಗ ಅನ್ಯಶಶ್ವವಿವಳಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರೀತ್ರಿಯಿಂದ ಅರಂಭ ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅವರೋಹವನ್ನು ಬಯಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೀವತೆಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೂಕ್ತದಿಂದ ಮೊದಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತತ ಅಗಚ್ಛತಿ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾ ರುದ್ರಂಚ ಮರುತಶ್ಚ ||

ಏಶ್ವಯವಾಗಿಯೂ ಇದು ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಾನುಕರಣವೆಂದು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೈಶ್ವಾನರೀಯೂಕ್ತದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣ ಕ್ಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದಮೇಲೆ ಕೆಳಗೆ ಇಳಿದು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರುದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಆತೇ ಪಿತರ್ಮರುತಾಂ ಸುಮುಮೇತು'—(ಋ. ಸಂ. ೨.೪-೧) ಎಂದು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವ ಮಂತ್ರ.

ತತೋಽಗ್ನಿ ಮಿಹಸ್ಥಾನಮತ್ಯೈವ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಂ ಶಂಸತಿ ||

ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ದೇವತಾಸ್ತುತಿಯಾದಮೇಲೆ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದಮೇಲೆ ಸ್ತೋತ್ರೀತ್ರಿಯತ್ಯಚಿದಿಂದ

ಸ್ತುತಿಪುತ್ರಾನೇ. 'ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞಾಪೋ ಆಗ್ನಯೇ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೫) ಎಂದು ಆ ಮಂತ್ರ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಧ್ಯನುಕರಣವುಪನಂದ ಅದಿತ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥಾಸಿ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೋ ದ್ಯಾ ಹತಕವಾಲೋ ಭವತಿ | ಏತಸ್ಯ ಹಿ ದ್ವಾದಶವಿಧಂ ಕರ್ಮ ಅಥಾಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಭವತಿ—'ಅಸೌ ನಾ ಆದಿತೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವ-ಶ್ವಾನರಃ' || ಇತಿ ||

ಅದಿತ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂಬುವ ಪ್ರಮಾಣಾಂತವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವತಾಗುಣವಾದುದು ಅಧಿಪುತ್ರದಲ್ಲಿ ಗುಣವಿಧಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾ, ವೈಶ್ವಾನರಸಂಬಂಧಿ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ಯಾವತಕವಾಲಸುಷ್ಕತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮವೂ ಕೂಡಾ ಹನ್ನೆರಡುಂಟೆಯಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಭಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ದೇವತಾಗುಣದಲ್ಲಿ ಕವಾಲವಿಧ್ಯನುಕರಣವುಪನಂದ ಅದಿತ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥಾಸಿ ನಿವಿತ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರೀ ಭವತಿ ||

ಪುರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಾಂತವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರೀ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನಿವಿತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಆಕೃತಿಸಿವಿಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ನಿವಿತ ಎಂದು ಹೆಸರು ಇದು ಶಕ್ತಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನೇ. ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೂ ಅಜ್ಞ ಮಧ್ಯಮಾಗ್ನಿಯೂ ಅಜ್ಞವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯವೈಶ್ವಾನರ ಸಂಬಂಧವಾದುದು ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರೀ 'ತಸ್ಯೇದಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣಾಶ್ರುತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಆ ನಿವಿತಿಲ್ಲದ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪದಗಳು ವಿಸುತ್ತದೆ.

ಆ ಯೋ ದ್ಯಾಂ ಭಾತ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀನಿತಿ ||

ಯಾವನು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವನೋ, ಮತ್ತು ಪೃಥಿವಿಯನ್ನೂ ಸುಶ್ರೂ ಬೆಳಗುವನೋ ಎಂದು ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರೀ ನಿವಿತ್ತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾರೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಏಷ ಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಾಭಾಸಯತಿ ||

ಪುರ್ವೋಕ್ತವಾರ್ಥಾರ್ಥ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೂತ್ರನೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವನು. ಅವನಿಂದ ಸೂರ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥಾಸಿ ಛಾಂದೋವಿವಿಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತಿ ||

'ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠೋ ಅರೋಚತ ||' (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೧೩-೨-೨)

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೬) (ಃ-೨-೨)

ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರೀ ಎಂಬ ನಿವಿತ್ತಲ್ಲದೆ ಸೂಕ್ತವೂ ಇದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಛಾಂದೋವಿವಿಕವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸೌರ್ಯ

ವೈಶ್ವಾನರವೆಂಬ ಸೂಕ್ತವೂ ಕೂಡಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಭಂದೋಮಯುಕ್ತದ ದಾಶರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅ ಮಂತ್ರ ಹಗಿದೆ.

ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠೋ ಅರೋಚತಾಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರೋ ಬೃಹತ್ ||

ಕ್ಷ್ಮಯಾ ವೃಧಾನ ಓಜಸಾ ಚನೋ ಹಿತೋ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಬಾಧತೇ ತಮಃ ||

ಸೂರ್ಯನಿಗಂತ ಬೇರೆಯಾದ ದೇವತೆಯು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿತ್ತು ಬೆಳಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಏಷ ಹಿ 'ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠೋ ಅರೋಚತ' ಇತಿ ||

ಈ ಆದಿತ್ಯನೇ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿ : ವೈಶ್ವಾನರ : ಎಂಬುದು ಅವನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಇವನೇ ಮಹಾತ್ಮನು. ಅತಿಗುರುವಾದವನು. ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ರಾತ್ರಿಮುಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಲೋಕಾಸುಗ್ರಹಣ್ಯೋಸ್ಥರ ನಾಶ ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪೃಥಿವಿಯ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ ಆದರಿಂದ ರಸವನ್ನು ಸೆಳೆದು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವವನಾಗಿ ಬಲದಿಂದ ಆಧವಾ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪುನಃ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿತು ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಹಿತನಾಗಿ ಅಂದರೆ ಸಹಾಯಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಚಂದ್ರನೂ ಇವನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಓಜಧಿಗಳ ಪತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಅಥಾಪಿ ಹವಿಷ್ಠಾಂತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತಿ ||

ಹವಿಷ್ಠಾಂತಪದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಹವಿಷ್ಠಾಂತೀಯವೆಂದು ಹೆಸರು. 'ಹವಿಷ್ಠಾಂತಮಂಜರಂ.' (ಮು. ಸಂ. ೮-೪-೧೦) ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಆವವವಿದೆ. "ಮಹಾ ಭಃ ಸೂಕ್ತನಾಮೋಃ" ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಮುಕ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತತ್ವಯ್ಯ ಬಂದಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತವೂ ಕೂಡಾ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರವು ಸೌರ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರ ನೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ವಿಶ್ವಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಕೇತುಮಹ್ಯಾನುಕ್ಯಣ್ಣನ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೪-೧೨) ಎಂದು ಇದರಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರಪದವು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದ್ದಾದುದೇವತೆಗಳು ಸಕಲ ಲೋಕಕೋಸ್ಥರ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಜಾತಕ್ಕೆ ಹಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ದೇವನನ್ನು ದಿವಸಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇತರದೇವತೆಗಳು ದಿವಸವನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೆ ಈಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದಿತ್ಯನೇ ತನ್ನ ಉವಚಾಪ್ರಮುಖದಿಂದ ಹಗಲೂರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ. ಈ ಎಲ್ಲಾಕಾರಣಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ನಾನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಅಯಮೇನಾಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ಶಾಕಪೂಣಃ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಇತರ ಮತಬಲದಿಂದ ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾಜ್ಞಕರು ಸೂರ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಮನೆಯಲ್ಲ. ಶಾಕಪೂಣಿಯೆಂಬ ನಿರುತ್ತರಾರರು ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ವನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವಿಶ್ವಾನರಾವೇತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ |

ವೈಶ್ವಾನರೋಽಯಂ ಯತ್ತಾ ಭ್ಯಾಂ ಜಾಯತೇ ||

ತದ್ವಿಶ್ವೇಶ್ವತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವ್ಯಾಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ವಿಶ್ವಾನರನೆಂದರೆ ಮಧ್ಯನೋತ್ತಮ ಸ್ಥಾನವೆಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು ವೈಶ್ವಾನರ. ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಇರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವ್ಯಾಗ್ನಿಯು ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವನ್ನು ' ಅಮಿ ವಾ ವಿಶ್ವಾನರ ವನ ಕೃಷ್ಣಿಸ್ವಾತ್ಮಸ್ಯಾಪಂತ್ಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಕಥಂ ತ್ವಯಮೇತಾಭ್ಯಾಂ ಜಾಯತೇ? ಇತಿ | ಯತ್ರ ವೈದ್ಯತಃ ಶರಣಮು-
ಭಿಹಂತಿ | ಯಾವದನುಪಾತ್ತೋ ಭವತಿ ಮಧ್ಯಮಧರ್ವೈವ ತಾವತ
ಭವತಿ, ಉದಕೇಂಧನಃ ಶರೀರೋಪಶಮನಃ | ಉಪಾದಿಯೇಮಾಸ
ವಿವಾಯಂ ಸಂಪದ್ಯತ ಉದಕೋಪಶಮನಃ ಶರೀರದೀಪ್ತಿಃ ||

ಇವನು ಮಧ್ಯನೋತ್ತಮಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವನೆಂಬುದನ್ನು ಶಂಕಾಸಮಾಧಾನಗಳಿಂದ ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎರಡು ಜ್ಯೋತಿಷಿಗಳಿಂದ ಇವನು ಹುಟ್ಟುವುದು ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೈದ್ಯತ್ವಾಗ್ನಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ತನಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯವನಾದ ನೀರನ್ನು ಅಥವಾ ಬೆರೆ ದಾಹ್ಯಪವಾರ್ಥವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಈ ವೈದ್ಯತ್ವಾಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಮಧ್ಯಮಲೋಕ ಧರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿಸುತ್ತದೆ. ' ಧರ್ಮಾದನಿಷ್ಠಾ ಕೇವಲಾತ್ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧರ್ಮಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಅನಿಷ್ಠಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಅವನು ಉದಕೇಂಧನನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶರೀರೋಪಶಮನನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳೇ ಶರೀರ. ಪಾರ್ಥಿವಧಾತುನಿಷ್ಠವಾದ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಿಂದ ತನ್ನ ನಿಜವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಒಣಗಿದ ಮುದವೇಲೆ ನಿಂತು ವಿಹೃತ್ಯನ್ನು ಸಂವಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇವೆಲ್ಲಾ ವೈದ್ಯತ್ವಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವಭಾವವಾದರೆ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಇದಕ್ಕಿಂತ ವಿಪರೀತವಾದ ಧರ್ಮವಿರುತ್ತದೆ. ಪಾರ್ಥಿವ್ಯಾಗ್ನಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಮನುಷ್ಯ ಪಂಗ್ರಹಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯಪಂಗ್ರಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಪಾತಿಧರ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪಾರ್ಥಿವಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಇದು ವಿರುದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ನೀರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಹೊಂದಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ನೀರಿನಿಂದ ನಾಶಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ನೀರಿನಿಂದ ಬೆಂಕಿ ಲಂಘನವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪಾರ್ಥಿವ್ಯಾಗ್ನಿ ಜ್ವಲಿಸಬೇಕಾದರೆ ಕಾಷ್ಠಾದಿ ಅಶ್ರಯವಿದ್ದೇ ಇರಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಇವನು ವೈದ್ಯತ್ವಾಗಿ ಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅವನ ಅಪತ್ಯವೆಂದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ತದ್ವಿಶ್ವೇಶ್ವತಿಯಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರ ಅಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವ್ಯಾಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥಾದಿತ್ಯಾತ್ ||

ವೈದ್ಯತ್ವಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವ್ಯಾಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ; ನೀರಿನ ಈಗ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಥಶಬ್ದ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಉದೀಚಿ ಪ್ರಥಮಸಮಾವೃತ್ತ ಆದಿತ್ಯೇ, ಕಂಸಂ ವಾ ಮಣಿಂ ವಾ ಪರಿಮೃಷ್ಟಿ
ಪ್ರತಿಸ್ವರೇ, ಯತ್ರ ಶುಷ್ಕಗೋಮಯಮಸಂಸ್ಪರ್ಶಯನ್ಧಾರಯತಿ ತತ್ಪ್ರ-
ದೀಷ್ಯತೇ | ಸೋಽಯಮೇವ ಸಂಪದ್ಯತೇ ||

ಸೂರ್ಯನು ಯಾವಾಗ ಭೂಗೋಳದ ಉತ್ತರ ದಿಗ್ಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಲು ಹೋದುತ್ತಾನೋ ಆಗ ಅಧಿಕ ಕಶೋಕವಾದ ಕಿರಣ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ವಾರ್ಧಿವಾಗ್ನಿಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರಾಯಣದಲ್ಲಿಯೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವಾಹಾಧಿಕ್ಯ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ರಂಗರಜತಂದಿಹಾದ ಧಾತುವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಕಂಸನೆಂದು ಕರೆಸುತ್ತಾರೆ. ತವರ. ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯಕಾಂತಮಣಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ಉಜ್ಜಿ ಬಿಸಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಅಗ್ನಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಶುದ್ಧಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶುಷ್ಕಗೋಮಯವಿದ್ದರೆ ಅಂದರೆ ಚನ್ನಾಗಿ ಒಣಗಿದ ಬೆರಣಿ ಇದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸಂಸ್ಪರ್ಶವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಧಿಕ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿ ಸಂಸರ್ಗದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಬೆರಣಿಯಿಂದುಂಟಾದ ಅಗ್ನಿಯು ವಾರ್ಧಿವವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಅಥವಾ ಕಂಸ, ಮಣಿ, ಬೆರಣಿ ಮುಂತಾಯುವುಗಳೆಂದುಂಟಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂದೇ ಹೆಸರು. ಅದುದರಂದ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆಂದೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ.

ಅಥಾಪ್ಯಾಹ “ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ” ಇತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೬)

ಸೂರ್ಯನು ವೈಶ್ವಾನರನಲ್ಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಾಂತರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈರಿತಿಯಾಗಿ [ಮಂತ್ರದ್ಯಷ್ಟವು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರವೆಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯೇಣ ಎಂಬ ಕೃತೀಯಾಂತಪದವೊಂದೆ ವಿಭಕ್ತಿಭೇದವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವೂ ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೇ ಬೇರೆ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಬೇರೆಯೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷ್ಯವಿಶೇಷಭಾವವಿರಬೇಕಾದರೆ ಎರಡುಪದಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿ ಇರಬೇಕು. ನೀಲ; ಘಟ : ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಿಭಕ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ನೀಲವಾದ.ಘಟವೊಂದೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ನ ಚ ಪುನರಾತ್ಮನಾಸ್ತತ್ಯಾ ಸಂಯತತೇ || ಅನ್ಯೇನೈವಾನ್ಯಃ

ಸಂಯತತೇ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನು ಸೆಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅರ್ಥೋಪತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಅವರು ಒಂವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ತಾನು ಯಾರೂ ಎಳೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವದತ್ತನು ಯಜ್ಞದತ್ತನನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಸ್ವಾಭಾವದಿಂದ ಭಿನ್ನವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಇವರಿಂದ ಸೂರ್ಯವೈಶ್ವಾನರನು ಭಿನ್ನವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಸಂಗತವಾಗುವುದೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತ ಇನುಮಾದಧಾತಿ ||

ಸೂರ್ಯನು ವಾರ್ಧಿವಾಗ್ನಿಯಾದ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಸೆಳೆಯುವುದು ಹೇಗೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯನು ಈ ಲೋಕದ ಒಡೆಕಿ

ಗಳಂದಲೂ, ಹುಟ್ಟು ಮುಂತಾದವುಗಳೆಂದಲೂ, ವನಸ್ಪತಿಗಳೆಂದಲೂ ಕಡೆದು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

**ಅಮೃತೋಽಮೃಷ್ಯ ರಶ್ಮಯಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತಿ | ಇತೋಽಸ್ಮಾ
ಚಿಃಷಃ ತಯೋರ್ಭಾಸೋಃ ಸಂಗಮಂ ದೃಷ್ಟೈವಮವಕ್ಷ್ಯತಾಂ ||**

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾತನಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕಿರಣಗಳು ಈ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಿಂದ ಜೊರೆಗೆ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೂ ಅದರ ಅಧಿಷ್ಠಾತೃದೇವತಾ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೂ ಹೊರಗೆ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ತೇಜಸ್ಸುಗಳ ಸಂಗಮವನ್ನು ನೋಡಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರಬಹುದು. ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೃಹ್ ಬಂದಿದೆ ಇದಂದಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

**ಅಥ ಯಾನ್ಯೇತಾನ್ಯೌತ್ತಮಿಕಾಢಿ ಸೂಕ್ತಾಢಿ ಭಾಗಾಢಿವಾ ಸಾವಿತ್ರಾಣಿ ವಾ
ಸೌರ್ಯಾಣಿ ವಾ ಸೌಷ್ಣಾಢಿ ವಾ ವೈಷ್ಣವಾಢಿ ವಾ ವೈಶ್ವದೇವಾಢಿ ವಾ ತೇಷು
ವೈಶ್ವಾನರೀಯಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಅಭವಿಷ್ಯನ್ ||**

ಅನ್ನಯ್ಯತೀಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ವೈಶ್ವಾನರನಲ್ಲವೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಅಧಿಕಾರಾಂತರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆಗ ಎಲ್ಲಾ ಸೂರ್ಯಸಂಬಂಧಿ ಸೂಕ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರ ಪದವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನದೇವತಾವಿಶೇಷವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ನಾನಾ ಸೂಕ್ತಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸೂರ್ಯಸೂರ್ಯವಾಚಕ ಭಗ, ಸವಿತ್ಯ, ಸೂರ್ಯ, ಪೂಷಾ, ವಿಷ್ಣು, ವಿಶ್ವದೇವ ಮುಂತಾದ ಪದಭಿರತ ಸೂಕ್ತಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ವೈಶ್ವಾನರ ಪದವನ್ನು ವಿಶೇಷವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಿತ್ತು. ಹೇ ಭಗ, ವೈಶ್ವಾನರ, ಹೇ ಸವಿತಃ ; ವೈಶ್ವಾನರ, ಎಂದು ಇವೇ ಮುಂತಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದರೆ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನದೇವತೆ ಸೂರ್ಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದಿತ್ಯಕರ್ಮಣಾ ಚ, ಏನಮಸ್ಮೋಷ್ಯನ್ ಇತಿ ||

ಸೂರ್ಯನ ಅನುಧಾರಣಾರ್ಥದಿಂದಲೂ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿಬ್ಬವೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿದ್ದರೆ ಇತಿ-ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ರೀತಿಯಿಂದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ವೈಶ್ವಾನರೀಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನ ವಿಶೇಷ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಉದೇಷೀತ್ಯಸ್ತಮೇಷೀತಿ ವಿ ಪರ್ಯೇಷೀತಿ ||

ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರ-ಈರೀತಿಯಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವೈಶ್ವಾನರನೇ ನೀನು ಈರೀತಿಯಾಗಿ ಉದಯಿಸಿ. ಈರೀತಿಯಾಗಿ ಅಸ್ತವನ್ನು ಹೊಂದು. ಈರೀತಿಯಾಗಿ ತಿರುಗಿ ಎಂದು ಸೂರ್ಯನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ವೈಶ್ವಾನರೀಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇವು ಯಾದೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ವೈಶ್ವಾನರನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಗ್ನಿಯೇಷ್ಟೇನ ಹಿ ಸೂಕ್ತೇಷು ವೈಶ್ವಾನರೇಯಾಃ ಪ್ರವಾದಾಃ ಭವಂತಿ ||

ಅಗ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಕಾರಣ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿದೇವತಾಳವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ವೈಶ್ವಾನರ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. 'ವೈಶ್ವಾನರನುತ ಆಜಾತಮಗ್ನಿಂ' (ಋ ಸಂ. ೪-೫-೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿಕರ್ಮಣಾ ಜೈನಂ ಸೌತೀತಿ ||

ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ವೈಶ್ವಾನರೇಯಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ರೀತಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಕಾರ್ಯದಿಂದಲೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನಹಸೀತಿ ಪಚಿಸೀತಿ ದಹಸೀತಿ ||

ಅಗ್ನಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೈಶ್ವಾನರನೇ ನೀನು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹವಿವ್ಯನ್ನು ಧರಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವಿ. ವಾಕನವತೆ: ಶಾವನುಗಳನ್ನು ಪಕ್ವವಾಗಿ ಮಾಡುವಿ. ಸುಡಬೇ: ಶಾವನುಗಳನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವಿ. ಹೀಗೆ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಚಾರಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ವೈಶ್ವಾನರನಲ್ಲವೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಆತು ಕಾರಣಗಳು ಹೇಳುವಂತಾಯಿತು. 1) ತದ್ವಿತ್ಯುಕ್ತಮದಿವ ಉತ್ಪತ್ತಿಃ ಸುನ್ಯಂಗೇಶರಿಸಿ ಶರಣ ಧರಿಸಿರುವುದು 2) ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಛಿನ್ನಛಿನ್ನ ವಿಪಕ್ತಿ ಹೇಳಿರುವುದು. 3) ಉಕ್ತಮಸ್ಯಾನ ದೇವತಾ ಸ್ತುತಿಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಹೇಳಿರುವುದು. 4) ಸೂರ್ಯನ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು. 5) ಅಗ್ನಿಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರ ವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಹೇಳಿರುವುದು. 6) ಅಗ್ನಿಯ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು ಇವುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಥೋ ಏತದ್ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾ ಹ್ಯೇನಂ ಸೌತೀತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ನವ್ಯೇತದುವಪದ್ಯತೇ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಬಂಧಿಸದೆ ತನ್ನ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅದು ಸರ್ವಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಲಾರದು. ಯಾಜ್ಞಕರು ವ್ಯಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ದಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾನದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದನ್ನು ನಿರಾಕರಣೆ ಮಾಡಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯಕ್ತಿಕರ್ಮದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಆದರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾನ ದೇವತೆಯ ಅಸಾಧಾರಣ ಕಾರ್ಯವಲ್ಲ. ಇದು ಯಾರ ಕಾರ್ಯವೂ ಆಗದೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾನ ದೇವತೆಯ ಕಾರ್ಯವೆಂದೇ ಆಗದ್ದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೆ ವಾರ್ಷಿವಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವ್ಯಕ್ತಿಕರ್ಮ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮಾನವೇತದುದಕಮುಚ್ಚೈವ ಚಾಹಭಿಃ ||

ಭೂಮಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾ ಜಿನ್ವಂತಿ ದಿವಂ ಜಿನ್ವಂತೈಗ್ನಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨೩)

ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ || ೨೩ ||

ವೃಷ್ಟಿಯು ಪಾರ್ಥವಾಗ್ನಿಯ ಕಾರ್ಯವೂ ಆಗಿದೆಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನೀರು ಉಭಯ ಸಮಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಕೆಲವುಕಾಲದಿಂದ ಅಂದರೆ ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲದ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿನಾದಿಯಿಂದ ಅಂತಂಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ವರ್ಷಾಕಾಲದ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿನಾದಿಯಿಂದ ಪುನಃ ಭೂಮಿಗೆ ಇಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪರ್ವಣ್ಯದೇವತೆಗಳು, ಇವರು ಭೂಮಿಯಿಂದ ರಸವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿ ಪುನಃ ಮಳೆ ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ದೀಪಧ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ದೇವಗಣಗಳು ಹೀಗೆಯೇ ಆಜನನೀಯಾದಿ ಅಗ್ನಿಗಳೂ ಆಹುತಿಯೆಂದುಂಟಾದ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದಿತ್ಯಾದಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಹುತಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹುತವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಉದಕಭಾವಹೊಂದಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೀತಿಯಿಂದ ಆಯಾಯ ದೇವತಾಭೋಗ್ಯಗಳಾಗಿ ಅವನವರ ತೃಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ವೃಷ್ಟಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಆ ದೇವತೆಗಳು ಅದರಿಂದ ತೃಪ್ತರಾಗಿ ತಿರುಗಿ ಭೂಮಿಗೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. “ಅಗ್ನಿ ಪ್ರಾಸ್ತಾಹುತಿಃ ಸಮ್ಯಗಾದಿತ್ಯ ಮುಪತಿಷ್ಠತಿ ! ಅದಿತ್ಯಾಷ್ಟಾಯತೇ ವೃಷ್ಟಿಃ.” ಎಂದು ಈ ವಿಷಯ ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅಗ್ನಿಕಾರ್ಯವೂ ವೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರ ಅಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮದಿಂದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆಯೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿರುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಶ್ವಸ್ಯಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಕೇತುಮಹ್ವಾಮುಕ್ಯಣ್ಣನ್ |
ಆ ಯಸ್ತತಾನೋಷಸೋ ವಿಭಾತೀರಪೋ ಊರ್ಜೋತಿ ತನೋ ಅರ್ಚಿಸ್ವಾಯನ್ ||

(ಶು. ಸಂ. ೧೦-೮೨-೧೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಪ್ರಣವನಗಳಾದ ಉಪಸ್ಥುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಶಾಂತಿಯಿಂದ ವಿಶ್ವೈಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಸಕಲರೋಕಗಳ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ಅಹಸ್ಥುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮನಿವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ವಿವರವು ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುರ್ವಿಂಶತೀಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಕೃಷ್ಣಂ ನಿರಯಾನಂ ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಅಪೋ ವಸಾನಾ ದಿವಮುಕ್ಯತಂತಿ |
ತ ಅವವೃತ್ತಸ್ತ್ವದನಾದ್ಯತಸ್ಯಾದಿಧೃತೇನ ಪೃಥಿವೀ ವ್ಯುದ್ಧತೇ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೭) || ಕೃಷ್ಣಂ ನಿರಯಾನಂ ದಾತ್ರೀಂದಿತ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಹರಣಾ

ಆದಿತ್ಯರತ್ನಯುಸ್ತೇ ಯದಾನುತೋವಾಂಚಃ ಪರ್ಯಾವರ್ತಂತೇ ಸಹಸ್ರಾನಾದು-
 ಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾದಭ ಘೃತೇನೋದಕೇನ ಪೃಥಿವೀ ವೃದ್ಧೃತೇ ಘೃತಮಿತ್ಯುದಕನಾಮು
 ಜಿಘತ್ಸೇಃ ಸಿಂಚಿತಕರ್ಮಣೋಽಥಾಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಭವತ್ಕಗ್ನಿರ್ವಾ ಇತೋ ವೃಷ್ಟಿಂ
 ಸಮೀರಯತಿ ಧಾಮಚ್ಛದ್ಧಿವಿ ಭೂತ್ಯಾ ವರ್ಷತಿ ಮರುತಃ ಸೃಷ್ಟಾಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ನಯಂತಿ
 ಯದಾಸಃನಾದಿತ್ಯೋಗ್ನಿಂ ರತ್ನಿಭಿಃ ಪರ್ಯಾವರ್ತತೇಃಥ ವರ್ಷತೀತಿ ಯಥೋ ಏತ-
 ದ್ವೈಶ್ವನರೀಯೋ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲೋ ಭವತೀತ್ಯನಿರ್ವಚನಂ ಕಪಾಲಾನಿ ಭವಂತ್ಯಸ್ತಿ ಹಿ
 ಸೌರ್ಯ ಏಕಕಪಾಲಃ ಪಂಚಕಪಾಲಶ್ಚ ಯಥೋ ಏತದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಭವತೀತಿ ಬಹುಭಕ್ತಿ
 ವಾದೀನಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಿ ಭವಂತಿ ಪೃಥಿವೀ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ
 ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ಯಥೋ ಏತನ್ನಿವಿಶ್ವಾರ್ಯವೈಶ್ವಾನರೀ ಭವತೀತ್ಯಸ್ಯೈವ
 ಸಾ ಭವತಿ ಯೋ ವಿಡ್ಯೋ ಮೂನುಷೀಭ್ಯೋ ದೀದೇದಿತ್ಯೇಷ ಹಿ ವಿಡ್ಯೋ ಮೂನು-
 ಷೀಭ್ಯೋ ದೀಷ್ಟತೇ ಯಥೋ ಏತಚ್ಚಾಂದೋಮಿಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ
 ಭವತೀತ್ಯಸ್ಯೈವ ತದ್ಭವತಿ ಜಮದಗ್ನಿಭಿರಾಹುತ ಇತಿ ಜಮದಗ್ನಯಃ ಪ್ರಜಮಿತಾ-
 ಗ್ನೇಯೋ ವಾ ಪ್ರಜ್ವಲಿತಾಗ್ನಯೋ ವಾ ತೈರಭಿಹುತೋ ಭವತಿ ಯಥೋ ಏತದ್ಭವಿ-
 ಷ್ಪಾಂತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತೀತ್ಯಸ್ಯೈವ ತದ್ಭವತಿ || ೨೪ ||

ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಂ ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಅಪೋ ನಸಾನಾ ದಿವಮು-
 ತ್ಪತಂತಿ || ತ ಆನವೃತ್ರನ್ ತನ್ನದನಾದ್ರತಸ್ಯಾದಿದ್ ಘೃತೇನ ಪೃಥಿ-
 ವೀ ವೃದ್ಧೃತೇ ||

ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮದಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರ ಅಂದರೆ ವೈದ್ಯತ್ಯಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಯಾಜ್ಞಕರು ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರ
 ತೋರಿಕೆಯಾಯಿತು. ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮ ಎಂದೂ ನಿರ್ಣಾಯಕವಾಗಲಾರದೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಆದು ಆದಿತ್ಯಾಗ್ನಿಯ ಕಾರ್ಯವೂ
 ಆಗುತ್ತದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆ ಮಂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನು ಸುತ್ತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.
 ರವಾಕರ್ಷಣಮರ್ಘಗೌದ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣಾಯಾನದಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ಸಕಲೋಕ
 ಗಳಿಂದ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಥವಾ ದ್ಯುಲೋಕನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ
 ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಆ ನೀರನ್ನು ತನ್ನ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಆದಿತ್ಯನು ಯಾವಾಗ ಆರುತಿಂಗಳಿಂದ ಉತ್ತರಾಯಣವನ್ನು
 ಹೊಂದುವನೋ ಆಗ ಈ ರತ್ನಗಳು, ಉದಕವಿರುವ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಅದರ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಿಂದ ಕೇವಲಮುಖವಾಗುತ್ತವೆ.
 ಆಗಲೇ ಭೂಮಿಯು ನೀರಿನಿಂದ ವದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರಸ್ತುತಿಸಂಪುಟದಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯು ದ್ಯುನ್ಯಾನದೇವತೆಯ
 ಕಾರ್ಯವೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣಂ ನಿರಯಣಂ ರಾತ್ರಾರಾದಿತ್ಯಸ್ಯ, ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಹರಣಾ
 ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಯಃ ತೇ ಯದ್ವಾನ್ಮುತೋಽವಾಂಚಃ ಪರ್ಯಾ-
 ವರ್ತಂತೇ ಸಹಸ್ರಾನಾದದಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ | ಅಥ ಘೃತೇ
 ನೋದಕೇನ ಪೃಥಿವೀ ವೃದ್ಧತೇ ||

ಮಾತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ದಿನಸುತ್ತಾರೆ. ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವ ಮಾಗಫಂವೆ ದಕ್ಷಿಣಾಯನ. ಇವು ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ರಾತ್ರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹರಯಃ-ರಶ್ಮವನ್ನು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಸೆಳೆಯುವವುಗಳು ಸುಪರ್ಣಾಃ-ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ರಕ್ಷಿಗಳು ಇತರ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವು ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಫೃತಮಿತ್ಯದಕನಾಮು, ಜಿಘತ್ಸೇಃ ಸಿಂಚತಿ ಕರ್ಮಣಃ ||

ಮತ್ತೆಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಪದಗಳ ವೃತ್ತಿಪ್ರತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಫೃಥಿವಿಯು ಒದ್ದೆಯಾಗುತ್ತದೆವೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಫೃತವೆಂದರೆ ನೀರೇದೇ ಅರ್ಥ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಫೃ-ಕ್ಷರಣದಿವ್ಯೋಃ. ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಗತ್ಯರ್ಥಾಕರ್ಮಣಃ—ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಫೃತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಅಥಾಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಭವತಿ ||

ಅಗ್ನಿರ್ವಾ ಇತೋ ವೃಷ್ಟಿಂ ಸಮೀರಯತಿ, ಧಾಮಚ್ಛದ್ವಿವಿ
 (ಬಿಲು) ಭೂತ್ವಾ ವರ್ಷತಿ | ಮರುತಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾಂ ವೃಷ್ಟಿಂ
 ನಯಂತಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨-೨೩)

ಘೋಷಾಶ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಈ ರೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾಕಡೆ ಯಲ್ಲಿಯೂ ನೀರನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ತನ್ನ ಧೂಮವನ್ನೇ ನೀರನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಓಪದಿವನಸ್ತಕಿಗಳಿಗೆ ತಿರುಗಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. 'ಅಗ್ನಿರ್ವೇಧೋ ಜಾಯತೇ ಧೂಮಾದಭ್ರಮಧ್ಯದ್ಯುಷ್ಟಿಃ? ಎಂದು ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದನ್ನು ಹೇಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಧೂಮವುಂಟಾಗಿ ಧೂಮದಿಂದ ಮೇಘವೂ, ಮೇಘದಿಂದ ಮಳೆಯು ಆಗುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದೇ ಮೈಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಅದಿತ್ಯನಾಗಿ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಸುರಿಸುತ್ತದೆ. ಆವನಿಂದ ಸುರಿಸಿದ ನೀರನ್ನು ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳು ಮೇಘಗಳಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹಾಕಿ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿರ್ಮವು ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇದೆಯೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

“ಯದಾಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ನೈಗೃತ್ವಿಃ ಪರ್ಯಾವರ್ತತೇನಿಥವರ್ಷತಿ”
 ಇತಿ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವಾಗ ಈ ಸೂರ್ಯನು ಕೆಳಮುಖವಾದ ರಶ್ಮಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ತಿರುಗುತ್ತಾನೋ ಆಗ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಮಳೆ ಸುರಿಸುವುದು ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ, ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನು ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದೇವತೆಯೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು.

**ಯಥೋ ಏತದ್ರೋಹಾಪ್ಪ್ರತ್ಯವರೋಹತ್ಪ್ರಿಕೇರ್ಷಿತ ಇತಿ | ಆಮ್ನಾಯ
ವಚನಾದೇತದ್ಭವತಿ ||**

ಪ್ರತ್ಯವರೋಹವನ್ನು ಬಯಸಿದಾಗ ವೈಶ್ವಾನರೇಯೋಕ್ತವನ್ನಾರಂಭಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಯಾಜ್ಞಕರಪೂರ್ವೋಕ್ತಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸೂರ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಸಾಧಿಸಲು ಸಾಧನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆಗಮವಚನದಿಂದಲೇ ಅದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯವರೋಹವೂ ಕೂಡಾ ಅರ್ಥವಾದಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ವಿಧಿಯಲ್ಲ.

**ಯಥೋ ಏತದ್ || ವೈಶ್ವಾನರೀಯೋ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲೋ ಭವತೀತಿ,
ಅನಿರ್ವಚನಂ ಕಪಾಲಾನಿ ಭವಂತಿ ||**

ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೂ ವೈಭಿಚಾರವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಏಕವಿಧ ಕಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಪುನೋಡಾಶವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಸ್ಮಿ ಹಿ ಸೌರ್ಯ ಏಕಕಪಾಲಃ ಪಂಚಕಪಾಲಶ್ಚ ||

ದೇವತಾಗುಣಾಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ದೇವತಾನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಸೂರ್ಯನ ಕಾರ್ಯ ದ್ವಾದಶವಿಧವಾದುದರಿಂದ ಅವನ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕೂ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳ ಮತವು ಸಮಂಜಸವಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನು ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಯುಳ್ಳವನೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಹೀಗೆ ನಿರ್ಣಯಿಸಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅವನಿಗೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ನಾನಾರೀತಿ ಕಪಾಲಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಏಕಕಪಾಲ, ಪಂಚಕಪಾಲ, ದ್ವಾದಶಕಪಾಲ ಎಂದು ಬಹುವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಸಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

**ಯಥೋ ಏತದ್ಧ್ವಾಹ್ಲೋಂ ಭವತೀತಿ, ಬಹುಭಕ್ತಿನಾದೀನಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಿ
ಭವಂತಿ | ಪೃಥಿವೀ ವೈಶ್ವಾನರಃ, ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ
ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ||**

ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರವ್ರವಾದವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವ್ರಮಾಣವನ್ನು ಕಾರಣವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಹಿ ಎಂಬುದು ಹೇತುರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ನಾನಾಗುಣಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನೂ ವೈಶ್ವಾನರನೇಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಯಾವುದೋ ಗುಣಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸಂವತ್ಸರವೂ ವೈಶ್ವಾನರ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವನ್ನಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು.

యథోఽపి తత్—నివికౌన్యవ్యేత్వానరే భవతీతి, తస్యేవ సా భవతి-
యోఽవిద్యోఽనానుషీఘ్నోఽదిదేదితి | ఐష హి విద్యోఽనానుషీఘ్నోఽదిదేదితి ||

సౌయవ్యేత్వానరే ఎంబ నివిత్ ఇరువువంద అదు సౌభవేందు ఓదీ డేళదీ. అదు సాధకవల్లవేందు వివంసు త్తాదీ. సౌయవ్యేత్వానరేనివిత్ బాధివ్యాగ్నియ స్తుతియే అగుదుడే. అదు శుభయస్తుతియన్న మారు వుదిల్లి. బాధివ్యాగ్నియస్తు మారుత్తదీ ఎంబుదక్కే ప్రమాణ తీరంసుత్తాదీ. ఆ నివన్యత్తద మధ్యదల్లి 'యోఽవిద్యోఽనానుషీఘ్నోఽదిదేదితి' ఎంబు ఒంబు వాక్యదల్లి విద్యోః ఎంబ ఒంబు పదదింద ఇదు వ్యక్తవా గుత్తదీ. 'విహ్ స్వౌకీఞ్చ వ్యేత్వనుషుజప్రజాసు త మనఃషిఘ్నా' ఎంబు విహ్ తల్లక్కే ప్రజేగళంబు అర్థ డేళరుత్తాదీ. ఆవరంగోఽస్వర ప్రకాశిస్తుదేందు డేళరువుదంద అదు బాధివ్యాగ్నియ స్తుతియే అగుత్తదీ నివన్యత్త ఈ రోతియోగదీ—

అగ్నివ్యేత్వానరః సోఽనుష్య ముత్తేత్ | విత్తీఞ్చాం దేవనానాం సమిత్ | అజస్తం ద్వీవ్యం జ్యోతిః | యోఽవిద్యోఽనానుషీఘ్నోఽదిదేదితి | ద్యౌషు పూర్వాసు దివ్యతానః | అజర లుషుసామనిలకే | ఆ యోఽ ద్యాం భాత్యాపృథివిలమో | ఓవంకరిక్షం | జ్యోతిషా యజ్ఞాయ తర్వా సంయత్ | అగ్నివ్యేత్వానర ఇహ త్రవదిత సోఽనుష్య ముత్తేత్ | స్వేమాం దేవోఽ దేవచూరిమవతు దేవ్యా ధియా | స్వేదం బ్రహ్మ స్వేదం క్షత్రం స్వేదం సున్దంతం యజమానవవతు | జిత్రేక్షిత్రాధిరూతిః త్రద్వీత్తద్వివసాగమో ||

ఇది అగ్నిమారుతదల్లి స్తుతివల్లదుత్తదీ. వ్యేత్వానర్యాగ్నియ సోఽనుషదదింద కృత్తిడీందరి. యావను సకల దేవతేగళుం అభివర్ణకనాగువననో, యారు యావాగలం డేగరిన పూర్వభాగదల్లి ప్రక్షురిసువననో, యారు మనుష్యురిగోఽస్వర ప్రకాశపడిసువననో ఇవను యావాగలం ముప్పిల్లదవను. అగ్నిజ్యోత్వాదిగళి ప్రక్షురిసువవను. ఇవను శుభ్యరూపదింద ద్యౌరూఞ్చవను. ప్రకాశపడిస్తుత్తానే. అగ్నిరూపదింద భూరూఞ్చవను దేగలుత్తానే. మధ్యమదేవతారూపదింద అంకరిక్షవన్న ప్రకాశపడిస్తుత్తానే. ఇవను జ్యోతిషుపదింద యజ్ఞదల్లి సుఖివన్న కీరిదుత్తానే. ఇవనే వ్యేత్వానరనాద అగ్నియ. ఎల్ల వాక్యగళియూ ఇదక్కే అన్నయ డేళదేళు. ఇవను యజ్ఞదల్లి నమ్మ స్తుతియన్న కేళరి. ఆదరాతిశయవన్న వ్యక్తపడిసు పునః పునః బాధివస్తుత్తాదీ. ఈ వ్యేత్వానర్యాగ్నియ దేవయోగ్య ప్రక్షయింద దేవతేగళి డివిస్తన్న కీరిదువ నమ్మ ఆత్మాన వన్న కేళరి బరి. సోఽనుషవన్న రక్షిపరి. పూజనాద ఈ వ్యేత్వానరను తీరిభవగమనగళింద ప్రితియింద ఈ నమ్మ స్వోత్తరగళన్న కేళరి. నమ్మ రక్షిపలు దేగ బరి ఎంబు ఈ నివన్యత్తద అర్థ. ఇదింద బాధివ్యాగ్నియే వ్యేత్వానరనేందు ప్రక్షువగా తిళయుత్తదీ.

ಯಥೋ ಏತತ್—ಛಾಂದೋಮಿಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ
ಭವತೀತಿ ಅಸ್ಯೈವ, ತದ್ಭವತಿ—“ ಜಮದಗ್ನಿಭಿರಾಹುತ,” ಇತಿ ||

ಛಾಂದೋಮುಕ್ತದಲ್ಲಿ ದಾಶರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಛಾಂದೋಮಿಕವೆಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರನಾಮದಿಂದಲೂ ಅದು ಸೂರ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವೆಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಆ ಛಾಂದೋಮಿಕಸೂಕ್ತವು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಶಿಷ್ಠನಾಗಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಸೂಚಕಲಿಂಗವಿರುತ್ತದೆ. ಜಮದಗ್ನಿಗಳು ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಆಶುತಿಯೆಂದ ಕೃಪಿಸಿದಿರಬಹುದೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವೇ ಲಿಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಿಷ್ಟನ್ನೆ ಯಾರೂ ಆಶುತಿಯನ್ನು ಇಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಲಿಂಗವು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೆ ಜ್ಞಾಪಕವಲ್ಲವೆ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಜಮದಗ್ನಯಃ ಪ್ರಯಮಿತಾಗ್ನಯೋ ನಾ ಪ್ರಜ್ಜಲಿತಾಗ್ನಯೋ
ನಾ ತೈರಭಿಹುತೋ ಭವತಿ ||

ಜಮದಗ್ನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು : ಹೇಗೆ ಫಿಲುಂಟಾಯಿತೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಿಕೃಷ್ಟ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ಜಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಮಹರ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಜಮದಗ್ನಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅವರಿಂದ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಹೋದಿರಬಹುದು.

ಯಥೋ ಏತತ್—ಹವಿಷ್ವಾಂತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾ
ನರಂ ಭವತೀತಿ, ಅಸ್ಯೈವ ತದ್ಭವತಿ || ೨೪ ||

ಹವಿಷ್ವಾಂತಪದವುಳ್ಳ ಸೂಕ್ತವು ಸಾಧಕವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಖಂಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೂಕ್ತವೂ ಕೂಡ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಖ್ಯ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರವೆಂದೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೇ ನಿರೂಪಕರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಂ ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಅಪೋ ವಸಾನಾ ದಿನಮುತ್ಪತ್ತತಿ ||
ತ ಆವವೃತ್ತಸ್ತದನಾದ್ಯತಸ್ಯಾದ್ಭೃತೇನ ಪೃಥಿವೀ ವೃದ್ಧತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೭)

ಈಂತಿ ಶ್ರೀ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಏಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯಂಥ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಹವಿಷ್ಣಾಂತಮಜರಂ ಸ್ವರ್ವಿದಿ ದಿವಿಷ್ಟೃತ್ಯಾಹುತಂ ಜುಷ್ಯಮಗ್ನೌ | ತಸ್ಯ ಭ-
ರ್ಮಣೇ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ಧರ್ಮಣೇ ಕಂ ಸ್ವಧಯಾ ಪಪ್ರಥಂತ (ಋ ಸಂ. ೧೦-
೮೮-೧) || ಹವಿರ್ಯತ್ಪಾನೀಯಮಜರಂ ಸೂರ್ಯವಿದಿ ದಿವಿಷ್ಟೃತ್ಯಾಹುತಂ
ಜುಷ್ಯಮಗ್ನೌ ತಸ್ಯ ಭರಣಾಯ ಚ ಭಾವನಾಯ ಚ ಧಾರಣಾಯ ಚೈತೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ
ಕರ್ಮಭ್ಯ ಇಮಮಗ್ನಿಮನ್ನೇನಾಪಪ್ರಥಂತೇತ್ಯಥಾಪ್ಯಾಹ || ೨೫ ||

ಹವಿಷ್ಣಾಂತಮಜರಂ ಸ್ವರ್ವಿದಿ ದಿವಿಷ್ಟೃತ್ಯಾಹುತಂ ಜುಷ್ಯಮಗ್ನೌ |

ತಸ್ಯ ಭರ್ಮಣೇ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ಧರ್ಮಣೇ ಕಂ ಸ್ವಧಯಾ ಪಪ್ರಥಂತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೧೯)

ಹವಿಷ್ಣಾಂತೀಯಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಯು ಸಾಕ್ಷಾದಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ
ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಸಂಬಂಧ ಯಾವುದೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಾನಾರ್ಹವಾಗಿರುವ, ಜರಾರಹಿತವಾದ,
ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಸೂರ್ಯಮರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸು, ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ತಿಳಿದ, ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ
ಹುತವಾಗಿದೆ. ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಧಿಲೇಖಿಸಲು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯಲು, ಧರಿಸಲು, ಸಮರ್ಥನಾದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಖಕರನಾದ
ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನ್ವರಣಪಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ದಾನಾದಿಸುಲಾಕಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಕ್ತಿಯಾದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವಂತೆ
ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದವೇ ಇಲ್ಲ. ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರವೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೇಳು
ತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಹವಿಷ್ಣಾಂತೀಯ ಸೂಕ್ತವು ವೈಶ್ವಾನರನು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅಸಮರ್ಥನಾಗಿದೆ.

ಹವಿರ್ಯತ್ಪಾನೀಯಮಜರಂ ಸೂರ್ಯವಿದಿ ದಿವಿಷ್ಟೃತಿ ಅಭಿಹುತಂ

ಜುಷ್ಯಮಗ್ನೌ, ತಸ್ಯ ಭರಣಾಯ ಚ ಭಾವನಾಯ ಚ ಧಾರಣಾಯ

ಚೈತೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಭ್ಯಃ ಇಮಮಗ್ನಿಮನ್ನೇನ ಅಪ

ಪ್ರಥಂತ, ಇತಿ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹವಿಸ್ಸಿನ ಧಾರಣಾಡಿ
ಸಕಲ ಪ್ರಯೋಜನಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಧಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಥಾಪ್ಯಾಹ ||

ತನ್ನ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮಧ್ಯಮೋಕ್ತನು ಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಹೇಳುವ ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವಿಯನ್ನು ಸೂಕ್ತದ ಒಂದು ಮಂತ್ರವಿದಿಯೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮುಂದೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ವಿಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತವಿಧನೆಯ ಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಷಟ್ಪಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಪಾಮುಪಸ್ಥೇ ಮಹಿಷಾ ಅಗೃಭ್ಲತ ವಿಶೋ ರಾಜಾನಮುಪತಸ್ಕುರ್ಯು-
ಗ್ಮಿಯಮ್ | ಆ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮುಭರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ
(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೪) || ಅಪಾಮುಪಸ್ಥ ಉಪಸ್ಥಾನೇ ಮಹತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ ಆಸೀನಾ
ಮಹಾಂತ ಇತಿ ನಾಗ್ಯಹ್ಲತ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ದೇವಗಣಾ ವಿಶ ಇವ ರಾಜಾನಮುಪತಸ್ಕು-
ರ್ಯುಗ್ಮಿಯಮ್ಯಗ್ಮಂತಮಿತಿ ವಾರ್ಚನೀಯಮಿತಿ ನಾಹರದ್ಯಂ ದೂತೋ ದೇವಾನಾಂ
ವಿವಸ್ವತ ಆದಿತ್ಯಾದ್ವಿವಸ್ವಾನ್ವಿವಾಸನನಾನ್ ಪ್ರೇರಿತವತಃ ಪರಾಗತಾದ್ವಾಸ್ಯಾಗ್ನೇ-
ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹರ್ತಾರಮಾಹ ಮಾತರಿಶಾ ನಾಯುರ್ಮೂ-
ತರ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಮಾತರ್ಯಾಶ್ವನೀತಿತಿ ನಾಘೈನಮೇತಾಙ್ಕಾಂ ಸರ್ವಾಣಿ
ಸ್ಥಾನಾನ್ಯಭ್ಯಾಪಾದಂ ಸೌತಿ || ೨೬ ||

ಅಪಾಮುಪಸ್ಥೇ ಮಹಿಷಾ ಅಗೃಭ್ಲತ ವಿಶೋ ರಾಜಾನಮುಪತಸ್ಕು
ರ್ಯುಗ್ಮಿಯಮ್ || ಆ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮುಭರದ್ವಿವಸ್ವತೋ
ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೧೦)

ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದವೂ, ನಾನಾ ಜ್ಯೋತಿಗಳೂ ಸೇರಿದವ ಸೂಕ್ತಾಂತರದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ, ವೈಶ್ವಾನರ
ಶಬ್ದವು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೀರು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಎಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವುದೋ ಅಂದರೆ

ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮಹತ್ವಾದ ಮುದ್ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮನುಷ್ಯರು ರಾಜನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಂತೆ ಇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರು, ಋಗ್ವಿಯಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಅನೇಕ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು ಅಥವಾ ಸಕಲರಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವವನು. ಇವನೇ ವೈಶ್ವಾನರನು. ಇವನನ್ನು ದೇವತಾದೂತನಾದ ನಾಯುವು, ದೂರದಲ್ಲಿರುವ, ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ತಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮೋಕ್ಷಮ ಸ್ಥಾನದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿ ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಅಂದರೆ ನಾಯುವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದಿರುತ್ತಾನೆಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಮೂರು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಷನ್ನು ಹೇಳಿ. ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗಿಯನ್ನೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಪಾಮುಪಸ್ಯ ಉಪಸ್ಥಾನೇ ಮಹತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ ಆಸೀನಾ
ಮಹಾಂತ ಇತಿ ನಾ, ಅಗ್ನಿಹೃತ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ದೇವಗಣಾ ವಿಶ
ಇವ ರಾಜಾನಮುಪತಸ್ಯುರ್ಭುಗ್ನಿಯಮ್ಯಗ್ನಂತಮಿತಿ ನಾ,
ಆರ್ಚನೀಯಮಿತಿ ನಾ, ಪೂಜನೀಯಮಿತಿ ನಾ ಅಹರದ್ಯಂ
ದೂತೋ ದೇನಾನಾಂ ವಿವಸ್ವತ ಅದಿತ್ಯಾತ್ | ವಿವಸ್ವಾನ್ ವಿನಾಸ
ನಾತ್ | ಪ್ರೇರಿತವತಃ ಪರಾಗತಾದ್ಯಾಸ್ಯಾಗ್ನೇವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ
ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹರ್ತಾರಮಾಹ | ಮಾತರಿಶ್ವಾ ನಾಯು-
ಮಾರ್ಪಯಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತಿ, ಮಾತರ್ಯಾಶ್ವನಿಲೀತಿ ನಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಹಿಷಾಸದವು ಮಹತ್ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಅಂತರಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಮುದ್ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಋಗ್ವಿಯಂ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಪುಕ್ ಸ್ತುತಿಯುಳ್ಳವ, ಅಥವಾ ಆರ್ಚನೆಯ ಪೂಜಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು ಎಂದರ್ಥ. ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಅಂದರೆ ನಾಯು. ಮಾತಃ ಅಂದರೆ ಅಂತರಕ್ಷ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ತಿರುಗುವವನು, ಅಥವಾ ವೇಗವಾಗಿ ತಿರುಗುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳು ಸೂರ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಸಾಧಿಸಲು ಯಾವ ಯಾವ ಮುಂದೆ ಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಪ್ರತಿಪಾದಕವೆಲ್ಲವೆಂದೂ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆಯೆಂದು ಸಮರ್ಪಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. “ವಿಶ್ವಸ್ಯಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಕೇತು ಮಹ್ಯಾಮ ಕೃಷ್ಣಾನ್” ಎಂಬ ಹವಿಷ್ವಾಂತೀಯ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಕು ಅವರಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಹುಗಲ ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ಮಾತುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂರ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಅದರ ಸೂಕ್ತದ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷ್ಯವಿದ್ದು ಯನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಇತರ ದೇವತಾಸೂಚಕ ಪದಗಳಿದ್ದರೂ ‘ಅಗ್ನಿಃ ದೇವತಾಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಯಾಯ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪದಿಂದ ವರ್ಣಿತನಾಗಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮಹಾರ್ಥಾಗ್ನಿಯಿಂದ ನಾನಾ ರೂಪ ಗಳು ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಆ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವ ಅಶ್ವಾದಿಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಲ್ಲ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಹವಿಷ್ವಾಂತೀಯ ಸೂಕ್ತವು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿ ಸಮರ್ಪಕವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ಮತಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಧ್ಯವನೇತಾಭ್ಯಾಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ಥಾನಾನ್ಯಭ್ಯಾಪಾದಂ ಸೌತಿ || ೨೬ ||

ಪಾರ್ಥವಾಗ್ನಿಯೇ ಆಯಾಯ ದೇವತಾವಿಶೇಷದೀದ ಆಯಾಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು ಶಾಕಪೂದಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವೆಂದು ಉಪಸಂಹಾರ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಂತ್ರಪ್ರಸ್ಥಮುಷಿಗಳು ಪಾರ್ಥವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಪೃಥಿವೀ ಅಂತಂಕ್ಷ, ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ' ಏಕಂ ಸದ್ವಿಪ್ರಾ ಬಹುಧಾ ವದಂತಿ ' ಎಂದು ಒಬ್ಬ ದೇವನಿಗೆ ನಾಮ ಹಲವು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ಥಾನಭೇದದಿಂದ ನಾಮಭೇದವುಂಭಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪಾ ಮುಪಸ್ಯೇ ಮಹಿಷಾ ಅಗೃಭೃತ ವಿಶೋ ರಾಜಾನಮುಪತಸ್ಯ-
ಋಗ್ನಿಯಂ | ಆ ದೂರೋ ಅಗ್ನಿಮಭರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ
ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಮಹತ್ಪ್ರರೂಪವುಳ್ಳ ಮರುತ್ತುಗಳು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದವು. ಪೂಜ್ಯನೂ ಪ್ರಭುವೂ ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ವೈಶ್ವಾನರ ರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವದೂತನಾದ ವಾಯುವು ಅತ್ಯಂತ ದೂರದೇಶಸ್ಥನಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಕರೆತಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ವಿಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿದೆ

ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಸಪ್ತವಿಂಶತೀ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಮೂರ್ಧಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ರಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋರ್ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತ-
ರುದ್ಯನ್ | ಮಾಯಾಮೂ ತು ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮೇತಾಮುಪೋ ಯತ್ರೂರ್ಣಶ್ಚರತಿ
ಪ್ರಜಾನನ್ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೯) ಮೂರ್ಧಾ ಮೂರ್ತಮಗ್ನಿಸ್ವೀಯತೇ
ಮೂರ್ಧಾ ಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಭವತಿ ನಕ್ರಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ-
ರ್ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ ಏವ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ತ್ವೇತಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ
ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿನಾಮುಪೋ ಯತ್ಕರ್ಮ ಚರತಿ ಪ್ರಜಾನನ್ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ಥಾನಾ-
ನ್ಯನುಸಂಚರತೇ ತ್ವರಮಾಣಸ್ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ || ೨೭ ||

ಮೂರ್ಧಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ರಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋಜಾಯತೇ
ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ || ಮಾಯಾಮೂ ತು ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮೇತಾ-
ಮಪೋ ಯತ್ತೂರ್ಣಶ್ಚರತಿ ಪ್ರಜಾನನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೧೧)

ಅಗ್ನಿಯೇ ಇತರ ಜ್ಯೋತಿರೂಪದಿಂದ ಆಯಾಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ ವೈಶ್ವಾನರ ಗುಣದಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಕ್ಕೆ ತಿರಸ್ಕಿನಂತೆ ಪ್ರಧಾನ ನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇವನಿಂದಲೇ ಬೆಳಕು ಆಹಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವೆಂದರ್ಥ. ರಾತ್ರಿಯಾದಮೇಲೆ ಪ್ರಾಣಿ ಜಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತ ಅವನೇ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತತ್ವತೀತ ಕವಿಗಳೇ ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಶಕ್ತವ್ಯವನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನಾಗಿ ಕಾಲಮೀರದೆ ಆಯಾಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಮೂರ್ಧಾ ಮೂರ್ತಮಸ್ತಿಸ್ತೀಯತೇ, ಮೂರ್ಧಾ ಯಃ ಸರ್ವೇ-
ಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಭವತಿ ನಕ್ರಮಗ್ನಿಃ | ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ
ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ ಸ ಏವ, ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ತ್ವೇತಾಂ
ಮನ್ಯಂತೇ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿನಾಂ |
ಅಪೋ ಯತ್ ಕರ್ಮ ಚರತಿ ಪ್ರಜಾನನ್ ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ಥಾನಾನಿ-
ಅನುಸಂಚರತೇ | ತ್ವರಮಾಣಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೂರ್ತವಾದ ಸಕಲಸತ್ತ್ವಜಾತವೂ ಈ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಲ್ಲಟ್ಟಿಂಪಿರುವುದರಿಂದ ಮೂರ್ಧಾ ಎಂದಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆರ್ತವಾಗಿ ತಕಾರಲೋಪಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಾಣಿಗೆ ತಿರಸ್ಕಿಲ್ಲದೇ ಹೋದರೆ ಹೀಗೆ ಮರಣಸ್ಥಿತಿಹವೋ ಅದರಂತೆ ಅಗ್ನಿ ಇಲ್ಲದೇ ಹೋದರೆ ಪ್ರಪಂಚವೇ ಇರಲಾರದು ಎಂದರ್ಥ. ಇತರ ಪದಗಳ ಅರ್ಥ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ವಿರ್ವಚನಾಯ || ೨೭ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾದ ಋತ್ಯುಕ್ರಮ ಅಗ್ನಿಯು ಸೃಷ್ಟಿವೇ, ದ್ಯುಲೋಕಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿರುವುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರ ಮುಂದೆ ಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸ್ಥಾನತ್ರಯಸಂಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಅಗ್ನಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯತೀತಯ ವನ್ನೂ, ಅಧಿಕ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೂರ್ಧಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ರಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ
ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್, ಮಾಯಾಮೂ ತು ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮೇತಾಮಪೋ
ಯತ್ತೂರ್ಣಶ್ಚರತಿ ಪ್ರಜಾನನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೪-೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಮಾತಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗಿಯೂ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿಯೂ ಮೃತ್ಯುನದಲ್ಲಿದುವನಾಗಿಯೂ ಪ್ರಭಾವಯುತನಾಗಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನೋ ಆದೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಶಂಕರಕ್ಷರಾದ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಹುತಿಯೊಪದವಿ ಅರ್ಪಿಸಿದರು.

ಈಂತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವಿರಚಿತವಾದ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಏಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತೀ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ದಿವಿ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮಜೀಜನಞ್ಶಕ್ತಿಭೀ ರೋದಸಿ-
ಪ್ರಾನ್ || ತಮೂ ಅಕೃಣ್ಣನ್ ತ್ರೇಧಾ ಭುವೇ ಕಂ ಸ ಓಷಧೀಃ ಪಚತಿ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ
(೧೦-೮೮-೧೦) || ಸ್ತೋಮೇನ ಯಂ ಹಿ ದಿವಿ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮಜನಯಂಞ್ಶಕ್ತಿಭಿಃ
ಕರ್ಮಭಿದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರಾಪೂರಣಂ ತಮಕುರ್ವಂಸ್ತೇಧಾಭಾವಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾ-
ಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣೀರ್ಯದಸ್ಯ ದಿವಿ ತೃತೀಯಂ ತದಸಾನಾದಿತ್ಯ ಇತಿ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ತದಗ್ನೀಕೃತ್ಯ ಸೌತೃಘ್ನೇನಮೇತಯಾದಿತ್ಯೀಕೃತ್ಯ ಸೌತಿ || ೮೮ ||

ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ದಿವಿ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮಜೀಜನಂಞ್ಶಕ್ತಿಭೀ
ರೋದಸಿಪ್ರಾನ್ || ತಮೂ ಅಕೃಣ್ಣನ್ ತ್ರೇಧಾ ಭುವೇ ಕಂ ಸ
ಓಷಧೀಃ ಪಚತಿ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೪-೧೧)

ಅಗ್ನಿಗೆ ಸ್ಥಾನತ್ರಯ ಸಂಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಂತ್ರೋದಾಹರಣೆಯಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ಯಂ ದಿವಿ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಮಜನಯನ್ ಶಕ್ತಿಭಿಃ
ಕರ್ಮಭಿಃ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಪೂರಣಂ ತಮಕುರ್ವನ್
ತ್ರೇಧಾ ಭಾವಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣೀಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ತುಂಬಿಸುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ, ತನ್ನು ಸ್ತುತಿಯಮೂಲಕ ಹುಟ್ಟಿಸಿದರು. ಅದೇ ಸುಖಕರನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೂರುರೀತಿಯಾಗಿ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ದ್ಯುಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದರು ಅವನೇ ಸರ್ವಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸಕಲ ಓಷಧ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ವವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಶಾಕಪೂಣಿಯೆಂಬ ಆಚಾರ್ಯರಮತವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಅವರ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ತನ್ನು ಪಕ್ಷವೂ ಇದೇ ಎಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

‘ಯದಸ್ಯ ದಿವಿ ತೃತೀಯಂ ತದಸಾವಾದಿತೈಃ’ ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾನ್ ||

ಅಗ್ನಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೂ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಸ್ಯ ಎಂದು ಇದರ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇದಾಂತ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಕರ ಮತವನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಸ್ವಮತವನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸಲು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜ್ಯೋತಿಃ ಸಾವಾನ್ಯದಿಂದ ಇರುವುದು ಒಂದೇ ಜ್ಯೋತಿಯು. ಜಗದ್ಯಾತ್ಮಾಸಿದ್ಧಿಗೋಪ್ಯರ ಅದೇ ಮೂರು ರೀತಿಯಾಗಿ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಾನಭೇದದಿಂದ ಅಗ್ನಿ, ವಿದ್ಯುತ್, ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಮೂರು ನಾಮಭೇದವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಈ ಜ್ಯೋತಿಯು ಬೆಳಗುವುದೋ ಅದು ಆದಿತ್ಯ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ, ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರನೆಯ ವಿಭಾಗವೇ ಆದಿತ್ಯನೆಂದರ್ಥ.

ತದಗ್ನೀಕೃತ್ಯ ಸೌತಿ |

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಹನಿಷ್ಠಾಂತೀಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯವೆಂಬ ಮೂರನೆಯ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನೇ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಸ್ತುತಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಥೈನಮೇತಯಾ ಪುನರಾದಿತ್ಯೀಕೃತ್ಯ ಸೌತಿ || ೨೮ ||

ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರಪುಕ್ತಿನಿಂದ ಆದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೋಪ್ಯರ ಮೂರು ಜ್ಯೋತಿಯು ರೂಪದಿಂದ ಆಯಾಸ್ಯಾಪದಲ್ಲಿ ನಾಮಭೇದವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿಪ್ರದೇಶವಾದ ಏಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇವ್ಯತ್ತೆಂಟಿನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕೋನತ್ರೀಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಷ್ಟತ್ರೋಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಯದೇದೇನಮದಧುರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇ-
ಯಮ್ | ಯದಾ ಚರಿಷ್ಣ್ಣ ಮಿಥುನಾವಭೂತಾಮಾದಿತ್ಪ್ಪಾಪಶ್ಯನ್ಭವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೧) || ಯದೈನಮದಧುರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಃ ಸರ್ವೇ ದಿವಿ ದೇವಾಃ
ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇಯಮದಿತೇಃ ಪುತ್ರಂ ಯದಾ ಚರಿಷ್ಣ್ಣ ಮಿಥುನೌ ಪ್ರಾದುರ-
ಭೂತಾಂ ಸರ್ವದಾ ಸಹಚಾರಿಣಾವುಷಾಶ್ಚಾದಿತ್ಯಶ್ಚ ಮಿಥುನೌ ಕಸ್ಮಾನ್ಮಿನೋತಿಃ
ಶ್ರಯತಿಕರ್ಮಾ ಭು ಇತಿ ನಾಮಕರಣಸ್ಯಕಾರೋ ವಾ ನಯತಿಃ ಪರೋ ವನಿರ್ವಾ
ಸಮಾಶ್ರಿತಾವನ್ಯೋನ್ಯಂ ನಯತೋ ವನುತೋ ವಾ | ಮನುಷ್ಯಮಿಥುನಾವವ್ಯೇತ-
ಸ್ಮಾದೇವ ಮೇಥಂತಾವನ್ಯೋನ್ಯಂ ವನುತ ಇತಿ ವಾಘೈನಮೇತಯಾಗ್ನೀಕೃತ್ಯ
ಸೌತಿ || ೨೯ ||

ಯದೇದೇನಮದಧುರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯಮಾದಿ-
ತೇಯಮ್ || ಯದಾ ಚರಿಷ್ಣ್ಣ ಮಿಥುನಾವಭೂತಾ ಮಾದಿತ್ಪ್ಪಾ-
ಪಶ್ಯನ್ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೧೨)

ಅದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಯದೈನಮದಧುರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಃ ಸರ್ವೇ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯ
ಮಾದಿತೇಯಮದಿತೇಃ ಪುತ್ರಂ, ಯದಾ ಚರಿಷ್ಣ್ಣ ಮಿಥುನೌ
ಪ್ರಾದುರಭೂತಾಂ ಸರ್ವದಾ ಸಹಚಾರಿಣಾವುಷಾಶ್ಚಾದಿತ್ಯಶ್ಚ |
ಮಿಥುನೌ ಕಸ್ಮಾನ್ ? ಮಿನೋತಿಃ ಶ್ರಯತಿಕರ್ಮಾ, ಭು ಇತಿ
ನಾಮಕರಣಃ, ಫಕಾರೋ ವಾ ನಯತಿಃ ಪರೋ ವನಿರ್ವಾ,
ಸಮಾಶ್ರಿತಾವನ್ಯೋನ್ಯಂ ನಯತೋ, ವನುತೋವಾ, ಮನುಷ್ಯ-
ಮಿಥುನಾವವ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ ಮೇಥಂತಾವನ್ಯೋನ್ಯಂ ವನುತ
ಇತಿ ವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಕರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅದಿತಿಯ ಮಗನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಯಾವಾಗ ಈ ಅಗ್ನಿಸೂರ್ಯರು ಯಾವಾಗಲೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ತಿರುಗುತ್ತಾ ಮಿಥುನರಾದರೋ ಆಗ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನೂ ಚನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿದರು. ಮಿಥುನಶಬ್ದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಿಥುನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಿ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಪದ' ಅಶ್ರಯಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಥು ಎಂಬುದು ನಾನುಕರಣಾರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಭಕಾರರೂಪಪ್ರತ್ಯಯ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ನೀಧಾತು ಅಥವಾ ವನಧಾತು. ವಿ+ನ+ಠು ಎಂದಾಗಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ರೂಢ್ಯಾಶ್ರಯದಿಂದ ಮನ್ಯ ಮತ್ತೆ ಅಂತ್ಯಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಹೇಳಿ ಮಿಥುನ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಥ ಎಂಬುದು ನಾನುಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ವನಿಧಾತು ಉತ್ತರಪದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ದಿಂದ ಉಪಾ. ವಿಪರ್ಯಯಿಂದ ಮಿಠುನ ಎಂದೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಥಕಾರದಮೇಲಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯಮಿಥುನದಂತೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಕಾಮಿಸುವವರು ಎಂದರ್ಥ. ಆಗ ವನಧಾತು ಇಚ್ಛಾಕರ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಿಥು-ಮೇಧಾಹಂಸನಯೋಃ ಧಾತು. ಮೇಧಾ-ಸಂಗಮ. ಸಂಗತವಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಕಾಮಿಸುವವರೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಸಂಗತರಾದಂತೆ ಪರಸ್ಪರ ಕಾಲವನ್ನು ಕಳಿಯುವರೆಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಅದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ

ಅಥೈನ ಮೇತಯಾಗ್ನೀಕೃತ್ಯ ಸ್ತೌತಿ || ೨೯ ||

ಇದೇ ಹವಿಷ್ಠಾಂತೀಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪುಕ್ತಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೋತ್ಯತ್ಯವೆಂಬುದು ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ಮ. ಆದುದರಿಂದ ಹವಿಷ್ಠಾಂತೀಯ ಸೂಕ್ತವು ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರೀಯ ಸೂಕ್ತವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಎಂದೂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಯದೇದೇನಮದಧುರ್ಯಜ್ಜಿಯಾಸೋ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯ-
ಮಾದಿತ್ಯೇಯಂ | ಯದಾ ಚರಿಷ್ಯೋ ಮಿಥುನಾನಭೂತಾಮಾದಿತ್ಯಾ |
ಪತ್ಯನ್ಮವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅದಿತಿಪುತ್ರನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವಾಗ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ ಯಾವಾಗ ಸಂಚಾರತೀಲ ಈ ಸೂರ್ಯಾಗ್ನಿಗಳು ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿದರೋ ಆ ಒಡನೆಯೇ ಸಕಲಲೋಹಗಳೂ ಅವಂಭೂರನ್ನೂ ನೋಡಿದವು.

ಕಂಠತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾತುಮುನಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಧಾತ್ಯದ ಏಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಿಂಶಃ ಖಂಡಃ
ಮೂವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಯತ್ರ ವದೇತೇ ಅವರಃ ಪರಶ್ಚ ಯಜ್ಞನ್ಯೋಃ ಕತರೋ ನೌ ವಿ ವೇದ | ಆ
ಶೇಕುರಿತ್ಸಧಮಾದಂ ಸಖಾಯೋ ನಕ್ಷಂತ ಯಜ್ಞಂ ಕ ಇದಂ ವಿ ವೋಚತ್ || (ಋ.
ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೭) ಯತ್ರ ವಿದೇತೇ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ
ಮಧ್ಯಮಃ ಕತರೋ ನೌ ಯಜ್ಞೇ ಭೂಯೋ ವೇದೇತ್ಯಾಶಕ್ಯುಂತಿ ತತ್ಸಹಮದನಂ
ಸಮಾನಾಖ್ಯಾನಾ ಋತ್ವಿಜಸ್ತೇಷಾಂ ಯಜ್ಞಂ ಸಮಶ್ರುವಾನಾನಾಂ ಕೋ ನ ಇದಂ ವಿನ-
ಕ್ಷ್ಯತೀತಿ ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ || ೩೦ ||

ಯತ್ರ ವದೇತೇ ಅವರಃ ಪರಶ್ಚ ಯಜ್ಞನ್ಯೋಃ ಕತರೋ ನೌ ವಿ
ವೇದ | ಆಶೇಕುರಿತ್ಸಧಮಾದಂ ಸಖಾಯೋ ನಕ್ಷಂತ ಯಜ್ಞಂ ಕ
ಇದಂ ವಿವೋಚತ್ ||

ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆಯೂ ಒಂದೇ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಎರಡನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು
ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಯತ್ರ ವಿದೇತೇ ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ-ಅಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ
ಮಧ್ಯಮಃ ಕತರೋ ನೌ ಯಜ್ಞೇ ಭೂಯೋ ವೇದೇತಿ ಆಶಕ್ಯು-
ಂತಿ ಸತ್ಸಹಮದನಂ ಸಮಾನಾಖ್ಯಾನಾ ಋತ್ವಿಜಸ್ತೇಷಾಂ
ಯಜ್ಞಂ ಸಮಶ್ರುವಾನಾನಾಂ ಕೋನ ಇದಂ ವಿನಕ್ಷ್ಯತೀತಿ ||

ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೂ, ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ವಾಯುವೂ ಹೀಗೆ ಇಬ್ಬರು ದೇವಹೋತ್ಸಗಳೂ ಸೇರಿ ಪರಸ್ಪರವಿವಾದ
ವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಡೆಸುವ ನಮ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮರನ್ನಿ ಯಾರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವರು? ಎಂದು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ
ಋತ್ವಿಜರು ವಿನಿಯುಕ್ತರಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬಂದು ಸಂತೋಷಪಡುವ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಾದರು.
ಹೀಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಈ ವಿವಾದದ ನಿರ್ಣಯಾತ್ಮಕ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಮರ್ಥರಾದರು.
ಹೀಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಈ ವಿವಾದದ ನಿರ್ಣಯಾತ್ಮಕ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಮರ್ಥ
ರಾಗುತ್ತಾರೆ? ಇಬ್ಬರೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವರು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಸಹಮದನಂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಇವರ
ವಿವಾದವನ್ನು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕೇಳಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಾದರು. ಸಮರ್ಥರಾಗಿ ಯಾರು ಇದನ್ನು

ಹೇಳಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುತ್ತಾರೆ. ? ಎಂದು ಹೇಳಿದರು, ಹೀಗೆ ಅವರ ಉಕ್ತಿಭಂಗಿಯಿಂದ ಇಬ್ಬರೂ ಸಮಾನರೆಂದು ಸ್ತುತಿ ಸಲ್ಲುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ.

ತಸ್ಮೋಲತರಾ ಭಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ || ೩೦ ||

ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬಿಬ್ಬರನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯೊಂದನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತವಾದ ಅರ್ಥವು ದೃಢವಾಗುತ್ತದೆ. ಹವಿಷ್ಯಾಂತೀಯ ಸೂಕ್ತವು ಅಗ್ನಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ " ಅಗ್ನಿಮದ್ಯ ಹೋತಾರಮವೃಣೀತಾಯಂ ಯಜಮಾನಃ " ಇತ್ಯಾದಿ ನಿಗಮ ವಾಕ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹೋತೃಕರ್ಮವೆಲ್ಲವೂ ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವುಗಳಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಜ್ಞಾಪನದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪ್ರಧಾನವಲ್ಲದೆ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಧಾನವಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ, ಆದುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಋಕ್ ಅಧಿಕನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ತ್ರೀಯಾಸ್ಯಮನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದ ವಿಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕತ್ರಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಯಾವನ್ಯಾತ್ರ ಮುಷಸೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ ಸುಪರ್ಣೋ ೩ ವಸತೇ ಮಾತರಿಶ್ವಃ |
ತಾವದ್ಧಧಾತ್ಯುಪ ಯಜ್ಞಮಾಯನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಹೋತುರವರೋ ನಿ ಸೀದನ್ |
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೯) || ಯಾವನ್ಯಾತ್ರ ಮುಷಸಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ತಂ ಭವತಿ ಪ್ರತಿವರ್ತನಮಿತಿ
ವಾಸ್ತುತ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಯೋಗೇ ಇದೇವ ನಿಧೇಹೀತಿ ಯಥಾ ಸುಪರ್ಣಃ
ಸುಪತನಾ ಏತಾ ರಾತ್ರಯೋ ವಸತೇ ಮಾತರಿಶ್ವನ್ ಜೋತಿರ್ವರ್ಣಸ್ಯ ತಾವದುಪದ-
ಧಾತಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಗಚ್ಛನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಹೋತಾಸ್ಯಾಗ್ನೇಹೋತುರವರೋ ನಿ ಸೀದನ್
ಹೋತೃಜಪಸ್ತೃನಗ್ನಿವೈಶ್ಯಾನರೀಯೋ ಭವತಿ ದೇವ ಸವಿತರೇತಂ ತ್ವಾ ವೃಣತೇಽಗ್ನಿಂ
ಹೋತ್ರಾಯ ಸಹ ಪಿತೃವೈಶ್ಯಾನರೇಣೇತೀಮಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಸವಿತಾರಮಾಹ ಸರ್ವಸ್ಯ
ಪ್ರಸವಿತಾರಂ ಮಧ್ಯಮಂ ವೋತ್ರಮಂ ವಾ ಪಿತರಂ ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಮೈ
ಹವಿರ್ನಿರುಪ್ಯತೇನೀಮೇನ ಸೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ಯಾನರೋ ನಿಪಾತಮೇವೈತೇ ಉತ್ತರೇ
ಜೋತಿಷೀ ಏತೇನ ನಾಮಧೇಯೇನ ಭಜೇತೇ ಭಜೇತೇ || ೩೧ ||

ಯಾವನ್ನಾತ್ರಮುಷಸೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ ಸುಪರ್ಕೋಽ ೩ ನಸತೇ
ಮಾತರಿಶ್ವಃ | ತಾವದ್ಧ ಧಾತ್ಯುಪ ಯಜ್ಞಮಾಯನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ
ಹೋತುರನರೋ ನಿಷೀದನ್ ||

ಕೇವಲ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಹವಿಷ್ಠಾಂತೀಯಸೂತ್ರವು ಆಗ್ನೇಯವೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಾವನ್ನಾತ್ರಮುಷಸಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ತಂ ಭವತಿ ಪ್ರತಿದರ್ಶನಮಿತಿವಾಸಿ-
ಸ್ತೃಪಮಾನಸ್ಯ ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಯೋಗಃ| ಇಹೇವ ನಿಧೇಹೀತಿ
ಯಥಾ | ಸುಪರ್ಕೋಃ ಸುಪತನಾ ಏತಾ ರಾತ್ರಯೋ ನಸತೇ |
ಮಾತರಿಶ್ವನ್ ಜೋತಿರ್ವರ್ಣಸ್ಯ ತಾವದುಪದಧಾತಿ | ಯಜ್ಞ-
ಮಾಗಚ್ಚನ್ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಹೋತಾಸ್ಯಾಗ್ನೇಹೋತುರನರೋ
ನಿಷೀದನ್||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೈವ್ಯಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರುವವನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೇ? ಎಂದು ವಾಯುದೇವನು ಒಬ್ಬನನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ಅವನು ಹೇಳುವ ಉತ್ತರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಲೇ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಾಯುವೇ ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಈ ರಾತ್ರಿಗಳು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವವೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಹೋತೃವು ಸ್ವಲ್ಪವಿಜ್ಞಾನನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಾಗ ಅವನು ಹೋತೃರೂಪದಿಂದ ಅರಿವುಪಟ್ಟು ಹೋತೃರೂಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವನೋ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರುವನೋ ಆಗ ದೈವ್ಯಹೋತೃವಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಪಜ್ಞನಾದರೂ ಹೌತೃಕಾರ್ಯವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಜ್ಯೋತಿರ್ವರ್ಣಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಜ್ಯೋತಿ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನ. ಎರಡೂ ಪ್ರಕಾಶಮಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ದೈವ್ಯಹೋತೃವು ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ಞಾನಪ್ರಧಾನನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಹೋತೃ ಜಪಸ್ತೃನಗ್ನಿವ್ಯೇಶ್ವಾನರೀಯೋ ಭವತಿ ||

ಆಗ್ರಪ್ರಧಾನಕರ್ಮವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸೂತ್ರವು ವೈಶ್ವಾನರೀಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಬರುವ ವೈಶ್ವಾನರ ಪದವು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಇದುವರೆಗೆ ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾಯಿತು. ಆದರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಗ್ನಿ ಭಿನ್ನವಿಷಯವಾಗಿ ವೈಶ್ವಾನರೀಯವಾದ ಹೋತೃಜಪವಿದೆ. ಆದು ಸೌರಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಹೇಳುವುದಲ್ಲದೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ತುಕಟ್ಟದಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ದೇವ ಸವಿತರೇತಂ ತ್ವಾ ವೃಣತೇಽಗ್ನಿಂ ಹೋತ್ರಾಯ ಸಹ ಸಿತಾ
ವೈಶ್ವಾನರೇಣ ||

ಹೋತೃಜಪದಲ್ಲಿ ಸೌರಾಗ್ಯಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸವಿತೃದೇವನೇ ಪಿತೃದಿವೈಶ್ವಾನರರೊನೆಡೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಾಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಿತೃಪುತ್ರವ್ಯಪದೇಶದಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನಿಗಂತ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವಿಯೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಇಮಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಸವಿತಾರಮಾಹ-ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾರಂ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ವಾದವು ಸ್ವಪಕ್ಷವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಾರ್ಥವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸವಿತೃದೇವನೆಂದು ಸಂಜೋಧನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಸೌರಾಗ್ನಿಯಲ್ಲ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಪ್ರಸವಿಸುವವನಿಗೆ ಸವಿತೃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಯಜ್ಞಮೂಲಕವಾಗಿ ವಾರ್ಥವಾಗ್ನಿಯು ಸರ್ವಭೂತಜಾಲಕ್ಕೆ ಪಿತೃ ಅಂದರೆ ಪಾಲಕನಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಿಸಿದ ಆಹುತಿಯಿಂದ ಧೂಮವೃಷ್ಟಿ ಮಂತ್ರಾದಿವುಗಳು ಆಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಧರಿಸುವುದೇ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಮಧ್ಯಮಂ ವೋತ್ತಮಂ ವಾ ಪಿತರಮ್ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯು ಪುನಃ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ತಮ್ಮವಾದವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೈಶ್ವಾನರನಾದ ಪಿತೃವಿ ನೊಡನೆ ಎಂದು ಹೋತೃಜಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರ ಅಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನದ ದೇವತೆಯೇ ಆಗಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಹೋತೃಜಪದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಯೈ ಹವಿನಿಫುರುಷ್ಯತೇಽಯಮೇವ

ಸೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ವಾದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೋತೃಜಪದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಇತರ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬಹುದೆಂದು ಯಾಜ್ಞಕರ ಮತ. ಪ್ರಕೃತ ಆಚಾರ್ಯರು ಅಲ್ಲಿ ಒಂದುಕಡೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದರೂ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹವಿನಾದದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ದೃಢವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಇದನ್ನೇ " ಆ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮಭರದ್ವಿವ್ರತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತಂಶ್ಚಾ ಪರಾವತಃ " ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಶಾಕಪೂಣಿ ಆಚಾರ್ಯರೂ ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆದೇ ತಮ್ಮ ಮತವೆಂದು ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತದ್ವಿತ್ವವ್ಯಯದಿಂದ ಶರಣವುಳ್ಳವನೇ ವೈಶ್ವಾನರ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಗ್ನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರತ್ವ ಸಾಧಕಹೇತು ಆಯತಿಯಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅವಿಶೇಷಹೇತುಗಳಿಂದ ವಾರ್ಥವಾಗ್ನಿಯೇ ಆದ ವೈಶ್ವಾನರನು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲವುವವನೂ. ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುವವನೂ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಪಾತಮೇವೈತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ನತೇನ ನಾಮಧೇಯೇನ

ಭಜತೇ ಭಜೇತೇ || ೩೧ ||

ವೈಶ್ವಾನರ ಪದದಿಂದ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಅದು ಛಾಕ ಗೌಣವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಎಂದು ಈ ವಿಷಯ ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಭಜೇತೇ ಎಂದು ಎರಡು ಪಲ ಹೇಳಿರುವುದು ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರ ನಿರ ಕೃತವ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂವತ್ತ ಒಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥಾತೋದೈವತಮಿಂದ್ರೋದಿನಃ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಾಸ್ತದ್ಯೇತಿ ಸ್ತ್ರೋಸಿಧಾಕಾರ-
ಚಿಂತನಮಪುರುಷವಿಧಂತತ್ತಿಸ್ತು ಏವ ತೇನತಾ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ಪೂಷಾತ್ಪಾಥೈತಾನೀಂದ್ರ
ಭಕ್ತೀನ್ಯಥೈತಾನ್ಯಾದಿತ್ಯ ಭಕ್ತೀನಿಮಂತ್ರಾ ಮನನಾ ಜ್ಞಗತೀ ಗತತಮನುಥಾತೋಽನು-
ಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮೋಽಗ್ನಿಮೀಳೇಽಗ್ನಿಃ ಪೂರ್ವೇಭಿರಭಿಪ್ರವಂತೇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ಚಾತವೇದಾಃ
ಕಸ್ಮಾತ್ಪ್ರನೂನಂ ಚಾತವೇದಸಂ ನೈಶ್ವಾನರಃ ಕಸ್ಮಾದ್ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯಪ್ರನೂನಹಿತ್ಯಂ
ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಂ ಹವಿಷ್ಠಾಂತ ಮಪಾಮುಪಸ್ಯೇ ಮೂರ್ಧಾಭುಮಸ್ತೋಮೇನಹಿಯ
ದೇದೇನಂ ಯತ್ರಾವದೇತೇಯಾನನ್ಮಾತ್ರಮೇಕತ್ರಂತತ್ ||

ಇತಿ ನಿರುಕ್ತೇ ಉತ್ತರಷಟ್ಪೀ ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ

ನಿರುಕ್ತ

ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ

ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

ದ್ರವಿಕೋದಾಃ ಕಸ್ಮಾದ್ಧನಂ ದ್ರವಿಣಮುಚ್ಯತೇ ಯದೇನದಭಿದ್ರವಂತಿ
ಬಲಂ ನಾ ದ್ರವಿಣಂ ಯದೇನೇನಾಭಿದ್ರವಂತಿ ತಸ್ಯ ದಾತಾ ದ್ರವಿಕೋದಾಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೧ ||

ಪ್ರವಿಕೋದಾಃ ಕಸ್ಮಾತ್ | ಧನಂ ದ್ರವಿಣಮುಚ್ಯತೇ—ಯದೇನ-
ದಭಿದ್ರವಂತಿ || ಬಲಂ ನಾ ದ್ರವಿಣಂ—ಯದೇನೇನಾಭಿ-
ದ್ರವಂತಿ |

ದ್ರವಿಕೋದಾಃ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕತರಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. ದ್ರವಿಣ, ಡಾ.
ಎಂದಿರುವಾಗ ಮೊದಲು ಪೂರ್ವಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ರವಿಣವೆಂದರೆ ಧನ (ಹಣ), ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಧನವನ್ನು
ಉಡ್ಡೀತಿಸಿ ಜನರು ಓಡುವುದರಿಂದ ಧನಕ್ಕೆ ದ್ರವಿಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ದ್ರು-ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಇನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ರು+ಇನ
ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣಾತ್ಪಗಳು ಬಂದು ದ್ರವಿಣ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಆಥವಾ ದ್ರವಿಣವೆಂದರೆ ಬಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಬಲದಿಂದ
ಕೂಡಿದವರು ಇತರ ದುರ್ಬಲರನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ತಸ್ಯ ದಾತಾ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧ ||

ಉತ್ತರವಾರ್ಧಕವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ರವಿಣವನ್ನು ಅಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಅಥವಾ ಬಲವನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಭೂಸ್ವಾಧೀನದೇವತೆಗೆ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ದಾನಾರ್ಥಕ ದಾಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನಾಶ್ವತ್ಯಯ ಬಂದು ದಾಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಋತ್ಯುತ್ರವು ಈ ಭೂಸ್ವಾಧೀನಶಾಸ್ತ್ರತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ವಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿಯುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲೆ

ನೊದಲನೆಯ ಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು.

ದ್ರವಿಣೋದಾ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಗ್ರಾನಹಸ್ತಾಸೋ ಅಧ್ಯರೇ | ಯಜ್ಞೇಷು ದೇವಮಾಳತೇ || (ಋ. ಸಂ ೧-೧೫-೨) ದ್ರವಿಣೋದಾ ಯಶ್ಚಂ ದ್ರವಿಣಸ ಇತಿ ದ್ರವಿಣಸಾದಿನ ಇತಿ ನಾ ದ್ರವಿಣಸಾನಿನ ಇತಿ ನಾ ದ್ರವಿಣಸಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪಿಬಿತ್ತಿತಿ ನಾ | ಯಜ್ಞೇಷು ದೇವಮಾಳತೇ | ಯಾಚಂತಿ ಸ್ತುವಂತಿ ವರ್ಧಯಂತಿ ಪೂಜಯಂತೀತಿ ನಾ ತತ್ಪೋ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಇಂದ್ರ ಇತಿ ಕ್ರೌಷ್ಣಕೀ ಸ ಬಡಧನಯೋರ್ವಾರ್ಧಕೃ ತಮಸ್ತಸ್ಯ ಚ ಸರ್ವಾಬಲಕೃತೀತೋಜಸೋ ಜಾತಮುತಮುನ್ಯ ಏನಮಿತಿ ಜಾಹಾಯಸ್ಕಗ್ನಿಂ ದ್ರವಿಣೋದಸಮಾಹ್ಯೇಷ ಪುನರೇತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ | ಯೋ ಅಶ್ವನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯುಭಾಷ್ಯತುಯಾಜೇಷು ದ್ರವಿಣೋದಸಾಃ ಪುನಾದಾ ಭವಂತಿ ತೇಷಾಂ ಪುನಃ ಪಾತ್ರಸ್ಯೇಂದ್ರಪಾನಮಿತಿ ಭವತ್ಯುಭಾಷ್ಯೇನಂ ಸೋಮಪಾನೇನ ಸೌತ್ಯುಭಾಷ್ಯಾದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಸಿಬಿತು ದ್ರವಿಣೋ. ದಸ ಇತ್ಯಯಮೇವಾಗ್ನಿದ್ರವಿಣೋದಾ ಇತಿ ಶಾಕಪೂಣತಾಗ್ನೇಯೇಷ್ಯೇವ ಹಿ ಸೂಕ್ತೇಷು ದ್ರವಿಣೋದಸಾಃ ಪುನಾದಾ ಭವಂತಿ | ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯನ್ ದ್ರವಿಣೋದಾಮಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವಂತಿ ಯಥೋ ಏತತ್ಪ ಬಲಧನಯೋರ್ವಾರ್ಧಕತ್ರಮ ಇತಿ ಸರ್ವಾಸು ದೇವತಾಸ್ವೈಶ್ಚಯಂ ವಿದ್ಯತೇ ಯಥೋ ಏತದೋಜಸೋ ಜಾತಮುತಮುನ್ಯ ಏನಮಿತಿ ಜಾಹೇತ್ಯಯಮುಷ್ಯಗ್ನಿ ರೋಜಸಾ ಬಲೇನ ಮಧ್ಯಮನೋ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದೇನಮಾಹ ಸಹಸಸ್ತುತ್ರಂ ಸಹಸಃ ಸೂನುಂ ಸಹಸೋ ಯಹುಂ ಯಥೋ ಏತದಗ್ನಿಂ ದ್ರವಿಣೋದಸಮಾಹೇತ್ಯುತ್ಪತ್ತೀನೋತ್ರ ದ್ರವಿಣೋದಸ ಉಚ್ಯಂತೇ ಹವಿಷೋ ದಾತಾರಸ್ತೇ ಜಿನಂ ಜನಯಂತಿ ಋಷೀಣಾಂ

ಪ್ರತೋ ಅಧಿಪಾಜ ಏಷ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಯಥೋ ಏತತ್ತೇಷಾಂ ಪುನಃ ಸಾತ್ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಪಾನಮಿತಿ ಭವತೀತಿ ಭಕ್ತಿಮಾತ್ರಂ ತದ್ಭವತಿ ಯಥಾ ನಾಯನ್ಯಾನೀತಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸೋಮಪಾತ್ರಾಣಾಂ ಯಥೋ ಏತತ್ಸೋಮಪಾನೇನೈನಂ ಸೌತೀತ್ಯಸ್ಮಿನ್-ವ್ಯೇತದುಸಪದ್ಯತೇ | ಸೋಮಂ ಪಿಬ ಮಂದಸಾನೋ ಗಣಾತ್ರಿಭಿರಿತಿ ಯಥೋ ಏತದ್ಭವಿಣೋದಾಃ ಪಿಬತು ದ್ರವಿಣೋದಸ ಇತ್ಯಸ್ಯೈವ ತದ್ಭವತಿ || ೨ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸೋ ಅಧ್ಯರೇ | ಯಜ್ಞೇ-
ಷು ದೇವಮೀಳತೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧-೨೮)

ಧನವನ್ನು ಬಯಸುವ ಋತ್ವಿಜರು ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕುಟ್ಟುವ ಕಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡುಗ್ನಾಷ್ಟೋಮಾದಿ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

ದ್ರವಿಣೋದಾ ಯಸ್ತವ್ | ದ್ರವಿಣಸ ಇತಿ—ದ್ರವಿಣಸಾದಿನ ಇತಿ
ವಾ, ದ್ರವಿಣಸಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪಿಬತ್ಪಿತಿ ವಾ| ಯಜ್ಞೇಷು ದೇವ ಮೀಳತೇ|
ಯೋಚಂತಿ—ಸ್ತುವಂತಿ—ನರ್ಧಯಂತಿ—ಪೂಜಯಂತೀತಿವಾ ||

ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿದ್ದರೂ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದನ್ನು ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾಗಿ ಕರ್ಮವಾಚಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಣವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಯಾರೋ ಅವನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ದ್ರವಿಣಸ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡುರೀತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ವಾ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾರಭೇದವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ದ್ರವಿಣಾಯ ಸೀದಂತಿ. ಧನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಶಕ್ರರಾಗುವವನು. ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸದ್ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟೀಲೋಪ ಬಂದಿದೆ ಅಥವಾ ದ್ರವಿಣಸ್ತು ಸಾನಿಃಋ ಧನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಆಗ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವ ದೇವತೆಯು ಈ ದ್ರವಿಣಸರಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲಿ. ಯಾವ ಈ ಧನದಾತೃದೇವನನ್ನು ಧನಾರ್ಥಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಜರು ಪಾಪಾಣಹಸ್ತರಾಗಿ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಬೇಡುತ್ತಾರೋ, ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ, ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ, ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ.

ತತ್ಸೋ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ | ಇಂದ್ರ ಇತಿ ಕ್ರೌಷ್ಣುಕಃ | ಸ ಬಲಧನ
ಯೋದಾರ್ಥತ್ವತಮಸ್ತಸ್ಯ ಚ ಸರ್ವಾ ಬಲಕೃತಿಃ ||

ದ್ರವಿಣೋದದದದಿಂದ ತೋರುವ ದೇವತೆ ಯಾವುದೆಂದು ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಅಂದರೆ ಯಾರು ? ಇಂದ್ರನೆಂದು ಕ್ರೌಷ್ಣುಕಿ ಎಂಬ ಋಷಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನೇ ಬಲ ಮತ್ತು ಧನವನ್ನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಕೊಡುವವನು. ಬಲಕಾಡ್ಯನಲ್ಲೂ ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಓಜಸೋ ಜಾತಮುತಮನ್ಯ ಸಿನಮಿತಿ ಚಾಹ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೪-೫)

ನಾನು ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅತಿಮಹತ್ವಾದ ಬಲದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯನಾದ ಗಾರವೀಶಿಮಹಿಯು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಥಾಪ್ಯಗ್ನಿಂ ದ್ರಾವಿಣೋದಸಮಾಹ |

ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ರಾವಿಣೋದಸನೆಂದು ಕರೆಯುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ದ್ರವಿಣೋದನೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರಣವಿದ್ದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ-ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಪಿಬತು ದ್ರಾವಿಣೋದಸಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೇ ಪ್ರಮಾಣ.

ಏಷ ಪುನರೇತಸ್ಯಾ ಜ್ವಾಯತೇ |

ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ದ್ರಾವಿಣೋದಸನು ಇವನ ಮಗನಾದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯೋ ಅತ್ಯನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ್ || (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೨-೩)

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಯಾವನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಇಂದ್ರನು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವೇದವೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥಾಪ್ಯತುಯಾಜೇಷು ದ್ರಾವಿಣೋದಸಾಃ ಪ್ರನಾದಾ ಭವಂತಿ |

ತೇಷಾಂ ಪುನಃ ಪಾತ್ರಸ್ಯೇಂದ್ರಪಾನಮಿತಿ ಭವತಿ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಅಂದರೆ ಇಂದ್ರ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಹೇಳುವುದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಋತುಗಳು ಯಾವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯೋ ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಋತುಯಾಜ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಋತುಯಾಜ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಃ ಶಬ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರನಾದಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಋತುಯಾಜಗಳ ಯಾವ ಪಾತ್ರವಿದೆಯೋ ಅಂದರೆ ಯಾವುದರಿಂದ ಅವು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಪಾನವೆಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಕುಡಿಯಲು ಅನುಕೂಲವಾದ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಪಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಅಪಾದ್ಯೋಶ್ವಾಮಶ ಫೋಶ್ವಾದಮತ್ತೋಶ ನೇಷ್ವಾದಜುಷಾಶ ಪ್ರಯೋ ಹಿತಂ |

ತುರೀಯಂ ಪಾತ್ರಮಮುಕ್ತಮಮತ್ಯೇಂ ಪ್ರವಿಣೋದಾಃ ಪಿಬತು ದ್ರಾವಿಣೋದಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೧-೪)

ಅಥಾನ್ಯೇನಂ ಸೋಮಪಾನೇನ ಸೌತಿ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಹೇತುವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ರವಿಣೋದಃ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮತುಯಾಜ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಹೋತ್ರಾತ್ಸೋಮಂ ದ್ರವಿಣೋದಃ ಪಿಬ ಯತುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೧-೧)

ಇಂದ್ರನನ್ನಲ್ಲದೆ ಇತರದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರವೇ ಸೋಮವನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಸ್ತುತಿ ಇದೆಯೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲೆ ಇಂದ್ರನೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವಿಗೋಸ್ಕರ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸುವರೋ ಅವರಿಗೇ ಅದನ್ನು ಕೊಡುವುದು ನ್ಯಾಯ.

ಅಥಾಸ್ಯಾಹದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಪಿಬತು ದ್ರಾವಿಣೋದಃ ||

(ಋ. ೪ಂ. ೨-೮-೧-೪)

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇತುಂತರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ದ್ರವಿಣೋದಸ್ಸಿನ ಪುತ್ರನು ಅಗ್ನಿಯೇ ಆ ದ್ರವಿಣೋದಸ್ಸಾದ ಇಂದ್ರನು ಈ ಸೋಮಾಂಶವನ್ನು ಕುಡಿಯಲಿ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮಂತ್ರ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದರೇ ಇಂದ್ರನೇ ಎಂದು ಕ್ರೌಢ್ಯಕಿಯ ಮತ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಬೇಕಾದ ಹೇತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು.

ಅಯಮೇನಾಗ್ನಿದ್ರವಿಣೋದಾ ಇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ||

ಕ್ರೌಢ್ಯಕಿಯರ ಮತದಂತೆ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಅಂದರೆ ಇಂದ್ರನೇ ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ ಅಲ್ಲವೆಂದು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶಾಕಪೂಣಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅಗ್ನಿಯೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾಗುವುದಾದರೆ ಆಗ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಐಂದ್ರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಇತರ ಪಾರ್ವಣ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಸ್ಸಿನ ಪ್ರವಾದ ಬರಬೇಕೆತ್ತು ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಮನ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಬೇಕೆತ್ತು. ಇವೆರಡೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ದ್ರವಿಣೋದನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಗ್ನೇಯೇಷ್ವೇನ ಸೂಕ್ತೇಷು ದ್ರಾವಿಣೋದಃ ಪ್ರನಾದಾಃ ಭವಂತಿ ||

ಹಿ ಶಬ್ದವು ಹೇತುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನೇಯಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೇ ದ್ರವಿಣೋದಸ್ಸುಂಟು ಪ್ರವಾದಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಕರ್ಮದಿಂದಲೇ ದ್ರವಿಣೋದಃವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರ ಕರ್ಮದಿಂದ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ದ್ರವಿಣೋದಃನಾಗುತ್ತಾನೆ.

“ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯನ್ತ್ವ ದ್ರಾವಿಣೋದಾನ್ || ”

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೩-೧)

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ದ್ರವಿಣೋದಪವತ್ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಮುಗ್ಧಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಪಿಪದದಿಂದ ಅನೇಕಮಂತ್ರಗಳು ಹೀಗೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಸ ಪ್ರತ್ಯಥಾ ಸಹಾಸಾ ಜಾಯಮಾನಃ ಸದ್ಯಃ ಕಾವ್ಯಾನಿ ಬಳದತ್ತ ವಿಶ್ವಾ |
ಆಪತ್ಯ ಮಿತ್ರಂ ಧಿಷಣಾ ಚ ಸಾಧನ್ನೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯನ್ದ್ರವಿಣೋದಾಮ್ ||

ಇದು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಮುಕ್ತು. ಬಲದಿಂದ ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಡಿದು ಹುಟ್ಟಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಅತಿಪುರಾಣದಂತೆ ಸಕಲ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹಿಕ್ಕದೈವತ ಹವಿಸ್ಸು ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಸಕ್ಕವಾಗಿಯೂ ಧರಿಸಿದನು. ಅಗ ಹುಟ್ಟಿದರೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿದವನಂತೆ ವಿವೇಕದಿಂದ ಆಯಾಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಯಾವ ವಿದ್ಯುತ್‌ರೂಪದಿಂದ ಮೇಘವಿಧಿಲಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದಾನಾದಿಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಕ್ತಿಜರು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿರೂಪದಿಂದ ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುಕೊಡುವವನನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದ ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಥೋ ಏತತ್ ಸಬಲಧನಯೋರ್ದಾರ್ಥತ್ಯಮ ಇತಿ ಸರ್ವಾಸು
ದೇವತಾಸ್ವೈತ್ಯರ್ಯಂ ವರ್ತತೇ ||

ದ್ರವಿಣಪದಕ್ಕೆ ಧನಬಲ ಎರಡು ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅವೆರಡನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಇಂದ್ರನಾದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದ ಅಂದರೆ ಇಂದ್ರನೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ಮತವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಕಲದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಹಾಧಾನ್ಯ, ಮಹದೈತ್ಯರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಧನಬಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಸ್ವಾವರ್ಧ್ಯ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದು ವಿಶೇಷ ಹೇತುವಾಗಲಾರದು.

ಯಥೋ ಏತತ್ ಓಜಸೋ ಜಾತಮುತ ಮನ್ಯ ಏನಂ ಇತಿ
ಜಾಹೇತಿ, ಅಯಮಪ್ಯಗ್ನಿರೋಜಸಾ ಬಲೇನ ಮಥ್ಯಮಾನೋ
ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದೇನಮಾಹ ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಂ ಸಹಸಃ ಸೂನುಂ
ಸಹಸೋ ಯಹುವಾಃ ||

ಬಲದ ಕಾರ್ಯವೆಲ್ಲಾ ಇಂವ್ರಸಂಬಂಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಬಲದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿರುವನೆಂದು ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಮಂತ್ರದ್ಯಕ್ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದ ಅಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯು ಸಾಧಿಸಿರುವುದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದೊಂದು ವಿಶೇಷಹೇತುವಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡಾ ಬಲಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಡಿಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇವನನ್ನು ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರ, ಸಹಸಃ ಸೂನು, ಸಹಸೋಯಹು ಎಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಸಹಃ ಅಂದರೆ ಬಲ. ಯಹು ಅಪತ್ಯನು ಮದ್ದಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ನಿಘಂ. ೨-೨-೧೧) ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆ.

ದ್ವಂದ್ವಃ ಸರ್ಪಿರಾಸುತಿಃ ಪ್ರತ್ನೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ |
ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರೋ ಅದ್ಭುತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨...೫...೨೮)

ಕಟ್ಟಿಗೆಯೇ ಅನ್ನವಾಗುವ, ತುಪ್ಪದ ಸೇಚನವುಳ್ಳ, ಪುರಾತನನಾದ, ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನಾದ, ಸೇವ್ಯನಾದ, ಬಲದಪುತ್ರನಾದ ಬಲದಿಂದ ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದರಿಂದ ಬಲದಪುತ್ರನು) ಆಶ್ವರ್ಯಭೂತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಅತಿ ಸುಂದರನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ತ್ವಂ ಹ ಯದ್ಯವಿಷ್ಯ ಸಹಸಃ ಸೂನವಾಹುತಃ |
ಋತಾನಾ ಯಜ್ಞಯೋ ಭುವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬—೫—೨೪)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ಅತಿತರುಣನಾಗುವ. ಬಲದಪುತ್ರನೇ ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ನೀನು ಹೋಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಸತ್ಯವಂತನಾಗಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಹನಾಗುವ. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಕನಾಗುವ.

ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತ ಈಶಾನಃ ಸಹಸೋ ಯಹೋ |
ಅಸ್ಯೇ ಧೇಹಿ ಜಾತವೇದೋ ಮಹಿ ಶ್ರವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧—೫—೨೬)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಬಲಪುತ್ರನೇ, ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನೇ ನೀನು ಗೋಯುಕ್ತವಾದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರನಾಗುವ ಅದುದರಿಂದ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಯೂ ಮಹತ್ವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಗವಾದಿಧನವನ್ನೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವಂತೆಮಾಡು. ನಮ್ಮ ಅಧೀನವಾಗಮಾಡು. ಹೀಗೆ ಬಲಪುತ್ರನೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಬಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಅಗ್ನಿಯೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಯಥೋ ಏತತ್-ಅಗ್ನಿಂ ದ್ರಾವಿಣೋದಸಮಾಹೇತಿ, ಋತ್ವಿ-
ಜೋಽಽಶ್ವಃ ದ್ರವಿಣೋದಸ ಉಚ್ಯಂತೇ ಹವಿಷೋ ದಾತಾರಸ್ಯೇ
ಚೈನಂ ಜನಯಂತಿ ||

ದ್ರವಿಣೋಃ ಅಂದರೆ ಇಂದ್ರನು. ಇವನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ದ್ರಾವಿಣೋದಸನೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ಮೂರನೆಯ ಹೇತುವೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. 'ಯೋ ಅಶ್ವನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಪಾನ' ಎಂಬ ಆಗಮವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅವನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ದ್ರವಿಣೋದಸನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವೇದತೆಗಳ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ದ್ರವಿಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯು ದ್ರವಿಣೋದರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಅರಣಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾರೆ.

**ಋಷೀಣಾಂ ಪುತ್ರೋ ಅಧಿರಾಜ ಏಷಃ |
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||**

(ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೫-೪)

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ ತೋರಿಸುತ್ತಾ, " ಅಗ್ನಾವಗ್ನಿಶ್ಚರತಿ ಪ್ರವಿಷ್ಯಃ ಋಷೀಣಾಂ ಪುತ್ರೋ ಅಧಿರಾಜ ಏಷಃ ತಸ್ಮೈ ವಿಧೇಮ ಹವಿಷಾ ಣೈತೇನ ಮಾ ದೇವಾನಾಂ ಯೂಯುಜಾಮ ಭಾಗಧೇಯಮ್ " ಎಂದು ಪೂರ್ಣ ಮಂತ್ರಭಾಗ. ಇದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆಯುವ ಮಂತ್ರ. ಯಾವ ಈ ಅಧಿಕಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು ಆಹವನೀಯದಲ್ಲಿ ಜ್ವಲಿಸುವನೋ ಅವನು ಪುತ್ರೀಜರ ಪುತ್ರನು. ಆವರಿಂದ ಕಡೆಯಲ್ಲುಟ್ಟು ಉಂಟಾದನೆಂದು, ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅವನನ್ನು ಆಹವನೀಯ ಆಚ್ಯುರೂಪ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಸೇವಿಸುತ್ತೇವೆ. ದೇವತೆಗಳ ಹವಿರ್ಭಾಗವು ಉಪವಾಗಬಾರವೆಂದು ಸೇವಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಪುತ್ರೀಜರಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನೆಂದು ದೃಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

**ಯಥೋ ಏತದ್-(ಋತುಯಾಜೇಷು ದ್ರಾವಿಣೋದಸಾಃ ಪ್ರವಾದಾ
ಭವಂತಿ) ತೇಷಾಂ ಪುನಃ ಪಾತ್ರಸ್ಯೇಂದ್ರ ಪಾನಮಿತಿ(ಸಮಾಖ್ಯಾ)
ಭವತೀತಿ-ಭಕ್ತಿಮಾತ್ರಂ ತದ್ಭವತಿ-ಯಥಾ ವಾಯುವ್ಯಾನೀತಿ
ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸೋಮಪಾತ್ರಾಣಾವ್ ||**

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಹೇತುವನ್ನು ಖಂಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರವಾನವೆಂಬ ಸಮಾಖ್ಯಾದಿಂದ ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸಮಾಖ್ಯಾ ಅತಿ ದುರ್ಬಲವಾದ ಪ್ರಮಾಣ. ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಗುಣಾನುವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನಾನಾದೇವತಾಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸೋಮಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ವಾಯುವ್ಯಾನಿ ಎಂಬ ಸಮಾಖ್ಯಾ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ವಾಯುದೇವತೆಯೊಂದೇ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

**ಯಥೋ ಏತದ್-ಸೋಮಪಾನೇನ (ಏನಂ) ಸ್ತೌತೀತಿ |
ಅಸ್ಮಿನ್ನಪ್ಯೇತದುಪಪದ್ಯತೇ ||**

‘ ಹೋತ್ರಾತ್ಸೈಮಂ ದ್ರವಿಣೋದಃ : ಪಿಬ ಮತುಃಃ; ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯು ದ್ರವಿಣೋದ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದೂ ಸಮಂಜಸವಲ್ಲ. ಸೋಮವಾನವು ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನಿಗೇ ಅಸಾಧಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಅಗ್ನಿಗೂ ಸೋಮವಾನವು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ಹೇತುವು ಸಾಧಕವಾಗಲಾರದು.

**ಸೋಮಂ ಪಿಬ ಮಂದಸಾನೋಃ ಗಣಾಶ್ರಿಭಿಃ |
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||**

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೨೫)

ಸೋಮವಾನವು ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೇ ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಮಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿಗೂ ಸೋಮವಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಸಂಪೂರ್ಣಮಂತ್ರ ಹೀಗಿದೆ.

ಅಗ್ನೇ ಮರುದ್ವಿಃ ಕುಭಯತ್ಪಿಯ್ಯಕ್ಕೆಃ ಸೋಮಂ ಪಿಬ ಮಂದಸಾನೋ ಗಣಿಕ್ರಿಃ |
ಪಾನಕೇಫಿವಿಶ್ಯಮಿಸ್ತೇಫಿರಾಯುಃ ವೈಶ್ವಾನರ ಪ್ರದಿವಾ ಕೇತನಾ ಸಹೂಃ |

(೪-೩-೨೫-೮)

ಎರೈ ವೈಶ್ವಾನರ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುವ ಇತರ ಸ್ತುತ್ಯರಾದ, ಗುಂಪಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ, ಇತರರನ್ನು ಪವಿತ್ರ ರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ. ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವ, ಸದಾಗಮನಶೀಲಗಳಾದ ಈ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನೀನು ಪುರಾಣವಾದ ಧ್ವಜದಿಂದಕೂಡಿ :ಂತೋಷಪಡುತ್ತಾ, ಸೋಮವನ್ನು ಕುಡಿ ಎಂದು ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮರುತ್ ಅಂದರೆ ಅರ್ಚೆ: (ತೇಜಸ್ಸು, ಜ್ವಾಲೆ) ಎಂದೇ ಅರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಮರುಚೈಟ್ಟು ಅರ್ಚನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯಮಸ್ತಾನದೇವತೆಯೆಂದರೆ ಅಗ ಸೋಮಪಾನವು ಅಗ್ನಿಯ ಅಸಾಧಾರಣ ಕಾರ್ಯವಾಗಲಾರದು ಹೀಗೆ ಸೋಮಪಾನವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಇಂದ್ರನೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಕಾರಣವಾಗಲಾರದು.

ಯಥೋ ಏತತ್-ದ್ರವಿಸೋದಾಃ ಪಿಬತು ದ್ರಾವಿಸೋದಸಃ |
ಇತಿ, ಅಸ್ಯೈವ ತದ್ವಂತಿ || ೨ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ಕೊನೆಯ ಹೇತುವನ್ನು ಖಂಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಂದರೆ ಋತುಯಾಜಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸೋಮಭಾಗಿ ಯಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸೋಮಪಾನ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಇಂದ್ರನೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಕಾರಣವಾಗಲಾರದು. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ಸಕಲಹೇತುಗಳೂ ವ್ಯಭಿಚರಿತವಾದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಸೋದ ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಗುತ್ತಾನೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಋಕ್ಯು

ದ್ರವಿಸೋದಾ ದವಿಸೋ ಗ್ರಾವಹಸ್ತೋ ಅಧ್ವರೇ |
ಯಚ್ಚೇಷು ದೇವಮಿಾಳತೇ || ೨ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು--

ಘರ್ಷಣೆಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ಸಾಧನವಾದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಶ್ಲೋಮ ಯಾಗದಲ್ಲೂ ವಿಕ್ರಮಗಳಾದ ಉತ್ಕಾಂಕ್ಷೆಯಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲು ದ್ರವಿಸೋದಾ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಲಹ್ಯಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ದ್ರವಿಸೋದಾಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು—

ದ್ರವಿಸೋದಾಃ | ದ್ರವಿಸೋದಾಃ ಕಸಾದ್ವನಂ ದ್ರವಿಸುಮಚ್ಚತೇ | ಯದೇನಮಭಿಧ್ವಂತಿ |
ಬಲಂ ನಾ ದ್ರವಿಸುಂ ಯದೇನೇನಾಭಿಧ್ವಂತಿ | ತಸ್ಯ ದಾತಾ ದ್ರವಿಸೋದಾಃ | (೧, ೮-೧).

ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ದ್ರವಿಣಂ ದಿದಾತಿತಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ. ದ್ರವಿಣಶ್ಚೈವ ಧನ, ಬಲ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಅಥವಾ ಬಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಯಾಸ್ಯಾರು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು—

ದ್ರವಿಣೋದಾ ಯಸ್ತಂ | ದ್ರವಿಣಸ ಇತಿ ದ್ರವಿಣಸಾದಿನ ಇತಿ ನಾ ದ್ರವಿಣಸಾದಿನ ಇತಿ ನಾ ದ್ರವಿಣ-
ಸಸ್ತಸ್ಯಾತ್ ಪಿ ಬ ತ್ವಿತಿ ನಾ | ಯಜ್ಞೇಷು ದೇವಮೀಶೇ | ಯಾಚಂತಿ ಸ್ತುವಂತಿ, ವರ್ಧಯಂತಿ
ಪೂಜಯಂತಿತಿ ನಾ ||

ಎಂದರೆ ಧನ, ಹವಿಸ್ಸು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಆಶೇಕ್ಷಿಸುವ ಪತ್ನಿಜರು ದ್ರವೆದೋದ ಎಂಬ ನಿಷ್ಪನ್ನು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವಂತೆ, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನ ವಾಗಿದ್ದರೂ ದೇವಂ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಯಿತೆಂದರೆ—ದ್ರವಿಣೋದಾ ಯಃ ದೇವಃ ತಂ ದೇವಂ, ಯಾವ ದೇವನು ಧನಧಾತೆನೋ ಆ ದೇವನನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥಪಾಗುವಂತೆ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾಶಮಾದಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದ್ರವಿಣಸಃ—ಎಂದರೆ ಧನ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತಾಯಜನಾರ್ಥವಾಗಿ ದೇವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವವರಾದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುತ್ರಿಜರು ಎಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಈಳತೆ ಎಂದರೆ ಯಾಚಿಸುತ್ತಾರೆ, ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ, ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಟ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ತತ್ಕೋ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಇಂದ್ರ ಇತಿ ಕೌಷ್ಠಿಕಃ |
ಸ ಬಲಧನಯೋರ್ವಾಕ್ಯತಮಸ್ತಸ್ಯ ಚ ಸರ್ವಾ ಬಲಕೃತಿಃ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನೇನೋ ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಯಾರು ? ಇಂದ್ರನೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು, ಏಕೆಂದರೆ ದ್ರವಿಣ ಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುವ, ಬಲ, ಧನ. ಇವುಗಳನ್ನು ಆತಿಯವಾಗಿ ಕೊಡುವವನು ಇಂದ್ರನೇ ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇರಬೇಕೆಂದು ಕೌಷ್ಠಿಕ ಎಂಬುದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಥಾಪ್ಯಗ್ನಿಂ ದ್ರವಿಣೋದಸಮಾಹೈಷ ಪುನರೇತಸ್ಯಾಚ್ಚಾಯತೀ |
ಯೋ ಅತ್ಮನೋರಂತಸಗ್ನಿಂ ಜಜಾಸ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಧವತಿ ||

ಮತ್ತು ಇವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಆದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ "ಅಶ್ವನೋರಂತಸಗ್ನಿಂ ಜಜಾಸ" ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಅಥಾಪ್ಯಗ್ನುಯೋಜೇಷೇಷು ದ್ರವಿಣೋದಸಾಃ ಪ್ರನಾದಾ ಧವತಿ | ತೇಷಾಂ ಪುನಃ ಪಾಪ್ತ-
ಸ್ತ್ರೇಂದ್ರವಾಸಮಿತಿ ಧವತಿ || ಅಥಾಪ್ಯೇನಂ ಸೋಮಸಾನೇನ ಸ್ತುತಿ | ಅಥಾಪ್ಯಾಹ
ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಪಿ ಬ ತು ದ್ರವಿಣೋದರ ಇತಿ ||

ಮುಕುಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿಯರ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮಪಾನಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತಿಯರನ್ನು ದ್ರವಿಣೋದಸರೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಇದಿಲ್ಲವೂ ಕೌಷ್ಠಿಕಿ ಎಂಬವರ ಮತವು.

ಅಯಮೇವಾಗ್ನಿದ್ರವಿಣೋದಾ ಇತಿ ಶಾಕೆಪೂಣಃ ಆಗ್ನೇಯೇಷೈವ ಹಿ ಸೂಕ್ತೇಷು ದ್ರವಿಣೋದರಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತಿ.

ಅಗ್ನಿಯೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತವು, ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿಯರ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಪದವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು.

ಯಥೋ ಏತತ್ಪ ಬಲದನಯೋರ್ದಾತ್ಯತಮ ಇತಿ ಸರ್ವಾಸು ದೇವತಾಸ್ವೈತ್ಸರ್ಯಂ ವಿವ್ಯತೇ |
ಯಥೋ “ ಏತದೋಜಸೋ ಜಾತಮುತಮಸ್ಯ ಏನಂ ? ” ಇತಿ ಚಾಹೇತ್ಯಯಮಸ್ಯಗ್ನಿ
ರೋಜಸಾ ಬಲೇನ ಮಥ್ಯಮಾನೋ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದೇನಮಾಹ ಸಹಸಸ್ತುತ್ರಂ ಸಹಸಃ
ಸೂನಂ ಸಹಸೋ ಯತುಂ ||

ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐತ್ಯಯವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಬಲ, ಧನ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಬಲಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ದ್ರವಿಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದವಾಗ ಬಲವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ (ಬಲವಾಗಿ) ಮಥನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಬಲದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದನೆಂದು ಹೇಳುವ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಹಸಸ್ತುತ್ರಂ. (ಸಹಸಃ-ಬಲದ, ಪುತ್ರಂ-ಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಸಹಸಃ ಸೂನಂ, ಸಹಸೋ ಯತುಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವರು :-

**ದ್ವೈನ್ಯಃ ಸರ್ಪಿರಾಸುತಿ ಪ್ರತ್ನೋ ಹೋಶಾ ವರೇಣ್ಯಃ |
ಸಹಸಸ್ತುತ್ರೋ ಅದ್ವೈತಃ ||**

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೬)

**ತ್ವಂಹ ಯದ್ಯವಿಷ್ಯ ಸಹಸಃ ಸೂನವಾಹುತಃ |
ಋಶಾವಾ ಯಜ್ಞಯೋ ಭುವಃ ||**

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೫-೩)

**ಆಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತ ಈಶಾನಃ ಸಹಸೋ ಯಹೋ |
ಆಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ ಜಾತವೇದೋ ಮಹಿತ್ರವಃ ||**

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೯-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಹಸಸ್ತುತ್ರ, ಸಹಸಃಸೂನಂ, ಸಹಸೋ ಯತುಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಬಲಧನಗಳನ್ನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಕೊಡುವನರಾದರೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾಗಿರುವನು.

ಗ್ರಾವಹಸ್ತಾಸಃ — ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವರು.

ಅಭ್ಯರೇ, ಯಚ್ಛೇಷು—ಅಧ್ವರ ಯಜ್ಞ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷ ಬರಬಹುದೆಂಬ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಅಧ್ವರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಯೊಪವಾದ ಅಗ್ನಿಪ್ರೋಮವೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕೃತಿಯೊಪವಾದ ಭುಕ್ತೃ ಮೊದಲಾದ ಯಾಗವಿಶೇಷಗಳಿಂದೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಸ್ವಯಿಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು. ವಿಕೃತಿಯೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಎಂದರೆ ವಿಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದಂತೆಯೇ ಇದ್ದು ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದು. ಪ್ರಕೃತಿವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದೇವೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕು—

**ಅತ್ಯಾದಿಯಾಯೇತಿ ಯದ್ವದಂತ್ಯೋಜಸೋ ಜಾತಮುತಮನ್ಯ
ಏನಂ | ಮನ್ಯೋರಿಯಾಯ ಹನ್ಯೋಷು ತಸೌ ಯತಃ ಪ್ರಜಜ್ಞ
ಇಂದ್ರೋ ಅಸ್ಯ ವೇದ || ೧೦ ||**

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೩-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಈ ಇಂದ್ರನು ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಜನರು ಹೇಳಿದರೂ ಸಹ ಇವನು ಶಕ್ಯುತ್ಪನ್ನನೆಂದು ಮಾತ್ರ ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ. ಇವನು ಕ್ರೋಧದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಶಕ್ಯುಗಳ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ. ತಾನು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದೆನೆಂಬುದು ತನಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಇವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಇತರರಾದೂ ತಿಳಿಯಲಾರದು. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಓಜಸೋ ಜಾತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಯಾಕೆಂದರೆ ಈ ೧೦೩ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

**ಯಥೋ ಏತದೋಜಸೋ ಜಾತಮುತಮನ್ಯ ಏನಮಿತಿ ಜಾಹೇತ್ಯಯಮುತ್ಯಗ್ನಿರೋಜಸಾ
ಬಲೇನ ಮಥ್ಯಮಾನೋ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದೇವಮಾಹ ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಂ ಸಹಸಃ
ಸೂನುಂ ಸಹಸೋ ಯತುಂ ||**

ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಓಜಸೋ ಜಾತಂ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಓಜಸಾ ಜಾತಂ, ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಂ ಸಹಸಃ ಸೂನುಂ ಸಹಸೋ ಯತುಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೇ ವಿಶೇಷ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಓಜಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲನೆಂದರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಮುಕ್ತಿಕೃಗಳ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಡೆದು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವಾಗ ಕಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಬಹಳವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಬಲವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕಡೆಯಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ೧೦೩ ಬಲಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕಡೆದು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಓಜಸೋ ಜಾತಂ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು ಸಹಸಃ

ಪುತ್ರಂ—ಕಕ್ರಿಯ ಪುತ್ರನು ಸಾಹಸಃ ಸೂನುಂ, ಸಹಸೋ ಯತುಂ—ಕಕ್ರಿಯ ಪುತ್ರನು ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿ ಯಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನೇ ಓಜಸೋ ಜಾತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅದರಂತೆ—

ದ್ರಸ್ತೇಃ ಸರ್ಪಿರಾಸುತಿಃ ಪ್ರತ್ನೋ ಹೋಶಾ ವರೇಣ್ಯಃ | ಸಹಸಸ್ಪತ್ನೋ ಅಮೃತೇಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಸಹಸಸ್ಪತ್ನೇಃ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕಾಗಿಯೂ

ತ್ವಂ ಹ ಯದ್ಯವಿಷ್ಯ ಸಹಸಃ ಸೂನವಾಹುತೇಃ |
ಮತಾವಾ ಯಜ್ಞಯೋ ಭುವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೨೫-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಸಹಸಃ ಸೂನುಃ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕಾಗಿಯೂ

ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತ ಈಶಾನಃ ಸಹಸೋ ಯತೋ |
ಅಸ್ತೇ ಧೇಹಿ ಜಾತವೇದೋ ಮಹಿಶ್ರವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೯-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಸಹಸೋ ಯತುಃ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡಬಹುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಯೋ ಹತ್ವಾಹಿಮುರಿಣಾತ್ಪತ್ವ ಸಿಂಧೂನೋ ಗಾ ಉಧಾಜದಪಥಾ
ವಲಸ್ಯ ಯೋ ಅಶ್ಮನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ ಸಂವೃಕ್ಸಮತ್ಸು
ಸಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ || (೨-೧೨-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಜನರೇ ಯಾವನು ಮೇಘವನ್ನು ಹನನಮಾಡಿ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವೂ ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕವೂ ಆದ ಗಂಗಾನದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ, ಯಾವನು ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕ್ರತೀಶ್ವರನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ ಮತ್ತು ಯಾವನು ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ) ಅಪ್ರತಿಹತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ— ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಅಥವಾ ಮೇಘವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ನೀರು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು; ವಲನು ಬಟ್ಟೆಟ್ಟಿದ್ದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದನು; ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯೆಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆ (ಸೃಷ್ಟಿ) ಮಾಡಿದನು; ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಅತೀಯನಾಗಿರುವನು; ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ನಾಲ್ಕು ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ಯೋ ಹತ್ಯಾ ಅಹಿಂ ಅರಿಣಾತ್ ಸತ್ತ ಸಿಂಧೂನ್—ಯೋಽಹಿಂ ಮೇಘಂ ಹತ್ಯಾ ಮೇಘಂ ಹನನಂ ಕೃತ್ಯಾ ಸತ್ತ ಸರ್ಪಣಿಲಾಃ ಸಿಂಧೂನ್ ಸ್ಯಂದನಶಿಲಾ ಆವೋಽರಿಣಾತ್ | ತ್ವೈರಯೇತ್ | ಯದ್ವಾ ಸತ್ತ ಗಂಗಾಯಮುನಾದ್ಯಾ ಮುಖ್ಯಾ ನದೀರರಿಣಾತ್ | ಎಂದರಿ ಇಂದ್ರನು ಮೇಘವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ (ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದು) ತಡೆದಿದ್ದ ವ್ಯಸ್ಥಿ (ಮಳೆ) ಯನ್ನು ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಬಿದ್ದ ನೀರು ಪ್ರವಾಹರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಗಂಗಾದಿಸತ್ತನದಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಹಿಂ—ಅಹಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮೇಘನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೧) ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ಪರಿಶವಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅಹಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ಅಹಿರಯೇನಾಥ್—(ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಚಲಿಸುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಅಹಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೨೪)

- (೧) ಇದಲ್ಲದೆ ಇಣ್-ಗತ್ಯಾ (ಅದಾದಿ, ಪರಸ್ಯೈಪದಿ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಕ್ಷನ್ನವಾದ ಅಹಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏತ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ | ಆಯತೇರೇವ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಲಿಸುವುದರಿಂದ ಅಹಿ ಎಂದರೆ ಮೇಘವು ;
- (೨) ಅಥವಾ ಅಹಿ-ಗತ್ಯಾ (ಧ್ವಾದಿ, ಆತ್ಮನೇಪದಿ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಹಿಶಬ್ದವು ನಿಕ್ಷನ್ನವಾದರೆ ಅಗಲೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಹಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು ;
- (೩) ಅಹ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ (ಸ್ವಾದಿ, ಪರಸ್ಯೈಪದಿ) ವ್ಯಾಪಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಅಹ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಕ್ಷನ್ನವಾದರೆ—ಅಹೋಽತಿ ವ್ಯಾಪ್ತೋತಿ ಅಕಾಶಂ ದಿಗಂತರಾಶಿ ವಾ—ಎಂದರೆ ಅಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ನಾನಾದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಹಿ ಎಂದರೆ ಮೇಘವು ;
- (೪) ಅಥವಾ ಅಹ್‌ಪೂರ್ವಾದ್ಯಂತೇಃ ಹಿಂಸಾರ್ಥಾತ್ ಗತ್ಯರ್ಥಾದ್ಯಾ ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಹಂತಿ ಭಿನಕ್ತಿ ಉಕ್ಷಮಾಧಿಮುಖ್ಯೇನ | ಹಂತಿ ಗಚ್ಛತೈಂತರಿಕ್ಷಂ—ಎಂದರೆ ಹನ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ್ಕೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಹ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿಕ್ಷನ್ನವಾಗುವುದಾದರೆ ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ-ಶಿಶಲವಾದ ನೀರಿನ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಉಕ್ಷವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಹಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಹನಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಗ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಅಹಿಯೆಂದರೆ ಮೇಘವು ;
- (೫) ಅಥವಾ ಹನಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಹಿಂಹಂತಾ, ನ ಹಂತಾ ಅಹಂತಾ | ಅಹಿಃ ಅಹಿಂಸಳಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸರ್ವದಾ ಲೋಕಸ್ಯ ವರ್ಷಪ್ರದತ್ಯಾತ್ | ಹಿ ಎಂದರೆ ಹಿಂಸೆಮಾಡುವುದು, ಅಹಿಃ ಎಂದರೆ ಹಿಂಸೆಮಾಡದಿರುವುದು ಮೇಘವು ; ಎಳೆಂದರೆ ಮೇಘವು ಲೋಕದ ಜನರಿಗೆ ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಹಿಂಸಳವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಹಿ ಎಂದರೆ ಮೇಘವು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥದ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ ಕುಶ್ಲಯಜುರ್ವೇದದ—ಸೋಽಗ್ನಿಃಪೋಮಾವಧಿ ಸಂ ಬಭೂವ ಸರ್ವಾಂ ದಿವ್ಯಾಂ ಸರ್ವಾಂ ಯಶಃ ಸರ್ವಮನ್ನಾದ್ಯಂ ಸರ್ವಾಂ ತ್ರಿಯಂ ಸ ಯತ್ಸರ್ವಮೇತತ್ಸಮುಛವತ್ ತತ್ಪಾದಹಿಃ | ಎಂದು ವಾಚಸ್ಪತೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಹಿ ಎಂದರೆ ಮೇಘವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ಸತ್ತ ಸಿಂಧೂನ್—ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು; ಸತ್ತ ಸರ್ಪಾಣಿಲಾಸಿಂಧೂನ್ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾಃ ಅವೋರಿಸ್ತಾತ್ ಪ್ರೈರಯತ್ ಸತ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒತ್ತರಿಸಿ ಸುಯಯ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಆದ ವ್ಯಕ್ತಿಯವರನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿದನು ಎಂದರೆ ಮೇಳವನ್ನು ಮಳೆಸುಯವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸಿದನು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು; ಅಥವಾ ಸತ್ತ ಗಂಗಾಯಮನಾದ್ಯಾ ಮುಖ್ಯಾ ನದೀರಶಿಶಾತ್ | ಮೇಳವನ್ನು ವ್ಯಸ್ಥಿಯನ್ನು ಸುಯಯವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸಿ ಆ ಉದಕಗಳು ಗಂಗಾ ಯಮನಾ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು.

ಯೋ ಗಾ ಉದಾಜದಪಥಾ ವಲಸ್ಯೆ—ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನ ವಿಷಯವಾಗಿಯೂ ಅವನು ಬಟ್ಟೆಬಿದ್ದ ಗೋವುಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿಯೂ ನಾವು ಇದೀ ಭಾಗದ 634-637 ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ. ಈ ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ತಡೆದು ಇಟ್ಟಿದ್ದುದನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಬಿಡಿಸಿದನು ಎಂದು ಇಂದ್ರಿಯೂ ಉತ್ತರವಾಗಿದೆ.

ಯಃ ಅತ್ಮನೋಃ ಅಂತಃ ಅಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ—ಅತೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ | (ಸ್ಮಾಂತಿ, ಅತ್ಮನೇಪದಿ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಅತ್ಮನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವತೇ ವ್ಯಾಪ್ತೋತ್ಕೇಂತರಿಕ್ಷಮಿತ್ಯತ್ಯಾ ಮೇಘಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಮನೋಃ ಎಂದರೆ ಮೇಳಗಳ ಎಂದರ್ಥವು. ಅತ್ಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮೇನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು (ನಿ. ೨-೨೧) ಅತ್ಯಂತ ಮೃದುರೂಪಯೋರ್ಮೇಘಯೋರಂತರ್ಮಧ್ಯೇ ವೈದ್ಯುತಮಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ ಉತ್ತಾದಯಾಮಾಸ. ಅತ್ಯಂತ ಮೃದುವಾಗಿರುವ (ಮೆತ್ತಗಿರುವ) ಜಲಾಶಿಯಾದ ಮೇಳಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯನ್ನು (ಮಿಂಚನ್ನು) ಉತ್ತತ್ತಿ ಮಾಡಿದನು. ಒಹಳ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವ ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳ ಘರ್ಷಣೆಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ತತ್ತಿಮಾಡುವುದು ಬಹುಸುಲಭ ಮತ್ತು ಅರಿತೆ ಮಾಡುವುದು ರೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ವಿಷಯ. ಆದರೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಹತ್ತಿಯಂತೆ ಮೃದುವಾಗಿರುವ ಎರಡು ಮೇಳಗಳ ಮಧ್ಯೆ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ತಾದನೆಮಾಡುವುದು ಸಾಧಾರಣಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಅಥವಾ ಧನಂತೆಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮಹಾಮಹಿಮನಾದ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಋಷಿಯು ವರ್ಣಿಸಿ ಇಂದ್ರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ಮನೋಃ ಎರಡು ಮೇಳಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನಪದವು ಯೋಗವು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ವಿದ್ಯುಕ್ತವಾಹದಿಂದ ಸಂಯೋಜಿತವಾದ ಎರಡು ಮೇಳಗಳ ಘರ್ಷಣೆಯಿಂದ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯು ಉತ್ತತ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಅಧುನಿಕ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ.

Even the modern scientists agree that clouds charged differently by positive and negative electricity coming together cause lightning).

ಸಂವ್ಯಕ್ ಸಮತ್ಸು—ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೂ, ಭವತಿ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅರಿತೆ ಮಾಡಿದರೆ—ಯಃ ಸಮತ್ಸು ಸಂವ್ಯಕ್ ಭವತಿ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವನೋ ಎಂದರೆ ಸಂಹಾರಮಾಡುವನೋ ಇಂದ್ರನೆಂದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು. ಸಂವ್ಯಕ್ | ವೈದ್ಯುತೇ ಹಿಂಸಾರ್ಥಸ್ಯ ಕ್ಷಿಪಿ ರೂಪಂ—ಹಿಂಸಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವೈದ್ಯುತಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಂ ಎಂಬ ಉಪದರ್ಶಪೂರ್ವಕ

ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಸಂವತ್ಸೌ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಹಿಂಸಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಸಮತ್ಸು | ಸಂಭ್ರಮವಂತಿ ಯೋದ್ಯುಷಾಪ್ರಾಯೋದ್ಯೋಗೀತಿ ಸಮದಃ ಸಂಗ್ರಾಮಾಃ ತೇಷು— ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ಭಟನ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಭಕ್ತಿಯ ವುದರಿಂದ (ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ) ಯುದ್ಧಗಳಿಗೆ ಸಮದಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಹ ಭಟರು ಮೃತರಾಗುವ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ಸಂಹಾರಮಾಡುವನು ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಗ್ನಿ ಚಿತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ದೀಕ್ಷಣೀಯೋ ಎಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲೆ ಅದಿತ್ಯದಾಗದಲ್ಲಿ—ಧಾರಯಂತಿ ಅದಿತ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪುಣ್ಯ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಪುಣ್ಯ ಸಹ ಯಾಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಪುರೋಡುಮಾಚ್ಯಾನಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡ ಬೇಕೆಂದೂ ಮತ್ತು ಭುವವ್ಯತ್, ಭುವನೇಶತಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಸಹಿತರಾದ ಅದಿತ್ಯ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಈ ಮುಕ್ಯಗಳ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದೂ ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ—ತಥಾ ಚ ದೀಕ್ಷಣೀಯಾಯಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಧಾರಯಂತಿ ಅದಿತ್ಯಾಸೋ ಜಗತ್ಸ್ಯಾ ಇತಿ ದ್ವೇ ವತೇ ವಿನ ಭುವದ್ವದ್ವ್ಯೋ ಭುವನೇಶತಿಭ್ಯೋ ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುವುದು. (೮. ೪-೨)

ಜಗತ್ ಸಾಧಾರಯಂತಿ—ಸ್ಥಾವರಂ ಜಂಗಮಂ ಚ ಉಭಯವಿಧಂ ಭೂತಜಾತಂ ಅವಸ್ಥಾಪಯಂತಃ | ಸ್ಥಿರವಾದ ವ್ಯಕ್ತಲತಾದಿರೂಪದಿಂದ ಇರುವ, ಸಂಚರಿಸುವ ಪಶು ಮೃಗ ಪಕ್ಷಿ ಮನುಷ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಅರ್ಹತೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವಂತೆ ಅದಿತ್ಯರು ಇಹಿಸಿರುವರೆಂದು ನರ್ತಿಸಿ ಅದಿತ್ಯರು ದೇವಾಃ—ದಾನಾದಿಗಾಣಿಯುಕ್ತಾಃ ದಾನವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವರೆಂದು ವಿನಿಶ್ಚಿಸಿ.

ದೀರ್ಘಾಧಿಯಃ—ಧೀರ್ಘಾಣಿ ಧಿಯಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಜ್ಞಾನಾನಿ ವಾ ಯೇಷಾಂ—ಅದಿತ್ಯರು ಪ್ರಧೂತ ವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸತಕ್ಕವರೂ, ಮತ್ತು ಪ್ರಬಲವಾದ ಜ್ಞಾನವಂತರಾಗಿರುವವರೂ ಆಗಿರುವರೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಸುರ್ಯಂ ರಕ್ಷಮಾಣಾಃ—ಅಸವಃ ಪ್ರಾಣಾಃ | ತೇನ ಚ ತದ್ವೇತುಫೂಶಾಃ ಆಪಃ ಲಕ್ಷ್ಮಂತೇ , ಅಸುವುದಿಕಂ ದದಾತಿತ್ಯಸುರೋ ಮೇಘಾಃ | ತತ್ರ ಭವಂ ಮೇಘಾಂತವರ್ತಿಸನಮುದಿಕಂ ತತ್ರತ್ಯಾಲೇ ವ್ಯಕ್ತತ್ಯಾಪಿನಾಯಂ ರಕ್ಷಂತಃ | ಇಲ್ಲಿ ಅಸು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣವೆಂದು ಅರ್ಥ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಉದಕಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮೇಘಗಳು ಉದಕವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ಕೂಡುವಕಾರಣ ಅಸುರ ಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹೃತವಾಗಿದೆ. ಅದಿತ್ಯರು ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕವನ್ನು ಆಯಾಯ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಸಿರುವುದೆಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವರೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಆಪಾಂ ತದ್ವೇತುತ್ವಂ ಚ ಆಪೋಮಯ ಪ್ರಾಣಃ (ಛಾಂ. ಉ. ೬-೫-೪) ಉದಕಗಳು ವಾಯುವಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುವು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ, ಛಾಂದೋ ಗೋಪ್ಯನಿವೃತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯವೂ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ.

ಋತಾವಾಸಃ—ಸತ್ಯವಂತೋ ಯಜ್ಞವಂತೋ ಆ—ಅದಿತ್ಯರು ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ ವರ್ತಿಸುವವರೂ, ಆಭವಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವರು ಎಂದೂ, ಋಣಾನಿ ಜಾಯಮಾನಾಃ—ಸೋತೈಃ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯಃ ಪ್ರದೇಯಾನ್ ಅಪಗ ಮಯಂತಃ | ತಮ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಸುಸ್ತುತಿಯು ಇತರರಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಸಾಲಗಳನ್ನು ಪಂಚುಕುವರೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ದ್ವೇ ವಿರೂಪೇ ಸೂಕ್ತಮೌಷಸಾಯಾಗ್ನಿಯೇ ಸ ಪ್ರತ್ಯುಭೇತಿ ದ್ರವಿಣೋದಸೇಃಗ್ನಿಯೇ |

(ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ೩-೧೨)

ಸ ಪ್ರತ್ಯುಭಾ ನವ ದ್ರವಿಣೋದಸೇ |

(ಸರ್ವಾನುಕ್ರಮಣಿ)

ದ್ರವಿಣೋದಸ್ತ್ವಗುಣಯುಕ್ತಾಯಾಗ್ನಿಯ ಇದಂ ಸ್ತಾವಕಂ. (ನೇದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ) ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು—

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ | ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಕಸ್ಮಾದ್ಧನಂ ದ್ರವಿಣಮುಚ್ಯತೇ | ಯದೇನವಭಿದ್ರವಂತಿ | ಬಲಂ
ವಾ ದ್ರವಿಣಂ ಯದೇನೇನಾಭಿದ್ರವಂತಿ | ತಸ್ಯ ದಾತಾ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ (ನಿ. ೮-೧)

ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು, ದ್ರವಿಣಂ ದೇವತಾಶೀತ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ, ದ್ರವಿಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನ, ಬಲ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಅಥವಾ ಬಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಯಾಸ್ಯರು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು.

ದ್ರವಿಣೋದಾ ಯಸ್ತ್ವಂ | ದ್ರವಿಣಸ ಇತಿ ವಾ ದ್ರವಿಣಸಾದಿನ ಇತಿ ವಾ ದ್ರವಿಣಸತ್ಸ್ಮಾತ್. ಪಿಬತ್ತಿತಿ
ಪಿಬತ್ತಿತಿ ಣಾ | ಯಜ್ಞೇಷು ದೇವಮಿಾಳತೇ | ಯಾಚಂತಿ ಸ್ತುವಂತಿ, ವರ್ಧಯಂತಿ
ಪೂಜಯಂತೀತಿ ವಾ ||

ಎಂದರೆ ಧನ, ಹವಿಸ್ಸು ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸುವ ಋಕ್ತಿಜರು ದ್ರವಿಣೋದ ಎಂಬ ನಿಷ್ಪನ್ನ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವಂತೆ, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾನುಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನವಾಗಿದ್ದರೂ ದೇವಂ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಯಿತೆಂದರೆ—ದ್ರವಿಣೋದಾ ಯಃ ದೇವಃ ತಂ ದೇವಂ, ಯಾವ ದೇವನು ಧನದಾತನೋ ಆ ದೇವನನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದ್ರವಿಣಸಃ ಎಂದರೆ ಧನ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತಾಯಜನಾರ್ಥವಾಗಿ ದೇವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವವರಾದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಋಕ್ತಿಜರು ಎಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಈಳತೆ ಎಂದರೆ ಯಾಚಿಸುತ್ತಾರೆ, ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ, ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಇನೇಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ತತ್ಕೋದ್ರವಿಣೋದಾ ಇಂದ್ರ ಇತಿ ಕ್ರೌಷ್ಟುಕಃ |

ಸ ಬಲಧನಯೋದಾರ್ಥತ್ವಮಸ್ತೃಚ ಸನಾ ಬಲಕೃತಿಃ ||

ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನೇನೋ ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಯಾರು ? ಎಂದರೆ, ಇಂದ್ರನೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವವನು, ಏಕೆಂದರೆ ದ್ರವಿಣಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುವ ಬಲ,

ಧನ. ಇವುಗಳನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕೊಡುವವನು ಇಂದ್ರನೇ ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಕೌಪ್ಪುಕಿ ಎಂಬುವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಥಾಪ್ಯಗ್ನಿಂ ದ್ರವಿಣೋದಸಮಾಹೈಷ ಪುನರೇತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ |
ಯೋ ಅಸ್ಮನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ ಇತ್ಯೆಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಮತ್ತು ಇವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಆದುದರಿಂದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ “ ಅಶ್ಮನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ ” ಎಂಬ ಶುಕ್ಯನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಅಥಾಪ್ಯುತುಯಾಜೇಷು ದ್ರವಿಣೋದಸಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತಿ | ತೇಷಾಂ ಪುನಃ ಪಾತ್ರಸ್ಯೇಂದ್ರ-
ಪಾನಮಿತಿ ಭವತಿ || ಅಥಾಪ್ಯೇನಂ ಸೋಮಪಾನೇನ ಸ್ತೌತಿ | ಅಥಾಪ್ಯಾಹ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ
ಪಿಬತು ದ್ರವಿಣೋದಸ ಇತಿ ||

ಇಲ್ಲಿ ಚೈದವೇದೇನವಾಶಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಹರಹಿ ಈ ವಿಶೇಷವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಾವ ದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು, ಇದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಯೇ. ಯಾವ ಯಾವ ಗುಣಗಳು ತಿಳಿಯುವುವು ಎಂದು ನೋಡೋಣ.

ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಏತಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿದೆ.

ಜಾತೋ ಯದಗ್ನೇ ಭೂಶಾನಾಂ ಅಗ್ರಣೇರಧ್ಯರೇ ಚ ಯಶ್ |
ನಾಮ್ನಾ ಸಂನಯತೇ ವಾಂಗಂ ಸ್ತುತೋಽಗ್ನಿರಿತಿ ಸೂರಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೮)

ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದೆಂದಲ್ಲ. ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನೇತ್ರವಾಗಿರುವುದೆಂದಲ್ಲ. ಶಾನು ಯಾವ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೂ ಅದನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದಲ್ಲ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಮುಖ್ಯವೆಂದ ಸ್ತುತವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ನಿರ್ವಚನವು ನಿರ. ಶ್ರುದ್ಧಿ ಹೇಳುವವ ಅಗ್ರಣೇರ್ಭವತಿ, ಅಗ್ನಿಂ ಯಜ್ಞೇಷು ಪ್ರಣೇಯತೇ, ಅಂಗಂ ನಯತಿ ಸನ್ನಮಮಾನಃ | (ನಿ. ೭-೧೪) ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನಗಳಿಗೆ ಅನುರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದನಂತರ, ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ—

ದ್ರವಿಣಂ ಧನಂ ಬಲಂ ವಾಪಿ ಸ್ತ್ರಾಯಿಚೈದ್ಯೇನ ಕರ್ಮಣಾ |
ತತ್ಕರ್ಮ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಕುಶ್ಲಸ್ತು ಪ್ರಾಹೈನಂ ದ್ರವಿಣೋದಸಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೯)

ಉದಾರವಾಗಿ ಧನವನ್ನೂ ಬಲವನ್ನೂ ಕೊಡತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಕುಶ್ಲಮುಖಿಯು ಗ್ರಹಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಧನವೆಂದ ಅಥವಾ ಬಲವೆಂದ ದಾತನಾದ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿರುವನು.

ದ್ರವಿಣೋದಾ ದ್ರವಿಣಸಸ್ತುರಸ್ಯ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಸನರಸ್ಯ ಪ್ರ ಯಂಸತ್ |
ದ್ರವಿಣೋದಾ ವಿರವತೀಮಿಷಂ ನೋ ದ್ರವಿಣೋದಾ ರಾಸತೇ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೬-೮)

ಆಯಂ ಹಿ ದ್ರವಿಣೋದೋಽಗ್ನಿರಯಂ ದಾತಾ ಬಲಸ್ಯ ಹಿ |
ಜಾಯತೇ ಚ ಬಲೇನಾಯಂ ಮಧ್ಯಸ್ಯತ್ಯೈಷಿಧರಧ್ಯರೇ ||
ದ್ರವಿಣೋದೋಽಗ್ನಿರೇವಾಯಂ ದ್ರವಿಣೋದಾಸ್ತದೋಚ್ಯತೇ |
ಅಗ್ನೇಯೇಷ್ಟೇವ ದ್ಯುತ್ಯಂತೇ ಪ್ರವಾದಾ ದ್ರವಿಣೋದಸಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೬೧ : ೩-೬೫)

ಧನಧಾತನೂ, ಬಲಧಾತನೂ, ಬಲದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನೂ ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಸಲ್ಲುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾಕವೇ ಆಗಿರುವುದು ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು.

ಮೇಲಿನ ತೋರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಜಾಯತೇ ಚ ಬಲೇನಾಯಂ ಎಂಬ ಸ್ವರೂಪದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

ಸಹಸಾ ಜಾಯಮಾಣಃ—ಬಲೇನ, ನಿರ್ಮಾಣನೇನ ಉತ್ಪದ್ಯಮಾಣಃ | ಮಥನ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ವನು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಹಸಸ್ಪತ್ಯೈಃ, ಸಹಸಃ ಸೂನುಃ ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇದೆ. ಮಥನಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನ ನಾದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯ ಸಂದೋಧನೆಯು ಅಥವಾ ವರ್ಣನೆಯು,

ದ್ವಾನ್ತೈಃ ಸರ್ಪಿರಾಸುತೀಃ ಪ್ರತ್ನೋ ದೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ | ಸಹಸಸ್ಪತ್ನೋ ಅದ್ವೈತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೬೬)

ಅಗ್ನೇ ವೀಹಿ ಪುರೋಳಾಶಮಾಹುತಂ ತಿರೋ ಅಹ್ವ್ಯಂ | ಸಹಸಃ ಸೂನುರಸ್ಯಧ್ಯರೇ ಹಿತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೮-೩)

ಅಸ್ಮಾಕಮಗ್ನೇ ಅಧ್ಯರಂ ಜುಷಸ್ತೈ ಸಹಸಃ ಸೂನೋ ತ್ರಿಷಧಸ್ತ ಹವ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೮)

ಯಶ್ನೇ ಅಗ್ನೇ ಸುಮತಿಂ ಮತೋಽ ಅಕ್ಷತ್ವಹಸಃ ಸೂನೋ ಅತಿ ಸ ಪ್ರತ್ಯನ್ಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಪುತ್ರನೆಂದೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಂದೋಧನೆಯಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಹಸಾ ಜಾಯ ಮಾಣಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರತ್ಯೇಥಾ—ಪ್ರತ್ಯೇಂ, ಪ್ರದಿವಃ, ಪ್ರದಿಯಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರು ಪುರಾಣನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (೨. ೩-೧೯) ಪ್ರತ್ಯೈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಳೆಯದು ಅಥವಾ ಹಳೆಬನೆಯೆಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಆತ್ಯಂತ ಹಳೆಬನಂತೆ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಂಚಯವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು

ತದ್ವ್ಯಾಪ್ತಂ ರೋದಸೀ ಪ್ರ ಬ್ರವೀಮಿ ಜಾಯಮಾನೋ ಮಾತರಾ ಗರ್ಭೋ ಅತ್ತಿ |
ನಾಹಂ ದೇವಸ್ಯ ಮರ್ತ್ಯಸ್ತಿ ಕೇಶಾಗ್ನಿರಂಗ ವಿಚೇತಾಃ ಸ ಶ್ರುಚೇತಾಃ ||

ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಅಥವಾ ಗರ್ಭಪ್ರಾಯವಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜನನಿಯಾಗುವ ನುಂಗುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಮಾನವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಅಗೋಚರವಾದುದೂ ಅದ್ವೈತವಾದುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಆದಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಅದ್ವೈತವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಈ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಅಧಿಕತಿಯಾಗಿ ಮೆರೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಕಾವ್ಯಾನಿ—ಕನೇಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿನಃ ಪ್ರಗಲ್ಭಸ್ಯ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಮೇಧಾವಿಯೂ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ ತನ್ನ ಹವಿರ್ವಹನಾದಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು.

ಬಹಿಃ—ಬಹಿಃ, ಶ್ರುತ್, ಮತ್ರಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಆರು ಸತ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨) ಬಹಿಃ ಎಂದರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಎಂದರ್ಥ.

ಕಾವ್ಯಾನಿ ಬಹಿಃ ಅಥತ್ತ—ಹವಿರ್ವಹನಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಇತರಾದೊ ಸಮರ್ಥರಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಾನವರಿಗೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಸಕಲರಿಗೂ ಸೌಖ್ಯವನ್ನೂ ಕೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡಲು ಅಗ್ನಿಯೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಹವಿರ್ವಹನಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೧) ಈ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಈಡುಗುತ್ತಾನೆ, ಆದರೆ ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಈ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು ಅತ್ಯಾಕೃಷ್ಯಕರವಾದ ವಿಷಯ ಇತರ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ—

ಸದ್ಯೋ ಜಾತೋ ವ್ಯವಿಮೀತ ಯಜ್ಞ ಮಗ್ನಿರ್ದೇವಾನಾಮುಭವತ್ಪುರೋಗಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೧೧; ಆ. ನೇ. ೫-೧೨-೧೧; ವಾ. ಸಂ. ೨೯-೩೬)

ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾನಾ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲೂ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ.

ಧಿಷಣಾ—ಶ್ಲೋಕಃ, ಧಾರಾ, ಇಳಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಐವತ್ತೇಳು ನಾಹ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೨) ಧಿಷಣಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಿಷಣಾ ನಾಹ ಧಿಷೇರ್ಧ್ರಾತ್ಯೇರ್ಥೇ! ಧೀ ಸಾದಿ ನೀತಿ ವಾ | (ನಿ. ೨-೨) ಹಿಡಿಯುತ್ತದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಡುವ ಧಿಷ್ ಧಾಕವಿಧಿಯೇ ನಿತ್ಯವಾಗಬಹುದು-ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಕವನಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಾದರೂ ಅಗಬಹುದೆಂದು ನಿಯುಕ್ತ ಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವು.

ಅಪಕ್ವ ಧಿಷಣಾ ಚ ಮಿತ್ರಂ ಸಾಧನ್—ಇದು ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯಾದುದರಿಂದ, ಮೇಘಿಸ್ಥವಾದ ಉದಕಗಳೂ ಗುಡುಗುರೂಪದ ವಾಕ್ಯೂ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಿತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಾಯಣರು ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಬಹುದು

ತಸ್ಯ ದೇವಾಃ ಸ್ವಘ್ರಿವೀ ದ್ಯೌರುಶಾಪೋಽರಣಯನ್ನೋಪಧೀಃ ಸಹ್ಯೇ ಅಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೮-೨)

ಎಂಬ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉದಕಾದಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಮೈತ್ರಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ರಮಿಸುವವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಆದರೆ ಸ್ಯಂದಸ್ಯಾಮಿಗಳು ಅಪ್ ತಬ್ಲೋತ್ವೇ ಅಪ್ಲೋತೇವ್ಯಾಪ್ತಿ-ವಚನೋ ನೋದಕವಚನಃ | ಧಿಷಣೀತಿ ವಾಚ್ನಾಮು | ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಾ ವಾಕ್, ವ್ಯಾಪ್ತೃಶ್ಚಾ ಹುತಯಃ ಅಗ್ನಿಂ ಮಿತ್ರಂ ಸಾಧನ್ ಸಾಧಯಂತಿ | ಕುರ್ವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಉದಕವೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ವ್ಯಾಪಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಆಹುತಿಗಳೂ, ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಿತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯನ್ ದ್ರವಿಣೋದಾಂ—ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ದೇವಾಃ—ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು, ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ದ್ರವಿಣೋದಾಂ—ಧನದ ದಾತನನ್ನಾಗಿ, ಧಾರಯನ್—ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರು. ಅಥವಾ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ದೇವಾಃ—ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು, ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ದ್ರವಿಣೋದಾಂ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಧನದಾತನನ್ನಾಗಿ, ಧಾರಯನ್—ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು. ದ್ರವಿಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹವಿಸ್ಸೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹವೀಂಷಿ ದ್ರವಿಣಂ ಪ್ಯಾಹುರ್ಹವಿಷೋ ಯತ್ರ ಜಾಯತೇ |

ದಾಶಾಂಶ್ಚ ತ್ವಿಚಸ್ತೇಷಾಂ ದ್ರವಿಣೋದಾಸ್ತತಃ ಸ್ವಯಂ ||

(ಬೃಹದ್ರೇವತಾ ೩-೬೩).

ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ದ್ರವಿಣವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು ಹವಿಸ್ಸಿನ ದಾತರಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಇವರಿಗೆ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಎಂಬ ಕೀರ್ತಿಯು ಇರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಾದುದರಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹುಚುವನಾದುದರಿಂದಲೂ, ದೇವಾಃ, ಇಂದ್ರಾದಯಃ ಅಗ್ನಿಂ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ ಧಾರಯನ್ ಎಂಬ ಅನ್ವಯವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ,

ಅಹರಹರ್ಜಾಯತೇ ಮಾಸಿ ಮಾಸ್ಯಥಾ ದೇವಾ ದವಿರೇ ಹವ್ಯವಾಹಂ |

(ಋ. ಸಂ ೧೦-೫೨-೩)

ಮಾಂ ದೇವಾ ದಧಿರೇ ಹವ್ಯವಾಹಮಸಮುಕ್ತಂ ಬಹು ಕೈಚ್ಯಾ ಚಿರಂತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೨-೪)

ಎಂಬ ಇತರ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿವೆ.

ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲದ್ದು, ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ಆದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪ್ರಥಮತವಾದ ಅನ್ನವುಳ್ಳ ಉದಕಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಸ್ಪೃಶ್ಯನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಸ್ಪೃಶ್ಯನಾದ

ಅಗ್ನಿಯು ಉದಕದ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದು, ಪ್ರವಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವೂ, ಭಗಿನೀರೂಪದಲ್ಲಿರುವವೂ ಆದ ನದಿಗಳಿಗೆ ಹೇತುಭೂತವಾದ ಉದಕದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಾಗ ಮಲಗುತ್ತಾನೆ.

ಮಹಾನ್ ಅನಿಬಾಧೇ ಉರೌ ವವರ್ಧ—ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಸ್ತಾರವಾದುದೂ, ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಬಾಧೆಗಳೂ (ತಡೆಯೂ) ಇಲ್ಲದಿರುವುದೂ ಆದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಂತಸ್ತದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ಪ್ರಕಾಶವು ಬಹಳವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತದೆ.

ಹಿ ಪೂರ್ವೀಃ ಯಶಸಃ ಆಪಃ ಅಗ್ನಿಂ ಸಂ (ವರ್ಧಯಂತಿ)—ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳ ಮೂಲಕ ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳಿಗೂ ಕಾರಣಗಳಾದ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಉದಕಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವು. ಇಲ್ಲಿ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳು ಉದಕದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವವು. ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳಿಂದ ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳು ಒದಗುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಶಸಃ ಅನ್ನವುಳ್ಳ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಆಪಃ—ಉದಕಗಳು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕೀರ್ಷಣವೆಂದು ನನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಉದಕಗಳು ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ ಆತಿ ಹೆಚ್ಚಾದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ತೆಳುವಾದ ಮೇಘಗಳಿದ್ದರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯಾಗುವ ಸಂಭವವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಮೋಡದಲ್ಲಿ ಮಿಂಚೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ನೀಲವರ್ಣವುಳ್ಳ ಮೇಘಗಳು ಒಂದುಕಡೆ ಗುಂಪಾಗಿ ಸೇರುವಾಗ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಮಿಂಚು, ಸಿಡಿಲು, ಗುರುಗು ಎಲ್ಲವೂ ಇರುವುವು. ಕಷ್ಟಗಿರುವ ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆತಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಮಿಂಚು ಆಗಾಗ ಹೊಳೆದು ಕಣ್ಮರೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಮಾನನಾಗುವನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪೂರ್ವೀಃ—ತುರುಶಬ್ದವು ಬಹುನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೪-೧೩) ಪೂರ್ವೀಃ ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಯಶಸಃ—ಯಶಃ ಶಬ್ದವು ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯) ಆ ಶಬ್ದವೂ ಪೂರ್ವೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಅಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕೀರ್ಷಣ ಪದಗಳಾಗಿವೆ.

ಅಗ್ನಿಃ ಋತಸ್ಯ ಯೋನೌ ಸ್ವಸ್ತೃಣಾಂ ಜಾಮಿನಾಂ ಅಪಸಿ ದಮೂನಾಃ ಅಶಯತ್—ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಉದಕಸ್ಯ ಸ್ವಾನ್ಯೇಸ್ತರಿಕ್ಷೇ ಸ್ಥಿತಃ ಸ್ವತಃ ಸಂಂತೀನಾಂ ಭಗಿನೀಸ್ವಾನಿಯಾನಾಂ ಹೇತುಭೂತೇ ಅಪಸಿ ದಾಂತಮನಾಃ ಸನ್ ಶೇತೇ |ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಉದಕಕ್ಕೆ ಸ್ವಾನಭೂತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ (ಮೇಘರೂಪದಿಂದ) ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ತನಗೆ ಸಹೋದರಿಯರಾದ ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಹಲನವಲನಗಳೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕಾಂತನಾಗಿ ಮಲಗಿದಾನೆ. ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ನೀಲವರ್ಣದಿರುವ ಮೇಘಗಳ ನಡುವೆ ವೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಿಂದ ಗೋಚರನಾಗುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಈಗ ಎಂದರೆ ಮಳೆಯಿಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳ ನಡುವೆ ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸದೆ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಯಾರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಇರುವನು. ಮಳೆ ಇಲ್ಲದೆ ಮೇಘಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವಾಗ ಮಿಂಚುಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಎಂದರೆ ನವಗೆ ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸದಿದ್ದರೂ ಅಗ್ನಿಯು ಮೇಘಗಳ ಉದಕದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿ ಇರುವನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮತಸ್ತು—ಮತಶಬ್ದವು ನೂರೊಂದು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು **ಮತಸ್ತು** ಯೋನಿಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸೇರಿ ಉದಕವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಗಂಗೆ ಉದಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨೨೪) ಮತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಉದಕವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ **ಮತಸ್ತು** ಯೋನಿಃ ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳಿಗೆ (ಮೇಳೆಗಳು ಗುಂಪಾಗಿ ಸೇರುವ ಸ್ಥಳ) ಮೂಲಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸ್ವಸ್ತು ಜಾಂ ಸರಣಶೀಲಾನಾಂ | ಸ್ವಸ್ತು ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಜಾಮಿ ಭಗಿನೀ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಜಾಮಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಗಿನೀ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸ್ವಸ್ತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರಣಶೀಲವಾದ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗಾಳಿಯು ಹೊಡೆತದಿಂದ (ಮೇಳೆಗಳು) ಇತ್ತಲಿಂದತ್ತ ಚಲಿಸುವ ಸ್ವಧಾವವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿ ಜಾಮಿನಾಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಜಾಮಿನಾಂ—ಜಾಮಿಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೨-೨೪). ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಜಾಮಿನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಗಿನೀಸ್ಥಾನೀಯಾನಾಂ—ಸಹೋದರಿಯರಂತಿರುವ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿಬರೆ. ಯಾತ್ಯರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—

ನ ಜಾಮಿಯೇ ಭಗಿನೈಃ | ಜಾಮಿರನ್ಯೇಽಸ್ಯಾಂ ಜನಯಂತಿ ಜಾಮಶತ್ಕಂ ಜಮತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗತಿ-
ಕರ್ಮಣೋ ನಿರ್ಗಮನಪ್ರಾಯಾ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೨-೭)

ಎಂದರೆ ಜಾಮಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಗಿನೀ (ಸಹೋದರಿ) ಎಂದರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಇತರರು (ಭರ್ತೃವು) ಪುತ್ರರನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಜಾಮಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಜಾಮಿಶಬ್ದವು ಗಮನಾರ್ಥವುಳ್ಳ ಜಮತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯು ತಾನು ವಿವಾಹಾನಂತರ ತಾನು ಹುಟ್ಟಿದ ಮನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಭರ್ತೃವಿನ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಸಹೋದರಿಗೆ ಜಾಮಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಭಗಿನೀ ಅಥವಾ ಉದಕವೆಂಬ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಉದಕಗಳು ಹೇಗೆ ಭಗಿನಿಯರಾದವು ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಗೂ ಉದಕಗಳಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಉದಕಗಳು ಅಥವಾ ನದಿಗಳು ಭಗಿನಿಯರೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಕೀರಿತೆ ಶ್ರೀ ಯಾತ್ಯಮುನಿ ವರಚಿತ್ರ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸೋಮವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೋಮವನ್ನು ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಗೋಷ್ಠರ 'ಅಗ್ನಿಯೇ ತ್ವಾ ರಾಯಸ್ತೋಜಾಯ ತ್ವಾ' ಎಂದ. ಹೇಳುವ ಯಜುರ್ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸೋಮವಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೇದ್ಯಂತು ತೇ ವಹ್ಯಯೋ ವೋಧಾರೋ ಯೈರ್ಯಾಸ್ತಾಂಷನ್
 ದ್ಯುಧೀಭವಾಯೂಯದ್ಯಷ್ಟೋ | ಅಭಿಗೂರ್ಯ ತ್ವಂ ನೇಷ್ಟ್ರೀ-
 ಯಾದ್ಧಿಷ್ಟಾತ್ | ಧಿಷ್ಟೋ ಧಿಷ್ಣೋ ಧಿಷಣಾಭವಃ |
 ಧಿಷಣಾ ವಾಗ್ನಿಷ್ವೇರ್ಧಧಾತ್ಯರ್ಥೇ | ಧೀಸಾದಿನೀತಿ ವಾ |
 ಧೀಸಾನಿನೀತಿ ವಾ | ವನಸ್ತತ ಇತ್ಯೇನ ಮಾದ್ಯೇಷ ಹಿ ವನಾನಾಂ
 ಸಾತಾ ವಾ ಸಾಲಯಿತಾ ವಾ | ವನಂ ವನೋತೇಃ | ಸಿಬಿತುಭಿಃ
 ಕಾಲ್ಯಃ || ೨ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ನೀನು ನೈತ್ಯಪೂರ್ವಾಚರಿಸುವೆಯೋ ಆ ನನ್ನ ಕುದುರೆ
 ಗಳು ತೃಪ್ತಿಯೊಂದಿರಿ. ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ಯಾಂನೂ ಹಂಸೆಮಾಡದೆ ಈ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ
 ಬಂದು ನಮ್ಮಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಡುವ ಸೋಮವನ್ನು ಕೂಡಿಯಲು ದೃಢನಾಗು. ಸೋಮವನ್ನು ಬೆರಳಿನಿಂದ ಕೆದಕಿ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು
 ನೇಷ್ಟ್ರಿಯ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಋತುದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಪಾನಮಾಡು ಎಂದರ್ಥ. ಧಿಷ್ಟ್ಯ ಅಂದರೆ ಪ್ರದೇಶ. ಧಿಷ್ಟ್ಯ ಶಬ್ದವು
 ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಧೀಸದ ಎಂಬುದು ಧಿಷ್ಟ್ಯ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಧಿಷಣಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕುಳ
 ತಿರುವುದು ಯಾಗದ ಪ್ರದೇಶವಿಶೇಷ. ಅದರ ಹಿಂದೆ ಹೋತ್ಯ ಕುಳತು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಧಿಷ ಧಾತು ದಧಾತ್ಯರ್ಥವನ್ನು
 ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಕರ್ತಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ನೈತ್ಯಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ ಅರ್ಥವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಧೀಸಾದಿನೀ
 ಅಥವಾ ಧೀಸಾನಿನೀತಿ ಧಿಷಣಾ. ಧೀಃ ಅಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಇದು
 ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಧಿಷಣಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಧೀ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಪದ. ಸದ್ ಧಾತು ಅಥವಾ ಸನ
 ಧಾತು ಉತ್ತರಪದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ದ್ರವಿಣೋದನವನ್ನು ವನಸ್ತತೇ ಎಂಬ ಸಂಬೋಧನದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾರೆ
 ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವನಸ್ತತ ಶಬ್ದವು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.
 ಇವನು ಮರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಅಪ್ಪಗಳನ್ನು ಸುಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದರೂ ಸುಡದಿರುವುದರಿಂದ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು
 ರಕ್ಷಿಸುವವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವನ ಶಬ್ದವು ವೃಕ್ಷತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಂಭವನ ಅಂದರೆ ಸೇವನಾರ್ಥ. ವನಧಾತುವಿಗೆ
 ಘರ್ಷ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವನ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕವಿಧಿ ಅನಿತ್ಯವೆಂದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಕಟ್ಟಿಗೆ,
 ಮರಮುಂತಾದುವುಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದು ವನ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳು "ವನಂ ಪ್ರಸ್ಯವಣೇ ಗೇಣೇ ಪ್ರವಾಸೇ ಮಾಸಕಾನಸೇ"
 ಎಂದು ಹೈನುಕೋಶ. ಮತುಕಾಲವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಕಾಲಾಭಿಮಾನ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ
 ಸೂಕ್ತ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ದ್ರವಿಣೋದನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮಧ್ಯವೇಗ್ರಮಣ್ಯೋತಿಗಿ ದ್ರವಿಣೋದ
 ಎಂದ. ಹೇಳದ್ದರೆ ಅದು ನಿಜಾತ ಅಂದರೆ ಗೌಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈಂಕ ಶ್ರೀ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಬಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಚತುರ್ಥ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಥಾತ ಆಪ್ರಿಯ ಆಪ್ರಿಯಃ ಕಸ್ತಾದಾಪ್ನೋತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ನಾಪ್ರೀಭಿರಾ-
ಪ್ರೀಣಾತಿತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ತಾಸಾಮಿಧ್ಯಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಾ ಭವತೀದ್ಯಃ ಸಮಿಂಧ-
ನಾತ್ರಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ . || ೪ ||

ಅಥಾತ ಆಪ್ರಿಯಃ ||

ಅಥ ಶಬ್ದವು ವಿಶೇಷಾಧಿಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥಃ ಶಬ್ದವು ಅನಂತರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ದ್ರವಿಣೋದ ಶಬ್ದದ ವಿಚಾರವಾದಮೇಲೆ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಆಪ್ರೀ ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯವಿರುವ ಇಧ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಯದ್ಯಪಿ ದೇವತಾನಾಮಧೇಯ ವಿಚಾರಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ತದ್ವಿನ್ನವಾದ ಇಧ್ಯಾದಿಗಳ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಪಾಠಕ್ರಮನಿಯಮದಿಂದ ವಿನಕ್ತಿಕ ಕ್ರಮವಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತಾಪದ ಸಮಾವಸ್ಥೆಯದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಆಪ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ ಇಧ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಾಠಕ್ರಮನಿಯಮವೇ ಪ್ರಬಲವೆಂದು ವಾರ್ತಕವಾರರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಕ್ರಮಪ್ರಯೋಜನಂ ನಾಮ್ನಾಂ ಶಾಕೆಪೂಣ್ಯಪಲಶ್ಚಿತಮ್ |
ಪ್ರಕಲ್ಪಯೇದನ್ನದಪಿ ನ ಪ್ರಜ್ಞಾಮವಸಾದಯೇತ್ ||

ಎಂದು ಅವರ ವಚನ. ಶಾಕೆಪೂಣ್ಯನಿರುಕ್ತವಾರರು ಪೃಥಿವೀನಾಮದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ತಾವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಭೂಃ ಭುವಃ ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಗಳ ಪಾಶಾನ್ಯವಿಧಿಯಿಂದ ನಿಯತವಾಗುವ. ಆದರಂತೆ ಆಯಾಯ ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಧ್ಯಾದಿಗಳೂ ಅದೇ ಕ್ರಮವು ಅಂಗೀಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಮಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನನಾಮದಿಂದ ಮೊದಲು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಪ್ರತಿಶ್ಚಮಾಡುವುದೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆಯೂ “ ತಾಸಾಂ ಇಧ್ಯಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಾ ಭವತಿ ” ತೇಷಾಮುಕ್ತಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಾ ಭವತಿ ” “ ತೇಷಾಂ ರಥಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಾ ಭವತಿ ” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆಯಾಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ಮೊದಲು ಮೊದಲು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಪ್ರಯೋಜನ ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಹುದು ಪಾರ್ಥವಣ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದೊಡನೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವಂತೆ ಜಾತವೇದ ಪದಕೈರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಾತವೇದ ಶಬ್ದಕೈರುವಂತೆ ವೈಶ್ವಾನರ ಪದಕೈರುವುದಿಲ್ಲ. ಗುಣಪ್ರಸಿದ್ಧ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅವು ವಿಪ್ರಕರ್ಷ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗುಣಪ್ರಸಿದ್ಧ್ಯಂತಿಶಯವಿರುವುದುಗಳನ್ನೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಧ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಧ್ಯಾದಿವ್ಯವಧಾನದಿಂದ ಅತಿವಿಪ್ರಕರ್ಷವಿರುವುದರಿಂದ ಅಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ ಹೀಗೆ ಕ್ರಮಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಇಧ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಗುಣಾಧಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಲು ಆರಂಭಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಪ್ರಿಯಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ? ಆಪ್ನೋತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾ ||

ಅಭಿಧಾನ ನಿಯಮದಿಂದ ಅಭಿಧೇಯನಿಯಮ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಮಾಡಲು ಆ ಪ್ರಿಯ ಶಬ್ದ ಅದು ಹೇಗೆಂದು ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಪ (ಽ) ಧಾತುವಿಗೆ ರೀಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಪ್ರೀ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಪ್ರೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಷಿಪ್ರಪ್ರತ್ಯಯ ದಿಂದಲೂ ಈ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವತಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಕರ್ಮಣಯಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಅಪ್ರಿಯ ಅಂದರೆ ಮುಕ್ಕುಗಳು. ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಪ್ರಿಯಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ರೀಣಾತಿತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಂ ||

ಮುಕ್ತಂಬಧಿಯಾದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಪ್ರಿಯರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಚಲಾರದಿಂದ ಇತಿವನಾ ಅಪ್ರೀದೇವತಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಮುಚಃ ಆಪ್ನುಂತಿ, ಅಪ್ರೀಣಂತಿ ವಾ ದೇವತಾಃ ಇತಿ ಅಪ್ರಿಯಃ ಮುಕ್ಕುಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಅಥವಾ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅಪ್ರಿಯ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆಪ್ಯಂತೇ, ಅಪ್ರೀಯಂತೇ ಇತಿ ಅಪ್ರಿಯಃ, ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಮಾಡಿದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸಾಧನವಾದ ಇಧ್ಯಾದಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಅಥವಾ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಅಪ್ರಿಯ ಪದವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ತಾಸಾಮಿಧ್ಯಃ ಪ್ರಥಮಗಾಮೀ ಭವತಿ | ಇಧ್ಯಃ ಸಮಿಂಧನಾತ್ |

ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೪ ||

ಅಪ್ರೀಪದದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಇಧ್ಯ ಎಂಬುದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಧ್ಯಪೂರ್ವವಾಗಿ ಇಷ್ಯಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಇರುವುದರಿಂದ ಇಧ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಧ್ಯಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಧ್ಯತೇ-ನೇನ ಅಗ್ನಿಃ ಇತಿ ಇಧ್ಯಃ. ಇದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ಜಲಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಇಧ್ಯ ಅಂದರೆ ಸಮಿಧಾದಿಗಳ ಆಗುತ್ತವೆ. ಯಜ್ಞವೇ ಇಧ್ಯಃ ಜ್ವಲಿಸುವುದೂ ಇಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಿಕ್ಕುಲಾಪರೂಪ ಇಧ್ಯವನ್ನು ಹೇಳು ಮುಂದೆ ಹೈಕುವ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿಯುಕ್ತಧಾತ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಪಂಚಮ ಖಂಡಃ

ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ಮನುಷೋ ದುರೋಣೇ ದೇವೋ ದೇವಾನೃಜಸಿ ಜಾತ-
ವೇದಃ | ಆ ಚ ವಹ ಮಿತ್ರಮಹತ್ಪ್ರೀತ್ಯಾಂ ದೂತಃ ಕವಿರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಃ (ಋ. ಸಂ.
೧೦-೧೧೦-೧) ಸಮಿದ್ಧೋಽದ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಗೃಹೇ ದೇವೋ ದೇವಾನೃಜಸಿ ಜಾತವೇದ
ಆ ಚ ವಹ ಮಿತ್ರದುಹತ್ಪ್ರೀತ್ಯಾಂಶ್ಚೇತನಾವಾಂಸ್ತ್ವಂ ದೂತಃ ಕವಿರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಃ
ಪ್ರವೃದ್ಧಚೇತಾ ಯಜ್ಞೇದ್ಧ ಇತಿ ಕಾತ್ಯೈಕೋಽಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಸ್ತನೂನಸಾದಾಜ್ಯಂ
ಭವತೀ ನಸಾದಿತ್ಯನನಂತರಾಯಾಃ ಪ್ರಜಾಯಾ ನಾನುಧಿಯಂ ನಿರ್ಣತತಮಾ ಭವತಿ
ಗೌರತ್ರ ತನೂರುಚ್ಯತೇ ತತಾ ಅಸ್ಯಾಂ ಭೋಗಸ್ತಸ್ಯಾಃ ಪಯೋ ಜಾಯತೇ ಪಯಸ
ಆಜ್ಯಂ ಜಾಯತೇಽಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿರಾಪೋಽತ್ರ ತನ್ನ ಉಚ್ಯಂತೇ ತತಾ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ
ತಾಭ್ಯ ಓಷಧಿನವಸ್ತೃತಯೋ ಜಾಯಂತ ಓಷಧಿನವಸ್ತೃತಿಭ್ಯ ಏಷ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೫ ||

ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ಮನುಷೋ ದುರೋಣೇ ದೇವೋ ದೇವಾನೃಜಸಿ
ಜಾತವೇದಃ | ಆ ಚ ವಹ ಮಿತ್ರಮಹತ್ಪ್ರೀತ್ಯಾಂ ದೂತಃ
ಕವಿರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಃ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೮)

ಇಥ್ಯ ಶ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತಿಗೆ ಇದು ಉದಾಹರಣೆ. ಇದು ಆಗ್ನೇಯಸೂಕ್ತವೆಂದು ಯಾಸ್ಕರ ಮತ. ಎನ್ನಿ ಜಾತವೇದನೇ ನೀನು
ಚನ್ನಾಗಿ ದೀಪ್ರನಾಗಿ ವಿಶಿಷ್ಟಯಾಗದ ಈ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಯಾಗಪ್ರವೃತ್ತರಾದ ತ್ರೈವರ್ಣಕರ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು
ಕೊಡುವವನಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಪೂಜಿಸುವಿ. ಯಜ್ಞಾಂಗಧಾವನನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಿ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯನೂ, ಚೇತನ
ವಿಶಿಷ್ಟನೂ, ಅದ ನೀನು ನಮ್ಮ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆ. ನೀನು ಸಕಲಯಜವನರಿಗೆ ದೂತನಾಗಿರುವಿ.
ಶ್ವಾಂತದರ್ಶಿಯೂ, ಪ್ರಕೃತ್ಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿರುವಿ. ಪುತ್ರಿಗೃಹಮಾನರ ಸಾಯುಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ನಮ್ಮ
ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದು ಯಾಗಮಾಡಲು ಅರ್ಹನಾಗಿರುವಿ.

ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಗೃಹೇ ದೇವೋ ದೇವಾನೃಜಸಿ
ಜಾತವೇದಃ | ಆ ಚ ವಹ ಮಿತ್ರಮಹತ್ಪ್ರೀತ್ಯಾಂ ದೂತಃ
ಕವಿರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಚನ್ನಾಗಿ ದೀಪ್ತನಾಗಿ ಈಗ ಪ್ರತಿಮನುಷ್ಯರ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ. ಜಾತವೇದನೇ ನೀನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡು. ಮಿತ್ರರನ್ನು ಗೌರವಿಸುವವನೂ ಚೇತನಾವಿಹಿಸ್ವನೂ ಆದ ನೀನು ದೇವತೆಗಳ ದೂತನಾಗಿರುವೆ. ನೀನೇ ಕವಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವೆ.

ಯಿಚ್ಛೇದ್ಧ ಇತಿ ಶಾತ್ವಕೈಃ ||

ಕತ್ತಕನ ಪುತ್ರನಾದ ಶಾತ್ವಕೈ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು ಯಜ್ಞದ ಇಧನೇಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಇಥನು ಅಧಾನವು ಪ್ರತಿ ಪ್ರಣವದಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆಯೋ ಅದೇ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಿಂಗಾಡಿಗಳಿಂದ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಪ್ರೈಷ ಬಲದಿಂದ ಇಥವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಸಮಿಧ್ಯೈಃ ಪ್ರೇಷ್ಯಾ' ಎಂದು ಶ್ರುತವಾದುದರಿಂದ ಯಾವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರೇಷ್ಯಾ ಹೇಳಿದೆಯೋ ಅದೇ ಹೋಮಿಸಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಇಥೈವಾವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಜ್ವಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸಮಿತ್ತುಗಳ ಸಮುದಾಯವನ್ನೇ ವ್ಯವಹಿತವಾದರೂ 'ಸಮಿದ್ಯೋ ಆಧ್ಯ' ಎಂಬ ಅಭೀಶೂಕ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಐಹಿಕ್ಹೋತ್ರವಾಕ್ಯವೂ ಸಮಿತ್ತನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. 'ಸಮಿಧೋಯಜ' ಎಂದು ಪ್ರೇಷಿತನಾದ ಹೋತ್ರವು "ಸಮಿಧಃ ಸಮಿಧೋ ಅಗ್ನಿ ಆಜ್ಯಸ್ಯ ವ್ಯಂತು" ಎಂದು ವಚಸ್ಪಾಠವನಾಹತೃನೆ. ಇದರಿಂದ ಯಜ್ಞೇಧ, ಎಂದು ಹೇಳುವನ ಶಾತ್ವಕೈಗಳನವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ||

ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಿಚ್ಛೇದ್ಧ ಹೇಳುವುದು ನ್ಯಾಯವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶಾಕಪೂಣಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಅಗ್ನಿಯೆಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳದೆ ಕೇವಲ ವಿಧಿಸುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಆರಾಮಪಕಾರಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಅಗ್ನಿರ್ವೈವೇಂದರಿ ಆರಾಮಪಕಾರಕತ್ವ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರೈಷವೆಂದರೆ ಸಂನಿವಾತೋಪಕಾರಕವಾದುದರಿಂದ ಅದು ದುರ್ಬಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ಯಾಚಾರ್ಯರಿಗೂ ಇವು ಸಮತವಾದುದರಿಂದ "ಅಗ್ನೇಯಾ ಇತಿ ತು ಪ್ಲಿತಿ" ಎಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ತನೂನಪಾದಾಜ್ಯಂ ಭವತಿ ||

ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಯವೆಂದು ಶಾತ್ವಕೈರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಮತಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ನಪ. ದಿತ್ಯನನಂತರಾಯಾಃ ಪ್ರಜಾಯಾ ನಾನುಧೇನುವಚ್ ||

ತನೂನಪಾತ್ ಅಂದರೆ ಅಜ್ಯವೆಂದು ಹೇಗೆ ನಿರ್ಣಯಿಸಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಿತೃವನ ಅನಂತರ ಪ್ರಜೆ ಅಂದರೆ ಪುತ್ರನು. ಅನಂತರ ಪ್ರಜೆಗೆ ಅಂದರೆ ಪೌತ್ರನಿಗೆ ನಪಾತ್ ಎಂದು ನಾಮಧೇಯ. ನಾಮಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧೇಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಾಮಧೇಯವೆಂದಾಗಿದೆ. ನ ಪಾತಯತಿ, ನಪತತಿ ವಾ ನಪಾತ್. ಇವನಿಂದ ಪಿತೃಗಳು ನರಕಕ್ಕೆ ಬೀಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಇವನು ಪಿತೃಗಳನ್ನು ಬೀಳದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ನಿರ್ಣತತಮಾ ಭವತಿ ||

ತಂದೆಗಿಂತ ಪುತ್ರನು ಅಬ್ಬನೂ ನಮ್ಮನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಪೌತ್ರನು ಎತ್ತೂ ಅಲ್ಲನೂ, ನಮ್ಮನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ತನೂರತ್ರ ಗೌರುಚ್ಯತೇ | ತತಾ ಅಸ್ಯಾಂ ಭೋಗಾಃ ||

ತನೂನವಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನವಾತ್ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ತನೂಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತನೂಪದಕ್ಕೆ ಹಸು ಎಂದರ್ಥ. ತನು-ವಿಸ್ತಾರ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಊ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಹಸುವಿನಲ್ಲಿ ಭೋಗಗಳು ಅಂದರೆ ಸ್ವೀರದಧಿಮುಂತಾದ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತನೂ; ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ತಸ್ಯಾಃ ಪಯೋ ಜಾಯತೇ ||

ಈ ಹಸುವಿನಿಂದ ಹಾಲು ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಅದು ಹಸುವಿನ ಪುತ್ರನಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಯಸ ಆಚ್ಯಂ ಜಾಯತೇ ||

ಸ್ವೀರದಿಂದ ಕುಪ್ಪನಾಗುವುದರಿಂದ ಕುಪ್ಪವು ಹಸುವಿನ ಪೌತ್ರನಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ತನೂಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಗೋವಿನ ಅಚ್ಯವೇ ತನೂನವಾತ್ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಆಪೋಽತ್ರ ತನ್ನ ಉಚ್ಯಂತೇ ತತಾ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ||

ಶಾಕಪೂಣಿ ಆಚಾರ್ಯರು ತನೂನವಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ನೀರು ತನೂ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ನೀರು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ತಾಭ್ಯ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಯೋ ಜಾಯಂತೇ, ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಭ್ಯ ಏಷ ಜಾಯತೇ ||

ತನೂ ಜಲವೆಂದುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪುತ್ರ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಜಲದ ಪೌತ್ರ ಅಗ್ನಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ತನೂನವಾತ್ ಶಬ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರ ಮತ.

ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೫ ||

ತನೂದವಾತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅಚ್ಯ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಧಾನಸ್ಪತಿಯು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಂತೆಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿಪ್ರಣೀತವಾದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ವದನೆಯಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸೃಷ್ಟಿ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

ತನೂನಪಾತ್ವಫ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ಮಧ್ವಾ ಸಮಂಜನ್‌ತ್ವದಯಾ ಸುಜಿಹ್ವ |
ಮನ್ವಾನಿ ಧೀಭಿರುತ ಯಜ್ಞಮೃನ್ದೇವತೌ ಚ ಕೃಣಿಹ್ಯದ್ವರಂ ನಃ (ಋ. ಸಂ.
೧೦-೧೧೦-೨) || ತನೂನಪಾತ್ವಫ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ಮಧ್ವಾ ಸಮಂಜನ್‌ಧುನಾ
ಸಮಂಜನ್ವದಯ ಕಲ್ಯಾಣಜಿಹ್ವ ಮನನಾನಿ ಚ ನೋ ಧೀಭಿರ್ಯಜ್ಞಂ ಚಸಮರ್ಥಯ
ದೇವಾನ್ಯೋ ಯಜ್ಞಂ ಗಮಯ ನರಾಶಂಸೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಕಾತ್ಮಕೋ ನರಾ ಆಸ್ಮಿನ್ನಾ
ಸೀನಾಃ ಶಂಸಂತ್ಯಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂರ್ಣರೈಃ ಪ್ರಶಸ್ಯೋ ಭವತಿ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೬ ||

ತನೂನಪಾತ್ವಫ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ಮಧ್ವಾ ಸಮಂಜನ್ವದಯಾ ಸುಜಿಹ್ವ |
ಮನ್ವಾನಿ ಧೀಭಿರುತ ಯಜ್ಞಮೃನ್ದೇವತೌ ಚ ಕೃಣಿಹ್ಯದ್ವರಂ ನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೮)

ತನೂನಪಾತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಆದ್ಯ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರ. ಎಲೈ ಆಜ್ಯವೇ, ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯೇ ಯಜ್ಞದ
ಫಲಪಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಮಾಧುರ್ಯದಿಂದ ಸಂಗಮನಮಾಡುತ್ತಾ ಸ್ವಾಮಿವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. ಶೋಬನ
ಜಿಹ್ವಾಉಕ್ಲವನೇ, ಶೋಭನವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯುಕ್ಲವನೇ, ಶೋಭನವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯುಕ್ಲವನೇ ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಆರ್ಥ್ಯವನ್ನು
ಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಸಾಧಿಸುತ್ತಾ ನಮ್ಮ ಈ ಯಾಗವನ್ನು
ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಚ್ಚುವಂತೆ ಮಾಡು.

ತನೂನಪಾತ್ ಪಫ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ ಮಧುನಾ
ಸಮಂಜನ್ ಸ್ವದಯ ಕಲ್ಯಾಣಜಿಹ್ವ ಮನನಾನಿ ಚ ನೋ ಧೀಭಿರ್ಯಜ್ಞಂ
ಚ ಸಮರ್ಥಯ ದೇವಾನ್ ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಗಮಯ ||

ವಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ
ಆರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ನರಾಶಂಸೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಕಾತ್ಮಕೈಃ ||

ನರಶಂಸೆಂಬ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕಾತ್ಮಕೈರು ನರಾಶಂಸೆ ಆದರೆ
ಯಜ್ಞವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನರಾ ಅಸ್ಥಿನ್ನಾಸೀನಾಃ ಶಂಸಂತಿ ||

ನರಾಶಂಸವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞವೆಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥನವಾದಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನರಾಃ ಅಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾತುತ್ವದ್ದೆ. ಶಂಸು-ಸ್ತುತೌ ಧಾತು ಅಧಿರರಣಾಭದಲ್ಲಿ ಫಿಷ್-ನರ+ಅಸೀನ+ಶಂಸ ಎಂದು ಮೂರುಪದಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆಸ ಉಪವೇಶನೇ ಧಾತು. ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ರು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಸೀನ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಪೈತೋದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಸಂಗ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ನರಾಶಂಸ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಅನ್ವಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ನರೈಃ ಪ್ರಶಸ್ತ್ಯೋ ಭವತಿ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ ||

ಶಾಕಪೂಣಿ ಅಚಾರ್ಯರು ಅನ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನರೈಃ ಪ್ರಶಸ್ತಃ ನರಾಶಂಸಃ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು ನರಾಶಂಸ ಅಂದರೆ ಅನ್ನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಫಿಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಶ್ರುತಿಯು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಅನ್ನಿಗೆ ಪ್ರಧಾನ ಸ್ತುತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಆರನೆಯಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು.

ನರಾಶಂಸಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮೇಷಾಮುಪ ಸ್ತೋಷಾಮ ಯಜತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಿಃ |
ಯೇ ಸುಕ್ರತವಃ ಶುಚಯೋ ಧಿಯಂಧಾಃ ಸ್ವದಂತಿ ದೇವಾ ಉಭಯಾನಿ ಹವ್ಯಾ ||
(ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೨) ಮಹಿಮಾನಮೇಷಾಮುಪಸ್ತುಮೋ ಯಜ್ಞಿಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞಿಯೇರ್
ಸುಕರ್ಮಾಣಃ ಶುಚಯೋ ಧಿಯಂ ಧಾರಯಿತಾರಃ ಸ್ವದಯಂತು ದೇವಾ ಉಭಯಾನಿ
ಹವೀಂಷಿ ಸೋಮಂ ಚೇತರಾಣಿ ಚೇತಿ ವಾ ತಾಂತ್ರಾಣಿ ಜಾನಾಸಿಕಾನಿ ಚೇತಿ ವೇಳಂ
ಈಟ್ರೀಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣ ಇಂಧತೇರ್ವಾ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೭ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೨)

ನರಾಶಂಕಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮೇಷಾನಮುಪ ಸ್ತೋಷಾಮ ಯಜತಸ್ಯ ಯಜ್ಞೈಃ |
ಯೇ ಸುಕ್ರತವಃ ಶುಚಯೋ ಧಿಯರಿಧಾಃ ಸ್ವದಂತಿ ದೇವಾ ಉಭಯಾನಿ ಹವ್ಯಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೧)

ನರಾಶಂಕಪದವಾಚ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ಶೋಭನವಾದ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಪಾಪವನ್ನು ಕಳೆಯಲೊಂದು, ಸ್ವಾಧಿಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾ ಎರಡುರೀತಿಯಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಸ್ವಾದನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿರಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ, ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನೇ ನಾವು ಸ್ತುತಿಸೋಣ.

ನರಾಶಂಕಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮೇಷಾನಮುಪಸ್ತುನೋ ಯಜ್ಞ ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞೈರ್ಯೇ
ಸುಕರ್ಮಾಣಃ ಶುಚಯೋ ಧಿಯಂ ಧಾರಯಿತಾರಃ ಸ್ವದಯಂತು ದೇವಾ
ಉಭಯಾನಿ ಹವೀಂಷಿ ಸೋಮಂ ಜೇತರಾಣಿ ಚೇತಿ ವಾ, ತಾಂತ್ರಾಣಿ
ಚಾನಾಸಿಕಾನಿ ಚೇತಿ ವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆರವಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ನಾವು ಸ್ತುತಿಸೋಣ. ಅವನು ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಯಜ್ಞಯಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಜತಸ್ಯ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಯಜತ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಯಜನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವವನು ಯಾಗನಿರ್ವಾಹಕನೆಂದರ್ಥ. ಯಜ್ಞವೆಂದರೆ ಕರ್ಮ. ಕರ್ಮಪೂರಾದ ನಾವು ಸ್ತುತಿಸೋಣ ಎಂದರ್ಥ. ಸುಕ್ರತವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುಕರ್ಮಾಣಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಕೃತುಪದ ಕರ್ಮಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ನಿಘ. ೨-೧೧೦) ಜಗದಮಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವವರು ಎಂದರ್ಥ. ಧಾರಯಿತಾರಃ ಧರಿಸಿದವರು. ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಎಂದು ಕರ್ಮವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವತೆಗಳು ಆಸ್ವಾದನ ಮಾಡಲಿ. ರೋದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲಟ್ ಬಂದಿದೆ. ಹವ್ಯಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹವೀಂಷಿ-ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಶಿಗಿ ಡಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹವ್ಯಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದು ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೋಮಯಾಗ ಸಂಬಂಧಿ ಪಶುವಾದರೆ ಸೋಮವೇ ಹವಿಸ್ಸು. ಇತರ ಪಶುವಾದರೆ ಪುರೋಡಾಶಧಾನಾದಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ತಂತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಪ್ರಯಾಜಾಪ್ಯಭಾಗ್ಯಪ್ರಕೃತ್ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈಳ ಈಟ್ಟಿಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಾಣಃ ಇಂಧತೇರ್ವಾ |

ತಸ್ಯೈವಾ ಭವಂತಿ || ೭ ||

ಈಳಪದದ ನಿರ್ವಹನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಈಡ-ಸ್ತುತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಛೇತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಈಡಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಛೇತ್ ಬಂದಿರುವುದು ಹಿಂದೆ ವರೈವ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಅಗ್ನಿ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ದೀಪನಾರ್ಥ ಇ-ಇನ್ಯ-ದೀಪ್ತಿ-ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈಳಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನೋಟ.

ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ, ಗುಣಾಭಾವ, ಈಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಿಖಾತದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ದೀಪನಕ್ರಿಯಾದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು ಅಗ್ನಿ. ಈಕೆಸದವಾಚ್ಯವಾದ ಆ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಈರೀತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವಿರಚಿತ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ವಿಳನೆಯಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥಃ ಅಷ್ಟಮು ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಆಜುಹ್ವಾನ ಈಡ್ಯೋ ವಂದ್ಯಶ್ಚಾ ಯಾಹ್ಯಗ್ನೇ ವಸುಭಿಃ ಸಜೋಷಾಃ |
ತ್ವಂ ದೇವಾನಾಮಸಿ ಯಹ್ವ ಹೋತಾ ಸ ಏನಾನ್ಯಕ್ಷೀಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೪) ಆಹೂಯಮಾನ ಈಳಿತವ್ಯೋ ವಂದಿತವ್ಯಶ್ಚಾಯಾಹ್ಯಗ್ನೇ
ವಸುಭಿಃ ಸಹಜೋಷಣಶ್ವಂ ದೇವನಾಮಸಿ ಯಹ್ವ ಹೋತಾ ಯಹ್ವ ಇತಿ
ಮಹತೋ ನಾಮಧೇಹುಂ ಯಾತಶ್ಚ ಹೂತಶ್ಚ ಭವತಿ | ಸ ಏನಾನ್ಯಕ್ಷೀಷಿತೋ
ಯಜೀಯಾನ್ ಇಷಿತಃ ಪ್ರೇಷಿತ ಇತಿ ವಾಧೀಷ್ಟ ಇತಿ ವಾ ಯಜೀಯಾನ್ಯಷ್ಟೃತರೋ
ಬರ್ಹಿಃ ಪರಿಬರ್ಹಣಾತ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೮ ||

ಆ ಜುಹ್ವಾನ ಈಡ್ಯೋ ವಂದ್ಯಶ್ಚಾಯಾಹ್ಯಗ್ನೇ ವಸುಭಿಃ ಸಜೋ-
ಷಾಃ || ತ್ವಂ ದೇವನಾಮಸಿ ಯಹ್ವ ಹೋತಾ ಸ ಏನಾನ್ಯಕ್ಷೀ
ಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೪)

ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಈಡ್ಯಸದದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀವು ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಬನ್ನಿರಿ. ಸಕಲರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವ ನೀನು ಸಕಲರಿಂದ ಸ್ತುತೃನೂ ಆಗಿರುವೆ. ನಮ್ಮಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಷದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ. ಮಹಾತ್ಮನೇ ನೀನು ದೇವತೆಗಳ ತೊತನಾಗಿರುವೆ. ಆ ನೀನು ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸು. ಏಕೆಂದರೆ ನೀನೇ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಯಾಗವನ್ನು ತಿಳಿದು ಮಾಡುವವನಾಗಿರುವೆ.

ಆಹೂಯಮಾನ ಈಳಿತವೋಽ ನಂದಿತವ್ಯಶ್ಚಾಯಾಹ್ಯಗ್ನೇ ವಸುಭಿಃ
ಸಹ ಜೋಷಣಸ್ತ್ವಂ ದೇವಾನಾಮಸಿ ಯದ್ವ್ಯಹೋತಾ || ಯದ್ವ್ಯ
ಇತಿ ವಾಹತೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಯಾತಶ್ಚ ಹೂತಶ್ಚ ಭವತಿ ||

ಮಂತ್ರಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೂತ, ಯಾತ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಶರಣಾರ್ಥಿಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವನು. ಯಾಚಕರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟವನು (ಯಾತಃ) ಯಾ, ಮತ್ತು ಹೈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಭೂತಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞ ಎಂಬುದು ಮಹತ್ತಿಗೆ ಹೆಸರಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಅರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ ವಿವೇಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಸ ಏತಾನ್ ಯಕ್ಷೀಷಿತೋ ಯಜೇಯಾನ್ ಇಸಿತಃ ಪ್ರೇಸಿತ ಇತಿ
ವಾ ಅಧೀಷ್ಯ ಇತಿ ವಾ ಯಜೇಯಾನ್ ಯಜ್ಞ್ಪುತಃ ||

ಈ ನೀನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಪೂಜಿಸು. ಇಹಿತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು, ಅರ್ಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪೂಜಿಸುವವನು ಯಜೇಯಾನ್.

ಬರ್ಹಃ ಪರಿಬರ್ಹಣಾತ್ | ತಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ ||

ಬರ್ಹ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕು ದರ್ಭಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ದರ್ಭೆಯ ಮುಷ್ಟಿಗೆ ಒರ್ಹ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪರಿಚ್ಛೇದನದಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. 'ಬ್ರಂಹೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬ್ರಂಹಧಾತುವಿಗೆ ಇತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ನಲೋಪ ಗುಣ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದರೂ ಭೇದನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ 'ಪ್ರಮಾಪಣಂ ನಿಬರ್ಹಣಂ ನಿಕಾರಣಂ ವಿಶಾರಣಂ' ಎಂದು ಅಮರಕಾರನು ಹಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುತ್ತಾನೆ, ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಅರ್ಥವಶೇನ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಬರ್ಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ವತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಈರಿತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚಿಂತನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವೆಲ್ಲಿ
ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥಃ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪುದಿತಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಸ್ತೋರಸ್ಯಾ ವೃಜ್ಞತೇ ಅಗ್ನೇ ಅಹ್ನಾಂ
ವ್ಯು ಪ್ರಥತೇ ವಿತರಂ ನರೀಯೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಆದಿತಯೇ ಸ್ಯೋನವಾಃ ||

(ಋ. ೧೦-೧೧-೪) ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಸನಾಯಾಸ್ಯಾಃ ಪೃವೃಜ್ಯತೇಗ್ರೀ೯ದ್ವಾಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪೂರ್ವಾಹ್ನೇ ತದ್ವಿಪ್ರಥತೇ ವಿತರಂ ವಿಕೀರ್ಣತರಮಿತಿ ವಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತರಮಿತಿ ವಾ ವರೀಯೋ ವರತರಮುರುತರಂ ವಾ ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚಾದಿತಯೇ ಚ ಸ್ಯೋನಂ ಸ್ಯೋನಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ ಸ್ಯತೇರವಸೃಂತ್ಯೇತತ್ಪ್ರೇವಿತವ್ಯಂ ಭವತೀತಿ ವಾ ದ್ವಾರೋ ಜವತೇರ್ವಾ ದ್ರವತೇರ್ವಾ ವಾರಯತೇರ್ವಾ ತಾಸಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೯ ||

ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಸೋರಸ್ಯಾ ವೃಜ್ಯತೇ ಅಗ್ನೇ ಅಹ್ನಾಮ್ | ವ್ಯುಪ್ರಥತೇ ವಿತರಂ ವರೀಯೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಆದಿತಯೇ ಸ್ಯೋನಮ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೮)

ಬರ್ಹಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಪ್ತವಿವಾದ ದರ್ಭಿಃ ಮುಷ್ಠಿಯು ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಸರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದೂ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲ್ಲ, ಚನ್ನಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಮಂತ್ರದಿಂದ. ಯಜ್ಞವೇದಿರೂಪ ಪೃಥಿವಿಯು ಅಚ್ಚಾದನೆಗೋಸ್ಕರ ಪೂರ್ವಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಅದು ಪ್ರಸರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದು ಇತರ ಯಜ್ಞಾಂಗಗಳಿಂದ ಪ್ರೇಕ್ಷನಾಗಿದೆ. ಇದು ನಾನಾರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರಸರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವೇದಿರೂಪ ಪೃಥಿವಿಗೂ ಸುಖಕರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ವಸನಾಯಾಸ್ಯಾಃ ಪೃವೃಜ್ಯತೇ | ಅಗ್ನೇ ಅಹ್ನಾಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪೂರ್ವಾಹ್ನೇ ತದ್ವಿಪ್ರಥತೇ | ವಿತರಂ—ವಿಕೀರ್ಣತರಮಿತಿ ವಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತರಮಿತಿ ವಾ | ವರೀಯೋ—ವರತರಮುರುತರಂ ವಾ | ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚಾದಿತಯೇ ಚ ಸ್ಯೋನಮ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದರೆ ದರ್ಭಿಃ ಹಿಡಿಯ ಸ್ತುತಿಯ ಮೂಲಕ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನಸಂಬಂಧಿಯು ಪ್ರಕೃತವಾದುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವರು ಅಗ್ನಿಯೇ ಬರ್ಹಿಃಕಲ್ಪದಿಂದ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತರಕ್ಷನಾಮದಲ್ಲಿ ಈ ಬರ್ಹಿಃಕಲ್ಪವು ಪರಿತವಾದುದರಿಂದ (೨. ಛ. ೧-೨-೪) ತಪಸ್ಸಾಸಾಪ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ ಅಂದರೆ ಪ್ರವೃದ್ಯವಾದ ಅಪವನೇ ಯಾಗ್ಯಯು ಜ್ಯೋತಿಃ. 'ಪ್ರಾಂಚಮುದ್ಧರಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅದು ವೃದ್ಧಿಸಿಂಗಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ವೇದಿರೂಪಪೃಥಿವಿಯು ಅಚ್ಚಾದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಮಧಾನೀ ಪ್ರಶ್ನೆಪದಿಯ ಅಪ್ಪಭಾಗಾದ್ಯಾಘಾತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಅದು ನಾನಾರೀತಿ ಪ್ರಕೀರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತರ ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಗಿಂತ ಈ ಜ್ಯೋತಿಯೇ ಅತಿ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿಯೂ ಮಹತ್ವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ಯಜಮಾನರಿಗೂ ಇತರರಿಗೂ ಸುಖದಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ಯೋನಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ | ಸ್ಯತೇರವಸ್ಯಂತ್ಯೇತತ್ |
ಸೇವಿತವ್ಯಂ ಭವತೀತಿ ನಾ ||

ಸ್ಯೋನ ಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೋಗುತರ್ಮಣಿ ಧಾತುವಿಗೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಟಿಗೆ ಯು ಆದೇಶ, ಗುಣ ಬಂದು ಸ್ಯೋನ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸುಖದ ಹೆಸರು. ಸೇವಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ಇದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಲರಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಸುಖ.

ದ್ವಾರೋ ಜವತೇರ್ವಾ ದ್ವವತೇರ್ವಾ ವಾರಯತೇರ್ವಾ ತಾಸಾ-
ಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೯ ||

ದ್ವಾರಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞಗೃಹದ್ವಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಾರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಕ್ಯಾತ್ಯಕೃರ ಮತ. ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸೌತ್ರ ಜು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಕೆಲವರವುತ. ದ್ವು-ಗತೌ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಪ್ರವೃತ್ತಿವಿಧಾತಾರ್ಥಕ ವ್ಯಧಾತುವಿನಿಂದ ದ್ವಾರಶಬ್ದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಬಾಗಿಲೇ ಕಡೆಯೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ಮೂರನೆಯವರ ಮತವೂ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಾರ, ದ್ವಾರ ಎಂದು ಎರಡುರೂಪಗಳೂ ಇವೆ. “ಶ್ರೀ ದ್ವಾರದ್ವಾರಂ ಪ್ರತೀಹಾರಾಃ” ಎಂದು ಆಮರ. ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಮುಖ್ಯಂತ್ರವು ದ್ವಾರದ ಪ್ರಧಾನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವರಚಿಂತಂ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದಶಮ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು.

ವ್ಯಚಸ್ತತೀರುವಿಯಾ ವಿಶ್ರಯಂತಾಂ ಪತಿಭ್ಯೋ ನ ಜನಯಃ ಶುಂಭನಾ-
ನಾಃ | ದೇವೀರ್ವಾರೋ ಬೃಹತೀರ್ವಿಶ್ವಮಿನ್ವಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಭವತ ಸುಪ್ರಾಯಣಾಃ |
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೫) ವ್ಯಂಚನವತ್ಯ ಉರುತ್ತೇನ ವಿಶ್ರಯಂತಾಂ ಪತಿಭ್ಯ ಇವ
ಜಾಯಾ ಊರೂ ಮೈಥುನೇ ಧರ್ಮೇ ಶುಶೋಭಿಷಮಾಣಾ ವರತಮನುಂಗಮೂರೂ
ದೈವ್ಯೋ ದ್ವಾರೋ ಬೃಹತೋ ವಿಶ್ವಮಿನ್ವಾ ವಿಶ್ವನಾಭಿರೇತಿ ಯಜ್ಞೇ ಗೃಹದ್ವಾರ

ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೋಽಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿರುಷಾಸಾನಕೋಽಪ್ಯ ನಕ್ತಾ ಚೋಷಾ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ನಕ್ಷೇತಿ ರಾತ್ರಿನಾಮಾನಸ್ತಿ ಭೂತಾನ್ಯವಶ್ಯಾಯೇನಾಪಿ ವಾ ನಕ್ತಾ-
ವ್ಯಕ್ತವರ್ಣಾ ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೦ ||

ವ್ಯಚಸ್ವತೀರುರ್ವಿಯಾ ವಿಶ್ರಯಂತಾಂ ಪತಿಭ್ಯೋ ನ ಜನಯಃ ಶು-
ಭಮಾನಾಃ || ದೇವೀದ್ವಾರೋ ಬೃಹತೀರ್ವಿಶ್ರಮಿನ್ವಾ
ದೇವೇಭ್ಯೋ ಭವತ ಸುಪ್ರಾಯಣಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೮)

ದ್ವಾರದ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯಾಜನವುಳ್ಳ, ಮಹತ್ತಾದ ದ್ವಾರದೇವತೆಗಳ
ಅಧಿಕವಾಗಿ ಆನಕಾಶವುಳ್ಳವರಾಗಲಿ. ದೃಷ್ಟಾಂತ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪತ್ನಿಯರು ತಮ್ಮ ಪತಿಗೋಸ್ಕರ ಅಲಂಕರಿಸಿಕೊಂಡು
ಮೈಥುನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ತೊಡೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಂತೆ ದ್ವಾರಾಧಿನಾನ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಸಂತುಷ್ಟ
ರಾಗಿ ಯಜ್ಞೋಪಕರಣದಿಂದ ಕೂಡಿ ಮುತ್ತಿಜರಿಸಿ, ಯಜಮಾನ ಮುಂತಾದವರಿಗೆ ಸುಖವಾಗಿ ಹೋಗಲು ತೆರೆದದೇಕೆಂದು
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೀವೆ.

ವ್ಯಂಚನವತ್ಯಃ ಉರುತ್ವೇನ ವಿಶ್ರಯಂತಾಂ ಪತಿಭ್ಯ ಇವ ಜಾಯಾ
ಊರೂ ವೈಥುನೇ ಧರ್ಮೇ ಶುಶೋಭಿಷಮಾಣಾ ವರತಮು-
ಮಂಗಮೂರೂ ದೇವ್ಯೋ ದ್ವಾರೋ ಬೃಹತ್ಯೋ ಮಹತ್ಯೋ
ವಿಶ್ರಮಿನ್ವಾಃ ವಿಶ್ರಮಾಭಿರೇತಿ | ಯಜ್ಞೇ—ಗೃಹದ್ವಾರ ಇತಿ
ಕಾತ್ಯಕೈಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯಚಸ್ವತೀಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಾನಾರೀತಿಯ ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ವಿಶ್ರಮಿನ್ವಾ
ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಕಲ ಯಜ್ಞೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ಈ ದ್ವಾರದಮೂಲಕ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇವಿ ವ್ಯಾಪ್ತ-ಧಾತು-ಕರಣಾ
ರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇವ್ವರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾತ್ಯಕೈಮಹರ್ಷಿಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿರುವ
ಗೃಹದ್ವಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.

ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ||

ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ದ್ವಾರವೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಶಾಕಪೂಣಿನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ
ಅರ್ಥ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳೇ ದ್ವಾರಗಳು. ಇದು ನಾನಾರೀತಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎಳುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ
ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹವ್ಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಕರಗಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವ್ಯಕ್ತವೃತ್ತಿಯಿಂದ ದ್ವಾರ ಅಂದರೆ
ಅರ್ಚಿಸ್ತುಗಳು. ನಿರೋಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸ ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಈ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಮೂಲಕ ತಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

శివరు తీతాతినివారణేగిలెశ్వర ఇవుగళన్ను ఊండుత్తారే ఎండర్థవన్ను వివసంత్తారే. విక్రమిన్యాః సళల
 కవస్సన్నా ఈ జ్ఞాల్లెగళమలలకణే తమ్మ అధినవన్నాగి మాదికొంట్టవ్వవే. ఈ రెతియోగరువ అగ్నియ
 జ్ఞాల్లెగళ సుఖవాగి దేవతేగళిలెశ్వర కవస్సన్ను ఒయ్యువవరాగలి ఎండు ప్రార్థనవత్తేవే.

ఊషాసానకత్తా—ఊషాశ్చ నకత్తా జే | ఊషా వ్యాఖ్యాతా || నక్రేతి
 రాత్రినామ | అనక్తి భూతాన్యవశ్యాయేన | అపివాసన-
 క్తాస్వక్తవర్ణా | తయోలేలేషా భవతి || ౧౨ ||

ఊషాసానకత్తా (2) పదం నివచనవన్ను తోలెరిసుత్తారే. ఊషాశ్చ నకత్తాజే ఎండు విగ్రహవన్ను వివసించి.
 ఇదరల్లి ఊషాశ్చబ్దవు 'ఊజ్జ్తీతి సక్త్యాః' (నిఘ—౨-౨) ఎండు ఊండు వ్యాఖ్యాతవాగి. ఊజ్జ్తీ-వివాసే
 ఆధవా వక-కాంకా ధాతువిగే అసునా ప్రత్యయ బండు ఊషా ఎండాగి. మనోలక్షణవారుదేందర్థ. నకత్తా
 ఎండరే రాత్రి. భూతాని అనక్తి ఇతి నకత్తా. ప్రాణిగళన్ను మంజనిండు ఒద్దియోగి మారువుడు. రాత్రియల్లి
 ఎల్లవుణ తీతదిండు అవతనాగుత్తవే. అనశ్చాయస్సు నిలహారస్సుషారస్సుపినం పివంం ఎండు అమర. అనశ్చాయ
 వేందరే పివ. అం డూ—వ్యక్తిమృక్షణకాంతిగతిమ. ధాతు. ఇదక్తే కర్తృభగదల్లి దేణాదికర్తనా ప్రత్యయ
 ధాతువిగే నుదాగను. టావ్ ఎండు రుపవనాగుత్తవే. ఆధనా అనకత్తా ఎండు పదవ్యరూప అవ్యక్తవర్ణవుళు
 ద్దేందర్థ. నజ్ నిశేధార్థవన్ను తిళిసుత్తవే. న అకత్తా న వ్యకత్తా. జేగలు సళల పదార్థగళన్ను వ్యక్తపదిస్స,
 వంకే రాత్రి వ్యక్తగొలిపవుద్దిల్లి. అదుదరిండు అనకత్తా రాత్రి. ద్లంధ్య సమాసదల్లి ద్వివచనక్తే ఆకార బరుత్తవే.
 ఊషాశ్చబ్దక్తే ఊషాసా అదీత. ఊషాసానకత్తా. అజ్జోరాత్రియ అభిమానిదేవియిరిందర్థ. అగ్నియెండు
 అర్థ జేళువాగి ఊషాగ్నియ దిలెత్రియ నామవాగుత్తవే, ఇదు కత్తలీయన్ను జ్జోగలూడిసుత్తవే. నకత్తా పదక్తే
 ఆకుతియేందర్థ. దిలెత్తా కుతిగళిండు క్షోడిరువుడు అగ్ని. జేగే ఊషాసానకత్తాపదదిండు తోలెరువ దేవియిర
 ఆధనా దిలెత్రి మత్తా ఆకుతియ ప్రధానస్మృతియన్ను ముందే జేళువ పుచ్చుంత్తవు తిళిసుత్తవే.

ఈరతి శ్రీ యాశ్వుమని విరచిత నిరుక్తభాష్యద ఎంటినెయ అధ్యాయదల్లి

జక్తనేయ ఖండ సమాప్తవాగి.

అథః ఏకాదశః ఖండః

జన్మోందనేయ ఖండవు

ఆ సుష్టయంతిలె యజతేలె ఊషాకేలె ఊషాసానకత్తా సదతాం ని
 యోలెనా | దివ్యేలె యోలెషణేలె బృహతిలె సురుక్తేలె అగ్ని త్రియంం తుక్రపిరం

ದಧಾನೇ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೬) ಸೇಷ್ವೀಯಮಾಣೇ ಇತಿ ವಾ ಸುಷ್ಪಾಪ-
ಯಂತ್ಯಾವಿತಿ ವಾ ಸೀದತಾಮಿತಿ ವಾ ನ್ಯಾಸೀದತಾಮಿತಿ ವಾ ಯಜ್ಞಿಯೇ ಉಪ-
ಕ್ರಾಂತೇ ದಿವ್ಯೇ ಯೋಷಣೇ ಬೃಹತ್ಯಾಮಹತ್ಯಾ ಸುರುಕ್ಯೇ ಸುರೋಚನೇ ಅಧಿದಧಾನೇ
ಶುಕ್ರಪೇಶಸಂ ತ್ರಿಯಂ ಶುಕ್ರಂ ಶೋಚಸೇರ್ಜ್ಜಲತಿಕರ್ವಣಃ ಪೇಶಇತಿ ರೂಪನಾಮ
ಸಿಂಶತೇರ್ವಿಸಿತತಂ ಭವತಿ | ದೈವ್ಯಾಹೋತರಾ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ
ಚ ಮಧ್ಯಮಸ್ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೧ ||

ಆ ಸುಷ್ಪಯಂತೀ ಯಜತೇ ಉಪಾಕೇ ಉಷಾನಕ್ರಾ ಪದತಾಂ ನಿ
ಯೋನೌ | ದಿವ್ಯೇ ಯೋಷಣೇ ಬೃಹತೀ ಸುರುಕ್ಯೇ ಅಧಿತ್ರಿಯಂ
ಶುಕ್ರಸಿತಂ ದಧಾನೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೮)

ಉಪಾಸಾನಕ್ರಾ ಪದನಾಚ್ಯದೇವತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶೋಭನಗಮನವುಳ್ಳ, ಪೂಜಿಸಲು
ಯೋಗ್ಯರಾದ, ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಅತಿಶ್ರಮಿಸಿರುವ, ಪ್ರಕಾಶಕರಾದ, ಪರಸ್ಪರವಿರುತ್ತಿರಾದ, ಗುಣಭರಿತರಾದ, ಶೋಭನಕಾಂತಿ
ಯುಳ್ಳ ಆಹೋರಾತ್ರಿಗಳ ಅಭಿನವಾನಿಯರಾದ ದೇವಿಯರೇ. ಶುಕ್ಲರೂಪವಾದ ಶೋಭೆಯನ್ನು ನ್ಯಾಸಿಸುತ್ತಾ ಈ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನ
ದಲ್ಲಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಬಂದು ಕುಳಿತಿದ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸೇಷ್ವೀಯಮಾಣೇ ಇತಿ ವಾ ಸುಷ್ಪಾಪಯಂತ್ಯಾವಿತಿ ವಾSSೀದತಾ-
ಮಿತಿ ವಾ ನ್ಯಾಸೀದತಾಮಿತಿ ವಾ | ಯಜ್ಞಿಯೇ, ಉಪಕ್ರಾಂತೇ
ದಿವ್ಯೇ, ಯೋಷಣೇ ಬೃಹತ್ಯಾ-ಮಹತ್ಯಾ ಸುರುಕ್ಯೇ ಸುರೋಚನೇ |
ಅಧಿ-ದಧಾನೇ ಶುಕ್ರಪೇಶಸಂ ತ್ರಿಯಮ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುಷ್ಪಯಂತೀ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೇಷ್ವೀಯಮಾಣೇ ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಅನ್ಯೋನ್ಯ
ವೈಭವವನ್ನು ನೋಡಿ ಮಂದಹಾಸಹೊಂದಿದವರು ಅಥವಾ ಚನ್ನಾಗಿ ದನರನ್ನು ಮಲಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥ
ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ತ್ರಿಯಾಪದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಶಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಬೇಕು. ವೇದದಲ್ಲಿ
ಉಪಸರ್ಗಧಾತುಗಳಿಗೆ ವೈವಹಿತವಾದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. ನ್ಯಾಸೀದತಾಂ ಎಂದು ಅರ್ಥಕ್ಕಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ
ನಿ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೇಳಿದೆ. ಅಸೀದತಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿವವು ಕೇವಲ ಪಾದಪೂರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉಳಿದ ಪದಗಳ ಅರ್ಥ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಶುಕ್ರಂ ತೋಚತೇರ್ಜ್ಯಲತಿಕರ್ಮಣಃ ||

ಶುಕ್ರವೇಶನಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶುಚ-ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಋಣೇಂದ್ರಾಗ್ರವಜ್ರವಜ್ರ-' ಎಂಬ ಉಪಾಧಿಸೂತ್ರದಿಂದ ರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಕಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಗುಣಾಧಾವನು ನಿವಾಹದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಶುಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಶುಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಕಾಶವೆಂದರ್ಥ.

ವೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ ಸಿಂಶತೇರ್ವಿಸಿತಂ ಭವತಿ ||

ರೂಪಕ್ಕೆ ವೇಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪಿಶ-ಅವಯವೇ ಧಾತು. ಮುಚಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ನುನ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಪಿಂಶತೇ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭಟ್ಟೋಚದೀಕ್ಷಿತರು ದೀಪನಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ತ್ವಷ್ಟಾರೂಪಾವೇ ಪಿಂಶತು ಎಂದು ಅಗಮಪ್ರವಾಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಪಿಂಶಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಕ್ರಮಕಂ ಎಂದರ್ಥ.

ದೈನ್ಯಾಹೋತಾರಾ | ದೈನ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ | ಅಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ | ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೧ ||

ದೈನ್ಯಾಹೋತಾರಾ (೯) ಎಂಬ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. ಎರಡು ಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿವಚನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಪಾರ್ಥಿವ ಮಧ್ಯಮಾಗ್ನಿಯ ನಾಮಧೇಯ. ಅಗ್ನಾದ್ವಿತ್ಯರಿಂದರ್ಥ. ಇವೆರಡರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಋತ್ವಿಂತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈಂತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚಿತ್ರ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾದಶ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ದೈನ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸುನಾಚಾ ಮಿಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ
ಯಜಧ್ಯೈ | ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿದಥೇಷು ಕಾರೂ ಪ್ರಾಚೀನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ
'ದಿಶಂತಾ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦-೨) ದೈನ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಥಮೌ ಸುನಾಚೌ
ನಿರ್ಮಿಮಾನೌ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಯಜನಾಯ ಪ್ರಚೋದಯಮಾನೌ

ಯಜ್ಞೇಷು ಕರ್ತಾರೌ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ಯಷ್ಟನ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರದಿಶಂತೌ ತಿಸ್ತೋ ದೇವೀ-
ಸ್ತಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಸ್ತಾಸಾನೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೨ ||

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸುನಾಚಾ ಮೀಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ
ಮನುಷ್ಯೋ ಯಜಧ್ಯೈ || ಪ್ರ ಚೋದಯಂತಾ ವಿದಭೇಷು
ಕಾರೂ ಪ್ರಾಚೀನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ದಿಶಂತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೯)

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪದವಾಚ್ಯನಾದ ದೇವತಾಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಮುಖ್ಯಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಾದ, ಹೋಮನಿಷ್ಠಾದಕರಾದ, ಹೋತೃ ಎಂಬ ನಾಮವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿವಿದ್ಯೆಯ ದುರ್ಗಾ ಚಾರ್ಯರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯುವ ವಾಯುಗುಳಿಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕುಳಿತರೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಇವರು ಮನುಷ್ಯ ಹೋತೃವಿಗಿಂತ ಪ್ರಥಮರು, ತೋಭನಸ್ತೋತ್ರವುಳ್ಳವರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಯಾಗಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯನ ಯಾಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವವರು, ಅಹವನದಲೇ ಯಾಗವನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆಮಾಡುವವರು, ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ರಚಿಸುವವರು, ಅಹವನೀಯ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ವಿಧಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸುವವರು, ಅಥವಾ ಅವಿಯೋಗದಿಂದ ಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಾ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತರೆ ಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಥಮೌ ಸುನಾಚೌ ನಿರ್ಮಿಮಾನೌ ಯಜ್ಞಂ
ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ, ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಯಜನಾಯ ಪ್ರಚೋದಯಮಾನೌ,
ಯಜ್ಞೇಷು ಕರ್ತಾರೌ | ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ಯಷ್ಟನ್ಯಮಿತಿ
ಪ್ರದಿಶಂತೌ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮನುಷ್ಯನು ಸ್ವರ್ಗಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡುವವರು ವಾಯುಗುಳಿ ಅಗ್ನಿ ಇಲ್ಲದ ಯಜ್ಞವಿಲ್ಲವಾದುದೆಂದು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವವನು ಅಗ್ನಿಯು. ಗಾಳಿ ಊದಬೇಡಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದೆಂದು ವಾಯುವೂ ಯಜ್ಞನಿರ್ಮಾಪಕನು. ಮೈತ್ರಾಯಣನಾದ ವಾಯುವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೋತೃವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇವರಿಬ್ಬರಿಬ್ಬರೇ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಪ್ಪಾನಮಾಡುವವರೂ ಆಗುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಹವನೀಯದಲ್ಲಿಯೇ ಯಾಗಮಾತಬೇಕೆಂದು ಉಪದೇಶಿಸುವವರು. ಅಪ್ಪಾ ಪಿಸುವವರಂತೆ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ನಿತ್ಯವೂ ಅವಿಯೋಗ ದಿಂದ ಇದ್ದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತಿಸ್ತೋ ದೇವೀಃ | ತಿಸ್ತೋ ದೇವಃ | ತಾಸಾನೇಷು ಭವತಿ || ೧೨ ||

ತಿಸ್ತೋ ದೇವೀ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವಿನಂತೆ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭಾರತೀ, ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಮೂವರು ದೇವಿಯರು ಅರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪೃಥಿವೀ ಇಳಾ ಎಂದು ಮೂವರು ಪುತ್ರಿಯರೆಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೂ ಮೂವರು

ದೇವಿಯರು ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಜ್ಞಾಪಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಸರಸ್ವತೀ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆ. ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾಶ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಹೇಳಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಧಾನ ಸ್ತುತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಂತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವರಚಿತ ಎಂಬಿನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಆ ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ತೂಯಮೇತ್ವಿಳಾ ಮನುಷ್ಯದಿಹ ಚೇತಯಂತೀ |
ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀರ್ಬರ್ಹಿರೇದಂ ಸ್ತೋನಂ ಸರಸ್ವತೀ ಸ್ವಪಸಃ ಸದಂತು || (ಋ. ಸಂ.
೧೦-೧೧೦-೮) ಏತು ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಭರತ ಆದಿತ್ಯಸ್ತೃಭಾ ಇಡಾ ಚ
ಮನುಷ್ಯವದಿಹ ಚೇತಯಮಾನಾ ತಿಸ್ರೋ ದೇವೈೋ ಬರ್ಹಿರಿದಂ ಸುಖಂ ಸರಸ್ವತೀ ಚ
ಸುಕರ್ಮಾಣ ಆಸೀದಂತು ತ್ವಷ್ಟಾ ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಸ್ತ್ವಿಷೇರ್ವಾ
ಸ್ಯಾದ್ವೀಪ್ತಿಕರ್ಮಾಣಸ್ತ್ವಕ್ಷತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಕರೋತಿಕರ್ಮಾಣಸ್ತ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೩ ||

ಆನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ತೂಯಮೇತ್ವಿಳಾ ಮನುಷ್ಯದಿಹಚೇತ
ಯಂತೀ | ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀರ್ಬರ್ಹಿರೇದಂ ಸ್ತೋನಂಸರಸ್ವತೀ
ಸ್ವಪಸಃ ಸದಂತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬-೯)

ಭಾರತೀ, ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ ಮೂರು ದೇವಿಯರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದಿತ್ಯಸಂಬಂಧವಾದ ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೀಪ್ತಿಯ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ತೀಘ್ರವಾಗಿ ಬರಲಿ. ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನವಾದ ಇಳಾದೇವಿಯು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರಲಿ. ಹಾಗೆಯೇ ಸರಸ್ವತಿಯೂ (ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆ) ಬರಲಿ. ಹೀಗೆ ಮೂವರು ಶೋಭನ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಸುಖಕರವಾದ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹೊಂದಲಿಯೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಏತು ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ, ಭರತ ಆದಿತ್ಯಸ್ತೃಭಾ,
ಇಳಾಚ ಮನುಷ್ಯವದಿಹ ಚೇತಯಮಾನಾ, ತಿಸ್ರೋ ದೇವೈೋ
ಬರ್ಹಿರಿದಂ ಸುಖಂ ಸರಸ್ವತೀ ಚ ಸುಕರ್ಮಾಣ ಆಸೀದಂತು ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭರತ ಅಂದರೆ ಸೂರ್ಯ. ಅವನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಊರಿಗೆ ಭಾರತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ತೂಯಂ ತೀಭ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೫) ಹೇಳಿದೆ. ಬರ್ಹ ಶಬ್ದ ಹಿಂದೆ ವಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ತೃಷ್ಣಾ ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತ್ವಿಷೇ ವಾಃ ಸ್ಯಾದ್ವಿ-
ಸ್ವೀಕರ್ಮಣಸ್ತ್ವಪ್ನತೇ ವಾಃ ಸ್ಯಾತ್ಪರೋತಿ ಕರ್ಮಣಸ್ತ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೧೩ ||

ತೃಷ್ಣ ಶಬ್ದದ (೧೦) ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃಷ್ಣಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ತೂರ್ಣ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಶೂ ಧಾತುವಿಗೆ ತೃತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಉಲೋಪ ನಿವಾರಿತವಾಗಿದೆ. ನೇಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು ತೃಷ್ಣಾ. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ವಾಯುವು. ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಾಶ್ವವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ದೀಪ್ಯರ್ಥಕ ತ್ವಿಷಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ತೃಷ್ಣಾಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ನೈದ್ಯಕವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರಲಾಕವಾಗುತ್ತದೆ ' ತ್ವಿಷೇದೇವತಾಯಾ ಮಕರಶ್ನೋಪಧಾಯಾಃ ' ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ತ್ವನ್ ಬಂಜು ರೂಪಿಸಿದೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯವಸ್ಥಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿದಾಗ ಇದು ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನ ಅಭಿವ್ಯಂಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ತ್ವಕ್ರಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ತೃಷ್ಣಾಶಬ್ದವುಂಟಾಗಿದೆ. ತನೂಕರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಸದಾಕ್ರಿಯಾಶೀಲನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ತೃಷ್ಣಾವಿನ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಪಾತವೇದೋರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಇಂದು ಪ್ರಜ್ವಲಿತನೂ, ದೇವತಾತ್ಮನೂ ಆದ ನೀನು ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ, ಅವರ ಕರ್ಮವನ್ನು ಅಂಶವನೂ ಆದ ನೀನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. ಕ್ರಾಂತಪ್ರಜ್ಞನೂ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ನೀನು ದೇವದೂತನಾಗುತ್ತೀಯೆ.

ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರತಿಪುಸ್ತಕಗೂ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಇಧ್ಯಃ | ತಾಸಾಮಿಧ್ಯಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿಾ ಭವತಿ | ಇಧ್ಯಃ ಸಮಿಂಧನಾತ್ | ತ್ವೈಷಾ ಭವತಿ | ಸಮಿದ್ಯೋ ಅಧ್ಯ ಮನುಸೋ ದುರೋಣೇ ದೇವೋ ದೇವಾನ್ಯಜಸಿ ಜಾತವೇದಃ | ಅ ಚ ವಹ ಮಿತ್ರಮಹತ್ಕಿಶ್ಕಾಂತ್ಸಂ ದೂತಃ ಕವಿರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಃ || ಸಮಿದ್ಯೋ ಅಧ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಗೃಹೇ ದೇವೋ ದೇವಾನ್ಯಜಸಿ ಜಾತವೇದಃ ಅ ಚ ವಹ ಮಿತ್ರಮಹತ್ಕಿಶ್ಕಾಂತ್ಸೇತು ನಾನಾಸ್ತ್ರಾಂ ದೂತಃ ಕವಿರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಃ ಪ್ರವದ್ಯಚೇತಾಃ || ಯಜ್ಞೇದ್ಯ ಇತಿ ಕಾಶ್ಕೇಶ್ಯಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ತಾಕಪೂಣಿಃ || (ನಿ. ೪-೫)

ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತರಾಗುವ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಧ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯದು. ಸಮಿದ್ಯ ಶಬ್ದವು ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಧ್ಯ-ಹೊತ್ತಿಸು ಪ್ರಜ್ವಲನಗೊಳಿಸು ಎಂ; ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇಧ್ಯವೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಉಂಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಪಾಕುವ ಸಮಿತ್, ಸೌದೆ. ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಜ್ವಲನಸಾಧನ. ಸಮಿದ್ಯೋ ಅಧ್ಯ ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕಳು ಈ ಇಧ್ಯಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದು.

ಸಮಿದೋ ಅಪ್ಪ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಗೃಹೇ—ಋಬೋಣೇ ಎಂದರೆ ಗೃಹ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ಗೃಹ. ದುರವನೇ ಆಯಾಸೇನ ರಕ್ಷಿತವ್ಯೇ ಗೃಹೇ—ನಮ್ಮನ್ನು ಆಯಾಸದಿಂದ ಎಂದರೆ ಅವಾಯಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ದುರವನೇ ಅಥವಾ ದುರೋಣೇ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪ್ರತಿ ಮನುಷ್ಯನ ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಲ್ಲಿಯೂ ನೀನು ಹೋತ್ತಿ ಸ್ವಲ್ಪಟ್ಟು ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವೆ.

ದೇವೋ ದೇವಾನ್ ಯಜಸಿ ಜಾತವೇದಃ—ಎಲೈ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವಾತ್ಮನಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ನೀನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತೀಯೆ, ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯಯಜಮಾನನು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ (ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ) ಅತುತಿ ರೂಪವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ, ಜಾತವೇದಃ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಿಂಬುಟ್ಟು ಉತ್ಪನ್ನವಾದದ್ದೊಲೇ ಎಲ್ಲರೂ ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿಯುವರು ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತವನ್ನು ತಿಳಿಯುವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಮೂಲಕವೇ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವನೆಂದು ದೇವಾನ್ ಯಜಸಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆ ಚ ವಹ ಮಿತ್ರಮಹಕ್ಕಿ ಕಿತ್ವಾಂಶ್ಚೇತನಾನಾಂಸ್ತ್ವಂ—ಮಿತ್ರಮಹಾ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತ್ಯಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಪೂಜಿಸಿ-ತ್ವೇನ ಮಿತ್ರಭೂತಾನಾಂ ಸ್ತೋತ್ರೋಪಾಂ ಪೂಜ್ಯಮಾನಾಗ್ನೇ—ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು. ಜನರು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವವರು. ಇವರಿಗೆ ಎಂದರೆ ಜನರಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸ್ತುತ್ಯಸ್ತೋತ್ರಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ ಮಿತ್ರನಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿರುವನು. ಚಿಕ್ಕಿತ್ವಾನ್—ಎಂದರೆ ಚೇತನಾ-ವಾನ್ ತ್ರೈಃ ಕೃತಾಃ ಸ್ತುತೀಃ ಪ್ರಜಾನಾನ್ ಜನರು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ತಿಳಿಯುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತ್ವಂ ದೂತಃ ಕವಿರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಃ ಪ್ರವೃದ್ಧಚೇತಾಃ—ನಾನಾದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಮೂಲಕ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವರು. ಅದನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಜನರಿಗೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಧ್ಯ ಇರುವ ದೂತನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಕವಿಃ ಎಂದರೆ ಕ್ರಾಂತಪ್ರಜ್ಞನು. ಪ್ರಕೃತ್ಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು. ಇತರರಿಗಿಂತ ಅಧಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು. ಅತೀಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು. ಮನುಷ್ಯರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಜ್ಞಾನವು ಈ ಅಗ್ನಿಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಪ್ರಚೇತಾಃ ಅಥವಾ ಪ್ರವೃದ್ಧಚೇತಾಃ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ದೇವಮನುಷ್ಯರ ನಡುವೆ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಒಯ್ಯುವ ದೂತನು, ಕ್ರಾಂತಪ್ರಜ್ಞನು, ಅತೀಂದ್ರಿಯ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು. ಇಂತಹ ನೀನು ಆ ಚ ವಹ ಆಪ್ರಾಪಯ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯಜ್ಞೇದ್ಯ ಇತಿ ಕಾತೈಕೈಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ—ಈ ಇದ್ಯ ಎಂಬ ದೇವತೆ ಯಾರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದಗಳಿವೆ. ಮುಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಇದ್ಯ ಎಂಬ ಸಮಿತ್ತು ಎಂದು ಕಾತೈಕೈ (ಕತ್ತಕ ಎಂಬುವರ ಪುತ್ರ) ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು. ಇದ್ಯ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತವು.

ತನೂನಪಾತ್ರೈಃ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ಮಧಾಃ ಸಮಂಜಸ್ತಸ್ಯದಯಾ
 ಸುಜಹೇ |
 ಮನ್ಮಾನಿ ಧೀಭಿರುತ ಯಜ್ಞಮ್ಪಂಧಸ್ತೇವತೌ ಚ ಕೃಣುಹ್ಯಧರಂ
 ನಃ || ೨ ||

ತನೂನಪಾತ್ರೈಃ ಕನೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಚಿಹ್ನೆಯುಳ್ಳನನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿ ಸಾಧಕವಾದ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಮಧುಕರವಾದ ಸೋಮದಿಂದ ಕೋಯಿಸುತ್ತ ಮಾಧುರ್ಯಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕದಾದ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ನಿನ್ನ ಶ್ರಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಗೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡು.

ತನೂನಪಾತ್ | ತನೂನಪಾದಾಜ್ಯಮಿತಿ ಶಾತ್ವಕೈಃ | ನಪಾದಿತ್ಯಂತರಾಯಾ ಪ್ರಜಾಯೋ ನಾಮ ಧೇಯಂ ನಿರ್ಗತತಮಾ ಭವತಿ | ಗೌರತ್ವೇ ತನೂರುಚ್ಯತೇ | ತತಾ ಅಸ್ಯಾಂ ಛೋಗಾಃ ತಸ್ಯಾಃ ಪಯೋ ಜಾಯತೇ ಪಯಸ ಅಜ್ಯಂ ಜಾಯತೇ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣೇ | ಅಪೋಽತ್ತೇ ತಸ್ಯ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತತಾ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಶಾಭ್ಯ ಓಷಧಿವನಸ್ತತಯೋ ಜಾಯಂತ ಓಷಧಿವನಸ್ತಿಕಥ್ಯ ಏಷ ಜಾಯತೇ || ತಸ್ಯೈಷಾಪರಾ ಭವತಿ | ತನೂನಪಾತ್ರೈಃ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ಮಧ್ಯಾ ಸಮಂಜಸ್ತಸ್ಯ ದಯಾ ಸುಜಿಹ್ವ | ಮನ್ಮಾನಿ ಧೀಭಿರುತ ಯಜ್ಞಮ್ಪಂಧಸ್ತೇವತೌ ಚ ಕೃಣುಹ್ಯಧರಂ ನಃ || ತನೂನಪಾತ್ ಪಥ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ ಮಧುನಾ ಸಮಂಜಸ್ತದಯ ಕಲ್ಯಾಣಜಿಹ್ವಮನನಾನಿ ಚ ನೋ ಧೀಭಿಯೇಜ್ಜಂ ಚ ಸಮರ್ಥಯ ದೇವಾನೋ ನೋ ಯೇಜ್ಜಂ ಗಮಯ ||

ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಯಾರು ಎಂದರೆ, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತಭೇದವಿರುವುದು.

ತನೂನಪಾತ್ | ತನೂನಪಾದಾಜ್ಯಮಿತಿ ಶಾತ್ವಕೈಃ—ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಯವು (ಕುಪ್ಪ) ಎಂದು ಶಾತ್ವಕೈ ಎಂಬುದರ ಮತವು. ಅದು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ನಪಾದಿತ್ಯಂತರಾಯಾಃ ಪ್ರಜಾಯೋ ನಾಮಧೇಯಂ ನಿರ್ಗತತಮಾ ಭವತಿ | ಗೌರತ್ವೇ ತನೂರುಚ್ಯತೇ | ತತಾ ಅಸ್ಯಾಂ ಛೋಗಾಃ ತಸ್ಯಾಃ ಪಯೋ ಜಾಯತೇ ಪಯಸ ಅಜ್ಯಂ ಜಾಯತೇ—ನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜೆಯ ಪ್ರಜೆಯು ಎಂದರೆ ಪುತ್ರನ ಅಥವಾ ಪುತ್ರಿಯ ಪ್ರಜೆ ಅಥವಾ ಸಂತತಿಯು. ಎಂದರೆ ಮಗನ ಮಗ ಅಥವಾ ಮಗಳ ಮಗ, ಮೊಮ್ಮಗ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಮೊಮ್ಮಗಳಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಓದು ಸಂತತಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸಂತತಿಯು ಎದಭಿವ್ರಾಯವು. ಈಗ ಗೋವಿಗೂ (ಹಸುವಿಗೂ) ತನೂ ಎಂಬ ಹೆಸವಿದೆ. ಆ ಗೋವಿನಿಂದ ಛೋಗಸಾಧನವಾದ ಹಾಲು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಆ ಹಾಲಿನಿಂದ ಪುನಃ ಅಜ್ಯವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೇವನಿಗೆ ಹಾಲು ಸಂತತಿಯು, ಹಾಲಿಗೆ ಅಜ್ಯವು ಸಂತತಿಯು. ಎಂದರೆ ಗೋವಿಗೆ ಅಜ್ಯವು ತನ್ನ ಸಂತತಿಯು ಸಂತತಿಯೆಂದಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಯವು ಎಂದು ಶಾತ್ವಕೈರ ಮತವು.

ಅಗ್ನಿ ರಿತಿ ಶಾಕಭೂತಃ | ಅಪೋಽತ್ರ ತನ್ನ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತತಾ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಶಾಭ್ಯ ಓಷಧಿವನಸ್ತತ್ರಯೋ ಜಾಯಂತ ಓಷಧಿವನಸ್ತತಿಭ್ಯ ಏವ ಜಾಯತೇ | ತಸ್ಯೈವಾ ಧವತಿ || ತನೂಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಭೂತ ಎಂಬ ಅಶಾರ್ಮರ ಮತವು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಪಾತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂತತಿಯ ಸಂತತಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ತನ್ನ; ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳು. ಆ ಉದಕಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಕರೆಯುವುದರಿಂದ ಓಷಧಿವನಸ್ತತಿಗಳು ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಓಷಧಿವನಸ್ತತಿಗಳೇ ಸಂತತಿಯು ಮತ್ತು ಓಷಧಿವನಸ್ತತಿಗಳೇ ಸಂತತಿಯು. ಮತ್ತು ಓಷಧಿವನಸ್ತತಿಗಳಿಂದ (ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ವೃಕ್ಷರೂಪದ ಅರಣಿಗಳಿಂದ) ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಓಷಧಿವನಸ್ತತಿಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಸಂತತಿಯೆಂದಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಸಂತತಿಯ ಸಂತತಿಯು ಎಂದರೆ ಮೊಮ್ಮಗ ಅಥವಾ ಪೌತ್ರಸ್ಥಾನೀಯನು ಎಂದಾಯಿತು. ಆದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳ ಪೌತ್ರಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮಕ್ಕಿನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ—

ತನೂನಪಾತ್ ಪಥ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ ಘ್ನಾ ಸಮಂಜಸ್ತನ್ಯಯೋ ಸುಜಿಷ್ಠ | ಮನ್ಮಾನ್ ಧೀಭಿರುತ ಯಜ್ಞಮ್ಯಂಧನ್ನೇವತಾ ಚ ಕೃಣುಹ್ಯಧ್ವರಂ ನಃ || ತನೂನಪಾತ್ರಥ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯಾಶಾನ್ಮೈಘನಾ ಸಮಂಜಸ್ ಸ್ವದಯೆ ಕಲ್ಯಾಣಜಿಹ್ವಮನನಾನಿ ಚ ನೋ ಧೀಭಿರ್ಯಜ್ಞಂ ಚ ಸಮರ್ಥಯ ದೇವಾನ್ ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಗಮಯ ||

(ನಿ. ೮-೬)

ತನೂನಪಾತ್ ಪಥ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ ಮಘನಾ ಸಮಂಜಸ್ ಸ್ವದಯೆ ಕಲ್ಯಾಣಜಿಹ್ವ—ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಋತಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞದ ಎಂದೂ ಯಾನಾನ್ ಎಂದರೆ ಮಾರ್ಗ ಅಥವಾ ರೀತಿ ರೀತಿ (ಕ್ರಮ)ಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಸುಜಿಹ್ವ ಎಂದರೆ ಕಲ್ಯಾಣಜಿಹ್ವ-ಉತ್ತಮವಾದ ನಾಲಗೆಯುಳ್ಳವನು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಜ್ವಾಲೆಯೇ ಜಿಹ್ವೆಯು ಮನುಷ್ಯರು ತಮ್ಮ ಜಿಹ್ವೆಯಿಂದ (ನಾಲಗೆಯಿಂದ) ಆಹಾರವನ್ನು ತಿನ್ನುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆ ಗಳಿಂದ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳನ್ನು ದಹಿಸುವನು ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರಾಜ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡಿ ದಹಿಸುವನು. ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ನಾಲಗೆಯ ಹೇಗೋ ಅಗ್ನಿಗೆ ಜ್ವಾಲೆಯ ಹಾಗೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸುಜಿಹ್ವ-ಶೋಭಿಸಜ್ವಾಲ ಎಂದು ಮಂಜೋಧಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ—ಎಲೈ ಜ್ವಾಲಾರೂಪದ ಜಿಹ್ವೆಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೇ, ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ನೀನು ಯಜ್ಞದ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಮಧುರವಾದ ನಿನ್ನ ವಾಕ್ಯನೀತ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಥವಾ ಮಧುರವಾದ ನಿನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಅಥವಾ ಮಧುರವಾದ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಮಧುರವಾಗಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು. ತನೂನಪಾತ್ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪಥ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್—ಯಜ್ಞದ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ರೀತಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಕ್ರಮ ಗಳನ್ನು. ವಿಧಾನಗಳನ್ನು; ಯಜ್ಞವು ಯಾವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಯಾವ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಧಿಯಮ ಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಪಾಲಿಸಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಮಘನಾ ಸಮಂಜಸ್ ಸ್ವದಯೆ—ಇಲ್ಲಿ ಮಧುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಮಘನಾ ಎಂದರೆ ಸುಲಲಿತವಾಗಿ, ಯಾವ ವಿಶ್ವಗಳೂ ಉಂಟಾಗದಂತೆ, ಅಥವಾ ಮಧುರವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ದಿವ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಮಂಜಸ್ ಸ್ವದಯೆ—ಸಮಂಜಸ್ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಯಾದಿಗಳ ಅಜನದಿಂದ ಸುಲಲಿತವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವಂತೆ. ಎಂದರೆ ರಥದ ಚಕ್ರಗಳೂ ಇತರ ಭಾಗಗಳೂ ತೈಲ (ಎಣ್ಣೆ) ಅಥವಾ ಪೃತವನ್ನು ಲೇಪನ

ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವಂತೆ ಯಜ್ಞದ ನಾನಾ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಮುಠುವುದಾದ ನೇತೃತ್ವದಿಂದ ಮುಂದುವರಿ ಆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವೂ, ಸುಖಪ್ರದವೂ ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮನನಾನಿ ಚೇನೋ ಧೀಘಿಯೇಜ್ಜಂ ಚೇನಮರ್ಥಯೇ ದೇವಾನ್ ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಗಮಯ—ಮನಾನಿ ಎಂದರೆ ಮನನಾನಿ, ಮನನೀಯಾನಿ. ಅರ್ಥಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಮಂದಟ್ಟುಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಧೀಘಿ ಎಂದರೆ ಸರ್ಮಗಳಿಂದ; ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾವು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ, ಪ್ರಜ್ಞೆ (ತಿಳಿವಳಿಕೆ) ಯಿಂದಲೂ ಸಹ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು ಮತ್ತು ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಪ್ರೀಶೂಕ್ರದ ಎರಡನೆಯ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾದ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈ ಸೂಕ್ರದಲ್ಲಿ ತನೂನಪಾತ್ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಅಪ್ರೀಶೂಕ್ರದಲ್ಲಿ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಆ ದೇವತೆಗೆ ಬದಲಾಗಿ ನರಾಶಂಸೆ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಸ್ತುತೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪ್ರೀಶೂಕ್ರದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಯಾಸ್ಯರು ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸೇರಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನರಾಶಂಸೆ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ—

ನರಾಶಂಸಃ | ನರಾಶಂಸೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ | ನರಾ ಅಸ್ಮಿನ್ನಾಸೀನಾಃ ಶಂಸಂತಿ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಃ | ನರೈಃ ಪ್ರಶಸ್ತೋ ಧವತಿ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಧವತಿ | ನರಾಶಂಸಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮೇಷಾ-
ಮುತ ಸ್ತೋತ್ರೇಷಾಮ ಯಜತಸ್ಯ ಯಜ್ಞೈಃ | ಯೇ ಶುಕ್ರತನಃ ಶುಚಿಯೋ ಧಿಯಂಧಾಃ
ಸ್ತದಂತಿ ದೇವಾ ಉಧಯಾನಿ ಹವ್ಯಾ | (ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೨) || ನರಾಶಂಸಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮೇ
ಷಾಮುಪಸ್ಯನೋ ಯಜ್ಞಿಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞೈರ್ಯೋ ಸುಕರ್ಮಾಣಃ ಶುಚಿಯೋ ಧಿಯಂ
ಧಾರಯಿತಾರಃ ಸ್ತದಯಂತು ದೇವಾ ಉಧಯಾನಿ ಹವೀಂಷಿ ನೋವಂ ಚೇತರಾಣಿ ಚೇತಿ ವಾ
ಶಾಂತಾಣಿ ಚಾನಾಪಿಶಾನಿ ಚೇತಿ ವಾ ||

(ನಿ. ೮-೭)

ನರಾಶಂಸೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ | ನರಾ ಅಸ್ಮಿನ್ನಾಸೀನಾಃ ಶಂಸಂತಿ—ನರಾಶಂಸೆ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವು. ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ (ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ) ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದರೆ ಪುಸ್ತಿಗೃಹಮಾನರು ಕುಳಿತು (ದೇವತೆಗಳನ್ನು) ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ನರಾಶಂಸೆ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವು ಎಂದು ಕಾತ್ಯಕೈರ ಮತವು.

ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಃ | ನರೈಃ ಪ್ರಶಸ್ತೋ ಧವತಿ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಧವತಿ—ನರಾಶಂಸೆ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದರೆ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು ನರರಿಂದ ಎಂದರೆ ಮಾನವರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಇದು ಶಾಕಪೂಣೆ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು. ಈ ನರಾಶಂಸೆ ಶಬ್ದತ್ರಯೋಗವಿರುವ ಪುಸ್ತಕವು ಕೆಲಗೆ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನರಾಶಂಸಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮೋಪಾಮುಪ ಸ್ತೋಷಾಮ ಯಜತಸ್ಯ ಯಜ್ಞೈಃ |
ಯೇ ಸುಕ್ರತಮಃ ಶುಚಿಯೋ ಧಿಯಂಧಾಃ ಸ್ವದಂತಿ ದೇವಾ ಉಭಯಾನಿ ಹವ್ಯಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೨)

ನರಾಶಂಸಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಂ ಏಷಾಂ ಉಪಸ್ತುಮಾಃ ಯಜತಸ್ಯ ಯಜ್ಞೈಃ— ಇಲ್ಲಿ ಏಷಾಂ ಎಂದರೆ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವ ಜನರಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಜನರಿಗೆ ಅಭಿಮತ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ, ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವ ನರರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ (ನರಾಶಂಸಸ್ಯ) ಈ ಯಜ್ಞದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸನೆಂಬ (ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ) ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

ಯೇ ಸುಕರ್ಮಾಣಃ ಶುಚಿಯಃ ಧಿಯಂ ಧಾರಯಿಶಾರಃ ಸ್ವದಯಂತು ದೇವಾ ಉಭಯಾನಿ ಹವೀಂಃ | ಸೋಮಂ ಚೇತರಾಣಿ ಚೇತಿ ವಾ ಶಾಂಶ್ರಾಣಿ ಚಾನಾಪಿಕಾನಿ ಚೇತಿ ವಾ— ಇಲ್ಲಿ ಸುಕ್ರತಮಃ ಶುಚಿಯಃ ಧಿಯಂಧಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ದೇವಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳಾಗಿವೆ. ಕ್ರತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಸುಕ್ರತಮಃ ಎಂದರೆ ಜಗತ್ಪಾಲನ, ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಎಂಬ ಸುಕ್ರತಮಃ ಅಥವಾ ಸುಕರ್ಮಾಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಶುಚಿಯಃ ಎಂದರೆ ಪಾಪರಹಿತರಾದವರು ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದವರು. ಧಿಯಂಧಾಃ ಎಂದರೆ ಧಿಯಂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮದನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಧಾಃ ಧರಿಸುವವರು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿತ್ತು, ಅವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ ವಂತರಾದವರು. ಉಭಯಾನಿ ಹವ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳು. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ—ಸೋಮಂ ಚೇತರಾಣಿ ಚ—ಸೋಮರಸ ಮತ್ತು ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿ ಹವಿಸ್ಸು. ಅಥವಾ ಶಾಂಶ್ರಾಣಿ ಚಾನಾಪಿಕಾನಿ ಚೇತಿ ವಾ—ಪ್ರಯಾಜ, ಅಜ್ಯಧಾಗ, ಸ್ವಿಷ್ಟೈಶ್ಚ ಮೊದಲಾದ ನಹುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸು ಮತ್ತು ಪ್ರಧಾನಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸು. ಈ ರೀತಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಸೇವಿಸಲಿ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಜಗತ್ಪಾಲನಾದಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದವರೂ, ಶುದ್ಧರೂ ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಾತ್ಮರೂ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತರೂ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ನೆರವಾಗುವವರೂ ಅಥವಾ ಆ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲದಾತೃಗಳೂ ಆದ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳಿರುವರೋ ಅವರು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾವು ಅವರನ್ನು ದೈವಿಕ ಅರ್ಪಿಸುವ ಸೋಮರಸ ಮತ್ತು ಚರುಪುರೋಡಾಶ ಎಂಬ ಎರಡುವಿಧ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರವಾಜಾಜ್ಯ ಧಾಗಸ್ವಿಷ್ಟೈಶ್ಚಾದಿಹೋಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಧಾನಹೋಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಪಿಸುವ ಎರಡುವಿಧ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಲಿ.

ಆಜುಹ್ವಾನ ಈದ್ಯೋ ವಂದ್ಯಶ್ಚಾ ಯಾಹ್ಯಗ್ನೇ ನಸುಭಿಃ ಸಜೋಷಾಃ |

ತ್ವಂ ದೇವಾನಾನುಸಿಯಹ್ಯ ಹೋತಾ ಸ ಏನಾನೃಕ್ಷೀಷಿತೋ

ಯಜೀಯಾನ್ || ೩ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವವನೂ ಪ್ರಶಂಸನೀಯನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ನೀನು ವಸುಸಂಕ್ಷರಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ದಯಮಾಡು. ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯುವವನಾಗಿಯೇ. ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯನಾದ ನೀನು ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸು.

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಳಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಈಡ್ಯೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗದ ಮೂಲಕ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಕ್ಕಿನ ನಿರುಕ್ತವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ಈಳೇ | ಈಳ ಈಟ್ಟೇ ಸ್ತುತಿ ಕರ್ಮಣಃ ಇಂಧತೇರ್ವಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೮-೮)

ಸ್ತುತಿ ಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಈಡ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ, ಹೊತ್ತಿಸು, ಉರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಇಂಧ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ಈಳೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಈಳೇ ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವೇ ಇವು. ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.—

ಅಜುಹ್ವಾನ ಈಡ್ಯೋ ವಂದ್ಯತ್ಯಾ ಯಾಹ್ಯಗ್ನೇ ವಸುಧಃ ಸಹೋಷಾಃ | ತ್ವಂ ದೇವಾನಾಮಸಿ ಯಹ್ಯ ಹೋತಾ ಸ ವಿನಾನ್ಯ ಕ್ಷೇಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ ||

(ಪು. ಸಂ- ೧೦-೧೧೦-೩)

ಅಹೂಯಮಾನ ಈಳಿತವ್ಯೋ ವಂದಿತವ್ಯತ್ಯಾ ಯಾಹ್ಯಗ್ನೇ ವಸುಧಃ ಸಹೋಷಣಸ್ತುಂ ದೇವಾನಾಮಸಿ ಯಹ್ಯ ಹೋತಾ | ಯಹ್ಯ ಇತಿ ಮಹತೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಯಾತತ್ಯ ಹೂತತ್ಯ ಭವತಿ | ಸ ವಿನಾನ್ ಯಕ್ಷೇಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ | ಇಷಿತಃ ಪ್ರೇಷಿತ ಇತಿ ವಾಧೀಷ್ಟ ಇತಿ ವಾ ಯಜೀಯಾನ್ಯಷ್ಟುತೇಃ ||

(ನಿ. ೮-೮)

ಅಹೂಯಮಾನ ಈಳಿತವ್ಯಃ ವಂದಿತವ್ಯತ್ಯ—ಅಜುಹ್ವಾನಃ ಈಡ್ಯೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವರ್ತಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳು. ಅಹೂಯಮಾನಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತಿಗ್ಯಜಮಾನರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರಿಯಲ್ಪಡುವವನು. ಈಳಿತವ್ಯಃ ಅಥವಾ ವಂದಿತವ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಶೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವಜನರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಮತ್ತಿಗ್ಯಜಮಾನರಿಂದಲೂ ಹವಾರಿಗಳಿಂದಲೂ ಸತ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಅಥವಾ ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುವವನು.

ಅ ಯಾಹ್ಯಗ್ನೇ ವಸುಧಃ ಸಹೋಷಾಃ—ಸಹೋಷಾಃ ಎಂದರೆ ಸಮಾನಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಮತ್ತಿಗ್ಯಜಮಾನರಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಪ್ರೀತಿಯಿರುವುದೋ ಅಗ್ನಿಗೂ ಅದೇ ವಿಧವಾದ ಪ್ರೀತಿ ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸಮಾನ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳ ನೀನು ವಸುಗಳೆಂಬ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸಹಿತನಾಗಿ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ವಸುಧಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟವಸುಗಳು ಎಂದಾಗಲಿ, ನಿವಾಸಸ್ಥಾನದಾತ್ಮಗಳಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಂದಾಗಲಿ, ಧನಾದಿಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ತ್ವಂ ದೇವಾನಾಂ ಅಸಿ ಯಹ್ಯ ಹೋತಾ—ಯಹ್ಯ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡ ಅಥವಾ ಅತಿಶಯವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಹೋತಾ—ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಕರೆತರುವವನು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ದೊಡ್ಡವನು ಎಂದರೆ ಮಹತ್ವ ರೂಪವುಳ್ಳವನು, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಕರೆತರುವವನೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

ಯಹ್ಯ ಇತಿ ಮಹತೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಯಾತತ್ಯ ಹೂತತ್ಯ ಭವತಿ—ಯಹ್ಯ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡ, ಅತಿಶಯವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವನು ಎಂದರೆ ಯಾತತ್ಯ ಹೋಗುವವನು, ಹೂತತ್ಯ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆ

ಯಲ್ಲದುವನನು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಯು ಮಾನವರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವರನ್ನು ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಕರೆತರುವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಹತ್ವಗುಣಯುಕ್ತನು ದೊಡ್ಡವನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಮಹತ್ವವು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಲ್ಲ.

ಸ ಬನಾನ್ ಯಕ್ಷೀಷಿತೋ ಯ ಜೀಯಾನ್ | ಇಷಿತಃ ಪ್ರೇಷಿತ ಇತಿ ವಾಧೀಷ್ಯ ಇತಿ ವಾ ಯಜೀಯಾ-
ನ್ಯಷ್ಟೈತಮ್—ಯ ಜೀಯಾನ್ ಎಂದು ಯಷ್ಟೈತಮ್—ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಷಿತಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರೇರಿತನು; ಪ್ರೇಷಿತಃ—ಕಳುಹಲ್ಪಟ್ಟವನು; ಅಧೀಷ್ಯಃ—ಪ್ರಾರ್ಥಿತನು; ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವವರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ನೀನು ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಕಳುಹಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಅಥವಾ ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸು ಆರಾಧಿಸು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾ ವಸ್ತ್ರೋರಸ್ಯಾ ವೃಜ್ಯತೇ ಅಗ್ರೇ

ಅಹ್ನಾಂ |

ವ್ಯ ಪ್ರಥತೇ ವಿತರಂ ವರೀಯೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಅದಿತಯೇ

ಸ್ಯೋನಂ || ೪ ||

ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾದ ದರ್ಭಾಸನವು ನೇದಿರೂಪವಾದ ವೃಥಿಯ ಅಚ್ಚಾದನಕ್ಕಾಗಿ ವೃಥಿಗೆ ಹೊದಿಸಲು ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾದ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹರಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅದಿತಿಗೂ ಸುಖಕರವಾಗಿರುವಂತೆ ವಿವೃತವಾದ ಬರ್ಹಿಯು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹರಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಬರ್ಹಿಃ | ಬರ್ಹಿಃ ಪರಿಬರ್ಹಣಾತ್ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ | ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾ
ವಸ್ತ್ರೋರಸ್ಯಾ ವೃಜ್ಯತೇ ಅಗ್ರೇ ಅಹ್ನಾಂ | ವ್ಯ ಪ್ರಥತೇ ವಿತರಂ ವರೀಯೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ
ಅದಿತಯೇ ಸ್ಯೋನಂ || ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾ ವಸನಾಯಾಸ್ಯಾ ಪ್ರವೃಜ್ಯತೇ
ಅಗ್ರೇ ಅಹ್ನಾಂ | ಬರ್ಹಿಃ ಪೂರ್ವಾಹ್ನೇ ತದ್ವಿಪ್ರಥತೇ ವಿತರಂ ವಿಕೀರ್ಣತರಮಿತಿ ವಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ-
ತರಮಿತಿ ವಾ ವರೀಯೋ ವರತರಮುರುತರಂ ವಾ ದೇವೋಭ್ಯಶ್ಚಾ ದಿತಯೇ ಚ ಸ್ಯೋನಂ |
ಸ್ಯೋನಮಿತಿ ಸುಖನಾಮು ಸ್ಯತೀರವಸ್ಯಂತೈತತ್ ಸೇವಿತವ್ಯಂ ಭವತಿತಿತಿ ವಾ ||

(ನಿ. ೮-೯)

ಬರ್ಹಿಃ ಪರಿಬರ್ಹಣಾತ್ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ—ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಆಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹರಡುವುದು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಆಸನವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವರು. ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿರುವ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಮೂರು ಪದರಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಮೆತ್ತಗಿರುವಂತೆ ಒಂದು ಪದರದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪದರವನ್ನು ಹಾಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಆಸನಕ್ಕೆ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬ ಆಸನವನ್ನು ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಇಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ನೆಲದ ಮೇಲಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ದರ್ಭೆಯಿಂದ ಹರಡಿದ ಆಸನದ ಮೇಲಿಡುವರು. ಈ ಆಸನಾರ್ಥವಾಗಿ

ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ದರ್ಭೆಯು ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಆಳತೆಗೆ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಬರ್ಹಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಿಬರ್ಹಣಾತ್— ಪರಿಚ್ಛೇದೇನುತ್— ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ದರ್ಭೆಯು ಬಹು ದೇಗನೆ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದಲೂ ಇದಕ್ಕೆ ಬರ್ಹಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಒಂದು ಪುಸ್ತಕವು ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಪುಸ್ತಕಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಃ ಪ್ರದಿಶಾ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾ ವಸನಾಯಾಸ್ಯಾಃ ಪ್ರವೃಜ್ಯತೇ—ಪ್ರಾಚೀನಂ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆಧವಾ ದರ್ಭೆಯ ತುದಿಗಳು (ಅಗ್ರಗಳು) ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗಿರುವಂತೆ; ಬರ್ಹಃ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಸಮನಾದ ಆಳತೆಗೆ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳು; ಪ್ರದಿಶಾ—ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಪೂರ್ವ ಆಧವಾ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತರಣ ಮಂತ್ರಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ; ಪ್ರಥಿವ್ಯಾ ವಸನಾಯಾಸ್ಯಾಃ ಪ್ರವೃಜ್ಯತೇ—ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹರಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆಳತೆಗೆ ಕತ್ತರಿಸಿರುವ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಗ್ರವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಸ್ತರಣಮಂತ್ರಪುರಸ್ಕರವಾಗಿಯೂ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಆವರಣದಂತೆ ಹರಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು.

ಅಗ್ರೇ ಆಹ್ವಾಂ ಬರ್ಹಃ ಪೂರ್ವಾಹ್ವೇ ತದ್ವಿಪ್ರಥತೇ—ಅಗ್ರೇ ಆಹ್ವಾಂ ಎಂದರೆ ದಿವಸ ಅಥವಾ ಹಗಲಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಾಹ್ನದಲ್ಲಿ; ದರ್ಭಾಸ್ತರಣವನ್ನು ಪೂರ್ವಾಹ್ನದಲ್ಲಿ (ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ) ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ವಿತರಂ ವಿಕೀರ್ಣತರಮಿತಿ ವಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಮಿತಿ ವಾ ವರಿಯೋ ವರತರಮುರುತರಂ ವಾ ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚಾ ದಿತಿಯೇ ಸ್ಥೋನಂ—ವಿತರಂ ಎಂದರೆ ವಿಕೀರ್ಣತರಂ ಹರಡಲ್ಪಡುವುದು ಅಥವಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತರಂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಲ್ಪಡುವುದು; ವರಿಯೋ ಎಂದರೆ ವರತರಂ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠತರಂ—ಇತರ ಯಜ್ಞಾಂಗಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದದ್ದು; ಉರುತರಂ—ಬಹಳವಾದದ್ದು. ಬಹಳವಾದುದೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಆದ ದರ್ಭಾಸ್ತರಣವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಅದಿತಿಮು ಬಂದು ಸುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿ ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸಲಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸ್ಥೋನಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ ಸ್ಯತೇರವಸ್ಯಂತೈತತ್ ಸೇವಿತವ್ಯಂ ಭವತೀತಿ ವಾ—ಸ್ಥೋನವೆಂದರೆ ಸುಖಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಸ್ಥೋನಶಬ್ದವು ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಸ್ಯತಿಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ಅಥವಾ ಜನರು ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಿಂದಾಗಿ ಅಥವಾ ವಿಶ್ರಾಂತಿಗಾಗಿ ಜನರು ಇದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದರಿಂದಾಗಿ ಸ್ಥೋನ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಚಸ್ವತೀರುರ್ವಿಯಾ ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಂ ಪತಿಭ್ಯೋ ನ ಜನಯಃ
 ಶುಂಭಮಾನಾಃ |
 ದೇವಿದ್ವಾರೋ ಬೃಹತೀರ್ವಿಶ್ವಮಿನ್ಯಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಭವತ ಸುಪ್ರಾ-
 ಯಣಾಃ || ೫ ||

ಪತಿಗಳ ಹರ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಪತ್ನಿಯರು ಅವರ ಸುಖಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೊಡುವಂತೆ ಅಗಲವಾಗಿ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವ ದ್ವಾರದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಮುಚ್ಚಿರುವ ಬಾಗಿಲನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕಾಗಿ

ವಿಶ್ವಕವನಗಿ ತೆರೆಯಲಿ. ಮಹತ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರೂ, ಸಕಲರೂಗೂ ಪ್ರೀತಿಕಾರಕರೂ ಆದ ಎಲೈ ದ್ವಾರದೀವತೆಗಳೇ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸುಲಭವಾದ ಪ್ರವೇಶದಾಯಕಿಯರಾಗಿ ಆಗಿರಿ.

ದ್ವಾರ: ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದ್ವಾರ: | ಜವರ್ತೇರ್ವಾ ದ್ವವಕೇ ವಾರಯತೇರ್ವಾ | ತಾಸಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ವ್ಯಚಿನ್ನತೀರವಿರ್ಯಾ ವಿಶ್ವಯಂತಾಂ ಪತಿಭ್ಯೋ ನ ಜನಯಃ ಶುಂಭಮಾನಾಃ | ದೇವೀದ್ವಾರೋ ಬೃಹತೀರ್ವಿಶ್ವಮಿನ್ಯಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಭವತ ಸುಪ್ರಾಯಣಾಃ || ವ್ಯಂಚನವತ್ಯ ಉರುತ್ತೇನ ವಿಶ್ವಯಂತಾಂ ಪತಿಭ್ಯ ಇವ ಜಾಯಾ ಊರು ಮೈಥುನೇ ಧರ್ಮೇ ಶುಶೋಭಿಷಮಾಣಾಃ ವರತಮಮಂಗಮೂರೂ ದೇವ್ಯೋ-ದ್ವಾರೋ ಬೃಹತ್ಯೋ ಮಹತ್ಯೋ ವಿಶ್ವಮಿನ್ಯಾ ವಿಶ್ವಮಾಭಿರೇತಿ ಯಜ್ಜೇ | ಗೃಹದ್ವಾರ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ || ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ||

(ನಿ. ೮-೧೦)

ದ್ವಾರ: ಜವರ್ತೇರ್ವಾ ದ್ವವಕೇರ್ವಾ ವಾರಯತೇರ್ವಾ | ತಾಸಾಮೇಷಾ ಭವತಿ—ದ್ವಾರ: ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುಗಳು. ಇವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಶ್ರೀಲಿಂಗಬಹುಮಂಜನಾಂತಶಬ್ದಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು. ಮುಂದಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಒಳಕ್ಕೆ ಹೋಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಒಂದು ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಸರಿ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದ್ರು ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ದ್ವಾರ: ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಒಳಕ್ಕೆ ಹೋಗದಂತೆ ತಡೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ವ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತನೇ ಯಾತ್ನರು ಉದಾಹರಣಿಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ವ್ಯಚಿನ್ನತೀರವಿರ್ಯಾ ವಿಶ್ವಯಂತಾಂ—ವ್ಯಚಿನ್ನವತ್ಯ ಉರುತ್ತೇನ ವಿಶ್ವಯಂತಾಂ | ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಥವಾ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ತೆಗೆದಿರಲಿ. ಬಾಗಿಲುಗಳು ತೆರೆದಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಪತಿಭ್ಯೋ ನ ಜನಯಃ ಶುಂಭಮಾನಾಃ—ಪತಿಭ್ಯ ಇವ ಜಾಯಾ ಊರು ಮೈಥುನೇ ಧರ್ಮೇ ಶುಶೋಭಿಷಮಾಣಾಃ ವರತಮಮಂಗಮೂರೂ | ಸಂಭೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿಯರು ತಮ್ಮ ಪತಿಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮ ತೊಡೆಗಳನ್ನು ಹಿಗ್ಗಲಿಸಿ ತೆರೆಯುವಂತೆ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಮುತ್ತಿಗೃಹಮಾನರ ಮತ್ತು ಇತರ ಜನರ ಆಗಮನಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೆರೆದಿರಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಶ್ರೀಯರ ತೊಡೆಗಳು ಶರೀರದ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳಿಗಿಂತಲೂ ತುಂಬಾ ಆಕರ್ಷಕವಾದವು.

ದೇವೀದ್ವಾರೋ ಬೃಹತೀರ್ವಿಶ್ವಮಿನ್ಯಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಭವತ ಸುಪ್ರಾಯಣಾಃ—ದೇವ್ಯೋ ದ್ವಾರೋ ಬೃಹತ್ಯೋ ಮಹತ್ಯೋ ವಿಶ್ವಮಿನ್ಯಾ ವಿಶ್ವಮಾಭಿರೇತಿ ಯಜ್ಜೇ | ಗೃಹದ್ವಾರ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ || ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ || ಬೃಹತ್ಯೇ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವ ಬಾಗಿಲುಗಳು; ವಿಶ್ವಮಿನ್ಯಾ ಎಂದರೆ ವಿಶ್ವಮಾಭಿರೇತಿ, ವಿಶ್ವಂ—ಸಮಸ್ತರೂ ಅಭಿಃ—ಈ ಬಾಗಿಲುಗಳಿಂದ ಏತಿ—ಒಳಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತರೂ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಆರ್ಹವಾದ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವ ಬಾಗಿಲುಗಳು.

ದ್ಯುರೋಕೋತ್ಸನ್ನರೂ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿರುವವರೂ, ಮಹತ್ವಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರೂ, ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವರೂ, ಪ್ರಧಾಯಕವಾದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರೂ, ಸುಖದಾಯಕಿಯರೂ, ಪೂಜ್ಯರೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ದಯಮಾಡಿರುವವರೂ ಆದ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಉಷಃಸಾನಕ್ತಾ | ಉಷಾಸಾನಕ್ತೋಷಾಶ್ಚ ನಕ್ತಾ ಚೋಷಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ನಕ್ತೇತಿ ರಾತ್ರೀನಾ-
ಮಾನಕ್ತಿ ಭೂತಾನ್ಯವಶ್ಯಾಯೀನಾಪಿ ವಾ ನಕ್ತಾವ್ಯಕ್ತವರ್ಣಾ | ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ ||

(೧-೮-೧೧)

ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯಾವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದೋ ನಕ್ತೋಷಾಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ನಕ್ತಾ ಉಷಾಃ ಎಂಬ ಈರ್ವರು ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿರುವವು. ನಕ್ತಾ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯು ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಇದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬಂದೇಬರುವುದು ಮತ್ತು ಅನಕ್ತಿ ಭೂತಾನಿಕ್ಲೇದಯತಿ ಭೂತಾನಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ತೊಂದರೆಪಡಿಸುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಗೆ ನಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಅಪಿ ವಾ ನಕ್ತಾ ಅವ್ಯಕ್ತವರ್ಣಾ (ನೆ ಅಕ್ತಾ ಅನಕ್ತಾ) ಹಗಲಿನಂತೆ ಬೆಳಕಿಲ್ಲದೆ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತವರ್ಣವುಳ್ಳ ರಾತ್ರಿಗೆ ನಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉಷಾಃ ಎಂದರೆ ಉಷಾಃ ಕಸ್ತಾದುಚ್ಯುತೀತಿ ಸತ್ಯಾ ರಾತ್ರೇರಪರಃ ಕಾಲಃ (೧-೨-೧೮) ಇದು ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉಷಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಉಷಾಃಕಾಲವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆಗ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕತ್ತಲೆಯೆಲ್ಲವೂ ಹೊರಟುಹೋಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳಕು ಗೋಚರವಾಗುತ್ತಿರುವುದು ರಾತ್ರಿಯ ಕತ್ತಲೆಯು ಕಳೆದುಹೋದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಉಷಾಃಕಾಲವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯನ್ನು ಉಷಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಕ್ತಾ ಉಷಾಃ ಎಂಬ ಈರ್ವರೂ ದ್ವಿದೇವತೆಗಳು.

ನಕ್ತೋಷಾಸಾ. ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಶಬ್ದಿಸಿದರೂ, ಅರ್ಥ ಮಾತ್ರ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು. ಉಷಾಃ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವೆವು. ನಕ್ತಾ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ, ನಕ್ತಾ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತವರ್ಣಾ ಕತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಸ್ತುಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸದೆ ಇರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾತ್ರಿಗೆ ನಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತು ಈ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವುವು. ಅನಕ್ತಿ, ಕ್ಲೇದದ ಯತಿಭೂತಾನಿ ಅವಶ್ಯಾಯೀನಿ | ಅಪಿ ವಾ ನಕ್ತಾ ಅವ್ಯಕ್ತವರ್ಣಾ | ಯಥಾ ಅಃ ಸರ್ವಮಭಿವ್ಯಕ್ತರೂಪಂ ಭವತಿ ನ ತಥಾ ರಾತ್ರಿಃ || ಕತ್ತಲೆಯು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಸಂಯಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾತ್ರಿಗೆ ನಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಯಾವುದೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಅವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳ ರೂಪಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುವು. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಆ ರೀತಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಕಾಲಕ್ಕೆ ನಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. (೧-೮-೧೧).

ಉಷಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಮಾಡಿರುವೆವು ಎಂದು ಹೇಳುವರಷ್ಟೆ. ಆ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ವಿಭಾವರೀ, ಸೂನರೀ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ಶಬ್ದಗಳು ಉಪೋನಾಮ ಶಬ್ದಗಳು (೨-೧೯) ಮತ್ತು,
ಉಷಾಃ ಕಸ್ಮಾದುಚ್ಚಿತ್ತೀತಿ ಸತ್ಯಾ ರಾತ್ರೀರಪರಃ ಕಾಲಃ ||

ರಾತ್ರಿಕಾಲದ ತನುಸ್ಸನ್ನು (ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು) ನಿವಾರಣೆ ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉಷಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಅಪರಕಾಲವು, ಕೊನೆಯ ಭಾಗವು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—

ಇದಂ ಶ್ರೀಷ್ಠಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜೋತಿರಾಗಾಚ್ಚಿತ್ತೇ ಪ್ರಕೇತೋ ಅಜಿನಿಷ್ಯ ವಿದ್ಯಾ |
ಯಥಾ ಪ್ರಸೂತಾ ಸವಿತುಃ ಸವಾಯಿ ಏನಾ ರಾತ್ಯುಷಸೇ ಯೋನಿಮಾರ್ಚಿಕ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩-೧)

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರುಕ್ತವು...

ಇದಂ ಶ್ರೀಷ್ಠಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜೋತಿರಾಗಮತ್ | ಬೆತ್ತೆಂ ಪ್ರಕೇತನಂ ಪ್ರಜ್ಞಾತತಮಮಜಿನಿಷ್ಯ
ವಿದ್ಯಾತತಮಂ ಯಥಾ ಪ್ರಸೂತಾ ಸವಿತುಃ ಪ್ರಸವಾಯಿ ರಾತ್ರಿರಾದಿತ್ಯಸ್ಯ | ಏನಂ ರಾತ್ಯುಷಸೇ
ಯೋನಿಮಾರ್ಚಿಕ ಸ್ನಾನಂ | ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿರಭಿಯುತ ಏನಾಂ ಗರ್ಭಃ ||

(ನಿ. ೨-೧೯)

ಸೂರ್ಯನ ಉತ್ತಮವಾದ ಮತ್ತು ಅತಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಬೆಳಕು ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವವಿಭಾವಿಯಾಗಿರುವ ಉಷಃಕಾಲವು ಆ ಪ್ರಕಾಶದ ನಿಶೇತನ (ಧ್ವಜದಂತೆ) ದಂತೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ಮುಂಚೆಯೇ ತಲೆದೋರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕು ಹಗಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿ, ಅಸ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಗೆ ಯೋನಿಭೂತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವಂತೆ, ರಾತ್ರಿಯ ತನ್ನ ಅವಸಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಷಃ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಯೋನಿಭೂತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಕಾರಣಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಯೋನಿಯೆಂದರೆ ಜನ್ಮಸ್ಥಾನವು. ಹಗಲಿನ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯೂ, ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಷಃಕಾಲವು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಪರಿವರ್ತನರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುವು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅದುದರಿಂದ ಉಷಃ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿ ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ತಲೆದೋರುವ ಪ್ರಕಾಶವು. ಬೆಳಕು ಎಂದರ್ಥವು.

ಭಾಷ್ಯಕಾರರ (ಸಾಯಣರ) ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು—ನಕ್ಷತ್ರಶಬ್ದ ಉಪಶಬ್ದಶಬ್ದ ಲೋಕೇ ಕಾಲವಿಶೇಷವಾಚಿನಾ ಇಹ ತು ತತ್ಕಾಲಾಭಿಮಾನಿನಹ್ಯುಮೂರ್ತಿದ್ವಯೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯೇತೇ | ನಕ್ಷತ್ರೋಷಾಸಾ ನಕ್ಷತ್ರೋಷೋನಾಮಿಕೇ ವಹ್ಯುಮೂರ್ತೀ—ಎಂದರೆ, ನಕ್ಷತ್ರ (ರಾತ್ರಿ) ಉಷಃ (ಪ್ರಾತಃಕಾಲ) ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಎಂಬ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮುಗ್ಧದದಲ್ಲಿ, ಈ ಶಬ್ದಗಳು ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲಾಭಿಮಾನಿನದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರೋಷಾಸಾ ಅಥವಾ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಉಷಃಕಾಲಾಭಿಮಾನಿನದೇವತೆ

ಗಣದ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ಮೂರ್ತಿ (ರೂಪಗಳು) ಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಸುಪೇಶವಾ (ಒಳ್ಳೆಯ ರೂಪ ಅಥವಾ ಆಕಾರವುಳ್ಳ) ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲಗಳು ಕಾಲವಿಭಾಗಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ರೂಪವಾಗಲಿ, ಆಕಾರವಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಕಾಲದ ಅಭಿಮಾನಿವೇಶಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಬಹುದು. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆ ರೀತಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲಗಳ ಅಭಿಮಾನಿವೇಶಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನಕ್ಷತ್ರೋಷಾಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಪಕಾರವು ಭಂದಿಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಮು. ಸಂ. ೧-೧೪೨-೨ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಋತಸ್ಯ ಮೂತರಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷವು ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದುದು.

ದ್ರವಂಶಾಂ ತ ಉಪಸಾ ನಾಜಯಂತೀ ಅಗ್ನೇ ವಾತಸ್ಯ ಪಞ್ಚಾಧಿರಚ್ಛೆ |
ಯಸ್ತೀವಂಜಂತಿ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಹವಿರ್ಭಿರಾ ವಂಧುರೇವ ತಸ್ಯ ತುದುರ್ಗೋಣೀ ||

(ಮು ಸಂ. ೩-೧೪-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷ್ಯ ಕ್ಷೂ ಅನಂಗೂ ಇರತಕ್ಕ ನಿಸ್ಯಕಂಠವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅವರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿರುವ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ (ಇಂತಹ ಮುಕ್ತುಗಳು ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತಿವೆ) ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಬಿಂದು ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಉಳಿತು ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಉಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕ್ಷಾಲಿತನಾಗತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಅತ್ಯಂತ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವರು ತಮ್ಮ ನಡುವೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿ ಹಿಡಿದಿರುವುದಾಗಿ ಅಲಂಕಾರವಾದ ವರ್ಣನೆಯು.

ತಮ ಉಚ್ಯತ್ಯುಷಾ ನೆಕ್ತಾನೆಕ್ತೇಮಾಂ ಹಿಮದಿಂದುಭಿಃ |
ಅಸಿ ವಾವ್ಯಕ್ತ ವರ್ಣೇತಿ ನೆಇದ್ ಪೂರ್ವಾ ಇಾ ಜೇರಿದಂ ಭವೇತ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೯)

ಈ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ತು ಕತ್ತಲನ್ನು ಓದಿಸುತ್ತಾಳೆ. ರಾತ್ರಿಯು ಹಿಮಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ನೆನೆಯುವಂತೆಯೂ, ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುವಂತೆಯೂ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಅಥವಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ವರ್ಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇಳಿ ಪದದೊಡನೆ ಅಂಜನ ಧಾತುವು ಸೇರಿ ಅವ್ಯಕ್ತವರ್ಣವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಸಾ ಹಿ ದೋಷಾ ಭವತ್ಯಾದೌ ನಿಶೀಘೇ ಸಾ ತಮಸ್ತತೀ |
ನಾಮ್ನಾ ಭವತ್ಯುಷಾಕ್ಶೈವ ಸೈಷಾ ಪ್ರಾಗುಬದಯಾದ್ರಿವೇಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೧೦)

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗೆ (ಪ್ರ)ದೋಷಾ ಎಂದೂ, ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ತಮಸ್ತತೀ ಎಂದೂ, ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಉಪಸ್ತೆಂದೂ ಹೆಸರು. ದೋಷಾ, ತಮಸ್ತತೀ, ಶ್ಯಾವೀ, ನೆಕ್ತಾ ಇವೆಲ್ಲಾ ರಾತ್ರಿನಾಮಗಳೆಂದು ನಿಘಂಟು ವಿನಲ್ಲಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. (ನಿಘಂಟು ೧-೨)

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಂತುಂ ತತಂ ಸಂವಯಂತೀ (ಮು. ಸಂ. ೨-೩-೬) ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಾ ಗಳಿಂದ ಯಕ್ಷದ ವಿಸ್ತರಣೆಗೆ ಉಪಾಸಾನಕ್ರಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತೆಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಅಸುಷ್ಪಯಂತೀ ಯಜತೇ ಉಪಾಕೇ ಉಪಾಕೇ ಉಪಾಸಾನಕ್ತಾ ಸದತಾಂ ನಿಯೋನಾ | ದಿವ್ಯೇ ಯೋಷಣೇ ಬೃಹತೀ ಸುರುಕ್ಮೇ ಅಧಿ ಶ್ರಿಯಂ ಶುಕ್ರಪೀಶಂ ದಧಾನೇ || ಸೇಷ್ವೀಯಮಾಣೇ ಇತಿ ವಾ ಸುಷ್ಪಾಪಯಂತ್ಯಾವಿತಿ ವಾ ಸೀದತಾಮಿತಿ ವಾ ನ್ಯಾ ಸೀದತಾಮಿತಿ ವಾ | ಯಜ್ಞಿಯೇ ಉಪಕ್ರಾಂತೇ ದಿವ್ಯೇ ಯೋಷಣೇ ಬೃಹತ್ಯಾ ಮಹತ್ಯಾ ಸುರುಕ್ಮೇ ಸುರೋಚನೇ ಅಧಿದಧಾನೇ ಶುಕ್ರವೇಶಸಂ ಶ್ರಿಯಂ ಶುಕ್ರಂ ಶೋಚತೇರ್ಜ್ವಲತಿಕರ್ಮಣಃ | ವೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ ಪಿಂಶತೇರ್ವಿಪಶಿತಂ ಭವತಿ ||

ಅಸುಷ್ಪಯಂತೀ—ಸೇಷ್ವೀಯಮಾಣೇ ಪರಸ್ಪರಂ ಸ್ವಯಮಾಣೇ ಅಥವಾ ಸುಷ್ಪಾಪಯಂತ್ಯಾ ಸುಷ್ಪ ಜನಾನ್ ಸ್ವಾಪಯಂತ್ಯಾಃ ಅಸುಷ್ಪಯಂತೀ ಎಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ನೋಡಿ ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ನಗುತ್ತಿರುವವರು. ಅಥವಾ ಜನರನ್ನು ಬೆನ್ನಾಗಿ ನಿದ್ರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು. ಎಂದರೆ ಉಪಾಕಾಲವಾದೊಡನೆ ಜನರು ಸಂತೋಷ ದಿಂದಿರುವರು. ರಾತ್ರೀಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿದ್ರಿಸುವರು ಇಂತಹ ಗುಣವಿಷ್ಟರಾದ ಈ ಉಪಾಸಾನಕ್ತಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಸದತಾಂ ನಿಯೋನಾ ತಮ್ಮ ಸ್ವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯಜ್ಞಿಯೇ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಹರಾದವರು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಸಹಾಯ ಭೂಕರಾದವರು.

ಉಪಾಕೇ—ಉಪಕ್ರಾಂತೇ | ಸಮೀಪವರ್ತಿಗಳಾಗಿರುವವರು.

ದಿವ್ಯೇ ಯೋಷಣೇ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಆಗಲದೇ ಇರುವವರು. ರಾತ್ರಿಯಾದ ನಂತರ ಉಪಾಕಾಲವು ಪ್ರಾವಾಸವಾದೊಂದ ಪರಸ್ಪರ ಸೇರಿರುವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಬೃಹತೀ ಸುರುಕ್ಮೇ—ಮಹತ್ಯಾ ಸುರೋಚನೇ | ಬಹಳವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೆಳಗುವವರು.

ಅಧಿ ಶ್ರಿಯಂ ಶುಕ್ರಪೀಶಂ ದಧಾನೇ—ಶುಕ್ರವೇಶಸಂ ಶ್ರಿಯಂ ಅಧಿದಧಾನೇ | ಅಂತರಕ್ಷದ ಮೇಲೂ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ರವರ್ಣದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಧರಿಸುವವರು ಎಂದರೆ ಅಧಿಕವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವರು.

ಶುಕ್ರಂ ಶೋಚತೇರ್ಜ್ವಲತಿಕರ್ಮಣಃ—ಪ್ರಕಾಶಿಸು. ಬೆಳಗು ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ ಶುಕ್ರ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಶುಕ್ರ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಶುಕ್ರಂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ವೇಶಇತಿರೂಪನಾಮ ಪಿಂಶತೇರ್ವಿಪಶಿತಂ ಭವತಿ—ವೇಶ ಎಂದರೆ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಅಲಂಕರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವಿಶ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವೇಶ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ವಿಪಶಿತಂ—ಎಂದರೆ ಬೆನ್ನಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದರ್ಥವು.

ಮುಷ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಮಂದಹಾಸಯುಕ್ತರೂ ಅಥವಾ ಜನರನ್ನು ನಿದ್ರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು, ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಭೂತರೂ, ಸಮೀಪವರ್ತಿಗಳೂ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಮಿಶ್ರಣವಾದಿಂದ ಇರುವವರೂ ಆತ್ಮಧಿಕವಾದ

ತೇಜಸ್ವಿನಿದ ದೇವಗುಪ್ತಿಯವರೂ ಕುಕ್ಷವರ್ಣದ ಭೇಷಣಸುವ ದಿವ್ಯಕಾಂತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವರೂ ಆದ ಉಷಾಸಾನತ್ರಾ ಉಷಾಕಾಲ ಮತ್ತು ರಾತ್ರ್ಯಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳು ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಅವರಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ.

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಾಚಾ ಮಿಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ
ಮನುಷೋ ಯಜಧ್ಯೈ |
ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿದಥೇಷು ಕಾರೂ ಪ್ರಾಚೀನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ
ಪ್ರದಿಶಾ ದಿಶಂತಾ || ೭ ||

ಪ್ರಮುಖರೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು, ಯಜಮಾನನು ಯಾಗ ಮಾಡಲು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವವರೂ, ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವವರೂ, ಸ್ತುತಿಕರ್ತರೂ, ಪೂಜಾದಿಕ್ರಮ ಅಶವನೀಯರೂವವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪ್ರಪ್ತವಾದ ಮಂತ್ರದೊಡನೆ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡುವವರೂ, ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳೂ ಆದ ಅಗ್ನಾದಿತ್ಯರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ.

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಜಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ | ತಯೋರೇಷಾಧವತಿ ||
(೨-೮-೧೨)

ಈ ಋತ್ವಿಗಳಲ್ಲಿ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳು ಯಾರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಅಗ್ನಾದಿತ್ಯೌ—ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯರು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಆದರೆ ಯಾಸ್ವಿರು ಅವರನ್ನನು ಸರಿಸಿ ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಪ್ಯಾಕಾರರಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರೂ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಎಂದರೆ ಅವಯಂ ಜಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ ಈ ರೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಯಾದ ವಾಯು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಋತ್ವಿಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯತಋತ್ವಿಗೇ ಯಾಸ್ವಿರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಾಚಾ ಮಿಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ ಯಜಧ್ಯೈ | ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿದಥೇಷು ಕಾರೂ ಪ್ರಾಚೀನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ದಿಶಂತಾ || ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಥಮೌ ಸುವಾಚೌ ನಿರ್ಮಿಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಚೋದಯಮಾನಾ ಯಜ್ಞೇಷು ಕರ್ತಾರೌ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ಯವ್ಯವ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರದಿಶಂತಾ ||
(೨-೮-೧೩)

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಾಚಾ—ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಥಮೌ ಸುವಾಚೌ || ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಪ್ಪಾನಮಾಡುವವರೂ ಆದ ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಎಂಬ ಈವರು ದೇವತೆಗಳು, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದವರು, ಉತ್ತಮವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವರು.

ಮಿಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ ಯಜಧ್ಯೈ—ನಿರ್ಮಿಮಾನೌ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ

ಯಜನಾಯ || ಪ್ರತಿಮಾನವ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ವಿಧ್ಯಕ್ರಮಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ನಿರ್ವಹಿಸುವರು, ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದ ನೇತೃತ್ವವನ್ನು ಅಥವಾ ರಕ್ಷಣಾಭಾರವನ್ನೂ ವಹಿಸುವವರು.

ವ್ರತೋದಯಂತಾ ವಿಧಿಭೇಷು ಕಾರೂ—ವ್ರತೋದಯಮಾನಾ ಯಜ್ಞೇಷು ಕರ್ತಾರಾ || ವಿಧದ ವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞ; ಕಾರೂ ಎಂದರೆ ಕರ್ತಾರಾ—ಮಾಡುವವರು; ಈ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಗಾದಿಗಳು ಪಠನ ಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವವರು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಧಿಷ್ಠಾತೃಗಳಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವವರು ಅಥವಾ ಉದ್ವಿಷ್ಟರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವವರು.

ಪ್ರಾಚೀನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರದಿತಾ ದಿಶಂತಾ—ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ಯಜ್ಞವ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರದಿಶಂತಾ || ಪಾಚೀನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂದರೆ—ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಆಹವನೀಯವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನಮನು ಪ್ರದಿಶಂತ ಪ್ರೇರಿಹಿ ವಿದ್ವಾನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನ ವಿಧಿವಾಕ್ಯ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಆಹವನೀಯ ಅಗ್ನಿಕುಂಡಕ್ಕೆ ತಂದು ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಆಜ್ಞಾಪಿಸುವವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಂತಹ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು (ಅಗ್ನಾದಿವಿಧ್ಯಾ ಅಥವಾ ವಾಯ್ಸುಗಳನ್ನು) ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಅವರಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂದು ಮುಕ್ತಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರಿಯಾಪದವಿಲ್ಲದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸದಶಾಂ ನಿಯೋನೌ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಆ ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ತೂಯಮೇತ್ಸಿಳಾ ಮನುಷ್ಯದಿಹ ಚೇತಯಂತೀ |

ತಿಸ್ಮೋ ದೇವೀರ್ಬರ್ಹಿರೇದಂ ಸ್ಯೋನಂ ಸರಸ್ವತೀ ಸೃಪಸಃ ಸದಂತು || ೮ ||

ಅದಿತ್ಯನ ತೇಜೋರುಪವಾದ ಭಾರತೀದೇವಿಯು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ ದಯಮಾಡಲಿ. ಮಾನವರಂತೆ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನಿಂತೆ ಇಳಾಬೇವಿಯೂ ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಬರಲಿ. ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಸುಖಕರವಾದ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಸ್ಮೋ ದೇವೀಃ ಎಂಬ ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಮೂರುಮಂದಿ ದೇವತೆಯರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ಯದು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ತಿಸ್ಮೋ ದೇವೀಃ ತಸ್ಮೋ ದೇವ್ಯಃ | ತಾಸಾಮೇಷಾ ಭವತಿ | ಅ ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ತೂಯಮೇತ್ಸಿಳಾ ಮನುಷ್ಯದಿಹ ಚೇತಯಂತೀ | ತಿಸ್ಮೋ ದೇವೀರ್ಬರ್ಹಿರೇದಂ ಸ್ಯೋನಂ ಸರಸ್ವತೀ ಸೃಪಸಃ ಸದಂತು || ಐತು ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ಸ್ತಿಸ್ತಂ | ಭರತ ಅದಿತ್ಯಸ್ತೃಭಾ ಇಳಾ ಚ ಮನುಷ್ಯವದಿಹ ಚೇತಯಮಾನಾ ತಿಸ್ಮೋ ದೇವ್ಯೋ ಬರ್ಹಿರಿದಂ ಸುಖಂ ಸರಸ್ವತೀ ಚ ಸುಕರ್ಮಾಣ ಆಸೀದಂತು ||

ತಿಸ್ತೋ ದೇವೀಸ್ತಿ ಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಃ | ತಾಸಾನುೇಷಾ ಭವತಿ—ತಿಸ್ತೋ ದೇವೀಃ ಎಂದರೆ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವಿಯರು. ಅವರು ಯಾರೆಂದರೆ—ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ ಮತ್ತು ಭಾರತೀ ಎಂಬುವರು. ಇವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆ ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ತೂಯಂ ಏತು—ಏತು ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ಕ್ಷಪ್ತಂ | ಭರತ ಅದಿತ್ಯ- ಸ್ತ ಸ್ಯ ಭಾ || ಇಲ್ಲಿ ಭರತನೆಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನು. ಸರ್ವಭೂತಾನುಂದೇಶೇನ ಬಿಭರ್ತೀತಿ ಭರತ ಅದಿತ್ಯಃ | ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯದಕದಿಂದ ಭರಿಸುವವನು ಎಂದರೆ ಪೋಷಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಭರತನೆಂದು ಹೆಸರು. ತಸ್ಯ ಭಾ ಅವನ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿಗೆ ಭಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದಿತ್ಯನು ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೇವತೆಯು. ಇಂತಹ ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾದ ಭಾರತಿಯು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಗನೆ ಬರಲಿ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾಳಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಳಾ ಮನುಷ್ಯದಿಹ ಚೇತಯಂತೀ—ಇಳಾ ಚ ಮನುಷ್ಯವದಿಹ ಚೇತಯಮಾನಾ || ಚೇತಯಮಾನಾ ಎಂದರೆ ತಿಳಿದಿರುವವಳು, ಏನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವಳೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯವದಿಹ ಚೇತಯಮಾನಾ—ಮನುಷ್ಯರು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಕರೆದರೆ ಯಾವ ರೀತಿ ಬೇಗನೆ ಬರುವರೋ ಅದರಂತೆ ಈ ಇಳಾ ದೇವತೆಯು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿದ್ದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತಸ್ಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರಿಯುತ್ತಾ ರೆಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವವಳು. ಇಂತಹ ಇಳಾ ದೇವಿಯೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಗನೆ ಬರಲಿ. ಈ ಇಳಾ ದೇವತೆಯು ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಯು.

ಸರಸ್ವತೀ—ಸರಸ್ವತೀ ಚ | ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಯಾದ ಈ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ದೇವಿಯೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಗನೆ ಬರಲಿ.

ತಿಸ್ತೋ ದೇವೀರ್ಬರ್ಹಿರೇದಂ ಸ್ತೋನಂ ಸ್ತಪಸಃ ಸದಂತು—ತಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯೋ ಬರ್ಹಿರಿದಂ ಸುಖಂ ಸುಕರ್ಮಾಣ ಆಸೀದಂತು || ಸ್ತಪಸಃ ಎಂದರೆ ಸು ಅವಸಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರು, ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ತೋನಂ ಎಂದರೆ ಸುಖವು ; ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರೂ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಪ್ರಗರ್ಭಿಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಿತರೂ ಆದ ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವಿಯರೂ ಬಂದು ಈ ಬರ್ಹಿ—ಎಂಬ ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು.

ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈರಪಿಂಶದ್ಭುವನಾನಿ ವಿತ್ವಾ |
ತಮದ್ಯ ಹೋತರಿಸಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಿಹ ಯಕ್ತಿ
ವಿದ್ವಾನ್ || ೯ ||

ಎಲ್ಲಿ ಹೋತೈವೇ, ಯಾವ ತ್ವಷ್ಟುವು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಉತ್ಪಾದಕಿಯರಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನು ನಾನಾವಿಧವಾದ ಆಕಾರಗಳಿಂದ ರೂಪಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನೋ ಅಂತಹ ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ತ್ವಷ್ಟುದೇವನನ್ನು ಸಕಲವನ್ನೂ ಅಂತ ನಿನ್ನ ಉತ್ತಮನಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾಗಿ ಇಂದು ಈ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮಗಾಗಿ ಪೂಜಿಸು.

ತ್ವಷ್ಟುದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಠಯಾಗದ ವಚಾಹೋಮದಲ್ಲಿ ಯ ಇಮೇ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು

ಅನುವಾಕ್ಯಾಂತವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ—ಯ ಇನೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವುಧ ಪೋಷಯಿತ್ಯು ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೩-೮) ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸುವುದು.

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತ್ರೈಷ್ಠಂ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ, ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವ ನಿರುಕ್ತವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ತ್ವಷ್ಟಾ ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತ್ರಿವೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವೀಶ್ವಿಕರ್ಮಣಸ್ತ್ವೈಶ್ವೇರ್ವಾಸ್ಯಾತ್ವೇರೋತಿ ಕರ್ಮಣಃ || ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ಯ ಇನೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈರಸಿಂಶದ್ಭವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ | ತಮದ್ಯ ಯೋತರಿಷಿತೋ ಯಜೇಯಾನ್ವೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಿಹ ಯಶ್ಚಿವಿದ್ಯಾನ್ || ಯ ಇನೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಜನಯಿತ್ವಾ ರೂಪೈರಕರೋತ್ ಭೂತಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ತಮದ್ಯ ಹೋತ ರಿಷಿತೋ ಯಜೇಯಾನ್ ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಿಹಯಜ ವಿದ್ಯಾನ್ ||

ತ್ವಷ್ಟಾ ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತ್ರಿವೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವೀಶ್ವಿಕರ್ಮಣಸ್ತ್ವೇಶ್ವೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ವೇರೋತಿ ಕರ್ಮಣಃ—ತ್ವಷ್ಟಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ತ್ವಷ್ಟಂವು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಕ್ಷರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇನು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವನು. ಇವನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಯೆಂದು ನೈರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವರು. ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತವು. ತೂರ್ಣಂ ಎಂದರೆ ಬೇಗನೆ, ಅಶ್ನುತೆ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ದೇವನು ತನ್ನ ಕಿರಣ ಗಳಿಂದ ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಬೇಗನೆ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ತ್ವಷ್ಟಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೇವನು ಅದಿತ್ಯನೂ ಆಗಬಹುದು, ಅಗ್ನಿಯೂ ಆಗಬಹುದು. ತ್ವಷ್ಟಂ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತ್ವಿತ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನಿರ್ಮಿಸು, ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತ್ವಿತ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಪ್ರಕೃತ ಮಕ್ಕನ್ನೇ ಯಾಸ್ಯರು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಯ ಇನೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈಃ ಅಸಿಂಷತ್ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾಯ ಇನೋ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಜನಯಿತ್ವಾ ರೂಪೈರಕರೋತ್ ಭೂತಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ || ಈ ತ್ವಷ್ಟಾ ಎಂಬ ದೇವನು ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಪಕನೂ ಎಂದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಇವನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದನು : ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು). ಮತ್ತು ಆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಚರಾಚರ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ನಾನಾವಿಧ ರೂಪ ಮತ್ತು ಆಕಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತಿ ಮಾಡಿದನು. ಎಂದರೆ ಯಾವ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಯಾವಂಥ ರೂಪವಿರಬೇಕೋ ಅಂತಹ ರೂಪವನ್ನು ಅವುಗಳಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡಿದನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತಂ ಅದ್ಯ ಹೋತಃ ಇಷಿತಃ ಯಜೇಯಾನ್ ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ಇಹ ಯಶ್ಚಿವಿದ್ಯಾನ್—ತಮದ್ಯ ಹೋತರಿಷಿತೋ ಯಜೇಯಾನ್ ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಿಹ ಯಜ ವಿದ್ಯಾನ್ || ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಹೋತ್ರವೆಂಬ ಮುತ್ತಿತ್ಯನ್ನು ಉತ್ತೇಜಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವನು—ಎಲೈ ಹೋತ್ರವೆಂಬ ಮುತ್ತಿಜನೇ ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲನೂ, ವಿನೇಕಿಯೂ ಆದ ನೀನು ಈಗ ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿ (ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ಗುಣವಿಷ್ಣು ನಾದ) ತ್ವಷ್ಟಂ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಅಹ್ವಾನಿಸಿ ಪೂಜಿಸು (ಸತ್ಕರಿಸು).

ಮಾಧ್ಯಮಿಕಸ್ತ್ವಷ್ಟೇಶ್ವಾತುರ್ಮಧ್ಯನೋ ಚ ಸ್ಥಾನೇ ಸಮಾಮ್ನಾತಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಃ | ತಸ್ಯೈಷಾಪರಾ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೮-೧೧)

ಈ ತೃಷ್ಣುವೆಂಬ ದೇವತೆಯು ಮಧ್ಯಮ (ಅಂತರಿಕ್ಷ) ಸ್ಥಾನದೇವತೆಯೆಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತವು. ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಮದು ಕೆಳಗಿನ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಣೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೂ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳುವರು—

ಅನಿಷ್ಟೋ ವರ್ಧತೇ ಚಾರುರಾಸು ಜಿಹ್ವಾನಾಮೂರ್ಧ್ವಃ ಸ್ವಯೆಶಾ ಉಪಸ್ಥೇ | ಉಭೇ ತೃಷ್ಣು
ಬಿಭೃತುರ್ಜಾಯಮಾನಾಸ್ತೀತೀಚೀ ಸಿಂಹಂ ಪ್ರತಿಜೋಷಯೇತೇ || ಅವಿರಾವೇದನಾತ್ಪ್ರತ್ಯೋ
ವರ್ಧತೇ ಚಾರುರಾಸು | ಚಾರು ಚರತೇಃ ಜಿಹ್ವಂ ಜಿಹೀತೇಃ ಊರ್ಧ್ವ ಉಚ್ಚ್ರಿತೋ ಭವತಿ |
ಸ್ವಯೆಶಾ ಅತ್ಮಶಾಃ ಉಪಸ್ಥ ಉಪಸ್ಥಾನೇ | ಉಭೇ ತೃಷ್ಣುಬಿಭೃತುರ್ಜಾಯಮಾನಾತ್ಪ್ರತಿಚೀ
ಸಿಂಹಂ ಪ್ರತಿ ಜೋಷಯೇತೇ ||

(ನಿ. ೮-೧೫)

ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಯಾದ ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿಯೇ ಈ ತೃಷ್ಣು ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತೆಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿವರಿಸಿದಾರೆ

ಮೇಲಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಭೇ ಬಿಭೃತುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿವೆ, ಇಲ್ಲಿ ಉಭೇ ಎಂದರೆ ಯಾರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಮದು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತಿ ವಾ | ಅಹೋರಾತ್ರೇ ಇತಿ ವಾ | ಅರಣೇ ಇತಿ ವಾ |
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇ ಸಿಂಹಂ ಸಹನಂ ಪ್ರತ್ಯಾಸೇನೇತೇ ||

(ನಿ. ೮-೧೫)

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ಉಭೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳು ಎಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥನಮಾಡುವ ಎರಡು ಅರಣೆ (ಮುರು ತುಂಬುಗಳು) ಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಹಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಹನೆಯನ್ನು ಎಂದು ಯಾಸ್ಮದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇ ಸಿಂಹಂ ಪ್ರತಿ ಜೋಷಯೇತೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ, ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿಯ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗೆ ಹೆದರಿ, ಇವನ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ದೋರಾಡಬಾರದೆಂದು ಸಹನೆಯನ್ನು ತಾಳಿ ಅವನನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉಪಾವಸ್ತುಜ ತ್ವನ್ಯಾ ಸಮಂಜನೇನಾನಾಂ ಪಾಥ ಋತುಥಾ ಹವೀಂಷಿ |

ವನಸ್ತತೀ ಶವಿತಾ ದೇವೋ ಅಗ್ನಿಃ ಸ್ವದಂತು ಹವ್ಯಂ ಮಧುನಾ ಘೃತೇನ ||

ಅಲ್ಪಿ ವನಸ್ತತಿಯೇ, ಯಜ್ಞಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಯಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶಶುರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ, ಹವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನೂ ಆತ್ಮಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಪಂಚ್ಯಾರಗೊಳಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸು. ವನಸ್ತತಿಯೂ ಶಮಿತ್ಯವೂ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯೂ ಮಧುವಾದ ಉದಕದಿಂದ ಅಥವಾ ಅಜ್ಜದಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ರುಚಿಗೊಳಿಸಲಿ.

ವನಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಈರಿತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—

ವನಸ್ಪತಿ ಇತ್ಯೇನಮಾಹೈಷ ಹಿ ವನಾನಾಂ ಸಾಶಾ ವಾ ಸಾಲಯಿತಾ ವಾ | ವನೋತೇಃ ||
(ನಿ. ೮-೩)

ತತ್ಪೋ ವನಸ್ಪತಿಃ | ಯೂಪ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಃ ||
(ನಿ. ೮-೧೮)

ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ವನಗಳ ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷಗಳ ಪಾಲಕನು ಅಥವಾ ಸಂರಕ್ಷಕನು. ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಸುಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಸಂರಕ್ಷಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಅಥವಾ ದಾರ್ವಾದಿಯುಳ್ಳ ಸಾಧನಗಳಿಗೆ ವೃಕ್ಷವು ಅಥವಾ ಮರವು ಉಪಯೋಗವಾಗುವುದರಿಂದ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ವನವೆಂದು ಹೆಸರು ವನಸ್ಪತಿ ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷರಾಜ, ದೊಡ್ಡದಾದ ವೃಕ್ಷ ಎಂದರ್ಥವು. ಈಗ ವನಸ್ಪತಿ ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷರಾಜ, ದೊಡ್ಡದಾದ ವೃಕ್ಷ ಎಂದರ್ಥವು. ಈಗ ವನಸ್ಪತಿ ಎಂದರೆ ಯಾವ ದೇವತೆಯು? ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಪಾಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇ ದಿಯ ಹೂಳುವ ಮರದ ಕಂಠವೆಂದು (ಯೂಪ) ಕಾತ್ಯಕೈರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ವನಸ್ಪತಿಯೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಕ್ಕಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಯಾತ್ಯರು ಪ್ರಕೃತ ಮಕ್ಕನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಉಪಾವಸ್ಥೆಷ ತೈನ್ಯಾ ಸಮಂಜಸ್ತೇನಾನಾಂ ಸಾಥ ಋತುಥಾ ಹವೀಂಷಿ | ವನಸ್ಪತಿಃ ಶಮಿತಾ ದೇವೋ ಅಗ್ನಿಃ ಸೈದಂತು ಹವ್ಯಂ ಮಧುನಾ ಘೃತೇನ || ಉಪಾವಸ್ಥೆಷಾತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ ಸಮಂ ಜಸ್ತೇನಾನಾಮನ್ನಮೃತಾವೃತೌ ಹವೀಂಷಿ ಕಾಲೇ ಕಾಲೇ ವನಸ್ಪತಿಃ ಶಮಿತಾ ದೇವೋ ಅಗ್ನಿರಿ ತ್ಯೇತೇ ತ್ರಯಃ ಸೈದಂತು ಹವ್ಯಂ ಮಧುನಾ ಚ ಘೃತೇನ ಚ ||

(ನಿ. ೮-೧೭)

ಉಪಾವಸ್ಥೆಷ ತೈನ್ಯಾ ಸಮಂಜಸ್ ದೇವಾನಾಂ ಸಾಥ ಋತುಥಾ ಹವೀಂಷಿ—ಉಪಾವಸ್ಥೆಷಾತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ ಸಮಂಜಸ್ ದೇವಾನಾಮನ್ನಮೃತಾವೃತೌ ಹವೀಂಷಿ ಕಾಲೇ ಕಾಲೇ || ಇಲ್ಲಿ ಉಪ ಅವಸ್ಥೆಷ ಎಂದರೆ ಅತ್ತಿಷ್ಯ ಪ್ರಿಯಚ್ಛೆ—ಸಮಾಪಿಸಿ ಕೊಡು ಎಂದರ್ಥವು; ತೈನ್ಯಾ ಸಮಂಜಸ್—ಅತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ ಸಮಂಜಸ್ ವಿಶಿಷ್ಟೇನ ಸಂಸ್ಕಾರೇಣ ವ್ಯಕ್ತೀಭವರ್ನ್ ಮಂತ್ರಪುರಸ್ಕರವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಾನೇ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥವು; ಸಾಥಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು; ಋತುಥಾ ಎಂದರೆ ಋತಾವೃತೌ ಕಾಲೇಕಾಲೇ—ಆಯಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ; ಹವೀಂಷಿ—ಅಜ್ಞವೇ ಮೊದಲಾದ ಹವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು; ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ವನಸ್ಪತಿ ದೇವತೆಯೇ (ಅಗ್ನಿಯೇ) ನಿನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನಿಂದ ಎಂದರೆ ವನಸ್ಪತಿಯಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಸಮಸ್ತರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ, ಆಯಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನೂ, ಅಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ಹವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಕೊಡು ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವನಸ್ಪತಿಃ ಶಮಿತಾ ದೇವಃ ಅಗ್ನಿಃ ಸೈದಂತು ಹವ್ಯಂ ಮಧುನಾ ಘೃತೇನ ವನಸ್ಪತಿಃ ಶಮಿತಾ ದೇವೋ ಅಗ್ನಿರಿತ್ಯೇತೇ ತ್ರಯಃ ಸೈದಂತು ಹವ್ಯಂ ಮಧುನಾ ಚ ಘೃತೇನ ಚ || ವನಸ್ಪತಿ ದೇವತೆಯೂ, ಶಮಿತಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೂ, ಪ್ರಕಾಶಾತ್ಮನಾದ (ದೇವ) ಅಗ್ನಿಯೂ, ಈ ಮೂರುಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ

ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಉದಕಶ್ರೋಕ್ಷಣಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಆಚ್ಛದಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಮಧುರ (ಸಿಹಿ) ವಾದ ಘೃತದಿಂದಲೂ ಸ್ನಾಹು (ಸಿಹಿ) ಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು ವನಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯೂಪವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಂಜಂತಿ ಶ್ಲಾ (ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೂ, ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವನಸ್ಪತೇ (ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೧೧-೨) ಮತ್ತು ವನಸ್ಪತೇ ರಶನಯಾ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೦-೧೦) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳ ನಿಸರ್ವಚನವನ್ನೂ ಹೇಳಿದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ.

ಸದ್ಯೋ ಜಾತೋ ವ್ಯಮಿಮಾತ ಯಜ್ಞ ವ್ಯಗ್ನಿರ್ದೇವಾನಾಮುಭವತ್ಪುರೋಗಾಃ |
ಅಸ್ಯ ಹೋತುಃ ಪ್ರದಿತ್ಯೈತಸ್ಯ ವಾಚಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರದಂತು ದೇವಾಃ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಯಜ್ಞವನ್ನ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸಿ. ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನಲ್ಲಿ ಆಹವನೀಯರೂಪದಿಂದಿರುವವನೂ ಹೋಮಸುಪಾದಕಳೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಮುಖವಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರ ವಿವರಣೆಯು—

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ | ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಸ್ವಾಹೇತ್ಯೇತತ್ ಸು ಅಹೇತಿ ವಾ | ಸ್ವಾ ವಾಗದೇತಿ ನಾ |
ಸ್ವಂ ಪ್ರಾಹೇತಿ ವಾ | ಸ್ವಾಹುತಂ ಹವಿರ್ಜಹೋತಿತಿತಿ ವಾ ||

(ನಿ. ೮-೨೧)

ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ಅವಯವಾರ್ಥಗಳಿರುವುವು.

- (೧) ಸು ಅಹೇತಿ ವಾ— ಸು—ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಅಹ—ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಥವಾ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸೇವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.
- (೨) ಸ್ವಾ ವಾಗದೇತಿ ವಾ— ಸ್ವಾ—ಸ್ತುತಿಯವಾಡು, ವಾಕ್—ವಾಕ್ಯವು. ತಂ ಸ್ವಾ ವಾಗದೈವದಜ್ಞು ಹುಧೀತಿ ತತ್ಪ್ರಾಹಾಕಾರಸ್ಯ ಜನ್ಮ ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುವು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯ). ಎಂದರೆ ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ವೇದಮಂತ್ರವಾದ ಋಕ್ಕಿನ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ತಾನು (ಹೋಮ ಮಾಡುವವನು) ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.
- (೩) ಸ್ಯ ಪ್ರಾಹೇತಿ ವಾ—ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಯ—ತನ್ನ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು, ಅಹ—ಹೋಮ ಮಾಡುವನೆಂದು ಹೇಳುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.
- (೪) ಸ್ವಾಹುತಂ ಹವಿರ್ಜಹೋತಿತಿತಿ ವಾ—ತಾನು ಹೋಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹವಿಃಪ್ರದಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಸ್ವಾಹಾಕಾರಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—

ಸದ್ಯೋ ಜಾತೋ ವ್ಯಮಿಮೀತ ಯಜ್ಞಮಗ್ನಿದೇವಾನಾಮುಭವತ್ತುರೋಗಾಃ |
 ಅಸ್ಯಹೋತುಃ ಪ್ರದಿಶ್ಯತಸ್ಯ ನಾಚಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರದಂತು ದೇವಾಃ ||
 ಸದ್ಯೋ ಜಾಯಮಾನೋ ನಿರಮಿಸಾತ ಯಜ್ಞಮಗ್ನಿದೇವಾನಾಮುಭವತ್ತುರೋಗಾಮಸ್ಯ |
 ಹೋತುಃ ಪ್ರದಿಶ್ಯತಸ್ಯ ನಾಚ್ಯಾ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರದಂತು ದೇವಾಃ ||

(ನಿ. ೮—೨೧)

ಇದರ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು— ಈಗಲಾನೆ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ (ಎಂದರೆ, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಈಗ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿರುವ) ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಮುಂದೆ ಕುಳಿತು, ಹೋತೃವಿಭಕ್ತ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವನು. ಇಂತಹ ಹೋತೃವು ಪೂಜಾದಿಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಶಬ್ದಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ವಿಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಮಂತ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕೆಲವು ಅಪ್ರೀತೋಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತೆಯು ಎಂದು ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಹೆನ್ನೊಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಹೆನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯಾಜ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಹಾಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾಕೃತೆಯು ಎಂದು ಬಹುವಚನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು.

ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಂಗಿರಾ ಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಮಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ದೇವಿಯು ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗಳೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚ್ಛರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಒಂದೇವಿಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸಹ ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವ ಸಕಲ ಭಾವವೂ ಸಹ ಶಾರ್ಧಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸ್ವಾಹಾಕರ್ತನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಇವನೇ ಇದರ ಕೃತಿಯೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಶಾರ್ಧಿವಾಗ್ನಿಯು ಕಿರೀಟ ಕರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಅಗ್ನೇಯೋ ಇತಿ ತು ಸ್ಥಿತಿಃ (ನಿ. ೮—೨೨) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ, ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರೂ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವಾಹಾಕಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಕೆಲವು ಅಪ್ರೀತೋಕ್ತಗಳ ಕೊನೆಯ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂಹಾ, ಮರುತ್ತುಗಳು, ವಾಯು, ಸೂರ್ಯ, ಇಂದ್ರ, ವರುಣ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಲ್ಲಾ ಸ್ತುತಿಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿರುತ್ತಾ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಾಂತ್ಯವಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹರ್ಷವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತ್ವವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ.

ಕಿರೀಟ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥಃ ಚತುರ್ದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈರಪಿಂಶದ್ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |
ತಮದ್ಯ ಹೋತರೀಷಿತೋ ಯಜೇಯಾನ್ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಿಹ ಯಕ್ವಿವಿದ್ವಾನ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೦-೯) ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಜನಯಿತ್ರೌ ರೂಪೈರಕರೋ-
ದ್ಭೂತಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ತಮದ್ಯ ಹೋತರೀಷಿತೋ ಯಜೇಯಾನ್ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಿಹ
ಯಜ ವಿದ್ವಾನ್ಮಾಧ್ಯಮಿಕಸ್ತ್ವಷ್ಟೇತ್ಯಾಹುರ್ಮುಢ್ಯಮೇ ಚ ಸ್ಥಾನೇ ಸಮಾಮ್ನಾತೋಽಗ್ನಿ-
ರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೪ ||

ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈರಪಿಂಶದ್ಭುವನಾನಿ
ವಿಶ್ವಾ || ತಮದ್ಯ ಹೋತರೀಷಿತೋ ಯಜೇಯಾನ್ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾ
ರಮಿಹ ಯಕ್ವಿವಿದ್ವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೯)

ತ್ವಷ್ಟುಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವ ಯಾವ ತ್ವಷ್ಟುದೇವನು ಸರ್ವಭೂತಗಳನ್ನು
ಪ್ರವಸಿಸುವ ಈ ದ್ಯುಲೋಕಪೃಥಿವೀಲೋಕಗಳನ್ನು, ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ದೇವತೀರ್ಯಜ್ಯಮುಕ್ಯರಹುಪಕ್ಷಾದಿ ನಾನಾರೀತಿ
ಯಿಂದ ರೂಪವುಳ್ಳವುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರುವನೋ ಆ ತ್ವಷ್ಟುದೇವನನ್ನು ಎಲೈ ಹೋತೃಗಳಿರಾ, ಯಾಗಕಾಲಲರೇ ಸರ್ವವನ್ನೂ
ತಿಳಿದ ನೀವು ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಹೆವಿಸ್ತಿನಿಂದ ಪೂಜಿಸಿರಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಜನಯಿತ್ರೌ ರೂಪೈರಕರೋ
ದ್ಭುವನಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ತಮದ್ಯ ಹೋತರೀಷಿತೋ ಯಜೇ-
ಯಾನ್ ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಿಹ ಯಜ ವಿದ್ವಾನ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತ್ವಷ್ಟುದೇವನೇ ಸಕಲಭೂತಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ನಾನಾರೂಪವುಳ್ಳವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮಾಧ್ಯಮಿಕಸ್ತ್ವಷ್ಟೇತ್ಯಾಹುರ್ಮುಢ್ಯಮೇ ಚ ಸ್ಥಾನೇ ಸಮಾಮ್ನಾತಃ ||

ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನನೇ ತ್ವಷ್ಟುದೇವನೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ವಿಚಾರವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮಾಧ್ಯಮಿಕನೇ
ತ್ವಷ್ಟುದೇವನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸಂಜ್ಞಾ. ಮಧ್ಯಮೇ ಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಉರಣ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಇವನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನೋ ಅದರಿಂದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಈ ಮಂತ್ರವೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿರುವ ತೃಷ್ಯದೇವನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿರಿ ಎಂದು ಹೋತೃವನ್ನು ಸಂಚೋದಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಯಾಗಮಾಡುವವನು ತೃಷ್ಯವಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯವನೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಹೋತೃವಾದವನಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವಾದವನು ಪಾರ್ಥಿವನೂ, ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಮಧ್ಯಮತ್ವಕ್ಕೆ ಎಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವನೇ ಸಕಲ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಆಚಾರ್ಯನೂ ದೇವತೆಗಳ ಬಡಗಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ದಾಕ್ಷುಯಣಿಯ ಮಗನಾಗಿ ದ್ವಾಪರಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಸ್ತಸ್ಯೈಷಾಽಪರಾ ಭವತಿ || ೧೪ ||

ಶಾಕಪೂಣಿ ನಿರುಕ್ತಾಚಾರ್ಯರು ಇವನೇ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಮಧ್ಯಮನೆಂದು ಇತರ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿರುವುದು ಸಂಭವ್ಯ. ಅವರು ಹೇಳಿರುವ ಹೇತುಗಳು ಪರಿಪುಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ವ್ಯಸದೇಶ ಅಂದರೆ ಒಬ್ಬನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯೆಂದು ಅವರು ನಿರ್ಣಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಒಬ್ಬನಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶಿಷ್ಟವ್ಯಸದೇಶವು 'ಅಗ್ನಿಮಗ್ನಿ ಆವಹ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಧಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಯಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ "ಸ್ತಂ ಮಹಿಮಾನಮಾವಹ" ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ತಾನೇ ತನ್ನಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಮಹಾಭಾಗ್ಯ ಮಹಾಮಹಿಮೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿ, ಅಥವಾ ಮೂರುರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ಯಾಗವನ್ನು ವಿಧಿಸಬಹುದು. ಕರ್ಮಾತ್ಮನಾಗಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪಾಕದಿಂದ ನಾನಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ಮಾತ್ಮನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ರೂಪವು ನಾನಾಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ತೃಷ್ಯವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಧಾನವಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲೆ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚಮದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು.

ಅವಿಷ್ಣೋ ವರ್ಧತೇ ಚಾರುರಾಸು ಜಿಹ್ಯಾನಾಮೂರ್ಧ್ವಃ ಸ್ವಯಶಾ ಉಪಸ್ಥೇ |
 ಉಭೇ ತ್ವಷ್ಟುರ್ಬಿಭ್ಯತುರ್ಜಾರ್ಘುಮಾನಾಪ್ತೃತಿಚೇ ಸಿಂಹಂ ಪ್ರತಿ ಜೋಷಯೇತೇ |
 (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೫) ಅವಿರಾವೇದನಾತ್ತತ್ಪ್ರೋ ವರ್ಧತೇ ಚಾರುರಾಸು ಜಾರು
 ಚರತೇರ್ಜಹ್ಯಂ ಜಿಹೇತೇರೂರ್ಧ್ವ ಉಚ್ಚ್ರಿತೋ ಭವತಿ ಸ್ವಯಶಾ ಆತ್ಮಯಶಾ ಉಪಸ್ಥ

ಉಪಸ್ಥಾನೇ ಉಭೇ ತ್ವಷ್ಟುರ್ಬಿಭ್ಯತುರ್ಜಾಯಮಾನಾನ್ಪ್ರತೀಚೇ ಸಿಂಹಂ ಪ್ರತಿಜೋಷಯೇತೇ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಿತಿ ವಾಹೋರಾತ್ರೇ ಇತಿ ವಾರುಣೇ ಇತಿ ವಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇ ಸಿಂಹಂ ಸಹನಂ ಪ್ರತ್ಯಾಸೇನೇತೇ || ೧೫ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧-೫)

ತ್ವಷ್ಟುದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಈ ತ್ವಷ್ಟುದೇವನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡದೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಯಾರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಉಪಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಟಿಲಮತಿಗಳಾದರೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೋಸ್ಕರ ವೈಷಮ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಊರ್ಧ್ವಮುಖನಾಗಿ ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕುಟಿಲವಾದ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರಳವಾಗಿ ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ದೀಪ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಈ ಎರಡು ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಗಳು ಭಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು. ಸಹನಶೀಲನಾದ ಇವನನ್ನು ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ. ಇವನು ನಮ್ಮನ್ನು ಭವ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಹೆದರಿ ಬೇರೆ ಗತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸೇವಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥವನ್ನು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅವಿರಾವೇದನಾತ್ ತತ್ಪ್ರೋ ವರ್ಧತೇ ಚಾರುರಾಸು | ಚಾರು ಚರತೇಃ ||

ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವಿಃ ಅಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶ. ಅವೇದನ ಅಂದರೆ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು. ಅಜ್ಞ ಪೂರ್ವಕ ವಿಧ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಸ್ ಬಂದಾಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಅದು ಅಪ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಮೇಲೆ ತ್ಯವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪತ್ರ ಬಂದರೆ ಅಪಿಷ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ತನು ಧಾತುವಿಗೆ ಡ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಪಿಷ್ಯನೇ ಇತಿ ಅಪಿಷ್ಯತಿ. ನಿವಾತದಿಂದ ಪತ್ರ. ಅಪ್ಯವ್ಯವಾಗುವುದೆಂದರ್ಥ. ಚಾರು ಶಬ್ದ ಚರಧಾತುವಿಗೆ ಉತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಉಪಧಾವ್ಯದ್ವಿ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ತಿರುಗುವುದೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿರುವುದು.

ಚಿಹ್ಮಂ ಚಿಹೀತೇಃ | ಊರ್ಧ್ವ ಉಚ್ಚಿತೋ ಭವತಿ | ಸ್ವಯಂಶಾ ಆತ್ಮಯಶಾಃ | ಉಪಸ್ಥ ಉಪಸ್ಥಾನೇ | “ ಉಭೇ ತ್ವಷ್ಟುರ್ಬಿಭ್ಯತುರ್ಜಾಯಮಾನಾನ್ಪ್ರತೀಚೇ ಸಿಂಹಂ ಪ್ರತಿ ಜೋಷಯೇತೇ ” ||

ಹಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಿಹ್ಮಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಊರ್ಧ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲ್ಮುಖವಾದ ಜ್ಯಾಲಿಯುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ಎರಡೂ ಈ ತ್ವಷ್ಟು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಭವ್ಯಗೊಂಡು ಅವನಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸಹನೆಯುಳ್ಳ ಅವನನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅನ್ವಯಾರ್ಥ.

ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತಿ ವಾ ||

ಉಭೇ ಅಂದರೆ ಎರಡು ಎಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎರಡು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಇವನು ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಜ್ವಲಿಸುವುದರಿಂದ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಇವನು ನಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೆಂದು ಭಯಭೀತನಾದವು.

ಆಹೋರಾತ್ರೇ ಇತಿ ವಾ ||

ಹಗಲು, ರಾತ್ರಿಗಳೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಇನ್ನು ಜ್ವಲಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಎಂದೂ ಶಾಂತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರನ್ನು ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಿಯಾನೆಂದು ಭಯಭೀತಗಳಾದುವು.

ಅರಣೀ ಇತಿ ವಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇ | ಸಿಂಹಂ ಸಹನಂ ಪ್ರತ್ಯಾ-
ಸೇವೇತೇ || ೧೫ ||

ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಎರಡು ಅಂದರೆ ಅರಣಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಇವನು ದೀಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಸುಡಬಹುದು ಎಂದು ಭೀತಿ ಹೊಂದಿದವು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸಿಂಹ ಪದಕ್ಕೆ ಸಹನಶೀಲನೆಂದರ್ಥ. ಸಹ-ಮರ್ಷಣೀ ಧಾತು ಪೂರ್ವೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಜೋಷಯೇತ್ಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಾಸೇವೇತೇ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸೇವಿಸುತ್ತೇವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಕುಟೀ-ಪ್ರೀತಿ ಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು.

ಈರೀತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಚ್ಯಮುನಿವಿರಚಿತ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವಲ್ಲಿ

ಹದಿನೈದನೆಯಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಮೋಡಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ವನಸ್ಪತಿವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೭ ||

ಅವಸರ ಸಂಗತಿಯಿಂದ ವನಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇದರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದೆ. (೧೨-೮-೩) ' ಏತ ಹಿ ವನಾನಾಂ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯತಾ ವಾ ' ಎಂದು ವೈಶ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವನಸ್ಪತಿಗೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿ ಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಚ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವಲ್ಲಿ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಉಪಾವಸ್ಯಜ ತ್ವನ್ಯಾ ಸಮಂಜಸ್ತೇವಾನಾನಾಂ ಪಾಥ ಋತುಥಾ ಹವೀಂಷಿ |
ವನಸ್ಪತಿಃ ಶಮಿತಾ ದೇವೋ ಅಗ್ನಿಃ ಸ್ವದಂತು ಹವ್ಯಂ ಮಧುನಾ ಘೃತೇನ |
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೧೦) | ಉಪಾವಸ್ಯಜಾತ್ಯನಾತ್ಮಾನಂ ಸಮಂಜಸ್ತೇವಾನಾಮನ್ನ-
ಮೃತಾಮೃತೌ ಹವೀಂಷಿ ಕಾಲೇ ಕಾಲೇ ವನಸ್ಪತಿ ಶಮಿತಾ ದೇವೋ ದೇವೋ ಅಗ್ನಿ-
ರಿತ್ಯೇತೇ ತ್ರಯಃ ಸ್ವದಯಂತು ಹವ್ಯಂ ಮಧುನಾ ಚ ಘೃತೇನ ಚ | ತತ್ಯೋ ವನಸ್ಪತಿ
ಯೂರ್ಪ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೋಽಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಸ್ತಸ್ಯೈಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೧೭ ||

ಉಪಾವಸ್ಯಜ ತ್ವನ್ಯಾ ಸಮಂಜಸಂ ದೇವಾನಾಂ ಪಾಥ ಋತುಥಾ
ಹವೀಂಷಿ || ವನಸ್ಪತಿಃ ಶಮಿತಾ ದೇವೋ ಅಗ್ನಿಃ ಸ್ವದಂತು
ಹವ್ಯಂ ಮಧುನಾ ಘೃತೇನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೪)

ವನಸ್ಪತಿಯನ್ನು ಸ್ಪೃಶಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ವನಸ್ಪತಿಯೇ, ನೀನು ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಪಶುರೂಪ ಅನ್ನ
ವನ್ನೂ, ಅನ್ಯ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಕಾಲಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಕೊಡು. ವನಸ್ಪತಿಯೂ, ಶಮಿತ್ಯ
ದೇವನೂ ಆಹವನಿಯಾಗಿಯೂ, ಈ ಮೂವರು ಮಧುರವಾದ ಫೃತದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಹವನಯೋಗ್ಯವಾದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ರುಚಿಯನ್ನಾಗಿಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಉಪಾವಸ್ಯಜಾತ್ಮಾನಂ ಸಮಂಜಸ್ತೇವಾನಾಮೃತಾಮೃತೌ ಹವೀಂಷಿ
ಕಾಲೇ ಕಾಲೇ | ವನಸ್ಪತಿಃ ಶಮಿತಾ ದೇವೋ ಅಗ್ನಿರಿತ್ಯೇತೇ
ತ್ರಯಃ ಸ್ವದಂತು ಹವ್ಯಂ ಮಧುನಾ ಚ ಘೃತೇನ ಚ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವನಸ್ಪತಿ
ಯೆಂದರೆ ಯೂಪವೇ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಅಥವಾ ದೇವಿಯಾದ ದೇವತೆಯೇ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಸ್ಯಜ
ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಒಬ್ಬನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದೆ. ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿಮಾತ್ರ ಪ್ರಥಮಾಂಶದೊಡನೆ
ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷದೇವತೆಯೊಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಯಾರು ಎಂದು ವಿಚಾರ
ಸಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಋತುಥಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಪದಕ್ಕೆ ಋತಾವೃತೌ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಕಾಲಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ
ಎಂದರ್ಥ. ಋತುಪದ ಕಾಲಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಶ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂಕದಮೇಲೆ ಥಾಲ್
ಶ್ರುತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಆತ್ಮಾನಾತ್ಮಾನಂ ಎಂದು ಮಂತ್ರದ ತ್ವನ್ಯಾ ಎಂಬುದನ್ನು ಅವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ
ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಯಾದೀತ ಬಂದಿದೆ. ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೇವಃ

ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಮೂವರಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಸವಿತಾ ಎರಡು ಅಪ್ತತ್ಯಕ್ಷದೇವತೆಗಳಾಗಿ ಅಗ್ನಿಮಾತ್ರ ಅಸಂದಿಗ್ಧದೇವನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ತತ್ಪೋ ವನಸ್ಪತಿಃ ? ಯೂಪ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ | ತಸ್ಮೈಷಾಽಪರಾ
ಭವತಿ || ೧೭ ||

ವಿಶೇಷಣಾದಿಗಳಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದುದರಿಂದ ಅರ್ಥನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವನಸ್ಪತಿಪದಾರ್ಥದ ವಿಚಾರವು ಅರಬ್ಬವಾಗಿದೆ. ಕತ್ಯಕವುತ್ರರಾದ ಕಾತ್ಯಕಾಚಾರ್ಯರು ಯೂಪಪ್ರಂಭವೇ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಋಷಿ ವನಸ್ಪತಿಪದಕ್ಕೆ ಯೂಪವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಈಂಥ ಶ್ರೀ ಯಾತ್ಯನುಷ್ಠಿ ವರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಾದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಂಜಂತಿ ತ್ವಾಮಧ್ಯರೇ ದೇವಯಂತೋ ವನಸ್ಪತೇ ಮಧುನಾ ದೈವ್ಯೇನ |
ಯದೂರ್ವ್ವಾಸ್ತಿಷ್ಠಾ ದ್ರವಿಣೇಹ ಧತ್ತಾದ್ಯದ್ವಾ ಕ್ಷಯೋ ಮಾತುರಸ್ಯಾ ಉಪಸ್ಥೇ |
(ಮೈತ್ರಾ. ಸಂ. ೩-೮-೧) ಅಂಜಂತಿ ತ್ವಾಮಧ್ಯರೇ ದೇವಾನ್ಯಾಮಯಮಾನಾ ವನಸ್ಪತೇ
ಮಧುನಾ ದೈವ್ಯೇನ ಚ ಘೃತೇನ ಚ ಯದೂರ್ವ್ವಾಃ ಸ್ಥಾಸ್ಯಸಿ ದ್ವುವಿಣಾನಿ ಚ ನೋ
ದಾಸ್ಯಸಿ ಯದ್ವಾ ತೇ ಕೃತಃ ಕ್ಷಯೋ ಮಾತುರಸ್ಯಾ ಉಪಸ್ಥೇ ಉಪಸ್ಥಾನೇಽಗ್ನಿರಿತಿ
ಶಾಕಪೂಣಿಸ್ತಸ್ಮೈಷಾಽಪರಾಭವತಿ || ೧೮ ||

ಅಂಜಂತಿ ತ್ವಾಮಧ್ಯರೇ ದೇವಯಂತೋ ವನಸ್ಪತೇ ಮಧುನಾ
ದೈವ್ಯೇನ || ಯದೂರ್ವ್ವಾಸ್ತಿಷ್ಠಾ ದ್ರವಿಣೇಹ ಧತ್ತಾದ್ಯದ್ವಾ
ಕ್ಷಯೋ ಮಾತುರಸ್ಯಾ ಉಪಸ್ಥೇ ||

(ಯ. ಸಂ. ೩-೧-೩)

ವನಸ್ಪತಿ ಪದದಿಂದ ಯೂಪಾರ್ಥವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ (ಖದಿರಾದಿಗಳಿಂದ ನೂಡಿದ) ಯೂಪವೇ ಯುಕ್ತದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಲು ಬಯಸುವ ಅರ್ಹರ್ಯ ಮುಂತಾದವರು ದೇವಸಂಬಂಧಿಯಾದ

ಆಜ್ಞದಿಂದ ಸುಣುಪಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬಳಿಯಲ್ಲುಟ್ಟಿದರಿಂದ ನೀನೂ ಉನ್ನತನಾಗಿ ನಿಂತಿರು. ಮಾತೃಭೂತವಾದ ಪೃಥಿವಿಯ ಉತ್ಸಂಗದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಉನ್ನತನಾಗಿದ್ದು ಯಜ್ಞದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಸಾಂಗಗೊಳಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಆದರಿಂದ ಹೊಂದಬೇಕಾದ ಪ್ರಭೂತ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡುವಿಯೆಂದು ನಿನ್ನನ್ನು ತುಪ್ಪದಿಂದ ಸುಣುಪಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಅಂಜಂತಿ ತ್ವಾನುದ್ವರೇ ದೇವಾನಾನ್ಮಾಮಯಮಾನಾ ವನಸ್ಪತೇ ಮಧುನಾ ದೈವ್ಯೇನ
ಚ ಘೃತೇನ ಚ ಯದೂರ್ಧ್ವಃ ಸ್ವಾಸ್ತ್ಯಸಿ, ದ್ರವಿಣಾನಿ ಚ ನೋ ದಾಸ್ತ್ಯಸಿ,
ಯದ್ವಾ ತೇ ಕೃತಃ ಪ್ವಯೋ ನೂತುರಸ್ಯಾ ಉಪಸ್ಥೇ ಉಪಸ್ಥಾನೇ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉಪತಿಷ್ಠತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ ಉಪಸ್ಥಂ. ಉಪಸ್ಥಾನವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಸ್ವಾಧಾತುವಿಗೆ ಅಧಿಕಾರಣದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಉತ್ಸಂಗ (ಕೊಡೆ) ಎಂದರ್ಥ. ಧೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಚನ್ನಾಗಿ ಹೊತಿಯುವುದರಿಂದ ಉನ್ನತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ದೈವ್ಯವಾದ ಆಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮಧು ಎಂದು ಹೆಸರು. 'ವಿಕದ್ವೈ ಮಧು ದೈವ್ಯಂ ಯದಾಜ್ಯಂ' ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ತಸ್ಯೈಷಾಸರಾ ಭವತಿ || ೧೮ ||

ಅಗ್ನಿಯೇ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿ ಆಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮುಕ್ತಾಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವನಸ್ಪತಿ ಕಲ್ಪದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೆಂಟನೆಯಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

.....

ಅಥ ಏಕೋನವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ದೇವೇಭ್ಯೋ ವನಸ್ಪತೇ ಹವೀಂಸಿ ಹಿರಣ್ಯಪರ್ಣ ಪ್ರದಿವಸ್ತೇ ಅರ್ಥಂ |
ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆದ್ರತನಯಾ ನಿಯೂಯ ಋತಸ್ಯ ನಕ್ರಿ ಪಠಿಭೀ ರಜಿಷ್ಯೈಃ || (ಮೈತ್ರಾ. ಸಂ.
೪-೧೩-೬) ದೇವೇಭ್ಯೋ ವನಸ್ಪತೇ ಹವೀಂಸಿ ಹಿರಣ್ಯಪರ್ಣ ಋತಪರ್ಣಾಸಿ ವೋಷ-
ಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾದ್ಧಿರಣ್ಯವರ್ಣಪರ್ಣೇತಿ ಪ್ರದಿವಸ್ತೇ ಅರ್ಥಂ ಪುರಾಣಸ್ತೇ ಸೋಽರ್ಥೋಽ
ಯಂ ತೇ ಪ್ರಬ್ರೂನೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವಹ ಪಥಿಭೀರಜಿಷ್ಯೈರ್ಯುಜುತವೈರಜಸ್ವಲತಮೈ-
ರಿತಿ ನಾ ತಸ್ಯೈಷಾಸರಾ ಭವತಿ || ೧೯ ||

ದೇವೇಭ್ಯೋ ವನಸ್ಪತೇ ಹವೀಂಷಿ ಹಿರಣ್ಯಪರ್ಣ ಪ್ರದಿವಸ್ತೇ ಅರ್ಥಂ |
ಪ್ರದಕ್ಷಣದ್ರಶನಯಾ ನಿಯೂಯಾ ಋತಸ್ಯ ವಕ್ತೃ ಪಥಿಭೀ ರಜಿಷ್ಯೈಃ ||

ವನಸ್ಪತಪದದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಋತ್ವಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಜ್ವಾಲಾವಿಶಿಷ್ಟನೇ. ಈ ಚರುಪುದೋಡಾಪಾದಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು, ಜ್ವಾಲೆಗಳೆಂಬ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ಹಾಳಾಗದಂತೆ ಓಡಿದು, ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಕಾರವಾದ, ಸರಳವಾದ, ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಿಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಿರಿ. ಸ್ವಾಧಿಕಾರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಈ ಹವಿರ್ವಹನಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿಮಗೆ ನಾವು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹವಿರ್ವಹನಕಾರ್ಯದಿಂದ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವೇಭ್ಯೋ ವನಸ್ಪತೇ ಹವೀಂಷಿ, ಹಿರಣ್ಯಪರ್ಣ, ಋತುಪರ್ಣ,
ಅಪಿವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾದ್ಧಿರಣ್ಯವರ್ಣಪರ್ಣೇತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಿರಣ್ಯಪರ್ಣ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಹಿರಣ್ಯಾರ್ಚಗಳುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ಪರ್ಣವೆಂದರೆ ಜ್ವಾಲೆ. ಜ್ವಾಲಿಸುವ ಜ್ವಾಲೆಯು ಹಿರಣ್ಯರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮುತಪರ್ಣವೆಂದರೆ ಯೂಪ. ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣದ ಅಂದರೆ ಹಣ್ಣಾದ ಎಲೆಗಳು ಉದುರಿಹೋದ ಮರ. ಯೂಪಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಚನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಮರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಎಲೆಗಳೆದ ಮರವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅರ್ಥವಾ ಹಿರಣ್ಯದ ಬಣ್ಣದಂತೆ ಇರುವ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನು ಹಿರಣ್ಯಪರ್ಣ. ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಾಲೆ ಹೊಂಬಣ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚಿನ್ನದವರ್ಣ ಉಪಮಾನವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರದಿವಸ್ತೇ ಅರ್ಥಂ—ಪುರಾಣಸ್ತೇ ಸೋಽರ್ಥೋಽಸಿಯಂ ತೇ
ಪ್ರಬ್ರೂನೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವಹ—ಪಥಿಭೀ ರಜಿಷ್ಯೈಃ, ಋಜುತಮೈಃ
ರಜಸ್ವಲತಮೈಃ ಪ್ರಸಿಷ್ಟತಮೈರಿತಿ ವಾ ತಸ್ಯೈಷಾಸರಾ
ಭವತಿ || ೧೯ ||

ನಿನಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವ ಕಾರ್ಯವು ನೂಕನವಲ್ಲ. ಆದು ನಿನಗೆ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ತಿಳಿದದ್ದು. ನಿನ್ನ ಅಧಿಕಾರದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದೆಂದರ್ಥ. ಮುತ ಪದವು ಸತ್ಯವಾಚಿಯಾದರೂ (ನಿಘಂ-೩-೧೦-೬) ವೈದಿಕಾಮ್ನಾಯದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೇ ಸತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಮುತವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥ. ರಜಿಷ್ಯೈಃ ಎಂಬುದು ಮಾರ್ಗಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ಸರಳವಾದ ಮಾರ್ಗ. ಇದರಿಂದ ಬೇಗಹೋಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಟ್ಟಿಸಬಹುದೆಂದರ್ಥ. ಅರ್ಥವಾ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾರ್ಗ. ರಜಃ ಅಂದರೆ ನೀರು. ದಾಂ ಯಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಪ್ತಿ ನೀರದ್ದರೆ ಪಥಿಲಕಂ ಸುಖವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥವಾ ಪುನಃಪುನಃ ಪಾದಾಘಾತದಿಂದ ಪುಡಿಪುಡಿಯಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥ. ಹಲವರು ಹೋದ ಹೆದ್ದಾರಿಯಾದುದರಿಂದ ದಾಂ ಯಾವುದು ? ಎಂಬ ಛಾಂತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ವನಸ್ಪತಪದದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ದ್ವಧಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಪುನಃಪುನಃ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈಂತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿಪ್ರಣೀತವಾದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಕತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಷ್ಟತ್ರನೆಯ ಖಂಡವು

ವನಸ್ಪತೇ ರಶನಯಾ ನಿಯೂಯ ಸಿಷ್ಟತಮಯಾ ವಯುನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್ |
ವಹ ದೇವತ್ರಾ ದಿಧಿಷೋ ಹವೀಂಷಿ ಪ್ರ ಚ ದಾತಾರನುಮ್ಪತೇಷು ವೋಚಃ ||
(ಮೈ.ಸಂ. ೪-೧೦-೨) ವನಸ್ಪತೇ ರಶನಯಾ ನಿಯೂಯ ಸುರೂಪತಮಯಾ ವಯುನಾನಿ
ವಿದ್ವಾನ್ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಪ್ರಜಾನನ್ವಹ ದೇವಾನ್ಯಜ್ಞೇ ದಾತುರ್ಹವೀಂಷಿ ಪ್ರಬ್ರೂಹಿ ಚ
ದಾತಾರನುಮ್ಪತೇಷು ದೇವೇಷು ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಸ್ವಾಹೇತ್ಯೇತಸ್ಯ ಅಹೇತಿ ವಾ ಸ್ವಾ
ನಾಗಾಹೇತಿ ವಾ ಸ್ಯಂ ಪ್ರಾಹೇತಿ ವಾ ಸ್ವಾಹುತಂ ಹವಿರ್ಜುಹೇತಿತಿತಿ ವಾ ತಾಸಾ-
ಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೨೦ ||

ವನಸ್ಪತೇ ರಶನಯಾ ನಿಯೂಯ ಸಿಷ್ಟತಮಯಾ ವಯುನಾನಿ
ವಿದ್ವಾನ್ | ವಹಾ ದೇವತ್ರಾ ದಿಧಿಷೋ ಹವೀಂಷಿ ಪ್ರ ಚ
ದಾತಾರನುಮ್ಪತೇಷು ವೋಚಃ ||

(ಯ. ಸಂ. ೮-೨೨೨)

ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂದು ದೃಢಪಡಿಸಲು ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ
ಅತ್ಯಂತ ದೃಢವಾದ ಅರ್ಚನಾ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ಬೀಳದಿರುವ ದೃಢವಾಗಿ ಹಿಡಿದು, ಸ್ವಾಧಿಕಾರಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ
ಉಪಕಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ತಿಳಿಯುವವನಾಗಿ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಯಜಮಾನನ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುಕೊಡು-
ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಈ ಯಜಮಾನನನ್ನು ನಾನುನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸು.

‘ವನಸ್ಪತೇ ರಶನಯಾ ನಿಯೂಯ’ — ಸುರೂಪತಮಯಾ
‘ವಯುನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್’ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಪ್ರಜಾನನ್ | ವಹ
ದೇವಾನ್ ಯಜ್ಞೇ ದಾತುರ್ಹವೀಂಷಿ | ಪ್ರಬ್ರೂಹಿ ಚ
ದಾತಾರನುಮ್ಪತೇಷು—ದೇವೇಷು ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿನಂಸುತ್ತಾರೆ. ಸಿಷ್ಟತಮಯಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದವ್ತಿಯವ ಪದಕ್ಕೆ ಸುರೂಪತಮಯಾ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ,
ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯವೈವಾದುದೆಂದರ್ಥ. ಆಮೃತರು ದೇವತೆಗಳು. ಅವರಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಯಜಮಾನನೇ
ಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ಎಂದು ಹೆಣ್ಣಾಗಿ ಹೇಳು ಎಂದರ್ಥ.

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ | ಸ್ವಾಹೇತೇತತ್ಸ ಆಹೇತಿ ನಾ ಸ್ವಾ ನಾಗಾಹೇತಿ
ನಾ | ಸ್ಯಂ ಪ್ರಾಹೇತಿ ನಾ ಸ್ವಾಹುತಂ ಹನಿರ್ಜುಹೋತೀತಿ ನಾ
ತಾಸಾನೇಸ್ರಾ ಭವತಿ || ೨೦ ||

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿ ಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಉತ್ತಮ ಪ್ರಯಾಜದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಕಾರದಿಂದ ಯಾವುದು ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ವಾಹಾ, ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಅನುಕೀರ್ತನದಿಂದ ಉತ್ತಮ ಪ್ರಯಾಜಕ್ಕೆ ಪ್ರೈಷಸಂಸ್ಕಾರ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸು= ಚನ್ನಾಗಿ, ಆಹ= ಹೇಳುವುದು. ಸಂಪ್ರದಾನ ದೇವತೆಗೆ ಅಜ್ಯಮಂತ್ರದಿಂದ 'ತುಭ್ಯಮಿದಂ' ಎಂದು ಚನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆಗ ಸುವರ್ವ ಪದ. ಆಹ ಎಂಬುದು ಉತ್ತರ ಪದ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಾ ವಾಕ್ ಆಹ. ಸ್ವಾಹಾ. ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಮಿಸು ಎಂಬ ಮಾತು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾಕಾರದ ಜನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಪದ. ಆಹ ಉತ್ತರಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಯಂ ಪ್ರಾಹ= ಸ್ವಾಹಾ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಶಬ್ದ ಕರ್ಮಾರ್ಥಬೋಧಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಶಬ್ದ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸ್ವಾಹುತಂ ಆಹ= ಸ್ವಾಹಾ. ಆಗ ಹವಿಃ ಪ್ರಧಾನನಿರ್ದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲು ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಋಷ್ಯಂತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಷ್ಟತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಸದ್ಯೋ ಜಾತೋ ವ್ಯಮಿಮೀತ ಯಜ್ಞಮಗ್ನಿದೇವಾನಾನುಭವತ್ಪು-
ರೋಗಾಃ | ಅಸ್ಯ ಹೋತುಃ ಪ್ರದಿತ್ಯೈತಸ್ಯ ವಾಚಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರದಂತು
ದೇವಾಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೦-೧೧) ಸದ್ಯೋ ಜಾಯಮಾನೋ ನಿರಮಿಮೀತ
ಯಜ್ಞಮಗ್ನಿದೇವಾನಾನುಭವತ್ಪುರೋಗಾಮ್ಯಸ್ಯ ಹೋತುಃ ಪ್ರದಿತ್ಯೈತಸ್ಯ ವಾಚ್ಯಾ-
ಸ್ಯೇ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರದಂತು ದೇವಾ ಇತೀನಾ ಅಪ್ರೀದೇವತಾ ಅನುಕ್ರಾಂತಾ
ಅಥ ಕಿಂ ದೇವತಾಃ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಾ ಆಗ್ನೇಯಾ ಇತ್ಯೇಕೇ || ೨೧ ||

ಸದ್ಯೋ ಜಾತೋ ವ್ಯಮಿಮೀತ ಯಜ್ಞಮಗ್ನಿದೇವಾನಾಮುಭವ-
ತ್ಪುರೋಗಾಃ | ಅಸ್ಯ ಹೋತುಃ ಪ್ರದಿತ್ಯತಸ್ಯ ವಾಚಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ
ಹವಿರದಂತು ದೇವಾಃ ||

ಸ್ವಾಹಾಕೃತ ಪ್ರತಿವಾದಕವಾದ ಋತ್ವಿಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಪಡಿಸಿದನು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇವನು ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯನಾದನು. ಪ್ರಾಚೀದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆಹವನೀಯ ರೂಪದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಹೋಮನಿಷ್ಠಾದಕನಾದ ಇವನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಈ ಅದ್ಭವ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿ ದೇವತೆಗಳು ಆಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡಲಿ.

ಸದ್ಯೋ ಜಾಯಮಾನೋ ನಿರಮಿಮೀತ ಯಜ್ಞಮಗ್ನಿದೇವಾನಾ-
ಮುಭವತ್ಪುರೋಗಾಮೀ ||

‘ಅಸ್ಯ ಹೋತುಃ ಪ್ರದಿತ್ಯತಸ್ಯ’ ವಾಚ್ಯಾಸ್ಯೇ ‘ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರ-
ದಂತು ದೇವಾಃ’ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಾಗಾಶ್ರಯವಾದ ಮುಖವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮುಕುತದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಇತೀಮಾ ಆಪ್ತೀದೇವತಾ ಅನುಕ್ರಾಂತಾಃ ||

ಇತಿ ಪದವು ಅಧಿಕಾರಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವಿನೋಕ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಇಧ್ಯಾದಿ ಹನ್ನೊಂದು ಅಶ್ವಿನೋಕ್ರಗಳು ವಿಚಾರ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದಾಯಿತು. ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವವಿಚಾರವೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ನನಸ್ಸತ್ಯಂತದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಥ ಕಿಂ ದೇವತಾಃ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಾಃ ||

ಅಥ ಶಬ್ದವು ವಿಚಾರಾಂತರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಯಾಜದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯಾವುದು? ಎಂದು ವಿಚಾರ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ. ‘ಪ್ರಯಾಜೇಷು ಹೂಯಮಾನೇಷು’ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಶ್ವಿನೋಕ್ರದ ಯಜಮಾನ ಉಪಸ್ಥಾನಾಂತದವರೆಗಿನ ಕ್ರಿಯಾಕಲಾಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಜವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಪ್ರಯಾಜಪ್ರವಾಸವು ನಾನಾದೇವತಾಕವೆಂದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವತಪ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನೇಯಾ ಇತ್ಯೇಕೇ || ೨೧ ||

ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕಗಳೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. “ಅಗ್ನೇಯಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ” ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೌತೀಕೋಗ್ನಿಯು ವಿಕೀರಿಸಿಕೊಂಡನೆ ಸಂವಾದ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಏನ್ನಿ ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಧರಿಸಿ ಎಂದು

ವತ್ತೇದೇವತೆಗಳು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆಗ 'ನಮಗೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಿರಲಿ' ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂಥ ವತ್ತೇದೇವತೆಗಳು ಹೇಳಿದಾಗ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಯಜ್ಞೋತ್ರಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಗಳು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯನುನಿ ವರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರಯಾಜಾನ್ನೇ ಅನುಯಾಜಾಂಶ್ಚ ಕೇವಲಾನೂರ್ಜಸ್ವಂತಂ ಹವಿಷೋ ದತ್ತ
ಭಾಗಮ್ || ಘೃತಂ ಚಾಸಾಂ ಪುರುಷಂ ಚೌಷಧೀನಾಮಗ್ನೇಶ್ಚ ದೀರ್ಘಮಾಯುರಸ್ತು
ದೇವಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೨) || ತವ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನೂಯಾಜಾಶ್ಚ ಕೇವಲ
ಲೂರ್ಜಸ್ವಂತೋ ಹವಿಷಃ ಸಂತು ಭಾಗಾಃ || ತವಾಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೋಯಮಸ್ತು
ಸರ್ವಸ್ತುಭ್ಯಂ ನಮಂತಾಂ ಪ್ರದಿಶಶ್ಚತಸ್ರಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೯) || ಅಗ್ನೇಯಾ ವೈ
ಪ್ರಯಾಜಾ ಅಗ್ನೇಯಾ ಅನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಛಂದೋದೇವತಾ
ಇತ್ಯಪರಂ ಛಂದಾಂಸಿ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಘಂದಾಂಸ್ಯನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ಮೃತುದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಮೃತವೋ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಪತವೋಽನುಯಾಜಾಃ ಇತಿ ಚ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಪ್ರಾಣದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅಪಾನಾ ಅನು
ಯಾಜಾಃ (ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೨೨) || (ಕೌಷೀ. ಬ್ರಾ. ೨-೧) ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ಮಾತೃದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಮಾತ್ಮಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಪ್ರಜಾ ಆನುಯಾಜಾಃ (ತೈತ್ತಿ. ಸಂ.
೬-೯-೫) ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಾಗ್ನೇಯಾ ಇತಿ ತು ಸ್ಥಿತಿರ್ಭಕ್ತಿಮಾತ್ರಮಿತಿರತ್ಯಮುರ್ಧಂ
ಪುನರಿದಮುಚ್ಯತೇ ಯಸ್ಯೈ ದೇವತಾಯೈ ಹವಿರ್ಗೃಹೀತಂ ಸ್ಯಾತ್ತಾಂ ಮನಸಾ
ಧ್ಯಾಯೇದ್ವಷಟ್ಪರಿಷ್ಕನ್ನಿತಿ ಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೮) | ತಾನ್ನೇ ತಾನ್ನೇಕಾ
ದಶಾಪೀಸೂಕ್ತಾನಿ ತೇಷಾಂ ವಾಸಿಷ್ಠಮಾತ್ರೇಯಂ ವಾದ್ಯೈಶ್ಚಂ ಗಾರ್ತ್ವಮುಽಮಿತಿ
ನಾರಾಶಂಸಂತಿ ನೈಧಾತಿಥಿಂ ದೈರ್ಘ್ಯತನುಸಂ ಪ್ರೈಷಿಕ ಮಿತ್ಯುಭಯಂವಂತ್ಯತೋಽನ್ಯಾಽನಿ
ತನೂನಪಾತ್ವಂತಿ ತನೂನಪಾತ್ವಂತಿ || ೨೨ ||

ಪ್ರಯಾಜಾನ್ಯೇ ಅನುಯಾಜಾಂಶ್ಚ ಕೇವಲಾನೂರ್ಜಸ್ವಂತಂ ಹವಿ-
ಷೋ ದತ್ತ ಭಾಗಂ || ಘೃತಂ ಚಾಪಾಂ ಪುರುಷಂ ಚಾಪಧೀನಾ-
ಮಗ್ನೇಶ್ಚ ದೀರ್ಘಮಾಯುರಸ್ತು ದೇವಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೧೧)

ಆಗ್ನೇಯಪ್ರಯಾಜ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಚ್ಚೆ ವಿಶ್ವೇ ದೇವತೆಗಳೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತಾ ಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯಾಜವೆಂಬ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು, ಅನುಯಾಜಗಳನ್ನೂ ಕೊಡಿದೆ. ಅಭಿಘಾರಣದಿಂದ ಸಾರನತ್ತಾದ ಚರುವುರೋಡಾಶಾದಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತಾರೂಪ ಅಂಶವನ್ನು ಕೊಡಿದೆ. ಅವುಗಳಿಂದ ಸಾರಭೂತವಾದ ಅಜ್ಞ ಭಾಗಾದಿನಾಥನವನ್ನು ಕೊಡಿದೆ ಔಷಧಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪುರೋಡಾಶಭಾಗವನ್ನೂ ಕೊಡಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯಾದ ನನಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸಾಗಲಿ, ವಪಚ್ಚಾರಕ, ತವಧರ್ಯವು ಆಗದಿರಲಿ.

ತವ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನುಯಾಜಾಶ್ಚ ಕೇವಲಾ ಊರ್ಜಸ್ವಂತೋ
ಹವಿಷಃ ಸಂತು ಭಾಗಾಃ || ತವಾಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೋ ಯಮಸ್ತು
ಸರ್ವಸ್ತುಭ್ಯಂ ನಮಂತಾಂ ಪ್ರದಿಶಶ್ಚತಸ್ರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೧೧)

ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಕೇಳಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ವಿಶ್ವೇ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಅಂಗೀಕಾರವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅರ್ಥವನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಶ್ವೇ ದೇವತೆಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಚ್ಚೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಿನಗೆ ಪ್ರಯಾಜಾನ್ನು ಯಾಜಗಳೂ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳು ಕಲ್ಪಿತವಾಗಲಿ. ಈ ಸಕಲ ಯಜ್ಞವೂ ನಿನಗೋಸ್ಕರವೇ ಆಗಲಿ. ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ನಿನಗೆ ನಮ್ರವಾಗಲಿ. ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭೂತಜಾತವೆಲ್ಲಾ ನಿನ್ನ ಭೋಗ್ಯವನ್ನು ಗಳಾಗಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

“ ಆಗ್ನೇಯಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಆಗ್ನೇಯಾ ಅನುಯಾಜಾಃ ” ಇತಿ
ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಗಳು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಳಗೇಂಬುದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಛಂದೋ ದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಮ್ | ಛಂದಾಂಸಿ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಛಂದಾ
ಸ್ತುನುಯಾಜಾಃ” ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ || ಋತುದೇವತಾ
ಇತ್ಯಪರಮ್ | “ಋತವೋ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಪಶವೋಽನು-
ಯಾಜಾಃ” ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ | ಪ್ರಾಣದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ
“ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅಸಾನಾ ಅನುಯಾಜಾಃ” ಇತಿ ಚ

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಆತ್ಮದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | 'ಆತ್ಮಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ
ಆತ್ಮಾ ವಾ ಅನುಯಾಜಾಃ' ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ ||

ನಾನಾ ದೇವತಾ ಪ್ರವಾದಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವರು ಭಂದೋದೇವತೆಗಳೆಂದೂ, ಇನ್ನುಕೆಲವರು ಮತುದೇವತೆಗಳೆಂದೂ, ಇನ್ನುಕೆಲವರು ಪ್ರಾಣದೇವತೆಯೆಂದೂ, ಇನ್ನುಕೆಲವರು ಆತ್ಮದೇವತೆಯೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರವಾದಗಳಿಗೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದು.

ಆಗ್ನೇಯಾ ಇತಿ ತು ಸ್ಥಿತಿಃ ||

ನಾನಾಪ್ರವಾದಗಳಿರುವುದಾದರೆ ನಿಶ್ಚಯ ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತು ಶಬ್ದವು ಅನ್ಯಪಕ್ಷವ್ಯಾನ್ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯ ಮತ್ತು ಮಂತ್ರ ಎರಡು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕಗಳೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇತರ ಮತಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೊಂದೇ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಗ್ರಾಹ್ಯವಲ್ಲ.

ಭಕ್ತಿಮಾತ್ರಮಿತರತ್ ||

ಅನ್ಯಮತಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭಂದೋದೇವತಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರವಾದಗಳು ಗೌಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭಕ್ತಿವಾದದಿಂದ ನಾನಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳು ಆರಬ್ಬವಾಗಿವೆ.

ಕಿಮರ್ಥಂ ಪುನರಿದಮುಚ್ಯತೇ ? ||

ಈ ಎಲ್ಲಾ ವಿಚಾರದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ಎಂದು ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾರೆ.

“ ಯಸ್ಯೈ ದೇವತಾಯೈ ಹವಿರ್ಗೃಹೀತಂ ಸ್ಯಾತ್ |

ತಾಂ ಮನಸಾ ಧ್ಯಾಯೇದ್ಭವತಿಕರಿಷ್ಯನ್ ” ಇತಿ ಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ||

ಯಾರು ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೋ, ಯಾರಿಗೋಸ್ಕರ ಹವಿಸ್ಸು ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ, ಅದೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆ ದೇವತೆಗೇ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾದುದರಿಂದ ದೇವತಾವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿದೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತಾನ್ಯೇತಾನ್ಯೇಕಾದಶಾಸ್ತ್ರೀಸೂಕ್ತಾನಿ ||

ಹೀಗೆ ಹನ್ನೊಂದು ಆಶ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧೇದವ ಸೂಕ್ತಗಳು ಹತ್ತು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರೈಷಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ತೇಷಾಂ ವಾಸಿಷ್ಠಮಾತ್ರೇಯಂ ವಾಧ್ಯೈಶ್ಚಂ ಗಾರ್ತ್ವನುದಮಿತಿ ನಾರಾಶಂಸ
ವಂತಿ | ನೈಘಾತಿಥಂ ದೈರ್ಘಾತಮಸಂ ಪ್ರೈಷಿಕಮಿತ್ಯುಭಯವಂತಿ |
ಅತೋಽನ್ಯಾನಿ ತನೂನಪಾತ್ವಂತಿ ತನೂನಪಾತ್ವಂತಿ || ೨೨ ||

ಅತ್ತೀಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠದೃಷ್ಟವಾದ ಸೂತ್ರವಾಸಿಷ್ಠ, ಅತ್ರಿಮಹರ್ಷಿ ದೃಷ್ಟವಾದಸೂತ್ರ ಅತ್ರೇಯ, ವಾಲ್ಮೀಕಿಶ್ಚ ಋಷಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದಸೂತ್ರ ವಾಲ್ಮೀಕಿಶ್ಚ, ಗೃಹ್ಯಮದ ಋಷಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಸೂತ್ರ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಮದ ಇವು ನಾಲ್ಕು ನಾರಾಶಂಕದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವುಗಳು. ಮೇಧಾಂತಿಥಿ, ದೀರ್ಘತಮಸ್ತು ಇವರಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಮೈಥಾಂತಿಥಿ, ದೀರ್ಘತಮಸ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಪ್ರೈಷಿಕಗಳು. ಪ್ರೈಷವೆಂದರೆ ಗ್ರಂಥ. ಅದರಲ್ಲಿರುವವುಗಳು. ಇವು ಎರಡರಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಉಳಿದಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಸೂತ್ರಗಳು ತನೂನಪಾತ್ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ತನೂನಪಾತ್ಯಂತಿ ಎಂದು ಎರಡುಬಾರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠಾದಿಗಳು ನಾರಾಶಂಕ ಸಯಾಜಿಗಳು. ಉಳಿದವರು ತನೂನಪಾದ್ಯಾಜಿಗಳು. ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಿಧಾಗದಿಂದ ಇದ ಮೃತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಯಾಜಾನೈ ಅನುಯಾಜಾಂಶ್ಚ ಕೇವಲಾನೂರ್ಜಸ್ವಂತಂ ಹವಿಷೋಽ
ದತ್ತಭಾಗಂ

ಘೃತಂ ಚಾಪಾಂ ಪುರುಷಂ ಚೌಷಧೀನಾಮಗ್ನೇಶ್ಚ ದೀರ್ಘಮಾಯು
ರಸ್ತು ದೇವಾಃ || ೮ ||

ಅಗ್ನಿ—ಎಂದಿ ದೇವತೆಗಳೇ | ಪ್ರಯಾಜಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ ಹವಿಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಅನುಯಾಜಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ ಹವಿಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಕೇವಲ ನನಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೇರುವಂತೆ ಅರ್ಪಿಸಿರಿ. ನನಗೆ ಹವಿಸ್ತಿನಿಂದ ಸಾರವತ್ತಾದ ಛಾಂಪವನ್ನು ಕೊಡಿರಿ.. ಉದಕಗಳಿಗೆ ಸಾರಭೂತವಾದ ಅಜ್ಯವನ್ನೂ ಓಷಧಿಗಳಿಗೆ ಸಾರಭೂತವಾದ ಪುರುಷಭಾಗವನ್ನೂ (ಅನ್ನವನ್ನೂ) ಕೊಡಿರಿ. ನನಗೆ ಬಹುಕಾಲ ಬದುಕುವ ಶಕ್ತಿಯುಂಟಾಗಲಿ.

ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಕರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ.—

ಅಥ ಕಿಂ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಾ | ಅಗ್ನೇಯಾ ಇತ್ಯೇಕೇ | ಪ್ರಯಾಜಾನೈ ಅನುಯಾಜಾಂಶ್ಚ
ಕೇವಲಾನೂರ್ಜಸ್ವಂತಂ ಹವಿಷೋ ದತ್ತಭಾಗಂ | ಘೃತಂ ಚಾಪಾಂ ಪುರುಷಂ ಚೌಷಧೀನಾಮು
ಗ್ನೇಶ್ಚ ದೀರ್ಘಮಾಯುರಸ್ತು ದೇವಾಃ | ತವ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನುಯಾಜಾಶ್ಚ ಕೇವಲ ಊರ್ಜ
ಸ್ವಂತೋ ಹವಿಷಃ ಸಂತು ಭಾಗಾಃ | ತವಾಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೋಽ ಯಮಸ್ತು ಸರ್ವಸ್ತುಧ್ಯಂ
ನಮಂತಾಂ ಪ್ರದಿತಕೃತಸ್ರಃ || ಅಗ್ನೇಯಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅಗ್ನೇಯಾ ಅನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

(೧-೮-೨೨)

ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಾಃ ಎಂದರೆ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕೆ—ಅಗ್ನೇಯಾ ಇತ್ಯೇಕೇ ಅಗ್ನಿಯು ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ದೇವತೆಯು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದು ಸಂಯುಕ್ತ.

ಉದ್ವಿಷ್ಟರಾದ ಮತ್ತು ಆಹೂತರಾದ (ಕರಿಯಬ್ಬಟ್ಟ) ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಆಹುತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಗಳೆಂದು (ಮುಖ್ಯಾಹುತಿ) ಹೆಸರು. ಈ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೂ, ಅನಂತರವೂ ಕೆಲವು ಉಪಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಮಾಡುವ ಉಪಹೋಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಎಂದೂ, ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಯ ಅನಂತರ ಮಾಡುವ ಉಪಹೋಮಕ್ಕೆ ಅನುಯಾಜಾ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಗಳೆಂಬ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ತನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿಯೇ ಆರಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಆ ಆಹುತಿಗಳಿಗೆ ತಾನೇ ದೇವತೆಯಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ವರವನ್ನು ಪಡೆದ ಪ್ರಕಾರ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆ ಆಗಲೆಂದು ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರು. ಆದಕಾರಣ ಈ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಆಹುತಿಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತವೆಂದು ಯಾತ್ಯರು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಯಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅಗ್ನೇಯಾ ಅನುಯಾಜಾ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮತದವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದಾರೆ

* ಛಂದೋದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಛಂದಾಂಸಿ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಶ್ಚಂದಾಂಸ್ಯನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚಿ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಋತುದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಋತವೋ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಋತವೋಽನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚಿ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಪಶುದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಪಶವೋ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಪಶವೋಽನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||
ಪ್ರಾಣದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಅನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚಿ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಆತ್ಮದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಆತ್ಮಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಆತ್ಮಾ ವಾ ಅನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಕೆಲವರು ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಛಂದಸ್ಸೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ— ಛಂದಾಂಸಿ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಶ್ಚಂದಾಂಸ್ಯನುಯಾಜಾ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಋತುಗಳೇ (ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳು) ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದನ್ನು—ಋತವೋ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಋತವೋಽನುಯಾಜಾ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಇವುಗಳಿಗೆ ಗೋವುಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಪಶವೋ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಪಶವೋಽನುಯಾಜಾ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೇ ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣವೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಿ ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಅನುಯಾಜಾ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವರು.

ಅಗ್ನೇಯಾ ಇತಿ ತು ಸ್ಥಿತಿಃ | ಭಕ್ತಿಮಾತ್ರಮಿತರತಾ | ಕಿಮರ್ಥಂ ಪುನರಿದಮಾಚ್ಚೇತೇ | ಯಸ್ಯೈ
ದೇವತಾಯೈ ಹವಿರ್ಗೃಹೀತಂ ಸ್ಯಾತ್ತಾಂ ಮನಸಾ ಧಾಯೇದ್ವಪರ್ವಕರಿಷ್ಯನ್ನಿತಿ ಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ||

ಇಷ್ಟೆಲ್ಲಾ ಮತಭೇದಗಳೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳೂ ಇದ್ದರೂ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯೆಂಬ ಮತವೇ ಪ್ರಮಾಣಾರ್ಹವಾದುದು ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ನಾನಾ ಮತಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಯಾಕೆ? ಇದರಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ಎಂದರೆ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಸಟ್ಟಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಯೂ ಸಂಪ್ರದಾಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಬೇಕಾಯಿತು.

ತವ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನುಯಾಜಾಶ್ಚ ಕೇವಲ ಊರ್ಜಸ್ವಂತೋ ಹವಿಷಃ
ಸಂತು ಭಾಗಾಃ |
ತನಾಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೋಽಯಮಸ್ತು ಸರ್ವಸ್ತುಭ್ಯಂ ನಮಂತಾಂ ಪ್ರದಿ-
ಶಶ್ಚತಸ್ರಃ || ೬ ||

ದೇವತೆಗಳು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪ್ರಯಾಜರೂಪವಾದ ಹವಿಷ್ಣುಗಳೂ, ಅನುಯಾಜ್ಞಗಳಾದ ಹವಿಷ್ಣುಗಳೂ ಕೇವಲ ನಿನಗಾಗಿಯೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಹವಿಷ್ಣುಗಳ ಸಾರವತ್ತಾದ ಭಾಗಗಳು ನಿನಗಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಸಕಲ ಯಜ್ಞವೂ ನಿನ್ನನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗಲಿ. ನಾಲ್ಕು ಮುಖ್ಯವಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಲಿ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಜ್ಞಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಇಪ್ರತಿರಥನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ದ್ವವಿಣೋದಾಃ ಕಸ್ಮಾದ್‌ದ್ರವಿಣೋದಾದ್ರವಿಣೋ ಮೇದ್ಯಂತುತೈಘಾತ
ಆಪ್ತಿಯಃ ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯತನೂನಪಾನ್ನರಾಶಂಸಸ್ಯಾಜುಹ್ವಾನಃ ಪ್ರಾಚೀನಂ ವ್ಯಚಿಸ್ವತೀ
ರಾಸುಷ್ಯಯಂತೀ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾನೋ ಯಜ್ಞಂ ಯ ಇಮೇ ಆವಿಷ್ಟೋ ವನಸ್ಪತಿ
ರುಪಾನಸ್ಯಜಾಂಜಂತಿ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವನಸ್ಪತೇ ವನಸ್ಪತೇ ರಶನಯಾಸದ್ಯೋ ಜಾತಃ
ಪ್ರಯಾಜಾನ್ಯೇದ್ವಾವಿಂಶತಿಃ ||

ಇತಿ ನಿರುಕ್ತ ಉತ್ತರವೃತ್ತೇ ದ್ವಿತೀಯೋಧ್ಯಾಯಃ ||

ನಿರುಕ್ತಂ

ಅಥ ನವಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ

ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ನೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

ಓಂ | ಅಥ ಯಾನಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾಯತನಾನಿ ಸತ್ವಾನಿ ಸ್ತುತಿಂ ಲಭಂತೇ ತಾನ್ಯ ತೋಽನುಕ್ರಮಿಸ್ಯಾಮಸ್ತೇಷಾಮಶ್ವಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮೀ ಭವತ್ಯಾತ್ಮೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತ ಸ್ಯೇಷಾ ಭವತಿ || ೧ ||

ಅಥ ಯಾನಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾಯತನಾನಿ ಸತ್ವಾನಿ ಸ್ತುತಿಂ ಲಭಂತೇ
ತಾನ್ಯತೋನುಕ್ರಮಿಸ್ಯಾಮಃ ||

ಅಥ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅನಂತರಾಧಿಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವ ಅಶ್ವಾದಿಗಳು ಅಥವಾ ದ್ರವ್ಯಗಳು ಮತ್ತೆ ದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವ ಲಾಂಗಳೂ ದೀವತೆಗಳಿಂದ ಇವು ವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದರಿಂದ ಬೇರೊಂದು ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ತ್ವದ ಉಪಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಸರ್ವ ಲಾಂಗಳು. ಈ ಮುಂಭಕ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಪೃಥಿವ್ಯಾಶ್ರಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಶ್ವಾದಿಗಳು ಭೂಷಾನ್ದೀವತೆಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ.

ತೇಷಾಮಶ್ವಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮೀ ಭವತಿ ||

ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಭವವಾದುದರಿಂದ ಕ್ರಮದಿಂದ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ನೊದಲು ಉಪಸ್ಥಿತಿಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವ ಮೂವತ್ತಾರು ಸದಗಳು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಶ್ವ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತಸ್ಯಾ ಅಹುತ್ಯಾಃ ಪುರುಷೋಽಜಾಯತ, ದ್ವಿತಿರಯಾಂ ಯಜ್ಞೋಽತಿ ತತೋಽರೋಽಜಾಯತ ಎಂದು ಪುರುಷ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಅಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅಶ್ವಮೇಘಲಕ್ಷಣಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅಂಗಭಾವವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತ್ಯೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತ ಸ್ಯೇಷಾ ಭವತಿ ||

ಅಕ್ಷಶಬ್ದನಿರ್ವಚನ ಹಿಂದೆ ಅಗಿದೆಯೆಂಥ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. "ಅಕ್ಷತೀಠಧ್ಯಾನಂ ಮಹಾಶನೋ ಭವತೀತಿವಾ" (ನಿಘ. ೨೨೭) ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇದು ವಿನೃತವಾಗಿದೆ. ಆ ಅಕ್ಷದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಪ್ರಥಮಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಶ್ಲೋ ವೋಲ್ಲಾ ಸುಖಂ ರಥಂ ಹಸನಾಮುಪಮಂತ್ರಿಣಃ | ಶೇವೋ ರೋಮಣ್ಣಂತಾ ಭೇದಾ ವಾರಿನ್ಮಂಡೂಕ ಇಚ್ಛತೀಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರೋ ಪರಿ ಸ್ರವ (ಋ. ಸಂ. ೯-೨೧೨-೪೨) || ಅಶ್ಲೋ ವೋಲ್ಲಾ ರಥಂ ವೋಲ್ಲಾ ಸುಖಮಿತಿ ಕಲ್ಯಾಣ ನಾಮ ಕಲ್ಯಾಣಂ ಪುಣ್ಯಂ ಸುಹಿತಂ ಭವತಿ ಸುಹಿತಂ ಗಮ್ಯತೀತಿ ವಾ ಹಸ್ಯತಾ ವಾ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ ಶೇಷಮ್ಯಚ್ಛತೀತಿ ವಾರಿ ವಾರಯತಿ ಮಾ ನೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ- ತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨ ||

ಅಶ್ಲೋ ವೋಲ್ಲಾ ಸುಖಂ ರಥಂ ಹಸನಾಮುಪಮಂತ್ರಿಣಃ | ಶೇವೋ ರೋಮಣ್ಣಂತಾ ಭೇದಾ ವಾರಿನ್ಮಂಡೂಕ ಇಚ್ಛತೀಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರೋ ಪರಿಸ್ರವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೨೫)

ಇದು ಸೋಮಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಎಲೈ ಸೋಮವೇ, ವಹನಸವರ್ಥವಾದ ಕುದ.ರಿಯು ಲಕ್ಷ್ಯದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಲು ಸುವಕರವಾದ ರಥವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತದೆಯೋ, ಹೇಗೆ ನರ್ಮಸಚಿವರು ಉಪಹಾಸಪ್ರಧಾನವಾದ ಮಾತನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾರೋ, ಪುರುಷರ ಜನನಾಂಗವು ರೋಮವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಎರಡು ಸೀಳಾದ ಉಪಸ್ಥವನ್ನು ಬಯಸುವುದೋ, ಕಪ್ಪೆಯು ಲೇಗೆ ನೀರನ್ನೇ ಬಯಸುತ್ತದೆಯೋ ಅದರಂತೆ ನಾನು ನಿನ್ನ ರಸಸುರಿಯುವುದನ್ನು ಬಯಸುತ್ತೇನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ ದಕಾಪವಿತ್ತೆಂದಿರ ರಸವನ್ನು ಸುರಿಸು.

‘ಅಶ್ಲೋ ವೋಲ್ಲಾ’ ಸುಖಂ ವೋಲ್ಲಾ ರಥಂ ವೋಲ್ಲಾ | ಸುಖ-
ಮಿತಿ ಕಲ್ಯಾಣನಾಮ | ಕಲ್ಯಾಣಂ ಪುಣ್ಯಂ ಸುಹಿತಂ ಭವತಿ
(ಸುಹಿತಂ ಗಮ್ಯತೀತಿ ವಾ | ಹಸ್ಯತಾ ವಾ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲ-

ಯಿತಾ ನಾ ಶೇಷಮೃಚ್ಛತೀತಿ ನಾರಿ ನಾರದಯುತಿ, ಮಾನೋ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ಯಸ್ಯೌಷಾ ಭವತಿ || ೨ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಅತ್ತೋ ವೋಲ್ತಾ' ಎಂದು ಮಂತ್ರದ ಪ್ರತಿಠಕವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ವೋಲ್ತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಹಧಾತುವಿಗೆ ಕೃಚ್ಛಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಾವುದನ್ನು ಎಳೆಯುವುದು ಎಂದು ತಾನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಉತ್ತರ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುಖವಾಗಿ ಒಯ್ಯುವುದನ್ನು ಅಥವಾ ಸುಖಕರವಾದ ರಥವನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದನ್ನು ಬಯಸುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣಂ ಪುಣ್ಯಂ ಮುಂತಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಅಪ್ರಕೃತವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಪಾಠವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ.

ಈರಿತ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮಃನಿವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತೃತೀಯ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಮಾ ನೋ ಮಿತ್ರೋ ನರುಣೋ ಅರ್ಯಮಾಯುರಿಂದ್ರ ಋಭುಕ್ಷಾ ಮರುತಃ ಪರಿಷ್ಕಾಂ | ಯದ್ವಾಜಿನೋ ದೇವಜಾತಸ್ಯ ಸಪ್ತೇಃ ಪುನಕ್ಷಾಮೋ ವಿದಥೇ ವೀರ್ಯಾಣಿ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೨-೧) ಯದ್ವಾಜಿನೋ ದೇವೈರ್ಜಾತಸ್ಯ ಸಪ್ತೇಃ ಸರಣಸ್ಯ ಪುನಕ್ಷಾಮೋ ಯಜ್ಞೇ ವಿದಥೇ ವೀರ್ಯಾಣಿ | ಮಾ ನಸ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚಾರ್ಯಮಾ ಚಾಯುಶ್ಚ ನಾಯುರಯನ ಇಂದ್ರಶ್ಚೋರುಕ್ಷಯಣ ಋಭುಣಾಂ ರಾಜೀತಿ ನಾ ಮರುತಶ್ಚ ಪರಿಷ್ಕಾ ಇಷ್ಕುಕುನಿಃ ಶಕ್ನೋತ್ಕುನ್ದೇತುಮಾತ್ಮಾನಂ ಶಕ್ನೋತಿ ನದಿತುಮಿತಿ ನಾ ಶಕ್ನೋತಿ ತಕಿತುಮಿತಿ ನಾ ಸರ್ವತಃ ಶಂಕರೋಽಪ್ತಿಸ್ತುತಿ ನಾ ಶಕ್ನೋತೇರ್ವಾ ತಸ್ಯೌಷಾ ಭವತಿ || ೩ ||

ಅಶ್ವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಶ್ವಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು, ಅಹರಭಿಮಾನಿ ದೇವನಾದ ಮಿತ್ರನೂ, ರಾತ್ಯಾಭಿಮಾನಿದೇವನಾದ ವರುಣನೂ, ಅಂತರಾಲಾಭಿಮಾನಿದೇವನಾದ ಅರ್ಯಮನೂ, ವಾಯುವೂ, ಮಹದೈಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೂ, ಮರುದೈವತೆಗಳೂ ನಿಂದಿಸದಿರಲಿ. ಏಕೆಂದರೆ ವೇಗವುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಬಹು ವುಳ್ಳ, ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ, ಅಥವಾ ಗಂಧರ್ವಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಅಶ್ವದ ವೀರಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ, ಗುಣಗಳನ್ನೂ, ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಿಂದಿಸದೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಯದ್ವಾಜಿನೋ ದೇವೈರ್ಜಾತಸ್ಯ ಸಪ್ತೇಃ ಸರಣಸ್ಯ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮೋ
ಯಜ್ಞೇ ವಿಧಥೇ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಮಾ ನಸ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣ
ಶ್ವಾರ್ಯಮಾ ಚಾಯುಶ್ಚ ವಾಯುರಯನ ಇಂದ್ರ ಶ್ಲೋರು
ಕ್ಷಯಣ ಋಭೂಣಾಂ ರಾಜೇತಿ ನಾ ಮರ.ತಶ್ಚ ಪರಿಖ್ಯನ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಳುಕುವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಎರಡು ರೀತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅತಿಶಯನಾದ
ವಿಶ್ವಯವುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವನು. ಅಥವಾ ಮುಳುಕು ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರಿ, ಎಂಬ ವೈಶ್ವಕ್ರಿಯೆ
ಯಿಂದ ಮುಳುಗಲ ರಾಜನಿವಿಧರ್ಥ.

ಶಕುನಿಃ ಶಕ್ನೋತ್ಪುನ್ನೇತುಮಾತ್ಮಾನಂ, ಶಕ್ನೋತಿನದಿತುಮಿತಿ ವಾ ||
ಶಕ್ನೋತಿ ತಕಿತುಮಿತಿವಾ | ಸರ್ವತಃ ಶಂಕರೋ ಏಸ್ತ್ವಿತಿವಾ |
ಶಕ್ನೋತೇರ್ವಾ, ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೩||

ಶಕುನಿಶ್ಚಿದ ನಿವೇಶನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ಎತ್ತಲು ಸಮರ್ಥವಾಗುವುದು ಶಕುನಿ. ಪಕ್ಷಿಯು ಅತಿ
ಲಭ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ತಾನಾಗಿ ಎದ್ದು ಹಾರುತ್ತದೆ. ಶಕಧಾತು ಪೂರ್ವಪದ. ಉತ್ ಪೂರ್ವಕನೀಧಾತು ಉತ್ತರಪದ.
ಶಕಿಗಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಶಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ ಪೂರ್ವಕ ನೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಇನ್ನಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಕುನಿಯೆಂದಾಗುತ್ತದೆ.
ಅಥವಾ ನದಧಾತು. ಅಥವಾ ಸ್ತು ಧಾತ. ಉತ್ತರಪದದಿಂದ ಈ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥವಾದುದು
ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ತಕಧಾತು ಉತ್ತರಪದವಿರುವಾಗ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರದೀಕ. ತದೆ ಇಲ್ಲದೆ
ಹೋಗಲು ಸಮರ್ಥವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧದಿಂದಲೂ ಇದು ನಮಗೆ ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ
ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಸುಖನಾಮವಾದ ಶಂ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಪದ. ಕೃಷಾಧಾತು ಉತ್ತರಪದ.
ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪತಿತನಾದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಶಂಕಾರ್ಥಕ ಶಕಧಾತುವಿನಿಂದ
ಈ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಶಂಕಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು ಶಕುನಿ. ಹೀಗೆ ನಾನಾ ರೀತಿಯಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ
ಶಕುನಿಗೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾ ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರಂಜೋ ಅರ್ಯಮಾಯುರಿಂದ್ರ ಋಭುಕ್ಷಾಮರುತಃ ಪರಿಖ್ಯನ್ |
ಯದ್ವಾಜಿನೋ ದೇವಾಜಾತಸ್ಯ ಸಪ್ತೇಃ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮೋ ವಿಧಥೇ ವೀರ್ಯಾಣಿ || ೧ ||

ಶಿಘ್ರಗಾಮಿಯಾದುದೂ, ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದೂ ಅಥವಾ ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದೂ
ಆದ ಈ ಯಜ್ಞವಾದ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ನಾವು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇವೆಮಾಡಬಂದ ಮಿತ್ರನೂ,
ವರುಣನೂ, ಅರ್ಯಮನೂ, ಸತತವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವೂ, ಇಂದ್ರನೂ, ಮುಳುಕನೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ನಮ್ಮನ್ನು
ಅಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದಿರಿ (ನಿಂದಿಸದಿರಿ).

(ಕಿಮಾರ್ಥವಂ) ಪರೇ ಮಾ ನೋ ಮೇಧ್ಯಸ್ಯಾಶ್ಚ ಸಂಪ್ರಪಃ |

ಈಮಾರ್ಥವಂ ಇತಿ ತ್ವಸ್ಯಾಂ ನೀಯಮಾನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||

(ಬೃಹದ್ದೇವತಾ. ೪-೨೭)

ಮಾ ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ (೧-೧೬೨-೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವೂ, ಯದಕ್ರಂದಂ ಪ್ರಥಮಂ ಜಾಯಮಾಸಃ (೧-೧೬೨-೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವೂ ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವದ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪವಾದ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಈಮಾರ್ಗಾಂಶಾಃ ಸಿಲಿಕಮಧ್ಯಮಾಸಃ (೧-೧೬೨-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ.

ಸ್ವಯಂಧ್ಯಾಶ್ವಸ್ಯ ಚೈವಾತ್ರ ಬಹವಃ ಸಂಸ್ತುತಾ ಹಯಾಃ |
ನಿಯುಕ್ತಾಶ್ವಾನಿಯುಕ್ತಾಶ್ವ ಪ್ರಸಂಗಾದನುಕೀರ್ತಿತಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೨೮)

ಈ ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಾರ್ಥವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಲಂಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ನಿಯುಕ್ತವಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಅನಿಯುಕ್ತವಾಗಲಿ ಇತರಕೃತನನ್ನೂ ಇತರ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಅನುಷಂಗಿಕವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಸಂಜ್ಞಪ್ರವಸಂಜ್ಞಪ್ರಂ ಭವಿಷ್ಯಂ ಚಾಹ ಭೂತವತ್ |
ತಸ್ಯ ಮಾಂಸಸ್ಯ ಸೂನಸ್ಯ ಚರೂಣಾಂ ಹವಿಷಸ್ತೈಃ |
ನಾಸೋಽಧಿವಾಸಸೋಽಶ್ವಾತ್ರೈ ಯದ್ವಿಶಸ್ಯಂ ಚ ಕೀರ್ತಿತಂ |
ಗಾತ್ರೈಸ್ಯ ಕೂಲಸ್ಯೋಣಾನಾಂ ಸ್ವಧಿತೇಶ್ಚ ಪ್ರಕೀರ್ತನಂ ||
ಭಾಗಸ್ಯ ಕೀರ್ತನಂ ಚಾತ್ರೈ ಇಂದ್ರಾಪೂಸೋಃ ಸಹ ಸ್ತುತಿಃ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೨೯-೩೧)

ಮುಂದೆ ಯಜ್ಞವ್ಯವಾಗುವ ಅಶ್ವವನ್ನು ಆಗಲೇ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸಿ ಈ ಅಶ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದರ ಮಾಂಸವೂ, ಸೂನವೂ, ಚರೂವೂ. ವಾಸಾಧಿವಾಸಗಳೂ, ಗಾತ್ರವೂ, ಕೂಲವೂ ಸ್ವೋಣವೂ, ಸ್ವಧಿತಿಯೂ ಇನ್ನೂ ಇತರ ವಿಶೇಷಗಳೂ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಭಾಗವೂ (ಮೇಕೆಯೂ) ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿಯೂ ಪೂಷನ ಸ್ತುತಿಯೂ ಅಡಕವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರ ೧-೧೬೨ ಮತ್ತು ೧-೧೬೩ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಯದ್ವಾಜಿನೋ ದೇವಜಾತಸ್ಯ ಸಪ್ತೇಃ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮೋ ವಿವರ್ಣೇ ವೀರ್ಯಾಃ |

ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವಜಾತವಾದ ಅಶ್ವದ ವೀರ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವೆವು ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ಈ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವೇನು, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯುಕ್ತವಾದ ಅಶ್ವದ ಮಹಿಮೆಯೇನು? ಉಳಿದ ಯಾಗಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿರುವ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಮೊದಲು ತಿಳಿಯಬೇಕು

ರಾಷ್ಟ್ರಂ ನಾ ಅಶ್ವಮೇಧಃ | ರಾಷ್ಟ್ರೇ ಖಲು ನಾ ಏತೇ ವ್ಯಾಯಚ್ಛಂತೇ |

(ಶ್ವೆ. ಬೃ. ೩-೮-೪)

ಅಶ್ವಮೇಧವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆದ ಯಜ್ಞವು. ರಾಜ್ಯವಿಸ್ತರಣೆಗಾಗಿ ಸಾರ್ವಭೌಮ ಪದವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಹನಾಗರತಕ್ಕ ರಾಜನು ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕ ಈ ಯಜ್ಞವು ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯವಾದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕ ಕರ್ಮಗಳಂತೆಯೂ ಅಥವಾ ರಾಜಸೂಯಯಾಗದಂತೆಯೂ ಕೇವಲ ವೈಯಕ್ತಿಕ ವಾದ ಅಡಂಬರವಲ್ಲದೆ, ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ರಾಜರುಗಳಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದೂ, ಅನೇಕ ರಾಜಾಧಿರಾಜರುಗಳಿಗೆ ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗಿ ತನ್ನ ರಾಜಕೀಯವಾದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವವನೂ, ಯಾವ ರಾಜನಿಂದಲೂ ಪರಿಭವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನೂ ಆದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಿಸಲ್ಪಡುವ ಈ ಮಹಾಯಜ್ಞವು ಬಹಳ ಶ್ರಮಸಾಧ್ಯವಾದ ಕರ್ಮವಾಗಿದೆ.

ಪೆರಾ ವಾ ಏಹ ಸಿಚ್ಯತೇ | ಯೋಽಬಲೋಽಶ್ವನೋಧೇನ ಯಜತೇ |

(ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೩-೮-೪-೫)

ದುರ್ಬಲನಾದ ಯಾವ ರಾಜನಾಗಲಿ ಅಶ್ವಮೇಧವನ್ನು ತಾನೂ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರೆ ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಉಚ್ಛಾಟನೆಯಾಗುವುದು ಖಂಡಿತವು.

ಯದಮಿತ್ತಾ ಅಶ್ವಂ ವಿಂದೀರನ್ | ಹನ್ಯೇತಾಸ್ಯ ಯಜ್ಞಃ |

(ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೩-೮-೪-೫)

ಶತ್ರುಗಳು ಇವನ ಅಶ್ವವನ್ನಪಹರಿಸಿ ಇವನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನು ತರುತ್ತಾರೆ. ಇತ್ತಾದಿಯಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವನ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಿ ಇದರ ರಾಜಕೀಯದ ಸಂಕೀತವನ್ನೂ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯಮಹತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಅಶ್ವವೂ ಮಹತ್ವದ ಗುಣವುಳ್ಳದ್ದೇ ಆಗಿರಬೇಕು.

ಈ ಅಶ್ವವು ವೇಗಗಾಮಿಯಾಗಿರಬೇಕು. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವೂ, ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತವರ್ಣವೂ, ಒಂದು ಕರಿಯ ಚುಕ್ಕೆಯೂ ಇದರ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳು. ಫಾಲ್ಗುಣಮಾಸದ ಎಂಟನೆಯ ಅಥವಾ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ದಿನ ಈ ಕಲಾಪಗಳು ಆರಂಭವಾಗುವುವು. ರಾಜನು ಆ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಕಳೆಯುವನು. ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಅಶ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ನಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವರು. ಅನಂತರ ನಾಲ್ಕು ಕಣ್ಣುಗಳ ಒಂದು ನಾಯಕನು ಅಶ್ವವನ್ನು ಆಶ್ವದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರಳಾಡುವಂತೆ ಬಿಡುವರು. ಆಗ ಯಜ್ಞಕರ್ತನು " ಈ ಅಶ್ವವನ್ನು ಎದುರಿಸುವವನು ವರುಣನನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದಂತೆಯೇ " ಎಂದು ಬರಿದು ಅದರ ಮೇಲೆ ಅಂಟಿಸುವನು. ಅನಂತರ ಅಶ್ವವು ಅಗ್ನಿಯ ವೇದಿಕೆಯ ಹತ್ತಿರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೇವ್ಯವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮೂರು ದಿನಗಳು ಅಪುಷ್ಯವರ್ಣಗಳಾದನಂತರ ಅದು ಸ್ವಯಂಶ್ರವಾಗಿ ಬಿಡಲ್ಪಡುವುದು. ಅದರ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನೂರು ಇತರ ಅಶ್ವಗಳೂ ನೂರಾರು ಯುವಕರೂ, ಅನೇಕ ಯೋಧರೂ ಅದನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುವರು. ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗತಕ್ಕವನ ಅಧೀನರಾಜರು ಅದರ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಜಯಶಾಲಿಗಳಾದರೆ ಅವರಿಗೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವವೂ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗುವುದು. ಆ ಅಶ್ವವು ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೂ ಅವನ ಪುರೋಹಿತನೂ ಸುವರ್ಣಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವರು. ಹೋತೃವು ಅಪ್ಯಾಸಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡಿಸುವನು. ಅರ್ಘ್ಯಯುಗವು ಅಶ್ವದ ಜಯ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವು ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು—ಅದು ಹಿಂತಿರುಗದನಂತರ ಯಜ್ಞವು ನೆರವೇರುವುದು.

ಶತಪಥಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಶ್ವಮೇಧದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಋಷಭ ಏಹ ಯಜ್ಞಾಸಾಂ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೧-೨-೨) ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಇದೇ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಶುಕಭದ್ರದಂತೆ ಶ್ರೀಶೈಲವಾದುದೆಂದೂ, ರಾಜಾ ವಾ ಏಹ ಯಜ್ಞಾಸಾಂ ಯದಿಶ್ವಮೇಧಃ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೨-೧) ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ರಾಜನೆಂದೂ.

ಏಷ ನಃ ಪ್ರಭೂರ್ನಾಮ ಯಜ್ಞಃ | ಏಷ ವೈ ವಿಭೂರ್ನಾಮ ಯಜ್ಞಃ | ಏಷ ವೈ
ವಿದ್ವತೀರ್ನಾಮ ಯಜ್ಞಃ | ಏಷ ವೈ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ನಾಮ ಯಜ್ಞಃ |

(ಶ. ಛಾ. ೧೨-೨-೭)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಮಹತ್ತಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಅಶ್ವದ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಈ ಅಶ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಏನಾದರೂ ನ್ಯೂನತೆಯಿದ್ದರೆ ಮಿತ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು ಅದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಮ್ಮನ್ನು ದೂಷಿಸದಿರಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಸಪ್ತೇಃ—ಸಪ್ತಿಶಬ್ದವು ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೭) ಸಪ್ತೇಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸರಣಸ್ಯ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಚಲಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾದರೂ ಸಹ ಚಲನದಲ್ಲಿ ವೇಗವನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ವಾಜಿನಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಹ ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಿರಬೇಕು. ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥವಾದ ಬಹುಶ್ಚ ವತಃ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನಉಳ್ಳ ಅಶ್ವವೆಂದರ್ಥವಾದಿದ್ದಾರೆ. ಅದರ ಓವಿಜೀ ಭಯ ಚಲನಯೋಃ ಎಂದು ಈ ಧಾತು ವಿಗೆ ಭಯ ಚಲನ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭಯಪಡಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳಬಹುದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉತ್ತೇ ಸ್ಯ ವಾಜೀ ಕ್ಷೇಪಣಂ ತರುಣ್ಯತಿ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪೦-೪) ಎಂಬ ಐಕ್ಯವ್ಯಾಧಾತುಕ ವಾಜೀ-ವೇಜ ನೆವಾನ್ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಭಯವಾನ್ ಪರೀಭ್ಯೋಃ ಭಯಧಾತಾ ಪರೀಷಾಂ ಹಿ ತಂ ವೃಷ್ಟ್ವಾ ಭಯಮುತ್ಪ್ರದ್ಯತೇ-ಈ ಅಶ್ವದ ವೇಗದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಇತರರಿಗೆ ಭಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಭಯಜನವಾದ ಅಶ್ವವು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸಪ್ತಿ, ವಾಜೀ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಸಹ ಕೈತ್ತೀರಿಯ ಸಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಅರ್ವಾಸಿ ಸಪ್ತಿರಸಿ ವಾಜ್ಯಸಿ (ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೧-೭-೮) ಎಂದು ಅಶ್ವದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಸಪ್ತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾನೇಷ ಸಹಸಾ ಸವನೈತಿ (ಷಪ ಸಮನಯೇ) ನಿಮಿಷಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ (ಸಂಗ್ರಾಮ ಭೂಮಿಗೆ) ಸೇರತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ, ವಾಜೀ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವೇಗವಾನ್, ಅನ್ನವಾನ್ ವಾ ಎಂದು ಸಹ ವಿವರಿಸುವಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ದೇವಜಾತಸ್ಯ— ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಬಹುದೇವತಾ ಸ್ಯರೂಪೇಣೋತ್ಪನ್ನಸ್ಯ | ಉಷಾದೀನಾಮಸ್ಯ ಶಿರ ಅದೈವಯವಶ್ಚಾದಿತಿ ಭಾವಃ | ಉಷಸ್ಸು ಸೂರ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಅಶ್ವದ ಅವಯವಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವೂ, ಅಥವಾ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ದೇವೇಭ್ಯೋಃ ಜಾತಸ್ಯ ಗಂಧರ್ವಕುಲೇ ಉತ್ಪನ್ನಸ್ಯಾತ್ | ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಗಂಧರ್ವ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡುವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆಗೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ಉಷಾ ವಾ ಅಸ್ಯ ಮೇಧಸ್ಯ ಶಿಃ | ಸೂರ್ಯಶ್ಚಕ್ಷುಮಾರ್ತಃ ಪ್ರಾಣೋ ವ್ಯಾತ್ರಮಗ್ನಿವ್ಯೇಶ್ವಾನರಃ
ಸಂವತ್ಸರ ಆತ್ಮಾಶ್ಚಸ್ಯ ಮೇಧಸ್ಯ | ದ್ಯೌಃ ಸೃಷ್ಟಮಂತರಿಕ್ಷಮುದರಂ ಪೃಥಿವೀ ಪಾಪಸ್ಯಂ ದಿಶಃ

ಪಾರ್ಶ್ವೇ ಅವಾಂತರದಿಶಃ ಪರ್ಶವ ಋತವೋಽಂಗಾಢಿ ಮಾಸಾತ್ಪಾರ್ಧಮಾಸಾಕ್ಶ ಪರ್ವಾಣ್ಯಯೋಃ
ರಾತ್ರಾಣಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯಾಸ್ಮಿಢಿ ನಿರ್ಭೋ ಮಾಢಾಢಿ ||

(ಶ. ಖ್ರಾ. ೧೦-೬-೪), (ಬೃ. ಉ. ೧-೧-೧)

ಉಪಸ್ತೇ ಈ ಯಜ್ಞಾಶ್ವದ ತಿರಸ್ಸು, ಸೂರ್ಯನೇ ಕಣ್ಣು, ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು, ವೈಶ್ವಾನರಗ್ರಿಯೇ ತೆರೆದ ಮುಖವು, ಸಂವತ್ಸ
ರವೇ ದೇಹವು (ಅತ್ಮಾ), ದ್ಯೂರೋಕವೇ ಪೃಷ್ಠವು, ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಉದರವು, ಪೃಥಿವಿಯೇ ಅಧೋಭಾಗವು, ದಿಕ್ಕುಗಳೇ
ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು—ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞಾಶ್ವದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ದೇವೇಭ್ಯೋ ಜಾತಸ್ಯ ಗಂಧರ್ವಕುಲ ಉತ್ಪನ್ನತ್ಪಾತ್ | ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಅಶ್ವಶ್ಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪರಂಪರಾಸಂಬಂಧವಿದೆ. ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಂಟಂಧವಿರುವ ಅಂಶವನ್ನೂ ಸಹ ಅನೇಕಕಡೆ
ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೇವಜಾತಸ್ಯ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ದೇವತೆಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.
ಪಶುರೂಪದಿಂದ ಲಬ್ಧನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಒಡನೆಯೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಅಶ್ವನಾದನು. ಅದೇ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಆ
ಅಶ್ವವು ಮೇಘರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವಾಯಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಅಶ್ವಮೇಘವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಯತ್ಪ್ರಜಾಪತಿರಾರಬ್ಧೋಽಶ್ವೋಽಭವತ್ | ತಸ್ಮಾದಶ್ವಃ | ಯಶ್ಚ ದ್ಯೋ ಮೇಘೋಽಭವತ್ |

ತಸ್ಮಾದಶ್ವಮೇಘಃ |

(ಶ್ರೀ. ಖ್ರಾ. ೩-೯-೨೨-೧)

ಪಶುರೂಪದಿಂದ ಲಬ್ಧನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಒಡನೆಯೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಅಶ್ವನಾದನು. ಅದೇ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ
ಆ ಅಶ್ವವು ಮೇಘರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವಾಯಿತು. | ಅದುದರಿಂದ ಅಶ್ವಮೇಘವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಹಯೋ ಭೂತ್ಯಾ ದೇವಾನವಹದ್ವಾಜೀ ಗಂಧರ್ವಾಸರ್ವಸುರಾನಶ್ವೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಸಮುದ್ರೈ

ವಿನಾಸ್ಯ ಬಂಧುಃ ಸಮುದ್ರೋ ಯೋಢಿಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೧-೨)

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಈ ಮೇಘಾಶ್ವವು ಹಯದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ವಾಜಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವರನ್ನೂ,
ಅರ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಸುರರನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅಶ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಮಾನವರನ್ನೂ ವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ವಾಸಸ್ಥಾನ
ವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಈ ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ಬಂಧುವು ಮತ್ತು ಜನ್ಮಸ್ಥಾನವು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ವರ್ಣನೆಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ದೇವ
ಜಾತಸ್ಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋಭುಶ್ವಾಃ— ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೇ ಎರಡರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಉರುಶ್ವವೆಂಬ ಣಂಧ್ರಃ
ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಋಭೂನಾಂ ರಾಜಾ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ವಿಶ್ವತವಾದ
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಋಭುಗಳಿಗೆ ಎಂದರಿ
ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರಾಜನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ
ಮಹನ್ನಾ ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಇಂದ್ರನೆಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು.

ಮಾ ಪರಿಷ್ಕಾಂ— ಅವಹೇಳನವನ್ನು ಮಾಡದಿರಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಅಶ್ವವನ್ನು
ತುಳ್ಳರಾದ ಮಾನವರು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಮಿತ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು ತಿರಸ್ಕರಿಸದೆ ಇರಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವಿದಥೇ— ವೇದನಸಾಧನೇ ಯಜ್ಞೇ! ತಿಳವಳಿ ಸಾಧನವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಯಜ್ಞವು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಗೂ ಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನಗೂ ಹೋತೃವಿಗೂ ಮತ್ತಿತರ ಪುತ್ರೀಕೃಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸದಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯಮ ಸಭೆಯ ನಡೆದು ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತತ್ವಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚೆಯು ನಡೆಯುವುದು.

ಅಪ ನಾ ಏತಸ್ಮಾತ್ | ತೇಹೋ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ ಶ್ರಾವತಿ ಯೋಶ್ವಮೇಥೇನ ಯಜತೇ ಹೋತಾ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಚ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯಂ ವದತ ಆಗ್ನೇಯೋ ವೈ ಹೋತಾ ಜಾರ್ಹಸ್ವತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮತಿಸ್ತೇಜಸ್ತೈವಾಸ್ತಿಸ್ತೈವವರ್ಚಸಂ ಚ ಸಮೀಚೇ ಧತ್ತೋ ಯೂಷ್ಮಮಥಿತೋ ವದತೋ ಯಜಮಾನೋ ವೈ ಯೂಷೋ ಯಜಮಾನಮೇವೈತತ್ತೇಜಸಾ ಚ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಚೋದಧಯತಃ ಪರಿಧತ್ತಃ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೬-೯)

ತೇಜಸಾ ನಾ ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸನೇವಾವರುಂಥೇ | (ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪುತ್ರೀಕೃಗಳಿಗೆ ತಾತ್ಪ್ರೀಕವಿಚಾರವಾದ ಚರ್ಚೆಯು ನಡೆದು ಅದು ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಅಶ್ವಮೇಧವು ನೆರವೇರುವ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವಿದಥವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿಯಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಉಪಸಂಹಾರದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಮೇಧದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕರ್ಮದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಜ್ಞಾನದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿದಥಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನವಿಷಯಕವಾದ ಚರ್ಚೆಯು ಸೂಕ್ತವಾದ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಹೋತೃವಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿಗೂ ನಡೆಯತಕ್ಕ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯಮ ಚರ್ಚೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಕಃ ಸಿದೇಶಾಕೀ ಚರತೀತಿ ಅಸೌ ನಾ ಅದಿತ್ಯ ಏಕಾಕೀ ಚರತೇಷ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸನೇವಾಸ್ತಿಸ್ತೈಃ|

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೬-೧೦)

ಏಕಾಕಿಯಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾರು? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯನೇ ಏಕಾಕಿಯಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು. ಅವನೇ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸು.

ಶಿಗ್ಗ್ನಿಸ್ತಾಸೀದ್ವೈವೈಯ ಇತಿ ಅಶೋ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮವೈಯ ಅಯುರೀವಾವರುಂಥೇ|

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೬-೧೫)

ಆ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ವಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವನೇ ಆ ಬ್ರಹ್ಮವೈಯವು. ಅದು ಆಯುಶ್ವಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ತಾತ್ಪ್ರೀಕವಾದ ಚರ್ಚೆಯು ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಚರ್ಚೆಯಿಂದ ಅಶ್ವಮೇಧವು ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ವಿದಥವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ,

ವಿಷ ತ್ವ ನಾ ಅಶ್ವಮೇಧೋ ಯ ವಿಷ ತಪತಿ ಶಸ್ಯ ಸಂವತ್ಸರ ಅಶ್ವಾಯಮಗ್ನಿರಕೃಷ್ಣೇಮೇ-
ಲೋಕಾ ಅಶ್ವಾನಸ್ತಾನೇಶಾವರ್ಕಾಶ್ವಮೇಧಾ||

(ಬೃ ಉ ೧-೨೭)

ಎಂದು ಅಶ್ವಮೇಧದ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ
ಚರ್ಚೆಯಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯದ ಚರ್ಚೆಯಿರುವ ಅಶ್ವಮೇಧಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ವಿದವನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಈರಿತ ಶ್ರೀ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು.

ಕನಿಕ್ರದಜ್ಜನುಷಂ ಪ್ರಬ್ರುವಾಣಾ ಇಯರ್ತಿ ವಾಚಮರಿತೇವ ನಾನಂ | ಸುಮಂ-
ಗಲಶ್ಚ ಶಕುನೇ ಭವಾಸಿ ಮಾ ತ್ಯಾ ಕಾಚಿದಭಿಭಾ ವಿಶ್ವಾ ವಿದತ್ | (ಋ. ಸಂ. ೨-
೪೨-೧) || ನೈಕ್ರಂದೀಜ್ಜನು ಪ್ರಬ್ರುವಾಣೋ ಯಥಾಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ತಥಾ ನಾಮೇರಯತಿ
ವಾಚಮೀರಯಿತೇವ ನಾನಂ ಸುಮಂಗಲಶ್ಚ ಶಕುನೇ ಭವ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಗಲೋ ಮಂಗ-
ಲಂ ಗಿರತೇರ್ಗೃಣಾತ್ಯರ್ಥೇ ಗಿರತ್ಯ ನರ್ಥಾನಿತಿ ವಾಂಗಲಮಂಗವನ್ಯಜ್ಜಯತಿ ಪಾಪಕಮಿತಿ
ನೈರುಕ್ತಾ ಮಾಂ ಗಚ್ಛತಿತಿ ವಾ ಮಾ ಚ ತ್ಯಾ ಕಾಚಿದಭಿಭೂತಿಃ ಸರ್ವತೋ ವಿದದ್ಗೃತ್ವನು
ದಮರ್ಥಮಭ್ಯುತ್ಥಿತಂ ಕಸಿಂಜಲೋಃಭಿನವಾಶೇ ಇದಭಿನಾದಿನ್ಯೇಷ್ವರ್ಗೃವತಿ || ೪ ||

ಕನಿಕ್ರದಜ್ಜನುಷಂ ಪ್ರಬ್ರುವಾಣಾ ಇಯರ್ತಿ ವಾಚಮರಿತೇವ
ನಾನಮ್ | ಸುಮಂಗಲಶ್ಚ ಶಕುನೇ ಭವಾಸಿ ಮಾ ತ್ಯಾ
ಕಾಚಿದಭಿಭಾ ವಿಶ್ವಾ ವಿದತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೧)

ಶಕುನಿಯ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಕಲಿಂಜಲವೆಂಬ ಪಕ್ಷಿಯು ಫಣಃ ಫಣಃ
ಶಬ್ದಮಾಹುತ್ತಾ ತನ್ನ ಶ್ರೇಷ್ಠಜಾತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದೋ ಎಂಬಂತೆ, ಅಥವಾ ಮುಂದಾಗುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದೋ

ಎಂಬಂತೆ ಕರ್ಣಧಾರನು ಹಡಗನ್ನೆಂಬಂತೆ ಮಾತನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ಕೆಂಪಲವೇ ನೀನು ನಮಗೆ ಮಂಗಳಕರನಾಗು. ನೀನೂ ನಾವು ಒಳ್ಳೆದನ್ನು ಬಯಸುತ್ತೇವೆ. ಯಾವ ಪರೋಪದ್ರವವೂ ಯಾವ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ನನಗೆ ಆಗದಿರಲಿ.

**ನ್ಯಕ್ರಂದೀಜ್ಜನ್ಯ ಪ್ರಬ್ರುವಾಣೋ ಯಥಾಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ತಥಾ ನಾಮೇರ-
ಯತಿ ವಾಚಮೀರಯತೇವ ನಾವಮ್ | ಸುಮಂಗಲಶ್ಚ ಶಕುನೇ
ಭವ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಗಲಃ ||**

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುಶಬ್ದವು ಕಲ್ಯಾಣೋಪಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ನಾವಿಕನು ದಡವನ್ನು ಸಾಗಿಸಲು ಹಡಗನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಮುಂದೆ ಪ್ರೇರಿಸಿಸುವನೋ ಅದವಂತೆ ಮುಂದಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅದು ಪುನಃ ಪುನಃ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಮಂಗಲಂ ಗಿರತೇರ್ಗ್ಯಣಾತ್ಕರ್ಥೇ, ಗಿರತ್ಸವರ್ಥಾನಿತಿವಾ ||

ಮಂಗಲಶಬ್ದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗ್ನ-ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವೆಂದರೆ ಸ್ತುತಿಯೊಪಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಮಂಗಲವು ಸ್ತುತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ನೀಗರಣ ಅಂದರೆ ನುಗುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಅನರ್ಥಾದಿಗಳನ್ನು ನುಗುತ್ತದೆ. ಪಶಾದಿಗಣಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುರೇನಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಮಮುಟಾಗಮು. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಕಟಾಯನ, ಪಾಣಿ ನಿಮತದಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಮಗಧಾತುವಿಗೆ ಅಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಂಗಯತೆ ಸುಖಂ ಇತಿ ಮಂಗಲಂ. ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವುದು ಮಂಗಲ.

ಅಂಗಲಮಂಗವತ್ | ಮಜ್ಜಯತಿ ಸಾಪಕಮ್ | ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ ||

ಅಥವಾ ಅಂಗಲವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ಮಾರಾಧಿಕ್ಯದಿಂದ ಮಂಗಲಂ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅಂಗವಾದ ದಧಿ, ಮಧು ಅಕ್ಷತಾದಿಗಳಂತಿರು, ವುದು ಮಂಗಲ. ಮತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ರ ಬಂದು ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಟುವ ಸ್ಥೋ-ಕುದ್ಧಾ-ಧಾತು ವಿನಿಂದ ಇದು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವಾಪಕಂಮಜ್ಜಯತಿ ಇದು ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆಯೋ ಅವನ ವಾತಕಾದಿಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಮಸ್ಲಧಾತುವಿಗೆ ಟೆಚ್ ಬಂದು ಆದಿರಮೇಲೆ ಗಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರ ಮತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು

ಮಾಂ ಗಚ್ಛತಿವಾ ||

'ಮಾಂ ವಿತದ್ ಗಚ್ಛತು' ಇದು ನನ್ನನ್ನು ಹೊಂದಿರಿ ಎಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಮಾಂ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಡಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಮ್‌ಗೆ ಲೋಪ. ಮಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತ. ಮಂಗಲಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾ ಚ ತ್ವಾ ಕಾಚದಭಿಭೂತಿಃ ಸರ್ವತೋ ವಿದತ್ ||

ಉಳಿದಿರುವ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ಅರ್ಥರೂಪದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಧ ಭಾವವಿಗೆ ಲಾಭಾರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಯಾವುದೊಂದು ತಿರಸ್ಕಾರವೂ ಯಾವ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ನಿನಗೆ ಬಾರದಿರಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

**ಗೃತ್ಸಮದಮಭ್ಯುತ್ಥಿತಂ ಕಪಿಂಜಲೋಃಭಿವನಾಶೇ ತದಭಿವಾದಿನ್ಯೇ-
ಷಗ್ಗೃವತಿ || ೪ ||**

ಕಪಿಂಜಲವೆಂಬುದು ಪಕ್ಷಿಯೆಂದೇ ದೃಢಪಡಿಸಲು ಕೃತಿಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಲು ಪೀಠಿಕೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗೃತ್ಸಮದ ಎಂಬವನ್ನು ಒಬ್ಬ ಮಹರ್ಷಿ. ಅವನು ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಹೊಂದಬೇಕಾದ ಒಂದು ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ದೈಶಿಸಿ ಹೊರಟನು. ಹಾಗೆ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದ ಅವನನ್ನು ನೋಡಿ ಕಪಿಂಜಲವೆಂಬ ಪಕ್ಷಿಯು ಪುನಃ ಪುನಃ ಶಬ್ದಮಾಡಿತು, ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಅವನಿಗೆ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಸೂಚಿಸಿತು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಹ್ಯಾಂಶವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

**ಕನಿಕೃಜ್ಜನುಷಂ ಪ್ರಬ್ರುವಾಣ ಇಯರ್ತಿ ವಾಚಮರಿತೇವ ನಾವಂ |
ಸುಮಂಗಲತ್ವ ಶಕುನೇ ಭವಾಸಿ ಮಾ ತ್ವಾ ಕಾ ಚಿದಭಿಭಾ ವಿಶ್ವಾ ವಿದತ್ || ೧ ||**

ಕಪಿಂಜಲಪಕ್ಷಿಯು ಪುನಃಪುನಃ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಮುಂದೆ ಉತ್ಸವನಾಗತಕ್ಕ ಅಂಕವನ್ನು ಮೊದಲೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತಲೂ, ದೋಷವನ್ನು ನಡೆಸಲು ನಾವಿಕನು ಸೂಚನೆಯನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಅದರ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತದೆ. ಎಲೈ ಕಪಿಂಜಲಪಕ್ಷಿಯೇ, ನಿನಗೆ ಮಂಗಳವುಂಟಾಗಲಿ. ಯಾವ ವಿಧವಾದ ವಿಷತತ್ವ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ಸಮಾಪಿಸದಿರಲಿ.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ಮಹ್ಯಗಳಿಗೂ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ಮಹ್ಯಗಳಿಗೂ ಕಪಿಂಜಲರೂಪಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಮಹ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಪಿಂಜಲಶಬ್ದವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಪಿಂಜಲರೂಪಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಕಪಿಂಜಲವೆಂಬುದು ಒಂದು ಪಕ್ಷಿಯು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಂಗ್ಲ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ Francoline partridge ಅಥವಾ hozel-cock ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಮಗ್ಗೇದದಲ್ಲಿ ಕಪಿಂಜಲವೆಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ತ್ರೈಪೀಠೀಯ ಸಂಹಿತಾ. ೨-೧-೧; ೫-೧-೧೬-೧; ಮೈತ್ರಾಯಣೀ ಸಂಹಿತಾ. ೩-೧೪-೧; ಕಾಶಕ.ಸಂಹಿತಾ. ೧೩-೧೦; ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾ. ೨೪-೨೦, ೨೮; ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ೧-೬-೩-೩; ೫-೫-೪-೪; ೧೩-೫-೧-೧೩; ಜೈಮಿನೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ೧-೧೫-೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಪಿಂಜಲಪಕ್ಷಿಯ ವಿಷಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಯಾಕ್ಷರು ಅರ್ಚೋಪಮಾ, ಉಪ್ರೋಪಮಾ ಎಂಬ ಉಪಮಾನಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಕಪಿಂಜಲ ಪಕ್ಷಿಯು ಕಪಿಂಜಲಃ ಕಪಿರಿವ ಜೀರ್ಣಃ ಕಪಿರಿವ ಜವತೆ ಈ ಸತ್ಪಿಂಗಲೋ ವಾ ಗಮನೀಯಂ ಶಬ್ದಂ ಪಿಂಜಯತೀತಿ ವಾ ||

(ನಿ. ೩-೧೮)

ಎಂದರೆ ಕಪಿಂಜಲವೆಂಬ ಪಕ್ಷಿಗೆ ಕಪಿಯಂತೆ ಜೀರ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಕಾಣುವ ಶರೀರವಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಕಪಿಯಂತೆ ಮಾಡಲು ಹಳದಿ ಬಣ್ಣವಿರುವುದರಿಂದಲಾಗಲಿ, ಉತ್ತಮವಾದ ಎಂದರೆ ಮಂಗಳಕರವಾದ ಮಧುರಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಕಪಿಂಜಲವೆಂಬ ಹೆ ರು ಉಂಟಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಕಪಿಂಜಲಪಕ್ಷಿಯು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಮಾಡಿದರೆ (ಕೂಗಿದರೆ) ಉತ್ತಮವಾದ ಶಕುನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಆದುದರಿಂದ ಗೃಹ್ಯಮದಮುಷಿಯು ತನಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ವಿಪತ್ತೂ ಉಂಟಾಗದಿರುವಂತೆಯೂ ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಂಗಳವುಂಟಾಗುವಂತೆಯೂ ಕಪಿಂಜಲಪಕ್ಷಿಯನ್ನು (ಕಪಿಂಜಲರೂಪಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾನೆ—

ಭದ್ರಂ ವದ ದಕ್ಷಿಣತೋ ಭದ್ರಮುತ್ತರತೋ ವದ |

ಭದ್ರಂ ಪುರಸ್ತಾನೋ ವದ ಭದ್ರಂ ಪಶ್ಚಾತ್ಕಪಿಂಜಲ ||

ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರವು ಪರಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಶಿಲಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಲೈ ಕಪಿಂಜಲಪಕ್ಷಿಯೇ, ನೀನು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದ್ದು. ಮಂಗಳಕರವಾದ ಶಕುನವನ್ನು ನುಡಿ ಅದರಂತೆ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ನಮ್ಮ ಮುಂದುಗಡೆಯೂ, ಹಿಂದು ಗಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮಂಗಳಕರವಾದ ಶಕುನವನ್ನೇ ನುಡಿ ಎಂದು ಗೃಹ್ಯಮದಮುಷಿಯು ಕಪಿಂಜಲಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವನು. ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ನೈಕ್ರಂದೀಜ್ಜನ್ಯೈ ಪ್ರಬ್ಧವಾಣೋ ಯಥಾಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ತಥಾ ನಾಮೇರಯತಿ ವಾಚಿಮೀರಯತೇವ ನಾವಂ ಸುಮಂಗಳಶ್ಚ ತಕುನೇ ಭವ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಗಳಃ | ವಂಗಳಂ ಗಿರಿತೇರ್ಗ್ರಾಹ್ಯಾತ್ಯರ್ಥೇ, ಗಿರತ್ಯನರ್ಥಾನಿತಿ ವಾ | ಅಂಗಳ ಮಂಗಳವತ್ | ಮಜ್ಜಯತಿ ಪಾಪಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಮಾಂ ಗಚ್ಛಿತ್ಯಿತಿ ವಾ | ಮಾ ಚ ತ್ವಾ ಕಾಚಿದಭಿಭೂತಿಃ ಸರ್ವತೋ ವಿವತ್ ||

(೧. ೯-೪)

ಎಲೈ ಶಕುನಪಕ್ಷಿಯೇ, ನೀನು ಪುನಃಪುನಃ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ, ಮುಂದೆ ಸಂಭವಿಸುವ ಭವಿಷ್ಯದ್ವ್ಯಕ್ತಾಂತವನ್ನು ನಾವಿಕನು ನಾವೆಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿಸುವಂತೆ, ನಿನ್ನ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಸೂಚಿಸುತ್ತೀಯೆ. ನೀನಿಗೆ ಮಂಗಳವುಂಟಾಗಲಿ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ಅವಯವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಸುಮಂಗಳಃ—ಕಲ್ಯಾಣಮಂಗಳಃ | ಉತ್ತಮವಾದ ಮಂಗಳದಿಂದ ಕೂಡಿದವ. ಮಂಗಳಂ ಗಿರಿತೇರ್ಗ್ರಾಹ್ಯಾತ್ಯರ್ಥೇ, ಗಿರತ್ಯರ್ಥಾನಿತಿ ವಾ | ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವತ್ಯವಿಪಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮಂಗಳವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಅನರ್ಥಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಂಗಳವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಅಂಗಳಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮಕಾರವು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಅಗಮ್ ಅಂಗಳಂ = ಮಂಗಳ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುವುದು. ಅಂಗಳಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಧಿ, ಮಧು, ಆಕ್ಷತೆ ಮೊದಲಾದ ಮಂಗಳದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಮಂಗಳವುಂಟಾಗುವಂತೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಅಥವಾ ಮಜ್ಜಯತಿ ಪಾಪಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಪಾಪಗಳನ್ನು ಮುಳುಗಿಸಿ ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಂಗಳವೆಂದು ಧ್ವನಿಶ್ಚಾರರು ಹೇಳುವರು. ಅಥವಾ ಮಾಂ ಗಚ್ಛಿತ್ಯಿತಿ ವಾ | ಒಂದು ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತುವು (ವಿಶ್ವರ್ಯವು) ನನ್ನನ್ನು ಬಂದು ಸೇರಲಿ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಮಾಂ ಗಚ್ಛಿತ್ಯಿತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದಾಗಲಿ ಮಂಗಳಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದಾರೆ.

ಕನಿಕೃದತ್ ಜನುಷಂ ಪ್ರಬ್ಧುವಾಣಃ ನಾವಂ ಅರಿತೇವ ವಾಚಂ ಇಯತಿ—ಈ ಕಪಿಂಜಲಪಕ್ಷಿಯು (ಅಥವಾ ಶಕುನ ಪಕ್ಷಿಯು) ಪುನಃಪುನಃ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ನಾವಿಕನು ದೋಣಿಯನ್ನು ನಡೆಸುವಾಗ ಪುನಃಪುನಃ ನೂಕುವಂತೆ ಎಂದರೆ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ, ಪ್ರೇರಿಸುವಂತೆ ಈ ಕಪಿಂಜಲಪಕ್ಷಿಯು ಪುನಃಪುನಃ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಆಗುಹೋಗುಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು ಪರೋಕ್ಷಕೃತವು. ಎಂದರೆ ಈ ಪಕ್ಷಿಯು ತನ್ನೆದುರಿಗಿಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಕಡೆ ಇರುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅದು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು ಪರೋಕ್ಷಕೃತವೆಂದೂ, ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಆ ಪಕ್ಷಿಯು ತನ್ನ ಎದುರಿಗೇ ಇರುವುದೆಂದೂ ಭಾವಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸಂಭೋದಿಸಿ ಅದರೊಡನೆ ಸಂಭಾಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕೃತವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಶಕುನೇ (ಶೈಂ) ಸುಮಂಗಲಕ್ಷ ಭವಾಸಿ | ಕಾ ಚಿದಧಿಭಾ ಶ್ಚಾ ವಿಶ್ವಾ ಮಾ ವಿಧತ್—ಹೇ ಶಕುನೇ ಶೈಂ ಪ್ರಕೃಪ್ಪಕಲ್ಯಾಣಃ ಭವಾಸಿ | ಕಿಂಚಿ ಕೋಽಪ್ಯಧಿಭವಃ ಶ್ಚಾ ಸರ್ವಾಸು ದಿಶ್ವು ವ್ಲಾ ಪ್ರಾಶತ್ ||

ಎಲೈ ಶಕುನಪಕ್ಷಿಯೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ಕಲ್ಯಾಣ (ವಂಗ) ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗು, ಮತ್ತು ಯಾವವಿಧವಾದ ವಿಷತ್ತು ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇನ್ನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸದಿರಲಿ ಎಂಬ ಅಶಂಕನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಇರುವ ಪರಿಕಿಷ್ಟಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಈ ಮಂಡಲದ ಅಂತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚಮ ಖಂಡಃ

ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

ಭದ್ರಂ ವದ ದಕ್ಷಿಣತೋ ಭದ್ರಮುತ್ತರತೋ ವದ ಭದ್ರ ಪುರಸ್ತಾನೋ ವದ ಭದ್ರಂ ಪಶ್ಚಾತ್ಪಶ್ಚಿಂಜಲಿ | (ಪ್ರೈಲಿಕೇ ಸೂಕ್ತ ೩-೧) || ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ಗೃಹ್ಯಮದೋ ಗೃಹ್ಯೋ ಮದನೋ ಗೃಹ್ಯ ಇತಿ ಮೇಧಾವಿನಾಮು ಗೃಹಾತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣೋ ಮಂಡೂಕಾ ಮಜ್ಜೂಕಾ ಮಜ್ಜನಾನ್ವದತೇರ್ವಾ ಮೋದತಿ ಕರ್ಮಣೋ ಮಂದತೇರ್ವಾ ತೃಪ್ತಿಕರ್ಮಣೋ ಮಂಡಯತೇರಿತಿ ವೈಯಾಕರಣಾ ಮಂಡ ಏಷಾಮೋಕ ಇತಿ ನಾ ಮಂಡೋ ಮದೇರ್ವಾ ಮುದೇರ್ವಾ ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೫ ||

**ಭದ್ರಂ ನದ ದಕ್ಷಿಣತೋ ಭದ್ರಮುತ್ತರತೋ ನದ | ಭದ್ರಂ ಪುರ
ಸ್ತಾನೋ ನದ ಭದ್ರಪಶ್ಚಾತ್ಕಪಿಂಜಲ | ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ||**

ಪಶ್ಚಿಮ ಕೆಲವು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೂಗದರೆ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೂಗಿದರೆ ಅನಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಮಂಗಳವನ್ನು ಯಾಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ಅಂದರೆ ವಾತನಾತ್ರದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆಯೆಂದರ್ಥ. ಎಲೈ ಕಪಿಂಜಲವೇ ನೀನು ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೂಗಿದರೂ ನಮಗೆ ಹಿತವನ್ನೇ ಹೇಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

**ಗೃತ್ಸಮದೋ ಗೃತ್ಸ ಮದನಃ | ಗೃತ್ಸ ಇತಿ ಮೇಧಾವಿನಾನು
ಗೃಣಾತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ ||**

ಗೃತ್ಸಮದಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗೃತ್ಸಶ್ಚಾಸೌ ಮದನಶ್ಚ ಗೃತ್ಸಮದನಃ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಗೃಧಾತುವಿನಿಂದ ಗೃತ್ಸ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಮೇಧಾವಿಯೆಂದರ್ಥ. ಮದನ ಎಂಬುದು ಹರ್ಷಾರ್ಥಕಮದಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಹರ್ಷದಿಂದ ಇರುವನನು ಎಂದರ್ಥ. ಹೃತ್ಸನಾಗಿ ಮೇಧಾವಿಯಾಗಿರುವ ಋಷಿಗೆ ಗೃತ್ಸಮದ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ

**ಮಂಡೂಕಾಃ ಮಂಜೂಕಾಃ | ಮಂಜನಾನ್ಮದ ತೇನಾ ಮೋದತಿ ಕ
ಮಫಣೋ ಮಂದತೇರ್ವಾ ತೃಪ್ತಿಕರ್ಮಣಃ ||**

ಮಂಡೂಕಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪರ್ಯಾಯಪದದಿಂದ ಮೊದಲು ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಂಡೂಕ ಯಾವುದೋ ಅದೇ ಮಂಜೂಕವಾಗಿದೆ. ಮಜ್ಜನಕರ್ಮದಿಂದ ಮಂಜೂಕವಾಗಿದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಕಷ್ಠೆಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮದಧಾತುವಿನಿಂದ ಈಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಇರುವವುಗಳು. ಅಥವಾ ಮದಧಾತುವಿನಿಂದ ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದು ನಿತ್ಯತ್ವವಾಗುವುದರಿಂದ ತೃಪ್ತೃರ್ಥಕ ಮದಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಯಾವ ರೀತಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಹೇಳಿದರೂ ಆಯಾಸುಧಾತುಗಳಿಗೆ ಊಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಮಂಡಾದೀಕ ನಿವಾತದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಂದಯತೇರಿತಿ ವೈಯಾಕರಣಾಃ ||

ವೈಯಾಕರಣರ ಮತದಲ್ಲಿ ಇದು ಮಡಿ-ಭೂಷಾಯಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಉರಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಲಂಕೃತವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳ ಮೈಮೇಲೆ ನಾನಾಗೆರಿಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೂಷಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಮಂಡ ಏಷಾಮೋಕ ಇತಿ ವಾ ||

ಅಥವಾ ಮಂಡ ಮತ್ತು ಓಕಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಮಂಡೂಕಪದವಾಗಿದೆ. ಮಂಡವೆಂದರೆ ನೀರು. ಓಕ ಅಂದರೆ ಸ್ಥಾನ. ಉದಕವೇ ಅವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಇರುವವುಗಳು ಮಂಡೂಕಗಳು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಂಡೋ ಮದೇರ್ವಾ ಮುದೇರ್ವಾ | ತೇಷಾಮೋಷಾ ಭವತಿ || ೫ ||

ಮಂಡಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮದೀ-ಹೇರ್ವೇ. ಛಾತುವಿಗೆ ಕಶ್ಯಕ್ಯಯದಿಂದ ಮಂಡೂಕಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮುದಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯ ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪುಷ್ಪೋತ್ತವು ಮಂಡೂಕಗಳ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈಂತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ವದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಷಷ್ಠ ಖಂಡಃ

ಅರನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಂವತ್ಸರಂ ಶಶಯಾನಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ವ್ರತಚಾರಿಣಃ | ವಾಚಂ ಪರ್ಜನ್ಯ
ಜಿನ್ಯತಾಂ ಪ್ರ ಮಂಡೂಕಾ ಅನಾದಿಷುಃ | (ಋ-ಸೇ-೭-೧೦೩-೧) || ಸಂವತ್ಸರಂ ಶಿಶ್ಯಾನಾ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ವ್ರತಚಾರಿಣೋ ಬ್ರುವಾಣಾ ಅಪಿ ವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ
ಇವ ವ್ರತಚಾರಿಣಾ ಇತಿ ವಾಚಂ ಪರ್ಜನ್ಯಪ್ರೀತಾಂ ಪ್ರಾನಾದಿಷು ಮಂಡೂಕಾ
ನಸಿಷ್ಠೋ ವರ್ಷಕಾಮಃ ಪರ್ಜನ್ಯಂ ತುಷ್ಪಾನ ತಂ ಮಂಡೂಕಾ ಅನ್ಯಮೋದಂತ
ಸ ಮಂಡೂಕಾನನು ಮೋದಮಾನಾನ್, ದೈಷ್ಟ್ಯ ತುಷ್ಪಾನ ತದಭಿವಾದಿನ್ಯೇ
ಷ್ಠರ್ಗವತಿ || ೬ ||

ಸಂವತ್ಸರಂ ಶಶಯಾನಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ವ್ರತಚಾರಿಣಃ || ವಾಚಂ ಪರ್ಜನ್ಯ
ಜಿನ್ಯತಾಂ ಪ್ರಮಂಡೂಕಾ ಅನಾದಿಷುಃ

(ಋ - ಸಂ - ೫ - ೭ - ೩)

ಮಂಡೂಕಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ವಸಿಷ್ಠರು ಪರ್ಜನ್ಯ (ಮಳೆ) ಸ್ತುತಿ ಯಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟವಾದ ಕಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಳೆಗಾಲದವರಿಗೆ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಪರ್ಯಂತ ಸದ್ವಿಲ್ಲದೆ ಮಲಗಿರುವವುಗಳಾಗಿ, ಶಬ್ದಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ವ್ರತವನ್ನಾಚರಿಸುವವರಂತೆ ಮೌನದಿಂದ ಕಪ್ಪೆಗಳು ಮಳೆಗಾಲಹೊಂದಿ ಪರ್ಜನ್ಯನು ಪ್ರೀತನಾಗುವಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಸಂವತ್ಸರಂ ಶಿಶ್ಯಾನಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ವ್ರತಚಾರಿಣೋ ಬ್ರುವಾಣಾಃ |
ಅಸಿವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಇವ ವ್ರತಚಾರಿಣ ಇತಿ
ನಾಚಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಪ್ರೀತಾಂ ಪ್ರಾನಾದಿಷುರ್ಮಂಡೂಕಾಃ ||

ವಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನೇದಘೋಷಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವವರು. ಇಲ್ಲಿ ಗೌಣವಾಗಿ ಕಪ್ಪೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ರೂಢ್ಯಾರ್ಥವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಎಂಬುದು ಸಾದೃಶ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಪಞ್ಚಾಂಕರ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವ್ರತಾಚಾರಿಯಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಮೌನವನ್ನು ಧರಿಸುವಂತೆ ವರ್ಷಾಕಾಲದವರಿಗೆ ಅವುಗಳು ಮೌನದಿಂದ ಇರುತ್ತವೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಉಪಾಕರ್ಮವಾದಮೇಲೆ ನೇದವನ್ನು ಪುನಃ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ ಇವುಗಳು ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಂಡು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ. ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ.

ವಸಿಷ್ಠೋ ವರ್ಷಕಾಮುಃ ಪರ್ಜನ್ಯಂ ತುಷ್ಟ್ವಾನ , ತಂ ಮಂಡೂಕಾ
ಅನ್ಯಮೋದತ | ಸ ಮಂಡೂ ಕಾನನುಮೋದಮಾನಾನ್ ದೃಷ್ಟ್ವಾ
ತುಷ್ಟ್ವಾನ | ತದಭಿ ವಾದಿನೈಷ್ಠಗ್ಗೃವತಿ || ೬ ||

ಮಂತ್ರದ ಅವತರಣಿಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಸಿಷ್ಠಮಹರ್ಷಿಗಳು ಮಳೆಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಪರ್ಜನ್ಯದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ಆಗ ಹಾಗೆ ಸ್ತುತಿಸುವುದನ್ನುನೋಡಿ ಕಪ್ಪೆಗಳು ಸ್ತುತಿಸು, ಸ್ತುತಿಸು ಎಂದು ಅನುಮೋದನ ಮಾಡಿದವು. ಅನುಮೋದನ ಮಾಡಿರುವ ಕಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ವಸಿಷ್ಠಮಹರ್ಷಿಗಳು ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ಕಪ್ಪೆಯು ಕೂಗಲಾರಂಭಿಸಿದರೆ ಮಳೆ ಬರುವದೆಯೆಂಬ ಪ್ರವಾದವಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪುಷ್ಪಾಂತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾತ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಏಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಉಪ ಪ್ರವದ ಮಂಡೂಕಿ ವರ್ಷ ಮಾ ವದ ತಾದುರಿ | ಮಧ್ಯೇ ಹೃದಸ್ಯ
ಪ್ಲವಸ್ವ ನಿಗೃಹ್ಯ ಚತುರಃ ಪದಃ (ಬೈಲಿಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ೧೬) | ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾ-
ತಾಕ್ಷಾ ಅಶ್ವನತ ಏತಾನಿತಿ ನಾಭ್ಯಶ್ವನತ ಏಭಿರಿತಿ ವಾ | ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೭ ||

ಉಪ ಪ್ರವದ ಮಂಡೂಕಿ ವರ್ಷ ಮಾ ವದ ತಾದುರಿ | ಮಧ್ಯೇ
ಹೃದಸ್ಯ ಪ್ಲವಸ್ವ ನಿಗೃಹ್ಯ ಚತುರಃ ಪದಃ || ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ||

ವಸಿಷ್ಠರು ಕವ್ಯೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಮುಹೂರ್ತವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಮಂಡೂಕಪತಿಯೇ ನನ್ನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ಚಿನ್ನಾಗಿ ಹೇಳು (ಶಬ್ದಮಾಡು.) ಎಲೈ ತರಣಾಶೀಲನೇ ಮಳೆ ಸುರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ತುಂಬಿದ ಕೊಳದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಹೆಣ್ಣಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಈಜಾಡು ಎಂದರ್ಥ. ಸರಳವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ಎಂದಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಕ್ಷಾ ಅಶ್ವನತ ಏತಾನಿತಿ ನಾಭ್ಯಶ್ವನತ ಏಭಿರಿತಿವಾ | ತೇಷಾ
ಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೭ ||

ಅಕ್ಷ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ಸ್ತುತಿವಿಷಯಗಳಾದುದರಿಂದಲೂ, ಕೃಥಿವಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಗೆ ಪಾಠವಿದಿಯೇ ಅದರಿಂದ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಅಕ್ಷಶಬ್ದಪಾಠ ವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಕ್ಷಾ-ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತು. ಕರ್ಮಕಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ರಬಂದಾಗ ಆತ್ಮಾದಿಗಳು ಬಂದು ಲಕ್ಷ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಪಗಡಿಯಾಡುವವರು ಅವುಗಳನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಓಡಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ವ್ಯಾಪನಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಓಂದು ಪಂಗಡದ ಜೂಜುಕೋರರು ಇನ್ನೊಂದು ಪಂಗಡ ದವರನ್ನು ಇದರಿಂದ ಸೋಲಿಸಿ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ರತ್ಯಯ-ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮುಹೂರ್ತವು ಅಕ್ಷದ (ಪಗಡೆ) ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈರಿತ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಏಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರಾಣೇಸಾ ಮಾ ಬೃಹತೋ ಮಾದಯಂತಿ ಪ್ರನಾತೇಜಾ ಇರಿಣೇ ವರ್ವೃ-
ತಾನಾಃ | ಸೋಮಸ್ಯೇವ ಮೌಜವತಸ್ಯ ಭಕ್ತೋ ವಿಭೀದಕೋ ಜಾಗೃವಿರ್ಮಹ್ಯ-
ಮಚ್ಛಾನ್ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೪-೧) || ಪ್ರಾಣೇಷಿಕೋ ಮಾ ಮಹತೋ ವಿಭೀದಕಸ್ಯ
ಫಲಾನಿ ಮಾದಯಂತಿ ಪ್ರನಾತೇಜಾ ಇರಿಣೇ ವರ್ತಮಾನಾ ಇರಿಣಂ ನಿರ್ಋಣಮೃಣಾ-
ತೇರಪಾರ್ಣಂ ಭವತ್ಯಕೃತೌ ಅಸ್ಮಾದೋಷಧಯ ಇತಿ ವಾ | ಸೋಮಸ್ಯೇವ ಮೌಜ-
ವತಸ್ಯ ಭಕ್ತಃ | ಮೌಜವತೋ ಮೂಜವತಿ ಜಾತೋ ಮೂಜವಾನ್ ಪರ್ವತೋ
ಮುಂಜವಾನ್ ಮುಂಜೋ ವಿಮುಚ್ಯತ ಇಷೀಕಯೇಷೀಕೇಷತೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣ
ಇಯಮಪೀತರೇಷೀಕೃತಸ್ಮಾ ದೇವ ವಿಭೀದಕೋ ವಿಭೀದನಾಜ್ಜಾಗೃವಿರ್ಜಾಗರಣಾ-
ನ್ಮಹ್ಯಮಚಚ್ಯದತ್ತೈಶಂಸತ್ಯೇನಾಸ್ತೈಭಮಯಾ ನಿಂದತ್ಯುತ್ರಾಭಿರ್ಋಷೇರಕ್ರಪರಿ-
ದ್ಯೂನಸ್ಯೈತದಾರ್ಷಂ ವೇದಯಂತೇ ಗ್ರಾವಾಣೋ ಹಂತೇರ್ವಾ ಗೃಣಾತೇರ್ವಾ
ಗೃಹ್ಣಾತೇರ್ವಾ ತೇಷಾಮೇಸಾ ಭವತಿ || ೮ ||

ಪ್ರಾಣೇಸಾ ಮಾ ಬೃಹತೋ ಮಾದಯಂತಿ ಪ್ರನಾತೇಜಾ ಇರಿಣೇ
ವರ್ವೃತಾನಾಃ | ಸೋಮಸ್ಯೇವ ಮೌಜವತಸ್ಯ ಭಕ್ತೋ ವಿಭೀ-
ದಕೋ ಜಾಗೃವಿರ್ಮಹ್ಯಮಚ್ಛಾನ್ ||

ಅಕ್ಷಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವು ಅಧಿಕ ಕಂಪನವುಳ್ಳ ಅಕ್ಷವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ. ಅಧಿಕಗಾಳಿ ಇರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಮೂಜವರ್ತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಸೋಮದ ಭಕ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಮತ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವಂತಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಇವು ನನ್ನನ್ನು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇತರ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ದೂರಮಾಡಿ ಪಗಡಿಯಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಮುಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಾಣೇಷಿಕೋ ಮಾ ಮಹತೋ ವಿಭೀದಕಸ್ಯ ಫಲಾನಿ ಮಾದಯಂತಿ
ಪ್ರನಾತೇ ಜಾಃ ಪ್ರವಣೇ ಜಾಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಾಪದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತಾದ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರವಣೇ ಜಾಯಂತೇ ಇತಿ ಪ್ರವಣೇಜಾ. ಜನೀ-ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸ್ಮಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ವಿಭೀತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ.

ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವವುಗಳು ಕೆಲವರು ಅಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೆಚ್ಚಾದೊಡನೆ ಬೀಳುವಷ್ಟು ಫಾವದವುಗಳು.

ಇರಿಣೇ ವರ್ತಮಾನಾ ಇರಿಣಂ ನಿರ್ಯುಣ-(ಮೃಣ) ಮೃಣಾತೇ-
ರಪಾರಣಂ ಭವತಿ | ಅಪರತಾ ಅಸ್ಮಾದೋಷಧಯ ಇತಿವಾ |
‘ ಸೋಮಸ್ಯೇವ ಮೌಜವತಸ್ಕ ಭಕ್ಷ್ಯಃ ’ ಮೌಜವತೋ ಮೂಜ-
ವತಿ ಜಾತಃ | ಮೂಜವಾನ್ ಪರ್ವತಃ ಮುಂಜವಾನ್ ||

ಇಂಥಪದವಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಲವೆಂದರ್ಥ. ಅಪಗತವಾದ ಮಣವುಳ್ಳದ್ದು. ಉದಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಇದರಿಂದ ಓಷಧ್ಯಾದಿಗಳು ಕಳೆದುಹೋದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಶುಷ್ಕವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮೌಜವತವಕ್ಕೆ ಸೋಮವೆಂದರ್ಥ. ಅದು ಮೂಜವತ್ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಮುಂಜಾದಿಗಳಿಂದ (ತೃಣವಿಶೇಷ) ಕೂಡಿರುವ ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಮೂಜವಾನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಶೃಷೋದರಾದಿಗಳಪರಿಶವಾದುದರಿಂದ ಮುಂಜವಾನ್ ಎಂದು ಅಗದೇಶವನ್ನು ಮೂಜವಾನ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಮುಂಜಃ ವಿಮುಚ್ಯತ ಇಷೀಕಯಾ | ಇಷೀಕಾ-ಇಷತೇರ್ಗತಿ-
ಕರ್ಮಣಃ | ಇಯಮಸೀತರೇಷೀಕೈತಸ್ಮಾದೇವ ||

ಮುಂಜ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಳಗಿನ ದಂಟಿನಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಡುವುದು. ಕೆಲವು ಹುಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ದಂಟನ್ನು ಸೀಳಿ ತೆಗೆಯಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಚಲ್ಯ-ಮೋಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣೆಯಲ್ಲಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಜಠಾರ ಬಂದಿದೆ. ಇಷೀಕಾ ಅಂದರೆ ಒಳಗಿನ ಕಾಂಡಭಾಗ, ದಂಟು. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಇ ಪಾಠವಾಗಿ ಈಕಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಇದು ಮುಂಜವೆಂಬ ಹುಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ರೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಹಲೇಷಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ವರದಲ್ಲಿಯೂ ಹಲ ಅಂದರೆ ನೇಗರಿನಿಂದ ತೆಗೆಯಲು ಬರುವುದು ಅಂದರೆ ಲಾಂಗಲದವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಭೇದಕೋ ವಿಭೇದನಾತ್ | ಜಾಗ್ಯವಿರ್ಜಾಗರಣಾತ್ | ಮಡ್ಯಮು-
ಚಚ್ಚದತ್ | ಪ್ರಶಂಸತ್ಯೇನಾನ್ವಥಮಯಾ | ನಿಂದತ್ಕುತ್ರಾಭಿಃ |
ಋಪೇರಕ್ಷಪರಿದ್ಯಾನಸ್ಯೈತದಾರ್ಷಂ ವೇದಯಂತೇ ||

ವಿಭೇದನಾತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ಮಣೆಯಲ್ಲಿ ಛಿದ್ರಾತವಾಗಿ ಣ್ ಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾದೇಶ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉಪಧಿಗೆ ಈತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಜಾಗ್ಯವಿಮೆಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ್ಪ್ರತ್ಯಯವಿದಿಯೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೆಚ್ಚಾದುದಿದ್ದರೂ ಅದರ ಅರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಚ್ಚಾನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಚಚ್ಚದತ್ ಎಂದರ್ಥ. ಛ-ಅಪವಾರಣೇ ಧಾತು. ಅಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚ ಬಂದಿದೆ. ಛಾಂಪಸವಾಗಿ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಛೂರ್ವಾರ್ಥ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಅಕ್ಷಸ್ತುತಿ ಹೇಳಿದೆ. ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿದ ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ತೃಪ್ತಿದಾಯಕನಾದುದರಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿ

ಸುತ್ತವೆ. ಅದರ ಭಕ್ತಣದಿಂದಲೇ ಕೆಲವು ಸಮಯ ಸಂಶೋಷದಿಂದ ಕಳೆಯುತ್ತೇನೆ. ಯಾವಾಗ ಅದರ ಫಲವು ಸ್ವಲ್ಪ ತವಾಗುವುದೋ ಆಗ ಮೋಹವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾ ಅದರ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ನನಗೆ ಸರ್ವಾನರ್ಥವೂ ಸಂಭವಿಸಿದೆಯೆಂದು ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಮುಕ್ತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಅಕ್ಷನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂಜವತ ಪರ್ವತದ ಸೋಮವು ಅತಿಮಾದಕವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಭಕ್ತಣವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸರ್ವಾನರ್ಥಕಾರಿಯಾಗುವಂತೆ ಅಕ್ಷಸ್ವರಣ ಮಾಡದಿಂದ ಅದರ ಶ್ರೇಣಾಸಕ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಪುನಃ ಅನರ್ಥಕಾರಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಪರದ್ಯಾನ ಅಂದರೆ ಪರದೇವನ ಮಾಡುವವನು, ವಿಲಾಸ ಮಾಡುವವನೆಂದರ್ಥ. ದಿವ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ನಿಷ್ಕಾತ ಕಾರ ಬಂದುನಕ್ಕೆ ಬಂದಿದೆ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಊಠಾದೇಶ. ವೇದಯಂತೆ ಅಂದರೆ ಹೇಳುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ.

ಗ್ರಾವಾಣೋ ಹಂತೇರ್ವಾ, ಗೃಣಾತೇರ್ವಾ | ತೇಷಾಮೇಷಾ

ಭವತಿ || ೮ ||

ಗ್ರಾವಾಣ ಎಂಬ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹನ, ಗೃ, ಗೃಹ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಂದ ಇದರ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪ್ಯಶ್ಯಂತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃನಿವ್. ಪೃಷೋದರಾದಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗ್ರಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕುಟ್ಟುವಾಗ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸೋಮಲತೆಯಿಂದ ರಸತೆಗೆಯಲು ಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಸೋಮವನ್ನು ಅರಿಯುವುದರಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ವಾಷಾಣದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಎಂಟನೆಯು ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಬತನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರೈತೇ ವದಂತು ಪ್ರ ವಯಂ ವದಾಮ ಗ್ರಾವಾಣೋ ವಾಚಂ ವದತಾ ವದದ್ಯೈಃ | ಯದದ್ರವಯಃ ಪರ್ವತಾಃ ಸಾಕಮಾಶವಃ ಶ್ಲೋಕಂ ಘೋಷಂ ಭರಘೇಂ ದ್ರಾಯ ಸೋಮಿನಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೪-೧) | ಪ್ರವದಂತೈತೇ ಪ್ರವದಾಮ ವಯಂ ಗ್ರಾವಾಣೋ ವಾಚಂ ವದತ ವದದ್ಯೈಃ ಯದದ್ರವಯಃ ಪರ್ವತಾ ಆದರಣೇಯಾಃ ಸಹ ಸೋಮಮಾಶವಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಕಾರಿಣಃ ಶ್ಲೋಕಃ ಶೃಣೋತೇಘೋಷೋ ಘುಷ್ಯತೇಃ ಸೋಮಿನೋ ಯೂಯಂ ಸ್ಥೇತಿ ವಾ ಸೋಮಿನೋ ಗೃಹೇಷ್ಟಿತಿ ವಾ ಯೇನ ನರಾಃ ಪ್ರಶಸ್ಯಂತೇ ಸ ನಾರಾಶಂಸೋ ಮಂತ್ರಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೯ ||

ಪ್ರೌತೇ ವದಂತು ಪ್ರ ವಯಂ ವದಾಮ ಗ್ರಾವಭ್ಯೋ ವಾಚಂ
ವದತಾ ವದದ್ಯುಃ | ಯದದ್ರಯಃ ಪರ್ವತಾಃ ಸಾಕಮಾಶನಃ
ಶ್ಲೋಕಃ ಘೋಷಂ ಭರಥೇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಿನಃ ||

(ಮು - ಸಂ - ೮ - ೪ - ೫೯)

ಗ್ರಾವಾಣಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಪಾಪಾಣಗಳೇ ಸೋಮಾಭಿವಶ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿರಿ. ನಾವು ಅಭಿವಶ್ಯಮಾಡುವ ನಿಮಗೆ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಋತ್ವಿಜರೇ ನೀವೂ ಆ ಉಪಲಗವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರಿ. ದೃಢವಾಗಿ ಪರ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದುವ ಪ್ರೇತಕಾರಿಗಳಾದ ನೀವು ಇಂದ್ರನಿಗೋಷ್ಕರ ಅಭಿವಶ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿರಿ ಇದರಿಂದ ಸೋಮದಿಂದ ತುಂಬಿದವರಾಗುವಿರಿ.

ಪ್ರವದಂತೈತೇ ಪ್ರವದಾಮ ವಯಂ ಗ್ರಾವಭ್ಯೋ ವಾಚಂವದತ
ವದದ್ಯೋ ಯದದ್ರಯಃ ಪರ್ವತಾ ಆದರಣೀಯಾಃ ಸಹ
ಸೋಮ ಮಾಶನಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಕಾರಣಃ | ಶ್ಲೋಕಃ ಶ್ವೋತೇಃ,
ಘೋಷೋ ಘುಷ್ಯತೇಃ, ಸೋಮಿನೋ ಯೂಯಂ ಸ್ಥೇತಿ ವಾ,
ಸೋಮಿನೋ ಗೃಹೇಷ್ಠಿತಿ ವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದ್ರಿ ಪದಕ್ಕೆ ಸೀಳಲು ಆಸಾಧ್ಯವಾದದ್ದೆಂದರ್ಥ. ಆಶನಃ ಅಂದರೆ ಸೋಮವನ್ನು ಬೀಗನೆ ಸುರಿಸುವುದೆಂದರ್ಥ. ಶ್ರು - ಶ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಲಕಾರಾದೀಶ. ಕೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಶೋಕ. ಘುಷಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣೀಯಲ್ಲಿ ಘಿಷಾ ಘುಷ್ಯತೇ ಇತಿ ಘೋಷಃ

ಯೇನ ನರಾಃ ಪ್ರಶಸ್ತಂತೇ ಸ ನಾಂಶಂಸೋ ಮಂತ್ರಃ | ತಸ್ಯೈವಾ
ಭವತಿ || ೯ ||

ಆ ಮೇಲೆ ಶ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ನಾರಾಶಂಸಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ ನರಶಬ್ದವು ರಾಜವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ನರಾನ್ ಶಂಸತಿ ಇತಿ ನರಾಶಂಸಃ. ನರಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಶಂಸಧಾತುವಿಗೆ ಆನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಅನ್ಯೇಷಾಮುಖಿ ದೃಶ್ಯತೆ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಾರಾಶಂಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ನಾರಾಶಂಸ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಧಾವಯವ್ಯದ ಪ್ರಧಾನ ಸ್ತುತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಕಮುನಿ ವರಚಿಂತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಮಂದಾನ್‌ಶ್ಲೋಮಾನ್ಪು ಭರೇ ಮನೀಷಯಾ ಸಿಂಧಾವಧಿ ಕ್ರಿಯತೋ
ಭಾವ್ಯಸ್ಯ ಯೋ ಮೇ ಸಹಸ್ರಮಮಿಮೀತ ಸವಾನತೂರ್ತೋ ರಾಜಾ ಶ್ರವ ಇಚ್ಛುಮಾನಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೬-೧) || ಅಮಂದಾನ್‌ಶ್ಲೋಮಾನಬಾಲಶಾನನಲ್ಪಾನ್ವಾ ಬಾಲೋ
ಬಲವರ್ತಿ ವಾ ಬಲೋ ವಾ ಪ್ರತಿಷೇಧವ್ಯವಹಿತಃ ಪ್ರಭರೇ ಮನೀಷಯಾ ಮನಸ
ಈಷಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ವಾ ಸಿಂಧಾವಧಿ ನಿವಸತೋ ಭಾವಯವ್ಯಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ
ಯೋ ಮೇ ಸಹಸ್ರಂ ನಿರಮಿಮೀತ ಸವಾನತೂರ್ತೋ ರಾಜಾತೂರ್ಣ ಇತಿ ವಾತ್ಪರ
ಮಾಣ ಇತಿ ವಾ ಪ್ರಶಂಸಾಮಿಚ್ಛುಮಾನಃ || ೧೦ ||

ಅಮಂದಾನ್ 'ಶ್ಲೋಮಾನ್ ಪ್ರಭರೇ ಮನೀಷಯಾ ಸಿಂಧಾವ
ಧಿಕ್ರಿಯತೋ ಭಾವ್ಯಸ್ಯ || ಯೋ ಮೇ ಸಹಸ್ರಮಮಿಮೀತ
ಸವಾನತೂರ್ತೋ ರಾಜಾ ಶ್ರವ ಇಚ್ಛುಮಾನಃ ||

(ಋ - ಸಂ - ೨ - ೧ - ೧೦)

ಭಾವಯವ್ಯನ ಪ್ರಧಾನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಿಂಧು ದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ
ಭಾವಯವ್ಯನ ಅನಲ್ಪವಾದ ಕೀರ್ತನಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಯಾರಿಂದಲೂ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದಿರುವ
ಯವರಾಜನು ನನಗೋಸ್ಕರ ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ ಸೋಮಯಾಗಗಳನ್ನು ತಾನು ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಬಯಸುವವನಾಗಿ
ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ ಆ ವಿಕೀರ್ತನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಭಿಂದಾನ್ ಶ್ಲೋಮಾನಬಾಲಿಶಾನನಲ್ಪಾನ್ವಾ | ಬಾಲೋಬಲವರ್ತಿಃ
ಭರ್ತವ್ಯೋ ಭವತಿ | ಅಂಬಾಸ್ಮಾ ಅಲಂಭವತೀತಿವಾ | ಅಂಬಾಸ್ಮೈ
ಬಲಂ ಭವತೀತಿ ವಾ | ಬಲಲೋ ವಾ ಪ್ರತಿಷೇಧವ್ಯವಹಿತಃ |
“ ಪ್ರಭರೇ ಮನೀಷಯಾ ” ಮನಸ ಈಷಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ
ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ವಾ | ಸಿಂಧಾವಧಿ ನಿವಸತೋ ಭಾವಯವ್ಯಸ್ಯ
ರಾಜ್ಞೋ ಯೋ ಮೇ ಸಹಸ್ರಂ ನಿರಮಿಮೀತ ಸವಾನತೂರ್ತೋ
ರಾಜಾತೂರ್ಣ ಇತಿ ವಾತ್ಪರಮಾಣ ಇತಿ ವಾ ಪ್ರಶಂಸಾ-
ಮಿಚ್ಛುಮಾನಃ || ೧೦ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಮಂದಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಂದಶಬ್ದ ಮೂಲಶಬ್ದ ಪರ್ಯಾಯನಾಚರಣೆ
ವಾಗಿದೆ. ಮೂಲಪರ್ಯಾಯಬಾಲಿಕೆ, ಅಲ್ಪಪದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. “ಮೂಲಾಲ್ಪಾಪಟುನಿರ್ಭಾಗ್ಯಾ ಮಂದಾಃ ಸ್ತುಃ” ಎಂದು
ಅಮರ. ಇದನ್ನೇ ಆಬಾಲಿಕಾನ್, ಅನಲ್ಪಾನ್ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಬಾಲಿಕಪದದ ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ
ಬಾಲಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಲ-ಪ್ರಾಣನೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಇ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಬಂದು ಬಾಲ ಎಂದಾಗಿದೆ.
ಬಲವರ್ತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ಯಜೀವನವು ರ್ವವನಂದರ್ಥ, ಇದನ್ನೇ ಭರ್ತವ್ಯ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಘೋಷಿ
ಸಲ್ಲಡುವನಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಅಂಬಾ ಅಲಂ ಈ ಎರಡುಪದಗಳಿಂದ ಬಾಲಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇವನ ಪೋಷಣೆಗೆ ತಾಯನೂತ್ರ
ಪರ್ಯಾಯಪ್ರದವಳು. ಇನ್ನು ಯಾರ ಸಹಾಯಾಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದವನು ಅದಿ ಕೊನೆ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ (ಅಂ ಅಂ) ಲೋಪಬಂದರೆ
ಬಾಲ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಬಲಂ ಅಂಬಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾಲಪದವಾಗಿದೆ. ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ತಾಯಿಯೇ
ಇವನಿಗೆ ಬಲವಾಗಿರುವವಳು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ನ ಬಲಂ ಯಸ್ಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಾಲ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಬಲವಿಲ್ಲದವನಂದರ್ಥ.
ಪ್ರತಿವೇಧಾರ್ಥಕನಿಷ್ಠನ ನೆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಮೇಲೆ ಉಳಿದಿರುವ ಅಕಾರ ವಿಪರ್ಯಯದಿಂದ ಬಕಾರದಮೇಲೆ ಹೇಳಿದೆ.
ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಬಾಲ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಮನಸಃ ಈಷಾ = ಮನೀಷಾ. ಸ್ತುತಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಶ್ನೆ ಎಂದರ್ಥ.
ಸಿಂಧಾವಧಿಕ್ಷಿಯತಃ = ಸ್ತುತಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಶ್ನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸಿಂಧಾವಧಿಕ್ಷಿಯತಃ = ಸಿಂಧು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರತೀರದಲ್ಲಿ
ವಾಸಿಸುವವನು. ಆ ರಾಜನು ಅತೂರ್ತಃ = ಚಪಲನಲ್ಲದವನು ಅಥವಾ ತ್ವರಿ ಇಲ್ಲದವನು. ಸಾವಧಾನದಿಂದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು
ಮಾಡುವವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಶ್ರವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಂಸೆಯೆಂದರ್ಥ. ತನಗೂ ಕೀರ್ತಿಬರದೇಕೆಂದು ಸಹಸ್ರೋಮ
ಯಾಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

ಈಂಕಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕಾದಶ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಯಜ್ಞ ಸಂಯೋಗಾದ್ರಾಜಾ ಸ್ತುತಿಂ ಲಭೇತ ರಾಜಸಂಯೋಗಾದ್ಯುದ್ಯೋಷಕ
ರಣಾನಿ ತೇಷಾಂ ರಥಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮೀ ಭವತಿ ರಥೋ ರಂಹತೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣಾಃ
ಸ್ಥಿರತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಿಶರೀತಸ್ಯ ರಮನೂರ್ಣೋಽಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ವತೀತಿ ವಾ ರಪತೇರ್ವಾರಸ
ತೇರ್ವಾ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೧ ||

ಯಜ್ಞ ಸಂಯೋಗಾದ್ರಾಜಾ ಸ್ತುತಿಂ ಲಭೇತ | ರಾಜಸಂಯೋಗಾ
ದ್ಯುದ್ಯೋಷಕರಣಾನಿ | ತೇಷಾಂ ರಥಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮೀ ಭವತಿ ||

ಭಾವಯನ್ಯ ರಾಜನು ಸಹಪ್ರಯುಕ್ತಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹನಾದನೆಂದು ಪೂರ್ವಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯುಕ್ತ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಸ್ತುತಿಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹನಾದ ರಾಜನ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಯುದ್ಧಸಾಮಗ್ರಿಗಳಾದ ರಥಾದಿಗಳೂ ಸ್ತುತಿಸ್ವಿಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಯುದ್ಧಕ್ಷೋಭಿಸ್ತರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವುಗಳು ಅಥವಾ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಉಪಕಾರ ಮಾಡುವವುಗಳು ಯುದ್ಧೋಪಕರಣಗಳು. ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಆಚಾರ್ಯರು ಈ ಸ್ತುತಿಸಂಕ್ರಮಣಾಯವನ್ನು ಜೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯುದ್ಧೋಪಕರಣಗಳು ರಾಜಸಂಯೋಗದಿಂದ (ಅವನಿಗೆ ಅಂಗವಾದುದರಿಂದ) ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ರಾಜನು ಯುಕ್ತ ಸಂಬಂಧದಿಂದ, ಯುಕ್ತವು ದೇವತಾಸಂಬಂಧದಿಂದ, ದೇವತೆಯೂ ಆತ್ಮಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಂಗಪ್ರತ್ಯಂಗಭಾವದಿಂದ ಸರ್ವಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ಮನೇ ಸ್ತುತಿಸ್ವಿಯವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಸ್ತುತಿಸಂಕ್ರಮಣಾಯ. ಸಕಲ ಯುದ್ಧಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಗೆ ರಥವೇ ಅಧಾರವಾದುದರಿಂದ ಯುದ್ಧೋಪಕರಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಥವೇ ಪ್ರಥಮ ಗಾಮೀ ಅಂದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಥೋ ರಂಡತೇರ್ಗರ್ತಿಕರ್ಮಣಃ ||

ರಥಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ರಹಿಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಷಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರಥ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ನಕಾರಹಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇನ ರಂಕತಿ ಇತಿ ರಥಃ. ಇದರಿಂದ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಗಮನಸಾಧನವಾದುದು ರಥ.

ಸ್ಥಿರತೇರ್ವಾಸ್ಯಾ ದ್ವಿಪರಿತಸ್ಯ | ರಮಮೂರ್ಣೋಽಸ್ತಿಸ್ತಿಷ್ಯತೀತಿವಾ |

ರಸತೇವಾ, ರಸತೇರ್ವಾ, ತಸ್ಯೈಷಾಭನತಿ || ೧೧ ||

ಸ್ಥಿರಧಾತು ನಿರುಕ್ತಕಾರಿಂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಛೇದಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಸಕಾರಇಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ. ವಿಪರಿತಾ ಕ್ಷರದಿಂದ ರಥ ಎಂದಾಗಿದೆ. ದ್ವಿಧಗಮನದಿಂದ ಸ್ಥಿರವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ರಮು ಮತ್ತು ಷ್ಯಾ ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಂದ ರಥಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾಗಿ ಇದರಲ್ಲಿ ಇದ್ದವನು ವಿಶ್ವಸ್ತನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ ರಸಧಾತು, ಅಥವಾ ರಸಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ಷಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರಥವೆಂದಾಗಿದೆ ಇದು ಹೋಗಲುಗಾಗ ದೂರದಿಂದಲೇ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಋಜ್ಜುತ್ವವು ಈ ರಥದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈರಂತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಕನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾದಶ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ವನಸ್ಪತೇ ವೀಡ್ವಂಗೋ ಹಿ ಭೂಯಾ ಅಸ್ಮತ್ಸಖಾ ಪ್ರತರಣಃ ಸುವೀಣಃ |
ಗೋಭಿಃ ಸಂದೋ ಅಸಿ ವೀಳಯಸ್ತಾಸ್ಥಾತಾ ತೇ ಜಯತು ಜೇತ್ವಾನಿ | (ಋ - ೫ -

೬- ೪೭- ೨೬) || ವನಸ್ಪತೇ ದೃಢಾಂಗೋಹಿ ಭವಾಸ್ತತ್ಸಖಾ ಪ್ರತರಣಃ ಸುವೀರಃ
ಕಲ್ಯಾಣವೀರೋ ಗೋಭಿಃ ಸಂದ್ರೋ ಅಸಿ ವೀಳಯಸ್ಯೇತಿ ಸಂಸ್ತಂಭಸ್ತಾಸ್ತಾತಾ ತೇ
ಜಯತು ಜೇತವ್ಯಾನಿ ದುಂದುಭಿರಿತಿ ಶಬ್ದಾನುಕರಣಂ ದ್ರುಮೋಭಿನ್ನ ಇತಿ ವಾ
ದುಂದುಭ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾಚ್ಚೈಬ್ಧಕರ್ಮಣಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೨ ||

ವನಸ್ಪತೇ ವೀಡ್ವಂಗೋ ಹಿ ಭೂಯಾ ಆಸ್ತತ್ಸಖಾ ಪ್ರತರಣಃ
ಸುವೀರಃ || ಗೋಭಿಃ ಸನ್ನದ್ರೋ ಅಸಿ ವೀಳಯಸ್ತಾಸ್ತಾತೇ
ಜಯತು ಜೇತ್ವಾನಿ ||

(ಯ. ಸಂ. ೪-೭-೩೫)

ವನಸ್ಪತಿಯ ವಿಕಾರವಾದ ರಥವೇ ನೀನು ದೃಢಾಂಗನಾಗಾರು. ನೀನು ನಮ್ಮ ಮಿತ್ರನಾಗು. ಯುದ್ಧದ ಪಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿಸು.
ಕೋಭನಭಟರು ಅಥವಾ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರು. ನೀನು ಗೋಷರ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ. ಆದುದರಿಂದ
ಸಂಸ್ತಬ್ಧನಾಗು. ನಿನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಯುದ್ಧಾಕೃತಿ ಜಯಹೊಂದಿರಿ.

ವನಸ್ಪತೇ ದೃಢಾಂಗೋ ಹಿ ಭವಾಸ್ತತ್ಸಖಾ ಪ್ರತರಣಃ ಸುವೀರಃ ಕಲ್ಯಾಣ
ವೀರಃ | ಗೋಭಿಃ ಸನ್ನದ್ರೋ ಅಸಿ ವೀಳಯಸ್ಯ ಇತಿ ಸಂಸ್ತಭಸ್ತ ||
ಆಸ್ತಾತಾ ತೇ ಜಯತು ಜೇತವ್ಯಾನಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುವೀರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಲ್ಯಾಣವೀರ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ನಿನ್ನಲ್ಲಿರುವವನು ಯಾವ
ದುಷ್ಕಾರಿಗಳೂ, ಅವಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇಲ್ಲದಿರುವವನೆಂದರ್ಥ. ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿವೆ.

ದುಂದುಭಿರಿತಿ ಶಬ್ದಾನುಕರಣಂ, ದ್ರುಮೋ ಭಿನ್ನ ಇತಿ ವಾ
ದುಂದುಭ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾಚ್ಚೈಬ್ಧಕರ್ಮಣಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೨ ||

ಶ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದುಂದುಭಿಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದುಂದುಭಿಪದದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಶಬ್ದಾನುಕರಣ
ಇದು ಶಬ್ದಮಾಡಿದೊಡನೆ ದುಂದು ಎಂದು ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ದುಂದುಭಿ ಎಂದೇ ನಾಮಧೇಯ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ
ದ್ರುಮಃ ಭಿನ್ನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ದುಂದುಭಿ ಎಂದಾಗಿದೆ ದ್ರುಮಪದವೇ ಪೂರ್ವಪದ. ಛಿಧರಾಕು ಉತ್ತರಪದ. ಮರವನ್ನು
ಕಡಿದು ಚನ್ನಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ಕೊರೆದು ಒಂದುಭಾಗವನ್ನು ಚರ್ಮದಿಂದ ಮುಚ್ಚಿರುವುದೇ ದುಂದುಭಿ. ನಗಾರಿ ಭೀರಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.
ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ದುಂದುಭಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಈರಿತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ತುಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡ

ಉಪಶ್ವಾಸಯ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ ಪುರುತ್ತಾ ತೇ ಮನುತಾಂ ವಿಸ್ಥಿತಂ ಜಗತ್ | ಸ ದುಂದುಭೇ ಸಜೂರಿಂದ್ರೇಣ ದೇವೈರ್ದೂರಾದ್ಧವೀಯೋ ಅಪ ಸೇಢ ತತ್ಪೂನ್ | (ಋ - ಸಂ - ೬- ೪೭ - ೨೯) || ಉಪ ಶ್ವಾಸಯ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದಿವಂ ಚ ಬಹುಧಾತೇ ಘೋಷಂ ಮನ್ಯತಾಂ ವಿಸ್ಥಿತಂ ಸ್ಥಾವರಂ ಜಂಗಮಂ ಚ ಯತ್ಸ ದುಂದುಭೇ ಸಹಜೋಷೇಣ ಇಂದ್ರೇಣ ಚ ದೇವೈಶ್ಚ ದೂರಾದ್ಧೂರ ತರಮಪ ಸೇಢ ತತ್ಪೂನಿಷಧಿಷೂಣಾಂ ನಿಧಾನಂ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೩ ||

ಉಪ ಶ್ವಾಸಯ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ ಪುರುತ್ತಾ ತೇ ಮನುತಾಂ ವಿಸ್ಥಿತಂ ಜಗತ್ | ಸ ದುಂದುಭೇ ಸಜೂರಿಂದ್ರೇಣ ದೇವೈರ್ದೂರಾದ್ಧವೀಯೋ ಅಪಸೇಢ ತತ್ಪೂನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೭-೨೯)

ದುಂದುಭಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ದುಂದುಭಿಯೇ ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ ಶಬ್ದದಿಂದ ತುಂಬಿಸು. ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಗಳು ನಿನ್ನ ಬಹುವಿಧವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡಗೂಡಿರುವ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವ ನೀನು ಅತಿ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಿಬಿಡು.

ಉಪಶ್ವಾಸಯ ಪೃಥಿವೀಮುಪ ದಿವಂ ದಿವಂ ಚ ಬಹುಧಾ ತೇ ಘೋಷಂ ಮನ್ಯತಾಂ ವಿಸ್ಥಿತಾಂ ಸ್ಥಾವರಂ ಜಂಗಮಂ ಚ ಯತ್ಸ ದುಂದುಭೇ ! ಸಹಜೋಷೇಣ ಇಂದ್ರೇಣ ಚ ದೇವೈಶ್ಚ ದೂರಾದ್ಧೂರತರಮುಃಪಸೇಢ ತತ್ಪೂನ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪುರುತ್ತಾ=ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿರುವ, ವಿಸ್ಥಿತಂ=ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದು. ಚಲಿಸದಿರುವುದು ಸ್ಥಾವರವೆಂದರ್ಥ.

ಇಷುಧಿರಿಷೂಣಾಂ ನಿಧಾನಂ, ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೩ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಇಷುಧಿ ಶಬ್ದ ನಿರ್ವಹನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಷುಧಿಯೆಂದರೆ ಬಾಣವಿರುವ ಬತ್ತಳಕಿ. ಇಷವಃ ಧೀಮಂತೇ ಅತ್ರ ಇತಿ ಇಷುಧಿಃ ನಿಧಾನಂ ಅಂದರೆ ಅಶ್ರಯ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಇಷುಧಿ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈಂತೆಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿಪ್ರಣೇತವಾದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲೆ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುರ್ದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಬಹ್ವೀನಾಂ ಸಿತಾ ಬಹುರಸ್ಯ ಪುತ್ರತ್ವಿಶ್ಚಾಕೃಣೋತಿ ಸಮನಾನಗತ್ಯ |
 ಇಷುಧಿಃ ಸಂಕಾಃ ಪೃತನಾಶ್ಚ ಸರ್ವಾಃ ಪೃಷ್ಠೇ ನಿದದ್ಧೋ ಜಯತಿ ಪ್ರಸೂತಃ ||
 (ಋ - ಸಂ - ೬ - ೭೫ - ೫) || ಬಹ್ವೀನಾಂ ಸಿತಾ ಬಹುರಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಇತೀಷೂನಭಿ
 ಪ್ರೇಕ್ಷ್ಯ ಪ್ರಸ್ಮಯತ ಇನಾ ಪಾವ್ರಿಯಮೂಣಃ ಶಬ್ದಾನುಕರಣಂ ವಾ ಸಂಕಾಃ ಸಚ
 ತೇಃ ಸಂಪೂರ್ವಾದ್ವಾ ಕಿರತೇಃ ಪೃಷ್ಠೇ ನಿನದ್ಧೋ ಜಯತಿ ಪ್ರಸೂತ ಇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ
 ತಂ ಹಸ್ತಶ್ಲೋಕ ಹಸ್ತೇ ಹನ್ಯತೇ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೫ ||

ಬಹ್ವೀನಾಂ ಸಿತಾ ಬಹುರಸ್ಯ ಪುತ್ರತ್ವಿಶ್ಚಾಕೃಣೋತಿ ಸಮನಾನಗತ್ಯ |
 ಇಷುಧಿಃ ಸಂಕಾಃ ಪೃತನಾಶ್ಚ ಸರ್ವಾಃ ಪೃಷ್ಠೇ ನಿನದ್ಧೋ ಜಯತಿ
 ಪ್ರಸೂತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೯೧೯)

ಇಷುಧಿಸ್ತುತಿಬೋಧಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮಳಿಕೆಯು ೭ಕಳ ಬಾಣಗಳಿಗೆ ರಕ್ತಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇದರ
 ಪುತ್ರದಂತಿರುವ ಅಧಿಕ ಬಾಣಗಳು ಅನೇಕರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ನಾನಾ ಚಿತ್ರವರ್ಣದ ಬಾಣಗಳಿಗೆ ಅಶ್ರಯವಾಗಿರುವ
 ದಿಂದ ಇದು ನಗುತ್ತಿರುವಂತಿದೆ. ಯುದ್ಧವನ್ನು ತಿಳಿದು ರಾಜರ ಬೆನ್ನುಧಾಗದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಳಿಕೆಯ ಬಾಣಗಳನ್ನು
 ಕೊಡುತ್ತಾ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ಸಕಲಸೈನ್ಯಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತದೆ.

ಬಹೂನಾಂ ಸಿತಾ ಬಹುರಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಇಷೂನಭಿಪ್ರೇಕ್ಷ್ಯ | ಪ್ರಸ್ಮಯತ
 ಇನಾಪಾವ್ರಿಯಮೂಣಃ | ಶಬ್ದಾನುಕರಣಂ ವಾ | ಸಂಕಾಃ
 ಸಚತೇಃ | ಸಂಪೂರ್ವಾದ್ವಾ ಕಿರತೇಃ || “ಪೃಷ್ಠೇ ನಿನದ್ಧೋ
 ಜಯತಿ ಪ್ರಸೂತಃ” ಇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಾಣವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಪಿತ್ರಪುತ್ರ ವ್ಯವಹಾರಮಾಡಿದೆ. ಪುರುಷರನ್ನು
 ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಪುತ್ರವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಅರ್ಥ. ಶಿಶ್ನಾ ಕೃಣೋತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ಮಯತ ಇವ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ.
 ಬ್ರಹ್ಮಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಾಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಮುಳ್ಳುಗಳ ತೆರದೊಡನೆ ನಗುವಂತಿರುತ್ತದೆ.
 ಅಥವಾ ಬಾಣಗಳನ್ನೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಪದಗಳ ಅರ್ಥ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಹಸ್ತಘ್ನೋ ಹಸ್ತೇ ಹನ್ಯತೇ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೪ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಹಸ್ತಘ್ನಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಸ್ತಘ್ನ ಅಂದರೆ ಚರ್ಮದ ಕೈಚೀಲ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಧರಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಧನುಸ್ಸಿನ ಹಗ್ಗ (ಮೌರ್ವಿ) ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ತಿಕ್ಕಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಓಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹಸ್ತ ಉಪಪದವಾಗುವಾಗ ಹನಧಾತುವಿಗೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಸ್ತಘ್ನ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಈ ಹಸ್ತಘ್ನದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವಿರಚಿತ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚಾದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಹಿರಿವ ಭೋಗೈಃ ಪರ್ಯೇತಿ ಬಾಹುಂ ಜ್ಯಾಯಾ ಹೇತಿಂ ಪರಿಬಾಧ-
ಮಾನಃ | ಹಸ್ತಘ್ನೇ ವಿಶ್ವಾ ವಯುನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್ಪುಮಾನ್ಪುಮಾಂಸಂ ಪರಿ ಪಾತು
ವಿಶ್ವತಃ | (ಋ. ಸಂ. ೬-೭೫-೧೪). ಅಹಿರಿವ ಭೋಗೈಃ ಪರಿವೇಷ್ಟಯತಿ ಬಾಹುಂ
ಜ್ಯಾಯಾವಧಾತ್ ಪರಿತ್ರಾಯಮಾಣೋ ಹಸ್ತಘ್ನಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಪ್ರಜಾನನ
ಪುಮಾನ್ ಪುರುಮನಾ ಭವತಿ ಪುಂಸತೇರ್ವಾಭೀಶಪೋ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸ್ತೇಷಾಮೇಷಾ
ಭವತಿ || ೧೫ ||

ಅಹಿರಿವ ಭೋಗೈಃ ಪರ್ಯೇತಿ ಬಾಹುಂ ಜ್ಯಾಯಾ ಹೇತಿಂ
ಪರಿಬಾಧಮಾನಃ | ಹಸ್ತಘ್ನೋ ವಿಶ್ವಾ ವಯುನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್
ಪುಮಾನ್ಪುಮಾಂಸಂ ಪರಿಪಾತು ವಿಶ್ವತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೨೧)

ಹಸ್ತಘ್ನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೌರ್ವಿಯಿಂದಾಗುವ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ನಿವಾರಣೆ
ಮಾಡುತ್ತಾ ತನ್ನ ಶರೀರಿಂದ ಸರ್ಪದಂತೆ ಧನುರ್ಧಾರಿಯ ಹಸ್ತವನ್ನು ಆವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಕೈಚೀಲವು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದ
ಸಕಲವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾ ಆಪ್ತ ಪುರುಷನಂತೆ ಧನುರ್ಧಾರಿಯಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಅಹಿರಿವ ಭೋಗೈಃ ಪರಿವೇಷ್ಯಯತಿ ಬಾಹುಂ ಜ್ಯಾಯಾ ವಧಾತ್
ಪರಿತ್ರಾಯಮಾಕೋ ಹಸ್ತಭೈಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ
ಪ್ರಜಾನನ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ಪ ಸುತ್ತವಂತೆ ಇದು ಹಸ್ತವನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಮುಚ್ಚುತ್ತದೆ. ಮಾರ್ವಿಯ ಹೊಡೆತ ದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ವಯನಾನಿ = ಪ್ರಜ್ಞಾನಪರ್ಯಾದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ನಿಘೆ - ೨ - ೯ - ೧೦)

ಪುಮಾನ್ ಪುರುಮನಾ ಭವತಿ ಪುಂಸತೇರ್ವಾ ||

ಪುಮಾನ್ ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪುರು ಅಧಿಕವಾದ ಮನಃ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು. ಅಲ್ಪ ಮನಸ್ಸುರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರು ಪುರುಷರು. ಅಥವಾ ಪೌಂಸ್ಯ ಎಂಬುದೆ ಬಲನಾಮ (ನಿಘೆ - ೨ - ೯ - ೨೪) ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗಿಂತ ಅಧಿಕ ಬಲವುಳ್ಳವರು. ಪುಂಸ - ಅಭಿವರ್ಧನೆ. ಧಾತು. ಪೃತೋದರಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಪುಮಾನ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಅಭೀ ಶವೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸ್ತೇಷಾವೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೫ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅಭೀಶು ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು 'ಅಭೀಶವೋಽಭ್ಯಶ್ಚವತೇ' ಎಂದು (ನಿಘೆ. ೩-೯) ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಅಭಿ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಶೋ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತ್ವಾನಯವಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ. ಕುದುರೆಯ ಕತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವವುಗಳು ಅಭೀಶುಗಳು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅಭೀಶು ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾತಿಸುತ್ತದೆ:

ಈರತಿ ತ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಷೋಡಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು.

ರಥೇ ತಿಷ್ಠನ್ನಯತಿ ವಾಜಿನಃ ಪುರೋ ಯತ್ರಯತ್ರ ಕಾಮಯತೇ ಸುಸಾರಥಿಃ |
ಅಭೇತೂನಾಂ ಪನಾಯತ ಮನಃ ಪಶ್ಚಾದನು ಯಚ್ಚಂತಿ ರಶ್ಮಯಃ | (ಋ, ಸಂ.
೬-೨೫-೬) | ರಥೇ ತಿಷ್ಠನ್ನಯತಿ ವಾಜಿನಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪತೋ ಯತ್ರ ಯತ್ರ ಕಾಮಯತೇ

ಸುಷಾರಥಿಃ ಕಲ್ಯಾಣಸಾರಥಿರಭೀಶೂನಾಂ ಮಹಿಮಾನಂ ಪೂಜಯಾಮಿ . ಮನಃ
ಪಶ್ಚಾತ್ಸಂತೋಽನುಯಚ್ಛಂತಿ ರಶ್ಮಯೋ ಧನುರ್ಧನೃತೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣೋ ವಧ-
ಕರ್ಮಣೋ ವಾ ಧನ್ವಂತ್ಯಸ್ಮಾದಿಷವಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೬ ||

ರಥೇ ತಿಷ್ಠನ್ನಯತಿ ನಾಜಿನಃ ಪುರೋ ಯತ್ರ ಯತ್ರ ಕಾಮಯತೇ
ಸುಷಾರಥಿಃ || ಅಭೀಶೂನಾಂ ಮಹಿಮಾನಂ ಪನಾಯತ ಮನಃ
ಪಶ್ಚಾದನು ಯಚ್ಛಂತಿ ರಶ್ಮಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೨೦)

ಅಭೀಶುಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಭೀಶು ಅಂದರೆ ಕಡಿವಾಣ. ರಥದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಯಾಣ
ಸಾರಥಿಯು ಮುಂದಿರುವ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತಾನೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ಜನರೇ ಈ
ಕಡಿವಾಣದ ಮಹಾಭಾಗ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರಿ. ಕುದುರೆಯ ಕತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಈ ಜಗ್ಗಗಳು ಅಂದರೆ ಸಾರಥಿಯು ಎಳೆದು
ಹಿಡಿದಿರುವ ಕಡಿವಾಣದ ಹೆಗ್ಗಗಳು ಹಿಂದಿದ್ದರೂ ಮುಂದಿರುವ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಬೇಕಾದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯಲು ಸಮರ್ಥ
ವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ರಥೇ ತಿಷ್ಠನ್ನಯತಿ ನಾಜಿನಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ಸತೋ ಯತ್ರ ಯತ್ರ ಕಾಮಯತೇ
ಸುಷಾರಥಿಃ | ಕಲ್ಯಾಣಸಾರಥಿಃ | ಅಭೀಶೂನಾಂ ಮಹಿಮಾನಂ ಪೂಜ-
ಯಾಮಿ | ಮನಃ ಪಶ್ಚಾತ್ಸಂತೋಽನುಯಚ್ಛಂತಿ ರಶ್ಮಯಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುಷಾರಥಿಃ = ಕಲ್ಯಾಣ ಸಾರಥಿಯೆಂದರ್ಥ. ಇವು ಹಿಂದಿದ್ದರೂ ಕುದುರೆಗಳ ಮನ
ಸ್ತನ್ನು ಮನಬಂದಂತೆ ಓಡುವುದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತವೆ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಜೀರ್ಘ್ಯವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪನಾ
ಯತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪುರುಷವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ಪೂಜಯಾಮಿ = ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಧನುರ್ಧನೃತೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣೋ ವಧಕರ್ಮಣೋ ವಾ |
ಧನ್ವಂತ್ಯಸ್ಮಾದಿಷವಃ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೬ ||

ಕ್ರಮವ್ರಾತ್ಸದ ಧನುಃ ಶಿಟ್ಟದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಅಥವಾ ವಧಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ
ಧವಿಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉಸಿ ಪುತ್ಯಯ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್ ಧಾತುವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂಧು ಧನುಃ
ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಬಾಣಗಳು ಹೋರುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾರೆ. ಎಂದರ್ಥವಾಗು
ತ್ತದೆ. ಬಿಟ್ಟು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಸಾಧನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂದು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಈ ಧನುಸ್ಸಿನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು
ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ೧೬ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚಿಂತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡ ಮುಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಧನ್ವನಾ ಗಾ ಧನ್ವನಾಜಿಂ ಜಯೇಮು ಧನ್ವನಾ ತೀವ್ರಾಃ ಸಮದೋ
ಜಯೇಮು | ಧನುಃ ಶತ್ರೋರವಕ್ರಾಮಂ ಕೃಣೋತಿ ಧನ್ವನಾ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರದಿತೋ
ಜಯೇಮು || (ಋ. ಸಂ. ೬-೭೫-೨) || ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ಸಮದಃ
ಸಮದೋ ವಾತ್ರೇಃ ಸಮದೋ ವಾ ಮುದತೇರ್ಜ್ಞಾ ಜಯತೇರ್ವಾ ಜಿನಾತೇರ್ವಾ
ಪ್ರಜಾನಯತೀಷೂನಿತಿ ವಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೧೭ ||

ಧನ್ವನಾ ಗಾ ಧನ್ವನಾಜಿಂ ಜಯೇಮು ಧನ್ವನಾ ತೀವ್ರಾಃ ಸಮದೋ
ಜಯೇಮು || ಧನುಃ ಶತ್ರೋರವಕ್ರಾಮಂ ಕೃಣೋತಿ ಧನ್ವನಾ
ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರದಿತೋ ಜಯೇಮು ||

(ಋ - ಸಂ - ೫ - ೧ - ೧೯)

ಧನುಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾವು ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಶತ್ರುಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತೇವೆ. ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಿಸುತ್ತೇವೆ. ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಉದ್ದತರಾದ ದಾರುಣಮದವುಳ್ಳ ಶತ್ರುಸೇನೆಯನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತೇವೆ. ಹೆಚ್ಚೇನು ಧನುಸ್ಸು ಶತ್ರುವಿನ ಕಾಮವನ್ನು ವ್ಯರ್ಥವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ ಶತ್ರುವು ವಿಫಲನಾಗಿ ಓಡಿಹೋದಾಗ ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದ ನಾವು ದಿಕ್ಕು ವಿದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ಸಮದಃ— ಸಮದೋವಾತ್ರೇಃ |
ಸಮದೋ ವಾ ಮುದತೇಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥ ಸುಲಭವಾದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮದಪದವು ವ್ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮದಶಬ್ದವು ಅದ - ಭಕ್ತನೇ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಕ್ಷಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ತಿನ್ನುವಂತೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸಮದ ಪದವು ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗವಿರುವಾಗ ಮದೀ - ಹರ್ಷ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಕ್ಷಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಪರಸ್ಪರ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥ.

ಜ್ಯಾ ಜಯತೇರ್ವಾ, ಜಿನಾತೇರ್ವಾ, ಪ್ರಜಾನಯತೀಷೂನಿತಿ ವಾ |
ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೧೭ ||

ಕ್ರಮವ್ಯಾಕ್ರಮದ ಜ್ಯಾ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜ್ಯಾ ಅಂದರೆ ಬದ್ಧನ ಹಗ್ಗ. ಜಿ—ಜಯೇ ಧಾತುವು

ನಿಂದ ಇದು ನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಜ್ಯಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ಆಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ವರ್ವಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಜ್ಯಾಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾತ್ಯನುನಿ ವರಚತ ನರುಕ್ರಭಾಷ್ಯದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಾದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ವಕ್ತ್ಯಂತೀವೇದಾ ಗನೀಗಂತಿ ಕರ್ಣಂ ಪ್ರಿಯಂ ಸಖಾಯಂ ಪರಿಷ್ವಸ್ಯಜಾನಾ |
ಯೋಷೇವ ತಿಂಕ್ತೇ ವಿತತಾದಿ ಧನ್ವನ್ ಜ್ಯಾ ಇಯಂ ಸಮನೇ ಪಾರಯಂತೀ ||
(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೫-೩) ವಕ್ತ್ಯಂತೀವಾಗಚ್ಛತಿ ಕರ್ಣಂಪ್ರಿಯಮಿವ ಸಖಾಯಮಿಷುಂ
ಪರಿಷ್ವಜಮಾನಾ ಯೋಷೇವ ಅಂಕ್ತೇ ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ವಿತತಾಧಿ ಧನುಸಿ
ಜ್ಯೇಯಂ ಸಮನೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಪಾರಯಂತಿ ಪಾರಂ ನಯಂತೀಷುರಿಷ್ವತೇರ್ಗತಿ-
ಕರ್ಮಣೋ ವಧಕರ್ಮಣೋ ವಾ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೮ ||

ವಕ್ತ್ಯಂತೀ ವೇದಾಗನೀಗಂತಿ ಕರ್ಣಂ ಪ್ರಿಯಂ ಸಖಾಯಂ ಪರಿ-
ಷ್ವಸ್ಯಜಾನಾ | ಯೋಷೇವ ತಿಂಕ್ತೇ ವಿತತಾಧಿಧನ್ವನ್ ಜ್ಯಾ
ಇಯಂ ಸಮನೇ ಪಾರಯಂತೀ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೧೯)

ಜ್ಯಾಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಾಮಿನಿಯು ಇಷ್ಟಪುರುಷನಿಗೆ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ಕಿವಿಯವರೆಗೆ ಸೇಯಲ್ಪಿಸುತ್ತದೆ. ಧನುರ್ಧಾರಿಯಿಂದ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವು ಎಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಬಾಣ ಬೋಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರೀಯು ಪ್ರಿಯತಮನನ್ನು ಆಲಿಂಗಿಸುವಂತೆ ಬಾಣವನ್ನು ಆಲಿಂಗಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಪುರುಷನು ಸೇಯುವಾಗ ಪ್ರಿಯತಮಿಯು ಅನ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ, ಧನುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೆದಿಯೇರಿತು ಈ ಹಗ್ಗವು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುನಾಕನನ್ನು ಮಾಡಲಿ.

ವಕ್ತ್ಯಂತೀವಾಗಚ್ಛತಿ ಕರ್ಣಂ ಪ್ರಿಯಮಿವ ಸಖಾಯಮಿಷುಂ ಪರಿಷ್ವ-
ಜಮಾನಾ ಯೋಷೇವ ತಿಂಕ್ತೇ ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ವಿತತಾಧಿಧನುಸಿ
ಜ್ಯಾ ಇದಂ ಸಮಯೇ ಪಾರಯಂತೀ ಪಾರಂ ನಯಂತೀ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಿಯತಮೆಯು ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ರಹಸ್ಯ ಹೇಳುವಂತೆ ಕಿವಿಯವರೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅಲಿಂಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಿಯೂ ಶಬ್ದನುಡುವಂತೆ ಇದೂ ಶಬ್ದನುಡುತ್ತದೆ. ಧನುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಇದು ಯುದ್ಧವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಲಿ.

ಇಷ್ಟುರೀಷತೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣೋ ವಧಕರ್ಮಣೋವಾ |

ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೮ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಇಮಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ' ಇಮವೆಂದರೆ ಬಾಣ. ಈಶ-ಗತಿಹಿಂಸಾದರ್ಶನೇಷು ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಉಪಧಿಗೆ ಪ್ರಸ್ಯ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುವುದು ಅಥವಾ ಅವರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು ಬಾಣ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಇಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಂಠಿಕಿ ತ್ರೀ ಯಾಸ್ತುಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೆಂಟನೆಯಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕೋನವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಸುಪರ್ಣಂ ವಸ್ತ್ರೇ ಮೃಗೋ ಅಸ್ಯಾ ದಂತೋ ಗೋಭಿಃ ಸಂದದ್ಧಾ ಪತತಿ ಪ್ರಸೂತಾ | ಯತ್ರಾ ನರಃ ಸಂ ಚ ವಿಚ ದ್ರವಂತಿ ತತ್ರಾಸ್ತೃಭ್ಯಮಿಷವಃ ಶರ್ಮ ಯಂಸನ್ | (ಋ. ಸಂ. ೬ - ೭೫ - ೧೧) ಸುಪರ್ಣಂ ವಸ್ತ್ರ ಇತಿ ವಾಚಾನಪ್ರೀತಿತ್ಯ ಮೃಗಮಯೋಃಸ್ಯಾ ದಂತೋ ಮೃಗಯತೇರ್ವಾ ಗೋಭಿಃ ಸಂದದ್ಧಾಪತತಿ ಪ್ರಸೂ ತೇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ (ನಿರು . ೨ . ೫) ಯತ್ರ ನರಾಃ ಸಂದ್ರವಂತಿಚ ವಿದ್ರವಂತಿ ಚ ತತ್ರಾಸ್ತೃಭ್ಯಮಿಷವಃ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಚಂತು ಶರಣಂ ಸಂಗ್ರಾಪ್ತೇಷ್ಯತ್ಯಾಜನೀಂ ಕಶೇ ತ್ಯಾಹುಃ ಕಶಾ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ ಭಯಮಶ್ಚಾಯ ಕೃಷ್ಯತೇರ್ವಾಣೂ ಭಾನಾದ್ಯಾಕ್ ಪುನಃ ಪ್ರಕಾಶಯತ್ಕರ್ವಾನ್ ಏಶಯಾ ಕ್ರೋಶತೇರ್ವಾಕಶಾಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೧೯ ||

ಸುಪರ್ಣಂ ವಸ್ತ್ರೇ ಮೃಗೋ ಅಸ್ಯಾದಂತೋ ಗೋಭಿಃ ಸಂದದ್ಧಾ ಪತತಿ ಪ್ರಸೂತಾ || ಯತ್ರಾ ನರಃ ಸಂ ಚ ವಿಚ ದ್ರವಂತಿ ತತ್ರಾಸ್ತೃ-
ಭ್ಯಮಿಷವಃ ಶರ್ಮ ಯಂಸನ್ ||

(ಯ. ಸಂ. ೫-೧-೨೧)

ಇಹುಸ್ತುತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಬಾಣವು ಶೋಭನಪಕ್ಷವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಅರ್ಥ ಮುಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮೃಗಮಯ ದಂಕವಿರುತ್ತದೆ. ಮೌರ್ವಿಯಿಂದ ಸಂನದ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಿಲ್ವಾ ಕುನಿನಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟು ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಯುದ್ಧರಂಗದಲ್ಲಿ ಭಟರು ಒಬ್ಬಾಗಿಯೂ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೂ ಪಲಾಯನಮಾಡುವರೋ ಅಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಬಾಣಗಳು ಜಯನಿಮಿತ್ತವಾದ ಸುವವನ್ನು ಕೊಡಲಿ.

ಸುಪರ್ಣಂ ವಸ್ತ್ರೇ ಇತಿ ವಾಜಾನಭಿಪ್ರೇತ್ಯ | ಮೃಗಮಯೋಽಸ್ಯಾ-
ದಂತೋ, ಮೃಗಯತೇ ವಾ | “ ಗೋಭಿಃ ಸನ್ನದ್ಧಾ ಪತತಿ
ಪ್ರಸೂತಾ ” ಇತಿ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಯತ್ರ ನರಾಃ ಸಂದ್ರವಂತಿ ಚ
ವಿದ್ರವಂತಿ ಚ ತತ್ರಾಸ್ಯಭ್ಯಮಿಷವಃ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಛಂತು ಶರಣಂ
ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾಜ ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಿ ಗರಿ. “ ಪಕ್ಷೋವಾಜ ಸ್ತ್ರೀಷೂತ್ರರೇ ” ಎಂದು ಅನುರ. ಇದು ದಂಕ ಅಂದರೆ ಅಗ್ರಭಾಗ ಮೃಗಮಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿಹೋಗುವುದು. ಪಾಶಮಾತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ಎಂದಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಶ್ವಾಜನೀಂ ಕಶೇತ್ಯಾಹುಃ | ಕಶಾ-ಪ್ರಕಾಶಯತಿ ಭಯಮಶ್ವಾಯ |
ಕೃಷ್ಯತೇರ್ವಾ ಅಘೋಭಾವಾತ್ ||

ಪ್ರತೋದವೆಂಬುದು ಯುದ್ಧಾಂಗವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಅಶ್ವಾಜನೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಿ ಅದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಶ್ವಾಜನೀ ಎಂಬುದು ಕ್ರಮವ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಕಶಾ ಅಂದರೆ ಚಾನಟಿಯನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅಶ್ವಾನಾಂ ಅಜನೀ. ಅಶ್ವಾಜನೀ. ಅಜ-ಗತಿಶ್ಚೇಪಣಯೋ. ಧಾತು. ಲ್ಯುಟಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅನಾದೀಶ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಐಷಾಪ್. ಅಕ್ಷಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದು. ಕಶಾಶಬ್ದದ ಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ಭಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ಕಶಾ. ಕಾಶ್-ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಷಜರ್ಥತೋರುವಾಗ ಅಪ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅಥವಾ ಕೃಷ-ವೀರೀಖನೇ ಧಾತು. ಇದರಿಂದ ಕಶಾಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇದು ಅತಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಚರ್ಮದ ಬಾಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ.

ವಾಕ್ ಪುನಃ—ಪ್ರಕಾಶಯತ್ಯರ್ಥಾನ್ ||

ವಾಕ್ಶಬ್ದವೂ ಕೂಡಾ ಕಶಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಕೂಡಾ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ.

ಖಶಯಾ | ಕ್ರೋಶತೇರ್ವಾ ||

ಅಥವಾ ಖಶಯಾ ಎಂಬುದು ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಕಶಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ವಾಗರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೇ—ಮುಖಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಶೇತೇ—

ಮಲಗುವು ಅಥವಾ ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಶಬ್ದವಾಗುವುದರಿಂದ ಕೃಶಭಾತುವಿನಿಂದ ವಾಗರ್ಥಕ ಕಠಾ ಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಅಶ್ವಕಶಾಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೧೯ ||

ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅಶ್ವಕಠಾ (ಕುದುರೆಯನ್ನು ಹೊಡೆಯುವ ಬಾರಕೋಲು) ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಕೀರ್ತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಆ ಜಂಘಾಂತಿ ಸಾನ್ವೇಷಾಂ ಜಘನಾ ಉಪ ಜಿಘ್ನತೇ | ಅಶ್ವಾಜನಿ ಪ್ರಚೇತ-
ಸೋಽಶ್ವಾನಾತ್ಸಮತ್ಸು ಚೋದಯ | (ಋ. ಸಂ. ೬-೨೫-೧೩) || ಆಘಾತಂ ಸಾನೂ-
ನ್ವೇಷಾಂ ಸರಣಾನಿ ಸಕ್ಕೀನಿ ಸಕ್ಕೀಃ ಸಚೇತೇ ರಾಸಕ್ರೋಽಸ್ಮಿನ್ಯಾಯೋ ಜಘನಾನಿ
ಚೋಪಘ್ನತಿ ಜಘನಂ ಜಂಘಾನ್ವತೇರಶ್ವಾಜನಿ ಪ್ರಚೇತಸಃ ಪ್ರವೃದ್ಧೇಚೇತಸೋಽಶ್ವಾನ್
ಸಮತ್ಸು ಸಮರಣೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಚೋದಯೋಲೂಖಲ ಮುರುಕರಂ
ವೈತತ್ತದುಲೂಖಲಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷೇಣೇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೨೦ ||

ಆಜಘ್ನಾಂತಿ ಸಾನ್ವೇಷಾಂ ಜಘನಾಂ ಉಪಜಿಘ್ನತೇ | ಅಶ್ವಾಜನಿ
ಪ್ರಚೇತಸೋಽಶ್ವಾನಾತ್ಸಮತ್ಸು ಚೋದಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೨೫)

ಕಠಾಪರ್ಯಾಯಪದವಾದ ಅಶ್ವಾಜನಿ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎದ್ದು, ಕಳೆಯು
ನೀನು ಉತ್ತಮ ಸಾರಥಿಯ ಕುದುರೆಗಳ ಉನ್ನತವಾದ ಹೊಡೆಯ ಮೇಲ್ಕಾಣಗಳನ್ನು ಫುನಃಫುನಃ ಹೊಡೆಯುತ್ತಿರುವಿ.
ಜಘನಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಕೂಡಾ ಹೊಡೆಯುತ್ತಿರುವಿ, ಆ ನೀನು ಸಮರದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಶ್ರೇಣೀಬಿಡು.

ಆಘ್ನಂತಿ ಸಾನೂನ್ಯೇಷಾಂ ಸರಣಾನಿ ಸಕ್ಕೀನಿ | ಸಕ್ಕೀಃ ಸಚತೇಃ |
 ಅಸಕ್ತೋಽಸ್ಮಿನ್ನಾಯೋಃ-ಜಘನಾನಿ ಚೋಪಘ್ನಂತಿ | ಜಘನಂ
 ಜಂಘನ್ಯತೇ | ಅಶ್ವಾಜನಿ ಪ್ರಚೇತಸಃ ಪವೃದ್ಧ ಚೇತಸೋಽಶ್ವಾನ್
 ಸಮತ್ಸು ಸಮರೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಚೋದಯ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾನು ಪದಕ್ಕೆ ತೊಡೆಯ ಎತ್ತರವಾದ ಭಾಗವೆಂದರ್ಥ. ಸಕ್ಕೀಃ ಎಂದು ಶಬ್ದಾಭಿಪ್ರಾಯ
 ದಿಂದ ತುಲ್ಲಿಂಗ ಹೇಳಿದೆ. ಪ ಚ-ಸೇಚನೇ ಸೇವನೇ ಚ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಲಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಕ್ಕಿ ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥ
 ನಾಮ ಬಂದಿದೆ. ಜಘನ ಪದವು ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಜಲುಗಂಶದಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ
 ದಿಂದ ಆಗಿದೆ. ಕುಟಿಲವಾಗಿ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದೆಂದರ್ಥ.

ಉಲೂಖಲ ಮುರುಕರಂ ವೋರ್ಕರಂ ವೋರ್ಧ್ವಜಂ ವಾ ||

“ ಉರು ಮೇ ಕುರ್ವಿತ್ಯಬ್ಜವೀತ್ರದೂಲೂಖಲಮುಭವತಾ ”

“ ಉರುಕರಂ ಚೈತದುಲೂಖಲಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇಽಪರೋಕ್ಷೇಣ ”

ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ || ತಸ್ಮೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೦ ||

ಉಲೂಖಲ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉರುಕರವೆಂಬುದು ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಉಲೂಖಲವೆಂದಾಗಿದೆ.
 ಇದು ಬಹ್ವನ್ವಸಂಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಲೂಖಲವೆಂದರೆ ಒರಳು. ಉರುಪೂರ್ವಪದ. ಕೃಷ್ಣಧಾತು ಉತ್ತರಪದ.
 ಅಥವಾ ಊರ್ಕರವೆಂಬುದು ಉಲೂಖಲವೆಂದಾಗಿದೆ. ಊರ್ಕ ಅಂದರೆ ಅನ್ವ (ನಿ.ಛ. ೨-೭-೧೫) ತತ್ಪರೋತಿ. ಅನ್ವವನ್ನು
 ಮಾಡುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಭತ್ತ ಕುಟ್ಟಿ ಅಕ್ಕಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅನ್ವಸಂಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಊರ್ಧ್ವಜಂ ಎಂಬುದು
 ಉಲೂಖಲವೆಂದಾಗಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪಾತವಾದದ್ದು ಅಂದರೆ ಕೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಉರುಮೇ’
 ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನನ್ನ ಮುಖವನ್ನು ವಿಸ್ತೀರ್ಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ಎಂದು ಅದು ಕೇಳಿ
 ಕೊಂಡುದರಿಂದ ಉರುಕರವೆಂದಾಗಿದೆ. ಅದು ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಉಲೂಖಲವೆಂದಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು
 ಉಲೂಖಲಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಕೀರ್ತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಖಪುಟವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತ್ವಂ ಗೃಹೇಗೃಹ ಉಲೂಖಲ ಯುಜ್ಯಸೇ | ಇಹ ದ್ಯಮುತ್ತಮಂ
ನದ ಜಾಯತಾಮಿನ ದುಂದುಭಿಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೫-೫) ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದ
ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ || ೨೧ ||

ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತ್ವಂ ಗೃಹೇ ಗೃಹ ಉಲೂಖಲ ಯುಜ್ಯಸೇ ಇಹ
ದ್ಯಮುತ್ತಮಂ ನದ ಜಾಯತಾಮಿನ ದುಂದುಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೫)

ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ || ೨೧ ||

ಉಲೂಖಲಮ್ನುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಉಲೂಖಲವೇ ನೀನು ಮನಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನ
ಸಂಸ್ಕಾರಕೋಷ್ಠರ ಕುಟ್ಟಲು ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವಿ. ಆದರೂ ವೈದಿಕಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಒನಕೆಯ ಪ್ರಹಾರದಿಂದ
ಅಧಿಕಧ್ವನಿಯಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನು ಹೊಂದುವ ರಾಜರ ದುಂದುಭಿಗಳು ಧ್ವನಿಗೈಯುವಂತೆ
ಉದ್ದೀಪ್ತನಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡು. ಸುಬರ್ಹದೋಧಕವಾದುದರಿಂದ ಪಾಠಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆಯೆಂದು
ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಜ್ಞಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ವೃಷಭಃ ಪ್ರಜಾಂ ವರ್ಷತೀತಿ ನಾತಿಬೃಹತಿ ರೇತ ಇತಿ ನಾ ತದಾವೃಷಕರ್ಮಾ
ವರ್ಷಣಾದ್ವೃಷಭಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೨ ||

ವೃಷಭಃ ಪ್ರಜಾಂ ವರ್ಷತೀತಿ ವಾ | ಅತಿ ಬೃಹತಿ ರೇತ ಇತಿ ವಾ |
ತದ್ ವೃಷಕರ್ಮಣಾ | ವರ್ಷಣಾದ್ವೃಷಭಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭ
ವತಿ || ೨೨ ||

ಪ್ರಮವ್ರಾಪ್ರವಾದ ವೃಷಭಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಕಾರಣವಾದ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇಚನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವೃಷಭ ಎಂದಾಗಿದೆ. ವೃಷು = ಸೇಚನೇ ಧಾತು. “ಬುಷಿವೃಷಿಧ್ಯಾಂಕಿತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭಜಾಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದ ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸೇಚನ ಮಾಡಲು ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಉತ್ತಾಹದಿಂದ ಎತ್ತುತ್ತದೆ. ವ್ಯಹೂ-ಉದ್ಯಮನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಹೆಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಗಂಡುವ್ರಾಣಿಯಲ್ಲಕ್ಷಣ. ಈ ರೇತೋವರ್ಷಣಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಎತ್ತೂ ಕೂಡಾ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ರೇತೋವರ್ಷಣಕಾರ್ಯದಿಂದ ವೃಷ ಎಂದಾಗಿ ಭಕಾರಾಧಿಕೃದಿಂದ ವೃಷಭ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ವೃಷಭಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಯೋವಿಂಶತೀ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ನ್ಯಕ್ರಂದಯನ್ನಪಯಂತ ಏನಮನೋಹಯನ್ವೃಷಭಂ ಮಧ್ಯ ಆಜೀಃ |
ನತೇ ಸೂಭರ್ವಂ ಶತವತ್ಸಹಸ್ರಂ ಗವಾಂ ಮುದ್ಗಲಃ ಪ್ರಧನೇ ಜಿಗಾಯ (ಋ. ಸಂ.
೧೦-೧೦೨-೫) ನ್ಯಕ್ರಂದಯನ್ನಪಯಂತ ಏನಮಿತಿ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಮನೋಹಯನ್ವೃಷಭಂ
ಮಧ್ಯ ಆಜೀರಾಜಯನಸ್ಯಾಜವನಸ್ಯೇತಿ ವಾ ತೇನ ತಂ ಸೂಭರ್ವಂ ರಾಜಾನಂ
ಭರ್ವತಿರತ್ತಿಕರ್ಮಾ ತದ್ವಾ ಸೂಭರ್ವಂ ಸಹಸ್ರಂ ಗವಾಂ ಮುದ್ಗಲಃ ಪ್ರಧನೇ ಜಿಗಾಯ
ಪ್ರಧನ ಇತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮ ಪ್ರಕೀರ್ಣಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನನಾನಿ ಭವಂತಿ ದ್ರುಘಾಣೋ ದ್ರುಮು-
ಮಯೋ ಘನಸ್ತತ್ರೇತಿಹಾಸ ಮಾಚಕ್ಷತೇ ಮುದ್ಗಲೋ ಭಾರ್ಮ್ಯಶ್ಚ ಋಷಿವೃಷಭಂ
ಚ ದ್ರುಘಾಣಂ ಚ ಯುಕ್ತ್ವಾ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ನ್ಯವಹೃತ್ಯಾಜಿಂ ಜಿಗಾಯ ತದಭಿವಾದಿ-
ನ್ಯೇಷಗ್ಗೃವತಿ || ೨೩ ||

ನೈಕ್ಯಕ್ರಂದೆಯನ್ಯಪಯಂತ ಏನಮಮೇಹಯನ್ವ್ಯಷಭಂ ಮಧ್ಯ
ಆಜೀಃ | ತೇನ ಸೂಭವಂ ಶತನತ್ಸಹಸ್ರಂ ಗವಾಂ ಮುದ್ಗಲಃ
ಪ್ರಥನೇ ಜಿಗಾಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೨೦)

ವ್ಯಷಭಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತೇಸುವ ಮಂತ್ರನನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವ ಜನರು ಈ ಎತ್ತನ್ನು
ಘೂತ್ಯಾದ ಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಎಂದು ಪ್ರಚಂಡಧ್ವನಿ ಮಾಡಿದರು. ಸಂಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಗೊಕ್ಕರ
ಮೂತ್ರ ಪುರಿಷಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದರು. ಈ ಎತ್ತಿನಿಂದ ಸುಭವ ರಾಜನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮುದ್ಗಲನಾದ ನಾನು
ಜಯಿಸಿದೆನು

“ ನೈಕ್ಯಕ್ರಂದೆಯನ್ಯಪಯಂತ ಏನಂ ” ಇತಿ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ | ಅಮೇಹ-
ನ್ವ್ಯಷಭಂ ಮಧ್ಯ ಆಜೀ—ರಾಜಯನಸ್ಯಾಜವನಸ್ಯೇತಿ ವಾ |
ತೇನ ತಂ ಸೂಭವಂ ರಾಜಾನಂ, ಭವತಿರತ್ತಿಕರ್ಮಾ, ತದ್ವ್ಯಾ-
ಸೂಭವಂ | ಸಹಸ್ರಂ | ಗವಾಂ ಮುದ್ಗಲಃ ಪ್ರಥನೇ ಜಿಗಾಯ |
ಪ್ರಥನ ಇತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾನು | ಪ್ರಕೀರ್ಣಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನನಾನಿ
ಭವಂತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿನಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜಯವುಳ್ಳದ್ದು, ಅಥವಾ ಶರಪತನದ ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದು ಸಂಗ್ರಾಮ. ಸೂಭವ ಅಂದರೆ
ಒಬ್ಬ ರಾಜನು. ಅಥವಾ ಭವಧಾತುವಿಗೆ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಚನ್ನಾಗಿ ತಿನ್ನಲಿರುವ ಕಡಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳು
ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಥನ ಎಂಬುದು ಯುದ್ಧದ ಹೆಸರು. ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಆಭರಣಾದಿಗಳು ಕಡಿಮೆ ಚಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕ
ಫನವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ರುಘೋಃ ದ್ರುಮಮಯೋ ಘನಃ ||

ಕ್ರಮ ಪ್ತವಾದ ದ್ರುಘೋಃದರದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ರುಮಮಯ ಘನವೆಂಬುದು ದ್ರುಘೋವೆಂದಾಗಿದೆ
ದ್ರು ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿ. ದ್ರುಮಪರ್ಯಾಯವಾಚಕ ಶಬ್ದ. ‘ ಪಲಾಶೀದ್ರುಮಾಗಮಾಃ ’ ಎಂದು ಅಮರ.
‘ ತತ್ಪ್ರಕೃತ ವಚನೇ ಮಯಿಟ್ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಯಿಟ್ ಪ್ರಕೃಯು. ದ್ರುಮಯು ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಮಯಿಟಿಗೆ
ಲೋಪ. ಘನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹನಧಾತು. ಅದಕ್ಕೆ ಅಪ್ ಪ್ರಕೃತು ಬಂದಾಗ ಘನಾದೀಶ. “ ಮೂರ್ತ್ಯೋ ಘನಃ ” ಎಂದು
ನಿಮಾತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೂರ್ತಿಯೆಂದರೆ ಕಾಶಿಣ್ಯ. ಕಾಶಿಣ್ಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಘನವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ ದ್ರುಮಮಯಶ್ಚಾಸೌ
ಘನಶ್ಚ. ದ್ರುಘೋಃ ಅಂದರೆ ಗುದಿಗೆ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ದೊಣ್ಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಕಬ್ಬಿಣದ ಕುಸುಮಾಗೂ ಈ ಹೆಸರಿದೆ.
‘ ದ್ರುಘೋಃ ಮುದ್ಗಲಃ ’ ಎಂದು ಅಮರ.

ತತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಈ ದ್ರುಘಣ ಇವೆರಡರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಲಾಭಸ್ಯೋಸ್ಯರ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮುದ್ದಲೋ ಭಾವ್ಯುಶ್ಚಯುಷಿವ್ಯಷಭಂ ಚ ದ್ರುಘಣಂ ಚ
ಯುಕ್ತ್ವಾ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ವ್ಯವಹ್ಯತ್ಯಾಜಿಂ ಜಿಗಾಯ | ತದಭಿನಾ-
ದಿನೈಷ್ವರ್ಗ್ಯವತಿ || ೨೩ ||

ಮುದ್ದಲನೆಂಬ ಭೃಗುಶ್ಚಮಹರ್ಷಿಯ ಪುತ್ರನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಹಸುವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಡಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಲ್ಲ ಎರಡನೆಯ ಎತ್ತರ ಇಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಎತ್ತಿನೊಡನೆ ಈ ದ್ರುಘಣವನ್ನೇ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಕಟ್ಟಿ ರಾಜನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದನು- ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಿ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಜಯಿಸಿದನು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಋಷಿಂತ್ರವು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿಯುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಇಮಂ ತಂ ಪಶ್ಯ ವ್ಯಷಭಸ್ಯ ಯುಂಜಂ ಕಾಷ್ಠಾಯಾ ಮಧ್ಯೇ ದ್ರುಘಣಂ
ಶಯಾನಮ್ | ಯೇನ ಜಿಗಾಯ ಶತವತ್ಸಹಸ್ರಂ ಗವಾಂ ಮುದ್ದಲಃ ಪೃತನಾಜ್ಞೇಷು |
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೨-೧) ಇಮಂ ತಂ ಪಶ್ಯ ವ್ಯಷಭಸ್ಯ ಸಹಯುಂಜಂ ಕಾಷ್ಠಾಯಾ
ಮಧ್ಯೇ ದ್ರುಘಣಂ ಶಯಾನಂ ಯೇನ ಜಿಗಾಯ ಶತವತ್ಸಹಸ್ರಂ ಗವಾಂ ಮುದ್ದಲಃ
ಪೃತನಾಜ್ಞೇಷು ಪೃತನಾಜ್ಞಮಿತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮ ಪೃತನಾನಾಮಜನಾಪ್ತ್ವಾ ಜಯನಾದ್ವಾ
ಮುದ್ದಲೋ ಮುದ್ದಲನಾನ್ ಮುದ್ದಲಗಿಲೋ ನಾ ಮದನಂ ಗಿಲತೀತಿ ನಾ ಮದಗಿಲೋ
ನಾ ಮದಂಗೆಲೋ ನಾ ಭಾವ್ಯುಶ್ಚೋ ಭೃಮ್ಯಶ್ಚ ಪುತ್ರೋ ಭೃಮ್ಯಶ್ಚೋ ಭೃಮು-
ಯೋಽಸ್ಯಾಶ್ಚಾ ಅಶ್ವಭರಣಾದ್ವಾ ಪಿತುರಿತ್ಯನ್ವ ನಾನು ಪಾತೇರ್ವಾ ಪಿಬತೇರ್ವಾ
ಪ್ಪಾಯತೇರ್ವಾ ತಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ || ೨೪ ||

ಇಮಂ ತಂ ಪಶ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ ಯುಂಜಂ ಕಾಷ್ಠಾಯಾ ಮಧ್ಯೇ
 ದ್ವೈಘ್ರಾಣಂ ಶಯಾನಂ || ಯೇನ ಜಿಗಂಯ ಶತವತೃ ಸಹಸ್ರಂ
 ಗನಾಂ ಮುದ್ಗಲಃ ಪೃತನಾಜ್ಞೇಷು ||

ಮುದ್ಗಲ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುದ್ಗಲ ಮರ್ಹಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಅವನ ಸ್ನೇಹಿತರು
 ನೀನು ಸೈನ್ಯಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ರಾಜನನ್ನು ಹೇಗೆ ಜಯಿಸಿದಿ ಎಂದು ಕೇಳಿದಾಗ ಮುದ್ಗಲನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮುಂದಿರುವ
 ನನಗೆ ಸಹಾಯಕನಾದ ಎತ್ತಿನೊಡನೆ ಜೋಡಿಸಿರುವ ಮರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಮಲಗಿರುವ ದ್ವೈಘ್ರಾ
 ವನ್ನು ನೋಡಿರಿ. ಇದರ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೋ ಸಹಸ್ರವನ್ನು ಮುದ್ಗಲನಾದ ನಾನು ಜಯಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಇಮಂ ತಂ ಪಶ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ ಸಹಯುಜಂ ಕಾಷ್ಠಾಯಾ ಮಧ್ಯೇ
 ದ್ವೈಘ್ರಾಣಂ ಶಯಾನಂ | ಯೇನ ಜಿಗಾಯ ಶತವತ್ಸಹಸ್ರಂ ಗನಾಂ
 ಮುದ್ಗಲಃ ಪೃತನಾಜ್ಞೇಷು ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುಲಭಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಾಂಶವನ್ನೇ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪೃತನಾಜ್ಞಮಿತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮ | ಪೃತನಾನಾಮಜನಾದ್ವಾ |
 ಜಯನಾದ್ವಾ ||

ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ಷಿಪ್ರಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೃತನಾಜ್ಞವೆಂದರೆ ಯುದ್ಧ. ಪೃತನಾ ಅಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು.
 (ನಿಘಂ ೨ - ೨ - ೨೫) ಅವರು ಎಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಸೇರುವರೋ ಅದು ಪೃತನಾಜ್ಞ. ಅಜಗತೌ ಧಾತು. ಅಥವಾ
 ಜಯಾಪಜಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಆಗ ಉತ್ತರ ಪದವು ಜಿ- ಜಯೇ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯ
 ಬೇಕು.

ಮುದ್ಗಲೋ ಮುದ್ಗನಾನ್ | ಮುದ್ಗಗಿಲೋ ವಾ | ಮದನಂ
 ಗಿಲತೀತಿ ವಾ | ಮದಂಗಿಲೋ ವಾ | ಮುದಂಗಿಲೋ ವಾ ||

ಮುದ್ಗಲಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುದ್ಗ ಅಂದರೆ ಹೆಸರುಧಾನ್ಯ. ಅದು ಉಳ್ಳವನು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಉ
 ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮುದ್ಗಗಿಲಾ ಎಂಬುದು ಮುದ್ಗಲ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಹೆಸರುಧಾನ್ಯ ಭೋಜನವಾಗುವವನು. ಅಥವಾ
 ಮದನಂ ಗಿಲತಿ ಇತಿ ಮುದ್ಗಲಾ. ಮದನ ಅಂದರೆ ಮನ್ಯಥ ಅವನನ್ನು ವಶವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವನು. ಜಿಹೇಂದ್ರಿಯ
 ನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮದನ ಶಬ್ದವೇ ಪೂರ್ವಪದ. ಗಿಲತಿ ಎಂಬುದೇ ಉತ್ತರ ಪದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಥವಾ
 ಮದಂಗಿಲಾ ಮುದ್ಗಲಾ. ಮದವೆಂದರೆ ಉದ್ರೇಕ. ಅದನ್ನು ಸುಂಗದವನು ಶಾಂಕಶ್ಚ ಧಾವನೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಮುದಂಗಿಲಾ
 ಮುದ್ಗಲಾ || ಹರ್ಷವನ್ನು ಸುಂಗದವನು ಸಕಲ ವಿಷಯ ಸುಖಗಳನ್ನು ದೂರೀಕರಿಸದವೆಂದರ್ಥ.

ಭಾರ್ಯಾಭ್ಯರ್ಥನಃ ಭೃಮ್ಯಶ್ಚ ಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ | ಭೃಮ್ಯಶ್ಚಃ ಭೃಮಯೋಽಸ್ಯಾ
ಶ್ವಾಃ | ಅಶ್ಚ ಭರಣಾದ್ಯಾ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಭಾರ್ಯಾಭ್ಯರ್ಥನೆಯನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ ಆ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭೃಮ್ಯಶ್ಚನೆಂಬುವನು ತಂದೆ. ಅವನ ಮಗನು ಭಾರ್ಯಾಭ್ಯರ್ಥನ. ಭೃಮಿಶುಳ್ಳದ್ದು ಅಂದರೆ ಚಾಂಚಲ್ಯವುಳ್ಳ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ಭೃಮ್ಯಶ್ಚನು. ಭೃಮ್ಯಶ್ಚನಿಗೆ ಮಿತ್ರಾಭ್ಯರ್ಥನೆಯ ಭೃಮಿಗಳೆಂದರೆ ಕುದುರೆಗಳು.

ಸಿತುರಿತ್ಯನ್ವನಾಮು | ಸಾತೇರ್ವಾ ಸಿಬತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾಯತೇರ್ವಾ |
ತಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ || ೨೪ ||

ಕ್ರಮಪೂರ್ವವಾದ ಸಿತುಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪಿತು ಎಂಬುದು ಅನ್ವನಾಮು. ಇದು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕ ಪಾಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ತುಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ. ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಅಥವಾ ಇದು ಪ್ರಾಣವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪಾನಾರ್ಥಕ ಪಾಧಾತುವಿಗೆ ತುಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಓಪ್ಯಾಯೇವ್ಯದ್ವೌ. ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭಿವರ್ಧಕವಾಗಿರುವುದು ಅನ್ವ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಪಿತು ಅಂದರೆ ಅನ್ನದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಿತುಂ ನುಸ್ಮೋಷಂ ಮಹೋಃ ಧರ್ಮಾಣಂ ತಪ್ಸೀವಾಃ | ಯಸ್ಯ ತ್ರಿತೋ
ವ್ಯೋಜಸಾ ವೃತ್ರಂ ವಿಪರ್ವಮರ್ದಯತ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೨-೧) || ತಂ ಸಿತುಂ
ಸ್ರಾಮಿ ಮಹತೋಃ ಧಾರಯಿತಾರಂ ಬಲಸ್ಯ ತಪ್ಸೀತಿ ಬಲನಾಮು ತವತೇವ್ಯದ್ವಿ-
ಕರ್ಮಣೋ ಯಸ್ಯ ತ್ರಿತ ಓಜಸಾ ಬಲೇನ ತ್ರಿತಸ್ತಿಸ್ಥಾನ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಂ ವಿಪರ್ವಾಣಂ
ವ್ಯರ್ದಯತಿ ನದ್ಯೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸ್ತಾ ಸಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೨೫ ||

ಸಿತುಂ ನ ಸ್ತೋಷಂ ಮಹೋ ಧರ್ಮಾಣಾಂ ತವಿಸೀಮ್ | ಯಸ್ಯ
ತ್ರಿತೋ ವ್ಯೋಜಸಾ ವೃತ್ತಂ ವಿಶರ್ವಮರ್ದಯತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೬)

ಸಿತು ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಧಿಕವಾದ ಬಲವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಪಾಲಕವಾ
ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಯಾವ ಅನ್ನದ ಬಲದಿಂದ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳ
ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಪುನರಾವರ್ತಿ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಸಂಹರಿಸಿದನು.

ತಂ ಸಿತುಂ ಸೌಮಿ ಮಹತೋ ಧಾರಯಿತಾರಂ ಬಲಸ್ಯ, ತವಿಸೀತಿ.
ಬಲನಾಮ | ತನತೇರ್ವಾ ವೃದ್ಧಿಕರ್ಮಣಃ | ಯಸ್ಯ ತ್ರಿತ ಓಜಸಾ
ಬಲೇನ ತ್ರಿಸ್ತಿಸ್ಥಾನ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ತಂ ವಿಶರ್ವಾಣಾಂ
ವ್ಯರ್ದಯತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತವಿಸೀ ಅವರೆ ಬಲ. ತು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು ಅದಕ್ಕೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ರಿತಃ =
ತ್ರಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವನು ಇಂದ್ರನು.

ನದ್ಯೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸ್ತಾನೋಷಾ ಭವತಿ || ೨೫ ||

ಕ್ರಮಪ್ರವಾದ ನದೀಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ನದನಾ ಧವಂತಿ ಶಬ್ದವತ್ಯಃ' (ನಿಘೆ ೨-೬-೨) ಎಂದು
ಇದು ಹಿಂದೆ ವಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ನದೀ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು
ನದೀ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ತ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಧಾತ್ಯದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ರತ್ಯಾದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಷಡ್‌ವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ರತ್ಯಾದನೆಯ ಖಂಡ

ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೇ ಯಮುನೇ ಸರಸ್ವತಿ ತುತುದ್ರಿ ಸ್ತೋಮಂ ಸಚತಾ
ಪರುಷ್ಣಾಃ | ಅಸಿಕ್ವಾಃ ಮರುದ್ವೈಧೇ ವಿಶ್ವಯಾರ್ಜೀರ್ಣೀಯೇ ಶೃಣುಹ್ಯಾ
ಸುಷೋಮಯಾ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೫) ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೇ ಯಮುನೇ ಸರಸ್ವತಿ

ಶುತುದ್ರಿ ಪರುಷ್ಠಿ ಸ್ತೋಮ ಮಾಸೇವಧ್ವಮಸಿಕ್ಶ್ಯಾ ಚ ಸಹ ಮರುದ್ವೈಧೇ ವಿತಸ್ತಯಾ ಚಾರ್ಜೀಕೀಯ ಆಶ್ರಣು ಹಿ ಸುಷೋಮಯಾ ಚೇತಿ ಸಮಸ್ತಾರ್ಥೋಲಭ್ಯಕಪದನಿರುಕ್ತಂ ಗಂಗಾ ಗಮನಾಡ್ಯಮುನಾ ಪ್ರಯುವತೀ ಗಚ್ಛತೀತಿ ವಾ ಪ್ರವಿಯುತಂ ಗಚ್ಛತೀತಿ ವಾ ಸರಸ್ವತೀ ಸರ ಇತ್ಯುದಕನಾಮ ಸರ್ತೇಸ್ತದ್ವತೀ ಶುತುದ್ರೀ ಶುದ್ರಾವಿಣೇ ಕ್ರಿಸ್ತದ್ರಾವಿಣ್ಯಾಶು ತುನ್ನೇವ ದ್ರವತೀತಿ ವೇರಾವತೀಂ ಪರುಷ್ಠೀತ್ಯಾಹುಃ ಪರ್ವವತೀ ಕುಟಿಲಗಾಮಿನ್ಯಸಿಕ್ಶ್ಯಶುಕ್ಲಾಸಿತಾ ಸಿತಮಿತಿ ವರ್ಣನಾಮ ತತ್ಪ್ರತಿಷೇಧೋಸಿತಂ ಮರುದ್ವೈಧಾಃ ಸರ್ವಾ ನದ್ಯೋ ಮರುತ ಏನಾ ವರ್ಧಯಂತಿ ವಿತಸ್ತಾ ವಿದಗ್ಮಾವಿ ವ್ಯದ್ಧಾ ಮಹಾಕೂಲಾರ್ಜೀಕೀಯಾಂ ವಿಪಾಳಿತ್ಯಾಹುರ್ಬುಜೀಕಪ್ರಭವಾ ವರ್ಜುಗಾಮಿನೀ ವಾ ವಿಪಾಡ್ವಿಪಾಟನಾದ್ವಾ ವಿಪಾಶನಾದ್ವಾ ವಿಪ್ರಾಪಣಾದ್ವಾ ಪಾಶಾ ಅಸ್ಯಾಂ ವ್ಯಪ್ರಾಶ್ರಂತ ವಸಿಷ್ಠಸ್ಯ | ಮುಮೂರ್ಷತಸ್ತಸ್ಮಾದ್ವಿಪಾಳುಚ್ಛತೇ ಪೂರ್ವಮಾಸೀದುರಂಜಿರಾಸುಷೋಮಾ ಸಿಂಧುರ್ಯದೇನಾಮಭಿಪ್ರಸುವಂತಿ ನದ್ಯಃ ಸಿಂಧುಃ ಸ್ಯಂದನಾದಾಪ ಆಪ್ನೋತೇಸ್ತಾನಾವೇಷಾ ಭವತಿ || ೨೬ ||

ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೇ ಯಮುನೇ ಸರಸ್ವತೀ ಶುತುದ್ರೀ ಸ್ತೋಮಂ
ಸಚಿತಾ ಪರುಷ್ಠಾಃ | ಅಸಿಕ್ಶ್ಯಾ ಮರುದ್ವೈಧೇ ವಿತಸ್ತಯಾರ್ಜೀ-
ಕೀಯೇ ಶೃಣುಹ್ಯಾ ಸುಷೋಮಯಾ ||

ಒಂಭತ್ತು ನದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೇ ಗಂಗೆಯೇ ಯಮುನೆಯೇ, ಸರಸ್ವತಿ, ಶುತುದ್ರಿ ನೀವು ಈ ನನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸೇವಿಸಿ. ಪರುಷ್ಠಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮರುದ್ವೈಧೇ, ಅಸಿಕ್ಶಿ, ವಿತಸ್ತಾ, ಸುಷೋಮಾ ಇವರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆರ್ಜೀಕೀಯ ನೀನೂ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಕೇಳು.

ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೇ ಯಮುನೇ ಸರಸ್ವತಿ ಶುತುದ್ರಿ ಪರುಷ್ಠಿ -
ಯಾಶ್ವೇಮಮಾಸೇವಧ್ವಂ ಅಸಿಕ್ಶ್ಯಾ ಚ ಸಹ ಮರುದ್ವೈಧೇ !
ವಿತಸ್ತಯಾ ಚಾರ್ಜೀಕೀಯೇ ! ಆಶ್ರಣುಹಿ ಸುಷೋಮಯಾ ಚೇತಿ
ಸಮಸ್ತಾರ್ಥಃ || ಅಭ್ಯಕಪದನಿಂ—ಗಂಗಾಗಮನಾತ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲಾ ಸುಲಬಾರ್ಥಗಳಾದುದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗಂಗೆಯು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತದೆ. ಗಮ್—ಧಾತು 'ಗನ್ಮದ್ಯೋ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗಮ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಗನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗಂಗಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

**ಯಮುನಾ—ಪ್ರಯುನತೀ ಗಜ್ಯತೀತಿ ವಾ ಪ್ರವಿಯುತಂ ಗಜ್ಯತೀತಿ
ವಾ ||**

ಯಮನಾಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಅತಶಯವಾಗಿ ಇತರ ನದಿಗಳೊಡನೆ ಕನ್ನ ನೀರನ್ನು ಸೇರಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ತರಂಗಗಳಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಯು-ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಯಮನಾಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಸರಸ್ವತೀ—ಸರ ಇತ್ಯುದಕನಾನು ಸರ್ತೇಃ | ತದ್ವೈತಿ ||

ಸ್ಯ-ಗತ್ ಧಾತು. ಅಸುಸಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಸರಃ ಅಂದರೆ ನೀರು. ಅದು ಯಾವಾಗಲೂ ಹರಿಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು. ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಸರಸ್ವತೀ. ರಾಜಸೂಯಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಅಥವೇಕಾರ್ಥವಾದ ದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. “ವರುಣಸ್ಯ ವಾಙ್ಘ್ರಿಹಿತ್ಯನಾನಸ್ಯೈಂದ್ರಿಯಂ ವೀರ್ಯಮಪಾರ್ಶ್ವಮಾ” | ತತ್ರೇಧಾಥವತ್ | ಧ್ಯಗುತ್ಪ್ರತೀಯಮಭವತ್ಪ್ರಾಯಂತೀಯಂ ಸರಸ್ವತೀ ತ್ಯತೀಯಂ ಪ್ರಾವಿತತ್ ||”

**ಶುತುದ್ರೀ—ಶುದ್ರಾವೀಣೀ—ಕ್ಷಿಪ್ರದ್ರಾವಿಷ್ಯಾ—ಶು ತುನ್ನೇವ ದ್ರವ-
ತೀತಿ ವಾ ||**

ಶು ಪದವು ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿಘಂ-೨-೧೫-೧೫) ಶು ಅಂದರೆ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು. ದ್ರಾವಿಣ ಶಬ್ದವು ನದಿಯಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪೋದರಾದಿಗಳಿಂದ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಶುದ್ರಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ ಇದು ಹೊಡೆದಂತೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ಶುದ್ರಾಶುನಿರುವಾಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದ್ರುಧಾತುವಿನ ಷಟ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯಿಂದ ಜಾ಼.

ಇರಾವತೀ ಪರುಷ್ಣೀತ್ಯಾಯಃ ||

ಇರಾವತೀ ಎಂದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನದಿಯನ್ನು ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯಗಳಾದ ಋಷಿಗಳು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರುಷ್ಣೀ ಎಂದು ಕರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಇತಿಯಂಬ ನಿವಾಸದಿಂದ ಅಘಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಕರ್ಮನಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬರಲಿಲ್ಲ.

|| ಪರ್ವನತೀ—ಭಾಸ್ವತೀ | ಕುಟಿಲಗಾಮಿನೀ ||

ಪರುಷ್ಣೀಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿದ್ದರೂ ಪರ್ವತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. “ಗ್ರಂಥಿರ್ನಾ ಪರ್ವಪರುಷಃ” ಎಂದು ಅಮರ. ಇಲ್ಲಿ ಪರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಕೌಟಿಲ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಮುಕ್ತಗಳಾದಲ್ಲಿ. ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗೌರಾದಿಗಳಿಂದ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಜಾ಼ ಕುಟಿಲವಾಗಿ ಹೋಗುವುದೆಂದು ತಾಪ್ತರ್ಯ. ಕೌಟಿಲ್ಯವೇ ಇದರ ಪರ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಸಿಕ್ಕೀ—ಅಶುಕ್ಲಾ—ಅಸಿತಾ | ಸಿತಮಿತಿ ವರ್ಣನಾಮ | ತತ್ಪ್ರತಿ ಷ್ಠೇಧೋಽಸಿತಮ್ ||

ಅಸಿಕ್ಕೀಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದು ದಿಕ್ಕಾಗರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿತಶಬ್ದ ಬಣ್ಣದ ಹೆಸರು. ಸಿತವೆಂದರೆ ಬಿಳಿಬಣ್ಣ. “ಸಿತಾಸಿತೇ ಯತ್ರ ತರಂಗಚಾಮರೇ” ಎಂದು ಪ್ರಯಾಗವನ್ನು ಅಧಿಕರಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಗಂಗಾಯಮನೆಯೇ ಸಿತಾಸಿತೆಯರು. ‘ಅವದಾತಃ ಸಿತೋ ಗೌರಃ’ ಎಂದು ಅಮರ ಸಿತಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದುದು ಅಸಿತ. ಈ ನದಿಯು ಕಪ್ಪಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿಕ್ಕೀ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಮರುದ್ವೈಧಾಃ ಸರ್ವಾ ನದ್ಯೋಃ, ಮರುತಪಿನಾ ವರ್ಧಯಂತಿ ||

ಮರುತ್ವದಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿ ವಾಯು ಅರ್ಥವಿದೆ. ಮಳೆನೀರಿನಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದು ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಶೇಷವಾಗುತ್ತದೆ. ನದಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ವೃಧ್ಧ-ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಇಗುಪ್ಪದಷ್ಟು ಪ್ರೀಕರಃ ಈ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ.

ವಿಸಸ್ತಾವಿದಗ್ಧಾ | ವಿನೃದ್ಧಾ—ಮಹಾಕೂಲಾ ||

ವಿಶೇಷದಿಂದ ದಗ್ಧವಾಗದಿರುವುದು ಅವಿದಗ್ಧಾ. ವೈದೇಹಕವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳನ್ನು ಸುಟ್ಟುಹಾಕಿತು. ಆದರೆ ಈ ನದಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸುಡಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಮಿಧೇನೀಪ್ರಾಕ್ಯಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಅತಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾಗುವುದು. ವಿಸಸ್ತಾ ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾದುದರಿಂದಲೇ ದೊಡ್ಡ ದಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದಗ್ಧಾದೇಶ.

ಅರ್ಜೀಕೀಯಾಂ ವಿಸಾಳಿತ್ಯಾಹುಃ || ಋಜೀಕಪ್ರಭವಾ ನಾ || ಋಜುಗಾಮಿನೀ ನಾ ||

ವಿಸಾಶಾನದಿಗೆ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜೀಕೀಯಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ‘ವಿಸಾಶಾತು ವಿಸಾಲ್ಸ್ರಿಯಾಂ’ ಎಂದು ಅಮರ. ಅಥವಾ ಋಜೀಕವೆಂಬುದು ಪರ್ವತ. ಅದರಿಂದ ಇದು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ‘ತತಃ ಪ್ರಭವತಿ’ ಎಂದು ಅರ್ಜಾಪ್ರತ್ಯಯ ಅರ್ಜೀಕಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅದಕ್ಕೆ ಈಯಾದೇಶ. ಅರ್ಜೀಕೀಯಾ ಅಥವಾ ಸರಳವಾಗಿ (ನೆಟ್ಟಿಗೆ) ವಕ್ರವಾಗದೆ ಹೋಗುವುದು. ಋಜುಗಾಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಜೀಕೀಯಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ವಿಸಾಟ್ | ವಿಸಾಟಿನಾದ್ವಾ | ವಿಸಾಶನಾದ್ವಾ | ವಿಸ್ರಾಪಣಾದ್ವಾ ||

ಅರ್ಜೀಕೀಯದ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾದ ವಿಸಾಟ್ ಎಂಬುದರ ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಹೋಗುವಾಗ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೀಳುವುದರಿಂದ ವಿಸಾಟ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಪಟಿ-ಭೇದನೇ ಧಾತು, ಕ್ಲಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಪಾಪವಿಮೋಚನದಿಂದ, ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಮೋಚನವನ್ನು ನೋಡಿರುವುದರಿಂದ ವಿಸಾಟ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ‘ಸತ್ಯಾಪಣಾಶ’-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಜಂತವಾದ ವಿಸಾಶ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಲಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪತ್ಯಾದಿ ಅಥವಾ ನೀರಿನ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ವಿಸಾಟ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ವಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಪಟಿ-ಗತೌಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಕ್ಲಿಪ್ ಉಪವ್ಯವೃದ್ಧಿ.

ಪಾಶಾ ಅಸ್ಯಾಂ ನಾಪತ್ಯಂತ ವಸಿಷ್ಠಸ್ಯ ಮುಮೂರ್ಷತ ಸ್ತಸ್ಮಾ
ದ್ವಿಪಾದಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ ||

ವಿಮೋಚನವನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೆಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಾರ ವಿಮೋಚನವೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಮಹರ್ಷಿಯ ಶಾಪದಿಂದ ವಸಿಷ್ಠನ ಪುತ್ರರೆಲ್ಲಾ ನಾಶವಾದಾಗ ವಸಿಷ್ಠರು ಪುತ್ರಶೋಕದಿಂದ ಮರಣವನ್ನು ಬಯಸಿ ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಈ ವಿವಾಶನದಿಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದರು. ಆದರೆ ಈ ನದಿಯು ನೀರಿನಿಂದ ಆ ಹಗ್ಗದ ಕಟ್ಟಿಲ್ಲಾ ಬಿಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ನೀರಿನಿಂದ ಬಂಧನವಿಮೋಚನವಾದುದರಿಂದ ಅಂದಿನಿಂದ ವಿಪಾಟ್ ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆ.

ಪೂರ್ವಮಾಸೀದುರುಂಜರಾ ||

ಉರುಂಜರಾ ಎಂಬುದು ಆದರ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು. ಉರುಂಜರಾ ಎಂಬುದು ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಉರುಂಜರಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅಧಿಕವಾದ ನೀರುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ.

ಸಿಂಧುಃ ಸಿಂಧುಃ | ಯದೇನಾಮಭಿ ಪ್ರಸುವಂತಿ ಸದ್ಯಃ |
ಸಿಂಧುಃ ಸ್ಯಂದನಾತ್ ||

ಸಿಂಧು ನದಿಯ ನಾಮಾಂತರವೇ ಸಿಂಧೋನು. ಇದನ್ನು ಇತರ ನದಿಗಳು ಹೊಂದಿ ಜಲಸಮೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಕು-ಪ್ರಸವೈಶ್ವರ್ಯಯೋಃ ಧಾತು. ಮನಿಸ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಸನ್ಯದ್ಯಾವದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಸಿಂಧು ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ಯಂದನಾತ್ ಸಿಂಧುಃ | ಇದು ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದ ಹರಿಯುತ್ತಿರುತ್ತಿದೆ. ಸ್ಯಂದೂ-ಪ್ರಸವಣೇ. ಧಾತು ' ಸ್ಯಂದೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧಕ್ಟ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾದಿ.

ಅಪ ಆಪ್ನೋತೇಃ | ತಾಸಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೨೬ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅಪಃ ಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಸಕಲವೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ನೀರಿನಿಂದ ವಸ್ತು ಲೋಕದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಆಪಲ್ಯ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ. ಧಾತು. ' ಆಪ್ನೋತೇರ್ಹ್ರಸ್ವತ್ಯ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿಪಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ' ಆಪತ್ಯನ್ '—ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಇದು ಯಾವಾಗಲೂ ನಿಕೃಬಹುವಚನಾಂತವೂ ಪ್ರೀರಿಂಗಳೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಆಪಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈರಿತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ರತ್ಯಾದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಯುತ್ಪೇಷನೆಯ ಖಂಡವು

ಆಪೋ ಹಿ ಸ್ಥಾ ಮಯೋಭುವಸ್ತಾ ನ ಊರ್ಜೀಃ | ದಧಾತನ ಮಹೇ ರಣಾಯ
ಚಕ್ಷಸೇ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯-೧) | ಆಪೋ ಹಿ ಸ್ಥ ಸುಖೋಭುವಸ್ತಾ ನೋನ್ನಾಯ ಧತ್ತ
ಮಹತೇ ಚ ನೋ ರಣಾಯ ರಮಣೀಯಾಯ ಚ ದರ್ಶನಾಂಕೌಷ್ಠಧಯ ಓಷ್ಠಧ್ಯ-
ಯಂತೀತಿ ನೌಷ್ಠೇನಾ ಧಯಂತೀತಿ ನಾ ದೋಷಂ ಧಯಂತೀತಿ ನಾ ತಾಸಾಮೇಷಾ
ಭವತಿ || ೨೭ ||

ಆಪೋ ಹೀ ಸ್ಥಾ ಮಯೋಭುವಸ್ಥಾನ ಊರ್ಜೀಃ ದಧಾತನ | ಮಹೇ
ರಣಾಯ ಚಕ್ಷಸೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೨)

ಜಲಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಅಭಿಮತಫಲದಾಯಕ (ಜಲವನ್ನು ಕುಂಕು ಹೇಳುವುದು) ನೀವು ಸುಖದಾನಕ್ಕೀಲ
ರಾಮದಿಂದ ನಮಗೆ ಅನ್ನಪ್ರಾಪ್ತಿ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ದಯೆಪಾಲಿಸಿರಿ. ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡಿದರೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನಮ್ಮನ್ನು
ಮಹತ್ವಾದ ಮಕ್ಕಳು ಸುಂದರವಾದ ಸಮ್ಯಕ್ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರಿ.

ಆಪೋ ಹಿ ಸ್ಥಾ ಸುಖೋಭುವಸ್ತಾ ನೋನ್ನಾಯ ಧತ್ತ | ಮಹತೇ ಚ
ನೋ ರಣಾಯ ರಮಣೀಯಾಯ ಚ ದರ್ಶನೀಯ ||

ಮಯ ಎಂಬುದು ಸುಖನಾಮ. (ನಿಘೆ. ೨-೬-೨) ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವರು. ರಣವೆವು ರಮಣೀಯಾರ್ಥವನ್ನು
ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಚಕ್ಷ-ದರ್ಶನ. ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದುಂಟಾದ ಸಮ್ಯಕ್ ಜ್ಞಾನ

ಓಷ್ಠಧಯ ಓಷ್ಠಧ್ಯಯಂತೀತಿ ನೌಷ್ಠೇನಾ ಧಯಂತೀತಿ ನಾ |
ದೋಷಂ ಧಯಂತೀತಿ ನಾ | ತಾಸಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೨೭ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಓಷಧಿಪದವ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಓಷತ್ ಧಯಂತಿ ಇತಿ ಓಷಧಯಃ. ಶರೀರವನ್ನು ಸುಡುವ
ವ್ಯಯಾದಿರೋಗಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಓಷತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವುಗಳು ಓಷಧಿಗಳು ಉಷ-ದಾಹೇ
ಧಾತು ಶಕ್ತೃತ್ವಯ. ಓಷತ್ ಧೇಲಿ-ವಾನೇ. ಕೆಪ್ಪತ್ವಯ. ಆತ್ಮ ಬಂದಾಗ ಆದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಓಷತ್ಪೂರ್ವಪದ.
ದಿಲುತ್ರಂಪದ ಅಥವಾ ಉದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪೀಡೆಯಾಗುವಾಗ ಇದನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತಾರೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಓಷಧಿಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ರೋಗದಾಹವೃತ್ತಿಗೋಷ್ಠರ ಕುಡಿಯಲ್ಪಡುವವುಗಳು. ಅಥವಾ ವಾತಪಿತ್ತಕಫಾದಿಜನಕವಾದ ದೋಷವು

ಶರದ್ವಿ ಉಂಟಾದರೆ ಇದನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತಧಾತುಗಳಿಂದಲೇ ಕಾರಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ನಾನಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತವೆ. ಮೂರನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೋಷದ ಅದಿಯ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾತಾದಿದೋಷನಿವಾರಕ ಗಣದವುಗಳು ಓಷಧಿಗಳು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು. ಓಷಧಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತೀ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಯಾ ಓಷಧೀಃ ಪೂರ್ವಾ ಜಾತಾ ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತ್ರಿಯುಗಂ ಪುರಾ | ಮನ್ಯೇ
ನು ಬಭ್ರೂಣಾಮಹಂ ಶತಂ ಧಾಮಾನಿ ಸಪ್ತ ಚ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೭-೧) ಯಾ
ಓಷಧಯಃ ಪೂರ್ವಾ ಜಾತಾ ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತ್ರೀಣಿ ಯುಗಾನಿ ಪುರಾ ಮನ್ಯೇ ನು
ತದ್ಬಭ್ರೂಣಾಮಹಂ ಬಭ್ರುವರ್ಕಾನಾಂ ಹರಣಾನಾಂ ಭರಣಾನಾಮಿತಿ ವಾ | ಶತಂ
ಧಾಮಾನಿ ಸಪ್ತ ಚ | ಧಾಮಾನಿ ತ್ರಯಾಣಿ ಭವಂತಿ ಸ್ಥಾನಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಜನ್ಮಾನೀತಿ
ಜನ್ಮಾನ್ಯಪ್ರಾಚ್ಛೇತಾನಿ ಸಪ್ತ ಶತಂ ಪುರುಷಸ್ಯ ಮರ್ಮಣಾಂ ತೇಷ್ಯೇನಾ ದಧತೀತಿ ವಾ
ರಾತ್ರೀವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೨೮ ||

ಯಾ ಓಷಧೀಃ ಪೂರ್ವಜಾತಾ ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತ್ರಿಯುಗಂ ಪುರಾ | ಮನ್ಯೇ
ನು ಬಭ್ರೂಣಾಮಹಂ ಶತಂ ಧಾಮಾನಿ ಸಪ್ತ ಚ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೮)

ಔಷಧಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಎನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಔಷಧಿಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ಕಲಿವಾಪರಕ್ರೀಡಾಯುಗಗಳ
ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ. ನಾನೂಕೂಡಾ ಕಲಿವರ್ಣಗಳಿಂದ ಇವುಗಳ ಎಳನೂರು ಉತ್ಪತ್ತಿ
ಸ್ಥಾನಾದಿಗಳನ್ನೂ ಅನುಲೇಪಣಾದಿಗಳನ್ನೂ ವಿಶ್ವವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುತ್ತೇನೆ.

ಯಾ ಓಷಧಯಃ ಪೂರ್ವಾ ಜಾತಾ ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತ್ರೀಣಿಯುಗಾನಿ ಪುರಾ |
ಮನ್ಯೇ ನು ತದ್ಬಭ್ರೂಣಾಮಹಂ ಬಭ್ರುವರ್ಕಾನಾಂ ಹರಣಾನಾಂ
ಭರಣಾನಾಮಿತಿ ವಾ || 'ಶತಂ ಧಾಮಾನಿ ಸಪ್ತ ಚ'

ಧಾಮಾನಿ ತ್ರಯಾಣಿ ಭವಂತಿ—ಸ್ಥಾನಾನಿ—ನಾಮಾನಿ—ಜನ್ಮಾ—
ನೀತಿ, ಜನ್ಮಾನ್ಯತ್ರಾಭಿಪ್ರೇತಾನಿ | ಸಪ್ತಶತಂ ಪುರುಷಸ್ಯ ಮರ್ಮ
ಣಾಂ ತೇಷ್ವೇನಾ ದಧಾತೀತಿ ವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಭ್ರು ಅಂದರೆ ಕಪಿಲವರ್ಣ. ವರ್ಣವ್ಯಕ್ತಿಯದಿಂದ ಹರಣ ಅಥವಾ ಭರಣ ಎಂದಾಗ
ತ್ತದೆ. ಆಗ ಹಸಿವೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವವುಗಳು, ಸರ್ವಭೂತಗ್ರಾಮವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವಗಳೆಂದರ್ಥ. ಈ
ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಳನೂರು ಔಷಧಿಪಾತಿಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದೆ. ಧಾಮಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನ, ನಾಮ, ಜನ್ಮ ಮೂರು ಅರ್ಥ ಪ್ರತೀತ
ವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನವೇ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿದೆ. ಪುರುಷನ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಗಳೂ ಏಳನೂರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು
ಲೇಪನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

|| ರಾತ್ರಿವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೨೮ ||

ರಾತ್ರಿ ಎಂಬ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ರಾತೇರ್ವಾಸ್ಯಾದ್ವಾನಕರ್ಮಣಃ' (ನಿಘಂ-೨-೬-೧) ಎಂದು
ಇದು ಹಿಂದೆ ನಾಮ, ಅರ್ಥ ವಿರದೊಂದಲೂ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಶೀತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ನಿದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ
ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ರಾತ್ರಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚತ ನಿರುಕ್ರಭಾಷ್ಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕೋನತ್ರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಆ ರಾತ್ರಿ ! ಪಾರ್ಥಿವಂ ರಜಃ ಸಿತುರಪ್ರಾಯಿ ಧಾಮುಭಿಃ | ದಿವಃ ಸದಾಂಸಿ
ಬೃಹತೀ ವಿತಿಷ್ಠಿಸ ಆ ತ್ವೇಷಂ ವರ್ತತೇ ತಮಃ | (ಶೈಲಿಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ೨೫) || ಆ ಪೂಪು-
ರಸ್ತ್ವಂ ರಾತ್ರಿ ಪಾರ್ಥಿವಂ ರಜಃ ಸ್ಥಾನೈರ್ಮಧ್ಯಮಸ್ಯ ದಿವಃ ಸದಾಂಸಿ ಬೃಹತೀ ಮಹತೀ
ವಿತಿಷ್ಠಿಸ ಆ ವರ್ತತೇ ತ್ವೇಷಂ ತನೋ ರಜೋಽರಣ್ಯಾನ್ಯರಣ್ಯಸ್ಯ ಪತ್ನ್ಯೈರಣ್ಯಮುಪಾರ್ಣಂ
ಗ್ರಾಮಾದರಮುಣಂ ಭವತೀತಿ ವಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೨೯ ||

ಆ ರಾತ್ರಿ ! ಪಾರ್ಥಿವಂ ರಜಃ ಸಿತುರಪ್ರಾಯಿ ಧಾಮುಭಿಃ | ದಿವಃ
ಸದಾಂಸಿ ಬೃಹತೀ ವಿತಿಷ್ಠಸ ಆ ತ್ವೇಷಂವರ್ತತೇ ತಮಃ ||

ರಾತ್ರಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾತ್ರಿಯೇ ನೀನು ಮಧ್ಯಮದ ಮೇಳಾದಿ ಸ್ಥಾನದೊಡನೆ ಈ ಪೃಥಿವೀಲೋಕವನು ಒಂದುಗೂಡಿಸಿರುವ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ ದ್ಯುಲೋಕದ ದೇವಸದನಗಳನ್ನೂ ಮಹತ್ತಾಗಿ ನೀನು ಧರಿಸಿರುವ.

ಆ ಪೂಪುರಸ್ತ್ವಂ ರಾತ್ರಿ | ಪಾರ್ಥಿವಂ ರಜಃ ಸ್ಥಾನೈರ್ಮಧ್ಯಮಸ್ಯ
ದಿವಃ ಸದಾಂಸಿ ಬೃಹತೀ ವಿತಿಷ್ಠಸ ಆವರ್ತತೇ ತ್ವೇಷಂ ತನೋ
ರಜಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾತ್ರಿಯೇ ನೀನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ. ಆ ನೀನು ನಮಗೆ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡು.

ಅರಣ್ಯಾನ್ಯರಣ್ಯಸ್ಯ ಪತ್ನೀ | ಅರಣ್ಯಮಪಾರ್ಣಂ ಗ್ರಾಮಾತ್ | ಅರ
ಮಣಂ ಭವತೀತಿ ವಾ | ತಸ್ಯಾಽಖಷಾಭವತಿ ||

ಕ್ರಮವ್ಯಕ್ತವಾದ ಅರಣ್ಯಾನೀವದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಕೊರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅರಣ್ಯವನ್ನು ವಾರಿಸುವ ಪ್ರೀದೇವತೆಗೆ ಅರಣ್ಯಾನೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕಾತ್ಯಾಯನರಮತದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತಾದ ಅರಣ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಆಸಗತವಾದುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅರಣ್ಯಾನೀ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಋ-ಗೌ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಮಣಂ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸಾಲ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ರೂಢವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಧಾತುರ್ಭಗಮನ ವಿವಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆಪ ಮಣ ಎಂಬುದು ಪೃಷೋದರಾದಿಪತಿತ ವಾದುದರಿಂದ ಅರಣ್ಯಾನೀ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಅರಮಣವೆಂಬುದು ಅರಣ್ಯವೆಂದಾಗಿದೆ. ನಳಾಪೂರ್ವಕರಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ರೂಢವಾಗಿದೆ. ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅರಣ್ಯದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈರಿತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ತ್ರಿಂಶತಿಕೆ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅರಣ್ಯಾನ್ಯರಣ್ಯಾನ್ಯಸೌ ಯಾ ಪ್ರೇವ ನಶ್ಯಸಿ | ಕಥಾ ಗ್ರಾಮಂ ನ ಪೃಚ್ಛಿಸಿ ನ
ತ್ವಾ ಭೀರಿವ ವಿಂದತೀ | (ಯ. ಸಂ. ೧೦-೧೯೬-೧) || ಅರಣ್ಯಾನೀತ್ಯೇನಾ ಮಾಮಂ-

ತ್ರಯತೇ ಯಾಸಾವರಣ್ಯಾನಿ ವನಾನಿ ಪರಾಚೀನ ನಶ್ಯಸಿ ಕಥಂ ಗ್ರಾಮಂ ನ ಪೃಚ್ಛಸಿ ನ ತ್ವಾ ಭೀರ್ವಿಂದತೀ ವೇ ತೀವಃ ಪರಿಭಯಾರ್ಥೇ. ವಾ ಶ್ರದ್ಧಾ ಶ್ರದ್ಧಾನಾತ್ಸಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೦ ||

ಅರಣ್ಯಾನ್ಯರಣ್ಯಾನ್ಯಸೌ ಯೂ ಪ್ರೇವ ನಶ್ಯತಿ | ಕಥಾಗ್ರಾಮಂ ನ ಪೃಚ್ಛಸಿ ನ ತ್ವಾ ಭೀರಿವ ವಿಂದತೀ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೮-೪)

ಅರಣ್ಯಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅರಣ್ಯಾಧಿದೇವತೆಯೇ ನೀನು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಾಜ್ಞುಖಂಕೆ ಹಿಂತಿರುಗದೆ ಅದೃಷ್ಟಳಾಗುವಿ. ನಾನು ನೋಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಭಯವಿಲ್ಲದೆ ಅದೃಷ್ಟಳಾಗಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗುವಿ. ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಕೇಳಿ ಅಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಏಕೆ ಆನಂದಪಡುವುದಿಲ್ಲ? ನಿಜವಾಗಿಯೂ ನೀನು ಭಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೇ?

ಅರಣ್ಯಾನೀತ್ಯೇ ನಾಮಾ ಮಂತ್ರಯತೇ ಯಾಸಾವರಣ್ಯಾನಿ ವನಾನಿ ಪರಾಚೀನ ನಶ್ಯಸಿ | ಕಥಂ ಗ್ರಾಮಂ ನ ಪೃಚ್ಛಸಿ | ನ ತ್ವಾ ಭೀರ್ವಿಂದತೀವ | ಇತೀವ ಪರಿಭಯಾರ್ಥೇವಾ ||

ಅರಣ್ಯಾನಿಯನ್ನು ಕರೆದು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮಹತ್ವಾದ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವಳು ಹಿಂದಿರುಗದಂತೆ ಅದೃಷ್ಟಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಹೀಗೆ ಮುಂದೆ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಭಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಶ್ರದ್ಧಾ ಶ್ರದ್ಧಾನಾತ್ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೦ ||

ಕ್ರಮವ್ರಾತ್ರವಾದ ಶ್ರದ್ಧಾಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶ್ರತ್ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಪದ. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ—ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧಾ ಅಗಿದೆ. ಧರ್ಮಾರ್ಥ ಕಾಮ ಮೋಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪರ್ಯಯವಿಲ್ಲದ ಯಾವ ಬುದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅದರ ಅಧಿದೇವತೆಗೆ ಶ್ರದ್ಧಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಈ ಶ್ರದ್ಧೆಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಕೃತಮುನಿ ವಿರಚಿತ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕತ್ರೀಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ
ಮೂವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಶ್ರದ್ಧಯಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಹೂಯತೇ ಹವಿಃ | ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಭಗಸ್ಯ
ಮೂರ್ಧನಿ ವಚಸಾ ವೇದಯಾಮಸಿ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೧-೧) ಶ್ರದ್ಧಯಾಗ್ನಿಃ ಸಾಧು
ಸಮಿಧ್ಯತೇ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಹವಿಃ ಸಾಧು ಹೂಯತೇ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಭಗಸ್ಯ ಭಾಗಧೇಯಸ್ಯ
ಮೂರ್ಧನಿ ಪ್ರಧಾನಾಂಗೇ ವಚನೇನಾವೇದಯಾಮಃ ಸೃಥಿವೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ತಸಾ
ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೧ ||

ಶ್ರದ್ಧಯಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಹೂಯತೇ ಹವಿಃ |
ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಭಗಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ ವಚಸಾ ವೇದಯಾಮಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೯)

ಶ್ರದ್ಧಾಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಅಸ್ತಿತ್ವಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯು ಶ್ರದ್ಧಾಲಿಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಲೇ ಪುರೋಡಾಶಾದಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳು ಆಹವನೀಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಮಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಧರ್ಮದ ಪ್ರಧಾನವಾದ ತಿರಸ್ಕರಣೆಯನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿ ಮಂತ್ರವಚನದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ.

ಶ್ರದ್ಧಯಾಗ್ನಿಃ ಸಾಧು ಸಮಿಧ್ಯತೇ, ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಹವಿಃ ಸಾಧು
ಹೂಯತೇ | ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಭಗಸ್ಯ ಭಾಗಧೇಯಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ
ಪ್ರಧಾನಾಂಗೇ ವಚನೇನಾವೇದಯಾಮಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದೇ ಹೋಮವಾದ ಶ್ರದ್ಧೆ ಲನ. ಶ್ರದ್ಧೆ ಇಲ್ಲದೆ ಮಾಡಿರುವುದು ಮಾಢದಂತೆಯೇ. ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಹೋಮಿಸಿರುವುದೇ ಸಾಧುವಾದ ಹೋಮ. ಇಹರಕ್ಕೆ ಫಲವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. 'ನಾಶ್ರದ್ಧಧಾನಾಯ ಹವಿರ್ಜಹಂತಿ ದೇವಾಃ' ಎಂದು ಇದನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭಗವಂತರಿಗೆ ಭಾಗಧೇಯ ಆಫವಾ ಧರ್ಮ. ಧರ್ಮತಿರಸ್ಕೇ ಶ್ರದ್ಧೆ. ಇದನ್ನು ಮಂತ್ರದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸೃಥಿವೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ, ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೧ ||

ಕ್ರಮಪ್ರವಾಹ ಸೃಥಿವೀವದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. "ಅಥವೈದರ್ಶನೇನ ಸೃಥಾಃ" (ನಿ. ಛಿ. ೧-೪-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಇದು ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಪಾರವಿಲ್ಲದೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ಪೃಥಿವೀ, ಮುಂದಿನಮಂತ್ರವು ಪೃಥಿವೀಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡ

ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವಿ ಭವಾನ್ಯಕ್ಷರಾ ನಿವೇಶನೀ | ಯಚ್ಚಾ ನಃ ಶರ್ಮ ಸಪ್ರಥಃ |
(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೫) || ಸುಖಾ ನಃ ಪೃಥಿವಿ ಭವಾನ್ಯಕ್ಷರಾ ನಿವೇಶಯನ್ಯಕ್ಷರಃ
ಕಂಟಕಃ ಕಂಠಪೋ ವಾ ಕೃಂಠತೇರ್ವಾ ಕಂಠಿತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗ್ಲತಿಕರ್ಮಣ ಉದ್ಗ್ಲತತಮೋ
ಭವತಿ ಯಚ್ಚ ನಃ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಚಂತು ಶರಣಂ ಸರ್ವತಃ ಪೃಥ್ವಸ್ವಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ತಸ್ಯಾ
ಏಷಾ ಭವತಿ || ೨೨ ||

ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವಿ ಭವಾನ್ಯಕ್ಷರಾ ನಿವೇಶನೀ |

ಯಚ್ಚಾ ನಃ ಶರ್ಮ ಸಪ್ರಥಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨)

ಪೃಥಿವೀಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೃಥಿವಿಯೇ ನೀನು ನಮಗೆ ಸುಖಕರಳಾಗು. ನಿಷ್ಕಂಟಕ ನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಳಾಗಿ ನಮಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಿಂದ ಅಧಿಕ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಕೊಡು.

ಸುಖಾ ನಃ ಪೃಥಿವಿ | ಭವಾನ್ಯಕ್ಷರಾ ನಿವೇಶನ್ಯಕ್ಷರಃ ಕಂಟಕ

ಯಚ್ಚತೇಃ | ಕಂಟಕಃ ಕಂಠಪೋ ವಾ, ಕೃಂಠತೇರ್ವಾ, ಕಂಠಿತೇ

ರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗ್ಲತಿಕರ್ಮಣಃ ಉದ್ಗ್ಲತತಮೋಭವತಿ | ಯಚ್ಚ ನಃ

ಶರ್ಮ ಯಚ್ಚಂತು ಶರಣಂ ಸರ್ವತಃ ಪೃಥು ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಕ್ತರವೆಂದರೆ ಕಂಟಕ. (ಮುಳ್ಳು) ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದ ಮುಚ್ಚಿಡಾತುವಿಗೆ ಕರಚ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭವಾರಕ್ಕೆ ಕ್ಷರಾದೇಶ. ಕಂಟಕ ಪದವು ಉಪ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಗತಿಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಟಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ.ಘ. ೨-೧೪-೨೦) ಅದರ ಮೇಲೆ ಇಲ್ಯಲ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾದೇಶ ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಧಾತುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಧುನಿಕರು ನಿದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಕಂಠಪ ಅರ್ಥ. ಕಂ ಅಂದರೆ ಸುಖವನ್ನು, ತಪತಿ= ನಾಶಮಾಡುವುದು. ತಪ-ದಾಪೇ. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಭೇದನಾರ್ಥಕ ಕೃತಿಧಾತುವಿಗೆ ಇಲ್ಯಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದಾಗ ವರ್ಣ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ, ತಲಾರಕ್ಕೆ ಕಲಾರ. ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ಕಂಟಿಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಲ್ಯಲ್. ಮುಳ್ಳು ಗಡದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಿಲ್ವಾದಿ ಮರಗಳಲ್ಲಿ ಎಲೆಗಳನ್ನೂ ಭೇದಿಸಿ ಉನ್ನತವಾಗಿ ದುಃಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮುಳ್ಳುಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಅಪ್ಪಾ ನ್ಯಾಮ್ಯಾತಾ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೨ ||

ಅಪ್ಪಾಪದವನು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. "ಯದೇನಯಾ ವಿದ್ವೀಷವೀಯತೇ ವ್ಯಾಧಿವಾ ಭಯಂವಾ" (ನಿ.ಘ. ೬-೩-೩) ಎಂದು ಇದು ಹಿಂದೆ ನ್ಯಾಮ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತವಾದವರು ರೋಗ ಅಥವಾ ಭಯದಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಪಾಪಾಭಿಮಾನ ದೀವತೆಯಿಂದರ್ಥ. ಇದರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಕಮನು ನಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪ್ರಯಸ್ತ್ರಿಯಶ್ಚಿತಿ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಮೀಷಾಂ ಚಿತ್ರಂ ಪ್ರತಿಲೋಭಯಂತೀ ಗೃಹಾಣಾಂಗಾನ್ಯಪ್ತೇ ಪರೇ ಹಿ |
ಅಭಿ ಪ್ರೇಹಿ ನಿರ್ದಹ ಹ್ಯುತ್ಸು ಶೋಕ್ಯರಂಧೇನಾಮಿತ್ರಾಸ್ತಮಸಾ ಸಚಂತಾಮ್ |
(ಋ. ಸ. ೧೦-೧೦೩-೧೨) | ಅಮೀಷಾಂ ಚಿತ್ರಾನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಪ್ರತಿಲೋಭಯಮಾನಾ
ಗೃಹಾಣಾಂಗಾನ್ಯಪ್ತೇ ಪರೇಹ್ಯಭಿಪ್ರೇಹಿ ನಿರ್ದಹ್ಯೇಷಾಂ ಹೃದಯಾನಿ ಶೋಕ್ಯರಂಧೇನಾ-
ಮಿತ್ರಾಸ್ತಮಸಾ ಸಂಸೇವ್ಯಂತಾ ಮುಗ್ಧಾಯ್ಯಗ್ನೇಃ ಪತ್ನೀ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೩ ||

ಅಮೀಷಾ ಚಿತ್ರಂ ಪ್ರತಿಲೋಭಯಂತೀ ಗೃಹಾಣಾಂಗಾನ್ಯಪ್ತೇ ಪರೇ
ಹಿ | ಅಭಿಪ್ರೇಹಿ ನಿರ್ದಹ ಹ್ಯುತ್ಸು ಶೋಕ್ಯರಂಧೇನಾಮಿತ್ರಾ-
ಸ್ತಮಸಾ ಸಚಂತಾಮ್ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧-೫-೨೩) (ಯ.ವಾ.ಸಂ ೧೭-೪೪) (ಸಾ.ಸಂ.ಉ.ಅ. ೯-೩-೫೯-)

(ಆ.ಸಂ. ೩-೨-೫)

ಅವ್ಯಾಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಪಾಪಾಭಿಮಾನದೇವತೆಯೇ ನನ್ನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ಶತ್ರುಗಳ ಮನಸ್ಸನ್ನು ವ್ಯಾಮೋಹಪಡಿಸಿ ಅವರ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸು. ನಿನ್ನ ಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಅವರು ನಡುಕದಿಂದ ಸ್ತಬ್ಧರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಹೋಗಿ ಸೇರು. ಅವರ ಹೃದಯವನ್ನು ದುಃಖದಿಂದ ಸುಡು. ನಿನ್ನಿಂದ ಅವರು ಗಾಢಾಂಧಕಾರದಿಂದ ಮೂಢರಾಗಲಿ.

ಅಮೀಷಾಂ ಚಿತ್ತಾನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಪ್ರತಿಲೋಭಯಮಾನಾ ಗೃಹಾ-
ಣಾಂಗಾನ್ಯವ್ವೇ ಪರೇಹಿ ಅಭಿಪ್ರೇಹಿ | ಸರ್ವಹೈಷಾಂ ಹೃದಯಾಸ
ಶೋಕೈರಂಧೇನಾಮಿತ್ರಾಸ್ತಮಸಾ ಸಂಸೇವ್ಯಂತಾಮ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂಧಕಾರವೆಂದರೆ ಬುದ್ಧಿಸಂಮೋಹ. ಏನೂ ಕರ್ತವ್ಯ ತೋರದಿರುವುದು.

ಅಗ್ನಾಯ್ಯಗ್ನೇಃ ಪತ್ನೀ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೩ ||

ಕ್ರಮಪ್ರವಾದ ಅಗ್ನಿಯೇಶವದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸ್ಯಾಹಾದೇವಿ. ಅಥವಾ ಇನ್ನೊಬ್ಬಳಾಗಬಹುದು. "ವೃಷಾಕಪ್ಯಗ್ನಿ-" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವತೋರುವಾಗ ಐಕಾರಾದೇಶ. ಐಷ್, ಅಯಾದೇಶ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಋಷ್ಯಾಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿಯೇಶ್ವರತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ

ಈಂತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚಿಂತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತಮೂರನೆಯಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುಸ್ತ್ರೀಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಇಹೇಂದ್ರಾಣೇಮುಪ ಹೃದಯೇ ವರುಣಾನೀಂ ಸ್ಪಷ್ಟಯೇ | ಅಗ್ನಾಯೀಂ
ಸೋಮಪೀತಯೇ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೨) ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ || ೩೪ ||

ಇಹೇಂದ್ರಾಣೇ ಮುಪಹೃದಯೇ ವರುಣಾನೀಂ ಸ್ಪಷ್ಟಯೇ | ಅಗ್ನಾ-
ಯೀಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೬ ಫ)

ಅಗ್ನಿಯೇ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಯಾಗ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಸೋಮವಾನಕೋದ್ಯೋಗ್ಯರ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಮ್ಮ ಕಲ್ಯಾಣಕೋದ್ಯೋಗ್ಯರ ಇಂದ್ರ ಪತ್ನಿಯನ್ನೂ ವರುಣ ಪತ್ನಿಯನ್ನೂ ಕರಿಯುತ್ತೇನೆ. ಮಂತ್ರಾರ್ಥ ಸುಲಭವಾದುದರಿಂದ ಪಾಠಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ವಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

.....

ಅಥ ಪಂಚತ್ರೀಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಥಾತೋಽಷ್ಟೌ ದ್ವಂದ್ವಾನ್ಯಲೂಖಲಮುಸಲೇ ಉಲೂಖಲಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ
ಮುಸಲಂ ಮುಹುಃ ಸರಂ ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ || ೩೫ ||

ಅಥಾತೋಽಷ್ಟೌ ದ್ವಂದ್ವಾನಿ | ಉಲೂಖಲಮುಸಲೇ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನದ ಅಶ್ವಾದಿಗಳು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದರಿಂದ ಈಗ ಅಧಿಕಾರಾಂತರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಒಂದೊಂದಾಗಿರುವ ಪದದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದಮೇಲೆ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎಂಟು ದ್ವಂದ್ವಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ದ್ವಂದ್ವಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಏಕಶೇಷ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹವರ್ಧಾನೇ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಶೇಷ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಾಹಿತ್ಯಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ದ್ವಂದ್ವಗಳು ಅನೇಕವಿಧವಾದರೂ ಎಂಟೇ ಎಂದು ಪರಿಸಂಖ್ಯಾವಿಧಿಯಿಂದ ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಉಪಾಸಾನಕ್ರಾ, ದೈವ್ಯಾಹೋತಾರೌ ಇವೆರಡು ದ್ವಂದ್ವಗಳು ಅಪ್ರೀತ್ಯಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾದುದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿ ಭಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಮಿಶ್ರಾವರುಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿಯೂ ಸ್ತುತಿಯುಪಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ದಿವಮುಸಲಾದಿಗಳಿಗೆ ಪೃಥಕ್ ಸ್ತುತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಉಲೂಖಲಮುಸಲಾದಿಗಳನ್ನೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎಂಟರಲ್ಲಿ ಉಲೂಖಲಮುಸಲವ್ರವ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇವು ಪೃಥಿವ್ಯಾಯತನವೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಉಲೂಖಲಮುಸಲೇ ಎಂದು ಒಂದು ಪದ "ಉಲೂಖಲಂ ಚ ಮುಸಲಂಚ" ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸಮಾನ್ಯಾದಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಬಂದಿದೆ.

ಉಲೂಖಲಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಮುಸಲಂ ಮುಹುಸರಂ | ತಯೋ
ರೇಷಾ ಭವತಿ ||

ಉಲೂಖಲ ಅಂದರೆ ಒರಳು. ಇದು ಹಿಂದೆ (೯-೨೦) ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಮುಸಲವೆಂದರೆ ಒಪಕೆ. ಮುಹುಸರವೆಂದೂ

ಮುಸಲನೆಂದಾಗಿದೆ. ಇದು ಭತ್ತ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಕುಟ್ಟಲು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಮುಹುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗುವಾಗ ಸ್ಯ-ಗತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಲಚ್ಛಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಮುಹುಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಸಾದೀಶ. ಎತ್ತಿತ್ತಿ ಕೆಡಹುವುದರಿಂದ ಮುಹುಃ ಸರಲಂ ಎಂಬುದು ಮುಸಲನೆಂದಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಉಲೂಖಲಮುಸಲಗಳ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಷಟ್ತ್ರಿಂಶತೀಃ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಆಯಜೀ ವಾಜಸಾತಮಾ ತಾ ಹ್ಯು ೧ ಚ್ಛಾ ವಿಜರ್ಭೃತಃ | ಹರೀ ಇವಾಂಧಾಸಿ
ಬಪ್ಸತಾ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೮-೨) || ಆಯುಷ್ಯವ್ಯೇ ಅನ್ನಾನಾಂ ಸಂಭಕ್ತತಮೇ ತೇ
ಹ್ಯುಚ್ಚೈವಿಹಿಂಯೇತೇ ಹರೀ ಇವಾನ್ನಾನಿ ಭುಂಜಾನೇ ಹವಿರ್ಧಾನೇ ಹವಿಷಾಂ
ನಿಧಾನೇ ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ || ೩೬ ||

ಆಯಜೀ ವಾಜಸಾತಮಾ ತಾ ಹ್ಯು ಚ್ಛಾ ವಿಜರ್ಭೃತಃ | ಹರೀ
ಇವಾಂಧಾಸಿ ಬಪ್ಸತಾ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧-೨೮-೨)

ಉಲೂಖಲಮುಸಲಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಒರಳು ಮತ್ತು ಒನಕೆಗಳು ಅತಿಪೂಜ್ಯವಾಗಿವೆ. ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಅವು ಪೌಠ್ಯಧನಿಯಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ. ಕುದುರೆಗಳಂತೆ ನಮ್ಮ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ.

ಆಯುಷ್ಯವ್ಯೇ ಅನ್ನಾನಾಂ ಸಂಭಕ್ತತಮೇ ತೇ ಹ್ಯುಚ್ಚೈವಿಹಿಂ-
ಯೇತೇ ಹರೀ ಇವಾನ್ನಾನಿ ಭುಂಜಾನೇ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವರ್ಣಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ.

ಹವಿರ್ಧಾನೇ ಹವಿಸಾಂ ನಿಧಾನೇ | ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ || ೩೬ ||

ಹವಿರ್ಧಾನೇ ಎಂಬ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದೂ ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾದಪದ. ದ್ವಂದ್ವಾಪವಾದವಾದ ಏಕ ಶೇಷದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಂದ್ವಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪರಿಗಣನವು ಗೌಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೋಮಲತಾ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇಡುವ ಪಾತ್ರೆಯ ಹೆಸರು. ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯೂಟ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಹವಿರ್ಧಾನದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಕಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಮೂವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

**ಆಥ ಸಪ್ತತ್ರಿಂಶತಿಖಂಡೇ
ಮೂವತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು**

ಆ ನಾಮುಪಸ್ಕಮದ್ರುಹಾ ದೇವಾಃ ಸೀದಂತು ಯಜ್ಞಿಯಾಃ | ಇಹಾದ್ಯ ಸೋಮುಪೀತಯೇ | (ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧-೨೧) || ಆಸೀದಂತು ನಾಮುಪಸ್ಕಮುಪಸ್ಥಾನ-
ಮದ್ರೋಗ್ಮಮ್ಯೇ ಇತಿ ನಾ ಯಜ್ಞಿಯಾ ದೇವ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿನಾ ಇಹಾದ್ಯ ಸೋಮು-
ಪಾನಾಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತೇ ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ || ೩೭ ||

ಆನಾ ಮುಪಸ್ಕಮದ್ರುಹಾ ದೇವಾಃ ಸೀದಂತು ಯಜ್ಞಿಯಾ |
ಇಹಾದ್ಯ ಸೋಮುಪೀತಯೇ || (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೧೦)

ಹವಿರ್ಧಾನಪಾತ್ರನೀಕದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನಿಡಲು ಅಶ್ರಯ ವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಯರೇ ದ್ರೋಹವರ್ಜಿತವಾದ ನಿಮ್ಮ ಉಪಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಕರ್ಮದ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸನ್ನಿಹಿತರಾಗಿರಿ.

**ಆಸೀದಂತು ನಾಮುಪಸ್ಕ ಉಪಸ್ಥಾನೇ ಯಜ್ಞಿಯಾ ದೇವಾಃ
ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿನಃ ಇಹಾದ್ಯ ಸೋಮುಪಾನಾಯ ||**

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ನೀವು ಬಂದು ಇರುತ್ತೀರೋ ಅವು ಉಪಸ್ಥಾನ. ಯಜ್ಞಿಯಾಃ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅರ್ಹ ರಾದವರು. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುವವರಿಂದರ್ಥ.

ದ್ಯಾನಾಪ್ಯಥಿವೌ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೇ | ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ || ೩೭ ||

ದ್ಯಾನಾಪ್ಯಥಿವೌ ಎಂಬ ದ್ವಂದ್ವವು ಕ್ರಮವ್ರಾತ್ರವಾಗಿದೆ. 'ವಾಥಂದಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಾಂಬದು ದ್ಯಾನಾಪ್ಯಥಿವೀ ಎಂದಾಗಿದೆ. ದೌಶ್ವ ಸ್ಥಿವೀ ಚ ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಈ ಪದ ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ದ್ವೈತ್ಯರ್ಥಕ ದಿವ್ ಧಾತುವಿಗೆ ದಿವಿಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ದ್ಯೌಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು. ದ್ಯುರೋಕ. 'ಪ್ರಥೇಃ ಸಿವನ್ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ' ಎಂದು ಪ್ರಥಧಾತುವಿಗೆ ಸಿವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಈ ಪೃಥಿವಿಯು ಐವತ್ತು ಕೋಟಿಯೋಜನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಪೌರಾಣಿಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ದೌಶ್ವ ಸ್ಥಿವೀ ಚ ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಮಾಡಿಡಾಗ 'ದಿವೋ ದ್ಯಾನಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ಯಾನವಾದೇಶ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ದ್ಯಾನಾಪ್ಯಥಿವಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಾತ್ರಿಂಶತೀಃ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ದ್ಯಾನಾ ನಃ ಪೃಥಿವೀ ಇಮಂ ಸಿದ್ಧಮದ್ಯ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಮ್ | ಯಜ್ಞಂ ದೇವೇಷು ಯಚ್ಚತಮ್ | (ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧-೨೦) || ದ್ಯಾನಾಪ್ಯಥಿವೌ ನ ಇಮಂ ಸಾಧನಮದ್ಯ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಂ ಯಜ್ಞಂ ದೇವೇಷು ನಿಯಚ್ಚತಾಂ ವಿಪಾಟ್ಶತುದ್ರೌ ವಾಖ್ಯಾತೇ ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ || ೩೮ ||

ದ್ಯಾನಾ ನಃ ಪೃಥಿವೀ ಇಮಂ ಸಿದ್ಧಮದ್ಯ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಂ | ಯಜ್ಞಂ ದೇವೇಷು ಯಚ್ಚತಮ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೧೦)

ದ್ಯಾನಾಪ್ಯಥಿವೀಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ಯಾನಾಪ್ಯಥಿವಿಯರೇ ನಮಗೆ ಸ್ವರ್ಗ ಸಾಧಕವಾದ ದೇವತೆಗಳವರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಒಯ್ಯುಕೊಡಿ.

ದ್ಯಾನಾಪ್ಯಥಿವೌ ನ ಇಮಂ ಸಾಧನಮದ್ಯ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಂ ಯಜ್ಞಂ ದೇವೇಷು ನಿಯಚ್ಚತಮ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ಯುರೋಕವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದು ದಿವಿಸ್ಮೃತ್. ಯಜ್ಞವು ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ವಿಪಾಟ್‌ಚತುದ್ರ್ಯಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೇ | ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ || ೩೮ ||

ವಿಪಾಟ್‌ಚತುದ್ರೀ ಎಂಬ ದ್ವಂದ್ವವು ಕ್ರಮವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ವಿಪಾಟ್‌ಚತುದ್ರಿಕ್ಚ ಎಂದು ಇದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. “ವಿಪಾಟ್‌ಚ ವಿಪಾಟಿನಾದ್ಯಾ” (ನಿ. ೯-೨೬) ಹರಿಯುವಾಗ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೀಳಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದರಿಂದ ವಿಪಾಟ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ‘ಚತುದ್ರೀ ಚುದ್ರಾವಿಣೀ’ (ನಿ. ೯-೨೬) ದುಃಖವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ವಿಪಾಟ್‌ಚತುದ್ರೀ ದ್ವಂದ್ವದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿವರಣೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕೋನಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರ ಪರ್ವತಾನಾಮುಶತೀ ಉಪಸ್ಥಾದಶ್ಚೇ ಇವ ವಿಸಿತೇ ಹಾಸಮಾನೇ |
ಗಾನೇನ ಶುಭ್ರೇ ಮಾತರಾ ರಿಹಾಣೇ ವಿಪಾಟ್‌ಭುತುದ್ರೀ ಪಯಸಾ ಜನೇತೇ |
(ಋ.ಸಂ. ೩-೩೩-೧) || ಪರ್ವತಾನಾಮುಪಸ್ಥಾದುಪಸ್ಥಾನಾದುಶಂತ್ಯೌ ಕಾಮಯಮಾನೇ
ಅಶ್ಚೇ ಇವ ವಿಮುಕ್ತೇ ಇತಿ ವಾ ವಿಷ್ಣೋ ಇತಿ ವಾ ಹಾಸಮಾನೇ ಹಾಸತಿಃ ಸ್ವಧೃಃ-
ಯಾಂ ಪರ್ಷಮಾಣೇ ವಾ ಗಾನಾವಿನ ಶುಭ್ರೇ ಶೋಭನೇ ಮಾತರೌ ಸಂರಿಹಾಣೇ
ವಿಪಾಟ್‌ಭುತುದ್ರ್ಯಾ ಪಯಸಾ ಪ್ರಜನೇತೇ ಆತ್ಮೀ ಅರ್ತನ್ಯಾ ನಾರಣ್ಯಾ ನಾರಿಪಣ್ಯಾ
ನಾ ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ || ೩೯ ||

ಪ್ರ ಪರ್ವತಾನಾಮುಶತೀ ಉಪಸ್ಥಾದಶ್ಚೇ ಇವ ವಿಸಿತೇ ಹಾಸಮಾನೇ |
ಗಾನೇನ ಶುಭ್ರೇ ಮಾತರಾ ರಿಹಾಣೇ ವಿಪಾಟ್‌ಭುತುದ್ರೀ ಪಯಸಾ
ಜನೇತೇ |

(ಋ.ಸಂ. ೩-೩೩-೧)

ವಿವಾಲ್‌ಭುತುದ್ರಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾಚಶಾಲೆಯಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟು ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಿಂದ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಹೋಗುವ ಕುದುರೆಗಳಂತೆ, ಕರವನ್ನು ನೆಕ್ಕುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವೀಕೃತರ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವ ಹಸುಗಳಂತೆ ಈ ವಿವಾಲ್‌ಭುತುದ್ರಿ ನದಿಗಳು ಪರ್ವತದ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಹೊರಟು ಪರಸ್ಪರ ಹೊಂದುವ ಇಡ್ಡಿಯಿಂದ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿ ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಅವು ನಮಗೆ ಅಳವಿಲ್ಲದಿರುವವುಗಳಾಗಿವೆ.

ಪರ್ವತಾನುನುಪಸ್ಥಾದುಪಸ್ಥಾನಾ ದುಶಂತ್ಯಾ ಕಾನುಯನೂನೇ
ಅಶ್ವೇ ಇವ ವಿಮುಕ್ತೇ ಇತಿ ನಾ ವಿಷ್ಣೋ ಇತಿ ನಾ ಹಾಸಮಾನೇ
ಹಾಸತಿಃ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾನ್ | ಹರ್ಷಮಾಣೇ ನಾ ಗಾನಾವಿನಿ
ಶುಭ್ರೇ ಶೋಭನೇ ಮಾತರೌ ಸಂರಿಹಾಣೇ ವಿಪಾಟ್‌ಭುತುದ್ರಿಯೈ
ಪಯಸಾ ಪ್ರಜನೇತೇ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ಕುದುರೆ ಬಿಟ್ಟಿರುವಾಗ, ಇನ್ನೊಂದು ನೊಗ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವಾಗ ಒಂದನ್ನು ನೋಡಿ ಒಂದು ಹಾಸ್ಯಮಾಡುವಂತೆ ನಗುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ಪರ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಿಂದಲೂ ಸಂತೋಷವಾಗುತ್ತದೆ. ಶುಭ್ರವೆಂದರೆ ಶುಭವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವುಗಳು. ಜು ಸೌತ್ರಧಾತು. ಗೌವೇಗಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಪೃಪದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ಯನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಜು-ಗೌ ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿರುವ ಕ್ಷೇರಸ್ವಾಮಿಯ ಮತವನ್ನನುಸರಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ಉಭಯಪದಿಯಾದುದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ.

ಆರ್ಷೀ—ಅರ್ತನ್ಯೌ ವಾಸಿರಣ್ಯೌ ವಾಸಿರಿಷ್ಣಣ್ಯೌ ವಾ | ತಯೋರೇಷಾ
ಭವತಿ || ೩೯ ||

ಕ್ರಮಸ್ತಾಪ್ರವಾದ ಆರ್ಷೀಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಿಲ್ಲಿನತುದಿಗೆ ಆರ್ಷೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. (ಧನುಷ್ಯೋಟಿ) ಗತ್ಯರ್ಥಕಮುಧಾತುನಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಲ್ಲಿನಿಂದ ಎಸೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವವುಗಳು. “ವಹಿಶ್ರಿಶ್ರು—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಆರ್ಷ ಅದೇಶ. ‘ಕೃದಿಕಾರಾತ್-’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐಷೇಷ. ‘ಗತೇ ಜ್ಯಯಾ ಋಷ್ಯಮಾಣೇ ಸಂಗಚ್ಛೇತೇ ಹಿಂಸಾಸಾಧನೇ ವಾ ಭವತ್’ ಎಂದು ದೇವರಾಜನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಆರ್ಷೀ ಬಿಲ್ಲಿನ ತುದಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚಿಂತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ
ನಲನತ್ರನೆಯ ಖಂಡವು

ತೇ ಆಚರಂತೀ ಸಮನೇವ ಯೋಷಾ ಮಾತೇವ ಪುತ್ರಂ ಬಿಭೃತಾಮುಪಸ್ಥೇ |
ಅಪ ಶತ್ರುನ್ವಿಧ್ಯತಾಂ ಸಂವಿದಾನೇ ಆರ್ತ್ನೀ ಇಮೇ ವಿಷ್ಠುರಂತೀ ಅಮಿತ್ರಾನ್ |
(ಋ.ಸಂ. ೬-೨೫-೪) || ತೇ ಆಚರಂತ್ಯಾ ಸಮನಸಾವಿವ ಯೋಷೇಮಾತೇವ ಪುತ್ರಂ
ಬಿಭೃತಾಮುಪಸ್ಥನೇಽಪವಿಧ್ಯತಾಂ ಶತ್ರುನ್ತ್ಸಂವಿದಾನೇ ಆರ್ತ್ನೀವಿಮೇ ವಿಘ್ನಾತ್ಯಾವ
ಮಿತ್ರಾಞ್ಞಾನಾಸೀರೌ ಶುನೋ ವಾಯುಃ ಶು ಕೃತ್ಯಂತೇಕ್ಷೇ ಸೀರ ಆದಿತ್ಯಃ ಸರಣಾತ್ರಯೋ
ರೇಷಾ ಭವತಿ || ೪೦||

ತೇ ಆಚರಂತೀ ಸಮನೇವ ಯೋಷಾ ಮಾತೇವ ಪುತ್ರಂ ಬಿಭೃತಾಮು
ಪಸ್ಥೇ | ಅಪಶತ್ರುನ್ ವಿಧ್ಯತಾಂ ಸಂವಿದಾನೇ ಆರ್ತ್ನೀ ಇಮೇ
ವಿಷ್ಠುರಂತೀ ಅಮಿತ್ರಾನ್ ||

(ಋ.ಸಂ. ೫-೧-೧೯) (ಯ.ವಾ.ಸಂ. ೨೯-೪)

ಆರ್ತ್ನೀಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಬ್ಬ ಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಇಬ್ಬರು ಪತಿಯರು ಸಮಾನ
ವಾಗಿ ಆಚರಿಸುವಂತೆ ಎರಡು ಬಿಲ್ಲಿನ ತುದಿಗಳು ಬಿಲ್ಲುಗಳು ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಎಳೆಯುವಾಗ ಸಮಾನವಾಗಿ ಬಗ್ಗುತ್ತವೆ. ತಾಯಿಯು
ಪುತ್ರನನ್ನು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವಂತೆ ಸೆಳೆಯುವ ರಾಜನನ್ನು ಧರಿಸಿರಲಿ. ಈ ಧನುಷ್ಕೋಟಿಗಳು ಸೆಳೆಯುವಾಗ ಸಂಭಾಷಣ
ಮಾಡುವವುಗಳಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ಈ ರಾಜನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ತೇ ಆಚರಂತ್ಯಾ ಸಮನಸಾವಿವ ಯೋಷೇ ಮಾತೇವ ಪುತ್ರಂ ಬಿಭೃತಾ
ಮುಪಸ್ಥ ಉಪಸ್ಥಾನೇಽಪವಿಧ್ಯತಾಂ ಶತ್ರುನ್ ಸಂವಿದಾನೇ
ಆರ್ತ್ನೀವಿಮೇ ವಿಘ್ನಾನ್ತ್ಯಾವಮಿತ್ರಾನ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮಾನ ಮನಸ್ಕರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಒಂದೇರೀತಿಯಿಂದ ಒಬ್ಬ ಪತಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸುವಂತೆ
ಈ ಬಿಲ್ಲಿನತುದಿಗಳು ಎಕಳಾಲದಲ್ಲ ಬಗ್ಗುತ್ತವೆ. ರಾಜನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲೆಂದು ಆಧ್ಯರ್ಯಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿ.

ಶುನಾಸೀರೌ—ಶುನೋ ವಾಯುಃ ಶು ಅಂತರಿಕ್ಷೇ, ಸೀರ ಆದಿತ್ಯಃ
ಸರಣಾತ್, ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ ||

ಕುನಾಸೀಲೌ ಎಂಬ ದ್ವಂದ್ವವು ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಅವಯವಗಳ ನಿರ್ವಹಣದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶುನ ಅಂದರೆ ವಾಯು. ಶು ಅಂದರೆ ಆಕಾಶ. ಅದರಲ್ಲಿ (ನಯತಿ) ಹೋಗುವುದು, ಸಂಚರಿಸುವುದು. ಶು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ನೀ ಧಾತುವಿಗೆ "ಅನ್ಯೇಷ್ಟಪಿ ದ್ಯಶ್ಯತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ. ಸೀರ ಅಂದರೆ ಆದಿತ್ಯ. ಸೂರ್ಯ. ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸರಣ ಅಂದರೆ ಗಮನವುಳ್ಳವನು. ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ಯಧಾತುವಿಗೆ "ಡಿಂಡೀರ. ವಾನೀರ." ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಣಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಲೋಪಗಳು (ನಿಪಾತದಿಂದ) ಬರುತ್ತವೆ. ಶುನಶ್ಚ ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಮಾಡಿದಾಗ "ದೇವತಾದ್ವಂದೇ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಇನಶ. ಶುನಾಸೀಲೌ. ವಾಯುಸೂರೈರು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಶುನಾಸೀರರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಶು ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕಚತ್ವಾಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಶುನಾಸೀರಾವಿನಮಾಂ ವಾಚೆಂ ಜುಷೇಥಾಂ ಯದ್ಧಿವಿ ಚಕ್ರಧುಃ ಪಯಃ | ತೇನೇ
ಮಾಮೂಪ ಸಿಂಚತಮ್ | (ಋ.ಸಂ. ೪-೫೨-೫) || ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ದೇವೀ
ಜೋಷ್ಠೀ ದೇವ್ಯಾ ಜೋಷಯಿತ್ಯೌ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತಿ ವಾಹೋರಾತ್ರೇ ಇತಿ ವಾ
ಸಸ್ಯಂ ಚ ಸಮಾ ಚೇತಿ ಕಾತ್ಯಕೃಸ್ತಯೋರೇಷ ಸಂಪ್ರೋಷೋ ಭವತಿ || ೪೧ ||

ಶುನಾಸೀರಾವಿನಮಾಂ ವಾಚೆಂ ಜುಷೇಥಾಂ ಯದ್ಧಿವಿ ಚಕ್ರಧುಃ
ಪಯಃ | ತೇನೇಮಾಮೂಪಸಿ ಸಿಂಚತಮ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೯-೫ || ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೧೨-೬ || ಆ. ಸಂ. ೩-೧೭-೭) ಶುನಾಸೀರಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರ
ವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ವಾಯು ಸೂರ್ಯರೇ ನೀವು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸಿ. ನೀವು ನೀರನ್ನು ಅಂಶ
ರಕ್ತದಲ್ಲಿ ಧರಿಸುತ್ತೀರಿ. ಆ ನೀರಿನಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಮಳೆ ಸುರಿಸಿ.

|| ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಸುಲಭವಾದುದರಿಂದ ಪಾಠಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ರುದ್ರದೇವನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿಂ. ಈ ದೇವನ ಧನುಸ್ಸು ದೃಢವಾಗಿರುವುದು. ಇವನ ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದ ಹೊರ ಹೊರತುವ ಬಾಣಗಳು ಬಹಳ ವೇಗವನ್ನುಳ್ಳವು. ಈ ದೇವನು ಬಹಳ ಅನ್ಯಯುಕ್ತನಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವನಿಗೆ ಕೊಡುವುವಕ್ಕಾಗಿ ಈ ದೇವನ ಬಳಿ ಬಹಳ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳಿರುವವು. ಈ ದೇವನು ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವನು. ಆದರೆ ಇವನು ಮಾತ್ರ ಅಪ್ರತಿಹತನು. ಜನಗಳು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನು. ಇವನ ಆಯುಧವು ಅತಿ ತೀಕ್ಷ್ಣ (ಹಂತ) ವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ 'ಈ ದೇವನು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಅಲಿಸಿ ಕೇಳಲಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶಿಕ್ಷ್ಯ ಶಬ್ದವು ತಿಚ್ಚ=ಹರಿತನಾದು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಬಹಳ ಹಂತವಾದ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಆಯುಧವೆಂದರೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಸಾಧನವು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ರುದ್ರದೇವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುವುದು. (ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೂರನೆಯ ಚ: ಕೈನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿ);

ಈಂತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿಪ್ರಣೀತವಾದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತಮಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಯಾ ತೇ ದಿದ್ಯುದವಸ್ಯಷ್ಟಾ ದಿವಸ್ಪರಿ ಕ್ಷಯಾ ಚರತಿ ಪರಿ ಸಾ ವ್ಯಣಕ್ತು ನಃ |
ಸಹಸ್ರಂ ತೇ ಸ್ವಸಿವಾತ ಭೇಷಜಾ ಮಾ ನಸ್ಮೋಕೇಷು ತನಯೇಷು ರೀರಿಷಃ | (ಋ.ಸಂ.
೭-೪೯-೩) || ಯಾ ತೇ ದಿದ್ಯುದವಸ್ಯಷ್ಟಾ ದಿವಸ್ಪರಿ ದಿವೋಽಧಿ ದಿದ್ಯುದ್ಧೀವ್ಯತೇರ್ವಾ
ದ್ಯುತೇರ್ವಾ ದ್ಧೋತತೇರ್ವಾ ಕ್ಷಯಾ ಚರತಿ ಕ್ಷ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀ ತಸ್ಯಾಂ ಚರತಿ ತಯಾ
ಚರತಿ ವಿಶ್ವಾಪಯಂತೀ ಚರತೀತಿ ವಾ ಪರಿವ್ಯಣಕ್ತು ನಃ ಸಾ ಸಹಸ್ರಂ ತೇ ಸ್ವಾಪ್ತನಚನ
ಭೈಷಜ್ಯಾನಿ ಮಾ ನಸ್ತ್ವಂ ಪುತ್ರೇಷು ಚ ಪೌತ್ರೇಷು ಚ ರೀರಿಷಸ್ಮೋಕಂ ತುದ್ಯತೇ
ಸ್ತನಯಂ ತನೋತೇ ರಗ್ನಿರಪಿ ರುದ್ರ ಉಚ್ಯತೇ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೭ ||

ಯಾ ತೇ ದಿದ್ಯುದವಸ್ಯಷ್ಟಾ ದಿವಸ್ಪರಿ ಕ್ಷಯಾ ಚರತಿ ಪರಿಸಾ
ವ್ಯಣಕ್ತು ನಃ | ಸಹಸ್ರಂ ತೇ ಸ್ವಸಿವಾತ ಭೇಷಜಾ ಮಾನಸ್ಮೋ-
ಕೇಷು ತನಯೇಷು ರೀರಿಷಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೧೩)

ನಿಧಾತ್ಯತ್ತಗುಣವಿಶ್ವನಾದ ಯದ್ರಸ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂಜನಾದ ಯದ್ರನೇ ನಿನ್ನ ಜ್ಞಾತೀಸಾರಾದಿರೋಗರೂಪವಾದ ಅಯುಧವು ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟುದಾಗಿ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಆನ್ಯವಾನಾದಿಧಾವನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸಂಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡಲಿ. ಕಡೆಯಿಲ್ಲದ ಆಕ್ಷಯ್ಯುಳ್ಳವನೇ ನಿನ್ನ ಆಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಔಷಧಿಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡು. ನಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳುಮರಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಡ.

ಯಾ ತೇ ದಿದ್ಯುದವಸ್ಯಷ್ಟಾ ದಿನಸ್ಪರಿ-ದಿವೋಧಿ, ದಿದ್ಯುತ್‌ದ್ಯುತೇವರ್ವಾ
ದ್ಯುತೇವರ್ವಾ ದ್ಯೋತತೇ ವರ್ವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೊದಲು ದಿದ್ಯುತ್‌ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೋತ್ರನುಬಿಡನೇ-ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಿಪ್ರತ್ವಯ ಬಂದಾಗ ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ಸಾಧುವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಕ್ತುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ದ್ಯು-ಅಭಿಗಮನೇ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಪ್. ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾದಿ. ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುವುದೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ದ್ಯುತ-ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ಷಿಪಾದಿ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದೆಂದರ್ಥ.

ಕ್ಷ್ಮಯಾ ಚರತಿ-ಕ್ಷ್ಮಾ ಪೃಥಿವೀ ತಸ್ಯಾಂ ಚರತಿ | ವಿಕ್ಷ್ವಾಪಯಂತೀ
ಚರತೀತಿ ನಾ, ಪರಿವೃಣಕ್ತು ನಃ ಸಾ | ಸಹಸ್ರಂ ತೇ ಸ್ಯಾಪ್ತವಚನ
ಭೇಷಜ್ಯಾ ನಿ | ಮಾ ನಸ್ತ್ವಂ ಪುತ್ರೇಷು ಚ ಪೌತ್ರೇಷು ಚ
ರೀರಿಷಃ | ತೋಕಂ ತುದ್ಯುತೇಃ | ತನಯಂ ತನೋತೇಃ ||

ಕ್ಷ್ಮಯಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ಯೋಯಾ ಬಂದಿದೆ. ಅನ್ನಪಾದಾದಿಗಳೊಡನೆ ಬೆರತು ಎಂದರ್ಥ. ಸಪ್ತನ್ಯೂರ್ಧ ಹೇಳದರೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಅಥವಾ "ವಿಕ್ಷ್ವಾಪಯಂತೀ ಚರತೇ" ಎಂದು ಅನ್ವಯ. ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಮಂತ್ರ ದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಧಾತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚರತು ತಿಳಿಸಲು ಹೇಳಿದೆ. ಇ್ವಾಯೀ-ವಿಧಾನನೇ. ಧಾತು. ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಕ್ಷಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಧಾತು ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗಮಾಪ್ತ ಅನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಪುಗಾಗಮ ಬರಲಿಲ್ಲ. 'ಅಪತ್ಯಂ ತೋಕಂ ತಯೋಃ ಸಮೇ' ಅಮರ. ತೋಕಂ ನಪುಂಸಕಪದ. ಪುತ್ರಪುತ್ರಿಯರನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ತುದ-ವ್ಯಥನೇ. ಧಾತು ಸಂಖ್ಯಾತೋರುವಾಗ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪತಿವಾದುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ಲಘೂಪದ ಗುಣ. ವಿನಯವನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವ ತಂದೆಯಿಂದ ನಿತ್ಯವೂ ಪುತ್ರನು ಇದನ್ನು ಮಾಡು, ಇದನ್ನು ಮಾಡಬೇಡವೆಂದೂ ಶಿಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ವ್ಯಥೆ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ತನಯಂ ಎಂಬುದು ದ್ವಿತಿಯಾಂಕಪದ. ತನು-ವಿಸ್ತಾರೇ. ಧಾತು. 'ವರಿ ಮಲಿ ತನಿಭ್ಯಃ ಕಯನ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕುಲವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಮಾಡುವವನು ಪುತ್ರನು. ತೋಕಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುತ್ರನು ಸಂಗ್ರಹೀತನಾದರೂ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಪುನಃ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದೆಯೂ ಸಮಾನಾರ್ಥಕ ಪದಗಳೆರಡೂ ಬಂದಾಗ ಒಂದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು.

ಅಗ್ನಿರಸಿ ರುದ್ರಉಚ್ಯತೇ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ ||

ಅಗ್ನಿಯೂಕೂಡಾ ರುದ್ರಶಬ್ದದಿಂದ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಕರವಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ರುದ್ರಪದದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಯಾ ತೇ ದಿದ್ಯುದವಸ್ಯಷ್ಟಾ ದಿನಸ್ವರಿ ಕ್ಷ್ಮಯಾ ಚರತಿ ಪರಿ ಸಾ ವ್ಯನಿಕ್ತು ನಃ |
ಸಹಸ್ರಂ ತೇ ಸ್ವಸಿನಾತ ಭೇಷಜಾ ಮಾನಸ್ತೋಕೇಷು ತನಯೇಷು ರೀರಿಷಃ ||

ಎಲೈ ರುದ್ರದೇವನೇ, ನೀನಿಗೆ ಸೇರಿದುದೂ, ಅಂಕುರದಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟುದೂ ಆದ ಯಾವ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪವಾದ ಅಯುಧವು ಪೃಥ್ವಿಯಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವುದೋ ಅದೇ ಶಕ್ತಿ ರೂಪವಾದ ಅಯುಧವು ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಲಿ. ಕಲ್ಯಾಣ ಕಾರಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರವುಳ್ಳ ಎಲೈ ರುದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಔಷಧಿಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ನಮ್ಮ ಪುತ್ರರಿಗೂ, ತಪ್ಪುತ್ರರಿಗೂ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಬೇಡ.

ರುದ್ರಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವಾಗ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದು ಕೊಂಡು ಇದಕ್ಕೂ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಯಾ ತೇ ದಿದ್ಯುದವಸ್ಯಷ್ಟಾ ದಿನಸ್ವರಿ ದಿವೋಽಥಿ | ದಿದ್ಯುತ್ ವೈತೇರ್ವಾ, ದ್ಯುತೇರ್ವಾ,
ದ್ಯೋತತೇರ್ವಾ | ಕ್ಷ್ಮಯಾ ಚರತಿ ಕ್ಷ್ಮಾ ಪೃಥಿವೀ ತಸ್ಯಾಂ ಚರತಿ ತಯಾ ಚರತಿ ವಿಷ್ಣುಪ-
ಯಂತೀ ಚರತೀತಿ ವಾ, | ಪರಿವಣಿಕ್ತು ನಃ ಸಾ ಸಹಸ್ರಂ ತೇ ಸ್ವಾಶ್ವವಚನ ಭೈಷಜ್ಯಾನಿ
ಮಾ ನಸ್ತ್ವಂ ಪುತ್ರೇಷು ಚ ಪೌತ್ರೇಷು ಚ ರೀರಿಷಃ

ತೋಕಂ ತುದ್ಯತೇಃ | ತನಯಂ ತನೋತೇಃ ||

ಅಗ್ನಿರಪಿ ರುದ್ರ ಉಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ |

ಋರಾಜೋಽಥ ತದ್ವಿವಿಧಿ ವಿಶೇವಿಶೇ ಯಜ್ಞಯಾಯ |

ಸ್ತೋತಮಂ ರುದ್ರಾಯ ದ್ಯುತೀಕಂ || ಋರಾ ಸ್ತುತಿದರ್ಶನೀಯಂ ||

(ನಿ. ೧೦- ೭)

ಎಲೈ ರುದ್ರದೇವನೇ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಮೇರಿನಿಂದ ಎಸೆಯಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ನಿನ್ನ ಅಯುಧವು ನಮ್ಮನ್ನು ತಾಕದಿರಲಿ. ದಿದ್ಯುತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕತ್ತರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದ್ಯುತಿಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಪ್ರಯೋಗಿಸು, ಹಿಂಸಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದ್ಯುತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದ್ಯುತ್ (ದ್ಯೋತತಿ) ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಕ್ಷ್ಮಯಾ ಚರತಿ | ಕ್ಷ್ಮಾ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವಿಯು. ಕ್ಷ್ಮಯಾಚರತಿ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವಿಯಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಪೃಥಿವಿಯೊಡನೆ ಚಲಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಚಲಿಸುತ್ತಾ ನಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಇಂತಹ ರುದ್ರದೇವನ ವಿನಾಶಕರವಾದ ಅಯುಧವು ನಮಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡದೆ, ನಮಗೆ ತಾಕದೆ ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಹಾರುಹೋಗಲಿ. (ಋಷಿವಾಚ = ಸ್ವಾಶ್ವವಾಚನ) ಹಿತಕರವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಎಲೈ ರುದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಬಳಿ ಸಾರಾರಾ ಔಷಧಿಗಳಿವೆ. ನೀನು ನಮ್ಮ ಪುತ್ರರನ್ನೂ, ಪೌತ್ರರನ್ನೂ ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ. ತೋಕಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇದನ್ನು ಮಾಡು, ಶ್ರೇರಿಸು, ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತುರ್ದ್ (ನೂಕು, ತಕ್ಕು, ಶ್ರೇರಿಸು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪುತ್ರನು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ತಂದೆಯಿಂದ ಇಂತಹ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದು

ವ್ರೇಂತನಾಗುವ ಪುತ್ರನು ಎಂದರ್ಥವು. ತನಯ ಶಬ್ದವು ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ—ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಕ್ಷನ್ನವಾಗಿ ಪೌತ್ರನು ಅಥವಾ ಮೊಮ್ಮಗನು ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಕುಲವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಮಾಡಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಜರಾಬೋಧ ತದ್ವಿವಿಧ್ಯಿ ವಿಶೇವಿಶೇ ಯಜ್ಞಿಯಾಯ | ಸ್ತೋಮಂ ರುದ್ರಾಯ ದೈತೀಕಂ ಎಂಬ ಮುಕ್ತೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ನಿರೂಪದ ಮುಖ್ಯಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ವಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಮುಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಜರಾಬೋಧ ತದ್ವಿವಿಧ್ಯಿ ವಿಶೇವಿಶೇ ಯಜ್ಞಿಯಾಯ | ಸ್ತೋಮಂ ರುದ್ರಾಯ ದೈತೀಕಮ್ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೦) || ಜರಾ ಸ್ತುತಿರ್ಜರ್ವಣಸ್ತಾಂ ಬೋಧಿ ತಯಾ ಬೋಧಯಿತಿರಿತಿ ನಾ ತದ್ವಿವಿಧ್ಯಿ ತತ್ಕುರು ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಾಯ ಸ್ತೋಮಂ ರುದ್ರಾಯ ದರ್ಶನೀಯಮಿಂದ್ರ ಇರಾಂ ದೈತಾತಿತಿ ವೇರಾಂ ದದಾತಿತಿ ವೇರಾಂ ದಧಾತಿತಿ ವೇರಾಂ ದಾರಯುತ ಇತಿ ವೇರಾಂ ಧಾರಯುತ ಇತಿ ವೇಂದನೇ ದ್ರವತೀತಿ ವೇದಾಂ ದದಾತಿತಿ ವೇದಾಂ ರಮತ ಇತಿ ವೇಸ್ವೇ ಭೂತಾನೀತಿ ನಾ ತದ್ಯದೇನಂ ಪ್ರಾಣೈ ಸಮೈಂಧತ ತದಿಂದ್ರಸ್ಯೇಂದ್ರತ್ವಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾ-ಯತ ಇದಂ ಕರಣಾದಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣ ಇದಂ ದರ್ಶನಾದಿತ್ಯಾಪಮನ್ಯವ ಇಂದ್ರತೇರ್ವೈಶ್ವ-ಯರ್ಕಮರ್ಣ ಇಇತ್ಯುಕ್ತಾಣಾಂ ದಾರಯಿತಾ ನಾ ದ್ರಾವಯಿತಾನಾದರಯಿತಾ ಚ ಯ-ಜ್ಞನಾಂ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೮ ||

ಜರಾ ಬೋಧಿ ತದ್ವಿವಿಧ್ಯಿ ವಿಶೇವಿಶೇ ಯಜ್ಞಿಯಾಯ | ಸ್ತೋಮಂ ರುದ್ರಾಯ ದೈತೀಕಮ್ ||

ರುದ್ರಪದ ಬೋಧ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕನಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿ. ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸು. ನಿನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಕರಾದ ಮನುಷ್ಯಂ

ಅಥಯಾನ್ಯತೋ ವೋಲ್ಡಾ ಮಾನೋಮಿತ್ರಃ ಕನಿಕ್ರದದ್ಭದ್ರಂವದಸಂವತ್ಸರ-
ಮುಪಸ್ತ ವದಪ್ರಾವಪಾಪ್ತೈ ತೇವದನ್ವಮಂದಾನ್ಯಜ್ಞ ಸಂಯೋಗಾದ್ವನಸ್ತತಲುಪಶ್ವಾಸ-
ಯದ ಬಹ್ವೀನಾನುಹಿರಿನಭೋಗೈ ರಥೇತಿಷ್ಕಂಧನ್ವನಾಗಾವಕ್ಯಂತೀವಸುಪರ್ಣವಸ್ತ
ಜಂಘಾತಿ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿತ್ವಂ ವ್ಯಷಭೋನ್ಯಕ್ರಂದಯನ್ನಿಮಂತಂಸಿತುನ್ನಿಮಂಮ ಆಪೋಹಿ-
ಯಾಓಷಧಾರಾಂತ್ರೈ ರಣ್ಯಾನಿತ್ರದ್ವಯಾಸ್ಯೋನಾಮೀಷಾಮಿಹೇಂದ್ರಾಣೇ ಮಠಾತೋ-
ಷ್ಣಾ ವಾಯಜೇ ಆವಾಮುಪಸ್ತದ್ಯಾವಾನಃ ಪ್ರಪರ್ವತಾನಾಂತೇ ಆಚರಂತೀ ಶುನಾಸೀರೋ
ದೇವೀ ಜೋಷ್ವೀ ದೇವೀ ಊರ್ಜಾಹುತೀ ತ್ರಿ ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ||

ಇತಿ ನಿರುಕ್ತೇ (ಉತ್ತರಷಟ್ಪೀಠ) ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೩ ||

ನಿರುಕ್ತಂ

ಅಥ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಓಂ ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾಸ್ತಾಕಾಂ ವಾಯುಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮೀ
ಭವತಿ ವಾಯುರ್ವಾತೇರ್ವೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ ಏತೇರಿತಿ ಸ್ಥಾಲಾಷ್ಟೀವಿರ-
ನರ್ಥಕೋ ವಕಾರಶ್ಚಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧ ||

ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾಃ ||

ಒಂದುವರೆಗೆ ಸೃಷ್ಟಿವಿಷ್ಣುವಾದೇವತಾಪದಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಯಿತು. ಕ್ರಮಪ್ರವಾದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವ
ತಾಪದಗಳ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲು ಅಥ ಎಂದು ವಿಕೀರ್ಷಾಧಿಕಾರಾರ್ಥದ್ವೀತಕ
ಪದವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅತಃ ಎಂಬುದು ಆನಂಶರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಂ ಸ್ಥಾನಂ ವಿಶಾಸಾಮಿತಿ ಮಧ್ಯ
ಸ್ಥಾನಾಃ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವ್ಯವರು. ವಾಯುಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಭೇದಪ್ರವಣ್ಯ
ಕ್ರಿಯೆ ದೇವತಾಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನ ಹೇಳಿದೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಯೇ ದೇವತಾಃ ಎಂದುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ

ದೇವತೆಯೊಂದೇ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ವಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ದೇವತೆಯ ಪರ್ಯಾಯವಚದಗಳಾದ ವಾಯ್ವಾದಿ ರೋದಸ್ಯಂತದವರಿಗೆ ಅರವತ್ತೊಂಭತ್ತು ಆಯಾಯ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟಗಳಿಂದ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದೆ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಾನದೇವತೆಗೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು

ತಾಸಾಂ ವಾಯುಃ ಪ್ರಥಮಗಾಮೀ ಭವತಿ ||

ಈ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವೇ ಮೊದಲು ಉಪ್ಪಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಂದ್ರನೇ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಥಮಾಭಿಧಾನ ವೆಂದು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದರೂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ ಮಳೆಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಣವಾಗುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೇ ಈ ಅಧಿಕಾರ ವೀರುವುದರಿಂದ ಅವನೇ ಮೊ ಲು ಉಪ್ಪಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ವಾಯ್ವಾತ್ಮನಾಗಿಯೇ ಸಕಲ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ನೀರನ್ನು ನಿಳೆಯುತ್ತಾ, ಮರಗದಬಳ್ಳಿಗಳನ್ನೂ ಜಲಾಶಯಗಳನ್ನೂ ಒಣಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷರೋಹದ ಗರ್ಭಭೂತವಾದ ಉದಕ ವನ್ನು ಅಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾ, ಎಂಟು ಮಾಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಹಾಕಿದ ಉದಕ ಗರ್ಭವನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮಾದಿ ಪ್ರವಿಸಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು ತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಮಳೆ ಸುರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನೇ—

“ವಾಂತಿ ಪರ್ಣತುಷೋ ವಾತಾಸ್ತತಃ ಪರ್ಣಮುಚೋಲಿಸಪರೇ |

ತತಃ ಪರ್ಣರುಹೋ ವಾಂತಿ ತತೋ ದೇವಃ ಪ್ರವರ್ಷತಿ ||”

ಎಂದು ವಾಯುವಿನ ನಾನಾ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಾರಂಭದಲ್ಲಿ ವಾಯುಸ್ವರೂಪ ದಿಂದಲೇ ಮಧ್ಯಮನು ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ವಾಯುವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ವಾಯುವೇ ನೀರನ್ನು ತುಂದಿದವನಾಗಿ ಮೇಘಸಮದಾಯದಿಂದ ಆಕಾಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ವರುಣನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆಮೇಲೆ ಶಬ್ದಮಾಡುವವನಾಗಿ ರುದ್ರನೂ, ನೀರನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಇಂದ್ರನೂ, ಆಮೇಲೆ ಪುನಃ ನೀರನ್ನು ತೇಖರಿಸುವವನಾಗಿ ಪರ್ವ ನ್ಯನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಜಗದಮಗ್ರಹೇಶ್ವೋಸ್ಥರ ಮಳೆಗೆರೆಯಲು ಗುಣೋಪಜನಕ್ರಮ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಕ್ರಮದಿಂದ ವಾಯು, ವರುಣ, ರುದ್ರ, ಇಂದ್ರ, ಪರ್ವನ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಪೂರ್ಣಯು ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ದ್ಯುಸ್ಥಾನ ದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಗುಣೋಪಜನಕ್ರಮದಿಂದ ಸವಿತಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ,

ವಾಯುರ್ವಾತೇರ್ವೇರ್ವಾ ಸ್ವಾದ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ | ಏತೇರಿತಿ ಸ್ಥೌಲಾಷ್ಟೀವಿ-
ರನರ್ಥಕೋ ವಕಾರಃ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧ ||

ವಾಯು ಶಬ್ದದ ನರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾ-ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಧಾತು. ‘ಕೃವಾಪಾ’—ಉಪಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬದಲಾಗ ಅದಂತಧಾತುಮಾದುದರಿಂದ ಯುಗಾಗಮು. ಅಥವಾ ವೀ-ಗತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಪ್ರಜನನಕಾಂತ್ಯಸನಪಾದನೇಶು ಧಾತು. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉಣ್ಣಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬದಲಾಗ ಅದು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಅಯಾದೇಶ. ಅಥವಾ ಇಣ್ಣ-ಗತೌ ಧಾತು. ‘ಧಂದಿಸೀಣ್ಣ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಣ್ಣಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬದಲಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೃದ್ಧಿ ಅಯಾದೇಶ ಅಯು-

ವಕಾರೋಪಜನದಿಂದ ವಾಯುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಸ್ಥೂಲಾತ್ಮಕವಿಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತ. ಯಾವಾಗಲೂ ಗಮನವುಳ್ಳವನು ವಾಯು ಬೀಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಈ ವಾಯುವಿನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈಂಕಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿಪ್ರಣೇಶ ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯ ಖಂಡಃ .

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು.

ವಾಯುವಾ ಯಾಹಿ ದರ್ಶತೇಮೇ ಸೋಮಾ ಅರಂಕೃತಾಃ | ತೇಷಾಂ ಪಾಹಿ ಶ್ರುಧೀ ಹವಮ್ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧) ವಾಯುವಾಯಾಹಿ ದರ್ಶನೀಯೇಮೇ ಸೋಮಾ ಅರಂಕೃತಾ ಅಲಂಕೃತಾಸ್ತೇಷಾಂ ಪಿಬ ಶೃಣು ನೋ ಹ್ಯಾನಮಿತಿ ಕಮನ್ಯಂ ಮಧ್ಯಮಾ- ದೇವಮವಕ್ಷ್ಯತ್ಸ್ಯೈಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೨ ||

ವಾಯುವಾಯಾಹಿ ದರ್ಶತೇಮೇ ಸೋಮಾ ಅರಂಕೃತಾಃ |

ತೇಷಾಂ ಪಾಹಿ ಶ್ರುಧೀ ಹವಮ್ || ೧ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩)

ವಾಯುಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲೆ ದರ್ಶನಾರ್ಥನಾದ ವಾಯುವೇ ನಿನಗೋಸ್ಕರ ಈ ಸೋಮವು ಕುದಿಯಲು ಪರಿಷ್ಕೃತವಾಗಿದೆ. ನೀನು ನಮ್ಮ ಅಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳು. ಕೇಳಿದವನೇ ಬಾ. ಬಂದು ಸೋಮಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸ್ವಾಂಶವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತೀನೆ.

ವಾಯುವಾಯಾಹಿ ದರ್ಶನೀಯೇಮೇ ಸೋಮಾ ಅರಂಕೃತಾಃ ಅಲಂ-

ಕೃತಾಸ್ತೇಷಾಂ ಪಿಬ, ಶೃಣು ಮೇ ಹ್ಯಾನಮ್ ಇತಿ | ಕಮನ್ಯಂ ಮಧ್ಯಮಾ ದೇವಮವಕ್ಷ್ಯತ್ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಅಪರಾ ಭವತಿ || ೨ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಠಲಯೋರಭೇದಃ' ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅರಂಕೃತಾಃ ಅಂದರೆ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆಯೆಂದರ್ಥ. ಅಭಿಷವಾದಿಸಂಸ್ಕಾರವೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರ. ಪರ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಾಯುವದಿಂದ

ಇಂದ್ರನೇ ಅಭಿಹತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ಇಂದ್ರನನ್ನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು? ಮಧ್ಯಮನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೋಮಪಾನವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅವನಗೋಷ್ಠರವೇ ಸೋಮಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡುವುದು. ಅವನಿಗೋಷ್ಠರ ಇತರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೇ ವಾಯು. ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ವಾಯುವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದ್ದೇ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಸ್ವಪ್ನಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ವಾಯವಾ ಯಾಹಿ ದರ್ಶತೇನೇ ಸೋಮ ಅರಂಕೃತಾಃ | ತೇಷಾಂ
ಪಾಹಿ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ ||

ಎಲೈ ವಾಯುವೇ, ನಿನ್ನ ಆಕಾರವು ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿರುವುದು. ಈಗ ನಾವು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮ ರಸವನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದು ಸ್ತೋತ್ರಶಕ್ತಮಂತ್ರ ಪಠನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವೆವು. ನಾವು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

ಸೋಮಾಃ— ವೇದದಲ್ಲಿ ಸೋಮ ವಿಚಾರವಾದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲವೆಲ್ಲವೂ ಸೋಮದ ಸ್ತುತಿಯೇ ಆಗಿದೆ. ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸೋಮ ಸಂಬಂಧವಾದ ಅನೇಕ ಯಾಗಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಹೋಮ ಯಾಗವೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಒಂದು ಪತುಮಾತ್ರ (ಆಡು). ಸ್ತೋತ್ರಶಕ್ತಾದಿಮಂತ್ರ ಪಠನದಿಂದ ವಿದ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೆಗೆದು ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡಿ ಯಜಮಾನನೂ ಪುತ್ರೀಜರೂ ಪಾನಮಾಡುವರು ಇತರ ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೊಡನೆ ಇದೇ ಕ್ರಮವು ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಈಗ ಸೋಮವೆಂದರೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ಸೋಮವು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಲತಾವಿಶೇಷವು (ಬಳ್ಳಿಯು). ಅದರ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಮೇಲಿಟ್ಟು ಮತ್ತೊಂದು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಒಡ್ಡುವುದು; ಕೆಳಗಡೆ ಇರುವ ಕಲ್ಲಿಗೆ ಅದ್ದಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೩೦-೩; ೧-೧೩೫-೬; ೧-೧೩೬-೧, ೩; ೩-೩೬-೧ ೯-೧೧-೫ ಇತ್ಯಾದಿ) ಗ್ರಾಪಾ ಎಂತಲೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೮-೧ ೧-೨೯-೬; ೩-೪೩-೩; ೯-೮೦-೪; ೯-೮೩-೩ ಇತ್ಯಾದಿ) ಇವಲ್ಲದೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಕಲ್ಲಿಗೆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉರೂಖಲವೆಂದೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು. (ಋ.ಸಂ. ೧-೨೮-೧ ರಿಂದ ೬)

ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕುಟ್ಟಿದಮೇಲೆ ಲತೆಯಿಂದ ಹೊರಡುವ ರಸವು ಬಹುವರ್ಣದ್ದಾಗಿರುವುದೆಂತಲೂ (ಋ.ಸಂ. ೯-೧೧-೪; ೯-೩೧-೫; ೯-೩೩-೩; ೯-೬೩-೪; ೯-೯೮-೬; ೯-೧೦೬-೧೯ ಇತ್ಯಾದಿ) ಅರುಣ (ಸ್ವಲ್ಪಕೆಂಪು) ಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿರುವುದೆಂತಲೂ (ಋ.ಸಂ. ೯-೪೦-೯; ೯-೪-೫೩; ೯-೬೮-೪; ಇತ್ಯಾದಿ) ಅರುಣವರ್ಣವೆಂತಲೂ (ಋ.ಸಂ. ೯-೬೧-೩; ೯-೮೩-೧; ೬-೧೧೧-೧; ಇತ್ಯಾದಿ) ಹರಿದ್ವರ್ಣವೆಂತಲೂ (ಋ.ಸಂ. ೯-೩-೯; ೯-೬೫-೮ ೧೩; ೯-೬೬-೩; ೯-೮-೩೧; ೯-೧೧೧-೧ ಇತ್ಯಾದಿ) ಶೋಣವರ್ಣ (ಕೆಂಪು) ವೆಂತಲೂ (ಋ. ಸಂ. ೯-೯೬-೧೩) ಶುಕ್ರ (ಬಿಳಿ) ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೆಂತಲೂ (ಋ. ಸಂ. ೯-೯೬-೩; ೯-೧೦೯-೬; ಇತ್ಯಾದಿ) ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು.

ಇದರ ವಾಸನೆಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಇದು ಮಧುರ (ಸುರಭಿ) ಋ.ಸಂ. ೯-೯೭-೧೯; ೯-೧೦೭-೨) ಸಿಹಿಯಾಗಿದೆಯೆಂತಲೂ (ಸ್ವಾದಿಪ್ಪ, ಸ್ವಾದು, ಮಧು, ಮಧುವತ್) (ಋ.ಸಂ. ೯-೧-೧; ೯-೨-೯; ೯-೧೮-೨; ೯-೩೦-೫; ೯-೫೬-೪) ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ರಸವನ್ನು ಕೆಲವು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಇಟ್ಟುಮೇಲೆ ಇದು ಹುಳುವಾಸನೆಯಿಂದಕೂಡಿ ದುರ್ಗಂಧಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅಗುವುದೆಂದು ಶಕಪಥವ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧-೩-೬ ಲ) ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇವಿಸಿದಲ್ಲಿ ವಮನವನ್ನು ಕೆಲವುನೇಳೆ ಉಂಟುಮಾಡುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ ಶೈ.ಸಂ. ೨-೨-೨೬ ಮತ್ತು ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೫-೪೯; ೧೨-೭-೧-೧)

ಪ್ರೊ. ಮ್ಯಾಕ್ಸ್ ಮುಲ್ಲರವರು ಧಾರ್ತಸ್ತಾಮಿಥಾಪ್ಯೆಟೀಕಾ ಎಂಬ ಆಯುರ್ವೇದದ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೋಮವೆಂಬ ಬಳ್ಳಿಯು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಷ್ಟಾಗಿಯೂ, ಎಲೆಗಳಿಲ್ಲದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಇದರ ರಸವು ಹಾಲಿನಂತೆ ಹೊರಡುವುದು. ಈ ಬಳ್ಳಿಯು ಒಂದು ಬೆಟ್ಟುಗಾತ್ರವಿರುವುದು. ಅನೇಕ ಗಣ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಇದನ್ನು ಅಡು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತಿನ್ನುವುವು.—ಇತ್ಯಾದಿ. ಇದರ ರಸವು ಹೊಸದಾಗಿ ಹಿಂದಿರಾಗ ಮಧುರವಾಗಿಯೂ ಸುಗಂಧಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರೂ ಕೆಲವು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹುಳಿಯಾಗಿ ದುರ್ಗಂಧವುಳ್ಳದ್ದಾಗುವುದು.

ಈ ಸೋಮಲತೆಯು ಇಂಡಿಯಾದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಈಗ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. (Zend Avesta) ಪರ್ಷಿಯನ್ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಹೂಮ (Homa or Haoma) ಎಂಬ ವನಸ್ಪತಿಯು ಈ ಸೋಮವೇ ಆಗಿರಬೇಕು. Schindler ಎಂಬ ಜರ್ಮನ್ ವಿದ್ವಾನ್ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪಂಡಿತನು ಪರ್ಷಿಯಾದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸಮಾಡುವಾಗ ಈ ಲತೆಯು ತನ್ನ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆವನು ಹೇಳುವಂತೆ ಇದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಬೆಳೆಯುವುದು. ಸುಮಾರು ೭೦೦೦ ಅಡಿಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡಿರುವೆನೆಂದು ಹೇಳುವನು. ಇದು ಸುಮಾರು ೪ ಅಡಿಯ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಬೆಳೆಯುವುದು. ಇದರ ಕಾಂಡವು ದುಂಡಾಗಿಯೂ ಮೃದುವಾಗಿಯೂ ಬಿಳುಪುಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಒಂದು ಬೆಟ್ಟು ಗಾತ್ರ ದಪ್ಪವಾಗಿರುವುದು ಎಲೆಗಳು ಬಹಳ ಸ್ವಲ್ಪ ಮತ್ತು ಬಿಳುವಾಗಿಯೂ ಸಣ್ಣನಾಗಿಯೂ ಇರುವುವು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲೆಗಳು ಉಂದು ಹೋಗುವುವು. ಗಡದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬೀಜಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ (ಹೋಳದಂತಿರುವ) ಗೊಂಚಲು ಇರುವುದು. ಇದರ ರಸವು ಹೆಸರುಮಿಶ್ರವಾದ ಬಿಳುವಾಗುವುದು. ಕುಚಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಿಹಿಯಾಗಿರುವುದು; ದೂರ ಕೆಲವು ದಿನಗಳ ವರೆಗೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದರೆ ಹುಳಿಯಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ರಸದ ಬಣ್ಣವು ಹಳದಿಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣ (ಬಣ್ಣ)ವುಳ್ಳದ್ದಾಗುವುದು. ದೊಡ್ಡ ಮರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇದು ಲತೆಯಂತೆ ಮರದ ಸುತ್ತಲೂ ಹಬ್ಬಿ ಬೆಳೆಯುವುದು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯಗಳಿರುವುವು ಇದನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಮುರಿಯಬಹುದು. ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತನು ಹೇಳುವ ವರ್ಣನೆಗೂ ಪ್ರೊ. ಮ್ಯಾಕ್ಸ್ ಮುಲ್ಲರ್ ಆಯುರ್ವೇದಗ್ರಂಥದಿಂದ ಹುಡುಕಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವರ್ಣನೆಗೂ ವಿಶೇಷ ಸಾಧ್ಯತೆವಿದೆ.

ಈ ಲತೆಯು ಬಯಲುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ನದೀತೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೆಳೆಯುವುದು. ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವುದೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರಸವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದರೆ ಅಷ್ಟೆಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ರಸವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಅದರಿಂದ ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ತಂದ ವರ್ಣನೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೯-೩-೬; ೩-೪೮-೨; ೫-೩೬-೨, ೫-೪೩-೪; ೫-೮೫-೨; ೯-೧೮-೧; ೯-೪೬-೧; ೯-೭೧-೪; ೯-೮೨-೩; ೬-೮೦-೯. ಅಥರ್ವ ಸಂ. ೩-೨೨-೧ ಇತ್ಯಾದಿ) ಮೇಜವತವೆಂಬ ಪರ್ವತವು ಸೋಮಲತೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೧; ಅಥ. ಸಂ. ೫-೨೨-೫; ವಾ. ಸಂ. ೩-೬೧; ನಿರುಕ್ತ. ೯-೮; ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೬-೨-೧೭, ೧೮ ಇತ್ಯಾದಿ) ಆವಸ್ಥೆಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮವು ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ತರಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕರ್ಯಣಾವತ್ ಎಂಬ ಸದೋವರದ ದಡಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯು

ಮೊರೆಯುವುದೆಂದು ಮುಗ್ಧದದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ಮು. ಸಂ. ೮-೨-೨೯; ೮-೬೪-೧೧; ೯-೬೫-೨೨; ೯-೧೩-೧೧ ಮತ್ತು ಅರ್ಚಕ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ (ಮು. ಸಂ. ೮-೨-೨೯; ೮-೬೪-೧೧; ೯-೬೫-೨೨; ೯-೧೩-೧೨) ಪಸ್ತ್ರಾ ಎಂಬ ದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ (ಮು. ಸಂ. ೯-೬೫-೨೧) ಐದು ಪಂಗಡದ ಜನರು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ (ಮು. ಸಂ. ೯-೬೫-೨೩) ೯-೯೨-೩; ೯-೧೦೧-೯) ಸುಷೋಮ ಎಂಬ ನದಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಮು. ಸಂ. ೮-೨-೨೯; ೮-೬೪-೧೧) ಸೋಮವು ಮೊರೆಯುವುದು ಹೇಳಿದೆ. ಕಡಿಯದಾದ ಸುಷೋಮ—ಎಂದರೆ ಸು+ಸೋಮ ಒಳ್ಳೆಯ ಸೋಮವು ಸಕ್ಕುವ ಸ್ಥಳವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸುಷೋಮವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದ ಮುಗ್ಧದಕಾಲಲ್ಲಿ ಈಗಿನ ಪಂಚಾಬ ದೇಶದ ಬಯಲುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನದೀತೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮವು ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಲತೆಯಿಂದ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಲತೆಯನ್ನು ರಸವು ಮೊರೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ಆ ಲತೆಯನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆನೆಯಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. (ಮು. ಸಂ. ೯-೬೩-೪; ೯-೬೪-೯; ೯-೬೯-೪; ೯-೮೦-೫; ೯-೮೨-೫; ೯-೮೩-೫ ಇತ್ಯಾದಿ) ಈ ರೀತಿ ನೀರಿನಿಂದ ನೆನೆಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಆವ್ಯಾಯವವೆಂದು ಹೆಸರು. ಲತೆಯಿಂದ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಪವತ್ರವೆಂಬ ನಂದರಿಯಿಂದ ಶೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. (ಮು. ಸು. ೧-೨೮-೯; ೨-೩೧-೧೬; ೩-೬೬-೬; ೮-೩೩-೧; ೯-೩-೯; ೯-೬೩-೩ ಇತ್ಯಾದಿ) ಈ ನಂದರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುರಿಯ ತುಂಬಟವನ್ನು (ಆಜ್ಞ) ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. (ಆಜ್ಞ- ಮು.ಸಂ. ೯-೧-೬೨; ಆಜ್ಞಾನಿ ಮೇಷ್ಯ:- ಮು.ಸಂ. ೯-೮೬-೪೬; ೯-೧೦೨-೧೧; ಮೇಷ್ಯ ಮು.ಸಂ. ೯-೮-೫ ಇತ್ಯಾದಿ) ಈ ತುಂಬಟವನ್ನು ಹೊಸೆದು ಪವತ್ರವನ್ನು ಮಾಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ಹೈರಾಂಸಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. (ಮು.ಸಂ. ೯-೩೨-೨; ೯-೬೩-೪; ೬-೧೦೬-೧೩) ಈ ರೀತಿ ಶೋಧಿಸಿದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ದನದ ಚರ್ಮದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕೋಶ (ಪಾತ್ರೆ) ಗಳಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮು.ಸಂ. ೧-೨೮-೯; ೯-೬೫-೨೫; ೯-೬೬-೨೬; ೯-೬೦-೬; ೯-೬೯-೪; ೯-೧೦೧-೧೬ ಇತ್ಯಾದಿ) ಆ ರಸವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಕಲಶಗಳೆಂಬ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಪಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ತುಂಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು. (ಮು.ಸಂ. ೯-೬೬-೧೪; ೯-೬೬-೧೫; ೯-೬೫-೬ ಇತ್ಯಾದಿ) ಬಳಿಕ ಆ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಕರೆದ ಹಸುವಿನ ಹಾಲನ್ನೂ (ಮು. ಸಂ. ೯-೧೧-೯; ೯-೬೬-೬; ೯-೧೧-೨; ೫; ೬; ೯-೧೪-೩; ೫; ೬; ೯-೧೬-೬; ೯-೧೯-೬. ೯-೨೨-೬; ೯-೩೧-೫; ೯-೩೩-೨. ೪; ೯-೪೫-೩; ೯-೪೬-೪ ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಥವಾ ಮೊಸರನ್ನೂ (ದಧಿ) (ಮು.ಸಂ. ೮-೨೯-೯; ೯-೧೧-೬; ೯-೮೧-೧ ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಥವಾ ಯವ ಎಂಬ ಗೋಧಿಯನ್ನು (ಮು. ಸಂ. ೯-೬೮-೪) ಬೆರೆಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ರೀತಿ ಹಾಲು ಬೆರೆಸಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಗವಾಶಿರಸೋಮವೆಂದೂ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩೬-೧; ೧-೧೨೭-೯. ೨-೪೧-೩; ೩-೨೨-೨, ೩-೪೨-೧; ೮-೩೩-೧೦; ೮-೧೦೧-೧೦; ೯-೬೪-೨೨) ಮೊಸರು ಬೆರೆಸಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ದಧ್ಯಾಶಿರಸೋಮವೆಂದೂ (ಮು.ಸಂ. ೧-೫-೫; ೧-೧೩೬-೨; ೫-೫-೧೬; ೬-೬೪-೪; ೯-೨೨-೩ ಇತ್ಯಾದಿ) ಯವ ಬೆರೆಸಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಯವಾಶಿರಸೋಮವೆಂದೂ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೨೬-೯; ೨-೨೨-೧; ೩-೩೬-೬; ೮-೯೨-೪) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಬೆರೆಸುವ ಹಾಲು ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಅಶಿರವೆಂದು ಹೆಸರು. (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೬; ೩-೫೩-೧೪; ೮-೨-೧೦; ೧೧; ೮-೩೧-೫; ೯-೬೦-೧; ೧೦-೪೯-೧೦; ೧೦-೬೬-೬ ಇತ್ಯಾದಿ) ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಪಾತ್ರೆಗೆ ಚಮೂ ಎಂದು ಹೆಸರು. (ಮು.ಸಂ. ೩-೪೮-೪; ೮-೮-೨೬; ೯-೬೩-೧೫; ೧೬; ೯-೬೩-೨; ೯-೯೨-೨೧, ೩೬, ೪೬; ೯-೯೯-೯, ೮; ೧೦-೯೧-೧೫ ಇತ್ಯಾದಿ) ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಚಮುವೆಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೂ ಕಂಡುಬರುವುದು. (ಮು.ಸಂ. ೪-೩೫-೫; ೮-೮೨-೬; ೧೦-೧೬-೨; ೧೦-೯೬-೯ ಇತ್ಯಾದಿ) ಸೋಮರಸವನ್ನೂ ಅಶಿರ ಎಂಬ ಹಾಲು ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಕಲಶವೆಂಬ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೆರೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. (ಮು. ಸಂ. ೯-೬೨-೧ ಇತ್ಯಾದಿ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೋಮಶಬ್ದವು ಸೋಮ ಎಂದು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ,

ಸೋಮಾಃ ಅಥವಾ ಸೋಮಾಸಃ ಎಂದು ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸೋಮರಸದ ಜತೆಗೆ ಹಾಲು ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಸೋಮವು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೋಮಾಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಸೋಮಲತೆಯ ಅಥವಾ ಸೋಮರಸದ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗುವುದು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ' ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತೃತೀಯಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಆಸಸ್ವಾಣಾಸಃ ಶವಸಾನಮಚ್ಛೇದ್ರಂ ಸುಚಕ್ರೇ ರಥ್ಯಾಸೋ ಆಶ್ವಾಃ | ಅಭಿ
ಶ್ರವ ಋಜ್ಯಂತೋ ವಹೇರ್ಯೂರ್ನೂ ಚಿನ್ನು ವಾಯೋರಮೃತಂ ವಿದಸ್ಯೇತ್ |
(ಋ. ಸಂ. ೬-೩೨-೩) || ಆಸಸ್ವಾನಾಸೋಽಭಿಬಲಾಯಮಾನಮಿಂದ್ರಂ ಕಲ್ಯಾಣಚಕ್ರೇ
ರಥೇ ಯೋಗಾಯ ರಥ್ಯಾ ಅಶ್ವಾ ರಥಸ್ಯ ವೋಧಾರ ಋಜ್ಯಂತ ಋಜುಗಾಮಿನೋಽ-
ನ್ನಮಭಿವಹೇರ್ಯೂರ್ನವಂ ಚ ಪುರಾಣಂ ಚ ಶ್ರವ ಇತ್ಯನ್ನನಾಮ ಶ್ರುತಿಯತ ಇತಿ ಸತೋ
ವಾಯೋಶ್ವಾಸ್ಯ ಭಕ್ತೋ ಯಥಾ ನ ವಿದಸ್ಯೇದಿತಿಂದ್ರಪ್ರಧಾನೇತ್ಯೇಕೇ ನೈಘಂಟುಕಂ
ವಾಯುಕನೋಽಭಿಯಪ್ರಧಾನೇತ್ಯಪರಂ ವರುಣೋ ವೃಣೋತಿೀತಿ ಸತಪ್ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೩ ||

ಆಸಸ್ವಾಣಾಸಃ ಶವಸಾನಮಚ್ಛೇದ್ರಂ ಸುಚಕ್ರೇ ರಥ್ಯಾಸೋ ಆಶ್ವಾಃ |

ಅಭಿಶ್ರವ ಋಜ್ಯಂತೋ ವಹೇರ್ಯೂರ್ನೂ ಚಿನ್ನು ವಾಯೋ
ರಮೃತಂ ವಿದಸ್ಯೇತ್ ||

ವಾಯುವಿಕೇಛವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಗಮನಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ
ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯಲು ಸಮರ್ಥವಾದ ಕುದುರೆಗಳು ತೋಛನಚಕ್ರವುಳ್ಳ ರಥದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಹೊಂದಲು ಋಜುಗಾಮಿಗಳಾಗಿ
ಬರುತ್ತಾ ಅಧಿಕಬಲವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನಿಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ನೂತನವಾದ ಸೋಮರೂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕರೆ ಹಾಗೆಯೇ ಈ
ಇಂದ್ರನ ಅಮೃತರೂದವಾದ ಸೋಮವು ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ ಕ್ಷೀಣಿಸದಿರಲಿ.

ಅಸಸ್ಯವಾಂಸೋಽಭಿಬಲಾಯಮಾನಮಿಂದ್ರಂ ಕಲ್ಯಾಣಚಕ್ರೇ ರಥೇ
ಯೋಗಾಯ ರಥ್ಯಾ ಅಶ್ವಾ ರಥಸ್ಯ ಪೋಧಾರಃ ಋಜ್ಯಂತ
ಋಜುಗಾಮಿಸೋಽನ್ನಮುಭಿವಹೇಯುರ್ನಾವಂ ಚ ಪುರಾಣಂ
ಚ | ಶ್ರವ ಇತ್ಯನ್ನಾನು ಶ್ಲೂಯತ ಇತಿ ಸತೋಃ, ವಾಯೋಶ್ವಾಸ್ಯ
ಭಕ್ತೋಃ ಯಥಾ ನ ವಿದಸ್ಯೇ ದಿಶೀಂದ್ರ ಪ್ರಧಾನೇತ್ಯೇಕೇ
ನೈಘಂಟು ಕಂ ವಾಯುಕರ್ಮ || ಉಭಯಕರ್ಮ || ಋಭಯ-
ಪ್ರಧಾನೇತ್ಯಪರಮ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರವಃ ಎಂಬುದು ಅನ್ನದ ಹೆಸರು (ನಿಘಂ. ೨-೭-೪) ಶ್ಲೂಯತೇ ಇತಿ ಶ್ರವಃ. ಕರ್ಮಣಿ
ಯಲ್ಲಿ ಕೃಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನ್ನದ ಯಶಸ್ಸು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಕೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಯಶಸ್ಸು
ಶ್ರವಸ್ವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾಡ್ಯಮ್ನದಿಂದ ತಟ್ಟಿಟ್ಟಾ ರೋಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಇಂದ್ರಸೂಕ್ತಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಪ್ರಧಾನ
ವಾದ ಋಶ್ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಾಯುವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಇಂದ್ರನಿಗೇ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ
ಭೇದಸಕ್ತವಾದಿಗಳು ವಾಯು ಇಂದ್ರ ಉಭಯಪ್ರಧಾನವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದರ
ಉಪಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪ್ರಧಾನವೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಆಪರಂ ಎಂದುದರಿಂದ ಪರಂ ನ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ
ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅದು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮತವಲ್ಲವೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮರುಣಃ—ವೃಣೋತೀತಿ ಸತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೩ ||

ಮರುಣವೆಂಬುದು ಕ್ರಮಶಾಸ್ತ್ರವಾಗಿದೆ. ಮೇಘಸಮುದಾಯದಿಂದ ಆಕಾಶವನ್ನು ಮುಚ್ಚುವವನು ಮರುಣ. ವೃಷ್-ವಂಣೇ
ಧಾತು. 'ಕೃವ್ಯಧಾರಿಣ್ಯಉನನ'ದೊತ್ತದಿಂದ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ ಇತ್ಯ ಬಂದು ಮರುಣ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ
ಉದಾಹರಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ಮರುಣಸುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಅರಸಾಣಾಸಃ ಶವಸಾದಮುಚ್ಚೇಂದ್ರಂ ಸುಚಕ್ರೇ ರಥ್ಯಾಸೋ ಅಶ್ವಾಃ |

ಅಭಿ ಶ್ರವ ಪುಂಜ್ಯಂತೋ ವಹೇಯುರ್ನಾವಂ ಚಿನ್ನ ವಾಯುರಮೃತಂ

ವಿ ದಸ್ಯೇತ್ || ೩ ||

ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವುದೂ, ರಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವುದೂ ಆದ ಅಶ್ವಗಳು ನೇರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವಾಗಿ ಉತ್ತಮ
ವಾದ ಚಕ್ರವುಳ್ಳ ರಥದಲ್ಲಿ ಬಲಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕರೆತರಲಿ. ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಸಮಾನ
ವಾದ ಸೋಮ ವಾಯುವಿನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೊಕ್ಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ವ್ಯರ್ಥವಾಗದಿರಲಿ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವಾಯುವಿಗೂ ಇರುವ ಸಾಹಚರ್ಯವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ
ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವಾಯುವಿಗೂ ಒಂದೆಡೆಗೂ ಒಂದೆಡೆಗೂ ವಿಶೇಷಣಗಳಿರುವವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಈ
ಋಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಅಸಸ್ಯವಾಂನೋಽಛಿಬಲಾಯಮಾನಮಿಂದ್ರಂ ಕಲ್ಯಾಣಚಕ್ರೇ ರಥೇ ಯೋಗಾಯ ರಥ್ಯಾ ಅತ್ಯಾ ರಥಸ್ಯ ವೋಧಾರ ಚುಜ್ಯಂತೆ ಚುಜುಗಾಮಿನೋಽನ್ಯಮುಧಿವರ್ತೇಯುರ್ನವಂ ಚ ಪುರಾಣಂ ಚ | ಶ್ರವ ಇತ್ಯನ್ಯನಾಮ ಶ್ರೂಯತ ಇತಿ ಸತಃ | ವಾಯೋಶ್ವಾಸ್ಯ ಭಕ್ಷೋ ಯಥಾ ನ ವಿದಸ್ಯೇದಿತಿ | ಇಂದ್ರಪ್ರಧಾನೇತ್ಯೇಕೇ ನೈಘಂಟುಕಂ ವಾಯುಕರ್ಮೋಭಯಪ್ರಧಾನೇತ್ಯಪರಂ ||

)ನಿ ೧೦-೨)

ಎಂದರೆ—ಇಂದ್ರನ ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಕುದುರೆಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಉತ್ತಮವಾದ ಚಕ್ರಗಳುಳ್ಳ ರಥದಲ್ಲಿ ಕಾಳತರುವ ಬಹಳ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹಳೆಯ ಮತ್ತು ಹೊಸದಾದ ಆಹಾರವನ್ನು (ಸೋಮವನ್ನು) ಸೇವಿಸುವುದರ ಕಾರ್ಯ ಕರೆತರುವವು. ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳು ನೇರವಾಗಿ ಎಂದರೆ—ಅತ್ರಿತೃ ಹೋಗದೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವು. ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸವು ವಾಯುವಿನ ಶೋಷಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಇಂಗಿಹೋಗಿ ವ್ಯರ್ಥವಾಗದಂತೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬೇಗನೆ ಅಶ್ವಗಳು ನೇರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆತರಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಶ್ರವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನ್ನನಾಮಗಳ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿರುವುದು, ಅನ್ನವು ಶ್ರಸಿದ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಶ್ರವಃ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ವಾಯುವಿನ ಶೋಷಣಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸೋಮವು ಇಂಗಿಹೋಗಿ ವ್ಯರ್ಥವಾಗದಿರಲಿ. ಈ ಋಶ್ವಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ವಿಹಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ವಾಯುವಿನ ಕರ್ಮವೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದೂ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದೆಂದೂ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರ ಅಭಿಮತವು.

ಈಂತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಧಾತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಚತುರ್ಥೋ ಖಂಡಃ
ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು.

ನೀಚೇನವಾರಂ ವರಣಃ ಕಬಂಧಂ ಪ್ರ ಸರ್ಜನ ರೋದಸೀ ಅಂತರಿಕ್ಷವಾ | ತೇನ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ ಯವಂ ನ ವ್ಯಸ್ಥಿವ್ಯುನತ್ತಿ ಭೂಮಿ || (ಋ. ಸಂ. ೫-೮೫-೨) || ನೀಚೇನದ್ವಾರಂ ವರಣಃ ಕಬಂಧಂ ಮೇಘಂ ಕವನಮುದಕಂ ಭವತಿ ತದಸ್ಮಿನ್ನೀಯತ ಉದಕಮುಪಿ ಕಬಂಧಮುಚ್ಯತೇ ಬಂಧಿರನಿಭೃತತ್ವೇ ಕಮನಿಭೃತಂ ಚ ಪ್ರಸೃಜತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ತೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ ಯವನಿವ ವ್ಯಸ್ಥಿವ್ಯುನತ್ತಿ ಭೂಮಿಂ ಕಸ್ಯೈಸಾಪರಾ ಭವತಿ || ೪ ||

ನೀಚೇನವಾರಂ ವರುಣಃ ಕಬಂಧಂ ಪ್ರಸಸರ್ಜ ರೋದಸೀ
ಅಂತರಿಕ್ಷಮ್ | ತೇನ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ ಯವಂನ
ವೃಷ್ಪಿವ್ಯುನತ್ತಿ ಭೂಮು ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೪-೨೦)

ವರುಣಸ್ತು ತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳಿಗೂ ಅಥವಾ ಉದಕಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನಾದ ಮಧ್ಯಮನಾದ ವರುಣನು ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ಬಿಲವನ್ನು ಮಾಡಿ ನೀರನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿ ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಮೇಘವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ ರೋಕಗಳನ್ನು ಮಹತ್ವದಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತುಂಬುವನೋ ಎಂಬಂತೆ ನೀರನ್ನು ಸೇಚನಮಾಡುವವನು ಭತ್ತವನ್ನೆಂಬಂತೆ ನಾನಾಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಒಡ್ಡಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ನೀಚೇನದ್ವಾರಂ ವರುಣಃ ಕಬಂಧಂ ಮೋಘಂ, ಕವನಮುದಕಂ
ಭವತಿ | ತದಸ್ಮಿನ್ ಧೀಯತ, ಉದಕಮಪಿ ಕಬಂಧಮುಚ್ಯತೇ |
ಬಂಧಿರನಿಭೃತತ್ವೇ ಕಮನಿಭೃತಂ ಚ | ಪ್ರಸೃಜತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ
ಜಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ಮಹತ್ತೇನ, ತೇನ ಸರ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ
ಯವಮಿವ ವೃಷ್ಪಿವ್ಯುನತ್ತಿ ಭೂಮಿಂ, ತಸ್ಯೈವಾಪರಾ
ಭವತಿ || ೪ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಬಂಧ ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದರ್ಥ. ಕವನವೆಂದರೆ ಹರಿಯುವಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ನೀರು. ಅದನ್ನು ಧರಿಸುವುದು ಕಬಂಧ ಮೇಘ. ನೀರಿಗೂ ಕಬಂಧವೆಂಬ ಹೆಸರಿದೆ ಬಂಧಧಾತುವಿಗೆ ಅನಿಭೃತವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಇಹ ಅಥವಾ ಶ್ರೀಘ್ನಂ ದ ಧಾತುನಿರ್ದೇಶಮಾಡಬೇಕೆಂದುದರಿಂದ ಬಂಧಃ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಿಭೃತ ಅಂದರೆ ಆಚಲನಾದುದು. ಬಂಧಿಯು ತದ್ವಿಪರೀತಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಚಪಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಕಂ, ಚಪಲಂ ಕಬಂಧಂ. ಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಸುವುಳ್ಳದೆಂದರ್ಥ. ವೃಷ್ಪಿ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿವೇಚಿಸುವ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಬೀಜಮೊಳಕೆಬರಲು ಭತ್ತ ಮುಂತಾದುವು ಗಳನ್ನು ಚೆಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ಎರಚುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಮಧ್ಯಮನಾದ ವರುಣನು ನಾನಾಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಒಡ್ಡಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವರುಣನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನನೆಯ ಸ್ವಸ್ಥನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ ಅಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ವರುಣನೆಯ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವರುಣನೆಯ ಅಭಿಧಾನವು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಮಧ್ಯಮಕ್ಕೆ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಬಲಸಹಕಾರಿಯಾಗಲಾರದು.

ನೀಚೇನವಾರಂ ವರುಣಃ ಕಬಂಧಂ ಪ್ರ ಸಸರ್ಜ ರೋದಸೀ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ |
ತೇನ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ ಯವಂ ನ ವೃಷ್ಪಿವ್ಯುನತ್ತಿ ಭೂಮು || ೩ ||

ವರುಣನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗಾಗಿಯೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಮೇಘವನ್ನು ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ವೃಷ್ಟಿಯು ಯುವಧಾನ್ಯವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೋಯಿಸುವಂತೆ, ಸಮುತ್ತವಾದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾದ ವರುಣನು ಇದೇ ಉದಕದಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ತೋಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ನೀಚೀನದ್ವಾರಂ ವರುಣಃ ಕಬಂಧಂ ಮೇಘಂ | ಕವನಮುದಕಂ ಭವತಿ ತದಸ್ಮಿನ್ ಧೀಯತೇ
 ಉದಕಮಪಿ ಕಬಂಧಮುಚ್ಯತೇ ಬಂಧಿರನಿಭೃತಶ್ಚೇ ಕಮನಿಭೃತಂ ಚ ಪ್ರಸೃಜತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ
 ಚಾಂತರಕ್ಷಂ ಚ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ತೇನ ಸರ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ ಯವಮಿವ ವೃಷ್ಟಿವೃಷ್ಟಿನತ್ತಿ
 ಭೂಮಿಂ ||
 (ನಿ. ೧೦-೪)

ನೀಚೀನದ್ವಾರಂ ಎಂದರೆ ನೀಚೀನದ್ವಾರಂ—ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ; ಮೇಘವು ಎತ್ತರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿರುವ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ಮೇಘದ ಬಾಯಿ ಅಥವಾ ದ್ವಾರವು ಕೆಳಮುಖವಾಗಿರುವುದೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಕವನವೆಂದರೆ ಉದಕವು, ಅಂತಹ ಉದಕವು ಬಂಧಿಸಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸ್ವಾನಕ್ಕೆ ಕಬಂಧ ಎಂದರೆ ಮೇಘವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಕಬಂಧವೆಂದರೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ—ಹರಡುವ ಅಥವಾ ಹರಿದುಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವಿರುವ ಉದಕವನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಒಂದುಕಡೆ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಿತಿಯಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಕ ಅಥವಾ ಮೇಘವೆಂದು ಹೆಸರು. ವರುಣನು ಇಂತಹ ಮೇಘದ ಅಧಃಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಅದರ ಉದಕಗಳನ್ನು ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅದೇ ವರುಣನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ (ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ). ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಆ ವರುಣನು ತನ್ನ ಮಹಾ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ಯುವಧಾನ್ಯದ ಸಸಿಗಳನ್ನು ಉದಕವು ನೆನೆಸುವಂತೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉದಕಗಳಿಂದ ತೋಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಧಿಪ್ತಿಯು.

ಈಗಲೇ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚಮ ಖಂಡಃ

ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

ತಮೂಷು ಸಮನಾ ಗಿರಾ ಸಿತ್ಯಾಣಾಂ ಚ ಮನ್ನಭಿಃ | ನಾಭಾಕಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿಯು
 ಸಿಂಧೂನಾಮುಪೋದಯೇ ಸಪ್ತಸ್ವಸಾ ಸ ಮಧ್ಯನೋ ನಭಂತಾಮನ್ಯಕೇ ಸಮೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೧-೨) || ತಂ ಸ್ವಭಿಷ್ಠಾಮಿ ಸಮಾನಯಾ ಗಿರಾ ಗೀತ್ಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪಿತೃಣಾಂ ಚ ಮನನೀಯೈಃ ಸ್ತೋಮೈರ್ನಾಭಾಕಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿರ್ಬೃಷಿರ್ನಾಭಾಕೋ ಬಭೂವ ಯಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾನಾಮಾಸಾಮಪಾಮುಪೋದಯೇ ಸಪ್ತಸ್ವಸಾರಮೇನಮಾಹ ವಾಗ್ವಿಃ ಸ ಮಧ್ಯಮ ಇತಿ ನಿರುಚ್ಯತೇಛೈಷ ಏವ ಭವತಿ | ನಭಂತಾಮನ್ಯಕೇ ಸಮೇ | ಮಾ ಭೂವನ್ಮನ್ಯಕೇ ಸರ್ವೇ ಯೇ ನೋ ದ್ವಿಷಂತಿ ದುರ್ಧಿಯಃ ಪಾಪಧಿಯಃ ಪಾಪಸಂಕಲ್ಪಾ ರುದ್ರೋ ಲೌತೀತಿ ಸತೋ ರೋರೂಯಮಾಣೋ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ ರೋದಯತೇರ್ನಾ ಯದರುದತ್ತದ್ರದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಮಿತಿ ಕಾಶಕಂ ಯದರೋದೀತ್ತದ್ರದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಮಿತಿ ಹಾರಿದ್ರವಿಕಂ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೫ ||

ತಮಾಷು ಸಮನಾ ಗಿರಂ ಪಿತೃಣಾಂ ಚ ಮನ್ಮಭಿಃ ||

ನಾಭಾಕಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿರ್ಬೃಷಿಃ ಸಿಂಧೂನಾಮುಪೋದಯೇ ಸಪ್ತ-
ಸ್ವಸಾ ಸಮಧ್ಯಮೋ ನಭಂತಾಮನ್ಯಕೇ ಸಮೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೨೩)

ಮಧ್ಯಮನಾದ ವರುಣನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮಾನವಾದ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಪಿತೃಗಳಿಗೂ ಮನನೀಯವಾದ ನಾಭಾಕನಾದ ಸನ್ನ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಆ ವರುಣನನ್ನೇ ಚನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಯಾವ ವರುಣನು ನದಿಗಳ್ಳು ಮಳೆಯಿಂದ ತುಂಬಿಹರಿಯುವಾಗ ಏಳು ಸಹೋದರಿಯರಿಂದ ಕೂಡಿರುವನಾಗಿ ಅಶ್ವಾದಿ ವಿಳಂಕದ ಮಧ್ಯಮನೇ ಅಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವನೋ, ಯಾರು ನಮ್ಮನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವರೋ ಅವರು ಇಲ್ಲದಂತಾಗಲಿ.

ತೃಂ ಸ್ವಭಿಷ್ಠಾಮಿ ಸಮಾನಯಾ ಗಿರಾ ಗೀತ್ಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ, ಪಿತೃಣಾಂ
ಚ ಮನನೀಯೈಃ ಸ್ತೋಮೈರ್ನಾಭಾಕಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿಃ | ಬೃಷಿ-
ರ್ನಾಭಾಕೋ ಬಭೂವ | ಸ್ಯಂದಮಾನಾನಾಮಾಸಾಮಪಾಮು
ಪೋದಯೇ ಸಪ್ತಸ್ವಸಾರಮೇನಮಾಹ ವಾಗ್ವಿಃ ಸ ಮಧ್ಯಮ
ಇತಿ ನಿರುಚ್ಯತೇ, ಅಥೈಷ ಏವ ಭವತಿ ಮಾಭೂವನ್ಮನ್ಯಕೇ
ಸರ್ವೇ ಯೇ ನೋ ದ್ವಿಷಂತಿ ದುರ್ಧಿಯಃ ಪಾಪಸಂಕಲ್ಪಾಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತುತಿ ಮತ್ತು ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳಿಂದಲೂ ವರುಣನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಭಾಕನಾದವನೇ ಈ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಭಾಕಋಷಿಯೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಾಭಾಕನ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ನಾಭಾಕನಾದ ನಾನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ನೀರು ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಯಿಂದ ಅಧಿಕವಾದಾಗ ವರುಣನನ್ನು ಇಂದ್ರಸಂಭೂಯಿಂದಲೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ರುದ್ರೋ ರೌತೀತಿ ಸತೋ, ರೋರೂಯಮಾಣೋ ದ್ರವತೀತಿ
 ನಾ | ರೋದಯತೇ ವಾ | 'ಯದರುದ್ರತದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಂ'
 ಇತಿ ಕಾಶಕಮ್ | ಯದರುದ್ರತದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಂ ಇತಿ
 ಹಾರಿದ್ರವಿಕಮ್ | ತಸ್ಯೈವಾಪರಾ ಭವತಿ ||

ಕ್ರಮವ್ರಾಪ್ತವಾದ ರುದ್ರಪದದ ನಿರ್ವಹನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಬ್ಬಮಾಡುವುದರಿಂದ ರುದ್ರನಿಂದಾಗಿದೆ. ರು-ಕಬ್ಬೇ-
 ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿ-ವಾ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ತುಗಾಗಮ, ರುಶ್-ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಘೇರ್ಜನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವನು
 ಎಂದರ್ಥ. ಆಮೇಲೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಾದಾನೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ
 ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರುದ್ರಃ ಕಬ್ಬ ಮಾತಿ ಮಳೆ ಕೊಡುವವನು ಅಥವಾ ರೋರೂಯಮಾಣಃ= ಅಧಿಕಬ್ಬಮಾಡುತ್ತಾ
 ಪ್ರಸಕ್ತಿ-ನೀರುಮಾಡುವವನು. ರೋರೂಯಮಾಣವೆಂಬ ಉಪಪದಕ್ಕೆ ಧಾಂದಸವಾಗಿ ರು ಆದೇಶ. ದ್ರು ಧಾತುವಿಗೆ
 ದಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಉಕಾರಲೋಪ. ಅಥವಾ 'ರೋದೇರ್ಜೀಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುದ್ರಧಾತುವಿಗೆ ರಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕತ್ತುಗಳ
 ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಆಳುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು. ಕತ್ತುಸಂಹಾರಕನೆಯ ಶಾಸ್ತ್ರರ್ಥ. ಅಥವಾ (ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥ ಬಿಟ್ಟು) ತಾನಾಗಿ
 ಆಳುವವನು ರುದ್ರ. "ಇಂದ್ರಃ ಕಿಲ ಪಿತರಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಮಕುಣಾ ಚಿತ್ವೇದ ತಮನುತೋಷಸ್ವರುದಶ್ಚ ಯದರುದ್ರತದ್ರಸ್ಯ
 ರುದ್ರತ್ವಂ" (ಬೃ. ಆ. ೩-೯-೪) ಎಂದು ಕಾಶಕಪ್ರವಚನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಹಿಂದೆ ತಂದೆಯಾದ ಪ್ರಜಾ
 ಪತಿಯನ್ನು ಬಾಣದಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿದನು. ಆಮೇಲೆ ತಾನು ಮಾಡಿದ ಕೃತ್ಯದಿಂದ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಹೊಂದಿ ಅತ್ತುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ
 ರುದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಹೆಂದ್ರವನೆಂಬುದು ಒಂದು ಶಾಖಾಭೇದ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ವಿಷಯವೇ ವಿವೃತ
 ವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಶಾಖಾಂತರಗಳಿಂದಲೂ ನಿರ್ವಹನವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ರುದ್ರನ ಸ್ತುತಿ
 ಯನ್ನು ಕ್ರತಿಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ.

ತಮೂ ಷು ಸಮನಾ ಗಿರಾ ಪಿತ್ಯಾಣಾಂ ಚ ಮನ್ಮಥಿಃ |
 ನಾಭಾಕಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿಯು ಸಿಂಧೂನಾಮುಪೋದಯೇ ಸಪ್ತಸ್ಯಸಾ
 ಸ ಮಧ್ಯಮೋ ನಭಂಽಮನ್ಯಕೇ ಸಽಽಽ || ೨ ||

ಸಮಾನವಾದ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಆ ವರುಣನನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪಿತೃಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ
 ನಾಭಾಕನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಉದಯಿಸು
 ವನೋ, ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಸೋದರಿಯರುಳ್ಳ ಅವನೇ ಮಧ್ಯಮಲೋಕದವನೆಂದು ವರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ ನಮ್ಮ
 ಕತ್ತುಗಳೆಲ್ಲರೂ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಕವಾಗಲಿ.

ಈ ಪುಕ್ತಿಯ ಯಾಪ್ಯರು ನಿರ್ವಹನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ತಂ ಸ್ತೈಧಿಷಾಮಿ ಸಮಾನಯ ಗಿರಾ ಗೀತ್ಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪಿತ್ಯಾಣಾಂ ಚ ಮನನೀಯಃ | ಸ್ತೋಮೈರ್ವಾ-
 ಭಾಕಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿಃ | ಋಷಿರ್ವಾಭಾಕೋ ಬಧೂದ ಯಃ ಸ್ಯಂದಮಾಸಾನಾಮಾಸಾತುಸಾಮು
 ಪೋದಯೇ ಸಪ್ತಸ್ಯಸಾರಮೇನಮಾಹ ವಾಗ್ನಿಃ | ಸ ಮಧ್ಯಮ ಇತಿ ನಿರುಚ್ಯತೇಶೈಃ ಶ ಏವ ಭವತಿ

ನಭಂತಾಮನ್ಯುಕೇ ಸಮೇ ಮಾ ಭೂವನ್ಯುಕೇ ಸರ್ವೇ ಯೇ ನೋ ದ್ವಿಷಂತಿ ದುರ್ಧಿಯಃ
ಪಾಪಧಿಯಃ ಪಾಪಸಂಕಲ್ಪಾಃ ||

(ನಿ. ೧೦-೫)

ಈ ವರುಣದೇವನನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಗಾನಾರ್ಹವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಹಿಂದೆ ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳೇ ವೊದಲಾದ ಹಿರಿಯರು ಯಾವ ರೀತಿ ವರುಣನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರೋ ಅಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ, ಆ ಪಿತೃಗಳ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮನಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ನಾಭಾಕನೆಂಬ ತನ್ನ ಪ್ರಶಂಸಾಪೂರ್ವಕವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾಭಾಕನೆಂಬವನು ಒಬ್ಬ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಋಷಿಯು. ಆ ಋಷಿಯು, ನದಿಗಳಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಉದ್ಯಮಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಳುಮಂದಿ ಭಗಿನಿಯರೊಡಗೂಡಿದ ವರುಣನನ್ನು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ (ಅಂತರಿಕ್ಷ) ದೇವತೆಯು. ವಿಳು ಮಂದಿ ಭಗಿನಿಯರೆಂದರೆ ವಿಳು ಮುಖ್ಯವಾದ ಗಂಗಾದಿ ನದಿಗಳು ಅಥವಾ ಸಪ್ತಾರ್ಕಗಳು. ವರುಣನೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ವಿಳು ಕುದುರೆಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರಬಹುದು. ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವರುಣನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಭಾಸವಾಗುವುದು. ಈ ಋಷಿಗಳ ನಭಂತಾಮನ್ಯುಕೇ ಸಮೇ ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪಾಪಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತರಾಗಿರುವ, ಮತ್ತೂ ನಮ್ಮನ್ನುದ್ದೇಷಿಸುವ ದುಷ್ಕರು ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳ ಬ್ರೂದ ವಿಕಳಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಶವಾಗಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

ಇಮಾ ರುದ್ರಾಯ ಸ್ಥಿರಧನ್ವನೇ ಗಿರಃ ಕ್ಷಿಪ್ರೇಷವೇ ದೇವಾಯ ಸ್ವಧಾವ್ನೇ |
ಅಸಾಳ್ವಾಯ ಸಹಮಾನಾಯ ವೇಧಸೇ ತಿಗ್ಮಾಯುಧಾಯ ಭರತಾ ಶೃಣೋತು ನಃ |
(ಋ. ಸಂ. 2-೪-೧) || ಇಮಾ ರುದ್ರಾಯ ದೈಧಧನ್ವನೇ ಗಿರಃ ಕ್ಷಿಪ್ರೇಷವೇ ದೇವಾ-
ಯಾನ್ವ ವತೇಽಷಾಧಾಯಾನ್ಯೈಃ ಸಹಮಾನಾಯ ವಿಧಾತ್ರೇ ತಿಗ್ಮಾಯುಧಾಯ ಭರತ
ಶೃಣೋತು ನಸ್ತಿಗ್ಮಂ ತೇಽಜೀರುತ್ಸಾಹಕರ್ಮಣ ಆಯುಮಾಯೋಧನಾತ್ತಸ್ಯೈಷಾಪರಾ
ಭವತಿ || ೬ ||

ಇಮಾ ರುದ್ರಾಯ ಸ್ಥಿರಧನ್ವನೇ ಗಿರಾ ಕ್ಷಿಪ್ರೇಷವೇ ದೇವಾಯ
 ಸ್ವಧಾವ್ನೇ | ಆಷಾಠ್ಲಾಯ ಸಹಮಾನಾಯ ವೇಧಸೇ ತಿಗ್ನಾ-
 ಯುಧಾಯ ಭರತಾ ತ್ಯಗೋತು ನಃ ||

(ಯ. ಸಂ. ೨-೪-೧೩)

ರುದ್ರಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿವಾಚಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಕರ್ತರೇ ನೀವು ಈ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು, ದೃಢವಾದ
 ದಿಘ್ವಕ್ರ ತಿಲೈಗಾಮಿ ರಾಜಗಳನ್ನು ದಾನಾದಿಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಅನ್ನವನ್ನೂ, ಯಾರಿಂದಲೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲಾರದವ. ಕಪ್ಪು
 ಗಳನ್ನು ನಿತ್ಯವೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವ, ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ, ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಅಯುಧಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ರುದ್ರನಾಮಕವಿಚಗೋಷ್ಕರ
 ಧೂಮಿ. ಆ ರುದ್ರನು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಕೇಳಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಇಮಾ ರುದ್ರಾಯ ದ್ವಧಧನ್ವನೇ ಗಿರಾ ಕ್ಷಿಪ್ರೇಷವೇ ದೇವಾಯಾನ್ಯ
 ವತೇಸ್ವಾಧಾಯಾನ್ಯೈಃ ಸಹಮಾನಾಯ ವಿಧಾತ್ರೇ ತಿಗ್ನಾ-
 ಯುಧಾಯ ಭರತ ತ್ಯಗೋತು ನಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಧಾ ಅನ್ನಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ನಿಘಂ. ೨-೩-೧೩) ಹಹ-ಮರ್ಷಣೀ. ಧಾತು-
 ಶಾಪಣ್. ಸಹಮಾನಾಯ ಮರ್ಷಣೆಯ ಸಹನೆ, ತಿರಸ್ಕಾರ ಎರಡೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವವನು
 ಎಂದರ್ಥ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ತಿಗ್ನಂ ತೇಜತೇರುತ್ಪಾಹ ಕರ್ಮಣಃ ||

ತಿಗ್ನಾಯುಧಾಯ ಎಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲಿರುವ ತಿಗ್ನಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಿಹ-ನಿಶಾನೀ
 ಧಾತು 'ಯುಜಿರುಜಿತಿಶಾಂ ಕುಕ್ ಹ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಳಾಶ್ರವ್ಯಯ ತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಮಿಗಿ
 ಉತ್ಪಾದಾರ್ಥವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಅಯುಧವು ಯುದ್ಧಮಾಡುವವರಿಗೆ ಉತ್ಪಾದವನ್ನು ತೊಡುತ್ತದೆ.

ಆಯುಧ ಮಾಯೋಧನಾತ್ ||

ತಿಗ್ನಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಅಯುಧಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಯುಧ್ಯತೇ ಅನೇನ
 ಇತಿ ಅಯುಧಂ. ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದದು. ಯುಧ-ಸಂಪ್ರದಾರೇ ಧಾತು. 'ಭಿಶಾತ್ಯೇ ಕವಿಧಾಸಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ
 ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಹ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ 'ಇಗ.ಪದ
 ಜ್ಯಾಪ್ರೀತಿರಃ ಕಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆಮುರುವು ಅಯುಧ.

ತಸ್ಯೈಸ್ವಾಠರಾ ಭವತಿ ||

ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ರುದ್ರದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸಹಮಾನಾಯ' ಎಂದು
 ಹೇಳಿದೆ. ಕಪ್ಪುತಿರಸ್ಕಾರ ಬಲವಂಶನಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಬಲವನ್ನವನು ಮಧ್ಯಮನಾದ ಇಂದ್ರನಿಂದಲೇ ವ್ಯಕ್ತವಾದ
 ಏಕೈ ಷುತಃ ಉದಾಹರಣೆತೊಡುವ ಉದ್ದೇಶವೇನು? ಎಂದು ಅಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಅಲ್ಲಿ ವಿಧಾತ್ರೇ ಎಂದೂ ಹೇಳರು

ವರದಿಂದ ಆವನು ಎನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿರುವುದು? ಎಂದು ಆಶಂಕಿತವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಮಾ ರುದ್ರಾಯ ಸ್ಥಿರಧನ್ವನೇ ಗಿರಃ ಕ್ಷಿಪ್ರೇಷವೇ ದೇವಾಯ ಸ್ವಧಾವ್ನೇ |
ಅಷಾಷ್ಟಾಯ ಸಹಮಾನಾಯ ವೇಧಸೇ ತಿಗ್ಮಾಯುಧಾಯ ಭರತಾ ಶೃಣೋ-
ತು ನಃ || ೧ ||

ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೇ, ಈ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ದೃಢವಾದ ಧನುಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವ ಬಾಣವುಳ್ಳವನೂ, ಅನ್ನವಂಶನೂ, ಅಪ್ರತಿಹತನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಪಕನೂ, ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಆಯುಧಗಳುಳ್ಳವನೂ, ದೇವತಾತ್ಮನೂ ಆದ ರುದ್ರನಿಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಿ. ಅದೇ ರುದ್ರನು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ರುದ್ರಶಬ್ದನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಯಾಸ್ಯರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ—

ರುದ್ರೋ ರೌತೀತಿ ಸತಃ | ದೋರೂಯಮಾಣೋ ದ್ವವತೀತಿ ಃ ದೋದಯತೇರ್ವಾ | ಯದರುದ್ರ
ತ್ರಮ್ವದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರಶ್ಚಂ ಇತಿ ಕಾಶಕಂ | ಯದದೋದೀತ್ರಮ್ವದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರಶ್ಚಂ ಇತಿ ಹಾರಿದ್ರ
ವಿಕಂ | ತಸ್ಯೈಷಾಃ ಧವತಿ ||

(ನಿ. ೧೦-೬)

ರುದ್ರ ಶಬ್ದವು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕಿರಿಚು, ಕೂಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರೌತಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಕಿರಿಚುತ್ತಾ ಓಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳರುಪೂರ್ವವಾದ ದ್ವವತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಘರ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರುದ್ರ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯದರುದ್ರತ್ರಮ್ವದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರಶ್ಚಂ— ಈ ದೇವನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಗರ್ಜನೆ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ರುದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಕಾಶಕಶ್ರುತಿಯು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇವನು ಗರ್ಜನೆ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವನಿಗೆ ರುದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಗರ್ಜನೆ ಮಾಡುವುದು ಇವನು ಸ್ವಧಾವನು ಇವು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಯದದೋದೀತ್ರಮ್ವದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರಶ್ಚಂ ಎಂಬ ಹಾರಿದ್ರವಿಕೇ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಈ ರುದ್ರದೇವನು ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮಕ್ಕನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ—

ಇಮಾ ರುದ್ರಾಯ ಸ್ಥಿರಧನ್ವನೇ ಗಿರಃ ಕ್ಷಿಪ್ರೇಷವೇ ದೇವಾಯ ಸ್ವಧಾವ್ನೇ |
ಅಷಾಷ್ಟಾಯ ಸಹಮಾನಾಯ ವೇಧಸೇ ತಿಗ್ಮಾಯುಧಾಯ ಭರತಾ ಶೃಣೋತು ನಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೭-೮೬-೧)

ಇಮಾ ರುದ್ರಾಯ ದೃಢಧನ್ವನೇ ಗಿರಃ ಕ್ಷಿಪ್ರೇಷವೇ ದೇವಾಯಾನ್ನವತೇಷಾಧಾಯಾನ್ಮುಃ ಸಹಮಾನಾಯ ವಿಧಾತ್ರೇ ತಿಗ್ಮಾಯುಧಾಯ ಭರತ ಶೃಣೋತು ನಃ ||

ತಿಗ್ಮಂ ತೇಜಿತೇರಾಪ್ನಾಹಕರ್ಮಣಃ | ಆಯುಧಮಾಯೋಧನಾಹ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಪರಾಭವತಿ ||

(ನಿ. ೧೦-೬)

|| ದೇವೀ ಜೋಷ್ಠೀ—ದೇವ್ಯಾ ಜೋಷಯಿತ್ರೈ ||

ದೇವೀಜೋಷ್ಠೀ ಎಂದು ಧ್ವಂಧದಿಂದ ಒಂದು ಪದವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ದೇವೀಶ ಜೋಷ್ಠೀ ಚ, ಎಂದು ಧ್ವಂಧ ಸಮಾಸ. 'ವಾ ಛಂದಸ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೌ ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸರ್ವಾರ್ಥಿ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ದೇವ್ಯಾಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ದೇವತೆಗಳು. ಪಶಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ದೇವೇಶ್ ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದಿಂದ ಹೇಜ್. ಜೋಷ ಯಿತ್ರೈ. ಎಲ್ಲರನ್ನು ಕೃಪಿಸಿಪಡಿಸುವವರು. ಜುಷೀ-ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ. ಧಾತು. ಪ್ಪ್ರನ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಯ. ಪಿತ್ರಾದುದರಿಂದ ಪ್ರೀರಿಂಗದಲ್ಲಿ ಹೇಜ್. ಜೋಷ್ಠೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತಿ ನಾ, ಅಹೋರಾತ್ರೇ ಇತಿ ನಾ ಶಸ್ಯಂ ಚ
ಸಮಾ ಚೇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ | ತಯೋರೇಷಃ ಸಂಪ್ರೈಷೋ ಭವತಿ ||

ದೇವೀಜೋಷ್ಠೀ ಪದದಿಂದ ತೋರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೆಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರ ಮತ. 'ಹೇಮಂತಶಿರಾವಹೋ ರಾತ್ರೀ ಚ ಛಂದಸ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛಂದಸವಾಗಿ ರಾತ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಶಬ್ದದಂತೆ (ಅಹಃ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ) ಲಿಂಗ ಬಂದಿದೆ. ಸಸ್ಯ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಧಾನ್ಯಗಳು. ಸಮಾಃ ಸಂವತ್ಸರ. ಇವೆರಡೆಂದು ಕಾತ್ಯಕೈರ ಮತ. ಅಹೋರಾತ್ರಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಶೇಷಗರ್ಭವಾದ ಧ್ವಂಧ ಸಮಾಸವು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಸುತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಾಗಿ ಪೂರ್ವಸರ್ವಾರ್ಥಿ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಇವುಗಳ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈರಿತಿ ಶ್ರೀ ಯಾತ್ಯಮುನಿ ನಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಧಾತ್ಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ನಲವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡ ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಿಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡೇಃ
ನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ದೇವೀ ಜೋಷ್ಠೀ ವಸುಧಿತಿ ಯಯೋರನ್ಯಾಘಾ ದ್ವೇಷಾಂಸಿ ಯೂಯ-
ವದಾನ್ಯಾವಕ್ಷದ್ವಸು ವಾಯೋಣಿ ಯಜಮಾನಾಯ ವಸುವನೇ ವಸುಧೇಯಸ್ಯ ವೀತಾಂ
ಯಜ (ಮೈತ್ರಾ. ಸಂ ೪-೧೩-೮ || ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೧೩) || ದೇವೀ ಜೋಷ್ಠೀ ದೇವ್ಯಾ
ಜೋಷಯಿತ್ರೈ ವಸುಧಿತಿ ವಸುಧಾನ್ ಯಯೋರನ್ಯಾಘಾನಿ ದ್ವೇಷಾಂಸ್ಯವಯಾ-
ವಯತ್ಯಾವಹತ್ಯನ್ಯಾ ವಸೂನಿ ವರಣೇಯಾನಿ ಯಜಮಾನಾಯ ವಸುವನನಾಯ ಚ

ವಸುಧಾನಾಯ ಚ ವೀತಾಂ ಪಿಬೀತಾಂ ಕಾಮಯೇತಾಂ ನಾ ಯಜೇತಿ ಸಂಪ್ರೈಷೋ
 ದೇವೀ ಊರ್ಜಾಹುತೀ ದೇವ್ಯಾ ಊರ್ಜಾಹ್ವಾನ್ಯಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತಿ ನಾಹೋ-
 ರಾತ್ರೇ ಇತಿ ನಾ ಶಸ್ಯಂ ಚ ಸಮಾ ಚೇತಿ ಕಾತ್ಯಕೃತ್ಯಯೋರೇಷ ಸಂಪ್ರೈಷೋ
 ಭವತಿ || ೪೨ ||

ದೇವೀ ಜೋಷ್ಠೀ ವಸುಧೀತೀ ಯಯೋರನ್ಯಾಘಾ ದ್ವೇಷಾಂಸಿ
 ಯೂಯನದ ನ್ಯಾವಕ್ವದ್ಯಸು ವಾರ್ಯಾಣಿ ಯಜಮಾನಾಯ
 ವಸುವನೇ ವಸುಧೇಯಸ್ಯ ವೀತಾಂ ಯಜಂ ||

ದೇವೀಜೋಷ್ಠೀ ಸಂಪ್ರೈಷ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವೀಜೋಷ್ಠೀ ದೇವತೆಯು ಧನ
 ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು ವಾಪಗಳನ್ನೂ, ದೌರ್ಭಾಗ್ಯವನ್ನೂ ಬೇರೆಯಾಗ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ.
 ಬೇರೊಬ್ಬಳು ಧನವನ್ನು ಧರಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಭೋಗಯೋಗ್ಯವಾದ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ.
 ಅವಂಬ್ಬರು ವಸುಧಿಪ್ತವಾದ ಶೃಷದಾಪ್ತದ ಸ್ವಾಂಶವನ್ನು ಕುಡಿಯಿರಿ. ಹೋತೃವೇ ನೀನು ಇದರಿಂದ ಹೋಮಿಸು.

ದೇವೀಜೋಷ್ಠೀ — ದೇವ್ಯಾ — ಜೋಷ್ಠಿಯಿತ್ಯಾ ವಸುಧೀತೀ
 ವಸುಧಾನ್ಯಾ | ಯಯೋರನ್ಯಾಘಾಣಿ ದ್ವೇಷಾಂ ಸ್ಯ ವಯಾ
 ಯಾತ್ಯಾವಹತ್ಯನ್ಯಾ ವಸೂನಿ ವನನೀಯಾನಿ ಯಜಮಾನಾಯ
 ವಸುವನನಾಯ ಚ ವಸುಧಾನಾಯಚ ವೀತಾಂ ಪಿಬೀತಾಂ
 ಕಾಮಯೇತಾಂ ನಾ ಯಜೇತಿ ಸಂಪ್ರೈಷಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವೀಜೋಷ್ಠೀ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸಕಲರಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಯು. ಧನ
 ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಧರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವಳು. ಅದನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ದೇವೀ ಊರ್ಜಾಹುತೀ—ದೇವ್ಯಾ ಊರ್ಜಾಹ್ವಾನ್ಯಾ | ದ್ಯಾವಾ
 ಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತಿ ನಾ, ಅಹೋರಾತ್ರೇ ಇತಿ ನಾ ಶಸ್ಯಂಚ ಸಮಾ
 ಚೇತಿ ಕಾತ್ಯಕೃತ್ಯಯೋರೇಷಃ ಸಂಪ್ರೈಷೋ ಭವತಿ ||

ದೇವೀ ಊರ್ಜಾಹುತೀ ಎಂಬುದು ದ್ವಂದ್ವನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಒಂದೇ ಪದ. 'ಷಟ್ಶ್ರೀಶತ್ಪದಾನ್,' ಮೂವತ್ತಾರು ಪದಗಳೆಂದು
 ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಬಾರದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳು

ತ್ತಾರೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಯೆಂದೂ, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕಾತ್ಯಕೃಯು ವಸ್ಯಗಳಾದ ನ್ರೀಹ್ಯಾದಿ. ಸಂವತ್ಸರಗಳೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಈ ದೇವೀಉರ್ಜಾಹುತೀ ದೇವಿಯರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಕಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಿಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ದೇವೀ ಊರ್ಜಾಹುತೀ ಇಷಮೂರ್ಜ ಮನ್ಯಾ ವಕ್ಷತ್ಸಗ್ಧಿಂ ಸಪೀತಮನ್ಯಾ ನವೇನ ಪೂರ್ವಂ ದಯಮಾನಾಃ ಸ್ಯಾಮು ಪುರಾಣೇನ ನವಂ ತಾಮೂರ್ಜಮೂರ್ಜಾಹುತೀ ಊರ್ಜಾಯಮಾನೇ ಅಧಾತಾಂ ವಸುವನೇ ವಸುಧೇಯಸ್ಯ ವೀತಾಂ ಯಜ | (ಮೈತ್ರಾ, ಸಂ. ೪-೧೩-೮ || ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೧೩) || ದೇವೀ ಊರ್ಜಾಹುತೀ ದೈವ್ಯಾ ಊರ್ಜಾಹ್ವಾನ್ಯಾವನ್ನಂ ಚ ರಸಂ ಚಾವಹತ್ಯಾವಹತ್ಯನ್ಯಾ ಸಹಜಗ್ಧಿಂ ಚ ಸಹಸೀತಿಂ ಚಾನ್ಯಾ ನವೇನ ಪೂರ್ವಂ ದಯಮಾನಾಃ ಸ್ಯಾಮು ಪುರಾಣೇನ ನವಂ ತಾಮೂರ್ಜಮೂರ್ಜಾಹುತೀ ಊರ್ಜಾಯಮಾನೇ ಅಧಾತಾಂ ವಸುವನನಾಯ ಚ ವಸುಧಾನಾಯ ಚ ವೀತಾಂ ಪಿಚೇತಾಂ ಕಾಮಯೇತಾಂ ವಾ ಯಜೇತಿ ಸಂಪ್ರೈಷೋ ಯಜೇತಿ ಸಂಪ್ರೈಷಃ || ೪೨ ||

ದೇವೀ ಊರ್ಜಾಹುತೀ ಇಷಮೂರ್ಜ ಮನ್ಯಾವಕ್ಷತ್ಸಗ್ಧಿಂ ಸಪೀತಿ ಮನ್ಯಾ, ನವೇನ ಪೂರ್ವಂ ದಯಮಾನಾಃ ಸ್ಯಾಮು ಪುರಾಣೇನಾ ನವಂ ತಾಮೂರ್ಜ ಮೂರ್ಜಾಹುತೀ ಊರ್ಜಾಯ ಮಾನೇ ಅಧಾತಾಂ ವಸುವನೇ ವಸುಧೇಯಸ್ಯ ವೀತಾಂ ಯಜ ||

(ಯ.ವಾ ಸಂ. ೨೮-೧೬)

ದೇವೀ ಊರ್ಜಾಹುತೀ ಸಂಪ್ರೈಷಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳಾದ, ಬಹುನ್ನೆನಿಪ್ಪಾದಕಳಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವೀ ದೇವತೆಯರಾ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು ಆನ್ನಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಇನ್ನೊಬ್ಬಳು ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳೊಡನೆ, ಭೋಜನವನ್ನೂ, ಬಂಧುಗಳೊಡನೆ ಪಾನವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾಳೆ. ನಮಗೆ ಅವುಗಳು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿರಿ. ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ನಾವು ಆದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿರುವಂತಾಗಿರಿ. ಎರಡು ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಗೃಹ ಕೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧರಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವಂತಾಗಿರಿ. ಅವುಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಲವಂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ. ಬಹುಧನಕ್ಕೋ ಸ್ವರ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡಲಿ. ಬಹುಧನದಿಂದ ಸಾಧಿತವಾದ ಈ ಪುಷ್ಕರಾಜ್ಯದ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಈ ದೇವತೆಯರು ಪಾನಮಾಡಲಿ. ಅಥವಾ ಪಾನಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸಲಿ.

ದೇವೀ ಊರ್ಜಾಹುತೀಃ—ದೇವ್ಯಾ ಊರ್ಜಾಹ್ವಾನ್ಯಾವನ್ನಂ ಚಿ
ರಸಂ ಚಾವದತ್ಯಾವಹತ್ಯನ್ಯಾ ಸಹ ಜಗ್ನಿ ಚ ಸಹಪ್ರೀತಿಂ ಚಾನ್ಯಾ
ನವೇನ ಪೂರ್ವಂ ದಯಮಾನಾಃ ಸ್ಯಾಮಪುರಾಣೇನ ನನಂ,
ತಾಮೂರ್ಜಮೂರ್ಜಾಹುತೀ ಊರ್ಜಯವಯನೇ ಅಧಾತಾಂ
ವಸುವನನಾಯ ಚಿ ವಸುಧಾನಾಯಚಿ ವೀತಾಂ ಪಿಬೇತಾಂ
ಕಾಮಯೇತಾಂ ನಾ, ಯಜೇತಿ ಸಂಪ್ರೈಷೋ ಯಜೇತಿ
ಸಂಪ್ರೈಷಃ || ೪೩ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಊರ್ಜಾ ಅಂದರೆ ಅನ್ನ. ಕೆಲವರು ಊರ್ಜಾ ಎಂದು ಆಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನ್ನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ದೇವತೆಯ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇವನೇಬುದಕ್ಕೆ ಅನ್ನಪಾನಗಳೆರಡೂ ಅರ್ಥ. ದಯಧಾತುವಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆ ಅರ್ಥ. ದಯ-ದಾನಗತಿರಕ್ಷಣೆ ಹಿಂಸಾದಾನೇಶು ಧಾತು ತಾಚ್ಚೀಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಾನಶ್ ಬಂದಿದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ರಕ್ಷಿಸುವ ಸ್ವಧಾವಶ್ಚವರು. ಊರ್ಜಯಮಾನೇ ಬಲವಂತರನ್ನಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾಣವಂತರನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡುವವರು. ಇದು ಮೈತ್ರಾನರಂಥನು ಹೋತ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ಮಾತು. ಈ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ದೇವತೆಯರನ್ನು ಹೋಮದಿಂದ ಸೇವಿಸಿ ಎಂದು ಸಂಪ್ರೈಷವಿಧಿಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಧ್ಯಾನನಿಗಮಲಕ್ಷಣವಾದುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರೈಷೋಯಜ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಸ ಅಂದರೆ ದ್ವಿರಾವೃತ್ತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಗೋಷ್ಠರ ಮಾದು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮನುಷ್ಯನು (ಯಜಮಾನನು) ಶ್ರವಣೀಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಜರಾ ಸ್ತುತಿರ್ಜರತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ | ತಾಂ ಬೋಧ | ತಯಾ
ಬೋಧಯಿತರಿತಿ ವಾ | ತದ್ವಿವಿಧ್ಯಿ-ತತ್ಕುರು | ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞ-
ಮಾನಾಯ ಸ್ತೋಮಂ ರುದ್ರಾಯ ದರ್ಶನೀಯಮ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜರಾ ಬೋಧ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆಗ ಜರಾ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಯೆಂದರ್ಥ. ಜ್ಞಾಪ್-ವಯೋ-ಪಾನೌ. ಧಾತು, ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ಪ್ರೀತ್ಯದಲ್ಲಿ ಓಪ್. ನಮ್ಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿ ಎಂದರ್ಥ. ಒಂದೇಪದವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ನಮ್ಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸುವವನೆಂದರ್ಥ. ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟೀ ಬಂದಿದೆ.

ಇಂದ್ರ ಇರಾಂ ದ್ಯೌಃಪಾತೀತಿ ವಾ, ಇರಾಂ ದದಾತೀತಿ ವಾ ಇರಾಂ
ದಧಾತೀತಿ ವಾ, ಇರಾಂ ದಾರಯತ ಇತಿ ವಾ, ಇರಾಂ ಧಾರಯತ
ಇತಿ ವಾ ||

ಕ್ರಮವ್ರಾತ್ರವಾದ ಇಂದ್ರ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ನಾನಾರೀತಿಯಿಂದ ಮಾಡಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇರಾ ಅಂದರೆ ಅನ್ಯ. (ನಿಘಂ ೨-೨-೧೨) ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಕುರೋದ್ಯೋದದಿಂದ ವಿಕಾಸಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇರಾಽಽಽ ಉಪಪದವಾಗುವಾಗ ವಿದಾರಣಾರ್ಥಕದ್ವೈಧಾತುವಿಗೆ, ಅಥವಾ ದಾನಾರ್ಥಕ ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಥವಾ ಧಾರಣಾರ್ಥಕ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಮುಕ್ತೇಂದ್ರ'-ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿಪಾತದಿಂದ ಇಂದ್ರ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇರಾದ ಇರಾಧೋ ವಾ ಸನ್ನಿಂದ್ರ' ಎಂದು ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳು ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯ ರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಸ್ಥಿಮೂಲಕವಾಗಿ ಇವನು ಅನ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಇರಾ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಪದ. ದ್ಯೌಃಪಾತಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳು ಉತ್ತರಪದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಂದ ವೇದ್ರವತೀತಿ ವಾ, ಇಂದೌರಮತ ಇತಿವಾ ||

ಅಥವಾ ಇಂದು ಶಬ್ದ ಪೂರ್ವಪದ. ದ್ರವತಿ ಅಥವಾ ರಮತೀ ಉತ್ತರಪದ. ಇಂದು ಅಂದರೆ ಸೋಮ. ಅದನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಕುಡಿಯಲು ಅವನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಇಂದುವ್ರವ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಅತಿಪ್ರಿಯವಾದುದರಿಂದ ಇವನು ಇಂದುವನ್ನಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಸೋಮದಲ್ಲಿ ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂದುರಮು ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಇಂದ್ರೇ ಭೂತಾನೀತಿ ವಾ 'ತದ್ಯದೇನಂ ಪ್ರಾಣೈಃ ಸಮ್ಯಂಧಂಶ್ರದಿಂದ್ರಸ್ಯೇಂ
ದ್ರತ್ವಂ' ಇತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ||

ಅಥವಾ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು ಇಂದ್ರನು. ಇೌಇನ್ದೀದೀಶ್ವೌ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ರ್ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಇವನು ಅನ್ನವನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ, ಅಧಿದೈವಸ್ಥನೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಸ್ಥನೂ ಆಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ತಿನ್ನಿಸುತ್ತಾ ಅವುಗಳನ್ನು ದೇಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರಃ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಶರೀರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಇವನನ್ನು ಪ್ರಾಣಾಧಿಪತೆಗಳು ಪ್ರಾಣಾಧಿಪದಿಂದ ಸುತ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದವು. ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ರ್ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೂರ್ವವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ರ್ಕಪ್ರತ್ಯಯ.

|| ಇದಂ ಕರುಣಾ ದಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣಃ ||

ಅಗ್ರಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಇವನೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಇದಂಕರಃ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರ ಎಂದಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರ್ವಹನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದಂಕಬ್ಬವೇ ಪೂರ್ವಪದ. ಕೃಧಾತು ಉತ್ತಂಪದ.

|| ಇದಂದರ್ಶನಾದಿತ್ಯೌಪಮನ್ಯವಃ ||

ಇವನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಿರುವನು. ಎಂಬ ವ್ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಇದಂದರ್ಶಿ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರ ಎಂದಾಗಿದೆಯೆಂದು ಉಪಮನ್ಯು ಪುತ್ರರಾದ ಪುಟಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಇಂದತೇ ವಾಃ ಐಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಣಃ | ಇಂದಇಷ್ಟ್ರೋತ್ತ್ರಾಣಾಂದಾರಯಿತಾನಾ,
ದ್ರಾವಯಿತಾ ವಾ ಆದರಯಿತಾ ಚ ಯಜ್ಜನಾಂ || ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೮ ||

ಇಂದಿ-ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಇಂದ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರ ಎಂದರ್ಥ. ಈಶ್ವರನಾಗಿ ಶತ್ಪುಗಳನ್ನು ಸೀಳುವವನು, ಅಥವಾ ಓಡಿಸುವವನು, ಅಥವಾ ಯಾಗಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯ ಆದರವನ್ನು ಮಾಡುವವನು. ಇಂದದಾದರ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದದ ವ್ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾನಾ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಯಾಯ ಪುಟಿಗಳು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಇಂದ್ರಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಅಂದರೆ ರಸಾನು ಪ್ರಧಾನ, ವ್ಯಕ್ತವಧ ಮುಂತಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ||

ಜರಾಬೋಧ ತದ್ವಿವಿಧ್ಯಿ ವಿಶೇವಿಶೇ ಯಜ್ಞಿಯಾಯ |
ಸ್ತೋನುಂ ರುದ್ರಾಯದ್ವತೀಕಂ || ೧೦ ||

ಸ್ತುತಿವೇದ್ಯನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಮಾನವನ ಯಜ್ಞಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ ನೀನು ದೇವಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರವೀಶಿಸು. ಆ ಯಜಮಾನನೂ ಸಹ ಭಯಂಕರನಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ನೀನಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಯಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಷ್ಟೋರ್ಯಾಮವೇವ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಅತಿರಿಕ್ತೋತ್ಕವೇವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜರಾಬೋಧ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಪುಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಯಸ್ಯ ಪತವೋ ನೋಪಸರಾಧೇರನ್ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲ ಅತಿರಿಕ್ತೋಕ್ತಾನಿ ಜರಾಬೋಧ ತದ್ವಿವಿಧ್ಯಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗುವುದು. (ಆ. ೯-೦೧)

ಜರಾದೋಢ— ಜರಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಜೋಢಮಾನೇ | ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುವವನು. ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜರಾದೋಢ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಪ್ರದೋಢನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ವಿವಿಧಿ— ಪ್ರವಿಶ | ಪ್ರವೇಶಮಾಡು,

ವಿಶೇವಿಶೇ— ಪ್ರತಿ ಪ್ರಜೆಗಾಗಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾರೂಪದಿರುವ ಅಥವಾ ಪ್ರಜೆಗಳಾದ ಪ್ರತಿ ಯಜಮಾನನಿ ಗಾಗಿಯೂ,

ಯಂಜ್ಞಿಯಾಯೆ— ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಗಾಗಿ, ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ರುದ್ರಾಯೆ—ಕ್ರೂರಯೋಗ್ಯಯೇ | ಕ್ರೂರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಗೆ, ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ದಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವ ವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ರುದ್ರಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ರೇಫಃ ಜರಿತಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಹದಿಮೂರು ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರುದ್ರಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ರುದ್ರಾಯ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರನಾಡುವವ ನಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಪ್ರಿಯಾನ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಗಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ದೈಶೀಕಂ— ದರ್ಶನೀಯಂ, ಸಮೀಚೀನಂ | ಸುಂದರವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ, ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಯಜಮಾನನೇ ಕೇರೋತಿ— ಯಜಮಾನನು ಮಾಡುವನು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ನವಮಖಂಡಃ

ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು.

ಅದರ್ಧರುಕ್ತಮಸ್ಯಜೋ ವಿ ಖಾನಿ ತ್ಸಮರ್ಣವಾ ನೃಬ್ಧಧಾನಾ ಅರಮ್ನಾಃ |
ಹುಹಾಂತಮಿಂಸ್ರ ಪರ್ವತಂ ವಿ ಯದ್ಭಃ ಸ್ಯಜೋ ವಿ ಧಾರಾ ಅವ ದಾನವಂ ಹನ |
(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೨-೧) || ಅದೃಣಃ ಫಲುತ್ಸಮುತ್ಸ ಉತ್ಸದನಾದ್ಯೋತ್ಸ್ಯಂದನಾದ್ಯೋ-
ನತ್ತೇರ್ವಾ ವ್ಯಸ್ಯಜೋಽಸ್ಯ ಖಾನಿ ತ್ಸಮರ್ಣವಾನರ್ಣಸ್ಯತ ಏತಾನ್ಯಾದ್ಯಮಿಕಾನ್ಸಂ-
ಸ್ಪ್ರಯಾನ್ಯಾಬಧ್ಯಮಾನಾನರಮ್ನಾ ರಮ್ನಾತಿಃ ಸಂಯಮನಕರ್ಮಾ ವಿಪರ್ಜನಕರ್ಮಾ

ನಾ ಮಹಾಂತಮಿಂದ್ರ ಪರ್ವತಂ ಮೇಘಂ ಯದ್ವ್ಯವ್ಯಜೋವ್ಯಸ್ಯಜೋಽಸ್ಯ ಧಾರಾ
ಅವಹನ್ನೇನಂ ದಾನವಂ ದಾನಕರ್ಮಾಣಂ ತಸ್ಯೈಷಾಪಸೌ ಭವತಿ || ೯ ||

ಅದರರುತ್ತಮಸ್ಯಜೋ ವಿಖಾನಿ ತ್ವಮರ್ಣವಾನ್ವದ್ಧಧಾನಾ ಅರಮ್ನಾಃ ||
ಮಹಾಂತಮಿಂದ್ರ ಪರ್ವತಂವಿಯದ್ಧಃ ಸ್ಯಜೋವಿಧಾರಾ ಅವ ದಾನವಂ-
ಹನ್ ||

(ಮ.ಸಂ. ೪-೧೯೩೨) (ಸಾ.ಸಂ. ಅ. ಅ. ೪-೧-೩-೩)

ಇಂದ್ರಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ಸುರಸುವ ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿರುವಿ-
ಸೀಳಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಬಿಲಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವಿ. ಹೀಗೆ ನೀರುಳ್ಳ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀರುಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವಿ.
ಮೇಘಗಳನ್ನು ಅಧಿಕಗೊಳಿಸಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಜಲಧಾರೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವಿ. ವೃತಾಸುಂಸನ್ನು ಅಥವಾ ಮೇಘವನ್ನು
ಹೊಡೆದಿರುವಿ.

ಅದೃಣಾ ಉತ್ಸಮುತ್ಸ ಉತ್ಸರಣಾದ್ಯೋತ್ಸದನಾದ್ಯೋತ್ಸ್ಯಂ ದನಾದ್ಯೋನ
ತ್ರೇವಾರ್, ವ್ಯಸ್ಯಜೋಽಸ್ಯ ಖಾನಿ, ತ್ವಮರ್ಣವಾನರ್ಣಸ್ಯತ ಏತಾನ್ಮಾದ್ಯಮಿ
ಕಾನ್ ಸಂಸ್ತ್ರಾಯಾನ್ ಬಾಬದ್ಯಮಾನಾನರಮ್ನಾಃ | ರಮ್ನಾತಿಃ ಸಂಯ
ಮನಕರ್ಮಾ| ವಿಶರ್ಜನಕರ್ಮಾ ವಾ | ಮಹಾಂತಮಿಂದ್ರ ಪರ್ವತಂ
ಮೇಘಂಯದ್ವ್ಯವ್ಯಜೋವ್ಯಸ್ಯಜೋಽಸ್ಯ ಧಾರಾಃ | ಅವಹನ್ನೇನಂದಾನ-
ವಂ ದಾನಕರ್ಮಾಣಂ, ತಸ್ಯೈಷಾಪಸೌ ಭವತಿ || ೯ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದೃಣಾಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭೃಶಾರ್ಥ ಅಂದರೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. ಅತಿ
ಶಯವಾಗಿ ಸೀಳಿರುವಿಯೆಂದರ್ಥ. ಉತ್ಸಂ ಎಂಬುದು ಪ್ರತೀಕಧಾರಣೆ. ಉತ್ಸತಲ್ಪದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ನಾನಾರಂಭಿಯಾಗಿ
ಶೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉತ್ಸಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧ್ವ-ಗತೌ, ಅಥವಾ ಸ್ಯಂದೂ-ಪ್ರಸ್ತವಣೇ, ಧಾತುವಿಗೆ ಚಪ್ರತ್ಯಯ.
ಟಿಲೋಪ. ಸ್ಯಂದ್ ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇದರಿಂದ ನೀರು ಹೆಂದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ
ಅವಸಾನ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಮೇಘವು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪಂಚಿನಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೇಲಕ್ಕಾ
ಗಲೀ ಕೆಳಗಾಗಲೀ ಸಂಚರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಕಾಳಿದಾಸಾದಿ ಕವಿಗಳು ಹಿಮಾಲಯದ ಮಧ್ಯದವರೆಗೇ ಮೇಘ
ಸಂಚಾರವೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಉಂದೀ ಕ್ಷೇತ್ರನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಸ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.
ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಪ್ರತ್ಯಯ. ಒಡ್ಡಿಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಮೇಘ. ಅರಮ್ನಾಃ. ರಮು-ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ. ಧಾತು.
ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಡಾರ್ಥಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಯಮನ ಅಂದರೆ ನಿಯಂತ್ರಣಾರ್ಥ ಶೋಲುತ್ತದೆ. ಇದು ವಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
(ನಿಘ. ೨-೨೦-೩೪) ಪರಿಶವಾದರೂ ವಧವು ನಿಯಂತ್ರಣಪೂರ್ವಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಣಾರ್ಥಹೇಳಿದೆ.
ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೇಘಸಂಭಂದದಿಂದ ವಿಸರ್ಜನಕ್ರಿಯಾ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಮೇಘ ಪಶ್ಚಾಯದಲ್ಲಿ (ನಿಘ. ೧-೧೦-೯)

ಹೇಳಿದೆ. ಬಲಕೃತಿ ಇಂದ್ರನಕರ್ಮವೆಂದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡಲು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವು ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ .

ಅದರ್ಧರುತ್ಸಮಸೃಜೋ ವಿ ಖಾನಿ ತ್ವಮರ್ಣವಾನ್ಸದ್ಧಧಾನಾ ಅರಮ್ನಾಃ |
ವಂಹಾಂತಮಿಂದ್ರ ಪರ್ವತಂ ನಿ ಯುದ್ಧಃ ಸೃಜೋ ವಿ ಧಾರಾ ಅವದಾ
ನವಂ ಹನ್ || ೧ ||

ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಜಲಸೇಚಕವಾದ ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿರುವೆ. ಮೇಘಾಂತಕವಾದ ಉದಕಗಳಿಗೆ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿರುವೆ. ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಉದಕವನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವೆ. ನೀನು ಯಾವಾಗ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿದೆಯೋ, ಉದಕ ಧಾರಿಗಳನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಬಿಡಿಸಿದೆಯೋ ಅಗ ದನುಪುತ್ರನಾದ ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದಿರುವೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಜ್ಞಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದಶಮ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು.

ಯೋ ಜಾತ ಏವ ಪ್ರಥಮೋ ಮನಸ್ವಾನ್ತೇವೋ ದೇವಾನ್ಪ್ರತುನಾ ಪರ್ಯ-
ಭೂಷತ್ | ಯಸ್ಯ ಶುಷ್ಮಾದ್ರೋದಸೀ ಅಭ್ಯಸೇತಾಂ ನೃನ್ಮುಷ್ಯ ಮಹ್ನಾ ಸ ಜನಾಸ
ಇಂದ್ರಃ || (ಋ. ಸಂ. ೨-೧೨-೧) || ಯೋ ಜಾಯಮಾನ ಏವ ಪ್ರಥಮೋ ಮನಸ್ವೀ
ದೇವೋ ದೇವಾನ್ ಕೃತುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಪರ್ಯಭವತ್ಪರ್ಯಗೃಹ್ಣಾತ್ಪರ್ಯರಕ್ಷದತ್ಕ-
ಶ್ರಾಮದಿತಿ ವಾ ಯಸ್ಯ ಬಲಾತ್ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಸ್ಯಬಿಭೀತಾಂ ನೃನ್ಮುಷ್ಯ ಮಹ್ನಾ
ಬಲಸ್ಯ ಮಹತ್ತೇನ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರ ಇತ್ಯುಷೇದ್ಯೃಷ್ಪಾರ್ಥಸ್ಯ ಶ್ರೀತಿರ್ಭವತ್ಪ್ರಾಪ್ನಾ-
ಸಂಯಂತ್ರಾ ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ತೃಷೇ ರಾದ್ಯಂತವಿಪರೀತಸ್ಯ ತರ್ಪಯಿತಾ ಜನ್ಯಃ ಪರೋ
ಜೇತಾ ವಾ ಜನಯಿತಾ ವಾ ಪ್ರಾರ್ಜಯಿತಾ ವಾ ರಸಾನಾಂ ತಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ || ೧೦ ||

ಯೋ ಜಾತ ಏವ ಪ್ರಥಮೋ ಮನಸ್ಯಾ ನ್ನೇವೋ ದೇವಾನ್ ಕ್ರತುನಾ ಪರ್ಯ-
ಭೂಷತ್ || ಯಸ್ಯ ಶುಷ್ಮಾದ್ರೋದಸೀ ಅಭ್ಯಸೇತಾಂ ನೃವ್ಲಸ್ಯ ಮಹ್ನಾ
ಸಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೨)

ಇಂದ್ರನ ಬಲಕೃತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎದ್ದೆ ರಾಕ್ಷಸರೇ, ಯಾವನು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮನಾಗಿ ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ, ವೃತ್ತವಧಾದಿಲಕ್ಷಣಕರ್ಮದಿಂದ ಇತರ ಯಾಗದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನೋ, ಯಾವನ ಶಾರೀರಬಲದಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ನಡುಗಿದವೋ, ಅಂತಹ ಬಲದಿಂದ ಕೂಡಿದವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಯೋ ಜಾಯಮಾನ ಏವ ಪ್ರಥಮೋ ಮನಸ್ವೀ ದೇವೋ ದೇವಾನ ಕ್ರತುನಾ
ಕರ್ಮಣಾ ಪರ್ಯಭವತ್ ಪರ್ಯಗೃಹ್ಣಾತ್ ಪರ್ಯರಕ್ಷತ್ | ಅತ್ಯಕ್ರಾ-
ಮದಿತಿ ನಾ | ಯಸ್ಯ ಬಲಾದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಪ್ಯವಿಭೇತಾಂ ನೃವ್ಲಸ್ಯ
ಮಹ್ನಾ ಬಲಸ್ಯ ಮಹತ್ಸ್ವೀನ | ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರ ಇತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವೃತ್ತವಧಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸ್ವಾಮಿಯಾದನು. ಅಥವಾ ರಕ್ಷಿಸಿದನು. ಅಥವಾ ಬಲಾತಿಶಯದಿಂದ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಕ್ರಮ ಕರ್ಮಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ (ನಿಘ. ೨-೧-೧೧) ಹೇಳಿದೆ. ನೃವ್ಲಸ್ಯ ಬಲನಾಮದಲ್ಲಿ (ನಿಘ. ೨-೯-೯) ಹೇಳಿದೆ.

ಯುಷೇದ್ಯ೯ಷ್ಣಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರೀತಿರ್ಭವತ್ಪ್ರಾಖ್ಯಾನಸಂಯುಕ್ತಾ ||

ಇಂದ್ರನ ಮೈತ್ರಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಅವನ ಮಿತ್ರನಾಗಿರುವ ಗೃಹ್ಯಮದನೇಬ ಮಹರ್ಷಿಯ ಸ್ತುತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಬಂಧವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. 'ಮಂತ್ರಾಣಾಮೈತಿಹಾಸಿಕೋಪ್ಯರ್ಥ ಉಪೇಕ್ಷಿತವ್ಯೋಽಸಾವಪಿ ತೇಷಾಂ ವಿವಯಃ' ಎಂದು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವತಾ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಪಡೆಯಲು ನೈರಂಕರ್ಯಸಮಾಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು, ಭಾವಿತಾಂತಃ ಕರಣವೃಕ್ಷ ಮಹರ್ಷಿಯ ಸಂಕೋಪದ ಮಾತನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಇತಿಹಾಸಸಂಬಂಧವಿರುತ್ತದೆ. ಗೃಹ್ಯಮದನೇಬ ಮಹರ್ಷಿಯ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಏಕಾಕಿಯಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನೋಡಿ ಅಸುರರು ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಗೃಹ್ಯಮದ ರೂಪದಿಂದ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಇಂದ್ರನು ವಿಲಂಬ ಮಾಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಅಸುರರು ಒಳಗೆ ನುಗ್ಗಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಗೃಹ್ಯಮದನನ್ನು ನೋಡಿ ಅವನು ಆಗಲೇ ಹೊರಗೆ ಹೋಗಿರುವನು. ಇವನು ಇಂದ್ರನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ನಮಗೆ ಹೆದರಿ ಈ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆಂದು ಹಿಡಿಯಲು ಹೋದರು. ಆಗ ಗೃಹ್ಯಮದ ಮಹಿಯು ನಾನು ಇಂದ್ರನಲ್ಲ, ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪ ಹೀಗಿಡೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದನು. ಅದನ್ನೇ ಈ ಮಂತ್ರ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

పాజ్ఞాన్యస్త్రవేరాద్యంతవిపరీతస్య | తర్పయితాజన్యః ||

క్రమప్రాప్తవాద పజ్ఞాన్యపదం నివృతనవన్న తిళిసుత్తారీ. ఇదు కృప—కృపౌ, ధాతువినింద నిష్పన్నవాగిదే తర్పయతి ఇతి కృపా, ణిజంతార్థ అంతర్భాగతవాగిదే. క్రిపా ప్రకృయ అద్యంత వణావ్యక్త్యాసందిం ప్రకృత రూపసిద్ధియాగుత్తదే. కృప్తిపడిసువననందర్థ. అవనే జన్యసు అందరి జనరిగి హితనాదవను. హితార్థదల్లి జనశబ్దవమేలే యత్. జన్య కృపా జానో జన్యకృ. కృపా ఎంబుదక్కే పరా ఆదేశ. సకల దేశగళిగి మళియింద కృప్తిపడిసువననందర్థ.

పర్యో జీతా వా, జనయితా వా, ప్రార్జయితా వా రసానానామ్ |
తస్యైషా భవతి || ౧౦ ||

అథవా ప్రకృష్టవాగి జయిసువనను పర లుపపదవారివారిగి జిధాతువిగి యత్ ప్రకృయ. అనబాదేశ పర పదం అంకృక్కే లోడేశ. పజ్ఞాన్య అథవా అతిశయవారిగి సంకీర్ణపవన్నంఠుమూడువనను పజ్ఞాన్య. అగ పర లుపపదవారివారిగి జని—ప్రాయుభావే. ధాతువిగి హిందినంత యత్. ణిజాగి లోడేశ. ఈ కార్యగళిల్లిన్నా నిపాతందిం సిద్ధవారిగుత్తవే. అథవా నిరన్న అతిశయవారిగి సంఘిహిసువనను పజ్ఞాన్యను. అగ ప్ర లుపపద వారివారిగి అజ్ఞా ధాతువిగి యత్ బంధు పూర్వక్రవాద రూపసిద్ధియాగుత్తదే. పర అథవా ప్ర ఎంబుదు పూర్వపదవేందూ, జి, జన్ అథవా అజ్ఞాధాతు లుత్తరపదవేందు తిళియదేశు. ముండి లుదాహరిసువ ముత్తన్న పజ్ఞాన్యస్తు తియన్న ప్రతిపాదిసుత్తదే.

ఈరితి శ్రీ యాశ్వుముని విరచిత శత్రునేయ అధ్యాయదల్లి

శత్రునేయ ఖండం సమాప్తవాగిదే.

అథ ఏకాదశఖండః

హన్నోందనేయ ఖండం

వి వృక్షాన్ హంతుత హంతి రక్షసోఽనిశ్చం విభాయ భువనం
మహావధాత్ | భుతానాగా ఈషతే వృక్షాన్వతేఽయే యశ్చజన్య స్తనయన్తంఠి
దుష్కృతః | (ఋ. సం. ౫-౪౩-౨) || వహంతి వృక్షాన్ విహంతి జ రక్షాంసి
సర్వాణి జాగ్మద్వృతాని బిభృతి మహావధాన్యహాన్ హ్యాశ్చ వధోఽన్యన-
పరాధోఽ భేతః పలాయతే వర్షకమవతేఽయే యశ్చజన్యః స్తనయన్

ಹಂತಿ ದುಷ್ಯಂತಃ ಪಾಪಕೃತೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿಬೃಹತಃ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ
ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೧ ||

ವಿ ವೃಕ್ಷಾನ್ಲಿಪ್ತಂತ ಹಂತಿ ರಕ್ಷಸೋ ವಿಶ್ವಂ ವಿಭಾಯ ಭುವನಂ ಮಹಾ
ವಧಾತ್ || ಉತಾನಾಗಾ ಈಷತೇ ವೃಷ್ಣಾನತೋ ಯತ್ಪರ್ಜನ್ಯಃ
ಸ್ತನಯನ್ವಂತಿ ದುಷ್ಯಂತಃ ||

(ಋ.ಸಂ. ೪-೪-೨೭)

ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೇಘಧಿಷ್ಠಾತ್ಮದೇವತೆಯಾದ ಮಧ್ಯಮ ಸ್ಥಾನ
ವಾದ ವಾಯುವು ಸಿಡಿಲಿನಿಂದ ಮರಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನೂ ಸಂಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನ
ವಿನಾಶಕೃತ್ಯವು ಪ್ರಭಾವಾಗದಿಯೆಂದು ಪ್ರವಚನೇ ಹೆದರುತ್ತದೆ. ಅಪರಾಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮಳೆಸುರಿಸುವ ಇವನ ಮಹ
ತ್ಯಮವನ್ನು ನೋಡಿ ಹೆದರಿ ಓಡಿಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಸಿಡಿಲುಗರ್ಜನೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ನಮ್ಮನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆಂದು
ಛೇತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಪಾಪಿಷ್ಠರನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ನಮಗೆ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

ವಿಹಂತಿ ವೃಕ್ಷಾನ್ ವಿಹಂತಿ ಚ ರಕ್ಷಾಂಸಿ, ಸರ್ವಾಣಿ ಚಾಸ್ಮಾದ್ಭೂತ-
ಜಾತಾನಿ ಬಿಭೃತಿ ಮಹಾವಧಾತ್ | ಮಹಾನ್ ಹಿ ಅಸ್ಯ ವಧಃ |
ಭೀತ ಪಲಾಯತೇ ವರ್ಷಕರ್ಮವತೋ ಯತ್ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಸ್ತನ-
ಯನ್ ಹಂತಿ ದೃಷ್ಯಂತಃ ಪಾಪಕೃತಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈಷ-ಗತಿಹಿಂಸಾದರ್ಶನೇಷು. ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಪದವ್ಯಯಃ ಬಂದಿದೆ.
ವಿಹಂತಿ= ನಾನಾ ರೀತಿಯಿಂದ ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಬೃಹತಃ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಾಯಿತಾ ವಾ, ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೧೧ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬೃಹತಃ ಪಾತಾ. ಬೃಹತ್ ಅಂದರೆ ಮಹತ್ತಾದ
ಜಗತ್ತು. ಅಥವಾ ಅಧಿಕ ಜಲವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು. ಪಾಲಯಿತಾ ಅಂದರೂ ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಒಂದೇ ಅರ್ಥ
ವಾದರೂ ಧಾತುಗಳೆರಡರಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಹೇಳಿದೆ. ಪಾತಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೆಲವರು ಪಾನಮಾಡು
ವವನು ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಅಥವಾ ಮಹಾಜಲಾಶಯಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನು ಸೇಕಮೆಲೆ ಮಳೆಯಾಗ
ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ. ಪಾರಸ್ಯರಾದಿಗಳೆಲ್ಲರಿಗೆ ಪತಿತನಾದುದರಿಂದ ಸುಡಾಗಮ, ತಹಾರತೋಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.
ಏ ಅಥವಾ ಪಾಲಧಾತುವಿಗೆ ಡಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪತಿಯೆಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಬೃಹಸ್ಪತಿ
ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿ ವ್ಯಕ್ತಾನ್ ಹಂತ್ಯುತ ಹಂತಿ ರಕ್ಷಸೋ ವಿಶ್ವಂ ಬಿಭಾಯ ಭುವನಂ ಮಹಾ ನೆಧಾತ್ |

ಉತಾನಾಗಾ ಈಷತೇ ವೃಷ್ಣಾವತೋ ಯಕ್ಷರ್ಜನ್ಯಃ ಸ್ತನಯನ್ ಹಂತಿ ದುಷ್ಕೃತಃ || ೨ ||

ಪರ್ಜನ್ಯನು ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಉರುಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಮಹತ್ತಾದ ಆಯುಧದಿಂದ ಸಕಲ ಲೋಕವನ್ನೂ ಗದರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಾಗ ಪರ್ಜನ್ಯನು ಗರ್ಜನಮಾರುತ್ತಾ ಪಾಟಿಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವನೋ ಆಗ ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನಾದ ಈ ಪರ್ಜನ್ಯನಿಂದ, ನಿರಪರಾಧಿಗಳೂ ಸಹ ಬೆದರಿ ಓಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪುಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ವಿಹಂತಿ ವೃಕ್ಷಾನ್ ವಿಹಂತಿ ಚ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಚಾಸ್ತದ್ಭಿಶಾನಿ ಬಿಭೃತಿ ಮಹಾವಧಾನ್ಯ-
ಹಾನ್ ಹೃಷ್ಯ ವಧೋಽಪ್ಯನಪರಾಧೋ ಛೀತಃ ಪಲಾಯತೇ ವರ್ಷಕರ್ಮವತಃ ಯಕ್ಷರ್ಜನ್ಯಃ
ಸ್ತನಯನ್ ಹಂತಿ ದುಷ್ಕೃತಃ ಪಾಪಕೃತಃ ||

(ನಿ. ೧೦-೧೧)

ಈ ಪರ್ಜನ್ಯದೇವನು ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದು ಉರುಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನೂ ಶ್ರುಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ವಿಧ್ವಂಸನವನ್ನು (ನಾಶಕರ್ಮವನ್ನು) ನೋಡಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಭಯಪಡುತ್ತವೆ. ಈ ಹನನ ಕರ್ಮವು ಬಹಳ ಭಯಂಕರವಾಗುವುದು. ನಿರಪರಾಧಿಯೂ ಸಹ ಬಹಳ ಭಯದಿಂದ ಈ ಭಯಂಕರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಓಡಿಹೋಗುವನು. ಈ ಪರ್ಜನ್ಯನ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯವು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವಾಗ ಸಿಡಿಲು ಮಿಂಚು ಗಳೊಡನೆ ಮಹಾ ಅಭ್ರಟದಿಂದ ಭಯಂಕರನಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾ ಪಾಪಕರ್ಮಮಾಡುವವರನ್ನು ಹೊಡೆದು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಧಿಪಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಡಿಲು, ವೃಕ್ಷಗಳಿಗೂ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ತಗಲಿ ಅವುಗಳು ನಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಪರ್ಜನ್ಯನು ಪಾಪಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ತ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಶ್ವಾಸಿನದ್ಧಂ ಮಧು ಪರ್ಯಪಶ್ಯನ್ನತ್ಯಂ ನ ದೀನ ಉದನಿ ಕ್ರಿಯಂತಮ್ |
ನಿಷ್ಪಕ್ಷಭಾರ ಚಮಸಂ ನ ವೃಕ್ಷಾದ್ಭೃತಹಸ್ತಕಿರ್ವಿರವೇನಾ ನಿಕ್ಯತ್ಯ || (ಋ- ಸಂ.

೧೦-೬೮-೮) || ಅಶನವತಾ ಮೇಘೇನಾಸಿನದ್ಧಂ ಮಧು ಪರ್ಯಪತ್ಯನ್ಮತ್ಯಮಿವ ದೀನ ಉದಕೇ ನಿವಸಂತಂ ನಿರ್ಜಹಾರ ತಚ್ಚಮಸಮಿವ ವೈಕ್ವಾಚ್ಚಮುಸಃ ಕಸ್ಮಾಚ್ಚಮಂತ್ಯ- ಸ್ತಿನಿತಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ವಿರವೇಣ ಶಬ್ದೇನ ವಿಕೃತ್ಯ ಬೃಹ್ಮಣಸ್ತತಿಬ್ರಹ್ಮೇಣಃ ಸಾತಾ ನಾ ಪಾಲಯಿತಾ ನಾ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೨ ||

ಅಶ್ವಾಸಿನದ್ಧಂ ಮಧು ಪರ್ಯಪತ್ಯನ್ ಮತ್ಯಮಂ ನದೀನ ಉದನಿ
ಕ್ಷಿಯಂತಮ್ | ನಿಷ್ಪಜ್ಜ ಭಾರ ಚಮಸಂ ನ ವೈಕ್ವಾದ್ ಬೃಹಸ್ಪತಿ-
ರ್ವಿರವೇಣಾ ವಿಕೃತ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೧೮)

ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾದ ಮೇಘದಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಹೋರದಿರುವ ನೀರನ್ನು ಮೀಸು ಹಿಡಿಯುವವನು ಬತ್ತಿಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಕೊಳದ ತಳದಲ್ಲಿ ಮೀನನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವಂತೆ, ಸುತ್ತಲೂ ನೋಡಿದನು. ಆಮೇಲೆ ಭಯಂಕರ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ವಿಕಲವಾದ ಮೇಘವನ್ನು ಚೂರುಮಾಡಿ ನೀರನ್ನು ಹೊರ ತೆಗೆದನು. ಕುಕುಲ ತಿರಿಯು ಮರದಿಂದ ಚಮಸವಾತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸುವಂತೆ ಉದಕವನ್ನು ಮೇಘದಿಂದ ತೆಗೆದು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ವ್ಯಕ್ತಿಕರ್ಮದಿಂದ ಇವನು ಮಧ್ಯಮ ದೇವನೆಂದು ನಿರ್ಣಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಶನವತಾ ಮೇಘೇನಾಸಿನದ್ಧಂ ಮಧು ಪರ್ಯಪತ್ಯನ್ಮತ್ಯಮ-
ಮಿವ ದೀನ ಉದಕೇ ನಿವಸಂತಂ ನಿರ್ಜಹಾರ | ಚಮಸಮಿವ
ವೈಕ್ವಾತ್ | ಚಮುಸಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ? ಚಮಂತ್ಯಸ್ತಿನಿತಿ | ಬೃಹಸ್ಪತಿ-
ರ್ವಿರವೇಣಾ ಶಬ್ದೇನ ವಿಕೃತ್ಯ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಧು ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ನೀರು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ಧಮಧಾಕುನಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮೇಘದಿಂದ ಹೊರಗೆ ತೆಗೆಯಲ್ಪಡುವುದೆಂದರ್ಥ ಚಮಸಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಚಮಂತಿ ಅಸ್ತಿನ್. ಇದರಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞದ ಪಾತ್ರನಿಶೇಷ. ಚಮು-ಅದನೇ. ಧಾತು. ಅಕ್ರಮಿಚ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ.

ಬೃಹ್ಮಣಸ್ತತಿಬ್ರಹ್ಮೇಣಃ ಸಾತಾ ನಾ ಪಾಲಯಿತಾ ನಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೧೨ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಬೃಹ್ಮಣಸ್ತತಿಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬೃಹ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿ. ಬ್ರಹ್ಮಪದ ಜನ್ಯಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿದೆ ಹೇಳಿದೆ. (ನಿಘಿ. ೨-೬-೨೫) ಧನಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. (ನಿಘಿ. ೨-೧೦-೨೮) ಋಗಾದಿಗಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಧನ, ವೇದಧನರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದು ಕ್ರಮಿಸಿದವಾಗಿದೆ. ಇವೆರಡನ್ನು ಇವನು ಮಳೆಯಮೂಲಕ

ಒಪ್ಪನವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಳೆಯಿಲ್ಲದೇ ಹೋದರೆ ಇವೆಲ್ಲಾ ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ. ಅನ್ನವಿಲ್ಲದೆ ಅದರ ಧೋಷನಮಾಡದೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ವೇದಾಧ್ಯಯನಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಲಾರನು. ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಮಳೆಯು ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವಾಸಿನದ್ವಂ ಮಧು ಪರ್ಯಪತ್ಯನ್ಮತ್ಯೈಂ ನ ದೀನ ಉದನಿ ಕ್ಷಿಯಂತಂ |
ನಿಷ್ಪಜ್ಜಭಾರ ಚಮಸಂ ನ ವೈಕ್ಷಾದ್ವೈಹಸ್ವತಿರ್ವಿರವೇಣಾ ವಿಕೃತ್ಯೈ ||೮ ||

ಶುಕ್ಲವಾದ ನೀರುಳ್ಳ ಕೊಳದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಮೀನನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ನೋಡುವಂತೆ ಸುತ್ತಲೂ ಶಿರಿಯಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಬಿಟ್ಟ ಗೋಡನ್ನು ಬೃಹಸ್ವತಿಯು ನೋಡಿದನು. ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಚಮಸಾಶ್ರಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವಂತೆ ತನ್ನ ಘರ್ಜನೆ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಲನನ್ನು ಸೀಳಿ ಗೋಡುಪವಾದ ಮಧುವನ್ನು ಹೊರತುಳಿ ಬರಮಾಡಿದನು.

ಸಾಯಣರು ಈ ಪುಕ್ತಿಗೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದು. ಯಾಸ್ಯು ಬೃಹಸ್ವತಿಶಬ್ದದ ನಿವಚನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ—

ಬೃಹಸ್ವತೀ | ಬೃಹಸ್ವತಿರ್ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪಾಶಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಧವತಿ | ಅಶ್ವಾಸಿನದ್ವಂ ಮಧು ಪರ್ಯಪತ್ಯನ್ಮತ್ಯೈಂ ನ ದೀನ ಉದನಿಕ್ಷಿಯಂತಂ | ನಿಷ್ಪಜ್ಜಭಾರ ಚಮಸಂ ನ ವೈಕ್ಷಾದ್ವೈಹಸ್ವತಿರ್ವಿರವೇಣಾ ವಿಕೃತ್ಯೈ || ಅಶನವಶಾ ಮೇಘೇನಾಸಿನದ್ವಂ ಮಧು ಪರ್ಯಪತ್ಯನ್ಮತ್ಯೈ ಮಿವ ದೀನ ಉದಕೇ ನಿವಸಂತಂ ನಿರ್ಜಹಾರ ತಚ್ಚಮಸಮಿವ ವೃಕ್ಷಾತ್ | ಚಮಸಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ಚಮಂತ್ಯಸ್ಮಿಸ್ತಿತಿ | ಬೃಹಸ್ವತಿರ್ವಿರವೇಣ ತಟ್ಟೇನ ವಿಕೃತ್ಯೈ ||

(ನಿ. ೧೦-೧೨)

ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡದಾದ ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಥವಾ ಉದಕಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನಾದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಬೃಹಸ್ವತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು. ಇವನ ಕಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅಶ್ವಾಸಿನದ್ವಂ ಎಂಬ ಷಟ್ಪದನ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಸರ್ವತ್ರ ವಾಸಿಸಿರುವ ಈ ಮೇಘದಿಂದ (ತನ್ನ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ) ಬಂಧಿತವಾಗಿರುವ ಎಂದರೆ ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣದಂತೆ ಅಶ್ವಾಸಿತವಾಗಿರುವ ಅದಕವನ್ನು (ಮಧು) ಈ ಬೃಹಸ್ವತಿಯು ನೋಡಿದನು. ಹೇಗೆ ನೋಡಿದನು ಎಂದರೆ ಆಳವಿಲ್ಲದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮೀನನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ನೋಡಬಹುದೋ ಅದರಂತೆ ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮಧುವನ್ನು ಎಂದರೆ ನೀರನ್ನು ಬೃಹಸ್ವತಿಯು ನೋಡಿದನು ಮತ್ತುವೃಕ್ಷದಿಂದ (ಮರದಿಂದ) ಚಮಸ ಪಾಶ್ರಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ತರುವಂತೆ ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ನೀರನ್ನು ಬಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ (ಘರ್ಜನೆ ಅಥವಾ ಉಚ್ಚಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಶತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ) ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ತಂದನು ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷರೂಪದಿಂದ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಚಮಸವೆಂದರೆನು ಎಂದರೆ ಚಮಸಶಬ್ದವು ಚಮ್ ಧತ್ತಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಈ ಚಮಸ ಪಾಶ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಧತ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಚಮಸವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ನಿವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಶ್ವಾಸ್ಯಮನತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿರ್ಮಧುಧಾರಮುಭಿ ಯಮೋಜಸಾ ತ್ಯಣತ್ |
ತಮೇವ ವಿಶ್ವೇ ಪಸಿರೇ ಸ್ವದ್ಯತೋ ಬಹು ಸಾಕಂ ಸಿಸಿಚುರುತ್ಸಮುದ್ರಿಣಮ್ |
(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೪) || ಅಶನವಂತ ಮಾಸ್ಯಂದನ ವಂತಮನಾತಿತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿ-
ರ್ಮಧುಧಾರಮುಭಿ ಯಮೋಜಸಾ ಬಲೇನಾಭ್ಯತ್ಯಣತ್ರಮೇವ ಸರ್ವೇ ಪಿಖಂತಿ
ರತ್ನಯಃ ಸೂರ್ಯದ್ಯತೋ ಬಹ್ವೇನಂ ಸಹ ಸಿಂಚಂತ್ಯತ್ಸಮುದ್ರಿಣಮುದಕ-
ವಂತಂ || ೧೩ ||

ಅಶ್ವಾಸ್ಯಮನತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿ ರ್ಮಧುಧಾ ಮುಭಿ ಯಮೋಜಸಾತ್ಯಣತ್ |
ತಮೇವವಿಶ್ವೇಪಸಿರೇಸ್ವದ್ಯತೋ ಬಹುಸಾಕಂ ಸಿಸಿಚುರುತ್ಸಮುದ್ರಿಣಂ ||

(ಋ.ಸಂ. ೨-೨-೧)

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಸ್ತುತಿಪಾದಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಧ್ಯಮದೇವನಾದ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯು ಕಲ್ಪಿತಂ ದೃಢವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳ, ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವ, ಅನಾಖ್ಯುಖವಾದ ಮೇಘವನ್ನು ಬಲದಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ ಹೂಡಿದನು. ಅದೇಮೇಘವನ್ನು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಸೆಖೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಪಾನಮಾಡಿದವು. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಅದೇರಶ್ಮಿಗಳು ಉದಕವಿಹಿಷ್ಣವಾದ ಮೇಘವನ್ನು ದ್ವಿಗುಣಿತವಾಗಿ ಅಭಿಷೇಚನಮಾಡಿದವು.

ಅಶನವಂತ ಮಾಸ್ಯಂದನವಂತ ಮನಾತಿತಂ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿರ್ಮಧುಧಾರಮುಭಿ
ಯಮೋ ಜಸಾ ಬಲೇನಾಭ್ಯತ್ಯಣತ್ | ತಮೇವಸರ್ವೇ ಪಿಖಂತಿರತ್ನಯಃ |
ಸೂರ್ಯದ್ಯತೋ ಬಹ್ವೇನಂ ಸಹ ಸಿಂಚಂತಿ | ಉತ್ಸಮುದ್ರಿಣಮುದಕ
ವಂತಮ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಶ್ವಾಸ್ಯಪದಕ್ಕೆ ಅಶನವಂತಂ, ಆಸ್ಯಂದನವಂತಂ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ವ್ಯಾಪನವುಳ್ಳ
ವನು. ಅಸೇಚನಕ್ರಿಯಾವುಳ್ಳವನು. ಅಥವಾ ಉದಕವ್ಯಾಪನಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು, ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವ
ವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ಸ್ವದ್ಯತಃ = ಸೂರ್ಯನಂತೆ ತೋರುವವರು.

ಅಶ್ವಾಸ್ಯಮನತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿರ್ಮಧುಧಾರಮುಭಿ ಯಮೋಜಸಾತ್ಯಣತ್ |
ತಮೇವವಿಶ್ವೇಪಸಿರೇ ಸ್ವದ್ಯತೋಬಹುಸಾಕಂ ಸಿಸಿಚುರುತ್ಸಮುದ್ರಿಣಂ || ೪ ||

ಶಿಲೆಯಂತೆ ಕಠಿಣವಾದುದೂ, ಉದಳದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದುದೂ, ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ತೂಗುತ್ತಿದ್ದುದೂ ಆದ ಯಾವ ಮೇಳವನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ತನ್ನ ಬಲದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಧಾಗಮಾಡಿದನೋ ಅದೇ ಮೇಳದಲ್ಲಿ ಆಡಕವಾಗಿದ್ದ ಉದಕವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವಾದ ಸೂರ್ಯರಕ್ತಿಗಳೂ ಪಾನಮಾಡುತ್ತವೆ. ಪುನಃ ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಹ ರೂಪವಾದುದೂ, ಉದಳದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದುದೂ ಆದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲವು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಪ್ರಧೂತವಾಗಿ ಸುರಿಸುತ್ತವೆ.

ಅಶ್ವಾಸ್ಯಂ—ಅಶ್ವವದ್ವೈಭವದಾಸ್ಯಂ | ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಬಹು ದೃಢವಾದ ಎಂದು ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಪ್ರಕೃತ ಋತ್ಯನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು—

ಅಶನವಂತಮಾಸ್ಯಂದಿನವಂತಮವಾತಿತೇಂ | (ನ. ೧೦೧೩) ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ—ವ್ಯಾಪನವಂತಮಾಸೇಚನನಂತಮಿತಿ ತಸ್ಯಾರ್ಥಃ | ಉದಳದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ರವಾಗಿಯೂ, ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮೇಳವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಮತ್ತು ಈ ಬುಕ್ಕಿಗೆ

ಅಶನವಂತಮಾಸ್ಯಂದಿನವಂತಮವತಿತೇಂ | ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಧಾರಮುಥಿಯಮೋಜಸಾ ಬಲೇನಾಧ್ಯತ್ಯಣಾ ತಮೇವ ಸರ್ವೇ ಸಿಬಂತಿ ರಶ್ಮಯಾಃ ಸೂರ್ಯದ ಶೋ ಬಹ್ಯೇನಂ ಸಹ ಸಿಂಚಂತೈತ್ಯುತ್ಸಮುದ್ರಿಣಮುದಕವಂತಂ || ೧೧-೧೩ ||

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—ಈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಉದಳದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಶಿಲೆಯಂತೆ ಕಠಿಣವಾದ ಮೇಳವನ್ನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸಿ ಆ ಮೇಳವು ಮಧುರವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಆ ಉದಕವನ್ನೇ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಇರುವ ಉದಕವನ್ನೇ ಸೂರ್ಯನ ರಕ್ತಿಗಳು ಪಾನಮಾಡಿ (ಹೀರಿ) ಆದನ್ನು ಮತ್ತೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸುರಿಸುವವು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಭೂಮಿಯಮೇಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ, ನದಿಗಳು, ಸರೋವರಗಳು, ಇತರ ಜಲಾಶಯಗಳು ಇವುಗಳಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣಗಳು ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಆ ಜಲಾಶಯಗಳು ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಲವು ಧಾಗವು ಕಿರಣಗಳ ಶಾಖದಿಂದ ಕಾದು ಆವೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹರಡಿ ಮೇಳಾರೂಪದಿಂದ ಗೋಚರಿಸುವುದು. ಈ ಮೇಳವು ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಉದಕವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮಳೆಗರೆಯುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವು. ಅಧುನಿಕ ವಿಜ್ಞಾನವೂ ಇದನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮೇಳೋತ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ವೃಷ್ಟಿಕಾರಣಗಳು ಅನುಭವಕ್ಕೂ ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಅನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಈಂಥ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುರ್ದಶಖಂಡಃ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು.

ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತಿಃ || ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಕ್ರಿಯತೇರ್ನಿವಾಸಕರ್ಮಣಃ | ತಸ್ಯ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲ
ಯಿತಾ ವಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೪ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತಿ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಎಂಬುದ ಪೂರ್ವಪದ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಮಾಡದೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ನಿವಾಸಾರ್ಥಕ ಸ್ಥಿರಾತುವಿಗೆ ತ್ಯಜಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದಾಗಿದೆ. ತುನ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಗಡ್ಡೆಮನೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಜನರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನೇ ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತಿ. ಮಧ್ಯಮ ಸ್ಥಾನದೀವತೆ. ಇವನು ಮಳೆ ಸುರಿಸಿದರೇ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಕ್ಷೇತ್ರತ್ವದರ್ಮ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮಳೆಯಿಲ್ಲವಾದರೆ ಗಡ್ಡೆಮುಂತಾದುವುಗಳು ಇದ್ದರೂ ಅವು ಜನರ ನಿವಾಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಳೆಯಿದ್ದರೇ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಸಾಫಲ್ಯ. ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ೧೪ತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚದಶಖಂಡಃ

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತಿನಾ ನಯಂ ಹಿತೇನೇವ ಜಯಾಮುಸಿ | ಗಾಮಶ್ಚಂಪೋಷಯಿತ್ವಾ
ಸ ನೋ ಮೃಳಾತೀದೃಶೇ | (ಋ.ಸಂ. ೪-೫೨-೧) || ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತಿನಾ ನಯಂ ಸುಹಿತೇ-
ನೇವ ಜಯಾಮೋ ಗಾಮಶ್ಚಂ ಪುಷ್ಕಂ ಷೋಷಯಿತ್ಯ ಚಾಹರೇತಿ | ಸ ನೋ
ಮೃಳಾತೀದೃಶೇ | ಬಲೇನ ವಾ ಧನೇನ ವಾ ಮೃಳತಿರ್ವಾನಕರ್ಮಾ ತಸ್ಯೈಷಾಪರಾ
ಭವತಿ || ೧೫ ||

ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತಿನಾ ನಯಂ ಹಿತೇನೇವ ಜಯಾಮುಸಿ || ಗಾಮಶ್ಚಂ ಪೋಷ
ಯಿತ್ವಾ ಸನೋ ಮೃಳಾತೀದೃಶೇ ||

(ಋ.ಸಂ. ೨-೮-೯)

ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿ ಮಧ್ಯಮದೇವಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾವು ಆ ಪ್ರ ಮಿತ್ರನಿಂದ ಎಂಬಂತೆ ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯಪತಿಯೆಂಬ ಮಧ್ಯಮದೇವನ ಸಂಬಂಧವೆಂದು ಅಂದರೆ ಅವನ ಸಹಾಯ ಹೊಂದಿ ಸರ್ವೋತ್ಕರ್ಷ ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ. ಅನ್ನಾದಿ ಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಸುಖಿಗಳಾಗುತ್ತೇನೆ. ಪುತ್ರರಾಗಿ ಗವಾಶ್ವಲಕ್ಷಣದಿಂದಲೂ ಧನವನ್ನು ತನ್ನಿರೆಂದು ಪಂಚಾರಣರಿಗೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆ ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯಪತಿದೇವನು ಧನಲಾಭದೇಗಾದಿಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡಲಿ.

ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತಿನಾ ನಯಂ ಸುಹಿತೇನೇವ ಜಯಾನೋ ಗಾಮತ್ವಂ ಪುಷ್ಪಿ
ಪೋಷಯಿತ್ಯ ಚಾಹರೇತಿ | ಸನೋ ಮೃಳಾತೀದೃಶೇ | ಬಲೇನ ವಾ
ಧನೇನ ವಾ | ಮೃಳತಿರ್ದಾರ್ನಕರ್ಮಾ, ಪೂಜಾಕರ್ಮಾ ವಾ | ತಸ್ಯೈಷಾಃ
ಪರಾ ಭವತಿ || ೧೫ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುಷುಹಿತ; ಸುಹಿತ, ತೀನ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸು ಉಪಸರ್ಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉಪಸ್ಯಷ್ಟಾ ಫವೇ ವಿವಿಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಧಾತುವಿಗೇ ಹಾಗೆ ಅರ್ಥಹೇಳಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಆ ಎಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉಪಸರ್ಗವಾದುದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯಕ್ರಿಯಾಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಆಹಾರ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಂಪತ್ತು ಆಧಿಕವಾಗಿರುವಾಗ ಸೇವಕರಿಗೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು ಲೋಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪೋಷಯಿತ್ಯ ಪದಕ್ಕೆ ತಂತ್ರಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪುಷ್ಯಂ, ಪೋಷಯಿತ್ಯ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥ ವಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಧಾತುವಿಗೇ ಅನೇಕಾರ್ಥ ವಿರುವುದರಿಂದ ಮೃಳಧಾತುವಿಗೆ ಅರ್ಥಭೇದ ಹೇಳಿದೆ. ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯು ಧನದಿಂದ ಆರ್ಥವಾ ಬಲದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಸತ್ಕ ರಿಸಲಿ. ಆರ್ಥವಾ ನಮಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಮುಂದೆಹೇಳುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವು ಕ್ಷೇತ್ರ ಪತಿಯು ಸ್ತುತಿ ಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನು ವ್ಯಷ್ಟಾದಿಲಿಂಗದಿಂದ ಮಧ್ಯಮದೇವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮದೇವತ್ವಸಾಧಕವಾದ ಯಾವ ಲಿಂಗವೂ ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರ ಹೇಳಿದ ಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತಿನಾ ನಯಂ ಹಿತೇನೇವ ಜಯಾಮಸಿ | ಗಾಮತ್ವಂ ಪೋಷ
ಯಿತ್ವಾ, ಸ ನೋ ಮೃಳಾತೀದೃಶೇ || ೧ ||

ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ನಾವು ನಮಗೆ ಮಿತ್ರಭೂತನಂತಿರುವ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿದೇವನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯು ತ್ತೇನೆ. ಆದೇ ದೇವನು ನಮಗೆ ಪುಷ್ಪಿಕಾರಕವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ, ಆಶ್ವಗಳನ್ನೂ ತಂದೊದಗಿಸಲಿ. ಈ ವಿಧವಾದ ದಾನ ಗಳಿಂದ ಅವನು ನಮ್ಮನ್ನು ಸುಖಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿ, ತುನ, ತುನಾಸೀರ, ಸೀತಾ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ದೇವತಾಕವಾದ ಪ್ರಕೃತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೮ ಪುಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರೂ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿರುವವು. ನಾಲ್ಕನೆಯದು ತುನ ದೇವತಾಕವಾದುದು. ಐದು ಮತ್ತು ಎಂಟನೆಯವು ತುನಾಸೀರ ದೇವತಾಕವು. ಆರು ಮತ್ತು ಏಳನೆಯವು, ಸೀತಾ ದೇವತಾಕವು.

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರವು ಕ್ಷೇತ್ರೈಸ್ಯ ಪತಿನಾ ವಯಂ ಎಂಬ ಅನುಪೂರ್ವಿಯೊಡನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವಾಗ ಸಾಯಣರು ಕ್ಷೇತ್ರೈಸ್ಯ ಪತಿನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವೇನು? ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯು ಯಾರು? ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗದೆ "ರುದ್ರಂ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಂ ಪ್ರಾಹುಃ ಕೇಚಿದಗ್ನಿಮುಘಾಪರೇ | ಸ್ವತಂತ್ರ ಏವ ವಾ ಕಕ್ಶಿತ್ಕ್ಷೇತ್ರೈಸ್ಯ ಪತಿರುಚ್ಯತೇ" ಕೆಲವರು ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯೆಂದರೆ ರುದ್ರನೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಅಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯೆಂಬ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಪದವಿದು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮತವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದಾಗಿ ಮತಾಂತರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ, 'ಕ್ಷೇತ್ರೈಸ್ಯ ಪತಿನಾ' ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನುದಾಹರಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕ್ಷೇತ್ರೈಸ್ಯ ಪತಿಃ | ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಕ್ಷಿಯತೇಃ ನಿವಾಸಕರ್ಮಣಃ | ತಸ್ಯ ಪಾಶಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ |
ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ |

(ನಿ. ೧೦-೧೫)

ಕ್ಷೇತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥ. ಅದರ ಪಾಲಕನಾದುದರಿಂದ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನೇ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕ್ಷೇತ್ರೈಸ್ಯ ಪತಿನಾ—ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಯಾರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—

ರುದ್ರಂ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಂ ಪ್ರಾಹುಃ ಕೇಚಿದಗ್ನಿಮುಘಾಪರೇ |
ಸ್ವತಂತ್ರ ಏವ ವಾ ಕಕ್ಶಿತ್ ಕ್ಷೇತ್ರೈಸ್ಯ ಪತಿರುಚ್ಯತೇ ||

ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಎಂದರೆ ಕೆಲವರು ರುದ್ರನನ್ನೇ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಕೆಲವರು ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವರು—

ಕ್ಷೇತ್ರೈಸ್ಯ ಪತಿಃ | ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಕ್ಷಿಯತೇರ್ನಿವಾಸಕರ್ಮಣಸ್ತಸ್ಯ ಪಾಶಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ |

(ನಿ. ೧೦-೧೪)

ಕ್ಷಿ (ಕ್ಷಯ) ವಾಸಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥವು. ಆ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿ ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನಿಗೆ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ |
ಕ್ಷೇತ್ರೈಸ್ಯ ಪತಿನಾ ವಯಂ ಹಿತೇನೇವ ಜಯಾಮಸಿ |
ಗಾಮಶ್ಚಂ ಪೋಷಯಿತ್ವಾ ಸ ನೋ ಮೃಳಾತೀದ್ಯತೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೫೭-೧)

ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತಿವಾ ವಯಂ ಸುಹಿತೇನೇವ ಜಯಾಮೋ ಗಾಮಶ್ಚಂ ಪುಷ್ಪಂ ಪೂಜಯತ್ಯೇ ಚಾಹರೇತಿ |
 ಸ ನೋ ಮೃಶಾತೀದ್ಯಶೇ | ಬಲೇನ ವಾ ಧನೇನ ವಾ | ಮೃಳತಿರ್ದಾಸಕರ್ಮಾ ಪೂಜಾಕರ್ಮಾ ವಾ |
 (ನಿ. ೧೪-೧೫)

ನಮಗೆ ಪ್ರಿಯಪಾತ್ರನಾದ ಸ್ನೇಹಿತನಿಂದ ಪಡೆಯುವಂತೆ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯಿಂದ ನಾವು ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವೆವು. ಎಲೈ
 ಪೋಷಕನಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯೇ, ಪುಷ್ಪಿಯುತನಾದ ಗೋವನ್ಮೂ, ಅಶ್ವವನ್ಮೂ ನಮಗೆ ತಂದುಕೊಡು. ಅವನು ನಮಗೆ
 ಬಲವನ್ನೂ, ಧನವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಸುಖವನ್ನಂಟುಮಾಡುವನು. ಮೃಳತಿರ್ದಾಸವಿಗೆ ದಾನಮಾಡುವುದು
 ಅಥವಾ ಪೂಜೆಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಈಗ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವರು—

ತಸ್ಯೈಷಾಪರಾ ಧವತಿ |

ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತೇ ಮಧುಮಂತಮೂರ್ಮಿಂ ಧೇನುರಿವ ಪಯೋ ಅಸ್ಮಾಸು ಧುಕ್ತು |

ಮಧುಕ್ತು ತಂ ಭೃತಮಿವ ಸುಪೂತಮೃತಸ್ಯ ನಃ ಪತಯೋ ಮೃಳಯಂತು ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೫೭-೨)

ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತೇ ಮಧುಮಂತಮೂರ್ಮಿಂ ಧೇನುರಿವ ಪಯೋಽಸ್ಮಾಸು ಧುಕ್ತೋತಿ ಮಧುಕ್ತು ತಂ
 ಭೃತಮಿವೋದಕಂ ಸುಪೂತಮೃತಸ್ಯ ನಃ ಪಾತಾರೋ ವಾ ಪಾಲಯಿಶಾರೋ ವಾ ಮೃಳಯಂತು
 ಮೃಳಯಂತಿರುಪದಯೋಕರ್ಮಾ ಪೂಜಾಕರ್ಮಾ ವಾ ||

(ನಿ. ೧೦-೧೬)

ಎಲೈ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯೇ, ಜಸುವು ನಮಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಕರೆದು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವಂತೆ ಜೇನು
 ತುಪ್ಪದಂತೆ ಮಧುರವಾಗುವುದೂ, ಭೃತದಂತೆ ಶುದ್ಧವಾಗುವುದೂ ಆದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಉದಕವನ್ನು ನಮಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡು.
 ನೀನು ಉದಕಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನು. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮೃಳಯತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ರಕ್ಷಿಸು ಅಥವಾ ಪೂಜಿಸು ಎಂಬರ್ಥ
 ವಿರುವುದು.

ತದ್ಯಕ್ಷಮಾನ್ಯಾಮೃತೀ ಸಮಾನಾಭಿವ್ಯಾಹಾರಂ ಧವತಿ ತಜ್ಞಾಮಿ ಧವತೀತ್ಯೇಕಂ ಮಧುಮಂತಂ
 ಮಧುಕ್ತು ತಮಿತಿ ಯಥಾ | ಯದೇವ ಸಮಾನೇ ಪಾದೇ ಸಮಾನಾಭಿವ್ಯಾಹಾರಂ ಧವತಿ ತಜ್ಞಾಮಿ
 ಧವತೀತ್ಯೇಕಪರಂ—ಹಿರಣ್ಯರೂಪಃ ಸ ಹಿರಣ್ಯಸಂದೈಕ್ ಇತಿ ಯಥಾ | ಯಥಾ ಕಥಾ ಚ ವಿಶೇಷೋ
 ಜಾಮಿ ಧವತೀತ್ಯೇಕಪರಂ—ಮಂಡೂಕಾ ಇವೋದಕಾನ್ಮಂಡೂಕಾ ಉದಕಾದಿವ ಇತಿ ಯಥಾ ||

(ನಿ. ೧೦-೧೬)

ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಋಕ್ಯನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಧುಮಂತಂ ಎಂಬ 1 ಕಲ್ಪವಿರುವುದು. ಅಶ್ವಊರ್ಧದಲ್ಲಿ
 ಮಧುಕ್ತುತೆಂ ಎಂಬ ಕಲ್ಪವಿರುವುದು. ಈ ೧೨೩ ಸಮಾನಾರ್ಥವೃಕ್ಷ (ಒಂದೇ ಅರ್ಥವೃಕ್ಷ) ಎರಡು ಕಲ್ಪಗಳಿಗೂ ಋಕ್ಯಗೆ
 ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಜಾಮಿ (ಸಂಬಂಧ) ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಒಂದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ
 ಒಂದೇ ಅರ್ಥವೃಕ್ಷ ಎರಡು ಕಲ್ಪಗಳಿದ್ದರೆ ಅದು ಜಾಮಿಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಹಿರಣ್ಯರೂಪಃ ಸ ಹಿರಣ್ಯಸಂದೈಕ್ ಎಂಬ

ಪಾದದಲ್ಲಿರುವಂತೆ. ಮುತ್ತಿಕೆಲವರು ಒಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಒಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾರ್ಥವಿರುವ (ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವ) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳಿದ್ದೂ ಅಥವಾ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪುನರಾವರ್ತಿ ಇದ್ದರೂ ಅದು ಜಾಮಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ, ಸಮಾನಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಮಂಡೂಕಾ ಇವೋದಕಾನ್ಮಂಡೂಕಾ ಉದಕಾದಿವ ಎಂಬ ಮುತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವಂತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ಪುನರಾವರ್ತಿ ಇದ್ದರೂ ಈ ಪುನರಾವರ್ತಿಯು (ಅಭ್ಯಾಸವು) ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒತ್ತಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರ ಮತವು.

‘ಕ್ಷೇತ್ರೈಶ್ಚ ಪತಿ’ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೂ ವಾಸ್ತೋಪ್ಪತಿಯ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದುದು. ಈ ದೇವತೆ ಭೂರಕ್ಷಕ ೪-೫೭ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈತನಿಂದ, ಗೋವುಗಳು, ಅಶ್ವಗಳು ಮತ್ತು ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳು, ವೃಕ್ಷಗಳು, ನೀರು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಥುಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಅವೇಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಶರವಾದ ಸೂಕ್ತವೊಂದರಲ್ಲಿ (೭-೩೫-೧೦) ಸವಿತ್ಯ ಉಪೋದೇವಿಯರು, ಪರ್ಜನ್ಯ, ಇವರೊಡನೆ ಈತನೂ ಸಮೃದ್ಧಿದಾಯಕನಾಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ. ೧೦-೬೬-೧೩ ಅರಾಧಕರು ಈತನನ್ನು ತಮ್ಮ ನೆರೆಯಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಆಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಳುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವಾಗ ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು ಅಥವಾ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕೆಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. (ಆ ಗೃ ಸೂ ೨-೧೦-೪; ಶಾಂ. ಗೃ. ಸೂ. ೪-೧೨-೫) ವ್ಯವಸಾಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತವೊಂದರಲ್ಲಿ (೪-೫೭-೬) ಸೀತಾ (ನೇಗಲುಗೆರೆ) ಎಂಬ ದೇವತೆಯಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಬೆಳೆಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ. ಪಾರಸ್ವರ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಪಾ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೧೭-೯) ಇದೇ ಸೀತೆಯು ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ ಮತ್ತು ಅವಳಿಗೆ ತಂದೆಯ ಹೆಸರಿನ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸಾವಿತ್ರೀ ಎಂದು ಹೆಸರಿಂದೂ (ಶೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೩-೧೦-೧) ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಪಾರಸ್ವರ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭೂರು (ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವ ಜಮೀನು) ಎಂಬೊಂದು ದೇವತೆ ಉತ್ತವಾಗಿದೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನದಂತೆ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯು ಗೃಹಪತಿಯೂ ಆಗಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಕ್ಷೇತ್ರ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಕೃಷಿ ಸಂಬಂಧವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ಷೇತ್ರೈಶ್ಚ ಪತಿ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರ ಭಾಷ್ಯವೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಪುರೋಹಿತ ಋತಸ್ಯ ಪಂಥಾಮನ್ನೇಮಿ ಸಾದುಯಾ |

ಕ್ಷೇತ್ರೈಶ್ಚ ಪತಿಂ ಪ್ರತಿನೇಶಮೀಮಹೇ ವಿಶ್ವಾನ್ನೇನಾ ಅಮೃತಾ ಅಪ್ರಯುಚ್ಯತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೬-೧೩)

ದೇವತಾತ್ವರೂ, ಹೋತ್ರೂಪರೂ ಆದ ಅಗ್ನಾದಿತ್ಯರನ್ನೂ, ಯಜ್ಞ ಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ಸಹ ನಾನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯನ್ನೂ, ಪ್ರಮಾದರಹಿತರಾದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ನಾನು ಧನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ. ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರೈಶ್ಚ ಪತಿಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಏತನ್ನಾಮಾನಂ ಎಂದು ವಿನರಿಸಿ ಇದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರೇಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದಂತೆಯೇ,

ಶಂ ನೋ ದೇವಃ ಸವಿತಾ ತ್ರಾಯಮಾಣಃ ಶಂ ನೋ ಭವಂತೂಷಸೋ ವಿಭಾತಿಃ |

ಶಂ ನಃ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಭವತು ಪ್ರಜಾಭ್ಯಃ ಶಂ ನಃ ಕ್ಷೇತ್ರೈಶ್ಚ ಪತಿರಸ್ತು ಶಂಭುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೫-೧)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರದ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ-
ಇಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮನಿರ್ದೇಶವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಬೇರೆ (ಪ್ರತ್ಯೇಕ) ದೇವ-
ತೆಯ ನಾಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಇದೇ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯು ಇಂದ್ರನ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷವೆಂದು ಒಂದು ಕಡೆಯೂ, ಅಗ್ನಿಯ
ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷವೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಯೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂದ್ರಾತ್ರಯಸ್ತು ಪರ್ಜನೈರೂ ರುದ್ರೋ ವಾಯುರ್ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ||
ವರುಣಃ ಕಶ್ಚ ಮೃತ್ಯುಶ್ಚ ದೇವಶ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ ||
ಮನುಶ್ಚ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಚ ಮಿತ್ರಃ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯವಃ ||

ಬೃ.ದೇ. ೧-೧೨೨-೧೨೩)

ಪರ್ಜನ್ಯ, ರುದ್ರ, ವಾಯು, ಬೃಹಸ್ಪತಿ. ವರುಣ, ಕ, ಮೃತ್ಯು, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ, ಮನ್ಯು, ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ. ಮಿತ್ರ, ಕ್ಷೇತ್ರ-
ಪತಿ, ಯಮ ತಾಪ್ಸ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಇಂದ್ರಾಂತರ್ಗತರು ಎಂದು ಒಂದು ಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,
ಅನ್ಯಂ ಕ್ಷಿತಿಭೈರೀ ವಿವಿಧಶ್ಚ ಯದ್ಬ್ರಹ್ಮವಿಶಕ್ತ್ಯಿಶಾ |
ತೇನೈನಮಾಹ ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ವಾಮುದೇವಃ ಸ್ತುವನ್ವತೀಂ ||

(ಬೃ.ದೇ. ೨-೨೧)

ಮತುಕಾಲಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ (ಕ್ಷಿತಿ) ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ, ಪೃಥ್ವಿಯ ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೂ
ಅನ್ಯವನ್ನು ಹಂಚುವನಾದುದರಿಂದ ವಾಮುದೇವಮಹಿಯು ಇವನನ್ನು ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದನು ಎಂದು ತಿಳಿ-
ಸಿದೆ. ಈ ವಿವರಣವು "ಕೇಚಿದಗ್ನಿಮುಖಾಪರೇ" ಎಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಶುನ, ಸೀರ, ಲಾಂಗಲ, ಫಾಲ, ಸೀತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕೃಷಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಘೋಷ-
ವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃಷಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಪಾಲಕನಾದ
ದೇವತಾವಿಶೇಷವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶುನ, ಸೀರ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೂ ಸಹ ನೇಗಲು. ಗುಳ
ಇತ್ಯಾದಿವಾಗಿ ಕೃಷಿಸಾಧನಗಳೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದವೂ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಆದರೆ ಶುನ, ಸೀರ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕ
ವಾದ ಪ್ರಯೋಗವೂ, ಶುನಾಸೀರಾ ಎಂಬ ದ್ವಂದ್ವ ರೂಪದ ಪ್ರಯೋಗವೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭ-
ಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಪದಗಳ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಪದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಷೋಡಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತೇ ಮಧುಮಂತಮೂರ್ಘಿಂ ಧೇನುರಿವ ಪಯೋ ಅಸ್ಮಾಸು
ಧುಕ್ಷ್ವ | ಮಧುಶ್ಚುತಂ ಘೃತಮಿವ ಸುಪೂತಮೃತಸ್ಯ ನಃ ಪತಯೋ ಮೃಳಯಂತು |
(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೭-೨) || ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತೇ ಮಧುಮಂತಮೂರ್ಘಿಂ ಧೇನುರಿವ
ಪಯೋಽಸ್ಮಾಸು ಧುಕ್ಷ್ವೇತಿ ಮಧುಶ್ಚುತಂ ಘೃತಮಿವೋದಕಂ ಸುಪೂತಮೃತಸ್ಯ
ನಃ ಪಾತಾರೋ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾರೋ ವಾ ಮೃಳಯಂತು ಮೃಳಯತಿರುಪದ-
ಯಾಕರ್ಮಾ ಪೂಜಾಕರ್ಮಾ ವಾ ತದ್ಯತ್ಪ್ರಮಾನ್ಯಾನ್ಯಚಿ ಸಮಾನಾಭಿವ್ಯಾಹಾರಂ
ಭವತಿ ತಜ್ಞಾಮಿ ಭವತೀತ್ಯೇಕಂ ಮಧುಮಂತಂ ಮಧುಶ್ಚುತಮಿತಿ ಯಥಾ ಯದೇವ
ಸಮಾನೇ ಪಾದೇ ಸಮಾನಾಭಿವ್ಯಾಹಾರಂ ಭವತಿ ತಜ್ಞಾಮಿ ಭವತೀತ್ಯಪರಂ ಹಿರಣ್ಯ
ರೂಪಃ ಸ ಹಿರಣ್ಯಸಂದೈಗಿತಿ ಯಥಾ ಯಥಾಕಥಾಚ ವಿಶೇಷೋಽಜಾಮಿ ಭವ-
ತೀತ್ಯಪರಂ ಮಂಡೂಕಾ ಇವೋದಕಾನ್ಮಂಡೂಕಾ ಉದಕಾದಿವೇತಿ ಯಥಾ |
ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿವಾಸತೇರ್ನಿವಾಸಕರ್ಮಣಸ್ತಸ್ಯ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೧೬ ||

ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತೇ ಮಧುಮಂತಮೂರ್ಘಿಂ ಧೇನುರಿವ ಪಯೋ ಅಸ್ಮಾಸು
ಧುಕ್ಷ್ವ || ಮಧುಶ್ಚುತಂ ಘೃತಮಿವ ಸುಪೂತಮೃತಸ್ಯ ನಃ ಪತಯೋ
ಮೃಳಯಂತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೯)

ಮಧ್ಯಮದೇವನೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯಪತಿಯ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕ್ಷೇತ್ರ
ಪತಿಯೇ, ಮಾರ್ಗಮುಂದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ಜೀನಿನಂತೆ ಹನಿಹನಿಯಾಗಿ ಸುರಿಯುವ, ನಿರ್ಮಲವಾದ ಶುದ್ಧದಂತಿರುವ ಉದಕ
ಧಾರಿಯನ್ನು, ಹಸುವು ಹಾಲು ಕರಿಯುವಂತೆ ನಮಗೋಸ್ಕರ ಸುರಿಸು. ಉದಕರಕ್ಷಕರಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿ ಮುಂತಾದ ಮಾರ್ಗ
ವಿಕ ದೇವತೆಗಳು ನಮಗೆ ಸುವವನ್ನು ಕೊಡಲಿ.

ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತೇ ಮಧುಮಂತಮೂರ್ಘಿಂ ಧೇನುರಿವ ಪಯೋಽಸ್ಮಾಸು
ಧುಕ್ಷ್ವೇತಿ | ಮಧುಶ್ಚುತಂ ಘೃತಮೇವೋದಕಂ ಸುಪೂತಮೃತಸ್ಯ ನಃ

**ಪಾತಾರೋ ನಾ ಪಾಲಯಿತಾರೋ ನಾ ಮೃಳಯಂತು | ಮೃಳಯತಿರುಪ-
ದಯಾ ಕರ್ಮಾ ಪೂಜಾಕರ್ಮಾ ನಾ ||**

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಋತ ಶಬ್ದವು ಉದಕ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ. ೧-೧೨-೬೮) ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರದಾನೇನ (ಕೊಡುವುದರಿಂದ) ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಋತಸ್ತು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಯ ಹೇಳಬೇಕು. ನೀರನ್ನು ಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ ರಕ್ಷಿಸುವವರು ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಮಧುಶ್ಚುತಂ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಹಕ್ಕೃಂತವಾಗಿ ವಿವರಣಾಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸ್ತುತಿಯೂ, ಉತ್ತರಾರ್ಥದಿಂದ ಪರೋಕ್ಷಸ್ತುತಿಯೂ ಅಭಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಉಪದಯಾ ಕರ್ಮಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಣೆಯೆಂದರ್ಥ.

**ತದ್ವತ್ಸಮಾನ್ಯಾ ವೃಚಿ ಸಮಾನಾಭಿವ್ಯಾಹಾರಂ ಭವತಿ ತಜ್ಞಾಮಿ ಭವತೀತ್ಯೇಕಂ,
‘ಮುಮಂತಂ ಮಧುಶ್ಚುತಂ’ ಇತಿ ಯಥಾ ||**

ಪ್ರಕೃತ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳ ಜಾಮಿತ್ಯ. ಅಜಾಮಿತ್ಯ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಲು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪುನಃಪುನಃನಾದುದಕ್ಕೆ ಜಾಮಿ ಎಂತು ಸಂಜ್ಞಾ. ಒಂದೇ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ಶಬ್ದಗಳು ಬಂದರೆ ಅದು ಜಾಮಿ ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಮಧುಮಂತಂ, ಮಧುಶ್ಚುತಂ, ಎಂದು ಸಮಾನಾರ್ಥಕ ಪದಗಳು ಬಂದುದರಿಂದ ಜಾಮಿಕಾರೋಷ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಜಾಮಿ ನಾ ವತ್ಸೃಷ್ಟೇ ಶ್ರಿಯತೇ, ಯನ್ಯರುತ್ಯತೀಯೋ ಗೃಹೋ ಗೃಹ್ಯತೇ ಮರುತ್ಯತೀಯಂ ಶಂಸ್ಯತೇ’ ಎಂದು ಇದು ನಿಗಮದಲ್ಲಿಯೇ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಸಮಾನಶಬ್ದಾರ್ಥ, ಅಸಮಾನಶಬ್ದಾರ್ಥವೆಂದು ಪುನರುಕ್ತವು ಎರಡುಂಟೆ ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ಪದವು ವಿಶಾರ್ಥವಾಗಿ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಸಮಾನಶಬ್ದಾರ್ಥವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ಎರಡು ಸಮಾನಾರ್ಥಕಪದಗಳು ಬಂದುದರಿಂದ ಅದು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳುಳ್ಳ ಸಮಾನಪದಗಳು ಎರಡು ಬಂದರೆ ಅಸಮಾನಶಬ್ದಾರ್ಥವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ಅಜಾಮಿಯೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಸಮಾನ ಶಬ್ದಗಳು ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದರೆ ಅಗ ಕ್ಲೇಶದಿಂದ ಅದನ್ನು ಸಂಪದಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಹಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದೆ.

**ಯದೇವ ಸಮಾನೇ ಪಾದೇ ಸಮಾನಾಭಿವ್ಯಾಹಾರಂ ಭವತಿ ತಜ್ಞಾಮಿ ಭವತೀ
ತ್ಯಪರಂ—“ಹಿರಣ್ಯರೂಪಃ ಸ ಹಿರಣ್ಯಸಂದೈಗ್” ಇತಿ ಯಥಾ ||**

ಜಾಮಿಕಾರೋಷಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾನಾರ್ಥಕ ಪದಗಳುಳ್ಳ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾರ್ಥಕ ಪದಗಳಿದ್ದರೂ ಅಸಮಾನ ಪಾದಾಂತರ ವ್ಯವಧಾನದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸಲು ಪುನಃ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಜಾಮಿಕಾರೋಷ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾನವಾದ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೇ ಪದಾಂತರದಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಸಮಾನಾರ್ಥಕ ಪದಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಪದಾನುಸ್ತುತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಜಾಮಿಕಾರೋಷವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯರೂಪನು ಯಾರೋ ಅವನು ಹಿರಣ್ಯಸಂದೈಗಾದುದರಿಂದ ಎರಡುಸಾಂ ಹೇಳಿದುದು ದೋಷಕ್ಕೆ ಅಸ್ಪದವಾಗಿದೆ.

ಯಥಾಕಥಾ ಚ ವಿಶೇಷೋಽಜಾಮಿ ಭವತೀತ್ಯಪರಮ್ ||

‘ಮಂಡೂಕಾ ಇವೋದಕಾನ್ಮಂಡೂಕಾ ಉದಕಾದಿನ’ ಇತಿ ಯಥಾ ||

ಅಲ್ಲಿ ಪುನರುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ (ಹೇಗಾದರೂ) ಸ್ವಲ್ಪ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವಂತಿದ್ದರೆ ಜಾಮಿತಾದೋಷ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದಾರ್ಥವು ಗಣನವಾದುದರಿಂದ ಬಹುಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪೌನರುಕ್ಯವೆಂದು ಸುಮ್ಮನೆ ಬಿಡಬಾರದು. ಹೇಗಾದರೂ ಅರ್ಥೋನ್ನಯನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಪ್ರಕೃತ ಮಂಡೂಕಾಃ ಅಂದರೆ ಕಪ್ಪುಗಳು ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಸ್ವತಂತ್ರವ್ಯಾಪಾರವಿಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವಂತೆ ನಾನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನೀವು ಹಾಗಾಗಲೇಡಿ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತಿಲ್ಲದಿರುವಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಂಸರಿಗೆ ಮಂಡೂಕಗಳು ಉಪಮಾನವಾಗುತ್ತವೆ. ಇನ್ನೊಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಕಪ್ಪುಗಳು ಹೇಗೆ ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ನಾನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನೀವು ಹಾಗೆ ಆಗಬೇಡಿ ಎಂದರ್ಥ ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಉದಕ ಉಪಮಾನ ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಶೇಷವು ಪ್ರಕೃತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ತೋರುವುದರಿಂದ ಜಾಮಿತಾದೋಷಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಮಧುವಿನಂತೆ ಸುಂದರವಾಗಿರಬಹುದು ಆದರೆ ಅದು ಪುನಃ ಪುನಃ ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುತ್ತಿರುತ್ತದೆಯೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಚಿನ್ನದಂತೆ ಇರಬಹುದು. ಆದರೆ ಚಿನ್ನದಂತೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಕಾಯಿಸಿದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಉಂಡೆ ಚಿನ್ನದಂತೆ ಇದ್ದರೂ ಅದು ಪ್ರಿಯವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಅಲ್ಪವ್ಯತ್ಯಾಸ ವಿರುತ್ತದೆ.

ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿಃ—ವಾಸ್ತುರ್ವಸತೇರ್ನಿವಾಸಕರ್ಮಣಃ | ತಸ್ಯ ಪಾತಾ

ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ || ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೬ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವನೂ ರುದ್ರಪ್ರರೂಪದಿಂದ ಮಧ್ಯಮನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತು ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಪದ. ವಸನಿವಾಸೇ. ಧಾತು. ‘ವಸ್ತೇಸ್ತುನ್’ ಣಿಚ್ಛ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿಚ್ಛಾದುದರಿಂದ ಅದಿನ್ಯದ್ಧಿ. ವಾಸ್ತು ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ. ಅದನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು. ವಾಸ್ತು ಗೃಹನಾಮವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಗೃಹಾಧಿದೇವತೆಯಾದ ರುದ್ರನೇ ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಗೃಹಾಧಿದೇವತಾಭಾವದಿಂದ ರುದ್ರರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿವಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರಲ್ಲಿ ಬಲಕೃತಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇವನು ಮಧ್ಯಮನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈರಿತೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚತ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತದಶಖಂಡಃ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಮೀನಹಾ ವಾಸ್ತೋಷ್ಪತೇ ವಿಶ್ವಾ ರೂಪಾಣ್ಯಾವಿಶನ್ | ಸಖಾ ಸುಶೇವ
ಏಧಿನಃ | (ಋ. ಸಂ ೭-೫೫-೧) || ಅನ್ಯಮನಹಾ ವಾಸ್ತೋಷ್ಪತೇ ಸರ್ವಾಣಿ ರೂಪಾ-
ಣ್ಯಾವಿಶನ್ ತ್ವಖಾ ನಃ ಸುಸುಖೋ ಭವ ಶೇವ ಇತಿ ಸುಖನಾಮು ತಿಷ್ಠತೇರ್ವಕಾರೋ
ನಾಮಕರಣೋಽಂತಸ್ಥಾಂತರೋಪಲಿಂಗೀ ವಿಭಾಷಿತಗುಣಃ ಶೇವಮಿತ್ಯಪ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ
ಯದ್ವ್ಯೂಪಂ ಕಾನುಯತೇ ತತ್ತದ್ದೇವತಾ ಭವತಿ | ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಮುಘನಾ
ಬೋಭವೀತ್ಯಸಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ವಾಚಸ್ಪತಿರ್ವಾಚಃ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾನಾ
ತ್ಸ್ಯೈ ಪಾ ಭವತಿ || ೧೭ ||

ಅಮೀನಹಾ ವಾಸ್ತೋಷ್ಪತೇ ವಿಶ್ವಾ ರೂಪಾಣ್ಯಾವಿಶನ್ || ಸಖಾ
ಸುಶೇವ ಏಧಿನಃ || (ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೨೨)

ವಾಸ್ತೋಷ್ಪತಿ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಘಂಟನಾದ ಗೃಹಧೀವತಿಯಾದ ವಾಸ್ತೋಷ್ಪತಿಯೇ
ರೋಗವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ನೀನು ಸಕಲ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನಮಗೆ ಉಪದ್ರವಕಾರಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ, ಮತ್ತನಾಗ
ಸುಖಕರನಾಗು.

ಅಭ್ಯಮನಹಾ ವಾಸ್ತೋಷ್ಪತೇ | ಸರ್ವಾಣಿ ರೂಪಾಣ್ಯಾವಿಶನ್ ಸಖಾ
ನಃ ಸುಸುಖೋ ಭವ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಮೀನಾ ರೋಗನಾಮದಲ್ಲಿ (ನಿ. ಘ. ೬-೧೨) ಹೇಳಿದೆ. ಅಭ್ಯಮನವೆಂದು ಅದರ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ರೋಗವ್ಯಾಪಾರವೆಂದರ್ಥ. ಅದನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವವನು. ಸುಶೇವ= ಅಧಿಕ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು.

ಶೇವ ಇತಿ ಸುಖನಾಮು | ತಿಷ್ಠತೇರ್ವಕಾರೋ ನಾಮಕರಣೋಽಂತ-
ಸ್ಥಾಂತರೋಪಲಿಂಗೀ ವಿಭಾಷಿತಗುಣಃ | ಶೇವಮಿತ್ಯಪ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ ||

ಸುಶೇವಾ ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶೇವವೆಂದರೆ ಸುಖ. ತಿಷ್ಠ-ಅಸರ್ವೋಪಯೋಗೀ. ಚುರಾದಿಯಾದರೂ
ದಿವಾದಿಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವೆಂದರಿಂದ ಕೃನ್ ವಿಕರಣದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಕ್ಷ್ಯಾ ರೋಘಕವಾಗಿ
ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ವಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೊನೆಯ ವರ್ಣದ ರೋಪಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಕಾರರೋಪ ಬರುತ್ತದೆಂದು

ವಾಕ್ಯರ್ಥ. ವಶಾರವು ವಿಶಲ್ಯವಾದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಶೇವ ಎಂದೂ, ಗುಣ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಶಿವ ಎಂದೂ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯದ್ವದ್ರೂಪಂ ಕಾಮಯತೇ ತತ್ರದ್ವೇನತಾ ಭವತಿ | “ ರೂಪಂ
ರೂಪಂ ಮಘವಾ ಬೋಭವೀತಿ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ವಾಸ್ತೋವ್ಯತಿಯು ಸಕಲ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು ಎಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತವಾದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಇತರ ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಹದೈಶ್ವರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಏನುಏನು ಒಯಸುತ್ತಾರೋ ಅವನ್ನು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾಸ್ತೋವ್ಯತಿಯೂ ಈ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸಕಲರೂಪ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿರುವುದು ಸಂಗತವಾಗಿದೆ. ದೇವತೆಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾಭಿವ್ಯಂಜಕವಾದ ಮಂತ್ರವು ಹೀಗಿದೆ.

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಮಘವಾ ಬೋಭವೀತಿ ಮಾಯಾಃ ಕೃತ್ವಾನ್-
ಸ್ತನ್ಯಂ ಪರಿ ಸ್ವಾಂ | ತ್ರಿಯದ್ಧಿವಃ ಪರಿ ಮುಹೂರ್ತಮಾಗಾತ್
ಸೈರ್ವಂ ತ್ರೈರನ್ಯತುಸಾ ಋತಾನಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೨-೨೦೩)

ಅಧಿಕೈಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ಯಾವ ಯಾವ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತಾನೋ ಅಯಾವರೂಪವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅನೇಕ ರೂಪಗ್ರಹಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಈರಿತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈರಿತಿಯಾಗುತ್ತೇನೆಂದು ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದಲೇ ನಾನಾಶರೀರಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನೇ “ ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಃ ಪುರುರೂಪ ಈತುತೇ ” ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರವರ್ಣಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಇವನು ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದಲೇ ನಾನಾಶರೀರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿಕೊಂಡು, ತನ್ನ ಸ್ವತಃರೂಪ ಆಹ್ವಾನದಿಂದ ಸಕಲ ಯಜಮಾನರ ಯಜ್ಞಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಯಜ್ಞ (ಸತ್ಯ) ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಇಂದ್ರನು ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಒಂದೇ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ನಾನಾದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸವನಕ್ರಿಯದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಸ್ಥಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅಚಿಂತ್ಯಪ್ರಭಾವವಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವದೇಶಗಳಲ್ಲಿ, ಸಕಲರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಲು ಯಾವ ಬಾಧೆವೂ ಇಲ್ಲ.

ವಾಚಿಸ್ವತಿ ವಾರ್ಚಃ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೧೭ ||

ಕ್ರಮಪುತ್ರವಾದ ವಾಚಿಸ್ವತಿಯಿಂದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾಕ್ಯಪೂರ್ವದ. ಪತಿಸ ಉತ್ತರಪದ. ಪಾಣ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಾಚಿಸ್ವತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ವಾಚಿಸ್ವತಿಯ ಸ್ವತಃಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

**ಅಮೀವಹಾ ವಾಸ್ತೋಷ್ವತೇ ವಿಶ್ವಾ ರೂಪಾಣ್ಯಾವಿಶನ್ | ಸಖಾ
ಸುತೇವ ಏಧಿ ನಃ || ೧ ||**

ಅಲೈ ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿದೇವನೇ, ರೋಗನಾಶಕನಾದ ನೀನು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತ ನಮಗೆ ಮಿತ್ರನಾಗಿಯೂ, ಸುಖಕಾರಕನಾಗಿಯೂ ಆಗಿರು.

ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ವಿವರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ವರು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿಃ | ವಾಸ್ತುರ್ವಸತೇರ್ನಿವಾಸಕರ್ಮಣಸ್ತಸ್ಯ ಪಾತಾ ವಾ ಬಾಲಯುತಾ ವಾ || ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ಅಮೀವಹಾ ವಾಸ್ತೋಷ್ವತೇ ವಿಶ್ವಾರೂಪಾಣ್ಯಾವಿಶನ್ | ಸಖಾ ಸುತೇವ ಏಧಿನಃ ||

ಅಭ್ಯಮನಹಾ ವಾಸ್ತೋಷ್ವತೇ ಸರ್ವಾಣಿ ರೂಪಾಣ್ಯಾವಿಶನ್ ಸಖಾ ನಃ ಸುಖಖೋ ಭವ | ತೇವ ಇತಿ ಸುಖನಾಮ ಶಿಷ್ಯತೇರ್ವಕಾರೋ ನಾಮಕರಣೋನ್ವೇಸ್ಯಾಸ್ತ ರೋಪಲಿಂಗೀ | ವಿಶ್ವಾಘತಗುಣಃ ಶಿವಮಿತ್ಯಸ್ಯೈ ಭವತಿ | ಯದ್ರೂಪಂ ಕಾಮಯತೇ ತತ್ತದ್ವೇವತಾ ಭವತಿ | ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಮಘಾ ವೋಭವೀತಿ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೧೦-೧೭)

ವಾಸ್ತು ಶಬ್ದವು ವಸ್—ವಾಸಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಸಮಾಡುವ ಗೃಹವೆಂದರ್ಥವಿರು ವುದು. ಪತೇಃ ಎಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿಯು ಅಥವಾ ರಕ್ಷಕನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿ ಯೆಂದರೆ ವಾಸಮಾಡುವ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯು ಅಥವಾ ಆದರ ಸಂರಕ್ಷಕನು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಅಲೈ ಗೃಹಾಧಿಪತಿಯೇ, ನೀನು ರೋಗಗಳ ನಾಶಕನು. ನೀನು ನಾನಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗಿ ದ್ದೀಯೆ. ನೀನು ನಮಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಖಕರನಾದ ಎಂದರೆ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿರು ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ತೇವ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಖವೆಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಶಿಷ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ವ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ ಶಿವ ಎಂದಾಗಿ ಅನಂತರ ಶಿಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ತೇ ಎಂದಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ತೇವ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಶಿವ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಇದೇ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಈ ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿಯಾದ ದೇವನು ಯಾರು ಎಂದರೆ ಈ ದೇವನಿಗೆ ರೋಗದುಷ್ಣಗಳನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿಯೆಂದರೆ ರುದ್ರನೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ದೇವತೆಗೆಂ ಕನುಗೆ ಯಾವ ರೂಪ ವನ್ನು ಧರಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಷ್ಟಬಂದರೆ ಆಯಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಬಲ್ಲರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಮಘಾ ವೋಭವೀತಿ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವುದು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟದಶಖಂಡಃ
ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಪುನರೇಹಿ ವಾಚಸ್ಪತೇ ದೇವೇನ ಮನಸಾ ಸಹ | ವಸ್ತೋಷ್ಟತೇ ನಿರಾನಾಯ
ಮಯ್ಯೇವ ತನ್ವಂ ೧ ಮಮ || ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಪಾಂನಪಾತ್ರನೂನಪ್ರಾ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೮ ||

ಪುನರೇಹಿ ವಾಚಸ್ಪತೇ ದೇವೇನ ಮನಸಾ ಸಹ || ವಾಸ್ತೋಷ್ಟತೇ
ನಿರಾನಾಯ ಮಯ್ಯೇವ ತನ್ವಂ ಮಮ || ಇತಿ ನಿಗದವ್ಯಾ-
ಖ್ಯಾತಾ||

(ಆ. ಸಂ. ೧-೧-೨) ((ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬-೧೩-೭)

ವಾಚಸ್ಪತಿಪುತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣದಿಂದ ವಿಯೋಗಹೊಂದುವವನಂತಿರುವ ತನ್ನನ್ನು
ನೋಡಿ ಪುತ್ರಿಸುವವನೊಬ್ಬನು ಪ್ರಾಣಾತ್ಮನಾದ ವಾಚಸ್ಪತಿಯನ್ನು ಕುಂತು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಾಚಕಸ್ಪತಿಯೇ ಪ್ರಾಣ
ದೇವನೇ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಮನಸ್ಸನೊಡನೆ ತಿರುಗಿ ನನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸು. ವಾಸ್ತೋಷ್ಟತಿಯೇ
ಅನ್ನಧನಾಧಿಪನೇ ನನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಈ ನನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಉಲ್ಲಾಸಗೊಳಿಸು ನನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸು. ನನ್ನನ್ನು
ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಬೇಡ. ಪಾಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ.

ಅಪಾನ್ನಪಾತ್ ತನೂನಪ್ರಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೮ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅಪಾನ್ನಪಾತ್ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ತನೂನಪ್ರಾಶ್ವದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ
ವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ತನೂನಪಾತ್ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ೧೮ ಶ್ರೀಯಾಕೃಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕೋನವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ
ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಯೋ ಅನಿಧ್ಯೋ ದೀದಯದಪ್ಯಂ ೧ ತರ್ಯಂ ವಿಪ್ರಾಸ ಈಳತೇ ಅಧ್ಯ
ರೇಷು | ಅಪಾಂನಪಾನ್ಮಧುಮತೀರಪೋ ದಾ ಯಾಭಿರಿಂದ್ರೋ ನಾವ್ಯಧೇ ವೀರ್ಯಾಯ

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೪) || ಯೋಽನಿಧ್ಯೋ ದೀದಯದ್ವೀ ಸ್ವತೇಽಭ್ಯಂತರಮಪ್ಸು ಯಂ ಮೇಧಾವಿನಃ ಸುವಂತಿ ಯಜ್ಞೇಷು ಸೋಽಪಾನಮಾನ್ಮಧುಮತೀರಪೋ ದೇಹ್ಯಭಿಷ್-
ನಾಯ ಯಾಭಿರಿಂದ್ರೋ ವರ್ಧತೇ ವೀರ್ಯಾಯ ವೀರಕರ್ಮಣೇ ಯಮೋ ಯಚ್ಚ-
ತೀತಿ ಸತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೯ ||

ಯೋ ಅನಿಧ್ಯೋ ದೀದಯದ ಸ್ವಂತರ್ಯಂ ವಿಪ್ರಾಸ ಈಳತೇ
ಅಧ್ವರೇಷು || ಅಪಾನ್ಮಧುಮತೀರಪೋ ದಾ ಯಾಭಿ-
ರಿಂದ್ರೋ ವಾವ್ಯಧೇ ವೀರ್ಯಾಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨೪)

ತನೂನಪಾತ್ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತನೂನಪಾದ್ವೇವತೆಯೇ ನೀನು ಮೇಘಿ
ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಇಲ್ಲದೆ ವಿದ್ಯುತ್ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಒಡ್ಡುನಾಡುವಿ. ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಗಳಜನರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸು
ತ್ತಾರೆ. ಮಧುರಸದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನೀರನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡು. ಸೋಮಮಿಶ್ರಿತವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಈಶ್ವರನಾದ ನೀನು
ವೀರಕರ್ಮಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಭಿವೃದ್ಧನಾಗು.

ಯೋಽನಿಧ್ಯೋ ದೀದಯದ್ವೀಽಭ್ಯಂತರಮಪ್ಸು ಯಂ ಮೇಧಾ-
ವಿನಃ ಸ್ತುವಂತಿ | ಯಜ್ಞೇಷು ಸೋಽಪಾನಮಾನ್ಮಧುಮತೀರಪೋ
ದೇಹ್ಯಭಿಷ್ನಾಯ | ಯಾಭಿರಿಂದ್ರೋ ವರ್ಧತೇ ವೀರ್ಯಾಯ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಪಾನ್ಮಧುಮತೀ ಇಂದ್ರಪರ್ಯಾಯದಿಂದ ಸ್ವಪ್ನನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಯಮೋ ಯಚ್ಚತೀತಿ ಸತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೯ ||

ಕ್ರಮವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಯಮಪದದ ನಿರ್ವಹಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಇವನು ಸಕಲವ್ರಾಣಿ
ಗಳನ್ನು ಜೀವಿತದಿಂದ ಶಾಂತಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪಶಾದಿಗಳಿಂದಲಿ ಸೇರಿರುವುದ
ರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಈ ಕಾರ್ಯ ಬಲವಂತನಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಬಲಕೃತಿ ಇಂದ್ರನ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದ
ರಿಂದ ಮಧ್ಯಮನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವರು ಸ್ತುತಿಸುವವರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವವನೆಂದು ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.
ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಯಮಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಯೋ ಅನಿಧ್ಯೋ ದೀದಯದಸ್ವಂತರ್ಯಂ ವಿಪ್ರಾಸ ಈಳತೇ ಅಧ್ವ-
ರೇಷು |

ಅಪಾಂ ನಪಾನ್ಮಧುಮತೀರಪೋ ದಾ ಯಾಭಿರಿಂದ್ರೋ ವಾವ್ಯಧೇ
ವೀರ್ಯಾಯ || ೪ ||

ಎಲೈ ಅಪಾಂನಪಾತ್ಮಂಕ್ಷುಕನಾದ ದೇವನೇ, ಯಾವ ನೀನು ಉದಕಗಳ ನಡುವೆ (ಮೇಘಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ) ಕಟ್ಟಿಗೆ ಗಲಾವುಳೂ ಇಲ್ಲದೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ನೀನನ್ನು ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಜ್ಯಾಕೂಟಗಳು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿ ಸುವರೋ ಅಂತಹ ನೀನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿದ್ಯಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸಲು ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಮಾಧುರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೂ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಉದಕಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡು.

ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಯೋಜನಿಧ್ಯೋ ದೀದಯದ್ವೀಪ್ಯಸೇಘ್ಯಂತರಮಪ್ಸು ಯಂ ಮೇಧಾವಿನಃ ಸ್ತುವಂತಿ ಯೆಕ್ಷೇಷು
ಸೋಪಾಸ್ಮಶಾನ್ಮಧುಮತೀರಪೋ ದೇಶ್ಯಭಿಷವಾಯ ಯಾಥಿರಿಂದ್ರೋ ವರ್ಧಕೇ ವೀರ್ಯಾಯ
ವೀರಕರ್ಮಣೇ ||

(ನಿ. ೧೦-೧೯)

ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಅಗ್ನಿಯು ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯರೂಪಾಂತ ರವು. ಈ ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವನು ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಧ್ಯಾದಿಗಳ (ಕಟ್ಟಿಗೆ ಅಥವಾ ಕಾಷ್ಠಗಳ) ಸಹಾಯ ವಿಲ್ಲದೆ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಗುಣವಿಷ್ಣುವನಾದ ದೇವನನ್ನು ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಜಾದಿಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಅಪಾಂನಪಾದ್ದೇವತೆಯೇ, ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ನಾವು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಡುವವರಾಗಿ ದ್ದೇವೆ. ಆದಕಾಗ್ಯಾ ನಮಗೆ ಸಿಹಿಯಾದ ಮತ್ತು ಮಧುವಿನಂತೆ ರುಚಿಕರವಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈರಿತೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲೆ

ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ವಿಂಶತಿಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಪರೇಯಿವಾಂಸಂ ಪ್ರವತೋ ಮಹೀರನು ಬಹುಭ್ಯಃ ಪೇಥಾಮನುಪಸ್ತು-
ಶಾನಮ್ | ವೈವಸ್ವತಂ ಸಂಗಮನಂ ಜನಾನಾಂ ಯಮುಂ ರಾಜಾನಂ ಹವಿಷಾ ದುವಸ್ತು
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೧) || ಪರೇಯಿವಾಂಸಂ ಪರ್ಯಾಗತವಂತಂ ಪ್ರವತ ಉದ್ವತೋ

ನಿವತ ಇತ್ಯವತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ ಬಹುಭ್ಯಃ ಪಂಥಾನಮನುಪಸ್ಪಾದುವನ್ನೇತಿ ದುವಸ್ಕೃತೀ ರಾಧ್ನೋತಿಕರ್ಮಾಗ್ನಿರಪಿ ಯಮ ಉಚ್ಯತೇ ತಮೇತಾ ಯಚೋಽನುಪ್ರವದಂತಿ || ೨೦ ||

ಪರೇಯಿವಾಂಸಂ ಪ್ರವತೋ ಮಹೀರನು ಬಹುಭ್ಯಃ ಪಂಥಾನಮನು-
ಪಸ್ಪಶಾನಮ್ | ವೈವಸ್ವತಂ ಸಂಗಮನಂ ಜನಾನಾಂ ಯಮಂ
ರಾಜಾನಂ ಹವಿಷಾ ದುವಸ್ವ ||

(ಋ. ಸು. ೭-೬-೧೪)

ಯಮಸ್ತು ತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತರಾತ್ಮನೇ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನೇ ಪಿತೃಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಪ್ರಕೃತ್ಯಗತಿಯುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯರನ್ನೂ ಊರ್ವ್ವದೇಶಗಾಮಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಆಧೋಗಾಮಿಯಾದ ತೀರ್ಥಜಂತುಗಳನ್ನೂ ಮರಣಾನಂತರ ಆಯಾಯಭೋಗೋಚಿತಲೋಕಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವ, ಪುಣ್ಯವಂತರನ್ನೂ ಪಾಪಿಷ್ಠರನ್ನೂ ಕರ್ಮೋಚಿತ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಧಿಭವ್ವದಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ, ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಮೇ ಪ್ರಾಣಿಯಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ, ಸೂಕ್ತಪುತ್ರನಾದ ಯಮನನ್ನು ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸಿ.

ಪರೇಯಿವಾಂಸಂ ಪರ್ಯಾಗತವಂತಂ ಪ್ರವತ ಉದ್ಯತೋ ನಿವತ
ಇತ್ಯವತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ ಬಹುಭ್ಯಃ ಪಂಥಾನಮನು ಪಸ್ಪಾಶಂ-
ಮಾನಂ ವೈವಸ್ವತಂ ಸಂಗಮನಂ ಜನಾನಾಂ ಯಮಂ ರಾಜಾನಂ
ಹವಿಷಾ ದುವಸ್ಕೃತೀ | ದುವಸ್ಕೃತೀ ರಾಧ್ನೋತಿಕರ್ಮಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರವತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದ್ಯತೇ, ನಿವತ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವ ಧಾತುವಿಗೆ ರಕ್ಷಣಾಗತಿ ಶಾಂತಿ ಪ್ರೀತ್ಯಾದಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥ ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಧಾಂದಸವಾಗಿ ಆದಿಮ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ್ಯಗಮನವುಳ್ಳವರು ಎಂದರೆ ಮೇಲೆ ಹೋಗುವ ದೇವತೆಗಳು, ಕೆಳಗಿಹೋಗುವ ತೀರ್ಥಪ್ರಾಣಿಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅನುಪಸ್ಪಶಾನಂ, ಉಪ ಉಪಸರ್ಗ. ಸ್ವಕ-ಬಾಧನಸ್ವರ್ತನಯೋಃ ಧಾತು. ಅಬ್ರ ಬಂದಾಗ ಅವಕ್ಕೆ ಶಾನ್ತವಾದೇಶ. ನಾಸನಾಸವಲ್ಲಿ ನುಡಾಗಮ. ರಾಧ್ನೋತಿಕರ್ಮಾ ಅಂದರೆ ಪಂಚರಣಾರ್ಥವೆಂದರ್ಥ.

ಅಗ್ನಿರಪಿ ಯಮ ಉಚ್ಯತೇ | ತಮೇತಾ ಯಚೋಽನು
ಪ್ರವದಂತಿ || ೨೦ ||

ಕಟ್ಟಿಸು ರೂಪ್ಯದಿಂದ ಅಥವಾ ಪ್ರಸಂಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಚಾರಾಂತರವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಮಕಟ್ಟದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಅಭಿಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯೂ ಯಮಕಟ್ಟದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪುಶ್ಯಾಂತ್ರವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಪರೇಯಿವಾಂಸಂ ಪ್ರವತೋ ಮಹೀರನು ಬಹುಭ್ಯಃ ಪಂಥಾಮನುಪಸ್ತಶಾನಂ |
ವೈವಸ್ವತಂ ಸಂಗಮನಂ ಜನಾನಾಂ ಯಮಂ ರಾಜಾನಂ ಹವಿಷಾ
ದುವಸ್ತ || ೧ ||

ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನಾಚರಿಸಿದ ಪುರುಷರನ್ನು ಆಯಾ ಉತ್ತಮ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಮರಣಾನಂತರ ಕರೆದೊಯ್ಯುವವನೂ, ಅನೇಕ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಯಿಲ್ಲದೇ ಉಂಟುಮಾಡ ತಕ್ಕಪನೂ, ವಿವಸ್ವಂತನ ಪುತ್ರನೂ, ಪಾಪಿಗಳನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವವನೂ, ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುಷೂ ಆದ ಯಮನನ್ನು ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಉಪಚರಿಸು.

ಯಮಂ— ಯಮನು ಯಾರು, ಅವನ ಕರ್ತವ್ಯವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಈ ಸೂತ್ರದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಯಾಸ್ಯರು ಯಮ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ—

ಯವಾಃ | ಯಮೋ ಯಚ್ಚೈತಿ ಸತಃ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಧವತಿ |

(ಪಿ. ೧೦-೨೦)

ನಿಯಮಿಸು, ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಯಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಯಮ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಯಮನು ಪಿತೃ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನಾಗಿ ತನಗೆ ಸೇರಿದ ಪಿತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿ ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳುವವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಯಮನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಆದರೆ ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು, ಯಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದಾರೆ— ಯಮಃ | ಯಚ್ಚೈತಿ ಉಪರಮಯತಿ ಜೀವಿತಾತ್ ಸರ್ವಂ ಭೂತಗ್ರಾ ಮವಿತಿ ಯಮಃ | ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜೀವಿತವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ— ಅವರಿಗೆ ಮರಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಯಮನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಈ ಯಮಶಬ್ದವಿರುವ ಋತ್ಯನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಪ್ರಕೃತ ಋತ್ಯನ್ನೇ ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಪರೇಯಿ.ವಾಂಸಂ ಪ್ರವತೋ ಮಹೀರನು ಬಹುಭ್ಯಃ ಪಂಥಾಮನುಪಸ್ತಶಾನಂ |
ವೈವಸ್ವತಂ ಸಂಗಮನಂ ಜನಾನಾಂ ಯಮಂ ರಾಜಾನಂ ಹವಿಷಾ ದುವಸ್ತ ||

ಪರೇಯಿವಾಂಸಂ ಪರ್ಯಾಗತವಂತಂ ಪ್ರವತ ಉದ್ಯತೋ ನಿವತ ಇತಿ | ಅವತಿಗರ್ತಕರ್ಮಾಃ |
ಬಹುಭ್ಯಃ ಪಂಥಾಮನುಪಸ್ತಶಯಮಾನಂ ವೈವಸ್ವತಂ ಸಂಗಮನಂ ಜನಾನಾಂ ಯಮಂ
ರಾಜಾನಂ ಹವಿಷಾ ದುವಸ್ತೇತಿ | ದುವಸ್ವತೀ ರಾಧ್ಯೋತಿಕರ್ಮಾಃ ||

(ನಿ. ೧೦-೨೦)

ಈ ಋತ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಮಹಿಯು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅಥವಾ ತನ್ನ ಅಂತರಾತ್ಮನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವನು—ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ, ಯಮನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನ ಪಿಠಿ ಪರಿಚರಿಸು. ಈ ಯಮನು ಸುತ್ತಲೂ ಬರುವನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಎಲ್ಲೆಡೆ ಇರಲಿಲ್ಲಾ ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಂದೇ ಬರುವನು. ಮತ್ತು ಈ ಋತ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮಾತ್ರ

ಇವುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಉದ್ದೇಶೇ ನಿವರ್ತೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರವತಃ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು, ಉದ್ವತಃ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು, ನಿವತಃ ಎಂದರೆ ತೀರ್ಯಗ್ಧಂತುಗಳು. ಈ ದೇವಮನುಷ್ಯ ತೀರ್ಯಗ್ಧಂತುಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅವರು ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು (ದೋಷಗಳನ್ನು) ಸೇರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮರಣಾನಂತರ ಅವರ ಪ್ರೇತಶರೀರಗಳನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವನು. ಅನುಪಸ್ಥಾನಂ ಎಂದರೆ, ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇಂತಹ ಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ತಕ್ಕ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ನಾನಾವಿಧ ದೋಷಾದಿಗಳ ಮೂಲಕ ಮರಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಮೃತರಾದಮೇಲೆ ಅವರ ಪ್ರೇತ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಪಾಶದಿಂದ ಬಿಡು ಪುಣ್ಯ ಮಾಡಿದರೆ ಸೈಗೌದಿ ಉತ್ತಮ ಲೋಕಗಳಿಗೂ, ಪಾಪ ಮಾಡಿದ್ದರೆ ರರಕಾದಿ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೂ ನಾನಾವಿಧ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ ಒಯ್ಯುವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಸಂಗಮನೇ ಜನಾನಾಂ ಎಂದರೆ ಜನರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಪಾತ ಮಾಡದೆ ಅವರ ಕರ್ಮಾನು ಗುಣವಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಇಂತಹ ಯಮಂ ರಾಜಾಣಂ ಪಿತೃಗಳ ರಾಜನಾದ ಯಮನನ್ನು ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪಚರಿಸಿ ಸೇವಿಸು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು

ಅಗ್ನಿ ರೂಪ ಯಮ ಉಚ್ಯತೇ | ತಮೇತಾ ಚುಚೋಽನುಪ್ರವದಂತಿ | (ನಿ. ೧೦-೨೦)

ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಮನೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವವು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಸೇನೇವ ಸೃಷ್ಟಾ ಎಂಬ ಋ. ಸಂ. ೧-೬೬-೭ ಮತ್ತು ೮ ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವುಗಳಿಗೂ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಪರೇಯುವಾಂಸಂ— ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ಮಾಡಿರುವ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಗೂ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಯಾಸ್ಯರು ಮಾಡಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಪರೇಯುವಾಂಸಂ ಎಂದರೆ ಪರ್ಯಾಪ್ತವಂತೆ— ಸುತ್ತಲೂ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಕರಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ತಲಪಿಸುವ ಎಂಬರ್ಥವು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು— ಕ್ರಮೇಣ ಮರಣಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಪ್ರಾಪಿತವಂತೆ ಎಂದರೆ, ಮರಣಾನಂತರ ಮೃತಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟುಬರುವ ಪ್ರೇತವನ್ನು ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಮೃತನಾದ ಮೇಲೆ ಅವನನ್ನು ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದೆಂದರೇನು? ಶರೀರವೇ ನಾಶವಾದಾಗ ಕರಿದುಕೊಂಡುಹೋಗುವುದು ಯಾರನ್ನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಏಳುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವೇನೆಂದರೆ- ಪುರುಷನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಯು ಮೃತನಾದ ಮೇಲೆ ಅವನ ಶರೀರ ಕ್ರಿಯೆ ಗಳೆಲ್ಲಾ ನಿಂತುಹೋಗಿ ಶರೀರವು ನಿಶ್ಚೈಷ್ಟಿತವಾಗುವುದು. ಅದು ಕ್ರಮೇಣ ಪಂಚಭೂತಗಳಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಹೋಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾದ ಶರೀರವು ಕೊನೆಗೆ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿ ಹೋಗಿ ಅಂತ್ಯಗತವಾಗುವುದು. ಪಂಚಭೂತಗಳೆಂದರೆ ಪೃಥಿವಿ, ಅಪ್ಪಿ, ತೇಜಃ, ವಾಯು, ಆಕಾಶ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಘಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥ, ದ್ರವರೂಪವಾದ ವಸ್ತು, ಶಾಖ, ಗಾಳಿ, ಅವಕಾಶ ಎಂಬರ್ಥಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಐದು ವಿಧವಾದ ವಸ್ತುಗಳು ದೇಹದಲ್ಲಿರುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದೇ ಇದೆ. ಚರ್ಮ, ಮಾಂಸ, ಮೂಳೆ, ಉಗುರು ಮೊದಲಾದ ಲೆಕ್ಕ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಪೃಥಿವಿಯ ಅಂಶಗಳು. ಮರಣಾನಂತರ ಅವು ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿ ಮಣ್ಣೇ ಆಗುವವು.

ರಕ್ತ, ಜೊಲ್ಲು ಮೊದಲಾದ ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳು ಅಪ್ಪಿನ (ಉದಕದ) ಅಂಶಗಳು. ಅವುಗಳು ಜಲ
 ದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುವುದು. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮರಣಕಾಲದವರೆಗೂ ಇರುವ ಶಾಖವು (ಅಗ್ನಿಯು) ತೇಜಸ್ಸನ್ನೇ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿ
 ಯಲ್ಲಿ ಬೆರೆತುಹೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೃತಶರೀರದಲ್ಲಿ ಶಾಖವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ತಣ್ಣಗಿರುವುದು. ಮರಣಾನಂತರ ಉಚ್ಚ್ವಾಸ
 ನಿಶ್ಚಾಸರೂಪವಾದ ವಾಯುಚಲನೆಯು ನಿಂತುಹೋಗಿ ಪ್ರಾಣಾದಿಪಂಚವಾಯುಗಳು ವಾಯುತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಬಾಹ್ಯ
 ಕಾಶದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುವುದು ಯಾರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿ ಮೃತ ಶರೀರದ ಭಾಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಆಯಾತತ್ತ್ವ
 ಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋದಮೇಲೆ ಏನೂ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ, ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣಿಯು ಅಥವಾ ಪುರುಷನು ಜೀವಿ
 ಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಕ್ರಿಯಾ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾ ಚಕ್ಷುರಾದಿಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಾದಿಗಳನ್ನು
 ಗಮನಿಸುತ್ತಾ ಇದ್ದ ಚೇತನಾತ್ಮಕನಾದ ವಸ್ತುವೊಂದಿತ್ತು. ವಸ್ತು ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗೋಚರವಾದ ಪಾರ್ಥಿವ
 ವಸ್ತುವಲ್ಲ. ಪಾರ್ಥಿವ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತ ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಶರೀರವು ನಾಶವಾದರೂ ತಾನು ಮಾತ್ರ ನಾಶವಾಗದೆ
 ಇರುವುದು. ಇದನ್ನು ಆತ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯುವರು, ಈ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪಾರ್ಥಿವಶರೀರನಾಶಾನಂತರ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಬೇರೊಂದು
 ಶರೀರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಪ್ರಾರಂಭ ದೆಶೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪ್ರೇತ ಶರೀರವೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಅದು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ
 ಇರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಹ್ಯಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳೆಲ್ಲ
 ದ್ದರೂ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ ಅಂಶಗಳಿರುವುವು. ಎಂದರೆ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳ ಅನುಭವವಾಗುವುದು. ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಜೀವಿ
 ಸಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾನು ಅನುಭವಿಸಿದ ಸುಖದುಃಖಗಳ ಮತ್ತು ಬಂಧುಬಾಂಧವರ ವಿಷಯವಾದ ಪ್ರೀತಿದ್ವೇಷಗಳ ವಾಸ
 ನೆಯು (ವಾಸನೆಯೆಂದರೆ-ಸೂಕ್ಷ್ಮರಕ್ತವು) ಈ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಆತ್ಮನು ಕೆಲವು ಕಾಲದವರೆಗೆ ಎಂದರೆ
 ಮೃತಶರೀರಕ್ಕೆ ಮಾಡುವ ಅಪರ ಕರ್ಮಾದಿಗಳು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವವರೆಗೆ ಈ ಪ್ರೇತಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು ಅನಂತರ ತನ್ನ
 ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬೇರೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುವನು. ಆಗ ಈ ಪ್ರೇತಶರೀರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಇನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಶರೀರವು
 ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಆಯಾ ಲೋಕಗಳು ಯಾವಂತಿ ಇರುವನೋ, ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಅದೇ ವಿಧ
 ವಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿರುವುವು. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿದ್ದವನಾಗ ಪೃಥಿವೀಪಂಚಾಂಧವಾದ ಸ್ಥೂಲ
 ವಸ್ತುಮಯವಾದ ಶರೀರಗಳೇ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿರುವುವು. ಸ್ವರ್ಗನರಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ
 ವಸ್ತು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ದೇವ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಶರೀರಾದಿಗಳಿರುವುವು.
 ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಜನರು ಸ್ಥೂಲವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡಬಲ್ಲವರಾದ್ದರಿಂದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ
 ರೂಪದಿರುವ ದೇವಲೋಕವನ್ನಾಗಲಿ, ದೇವತೆಗಳನ್ನಾಗಲಿ ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ದೇವಲೋಕವು ಎಲ್ಲಿರುವುದು
 ಎಂದರೆ—ಅಂತರ್ಹಿತೋ ಹಿ ದೇವಲೋಕೋ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಾತ್ (ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೬-೧-೧-೧) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯ
 ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಮನುಷ್ಯ ಲೋಕದೊಡನೆಯೇ ಓತಪ್ರೋತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದು. ಸ್ವರ್ಗದ
 ಕೆಲವು ಭಾಗವು ನಮ್ಮ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿರುವ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ನಾವು ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂಕ್ಷ್ಮ
 ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ವಿದ್ಯುತ್ಪ್ರವಾಹವು ತಂತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ನಮ್ಮ
 ಈ ಸ್ಥೂಲಶರೀರದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿರುವ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳನ್ನೂ ನೋಡಲಾರಿವು.
 ಆದರೆ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳು ಇಷ್ಟುಬಂದರೆ ನಮ್ಮನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲರು. ಶ್ರುತ್ಯತಸೂಕ್ಷ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಕೆಲವು
 ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೃತನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯಗಳು ಮರಣಾನಂತರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ
 ಪ್ರೇತಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು ಜೀವವನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪ್ರವತಃ — ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಕಮವತೋ ಭೂಲೋಕವರ್ತಿಭೋಗಸಾಧನಂ ಪುಣ್ಯಮನುಷ್ಠಿತವತಃ ಪುರುಷಾನ್ | ಉತ್ತಮವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸುವ ಭೋಗಗಳಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಪುರುಷರನ್ನು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಪುಣ್ಯಪ್ರದವಾದ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮರಣಾನಂತರ ಆ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳ ಫಲರೂಪವಾದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಿರುವ ಪುರುಷರನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಹೋಗಿ ಪ್ರವತಃ ಉದ್ಯತಃ ನಿವತಃ ಮನುಷ್ಯರು, ದೇವತೆಗಳು, ತಿರ್ಯಗ್ವಂತುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ- ಸತ್ಕರ್ಮಾಚರಣೆಮಾಡಿದವರು, ವಾಪನಮಾಡಿದವರು ಎಂದು. ಇವರುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಲೋಕವೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು.

ಬಹುದೈಃ ಪಂಥಾಂ ಅನುಪಸ್ತೇತಾನಂ—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪರಲೋಕಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಗಳೂ ಬಹುವಾಗಿರುವುವು. ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗವೇ ಬೇರೆ, ದುಷ್ಟರು ಅನುಭವಿಸುವ ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಅರ್ಹವಾಗಿರುವ ಲೋಕಗಳ ಮಾರ್ಗವೇ ಬೇರೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ಅವರವರ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾದ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಅನೇಕ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ ಜೀವರುಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ವೈವಸ್ವತೇಂ—ವಿವಸ್ತಂತನ ಪುತ್ರನಿಗೆ ವೈವಸ್ವತನೆಂದು ಹೆಸರು. ವಿವಸ್ತಂತನು ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಅಪ್ಸೌ ಪುತ್ರಾಸೋ ಅದಿತೇಃ | ಶಾನನುಕ್ರಮಷ್ಯಾಮಃ | ಮಿತ್ರೈಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ | ಧಾತಾ
ಚಾರ್ಯಮಾ ಚ | ಅಗ್ಂಶಶ್ಚ ಭಗಶ್ಚ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾಗ್ಶ್ಚೈತೈತೇ ||

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೧-೧೩-೩)

ಎಂದು ಕೈತ್ತಿರಿಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅದಿತಿಗೆ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರು. ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಧಾತಾ, ಅರ್ಯಮಾ, ಅಂಶ, ಭಗ, ಇಂದ್ರ, ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂಬುವರೇ ಆ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರು ಎಂದು ಹೇಳಿದ. ಇಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯವನಾದ ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂಬುವನೂ ಇಂದ್ರನೂ ಇಬ್ಬರೂ ಅವಳೇ ಮಕ್ಕಳು.

ಈ ವಿವಸ್ತಂತನ ಪುತ್ರನೇ ಯಮನು. ಇವನನ್ನು ರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಓತ್ಕಲೋಕಕ್ಕೆ ಯಮನು ತ್ವರುನಾ-ದ್ವರಿಂದಲೂ ವರುಣನೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವನೆಂದು ವಿವರಣೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಯಮನನ್ನೂ ವರುಣನನ್ನೂ ರಾಜರೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಸಂಗಮನಂ ಜನಾನಾಂ ಮೃತರಾದ ಜೀವರುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದು ಅವರನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸಿ ಇರುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಜನರನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುವವನೆಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಸಂಗಮನಂ ಜನಾನಾಂ ಎಂಬ ಕೃಪಗಳಿಂದ ಯಮನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಂಗಮನಂ ಎಂದರೆ ಗಂತವ್ಯಸ್ಥಾನಂ—ಜೀವರು ಹೋಗಿ ಸೇರಬೇಕಾದ

ಪ್ರದೇಶ. ಇದು ಸ್ವರ್ಗವಾದರೂ ಅಗಲಬಹುದು, ನರಕವಾದರೂ ಅಗಲಬಹುದು. ಪುಣ್ಯವಂತರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗವೂ ಪಾಪಿಷ್ಠರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನರಕವೂ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈಂತೆಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿಪ್ರಣೇಶವಾದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕವಿಂಶತಿಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಸೇನೇನ ಸೃಷ್ಟಾಮಂ ದಧಾತ್ಯಸ್ತುರ್ನ ದಿದ್ಯುತ್ತ್ವೇಷಪ್ರತೀಕಾ | ಯಮೋ ಹ
ಜಾತೋ ಯಮೋ ಜನಿತ್ವಂ ಜಾರಃ ಕನೀನಾಂ ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ | (ಋ. ಸಂ.
೧-೬೬-೪) || ತಂ ವಶ್ವರಾಥಾ ವಯಂ ವಸತ್ಯಾಸ್ತಂ ನ ಗಾವೋ ನಕ್ಷಂತ ಇದ್ಧಂ |
(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೬-೫) || ಇತಿ ದ್ವಿಪದಾಃ ಸೇನೇನ ಸ್ವಷ್ಟಾ ಭಯಂ ನಾ ಬಲಂ ನಾ
ದಧಾತ್ಯಸ್ತುರಿವ ದಿದ್ಯುತ್ತ್ವೇಷಪ್ರತೀಕಾ ಭಯಪ್ರತೀಕಾ ಬಲಪ್ರತೀಕಾ ಯಶಃಪ್ರತೀಕಾ
ಮಹಾಪ್ರತೀಕಾ ದೀಪ್ತಪ್ರತೀಕಾ ವಾ | ಯಮೋ ಹ ಜಾತ ಇಂದ್ರೇಣಸಹಸಂಗತಃ |
ಯಮಾವಿಹೇಹ ಮಾತರೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಯನು ಇವಜಾತೋ ಯಮೋ
ಜನಿಷ್ಯಮಾಣೋ ಜಾರಃ ಕನೀನಾ ಜರಯಿತಾ ಕನ್ಯಾನಾಂ ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ ಪಾಲಯಿತಾ
ಜಾಯಾನಾಂ ತತ್ಪಥಾನಾ ಹಿ ಯಜ್ಜಸಂಯೋಗೇನ ಭವಂತಿ | ತೃತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ
ಪತಿರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ತಂ ವಶ್ವರಾಥಾ ಚರಂತಾ ಪಶ್ಚಾಹುತ್ಯಾ ವಸತ್ಯಾ ಚ
ನಿವಸಂತ್ಯಾಷಧಾಹುತ್ಯಾಸ್ತಂ ಯಥಾ ಗಾವ ಆಘ್ರವಂತಿ ತಥಾಘ್ರಯಾಮೇದ್ಧಂ ಸಮಿದ್ಧಂ
ಭೋಗೈರ್ಮಿತ್ರಂ ಪ್ರಮಿತೇಸ್ತ್ರಾಯತೇಃ ಸಂಮಿನ್ಯಾನೋ ದ್ರವತೀತಿ ನಾ ಮೇದಯ-
ತೇರ್ವಾ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೧ ||

‘ಸೇನೇನ ಸೃಷ್ಟಾಮಂ ದಧಾತ್ಯಸ್ತುರ್ನ ದಿದ್ಯುತ್ತ್ವೇಷ ಪ್ರತೀಕಾ |’

ಯಮೋ ಹ ಜಾತೋ ಯಮೋ ಜನಿತ್ವಂ ಜಾರಃ ಕನೀನಾಂ ಪತಿ
ರ್ಜನೀನಾಂ ||

ತಂ ವಶ್ಚರಾಧಾನಯಂ ವಸತ್ಯಾಸ್ತಂ ನ ಗಾವೋ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಇದ್ಧಂ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧-೫-೧೦, ೭-೮-೯)

ಯಮಶ್ಚದ್ಧದಿಂ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೇನಾಪತಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಸೇನೆಯಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಭಯವನ್ನು ಅಥವಾ ಬಲವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಶ್ಚವು (ದಿದ್ಯುತ್ ವಶ್ಚಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ೧ ಛ. ೨-೨೦-೧) ಹೇಗೆ ಧರಿಸಿದವನಿಗೆ ಬಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದೋ ಅದರಂತೆ ದರ್ಶನಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಯಮನೂ ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ. ಸಕಲಧಾವನಗಳೂ ಆಹುತಿಯೂ ಆಗಿ ಅಗ್ನಿಧೀನಗಳಾದುದರಿಂದ ಜಾತವಾದವುಗಳೂ, ಮುಂದೆ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾಗುವವುಗಳೂ ಎಲ್ಲವೂ ಯಮನೇ. ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಕನ್ನಿಕೆಯರ ಕನ್ಯಾಭಾವವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವವನು. ಮದುವೆಯಾದವರನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವನು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಋಷಿಜರಾದ ನಾವು ದೀಪ್ತನಾದ, ಸಕಲಭೋಗದಾಯಕನಾದ, ನಿನ್ನನ್ನು ಜಂಗಮಸ್ಥಾವರರೂಪ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ, ಹಸುಗಳು ಸಾಯಂಕಾಲ ಮನೆ ಯನ್ನು ಸೇರಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ. ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇವೆ.

ಇತಿ-ದ್ವಿಪದಾಃ | ಸೇನೇನ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಭಯಂ ವಾ ಬಲಂ ವಾ, ದಧಾತ್ಯ ಸ್ತುರಿವ | ದಿದ್ಯುತ್ಸ್ವೇಷಪ್ರತೀಕಾ-ಭಯಪ್ರತೀಕಾ ಬಲಪ್ರತೀಕಾ, ಮಹಾಪ್ರತೀಕಾ, ದೀಪ್ತಪ್ರತೀಕಾ ವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವು ದ್ವಿಪದಗಳಾದ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ವಗಳು. ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿಪದದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಇಲ್ಲಿ ಕೊರಗಿದೆ. ಅಮ ಪದಕ್ಕೆ ಭಯ ಅಥವಾ ಬಲವೆಂದರ್ಥ. ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯವೆಂದೂ, ತನ್ನವರಿಗೆ ಬಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದಿದ್ಯುತ್ ವಶ್ಚ ನಾಮವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಯುಧ ಸಾಮಾನ್ಯವೆಂದರ್ಥ. ಅಸ್ತುಃ, ಅಸುಕ್ಷೇಪನೇ. ಧಾತು. ತ್ವತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಯುಧ ಎಸೆಯುವವನಿಗೆ ಅಯುಧವು ಬಲಕೊಡುವಂತೆ ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತ. ತ್ವೇಷ ಪ್ರತೀಕಾಪದಕ್ಕೆ ನಾನಾರ್ಥ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಜ್ವಾಲೆಯ ದರ್ಶನಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಭಯಾನಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಜ್ವಾಲಿಸುವುದರಿಂದ ದೀಪ್ತದರ್ಶನವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮಹತ್ವಾದ ದರ್ಶನವುಳ್ಳದ್ದು. ಅಥವಾ ಬಲಿಷ್ಠವಾದ ಅಂಗವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಇಂದ್ರಾಸ್ತಿಗಳು ವಿಕಳಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಯಮನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಯಮೋ ಹ ಜಾತ ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಸಂಗತಃ || ಯಮಾ ವಿ ಹೇಪ ಮಾತಾರಾ ||

ಇತ್ಯಸಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

(ಋ.ಸಂ. ೪-೮-೨೫-೧)

ಇಂದ್ರಾಸ್ತಿಗಳು ವಿಕಳಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಕೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯಮನೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇವೆಂಬುದೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಓಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರಪ್ರಮಾಣ ಕೊರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಳಿತ್ಯಾ ಮಹಿಮಾ ವಾ ಮಿಂದ್ರಾಸ್ತೇ ಪನಿತ್ ೮ | ಸಮಾನೋ ವಾ ಜನಿತ್ಯಾ

ಧಾತರೌ ಯುವಂ- ಎಂದು ಮಂತ್ರದ ಅದಿ. ಇಂದ್ರಾಸ್ತ್ರಿಯಲೇ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಮಹಿಮೆಯು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನೀವು ನಾಗಿಯೂ ಅತಿಶಯ ಸ್ತುತೃವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಿಜವಿದ್ದರೂ ಏಕಪಿತೃಕರಾಗಿ, ಯಮಲರಾಗಿ ಈ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲೆಯೂ, ಅಂತ ರಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತೀರಿ. ನೀವು ಸಕಲಲೋಕ ನಿರ್ವಾಹಕರೂ ಆಗಿರುವಿರಿ. ನಿಮಗೆ ಸೂರ್ಯನು ಒಬ್ಬನೇ ಪಿತೃವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಮಂತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಯಮನೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಯಮ ಏವ ಜಾತೋಯನೋ ಜನಿಷ್ಯಮಾಣೋ ಜಾರಃ ಕನೀನಾಂ-
ಜರಯಿತಾ ಕನ್ಯಾನಾಂ ಪತಿರ್ದನೀನಃ-ಪಾಲಯಿತಾ ಜಾಯಾನಾಂ
ತತ್ಪ್ರಧಾನಾ ಹಿ ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇನ ಭವಂತಿ ||

ಎರಡನೆಯ ದ್ವಿಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕನ್ಯಾ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಘರ್ವರೂಪ ಬಂದಿದೆ. ಜನೀನಾಂ-ಜನೀ-ಪ್ರಾಧುರ್ಭಾವೇ. ಧಾತು. ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಜೆಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ವಿವಾಹದಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿ ಸೇವೆಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಪರಂತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಪ್ರಧಾನರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಶ್ರುತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ ಸತಿರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

(ಮು.ಸಂ. ೮-೩-೨೭-೫)

ಶ್ರೀಯರು ಅಗ್ನಿಪ್ರಧಾನರೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೋಮಾ ಪ್ರಥಮೋ ವಿವಿಧೇ ಗಂಧರ್ವೋ ವಿವಿಧ ಉತ್ತರಃ | ಶ್ರುತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ ಪತಿಸ್ತುರೀಯಶ್ಚೇ ಮನುಷ್ಯಜಾಃ || ಎಂದು ಪೂರ್ವಮಂತ್ರ. ಕನ್ನಿಕೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ಚಂದ್ರನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆ ಮೇಲೆ ವಿಶ್ವಾನಸುವು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ವಿವಾಹ ಯೋಗ್ಯತೆಯಾದ ಅವಳನ್ನು ಮೂರನೆಯನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ವಿವಾಹವಾದಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕನೆಯನಾಗಿ ಮಾನವನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕನ್ನಿಕೆಯು ಕನ್ಯಕಾ ಧಾವವನ್ನು ಆಪಹರಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಮನೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ತಂ ವಶ್ವರಾಧಾ ಚರಂತ್ಯಾ ಪಶ್ವಾಯುತ್ಯಾ ವಸತ್ಯಾ ಚ ನಿವಸಂತ್ಯಾಷ್ಠ-
ಧಾಯುತ್ಯಾನಿಸ್ತಂ ಯಥಾ ಗಾವ ಅಪ್ಸುವಂತಿ ತಥಾಪ್ಸುಯಾಮೇದ್ಧಂ
ಸಮಿದ್ಧಂ ಜೋಗೈಃ ||

ಮೂರನೆಯ ದ್ವಿಪದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಚರಾಧಾ. ಗತ್ಯರ್ಥ ಚರಧಾತುವಿಗೆ ಅರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಚರಿಸುವುದು. ಪಶ್ವಾಯುತ್ಯಾನಿಸ್ತಂ ಯಥಾ. ವಸತ್ಯಾ ನಿವಾಸಾರ್ಥ ವಸಧಾತುವಿಗೆ ಅತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಲಿಸದೆ ಒಂದು ಕಡೆ ಇರುವುದು. ಸ್ವಾ ವರಗಣಾದ ಔಪಧಿವಶ್ವತ್ಯಾದಿರೂಪ ಅಹುತಿಯೆಂದರ್ಥ.

ಮಿತ್ರಃ— ಪುಮೀತೇ ಶ್ವಾಯತೇ | ಸಂಮಿನ್ಯಾನೋ ದ್ರುವತೀತಿ ವಾ |
ಮೇದಯತೇ ವಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೧ ||

ಕ್ರಮಶ್ಚಾತ್ರವಾದ ಮಿತ್ರವದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಮೀತಿ ಮರಣ. 'ಮೃತ ಪ್ರಮೀತೌ ತ್ರಿಷ್ಟೇತೇ' ಎಂದು ಅವರು ಧಾರ್ಮಿಕದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಲಲೋಕಗಳನ್ನು ಮರಣದಿಂದ ವ್ಯಷ್ಟಾದಿಗಳನ್ನು ಲೊಟ್ಟು ಕಾಪಾಡುವವನು. ತ್ರೈಪಾ-ಪಾಲನೇ. ಧಾತುವಿಗೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. "ಆಶೋಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಃ. ಪ್ರಮೀತವದಕ್ಕೆ ಮದಾವೇಶ. ಅಥವಾ ಸಂ= ಸುತೃಲೂ, ಚನ್ನಾಗಿ, ಮಿನ್ಯಾನಂ= ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾ, ದ್ರವತಿ-ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಸುವವನು ಮಿತ್ರನು. ಡುಮಿಇ-ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೆ. ಅಥವಾ ಸೇಶನಾರ್ಥಕ ಮಿವಧಾತುವಿಗೆ ಲಙ್ ಬಂದಾಗ ಶಾನಶಾದೇಶ. ಚಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ದ್ರವಧಾತುವಿಗೆ ತ್ರಾಪೇಶ ಮಿನ್ಯಾನಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಮಿಧ್ಯಾವ. ಅಥವಾ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಳೆಯಿಂದ ವಡ್ಡಿಮಾಡುವವನು ಮಿತ್ರನು. ಇಾಮಿದಾ-ಸ್ಥೇಶನೇ. ಇದಕ್ಕೆ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೀಗೆ ನಾನಾವಿಧವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ತೋರುತ್ತವೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಮಿತ್ರಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಸೇನೇವ ಸೃಷ್ಟಾನಮಂ ದಧಾತ್ಯಸ್ತುರ್ನ ದಿದ್ಯುತ್ತ್ವೇಷಪ್ರತೀಕಾ |
ಯಮೋ ಹ ಜಾತೋ ಯಮೋ ಜನಿತ್ಯಂ ಚಾರಃ ಕನೀನಾಂ ಪತಿ-
ರ್ಜನೀನಾಂ || ೭ || ೮ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ಏಳಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದುದರಿಂದ, ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಇಷ್ಟಾರ್ಥದಾಯಕರಾದುದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮತ್ತು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಸಕಲಭೂತಸಂಘಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯೇ. ಇವನು ಕನ್ನಿಕೆಯರ ಕನ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವವನು. ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಪತಿಧಾತ್ಯವು. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜಮಾನನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದ ಸೇನೆಯಂತೆ ಅಥವಾ ಯೋಧನಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಬಾಣದಂತೆ ಕತ್ತುಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

ಸೃಷ್ಟಾ ಸೇನೇವ ಅವುಂ ದೆಧಾತಿ-ಇನೇನ ಸಹ ವರ್ತತೆ ಇತಿ ಸೇನಾ ಸ್ವಾಮಿನಾ ಸಹ ವರ್ತಮಾನಾ ಪ್ರೇರಿತಾ ಭಟಿಣಂಹತಿದಿವ ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಶತ್ಸೂಷಾಂ ಭಯಂ ಕರೋತಿ | ಯದ್ವಾ ಸೇನೇವ ಬಲಿಂ ದಧಾತಿ | ಸಾಯುಷಾ ಬಲವತೀಶ ತದ್ವದಗ್ನಿರಪಿ ಬಲವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜಮಾನನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದ ಸೇನೆಯು ಯಜಮಾನನೊಡನೆ ಇರುತ್ತಾ ಕತ್ತುಜನರಿಗೆ ಭಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಕತ್ತುಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವನು. ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನೊಡನೆ ಇರುವ ಸೇನೆಯು ಕತ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಬಲವುಳ್ಳವನಾಗಿಯವನು ಎಂದು ಅವು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಯ ಮತ್ತು ಬಲವೆಂಬುದಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯುಷ್ಯವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಅವುಶಬ್ದವು ಭಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಮಶಬ್ದೋಚಿತ್ರೆ ಭಯವಚನಃ ಧ್ಯಾನಾ ಜಙ್ಘಾನಃ ಪ್ರೈಥಿವೀ ಆಮೇ ಧಾಃ (ಪು. ವೇ. ೧-೩೮೧) ಎಂದು ಹೇಳಿ ಭಯವನ್ನು ಕತ್ತುಗಳಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಸೇನೆಯಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ, ರಾಕ್ಷಸರಿಗಾಗಲಿ, ಜಗತ್ತಿಗಾಗಲಿ ಭಯಜನನವು ಎಂದು ಓಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಸ್ತುರ್ವ ದಿದ್ಯುತ್ವೇವಪ್ರತೀಕಾ—ದಿದ್ಯುದಿತಿ ವಜ್ರನಾಮ | ದಿದ್ಯುತ್ ಎಂದುರೆ ವಜ್ರಯುಧವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ದಿದ್ಯುತ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹದಿನೆಂಟು ವಜ್ರಾಯುಧನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ ೩-೧೧) ಪಠಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ಯೋತಕ ಇತಿ-ಬಹಳ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಹೊಳೆಯುವುದರಿಂದ ಆಯುಧವು ದಿದ್ಯುತ್ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇದರಿಂದ ಯಾಗಿ ಕಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಬಾಣನೆಂದು ಅರ್ಥವಾದ ಬಾಣವು ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಮುಖವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಬಾಣವು, ಇತರರನ್ನು ಭಯಗೊಳಿಸುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ರಾಕ್ಷಸರೇ ನೊಂದಲಾವರರನ್ನು ಭಯಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು ' ಸೇನೇವ ಸ್ಯಷ್ಟಾ ಭಯಂ ವಾ ಬಲಂ ವಾ ದಧಾತ್ಯೆ ಸ್ತುರಿವ ದಿದ್ಯುತ್ವೇವಪ್ರತೀಕಾ ' (ನಿ. ೧೦-೨೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಎಂಬ ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಯಮೋ ಹ ಜಾತೋ ಯಮೋ ಜನಿತ್ಯಂ—ಯಚ್ಚಿತಿ ದದಾತಿ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಕಾಮಾನಿತಿ ಯಮೋಽ-
ಗ್ನಿರುಚ್ಯತೇ | ಯದ್ವಾ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೋರ್ಯುಗಸದಂತೈಸ್ತತ್ಪಾದಗ್ನೇರ್ಯಮತ್ಯಂ | ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ
ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಯಮನೆಂದು ಹೆಸರು ಹೊಂದಿರುವನು. ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನೂ
ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದಕಾರಣ ಅಗ್ನಿಯೂ ಯಮನಾಗಿರುವನು. ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ
ವಾಗಿ " ಯಮೋ ಹ ಜಾತೇ ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಸಂಗತಃ | ಯಮಾವಿನೇಹ ಮಾತರೇತ್ಯೈ ಮಿಗನೋ ಭವತಿ " (ನಿ. ೧೦-೨೧) ಇತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಏಕೀಕರಿಸಿ ಇರುವುದರಿಂದ
ಅಗ್ನಿಯು ಯಮಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಾದ ಸರ್ವಕಾಮ ಪೂರಯುಕ್ತತ್ವದೊಳಗೆ ಧರ್ಮವುಳ್ಳವನಾದ ಕಾರಣ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಬ್ಬರೂ
ಯಮಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯರಾಗಿರುವರು ಮತ್ತು ಲೋಕ ನಿರ್ಮಾತ್ಮಗಳಾಗಿರುವರು ಎಂದು ನಿರೂಪದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು.

ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸಮುದಾಯವು ಇವೆರಡೂ ಕೂಡ ಯಮಶಬ್ದ
ದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗಿರುವುದು. ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಹುತಿ
ಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಾತ ಮತ್ತು
ಜಾಯಮಾನಗಳೆಂಬ ಎರಡೂ ಯಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಜಾರಾಃ ಕನೈಃಸಂ—ಜಾಯಾನಾಂ ಜರಯಿಶಾ | ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಕನೈಯರ ಕನ್ಯಾಭಾವವು ಹೋಗುವುದು.
ವಿವಾಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಳುಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಇತರ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ
ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಕೂಡ ಕನ್ಯಾಭಾವವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಕನ್ಯಾಭಾವನಿವರ್ತಕ
ನಾಗಿರುವನು.

ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ—ಜಾಯಾನಾಂ ಕೈಕವಿವಾಹಾನಾಂ ಪತಿಃ ಭರ್ತಾ | ಅಗ್ನಿಯು ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪತಿ
ಯಾಗುವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಕನೈಯನ್ನು ಅವಳಿಗೆ ಆ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಉಂಟಾಗುವ ಧನ ಮತ್ತು ಪುತ್ರಾದಿಗಳೊಡನೆ ಅನು
ಗ್ರಹಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಕನೈಯರಿಗೆ ಪತಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವನು. ಪುರುಷನ ಸಹವಾಸದಿಂದ ಇರುತ್ತಾ
ಪುರುಷಸಂಭೋಗೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಕನೈಯನ್ನು ಸೋಮನು ನೊಂದಲು ಹೊಂದುವನು. ಅವನಿಂದ
ಕೊಂಪುಮಟ್ಟಿನ ಭೋಗೇಚ್ಛೆಯು ಕನೈಯರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಯಾವನವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ
ಸ್ಮಿತಿಯುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಸೋಮನು ವಿಶ್ವಾವಸುವೆಂಬ ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವನು. ಆ ಗಂಧರ್ವನು ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ

ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೊಡುವನು. ಅಗ್ನಿಯು ಅವಳಿಗೆ ಪತಿಯಾಗುವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು. ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವಸ್ತುತಿಯು ಇರುವುದು. “ ಸೋಮೋಽದದಿಂಧವಾರ್ಯಯಿ ಗಂಧರ್ವೋಽ ದಿದದಿಗ್ನಯೇ | ರಯಂ ಚಿ ಪ್ರಶ್ರಾಂಶ್ಚಾ ದಾದಾಗ್ನಿ ಮ್‌ಠ್ಯಮುಘೋಃ ಇಮಾಂ ” (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೫೪೦) ಇತಿ | ಎಂಬ ಮುಗ್ಧೀದ ಮಂತ್ರವು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಇದರಿಂದ ಕೃತವಿವಾಹರಾದ (ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿವಾಹವೆಂಬ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ) ಸೋಮ, ಗಂಧರ್ವ, ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಅವರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ ಸೌಖ್ಯಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ ಧನಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವಕಾರಣ ಪತಿಗಳಾಗುವರು. ಮನುಷ್ಯನು ನಾಲ್ಕನೆಯವನಾಗುವ ಕಾರಣ “ಕುರಿಯೆತ್ತೇ ಮನುಷ್ಯಜಾಃ” ಎಂದು ಓದು ಮಂತ್ರವು ಹೇಳುವುದು.

ಯಾಸ್ಕರು “ತೃತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ ಪತಿರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ” (ನಿ. ೧೦-೨೧) ಎಂದು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಹೇಳುವರು.

ಯದ್ವಾ—ಜನೀನಾಂ ಪಾಲಯಿತಾ ಯತೋಽಯಮನುಷ್ಠಿತ್ಯೈಃ ಯಾಗೈಃ ಫಲಂ ಪ್ರಯುಚ್ಛತಿ | ಪತಿ ಶಬ್ದವು ಪಾಲನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಅವರವರು ಆಚರಿಸಿದ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾದ ಫಲವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಆಯಾಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುವರು.

ಸ್ಕಂದಪ್ರಾಮಿಗಳು - ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಜನಯಂತೈಪತ್ಯಾನಿ ಇತಿ ಜಿನಯಃ ಧಾರ್ಯಾಃ ತಾಸಾಂ ಪತಿಃ ಮಕ್ಕಳುಗಳನ್ನು ಹೆರುವವರಾದಕಾರಣ ಭರಣಿಯೋಗ್ಯರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಜನಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾಗಿರುವರು. ಅಗ್ನಿಯು ಇವರಿಗೆ ವೊದಲು ಪತಿಯಾಗಿರುವನು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನು ಪತಿಯಾಗುವನು. “ಸೋಮತ ಪ್ರಭೂನೋ ನಿವಿದೇ ಗಂಧರ್ವೋಽ ನಿವಿದೇ ಉತ್ತರಃ | ತೃತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ ಪತಿಸ್ತುರೀಯಸ್ತೇ ಮನುಷ್ಯಜಾಃ” | (ಋ. ವೇ. ೧೦-೨೫-೪೦) ಇತಿ | ಈ ಮಂತ್ರವು ಸೋಮ, ಗಂಧರ್ವ, ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಜನರು ಪತಿಯಾದನಂತರ ಮನುಷ್ಯನು ಪತಿಯಾಗುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅದರಿಂದ ಈ ವಚನವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಅಗ್ನಿಯು ಜಾರಯಿತಾ ಪಾಲಯಿತಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕನಧಾತುವು ಕಾಂತಿಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಕಮನೀಯಃ ಕನಯ ಓಷಧಯಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಕಾರಣ ಅಗ್ನಿಯು ಅವುಗಳ ಫಲ ಪರಿಪಾಕವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಕಾರಣ ಚಾರನಾಗುವನು. ಮತ್ತು ಪಾಲನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪತಿಯಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.

ತಂ ವಶ್ವರಾಥಾ ವಯಂ ನಸತ್ಯಾಸ್ತ ನ ಗಾವೋ ನಕ್ಷಂತ ಇದ್ಧಂ |
 ಸಿಂಧುರ್ನ ಕ್ಷೋದಃ ಪ್ರ ನೀಚೈರೈನೋನ್ನವಂತ ಗಾವಃ | ಸ್ತಂಧ್ಯಃ-
 ತೀಕೇ || ೯ || ೧೦ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಚರವಾದ ವ್ಯಾಜಿಸಂಬಂಧವಾದ, (ಕುಪ್ಪದಿಂದಲೂ) ಮತ್ತು ಸ್ವಾನವನಾದ ವ್ರೀಹಾದಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಸೋಮವ್ರವ್ಯಯುಕ್ತರಾಗಿಯೂ, ಗೋವುಗಳು ಹೇಗೆ ಮನೆಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೇ, ನಿನ್ನ ಬಳಿಗೆ

ಬರುತ್ತೇನೆ, ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಉದಕವು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ, ದಕ್ಕವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಕಡೆಗೆ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ನುಗ್ಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಹೀಗೆ ಜ್ವಾಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶವು ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಹಳದೂರ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವಂ ನ ಗಾವಃ - ಅಶ್ವಮಿತಿ ಗೃಹನಾಮ ಯಥಾಗಾವೋಃ | ಗೃಹಂ ವ್ಯಾಪ್ನುವಂತಿ ತದ್ವತ್ ವಯಂ ಪ್ರದೀಪ್ತಮಗ್ನಿ ವ್ಯಾಪ್ನುಯಾಮ | ಅಶ್ವ ಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಗೃಹದಾಮಗಳ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪರಿಶವಾಗುವುದು ಗೋವುಗಳು ಮನೆಯನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ ನಾವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗೋಣ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಚರಾಥಾ - ಚರತೀತಿ ಚರಥಃ ಪಶುಃ | ತತ್ಪ್ರಥಮೈಃ ಹೃದಯಾದಿ ಧಿರಾಹುತಿರಪಿ ಚರಶಾ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಉಪಜಾರತ್ ಕಾರ್ಯೋ ಕಾರಣಶಬ್ದಃ | ಸಂಚರಿಸುವಶಾರಣ ಚರಥ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಶುವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಪಶುವನ್ನು ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಪಶುವಿನ ಹೃದಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಹುತಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳೂ ಚರಥ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅಹುತಿಯವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಚರಥಶಬ್ದವು ಕೂಡ ಉಪಚಾರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವುದು.

ವಸತ್ಯಾ - ವಸತಿ ನಿವಸತೀತಿ ಸ್ಥಾವರೋ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿವಸತೀಃ | ಪೂರ್ವವತ್ ತತ್ಪ್ರಾಧ್ಯಾಹುತಿರಾಶ್ಚ್ಯತೇ | ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ವ್ರಿಹಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳೂ ವಸತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಚರಥ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಹೇಳಿರುವ ಕ್ರಮದಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಹುತಿಯು ವಸತಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಶುವಿನ ಹೃದಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಹುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಪುರೋಡಾಶವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಹುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹಸುಗಳು ಆಹಾರದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮನೆಯನ್ನು ಬಂದು ಸೇರುವ ಹಾಗೆ ಸೇರಿಸೋಣವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಯಾಸ್ಯರು "ತಂ ವಶ್ವರಾಥಾ ಚರಂತ್ಯಾ ಪಶ್ವಾಹುತ್ಯಾ ವಸತ್ಯಾ ಚ ನಿವಸಂತ್ಯಾ ಪಧಾಹುತ್ಯಾಶ್ಚಂ ಯಥಾಗಾವಃ ಅಪ್ನುವಂತಿ ತಥಾಪ್ನುಯಾಮ" | (ನಿ. ೧೦-೨೧) ಇತಿ | ಎಂದು ವಚನವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸುವರು.

ನಿಚೇಃ - ನಿಶೇರಾಮಂಚಂತೀಃ ಇತಸ್ತೇನೋ ನಿಶೇರಾನೋದ್ಗಚ್ಛಂತೀ ಜ್ವಾಲಾಃ | ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಸರ್ವತೋಮುಖವಾಗಿ, ಹೊಳೆಯ ನೀರು ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವಂತೆ, ಸುಡಬೇಕಾಗಿರುವ ವಸ್ತುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸ್ವಂದಸ್ತಾನಿಗಳು ನವಂತೆ ಗಾವಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಗಾವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಸ್ತುತೆಗಳು, ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀಕಾರಿ-ಸ್ತ್ರೀಕೃತಮಾತೃವವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ 'ಗೋಧಿಯೋದೀಮನ್ವೇ ಅಸ್ತತ್' (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೬) 'ಗೋಧೀಃ ಕ್ವಾಹಾ ಅಧಿದೈವಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೨) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಮತ್ತೂ 'ಯುಲುಗ್ಯಾ ಅರ್ಕಮಾನ್ವಚುಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧ ೧೯-೪). 'ಅರ್ಚಸ್ವೈಶ್ಚ ಮರುಶಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೧೫) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಶಾಕಪಾಣಿಯೆಂಬವರು ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೂ

ಸ್ತೋತ್ರಗಳಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಗಾನವೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು.

ಓತೋ ಜನಾನ್ಯಾತಯತಿ ಬ್ರುವಾಣೋ ಮಿತೋ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಮುತ
ದ್ಯಾಮ್ | ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರನಿಮಿಷಾಭಿಚಪ್ಪೇ ಮಿತ್ರಾಯ ಹವ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜುಹೋತ
(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೯-೧) ಮಿತೋ ಜನಾನ್ಯಾಯತಯತಿ ಪ್ರಬ್ರುವಾಣಃ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವನ್
ಮಿತ್ರ ಇವ ಧಾರಯತಿ ಪೃಥಿವೀಂ ಚ ದಿನಂ ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರನಿಮಿಷನ್ನಭಿವಿಶತ್ಯತೀತಿ
ಕೃಷ್ಣಯದೇಹಾ ವಾ ಮಿತ್ರಾಯ ಹವ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜುಹೋತೇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ಜುಹೋ-
ತಿರ್ದಾನಕರ್ಮಾ ಕಃ ಕಮನೋ ವಂ ಕ್ರಮಣೋ ವಾ ಸುಯೋ ವಾ ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೨೨ ||

ಮಿತೋ ಜನಾನ್ಯಾತಯತಿ ಬ್ರುವಾಣೋ ಮಿತೋ ದಾಧಾರ
ಪೃಥಿವೀಮುತದ್ಯಾಂ || ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರನಿಮಿಷಾಭಿಚಪ್ಪೇ
ಮಿತ್ರಾಯ ಹವ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜುಹೋತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪-೫)

ಮಿತ್ರಸುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಿತ್ರನಾದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ದೇವನು ಮೇಘಗರ್ಜನೆಮಾಡುತ್ತಾ
ಕೃಷಿಕ ಮುಂತಾದ ಜನರನ್ನು ಕೃಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವೃಷ್ಟಿಮೂಲಕ ಔಷಧಾದಿಗಳನ್ನು ದಿಳಿ
ಸುತ್ತಾ ಆ ಮಿತ್ರನು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವಾಸಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ
ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲರೋಗಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಪ್ರವೃತ್ತನಾದ ಈ ಮಿತ್ರದೇವನಿಗೆ
ಘೃತಮಿತ್ರವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡಿದಿ.

ಮಿತ್ರೋ ಜನಾನ್ಯಾತಯತಿ, ಪ್ರಬ್ರವಾಣಃ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವನ್ ಮಿತ್ರ
 ಏವ ಧಾರಯತಿ ಪೃಥಿವೀಂ ದಿವಂ ಚ, ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರನಿಮಿಷ-
 ನ್ನಭಿವಿಪಶ್ಯತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯತೀ-ಪ್ರಯತ್ನೇ. ಧಾತು. ಏ ಚಂದೂಪ. ಕೃಷಿಕರು ಸ್ವತಃ ಯತ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕೆ ಮಿತ್ರನು ಪ್ರೇರಣನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಕೃಷ್ಣಯ ಇತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ ಕರ್ಮವಂತೋ ಭವಂತಿ, ವಿಕೃಷ್ಣ-
 ದೇಹಾ ವಾ ||

ಕೃಷ್ಣಿ ಎಂಬುದು ಮನುಷ್ಯನಾದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ನಿಘಂ. ೨-೨-೨) ಕರ್ಷಣ ಅಂದರೆ ಉಳುವುದು ಕರ್ಮವಿಶೇಷಪ್ರತಿಷೇಧವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಸಾಮಾನ್ಯವೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಕೃಷ-ವಿಲೇಖನೇ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃಷ್ಣ ಅಂದರೆ ಕರ್ಮ. ಅದು ಉಳ್ಳವರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಉಗಕಾರೇಕಾರರೇಫಾಶ್ಚ ವಕ್ರವ್ಯಾಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವರು. ಮನುಷ್ಯನು ಏನಾದರೂ ಕಾರ್ಯವಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. 'ನ ಹಿ ಕಶ್ಚಿತ್ಕರ್ತೃಣಮಪಿ ಜಾತು ತಿಷ್ಠತ್ಕರ್ಮಕೃತ್' ಎಂದು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಕೇವಲ ವಿಲೇಖನಾರ್ಥಕೃತಿಪಾದಕ ಕೃಷ್ಣಧಾತುವಿಗೆ ಎ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ ತೋರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿವಿಧಂ ಕೃಷ್ಣಃ. ವಿಕ್ಷಿಪ್ತಕಂಡೂಯ ನಾದಿ (ನವೆ ತುರಿಯುವುದು) ಅಭಿಲಷಿತಕ್ರಿಯಾನುಷ್ಠಾನ ಸಮರ್ಥವಾದುದು ದೇಹ. ಅದು ಉಳ್ಳವರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿ ನಂತೆ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಕಾರರೂಪಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಶುಪಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಶರೀರ ಸಂಕೃಷ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಚ್ಛೇಯಿಂದ ಅವು ತಮ್ಮ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮನುಷ್ಯನು ಇಚ್ಛೆ ಬಂದಂತೆ ಚಲಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ವಿಕೃಷ್ಣದೇಹವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಮಿತ್ರಾಯ ಹವ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜುಹೋತ-ಇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ |
 ಜುಹೋತಿರ್ಧಾನಕರ್ಮಾ ||

ಮಂತ್ರದ ನ್ಯಾಯನಿಷ್ಪಾದವು ಪಾಠಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾದಂತೆ ಎಂದು ಅದನ್ನೇ ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಹು-ದಾನಾ ದನಯೋಃ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೋಟುಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ತಟಾದೀಶ. ದಾನವೆಂದರೆ ಪ್ರಕ್ಷೇಪ. ಅದೂ ಕೂಡಾ ವಿಧಿವತ್ತಾದ ಹೋಮಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಃ ಕಮನೋ ವಾ ಕ್ರಮಣೋ ವಾ | ಸುಖೋ ವಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ
 ಭವತಿ || ೨೨ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಕ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕ ಅಂದರೆ ಆತ್ಮಾ. ಪ್ರಾಣಬುದ್ಧಿಸತತ್ವನಾದ ಸರ್ವಾತ್ಮ ನೆಂದು ತಾರ್ಕರ್ಯ. 'ಅಭ್ಯಸಂ ಮಹಾಂತಮಾತ್ಮಾನಂ' ಎಂದು ಅಧಿಕರಿಸಿ ಕ ಈಷತೇ ತುಜ್ಯತ (ಮ.ಸಂ. ೧-೬-೮-೨)

ಎಂದು ಮುಗ್ಧದದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಮಧ್ಯಮನಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ? ಎಂದು ಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಪ್ರಜಾ ಪತಿವೈಕಳಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರನರ್ಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮಧ್ಯಮನೇ ಕಪದವಾಚ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ರಾಜನ ಅಭಿಷೇಕವನ್ನಧಿ ಕರಿಸಿ ಅತ್ತಮೇಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಕ್ಷರತಿ ಗರ್ಭೇ ಅಂತಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವನು ಮಧ್ಯಮನೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗು ತ್ತದೆ. ಕಮನೇ= ಕಾಮಿಗಳ ಇಷ್ಟಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾಧನನಾದವನು ಕದೀನನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಕ್ರಮಣ ಎಂಬುದು ಕ ಆಗಿದೆ. ಕ್ರಮಣಸಾಧನ ಅಥವಾ ತಾನಾಗಿ ಕ್ರಮಣಮಾಡುವನೆಂದರ್ಥ. ಕಮು-ಕಾಂಶಾ, ಅಥವಾ ಕ್ರಮು-ಪಾದವಿಕ್ರೇಪೇ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಚ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗ್ (ಅಮ್) ಲೋಪ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕ್ರಮು ಧಾತುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಪ್ರಜಾಪತಿಕರಾಮಯತ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುಕಾಮವ್ಯಕ್ತವನು ಕದೀನ. ಪ್ರಜಾ ಪತಿಯೆಂದರ್ಥ. 'ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯದ್ವಿಷ್ಠಃ' ಎಂದು ಕೋಶದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಕೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ಸವೀರಾತ್ಮಯನುದಕ್ಷೇಷು ಭಾಸ್ವರೇ |
ಮಯೂರೇದಿಗ್ನಿ ಚ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯಾತ್ಪುಖತೀರ್ಷಜಲೇಷು ಕಮ್ ||

ಎಂದು ಮೇದಿನೀಕೋಶದಲ್ಲಿ ಕಪದಕ್ಕೆ ನಾನಾರ್ಥ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಸುಖನು. ಸುಖ ಎಂಬುದು ಕ ಎಂದಾಗಿದೆ. ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ಸರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಕಾರರೂಪಪ್ರತ್ಯಯ ಸುಖ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಬಂದಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಕಪದವಾಚ್ಯಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಿತ್ರೋ ಜನಾನಾತ್ಯತಯತಿ ಬ್ರುವಾನಾಣೋ ಮಿತ್ರೋ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀ-
ಮುತ ದ್ಯಾಂ |

ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರಂಮಿಷಾಭಿ ಚಷ್ಟೇ ಮಿತ್ರಾಯ ಹವ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜುಹೋತ ||

ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗತಕ್ಕ ಮಿತ್ರನು ಪುಷ್ಕಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ಮಿತ್ರನು ಪೃಥಿವಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತೆ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದೇ ಮಿತ್ರನು ಅನುಗ್ರಾಹಕವಾದ ದೈಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ಸುತ್ತಲೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳೇ, ಭೃತದಿಂದ ಯಕ್ಷನಾದ ಹವಿವನನು ಆ ಮಿತ್ರನನ್ನದ್ದೇತಿಸಿ ಆಹುತಿಯೊಪದಿಸಿರಬೇಕು.

ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮಿತ್ರಃ ಜನಾನ್ ಆಯಾತಯತಿ ಪ್ರಬ್ರುವಾಣಃ | ಶಬ್ಧಂ ಕುರ್ವನ್ | ಮಿತ್ರೈ ವಿವ ಧಾರಯತಿ
ಪೃಥಿವೀಂ ಚ ದಿವಂ ಚ | ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀಃ ಅನಿಮಿಷನ್ ಅಭಿವಿಪತ್ಯತಿ ಇತಿ | ಕೃಷ್ಣಯಃ ಇತಿ
ಮನುಷ್ಯನಾಮ | ಕರ್ಮವಂತಃ ಭವಂತಿ | ವಿಶ್ವಪದೇಹಾ ವಾ ||

(ನಂ. ೧-೨೨)

ಮಿತ್ರನು ಉತ್ತೇಜಕವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸತ್ಪಥದಲ್ಲಿ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಮಿತ್ರನೊಬ್ಬನೇ ಧರಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟದೇ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ

ಶಬ್ದವು ಮಾನವರಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯಪದವು. ದೇಹವು ಯಾವಾಗಲೂ ಕ್ರಿಯಾನ್ವಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯವಾದ ಪದವು.

ಮಿತ್ರ ಶಬ್ದವು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಸಾಯಣರ ಮತ. ಮಿ ಮತ್ತು ತ್ರಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಛಾತುಗಳೂ ಸೇರಿ ಮಿತ್ರ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಈ ಪದದ ಆವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಸರ್ವೋಪೀಯತೇ ಜ್ಞಾಯತೇ ತಥಾ ಸರ್ವಾನ್ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನೇನ ತ್ರಾಯತ ಇತಿ ವಾ ಮಿತ್ರಃ ಸೂರ್ಯಃ | ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಮಿತ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಮೂರು ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಸಹ ಜಗತ್ಪ್ರವಾದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸೇರಿದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಪರವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಾಧುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಾನವರನ್ನು ಆವರವರ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ನೈರಸುವುದು, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಧರಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವರೂಪದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೋಡುವುದು. ಇದೇ ಈ ಮೂರು ಕಾರ್ಯಗಳು.

ಅವತ ಇತ್ಯೇಷ ಓದಗ್ಂ ಸರ್ವಮವತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೨-೧೧)

"ಈ ಸೂರ್ಯನೇ ಸಕಲ ಲೋಕವನ್ನೂ ಚೇತನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ." ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಸೂರ್ಯ ಶಕ್ತಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಯಾತಯತಿ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಸವಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು,

ಅದಿತ್ಯಾಸ್ತೌ ಪ್ರಸವೇಸಾದಯಾಮೀತಿ | ಇಯಂ ವಾ ಅದಿತೀರಸ್ಯಾನೇವೈಸಮೇತತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯಂತೀಂತಿಪ್ರಸ್ಯ ಧತೀಂ ವಿಷ್ವಂಭನೀಂ ದಿತಾಮಧಿಪತೀಂ ಭುವನಾನಾಮಿತ್ಯಂತರಿ. ಪ್ರಸ್ಯೈ ಹ್ಯೇಷ ಧರ್ತಾ ವಿಷ್ವಂಭನೋ ದಿತಾಮಧಿಪತಿರ್ಭುವನಾನಾಮೂಮಿರದ್ರಪ್ರೋಽಸಮಸೀತಿ-ರಸಃ..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೨-೧೦)

ಅದಿತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ಸಕಲ ಗುಣಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಸರ್ವಾಧಾರಕವಾದ ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರನೇ, ವಿಶ್ವಹ್ಯೋತೀರೂಪನಾದ ಈ ಅದಿತ್ಯನು. ಈ ಅದಿತ್ಯನು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿರುವನು, ವಿಶ್ವಪ್ರಭುವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು, ಜಗದ್ವಕ್ತುವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸಕಲ ಗುಣಗಳೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ಶ್ಲೋಕ—ಕೃಷ್ಣಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವಂತಃ ಮನುಷ್ಯಾನ್ | ಕ್ರಿಯಾಯುಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಸೂರ್ಯರೂಪನಾದ ಮಿತ್ರನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ಕೃಷ್ಣಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೇವಮಾನವಾಗಿ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು.

ಯೇಶೋಷ್ಣಾಕುರುಪ ವ್ರತೇ ರೇವಾನ್ಯರಾಯ್ಯೇಥತೇ ದಿವೀನ ಪಂಚ ಕೃಷ್ಣಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೦-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥವನಾದ ಪಂಚಕೃಷ್ಣಿಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕದ ಪಂಚಕೃಷ್ಣಿಗಳಿಗೂ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಪಂಚಕೃಷ್ಣಿಗಳು ಯಾರಿಂದು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವನಾಂಧರ್ಮೋರಗರಾಕ್ಷಸಾಃ (ಬೃ. ದೀ. ೨. ೬೨) ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿ ಐದು ಪಂಗಡಗಳೂ ಸೇರಿ ಪಂಚಕೃಷ್ಣಿಗಳಾಗಿರುವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ದೋಷವಿರಲಾರದು.

ಅಭಿಚಪ್ಪೇ—ಚಕ್ಷುಃ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದೊಡನೆ ಸೇರಿದಾಗ ಸುತ್ತಲೂ ನೋಡು ಎಂಬರ್ಥವೂ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲೂ ಸರ್ವರಿಗೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಚಕ್ಷುಸೇ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ದರ್ಶನಾಯ (ನಿ. ೯-೨೭) ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದೂ ಅಭಿಚಪ್ಪೇ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಅಭಿಪಶ್ಯತಿ (ನಿ. ೧೦-೨೨) ಸರ್ವತಃ ಪಶ್ಯತಿ | ಸುತ್ತಲೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮಹೇಶ್ವರಿಯ ಚಕ್ಷುಸೇ (೧೦-೯-೧) ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾಹರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಮತ್ತೆ,

ಮಹತ್ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಅಭಿಚಕ್ಷ್ಯಂ ಕೃತಂ ಪಶ್ಯೇಮ ತುರ್ವಶಂ ಯಮಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೨೭)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭಿಚಕ್ಷ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶ್ಯ ಎಂದರೆ ಇತರರು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೋಡಲು ಸಹಾಯವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಧರಿಸಿರುವ ಅದಿತ್ಯನು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬೆಳಗಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯೂ ಜಗತ್ಪ್ರವಾಹಿಯವ ಶಕ್ತಿಯೂ ಇವನೊಬ್ಬನಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರಂ ದೇವಾನಾಮುದೇಗಾದನೀಕಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರೈಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೀಃ |

ಅಪ್ತಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಪ್ರಸುಪ್ತಕೃತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೧-೪೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಗುಣಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಇದೇ ಮಂತ್ರವು ಕ್ಷೈತ್ರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಕ್ರಮವೇನೆಂದರೆ—

ಮಿತ್ರೋ ಜನಾನ್ಯಾತಯತಿ ಪ್ರಜಾನಸ್ತಿತ್ರೋ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ |

ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರನಿಮಿಷಾಭಿಚಪ್ಪೇ ಸತ್ಯಾಯ ಹವ್ಯಂ ಭೃತವದ್ವಿಧೇಮು ||

(ಕೈ. ಸಂ. ೩-೪೧-೧)

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಬ್ರುವಾಣಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಕ್ಷೈತ್ರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾನನ್ ಎಂದು, ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾಯ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಸತ್ಯಾಯ ಎಂದೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾನನ್ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಿಚಪ್ಪೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ ಎನ್ನುವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಸತ್ಯಾಯ ಹವ್ಯಂ ಎಂದು ಮಿತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾಯೋಪರವಾಗಿರುವುದೂ ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ದೇವಸುವಾಂ ಹವಿಷ್ಠು ಮಿತ್ರೈಸ್ಯ ದೇವಸೂ ಎಂಬ

ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ಮಿತ್ರನನ್ನು ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ವಿಧಿಯು ಈ ಅರ್ಥದವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಪುಸ್ತಕನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚಿಂತ ನುರುಕ್ರದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ ಭೂತಸ್ಯ ಜಾತಃ ಪತಿರೇಕ ಆಸೀತ್ |
ಸದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಮುತೇಮಾ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮು
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೧) || ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಹಿರಣ್ಯಮಯೋ ಗರ್ಭೋ ಹಿರಣ್ಯಮ-
ಯೋ ಗರ್ಭೋಽಸ್ಯೇತಿ ವಾ ಗರ್ಭೋ ಗೃಭೇರ್ಗರ್ಭಣಾತ್ಯರ್ಥೇ ಗಿರತ್ಯನರ್ಥಾನಿತಿ ವಾ
ಯದಾ ಹಿ ಸ್ತ್ರೀ ಗುಣಾನ್ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಗುಣಾಶ್ಚಾಸ್ಯಾ ಗೃಹ್ಯಂತೇಽಥ ಗರ್ಭೋ ಭವತಿ
ಸಮಭವದಗ್ರೇ ಭೂತಸ್ಯ ಜಾತಃ ಪತಿರೇಕೋ ಬಭೂವ ಸ ಧಾರಯತಿ ಪೃಥಿವೀಂ ಚ
ದಿವಂ ಚ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮೇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ವಿಧತಿವಾರ್ತನಕರ್ಮಾ
ಸರಸ್ವಾನ್ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಮೈಕಾ ಭವತಿ || ೨೩ ||

ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ ಭೂತಸ್ಯ ಜಾತಃ ಪತಿರೇಕ ಆಸೀತ್ |
ಸ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಮುತೇಮಾಂ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ
ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮು ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೨)

ಕ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಿರಣ್ಯಯವಾದ ಪ್ರಪಂಚಗರ್ಭವುಳ್ಳ ಸೂತಾತ್ಮನು ಪ್ರಪಂಚೋತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಉಂಟಾದನು. ಅವನು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಈಶ್ವರನಾದನು. ಅವನು ಅಂತರಕ್ಷಲೋಕ, ದ್ಯುಲೋಕ, ಭೂಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಇಂದಿಗೂ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳ ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ದೇವನನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಸೇವಿಸೋಣ.

ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭೋ ಹಿರಣ್ಯಮಯೋ ಗರ್ಭೋ, ಹಿರಣ್ಯಮಯೋ ಗರ್ಭೋಽಸ್ಯೇತಿ ವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಹಿರಣ್ಯಮಯಃ—ವಿಜ್ಞಾನಮಯನೆಂದರ್ಥ. ಗರ್ಭವೆಂದರೆ ಮಧ್ಯಭಾಗ ಹೃದಯ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳ ಅಂತಃಪ್ರಕಾಶವು ಇದರಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹಿರಣ್ಯಯಶ್ಚಾಸೌ ಗರ್ಭಶ್ಚ ವಿಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನೆಂದೇ ಅರ್ಥ ಅಥವಾ ಹಿರಣ್ಯಯುಡೂಪಗರ್ಭವುಳ್ಳವನು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಶರೀರೇಂದ್ರಿಯಬುದ್ಧ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯ (ಚಿನ್ನ) ವೇ ಸರ್ವವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ಪ್ರತಿತ್ವತಿಯನ್ನಾಗ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಗರ್ಭೋ—ಗೃಭೇಗೃಣಾತ್ಯರ್ಥೇ, ಗಿರತ್ವನರ್ಥಾನಿತಿ ವಾ ||

ನಿಗಮಪ್ರಸ್ತಾವಾದ ಗರ್ಭಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗೃಣಾತಿಯೆಂಬುದು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ (ನಿಘಿ. ೩-೧೪-೬) ಹೇಳಿದೆ, ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥವಾದ ಗೃಭ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಗುಣ. ಸರ್ವಸ್ತುತ್ಯವಾದುದು ಗರ್ಭ. ಅಥವಾ ಸಕಲ ಅನರ್ಥಗಳನ್ನು ಮುಂಗುವುದು ನಾಶಪಡಿಸುವುದು ಗರ್ಭ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗ್ನು ಧಾತುವಿಗೆ ಭ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ಮಧ್ಯಳಾಗವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಯದಾ ಹಿ ಸ್ತ್ರೀ ಗುಣಾನ್‌ಗೃಹ್ಣಾತಿ, ಗುಣಾಶ್ಚಾಸ್ಯಾ ಗೃಹ್ಯಂತೇಽಥ ಗರ್ಭೋ ಭವತಿ ||

ಸ್ತ್ರೀಗರ್ಭ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅವಳ ಉದರದಲ್ಲಿರುವ ರಕ್ತವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಯಾವಾಗ ಇವಳು ಪುರುಷನ ಶುಕ್ರವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ ಅಸ್ತಿಸ್ಥಾಯುಮಜ್ಜಾಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾಳೋ, ಆಗ ಅವಳ ಗಳಿಂದ ತನ್ನದನ್ನು ಸೇರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಇವಳ ರಕ್ತದಲ್ಲಿ ಶ್ವೇತ, ಮಾಂಸ, ಶೋಣಿತರೂಪ ಗುಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳು ಪುರುಷನ ಶುಕ್ರಗಳೊಡನೆ ಕರೆಯುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಇತರೀತರ ಕೋಶಗ್ರಹಣ ಸಂಬಂಧವಾದಾಗ ಸ್ತ್ರೀಯು ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅಥವಾ ಪುರುಷನ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಇವಳು ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾಳೆ. ಇವಳ ಗುಣಗಳು ಪುರುಷನಿಂದ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ಪರ ಗುಣಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅತಿಶಯ ಹರ್ಷವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯ ಸಂಶೋಷಗೊಂಡು ಇವರು ಸಂಪರ್ಕಹೊಂದಿದಾಗ ಗರ್ಭಗ್ರಹಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಪರ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಗರ್ಭವಾಗುವುದರಿಂದ ಗ್ರಹಣಾಶುಭದಿಂದ ಈರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪೃಷೋದರಾದಿಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪುದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮಭವದಗ್ರೇ ಭೂತಸ್ಯ ಜಾತಃ ಪತಿರೇಕೋ ಬಭೂವ ಸ ಧಾರಯತಿ ಪೃಥಿವೀಂ ಚ ದಿನಂ ಚ ತಸ್ಮೈದೇವಾಯ ಹವಿಸಾ ವಿದ್ಧೇ ೨೬ತಿ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ವಿದಧತಿರ್ದಾನಕರ್ಮಾ ||

ಚಕಾರದಿಂದ ಅಂತಿಂಕೃತೋದೇವನು ಸಂಗ್ರಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಠಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸ್ವಶ್ಚಾರ್ಥ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಿಧ-ವಿಧಾನೇ ಎಂಬ ವಿಧಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪತಿತವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ದಾನಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ರಿಹುತ್ರವ ಪುರುಷ ಒಡನಪದರೂಪ.

ಸರಸ್ವಾನ್ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೩ ||

ಕ್ರಮವ್ರಾತ್ರವಾದ ಸರಸ್ವಾನ್ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸರಸ್ವತೀ ಪದದ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ (ನಿಘ. ೨-೨೩ ಗತಾರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ಮಾತ್ರ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಸ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಸರಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಕುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರಃ - ನೀರು. ಅದರಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ಸರಸ್ವಾನ್ ಮಾಧ್ಯಮಿಕದೇವತೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಸುತ್ತವು ಸರಸ್ವಾನ್ ದೇವನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ

ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ ಭೂತಸ್ಯ ಜಾತಃ ಪತಿರೇಕ ಅಸೀತ್ |

ಸ ದಾಧಾರ ಸೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಮುತೇನಾಂ ಕಸ್ಯೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇನು || ೧ ||

ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನಮಧೇಯನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಪಂಚಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತಾನೇತಾನಾಗಿ (ತಾನೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ) ಇದ್ದನು. ಅನಂತರ ಇವನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಕೂಡಲೇ ತನ್ನ ಅಂಶದಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ತಾನೇ ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದನು. ಆ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನೂ ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ಇವನ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೇ ಈ ಸೃಥಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಲೋಕಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ದಾನಾದಿ ಗುಣಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ವಶಾಪುರೋಡಾಕ ಹವಿಸ್ಸುಗ ಳಿಂದ ಉಪಚರಿಸೋಣ. (ಸೇವಿಸೋಣ)

ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಂ ಅವರ್ತತ ಅಗ್ರೇ— ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧಾನ್ಯಕಾರರು ಎರಡು ಮೂರುವಿಧ ಅರ್ಥ ಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿವೈ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಕೈತ್ತೀರಿಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ಕೈ.ಸಂ. ೫-೫-೧-೨) ಹೇಳಿದೆ. ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಎಂದರೆ ಹಿರಣ್ಯಯುಕ್ತಾಂಡಸ್ಯಗರ್ಭಭೂತಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಹಿರಣ್ಯ ಗರ್ಭಃ— ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವಿಶ್ವವೂ ಒಂದು ಅಂಡಾಕಾರ (ಲೋಳೆ ಮೊಟ್ಟೆಯ ಅಕಾರ) ದಲ್ಲಿದ್ದು ಅದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಉದರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದಿತು. ಆ ಅಂಡವು ಚೆನ್ನದಂತೆ ಧರಣಿಭೂತಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಅಂತಹ ಹಿರಣ್ಯರೂಪನಾದ ಅಂಡವನ್ನು ತನ್ನ ಉದರದಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ನೆಂದು ಕರೆಯುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ: ಇದಲ್ಲದೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆ (ಸೂಕ್ಷ್ಮಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ) ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಜಗದಾದಿಗಳೊಂದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಉಟಾಟಾಗ ಆವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ವ್ಯಕ್ತರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿತು ಇದನ್ನೇ—

ಸೋಽಕಾಮಯತ | ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ | ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾಃ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ | ಯದಿದಂ ಕಿಚಿ | ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾಃ | ತದೇವಾನು ಪ್ರಾವಿಶತ್ ತದನು ಪ್ರವಿಶತ್ | ಸಚ್ಚೈತ್ಯಾ ಭವತ್ ||

(ಕೈ. ಉ. ೨-೬)

ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ವ್ಯಾಕ್ಯವು ಪ್ರತಿಬಾದಿಸುವುದು. ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು (ಅಥವಾ ಪರಮಾತ್ಮನು) ವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪ ಹೊಂದುವಾಗ ಅವನಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ಲೀನವಾಗಿದ್ದ ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಂಡರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ಗರ್ಭವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪದಿಂದ (ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ) ಲೀನವಾಗಿದ್ದ ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಂದ ಅಥವಾ ಗರ್ಭವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಹಿರಣ್ಯ (ಸುವರ್ಣ) ದಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿರುವುದೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿ, ಇಂತಹ ಹಿರಣ್ಯಾಂಡವನ್ನು ಗರ್ಭ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮ ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು (ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು) ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತಾನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆಗ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಹೊರತು ಮತ್ತಾರೂ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ಭೂತಸ್ಯೇ ಜಾತಃ ಪತಿಃ ಏಕಃ ಆಸೀತ್— ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆಗ ಇತರ ಚರಾಚರ ವಸ್ತುಗಳು ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. ಹಾಗಾದರೆ ಭೂತಸ್ಯೇ ಪತಿಃ ಸಮುತ್ಪನ್ನ ಭೂತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಇವನು ಹೇಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು? ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಪತಿಯನ್ನುವುದು ಅಸಂಭವವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ, ಆ ಸಮುತ್ಪನ್ನ ಭೂತಗಳು ಎಂದರೆ ಸಮುತ್ಪನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ವಿಶ್ವವು ಈ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಹಾಗೆ ಸಮುತ್ಪನ್ನ ಜಗತ್ತೂ (ಅವುಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ) ಉತ್ಪನ್ನವಾದರೂದಲೇ ಅವುಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ಈ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಎಳಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದನು. ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೊಬ್ಬ ಪ್ರಭುವಿರಲಿಲ್ಲ. ಸಮುತ್ಪನ್ನ ಇವನಾಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಃ ಧಾರಾಃ ಸೃಢಿವೀಂ ದ್ಯಾಂ ಉತ ಇಮಾಂ— ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಂದದಲೇ ಉಕ್ತತಿಯಾದ ಸೃಢಿ ವ್ಯಂತಂಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳಿಗೆ ಇವನೇ ಆಧಾರಭೂತವಾಗಿ, ತನ್ನ ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತನಾಗಿದ್ದನು. ಇವನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಸೃಢಿವ್ಯಾಧಿ ಲೋಕಗಳು ಅವುಗಳ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವವು.

ಕಸ್ಯೈ ದೇವಾಯೈ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮ— ಈ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಕೆಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏನು ಎಂದು ಅನಿರ್ವ್ಹಾತನಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಏನು. ಯಾವುದು ಎಂದು ಕೇಳುವಾಗ ಅದರ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ಕಸ್ಯೈ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸ್ವರೂಪವು ಅಥವಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು "ಸಾಧಾರಣ ಜನರಿಗೆ ತಿಳಿಯದು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಎಂದರೆ, ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಕಂ ಎಂದರೆ ಸುಖವು. ಕಸ್ಯೈ ಎಂದರೆ ಸುಖಸ್ವರೂಪನಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅನಂದೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮನು (ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು) ಅನಂದ ಅಥವಾ ಸುಖಸ್ವರೂಪನಾಗಿರುವನು. ಅಥವಾ ಈ ಸೂತ್ರದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಸುವ ಉಪಾಖ್ಯಾನದಂತೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಈ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಜಾಪತಿವೈ ಈ (ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೩-೩-೫) ಎಂದು ಕೈತ್ತಿರಿಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಈ ಎಂಬ ಹೆಸರಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂತಹ ಸುಖಸ್ವರೂಪನಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಚರುಣಿರೋಡಾಶಾದಿ ಹವಿರ್ವ್ಯಗಳಿಂದ ಉಪಶಂಸಿಸಿ ಸೇವಿಸೋ

అందు ఈ ముక్తిన ముఖ్యాభిప్రాయవు. ఈ ముక్తినర్లీరువ ఈ ఎంబ రబ్బద అభవివరణీ నూదూత్తూ యాశ్వురు ఈ ముక్తీగే నిరుక్తవన్ను డేళిద్దారీ—

ఈ | ఈ కమనోలె వా శ్రమణోలె వా సుఖోలె వా | తస్మై షా భవతి || (ని. ౧౦-౨౨)

ఈ ఎందరీ—కమనోలె వా | కమా—ప్రీతిసు ఎంబ ధాతువినింద ఈ ఎంబ రబ్బవు నిష్పన్నవగిడి. ప్రీతిసువను తాను సృష్టించి సమస్త పాణిగళన్ను ప్రీతిసువను ఎందభవః; అథవా ఈ ఎందరీ శ్రమణోలె వా. అతిశ్రమిసువను. ఎట్టవన్ను తన్న శక్తిసామర్థ్యగళంద అతిశ్రమిసువను, ఎట్టరింగితలూ అధికనాదవను ఎందభవః; అథవా ఈ సుఖోలె వా—ఈ ఎందరీ సుఖవు. సుఖస్వరూపనాదవను ఎందూ అభవు. ఈ రబ్బద ప్రయోగవియవ ముక్తన్ను ఇల్లి టుదాకరిసలాగిడి—

ఱరణ్యగభః సమవర్తగాక్రీ భూతస్య జాతః పతిరోక ఆసిత్ |

స దాధార ప్రథివిలె ద్వామూతేమాం తస్మై దేవాయ దవిషా విధేవం ||

ఱరణ్యగభః ఱరణ్యయోలె గభః ఱరణ్యమయోలె గభఃస్మీతి వా | గభః గృభే గృణాత్కేథే, గిరత్సేనభాగితి వా || యదా ఱి స్త్రీ గుణాన్ గృణాతి గుణాత్తాస్యా గృహ్యంతేథ గభః భవతి సమభవగ్నీ భూతస్య జాతః పతిరోకలె బధువ స ధారయతి ప్రథివిలె ఱ దివం ఱ కస్మై దేవాయ దవిషా విధేమేతి వ్యాఖ్యాతం | విధతిధానకవర్ణ || (ని. ౧౦-౨౩)

ఱరణ్యగభః ఱరణ్యయోలె గభః ఱరణ్యమయోలె గభఃస్మీతి వా—ఱరణ్య (ఱన్న) మయనాద, సువణఃకవనాద అథవా సువణఃమయనాద గభవుల్లవను ఱరణ్యగభః. ఎందరీ ఇవన గభవు (అంతఃప్రదీశదర్లీరువ ఱగదాదిగలు) సువణఃకవతే ప్రకాశనాననాదుదు. ఇంతక గభవన్ను తన్న శరంమధ్యదర్లీ ధరిసిరువను ఱరణ్యగభఃనిసికువను.

గభః గృభే గృణాత్కేథే, గిరత్సేనభాగితి :—గభః రబ్బవు స్తుతిసు. ప్రశంసిసు ఎంబభవు వల్ల గృభ ధాతువినింద నిష్పన్నవగిడి. ఇదన్ను సవరణ ప్రశంసిసువరు ఎందభవు. అథవా నాశనూదు ఎంబభవుల్ల గిరతి ధాతువినిందలూ నిష్పన్నవగుబుతుదు, గిరత్సేనభాగితి. సమస్త అభగళన్ను (ఱుప యోగవిచ్చద వస్తుగళను) నాశనూదువుదరింద ఇదక్తీ గభవేందు తేసు ఎందు గభః రబ్బక్తీ ఎరతువిధ అభగళన్ను డేళిరువరు.

యదా ఱి స్త్రీ గుణాన్ గృణాతి గుణాత్తాస్యా గృహ్యంతేథ గభః భవతి—గభవు డేగే ఱంటాగువుదు ఎంబుదన్ను ఇల్లి వివరిసలాగిడి. స్త్రీయూ సఃభోగ కాలదర్లీ వురుషన శుకావస్థియల్లీరువ (విఱయ్యదర్లీరువ) గుణగళన్ను తన్న యోగనియ నూలక స్త్రీకరిసుత్తాళి. మత్తు ఎలబు. వ్నాయు (న) మచ్చ వేదిలాద స్త్రీ అవయవగళ రత్తావస్థియల్లీరువ గుణగళ వురుషన విఱయ్యదింద ఱరల్లదుత్తవే. అన్నరింద

ಪುರುಷನ ವೀರ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಗುಣಗಳೂ, ಸ್ತ್ರೀಯ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಕ್ತದ ಗುಣಗಳೂ ಎಂದರೆ ರಕ್ತಶುಕ್ರಗಳು (ಸ್ತ್ರೀಯ ರಕ್ತ, ಪುರುಷನ ವೀರ್ಯ ಇವೆರಡೂ) ಸೇರಿ ಸ್ತ್ರೀಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭವು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರೇ ತಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ ಗುಣಗಳಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತರಾಗಿ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಪ್ರೀತಿಸುವಾಗ ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಂಕೋವವುಂಟಾಗಿ, ಇವರ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಗರ್ಭೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾಥಸರೂಪ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

Durga describes the process of fertilization as follows—

When a woman receives from a man the life-germs, i. e., the essence of the marrow of his bones &c in the form of seminal fluid and brings them (i. e. spermatozoa) in contact with her life-germs, i. e. the essence of her flesh and blood in the form of her germinating fluid, then by the mutual contact of the male and female fluid in the interior of the uterus which is capable of receiving them, fertilization of a woman takes place. Or when a woman admires the qualities of a man, on account of her love for him, and a man a woman, the result of their mutual admiration, passionate and intercourse produces fertilization.

ಸಮಭವದಗ್ರೇ ಭೂತಸ್ಯ ಜಾತೇ ಪತಿರೇಕೋ ಬಧೂವ—ಆ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಮತ್ತು ಆನಂತರ ತನ್ನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಮವ್ರ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಂದೇ ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದನು.

ಸ ಧಾರಯತಿ ಪೃಥಿವೀಂ ಚ ದಿವಂ ಚಿ—ಆ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು (ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು) ಈ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನೂ, ಅಂತರಕ್ಷನನ್ನೂ, ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ, ಅವುಗಳಿಗೆ ದೇಶಾದಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತಾ ಅವುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಜಗದಾದಿಗಳ ಧಾರಣ ವೋಷಣ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಶಸ್ತ್ರೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇವು— ಇಂತಹ ಸರ್ವಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ (ಅಥವಾ ಸುಖಸ್ವರೂಪನಾದ) ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನಿಗಾಗಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಗಾಗಿ ಚರುವುರೋಡಾಶಾದಿ ಹವಿಷ್ಯಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸೋಣ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಥಿ ಪ್ರಾರ್ಥನು.

ವಿಧತಿರ್ವಾನಕರ್ಮಾ— ವಿಧತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಕೊಡುವುದು, ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿರುವ ವಿಧೇವು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿಸೋಣ ಅಥವಾ ಹವಿಷ್ಯಗಳಿಂದ ಉಪಚರಿಸಿ ಸೇವಿಸೋಣ ಎಂದರ್ಥವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚಂಚವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಯಾ ತೇ ಸರಸ್ವ ನ್ಯೂರ್ಮಯೋ ಮಧುಮಂತೋ ಘೃತಶ್ಚುತಃ | ತೇಭಿ-
ನೋಽವಿತಾ ಭವ (ಋ. ಸಂ. ೭-೯೬-೫) || ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ || ೨೪ ||

ಯಾ ತೇ ಸರಸ್ವನ್ಯೂರ್ಮಯೋ ಮಧುಮಂತೋ ಘೃತಶ್ಚುತಃ |
ತೇಭಿನೋಽವಿತಾ ಭವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೨೦)

ಸರಸ್ವಾನ್ಮಾಧ್ಯಮಿಕದೇವಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸರಸ್ವಾನ್ದೇವನೇ ಯಾವ ಅಲೆಗಳಿಂದ
ಆಕಾಶವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮುಚ್ಚಿಬಿಡುವೆಯೋ ಆ ಅಲೆಗಳೆಲ್ಲಾ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ್ದು ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಮಧು ಘೃತ
ಪದಗಳು ಉಪಕರಮಾಯದ್ದೆಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ. (ನಿ ಛ. ೨-೧೨-೧೧, ೨-೧೨-೧೦) ಅವುಗಳಿಂದ ನೀರು ಸುರಿಸಿ ನೀನು ನಮಗೆ
ಕೃಪೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು.

ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ || ೨೪ ||

ಈ ಮಂತ್ರವು ಸುಲಭಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ ಪಠನಮಾತ್ರದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿಯೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ೧೯೩ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ೧೮೪ನೆಯ ಪಾದವೂ

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚಂಚವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೫ ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ—ಸರ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ ||

ಶ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಪದದ ನಿರ್ವಹನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಯಾವುದೇ ಅಗಲಿ ಹಿಂದಿ ಆದ ಅಥವಾ
ಮುಂದೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಈಗ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಸಕಲವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವಾಯುರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದು ಸಕಲ ಚೇಷ್ಟಾ

ಸಂಪಾದಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಖಾರ್ಜಿನ ಜಲಧಾತುಗಳು ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಪಶ್ಚವಾಗಿ ವಾಯುವ್ಯಾಹದಿಂದ ಸರ್ವ ಧಾವನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತಿರುಗುತ್ತವೆ. ಈ ಆತ್ಮದ್ವೈತಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನು ಮಧ್ಯಮನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವಿಶ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವಾದ ವಾಯುವೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು. ಇವನು ವೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲಕ ಸರ್ವಕರ್ತೃವೂ, ಸಕಲ ಜೀವಾಪ್ರೇರಕನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿಶ್ವಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕೃಷ್ಣಾಧಾತುವಿಗೆ ಮನನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸ್ತು ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈಂಶಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಧಾಷ್ಯದ ಕತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥ ಷಡ್‌ವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿನುನಾ ಆದ್ವಿಹಾಯಾ ಧಾತಾ ವಿಧಾತಾ ಪರಮೋತ ಸಂದ್ಯಕ್ |
ತೇಷಾಮಿಷ್ಠಾನ್ವಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿ ಯತ್ರಾ ಸಪ್ತಋಷೀನ್ವರ ಏಕಮಾಹುಃ |
(ಋ. ಶಂ. ೧೦-೮೨-೨) || ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಭೂತಮನಾ ನ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತಾ ಚ ವಿಧಾತಾ
ಚ ಪರಮಶ್ಚ ಸಂದ್ಯಷ್ಟಾ ಭೂತಾನಾಂ ತೇಷಾಮಿಷ್ಠಾನ್ವಿ ವಾ ಕಾಂತಾನ್ವಿ ವಾ
ಕ್ರಾಂತಾನ್ವಿ ವಾ ಗತಾನ್ವಿ ವಾ ಮತಾನ್ವಿ ವಾ ನತಾನ್ವಿ ವಾದ್ವಿಃ ಸಹ ಸಂಮೋದಂತೇ
ಯತ್ರೈವಾನಿ ಸಪ್ತಋಷೀಣಾನ್ವಿ ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ ತೇಭ್ಯಃ ಪರ ಆದಿತ್ಯಸ್ತಾನ್ವೇತಸ್ವಿನ ಕಂ
ಭವಂತೀತ್ಯಧಿದೈವತಮಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಭೂತಮನಾ ನ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತಾಚ
ವಿಧಾತಾ ಚ ಪರಮಶ್ಚ ಸಂದರ್ಶಯಿತೇಂದ್ರಿಯಾಣಾಮೇಷಾಮಿಷ್ಠಾನ್ವಿ ವಾ ಶಾಂತಾನ್ವಿ
ವಾ ಕ್ರಾಂತಾನ್ವಿ ವಾ ಗತಾನ್ವಿ ವಾ ಮತಾನ್ವಿ ವಾನ್ವೇನ ಸಹ ಸಂಮೋದಂತೇ ಯತ್ರೇ-
ಮಾನ್ವಿ ಸಪ್ತಋಷೀಣಾನ್ವಿಂಧ್ರಿಯಾಣೇಭ್ಯಃ ಪರ ಆತ್ಮಾ ತಾನ್ವೇತಸ್ವಿನ್ವೇಕಂ ಭವಂತೀ-
ತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ ತತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನಃ ಸರ್ವಮೇಧೇ
ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ವಿ ಜುಹವಾಂಚಕಾರ ಸ ಆತ್ಮಾನಮ ಸ್ಯಂತತೋ ಜುಹವಾಂಚಕಾರ
ತದಭಿನಾದಿನ್ಯೇಷ್ಕರ್ಷಣತಿ | ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನ್ವಿ ಜುಹ್ವದಿತಿ ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ
ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ || ೨೬ ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಮನಾ ಆದ್ವಿಹಾಯಾ ಧಾತಾ ವಿಧಾತಾ ಪರಮೋಶ್ಚ
ಸಂದ್ಯಕ್ | ತೇಷಾಮಿಷ್ವಾನಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿಯತ್ರಾ ಸಪ್ತ-
ಯುಷೀವ್ಯರ ಏಕಮಾಹುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೧೭)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸ್ತುತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿವೈವತ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಭೇದದಿಂದ ಧಾತ್ಯಕಾರರು ಎರಡುರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲು ಅಧಿವೈವತವನ್ನಧಿಕರಿಸಿ ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಹುವಿಧ ಪ್ರಕಾಶವೃಕ್ಷಪ್ರದಾನಾದಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ಅದಿತ್ಯನು ಸರ್ವಶ್ರ ಅಶ್ರುತಿಹತವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ನಾನಾರೀತಿಯಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಮಹಾತ್ಮನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸರ್ವಭೂತಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವನು ಹಾಗೆ ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಜೀವನವನ್ನೂ ನಡೆಸುತ್ತಾನೆ. ಸಾಧು ಅಸಾಧು ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಜೀವಿಗಳನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ, ಈ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಸಕಲಭೂತಗಳ ಪ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಇವನಲ್ಲಿ ಶಾಂತವಾದ, ಪ್ರಸರಣಸ್ವಭಾವವಿರುವ, ಜಲವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವ ರಕ್ತಗಳು ಅನ್ನದಿಂದ ಅಥವಾ ಉದಕದಿಂದ ಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಸುಖವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುತ್ತವೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಭೂತಮನಾಃ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತಾ ಚ ವಿಧಾತಾ ಚ
ಚ ಪರಮಶ್ಚ ಸಂದ್ಯಷ್ಟಾ ಭೂತಾನಾಂ ತೇಷಾಮಿಷ್ವಾನಿವಾ
ಕಾಂತಾನಿ ವಾ ಕ್ರಾಂತಾನಿ ವಾ, ಗತಾನಿ ವಾ, ಮತಾನಿ ವಾ,
ನತಾನಿ ವಾಸ್ವದ್ವಿಃ ಸಹ ಸುಮೋದಂತೇ ಯತ್ರೈತಾನಿ ಸಪ್ತ-
ಯುಷೀಣಾನಿ ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ, ತೇಭ್ಯಃ ಪರ ಅದಿತ್ಯಸ್ತಾನ್ಯೇತ-
ಸ್ತಿನೈಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯಧಿ ದೈವತಂ ||

ಅಧಿವೈವತಧಾರದಿಂದ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಭೂತಮನಾಃ ಇಲ್ಲಿ ಮನಃಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞಾನವನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸರ್ವಶ್ರ ಅಶ್ರುತಿಹತವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ಇಷ್ಟಾನಿ. ಅದಿತ್ಯನು ರಕ್ತಿಗಳು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ದೈವೀಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಂತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷ ರೋಕವನ್ನಶ್ರಮಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಸಕಲರಿಗೂ ಅಭಿಮತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ರಕ್ತಿಗಳು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ನಮ್ರವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂದು ನಾನಾರ್ಥ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಿಂದ ಅದಿತ್ಯನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಪ್ತರ್ಷಿಸಂಬಂಧವಾದ ಜ್ಯೋತಿಗಳು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾದ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಅವಿಭಾಗದಿಂದ ಬಂದು ಸೇರಿರುತ್ತವೆ. ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡುದರಿಂದ ದೇಹಿಯಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ದೇವತೆಯನ್ನಧಿಕರಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ— ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಭೂತಮನಾ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತಾ ಚ
ವಿಧಾತಾ ಚ ಪರಮಶ್ಚ ಸಂದರ್ಶಯಿತೇಂದ್ರಿಯಾಣಾ ಮೇಷಾ-
ಮಿಷ್ವಾನಿ ವಾ, ಕಾಂತಾನಿ ವಾ, ಕ್ರಾಂತಾನಿ ವಾ, ಗತಾನಿ ವಾ,

ಮತಾನಿ ನಾ, ನತಾನಿವಾಽನ್ನೇನ ಪದ ಸಂಮೋದಂತೇ, ಯತ್ರೇ-
ಮಾನಿ ಸಪ್ತ ಋಷೀಣಾನೀಂದ್ರಿಯಾಣಿ, ತೇಚ್ಛಃ ಪರ ಆತ್ಮಾ,
ತಾನ್ಯೇತಸ್ಸಿನ್ನೇಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯಾತ್ಮ ಗತಿಮಾ ಚಪ್ಪೇ ||

ಅಧ್ಯಾತ್ಮನನ್ನಧಿಕರಿಸಿ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅಂದರೆ ಸರ್ವಕರ್ಮವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು. ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಷಣರೂಪದಿಂದ ಪ್ರತಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ಒಂದುಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ವಾಯು ಮುಂತಾದವರ ಚಲನವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವನು ಪ್ರಾಣಪ್ರಕಾಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಬಹುಕರ್ಮವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಕ್ರಿಯಾವಂತನಲ್ಲದೆ ಸರ್ವಪ್ರಜ್ಞಾನಮಯನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವತೋಮುಖವಾದ ವಿಶೇಷವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಮಹಾನಾತ್ಮನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸುಕೃತದಪ್ಯುಕ್ತಗಳ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಶಕ್ತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವವನೂ, ತದ್ವಿಗ್ನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾಗಿದ್ದು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ವಿಷಯಗ್ರಾಹಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಷಣನ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಾನಾ ರೀತಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸಬಹುದು. ಪರಮಾತ್ಮಜ್ಞಾನಶ್ರದ್ಧಾ ಉಪಾಸನಾದಿಗಳಿಂದ ನಷ್ಟವಾದ ಕಲ್ಮಷವುಳ್ಳ ಪ್ರಸರಣಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅನ್ನದೊಡನೆ ಸಂತ್ಯಜ್ಞವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗಿಂತ ಪರನಾದವನು ಅಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಾತಿಶಯ ಪರಮಾತ್ಮನು. ಆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಲ್ಲಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅವಿಭಾಗದಿಂದ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ. ಒಬ್ಬನೆತ್ತಸ್ಸಹಿತವಾಗಿ ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವ ಈ ಮಂತ್ರವು ಅಧ್ಯಾತ್ಮನನ್ನೇ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ತತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಮುಹ್ಯಂತ್ರವು ಆತ್ಮಗತಿಯನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆಯೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು ಪುರಾವ್ಯಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಇತಿಹಾಸವು ಅವನಕ್ಷಿತ ಸ್ವಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ತಿಳಿಯಲೇಬೇಕೆನಿಸುವವರಿಗೆ ಗುಪದೇಶಿಸುತ್ತದೆ.

**ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಹ ಭೌವನಃ ಸರ್ವಮೇಧೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಜುಹವಾಂಚಿ-
ಕಾರ ಸ ಆತ್ಮಾನಮಸ್ಯಂತತೋ ಜುಹವಾಂಚಿಕಾರ ||**

ಹ ಎಂಬ ಪದವು ಹಿಂದೆ ನಡೆದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಭುವನ ಮಹರ್ಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಭೌವನನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಸರ್ವಮೇಧವೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಭೂತಗಳನ್ನೂ ಹೋಮಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೂ ಹೋಮಿಸಿದನು. ಮೇಧವೆಂಬುದನ್ನು ಯಜ್ಞ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ (ನಿಘೆ. ೩-೪-೧೭) ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ ವಿಷ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಿದುಷಃ ಸರ್ವಃ ಸರ್ವಕುಃ ಯಜ್ಞಃ ಸರ್ವಭಾವಾಯು ಸಂಪದ್ವತೇ ದರ್ಶನಾತ್ ಎಂದು ಸರ್ವಮೇಧವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಹಗಣಸಾಧ್ಯವಾದ ಕ್ರತುವಿಗೂ ಸರ್ವಮೇಧವೆಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಹೋಮವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ಂಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮಗತಿಯಿಂದ ಸಮಂಜಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಭೂತ (ಗಳನ್ನೂ) ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ನೋಡುವುದೇ ಆತ್ಮಹೋಮ.

ಹೀಗೆ ಸರ್ವಾತ್ಮದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವನೇ ಆತ್ಮಯಾಜಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ—ಆತ್ಮಯಾಜಿ ದೇವಯಾಜಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಯಾರೆಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿ ಆತ್ಮಯಾಜಿಯೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತದಭಿನಾದಿನ್ಯೇಷ್ವರ್ಗ ಭವತಿ—'ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹೃತ್'

ಇತಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೩-೧೬-೧)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮ—ಮಂತ್ರವು ಆತ್ಮಗತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಅದನ್ನೇ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ಮಂತ್ರಾಂತರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಈ ಮಂತ್ರದ ಶೇಷಭಾಗ—

**ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹೃದ್ಯಷ್ಟಿರ್ಹೋತಾ ನ್ಯಸೀದತಿಶಿತಾ ನಃ |
ಸ ಅಶಿಷಾ ದ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಪ್ರಥಮುಚ್ಛದವರಾಂ ಆವಿವೇಶ ||**

ಯಾವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳು ದೋಷಗಳನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಅಹುತಿಪ್ರಕ್ಷೇಪದಂತೆ ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿ, ಸಂಹಾರರೂಪ ಹೋಮಕರ್ತೃವಾಗಿ, ನಮಗೆ ಹಿತಕೃತನಾಗಿ ಇದ್ದನು. ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲಸಂಹಾರಕನಾದುದರಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನೂ ಸಂಹರಿಸಿ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುತ್ತಾ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಏಕ ಅಸೀತ್ | ತದೇವ ಸೋಮ್ಯೋದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ ಆ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಪುನಃ ನಾನಾರೂಪಿಯಾಗಿ ಉತ್ಪಾದಿಸಬೇಕೆಂದು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ, ಧನೋಪಲಕ್ಷಿತ ಜಗದ್ವಿಭಾಗವನ್ನು ಬಯಸಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕರೂಪವನ್ನು ಆಚ್ಛಾದಿಸಲಾಗಿ, ತನ್ನಿಂದ ಸ್ವಪ್ನವಾದ ಶ್ರುತಿ ಹೃದಯಪ್ರದೀಶವನ್ನು ಜೀವರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಈ ವಿಷಯವೂ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಚನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದೆ— ಸೋತಾನಾಯತ ಬಹುಸ್ಯಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ | ಸ ತವೋತಕಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ವಿಪ್ಪಾ ಇದಂ ಸಮಸೃಜತ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ, ತತ್ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತದೇವಾನು ಪ್ರಾವಿಶತ್ (ಶ್ವೆ. ಉ.).

ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ || ೨೬ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥಮರಥಿಗಮನಾದುದರಿಂದಲೂ, ವೇದಾಂತವಿದ್ಯೆ ಪುನಃ ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡಬೇಕಾದುದರಿಂದಲೂ, ಆತ್ಮಗತಿಯನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ನಾನಾಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತವಿಂಶತಿಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ವ ವಿಷಾ ವಾವ್ಯಧಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ಯ ಪೃಥಿವೀನುತ ದ್ಯಾಮ್ |
 ಮುಹ್ಯಂತ್ಯನ್ಯೇ ಅಭಿತೋ ಜನಾಸ ಇಹಾಸ್ತಾಕಂ ಮಘವಾ ಸೂರಿರಸ್ತು |
 (ಋ. ಸಂ. ೧೧-೮೧-೬) || ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ವ ವಿಷಾ ವರ್ಧಯನ್ವಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ಯ
 ಪೃಥಿವೀಂ ಚ ದಿವಂ ಚ ಮುಹ್ಯಂತ್ಯನ್ಯೇ ಅಭಿತೋ ಜನಾಃ ಸಸತ್ಯಾ ಇಹಾಸ್ತಾಕಂ
 ಸೂರಿರಸ್ತು ಪ್ರಜ್ಞಾತಾ ತಾರ್ಕ್ಯಸ್ತೃಷ್ಠಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತೀರ್ಣೇಂತರಿಕ್ಷೇ ಕ್ಷಿಯತಿ
 ರಕ್ಷತ್ಯೋತೇರ್ನಾ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೭ ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ವಾವ್ಯಧಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ಯ ಪೃಥಿವೀ-
 ಮುತದ್ಯಾವಂ | ಮುಹ್ಯಂತ್ಯನ್ಯೇ ಅಭಿತೋ ಜನಾಸ ಇಹಾಸ್ತಾಕಂ
 ಮಘವಾ ಸೂರಿರಸ್ತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೭-೨೨) (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೧೬)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮವ್ಯಾಪಾರ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಶ್ವವಿಷಯಕ ವ್ಯಾಪಾರನಿರತ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ
 ಸರ್ವಮೇಧವರ್ತನ ಸಂಪದಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ನೀನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾ ಫಲವರಿಣಾಮ
 ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀನೇ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸು. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಸಕಲಲೋಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವವನಾಗು. ನಿನ್ನ ಉವಾಸನೆಯಲ್ಲಿ
 ಪರಾಹ್ನಿಖರಾದ ಇತರ ಜನರು ನಿನ್ನ ಈ ಮಹಿಮೆಯಲ್ಲಿ ಮೋಹಗೊಂಡವರಾಗಿ ಇತರರನ್ನು ಈಶ್ವರರನ್ನಾಗಿ ಬಯಸುತ್ತಾರೆ
 ನಿನ್ನ ದರ್ಶನೋಪಾಸನೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಗ್ರರಾದ ನಮಗೆ ಸರ್ವೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನರಾದ, ಮೇಧಾವಿಯಾದ ನೀನೇ ಈಶ್ವರನಾಗು.
 ಯದ್ವಿಷ್ಣು ಕೃಷ್ಣಾಪ್ರಕಾಶತೀರ್ಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ಇತಿಹಾಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಆದರೂ ಯೌಗಿಕಾರ್ಥಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ
 ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ರಮ್ಯವು ಮಾಡಿದರೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ | ಹವಿಷಾ ವರ್ಧಮಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ಯ ಪೃಥಿವೀಂ
 ಚ ದಿವಂ ಚ, ಮುಹ್ಯಂತ್ಯನ್ಯೇ ಅಭಿತೋ ಜನಾಃ ಸಸತ್ಯಾ
 ಇಹಾಸ್ತಾಕಂ ಮಘವಾ ಸೂರಿರಸ್ತು ಪ್ರಜ್ಞಾತಾ ||

ವರ್ಧಯಮಾನಃ ಎಂದು ಷೆಷಂಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮೇಶ್ವರನೇ
 ಸರ್ವಾತ್ಮಧಾವನನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ತಾನೇ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವನೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಷೆಷರ್ಥ ಅವಿವಕ್ಷಿತ
 ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇತರ ಮಂತ್ರಾರ್ಥ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ತಾಕ್ಷ್ಯೇ-ತ್ಯಷ್ಟ್ವಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ತೀರ್ಣೇ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಸ್ತ್ರಿಯತಿ |
ತೂರ್ಣಮರ್ಥಂ ರಕ್ಷತಿ | ಅಶ್ಲೋತೇರ್ವಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೨೭ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ತಾಕ್ಷ್ಯಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ತ್ವಷ್ಟುಪದದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ತೀರ್ಣೇ= ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತವಾದ, ಅಂತರಿಕ್ಷೇ= ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ, ಸ್ತ್ರಿಯತಿ= ವಾಸಮಾಡುವವನು ತಾಕ್ಷ್ಯದೇವತೆ. ಅಥವಾ ತೂರ್ಣವೆಂದರೆ ಉದಕ. (ನಿ. ಘ. ೪-೨-೬೦) ಉದಕ ರೂಪಾರ್ಥವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು ತಾಕ್ಷ್ಯನು. ಅಥವಾ ಅಶ್ಲೋತಿ ಉತ್ತರಪದಕವಾದ ಪದ. ತೀರ್ಣ ಅಥವಾ ತೂರ್ಣಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಶರಣತನವಿಗೆ ಯಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ತನುಸ್ವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವವನೆಂದರ್ಥ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ತಾಕ್ಷ್ಯಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಂತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿಪ್ರಣೀತವಾದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ತ್ಯನೂಷು ನಾಜಿನಂ ದೇವಜೂತಂ ಸಹಾನಾನಂ ತರುತಾರಂ ರಥಾನಾಂ |
ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿಂ ಪೃತನಾಜಮಾಶುಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ತಾಕ್ಷ್ಯಮಿಹಾ ಹುವೇಮು (ಋ. ಸಂ.
೧೦-೧೭೮-೧) || ತಂ ಭೃತಮನ್ನವಂತಂ ಜೂತಿರ್ಗತಿಃ ಪ್ರೀತಿರ್ವಾ ದೇವಜೂತಂ ದೇವ
ಗತಂ ದೇವಪ್ರೀತಂ ನಾ ಸಹಸ್ಯಂತಂ ತಾರಯಿತಾರಂ ರಥಾನಾಮರಿಷ್ಟನೇಮಿಂ
ಪೃತನಾಜಿತಮಾಶುಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ತಾಕ್ಷ್ಯ ಮಿಹ ಹೃಯೇನೇತಿ ತಮನ್ಯಂ ಮಧ್ಯ-
ಮಾದೇವನುನಕ್ಷತ್ರೈಶ್ಯೈಷಾಪಃ ಭವತಿ || ೨೮ ||

ತ್ಯನೂಷು ನಾಜಿನಂ ದೇವಜೂತಂ ಸಹಾನಾನಂ ತರುತಾರಂ
ರಥಾನಾಂ | ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿಂ ಪೃತನಾಜಮಾಶುಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ
ತಾಕ್ಷ್ಯಮಿಹಾ ಹುವೇಮು || (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೩೬)

ತಾಕ್ಷ್ಯಸ್ಮೃತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾವು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಮಧ್ಯಮ ದೇವನಾದತಾಕ್ಷ್ಯನನ್ನು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಕ್ಷೇಮಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಅಹ್ವಾನಿಸೋಣ. ಇವನು ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನೂ, ಬಲವಂತನೂ ಅನ್ವವಂತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವನೇ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಆತಿ ಬಲಶಾಲಿಯು ಇದರಿಂದಲೇ ಇವನು ಮಧ್ಯಮ ದೇವನೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಉತ್ತರಣಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ ಯಾರಿಂದಲೂ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ವೀರ್ಯವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ವೇಗವಂತನಾಗಿ, ಸೇನೆಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತಂ ಭೃಶಮನ್ನವಂತಂ, ಜೂತಿರ್ಗತಿಃ ಪ್ರೀತಿರ್ವಾ-ದೇವಜೂತಂ
 ದೇವಗತಂ ದೇವಪ್ರೀತಂ ವಾ | ಸಹಸ್ವಂತಂ, ತಾರಯಿತಾರಂ
 ರಥಾನಾಂ, ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿಂ ಪ್ರತನಾಜಿತಮಾಶುಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ
 ತಾಕ್ಷ್ಯಮಿಹ ದ್ವಯೇಮೇತಿ | ಕಮನ್ಯಂ ಮಧ್ಯಮಾದೇವ
 ಮವಕ್ಷ್ಯತ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತೃಡ್ಯಬ್ಧಕ್ಕೆ ತಡ್ಡಬ್ಧಸಮಾನಾರ್ಥವೆಂದು ತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. (ಅಪ್ರಸಿದ್ಧನೆಂದರ್ಥ) ಅಜಿಗಿ ಭೃಶಾರ್ಥತೋರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೃಯೇಮ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವೇದವಂತಂ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಿಸುತ್ತಾನಾದರೆ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ನಡುಗಿಸುವವನೆಂದರ್ಥ. ಜೂತಿಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಹೇಳಿದರೆ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸಮಾನಪ್ರೀತನೆಂದರ್ಥ. ಗತ್ಯರ್ಥ ಹೇಳಿದರೆ ಗತ್ಯರ್ಥಕಥಾಶುಗಳಿಗೆ ಹ್ವಾನಾರ್ಥ ವಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನೆಂದು ಜ್ಞಾತನಾದವನೆಂದರ್ಥ. ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿಂ-ಯಾರಿಂದಲೂ ವಪ್ರಾಘಾತ ಹೊಂದದಿರುವವನು. ನೇಮಿಶಬ್ದ ವಪ್ರಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ನಿಘಿ ೨-೨-೨೨) ತಾಕ್ಷ್ಯ-ಅಂದರೆ ಗರುಡನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವಾಗ ಅವನನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರವು ಸ್ತುತಿಸಬಹುದೆಂದು ಬರುವ ಶಂಕೆಗೆ ಸಮಾಧಾನತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವಿಶೇಷಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮನಾದ ವಾಯುದೇವನಲ್ಲದೆ ಇನ್ನಾವದೇವನನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತದೆ ? ಬಲಾದಿಶಾಧ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನದ್ದೇ ಆದುದರಿಂದ ವಾಯುದೇವನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ತಸ್ಯೈವಾ ಅಪರಾ ಭವತಿ || ೨೮ ||

ಇದು ಮಧ್ಯಮನಾದ ತಾಕ್ಷ್ಯನಸ್ತುತಿಯಲ್ಲದೆ ಗರುಡನ ಸ್ತುತಿಯಿಲ್ಲವೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಲಕೃತಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಂದೇಹಾಸ್ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನಂತೆ ಪಶ್ಚಿರಾಜನು ಬಲವಂತನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಾಕ್ಷ್ಯನ ವ್ಯಸ್ಥಿಕರ್ಮವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದು ಮಧ್ಯಮದೇವನ ಲಿಂಗವಾಗುವುದರಿಂದ ತಾಕ್ಷ್ಯ ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವನೆಂದೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೈಮೂ ಷು ವಾಜಿನಂ ದೇವಜೂತಂ ಸಹಾವಾನಂ ತರುತಾರಂ ರಥಾನಾಂ |
 ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿಂ ಪ್ರತನಾಜಿತಮಾಶುಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ತಾಕ್ಷ್ಯಮಿಹಾ ಹುವೇನು ||

ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಸೋಮಾಹರಣಶ್ಚಾಗ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾದವನೂ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದವನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವವನೂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳ ರಥವನ್ನು ಜಯಿಸುವವನೂ, ಅಹಿಂಸಿತನಾದ ಎಂದರೆ ತಡೆಯಿಲ್ಲದ ರಥ ಅಥವಾ ಅಯುಧವುಳ್ಳವನೂ ಅಥವಾ ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿಯೆಂಬುವನ ತಂದೆಯಾದವನೂ, ಶತ್ರುಸೇನೆಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವವನೂ, ಶೀಘ್ರಗಮನವುಳ್ಳವನೂ ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯನೇಂಬ ಅಥವಾ ತೃಕ್ಷುಪುತ್ರನೂ ಅದ ಸುವರ್ಣನೇಂಬ ದೇವನನ್ನು ನಮ್ಮ ಕ್ಷೇಮಾಧ್ಯದಯಶ್ಚಾಗ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ನಾವು ಇದೇ ಮಂಡಲದ ೧೪೪ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವ ನಿರ್ವಚನವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ತಂ. ಧೃತಮನ್ನಂತಂ | ಜೂತಿರ್ಗತಿಃ ಪ್ರೀತಿರ್ವಾ | ದೇವಗತಂ ದೇವಪ್ರೀತಂ ವಾ | ಸಹಸ್ಯಂತಂ
ತಾರಾಯಾತಾರಂ ರಥಾನಾಮರಿಷ್ಟನೇಮಿಂ ಪೃತನಾಜಿತಮಾತುಂ ಸ್ತಸ್ತಯೇ ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯಮಿಹ
ಹ್ವಯೇನೇತಿ | ಕಮನ್ಯಂ ಮಧ್ಯಮಾದೇವಮವಶ್ಯತ್ ||

(ನಿ. ೧೦-೨೮)

ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಗೂ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ನಿರುಕ್ತದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸದೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಇದರ ಅರ್ಥವು ನಾವು ಬರೆದಿರುವ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥದಂತೇ ಇದೆ. ಈ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೂ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದನ್ನು ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಕೀರ್ಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕೋನತ್ರೀಂಶತಿಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಸದ್ಯಶ್ಚಿದ್ಯಃ ಶವಸಾ ಪಂಚಕೃಷ್ಣೀಃ ಸೂರ್ಯ ಇವ ಜ್ಯೋತಿಷಾಪಸ್ತತಾನ |
ಸಹಸ್ರಸಾಃ ಶತಸಾ ಅಸ್ಯ ರಹೀರ್ನ ಸ್ಮಾ ವರಂತೇ ಯುವಂತಿಂ ನ ಶರ್ಯಾಂ
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೮-೩) || ಸದ್ಯೋಪಿ ಯಃ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ತನೋತೃಪಃ ಸೂರ್ಯ
ಇವ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಪಂಚ ಮನುಷ್ಯಜಾತಾನಿ ಸಹಸ್ರಸಾನಿನೀ ಶತಸಾನಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಾ ಗರ್ತಿನ
ಸ್ಥೈನಾಂ ನಾರಯಂತಿ ಪ್ರ ಯುವತೀವಿಂನ ಶರಮಯೀಮಿಷುಂ ಮನ್ಯುರ್ಮನ್ಯತೇ

ದೀರ್ಘಪ್ರಕರ್ಮಣಃ ಕ್ರೋಧಕರ್ಮಣೋ ವಧಕರ್ಮಣೋ ವಾ ಮನ್ಯಂತ್ಯಸ್ಮಾದಿಷವಸ್ತು-
ಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೯ ||

ಸದ್ಯಶ್ಚಿದ್ಯಃ ಶವಸಾ ಪಂಚಕೃಷ್ಣಿಣಃ ಸೂರ್ಯ ಇವ ಜ್ಯೋತಿಷಾ-
ಪ್ರಸ್ತತಾನ | ಸಹಸ್ರಸಾಃ ಶತಸಾ ಅಸ್ಯ ರಂಹಿರ್ನಸ್ಮಾ ವರಂತೇ
ಯೌವತಿಂ ನ ಶಯೌಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೬೬)

ವ್ಯಷ್ಯಾದ್ಯಸಾಧಾರಣ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ತಾತ್ಪರ್ಯಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯನು ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಮೊದಲು ಆರೋಪಿಸಿರುವ ನೀರನ್ನು ವಿಶ್ವರೂಪವಂತೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಈ ಮಧ್ಯಮದೇವನಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯನು ಉಪಯುಕ್ತಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬಲದಿಂದ ನಿಷಾದಪಂಚಮರಾಗಿರುವ ಚತುರ್ವರ್ಣಮನುಷ್ಯರ ಹಿತಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನೀರನ್ನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯನ ಗತಿಯು ನಾನಾವಿಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಗತಿಯನ್ನು ತಡೆದು ಲುಯಾದ ಸಮರ್ಥರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಬಿಲ್ಲಿನಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಬಾಣವು ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಸೇರಿದಾಗ ತಪ್ಪಿಸಲು ಹೇಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೋ ಅದರಂತೆ ಇವನ ಗತಿ ಅಪ್ರತಿಹತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸದ್ಯೋಽಪಿ ಯಃ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ತನೋತ್ಯಃ ಸೂರ್ಯ ಇವ
ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಪಂಚಮನುಷ್ಯಜಾತಾನಿ, ಸಹಸ್ರಸಾನಿಣಿ ಶತ-
ಸಾನಿನ್ಯಸ್ಯ ಸಾ ಗತೀರ್ನ ಸ್ಯೈನಾಂ ವಾರಯಂತಿ ಪ್ರಯುಂವತೀವಿವ
ಶರಮಯೀ ಮಿಷುವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಜಾತಿರ್ವಾಶಂ ಚ ಸಾಮಾನ್ಯಂ' ಎಂದು ಅವರು. ಪಂಚಮನುಷ್ಯಜಾತಾನಿ. ಆಯಾಯ ಜಾತಿಯಿಂದ ವಿಭಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯರೆಂದರ್ಥ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ, ಕೂದ್ರ, ನಿಷಾದರೂಪ ಐದು ರೀತಿಯಾದ ಜನರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸಹಸ್ರಸಾನಿಣಿ, ಶತಸಾನಿಣಿಯೆಂದು ಊಹಿಸಿದೆ. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಾನಾಪ್ರಕಾರದ ಬಹುಗತಿ ಸ್ವಾಧಾವಿಕವೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಈ ನಾನಾಗತಿಯಿಂದ ಚಲಿಸುವುದು ಅವನ ಸ್ವಭಾವ.

ಮನ್ಯಮರ್ಮನ್ಯತೇದೀರ್ಘಪ್ರಕರ್ಮಣಃ ಕ್ರೋಧಕರ್ಮಣೋ ವಧ
ಕರ್ಮಣೋ ವಾ ಮನ್ಯಂತ್ಯಸ್ಮಾದಿಷವಃ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೯ ||

ಕ್ರಮಶ್ಚಾತ್ರವಾದ ಮನ್ಯುಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೀಪ್ಯರ್ಥವಾದ ಮನ ಧಾವನಿಗ ಯುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಬ್ರಹ್ಮಣದಿಂದ ಅನಾದೀತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಧಿಕ ದೀಪ್ಯನಾದವನು ಅಧಿಕ ಕೋಪವುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಕೊಲ್ಲುವವನು ಈ ಮಧ್ಯಮದೇವನಾದ ಮನುವಿನಿಂದ ಬಾಣದಂತೆ ಉದಕಧಾರೆಗಳು ಹೊರಡುತ್ತವೆ. ಇವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತವೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಮನ್ಯು ದೇವತೆಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಸದ್ವೃತ್ತಿದ್ಯಃ ಶವಸಾ ಪಂಚಿ ಕೃಷ್ಣೀಃ ಸೂರ್ಯಾಇವ ಜ್ಯೋತಿಷಾಪಸ್ತತಾನ |
ಸಹಸ್ರಸಾಃ ಶತಸಾ ಅಸ್ಯ ರಂಟುರ್ನ ಸ್ತಾ ವರಂತೇ ಯುವತಿಂ ನ ಶರ್ಯಾಂ ||

ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಹರಡುವಂತೆ ಯಾವ ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯದೇವನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪಂಚವಿಧ ಜನರ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಉದಕಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹರಡುವನೋ ಅಂತಹ ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯದೇವನ ಅಗಮನವು ನಮಗೆ ನೂರಾರು, ಸಾವಿರಾರು ಪಾಲಿನಷ್ಟು ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವುದು- ಬ್ರಹ್ಮಿನಿಂದ ಹೊರಹೊರಟ ಬಾಣವು ತನ್ನ ಗುರಿಮುಟ್ಟುವುದನ್ನು ಹೇಗೆ ಶದೆಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯದೇವನು ನಮಗೆ ಕೊಡಲಿರುವ ದಾನವನ್ನು ಯಾರೂ ತಡೆಗಟ್ಟಲಾರರು (ಅದ್ವಿ ಪಡಿಪಲಾರರು).

ಪಂಚಿ ಕೃಷ್ಣೀಃ—ಪಂಚವಿಧ ಜನರು. ಐದು ಗುಂಪುಗಳ ಜನರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣದ ಜನರು ಮತ್ತು ಬೇಡರೂ ಸೇರಿ ಐದು ವಿಧವಾದ ಜನರು. ಈ ಪಂಚಜನರ ವಿಷಯವಿಧಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೧೩-407. ೧೪-710 ಪುಟಗಳಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ.

ಯಾತ್ಯರು ಈ ಋಕ್ವಿಗಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಸದ್ಯೋಽಪಿ ಯಃ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ತನೋತ್ಕೃತಃ ಸೂರ್ಯಾಇವ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಪಂಚಿ ಮನುಷ್ಯಜಾತಾನಿ
ಸಹಸ್ರಸಾನಿನೀ ಶತಸಾನಿನ್ಯಸ್ಯ ಸಾ ಗತಿರ್ನ ಸ್ತ್ರೈನಾಂ ನಾರಯಂತಿ ಪ್ರಿಯುವತೀಮಿವ ಶರಮಯಾ
ಮಿಷುಂ ||
(ನಿ. ೧೮-೨೯)

ನಾವು ವಿವರಿಸಿರುವ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಯಾತ್ಯರ ವಿವರಣೆಗೂ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಪುನಃ ವಿವರಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಈಂತಿ ಶ್ರೀ ಯಾತ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ತ್ವಯಾ ಮನೋಃ ಸರಥಮಾರುಜಂತೋಃ ಹರ್ಷಮಾಣಾಸೋಽಧ್ಯಕ್ಷಿತಾ
ಮರುತ್ವಃ || ತಿಗ್ಗೇಷವ ಆಯುಧಾ ಸಂತಿಶಾನಾ ಅಭಿ ಪ್ರ ಯಂತು ನರೋ ಅಗ್ನಿರೂಪಾಃ
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೪-೧ || ತ್ವಯಾ ಮನೋಃ ಸರಥಮಾರುಹ್ಯ ರುಜಂತೋಃ ಹರ್ಷ-

ಮಾಣಾನರೋ ಅಗ್ನಿರೂಪಾ ಅಗ್ನಿಕರ್ಮಾಣಃ ಸಂದದ್ಧಾಃ ಕವಚಿನ ಇತಿ ನಾ ದಧಿಕ್ರಾ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೩೦ ||

ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋಃ ಸರಥಮಾರುಜಂತೋ ಹರ್ಷಮಾಣಾಸೋಽಧ್ಯಷಿತಾ
ಮರುತ್ತಃ | ತಿಗ್ವೇಷವ ಆಯುಧಾ ಸಂತಿತಾನಾ ಅಭಿಪ್ರಯಂತು ನರೋ
ಅಗ್ನಿರೂಪಾಃ ||

(ಅ. ಸಂ. ೪-೩೧-೧) ಋ ಸಂ. (೮-೩-೧೧-೧)

ಮನ್ಯುದೇವತಾಸ್ತುತಿಪಾದಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮರತ್ವತ್ ಶಬ್ದ ಇಂದ್ರವಾಚಕವೆಂದು ಶ್ರುತಿದ್ದಿ. ಇಲ್ಲಿ ವಾಯುವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ಮಧ್ಯಮನಾದ ವಾಯುವೇ, ನಿನ್ನೊಡನೆ ಒಂದೇ ರಥವನ್ನು ಏರಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ, ನಿನ್ನ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಅಧಿಕ ಖರಿಷ್ಠರಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡದೆ ಹರಿತವಾದ ಬಾಣವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಆಯುಧಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾ ಅಂದರೆ ಬಾಣಗಳಿಂದ ತುಂಡರಿಸುತ್ತಾ, ನಾನಾ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾ, ಈ ಧರ್ಮರು ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಶತ್ರುಸೇನೆಯನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾ, ಕವಚಾದಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಂತೆಯೇ ಇದ್ದು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ.

ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ! ಸರಥಮಾರುಹ್ಯ ರುಜಂತೋ ಹರ್ಷಮಾಣಾಸೋಽಧ್ಯ-
ಷಿತಾ ಮರುತ್ತಃ! ತಿಗ್ವೇಷವ ಆಯುಧಾನಿ ಸಂತಿತ್ಯಮಾನಾ ಅಭಿಪ್ರಯಂತು
ನರೋಽಗ್ನಿರೂಪಾ ಅಗ್ನಿಕರ್ಮಾಣಃ | ಸನ್ನದ್ಧಾಃ ಕವಚಿನ ಇತಿ ನಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವರೂಪಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗಿದೆ.

ದಧಿಕ್ರಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೩೦ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದಧಿಕ್ರಾ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದಧಕ್ರಾಮತೀ (ನಿಘ-೩-೨೭) ಎಂದು ಇದು ಅಕ್ಷನಾಮ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮದೇವನನ್ನು ಶ್ರುತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಒಲಕ್ಕುತಿ, ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದು ಮಧ್ಯಮನೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸುತ್ತಲೂ ಚರಿಸುತ್ತಾ ನಂದರ್ಷ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ದಧಿಕ್ರಾದೇವನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಶ್ರುತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಕಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದೊ

ಮೂವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

అథ ఏకత్రీంశతీ ఖండః

నూనత్కొందనయ ఖండవు

ఆ దధికాః శవసా పంచ కృష్ణీః సూయో- ఇవ జ్యోతిషాపస్తతాన |
 సదస్యసాః శతసా వాఙ్మవా పృణుక్తు మధ్వా సమిమా వచాంసి | (ఋ. సం.
 ౪-౨౮-౧౦) || ఆతనోతిదధికాః శవసా బలేనాపః సూయో ఇవ జ్యోతిషా
 పంచ మనుష్యజాతాని సదస్యసాః శతసా వాజీ వేజనవానవేరణవాన్సం-
 పృణుక్తు నో మధునోదకేన వచనానిమానితి మధు ధమతేవిపరేతస్య
 సవితా సర్వస్య స్రవితా తస్యేషా భవతి || ౨౧ ||

ఆ దధికాః శవసా పంచకృష్ణీః సూయో ఇవ జ్యోతిషా
 పస్తతాన | సదస్యసాః శతసా వాఙ్మవా పృణుక్తు మధ్వా
 సమిమా వచాంసి ||

(ఋ. సం. ౫-౨-౧౨)

దధికామధ్యమదీనన స్తుతిపాదక మంత్రవన్ను టుదాహరిస్తుత్తారి. సూయోను తేజస్వినిం జగత్తన్న ఆవరిమ
 వంతే ఈ దధికానామకమధ్యమదీనను బలదండ ఐదువిధ మనుష్యరిగోగేశ్వర నిరన్న విస్తరికి క్షోడుత్తానే.
 నానారితీయాగి నిరన్న క్షోడుత్తా ఆతిశయవేగవృక్క, సదాజలిమన ఈ దీనను నమ్మ, ఈ స్తుతిలక్షణవాద
 మాతన్న నిరనోదనే సేరివరి. స్తుతియన్ను కేళిలోడనేయే నిరన్న సురివరి.

ఆతనోతి దధికాః శవసా—బలేనాపః సూయో ఇవ
 జ్యోతిషా పంచ మనుష్యజాతాని సదస్యసాః శతసా వాజీ
 వేజనవానవేరణవాన్ సంపృణుక్తు నో మధునోద కేన
 వచనానిమానితి ||

మంత్రార్థవన్ను వివరిస్తుత్తారి. దీవ, మనుష్య, ఆసుర, రక్ష, ఓక్కూప ఐదు జాతియన్నాగరి ఓది ఠేళింపం
 నిషాద పంచమ జాతియన్నాగరి తిళియదేళు. జాతపదకే జాతియందర్థ.

మధు ధమతేవిపరేతస్య ||

మంత్రదల్లిరువ మధుపదద వృక్కేత్రియన్ను క్షోరిస్తుత్తారి. గక్కర్థక ధమ ధాతువిగి టిణాదిక టు ప్రత్యయ.
 ఆద్యంత వర్ణగళిగి వివరయము బందిది. మేళిదింద ఠోరిగి జాకల్పడువును నిరు ఎందర్థ.

ಸವಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೩೧ ||

ಶ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸವಿತಾಪದದ ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು— 'ಇನುಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಸವಿತಾರಮಾಹ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾದರೂ ವ್ಯಕ್ತಿಕರ್ಮ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಮಧ್ಯಮತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಹೇಳಿದೆ. ಇವನು ವ್ಯಕ್ತಿಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮದಿಂದ ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಕು—ಪ್ರಸವೈಶ್ವರ್ಯೋಃ ಧಾತು. ತ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗುಣ ಅವಾದೀಶ. ಪ್ರಸವೆಂದರೆ ಅಭ್ಯನುಷ್ಠಾನ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಸವಿಶ್ವದೇವತಾಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಆ ದಧಿಕ್ವಾಃ ಶವಸಾ ಪಂಚ ಕೃಷ್ಣೀಃ ಸೂರ್ಯ ಇವ ಜ್ಯೋತಿಷಾಪಸ್ತತಾನ |
ಸಹಸ್ರಸಾಃ ಶತಸಾ ನಾಜ್ಜರ್ವಾ ಪೃಣಕ್ತು ಮಧ್ಯಾ ಸಮಿಮಾ ವಚಾಂಸಿ ||

ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಸರ್ವತ್ರ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹರಡುವಂತೆ, ದಧಿಕ್ವಾದೇವನು ತನ್ನ ಕತ್ತಿಯಿಂದ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಐದು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹರಡಿದ್ದಾನೆ. ಸಹಸ್ರಾರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ನೂರಾರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದಾನಮಾಡುವವನೂ, ವೇಗಯುಕ್ತನೂ, ಅಶ್ವರೂಪನೂ ಆದ ಈ ದೇವನು ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತುತಿ ವಚನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮಾಧುರ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡಲಿ.

ದಧಿಕ್ವಾವ್ನೋ ಅಕಾರಿಷಂ ಎಂಬ ಈ ಆರನೆಯ ಪುಕ್ತನ್ನು ಪವತ್ರೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅನುವಾಚ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ—ದಧಿಕ್ವಾವ್ನೋ ಅಕಾರಿಷಮಾ ದಧಿಕ್ವಾಃ ಶವಸಾ ಪಂಚ ಕೃಷ್ಣೀಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೨-೧೨) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ದಧಿಪ್ರಭಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ—ದಧಿಕ್ವಾವ್ನೋ ಅಕಾರಿಷಮಿತ್ಯಾಗ್ನೀಧ್ರಿಯೇ ದಧಿಪ್ರಸ್ನಾ ಭಕ್ಷಯಂತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೨-೧೨) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಈಂತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಧಾತ್ಯದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಸವಿತಾ ಯಂತ್ರೈಃ ಪೃಥಿವೀಮರಮ್ನಾ ದಸ್ಯಂಭನೇ ಸವಿತಾ ದ್ಯಾಮದ್ಯಂಹತಾ
ಅಶ್ವಮಿವಾಧುಕ್ಷದ್ಯನಿಮಂತರಿಕ್ಷಮತೂರ್ತೇ ಬದ್ಧಂ ಸವಿತಾ ಸಮುದ್ರಮ್ | (ಋ. ಸಂ.
೧೦-೧೪೯-೧೨) || ಸವಿತಾ ಯಂತ್ರೈಃ ಪೃಥಿವೀಮರಮಯದನಾರಂಭಣೇಂತರಿಕ್ಷೇ

ಸವಿತಾ ದ್ಯಾನುದ್ಯಂಹದಶ್ವಮಿನಾಧುಕ್ಷದ್ಧುನಿಮಂತರಿಕ್ಷೇ ಮೇಘಂ ಬದ್ಧಮತೂರ್ತೇ
ಬದ್ಧಮತೂರ್ಣ ಇತಿನಾ ತ್ವರಮಾಣ ಇತಿ ವಾ ಸವಿತಾ ಸಮುದಿತಾರಾಮಿತಿಕಮನ್ಯಂ
ಮಧ್ಯಮಾದೇವಮವಕ್ಷ್ಯದಾದಿತ್ಯೋನಿ ಸವಿತೋಚ್ಯತೇ ತಥಾ ಚ ಹೈರಣ್ಯಸ್ತೂಪೇ
ಋಷಿರಿದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪೋನಾಚ ತದಭಿನಾದಿನೈಷ್ಠರ್ಗ್ವನತಿ || ೩೨ ||

ಸವಿತಾ ಯಂತ್ರೈಃ ಪೃಥಿವೀಮರಮ್ನಾದಸ್ಯಂಭೇನ ಸವಿತಾ ದ್ಯಾನು-
ದ್ಯಂಹತ್ | ಅಶ್ಯಾನಿನಾಧುಕ್ಷದ್ಧುನಿಮಂತರಿಕ್ಷಮತೂರ್ತೇ
ಬದ್ಧಂ ಸವಿತಾ ಸಮುದ್ಯಂ ||

(ಋ. ರಂ. ೮-೮-೭)

ಸವಿತ್ಯಪ್ತಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನಾದ ಮಧ್ಯಮದೇವನು ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನಾದಿ ಉಪಾಯಗಳಿಂದಲೂ ನಾಯುಸಂಭವಿ ಪಾಶಗಳಿಂದ ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸ್ಥಿರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಈ ಸವಿತ್ಯದೇವನು ಯಾವ ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿಟ್ಟನು. ಹೀಗೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಡಿಸಿದನು. ಗಮನಯೋಗ್ಯನಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ವಾಯುವಾಶಗಳಿಂದ ಬದ್ಧವಾದ ಮೇಘಗಳನ್ನು ನೀರು ಸುರಿಸಲು ಕುದುರೆಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಲು ಹೊಡೆಯುವಂತೆ ಹೊಡೆದು ನಡುಗಿಸಿದನು.

ಸವಿತಾ ಯಂತ್ರೈಃ ಪೃಥಿವೀಮರಮಯದನಾರಂಭಣೇಂತರಿಕ್ಷೇ ಸವಿತಾ
ದ್ಯಾನುದ್ಯಂಹದಶ್ವಮಿನಾಧುಕ್ಷದ್ಧುನಿಮಂತರಿಕ್ಷೇ ಮೇಘಂ ಬದ್ಧ-
ಮತೂರ್ತೇ ಬದ್ಧಮತೂರ್ಣ ಇತಿ ವಾಸಿತ್ವರಮಾಣ ಇತಿ ವಾ
ಸವಿತಾ ಸಮುದಿತಾರಾಮಿತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬೀಳದಂತೆ ತಡೆಹಿಡಿಯುವುದು. ಸ್ಯಂಭನ- ಆದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಅಸ್ಯಂಭನ ಅಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ. ಸಮುದ್ಯಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮುದಿತಾರಂ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ನೀರಿನಿಂದ ಒಡ್ಡಿಮಾಡುವುದು ಮೇಘ. ಉಂದೀ- ಕ್ಷೇದನೇ-ಧಾತು. ಸರ್ವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದುವಾಗ ರಣಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನಶಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಮಳೆಯಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಒಡ್ಡಿಮಾಡುವುದೆಂದರ್ಥ.

ಕಮನ್ಯಂ ಮಧ್ಯಮಾದೇವಮವಕ್ಷ್ಯತ್ ? ||

ಮೇಘವನ್ನು ಕಂಪಿಸಿದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಬಲಕೃತಿ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯಾದಿಕರ್ಮ ಇವೆರಡೂಹೇಳುವಾಗ ಇದನ್ನು ಮಾಡಿದವನು ಮಧ್ಯಮದೇವನಲ್ಲದೆ ಇನ್ನು ಬೇರೆ ಯಾರು ಆಗಲು ಸಾಧ್ಯ? ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನು? ಅಂದರೆ ಸವಿತ್ಯದೇವನು ಮಧ್ಯಮ ನಲ್ಲದೆ ಬೇರೊಬ್ಬನನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇವನು ಯಾರಿಂಬ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಾಗಿದೆ.

ಅದಿತ್ಯೋನಿ ಸವಿತಾ ಉಚ್ಯತೇ || ಇತಿ || ತಥಾ ಚ ಹೈರಣ್ಯಸೂಪೇ
ಸುತೋನಿರ್ಚರ್ಣ ಹಿರಣ್ಯಸೂಪ ಋಷಿರಿದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರೋವಾಚ |
ತದಭಿನಾದಿನೈರ್ಷರ್ಗ ಭವತಿ ||

ದ್ಯುರೋಕಸ್ಯಾನನಾದ ಅದಿತ್ಯನೂ ಸವಿತ್ಯಪದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗುವುದರಿಂದ ಸಂದೇಹಬರುತ್ತದೆ. ಹೈರಣ್ಯಸೂಪವೆಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸವಿತ್ಯಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಆರ್ಚನ್ ಎಂಬ ಮುಖಿಗೆ ಹಿರಣ್ಯಸೂಪವೆಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. 'ಆತ್ಮಾ ವಾ ಜಾಯತೇ ಪುತ್ರಃ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಮಗನೂ ಹಿರಣ್ಯಸೂಪನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ತದ್ವ್ರತವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಬಹುದು. ಅವನು ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹೈರಣ್ಯಸೂಪವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮುಖ್ಯಂತ್ರವು ಆ ಸವಿತ್ಯದೇವನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಸವಿತಾ ಯಂತ್ರೈಃ ಪೃಥಿವೀಮರಮ್ನಾದಸ್ಯಂಭನೇ ಸವಿತಾ ದ್ಯಾಮದ್ಯಂಹತ್ |
ಅಶ್ವಮಿವಾಧುಕ್ಷದ್ಧುನಿಮಂತರಿಕ್ಷಮತೂರ್ತೇ ಬದ್ಧಂ ಸವಿತಾ ಸಮುದ್ರಂ || ೧ ||

ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವ ಅಥವಾ ಉತ್ತತ್ತಿಮಾಡುವ ಈ ಸವಿತ್ಯದೇವನು ಈ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವಾಯುಗಳೆಂಬ ಪಾಕಳಿಂದ (ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನಾದಿ ಸಾಧನಗಳಿಂದ) ಬಲವಾಗಿ ಬಿಡುವ ದೃಢವಾಗಿ ಅಲುಗಾಡದಂತೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದ್ಯುರೋಕವನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳದಂತೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾನೆ. ನಡುಗುತ್ತಿರುವ ಅಶ್ವದಂತೆ ಯಾವ ಅಶ್ವಯುಷೂ ಇಲ್ಲದೆ ನಿರ್ಬಾಧಿತವಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ವಾಯುವೆಂಬ ಹಗ್ಗದಿಂದ ಬಿಡುವ ನಿಂತಿರುವ ಮೇಘದಿಂದ ಈ ಸವಿತ್ಯದೇವನು ವೃಷ್ಟ್ಯುದಕವನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಕರಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಸವಿತ್ಯಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಕ್ಷಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಯಾಸ್ಮರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ವಹನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಸವಿತಾ | ಸವಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾ || (೧-೧೦-೩೧)

ಸವಿತಾ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಉತ್ತತ್ತಿಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ತತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ ದೇವನು.

ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ಸವಿತಾ ಯಂತ್ರೈಃ ಪೃಥಿವೀಮರಮಯದನಾರಂಭನೇಂದ್ರಿಕ್ಷೇ ಸವಿತಾ ದ್ಯಾಮದ್ಯಂಹದಿಪ್ತಮಿವಾಧುಕ್ಷದ್ಧುನಿಮಂತರಿಕ್ಷೇ ಮೇಘಂ ಬದ್ಧಮತೂರ್ತೇ ಬದ್ಧಮತೂರ್ಣ ಇತಿ ವಾತ್ಸೇರಮಾಣ ಇತಿ ವಾ ಸವಿತಾ ಸಮುದಿತಾರಮಿತಿ ||

ಸವಿತಾ ಯಂತ್ರೈಃ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ಯ ಈ ಸವಿತ್ಯದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಯಂತ್ರಶಬ್ದವು ನಿಯಮನ ಮಾಡುವ, ಅಧಿನದಲ್ಲಟ್ಟುಕೋ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಯಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಯಂತ್ರವೆಂದರೆ ನಿಯಮನ, ವಶ, (Control) ಅಧೀನ ಎಂದರ್ಥವು.

ಸವಿತಾ ಯಂತ್ರೈಃ ಪೃಥಿವೀಂ ಅರಮ್ನಾತ್—ಸವಿತಾ ಯಂತ್ರೈಃ ಪೃಥಿವೀಮರಮಯೇತ್ | ಈ ವಕ್ಯದೇವತೆಯು ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೆಲವು ಸಾಧನೋಪಾಯಗಳಿಂದ ತನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು

ವ್ಯಥವಾಗ ಸ್ಥಾ ಪಿಸಿದಾನೆ. ಸಾಧನೋಪಾಯಗಳೆಂದರೇನು, ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರಧಾನ, ಪ್ರಕಾಶನ, ಇತ್ಯಾದಿ. ಬೆಳಕು ಮತ್ತು ಮಳೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಭೂಮಿಯು ಮೇಲಿರುವಪ್ರಾಣಿಗಳು ಜೀವಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವೃಷ್ಟಿ ಕರ್ಮವು ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವ ಭೂಮಿಯೂ ಸವಿತೃವಿನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಂತಾಯಿತು. ಇಂತಹ ಭೂಮಿಯು ಅಲಗುಹದಂತೆ ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಆ ಸವಿತೃದೇವನೇ ಮಾಡಿರುವನು.

ಅನಾರಂಭಣೀತ್ಯೇ ಸವಿತಾ ದ್ಯಾವೃಂದೃಹತ್—ಈ ಸವಿತೃದೇವನು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿರುವಂತೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನೂ ಇಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದರೆ ಅದು ಅಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲದೆ ತಕ್ಷಣ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವುದು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಇಷ್ಟು ದೊಡ್ಡ ದಾಗಿರುವ ದ್ಯುಲೋಕವು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳದಂತೆ ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ಈ ಸವಿತೃದೇವನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವನು.

ಅಶ್ವಮಿವಾಧುಕ್ಷದ್ವೃನ್ಮಂತರಿಕ್ಷೇ ಮೇಘಂ ಬದ್ಧಮತೋರ್ತೇ ಬದ್ಧಮತೂರ್ಣ ಇತಿ ವಾತ್ಸರಮಾಣ ಇತಿ ವಾ ಸವಿತಾ ಸಮುದಿತಾರಮಿತಿ—ಅತೋರ್ತೇ ಎಂದರೆ ಅಹಿಂಸಿತೇ, ನಿರ್ಬಾಧಕವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಬೇಕಾದರೂ ನಿರ್ಬಾಧಕವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಬಹುದು ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ತಡೆಗಟ್ಟುವ ವಸ್ತುವು ಯಾವುದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಪ್ರಾಣಿಯು ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ದಾರಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಸಿಕ್ಕುವ ಪರ್ವತ, ವೃಕ್ಷ, ನದಿ ಮೊದಲಾದವು ಆ ಪ್ರಾಣಿಯು ಗತಿಯನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಬಲ್ಲದು. ಆದರೆ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ (ಪಶ್ಚಾದಿಗಳು) ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ತಡೆಗಟ್ಟುವ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತೋರ್ತೇ ಎಂದರೆ ಅಹಿಂಸಿತವಾದ, ನಿರ್ಬಾಧಕವಾದ, ತಡೆ ಇಲ್ಲದ ಎಂದರ್ಥವು ಇಂತಹ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕವನ್ನು ಈ ಸವಿತೃವು ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಕರೆಯುವನು. ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಶ್ವಮಿವ—ಕುದುರೆಯಂತೆ. ಕುದುರೆಯು ತನ್ನ ಮೈಮೇಲಿರುವ ಧೂಳನ್ನು ಕಂಪನದಿಂದ (ಶರೀರವನ್ನು ಅಲುಗಾಡಿಸುವುದರಿಂದ) ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. ಅದರಂತೆ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳನ್ನು ಸವಿತೃವು ಮಳೆಯ ಹನಿಗಳಾಗಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಮನ್ಯಂ ಮಧ್ಯವಾದೇವಮವಕ್ಷ್ಯತಾ | ಅದಿತ್ಯೋಽಪಿ ಸವಿತೋಚ್ಚತೇ | ತಥಾ ಚ ದೈರ್ಘ್ಯಸ್ಯೋಪೇ ಸ್ತುತೋರ್ಣರ್ಷನ್ ಹಿರಣ್ಯಸ್ಯೋಪಮುಷಿರಿದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಶ್ಲೋವಾಚಿ ||
(ನಿ.೧೦-೨೨)

ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಯಾದ ಈ ಸವಿತೃವನ್ನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಸ್ತುತಿಸಿರಬಹುದು? ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸವಿತೃನೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಿರಣ್ಯಸ್ಯೋಪಮೆಂಬ ಋಷಿಯು ಸವಿತೃದೇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವನು. ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ (ಈ ಸೂಕ್ತದ ೫ ನೇ ಋಕ್ಕು) ಈ ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪನೆಯಿರುವುದು.

ಈಂತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪಃ ಸವಿತರ್ಯಥಾ ತ್ವಾಂಗಿರಸೋ ಜುಹ್ವೇ ವಾಜೇ ಅಸ್ಮಿನ್ | ಏವಾ ತ್ವಾರ್ಚನ್ನವಸೇ ವಂದಮಾನ ಸೋಮಸ್ಯೇವಾಂತುಂ ಪ್ರತಿ ಜಾಗರಾಹವಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೮-೫) || ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪೋ ಹಿರಣ್ಯಮಯಃ ಸ್ತೂಪೋ ಹಿರಣ್ಯಮಯಃ ಸೂಪೋ ಸ್ಯೇತಿ ವಾ ಸ್ತೂಪಃ ಸ್ತ್ರಾಯತೇಃ ಸಂಘಾತಃ ಸಕತರ್ಯಥಾ ತ್ವಾಂಗಿರಸೋ ಜುಹ್ವೇ ವಾಜೇಽನ್ನೇಽಸ್ಮಿನ್ನೇವಂ ತ್ವಾರ್ಚನ್ನವನಾಯ ವಂದಮಾನಃ ಸೋಮಸ್ಯೇವಾಂತುಂ ಪ್ರತಿ-ಜಾಗರ್ಮ್ಯಹಂ ತ್ವಷ್ಟಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೩೩ ||

ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪಃ ಸವಿತರ್ಯಥಾ ತ್ವಾಂಗಿರಸೋ ಜುಹ್ವೇ ವಾಜೇ ಅಸ್ಮಿನ್ | ಏವಾ ತ್ವಾರ್ಚನ್ನವಸೇ ವಂದಮಾನಃ ಸೋಮಸ್ಯೇವಾಂತುಂ ಪ್ರತಿ ಜಾಗರಾಹವಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೨)

ಸವಿತೃಪ್ರತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಹೈರಣ್ಯಸ್ತೂಪ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಸರ್ವಪ್ರೇರಕ ಸವಿತೃದೇವನೇ ಹೇಗೆ ನಿನ್ನನ್ನು ನನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಅಂಗಿರಸ್ತೃಪನಾದ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪನು ಅನ್ನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಯಾಗಾರ್ಚನೆಯಲ್ಲಿ ಅಹ್ವಾನಮಾಡಿದನೋ ಅದರಂತೆ ಅರ್ಚನಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ನಾನು ರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ಹೀಗೆ ಕರಡು ಯಜಮಾನನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಯಾಗಪರ್ಯಂತ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಜಾಗೃತನಾಗಿರುವಂತೆ ನಾನು ಯಾಗ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೆ ಉಪಾಸಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪೋ ಹಿರಣ್ಯಮಯಸ್ತೂಪೋ ವಾ | ಸ್ತೂಪಃ ಸ್ತ್ರಾಯತೇ-ತೇಃ ಸಂಘಾತಃ | ಸವಿತರ್ಯಥಾ ತ್ವಾಂಗಿರಸೋ ಜುಹ್ವೇ ವಾಜೇ ಅನ್ನೇ ಅಸ್ಮಿನ್, ಏವಂ ತ್ವಾರ್ಚನ್ನವನಾಯ ವಂದಮಾನಃ ಸೋಮಸ್ಯೇವಾಂತುಂ ಪ್ರತಿಜಾಗರ್ಮ್ಯಹಮ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಿರಣ್ಯಮಯವಾದ ಸ್ತೂಪವುಳ್ಳವನು ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪನು ಸ್ತೂಪಪದಕ್ಕೆ ಸಂಘಾತ ವೆಂಬರ್ಥ. ಸ್ತೈಕ್ಯ-ಶಬ್ದಸಂಘಾತಯೋಽಧಾತು ಪ್ರಕೃತ್ಯಯ ಬಂಧಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ತೂ ಅದೇಶ. ಕಿತ್ತವಿಸುವುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತೃಷ್ಣಾ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಷಂ ಭವತಿ || ೩೩ ||

ಶ್ರಮವಾಪ್ತವಾದ ತೃಷ್ಣೃಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ತೃಷ್ಣಾ ತೂರ್ಣಮಭ್ಯುತ' (ನಿ. ೮-೧೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದು ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ತೃಷ್ಣೃದೇವತೆಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪಃ ಸವಿತರ್ಯಥಾ ತ್ವಾಂಗಿರಸೋ ಜುಹ್ವೇ ವಾಜೇ ಅಸ್ಮಿನ್ |
ಏನಾ ತ್ವಾರ್ಚಿನ್ಮವಸೇ ವಂದಮಾನಃ ಸೋಮಸ್ಯೇವಾಂತುಂ ಪ್ರತಿ ಜಾಗ-
ರಾಹಂ || ೫ ||

ಸರ್ವವೇರಕನಾದ ಎಲೈ ಸವಿತೃದೇವನೇ, ಅಂಗರಸ ಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪನೆಂಬ ನನ್ನ ತಂದೆಯು ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆದಂತೆ, ನಾನೂ ನನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ಬಹು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಕಾಪಾಡುವರೋ, ಅದರಂತೆ ನಾನೂ ನನ್ನ ಶುಕ್ರವೆಯ (ಸ್ತುತಿಸುವ) ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಇರುತ್ತೇನೆ.

ತೃಷ್ಣದ ಅಂಗರಾಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪನೆಂಬ ಋಷಿಗೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಅರ್ಚನಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಪುತ್ರನು. ಎಂದರೆ ಅಂಗರಾಋಷಿಗೆ ಅರ್ಚನಾ ಋಷಿಯು ಮೊಮ್ಮಗನು. ಈ ಋಷಿಯು ಪ್ರಕೃತ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪ ಋಷಿಯು ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ಒಂದನೆಯ ಮಂಡಲದ ಮೂವತ್ತೈದನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸವಿತೃ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಾಡಿದಾನೆ. ಅಂಗರಾಋಷಿಯ ವಂಶವು ಬಹು ದೊಡ್ಡದು. ಮತ್ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾಗಿರುವ ಈ ಋಷಿಯ ವಂಶದವರು ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕುಮಂದಿ ಇರುವರು. ಪ್ರಕೃತ ಸೂಕ್ತದ ದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಅರ್ಚನಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ತಂದೆಯಾದ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪನು ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು. ಈ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪಋಷಿದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು—ಒಂದನೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೩೧-೩೫ ಸೂಕ್ತಗಳು (೭೧ ಮುಕ್ತುಗಳು); ೯ನೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಸೂಕ್ತ (೧೦ ಮುಕ್ತುಗಳು); ೬೯ನೇ ಸೂಕ್ತ (೧೦ ಮುಕ್ತುಗಳು); ಅಂತು ಒಟ್ಟು ೮೧ ಸೂಕ್ತಗಳು (ಒಟ್ಟು ೯೧ ಮುಕ್ತುಗಳು). ಪ್ರಕೃತ ಸೂಕ್ತದ ಅರ್ಚನಾ ಎಂಬ ಋಷಿದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಸೂಕ್ತವು ಇದೊಂದೇ ಎಂದರೆ ೫ ಮುಕ್ತುಗಳ್ಳು ೧೦ನೇ ಮಂಡಲದ ೧೪೯ನೇ ಸೂಕ್ತ ಮಾತ್ರ.

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪೋ ಹಿರಣ್ಯಯಸ್ತೂಪೋ ಹಿರಿಣ್ಯಯಃಸ್ತೂಪೋಽಸ್ಯೇತಿ ವಾ | ಸ್ತೂಪಃ ಸ್ತಾಯತೇಃ
ಸಂಘಾತಃ | ಸವಿತರ್ಯಥಾ ತ್ವಾಂಗಿರಸೋ ಜುಹ್ವೇ ವಾಜೇ ಅಸ್ಮಿನ್ನೇವಂ ತ್ವಾರ್ಚಿನ್ಮವನಾಯು
ವಂದಮಾನಃ ಸೋಮಸ್ಯೇವಾಂತುಂ ಪ್ರತಿ ಜಾಗರ್ಮ್ಯಾಹಂ ||

(ನಿ. ೧೦-೩೩)

ಹಿರಣ್ಯ ಎಂದರೆ ಚಿನ್ನದ ಅಥವಾ ಚಿನ್ನದಂತೆ ಧಳಧಳಿಸುವ, ಸ್ತೂಪವೆಂದರೆ ಕೇಶಸಮೂಹ, ಜುಟ್ಟು. ಸ್ತೈಯು—ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸ್ತೂಪ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ತಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೇಶಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸು ಗಂಟುಹಾಕಿ

ರುವುದಕ್ಕೆ ಜುಟ್ಟಿಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ತೋಪನೆಂದರೆ ಜುಟ್ಟು. ಈ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೋಪನೆಯ ಬಹುಶಿಗ್ಗೆ ಇದ್ದ ಜುಟ್ಟು ಚಿನ್ನದಂತೆ ಭೃಗುಭೃಗುಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಬಹುಶಿಗ್ಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಎಲೈ ಸವಿತ್ಯನೇ, ಈಗ ನಾನು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವಾಗ ಯಜಮಾನನು ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಬಹು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವನಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹು ಜಾಗರೂಕನಾಗಿರುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಶಿಯು ಹೇಳಿರುವನು.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಜ್ಞಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತನೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುಸ್ಪ್ರಿಶತ್ ಖಂಡೇಃ

ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ದೇವಸ್ವಸ್ವಾ ಸವಿತಾ ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಪುಷೋಷ ಪ್ರಜಾಃ ಪುರುಧಾ ಜಜಾನ್ |
ಇಮಾಚ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನ್ಯಸ್ಯ ಮಹದ್ದೇವಾನಾ ಮಸುರತ್ಯಮೇಕಂ | (ಋ. ಸಂ. ೨-
೫೫-೧೯) || ದೇವಸ್ವಸ್ವಾ ಸವಿತಾ ಸರ್ವೂಪಃ ಪೋಷತಿ ಪ್ರಜಾಃ ರಸಾನುಪ್ರದಾನೇನ
ಬಹುಧಾ ಚೇವಾ ಜನಯತಿ ಇಮಾನಿ ಚ ಸೂರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯದಕಾನ್ಯಸ್ಯ ಮಹಾ-
ಚ್ಯಾಸ್ಯೈ ದೇವಾನಾಮಸುರತ್ಯಮೇಕಂ ಪೃಜ್ಞಾವತ್ತ್ವಂ ವಾನವತ್ತ್ವಂ ವಾಸಿ ವಾಸುರಿತಿ
ಪೃಜ್ಞಾನಾ ಮಾಸ್ಯತ್ಯನರ್ಥಾನ ಸ್ತಾಶ್ಚಾಸ್ಯಾಮರ್ಥಾ ಅಸುರತ್ಯಮಾದಿಬುಕ್ತಂ ವಾತೋ
ವಾತಿರೀತಿ ಸತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೩೪ ||

ದೇವಸ್ವಸ್ವಾ ಸವಿತಾ ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಪುಷೋಷ ಪ್ರಜಾಃ ಪುರುಧಾ
ಜಜಾನ್ | ಇಮಾ ಚ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನ್ಯಸ್ಯ ಮಹದ್ದೇವಾನಾಮಸುರ-
ತ್ಯಮೇಕಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೩೧)

ತ್ವಷ್ಟುಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂಶರ್ಯಾದಿರೂಪದಿಂದ ಸಕಲ ಪ್ರೇರಣನೇ ಅಥವಾ ಸರ್ವಭೂತಜಾತವನ್ನು ತ್ವಷ್ಟುಮನಾದ ಮಧ್ಯಮನಾದ ತ್ವಷ್ಟುದೇವನೇ ನೀನು ನಾನಾವಿಧವಿಧವಿಧವನ್ನಾಗಿ ನಾನಾವಿಧ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವೆ. ಹಾಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ ರಸಾದಿದಾನದಿಂದ ಪೋಷಿಸುತ್ತಿರುವೆ. ಈ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಜಲವೆಲ್ಲವೂ

ತ್ಯಕ್ತೃದೇವ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಜಲದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಿತಿ ಲಯ ರೂಪವಾದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪ್ರಭೂತ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ.

ದೇವಸ್ವಸ್ಥಾ ಸವಿತಾ ಸರ್ವರೂಪಃ ಪೋಷಯತಿ ಪ್ರಜಾ ರಸಾ-
ನುಪ್ರದಾನೇನ ಬಹುಧಾ ಚೇನಾ ಜನಯತಿ, ಇಮಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ
ಭೂತಾನಿ, ಉದಕಾನ್ಯಸ್ಯ, ಮಹಚ್ಚಾಸ್ಮೈ ದೇವಾನಾಮಸುರರತ್ನ-
ಮೇಕಂ, ಪ್ರಜ್ಞಾವತ್ತ್ವಂ ವಾಸಿನವತ್ವತಂ ವ್ಯಾಪಿ ವ್ಯಾಸುರಿತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ನಾನಾಸ್ಯತ್ಯನರ್ಥಾನಸ್ತಾಶ್ಚಾಸ್ಯಾಮರ್ಥಾ ಅಸುರತ್ವಮಾದಿಉಪ್ತಂ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭೂತಾನಿ ಎಂಬುದು ಭುವನಾಭಿ ಪದದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ, ಇಲ್ಲಿ ಉದಕವೆಂದರ್ಥ. ಭುವನ
ವೆಂಬುದು ಉದಕನಾಮದ್ವಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿಘಂ. ೧-೨೧-೪೯) ಅಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಕ್ಷ್ಯಗೈಸಮಾಭಾವ ಸಂಬಂಧ ಅರ್ಥ.
ಯಾವಾಗ ಇವನದ್ದೇ ಈ ಭೂತಜಾತವಾಯಿತೋ ಆಗ ಅದನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಪೋಷಿಸಿ ಬೆಳಸುತ್ತಾನೆ ಅಸ್ಯ ಎಂದು
ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿ ಬಂದಿದೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇದೇ ಒಂದು ಮುಖ್ಯಬಲವಾದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಮಹತ್ವ ಬಂದಿದೆ.
ಅಸುರತ್ವವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞಾವತ್ತ್ವಂ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಸುಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮದ್ವಿ
(ನಿಘಂ. ೨-೯-೬) ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಕ್ಷೇತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅಸು-ಕ್ಷೇತ್ರಪೋಷಣೆ
ಧಾತು ಔಷಾದಿಕ ಉಪಕ್ರಮ. ಅಸು ಉಳ್ಳವನು ಅಸುರನು, ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಈ
ಪ್ರಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಪ್ರಯೋಜನಗಳೂ ಸ್ಥಿಪ್ತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಗಳೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.
ಹೀಗೆ ದೇವತೆಗಳೂ ಈ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದಲೂ ಉದಕದಿಂದಲೂ ಉತ್ಪಾದನಾದಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲದವನು
ಎಷ್ಟು ಸಾಧನ ಸಂಪತ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ಸಂಘಲ್ಪ ಹೊಂದಲಾರನು. ಅಸುಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿ. ಪುಂಸಿ ಭೂಮ್ಯಸವಃ ಪ್ರಾಣಾಃ ಎಂದು
ಅಸುರ, ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವರು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಪ್ರತ್ಯಯ ಉದಕಾದಿಗಳಿಂದ ಅನ್ವೃತ್ಯವರೆಂದೂ
ಕೆಲವರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ವಸುರತ್ವಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದಿವರ್ಣಲೋಪದಿಂದ ಅಸುರತ್ವಂ ಎಂದಾಗಿದೆಯೆಂದು
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ವಸು ಅಂದರೆ ರಶ್ಮಿ. (ಧನ ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ). ಉದಕದಿಂದ ರಶ್ಮಿಯುಳ್ಳವರೆಂದು
ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ತ್ಯಕ್ತೃದೇವನು ಸಂಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ನಾತಃ—ನಾತೀತಿ ಸತಃ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೩೪ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವಾತಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸತತವಾದ ಸಂಚಲನವುಳ್ಳವನು. ವಾ-ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ
ಧಾತು. ಔಷಾದಿಕ ತನ್ವತ್ಯಯ. ಸತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಕಾರಕಾನರ್ಥಾರಣ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಯುವೆಂಬುದು
ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳೆಂಬ ಧಾತುಕ್ರಮದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಆಗಿದೆ. ಇದುಮಾತ್ರ ಕೇವಲ ವಾತದಿಂದ ಆಗಿದೆಯೆಂದು
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮುಕ್ತಂತ್ರವು ವಾತಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಯಾತ್ಯನುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲ

ನೂನತ್ರನಾಲ್ಕನೆಯ ಬಂಕವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚತ್ರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂನತ್ವೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ನಾತ ಆ ನಾತು ಭೇಷಜಂ ಶಂಭು ಮಯೋಭು ನೋ ಹೃದೇ | ಪ್ರಣ
ಆಯೋಷಿ ತಾರಿಷತ್ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೮೬-೧) || ನಾತ ಆನಾತು ಭೈಷಜ್ಯಾನ್ಯಿ
ಶಂಭು ಮಯೋಭು ಚ ನೋ ಹೃದಯಾಯ ಪ್ರವರ್ಧಯ ಚ ನ ಆಯುರಗ್ನಿನ್ಯಾರ್
ಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಸಾ ಭವತಿ || ೩೫ ||

ನಾತ ಆನಾತು ಭೇಷಜಂ ಶಂಭುಮಯೋಭುನೋ ಹೃದೇ | ಪ್ರಣ
ಆಯೋಷಿ ತಾರಿಷತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೪೪) (ಸಾಂ. ಸಂ. ಛ. ಅ. ೨-೨-೪-೧೦).

ನಾತಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾತ ಮಧ್ಯಮದೇವನಾದ ವಾಯುವೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಕುಂಠ
ಯಾವ ಯಾವ ಔಷಧವು ಪಥ್ಯವಾಗಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬೀಸು. ಅದು ನಮ್ಮ ರೋಗವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲಿ.
ನಮ್ಮ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವುಗಳಾಗಿ. ನಮ್ಮ ಆಯಸ್ಸಿಗೆ ನಿಯತಜೀವಿತಕಾಲವನ್ನು ತಂದುಕೊಡಲಿ.

ನಾತ ಆನಾತು ಭೈಷಜ್ಯಾನ್ಯಿ ಶಂಭು ಮಯೋಭು ಚ ನೋ
ಹೃದಯಾಯ | ಪ್ರವರ್ಧಯತು ಚ ನ ಆಯುಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಥಸೌಖ್ಯವಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಭೈಷಜ್ಯಾನ್ಯಿ ಆಯುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಚನಭೇದ ಹೇಳಿದೆ
ಭೇಷಜಮೇವ ಭೈಷಜ್ಯಂ. ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ಯಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ' ಭೇಷಜಾಪಥ ಭೈಷಜ್ಯಾನ್ಯಗದೋ ಜಾಯಂತ್ಯುಃ ' ಎಂದು
ಅಮರ. ನಾನಾವಿಧವಾಗುವ ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳಿಂದ ಬೀಸುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಸಾವನನ್ನೊಳಿಸಿರಬಹುದು. ಅದರ
ಸೇವನೆಯಿಂದಲೇ ರೋಗಶಮನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿನ್ಯಾರ್ಖ್ಯಾತಃ—ತಸ್ಯೈಸಾ ಭವತಿ || ೩೫ ||

ಕ್ರಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ ಅಗ್ನಿಃ ಭವತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ (ನಿ. ೬-೧೪) ಇದು ಹಿಂದೆ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅವನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿ
ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾತ ಆ ನಾತು ಭೇಷಜಂ ಶಂಭು ಮಯೋಭು ನೋ ಹೃದೇ |

ಪ್ರಣ ಆಯೋಷಿ ತಾರಿಷತ್ || ೧ ||

ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಾಯುವು ದೋಗಶಮನಕರವಾದುದೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ ಆದ ಹಿತಕರವಾದ ಔಷಧಿಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬೀಸುತ್ತ ಬರಲಿ ಮತ್ತು ಆ ವಾಯುವು ನಮ್ಮ ಆಯಸ್ಸನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲಿ ಎಂದರೆ ನಾವು ಬಹುಕಾಲ ಡೇವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಪುಕ್ಕಿಗೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ವಾತ ಆ ನಾತು ಭೈಷಜ್ಯಾನಿ ಶಂಭು ಮಯೋಧು ಚ ನೋ ಹೃದಯಾಯ ಪ್ರವರ್ಧಯತು ಚ ನ
ಆಯುಃ || (ನಿ. ೧೦-೩೫)

ಶಂಭು ಎಂದರೆ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂದರೆ ದೋಗಶಂಹಾರಕವಾದುದು. ಮಯೋಧು ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹಿತವನ್ನು ಎಂದರೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಈ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಔಷಧಿಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಸುಖಸಾಧನಗಳನ್ನು ವಾಯುವು ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೀಸುತ್ತಾ ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬರಲಿ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬೀಸಿತರಲಿ. ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಆಯುಃಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲಿ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಮೂವತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಷಟ್ತ್ರಿಂಶತಿಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರತಿ ತ್ಯಂ ಚಾರುಮಧ್ಯರಂ ಗೋಪೀಥಾಯ ಪ್ರಹೂಯಸೇ | ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ
ಆಗಹಿ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯-೧) || ತಂ ಪ್ರತಿ ಚಾರುಮಧ್ಯರಂ ಸೋಮಪಾನಾಯ
ಪ್ರಹೂಯಸೇ ಸೋಽಗ್ರೇ ಮರುದ್ಧಿಃ ಸಹಾಗಚ್ಛೇತಿ ಕಮನ್ಯಂ ಮಧ್ಯಮಾದೇವಮು-
ನಕ್ತ್ಯೇತ್ತಸ್ಯೈಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೩೭ ||

ಪ್ರತಿ ತ್ಯಂ ಚಾರುಮಧ್ಯರಂ ಗೋಪೀಥಾಯ ಪ್ರಹೂಯಸೇ |
ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಆಗಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩೭-೧)

ಮಧ್ಯಮಾದೇವನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಂಕವೈಕಲ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಮ್ಮಿಂದ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡುವ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಬನ್ನಿ.

ತಂ ಪ್ರತಿ ಚಾರುಮಧ್ಯರಂ ಸೋಮಪಾನಾಯ ಪ್ರಹೂಯಸೇ
 ಸೋಽಗ್ನೈ ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಾಹಾಗಜ್ಜೇತಿ ಕಮನ್ಯಂ ಮಧ್ಯಮಾದೇವ
 ಮನಕ್ಷೈತ್ | ತಸ್ಯೈಷ್ವಾಪರಾ ಭವತಿ || ೩೬ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಅಗ್ನಿದೇವನು ಭೂಸ್ಥಾನನಿಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇರುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆಹ್ವಾನಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅದು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ದೇವತೆಯಾದ ಇಂದ್ರನ ಲಿಂಗವಾದುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮದೇವನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಾರೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗೋಪೀಥಾಯ ಪದದಿಂದ ಸೋಮ ಪಾನವು ಅಭಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತಲಿಂಗವೆಂದು, ಸ್ಪಷ್ಟಲಿಂಗವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸೋಮವಿಷಯವೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮದೇವನೇ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತಿ ತ್ಯಂ ಚಾರುಮಧ್ಯರಂ ಗೋಪೀಥಾಯ ಪ್ರಹೂಯಸೇ |
 ಮರುದ್ಭಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೧ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನ್ಯೂನಾತಿರಕ್ತರೋಪದೋಷಗಳಲ್ಲದೆ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಉತ್ತಮವಾದ ಯಜ್ಞ ದಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ನೀನು ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡುವೆ. ಆದುವರಿಂದ ಈಗ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ವರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಆ ವಿವರಣೆಯು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುವಂತೆಯೇ ಇದೆ. ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ತ್ಯಂ-ತಂ—ಇದು ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದವು. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ತಂ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ತ್ಯಂ ಎಂದಿರುವುದು. ತ್ಯಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಂ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವ ಒಂದೆರಡು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ—

ತ್ಯಂ ಟಿದತ್ತಿವ್ಯತಜುರಮರ್ಥಮಶ್ಚಂ ನ ಯಾತವೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೩-೧)

ತ್ಯಂ ಸುನೋಷಂ ಮಹಯಾ ಸ್ವರ್ವಿದಂ ಶತಂ ಯಸ್ಯ ಸುಭೈಃ ಸಾಳಮಿಾರತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೧)

ತ್ಯಮೂಷು ವಾಜಿನಂ ದೇವಜೂತಂ ಸಹಾವಾನಂ ತರುತಾರಂ ರಥಾನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೮-೧)

ಉದು ತ್ಯಂ ಚಾತವೇದಸಂ ದೇವಂ ವಹಂತಿ ಕೇತವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೦-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ತ್ಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಂ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ಗೋಪೀಥಾಯ—ಗೋಶಬ್ಧಕ್ಕೆ, ಗೋವು, ಉದಕ, ರಕ್ತಿ, ಸ್ತೋತ್ರೈ, ಸೋಮ. ವಾಕ್ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಧಾತೃಕಾರರು ಸೋಮವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವೇದಾರ್ಥಯುಕ್ತಕಾರರೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರೂ ಗೋಶಬ್ಧಕ್ಕೆ ಹಾಲು ಅಥವಾ ಅಕ್ಷಯವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇದು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ. ಧಾತೃಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಸೋಮವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರತಿ ಋಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದವು ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಆ ಗಂಹಿ ಎಂದು ಪಲ್ಲವಿಯಂತೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನುರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತತ್ರಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಭಿ ತ್ವಾ ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ ಸ್ಯಜಾಮಿ ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ
ಆಗಂಹಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯-೯) || ಅಭಿಸ್ಯಜಾಮಿ ತ್ವಾ ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ ಪೂರ್ವಪಾನಾಯ
ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು ಸೋಮನುಯಂ ಸೋಽಗ್ನೇ ಮರುದ್ಧಿಃ ಸಹಾಗಚ್ಛೇತಿ || ೩೭ ||

ಅಭಿ ತ್ವಾ ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ ಸ್ಯಜಾಮಿ ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು |
ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಆ ಗಂಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩೨-೪) (ಸಾ. ಸಂ. ಛಂ. ಅ ೩-೨ ೨-೪).

ಮಧ್ಯಮದೇವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತವ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಯಾಗಕೋಸ್ಯರ ನಿನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಸೋಮಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಮಧುರರಸವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅದುದರಿಂದ ನೀವು ಮರುದ್ಧಿವನತೆಗಳೊಡನೆ ಬನ್ನಿರಿ.

ಅಭಿಸ್ಯಜಾಮಿ ತ್ವಾ ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ ಪೂರ್ವಪಾನಾಯ
ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು ಸೋಮನುಯಂ ಸೋಽಗ್ನೇ | ಮರುದ್ಧಿಃ
ಸಹಾಗಚ್ಛೇತಿ || ೩೭ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸ್ವಪ್ರಾರ್ಥಕಗಳಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ನಿನಗೋಸ್ಕರ ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಇದು ಮಧ್ಯಮದೇವನ ಅಸಾಧಾರಣ ಲಿಂಗವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಭಿ ತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ ಸ್ಯಜಾಮಿ ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು |
ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ || ೯ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ನಿನಗೆ ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾತ್ರಿಗೆ ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವೆನು. ಆದುದರಿಂದ ಮರುದ್ಧೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ—ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Wilson ಪಂಡಿತನು as old of—ಹಿಂದಿನಂತೆ ಎಂದು ತಪ್ಪಾದ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವನು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಆಭಿಸ್ಯಜಾಮಿ—ಸರ್ವತಃ ಸಂಪಾದಯಾಮಿ—ಪಾತ್ರಿಗೆ ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವೆನು.

ಸೋಮ್ಯಂ—ಸೋಮಮಾರ್ಹತಿ ಯಃ—ಸೋಮಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದ, ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾದ.

ಮಧು—ಮಧುರವಾದ, ರುಚಿಕರವಾದ, ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು ಎಂದರೆ ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮರಸ ನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ತ್ರೀಯಾಸ್ತಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟತ್ರಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ನೇನೋ ವೇದನತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಸ್ತಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ || ೧೮ ||

ಕ್ರಮಪ್ರವಾದ ವೇದನಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ವೇದನಾಕುರಿಗೆ ಅಪ್ರಾಪ್ತವ್ಯವೆಂದಿಂ
ಈ ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ಘ. ೨-೬-೪) ಮಧ್ಯಮವೇದನನು ಸಕಲರೋಕ

ಕಾಂಶನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾ ವಿಷಯನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ವೇನಸ್ತುತಿ ಸುನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈಂಶಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥ ಏಕೋನಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಯಂ ವೇನಶ್ಚೋದಯತ್ಪೃತ್ವಿಗರ್ಭಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜರಾಯೋ ರಜಸೋ
ವಿಮಾನೇ | ಇನುಮಪಾಂ ಸಂಗಮೇ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಶಿಶುಂ ನ ವಿಪ್ರಾ ಮತಿಭೀ ರಿಹಂತಿ
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೩-೧) || ಅಯಂ ವೇನಶ್ಚೋದಯತ್ಪೃತ್ವಿಗರ್ಭಾಃ ಪ್ರಾಪ್ನವರ್ಣ-
ಗರ್ಭಾ ಆಪ ಇತಿ ವಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜರಾಯುಜ್ಯೋತಿರಸ್ಯ ಜರಾಯುಸ್ಥಾನೀಯಂ
ಭವತಿ ಜರಾಯುರ್ಜರಯಾ ಗರ್ಭಸ್ಯ ಜರಯಾ ಯೋಯತ ಇತಿ ವೇನುಮಪಾಂ ಚ
ಸಂಗಮನೇ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಚ ಶಿಶುಮಿವ ವಿಪ್ರಾ ಮತಿಭೀ ರಿಹಂತಿ ಲಿಹಂತಿ ಸ್ತುವಂತಿ
ವರ್ಧಯಂತಿ ಪೂಜಯಂತೀತಿ ವಾ ಶಿಶುಃ ಶಂಸನೀಯೋ ಭವತಿ ಶಿಶೀತೇರ್ವಾ
ಸ್ಯಾದ್ಧಾನಕರ್ಮಣತ್ಪಿರಲಜ್ಯೋ ಗರ್ಭೋ ಭವತ್ಯಸುನೀತಿರಸೂನ್ವಯಂತಿ ತಸ್ಯೈವಾ
ಭವತಿ || ೩೯ ||

ಅಯಂ ವೇನಶ್ಚೋದಯತ್ ಪೃತ್ವಿಗರ್ಭಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜರಾಯೋ
ರಜಸೋ ವಿಮಾನೇ | ಇನುಮಪಾಂ ಸಂಗಮೇ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ
ಶಿಶುಂ ನ ವಿಪ್ರಾ ಮತಿಭೀ ರಿಹಂತಿ ||

ವೇನಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಾಂಶಮಧ್ಯಮದೇವನಾದ ವೇನನು ವಿದ್ಯುತ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಮೇಘದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭದಂತಿರುವವನಾಗಿ, ನೀರನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಸೂರ್ಯನ ತಿರಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಯವ ನೀರನ್ನು ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಗೆ ಸುರಿಯುವಂತೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ವೇನನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ನೀರು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರಕ್ತಿಯ ಸಂಗಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವನನ್ನು ತಂದಿತಾಯುಗಳು ಶಿಶುವನ್ನೆಂಬಂತೆ ಮೇಧಾವಿಗಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಯಂ ವೇನಶ್ಲೋದಯತ್ ಪೃತ್ವಿಗರ್ಭಾಃ ಪ್ರಾಪ್ಸವರ್ಣ ಗರ್ಭಾಃ
ಅಪ ಇತಿ ನಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜರಾಯುಃ ಜ್ಯೋತಿರಸ್ಯ ಜರಾಯು-
ರ್ಜರಯಾ ಜೂಯತ ಇತಿ ನಾ | ಇಮಮಸಾಂ ಚ ಸಂಗಮನೇ
ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಚ, ಶಿಶುಮಿವ ವಿಪ್ರಾ ಮತಿಭೀ ರಿಹಂತಿ ಲಹಂತಿ
ಸ್ತುವಂತಿ ವರ್ಧಯಂತಿ ಪೂಜಯಂತೀತಿ ನಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೃತ್ವಿಗರ್ಭಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ಸವರ್ಣ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಪ್ರಕೃತ್ಯವಾದ ವರ್ಣ
ವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವುಗಳು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು. ಮಾಸಾಪ್ಯಕದವರೆಗೆ ಧರಿಸಿರುವ ನೀರು ಗರ್ಭದಂತೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ.
ಜರಾಯುಃ ಗರ್ಭವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದ ಚೇಲ. ಗರ್ಭವು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಇದು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸವವಾದಮೇಲೆ
ಗೋವಿನಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀಯಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವ ಮಾಂಸವಿಶೇಷದ ತುಂಡಿಗೆ ಜರಾ ಎಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರ. ರಹ
ಧಾತುವು ಪೂಜಾರ್ಥಕ ಧಾತುವರ್ಯಾದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ-೩-೧೪-೧) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಶಿಶುಃ ಶಂಸನೀಯೋ ಭವತಿ | ಶಿಶೇತಾನಾಃ ಸ್ಯಾದ್ಧಾನ ಕರ್ಮಣಃ
ಬರಲಬ್ಧೋ ಗರ್ಭ ಇತಿ ||

ನಿಗಮಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಶಿಶುಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಿತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸನೀಯನಾದವನು. ಅಥವಾ
ಹೊಸ ಉದುತುಗಳಿಂದ ಆಗಾಗ ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಡುವವನು. ಮಗುವನ್ನು ನಾನಾ ರೀತಿಯಾಗಿ ವೇಷಧೂಷಾದಿಗಳನ್ನು ತೊಡಿಸಿ
ಸಂತೋಷ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ದಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಶೋ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪುರುಷನಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಗೆ
ಗರ್ಭರೂಪದಿಂದ ಧರಿಸಲು ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ಗರ್ಭಹೊಂದಿದನು ಎಂದು ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರಾಲಾಪವು
ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸುನೀತಿಃ ಅಸುನ್ವಯತಿ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅಸುನೀತಿಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಧ್ಯಮ ಇಂದ್ರಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಪ್ರಾಣಿಗೇ ಅಸುನೀತಿ
ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವನು ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವಾಗ ಇವರ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನೂ ಆದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ ತನ್ನೊಡನೆ
ಬೇರೆ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. 'ಪ್ರಾಣಮುತ್ಸ್ಯಾಮಂತಂ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾ ಉತ್ಸ್ಯಾಮಂತಿ' ಎಂದು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಪ್ರತಿಯು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಈ ಅಸುನೀತಿದೇವನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಯಂ ವೇನಶ್ಲೋದಯತ್ಪೃತ್ವಿಗರ್ಭಾಃ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜರಾಯುಃ
ರಜಸೋ ವಿಮಾನೇ | ಇಮಮಸಾಂ ಸಂಗಮೇ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಶಿಶುಂ
ನ ವಿಪ್ರಾ ಮತಿಭೀ ರಿಹಂತಿ ||

ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿ ಅಡಗಿರುವ ವೇನನೇಂಬ ಈ ದೇವನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿರುವ (ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳ ಗರ್ಭಭೂತನಾದ ಎಂದರೆ ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ) ಉದಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಸ್ಥಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉದಕಗಳಿಗೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವನನ್ನು ಮೇಧಾವಿಗವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಜನರು, ತಂದೆತಾಯಿಗಳು ತಮ್ಮ ಮಗುವನ್ನು ಆದರಿಸಿ ಲಾಲಿಸುವಂತೆ ತಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಜ್ಯೋತಿರ್ಜರಾಯುಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಮೇಘವು ಜರಾಯುವೆಂದರೆ ಉದರೇ ಗರ್ಭಿಣೀ ಯೇನ ವೇಷ್ಠಿತೋಽವತಿಷ್ಠತೇ ತಜ್ಜರಾಯುಃ | ತನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ವಸ್ತುವನ್ನು ಗರ್ಭದಂತೆ ಎಂದರೆ ಒಳಗಿರುವಂತೆ ಧರಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಜರಾಯು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಮೇಘವು ತನ್ನ (ತನ್ನ ಉದರದ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಕವನ್ನು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮೇಘವನ್ನು ಜರಾಯುವೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜರಾಯುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭ ಭೂತನಾದ ಉದಕವಿರುವಂತೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಈ ವೇನದೇವನು ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಿಮಾನೇ—ವಿಮಾಯಂತೇ ನಿರ್ಮಿಯಂತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ನಾಪ ಇತಿ ವಿಮಾನಮಂತರಿಕ್ಷಂ | ಸೂರ್ಯ ರಶ್ಮಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸಮುದ್ರವೇ ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಶಯಗಳ ನೀರು ಆವೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಅರ್ಕಿಪಲ್ಲಕ್ಕಿಟ್ಟು, ಅಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಆವಿಯು ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ (ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ) ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿಮಾನವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಪೃಶ್ನಿಗರ್ಭಾಃ—ಪೃಶ್ನಿರಾದಿತ್ಯಃ ತಸ್ಯ ಗರ್ಭಭೂತಾಃ | ಪೃಶ್ನಿಯೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನು (?) ಅವನ ಗರ್ಭಭೂತನಾದ ಎಂದರೆ ಅವನ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಪೃಶ್ನಿ ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯನ ಗರ್ಭಭೂತನಾದವು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಪೃಶ್ನಿಯು ಸಪ್ತೋಜ್ಜ್ವಲವರ್ಣಾಃ ಸೂರ್ಯಃ ಶ್ವಯಃ ತೇಷಾಂ ಗರ್ಭಭೂತೇ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾ ಅಪಃ | ಸೂರ್ಯನ ನಾನಾವಿಧ ಎಂದರೆ ಬಿಳುವಿಧ ರಶ್ಮಿಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವುವು. ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೇಘರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಉದಕಗಳನ್ನು ಪೃಶ್ನಿಗರ್ಭಾಃ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಸಿತಂ ನೆ ನಿಪ್ಸೌ ಮತಿಘಃ ರಿಹಂತಿ—ರಿಹಂತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ರಕಾರ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ಆಲಂಕೃತಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಆಲಂಕೃತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವಂತೆ) ಇಲ್ಲಿ ರಿಹಂತಿ ಎಂದರೆ ರಿಹಂತಿ ಎಂದರ್ಥವು. ರಿಹ ಆಸ್ಥಾದನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥದಂತೆ ರಿಹಂತಿ ಎಂದರೆ ನೆಕ್ಕುತ್ತಾರೆ, ಮುದ್ದಿಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವು. ತಾಯಿ ತಂದೆಗಳು ಅಭವಾ ಬಂಧುಬಾಂಧವರ ತಮ್ಮ ಮಗುವನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ಪ್ರೀತಿ ವಿಶ್ವಾಸಗಳಿಂದ ಮುದ್ದಿಸಿ ಲಾಲಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಮೇಧಾವಿಗವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಜನರು ಈ ವೇನನನ್ನು ಆತ್ಮಾದರದಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಿಹಂತಿರರ್ಚಿತರ್ಮಾ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಚನದಂತೆ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಅಯಂ ವೇನೇಶ್ವೋದಯತ್ಪೃಶ್ನಿಗರ್ಭಾ ಪ್ರಾಪ್ತವರ್ಣಗರ್ಭಾ ಆಪ ಇತಿ ವಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜರಾಯುಃ
ಜ್ಯೋತಿರಸ್ಯ ಜರಾಯುಸ್ಥಾನೀಯಂ ಭವತಿ | ಜರಾಯುರ್ಜರಯಾ ಗರ್ಭಸ್ಯ ಜರಯಾ ಯೂಯತ

ಇತಿ ವೇದಮುಪಾಂ ಚ ಸಂಗಮನೇ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಚಿಶುಮಿವ ವಿಪ್ರಾ ಮತಿಥೇ ರಿಹಂತಿ ಲಿಹಂತಿ ಸ್ತುವಂತಿ ವಧಯಂತಿ ಪೂಜಯಂತೀತಿ ವಾ || ಶಿಶುಃ ಶಂಸನೀಯೋ ಭವತಿ | ಶಿಶೀಕೇವಾ ಸ್ಯಾದ್ಧಾನಕರ್ಮಣಃ | ಚಿರಲಜ್ಜೋ ಗರ್ಭೋ ಭವತಿ || (ನಿ. ೧೦-೩೯)

ಅಯಂ ವೇದಶ್ಲೋಕದಯುಕ್ತ ಪೃಷ್ಠಿಗರ್ಭಾಃ ಪಾಪ್ತವರ್ಣಗರ್ಭಾ ಅಶ ಇತಿ ವಾ—ಪೃಷ್ಠಿ ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನು. ಈ ಸೂರ್ಯನ ಉತ್ಪತ್ತಿವಾದ ವರ್ಣ ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ (ಅಪ್ಸುಃ—ಪ್ರಾಪ್ತಃ) ಹೀರಲ್ಪಟ್ಟ ಉದಕಗಳು ಎಂದು ಪೃಷ್ಠಿಗರ್ಭಾಃ—ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು. ರಶ್ಮಂತರ್ಗತಾಃ ಪರಿಪಕ್ವಾಃ ಅಪೋ ಮಾಸಾಪ್ಯಕೇನ ಸಂಭೃತಾಃ ತಾಃ ವೇದಶ್ಲೋಕದಯಂತಿ ಪ್ರಾವೃಷಿ ವರ್ಷಭಾವೇನ ಪ್ರೇರಯತಿ—ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಹೀರಲ್ಪಟ್ಟ ಜಲಾಶಯಾದಿಗಳ ಉದಕಗಳು ಅವಯುರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟು ಅಲ್ಲಿ ಎಂಟು ತಿಂಗಳವರೆಗೂ ಪರಿಪಕ್ವವಾಗಿ ಎಂದರೆ. ಮೇಘ ರೂಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಆ ಉದಕಗಳನ್ನು ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ) ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯ ದುರ್ಲಭಿಳುವಂತ ವೇದನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜ್ಯೋತಿರ್ಜರಾಯುಜ್ಯೋತಿರಸ್ಯ ಜರಾಯುಸ್ಸಾಧೀಯಂ ಭವತಿ | ಜರಾಯುರ್ಜರಯಾ ಗರ್ಭಸ್ಯ ಜರಯಾ ಯೂಯತ ಇತಿ ವಾ—ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂದರೆ ವಿದ್ಯುದಾಖ ಜ್ಯೋತಿಯು (ಮಿಂಚು). ಇಂತಹ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ (ವೇದನು). ಇಲ್ಲಿ ಜರಾಯುವೆಂದರೇನು? ಜರಯಾ ಗರ್ಭಸ್ಯ—ಗರ್ಭವು ಮೊದಲು ಸಣ್ಣದಾದ್ದು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಜರಾಯುವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಅಥವಾ ಪ್ರಸೂತಾಯಾ ಗೋಷ್ಠಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ವಾ ಪಶ್ಚಾತ್ ಪತಂತಿ ಸಾ ಜರೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ತಯಾ ಚ ಯೂಯತೇ ಮಿಶ್ರ್ಯತೇ ತಕ್ಷ್ಮಾಯುತ್ಯು—ಚ್ಯತೇ—ಗೋವಿನ ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀಯು ಉದರದಿಂದ ಪ್ರಸವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವದು ಈಚೆಗೆ ಬೀಳುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಜರಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದರೆ ಗರ್ಭವು. ಆ ಗರ್ಭದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವಸ್ತುವಿಗೆ (ಪ್ರಾಣಿಗೆ) ಜರಾಯುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಗರ್ಭದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗೆ ಜರಾಯುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತ ಋಶ್ಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಯೇ (ಮಿಂಚೇ) ಮೇಘದ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಾತ್ಮಕನೂ ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವವನೂ ಆದ ವೇದನು ಮೇಘಗಳ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಮುಮುಪಾಂ ಚ ಸಂಗಮನೇ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಶಿಶುಮಿವ ವಿಪ್ರಾ ಮತಿಥೇ ರಿಹಂತಿ ಲಿಹಂತಿ ಸ್ತುವಂತಿ ವಧಯಂತಿ ಪೂಜಯಂತೀತಿ ವಾ—ಅಪಾಂ ಚ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಚ ಸಂಗಮನೇ ಎಂದರೆ ಅವಿಯು ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ಸಮಾಗಮನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಇವು ಎರಡೂ (ನೀರು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಇವೆರಡೂ) ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಶಿಶುಮಿವ ರಿಹಂತಿ ಎಂದರೆ ಸಣ್ಣ ಮಗುವನ್ನು ಜನನು ಯುವ ರೀತಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಮುದ್ದಿಸಿ ಲಾಲಿಸಿ ಹೊಗಳುವರೋ ಅದರಂತೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಉದಕಗಳ ಸಮಾಗಮನಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತೀರೂಪದಿಂದ ನೆಲಸಿರುವ ಈ ವೇದವೇದನನ್ನು ಮೇಘಾವಿ ಗಣಾದ ಜನರು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಮುದ್ದಿಸಿ ಲಾಲಿಸಿ ಶ್ರಂತಿಸುವಂತೆ ತಮ್ಮ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಶ್ರಂತಿಸುವುದುತತ್ತಾರೆ, ಸ್ತುತಿ-ತತ್ತಾರೆ, ಶ್ರವ್ಯವ್ಯಮಾನನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶಿಶುಃ ಶಂಸನೀಯೋ ಭವತಿ | ಶಿಶೀಕೇವಾ ಸ್ಯಾದ್ಧಾನಕರ್ಮಣಃ | ಚಿರಲಜ್ಜೋ ಗರ್ಭೋ ಭವತಿ— ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತನ್ನಾಡಿ ಹೊಗಳುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸಮಾಧಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಗುವಿಗೆ ಶಿಶುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ

ಶಿಶಿಧಾತುವಿಗೆ ಕೊಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ದೀಯತೇ ಹಿ ಸೆ ಪುರುಷೇಣ ಸ್ತ್ರಿಯ್ಯ ಧಾರಣಾಯ—ಪುರುಷನಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಕೊಡುವುದೆಂದ ಮಗುವಿಗೆ ಶಿಶುವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಗರ್ಭವು ಬಹುಕಾಲದವರೆಗೆ ಉದರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೊರಬರುವುದು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ೧೯ತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಮೂವತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಆಥ ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಸುನೀತೇ ಮನೋ ಅಸ್ಮಾಸು ಧಾರಯ ಜೀವಾತವೇ ಸುಪ್ರತಿಶಾನ
ಆಯುಃ | ರಾರಂಧಿ ನಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಂದ್ಯತಿ ಘೃತೇನ ತ್ವಂ ತನ್ವಂ ವರ್ಧಯಸ್ವ
(ಋ, ಸಂ. ೧೧-೫೯-೫) || ಅಸುನೀತೇ ಮನೋಽಸ್ಮಾಸು ಧಾರಯ ಚಿರಂ ಜೀವನಯ
ಪ್ರವರ್ಧಯ ಚ ನ ಆಯೂ ರಂಧಯ ಚಿ ನಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಂದರ್ಶನಾಯ
ರಥ್ಯತಿವರ್ಶಗಮನೇಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ | ಮಾ ರಥಾನು ದ್ವಿಷತೇ ಸೋಮ ರಾಜನ್ವಿತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಘೃತೇನ ತ್ವಮಾತ್ಮಾನಂ ತನ್ವಂ ವರ್ಧಯಸ್ವತೋರ್ವಾ ವಾಖ್ಯಾ-
ತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೪೦ ||

ಅಸುನೀತೇ ಮನೋ ಅಸ್ಮಾಸು ಧಾರಯ ಜೀವಾತವೇ ಸುಪ್ರತಿಶಾನ
ನ ಆಯುಃ || ರಾರಂಧಿ ನಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಂದ್ಯತಿ ಘೃತೇನ
ತ್ವಂ ತನ್ವಂ ವರ್ಧಯಸ್ವ ||

(ಋ-ಸಂ. ೮-೨೨-೨)

ಅಸುನೀತಿ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಪ್ರಾಣನೇ ಮನಸ್ಸು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ. ಶರೀರದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣ ಮಾಡಬೇಡ. ಚಿರಕಾಲ ಜೀವನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಮ್ಮ ಜೀವಿತಕಾಲವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿಸು. ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ದಿವ್ಯಚಕ್ರವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸು. ನೀನೂ ಉದಕದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ದೇಹವನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸು.

ಅಸುನೀತೇ ಮನಃ ಅಸ್ಮಾಸು ಧಾರಯ ಚಿರಂಜೀವನಾಯ ಪುನ-
ರ್ಧಯ ಚ ನ ಆಯೂ ರಂಧಯ ಚ ನಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ
ಸಂದರ್ಶನಾಯ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಇತರ ಮನಸ್ಸು ಮುಂತಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಅವನು ಉತ್ಪ್ರಾಂತಿ ಹೊಂದಿದರೆ ಅವುಗಳೂ ಶರೀರವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತವೆ. ರಾರಂಧಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭೃಶಂ ಎಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಉಂಟುಮಾಡು ಎಂದರ್ಥ. ರಥ-ಹಂಸಾಸಂಠಾದ್ವಿಧೀಃ ಧಾತು. ಸಂಠಾದ್ರಿಯೆಂದರೆ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ. ಣೆಂಕದಮೇಲೆ ಲೋಟ್ ಬಂದಿದೆ. ಯಜಿಲುಗಂಕರೂಪ. ಸಂದೃತಿ ಎಂಬುದು ಧಾವತ್ತಿ ಬಂಕಶಬ್ದ. ಸಂದರ್ಶನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನೆಂದರ್ಥ.

ರಥೈರ್ವಿವರ್ತಮನೇಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ || ಮಾ ರಥಾಮ ದ್ವಿಷತೇ ಸೋಮ
ರಾಜನ್ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ರಥಧಾತುವಿಗೆ ನಿಷ್ಪತ್ಯರ್ಥ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇದೆ. ನಮ್ಮನ್ನು ವಶ ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಗಮಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ದೇವೀ ಹಳುವೀ ರುರುನಃ ಕೃಣೋತ ವಿಕ್ರೇದೇವಾಸ ಇಹ ವೀರಯಧ್ವಮ್ | ಮಾ ಪಾಸ್ಯಹಿ ಪ್ರಜಯಾ ಮಾ ತನೂಭಿಃ ಮಾ ರಥಾಮ ದ್ವಿಷತೇ ಸೋಮ ರಾಜನ್' (ಋ. ಸಂ ೮-೭-೧-೨೫) ಎಂದು ಪೂರ್ಣ ಮಂತ್ರ. ಸ್ವಾಮಿಯೇ ನಮಗೆ ಅತ್ರಿಣಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶತ್ರುವಿಗೆ ನಾವು ವಶರಾಗದಂತೆ ಆನುಗ್ರಹಿಸು. ಅವರೇ ನಮ್ಮ ಸೇವಕರಾಗಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಘೃತೇನ ತ್ವಮಾತ್ಮಾನಂ ತನ್ವಂ ವರ್ಧಯಸ್ವ

ಮಂತ್ರದ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತನ್ವಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಾನಂ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. 'ಶ್ರಿಯಾಂ ಮೂರ್ತಿಪ್ರಸ್ತನಾಃ' ಎಂದು ಅಮರ. ಸ್ವಶರೀರವನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ಆಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳು ಎಂದರ್ಥ.

ಋತೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೪೦ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಪುತಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪುತಪದದಿಂದ ಮಧ್ಯಮದೇವನೇ ಅಭಿಹಿತ ನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ಪುತಪದವು ಹೇಳಿದೆ. ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವವನು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಪುತಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸುನೀತೇ ಮನೋ ಅಸ್ಮಾಸು ಧಾರಯ ಜೀವಾತ್ಮವೇ ಸು ಪು
ತಿರಾ ನ ಆಯುಃ | ರಾರಂಧಿ ನಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಂದೃತಿ ಘೃತೇನ ತ್ವಂ
ತನ್ವಂ ವರ್ಧಯಸ್ವ || ೫ ||

ಪ್ರಾಣಗಳ ನೇತ್ರಿಯಾದ ಎಲೈ ಅರುನೀತಿದೇವಿಯೇ, ನಮಗೆ ಕಳೆದುಹೋದ ಚೇತನವನ್ನು ಪುನಃ ಕೊಡು. ನಾವು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಜೀವಿಸಲು ನಮ್ಮ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಥವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು, ನಾವು ಅನೇಕಕಾಲ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡುವಂತೆ ಮಾಡು. ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಫಲಿತದಿಂದ ನೀನು ಶರೀರವನ್ನು ಬೆಳೆಸು.

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಅಸುನೀತೇ ಮನಃ ಅಸ್ಮಾಸು ಧಾರಯ ಚಿರಂ ಜೀವನಾಯ ಪ್ರವರ್ಧಯ ಚ ನ ಆಯೋ ರಂಧಯ ಚ
ನಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಂದರ್ಶನಾಯ | ರಥ್ಯತಿರ್ವಶಗಮನೇಽಪಿ ದೈತ್ಯತೇ | ಮಾರಧಾಮ ದ್ವಿಷತೇ
ಸೋಮ ರಾಜನ್ | ಇತ್ಯೇನಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಫುತೇನ ತ್ವಮಾತ್ಮಾನಂ ತನ್ನಂ ವರ್ಧಯಸ್ವ ||

ಎಲೈ ಅಸುನೀತಿಯೆಂಬ ದೇವಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಮನಸ್ಸನ್ನು (ಇಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣ ಅಥವಾ ಆತ್ಮಾ ಎಂಬರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು). ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲಸುವಂತೆ ಮಾಡು. ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು. ಅದನ್ನು ನಮ್ಮ ವಶವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು. ನಾವು ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿದ್ದು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವಂತಾಗಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ರಥ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ವಶವಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಮಾರಧಾಮ ದ್ವಿಷತೇ ಸೋಮ ರಾಜನ್ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಫಲಿತದಿಂದ ಎಲೈ ಅಸುನೀತಿಯೇ, ನೀನು ಶರೀರವನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಂದೃಶಿ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ನೋಡುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತ್ಸವೇ ಸೂರ್ಯಂ ದೃಶೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿರುವವು.

ಫುತೇನ ತ್ವಂ ತನ್ನಂ ವರ್ಧಯಸ್ವ—ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ತ್ವಂ ಚ ಅಸ್ಮಾಭಿರ್ವತ್ನೇನ ಫುತೇನ ಶರೀರಂ ವರ್ಧಯ ನಾವು ನೀನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಫಲಿತದಿಂದ ನೀನು ಶರೀರವನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾರಣಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು—ಫುತೇನ ಉದೇಶೇನ ತ್ವಮಾತ್ಮಾನಂ ಯಥಾಕಾಲಂ ವರ್ಧಯಸ್ವ | ತ್ವಯೈವದೇಶಂ ದಿದತಿ ಸರ್ವಮಿದಂ ಭವತಿ | ಅಹವಿರ್ಭಾಕ್ತ್ವಾದಸುನೀತೇರ್ಫುತಮಿತ್ಯಾದೇಕನಾನೇತೈತ್ಯೇನೇಪಿ-ಪದ್ಯತೇ || ಫಲಿತವನ್ನು ಉದೇಶವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಅಸುನೀತಿದೇವತೆಯು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭುಜಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಫಲಿತವನ್ನು ಉದೇಶವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಈಂತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚಿಂತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತನೆಯ ಮಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ
ನಲನತ್ಪ್ರೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಋತಸ್ಯ ಹಿ ಶುರಧಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀರ್ಯತಸ್ಯ ಧೀತಿರ್ವ್ಯಜನಾನಿ ಹಂತಿ |
ಋತಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕೋ ಬಧಿರಾ ತತರ್ಧ ಕರ್ಣಾ ಬುಧಾನಃ ಶುಚಮಾನ ಆಯೋಃ
(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೩-೮) || ಋತಸ್ಯ ಹಿ ಶುರಧಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀರ್ಯತಸ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞಾ
ವರ್ಜನೀಯಾನಿ ಹಂತಿ ಋತಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕೋ ಬಧಿರಸ್ಯಾಪಿ ಕರ್ಣಾವಾತ್ಪ್ರಣತ್ತಿ ಬಧಿರೋ
ಬದ್ಧಶ್ಲೋತ್ರಃ ಕರ್ಣೌ ಬೋಧಯ್ತಿಸ್ಯಮಾನಶ್ಚಾಯೋರಯನಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ
ಜ್ಯೋತಿಷೋ ವೋದಕಸ್ಯ ನೇಂದುರಿಂಧೇರುನತ್ತೇರ್ವಾ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೪೧ ||

ಋತಸ್ಯ ಹಿ ಶುರಧಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀರ್ಯತಸ್ಯ ಧೀತಿರ್ವ್ಯಜನಾನಿ
ಹಂತಿ || ಋತಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕೋ ಬಧಿರಾತತರ್ಧ ಕರ್ಣಾ ಬುಧಾನಃ
ಶುಚಮಾನ ಆಯೋಃ ||

ಋತಸ್ಯುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರನನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಋತದೇವನಾದ ಮಧ್ಯಮನ ಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದಲೂ ಸಂಚಿತ
ವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ನೀರು ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಋತದೇವ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಯು ಸಕಲಲೋಕದ
ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಋತದೇವನ ಸ್ತುತಿಯಾದ ಮೇಘೀರ್ಜನೆಯು ಕಿವುಡಾದ
ಮನುಷ್ಯನ ಕಿವಿಗಳನ್ನೂ ಭೇದಿಸುತ್ತವೆ.

ಋತಸ್ಯ ಹಿ ಶುರಧಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀರ್ಯತಸ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞಾವರ್ಜನೀಯಾನಿ
ಹಂತಿ | ಋತಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕೋ ಬಧಿರಸ್ಯಾಪಿ ಕರ್ಣಾವಾತ್ಪ್ರಣತ್ತಿ |
ಬಧಿರೋ ಬದ್ಧಶ್ಲೋತ್ರಃ | ಕರ್ಣೌ ಬೋಧಯನ್ ದೀಪ್ಯಮಾನ-
ಶ್ಚಾಯೋರಯನಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ, ಜ್ಯೋತಿಷೋ ವೋದಕಸ್ಯ ವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಋತನು. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಋಧಾಶುನಿಗೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ
ಕ್ಷ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಧ್ಯಮದೇವನಿಗೆ ಋತನಂದು ಹೆಸರು. ಜ್ಯೋತಿಷೋ ವಾ ಉದಕಸ್ಯ ವಾ ಶ್ಲೋಕಃ ಎಂದು ಅನ್ವಯ.
ಶ್ಲೋಕ್-ಸಂಘಾತೇ. ಧಾತು. ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಬ್ದಸಂಘಾತವೆಂದರ್ಥ. ಋತದೇವ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಉದಕ ಅಥವಾ
ದೀಪ್ತಿಸಂಬಂಧವಾದ ಶಬ್ದಸಂಘಾತವು ಕಿವುಡ ಮನುಷ್ಯನ ದುರ್ಭೇದ್ಯ ಕಿವಿಗಳನ್ನು ಕೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಅಯುಪದವು ಮನುಷ್ಯ
ರರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ಭಿ. ೨-೩-೧೬).

ಇಂದುರಿಂಧೇರುನತ್ತೇರ್ವಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೪೧ ||

ಕ್ರಮಪ್ರವಾದ ಇಂದು ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಧ್ಯಮದೇನನಾದ ಚಂದ್ರನಿಂದರ್ಥ. ದೀಪ್ಯರ್ಥಕ ವಾದ ಇನ್ದ್ರಾಕುಮಿನಿಂದ ಅಥವಾ ಕ್ಲೇದನಾ (ಒಪ್ಪಿ) ಛೇದನಾದ ಉಂದೀಧಾಕುಮಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ದೀಪ್ಯ ಅಥವಾ ಕ್ಲೇದನ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಉಪಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ನೀರಿನಿಂದ ಇವನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ವದ್ದಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಜೌಗಾದಿಕ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಬಂದಾಗ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇಂದು ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಋತ್ವಿಂತ್ರವು ಇಂದು ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತದೆ.

ಮತದೇವನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಉದಕಗಳು ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಮತದೇವನನ್ನು ದ್ವೀಶಿಸಿದುದೂ, ಪ್ರಜ್ಞಾಪೂರಿತವಾದುದೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಯು ಮಾನವನ ಕಿವುಡಾದ ಕಿವಿಗಳನ್ನು ತೆರೆದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಶ್ರವಣಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು—ಅತ್ತಿ ಋತಶಬ್ದೇನೇಂದ್ರೋ ವಾದಿತ್ಯೋ ವಾ ಸತ್ಯಂ ವಾ ಯಜ್ಞೋ ವೋಚ್ಯತೇ | ಮತ ಸತ್ಯಂ ವಾ ಯಜ್ಞಂ ವಾ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಕ, ವೃಷ್ಟಿ, ಅನ್ನ, ಸ್ತುತಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಯಾವ ದೇವತೆಗಾದರೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು.

ಮತವೇಯವೆಂಬ ಒಂದು ದಿವಸದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಮಾಡುವ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯ ಮತ್ತು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ ಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ನಿವಿತ್ತೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಆ ನಿವಿತ್ತೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಋತಸ್ಯ ಹಿ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು (ಈ ಸೂಕ್ತದ ೮-೯ ನೇ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು) ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಒಂದೊಂದು ನಿಂದಾ ನೀಯಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಒಂದೊಂದು ಮುಕ್ತಿನಂತೆ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ರಲಾಯನಶ್ಲೌತಸೂಕ್ತದ— ಮುತಸ್ಯ ಹಿ ತರುಥಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀರಿತಿ ಸೂಕ್ತಮುಖೀಯೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ (೮. ೯-೨) ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದು

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲನತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಿಚಿತ್ತಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲನತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರತದ್ಯೋಚೇಯಂ ಭವ್ಯಾಯೇಂದನೇ ಹವ್ಯೋ ನ ಯ ಇಷವಾನ್ಮನ್ನರೇಜತಿ
ರಕ್ನೋಹಾ ಮನ್ಮರೇಜತಿ | ಸ್ವಯಂ ಸೋ ಅಸ್ಯದಾನಿದೋ ವಧ್ಯರಚೇತ ದುರ್ಮತಿಂ |

ಅವ ಸ್ತವೇದಘೃಶಂಸೋಽವತರಮವ ಕ್ಷುದ್ರಮಿವ ಸ್ತವೇತ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೯-೬) ||
 ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ ತದ್ಭವ್ಯಾಯೇಂದವೇ ಹವನಾರ್ಹ ಇವ ಯ ಇಷವಾನನ್ನವಾನ್ವಾಮಾನ್ವಾ
 ಮನನಾನಿ ಚ ನೋ ರೇಜಯತಿ ರಕ್ಷೋಹಾ ಚ ಬಲೇನ ರೇಜಯತಿ ಸ್ವಯಂ ಸೋಽಸ್ಮ-
 ದಭಿನಿಂದಿತಾರಂ | ವಧೈರಜೀತ ದುರ್ಮತಿಂ | ಅವಸ್ತವೇದಘೃಶಂಸಸ್ತತಶ್ಚಾವತರಂ
 ಕ್ಷುದ್ರಮಿವಾನವಸ್ತವೇದಭ್ಯಾಸೇ ಭೂಯಾಂಘನಾರ್ಥಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಯಥಾಹೋ ದರ್ಶನೀ-
 ಯಾಹೋ ದರ್ಶನೀಯೇತಿ ತತ್ಪರುಚ್ಛೇಪಸ್ಯ ತೀಲಂ ಪರುಚ್ಛೇಪ ಯುಷಿಃ ಪವನಚ್ಛೇಪಃ
 ಪರುಷಿ ಪರುಷಿ ಶೇಪೋಽಸ್ಯೇತಿ ವೇತೀಮಾನಿ ಸಪ್ತವಿಂಶತಿದೇವತಾನಾಮಧೇಯಾನ್ಯನು-
 ಕ್ರಾಂತಾನಿ ಸೂಕ್ತಭಾಂಜಿ ಹವಿರ್ಭಾಂಜಿ ತೇಷಾಮೇತಾನ್ಯಹವಿರ್ಭಾಂಜಿ ವೇನೋಽಸು-
 ನೀತಿರ್ಯುತ ಇಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ ತಸ್ಯೈಷಾ
 ಭವತಿ || ೪೨ ||

ಪ್ರ ತದ್ವೋ ಚೇಯಂ ಭವ್ಯಾಯೇಂದವೇ ಹವ್ಯೋ ನಯ ಇಷ-
 ವಾನ್ಯನ್ಯ ರೇಜತಿ ರಕ್ಷೋಹಾ ಮನ್ಯ ರೇಜತಿ | ಸ್ವಯಂ ಸೋ
 ಅಸ್ಮದಾ ನಿದೋ ವಧೈರಜೀತ ದುರ್ಮತಿಂ | ಅವಸ್ತವೇದ-
 ಘೃಶಂಸೋಽವತರಮವ ಕ್ಷುದ್ರಮಿವ ಸ್ತವೇತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೭-೧)

ಇಂದು ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭಾವನಾರ್ಹನಾದ, ಅಮೃತದಿಂದ ಸಕಲವನ್ನೂ ವದ್ದೆ
 ಮಾಡುವ ಇಂದುವಿಗೋಷ್ಠರ ನಾನು, ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕರ್ತವಾಗಿ (ಮಾಡಲು) ಹೇಳಲು
 ಸಮರ್ಥನಾಗಲಿ. ಯಾವ ಇಂದುವು ಹವನಾರ್ಹನಂತೆ ಅನ್ನವಂತನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವವರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರ
 ಮೂಲಕ ಅವರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅನುಕಂಪಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ರಾತ್ನಸರನ್ನು ಬಲದಿಂದ ಸಂಹರಿಸುತ್ತಾ
 ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಕಂಪಾಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಇಂದುವು ತಾನಾಗಿಯೇ ನಮ್ಮನ್ನು ನಿಂದಿಸುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
 ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂದುವಿನಿಂದ ನಾಶಹೊಂದುವ ಆ ಶತ್ರುಗಳು ನಮ್ಮ ಪಾಪಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಅಧೀರಗತಿ ಹೊಂದಲಿ.
 ನಿತ್ಯವೂ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ನೀಡು ಹೊಂದುವಂತೆ ಆ ಶತ್ರುಗಳು ಅಧಃ ಪತನವನ್ನು ಹೊಂದಲಿ.

ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ ತದ್ಭವ್ಯಾಯೇಂದವೇ ಹವನಾರ್ಹ ಇವ ಯದಿಷ-
 ನ್ನವಾನನ್ನವಾನ್ವಾಮಾನ್ವಾ ಮನನಾನಿ ಚ ನೋ ರೇಜಯತಿ |
 ರಕ್ಷೋಹಾ ಚ ಬಲೇನ ರೇಜಯತಿ | ಸ್ವಯಂ ಸೋ ಅಸ್ಮದಭಿನಿಂದಿ-
 ತಾರಂ | ವಧೈರಜೀತ ದುರ್ಮತಿಂ | ಅವಸ್ತವೇದಘೃಶಂಸಃ | ಸತ-
 ಶ್ಚಾವತರಂ ಕ್ಷುದ್ರಮಿವಾನವಸ್ತವೇತ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭೃಗು ಅಂದರೆ ಮಹಾಮಹಿಮುಕ್ತಾದ್ವಿಗುಣಗಂಧ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಅರ್ಪಣೆ. ಆದರೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಹವಿರ್ಭಾರ್ತೃವಿಧಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನವಿಲ್ಲ. ಇಹ ಶಬ್ದ ಅನ್ನಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ನಿಘಂ ೨-೬-೧೪) ಕಾಮವುಳ್ಳವನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ ಹೋತಾದಿಗಳ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅಭಿಮುಖನಾದವ ನೆಂದರ್ಥ. ಅಚ್ಚೇತ. ಅಜ-ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಅರ್ಪಣೆಗೆ ಪದವ್ಯಕ್ತಿಯ ಬಂದಿದೆ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಬಲದಿಂದ ದೂರ ಎಸೆಯಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಭ್ಯಾಸೇ ಭೂಯಾಂಸಮರ್ಥಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಯಥಾ ಅಹೋ
ದರ್ಶನೀಯಾ, ಅಹೋ ದರ್ಶನೀಯಾ-ಇತಿ | ತತ್ ಪರುಚ್ಛೇಪಸ್ಯ
ತೀಲಂ ||

ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ರೇಖತಿ. ಪ್ರವೇಶ ಇತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಭ್ಯಾಸ ವೆಂದರೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿಸುವುದು. ಶಬ್ದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯಾವ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆಗ ಮಂತ್ರಾರ್ಥ ತತ್ಪ್ರವೇಶ್ಯಗಳಾದ ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥದ ಅತಿಶಯವನ್ನೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಬ್ಬ ಹೆಂಗಸಿನಲ್ಲಿ ಗುಣಾತಿಶಯಗಳಿದ್ದು ಸುಂದರಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಆಹಾರದರ್ಶನೀಯಳು ಎಂದು ಎರಡುಬಾರಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಬಂದಾಗ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅರ್ಥಾತಿಶಯವಿರುವಾಗ ಶಬ್ದಾರ್ಥದಿಂದ ಹೇಳುವುದು ಪರುಚ್ಛೇಪ ಮುಖಿಯ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿದೆ. ಅವನು ಯಾವಾಗಲೂ ಅನೇಕಬಾರಿ ಹೇಳಿದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟಿ ಮುಖಿಗಳ ಸ್ವಭಾವವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟಿ ಪರುಚ್ಛೇಪ ಮುಖಿಯಾದುದರಿಂದ ಅವನ ಸ್ವಭಾವವು ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಪರುಚ್ಛೇಪ ಯುಷಿಃ | ಪರ್ವವಚ್ಛೇಪಃ | ಪರಸಿ ಪರಸಿ ಶೇಪೋ-
Sಸ್ಯೇತಿ ವಾ ||

ಮುಖಿಯ ಪರುಚ್ಛೇಪವೆಂಬ ನಾಮದ ವಿವರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪರ್ವದಂತೆ ಜನನಾಗವುಳ್ಳವನು ಪರುಚ್ಛೇಪನು. "ಗ್ರಂಥಿನಾ ಪರ್ವಪರಸೀ" ಎಂದು ಅಮರ. ಬಿದಿರಿನ ಗುಟೆಗೆ ಪರ್ವವೆಂದು ಹೆಸರು ಅದರಂತೆ ಲಿಂಗ ವುಳ್ಳವನು. "ಶಿಶ್ನೋ ಮೇಧೋ ಮೇಹನಶೇಪೋ" ಎಂದು ಅಮರ. ಶೇಪವೆಂಬ ಅಕಾರಾಂತಪದವು ಪುನಃಜನನಾಗ ವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಪರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರತಾ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಅಂಗಗಳ ಸಂಧಿ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಲಿಂಗಯೋಗವಿರುವ ವನು. ಸರ್ವಾಂಗೀಣ ಕಾಮನೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತೀನಾನಿ ಸಪ್ತವಿಂಶತಿದೇವತಾನಾಮುಫೇಯಾನ್ಯನುಕ್ರಾಂತಾನಿ ||

ಇತಿಶಬ್ದ ಪ್ರಕಾರವಾಚಕ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಿಂದ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಇಂದುವಿನವರೆಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ದೇವತಾನಾಮ ಧೇಯಗಳು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿವೆ. ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕೀರ್ತಿತನಗಿವೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಸೂಕ್ತ ಭಾಂಜಿ-ಹವಿಭಾಂಜಿ ||

ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕೇವಲ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವವುಗಳಲ್ಲದೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ತೇಷಾವೇತಾನಹವಿಭಾಂಜಿ || ವೇನೋಽಸುನೀತಿರ್ಯತ ಇಂದುಃ ||

ಆ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವೇನ, ಅಸುನೀತಿ, ಋತ, ಇಂದು ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ದೇವತೆಗಳು ಕೇವಲ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭೈತಾದಿಗಳಿಗೆ ಉದಕವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದೆ. ಉಳಿದ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಎರಡನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ದೇವತಾ ಸ್ವಭಾವ ತಿಳಿಸಲು ಈ ವಿಷಯ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪಾತಾ ನಾ ಪಾಲಯಿತಾ ನಾ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೪೨ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಪದವು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಪ್ರಜಾಪತಿ ರಕ್ಷಣೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಾದರೂ ಧಾತುವಶೇಷಣಗಳಿಂದ ನಾನಾಂಶಿ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಬಹುದೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಎರಡು ಶ್ಲೋಕದ ಹೇಳಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಜಾಪತಿ ದೇವತಾಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

**ಪ್ರ ತದ್ಗೋಚೇಯಂ ಭವ್ಯಾಯೇಂದವೇ ಹವ್ಯೋ ನ ಯ ಇಷ್-
ನಾನ್ಮನ್ನ ರೇಜತಿ ರಕ್ಷೋಹಾ ಮನ್ನ ರೇಜತಿ |**

ಸ್ವಯಂ ಸೋ ಅಸ್ಯದಾ ನಿದೋ ವಧೈರಚೇತ ದುರ್ಮತಿಂ |
ಅವ ಪ್ರವೇದಭಾಶಂಸೋಽನತರಮವ ಕ್ಷುದ್ರಮಿವ ಪ್ರವೇತೌ || ೬ ||

ಅಪರಿಮಾನ್ಯದಾಯಕವಾಗಿ, ಅಹೂಯಮಾನನಾದ ಇಂದ್ರನಂತೆ, ಸ್ತುತಿ (ಕರ್ಮ) ಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಗುವುದೂ, ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಿಲವೂ, ಸರ್ವಶಕ್ತಿ ಜೀವನಾಧಾರವೂ ಆದ ಸೋಮರಸದ (ಸಾಹಸ) ಕರ್ಮವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸೋಣ. ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞವಿಧಾತಕರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ವಧಿಸಿ, ಅವರ ಹಿಂಸಾಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ; ಸೋಮರಸವೂ ನಿದಕರ ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು (ತನ್ನ) ಹಸನಾದಿ ಉಪಾಯಗಳಿಂದ, ತಾನೇ, ನಮ್ಮಿಂದ ದೂರಮಾಡಲಿ; ಪಾಪಶಾಂಕನಾದ ಕಳ್ಳನು, ಅಲ್ಪವಾದ ಅಲವು ಸ್ರವಿಸಿ (ಅದೃಶ್ಯವಾಗಿ) ಹೋಗುವಂತೆ, ಅಧೋಮುಖನಾಗಿ ಬೀಳಲಿ (ನಾಶವಾಗಲಿ).

ಭವ್ಯಾಯ ಇಂದವೇ ತೌ ಪ್ರ ವೋಚೇಯಂ — ಭವನಶೀಲಾಯ ಕಲಾಭಿವೃದ್ಧ್ಯಾ ಪ್ರತಿದಿನಂ ವರ್ಧನಶೀಲಾಯ ಅಮೃತೇನ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕ್ಷೇದಯುಕ್ತೇ ವಶ್ಯಮಾಣಂ ಕರ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಂ ವಾ ಪ್ರ ಕರ್ತೇಣ ವಕ್ತುಂ ಕಶಿತ್ರೇ ಭೂಯಾಸಂ | ಇಂದವೇ ದ್ರವಶಿ ಇತಿ ಇಂದ್ರದ್ರವಃ ಇಂದ್ರಃ | (ನಿ. ೧೦-೮) ಇಂದುವೆಂದರೆ ಸೋಮನು. ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದು

ದಕ್ಕಾಗಿ ಓಡಿಬರುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಇಂದ್ರಶಬ್ದಾರ್ಥನಿರ್ವಚನವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿಮರ್ಶಿಸಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ ರಮತೆ ಇತಿ ವಾ—ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿರುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೂ ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿ ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಸೋಮನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವ ಇಂದ್ರನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಆಯಾಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉದಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನೂ, ತನ್ನ ಕಲೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವವನೂ ಆದ ಮತ್ತು ಅಮೃತವನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೀರುತ್ತಾ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಆನಂದಗೊಳಿಸುವವನೂ ಆಗಿರುವ (ವಿಷಯವಾದ) ಮಹಿಮೆಯು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೋಮ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕರ್ಮವನ್ನಾಗಲೀ ವಿತಪದಪಿಸಿ ಸಮರ್ಥನಾದೇನು ಎಂದು ಮುಕ್ತದ್ರಷ್ಟ್ಯವಾದ ಋಷಿಯು ಹೇಳಿರುವನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಇಂದುಂಧೇರುನತ್ತೇರ್ವಾ—ಎಂದು ಇಂದು ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ದೀಪ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ದೋಧಿಸುವ ಇಂಧಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾಗಲಿ, ಕ್ಲೇದನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ದೋಧಿಸುವ ಊರ್ಧಾಧಾತುವಿನಿಂದಲಾಗಲಿ, ಇಂದು ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ, ಚಂದ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇದೇ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ,

ಪ್ರಪ್ರಮಿ ತದ್ವ್ಯಾಯೇಂದವೇ ಹವನಾರ್ಹ ಇವ ಯ ಇಷಾವಾನನ್ನವಾನ್ ಕಾಮನಾನ್ ವಾ ಮನನಾನ್ ಚ ನೋ ರೇಜಯತಿ ರಕ್ಷೋಹಾ ಚ ಬಲೇನ ರೇಜಯತಿ ಸ್ವಯಂ ಸೋ ಅಸ್ಮದಭಿನಂದಿತಾರಂ | ವಯೈರೇಕ ದುರ್ಮತಂ | ಅವಸ್ತವೇದಭಿಕಶಃ | ತತಶ್ಚಾವತರಂ ಕ್ವವ್ರಮಿವಾವಪ್ರವೇಶ್ | ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು.

ಅಭ್ಯಾಸೇ ಭೂಯಾಂ ಮರ್ಥಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಯಥಾಪೋ ದರ್ಶನೀಯಾಪೋ ದರ್ಶನೀಯೇತಿ | ತತ್ಪ್ರಯಚ್ಛೇದಸ್ಯ ಶಿಲಂ ||

(ನಿ. ೧೦-೪೨)

ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು—

ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಈ ವಚನವೂ ಚಂದ್ರನ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದಾಗಿ ಇರುವುದು. ಚಂದ್ರನು ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತ್ಯವಂತನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಓದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥ. ಧ್ಯಾನಾಸ್ವದನಾಗಿಯಂತೆ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲದುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನು. ಹವಿರ್ಭಾಗಿಯಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಿಸಿಲ್ಲದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥ.

ಹೋಮದಿಂದ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ದೇವತೆಯಂತೆ, ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪುನಃ ಅಹ್ವಾನಿತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಇವನು ಅನ್ನವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, (ಕಾಮಗಳಾದವರಿಗೆ) ಕಾಮವುಳ್ಳವರಿಗೆ ಅವರವರ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡುವವನಾಗಿಯೂ ಇರುವನು. ಇದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಶ್ನಾನವನ್ನೂ ಸೇರಿಯುವನು. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕಾಮೋನ್ಮುಖ

ವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಬಾರದೆಂದು ಅಶಂಕೆಯು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇವನು ರಾಕ್ಷಸರುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ನಾಶಮಾಡುವನು.

ಮತ್ತು ಇವನು (ನಮ್ಮನ್ನು ನಿಂದಿಸುವವರನ್ನು) ನಮ್ಮ ನಿಂದಕರನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸಿ ಜಯಿಸುವನು. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಕೆಟ್ಟಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡುವನು, ನಮ್ಮನ್ನು ದೂಷಿಸುವವನು ಆಯಾಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಗಿದ್ದರೂ ಅಧೋಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದ್ರವ್ಯವು ಕೊಂಚಕೊಂಚವಾಗಿ ನಾಶವಾಗುತ್ತಾ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಾಗುವ ಹಾಗೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ನೀಚಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಇರುವವನೂ ಕೂಡ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಧೋಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಈ ಪರುಷೈಶವಮುಖಿಯು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅವ್ಯಕ್ತಿಮಾಡಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥವು ಅತಿಶಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಯಾಸ್ಯರು ವಿವರಿಸಿ ಅಹೋ ದರ್ಶನೀಯಾ ಅಹೋ ದರ್ಶನೀಯಾ ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಮನ್ಯ-ಮನನೀಯಂಸೋತ್ರಂ ಕರ್ಮ ವಾ |

ಉಪ ಪ್ರಾಣಾತ್ಪ್ರಮನ್ಯೇಧಾಯಿ ಮನ್ಯ ದೇವಾನಾಮಾಶಾಃ ಉಪ ವೀಶಪ್ಪಕ್ಷಃ |

ಅನ್ಯೇನಂ ವಿಪ್ರಾ ಭುಜಯೋ ಮದಂತಿ ದೇವಾನಾಂ ಪುಷ್ಪೇ ಚಕ್ರಮಾ ಸುಖಂಧಂ ||

(ಋ. ಸ. ೧-೧೬೨-೭)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮನ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನನೀಯಂ ಅರ್ಥಜಾತಂ—ಧ್ಯಾನಮಾಡಲು ಅರ್ಹವಾದದ್ದೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಮನ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೇಷಾಮೇವ ಕರ್ಮ ಹನನಾದಿರೂಪಂ—ಯಜ್ಞ ವಿಘ್ನಕರ್ತೃಗಳಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಮಾಡುವ ಕರ್ಮವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಭಿಶಂಸಾ ಆವತರಂ ಅವಪ್ರವೇಶ್—ಆಳಾನಾಂ ಪಾಪಾನಾಂ ಹಿಂಸಾದೀನಾಂ ಶಂಕಿತಾ ಸ್ತ್ರೇನಃ ಅತ್ಯಂತನಿಕ್ಕೃಪ್ತಂ ಅವ.ಒಟ್ಟುಶೋ ಭೂತ್ವಾ ಅಥಃ ಪತುತಿ | ಪಾಪಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಹಿಂಸೆಯೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನೂ ಆಶರಿಸುವ ಕಳ್ಳನೂ, ತಾನು ಇರುವ ಸ್ಥಿತಿಯಂತಲೂ (ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವ) ನೀಚವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕ್ಷುದ್ರಮಿವ—ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಶಕ್ಯಮುದಾಧೀವಿವ (ಎಸೆಯಲು) ಬಿಸಾಡಲು ಅರ್ಹವಾದ ನೀರೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಹಾಗೆ ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದೆ. (ನೀರು) ಉದಕವು ತಾನು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಸ್ತವಿಸುತ್ತಾ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ನಾಶವಾಗುವಹಾಗೆ ಕಳ್ಳನೂ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅಭಿಶಂಸ ಶಬ್ದವೂ ಕೃಪಾಃ ತಲ್ಯಾ ಎಂಬ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸ್ತ್ರೇನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೯) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು—

ಇಂದ್ರಾಸೋಮಾ ಸಮಘೃತಂಸಮಧ್ಯಗಘಂ ತೆಪ್ಪಿಯೇಯಸ್ತು ಚರಸಗ್ನಿವಾ ಇವ .

ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷೇ ಕ್ರವ್ಯಾದೇ ಭೋರಚಕ್ಷಸೇ ದ್ವೇಷೋ ಧತ್ತಮನವಾಯಂ ಕಿಮಾದಿನೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೪-೨)

ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಯಾಸ್ಯರು ಅಭಿಶಂಸಂ ಅಧ್ಯಭಂ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಅಭಿಶ್ಯ ತಂಸಿಕಾರಂ, ಅಭಂ ಹಂತೇ ನಿರಹ್ರಸಿತೋಪಸರ್ಗ ಅಹಂತೀತಿ | ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಅಭಿಶ್ಯ ತಂಸಿಕಾರಂ—

ಖಾಪಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು. ಅಧ್ಯಕ್ಷನೇ ಖಾಪಗಳನ್ನೇ ಆಚರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಜೀವಿತಕಾಲವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು

ಈಂತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾತ್ಯಮುನಿಪ್ರಣೀತವಾದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

.....

ಅಥ ತ್ರಿಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ಯೋ ವಿಶ್ವಾ ಜಾತಾನಿ ಪು ತಂ ಬಭೂವ |
ಯತ್ಕಾಮಾಸ್ತೇ ಜುಹುಮಸ್ತನ್ನೋ ಅಸ್ತು ವಯಂ ಸ್ಯಾಮ ಪತಯೋ ರಯೀಣಾಂ |
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೧೦) || ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ಹಿ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ಯಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಜಾತಾನಿ
ತಾನಿ ಪರಿಬಭೂವ ಯತ್ಕಾಮಾಸ್ತೇ ಜುಹುಮಸ್ತನ್ನೋ ಅಸ್ತು ವಯಂ ಸ್ಯಾಮ ಪತಯೋ
ರಯೀಣಾಮಿತ್ಯಾ ತೀರಹಿನ್ಯಾರ್ಜ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೪೩ ||

ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ಯೋ ವಿಶ್ವಾ ಜಾತಾನಿ ಪರಿ ತಾ
ಬಭೂವ || ಯತ್ಕಾಮಾಸ್ತೇ ಜುಹುಮಸ್ತನ್ನೋ ಅಸ್ತು ವಯಂ ಸ್ಯಾಮ
ಪತಯೋ ರಯೀಣಾಂ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೫).

(ಇ. ಸಂ. ೧೦-೨೦, ೨೩-೨೫).

ಪ್ರಜಾಪತಿಪುತ್ರಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿದೇವನೇ ನಿನ್ನಿಂದ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಈ
ತೋರಣಕ್ಕೆ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ, ಮೊದಲು ಉಂಟಾದ ಭೂತಜಾತಿಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದವರಿಲ್ಲ. ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಸಕಲವನ್ನೂ
ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿ ಧರಿಸಿರುವ ಸಕಲೇಶ್ವರನಾದುದರಿಂದಲೇ ನಾವು ಯಾವ ಫಲದಿಂದ ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವೆವೋ ಆ ಫಲವು
ನಮಗಾಗಲಿ. ನಾವು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಧನಪತಿಗಳಾಗಲಿ.

ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ಹಿ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ಯಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಜಾತಾನಿ ತಾನಿ
ಪರಿಬಭೂವ | ಯತ್ಕಾಮಾಸ್ತೇ ಜುಹುಮಸ್ತನ್ನೋ ಅಸ್ತು-ವಯಂ
ಸ್ಯಾಮ ಪತಯೋ ರಯೀಣಾಂ ಇತ್ಯಾ ತೀಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಎರಡು ಅತಿಃ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡುವೆ. ಇತಿ ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಅತಿಃ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ರಯ ಧನವರ್ಯಾಯದ್ವಿ ಹೇಳದೆ (ನಿಘಂ. ೩-೧೦-೮).

ಅರಿವಾರ್ಪುಷ್ಯತಃ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೪೩ ||

ಕ್ರಮಪ್ರವಾದ ಅಹಿಃ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಹಿರಯನಾಶ್ (ನಿ. ೨-೧೬) ಎಂದು ಇದ್ದುಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ ವಾಗಿದೆ. ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ಅಹಿ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗುಣ, ಆಯಾದೇಶ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಹರಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಅಹಿಶಬ್ದ ಮಧ್ಯಮದೇವ ವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅಹಿಸ್ತುತಿ ಪ್ರಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

**ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ನೋ ವಿಶ್ವಾ ಜಾತಾನಿ ಪರಿ ತಾ
ಬಭೂವ | ಯತ್ಕಾಮಾಸ್ತೇ ಜುಹುಮಸ್ತನ್ನೋ ಅಸ್ತು ನಯಂ ಸ್ವಾಮು
ಪತಯೋ ರಯಾಣಾಂ || ೧೦ ||**

ಎರೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ಈಗಿರುವ ಸಮಪ್ರವಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಥಮಸೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಕಂಚನುಪಾ ಭೂತಾಂಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲು ಉದ್ಯುಕ್ತರಾಗುವವರು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಅಭೀಕ್ಷಿಸಿದ್ದಿಗಾಗಿ ನಾವು ನೀಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವೆವೋ ಅಂತಹ ಫಲವು ನಮಗೆ ದೊರೆಯಲಿ. ನಾವೂ ಸಹ ಧನಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರಾಗುವಂತಾಗಲಿ.

ಇಳಾದಧುವೆಂಬ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ದೈವೀತಿಸಿ ಮಾಡುವ ಹವಿರ್ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತೇ ಎಂಬ ಈ ಪುಣ್ಯನ್ನು ಅನುವಾಕ್ಯಾನುಂತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ—ಪ್ರಾಜಾಪತೈ ಇಳಾದದಃ ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ನೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (೮. ೨-೧೪) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೋಮಮಾಡಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರ್ವ್ಯವಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡಲು ಉಗುರು, ಕ್ರಿಮಿ, ಹುಳುಗಳು ಮೊದಲಾದ ದುಷ್ಕರವಾದಿಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರವಾಹಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರವಾಹಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಈ ಪ್ರಜಾಪತೇ ಎಂಬ ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇದೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ— ಅಪೋಽಧ್ಯವಹರೇಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ನೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (೨-೩-೧೦) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಜಾಲಾಂಗಿಗಳ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಪುಣ್ಯವಿವಿಧವಿಧವೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ— ತೇಷಾಂ ಪುರಸ್ವಾ ಚೈತಸ್ಯ ಅಜ್ಯಾಹುತೀರ್ಜುಯಾದಿಗ್ನು ಆಯೋಷಿ ಪವನ ಇತಿ ತಿಸ್ವರಃ ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ನೇ ಇತಿ ಚಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಇ. ಗ್ನು. ೧-೪-೪) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಪ್ರಜಾಪತಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಯಾಚ್ಛರು ಈ ಪುಣ್ಯಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯತಾ ವಾ || ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ ||
(ನಿ. ೧೦-೪೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಂರಕ್ಷಕನು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಕೆಳಗಿನ ಪುಣ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದು.

ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ನೋ ವಿಶ್ವಾ ಜಾತಾನಿ ಪರಿ ತೌ ಬಧನವ | ಯತ್ಪ್ರಾಮಾಸ್ತೇ ಜುಹುಮಸ್ತನ್ನೋ
ಅಸ್ತು ವಯಂ ಸ್ಯಾಮ ಪತಯೋ ರಯಾಣಾಂ ||

ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ಹಿ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ಯಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಜಾತಾನಿ ತಾನಿ ಪರಿ ಬಧನವ ಯತ್ಪ್ರಾಮಾಸ್ತೇ ಜುಹುಮಸ್ತನ್ನೋ
ಅಸ್ತು ವಯಂ ಸ್ಯಾಮ ಪತಯೋ ರಯಾಣಾಮಿತ್ಯಾಶೀಃ || (೧೦-೧೦-೪೩)

ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ನನ್ನನ್ನು ಒಟ್ಟರೆ ಮತ್ತೆ ಯಾರೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲುಟ್ಟಿರುವ ಈ ವಸ್ತು ಸಮೂಹಗಳನ್ನೂ ದೇವತಾರೂಪ
ಗಳನ್ನು ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನು ಇರುವುದಿಲ್ಲ ನಾವು ಯಾವ ಕೋರಿಕೆಗಳನ್ನು ಬಯಸಿ ಅವುಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ
ನನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸುವೆವೋ ಆ ಕೋರಿಕೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ನನಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸಲಿ. ನಾವು ಬಹಳವಾದ ಧನಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯಲಾಗು
ವಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಋಕ್ಕು ಅಶೀರ್ವಾದರೂಪವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಯಾಸ್ಯರು
ಹೇಳಿರುವರು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತನೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಬ್ಜಾ ಮುಕ್ಚೈರಹಿಂ ಗೃಣೇಷೇ ಬುಧ್ನೇ ನದೀನಾಂ ರಜಃಸು ಸೀದನ್
(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೪-೧೯) || ಅಪ್ಪುಜೇಮುಕ್ಚೈರಹಿಂ ಗೃಣೇಷೇ ಬುಧ್ನೇ ನದೀನಾಂ
ರಜಃಸೂದಕೇಷುಸೀದನ್ವಧ್ನಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಬದ್ಧಾ ಅಸ್ತಿಸ್ವೃತಾ ಆಪ ಇತಿ ವೇದಮಪೀ-
ತರದ್ ಬುಧ್ನವೇತಸ್ಮಾದೇವ ಬದ್ಧಾ ಅಸ್ತಿಸ್ವಧೃತಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ಇತಿ ಯೋಽಹಿಃ ಸ
ಬುಧ್ನೋ ಬುಧ್ನಮಂತರಿಕ್ಷಂ ತನ್ನಿವಾಸಾತ್ಸೈಷಾ ಭವತಿ || ೪೪ ||

ಅಬ್ಜಾ ಮುಕ್ಚೈರಹಿಂ ಗೃಣೇಷೇ ಬುಧ್ನೇ ನದೀನಾಂ ರಜಃಸು
ಸೀದನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೨೯).

ಅಹಿಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರವೇ ನೀನು ಉದಕ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ
ಅಂಗಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾ, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವ, ನದಿಗಳ ನೀರನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಂಗಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾ,

ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವ, ನದಿಗಳ ನೀರನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಹೊಡೆಯುವ ಈ ಮಧ್ಯಮದೇಹನಾದ ಅಹಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧೀಶ್ವರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವೆ.

ಅಪ್ಪುಜಮುಕ್ತೈರಹಿಂ ಗೃಣೇಷೇ ಬುಧ್ನೇ ನದೀನಾಂ ರಜಃಸು
ಉದಕೇಷು ಸೀದನ್ | ಬುಧ್ನಮಂತರಿಕ್ಷಂ, ಬದ್ಧಾ ಅಸ್ತಿನಾಧೃತಾ
ಆಪ ಇತಿ ವಾ | ಇದಮಪೀತರದ್ಬುದ್ಧಮೇತಸ್ಮಾದೇವ, ಬಧ್ನಾ
ಅಸ್ತಿನಾಧೃತಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ಇತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬುಧ್ನ ಅಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಇದರಲ್ಲಿ ನೀರು ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಶರೀರವೂ ಬುಧ್ನ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಅರ್ಥವಾ ಈ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಗಳು ಬದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಸೃಷ್ಟೋದರಾದಿಗಳ ಪರಿತಪಾದುದಿಂದ ಇಷ್ಟರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಯೋಽಹಿಃ ಸ ಬುಧ್ನೈಃ | ಬುಧ್ನಮಂತರಿಕ್ಷಂ ತನ್ನಿವಾಸಾತ್ |
ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೪೪ ||

ಅಹಿಬುಧ್ನೈಶವದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಹಿದೇವನೇ ಅಹಿಬುಧ್ನೈನಾಗುತ್ತಾನೆ. ನಾವು ಭೇದವಲ್ಲದೆ ಅರ್ಥಭೇದವಿಲ್ಲ. ಅಹಿ ಯಾರೋ ಆವನೇ ಬುಧ್ನೈನು. ಬುಧ್ನ ಅಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು. ಬುಧ್ನ ಮರ್ತತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅಹಿಬುಧ್ನೈಃ ಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಬ್ಜಾಮುಕ್ತೈರಹಿಂ ಗೃಣೇಷೇ ಬುಧ್ನೇ ನದೀನಾಂ ರಜಃಸು ಸೀದನ್
|| ೧೬ ||

ಮೇಘಗಳನ್ನು ಸೀಳುವವನೂ, ಉದಕಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿರುವವನೂ, ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೂ ಆದ ಅಹಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧೀಶ್ವರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಬುಧ್ನೇ—ಬುಧ್ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಬುಧ್ನಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಬದ್ಧಾ ಅಸ್ತಿನಾ ಧೃತಾ ಆಪ ಇತಿ ವಾ |
ಇದಮಪೀತರತ್ ಬುಧ್ನಮೇತಸ್ಮಾದೇವ | ಬದ್ಧಾ ಅಸ್ತಿನಾ ಧೃತಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ಇತಿ ||

(ನಿ. ೧೦-೪೪)

ಬುಧ್ನವೆಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘರೂಪದಿಂದ ಉದಕಗಳು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ

ಅಥವಾ ಈ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉದಲಗಲು (ಆವೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಅಥವಾ ಮೇಘರೂಪದಿಂದ) ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅದರಿಂದ ಬುಧ್ವೇಂದರಿ ಅಂತರಕ್ಷವು.

ಬುಧ್ವೇಂದರಿ ಶರೀರವೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಗಳು ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಗಳು ಇವಲು ಅವಕಾಶವನ್ನೀಯುವ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಬುಧ್ವೇಂದರು ಹೆಸರು.

ಈಂಟಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಕಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲೆ

ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಮಾ ನೋಽಹಿರ್ಬುಧ್ವೋ ರಿಷೇ ಧಾನ್ಯಾ ಯಜ್ಞೋ ಅಸ್ಯ ಸ್ರಿಧದ್ಯತಾಯೋಃ
(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೪-೧೭) || ಮಾ ಚ ನೋಽಹಿರ್ಬುಧ್ವೋ ರೇಷಣಾಯ ಧಾನ್ಯಾಸ್ಯ
ಯಜ್ಞೋಽಖಾ ಚ ಸ್ರಿಧದ್ಯಜ್ಞಕಾಮಸ್ಯ ಸುಪರ್ಣೋಃ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೪೫ ||

ಮಾ ನೋಽಹಿರ್ಬುಧ್ವೋ ರಿಷೇ ಧಾನ್ಯಾ ಯಜ್ಞೋ ಅಸ್ಯ
ಸ್ರಿಧದ್ಯತಾಯೋಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೨೬)

ಅಹಿರ್ಬುಧ್ವೋ ದೇವಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿನಾಡಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಂತರಕ್ಷವಾಸಿಯಾದ ಅಹಿರ್ಬುಧ್ವೋನು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ಯಾವ ಶತ್ರುವಿಗೂ ಎನ್ನನ್ನೂ ಕೊಡದಿರಲಿ. ಇ-ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಯಜ್ಞಕಾಮನಾದ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞವು ನಿಕೃತವು ವಿನಾಶವಿಲ್ಲದಿರಲಿ.

ಮಾ ಚ ನೋಽಹಿರ್ಬುಧ್ವೋ ರೇಷಣಾಯ ಧಾನ್ಯಾಸ್ಯ
ಯಜ್ಞೋಽಖಾ ಚ ಸ್ರಿಧದ್ಯಜ್ಞಕಾಮಸ್ಯ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಪದದಿಂದ ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞೋಽಖಾ ಎರಡೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ಯಜ್ಞ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಉಪಾ ಅಂದರೆ ಒಂದು ಪಾತ್ರವಿಶೇಷ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸು ಇರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಸಂಭಿಯಾದುದರಿಂದ ಪಾತ್ರಿಯೂ ಯಜ್ಞ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಅಭಿಹಿತವಾಗಿದೆ.

ಏಕಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಸ ಸಮುದ್ರಮಾವಿನೇಶ ಸ ಇದಂ ವಿಶ್ವಂ
ಭುವನಂ ವಿಚಕ್ಷೇ | ತಂ ಪಾಕೇನ ಮನಸಾಪಶ್ಯಮಂತಿತಸ್ತಂ
ಮಾತಾ ರೇಲ್ಲಿ ಸ ಉ ರೇಲ್ಲಿ ಮಾತರಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೬-೧೬)

ಸುಪರ್ಣಸ್ತು ತಿಪ್ರತಿವಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನನಾದ ಸುಪತನಸ್ತುಭಾವವುಳ್ಳ ವಾಯುದೇವನು ಅಂತಂಕ್ಷವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಸಕಲಭೂತಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ದೇವನನ್ನು ನಾನು ವಿಪಶ್ಯಪ್ರಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹತ್ತಿರದವನಂತೆ ನೋಡಿದೆನು. ಉದಳನವೂಳ್ಳವಾದ ಮಾಧ್ಯಮವಾಕ್ ಅವನನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಅವನು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪರಸ್ಪರಾಶ್ರಯಕವಾಗಿ ಅವರ ವ್ಯಾಪ್ಕಾರ ನಡೆಯುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಏಕಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಸ ಸಮುದ್ರಮಾವಿಶತಿ ಸ ಇಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ
ಭೂತಾನ್ಯಭಿವಿಪಶ್ಯತಿ, ತಂ ಪಾಕೇನ ಮನಸಾಪಶ್ಯಮಂತಿತಃ| ಇತ್ಯು-
ಷೇದ್ಯ೯ಷ್ವಾರ್ಥ೯ಸ್ಯ ಪ್ರೀತಿರ್ಭವತ್ಯಾಖ್ಯಾನಸಂಯುಕ್ತಾ | ತಂ ಮಾತಾ
ರೇಲ್ಲಿ ವಾಗೇಷಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ಸ ಉ ಮಾತರಂ ರೇಲ್ಲಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮುದ್ರ ಅಂತಂಕ್ಷನಾಮದಲ್ಲಿ(ನಿಘಂ. ೧-೨-೧೫) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ವೃಷ್ಣ ದೇವತಾಪತತ್ವವುಳ್ಳ ಬುಹಿಯು ಇದನ್ನು ಒಬ್ಬನಿಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯ ಹಿಂದೆ (ನಿ. ೧೦-೧೦) ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಪುರೂರವಾಃ-ಬಹುಧಾ ರೋರೂಯತೇ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೪೬ ||

ಪುರೂರವಾಃ ಕೃನುಪ್ರಾಶ್ನವಾಗಿದೆ. 'ಪ್ರಾಣ ಏವ ಹಿ ಪುರೂರವಾಃ' ಎಂದುಬಂದ ಇವನು ಮಧ್ಯಮದೇವನಾದ ವಾಯುವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ನಾನಾಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅಂತಂಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಪುರುಕಬ್ಬ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೃತಾರ್ಥವಿಚಿತ್ಯ ರುಧಾತವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪುರುಶಬ್ದ ಸಾನಾರ್ಥವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಪುರೂರವಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿವಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಏಕಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಸ ಸಮುದ್ರಮಾವಿನೇಶ ಸ ಇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ವಿ ಚಕ್ಷೇ |
ತಂ ಪಾಕೇನ ಮನಸಾಪಶ್ಯಮಂತಿತಸ್ತಂ ಮಾತಾ ರೇಲ್ಲಿ ಸ ಉ ರೇಲ್ಲಿ ಮಾತರಂ ||

ಸಮಸ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಯಾರ ಸಹಾಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಮಾಡುವವನೂ, ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲವನೂ ಆದ ಸುಪರ್ಣನೆಂಬ ದೇವನು ಅಂತಂಕ್ಷವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹ

ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ದೇವನನ್ನು ನಾನು ಪರಮಾತ್ಮನಾದ (ಎಂದರೆ ಭಕ್ತಿಯುತನಾದ) ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ನಾನು ಸಮಾಪದಲ್ಲೆಯೇ ನೋಡಿದೆನು. ಉದಕಗಳ ನಿನ್ಮಾತ್ರಿಯೂ ಮತ್ತು ಮುಳ್ಳುಮುಸ್ಕಾನ ದೇವತೆಯೂ ಆದ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯು ಆ ಸುಪರ್ಣಾಪ್ಯುಜೇವನನ್ನೂ, ಆ ಸುಪರ್ಣಾದೇವನು ಆ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯನ್ನೂ ಪರಸ್ಪರ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಆಧಾರರಹಿತನೂ, ಸಂಚಾರಶೀಲನೂ ಎಂದರೆ ಸರ್ವೇಶ್ವ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನನೂ ಆದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವು ಅಥವಾ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಂತರಕ್ಷವನ್ನು ಅಥವಾ ಚಲನ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವನ್ನು (ಪ್ರಾಣ) ವಾಯುಬದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನಂತರ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಸಕಲ ಭೂತ ಜಾತವನ್ನೂ ಚೇತನಾಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನಾನು ಅತ್ಯಂತ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೋಡಿದೆನು. ವಾಗ್ಧೇವತೆ ಎಂದರೆ ಮಾತನಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯು ಪ್ರಾಣಿಜಾತಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿರುವವರೆಗೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣವ್ಯಾಪಾರವೂ ಸಹ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯಿಂದಲೇ ಮಿಳಿತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣವಿರುವವರೆಗೆ ವಾಕ್ಯ ಶರೀರದೊಡನೆ ಸಹಕರಿಸುತ್ತದೆ. ನಿಧ್ರಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯಿಂದಲೇ ವಾಕ್ಯವ್ಯವಹಾರವು ಪೂಜ್ಯ ಇರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಏಕಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಸ ಸಮುದ್ರಮಾವಿಶತಿ ಸ ಇಮಾನು ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಭಿವಿಪಶ್ಯತಿ ತಂ ಪಾಶೇನ ಮನಸಾಪಶ್ಯ-
ಮಂತಿಕ ಇತ್ಯೌಷೇರ್ಧ್ರಷ್ಟಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರೀತಿರ್ಭವತ್ಯಾಪ್ಯಾಸಸಂಯುಕ್ತಾ ತಂ ಮಾತಾ ರೇಧಿ ವಾಗೀಷಾ ಮಾಧ್ಯ-
ಮೀಶಾ ಸ ಉ ಮಾತರಂ ರೇಧಿ ||

(ನಿ. ೧೦-೪೬)

ಇಲ್ಲಿ ಏಕಃ ಎಂದರೆ ಅದ್ವಿತೀಯನು, ಇವನಂತೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಆಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಏಕರ್ಣಃ ಶ್ರೀಷ್ಠವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು ಇವನಂತೆ ಗಮನಶೀಲರಾದವನು ಮತ್ತೆಲ್ಲರಿಗೂ ಇಂತಹ ವಾಯುವು (ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣವಾಯುವು ಅಥವಾ ಪರಮಾತ್ಮನು) ಅಂತರಕ್ಷವನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಜಾತವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನಂತರ ಆ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ, ನೋಡುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಚೇತನಾಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವುಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿತ ವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಈ ದೇವನನ್ನು ನಾನು ಪಶ್ಯವಾದುದೂ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂಶ್ರವಾದುದೂ ಆದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನನ್ನ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಯೇ (ಹೃದಯಾಶಾದಲ್ಲಿಯೇ) ನೋಡಿದೆನು (ಎಂದು ಋಷಿಯು ತನ್ನ ಬಳಿ ಇರುವ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.) ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಈ ವಾಯುವು ಅಥವಾ ಪರಮಾತ್ಮನು ತಾನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದ ಭೂತಜಾತಗಳೊಡನೆ ಅನೈಗುಣ್ಯಶ್ರಿಯದಿಂದ ವರ್ತಿಸುತ್ತ ಸಹಕರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಕಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ

ನಲವತ್ತಾರನೆಯ ಬಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲನತ್ರೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಮಸ್ಮಿಷ್ಟಾ ಯಮಾನ ಆಸತ ಗ್ನಾ ಉತೇಮವರ್ಧನ್ಯದ್ಯಃ ೧ ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ |
ಮುಖೇಯತ್ವಾ ಪುರೂರವೋ ರಣಾಯಾನರ್ಧಯನ್ವ ಸ್ವಹತ್ಯಾಯ ದೇವಾಃ (ಋ. ಸಂ.
೧೦-೯೫-೨) || ಸಮಾಸತಾಸ್ಮಿಷ್ಟಾಯಮಾನೇ ಗ್ನಾ ಗಮನಾದಾವೋ ದೇವಪತ್ನ್ಯೋ
ವಾಸಿ ಚೈವಮವರ್ಧಯನ್ವದ್ಯಃ ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ ಸ್ವಯಂಗಾಮಿನೋ ಮಹತೇ ಚ
ಯತ್ವಾ ಪುರೂರವೋ ರಣಾಯ ರಮಣೀಯಾಯ ಸಂಗ್ರಾಮಾಯಾನರ್ಧಯನ್ವ-
ಸ್ವಹತ್ಯಾಯ ಚ ದೇವಾ ದೇವಾಃ || ೪೨ ||

ಸಮಸ್ಮಿನ್ ಜಾಯಮಾನ ಆಸತ ಗ್ನಾ ಉತೇಮವರ್ಧನದ್ಯಃ ಸ್ವಗೂ-
ರ್ತಾಃ | ಮಹೇ ಯತ್ವಾ ಪುರೂರವೋ ರಣಾಯಾನರ್ಧಯನ್ವ-
ಸ್ವಹತ್ಯಾಯ ದೇವಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨)

ಪುರೂರವಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪುರೂರವಸ್ತು ವ್ಯಕ್ತಿಕರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲು
ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀರಿಲ್ಲಾ ಬಂದು ಇವನನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. (ವಿಧೇಯವಾಗುತ್ತವೆ.) ನದಿಯ ನೀರು ಸ್ವಯಂಗಾಮಿಗಳಾಗಿ
ಇವನನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಎಲೈ ಪುರೂರವನ್ನೇ ನೀವನ್ನು ಮೇಳಿದೊಡನೆ ಮಹತ್ತಾದ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಮೇಳ
ನಧಿಗೋಸ್ಕರ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ದೀನತೆಗಳು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಸಮಾಸತಾಸ್ಮಿಷ್ಟಾಯಮಾನೇ ಗ್ನಾ ಗಮನಾದಾವೋ-ದೇವಪತ್ನ್ಯೋ
ವಾ | ಅಸಿ ಚೈವಮವರ್ಧಯನ್ವದ್ಯಃ ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ ಸ್ವಯಂ
ಗಾಮಿನೋ ಮಹತೇ ಚ ಯತ್ವಾ ಪುರೂರವೋ ರಣಾಯ
ರಮಣೀಯಾಯ ಸಂಗ್ರಾಮಾಯಾನರ್ಧಯನ್ | ದಸ್ಯಹತ್ಯಾಯ
ಚ ದೇವಾ ದೇವಾಃ || ೪೨ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗಮನಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಪ್ನಾ ಅಂದರೆ ನೀರು. ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ
ಟಿಲೋಪ. ಗ್ನಾ ಸದಕ್ಕೆ ದೇವಪತ್ನಿಯು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇದೆಯೆಂದು ಬೇರೆಯಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇತಿಹಾಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ
ಈ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ದೇವಪತ್ನಿಯು ಐಲಪುರೂರವನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸೇರಿದರು. ಪ್ರಸವಿಸಿದ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಇತರ
ಸ್ತ್ರೀಯರು ನೋಡಲು ಬಂದು ಮತ್ಸುಗಟ್ಟುವುದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. ಅದರಂತೆ ಇತರರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಲ್ಲದೆ ಇವರು ಬಂದು

ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ದೇವತೆಗಳ ಶತ್ರುವಾದ ಅಸುರನಾಶಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ ಇತರ ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ ಪುರೂರವ ರಾಜನನ್ನು ಹುಂದುಂಬಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ಈ ಅರ್ಥವೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತಿ ಸೂಚಿಸಲು ದೇವಾ; ಎಂದು ಪುನರಾವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿದೆ.

ಸಮಸ್ತಿಜ್ಞಾಯಮಾನ ಆಸತ ಗ್ನಾ ಉತೇಮವರ್ಧನ್ನದ್ಯಃ ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ |
ಮಹೇ ಯತ್ತ್ವಾ ಪುರೂರವೋ ರಣಾಯಾವರ್ಧಯನ್ನಸ್ಯಹತ್ಯಾಯಾ
ದೇವಾಃ || ೭ ||

(ಉವರ್ತೇ) ಈ ಪುರೂರವನು ಉತ್ಪನ್ನನಾವೊಡನೆಯೇ, ದೇವತ್ವಾಳಿಯರು ಇವನನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದರು. ಸ್ವಯಂ ಗಾಮಿಗಳಾದ ನದಿಗಳು ಇವನನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿದವು. ಎಲೈ ಪುರೂರವನೇ, ಮಹತ್ವಾದ ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ದಸ್ಯುಜನರ ನಾಶಕ್ಕಾಗಿಯೂ ನಿನ್ನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪುಷ್ಟನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

ಪುರೂರವಾ; ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮುಕ್ತನ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಯಾಪ್ಯರು ನಿರ್ವಚನ ವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಸಮಾಸತ್ವಾಜ್ಞಾಯಮಾನೇ ಗ್ನಾ ಗಮನಾದಾಪಃ | ದೇವತೈಸ್ತೋ ವಾಪಿ ಟೈನಮವರ್ಧಯನ್ನದ್ಯಃ ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ
ಸ್ವಯಂಗಾಮಿನೋ ವಹತೇ ಚ ಯತ್ತ್ವಾ ಪುರೂರವೋ ರಣಾಯ ರಮಣೇಯಾಯ ಸಂಗ್ರಾಮಾಯಾ
ವರ್ಧಯನ್ ದಸ್ಯುಹತ್ಯಾಯಾ ಚ ದೇವಾ ದೇವಾಃ ||
(ನಿ- ೧೦-೪೭)

ಈ ಪುರೂರವನು ಹುಟ್ಟಿದಕೂಡಲೆ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇರಿ ಇವನನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿದರು (ಬೆಳೆಸಿದರು) ಅಥವಾ ಗ್ನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಮನಾದಾಪಃ ಹರಿಯುವ ಸ್ವಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಗ್ನಾ ಎಂದು ಹೆಸರು (ಮೇಲೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ) ಇಂತಹ ಉದಕಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ಮತ್ತು ಸ್ವಯಂ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳು ಈ ಪುರೂರವನನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿದವು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪುರೂರವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹಳವಾದ ಶತ್ರುಮಾಡುವ ಸಿಡಿಲು ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಈ ಮಧ್ಯಮಾಗ್ನಿಯನ್ನು ನದಿಗಳು ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳು (ನದನಾ ಅಪಃ) ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಇನ್ನು ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ದೇವತ್ವಾಜ್ಞೆಯು ನದಿಗಳು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಆಗತಾನೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಈ ಪುರೂರವನನ್ನು ರಮಣೇಯವಾದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡುವುದಕ್ಕೂ ದಸ್ಯುಜನರನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಪೋಷಿಸಿ ಬೆಳೆಸಿದರು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು.

ಪುರೂರವ ಎಂದರೆ ಅಧಿಕವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವ ಸಿಡಿಲು ಮಿಂಚು (ಮಧ್ಯಮಾಗ್ನಿ) ಯೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪುರೂರವನನ್ನು ಮೇಘಗಳೊಡನೆ ಘರ್ಷಿಸುವಂತೆ ಘರ್ಷಿಸುವಂತೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ, ಮೇಘ (ದಸ್ಯು) ವರ್ಧಕಾಗಿಯೂ ದೇವತೆಗಳು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಪುರೂರನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಪುರೂರನ ಎಂಬ ರಾಜನು ಮತ್ತು ಅಂಶಂಕೃದಲ್ಲಿರುವ ಮಿಂಚು ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಮಾಗ್ನಿಯು. ಈ ಮಧ್ಯಮಾಗ್ನಿಯು (ಸಿಡಿಲು) ಬಹಳವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಪುರು-ಬಹಳ ರವ-ಶಬ್ದ ಮಾಡುವ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಪುರೂರನನು ರಾಜನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ—ಈ ರಾಜನು ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೆ ಇವನನ್ನು ದೇವತಾಪ್ರೀತಿಯರು, ನಡ್ಯಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ಇವನು ಮುಂದೆ ರಾಜನಾಗಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವುದಕ್ಕೂ ದಸ್ಯುಜನರನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಆನುಕೂಲವಾಗಲೆಂದು ಇವನನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ ಬೆಳೆಸಿದರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪುರೂರನನು ಮಧ್ಯಮಾಗ್ನಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇಘರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳು (ಗಾತ್ರ ಮತ್ತು ನದ್ಯ:) ಬಹಳ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುತ್ತಾ ಇರುವ ಈ ಮಧ್ಯಮಾಗ್ನಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಎಂದರೆ ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಿಂಚು ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಮಾಗ್ನಿಯು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಘರ್ಜನೆಮಾಡುತ್ತಾ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುತ್ತಾ (ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಾ) ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಥಾತೋಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾನಾಯವಾಯಾಹ್ಯಾ ಸ ಸ್ರಾಣಾಸೋ ನೀಚೇನನಾರಂ ತಮೂಷ್ಠಿಮಾ ರುದ್ರಾಯಯಾತೇ ದಿದ್ಯುಜ್ಜರಾವ ಬೋಧಾದರ್ಧಯೋರ್ ಜಾತೋ ವಿವಿಕ್ಷಾನಶ್ಲಾಸಿನದ್ಯಮಶ್ವಾಸ್ಯಮವತಂ ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯಪತಿಃ ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯಪತಿನಾ ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯಪತೇಽ ಮೀವಹಾ ಪುನರೇಹಿಯೋ ಅನಿಧ್ಯಪರೋಯಿವಾಂಸಂ ಸೇನೇವಸ್ಯಷ್ಟಾ ಮಿತ್ರೋಜನಾನ್ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭೋಯೇತೇ ಸರಸ್ತೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಸರ್ವ ಸ್ಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾವಿನುನಾ ವಿಶ್ವ ಕರ್ಮಂ ನ್ವವಿಷಾತ್ಯ ಮೂಷು ಸದ್ಯತ್ತಿತ್ಯ ಯಾಮನೋ ಆದಧಿಕ್ರಾಃ ಸವಿತಾಹಿರಣ್ಯ ಸ್ತೂಪೋ ದೇವಸ್ತ್ವಷ್ಟಾನಂತ ಆವಾತು ಪ್ರತಿತ್ಯಮಭಿತ್ಯಾವೇನೋವೇನತೇರಯಂ ವೇನೋಽಸುನೀತ ಯತಸ್ಯ ಹಿ ಪ್ರತದ್ವೋಚೇಯಂ ಪ್ರಜಾಸತೇಬ್ವಾಮುಕ್ಚೈಮಾನೋಹಿ ರೇಕಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಸಮಸ್ಮಿನ್‌ತ್ಸಪ್ತಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ||

ಇತಿ ನಿರುಕ್ತ ಉತ್ತರಷಟ್ಪಿಠೇ ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯಃ

ಈ ೧೦ನೇ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತೀಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ನಿರುಕ್ತಂ

ಅಥ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯಃ

ಪ್ರಥಮ ಖಂಡಃ

ಒಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಓಂ | ಶ್ಲೋನೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ || ೧ ||

ಮಧ್ಯಮಾಭಿಧಾನವುಳ್ಳ ಶ್ಲೋನ ಮುಂತಾದ ಮೂವತ್ತಾರು ಪದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋನವೆಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಪದ. ಶ್ಲೋನಃ ಶಂಸನೀಯಂ ಗಚ್ಛತಿ (ನಿ. ೪-೨೪) ಎಂದು ಅಶ್ವನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವನೇನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶ್ಲೋನ ಪದದಿಂದ ತೋರುವ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಋಷಿಂಶ್ರವಣ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈಂಕಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಒಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಆದಾಯ ಶ್ಲೋನೋ ಅಭರತ್ನೋಮಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸವಾ ಅಯುತಂ ಚ ಸಾಕಂ |
ಅತ್ರಾಪುರಂಧಿರಜಹಾದರಾತೀರ್ಮದೇ ಸೋಮಸ್ಯ ಮೂರಾ ಅಮೂರಃ | (ಋ. ಸಂ.
೪-೨೬-೭) || ಆದಾಯ ಶ್ಲೋನೋಽಹರತ್ನೋಮಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸವಾನಯುತಂ ಚ ಸಹ
ಸಹಸ್ರಂ ಸಹಸ್ರಸಾವ್ಯಮಭಿಸ್ತೇತ್ಯ ತತ್ರಾಯುತಂ ಸೋಮಭಕ್ವಾಸ್ತತ್ಸಂ ಬಂಧೇನಾಯುತಂ
ದಕ್ಷಿಣಾ ಇತಿ ವಾ ತತ್ರ ಪುರಂಧಿರಜಹಾದಮಿತ್ರಾನದಾನಾನಿತಿ ವಾ | ಮದೇ ಸೋಮಸ್ಯ
ಮೂರಾ ಅಮೂರ ಇತ್ಯೈಂದ್ರೇ ಚ ಸೂಕ್ತೇ ಸೋಮಪಾನೇನ ಚ ಸ್ತುತಸ್ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರಂ

ಮನ್ಯಂತ ಓಷಧಿಃ ಸೋಮಃ ಸುನೋತೇರ್ಯದೇನಮುಭಿಷುಣ್ವಂತಿ ಬಹುಲಮಸ್ಯ
 ನೈಘಂಟುಕಂ ವೃತ್ತಮಾಶ್ವರ್ಯವಿವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ ತಸ್ಯ ಸಾವಮಾನೀಷು ನಿದರ್ಶನಾ-
 ಯೋದಾಹರಿಸ್ಯಾಮಃ || ೨ ||

ಆದಾಯ ಸ್ಯೇನೋ ಅಭರತ್ಸೋಮಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸವಾಂ ಅಯುತಂ ಚ
 ಸಾಕಂ | ಅತ್ರಾ ಪುರಂಧಿರದಹಾದರಾತೀರ್ಮದೇ ಸೋಮಸ್ಯ
 ಮೂರಾ ಅಮೂರಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩೯೬-೧೫)

ಶ್ರೀನುಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶಂಸನೀಯಗಮನವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು
 ಕುಡಿದನು. ಋಷಿಜರಿಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಆಪರಮಿತ ಸುತ್ಯಾಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಿ ಮಾಡುವರೋ ಅಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಅಥವಾ
 ಸಹಸ್ರಸಾವ್ಯವೆಂಬ ಸತ್ತದ್ದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿದನು. ಈ ಸಹಸ್ರಸಾವ್ಯಸತ್ತದ್ದಲ್ಲಿ ಬಹುಧನದಾತ್ಮನಾದ ಇವನು ಸೋಮ
 ಪಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿರಲು ಅಮೂಢನಾಗಿ ಭಯವಿಲ್ಲದೆ ಆಸುರರನ್ನು ಮೂಢರನ್ನಾಗಮಾಡಿ ನಾಶಪಡಿಸಿದನು.

ಆದಾಯ ಶ್ಯೇನೋಽಹರತ್ಸೋಮಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸವಾನಯುತಂ ಚ
 ಸಹ | ಸಹಸ್ರಂ-ಸಹಸ್ರಸಾವ್ಯಮುಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ತಾತ್ರಾಯುತಂ ಸೋಮ-
 ಭಕ್ಷಾಃ ತತ್ಸಂಬಧೇನಾಯುತಂ ದಕ್ಷಿಣಾ ಇತಿ ನಾ | ತತ್ರ
 ಪುರಂಧಿರಜಹಾ ದಮಿತ್ರಾನ್ | ಅದನಾನಿತಿ ನಾ | ಮದೇ ಸೋಮಸ್ಯ
 ಮೂರಾ ಅಮೂರಾಃ | ಇಂದ್ರೇ ಚ ಸೂಕ್ತೇ ಸೋಮಪಾನೇನ
 ಸ್ತುತಸ್ಯ ಸ್ವಾದಿಂದ್ರಂ ಮನ್ಯಂತೇ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಹಸ್ರ ಅಯುತ ಪದಗಳು ಆಪರಮಿತಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಸತ್ತದ್ದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೆ
 ಇಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಹುಗೆಯೇ ಅರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಸಹಸ್ರಸಾವ್ಯವೆಂಬ ಸತ್ತವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದು
 ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅಯುತ ಸೋಮಭಕ್ಷವೂ, ಅಯುತದಕ್ಷಿಣೆಯೂ ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಮೂರಾಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಘಕ್ಕೆ
 ಧಭಾವ. ರಲ, ಡಲ ಸವಾನವೆಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ. ಅರಾತೀಃ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ರಾ ಧಾತುವಿಗೆ
 ದಾನಾರ್ಥವೂ ಇದೆ. ದಾನಮಾಡದಿರುವವರ ಧನವನ್ನು ಅವರಿಂದ ವಿಯೋಗಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಂದ್ರಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ
 ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಸ್ತುತನಾದುದರಿಂದ ಶ್ರೇಣ ಅಂದರೆ ಇಂದ್ರನೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಓಷಧಿಃ ಸೋಮಃ | ಸುನೋತೇರ್ಯದೇನಮುಭಿಷುಣ್ವಂತಿ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸೋಮಪದದ ನಿರ್ಪಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೋಮವೆಂದರೆ ಓಷಧಿ ವಿಕೀಷ. ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತ,
 ಮೂಜವತ್ಪರ್ವತದಲ್ಲಿರುವ ವನಸ್ಪತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಋಷಿ-ಅಭಿಷವೇ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ

ಇದು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸುಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಮನಃಪ್ರಕೃತಿಯ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ಯತ್ತೇ ಸೋಮ ದಿವಿ (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೬-೨೩) ಸೋಮೋ ವೈ ವಾಜಸ್ತಸ್ಯ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತೃತೀಯಮಯಂ ಯಃ ಪವತೀ ಸ ತೃತೀಯಮತಿ ಸ ತನೂಕರಣೇ ತಂ ಸರ್ವಂ ಸ್ವತನೂಭೂತಮಾಪ್ಯಾಯಯತಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೪-೧೨) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮಧ್ಯಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರಶರೀರವೇ ಸೋಮವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ವಾಯುವೇ ತನ್ನನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬಹುಲಮಸ್ಯ ನೈಘಂಟುಕಂ ವೃತ್ತಮಾಕ್ಷರ್ಯಮಿವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ
ತಸ್ಯ | ಪಾವನಾನೀಷು ನಿರರ್ಶನಾಯೋದಾರಹೃಷ್ಯಾಮಃ || ೨ ||

ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿ ಉಪಲ್ಬವಾಗುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಪರಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಅಕ್ಷರ್ಯದ್ಯೋತಕಗಳಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪಾವನಾನ ಬುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಹತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪರಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಜ್ಞಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ತೃತೀಯ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಸ್ವಾದಿಷ್ಯಯಾ ಮದಿಷ್ಯಯಾ ಪವಸ್ವ ಸೋಮ ಧಾರಯಾ | ಇಂದ್ರಾಯ
ಪಾತವೇ ಸುತಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೯-೧-೧) || ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಘೈಷಾಪರಾ ಭವತಿ
ಚಂದ್ರಮಸೋ ವೈತಸ್ಯ ವಾ || ೩ ||

ಸ್ವಾದಿಷ್ಯಯಾ ಮದಿಷ್ಯಯಾ ಪವಸ್ವ ಸೋಮ ಧಾರಯಾ | ಇಂ-
ದ್ರಾಯ ಪಾತವೇ ಸುತಃ || (ಋ. ಸಂ. ೬-೩-೧೬-೧).

(ಸಾ. ಸಂ. ಭಂ. ೮ ೫-೩-೪-೨)

ಪರಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಸೋಮವೇ ನೀನು ಆತನಾದುದಾದ

ಮದವನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ಧಾರೆಯಿಂದ ಸ್ತವಿಸು. ರಕ್ಷಣೆಮಾಡಲು ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ ನೀನು ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಿ. ಇದರಿಂದ ಅಸ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ಅಧ್ಯಷ್ಟಾಪರಾ ಭವತಿ ಚಂದ್ರಮಸೋ
ವೈತಸ್ಯ ನಾ || ೩ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಪಾಠಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಅಥಶಬ್ದ ವಿಶೇಷಾಧಿಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಸ್ತುತೃಧಾನವಾದ ಸ್ತುತಿಯು ಅಧಿಕೃತವಾಗುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಚಂದ್ರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಓಷಧಿಯೂ ಸೋಮದ್ರವ್ಯವೂ ಅಥವಾ ಅಧಿಯುಳ್ಳಹೊಂದಿದ ಓಷಧಿಯೂ ಸೋಮದ್ರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರನು ಶರೀರ ಕೃತವಾದಾಗ ಸೋಮದಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನು 'ಸ ತನೂಕರಣೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಈಂತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥ ಚತುರ್ಥಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಪಿವಾನ್ಯತ್ನಂಪಿಂಷಂತ್ಯೋಷಧಿಂ | ಸೋಮಂ ಯಂ
ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿದುರ್ನ ತಸ್ಯಾಶ್ವಾತಿ ಕಶ್ಚನ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮-೩೩) || ಸೋಮಂ
ಮನ್ಯತೇ ಪಪಿವಾನ್ಯತ್ನಂಪಿಂಷಂತ್ಯೋಷಧಿಮಿತಿ ವೃಥಾಸುತಮಸೋಮಮಾಹ ಸೋಮಂ
ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿದುರಿತಿ ನ ತಸ್ಯಾಶ್ವಾತಿ ಕಶ್ಚನಾಯಜ್ಜೇತ್ಯಧಿಯಜ್ಞಮುಥಾಧಿದೈವತಂ
ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಪಿವಾನ್ಯತ್ನಂಪಿಂಷಂತ್ಯೋಷಧಿಮಿತಿ ಯಜುಃ ಸುತಮಸೋಮ-
ಮಾಹ ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿದುಶ್ಚಂದ್ರಮಸಂ ನ ತಸ್ಯಾಶ್ವಾತಿ ಕಶ್ಚನಾದೇವ
ಇತ್ಯರ್ಥೈಷಾಪರಾ ಭವತಿ ಚಂದ್ರಮಸೋ ವೈತಸ್ಯ ನಾ || ೪ ||

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಪಿವಾನ್ಯತ್ನಂಪಿಂಷಂತ್ಯೋಷಧಿಂ | ಸೋಮಂ
ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿದುರ್ನ ತಸ್ಯಾಶ್ವಾತಿ ಕಶ್ಚನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨೦)

ಸೋಮದ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಸೋಮವನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ ಎದಿಯಲ್ಲದೆ ಕಾಮದಿಂದ ಅಥವಾ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೋಸ್ಕರ ಯಾವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಓಷಧಿಯನ್ನು ರಾಸಾಯನಿಕರೂ ಜಷ್ಟ ರಸವನ್ನು ಹಿಂದುತ್ತಾರೋ ಅದೇ ಸೋಮವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅದು ಸೋಮವಲ್ಲ. ನಿಜವಾದ ಸೋಮವೆಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಗೃಹಮಾನರು ಯಾಗಸಾಧನವಾಗಿ ಯಾವ ಓಷಧಿಯ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾರೋ, ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅನಧಿಕೃತನಾದವನು ಕುಡಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದೇ ಸೋಮವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಪಿವಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮಂಪಿಂಷಂತ್ಯೋಷಧಿಂ || ಇತಿ
ವೃಥಾ ಸುತಮಸೋಮಮಾಹ | ' ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ
ವಿದುಃ ' ಇತಿ ' ನ ತಸ್ಯಾಶ್ವಾತಿ ಕಶ್ಚನ ' ಅಯಂಜ್ವೇತ್ಯಧಿಯಂಜ್ಞಂ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಕ್ಕಲ್ಲದೆ ವೃಥಾವಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವೆಂಬ ಹೆಸರಿಲ್ಲ. ಅವೈದಿಕಮರ್ಫದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದಾದರೆ ಅದು ಸೋಮವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಕೆಂದರೆ ಎದಿಯತ್ತಾಗಿ ಯಾಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಸೋಮವೆಂದು ಯಾಜ್ಞಿಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲೆ ವಿನ್ಯೋಗಿಸಿದರೆ ಅದು ಸೋಮವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಧಿಯಜ್ಞವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥಾಧಿ ದೈವತಂ || ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಪಿವಾನ್ಯತ್ವಂಪಿಂಷಂ-
ತ್ಯೋಷಧಿಂ | ಇತಿ ಯಜುಃ ಸುತಸೋಮಮಾಹ | ಸೋಮಂ
ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿದುಃ ಚಂದ್ರಮಸಂ ನ ತಸ್ಯಾಶ್ವಾತಿ
ಕಶ್ಚನಾ ದೇವ ಇತಿ ||

ಅಥ ಶಬ್ದ ವಿಷಯಾಂತರವನ್ನಧಿಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞತನೇನ ಇತಿ ಯಜುಃ ಮಂತ್ರವೆಂದರ್ಥ. ವೇದವೆಲ್ಲವೂ ಯಜುಸೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಭೇದಗಳೇ ಮುಗಾದಿಗಳು ಹೈಮನಿಪುಟಗಳು ಎಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವತದಿಂದ ಪಾದದೈವಕ್ಕೆ ಇದೆಯೋ ಅದು ಮುಕ್ತಿಯೋ, ಗಾನವಿದ್ಯೆಲ್ಲಿ ಸಾಮವೆಂದೂ ಉಳಿದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಯಜಸ್ಸುಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕೇವಲ ಚಂದ್ರಕರೇವನ್ನದ್ವಿಗೋಸ್ಕರವಿರುವ ಸೋಮವು ಸೋಮವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವನೇ ದೇವತೆಗಳ ಧೃತ್ಯುರೂಪವಾಗಿ ವಿವರಣತನಾಗುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅವನನ್ನು ಸೋಮನೆಂದು ಯಾಜ್ಞಿಕರು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಇದು ಅಧಿದೈವತ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. ಸೋಮೋ ನೂನಮೇಷ ತದ್ವೇವಾನಾಮನ್ಯಂ ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸೋಮರೂಪನಾದ ಚಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳ ಆಹಾರವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಸೋಮದ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿ ಅಭಿಹಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಥೈಷಾಽಪರಾ ಭವತಿ | ಚಂದ್ರಮಸೋ ವೈತಸ್ಯ ವಾ || ೪ ||

ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅಶ್ವರ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಸೋಮಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವರ್ಯವಿರುವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೇ ಎಂದು (೧೧-೨) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ ಅದುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥಪ್ರಧಾನವಾದ ಬೇರೊಂದುಸ್ತುತಿಯೂ ಇದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಪುನಃ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಈ ೧೬ತಿ ಶ್ರೀಯಾತ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

ಯತ್ತ್ವಾದೇವ ಪ್ರಸಿಬಂತಿ ತತ ಆಪ್ಯಾಯಸೇ ಪುನಃ | ವಾಯುಃ ಸೋಮಸ್ಯ
ರಕ್ಷಿತಾ ಸಮಾನಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೫) || ಯತ್ತ್ವಾದೇವ
ಪ್ರಸಿಬಂತಿ ತತ ಆಪ್ಯಾಯಸೇ ಪುನರಿತಿ ನಾರಾಶಂಸಾನಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಪೂರ್ವಸಕ್ಷಾಪರಸಕ್ಷಾ-
ವಿತಿ ವಾ ವಾಯುಃ ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ವಾಯುಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾರಮಾಹ ಸಾಹಚರ್ಯಾ-
ದ್ರಸಹರಣಾದ್ವಾ ಸಮಾನಾಂ ಸಂವತ್ಸರಾಣಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿಃ ಸೋಮೋ ರೂಪವಿಶೇಷ್ಯ-
ರೋಷಧಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ವಾ ಚಂದ್ರಮಾಶ್ಚಾಯಂಧ್ರಮಪಿ ಚಂದ್ರೋ ಮಾತಾ ಚಾಂದ್ರಂ
ಮಾನಮಸ್ಯೇತಿ ವಾ ಚಂದ್ರಶ್ಚಂದತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಶ್ಚಂದನಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ಯ ಭವತಿ ಚಾರು
ದ್ರಮತಿ ಚಿರಂ ದ್ರಮತಿ ಚಮೇರ್ವಾ ಪೂರ್ವಂ ಚಾರುರುಚೇರ್ವಿಪರೀತಸ್ಯ ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೫ ||

ಯತ್ತ್ವಾದೇವ ಪ್ರಸಿಬಂತಿ ತತ ಆಪ್ಯಾಯಸೇ ಮನಃ || ವಾಯುಃ

ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ಸಮಾನಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೨೦)

ಸೋಮದ ಸ್ವಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ ಯಾವಾಗ
ನಿನ್ನನ್ನು ಮುತ್ತಿಗೈಯಮಾನಾದಿಗಳು ಸವನತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಕುಡಿಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವರೋ ಆಗ ನೀನು ಪುನಃ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವಿ.
ವಾಯುವು ನಿನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ವಾಯುಗೋಪಾ ವನಸ್ಸತಯಃ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಣಗಿಸುವವ
ನವಾದೂ ವಾಯುವು ಗ್ರಹವೆಂಬ ಪಾತ್ರವಿಶೇಷವಲ್ಲದವು ನಿನ್ನನ್ನು ಒಣಗಿಸದೆ ರಕ್ಷಿಸುವನೆಂದರ್ಥ. ಚಮಸದಿಂದ ಪರಿಮಿತಿ

ಹೊಂದುವ ನೀನೇ ಸಂವತ್ಸರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಿ. ವಸಂತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಅನುಷ್ಠಾನವಿರುವುದರಿಂದ ವರ್ಷವ್ಯವಸ್ಥೆ ದೇವತೆಗಳಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯಾನುಸಾರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

**ಯತ್ರಾ ದೇವ ಪ್ರಸಿಖಂತಿ ತತ ಆಪ್ಪಾಯಸೇ ಪುನಃ || ಓತಿ ನಾರಾ-
ತಂಸಾನಭಿಪ್ರೇತೈ | ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾರಪಕ್ಷಾವಿತಿ ವಾ ||**

ಅಧಿಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರೂಪವುನುಷ್ಠರನ್ನು ಕುರಿತು ಇದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅವರು ಎಷ್ಟು ಪಾನಮಾಡಿದರೂ ನೀನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಅಧಿದೈವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ಲ ಪಕ್ಷ, ಕೃಷ್ಣ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೋಮರೂಪಚಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪಾನಮಾಡಿದರೂ ಪುನಃ ಶುಕ್ಲ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕರೋಪಚಯದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವೆಯೆಂದರ್ಥ.

**ವಾಯುಃ ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ | ವಾಯುಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾರ ಮಾಹ |
ಸಾಹಚರ್ಯೋ ದ್ರವಹರಣಾದ್ವಾ ||**

ವಾಯುರಕ್ಷಣಾಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾಯುವ್ಯಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇದು ಗೃಹೀತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿನಿಂದ ರಕ್ಷಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಕಾರಣಾಂತರವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ವಾಯು ಸಹಚರತವುಳ್ಳದ್ದು ಸೋಮವಾದುದರಿಂದ ಅವಿನಾಶಾವರ್ತಮಾಡಿದ ವಾಯು ರಕ್ಷಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಭವಾ ಸರ್ವರಸಗಳನ್ನೂ ಅಪಹರಿಸುವವನು ವಾಯು. ಆದರೂ ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಒಣಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಸೋಮದ ರಕ್ಷಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

**ಸಮಾನಾಂ — ಸಂವತ್ಸರಾಣಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿಃ ಸೋಮೋ ರೂಪ-
ವಿಶೇಷೈ ರೋಷಧಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ವಾ ||**

ಸೋಮಕ್ಕೆ ಸಂವತ್ಸರಕರ್ತೃವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯ ಪರಿಮಾಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಸೋಮವು ಸಂವತ್ಸರಕರ್ತೃವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರನು ವರ್ಷಕಾರಕವಾಗುತ್ತಾನೆ. ರೂಪವಿಶೇಷಗಳೇ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣ. ಸೋಮ ಅಂದರೆ ಒಪ್ಪಿದರೂಪವನಪ್ರತಿಮೆ ಎಲೆಗಳು ಚಂದ್ರನ ಕರೋಪಚಯದಂತೆ ಶುಕ್ಲ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ದಿಳಿಯುತ್ತಾ ಹೋಗಿ ಪೂರ್ಣಮೆಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಕಲೆಯಂತೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹದಿನೈದು ಎಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳ ಕೃಷ್ಣ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ಒಂದೊಂದು ಕಲೆಯು ಕ್ರೀಡಿಸುವಂತೆ ಒಂದೊಂದು ಎಲೆಯು ಕಳಚಿ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸೋಮವನಪ್ರತಿಗೆ ಸೋಮಚಂದ್ರನ ಸಾಮ್ಯ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಯುರ್ವೇದತಾತ್ಪರ್ಯ ರೂಪಾಯನ ತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿ ಎಲೆಗಳ ಉಪಚಯಾಪಚಯರೂಪದಿಂದ ಸೋಮವು ಚಂದ್ರನ ಕಲೆಗಳ ಉಪಚಯಾಪಚಯಗಳಂತೆ ಸಂದತ್ಸರ, ಮಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಪರಿಮಾಣವ್ಯವಸ್ಥೆ ದೇವತೆಗಳಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಉಪಚಯಾಪಚಯಗಳೆಂದರೇ ದೇವತೆಗಳೆಂದರೂ ಪವಿತ್ರೀಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂವತ್ಸರಮಾನನಿರ್ಣಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಧಿದೈವಶಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಚಂದ್ರಪರವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಪ್ಯಾಪ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕೃಷ್ಣಶಕ್ತದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನೇ ನೀನು ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವೆ. ಶುಕ್ಲಶಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಕಲೋಪಚಯದಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವೆ. ವಾಯುವು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಸುಷುಮ್ನಾರೂಪರಶ್ಮಿನಾಡಿಯಿಂದ ಕಾಲಕೃಮುಗುಣವಾಗಿ ಇವನನ್ನು ವೃಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನೂ ಕಲೋಪಚಯಾಪಚಯರೂಪವಾದ ರೂಪವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಮಾಸವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ದ್ವಾದಶಾವರ್ತನೆಗಳಿಂದ ಸಂವತ್ಸರ ನಿರ್ಣಾಯಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಯಾ—ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಚಂದ್ರಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಕೆಲವರನುತ-ಪೂಜ್ಯ ಚಂದ್ರನೇ ನೀನು ಅತಿರುಚಿಕರವಾದ, ಲೋಕಕ್ಕೆ ಮದಜನಕವಾದ ಸ್ವಕೀಯ ಕಲಾಧಾರಿಯಿಂದ ಸ್ವಮಿಸು. ವಿಶೇಷಿತಿ ನೀನು ಸುಷುಮ್ನಾರಶ್ಮಿಮೂಲಕ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಪಾನಮಾಡಲು ತುಂಬಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವೆ.

ಚಂದ್ರಮಾಶ್ವಾಯಂದ್ರಮತಿ | ಚಂದ್ರೋ ಮಾತಾ | ಚಾಂದ್ರಂ ಮಾನಮಸ್ಯೇತಿ ವಾ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಚಂದ್ರಮನ್ ಕಟ್ಟಿದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮೂರುರೀತಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಚಾಯನ್ ದ್ರಮತಿ ಇತಿ ಚಂದ್ರಮಾ. ಅಂತರ್ದ್ರದಲ್ಲಿ ಸಕಲಭೂತಜಾತಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಚಾಯ್—ಪ್ರಜಾನಿಶಾಮನಯೋಃ ಧಾತು. ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಚಾಯನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಚನ್ ಅದೇಶ. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ದ್ರಮಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಚಂದ್ರಶ್ಚಾಸೌ ಮಾತಾ ಚ, ಚಂದ್ರಪದ ಉಪಪದವಾಗಿವಾಗ ಮುಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಚಾಂದ್ರಂ ಮಾನಂ ಅಸ್ಯ ಚಂದ್ರಮಾಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಚಾಂದ್ರಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ಯಬಂದಿದೆ. ಚಂದ್ರ ಅಂದರೆ ಸೋಮ. ಅದು ಕುಡಿಯುವವರಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಶುಕ್ಲಶಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರನಿಗೂ ಕಲಾವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರನೇ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಮಾನವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ದಿನಪೂ ಒಂದೊಂದು ಕಲಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಸೋಮದ ಪರ್ಣಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಂದ್ರಶ್ಚಂದತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ | ಚಂದನಮಿತ್ಯಸ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ ||

ಚಂದ್ರಮ್ನಿನಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಘಟಕವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ನಿರ್ವಚನ ತೊರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಚದಿಧಾತುವಿಗೆ ರಕಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಚಂದ್ರ ಎಂದಾಗುವೆ ನಿತ್ಯವೂ ಕಾಂತ (ಮನೋಹರಂ) ನಾಗುತ್ತಾನೆ. ನಿತ್ಯವೂ ಇವನು ಇರಲಿ ಎಂದು ಜನರು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. ಚದಿಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯುಟ್ ಬಂದಾಗ ಚಂದನವೆಂದೂ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಾರು ದ್ರಮತಿ ಚಿರಂ ದ್ರಮತಿ | ಚಮೇರ್ವಾ ಪೂರ್ವಂ ||

ಅಥವಾ ಚಾರು ಮನೋಹರವಾಗಿ (ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣ) ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಚಿರಂ ದ್ರಮತಿ ಇತಿ ಚಂದ್ರಃ. ನಿಧಾನವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಚಮುಧಾತು ಪೂರ್ವಪದ. ದ್ರಮುಧಾತು ಉತ್ತರಪದ. ದೇವತೆಗಳಿಂದ ತಿನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಾರು - ರುಚೇರ್ವಿಪರೀತಸ್ಯ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೫ ||

ನರ್ವಚನದಲ್ಲಿ ಚಾರು ಎಂದು ಸೇರದುದರಿಂದ ಅದರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೀಪ್ತರ್ಥಕವಾದ ರುಚಿ ಧಾತುವಿನ ವರ್ಣಗಳೇ ಆದ್ಯಂತ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ಚಾರು ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಬೆಳೆಗುತ್ತಾ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದೂ ಪೃಷೋದರಾದಿಯಿಂದಲೇ, ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ಚಂದ್ರಮಸ್ತಿನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈಂಕಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

ನವೋನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನೋಽಹ್ನಾಂ ಕೇತುರುಷಸಾನೇತ್ಯಗ್ರಂ |
ಭಾಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿ ದಧಾತ್ಯಾಯಂಪ್ರ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತಿರತೇ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ
(ಋ ಸಂ. ೧೦-೮೫-೧೯) || ನವೋ ನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾ-
ದಿಮುಭಿಪ್ರತ್ಯಾಹ್ನಾಂ ಕೇತುರುಷಸಾನೇತ್ಯಗ್ರಮಿತ್ಯಪರಪಕ್ಷಾಂತಮುಭಿಪ್ರೇತ್ಯಾದಿತ್ಯದ್ಯ-
ವತೋ ದ್ವಿತೀಯೇ ಪಾದ ಇತ್ಯೇಕೇ ಭಾಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿದಧಾತ್ಯಾಯಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥ-
ಮಾಸೇಜ್ಞಾನುಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಪ್ರವರ್ಧಯತೇ ಚಂದ್ರಮಾ ದೀರ್ಘಮಾಯುಮ್ಯತ್ಯುರ್ಮಾರ-
ಯತಿತಿ ಸತೋ ಮೃತಂ ಜ್ಯಾನಯತಿತಿ ನಾ ಶತಬಲಾಕ್ಲೋ ಪೌದ್ಗಲ್ಯಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೬ ||

ನವೋ ನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನೋಽಹ್ನಾಂ ಕೇತುರುಷಸಾ-
ನೇತ್ಯಗ್ರಂ | ಭಾಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿದಧಾತ್ಯಾಯಂಪ್ರಚಂದ್ರ-
ಮಾಸ್ತಿರತೇ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ ||

ಚಂದ್ರಮಃ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಚಂದ್ರನ ಕುಕ್ಷಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಅಸ್ತಮಿತನಾದೊಡನೆ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಕಠಿಯಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದುತ್ತಾ ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾ ಯಾವಾಗಲೂ ನೂತನವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕಲಾಹ್ರಾಸದಿಂದ ದಿವಸಕ್ಕೆ ಗುರುತಾಗಿ, ಗತಿವಿಶೇಷದಿಂದ ದಿವಸಕಳವಾಗ ಪ್ರಭಾತದವರೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಹೀಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಪಕ್ಷಾಂತವನ್ನು ಹೊಂದಿ

ದೇವತೆಗಳ ಪರಿಧಾರ್ಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಚಂದ್ರನು ಪೂಜಿಸುವವರಿಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನವೋ ನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನಃ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪಶ್ನಾದಿಮಭಿ-
ಪ್ರೇತ್ಯ || ಆದಿತ್ಯದೈವತೋ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದ ಇತ್ಯೇಕೇ ||

ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಪ್ರತಿಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕರೆಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ಗೋಚರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಕರೆಯು ನಕ್ಷತ್ರವಾಗಿ ಎರಡೆರಡುಗಳಿಗೆ ವಿಳಂಬವಾಗುತ್ತಾ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಗೋಚರ ನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ದಿವಸ ಜ್ಞಾಪಕವಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವರು ಮಂತ್ರದ ದ್ವಿತೀಯಪಾದವು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹಗಲನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಸೂರ್ಯ. ತನ್ನ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ದಿವಸವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಹಸ್ವಿನ ಕೇತುವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಧಾತವು ಇವನಿಂದಲೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ತಕ್ಷನಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರ ರಿಬ್ಬರೂ ನಮಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಮೃತ್ಯುಮಾರಯತೀತಿ ಸತಃ ||

ಕ್ರಮಪ್ರವಾದ ಮೃತ್ಯುಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಾರಯಾತೀತಿ ಮೃತ್ಯುಃ. ಮೃತ್—ಪ್ರಾಣಶ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. ಷಷ್ಠ್ಯ ಅಂಶಭರ್ಗವಾಗಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮುಘ್ಯಮು ಪ್ರಾಣವಾಯುವೇ ಮೃತ್ಯುವು ಇವನು ಶರೀರದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿ ಹೊಂದುವಾಗ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಣಿಗೆ ವಿಯೋಗಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನು 'ಪ್ರಾಣಮನೂತ್ಕ್ರಾಂತಮಂಶಂ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾ ಅನೂತ್ಕ್ರಾಂತಮಂಶಿ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಮೃತಂ ಚ್ಯಾವಯತೀತಿ ವಾ ಶತಬಲಾಪ್ತೋ ಮೌದ್ಗಲ್ಯಃ |
ತಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ || ೮ ||

ಅತಿ ಬಲಿಷ್ಠ ಇಂದ್ರಿಯಗಳುಳ್ಳ ಮುದ್ದಲ ಮಹರ್ಷಿಗಳ ಪುತ್ರರಾದ ಮೌದ್ಗಲ್ಯ ಮುಷಿಗಳು ಮೃತ್ಯುಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. 'ಅಸನ್ನಮೃತ್ಯುವೈಶ್ಯವನನ್ನು ಚರಮೋಚ್ಯಾಪ್ತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶರೀರದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಮೃತ್ಯುವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಮೃತನನ್ನು ಮುಘ್ಯಮು ಪ್ರಾಣವಾಯುವು ಶರೀರದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ನಿವಾತದಿಂದ ಮೃತಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಚ್ಯು ಧಾತುವಿಗೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರೂಪವಿದ್ದಿರಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಮೃತ್ಯುಸ್ತುತಿಪ್ರದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾತ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಧಾತೃಪದ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಪರಂ ಮೃತ್ಯೋ ಅನು ಪರೇಹಿ ಪಂಥಾಂ ಯಸ್ಮೈ ಸ್ವ ಇತರೋ ದೇವಯಾನಾತ್ |
ಚಕ್ಷುಷ್ಯತೇ ಶೃಣ್ವತೇ ತೇ ಬ್ರವೀಮಿ ಮಾ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ರೀರಿಷೋ ಮೋತ ವೀರಾನ್
(ಋ.ಸಂ. ೧೦-೧೮-೧)|| ಪರಂ ಮೃತ್ಯೋ ಧ್ರುವಂ ಮೃತ್ಯೋ ಧ್ರುವಂ ಪರೇಹಿ ಮೃತ್ಯೋ
ಕಥಿತಂ ತೇನ ಮೃತ್ಯೋ ಮೃತಂ ಚ್ಯಾವಯತೇ ಭವತಿ ಮೃತ್ಯೋ ಮುದೇರ್ವಾ ಮುದೇ-
ರ್ವಾ ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೭ ||

ಪರಂ ಮೃತ್ಯೋ ಅನು ಪರೇಹಿ ಪಂಥಾಂ ಯಸ್ಮೈ ಸ್ವ ಇತರೋ ದೇವಯಾ
ನಾತ್ | ಚಕ್ಷುಷ್ಯತೇ ಶೃಣ್ವತೇ ತೇ ಬ್ರವೀಮಿ ಮಾನಃ ಪ್ರಜಾಂ ರೀರಿಷೋ
ಮೋ ತ ವೀರಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೭, ಆ. ಗ್ಯ. ೪-೬)

ಮೃತ್ಯುಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಮೃತ್ಯುವೇ ನೀನು ದೇವಮಾರ್ಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ದೇರಿಯಾದ
ಸ್ವರ್ಗೀಯವಾದ ಪಿತೃಯಾನರೂಪವಾದ ದೇರಿ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೋಗು. ಆ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ
ನಿನಗೆ ನಾವು ಹೀಗೆ ಕೇಳುತ್ತೇವೆ. ನೀನು ನಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳು ಮರಿಮಕ್ಕಳನ್ನು ಹುಂಸಿಬೀಡು. ಮತ್ತು ನಮ್ಮನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವ
ಇತರ ಶ್ರೇಷ್ಠಪುರುಷರನ್ನೂ ಹುಂಸಿಬೀಡು. ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವುದರಿಂದ ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

(ನರಂ ಮೃತ್ಯೋ ಧ್ರುವಂ ಮೃತ್ಯೋ ಧ್ರುವಂ ಪರೇಹಿ ಮೃತ್ಯೋ
ಕಥಿತಂ ತೇನ ಮೃತ್ಯೋ ಮೃತಂ ಚ್ಯಾವಯತೇ ಭವತಿ ಮೃತ್ಯೋ
ಮುದೇರ್ವಾ ಮುದೇರ್ವಾ ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೭ || ತ್ರೇಷಾ-
ಸಮರಣಂ ತಿಮೀವತೋ ರಿಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೂ ಸುತಪಾನಾಮುರಷ್ಯತಿ |
ಯಾ ಮರ್ತಾಯ ಪ್ರತಿಧೀಯಮಾನಮಿತ್ ಕೃಶಾನೋರಸ್ತು
ರಸನಾಮುರುಷ್ಯಥಃ ||

ಇತಿ ವಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ||)

ಇದು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಪಾದವಾದುದರಿಂದ ದುರ್ಗಾದಿವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾರಾಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯುದೇವತೆಯ ಸ್ತುತಿಯೂ ಓತ್ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಉತ್ತವಾಗಿವೆ. ಕಾನಕೋಕ್ರವಾದ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ—

ಚತಸ್ರಸ್ತಾ ಸ್ತುತಿರ್ಯುಕ್ತೋರಂತ್ಯೇ ಕ್ಷೌಭ್ರಾಶ್ಚ ಕರ್ಮಣಿ || ೧೦ ||

ಮೃತಕಿಷ್ಕೇಭ್ಯ ಆಶಾನ್ತೇ ಇಮೇ ಜ್ಯೋಗ್ನಿವನಂ ಪುನಃ |

ಇಮಂ ಜೀವೇಭ್ಯ ಆಶಾನ್ತೇ ತೇಭ್ಯಃ ಪಂಧಿಕರ್ಮಣಿ || ೧೧ ||

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲಿನ ನಾಲ್ಕು ಮುಕ್ತುಗಳು ಮೃತ್ಯುದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಅಪರಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಇಮೇ ಜೀವಾ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೃತರಾದವರ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರ ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಜೀವಂತರಾಗಿರುವವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಬದುಕಲೆಂಬ ಆಶಾಸನೆಯು ಉತ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಮಂ ಜೀವೇಭ್ಯಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮುಕ್ತನ್ನು ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಪಾರಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜೀವಂತರಾಗಿರುವವರ ಸುತ್ತಲೂ ಕಲ್ಲನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಯಥಾ ಧಾತ್ಯುಕ್ತರಾ ತ್ಯಾಸ್ಮೀ ತತೋ ಯಾನ್ಯಾ ಇಮಾಸ್ತುತಿ |

ಸ್ತ್ರೀಣಾಮಾಶಿಷಮಾಶಾನ್ತೇ ತಯೈವಾಂಜನಕರ್ಮಣಿ || ೧೨ ||

ಯಥಾಹಾಸಿ ಅರೋಹತ, ಇಮಾ, ನಾರೀಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತದ ೫, ೬, ೭ ನೇ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಮೃತರ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಫೃತ ಅಥವಾ ಅಂಜನದಿಂದ (ಕವ್ತು) ತಮ್ಮ ನೇತ್ರಗಳನ್ನು ಸವಂಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಪಠಿಸಬೇಕು ಮತ್ತು ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸು ಲಭಿಸಲೆಂದು ಆಶ್ವಾಸನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಧಾತ್ಯವೂ, ಆರನೆಯ ಮುಕ್ತಿಗೆ ತ್ವಷ್ಟುವೂ ದೇವತೆಗಳು.

ಉದ್ದೀರ್ಷ್ಯ ನಾರೀತ್ಯನಯಾ ಮೃತಂ ಪತ್ನೈನುರೂಪತಿ |

ಧಾತಾ ಕನೀಯಾಸ್ವೇತಸ್ಯ ನಿಗದ್ಯ ಪ್ರತಿಷೇಧತಿ || ೧೩ ||

ಕುರ್ಯಾದೇತತ್ಕರ್ಮ ಜೋತಾ ದೇವರೋ ನ ಭವೇದ್ಯದಿ |

ಪ್ರೇತಾನುಗಮನಂ ನ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಸನಾತ್ || ೧೪ ||

ವರ್ಣಾನಾಮಿತರೇಷಾಂ ಚ ಸ್ತ್ರೀಧರ್ಮೋಽಯಂ ಭವೇನ್ನ ವಾ ||

ಉದ್ದೀರ್ಷ್ಯನಾಂ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ, ಮೃತನ ಪತ್ನಿಯು ಚಿತೆಯನ್ನೇರಿ ತನ್ನ ಪತಿಯೊಡನೆ ಸಹಗಮನ ಮಾಡಲು ಉದ್ಯುಕ್ತಳಾಗುವಳು. ಆಗ ಪತಿಯ ತಮ್ಮನೂ, ಪತ್ನಿಯ ಮೈದನನೂ ಆದವನು ಆ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಸಹಗಮನ ಮಾಡಬೇಡ ಎಂದು ತಡೆಯುವನು. ಮೃತನಿಗೆ ತಮ್ಮನಿಬ್ಬರಿದ್ದರೆ ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಪುರೋಹಿತನೇ ಮಾಡುವನು. ಪ್ರೇತಕರಣದ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಗಮನವನ್ನು ಮಾಡಬಾರದೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಆಕ್ಷೇಪವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ಇತರ ವರ್ಣದವರಿಗೂ ಮೃತರಾದವರ ಸ್ತ್ರೀಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಧರ್ಮವನ್ನೇ ಬೇಕಾದರೆ ಅನುಸರಿಸಬಹುದು. ಇಬ್ಬರಿದ್ದರೆ ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡಬಹುದು.

ಶಾಂತ್ಯರ್ಥಂ ಧನುಸಾದಾನೇ ಪ್ರೇತಸ್ಯರ್ಚಂ ಧನುರ್ಜಪೇತ್ |
ಯಸ್ಯಾದೇಶಾಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ ಶ್ಮಶಾನೇ ಚಾಂತ್ಯಕರ್ಮಣಿ || ೧೫ ||
ತಸ್ಯಾದ್ವದೇತ್ಪ್ರಚಿಸ್ತ್ಯಾ ದೇವತಾಂ ಮೃತ್ಯುಮೇವ ತು |

ಮೃತನಾದ ಪುನಃನು ಕೃತ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಶಾಂತ್ಯರ್ಥವಾಗಿಯೂ, ಅವನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಮೃತ ಶರೀರದ ಬಳಿ ಇಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಧನುರ್ಹಸ್ತಾತ್ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಶ್ಮಶಾನದಲ್ಲಿ ಅವರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಮೃತ್ಯುವೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಮಂತ್ರೇಷು ಹ್ಯನಿರುಕ್ತೇಷು ದೇವತಾಂ ಕರ್ಮಣೋ ವದೇತ್ || ೧೬ ||
ಮಂತ್ರತಃ ಕರ್ಮತತ್ತ್ವಿವ ಪ್ರಜಾಪತಿರಸಂಭವೇ |

ಈ ಸೂತ್ರದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿನ್ಯಯೋಗವನ್ನು ಅಥವಾ ದೇವತೆ ಯಾರೊಬ್ಬದನ್ನು ಹೇಳದೇ ಇರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಆಯಾ ಮಂತ್ರಗಳ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ವಿನ್ಯಯೋಗವನ್ನೂ ಹೇಳಬೇಕು. ಯಾವುದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ, ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪರಾಶ್ವತಸ್ಮೋ ಯಾಸ್ತ್ವತ್ರ ಉಪ ಸರ್ವೇತಿ ಪಾರ್ಥಿವೀ || ೧೭ ||
ತಾಸಾಂ ಪ್ರಯೋಗಃ ಪ್ರೇತಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಸಂಚಯಕರ್ಮಣಿ ||

ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು ಎಂದರೆ ಉಪ ಸರ್ವೇತಿ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು (೧೦-೧೩) ಅವರ ಕರ್ಮಾಂಗಭೂತವಾದ ಅಸ್ತಿ ಸಂಚಯನ (ಮೃತ ಶರೀರವು ದಹನವಾದಮೇಲೆ ಅದರ ಅಸ್ತಿ ಎಂದರೆ ಮೂಳೆಗಳನ್ನು ನದ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದೆಡೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿ ಸಂಚಯ ವೆಂದು ಹೆಸರು) ವೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು.

ಪ್ರತೀಚೀನೇ ಯಥಾಹಾಂ ಅಪತ್ಯೈಕರಂಚಿ ತು || ೧೮ ||
ಅಪಸ್ತು ಪಿತರೋ ದಧುಂತ್ಪಾಶಾಸ್ತ್ರೇಪ್ರಯಾತಿಷಃ |
ಅಹಸ್ಯಾಗಾಮಿಷು ಚ ಮಾಂ ಪ್ರಯತಂ ಸಮರ್ಚೀವಯುನ್ || ೧೯ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೧೦ ರಿಂದ ೧೯)

ಪ್ರತೀಚೀವೇ ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳು ಕರ್ಮಕರ್ತನಿಗೆ ಕರ್ಮಮಾಡುವ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಯು ವ್ಯಧಿಯಾಗಲೆಂಬ ಆಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ವಿಷಯವು ಉತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಶೌನಕೇಶ್ವರನಾದ ಋಗ್ವಿಧಾನವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿರುವುದು—

ಮೃತ್ಯುಮೇವ ಪ್ರಪದ್ಯೇತ ಪರಂ ಮೃತ್ಯೋ ಜಪನ್ ದ್ವಿಜಃ |

ನಕ್ಷತ್ರಭೋಜೀ ಮಿತಾಹಾರಃ ಪರಿಸಂವತ್ಸರಂ ಸದಾ || ೪೦ ||

ನೈನಂ ಪುರಾಯುಷೋ ಮೃತ್ಯುರ್ನಯತೇ ಸಸುತಪ್ರಜಂ |

ದ್ವಿಜನಾದವನು ಪೆರಂ ಮೃತ್ಯೋ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಜಪಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಮೃತ್ಯುದೇವತೆಯು ಒದ್ದು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಜಪಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಗಲು ಉಪವಾಸವಿದ್ದು ಜಪಮಾಡುತ್ತಾ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಿತವಾದ ಆಹಾರವನ್ನು ಭುಜಿಸಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದವರೆಗೆ ಜಪಮಾಡಿದರೆ ಆ ಮೃತ್ಯು ದೇವತೆಯು ಅವನ ನಿಯಮಿತವಾದ ಆಯಸ್ಸು ಪೂರ್ಣಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಅವನನ್ನೂ ಅವನ ಪುತ್ರಾದಿಜನರನ್ನೂ ಕೊಂದೊಯ್ಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಫಲಾಹಾರೋ ಜಯೇನ್ಮೃತ್ಯುಂ ತ್ರಿಭವರ್ಷೈರ್ಮಿತಾಶನಃ |

ಷಷ್ಠೇ ಕಾಲೇ ತು ಭುಂಜೀತ ಫಲಂ ಮೂಲಮುಘಾಪಿ ವಾ ||

ಈ ಮೃತ್ಯುದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಜಪಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಬೇಕು. ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಹೆಗಲು ಉಪವಾಸವಿದ್ದು ಆರನೆಯ ಯಾಮದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ: ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಾನಾಂತರ ಎರಡನೇ ಯಾಮದಲ್ಲಿ ಕಂದಮೂಲ ಫಲಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಭಜಿಸಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಮಿತಾಹಾರಕ್ರಮದಿಂದ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಜಪಮಾಡುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಭಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ಯಾ ನಾಸನಭ್ರಾಂ ವಿಹರೇದುದಕೇ ಶಿಶಿರೇ ವರ್ಷೇ || ೪೨ ||

ಗ್ರೀಷ್ಮೇ ಪಂಚತಪಾಸ್ತು ಸ್ಯಾದ್ವರ್ಷಸ್ತಭ್ರಾವಶಾಶಕಃ |

ಏವಂ ಯುಕ್ತೋ ಜಯೇನ್ಮೃತ್ಯುಂ ರೋಗೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪ್ರಮುಚ್ಯತೇ || ೪೩ ||

ಜಪಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಿತಿವರ್ತವಿನಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಜಪಮಾಡಬೇಕು. ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಗ್ನಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಜಪಮಾಡಬೇಕು. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಮನೆಯ ಹೊರಗಡೆ ನಿಂತು ಮಳೆಯಲ್ಲಿ ನೆನೆಯುತ್ತಾ ಜಪಮಾಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಜಪಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಮೃತ್ಯುಭಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ ರೋಗಕರಹಿತನಾಗಿ ಜೀವಿಸುವನು.

ಭ್ರಾತುರ್ಭಾರ್ಯಾಯಾಮಪ್ರತ್ಯಸ್ತು ಸಂತಾನಾರ್ಥಂ ಮೃತೇ ಪತೌ |

ದೇವರೋನಾಪುರುಕ್ಷಂತೀಮುದೀಷ್ಟೇತಿ ನಿರ್ವರ್ತಯೇತ್ || ೪೪ ||

ಋತುಕಾಲೇ ತು ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೇ ಘೃತಾಭ್ಯಕ್ತೋಽಥ ನಾಗ್ಯತಃ |

ಏಕಮುತ್ಪಾದಯೇತ್ಪುತ್ರಂ ನ ದ್ವಿತೀಯಂ ಕಥಂಚನ || ೪೫ ||

(ಮುಗ್ಧಿಧಾನ ಅಧ್ಯಾಯ ೩)

ಕ್ಷೇಪಿಸಬೇಕಾದವನು ಸಂತಾನರಹಿತನಾಗಿ ಮೃತನಾದಾಗ ಅವನ ಪತ್ನಿಯು ಮೃತಕರೀರದ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಚತಿಯಮೇಲೆ ಸಹಗಮನಮಾಡಲು ಮೃತ್ಯುಕಾಲದ್ದರೆ ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮೃತನ ತಮ್ಮನು ತನ್ನ ಅತ್ತಿಗೆಯಾದ ಅಣ್ಣನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಸಹಗಮನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೆಂದು ತಡಮು ಮನೆಗೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕರೆತರಬೇಕು. ಬಳಿಕ ಆ ಪತ್ನಿಯು ಋತುಸ್ಮಾನಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಘೃತಾಭ್ಯಕ್ತಾದಿ

ಗಳಂದ ಕುದ್ರನಾಗ ಆ ಪ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಸಂಭೋಗಿಸಿ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ಮತ್ರ ಉತ್ತಮಾದದೇಕು. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪುತ್ರನಾಗ ದೇಕೆಂದು ಮುಂದೆ ವಿಂತಕ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಪ್ರೀಯಸಂಗವನ್ನು ಮತ್ತೆಮಾಡಬಾರದು.

ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯಾದ ಮೃತ್ಯುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಮನುಷ್ಯರೂ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳಿಗೆ ಸರಬರವಾಗಿಯೇ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು ಹೀಗಿರುವಾಗ—

ಸ ಮೃತ್ಯುದೇವಾನುಪ್ರವೀತಾ | ಅಥೈವ ಸರ್ವೇ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಮೃತಾ ಭವಿಷ್ಯಂತೈಃ ಕೋ ಮಹ್ಯಂ ಭಾಗೋ ಭವಿಷ್ಯತಿತಿ | ತೇ ಹೋಚುರ್ನಾತೋಃ ಪಠಃ ಕಶ್ಚನ ಸಹ ಶರೀರೇಣಾಮೃತೋಽಸದ್ಯದೈವ ಕೃಮೇತಂ ಭಾಗಂ ಹರಾಪೈ | ಅಥ ವ್ಯವೃತ್ಯ ಶರೀರೇಣಾಮೃತೋಽಸದ್ಯದೈವಾ ವಾ ಕರ್ಮಣಾ ವೇತಿ | ಯದ್ವೈ ತದಬ್ರವನ್ ವಿದ್ಯಯಾ ವಾ ಕರ್ಮಣಾ ವೇತಿ | ಏತ ಹೈವ ಸಾ ವಿದ್ಯಾ ಯದಗ್ನಿರೀತಮ ಹೈವ ತತ್ಕರ್ಮ ಯದಗ್ನಿ | ತೇ ಯೇ ಏವನೇತದ್ವಿದ್ಯಯೇವೈತತ್ಕರ್ಮ ಕುರ್ವತೇ ಮೃತ್ವಾ ಪುನಸ್ಸಂಭವಂತಿ ! ತೇ ತೇ ಸಂಭವಂತ ಏವ ಅಮೃತತ್ವಮುಪಸಂಭವಂತಿ | ಅಥ ಯೇ ಏವ ನ ವಿದ್ಯಯೇವೈತತ್ಕರ್ಮ ನ ಕುರ್ವತೇ ಮೃತ್ವಾ ಪುನಸ್ಸಂಭವಂತಿ ತೇ ಏತಸ್ಯೈವಾನ್ವಂ ಪುನಃಪುನಾರ್ಭವಂತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೪-೩-೯, ೧೦)

ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯುವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಇಂತೆಂದಿತು ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಯಜ್ಞಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಮನುಷ್ಯರೂ (ಆಮೃತತ್ವಮರಣವಿಲ್ಲದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಜೀವಿಸಿರುವುದು) ವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದೀರಿ ಇದರಿಂದಲೇ ಮನುಷ್ಯರಿಲ್ಲದ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು (ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತಮವನ್ನು) ಪಡೆಯುವರು. ಆಗ ನನ್ನ ಕೆಲಸವೇನು ? ನಾನು ಏನು ಮಾಡಬೇಕು ? ಯಾರೂ ಸಾಯುವುದೇ ಇಲ್ಲವಲ್ಲಾ ಎನ್ನುವು, ಅದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು— ಒಳ್ಳೇದು, ಹಾಗಾದರೆ ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ಮನುಷ್ಯರು ಉತ್ತಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಮೃತತ್ವ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗಮುಕ್ತಿ ಅರ್ಹರಾಗಿದ್ದರೂ ಅವರು ತಮ್ಮ ಶರೀರಸಹಿತವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗದಂತಾಗಲಿ, ನೀವು ಅವರ ಶರೀರವನ್ನು ಅಕ್ರಮಿಸು. ಅದರಿಂದ ಅವರು ಮೃತ್ಯುವನರಾಗಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನೂ ತಮ್ಮ ದೇಹವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಶರೀರದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದಾಗಲಿ. ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲಾಗಲಿ ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಮನುಷ್ಯರು ಶರೀರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ತ್ಯಜಿಸಿ ಮೃತರಾದನಂತರವೇ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು (ಸ್ವರ್ಗದ ಶಾಶ್ವತ ಸುಖ) ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆಯೂ ಕರ್ಮಣಾ ವಾ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಜ್ಞಾನ ನ ಅಥವಾ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥವು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದವರು ಮೃತರಾದನಂತರ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವರು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯದವರು ಎಷ್ಟೇ ಕರ್ಮಮಾಡಲಿ ಅವರು ಮರಣಾನಂತರ ಪುನಃ ಪುನಃ ಜನ್ಮಗಳನ್ನು ಎತ್ತುತ್ತಾ ಪ್ರತಿ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಮರಣಕ್ಕೆ ವಶವಾಗುವರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ—

ಸ ವಾ ಏತ ನ ಕದಾಚಿನ್ಯಾಪ್ತಮೇತಿ ನೋದೇತಿ | ತಂ ಯದಪ್ತಮೇತೇತಿ ಮನ್ಯಂತೇಽತಃ ಏವ ತದಂತಮತ್ಯಾಶಾ-
ಶಾನ್ತಂ ವಿಧರ್ಯಸ್ಯೇತಿ ರಾತ್ರೀಮೇವಾಪ್ತಾಪ್ತುರುತೇಽತಃ ಪರಸ್ತಾತ್ | ಅಥ ಯದೇನಂ ಪ್ರಾಪ್ತುದೇತೇತಿ

ಮುಂಚೇ ರಾತ್ರೀಲೇವ ತದಂತಮುಕ್ತಾಘಾತಾನಂ ವಿಪರ್ಯಸ್ಯತೇಹಿರೇವಾಸ್ತತ್ಪುರುತೇ ರಾತ್ರೀಂ ಪರ
ಸ್ತಾತ್ | ಸ ವಾ ಏವ ನ ಕದಾಚನ ನಿವ್ರೋಚತಿ | ನ ಹ ವೈ ಕದಾಚನ ನಿವ್ರೋಚತೈಕಸ್ಯ ಹ ಸಾಯುಜ್ಯಂ
ಸರೂಪತಾಂ ಸಲೋಕತಾಮುಕ್ತುತೇ ಯ ಎನಂ ವೇದ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೪೪)

ಸೂರ್ಯು ಉದಯಿಸುವನು ಮತ್ತು ಅಸ್ತಮಾನನಾಗುವನು ಎಂದು ನಾವು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ
ಸೂರ್ಯನು ಇದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವನು, ಉದಯಿಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ, ಮುಳುಗುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗುತ್ತಾನೆಂದು
ಜನರು ಯೋಚಿಸುವಾಗ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗುವುದಿಲ್ಲ. ದಿವಸಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಎರಡುಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಇರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ರಾತ್ರಿಯೂ, ಹಗಲೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವವು. ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಎದುರುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಗಲಾ
ರುವಾಗ ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯಾಗುವುದು.

ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಅದು ವಾಸ್ತವಗತಿಯಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ
ಸೂರ್ಯನ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲಾಗುವ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯಾಗುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಮತ್ತೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಗಲಾಗು
ವುದು. ಆಗಲೂ ಸೂರ್ಯನ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯೂ ಮತ್ತೊಂದು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಹಗಲೂ
ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗೊಚರವಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಹಿಂದೆ ರಾತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈಗ ಹಗಲೂ, ಹಗಲಾಗಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ
ರಾತ್ರಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇದು ಪರಿವರ್ತನಕ್ರಮದಿಂದ ಗೋಚರವಾಗುವುದೇ ಹೊರತು ಸೂರ್ಯನು ಯಾವಾಗಲೂ
ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಮುಳುಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ನಾವು ಮಳುಗಿದಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವಾಗ ಅವನು ಇನ್ನೊಂದು
ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಗಲನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಆ ವಿಧವಾದ ಸೂರ್ಯನ ಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ
ವುಯಸನು ಸೂರ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿ ಸೂರ್ಯಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಅವನಿಗೆ ಜರಾಮರಣಾದಿಗಳಿಂ
ವುನರ್ಜನ್ಯನೂ, ಮುಖೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಆನಂದದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾಗಿರುವನು. ಎಂದು ಮರಣಾ
ನಂತರ ಜೀವನ ಉತ್ತಮಸ್ಥಿತಿಯ ವರ್ಣನೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಮರಣಾನಂತರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಗತಿಯ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಗೌತಮಗೋತ್ರದ ಒಳ ಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ನಟಕೇಶ
ನಿಗೂ ಮೃತ್ಯುದೇವತೆಗಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯೂ ತತ್ತ್ವವಿಮರ್ಶೆಯೂ ಶೈಶಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೩-೧೧-೮ ನೇ ಅನುವಾಕ
ದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದನ್ನೇ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ನಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.
ಆ ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಅವರ ಸಂವಾದವೇ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ
ತಿಳಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಿವರಣೆಯು

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮುಷಿಯಿದ್ದನು. ಅವನಿಗೆ ನಟಕೇಶನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರನಿದ್ದನು. ಅವನು ಇನ್ನೂ ಬಾಲಕನು.
ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮುಷಿಯ ವಿಶ್ವಜಿತ್ ಎಂಬ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲುಮೃತ್ಯುನಾದನು. ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತನು
ತನಗಿರುವ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನಮಾಡಲೇಕೆಂಬುದೇ ವಿಧಿಯು. ಅದರಂತೆ ನಿರ್ಗತನಾದ ಆ ಮುಷಿಯು

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದಾನಮಾಡಲು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿದ್ದ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ ಮುದಿಯಾದ ಮತ್ತು ಬಡಕಲಾದ ಕೆಲವು ಕುಂಟೆ ಹೆಸುಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದನು. ಇದನ್ನೆಲ್ಲಾ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಮುನಿಯ ಮಗನಾದ ನಟಕೇತನೇಬ ಬಾಲಕನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಂತು ಯೋಚಿಸಿದನು. ನನ್ನ ತಂದೆಯು ಉತ್ತಮಲೋಕ ವ್ರಾಹ್ಮಿಗಾಗಿ ಈ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕಲ್ಯಾಣಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೂಟ್ಟಿರುವನು. ಆದರೆ ದಾನ ಕೊಡುವಾಗ ಉತ್ತಮವಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ದಾನಕೊಡಬೇಕು. ಆ ದಾನವಸ್ತುಗಳು ಅವುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದವರಿಗೆ ಸುಖಸಾಧನ ವಾಗರಬೇಕು. ಆದರೂ ಅವರಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗಬೇಕು. ಉಪಯುಕ್ತವಸ್ತುಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ ಶ್ರೇಯಸ್ಸುಂಟಾಗುವುದು. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ತಂದೆಯು ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಬಡಕಲಾದ, ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ವಿಲ್ಲದ ಮುದಿಯಾದ ಈ ಗೋವುಗಳಿಂದ ದಾನಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವಾದಂತಾಯಿತು? ಈ ರೀತಿಯಾದ ದಾನದಿಂದ ಪುಣ್ಯವು ಲಭಿಸಲಾರದು ಹೀಗೆಂದು ಅಲೋಚಿಸಿ, ತನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಇಂತೆಂದನು - ಎಲೈ ತಂದೆಯೇ, ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನೀನು ನಿನ್ನ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ದಾನಮಾಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞದ ಫಲವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಲಭಿಸ ಬೇಕಾದರೆ ನಿನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ದಾನಮಾಡಲೇಬೇಕು. ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ದಾನಮಾಡದಿರುವ ವಸ್ತುವು ಓಂದು ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಅದು ಯಾವುದೆಂದರೆ-ನಿನಗೆ ಸೇರಿದವನೂ. ನಿನಗೆ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ನಾನೇ ಆ ವಸ್ತುವು. ನನ್ನನ್ನು ಯಾರಿಗೆ ಕೊಡುವೆ? ಎಂದನು. ತಂದೆಯು ಆ ಮಾತನ್ನು ಬಾಲಧಾತೆಯೆಂದು ತಿಳಿದು ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ಕೊಡುವ ಹವ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ನಟಕೇತನು ಪುನಃ ಅದೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ಆಗಲೂ ತಂದೆಯು ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಮೂರನೇಳನು ನಟಕೇತನು ಅದೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಬಲವಂತವಾಗಿ ಕೇಳಲು ತಂದೆಗೆ ಕೋಪ ಓಂದು ಕೋಪದ ಭರದಲ್ಲಿ- ನಿನ್ನನ್ನು ಮೃತ್ಯುವಿಗೆ (ಮೃತ್ಯುದೇವತೆಯಾದ ಯಮನಿಗೆ) ಕೊಡುವೆನು ಎಂದನು. ಆದರೂ ಸಮಾಧಾನಗೊಂಡು ನಟಕೇತನು ತಂದೆಯ ಮಾತನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಲು ಸಿದ್ಧನಾದನು. ಆದರೆ ತಂದೆಯು ಸ್ವಿಷ್ಟನಲ್ಲಿ ತಾನಾಡಿದ ಮಾತಿಗೆ ಪಠ್ಯಾಂತರವಿಟ್ಟು ಪುತ್ರನ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಸಮಾಧಾನೋಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರೂ ನಟಕೇತನು ಓಪ್ಪವನು ಮಾತನ್ನು ಭಂಗಪಡಿಸಲು ಇಷ್ಟಪಡಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಓಂದು ಅಶರೀರವಾಚೆಯು ಕೇಳಿತು-ಎಲೈ ಬಾಲಕನೇ, ನೀನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನೇ ಮನೆಗೆ ಹೋಗು ಅವನು ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕಾಲವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ನಿನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವೆ ಕೈಗೊಡುವುದು ಎನ್ನಲು, ಆ ಮಾತಿನಿಂದ ನಟಕೇತನು ಧೈರ್ಯವನ್ನು ತಾಳಿ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಮನೆಗೆ ಹೋದನು. ಆದರೆ ಆಗ ಮೃತ್ಯುವು ಮನೆಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ಮನೆಗೆ ಬರುವುದು ಮೂರು ದಿವಸವಾಯಿತು. ಆಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಮೂರದಿವಸಗಳ ವರೆಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಉಪವಾಸದಿಂದಲೇ ಇದ್ದು ಮೃತ್ಯುವು ಬರುವುದನ್ನೇ ಎದುರುನೋಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವನು ಬಂದ ನಂತರ ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರುದಿವಸದಿಂದ ಉಪವಾಸದಿಂದಿದ್ದ ತನ್ನ ಆಗಮನವನ್ನೇ ಎದುರುನೋಡುತ್ತಿದ್ದ ಬಾಲಕನೊಡನೆ ನಟಕೇತನನ್ನು ನೋಡಿ ಮೃತ್ಯುವು ಪಠ್ಯಾಂತರವಾದುದು-ಎಲೈ ಬಾಲಕನೇ, ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು. ನೀನು ನನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರುದಿವಸಗಳಿಂದ ಉಪವಾಸವಾಗಿದ್ದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಿತು. ಅತಿಮುಖ ಉಪವಾಸವಿದ್ದರೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ನೀನು ಉಪವಾಸದಿಂದಿದ್ದ ಮೂರುದಿವಸಗಳಿಗಾಗಿ ನಿನಗೆ ಬೇಕಾದ ಮೂರು ವರಗಳನ್ನು ಬೇಡಿಕೊಂಡು, ಅವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವೆನು ಎಂದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಬಾಲಕನು ಇಂತು ವರವನ್ನು ಬೇಡಿದನು. ನನ್ನ ತಂದೆಯು ಕೋಪವು ಶಾಂತವಾಗಬೇಕು. ನಾನು ನಿನ್ನ ಬಳಿಯಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಹೋದಮೇಲೆ ತಂದೆಯು ನನ್ನ ರುಕ್ಮಾ ಹಿಡಿದು ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಆದರಿಸಬೇಕು. ತಂದೆಯು ಚಿಂತೆಯು ನಾಶವಾಗಿ ಅವನು ಶಾಂತಚಿತ್ತನಾಗಬೇಕು. ಇದೇ ನಾನು ಕೇಳುವ ಮೊದಲನೆಯವರವು ಎಂದನು. ಯಮನು (ಮೃತ್ಯುವು) ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನಿನ್ನ ಎರಡನೇವರವು ಯಾವುದು, ಅದನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡನು.

ಅನಂತರ ನಟಕೇಶನ ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಕರುಣಿಸಬೇಕೆಂದು ಬೇಡಲು, ಯಮನು ಅವನ ತೀಕ್ಷ್ಣ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಅದರಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಈ ಯಾಗಾರ್ಹವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನಿನ್ನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ (ನಾಟಕೇಶಮಗ್ನಿಂ) ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಲೆಂದೂ ವರವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು.

ಬಳಿಕ ನಟಕೇಶನು ತನ್ನ ಮೂರನೆಯ ವರವನ್ನು ಕುರಿತು ಈರೀತಿ ಕೇಳಿದನು—ಮನುಷ್ಯರು ಮರಣಹೊಂದಿದಮೇಲೆ ಅವನ ಅತ್ಯವು ಇರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರೂ ಅನ್ನುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಸಮರ್ಥನು. ನಿನ್ನಿಂದ ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವೆನು. ಅದನ್ನು ನನಗೆ ವಿತರವಾಗಿ ತಿಳಿಸು. ಇದೇ ನಾನು ಕೇಳುವ ಮೂರನೆಯ ವರವು ಎಂದನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ—

ಯಮ—ಎಲೈ ಬಾಲಕನೇ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಸಹ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಚರ್ಚೆಮಾಡಿರುವರು. ಇದನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಿಚಾರವು. ಎಲೈ ನಟಕೇಶನೇ, ನೀನು ಹಟವನ್ನು ಹಿಡಿಯಬೇಡ, ನನ್ನನ್ನು ನಿರ್ಬಂಧಿಸಬೇಡ, ಬೇರೊಂದು ವರವನ್ನು ಕೇಳು ಕೊಡುವೆನು.

ನಟಕೇಶ—ನಾನು ಕೇಳುವ ವಿಷಯವು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ತಿಳಿಯದೆಂದೂ ಅವರೂ ಬಹಳವಾಗಿ ಚರ್ಚೆ ಮಾಡಿರುವರೆಂದೂ ನೀನೇ ಹೇಳಿರುವೆ. ಈ ವಿಷಯವು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇತರರಿಗೆ ಯಾರಿಗೂ ಗೊತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ನೀನು ಮಾತ್ರ ಸಮರ್ಥನು. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ವರವು ಬೇರೊಂದಿಲ್ಲ. ದಯವಿಟ್ಟು ಇದನ್ನು ನನಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಯಮ—ಎಲೈ ಬಾಲಕನೇ, ನೂರು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೇಳು, ಅನೇ ಕುಡುರಿಗಳನ್ನೂ ಗೋವು ಮೊದಲಾದ ಶಕುಂಸತ್ತನ್ನೂ, ಸುವರ್ಣವನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಹೊಲಗದ್ದೆಗಳನ್ನೂ ಬೇಕೆಂದು ಕೇಳು. ನಿನಗೆ ಎಷ್ಟು ವರ್ಷ ಬೇಕಾದರೂ ಅಯುಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವೆನು. ಯಾವುದನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಕೊಡುವೆನು. ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಬೇಡು. ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಲಭ್ಯವಾದ ಯಾವಯಾವ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಿರುವವೋ ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೇಳು. ರಥಗಳು, ಮನೋಹರರಾದ ಸುಂದರ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮೊದಲಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೊಡುವೆನು. ಆದರೆ ಮರಣದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳಬೇಡ.

ನಟಕೇಶ—ಎಲೈ ಯಮನೇ, ನೀನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದಿರುವ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಾ ಕ್ಷಣಿಕವು, ನಶ್ವರವಾದುವು. ಹೆಚ್ಚೇಕೆ ? ನಮ್ಮ ಜೀವಿತವೂ ಕೂಡ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಮರಣಾನಂತರ ನೀನು ಕೊಡುವ ವಸ್ತುವಾಹನಾದಿಗಳಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ? ಎಲ್ಲವೂ ಮತ್ತೆ ನಿನ್ನದೇ ಆಗುವುವು. ಎಷ್ಟೇ ಸಂಪತ್ತಿದ್ದರೂ ಅದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಕೃತ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವಿರುವವರೆಗೂ ನಿನ್ನ ಅಯುಷ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಜರಾ ಮರಣಾಂಕಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳಿರುವ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಬಂದು ಮನುಷ್ಯನಾದವನು ಕ್ಷಣಿಕ ಸುಖಗಳನ್ನು ಬೇಡಬಹುದೇ ? ಎಲೈ ಮೃತ್ಯುದೇವನೇ, ಯಾವ ತತ್ತ್ವದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾದ ಚರ್ಚೆ ನಡೆದಿರುವುದೋ, ಯಾವುದು ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳದ್ದೋ ಯಾವುದು ಗೂಢವಾಗಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಈ ವರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಾನು ಬೇರೆ ಯಾವ ವರವನ್ನೂ ಅವೇಕ್ಷಿಸುವವನಲ್ಲ.

ಯಮ—ಎಲೈ ಬಾಲಕನೇ, ನೀನು ಇಷ್ಟು ಕೇಳಿದಮೇಲೆ ಹೇಳುವೆನು ಕೇಳು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಯಸ್ಸು, ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ ಮಾರ್ಗಗಳಿರುವವು. ಇವೆರಡೂ ಬೇರೆಬೇರೆ. ಇವೆರಡರ ಫಲಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆ. ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ

(ಎಂದರೆ ಐಹಿಳ ಸುಖಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರೇರಿತನಾದ ಮನುಷ್ಯನು ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗುವನು. ಅವನ ಪುರುಷಾರ್ಥವು ನಾಶ ಹೊಂದುವುದು. ಆದರೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿನ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವವನಿಗೆ ಸಮಸ್ತ ಕಲ್ಯಾಣಗಳೂ ಉಂಟಾಗುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು, ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಯಸ್ಸೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದಂತು ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ಪುರುಷನು ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನೇ ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಮೂಢನಾದವನು ಇಹಲೋಕದ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಮನಸೋತು ಪ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ಬಯಸುವನು. ಎಲೈ ನಾಟಕಕೇಶವೇ, ನೀನು ಅನೇಕ ಪ್ರಿಯವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಇಹಲೋಕದ ಸುಖಗಳನ್ನೂ ವಿಚಾರಭೂಷಣವಾಗಿ ಕೃಷಿಸಿರುವೆ. ಅನೇಕ ಜನರು ಧನಧಾನ್ಯ ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿನ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಬಯಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ನೀನು ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಲಿಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೆ ವಿಧಿ ಎಂಬುವು ತೀರಾ ಭಿನ್ನವಾದುವು. ನೀನು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು. ಏಕೆಂದರೆ, ಕಾಮನೆಗಳಿಗೂ ವಿಷಯಸುಖಕ್ಕೂ ಇಹಲೋಕದ ಸುಖಸಂತೋಷಗಳಿಗೂ ನೀನು ಮೋಹಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಅವಿದ್ಯೆ ಅಥವಾ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತರಾದವರು ತಾವೆ, ಅತ್ಯಂತ ಬುದ್ಧಿವಂತರೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಕುರುಡನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗುವ ಮುಖ್ತಿಯನ್ನು ಕುರುಡನಂತೆ ಅಡ್ಡದಾರಿಗೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಿರುವರು. ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳ ಮೋಹಕ್ಕೆ ಮನಸೋತು ಬಾಲಕರಂತೆ ಬುದ್ಧಿಹೀನನಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಯುಕ್ತಾಯುಕ್ತ ವಿವೇಚನೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ನಮಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಪ್ರಪಂಚವಲ್ಲದೆ, ಬೇರೆ ಪರಲೋಕವು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅವನು ಅಳಿಯುವನು. ಆದರಿಂದ ಅವನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಜನ್ಮವೆತ್ತಿ ಆಯಾ ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನನಗೆ (ಮೃತ್ಯುವಿಗೆ) ವಶನಾಗುವನು. ಯಾವ ಜ್ಞಾನವು ಎಂದರೆ, ಅಶಕ್ತಜ್ಞಾನವು ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವೆನ್ನುವುದೋ ಅಂತಹ ಅಶಕ್ತಜ್ಞಾನವನ್ನು (ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ) ಕೇಳಿ ತಿಳಿಯಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅನೇಕರಿಗೆ ದೊರೆಯಲಾರದು. ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವ ಗುರುವೂ ಸಿಕ್ಕುವುದು ದುರ್ಲಭವು. ಗುರುವು ಲಭಿಸದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಹುಟ್ಟಿ ಅಶಕ್ತಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಿಳಿಯಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಬಯಕೆ ಹುಟ್ಟುವುದು ತೀರಾ ಅಶ್ಚರ್ಯವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಅಶಕ್ತಜ್ಞಾನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾನಾಬಗೆಯು ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯರು ಇದನ್ನು ಹೇಳದರೆ ಅದು ಔನ್ನಾತಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಯಾದ ಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳ ಅಶಕ್ತಜ್ಞಾನಿಯೇ ಇದನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕು. ಇಂತಹ ಗುರುವಿನಿಂದ ಉಪದಿಷ್ಟನಾದ ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ತಿಳಿಯದಿರುವುದೊಂದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಸರ್ವಜ್ಞನೇ ಆಗುವನು. ಈ ಅಶಕ್ತಜ್ಞಾನವು ಕೇವಲ ಶಿಕ್ಷಣ ಅಥವಾ ಊಪೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಗುರುವಿನಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು. ಎಲೈ ನಟಕೇಶವೇ, ನೀನಂತೆ ಸತ್ಯಾನ್ವೇಷಿಯೂ, ಅಶಕ್ತಜ್ಞಾನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಆಸಕ್ತಿಯೂ ಇರುವವನು ಬೇಡೊಲ್ಲವಲ್ಲ. ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳು ಅನಿಷ್ಟವು. ಅನಿಷ್ಟ ವಸ್ತುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಿತ್ಯವಸ್ತುವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲಾರದು. ಎಲೈ ನಾಟಕೇಶವೇ, ನೀನು ಇತರ ಐಹಿಳವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತುಟ್ಟೀಕರಿಸಿ, ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದವೂ, ಪೂರ್ಣಸುಖಕ್ಕೆ ನೆರೆಯೂ, ಅತ್ಯಂತ ವಿಷ್ಣುರೂಪ ಅದ ಪವನುಪದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಯಸಿ ಇತರ ಸುಖಗಳನ್ನು ಕೃಷಿಸಿರುವೆ. ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದುದೂ ಹೃದಯವೆಂಬ ಗೂಢವಾದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾದುದೂ ಶಾಶ್ವತವೂ, ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದೂ ಅದ ಅತ್ಯನನ್ಯ ಯೋಗದಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುವ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ, ಹರ್ಷೋದಕಗಳನ್ನು ಪಾನಿಸುವನು. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ತಿಳಿಯಕೊಂಡ ಮನುಷ್ಯನು ಅತ್ಯನನ್ಯ ರಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುವ ಅನಂದಕ್ಕೆ ನೆರೆಯಾದ ಸ್ವಾನವೇ ತನಗೆ ಲಭಿಸತೀವೆಂದು ಅನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಇಂತಹ ಅನಂದಸ್ಥನಾದ ಬಾಗಿಲು ನಟಕೇಶನಾದ ನೀನಿಗೆ ತೆರೆದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವೆನು.

ನಟಕೇಶವೇ—ಯಾವುದು (ಯಾವ ವಸ್ತುವು) ಧರ್ಮ, ಮತ್ತು ಅಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವೂ, ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಂದ

ಬೇರೆಯಾದುದೂ, ಭೂತಭವವ್ಯಕ್ತಗಳಿಂದಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದೂ ಇರುವುದೆಂದು ನೀನು ತಿಳಿದಿರುವೆಯೋ ಅದನ್ನು ನನಗೆ ವಿತವವಾಗಿ ಹೇಳು.

ಯಮು - ಸಕಲವೇದಗಳು ಯಾವ ಪರಮಪದವನ್ನು ಹೊಗಳುವವೋ ಯಾವ ಪರಮಪದದ ಪ್ರಾತಿಗ್ರಾಹಿ ವಿವೇಕ ಶಾಲಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಯವನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾ ಕಠಿಣತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವರೋ ಅಂತಹ ಪರಮಗತಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳುವೆನು. ಅದೇ ಓಂ ಎಂಬ ಪ್ರಣವವು. ಇದೇ ಅಕ್ಷರಬ್ರಹ್ಮವು. ಇದೇ ಅಕ್ಷರವು ಎಂದರೆ ನಾಶರಹಿತ ವಾದುದು. ಈ ಅಕ್ಷರದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದವನು ಯಾವ ಪರಮಪದವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವನೋ ಅದನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಇದೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಾಧನವು. ಈ ಸಾಧನವನ್ನರಿತವನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಜ್ಞಾನ ಮಯವಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಜನ್ಮವ್ಯುತ್ಪನ್ನಗಳಿಲ್ಲ. ಆ ಆತ್ಮನು ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಉತ್ಪನ್ನ ವಾದುದೇ ಅಲ್ಲ. ಅದು ಆಜವು (ಉತ್ಪನ್ನರಹಿತವಾದುದು), ನಿತ್ಯವು, ಶಾಶ್ವತವು, ಸಂಸಾರವನ್ನು. ಅದುದರಿಂದ ಶರಣವು ಮೃತವಾದರೂ ಶರಣದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ನಾನು ಕೊಲ್ಲುವೆನು, ನಾನು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಪುರುಷರು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೇನೂ ಅಲ್ಲ. ಎಕೆಂದರೆ ಆತ್ಮ ಕೊಲ್ಲುವುದು ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯವೆಂಬ ಗುಹೆ ಯಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ಮವಸ್ತುವು ಅಣುವಿಗಿಂತಲೂ ಅಣುವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಆತ್ಮಕ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವುದು. ಇದ್ದು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮಹತ್ತಾದ (ದೊಡ್ಡದಾದ) ವಸ್ತುವಿಗಿಂತಲೂ ಮಹತ್ತಾದುದು. ಕಾಮರಹಿತನಾದವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮನ ದರ್ಶನವಾಗುವುದು. ಶೋಕರಹಿತನಾದವನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಆತ್ಮನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ನನು. ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದರೂ ಆತ್ಮನು ದೂರಹೋಗಿಬಿಟ್ಟದ್ದು. ಮಲಗಿದ್ದರೂ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲದ್ದು. ಇಂತಹ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನೂ ಆನಂದಯುಕ್ತನೂ ದುಃಖರಹಿತನೂ ಆಹ ಆತ್ಮನನ್ನು ನನ್ನ ಹೊರತು ಯಾರು ? ಶರೀರಗಳಿದ್ದರೂ ಅಶರೀರ ನಾಗಿಯೂ (ಎಂದರೆ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗದಿರುವ) ಅನಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯನಾಗಿಯೂ. ಇರುವ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಈ ಆತ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಶೋಕರಹಿತನಾಗುವನು ಎಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ದುಃಖವೆಂಬುದೇ ಇಲ್ಲವು. ಈ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಇದು ಪ್ರವಚನ ದಿಂದ (ಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಓದಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ), ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬುದ್ಧಿಯಿಂದಲಾಗಲಿ, ಇತರರು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಕೇಳುವುದರಿಂದಲಾಗಲಿ ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಯಾವನು ಬಯಸುವನೋ ಯಾವನಿಗೆ ಆತ್ಮನು ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವನೋ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಆತ್ಮನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಆತ್ಮನು ತನ್ನ ನಿಜಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಕಟಮಾಡಿ ತೋರಿಸುವನು. ಯಾವ ಪುರುಷನು ದುಷ್ಟಕರ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಯಾವನು ಅಶಾಂತನೋ ಯಾವನು ಎಲಾಗ್ರಚಿತ್ತವಿಲ್ಲದವನೋ, ಯಾವನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿಯು ನೆಲೆಸಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನಿಗೆ ಎಷ್ಟೇ ಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೂ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗಲಾರದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತವರ್ಗದ ಜನರೂ ಅಷ್ಟೇಕೆ ? ಮೃತ್ಯುವೂ ಸಹ ಯಾವ ಆತ್ಮನ ಅಹಾರವೋ (ಎಂದರೆ ಅಧೀನವೋ) ಅಂತಹ ಆತ್ಮನು ಎಲ್ಲಿರುವನೆಂಬುದನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ?

ಯಮನು ತನ್ನ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸುತ್ತಾ ಇಂತೆಂದನು—ಪುರುಷನ ಹೃದಯಾಂತರಾವೇಶವೆಂಬ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆದಿದ್ದ ಕರ್ಮಫಲಗಳನ್ನು ನಭವಿಸುತ್ತ ಜೀವಾತ್ಮ ಪರಮಾತ್ಮಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಆತ್ಮಗಳು ಭಾಯಾತಕಗಳಂತೆ ಎಂದರೆ ಬೆಳಕು ಮತ್ತು ಅದರ ನೆರಳಿನಂತೆ ಒಂದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಮತ್ತೊಂದು ಸದಾ ಇರುವುವೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುವರು.

ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸನೆಯಾದುದು ಸದ್ವಶ್ತೃರಿಗೆ ಸಂಸಾರ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿಸುವ ಸೇತುವೆಯಂತಿರುವ ನಟಕೇತನೇಬ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಸಂಸಾರಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿದೇಕೆಂದು ಬಯಸುವವರಿಗೆ ಅಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ದಾಟಿಸುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೂ ನಾವು ಬಲ್ಲೆವು. ಈ ಕರೀರವೇ ಒಂದು ರಥ. ಅತ್ಮನು ಅದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ರಥಿಕನು. ಬುದ್ಧಿಯೇ ಸಾರಥಿಯು. ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಹೋರಟಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಡಿವಾಣವೇ ಮನಸ್ಸು; ಇಂದ್ರಿಯಗಳೇ ಕುದುರೆಗಳು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಡುವ ವಿಷಯಸುಖಗಳೇ ಮಾರ್ಗವು. ಇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತೆ ಮನಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಅತ್ಮನು ಸುಖದುಃಖಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನೆಂದು ವಿವೇಕಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಮನಸ್ಸು ಯಾವಾಗಲೂ ಚಂಚಲವು ಛಾವಣುಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ ಶುದ್ಧಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ದುಷ್ಕರ್ಮದರಿಗಳು ಸಾರಥಿಯ ವರ್ತನೆಯಾಗದಿದ್ದರಿಂದ, ಸ್ವೇಚ್ಛಾಚಾರಿಗಳಾಗಿ ಅವನ ವಶದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ದುಷ್ಕರ್ಮದರಿಗಳು ಹೇಗೆ ಸಾರಥಿಯ ವಶವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಶುದ್ಧಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು (ಮನಸ್ಸು, ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ ಮೊದಲಾದವು) ಅವನ ವಶದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವಿಜ್ಞಾನವಂತನಾಗಿರುವ ಪುರುಷನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಒಳ್ಳೇ ಪಳಗಿದ ಕುದುರೆಗಳು ಸಾರಥಿಯ ವಶದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಅವನ ವಶದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವು. ಯಾವ ಪುರುಷನು ವಿಜ್ಞಾನರಹಿತನೋ ಯಾವನು ಚಂಚಲಶ್ಚಿತ್ತವುಳ್ಳವನೋ ಯಾವನು ಸದಾ ಅಕುಟಿಯಾಗಿರುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಪರಮಪದವು ದೊರೆಯಲಾರದು. ಅವನಿಗೆ ಜನನಮರಣಾದಿಪವಾದ ಸಂಸಾರದ ತೊಡಕು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು ಎಂದರೆ ಅವನು ಹುಟ್ಟುತ್ತಲೂ ಸಾಯುತ್ತಲೂ ಪುನಃ ಬೇರೊಂದು ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಲೂ ಇರುವನು. ಆದರೆ ವಿಜ್ಞಾನವಂತನೂ, ಸ್ಥಿರಚಿತ್ತನೂ ಕುಟಿಭೂತನೂ ಆದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪರಮಪದವು (ಮುಕ್ತಿಯು) ದೊರಕುವುದು. ಅವನು ಆ ಪರಮಪದದಿಂದ ಮತ್ತೆ ಹೊರಟು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ ಇಲ್ಲ. ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನು ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ತನ್ನ ಸಾರಥಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸಂಯಮದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವನೋ ಅವನು ಸಂಸಾರಗರವನ್ನು ದಾಟಿ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಪರಮಪದವನ್ನು ಸೇರುವನು. ಆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವೇ ಮುಕ್ತಿಯು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು

ಇಂದ್ರಿಯಗಳಾಡಿಗೆ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗಿಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವ ವಸ್ತುಗಳು ಅಥವಾ ತನ್ಮಾತ್ರಿಗಳು ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮಸ್ವರೂಪಗಳಾಗಿರುವವು (ತನ್ಮಾತ್ರವೆಂದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮಸ್ವರೂಪ). ಪಂಚಭೂತಗಳ ತನ್ಮಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ದಾಟಿದರೆ ಮನಸ್ಸು, ಮನಸ್ಸಿನ ಅಡಿಗೆ ಬುದ್ಧಿ, ಅದರಾಡಿಗೆ ಮಹದಾತ್ಮ, ಅದರಾಡಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಪ್ಪಶ್ರ, ಅದರಾಡಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪುರುಷ (ಪರಬ್ರಹ್ಮ) ಇರುವುದು. ಈ ಪುರುಷನಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಸ್ತುವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅದೇ ಕೆಳಕಡೆಯ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವು (ಗತಿಯು)

ಈ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಗಳ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಗೂಡವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಅತ್ಮನು. ಅವನನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕೂ ಬಾಹ್ಯಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅವನನ್ನು ಯಾರೂ ನೋಡಲಾರರು. ಆದರೆ ಯೋಗಿಗಳೂ, ತಪಸ್ವಿಗಳೂ ಅದವರ ಸೂಕ್ಷ್ಮಬುದ್ಧಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವನು. ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಲ್ಲ ತಪಸ್ವಿಗಳ ಅಂತರ್ಮುಖವಾದ ತೀಕ್ಷ್ಣಣ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರವಾಗುವನು. ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ವಾಕ್ಯಕ್ರಿಯನ್ನು ಅದಕ್ಕಿಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಇಂದ್ರಿಯವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಲೀನಮಾಡಬೇಕು. ಅವನು ಮನಸ್ಸನ್ನು ಮನಸ್ಸಿಗಿಂತ ಇನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಜ್ಞಾನನಮಯ ಅಥವಾ ಚೇತನನಮಯ ಅತ್ಮನಲ್ಲಿ ಲೀನಮಾಡಬೇಕು. ಬಳಿಕ ಚೇತನನಮಯ ಅತ್ಮನನ್ನು ವಚನಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ, ಮಹದಾತ್ಮನನ್ನು ಶಾಂತಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಲೀನಮಾಡಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಷ್ಟೆ ಜನಗಳೇ ವಿಳಿಂ. ಎಂದು ಛಾಂಧೋಗ್ನುಖರಾಗಿರಿ. ನಿಮಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ

ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೇಳಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಿಂ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕಲಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವುದು ಎಷ್ಟು ಕಷ್ಟವೆಂದರೆ—ಹಂತವಾದ ಕತ್ತಿಯ ಲುಗಿನ ಮೇಲೆ ನಡೆಯುವುದು ಎಷ್ಟು ಕಷ್ಟವೋ ಈ ಮಾರ್ಗವೂ ಅಷ್ಟೇ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ ತತ್ತಜ್ಞಾನವೆತ್ತರಾದ ಕವಿಗಳು ಹೇಳುವರು, ಈ ಆತ್ಮವು ಶಬ್ದರಹಿತವು, ಸ್ಪರ್ಶರಹಿತವು. ಅವ್ಯಯವು, ದೂರರಹಿತವು ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಧ್ವನಿಮೂಲಕ ಕೇಳಿ ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಧೋಡಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದು ಯಾವಾಗಲೂ ನಾಶವಿಲ್ಲನೆ ಇರುವುದೇ ಮತ್ತು ಅದು ರಸರಹಿತವು ಎಂದರೆ ಬಾಯಿನಿಂದ ರುಚಿನೋಡಿ ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಗಂಧರಹಿತವು ಎಂದರೆ ಮೂಸಿನೋಡಿ ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದು ಅನಾದಿಯು, ಅನಂತವು—ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ದೇಶಕಾಲಗಳ ಪರಿಮಿತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನಾದಿಯು. ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅನಂತವು. ಮಹತ್ತ್ವದಿಂದಾದಾಗೆ ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಅದರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿರುವ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವಾದ ಆತ್ಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಮೃತ್ಯುಮುಖಿಂದ ಪಾರಾಗುವನು ಎಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಮೃತ್ಯುಭಯವಿಲ್ಲ ಎಂದನು. ಮೃತ್ಯುದೇವನು ಅಥವಾ ಯಮನು ನಟಕೇಶನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಹೇಳುವವನೂ (ಶ್ರವಣಮಾಡುವವನೂ) ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗೌರವವಿಲ್ಲದ್ದು ಪೂಜ್ಯನಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಮತ್ತು ಪರಮ ರಹಸ್ಯವಾದ ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಸಭೆಯಲ್ಲಾಗಲೇ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಇತರಿಗೆ ಶ್ರವಣಮಾಡಿಸುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮವು ಅನಂತಾನಂತಫಲಪ್ರದವಾಗುವುದು.

ಮೃತ್ಯುದೇವನಾದ ಯಮನು ನಟಕೇಶನೊಡನೆ ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾ ಮತ್ತೆಂತೆಂದನು—

ಯಮು—ಸ್ವಯಂಭುವಾದ ಪರನಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಹಿರ್ಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯಬಿಟ್ಟನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಬಾಹ್ಯವಸ್ತುವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಬಲ್ಲವು. ಆತ್ಮಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಅಂತರಾತ್ಮನು ಅವುಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು (ಮರಣರಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಪದವಿಯನ್ನು ಬಯಸಿದಲ್ಲಿ ಅವನು ಅಂತರ್ಮುಖನಾಗಿ (ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಧ್ಯಾನದಿಂದಲೂ ಮಾತ್ರ) ಅಂತರಾತ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವನು. ಬಾಲಕರೆಂತೆ ಮಂದಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು ಬಾಹ್ಯಸುಖಗಳಿಗೆ ಆಸೆಬಿದ್ದು ವಿಶ್ವತನವಾದ ಮರಣಪಾಶದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವನು. ಆದರೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಜನ್ಮಮರಣಚಕ್ರವಾದ ಸಂಸಾರಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿ ದುಃಖಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಆದರೆ ಬುದ್ಧಿವಂತರು (ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಾಪೇಕ್ಷಿಗಳು) ಅಮೃತಪದವಿಯ ಸುಖವನ್ನರಿತು ಅದನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಲೋಕದ ಅನಿತ್ಯ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಆಕೆಶವುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅನಿತ್ಯವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಸ್ತುವು ದೊರೆಯುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದೂಷ, ರಸ, ಗಂಧ, ಶಬ್ದ, ಸ್ಪರ್ಶವೆಂಬ ಐದು ವಿಧವಾದ ವಿಷಯಸುಖಗಳೆಂದಲೂ ಮೈಥನ (ಶ್ರೀಸಂಭೋಗ) ದಿಂದಲೂ ಉಂಟಾಗುವ ಸುಖದ ಜ್ಞಾನವು ಈ ಆತ್ಮನಿಂದಲೇ ಆಗುವುದು. ಯಾವುದರಿಂದ ಈ ಸುಖದ ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಂಟಾಗುವುದೋ ಅದೇ ಆತ್ಮವು. ಇನ್ನು ಉಳಿದದ್ದೇನು ? ಆತ್ಮವೊಂದೇ. ಸ್ಪಷ್ಟಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಜಾಗೃದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆಗುವ ವ್ಯಾಪಾರಗಳು ಯಾವುದರ ಬಲದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆಯೋ ಅಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ ಆದ ಆತ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡವೆಂದರೆ ವಿವೇಕಿಯಾದವನು ಯಾವನಿಧವಾದ ಕೋಕಕ್ಕೂ ಆಸ್ತದವೀಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನಿಗೆ ದುಃಖೋದೇಗಗಳೇ ಇಲ್ಲ. ದೇಹಮುಂಭಿಯಾದ ಜೀವನ ಸಮಾಸಪದ್ಧಿಯ ಫಲವನ್ನನುಭೋಗಿಸುವ ಮತ್ತು ಭೂತಭವಿಷ್ಯಗಳಿಗೊಡೆಯನಾದ ಆತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಭಯರಹಿತನಾಗುವನು. ಅವನಿಗೆ ಯಾವನಿಧವಾದ ಭಯವೂ, ಆತಂಕವೂ ಇಲ್ಲದೆ ನಿಶ್ಚಿಂತನಾಗಿರುವನು. ಯಾವುದು ತಪಸ್ಸಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಇದ್ದುಕೊಂಡ ಯಾವುದು ಉದಕ ಮುಂತಾದ ತತ್ತಜ್ಞಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ

ಪೂವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತೋ ಯಾವುದು ಹೃದಯದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ (ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣಿಸದಂತೆ) ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪಂಚಭೂತಗಳೊಡನೆ (ಎಂದರೆ ಶರೀರದ ನಾನಾ ಅವಯವಗಳೊಡನೆ (ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ) ಇರುವುದನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ನೋಡಿ ತಿಳಿಯುವರೋ ಅದೇ ಈ ಅತ್ಮವು. ಸಕಲದೇವತಾತ್ಮಕಾದ ಅದಿತಿವೇದಿಯು ಯಾರಿಂದ (ಯಾವ ಅತ್ಮದಿಂದ) ಉತ್ಪನ್ನವಾದಳೋ, ಯಾವುದು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪಂಚಭೂತಗಳೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಗೂಢವಾಗಿ ನೆಲಸಿರುವುದೋ ಅದೇ ಈ ಅತ್ಮವು. ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಗೋಪ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಅರಣಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವವನೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಅರ್ಚಿಸುವ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವವನೂ, ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಬಹಳ ಎತ್ತರಕ್ಕೆಯಿಂದ ಪೂಜ್ಯನಾದವನೂ ಆದ ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯುವನೋ ಅವನೇ ಈ ಅತ್ಮನು. ಅತ್ಮನಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವನು. (ಉತ್ಪನ್ನ ನಾಗುವನು) ಸೂರ್ಯನು ಅಪ್ಪನಾಗುವುದೂ ಅತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಜನಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನರಾಗುವರು. ಇಂತಹ ಒರ್ವಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದೇ ಅತ್ಮವು. ಇಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ, ಅಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಅತ್ಮನಲ್ಲಿ ನಾನಾಭೇದಗಳಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವವನೂ, ನಾನೇ ಬೇರೆ, ಅತ್ಮನೇ ಬೇರೆ ಎಂಬ ಅಜ್ಞಾನ ದಿಂದ ಮೋಹಿತನಾದವನೂ ಪುನಃಪುನಃ ಜನ್ಮಮರಣಗಳಿಗೆ ಸಿಲುಕುವನು. ನಾನಾತ್ವವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಬರೀ ಮನಸ್ಸಿನ ಛಾಂತಿಯು. ಇಲ್ಲಿ (ಅತ್ಮನಲ್ಲಿ) ಯಾವ ನಾನಾತ್ವವೂ ಇಲ್ಲ. ನಾನಾತ್ವವಿರುವುದೆಂದು ಬಗೆಯುವವನು ಪುನಃಪುನಃ ಮರಣಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗುವನು. ಇಲ್ಲಿ ನಾನಾತ್ವವೆಂದರೇನೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕೇ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಅನೇಕವೂ ನಾನಾವಿಧವೂ ಆದ ಜೀವರಾಶಿಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಅತ್ಮನು ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಗೂಢವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಧವಾದ ಜೀವರಾಶಿಗಳೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಮನೂ ಬೇರೆಬೇರೆ, ಈ ಪ್ರಾಣಿ ಯಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ಮವು ಬೇರೆ, ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ಮವೇ ಬೇರೆ ಎಂದು ನಾನಾತ್ವವನ್ನು ಆರೋಪಿಸುವವನು ಮರಣಕ್ಕೆ ಪದೇಪದೇ ಈಡಾಗುವನು ಅನೇಕ ಜೀವರಾಶಿಗಳಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳೆಲ್ಲಾ ನೆಲೆಸಿರುವ ಅತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿರುವನು, ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿರುವುದು ಅತ್ಮನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಮತ್ತು ಅವನ ಮಹತ್ವವು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ನಾನಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಮವು ಬೇರೆಬೇರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಮೂಢತನವು ಮನುಷ್ಯನ ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಹೃದಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಅತ್ಮನನ್ನು ಪುರತನಿಸಿದು ಹೇಳುವನು. ಈ ಪುರುಷನು ಅಂಗುಷ್ಟ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಹೆಬ್ಬರಳಿನಗಾತ್ರ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುವನು. ಎಂದರೆ ಅತ್ಮನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಸುಗಾಡಿದ್ದರೂ, ಸಕಲ ಎತ್ತನನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹೆಬ್ಬೆರಳಿನ ಗಾತ್ರದ ಸಣ್ಣ ಅಕಾರದಷ್ಟೇ ಇರುವನು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಈ ಪುರುಷನು (ಅತ್ಮನು) ಭೂತಭವವ್ಯಕ್ತಾಂಕಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯನು. ನಿಯಾಮಕನು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ನಿರ್ಭಯನಾಗಿರುವನು. ಈ ಅಂಗುಷ್ಟವಿಂಬಿಯುಳ್ಳ ಪುರುಷನು ಭೂಮಿಹಿತವಾದ (ಹೊಗೆಯಿಲ್ಲದ) ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನು. ಭೂತಭವವ್ಯಕ್ತಾಂಕಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವನೇ ಒಡೆಯನು. ಇವತ್ತಿರುವವನೂ ಅವನೇ. ನಾಳೆ ಇರುವವನೂ ಅವನೇ. ಅವನು ನಿತ್ಯನು. ಪರ್ವತದ ಶಿಖರಗಳ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವ ಮಳೆಯು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೀರಿ ಬೀರಿ ಪ್ರವಾಹ ರೂಪದಿಂದ ಹರಿಯುವುದು, ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಪ್ರವಾಹಗಳು ಒಂದೇ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಿದ್ದವೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಪ್ರವಾಹಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವ ಅವನೇಕೆಯು, ಪ್ರಾಣಿಗಳ ನಾನಾ ಶರೀರಗಳೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಮವೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ನಾನಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಜನ್ಮಗಳನ್ನು ಎತ್ತುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತ್ಮರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನತ್ವವಿರುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ಎಲೈ ಗೌತಮನೇ! (ಗೋತಮ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ನಚಿಕೇತನೇ) ಕುದ್ರಿದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಶುದ್ಧವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಬೆರೆಸಿದರೆ ಅವೆವೆಡೂ ಒಂದಾಗಿ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಏಕರೂಪ

ವಾಗ ಆಗುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಆತ್ಮವು ಅದೇ ರೂಪದ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಹೋಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ (ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ) ಐಕ್ಯನಾಗುವನು.

ಯಮು—ಯಮನು ಮುಕ್ತಿಯೆಂದನು—ಈ ಶರೀರವನ್ನು ಒಂದು ಪಟ್ಟಣವೆನ್ನುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಹೆನ್ನೊಂದು ದ್ವಾರಗಳಿರುವುವು. ಶಿರಸ್ಸು, (ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರ) ನಾಭಿ, ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು, ಎರಡು ಕಿವಿಗಳು, ಎರಡು ನಾಸಿಕಾದ್ವಾರಗಳು, ಮುಖ, ಎರಡು ಅಧೋರಂಧ್ರಗಳು ಎಂದರೆ ಜಲಮಲದ್ವಾರಗಳು ಒಟ್ಟು ಹೆನ್ನೊಂದು ದ್ವಾರಗಳಿರುವುವು. ಇಂತಹ ಶರೀರವೆಂಬ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನಾಶರಹಿತನಾದ ಶುದ್ಧಚೈತನ್ಯಾತ್ಮನು ನೆಲೆಸಿರುವನು. ಇಂತಹ ಆತ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡುವವನು ತೋರಹಿತನಾಗುವನು. ಅವನು ಜೀವನ್ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಮರಣಾನಂತರ ಪರಮಪದವೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು ಹಂಸವತೀ ಬುಕ್ಕೈದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹಂಸೇ ತುಚಿಷತ್ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವಿರುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನು ದೇವತೆ ಯಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಆತ್ಮನೇ ಸೂರ್ಯನು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಆತ್ಮವು (ಅದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಆತ್ಮವು) ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಯುರೂಪದಿಂದಲೂ, ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದಲೂ, ಯಜಮಾನನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅತಿಥಿರೂಪದಿಂದಲೂ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಅದು ಎಂದರೆ ಆ ಆತ್ಮವು ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದವರಲ್ಲಿಯೂ, ಸತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು. ನೀರನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಜಲಚರಗಳೂ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳೂ, ಪ್ರಾಣಿ ವರ್ಗವೂ, ಯಜ್ಞವಾಗೆ ಕರ್ಮಗಳೂ, ಪರ್ವತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸುವ ನದಿಯೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳೂ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಯಾವ ಯಾವ ಮಕ್ಕಳಿವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಈ ಆತ್ಮವೇ ಆಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ (ಆತ್ಮನ ಅಂಶವೇ) ಆಗಿರುವುದು. ಇದು ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳುದೂ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ಆಗಿರುವುದು. ಅದು ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೇತ್ತುವುದು. ಅವಾನವಾಯುವನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಒತ್ತುವುದು. ಶರೀರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಇಂತಹ ಆತ್ಮನನ್ನು ಪೂಜ್ಯನೆಂದು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಉಪಾಸಿಸುವರು. ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಗುವ (ಎಂದರೆ ಮೃತನಾಗುವ) ದೇಹಿಯು (ಪ್ರಾಣಿಯು) ಈ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋದಮೇಲೆ ಇಲ್ಲಿ ಏನು ಉಳಿಯುವುದು? ಏನೂ ಇಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯನು ಮೃತನಾದ ಮೃತಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋದಮೇಲೆ ಆ ಮೃತಶರೀರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ವಾಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮನುಷ್ಯನು ಜೀವಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲ, ಅವಾನವಾಯುವಿನ ಬಲದಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲ. ಇವೆರಡೂ ಯಾವ ಆತ್ಮನ ಆತ್ಮಯದಿಂದಿರುವವೋ ಆ ಆತ್ಮನು ಬಲದಿಂದಲೇ ಜನರು ಬದುಕಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಆತ್ಮನು ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಮನುಷ್ಯನು ಜೀವಿಸಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆತ್ಮನು ಶರೀರವನ್ನು ಕೃಷಿ ಹೊರಟುಹೋದ ಮೇಲೆ ಆ ಮೃತಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾವಾನವಾಯುಗಳೂ, ಚೈತನ್ಯವೂ, ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಜಡರೀರವೊಂದೇ ಉಳಿದಿರುವುದು

ಎಲೈ ಗೌತಮನೇ! ನೀನೇ ಈ ಸನಾತನವಾದ ಬ್ರಹ್ಮದ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವೆನು, ಕೇಳು. ಮರಣಾನಂತರ ಆತ್ಮನು ಯಾವಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವನೆಂಬುದನ್ನೂ ಹೇಳುವೆನು ಕೇಳು ವಿನೇಕೆಯಾದ ಪುರುಷನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಿಂದಲೇ ಈ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮರಣಾನಂತರ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪರಮಪದವನ್ನು ಸೇರುವನು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಅವನಿಗೆ ಪುನರ್ಜನ್ಮಗಳೂ ಮರಣಗಳೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಮತ್ತು ಅನಂದಮಯನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯನಾಗಿ ಸುಖವಿಂದಿರುವನು ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಮೂಢನುಮರಣಾನಂತರ ಪುನಃ ಜನ್ಮವನ್ನೂ ಪುನಃ ಮರಣವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾ ಸಂಸಾರಸಾಗರದಲ್ಲಿ ತೊಳಲುತ್ತಿರುವನು. ಮನುಷ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ.

ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ, ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೂ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಎಂದರೆ ತಾವು ಈ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಸುಕೃತದ್ವಯಗಳಿಂದ ಫಲರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾ ಯೋಗಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುವವು. ಕೆಲವರು ಜಡರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿಜದಲ್ಲಿರುವವಾಗಲೂ ಅವರ ಶರೀರಾಂಶಗಳನ್ನಾದ ಆತ್ಮನು, ಯಾವಾಗಲೂ ಎಚ್ಚರವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ಅವನವರ ಕಾಮಗಳಿಗೆ ಅನುರೂಪವಾಗಿ ರೂಪಗಳನ್ನು (ಆಶೋತ್ತರಗಳನ್ನು) ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಇವನೇ ಪವಿತ್ರನೂ, ಶುದ್ಧನೂ, ನೈತನೂ, ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನು. ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳೂ ಈ ಆತ್ಮನ (ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮನ) ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೇ ಇರುವವು. ಯಾವೂ ಆದರಾಡಿಗೆ ಹೋಗಲಾರದು ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವಸ್ತುವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ದೊಡ್ಡದಾಗಿಯೂ ಕೆಲವು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿಯೂ, ಒಂದೊಂದು ಪ್ರಾಣಿಯ ಶರೀರವು ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಇರುವುದೇಕೆ? ಹಾಗಾದರೆ ಆತ್ಮನಿಗೆ ನಾನಾತ್ವವನ್ನೂ ಭಿನ್ನತ್ವವನ್ನೂ ಹೇಳುವಂತಾಗಲಿಲ್ಲವೇ? ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮವೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ. ಅದು ಸಂವರ್ಧನುಸಾರವಾಗಿ, ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿಯೂ ದೊಡ್ಡದಾಗಿಯೂ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಒಂದು ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಯು ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗನುರೂಪವಾದ (ಅಗ್ನಿಯು ಹೊತ್ತಿದಾಗ) ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವಂತೆ ಸರ್ವಭೂತಗಳ ಆಂಶದಲ್ಲಿರುವ ಒಬ್ಬನೇ ಆತ್ಮನು ನಾನಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ವಸ್ತುಗಳ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವನು. ಹಾಗೆಯೇ ಹಿಂದೆ ಆದ ವಾಯುವು ನಾನಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗನುರೂಪವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವಂತೆ ಸರ್ವಭೂತಾಂಶರಾತ್ಯನಾದ ಒಬ್ಬನೇ ಆತ್ಮನು ನಾನಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು ಮತ್ತು ಸಮುದ್ರದ ನೀರನ್ನು ನಾನಾ ಪಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಟ್ಟರೆ ಆ ನೀರು ಆಯಾ ಪಾತ್ರಿಗಳ ಆಕಾರ, ರೂಪ ಇವುಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ನಾನಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವುದಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಆತ್ಮನು ನಾನಾವಿಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಆಕಾರ, ರೂಪಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಸುಖದುಃಖಗಳಿಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಾದ್ಯವಯವಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳುಂಟು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜೈತನ್ಯರೂಪವಿರುವವು ಆತ್ಮನಿಗೆ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನು ನಿರ್ಲಿಪ್ತನಾಗಿರುವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳ ಕಣ್ಣಿನಂತಿರುವ ಸೂರ್ಯನು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ತನ್ನ ರಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿರಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳ ಸಂಪರ್ಕವು ಎಂದರೆ ಅವುಗಳ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳು ಸೂರ್ಯನಿಗಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ, ಸರ್ವಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿರುವ ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಆಯಾ ಭೂತಗಳ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳ ಸಂಪರ್ಕವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕದ ದುಃಖದಿಂದ ಅವನು ನಿರ್ಲಿಪ್ತನಾಗಿರುವನು. ಅವನು ಲೋಕಬಾಹ್ಯನು. ಒಂದೇ ರೂಪವನ್ನು ನಾನಾರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಮಾಡುವ ಸರ್ವಭೂತಾಂಶರಾತ್ಯನಾದ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಆ ಆತ್ಮನನ್ನು (ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು) ಯಾವ ಬಾಧಿವಂತರು ತಮ್ಮ ದೇಹನುಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ನೋಡುವರೋ, ಎಂದರೆ ಸರ್ವಾಂಶರ್ಯಮಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೂ, ತನ್ನ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಜೈತನ್ಯರೂಪವಿರುವ ನೆಲಸಿರುವ ಆತ್ಮನೂ ಒಬ್ಬನೇ ಎಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವರೋ ಅವರಿಗೆ ಅರ್ಹಿಯವಾದ ಸುಖವು ದೊರೆಯುವುದು. ಇತರರಿಗೆ ಆ ಸುಖವು ದೊರೆಯಲಾರದು. ಇತರ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅನಿತ್ಯವು ಎಂದರೆ ಅಶಾಶ್ವತವು. ಕೆಲವುಶಾಲಾವಿದ್ಯು ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವವು. ಆದರೆ ಆತ್ಮನು ಹಾಗಲ್ಲ, ಅವನು ನಿತ್ಯನು. ಅವನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಾಶವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಿತ್ಯ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಜೈತನ್ಯನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞತನಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಜೈತನ್ಯನೂ, ಸಮಸ್ತಜನರ ಕಾಮನಿಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಶೋತ್ತರಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವವನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನು ತಮ್ಮ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವನೆಂದು ಯಾವ ಬುದಿ

ವಂತರು ಅರಿಯುವದೋ ಅವರು ನಾಶರಹಿತವಾದ ಶಾಶ್ವತಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸುವರು. ಇತರರಿಗೆ ಆ ಶಾಶ್ವತ ಸುಖವಿಲ್ಲ. ಅನರ್ಥಶೃತ್ಯವಾದ ಎಂದರೆ ವರ್ಣಸಲೂಢ್ಯವಾದ ಪರಮಸುಖವು ಇದೇ ಎಂದು ಜನರು ತಿಳಿಯುವರು. ಅದನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಗೆ ? ಅದು ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುವುದೋ ಇಲ್ಲವೋ ಯಾರು ಬಲ್ಲರು ? ಎಂದರೆ ಆ ಪರಮಪದವೆಂಬ ಕ್ರೇಷ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ (ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ನಿರ್ವಿಕಾರವಾದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ) ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ಚಂದ್ರ ನಕ್ಷತ್ರಾದಿಗಳ ಪ್ರಕಾಶವೂ ಅಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ, ವಿದ್ಯುತ್ತು ಎಂದರೆ ಮಿಂಚಿನ ಪ್ರಕಾಶವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಯ ವಾಡೇನು ? ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದಲ್ಲಿ ಆ ಪರಮಪದದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಗಾಢಾಂಧಕಾರವು ಆವರಿಸುವುದೇ ? ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಆ ಆತ್ಮನು ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಅದು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಅದರ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು. ಅದರ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ಲೆಳಗುವುದು.

ಪರಮಪದದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಬೇರೆ ವಿಧದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗುವುದು. ಇದು ಎಂದರೆ ಜನನಮರಣ ಪ್ರವಾಹರೂಪವಾದ ಸಂಸಾರವೆಂಬುದೇ ಸನಾತನವಾದ ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷವು (ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷದಂತಿರುವುದು) ಇದರ ಬೇರುಗಳು ಮೇಲೆ ಎಂದರೆ ಲೂಢ್ಯಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದಿರುವವು. ಕೊಂಬೆಗಳು ಕೆಳಗೆ ಎಂದರೆ ಆಧೋಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವವು. ಆ ವೃಕ್ಷದ ಮೂಲವೇ (ಕಾರಣಭೂತವಾದುದೇ) ಶುದ್ಧವಸ್ತುವು, ಬ್ರಹ್ಮವು. ಎಂದರೆ ಶುದ್ಧವಸ್ತುವಾದ ಬ್ರಹ್ಮದಿಂದಲೇ ಈ ಸಂಸಾರವೂ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಪಂಚವೂ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿರುವುದು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಅನ್ಯತವೆನ್ನುವರು (ಅನ್ಯತವೆಂದರೆ ನಾಶವಲ್ಲದ್ದು). ಸರ್ವಲೋಕಗಳೂ ಅದರ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೇ ಇರುವವು. ಅದರ ಆಡಿಗೆ ಯಾರೂ ಹೋಗಲಾರರು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವಸ್ತುವಿದ್ದರೆ ತಾನೇ ಅದನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಹೋಗುವ ಶಕ್ತಿ ಎಳುವುದು ? ಅದೇ ಅಂತಿಮಸ್ಥಾನವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಅಡೆಗೆ ಇನ್ನೆನೂ ಇಲ್ಲ.

ನಮ್ಮ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಈ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ, ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೈತನ್ಯರೂಪವೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ಚಲಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ಈ ವಿಶ್ವದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ, ಲಯವೂ ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗುವುದು. ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಅದ್ಯಂತಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅನಂತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಅನಂತಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯೋಚಿಸುತ್ತಾ ಹೋದರೆ, ಅಬ್ರಾ ! ಇದು ಎಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದು ? ಈ ವಿಶ್ವವೂ ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಎಷ್ಟು ಅಲ್ಪವು ಎಂಬ ಭಾವನೆಯು ಮೂಡಿ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಒಂದುವಿಧ ಭಯನನ್ಯುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಕೈಯಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅದನ್ನೇ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಹೊಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಎಷ್ಟು ಭಯವಾಗುವುದೋ, ಈ ಅನಂತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮದ ನಿಲುವನ್ನು ಯೋಚಿಸುವುದೋ ಅಷ್ಟೇ ಭಯಂಕರವಾದುದು. ಇದು ಮನುಷ್ಯನ ಬುದ್ಧಿಗೆ ನಿಲ ಕುವುದಿಲ್ಲ. ಎಕೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯನ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಒಂದು ಪರಿಮಿತಿಯುಂಟು. ಆದರೂ ಯೋಗಾದಿಸಾಧನೆಗಳಿಂದ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡ ತಪಸ್ವಿಗಳೂ ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಅನ್ಯತರಾಗುವರು, ವಿಶ್ವದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮ ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮದ ಭಯದಿಂದಲೇ (ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದಲೇ) ಅಗ್ನಿಯು ಸುಡುವುದು ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸುಡುವ ಶಕ್ತಿ ಇರುವುದು, ಸೂರ್ಯನು ಬೆಳಗುವನು, ಇಂದ್ರನೂ, ವಾಯುವೂ, ವಿದನೆಯವನಾದ ಯಮ ಅಥವಾ ಮೃತ್ಯುವೂ ಅವನ (ಬ್ರಹ್ಮದ) ಭಯದಿಂದಲೇ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು.

ಈ ಶರೀರವು ಪತನವಾಗುವುದಕ್ಕೆ (ಮೃತವಾಗುವುದಕ್ಕೆ) ಮೊದಲೇ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವಾದರೆ ಒಳ್ಳೆಯದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿರುವ ಬೇರೆಬೇರೆ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನವು ಜನ್ಮವೆತ್ತಬೇಕಾಗುವುದು. ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು ಕಾಡುವವಂತೆ

ಕನ್ನ ಅತ್ಯನ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ದರ್ಶನವಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಜ್ಞಾನಿಯಾದವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು ಕನ್ನಡಿ ಯಲ್ಲಿ ಮುಖವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದು. ಸ್ಪಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಹಿತ್ತಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದು. ನೀರನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಗಂಧವರೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದು. ಆದರೆ ಬೆಳಕು (ಬಿಸಿಲು) ನೆರಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮದರ್ಶನ ವಾಗುವುದು.

ಬೇರೇಬೇರೆ ತನ್ಮಾತ್ರಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಭಿನ್ನಭಾವಗಳನ್ನೂ, ಅವುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿವರಗಳನ್ನೂ ಅರಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಬುದ್ಧಿವಂತನು ಶೋಕರಹಿತನಾಗುವನು. ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಪಂಚಭೂತಗಳ ತನ್ಮಾತ್ರಗಳಿಂದ (ತನ್ಮಾತ್ರಿಯೆಂದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೂಪ) ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಚಕ್ಷುರಾದಿಂಧ್ರಿಯಗಳು ತಮಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಯ ಅಥವಾ ನಾಶವಾಗುವುವು. ಈ ಪಂಚಭೂತಗಳೂ ಇವುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳೂ ಕೆಲಬ್ರಕಾಲ ವಿದ್ದ ನಾಶವನ್ನೈದುವುವು. ಆದರೆ ಅತ್ಯ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವ ಪ್ರಜ್ಞನಿಗೆ ದುಃಖವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮನಸ್ಸು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ಅಥವಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದು. ಮನಸ್ಸಿಗಿಂತಲೂ ಶುದ್ಧ ಬುದ್ಧಿಯು ಹೆಚ್ಚಿನದು. ಬುದ್ಧಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವೂ ಆದ ಮಹತ್ತರವಿರುವುದು. ಅದರಾಚೆಗೆ ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಅಮೃತವಿರುವುದು. ಅಮೃತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು (ಚಿತ್ ಅಥವಾ ಜ್ಯೋತಸ್ಸು) ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಇವನೇ ಅತ್ಯನು. ಇವನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನು, ಸರ್ವಸಂಸಾರಧರ್ಮವರ್ಜಿತನು, ನಿರ್ಲಿಪ್ತನು. ಇಂತಹ ಅತ್ಯನ್ನರಿತು ಪ್ರಾಣಿಯು ಮುಕ್ತನಾಗುವನು, ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಈ ಅತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವು ದೃಷ್ಟಿಗೆ (ಬಾಹ್ಯದೃಷ್ಟಿಗೆ) ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾರೂ ಅವನನ್ನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮನಸ್ಸಂಯಮವಿರುವ ಯೋಗಿಯು ಅಥವಾ ತಪಸ್ವಿಯು ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಅವನು ಗೋಚರನಾಗುವನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದವರೂ ಅಮೃತರಾಗುವರು.

ಯಾವನ ಪಂಚಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಮನಸ್ಸೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಯು ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿರುವುದೋ ಅವನಿಗೆ ಎಂದರೆ ವಿಷಯಾದಿ ಸುಖಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೋಗಗೊಡಿಸದೆ ಮನಸ್ಕೈರ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವನೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನಿಗೆ ಪರಮಸ್ಥಿತಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆನ್ನುವರು. ಈ ಸ್ಥಿರವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಧಾರಣೆಯೇ ಯೋಗವೆಂದು ಹೇಳುವರು ಯೋಗಿಯಾದವನು ಬಹಳ ಎಚ್ಚರಕೆಯಿಂದಿರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಯೋಗಸ್ಥಿತಿಗೂ ಅನೇಕ ಪ್ರಮಾದಗಳು ಅಥವಾ ವಿಘ್ನಗಳಿರುವುವು. ಅಪ್ರಮತ್ತನಾದವನಿಗೆ ಎಂದರೆ ಅಲಸ್ಯದಿಂದಿರುವವನಿಗೆ ಯೋಗವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅತ್ಯಜ್ಞಾನವು ವಾಕ್ಯತ್ತಿಯಾದಾಗಲಿ (ಸಂಭಾಷಣಾದಿಗಳಿಂದ) ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಯೋಚಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಕಲ್ಪಗಳಿಂದ ನೋಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಂತಹುದಲ್ಲ ಅದು (ಅತ್ಯವು) ಇದ್ದೇ ಇದೆ ಎಂಬ ದೃಢವಾದ ನಂಬಿಕೆಯುಳ್ಳವನಿಗೆ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಥಿತ್ಯಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಿಗೆ ಅಥವಾ ಶ್ರದ್ಧಾವಂತನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಲಭಿಸುವುದು. ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅದನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದು (ಅತ್ಯವು) ಇರುವುದೆಂಬ ಭಾವನೆಯು ಹುಟ್ಟಿಕೆಂದರೆ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನವು (ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು) ಪ್ರಕಟವಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅನಿರ್ಧಾವಿಸುವುದು. ಮನುಷ್ಯನ ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಕಾಮನೆಗಳು ಎಂದರೆ ಸುಖಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಡೀಯು ಅಳಿದುಹೋದರೆ ಅವನು ಅಮೃತನಾಗುವನು ಎಂದರೆ ಚಿವನುಕ್ರಮಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಅನುಭವಿಸುವನು.

ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿ (ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಮನೆಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಮಿಥ್ಯಾಬಂಧನಗಳು ನಷ್ಟವಾದುವೆಂದರೆ ಆಗ ಮರ್ತ್ಯನಾದ ಮನುಷ್ಯನು ಅಮೃತನಾಗುವನು. ಎಂದರೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಪರಮಪದವೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಮನುಷ್ಯನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಅಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಬಂಧನಗಳು ನಾಶವಾದೊಡನೆಯೇ ಮರ್ತ್ಯನಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನು ಅಮೃತನಾಗುವನು. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ನೂರ ಒಂದು ನಾಡಿಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಷುಮ್ನಾ ಎಂಬ ಒಂದು ನಾಡಿಯು ತಿರಸ್ಕಿನ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರದವರೆಗೂ ಹೋಗಿರುವುದು. ಆ ನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರದ ಮೂಲಕ ಪ್ರಾಣವು ಹೊರಟುಹೋದರೆ ಆ ಮನುಷ್ಯನು ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಇತರ ನಾಡಿಗಳ ಮೂಲಕ ಪ್ರಾಣವು ಹೋದರೆ ಅವನಿಗೆ ಮುಂದೆ ನಾನಾವಿಧ ಜನ್ಮಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವವು.

ಅಂಗುಷ್ಠಪರಮಾಣುವು ವುರುಷನು ಎಂದರೆ ಅಂತರಾತ್ಮನು ಯಾವಾಗಲೂ ಜನರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಆ ಅತ್ಮನು ಯಾವಾಗಲೂ ಜನರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಆ ಅಂತರಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡಬೇಕಾದರೆ, ಸಿಪ್ಪೆಯನ್ನು ಸುರಿದು ಒಳಗಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ತೆಗೆಯುವಂತೆ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಎಂದರೆ ಅತ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಬೇಕು. ಅದೇ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಅಮೃತವಸ್ತುವು.

ಮೃತ್ಯುವು ಅಥವಾ ಯಮನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನರಂಭಿಸಿಕೊಂಡು, ಅವನು ಕಲಿಸಿದ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ನಚಿಕೇತನು ಬ್ರಹ್ಮಪದದನ್ನು ಪಡೆದನು. ಅವನು ಪಾಪಹಿತನೂ ಅಮೃತನೂ ಆದನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಈ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಇತರ ಜನರೂ ಸಹ ನಚಿಕೇತನಂತೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವರು.

ಪರಂ ಮೃತ್ಯೋ ಅನು ಸರ್ವೇಹಿ ಪಂಥಾಂ ಯಸ್ತೇ ಸ್ವ ಇತರೋ ದೇವಯಾ-
ನಾತ್ |

ಚಕ್ಷುಷ್ಮತೇ ಶೃಣ್ವತೇ ತೇ ಬ್ರವೀಮಿ ಮಾ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ರೀರಿಷೋ. ಮೋತ
ವೀರಾನ್ || ೧ ||

ಎಳ್ಳೆ ಮೃತ್ಯುವೇ, ಬೇರೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಪರಾಙ್ಮುಖನಾಗು. ದೇವತೆಗಳ ಮಾರ್ಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ನಿನ್ನ ಸ್ವಂತ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೋಗು. ಚಕ್ಷುಷುಳ್ಳವನೂ, ಕಿವಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ. ಮತ್ತು ವಿರಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ.

ಮೃತ್ಯುಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುತ್ತಾ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಮೃತ್ಯುಃ | ಮೃತ್ಯುಮಾರ್ಗಯಂತೀತಿ ಸತಃ | ಮೃತಂ ಚ್ಯಾವಯಂತೀತಿ ವಾ ಶತಬಲಾಶ್ಚೋ ಮೌಢ್ಯಃ ||
ಶಸ್ತ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ ||

ಪಾಠೇಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಮೃತ್ಯುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಮೃತನಾದವನನ್ನು ಎಂದರೆ ಅತ್ಯವನ್ನು ಆ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಾಗಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಮೃತ್ಯುವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಮುದ್ರಲ ಪುತ್ರನಾದ ಶಕುಲಶ್ವನೇಂಬ ಋಷಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಶಬ್ದಯೋಗವಿರುವ ಪುಸ್ತಕವು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ—

ಪರಂ ಮೃತ್ಯೋ ಅನು ಪರೇಹಿ ಪಂಥಾಂ ಯತ್ರೇ ಸ್ಯ ಇತರೋ ದೇವಯಾನಾತ್ |

ಚಕ್ಷುಷ್ಯತೇ ಶೃಣ್ವತೇ ತೇ ಬ್ರವೀಮಿ ಮಾ ನಃ ಪೃಚಾಂ ರೇರಪೋ ಮೋತ ವೀರಾನ್ ||

ಪರಂ ಮೃತ್ಯೋ ಧ್ರುವಂ ಪರೇಹಿ ಮೃತ್ಯೋ ಧ್ರುವಂ ಪರೇಹಿ ಮೃತ್ಯೋ ಕಥಿತಂ ತೇನ ಮೃತ್ಯೋ ಮೃತಂ ಚ್ಯಾವಮತೇ ಭವತಿ ಮೃತ್ಯೋ ಮುದೇರ್ವಾ ಮುದೇರ್ವಾ ||

(ನಿ. ೧೧-೭)

ಎಲೈ ಮೃತ್ಯುವೇ, ನೀನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಡು, ಎಲೈ ಮೃತ್ಯುವೇ ಹೊರಡು, ಹೊರಡು. ಎಲೈ ಮೃತ್ಯುವೇ, ಯಾವ ಪುರುಷನನ್ನು ಮರಣಕ್ಕೆ ಈಡುಮಾಡಿದೆಯೋ ಆ ಪುರುಷನು ನೀನಿಗೆ ಸೇರಿದವನು. ಅವನನ್ನು ನೀನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಿನ್ನದೇ ಆದ ಪಿತೃಯಾಣಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಡು. ಇತರರು ದೇವಯಾನಮಾರ್ಗದಿಂದ ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವರು. ಎಲೈ ಮೃತ್ಯುದೇವನೇ, ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ನೀನಿಗೆ ಕಣ್ಣುಗಳಿವೆ, ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಕಿವಿಗಳಿವೆ. ಇಂತಹ ನೀನಿಗೆ ನಾನು ಹೇಳುವುದೇ ನೆಂದರೆ—ನಮ್ಮ ಸಂಶಯವರನ್ನು ಎಂದರೆ ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ, ಮತ್ತು ನೀರರಾದ ಜನರನ್ನೂ ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ. ಮೃತು ಶಬ್ದವು ಮದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ, ಮುದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಮೃತ್ಯುದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಾನೆ. ಮೃತ್ಯುವೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸಂಹರಿಸುವವನು, ಕೊಲ್ಲುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅವರಿಗೆ ಕ್ಷಮಾದಿಂದ ಆಯುಷ್ಯವೆಂದು ಮುಗಿದೊಡನೆಯೇ ದೋಷವಿಜ್ಞಾನಗಳು, ಅಪಘಾತಗಳು, ಮೊದಲಾದ ನಾನಾ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಆದ ಮೃತ ರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಮೃತರಾದವರ ಪ್ರೇತಗಳು ಮೃತ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಮಾರ್ಗವಿರೆಯೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನೂ ಋಷಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದಾನೆ. ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ದೇವಯಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ದೇವಯಾನವಲ್ಲದ ಬೇರೆ ಮಾರ್ಗವೆಂದರೆ ಪಿತೃಯಾನವು. ಪಿತೃಗಳು ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗವು ಈ ಮಾರ್ಗವು ಮೃತ್ಯು (ಯಮನ) ವಿನ ಸ್ವಂತಮಾರ್ಗವೆಂದು ಋಷಿಯು ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮಾರ್ಗದಿಂದಲೇ ಪಿತೃಗಳೂ, ಮೃತರಾದವರ ಪ್ರೇತಗಳೂ ಮೃತ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೃತ್ಯುವಿನ ಸ್ವಂತಮಾರ್ಗವೆಂದು ಋಷಿಯು ಕರೆದಿದಾನೆ. ಇಂತಹ ಮಾರ್ಗದಿಂದಲೇ ನೀನು ಹೊರಡು, ನಮ್ಮನ್ನೂ ನಮಗೆ ಸೇರಿದ ಪುತ್ರ ಪೌತ್ರ ದುಹಿತೃ ದೌಹಿತಾದಿ ಬಂಧುವರ್ಗದವರನ್ನೂ ನೀರರಾದ ಭರ್ತೃಗಳನ್ನೂ ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿರುವ ಚಕ್ಷುಷ್ಯತೇ ಶೃಣ್ವತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಭಾವ್ಯಕಾರರು ಅಪ್ರತಿಹತವೇರ್ವೇಂದ್ರಿಯವಿದ್ದಾನಾಯಿ | ಈ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲಾಗದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವವು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಚಕ್ಷುಷ್ಯತೇ ಶೃಣ್ವತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಒಂದು ವಿಭವಾದ ಗೂಢಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯು ಮೃತವಾದರೂ ಆ

ವಿಷಯವನ್ನು ಮೃತ್ಯುವು ತಕ್ಷಣವೇ ನೋಡುವನು, ತಕ್ಷಣವೇ ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಚಾರರ ಮೂಲಕ ಕೇಳಿ ತಿಳಿಯುವನು. ಎಂದರೆ ಮೃತರಾದವರ ವಿಷಯವು ತಕ್ಷಣವೇ ಇವನಿಗೆ ತಿಳಿಯುವುದು ಎಂಬರ್ಥವು ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ವಿನೃತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತ್ರೇಷಮಿತ್ಯಾ ಸಮರಣಂ ತಿಮಿಾನತೋರಿಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೌ ಸುತಪಾ ವಾನು-
ರುಷ್ಯತಿ |

ಯಾ ಮುತ್ಯಾಯ ಪ್ರತಿಧೀಯಮಾನಮಿತ್ಯಶಾನೋರಸ್ತುರಸನಾಮುರು
ಷ್ಯಥಃ || ೨ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳೇ, ನೀವು ಾನವನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಫಲದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಡಗೂಡಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತೀರಿ. ಈ ರೀತಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ದಾನದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಿಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ, ಒಡಗೂಡಿದುದೂ ಅದ ಅಗಮನವನ್ನು ಹುತಕಿಷ್ಕವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕೂಡಿದ ಯಜಮಾನನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಗೌರವಿಸುತ್ತಾನೆ).

ಪೃಥೀಯ ಸವನದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾತಿರೇಕವೆಂಬ ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ (ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ) ಬೇಕಾದರೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ—ತ್ರೇಷಮಿತ್ಯಾ ಸಮರಣಂ ತಿಮಿಾನ ತೋರಿತಿ ವಾ ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿನೃತವಾಗಿರುವುದು, (ಅ. ೭-೬)

ಕೃತಾನೋಃ—ಅಗ್ನೇಃ | ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಎಂದು ಕೃತಾನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ಈ ಪದವು ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಇನ್ನೂ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದರ್ಥವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಕೃತಾನು ವೆಂಬ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕರಣವನ್ನು (೫-೨೨) ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಯಾವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಕೃತಾನು ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಆ ಹೆಸರು ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ.

ಧನ್ವಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ತ್ರೇಷ್ಯನಾದ ಕೃತಾನುವು ಸೋಮಪಾಲಕನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸೋಮವನ್ನಪಹರಿಸಿ ಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ತ್ರೇಷ್ಯನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಅದರ ಪುಕ್ಕವನ್ನು ಛೇದಿಸಿದ ಕಥೆಯು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅವ ಯಚ್ಚೈನೋ ಅಸ್ತನೀದಧ ದ್ಯೋವಿ ಯದ್ಯದಿ ವಾತ ಊಹುಃ ಪುರಂಧಿಂ |

ಸೃಜದ್ಯದಸ್ಮಾ ಅವ ಕ್ಷಿಪಜ್ಞಾಂ ಕೃತಾನುರಸ್ಮಾ ಮನಸಾ ಭುರಣ್ಯಾನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೨೭೫)

ದ್ಯುರೋಕದಿಂದ ಸೋಮಾಪಕರಣಕ್ಕೆ ಬಂದ ಶೈಲನನ್ನು ಸೋಮಪಾಲಕರಿಲ್ಲರೂ ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೃತಾನುವು ಮನೋವೇಗದಿಂದ ಅದನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅದರ ಪುಕ್ಕವನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಸೂಚಿಸಲಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಸ ಪೂರ್ವ್ಯಾಃ ಪವತೇ ಯ ದಿವಸ್ವರಿ ಕ್ಯೇನೋ ಮಥಾಯದಿಹಿತೃದೋ ರಃ |

ಸ ಮಧ್ಯ ಆ ಯುತೇ ವೇವಿಜಾನ ಇತ್ಯೃಶಾನೋರಸ್ತು ಮನಸಾಹ ಬಿಭೃಷಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೭೭-೨)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಕಥೆಯು ಇನ್ನೂ ಕೊಂಚ ವಿಸ್ತಾರ ವಾಗಿದ್ದು ಕೃತಾನುವಿನ ಆಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಯಾಯತ್ತೀಂ ತ್ವಂ ನ ಇಮಂ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಾಹರೀತಿ ಸಾ ತಥೈತ್ಯೃಬ್ರವೀಶ್ವಾಂ ವೈ ಮಾ ಸರ್ವೇಣ ಸ್ವಸ್ತ್ರಯುನೇನಾಸುಮಂತ್ರಯಧ್ವಮಿತಿ ತಪೇತಿ ಸೋದಪತಶ್ಚಾಂ ದೇವಾ ಸರ್ವೇಣ ಸ್ವಸ್ತ್ರಯುನೇನಾಸುಮಂತ್ರಯಧ್ವಮಿತಿ ಪ್ರೇತಿ ಚೇತಿ ಚಿ. ಶೈತಧ್ವಸ್ವ ಸರ್ವಸ್ವಸ್ತ್ರಯನಂ ಯತ್ಪ್ರೇತಿ ಚೇತಿ ತದ್ಯೋಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಃ ಸ್ಯಾತ್ತಮೇತೇನಾಸು ಮಂತ್ರಯೇತ ಪ್ರೇತಿ ಚೇತಿ ಸ್ವಸ್ತ್ರೀವ ಗಚ್ಛತಿ ಸ್ವಸ್ತ್ರೈ ಪುನರಾಗಚ್ಛತಿ ,

ಸಾ ಪತಿತ್ವಾ ಸೋಮಪಾಲಾನ್ವೀಚಯತ್ವಾ ಪಥ್ಯಾಂ ಚ ಮುಖೇನ ಚ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ ಸಮಗೃಭ್ನಾಧ್ಯಾನಿ ಚೇತರೇ ಭಂದಸೀ ಅಕ್ಷರಾಣ್ಯಜಹಿತಾಂ ಶಾನಿ ಚೋಪಸಮಗೃಭ್ನಾತ್ |

ತಸ್ಯಾ ಅಸು ವಿಸ್ವಜ್ಯ ಕೃತಾನುಃ ಸೋಮಪಾಲಃ ಸವ್ಯಸ್ಯ ಪದೋ ನಬಿಮುಚ್ಚಿದತ್ತಚ್ಚಲ್ಯಕೋಽಧವತ್ತಸ್ಯಾತ್ಸನಮಿ-
ಮನ ಯದ್ವಿಶಮಸ್ತವತ್ಸಾ ವಶಾಭವತ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೨೬)

ದೇವತೆಗಳು ಸೋಮರಾಜನನ್ನಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಬೇಕೆಂದು ಗಾಯತ್ರೀಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಅವಳಿಗೆ ಸ್ವಸ್ತ್ರಿಯನವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕೊಡುವಾಗ ವಾಪಸ್ಸು ಬರಬೇಕೆಂದಾತಿಸಿ ಕಳುಹಿದಾಗ ಶೈಲನರೂಪದ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಇಳಿದು ಸೋಮಪಾಲರನ್ನು ಬಿಡರಿಸಿದಾಗ ಕೃತಾನುವು ತನ್ನ ಬಾಣವಿಂದ ಅದರ ನಖವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಉಳಿದೆಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೃತಾನುವು ಪದವು ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿ ಪರ್ಯಾಯವಾಗುವುದು ಅಷ್ಟೇನೂ ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಇತರ ಪ್ರತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು ಕೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಕೃತಾನುವೆಂಬ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಬೋಧಕವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ತತಃಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ಅಥ ಸೋಮಕ್ರಿಯಣಾನನುದಿತತಿ | ಸ್ಯಾನ ಭ್ರಾಹ್ಮಾಂಘಾರೇ ಬಂಧಾರೇ ಹಸ್ತ ಸುಹಸ್ತ ಕೃತಾನು ವೇತೇ ವಃ ಸೋಮಕ್ರಿಯಣಾಸ್ತಾಸ್ತಪ್ತಧ್ವಂ ಮಾ ವೋ ದಭನ್ನಿತಿ ಧಿಷ್ಣಾಂನಾಂ ವಾ ಬಿತೇ ಭಾಜನೇನೈಶಾನಿ ವೈ ಧಿಷ್ಣಾಂನಾಂ ನಾಮಾನಿ ಶಾನ್ಯೇವೇಭ್ಯ ಏದಸ್ವದಿಷ್ಟತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨೬-೧೧)

ಎಂಬ ನಾಕೃದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ, ಭ್ರಾಜ, ಅಂಘಾರಿ, ಬಂಧಾರಿ, ಹಸ್ತ, ಸುಹಸ್ತ, ಕೃಶಾನು ಎಂಬವನು ಸೋಮಪಾಲಕ ರೆಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿವೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

.....ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋಮವಿಕ್ರಿಯಣಿ ತಮೋಮಿತ್ಯೋನ ಐಹಿ ಸಮಿತ್ರೈಧಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯೋರುಮಾ
ವಿತ ದಕ್ಷಿಣಮುತನ್ಮುತಂ ತಗ್ಗ್ ಸ್ಯೋನಸ್ಯೋನಗ್ಗ್ ಸ್ಥಾನಭ್ರಾಜಾಂಘಾರೇ ಬಂಧಾರೇ ಹಸ್ತ
ಸುಹಸ್ತ ಕೃಶಾನವೇತೇ ವಸ್ಯೋಮುಕ್ರಯಣಾಸ್ತಾನೈಕ್ಷಧಂ ಮೂ ವೋ ದಧನ್ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೭)

ಎಂಬ ನಾಕೃಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ಥಾನ, ಭ್ರಾಜ, ಅಂಘಾರಿ, ಬಂಧಾರಿ, ಹಸ್ತ, ಸುಹಸ್ತ, ಕೃಶಾನು ಎಂಬವರೇ ಛಾಗರೂಪರಾದ ಸೋಮರಕ್ಷಕರೆಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ,

ವಿಭೂರಸಿ ಪ್ರವಾಹಣೋ ವಹ್ನಿರಸಿ ಹವ್ಯವಾಹನಶ್ಯಾತ್ಯೋಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಸ್ತುಭೋಸಿ ವಿಶ್ವವೇದಾ
ಉತಿಗಸಿ ಕವಿರಂಘಾರಿಸಿ ಬಂಧಾರಿರವಸ್ಯೂರಸಿ ದುವಸ್ಥಾಸ್ತುನ್ಯೂರಸಿ ಮಾರ್ಜಾಲೀಯ
ಸ್ತಮ್ರಾದಸಿ ಕೃಶಾನುಃ ಪರಿಷದ್ಯೋಸಿ ಪವಮಾನಃ ಪ್ರತೆಕ್ಶಾಸಿ ನಭಸ್ಥಾನಸಂಮುಷ್ಯೋಸಿ

ಹವ್ಯಸೂದ ಉತಧಾಮಾಸಿ ಸುವಜ್ಯೋತಿರ್ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಯೋತಿರಸಿ ಸುವರ್ಧಾಮಾಜೋಸ್ಯೇಕ-
ಪಾದಹಿರಸಿ ಬುದ್ಧಿಯೋ ರೌದ್ರೇಣಾನೀಕೇನ ಪಾಹಿ ಮಾಗ್ನೇ ಪಿಪ್ಪಹಿ ಮಾ ಮಾ ಮಾ ಹಿಗ್ಂಸೀಃ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂಘಾರಿ, ಬಂಧಾರಿ, ಕೃಶಾನು ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲರೂ ನೀನೇ ಆಗಿರುವೆಯೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಕೃಶಾನುವೇ ಮುಂತಾದ ಸೋಮಪಾಲಕರು ಧಿಷ್ಣಾಸ್ತಾನಾಂ ನಾಮಾನಿ ಅಗ್ನಿವೇದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಎಂದು ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಶಕಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಒ. ಬ್ರಾ. ೩-೩-೧) ಅದುದರಿಂದ ಕೃಶಾನುವಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿದಿಯೆಂದು ಕೆಲವು ವ್ಯಾಕೃಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮುಕ್ರಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೃಶಾನು ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಶೇಷಣಗಳೇ ಈ ಹೆಸರು ಬರಹಕ್ಕೆ ಉಳಿದ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದನ್ನೂ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಶ್ರೀ ಸಸ್ತು ಸಸ್ತಾ ನದ್ಯೋಮುಹೀರಪೋ ವನಸ್ತ ತೀನ್ ಸರ್ವತಾ ಅಗ್ನಿಮೂತಯೇ |

ಕೃಶಾನುಮಸ್ತುನ್ ತಿಷ್ಯಂ ಸದಸ್ಥ ಆ ರುದ್ರಂ ರುದ್ರೇಷು ರುದ್ರಿಯಂ ಹವಾಮುಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬-೪೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೃಶಾನು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ವಿಶೇಷ್ಯವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ೯-೭-೨ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತುಃ ಕೃಶಾನೂಃ ಎಂದೂ, ೪-೨೭-೩ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಾ ಕೃಶಾನುಃ ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಸ್ತುಃ ಕೃಶಾನೂಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಗಳಿವೆ.

ಉದಹರಿಸಿರುವ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ತು ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬಾಣವನ್ನು ಎಸೆದು ಶತ್ರುವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಸ್ತುಃ ಎಂದರೆ ನಿರಸಿತುಃ ಶಶ್ವೋಣಾಂ | ಶತ್ರುಹಿಂಸಕನೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಆಸನಾಂ—ಆಸನಂ ಚಿತ್ತನಶೀಲಂ ಪ್ರದಾನಶೀಲಮನ್ಯಾದಿಕಂ | ದಾತ್ವವಿಧಿಂದ ಚಿತ್ತಿ ಪ್ರತಿ ಹಿತ್ಯವಿನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಸನವೆಂದು ಹೆಸರಿನು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪುರೂಷ ದೇಸೋ ನಿ ರಿಣಾತಿ ಜಂಭೈರಾದ್ಯೋಚಿತೇ ವನ ಆ ವಿಭಾವಾ |
ಆದಸ್ಯ ನಾತೋ ಆನು ವಾತಿ ಶೋಚಿರಸ್ತುರ್ನ | ಶರಾಮಸನಾವ. ನು ದ್ಯೂನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪೮-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಚಲಿಸತಕ್ಕ ಬಾಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಉರುಷ್ಯತಿ—ಉರುಷ್ಯತಿಃ ರಕ್ತಾಕರ್ಮಾ (ನಿ. ೫-೨೩) ರಕ್ತಿಸುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—
ಸ ನೋ ಚೋಧಿ ಶ್ರುಧೀ ಹವಮಾರುಷ್ಯಾಣೋ ಅಥಾಯತಃ ಸಮಸ್ತಾಕ್ |
(ಮ. ಸಂ. ೫-೨೪-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ದಹಿಸಿ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಸಮುಚ್ಚರಿದಲೂ ನೆನಮನ್ನು ಉರುಷ್ಯ ರಕ್ತಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಎರಡು ಸಲ ಬಂದಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ ಉರುಷ್ಯತಿ—ರಕ್ತತಿ | ಯಾಗೇನ ಪೂಜಯತಿ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿ | ಯಾಗದಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥವೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಉರುಷ್ಯಥಃ ಪ್ರೇರಯಥಃ ನಮಗೆ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಆನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾ ರಕ್ತಿಸು ಎಂಬರ್ಥವೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶಿವೀವತಃ—ಶಿವೀತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಶವಯತೇವಾ ಶಕ್ಯೋತೇವಾ | (ನಿ. ೫-೧೨) ಪ್ರಯಾಸಪಡು ಅಥವಾ ಶ್ರಮಪಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಮ್ ಭಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶಕ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ ಭಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಪದವು ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಸ್ತೃಪಲಪ್ರಭರ್ಮಾ ಧುನಿಃ ಶಿವೀವಾಞ್ಞುರಮೋ ಋಜೀಶೀ |
ಸೋಮೋ ವಿಶ್ವಾಸ್ಯತಸಾ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದೇಭಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪೯-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವೀವಾನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾದ ಎಂಬರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂದ್ರವಿಷ್ಣುಗಳು ಸರ್ವದಾ ಶೋಕರಕ್ತೃಣಾಂ ಕಾರ್ಯಯುಕ್ತರೆಂದರ್ಥವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಷ್ಕಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಧಾತ್ಯದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ವಿವರಿಸಿ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅವ್ಯಮಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ವಿಶ್ವಾನರೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೮ ||

ಶ್ರಮಪ್ರಾಶ್ರವಾದ ವಿಶ್ವಾನರಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಅಪಿ ವಾ ವಿಶ್ವಾನರ ಏವ ಸ್ಯಾತ್' (ನಿ. ೭-೨೧) ಎಂದು ಇದು ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನುರುಕ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರ ವೋ ಮಹೇ ಮಂದಮಾನಾಯಾಂಧಸೋಽರ್ಚಾ ವಿಶ್ವಾನರಾಯ ವಿಶ್ವಾ-
ಭುವೇ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಯಸ್ಯ ಸುಮುಖಂ ಸಹೋ ಮಹಿ ಶ್ರವೋ ನೃವ್ಣಂ ಚ ರೋದಸೀ
ಸಪರ್ಯತಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೦-೧) || ಪ್ರಾರ್ಚಿತ ಯೂಯಂ ಸ್ತುತಿಂ ಮಹತೇಽಂಧ-
ಸೋಽನಿಸ್ಯ ದಾತ್ರೇ ಮಂದಮಾನಾಯ ಮೋದಮಾನಾಯ ಸ್ತೂಯಮಾನಾಯ
ತಬ್ಧಾಯಮಾನಾಯೇತಿ ನಾ ವಿಶ್ವಾನರಾಯ ಸರ್ವಂ ವಿಭೂತಾಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಯಸ್ಯ
ಪ್ರೀತೌ ಸುಮಹದ್ವಲಂ ಮಹಚ್ಚ ಶ್ರವಣೀಯಂ ಯತೋ ನೃವ್ಣಂ ಚ ಬಲಂ
ನ್ಯಾನ್ಯತಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ವಃ ಪರಿಚರತ ಇತಿ ಕಮನ್ಯಂ ಮಧ್ಯಮಾದೇವನವಕ್ಷತ್ರ-
ಸ್ಯೈಷಾಪರಾಭವತಿ || ೯ ||

ಪ್ರವೋ ಮಹೇ ಮಂದವಾನಾಯಾಂಧಸೋಽರ್ಚಾ ವಿಶ್ವಾನರಾಯ ವಿಶ್ವಾ
ಭುವೇ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಯಸ್ಯ ಸುಮುಖಂ ಸಹೋ ಮಹಿತ್ರವೋ ನೃಮ್ನಾ ಚ
ರೋದಸೀ ಸಪರ್ಯತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೯. ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೩೩-೩೫)

ವಿಶ್ವಾನರ ಸ್ತುತಿಶ್ಲೋಕವಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೇ, ನೀವು ಆಧಿಕ ಅನ್ನದಾತೃವಾದ, ಸ್ತುತಿ ಸ
ಸಲ್ಲದುವ, ಸಕಲವಿಭೂತಿಯುಕ್ತನಾದ ಸರ್ವನೇತೃವಾದ ಮಧ್ಯಮ ವಾಯುದೇವನನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿರಿ. ಈ
ಈಶ್ವರನಾದ ವಾಯುವಿನ ಅನುಗ್ರಹವಾದಾಗ ಆಧಿಕಬಲವೂ, ಮಹಾಯಶಸ್ಸೂ, ಶಕ್ತಿಯೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಅವನನ್ನು
ಸ್ತುತಿಸುವ ನಿಮ್ಮನ್ನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ಅಭಿನಂದಿಸುತ್ತವೆ.

ಪಾರ್ಶ್ವತ ಯೂಯಂ ಸ್ತುತಿಂ ಮಹತೇ ಅಂಧಸೋಽನ್ನಸ್ಯ ದಾತ್ರೇ ಮಂದ
ಮಾನಾಯ ಮೋದಮಾನಾಯ ಸ್ತೂಯಮಾನಾಯ ಶಬ್ದಾಯಮಾನಾ-
ಯೇತಿ ವಾ | ವಿಶ್ವಾನರಾಯ ಸರ್ವಂ ವಿಭೂತಾಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಯಸ್ಯ ಪ್ರೀತೌ
ಸುಮಹದ್ಭಲಂ ಮಹಚ್ಛ್ರ ಶ್ರವಣೇಯಂ ಯತೋ ನೃಮ್ನಂ ಚ ಬಲಂ
ನ್ಯಾನ್ವತಂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಃ ಪರಿಚರತ ಇತಿ | ಕಮನ್ಯಂ ಮಧ್ಯಮಾ-
ದೇವಮವಕ್ಷ್ಯತ್ | ತಸ್ಯೈಷಾಂ ಪರಾ ಭವತಿ || ೯ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಂದವಾನವಕ್ಕೆ ನಾನಾರ್ಥ ವರ್ತಿಸಬಹುದು. ಮದಿಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ತುತಿಮೋದಮದ
ಸ್ವಸ್ವಕಾಂತಿಗರ್ಹವಿರುವುದರಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡುವ, ಸ್ತುತಿ ಸಲ್ಲದುವ, ಶಬ್ದಮಾಡುವ ಎಂದು ಅನೇಕಾರ್ಥ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಬಲಕೃತಿ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ತಿಸಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮದೇವನಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವಾನರನು ಬೇರೆ ದೇವತೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀವಶೆಯೂ
ವಿಶ್ವಾನರವದದಿಂದ ಅಭಿಹತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವ.ಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದವನೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ
ನೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಬಲಕೃತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವೂ ಇದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ತ್ರೀಯಾಸ್ತುಮುಗಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಆಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

.....

ಅಥ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಉದು ಜ್ಯೋತಿರಮೃತಂ ವಿಶ್ವಜನ್ಯಂ ವಿಶ್ವಾನರಃ ಸವಿತಾ ದೇವೋ ಅಶ್ರೀತಃ
(ಋ. ಸಂ. ೭-೭೬-೧) || ಉದತ್ತಿಶ್ರಯಜ್ಯೋತಿರಮೃತಂ ಸರ್ವಜನ್ಯಂ ವಿಶ್ವಾನರಃ
ಸವಿತಾ ದೇವ ಇತಿ ಧಾತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಿಧಾತಾ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೦ ||

ಉದು ಜ್ಯೋತಿರಮೃತಂ ವಿಶ್ವಜನ್ಯಂ ವಿಶ್ವಾನರಃ ಸವಿತಾ ದೇವೋ ಅಶ್ರೀತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫-೨೬)

ವಿಸ್ವಾನರನೆಂದರೆ ಮಧ್ಯ ಮನಾಯುವೆಂದು ಸೃಷ್ಟಿಸದಿಸಲು ವಿಶ್ವಾನರಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ
ಅವನಾಶಿಯಾದ, ಸಕಲ ಜನರಿಗೆ ಹಿತವಾದ ಸೂರ್ಯನೆಂಬ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು, ಪ್ರೇರಕನಾದ ವಿಶ್ವಾನರನಾದ ವಾಯುದೇವನು,
ಮೇರಿಂದಲೇ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

ಉದತ್ತಿಶ್ರಯಜ್ಯೋತಿರಮೃತಂ ಸರ್ವಜನ್ಯಂ ವಿಶ್ವಾನರಃ ಸವಿತಾ ದೇವ ಇತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾನರನು ಸೂರ್ಯಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಉದ್ಭವರೋಕದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿ
ದನೆಂದು ಬಲಕೃತವರ್ಣಿತವಾದುದರಿಂದ ವಾಯುದೇವನಲ್ಲದೆ ಇತರ ಯಾವ ದೇವತೆಯೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಧಾತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಿಧಾತಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೦ ||

ಕ್ರಮಶ್ಚಾಪ್ರವಾದ ಧಾತೃಪದದ ನಿರ್ವಹನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಮಧ್ಯಮದೇವನಾಗು
ತ್ತಾನೆ. ಮಳೆಯಿಂದ ಸಕಲ ಧಾರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಧಾರಣವೋಪಕಾರಧರ್ಮಧಾತುವಿಗೆ ತೃಣ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಬಂದಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮೌಶ್ರವ ಧಾತೃದೇವನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಸ್ವೀ ಶಮಿಾ ತರಣಿತ್ವೇನ ನಾಘತೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ
ಅಮೃತತ್ವನಾನಶುಃ |

ಸೌಧನ್ವನಾ ಯಿಭವಃ ಸೂರಚಕ್ರಸಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಪ್ಯಚ್ಯಂತ
ಧೀತಿಃ || ೪ ||

ಮತ್ತಿಕ್ಕುಗಳೊಡಗೂಡಿಕೊಂಡು ಮುಳುಗಲು ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅತಿಘನವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿ ಮಾಡುವಾ
ಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಮರಣರಹಿತವಾದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪಡೆದರು. ಆನಂತರ ಸುಧನ್ವಪುತ್ರರು, ಸೂರನಿಗೆ

ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರಕಾಶವೃಕ್ಷನರೂ ಆದ ಆ ಋಷುಗಳು ಸಂವತ್ಸರದ ಅನಯವಗಳಾದ ವಸಂತಾದಿಮುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅನಷ್ಟಿ ಸದೇಕಾದ ಅಗ್ನಿಶ್ಲೋಮಾದಿಕರ್ಮಗಳೊಡನೆ ಓಂದಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಲು ಅರ್ಹರಾದರು. ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ನಿರುತ್ತವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಶ್ವತ್ತಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಶ್ವಿಪ್ರಶ್ವೇನ ವೋಧಾರೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ವಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ ಅಮೃತತ್ವಮಾನಶಿರೀ ಸೌಧಸ್ತನಾ ಋಭವಃ ಸೂರಶ್ವಾನಾಃ ಸೂರಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಪ್ಯಜ್ಯಂತ ಧೀಶಿಭಃ ಕರ್ಮಾಭಃ |

(೧ ೧೧-೨೬)

ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶವಾಗನೂ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಶ್ವೇಯುಳ್ಳನರೂ ಆದ ಋಷುಗಳು ತಮ್ಮ ತಪಃಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಇತರ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ವಾನವರಾದವರೂ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರದ ಅನಯವಗಳಾದ ವಸಂತಾದಿ ಮುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಟಿಸದೇಕಾದ ಅಗ್ನಿಶ್ಲೋಮಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೊಂದಿಗೆ ಒಂದಾದರು, ಎಂದರೆ ಸಕಲ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸೀಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದಿದೆ.

ವಾಘತಃ ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಕ್ತಿಹಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (೧ ೨-೧೯) ಸಾಯೇಣರು ಋಷಿಪ್ರಜ್ಞಾಮೃತತ್ವ ಅಶ್ವಿ ಚ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ತದ್ವಂತೋ ಲಕ್ಷ್ಮಂತೇ | ಋಷಿಪ್ರಜ್ಞಿರುಪೇತಾ ಋಭವಃ | ಋಷಿಪ್ರಜ್ಞಾಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿಹಾನಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ಋಷುಗಳು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ನಿರುತ್ತದಲ್ಲಿ ವೋಧಾರೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ವಾ ಎಂದಿದೆ. ವೋಧಾರಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಯಜ್ಞ-ಸ್ಯಾನುಷ್ಠಾಕಾರಃ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಅಥವಾ ಮೇಧಾವಿನಃ ನ ಮೇಧಾವಿನಃ ಸಂವತ್ಸರೇಣ ಸಕಲಂ ಕರ್ಮ ಸಮಾಪಯಿತುಂ ಶಕ್ತಾಃ | ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಷ್ವೀತಿ-ಈ ಶಬ್ದವು ೨೬ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (೧ ೨-೧). ಆದರೆ, ವಿಷ್ವೀತಿಃ ನ ಕರ್ಮನಾಮಃ | ತಮೀತ್ಯೇನೇನ ಪಾನೇರಕ್ತ್ಯಪ್ರಸಂಗಾತ್ | ಕಿಂ ತರ್ಹಿ | ವಿವೇಚ್ಯಾತ್ಯರ್ಥಸ್ಯ ಕ್ರಿಯಾಶಬ್ದೋಽಯಂ ವಿಷ್ವೀತಿಃ | ವಿಷ್ವೀವ್ಯಾಶ್ವಾತ್ | ಶ್ವತ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಭವಃ ವಾಚಕವಾದ ತಮೀ ಎಂದು ಭವನಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತೃರ್ಥವುಳ್ಳ ವಿಷ್ವಾಧಾಕುರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನೆರವೇರಿಸಿ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ತಮೀ-ಈ ಪದವೂ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (೧ ೨-೧) ಯಾಗದಾನಾದಿನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಅನ್ಯಾನ್ಯೈಃ " ಏಕಂ ಚಮಸಂ ಚತುರಃ ಕ್ಷೋತಸ " (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೨ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ದೇವೈರುತ್ತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವೆಂದರೆ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳು ಮತ್ತು "ಒಂದು ಚಮಸವನ್ನ ನಾಲ್ಕಾಗಮಾದಿ " ಎಂದಿನೇ ಮುಖಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ ಕರ್ಮಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಸೂರಚಕ್ಷುಃ-ಸೂರ್ಯನವನಪ್ರಕಾಶಃ ಸೂರ್ಯನದೈಶ್ವಾನಾ ವಾ | ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರಕಾಶ

ವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥ. ಋಷಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉರು ಭಾಸೆಮಾಸೋ ಮೇಧಾನೀ ವಾ | ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು ಅಥವಾ ಮೇಧಾವಿಯೆಂದರ್ಥವುಂಟು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಶ್ವಮಗ್ನ ಋಷಿರಾಕೇ ನಮಸ್ಯ ೧ ಸ್ತಂ ನಾಜ್ಯ ಜ್ಞಮತೋ ರಾಯ ಈಶಿವೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಋಷಿ ಶಬ್ದವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೂರಚಕ್ಷಸೇ ಎಂಬ ವಿಶೇಷವು ಮಧುಗಳ ಈ ವಿಶೇಷಗುಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಧೀತಿಧಿ—ಅಗ್ನಿಹೋಮಾದಿಕರ್ಮಧಿಃ | ಅಗ್ನಿಹೋಮಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೊಡನೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಧೀತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥವೂ ಉಂಟು. ನುರುಕ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂಗುಳಿನಾಮಗಳಲ್ಲೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೮) ನುರುಕ್ರಕಾರರು ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂದೆಂದರ್ಥಗಳೂ ಇರತಕ್ಕ ಎರಡು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪಾರಾವತೆಘ್ನೇನವಸೇ ಸುವೃತ್ತಿಧಿಃ ಸರಸ್ವತೀಮಾ ವಿವಾಸೇಮು ಧೀತಿಧಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೧-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಧೀತಿಧಿಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಧಿಃ ಎಂದೂ,

ಮತಸ್ಯ ಹಿ ಶುರುಧಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀರ್ಬುತಸ್ಯ ಧೀತಿವ್ಯಗಜಿನಾನಿ ಹಂತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೩-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ನುರುಕ್ರಕಾರರು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತುತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥದ ಅ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಸಮಪ್ಯಚ್ಚಂತೆ—ಸಂಯುಕ್ತಾ ಅಭವನ್ | ಹವಿಭಾಗಾಗಾರ್ಹಾ ಬಧೂವುಃ | ಕರ್ಮಗಳೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದರೆ ಹವಿಪ್ರೀಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದರ್ಥ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನುರುಕ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಆಥ ಏಕಾದಶ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಧಾತಾ ದಧಾತು ದಾಶುಷೇ ಪ್ರಾಚೀಂ ಜೀವಾತುಮಸ್ತಿತಾಂ | ನಯಂ ದೇವಸ್ಯ
ಧೀಮಹಿ ಸುಮತಿಂ ಸತ್ಯಧರ್ಮಣಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೧೨-೨) || ವೈತ್ರಾ ಸಂ. ೪-೧೨-೬ ||
ಧಾತಂ ದಧಾತು ದತ್ತವತೇ ಪ್ರವೃದ್ಧಾಂ ಜೀವಿಕಾಮನುಸಕ್ತೀಣಾಂ ನಯಂ ದೇವಸ್ಯ
ಧೀಮಹಿ ಸುಮತಿಂ ಕಲ್ಯಾಣೇಂ ಮತಿಃ ಸತ್ಯಧರ್ಮಣೋ ವಿಧಾತಾ ಧಾತ್ರಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ-
ಸ್ತಸ್ಯೈಷ ನಿಸಾತೋ ಭವತಿ ಬಹುದೇವತಾಯಾನ್ಯುಚಿ || ೧೧ ||

ಧಾತಾ ದಧಾತು ದಾಶುಷೇ ಪ್ರಾಚೀಂ ಜೀವಾತುಮಸ್ತಿತಾಂ |
ನಯಂ ದೇವಸ್ಯ ಧೀಮಹಿ ಸುಮತಿಂ ಸತ್ಯಧರ್ಮಣಃ ||

(ಅ. ಸಂ. ೨-೧೨)

ಧಾತ್ಯಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಧ್ಯಮದೇವನಾದ ಧಾತ್ಯವು ಹವಿರ್ವಾಸ ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಪ್ರವೃದ್ಧವಾದ ನೆನಪಿರುವ ಜೀವಕೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಾವು ನಿತ್ಯವೂ ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಧಾತ್ಯದೇವ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಹವಿರ್ವಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಶುಭಕರವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಧರಿಸೋಣ.

ಧಾತಾ ದಧಾತು ದಾಶುಷೇ ದತ್ತವತೇ ಪ್ರವೃದ್ಧಾಂ ಜೀವಿಕಾಮನು-
ಸಕ್ತೀಣಾಂ ನಯಂ ದೇವಸ್ಯ ಧೀಮಹಿ ಸುಮತಿಂ ಕಲ್ಯಾಣೇಂ
ಮತಿಃ ಸತ್ಯಧರ್ಮಣಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಾಠಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಸುಲಭಾರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ವಿಧಾತಾ-ಧಾತ್ರಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ತಸ್ಯೈಷ ನಿಸಾತೋ ಭವತಿ | ಬಹು
ದೇವತಾಯಾನ್ಯುಚಿ || ೧೧ ||

ವಿಧಾತಾ ಕ್ರಮಪ್ರವಾಗಿದೆ ಇದು ದಾತ್ಯಪದದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಧಾತ್ಯವೇ ವಿಧಾತ್ಯ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ವಿ ಉಪಸರ್ಗಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿದೆ. ವಿಧಾತ್ಯಸ್ತುತಿಯು ಬಹುದೇವತಾಕರವಾದ ಅಂದರೆ ವರುಣ, ವಿಧಾತ್ಯ, ಅನುಮತಿ ಸೋಮ ಬೃಹಸ್ಪತಿದೇವತಾಕರವಾದ ಮುಕ್ತಾದಿಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಈಂತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿಪ್ರಣೀತವಾದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾದಶ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ವರುಣಸ್ಯ ಧರ್ಮಣಿ ಬೃಹಸ್ಪತೇರನುಮತ್ಯಾ ಉ
ಶರ್ಮಣಿ | ತವಾಹಮದ್ಯ ಮಘವನ್ನುಪಸ್ತುತೌ ಧಾತರ್ವಿಧಾತಃ ಕಲಶಾ ಅಭಕ್ತಯಂ
(ಋ ಸಂ. ೧೦-೧೬೭-೩) || ಇತ್ಯೇತಾಭಿದೇವತಾಭಿರಭಿಪ್ರಸೂತಃ ಸೋಮಕಲಶಾನ-
ಭಕ್ತಯಮಿತಿ ಕಲಶಃ ಕಸ್ಮಾತ್ಕಲಾ ಅಸ್ಮಿ ಇತ್ಯೇರತೇ ಮಾತ್ರಾಃ ಕಲಿಶ್ಚ ಕಲಾಶ್ಚ ಕಿರತೇ |
ವಿಫಕೀರ್ಣಾ ಮಾತ್ರಾಃ || ೧೨ ||

ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ವರುಣಸ್ಯ ಧರ್ಮಣಿ ಬೃಹಸ್ಪತೇರನುಮತ್ಯಾ
ಉಶರ್ಮಣಿ | ತವಾಹಮದ್ಯ ಮಘವನ್ನುಪಸ್ತುತೌ ಧಾತರ್ವಿಧಾತಃ
ಕಲಶಾನಭಕ್ತಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೨೫)

ವಿಧಾತಾದಿಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾನು ಶೋಭಿಸುವ ಸೋಮ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ
ಅಥವಾ ಅವರ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಅನುಮತಿ ದೇವತೆಗಳ ಅಶ್ರಯವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಈ ದೇವತೆ
ಗಳಿಂದ ಅನುಜ್ಞಾತನಾಗಿ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತೇನೆ. ಎಲೈ ಧಾತೃದೇವನೇ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ರಿಂದ
ಆಜ್ಞಪ್ರನಾಗಿ ಈ ಸೋಮಕಲಶಗಳನ್ನು ಭಕ್ತಿಸಿದನು.

ಇತ್ಯೇತಾಭಿದೇವತಾಭಿರಭಿಪ್ರಸೂತಃ ಸೋಮಕಲಶಾನಭಕ್ತಯಂ-
ಮಿತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಭಿಪ್ರಸೂತಃ ಅಂದರೆ ಅಭ್ಯನುಜ್ಞಾತಃ, ಅಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೆಂದರ್ಥ. ಸೋಮಕಲಶ
ಪದದಿಂದ ಕಲಶದಲ್ಲಿರುವ ಹುತಶಿಷ್ಟವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ವಿಶೇಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಾಧ ಬಂದಾಗ ವಿಶೇಷಣದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕಲಶತನ್ನುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವೆಂದು ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಲಶಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ? ಕಲಾ ಅಸ್ಮಿನ್ ಶೇರತೇ ಮಾತ್ರಾಃ ||

ನಿಗಮಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಕಲಶಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಲಾ-ಅವಯವಗಳು. ಸೋಮಸಮುದಾಯದಿಂದ
ಕೆಲವು ಭಾಗ ಬೇರ್ಪಟ್ಟು ಅವು ಇದರಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಲಾಶಬ್ದವೂಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಶೀಘ್ರಧಾತುವಿಗೆ
ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಲಾಶಃ ಎಂಬುದು ಕಲಶ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಕಲಿಶ್ಚ ಕಲಾಶ್ಚ ಕಿರತೇರ್ವಿಕೀರ್ಣಮಾತ್ರಾಃ || ೧೨ ||

ಕಲಾಶಬ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕ್ಷ-ವಿಕ್ಷೇಪೇ. ಧಾತು. ಇದರಿಂದ ಕಲಿ, ಕಲಾ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಸಮುದಾಯದಿಂದ ವಿಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕಲಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸೋಮ ಮತ್ತು ವರುಣನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗಿರುವ ನಾನು ಈಗ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲು ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಎಲೈ ಧಾತೃವೇ, ಎಲೈ ವಿಧಾತೃವೇ, ನಿಮ್ಮ ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ ನಾನು ಕಲಶದಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ ಹೋಮತೇಜವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದ್ದೇನೆ.

ಕಲಶ ಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಯಾಸ್ಮರು—

ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ವರುಣಸ್ಯ ಧರ್ಮಣಿ ಬೃಹಸ್ಪತೇರನುಮತ್ಯಾ ಉ ಶರ್ಮಣಃ | ತವಾಹವದ್ಯ ಮುಘವನ್ನುಪ್-
ಸ್ತುತೌ ಧಾತರ್ವಿಧಾತಃ ಕಲಶಾ ಅಭಕ್ಷಯಂ || ಇತ್ಯೇತಾಭಿರ್ದೇವತಾಭಿವೃಥಪ್ರಸೂತಃ ಸೋಮಕಲಶಾನಭಕ್ಷಯಂ-
ಮತಿ | ಕಲಶಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ಕಲಾ ಅಸ್ತೌತ್ಪರತೇ ಮಾತ್ರಾಃ | ಕಲಿಶ್ಚ ಕಿರತೇರ್ವಿಕೀರ್ಣಮಾತ್ರಾಃ ||

(ನಿ. ೧೧-೧೨)

ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಸೋಮ, ವರುಣ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಅನುಮತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಂದ ಕಲಶದಲ್ಲಿ ಮಿಕ್ಕಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿದೆನು (ಪಾನಮಾಡಿದೆನು). ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯ ವೇನಿಂದರೆ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಕಲಶದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿದೆನು. ಕಲಶಕ್ಕೆ ಕಲಶವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನು? ಕಲಾ ಎಂದರೆ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅಳತೆಯು. ಇಂತಹ ಅಳತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನೇಕ ಸೋಮರಸಗಳು ಈ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕಲಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕಲಿ ಮತ್ತು ಕಲಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಎರಡು, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಕಿಂ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಮಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಃ ಪಾದಃ

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶ ಖಂಡಃ

ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ತಾನಾ ದೇವಗಣಾಸ್ತೇಷಾಂ ಮರಂತಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾವಿನೋ

ಭವಂತಿ ಮರುತೋ ಮಿತರಾವಿಣೋ ವಾ ಮಿತರೋಚನೋ ವಾ ಮಹದ್ಧ್ರವಂತೀತಿ ವಾ
ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೩ ||

ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಾ ದೇವಗಣಾಃ ||

ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಏಕವಚನಾಂಕವಾದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಈಗ ದೇವತಾ
ಗಣವೂಪವಾಗಿಯು ಎಂಟು ಶಬ್ದಗಳ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಥ ಅತಃ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಶೇಷಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸು
ತ್ತವೆ. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಬಹುವಚನವಿಶೇಷವಾದ ದೇವೋಂದು ಅಧಿಕಾರ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ
ದೇವಗಣವನ್ನು ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ.

ತೇಷಾಂ ಮರುತಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿನೋ ಭವಂತಿ ||

ವಾಯುವೇ ಭೇದವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಮರುದಧಿಧಾನದಿಂದ ಬಹುವಚನಾಂಕವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ವಾಯುವಿಗೆ ಪ್ರಾಥಮ್ಯ
ವಿದ್ದಂತೆ ಇವುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಥಮ್ಯ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬಹುಸಾಧ್ಯಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮನೂ ಬಹುತ್ವ ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ದೇವ
ಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಏಳು ಏಳು ಗುಣಗಳಾಗಿ ನಲವತ್ತೊಂಬತ್ತು ಎಂದು ಮಾರುತಗಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ
ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಮಾರೀಚಕಶ್ಯಪನಿಂದ ಆದಿತಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ನೈರುಕ್ತಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಕಲಗಣಗಳೂ
ಮರುಕ್ಷೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ.

ಮರುತೋ ಮಿತರಾವಿಣೋ ಮಿತರೋಚನೋವಾ, ಮಹದ್ಧ್ರವಂ-
ತೀತಿ ವಾ | ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೩ ||

ಮರುಚ್ಚೈಬ್ಧದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಿತವಾಗಿ ಸುಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವವರು, ಅಥವಾ ಸುಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ
ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರು. ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಒಂದೇ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆಯೆ ಕೆಲವರು ಆಕಾರ
ಪ್ರಕ್ಷೇಪವನ್ನಾಡಿ ಪಾಠನಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವವರು, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.
ಅಥವಾ ಅಧಿಕವಾಗಿ ನೀರು ಸುರಿಸುವವರು ಮರದ್ದೇವತೆಗಳು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಮರದ್ವೀಣಗಳ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು
ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುರ್ದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಆ ವಿದ್ಯಾನ್ಮದ್ಭಿರ್ಮರುತಃ ಸ್ವಕೈಃ ರಥೇಭಿಯಾತ ಋಷಿಮದ್ಭಿರಶ್ವಪರ್ಯೈಃ ||
 ಆ ವರ್ಷಿಷ್ಯಯಾ ನ ಇಷಾ ವಯೋ ನ ಪಶ್ವತಾ ಸುಮಾಯಾಃ (ಋ. ಸ. ೧-೮೮-೧) ||
 ವಿದ್ಯಾನ್ಮದ್ಭಿರ್ಮರುತಃ ಸ್ವಕೈಃ ಸ್ವತಿಚನೈರಿತಿ ವಾ ಸ್ವರ್ಚನೈರಿತಿ ವಾ ಸ್ವರ್ಚಭಿರಿತಿ ವಾ
 ರಥೈರಾಯಾತ ಋಷಿಮದ್ಭಿರಶ್ವಪರ್ಯೈರಶ್ವಪತನೈರ್ಚಪ್ಪೇನ ಚ ನೋಽನ್ನೇನ ವಯ
 ಇನಾಪತತ ಸುಮಾಯಾಃ ಕಲ್ಯಾಣಕರ್ಮಾಣೋ ವಾ ಕಲ್ಯಾಣಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ರುದ್ರಾ
 ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸ್ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೪ ||

ಆ ವಿದ್ಯಾನ್ಮದ್ಭಿರ್ಮರುತಃ ಸ್ವಕೈಃ ರಥೇಭಿಯಾತ ಋಷಿಮದ್ಭಿರಶ್ವ-
 ಪರ್ಯೈಃ || ಆ ವರ್ಷಿಷ್ಯಯಾ ನ ಇಷಾ ವಯೋ ನ ಪಶ್ವತಾ
 ಸುಮಾಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೧೪)

ಮರುದ್ಭಿರ್ಮದ್ಭಿರ್ಮರುತಃ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೇ ಎತಿಷ್ಯಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಸುಪೂಜಿತವಾದ, ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಪತನಗಳಲ್ಲೂ, ವೇಗವುಳ್ಳ ಮೇಘಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ. ಕಲ್ಯಾಣಕರ್ಮವುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳೇ ನೀವು ಬರುವಾಗ ನಮಗೆ ಕೊಡಲು ಆಶಯವಾದ ಅನ್ನದೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಪಕ್ಷಿಗಳಂತೆ ತಿಳಿಯುವಾಗ ಬನ್ನಿರಿ.

ವಿದ್ಯಾನ್ಮದ್ಭಿರ್ಮರುತಃ ಸ್ವಕೈಃ ಸ್ವಂಚನೈರಿತಿ ವಾ ಸ್ವರ್ಚನೈರಿತಿವಾ
 ಸ್ವರ್ಚಭಿರಿತಿ ವಾ | ರಥೈರಾಯಾತ ಋಷಿಮದ್ಭಿರಶ್ವಪರ್ಯೈರಶ್ವ-
 ಪತನೈಃ | ವರ್ಷಿಷ್ಯೇನ ಚ ನೋಽನ್ನೇನ ವಯ ಇನಾಪತತ |
 ಸುಮಾಯಾಃ ಕಲ್ಯಾಣಕರ್ಮಾಣೋ ವಾ ಕಲ್ಯಾಣಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ||

ವಂಶಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಕೈಃ ಎಂಬ ದಕ್ಕೆ ನಾನಾರ್ಥ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಸುಪೂಜಿತವಾದವುಗಳು, ಸುಗಮನ ವುಳ್ಳವುಗಳು, ಅನುಪರತವಾದವಿದ್ಯುತ್ಸಂಪಾತವುಳ್ಳವುಗಳು ಎಂದು ಅಯಾಯ ಧಾತ್ವರ್ಥಗಳಿಂದ ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು. ಸುಮಾಯಾಃ—ಶೋಭನಕಾರ್ಯವುಳ್ಳವರು ಆಧವಾ ಶೋಭನವಾದ ಶ್ರಕ್ಷಿಸುಳ್ಳವರು.

ರುದ್ರಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ | ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೪ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ರುದ್ರರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. " ರುದ್ರೋ ರೌತೀತಿ ಸತಃ " (೧. ೧೦-೫) ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮುಖ್ಯಂತ್ರವು ರುದ್ರಗಣಗಳ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಆ ವಿದ್ಯಾನ್ಯದ್ವಿಮರತಃ ಸ್ವರ್ಕೈ ರಥೇಭಿಯರ್ಯತ ಋಷಿಮದ್ವಿ-
ರಶ್ವಪರ್ಣೈಃ |

ಆ ವರ್ಷಿಷ್ಯಯಾ ನ ಇಷಾ ವಯೋನ ಪಸ್ತತಾ ಸುಮಾಯಾ ||

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ವಿಶೇಷವಾದ ಕಾಂಠಿಯುಳ್ಳವೂ, ಸುಲಭವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವೂ, ಅಯುಧಗಳಿಂದ ಧಂಭವಾದುವೂ, ಕಟ್ಟಿದ ಕುದುರೆಗಳುಳ್ಳವೂ, ಆದ ರಥಗಳಿಗಿಡನೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ವುಗಳುಳ್ಳ ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನಮಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದುದೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಹತ್ತಿಗಳಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ನಮ್ಮಕಡೆಗೆ ಬನ್ನಿರಿ.

ಮರತಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಎರಡು ಮೂರ ವಿಧವಾದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಮಿತಂ ನಿರ್ಮಿತಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಪ್ರಾಪ್ಯೈ ರುವಂತಿ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತೀತಿ ಮರುತಃ | ಯದಾ ಆಮಿತಂ ಧೃಶಂ ಶಬ್ದ ಕಾರಿಣಃ | ಅಥವಾ ಮಿತಂ ಸ್ಪೈರ್ನಿರ್ವಿತಂ ಮೇಘಂ ಪ್ರಾಪ್ಯೈ ವಿದ್ಯುದಾತ್ಮನಾ ರೋಚಿ-
ಮಾನಾಃ | ಅಥವಾ ಮಹತ್ಕಂತೆರಿಕ್ಷೇ ದ್ರವಂತೀತಿ ಮರುತಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೀಸುತ್ತಾ ಶಬ್ದ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಬಹಳವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದುದರಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇತ್ಯಾದಿ. ಯಾಸ್ಯರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ವರ್ಗ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಭೂಲೋಕ ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವರು. ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದೇವತೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಸರ್ವಾ ಶ್ರೀ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಾ ಪುನಾನ್ ವಾಯುಶ್ಚ ಸರ್ವಗಃ |

ಗಣಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಮರುತ ಇತಿ ವೃದ್ಧಾನುಶಾಸನಂ || ಇತಿ ||

ಸಮಸ್ತ ಶ್ರೀದೇವತೆಗಳೂ ಪುನಃಪದೇವತೆಗಳಾದ ವಾಯು ಮತ್ತು ಮರುದ್ಧಣಗಳು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು ಎಂದು ಪೂರ್ವೀಕರ ಮತವು. ಪೌರಾಣಿಕರು—ಮರೀಚಿಪುತ್ರನಾದ ಕಶ್ಯಪಮುಷಿಯಿಂದ ನಲವತ್ತೊಂಭತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು—ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಗಳು ಈ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ—ಮರುತೋ ಮಿತೆರಾವಿಣೋ ವಾ ಮಿತೆರೋಚಿನೋ ವಾ ಮಹದ್ಧ್ರ-
ವಂತೀತಿ ವಾ (೧. ೪೧-೧೩) ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ವಿದ್ಯಾನ್ಯದ್ವಿಃ—ವಿಶಿಷ್ಟದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತೈಃ | ಅಥವಾ ವಿದ್ಯುತಾ ಸಂಯುಕ್ತೈಃ | ಸಮಸ್ತವಾದ ಕಾಂಠಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವರು ಅಥವಾ ಹಿಂಚಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವರು.

ಸ್ವರ್ಯೋಃ—ಸ್ವರ್ಯೋಃ ಶೋಭನಗಮನಯುಕ್ತೈಃ | ಯದ್ವಾ | ಶೋಭನಮಕೋರ್ಚನಂ ಸ್ತುತಿ-
ಯೋರ್ಷಾಮಸ್ತಿ ತಾದ್ಯಶ್ಯೇಃ | ಉತ್ತಮವಾದ ಗಮನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರು ಅಥವಾ ಅರ್ಕವೆಂದರೆ ಸ್ತುತಿಯ ಉತ್ತಮವಾದ
ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಋಷಿಮುದ್ದಿಃ—ಕತ್ತಿರೂಪವಾದ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದವರು. ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಸುವ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ
ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯೇ ಇವರ ಆಯುಧವು.

ಅಶ್ವಪರ್ಯೋಃ—ಅಶ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಪರ್ಣಾಂ ಪತನಂ ಗಮನಂ ಯೇಷಾಂ | ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗಮನವುಳ್ಳವರು
ಎಂದರೆ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವರು.

ಸುಮಾಯಾಃ—ಮಾಯಾ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವು. ಸುಮಾಯಾಃ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮ
ಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು.

ವರ್ಷಿಷ್ಠಯಾಃ—ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನದಿಂದ ಆಹಾರೋಕ್ತೈಃ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಪುಸ್ತಕಿಗೆ
ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳುವವರು—

ಅಥಾಶೋ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಾ ದೇವಗಣಾಃ | ತೇಷಾಂ ಮರುತಃ ಪ್ರಥಮಗಾಮಿನೋ ಭವಂತಿ | ಮರುತಃ |
ಮರುತೋ ಮಿತ್ರರಾವಿಣೋ ವಾ, ಮಿತ್ರರೋಚಿನೋ ವಾ, ಮಹದ್ವ್ರವಂತೀತಿ ವಾ | ವಿದ್ಯುನ್ವದ್ಧಿಮು-
ರುತಃ ಸ್ವರ್ಯೋಃ ಸ್ವಂತಸ್ವೇರಿತಿ ವಾ, ಸ್ವರ್ಚಸ್ವೇರಿತಿ ವಾ | ಸ್ವರ್ಚಭರಿತಿ ವಾ | ರಘೈರಾಯಾತಾ |
ಋಷಿಮುದ್ದಿರಶ್ವಪರ್ಯೋಃ ಪರ್ಣಾಂ ಪತನಂ ಗಮನಂ ಯೇಷಾಂ | ಇವಾಪತತ ಸುಮಾಯಾಃ | ಕಲ್ಯಾಣ-
ಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ||

(೧. ೧೧-೧೩-೧೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಧಾತ್ಯಕಾರರು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿಂತೆಯೇ ಇರುವುದು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಆ ರುದ್ರಾಸ ಇಂದ್ರವಂತಃ ಸಜೋಷಸೋ ಹಿರಣ್ಯರಥಾಃ ಸುವಿತಾಯ ಗಂತನ |
ಇಯಂ ವೋ ಅಸ್ತತ್ಪ್ರತಿ ಹರ್ಯತೇ ಮತಿಸ್ತ್ಯಷ್ಟಜೇ ನ ದಿವ ಉತ್ನಾ ಉದನ್ಯವೇ ||
(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೭-೧) || ಆಗಚ್ಛತ ರುದ್ರಾ ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹಜೋಷಣಾಃ ಸುವಿತಾಯ
ಕರ್ಮಣ ಇಯಂ ವೋಽಸ್ಮದಪಿ ಪ್ರತಿಕಾಮಯತೇ ಮತಿಸ್ತ್ಯಷ್ಟಜ ಇವ ದಿವ ಉತ್ನಾ
ಉದನ್ಯವೇ ಇತಿ ತೃಷ್ಣಕ್ ತೃಷ್ಣತೇ ರುದನ್ಯರುದನ್ಯತೇರ್ಬುಭವ ಉರು ಭಾಂತೀತಿ
ವರ್ತೇನ ಭಾಂತೀತಿ ವರ್ತೇನ ಭವಂತೀತಿ ನಾ ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೫ ||

ಆ ರುದ್ರಾಸ ಇಂದ್ರವಂತಃ ಸಜೋಷಸೋ ಹಿರಣ್ಯರಥಾಃ ಸುವಿತಾಯ
ಗಂತನ | ಇಯಂ ವೋ ಅಸ್ತತ್ಪ್ರತಿಹರ್ಯತೇ ಮತಿಸ್ತ್ಯಷ್ಟಜೇ ನ
ದಿವ ಉತ್ನಾ ಉದನ್ಯವೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೨೧)

ರುದ್ರಗಣಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ರುದ್ರರೇ ನೀವು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸಮಾನ ಪ್ರೀತಿ
ಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಹಿರಣ್ಯರಥವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸ್ವೀಕೃತರಾಗಬನ್ನಿರಿ. ಈ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯು
ನಿಮ್ಮನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಿದೆ. ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಿಪಾಸೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ ನೀರು ಅಕಾಲದಿಂದ ಬೀಳುವಂತೆ ನೀವು
ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಬನ್ನಿರಿ

ಆಗಚ್ಛತ ರುದ್ರಾ ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಜೋಷಣಾಃ | ಸುವಿತಾಯ
ಕರ್ಮಣ ಇಯಂ ವೋ ಅಸ್ಮದಪಿ ಪ್ರತಿಕಾಮಯತೇ ಮತಿಃ |
ತೃಷ್ಣಜ ಇವ ಉತ್ನಾ ಉದನ್ಯವ ಇತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಠನಮಾತ್ರದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ನ ಅಂದರೆ ಮೇಘ ಅಥವಾ
ಪರ್ವತದಝರಿ. ಅಥವಾ ಬಾವಿ.

ತೃಷ್ಣಕ್-ತೃಷ್ಣತೇರುದನ್ಯ ರುದನ್ಯತೇಃ ||

ನಿಗಮಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ತೃಷ್ಣಕ್ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಾ-ತೃಷ್ಣ-ಪಿಪಾಸಾಯಾಮ್. ಥಾತು.
ಇದಕ್ಕೆ ನಟಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಐತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಉಬ್ಧೋಽಭಿಶಾತುಕಸ್ತೃಷ್ಣಕ್' ಎಂದು ಅಮರ,

ಉದಕವನ್ನು ಬಯಸುವವನು ಉದನ್ಯ 'ಆಶನಾಯೋದನ್ಯ'— ಎಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಉದನ್ಯ ಎಂಬ ಕೃಷಕಂಡ ಮೇಲೆ ಉಪ್ಪುತಯ. 'ಉದೇಶ್ಯುರುದನ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್' ಅಮರ.

**ಬೃಭವ ಉರು ಭಾಂತೀತಿ ವರ್ತೇನ ಭಾಂತೀತಿ ವರ್ತೇನ ಭವಂತೀತಿ
ವಾ | ತೇನಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೫ ||**

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಮುಖ್ಯ ಪದದ ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರು ಮುಖ್ಯಗಳು. ಉರುಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿದುವಾಗಿ ಭಾಧಾತುವಿಗೆ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೂರ್ವಪದದ ಅದಿಗೆ ರೋಪವೂ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ನಿಪಾತದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಐತದಿಂದ ಅಂದರೆ ಸತ್ಯ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದಿಂದ ತೋಚಿಸುವವರು. ಆಗ ಋತಪೂರ್ವಪದ, ಭಾಧಾತು ಉತ್ತರಪದದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಋತದಿಂದ ಆಗ ದೇವತ್ವದಿಂದ ಸಂಪನ್ನರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಭಾಧಾತು ಉತ್ತರಪದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಮುಖ್ಯದೇವತಾಗಣಸ್ತುಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

**ಆ ರುದ್ರಾಸ ಇಂದ್ರವಂತೇ ಸಜೋಷಸೋ ಹಿರಣ್ಯರಥಾಃ ಸುವಿತಾಯು
ಗಂತನ | ಇಯಂ ವೋ ಅಸ್ಯತ್ಪ್ರತಿ ಹರ್ಯತೇ ಮತಿಸ್ತ್ಯಷ್ಟಜೇ
ನ ದಿವ ಉತ್ಪಾ ಉದನ್ಯವೇ || ೧ ||**

ಇಂದ್ರನೊಡನಾದಿಗಳೂ, ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವರೂ, ಸುನರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದ ರಥವುಳ್ಳವರೂ, ರುದ್ರಪುತ್ರರೂ ಆದ ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಉತ್ತಮ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬನ್ನಿರಿ. ನಮ್ಮಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದೂ, ನಿಮ್ಮನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದುದನ್ನೂ ಆದ ಈ ಸ್ತುತಿಯು ನಿಮಗೆ ಆರ್ಪಿತವಾಗಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಬಳಲಿದವನೂ, ಉದಕವನು, ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದವನೂ ಆದ ಗೋತಮನಿಗಾಗಿ ಪ್ರವಿಸುವ ಉದಕಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಯಾವ ರೀತಿ ಬಂದಿರಬೇಕು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಬನ್ನಿರಿ.

ರುದ್ರಾಸೇ—ರುದ್ರ ಪುತ್ರಾಃ ಮರುತಃ | ರುದ್ರಪುತ್ರರಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ರುದ್ರಾಸೇ ಎಂದು ಕಂಡೆಯ ಹೆಸರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ, ಅವರವರಿಗೆ ಇರುವ ರಾಜ ಪ್ರಭಾ ಸಂಬಂಧವೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಆರ್ಪಣೆಯೂ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತಾಸುರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ನಡೆಸುವಾಗ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮರುತ್ತುಗಳು ಸಹಾಯಮಾಡಿರುವುದೂ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇದ್ದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪೂರ್ವಕಥೆಯೊಂದನ್ನು ಕತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಆತಿಕ್ಯೇನ ವೈ ದೇವಾ ಇಷ್ಟಾಃ | ತಾನ್ಮನುಪದವಂತ್ರೇ ಚತುರ್ಥಾವ್ಯದ್ರವನ್ನನ್ಯೋದನ್ಯೈಃ ಶ್ರಿಯಾ ತಿಷ್ಠಮಾನಾ
ಅನ್ವಿವಸುಃ ಸೋಮೋ ರುದ್ರೈವರಣ ಅದಿತ್ಯೈರಂದ್ರೋ ಮರುದ್ವಿಭ್ಯುಹಸ್ವತಿರ್ವಿಶ್ವೇದೇವೈಃ |
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೪-೨೦)

ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಅತಿಥ್ಯಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದಾಗ ಅವರವರಲ್ಲೇ ವೈಮನುಷ್ಯವುಂಟಾಗಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸೇರಲಿಪ್ಪ ಪಡವೇ ನಾಲ್ಕು ಗುಂಪು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದರು. ಅಗ್ನಿಯು ವಸುಗಳೊಂದಿಗೂ ಸೋಮನ ರುದ್ರರೊಂದಿಗೂ. ವರುಣನು ಅದಿತ್ಯರೊಂದಿಗೂ, ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೂ ಮತ್ತು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಐಕ್ವೇದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಗುಂಪುಮಾಡಿಕೊಂಡರು, ಎಂಬ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಅವರೊಡನೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೊ ಅಲ್ಲದೇ, ಇಂದ್ರನೇ ದೊರೆಯೆಂದೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೇ ಪ್ರಜೆಗಳೆಂದೂ ಅನೇಕರಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಆದೀ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ.

ಕ್ಷತಂ ವಾ ಇಂದ್ರೋ ಮರುತೋಃ ವಿಶಾ ನೈ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋ ಬಲವಾನ್ ಭವತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೩-೩-೬)

ಇಂದ್ರನು ಕ್ಷಾತ್ರತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ರಾಜನು. ಮರುತ್ತುಗಳೇ ಅವನ ಪ್ರಜೆಗಳು. ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಹಕಾರದಿಂದಲೇ ರಾಜನು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅಗುತ್ತಾನೆಂದೂ. ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಪರಾಕ್ರಮವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವೂ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು

ಸ ನೋ ಮರುದ್ವಿವ್ಯಕಥ ಶ್ರವೋ ಧಾ ಉಗ್ರ ಉಗ್ರೇಭಿಃ ಸ್ಥವಿರಃ ಸಹೋದಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೧-೫)

ಎಂಬಿವೇ ಮುಂತಾದ ಋಕ್ಯುಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಆಹ್ವಾನವೂ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅರ್ಪಣೆಯೂ ಇದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ವರ್ತಿಸಿ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ—

ಮರುದ್ವಿಃ ಸಹ ಯತ್ರೋದ್ರೋ ಮರುತ್ಯಾಂಸ್ತತ್ರ ಸೋಽಽಭವತ್ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೫೬).

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ವಾಗ್ವಾದದ ಫಲವಾಗಿ ಅವರವರ ವೈಷಮ್ಯವೂ ಇಂದ್ರನ ಕ್ರೋಧವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕ್ರೋಧಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಅವರವರ ವಾಗ್ವಾದವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಶ್ವಸ್ಯಾವೋ ಮರುತೇಃ ಸ್ವಧಾಸೀದ್ಯೆನ್ಯಾಮೇಕಂ ಸಮಧತ್ತಾಹಿತಶ್ಯೇ |

ಆಹಂ ಹ್ಯುಗ್ರಿಸ್ತವಿಷಸ್ತುವಿಷಾನ್ಶಿಸ್ತಶ್ಚ ತತ್ರೋರನಮಂ ವಧಸ್ವೈಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೫-೬)

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾನು ಅಹಿಹನನವನ್ನು ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸುಳ್ಳು. ನಿಮಗೆ ಆ ಶಕ್ತಿಯು ತಾನೇ ಎಲ್ಲಿದ್ದಿತು ? ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಯೆ. ಅಸಾಧಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಇತರ ಶಕ್ತಿಯ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೇ ವೃತ್ತಹನನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದು ನನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿತು. ಕೇವಲ ನಾನು ಮಾತ್ರ ಭಯಂಕರನೂ, ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ

ವನೂ ಆಗಿದ್ದೇನೆ. ಎಂದು ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕೃತವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಂಡು ತನ್ನ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕ್ರೋಧವು ಸೂಚಕವಾಗಿದೆ. ವೃತ್ತಾಸುರನ ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಡೆದನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಮರುತ್ತುಗಳು ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಆ ಸಹಾಯದ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೇರಬೇಕಾದ ಹೆಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ತಮಗೂ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳಿಂದ ಯಾವ ಸಹಾಯವೂ ಆಗಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ, ತಾನು ತನ್ನ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಸಕಲಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಈಂಶಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಅಗಸ್ತ್ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ಹವಿರ್ನಿಘೃತ್ಯೈ ಮರುದ್ವೈಃ ಸಂಪ್ರದಿತ್ಸಾಂಚಿಕಾರ | ಸ ಇಂದ್ರ ವತ್ಯ ಪರಿವೇವ-
ಯಾಂಚಿಕ್ರೇ | (ನಿ. ೧-೫).

ಅಗಸ್ತ್ಯಮುನಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದಾಗ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಅವರಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನರ್ಪಿಸಲು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿ ದೊಡನೆನೇ ಇಂದ್ರನು ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷೇಪಿಸಿದನು ಎಂಬ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ,

ನ ನೂನಮಸ್ತಿ ನೋ ಶ್ವಃ ಕಶ್ಚದ್ವೇದ ಯದಮೈತಂ |
ಅನ್ಯಸ್ಯ ಚಿತ್ತಮಥಿ ಸಂಚರೇಣ್ಯಮುತಾಧೀತಂ ವಿನಶ್ಯತಿ ||

(ಋ. ಸ. ೧-೧೭೦-೧).

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನುದಹಂಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಕ್ರೋಧದ ವೇಗವು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ತನಗೆ ಅದರಿಂದ ಬಾಧಕವಾಗದಿರಲೆಂದೂ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಬೇಕಾದ ಹವಿರ್ಭಾಗವು ಅವರಿಗೆ ಸೇರಲೇಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಾಂತ್ವನಚನವಾದನಂತರ ಇಂದ್ರನ ಮೈತ್ರಿಯು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಬೆಳೆದು ತನ್ನ ಹೆಚ್ಚಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ತಾನೇ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಂಟನೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವೃತ್ರಸ್ಯ ತ್ವಾ ಶ್ವಸಥಾದೀಷಮಾಣಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅಜಹುರ್ದೇ ಸಖಾಯಃ |
ಮುದ್ದಿರಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಂ ತೇ ಅಸ್ತುರ್ಥೇಮಾ ವಿಶ್ವಾಃ ಶ್ವತನಾ ಜಯಾಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯೬-೭)

ಎಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೇ, ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನಿರುವ ನನ್ನ ಸಖ್ಯವು ಶ್ವಸಥನಾದುದು ಅವರಿಗೂ ನನ್ನ ಹವಿನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಜಯಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಉದನ್ನೇವ ತೈಷ್ಠಜೇ ದಿವಃ ಉತ್ಪಾಃ—ಉದಕೇಚ್ಚಿವೇ ಗೋತಮಾಯ ದ್ಯುಲೋಕಸಕಾಶಾ ಉದ-
ಕಸಿಂಧ್ಯಂದಾ ಯುಷ್ಪಾಃ ಪ್ರೇರಿತಾಃ | ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಅಲೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಗೋತಮನೆಂಬ ಪುಷ್ಯಿಯನ್ನು ಕೃಪಿಸಿದನುಪದಾರ್ಥಿ ಅಂತರ್ದಿಂದ ಉದಕಪೂರ್ಣವಾದ ಬಾವಿಯನ್ನೇ ತಂದುಕೊಟ್ಟರೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸರಾವತಂ ನಾಸತ್ಯಾನುದೇಶಾಮುಚ್ಯಾಬುದ್ಧಂ ಚಕ್ರಭುರ್ಜಿಹ್ವಜಾರಂ ||
ಶ್ವರನ್ಯಾಶೋ ನ ಪಾಯನಾಯ ರಾಯೇ ಸಹಸ್ರಾಯ ತ್ವಷ್ಟತೇ ಗೋತಮಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯದ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ-ಗೋತಮನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯ ಬಹಳ ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಸಂಕಟಪಡುತ್ತಾ ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ (ಮರಳು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ) ಅಲೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಕುಡಿಯಲು ನೀರನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಆದು ಸಿಕ್ಕದಿರುವ ಕಾರಣ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ನೀರಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಅವರು ಅವನಿಗೆ ನೀರು ತುಂಬಿರುವ ಒಂದು ಬಾವಿಯನ್ನೇ ತಂದು ಅದರ ಬುಡವು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಇರುವಂತೆಯೂ ನೀರಿರುವ ಮೇಲುಭಾಗವು ಕೆಳಮುಖವಾಗಿರುವಂತೆ ಈ ಋಷಿಯು ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರು. ಇದರಿಂದ ಅವನ ಬಾಯಾರಿಕೆಯು ಅಡಗಿತು ಎಂಬ ಇತಿಹಾಸವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮತ್ತು-

ಜಿಹ್ವಂ ನುನುದ್ವೇಷವತಂ ತಯಾ ದಿಶಾಸಿಂಚಿನ್ಮುತ್ತಂ ಗೋತಮಾಯ ತ್ವಷ್ಟಜೇ |
ಆ ಗಚ್ಛಂತೀಮವಸಾ ಚಿತ್ರಭಾನವಃ ಕಾಮಂ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ತರ್ಪಯಂತ ಧಾಮಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೫-೧೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೇಷವತೆಗಳು ತಾವು ಆಗದ ಬಾವಿಯನ್ನು ಗೋತಮ ಋಷಿಯು ವಾಸನಾಹುತದ್ದ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ನೀರು ಸಿಕ್ಕುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಆ ಬಾವಿಯನ್ನು ಋಷ್ಯಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿಯೇ ಇರಿಸಿ ಬಾಯಾರಿದ ಗೋತಮ ಋಷಿ ಗೋಷ್ಠರ ಜಲಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಹರಿಸಿದರು. ನಾನಾವಿಧ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ಮರುತ್ಪುಗಳ ಭಕ್ತನಾದ ಗೋತಮ ಋಷಿಯನ್ನು ಇಂತಹ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಸಮಾಪಿಸಿ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಅವನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಆಯುರ್ಧಾರಕಗಳಾದ ಉದಕಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದರು ಎಂದಿದೆ. ಪ್ರಕೃತಋಕ್ಯನ್ನಲ್ಲಿ ಗೋತಮಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ವಿಷಯವು ಗೋತಮ ಋಷಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದೂ ಇದರಿಂದ ಮರುದ್ವೇಷವತೆಗಳ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು ವರ್ಣಿತವಾಗುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚಿತ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಷೋಡಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ವಿಷ್ವೀ ಶಮೀ ತರಣಿತ್ವೇನ ವಾಘತೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ ಅವ್ಯುತತ್ಯಮಾ-
ನಶಃ | ಸೌಧನ್ವನಾ ಋಭವಃ ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಪ್ಯಚ್ಚಂಕ ಧೀತಿಭಿಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೦-೪) || ಕೃತ್ಯಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕ್ಷಿಪ್ರತ್ವೇನ ವೋಧಾರೋ ಮೇಧಾವಿನೋ

ವಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋಽಮೃತತ್ವಮಾನತೀರೇ ಸೌಧನ್ಯನಾ ಯುಭವಃ ಸೂರಖ್ಯಾನಾ ವಾ ಸೂರಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಪೃಚ್ಛಂತ ಧೀತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಾಭಿರ್ಯುಭುವಿರ್ಭಾವಾ ವಾಚ ಇತಿ ಸುಧನ್ಯನ ಆಂಗಿರಸಸ್ಯ ತ್ರಯಃ ಪುತ್ರಾ ಬಭೂವುಸ್ತೇಷಾಂ ಪ್ರಥಮೋತ್ತಮಾಭ್ಯಾಂ ಬಹುವನ್ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ ನ ಮಧ್ಯಮೇನ ತದೇತದ್ಯಭೋಶ್ಚ ಬಹುವಚನೇನ ಚಮಸಸ್ಯ ಚ ಸಂಸ್ತವೇನ ಬಹೂನಿ ದಶತಯೀಷು ಸೂಕ್ತಾನಿ ಭವಂತ್ಯಾದಿತ್ಯರಶ್ಯಯೋಽಪ್ಯುಭವ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಅಗೋಹ್ಯಸ್ಯ ಯದಸಸ್ಯನಾ ಗೃಹೇ ತದದ್ಯೇದಮೃಭವೋ ನಾನು ಗಚ್ಯಥಃ | ಅಗೋಹ್ಯ ಆದಿತ್ಯೋಽಗೂಹನೀಯಸ್ತಸ್ಯ ಯದಸ್ಯಪಥ ಗೃಹೇ ಯಾವತ್ತತ್ರ ಭವಥ ನ ತಾವದಿತಿ ಭವಥೇತ್ಯಂಗಿರಸೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸ್ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೬ ||

ವಿಷ್ಟಿವೇ ಶಮೀ ತರಣಿತ್ವೇನ ವಾಘಾತೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋಽ
ಅಮೃತತ್ವಮಾನಶುಃ | ಸೌಧನ್ಯನಾ ಯುಭವಃ ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ
ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಪೃಚ್ಛಂತ ಧೀತಿಭಿಃ ||

(ಮ. ಸಂ ೦-೭-೨೦)

ಯುಭುಗುಪ್ತಿಸ್ತೀವಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲಾಂತ್ಯಶಾಮಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತೀಳುವಾಗ ಮಾಡಿ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರು ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಹೀಗೆ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಸುಧನ್ಯ ಪುತ್ರರಾದ ಸೂರ್ಯ ಸಮಾನರಾದ ಈ ಮುಖಗಳು ಎಸಂತಾದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠೇಯವಾದ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಧಾನ್ಗಳಾದರು.

ಕೃತ್ವಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಿಪ್ರತ್ಯೇನ ವೋಲ್ಬಾರೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ವಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋಽಮೃತತ್ವಮಾನತೀರೇ | ಸೌಧನ್ಯನಾ ಯುಭವಃ ಸೂರಖ್ಯಾನಾಃ ಸೂರಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಪೃಚ್ಛಂತ ಧೀತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಾಭಿಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಿಷ್ಟನಾಶಕವಾದುದು ಶಮೀ ಕರ್ಮನಾಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ನಿಘ. ೨-೧-೨೫) ತರಣಿ ಪ್ರಿಪ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ (ನಿಘ. ೨-೧೫-೨೫) ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಕ್ರೂರರು ಆಥವಾ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು.

ಯುಭುಃ, ವಿಭ್ಯಾ, ವಾಚಿ ಇತಿ ಸಂಧನ್ಯನಃ ಆಂಗಿರಸಸ್ಯ ತ್ರಯಃ ಪುತ್ರಾ ಬಭೂವುಃ ||

ನಿಗಮೋಕ್ತವಾದ ಸೌಧನ್ಯನಾ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂಗಿರಸನ ಪುತ್ರನಾದ ಸುಧನ್ಯನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮೂರನ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು.

ತೇಷಾಂ ಪ್ರಥಮೋತ್ತಮಾಭ್ಯಾಂ ಬಹುವ್ರಿಗಮಾ ಭವಂತಿ ನ ಮಧ್ಯಮೇನ ||

ಅರ್ಭವಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂರನೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಮೊದಲನೆಯ ಕೊನೆಯವರನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅನೇಕ ನಿಗಮಗಳು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಮವಾದ ವಿಭವನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ.

ತದೇತತ್ ಋಭೋಶ್ಚ ಬಹುವಚನೇನ ಚಮಸಸ್ಯ ಚ ಸಂಸ್ತವೇನ ಬಹೂನಿ ದಶತಯೇಷು ಸೂಕ್ತಾನಿ ಭವಂತಿ ||

ಹೀಗೆ ಋಭುವನ್ನು ಬಹುವಚನದಿಂದಲೂ, ಚಮಸಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿಯೂ ಪುಗ್ಗೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ.

ಆದಿತ್ಯ ರಶ್ಮಿಯೋಽಪ್ಯಭವ ಉಚ್ಛಂತೇ || ಅಗೋಹ್ಯೈ ಯದಸಸ್ತನಾ ಗೃಹೇ ತದದ್ಯೇದಮೈಭವೋ ನಾನು ಗಚ್ಛಥಃ || (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೬) ಅಗೋಹ್ಯ ಆದಿತೋಽಗೋಹನೀಯಸ್ತಸ್ಯ ಯದಸ್ವಪಥ ಗೃಹೇ ಯಾವತ್ತತ್ರ ಭವಥ ನ ತಾವದಿಹ ಭವಥೇತಿ ||

ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳೂ ಋಭವಸದದಿಂದ ಅಭಿಹಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರೋದಾಹರಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಸುಧನ್ವನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ ದೇವತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಋಭುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಚನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳೇ ನೀವು ಪ್ರಕಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ರೋಶಾನುಗ್ರಹಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಶಾರ್ದುದಿಂದ ಉನ್ನತ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಯವಾದಿಗಳನ್ನು ರೋಶೋಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದೀರಿ. ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ಶೇಖರಿಸುತ್ತೀರಿ. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅಗೋಹನೀಯವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ಈಗ ಹಾಗೆ ಆಗಬೇಡಿ. ನೀವು ಇಷ್ಟವಾದರೆ ಹಗಲೇ ಇಷ್ಟವಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಂಗಿರಸೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸ್ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವಂತಿ || ೧೬ ||

ಕ್ರಮಶ್ಚಾಪ್ರವಾದ ಅಂಗಿರಸನದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಏಕವಚನದಿಂದ ಅಂಗಿರಸೇಷ್ಟಂಗಿರಾಃ (ನಿ. ೩-೧೬) ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅಂಗಿರಸರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ವಿರೂಪಾಸ ಇದ್ಯಷ್ಟಯಸ್ತ ಇದ್ಗಂಭೀರವೇಶಸಃ | ತೇ ಅಂಗಿರಸಃ ಸೂನವಸ್ತ್ರೇ
ಅಗ್ನೇಃ ಪರಿ ಜಜ್ಞಿರೇ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೨-೫) || ಬಹುರೂಪಾ ಋಷಯಸ್ತ್ರೇ ಗಂಭೀರ
ಕರ್ಮಾಣೋ ವಾ ಗಂಭೀರಪ್ರಜ್ಞಾವಾ ತೇಽಂಗಿರಸಃ ಪುತ್ರಾಸ್ತ್ರೇಽಗ್ನೇರಧಿಜಜ್ಞಿರ ಇತ್ಯಗ್ನಿ-
ಜನ್ಮ ಪಿತರೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸ್ತ್ರೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೭ ||

ವಿರೂಪಾಸ ಇದ್ಯಷ್ಟಯಸ್ತ ಇದ್ಗಂಭೀರವೇಶಸಃ |

ತೇ ಅಂಗಿರಸಃ ಸೂನವಸ್ತ್ರೇ ಅಗ್ನೇಃ ಪರಿಜಜ್ಞಿರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೨೧)

ಅಂಗಿರಸಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ಯವೇದವನ್ನು ಅಥವಾ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೋಡಿದ
ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ವರ್ಣರೂಪದಿಂದ ದೇರೆದೇರಿಯಾಗಿರುವ, ಆ ಅಂಗಿರಸರು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ಗಂಭೀರ
ಕರ್ಮಕರೂ ಆಗುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಅಂಗಿರಸನ ಪುತ್ರರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಅಗ್ನಿಯ ಪುತ್ರರೂ ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ವಿರೂಪಾ ಋಷಯಸ್ತ್ರೇ ಗಂಭೀರಕರ್ಮಾಣೋ ವಾ ಗಂಭೀರ
ಪ್ರಜ್ಞಾವಾ | ತೇ ಅಂಗಿರಸಃ ಪುತ್ರಾಸ್ತ್ರೇ ಅಗ್ನೇರಧಿ ಜಜ್ಞಿರೇ
ಇತ್ಯಗ್ನಿಜನ್ಮ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವ ಎಂಬುದು ಕರ್ಮನಾಮದಲ್ಲಿ (ನಿ.ಘಿ. ೩-೧-೫) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇವರು ಅಗ್ನಿತ್ವ
ವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅಂಗಿರಸನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೂ ಜನ್ಮಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. 'ಯೇಽಂಗಾರಾ
ಅಸಂಸ್ತ್ರೇಽಂಗಿರಸೋಽಭವನ್' ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಬಹುತ್ವ ಕೋರುವಾಗ ಗೋತ್ರಾರ್ಥ ಹುಷ್ಕಡೆಗೆ ಲುಕ
ಬರುವುದರಿಂದ ಪುತ್ರರೂ ಅಂಗಿರಸ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಪಿತರೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ | ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೧೭ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಪಿತೃಗಣದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಕೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಏಕವಚನದಿಂದ ದ್ಯೌರ್ಮೇ ಪಿತಾ (ನಿ. ೪-೨೧)
ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಪಿತೃಗಣಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಜ್ಞಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಾದಶ ಖಂಡಃ
ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಉದೀರತಾಮವರ ಉತ್ತರಾಸ ಉನ್ನದ್ಯಮಾಃ ಪಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ | ಅಸುಂ
ಯ ಈಯುರವ್ಯಕಾ ಋತಜ್ಞಾಸ್ತೇ ನೋಽವಂತು ಪಿತರೋ ಹವೇಷು | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-
೧೫-೧) || ಉದೀರತಾಮವರ ಉದೀರತಾಂ ಪರ ಉದೀರತಾಂ ಮಧ್ಯಮಾ ಪಿತರಃ
ಸೋಮ್ಯಾಃ ಸೋಮಸಂಪಾದಿನಸ್ತೇಽಸುಂ ಯೇ ಪ್ರಾಣಮುನ್ವೀಯುರವ್ಯಕಾ ಅನಮಿತ್ರಾಃ
ಸತ್ಯಜ್ಞಾ ವಾ ಯಜ್ಞಜ್ಞಾ ವಾ ತೇ ನ ಅಗಚ್ಚಂತು ಪಿತರೋ ಹ್ಯಾನೇಷು ಮಾಧ್ಯಮಿತೋ
ಯಮ ಇತ್ಯಾಹುಸ್ಸಸ್ಯಾನ್ಯಾದ್ಯಮಿಕಾನ್ ಸಿತ್ಯಾನ್ ಮನ್ಯಂತೇಽಂಗಿರಸೋ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ
ಪಿತರೋ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ಭೃಗವೋ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ಅಥರ್ವಾಣೋಽಥನವಂತಸ್ತರ್ವತಿ
ಶ್ವರತಿಕರ್ಮಾ ತತ್ತ್ರತಿಷೇಧಸ್ತೇಷಾಮೇಷಾ ಸಾಧಾರಣಾ ಭನತಿ || ೧೮ ||

ಉದೀರತಾಮವರ ಉತ್ತರಾಸ ಉನ್ನದ್ಯಮಾಃ ಪಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ ||
ಅಸುಂ ಯ ಈಯುರವ್ಯಕಾ ಋತಜ್ಞಾಸ್ತೇ ನೋಽವಂತು ಪಿತರೋ
ಹವೇಷು ||

(ಋ. ವಾ. ಸಂ. ೧೯-೪೯) (ಋ. ಸಂ. ೭-೬-೧೭)

ಪಿತೃಸ್ತುತಿಶ್ವತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಿತೃಗಳಿವರುತ್ತದೆ. ಶ್ವಿತರ್ಮಾಘನುಷ್ಠಾನ
ಕೈನ್ಯೇಶ್ವರ ಪಿತೃತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರು ಉತ್ತಮರೂ, ಸ್ವಾರ್ಥಕರ್ಮಹೊಂದುವವರು ಮಧ್ಯಮರೂ, ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕಾರ
ರಹಿತರು ಅಧಮರೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಪೃಥವಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವ ನಿತ್ಯಪ್ಪ ಪಿತೃಗಳು ಊರ್ಧ್ವಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿ ಉತ್ತಮ
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿದರಲಿ. ಉತ್ತಮರಾದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಪಿತೃಗಳು ಪ್ರಚ್ಯುತಿ ಹೊಂದಿದರಲಿ. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ
ವನ್ನು ಹೊಂದಿದರಲಿ. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರೂ ಉತ್ತಮಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಲಿ. ಪ್ರಾಣಮಾತ್ರ ಮೂರ್ತಿ
ಯುಳ್ಳ, ಅಸ್ಥಿ ಲವಗ್ರಹವುಳ್ಳ, ಶಕ್ತುರಹಿತರಾದ, ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಸತ್ಯ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ತಿಳಿದ ಅವರು ಸೋಮ
ಸಂಪಾದಿಗಳಾಗಿ ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಬರಲಿ.

ಉದೀರತಾಮವರ ಉತ್ತರಾಸ ಉನ್ನದ್ಯಮಾಃ ಪಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ ||
ಸೋಮಸಂಪಾದಿನಸ್ತೇಽಸುಂ ಯೇ ಪ್ರಾಣಮುನ್ವೀಯುರವ್ಯಕಾ
ಅನಮಿತ್ರಾಃ ಸತ್ಯಜ್ಞಾ ಯಜ್ಞಜ್ಞಾ ವಾ ತೇ ನ ಅಗಚ್ಚಂತು
ಪಿತರೋ ಹ್ಯಾನೇಷು ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉತ್ ಎಂದು ಉಪಸರ್ಗ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯಕ್ರಿಯಾಧ್ಯಾಪಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು

ದೇಶಾಗರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಾತ್ಮವಾದ ಈರತಾಂ ಎಂಬುದನ್ನೇ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯಕ್ತ ಅಂದರೆ ತೋಳ, ಅಥವಾ ವಜ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥವಾದರೂ ಲಕ್ಷಣಿಯಿಂದ ಶತ್ರುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

**ಮಾಧ್ಯಮಿಕೋ ಯಮು ಇತ್ಯಾಹುಃ ತಸ್ಮಾನ್ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾಸ್ತಿತ್ಯನ್ವಂ
ಮನ್ಯಂತೇ ||**

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಯಮನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಅವನು ಒಕ್ಕಗಳಿಗೆ ರಾಜನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಅದುದರಿಂದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಒಕ್ಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

**ಅಂಗಿರಸೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ | ಪಿತರೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ | ಭೃಗುವೋ
ವಾಖ್ಯಾತಾಃ | ಅರ್ಥವಾಣೋಽರ್ಥವಃ (೧) ವಂತಸ್ತರ್ವತಿಶ್ಚರತಿ-
ಕರ್ಮಾ | ತತ್ಪ್ರತಿಷೇಧಸ್ತೇಷಾಂನೀಷಾ ಸಾಧಾರಣಾ ಭವತಿ ||೧೮||**

ಅಂಗಿರಸ, ಒಕ್ಕ, ಭೃಗುಗಣಗಳು ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ (೧-೩-೧೭, ೪-೨೧) ಮುಂದೆ ಅರ್ಥವಾಣಾ, ಭೃಗುವಾ ಎಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಬ್ಬರ ಸಾಮೂಹಿಕ ಸ್ತುತಿಯೂ, ಪ್ರತ್ಯೇಕಸ್ತುತಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಅರ್ಥವೇದವೆಣಿಗೆಗಳಿಗೆ ಪಿತೃಂಗಿರೋಧ್ಯಗುಗಳೊಡನೆ ಸಾಧಾರಣ ಸ್ತುತಿಯೂ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸಂಗದಿಂದ ಅರ್ಥವಾದದ್ದೆ ನರ್ವಣನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಥವಾಣ ಉಳ್ಳವರು ಅರ್ಥವಾಣರು. ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭವಧಾತುವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಭವಾ ಅಂದರೆ ಗಮನವೆಳ್ಳವರು. ಭವಧಾತುವಿಗೆ ಕನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಂತರಿಂದ ಅದರ ನಿಷೇಧ ತೋರುತ್ತದೆ. ನ ಭವಾಂತೀತಿ ಅರ್ಥವಾಣಾ. ಗಮನವಿಲ್ಲದವರು ಅಂದರೆ ಸ್ಥಿರವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಿಳ್ಳವರೆಂದರ್ಥ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅಂಗಿರಸ ಮುಂತಾದವರ ಸಾಧಾರಣ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

**ಉದೀರತಾಮನವರ ಉಕ್ತರಾಸ ಉನ್ಮಧ್ಯಮಾಃ ಪಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ |
ಅಸುಂ ಯ ಈಯುರವ್ಯಕಾ ಯತಚ್ಚಾಸ್ತೇ ನೋಽವಂತು
ಪಿತರೋ | ಹವೇಷು || ೧ ||**

ಕೆಳಗಿನ ರೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಒಕ್ಕಗಳೂ, ಉತ್ತಮರೋಕದಲ್ಲಿರುವವರೂ, ಮಧ್ಯಮರೋಕದಲ್ಲಿರುವವರೂ ಷಮ್ನು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿ. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಷಮ್ನುಲಿ ಅನುಗ್ರಹವಿಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಲಿ. ತೋಳಗಳಂತೆ ಕ್ರೂರಿಗಳಲ್ಲದವರೂ, ಷಮ್ನು ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನರಿತವರೂ, ಷಮ್ನು ಪ್ರಾಣವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಬಂದಿರುವವರೂ ಆದ ಆ ಒಕ್ಕಗಳು ಷಮ್ನು ಅಹ್ವಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಮ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಈ ಹುಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ವರು ನಿರ್ವಣನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ -

ಉದೀರತಾಮನವರ ಉದೀರತಾಂ ಪರ ಉದೀರತಾಂ ಮಧ್ಯಮಾಃ ಪಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಃ ಸೋಮಸಂಪಾದಿಸ್ತೀತ್ರಸಂ ಪ್ರಾಣಮನ್ವೀಯುರವ್ಯಕಾ ಅನಮುಕ್ತಾಃ ಸತ್ಯಜ್ಞಾ ವಾ ಯಜ್ಞಜ್ಞಾ ವಾ ತೇ ನ ಅಗಚ್ಛಂತು ಪಿತರೋ ಹ್ಯಾಸೇಷು ||

(೧- ೧೧-೧೯)

ಅವರೇ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಒಕ್ಕರೋಕದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಒಕ್ಕಗಳು ಪರಾಷಃ ದ್ಯುರೋಕವಾಗಲಿಗಾದ ಒಕ್ಕಗಳು, ಮಧ್ಯಮಾಃ- ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನರಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಒಕ್ಕಗಳೂ

ಸೋಮ್ಯಾಸು—ಹಿಂದೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಿದವರೂ, ಯಾರು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಬಂದಿರುವರೋ ಅವರೂ, ಯಾರಿಗೂ ಯಾವವಿಧವಾದ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವರೂ, ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲದವರೂ ಎಂದರೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸದಿರುವವರೂ ಸತ್ಯ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವರೂ ಆದ ಯಾವ ಯಾವ ಪಿತೃಗಳಿರುವರೋ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಆಹ್ವಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಆಹ್ವಾನದಿಂದ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಅನ್ವಕಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ವ್ಯಕ್ತಃ ಎಂದರೆ ಹೋಳವು. ಹೋಳದ ಸ್ವಭಾವವು ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮನುಷ್ಯರ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವರು, ದುಷ್ಟರು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅನ್ವಕಾಃ ಎಂದರೆ ವೃಕೆರಲ್ಲದವರು, ಯಾರಿಗೂ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವರು, ಸಜ್ಜನರು ಎಂದರ್ಥವಾಯಿತು.

ಅನಮಿತ್ರಾಃ—ಮಿತ್ರನೆಂದರೇ, ಸ್ನೇಹಿತ, ಹಿತಕಾರಿ ಎಂದು. ಅಮಿತ್ರ ಎಂದರೆ ಮಿತ್ರನಲ್ಲದವರು, ಶತ್ರುವು | ಅನಮಿತ್ರ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುವಲ್ಲದವನು ಎಂದರೆ ಸ್ನೇಹಿತನು, ಹಿತಕಾರಿಯು ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು ಆದ್ದರಿಂದ ಮಿತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅನಮಿತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಎರಡಾರ್ಥ ನಿವೇಧಾರ್ಥಸೂಚಕ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿರುವುದರಿಂದ (Two negatives make one affirmative) ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಭಾವ್ಯಕಾರರು ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧವೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು— ಉತ್ತಮಾ ಮಧ್ಯಮಾ ಅಥಮಾಶ್ವೇತಿ ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಉತ್ತಮಾಃ—ಯಥಾವಿಂದು ಶ್ರೌತಂ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾಯ ಪಿತೃತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಉತ್ತಮಾಃ ಉತ್ತಮ ಕರ್ಮಗಳಾದ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನೂ ಯಥಾವಿಧಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿ ಆ ಸತ್ಯಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದ ಫಲವಾಗಿ ಪಿತೃಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದವರು ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಮಧ್ಯಮಾಃ—ಸಾರ್ಥಕರ್ಮಪರಾ ಮಧ್ಯಮಾಃ | ಸ್ಮೃತಿಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ಆ ಪುಣ್ಯದಿಂದ ಪಿತೃತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಪಿತೃಗಳು ಮಧ್ಯಮರು.

ಅಥಮಾಃ—ಆತ್ಮಾಪಿ ಕೈಶ್ಚಿತ್ಸಂಸ್ಕಾರೈರ್ವಿಫಲಾ ಅಥಮಾಃ | ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕರ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಪದೋಷ ಗಳುಂಟಾಗಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಲಸಮರ್ಥರಾದವರು ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಅಥಮರೆನಿಸುವರು ಎಂದು ಉತ್ತಮ ಮಧ್ಯಮಾಥಮರೆಂಬ ಮೂರುವಿಧ ಪಿತೃಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅವರ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ ಅಗ್ನಿದಗ್ಧಾಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೂ ಇರುವುದು. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಯಾರ ನೈತರೇರವು ಮಂತ್ರಪೂರ್ವವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ ದಹಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅವರು ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗಳಿಸುವರು. ಇವರಿಗೆ ಅಗ್ನಿದಗ್ಧರೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ, ಅಗ್ನಿಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳಲ್ಲದೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋಗುವುದನ್ನು ಮಾಡಲು ಕರ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಅಥವಾ ಯಥಾವಿಧಿಯಾಗಿ ಕರ್ಮದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವಾಗದಿರುವವರು ಇವರೆಲ್ಲಾ ಅನ್ನಗ್ನಿದಗ್ಧರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು. ಇವರು ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವನ್ನೋ ಅಥವಾ ಅಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನೋ ಪಡೆಯುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಪಿತೃಗಳೆಲ್ಲರೂ, ಸೋಮಸಂಪಾದಿಗಳೂ, ಹಿಂಸಾರಹಿತರೂ, ಪ್ರಾಣವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವರೂ, ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರೂ ಆದ ಯಾವ ಯಾವ ಪಿತೃಗಳಿರುವರೋ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂಬುವಿವೆಯವು ಈ ಮಹಿಮೆವಳ್ಳಿ ಉತ್ತಮಾಗಿದೆ.

ಮಹಾಪಿತೃಯಜ್ಞವೆಂಬ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪಿತರೋಬರ್ಹಪದಃ ಎಂಬ ಗುಂಪಿನ ಪಿತೃಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಇದಂ ಪಿತೃಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಈ ಪುತ್ರನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಅನುವಾಕ್ಯಾನುಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ (ಆ. ೨-೧೯) ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರನುಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದಂ ಪಿತೃಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಈ ಪುತ್ರನ್ನು ಧಾಯ್ಯಾನುಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕ ಸೂತ್ರದ—ಅಹಂ ಪಿತೃಸ್ತು—ವಿದಕ್ತಾ ಆವಿಸ್ತೀದಂ ಪಿತೃಭ್ಯೋ ನನೋ ಅಸ್ತದ್ಯ ಸ್ವಾಮ್ಯುಲಾಯಮಿತಿ ಚತುಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೫-೨೦) ವ್ಯವಹರಿಸುವುದು.

ಈಂಥ ಶ್ರೀಯಾಸ್ತುಮುನಿ ವಿರಚಿತ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಕೋನವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಂಗಿರಸೋ ನಃ ಪಿತರೋ ನವಗ್ವಾ ಅರ್ಥವಾರ್ಣೋ ಭೃಗವಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ |
ತೇಷಾಂ ವಯಂ ಸುಮತೌ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮಪಿ ಭದ್ರೇ ಸೌಮನಸೇ ಸ್ಯಾಮ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೬) || ಅಂಗಿರಸೋ ನಃ ಪಿತರೋ ನವಗತಯೋ ನವನೀತಗತಯೋ
ಚಾರ್ಥವಾರ್ಣೋ ಭೃಗವಃ ಸೋಮ್ಯಾಃ ಸೋಮಸಂಪಾದಿನಶ್ವೇಷಾಂ ವಯಂ ಸುಮತೌ
ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮತೌ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮಪಿ ಚೈಷಾಂ ಭದ್ರೇ ಭಂದನೀಯೇ ಭಾಜನವತಿ ವಾ
ಕಲ್ಯಾಣೇ ಮನಸಿ ಸ್ಯಾಮೇತಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕೋ ದೇವಗಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ ಪಿತರ
ಇತ್ಯಾರೂಯಾನಮುಥಾಪ್ಯುಷಯಃ ಸ್ತೂಯಂತೇ || ೧೯ ||

ಅಂಗಿರಸೋ ನಃ ಪಿತರೋ ನವಗ್ವಾ ಅರ್ಥವಾರ್ಣೋ ಭೃಗವಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ |
ತೇಷಾಂ ವಯಂ ಸುಮತೌ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮಪಿ ಭದ್ರೇ ಸೌಮನಸೇ
ಸ್ಯಾಮ ||

(ಋ. ವಾ. ಸಂ. ೧೯-೫೦) (ಋ. ಸಂ. ೭-೬-೧೫).

ಅಂಗಿರಸಾದಿಗಳ ಸಾಧಾರಣ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ನುಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂಗಿರ, ಅಹವಃ, ಭೃಗುವೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ
ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳು ಸದಾ ಋತನಗತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ನಮ್ಮ ಕಲ್ಯಾಣಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ನಾವು
ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿಗಳಾದ ಅವರ ಉಪಕಾರಕ್ರಮ್ಯಪ್ರಿಯುಳ್ಳವರಾಗೋಣ. ಮತ್ತು ಸ್ತುತ್ಯನಾದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮನಸುಳ್ಳವರಾಗಿ
ಅವರ ಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ತಕ್ಕರಾಗೋಣ.

ಅಂಗಿರಸೋ ನಃ ಪಿತರೋ ವನಗತಯೋ ವಾಽಫರ್ವಣೋ ಭೃಗವಃ
 ಸೋಮ್ಯಾಃ ಸೋಮಸಂಪಾದಿನಸ್ತೇಷಾಂ ವಯಂ ಸುಮತೌ
 ಕಲ್ಪಾಣ್ಯಾಂ ಮತೌ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ ಅಪಿ ಜೈಷಾಂ ಭದ್ರೇ ಭಂ-
 ನೀಯೇ ಭಾಜನವತಿ ನಾ ಕಲ್ಪಾಣೇ ಮನಸಿ ಸ್ಯಾಮೇತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನವಗ್ವಾ ಅಂದರೆ ನೂತನಗತಿ ಅಥವಾ ನೂತನ ಗೀತೆಯುಳ್ಳವರೆಂದರ್ಥ. ಭದ್ರವಾದ ಅಂದರೆ ಸುತ್ತವಾದ, ಪೂಜಾರ್ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥ.

ಮಾಧ್ಯಮಿಕೋ ದೇವಗಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಪಿತರ ಇತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ||

ಮುಖ್ಯ, ಅಂಗಿರಸ, ಭೃಗು, ಅರ್ಥವರ್ಣನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದಿಂದ ದೇವತಾಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವರು ಒಂದೊಂದು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ದೇವಗಣವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಪಿತೃಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮುಖ್ಯ ಸನತ್ಕುಮಾರ ಮುಂತಾದ ನಾಮವಿಶೇಷದಿಂದ ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದೂ ಮಂತ್ರವಿಷಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅಥಾಪ್ಯುಷಯಃ ಸ್ತೂಯಂತೇ || ೧೯ ||

ಪಿತೃಗಳೂ ಕೂಡಾ ದೇವಗಣದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರುತ್ತಾರೆಯೇ ಅಥವಾ ತದ್ವಿನ್ನಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರೇ ಎಂದು ಆಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಕೆಂದರೆ ಅಂಗಿರಸಾದಿಗಳು ದೇವಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲದೆ ಋಷಿಗಳೂ ಆನಾಮದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ವಸಿಷ್ಠಾದಿ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಋಷಿಗಳೆಂದೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲು ಕಾರಣವಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ವಸಿಷ್ಠಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಂಗಿರಸೋ ನಃ ಪಿತರೋ ನವಗ್ವಾ ಅಫರ್ವಣೋ ಭೃಗವಃ
 ಸೋಮ್ಯಾಃ | ತೇಷಾಂ ವಯಂ ಸುಮತೌ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮಪಿ
 ಭದ್ರೇ ಸೌಮನಸೇ ಸ್ಯಾಮು || ೬ ||

ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ, ಅಫರ್ವಣ್ಯಕರಾದ ಋಷಿಗಳೂ ಭೃಗುಗಳೂ ನೂತನವಾದ ಜೈತನ್ಯದಾಯಕರಾದ ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳೂ ಸೋಮಾರ್ಪಣೆಗೆ ಅರ್ಹರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ ಅವರ ಕಲ್ಪಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೂ ಶ್ರೀತಿಗೂ ನಾವು ಪಾತ್ರರಾಗೋಣ.

ಈ ಋಷಿಗಳಿರುವ ಅಂಗಿರಸ, ಪಿತರ, ಅಫರ್ವಣ, ಭೃಗವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಯಾಸ್ಯರು ಪ್ರಕೃತಋಷಿಗಳಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಂಗಿರಸ; ಮೊದಲಾದವರು ಪಿತೃದೇವತೆಗಳು. ಅವರು ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾದ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಪಿತೃಗಳು, ಅವರುಗಳಿಗೆ ಯಮನು ರಾಜನು ಆದ್ದರಿಂದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕೋ

ಯಮು ಇತ್ಯಾಹುಃ | ತಸ್ಮಾನ್ನಾಭ್ಯಮಿಶಾನ್ ಪಿತೃನ್ಯನ್ಯಂತೇ (೨. ೧೦-೧೯) | ಯಮನೂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅಂಗಿರಸಃ—ಅಂಗಾರೀಷ್ವಂಗಿರಾಃ | ಅಂಗಾರಾ ಅಂಗನಾಃ (ಅಂಚನಾಃ) ೨. ೩-೧೭ | ಅಂಗಿರಸರೇಂಬುವರು ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಋಷಿಗಳು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯ ಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದರಿಂದ ಸ್ವರಿತನಾದ ರೇತಸ್ಸು ಧೂಮಿಯಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಸರೋವರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿತು. ಅದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಇಂಗಸದೇಕೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಆಗ ಆ ವೀರ್ಯವು ಅಗ್ನಿಯ ಶಾಖದಿಂದ ಪ್ರಚ್ಛಲಿತವಾಗಿ ಉರಿಯು ತ್ತಿರುವಾಗ ಅದರಿಂದ ಮೊದಲು ಆದಿತ್ಯನೂ, ಅಶ್ವಿನ್ಯ ಕೆಂಡಗಳಿಂದ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೆಂದು ವಚರೇಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ನಾನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ. ಈ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳು ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಪಿತೃಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಅಂಗಾರಾಃ ಎಂದರೆ ಕೆಂಡಗಳು. ಇವುಗಳು ಅರಿಹೋದನಂತರ ಕಪ್ಪಾಗಿ ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಕೈಯಿಲ್ಲಾ ಮನೆಯಾಗುವುದು (ಅಂಚನಾಃ) ಅದರಿಂದ ಅಂಗಾರಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ಪಿತರಃ—ಪಿತಾ ಸಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ (೨. ೪-೨೧) ಪಿತೃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂರಕ್ಷಿಸುವವರು ಅಥವಾ ಕಾಪಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಪಿತೃಗಳು ಯಾರು ಇವರ ವಿಷಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಾನು ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ.

ಅಥರ್ವಾಣಃ—ಥರ್ವಾಧಾತುವಿಗೆ ಚಲಿಸು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. (ಥರ್ವತಿಃ ಚರತಿಕರ್ಮಾ) ಅದರಿಂದ ನಿತ್ಯನವಾದ ಥರ್ವಾಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಲಿಸುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥರ್ವಾಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅದರ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥ ವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಚಲಿಸುವ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರುವವರು ಸ್ಥಿರಪ್ರಕೃತಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಭೃಗವಃ—ಅರ್ಚಿಷಿ ಭೃಗುಃ ಸಂಬಧೂವ | ಭೃಗುರ್ಭೃಷ್ಯಮಾನೋ ಸ ದೇಹೇ (೨. ೩-೧೭) ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವೀರ್ಯವನ್ನು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯಿಂದ ತಪ್ಪಮಾಡುವಾಗ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಭೃಗುಋಷಿಯು ಉತ್ಪನ್ನ ನಾದನು ಎಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಜ್ವಾಲೆಯಂತೆ-ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ್ದರಿಂದ ಭೃಗು ಎಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಈ ಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರಿಗೆ ಭೃಗವಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಪಿತೃಗಳೂ. ಇನ್ನು ಪ್ರಕೃತಪುತ್ರನ ನಿರ್ವಚನ ವನ್ನು ವಿವರಿಸೋಣ—

ಅಂಗಿರಸೋ ನಃ ಪಿತರೋ ನವಗತಯೋ ನವನೀತಗತಯೋ ವಾಘರ್ವಾಣೋ ಭೃಗವಃ ಸೋಮನ್ಯಾಃ ಸೋಮನ್ಯಾಃ ಸೋಮಸಂವಾದಿನಸ್ತೇಷಾಂ ವಯಂ ಸುಮಶೌ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮಶೌ ಯಜ್ಞಿ— ಯಾನಾಮಪಿ ಜೈಷಾಂ ಭದ್ರೇ ಭಂದನೀಯೇ ಭಾಜನವತಿ ವಾ ಕಲ್ಯಾಣೇ ಮಸಃ ಸ್ವಾಮೀತಿ ||

(೨. ೧೦-೧೯)

ಇಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸಃ, ಪಿತರಃ, ಭೃಗವಃ ಅಥರ್ವಾಣಃ ಎಂಬ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ. ಇನ್ನು ನವನ್ಯಾಃ ಎಂದರೆ ನವಗತಯೋ ನವನೀತಗತಯೋ ವಾ ನವನ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಹೊಸಗತಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಮಾಸದಲ್ಲಿ

ಅಥವಾ ಪ್ರತಿ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಪಿತೃಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ (ಶ್ರದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಕನ್ಯಾಸಿಂಹಾರಾಧನೆಯಾಗಿ ಬರುವವರು ಅಥವಾ ನವನೀತ ಎಂದರೆ ಬೆಣ್ಣೆಯಮೇಲೆ ಅಕ್ಕಾಸೆಯಿಂದ ಬರುವವರು ಎಂಬ ನವಗೃಹ್ಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ಅರ್ಥವಿರಲಿವೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸೋಮ್ಯಾಃ ಸೋಮಸಂಪಾದಿನಃ | ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವವರು. ಇವರು ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಸೋಮ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ (ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾದ) ಪಿತೃಗಳ ಉತ್ತಮವೂ ಪ್ರಶಸ್ತವೂ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನಾವು ಇರುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದರೆ ಅವರ ಉತ್ತಮವಾದ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ನಾವು ಪಾತ್ರರಾಗೋಣ ಎಂದು ನುರುಕ್ತವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮಾಧ್ಯಮಿಕೋ ದೇವಗಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಪಿತರ ಇತ್ಯಾಹ್ವಾನಂ || (೧. ೧೧-೨೦)

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಂಗೀರಸೇ ಮೊದಲಾದವರು ಮಧ್ಯಮ (ಅಂತರಕ್ಷ) ಸ್ಥಾನೀಯರಾದ ದೇವಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ಎಂದು ನುರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವವರು ಇವರುಗಳೆಲ್ಲರೂ ಹಿಂದೆ ಋಷಿಗಳಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಉತ್ತಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗಿರುವ ಸ್ಥಾನ ಪಿತೃಗಳೆಂದು ಕರೆಯಬೇಕೆಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನುರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಮಿಶ್ರತೀ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇವ ವಕ್ಷುಧೋ ಜ್ಯೋತಿರೇಷಾಂ ಸಮುದ್ರಸ್ಯೇವ ಮಹಿಮಾ ಗಭೀರಃ |
ನಾತಸ್ಯೇವ ಪ್ರಜವೋ ನಾನ್ಯೇನ ಸ್ತೋಮೋ ವಸಿಷ್ಠಾ ಅನ್ವೇತವೇ ವಃ | (ಋ. ಸಂ. ೭-
೨೩-೮) || ಇತಿ ಯಥಾ ಆಪ್ತಾ ಆಪ್ನೋತೇ ಸ್ತೇಷಾಮೇಷ ನಿವಾತೋ ಭವತ್ಯೈಂ-
ದ್ರ್ಯಾವ್ಯುಚಿ || ೨೦ ||

ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇವ ವಕ್ಷುಧೋ ಜ್ಯೋತಿರೇಷಾಂ ಸಮುದ್ರಸ್ಯೇವ ಮಹಿ-
ಮಾ ಗಭೀರಃ | ನಾತಸ್ಯೇವ ಪ್ರಜವೋ ನಾನ್ಯೇನ ಸ್ತೋಮೋ
ವಸಿಷ್ಠಾ ಅನ್ವೇತವೇ ವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೩-೨೨)

ವಸಿಷ್ಠ ಋಷಿ ಸ್ತುತಿವಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಸಿಷ್ಠ ಪುತ್ರರ ಮಾತಿನ ದೀಪ್ತಿಯು ಸೂರ್ಯನಂತಿದೆ ಅವರ ಸ್ತೋತ್ರದ ಮಾತು ಪ್ರಕಾಶಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸ್ತುತಿಾರ್ಥಕವಲ್ಲದೆ ಸಮುದ್ರದ ಮಹಿಮೆಯಂತೆ ಅರ್ಥಗಂಭೀರವೂ, ವಾಯುವಿನಂತೆ ಶೀಘ್ರಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ವಸಿಷ್ಠ ಪುತ್ರರಲ್ಲದೆ ಇನ್ನು ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಮಾಡಲು ಅಸಮರ್ಥರು. ಹೀಗೆ ಋಷಿಗಳೂ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಡುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರ ವಿಷಯವಿದೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಆಪ್ತ್ಯಾ-ಆಪ್ತೋಲೇತೇಸ್ತೇಷಾಮೇಷ್ ನಿ ಸಾತೋ ಭವತ್ಯೈಲಿಂದ್ರಾ ಮೃಚಿ || ೨೦ ||

ಆಪ್ತ್ಯಾ ಎಂಬ ಋಷಿಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ಸಹಚಾರಿಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮಧ್ವಾದಿಗಳೂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನರೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಪ್ತವಂತೆ ಸ್ತುತ್ಯಾನ್ ಇತಿ ಆಪ್ತ್ಯಾಃ. ಇವರು ಸ್ತುತಿಮೂಲಕ ಸ್ತುತ್ಯರನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಆಪ್ತಾಧಾತುವಿಗೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಆಪ್ತ್ಯ ಎಂದು ನಿವಾಹಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಸಹಚಾರಿಗಳಾದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ದೇವಗಣಕ್ಕೆ ಆಪ್ತ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವರು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಮುಷ್ಕೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಡುತ್ತಾರೆ.

ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇವ ವಕ್ಷಘೋ ಜ್ಯೋತಿರೇಷಾಂ ಸಮುದ್ರಸ್ಯೇವ ಮಹಿಮಾ ಗಭೀರಃ ವಾತಸ್ಯೇವ ಪ್ರಜವೋ ನಾನ್ಯೇನ ಸ್ತೋಮೋ ವಸಿಷ್ಠಾ ಅನ್ಯೇತವೇ ವಃ ||

ಅಲ್ಪ ವಸಿಷ್ಠರೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಈ ನಿಮ್ಮ ಮಹಾತ್ಮ್ಯವು ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಭಿಮಂತೆ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸಮುದ್ರದಂತೆ ಗಂಭೀರಾತ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯು ವಾಯುವಿನಂತೆ ವೇಗಗಾಮಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇತರರ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ಮಾರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಮುಗ್ಧೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಓತಗಳೂ, ಋಷಿಗಳೂ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಡುತ್ತಾರೆಂದು ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿ ಋಷಿಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ವರ್ಧಿಸುವ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. (೨-೧೦-೨೦). ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠ ಋಷಿಯ ಮತ್ತು ವಸಿಷ್ಠ ಪುತ್ರರೇ ಮೊದಲಾದ ವಸಿಷ್ಠ ವಂಶದವರ ಮಹಾತ್ಮ್ಯದ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಷ್ಟಶ್ಲೋಕದನೆಯ ಖಂಡವು

ಸ್ತುಷೇಯ್ಯಂ ಪುರುವರ್ಪಸಮೃಭ್ ಭಿನತಮನೂಪ್ತ್ಯನೂಪ್ತ್ಯಾನಾಂ | ಆ
ದರ್ಷತೇ ಶವಸಾ ಸಪ್ತ ದಾನಾನಾಂ ಪ್ರ ಸಾಕ್ಷತೇ ಪ್ರತಿಮಾನಾಸಿ ಭೂರಿ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-
೧೨೦-೬) || ಸ್ತೋತ್ರವ್ಯಂ ಬಹುರೂಪಮುರುಭೂತಮೀಶ್ವರತಮನೂಪ್ತ್ಯನೂಪ್ತ್ಯಾನಾ
ಮಾದ್ಯಣಾತಿ ಯಃ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ಸಪ್ತ ದಾತ್ಯನಿತಿ ವಾ ಸಪ್ತ ದಾನವಾನಿತಿ ವಾ
ಪ್ರಸಾಕ್ಷತೇ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ಬಹೂನಿ ಸಾಕ್ಷತಿರಾಪ್ನೋತಿಕರ್ಮಾ || ೨೧ ||

ಸ್ತುಷೇಯ್ಯಂ ಪುರುವರ್ಪಸಮೃಭ್ ಭಿನತಮನೂಪ್ತ್ಯನೂಪ್ತ್ಯಾನಾಂ |
ಆದರ್ಷತೇ ಶವಸಾ ಸಪ್ತದಾನಾನ್ ಪ್ರಸಾಕ್ಷತೇ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ
ಭೂರಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೨)

ಆಶ್ಚ್ಯದೇವಗಣಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನಾದ ಬಹುರೂಪವುಳ್ಳ, ನಾನಾರೀತಿ
ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ, ಅತಿಶಯ ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳ, ನಾನಾರೀತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ, ಅತಿಶಯ ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳ ಆಶ್ಚ್ಯರ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ
ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರನು ಬಲದಿಂದ ಏಳುಜನ ದಾನವರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ರಾಕ್ಷಸಪ್ರತಿರೂಪ
ವಾಗುವ ಆವರ ಸೈನ್ಯವನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ಓಡಿಸಿದನು.

ಸ್ತೋತ್ರವ್ಯಂ ಬಹುರೂಪಮುರುಭೂತ ಮೀಶ್ವರತಮನೂಪ್ತ್ಯನೂಪ್ತ್ಯಾನಾ
ಮಾದ್ಯಣಾತಿ ಯಃ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ಸಪ್ತ ದಾತ್ಯನಿತಿ ವಾ ಸಪ್ತ
ದಾತ್ಯನಿತಿ ವಾ ಸಪ್ತ ದಾನವಾನಿತಿ ವಾ | ಪ್ರಸಾಕ್ಷತೇ ಪ್ರತಿ
ಮಾನಾಸಿ ಬಹೂನಿ | ಸಾಕ್ಷತಿರಾಪ್ನೋತಿಕರ್ಮಾ || ೨೧ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವರ್ಪ ರೂಪನಾಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿಘ. ೨-೨-೨). ಸಾಕ್ಷತಿಯೆಂಬುದು
ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಧಾತು. ವ್ಯಾಪ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಇಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕಾರಾರ್ಥವು ವಿವಕ್ರಿಸಿತವಾಗಿದೆ. ದಾನು ಪದಕ್ಕೆ
ಮೇಘ ಅಥವಾ ಅಮರರು ಎಂದರ್ಥ.

**ಸ್ತುಷೇಯ್ಯಂ ಪುಸುವರ್ಪಸಮೃಭ್ಯಮಿನತವ ಮಾಪ್ಯಮಾಪ್ತ್ಯಾನಾಂ |
ಆ ದರ್ಪತೇ ಶವಸಾ ಸಪ್ತ ದಾನೂನ್ವ ಸಾಕ್ಷತೇ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ
ಭೂರಿ || ೬ ||**

ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವೃತ್ತಿ, ನಮುಚಿ, ಕುಯವ ವೊದಲಾದ ಏಳುವಂದಿ ಪ್ರಮುಖ ದಾನವರನ್ನು ಅಥವಾ ಮೇಳಗಳನ್ನು ಸೀಳಿಹಾಕಿದನೋ, ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುಗಳ ಅತಿಶಯವಾದ ಬಲವನ್ನು ಸಹಿಸ ಬಲ್ಲನೋ ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳ ದುರ್ಭೇದ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಹಿಡಿಯಬಲ್ಲನೋ ಅಂತಹ ಸ್ತುತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದವನೂ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಬಲ್ಲವನೂ, ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ, ಸರ್ವಂಗೂ ಪ್ರಭುತ್ವ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಾನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಋಕ್ವಿನ್ದಿಯವ ಆಪ್ತ್ಯಾನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಯಾಕೂ ಈ ಋಕ್ವಿಗೆ ನಿರ್ವಚನ ವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಆಪ್ತ್ಯಾಃ | ಆಪ್ತ್ಯಾ ಆಪ್ತೋತೇಃ | ತೇಷಾಮೇಷಾ ನಿಪಾತೋ ಧವತ್ವೈಂಧ್ರ್ಯಾಮೃತಿಃ ||
ಸ್ತುಷೇಯ್ಯಂ ಪುಸುವರ್ಪಸಮೃಭ್ಯಮಿನತಮಾಪ್ಯಮಾಪ್ತ್ಯಾನಾಂ ||
ಆ ದರ್ಪತೇ ಶವಸಾ ಸಪ್ತ ದಾನೂನ್ವ ಸಾಕ್ಷತೇ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ಭೂರಿ || ಸ್ತೋತವ್ಯಂ ಬಹುರೂಪಮು-
ರುಧೂತಮೀಶ್ವರತಮಮಾಪ್ತವ್ಯಮಾಪ್ತವ್ಯಾನಾಮಾದೃಷಾತಿ ಯಃ || ಶವಸಾ ಬಲೇನ ಸಪ್ತ ದಾಪ್ಯಾನಿತಿ
ವಾ ಸಪ್ತ ದಾನವಾನಿತಿ ವಾ ಪ್ರಸಾಕ್ಷತೇ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ಬಹೂನಿ ||

(ನಿ. ೧೧-೨೧)

ಆಪ್ತ್ಯಾ—ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಆಪ್ತ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಂಬ ಛಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರದೇವತಾಳವಾದ ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಗವರದಿಂದ ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ದಿದೆ.

ಸ್ತುಷೇಯ್ಯಂ ಪುಸುವರ್ಪಸಮೃಭ್ಯಂ—ಸ್ತೋತವ್ಯಂ ಬಹುರೂಪಮುರುಧೂತಮೀಶ್ವರತಮಂ || ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೂ ಮುಂದಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಳನ್ನ ವರ್ಧಿಸುವ ವಿಶೇಷಣ ಪದಗಳಾಗಿವೆ. ಇಂದ್ರನು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು. ಇಂದ್ರನು ಮಹಾಮಹಿಮನಾದ ದೇವತೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಇನರಿಬ್ಬರೂ ಸ್ತುತಿಸುವರು. ಇಂದ್ರನು ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಬಲ್ಲನು. ಇಂದ್ರೋಮಾಯಾರ್ಥಿ ಪುರುಷವೆ ಏತಿ ಎಂಬ ಸ್ತುತಿ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ತನ್ನಗೆ ಬೇಕಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು. ಋಭ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಉರುಭೂತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ದೊಡ್ಡದಾದ ಆಕಾರ ಉಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಕ್ರೀಡ್ಯವಾದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಇನತಮಂ ಆಪ್ತ್ಯಂ ಆಪ್ತ್ಯಾನಾಂ—ಈಶ್ವರತಮಂ ಆಪ್ತವ್ಯಂ ಆಪ್ತವ್ಯಾನಾಂ || ಇನ ಎಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿ, ಈಶ್ವರ, ಪ್ರಭು, ಎಂದರ್ಥವು. ಇನತಮನೇಂದರೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಅಥವಾ ಕ್ರೀಡ್ಯವಾದ ಪ್ರಭುವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದವನು

ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆಶ್ವ ಎಂದರೆ ಹೊಂದಲರ್ಹನಾದವನು ಎಂದರೆ ಅವನನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಅಥವಾ ಅವನು ತಮಗೆ ದೊರೆಯಬೇಕೆಂದು ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಜನರು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಆಶ್ವವ್ಯಂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಸಮಾಪವರ್ತಿಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವನು ಎಂದರೆ ಜನರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮಾಪವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ, ತಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲಿ ಎಂದು ಜನರು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವರು ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಜನರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಯಸುವರು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಆ ದರ್ಷಕೇ ಶವಸಾ ಸಪ್ತ ದಾನೋನ್—ಆ ದೈವಾತಿ ಯಃ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ಸಪ್ತ ದಾತ್ಯೈನಿತಿ ವಾ ಸಪ್ತ ದಾನವಾನಿತಿ ವಾ|| ಇಲ್ಲಿ ದಾನವಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸಪ್ತ ದಾತ್ಯೈನ್ ಸಪ್ತಸರ್ಪಣ ಶೀಲಾನ್ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯುದಕಪ್ರದಾತ್ಯನ್ ಮೇಘಾನ್ | ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ, ವ್ಯಷ್ಟ್ಯುದಕಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಎಂದರೆ ಸುರಸುವ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ದಾನವಾನಿತಿ ವಾ—ದಾನವರನ್ನು, ಕಶ್ಯಕಮುಷಿಯ ಪಕ್ಷಿಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳಾದ ದನು ಎಂಬ ಶ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಪುತ್ರರಿಗೆ ದಾನವರೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವರು ಕೆಟ್ಟ ಸ್ವಭಾವದವರಾದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಅಸುರರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಹೇಳುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ—ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸಂಯುತಿಯವ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ದಾನವರನ್ನು ಅಸುರರನ್ನು ಸೀಳಿಹಾಕುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪ್ರಸಾಕ್ಷತೇ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ಭೂರಿ—ಪ್ರ ಸಾಕ್ಷತೇ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ಬಹೂನಿ || ಇಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷತಿರಾವ್ನೋತಿ ಕರ್ಮಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಾಕ್ಷತೇ ಎಂದರೆ ಸಮಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಸಮಾಪಿಸಿ ಸೋಲಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನು ಅನೇಕ ಅಸುರರ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಅಸುರರ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲುತ್ತಾನೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುತ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ಸ್ತ್ರಿಯಸ್ತಾಸಾಮದಿತಿಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿನೀ ಭವತ್ಯದಿ-
ತಿರ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೨೨ ||

ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಃ ||

ಬಹುವಚನ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ, ಮಧ್ಯಮದೇವತಾಗಣವಾಚಕವಾದ ವಿಧ್ವಾಡಿಗಳನ್ನು ವಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದುದಾಯಿತು. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಲಿಂಗವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ. ಅಥ ಶಬ್ದವು ಅಧಿಕಾರಾಂತರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಇನ್ನುಮುಂದೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ.

ತಾಸಾಮದಿತಿಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿನೀ ಭವತಿ || ಅದಿತಿಃ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ |

ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೨೨ ||

ಅವಸ್ಥಿ ವೊದಲು ಅವತಿಮು ಉಪಸ್ಥಿತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. 'ಅದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ' (ನಿ. ೨-೨೨) ಎಂದು ಇದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿತ್ತುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅದಿತಿ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ನಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ದಕ್ಷಸ್ಯ ವಾದಿತೇ ಜನ್ಮಾನಿ ವ್ರತೇ ರಾಜಾನಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ವಿನಾಸತಿ |
ಅತ್ತೂರ್ತಪಂಥಾಃ ಪುರುರಥೋ ಅರ್ಯಮಾ ಸಪ್ತಹೋತಾ ವಿಷುರೂಪೇಷು ಜನ್ಮಸು
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೫) || ದಕ್ಷಸ್ಯ ವಾದಿತೇ ಜನ್ಮಾನಿ ವ್ರತೇ ಕರ್ಮಣಿ ರಾಜಾನಾ
ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಪರಿಚರಸಿ ವಿನಾಸತಿಃ ಪರಿಚರ್ಯಾಯಾಂ ಹವಿಷ್ಯಾಂ ಆವಿನಾಸತೀತ್ಯಾ
ಶಾಸ್ತ್ರೇರ್ನಾತೂರ್ತಪಂಥಾ ಅತ್ಪರವಾಣಪಾಂಥಾ ಬಹುರಥೋರ್ಯಮೂದಿತ್ಯೋರ್ನಿರೀ-
ನ್ವಿಯಚ್ಛತಿ ಸಪ್ತಹೋತಾ ಸಪ್ತಾಸ್ಯೈ ರತ್ನಯೋ ರಸಾನಭಿ ಸನಾಮಯಂತಿ ಸಪ್ತೈನ-
ಮೃಷಯಃ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ವಾ ವಿಷುರೂಪೇಷು ಜನ್ಮಸು ಕರ್ಮಸೂದೆಯೇಷ್ಯಾದಿತ್ಯೋ
ದಕ್ಷ ಇತ್ಯಾಹುರಾದಿತ್ಯಮಧ್ಯೇ ಚ ಸ್ತುತೋನಿರ್ದಿವಾಕೃಷ್ಣಾಯಣೇ ಅದಿತೇರ್ದಕ್ಷೋ

ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವಾದಿತಿಃ ಪರಿತಿ ಚ | ತತ್ಪಥಮುಪಪದ್ಯೇತ ಸಮಾನಜನ್ಮಾನ್ ಸ್ಯಾತಾ-
ಮಿತ್ಯಪಿ ನಾ ದೇವಧರ್ಮೇಣೇತರೇತರ ಜನ್ಮಾನ್ ಸ್ಯಾತಾಮಿತರೇತಽಪ್ರಕೃತಿಃ
ಅಗ್ನಿರಪ್ಯದಿತಿರುಚ್ಯತೇ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೩ ||

ದಕ್ಷಸ್ಯ ವಾದಿತೇ ಜನ್ಮನಿ ವೃತೇ ರಾಜಾನಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ
ವಿನಾಸಸಿ | ಅತೂರ್ತ ಪಂಥಾಃ ಪುರುರಥೋ ಅರ್ಯಮಾ
ಸಪ್ತಹೋತಾ ವಿಷುರೂಪೇಷು ಜನ್ಮಸು ||

(ಋ ಸಂ. ೮-೨-೬).

ಅದಿತಿಪುತ್ರತವಾದಿತಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೇ ಸೂರ್ಯನ ಉದಯ
ವಾಗುವಾಗ ಯಾವಾಗ ನೀನು ಜನ್ಮಹೊಂದಿದೆಯೋ ಅದರಿಂದ ಮಿತ್ರಾವರುಣದೇವತೆಗಳಾದ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು
ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವೆ. ಸಕಲಲೋಕೇಶ್ವರರಾದ ಆನಂದಿ ದಕ್ಷನು ಅಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ನಿತ್ಯವೂ ನಿರಂತರಿತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ನಾನಾ
ಗಮನವುಳ್ಳವನೂ, ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಲಾಡಿಸುವವನೂ, ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಉದಯ
ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ದಕ್ಷಸ್ಯ ವಾದಿತೇ ಜನ್ಮನಿ ವೃತೇ ಕರ್ಮಣಿ ರಾಜಾನ್ ಮಿತ್ರಾವ-
ರುಣೌ ಪರಿಚರಿಸಿ | ವಿನಾಸತಿಃ ಪರಿಚರ್ಯಾಯಾಂ—‘ ಹವಿಷ್ಯಾಂ
ಅವಿನಾಸತಿ’ ಇತಿ | ಆಶಾಸ್ತ್ರೇ ವಾ | ಅತೂರ್ತಪಂಥಾ
ಅತ್ಪರಮಾಣಪಂಥಾಃ | ಬಹುರಥೋರ್ಯಮಾಸ್ಸದಿತ್ಯೋರ್ವಿ-
ನ್ದಿಯಚ್ಯತಿ | ಸಪ್ತಹೋತಾ—ಸಪ್ತಾಸ್ತೈರಶ್ವಯೋ ರಸಾನಭಿಸ-
ನ್ಮಮಯಂತಿ | ಸಪ್ತೈನಮೃಷಯಃ ಸ್ತವಂತೀತಿ ನಾ |
ವಿಷಮುರೂಪೇಷು ಜನ್ಮಸು ಕರ್ಮಸೂದಯೇಷು ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದಿತಿಯೇ! ಯಾವಾಗ ನೀನಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಜನ್ಮಿಸಿದನೋ, ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾದನೋ ಅದರಿಂದ ಲೋಕೇಶ್ವರನಾದನು. ಇದರಿಂದ ನೀನು ಆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಉಪಚರಿಸುವೆ.
ವಿನಾಸತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಿಚರಣಾರ್ಥವಿದಿಯೆಂದು ಪುತ್ರತವಾದವನನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಯಾವು ನಿನ್ನನ್ನು
ಉಪಚರಿಸುವರೋ ಆನಂದಿ ದಯತೋರು ಎಂದು ಮಂತ್ರಾರ್ಥ. ಅಥವಾ ನನ್ನ ಪುತ್ರನು ಹೀಗೆಯೇ ಲೋಕೋಪಚಾರ
ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಿರಲಿಯೆಂದು ನೀನು ಆಶಾಸನೆಯಾದುವೆಂದರ್ಥ. ಅದಿತ್ಯನ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳು ರಸಾಹರಣಮಾಡುತ್ತವೆಯೆಂದು
ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇದೆ. ಅಥವಾ ಸಪ್ತ ಮುಹಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೆಂದರ್ಥ.

ಅದಿತ್ಯೋ ದಕ್ಷ ಇತ್ಯಾಹುರಾದಿತ್ಯಮಧ್ಯೇ ಚ ಸ್ತುತಃ ||

ಶುಭಾಶೋ ವರುಣೋ ದಕ್ಷೋ ನಂಶಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೭-೬-೧) ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತನಾದುದರಿಂದ ದಕ್ಷ ಅಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ದೇವತಾಕತೃತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅದಿತಿ ದಾರ್ಪಾಯಣೇ ||

ಅದಿತೇರ್ಧಕ್ಕೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಿ ಪರಿ ಇತಿಚ

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೧-೪)

ತತ್ಪಥಮುಪಪದ್ಯೇತ ? ||

ಇಲ್ಲಿ ಶೋಯನ ಆಶ್ವೇಷವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇತಿಶಾಸಕರುಗಳು ದಕ್ಷನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ದಾಕ್ಷಾಯಣಿಯನ್ನು ಅದಿತಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಶೋಯುತ್ತದೆ. ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಜನ್ಮಪಡೆದಳೆಂದು ಮಂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಹುಟ್ಟಿದವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು ಎಂದು ಆಶ್ವೇಷ.

ಸಮಾನಜನ್ಮಾನ್ಠಿ ಸ್ಯಾತಾವಾಂ || ಇತಿ ||

ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಆಗಬಹುದು. ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಕೃತಕಾಲವಾದಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನ ಉದಯ. ಸೂರ್ಯೋದಯ ನಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಷ್ಣ ಕಾಲ. ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರಾಶ್ರಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪಿ ವಾ-ದೇವಧರ್ಮೇಣೇತರೇತರಜನ್ಮಾನ್ಠಿ ಸ್ಯಾತಾಮಿತರೇತರ

ಪ್ರಕೃತೇ ||

ಅಥವಾ ಇವರು ದೇವತೆಗಳಾದುದರಿಂದ ಮಹಾಮಹಿಮುತ್ಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ದಕ್ಷನಿಗೆ ಕಾರಣಕ್ಕೆ, ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಜನ್ಮ ಅಂದರೆ ಕಾರ್ಯ, ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದರೆ ಕಾರಣ.

ಅಗ್ನಿರಪ್ಯದಿತಿರುಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೩ ||

ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡಾ ಅದಿತಿಯಿಂದ ಅಭಿಹವಾಗುವುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚರಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಶೋಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅದಿತಿಕಲ್ಪನಾಚ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ದಕ್ಷಸ್ಯ ವಾದಿತೇ ಜನ್ಮನಿ ವ್ರತೇ ರಾಜಾನಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ

ವಿನಾಸಸಿ | ಅತೂರ್ತಪಂಥಾಃ ಪುರುಂಥೋ ಅರ್ಯಮಾ ಸಪ್ತ-

ಹೋತಾ ವಿಷುರೂಪೇಷು ಜನ್ಮಸು || ೫ ||

ಎಲೈ ಪೃಥ್ವಿಯೇ. (ಅದಿತಿಯೇ) ನೀನು ಸೂರ್ಯನ ಉತ್ಪನ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಪೂಜಾರ್ಹವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಮಿತ್ರಾವರುಣವನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ನಿರೋಧಿಸುವ ಸೂರ್ಯನು ಕರ್ಮಾನುಗುಣವಾದ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ತನ್ನ ಉದಯಾಸ್ತಮಯಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವಿಳಂಬವಾದ ರಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ವನಾಗಿಯೂ, ವೇಗವಿಲ್ಲದ ಗಮನಮಾರ್ಗಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಒಂದೇ ಸಮನಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಅನೇಕ ರಥಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಎಂದರೆ ಬಹುವೇಗವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ.

ಅದಿತಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಯಾತ್ಯರು ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಅದಿತಃ | ಅದಿತರದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ (೧. ೪-೨೨)

ಅದಿತಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತೆಯು. ಇವಳು ದೀನಳಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇವಳಿಗೆ ಅದಿತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಅದಿತಿಯ ಮಕ್ಕಳು ಎಂದರೆ,

ಅಷ್ಟ್ವಾಪುತ್ರಾಸೋ ಅದಿತೇಃ | ಶಾನನುಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮಃ | ಮಿತ್ರೈಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ | ಧಾತಾ
ಚಾರ್ಯಮಾ ಚ | ಅಗ್ಂಶಶ್ಚ | ಇಂದ್ರೈಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾಗ್ಶ್ಚೈತೇ |

(ಶ್ಲೋ. ೧-೧೩-೩)

ಅದಿತಿಗೆ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಧಾತಾ, ಅರ್ಯಮಾ, ಅಂಶ, ಭಗ, ಇಂದ್ರ, ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಎಂಟುಮಂದಿ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅದಿತಶಬ್ದವಿರುವ ಪ್ರಕೃತ ಮಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಕೊರಿತ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ದಕ್ಷಶ್ಚ ವಾದಿತೇ ಜನ್ಮನ್ನಿ ವ್ರತೇ ಕರ್ಮಣಿ ರಾಜಾಣಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಪರಿಚರಿಸಿ | ವಿವಾಸತಿಃ
ಪರಿಚರ್ಯಯಾ | ಹವಿಷ್ಯಾನ್ ಅವಿವಾಸತಿ | ಇತ್ಯಾಶಾಸ್ತ್ರೇವಾ ಆತೂರ್ಥವಂಥಾ ಅತ್ಯೇ-
ಮಾಣವಂಥಾ ಬಹುರಥೋ ಅರ್ಯಮಾದಿತ್ಯೋಽಽನಿಯಚ್ಚಿತಿ ಸಪ್ರಹೋತಾ ಸಪ್ತಾಸ್ತೃ
ರಶ್ಯೂರೇ ರಸಾನಭಿಸನ್ಯಾಮಯಂತಿ ಸಪ್ತೈನಮ್ನುಷಯಃ ಸ್ತುವಂತಿತಿ ವಾ ವಿಷಮರೂಪೇಷು
ಜನ್ಮಸು ಕರ್ಮಸ್ಥೂದಯೇಷು ||

(೧. ೧೧-೩೩)

ಎಲೈ ಅದಿತಿಯೇ, ದಕ್ಷನ ಜನನಸಮಯದಲ್ಲಿ ನೀನು ರಾಜರಾದ (ರಾಜರಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ) ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತೀಯೆ. ವಿವಾಸತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಿಚರ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಸೇವಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹವಿಷ್ಯಾನ್ ಅವಿವಾಸತಿ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಾಳನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು, ಬಯಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಯಮಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಈ ಅದಿತ್ಯನು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವು ನಿರ್ಬಾಧಿತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಅವನನ್ನು ಯಾರೂ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಇವನ ಸಂಚಾರವು ಅತಿವೇಗವಿಲ್ಲದೆ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿರುವುದು ಅಥವಾ ಇವನ ರಥವು ಬಹುವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಸಪ್ರಹೋತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಳಂಬ ರಕ್ಷಿಗಳೆಂದರ್ಥವು. ಸೂರ್ಯನ ವಿಳಂಬವಾದ ರಕ್ಷಿಗಳು ಸೂರ್ಯನ ಕಾರ್ಯವಾದ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು

ಹೀರುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವವು ಅಥವಾ ಸಪ್ತಜೋತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮುಹಿಗಳು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಸಪ್ತಮುಹಿಗಳು ಈ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವರು. ವಿಷಮರೂಪೇಷು ಜನ್ಮಿಸು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ ಜನ್ಮಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯೋದಯ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯ ಎಂದರ್ಥವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾತ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಯಸ್ಮೈ ತ್ವಂ ಸುದ್ರವಿಣೋ ದದಾತೋಽನಾಗಾಸ್ತ್ವಮದಿತೇ ಸರ್ವತಾತಾ |
ಯಂ ಭದ್ರೇಣ ಶವಸಾ ಚೋದಯಾಸಿ ಪ್ರಜಾವತಾ ರಾಧಸಾ ತೇ ಸ್ಯಾಮು | (ಯು. ಸಂ. ೧-೯೪-೧೫) ಯಸ್ಮೈ ತ್ವಂ ಸುದ್ರವಿಣೋ ದದಾಸ್ಯನಾಗಾಸ್ತ್ವನ ನಪರಾಧೇತ್ವಮದಿತೇ ಸರ್ವಾಸು ಕರ್ಮತತಿಷ್ಠಾಗ ಆಜ್ಞೂರ್ವಾದ್ಧಮೇರೇನ ಏತೇಃ ಕಿಲ್ಬಿಷಂ ಕಿಲ್ಬಿದಂ ಸುಕೃತ ಕರ್ಮಣೋ ಭಯಂ ಕೀರ್ತಿಮಸ್ಯ ಭಿನತ್ತೀತಿ ವಾ ಯಂ ಭದ್ರೇಣ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ಚೋದಯಾಸಿ ಪ್ರಜಾವತಾ ಚ ರಾಧಸಾ ಧನೇನ ತೇ ನಯಮಿಹ ಸ್ಯಾಮೇತಿ ಸರಮಾ ಸರಣಾತ್ರಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೨೪ ||

ಯಸ್ಮೈ ತ್ವಂ ಸುದ್ರವಿಣೋ ದದಾತೋಽನಾಗಾಸ್ತ್ವಮದಿತೇ ಸರ್ವ |
ತಾತಾ | ಯಂ ಭದ್ರೇಣ ಶವಸಾ ಚೋದಯಾಸಿ ಪ್ರಜಾವತಾ
ರಾಧಸಾ ತೇ ಸ್ಯಾಮು ||

ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೨೨)

ಆದಿತಿಪದವಾಚ್ಯ ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತೋಽಭನಧನವುಳ್ಳ, ಅಖಂಡನೀಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ಯಜಮಾನನ ಸಕಲಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನಪರಾಧತ್ವವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಿ. ಅನ್ನೈಗುಣ್ಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವಿಯೆಂದರ್ಥ. ಯಜಮಾನನನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣಕರಬುದಿದಲೂ, ಪ್ರಜಾಸಂಪತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಣೀಓಷುತಿಯು- ಅನುಗ್ರಹಿಸುವಿಯೆಂದು ತಾಪ್ತರ್ಯ. ಈ ನಾವು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗೋಣ.

ಯಸ್ಯೈ ತ್ವಂ ಸುದ್ರವಿಣೋ ದದಾಸ್ಯನಾಗಸ್ತ್ವ ಮನಸರಾಧತ್ಯ-
ಮವಿತೇ ! ಸರ್ವಾಸು ಕರ್ಮತತಿಷು | ಆಗ-ಅಜ್ಞಾಪೂರ್ವಾದ್ಗಮೇ
ರೇನ ಏತೇಃ | ಕಿಲ್ಪಿಷಂ ಕಿಲ್ಪಿದಂ ಸುಕೃತಕರ್ಮಣೋಭಯಂ,
ಕೀರ್ತಿಮಸ್ಯ ಭಿನತ್ತೀತಿ ವಾ | ಯಂ ಭದ್ರೇಣ ಶವಸಾ ಬಲೇನ
ಚೋದಯಸಿ ಪ್ರಜಾನತಾ ಚ ರಾಧಸಾ ಧನೇನ ತೇ ವಯಮಿಹ
ಸ್ಯಾಮು ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಾಗಸ್ತ್ವಂ ಪಾಪರಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಜಿತೆಯನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. 'ಪಾಪಾರಾಧ
ಯೋರಾಗಃ' ಎಂದು ಅನು. ಅರ್ಪಣಾರ್ಥವಾದ ಗಮ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಟಿಲೋಪ. ಅಗ್ನಿ
ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಫಲರೂಪದಿಂದ ಅನಶ್ಯವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಪಾಪವೆಂದರ್ಥ. ಇದರ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ
ಏನ ಪದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ಇತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ನಸಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗುಣದಿಂದ ಏನಃ
ಎಂದಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲವೂ ಸಾಂತನವು ಸಕಪದಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. 'ಏನಃ ಪಾಪಾರಾಧಯೋಃ' ಎಂದು ಕೋಷ. ಇದರ
ಪರ್ಯಾಯ ಕಿಲ್ಪಿಷಪದ. ಕಿಲ್ಪಿದವೆಂಬುದು ಕಿಲ್ಪಿಷವಾಗಿದೆ. ಸುಕೃತಮಾಡಿ ಕೀರ್ತಿಪಡೆದ ಮನುಷ್ಯರ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು
ನಾಶಪಡಿಸುವುದು ಕಿಲ್ಪಿಷ. ರಾಧಃ ಧನಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ನಿಘಂ. ೨-೧೦-೧೭-೨).

ಸರಮಾ—ಸರಣಾತ್ಪ್ರಾಪ್ಯ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೨೪ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸರಮಾಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಐತಿಹಾಸಿಕಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ನಾಯಿಗೆ ಸರಮಾ
ಎಂದು ಹೆಸರು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಾಕ್ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಸರಣಾತ್ಪ್ರಾಪ್ಯ ಸರಮಾ. ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ
ಸ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಅಮಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ (ಆರ್) ಪ್ರೀತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದರಮೇಲೆ ಟಾವ್ ಬಂದಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು
ಸರಮಾಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತವೆ.

ಯಸ್ಯೈ ತ್ವಂ ಸುದ್ರವಿಣೋ ದದಾಶೋನಾಗಾಸ್ತ್ವಮದಿತೇ ಸರ್ವ-
ತಾತಾ | ಯಂ ಭದ್ರೇಣ ಶವಸಾ ಚೋದಯಾಸಿ ಪ್ರಜಾನತಾ
ರಾಧಸಾ ತೇ ಸ್ಯಾಮು || ೧೫ ||

ಸುದ್ರವಿಣಃ—ಶೋಭನಧನಃ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧನವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಬುಕ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ
ಪರಿಯಾಯವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಬ್ಬಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಬುಕ್ಕಪ್ರದೇ ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೧-೨೧ ನೇ ಬುಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಈ
ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಯ ಧನದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಅದಿತೇ—ಅಖಂಡನಿಯಾಗ್ನೇ ಅಥವಾ ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರೈ ಅಗ್ನೇ | ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ
ಮಾಡಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಪುತ್ರಕ್ಕೆ ಅದೀನಾ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ದೀನವಲ್ಲದ್ದು, ಕ್ಷಯಿಸದಿರುವುದು
ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಕ್ಷಯರಹಿತನು, ಮರಣರಹಿತನು ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಗ್ನೇ ತ್ರಾಪಾರಮುಮೃತಂ ಮಿಯೇಧ್ಯ ಯಜಿಸ್ಸಂ ಹವ್ಯವಾಹನ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೪-೫)

ನೂ ಚಿತ್ತೆಹೋಜಾ ಅಮೃತೋ ನಿ ತುಂದತೇ ಹೋತಾ ಯದ್ವೂತೋ ಅಭವದ್ವಿವಸ್ತತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೮-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮರಣರಹಿತನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅದಿತಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅದಿತಿಯು ದೇವಮಾತಾ (ನಿ. ೨-೨೩) ದೇವತೆಗಳ ತಾಯಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಅದಿತಿ ಪುತ್ರನಾದನು. ಆದುದರಿಂದ ಅದಿತೇ ಎಂದರೆ ಅದಿತಿಪುತ್ರನೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿರಪ್ಯದಿತಿರು ಚ್ಯತೇ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು (ನಿ. ೧೧-೨೨) ಅದಿತಿಯೆಂಬುದು ಅಗ್ನಿಪರ್ವಾಯ ಕಲ್ಪವೆಂದೇ ಹೇಳಿ ಈ ಋಕ್ಯನ್ನೇ ಉದಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದಿತೇ ಎಂದರೆ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಸರ್ವತಾತಾ—ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಯನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿ ಸರ್ವತಾತಾ ಎಂಬ ಕಲ್ಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸರ್ವತಾತಾ ಕರ್ಮತತಿಷು ಸಕಲ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (ನಿ. ೧೧-೨೪) ಸರ್ವತಾತಾ ಎನ್ನುವ ಪದವು ಸಾದಾರಣವಾಗಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದೇವಾನಾಂ ದೂತಃ ಪುರುಧ ಪ್ರಸೂತೋಽನಾಗಾನ್ನೋ ವೋಚತು ಸರ್ವತಾತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೪-೧೯)

ಕತತಮಂ ನೇತ್ಯಂ ಸರ್ವತಾತಾ ದಿವೋದಾಸಮತಿಥಿಗ್ವಂ ಯದಾವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೬-೩)

ರಾಯೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಸರ್ವತಾತೇಕೇ ತೋತಾಯ ತನಯಾಯ ತಂ ಯೋಜ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೯-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ೬-೧೫-೧೮ ; ೭-೧೮-೧೯ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವತಾತಾ ಕಲ್ಪವು ಯಜ್ಞಕರ್ಮವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಕಲಕರ್ಮಗಳ ನಡುವೆಯೂ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದು.

ಅನಾಗಾಸ್ತ್ಯಂ—ಪಾಪರಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಅಥವಾ ಪಾಪರಹಿತವಾದ ಕರ್ಮಾರ್ಹತೆಯನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಜ್ಞಾನ ದಿಂದ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಲೋಪವೂಂಟರೂ ಇನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾದ ನ್ಯೂನತೆಯಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ದೋಷ ದಿಂದ ಬದುಗದೆಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆಂಬ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಪದೇ ಪದೇ ಇಂತಹ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯಜ್ಞಿದ್ವಿ ತೇ ಪುರುಷಪ್ತಾ ಯವಿಜ್ಞಾ ಚಿತ್ತಿಥಿಳ್ಳಮಾ ಕಚ್ಚಿದಾಗಃ |

ಕ್ಯಧೀ ಪ್ತಸ್ವಾ ಅದಿತೇರನಾಗಾಸ್ತ್ಯೇನಾಂಸಿ ಶಿತ್ರಘೋ ವಿಪ್ಸಗ್ನೀ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೨-೪)

ಯತ್ತೀಮಾಗ್ನಿತ್ವಮಾ ತಪ್ತು ಮೃಳ ತದ್ರ್ಯಮಾದಿತಿ ಶಿಶ್ರೂಂತು |

(ಮ. ಸಂ. ೭-೬೩-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾಸಂಧರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಅತ್ಯಂತ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪ ಪೂರಿತವಾಗಿಯೂ ಶ್ರದ್ಧಾಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಸುದ್ರವಿಣಃ—ಶೋಭನಾನಿ ದ್ರವಿಣಾನಿ ಧನಾನಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುದ್ರವಿಣಃ. ದ್ರು ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ರುದಕ್ಷಿಧ್ಯಾಮಿನನ್—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಅವಾದೀಶ, ರೇಫನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಅಟ್ಕುಂಪ್ರಾರ್ಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ದ್ರವಿಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಾಗಮವು ಛೇದನವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಅವಂತ್ರಿತಸಂಕ್ಷೇಪವಿರುವುದರಿಂದ ಅವಂತ್ರಿತಸಂಕ್ಷೇಪ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದದಾತಃ—ದಾತ್ವ ದಾನೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಕ್ಕೆ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ವೈಪದೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದಿ ಶ್ಲೋಕಾದೀಶ. ಶ್ಲೋಕ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಧ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿ ಶೇಷ. ಹ್ರಸ್ವ. ದದಾತಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಅಧ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸರ್ವತಾತಾ—ಸರ್ವದೇವತಾತಿಲ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತಾತಿಲ್ ಲಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸವಾಃ ಸ್ತುತಯಃ ಯೇಷು ಯಾಗೀಷು ಇತಿ ಸರ್ವತಾತಾ ಎಂದು ಬಹುವ್ರಿಣಿ ಸಮಾಸ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಣ್ಣಾ ಪ್ರೇಕ್ಷ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಡಾದೀಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚೋದಯಾಸಿ—ಚುದ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚುರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಸೆತ್ಯಾಪಪಾಶ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತೆ-ಲಘುವೆಧಸ್ತುತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿತ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಛಾತುವಿನ ಲಘುವೆಧಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿತಿಗೆ ಗುಣ. ಆಯಾದೀಶ. ಯಮ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಚ ಬ್ಬ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವರದಿಂದ ದಶಾಧೀಶ್ವರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ವವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಜಾವತಾ—ಪ್ರಜಾಃ ಅಸ್ಯ ಸಂತಿ ಇತಿ ಪ್ರಜಾವಾನ್. ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಅಕಾರದ

ಪರದಲ್ಲಿ ಮತುರ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾದುಸೆಧಾಯಾಕ್ತ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೊಂವನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೈನೆಯ ಖಂಡವು

ಕಿಮಿಚ್ಛಂತೀ ಸರಮಾ ಪ್ರೇದಮಾನಡ್ ದೂರೇ ಹ್ಯಧ್ವಾ ಜಗುರಿಃ ಪರಾಚ್ಛೀ |
 ಕಾಸ್ಯೇಹಿತಿಃ ಕಾ ಪರಿತಕ್ತ್ಯಾಸೀತ್ಕಥಂ ರಸಾಯಾ ಅತರಃ ಪಯಾಂಸಿ | (ಋ ಸಂ. ೧೦-
 ೧೦೮-೧) ಕಿಮಿಚ್ಛಂತೀ ಸರಮೇದಂ ಪ್ರಾನಡ್ ದೂರೇ ಹ್ಯಧ್ವಾ ಜಗುರಿರ್ಜಂಗಮ್ಯತೇಃ
 ಪರಾಂಚೆನ್ನೇರಚಿತಃ ಕಾ ತೇಃಸ್ಯಾಸ್ವರ್ಥಹಿತಿರಾಸೀತ್ಪಿಂ ಪರಿತಕನಂ ಪರಿತಕ್ತ್ಯಾ ರಾತ್ರಿಃ
 ಪರಿತ ಏನಾಂ ತಕ್ತ ತಕ್ತೇತ್ಯುಷ್ಣನಾಮ ಇತಿ ಸತಃ ಕಥಂ ರಸಾಯಾ ಅತರಃ ಪಯಾಂಸೀತಿ
 ರಸಾ ನದೀ ರಸತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣಃ ಕಥಂರಸಾನಿ ತಾನ್ಯುದಕಾನೀತಿ ವಾ ದೇವ
 ಶುನೀಂದ್ರೇಣ ಪ್ರಹಿತಾ ಪಣಿಭಿರಸುರೈಃ ಸಮೂದ ಇತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಸರಸ್ಯತೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ
 ತಸ್ಯಾ ಏವಾ ಭವತಿ || ೨೫ ||

ಕಿಮಿಚ್ಛಂತೀ ಸರಮಾ ಪ್ರೇದಮಾನಡ್ ದೂರೇ ಹ್ಯಧ್ವಾ ಜಗುರಿಃ
 ಪರಾಚ್ಛೀ || ಕಾಸ್ಯೇ ಹಿತಿಃ ಕಾ ಪರಿತಕ್ತ್ಯಾಸೀತ್ ಕಥಂ
 ರಸಾಯಾ ಅತರಃ ಪಯಾಂಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೫)

ಸರಮಾಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವನಾಯಯ ನಮ್ಮಿಂದ ವಿನನ್ನು ಬಯಸಿ ನಮ್ಮ ಅವಾಸ
 ಸ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿದೆ? ಈ ಮಾರ್ಗವು ದೇವಮಾರ್ಗದಿಂದ ಬಹುದೂರವಿದೆ. ಪರಾಖ್ಯಾಖಗವಃನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಮಾರ್ಗವು
 ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಲೂ ಮಾರ್ಗವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ಕೇಳೋಣ. ಎಲೈ ಸರಮಯೇ ನೀನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಏನು ಅತಿ
 ಇಟ್ಟಿರುವೆ? ಬಹುದೂರದಿಂದ ಬರುವಾಗ ಎಕ್ಕುರಾತ್ರಿ ಕಳೆದಿದೆ? ಅಥವಾ ಶಬ್ದಮಾತುವ ಈ ನದಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ದಾಟಿರುವೆ?

ಕಮಿಚ್ಯಂತೀ ಸರಮೇದಂ ಪ್ರಾಣಿನ್ ದೂರೇ ಹ್ಯಧ್ಯಾ ಜಗುರಿರ್ಜಂಗ-
 ಮ್ಯತೇಃ| ಪರಾಂಚನ್ಯೈರಚಿತಃ| ಕಾ ತೇ ಅಸ್ಮಾಸ್ವರ್ಥ ಹಿತಿರಾಸೀತ್|
 ಕಿಂ ಪರಿತಕನಮ್ | ಪರಿತಕ್ಯಾ ರಾತ್ರಿಃ ಪರಿತ ಏನಾಂ ತಕ್ಯು |
 ತಕ್ಯೇತ್ಯುಷ್ಣನಾಮ ತಕತ ಇತಿ ಸತಃ | ' ಕಥಂ ರಸಾಯಾ ಅತರಃ
 ಪಯಾಂಸಿ ' ಇತಿ | ರಸಾ—ನದೀ | ರಸತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣಃ |
 ಕಥಂ ರಸಾನಿ ತಾನ್ಯದಕಾನೀತಿ ವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪರಿತಕ್ಯಾ ಅಂದರೆ ರಾತ್ರಿ, ಪರಿ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ತಕ ಧಾತುವಿಗೆ ಮನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪರಿತಕ್ಯಾ ಎಂಬುದು ಪರಿತಕ್ಯಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಯಕಾರ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆ ಪ್ರಸರಿಸುವುದು ರಾತ್ರಿ. ಅಥವಾ 'ಪರಿತಃ ಏನಾಂ ತಕ್ಯು' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಪರಿತಕ್ಯಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ತಕ್ಯು ಎಂದರೆ ಉಷ್ಣ. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ತಕ ಧಾತುವಿಗೆ ಮನಿಸ್. ತಕ್ಯು ಅರ್ಥವಾಗಿ ಪದವ್ಯತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಯಾವುದರ ಸುತ್ತಲೂ ಉಷ್ಣವಿರುತ್ತದೋ ಅದು ಪರಿತಕ್ಯಾ. ಉಷ್ಣವಾದ ಹೆಗಲು ಸುತ್ತಲೂ ಉಕ್ಕಿದ್ದು ರಾತ್ರಿ ಯೆಂದರ್ಥ. ರಸಾ ಎಂಬುದು ಒಂದು ನದಿ. ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ ರಸಧಾತುವಿಗೆ ಅಚ್ ಬಂದಾಗ ಅದರಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಅತಿ ಶಬ್ದಮಾರುತಾ ಹರಿಯುವ ನದಿ. ಅಥವಾ ಕಥಂರಸಾ ಎಂಬುದೇ ನದಿಯ ಹೆಸರು. ಪ್ರತ್ಯವಿಷಯವಾದ ನೀರುಳ್ಳ ನದಿಯೆಂದರ್ಥ.

ದೇವಶುನೀಂದ್ರೇಣ ಪ್ರಹಿತಾ ಪಣಿಭಿರಸುರೈಃ ಸಮೂದೇ ಇತ್ಯಾ-
 ಖ್ಯಾಂ ||

ಮಂತ್ರ ನಿರೂಪನನ್ನು ಕೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಲಾಸುರನ ಭಟರಾದ ಪಣಿಗಳೆಂಬ ಅಸುರರು ಇಂದ್ರ ವುದೋಹಿತನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಒಂದು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಸಿಟ್ಟರು. ಆಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಪ್ರೇರಿತನಾದ ಇಂದ್ರನು ದೇವನಾಯಿಯಾದ ಸರಮೆಯನ್ನು ಹುಡುಕಲು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಆದ ದೊಡ್ಡ ರಸವೆಂಬ ನದಿಯನ್ನೂ ದಾಟಿ ಬಲನ ಪತ್ತನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಗುಪ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಗೋವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿತು. ಈಗ ಪಣಿಗಳು ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರೊಡನೆ ಸ್ನೇಹಗಳಿಸಲು ಈ ಸಂವಾದ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಮಧ್ಯಮಾಗಾಕ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬಹುಕಾಲಿಂದ ಕೇಳದೆ ಈಗ ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಮೇಘಗರ್ಜನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಕೇಳದೆ ಈಗ ಏಕೆ ಬಂದಿರುವು? ನಿನ್ನ ಸ್ವರಕೇಳಿ ಬಹುಕಾಲನಾಯಿತು. ಬೇಗಬಂದು ಬೇಗ ನನ್ನವಾಗುವುದು ಈ ಧ್ವನಿ. ಬಂದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ಅಂತರ್ದಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾನದಿಯೆಂದ ಹೇಗೆ ತಪ್ಪಿ ಬಂದಿರುವು? ಎಂದರ್ಥ.

ಸರಸ್ವತೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೨೫ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸರಸ್ವತೀಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಕೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ನದೀವತ್' (ನಿ. ೨-೨೩) ತದ್ವ್ಯದ್ವೀವತಾವತ್'

(ನಿ. ೨-೨೫) ಎಂದು ಇದು ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಸರಸ್ವತೀ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಿಮಿಚ್ಛಂತೀ ಸರಮಾ ಪ್ರೇದಮಾನದ್ ದೂರೇ ಹ್ಯಧ್ಯಾ ಜಗುರಿಃ ಪರಾಚ್ಛೀ |
ಕಾಸ್ತೇಹಿತಿಃ ಕಾ ಪರಿತಕ್ಯಾಸೀತ್ಕಥಂ ರಸಾಯಾ ಅತರಃ ಪಯಾಂಸಿ || ೧ ||

ಸರಮೆಯು ಏನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದಾಳೆ? ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವ ದಾರಿಯು ಅತಿ ದೀರ್ಘವಾದುದು. ಅನುಷ್ಠಾನವಾಗಿ ನಡೆಯುವವರಿಗೂ ಈ ದಾರಿಯನ್ನು ನಡೆದುಬರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಸರಮೆಯೇ! ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ನೀನು ಬಂದಿರುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯವು ಏನು? ಯಾವ ರೀತಿಯ ಗಮನದಿಂದ ನೀನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದೆ? ರಸಾನದಿಯು ಉದಕಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ದಾಟಿ ಬಂದೆ?

ಯಾಸ್ವರು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸರಮಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಸರಮಾ | ಸರಮಾ ಸರಣಾತ್ || (ನಿ. ೧೧-೨೪) ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ | ಕಿಮಿಚ್ಛಂತೀ ಸರಮೇದಂ—
ಪಾನದ್ದೂರೇ ಹ್ಯಧ್ಯಾ ಜಗುರಿಃ ಪರಾಂಚನೈರಚಿತಃ ಕಾ ತವಾಸ್ತಾಸ್ತರ್ಥಹಿತಿರಾಸೀತ್
ಕಿಂ ಪರಿತಕನಂ | ಪರಿತಕ್ಯಾ ರಾತ್ರೀಃ ಪರಿತ ಏನಾಂ ತಕ್ತು | ತಕ್ತುತ್ಯುಕ್ತನಾಮುತಕತಃ ಇತಿ ಸತಃ |
ಕಥಂ ರಸಾಯಾ ಅತರಃ ಪಯಾಂಸೀತಿ | ರಸಾ ನದೀ ರಸತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣಃ | ಕಥಂ ರಸಾನಿ
ಶಾನ್ಯದಿಕಾನೀತಿ ನಾ | ದೇವತುನೀಂದ್ರೇಣ ಪ್ರಹಿತಾ ಪಣಧಿರಸುರೈಃ ಸಮೂದ ಇತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ||

(ನಿ. ೧೧-೨೫)

ಸರಮಾ ಸರಣಾತ್—ಸೃ-ಸರಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಪ್ಪನ್ನವಾದ ಸರಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸರಮಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಸರಿಯುವ ಅಥವಾ ಸಂಚರಿಸುವ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ದೇವತನು ಎಂದರ್ಥವಾಯಿತು.

ಕಿಮಿಚ್ಛಂತೀ ಸರಮೇದಂ ಪ್ರಾಣಹಿ—ಸರಮೆಯು ನಮ್ಮಿಂದ ಏನನ್ನು ಬಯಸಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರಬಹುದು ಎಂದ ಅಸುರರು ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ವಾತನಾಡಿಕೊಂಡು ಬಳಕೆ ಸರಮೆಯನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಕೇಳುವರು.

ದೂರೇ ಹ್ಯಧ್ಯಾ ಜಗುರಿಃ ಪರಾಂಚನೈರಚಿತಃ—ಅದು ನಡೆದುಬಂದಿರುವ ರಸ್ತೆಯು (ದಾರಿಯು) ಬಹುದೂರವಾಗಿರುವುದು. ಜಗುರಿ ಶಬ್ದವು ಗಮ್ತು ಗತೌ—ಹೋಗು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಪ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಜಗುರಿ ಯೆಂದರೆ. ಹೋಗುವುದು, ಸಂಚರಿಸುವುದು ಪರ ಅಂಚನೈಃ ಪರಾಖ್ಯಾತ್ಯರ್ಥಮನ್ಯೈಃ ವಿಪ್ರಕೃತ್ಯೋ ದೇವನಿವಾಣಾತ್ | ಪರಾಂಚನವೆಂದರೆ ಒಂದು ಸ್ಥಳವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳಕ್ಕಾಗಿ ಗಮನ, ಒಂದು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ ಮುಂದಿರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವು ಎಂದರೆ ದೇವತುನಿಯಾದ ಸರಮೆಯು ಇಂದ್ರನ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರಟು ಪಣಗಳ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಯಿತು.

ಕಾ ತವಾಸ್ತಾಸ್ತರ್ಥಹಿತಿರಾಸೀತ್—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಏನು ಕೆಲಸ? ಯಾವ ಕಾರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ನೀನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವೆ?

ಪರಿತತ್ಕಾರ್ಯ ಸಾತ್ವಿಕ ಪರಿತ ವಿನಾಂ ತಕ್ಲೆ | ತಕ್ಲೆತೈತ್ಯಷ್ಟನಾಮ ತಕ್ಲೆ ಇತಿ ಸತಃ—ಹೋಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತಕತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ತಕ್ಲೆ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ತಕ್ಲೆವೆಂದರೆ ಉಷ್ಣವು, ಶಾಖವು. ರಾತ್ರಿಯ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ, ರಾತ್ರಿಗೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಷ್ಣವಿರುವುದು. ರಾತ್ರಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಬಿಸಲು (ಉಷ್ಣ) ವಿರುವುದು, ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯು ಮುಗಿದು ಪ್ರಾತಃಕಾಲವಾದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾದಮೇಲೆ ಬಿಸಲು (ಉಷ್ಣ) ಇರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಕೊನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಷ್ಣವು (ಬಿಸಲು) ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಗೆ ಪರಿತತ್ಕಾರ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಕಥಂ ರಸಾಯಾ ಅತಃ ಪಯಾಂಸೀತಿ ರಸಾ ನದೀ ರಸತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣಃ | ಕಥಂ ರಸಾನಿ ತಾನ್ಯು-
ದೇಶಾನೀತಿ ವಾ—ಎಲೈ ಸರಮಯೇ, ನೀನು ರಸಾನದಿಯ ಅಗಾಧವಾದ ಜಲವನ್ನು ಹೇಗೆ ದಾಟಿದೆ ? ರಸಾ ಎಂಬುದು ಒಂದು ನದಿಯ ಹೆಸರು ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರಸತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ರಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ರಸಾ ಎಂದರೆ ನೀರು ಹರಿಯುವಾಗ ಭೋಗ್ಯರಿಯುವಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಹರಿಯುವ ನದಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ರಸವೆಂದರೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಅಗಾಧವಾದ ಜಲರಾಶಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ನದೀ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು.

ದೇವತುನೀಂದ್ರೇಣ ಪ್ರೇಹಿತಾ ಪಣಭಿರಸುರೈಃ ಸಮೂದ ಇತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ—ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕಳುಹಲ್ಪಟ್ಟ ಸರಮೆ ಎಂಬ ದೇವತನುನಿಯು ಪಣಿಗಳೆಂಬ ಅಸುರರೊಡನೆ ಸಂಭಾಷಣೆ ಮಾಡಿತೆಂದು ಒಂದು ಆಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಆದನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಯುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪಣಿಯೆಂಬ ಅಸುರರು ಸರಮೆಯನ್ನು ಕಂಡಕೂಡಲೆ ಆದನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದರು—
ಎಲೈ ಸರಮಯೇ, ನೀನು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವೆ ? ನಿನಗೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಏನು ಕೆಲಸ ? ನೀನು ಬಹುದೊರಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವೆ. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಯಾವಕಾರ್ಯವಿರುವುದು ? ಬಹಳ ಆಳವಾದುದೂ; ಅಗಾಧವಾದ ಜಲದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೂ ಆದ ಈ ರಸಾನದಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ದಾಟಿದೆ ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದಾರೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಸರಮೆಯು ಮುಂದಿನ (೨ ನೇ) ಪುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ವಸ್ತೋಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಷ್ಟತ್ರ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಜೇಭಿರ್ವಾಜಿನೀವತೀ | ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಟು ಧಿಯಾ
ವಸುಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೦) || ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತ್ಯನ್ನೈರನ್ನವತೀ ಯಜ್ಞಂ
ವಷ್ಟು ಧಿಯಾವಸುಃ ಕರ್ಮವಸುಸ್ತಸ್ಯಾ ಏಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೨೬ ||

ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಜೇಭಿರ್ವಾಜಿನೀವತೀ | ಯಜ್ಞಂ
ವಷ್ಟು ಧಿಯಾವಸುಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೬, ಯ. ವಾ. ಸಂ.
೨೦-೪೮)

ಸರಸ್ವತೀ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾವಕ ಮುಕ್ತವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೀರಿನಿಂದ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಅನ್ನವುಳ್ಳ, ಧನವುಳ್ಳ ವಾಙ್ಮಯಿಕ ವಾಕ್ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹವಿರಕ್ಷಣ ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸಲಿ.

ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ ಅನ್ನೈರನ್ನವತೀ ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಟು ಧಿಯಾ
ವಸುಃ | ಕರ್ಮವಸುಃ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೨೬ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಧಿಯಾವಸುಃ ಕರ್ಮದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಧನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತಗಳು. 'ವಾಗ್ವೈ
ಧಿಯಾವಸು' ಎಂದು ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವೂ ಸರಸ್ವತೀಸ್ತುತಿ
ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಜೇಭಿರ್ವಾಜಿನೀವತೀ | ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಟು
ಧಿಯಾವಸುಃ || ೧೦ ||

ಸರಸ್ವತೀವಿಯು ಜನರನ್ನು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವಳು; ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧನೆಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ ಅನ್ನಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವಳು; ಮತ್ತು ಧನಮೂಲವಾದ ಐಕ್ಯಯವ್ರಾಪ್ತಿಗೂ ಕಾರಣಭೂತಳಾದವಳು. ಇಂತಹ ಸರಸ್ವತಿಯು
ನಾವು ಕೊಡುವ ಹವಿರಕ್ಷಣದೊಪವಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಗೊಂಡು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವಂತೆ
ಮಾಡಲಿ.

ಪಾವಕಾನಃ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಯ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಯಗಳೂ ಸೇರಿ ಸಾರಸ್ವತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಎಂದರೆ ಸರಸ್ವತೀ
ಸಂಬಂಧವಾದ ಮೂರು ಋಕ್ಯಗಳು ಎನಿಸುವವು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಈ ಪಾವಕಾನಃ ಎಂಬ
ಋಕ್ಯ ಅನ್ನಾರಂಭದೇಯೇಷ್ಠಿ ಎಂಬ ಯಜ್ಞವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಪುರೋಹಿತವಾಕ್ಯಾ ಎಂಬ

ಮಂತ್ರವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಎರಡು ಮುಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆ ಎರಡು ಮುಕ್ಕುಗಳೂ ಆ ದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗಲಿರಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ಕನ್ನು ಪಶು ದೇವತೆಯನ್ನು ಆಜ್ಞಾನಮಾಡುವರು. ಇಂತಹ ಮುಕ್ಕಿಗೆ ಪುರೋನುಮಾತೃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತೊಂದು ಮುಕ್ಕಿನಿಂದ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದರಂತೆ ಅನ್ವಾರಂಭಣೀಯೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪುರೋನುಮಾತೃ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಮುಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಆಶ್ವ. ಶ್ಲೋ. ಸೂ. ೨-೮) ತಥಾ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸವಾರಪ್ರಭ್ಯಮಾನ ಎಂಬ ಎಂಬಡದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು.

ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪಾವೀರವೀ ಕನ್ಯಾ ಚಿತ್ತಾಯುಃ | (ಆಶ್ವ. ೨-೮)

ಈ ಅನ್ವಾರಂಭಣೀಯೋಷ್ಠಿಯನ್ನೂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯಾಗವನ್ನೂ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಪುಣ್ಯಾಹವಾಚನ, ನಾಂದಿಶ್ರಾದ್ಧ, ಉದಕಶಾಂತ್ಯಾಷ್ಟಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಪತ್ನಿಯ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸಾರವೆಂದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬಳಕೆ ಮಾಡುವುದಿವವ ಸ್ನಾನಾದಿ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಬಳಿಕ—ಯಾವಷ್ಟೇವಂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾಧ್ಯಾಂ ಯಾತ್ಯೇ ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಅನ್ವಾರಂಭಣೀಯೋಷ್ಠಿಯ ಯಕ್ಷ್ಮೀ ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿವಿಹರಣವೆಂಬ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತರುವ ಅಗ್ನಾನ್ವಯನವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಬಳಿಕ ಅನ್ವಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣೂ, ಸರಸ್ವತೀ, ಸರಸ್ವಾನ್, ಅಗ್ನಿರ್ಭಗೀ ಎಂಬ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಧಾನಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣುಗಳಿಗೆ ವಿಕಾದಶಕಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶವೂ, ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಗೆ ಚಪಿವೂ, ಸರಸ್ವಾನ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಗೆ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶವೂ, ಅಗ್ನಿರ್ಭಗೀ ಎಂಬ ದೇವತೆಗೆ ಅಜ್ಞಾದಶಕಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶವೂ ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳು ಈ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಸಯಾಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪುರೋನುಮಾತೃ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇರುವವು—

ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣೂ—ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣೂ ಸಜೋಷಸಾ (ಪುರೋನುಮಾತೃ)

ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣೂ ಮಹಿ ಧಾಮ—(ಯಾಜ್ಞಾ)

ಸರಸ್ವತೀ—ಪಾವಕಾನಃ ಸರಸ್ವತೀ (ಪುರೋನುಮಾತೃ) ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೦

ಪಾವೀರವೀಕನ್ಯಾ (ಯಾಜ್ಞಾ) ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೬

ಸರಸ್ವಾನ್—ಪೀಪಿವಾಂಸಂ ಸರಸ್ವತಃ (ಪುರೋನುಮಾತೃ) ಋ. ಸಂ. ೬-೯೬-೬

ದಿವ್ಯಂ ಸುಪರ್ಣಂ ವಾಯುಸಂ (ಯಾಜ್ಞಾ) ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೨

ಸರಸ್ವತೀ—ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಮುಗ್ಧೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸರಸ್ವತೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಐದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

(1) ನದೀ—ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೨-೯; ೧-೧೬ ೪-೫೨; ೨-೨೦೦.

- (2) ನದಿಯ ಹೆಸರು—ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೨ ; ೨-೪-೬ ; ೩-೨೩-೪ ; ೬-೪೧ ರಲ್ಲಿ ೪, ೬, ೧೦
೧೧, ೧೩ ನೆಯ ಪುಸ್ತಕಗಳು ; ೬-೨೨-೬ ; ೬-೬೧-೨ ; ೬-೩೬-೬ ; ೬-೯೫-೧ ಹೀ ೨ ;
೬-೯೬-೧ ; ೯-೨೧-೧೬ ಹೀ ೧೮ ; ೧೦-೬೧-೯ ; ೧೦-೬೫-೧೩ ; ೧೦-೬೫-೨.
- (3) ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು—ಋ. ಸಂ. ೫-೪೩-೧೧ ; ೫-೪೬-೨ ; ೬-೪೯-೬ ; ೫-೫೦-೧೩ ;
೧೦-೧೬-೬ ; ೧೦-೩೦-೧೩.
- (4) ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ—(ಇಳಾ, ಭಾರತೀ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ
ಒಂದು)—ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೮.
- (5) ವಾಗ್ಧೀವಿ—ಋ. ಸಂ. ೨-೧೧-೧ ; ೩-೪-೮ ; ೩-೫೪-೧೩ ; ೫-೪೨-೧೩ ; ೬-೩೯-೫
೬-೪೦-೩ ; ೯-೬೬-೩೨.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯು ಯಾರು ಅವಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿನಸ್ತರಾದ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ—ನದೀವರ್ಧೀವತಾಚ್ಛ ನಿಕಮಾ ಭವಂತಿ ಎಂದು ಮಂತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ, ಎಂದರೆ, ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತಾಭವಾದ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯೆಂದು ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದೂ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂಬ ನದಿಯೇ ಓರ್ವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿ ಸಲ್ಲಟ್ಟಿದೆಯೇ ಅಥವಾ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ನದಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿ ಸಲ್ಲಟ್ಟಿದೆಯೇ ಎನ್ನುವುದು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀ ಎನ್ನುವುದು ನದೀ, ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೆರಡನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆ ಯಾರು ? ಅವರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಆ ದೇವತೆಯು ಸ್ವಾನಮಾನಗಳಾವುವು ? ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಮುಚ್ಚವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭವಾದುದಲ್ಲ ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ನದಿಯು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೆಂದೂ (ಈಗಿನ ಸರಸ್ವತಿ the modern Saraswati) ಅದನ್ನೇ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿ ಸಲ್ಲಟ್ಟಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಏರ್ಪಟ್ಟವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನದೀ ಮೊದಲಾದ ಅಜೀಶನ ವಸ್ತುಗಳ ಶ್ರತಿಪಾವನೆಯು ನಿಹಿದ್ಯವಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಸಂಕಮವು ತರಬೇಕಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜೈಮಿನಿಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ಮೀಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಜೀಶನೇತೋಽಪಂಧಸಾಃ (ಶ್ಲೋ. ಸೂ. ೧-೨-೩೫) ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಭಿಮಾನಿನಿವೇಶಿತಃ (ವೇ. ಸೂ. ೨ ೧-೫) ಎಂಬ ವಂದಾಂಶಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಅಜೀಶನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂದೋಧನೆಮಾಡಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಆ ಅಜೀಶನವಸ್ತುಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (ಭಾಗ ೧. 380-381) ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನೋಡಿ) ಆದುದರಿಂದ ನದಿಯೆಂದು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆ ನದ್ಯಭಿಮಾನಿನಿದೇವತೆಯನ್ನು

ಸ್ತ್ರೀಶ್ಚಮಾದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು—

- (1) ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ವಾಗಧಿಷ್ಠಾತ್ರಿಣಿ, ಶಾರದಾ, ವಿದ್ಯಾಸ್ವರೂಪಿಣೀ, ಹಂಸವಾಹಿನೀ— ವಾಗಧಿಮಾದೇವತೆಯೂ, ಶಾರದಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳೂ, ವಿದ್ಯಾಸ್ವರೂಪಿನೆಯೂ ಹಂಸದಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವಳೂ ಆದ ದೇವತಾವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.
- (2) ಅಥವಾ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಉಪಾಧಿವಿಶೇಷವಿಶಿಷ್ಟಳಾದ ಆದಿತ್ಯರೂಪಳಾಗುವಳೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಉಪಾಧಿಯೆಂದರೆ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲಪ್ರಕಾಶ ಯುಕ್ತನಾದ ಆದಿತ್ಯನೇ ಸರಸ್ವತೀರೂಪದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತವು.
- (3) ಸರಃ ಶಬ್ದವು ಸೃ—ಸರಿ, ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸರಃ ಅಸ್ಯಾ ಅಸ್ತೀತಿ ಅಥವಾ ಸರಃ ತೇಜೋ ಯಸ್ಯಾ ವಿದ್ಯತೇ ಸಾ ಸರಸ್ವತೀತಿ ಭವತಿ ಎಂದರೆ ತೇಜೋದೊಂಬಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಳಾದುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.
- (4) ಅಥವಾ— ಪ್ರಾತರ್ವಾಚಾಂ ಪ್ರವರ್ತಿತಾ, ಪ್ರಾಣನಾಂ ಸ್ವಾಪಪರಿತ್ಯಾಗೇನ ಸ್ತೋಚಿತಿ ವ್ಯವಹಾರೇಷು ಪ್ರವೃತ್ತೌ ಶಬ್ದಾಯಮಾನತಾಯಾಃ ಪ್ರವೃತ್ತೇಃ, ರಾತ್ನೌ ಚ ವಾಚಾಂ ನಿರೋಧಕಾ ರಾತ್ನೌ ಪ್ರಾಣನಾಂ ನಿರಾಯನಿಲೀನತೈನ ಸುಷ್ಯಮಾನತಯಾ ಶಬ್ದವಿರಾಮಾತ್| ಏವಂ ಚ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಿತಾ ನಿರ್ವರ್ತಿತಾ ಏವೈವ ಲೋಕೇ ಸರಸ್ವತೀತ್ವೇನ ವ್ಯಪದಿಶ್ಯತೇ ನಾನ್ಯಾ || ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಿಗೊಂಡು ಮಾತನಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವವು. ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ಮಾತನಾಡುವುದು ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಲ್ಲದೆ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಮಾತನಾಡುವ ಅಥವಾ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತನೆನಿವರ್ತನೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತಳಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ವಾಗ್ವೇವತೆಗೆ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.
- (5) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಾಗ್ಮೂಕತ್ವಾದಿಗಳು ಈ ದೇವತೆಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಉಪಾಧಿವಿಷಯವಾಗಿರುವಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಉಪಾದೇವತೆಯ ಹೆಸರುಗಳಾದ ಸೂನೈತಾ, ಸೂನೈತಾವತೀ ಸೂನೈತಾವರೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸೂನೈತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯವು ಸತ್ಯವೂ ಆದ ಮಾತುಗಳೆಂದರ್ಥವು.

ಇದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಗ್ರಂಥಕರ್ತಾರಾದ ಶೌನಕರು ಇತರ ಗ್ರಂಥಕಾರರೂ ವಿಧ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಈಗ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದವು ಯಾವ ಯಾವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಚಾರಮಾಡೋಣ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. (1) ಈಗ ನಾವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಪಾವತಾನೇ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಮುಕ್ಯ. (2) ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾರವಾದ ಇತರ ಮುಕ್ಯಗಳು. (3) ಈ ಮುಕ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಮುಖಿಗಳು ಮತ್ತು ಅವರ ವಂಶಸ್ಥರು. ಈ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಬೇಕಾದುದು—

ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ೧೦, ೧೧, ೧೨ ನೆಯ ಮುಕ್ಯಗಳು ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾಕಂತ್ರಗಳು. ೧೦, ೧೧ನೆಯ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯನ್ನೇ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಧಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಧಾವ್ಯಕಾರರಾದ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ೧೦-೧೧ ನೆಯ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ವಾಗ್ಗೇವತೆಯೆಂದೂ, ೧೨ ನೆಯ ಮುಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ನದಿಯ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯೆಂದೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. Griffith ಎಂಬ ಪಂಡಿತರು ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ವಾಗ್ಗೇವತೆಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೆ ಪಾವತಾನೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ನೀರಿನಿಂದ ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸುವ" ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಅರ್ಥ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನದಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗಲೂ, ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಒಂದು ನದೀ ಅಭಿಮಾನದಿಯ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಅರ್ಥವೇ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಸಿಂಧೂನದಿ ಅಭಿಮಾನವೆಂದು. ಆದರೆ ಈ ಮುಕ್ಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಪುತ್ರನಾದ ಮಧುಚಂದ್ರಮುಖಿಯ ಆಶ್ರಮವು ಕುಂಜೇಶ್ವರದಲ್ಲಿರುವ ಈಗಿನ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ನದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಡದ ಮೇಲೆ ಇತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಹಾಭಾರತ, ಶತ್ಯಪರ್ವ, ಅಧ್ಯಾಯ ೪೫ ಈ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ನದಿಯನ್ನೇ ಮಧುಚಂದ್ರಮುಖಿಯ ಸೋತ್ರವಾದುದೆಂದೂ ಊಹಿಸುವಕಾರವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಒಂದು ನದಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರವಾಗುವಾಗ ತಾನು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನದಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲಿಯೋ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ (ಅದೇ ಹೆಸರಿನ) ಬೇರೊಂದು ನದಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರವಾಗಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದು ವ್ಯಾಯವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತಾರವಾದ ಮು. ಸಂ. ೨-೩೨-೮ : ೨-೪೧-೧೬ ರಿಂದ ೧೮ ಮುಕ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಶೂನ್ಯವಾಗಿಸಿ ಪುತ್ರನಾದ ಗೃಹ್ಯಮದ ಎಂಬ ಮುಖಿಯೇ ರಚಿಸಿರುವನು. ಈ ಗೃಹ್ಯಮದಮುಖಿಯ ಅಶ್ರಮವು ವಂಶದಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಮದ ಆರನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. (ವೈಷ್ಣವರು ಗವರ್ನಮೆಂಬ ಓರಿಯಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿಯಲ್ಲಿ ಟ್ರಿಟಾದ No. 25 ನೇ ಪುಟದ ಮುಕ್ಯ ಗೋತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ) ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಅಶ್ರಮದ ಐವನೇ ಶತಮಾನದ ಒಟ್ಟು ಎಂಬ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಗೃಹ್ಯಮದಮುಖಿಯ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಾನೆ. ಮು. ಸಂ. ೨-೧೧೧ ಮತ್ತು ೨-೩೨ ನೆಯ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಇಡಾ ಮತ್ತು ಧಾರತಿಯರೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಿದಾನೆ. ಮು ಸಂ. ೨-೩೨-೫ ರಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರನ್ನೂ ಎಂದರೆ, ಇಡಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಧಾರತೀ ಎಂಬುವರನ್ನು ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಮು. ಸಂ. ೨-೩೦-೮ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಾನೆ. ಮು. ಸಂ. ೨-೩೨-೨ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಒರ್ವ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದಾನೆ. ಮು. ಸಂ. ೨-೪೧ ನೆಯ ಸೂತ್ರದ ೧೬ ನೆಯ ಮುಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಬಹುದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದೂ ಬಹುದೊಡ್ಡ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ೧೮ ನೆಯ ಮುಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪವರಿ (ಪುಷ್ಪ-ನೀರು) ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರುಳ್ಳ ನದಿಯೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಬಹುದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ

ಸಿಂಧುನದಿಯೇ ಇದ್ದೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಎಕೆಂದರೆ ಕವಿಯು ಒಂದು ನದಿಯನ್ನಾಗಲಿ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ (ಅದು ಚಿಕ್ಕದು ಅಥವಾ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದರೂ) ಅದನ್ನು ಬಹುದೊಡ್ಡದೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ. ಋ ಸಂ. ೨-೩೦-೮ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ. ಈ ಗೃಹ್ಯಮದಮುಹಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಶಿಡಿಲು ಮತ್ತು ಮಿಂಚಿನ ಅಧಿದೇವತೆಯೆಂದು ಧಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು, ಆದರೆ ಒಬ್ಬ ಮುಹಿಯು ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರ್ಕಾರವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಭರತಪುತ್ರರಾದ ದೇವಶ್ರವಾ ಮತ್ತು ದೇವನಾಕರೆಂಬವರು ಮುಹಿಗಳು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗೋತ್ರ ಪ್ರವರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಮುಹಿಗಳು ವಿಶಾಮಿತ್ರನ ಪುತ್ರರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಭರತನು ಅತ್ರಿಯಿಂದ ಅರನೆಯ ತಲೆಯನನೆಂದು, ವಿಶಾಮಿತ್ರನು ಎಳನೆಯ ತಲೆಯನನೆಂದೂ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಅತ್ರಿಯ ಮರಿ ಮಗನಾದ ಪುರೂರವನ ವಂಶಸ್ಥರೆಂದು ಅದೇಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇವರು ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩-೪ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ—

ನಿ ಶ್ವಾ ದಧೇ ವರ ಆ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇಯಾಸ್ಯದೇ ಸುದಿನಶ್ಚೇ ಅಪ್ಪಾಂ |

ದ್ವೈವ್ಯಶ್ವಾಂ ಮಾನುಷಾ ಅಪಯಾಯಾಂ ಸರಸ್ವಶ್ವಾಂ ರೇವವಗ್ನೇ ದಿದೀ ಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩-೪)

ಸರಸ್ವತಿನದಿಯು ಜತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವೈವ್ಯಶ್ವತೀ ಮತ್ತು ಅಪಯಾ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಎರಡು ನದಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ, ದ್ವೈವ್ಯಶ್ವತಿಯು ಈಗಿನ ಚಿತ್ರಾಂಗವೆಂಬ ನದಿಯು (the modern Chitrang, Chautag, or Chitang) ಅಪಯಾ ಎಂಬುವುದು ಈಗಿನ ಅಪಗಾ ಎಂಬ ನದಿಯು (the modern Apaga) ಈ ಎರಡು ನದಿಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯ ನದಿಯ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಿಂಧುನದಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುಹಿಯು ಆಶ್ರಮವೂ ಸಹ (ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ) ಈ ಸರಸ್ವತಿನದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮದಡದಲ್ಲಿಯೇ ಇತ್ತೆಂದು ಈಚಿನ ಪರಿಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ (see Dey's Geographical Dic.) ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅತ್ರಿ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುಹಿಗಳ ವಂಶಸ್ಥರ ಸಂಬಂಧವಾದವು.

ಈಗ ಭರದ್ವಾಜ ಮತ್ತು ಅವರ ವಂಶಸ್ಥರ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು. ಋ. ಸಂ. ೯-೪೯-೩ ೩-೫೦-೧೨; ೩-೫೨-೩ ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತಿಯುಗಳೂ ಭರದ್ವಾಜಪುತ್ರನಾದ ಋಷಿಶ್ವಾ ಎಂಬುವನೇ ಮುಹಿಯು. ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತಿಯುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತಿಯುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ನದಿಯೆಂಬ ವಿಚಾರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ರುದ್ರ, ವಿಷ್ಣು, ನಾಯ್ಕು, ಪರ್ವತ ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳೆಂದು ದೇವತೆಗಳ ಜತಿಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯ ಹೆಸರು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯು ಹೆಸರೆಂದು ಧಾವಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಎಕೆಂದರೆ ಆ ಮುಹಿಯು ಎರಡು ಮುಕ್ತಿಯುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಕ್ತಿಯು ಅದೇ ಮುಹಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನದಿಯೆಂದೇ ಧಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಭರದ್ವಾಜರ ಆಶ್ರಮವು ಪ್ರಯಾಗದಲ್ಲಿ (Allahabad) ಇತ್ತು. ಅದುದರಿಂದ ಭರದ್ವಾಜಪುತ್ರನಾದ ಋಷಿಶ್ವಾ ಎಂಬುವನು ತನ್ನ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನದಿಯನ್ನೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಬೇಕು. ಭರದ್ವಾಜಮುಹಿಯು ಋ. ಸಂ. ೬-೬೧ ನೆಯ ಸೂಕ್ತವೆಲ್ಲಾ (ಒಟ್ಟು ೧೪ ಮುಕ್ತಿಯುಗಳು) ಸರಸ್ವತೀವಿಷಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಕೆಲವು

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಆದರೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಸರಸ್ವತೀನದಿಗೂ ಸಹ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ವಿಳಿನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಋ. ಸಂ. ೭-೯-೫ ; ೭-೨೫-೧೧ ; ೭-೩೬-೬ ; ೭-೪೦-೩ ; ೭-೯-೫ ; ೭-೯೬ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ವಸಿಷ್ಠಮಹಿಯ ಅಶ್ವಮವು ರಾಜಪುತ್ರಾಣಾದಲ್ಲಿರುವ ಆವಾಳೇರ್ಪಣತದ ಅಬು ಎಂಬ ದೆಟ್ಟಿದ: (Month Abu) ಸಮೀಪದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಮೊದಲನೆಯ ನಾಲ್ಕುಮಂತ್ರಗಳೂ ಕಡೆಯ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನದಿಯೆಂದೇ ಹೇಳಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವವು. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಧುಮಾತಾ ಮತ್ತು ಆಸಮುದ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿಂಧುನದಿಗೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ ಈ ಮಂತ್ರ-ಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು ಈ ವಿವಾದವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಳ್ಳಿಹಾಕುವುಡಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಮ ಓಂದು ನದಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮತ್ತೊಂದು ನದಿಯನ್ನು ಹೋಲಿಸುವುದೂ, ಉತ್ತೇಜ್ಜಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಕಾಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಅಸಂಭವವಲ್ಲ.

ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಋ. ಸಂ. ೮-೨೧-೧೭ ಮತ್ತು ೧೮ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಕಣ್ವಮಹಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಶೋದರಿ ಎಂಬವನು ಮಹಿಯು. ಈ ಮಹಿಯು, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರನಿಂಬ ರಾಜನು ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಆ ರಾಜನ ದಾನಪ್ರಕಾಸೆಯನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವನು. ಶೌನಕರ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (೬-೫೦ರಿದ ೬೨) ಈ ಚಿತ್ರರಾಜನು ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವ ನದಿಯೇ ಆಗಿರಬೇಕು ಮತ್ತು,

ಪೂಷಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಹವನಂ ಮೇ ಸರಸ್ವತೈವಂತು ಸಪ್ತ ಸಿಂಧವಃ |
ಅಶೋ ವಾತಃ ಪರ್ವತಾಸೋ ವನಸ್ವತಃ ಶ್ವನೋತು ಪೃಥಿವೀ ಹವಂ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೫೪-೯)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂಷಾ, ವಿಷ್ಣು, ಸರಸ್ವತೀ ಸಪ್ತ ಸಿಂಧವಃ (ವಿಳಿ ನದಿಗಳು) ಆಸೆ, ವಾತಃ, ಪರ್ವತಾಸಃ, ವನಸ್ವತಃ ಪೃಥಿವೀ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ ಋ. ಸಂ. ೯-೬೭-೩ ರಲ್ಲಿ ಆ ಮಂತ್ರದ ಮಹಿಯಾದ ವಸಿಷ್ಠ ಅಥವಾ ಪವಿತ್ರ ಎಂಬವರು ಸರಸ್ವತೀ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ದೇವತೆ ಅಥವಾ ನದಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೦-೧೨ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಯಾವ ನದಿಯೆಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೯ ರಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಮಹಿಯಾದ ಗಯನೇಂಬವನು (ಅತಿಮಹಿಯ ವಂಶಸ್ಥ) ಸಿಂಧೂ ಮತು ಸರಯೂ (Gogra) ನದಿಗಳ ಜಡಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವನು ಮತ್ತು

ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೇ ಯಮುನೇ ಸರಸ್ವತಿ ಶತುದ್ರಿ ಸ್ತೋಮಂ ಸತತಾ ಪರಷ್ವಾತಿ |
ಅಸಿಕ್ಕಾ ಮರುದ್ವೈಧೇ ವಿಶಸ್ತಯಾರ್ಜೀಕೇಯೇ ಶ್ವನುಹ್ಯಾ ಸುಮೋಮಯಾ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೫-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು, ಗಂಗಾ (the Ganges) ಯಮುನಾ (the Jamna) ಶತುದ್ರಿ (the Sutlej ಪರುಷಿ (the Ravi) ಅಸಿಕ್ಕಿ (the Chinab) ವಿಶಸ್ತಾ (the Jhelam) ಮರುದ್ವೈಧಾ (the United

Stream of the Jhelam and Chenab ಅರ್ಜುಕಿಯಾ (the Bias) ಮತ್ತು ಸುಷೋನಾ (the Indus) ಎಂಬ ನದಿಗಳಜತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯೇ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ನದಿಯೆಂದು ಸಿಂಧುನದಿಯಲ್ಲವೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಮೇಲಿನ ಮಕ್ಕಿಯವ ಸೂಕ್ತವಲ್ಲಾ ನದಿಗಳ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಮಕ್ಕಿಯನದಿ ನದಿಗಳೇ ದೇವತೆಗಳು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯನೋಧಮುಹಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸಿಂಧುಕ್ಷಿಪಾ ಎಂಬನನು ಮುಹಿಯು.

ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳೆಂದು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ೧೦ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ವಿಷಯವೇನೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿಯು ಭೂಮಿ ಅಂಕುರಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವವನು. ಭಾರತಿಯ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು (ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು) ಸ್ವರ್ಗ (ದಿವ)ದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು. ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅಂಕುರದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು ಇಳಾದೇವಿಯು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ (ಜನಗಳಿಗೆ) ಧನಾದಿಗಳನ್ನೂ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಡುವವಳಾದುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು ಎಂದು ಈ ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತಿಯರ ಸಂಕೇತವು. ಈ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳೂ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ ಬಂದು ಬರ್ಹಸ್ಪರಣದ (ಹರಡಿರುವದರ್ಭಿಗಳ) ಮೇಲೆ ಬಂದು ಕುಳಿತು ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಮುಹಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದಾರೆ.

ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಮುಹಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇವೆ.

- (1) ತಾನ್ನೋರ್ವಯಾ ನಿವಿದಾ ಹೂಮಹೇ ವಯಂ ಭಗಂ ಮಿತ್ರಮದಿತಿಂ ದಕ್ಷಮಸ್ತಿಥಂ |
ಆರ್ಯಮಾಣಂ ವರುಣಂ ಸೋಮಮತ್ಸಿನಾ ಸರಸ್ವತೀ ನಃ ಸುಭಗಾ ಮಯಿಸ್ಪರಶ್ |

ಈ ಮಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗ್ದೇವತೆ ಅಥವಾ ತಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ.

- (2) ಸರಸ್ವತಿ ತ್ವಮಸ್ಮಾ ಅವಿಧ್ವಿ ಮರುತ್ತೇತೇ ಜೇಷಿ ಶತೂರ್ನಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೦-೮)

- (3) ಸರಸ್ವತೀ ಕೃಣವನ್ ಯಜ್ಞಿಯಾ ಸೋ ಧಾತಾ ರಯಂ ಸಹವೀರಂ ತುರಾಸಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೮-೧೩)

ಈ ಮಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿ ಎಂದಾಗಲಿ ತಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

- (4) ದೆಮೂನೆಸೋ ಆಪೆಸೋ ಯೇ ಸೂತಸ್ತಾ ವ್ಯಷ್ಟಃ ಪತ್ನೀರ್ನದ್ರೋ ವಿಭ್ರತಷ್ಟಾಃ |
ಸರಸ್ವತೀ ಬೃಹದ್ದಿವೋತೆ ರಾಕಾ ದಶಸ್ಯಂತೀರ್ವರವಸ್ಯಂತು ಶುಭ್ರಾಃ |
(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೨-೧೨)
- (5) ಆ ನೋ ದಿವೋ ಬೃಹತಃ ಪರ್ವತಾವಾ ಸರಸ್ವತೀ ಯಜತಾ ಗಂತು ಯಜ್ಜಂ |
ಋ. ಸಂ. ೫-೪೨-೧೧)
- (6) ಉಥಾ ನಾಸಾಕಾ ರುದ್ರೋ ಅಥ ಗಾಃ ಪೂಷಾ ಭಗಃ ಸರಸ್ವತೀ ಜುಷಂತೆ |
(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೬-೨)

ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿವಾಣಿದೇವತೆಯು. Griffiths ಎಂಬವರು ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ವೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸಿಂಧು ಅಥವಾ ಸರಸ್ವತಿ ಎಂಬ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ನದಿಯೆಂತಲೂ ೨-೩ ನೆಯ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯೆಂತಲೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. K. C. ಚಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಎಂಬವರು ೧-೨ ನೆಯ ಋಕ್ಯುಗಳು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಯುಗಳೂ ಅತ್ರಿ ಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಯಿಗೆ ಅತ್ರಿ ಅಥವಾ ಅತ್ರಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಧೌಮನೇಂಬುವನೂ, ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಯಿಗೆ ಅತ್ರಿಯೂ, ದೂರನೆಯ ಋಕ್ಯಿಗೆ ಅತ್ರಿಯ ವಂಶಸ್ಥನಾದ ಪ್ರತಿಕ್ಷತ್ರನೇಂಬುವನು ಋಷಿಗಳು. ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಲೂ (ದಿವಃ) ಮೇಘಮಂಟಲದಿಂದಲೂ (ಸರ್ವತಾದಾ) ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಪತ್ನೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನೂ, ಇತರ ನದಿಗಳು ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯರನ್ನಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಭಾವಿಸಿರುವರು.

- (7) ಅಗ್ನಿಂ ದ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಆರ್ಯಮಾ ವಾಯುಃ ಪೂಷಾ ಸರಸ್ವತಿ
ಸೇನೋಷಸಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧)
- (8) ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ ಶೃಣವನ್ ವಚಾಂಸಿ ಮೇ ಸರಸ್ವತೀ ಸಹ ಧೀಛಃ ಪುರಂಧ್ರಾಃ |
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧೩)

ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗ್ಧೇವತೆಯು.

- (9) ಯತ್ತುರಾವಾಂ ವ್ಯುಹಿಃ ಶಚೀಛಃ ಸರಸ್ವತೀ ತ್ವಾ ಮಘವನ್ನಧಿಸ್ತು ಕ್ಷ್ |
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧-೫)

ಈ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಇರುವಂತೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿವಾಣಿ ದೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ, ವಾಗ್ಧೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಭಾವಿಸಬಹುದು.

- (10) ಗರ್ಭಂ ಧೇಹಿ ಸಿದೀವಾಲಿ ಗರ್ಭಂ ಧೇಹಿ ಸರಸ್ವತಿ | ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೪-೨)
ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ವಾಗ್ಧೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿತ್ತೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದಮಟ್ಟಿಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವ ಈ ವಿವರಣೆಯು (1) R. D. Oldharn in Journal of Asiatic Society Bengal 1886 page 332 (2) C. F. Oldham, Journal of Royal Asiatic Society 1893, page 51 (3) Maps of the Cambridge History of India Vol. I Ancient India (4) Maps of Punjab published by the Surveyor-General of India (5) Ancient India as described by Magastheneses and Arrian ಎಂಬ ಭಾಷಣಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು-ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ನದಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಹಿಮಾಲಯಪರ್ವತದಲ್ಲಿರುವ ಸಿರ್ಮೂರ್ (Sirmur) ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೂ ಹರಿಯುವುದು. ಇದರ ಉದ್ದವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಐದು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ತೊರೆಗಳು (ನೀರು ಹರಿಯುವ ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಿಗಳು) ಸೇರಿ ಈ ನದಿಯಾಗಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹರಿದಿರಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕಂಚಕಾತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದಮೇಲೆ ದೃಪದ್ವತೀ ಎಂಬ ನದಿಯು (the modern Chitrang) ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಹರಿದು ಬಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರುವುದು. ಆಪಯಾ ಎಂಬುದು ದೃಪದ್ವತೀಗೆ ಉಪನದಿಯು ಆಕಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಈಗಿನ ಸರಸ್ವತಿನದಿಯು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆತ್ತು. (ಮರಳುಭೂಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅನೇಕವೇಳೆ ಬದಲಾಯಿಸುವುವು.) ಈಗಿನ ಸರಸ್ವತಿನದಿಗೆ ಮಾರ್ಕಂಡಾ (Markand) ಮತ್ತು ಗಗ್ಗೂರ್ (Ghaggar) ಎಂಬ ಸಣ್ಣ ನದಿಗಳು ಸೇರುವುವು. ಬಳಿಕ ಸರಸ್ವತಿಯು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಕಡೆಗೆ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಈಗಿನ ಹಾಕ್ರ (Hakra) ಎಂಬ ಒಣಗಹೋಗಿರುವ ನದಿಯು ಪಾತ್ರವೇ ಆಗಿನ ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯು ಪಾತ್ರವಾಗಿರಬೇಕು. ಅದು ಈಗಿನ (Sutlej) ಎಂಬ ನದಿಯೊಡನೆ ಸಂಗಮವಾಗಿ ಸಿಂಧೂನದಿಯಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ನೇರವಾಗಿ ಸಿಂಧೂನದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಬಹುದು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧೂನದಿಯು ಈಗಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಬಹುದೂರ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿತ್ತು ಮತ್ತು ರನ್ನ (Rann of Kach) ಎಂಬ ಕೊಲ್ಲಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು. ಮ್ಯಾಕ್ಸ್ ಮಲ್ಲರ್ (Max Muller) ಪಂಡಿತನು ಪು.ಸಂ. ೭-೯೫-೨ನೆಯ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಆಸಮುದ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥದಮೇಲೆ ಈ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ನೇರವಾಗಿ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ನದಿಯು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಮೊದಲು ಮರಳುಕಾಡಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ನದಿಯು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಮೊದಲೇ ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗೆ ಹೋಗಿರಬಹುದು (See Muir's Sanskrit Texts Vol II page 393) ಈಗಿನ ನದಿಯು ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗೆಹೋದ ವಿಚಾರದ ವರ್ಣನೆಯು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ (ವನವರ್ಷ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರಾ ವರ್ಣನೆ) ಮತ್ತು ಮನುಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ (೧-೨೯) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಈಗಿನ ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯೇ ಹಿಂದಿನ ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ವಾಜಿನೀವತೀ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಾಜೇಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಆನುಸರಿಸಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ರಾಮನಾಥ್ ಎಂಬವರು Betstower of food ಎಂದೂ Benfey ಎಂಬವರು filled up or rich with offering ಎಂದೂ Geluder ಎಂಬವರು rich with reward ಎಂದೂ Rosen ಎಂಬವರು provided with food ಎಂದೂ Ludwig ಎಂಬವರು rich with steed ಎಂದೂ ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು Mounted on a charger ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಕೆಲವರು ವಾಜಿನೀ ಎಂದರೆ ಆಹಾರವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ

ನದೀತೀರದ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಯೆಂದು ವಾಚಿನೀವತೀ ಎಂದರೆ ಅಂತಹ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಜನರಿಗೆ ಅನ್ನಾಧ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞ ಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು (ನಿ. ೩-೧೯) ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡುವಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. (1) ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸುವುದು (2) ಅಂಗೋಪಾಂಗಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ, ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದಲೂ, ಪಶುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅನೇಕ ಹೋಮಗಳಿಂದಲೂ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ಮವಿಶೇಷವು. ಈ ಎರಡನೇ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮವೇ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿನರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ವಷ್ಪು—ಈ ಶಬ್ದವು ವಶ ಕಾಂತ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಲೋಙ್ಕಾರ್ಯಮುಪ್ಪುಕವಚನವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸು ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಿ ನಿವೃತ್ತಿಶಬ್ದಾರ್ಥಃ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಂಗೂಲಿಶರೀ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥನೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಐತರೇಯ ಆರಣ್ಯಕದ ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಪುತಿ ಯವಾಹ ಯಜ್ಞಂ ವಶತ್ಯೇವ ತದಾಹ (ಐ.ಆ. ೧-೧-೪) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು. Gelduer ಮತ್ತು Grassmann ಎಂಬ ಪಂಡಿತರಿನವರೂ desire, wish for, make efforts, carry on to completion ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಕಡೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿರುವುದು.

ಧಿಯಾವಸುಃ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಿರುವರು—ಧಿಯಾವಸುಃ ಕರ್ಮಪ್ರಾಪ್ತೃಧನನಿಮಿತ್ತಭೂತಾಃ | ವಾಗ್ಗೇವತಾಯಾಶ್ಚ ಫಾದಿಧಂ ಧನನಿಮಿತ್ತೈಶ್ಚಮಾರಣ್ಯಕೇಶಾಂಢೀ ಶ್ರುತ್ಯಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೇಂ | ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಪು ಧಿಯಾವಸುರಿತಿ ವಾಗ್ಗೈ, ಧಿಯಾವಸುಃ-(ಐ. ಆ. ೧-೧-೪) ಎಂದರೆ ಧಿಯಾವಸು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ಚಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗೇ ಕಾರಣಭೂತಕಾರದವಳು ಎಂದರ್ಥವು. ವಾಗ್ಗೇವತೆಯು ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತಳೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕದ ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಪು ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ.

ಮತ್ತು ಈ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿವಿಚಾರದಲ್ಲಿ—ಧಿಯಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಸು ಯಸ್ಯಾಃ ಸಕಾಶಾಪ್ತವತಿ ಸಾ ಧಿಯಾವಸುಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲರೂಪವಾಗಿ ಹೊಂದಬೇಕಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವು ಯಾವ ದೇವತೆಯಿಂದ ಲಭಿಸುವುದೋ ಆ ದೇವತೆಗೆ ಧಿಯಾವಸುಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು Suppo ter of all by wisdom, récompenser of worship or religious ceremonies, bestower of riches, source of wealth, rich in sense or intellect, one rewarding for devotion excellent-minded ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಮಸ್ತೀದದಲ್ಲಿ ಹು ಸಂ. ೧-೩-೧೦ : ೧-೫-೯ : ೧೦-೬-೦೫ : ೧೧-೬-೧೬ : ೧೬-೩-೧೩ : ೧೬-೪-೧೫ : ೩-೩-೩ ಎಂಬ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈರೀತಿ ತ್ರಿಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸವೃವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಚೇತಯತಿ ಕೇತುನಾ | ಧಿಯೋ ವಿಶ್ವಾ ವಿರಾಜತಿ |
(ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೨)|| ಮಹದರ್ಣಃ' ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಚೇತಯತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯತಿ ಕೇತುನಾ
ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ವೇಮಾನಿಚ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನ್ಯಭಿವಿರಾಜತಿ ವಾಗ್ಭೇರ್ಷು
ವಿಧೀಯತೇ ತಸ್ಮಾನ್ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾಂ ವಾಚಂ ಮನ್ಯಂತೇ ವಾಗ್ವ್ಯಾಭ್ಯಾತಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ
ಭವತಿ || ೨೭ ||

ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಚೇತಯತಿ ಕೇತುನಾ | ಧಿಯೋ
ವಿಶ್ವಾ ವಿರಾಜತಿ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೬)

ಸರಸ್ವತೀಶ್ಚ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಾಕ್ಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು
ಅಧಿಕವಾದ ನೀರನ್ನು ಮಳೆಯಿಂದ ಆವಿಷ್ಕರಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಪ್ರಜ್ಞಾವದಿಂದ ಆನುಷ್ಠಾನ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಕಲಗೂ
ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಮಹದರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಚೇತಯತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯತಿ ಕೇತುನಾ
ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ವೇಮಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನ್ಯಭಿ
ವಿರಾಜತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಹತ್ ಎಂಬುದು ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಮಹಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಕೇತು ಕರ್ಮನಾಮದಲ್ಲಿ
ಹೇಳಿದೆ (ನಿಘ. ೨-೯-೨).

ವಾಗ್ಭೇರ್ಷು ವಿಧೀಯತೇ | ತಸ್ಮಾನ್ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾಂ ವಾಚಂ
ಮನ್ಯಂತೇ ||

ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾಕ್ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವಾಕ್ ಯಾವಾಗಲೂ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೆ. ಆ ಅರ್ಥ
ಯಾವುದು ಅಂದರೆ ' ಚತಸ್ರ ಊರ್ಜಂ ದುಮಹೇ ಪಯಾಂಸಿ ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೭-೫) ಎಂದು ಉದಕಾಧಿಕಾರಲಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಹೇಳಿದೆ. ಆದುವರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ
ವಾಕ್ಯಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾಗ್ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೨೭ ||

ಕ್ರಮಪ್ರವಾದ ವಾಕ್ಯದ ನಿರ್ವಹನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು 'ವರ್ಣಿ' (೧. ೨-೨೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ ವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ವಾಕ್ಯಸ್ಮತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರ, ಚೇತಯತಿ ಕೇತುನಾ |
ಧಿಯೋ ವಿಶ್ವಾ ವಿ ರಾಜತಿ || ೧೨ ||

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಬಹು ಅಗಾಧಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಹಂಯುಕ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ಈ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀರುವುದು ಮತ್ತು ಈ ದೇವಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಅರಾಧಿಸುವ ಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವಳು ಎಂದರೆ ಜನರ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಚುರುಕಾಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವಳು

ಈ ಮಂತ್ರವು ಸೌತ್ರಾಮಣಿ ಎಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಈಗಲೂ ಹೇಳುವರು—ಮಹದರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರ ಚೇತಯತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯತಿ ಕೇತುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ವೇಮಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನ್ವಿವಿರಾಜತಿ (೧-೧೧-೨೭) ಸರಸ್ವತಿಯು ನದೀರೂಪವನ್ನೂ, ವಾಗ್ಧೇವತೆಯ ರೂಪವನ್ನು ಯಾಸ್ಯರು ತತ್ರ ಸರಸ್ವತೀತ್ಯೇತಸ್ಯ ನದೀವದ್ದೇವತಾವಚ್ಛು ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ (೧: ೨-೨೩) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಹೇಳುವರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನದೀ ರೂಪದಂತೆಯೂ ೩ ನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ದೇವತಾರೂಪದಂತೆಯೂ ಛಾಂದಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ—ಅರ್ಣಶಬ್ದವು ಉದಕಸೂಚಕವಾದ ೧೦೧ ಸಾಮಗ್ರ್ಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅರ್ಣವೆಂದರೆ ಉದಕವೆಂದೂ, ನದಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಸಿಂಧೂ ಮೊದಲಾದ ನದಿಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಗುಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರುಳ್ಳ ದೊಡ್ಡನದಿ ಎಂದು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದು ಸಂಯುಕ್ತ ಎಂದರೆ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗೆ ಇರುವ ಸ್ವಲ್ಪ ಗುಣವನ್ನು ಉಚ್ಚೇತ್ತಮಾಡಿ ಬಹಳವಾಗುವುದು ಪ್ರಕಾಶಮಾಡುವುದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಆದಿಲ್ಲದೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಋಷಿಯಾದ ಮಧುಚಂದ್ರಂ ಋಷಿಯು ನೋಡಿದುದು ನದಿಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇದೇ ರೂಢಿಯಾಗಿರಬಹುದು. ಮತ್ತು ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಧೂ ಮೊದಲಾದ ದೊಡ್ಡನದಿಗಳನ್ನು ಆ ಋಷಿಯು ನೋಡಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಆಮದರಿಂದ ಈ ನದಿಯು ಬಹು ದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ನೀರುವುದೆಂದೂ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

ಕೇತುನಾ—ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಯಾಸ್ಯರೂ ಕರ್ಮಣಾ ಕೆಲಸದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ನದೀ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಹೇಳುವಾಗ ಕೇತುನಾ ಎಂದರೆ ಬಹಳ ಅಗಾಧವಾಗಿಯೂ ಗಂಭೀರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಪ್ರವಾಹ ರೂಪಕರ್ಮದಿಂದ ಎಂದೂ ದೇವತಾಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಉದ್ದೇಶನ (ಪ್ರೇರಣೆ) ಗೊಳಿಸುವ ಕರ್ಮದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಅಗಾಧಪ್ರವಾಹವು (Saraswati's mighty, endless and impetuous flood) ಋ. ಸಂ. ೬-೬೧-೨ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ತಟ್ಟಕ್ಕೆ

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು Brightness, banner, flag, activity, wisdom ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಕೇತುನಾ ಎಂದರೆ ಗರ್ಜನಾಪ್ರೇನ ಕರ್ಮಣಾ ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರು ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರಜ್ಞಾಯಾವಾ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಉನ್ವಟಿ ಮತ್ತು ಮಹೀಧರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆಯೇ ಇದೆ. ವೆಂಕಟನಾಥನರು ಕೇತುನಾ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಣಾ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವರು.

ಧಿಯೇ—ಬುದ್ಧಿ, ಆಲೋಚನೆ. ಯಾಸ್ಯರು ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಕರ್ಮಣೇ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ವೆಂಕಟನಾಥನರು ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ಉನ್ವಟಿ ಮತ್ತು ಮಹೀಧರರು ಬುದ್ಧಿ ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಲ್ಲಿ Grassman ಎಂಬುವರು act of devotion ಎಂದೂ ಇಹಿ ಸರೂಪವರು Devotion, thought ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ವಿರಾಜತಿ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷೇಣ ದೀಪಯತಿ—ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವಳು. ಪ್ರೇರಿಸುವಳು ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸುವಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಈಶಬ್ರವು ರಾಜಾ ಭಾತುವಿನ ಪ್ರಭವವುರುಪ್ಯಕವಚನವು ಇದಕ್ಕೆ shine, preside, govern, brighten ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಬಹುದು. ಧಿಯೋ ವಿರಾಜತಿ ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸತ್ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವಳು. ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ರಕ್ಷೀಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ರತ್ಯಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಯದ್ವಾಗ್ವದಂತ್ಯವಿಚೇತನಾನಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀ ದೇವಾನಾನಾಂ ನಿಷಸಾದ ಮಂದ್ರಾ | ಚತಸ್ರ ಊರ್ಜಂ ದುದುಹೇ ಸಯಾಂಸಿ ಕ್ವ ಸ್ವಿದಸ್ಯಾಃ ಪರಮಂ ಜಗಾಮ || ಋ. ಸಂ ೮-೧೦೦-೧೦ || ಯದ್ವಾಗ್ವದಂತ್ಯವಿಚೇತನಾನ್ಯವಿಜ್ಞಾತಾನಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀ ದೇವಾನಾನಾಂ ನಿಷಸಾದ ಮಂದ್ರಾ ಮದನಾ ಚತುಸ್ಕೋನು ದಿಶ ಊರ್ಜಂ ದುದುಹೇ ಸಯಾಂಸಿ ಕ್ವ ಸ್ವಿದಸ್ಯಾಃ ಪರಮಂ ಜಗಾಮೇತಿ ಯತ್ಪೃಥ್ವೀಂ ಗಚ್ಛತೀತಿ ವಾ ಯದಾದಿತ್ಯರಶ್ಮಯೋ ಹರಂತೀತಿ ವಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೨೮ ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೂ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿಗೂ ಯಾತ್ಯರು ವಾಗ್ಗೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು
ಶ್ಯಾಗಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವುದು—

ಯದ್ವಾಗ್ವಿದಂತೈವಿಚೇತನಾನ್ಯವಿಜ್ಞಾತಾನಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀ ದೇವಾನಾಂ ನಿಷಸಾದ ಮಂದ್ರಾ ಮದನಾ
ಚತೆಸ್ತೋತ್ರನು ದಿಶ ಊರ್ಜಂ ದುದುಹೇ ಪಯಾಂಸಿ ಕ್ವ ಸ್ವಿದಸ್ಯಾಂ ಪರಮಂ ಜಗಾಮೇತಿ
ಯತ್ಪ್ರಥಿವೀಂ ಗಚ್ಚತೀತಿ ನಾ ಯದಾದಿತ್ಯರತ್ತಯೋ ಹರಂತೀತಿ ನಾ ||

(ನಿ. ೧೧-೨೮)

ಯಾವಾಗ ವಾಗ್ಗೇವತೆಯು (ಅಥವಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾವಾಕ್—ಎಂದರೆ ಅಂತರಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಮೇಘಗರ್ಜನೆ) ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ಹರ್ಷಕಾರಣವಾಗಿ ರಾಣಿಯಂತೆ ಕುಳಿತು ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದ ಎಂದರೆ ರಬ್ಬಮಾತ್ರವಿತ್ತು ಅರ್ಥವು ತಿಳಿಯದಿರುವಂತೆ ಇರುವ
ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವಳೋ ಆಗ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಹಾಲನ್ನು ಅಹಾರವನ್ನೂ ಉದಕವನ್ನೂ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಕರೆಯುವವು
ಆದರೆ, ಆ ದೇವತೆಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಭಾಗವು ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವುದು ? ಆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಭಾಗವು ಭೂಮಿಗೆ ಹೋಗುವುದೇ ಅಥವಾ
ಅದನ್ನು ಆದಿತ್ಯನ ರಕ್ಕಿಗಳು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವವೆ ? (ಇದು ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದು)

ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಗ್ಗೇವತೆಯೆಂದರೆ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಲ್ಲಿ, ಅಂತರಕ್ಷಸ್ಥವಾದ
ಮೇಘಗರ್ಜನೆ ಎಂದರೆ ಸಿಡಿಲು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ—ಅಂತರಕ್ಷವಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳು ಆವರಿಸಿರುವಾಗ ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ದೇವಿಭ್ಯಮಾನವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಮಿಂಚನ್ನೇ ಈ ವಾಗ್ಗೇವತೆಯು ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವ
ರಾಣಿಯೆಂದೂ, ಮೇಘ ಮಂಡಲದಿಂದ ಹೊರಡುವ ಶಿಡಿಲು ಗರ್ಜನೆಯೇ ವಾಗ್ಗೇವತೆಯು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಎಂದರೆ ಧ್ವನಿಯುಕ್ತ
ವಾಗಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥವಾಗದಂತಿರುವ ಮಾತುಗಳೆಂದೂ, ಈ ಜನಪ್ರಿಯವಾದ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ವಾಗ್ಗೇವತೆಯು ಮಾಡಿದಾಗ ನಾಲ್ಕು
ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಬೀಳುವ ಮಳೆಯನ್ನೇ ಹಾಲೆಂದೂ, ಉದಕವೆಂದೂ, ಅಹಾರವೆಂದೂ ಋಷಿಯು ಪ್ರಕಾರಾಂ
ತರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ದೇವತೆಯು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರೂಪವು ಯಾವದೆಂದು ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದು. ಅದು ಭೂಮಿಗೆ
ವುನೇ ಬರುವುದೇ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯರಕ್ಕಿಗಳಿಂದ ಆಪಹೃತವಾಗಿ ಆದಿತ್ಯನ (ಸ್ವರ್ಗದ) ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವುದೇ, ಯಾವುದೂ
ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದು ಎಂದು ವಾಗ್ಗೇವತೆಯು ಮಹತ್ಪ್ರದೂಪವನ್ನು ಮಾನವರ ಅಲ್ಪತ್ವವನ್ನೂ ಋಷಿಯು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಾನೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾತ್ಯಮನು ನಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಏಕೋನಕ್ರಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ದೇವೀಂವಾಚಮಜನಯಂತ ದೇವಾಸ್ತಾಂ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ಪಶವೋ ವದಂತಿ |
ಸಾನೋ ಮಂದ್ರೇಷನೂರ್ಜಂ ದುಹಾನಾ ಧೇನುರ್ವಾಗ್ಸ್ಯಾನುಸಪ ಸುಷ್ಪುತ್ಯೈತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೦-೧೧) ದೇವೀಂನಾಚಮಜನಯಂತ ದೇವಾಸ್ತಾಂ ಸರ್ವರೂಪಾಃ ಪಶವೋ ವದಂತಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಚಶ್ಚಾವ್ಯಕ್ತವಾಚಶ್ಚ | ಸಾ ನೋ ಮದನಾನ್ಮಂ ಚ ರಸಂ ಚ ದುಹಾನಾಧೇನುರ್ವಾಗಸ್ಮಾನುಪೈತು ಸುಷ್ಪತಾನುಮತೀ ರಾಕೇತಿ ದೇವಪತ್ನ್ಯಾಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ವಾಮಿತಿ ಯಾಜ್ಞಿಕಾ ಯಾ ಪೂರ್ವಾ ಪೌರ್ಣಮಾಸೀ ಸಾನುಮತಿ-ಯೋತ್ತರಾ ಸಾ ರಾಕೇತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇನುಮತಿ ಸನುನನಾತ್ರಸ್ಯ ಏಷಾ ಭವತಿ ||೨೯||

ದೇವೀಂ ನಾಚಮಜನಯಂತ ದೇವಾಸ್ತಾಂ ವಿಶ್ವರೂಪಾ ಪಶವೋ
ವದಂತಿ | ಸಾ ನೋ ಮಂದ್ರೇಷಮೂರ್ಜಂ ದುಹಾನಾ ಧೇನುರ್ವಾ-
ಗಸ್ಮಾನುಪ ಸುಷ್ಪತೈತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭-೫)

ಮಧ್ಯಮವಾಗ್ನಿಭೂತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಅಥವಾ ಉದಕವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮಧ್ಯಮದೇವತೆಗಳು ಸೃಜಿಸಿದರು. ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಈ ಸ್ತುತೃವಾದ ಮದಕರವಾದ ವಾಕ್ ವ್ಯಕ್ತಿದಾನದಿಂದ ನಮಗೆ ಅನ್ನವನ್ನೂ, ಭೈತಾದಿರಸವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಾ ಸಂಶೋಷ ಪಡಿಸುತ್ತಾ, ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲವುಗಳಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಹೊಂದಿರಿ.

ದೇವೀಂ ನಾಚಮಜನಯಂತ ದೇವಾಸ್ತಾಂ ಸರ್ವರೂಪಾಃ ಪಶವೋ
ವದಂತಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಚಶ್ಚಾವ್ಯಕ್ತವಾಚಶ್ಚ | ಸಾ ನೋ ಮದನಾನ್ಮಂ
ಚ ರಸಂ ಚ ದುಹಾನಾ ಧೇನುರ್ವಾಗಸ್ಮಾನು ಪೈತು ಸುಷ್ಪತಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಹೇಳುತ್ತವೆಯೆಂದರೆ ತೀರ್ಥ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಅವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಇತರರು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳು ವ್ಯಕ್ತವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು. ಪಶು ಮುಂತಾದವುಗಳು ಅವ್ಯಕ್ತವಾಕ್ಯಗಳನ್ನುಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಅನುಮತೀರಾಕೇ ದೇವಪತ್ನ್ಯಾಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ || ಪೌರ್ಣಮಾ-
ಸ್ವಾಮಿತಿ ಯಾಜ್ಞಿಕಾಃ | 'ಯಾ ಪೂರ್ವಾ ಪೌರ್ಣಮಾಸೀ
ಸಾನುಮತೀ, ಯೋತ್ತರಾಸಾರಾಕಾ' ಇತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ||

ಈ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಚರಿಸುವ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳ ಅರ್ಥನಿರ್ವಚನವಾದಿಲ್ಲ ಅರಂಭಿಸಿ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ವೈಮತ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನುಮತಿ, ರಾಕಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳ ದೇವದತ್ತಿಯು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರಮತ. ಸಮಾನಾರ್ಥ ವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇವರು ಮಧ್ಯಮವ್ಯಾನದ ದೇವಪತ್ನಿಯೆಂದು ಅವರ ಮತ. ಆದರೆ ಯಾಜ್ಞಿಕರು

ಪೌರ್ಣಮಾಸೀ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕಾಲಾಧಿದೇವತೆಗಳಾದುದರಿಂದ ಚಂದ್ರಸಹಚಾರಿಣಿಯರಾದುದರಿಂದಲೂ ಮಧ್ಯಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮಂತ್ರ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ಕಲಾಹೀನವಾದ ಚಂದ್ರನು ಇರುವಾಗ ಆನುಮತಿಯೂ, ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನಿರುವಾಗ ರಾಕಾ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಹೀಗೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದವಿದೆ.

ಅನುಮತಿರನುಮನನಾತ್ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೨೯ ||

ಅನುಮತಿಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಋಷಿದೇವತಾದಿಗಳಿಂದ ಇದು ಒಂದು ಕಲಾಹೀನವಾದ ಚತುರ್ಥಿ ಯಲ್ಲಿರಲಿ ಎಂದು ಒಪ್ಪಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮತಿಯೆಂದಾಗಿದೆ. ಆನು ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮನಛಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಬಂದಾಗ ಛಾತುನಶರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅನುಮತಿಸ್ತುತಿ ಸ್ತುತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

**ದೇವೀಂ ವಾಚಮನಜನಯಂತ ದೇವಾಸ್ತಾಂ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ಪಶವೋ
ವದಂತಿ |**

**ಸಾ ನೋ ಮಂದ್ರೇಷಮೂರ್ಜಂ ದುಹಾನಾ ಧೇನುರ್ವಾಗಸ್ಯಾನುಪ
ಸುಷ್ಪತ್ಯತು || ೧೧ ||**

ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು. ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು. ಆದೇ ವಾಗ್ಧೇವಿಯನ್ನು ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ರಸವುಳ್ಳ ಪಶುಗಳು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತವೆ. ಆದೇ ವಾಗ್ಧೇವಿಯು ನಮಗೆ ಹರ್ಷಕಾರಕಳಾಗಿಯೂ ಆನ್ನವನ್ನೂ ಕ್ಷೀರಾದಿ ರಭಗಳನ್ನೂ ಕರೆಯುತ್ತಲೂ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಪ್ರೇರವುಳ್ಳ ಧೇನುರೂಪವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಆಶಿತಿಯವಾಗಿ ಸುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡಲಿ.

ಈ ಪುಕ್ತಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞರ ನಿರುಕ್ತವು ಈರಿತೆ ಇದೆ—

ದೇವೀಂ ವಾಚಮನಜನಯಂತ ದೇವಾಸ್ತಾಂ ಸರ್ವರೂಪಾಃ ಪಶವೋ ವದಂತಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಚಶ್ಚಾ—
ವ್ಯಕ್ತವಾಚಶ್ಚ ಸಾ ನೋ ಮದನಾನ್ಯಂ ಚ ಸರಂ ಚ ದುಹಾನಾ ಧೇನುರ್ವಾಗಸ್ಯಾನುಪತ್ಯತು ಸುಷ್ಪತ್ಯತು ||
(೧೧-೧೧-೨೯)

ದೇವತೆಗಳು ವಾಗ್ಧೇವತೆಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರು. ಈ ವಾಗ್ಧೇವತಾರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯನ್ನು (ಅಥವಾ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಛಾಪೆಯನ್ನು) ನಾನಾರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಬಳಸುವವು ಎಂದರೆ ವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಅರ್ಥವೆಂದಿಲ್ಲ ಕೂಡಿದುವ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳು ಮಾತನಾಡುವರು. ಅವ್ಯಕ್ತವೂ ಅವ್ಯಕ್ತವೂ ವರ್ಣಾತ್ಮಕವಲ್ಲದ್ದೂ ಆದ ಶಬ್ದಾದಿಗಳನ್ನು ಗವಾದಿ ಪಶುಗಳು ಮಾಡುವವು. ಇವು ಅವ್ಯಕ್ತವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು ಎಂದರೆ ಈ ಅವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ವ್ಯಕ್ತವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪವಾದ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯು ನಮಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವ ಧೇನುನಿನಂತೆ ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಳಾಗಿ ಹಿತಕರವಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಹಾಲು, ಛೈತ ಮೊದಲಾದವನ್ನೂ, ರಸಾದಿಗಳನ್ನೂ

ಎಂದರೆ ಸಹ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ತೃಪ್ತಿಕರವಾದ ಅಪಾರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಕರಿಯುತ್ತಾ ಎಂದರೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ ನಮ್ಮ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರಲಿ ಮತ್ತು ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತಿಗಲ್ಲದಲಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಹಣಾಧಿಪ್ತಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅನ್ವಿದನುಮತೇ ತ್ವಂ ಮನ್ಯಾಸ್ಯೆ ಶಂ ಚ ನತ್ಯಧಿ | ಕ್ರತ್ವೇ ದಕ್ಷಾಯ ನೋ ಹಿ
ನು ಪ್ರಣ ಆಯೂಂಷಿ ತಾರಿಷಃ | (ತೈ. ಸಂ. ೩-೩-೧೧) || ಅನುಮನ್ಯಸ್ವಾನುಮತೇ ತ್ವಂ
ಸುಖಂ ಚ ನಃ ಕಂವನ್ಯನ್ನಂ ಚ ನೋಽಪತ್ಯಾಯ ಹಿ ಪ್ರವರ್ಧಯ ಚ ನ ಆಯೂ ರಾಕಾ
ರಾತೇರ್ದಾನಕರ್ಮಣಸ್ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೦ ||

ಅನ್ವಿದನುಮತೇ ತ್ವಂ ಮನ್ಯಾಸ್ಯೆ ಶಂ ಚ ನತ್ಯಧಿ | ಕ್ರತ್ವೇ ದಕ್ಷಾಯ
ನೋ ಹಿ ನು ಪ್ರಣ ಆಯೂಂಷಿ ತಾರಿಷಃ ||

(ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೩೦-೮)

ಅನುಮತಿಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಲಾಹಿನಚಂದ್ರನುಳ್ಳ ಬೌರ್ವಮಾಸಿಯೇ ನೀನು ನಮ್ಮ
ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿ. ನಮಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ನಮ್ಮ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಿಗೊಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳು ತ್ರೇರೇಹಿಸು. ನಮ್ಮ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು
ಅಧಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸು.

ರಾಕಾ—ರಾತೇರ್ದಾನಕರ್ಮಣಃ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೦ ||

ರಾಕಾಶಬ್ಧದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದಾನಾರ್ಥಕವಾದ ರಾಧಾಕುವಿಗೆ " ಕೃದಾಧಾರಾ— " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ
ಪ್ರತ್ಯಯ ಹವಿದಾನ್ವನಮಿತ್ತತ್ಯೋಸ್ಯರ ಆಗುವುದು. ಹವನ್ನೆಂದನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಚಂದ್ರನಿರುವ ಬೌರ್ವಮಾಸಿರಾತ್ರಿ
ಮುಕ್ತಿಕ ಈ ಬೌರ್ವಮಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಹವಿಶ್ವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಮುಂದೆ ತೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ರಾಕಾಶ್ವತಿಯನ್ನು
ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಕನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಮೂವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥ ಏಕತ್ರೈಶಂತಿ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ರಾಕಾಮಹಂ ಸುಹವಾಂ ಸುಷ್ಪತೀ ಹುವೇ ಶೃಣೋತು ನಃ ಸುಭಗಾ
ಬೋಧತು ತ್ವನಾ | ಸೀವ್ಯತ್ವಪಃ ಸೂಚ್ಯಾಚ್ಛಿದ್ಯಮಾನಯಾದದಾತು ವೀರಂ ಶತದಾಯ
ಮುಕ್ತ್ಯಂ | (ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೪) || ರಾಕಾಮಹಂ ಸುಹವಾಂ ಸುಷ್ಪತ್ಯಾಹ್ಯಯೇ
ಶೃಣೋತು ನಃ ಸುಭಗಾ ಬೋಧತು ತ್ವನಾ ಸೀವ್ಯತ್ವಪಃ ಪುಜನನಕರ್ಮ ಸೂಚ್ಯಾಚ್ಛಿದ್ಯ-
ಮಾನಯಾ ಸೂಚೀ ಸೀವ್ಯತೇರ್ದದಾತು ವೀರಂ ಶತಪ್ಪದಮುಕ್ತ್ಯಂ ವಕ್ತವ್ಯಪ್ರಶಂ ಸಂ
ಸಿನೀವಾಲೀ ಕುಹೂರಿತಿ ದೇವಸತ್ತ್ವಾವಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾ ಅಮಾನಾಸ್ಯೇ ಇತಿ ಯಾಜ್ಞಿಕಾ ಯಾ
ಪೂರ್ವಾಮಾನಾಸ್ಯಾ ಸಾ ಸಿನೀವಾಲೀ ಯೋತ್ರಾ ಸಾ ಕುಹೂರಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ
ಸಿನೀವಾಲೀ ಸಿನಮನ್ವಂ ಭವತಿ ನಾತಿ ಭೂತಾನಿ ಬಾಲಂ ಪರ್ವ ವ್ಯಣೇತೇಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನ-
ನ್ಯ ವತೀ ವಾಲಿನೀ ವಾ ವಾಲೇನೇನಾಸ್ಯಾ ಮಣಿತ್ವಾಚ್ಚಂದ್ರಮಾಃ ಸೋತಪೋ ಭವತೀತಿ
ವಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೧ ||

ರಾಕಾಮಹಂ ಸುಹವಾಂ ಸುಷ್ಪತೀ ಹುವೇ ಶೃಣೋತು ನಃ ಸುಭಗಾ
ಬೋಧತು ತ್ವನಾ | ಸೀವ್ಯತ್ವಪಃ ಸೂಚ್ಯಾಚ್ಛಿದ್ಯಮಾನಯಾ
ದದಾತು ವೀರಂ ಶತದಾಯಮುಕ್ತ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೦)

ರಾಕಾಸುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರನನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೋಷವಾದ ನಾನು ಆಹ್ವಾನಕ್ಕೆ ಫಲಕೊಡುವ ಪೂರ್ಣ
ಚಂದ್ರನುಳ್ಳ ಪೂರ್ಣಮಾಸಿಯನ್ನು (ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯನ್ನು) ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ಸಂಪತ್ತರಿತಕಾದ ಅವಳು ನಮ್ಮ
ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ಕೇಳಿ ತಾನಾಗಿ ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿ. ನಮಗೆ ಸೂಚಿಯಾಗುವಂತೆ ಅನಿಚ್ಛಿನ್ನ
ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ. ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನಾದ ವೀರವುತ್ರನನ್ನೂ ದಯಪಾಲಿಸಲಿ.

ರಾಕಾಮಹಂ ಸುಹವಾಂ ಸುಷ್ಪತ್ಯಾಹ್ಯಯೇ, ಶೃಣೋತುನಃ ಸುಭಗಾ
ಬೋಧತು ತ್ವನಾ, ಸೀವ್ಯತ್ವಪಃ ಪುಜನನಕರ್ಮ, ಸೂಚ್ಯಾಚ್ಛಿದ್ಯಮಾನಯಾ,
ಸೂಚೀ ಸೀವ್ಯತೇ | ದದಾತು ವೀರಂ ಶತದಾಯಮುಕ್ತ್ಯಮ್ | ವಕ್ತವ್ಯ-
ಪ್ರಶಂಸವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಪಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಕರ್ಮಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪಠಕವಾಗಿದೆ (ನಿಘಂ. ೨-೧೧) ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನಲಕ್ಷಣವಾದ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ. ಸೂಚಿಯಿಂದ ಹೊಲಿದ ಬಟ್ಟೆಯು ಚಿರಕಾಲವಿರುವಂತೆ ಪ್ರಜ್ಞಾಸಂತಾನ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಓವು ತಂತುಸಂತಾನೇ ಧಾತು ಚರ್ಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗ ಊಭಾವ. ಟಿತ್ರಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಣೀಪ್. ಸೂಚಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಶತದಾಯಂ ಅಂದರೆ ಬಹುಧನವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ.

ಸಿನೀವಾಲೀ ಕುಂದೂರಿತಿ ದೇವಪತ್ನ್ಯಾವಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಅನೂವಾಸ್ಯೇ ಇತಿ ಯಾಜ್ಞೀ ಕಾಃ | ಯಾ ಪೂರ್ವಾಮಾನಾಸ್ಯಾಸಾ ಸಿನೀವಾಲೀ | ಯೋತ್ತರಾ ಸಾ ಕುಂದೂಃ ಇತಿ | ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ||

ಸಿನೀವಾಲೀ, ಕುಹೂ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇವು ದೇವಪತ್ನಿಯ ರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಾಜ್ಞೀಕರು ಅನೂವಾಸ್ಯಾ ವಿಶೇಷವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಪ್ರಮಾಣವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾದೃಶ್ಯೇಂದುಕಲಾಕುಹೂಃ ಎಂದು ಅವರು ಕೃಷ್ಣಪತ್ರದ ಚತುರ್ಥಿಯ ಅಂತಿಮಯಾಮದಲ್ಲಿ ಅನೂವಾಸ್ಯೆಯ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಕಲಾಶೇಷವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಿನೀವಾಲೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅನೂವಾಸ್ಯೆಯ ಅಂತಿಮಪ್ರಹರದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಚಂದ್ರಕಲಾಸಂಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕುಹೂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ತದಭೀನಾನಾದೇವತೆಯೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತ

ಸಿನೀವಾಲೀ ಸಿನಮನ್ವಂ ಭವತಿ, ಸಿನಾತಿ ಭೂತಾನಿ | ವಾಲಂ ಪರ್ವ, ವ್ಯಣೋತೇಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನನ್ನವತೀ | ವಾಲಿನೀ ನಾ | ವಾಲೇನೇನಾಝಾ ಮೂನುತ್ಯಾ-ಚ್ಚಂದ್ರಮಸಃ ಸೇ (ಏ) ತವ್ರೋ ಭವತೀತಿವಾ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೧ ||

ಸಿನೀವಾಲೀಪದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಿನೀ, ವಾಲೀ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಸಿನಮನ್ವಂ ಭವತಿ ಅಥವಾ ಸಿನಾತಿ ಭೂತಾನಿ ಎಂದು ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಿಞ್ ಬಂಧನೇ ಧಾತು ನೌ ಪ್ರತ್ಯಯ (ನಿಘಂ. ೨-೬-೮) ಸಿನ ಅಂದರೆ ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಸಿನೀ ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಅನ್ನದಿಂದ ಅಗುತ್ತವೆ ಅನ್ನವೇ ಶರಣವಾಗುವಾಗ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ತ್ವಗಭ್ಯಾಂಸ ಮೇದೋಬ್ಯಮಜ್ಜಾ ಕುಶ್ಲರೂಪ ಸಪ್ರಭಾತುರೂಪದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಶರೀರವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರನಿದ್ದರೆ ಅವನ ರಶ್ಮಿಸಂಭವದಿಂದ ಅನ್ನದಿಂದ ಗರ್ಭಸಂಭವೆಂದು ಕೃಷಿವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವಿನ್ಯತವಾಗಿದೆ. ವಾಲೀಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉತ್ಪನ್ನತಿ ಅಥವಾ ಸಂಧಿಸಮಯಕ್ಕೆ ವಾಲೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ದೇವಾ ತತ್ವ ಹವಂಹಿ ವೃಣಂತಿ ಇತಿ ವಾಲೀ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೃಞ್ ವರಣೇ ಧಾತು ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಾಲೀ ಸಿನೀ ಸಿನೀವಾಲೀ ರಾಜದಂತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಿನೀಪದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ಹೇಳಲ್ಪಡಿತರಿಂದಂತೆ ಬಹು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಚಂದ್ರಕಲೆಯನ್ನು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅಥಾ ಬಾಲಕನಿಂದಲು ತಿಳಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕಲೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮುಕ್ತವು ಸಿನೀವಾಲೀಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ರಾಕಾನುಹಂ ಸುಹವಾಂ ಸುಷ್ಪತೀ ಹವೇ ಶ್ರೋತು ನಃ ಸುಭಗಾ ಬೋಧತು ತ್ವನಾ |
ಸೀವ್ಯತ್ವಪಃ ಸೂಚ್ಯಾಚ್ಚಿದ್ಯಮಾನಯಾ ದದಾತು ವೀರಂ ಶತದಾಯಮುಕ್ತ್ಯಂ ||

ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಹ್ವಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಚನಾದ "ರಾಕಾ" ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತುತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಾನು ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಧನವುಳ್ಳ ಆ ದೇವಿಯು ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ತಾನಾಗಿಯೇ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿ. ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸ್ತಾನೀನೀವಾದುದೂ, ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದುದೂ ಆದ ಅನುಗ್ರಹದ ಬುದ್ಧಿಯು ಹೇಳಿಯಲಿ. ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದವನೂ, ಬಹುಧನವುಳ್ಳವನೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಶಸ್ತನೂ ಆದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಕೊಡಲಿ.

ಪಶ್ಚೀಮ-ಯುಜವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಗೃಹಪತಿಹೋಮಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ರಾಕಾ ಮತ್ತು ಸಿನೀವಾಲಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ರಾಕಾಯಾಗದಲ್ಲಿ ರಾಕಾಮಹಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕು ಯಾಶ್ವೇ ರಾಕೇ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕು ಯಾಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಬೇಕು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶಾಸ್ತ್ರಸೂತ್ರದ ರಾಕಾಮಹಂ ಸಿನೀವಾಲಿ ಕುಬೋಮಹಮಿತಿ ದ್ವೇ ದ್ವೇ ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುವುದು (ಆ. ೧-೧೦); ಮತ್ತು ಮುದ್ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಧಾಯ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶಾಸ್ತ್ರಸೂತ್ರದ ರಾಕಾಮಹಮಿತಿ ದ್ವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೫-೨೦)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ರಾಕಾ ಎಂಬ ದೇವಿಯು ಸ್ತುತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

ರಾಕಾ ಸಂಪೂರ್ಣಚಂದ್ರಾ ಪೂರ್ಣಮಾಸೀ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ರಾತ್ರೀಗ ಪೂರ್ಣಮಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ರಾಕಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸುಹವಾಂ ಸುಷ್ಪತೀ ಅಹಂ ಹವೇ-ಸ್ಮಾಹ್ಯಾನಾಂ ಆಹ್ವಾನ ಪ್ರಯೋಜಕಾರಿಣೀಂ ಶೋಭನಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಅಹಮಾಹ್ಮಯಮಾಪಿ ಈ ದೇವಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವವರ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳನ್ನು ನೆರವಿರಿಸಿಕೊಡುವವಳಾದುದರಿಂದ ಈ ದೇವಿಯನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವನು. ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಸುಭಗಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಧನವುಳ್ಳ ಈ ದೇವಿಯು ಯಜಮಾನನ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು (ಕೇಳಲಿ ಎಂದೂ, ಕೇಳಿದ ನಂತರ) ಶ್ರವಣಮಾಡಿದ ನಂತರ ತನ್ನಾ ಬೋಧತು ಯಜಮಾನನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿದ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ತಾನಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯಲಿ ಎಂದೂ ಅಪಃ ಸೂಚ್ಯಾ ಅಚ್ಚಿದ್ಯಮಾನಯಾ ಸೀವ್ಯತು ಯಜಮಾನನ ಸಂತತಿಯು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನನಾಗುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದೂ, ವೀರಂ ಶತದಾಯಂ ಉಕ್ತ್ಯಂ ಪುತ್ರಂ ದದಾತು ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯೂ, ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನನಂತನೂ ಅಥವಾ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವವನೂ ಆಗಿರುವ ಪ್ರಶಸ್ತಮಾನನಾದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದೂ ಅತಿಸಿದೆ.

ಅಪಃ ಸೂಚ್ಯಾ ಅಚ್ಚಿದ್ಯಮಾನಯಾ ಸೀವ್ಯತು—ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನಕ್ಷಣಂ ಕರ್ಮ ಸೂಚಿಸ್ತಾನೀನೀಯಯಾ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಯಾ ಅನುಗ್ರಹವದ್ವ್ಯಾ ಸಂತನೋತು| ಯಥಾವಸ್ತಾದಿಕಂ ಸೂಚ್ಯಾಸ್ಯೂತಂ ಚಿರಂ ತಿಷ್ಠತಿ ಏವಮಿದಂ ಕರೋತು| ಅಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೬-೨) ಯಾಕ್ಯರಿಂದ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ

ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ರಾಶಾದೀವಿಯು ಅನುಗ್ರಹವು ಸೂಚಿಯಿಂದ ಹೊರಿಯಲ್ಪಟ್ಟು (ವಶ್ಯದ ಹಾಗಿ) ವಶ್ಯವು ಬಹಳ ಕಾಲದವರಿಗೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವ ಹಾಗಿ ನಮ್ಮ (ಪುತ್ರರು) ವಂಶವು ಪುತ್ರರುತ್ಪನ್ನರಾಗುವುದರಿಂದ ಬಹಳ ಕಾಲದವರಿಗೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ರಾಶಾ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ಶುಕ್ಯನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿ, (೨. ೧೧-೨೨) ರಾಶಾ—ರಾಶೇರ್ವಾ ನೆಕರ್ಮಣಃ ಎಂದು ನಿರ್ಮಲನವನ್ನು ಹೇಳಿ, ರಾಶಾಮಹಂ ಸುಖ್ಯಾಪಾಂ ಸುಖ್ಯಶ್ಯಾಪ್ಯಯೇ ಶ್ಯಸೋತುನಸ್ತುಭಗಾ ಜೋಧತ್ಯಾತ್ಮನಾ ಸೀವ್ಯತ್ವಪಃ ಪ್ರಜನನಕರ್ಮ ಸೋಚ್ಯಾತ್ಪ್ರಿದ್ಯಮಾನಯಾ| ಸೋಚೀ ಸೀವ್ಯತೇಃ ದದಾತು ವೀರಂ ಶತಪ್ರದಮುಕ್ತ್ಯಂ ವಕ್ತವ್ಯಪ್ರತಂಸಂ ಎಂದು ಈ ಶುಕ್ಯಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವೂಡಿಸುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈಂಕಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಿನೀವಾಲೀ ಪೃಥುಷ್ಪುಕೇ ಯಾ ದೇವಾನಾಃ ಮುಸಿ ಸ್ತಸಾ | ಜುಷ್ವಸ್ಯ ಹವ್ಯಮಾ-
ಹುತಂ ಪ್ರಜಾಂ ದೇವಿ ದಿದಿಡ್ಧಿ ನಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೬) ಸಿನೀವಾಲಿ ಪೃಥುಜಘಿನೇ
ಸ್ತುಕಸ್ತ್ವಾಯತೇಃ ಸಂಘಾತಃ ಪೃಥುಕೇಶಸ್ತುಕೇ ಪೃಥುಷ್ಪುತೇ ವಾ ಯಾ ತ್ವಂ ದೇವಾನಾ-
ಮುಸಿ ಸ್ತಸಾ ಸ್ತಸಾ ಸು ಅಸಾ ಸ್ಯೇಷು ಸೀದತೀತಿ ವಾ ಜುಷ್ವಸ್ಯ ಹವ್ಯಮಾಹುತಂ ಪ್ರಜಾಂ
ಚ ದೇವಿ ದಿತ ನಃ ಕುಹೂರ್ಗೂಹತೇಃ ಕ್ವಾಭೂದಿತಿ ವಾ ಕ್ವ ಸತೀ ಹೂಯುತ ಇತಿ ವಾ
ಕ್ವಾಹುತಂ ಹವಿರ್ಜುಹೋತೀತಿ ವಾ ತಸ್ಯಾ ಏಸಾ ಭವತಿ || ೩೨ ||

ಸಿನೀವಾಲಿ ಪೃಥುಷ್ಪುಕೇ ಯಾ ದೇವಾನಾಃ ಮುಸಿ ಸ್ತಸಾ | ಜುಷ್ವಸ್ಯ ಹವ್ಯ-
ಮಾಹುತಂ ಪ್ರಜಾಂ ದೇವಿ ದಿದಿಡ್ಧಿ ನಃ ||

(ಯು. ವಾ. ಸಂ. ೩೪-೧೦, ಅ. ಸಂ. ೬-೧೦-೨) (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೧೫)

ಸಿನೀವಾಲೀಶ್ವರಿ ಪ್ರತಿವಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತೋರುವ ಚಂದ್ರಕಲಿಯುಳ್ಳ ಅಮಾವಾಸಿಗೆ ಸಿನೀವಾಲೀ ಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಿನೀವಾಲೀ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯೇ ಅಧಿಕೇಶ ಕಲಾಪವುಳ್ಳ ನೀನು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ದೇವತೆಗಳ ಭಗಿನಿಯಾಗುವ. ಆ ನೀನು ಅಭಿಮಾನವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನಮಗೆ ಪುತ್ರಾದಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಸಿನೀವಾಲಿ! ಪೃಥುವಿಭವೇ! ಸ್ತುತಃ ಸ್ತಾಯತೇಃ ಸಂಘಾತಃ |
ಪೃಥುಕೇಶಸ್ತುಕೇ ಪೃಥುಷ್ಪಕೇ ವಾ | ಯಾ ತ್ವಂ ದೇವಾನಾಮಸಿ
ಸ್ಯಸಾ | ಸು-ಅಸಾ ಸ್ವೇಷು ಸೀದತಿತಿ ನಾ | ಜುಷ್ಪಸ್ಯ ಹವ್ಯಮು-
ದನಂ ಪ್ರಜಾಂ ಚ ದೇವಿ ದಿತ ನಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೃಥುವುಕೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಜಘನ ವುಳ್ಳವಳೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಅಧಿಕೇಶಕಲಾಪವುಳ್ಳವಳು. ದ್ವೈತ್ಯ ದ್ವೈತ್ಯ ಶಬ್ದಸಂಘಾತಯೋಃ ಧಾತು. ದುರ್ಕಲ್ಪತೃಪ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ಪುಕ ಅಂದರೆ ಸಂಘಾತವೆಂದರ್ಥ. ಪೃಥುಕೇಶಪ್ಪುಕ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಾಕವಾರ್ಥವಾದಿಗಳದ್ದಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದೆಂದ ಮಧ್ಯದ ಕೇಶವಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ಯಸಾ ಅಂದರೆ ಸ್ವಯಂಸಂಚಾರಿಣಿ ಅಥವಾ ತಂಗಿಯೆಂದರ್ಥ. ಸು ಅಸಾ ಸ್ಯಸಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸುಖವಾಗಿ ತಿರುಗುವವಳು, ಪಿತೃದಿ ಸ್ವಜನರಸಮುದಾಯಲ್ಲಿ ಇರುವವಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಕುಹೂ ಗೂಹತೇಃ | ಕ್ವಾಭೂದಿತಿ ನಾ | ಕೃ ಸತೀ ಹೂಯತ ಇತಿ ನಾ
ಕ್ವಾಹುತಂ ಹವಿರ್ಜುಹೋತಿ ನಾ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೪೨ ||

ಕುಹೂ ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗುಹೂ ಸಂವರಣೇ ಧಾತು ಕೃ ಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗುವಾಗ ಭೂಧಾತು, ಅಥವಾ ಹ್ಯೇಧಾತುವಿಗೆ ಕೂಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗಣರಕ್ಕೆ ಕರಾರಾದಿಗಳು ಬಂದು ಕುಹೂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ಅಪ್ಪಕ್ಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದನು ಎಂದು ವಿಶೇಷ್ಯದನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಗುಹುಃ; ಕ್ವಭೂಃ; ಕ್ವಹೂಃ ಎಂದಿರುವುದು ಪೃಷೋದರಾದಿಪಠಿತವಾದುದೆಂದ ಕುಹೂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಕುಹೂ ಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿವಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಿನೀವಾಲಿ ಪೃತುಷ್ಪಕೇ ಯಾ ದೇವಾನಾಮಸಿ ಸ್ಯಸಾ |
ಜುಷ್ಪಸ್ಯ ಹವ್ಯಮಾಹುತಂ ಪ್ರಜಾಂ ದೇವಿ ದಿದಿಷ್ಠಿ ನಃ ||

ಪೃತುಷ್ಪವಾದ ಜಘನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಸಿನೀವಾಲಿ ದೇವತೆಯೇ, ಯಾವ ನೀನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭಗಿನಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೋ ಅಂತಹ ನೀನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ನಾವು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸು. ಎಲೈ ದೇವಿಯೇ, ನಮಗೆ ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡು.

ಸಿನ್ಧಿವಾಲಿಯಾಗದ್ದಲ್ಲಿ ಸಿನ್ಧೀವಾ ಎಂಬ ಈ ಪುಸ್ತಕ, ಯಾ ಸುಜಾಹುಂ ಎಂಬ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಪುಸ್ತಕ ಸಹ ಯಾಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅಕ್ಷರಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಸೂತ್ರ ವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. (ಆ. ೫-೨೦).

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಜ್ಞಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಂತತಿ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಕುಹೂಮಹಂ ಸುಕೃತಂ ವಿದ್ಯನಾಪಸಮಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಸುಹವಾಂ ಜೋಹ ವೀಮಿ | ಸಾ ನೋ ದದಾತು ಶ್ರವಣಂ ಪಿತ್ವಾಣಾಂ ತಸ್ಯೈ ತೇ ದೇವಿ ಹವಿಸಾ ವಿಧೇಮ (ಮೈತ್ರಾ. ಸಂ. ೪-೧೨-೬) ಕುಹೂಮಹಂ ಸುಕೃತಂ ವಿದಿತಕರ್ಮಾಣಮಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಸುಹಾನಾಮಾಹ್ಯಯೇ ಸಾ ನೋ ದದಾತು ಶ್ರವಣಂ ಪಿತ್ವಾಣಾಂ ಪಿತ್ರಂ ಧನಮಿತಿ ವಾ ಪಿತ್ರಂ ಯಶ ಇತಿ ವಾ ತಸ್ಯೈ ತೇ ದೇವಿ ಹವಿಸಾ ವಿಧೇಮೇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ಯಮೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೭೩ ||

ಕುಹೂಮಹಂ ಸುಕೃತಂ ವಿದ್ಯನಾಪಸಮಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಸುಹವಾಂ ಜೋಹವೀಮಿ |

ಸಾ ನೋ ದದಾತು ಶ್ರವಣಂ ಪಿತ್ವಾಣಾಂ ತಸ್ಯೈ ತೇ ದೇವಿ ಹವಿಸಾ ವಿಧೇಮ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೩-೧೧) (ಅಥಸಂ ೭-೧೦-೩) (ಆ. ಗ್ಯ. ೧-೧೦)

ಕುಹೂಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಕ್ಷತ್ರಾದ ಇಂದು ಕಲೆಯುಳ್ಳ ಅಮಾವಾಸ್ಯಾಳಿ ಮಾನಿ ದೇವತೆಯೇ ಕುಭಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡುವ ನಿಷ್ಪನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸು ತ್ತೀನೆ. ಆಹೂತಳಾದ ನೀನು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನಮಗೆ ಪಿತ್ರಗಳ ಧನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ಈ ರೀತಿಯಾಗುವ ಕುಹೂದೇವಿಯೇ ನಿಷ್ಪನ್ನು ಹವಿರ್ವಾನಂದ ಉಪಚರಿಸುತ್ತೀವೆ.

ಕುಹೂಮಹಂ ಸುಕೃತಂ ವಿದಿತಕರ್ಮಾಣಮಸ್ಮಿನ್ ಯಜ್ಞೇ ಸುಹಾನಾಮಾ ಹ್ಯಯೇ | ಸಾ ನೋ ದದಾತು ಶ್ರವಣಂ ಪಿತ್ವಾಣಾಂ, ಪಿತ್ರಂ ಧನಮಿತಿ ವಾ

ಪಿತ್ರೈಂ ಯಶ ಇತಿ ವಾ ತಸ್ಯೈ ತೇ ದೇವಿ ಹವಿಸಾ ವಿಧೇಮೇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ
ತಮ್ ॥

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶ್ರವಣವೆಂಬುದು ಧನಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿಧಿ. ೨-೧೦-೨೬) ಯಶಃ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ.೧-೧೦) ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪಿತ್ರೈಗಳ ಧನವನ್ನು ಆಫವಾ ಯಶಸ್ವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ

ಯಮೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ ॥ ೩೩ ॥

ಕ್ರಮವ್ರಾತ್ರವಾದ ಯಮೀ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ ಇದು ಯಮ (ನಿ. ೧೦-೧೯) ಪದನಿರ್ವಚನದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೀಲಿಂಗಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷ. ಕೃದಿಕಾರಾತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐರ್ಷ್ ಬಂದಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಯಮೀಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತನೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುಸ್ತ್ರೈಶ್ಚಿತಿಃ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಅನ್ಯಮೂಷು ತ್ವಂ ಯಮ್ಯನ್ಯ ಉ ತ್ವಾಂ ಪರಿಷ್ವಜಾತೇ ಲಿಬುಜೇನ ವೃಕ್ಷಂ ॥
ತಸ್ಯ ನಾ ತ್ವಂ ಮನ ಇಚ್ಛಾ ಸ ನಾ ತನಾಧಾ ಕೃಣುಷ್ಯ ಸಂವಿದಂ ಸುಭದ್ರಾಂ |
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧೪) ॥ ಅನ್ಯಮೇವ ಹಿತ್ತಂ ಯಮ್ಯನ್ಯಸ್ತ್ವಾಂ ಪರಿಷ್ವಂಕ್ಯತೇ
ಲಿಬುಜೇನ ವೃಕ್ಷಂ ತಸ್ಯ ನಾ ತ್ವಂ ಮನ ಇಚ್ಛಾ ಸ ನಾ ತನಾಧಾನೇನ ಕುರುಷ್ಯ ಸಂವಿದಂ
ಸುಭದ್ರಾಂ ಕಲ್ಯಾಣಭದ್ರಾಂ ಯಮೀ ಯಮಂ ಚಕಮೇ ತಾಂ ಪ್ರತ್ಯಾಚಚಕ್ಷೇ-
ತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ॥ ೩೪ ॥

ಅನ್ಯಮೂಷು ತಂ ಯಮ್ಯನ್ಯ ಉ ತ್ವಾಂ ಪರಿಷ್ವಜಾತೇ ಲಿಬುಜೇನ
ವೃಕ್ಷಂ | ತಸ್ಯ ನಾ ತ್ವಂ ಮನ ಇಚ್ಛಾ ಸನಾ ತನಾಧಾಕೃಣುಷ್ಯ
ಸಂವಿದಂ ಸುಭದ್ರಾಂ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧೪)

ಯಮೀಶ್ವರತಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ ಯಮಿಯು ಯಮನನ್ನು ಕಾಮಿದಾಗ ಯಮನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಮಿಯೇ ನೀನು ಇತರ ಪುರುಷರನ್ನು ಆಲಂಗಿಸು ಲಿಬುಜನೆಂಬ ಲತಿಯು ಮರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವಂತೆ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೊಬ್ಬರನ್ನು ಗಾಢವಾಗಿ ಆಲಿಂಗಿಸು, ಅವನೂ ನೀನನ್ನು ಆಲಂಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪುರುಷನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಬಯಸು. ಅವನೂ ನೀನು ಮನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿ. ಹೀಗೆ ಆ ನೀವಿಬ್ಬರು ಒಂದೇ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಶೋಭಿಸುವುದೆ ಮೈಥುನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರಿ.

ಅನ್ಯಮೇವ ಹಿ ತ್ವಂ ಯಮ್ಯನ್ಯ ಸ್ತ್ರಾಂ ಪರಿಷ್ಯಂಕ್ಷ್ಯತೇ ಲಿಬುಜೇವ
ವ್ಯಕ್ತಂ | ತಸ್ಯ ತ್ವಂ ಮನ ಇಚ್ಛಾ ಸ ವಾ ತವಾಧಾನೇನ ಕುರುಷ್ಯ
ಸಂವಿದಂ ಸುಭದ್ರಾಂ ಕಲ್ಯಾಣಭದ್ರಾಂ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಾಠಮಾತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಸುಲಭಾರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಯಮಿಯಮಂ ಚಿಕಮೇ, ತಾಂ ಪ್ರ ತ್ಯಾ ಚಿಚಕ್ಷ ಇತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ||೪೪||

ದೇವತಾಬಹುತ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದು ಸಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ತಂಗಿಯು ಕಾಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯಮನು ನಿರಾಕರಣೆಮಾಡಿದನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ದೇವತಾತ್ರಿತ್ವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕನಾದ ಯಮನು ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ತನ್ನಿಂದ ಬೇರೆ ಯಾದಂತೆ ಮಾಡಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಲೈ ಯಮಿಯೇ ನೀನು ಪರಿಷ್ಕಂಗಳಾಲ ಅತಿಶಯವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಪ್ರಭಾಕರನಾಗಿದೆ. ಲಿಬುಜಲತಿಯು ವ್ಯಕ್ತವನ್ನೆಂಬಂತೆ ನೀನು ದ್ಯುಸ್ಥಾನದ ಆಲಿಂಗನೆಯನ್ನು ಬಯಸು. ಆದರೆ ಮನಃಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಸೇರಲು ಬಯಸು. ಅವನೂ ನೀನು ಪ್ರಕಾಶವನ್ನನುಸರಿಸಲಿ. ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ದೋಷೋಪಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅನ್ಯಮೂ ಷು ತ್ವಂ ಯಮ್ಯನ್ಯ ಉ ತ್ವಾಂ ಪರಿ ಷ್ಯ ಜಾತೇ ಲಿಬುಜೇವ ವ್ಯಕ್ತಂ
ತಸ್ಯ ವಾ ತ್ವಂ ಮನ ಇಚ್ಛಾ ಸ ವಾ ತವಾಧಾ ಕ್ಷಣಿಷ್ಯ ಸಂವಿದಂ
ಸುಭದ್ರಾಂ || ೧೪ ||

ಎಲೈ ಯಮಿಯೇ, ನೀನು ಬೇರೆ ಪುರುಷನನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಆಲಿಂಗಿಸಿಕೊ. ಬೇರೆ ಪುರುಷನು, ಲತಿಯು ವ್ಯಕ್ತವನ್ನು ಆದ್ವಿಕೃತವಂತೆ ನೀನನ್ನು ಆಲಿಂಗಿಸಲಿ. ನೀನು ಅವನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸು. ಅವನು ನೀನನ್ನು ಗಾಢವಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಸಲಿ. ಅವನೊಡನೆ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸು.

ಯಮೀ—ಯು ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಯಾಸ್ವರು ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತೆಗೆ ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಯಮೀ | ಯಮೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ | ಅನ್ಯೋಮೂ ಷ ತ್ವಂ ಯಮ್ಯನ್ಯ ಉ ತ್ವಾಂ ಪರಿ
ಪರಿ ಷ್ಯ ಜಾತೇ ಲಿಬುಜೇವ ವ್ಯಕ್ತಂ | ತಸ್ಯ ವಾ ತ್ವಂ ಮನ ಇಚ್ಛಾ ಸ ವಾ ತವಾಧಾ ಕ್ಷಣಿಷ್ಯ ಸಂವಿ

ದಂ ಸುಭದ್ರಾಂ || ಅನ್ಯನೇವ ಹಿ ಶ್ವಂ ಯಮ್ಯನಸ್ತಾಂ ಪರಿಷ್ಕಂಕ್ಷ್ಯತೇ ಲಿಬುಜೇವ ವೃಕ್ಷಂ
ತಸ್ಯ ವಾ ಶ್ವಂ ಮನ ಇಚ್ಛ ಸ ವಾ ತವಾಧಾನೇನ ಕುರುಷ್ಯ ಸಂವಿದಂ ಸುಭದ್ರಾಂ ಕಲ್ಯಾಣಭದ್ರಾಂ ||
ಯಮಾ ಯಮಂ ಚಕಮೇ ಶಾಂ ಪ್ರಶ್ಯಾ ಚಕ್ಷೇಶ್ಯಾಶ್ಯಾಸಂ ||

(೧. ೧೧-೩೪)

ಯಮಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹಿಂದಿಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ (ಪ್ರಕೃತ)ಮಕ್ಕಳು ಯಮಾ ಎಂಬ ಶ್ರೀಯನ್ನು ಸಂದೇಹ
ಧಿಸುವ ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ-ಎಲೈ ಯಮಿಯೇ, ನಿಜವಾಗಿಯೂ ನೀನು (ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಬೇರೊಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು, ಲತೆಯು ವೃಕ್ಷ
ವನ್ನು ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಬಿಗಿದಪ್ಪಿ ಆಲಂಕಿಸಿಕೋ. ಆವನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನೀನೂ, ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆವನೂ ಪರಸ್ಪರ
ತೀರದು ವರ್ತಿಸಿ. ಎಲಾ ಯಮಿಯೇ ಆವನೊಡನೆ ಈ ವಿಧವಾದ ರತಿಸುಖದಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಸುಖಸಂತೋಷಗಳನ್ನು
ಪಡೆದು ಆನಂದವಾಗಿಸಿ. ಹಿಂದೆ ಯಮಾ ಎಂಬ ಶ್ರೀಯು ತನ್ನ ಅಣ್ಣನಾದ ಯಮನನ್ನೇ ಶ್ರೀತಿಸಿ ಆವನೊಡನೆ ಸಂಭೋಗೇ
ಷ್ಠಿಯನ್ನು ಬಯಸಿದಾಗ ಯಮನು ಯಮಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಮಾತಿದು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚತ್ರಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಉರ್ವಶೀ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೫ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಉರ್ವಶೀಪದವನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ಇದು 'ಉರ್ವಶೀಶ್ಚತುಕೇ (೧. ೫-೧೩) ಎಂದು
ಅಪ್ಪರಸ್ಸನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶ್ರೀದೇವತೆಯೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಆದೇ ವ್ಯಕ್ತಿ ಹೇಳಬೇಕು.
ಬಹುದೆಕವನ್ನು ಹೊಂದುವವಳು, ಅಥವಾ ಉದಕದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಲಾಮವುಳ್ಳವಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ
ಮಂತ್ರವು ಉರ್ವಶೀಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಷಟ್ತ್ರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ವಿದ್ಯುನ್ನ ಯಾ ಪತಂತೀ ದವಿದ್ಯೋದ್ವರಂತೀ ಮೇ ಅಪ್ಯಾ ಕಾಮ್ಯಾನಿ |
 ಜನಿಷ್ಯೋ ಅಪೋ ನರ್ಯಾಃ ಸುಜಾತಃ ಪ್ರೋವರ್ತೀ ತಿವ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ (ಋ. ಸಂ-
 ೧೦-೯೫-೧೦) ವಿದ್ಯುದಿವ ಯಾ ಪತಂತ್ಯದ್ಯೋತತ | ಹರಂತೀ ಮೇ ಅಪ್ಯಾ ಕಾಮಾನ್ಯು-
 ದಕಾನ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಸ್ಯ ಯದಾ ನೂನಮಯಂ ಜಾಯೇತಾದ್ಯೋಽಧ್ಯಪ ಇತಿ
 ನರ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೋ ನೈಭ್ಯೋ ಹಿತೋ ನರಾಪತ್ಯಮಿತಿ ವಾ ಸುಜಾತಃ ಸುಜಾತತ-
 ರೋಽರ್ಥೋವರ್ತೀ ಪ್ರವರ್ಧಯತೇ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ ಪೃಥಿವೀವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ
 ಭವತಿ || ೩೬ ||

ವಿದ್ಯುನ್ನ ಯಾ ಪತಂತೀ ದವಿದ್ಯೋದ್ವರಂತೀ ಮೇ ಅಪ್ಯಾ
 ಕಾಮ್ಯಾನಿ | ಜನಿಷ್ಯೋ ಅಪೋ ನರ್ಯಾಃ ಸುಜಾತಃ ಪ್ರೋವರ್ತೀ
 ತಿವ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨)

ಉರ್ವೇಶ್ವರಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಧ್ಯಮದೇವನಾದ ಪುರೂರವನು ತನ್ನಿಂದ ಜ್ಯೋತಿಯೂ
 ಶಲ್ಯವೂ ಬೇರೆಯೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮಾಧ್ಯಮಿಕದೇವಿಯು ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಮೇಘೋದರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ
 ಅಂತರ್ದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ನೀರನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾಳೆ. ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಪುತ್ರಜನನವಾದಂತೆ ಇವಳಿಂದ
 ನೀರಿನ ಅಲೆಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಉರ್ವೇಶಿಯು ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅನ್ನದಮೂಲಕ ನಮಗೆ ದೀರ್ಘಾಯು
 ವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

ವಿದ್ಯುದಿವ ಯಾ ಪತಂತ್ಯದ್ಯೋತತ ಹರಂತೀ ಮೇ ಅಪ್ಯಾ
 ಕಾಮ್ಯಾ ನ್ಯುದಕಾನ್ಯಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಸ್ಯ | ಯದಾ ನೂನಮಯಂ
 ಜಾಯೇತಾದ್ಯೋಽಧ್ಯಪ ಇತಿ ನರ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೋ ನೈಭ್ಯೋ
 ಹಿತೋ ನರಾಪತ್ಯಮಿತಿ ವಾ| ಸುಜಾತಃ ಸುಜಾತರೋಽರ್ಥೋವರ್ತೀ
 ಪ್ರವರ್ಧಯತೇ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ ||

ಮುಕ್ತಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಪ್ಯಾ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸಂಬಂಧವಾದ ನೀರು. ಅಥ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ
 (ಋ. ೧-೩-೮) ಪಾರಾಪತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಐತಿಹಾಸಿಕವಶ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ ಉರ್ವೇಶೀ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವನ್ನಿಂ

ವಿಯುಕ್ತನಾದ ಪುರೂರವಸ್ತು ರಾಜನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಉರ್ವಶಿಯು ಸ್ವರ್ಗತ ವಾದ ಅನೇಕ ಹಾವಭಾವಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾ ಬರುತ್ತಾಳೆ. ಈಗ ಅವಳು ನನ್ನಿಂದ ಗರ್ಭ ಹೊಂದಿರುತ್ತಾಳೆ. ನನ್ನ ವೀರ್ಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಆಯು ಎಂಬುವನು ನರರಿಗೆ ಹಿತದಾಯಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ನಾನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉರ್ವಶಿಯು ಅವನನ್ನು ಯೋಗ್ಯ ಕರ್ಮ ದಿಂದ ಬೆಳೆಸಿ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ.

ಪೃಥಿವೀ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೬ ||

ಪೃಥಿವೀ ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಅಥವೈದರ್ಶನೇನ ಪೃಥುಃ' (೧೧-೧-೪-೩) ಎಂದು ಇದು ಹಿಂದೆ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಪೃಥಿವೀ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಮದ್ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತತ್ರಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಬಳಿತ್ಯಾ ಪರ್ವತಾನಾಂ ಖಿದ್ರಂ ಬಿಭರ್ಷಿ ಪೃಥಿವಿ | ಪ್ರಯಾ ಭೂಮಿಂ ಪ್ರವತ್ಸತಿ
ಮಹ್ನಾ ಜಿನೋಷಿ ಮಹಿನಿ (ಋಂ. ಸಂ. ೫-೮೪-೧) || ಸತ್ಯಂ ತ್ವಂ ಪರ್ವತಾನಾಂ
ಮೇಘಾನಾಂ ಖೇದನಂ ಭೇದನಂ ಭೇದನಂ ಬಲಮನುತ್ರ ಧಾರಯಸಿ ಪೃಥಿವಿ
ಪ್ರಜಿನ್ಯಸಿ ಯಾ ಭೂಮಿಂ ಪ್ರವಾನತಿ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ಮಹತಿ. ತ್ಯುದಕವತೀತಿ ವೇಂದ್ರಾ-
ಣೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸತ್ತೀ ತಸ್ಯಾ ಓಷಾ ಭವತಿ || ೩೭ ||

ಬಳಿತ್ಯಾ ಪರ್ವತಾನಾಂ ಖಿದ್ರಂ ಬಿಭರ್ಷಿ ಪೃಥಿವಿ | ಪ್ರಯಾ ಭೂಮಿಂ
ಪ್ರವತ್ಸತಿ ಮಹ್ನಾ ಜಿನೋಷಿ ಮಹಿನಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೪-೨೯)

ಮಧ್ಯಮದೇವತಾ ಪೃಥಿವೀಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಪೃಥಿವಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕದೇವತೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ನೀನು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಮೇಘಗಳ ಭೇದನಮಾಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹೊಂದಿರುವಿ. ಅಧಿಕಜಲಭರಿತಳೇ ಗಮನವುಳ್ಳ ನೀನು ಅಧಿಕಜಲದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೃಪಿಸಿಗೊಳಿಸುವಿ.

ಸತ್ಯಂ ತ್ವಂ ಪರ್ವತಾನಾಂ ಮೇಘಾನಾಂ ಪೇದನಂ ಭೇದನಂ ಭೇದನಂ
ಬಲಮಮುತ್ರ ಧಾರಯಸಿ ಪೃಥಿವಿ | ಪ್ರಜಿನ್ಯಸಿ ಯಾ ಭೂಮಿಂ
ಪ್ರವಣವತಿ ಮಹತ್ವೇನ, ಮಹತೀತ್ಯುದಕವತೀತಿ ವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬರ್ ಎಂಬುದು ಸತ್ಯ ಫರ್ಯಾದಲ್ಲಿ (ನಿಘಿ. ೩-೧೦-೧) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಪರ್ವತ ಮೇಘಪರ್ಯಾದಲ್ಲಿ (ನಿಘಿ. ೧-೧೦-೯) ಹೇಳಿದೆ. ಮಹಶಬ್ದವು ಉದಕಪರ್ಯಾದಲ್ಲಿ (ನಿಘಿ. ೧-೧೩-೫೬) ಹೇಳಿದೆ ಮೇಘಗಳ ಪೇದನನ್ನು ಧರಿಸುವಿಯೆಂದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸುವ ಬಲವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಿಯೆಂದರ್ಥ.

ಇಂದ್ರಾಣೀಂದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೭ ||

ಇಂದ್ರಾಣೀ ಇಂದ್ರನ ವಿಭೂತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಯಾಗಿ ಇಂದ್ರನಪತ್ನಿಯೆಂದು ಪೌರಾಣಿಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಇಂದ್ರ ವರುಣ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಂದ್ರಪದವೇಲೇ ಐಷಾ. ಅನುಗುಣವು ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆಯೆಂದ್ವ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಇಂದ್ರಾಣೀಶ್ರುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬಲಿತ್ವಾ ಪರ್ವತಾನಾಂ ಬಿದ್ರಂ ಬಿಭರ್ಷಿ ಪೃಥಿವಿ |
ಪ್ರ ಯಾ ಭೂಮಿಂ ಪ್ರವತ್ಸತಿ ಮಹ್ನಾ ಜಿನೋಷಿ ಮಹಿ ನಿ || ೧ ||

ಎಲೈ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದೇವತಿಯೇ. ನೀನು ಮೇಘಗಳ ಖಂಡಗಳನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಧರಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನುಳ್ಳವಳೂ, ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳವಳೂ-ಎದ ಎಲೈ ದೇವತಿಯೇ, ನೀನು ಅದೇ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸಂಪೋಷಿಸಿಗೊಳಿಸುತ್ತೀಯೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—

ದ್ವಿರೂಪಾ ಪೃಥಿವೀ ಚೈಷಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾ ದೇವತಾಽಪಿ ಚ |
ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ದೇವತೋಕ್ತಾ ಸಾತ್ರ ಸಂಜೋದ್ಯ ವಕ್ಷ್ಯತೇ ||

ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವಿಯು ದೇವತೆಯು. ಈ ಪೃಥಿವಿಯು ಎರಡುವಿಧ. ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತಿರುವ ಪೃಥಿವೀ ಅಥವಾ ಭೂಮಿಯೆಂಬುದು ಒಂದುವಿಧ. ಈ ಪೃಥಿವ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯು ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದೇವತೆಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಎರಡನೆಯ ವಿಧ. ಈ ಎರಡನೆಯ ವಿಧವಾದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆಯನ್ನೇ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸಂದೋಧಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪೃಥಿವಿ—ಪೃಥಿವಿ ಅಥವಾ ಪೃಥ್ವೀಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪೃಥಿವೀ (ಭೂಮಿ) ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೫) ಹದಿನಾರು ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೧೦) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಪೃಥ್ವೀ (ದ್ವಿವಚನಾಂತಕಲ್ಪ) ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಧ್ಯಾನಪೃಥಿವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೨೨) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಥಮವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಪೃಥಿವೀ ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರದೇಶ. ಈ ಅರ್ಥವು ಪೃಥಿವಿಗೂ ಅಥವಾ ಭೂಮಿಗೂ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಆಕಾಶ)ಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಪೃಥಿವಿಗಿಂತಲೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಕಡೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಧ್ಯಮಿಶ್ರದೇವತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತನಾಗಿದೆ. ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಸತ್ಯಂ ತ್ವಂ ಪರ್ವತಾನಾಂ ಮೇಘಾನಾಂ ಪೇದನಂ ಛೇದನಂ ಬಲಮಮುತ್ರ ಧಾರಯಸಿ ಪೃಥಿವಿ |
ಪ್ರಜಿಸು ಆಸಿ ಯಾ ಭೂಮಿಂ ಪ್ರವಣವತಿ ವಹತ್ತ್ವೇನ ಮಹತೀತ್ಯದೇವತೀತಿ ನಾ ||

(ನಿ. ೧೧-೩೭)

ಎಲೈ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆಯೇ, ನೀನು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡು ಮೇಘಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುತ್ತಾ ಅಥವಾ ಭೇದಿಸುತ್ತಾ ನಿನ್ನ ಬಲವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತೀಯೇ. ಎಲೈ ಮಹತ್ತ್ವರೂಪವುಳ್ಳ (ಬೃಹದಾಕಾಶವುಳ್ಳ) ದೇವತೆಯೇ, ನೀನು ಉದಕಸ್ವರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಅಥವಾ ಉದಕವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು ನಿನ್ನ ಅಪಧಾರಣ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ನೆನೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈಂತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಕಮುನಿ ವಿರಚಿತ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿದೆ

ಮೂವತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟತ್ರಿಶಂತಿ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಇಂದ್ರಾಣೀಮಾಸು ನಾರಿಷು ಸುಭಗಾಮಹಮಶ್ರವಂ | ನ ಹ್ಯಸ್ಯಾ ಅಪರಂ
ಚ ನ ಜರಸಾ ಮರತೇ ಪತಿರ್ವಿಶಸ್ಮಾದಿದ್ರ ಉತ್ತರಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೧೧)
ಇಂದ್ರಾಣೀಮಾಸು ನಾರಿಷು ಸುಭಗಾಮಹಮಶ್ರವಂ ನ ಹ್ಯಸ್ಯಾ ಅಪರಾಮಸಿ ಸಮಾಂ
ಜರಯಾ ಮ್ರಿಯತೇ ಪತಿಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ವುತ್ತರಸ್ವಮೇತದ್ ಬ್ರೂಮಸ್ತಸ್ಯಾ
ಏಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೩೮ ||

ಇಂದ್ರಾಣೀಮಾಸು ನಾರಿಷು ಸುಭಗಾಮಹಮಶ್ರವಂ | ನ ಹ್ಯಸ್ಯಾ
ಅಪರಂ ಚ ನ ಜರಸಾ ಮರತೇ ಪತಿರ್ವಿಶಸ್ಮಾದಿದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೩)

ಇಂದ್ರಾಣೀಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾನು ಪ್ರಿಯರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಅತಿಶಯ ಸೌಭಾಗ್ಯವತಿಯನ್ನಾಗಿ ಕೇಳಿರುತ್ತೇನೆ. ಇವಳಿಂದ ಅತಿಶಯಸೌಭಾಗ್ಯವುಳ್ಳವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತರನು. ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ ಈತನಿಗೆ ಮರಣವೇ ಇಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರಾಣೀಮಾಸು ನಾರಿಷು ಸುಚಗಾಮತ್ಪೂಣವಂ ನ ಹ್ಯಸ್ಯಾ ಅಪರಾ-
ಮಪಿ ಸಮಾಂ | ಜರಯಾ ಮ್ರಿಯತೇ ಪತಿಃ | ಸರ್ವಸ್ಮದ್ಯ ಇಂದ್ರೈ-
ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ ಬ್ರೂಮಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ ಇದನ್ನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತೇವೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಂದ್ರಾಣಿಗೆ ಸಮಾನಳು ಒಡೊಬ್ಬಳಲ್ಲ. ಇವನು ಅಜರಾಮರಣನಾದುದರಿಂದಲೇ ಸಕಲಭೂತಜಾತಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ತಸ್ಯಾ ಏಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೩೮ ||

ವ್ಯವಾಳಪಿಯೆಂಬವನು ಇಂದ್ರನಪುತ್ರನೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದು. ವ್ಯವಾಳಪಿ ಋಷಿಯೊಬ್ಬನೂ ಇದ್ದಾನೆ. ನಿರುತ್ತರಾದ ಮತದಲ್ಲಿ ಅವನು ಅಧಿಕೃತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಲು ಇಂದ್ರಾಣಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ವಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುತ್ತರಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಏಕೋನಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಾರಣ ಸಖ್ಯುರ್ವ್ಯವಾಳಪೇರ್ಯತೇ | ಯಸ್ಯೇದಮಷ್ಯಂ
ಹವಿಃ ಪ್ರಿಯಂ ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ ವಿಶ್ವಸ್ತಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ (ಯು. ಸಂ.
೧೦-೮೬-೧೨) || ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಮೇ ಸಖ್ಯುರ್ವ್ಯವಾಳಪೇರ್ಯತೇ ಯಸ್ಯೇದ-
ಮಷ್ಯಂ ಹವಿರಪ್ಪು ಶ್ವತಮದ್ಯಃ ಸಂಸ್ಕೃತಮಿತಿ ನಾ ಪ್ರಿಯಂ ದೇವೇಷು ನಿಗಚ್ಛತಿ
ಸರ್ವಸ್ಮದ್ಯ ಇಂದ್ರೈ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ ಬ್ರೂಮೋ ಗೌರೀ ರೋಚತೇರ್ಜ್ವಲತಿ-

ಕರ್ಮಣೋಽಯಮಪೀತರೋ ಗೌರೋ ವರ್ಣ ಏತಸ್ಮಾದೇವ ಪುಶಸ್ಯೋ ಭವತಿ
ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೩೯ ||

ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಾರಣ ಸಖ್ಯುರ್ವ್ಯಪಾಕಪೇರ್ಯತೇ || ಯಸ್ಯೇದ-
ಮಪ್ಯಂ ಹವಿಃ ಪ್ರಿಯಂ ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮ ೪-೩)

ವ್ಯಪಾಕಪಿಪ್ಪುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ ನಾನು ಮಿತ್ರನಾದ ವ್ಯಪಾಕಪಿ
ಇಲ್ಲದೆ ಸಂತೋಷಪಡಲಾರೆ ಯಾವ ವ್ಯಪಾಕಪಿಗೆ ಮಾಡಿರುವ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಚರುಭೂದೀಡಾಶಾದಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು
ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಆದರದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವ ನಾನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಜಾತದಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾಗುವೆನು

ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಮೇ ಸಖ್ಯುರ್ವ್ಯಪಾಕಪೇರ್ಯತೇ ಯಸ್ಯೇದ-
ಮಪ್ಯಂ ಹವಿರಪ್ಸು ಶೃತಮದ್ವಿಃ ಸಂಸ್ಯುತಮಿತಿ ನಾ ಪ್ರಿಯಂ
ದೇವೇಷು ನಿಗಚ್ಛತಿ | ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇ-
ತದ್ಭ್ರೂಮಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮಾನಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಸುಖಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯಪಾಕಪಿಯೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮಹೇಂದ್ರ
ಣಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ನಾನು ಏನುಮಾಡಲೂ ಸಮರ್ಥನಲ್ಲವೆಂದು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮಹೇಂದ್ರ
ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವಯಜನದಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಮಹೇಂದ್ರನು
ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಗೌರೀ ರೋಚತೇ ಜ್ವಲತಿ ಕರ್ಮಣಃ | ಅಯಮಪೀತರೋ ಗೌರೋ
ವರ್ಣ ಏತಸ್ಮಾದೇವ ಪುಶಸ್ಯೋ ಭವತಿ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ
ಭವತಿ || ೩೯ ||

ಗೌರೀ ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ದೀಪ್ತೃರ್ಭಕ ರುಚಿಧಾತುವಿಗೆ ರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗೌರ ಎಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.
ಸ್ತ್ರೀತ್ವದ್ದರಿಂದ ಔಷ್. ತನ್ನ ಸ್ವತೀಯ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವವಳು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಾಕ್ ಇಲ್ಲಿ ಗೌರೀ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು
ಗೌರವೆಂಬ ವರ್ಣವಾಚಕವದ್ದೂ ಈ ರುಚಿಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಆದೂ ಕೂಡಾ ಕಪ್ಪು ಮುಂತಾದ ಬಣ್ಣ
ಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಗೌರೀಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುಖ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಧಾಪ್ಯದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಮೂವತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥ ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲನತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಗೌರೀರ್ಮಿಮಾಯ ಸಲಿಲಾನಿ , ತಕ್ಷ ತ್ಯೇಕಪದೀ ದ್ವಿಪದೀ ಸಾ ಚತುಷ್ಪದೀ ! ಅಷ್ಟಾಪದೀ ನವಪದೀ ಬಭೂವುಷೀ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರಾ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪- ೪೧) || ಗೌರೀರ್ಮಿಮಾಯ ಸಲಿಲಾನಿ ತಕ್ಷತೀ ಕುರ್ವತ್ಯೇಕಪದೀ ಮಧ್ಯಮೇನ ಚಾದಿತ್ಯೇನ ಚ ಚತುಷ್ಪದೀ ದಿಗ್ವಿರಶ್ವಾಪದೀ ದಿಗ್ವಿಶ್ವಾನಾಂತರದಿಗ್ವಿಶ್ವ ನವಪದೀ ದಿಗ್ವಿಶ್ವಾನಾಂತರದಿಗ್ವಿಶ್ವಾದಿತ್ಯೇನ ಚ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರಾ ಬಹೂದಕಾ ಪರಮೇ ವ್ಯನನೇ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೪೦ ||

ಗೌರೀರ್ಮಿಮಾಯ ಸಲಿಲಾನಿ ತಕ್ಷತ್ಯೇಕಪದೀ ದ್ವಿಪದೀ ಸಾ ಚತುಷ್ಪದೀ | ಅಷ್ಟಾಪದೀ ನವಪದೀ ಬಭೂವುಷೀ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರಾ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬-೨೨)

(ಅಥ. ಸಂ. ೯-೨೬-೨೧)

ಗೌರೀಶ್ವತಿಪ್ರತಿವಾದಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೀಪ್ತಿಮತಿಯಾದ ಈ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಾಗ್ವೇನತಿಯು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿಯೂ ಮಧ್ಯಮನೊಡನೆ ಏಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿ, ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ, ವಿದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂದಿದ ಎಂಬುದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಸಂಬಂಧಪಡೆದು, ಹಾಗೆಯೇ ಮೇಲಿನ ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಒಂಬತ್ತರ ಸಹಾಯಪಡೆದು, ವ್ಯಪ್ಪುರಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾ ಈ ಸಕಲಪ್ರಪಂಚವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ.

ಗೌರೀರ್ಮಿಮಾಯ ಸಲಿಲಾನಿ ತಕ್ಷತೀ ಕುರ್ವತೀ | ಏಕಪದೀ-ಮಧ್ಯಮೇನ | ದ್ವಿಪದೀ-ಮಧ್ಯಮೇನ ಚಾದಿತ್ಯೇನ ಚ | ಚತುಷ್ಪದೀ-ದಿಗ್ವಿರಶ್ವಾಪದೀ ದಿಗ್ವಿಶ್ವಾನಾಂತರದಿಗ್ವಿಶ್ವ | ನವಪದೀ-ದಿಗ್ವಿಶ್ವಾನಾಂ ರದಿಗ್ವಿಶ್ವಾದಿತ್ಯೇನ ಚ | ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರಾ-ಬಹೂದಕಾ ಪರಮೇ ವ್ಯನನೇ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಹಸ್ರಪದ ಅಪರಮಿತವಾಚಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಎರಡು ಎಂದು ಗಣನೆಯೇಕೆ ? ಇವಳು ಅಪರಮಿತವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳವಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತಸ್ಯಾ ನಿಷ್ಕಾಂಪರಾ ಭವತಿ || ೪೦ ||

ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗೌರೀ ಎಂದರೆ ಮಾಧ್ಯಮಿಕದೇವತೆಯೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದುದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟರಿಂಗವುಳ್ಳ ಮಂತ್ರಾಂತರವನ್ನು ಗೌರೀಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಗೌರೀರ್ಮಿವಮಾಯಃ ಸಲಿಲಾನಿ ತಕ್ಷತ್ಯೇಕಪದಿಃ ದ್ವಿಪದೀ ಸಾ ಚತುಷ್ಟದೀ |
ಅಷ್ಟಾಪದೀ ನವಪದೀ ಬಭೂವುಷೀ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರಾ ಪರಮೇ ವ್ರೋಮನ್ ||
|| ೪೦ ||

ಅಂತರಕ್ಷ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ಯ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಉದಕಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವವಳಾಗಿಯೂ, ಒಂದು ಎರಡು ನಾಲ್ಕು, ಎಂಟು ಮತ್ತು ಒಂಭತ್ತು ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳುಳ್ಳವಳಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳವಳಾಗುತ್ತಾಳೆ.

ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾದ ವಾಕ್ಯಿನ ಪರವಾಗಿ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮಾಕವಾದ ವಾಕ್ಯಿನ ಪರವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಗೌರೀ—ಗೌರೀ ದೀಚೇತೇರ್ಜ್ವಲತಿರ್ಕರ್ಮಣಃ | ದೀಪ್ಯರ್ಥವಾದ ರುಡ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. [ಅಯಮಪೀತರೋ ಗೌರೀ ವರ್ಣ ಬಿತಸ್ಮಾದೇವ ಪ್ರಶಸ್ತೋ ಭವತಿ] ವರ್ಣವಾಚಕವಾದ ಗೌರಶಬ್ದವೂ ಸಹ ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಗೌರೀರ್ಮಿಮಾಯಃ ಸಲಿಲಾನಿ ತಕ್ಷತೀ ಕುರ್ವತ್ಯೇಕಪದೀ ಮಧ್ಯಮೇನ, ದ್ವಿಪದೀ ಮಧ್ಯಮೇನ ಚಾದಿತ್ಯೇನ ಚ, ಚತುಷ್ಟದೀ ದಿಗ್ವಿಃ, ಅಷ್ಟಾಪದೀ ದಿಗ್ವಿಚ್ಛ, ನವಪದೀ ದಿಗ್ವಿತ್ವಾದಿತ್ಯೇನ ಚ ಸಹ ಸಾಕ್ಷರಾ ಬಹೂದಕಾ ಪರಮೇ ವ್ಯವನೇ||

(ನಿ. ೧೧-೪೦)

ಉದಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾ ಅಂತರಕ್ಷಳದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ಯ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಏಕಪದಿಯೆಂದರೆ ಮಧ್ಯಮರೂಪವಾದ ಒಂದಧಿಷ್ಠಾನವುಳ್ಳವಳೆಂದರ್ಥ, ಇದನ್ನು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಮೇಘೇ ವರ್ತಮಾಣಾ ಗಮನಸಾಧನೇನ ವಾಯುನಾ ಏಕಪದೀ ವಾ | ಮೇಘಶ್ಲೇಷಾದುದಂದಾಂಗಲಿ ಅಥವಾ ತನ್ನ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧನ ಭೂತವಾದ ವಾಯುರೂಪವಾದ, ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದಾಗಿ ಏಕಪದಿಯೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದ್ವಿಪದೀ ಮಧ್ಯಮೇನ ಚಾದಿತ್ಯೇನ ಚ—ಅಂತರಕ್ಷ, ಅದಿತ್ಯ ಈ ಎರಡು ಅಧಿಷ್ಠಾನವುಳ್ಳವಳು ಅಥವಾ ಮೇಘಾಂತರಿತ್ವಾಪ್ತಿದ್ವಿಧಿಷ್ಠಾನಾ | ಮೇಘ ಮತ್ತು ಅಂತರಕ್ಷರೂಪವಾದ ಎರಡು ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳುಳ್ಳವಳು.

ಚತುಷ್ಟದೀ—ದಿಗ್ವಿಃ ದಿಕ್ಚತುಷ್ಟಯೋಧಿಷ್ಠಾನಾ| ನಾಲ್ಕುದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ನಾಲ್ಕುಕಾಲುಗಳುಳ್ಳವಳೆಂದು ಅರ್ಥವು. (ಪಾದಚತುಷ್ಟಯೋಪೇತಾ)

ಅಷ್ಟಾಪದೀ, ನವಪದೀ ದಿಗ್ಮಿತ್ಯಾಂತರದಿಗ್ಮಿತ್ಯಾದಿತ್ಯೇನ ಚ | ನಾಲ್ಕುದಿಕ್ಕುಗಳು, ನಾಲ್ಕುಅವಾಂತರ ದಿಕ್ಕುಗಳು (ವಿದಿಕ್ಕುಗಳು) ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯ ಈ ಒಂಭತ್ತು ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳು.

ಈರೀತಿ ಸಮಸ್ತದಿಗ್ಮಿದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಪ್ರಸರವುಳ್ಳವಳೂ, ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವಳೂ ಆಗಿ ಈ ವಾಗ್ವೇದತೆಯು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಲೂ, ಲೋಕೋಪಕಾರಕಳಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾಳೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಋತುಕ್ರಕಾರಯು ವೈಷ್ಣವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಾಧಿಯವಾಗಿ ವ್ಯವನವೆಂಬ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ ವಿಭಕ್ತಾನಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಯತ್ಪ್ರಮಂ ಅವನಂ | ವಿಭಕ್ತವಾಗಿರತಕ್ಕ ಭೂತಗಳಿಗಿಲ್ಲ ಒಂದೇ ಏಕವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ರಕ್ಷಣಾಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಕ್ಷವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಓತಪ್ರೋಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದೆಂದರ್ಥ.

ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲ್ವಾಪ ಓತಾಕ್ಷ ಪೋತಾಕ್ಷೇತಿ ವಾಯೋ ಗಾರ್ಗೀ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲು ವಾಯುರೋತಕ್ಷ ಪೋತಕ್ಷೇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀ |

(ಬೃ. ಉ. ೩-೬-೧)

ಸಕಲವಿತ್ತವೂ ಉದಕದಲ್ಲಿ ಓತಪ್ರೋತರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಉದಕವು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೂ, ವಾಯುವು ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಗೌರೀಃ—ಗರಣಶೀಲಾ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಿಕಾ ವಾಕ್ | ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಿಕವಾದ ವಾಕ್ಯವೆಂದು ಗೌರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಈ ಗೌರಿಯು ಭಟಾದಿವ್ಯಗಳನ್ನು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ನಾಮದ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ವಿಧಾಗಿಸಿ ಅದರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ತಕ್ಷತೀ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ವಾಗ್ವೈ ಗ್ರಹಃ ಸ ನಾಮಾತಿಗ್ರಾಹೇಣ ಗೃಹೀತೋ ವಾಚಾ ಹಿ ನಾಮಾನ್ಯಥವದತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೩-೨-೩)

ಸಕಲವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕದ್ದು ವಾಕ್ಯ. ಅದು ನಾಮಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ನಾಮದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಕಲವೂ ನಾಮಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೆಂದರ್ಥ.

ವಾಗ್ವೈಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಯಥಾ ಮಾತೃಮಾನ್ ಪಿತೃಮಾನಾಚಾರ್ಯವಾನ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ಪಠಾ ತಪ್ತೈಲಿರಿಬ್ರ-ವೀದ್ಯಾಗ್ವೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯವದತೋಹಿ ಕಿಂ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತು ತೇ ತಸ್ಮಾಯತನಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂನಮೇಽ-ಬ್ರವೀದಿತ್ಯೇಕಪಾದ್ಯಾ ಏತತ್ತಮಾಡಿತಿ ಸ ವೇ, ನೋ ಬ್ರೂಹಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೃ |

(ಬೃ. ಉ. ೪-೧-೨)

ಇದು ಜನಕನಿಗೂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯು. ಇದರಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಶಾಪಾತ್ಮಕವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವಾಕ್ಯನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಶೈವಲಿಂಗಿಯು ಜನಕನಿಗೆ ವಾಕ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಿದನೇ ಹೊರತು ಆದರ ಅಯತನವನ್ನೂ ಆಧಾರವನ್ನೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಶೈವಲಿಂಗಿಯು ಜನಕನಿಗೆ ವಾಕ್ಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳದೇ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ತಾನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವಾಗೇನಾಯತನಮಾಕಾಶಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪ್ರಜ್ಞೇತ್ಯೇನದುಪಾಸೀತಃ | ಕಾಪ್ರಜ್ಞಾ ತಾ ಯಾಜ್ಞ ವಲ್ಕ್ಯಃ | ವಾಗೇನ ಸಮ್ರಾಧಿತಿ ಹೋವಾಚಃ | ವಾಚಾ ವೈ ಸಮ್ರಾಧ್ಯಂಧುಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಯತ ಋಗ್ವೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ ಸಾಮವೇದೋಽಥವಾಗ್ನಿರಸಃ ಅಯಂ ಚ ಲೋಕಃ ಪರಶ್ಚ ಲೋಕಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ವಾಚೈನ ಸಮ್ರಾಟ್ ಪ್ರಜ್ಞಾಯಂತೇ ವಾಗ್ವೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ |

(ಬೃ. ಉ. ೪-೧-೨)

ವಾಕ್ಯೇ ಇದರ ಅಯತನವು. ಆಕಾಶವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯು. (ಅವಲಂಬನವು-) ಸುಹೃತ್ತಾಗಿರಿ ಇತರ ಬಂಧುವಾಗಿರಿ ವಾಕ್ಯನಿಂ ದಲೇ ಋಗಾದಿವೇದಗಳೂ, ಇತಾಸಾದಿಗಳೂ, ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ, ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳೂ ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ವಾಕ್ಯನ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ. ವಾಕ್ಯೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಾಕ್ಯಗೆ ಮಹತ್ವವು ವರ್ಣಿತ ವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು 'ಘಟಾದಿವ್ಯಾಣಿ ತತ್ತದ್ಯಾಚಕಶ್ಚೇನ ನಿಷ್ಪಾದಯಂತಿ,' ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು 'ಏಕಪದೀ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಏಕಪದೀ—ಅನ್ಯಾಕ್ಕೆ ತತ್ವೇನ ಏಕಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಾ ಏಕರೂಪಾ ವಾ ಆತ್ಮನಃ | ಈ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮವು ವ್ಯಾಕೃತವಾ ನ್ನೈಯಲ್ಲಿ ನಾನಾ ರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯಾಕೃತವಾದ ಅನನ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯವೂ, ಅನಿಭಕ್ತವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ರೂಪವು ಮತ್ತು ಒಂದೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು. ಅದುದರಿಂದ ಏಕಪದೀ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು.

ದ್ವಿಪದೀ—ಸುಪ್ತಿರ್ಭೇದೇನ ಪಾದದ್ವಯವತೀ | ಸುಬಂಕ ಮತ್ತು ತಿಂಕಂ ಎಂದರೆ ನಾಮಪದ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯಾಪದ ಎಂಬ ಭೇದಗಳಿಂದ ಎರಡು ಪಾದಗಳುಳ್ಳದ್ದು.

ಚತುಷ್ಪದೀ—ನಾಮಾಖ್ಯಾತೋಪಸರ್ಗನಿಪಾತಭೇದೇನ | ನಾಮ, ಆಖ್ಯಾತ, ಉಪಸರ್ಗ ಮತ್ತು ನಿಪಾತ ಈ ನಾಲ್ಕು ವಿಭಾಗಗಳುಳ್ಳದ್ದು.

ತದ್ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ ಚತ್ವಾರಿ ಪದಜಾತಾನಿ ನಾಮಾಖ್ಯಾತೇ ಚೋಪಸರ್ಗನಿಪಾತಾಕ್ಶ ತಾನೀಮಾನಿ ಭವಂತಿ |

(ಐ. ೧-೧)

ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿಯುಕ್ತಕಾರರು ನಾಮಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಷ್ಟಾಪದೀ—ಅಮಂತ್ರಿತಸಹಿಪಾಪ್ಯಭೇದೇನ—ಸಂಯೋಧನೆಯೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಎಂಟು ವಿಭಕ್ತಿಗಳುಳ್ಳದ್ದು.

ನವಪದೀ—ಅನ್ಯಯದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿದುದೂ ಅನ್ಯವಿಭಕ್ತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದದ್ದೂ ಆದ ವಾಕ್ಯಃ ; ಎಂದು ಒಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ನಾಥ, ಉರಸ್ಸು, ಕಂಠ ಇತ್ಯಾದಿ ಒಂಭತ್ತು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅವನಂಠ ಅನಂತವಾಗಿ ಹರಡತಕ್ಕ (ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರಾ) ವಾಕ್ಯ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥ.

ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯಿಗೆ ಹೃದಯಾಕಾಶವೇ ಮೂಲವು. ಈ ಮೂಲದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅಥವಾ ಅವಿಭೂತವಾಗಿ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ, ಪರಮೇ ವೈದ್ಯೋಮನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಕ್ಯಷ್ಟೇ ಹೃದಯಾಕಾಶೇ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಹೃದಯಾಕಾಶವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಈಂಥೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಯಾವಾನ್ ವಾ ಅಯಮಾಕಾಶಸ್ತಾವಾನೇಷೋಽಂತರ್ಹೃದಯ ಅಕಾಶ ಉಭೇ ಅಸ್ತಿನ್ ದ್ಯಾವಾ-
ಪೃಥಿವೀ ಅಂತರೀವ ಸಮಾಹಿತೇ ಉಭಾವಗ್ನಿಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚ ಸೂರ್ಯಾ ಚಂದ್ರಮಸಾವುಭೌ
ವಿದ್ಯುಸ್ಸೇ ಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಯುಚ್ಯಾನ್ಯೇಹಾಸ್ತಿ ಯಚ್ಚ ನಾಸ್ತಿ ಸರ್ವಂ ತದಸ್ತಿನ್ ಸಮಾಹಿತಮಿತಿ |

(ಛಾ. ಉ. ೮-೧-೩)

ದೇಹರೂಪವಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಪುರದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವೂ ಪುಂಡರೀಕರೂಪವೂ ಆದ ಗೃಹವಿದೆ. ಅದು ಹೃದಯಾಕಾಶವು. ಅದು ಬ್ರಹ್ಮನ ಆವಾಸಸ್ಥಾನವು. ಆದರೆ ಅನ್ವೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಕಾಣಬೇಕು. (ಛಾ. ಉ. ೮-೧-೧) ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಹತ್ತಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಅರಗಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಈ ಅಂತರಾಕಾಶದ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ, ಬಾಹ್ಯಾಕಾಶವು ಎಷ್ಟು ವಿಶ್ವವಾಗಿಯೂ ಹರಡಿರುವುದೋ ಅಷ್ಟೇ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಈ ಹೃದಯಾಕಾಶವು ಹರಡಿರುವುದು.

ಇದಲ್ಲೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಹರಡಿರುವುವು. ಅಲ್ಲದೆ ವಾಯುಗ್ನಿಗಳೂ, ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯರೂ, ವಿದ್ಯುತ್ಕೂಡ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ದೇಹಾಂತರ್ಗತವಾದುದೂ ಅಗಲ್ಲದಿರುವುದೂ ಆದ ಸಮಸ್ತವೂ ಸಹ ಈ ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. (ಛಾ. ೮-೧-೩) ಇದನ್ನೇ ಕೈತ್ತಿರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ.

ದಹ್ರಂ ವಿಶಾಪಂ ಪರಮೇಶ್ವರೋತಂ ಯತ್ಪುಂಡರೀಕಂ ಪುರಮುದ್ಯಸಗೃಹಂ |
ತತ್ರಾಸಿ ದಹ್ರಂ ಗಗನಂ ವಿಶೋಕಸ್ತಸ್ತಿನ್ ಯದಂತಸ್ತದುಪಾಸಿತವ್ಯಂ ||

(ಕೈ. ಉ. ೮-೧೨-೩)

ಈ ಹೃದಯಾಕಾಶವು ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದು. ಪಾಪರಹಿತವಾದುದು. ಇದು ಉತ್ತಮವಾದ ಆವಾಸಸ್ಥಾನವು. ಇದು ಪುಂಡರೀಕರೂಪದಲ್ಲಿ ದೇಹರೂಪವಾದ ಪುರದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಲಕಾಶವಿದ್ದು ಅಲಕಾಶದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಾಗದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೃದಯಾಕಾಶವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಹೃದಯಾಕಾಶಕ್ಕೂ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕವಾದ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಅಧಾರೋಽಧಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ನಾನುರೂಪಗಳ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ವಾಕ್ಯಿಗೆ ಅಕಾಶವೇ ಮೂಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಕಾಶೋ ವೈ ಣಾಮು ಣಾಮುರೂಪಯೋರ್ಭಿರ್ವಹಿತಾ ತೇ ಯದಂತರಾ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ತದಮತಂ ಸ ಅಶ್ವಾ |
(ಛ. ಉ. ೮-೧೪-೧)

ಣಾಮುರೂಪಗಳೆಂದು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅಕಾಶವೇ ಕಾರಣವು. ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವವನೇ

ಕ್ಷರತೃಕ್ಷರಮುದಕಂ ತತ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯುಪಜೀವಂತಿ ಗೌರ್ವಾಖ್ಯಾತಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೪೧ ||

ತಸ್ಯಾ ಸಮುದ್ರಾ ಅಧಿ ವಿಕ್ಷರಂತಿ ತೇನ ಜೀವಂತಿ ಪ್ರದಿಶಶ್ಚತಃ ||
ತತಃ ಕ್ಷರತೃಕ್ಷರಂ ತದ್ವಿಶ್ವಮುಪಜೀವತಿ ||

ಈ ಗೌರಿಯಿಂದಲೇ ಮೇಳಿಗಳು ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿ ಮಳೆಗರಿಯುತ್ತವೆ. ಆ ಮಳೆನೀರಿನಿಂದ ದಿಕ್ಕುಬಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭೂತ ಜಾತಗಳು ಜೀವಿಸುತ್ತವೆ. ಗೌರಿಯೇ ಮೇಳಿಭವಮೂಲಕ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಆ ನೀರನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಪ್ರಪಂಚವು ಜೀವಿಸುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಯಾಃ ಸಮುದ್ರಾ ಅಧಿ ವಿಕ್ಷರಂತಿ—ಪ್ರವರ್ಷಂತಿ ಮೇಳಾಃಶ್ಚೇನ
ಜೀವಂತಿ ದಿಗಾಶ್ರಯಾಣಿ ಭೂತಾಣಿ | ತತಃ ಕ್ಷರತೃಕ್ಷರಮುದಕಂ
ತತ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯುಪಜೀವಂತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಅಂತರಕ್ಷನಾಮದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ. ೧-೩-೧೫) ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರಕ್ಷ ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಳಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಉದಕಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ. ೧-೧೨-೩) ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಗೌರ್ವಾಖ್ಯಾತಾ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೪೧ ||

ಶ್ರಮಾಶ್ರವಾದ ಗೋಪದಃ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಕೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ವೃಥಿವಿವಾಮದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೫) ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಗಮ್ಭಾತುಮಿಗೆ ದೋಷ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಬಂದಾಗ ಬಿಡೋಪ. ಗೋ ಓ.ಲಾಂ.ಶಪದ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾದ ವಾಗ್ಗೀವತೆ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಗೋಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಯಾಃ ಸಮುದ್ರಾ ಅಧಿ ವಿಕ್ಷರಂತಿ ತೇನ ಜೀವಂತಿ ಪ್ರದಿಶಶ್ಚತಃ |
ತತಃ ಕ್ಷರತೃಕ್ಷರಂ ತದ್ವಿಶ್ವಮುಪ ಜೀವತಿ || ೪೨ ||

ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾದ ವಾಕ್ಯನಿಂದ ಮೇಳಿಗಳು ಶ್ರಭೂತವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಇಂತಹ ಪ್ರಜೆಗಳು ಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಉದಕವು ಸಮುದ್ರದಿಗೇ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯವೇ ಮುಂತಾದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತೂ ಸಹ ಆದರ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಬದುಕುತ್ತದೆ.

ಸಮುದ್ರಾಃ—ವೃಷ್ಟ್ಯದೇಶಸಮುಂದನಾಧಿಕರಣಭೂತಾ ಮೇಳಾಃ | ವೃಷ್ಟ್ಯದೇಶವಾಹಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತ ವಾದ ಮೇಳಿಗಳೆಂದರ್ಥ. ನಿರುತ್ತಕಾರರು ಇದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ.

ಸಮುದ್ರಃ ಕಸ್ಯಾತ್ಸಮುದ್ರೈವಂತ್ಯಸ್ಮಾದಿಪಃ ಸಮಭಿದ್ರವಂತ್ಯೇನಮಾಪಃ ಸಂಮೋದಂತೇಽಸ್ಮಿನ್
ಭೂತಾನಿ ಸಮುದೇಶೋ ಭವತಿ ಸಮುನೇತ್ತೀತಿ ವಾ |

(೧. ೨-೧೦)

ಜಲಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದ್ರು ಸಂ, ಉದ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಉಪಸರ್ಗಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ, ಅದೇ ದ್ರು ಧಾತುವಿನೊಡನೆ ಸಮ್ ಅಭಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡು (ನದಿಯ) ನೀರುಗಳು ಇದರ ಕಡೆಗೆ ಹರಿದು ಬರುತ್ತವೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಸಂಶೋಷಣೆಯ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮುದ್ ಧಾತುವಿನೊಡನೆ ಸಮ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಜಲಚರಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಉದಕಕ್ಕೆ ನಿಧಿಯಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ತೇವಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉದ್ ಧಾತುವಿನೊಡನೆ ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ನೆನೆಯಿಸು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅನಂತರ ಪಾರ್ಥಿವನಾದ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷಪರ್ಯಾಯವಾದ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಸಂದೇಹಕ್ಕನುಕೂಲವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವವರನ್ನು ಕುರಿತು ನಿರುತ್ತಕಾರರು.

ತತ್ರ ಸಮುದ್ರ ಇತ್ಯೇತತ್ಪಾರ್ಥಿವೇನ ಸಮುದ್ರೇಣ ಸಂದಿಭ್ಯತೇ | ಅಂತರಿಕ್ಷಪರ್ಯಾಯವಾದ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಅನೇಕರ ಪಾರ್ಥಿವಸಮುದ್ರವೆಂದು ಭ್ರಮಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಪರ್ಯಾಯವಾದ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ಪಾರ್ಥಿವನಾದ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದ 54-55 ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅದ್ವಿಯಾತಿ ವರುಣಃ ಸಮುದ್ರೈರ್ಯುಷ್ಯಾ ಇಚ್ಛಂತಃ ತವಸೋ ನಪಾತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೧-೧೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರೈಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅದ್ವಿಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕ ಉದಕಗಳಿಂದ ಎಂಬರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಸತಕ್ಕ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯದಕಗಳಿಗೆ ಆಧಾರಭೂತವಾಗಿರುವ ಮೇಘಗಳು ಎಂಬರ್ಥ. ತಸ್ಯಾಃ ಸಮುದ್ರಾ ಅಥಿ ವಿ ಕ್ಷರಂತಿ—ವರ್ಷಂತಿ ಮೇಘಾಃ | ಮೇಘಗಳು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ನಿರುತ್ತಕಾರರು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (೧. ೧೧-೪೧).

ಪ್ರದಿಶತ್ಸತಸ್ಯೇ—ದಿಗಾಶ್ರಯಾಣಿ ಭೂತಾನಿ (೧). ಸಕಲದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಭೂತಗಳು (ತೇನ ಜೀವಂತಿ) ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಕ್ಷರಂ—ಅಕ್ಷರಮುದೇಕಂ | ಉದಕಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಅಕ್ಷರಂ ನ ಕ್ಷರತಿ ನ ಕ್ಷೀಯತೇ ವಾಕ್ಷಯೋ ಧವತಿ ವಾಚೋಽಕ್ಷ ಇತಿ ವಾ ||

(ನಿ-೧೩-೧೨)

ಕ್ಷರವಲ್ಲದ್ದು, ಕ್ಷರರಹಿತವಾದದ್ದು ಅಕ್ಷರಂ ಅದುವರಿಂದ ಈ ಪದವನ್ನು (೧-೧೩೪-೩೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷಯರಹಿತ ಅತ್ಯಂತ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಕ್ಷರ ಸಂಚಲನೇ, ಸ್ತವನೇಚಿ, ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕದ್ದು, ಸ್ತವಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಷರಧಾತುವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಕಲ್ಪವು ಸ್ತವಿಸುವ ಉದಕಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ,

ತ್ರಿವರ್ತಿಯಾತಂ ತ್ರಿರನುವ್ರತೇ ಜನೇ ತ್ರಿಃ ಸುಪಾನ್ಯ ತ್ರೇಭೀವ ತಿಕ್ಷತಂ |

ತ್ರಿರ್ನಾಂದ್ಯಂ ವಹತಮುಕ್ತಿನಾ ಯುವಂ ತ್ರಿಃ ಪೃಕ್ನೋ ಅಸ್ಮೇ ಅಕ್ಷರೇವ ಪಿನ್ನತಂ ||

(ಋ. ಸಂ-೧-೩-೪೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ರೀತಿ ಅಕ್ಷರವೆಂದರೆ ಉದಕವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಷರಾ, ಸ್ತೋತೇ, ತ್ರೈಪ್ರಿಃ (ನಿ-೨-೨೪) ಇತ್ಯಾದ್ಯದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಈ ಪದವನ್ನು ಪಠಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಕ್ಷರವಲ್ಲದ ಸತ್ತ್ವವುಳ್ಳದ್ದು; ಭೃತ್ಯನದಾಯಿಯಾದುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಿಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಗೌರಮೀಮೇದನು ವತ್ಸಂ ಮಿಷಂ ತಂ ಮೂರ್ಧಾನಂ ಹಿಜ್‌ಕೈನೋನ್ಯಾತವಾ ಉ | ಸೃಕ್ವಾಣಂ ಘರ್ಮಮುಭಿ ವಾವಶಾನಾ ಮಿನೂತಿ ಮಾಯುಂ ಪಯತೇ ಪಯೋಭಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೨೮) || ಗೌರನ್ಯಮೀಭೇದ್ವತ್ಸಂ ನಿಮಿಷಂತಮನಿಮಿಷಂತಮಾದಿತ್ಯ-ಮಿತಿ ಷಾ ಮೂರ್ಧಾನಮಸಾಭಿಹಿಜ್ ಕರೋನ್ಯನನಾಯ ಸೃಕ್ವಾಣಂ ಸರಣಂ ಘರ್ಮಂ ಹರಣಮುಭಿವಾವಶಾನಾ ಮಿನೂತಿ ಮಾಯುಂ ಪ್ರಪಾಯತೇ ಪಯೋಭಿರ್ಮಾಯಮಿ-ವಿನಾದಿತ್ಯಮಿತಿ ನಾ ವಾಗೇಷಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ಧರ್ಮಧುಗಿತಿ ಯಾಜ್ಞಿಕಾಧೇನುಧರ್ಮಯ-ತೇರ್ವಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಧವತಿ || ೪೨ ||

ಗೌರಮೀಮೇದನು ವತ್ಸಂ ಮಿಷಂತಂ ಮೂರ್ಧಾನಂ ಹಿಚ್ಛ್ಯತ್ಯನೋ-
ನ್ಮಾತವಾ ಉ || ಸ್ಯಕ್ವಾಣಂ ಘರ್ಮನುಭಿ ವಾವಶಾನಾ ಮಿಮಾತಿ
ಮಾಯುಂ ಪಯತೇ ಪಯೋಭಿಃ || (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೯)

ಗೋಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾಗ್ನಿವತಿಯು ಅನ್ಯವಹಿತದರ್ಶನವುಳ್ಳ
ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತು ಅನುಕೂಲ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿರುವ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಅಳಿಯಲು ಹಿಂಕಾರದಿಂದ ಶಬ್ದ
ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂತರಿಸುವ, ರಸವನ್ನು ಸೇಳಿಯುವ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತದೆ.
ನೀರಿನಿಂದ ಆಸ್ಥಾಯನವನ್ನಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಗೌರನ್ನಮೀಮೇದ್ವತ್ಸಂ ಮಿಷಂತಂ ನಿಮಿಷಂತ-ಮನಿಮಿಷಂತ-
ಮಾದಿತ್ಯಮಿತಿ ವಾ | ಮೂರ್ಧಾನಮಸ್ಯಾಭಿಹಿಚ್ಛ್ಯಕರೋನ್ಯನನಾಯ |
ಸ್ಯಕ್ವಾಣಂ-ಸರಣಂ, ಘರ್ಮಂ ಹರಣಂ ಅಭಿನಾವಶಾನಾ ಮಿಮಾತಿ
ಮಾಯುಂ ಪ್ರಪ್ಪಾಯತೇ ಪಯೋಭಿಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಸಹರಣದಿಂದ ಅದಿತ್ಯನು ವತ್ಸನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ
ನೋಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಮಾಯು ಶಬ್ದ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ (ನಿಘ. ೧-೧೧-೧೨) ಹೇಳಿದೆ. ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ ಮೀಮಛಾತು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ
ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ.

ಮಾಯುಮಿಮಾದಿತ್ಯಮಿತಿ ವಾ | ವಾಗೇಷಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ, ಘರ್ಮ-
ದುಗಿತಿ ಯಾಜ್ಞಿಕಾಃ |

ಅಥವಾ ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾಯುಶಬ್ದ ಉಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಶಬ್ದವನ್ನೆಂಬಂತೆ ಸದಾಗಮನವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾ
ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ ಎಂದರ್ಥ. ಗೋಶಬ್ದದಿಂದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ದೇವತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತ.
ಯಜ್ಞದ ಸರ್ವಾಂಗಗಂಪಾದಕವಾದ ಧೇನುವೆಂದು ಯಾಜ್ಞಿಕರ ಮತ. ಗೋವು ಕೂಡಾ ಕರುವನ್ನು ನೋಡಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತದೆ.
ಅದರ ತಲೆಯನ್ನು ನೆಕ್ಕಿ ಹಿಂಕಾರಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆ ಕರುವನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಹಾಲಿನಿಂದ
ಸಂಶೋಷಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಧೇನುರ್ಧಯತೇರ್ವಾ ಧಿನೋತೇರ್ವಾ | ತಸ್ಯಾ ವಿಷಾ ಭವತಿ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಧೇನು ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಕರುವಿನಿಂದ ಕುಡಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಪಾನಾರ್ಥಕ ಧೇರ್ವಾಧಾತುವಿಗೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಪ್ರೀಣಾರ್ಥಕ ಧಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ನೀರಿನಿಂದ
ಅಥವಾ ಹಾಲಿನಿಂದ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದು ಧೇನು ಎಂದರ್ಥ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಧೇನುಸ್ತುತಿ
ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ఈ ఋక్మీనల్లి వర్యోకవగారువ ద్యావాభ్యధివిగళుగుగ లక్ష్మణవూ, మేలీ టుదాజ్యకవద కశవభద్యుజ్యణవ వాక్యదల్లి వర్యోకవగారువ అక్షినిదీవతేగళ లక్ష్మణవూ ఒండీ ఆగదీ. అల్లదీ, " ప్రశ్నకృవగా కారణీకొళువ ద్యావాభ్యధివిగళీ ఇవరు " ఎందు నిశ్చకృవగా కారాకృవనన్దీ జీగదీ. (౩).

అజోరరాత్రావిత్వేళీ—అజోరరాత్రగళీ అక్షినిదీవతేగళీందు ఇన్న కీలవరు మకవగాదీ (౪)

సోయోగ జంద్రమసావిత్వేళీ—ఇవరన్దీ సోయోజంద్రరీందు ఇన్న కీలవరు జీగుత్తారీ (౫)

రాజానా పుణ్యకృతావిత్వేతిజాసికా—సుక్యతిగళావ ఇబ్బరు రాజరీందు ఇతికాసకారర మకవగాదీ (౬) ఓగీ దీగరీదీరీ నివజనగళన్న కీరొసిరువుదరీంద ప్రశ్నకవద ముక్మీనల్లియొ సవ మూరువిధవద అథ్ జీళువుదకృ అవకావదీ. అక్షిని నాయ్యాదిత్వో ఎంబ అథ్ వన్న అనుమోదిసువ ముక్యగళొ ముక్సంఓకీ యల్లి కీలవదీ. టుదాజ్యకగళీ—

ఇదోద జాతా సమవావరీకామరీకసా తన్నా సామధిః స్వీః |

జీవ్నా వాగవన్యః సమమన్య సోరిదివో అన్యః సుభగః పుత్రే టుదో ||

(మ. సం. ౧-౧౫౧-౪)

ఎంబల్లి • అన్యః సోమకవో బలస్వేరయితా మధ్యవో దివో అన్యః సుభగః పుత్రే టుదో త ఆదిత్వే || మధ్యమరొకవవరీయదవను ఒబ్బను, ద్యురొకద శ్రీకృవద పుత్రను అదిగొరొకదల్లి అన్నొబ్బను ఎందు అథ్ మదాదీ. (౭. ౧౨-౩) ఇల్లి మధ్యమరొకవరీయదవను వాయువేందు కీలవరొ. జంద్రనీందు ఇన్న కీలవరొ జీగుత్తారీ. వోదననీను అధివ్రాయదంకీ వాయ్యాదిత్వరీ ఆయకొ. ప్రశ్నకవద ముక్మీనల్లి సాయారీ అథ్ వన్న అనుమోదిసుత్తదీ. ఇంకవ వాయ్యాదిత్వరీంద ప్రొకవగా మేళువు వ్యక్తియన్న సుకరీ ఎంబథ్.

గౌరమీమోదనసు వత్సం మిషంతం మోధానం ఓట్టకృణో
న్నాతమా టు | స్వేక్వాణం ఘోర్మమభి వావతానా మిమాతి
మాయం పయతే పయోభిః || ౨౮ ||

ధీవన్న కల్ప మిటుకిమత్తిరువ కన్న కరువన్న సమఓసి కల్పవన్న మూడుత్తదీ. అదవ కరీయన్న నేక్మీ ముక్మీమారువ సన్నాకదిందరీ గుటురుకల్పవన్న మూడుత్తదీ. కరువన ముఖవ్రాంకదల్లి నోరియన్న నోరి ముకాభావకవగా కల్పవన్న మూడుత్తదీ. శ్రీరగళంద కన్న కరువన్న కృత్రిగొళువత్తదీ.

ప్రవగ్యదల్లి టాళుకరీయవ కాలదల్లి కరువన్న జీవనింద దీజ్గదిసి దీరీకదీ కల్పలు కరీమకొంతు జోగరుగా గౌరమీమోకా ఎంబ ఈ ముక్యన్న పరివదీగేందు అత్తరామనకృతసోకృత గౌరమీమోదనసు వత్సం మిషంతం నమసోదీమవ సీదత ఎంబ సోకృదీంద వివ్యకవగారువును (౮ ౪-౬).

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮೇಳಬರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಆಗ—ಮಿಷಂಕಂ ವತ್ಸಂ—ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಕ್ಷೀರಾಧಾವದಿಂದ ಪಂಕಜಿಸುತ್ತಾ ಕಣ್ಣು ಮಿಟುಕಿಸುತ್ತಿರುವ ದೋಕರೂಪವಾದ ವತ್ಸವನ್ನು ನೋಡಿ ಅಮಿಮೀಶ್—ವೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಗರ್ಜನಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಿತು ;

ಮೂರ್ಧಾನಂ ಮಾತವೈ ಹಿಷ್ ಅಕ್ಯುಣೋತ್—ಮೂರ್ಧಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಸ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಸನ್ನಾಹಪೂರಿತವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಸ್ಯಕ್ಶಾಣಂ ಭರ್ಮಂ ಅಭಿ ನಾವಶಾನಾ—ಫಲದ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವಾದುದೂ ದೀಪ್ತವಾದುದೂ ಆದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಮತೆಯಿಂದ ಲಾಲಿಸುತ್ತಾ ; ಪಯೋಧಿಃ ಪಯತೇ ಉದಕರೂಪವಾದ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳಿಂದ ತುಂಬುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಗೌರಸ್ತಮೀಮೇದ್ವತ್ಸಂ ನಿಮಿಷಂಕಮನಿಮಿಷಂಕಮಾದಿತ್ಯಮಿತಿ ವಾ ಮೂರ್ಧಾನಮಸ್ಯಾಭಿಹಿಷ್ಕಕ—ರೋನ್ಮನನಾಯ ಸ್ಯಕ್ಶಾಣಂ ಸರಣಂ ಭರ್ಮಂ ಹರಣಮಭಿನಾವಶಾನಾ ಮಿಮಾತಿ ಮಾಯುಂ ಪ್ರಸ್ಯಾಯತೇ ಪಯೋಧಿರ್ಮಾಯುಮಿವಾದಿತ್ಯಮಿತಿ ವಾ |

(ನಿ. ೧೧-೪೨)

ಇಲ್ಲಿ ವತ್ಸಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಅದಿತ್ಯನ ಮೂರ್ಧನ ಮೇಲೆ ಗುಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಷ್ಕಾರಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತದೆಂದೂ, ಪ್ರವಾಹರೂಪದ ಸುರಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗರ್ಜನಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಉದಕದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತುಂಬುತ್ತದೆಂದೂ ಮತ್ತು ಮಾಯುವಿನಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತದೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲಿ ಮೂಯುವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಗೌಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿ ಕಾ ವಾಕ್ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಮ್ಮ ಮತವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಆನಂತರ ಭರ್ಮಭುಗಿತಿ ಯೋಜ್ಞಿ ಕಾ ತಪ್ತವಾದುದೂ ಉದಕರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಪಯಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ವೈದಿಕರೂ ಹೇಳುವರೆಂದು ಯಜ್ಞಕಮತವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. [ಮಾಯುಂ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪುನಃ ೨೯ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.]

ನಾವಶಾನಾ—ನಾವಶಾನೋ ವಪ್ಪೇರ್ವಾ ವಾಕ್ಯತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೧೧-೧) ಆದರದಿಂದ ಇಚ್ಛಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವಶ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವಾಶ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲೀ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಆನಂತರ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಿಂದ,

ಸಪ್ತ ಸ್ಯಸ್ಯರರುಷೀರ್ವಾವಶಾನೋ ವಿದ್ಯಾನೈದ್ವ ಉಜ್ಜಧಾರಾ ದೈತೇ ಕಂ |

ಅಂತರ್ಯೇಮೇ ಅಂತರಿಷ್ಟೇ ಪುರಾಣಾ ಇಚ್ಛಿಸ್ಯನ್ನಿಮವಿದತ್ಸ್ಯಿಷಣಿಸ್ಯ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೫-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಿಂದರೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾವಶಾನಃ ಎಂದರೆ ಕಾಮಯಮಾನಃ, ವಾಕ್ಯಮಾನಃ ಸ್ತೋತ್ರಭಿಃ ಸ್ತೋಯಮಾನೋ ವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅದ್ವಿತನಾದ ಎಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಒಂದೆ

ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ (ತಟ್ಟಿ ರೂಪವಾದ) ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತರಾದ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪಯತೇ—ಪ್ರಾಯತೇ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆಯೂ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆಯೂ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಯಂ ಸ ತಿಂಕ್ರೇ ಯೇನ ಗೌರಭೀವೃತಾ ಮಿಮಾತಿ ಮಾಯುಂ
ಧ್ವಸನಾವಧಿ ಶ್ರೀತಾ| ಸಾ ಚಿತ್ತಿಭಿರ್ನಿಹಿ ಚೆಕಾರ ಮತ್ಯೈಂ ವಿದ್ಯು-
ಧ್ಯವಂತೀ ಪ್ರತಿ ವವ್ವಿನೌಹತ || ೨೯ ||

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಆಧ ಶ್ರೀಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಉಪಹ್ವಯೇ ಸುದುಘಾಂ ಧೇನುಮೇತಾಂ ಸುಹಸ್ತೋ ಗೋಧುಗುತ
ದೋಹದೇನಾಂ | ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸವಂ ಸವಿತಾ ಸಾವಿಷನ್ಮೋಘಭೀದ್ಧೋ ಘರ್ಮಸ್ತದು ಷು
ಪ್ರವೋಚಂ || (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೫) || ಉಪಹ್ವಯೇ ಸುದೋಹನಾಂ ಧೇನುಮೇತಾಂ
ಕಲ್ಯಾಣಹಸ್ತೋ ಗೋಧುಗುತಿ ಚ ದೋಗ್ಧೇನಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸವಂ ಸವಿತಾ ಸುನೋತು
ನ ಇತ್ಯೇಷ ಹಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸವಾನಾಂ ಯದುದಕಂ ಯದ್ವಾ ಪಯೋ ಯಜು-
ಷ್ಯದೇಭೀದ್ಧೋ ಘರ್ಮಸ್ತಂ ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ ವಾಗೇಷಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ಧರ್ಮದುಗಿತಿ
ಯಾಜ್ಞಿಕಾ ಅಘ್ನಾಹಂತವ್ಯಾ ಭವತ್ಯಘ್ನೀತಿ ವಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೪೩ ||

ಉಪಹ್ವಯೇ ಸುದುಘಾಂ ಧೇನುಮೇತಾಂ ಸುಹಸ್ತೋ ಗೋಧು-
ಗುತ ದೋಹದೇನಾಂ | ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸವಂ ಸವಿತಾಸಾವಿಷ-
ನ್ಮೋಘಭೀದ್ಧೋ ಘರ್ಮಸ್ತದುಷು ಪ್ರವೋಚಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೯)

ಧೇನುಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೋತ್ರವಾದ ನಾನು ಕಲ್ಯಾಣೋದಕವನ್ನು ಕೊಡುವ, ಸರ್ವ ದೋಷವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವ ಈ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹೊಂದಿ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನಿಂದ ಆಜೂತಳಾದ ಇವಳನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣಹೆತ್ತನಾದ ದೋಹನಕುಶಲನಾದ ಇಂದ್ರನು ನೀರುಸುರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಈ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ನೀರನ್ನು ವ್ಯಪ್ಪಿದಾನಂದಿದ ಕರ್ಮಪ್ರಚೋದಕನಾದ ಪುಕಾಶಕನಾದ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದ ವಿದ್ಯುತ್ ನಮಗೆ ನಿತ್ಯವೂ ಕೊಡಲಿಯೆಂದು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಉಪಹೈಯೇ ಸುದೋಹನಾಂ ಧೇನುಮೇತಾಂ ಕಲ್ಯಾಣಹಸ್ತೋ
ಗೋಧುಗಪಿ ಚ ದೋಗ್ಯೋನಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸವಂ ಸವಿತಾ
ಸುನೋತು ನ ಇತಿ | ಏಷ ಹಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸವಾನಾಂ-
ಯದುದಕಂ ಯದ್ವಾ ಪಯೋ ಯಜುಷ್ಯದಃ | ಅಭೀದ್ವೋ
ಘರ್ಮಸ್ತಂ ಸುಪ್ರಬ್ರುವೀವಿ| ವಾಗೇಷಾ ಮಾಧ್ಯವಿಕಾ| ಘರ್ಮ-
ದಗತಿ ಯಾಜ್ಞ ಕಾಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸವನಂದರೆ ನೀರು. ಅರಿಯಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ನೀರನ್ನು ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಸವನಂದರೆ ಯಜುರ್ವೇದದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಹಾಲು. ಧೇನುನಂದರೆ ನಿರುತ್ತಕಾರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾಕ್ಯ ಯಾಜ್ಞಕರ ಮತದಲ್ಲಿ ಗೋವು ಆಗ ಮಂತ್ರಾರ್ಥ—ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಂಗಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ, ಸುಖವಾಗಿ ಹಾಲುಕರಿಯುವ ಹಸುವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಹಸುವನ್ನು ಹಾಲುಕರಿಯುವುದರಲ್ಲಿ ಚತುರನಾದ ಅಧ್ಯಯುಕ್ತ ಕರೆಯಿರಿ. ಈ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಯಜುಃ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಹಾಲನ್ನು ಸವಿತ್ಯದೇವತೆಯು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರಿ.

ಅಘ್ನಾ ಅಹಂತವ್ಯಾ ಭವತಿ | ಅಘ್ನಿತಿ ವಾ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ
ಭವತಿ || ೪೩ ||

ಕ್ರಮಪ್ರವಾಹ ಅಘ್ನಾಶ್ವದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಅಘ್ನಾದಯಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ನಿಜಾತಿತವಾಗಿದೆ. ನರ್ಘಾಘೋಹ ಹೇನುಧಾತುವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದರೆ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಘಶದ ಉಪಪದವಾಗುವ ಹೇನುಧಾತುವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಪಾಪವನ್ನು ಅಂದರೆ ದುರ್ಭಿಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಾಕ್ಯಾಗೋ ಹಸುವಾಗಲೀ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಈ ಅಘ್ನಾಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಉಪ ಹೈಯೇ ಸುದುಘಾಂ ಧೇನುಮೇತಾಂ ಸುಹಸ್ತೋ ಗೋಧು-
ಗುತ ದೋಹದೇನಾಂ | ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸವಂ ಸವಿತಾ ಸಾವಿಷನ್ವೋ-
Sಭೀದ್ವೋ ಘರ್ಮಸ್ತದು ಷು ಪ್ರ ವೋಚಂ || ೪೪ ||

ಶ್ರೀಷ್ಠವಾದ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಈ ಧೇನುವನ್ನು ನಾನು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಅಪ್ಪಾನಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅನಂತರ ಶ್ರೀಷ್ಠವಾದ ಹಸುವುಳ್ಳವನೂ, ಗೋವನ್ನು ಕರೆಯತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಈ ಧೇನುವಿನ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಶಸ್ತವೂ ನಮ್ಮಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟುದೂ ಆದ ಈ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಪರಮೇಶ್ವರನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ. ಈ ಸವಿತೃವಿನ ಪ್ರವರ್ಗವು ದೀಪವಾಗಿದೆ ಆದುದರಿಂದಲೇ ನಾನು ಈ ಧೇನುವನ್ನು ವಿಶೇಷಂಶಯಿಂದ ಅಪ್ಪಾನಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಪ್ರವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಭರ್ಮಧುಗಾಹ್ಯಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪೇ ಹ್ಯಯೇ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಎರಡು ಬುಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ಲೋಕ ಸೂತ್ರದ ಉಪೇ ಹ್ಯಯೇ ಸುದ ಫಾಂ ಧೇನುಮೇತಾಮಿತಿ ಪ್ರೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗುವುದು. (ಆ. ೪-೨)

ಈ ಹುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಧೇನುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಅಗ ಉಳಿದ ಪದಗಳಿಗೂ ಅದನ್ನನುಬಂಧಿಸಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯಗಳನ್ನೂ ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಇದರಂತೆ.

ಧೇನು-ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ತೀಂ ಮೇಘಲಕ್ಷಣಾಂ ಧೇನುಂ | ಲೌಕಿಕವಾದ ಧೇನುವು ಕ್ಷೀರದಿಂದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಮೇಘವು ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೂ ಧೇನುಮೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ, ಮೇಘರೂಪವಾದ ಈ ಧೇನುವನ್ನು ಕರೆಯತಕ್ಕವನು ಅದಿತ್ಯನು. ಆದುದರಿಂದ ಸುಹಸ್ತೇ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿಲಾಕವೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವೂ ಆದ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನೆಂದರ್ಥ ಭರ್ಮನೆಂದರೆ ಗ್ರೀಷ್ಮನೆಂದರ್ಥ.

ಧೇನು-ಧೇನುರ್ಧಯಂತೇರ್ವಾ, ಧಿನೋತೇರ್ವಾ ಧಯಂತೇಸಾ ವತ್ಸೇನೇತಿ | ತರ್ಪಯಿತ್ಯಸೌ ಪಯೆಸಾ | (ನಿ. ೧೧-೪೨) ಕರುವಿನಿಂದ ಹಾಲು ಹೀರಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಧೇನುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಗೋಧುಕ್ ಇಂತಹ ಗೋವನ್ನು ಕರೆಯತಕ್ಕವನು ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರವೂ, ಮೇಘಸಂಬಂಧವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೂ ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಭರ್ಮಾ-ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ವೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಯಾಗವೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಅರ್ಥವನ್ನು ರಮರ್ಥಸಲು, ತತ್ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಶ್ಚಂ ಯದ್ವಾಂ ೪ ಇತ್ಯಪತತ್ | ತದ್ಭರ್ಮಸ್ಯ ಭರ್ಮಾಶ್ಚಂ |

(ತೈ. ಆ ೫-೧-೫)

ಎಂಬ ಅರಣ್ಯಕದ ವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಭರ್ಮ ಸವಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸೋಮಯಾಗವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವು ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ವಿಧಿಯು. ಇದರ ಕ್ರಮವನ್ನು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನಂತೆಯೇ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಬುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆದರ ಕೊನೆಮುಖಿ ಎಂದರೆ ಇದೇ ಸೂತ್ರದ ೨೯ನೇ ಬುಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತಿರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಜ್ಞಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಸೂಯವಸಾದ್ಯಗವತೀ ಹಿ ಭೂಯಾ ಅಥೋ ವಯಂ ಭಗವಂತಃ ಸ್ಯಾಮ |
ಅದ್ಧಿ ತ್ಯಣಮುಷ್ಟ್ಯೇ ವಿಶ್ವದಾನೀಂ ಪಿಬ ಶುದ್ಧಮುದಕಮಾಚರಂತೀ | (ಋ. ಸಂ.
೧-೧೬೪-೪೦) ಸೂಯವಸಾದಿನೀ ಭಗವತೀ ಹಿ ಭಾವಾರ್ಥೇದಾನೀಂ ವಯಂ ಭಗವಂತಃ
ಸ್ಯಾಮಾದ್ಧಿ ತ್ಯಣಮುಷ್ಟ್ಯೇ ಸರ್ವದಾ ಪಿಬ ಚ ಶುದ್ಧಮುದಕಮಾಚರಂತೀ ತಸ್ಯಾ
ಏಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೪೪ ||

ಸೂಯವಸಾದ್ಯಗವತೀ ಹಿ ಭೂಯಾ ಅಥೋವಯಂ ಭಗವಂತಃ
ಸ್ಯಾಮ | ಅದ್ಧಿ ತ್ಯಣಮುಷ್ಟ್ಯೇ ವಿಶ್ವದಾನೀಂ ಪಿಬ ಶುದ್ಧಮುದಕ
ಮಾಚರಂತೀ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬-೨೧)

ಅಘ್ನಾಸ್ತುತಿಪ್ರತಿವಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾಗ್ನೇವತಿಯೇ ನೀನು ಉದಕದಮೂಲಕ ಸಕಲರಿಂ
ದಲೂ ಸೇವಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಧನವುಳ್ಳವಳು ಆಗಿ; ನಾವೂ ಕೂಡಾ ನೀನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ನೀರಿನಿಂದ ಐಶ್ವರ್ಯವಂ ತರಾ
ಗೋಣ. ಯಾವಾಗಲೂ ನೀನು ಮೇಘವನ್ನು ನೀರುಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ತಿರುಗುತ್ತಾ ಶುದ್ಧವಾದ
ಸ್ಯಾನವನ್ನು ಹೊಂದು. ಭೇನುವೆಂದು ಯಾಚ್ಛಿಕರ ಮತ. ಚನ್ನಾಗಿರಬಹುದನ್ನು ತಿಂದು ಸಕಲರಿಗೂ ಹೊಂದುವಂತೆ
ಅಧಿಕ ಕ್ಷೇರವುಳ್ಳವಳಾಗು. ನಾವು ಕೂಡಾ ನೀನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ಹಾಲಿನಿಂದ ಧನವಂತರಾಗೋಣ ನಮಗೆ ಹೀಗೆ
ಉಗಕಾರಮಾಡುತ್ತಾ ನೀನು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಚನಾಗಿರುವ ಹುಲ್ಲನ್ನು ತಿಂದು ಶುದ್ಧವಾದ ನೀರನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಿರು.

ಸೂಯವಸಾದಿನೀ ಭಗವತೀ ಹಿ ಭವಾರ್ಥೇದಾನೀಂ ವಯಂ ಭಗವಂತಃ
ಸ್ಯಾಮಾದ್ಧಿ ತ್ಯಣಮುಷ್ಟ್ಯೇ ಸರ್ವದಾ, ಪಿಬ ಚ ಶುದ್ಧಮುದಕ-
ಮಾಚರಂತೀ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭಗಶಬ್ದ ಧನ ಮತ್ತು ಉದಕಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ (ಇಘ. ೨-೧೦-೧೦)

ತಸ್ಯಾ ಏಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೪೪ ||

ಅಘ್ನಾಸ್ತುತಿಪ್ರತಿವಾದಕವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ
ಧೇನುವೆಂದೇ ನಿರ್ಣಯಿಸಬಹುದು. ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆಯೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಉತ್ತರ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ
ವಸ್ತಾದಿದೇವತಾಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅದು ನಿರ್ಣಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಯವಸಾದ್ಯಗವತೀ ಹಿ ಭೂಯಾ ಅಥೋ ವಯಂ ಭಗವಂತಃ ಸ್ಯಾಮ |
ಅದ್ವಿ ತ್ಯೂನಮಘ್ನೋ ವಿಶ್ವದಾನೀಂ ಪಿಬ ತುದ್ಧಮುದಕಮಾಚರಂತೀ ||೪||

ಅಹಿಂಸಕರಾದ ಎಲೈ ಗೋವೆ, ಶ್ರೀಶ್ಯವಾದ ತೃಣಾದಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಸ್ವೀರಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇದು ಅನಂತರ ನಾನೂ ಸಹ ಪ್ರಭೂತವಾಪ ಭವಂತರಾಗಿ ಆಗುವೆವು. ನೀನು ಸರ್ವದಾ ತೃಣವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸು. ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಮೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಪವಿತ್ರವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಕುಡಿ.

ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ಹಾಲುಕರೆಯುವಾಗ ಹಸುವು ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಕೂಗಿದರೆ ಅಗ ಸೂಯವಸಾತ್ ಎಂಬ ಈ ಪುಕ್ಕನ್ನು ಪಡಿಸಿ ಹಸುವಿಗೆ ತೃಣಾದಿ ಅಹಾರವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರ ವಾಕ್ಯಮಾನಾಯ್ಕಿಯವನು ಪ್ರಯಚ್ಛೇತ್ ಸೂಯವಸಾದ್ಯಗವತೀ ಹಿ ಭೂಯಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೩-೧) ಮತ್ತು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷ್ಪವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪುಕ್ಕನ್ನು ಪಂಥಾನಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಸೂಯವಸಾದ್ಯಗವತೀ ಹಿ ಭೂಯಾ ಇತಿ ಪರಿವಿಧ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೨).

ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾರ್ಥವಾಗಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಗೋವು ಕುಶ್ಲಿತವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಡಿಸಿ ಯವಸಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯಿದೆ.

“ ವಾಕ್ಯಮಾನಾಯ್ಕಿ ಯವಸಂ ಪ್ರಯಚ್ಛೇತ್ ಸೂಯವಸಾದ್ಯಗವತೀ ಹಿ ಭೂಯಾ ”
(ಅಶ್ವ. ಶ್ಲೋ. ೩-೧)

ಎಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರವು ಈ ಮಂತ್ರದ ವಿವಿಧೋಗವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಘ್ನೋ—ಈ ಪದವು ಗೋನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ನಿರುತ್ತರಾರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಹಣವನ್ನು ಅಘ್ನೋ ಅಹಂತವ್ಯಾ ಭವತಿ | ಅಘ್ನೋ ಇತಿ ವಾ |
(ನಿ. ೧೧-೪೩)

ಇದು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಘ್ನೋ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿ ಈ ಪುಕ್ಕಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ವ್ಯಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈವರು ಗೋವಿನ ಪರವಾದರೆ ಈ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರುತ್ತರವ್ಯಾಕ್ಯ ವಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಾ ಗೋವಿನ ಪರವಾಗಿ ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾವಾಕ್ಯವಿನ ಪರವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿರುತ್ತವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ—

ಸೂಯವಸಾದಿನೀ ಭಗವತೀ ಹಿ ಭವಾಥೇದಾನೀಂ ವಯಂ ಭಗವಂತಃ ಸ್ಯಾಮಾದಿದ್ವಿ ತ್ಯೂನ ಮಘ್ನೋ ಸರ್ವದಾ ಪಿಬ ಚ ತುದ್ಧಮುದಕಮಾಚರಂತೀ |
(ನಿ. ೧೧-೪೩)

ಇಲ್ಲಿ ಗೋವಿನ ಪರವಾದ ಅರ್ಥವು ಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾವಾಕ್ಯನ ಪರವಾದರೆ—ಶೋಭನಂ ಯವಸಮುದಕಮಧ್ಯಾತ್ಮೀತ್ಯ ಸೂರ್ಯಾತ್ ತೇನ 'ಭಗವತೀ' ಧನವತೀ ಉದಕೇನ ಉದಕವತೀ ಭವ | : ಧನವಸವೆಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಉದಕವೆಂದೂ, ಇದಕ್ಕೆ ಅಧಾರವಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ಪಡೆದು ಪೂರ್ಣವಾದ ಉದಕವುಳ್ಳವನಾಗು ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ, ಅನಂತರ, " ಆಘೋ ವಯಂ ಭಗವಂತೇ ಸ್ಯಾಮ " ಅನಂತರ ನಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಉದಕದಿಂದ ನಾವೂ ಉದಕವುಳ್ಳವರಾಗುತ್ತೇವೆ ತಪ್ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಅನ್ನಾದಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತೇವೆ ಎಂಬ ಹಾರೈಕೆಯೂ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಅಧಿ ತ್ವಣಿಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ವಣಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದರ್ಥ. ಘನೀಭೂತವಾದ ಮೇಘವು ಘರ್ಷಿತವಾಗಿ ಸೀಳಲ್ಪಟ್ಟು ಅನಂತರ ವೃಷ್ಟಿಪತನವಾಗುತ್ತದೆ. ತದ್ವ್ಯತೇಽಸೌ ಇತಿ ತ್ವಣಿಃ ಸೀಳು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ತ್ವದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಘರ್ಷಣವಾಗಿ ಸೀಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ತ್ವಣಿವೆಂಬ ಹೆಸರಂದು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. [ತ್ವನ್ಯಾತ್ ತ್ವಣಿಂ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೧-೧-೨೨) ಇಂತಹ ಮೇಘವನ್ನು ಅಧಿ ಎಂದರೆ ಘನೀಭೂತವಾದ ಮೇಘವು ಕರಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸು ಎಂದರ್ಥ.

ತದ್ವಮಾಚರಂತೀ—ಯಾವಾಗಲೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲೇ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಅಶುದ್ಧಿಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಉದಕಂ—ಸೊಡ್ಡುಪ್ರಿಯಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ ಉದಕವನ್ನು, ಆ ಚರಂತೀ—ಸೇವಿಸುತ್ತಾ, ವಿಶ್ವದಾನೀಂ ವೃಷ್ಟಿಕಾಲವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗರೆಲ್ಲಾ, ಪಿಬ—ಕುಡಿ, ಎಂದು ಪುನಃ ಫಾರ್ಷಿಸಿದೆ.

ಈಂತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತೆನಲನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಹಿಂಕೃಣ್ವಂತೀ ನಸುಪತ್ತೀ ನಸೂನಾಂ ನತ್ಸಮಿಚ್ಛಂತೀ ಮನಸಾಭ್ಯಾಗಾತ ದುಹಾವಾತ್ಪಿಚ್ಛಂ ಪಯೋ ಆಘ್ನೇಯಂ ಸಾ ವರ್ಧತಾಂ ಮಹತೇ ಸೌಭಗಾಯ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೬೪-೨೭) ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಸ್ತೀ ಪಂಥಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ತನ್ನಿನಾಸಾತ್ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೪೫ ||

ಹಿಂಜ್ಞಾತ್ಮೀ ವಸ್ತುಪತ್ನೀ ವಸ್ತುನಾಂ ವತ್ಸಮಿಚ್ಛಂತೀ ಮನಸಾಭ್ಯಾ-
ಗಾತ್ | ದುಹಾಮತ್ಪ್ರಿಭ್ಯಾಂ ಪಯೋ ಅಘ್ನೈಯಂ ಸಾ
ವರ್ಧತಾಂ ಮಹತೇ ಸೌಭಗಾಯ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೩-೧೯)

ಅಘ್ನೈಮಧ್ಯಮದೇವತಾಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂ ಎಂಬ ಮೇಘ ಗರ್ಜನೆಯನ್ನು
ಮಾಡುತ್ತಾ ಉದಕವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ವತ್ಸನಾದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನಿತ್ಯವೂ ಬಯಸುತ್ತಾ ಈ ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾಗ್ಗೇವ
ತೆಯು ಬಂದಳು. ಇವಳು ನಮಗೆ ಐಶ್ವರ್ಯವುಂಟಾಗಲು ಧ್ಯಾನಾಪ್ಯಥಿವಿಯೊಡನೆ ಯಾವಾಗಲೂ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ
ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿ.

ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥ ಸುಲಭವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಪಾಠಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾಬೇಕ್ಷೆ
ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪಂಥ್ಯಾ ಸ್ತೃಸ್ತಿಃ | ಪಂಥಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ತನ್ನಿವಾಸಾತ್ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ
ಭವತಿ || ೪೫ ||

ಪಂಥ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತಿಃ ಎಂದು ಪಂಥ್ಯಾಂ ಸ್ತೃಸ್ತಿಂ ಪ್ರಥಮಾಂ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇ ಯಜತಿ ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಎರಡು
ಪದಗಳು ಸಮಾಮ್ನಾತವಾಗಿವೆ. ಈ ಎರಡು ಪದಗಳಲ್ಲಿ 'ಪಂಥಾ ಪತತೇಃ' (ನಿಘ. ೨-೨೮) ಎಂದೂ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ
ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಅಸ್ಮಾನ್ನದವರಿಂದ ಅದು ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು. ಪಂಥಾ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ. ಅದರಲ್ಲಿರುವುದು
ಪಂಥ್ಯಾ. 'ಭವೇ ಭಂದಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತೃಸ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಪೂರ್ವಕವಾದ ಆಸಾಧಾತುವಿಗೆ ತ್ರಿನ್
ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಭಾಷಕತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಭೂಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಅರ್ಧಭಾಷಕತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಧಾತುವಿನ
ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕೋಠನವಾದ ರಸವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು
ಈ ಎರಡರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಹಿಂಕೃಣ್ವಾತ್ಮೀ ವಸ್ತುಪತ್ನೀ ವಸ್ತುನಾಂ ವತ್ಸಮಿಚ್ಛಂತೀ ಮನಸಾಭ್ಯಾಗಾತ್ |
ದುಹಾಮತ್ಪ್ರಿಭ್ಯಾಂ ಪಯೋ ಅಘ್ನೈಯಂ ಸಾ ವರ್ಧತಾಂ ಮಹತೇ
ಸೌಭಗಾಯ || ೨೭ ||

ಶ್ರೀರಾಮಸಂಪತ್ಕಗಳಿಗೆ ಪಾಲಕಳೂ, ಕನ್ನಡಿಯೇ ತನ್ನ ಕರುವನ್ನು ಲಾರಿಸುವವಳೂ, ಅದುವಂದಲೇ ಕರುವನ್ನು
ದ್ವೇಷಿಸಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಕರುವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವವಳೂ, ಅದ ಧೇನುವು ಬಂದಿದ್ದಾಳೆ, ಅಹುತಿಕವಾದ ಈ ಧೇನುವು ಅತ್ತೀನೀ
ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀರವನ್ನು ಕರೆದುಕೊಡಲಿ. ಅದೇ ಧೇನುವು ಅಕ್ಕಧಿಕವಾದ ಸೌಭಾಗ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಬಿಳಿಯಲಿ.

ಅಘ್ನಾಂ—ಈ ಪದವು ಗೋನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ,

ಈ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮೇಘಿಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು ಹಿಂಕೃಣ್ಣಿತಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗರ್ಜನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಎಂದೂ ವಸೂನಾಂ ವಸುಪತ್ತೀ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗೋಸಸ್ಯಾದಿ ಧನಗಳ ಪಾಲಕಳು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ವತ್ಸಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವತ್ಸದಂತೆ ವೋಪನಾರ್ಹವಾದ ಲೋಕವೆಂದರ್ಥವು. ಅತ್ತಿಭ್ಯಾಂ ಎನ್ನುವಾಗ ಸ್ವಾವರಜಂಗಮರೂಪವಾದ ಲೋಕಗಳಿಗಾಗುವಂತೆ ಆಥವಾ ವಾಯ್ವಾದಿತ್ಯರಿಂದ ಎಂದಾಗಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆ ಅರ್ಥದಂತೆ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಲಿ ಎಂದೂ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಂತೆ ವಾಯ್ವಾದಿತ್ಯರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಲಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಘ್ನಾತಿ ಅದಂತವ್ಯಾ ಭವತಿ | ಅಘ್ನಿಣೀ ಇತಿ ವಾ |

ಇದು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಘ್ನಾತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ.

ಸೂಯವಸಾದ್ಯಗವತೀ ಹಿ ಭೂಯಾ ಅಥೋ ವಯಂ ಭಗವಂತಃ ಸ್ಯಾಮು |

ಅದ್ವಿ ಕೃಣಾಮಘ್ನೀ ವಿಶ್ವದಾನೀಂ ಶುದ್ಧಮುದಕಮಾಚರಂತೀ ||

(ಪು. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೪೦)

ಎಂಬ ಬುಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಈ ಸದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅತ್ತಿಭ್ಯಾಂ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಧೇನುಪರ್ಯಾಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ಷೀರಂ ದುಹಾಂ ಎಂದರೆ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಕರೆಯಲಿ ಎಂದೂ; ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಮೇಘಪರ್ಯಾಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವ್ಯಾಪಕಗಳಾದ ಸ್ವಾವರಜಂಗಮರೂಪಗಳಾದ ಲೋಕಗಳಿಗಾಗಿ ಅಥವಾ ವಾಯ್ವಾದಿತ್ಯರಿಂದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (ನಿ. ೧೩-೧).

ಅತ್ತಿನಾ—ಅತ್ತಿನಾ ಯದ್ವ್ಯತ್ಯವಾತೇ ಸರ್ವಂ ರಸೇನಾನೋ ಜ್ಯೋತಿಷಾನ್ಯಃ | ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯು ಉದಕದಿಂದಲೂ, ಇನ್ನೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯು ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. (೧)

ಅತ್ತಿಪ್ರತಿವಾಪಿತ್ಯಾಣಿವಾಭಃ ಅತ್ತಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ನಿರ್ವಾಚನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. (೨)

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತೇಕೇ—ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿಲ್ಲವೆಂದು ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಮೊದಲು, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತೇಕೇ | ಅವರು ದ್ಯಾವಾ

ಪೃಥಿವಿಗಳೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತವಾಗಿದೆ. ಕತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರವೂ ಇದೆಯೆಂದೂ ತೋರಿಸಬಹುದು.

ಅಥ ಯದಿತ್ತಿನಾವಿತೀಮೇ ಹ ವೈ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವೀ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮುಕ್ತಿನಾವಿಮೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವ-
ಮುತ್ಸುನಾಶಾಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧-೫-೧೬)

ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ದ್ಯಾನಿಸುವವರು ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ ಅಸ್ತಿವೀದೇವತೆಗಳೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ ದ್ವಾರಿ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯವು ನಿಷ್ಕೃತ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಪುಸ್ತಕವಿಷಯ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಸಹಾಯವು ದೊರಕುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಮಧು ನೋ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವೀ ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ ಮಧುತ್ಸುತಾ ಮುಘದುಘೇ ಮಧುವ್ರತೇ |
ದಧಾನೇ ಯಜ್ಞಂ ದ್ರವಿಣಂ ಚ ದೇವತಾ ಮಹಿ ಶ್ರವೋ ರಾಜಮಸ್ಮೀ ಸುವೀರ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೦-೩)

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಕಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಷಟ್ ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಸ್ವಸ್ತಿರಿಂದಿ ಪ್ರಸಥೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ರೇಕ್ಷಸ್ವತ್ಸುತಭಿ ಯಾ ವಾಮುವೇತಿ | ಸಾ ನೋ
ಅನೂ ಸೋ ಅಠೇ ನಿ ಪಾತು ಸ್ವಾವೇಶಾ ಭವತು ದೇವಗೋಪಾ (ಋ. ಸಂ.
೪-೩೦-೧೦-೬೩-೧೬) || ಸ್ವಸ್ತಿರೇವ ಹಿ ಪ್ರಸಥೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ರೇಕ್ಷಸ್ವತೀ ಧನವತ್ಸುಭೈತಿ
ಯಾ ವಸೂನಿ ವನನೀಯಾನಿ ಸಾ ನೋಽಅನೂ ಗೃಹೇ ಸಾ ನಿರಮಣೇ ಸಾ ನಿರ್ಗ-
ಮನೇ ಪಾತು ಸ್ವಾವೇಶಾ ಭವತು ದೇವೀ ಗೋಪ್ರೀ ದೇವಾನೋಪಯತ್ವಿತಿ ದೇವಾ
ಏನಾಂ ಗೋಪಾಯಂತಿತಿ ವೋಷಾ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೪೬ ||

ಸ್ವಸ್ತಿರಿಂದಿ ಪ್ರಸಥೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ರೇಕ್ಷಸ್ವತ್ಸುತಭಿಯಾ ವಾಮುವೇತಿ |

ಸಾ ನೋ ಅನೂಸೋ ಅಠೇ ನಿಪಾತು ಸ್ವಾವೇಶಾ ಭವತು
ದೇವಗೋಪಾ ||

ಪಠ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತಿ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತುತಿದೇವತೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಶಸ್ತಳು. ಉದಕದಿಂದ ಧನವಂತಳಾದ ಅವಳು ನಿತ್ಯವೂ ಉದಕರೂಪ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾಳೆ. ಇವಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಮನೆಯ ಹೊರಗೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ನಮ್ಮಿಂದ ಸುಖೋಪಚಾರವುಳ್ಳವಳಾಗಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ರಕ್ಷಿತಳಾಗಲಿ.

ಉಷಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೪೬ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಉಷಾರದದ ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಉಷಾ ಕಸ್ಯಾದಚ್ಚತೀತಿ (ಐ. ೨-೧೮) ಎಂದು ಇದು ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಉಷಾಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಪೋಷಾ ಅನಸಃ ಸರತ್ಸಂಸಿಷ್ಟಾದಹಂ ಬಿಭ್ಯುಷೀ | ನಿ ಯತ್ಸೀಂ ತಿಶ್ಚಛದ್ವೈಷಾ
(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೦-೧೦) || ಅಪಾಸರದುಷಾ ಅನಸಃ ಸಂಸಿಷ್ಟಾನ್ನೇಘಾದ್ವಿಭ್ಯುಷ್ಯನೋ
ವಾಯುರನಿತೇರಸಿ ವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾದನಸ ಇವ ಶಕಟಾದಿವಾನಃ ಶಕಟಮಾನದ್ಧ
ಮಸ್ತಿಂತ್ರಿವರಮನಿತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾಜ್ಜೀವನಕರ್ಮಣ ಉಪಜೀವಂತ್ಯೇನನ್ನೇಘೋಽಪ್ಯನ
ಏತಸ್ಯಾದೇವ ಯನ್ನಿರತಿಶ್ಚಛದ್ವೈಷಾ ವರ್ಷಿತಾ ಮಧ್ಯಮಸ್ತಸ್ಯಾ ಏಷಾಪಂಠಾ ಭವತಿ ||೪೭||

ಅಪೋಷಾ ಅನಸಃ ಸರತ್ಸಂಸಿಷ್ಟಾದಹಂ ಬಿಭ್ಯುಷೀ | ನಿಯತ್ಸೀಂ

ತಿಶ್ಚಛದ್ವೈಷಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೨೦)

ವೈಷ್ಣಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ವಾಯುವು ಎಲ್ಲಾಕಡೆಯಿಂದ ಮೇಘವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿದಾಗ ಉಷಾದೇವತೆಯು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಭಯಗೊಂಡು ತನ್ನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವನೆಂದು ವಾಯುವಿನ ಹಿಂಸೆಗೊಳಗಾದ ಮೇಘದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತಾಳೆ.

ಅಪಸರದುಷಾ ಅನಸಃ ಸಂಪಿಷ್ಠಾನ್ವೇಷಾತ್ ಬಿಭೃಷಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅನೋ ವಾಯುರಸಿತೇಃ | ಅಸಿವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾದನಸ ಇವ ಶಕಟಾದಿವ ||

ಅನಃಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನನ್ಯೆಂದರೆ ವಾಯು. ಅನ-ಪ್ರಾಣನೇ ಧಾತು. ಅಸುನ-ಪ್ರಕೃಯು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವರ್ಗವು ಜೀವಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಥವಾ ಅನಸಃ ಎಂಬುದು ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವನು ಆ ಗಾಡಿ ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಮುರಿದು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಹೇಗೆ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತಾನೋ ಅದರಂತೆ ಮೇಘವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸರಿಯುತ್ತಾಳೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಅನಃ ಶಕಟಮಾನದ್ಧ ಮಸ್ತೀವರಮ್ | ಅನಿತೇವಾಸ್ಯಾಜ್ಜೀವನ-
ಕರ್ಮಣಃ ಉಪಜೀವಂತ್ಯೇನತ್ ||

ಗ ಡಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನಃಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುನಿಗಳ ವಲ್ಯಲ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವಂತೆ. ಈಗ ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಗಾಡಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಇದನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಜನರು ಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ. ದುರ್ಭಕ್ತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಜೀವಿತಾಸಾಧನಗಳೆಂದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಕಟವೂ ಒಂದಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೇಘೋಽಪ್ಯನ ಇತ್ಯಸ್ಯಾದೇವ ||

ಅನಃ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತೃರ್ಥವನ್ನು ಅತ್ತಿಯುವುದರಿಂದ ಮೇಘವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅನಧಾತುವಿಗೆ ಜೀವಿಸುವುದೆಂದರ್ಥ. ನೀರು ಜೀವನಕ್ಕೆ ಆಧಾರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮೇಘವೂ ಮಳೆ ಸುರಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಬದುಕಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮೇಘಾರ್ಥ ಹೇಳುವಾಗ ವೃಷಾ ಎಂಬುದು, ಕರ್ತೃಕೃತಿಬಂತ್ ಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ತೃತೀಯಾಂತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ ವೃಷಾ ಅಂದರೆ ಮಳೆಸುರಿಸುವವನಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ಮಳೆಗೆ ಕಾರಣನಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಮರ್ದಿಸಲ್ಪಡುವ ಮೇಘದಿಂದ ಉಷಾದೇವಿಯು ಹೊರಗೆ ಹೊರಟುಬಂದಳೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯನ್ನಿರತಿಶ್ಚಛದ್ವೃಷಾ ನರ್ಷಿತಾ ಮಧ್ಯಮಃ |

ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಇವನು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟನೋ ಆದುದರಿಂದ ಇವನು ವೃಷಾ ಎಂದಾದನು. ಇವನೂ ಮಧ್ಯಮ ದೇವನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ತಸ್ಯಾ ಏಷ್ಯಾಪರಾ ಭವತಿ || ೪೭ ||

ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವೂ ಉಷಾದೇವಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಪುನಃ ವಿಳೆಂದು ಆಲಾಂಕಿ

ಬರಬಹುದು. ಆದರೆ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಉಪೇಯು ಆದಿತ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿರುತ್ತಾಳೆ. ಇವಳಾದರೋ ಮಧ್ಯಮ ಸ್ಥಾನೀಯಳಾಗಿ ಮೇಘಾಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾಳೆ. ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲು ಪುನಃ ಉದಹರಿಸುತ್ತಾರೆಯೆಂದರ್ಥ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ನಲವತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಏತದಸ್ಯಾ ಅನಃ ಶಯೇ ಸುಸಂಪಿಷ್ಟಂ ವಿಪಾಸ್ಯಾ | ಸಸಾರ ಸೀಂ ಪರಾವತಃ |
(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೦-೧೧) || ಏತದಸ್ಯಾ ಅನ ಆಶೇತೇ ಸುಸಂಪಿಷ್ಟಮಿತರದಿನ ವಿಪಾತಿ
ವಿಮುಕ್ತಪಾತಿ ಸಸಾರೋಷಾಃ ಪರಾವತಃ ಪ್ರೇರಿತವತಃ ಪರಾಗತಾದ್ಯೇಳಾ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ
ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೪೮ ||

ಏತದಸ್ಯಾ ಅನಃ ಶಯೇ ಸುಸಂಪಿಷ್ಟಂ ವಿಪಾಸ್ಯಾ || ಸಸಾರ ಸೀಂ
ಪರಾವತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೨೧)

ನೀನರೂಪವಾಗಿ ಕರಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವದ್ದೆಮಾಡಿ ಇರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಕುರಿತು ಋಷಿಯು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಉಪಾದೇವಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಈ ಮೇಘವು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಚೂರುಚೂರುಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತನ್ನ ಆಶ್ರಯವು ನಾಶವಾದುದರಿಂದ ಈ ಉಪಾದೇವಿಯು ಆ ಮೇಘವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತಾಳೆ. ಅದನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ದೂರ ಹೋದಳೆಂದರ್ಥ.

ಏತದಸ್ಯಾ ಅನ ಆಶೇತೇ ಸುಸಂಪಿಷ್ಟಮಿತರದಿನ ವಿಪಾತಿ ವಿಮುಕ್ತಪಾತಿ |
ಸಸಾರೋಷಾಃ ಪ್ರೇರಿತವತಃ ಪರಾಗತಾದ್ವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆ ಗಾಡಿಯು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವಾಗುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಈ ಮೇಘವು ವಾಯುವಿನಿಂದ
ಪೀಡಿತವಾಗಿ ನೀರಸುರಿಸಿ ಅರ್ಜುಂಕವಾಗಿದೆಯೆಂದರ್ಥ ||

ಇಳಾ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೪೮ ||

ಇಳಾ ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಈಚ್ಚೇ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ ಎಂದು (ನಿ. ೮-೮-೧) ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವಳು ಎಂದರ್ಥ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಇಳಾಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಶೀತ ಶ್ರೀಯಾಸ್ತುಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತೊಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕೋನಪಂಬಾಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಭಿ ನ ಈಳಾ ಯೂಫಸ್ಯ ಮಾತಾ ಸ್ಯನ್ನದೀಭಿರುವರ್ತೀ ವಾ ಗೃಣಾತು |
 ಉರ್ವತೀ ವಾ ಬೃಹದ್ದಿವಾ ಗೃಣಾನಾಭ್ಯೂರ್ತ್ವಾನಾ ಪ್ರಭೃಥಸ್ಯಾಯೋಃ (ಋ. ಸಂ. ೫-೪೧-೧೯) || ಸಿಷಕ್ತು ನ ಊರ್ಜವ್ಯಸ್ಯ ಪುಷ್ಪೇಃ (ಋ. ಸಂ. ೫-೪೧-೨೦) ||
 ಅಭಿಗೃಣಾತು ನ ಇಳಾ ಯೂಫಸ್ಯ ಮಾತಾ ಸ್ಯದೇಭಿನದೀಭಿರುವರ್ತೀ ವಾ ಗೃಣಾತೂರ್ವತೀ ವಾ ಬೃಹದ್ದಿವಾ ಮಹದ್ದಿವಾ ಗೃಣಾನಾಭ್ಯೂರ್ತ್ವಾನಾ ಪ್ರಭೃಥಸ್ಯ ಪ್ರಭೃತಸ್ಯಾಯೋ ರಯನಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷೋ ವೋದಕಸ್ಯ ವಾ ಸೇವತಾಂ ನೋಽನ್ನಸ್ಯ ಪುಷ್ಪೇ ರೋದಸೀ ರುದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೪೯ ||

ಅಭಿ ನ ಇಳಾ ಯೂಫಸ್ಯ ಮಾತಾಸ್ಯನ್ನದೀಭಿರುವರ್ತೀ. ವಾಗೃಣಾತು |
 ಉರ್ವತೀ ವಾ ಬೃಹದ್ದಿವಾ ಗೃಣಾನಾಭ್ಯೂರ್ತ್ವಾನಾ ಪ್ರಭೃಥಸ್ಯಾಯೋಃ ||

ಸಿಷಕ್ತು ನ ಊರ್ಜವ್ಯಸ್ಯ ಪುಷ್ಪೇಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೧-೬-೪-೫)

ಇಳಾಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದರಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೇಘಸಮೂಹದ ತಾಯಿಯಾದ ಉರ್ವತಿಯೆಂಬ ಇಳಾ (ಮಧ್ಯಮವಾಲಿ) ದೇವತೆಯು ನಮ್ಮನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ಕೃಪಿಸಿಬಿಡಿಸಲಿ. ಉರ್ವತೀ ಅಕ್ಷರಃ ಶ್ರೀಯಂತಿ ಇವಳು ವಿದ್ಯವಾ ದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಶಬ್ದಮಾಳುತ್ವಾ ಮಹತ್ವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲಿ. ಪ್ರಕೃತ್ಯವಾಗಲಿ ಕೂಡಿರುವ ನೀರಿನಿಂದ ಯವ ಅನ್ನಾದಿಗಳ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳ್ಳುವ ನಮ್ಮನ್ನು ಸೇವಿಸಲಿ.

ಅಭಿ ಗೃಣಾತು ನ ಇಳಾ ಯೂಫಸ್ಯ ಮಾತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಮಾತಾ ಸ್ವದಭಿನದೀ-
ಭಿರುವರ್ತೀ ವಾ ಗೃಣಾತೂರ್ವತೀ ವಾ ಬೃಹದ್ದಿವಾ ಮಹದ್ದಿವಾ
ಗೃಣಾನಾಽಭ್ಯೂಕ್ತ್ಯಾನಾ ಪ್ರಭೃಥಸ್ಯ ಪ್ರಭೃತಸ್ಯಾಯೋರಯ್ಯನಸ್ಯ
ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷೋ ವೋದಕಸ್ಯ ವಾ ಸೇವತಾಂ ನೋಽನ್ವಸ್ಯ
ಪ್ರವ್ಯೇಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಉಪಮೆಯಿಂದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ರೋದಸೀ ರುದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ | ತಸ್ಯಾ ಏಸಾ ಭವತಿ ||

ರೋದಸೀ ಪದವು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದ್ವಿವಚನಾಂಕವಾಗಿಯೂ ನಪುಂಸಕದ್ವಿವ
ಚನಾಂಕವಾಗಿಯೂ; ಅನ್ಯವಾಗಿಯೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನನಾದ ರುದ್ರನ ಪತ್ನಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ.
ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ರೋದಸೀಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿ ಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾತ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ.

ನಲವತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಪಂಚಾಶತ್ ಖಂಡಃ

ಐವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ರಥಂ ನು ಮಾರುತಂ ವಯಂ ಶ್ರವಸ್ಯಮಾ ಹುವಾಮಹೇ | ಆ ಯಸ್ಮಿನ್ತಸ್ಯಾ
ಸುರಣಾನಿ ಬಿಭೃತೀ ಸಚಾ ಮರುತ್ತು ರೋದಸೀ (ಯು. ಸಂ. ೫-೫೬-೮) || ರಥಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ
ಮಾರುತಂ ಮೇಘಂ ವಯಂ ಶ್ರವಣೀಯಮಾಹ್ವಯಾಮಹ ಆ ಯಸ್ಮಿನ್ತಸ್ಯಾ ಸುರ
ಮಣೀಯಾನ್ವದಕಾನಿ ಬಿಭೃತೀ ಸಚಾ ಮರುದ್ಧಿಃ ಸಹ ರೋದಸೀ ರೋದಸೀ || ೫೦ ||

ರಥಂ ನು ಮಾರುತಂ ವಯಂ ಶ್ರವಸ್ಯಮಾಸ್ತು ಹುವಾಮಹೇ | ಆ

ಯಸ್ಮಿನ್ತಸ್ಯಾ ಸುರಣಾನಿ ಬಿಭೃತೀ ಸಚಾ ಮರುತ್ತು ರೋದಸೀ ||

(ಯು. ಸಂ. ೪-೨-೨೦)

ರೋದಸೀ ಸ್ತುತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅತ್ರೇಯರಾದ ನಾವು ಚರಿಸುವ ಮೇಘವನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸು

ತ್ರೇವೆ. ವಾಯುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಯಶಸ್ವಿಯಾದ, ಈ ಮೇಘದಲ್ಲಿ ಉಳಿತು ರಮಣೀಯವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಧರಿಸಿ ರುದ್ರ ಪತ್ನಿಯು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಬರುತ್ತಾಳೆ.

ರಥಂ ನು ಮಾರುತಂ ವಯಂ ಶ್ರವಣೇಯಮಾಹ್ವಯಾಮಹೇ ಆಯಸ್ವಿಂ
ಸ್ತಸ್ಮೌ ಸುರಮಣೀಯಾಂ್ಯುದಕಾನಿ ಬಿಭ್ರತೀ ಸಚಾ ಮರುದ್ವಿಃ
ಸಹ ರೋದಸೀ ರೋದಸೀ || ೫ ||

ಇಹ ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಸ್ವಮುನಿ ನಿ ನಿ ಶಾಸ್ತ್ರೇ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ||
ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಧ್ಯಾಯಪಠನಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ರೋದಸೀ ಎಂದು ಎರಡುಸಾಂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ರಥಂ ನು ಮಾರುತಂ ವಯಂ ಶ್ರವಸ್ವಮಾ ಹುನಾಮಹೇ |
ಆ ಯಸ್ವಿನ್ತಸ್ಮೌ ಸುರಜಾನಿ ಬಿಭ್ರತೀ ಸಚಾ ಮರುತ್ಸು ರೋದಸೀ || ೮ ||

ಯಾವ ರಥದಲ್ಲಿ ಉದಕಗಳವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಮರುತ್ತುಗಳ ಮಾತಿಯಾದ ರುದ್ರ ಪತ್ನೀ ಆಳವಾ ಮಾಧ್ಯಮಿವಾ ವಾಕ್ಯು ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಸ್ಥಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೋ ಅಂತಹ ಮರುತ್ಸುಂ ಬಂಧಿಯಾದುದೂ, ಅನ್ನೇಚ್ಛವಾದುದೂ ಆದ ರಥವನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳನ್ನು ರಥವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರ್ವಹಣವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ರಥಂ ಕ್ಷತ್ರಂ ಮಾರುತಂ ಮೇಘಂ ವಯಂ ಶ್ರವಣೇಯಮಾಹ್ವಯಾಮಹ ಆ ಯಸ್ವಿತ್ಸಸ್ಮೌ ಸುರಮಣೀ
ಯಾನ್ಯುದಕಾನಿ ಬಿಭ್ರತೀ ಸಚಾ ಮರುದ್ವಿಃ ಸಹ ರೋದಸೀರೋದಸೀ ||

(ನಿ. ೧೧-೫೦)

ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ರಥವು ವೇಗಗಮನವುಳ್ಳದ್ದೂ ಯಶಸ್ವಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಆಗಿದೆ. ಆ ರಥದಲ್ಲಿ ರುದ್ರ ಪತ್ನಿಯೊ ಮರು ದ್ವೇವತೆಗಳ ಮಾತಿಯೂ ಆದ ರೋದಸೀ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡನೆ ನಿಂತಿದ್ದಾಳೆ. ಅಂತಹ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ರಥವನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ನಿರ್ವಹಣದ ಮುಖ್ಯಾ ಛಿಪ್ಪಾಯವು.

ರಥಂ—ರಥಳಬ್ಧಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ತಮ್ಮ ನಿರುತ್ತದಲ್ಲಿ—ರಥೋ ರಥಂತೇರ್ಗರ್ತಿಕರ್ಮಣಃ| ಸ್ವೀರತೇವಾಸ್ವಾಧ್ವಿ ಪರೀತಸ್ಯ| ರಮಮಾಣೋಽಸ್ಮಿಂಸ್ತ್ವಿತ್ಸತೀತಿ ವಾ ರಪತೇವಾ ರಸತೇವಾ (ನಿ. ೯-೧೧) ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಎಂದರೆ ಗಮನಕರ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ರಂಹ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಸ್ವೀರವಾಗುವ ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ ಸ್ವೀರಿತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ನಿಪ್ಪನ್ನ ವಾಗಬಹುದು. ಈ ರಥವು ಯಾವಾಗಲೂ ಹೋಗುತ್ತಿರು(ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರು)ವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಥವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ ಉಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಯೋಧರು ಸ್ವೀರವಾಗುವವರು. ಆತ್ಮಾದಿ ವಾಹನಗಳ ಮೇಲೆ ಉಳಿತುಕೊಂಡಾಗ ರಥ(ರವು) ಆಲುಗಾ

ದುವಂಶಿ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಾಗ ಅಲುಗಾಡದೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಥವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಈ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ವಿನಯಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಥವೆಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದು ಅವಯವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು.

ರೋದಸೀ — ರೋದಸೀ ಎಂದರೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಂದು ಅರ್ಥ. ರೋದಸೀ ಎಂಬ ಅಂಕಿತನಾವವೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯು (ರುದ್ರ ಪತ್ನಿಯು) ಹೆಸರನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಪದವು ಏಕವಚ ಮತ್ತು ದ್ವಿವಚನ ಈ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ನಿಯುಕ್ತಕಾರರು,

ಉಶಾಭಯೇ ಪುರುಹೂತ ಶ್ರವೋಭಿರೇಕೋ ದ್ವೈಷ್ಟಮವದೋ ವೃತ್ತ್ರಹಾ ಸನ್ |
ಇನೋ ಚಿದಿಂದ್ರ ರೋದಸೀ ಆಪಾರೀ ಯತ್ಸಂಗೃಹ್ಣಾ ಮಘವನ್ ಕಾಶಿರಿತ್ತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ರೋದಸೀ ಎಂಬ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ,

ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಿರೋಧನಾತ್ |

(ನಿ. ೬-೧)

ಒಂದು ಪರಿಮಿತವಾದ ಎಚ್ಚಿ (ಸೀಮಾ) ಯಿಂದ ಬಂಧಿತವೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ರೋದಸೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ದ್ವಿವಚನಾಂಶವಾದ ರೋದಸೀ ಎಂಬ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವಾಗಿದೆ.

ರೋದಸೀ ರುದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ

(ನಿ. ೧೧-೪೯)

ರೋದಸೀಯು ರುದ್ರನ ಪತ್ನಿಯು ಎಂದು ಹೆಸರು.

ರಥಂ ನು ಮಾರುತಂ ನಯಂ ಶ್ರವಸ್ಯಮಾ ಹುವಾನುಹೇ |

ಆ ಯಸಿನ್ತೈಸ್ಥ ಸುರಣಾಂ ಬಿಭ್ರತೀ ಸಚಾ ಮರುತ್ತು ರೋದಸೀ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೩-೮)

ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಯನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ರೋದಸೀಯೆಂದರೆ ರುದ್ರ ಪತ್ನಿಯೆಂಬ ಅಂಕಿತನಾದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಸಮಸ್ಯೆಯೇಳುತ್ತದೆ. ರುದ್ರ ಪತ್ನಿಯೆಂದರೆ, ರುದ್ರ ದೇವತೆಯ ಪತ್ನಿಯೇ ಅಥವಾ ರುದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮರುತ್ತೆಂದರ್ಥವಾಗಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಪತ್ನಿಯೇ ಎಂಬ ಸಂಶಯಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಾಗುವಂತೆ ಸಾಯಣರು ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ರೋದಸೀ ರುದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ಮರುಶಾಂ ಮಾಶಾ | ಯದ್ಯಾ ರುದ್ರೋ ವಾಯುಃ |

ತತ್ತೈ ಮಾರ್ಥಮಿಕಾ ದೇವೀ ||

(ಸಾ. ಛಾ.)

ರೋದನಿಯು ರುದ್ರ ಪತ್ನಿ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳ ಮಾತೆಯೆಂದು ಒಂದರ್ಥವಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ರುದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಯುವೆಂ
ರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ರೋದನೀಯೆಂದರೆ ವಾಯುಪತ್ನಿಯಾದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾವಾಕ್ಯೆಂದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು
ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು.

ಪರಾ ಶುಭ್ರಾ ಅಯೋಸೋ ಯನ್ಯಾ ಸಾಧಾರಣ್ಯೇನ ಮರುತೋ ಮಿಮಿಶ್ವಾಃ |
ನ ರೋದನೀ ಅಪ ನುದಂತೆ ಘೋರಾ ಜುಷಂತೆ ವೃಥಂ ಸಖ್ಯಾಯ ದೇವಾಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೭-೪)

ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ,

ರೋದನೀ ಶಬ್ದೇನ ರೋದನಸ್ವಭಾವೋ ರುದ್ರಃ ತಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ರೋದನೀತಿ ಕೇಚಿದಾಹುಃ |
ಅಪರೇ ತು ಮರುತಾಂ ಸ್ತ್ರಿಯೋ ರೋದನೀತಿ ನಾಮಧೇಯಮಿತ್ಯಾಹುಃ | ಅಯಮೇವ
ಪಕ್ಕೋ ಯುಕ್ತ ಉತ್ತರತ್ವೈವಂ ವ್ಯವಹಾರಾತ್ ||

ರೋದನಿಯು ರುದ್ರ ಪತ್ನಿಯೆಂಬುದು ಒಂದು ಮತ. ಮರುತ್ತುಗಳ ಪತ್ನಿಯೆಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದು ಮತ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ
ಎರಡನೆಯದೇ ಸಂಯಾಗುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ಜೋಷದ್ಯದೀಮಸುರಾ್ಯ ಸಚಛೈವ್ಯಿ ವಿಸಿತಸ್ತುಶಾ ರೋದನೀ ನೈಮಜಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೭, ೫)

ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ರೋದನೀ ಮರುತ್ತೆತ್ತೀ ವಿದ್ಯದ್ವಾ | ರೋದನಿಯು ಮರುತ್ತುಗಳ ಪತ್ನಿಯು ಅಥವಾ
ವಿದ್ಯುತ್ತೇ ಈ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳ ಅನ್ವೇಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ರೋದನಿಯೆ
ಇರುವುದಾಗಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ರೋದನೀ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಇನ್ನೂ
ಕೆಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ,

ತ ಇದುಗ್ರಾಃ ಶವಸಾ ಧೃಷ್ಟುಷೇಷಾ ಉಭೇ ಯುಜಂತೆ ರೋದನೀ ಸುಮೇಕೇ |

ಅಥ ಸ್ತ್ರೈಷು ರೋದನೀ ಸ್ವತೋಚಿರಾಮವತ್ಸು ತಸ್ಮಾ ನ ರೋಕಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೬-೬)

ಎಂಬ ಒಂದೇ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ರೋದನೀ ಶಬ್ದವು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ
ಸಾಯುಣದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ರುದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾ
ದಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು,

ಮಿಮ್ಯುಶ್ವಯೇಷು ರೋದನೀ ನು ದೇವೀ ಸಿಹಕ್ರಿ ಪೂಷಾ ಅಧ್ಯರ್ಥಯಿಷ್ಯಾ |

ತ್ಪುತ್ಯಾಹವಂ ಮರುತೋ ಯದ್ವ ಯಾಥ ಧೂಮಾ ರೇಜಂತೇ ಅಧ್ಯಸಿ ಪ್ರವಿಕ್ತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೦-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ದೇವೀ ದ್ಯೋತಮಾನಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಪು. ಸಂ. ೧-೧೬೬-೩ ನೇ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಕೊಂಡು Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ವಿದ್ಯುತ್, ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ ಮತ್ತು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ರೋದಸೀ ಎಂಬ ಪದದ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

In our verse, we take ವಾಕ್ in the sense of thunder, but as a feminine, of the lightning and thunder as the two companions of the Maruts, represents the first, ರೋದಸೀ or lightning, as the recognised wife, hiding herself in the house, while the other, the loud thunder, is represented as a more public companion of the Maruts. This contrast if it is really what the poet intended throws a curious light on the social character of the Vedic times, as it presupposes two classes of wives, not necessarily simultaneous, however—, a house wife, who stays at home is not and much seen, and a wife who appears in public and takes part in the society... The loud voice of the thunder as well as the usual hiding of the lightning might well suggest this comparison.

[S. B. E. XXXII .P 276]

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೂ ದ್ವಿವಚನದ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಬೃಹದ್ರೀನತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ರೋದಸೀ ದೇವಪತ್ನೀನಾಂ ಅರ್ಥವಾಂಗಿರಸೇ ಯಥಾ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೧೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಂಗಿರಸದ (ಅರ್ಥವೇದ) ಮತದಂತೆ ರೋದಸಿಯು ದೇವಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಯಿದೆ. ಮತ್ತು,

ದ್ವೇ ದ್ವೇ ಪದೇ ಸಂಸ್ತುತೇ. ರೋದಸೀ. ಚ ದೇವಾಶ್ಚಾರ್ಥಚೇನ ವಿಭಕ್ತಮನ್ಯತ್ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವೆಡೆಗಳೆಲ್ಲಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೇಣ ಆದಾಯ ಸ್ವಾ ದಿಷ್ಟಾಯಾಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಯತ್ತ್ವಾ ದೇವ ನವೋ ನವೋ ಪರಂ ಮೃತ್ಯೋ ತ್ವೇಷಮಿತ್ಯಾ ಪ್ರವೋಮಹ ಉದುಜ್ಯೋತಿರ್ಧಾರ್ತಾದದಾತು ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ಧಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾದೇವಗಳಾ ಆಮಿದ್ಯಮ್ನದ್ವಿರಾರುದ್ರಾಸೋ

ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಶಮೀವಿರೂಪಾಸ ಉದೀರತಾ ಮಂಗಿರಸೋನಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇ ವಸ್ತುಷೇಯ್ಯ
 ಮಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯೋ ದಕ್ಷಸ್ಯನಾಯಸ್ಕೃತ್ವಂ ಕಮಿಚ್ಯಂತೀ ಪಾವಕಾನೋ
 ಮಹೋ ಅರ್ಣೋಯದ್ವಾಗ್ವದಂತೀ ದೇವಿನಾಚಮನ್ವಿದನುಮತೇ ರಾಕಾನುಹಂ
 ಸಿನೀನಾಲಿ ಕುಹೂನುಹಮನ್ಯ ಮೂಷೂರ್ವತೀ ವಿದ್ಯುನ್ಮವಳಿತ್ಯೇಂದ್ರಾಣೀಂ ನಾ
 ಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ಗೌರೀರ್ಮಿಮಾಯ ತಸ್ಯಾಃ ಸಮುದ್ರಾಗೌರಮೀಮೇದುಪಹೃಯೇ
 ಸೂರ್ಯನಸಾದ್ಧಿಂ ಕೃಣ್ವಂತೀಸ್ವಸ್ತಿರಿಧ್ಯಭೋಷಾ ಏತದಸ್ಯಾ ಅಮಿ ನ ಇಳಾ ರಥಂ ನು
 ಪಂಚಾತತ್ ||

೯ತಿ ನಿರುಕ್ತ ಉತ್ತರಷಟ್ವೇ ಪಂಚಮೋಧ್ಯಾಯಃ ||

ಈಂಶಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಐವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ನಿರುಕ್ತಂ

ಅಥ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಅಥ ಪ್ರಥಮ ಖಂಡಃ

ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

ಓಂ || ಅಥಾತೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾಸ್ತಾಸಾಮುತ್ಪನ್ನೌ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿನೌ
ಭವತೋಽಪ್ತಿನೌ ಯದ್ಧ್ಯುತ್ಪನ್ನಾತೇ ಸರ್ವಂ ರಸೇನಾನೋ ಜ್ಯೋತಿಷಾನೋಽಪ್ತೈ
ರತ್ಪನ್ನಾ ವಿತ್ಯಾರ್ಣವಾಭಸ್ತತ್ಪಾವತ್ಪನ್ನೌ ದ್ಯಾನಾಪುಥಿವ್ಯಾವಿತ್ಯೇಕೇಽದೋರಾತ್ರಾವಿತ್ಯೇಕೇ
ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸಾವಿತ್ಯೇಕೇ ರಾಜಾನ್ ಪುಣ್ಯಕೃತಾವಿತ್ಯೇತಿಹಾಸಿಕಾಸ್ತಯೋಃ ಕಾಽ
ಊರ್ಧ್ವಮರ್ಧರಾತ್ರಾತ್ ಪ್ರಕಾಶೀಭಾವಸ್ಯಾನುಷ್ಣಂಭಮನು ತಮೋಭಾಗೋಹಿ
ಮಧ್ಯಮೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭಾಗ ಆದಿತ್ಯಸ್ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ || ೧ ||

ಅಥಾತೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾ | ತಾಸಾಮುತ್ಪನ್ನೌ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿನೌ
ಭವತಃ ||

ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಲಿಂಗ ವಚನ ವಿಶೇಷಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪೂರ್ವದ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದುದಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ವಿಶೇಷಾಧಿಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅಥ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಅಕ್ಷಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಯೋಗ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾಲದಿಂದ ದ್ವಿಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳ ವಿಶೇಷವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಷಿನಸ್ತುತಿ ಶಸ್ತ್ರಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯೋದಯದ ವರಿಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇನ್ನಾರನ್ನೂ ಉಪಾಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರು ಯಮಳರಾದುದರಿಂದ ಒಬ್ಬರು ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವರೂ, ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ದ್ಯುಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವರೆಂದು ನೈರುತ್ತರಿಸಿದ್ದಾಂತ. ಹೀಗೆ ದ್ವಿಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಅಕ್ಷಿನೀದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾಶ್ಚರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಿಗೆ ಬೇರೆ ಸ್ತುತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತ್ಯಂತ ಅವಿಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ವಂದ್ವವಾಗಿಯೇ ಉಪಸ್ಥಿತ ರಾಗುತ್ತಾರೆ. ದ್ವಿಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳಾದರೂ ಆ ಸ್ತುತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೀನಾವಸ್ಥೆಯೂ, ದ್ಯುಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವರ್ಧಮಾನಾ ವಸ್ಥೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೇವತಾ ರೂಪಾಂತರ ಸಂಸ್ಥಾನವೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ಷಿನೌ ಯದ್ವ್ಯಕ್ತುವಾತೇ ಸರ್ವಂ ರಸೇನಾನೈದೀ, ಜ್ಯೋತಿಷಾನ್ಯಃ ||

ಅಕ್ಷಿನ್ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸಕಲ ಭುವನವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನನಾಗಿ ಉದಕದಿಂದ ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ದ್ಯುಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಭುವನವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾ ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ವಂದ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಾಂಶವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವೈ ರಶ್ವಿನಾವಿತ್ಯೋರ್ಣವಾಭಃ ||

ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸುಕೃತವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ರಾಜರೆಂದು ಔರ್ವವಾಭರೆಂಬ ಲತಾಯುಗದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯಾಪ್ತರ್ಥಕ ಅಶೂಭಾಶುಕವಿಗೆ ಕೃತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಅಶ್ವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಮತ್ಸರ್ಕದ್ವಿ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಕ್ಷೀ. ಇದೂ ನಿತ್ಯ ದ್ವಿವಚನಾಂಶವೆಂದು ಆವರ ಮತ.

ತತ್ಯಾವಶ್ವಿನೌ ? | ದ್ಯಾವ್ಯಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತ್ಯೇಕೇ | ಅಯೋರಾತ್ರಾವಿತ್ಯೇಕೇ | ಸೂರ್ಯಾ ಚಂದ್ರಮಾಸಾವಿತ್ಯೇಕೇ | ಪುಣ್ಯ ಕೃತಾವತ್ಯೈತಿಹಾಸಿಕಾಃ ||

ಈ ಅಕ್ಷಿನೀದೀವಣಿಗಳು ಯಾರು ಎಂದು ವಿಚಾರ. ತೌ ಯೌ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದೈವಮತ್ಸರ್ವನಾವಿಮೇ ಏವತೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೈವ ಎಂಬುದು ಜ್ಯೋತಿಷಿನಿಂದಲೂ, ಪೃಥಿವಿಯು ಅನ್ನದಿಂದಲೂ ಸಕಲವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ. ಹಾಗೂ ರಾತ್ರಿಗಳೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಹಾಗೂ ದೇಶನಿಂದಲೂ ರಾತ್ರಿಯು ಹಿಮದಿಂದಲೂ ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ. ಇವರು ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರೆಂದು ಕೆಲವರ ವ ತ. ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶ ದಿಂದಲೂ, ಚಂದ್ರನು ರಸದಿಂದಲೂ ಸಕಲವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇತಿಹಾಸಕುಶಲರು ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪುಣ್ಯವಂಶ ರಾದ ರಾಜರೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ತಯೋಃ ಕಾಲ ಊರ್ಧ್ವಮುರ್ಧರಾತ್ರತ್ಪ್ರಾಕಾತೀ ಭಾವಸ್ಯಾನು ವಿಷ್ವಂಭಂ | ಅನುತ್ರಮೋ ಭಾಗೋ ಹಿ ಮಧ್ಯಮಃ | ಜ್ಯೋತಿಷಾರ್ಭಾಗ ಲದಿತ್ಯಃ || ತಯೋರೇ ಷಾ ಭವತಿ || ೧ ||

ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯಮೇಲೆ ಬೆಳಗಿನ ಪ್ರಕಾಶವುಂಟಾಗುವವರಿಗಿನ ಕಾಲವು ಇವರದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆ ಪ್ರಕಾಶ ವನ್ನು ಆಶ್ರಮಿಸಿರುವವರಿಗಿನ ಕಾಲವು ಮಧ್ಯಮನಿಗೂ ಪ್ರಕಾಶವು ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವ ಕಾಲವು ಅದಿತ್ಯನಿಗಿಂತಲೂ ಸಿದ್ಧಾಂಶ. ಹೀಗೆ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮರೇ ಅಕ್ಷಿನೀ ದೀವಣಿಗಳೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಈ ಅಕ್ಷಿನೀಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಮದ್ಯಾಜ್ಞಸುನಿ ವರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಒಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ವಸಾತಿಷು ಸ್ವ ಚರಥೋಽಸಿತೌ ಪೇತ್ವಾವಿವ | ಕದೇದಮತ್ತಿನಾ ಯುವಮುಭಿ
ದೇವಾಂ ಅಗಚ್ಚತಮ್ || ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ತಯೋಃ ಸಮಾನಕಾಲಯೋಃ
ಸಮಾನಕರ್ಮಣೋಃ ಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಾಯಯೋ ರಸಂಸ್ತವೇನೈಷೋಽರ್ಥಚೋ ಭವತಿ
ವಾಸಾತ್ಯೋ ಅನ್ಯ ಉಚ್ಯತ ಉಷಃ ಪುತ್ರಸ್ತವಾನ್ಯ ಇತಿ ತಯೋರೇಷಾಂಪರಾ
ಭವತಿ || ೨ ||

ವಸಾತಿಷು ಸ್ವ ಚರಥೋಽಸಿತೌ ಪೇತ್ವಾವಿವ | ಕದೇದಮತ್ತಿನಾ
ಯುವಮುಭಿದೇವಾಂ ಅಗಚ್ಚತಮ್ ||

ಅಕ್ಷಿನೀಸ್ತುತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಅಕ್ಷಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ ನೀವು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ
ತಿರುಗುತ್ತಿರುವೀನು? ಕವುಮೇಘಗಳಂತಿರುವ ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಾನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದೆನು ನೀವು ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ
ಇತರದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಯಾವಾಗ ಬಂದಿರಿ ?

ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಸುಲಭವಾದುದರಿಂದ ಪಾಠನಾತ್ರದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾದಂತಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ
ಮಾಡಬೇಕಾಗಬಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತಯೋಃ ಸಮಾನಕಾಲಯೋಃ ಸಮಾನಕರ್ಮಣೋಃ ಸಂಸ್ಕೃತ-
ಪ್ರಾಯಯೋ ರಸಂಸ್ತವೇನೈಷೋಽರ್ಥಚೋ ಭವತಿ ||

ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯಮೇಲಿನ ಕಾಲವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾನಕಾಲವೂ, ಒಂದೇಕರ್ಮವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾನಕರ್ಮವೂ,
ಅಧಿಕವಾದ ಪರಿಚಯವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥಾರ್ಥವು ಅಪರಿಚಯದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ವಾಸಾತ್ಯೋಽನ್ಯ ಉಚ್ಯತೇ ಉಷಃ ಪುತ್ರಸ್ತವಾನ್ಯ ಇತಿ || ತಯೋ
ರೇಷಾಂಪರಾ ಭವತಿ || ೨ ||

ಪೂರ್ವೋದಾಹೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ವಸಾತಿಷು ಸ್ವ ಚರಥ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವಸತಿಯೆಂದರೆ ದೇಶ. ಆಗ ದೇಶಾಧಿಪತಿಗಳಾದ
ಸುಕ್ಯತಮಾಡಿರುವ ರಾಜರು ಕುದುರೆಯುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಇವರು ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ

ಬಂದಾಗ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ನೀವಿಬ್ಬರು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಮಾನವೇಷವುಳ್ಳವರಾಗಿ ನಿತ್ಯವೂ ಸಂಚರಿಸಿರಿ. ಈಗ ದೇವತೆಗಳಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನೀವು ಹೇಗೆ ಬಂದಿರಿ ಎಂದು ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಹೀಗೆ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಯೋಜನೆ ಇರಬಾರದೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಿನೀದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಒಬ್ಬನು ಮಧ್ಯಮನಾದ ರಾತ್ರಿಯ ಪುತ್ರನು. ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಉಪಾದೇವತೆಯ ಮಗನಾದ ಸೂರ್ಯನು. ಇವರಬ್ಬರೂ ಅನ್ಯರು ಆಗಬಾರದು. ಸೂರ್ಯನಾದ ಚರ್ಯದಿಂದ ಮಧ್ಯಮನಾದ ರಾತ್ರಿ ಪುತ್ರನಬ್ಬರೂ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಧ್ಯಮೋತ್ತರೇ ಅಕ್ಷಿನಿಯರು ಎಂದು ದೃಢಪಡಿಸಲು ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತೃತೀಯ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಇಹೇಹ ಜಾತಾ ಸಮವಾವತೀತಾಮುರೇಪಸಾ ತನ್ಮಾ೩ ನಾಮುಭಿಃ ಸ್ವೈಃ |
ಜಿಷ್ಣುವಾರ್ವಮನ್ಯಃ ಸುಮುಖಸ್ವ ಸೂರಿದಿವೋ ಅನ್ಯಃ ಸುಭಗಃ ಪುತ್ರ ಊಹೇ
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೧-೪) || ಇಹ ಚೇಹ ಚ ಜಾತಾ ಸಂಸ್ಕೂರಿಯೇತೇ ಪಾಪೇನಾಲಿಷ್ಯ-
ಮಾನಾಯಾ ತನ್ಮಾ ನಾಮುಭಿಶ್ಚ ಸ್ವೈರ್ಜಿಷ್ಣುವಾರ್ವಮನ್ಯಃ ಸುಮುಹತೋ ಬಲಸ್ಯೇರ-
ಯಿತಾ ಮಧ್ಯಮೋ ದಿವೋಽನ್ಯಃ ಸುಭಗಃ ಪುತ್ರ ಉಹತ ಆದಿತ್ಯಸ್ಯೋರೇಷಾ-
ಪರಾ ಭವತಿ || ೩ ||

ಇಹೇಹ ಜಾತಾ ಸಮವಾವತೀತಾ ಮುರೇಪಸಾ ತನ್ಮಾ ನಾಮುಭಿಃ ಸ್ವೈಃ |
ಜಿಷ್ಣುವಾರ್ವಮನ್ಯಃ ಸುಮುಖಸ್ವ ಸೂರಿದಿವೋ ಅನ್ಯ ಸುಭಗಃ ಪುತ್ರಊಹೇ||
(ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೨೫)

ಅಕ್ಷಿನೀ ಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎರಡು ಅಕ್ಷಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ನೀವು ಈ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗಿರುವಿರಿ. ಪಾಪಹಿತವಾದ ಸಂಕಲ್ಪಿತ ಶರೀರದಿಂದಲೂ, ಸ್ತುತಿನಿಮಿತ್ತನಾಮಗಳಿಂದಲೂ ನೀವು ಸ್ತುತಿಪುತ್ರನಾಗಿರಿ. ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ರಾತ್ರಿ ಪುತ್ರನು ಜಯತೀಲನಾಗಿ ಅಧಿಕ ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿ ಶತ್ರುನಾಶಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನಾದ ಉತ್ತಮನು ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನನಾಗಿ ಶೋಭನರಶ್ಮಿಪದಧನವುಳ್ಳವನೆಂದು ಊಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಇಹ ಚೇಹ ಚ ಜಾತೌ ಸಂಸ್ಕೂಯೇತೇ ಪಾಪೇನಾಲಿಷ್ಯಮಾ ನಯಾ
ತನ್ನಾ ನಾಮುಭಿಶ್ಚ ಸ್ವೈರ್ಜಿಷ್ಣುವಾಮನ್ಯಃ ಸುಮಹತೋಃ ಬಲಸ್ಯೇರ
ಯಿತಾ ಮಧ್ಯಮೋಃ ದಿವೋ ಅನ್ಯಃ ಸುಭಗಃ ಪುತ್ರ ಉಹ್ಯತೇ ಆದಿತ್ಯ
ತಯೋರೇವಾಪಸೂ ಭವತಿ || ೩ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಲಕಾರ್ಯಹೇಳುವುದರಿಂದ ಮೊದಲಿನವನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನನೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಈ ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಸಮನಕಾಲವುಳ್ಳವರೂ, ಸಮಾನ ಕಾರ್ಯವುಳ್ಳವರೂ, ಸಂಪುತಪ್ರಾಯರೂ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ಪುನಃ ಈ ಮಂತ್ರ ಉಪಾತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಇಹೇಹ ಜಾತಾ ಸಮನಾವತೀತಾನರೇಪಸಾ ತನ್ನಾಽ ನಾಮುಭಿಃ ಸ್ವೈಃ |
ಜಿಷ್ಣುವಾಮನ್ಯಃ ಸುಮುಖಸ್ಯ ಸೂರಿದಿವೋ ಅನ್ಯಃ ಸುಭಗಃ ಪುತ್ರ ಊಹೇ ||

ಮಧ್ಯಮಲೋಕವಾದ ಆಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಲೋಕವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವರೂ, ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವರೂ, ನಾಶಕೃದಪ್ರಾಧಿ ನಿರ್ದುಷ್ಟನಾಮವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಎಲೈ ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀನಿಬ್ಬರೂ ಮಿಳಿತರಾಗಿಯೇ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುತರಾಗುತ್ತೀರಿ (ಯಜ್ಞಗಮನೇಚ್ಛುಗಳಾಗುತ್ತೀರಿ); ಮಧ್ಯಲೋಕದವನೂ, ಜಯಶೀಲನೂ, ಓಷಧ್ಯಾಧ್ಯಭಿವೃದ್ಧಿವ್ಯಾ ರೂ ಯಜ್ಞಪ್ರೇರಕನೂ ಆದ ಚಂದ್ರರೂಪನಾಗಿ ಒಬ್ಬನೂ, ಉತ್ತಮಲೋಕವಾದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಪುತ್ರಸ್ಥಾನೀಯನೂ, ರಶ್ಮಿವ್ಯಾ ರೂ ಜಗದಭಿವೃದ್ಧಿಕಾರಕನೂ ಆದ ಸೂರ್ಯರೂಪನಾಗಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬನೂ, ಈ ರೀತಿ ನೀನಿಬ್ಬರೂ ಈ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೀರಿ.

ಜಿಷ್ಣುವಾಮನ್ಯಃ ಸುಮುಖಸ್ಯ ಸೂರಿದಿವೋ ಅನ್ಯಃ ಸುಭಗಃ ಪುತ್ರ ಊಹೇ | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ವೈಯುಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಆವರ ವೈಯುಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೀಗೆಯೇ ಎಂದು ವಿವರಿಸಲು ಸುಲಭಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೂ ವೈದಿಕಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನನುಸರಿಸುವ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಮೇಲೂ ಮತ್ತು ಅಂಗವಿಮರ್ಶಕರನ್ನು ದಾಹರಿಸಿಯೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವ ಛಾಂದಸನ್ನು ಯಥಾಶಕ್ತಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

“ನಾಶತ್ಯಾದಿ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ನಾಮವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀನಿಬ್ಬರೂ ಮಿಳಿತರಾಗಿಯೇ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುತರಾಗುತ್ತೀರಿ. ಮಧ್ಯಲೋಕದವನೂ, ಜಯಶೀಲನೂ, ಓಷಧ್ಯಾಧ್ಯಭಿವೃದ್ಧಿವ್ಯಾ ರೂ ಯಜ್ಞಪ್ರೇರಕನೂ ಆದ ಚಂದ್ರ ರೂಪನಾಗಿ ಒಬ್ಬನೂ, ಉತ್ತಮ ಲೋಕವಾದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಪುತ್ರಸ್ಥಾನೀಯನೂ, ರಶ್ಮಿವ್ಯಾ ರೂ ಜಗದಭಿವೃದ್ಧಿಕಾರಕನೂ ಆದ ಸೂರ್ಯರೂಪನಾಗಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬನೂ ಈ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೀರಿ” ಎಂದು ಅವರ ವೈಯುಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿಗೆ ನಿಯುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿಯಿದೆ.

ಇಹ ಚೇಹ ಚ ಜಾತೌ ಸಂಸ್ಕೂಯೇತೇ ಪಾಪೇನಾಲಿಷ್ಯಮಾನಯಾ ತನ್ನಾ ನಾಮುಭಿಶ್ಚ ಸ್ವೈರ್ಜಿಷ್ಣುವಾಮನ್ಯಃ ಸುಮಹತೋಃ ಬಲಸ್ಯೇರಯಿತಾ ಮಧ್ಯಮೋಃ ದಿವೋ ಅನ್ಯಃ ಸುಭಗಃ ಪುತ್ರ ಊಹ್ಯತೇ ಆದಿತ್ಯಃ ||
(೨- ೧೨-೩)

Born here and there, they two are praised together with reference to a body unstained by sin and to their own names. One of you two is the Victor, the furtherer of very great strength, i.e., belongs to the middle region; the other is considered the blessed son of heaven, i.e., the Sun. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸೂರ್ಯರೂಪನಾಗಿ ಒಬ್ಬನೂ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂಪನಾಗಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬನೂ ಲೋಕರಕ್ಷಕ ರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದೇ ಈ ಮಕ್ಕನ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವು. ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಸ್ತುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಿರುತ್ತಕಾರರೂ ಸಹ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಡದೆ, ಮತಾಂತರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದು ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದೆ.

ಅಶ್ವಿನೌ ಯದ್ವೈಶ್ವಾನಾತೇ ಸರ್ವಂ ರಸೇನಾನೈಝೇ ಜ್ಯೋತಿಷಾನ್ಯೇ | ಅಶ್ವೈರಶ್ವಿನಾವಿಶ್ವಾರ್ಣವಾಧಃ |
ತಶ್ಚಾವಶ್ವಿನೌ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತ್ಯೇಕೇ | ಆದೋರಾಶ್ವಾವಿತ್ಯೇಕೇ | ಸೂರ್ಯಾ ಚಂದ್ರಮಸಾ-
ವಿತ್ಯೇಕೇ | ರಾಜಾನ್ ಪುಣ್ಯಕೃತಾವಿತ್ಯೈತಿಹಾಸಿಶಾಃ || (೧. ೧೨-೧)

ಈ ವೇದವೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಉದಕದಿಂದಲೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೂ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಓಂದು ಮತ. ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ದೀರ್ಘವಾಧಕ ಮತ. ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಇವರು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಇವರನ್ನೇ ಆಹೋರಾತ್ರಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಇವರೇ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಕ್ಕಗಳಾಗಿರುವರು. ವಿಕಾಸಕಾರರ ಮತದಂತೆ ಪುಣ್ಯಕರ್ತರಾದ ಇಬ್ಬರು ರಾಜರುಗಳು ಈ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವರು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮತಭೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನನ್ನೂ (೧-೧೨೧-೪) ಮತ್ತು ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವತಿಸ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ

ವಸಾತಿಷು ಸ್ವ ಚರಥೋಽಸಿತೌ ಪೇಶ್ವಾವಿವ |

ಕದೇದಮಶ್ವಿನಾಯುನಮುಧಿ ದೇವಾ ಅಗಚ್ಚತಂ ||

ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ವಸಾತಿಪುತ್ರನು ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಪುತ್ರನು; ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಉಸಾಪುತ್ರನು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. Meedonell ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

“Though they (ಅಶ್ವಿನಿ) hold a distinct position among the Deities of light and their appellation is Indian, their connection with any definite Phenomena of light is so obscure that their original nature is to Puzzle to the Vedic interpreters from the earliest time.”

[Vedic Mythology. P. 49]

ವೈದಿಕ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಅಂಗ ಪಂಡಿತರುಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಕ್ರೋಢೀಕರಿಸದೆ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ—

Scholars

Their opinions

Yaska

.... Twilight before Dawn, half dark and half light.

Aurnavabha	Light rays.
Oldenberg		Morning or evening star.
Macdonell		Twilight or Morning stars.
Bloomfield		Morning or evening stars.
Hopekins		Transition from drakness to light.
Bergaine		Fire of heaven and of the altar.
ಎತಿಹಾಸಕಾಃ		Two pious kings.
E. N. Ghosh		Two stars of Asvini. (Aries)
Weber ..		Twin constellation of Gemini.
Shama Shastry		The Suu and the Moon.
Max Muller		Personification of Morning and evening.

Dr. ಶ್ಯಾಮಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು Mythic Society journal ನಲ್ಲಿ (Vol. XX. No. 2. P. 80 - 88) ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಮತ್ತು ಇವರು ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮುಖ್ಯಗಳೇ ಅಷ್ಟೆ ದೇವಿಯಾರೂ ಅಷ್ಟೆ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬುಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ಅಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸುವುದಾದರೆ, ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಆಧಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಬಹುದು.

ತ್ವಷ್ಟಾ ದುಹಿತ್ರೇ ವಹತುಂ ಕೃಣೋತೀತೀದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ಸಮೇತಿ |
ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ ಪರ್ಯುಪ್ಯಮಾನಾ ಮದೋ ಜಾಯಾ ವಿವಸ್ವತೋ ನನಾಃ ||
ಆಪಾಗೂಹನ್ಯಮ್ನುತಾಂ ಮರ್ತೇಘ್ಯಃ ಕೃತ್ವೀ ಸವರ್ಣಾಮದಮರ್ವಿವಸ್ವತೇ |
ಉತಾಸ್ತಿನಾನವಭರದ್ಯತ್ತದಾಸೀವಜಹಾದು ದ್ವಾ ಮಿಥುನಾ ಸರಣ್ಯಾಃ ||

(ಋ ಸಂ. ೧೦-೧೭-೧ ರಿಂದ ೨)

ತ್ವಷ್ಟೌವ ತನ್ನ ಮಗಳ ವಿವಾಹದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಕಲೆಯಲಿ ಎಂದದ್ದೇಶಿಸಿದನು. ಯಮನ ಮಾತೆಯೂ ವಿವಸ್ವಂತನ ಪತ್ನಿಯೂ ಆದ ಅವಳು ವಿವಾಹವಾದಂತೆಸರವೇ ಅದ್ವೈತ್ಯಳಾದಳು. ಎಂದರೆ, ಅವರು ಅಮರ್ತ್ಯಳಾದ ಅವಳನ್ನು ಮರ್ತ್ಯರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದಂತೆ ಮರೆಸಿ ಇಟ್ಟರು. ಆಗ ಅವರು ಅವಳನ್ನು ಸವರ್ಣಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ವಿವಸ್ವಂತನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಅನಂತರ ಅವಳು ಅಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹಡೆದಳು. ಸರಣ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾದ ಅವಳು ಅಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಪುತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಹೋದಳು ಎಂದು ಮೇಲ್ಕಂಡ ಮುಖ್ಯಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು

ಯಮಾ ಚಿದತ್ರ ಯಮಸೂರಸೂತ ಜಿಹ್ವಾಯಾ ಅಗ್ರಂ ಪತದಾ ಹ್ಯಸ್ಮಾತ್ |
ವಪೂಂಸಿ ಜಾತಾ ಮಿಥುನಾ ಸತೀತೇ ತನೋಹತನಾ ತಪುನೋ ಬುಧ್ನ ಏತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೯-೨)

ಯಮಳರ (ಎಂದರೆ ಅಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ) ಮಾತೆಯು ಯಮಳರನ್ನು ಹಡೆದಳು. ಆ ಯಮಳರಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಸಶರೀರಿಗಳಾಗಿ ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ಮುಕ್ತವಾದ್ಯದ ಹೆಸರಿನ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

“We might have guessed from the text itself, even without the help of the Commentator, that ‘the mother of the twins’ here spoken of is Dawn : but it may be stated that the commentator, too, adopts this view”.

(Science of Language. Vol. II. P. 530)

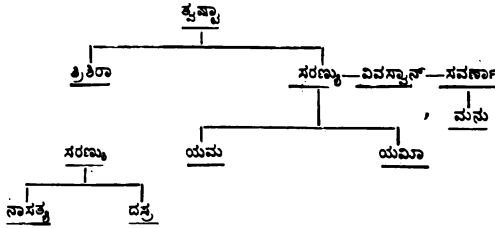
ಎಂದರೆ ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಮಸೋ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉಪೋಷಧಿಮಾನಿನೀ ದೇವತಾ (ಅತ್ರ ಉಷಃ ಕಾಲೇ ಅಸೂತೇ) ಎಂದು ಅಕ್ಷಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಮಾತೆಯು ಉಪೋದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಸರ್ವಸಮ್ಮತವಾಗಿದೆ ಯೆಂದು ಈ ಪಂಡಿತನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ ತ್ವಷ್ಟೃವು ತನ್ನ ದುಹಿತಿಯಾದ ಸರಣ್ಯವನ್ನು ವಿವಸ್ತಂಶನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೂ ಅವರಿಂದ ಅಕ್ಷಿನೀದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದುದೂ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಅಭವನ್ಮಿಥುನಂ ತ್ವಷ್ಟುಃ ಸರಣ್ಯಾಸ್ತೀರಾಃ ಸಹ |
 ಸ ವೈ ಸರಣ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ ಸ್ವಯಮೇವ ವಿವಸ್ತುತೇ ||
 ತತಃ ಸರಣ್ಯಾಂ ಜಜ್ಞಾತೇ ಯಮಯಮ್ಯಾ ವಿವಸ್ತುತಃ |
 ತಾ ಜಾಭ್ಯುರ್ಧೌ ಯಮಾವೇವ ಜ್ಯಾಯಾಂಸ್ತಾಧ್ಯಾಂ ತು ವೈ ಯಮಃ ||
 ಸ್ಯಷ್ಟ್ಯಾ ಪುರ್ತುಃ ಪರೋಕ್ಷಂ ತು ಸರಣ್ಯಾಃ ಸದ್ಯತೀಂ ಸ್ತಿಯಂ |
 ನಿಕ್ಷಿಪ್ಯ ಮಿಥುನಂ ತಸ್ಯಾಂ ಅತ್ಯಾ ಭೂತ್ಯಾಪಚಕ್ರಮೇ ||
 ಅವಿಜ್ಞಾ ನಾದ್ವಿವಸ್ತಾಂಸ್ತು ತಸ್ಯಾಮಜನಯನ್ಮನುಂ |
 ರಾಜರ್ಷಿರಭವತ್ಕ್ರೋಧಪಿ ವಿವಸ್ತಾನಿವ ತೇಜಸಾ ||
 ಸ ವಿಜ್ಞಾ ಯು ತ್ವಪಕ್ವಾಂಶಾಂ ಸರಣ್ಯಾಮುಶ್ವರೂಪಿಣೀಂ |
 ಪ್ರಾಪ್ತೀಂ ಪ್ರತಿ ಜಗಾಮಾತು ವಾಣೀ ಭೂತ್ಯಾ ಸಲಕ್ಷಣಃ ||
 ಸರಣ್ಯಾಶ್ಚ ವಿವಸ್ತಂತಂ ವಿದಿತ್ಯಾ ಹಯರೂಪಿಣಂ |
 ವೈಥುನಾಯೋಪಚಕ್ವಾಮು ಶಾಂ ಚ ತತ್ಪಾರುರೋಹ ಸಃ ||
 ತತಸ್ತಯೋಸ್ತು ವೇಗೇನ ಶುಕ್ರಂ ತದಪತಮ್ಸುವಿ |
 ಉಪಾಜಿಘ್ರಚ್ಛ ಸಾ ತ್ವತ್ಯಾ ತಚ್ಚುಕ್ರಂ ಗರ್ಭಕಾಮ್ಯಯಾ ||
 ಅಭ್ರಾತಮಾತ್ಯಾಚ್ಯುಕ್ವಾತ್ಪು ಕುಮಾರಾ ಸಂಬಭೂವತುಃ |
 ನಾಸತ್ಯಕ್ಷೈವ ದಿಸ್ಯತ್ಯಯಾ ಸ್ತುತಾವಶ್ಚಿನಾವತಿ ||
 ಇತಿಹಾಸಮಿವಂ ಯಾಸ್ತಃ ಸರಣ್ಯಾದೇವತೇ ದ್ವೈಬೇ |
 ವಿವಸ್ತುತಶ್ಚ ತ್ವಷ್ಟುಶ್ಚ ತ್ವಷ್ಟೇತಿ ಸಹ ಮನ್ಯತೇ ||

(ಬೃ ದೇ. ೬.೧೩.೨೦ಂದ ೨-೭)

ತ್ವಷ್ಟೃವು ತನ್ನ ದುಹಿತಿಯಾದ ಸರಣ್ಯವನ್ನು ವಿವಸ್ತಂಶನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿತು. ಅವಳು ಯಮ ಮತ್ತು ಯಮಾ ಎಂಬಿಬ್ಬರು ಯಮಗಳನ್ನು ಹಡೆದಳು. ಸರಣ್ಯವು ತನ್ನಂತೆಯೇ ಬೇರೊಂದು ಪ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ತನ್ನ ಪತಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ

ಕನ್ನಿಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಅವಳಿಗೆ ವಹಿಸಿ ತಾನು ಒಂದು ಹೆಣ್ಣು ಅತ್ತದ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದಳು. ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ವಿವಸ್ತಂಶನು ಸರಣ್ಯನಿಂದ ಸ್ವಕ್ಕಳಾದ ಆ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ರಮಿಸಿ ಮನುವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಒಡನೆಯೇ ಅವಳು ಸರಣ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ನಿಜವಾದ ಸರಣ್ಯವನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಹೊರಟನು. ಮತ್ತು ತಾನೂ ಪುರುಷಾತ್ಮದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಆ ರೂಪವನ್ನು ನೋಡಿ ಅವಳೂ ಮೋಹಗೊಂಡು ಅವನ ಸಂಭೋಗಕ್ಕಾಶಿಸಿದಳು. ಆಗ ಅವನ ರೇತಸ್ಸಿನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ನಾಸತ್ಯ ಮತ್ತು ದಸ್ಯ ಎಂಬಿಬ್ಬರು ಪುತ್ರರು ಜನಿಸಿದರು. ಅವರೇ ಅಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಕಥೆಯು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದು ಪೌರಾಣಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ನುಸರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ನಾವು ಕೇವಲ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹರಿವಂಶದ ವಿವರಣೆಯು ಈಗ ಅಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ, ಅಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತೋರಿಸಬಹುದು.

ಮತ್ತು	{	೧. ತ್ರಿಶಿರಾ ಮತ್ತು ಸರಣ್ಯವೂ	}	ಯಮಳರು.
		೨. ಯಮು ಮತ್ತು ಯಮಿಯೂ		
		೩. ನಾಸತ್ಯ ಮತ್ತು ದಸ್ಯನೂ ಸಹ		

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಷಿವಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಎರಡು ತೇಜೋರೂಪಗಳು ಎಂದಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಬೇರೊಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುತ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಪನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿಜೋಧಯಾತ್ಮಿನಾವೇಹ ಗಚ್ಛತಾಂ | ಅಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ
ಸೀತಯೇ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೧-೧) || ಪ್ರಾತರ್ಯೋಗಿನೌ ವಿಜೋಧಯಾತ್ಮಿನಾವಿಹಾ-
ಗಚ್ಛತಾಮಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾನಾಯ ತಯೋರೇಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೪ ||

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿಜೋಧಯಾತ್ಮಿನಾವೇಹ ಗಚ್ಛತಾಂ |

ಅಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಸೀತಯೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೪)

ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಮಾನಕಾರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತುತಿಪಾಠಕರೇ ಪ್ರಾತಃ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಸ್ಯಮಾ ಹವಿಸ್ಸು ಸ್ತುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತ್ಯಪೂಜಿಸಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿ ನಮ್ಮ
ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿರಿ. ಅವರು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಈ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೋಸ್ಕರ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಸೋಮಪಾನ
ಕೈೋಸ್ಕರ ಬರಲಿ.

ಪ್ರಾತರ್ಯೋಗಿನೌ ವಿಜೋಧಯಾತ್ಮಿನಾವಿಹಾಗಚ್ಛತಾಮಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ
ಪಾನಾಯ | ತಯೋರೇಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೪ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಪೂರ್ವಾರ್ಥವನ್ನೇ ಸ್ತುತ್ಯಪಡಿಸಲು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಯನ್ನು
ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಇತರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರ ಪೂಜೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಕಾಲಾತಿಕ್ರಮದಿಂದ ಮಾಡಿದರೂ ಅದು ಪೂಜೆಯೇ
ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ತುತ್ಯಪಡಿಸಲು ಪುನಃ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿ ಜೋಧಯಾತ್ಮಿನಾವೇಹ ಗಚ್ಛತಾಮ್ |

ಅಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಸೀತಯೇ || ೧ ||

ಪ್ರಾತಃಸವನಕ್ಕೆ ಅವತ್ಯಕರಾದ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು, ಎಲೈ ಅಧ್ಯಯನೇ, ಪ್ರಬುದ್ಧರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು (ಎದ್ದು) ಸು
ಪ್ರಬುದ್ಧರಾಗಿ ಅವರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು, ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲಿ.

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಥವು ಅಧ್ಯಯನವೆಂಬ ಋಕ್ವಿನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವುದು.

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ— ಪ್ರಾತಃಸವನಗ್ರಹೇಣ ಸಂಯುಕ್ತಾ || ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿ ನಕ್ಷತ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ಸೋಮವಾನಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧರಾಗುವಂತೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಛಾಪ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಯ ಅಥಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ವೇದಾರ್ಥಯುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ—ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಅಶ್ವಿರರ್ಥೇ ಯೋಜಯಂತಾ— ಪ್ರಾತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ರಥವೆಂಬ ಶಬ್ದವಾಗಲೀ ಅಶ್ವಶಬ್ದವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವಿಬೋಧಯ—ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸು ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಶಂಭ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಎದ್ದು ರಥಕ್ಕೆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿರುವವರನ್ನು ಮತ್ತೆ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುವುದು ಎಂಬುವುದು ಅಸಂಭವವಾದುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಯ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಧ್ವಮುತ್ತಿನಾ ಹಿನೋತ ನ ಸಾಯಮಸ್ತಿ ದೇವಯಾ ಅಜುಷ್ವಂ | ಉತಾನೋ ಅಸ್ಮದ್ಯಜತೇ ವಿ ಚಾನಃ ಪೂರ್ವಃ ಪೂರ್ವೋ ಯಜಮಾನೋ ವನೀಯಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೫-೨೨-೨) ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಧ್ವಮುತ್ತಿನಾ ಪುಹಿಣುತ ನ ಸಾಯಮಸ್ತಿ ದೇವೇಜ್ಯಾ ಅಜುಷ್ವಮೇತದಸ್ಯನ್ನೋಽಸ್ಮದ್ಯಜತೇ ವಿ ಚಾನಃ ಪೂರ್ವೋ ಯಜಮಾನೋ ವನೀಯಾನ್ಯನಯಿತ್ಯತಮಸ್ತಯೋಃ ಕಾಲಃ ಸೂರ್ಯೋದಯಪರ್ಯಂತಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನನ್ಯಾ ದೇವತಾ ಓಷ್ಯಂತ ಉಷಾ ವಷ್ಣೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣ ಉಚ್ಯತೇಽತರಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೫ ||

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಧ್ವಮುತ್ತಿನಾ ಹಿನೋತ ನ ಸಾಯಮಸ್ತಿ ದೇವಯಾ ಅಜುಷ್ವಮ್ | ಉತಾನೋ ಅಸ್ಮದ್ಯಜತೇ ವಿ ಚಾನಃ ಪೂರ್ವಃ ಪೂರ್ವೋ ಯಜಮಾನೋ ವನೀಯಾನ್ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೪-೪-೧೮)

ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಏಕಕಾಲಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪಾಹಂಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತುತಿಪಾಠಕರೇ ನೀವು ಈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ತುತಿಸಿರಿ. ಅವರಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ನೀವೇದಿಸಿರಿ. ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವ ಹವಿಸ್ಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರು ಅದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಸ್ತುತಿಸಿದರೂ ಅದು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅದು ದರಂದಿ ವಿಲಂಬಿತವಾಗುವುದಾದರೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಪೂಜಿಸಲಿ. ಸೋಮದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲಿ.

ಪಾತರ್ಯಜ್ಞದ್ವೈಮತ್ತಿನೌ ಪ್ರಹೀಣುತ, ನ ಸಾಯಮಸ್ತಿದೇವೇಜ್ಞಾ
ಅಜುಷ್ಯಮೇತತ್ | ಅಪ್ಯನ್ಯೋ ಅಸ್ಯದ್ಯಜತೇ ವಿ ಚಾನಃ ಪೂರ್ವಃ
ಪೂರ್ವೋ ಯಜಮಾನೋ ವನೀಯಾನ್ವನಯಿತ್ಯತಮಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರೂ ಅದು ಪೂಜಿಸದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಮದುಂದಂ ಪೂವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಸೇವಿಸುವರೋ ಅವರು ಅಧಿಕದೇವತಾಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತಯೋಃ ಕಾಲಃ ಸೂರ್ಯೋದಯಪರ್ಯಂತಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನನ್ಯಾ ದೇವತಾ
ಓವ್ಯಂತೇ ||

ಬೆಳಗಿನ ಜಾವದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶವುಂಟಾಗುವವರೆಗಿನ ಅಂದರೆ ಸೂರ್ಯೋದಯ ಪರ್ಯಂತವಾದ ಕಾಲವು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಕಾಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಯಾಗಕಾಲ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಈ ಸ್ತುತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿನತಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿ ಹೊಂದುವ ಇತರದೇವತೆಗಳೂ ಸಂಬಂಧರಾಗುತ್ತಾರೆ. ತತ್ಕಾಲಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಅವರೂ ಸೇರುತ್ತಾರೊಂದರ್ಥ.

ಉಷಾಃ ವಪ್ಸೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ | ಉಚ್ಚತೇರಿತರಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ತಸ್ಯಾ
ನಿಷಾ ಭವತಿ || ೫ ||

ಇತರದೇವತಾಸ್ತುತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಷಾದೇವಿಯು ಮೊದಲು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಷಾದೇವತಾಕರೂಪವು ಮೊದಲು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾಂತ್ಯರ್ಥವಾದ ವಶಧಾತುವಿಗೆ ಕಸುನ್ಯತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ಉಕಾರ) ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉಷಾಃ ಸಾಂಶವಾದ ಪದ. ಉಚ್ಚತೇರಿತತಸ್ಯಾ (ನಿ-೨-೧೮) ಎಂದು ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೇವತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಮಾಧ್ಯಮಿಕದೇವತಾ ಉಷಾ ಆದರೆ ಅಗ ವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಉಚ್ಚಿ-ವಿನಾಸೇ. ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕಸುನ್ಯತ್ಯತ್ಯಯ. ಮೇಘದಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂದರ್ಥ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಉಷಾದೇವತೆಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುತ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

ಉಷಸ್ವಚ್ಛಿತ್ರಮಾ ಭರಾಸ್ಯಭ್ಯಂ ವಾಜಿನೀವತಿ | ಯೇನ ತೋಕಂ ಚ ತನಯಂ
ಚ ಧಾಮಹೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೧೩) || ಉಷಸ್ವಚ್ಛಿತ್ರಂ ಚಾಯನೀಯಂ ಮಂಹ-
ನೀಯಂ ಧನಮಾಹರಾಸ್ಯಭ್ಯಮನ್ನವತಿ ಯೇನ ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚ ಪೌತ್ರಾಂಶ್ಚ ದಧೀಮಹಿ
ತಸ್ಯಾ ಏಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೬ ||

ಉಷಸ್ವಚ್ಛಿತ್ರಮಾ ಭರಾಸ್ಯಭ್ಯಂ ವಾಜಿನೀವತಿ| ಯೇನ ತೋಕಂ ಚ
ತನಯಂ ಚ ಧಾಮಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೨೬. ಯ. ವಾ. ಸ. ೩೪-೩೩)

ಉಷಾಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾ. ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣ ಆನ್ನಾದಿಶ್ರಿಯಾವಿಶಿಷ್ಟಳಾದ ಉಷಾದೇವತೆಯೇ
ನಮಗೆ ಬಹುವಿಧವಾದ ಧನವನ್ನು ಆನುಗ್ರಹಿಸು. ಇದರಿಂದ ನಾವು ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇವೆ.

ಉಷಸ್ವಚ್ಛಿತ್ರಂ ಚಾಯನೀಯಂ ಮಂಹನೀಯಂ ಧನಮಾಹರಾಸ್ಯ-
ಭ್ಯಮನ್ನವತಿ ಯೇನ ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚ ಪೌತ್ರಾಂಶ್ಚ ದಧೀಮಹಿ |
ತಸ್ಯಾ ಏಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೬ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜಾಯ್ತು-ಪೂಜಾಏಶಾಮನಯೋಃ-ಧಾತು. ಅನೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದು
ಎಂದರ್ಥ. ಮಂಹನೀಯಂ-ಧಾನಮಾಹಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಮಂಹ ಧಾತು ದಾನಾರ್ಥಕ
ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ (ನಿಘ. ೩-೨-೧೦) ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಮಹಿ-ವೃದ್ಧ್ಯಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ
ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಈ ಉಷಾದೇವತೆಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಈ
ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದರಿಂದ ಇದು ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮರೂಪದ್ವಿಸ್ಥಾನದ
ಉಷಾದೇವತೆಯ ಸ್ತುತಿಯಾಗಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಾನಗಳಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಆಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲು ಪುನಃ
ಉದಾಹರಣೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಉಷಸ್ವಚ್ಛಿತ್ರಮಾ ಭರಾಸ್ಯಭ್ಯಂ ವಾಜಿನೀವತಿ |
ಯೇನ ತೋಕಂ ಚ ತನಯಂ ಚ ಧಾಮಹೇ || ೧೩ ||

ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ಎಲ್ಲೆ ಉಪೋದೇವಿಯೇ, ಯಾವ ಧನದಿಂದ ನಾವು ನಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ ಸಲಹುವೆಂದೋ ಅಂತಹ ಅಭಿಮತವಾದ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ನಾನಾ ವಿಧದಲ್ಲಿ ತಂದೊಡಗಿಸು.

ಪ್ರಾತರನವಾಕಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಮೃತ ಸಂಬಂಧವಾದ ಉಪ್ಪಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಉಪಸ್ಮೃತಿ ಚೈತ್ರ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಈ ಮೂರು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಮಕ್ಕಳುಗಳ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದೂ ಆಶ್ವಲಾಘನ ಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಆರ್ಥೋಪದೇಶ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಉಪಸ್ಮೃತಿ ಶ್ಲೋಕವೂ ಭರ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. (ಆ. ಶ್ರೀ. ೪-೧೪)

ತೋಕಂ ಚ ತನಯಂ ಚ | ತು ಕ್, ತೋಕಂ, ತನಯಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ಹದಿನೈದು ಅಪತ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೨) ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಪುತ್ರನೆಂದೇ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪಲವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ಒಂದೇ ಆದರೂ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳೆಂದು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಆದೂ ಅಲ್ಲದೆ ತೋಕಂ ತುಮ್ಹತೇಃ ತನಯಂ ತನೋತೇಃ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇವುಗಳ ಸೂಕ್ತವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವರು ಇದನ್ನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ತೋಕಂ ಇತಿ ಪುತ್ರಃ ಸ ಹಿ ನಿತ್ಯಂ ಸಿತ್ತಾ ವಿನಿಯತಾ ತುಮ್ಹತೇ ಇವೆಂ ಕುರ್ವಿವಂ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀರಿತಿ ತನಯಂ—ತನೋತೇಃ ಪೌತ್ರೈಃ ತದ್ವ್ಯಕ್ತಿಕೆರಾಂ ಸಿತುಃ ಸಕಶಾತ್ ತತಂ ಭವತಿ | ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ತಂದೆಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಇದನ್ನು ಮಾಡುವುದು, ಇದನ್ನು ಮಾಡಬೇಡ ಎಂಬ ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಿಯಮದ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಮಗನಿಗೆ ತೋಕಂ ಎಂದೂ; ಸಂತತಿಯನ್ನು ವಿತ್ತರಿಸಿ ಬೆಳೆಸಲು ಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಪೌತ್ರನಿಗೆ ತನಯನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. (ನಿ. ೦೧-೬)

ಧಾಮತೇ—ವಧೀಮಹಿ | (ನಿ. ೧೨-೬) ಭರಣ ಮಾಡಲು ಎಂದರೆ ಸಂರಕ್ಷಿಸುವೆವು. ಯಾವ ಧನದಿಂದ ನಾವು ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುತ್ತೇವೆಯೋ ಅಂತಹ.

ಚಿತ್ರಂ—ಮಂಹನೀಯಂ | (ನಿ. ೧೨-೬) ಪೂಜ್ಯವಾದ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ತಂದುಕೊಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಅರ್ಥ.

ಇದೇ ಅನುಪೂರ್ವಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಮುಂದೆ ವಾಮದೇವ ಮುನಿವರಚಿತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಮೃತದ್ದೇನಿಸಿದೆ.

ಉಪೋ ಮಘೋನ್ಯಾ ಸಹ ಸೂನೈಕೇ ವಾರ್ಯಾ ಕುರು |
ಅಸ್ಮದ್ಭ್ಯಂ ವಾಜಿನೀವತಿ |

(ಮು. ಸಂ. ೪-೫೫-೯)

ಈಂಕ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿವಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತಮ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಏತಾ ಉ ತ್ಯಾ ಉಷಸಃ ಕೇತುಮಕ್ರತ ಪೂರ್ವೇ ಅರ್ಧೇ ರಜಸೋ ಭಾನು-
ಮಂಜತೇ | ನಿಷ್ಯಂಕ್ತಾನಾ ಆಯುಧಾನೀವ ಧೃಷ್ಟವಃ ಪ್ರತಿ ಗಾವೋಽರುಷೀ-
ಯಂತಿ ಮಾತರಃ (ಋ, ಸಂ. ೧-೯೨-೧) || ಏತಾಸ್ತಾ ಉಷಸಃ ಕೇತುಮಕ್ರತ
ಪ್ರಜ್ಞಾನಮೇಕಸ್ಯಾ ಏವ ಪೂಜನಾರ್ಥೇ ಬಹುವಚನಂ ಸ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವೇಽರ್ಧೇಽಂತರಿಕ್ಷ
ಲೋಕಸ್ಯ ಸಮಂಜತೇ ಭಾನುನಾ | ನಿಷ್ಯಂಕ್ತಾನಾ ಆಯುಧಾನೀವ ಧೃಷ್ಟವಃ |
ನಿರಿತ್ಯೇಷ ಸಮಿತ್ಯೇತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನ ಏವೀದೇಷಾಂ ನಿಷ್ಯಂತಂ ಜಾರಿಣೀವೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ | ಪ್ರತಿಯಂತಿ ಗಾವೋ ಗಮನಾದರುಷೀರಾರೋಚನಾನ್ಮಾತರೋ ಭಾಸೋ
ನಿರ್ಮಾತ್ರಯಃ | ಸೂರ್ಯಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಪತ್ನೀಷೈವಾಭಿಸೃಷ್ಟ್ವಕಾಲತಮಾ ತಸ್ಯಾ
ಏಷಾ ಭವತಿ || ೭ ||

ಏತಾ ಉತ್ಯಾ ಉಷಸಃ ಕೇತುಮಕ್ರತ ಪೂರ್ವೇ ಅರ್ಧೇ ರಜಸೋ
ಭಾನುಮಂಜತೇ | ನಿಷ್ಯಂಕ್ತಾನಾ ಆಯುಧಾನೀವ ಧೃಷ್ಟವಃ
ಪ್ರತಿ ಗಾವೋಽರುಷೀಯಂತಿ ಮಾತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೨-೨೪, ಸಾ. ಸಂ. ಉ. ಉ. ೮-೨-೧೬-೧)

ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನಉಪಾಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಂಕ್ಷದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಪಾದೇವತೆಯು ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಭಾತಕಾಲಾನಿರ್ದೇವತೆಗಳು ಅಂಧಕಾಂಕ್ಷಿತವಾದ ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೆ ಜ್ಞಾನಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಯುದ್ಧಾಸಕ್ರಂದ ಭಟರು ತಮ್ಮ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ನಿತ್ಯವೂ ಉಜ್ಜಿ ಬೆಳಗಿಸುವಂತೆ ಉಪಸ್ಥಿತಿಗಳು ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಚಲಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ, ಹೊಳೆಯುವ ಸೂರ್ಯಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಉಪಸ್ಥಿತಿಗಳು ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಏತಾಸ್ತಾ ಉಷಸಃ ಕೇತುಮಕ್ರತ ಪ್ರಜ್ಞಾನಮ್ | ಏಕಸ್ಯಾ ಏವ
ಪೂಜನಾರ್ಥೇ ಬಹುವಚನಂ ಸ್ಯಾತ್ |

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೇ ಉಪಸ್ಥಿಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಇದು ಒಂದೇ ಆದರೂ ಪೂಜಾರ್ಥವನ್ನು ತೋರಲು ಬಹುವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕಾಶವು ಸೂರ್ಯನ ಕಾರ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅವನೇ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿತಿಷ್ಠನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

**ಪೂರ್ವೇ ಅರ್ಥೇ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಸ್ಯ ಸಮಂಜತೇ ಭಾನುನಾ |
ನಿಷ್ಯಂಕ್ತಾನಾ ಆಯುಧಾನೀನ ದೃಷ್ಟವಃ ನಿರಿತ್ಯೇಷಃ ಸಮಿತ್ಯೇತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ |**

ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಇವು ಸೂರ್ಯನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ತಮ್ಮನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಯಂಕ್ತಾನಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ ಉಪಸರ್ಗ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಸ್ಕೃತವಾಕ್ಯಾಃ ಅಂದರೆ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸುವವರಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. (ಸಾಣಿಹಿಡಿಯುವುದು)

**ಏಮೀದೇಷಾಂ ನಿಷ್ಯಂತಂ ಜಾರಿಣೀನ— ಇತ್ಯಸಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||
(ಋ. ಸಂ. ೭-೮-೩-೫)**

ಸಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ ಉಪಸರ್ಗ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಉಪಸರ್ಗವ್ಯಕ್ತಿಯವಾಗುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಋಷಿಪುತ್ರನನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ಯೂತವ್ಯಸನದಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದ ನಾನು ದ್ಯೂತಕಾಲರ ಸಂಸ್ಕೃತನಾದ ಅಕ್ಷನಾನವನ್ನು ಕಾಮಪೀಡಿತನಾದ ಪ್ರಿಯು ಜಾರಿತ್ಯವನ್ನು ಎಣಿಸದೆ ಸ್ವೈಂಶಿಯಾಗಿ ಸಂಕೇತಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಜಾಗೃತೆಯಾಗಿ ಸೇರುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವಾಗ ನಿಷ್ಯಂತಂ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

**ಪ್ರತಿಯಂತಿ ಗಾವೋ ಗಮನಾತ್, ಅರುಷೀರಾರೋಚನಾನ್ಯಾತರೋ
ಭಾಸೋ ನಿರ್ಮಾತ್ಮ್ಯಃ ||**

ಉಳಿದಿರುವ ಮುತ್ತಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವರು, ಅಥವಾ ಜಗಜ್ಜನನಿಯಾದವರು ಮಾತೃಗಳಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

**ಸೂರ್ಯೋ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ಏಷೈನಾಭಿಸೃಷ್ಟಕಾಲತಮಾ |
ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೭ ||**

ಸೂರ್ಯಾಕ್ರಮವ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಉಷಾದೇವತೆಯೇ ಸೂರ್ಯಪತ್ನಿಯಾದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಅಗಿರ. ತ್ವಾಳಿ. "ಸೂರ್ಯಾದ್ವೇ-
ವತಾಂ ಚಾಪ್ ವಾಚ್ಯಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪುಂಸುಬಂಧವಿರುವಾಗ ಚಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಭಿಷ್ಯುಕ್ತಕಾಲತಮಾ ಎಂದೂ ಇವಳ ಹೆಸರಿದೆ. ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೇ ಹೊಂದಿರುತ್ತಾಳೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮುತ್ತವು ಸೂರ್ಯಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

**ಏತಾ ಉತ್ಯಾಃ ಉಷಸಃ ಕೇತುಮುಕ್ರತ ಅರ್ಥೇ ರಜಸೋಭಾನುಮಂಜತೇ |
ನಿಷ್ಯಂಕ್ತಾನಾ ಆಯುಧಾನೀನ ದೃಷ್ಟವಃ ಪ್ರತಿ ಗಾವೋರಿರುಷೀಯಂತಿ
ಮಾತರಂ || ೧ ||**

ಕಗ್ಗತ್ತಿರಿಂದ ಅವರಿಸಿದ್ದ ರೋಗಕ್ಕೆ ಆ ಉಷೋದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹರಡಿದರು. ಅವರು ಅಂತರಕ್ಷದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯೋಧರು ತಮ್ಮ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಮನೆಮಾ ರ್ಪುಳಟಿಸುವಂತೆ ಉಷೋದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುತ್ತಾ ಶನುನಸ್ತುಭಾವವುಳ್ಳವರೂ, ಪ್ರಾತಃಸಂಧ್ಯಾರಾಗವುಳ್ಳವರೂ ಸೂರ್ಯಪ್ರಭೆಯ ಉತ್ಪಾದಕರೂ ಆದ ಅವರು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ತಮ್ಮ ನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಶ್ಯಾಃ ಉಷಸೇ—ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಭಾತಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಅವಿಭವಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಆ ಉಷಸ್ಸುಗಳೇ, ಅಥವಾ ಏಕಸಾವಿವ ಪೂಜನಾರ್ಥೇ ಬಹುವಚನಂ ಸ್ಯಾತ್ | (ಐ. ೧೨-೭) ಎಂದು ನಿಯುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವಂತೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನವಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ಉಷಸ್ಸೇ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಅವಿಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಉಷಸ್ಸುಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉಷೋದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಮಹಿಮೆಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೫ ಪೇಜು 32-33ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಕೇತುಂ— ಕೇತಃ, ಕೇತುಃ ಚೇತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಜಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ಐ. ೩-೧೩) ಕೇತುಂ ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕೇತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧ್ವಜವೆಂದರ್ಥವಾದರೆ ಧ್ವಜದಂತಿರುವ ದೀಪ್ತಿಯನ್ನು ಹರಡಿದರು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾನುಂ ಅಂಜತೇ—ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆಯೆಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ರಜಸೇ ಪೂರ್ವ ಅರ್ಧೇ ಭಾನುಂ ಅಂಜತೇ! ಎಂದರೆ ಅಂತರಕ್ಷದ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಹರಡಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ; ರಜಸೇ ಪೂರ್ವೇ ಅರ್ಧೇ ಸ್ಪಿನ್ ಭಾನುನಾ ಅಂಜತೇ | ಎಂದರೆ ಅಂತರಕ್ಷದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಸಮಪ್ರವನ್ನೂ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಮುಂದಿನ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟಾನಾಃ ಧೃಷ್ಟವ ಇವ | ಎಂಬ ಉಪಮಾನವನ್ನೂ ಸಹ ಸ್ಯಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು ಅಂಜತೇ ಎನ್ನುವುದರಿಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯೋಧರು ತಮ್ಮ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಮನೆಯಿರುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಹೇಗೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಆ ರೀತಿ ಉಷಸ್ಸುಗಳು ಸಹ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭೆಗಳಿಂದ ಅಂತರಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟಾನಾಃ—ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಸಮೀಪಿಸಿ ಸ್ಥಾನೇ | (ಐ. ೧೨-೭) ಎಂದರೆ ನಿರ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸಂ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದೂ ಸಂಸ್ಕೃತವರ್ಣಾಃ ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮೆಳಗುವಂತೆ ನಯವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವೆಂದೂ ನಿಯುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಗಾವಃ—ಗಾವೋ ಗಮನಾತ್ | (ಐ. ೧೨-೭) ಸಂಚಾರ ಸ್ತುಭಾವವುಳ್ಳವಾದ್ದರಿಂದ ಗಾವಃ ಎಂದೂ :

ಅರುಷೀ—ಅರುಷಿರಾದೋಚನಾತ್ | (ಐ. ೧೨-೭) ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಅರುಷೀ ಎಂದೂ :

ಮಾತರಃ—ಭಾಸೋ ನಿರ್ಮಾತ್ಮೈಃ (ನಿ ೧೩-೭) ಪ್ರಭೆಗಳ ನಿರ್ಮಾತ್ಮಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಮಾತರಃ ಎಂದೂ ಸಹ ಕಿರಣಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಭಾವಗಳನ್ನೇ ಮುಂದೆಯೂ ಸಹ—

ಪೂರ್ವೇ ಅರ್ಧೇ ರಜಸೋ ಅಪ್ತೈಸ್ಯ ಗವಾಂ ಜನಿಪ್ತೈಶ್ಚ ತೈ ಪ್ರ ಕೇತುಂ |
ವೈ ಪ್ರಭತೇ ವಿತರಂ ವರೀಯಂ ಓಧಾ ಪ್ಯಣಂತೀ ಪಿಶ್ಕೋರುಪಸ್ಮಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨೪-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ್ನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ವಿಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಸುಕಿಂ ಶುಕಂ ಶಲ್ಮಲಿಂ ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಂ ಸುವೃತಂ ಸುಚಕ್ರಂ |
ಆ ರೋಹ ಸೂರ್ಯೇ ಅಮೃತಸ್ಯ ಲೋಕಂ ಸ್ಥೋನಂ ಪತ್ನೇ ವಹತುಂ ಕೃಣುಷ್ವ |
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೨೦) || ಸುಕಾಶನಂ ಶನ್ನಮಲಂ ಸರ್ವರೂಪಮಪಿ ಪೋಷ
ಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ಪುಕಿಂಶುಕಮಿವ ಶಲ್ಮಲಿ ಮಿತಿ ಕಿಂಶುಂಕಂ ಕ್ರಂಶತೇಃ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ
ಕರ್ಮಣಃ ಶಲ್ಮಲಿಃ ಸುಶರೋ ಭವತಿ ಶರವಾನ್ಸಾರೋಹ ಸೂರ್ಯೇ ಅಮೃತಸ್ಯ
ಲೋಕಮುಡಕಸ್ಯ ಸುಖಂ ಪತ್ನೇ ವಹತುಂ ಕುರುಷ್ವ ಸವಿತಾ ಸೂರ್ಯೋ
ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ನೋಮಾಯ. ರಾಜ್ಞೇ ಪ್ರಜಾಪತಯೇ ವೇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ವೃಷಾಕ-
ಪಾಯೀ ವೃಷಾಕಪೇಃ ಪತ್ನೇಷೈನಾಭಿಸೃಷ್ಟಕಾಲತಮಾ ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೮ ||

ಸುಕಿಂಶುಕಂ ಶಲ್ಮಲಿಂ ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಂ ಸುವೃತಂ
ಸುಚಕ್ರಮ್ | ಆರೋಹ ಸೂರ್ಯೇ ಅಮೃತಸ್ಯ ಲೋಕಂ ಸ್ಥೋನಂ
ಪತ್ನೇ ವಹತುಂ ಕೃಣುಷ್ವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೩೩)

ಸೂರ್ಯಾಕೃತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯಪತ್ನಿಯೇ ನೀನು ಲೋಕಪ್ರಕಾಶಕಳೂ, ಕಲ್ಪಕ ರಹಿತಳೂ, ಸರ್ವರೂಪಳೂ, ಶೋಭನರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಆವೃತಳೂ, ಉಜ್ವಲ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವಳೂ, ನೀರಿಗೆ ಅಶ್ರಯಳೂ ಆಗ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ಎರಿ ಮಂಡಲಾಧಿಷ್ಠಾತ್ಪದೇವನಾದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸ್ವಾರೋಹಣಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು.

ಸುಕಾಸನಂ ಶನ್ವಮಲಂ ಸರ್ವರೂಪಂ | ಅಪಿವೋಪಮಾರ್ಥೇ
ಸ್ವಾತ್ಮಕಿಂಶುಕಮಿವ ಲಲ್ಮಲಿಮಿತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಲಾಶವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಿಂಶುಕಪದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದು ಕೆಂಪು ಹೂವಾದುದರಿಂದ ಸಾಮ್ಯಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಉಪಮಾರ್ಥ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಪುಷ್ಪಭರತನಾದ ಶಾಲ್ಮಲಿವೃಕ್ಷದಂತೆ ಇರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಶಲ್ಮಲಿಯೆಂಬಲ್ಲಿ ಆರ್ಪವಾಗಿ ಶ್ರಸ್ತ ಬಂದಿದೆ.

ಕಿಂಶುಕಂ ಕ್ರಂಶತೇಃ | ಪ್ರಕಾಶಯುತಿಕರ್ಮಣಃ | ಶಲ್ಮಲಿಃ ಸುಶರೋ
ಭವತಿ | ಶರನಾನ್ಯಾ ||

ನಿಗಮಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಕಿಂಶುಕಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕಾಶಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಂಶಧಾತುವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉಕಜಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಿಂಶಾದೇಶ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಕಿಂಚಿಚ್ಚು ಇವ' ಸ್ವಲ್ಪಗಿಣಿಯಂತಿರುವುದು ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಕಿಂಶುಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗಿಣಿಯ ಕೊಕ್ಕಿನಂತಿರುವ ಪುಷ್ಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಮರ. (ಮುತ್ತಗ). ಶ್ಲ-ಹಂಸಾಯಾಂ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಶಲ್ಮಲಿಪದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅತಿ ಮೃದುನಾದುದರಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಅಥವಾ ತಾನು ಮುಳುಗಲಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಮರವನ್ನು ವಿರುವವರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆರೋಹ ಸೂರ್ಯೇ ಅಮೃತಸ್ಯ ಲೋಕವಾ | ಉದಕಸ್ಯ ಸುಖಂ
ಸತ್ಯೇ ವಹತು ಕುರುಷ್ಟ | 'ಸವಿತಾ ಸೂರ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಯುಚ್ಛ-
ತ್ಸೋಮಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ಪ್ರಜಾಪತಯೇನಾ ' ಇತಿಚ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾ ||

ಮಂತ್ರಭಾಗ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಅಂದರೆ ಬೆಳದಿಂಗಳು. ಸೂರ್ಯ ನಿಂದಲೇ ಚಂದ್ರನ ಬೆಳಕು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯನು ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಉಪೇಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ವೃಷಾಕಪೇಃ ಸತ್ಯೈಷೈವಾಭಿಸೃಷ್ಟ ಕಾಲತಮಾ |
ತಸ್ಯಾ ನಿಷಾ ಭವತಿ || ೮ ||

ವ್ಯಾಕರಣಿಯೇ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವಳೂ ಅದಿತ್ಯನ ಪತ್ನಿ. ಆಳವಾ ಅವನ ಸಂಪತ್ತು. ಪ್ರೀತ್ಯದಲ್ಲಿ ಔಪಾಬಂದಾಗ ಐಕಾರಾದೀಕ. ಆಯಾದೀಕ. ಉಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಮವನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಡುಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ವ್ಯಾಕರಣಿಯೇ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ವ್ಯಾಕರಣಿಯೇ ರೇವತಿ ಸುಪುತ್ರ ಆದು ಸುಸುಷೇ | ಘಸತ್ತ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣಃ
ಪ್ರಿಯಂ ಕಾಚಿತ್ಕರಂ ಹವಿರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೧೩) ||
ವ್ಯಾಕರಣಿಯೇ ರೇವತಿ ಸುಪುತ್ರೇ ಮಧ್ಯಮೇನ ಸುಸುಷೇ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಯಾ ವಾಚಾ
ಸ್ತುಷಾ ಸಾಧುಸಾದಿನೀತಿ ವಾ ಸಾಧುಸಾನಿನೀತಿ ವಾ ಸ್ವಪತ್ನಂ ತತ್ಸನ್ನೋತೀತಿ ವಾ
ಪ್ರಾಶ್ಚಾತು ತ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣ ಏತಾನ್ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾನ್ತ್ವಂ ಸ್ತ್ರಾಯಾನುಕ್ಷಣ ಉಕ್ಷತೇ
ವ್ಯೌದ್ಧಿಕರ್ಮಣ ಉಕ್ಷಂತ್ಯುದಕೇನೇತಿ ವಾ ಪ್ರಿಯಂ ಕುರುಷ್ಯ ಸುಖಾಚೆಯಕರಂ
ಹವಿಃ ಸುಖಕರಂ ಹವಿಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ ಬ್ರೂಮು ಅದಿತ್ಯಂ
ಸರಣ್ಯಾಃ ಸರಣಾತ್ರಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೯ ||

ವ್ಯಾಕರಣಿಯೇ ರೇವತಿ ಸುಪುತ್ರ ಆದು ಸುಸುಷೇ | ಘಸತ್ತ ಇಂದ್ರ
ಉಕ್ಷಣಃ ಪ್ರಿಯಂ ಕಾಚಿತ್ಕರಂ ಹವಿರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೩)

ವ್ಯಾಕರಣಿಯೇ ಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ವ್ಯಾಕರಣಿಯೇ ದೇವತೆಯೇ ನೀನು
ಧನವಂತಳೂ, ಮಧ್ಯಮ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಆಳವಾ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಸುಪುತ್ರಳೂ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ ತೋರಿಸಿದ ಸೊಸೆಯಿಲ್ಲ
ವಳೂ ಆಗುವಿ. ಇಂದ್ರನು ಅಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನು ನಿನ್ನ ಹಿಮಕಾರೂಪ ಉದಕವನ್ನು ತಿಳುವಾಗಿ ಕುಡಿಯಲಿ. ಈ
ಸುಖಕರವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಅನ್ನಭಾವದಿಂದ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನುಂಟುಮಾಡು. ಅದಿತ್ಯನು ನಿನ್ನಿಂದಲೇ
ಸಕಲ ದೇವತಾಉತ್ಪರ್ಜನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ! ಸುಪುತ್ರೇ ಮಧ್ಯಮೇನ, ಸುಸ್ತುಷೇ
ಮಾಧ್ಯಮಿಕಯಾ ವಾಚಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಧ್ಯಮನು ಪುತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕನಾದ ವಾಕ್ಯ ಸೂಸೆಯಾಗುತ್ತಾಳೆ.

ಸ್ತುಷಾ ಸಾಧು ಸಾದಿನೀತಿ ವಾ | ಸಾಧು ಸಾನಿನೀತಿ ವಾ | ಸು ಅಸತ್ಯಂ
ತತ್ಸನೋತೀತಿ ವಾ ||

ನಿಗಮಪ್ರವಕ್ತನಾದ ಸ್ತುಷಾಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶ್ವಶುರನ (ಮಾವ) ಸಂತಾನಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಅಂಗಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವವಳು. ಅಥವಾ ಸಾಧುಸಂತತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವವಳು. ಅಥವಾ ಸು = ಅಸತ್ಯವನ್ನು (ಮಕ್ಕಳು) ಹಡೆಯುವವಳು ಸ್ತುಷಾ ಆಗುತ್ತಾಳೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪತಿತನಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ತ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣ ಏತಾನ್ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾನ್‌ತ್ಸಂಸ್ತ್ರಾಯಾನ್ ||
ಉಕ್ಷಣ ಉಚ್ಚತೇವ್ಯದ್ಧಿಕರ್ಮಣಃ | ಉಕ್ಷಂತ್ಯದಕೇನೇತಿ ವಾ ||

ಇಂದ್ರನು ಮಾಧ್ಯಮಿಕನಾದ ನಿನ್ನ ಹಿಮಕಣಸಂಘಾತವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲಿ. 'ಆವಶ್ಯಾಯಸ್ತು ನೀಹಾರಿ' ಅಮರ. ಸಂಸ್ತ್ರಾಯ ಅಂದರೆ ಸಂಘಾತ. ಉಕ್ಷಣ ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯದ್ಯರ್ಥಕ ಉಚ್ಚಧಾತುವಿನಿಂದ ಇದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಹಿಮಸಂತತಿ ಔಷಧಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಹಿಮಕಣಗಳೇ ಅಧಿಕವಾದರೆ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಸೇಚನಾರ್ಥಕ ಉಕ್ಷಣಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಇವು ನೀರಿನಿಂದ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಒಡ್ಡಿ ಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಿಯಂ ಕೌರುಷ್ಯ ಸುಖಾಚಯಕರಂ ಹವಿಃ ಸುಖಕರಂ ಹವಿಃ |
ಸರ್ವಸ್ಯಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಶ್ರಮೇತದ್ಧ್ರಿಮ ಆದಿತ್ಯನಾ |

ಕಾಚಿತ್ಕರಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುಖಾಚಯಕರಂ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಕ = ಸುಖ, ಅದರ ಚಿತ್ = ಸಂಘ. ಸುಖ ಪರಂಪರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಹವಿಃ ಉದಕನಾವದಲ್ಲಿ (ನಿಘ. ೧-೧೨-೬೫) ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೇ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಮತ.

ಸರಣ್ಯಾಃ ಸರಣಾತೌ | ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ || ೯ ||

ಶ್ರಮವಾಪ್ರವಾದ ಸರಣ್ಯಾಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉಷಾದೇವಿಯೇ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಪ್ರಸೂತಳಾಗಿ ಸರಣ ಶ್ರಿಯಾನಿಶಿಷ್ಯಳಾದುದರಿಂದ ಸರಣ್ಯಾ ಎಂದಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಸ್ವ-ಗತೌ ಧಾತು. ಫಪ್ರತ್ಯಯ, ಗುಣ, ಸರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ

ಸರೀಣಿ (ಸರಣೀನಿ) ನಯತಿ ಐತಿ ಸರಣ್ಯಾಃ. ಸರ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಪ್ರಾಪಣಾರ್ಥಕ ನೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಊಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಜಾದೇಶ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಸರಣ್ಯಾಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ತುಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಪಾಗೂಹನ್ನಮೃತಾಂ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯಃ ಕೃತ್ವೀ ಸವರ್ಣಾಮದದುರ್ವಿವಸ್ವತೇ |
ಉತಾತ್ಮಿನಾನಭರದ್ಯತ್ತದಾಸೀದಜಹಾದು ದ್ವಾ ಮಿಥುನಾ ಸರಣ್ಯಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭-೨) || ಅಪ್ಯಗೂಹನ್ನಮೃತಾಂ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯ ಕೃತ್ವೀ ಸವರ್ಣಾಮದದುರ್ವಿವಸ್ವತೇಽಪ್ಯತ್ಮಿನಾನಭರದ್ಯತ್ತದಾಸೀದಜಹಾದ್ ದ್ವಾಮಿಥುನೌ ಸರಣ್ಯಾರ್ಮಧ್ಯಮಂ ಚ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾಂ ಚ ವಾಚಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾ ಯಮಂ ಚ ಯಮೀ ಚ ಚೇತ್ಕೃತಿಹಾಸಿಕಾ ಸ್ತತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ ತ್ವಾಸ್ತ್ರೀ ಸರಣ್ಯಾರ್ವಿವಸ್ವತ ಅದಿತ್ಯಾದ್ಯನೌ ಮಿಥುನೌ ಜನಯಾಂಚಕಾರ ಸಾ ಸವರ್ಣಾಮನ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿನಿಧಾಯಾಶ್ಚಂ ರೂಪಂ ಕೃತ್ವಾ ಪ್ರದು ದ್ರಾವ ಸ ವಿವಸ್ವಾನಾದಿತ್ಯ ಆಶ್ರಮೇವ ರೂಪಂ ಕೃತ್ವಾ ತಾಮನುಸೃತ್ಯ ಸಂಬಭೂವ ತತೋಽತ್ತಿನ್ ಜಜ್ಞಾತೇ ಸವರ್ಣಾಯಾಂ ಮನುಸ್ತದಭಿವಾದಿನೈಷ್ಠಗವತಿ || ೧೦ ||

ಅಪಾಗೂಹನ್ನಮೃತಾಂ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯಃ ಕೃತ್ವೀ ಸವರ್ಣಾಮದದುರ್ವಿವಸ್ವತೇ | ಉತಾತ್ಮಿನಾನಭರದ್ಯತ್ತದಾಸೀದಜಹಾದು ದ್ವಾ ಮಿಥುನಾ ಸರಣ್ಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೭-೨೩)

ಸರಣ್ಯಾಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಶ್ಮಿಗಳು ಮರಣರಹಿತವಾದ ಉಪಸ್ಥನ್ನು ಮನುಷ್ಯೋಕ್ತಿಗೋಷ್ಠರ ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟರು. ಸಮಾನ ವರ್ಣವುಳ್ಳವಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಈ ಸರಣ್ಯವನ್ನು ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಅವಳು ಅತ್ತಿರದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಳು. ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದಳು. ಆಗ ಆ ಸರಣ್ಯಾದೇವತೆಯು ಮಧ್ಯಮದೇವ ಮುಕ್ತು ಮಧ್ಯಮಾವಾಗ್ನಿರ ಮಿಥುನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಳು.

ಅಪ್ಯಗೌಹದನ್ನಮೃತಾಂ ಮತ್ಪ್ರೇಚ್ಯಃ | ಕೃತ್ವೀ ಸವರ್ಣಾಮದದುವಿ
ನಸ್ತತೇ | ಅಪ್ಯತ್ತಿನಾವಭರದ್ಯತ್ತದಾಸೀದಜಹಾದ್ವೌ ಮಿಥುನೌ
ಸರಣ್ಯೂರ್ವಧ್ಯಮಂ ಚ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾಂ ಚ ವಾಚಮಿತಿ
ನೈರುಕ್ತಾಃ ||

ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಂತೆ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವಾಗ ಈ ಸರಣ್ಯೂದೇವಿಯು ಅವಿಭಾಗದಿಂದ ಅದಿತ್ಯ ಮಂಡಲವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವಳೋ ಆಗ ಅದಿತ್ಯೋದಯವಾದ ಮೇಲೆ ವಿಚಿತ್ರಿ ಹೊಂದುತ್ತಾಳೆ. ಆದು ಮಧ್ಯಮಾಗ್ನಿಯ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ನಾಶ್ಯಾಲವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ತ್ಯಾಗವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಯಮಂ ಯಮೀಂ ಚೇತ್ಯೈತಿಹಾಸಿಕಾಃ ||

ಇತಿಹಾಸಕುಶಲರು ಮಿಥುನಪದಕ್ಕೆ ಯಮಯಮೀಯರ ಮಿಥುನನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ತೃಪ್ತೃಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗಳಾದ ಸರಣ್ಯೂ ಎಂಬವಳು ಅಪ್ಪಿನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹಡೆದುದನ್ನು ನೋಡಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗೋಷ್ಠರ ಅವಳನ್ನು ಉತ್ತರಕುರುದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಡಗಿಸಿಟ್ಟರು. ಅವಳಂತಿರುವ ಇನ್ನೊಬ್ಬಳನ್ನು ಛಾಯೆಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಅಲ್ಲಿ ಯಮಯಮೀಯುಗಳಾದ ಜನನವಾದೊಡನೆ ಅವಳೂ ಅದ್ಭುತಗಳಾದಳು.

ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ-ತ್ವಾಸ್ತೀ ಸರಣ್ಯೂರ್ವಿವಸ್ತತ ಆದಿತ್ಯಾದ್ಯವೌ
ಮಿಥುನೌ ಜನಯಾಂಚಕಾರ ಸಾ ಸವರ್ಣಾಮನ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿನ್ರಿಧಾ-
ಯಾಶ್ಚಂ ರೂಪಂ ಕೃತ್ವಾ ಪ್ರದುದ್ರಾವ, ಸವಿನಸ್ತಾನಾದಿತ್ಯ ಆಶ್ಚಮೇವ
ರೂಪಂ ಕೃತ್ವಾ ತಾನುನುಸೃತ್ಯ ಸಂಬಭೂವ, ತತೋಽಽತ್ತಿನೌ
ಜಜ್ಞಾತೇ | ಸವರ್ಣಾಯಾಂ ಮನುಃ ||

ಇತಿಹಾಸ ಕಥೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಸರಣ್ಯೂ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಯಮ ಯಮೀಯೆಂಬ ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆದಳು. ಇವಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಇವಳು ಸೂರ್ಯನ ಅತಿ ಶೇಷಜನಿ ರೂಪವನ್ನು ನೋಡಲು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಪತಿಯ ಸೇವೆಗೆ ತನ್ನ ಸಮಾನ ವರ್ಣವುಳ್ಳ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ನೇಮಿಸಿ ತಂದೆಯ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋದಳು. ತಂದೆಯು ಪುನಃ ಪತ್ನಿಹಕ್ಕೇ ಹೋಗಿಂದು ಕಳುಹಿಸುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಹೋಗದೆ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಉತ್ತರಕುರುದೇಶಕ್ಕೆ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಲು ಓಡಿಹೋದಳು. ಅದಿತ್ಯನೂ ಮಾವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅವಳನ್ನು ನೋಡದೆ ಹುಡುಕುತ್ತಾ ಅದೇ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆದ ಬಡಬಾರೂಪ ದಿಂದಿರುವ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ತಾನೂ ಆಶ್ಚರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಮೈಥುನಧರ್ಮದಿಂದ ಹೊಂದಿದನು. ಪತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯದೆ ಅವಳು ಅವನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಮೂಗಿನಿಂದಲೇ ಧಾರಣೆಮಾಡಿದಳು. ಅದರಿಂದ ನಾಸತ್ಯರಾದ ಆಪ್ಪಿನೀಳುಮಾರರು ಜನಿಸಿದರು. ಸವರ್ಣಾ ಎಂಬವಳಲ್ಲಿ ವೈವಸ್ವತಸಾವರ್ಣಿ ಮನುವು ಜನಿಸಿದನು

ತದಭಿನಾದಿನೈಷ್ಠಗ್ಗವತಿ || ೧೦ ||

ತ್ವೈಷ್ಟ್ಯ ಮಗಲಾದ ಸರಣ್ಯಾ ಎಂಬವಳು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ವರಿಸಿ ಆಮೇಲೆ ಅದರ್ಶನ ಹೊಂದಿದಳು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಋಷ್ಯೋತ್ತಮ ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಪಾಗೂಹನ್ನ ಮೃತಾಂ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯಃ ಕೃತ್ತೀ ಸವರ್ಣಾಮದದುರ್ವಿವಸ್ವತೇ |
ಉತಾತ್ಮಿನಾವಭರದ್ಯತ್ತದಾಸೀದಜಹಾದು ದ್ಯಾ ಮಿಥುನಾ ಸರಣ್ಯಾಃ || ೨ ||

ಮರಣರಹಿತವಾದ ಸರಣ್ಯನನ್ನು ಮಾನವರಿಂದ ಮರಿಸಿ ಅದೇ ರೂಪದ ಬೇರೊಂದು ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಮಾಡಿ ವಿವಸ್ವತನಿಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಕೊಟ್ಟರು. ಮತ್ತು ಯಾವಾಗ ಅಶ್ವರೂಪದ ರೇತುಪತನವಾಯಿತೋ ಆಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆ ಸ್ತ್ರೀಯು ಪಡೆದಳು. ಸರಣ್ಯಾವು ಯಮ ಮತ್ತು ಯಮಿಯನ್ನು ಪಡೆದಳು.

ಯಾಸ್ಯರು ಸರಣ್ಯಾ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ಋಷ್ಯೆಗೆ ಛಿದ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸರಣ್ಯಾ ವಿಷಯ ವಾದ ಹಿಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಸರಣ್ಯಾಃ | ಸರಣ್ಯಾಃ ಸರಣಾಶ್ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ | ಅಪಾಗೂಹನ್ನ ಮೃತಾಂ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯಃ ಕೃತ್ತೀ ಸವರ್ಣಾಮದದುರ್ವಿವಸ್ವತೇ | ಉತಾತ್ಮಿನಾವಭರದ್ಯತ್ತದಾಸೀದಜಹಾದು ದ್ಯಾ ಮಿಥುನಾ ಸರಣ್ಯಾಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭-೨) | ಅಪಾಗೂಹನ್ನ ಮೃತಾಂ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯಃ ಕೃತ್ತೀ ಸವರ್ಣಾಮದದುರ್ವಿವಸ್ವತೇ ಸ್ವೈಷ್ಟ್ಯನಾವಭರದ್ಯತ್ತದಾಸೀದಜಹಾದ್ವ್ಯಾ ಮಿಥುನಾ ಸರಣ್ಯಾ ಮರ್ಧ್ಯಮಂ ಚ ಮಾಧ್ಯಮಿ ಕಾಂ ಚ ವಾಚಮಿತಿ ಸೈರುಕ್ತಾಃ | ಯಮಂ ಚ ಯಮಿಾಂ ಚೈಶ್ವೈತಿಹಾಸಿಕಾಃ ||

ತಸ್ಯೈತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ-ತ್ವಾಪ್ತೀ ಸರಣ್ಯಾವಿವಸ್ವತ ಅದಿತ್ಯಾದ್ಯನೌ ಮಿಥುನಾ ಜನಯಾಂ ಚಕಾರ | ಸಾ ಸವರ್ಣಾಮನ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿನಿಧಾಯಾಶ್ಚಂ ರೂಪಂ ಕೃತ್ವಾ ಪ್ರದುರಾವ | ಸ ವಿವಸ್ವಾನಾದಿತ್ಯ ಅಶ್ವಮೇವ ರೂಪಂ ಕೃತ್ವಾ ತಾನುನುಸ್ಯತೈ ಸಂಬಧಿಸ | ತಸೋಶ್ವಿನೌ ಜಜ್ಞಾತೇ ಸವರ್ಣಾಯಾಂ ಮನುಃ ||

(೧- ೧೨-೧೦)

ಚಲಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಸ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸರಣ್ಯಾಶಬ್ದವು ನಿಕ್ಷಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಮುಂದುಮುಂದಕ್ಕೆ ಸೃಯುವವಳು, ಚಲಿಸು ತ್ವಿರುವವಳು ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಅಪಾಗೂಹನ್ನೆಂಬ ಋಷ್ಯನ ನಿರ್ವಚನವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ-ಮರಣವಿಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ನಾಶರಹಿತವಾದ ಆ ಸರಣ್ಯಾದೇವಿಯನ್ನು ಮನುಷ್ಯರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಂತೆ ದೇವತೆಗಳು ಮರೆಮಾಡಿ ಅವುಟ್ಟಿದು ಮತ್ತು ಅದೇ ರೂಪ ಮತ್ತು ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಬೇರೊಬ್ಬ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸರಣ್ಯಾದೇವಿಯು ಅದೃಶ್ಯವಾದಾಗ (ಅಶ್ವರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಶ್ವರೂಪಿಯಾದ ಅದಿತ್ಯನ (ವಿವಸ್ವಂಶನ) ಸಂಭೋಗದ ಫಲವಾಗಿ) ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದಳು ಮತ್ತು ಹಿಂದೆ ತಾನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಅವಳುಮಕ್ಕಳಾದ ಯಮಯಮಿಯರನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದಳು. ಇಲ್ಲಿ ಮಿಥುನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧ ಅರ್ಥ

ಮಾಡಿದಾರೆ. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ವಾಗ್ಗೇವತೆ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತವು. ಯಮ ಮತ್ತು ಯಮಿಾ ಎಂದು ಇತಿಹಾಸಕಾರರ ಮತವು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವಿರುವುದು—ತೃಪ್ತೃಪ್ತಿಯಾದ ಸರಣ್ಯಾದೇವಿಯು ಆದಿತ್ಯನಿಂದ (ವಿವಸ್ವಂತನಿಂದ) ಯಮಯಮಿಯೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಅವಳ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆದಳು. ಅನಂತರ ಅವಳು ತನ್ನ ಹಾಗೆಯೇ ಇರುವ ಬೇರೊಬ್ಬ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ತನ್ನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಆದಿತ್ಯನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರಿಸಿ ತಾನು ಅಶ್ವರೂಪದಿಂದ ಓಡಿಹೋದಳು. (ಈ ಸರ್ವರ್ೂಪಿಯಾದ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಛಾಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಮನುವು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಅನಂತರ ಆದಿತ್ಯನು ಈ ಸ್ತ್ರೀಯು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸರಣ್ಯಾ ಅಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು) ಅನಂತರ ತಾನೂ ಅಶ್ವರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಅಶ್ವರೂಪಿಣಿಯಾದ ಸರಣ್ಯಾವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗಿ ಅವಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದನು. ಆಗ ಇವರಿಬ್ಬರ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಸಮಾಗಮದ ಫಲವಾಗಿ ಅಕ್ಷಿನೀದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಮತ್ತು ಸರ್ವರ್ೂಪದ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಮನುವು ಹುಟ್ಟಿದನು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಮದ್ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕಾದಶ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ತೃಷ್ಣಾ ದುಹಿತ್ರೇ ವಹತುಂ ಕೃಣೋತೀತೀದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ಸಮೇತಿ |
ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ ಪರ್ಯುಹ್ಯಮಾನಾ ಮಹೋ ಜಾಯಾ ವಿವಸ್ವತೋ ನನಾಶ
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭-೧) || ತೃಷ್ಣಾ ದುಹಿತುರ್ವಹನಂ ಕರೋತೀತೀದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ
ಸಮೇತೀನಾಢಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಭಿಸಮಾಗಚ್ಯಂತಿ ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ
ಪರ್ಯುಹ್ಯಮಾನಾ ಮಹತೋ ಜಾಯಾ ವಿವಸ್ವತೋ ನನಾಶ ರಾತ್ರಿರಾದಿತ್ಯಸ್ಯಾದಿತ್ಯೋ
ದಯೇಽಂತರ್ಧೀರ್ಯತೇ || ೧೧ ||

ತೃಷ್ಣಾ ದುಹಿತೇ ವಹತುಂ ಕೃಣೋತಿತೀದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ
 ಸಮೇತಿ | ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ ಪರ್ಯುಹ್ಯಮಾನಾ ಮಹೋ
 ಜಾಯಾ ವಿವಸ್ವತೋ ನನಾಶ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೧೩)

ತೃಷ್ಣಾ ಪ್ರಕಾಶತೆಯು ಮಗಳಿಗೆ ವಿವಾಹಮಾಡುವನೆಂದು ಭೂತಜಾತನೆಲ್ಲಾ ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇರಿತು. ಮಗಳೂ ಅದಿತ್ಯನೊಡನೆ ಮದುವೆಯಾಗಿ ಯಮ ಯಮಿಯರನ್ನು ಹಡೆದು ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನು ಅವನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಟ್ಟು ತಾನು ಅಕ್ಷರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅದರ್ಶನವಾದಳು.

ತೃಷ್ಣಾ ದುಹಿತುರ್ವಹನಂ ಕರೋತಿತೀದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ಸೇಮೇ-
 ತೀಮಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಭಿ ಸಮಗಚ್ಛಂತಿ |
 ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ ಪರ್ಯುಹ್ಯಮಾನಾ ಜಾಯಾ ವಿವಸ್ವತೋ
 ನನಾಶ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿವಾಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ. ಮಹತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅರ್ಹವಾಗಿ ವರ್ಣರೋಪಣೆ ಬಂದಿದೆ. ಮುಂದಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಊಹಿಸಿ ಯಮನ ತಾಯಿಯು ಮದುವೆಯಾಗಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ರಾತ್ರಿರಾದಿತ್ಯಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯೋದಯೇಽಂತರ್ಧೀರ್ಯತೇ || ೧೧ ||

ಏಕಶ್ಲೋಕಾರಂ ಮಹದಂತಿ ತಾಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ ಮಧ್ಯಮನಾದ ತೃಷ್ಣಾದೇವನು ಉಪಸ್ಥಿತನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿದನು. ಆಗ ಪ್ರಪಂಚವು ಪ್ರಭಾತವಾಯಿತೆಂದು ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಧ್ಯಮನ ತಾಯಿಯಾದ ರಾತ್ರಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಉದಯದಿಂದ ಅದೃಶ್ಯಳಾಗುತ್ತಾಳೆ.

ತೃಷ್ಣಾ ದುಹಿತೇ ವಹತುಂ ಕೃಣೋತಿತೀದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ಸಮೇತಿ |
 ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ ಪರ್ಯುಹ್ಯಮಾನಾ ಮಹೋ ಜಾಯಾ ವಿವಸ್ವತೋ
 ನನಾಶ || ೧ ||

ತೃಷ್ಣಾನಾಮಕನಾದ ದೇವನು ತನ್ನ ಮಗಳಾದ ಸರಣ್ಯನಿಗೆ ವಿವಾಹವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತವೂ ಒಂದುಗೂಡಿದವು. ಆದರೆ, ವಿವಾಹಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಳಾಗಬೇಕಾದವಳೂ, ಯಮನಿಗೆ ಮಾತೆಯೂ, ಮಹಾತ್ಮನಾದ ವಿವಸ್ವಂತನ ಧಾತ್ವಿಯೂ ಆದ ಸರಣ್ಯವು ಅದೃಶ್ಯಳಾದಳು. ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಪುಸ್ತಕಕ್ಕೆ ಏಕಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಶ್ವಪ್ನಾ ದುಹಿತ್ರೇ ವಹತುಂ ಕೈಣೋತಿೇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ಸನೇತಿ |
ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ ಪರ್ಯುಹ್ಯಮಾನಾ ಮಹೋ ಜಾಯಾ ವಿವಸ್ವತೋ ನನಾಶ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭-೧)

ಶ್ವಪ್ನಾ ದುಹಿತುರ್ವಹನಂ ಕರೋತಿೇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ಸಮೇತೀಮಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ
ಭೂತಾನ್ಯಭಿಸಮಾಗಚ್ಛಂತಿ ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ ಪರ್ಯುಹ್ಯಮಾನಾ ಮಹತೋ ಜಾಯಾ
ವಿವಸ್ವತೋ ನನಾಶ | ರಾತ್ರೀರಾದಿತ್ಯಸ್ಯಾ ದಿತೋದಯೇಽನ್ವರ್ಧೀಯತೇ ||

(ಐ. ೧೩-೧೧)

ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ಶ್ವಪ್ನಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದಾರೆ
ಶ್ವಪ್ನಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ—

ಇಲ್ಲಿ ಶ್ವಪ್ನವೆಂದರೆ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು, ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಈ
ಶ್ವಪ್ನಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಮಗನಾದ ಸರಣ್ಯಾದೀವಿಯನ್ನು ವಿವಸ್ವಂತನಿಗೆ ಮದುವೆಮಾಡಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಾಗ
ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಜಾತಗಳೂ (ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮೊದಲಾಗಿ ಸರ್ವರೂ ಸಹ ಆ
ವಿವಾಹವನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದುಕಡೆ ಎಂದರೆ ವಿವಾಹಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರು. ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಬಂಧು
ಬಾಂಧವರೂ, ಇತರರೂ, ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರುವುದು ಸ್ವಭಾವವೇ ಆಗಿದೆ. ಆಗ ಎಂದರೆ ವಿವಾಹವಾದನಂತರ
ಯಮನ ಶಾಯಿಯೂ ಮಹನೀಯನಾದ ವಿವಸ್ವಂತನ ಧಾರ್ಯೆಯೂ ಆದ ಸರಣ್ಯಾದೀವಿಯು ಎಲ್ಲಿಯೋ ಅದೃಶ್ಯಳಾದಳು
ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಓರ್ವ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಟ್ಟು ತಾನು ಅಪ್ಪರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ
ಹೊರಟುಹೋದಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ನೈರುತ್ತಪಕ್ಷ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ—ನಿರುತ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ಅದಿತ್ಯನ
ಪರವಾಗಿ ಬರೆದಿರುವ ಭಾಷ್ಯವನ್ನೂ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಕೆಳಗೆ ವಿವರಿಸಿದೀನೆ—

ಶ್ವಪ್ನಾ ಮಧುಮಃ ತನೋಭಾಗಸ್ಯ ಉಷಸಃ ದುಹಿತ್ರೇ ದುಹಿತುಃ ದೂರೇ ಹಿತಾಯಾಃ ಪ್ರಕಾಶ
ರೂಪಾಯಾಃ ವಹತುಂ ವಹನಂ ವಿವಸ್ವತಃ ಕರೋತಿ | ಇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ಸನೇತಿ |
ಪ್ರಭಾತಮಿತಿ ಮತ್ಪಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸ್ಯಾಸು ಸ್ಯಾಸ್ತಿತಿ ಕರ್ತವ್ಯತಾಸು ಅಭಿಸಮಾಗಚ್ಛಂತಿ |
ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ ಪರ್ಯುಹ್ಯಮಾನಾ-ಯಮಸ್ಯ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ ದೇವಧರ್ಮೀಣ ಅಥವಾ
ದ್ಯುಸ್ಥಾನಸ್ಯ ಯುವ ಜಾಯಾ ಸಾ ಮಾತೇತಿ | ಜಾಯತೀಽಸ್ಯಾಂ ಪುತ್ರತ್ರೇನ ಪತಿಃ ಜಾಯಾ
ಧಾಯಾ | ಮಹತೋ ವಿವಸ್ವತಃ ಪ್ರಕಾಶೇನ ಪೋಷ್ಣಾಯಮಾಜಾ ನನಾಶ ನಶ್ಯತಿ |
ಸಂಕ್ಷೇಪತೋ ಭಾಷ್ಯಕಾರೋಽರ್ಥಂ ನಿರಾಹರಾತ್ರೀರಾದಿತ್ಯ | ಉಪಾ ಜಾಯಾ ಸಾ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯೋ-
ದಯೇಽನ್ವರ್ಧೀಯತೇ ಇತಿ ||

(ಐ. ಭಾಷ್ಯ)

ಎಂದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟಾ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದೇವತೆ, ಸೂರ್ಯ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನು ದುಹಿತೀ ವಹತುಂ ಎಂದರೆ, ದೂರದಲ್ಲಿರುವ (ಸೂರ್ಯನು) ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ವಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಸುತ್ತಲೂ ಬಿರುವುದಕ್ಕೆ; ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣಕಾಲವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವಾಗ ಇರುವ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ದೂರದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ನೋಡಿ, ಈಗ ಕತ್ತಲೆಯು ನಾಶವಾಗಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲವು ಆಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿದು ತಮ್ಮತಮ್ಮ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವರು. ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ ಪರ್ಯೂಹ್ಯಮಾನಾ—ಯಮು ಅಥವಾ ಮಧ್ಯವು ದೇವತೆಯಾದ ಅದಿತ್ಯನ ಕಾಯಿಯಾದ ದ್ಯುಲೋಕವು (ಅಂಕರಿಕವು) ಅಥವಾ ಅಶ್ವಾ ವ, ಪುತ್ರನಾಮಾಸಿ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ತಾನೇ ತನ್ನ ಅಂಶರೂಪದಿಂದ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಪುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಪತ್ನಿಗೆ ಜಾಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯೇ ಅಥವಾ ಉಷ್ಣೇ ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಯು ಆ ರಾತ್ರಿಯಿಂದ (ರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದ ನಂತರ) ಸೂರ್ಯನು ಅಂಶರೂಪದಿಂದ ಪುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಪತ್ನಿಯಾಯಿತು ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯು ಅಥವಾ ಉಷ್ಣಾದೇವಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವಳು. ಜಾಯಾ ವಿವಸ್ವತೋ ನನಾಶ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿರಾದಿತ್ಯಸ್ಯಾದಿತ್ಯೋದಯೋಽಪ್ರೇರ್ಥೀಯತೇ ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಯಾದ ರಾತ್ರಿ ಅಥವಾ ಉಷ್ಣು ಸೂರ್ಯೋದಯಾನಂತರ ನಾಶವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಅದೃಶ್ಯವಾಗುವುದು ಎಂದು ಅದಿತ್ಯಕರ್ತೃದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ
ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಸವಿತಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯ ಕಾಲೋ ಯದಾ ದ್ಯೌರಪಠತತಮಸ್ಯಾಕೀರ್ಣರತ್ನಿ-
ಭವತಿ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೨ ||

ಸವಿತಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ತಸ್ಯ ಕಾಲೋ ಯದಾ ದ್ಯೌರಪಠತತಮಸ್ಯಾ
ಕೀರ್ಣರತ್ನಿಭವತಿ || ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೨ ||

ಶ್ರುತುಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸವಿತ್ಯಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಸವಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾ' ಎಂದು ಇದು (ನಿ. ೧೦-೩೧) ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸವಿತ್ಯ ಅಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಾವಾಗ ದ್ಯುಲೋಕವು ಕತ್ತಲೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕುಡುವಾಗುವುದೋ, ಈ ಸಮಿತ್ಯವೂ ಕೂಡಾ ಸುತ್ತಲೂ ಚದ್ದದ ರಶ್ಮಿಯುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೋ ಆದು

ಸವಿತ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಕಾಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಗ ಭೂಮಿಯು ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಅವ್ಯತವಾಗಿಯೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೇ ಸವಿತ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಸವಿತ್ಯದೇವತಾ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಕಮುನಿ ವಿರಚಿತ ಋತ್ವದಿಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ವಿಶ್ವಾ ರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿಮುಂಚತೇ ಕವಿಃ ಪ್ರಾಸಾವೀದ್ಯದ್ರೇ ದ್ವಿಪದೇ ಚತು-
ಷ್ಟದೇ | ವಿನಾಕಮುಖ್ಯತ್ಸವಿತಾ ವರೇಣ್ಯೋನ್ಯನು ಪ್ರಯಾಣಮುಷಸೋ ವಿ ರಾಜತಿ
(ಋ. ಸಂ. ೫-೮೧-೨) ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಪ್ರತಿಮುಂಚತೇ ಮೇಧಾವೀ ಕವಿಃ
ಕ್ರಾಂತದರ್ಶನೋ ಭವತಿ ಕನತೇರ್ವಾ ಪ್ರಸುವತಿ ಭದ್ರೇ ದ್ವಿಸಾದ್ಯುತ್ಯ ಚತುಷ್ಟಾ-
ದ್ಯುತ್ಯ ವ್ಯಚಿಖ್ಯಾಪಯನ್ನಾಕಂ ಸವಿತಾ ವರಣೇಯಃ ಪ್ರಯಾಣಮನೂಷಸೋ
ವಿರಾಜತ್ಯಧೋರಾಮಃ ಸಾವಿತ್ರ ಇತಿ ಪಶುಸಮಾಮ್ನಾಯೇ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ಕಸ್ಮಾತ್ಪ್ನಾ-
ಮಾನ್ಯದಿತ್ಯಧಸ್ತಾತ್ತದ್ವೇಲಾಯಾಂ ತನೋ ಭವತ್ಯೇತಸ್ಮಾತ್ಪ್ನಾಮಾನ್ಯಾದಧಸ್ತಾದ್ರಾ-
ನೋಽಧಸ್ತಾತ್ಕೃಷ್ಣ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ನಾಮಾನಾದಿತ್ಯಗ್ನಿಂ ಚಿತ್ವಾ ನ ರಾಮಾಮುಷೇಯದ್ರಾಮಾ
ರಮಣಾಯೋಪೇಯತೇ ನ ಧರ್ಮಾಯ ಕೃಷ್ಣ ಜಾತೀಯೈತಸ್ಮಾತ್ಪ್ನಾಮಾನ್ಯಾತ್
ಕೃಕನಾಕುಃ ಸಾವಿತ್ರ ಇತಿ ಪಶುಸಮಾಮ್ನಾಯೇ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ಕಸ್ಮಾತ್ಪ್ನಾಮಾನ್ಯಾದಿತಿ
ಕಾಲಾನುವಾದ ಪರೀತ್ಯ ಕೃಕನಾಕೋಃ ಪೂರ್ವಂ ಶಬ್ದಾನುಕರಣಂ ವಚೇರುತ್ತರಪದಂ
ಭಗೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯ ಕಾಲಃ ಪ್ರಾಗುತ್ಪರ್ಷಣಾತ್ಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೩ ||

ವಿಶ್ವಾ ರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿಮುಂಚತೇ ಕವಿಃ ಪ್ರಾಸಾವೀದ್ಯದ್ರಂ ದ್ವಿಪದೇ
ಚತುಷ್ಟದೇ | ವಿನಾಕಮುಖ್ಯತ್ಸವಿತಾ ವರೇಣ್ಯೋನ್ಯನು ಪ್ರಯಾ-
ಣಮುಷಸೋ ವಿ ರಾಜತಿ ||

ಸವಿತ್ಯಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಸವಿತ್ಯದೇವನು ಸಕಲರೂಪಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶ ಪಡಿಸಿದನು ಸರ್ವಾತ್ಮನಾದುದರಿಂದ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡನು. ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇವನು ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ರತ್ನಿಗಳು ಪ್ರಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉಪ್ಪಿನ ಉದಯವಾದ ಮೇಲೆ ವಿರಾಜಿಸುವ ಈ ಸವಿತ್ಯದೇವನು ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲಿ.

ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಪ್ರತಿ ಪ್ರತಿಮುಂಚಿತೇ | ಮೇಧಾವೀ ಕವಿಃ
 ಕ್ರಾಂತದರ್ಶನೋ ಭವತಿ | ತನತೇ ವಾ | ಪ್ರಸುವತಿ ಭದ್ರಂ
 ದ್ವಿಸಾದ್ಭ್ಯಶ್ಚ, ವೈಚಿತ್ಯಾಪಯನಾಕಂ ಸಫತಾ ಪರಣುಯಃ
 ಪ್ರಯಾಣವನೂಷಸೋ ವಿರಾಜತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕವಿಚ್ಛ ಮೇಧಾವಿನಾದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ. ೩-೧೫-೧೦) ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಮೇಧಾವಿಯೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಕ್ರಮಭಾತವಿಗೆ ಇನ್ನೆತ್ತಯ ಬಂದಾಗ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ, ರೇಫಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಅತಿತಾನಾಗತ ವಿಪ್ರಕೃತ್ಯವಿವಯಕವಾಗಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೇ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿ. ಅಥವಾ ಶಿಷ್ಯಾರ್ಥಕ ವತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಇದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸುವತಿ. ಶು-ಪ್ರವೈಶ್ವರ್ಯಯೋಃ ಧಾತು. ಪ್ರಸವವೆಂದರೆ ಅಭ್ಯಸುಜ್ಞಾನ.

ಅಧೋರಾಮಃ ಸವಿ ಇತಿ ಪಶುಸಮಾಮ್ನಾಯೇ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ |
 ಕಸ್ಮಾತ್ (ಗುಣ) ಸಾಮಾನ್ಯಾದ್ ಇತಿ | ಅಧಸ್ತಾತ್ರದ್ವೇ-
 ಲಾಯಾಂ ತನೋ ಭವತಿ | ಏತಸ್ಮಾತ್ಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ | ಅಧ-
 ಸ್ತಾದಾಮೋಽಧಸ್ತಾನ್ ಕೃಷ್ಣಃ ||

'ವಿನಾಕಮ್ಯುತ್' ಎಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸವಿತ್ಯದೇವನ ಕಾಲೋಪಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪಶುಗುಣಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಧೋರಾಮಃ ಸವಿತ್ಯ ಎಂದು ಪಶುಸಮಾಮ್ನಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ಒಂದು ಪ್ರಾಣಿಯಂತೆ ಈ ಸವಿತ್ಯವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಿರಣಗಳು ಪ್ರಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಬೆಳ್ಳಗೂ ಕೆಳಗೆ ಭೂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಕಪ್ಪಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಗುಣಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಅಧೋರಾಮಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಕಸ್ಮಾತ್ಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ ಇತಿ | ಅಗ್ನಿಂ ಚಿತ್ವಾ ನ ರಮಾಮುಪೇಯತ್ |
 ರಾಮಾ ಮಂತ್ರಾಂಯೋಪೇಯತೇ ನ ಧರ್ಮಾಯ ಕೃಷ್ಣಜಾ-
 ತೀಯಾ | ಏತಸ್ಮಾತ್ಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ |

ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಧೋರಾಮಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೆಳಗೆ ಕತ್ತಲೆಯಾದುದರಿಂದ ಅಧಃ ಕೃಷ್ಣಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ರಾಮಾ ಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಚಯನವಾದ ಮೇಲೆ ರಾಮಾಗಮನ ಮಾಡಬಾರದು ಎಂದು ಶ್ರುತವಚನ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಮಾ ಅಂದರೆ ಶೂದ್ರ ಹಂಗಮು. ಇವಳು ಕೆಲವು ಸಂಭೋಗಸುಖಕ್ಕೋಸ್ಕರ ದ್ವಿಜರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಸಂಬಂಧ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಷ್ಣಜಾತಿಯ ಶೂದ್ರಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ರಾಮಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಸ್ತ್ರೀವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವ ರಾಮಾ ಶಬ್ದವು ಗುಣಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಪಶುವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಕವಾಕುಃ ಸಾವಿತ್ರಃ ಇತಿ ಪಶುಸಮಾನ್ಮಾಯೇ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ |
 ಸಃ ತಸ್ಮಾತ್ಪಾನೂನ್ಯಾತ್ ? ಇತಿ | ಕಾಲಾನುವಾದಂ ಪರಿಚತ್ಯ |
 ಕೃತವಾಕೋಃ ಪೂರ್ವಂ ಶಬ್ದಾನುಕರಣಮ್ | ಪಚೇರುತ್ತರ-
 ಪದವಃ ||

ಸಾವಿತ್ರಕಾಲವನ್ನು ಕೃಕವಾಕು ಪ್ರಾಣಿ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೃಕವಾಕುವೆಂದರೆ ಕೋಳಿ. ಇದು ಸಾವಿತ್ರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗದ ಜಾವದಲ್ಲಿ ಕೋಳಿಯು ಕೂಗು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕೃಕವಾಕುವದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೃಕವೆಂಬುದು ಶಬ್ದಾನುಕರಣ. ಕೃಕವೆಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ವಚನಾಕು ಉತ್ತರಪದ. 'ಕೃಕೇ ವಚಃ ಕೃತ್ವ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಕ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವಚನಾಕುವಿಗೆ ಉಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. 'ಕೃಕವಾಕುಸ್ತಾಮೃಚೂಡಃ ಕುಕೃಟಿಶ್ಚರಣಾಯುಧಃ' ಎಂದು ಅವರು.

ಭಗೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ತಸ್ಯ ಕಾಲಃ ಪ್ರಾಗುತ್ತರ್ಪಣಾತ್ | ತಸ್ಯೈಷಾ
 ಭವತಿ || ೧೩ ||

ಭಗಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. 'ಭಗೋ ಭಜತೇ' (ನಿ. ೩-೧೩) ಎಂದು ಇದು ಹಿಂದಿಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ ಅಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಭವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಸಾವಿತ್ರಕಾಲವಾದ ಮೇಲೆ ಇವನ ಕಾಲ ವಾದುದರಿಂದ ಭಗವೆಂಬ ಕ್ರೋಧಿಸ್ವರೂಪ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಭಗವ್ಯುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾ ರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿನುಂಚತೇ ಕವಿಃ ಪ್ರಾಸಾದೀದ್ಧದ್ರಂ ದ್ವಿಪದೇ
 ಚತುಷ್ಟದೇ |

ವಿ ನಾಕಮಖ್ಯತ್ಸವಿತಾ ವರೇಣ್ಯೋನು ಪ್ರಯಾಣಮುಷಸೋ ವಿ ರಾಜತಿ ||

ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಸವಿತೃವು ಸಮ್ಯಕ್ವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಧರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಎರಡು ಕಾಲುಳ್ಳ ಮಾನವಾದಿಗಳಿಗೂ, ನಾಲ್ಕುಕಾಲುಳ್ಳ ಗವಾದಿಗಳಿಗೂ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದವು. ಅತ್ಯಂತ ಪೌಜ್ಯನಾದ ಸವಿತೃವು

ವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಉಪೋದೇವಿಯ ಉದಯದ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ ತಾನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಹವಿರ್ಧಾನದ್ರವರ್ತನವೆಂಬ ಸೋಮಾನಯನಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವ ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ತರುವಾಗ ವಿಶ್ವಾ ರೂಪಾಣಿ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಅನುವಚನೀಯಾ ಋಕ್ಕನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ವಿಶ್ವರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿಮುಂಚತೇ ಕವಿರಿತಿ ವ್ಯವಸ್ತ್ರಾಯಾಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೪-೯) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಈಂಕಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುರ್ದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರಾತರ್ಜಿತಂ ಭಗಮುಗ್ರಂ ಹುನೇವ ವಯಂ ಪುತ್ರಮದಿತೇರ್ಯೋಃ
ವಿಧರ್ತಾ | ಅಧೃತ್ವಿದ್ಯಂ ಮನ್ಯಮಾನಸ್ಪುರತ್ವಿದ್ರಾಜಾ ಚಿದ್ಯ ಭಗಂ ಭಕ್ತೀತ್ಯಾಹ
(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೧-೨) || ಪ್ರಾತರ್ಜಿತಂ ಭಗಮುಗ್ರಂ ಹ್ವಯೇಮ ವಯಂ ಪುತ್ರ-
ಮದಿತೇರ್ಯೋಃ ವಿಧಾರಯಿತಾ ಸರ್ವಸ್ವಾಧೃತ್ವಿದ್ಯಂ ಮನ್ಯಮಾನ ಅಧ್ಯಾಲು-
ರಿದ್ರಸ್ಪುರತ್ವಿತ್ತರ ಇತಿ ಯಮನಾಮ ತರತೇರ್ವಾ ತ್ವರತೇರ್ವಾ ತ್ವರಯಾ
ತೂರ್ಣಗತಿಯೇನೋ ರಾಜಾ ಚಿದ್ಯಂ ಭಗಂ ಭಕ್ತೀತ್ಯಾಹಾಂಧೋ ಭಗ ಇತ್ಯಾಹುರ-
ನುತ್ಸುಪ್ತೋ ನ ದೃಶ್ಯತೇ ಪ್ರಾತಿತ್ರನುಸ್ವಾಕ್ಷಿಣೇ ನಿರ್ಜಘಾನೇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ
ಜನಂ ಭಗೋ ಗಚ್ಛತಿತಿ -ವಾಜನಂ ಗಚ್ಛತ್ಯಾದಿತ್ಯ ಉದಯೇನ ಸೂರ್ಯಃ
ಸರ್ತೇರ್ವಾ ಸುವತೇರ್ವಾ ಸ್ವೀರ್ಯತೇರ್ವಾ ತಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ || ೧೪ ||

ಪ್ರಾತರ್ಜಿತಂ ಭಗಮುಗ್ರಂ ಹುನೇವ ವಯಂ ಪುತ್ರಮದಿತೇರ್ಯೋಃ
ವಿಧರ್ತಾ | ಅಧೃತ್ವಿದ್ಯಂ ಮನ್ಯಮಾನಸ್ಪುರತ್ವಿದ್ರಾಜಾ ಚಿದ್ಯಂ
ಭಗಂ ಭಕ್ತೀತ್ಯಾಹ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೮)

ಭಗನಾಮಕಾದಿತ್ಯನ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾವು ಪ್ರಧಾತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿರುವ, ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾದ, ಭಗದೇವನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ. ಆವನ್ನು ತನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ದರಿದ್ರನೂ ಇವನನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಮನೂ ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಇವನನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ. ರಾಜನೂ ಸರ್ವಸೇವ್ಯನಾದ ಇವನನ್ನು ಧನವನ್ನನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಮಹಾಮಹಿಮನಾದ ಇವನನ್ನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪೂಜಿಸಲು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಪ್ರಾತರ್ಜಿತಂ ಭಗಮುಗ್ರಂ ಹೃದಯೇನು ವಯಂ ಪುತ್ರಮದಿತೇಯೋಽ
ವಿಧಾರಯಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯಾಧ್ಯತ್ವಿದ್ಯಂ ಮನ್ಯಮಾನ ಅಧ್ಯಾಲುರ್ದರಿವ್ಯ
ಸ್ತುರತ್ವಿತ್ | ತುರ ಇತಿ ಯಮನಾಮು, ತರತೇರ್ವಾ, ತ್ವರತೇರ್ವಾ,
ತ್ವರಯಾತೂರ್ಣಗತಿಯಮಃ | ರಾಜಾ ಚಿದ್ಯಂ ಭಗಂಭಕ್ಷೇತ್ಯಾಹ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಧ್ಯಪದಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಾಲು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಧನಿಕರನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಇರುವವನು. ಆಧ್ಯಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದ್ರಿಧಾತುವಿಗೆ ಕಪ್ರತ್ವಯ. ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ವರ್ಣರೋಪ ಬಂದು ಆಧ್ಯ ಎಂದಾಗಿದೆ. ತುರಃ ಅಂದರೆ ಯಮನು. ಇವನ್ನು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕಡೆಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ತ್ವರಿಸಬಹುದು. ಇತ್ಯಾದಿ-ಸಂಭ್ರಮೇ ಧಾತು. ಘಪ್ರತ್ವಯ ಬಂದಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ತ್ವರಿಸಬಹುದಾದುದರಿಂದ ತ್ವರ ಕಮನವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಅಂಧೋ ಭಗ ಇತ್ಯಾಹುಃ | ಅನುತ್ಪ್ರಸ್ಯೋ ನ ದೃಶ್ಯತೇ |
ಪ್ರಾತಿತ್ರಮಸ್ಯಾಕ್ಷಿಣೀ ನಿರ್ಜಘಾನ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ |
ಜನಂ ಭಗೋ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ ವಾ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ | ಜನಂ
ಗಚ್ಛತ್ಯಾದಿತ್ಯ ಉದಯೇನ ||

ಭಗದೇವನನ್ನು ಅಂಧನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದ ಕುರುಡನಲ್ಲ. ಅದಿತ್ಯನೊಡನೆ ಸಮಿಶ್ರಿತನಾದುದರಿಂದ ಜನರು ಇವನನ್ನು ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಯಾರಿಗೂ ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಧತ್ವವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಉದಯದಿಂದ ಅದಿತ್ಯನು ಜನರನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಭಗದೇವನೂ ಜನರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಸೂರ್ಯಃ ಸರ್ತೇರ್ವಾ ಸುವತೇರ್ವಾ ಸ್ವೀರ್ಯತೇರ್ವಾ |
ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೮ ||

ತ್ರಮಪ್ರಾಶ್ರವಾದ ಸೂರ್ಯಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭಗದೇವನ-ಕಾಲವಾದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನಕಾಲ. ಭಗಕಾಲದಿಂದ ಮುಂದೆ ಸರ್ವಾಣ ಅಂದರೆ ಹೋಗುವುದು ಇರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೆಂದಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಸ್ವಧಾತುವು

ನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸರತಿ ಆಕಾಶೇ ಇತಿ ಸೂರ್ಯ. ಅಥವಾ ತ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ ಸೂರ್ಯವುನಿಂದ ಇದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ದೋಷವನ್ನು ಸ್ವಸ್ತವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿತಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. 'ರಾಜಸೂಯ ಸೂರ್ಯ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಎಂದು ನಿವಾತಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಸುಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಈರಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಾಯುವಿನಿಂದ ಇವನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಆಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಸೂರ್ಯಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾತರ್ಜಿತಂ ಭಗಮುಗ್ರಂ ಹೃಯೇನು ವಯಂ ಪುತ್ರಮದಿತೇರ್ಯೋಃ
ವಿಧರ್ತಾ |

ಅಧ್ಯತ್ವಿದ್ಯಂ ಮನ್ಯಮಾನಸ್ತುರತ್ವಿದ್ರಾಜಾ ಚಿದ್ಯಂ ಭಗಂ ಭಕ್ಷೀತ್ಯಾಹ || ೨ ||

ಸೋತೃವು ದಂಧನಾಗರಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಭುವಾಗರಿ, ಯಾವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಭಗವನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತ "ನನಗೆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಧನವನ್ನು ಕೊಡು" ಎಂಬುದಾಗಿ ಯಾವ ಭಗವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವರೋ, ಯಾರು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಧಾರಕನೋ, ಅಂತಹ ಜಯಶೀಲನೂ, ಅಧಿಕವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವನೂ, ಅದಿತಿಪುತ್ರನೂ ಆದ ಭಗದೇವನನ್ನು ನಾವು ಈ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಯಾತ್ಕರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಪ್ರಾತರ್ಜಿತಂ ಧನಮುಗ್ರಂ ಹೃಯೇನು ವಯಂ ಪುತ್ರಮದಿತೇರ್ಯೋಃ ವಿಧಾರಯುತಾ ಸರ್ವಸ್ಯಾಧ್ಯ-
ತ್ವಿದ್ಯಂ ಮನ್ಯಮಾನೇ ಅಧ್ಯಾಲುರ್ದರಿವ್ಯಸ್ತುರತ್ವಿತ್ | ತುರ ಇತಿ ಯಮನಾಮ ತರತೇರ್ವಾ
ತ್ವರತೇರ್ವಾತ್ವರಯಾ ತೂರ್ಣಗತಿಯೋಮೋ ರಾಜಾ ಚಿದ್ಯಂ ಭಗಂ ಭಕ್ಷೀತ್ಯಾಹ | ಅಂದೋ ಭಗ
ಇತ್ಯಾಹುರನುರಕ್ತೃಪ್ರೋ ನ ದೃಶ್ಯತೇ | ಪ್ರಾತಿತ್ರಮಸ್ಯಾಕ್ಷಿಣೇ ನಿರ್ಜಘಾನೇತಿ ಚ ಪಾಠ್ಯೂಂ |
ಜನಂ ಭಗೋ ಗಚ್ಚತೀತಿ ನಾ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ಜನಂ ಗಚ್ಚತ್ಯಾದಿತ್ಯ ಉದಯೇನ ||

(ನಿ. ೧೨-೧೪)

ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಯಶೀಲನಾದವನೂ, ಬಲಶಾಲಿಯೂ, ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರನೂ, ಸಮರ್ಥನನ್ನೂ ಧರಿಸಿ ಕಾಪಾಡುವವನೂ ಇದ ಭಗನೆಂಬ ದೇವತೆ ಮನ್ನು ನಾವು ಈ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. ದಂಧನಾಗರಿ, ಧನಿಕನಾಗರಿ ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಈ ಭಗವನ್ನು ಧನವನ್ನು ಕೊಡೆಂದು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು. ತುರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದಾಟು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತಪತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಜಾಗ್ರತೆಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತ್ವರತಃಕಾರತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗ ಬಹುದು. ಯಮನು ವೇಗಗಮನವುಳ್ಳವನು. ರಾಜನೂ ಸಹ ಈ ಭಗದೇವನನ್ನು ನನಗೆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಧನವನ್ನು ಕೊಡು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುವನು.

ಈ ಭಗನು ಅಂಧನೆಂದು (ಕುರುಡನೆಂದು) ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಎಂದರೆ ಈ ದೇವನು ಯಾರ ದೃಷ್ಟಿಗೂ ಬೀಳುವುದಿಲ್ಲ. (ಭಗನು ಸೂರ್ಯನು ಎಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಇನ್ನೂ ಉದಯವಾಗದಿರುವಾಗ ಈ ದೇವನು ಯಾರಿಗೂ ಗೋಚರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಶ್ರಮಸ್ಥಾಪ್ತೀಣೇ ನಿರ್ಜಘಾತನ | ಪ್ರಾತಿಶ್ರಮೇಽನು ಈ ದೇವನ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೂ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿಯುವುದು. ಈ ಭಗವು (ಅದ್ವೈತ, ವಶ್ಯಯ) ಮನುಷ್ಯರ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಂದರೆ, ಭಗವು ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನು ಉದಯಾನಂತರ ರಕ್ಷಿಗಳ ಮೂಲಕ ಜನರ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವನು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಉದು ತ್ಯಂ ಜಾತವೇದಸಂ ದೇವಂ ವಹಂತಿ ಕೇತವಃ | ದೈಶೀ ವಿಶ್ವಾಯ
ಸೂರ್ಯವಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೦-೧) || ಉದ್ಯಹಂತಿ ತಂ ಜಾತವೇದಸಂ ರಶ್ಮಯಃ
ಕೇತವಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ದರ್ಶನಾಯ ಸೂರ್ಯಮಿತಿ ತಸ್ಯೈಷಾಪರಾ
ಭವತಿ || ೧೫ ||

ಉದು ತ್ಯಂ ಜಾತವೇದಸಂ ದೇವಂ ವಹಂತಿ ಕೇತವಃ | ದೈಶೀ
ವಿಶ್ವಾಯ ಸೂರ್ಯವಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೭) (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೭-೪೧) (ಸಾ. ಛಂ. ಛ. ಅ. ೧-೧-೩೧-೧೦)

ಸೂರ್ಯಸ್ತುತಿಶ್ರವಣದ ಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕಗಳಾದ ರಕ್ಷಿಗಳು ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ನೋಡಲು ಸೂರ್ಯನ ಉದಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಉದ್ಯಹಂತಿ ತಂ ಜಾತವೇದಸಂ ರಶ್ಮಯಃ ಕೇತವಃ | ಸರ್ವೇಷಾಂ
ಭೂತಾನಾಂ ದರ್ಶನಾಯ ಸೂರ್ಯಮಿತಿ | ಕಮನ್ಯಮಾದಿತ್ಯಾ-
ದೇವಮವಕ್ಷ್ಯತ | ತಸ್ಯೈಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೧೫ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೇತು ಶಬ್ದ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ. ೩-೯-೨) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಜನರು ನೋಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಇದು ಸೂರ್ಯನನ್ನಲ್ಲದೆ ಇನ್ನಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಜಾತವೇದಸಂ ಎಂದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನನ್ನೇ ಎಂದು ಸಂದೇಹಪಡಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಉದು ತ್ಯಂ ಜಾತವೇದಸಂ ದೇವಂ ವದನ್ತಿ ಕೇತವಃ |
ದೈಲೇ ವಿಶ್ವಾಯ ಸೂರ್ಯಂ || ೧ ||

ಸರ್ವರನ್ನೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸತಕ್ಕ ಸೂರ್ಯದೇವನು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧನು. ಉತ್ತಮವಾದ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಭವವುಳ್ಳವನು. ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು. ಇಂತಹ ದಿವ್ಯಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅವನ ಅಗಮನವನ್ನು ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ ಕುರುತಿಗಳು ಅಥವಾ ಅವನ ಕಿರಣಗಳು ಸಮಸ್ತ ಲೋಕದ ವರ್ತನಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಲೆತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತವೆ.

ಈ ಸೂತ್ರವು ಸೂರ್ಯದೇವತಾಕವು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಯಗಳು ಒಟ್ಟು ಅವತ್ತೂವರಿ ಇರುವವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೂಡಿಸಿ ಸೌರಸೂತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಸೂರ್ಯೋಪಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯನನುಸ್ಥಾರ ಮುಂತಾದ ಪೂಜಾಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೌರಸೂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಸೂರ್ಯ, ಅದಿತ್ಯ, ಸವಿತೃ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾದರೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸೂರ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ಋಕ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲ. ಅದಿತ್ಯಸವಿತೃದೇವತಾಕವಾದ ಅನೇಕ ಸೂತ್ರಗಳಿರುವವು.

ಸೂರ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು—ಸೂರ್ಯಃ ಸತ್ತೇರ್ವಾ | ಸುವತೇರ್ವಾ | ಸ್ತ್ರೀರ್ಯತೇರ್ವಾ || (ಐ. ೧೩-೧೪)
ಎಂದರೆ ಚರಿಸುವುದರಿಂದ, ಸಮಸ್ತವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಸೂರ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು ಮತ್ತು ಈ ಋಕ್ಯಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಉದ್ವಹಂತಿ ತಂ ಜಾತವೇದಸಂ ರತ್ನಯಃ ಕೇತವಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾಣಾಂ ದರ್ಶನಾಯ ಸೂರ್ಯ-
ಮಿತಿ | ಕಮನ್ಯಮಾದಿತ್ಯಾದೇವಮವಶ್ಯತ್ || (ಐ. ೧೩-೧೩).

ಈ ನಿರ್ವಚನವು ಧಾತೃಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥದಂತೆಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದರ ವಿವರಣೆಯ ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ.

ತ್ಯಂ—ಈ ಶಬ್ದವು ಕರ್ತೃಭಾಗ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ತ್ಯಂ ಎಂದರೆ ತಂ ಎಂದರ್ಥವು.

ಜಾತವೇದಸಂ—ಜಾತಾನಿ ವೇತ್ತೀತಿ ಜಾತವೇದಾಃ ತಂ | ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವವನು

ದೇವಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದಿಳಗುತ್ತಿರುವ.

ಉತ್ ವಹಂತಿ—ಮೇಲೆ ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಧರಿಸುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯಾಶ್ವಿಗಳು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಎತ್ತರವಾದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಕೊಂಡೆ-ಯುತ್ತವೆ.

ಕೇಶವಃ—ಕೇಶು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೧೩) ರಶ್ಮಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸೂರ್ಯಾಶ್ವಿಗಳು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ ಹೇಳಿರುವರು.

ದ್ವಿತೀ—ದ್ವಿಷ್ಟಂ | ದಿಶನಾಯ | ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವಕ್ಕಾಗಿ, ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ವಿಶ್ವಾಯ—ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಭುವನಾಯ | ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತ ಜನರ(ಪ್ರಾಣಿಗಳ)ದರ್ಶನಾರ್ಥವಾಗಿ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಮೋಡಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಚಿತ್ರಂ ದೇವಾನಾಮುದಗಾದನೀಕಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ | ಆ ಸ್ರಾದ್ಧಾನಾಪ್ಯಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಸಸ್ಯಷ್ಟಶ್ಚ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೧) || ಚಾಯುನೀಯಂ ದೇವಾನಾಮುದಗಪದನೀಶಂ ಖ್ಯಾನಂ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಶ್ಚಾಪೂಪುರದ್ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂಚ ಮಹತ್ತೀನ ತೇನ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಂಗಮಸ್ಯ ಚ ಸ್ಥಾವರಸ್ಯ ಚಾಥಯದ್ರಿಶ್ಚಿಪೋಷಂ ಪುಷ್ಯತಿ ತತ್ಪ್ರಾಪಾ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೬ ||

ಚಿತ್ರಂ ದೇವಾನಾಮುದಗಾದನೀಕಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ | ಆ ಸ್ರಾದ್ಧಾನಾಪ್ಯಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಸಸ್ಯಷ್ಟಶ್ಚ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೬. ಯು. ವಾ. ಸಂ. ೬-೪೨)

ಸೃಷ್ಟಿಸೂರ್ಯಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂಜನೀಯವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳ ಸಮುದಾಯವು ಉದಯಾಚಲವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ ವರುಣ ಅಗ್ನಿಗಳ ಸಾಯುಜ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಹೊಂದಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಯತೀಜಿಸ್ತಿನಿಂದ ತುಂಬುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಪ್ರೇರಕ ನಾದುದರಿಂದ ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕ ಜಗತ್ತಿನ ಜೀವಾತ್ಮನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಚಾಯನೀಯಂ ದೇವಾನಾಮುದಗಮದನೀಕಂ ಖ್ಯಾನಂ ಮಿತ್ರಸ್ಯ
ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಶ್ಚ | ಅಪೂಪುರೇದ್ಧ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ
ಚ ಮಹತ್ಪ್ರೇನ ತೇನ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಂಗಮಸ್ಯ ಚ
ಸ್ಥಾವರಸ್ಯ ಚ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಾಣಿಜಾತದ ಜೀವಾತ್ಮನು. ಪೂವದಲ್ಲಿ ಮೃತಪ್ರಾಯವಾದ ಜಗತ್ತು ಸೂರ್ಯೋದಯವಾದೊಡನೆ ಪುನಃ ಜೈತನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಅಥ ಯದ್ರಶ್ಮಿಪೂಷಂ ಪುಷ್ಯತಿ ತತ್ಪೂಷಾ ಭವತಿ | ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೧೬ ||

ಯಾವಾಗ ಈ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯವಾದಮೇಲೆ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ತುಂಬಿ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೋ ಆಗ ಇವನಿಗೆ ಪೂಷಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪುಷ ಪುಷ್ಪಾ ಧಾತು ಕ್ಷನ್ನುಕ್ಷನ್ನೊಪ್ಪಣ ಎಂದು ಕನ್ನಿವೃತ್ತಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ ಮುಂದೆ ಜೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಪೂಷಣದೇವತೆಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರಂ ದೇವಾನಾಮುದಗಾದನೀಕಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣ-
ಸ್ಯಾಗ್ನೇಶಃ |

ಆಪ್ರಾ ದ್ಯಾವ್ಯಾಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್
ಸ್ತಸ್ಮುಷಶ್ಚ || ೧ ||

ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದೂ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅಗ್ನಿಯೇ ಆದಿಗಳಾದ ಸಮಸ್ತ ಶ್ರವಣಕ್ಕೂ ಕಣ್ಣಿನಂತಿರುವುದೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕಿರಣಗಳ ಸಮೂಹವೆಂಬ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವು ಉದಿಸಿ, ಸ್ವರ್ಗಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಆ ಮಂಡಲಾಂತರ್ವರ್ತಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನು ಚರಂಚಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಜಗತ್ತಿಗೇ (ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಪ್ರೇರಕ ನಾದುದರಿಂದ) ಸ್ಪಂದಪಧಿಕನು.

ದೇವಾನಾಂ—ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ದಿವ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಾಂತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ದೀವ್ಯಂ—ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂದು ದೇವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿ-ಕಿರಣ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಅವಯಾ

ವಾರ್ಥವನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸಿ ಧರ್ಮಮಾತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಥವನ್ನಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸುವಾಗ ರಕ್ತಿ ಎಂತಲೂ ಆವಯವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಆವಯವಿಯನ್ನು ವಿವಕ್ಷ್ಯಮಾಡಿರಾಗ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು.

ಅನೀಕಂ—ಸಮೂಹಃ | ಅನೀಕ ಶಬ್ದವು—

ಮಾತಾ ದೇವಾನಾಮದೀತೇರನೀಕಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕೇತುರ್ಬೃಹದೇ ವಿ ಛಾಹಿ |

(ಋ. ಸಂ ೧-೧೧೩-೧೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೀಕಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆರ್ಥ, ಅನೀಕಂ ಮುಖಂ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅನೇಕಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಕಾವ್ಯ ಕೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಸೂರ್ಯನ ಮತ್ತು ಉದಯಕಾಲದ ವರ್ಣನಾಪರವಾದ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಉದಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ಸಮೂಹವು ಅನಿವರ್ತನೀಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು.

ಚಿತ್ರಂ—ವಿಚಿತ್ರಂ ಅಶ್ರಯಕರಂ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಚಿತ್ರಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ಸೂರ್ಯೋದಯ ವರ್ಣನೆಯಾದರೆ ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಿಯೂ, ಸೂರ್ಯನ ವರ್ಣನೆಯು ಅದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ರಕ್ತಿಗಳ ಸಮೂಹವಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವ ಕಾರಣ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರವೂ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಬೇಕು.

ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ-ಮಿತ್ರೈ, ವರುಣಿ, ಆಗ್ನಿ ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಪದಾರ್ಥಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಚಕ್ಷುರಂದ್ರಿ ಸೂರ್ಯನಾಗಿರುವನೆಂದು ಉಪಲಕ್ಷಣದ ರೀತಿಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ರಕ್ತಿಗಳ ಸಮೂಹವೆಂದು ಪ್ರಥಮವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿ ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮಿತ್ರಾಗ್ನಿ ವರುಣರ ಅಥವಾ ಜಗತ್ತಿನ ಕಣ್ಣು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಆ ಅಪ್ರಾಃ—ಪೂರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ರಾ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಶಬ್ದದ ಸಂಗಡ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಪುಣ್ಯವಂತರೂ ಆದ ಪಶುಗಳ ಸಮೂಹ ವಾಗಿರುವ ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಚಕ್ಷುಸ್ವಾ ನೀಯನೂ ಚರ್ಮಿರಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚದ ಅತ್ಯನೂ ಆಗಿರುವ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗ ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ (ತುಂಬಿ ಇರುವನು) ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು. ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕವನ್ನು ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೂರ್ಯ ಆಪ್ತಾ ಜಗತಸ್ತಸ್ಮಿಂಷಕ್ಲ—ಕಾಂತಿ ಸಮೂಹವಾಗಿರುವ (ಸೂರ್ಯನು) ಮಂಡಲದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವನನಾದರೂ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇರುವ ಕಾರಣ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಆಯಾಯ ಕಾರ್ಯ ಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಕಾಲಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಮಾಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವನನಾಗಿರುವನು. ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ಚರವಾದ (ಸಂಚರಿಸುವ) ಮತ್ತು ಸ್ಥಿರವಾದ (ಸಂಚರಿಸದಿರುವ) ರೂಪವುಳ್ಳ ಕಾರ್ಯವರ್ಗದ ಉತ್ತಮಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿ ಇರುವನು. ಕಾರಣರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಇರುವ ಅತ್ಯಸ್ವರೂಪವು ಕಾಲದೇಶಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವೇದಾಂತಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ವ್ಯಾಸನುಷ್ಕರಗಳು ತದವನ್ವಿತೈಮಾರಂಭಣಿತಜ್ಞಾ-ದಿಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿರುವರು. ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು ಕಾರ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿರದೆ ಕಾರ್ಯ

ಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವು ಇರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸೂರ್ಯನು ಪರಮಾತ್ಮನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದಕೂಡಲೇ ಮೃತನಂತೆ ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟವಾಗಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಪ್ರಾಣವೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲವಾಗಿರುವ ಚರ್ಮರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಪ್ರಾಣಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಕಾರಣ ಇವನಂತೆ ಇರುವನು. ಯೋಜಿಸಾತಶೆನ್ನದೇತಿ ಸ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಯೋಜೇತಿ (ಶ್ಲೋ. ಅ. ೧-೧೪-೧) ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯೂ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದು. ಸೂರ್ಯನು ರೋಕವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತನ್ನ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಂದ ಛೇತನಾ ಛೇತನವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯನೂ ಜೀವಾತ್ಮನೂ ಆಗಿರುವನೆಂದು ಸೂರ್ಯನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಈ ಚುಕ್ಕಿನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಈಗಿನ ವಿಜ್ಞಾನಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೂ (scientific view) ಸೂರ್ಯನೇ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳ ಚಲನವಲನಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನು. ಸೂರ್ಯನಿಂದಲೇ ನಾವು ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ (energy) ಪಡೆಯುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಚಲನವಲನಾದಿಗಳಿಗೂ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ವಾಯುದಿನ ಚಲನ ಮೇಘಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ವ್ಯಕ್ತಿವರ್ಷ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಎಡದಡೆ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಸಸ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿ ನದಿಗಳ ಪ್ರವಾಹಮೊದಲಾದ ಚಲನ, ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಸೂರ್ಯನು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೇ ಕಾರಣವು. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಗಾಳಿವಾದ ಅಂಧಕಾರವು ಆವರಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯ ಚಲನವು ಸಹ ನಡೆಯಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಅತ್ಯಾಜಗತ್ಪ್ರಕೃತ್ಯ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ The sun is the source of all energies so far as this world (earth) is concerned ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತದಶಖಂಡಃ
ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷುರೂಪೇ ಅಹನೀದ್ಯಾರಿವಾಸಿ |
ವಿಶ್ವಾ ಹಿ ಮಾಯಾ ಅವಸಿ ಸ್ವಧಾವೋ ಭದ್ರಾ ತೇ ಪೂಷನ್ನಿಹ ರಾತಿರಸ್ತು (ಋ. ಸಂ. ೬-೫೮-೧) || ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯಲ್ಲೋಹಿತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಜ್ಜಿಯಂ

ಪೂಜಾರ್ಥೇ ತೇ ಅಹನೀಕರ್ಮ ದ್ಯೌರಿವ ಚಾಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಪುಜ್ಞಾ-
ನ್ಯಾಸ್ಯನ್ನವನ್ ಭಾಜನವತೀ ತೇ ಪೂಷನ್ನಿಹ ರಾತಿರಸ್ತು ತಸ್ಯೈಷಾಪರಾ
ಭವತಿ || ೧೭ ||

ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ಯಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷುರೂಪೇ ಅಹನೀ ದ್ಯೌರಿ
ವಾಸಿ | ವಿಶ್ವಾ ಹಿ ಮೂಯಾ ಅವಸಿ ಸ್ವಧಾವೋ ಭದ್ರಾ ತೇ ಪೂಷ
ನ್ನಿಹ ರಾತಿರಸ್ತು ||

(ಮು ಸಂ. ೪-೮-೨೪)

ಪೂಷಪುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಪೂಷದೇವತೆಯೇ ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾಗಿರುವ ಶುಕ್ರರೂಪವುಳ್ಳ
ಒಂದು ದಿನದ ಭಾಗವು ಅಂದರೆ ಹಗಲು ನನ್ನದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ ಕೃಷ್ಣರೂಪವಾದ ರಾತ್ರಿಯೂ
ನನ್ನದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅಂತರ್ದ್ಯುತಂ ತೇ ನೀನು ನಾನಾರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವಿ. ಅನ್ಯೈಶ್ಚರ್ಯವಂತನೇ ನೀನೇ ಸರ್ವ ಪ್ರಜ್ಞಾ
ನವನ್ನು ಕೊಡುವಿ. ನನ್ನ ಮಂಗಳಕರವಾದ ದಾನವು ಈ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಉಂಟಾಗಲಿ.

ತಸ್ಯ ಏಷ್ವಾಪರಾ ಭವತಿ || ೧೭ ||

ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವೂ ಈ ಪೂಷದೇವತೆಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸುವ ಕಾರ್ಯ
ಇವನನಂದು ಇದು ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಇಯಂ ವೈ ಪೂಷಾ ಎಂದು ಪ್ರೀತಿಗದ್ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು
ಪ್ರೀದೇವತೆಯೆಂಬ ಶಂಕಾನಿರಾಸಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪುನಃ ಈ ಮಂತ್ರ ಹೇಳಿದೆ.

ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ಯಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷುರೂಪೇ ಅಹನೀ ದ್ಯೌರಿವಾಸಿ |
ವಿಶ್ವಾ ಹಿ ಮೂಯಾ ಅವಸಿ ಸ್ವಧಾವೋ ಭದ್ರಾ ತೇ ಪೂಷನ್ನಿಹ ರಾತಿರಸ್ತು ||

ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ, ನನ್ನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಅಹಸ್ತು ಶುಭ್ರವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ನನ್ನ ಪೂಜ್ಯವಾದ
ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವು ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ ರಾತ್ರಿಯೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ನನ್ನ ಸ್ವರೂಪಗಳೇ ಆದ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳು ದೀರ ಬೇರೆ ರೂಪ
ವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತವೆ. ನೀನು ಅದಿತ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ. ಅನ್ನವಂತನಾದ ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ, ನೀನು
ಸಮಪ್ರವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೀಯೆ. ನನ್ನ ಕಲ್ಯಾಣಕಾರಕವಾದ ದಾನವು ನಮಗರಲಿ.

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯಲೋಹಿತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ಯಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ಯಜ್ಜಿಯಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷಮರೂಪೇ
ಅಹನೀ ಕರ್ಮ ದ್ಯೌರಿವ ಚಾಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ ನಾನ್ಯವಸ್ಯನ್ನವನ್ ಭಾಜನವತೀ ತೇ ಪೂಷನ್ನಿಹ
ರಾತಿರಸ್ತು ||
(ನಿ. ೧೩-೧೭)

ಎಲೈ ಪೂಜದೇವನೇ, ನಿನ್ನ ಒಂದು ರೂಪವು ದೋಹಿತವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದದ್ದಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪವು ಯಜ್ಞಾಹವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ನಿನ್ನ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾದ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಾಕಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿವೆ. ಎಂದರೆ ಅಹಸ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿಯೂ ರಾತ್ರಿಯು ಕತ್ತರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ವಿರೋಧವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತೆ ನೀನು ಆದಿತ್ಯನಂತೆ ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶದಂತೆ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ನೀನು ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತರಾದ ಸಮಸ್ತ ಜನರನ್ನೂ (ಅಥವಾ ಸಮಸ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಅಥವಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು) ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ನೀನು ಅನ್ನವಂತನು ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅನ್ನ (ಆಹಾರ) ವನ್ನೊದಗಿಸಿಕೊಡುವವನು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲೈ ಪೂಜದೇವನೇ, ಕಲ್ಯಾಣಕಾರಕವಾದ ಆಹಾರ ವೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳ ದಾನವು ಕೊಡಲ್ಪಡಲಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈಂಟಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಕಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೆರಚನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಾದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಪಠಸ್ತುಭಃ ಪರಿಪತಿಂ ವಚಸ್ಯಾ ಕಾಮೇನ ಕೃತೋ ಅಭ್ಯಾನಳರ್ಕಂ | ಸ ನೋ
ರಾಚಚ್ಚಿರುಧಶ್ರಂದ್ರಾಗ್ರಾ ಧಿಯಂಧಿಯಂ ಸೀಷಧಾತಿ ಪ್ರಪೂಷಾ (ಋ. ಸಂ. ೬-
೪೯-೮) || ಪಠಸ್ತುಭೋಽಧಿಪತಿಂ ವಚನೇನ ಕಾಮೇನ ಕೃತೋಽಭ್ಯಾನಳರ್ಕಮ್
ಅಭ್ಯಾಪನ್ನೋಽರ್ಕಮಿತಿ ವಾ ಸ ನೋ ದದಾತು ಚಾಯನೀಯಾಗ್ರಾಣಿ ಧನಾನಿ ಕರ್ಮ
ಕರ್ಮ ಚ ನಃ ಪ್ರಸಾಧಯತು ಪೂಷೇತ್ಯಥಯದ್ವಿಷತೋ ಭವತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣುಭವತಿ
ವಿಷ್ಣುರ್ವಿತೇರ್ವಾ ವ್ಯಕ್ತೋತೇರ್ವಾ ತಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ || ೧೮ ||

ಪಠಸ್ತುಭಃ ಪರಿಪತಿಂ ವಚಸ್ಯಾ ಕಾಮೇನ ಕೃತೋ ಅಭ್ಯಾನಳರ್ಕಮ್ |
ಸ ನೋ ರಾಚಚ್ಚಿರುಧಶ್ರಂದ್ರಾಗ್ರಾ ಧಿಯಂಧಿಯಂ ಸೀಷಧಾತಿ ಪ್ರ
ಪೂಷಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೮,೯) (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೩೪-೪೨)

ಪೂಜ ದೇವತೆಯ ಸ್ತುತೃ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲಮಾರ್ಗದ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪೂಜನನ್ನು ಫಲಶಾಮನೆಯಿಂದ ವತೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ತೋತ್ರವು ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಅವನನ್ನು ಹೊಂದಲಿ. ಆ ದೇವನೂ ದುಃಖ ನಿರೋಧಕವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ.

ಪಥಸ್ತಥೋಽಧಿಪತಿಂ ವಚನೇನ ಕಾಮೇನ ಕೃತೋಽಭ್ಯಾನ್ವನಡರ್ಕಮ್ |
ಅಭ್ಯಾಪನೋಽರ್ಕಮಿತಿ ವಾ | ಸನೋ ದದಾತು ಚಾಯನೀ-
ಯಾಗ್ರಾಣಿ ಧನಾನಿ ಕರ್ಮ ಕರ್ಮ ಚನಃ ಪ್ರಸಾಧಯತು
ಪೂಷೇತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಭ್ಯಾಪನೋಽರ್ಕಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಪಂ ಎಂದು ಕರ್ತೃ ಪದವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಸ್ತುತಿ ಯಿಂದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಗೋಚರ ಪೂಜನನ್ನು ನಾನು ಹೊಂದಿರುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಹೀಗೆ ಹೊಂದಿದ ಅವನು ನಮಗೆ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಧೀಃ ಕರ್ಮನಾಮದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ. ೩-೧೨-೨೧) ಹೇಳಿದೆ.

ಅಥ ಯದ್ವಿಸ್ತೋ ಭವಃ ತದ್ವಿಷ್ಣುರ್ಭವತಿ | ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶತೇರ್ವಾ
ವ್ಯಶ್ನೋತೇರ್ವಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೧೮ ||

ಶ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವಿಷ್ಣು ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೂರ್ಯನೇ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೋ ಆಗ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣು-ವ್ಯಾಪ್ತೌ. ಧಾತು. 'ವಿಷೇಃ ಕಿಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ವಿಶ-ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನು ಬಂದಾಗ ಪಶ್ಯಣತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ರಶ್ಮಿಯಿಂದ ಅವಿಷ್ಣನಾದಾಗ ಸೂರ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ವಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ವ್ಯಾಪ್ಯಾರ್ಥಕ ಆಶೂಘಾತುವಿನಿಂದ ಇದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಆವರಿಸಿದಾಗ ಅದಿತ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಪಥಸ್ತಥಃ ಪರಿಪತಿಂ ವಚಸ್ಯಾ ಕಾಮೇನ ಕೃತೋ ಅಭ್ಯಾನ್ವನಳರ್ಕಂ
ಸನೋ ರಾಸಚ್ಚುರುಧತ್ಯಂದ್ರಾಗ್ರಾ ಧಿಯಂಧಿಯಂ ಸೀಷಧಾತಿ
ಪ್ರ ಪೂಷಾ || ೧೮ ||

ಸಕಲ ಮಾರ್ಗಗಳಿಗೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಪಾಲಕನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ಪೂಜದೇವನನ್ನು ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಆಸೆಯಿಂದ ತನ್ನ ವತನಾದಿಕೊಂಡ ಸ್ತೋತ್ರವು ತನ್ನ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಸಮೀಪಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಹೊಂದಲಿ. ಆದೇ ಪೂಜದೇವನು ನಮಗೆ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಶೃಂಗಗಳುಳ್ಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಿ. ನಮ್ಮ ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸಲಿ.

ವಿಶಾಹಿನಿ ಎಂಬ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದೇವತಾಕವಾದ ಪಶುಪೋಮದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಪಥಸ್ವಭೂತಿ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಪಥಸ್ವಭೂತಿ ಪರಿಪತಿಂ ವಚಿಸ್ಯಾ ಬೃಹಸ್ಪತೇ ಯಾ ಪರಮಾ ಪರಾವದಿತಿ ದ್ವೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೨-೨) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಜ್ಞರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಪಥಸ್ವಭೂತಿಪತಿಂ ನಚನೇನ ಕಾಮೇನ ಕ.ತೋಽಭ್ಯಾನದರ್ಶಮಧ್ಯಾಪನ್ನೋಽರ್ಕಮಿತಿ ವಾಸನೋ ದವಾತು ಚಾಯನೀಯಾಗ್ರಾಣಿ ದನಾನಿ ಕರ್ಮಕರ್ಮ ಚ ನಃ ಪ್ರಸಾವಯತು ಪೂರ್ವೇತಿ ||

ಪೂರ್ವನೇಂಬ ಈ ದೇವನು ಸಮಸ್ತವರ್ಗಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯು, ಸಮಸ್ತರಿಂದಲೂ ಪೂಜನೀಯನು. ಇಂತಹ ದೇವನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರವು ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಪಿಸಲಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿಪರಿ. ಆ ದೇವನು ಶ್ರುತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾನಾವಿಧವಾದವೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವೂ, ಅದ ಧನಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡಲಿ ಮತ್ತು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾಯಿತು.

ಈ ರೀತಿ ತ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

.....

ಅಥ ಏಕೋನವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿ ದಧೇ ಪದಂ | ಸಮೂಲ್ಲಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ (ಋ. ಸಂ ೧-೨೨-೧೨) || ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ತದ್ವಿಕ್ರಮತೇ ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಿಧಾ ನಿಧತ್ತೇ ಪದಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿಶಾಕಪೂಣಿಃ ಸಮಾರೋಹಣೇ ವಿಷ್ಣುಪದೇ ಗಯತಿರಸೀತ್ಕಾರ್ಣವಾಭಃ ಸಮೂಲ್ಲಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇಷ್ವಾಯನೇಂತರಿಕ್ಷೇ ಪದಂ ನ ದೃಶ್ಯತೇಽವೋಪಸೂರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ತಮೂಲ್ಲಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುಲ ಇವ ಪದಂ ನ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಪಾಂಸವಃ ಪಾದ್ಯಃ ಸೂಯಂತ ಇತಿ ವಾ ಸನ್ಮಾಃ ಶೇರತ ಇತಿ ವಾ ಪಿಂಶನೀಯಾ ಭವಂತೀತಿ ವಾ || ೧೯ ||

ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ಶ್ರೇಢಾ ನಿಧಧೇ ಪದಮ್ | ಸಮೂಹ್ಯ ಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೬, ಯಾ. ವಾ. ಸಂ. ೫-೧೫)

ವಿಷ್ಣುಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಆದಿತ್ಯನು ವಿಭಾಗದಿಂದ ಇರುವ ಇವನ್ನು ವಿವಿಧವಾಗಿ ಆಶ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ, ಮೂರು ರೀತಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಸ್ವಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಸವ-ಭೂತವೃದ್ಧಿಕಾರಣವಾದ ಅಂತರಕ್ಷದ್ವಿ ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿದ್ಯುದೆಂಬ ಸ್ವಾನವು ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ತದ್ವಿಕ್ರಮತೇ ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರೀಧಾ ನಿಧತ್ತೇ ಪದಂ ಶ್ರೇಢಾ
ಭಾವಾಯ, ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ |
ಸನಾರೋಹಣೇ ವಿಷ್ಣುಪದೇ ಗಯತಿರಸೀತ್ಯಾರ್ಣವಾಭಿಃ |
ಸಮೂಹ್ಯಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ ಹ್ಯಾಯನೇಽಂತರಿಕ್ಷೇ, ಪದಂ ನ
ದೃಶ್ಯತೇ, ಅಪಿವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮೂಹ್ಯಮಸ್ಯ ಪಾಂಸಲ
ಇವ ಪದಂ ನ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಂದರೆ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ದ್ಯುಲೋಕವೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಗಳ ಮತ. ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷ ದಲ್ಲಿಯೂ, ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸನಾರೋಹಣ, ವಿಷ್ಣುಪದ ಗಯತಿರಸ್ಯ ಎಂದು ಔರ್ಣವಾಭರ ಮತ, ಸನಾರೋಹಣವೆಂದರೆ ಉದಯಗಿರಿ. ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾದವನ್ನಿಡುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣುಪದವೆಂದರೆ ಆಕಾಶ. ಅಲ್ಲಿ ವಿರಚನೆಯ ಪಾದವನ್ನೂ, ಗಯತಿರವೆಂದರೆ ಅಸ್ತಗಿರಿ. ಅಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವನ್ನೂ ಇಡುತ್ತಾನೆ. ಅಪಿವಾ ಎಂಬುದು ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಭೂಳಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಟ್ಟು ತೆಗೆದಳೂಡಲೇ ಅದು ಮುಟ್ಟುಹೋಗಿ ಹೇಗೆ ತೋರುತ್ತದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ಇವನ ಮಧ್ಯಮನಾದ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪವಾದವು ಪ್ರಕಟವಾದೊಡನೆಯೇ ನಶಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಪಾಂಸವಃ-ಪಾದೈಃ ಸೂಯಂತ ಇತಿ ವಾ, ಪನ್ನಾಃ ಶೇರತ ಇತಿನಾ |
ಪಿಂಶನೀಯಾ ಭವಂತೀತಿ ವಾ || ೧೯ ||

ನಿಗಮಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಪಾಂಸುಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭೂಳಯು ಪಾದದಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದಿರುವವುಗಳು. ಅಥವಾ ನಾಶಯೋಗ್ಯವಾದವುಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿರ ಅವಯವೇ ಎಂಬ ಛಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅವಯವಕ್ಕೆ ಚಾರ್ಣೀಭಾವವೆಂದರ್ಥ.

**ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿ ದಧೇ ಪದಂ | ಸಮೂಹ್ಲಮ್ಸತ್ಯ
ಪಾಂಸುರೇ || ೧೭ ||**

ವಿಷ್ಣುವು (ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾನತಾರ ಮಾಡಿ) ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಣದಿಂದ ಆಶ್ರಮಿಸಿದನು. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಧೂಳಿಯುಕ್ತವಾದ ಪಾದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತು ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿ ಕಾಣದಂತಾಯಿತು.

ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧವಾದ ಉಪಾಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇದಂ, ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ (ಋ ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ಮತ್ತು ತಿ.ದೇವತಾ ಪೃಥಿವೀನೇಷ ಏಶಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೦-೨) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ರಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಉಕ್ತಾ ದೇವತಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ (ಆ. ೨-೭) ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಮಂತ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿರುವ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಮತ್ತು ಆಶವನೀಸುವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಕುಂಡಗಳ ನಡುವೆ ನಾಯಿಯು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆ ದೋಷಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಾಯಿ ಕುಳಿತ ಸ್ಥಳದ ಮೇಲೆ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಧೃಷ್ಟವನ್ನು ಹಾಕಬೇಕು ಎಂದು ವಿಧ್ಯಪರಾರ್ಥ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು (ಆ. ೧-೧೦). ಮತ್ತು ಅತಿಥ್ಯವೆಂಬ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಈ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೇ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಮಂತ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಆಧಾತಿಥ್ಯೇಶಾಂತೇತಿ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ಮತ್ತು ತವಸ್ತು ಸ್ತ್ರಿಯಮುಭಿಪಾಘೋ ಅಶಾಂ. ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೫) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ರಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಆ. ೪-೫) ಹೇಳುವುದು. ಅತಿಥ್ಯವೆಂದರೆ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ತರುವಾಗ ಸೋಮವು ರಾಜನೊಡನೆ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಸಪ್ತಧಂದಸ್ತುಗಳು ಅವನ ಅನುಚರಿಯೊಡನೆ ಧಾವಿಸುತ್ತಿಟ್ಟು ರಾಜನಿಗೂ ರಾಜನ ಅನುಚರರಿಗೂ ಅತಿಥ್ಯವನ್ನು (Hospitality) ಮಾಡುವಂತೆ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದು ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದದ ಕೈತ್ತಿರೇನುಸಂ. ತೆಯುಕ್ತ—

ಯಾವದಿವ್ಯೇ ರಾಜಾನುಚರೈರಾಗಚ್ಛತಿ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ವೈ ತೇಭ್ಯ ಆತಿಥ್ಯಂ ತ್ರಿಯತೇ ಛಂದಾಂಗಾಂಸಿ
ಖಲು ವೈ ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋನುಚರಾಣ್ಯಗ್ನೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ವನೇತ್ರೇಶ್ಯಾಹ ತ್ರಿಪ್ತುಧ
ಗಾಯತ್ರಿಯಾ ಏವೈತೇನ ಕರೋತಿ ಸೋಮಸಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ವನೇ ತ್ರೇಶ್ಯಾಹ ಏವೈತೇನ
ಕರೋತ್ಯತಿಥೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ವನೇತ್ರೇಶ್ಯಾಹ ಜಗತ್ಯಾ ಏವೈತೇನ ಕರೋತ್ಯಗ್ನಯೇಶ್ಯಾ ರ್ಥಾಯ
ಸ್ತೋಷವಾಂಸ್ತೇ ವಿಷ್ವನೇತ್ರೇಶ್ಯಾಹಾನುಷ್ಪುಧ ಏವೈತೇನ ಕರೋತಿ ತ್ರೇನಾಯಾ ಶ್ವಾಸೋಮ
ಧೈತೇ ವಿಷ್ವನೇ ತ್ರೇಶ್ಯಾಹ ಗಾಯತ್ರಿಯಾ ಏವೈತೇನ ಕರೋತಿ ||

ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮುಖ್ಯ ದೇವತೆಯು. ಆದರೆಂತೆ ಉಪವದವೆಂಬ ಹೋಮದಲ್ಲಿಯೂ ಗಯಸ್ವಾಸೋ ಅನುವಾಹಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯-೧೨) ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ರಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಅಥೋಪವೇಶ್ ೧೯೧ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ (ಆ. ೪-೮) ಇದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಧಿಯೇಗ್ರವು ಮತ್ತು ಗೃಹಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾತ್ಯಪ್ರಯೋಗಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಯ ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ಋರುಕ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ವಿಷ್ಣುಃ | ಅಥ ಯದ್ದಿಷ್ಟಿತೋ ಭವತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣುರ್ಭವತಿ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಫಲತೇರ್ವಾ ವ್ಯತ್ನೋತೇರ್ವಾ ||

(೧. ೧೨೮)

ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು—

ಯದಾ ವಿಸಿತಃ ನ್ಯಾಪ್ನೋಯಮೇವ ಸೂರ್ಯೋ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಭವತಿ ತದಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಭವತಿ | ವಿಫಲತೇರ್ವಾ ಯದಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವತೋ ರಶ್ಮಿಭಿರ್ಭವತಿ ತದಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಭವತಿ | ವ್ಯತ್ನೋತೇರ್ವಾ ವಿಷ್ಣುರ್ವಸ್ಯ ನಾಶೋತೇ ಯದಾ ರಶ್ಮಿಭಿರತಿತಯೇನಾಯಂ ನ್ಯಾಪ್ನೋ ಭವತಿ ನ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ನಾ ರಶ್ಮಿಭಿರಯಂ ಸರ್ವಂ ತದಾ ವಿಷ್ಣುರಾದಿತೋ ಭವತಿ ||

ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಯಿಂದ ಯಾವಾಗ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ನ್ಯಾಪ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನೋ ಆಗ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳು ಲ್ಪಡುವನು ; ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿಗಳಮೂಲಕ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು ; ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿ ಗಳಿಂದ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನೇ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು ಮತ್ತು—

ತಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ || ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಫಲತೇನೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿಧದೇ ಪದಂ | ಸಮೂಲ್ನಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ | ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ತದ್ವಿಕ್ರಮತೇ ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಿಧಾ ನಿಧತೇ ಪದಂ ತ್ರೇಧಾ ಭಾನಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತ ರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಸಮಾರೋಹಣೇ ವಿಷ್ಣುಃ ಪದೇ ಗಯತಿರಸೀ ತ್ಯಾರ್ಣವಾಭಃ | ಸಮೂ ಲ್ನಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರ ಇವ ದದಂ ನ ದೈತ್ಯದ ಇತಿ || ಪಾಂಸವಃ ಪಾದ್ಯೈಃ ಸೂಯಂತ ಇತಿ ವಾಪನ್ನಾಃ ಶಿರತ ಇತಿ ವಾ, ಸಿಂಶನೀಯಾ ಭವಂತೀತಿ ವಾ || ೧. (೧೨-೧೪).

ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗಾಗಿ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಫಲತೇನೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಸನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಅದರ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು—

ವಿಷ್ಣುವು (ಅದಿತ್ಯನು) ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಭಾಗಿಸುವುವಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರು ಪಾದಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುವಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರು ಪಾದವುಳ್ಳವನಾದಿರುವನು ಎಂದು ಶಾಕ ಪೂಣಿಯ ಮತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕವೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ತಿವ (ಮಿಂಚಿನ) ಮೂಲಕವೂ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಮೂಲಕವೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುವುದರಿಂದ ತ್ರೇಧಾ ಎಂದರೆ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೂರ್ಯನು ಪಾತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುವಾಗ (ಸಮಾರೋಹಣೇ) ಉದಯಗಿರಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ (ವಿಷ್ಣುಃ ಪದೇ) ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಗಯತಿರಸೀ) ಅಸ್ತಮಾನಸರ್ವತದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ತ್ರೇಧಾ ನಿಧದೇ ಪದಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಔರ್ಣವಾಭನೆಂಬವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಸಮೂಲ್ನ ಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಂದಿನಪದವಾದ ವಿದ್ಯುತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾಣಿಸಿದ ಅಂತರ್ಭವನಾಗಿರುವ

ದಿಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಧೂಳಿನಿಂದ ನಂಜು ಲ್ಲಿಟ್ಟು ವಸ್ತುವು (ಅಥವಾ ಹೆಣ್ಣೆಯ ಗುರುತು) ಯಾವ ರೀತಿ ಕಾಡಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ಎಂದು ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನು ದೇಶಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪಾಂಸುರೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ' ಪಾಪ್ಯೇ ಸೂಯಂತೇ ಜನ್ಯಂತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ 'ಪಾದಗಳಿಂದ ಜನಿಸುವುವು ಉಂಟಾಗುವವು ಎಂದರೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪಾದಗಳಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸಿದ ಧೂಳಿಗೆ ಪಾಂಸುರ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಪನ್ನಾಃ ಶೇರತ ಇತಿ ವಾ | ಹಿಂತನೀಲಯಾಃ ಧ್ವಂಸನೀಲಯಾ ಧ್ವಂಸನಾರ್ಪಾಸ್ತೇ ಭವಂತಿ ಎಂದರೆ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಅದನ್ನು ಕೊಡವಿ, ಧ್ವಂಸಿ (ನಾಶ) ಮಾಡಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಪಾದದ ಧೂಳಿಗೆ ಪಾಂಸುರ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಯ ವಿವರಣೆಗಳು. [ಪುರಾಣಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಒಂದು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪರಮೇಶ್ವರನೆಂದೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಅಥವಾ ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರರೆಂಬ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಒಬ್ಬನಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪಾಲಿಸುವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಈ ಜಗತ್ಪಾಲನಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ಅನೇಕ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯುಂಟಾದುದರಿಂದ ಆ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ವಾಮನ ಅಥವಾ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರವೇ ಈ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಧಾತೃಕಾರರ ಮತ್ತು ಇತರ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಾದಿಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ದೇವತಾ ಕಾರ್ಯಗಳೇ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪುರಾಣಕಥೆಗಳಿಗೆ ಮೂಲವು ವೇದವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪುರಾಣಾಂಶಗಳವಾದ ಅವತಾರಾದಿಗಳನ್ನು ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆನಿಸುವುದು.

ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಥೆಯಂತೆ. ಒಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯೆಂಬ ಅಪುರನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ರಾಜ್ಯಧಾರ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಸೋತುಹೋದ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ನೊರೆಯಿಡಲು ವಿಷ್ಣುವು ಅದರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಮನಾವತಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಒಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಯಾಗದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿರುವಾಗ ಅವನಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ತನಗೆ ಮೂಲ ಪಾದದಷ್ಟು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ಒಲಿಯು ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಕೊಡುವನೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಬಳಿಕ ವಾಮನಾವತಾರಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರವನ್ನು ತಾಳಿ ಎಂದರೆ ಭೂಮ್ಯಂತರಕ್ಷಗಳೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಬೃಹದಾಕಾರವನ್ನು ತಾಳಿ ಒಂದು ಪಾದದಿಂದ ಭೂಮಿಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮುಚ್ಚಿದುದು ಪಾದದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಅಲಮಿಸಿ ಮೂಲನೇಪಾದವನ್ನು ಎತ್ತಿಡಲೆಂದು ಒಲಿಯನ್ನು ಕೇಳಲು ಆ ರಾಜನು ಸತ್ಯಸಂಧನಾದುದರಿಂದ ಮೂಲನೇ ಪಾದವನ್ನು ದೇರೆ ಸ್ಥಳವಿಲ್ಲದರಿಂದ ತನ್ನ ತಲೆಯಮೇಲೆ ಇಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅದರಂತೆ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನು ತನ್ನ ಮೂಲನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ಒಲಿಯ ತಲೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಅವನನ್ನು ಪಾತಾಲಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಧಾರಮಾಡುತ್ತ ಸುಖದಿಂದಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅವನಿಗೆ ದೇಶಾದ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ತ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹೆಣ್ಣೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ವಿಂಶತೀಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ವಿಶ್ವಾನರೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಷ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಕೈಂದ್ರ್ಯಾವ್ಯುಚಿ || ೨೦ ||

ವಿಶ್ವಾನರೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಷ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಕೈಂದ್ರ್ಯಾವ್ಯುಚಿ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವಿಶ್ವಾನರ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಪ್ರತ್ಯುಕ್ತಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾಣಿ' (ನಿ. ೭-೨೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅವನು ದ್ಯುಸ್ಥಾನನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯಭಕ್ತಿಗೆ ನಿವಾಹವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇನ್ನು ಅನ್ಯದೇವತಾಕಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತಾನೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇಂದ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವನು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಮದ್ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕವಿಂಶತೀಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ವಿಶ್ವಾನರಸ್ಯ ವನಸ್ಪತಿಮನಾನತಸ್ಯ ಶವಸಃ | ಏವೈಶ್ಚ ಚರ್ಷಣೇನಾಮೂತೀ
ಹುನೇ ರಥಾನಾನಾಃ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೬೮-೪) || ವಿಶ್ವಾನರಸ್ಯಾನಾನತಸ್ಯ ಶವಸೋ
ಮಹತೋ ಬಲಸ್ಯೈವೈಶ್ಚ ಕಾಮೈರಯನರವನೈರ್ವಾ ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾ
ಮೂತ್ಯಾ ಚ ಪಥಾ ರಥಾನಾಮಿಂದ್ರ ಮಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಹ್ವಯಾಮಿ ವರುಣೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ
ಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೧ ||

ವಿಶ್ವಾನರಸ್ಯ ವನಸ್ಪತಿಮನಾನತಸ್ಯ ಶವಸಃ | ಏವೈಶ್ಚ ಚರ್ಷಣೇನಾ
ಮೂತೀ ಹುನೇ ರಥಾನಾನಾಃ ||

ವಿಶ್ವಾನವಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇತರ ಜ್ಯೋತಿಷಿಗಳಿಂದ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಗದಿರುವ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ಆದಿತ್ಯನ ಮಹಾಬಲವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ಅಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೀನೆಂದು ಮನುಷ್ಯರ ಕಾಮನೆಗೆನಿಮಿತ್ತವಾದ ರತ್ನಿಗಳ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಬರುವ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತೀನೆ.

**ವಿಶ್ವಾನರಸ್ಯಾನಾನತಸ್ಯ ಶವಗೋ ನುಹತೋ ಬಲಸ್ಯೈವೈಶ್ವ ಕಾಮೈರ-
ಯನ್ಯೈರನೈರ್ವಾ ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮೂತ್ಯಾಚೆ
ಪಥಾ ರಥಾನಾಮ್ | ಇಂದ್ರಮಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಹ್ವಯಾಮಿ ||**

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಚರ್ಷಣೇ ಮನುಷ್ಯನಾದುದ್ದಿ (ನಿಘಂ-೨-೩-೮) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಇಹಾ ಧಾತುಪಿಗೆ ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ಅಥವಾ ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಕ ಅವಧಾತುಪಿಗೆ ಧಾವಾರ್ಥಕ ಛಿಇಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಾಂಠಿ ಎಂದರೆ ಇಚ್ಛಾ. ವಿಶ್ವಾನರಸ್ಯ ವನಸ್ಪತಿಂ ಎಂದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾನರನೆಂದರೆ ದ್ಯುಸ್ಥಾನನಾದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ನರೂಣೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈವ ಭವತಿ || ೨೧ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವರುಣಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧೦-೩) ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರುಣನೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ವರುಣಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

**ವಿಶ್ವಾನರಸ್ಯ ವನಸ್ಪತಿಮನಾನತಸ್ಯ ಶವಸಃ | ಏವೈಶ್ವ ಚರ್ಷಣೇನಾಮೂತೀ
ಹುವೇ ರಥಾನಾಂ || ೪ ||**

ಎತ್ತಿ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಸೈನ್ಯರೂಪದ ಗಮನಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದವನೂ, ನಿಮ್ಮ ರಥಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದವನೂ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಶತ್ರುಜನರನ್ನೂ ನಾಶಪಡಿಸುವುದೂ ಯಾವ ಶತ್ರುವಿಗೂ ಬಗ್ಗದಿರುವುದೂ ಆದ ಬಲಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೀನೆ.

ಪುಷ್ಯ ಮತ್ತು ಅಭಿಷವಪಡಹವೆಂಬ ಯಾಗಗಳ ಎರಡನೆಯ ದಿವಸ ವಿಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು (ಈ ಸೂಕ್ತದ ೪-೬ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು) ಮರುತ್ತೀಯ ಕಪ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿತ್ಯುಜನನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ವಿಶ್ವಾನರಸ್ಯ ವನಸ್ಪತಿಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯೋಮಹಾ ಏತಿ ಇತಿ ಮರುತ್ತತೀಯಸ್ಯ ಪ್ರದಿಪಹವು ಚೆಲಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ ೭-೬) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ರೀತಿ ತ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಇಷ್ಟು ತ್ವಿಂಧನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಯೇನಾ ಸಾವಕ ಚಕ್ಷಸಾ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಜನಾ ಅನು | ತ್ವಂ ವರುಣ ಪಶ್ಯಸಿ
(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೦-೬) || ಭುರಣ್ಯರಿತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮ ಭುರಣ್ಯಃ ಶಕುನಿಭೂರಿಮಧ್ವಾನಂ
ನಯತಿ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯಾಪಿ ವೋಲ್ಡಾ ತತ್ಸಂಪಾತಿ ಭುರಣ್ಯರನೇನ ಸಾವಕಪ್ಯಾ-
ನೇನ | ಭುರಣ್ಯಂ ತಂ ಜನಾ ಅನು | ತ್ವಂ ವರುಣ ಪಶ್ಯಸಿ | ತತ್ತೇ ವಯಂ ಸ್ತುಮ ಇತಿ
ವಾಕ್ಯಶೇಷೋಪಿ ವೋಲ್ಡರಸ್ಯಾನ್ಮಾಂ || ೨೨ ||

ಯೇನಾ ಸಾವಕ ಚಕ್ಷಸಾ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಜನಾಂ ಅನು || ತ್ವಂ
ವರುಣ ಪಶ್ಯಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೭-೫)

ವರುಣ ಸ್ತುತಿವಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ವಶೋಧಕನಾದ, ಅನಿಷ್ಠವಿವಾರಕನಾದ ಸೂರ್ಯನೇ ನಿನ್ನ
ಅನುಗ್ರಾಹಕ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ಪುಣ್ಯಶಾಲಿ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ದೇವಯಾನದಿಂದ ಹೋಗುವವನ್ನು ನೋಡುವ
ಆ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಭುರಣ್ಯರಿತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮ | ಭುರಣ್ಯಃ ಶಕುನಿಭೂರಿಮಧ್ವಾನಂ
ನಯತಿ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಾಸ್ಯಾಪಿ ವೋಲ್ಡಾ ತತ್ಸಂಪಾತಿ ಭುರಣ್ಯಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭುರಣ್ಯ ಅಂದರೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹೋಗುವ ಒಂದು ಪಕ್ಷಿ. ಭೂರಿನಯಃ ಎಂಬುದು
ಭುರಣ್ಯ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಬಹು ಕುಸುಮದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ. ೩-೧-೪) ಭೂರಿಶಬ್ದ ಹೇಳಿದೆ. ಭುರಣ್ಯವಿನಂತೆ ಆಚರಿಸುವುದು
ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿಪ್ರ ಬಂದಿದೆ, ಭುರಣ್ಯವು ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯಾದಂತೆ ಆಗ್ನಿಚಯನಮಾಡಿದವನೂ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ
ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಅನೇನ ಸಾವಕ | ಪ್ಯಾನೇನ | ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಜನಾಂ ಅನು | ತ್ವಂ
ವರುಣ | ಪಶ್ಯಸಿ | ತತ್ತೇ ವಯಂ ಸ್ತುಮಃ ಇತಿ ವಾಕ್ಯಶೇಷಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಸಾಕಾಂಕ್ಷನಾಗಬಾರದೆಂದು ಶೇಷವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹ
ದಿಂದಲೇ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ದೇವಯಾನದಿಂದ ಹೋಗುವವರನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವೆ, ಆ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆಂದರ್ಥ.

ಅಸಿ ವೋತ್ತರಸ್ಯಾವ್ಹಂ || ೨೨ ||

ಅಥವಾ ಮುಂದಿನ 'ವಿದ್ಯಾಮೇಷಿ' ಎಂಬ ಋಕ್ವಿಲ್ಲದ ಅನ್ವಯ ಹೇಳಬೇಕು. ಉತ್ತರ ಮಂತ್ರದೊಡನೆ ವಿಶ್ವವಾಕ್ಯವಾದೊಡನೆ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಐನಃ ಪೋರ್ವೋಕ್ಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಉತ್ತರಮಂತ್ರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಯೇನಾ ಪಾವಕ ಚಕ್ಷಸಾ ಭುರಣ್ಣಂತಂ ಜನಾಂ ಅನು | ತ್ವಂ ಜನಾಂ ಅನು |
ತ್ವಂ ವರುಣ ಪಶ್ಯಸಿ (ಯ. ಸಂ. ೧-೫೦-೬) || ವಿದ್ಯಾಮೇಷಿ ರಜಸ್ಪೃಹ್ಣಹಾ | ಮಿಮಾನೋ
ಅಕ್ತುಭಿಃ | ಪಶ್ಯನ್ ಜನ್ಮಾನಿ ಸೂರ್ಯ (ಯ. ಸಂ. ೧-೫೦-೭) || ವೈಷಿ ದ್ಯಾಂ
ರಜಶ್ಚ ಪೃಥು ಮಹಾಂತಂ ಲೋಕಮಹಾನಿ ಚ ಮಿಮಾನೋ ಅಕ್ತುಭಿಃ ರಾತ್ರಿಭಿಃ
ಸಹ ಪಶ್ಯನ್ ಜನ್ಮಾನಿ ಜಾತಾನಿ ಸೂರ್ಯಸಿ ನಾ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾವ್ಹಂ || ೨೨ ||

ಯೇನಾ ಪಾವಕ ಚಕ್ಷಸಾ ಭುರಣ್ಣಂತಂ ಜನಾಂ ಅನು | ತ್ವಂ ವರುಣ
ಪಶ್ಯಸಿ || ವಿದ್ಯಾಮೇಷಿ ರಜಸ್ಪೃಹ್ಣಹಾ ಮಿಮಾನೋ ಅಕ್ತುಭಿಃ
ಪಶ್ಯನ್ಮಾನಿ ಸೂರ್ಯ ||

ಉತ್ತರ ಮಂತ್ರದೊಡನೆ ವಿಶ್ವವಾಕ್ಯವೆಂದು ವರುಣಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಪಾವಕ, ವರುಣ, ಸೂರ್ಯನೇ ಯಾವ ಪ್ರಜ್ಞಾನದಿಂದ ನೀನು ತಿಳಿವಳುವಾಗ ದೇವಯಾನದಿಂದ ಹೋಗುವವರನ್ನು ನೋಡುವೆಯೋ ಅದೇ ಪ್ರಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನೀನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅಂಕುರದಲ್ಲಿ ಯೂ ತಿರುಗುವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಹಗಲೂ ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ ಜಾತವಾದ ಭೂತ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುವೆ.

ವ್ಯಸಿ ದ್ಯಾಂ ರಜಶ್ಚ ಪೃಥು ಮಹಾಂತಂ ಲೋಕಂ ಅಹಾನಿ ಚ
ಮಿಮಾನೋ ಅಕ್ತುಭೀ ರಾತ್ರಿಭಿಃ ಸಹ ಪಶ್ಯಜ್ಞಾನ್ಮಾನಿ ಚಾತಾನಿ
ಸೂರ್ಯ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಕ್ತು ರಾತ್ರಿ ಪರ್ಯಾಯವಲ್ಲಿ (ವಿಘ.೧-೨-೪) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಜನ್ಮ ಪದಕ್ಕೆ
ಜನ್ಮಹಿಂದಿದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದರ್ಥ.

ಅಸಿ ವಾ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ || ೨೩ ||

ಉತ್ತರಮಂತ್ರದೊಡನೆ ಏಕವಾಕ್ಯತಾ ಹೇಳಿದುದಾಯಿತು. ಪೂರ್ವ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಏಕವಾಕ್ಯತೆ
ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚತ ನಿರುಕ್ತದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ಯಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಯೇನಾ ಸಾವಕ ಚಕ್ಷಸಾ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಜನಾ ಅನು | ವರುಣ ಪಶ್ಯಸಿ(ಋ.ಸಂ.
೧-೫೦-೬) || ಪ್ರತ್ಯಹ್ ದೇವಾನಾಂ ವಿಶಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞು ದೇಸಿ ಮಾನುಷಾನ್ | ಪ್ರತ್ಯಹ್
ವಿಶ್ವ ಸ್ವದ್ಯುಶೇ (ಋ.ಸಂ. ೧-೫೦-೫) ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞು ದಂ ಸರ್ವಮದೇಸಿ ಜ್ಯೋತಿರುಚ್ಯತೇ
ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞು ದಂ ಸರ್ವಮಭಿಪಶ್ಯಸೀತ್ಯಸಿ ವೈತಸ್ಯಾಮೇವ ||೨೪ ||

ಯೇ ನಾ ಸಾವಕ ಚಕ್ಷಸಾ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಜನಾಂ ಅನು ತ್ವಂ ವರುಣ
ಪಶ್ಯಸಿ ||

ಪ್ರತ್ಯಹ್ ದೇವಾನಾಂ ವಿಶಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞು ದೇಸಿ ಮಾನುಷಾನ್ | ಪ್ರತ್ಯಹ್
ವಿಶ್ವಂ ಸ್ವದ್ಯುಶೇ ||

ಪೂರ್ವ ಮಂತ್ರಾರ್ಥದೊಡನೆ ಏಕವಾಕ್ಯತಾ ಹೇಳಲು ಪೂರ್ವಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ನೀನು ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯರಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಉದಯ ಹೊಂದುವಿ. ಹೀಗೆಯೇ ಮನುಷ್ಯರಿಗಭಿಮುಖವಾಗಿಯೂ ಉದಯವಾಗುವಿ. ಸೂರ್ಯನೇ, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನೀನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿರುವಿ.

ಪ್ರತ್ಯೆಚ್ಛಾದಂ ಸರ್ವಮುದೇಷಿ ಪ್ರತ್ಯೆಚ್ಛಾದಂ ಸರ್ವಮಭಿ ವಿಪತ್ಯಸೀತಿ||

ಪೂರ್ವಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾತಮಾತ್ರದಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಅಪಿ ನೈತಸ್ಯಾಮೇವ || ೨೪ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತರ ಮಂತ್ರಗಳೊಡನೆ ಏಕವಾಕ್ಯತೆ ಹೇಳುವುದಾಯಿತು. ಶ್ರಕೃತ ಋಕ್ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರಾಶಾಂಕ್ಷವಾಗಿ ವಿವರಿಸಬಹುದೆಂದು ಪುನಃ ಅದೇ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ತ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡ

ಯೇನಾ ಪಾವಕ ಚಕ್ಷುಸಾ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಜನಾಂ ಅನು | ತ್ವಂ ವರುಣ ಪಶ್ಯಸಿ |
ಕೇನ ನೋ ಜನಾನಭಿವಿಪಶ್ಯಸಿ ಕೇಶೀ ಕೇಶಾ ರಶ್ಮಯಸ್ತ್ಯೈಸ್ತದ್ವಾನ್ ಭವತಿ ಕಾಶನಾಧ್ವಾ
ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೫ ||

ಯೇನಾ ಪಾವಕ ಚಕ್ಷುಸಾ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಜನಾಂ | ಅನು ತ್ವಂ ವರುಣ
ಪಶ್ಯಸಿ ||

ಎರೈ ಪಾವಕ, ಸೂರ್ಯನೇ ಯಾವ ಅನುಗ್ರಹದರ್ಶನದಿಂದ ದೇವರಾನ ಮೂಲಕವಾಗಿ ತೀಳುವಾಗಿ ತೋಗುವ ವ್ಯೂಹವಂತ ಜನರನ್ನು ನೋಡುವುದೋ ಅದೇ ಅನುಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಮುನ್ನೂ ನೋಡು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್ಯಾಧಾರದಿಂದಲೇ ಅರ್ಥ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವೇನು ? ಎಂದು ಚಿಚ್ಛಾನಿ ಬರಬಹುದು. ಅದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಆ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅತೀರ್ವಾದಿಂದ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದೆ. ಸ್ತುತ್ಯಾತೀರ್ವಾದಗಳಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಬಂಧವಿರುತ್ತದೆ.

ಕೇಶೀ ಕೇಶಾ ರತ್ನಯಸ್ತ್ಯಸ್ತದ್ವಾನ್ ಭವತಿ | ಕಾಶನಾದ್ವಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ
ಭವತಿ || ೨೫ ||

ಕೇಶೀ ಎಂಬುದು ಕ್ರಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಕೇಶವೆಂದರೆ ರತ್ನಿಗಳು ಕೇಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವರು ಕೇಶೀ ಮಧ್ಯಾಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯನೇ ಕೇಶಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇವಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಕಾಶ್ಯ-ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೌಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಾಶವೆಂದರೆ ದೀಪ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನು ಕೇಶೀ ಅದಿತ್ಯನೆಂದರ್ಥ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಕೇಶೀಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೇಶೀ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ರತ್ಯೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಷಡ್ವಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಷ್ಟತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಕೇಶ್ಯಗ್ನಿಂ ಕೇಶೀ ವಿಷಂ ಕೇಶೀ ಬಿಭರ್ತಿ ರೋದಸೀ | ಕೇಶೀ ವಿಶ್ವಂ
ಸ್ವದ್ವರ್ತೇ ಕೇಶೀದಂ ಜ್ಯೋತಿರುಚ್ಯತೇ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೬-೧) || ಕೇಶ್ಯಗ್ನಿಂ ಚ
ವಿಷಂಚ ವಿಷಮಿತ್ಯುದಕನಾಮು ವಿಸ್ಲಾತೇರ್ವಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ಸ್ನಾತೇಃ ಶುದ್ಧೈರ್ಭಸ್ಯ
ವಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಾ ಸಚೇತರ್ಯಾನಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಚ ಧಾರಯತಿ ಕೇಶೀದಂ ಸರ್ವಮುಭಿ
ವಿಪಶ್ಯತಿ ಕೇಶೀದಂ ಜ್ಯೋತಿರುಚ್ಯತ ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯಮಾಹಾಧಾಷ್ಯೇತೇ ಇತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ
ಕೇಶಿನೀ ಉಚ್ಚೇತೇ ಧೂಮೇನಾಗ್ನೀ ರಚಸಾ ಚ ಮಧ್ಯಮಸ್ತೇಷಾಮೇಷಾ ಸಾಧಾರಣಾ
ಭವತಿ ||

ಕೇಶ್ಯಗ್ನಿಂ ಕೇಶೀ ವಿಷಂ ಕೇಶೀ ಬಿಭರ್ತಿ ರೋದಸೀ | ಕೇಶೀ ವಿಶ್ವಂ
ಸ್ವದ್ವರ್ತೇ ಕೇಶೀದಂ ಜ್ಯೋತಿರುಚ್ಯತೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೨೨೮)

ಕೇಶೀಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ರತ್ನಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸೂರ್ಯನು ಮಳೆಯಿಂದ ಔಷಧ್ಯಾದಿಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಅನ್ನಿಯನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೆವೆಗಳಿಂದಲಿ ನಿರನ್ನು ಅರ್ಹಿಸಿ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವರ್ಷಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪಾರಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನೇ ಕೇಶಿಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕೇಶ್ವಗ್ನಿಂ ಚ ವಿಷಂ ಚ, ವಿಷಮಿತ್ಯುದಕನಾಮು ವಿಷ್ಣ್ವತೇರ್ವಿ
ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಸ್ನಾತೇಃ ಶುದ್ಧೈರ್ಭಸ್ಯ, ವಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ವಾ ಸಚತೇಃ |
ದ್ವಾನಾಪೈಥಿನ್ಯಾ ಚ ಧಾರಯತಿ | ಕೇತೀದಂ ಸರ್ವಮಭಿವಿಪತ್ಯತಿ,
ಕೇತೀದಂ ಜ್ಯೋತಿರುಚ್ಯತ ಇತ್ಯಾ ದಿವ್ಯಮಾಹ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿದೆ (ನಿಘಂ-೧-೧೨-೧೫) ಪರಿಶುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುತೇಃ ಎಂಬ
ತಮ್ಮ ವಚನಕ್ಕೆ ವಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ಸ್ನಾತೇಃ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಭಾಷ್ಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಸೂತ್ರಸ್ಯಂ ಪದಮಾದಾಯ ನಾಕೈಃ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರಿಭಿಃ |
ಸ್ವಪದಾನಿಚ ವರ್ಣ್ಯಂತೇ ಭಾಷ್ಯಂ ಭಾಷ್ಯವಿದೋ ವಿದುಃ ||

ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಲಕ್ಷಣ. ಸೂತ್ರದ ಪದವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಸೂತ್ರಾನುಸಾರ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸುವುದೆಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮ ಪದ
ಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತ ಜ್ಞಾ—ಕೌಶೀ—ಧಾತು. ಏ ಉಪಸರ್ಗವಿರುವಾಗ ಡ ಪ್ರಕೃಯು. ಇದರಿಂದ
ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸಾನ್ನಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ವಿಷಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ನೀರು ಮೊದಲನೆಯ ಶೌಚಸಾಧನ. ಅಥವಾ ವಿಪೂರ್ವಕ
ಷಣ—ಸೇಚನೇ ಸೇವನೇ ಚ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕೃಯು. ಸ್ನಾನಪಾನಾವಗಾಹನಾದಿಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದರ್ಥ.

ಅಥಾವ್ಯೇತೇ ಇತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ಕೇಶಿನೀ ಉಚ್ಯೇತೇ ||

ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಕೇಶೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ಪ್ರಥಮ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಗೂ ಕೇಶಿಯೆಂದು
ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಧೂಮೇನಾಗ್ನಿಃ | ರಜಸಾ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ ||

ಆ ಎರಡು ಜ್ಯೋತಿಗಳೂ ಯಾವುವು? ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಧೂಮದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಕೇಶಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಗೂಢವಾಗಿ
ದ್ದರೂ ಹೊಗೆಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಕಾಶಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಮನಾದ ವಾಯುವು
ಧೂಳಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವಾಯುವಿಗೆ ರೂಪವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಧೂಳಿ ಎದ್ದರೆ ಅಗ ವಾಯುವು
ಅದರಿಂದ ಊಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ವೈದ್ಯಕ ಪ್ರಕಾಶವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತೇಷಾಮೇಷಾ ಸಾಧಾರಣೇ ಭವತಿ || ೨೬ ||

ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಈ ಮೂವರು ಕೇಶಿಯರ ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಅದಿತ್ಯರ ಸಾಧಾರಣ ಸ್ವತಿಯನ್ನು
ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಕೇಶ್ವಗ್ನಿಂ ಕೇಶೀ ವಿಷಂ ಕೇಶೀ ಬಿಭರ್ತಿ ರೋದಸೀ | ಕೇಶೀ ವಿಶ್ವಂ
ಸ್ವದ್ಯತೇ ಕೇಶೀದಂ ಜ್ಯೋತಿರುಚ್ಯತೇ || ೧ ||

ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಮತ್ತು ರತ್ನಿಯುಕ್ತನಾದ ಸೂರ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಪೋಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ಸೂರ್ಯನು ಉದಕವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣುವಂತೆ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ. ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಂಡಲವೇ ಸೂರ್ಯನು.

ಕೇಶೀ ಅಗ್ನಿ ಕೇಶೀ ವಿಷಂ (ಬಿಭರ್ತಿ)—ಕೇಶ: ಎಂದರೆ ರತ್ನಗಳು. ಆ ರತ್ನಗಳುಳ್ಳವರಿಗೆ ಕೇಶಿನ: ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಸೂರ್ಯ ಎಂಬವರನ್ನು ಕೇಶಿನ: ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗಿಮಾಡಬೇಕಾದರೂ, ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವರು. ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಮಾಸ, ಪಕ್ಷ, ತಿಥಿ, ನಕ್ಷತ್ರ, ಪೌರ್ಣಮಾಸ, ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ, ಪ್ರಾತ:ಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಾಯಂಕಾಲ, ರಾತ್ರಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾಲವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ವಿವೇಚಿಸಬೇಕು. ಇಂತಹ ಕರ್ಮಗಳು ಇಂತಹ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿರುವುದು. ಈ ಕಾಲ ವಿಭಾಗಗಳು ಸೂರ್ಯನ ಗತಿಮಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಆಯಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಹೋಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಸೂರ್ಯನ ಸಹಾಯವು ಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಡೆಸಲ್ಪಡುವ ಹೋಮಾದಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ ಧರಿಸುವನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ವಿಷಂ—ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಸಮುದ್ರಾದಿಜಲಾಶಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕವನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರತ್ನಗಳಿಂದ ಆಕರ್ಷಿಸಿ, ಅವಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅದು ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇಳೆಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಕವನ್ನು ಧರಿಸುವನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಕೇಶೀ ಬಿಭರ್ತಿ ರೋದಸೀ—ಸೂರ್ಯನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುವನು. ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳನ್ನು ಬೆಳಗುವನು ಮತ್ತು ಮತ್ತೆ ತನ್ನ ರತ್ನಗಳ ಮೂಲಕ ಉದಕವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿ ಆ ಉದಕವನ್ನು ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಆ ಮೂಲಕ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳು ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಈ ರೀತಿ ಬೆಳಕು, ವೃಷ್ಟ್ಯುದಕ, ಆಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳು ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒದಗಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಕೇಶೀ ವಿಷಂ ಸಃ ದೈಶೇ ಇದಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಉಚ್ಯತೇ—ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಜನರೂ ತಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಸಹಾಯವಾಗುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬೀರುವನು. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಏನನ್ನೂ ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಏನನ್ನೂ ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವು. ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣೆದುರಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಂಡಲವೇ ಸೂರ್ಯನು.

ಯಾಸ್ಮೈ ಈ ಮುಕ್ತೈಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಕೇಶ್ಯಗ್ನಿಂ ಚ ವಿಷಂ ಚ | ವಿಷಮಿತ್ಯುದಕನಾಮು | ವಿಷ್ಣುಕೇವಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ಸ್ಯಾತೇಃ ಶುದ್ಧೈರ್ಥಸ್ಯ
ನಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ವಾ ಸಚತೇಃ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಚ ಧಾರಯತಿ ಕೇಶೀದಂ ಸರ್ವಮಿದಮಭಿವಶ್ಯತಿ,

ಕೇಶಿಕೇಂದ ಚೋರತರುಚ್ಯತ ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯಮಾಹ || ಅಥಾವ್ಯೇತೇ ಇತರೇ ಚೋರತರೀ ಕೇಶಿಕೇ
ಲುಚ್ಯೇತೇ | ಧೂಮೇನಾಗ್ನೀ ರಜಸಾ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ ||

(ನಿ. ೧೨-೩೬)

ಈ ಕೇಶಿಯು (ಅದಿತ್ಯನು) ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಉದಕವನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಷವೆಂದರೆ ಉದಕಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಕುದ್ಧಿಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವಿಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಅನುಸಂಸು ಜತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಸಚ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾದರೂ ವಿಷತಬ್ಧದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಬಹುದು. ಈ ಕೇಶಿಯು (ಅದಿತ್ಯನು) ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ (ರತ್ನಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ). ನಮಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಂಡಲವೇ ಅದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಹೇಳುವರು ಇದಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೆರಡು ವಿಧವಾದ ಜ್ಯೋತಿಗಳೂ ಇರುವುದು. ಅವುಗಳನ್ನು ಕೇಶಿಕೆ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ ಭೂಮಿ ಯಲ್ಲರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಗ್ನಿಯು' ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಧೂಮವು (ಹೊಗೆ) ಕೇಶದಂತೆ ಇರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಕೇಶಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾದ ವಾಯುವು ವಿದ್ಯದಗ್ನಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವನು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ಮಂಜಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಈ ಮಂಜು ಕೇಶರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವನ್ನೂ ಕೇಶಿಕೆ ಎಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಈ ಕೇಶಿಕೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಕ್ತಿಯುವುದು—

ತ್ರಯಃ ಕೇಶಿನ ಋತುಘಾ ವಿ ಚಕ್ಷತೇ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಪತ ವಿಕ ಏಷಾಂ |
ವಿಶ್ವಮೇಕೋ ಅಭಿ ಚಿಷ್ಟೇ ತಟೀಧಿಧ್ರಾರ್ತಾಣೀಕಸ್ಯ ದದ್ಯತೇ ನ ರೂಪಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೮)

ತ್ರಯಃ ಕೇಶಿನ ಋತುಘಾ ವಿ ಚಕ್ಷತೇ ಕಾಲೇಕಾಲೇಽಭಿಪಶ್ಯಂತಿ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಪತ ವಿಕ ಏಷಾಂ
ಮಿತ್ಯಗ್ನೀ ಪೃಥಿವೀಂ ದದತಿ ಸರ್ವಮೇಕೋಽಭಿಪಶ್ಯತಿ ಕರ್ಮಾಧಿರಾದಿತ್ಯೋ ಗತೀರೇಕಸ್ಯ ದ್ಯಕ್ಷತೇ
ನ ರೂಪಂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯ ||

(ನಿ. ೧೨-೩೭)

ಕೇಶಿಕಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು (ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ವಾಯುಗಳು) ಆಯಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನರ್ವಹಿಸುವರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ದೂಸುವನು ಇವನೇ ಅಗ್ನಿಯು; ಇನ್ನೊಬ್ಬ ತನ್ನ ವ್ಯಕ್ತಿಪ್ರಕಾಶಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ನೋಡುವನು. ಇವನೇ ಅದಿತ್ಯನು, ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ಗಮನವು ಮಾತ್ರ ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದು ರೂಪವು ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನೇ ವಾಯುವು. ಎಂದರೆ ಗಾಳಿಯು ಬೀಸುವುದನ್ನು ನಾವು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲೆವು. ಆದರೆ ಅದರ ರೂಪವನ್ನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ತ್ರೀಯಾಸ್ಕಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹೆನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿದೆ

ಇಷ್ಟತ್ರಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ತ್ರಯಃ ಕೇಶಿನ ಋತುಥಾ ವಿ ಚಕ್ಷತೇ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಸತ ಏಕ ಏಷಾಂ ||
 ವಿಶ್ವಮೇಕೋಅಭಿ ಚಷ್ಟೇ ಶಚೀಭಿಧ್ರಾಜಿ ರೇಕಸ್ಯ ದದೃಶೇ ನ ರೂಪಮ್ (ಋ. ಸಂ.
 ೧-೧೬೪-೪೪) || ತ್ರಯಃ ಕೇಶಿನ ಋತುಥಾ ವಿಚಕ್ಷತೇ ಕಾಲೇ ಕಾಲೇಽಭಿವಿಪಶ್ಯಂತಿ
 ಸಂವತ್ಸರೇ ವಸತ ಏಕ ಏಷಾಮಿತ್ಯಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಂ ದಹತಿ ಸರ್ವಮೇಕೋಽಭಿವಿಪಶ್ಯತಿ
 ಕರ್ಮಭಿರಾದಿತ್ಯೋ ಗತಿರೇಕಸ್ಯ ದೃಶ್ಯತೇ ನ ರೂಪಂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಥ ಯದ್ವೃತ್ತಿಭಿರಭಿ-
 ಪ್ರಕಂಪಯನ್ನೇತಿ ತದ್ವ್ಯಾಪಾಕಪಿರ್ಭವತಿ ವ್ಯಾಪಾಕಂಪನಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೭ ||

ತ್ರಯಃ ಕೇಶಿನ ಋತುಥಾ ವಿಚಕ್ಷತೇ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಸತ ಏಕ
 ಏಷಾಮ್ | ವಿಶ್ವಮೇಕೋ ಅಭಿಚಷ್ಟೇ ಶಚೀಭಿಧ್ರಾಜಿರೇಕಸ್ಯ
 ದದೃಶೇ ನ ರೂಪಮ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨೨, ಅಥ. ಸಂ. ೯-೧-೯೬)

ಕೇಶಿದೇವತೆಗಳ ಸಾಧಾರಣ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂವರು ಕೇಶಿಗಳು ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಸೂರ್ಯರು ಮಹಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವಕರ್ಮಾಧಿಕಾರ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀಶ್ವಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಂವತ್ಸರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ. ದ್ಯುಸ್ಥಾನನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಧ್ಯಮನಾದ ವಾಯುವಿನ ಗತಿಯು ಧೂಳಿಯ ಚಲನದಿಂದ ಅಥವಾ ನೀರಿನ ಚಲನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ, ಇವನಿಗೆ ರೂಪವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಧೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅನುಮಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ತ್ರಯಃ ಕೇಶಿನ ಋತುಥಾ ವಿಚಕ್ಷತೇ | ಕಾಲೇ ಕಾಲೇ ಅಭಿವಿಪ-
 ಶ್ಯಂತಿ | ಸಂವತ್ಸರೇ ವಸತ ಏಕ ಏಷಾಮ್ | ಇತ್ಯಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಂ
 ದಹತಿ | ಸರ್ವಮೇಕೋಽಭಿವಿಪಶ್ಯತಿ ಕರ್ಮಭಿರಾದಿತ್ಯೋ ಗತಿ
 ರೇಕಸ್ಯ ದೃಶ್ಯತೇ ನ ರೂಪಂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಧೃತಿಯೆಂದು ಗತಿಕರ್ಮಗಳ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶವಾಗಿದೆ (ಐಫಿ. ೨-೧೪) ಇಹಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದಿದೆ. ಬೀಜಹಾಕುನ ಮೊದಲು ಗದ್ದೆಗಳನ್ನು ಸುಡುವುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಅದು ಬೀಜಾಪನಾಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನು ನೋಡುವುದೆಂದರೆ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶನಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದು.

**ಅಥ ಯದ್ವತ್ಪ್ರಭಿರಭಿಪ್ರಕಂಪಯನ್ನೇತಿ ತದ್ವ್ಯಸಾಕಸಿರ್ಭವತಿ |
ವ್ಯಸಾಕಂಪನಸ್ತಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ || ೨೭ ||**

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವ್ಯಸಾಕಸಿ ಪದದ ನಿರ್ವಚನನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ ಅದಿತ್ಯನೇ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರ ಮೂಲಕ ಯಾವಾಗ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಆಗ ವ್ಯಸಾಕಸಿಪದವಾಚ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಕಿರಣ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರದಿರುವುದರಿಂದ ಮಂಜು ಸುರಿಯುತ್ತದೆ. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಊಹಿಸಿ ಜನರು ಭಯಗ್ರಸ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ವ್ಯಸಾಕಸಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

**ತ್ರಯಃ ಕೇಶಿನ ಋತುಥಾ ವಿ ಚಕ್ಷತೇ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಸತ ಏಕ ಏಷಾಂ |
ವಿಶ್ವಮೇಕೋ ಅಭಿ ಚಷ್ಟೇ ಶಚೇಭಿಧ್ರಾಫ್ರಾಜೀರೇಕಸ್ಯ ದದ್ವೇ ನ
ರೂಪಂ || ೪೪ ||**

ಕೇಶದಂತಿರತೃ ರಶ್ಮಿಗಳೆಂದಗೂಡಿದ ಅಗ್ನಿ, ಅದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳು ಆಯಾ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಯಾಗ ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸಂವತ್ಸರಾತೀತವಾದನಂತರ ಓಷಧ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನಾದ ವಾಯುವಿನ ಚಲನವಲನಾದಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಅವನ ರೂಪವು ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ತ್ರಯಃ ಕೇಶಿನಃ—ಕೇಶಸ್ಥಾನೀಯಪ್ರಕೃಪ್ಪರಶ್ಮಿಯುಕ್ತಾಃ | ಕೇಶಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆಶಯವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳುಳ್ಳವರೆಂದು ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯ ಈ ಮೂವರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಿಲ್ಲೆಯೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಅಗ್ನಿವಾಯಾದಿತ್ಯರ ವಿಶೇಷವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

**ಅರ್ಚಿಭಃ ಕೇಶ್ಯಯಂ ತೈಗ್ನಿವಿದ್ಯದ್ವಿಶ್ವೈವ ಮಧ್ಯಮಃ |
ನಿಪಾತಮಾಶ್ರೇ ಕಥ್ಯಂತೇ ತಥಾಗ್ನೇಯಾನಿ ಕಾನಿಚಿತ್ |**

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೯೮)

ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಜ್ವಾಲೆಯು ಕೇಶಗಳಂತಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೇಶಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ವಾಯುವು ವಿದ್ಯದ್ವಿಶ್ವವಾದ ಪ್ರಭಿಗಳಿಂದಲೂ, ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅವರವ ಕೇಶಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಅವರ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿವಾಯಾದಿತ್ಯರಿಗೆ ಕೇಶಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

**ಏತೇಷಾಂ ತು ಪ್ರಕೃತ್ಯೇನ ತ್ರೆಯಾಷಾಂ ಕೇಶಿನಾಮಿದ |
ಸಂಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಸು ತ್ರಯಃ ಕೇಶಿನ ಇತ್ಯುಚಿ ||**

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೯೯)

ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಕೇಶಿಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವರವರ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಸಹ "ತ್ರಯೇ ಕೇಶಿನಃ" ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ (೧೧೬-೪-೪೪) ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ, ಅವರ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಅವರ ಕ್ರಿಯಾವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸಿ ಇದಮಿತ್ಯಂ (ಇದು ಹೀಗಿಯೇ ಸರಿ) ಎಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರೂ ಸರ್ವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಸ್ವಾನವಿಭಾಗವೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬಂತವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ಸ ಚೈವೈಷಾಂ ಪ್ರಸೂತಿರ್ವಾ ವಿಭೂತಿಸ್ಥಾನಜನ್ಮವಾ |

ನಿರ್ವಕ್ತ್ರಂ ತತ್ಕಮೇತೈರ್ಹಿ ಕೃತ್ಸ್ಯಂ ವ್ಯಾಪ್ತಮಿದಂ ಜಗತ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೯೬)

ಇವರ ಪ್ರಸೂತಿಯಾಗಲಿ, ಪ್ರಭಾವವಾಗಲಿ, ಸ್ವಾನಭೇದಗಳಾಗಲಿ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕವಲ್ಲ. ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತೂ ಸಹ ಇವರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಇವರ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕತೆಯನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ವರ್ಣಿಸಿ ಇವರ ಪ್ರಭಾವವೂ, ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಸ್ವಾನದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾಗಲಿ, ಕಾಲದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಪರಿಮಿತವಾದುದಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಇದಕ್ಕೆ ಅಧಾರಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ.) ಮೊದಲು ಇವರಿಗೆ ಕೇಶಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ನಿರುಕ್ತದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ನೋಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ, ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳ ಯಾವ ವಿಶೇಷ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕೇಶೀ—ಕೇಶೀ ಕೇಶಾ ರತ್ನಯಸ್ತ್ರೈಸ್ತದ್ವಾನ್, ಕಾಶನಾದ್ವಾ, ಪ್ರಕಾಶನಾದ್ವಾ |

(ನಿ. ೧೩-೨೫)

ಕೇಶವುಳ್ಳವನು ಕೇಶಿ. ಕೇಶವೆಂದರೆ ರತ್ನಗಳೆಂದರ್ಥ. ರತ್ನಿಯುಕ್ತನಾದವನಿಗೆ ಕೇಶಿಯೆಂಬ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಾಶ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶಾನೇ ಆತ್ಮತಂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತೋರಿಸುವ ಪ್ರ+ಕಾಶ್ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು, ಎಂದ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಕೊರಿಸಿ ಅನಂತರ ಅದಿತ್ಯಪರವಾದ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕೇಶ್ಯಂಘ್ರಿಂ ಕೇಶೀ ವಿಷಂ ಕೇಶೀ ಬಿಭರ್ತಿ ದೋದಸೀ |

ಕೇಶೀ ವಿಷಂ ಸ್ವರ್ಧ್ವಶೇ ಕೇಶೀದಂ ಜ್ಯೋತಿರುಚ್ಯತೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೩೬-೧)

ಕೇಶಿಯು, ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಉದಕವನ್ನೂ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. (ವಿಷವು ಇಲ್ಲಿ ಉದಕ ಪರ್ಯಾಯವಾದ ಪದವು). ಅವನೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಕಲಜಗತ್ತೂ ಅವನ ಪ್ರಭಾವಮಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನೋಡುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಜ್ಯೋತೀರೂಪವಾದ ಮೂರ್ತಿಗೆ ಕೇಶಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪ ವರ್ಣನೆಗೆ ಮುಕ್ತವಾದಂತಿರಿಸಿ ಅನಂತರ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಹ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಈ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಹೇಗೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ.

ತ್ರೆಯೇ ಕೇಶಿನಃ ಪುತುಘಾ ವಿಚ್ಛತ್ತೇ ಲಾಲೇಶಾಲೇಽಭಿವಶ್ಯಂತಿ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಶತೆ ಏಕ
ಏಷಾಮಿತ್ಯುತ್ಯೇ ಪೃಥಿವೀಂ ದಹತಿ ಸರ್ವಮೇಕೋಽಭಿವಶ್ಯತಿ ಕರ್ಮಭರಾದಿತ್ಯೋ ಗತಿರೇಕಶ್ಯ
ದ್ಯುತ್ಯತೇ ನ ರೂಪಂ ಮಧ್ಯಮಶ್ಯ |

(೧. ೧೨-೨೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು ಮೇಲೆ ಛಾಂದೋದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಅದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇವರ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಆಯಾ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪರಿಮಿತವಾದವಲ್ಲ. ಇವರ ಸ್ಥಾನವಿಭಾಗವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ಹಿಂದೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇವರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನೋ ವಾಯುರ್ವೇದೋ ವಾಂತೆರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನಃ ಸೂರ್ಯೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಃ |

(೧. ೭-೫)

ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ಥಾನವು ಪೃಥಿವಿಯೆಂದೂ, ವಾಯು (ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನ) ವಿನ್ ಸ್ಥಾನವು ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ, ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ಥಾನವು ದ್ಯುಲೋಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸ್ಥಾನದ ಪರಿಮಿತಿಯಲ್ಲು. ವಿಶ್ವಮೇಕೋ ಅಥ ಚಪ್ಪೇ! ಸರ್ವಮೇಕೋಽಭಿವಶ್ಯತಿ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲಲೋಕವನ್ನೂ ವಿಶ್ವೇಸುಕ್ತಾನೇ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಇವರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯನ ರೂಪವು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಾಯುವಿನ ರೂಪವು ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನ ಗತಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಅವನ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಊಹಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಧ್ರಾಣೀರೇಕಶ್ಯ ದಿದ್ಯತೇ ನ ರೂಪಂ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಧ್ರಾಣಿಃ—ಈ ಪದವು ಗತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (೧. ೩೯೯) ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇದು ವಾಯುವಿನ ಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪದವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಮುನಯೋ ವಾತರತನಾಃ ಪಿತಂಗಾ ವಸತೇ ಮರಾ |

ವಾತಸ್ಥಾನು ಧ್ರಾಣಿಂ ಯಂತಿ ಯದ್ವೇವಾಸೋ ಅವಿಚ್ಛತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೬-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಾತಶ್ಯ ಧ್ರಾಣಿಂ ಎಂದು ವಾಯುವಿನ ವೇಗದ ಗತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಮುನಿಗಳು ವಾಯುವಿನ ಸಂಚಾರಕ್ರಮವನ್ನರಿಸಿವೆ. ಅಥವಾ ಈ ಪದವು ಇತರ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅಗಲೂ, ವಾಯುವಿನ ಗತಿಗೇ ಹೋರಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಹಿರಣ್ಯಕೇಶೋ ಕಪಸೋ ವಿಸಾರೀಽಹಿಧೂನಿವಾತೇ ಇವ ಧ್ರಾಣೀಮಾನ್ |

ಪುಣಿಧ್ರಾಣಾ ಉಪಸೋ ನವೇದಾ ಯತಸ್ತತಿರಶಸ್ತುವೋ ನ ಸತ್ಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೯-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಗಮನದ ವೇಗವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದೇ ಉದ್ದೇಶವಾದರೂ ಸಹ, ಅದನ್ನು ವಾತ ಇವ ಧ್ವಜೀಮಾನ ಎಂದು ವಾಯುವಿನ ಗತಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಅದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ವಿಭವಾಗಿ ತಪ್ಪು ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಮುತುಕಾಳಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಭಿನ್ನಾತ್ಮಕರೇ ಅಥವಾ ಒಂದೇ ತತ್ವದ ಮೂರು ಬೇರೆ ಸ್ವರೂಪಗಳೇ ಎಂದು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಸಹ ಸಕಲವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ವಿಕತತ್ವದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಗುರಿಯೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂದೂ, ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನೂ, ಹಿರಣ್ಯಯರೂಪನೂ ಅದ ಪರಮವುರುವೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾತ್ಮಕರಾದ ದೇವತೆಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿರುವಂತೆ ಕಂಡರೂ ಸಹ ಇವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಮೂಲತತ್ವವು ಒಂದೇ ಎಂದೂ, ಏನರಿಲ್ಲರೂ ಆ ಮೂಲತತ್ವದ ಬೇರೆಬೇರೆ ಸ್ವರೂಪಗಳೆಂದೂ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಆ ಮೂಲತತ್ವವನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೆಂದೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭವದ್ಯೂತಸ್ಯ ಭವ್ಯಸ್ಯ ಜಂಗಮಸ್ತಾವರಸ್ಯ ಚ |
 ಅಸ್ಯೈಕೇ ಸೂರ್ಯಮೇನೈಕಂ ಪ್ರಭವಂ ಪ್ರಲಯಂ ವಿದುಃ ||
 ಅಸತತ್ತ್ವ ಸತತ್ತ್ವೈವ ಯೋನಿರೀಷಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
 ಯದಕ್ಷರಂ ಚ ವಾಚ್ಯಂ ಚ ಯಥೈತತ್ಪ್ರಹ್ಮ ಶಾಶ್ವತಂ ||
 ಕೃತ್ವೈಷ ಹಿ ತ್ರಿಧಾತ್ಮಾನಂ ಏತ ಲೋಕೇಷು ತಿಷ್ಠತಿ |
 ದೇವಾನನ್ಯಥಾಯಥಂ ಸರ್ವಾನ್ ನಿವೇಶ್ಯ ಸ್ವೇಷು ರಶ್ಮಿಷು ||
 ಏತದ್ಯೂತೇಷು ಲೋಕೇಷು ಅಗ್ನಿಭೂತಂ ಸ್ಥಿತಂ ತ್ರಿಧಾ |
 ಋಷಯೋ ಗೀರ್ಭಿರ್ಚರ್ಚಂತಿ ಹೋತ್ರಾಯಾಂ ವ್ಯಕ್ತೈಬರ್ಹಿಷಃ ||

(ಬೃಹದ್ರೀವತಾ ೧-೬೧-೫೪)

ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ, ಹಿಂದೆ ಇದ್ದುದಕ್ಕೂ, ಮುಂದೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಕ್ಕೂ ಒಂದೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಕ್ಕೂ, ಸ್ಥಿರವಾಗುವುದಕ್ಕೂ, ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ಕಾಲದ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶದ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಸಹ ಅದಿತ್ಯನೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು. ಇವನೇ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು ಮತ್ತು ಇವನೇ ಪ್ರಲಯಕರ್ತನು. ಈ ಅದಿತ್ಯನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಸತ್ತಿಗೂ ಅಸತ್ತಿಗೂ ಇವನೇ ಅಶ್ರಯನು. ಇವನೇ ಶಾಶ್ವತನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಇವನೇ ಅನಿವಾರ್ಯನಾದ ಅಕ್ಷರನು. (ಅಕ್ಷರವೆಂದರೆ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ.) ವಾಚ್ಯನಾದ ದೈವವೂ ಇವನೇ.

ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತನಾಗಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾದಿಸಕಲಭೂತಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನೆಲೆಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪದಲ್ಲೂ ಸಹ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅದಿತ್ಯನು, ಇವನೇ ಶಾಭಿವಾಗ್ನಿಯು. ಇವನೇ ವಾಯುವು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇವನೇ ಮೂಲತತ್ವವು. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಇವನ ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪಗಳು. ಅಗ್ನಿ

ರೂಪವಾದ ಈ ಮೂಲತತ್ವವನ್ನೂ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಅದಿತ್ಯ ಈ ಮೂವರೂ ಈ ಮೂಲತತ್ವದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳೆಂಬುದನ್ನೂ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ನೋಡಬಹುದು. ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ರುದ್ರನೆಂದೂ, ಪಶುಪತಿಯೆಂದೂ, ವಾಯುವೆಂದೂ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂದೂ ಶತಪಥಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. [ಮುಗ್ಯೇದಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೧೧; ಪುಟ 426-428]

ಶ್ರಿಸ್ಥಾನಂ ಚೈನಮರ್ಚಂತಿ ಯೋಶ್ವಾಯಾಂ ವ್ಯಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ |

ಶಾಸಾಮಿಯಂ ನಿಭೂತಿರ್ಹ ನಾಮಾಢಿ ಯೇನೇಶತಃ |

ಅಹಸ್ತಾಸಾಂ ತು ಮಂತ್ರೇಷು ಕವಯೋಽನ್ಯೋನ್ಯೋಢಿತಾಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೭-೧)

ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿಭೂತರಾಗಿ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಿಭೂತಿಗಳನ್ನು ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ, ಆದರೆ ಇವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸಹ ಒಂದೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು; ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮೂಲತತ್ವವು ಒಂದೇ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ಕವಿಗಳು ಈ ಮೂಲತತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೪೭ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಧ್ವಾಜಿಃ ಏಕೇಶ್ಯ ದದ್ವಿತೇ ನ ರೂಪಂ-ವಾಯೋಃ ಗತಿಃ ಸರ್ವೈಃ ದೈತ್ಯತೇ ನ ರೂಪಂ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಾತ್ | ವಾಯುವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರನಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇವನ ರೂಪವು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನ ಚಲನವಲನಗಳು ಮಾತ್ರ ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಈ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ರಹಸ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವಿರಬೇಕು. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿನ ರೂಪವರ್ಣನೆಗಳು ವಾಯುವಿನ ಸೌಂದರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ-

ಶ್ವಾಂ ಹಿ ಸುಪ್ತರಸ್ತಮಂ ನೃಷದನೇಷು ಹೂಮುಹೇ | ಗ್ರಾವಾಣಂ ನಾಶ್ಚಶ್ವಷ್ಠಂ ಮಂಹನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೬-೨೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿನ ಅತಿಶಯವಾದುದೂ ತೋರ್ಪನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ರೂಪದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಇದು ದದ್ವಿತೇ ನ ರೂಪಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು,

ವಾಯುವಾ ಯಾಹಿ ದರ್ಶತೇಮೇ ಸೋಮಾ ಅರಂಕೈತಾಃ | ತೇಷಾಂ ಪಾಹಿ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೩-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದರ್ಶತ-ದರ್ಶನೀಯ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರಾಗಲಿ, ನಿರುಕ್ತಕಾರರಾಗಲಿ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವಿದೆಯೆಂದು ನಾವು ತೋರಿಸುವುದು ಸಾಕಪಡ ಕಾರ್ಯವಾಗಬಹುದು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ತುಮನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಸ್ಯಾವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಪುನರೇಹಿ ವ್ಯಪಾಕಪೇ ಸುವಿತಾ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ | ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂಶ-
ನೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನರ್ವಿಶ್ವಸ್ಯಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೨೧) ||
ಪುನರೇಹಿ ವ್ಯಪಾಕಪೇ ಸುಪ್ರಸೂತಾನಿ ವಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ ಯ ಏಷ
ಸ್ವಪ್ನನಂಶನಃ ಸ್ವಪ್ನಾನ್ನಾಶಯಸ್ಯಾದಿತ್ಯ ಉದಯೇನ ಸೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನಃ
ಸರ್ವಸ್ಯಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ ಬ್ರೂಮು ಆದಿತ್ಯಂ ಯನೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ-
ಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೮ ||

ಪುನರೇಹಿ ವ್ಯಪಾಕಪೇ ಸುವಿತಾ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ ಯ ಏಷಃ ಸ್ವಪ್ನ-
ನಂಶನೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಮನರ್ವಿಶ್ವಸ್ಯಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೪)

ವ್ಯಪಾಕಪಿಪ್ಪತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಯವಾಗಿ ಅತ್ತಹೊಂದುವ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಋಷಿಯು
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯಪಾಕಪಿಯೇ ನೀನು ಉದಯದಿಂದ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸ್ವಪ್ನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿದ ಸೂರ್ಯನಾಗಿ
ಕ್ಷುಪ್ರಮಾರ್ಗದಿಂದ ಈಗ ನಿನ್ನ ಸ್ಯಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವಿ. ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೆ ಈಶ್ವರನಾದ ನೀನು ಉದ್ಯತನಾಗಿ ಪುನಃ ಉದಯ
ವನ್ನು ಹೊಂದು. ಆಗ ನಾವು ಕರ್ಮವನ್ನಾರಂಭಿಸೋಣ.

ಪುನರೇಹಿ ವ್ಯಪಾಕಪೇ | ಸುಪ್ರಸೂತಾನಿ ವಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕಲ್ಪಯಾ-
ವಹೈ | ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂಶನಃ ಸ್ವಪ್ನಾನ್ನಾಶಯತ್ಯಾದಿತ್ಯ
ಉದಯೇನ ಸೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾದಿಂದ್ರ
ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ಬ್ರೂಮು ಆದಿತ್ಯಮ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವನನ್ನು ಅಧಿಕರಿಸಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಆ ಆದಿತ್ಯನೇ ವ್ಯಪಾಕಪಿಯೆಂದು
ಅರ್ಚಾರ್ಥ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಯನೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || ೨೮ ||

ಕ್ಷುಪ್ರಮಾರ್ಗವಾದ ಯಮಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದು ಹಿಂದೆ (೧-೧೦-೧೯) ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯ
ನೆಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಛಾಂದ್ಯದ ಹೆನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕೋನತ್ರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಯಸ್ಮಿನ್ ವ್ಯಕ್ತೇ ಸುಪಲಾಶೇ ದೇವೈಃ ಸಂಪಿಬತೇ ಯಮಃ | ಅತ್ರಾ ನೋ
ವಿಷ್ವತಿಃ ಸಿತಾ ಪುರಾಣಾ ಅನು ವೇನತಿ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೫-೧) || ಯಸ್ಮಿನ್ ವ್ಯಕ್ತೇ
ಸುಪಲಾಶೇ ಸ್ಥಾನೇ ವೃತಕ್ಷಯೇ ವಾಪಿ ಪೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾದ್ವ್ಯಕ್ತ ಇವ ಸುಪಲಾಶ
ಇತಿ ವ್ಯಕ್ತೋ ವೃಶ್ಚನಾತ್ರಲಾಶಂ ಪಲಾಶನಾದ್ವೇಃ ಸಂಗಚ್ಛತೇ ಯಮೋ ರತ್ನಿಭಿರಾದಿ-
ತ್ಯಸ್ತತ್ರ ನಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ ಪುರಾಣಾನನುಕಾಮಯೇತಾಃ ಏಕ
ಪಾದಜನ ಏಕಃ ಪಾದ ಏಕೇನ ಪಾದೇನ ಪಾತೀತಿ ವೈಕೇನ ಪಾದೇನ ಪಿಬತೀತಿ
ವೈಕೋಽಸ್ಯ ಪಾದ ಇತಿ ವಾ | ಏಕಂ ಪಾದಂ ನೋತ್ಪಿನತೀತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ
ತಸ್ಯೈಷ ನಿಪಾತೋ ಭವತಿ ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾಮೃತಿ || ೨೯ ||

ಯಸ್ಮಿನ್ ವ್ಯಕ್ತೇ ಸುಪಲಾಶೇ ದೇವೈಃ ಸಂಪಿಬತೇ ಯಮಃ | ಅತ್ರಾ
ನೋ ವಿಷ್ವತಿಃ ಸಿತಾ ಪುರಾಣಾ ಅನು ವೇನತಿ ||

(ಋ ಸಂ. ೮-೨-೨೫)

ಯಮನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರನನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೋಧನವಾದ ಎಲೆಗಳುಳ್ಳ ಪಲಾಶಮರದಲ್ಲಿ ಎಂಬಂತೆ ಕನ್ನ
ಗಮನದಿಂದ ಸರ್ವಭೂತಗಳ ಅಯಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಆದಿತ್ಯನು ಅಸ್ತ ಹೊಂದುವವನಾಗಿ ರತ್ನಿಗಳೊಡನೆ
ಕೂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಅವನು ಸರ್ವರಕ್ಷಕನಾಗಿ ಪುಣ್ಯದಿಂದ ಕನ್ನ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿಳಿದಲೂ ವಾಸಿಸುವ
ರನ್ನೆಂಬಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂಕೋಪಪಡಿಸಲಿ.

ಯಸ್ಮಿನ್ ವ್ಯಕ್ತೇ ಸುಪಲಾಶೇ, ಸ್ಥಾನೇ ವೃತಕ್ಷಯೇ ವಾಽಪಿ ಪೋಪ-
ಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ | ವೃಕ್ಷ ಇವ ಸುಪಲಾಶ ಇತಿ | ವ್ಯಕ್ತೋವೃಶ್ಚ-
ನಾತ್ | ಪಲಾಶಂ ಪಲಾಶನಾತ್ | ದೇವೈಃ ಸಂಗಚ್ಛತೇ ಯಮೋ
ರತ್ನಿಭಿರಾದಿತ್ಯಸ್ತತ್ರ ನಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ
ಪುರಾಣಾನನು ಕಾಮಯೇತ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಪಲಾಶವೆಂದರೆ ಎಲೆ. ಪಲನೆಂದರೆ ಮಾಂಸ. ಅದನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು. ಆಶ ಭೋಜನೇ ಧಾತು ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಎಲೆ ಮಂತ್ರಾದವನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಶಾಕಾಹಾರಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಎಲೆಯೆಂದರ್ಥ ಪಲಾಶ: ಕಿಂಶುಕೇಶ್ವರೇ | ಹಂತಿಕೆ ಪಲಾಶಂ ಪಶ್ಯೇ-ಎಂದು ಹೈಮ ಕೋಶ. ವೃತಕ್ಷಯವೆಂದರೆ ಪುಣ್ಯವಂತರ ಆವಾಸಸ್ಥಾನ. ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ವೃತವೆಂದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶನದಿಂದ ದೇವನೆಂದರೆ ಕಿರಣಗಳೆಂದರ್ಥ. ದೇವೈ: ರತ್ನಿಭಿ: ಯಮು; ಅದಿತ್ಯ ತತ್ರ ಸಂಗಚ್ಛತೇ ಎಂದು ಅನ್ವಯ.

ಅಜ ಏಕಪಾಜನಏಕಃ ಪಾದಃ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತಭಾದ ಅಜಏಕಪಾತ್ ಪದದ ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಅಸ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಅದಿತ್ಯನೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡುಪದಗಳಿವೆ. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಅಜಏಕಏಕಃ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ವೀ ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜನು; ಎಂದು ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ್ಯದಿಂದ ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಏಕಪಾತ್. ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ಪಾದವೆಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿ, ನಾಯು, ಅದಿತ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮನಪಾದಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಜಶ್ಚಾಸೌ ಏಕಪಾಜ್ಞ ಅಜ ಏಕಪಾತ್. ಬಹುಲೀಕಿಯಾಗ ದಿದ್ದರೂ ಪಾದಶಬ್ದದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಿದೆ.

ಏಕೇನ ಪಾದೇನ ಪಾತಿತಿ ನಾ ||

ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲಜಗತ್ತನ್ನೂ ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಜ್ಯೋತಿರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಮಲಗು ನಾಗ ಪ್ರಾಣರೂಪದಿಂದ ಆಹಾರವನ್ನು ಜೀರ್ಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇನನು ಜನ್ಮರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಅಜನನು.

ಏಕೇನ ಪಾದೇನ ಪಿಬತಿತಿ ನಾ || ಏಕೋಽಸ್ಯ ಪಾದ ಇತಿ ನಾ ||

ಅಥವಾ ಒಂದು ಪಾದಾಂಶದಿಂದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವವನು ಏಕಪಾತ್. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಕಾರ ಅರ್ಪವಾಗಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜನನವುಳ್ಳವನೂ ಏಕಪಾದದವನೂ ಅಜ ಏಕಪಾತ್ ಅಥವಾ ಅಜನವೆಂದರೆ ಗಮನವು ಏಕಪಾದ ವಾಗುವನು. ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜೀವರೂಪನಾಗಿ ಒಂದು ಪಾದದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದವನು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಾದಾಂತ್ಯ ಲೋಪ ಅರ್ಪವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.

ಏಕಂ ಪಾದಂ ನೋತ್ಪಿದದಿ-ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಗಮಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಲಿಲಾಧ್ಯಂಸ ಉಚ್ಚರಣ | ಸ ಚೇತ್ರಮುದ್ದರೇದಂ ನ ಮೃತ್ಯುರ್ನಾಮೃತಂ ಭವೇತ್ || ಎಂದು ಮಂತ್ರದ ಶೇಷಾಂಶ. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಲೀನವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಒಂದು ಜೀವಭೂತವಾದ ಪಾದವನ್ನು ಪ್ರತಿಹೇಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಉದ್ಧರಿಸಿ ವ್ಯಾಪಾರತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತಸ್ಯೈವ ನಿಪಾತೋ ಭವತಿ ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾಮೃಚಿ || ೨೯ ||

ಅಜ ಏಕವಾಕ್ ಅಂದರೆ ಅದಿತ್ಯದೇವತೆ. ವಿಶ್ವೇ ದೇವದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಅಜ ಏಕವಾದ್ವೇನತಯ ಸ್ತುತಿ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಯಸ್ಮಿನ್ವ್ಯಕ್ತೇ ಸುಪಲಾಶೇ ದೇವೈಃ ಸಂಪಿಬತೇ ಯಮುಃ |
ಅತ್ರಾ ನೋ ವಿಶ್ವತಿಃ ಪಿತಾ ಪುರಾಣಾ ಅನು ವೇನತಿ || ೧ ||

ಉತ್ತಮವಾದ ಎಲೆಗಳಿಂದ ದಟ್ಟವಾಗಿ ನಿಬಿಡವಾದ ವ್ಯಕ್ತದ ನೆರಳು ಯಾವ ರೀತಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಗೆ ಸುಖಕರ ವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಸುಖಕರವಾದ ಯಮನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ (ಯಮಲೋಕದಲ್ಲಿ) ವಿವಸ್ತಂತನ ಪುತ್ರನಾದ ಯಮನು ತನ್ನ ಪರಿಜನರೊಡನೆ ಸುಖವಾಗಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಈ ಯಮಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪಿತೃಗಳ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಯೇ ನಾನನ ವಾಸಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಜನರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಷ್ಠವಾದ ನನ್ನ ತಂದೆಯು ಅವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಾಚನವು: ಎಂಬ ಋಷಿಗೆ ನಟಕೇಶನಂಬ ಪುತ್ರನಿದ್ದನು. ಅವನು ಓಂದು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನು ಬೇಜಾರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲು ತಂದೆಯು ಕೋಪದ ಭರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕುಮಾರನಿಗೆ ಯಮ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ನಟಕೇಶನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಮಾತನ್ನೇ ನಿಜವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಯಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಯಮನೊಡನೆ ಸಂಭಾಷಣೆ ಮಾಡಿ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮತ್ತೆ ಈ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಈ ವಿಷಯವು ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಯಸ್ಮಿನ್ ವ್ಯಕ್ತೇ ಸುಪಲಾಶೇ—ಶೋಭನಪರ್ಯಾಯೇಶಸ್ಯ ವ್ಯಕ್ತಸ್ಯ ಮೂಲಂ ಯಥಾಷ್ಟೋಪನಿಶ್ಚಮಾಪನೋದ ನೇನ ಸುಖಕರಂ ಭವತಿ ತದ್ವತ್ ಸುಖಕರೇ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸ್ಥಾನೇ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತ ಕಟ್ಟುವನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಬಿಸರಿ ನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಪುರುಷನು ಮಾರ್ಗಾಯಾಸದಿಂದ ಬಲಿಗಿರುವಾಗ ದಟ್ಟವಾದ ಎಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವ್ಯಕ್ತದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಅಯಾಸಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದರೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಗಾಗಿ ಕುಳಿತು ಕೊಳ್ಳುವುದು ಸಹಜವು. ಆ ರೀತಿ ಎಲೆಗಳಿಂದ ನಿಬಿಡವಾದ ವ್ಯಕ್ತದ ಬುಡವು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಸುಖಕರವಾಗಿರುವುದು. ಯಮನ ಸ್ಥಾನವೂ ಅದರಂತೆ ಸುಖಕರ ವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಯಮನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಕ್ತವನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದೇವೈಃ ಸಂಪಿಬತೇ ಯಮುಃ—ಪರಿಜನಭೂಕ್ತೈಃ ಯಮುಃ ನಿಯಂತಾ ವೈವಸ್ವತಃ ಸಹಃ ಭುಂಕ್ತೇ | ವಿವಸ್ತಂತನ ಪುತ್ರ ನಾದ ಯಮನು ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಯಮಲೋಕದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪರಿಜನರೊಡನೆ ಎಂದರೆ ಓಕ್ಕುಗಳೊಡನೆ ಸುಖವಾಗಿ ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿರುವನು ಎಂದರ್ಥವಾಯಿತು.

ಅತ್ರ ನಃ ವಿಶ್ವತಿಃ ಪಿತಾ ಪುರಾಣಾನ್ ಅನು ವೇನತಿ—ಪುರಾಣಾನ್ ಎಂದರೆ ಅತ್ರ ಚರಲಾಂಬ ನಿವಸತಃ ಪಿತೃನ್. ಈ ಯಮಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲದಿಂದಲೂ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪಿತೃಗಳು. ಇಂತಹ ಪಿತೃಗಳ ಬಳಿ ನಾನು (ನಟಕೇಶನಾದ) ವಾಸಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಎಂದರೆ ಇರಬೇಕೆಂದು ನನ್ನ ತಂದೆಯು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವನು ಎಂದರೆ ನನ್ನ ತಂದೆಯು ಮಾತಿನ ಪ್ರಕಾರವೇ ನಾನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವೆನು ಎಂದು ನಟಕೇಶನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

|| ಅದಿತ್ಯಪರವಾದ ಅರ್ಥವು ||

ಈ ಸೂತ್ರದ ೩-೪-೫ ನೇ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕುಮಾರರಬ್ಬಕ್ಕೆ ಯಮನ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥವಿರಲಿ ಮಾರಾಡುವಾಗ ವಿಶ್ವನಾಥ ಪುತ್ರನಾದ ನಚಿಕೇತನೇಂದ್ರ, ಅದಿತ್ಯಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ನಚಿಕೇತನಲ್ಲದ ಕುಮಾರನೇಂಬ ಹೆಸರಿನ ದೇವರೇಬ್ಬ ಮುಖ್ಯವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಕುಮಾರನೇಂಬ ಮುಖ್ಯವು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವನು

ಸುಪಲಾಶೀ—ಉತ್ತಮವಾದ ಎಲೆಗಳಿಂದ ನಿಬಿಡವಾದ | ವೃಕ್ಷೇ—ವೃಕ್ಷಮೂಲದಂತೆ ಸುಖಕರವಾದ | ಯಸ್ಮಿನ್ ಯಾವ ಅಂತರಿಕ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಯಮಃ—ಅದಿತ್ಯನು | ದೇವೈಃ— ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ | ಸಂಪಿಬತೀ—ಸಂಚರಿಸುವನೋ | ಅತ್ರ—ಅಂತಹ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ | ವಿಶ್ವತೀ—ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ವೃಷ್ಟಿ ಪ್ರಕಾಶ ನಾದಿಗಳಿಂದ ಪಾಲಿಸುವವನೂ | ಪಿತಾನಃ—ಸರ್ವರಿಗೂ ಪ್ರಾಣಭೂತನೂ ಜನಕನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನು | ಪುರಾಣಾನ್—ಪುರಾ ತನರಾದ ಸ್ತೋತ್ರಜನರನ್ನು | ನಃ | ನಮ್ಯನ್ನೂ | ಅನು ವೇನತಿ—ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಆನೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಉತ್ತಮವಾದ ಎಲೆಗಳಿಂದ ನಿಬಿಡವಾದ ವೃಕ್ಷದ ನೆರಳಿನಂತೆ ಸುಖಕರವಾದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಕಾಶ ಮಾನವಾದ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಅದಿತ್ಯನು ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನು. ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರಕಾಶನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸಲಹು ವವನೂ ಸರ್ವರಿಗೂ ಪ್ರಾಣಭೂತನೂ ಜನಕನೂ ಆದ ಆ ಅದಿತ್ಯನು ಹಿಂದಿನ ಸ್ತೋತ್ರಜನರನ್ನೂ ನಮ್ಯನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಯಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಮದು ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—
ಯಮಃ ಯನೋ ಯಚ್ಚತೀತಿ ಸತಃ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ || (೧೨-೧೦-೧೯)
ಯಚ್ಚತಿ ಎಂದರೆ ಉಪನಯತಿ ಜೀವಿತಾನ್ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜೀವನವನ್ನು ಅಂತ್ಯಗೊಳಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಯಮನೆಂದು ಹೆಸರು ಇಲ್ಲಿ ಯಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮಕ್ಕಿನ ನಿವಚನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ಲಾಗಿದೆ—

ಯಸ್ಮಿನ್ ವೃಕ್ಷೇ ಸುಪಲಾಶೀ ಸ್ಥಾನೇ ವೃತ್ತತ್ರಯೇ ವಾಪಿ ಪೋಷಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ ವೃಕ್ಷ ಇವ ಸುಪ ಲಾಶ ಇತಿ ವೃಕ್ಷೋ ವೃಕ್ಷನಾಪ್ತಲಾಶಂ ಪಲಾಶನಾದ್ಯೇವೈಃ ಸಂಗಚ್ಛತೇ ಯನೋರಕ್ತಿ ಭಿರಾದಿತ್ಯ ಸ್ತತ್ರೇ ನಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ ಪುರಾಣಾನನು ಕಾಮಯೇತ ||

(೧೨-೧೩-೨೯)

ಯಸ್ಮಿನ್ ವೃಕ್ಷೇ ಸುಪಲಾಶೀ ಸ್ಥಾನೇ ವೃತ್ತತ್ರಯೇ ವಾಪಿ ಪೋಷಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ ವೃಕ್ಷ ಇವ ಸುಪಲಾಶ ಇತಿ— ಉತ್ತಮವಾದ ಎಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷಗಳ ಮನೋಹರವಾದ ಮತ್ತು ಮೃತ್ಯು ಸುಖಕರವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ವೃತ್ತತ್ರಯೇ—ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಸತ್ಪುರ್ಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಜನರು ವಾಪಿಸುವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ

ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮ ದೋಷದಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಪನಾಸಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ವ್ಯಕ್ತದ ನೆರಳಿನಂತೆ ಹಿತಕರವಾದ ಪ್ಯಾನವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ವೃಕ್ಷದಿ ವೃಕ್ಷನಾತ್ರಲಾಶಂ ಪಲಾಶನಾತ್—ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ವೃಕ್ಷನ ಎಂದರೆ ಜನರು ಕತ್ತರಿಸುವುದರಿಂದ ಗಡಕ್ಕೆ ವೃಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ವೃಕ್ಷದ ಎಲೆಗಳು ಪಲಾಶನಾತ್ ಕೆಳಗೆ ಉದುರುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಎಲೆಗಳಿಗೆ ಪಲಾಶವೆಂದು ಹೆಸರು.

ದೇವೈಃ ಸಂಗಚ್ಛತೇ ಯಮೋ ರಕ್ಷಿಭಿರಾದಿತ್ಯಃ—ದೇವೈಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ರಕ್ಷಿಗಳಿಂದ . ಯಮಃ ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನು, ಸಂಪಿಬತೇ ಎಂದರೆ ಸಂಗಚ್ಛತೇ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಾ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ರಕ್ಷಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುತ್ತಾನೆ (ಮುಳುಗುತ್ತಾನೆ) ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕತ್ತ ನಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪಾಶಾ ವಾ ಪಾಲಯತಾ ವಾ ಪುರಾಣಾಶನುಕಾಮಯೇತ—ಕತ್ತ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಿಸಿ ಎಂದರೆ ಸರ್ವರನ್ನೂ ಕಾಪಾಡುವವನು. ಸಂರಕ್ಷಕನು. ಎಂದರ್ಥವು. ಪಶಿಃ ಮತ್ತು ಪಿತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪಾಲಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಸಂರಕ್ಷಕನು, ಎಂದರ್ಥವು. ಪಶಿಃ ಮತ್ತು ಪಿತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪಾಲಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಸಂರಕ್ಷಕನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಆದಿತ್ಯನು ಬಹುಕಾಲದಿಂದಲೂ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ (ಅಥವಾ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ) ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವ ಜನರನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಭಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ
ಮೂವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಪಾವೀರವೀ ತನ್ಯತುರೇಕಪಾದಜೋ ದಿವೋ ಧರ್ತಾ ಸಿಂಧುರಾಪಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ ಶ್ರುಣವನ್ವಚಾಂಸಿ ಮೇ ಸರಸ್ವತೀ ಸಹ ಧೀಭಃ ಪುರಂಧ್ರಾ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೫-೧೩) || ಪವಿಃ ಶಲ್ಯೋ ಭವತಿ ಯದ್ವಿಪುನಾತಿ ಕಾಯಂ ತದ್ವಶ್ಯವೀರಮಾಯುಧಂ ತದ್ವಾಸಿಂಧ್ರಃ ಪವೀರನಾನ್ | ಅತಿಹಸ್ಯಾ ಪವೀರವಾನಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ತದ್ವೇವತಾ ವಾಕ್ಯಾವೀರವೀ ಪಾವೀರವೀ ಚ ದಿವ್ಯಾ ನಾಕ್ಯನ್ಯತುಸ್ತನಿಶ್ವೀ

ನಾಚೋಽನ್ಯಸ್ಯಾ ಅಜಶ್ಚೈಕಸಾದ್ವಿವೋ ಧಾರಯಿತಾ ಚ ಸಿಂಧುಶ್ಚಾಶ್ಚ ಸಮುದ್ರಿ
ಯಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಚ ದೇವಾಃ ಸರಸ್ವತೀ ಚ ಸಹ ಪುರಂಧ್ಯಾ ಸ್ತುತ್ತಾ ಪ್ರಯುಕ್ತಾನಿ ಧೀಭಿಃ
ಕರ್ಮಭಿಯುಕ್ತಾನಿ ಶೃಣಂತು ವಚನಾನೀಮಾನೀರಿ ಪೃಥಿವೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ತಸ್ಯಾ
ಏಷ ನಿಪಾತೋ ಭವತ್ಕೈಂದ್ರಾಗ್ನ್ಯಾಮೃಚಿ || ೩೦ ||

ಪಾವೀರವೀ ತನ್ಯತುರೇಕಪಾದಜೋ ದಿವೋ ಧರ್ತಾ ಸಿಂಧುರಾಪಃ
ಸಮುದ್ರಿಯಃ || ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಶೃಣವನ್ವ ಚಾಂಸಿ ಮೇ ರಸಸ್ವತೀ
ಸಹ ಧೀಭಿಃ ಪುರಂಧ್ಯಾ ||

(ಋ-ಸಂ-೮-೨-೧೧)

ಅಜ ಏಕಪಾದೇವತೆಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾದ ಐಂದ್ರೀವಾಕ್ ಇತರ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿಶ್ರಂಸುತ್ತದೆ. ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಅಜಏಕವಾಕ್ ದೇವತೆಯೂ ನದವೂ. ಜಲವೂ ಸಮುದ್ರ ದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವುಗಳೂ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ ಬಹುವ್ರತಿಯರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾಕ್ಯನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಹವರ್ಧಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿರೂಪ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಕೇಳಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಪವಿಃ ಶಲ್ಯೋ ಭವತಿ, ಯದ್ವಿಪುನಾತಿ ಕಾಯಂ, ತದ್ವತ್ಪವೀರವಾ
ಯುಧಂ, ತದ್ವಾನಿಂದ್ರಃ ಪವೀರವಾನ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪವಿಃ ಅಂದರೆ ಬಾಣದಹದಿ ಆಯುಧವಿಶೇಷವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಶಲ್ಯತಿ ಶಲ್ಯಃ ಶಲ-ಗೌ ಧಾತುಅಭ್ಯಾಸಿದಿಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಖ್ಯಾಕೀಲಕಯೋಃ ಶಂಕುಃ ಶಂಕುಃ ಪ್ರಹರಣಾಂತರೇ | ಶಲ್ಯಂತು ನಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಶಕೌ ಕ್ಲೇಬಂ ಕ್ಷೈರ್ದೇಶು ತೋಮರೇ || ಎಂದು ಮೋದಿನೀ ಕೋಶ. ಇದರಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ಸೀಳುತ್ತಾರೆ. ಪವಿಃಶಲ್ಯದ್ವಿ ಪವೀರ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಪವೀರವೆಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧ ಅದು ಉಳ್ಳವನು ಪವೀರವಾನ್ ಇಂದ್ರನೆಂದರ್ಥ.

‘ ಅತಿತಸ್ಯಾ ಪವೀರವಾನ್ ’ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋಭವತಿ ||

(ಋ-ಸಂ-೮-೧-೨೪)

ಪವೀರವಾನ್ ಇಂದ್ರನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರವಾಣತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯೋ ಜನಾಶ್ಚಹಿಷಾ ಇವಾತಿತಸ್ಯಾ ಪವೀರವಾನ್ | ಉತಾಪ ವೀರಾವಾನ್ಯಥಾ || ಎಂದು ಮಂತ್ರಶೇಷ ಇಂದ್ರನು ಆಯುಧದಿಂದ ಕೂಡಿರಲಿ ಅಥವಾ ಆಯುಧರಹಿತನಾಗಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತದ್ವೇನತಾ ವಾಕ್ ಪಾವೀರವೀ | ಪಾವೀರವೀ ಚ ದಿವ್ಯಾ ವಾಕ್ |
 ತನ್ಯತುಸ್ತನಿಶ್ರೀ ವಾಚೋಽನ್ಯಸ್ಯಾಃ | ಅಜಶ್ಚೈಕಪಾದ್ವಿವೋ
 ಧಾರಯಿತಿ ಚ ಸಿಂಧುಶ್ಚಾಪಶ್ಚ ಸಮುದ್ರಿಯಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಚ
 ದೇವಾಃ ಸಸತ್ವತೀ ಚ ಪುರುಧ್ಯಾಃ ಸ್ತುತ್ವಾ ಪ್ರಯುಕ್ತಾನಿ ಧೀಭಿಃ
 ಕರ್ಮಭಿಯುಕ್ತಾನಿ ಶೃಣ್ವಂತು ವಚನಾನೀಮಾನೀತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಾವೀರವೀ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾದ ವಾಕ್. ಇತರ ಪದಗಳೂ ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥಗಳಾಗಿವೆ.

ಪೃಥಿವೀ—ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ, ತಸ್ಯಾ ಏಷ ನಿಪಾತೋ
 ಭವತ್ಯೆಂದ್ರಾಗ್ನಾಮೃಚಿ || ೩೦ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಪೃಥಿವೀರಬ್ಧ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ (೨-೧-೧೩) ಇಲ್ಲಿ ಮೃದೋಲಕದ ಹೆಸರಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಪೃಥಿವಿಯ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಸಂನಿವೇಶವಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ೦೩೩ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
 ಮೂವತ್ತನೆಯ ಬಂದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕತ್ರೀಂಶತ್ ಬಿಂಡಃ
 ಮೂವತ್ತೊಂದನೆಯ ಬಂದವು

ಯದಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಪರಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಸುಧ್ವನುಸ್ಯಾಮವನುಸ್ಯಾಮುತ
 ಸ್ಯಃ | ಅತಃ ಪರಿ ವ್ಯಷಣಾ ವಾ ಹಿ ಯಾತಮಥಾ ಸೋಪುಸ್ಯ ಪಿಬತಂ ಸುತಸ್ಯ (ಋ.
 ಸಂ. ೧-೧೦೮-೧೦) || ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸಮುದ್ಯೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತಸ್ಯೈಷ
 ವಿಪಾತೋ ಭವತಿ ಪಾನವಾನ್ಯಮೃಚಿ || ೩೧ ||

ಯದಿಂದಾಗ್ನೀ ಪರಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಮವಮಸ್ಯಾ-
ಮು ತ ಸ್ಯಃ | ಅತಃ ಪರಿ ವ್ಯವಣಾ ವಾಹಿ ಯಾತಮುಥಾ ಸೋಮಸ್ಯ
ಪಿಬತಂ ಸುತಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭ ೨೭)

ಪೃಥಿವೀ ಸಂನಿವೇಶನನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಯೇ ವರ್ಷಾಸ್ತುಭಾವವುಳ್ಳ ನೀವಿಬ್ಬರು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವರಾಗಿ ನಾವು ಇರುವಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿರಿ. ಬಂದು ನಿಮಗೋಷ್ಠರ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮವಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಅಂಶವನ್ನು ಕುಡಿಯಿರಿ ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿ ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀಕಲ್ಪ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ 'ಯೇ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಂ ತೃತೀಯಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಸ್ಯಾಯುಷಾ ನಾನ್ವೇತಿ' ಎಂದು ತ್ರೈತರೀಯ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ.

ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ||

ಈ ಮುಕ್ತ ವಾತಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾದಂತಿದೆ ಆತಿಸುಗಮವಂದರ್ಥ

ಸಮುದ್ರೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ಸಸ್ಯೈಷ ನಿವಾತೋ ಭವತಿ
ಪಾನಮಾನ್ಯಮೃಚಿ || ೩೧ ||

ಕ್ರಮವ್ರಾತ್ರವಾದ ಸಮುದ್ರವು ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮದಲ್ಲಿ (೧-೨-೨೦) ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಮಾತ್ರ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವನಿಂದ ನೀರು ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ನಿರ್ವಚನೀತಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪಾನಮಾನ್ಯಮೃಚಿನಲ್ಲಿ ಈ ಸಮುದ್ರದ ಆಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಅಂದರೆ ನೈಫಂಟಿಕರೂಪದಿಂದ ಸನ್ನಿವೇಶನೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಜ್ಞಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಪವಿತ್ರವಂತೆ ಪರಿ ವಾಚಮಾಸತೇ ಸಿಕ್ಕೇಷಾಂ ಪ್ರತ್ಯೋ ಅಭಿರಕ್ಷತಿ ವ್ರತಂ |
ಮಹಃ ಸಮುದ್ರಂ ವರುಣಸ್ತೀರೋ ದಧೇ ಧೀರಾ ಇಚ್ಛೇಕುರ್ಧರುಣೇಷ್ವಾರಭವಾ

(ಋ. ಸಂ. ೯-೭೩-೩) || ಪವಿತ್ರವಂತೋ ರತ್ನಿವಂತೋ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ಪದದೇಣಾಃ
ಪರ್ಮಾಸತೇ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾಂ ವಾಚಂ ಪಿತ್ಯೇಷಾಂ ಪ್ರತ್ಯೇ ಪುರಾಣೋಭಿರಕ್ಷತಿ ವ್ರತಂ
ಕರ್ಮ ಮಹಃ ಸಮುದ್ರಂ ವರುಣಸ್ತ್ರೀರೋಽಂತರ್ಧಾತ್ಯಥ ಧೀರಾಃ ಶಕ್ವಂತಿ ಧರುಣೇ
ಷೂದಕೇಷು ಕರ್ಮಣ ಆರಂಭಮೂರಬ್ಧು ಮಜವಿಕಸಾದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃಪೃಥಿವೀ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ
ಸಮುದ್ರೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ತೇಷಾಮೇಷ್ ನಿಪಾತೋ ಭವತ್ಯಪರಸ್ಯಾಂ ಬಹುದೇವತಾ-
ಯಾಮೃಚಿ || ೩೨ ||

ಪವತ್ರನಂತಃ ಪರಿವಾಚಮಾಸತೇ ಪಿತ್ಯೇಷಾಂ ಪ್ರತ್ಯೋ ಅಭಿರಕ್ಷತಿ
ವ್ರತಮ್ | ಮಹಃ ಸಮುದ್ರಂ ವರುಣಸ್ತ್ರೀರೋದಧೇ ಧೀರಾ
ಇಚ್ಛೇಕುರ್ಧರುಣೇಷ್ವಾರಭಮ್ ||

(ಋ-ಸಂ-೭-೨೨)

ಸಮುದ್ರದ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ರತ್ನಿಯಿಂದಕೂಡಿದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕದೇವ
ಗಣಗಳು, ಸೋಮನಲ್ಲಿರುವ ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾಕ್ಯನ್ನು ಸುತ್ತುವುದು ಇದುತ್ರವೆ. ಪುರಾಣನಾದ ಸಕಲ ಜಗದ್ರಕ್ಷಕನಾದ
ವಿದ್ಯುದಾಮೃ ಮಧ್ಯಮನ ಮರುತ್ತಾನಾರಂಭಿಸಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕನವರಿಗಿರುವ ಸ್ವಾಧಿಕಾರಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾತು
ತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಆ ವರುಣನು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಮೇಲಿಸಮೂಹದಿಂದ ಯಾವಾಗ ಮುಟ್ಟಿ ಮಳೆಯನ್ನು
ಸುರಿಸುವನೋ ಆಗ ವಿದ್ವಾಂಸರು ನೀರು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವಾಗ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲು ಶಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಪವಿತ್ರವಂತೋ ರತ್ನಿವಂತೋ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ದೇವಗಣಾಃ ಪರ್ಮಾ-
ಸಂತೇ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾಂ ವಾಚಂ | ಮಧ್ಯಮಃ ಪಿತ್ಯೇಷಾಂ ಪ್ರತ್ಯೇ
ಪುರಾಣೋಭಿರಕ್ಷತಿ ವ್ರತಂ-ಕರ್ಮ, ಮಹಃ ಸಮುದ್ರಂ ವರುಣ
ಸ್ತ್ರೀರೋಽಂತರ್ಧಾತ್ಯಥ ಧೀರಾಃ ಶಕ್ವಂತಿ ಧರುಣೇಷೂದಕೇಷು
ಕರ್ಮಣ ಆರಂಭಮೂರಬ್ಧುಮ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪವಿತ್ರ ಶಬ್ದ ಉದಕನಾಮದ್ವರಿ ಪರಿಶವಾಗಿದ್ದರೂ ತುಣುಕಿನೇನ ೩ತಿ ಪವಿತ್ರಂ ಎಂಬ
ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ರತ್ನಿಗಳು ಸರ್ವಾಂಗೀಕರಿಸಿದವೂ ಪುಣ್ಯಪುಣ್ಯಗಳಾದವರಿಂದ ಪವಿತ್ರವೆಂಬವೆ
ರತ್ನಿಗಳೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದೆ. ಅದಿತ್ಯರತ್ನಿಗಳು ಮಾಧ್ಯಮಿಕದೇವಗಣಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಷಿ ಅವರನ್ನು ಪವಿತ್ರವಂಕರಣಾಗಿ
ಮಾತುತ್ರವೆ. ಅದಿತ್ಯನು ರತ್ನಿಗಳಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪವಿತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವ್ರತಶಬ್ದವು ಕರ್ಮನಾಮದ್ವರಿ
ಪರಿಶವಾಗಿದೆ (ನಿಘಂ-೭) ಧೀರರ ಕಾರ್ಯವೆಂದರೆ ಕೃಷಿಕರ್ಮ ಅಥವಾ ವೈದಿಕಕರ್ಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಜ ಏಕಪಾದ್ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ಪೃಥಿವೀ—ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ಸಮುದ್ರೋ
—ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ತೇಷಾಂನೇಷ ನಿಪಾತೋ ಭವತ್ಯಪರಸ್ಯಾಂ
ಬಹುದೇವತಾಯಾಮ್ನುಚಿ || ೩೨ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ ಅಜಏಕಪಾದ್, ಪೃಥಿವೀ, ಸಮುದ್ರ ಈ ಮೂರರ ಅನುಪ್ರವೇಶರೂಪಸ್ತುತಿಯು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ
ಅಹಿರ್ಬುಧ್ನಾದಿಬಹುದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಈ ೦೬೩ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಒಂದವು : ಮಾತ್ರವಾಗಿದೆ

ಅಥ ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಉತ ನೋಽಹಿರ್ಬುಧ್ನೈಃ ಶೃಣೋತ್ಪಜ ಏಕಪಾತ್ಪೃಥಿವೀ ಸಮುದ್ರಃ | ವಿಶ್ವೇ
ದೇವಾ ಯತಾವ್ಯಧೋ ಹುವಾನಾಃ ಸ್ತುತಾ ಮಂತ್ರಾಃ ಕವಿಶಸ್ತಾ ಅವಂತು (ಋ. ಸ.
೬-೫೦-೧೪) || ಅಸಿ ಚ ನೋಽಹಿರ್ಬುಧ್ನೈಃ ಶೃಣೋತ್ಪಜಶ್ಚೈಕಪಾತ್ ಪೃಥಿವೀ ಚ
ದೇವಾಃ ಸತ್ಯವ್ಯಧೋ ವಾ ಯಜ್ಞವೃಧೋ ವಾ ಹೂಯಮಾನಾ ಮಂತ್ರೈಃ ಸ್ತುತಾ
ಮಂತ್ರಾಃ ಕವಿಶಸ್ತಾ ಅವಂತು ಮೇಧಾವಿಶಸ್ತಾ ದಧಜ್ಞಪ್ರತ್ಯಕ್ತೋ ಧ್ಯಾನಮಿತಿ ವಾ
ಪ್ರತ್ಯಕ್ತ ಮಸ್ಮಿನ್ ಧ್ಯಾನಮಿತಿ ವಾಥರ್ವಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೋ ಮನುರ್ಮನನಾತ್ರೇಷಾಂನೇಷ
ನಿಪಾತೋ ಭವತ್ಯಂದ್ರಾಮ್ನುಚಿ || ೩೩ ||

ಉತ ನೋಽಹಿರ್ಬುಧ್ನೈಃ ಶೃಣೋತ್ಪಜ ಏಕಪಾತ್ಪೃಥಿವೀ
ಸಮುದ್ರಃ | ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಯತಾವ್ಯಧೋ ಹುವಾನಾಃ ಸ್ತುತಾ
ಮಂತ್ರಾಃ ಕವಿಶಸ್ತಾ ಅವಂತು ||

(ಮು-ಸಂ-೪-೮-೧೦)

ಅಜವಕವಾಹ್, ಪೃಥಿವೀ. ಸಮುದ್ರರ ಅಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಹಿರ್ಬುಧ್ನೇಽಽಮಾಧ್ಯಮಿಕದೇವನು ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ಮತ್ತು ಅಜವಕವಾಹ್, ಪೃಥಿವೀ, ಸಮುದ್ರ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವರಾಗಿ, ನಮ್ಮಿಂದಯಜ್ಞವರ್ಗದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವರಾಗಿ, ಸಾಮುದಿಂಧ, ಋಷಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವರಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಅಪಿ ಚ ನೋಽಹಿರ್ಬುಧ್ನೈಃ ಶ್ರೋತೃಜಪ್ತೈಕಸಾತ್ಪೃಥಿವೀ ಚ
 ಸಮುದ್ರಶ್ಚ, ಸರ್ವೇ ಚ ದೇವಾಃ ಸತ್ಯವೃಧೋ ವಾ ಯಜ್ಞವೃಧೋ
 ವಾ ಹೋಯಮಾನಾ—ಮಂತ್ರೈಃ ಸ್ತುತಾ ಮಂತ್ರಾಃ ಕವಿತಸ್ಮಾ
 ಅಂತು ಮೇಧಾವಿತಸ್ಮಾಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಹಿರ್ಬುಧ್ನೈ ವಾಧ್ಯಮಿಕ ದೇವನೆಂದು (೨-೧೦-೪೪) ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಅದಿತ್ಯನೇ ಆಯಾಯಗುಣವೆಂಬಂಧದಿಂದ ದಧ್ಯಹ್, ಮನು, ಅಭವಾ ಎಂಬ ನಾಮದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗುತ್ತಾರೆ ಇವರನ್ನು ದ್ಯುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಬೇರೆಯೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆಗ ದ್ವಿಸ್ಥಾನರೇಂದ ಅವರ ಸಹಚಾರಿಗಳಾದ ಋಷಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅವನಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದ್ದೆಹ್ಪದವರ್ಷನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ದಧ್ಯಹ್ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಸೋಧ್ಯಾನಮಿತಿ ವಾ | ಪ್ರತ್ಯಕ್ರಮಸ್ಥಿನ್ಧ್ಯಾನ-
 ಮಿತಿ ವಾ ||

ಧ್ಯಾನವೆಂದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂಜೂ-ಗತಿಪೂಜನೆಯೊಳಗೆ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪುನೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ವುದರಿಂದ ಧ್ಯಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಧಿ ಅದೇಕೆ ಯೆಹ್ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಳಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಾದಿಂದ ಔಕಾರ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಲೋಪವಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ ಎರಡುರತಿಯಿಂದ ನಿರ್ವಹಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಲೋಕಪಾಲನಾದುದರಿಂದ ಔದ್ರಿ ಧ್ಯಾನವೆಂದರೆ ಲೋಕದ ಕೃತ್ಯಾಕೃತ್ಯ ವಿಷಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂದರ್ಥ. ಅದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ರಃ ಅಂದರೆ ಹೋದಿಂದವನೆಂದರ್ಥ. ಧ್ಯಾನದಿಂದ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಪರಿಪಾಲಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಭವಾ ಅಧಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿನ್. ಧ್ಯಾನಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ರಮಸ್ಥಿನ್. ಅವನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಕಾರ್ಯವು ಸಕಲವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಭವಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ಮಮುರ್ಷನನಾತ್ ||

ಅಭವಾಪದದ ನಿರ್ವಹಣೆ (೨- ೧೧-೧೮) ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಇವನು ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಜ್ಯೋತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದು ದಿನವೂ ಅದನ್ನು ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಮನನಕರ್ಮದಿಂದ ಮನು ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇವನು ತಿಳಿಯದಿರುವ ವಸ್ತುವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ತೇಷಾಂಯೋಷನಿಸಾತೋ ಭವತ್ಪ್ರೊಂದ್ರ್ಯಮೈಚಿ || ೩೩ ||

ದಧ್ಯಜ್ಞ ಅಥರ್ವಾ, ಮನುಗಳ ಆಪ್ರಧಾನವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಪುಕ್ಕಿನ್ನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಉತ ನೋಽಹಿರ್ಬುದ್ಧ್ಯಃ ಶೃಣೋತೃಜಃ ಏಕಪಾತ್ವೃಥಿವೀ
ಸಮುದ್ರಃ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಋತಾವೃಧೋ ಹುವಾನಾಃ ಸ್ತುತಾ
ಮಂತ್ರಾಃ ಕವಿತಸ್ತಾ ಅವಂತು || ೧೪ ||

ಆಹಿರ್ಬುದ್ಧ್ಯಃ, ಆಜ ಏಕಪಾತ್, ಪೃಥಿವೀ, ಸಮುದ್ರಾಧಿದೇವತೆ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ನಮ್ಮ ಸೋತೃವನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ಯಜ್ಞವರ್ಧಕರೂ, ನಮ್ಮಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವರೂ, ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗೂ ಧ್ಯಾನಕ್ಕೂ, ಆಹಾರೂ, ಪ್ರಾಚ್ಛರ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರರೂ ಆದ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಅಗ್ನಿಮಾಯತಶಕ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಉತ ನೋಽಹಿಃ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶೌತಸೂತ್ರದ—ಉತ ನೋಽಹಿರ್ಬುದ್ಧ್ಯಃ ಶೃಣೋತು ದೇವಾನಾಂ ಪಶ್ಚೀರುಶತೀರವಂತು ನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೫-೨೦) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ೧೪೩ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ಋತುಕ್ರಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತನೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುಸ್ತ್ರಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಯಾಮುಥರ್ವಾ ಮನುಷ್ಪಿತಾ ದಧ್ಯಜ್ಞ ಧಿಯಮತ್ವತ | ತಸ್ಮಿನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ
ಪೂರ್ವಥೇಂದ್ರ ಉಕ್ಥಾ ಸಮಗೃತಾರ್ಚನನು ಸ್ವರಾಜ್ಯಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೩೧) ||
ಯಾಮುಥರ್ವಾ ಚ ಮನುಶ್ಚ ಸಿತಾ ಮಾನವಾನಾಂ ದಧ್ಯಜ್ಞ ಚ ಧಿಯಮತನಿಷತ
ತಸ್ಮಿನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪೂರ್ವೇಂದ್ರ ಉಕ್ಥಾನಿ ಚ ಸಂಗಚ್ಛಂತಾಮರ್ಚನೋನೂ-
ಽಽಸ್ರೇ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಮ್ || ೩೪ ||

ಯಾಮುಥರ್ವಾ ಮನುಷ್ಪಿತಾ ದಧ್ಯಜ್ಞ ಧಿಯಮತ್ವತ | ತಸ್ಮಿನ್
ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಪೂರ್ವಥೇಂದ್ರ ಉಕ್ಥಾ ಸಮಗೃತಾರ್ಚನನು
ಸ್ವರಾಜ್ಯಮ್ || ೧೩ ||

ಅರ್ಥವಾದಿಗಳ ಶ್ರುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಥವಾ ಎಂಬ ಮಹರ್ಷಿಯು, ಸಕಲಮಾನವರಿಗೆ ಪಿತೃಭೂತನಾದ ಮನುವು, ಅರ್ಥವಿಧಾನ ಪುತ್ರನಾದ ದಧ್ಯಹ್ ಎಂಬ ಮಹಿಯು ಯಾವ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರೋ ಆ ಕರ್ಮವಿತಿಷ್ಠನಾದ ಆದಿತ್ಯನು ಸಕಲಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಂತೆ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲಿ. ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತವ ಧಾರಿದ್ಯವ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತಾ ಸ್ವರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೋ.

ಯಮರ್ಥವಾ ಚ ಮನುಶ್ಚ ಪಿತಾ ಮಾನವಾನಾಂ ದಧ್ಯಹ್ ಚ
ಧಿಯ ಮತನಿಷತ | ತಸ್ಮಿನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪೂರ್ವೇಂದ್ರ
ಉಕ್ತಾನಿ ಚ ಸಂಗಚ್ಛಂತಾಮರ್ಚನೋನೂಪಾಸ್ತೇ ಸ್ವಾರಾ
ಜ್ಯವ್ || ೩೪ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಧೀ ಕರ್ಮನಾಮದಲ್ಲಿ ಪರಿಶವಾಗಿದೆ. (ನಿಘಿ ೨-೧) ಬ್ರಹ್ಮ ಅನ್ನನಾಮದಲ್ಲಿ ಪರಿಶವಾಗಿದೆ. (ನಿಘಿ-೨-೮) ಅತ್ಯಂತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವಿಶರಣಕ್ಕೆ ಉಕ್ ಬಂದಿದೆ. ಪೂರ್ವೇಂದ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಇಂದ್ರ ಇವ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಇವ ಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗಿ ರೋಪ ಬಂದಿದೆ ಅರ್ಥವಾ ರೂಪಕವೆಂಬ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಯಾಮರ್ಥವಾ ಮನುಷ್ಪಿತಾ ದಧ್ಯಹ್ ಧಿಯವ ತತ್ | ತಸ್ಮಿ-
ನ್ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಪೂರ್ವೇಂದ್ರ ಉಕ್ತಾ ಸಮಗೃತಾರ್ಚನವು
ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧೬ ||

(ವೃತ್ತವಧಾದಿಗಳಿಂದ) ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿರುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ, ಅರ್ಥವೆಂಬ ಮಹಿಯೂ (ಮಾನವ ವರ್ಗಕ್ಕೆ) ಪಿತೃವಾದ ಮನುವೂ ಹತ್ತು ದಧಿ(ಚಿಪುಹಿಯೂ ಇವರುಗಳು (ಅರ್ಚಿಸಿದ) ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ, ಕತ್ತರೂಪವಾದ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ, ಹಿಂದೆ (ವಸಿಷ್ಠಾದಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ) ಸೇರಿದವು.

ಮನುಃ—ಅಭಿನ್ಯ, ಉಪಾಃ ಮೊದಲಾದ ಮಧ್ಯವ್ಯಾಸುರೇವತಾ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಃ, ದಧ್ಯಹ್, ಅರ್ಥವಾ ಎಂಬ ಪದಗಳು (ನಿ. ೧೩-೩೮) ಪರಿಶವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅರ್ಥವಾ ಎಂಬ ಮಹಿಯೂ, ಮನು ಎಂಬುದನ್ನೂ ದಧ್ಯಹ್ ಅರ್ಥವೆಂಬ ಮಹಿಯೂ ಕೂಡ ಅಚರಿಸಿ ಇರುವ ಕ್ರಮವು ಎಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವುಗಳಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ.

ಉಕ್ತಾ—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳ ಮುಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು.

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಅಭಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೈವಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಹವಿಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಪೂರ್ವಾಘಾ—ಈ ಪದದಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತ ದಾಷ್ಟಾಂತಿಕರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು. ಪೂರ್ವಕರಾದ ವಸಿಷ್ಠಕ್ಕೆ ಮೊದಲಾದ ಮಹಿಗಳು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟು ಇದ್ದಂತೆಯೂ, ಮನು, ದಧ್ಯಹ್, ಅರ್ಥವಾ ಎಂಬ ಮಹಿಗಳು ಅಚರಿಸಿದ ಕ್ರಮದಂತೆಯೂ, ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುವು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅರ್ಚಣ್ ಅನು ಸ್ತೋತ್ರಾಚ್ಯುತಂ—ಇಂದ್ರನು ತಾನು ರಾಜನಾಗಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಆದಕ್ಕೆ ಗೌರವಿಸಿ ವ್ಯಕ್ತ ವಧೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ತನ್ನ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು

ದಧ್ಯಜ್—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋ ಧ್ಯಾನಮತಿ ವಾ | ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ನನು. ಇವನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನದ ಸಕಲಕಾರ್ಯಗಳೂ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವವು. ದಧ್ಯಜ್, ಅಥರ್ವಾ, ಮನುಃ ಎಂಬ ಈ ಪದಗಳಿಂದ ಬೋಧ್ಯರಾಗಿರುವವರು ಮೂವರೂ ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಇವರು ಮೂವರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವರೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪುನಃ ದ್ಯುಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವರಾದ ಮೂರುಜನ ಋಷಿಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದು ನಿಯುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಾಖ್ಯಾನವಾದಿರುವರು.

ದಧ್ಯಜ್—ದಧ್ಯಂಚ್ ಅಥವಾ ದಧೀಚಿ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವ—ಅರ್ಥವೆಂಬುವನ ಪುತ್ರನಾದ ದಧ್ಯಂಚ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಜೀವಿಸಿದ್ದಾಗ ಆನನ ದರ್ಶನ ದಿಂದ ಅಸುರರು ಭೀತರಾಗಿ ಓಡಿಹೋಗಿದ್ದರು. ಅವನು ಮೃತನಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋದ ಬಳಿಕ ಅಸುರರು ನಿರ್ಭಯವಾಗಿ ಭೂಮಿ ಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ಈ ಅಸುರರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಲಶಕ್ತನಾಗಿ ಆ ಋಷಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿದನು. ಋಷಿಯು ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥನಾದನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಂದಿತು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಸಮೀಪವಲ್ಲಿದ್ದವನನ್ನು ಕುರಿತು ಆ ಋಷಿಯು ಅಂಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಆನತೇಷವಿದೆಯೇ ಎಂದು ಕೇಳಲು ಆಗ ಅವರು —ದಧೀಚಿಯು ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷನೀದೇವತೆ ಗಳಿಗೆ ಮಧುವಿದ್ಯವನ್ನು ಕಲಿಸಿದ ಕುದುರೆಯು ತಲೆಬುರುಡೆಯು ಮಾತ್ರ ಇರುವುದೆಂದೂ, ಅದೂ ಸಹ ಎಲ್ಲವನ್ನೂದೋ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ ವೆಂದೂ ಹೇಳಿದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ಹುಡುಕುವಂತೆ ಅವರಿಗೆ ಹೇಳಲು, ಅವರು ಅದು ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದ ಸಮೀಪ ದಲ್ಲಿರುವ ಶರ್ಯಣಾವತ್ ಎಂಬ ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವುದನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಇಂದ್ರನು ಆ ತಲೆ ಬುರುಡೆಯ ಮೂಳೆಗಳಿಂದ ಅಸುರನನ್ನು ಜಯಿಸಿದನು ಎಂದರೆ, ಒಂಭತ್ತುಸಲ ತೊಂಭತ್ತು ಎಂದರೆ ಎಂಟನೂರು ಹತ್ತಾವರ್ತಿ ಅಸುರರ ಮಾಯಾಜಾಲವನ್ನು ವಿಫಲಗೊಳಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಸಲ ತೊಂಭತ್ತು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಮೊದಲು ಅಸುರರಿಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಮಾಯಾ ಭೇದಗಳಿದ್ದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದೂ ವರ್ತಮಾನ ಭೂತ ಭವಿಸ್ಯತ್ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ವಿಧಗಳಾದವು ಮತ್ತು ಆ ಒಂಭತ್ತು ಮಾಯೆಗಳು ಉತ್ಪಾಹಾದಿ ಶಕ್ತಿತ್ರಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ $F \times 3 = 9$ ಆಯವು. ಮತ್ತು ಅವು ಸಾಕ್ಷಿಶಾದಿ ಗುಣತ್ರಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ $9 \times 3 = 27$ ಆಯವು. ಈ ಎಂಭತ್ತೊಂದು ಮಾಯೆಗಳು ದಶದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸ ಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಒಟ್ಟು $27 \times 10 = 270$ ಅಥವಾ ಒಂಭತ್ತುಸಲ ತೊಂಭತ್ತು $F \times 9 = 81$ ಆಯವು. ಈ ವಿಧವಾದ ವ್ಯಕ್ತರೂಪವಾದ ಅಸುರರ ಮಾಯಾಜಾಲಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನಿರರ್ಥಕಗೊಳಿಸಿದನು ಎಂದು ವಿವರಿಸುವುದು.

ಸ್ತಂಧಸ್ತಾಮಿಯು ಬೇರೊಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾಲಕಂಠವೆಂಬ ಅಸುರರಿದ್ದರು, ಅವರು ಪ್ರಬಲರಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾ ತುಂಬಾ ತೊಂದರೆಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಈ ಅಸುರರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಲು ಉಪಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಬ್ರಹ್ಮನು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳರಾ, ದಧ್ಯಜ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಇರುವನು. ನೀವು ಅವನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಅವನು ಅಸುರರ ಸಂಹಾರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಕ್ಕ ಉಪಾಯ ವನ್ನು ತಿಳಿಸುವನು ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾತಿನಂತೆ ದಧೀಚಿ ಋಷಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನು

ತಮ್ಮನ್ನು ಕಳಹಿಸಿರುವನೆಂದು ಅರಿಕೆಮಾಡಿದರು. ಆ ಮುಖಿಯು ಯೋಗದ್ವೈಪ್ಸಿಯಿಂದ ಅವರು ಬಂದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಯೋಗಸಮಾಧಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ವಿವರ್ಜಿಸಿದನು. ಅಗ ಆ ಪ.ಹಿ.ಮು ಮೂಳೆಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಈ ವಿಷಯವೇ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಸ್ತಂಭಸ್ತಾವಮಿಯು ಹೇಳಿರುವರು.

ದಧೀಚಿಮುಖಿಯ ತಲೆಯು ಕುದುರೆಯ ತಲೆಯಹಾಗಾದ್ದಿತೆಂದೂ ಅದು ಅಸ್ತಿನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದು. ದಧೀಚಿಮುಖಿಯು ಮೃತನಾದಮೇಲೆ ಕುದುರೆಯ ತಲೆಯಂತಿದ್ದ ಅವನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಹುಡುಕಿದನು. ಅದು ಒಂದು ಪರ್ವತದ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ಶರ್ಮಣಾವತಿ ಎಂಬ ಒಂದು ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿತೆಂದು ಮ. ಸಂ. ೧-೮೪-೧೩ ರಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

ದಧೀಚಿಮುಖಿಗೆ ಕುದುರೆಯ ಶಿರಸ್ಸು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಭಸ್ತಾವಮಿಯು ಒಂದು ಪೂರ್ವೋಪಾಸನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.—ಆರ್ಧವಣ ಪುತ್ರನಾದ ದಧೀಚಿಮುಖಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಮಧುವೆಂಬ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡಿ ಇವನ್ನು ಯಾರಿಗೂ ಹೇಳಕೂಡದೆಂದೂ ಹಾಗೆ ಒಂದು ವೇಳೆ ಹೇಳಿದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಯು ಬಿದ್ದುಹೋಗುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದನು. ಕೆಲವು ಕಾಲದಮೇಲೆ ಅಸ್ತಿನಿದೇವತೆಗಳು ಆ ದಧೀಚಿಮುಖಿಯು ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಇಂದ್ರನು ನಿನಗೆ ತಿಳಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸೆನು, ದಧೀಚಿಯು ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾನು ನಿಮಗೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ತಲೆ ಬಿದ್ದುಹೋಗುವುದೆಂದು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿರುವನು. ಆ ಭಯದಿಂದ ನಾನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಲು, ಅಸ್ತಿನಿದೇವತೆಗಳು ಆದ ಕ್ಯಾಗೆ ಚಿಂತಿಸದೆ, ನಿನ್ನ ತಲೆಯು ಬಿದ್ದುಹೋದರೆ ನಮ್ಮ ತಲೆಯನ್ನು ನಿನಗೆ ಕೊಡುವೆವೆಂದರು—ದಧೀಚಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಹೇಳಿದನು—ಆದಂ ದಧೀಚಿಯ ಶಿರಸ್ಸು ಬಿದ್ದುಹೋಗಲು ಅಸ್ತಿನಿದೇವತೆಗಳು ಒಂದು ಕುದುರೆಯ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ತಂದು ದಧೀಚಿಯ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದರು. ಅದರಿಂದ ದಧೀಚಿಮುಖಿಯ ಶಿರಸ್ಸು ಕುದುರೆಯ ಶಿರಸ್ಸಿನಂತಿರುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಪ್ಪಿನಾನ್ ಎಂಬ ಮುಖಿಯು ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೭-೨೨ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವನು.

ಈ ಮುಖಿಯ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೧-೮೦-೧೬; ೧-೮೪-೧೩; ೧-೮೪-೧೪; ೧-೧೧೬-೧೩, ೧-೧೧೭-೨೨, ೧-೧೧೮-೯ ಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೈತ್ತಿರಿಯು, ಸಂಹಿತಾ, ೫-೧-೪-೪; ೫-೬-೬೨ ಕಾಶಿಕ ಸಂಹಿತಾ ೧೯-೪; ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೪-೧-೧೮-೫; ೬-೪-೨೩; ೧೪-೧-೧-೧೮. ೧೪-೧-೧-೨೦ ೧೫-೧-೧-೨೫. ೧೪-೧-೪-೧೩, ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ ೨-೫-೨೨, ೬-೫-೨೮ ಮೊದಲಾದ ಸ್ತಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಥರ್ವಾ—ಅಥವಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮುಖಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಮುಕ್ತಿಯಂತೆ ಮೂಲ ಪುರಾಣವು. ಈ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮುಖಿಯ ವಂಶಸ್ಥರೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಕೆಲವುಕಡೆ ಎಂದರೆ—

ದಶ ರಥಾನ್ ಶ್ವಪ್ತಿಮತಃ ಶತಂ ಗಾ ಅಥರ್ವಧ್ಯಃ |

ಅಶ್ವಥಃ ಪಾಯವೇದಾಶ್ವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೪೭-೨೪)

ಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಥನೆಂಬ ರಾಜನು ಅರ್ಧವಂಶದವರಿಗೆ ರಥ. ಗೋವುಗಳ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ದಾನಸ್ತುತಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇರುವುದು.

ಅಥ ತೇ ಮಧುನಾ ಸಯೋಽಥವಾಣೋ ಅತಿಶ್ರಯಾಃ |
ದೇವಂ ದೇವಾಯ ದೇವಯು ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೧-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥವಂಶದವರು ಸೋಮನಿಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಬೆರೆಸಿದ ಸೋಮರವನನ್ನು ಅಪಿಸಿದ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಋಷಿಯ ಹೆಸರು—

ಯಜ್ಞೈರಥವಾ ಪ್ರಥಮಃ ಸಥಸ್ತತೇ ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ವೃತಮಾ ವೇನ ಅಜನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೫).

ಶ್ವಾಮಗ್ನೇ ಪುಷ್ಕರಾದಧ್ಯಥವಾ ನಿರಮಂಥತ |

(ಋ. ೬-೧೬-೧೩).

ಏವಾ ಮಹಾನ್ಮೃಹದ್ವಿವೋ ಅಥವಾವೋಚಿತ್ಪ್ಸಾಂ ತಸ್ಯ ೧ ಮಿಂಧ್ರನೇವ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೦-೯).

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವು ಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥನಾದ ಬೃಹದ್ವಿನ ಎಂಬ ಋಷಿದ್ವೈತ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಓಂದು ಸೂಕ್ತವು ಮುಗ್ಧೀದದ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೦) ಇರುವುದು.

ಮನುಃ—ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಮನುವಿನ ಹೆಸರು ಅನೇಕಕಡೆ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಣೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. ಮನುವು ಮಾನವ ಕುಲಕ್ಕೆ ಮೂಲಪುರುಷನೆಂದೂ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬರುವುದು. ಇವನು ತನ್ನ ಅಸ್ತ್ರಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಹಂಚಿಕೊಡುವಾಗ ಇವನ ಕಿರಿಯಮಗನಾದ ನಾಥಾನೇದಿವ್ಯ ನೆಂಬುವನು ಗುರುಕುಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದಿಂದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಯಾವ ದಯಾಭಾಗವೂ ದೊರಕಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವನು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದು ತಂದೆಯನ್ನು ತನ್ನ ದಾಯಭಾಗಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಕ್ಷೆಮಾಡಲು ಇವನನ್ನು—ಅಂಗರಾಋಷಿಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅವರಿಗೆ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡಿದರೆ ಅವರು ನಿನಗೆ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವರೆಂದು ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸಿದನು. ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಂತವು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ, ಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ತ್ರಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಿರುವುದು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಮನುವು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಮನುವು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞದ ವಿಷಯವು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. -ಈ ಮನುವಿನ ವಿಷಯವು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವೇದ: (೧೪-೨-೪೧) ತ್ರೈತಿರೀಯಸಂಹಿತಾ (೧-೫-೧-೩; ೭-೫-೧೫-೩; ೨-೫-೯-೧; ೨-೬-೭-೧; ೩-೩-೨-೧; ೫-೪-೧೦-೫; ೬-೬-೬-೧.) ಶಾಕಲಸಂಹಿತಾ (೮-೧೫) ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ (೧-೧-೪-೧೪) ಕ್ಷೈಮಿನೀಯ ಉಪನಿಷದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (೩-೧೧-೨) ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಮನುವಿಗೆ ವಿವಸ್ವಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೫೨-೧) ಎಂದೂ ವಿವಸ್ವಂತನ (ಓಬ್ಬ ದೇವತೆ) ಮಗನಾದುದರಿಂದ ವೈವಸ್ವತನೆಂದೂ (ಅಥ. ೮-೧೦ ೨೪; ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೪-೩-೩) ಸವರ್ಣಾ ಎಂಬುವಳ ವಂಶಸ್ಥನಾದುದರಿಂದ ಸಾವರ್ಣಿ ಎಂದೂ. ಸಂವರಣನ ವಂಶಸ್ಥನಾದುದರಿಂದ ಸಾಂವರಣಿ (ಋ. ಸಂ. ೮-೫೧-೧) ಎಂದೂ ಅನೇಕ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾತ್ನಾಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಬಂದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚತ್ರಿಸಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡ

ಅಥಾತೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಾ ದೇವಗಣಾಸ್ತೇಷಾಮಾದಿತ್ಯಾಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿನೋ
ಭವಂತ್ಯಾದಿತ್ಯಾ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸ್ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವಂತಿ || ೩೫ ||

ಅಥಾತೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಾ ದೇವಗಣಾಃ ||

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಈ ಉತ್ತಮ ಜ್ಯೋತಿಸೂತ್ರಾದಿತ್ಯನೇ ಗಣ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಗುಣವಿಚಾರದಿಂದ ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯ
ಪುಟಗಳು ಭೇದಾಭೇದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಭಜಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಶೇಷಾಧಿಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅಥ ಶಬ್ದ ಹೇಳಿದೆ.
ಮಿತ್ರ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ದೇವಗಣಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಪೃಥಕ್ಪ್ರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನ ಸಂಗತ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರು ಅದಿತ್ಯಸ್ವರೂಪರೇ ಆದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಸ್ಥಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ತೇಷಾಮಾದಿತ್ಯಾಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿನೋ ಭವಂತಿ ||

ಮಿತ್ರಾದಿ ದೇವಗಣದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಉಚ್ಛ್ರಿತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇತರ ಸಪ್ತಪುಟ ಮುಂತಾದ
ವರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಆದಿತ್ಯಾ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸ್ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವಂತಿ || ೩೫ ||

ಅದಿತ್ಯರು ಹಿಂದೆ ಅಭಿಧಾನ ನಿರ್ವಹಣದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ (ನಿ. ೨-೧೩) ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷವೆಂದು
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅದಿತ್ಯರ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಇವರು ದ್ಯುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ
ಗಣವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂವತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸರ್ವತ್ರ ಶಂತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಇಮಾ ಗಿರ ಆದಿತ್ಯೇಭ್ಯೋ ಘೃತಸ್ಯೋಃ ಸನಾದ್ರಾಜಭ್ಯೋ ಜುಹ್ವಾ ಜುಹೋಮಿ |
ಶ್ರಣೋತು ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ಭಗೋ ನಸ್ತುವಿಜಾತೋ ವರುಣೋ ದಕ್ಷೋ
ಅಂಶಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೭- ೧) || ಘೃತಸ್ಯೋಃ ಘೃತಪ್ರಸ್ರಾವಿಣ್ಯೋ ಘೃತಪ್ರಸ್ರಾವಿಣ್ಯೋ
ಘೃತಸಾನಿಣ್ಯೋ ಘೃತಸಾರಿಣ್ಯ ಇತಿ ವಾಹುತೀರಾದಿತ್ಯೇಭ್ಯಶ್ಚಿತ್ತಿರಂ ಜುಹ್ವಾ ಜುಹೋಮಿ
ಚಿರಂ ರಾಜಭ್ಯ ಇತಿ ವಾ ಶ್ರಣೋತುನ ಇಮಾ ಗಿರೋ ಮಿತ್ರಶ್ಚಾರ್ಯಮಾ ಚ ಭಗಶ್ಚ
ಬಹುಜಾತಶ್ಚ ಧಾತಾ ದಕ್ಷೋವರುಣೋಂಶಶ್ಚಾಂಶೋಂಶನಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ ಸಪ್ತ
ಯಂಷಯೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ ತಾಶ್ಚೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೩೬ ||

ಇಮಾ ಗಿರ ಆದಿತ್ಯೇಭ್ಯೋ ಘೃತಸ್ಯೋಃ ಸನಾದ್ರಾಜಭ್ಯೋ
ಜುಹ್ವಾ ಜುಹೋಮಿ || ಶ್ರಣೋತು ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ
ಭಗೋ ನಸ್ತುವಿಜಾತೋ ವರುಣೋ ದಕ್ಷೋ ಅಂಶಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೭-೬)

ಆದಿತ್ಯರ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾನು (ಹೋತೃ) ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿರುವ ಆದಿತಿ
ಪುತ್ರರಾದ ಮಿತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಹುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣವಾದ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದಲೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಜುಹೂಂಷ್ಯಕ
ವಾತ್ರೆಯಿಂದಲೂ ಹೋಮಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಮ್ಮ ಆಶೀರ್ಯಲಕ್ಷಣವಾದ ಸ್ತುತಿಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಿತ್ರಾದಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ
ಕೇಳಿ.

ಘೃತಸ್ಯೋಃ ಘೃತಪ್ರಸ್ರಾವಿಣ್ಯೋ ಘೃತಪ್ರಸ್ರಾವಿಣ್ಯೋ ಘೃತಸಾ-
ನಿಣ್ಯೋ ಘೃತಸಾರಿಣ್ಯ ಇತಿ ವಾ, ಆಹುತೀರಾದಿತ್ಯೇಭ್ಯಶ್ಚಿತ್ತಿರಂ
ಜುಹ್ವಾ ಜುಹೋಮಿ, ಚಿರಂಜೀವಿನಾಯ ರಾಜಭ್ಯ ಇತಿ ವಾ,
ಶ್ರಣೋತು ನ ಇಮಾ ಗಿರೋ ಮಿತ್ರಶ್ಚಾರ್ಯಮಾ ಚ ಭಗಶ್ಚ
ಬಹುಜಾತಶ್ಚ ಧಾತಾ ದಕ್ಷೋ ವರುಣೋಂಶಶ್ಚ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ ಪು-ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳ ಧಾತುವಿಗೆ ತಾಚ್ಛಿಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಘೃತಸ್ಯೋ
ಎಂದಾಗಿದೆ. ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿ ಆದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಹುತಿ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಘೃತವನ್ನು ಸುರಿಸುವಫ
ಗಳೆಂದರ್ಥ. ಘೃತಪ್ರಸ್ರಾವಿಣ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುಮಾತ್ರ ಬೇರೆ, ಅರ್ಥ ವೊಂದಿಲ್ಲವೆಂದಿಂತಿಂತಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಘೃತಂ

ಸಾನಯಂತಿ ಇತಿ ಛತ್ರಸಾನಿಧ್ಯಃ ಸಂಭಜನಾರ್ಥಕ ಸನಧಾತುವಿವಿಂದ ಈ ರೂಪ ನಿಕ್ಷುನ್ನವಾಗಿದೆ, ದೇವತೆಗಳಿಗೋಚ್ಛರ ಛತ್ರದಿಂದ ಪೂಜಿಸುವವುಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಗರ್ಭಾರ್ಥಕ ಸ್ವಧಾತುವಿನ ರೂಪ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಛತ್ರವು ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಸನಾತ್ ಅವ್ಯಯ. ಜೀವಿತಕಾಲಾವಧಿಯವರೆಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಕ್ರಿಯಾವಿಕೇಷ. ನಾನುವಿಕೇಷಣದಿಂದಲೂ ಅರ್ಥ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಹುಕಾಲವಿದ್ದು ವಿಂಚಿಸುವವರಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ತುವಿ ಬಹುನಾಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ (ನಿಘ. ೩-೧). ಸರ್ವವಿಧಾತನಾದುದರಿಂದ ಬಹುಜನ್ಮವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ.

ಅಂತೋಂ ಶುನಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ ||

ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅಂಶವೆಂಬ ಪದವು ಅಂಶುಪದವಾದೊಡನೆ ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೨-೫). ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಾಗಿಯೂ ಈ ಮಿತ್ರಾದಿಗಳು ದ್ಯುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶಾಸ್ತ್ರಗೌರವದಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ದ್ಯುಸ್ಥಾನ ರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದಿತ್ಯ ಲಿಂಗೋಪೇತ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಅವರನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಪ್ತ ಋಷಯೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸ್ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೩೬ ||

ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸಪ್ತಮುಹಿಗಳ ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಹಿಂದೆ (ನಿ. ೧೦-೨೯) ವ್ಯಾಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮುಹಿಗಳು ಅಂದರೆ ರಕ್ತಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಥವಾ ಮನಸ್ಸು ಆರನೆಯ, ವಿದ್ಯಾ ವಿಳನೆಯದಾಗಿರುವ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂದರ್ಥ ಸಪ್ತ ಸ್ವಪ್ನಾ ಸಂಖ್ಯಾ (ನಿ. ೪-೨೬) ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಈ ವಿಷಯ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಮುಹಿರ್ವರ್ತನಾತ್ (ನಿ. ೨-೧೧) ಎಂದೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ ಸಪ್ತ ತೇ ಮುಹಿಯುಕ್ತ ಸಪ್ತರ್ಷಯಃ | ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಸಪ್ತಮುಹಿಗಳ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ನಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಧಾತ್ಯದ ಹೆನ್ನೆರಚನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತತ್ರಿಶಂತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಪ್ತ ಋಷಯಃ ಪ್ರತಿಹಿತಾಃ ತರೀರೇ ಸಪ್ತ ರಕ್ಷಂತಿ ಸದಮಪ್ರಮಾದಂ | ಸಪ್ತಾಪಃ ಸ್ವಪತೋ ಲೋಕಮೀಯುಸ್ತತ್ರ ಜಾಗೃತೋ ಅಸ್ತಸ್ವಜೌ ಸತ್ರಸದೌ ಚ ದೇವೌ (ವಾ. ಸಂ. ೩೪-೫೫) ಸಪ್ತ ಋಷಯಃ ಪ್ರತಿಹಿತಾಃ ತರೀರೇ ರಕ್ಷಯಂತಿ ಆದಿತ್ಯೇ ಸಪ್ತ ರಕ್ಷಂತಿ ಸದಮಪ್ರಮಾದಂ ಸಂವತ್ಸರಮಪ್ರಮಾದ್ಯಂತಃ ಸಪ್ತಾಪನಾಸ್ತ ಏವ ಸ್ವಪತೋ ಲೋಕಮಪ್ರಮಿತಮಾದಿತ್ಯಂ ಯಂತಿ ತತ್ರ ಜಾಗೃತೋಸ್ತಸ್ವಜೌ ಸತ್ರಸದೌ ಚ ದೇವೌ ವಾಯ್ವಾದಿತ್ಯಾವಿತ್ಯಧಿವೈವತನುಧಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಸಪ್ತ ಋಷಯಃ ಪ್ರತಿಹಿತಾಃ ತರೀರೇ

ಷಡಿಂಢ್ರಿಯಾಣಿ ವಿಡ್ಯಾಸಪ್ತಮ್ಯಾತ್ಮನಿ ಸಪ್ತ ರಕ್ಷಂತಿ ಸದಮಪ್ರಮಾದಂ ಶರೀರಮಪ್ರ-
ಮಾದ್ಯಂತಿ ಸಪ್ತಾಪನಾನೀಮಾನ್ಯೇವ ಸ್ವಪತೋ ಲೋಕಮಸ್ತಮಿತಮಾತ್ಮಾನಂ ಯಂತಿ
ತತ್ರ ಜಾಗೃತೋಽಸ್ತಪ್ತಜೌ ಸತ್ರಸದೌ ಚ ದೇವೌ ಪ್ರಾಜ್ಞಶ್ಚಾತ್ಮಾ ತೈಜಸ್ರೇತ್ಯಾತ್ಮ-
ಗತಿಚಷ್ಟೇ ತೇಷಾಮೇಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೩೭ ||

ಸಪ್ತ ಋಷಯಃ ಪ್ರತಿಹಿತಾಃ ಶರೀರೇ ಸಪ್ತ ರಕ್ಷಂತಿ ಸದಮ-
ಪ್ರಮಾದಮ್ | ಸಪ್ತಾಪಃ ಸ್ವಪತೋ ಲೋಕಮಾಯಸ್ತತ್ರ
ಜಾಗೃತೋ ಅಸ್ತಪ್ತಜೋ ಸತ್ರಸದೌ ಚ ದೇವೌ ||

(ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೩೪)

ಸಪ್ತ ಋಷಿಪುತ್ರಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ವವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ, ಅಥವಾ ಸರ್ವಶ್ರಿತನಾದ
ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿರುಂಟಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅನ್ಯೂನಾಧಿಕಗಳಾಗಿ ಸಕಲದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ಯಾವಾಗಲೂ
ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಮಾದಪೊಂದದೆ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಗಮನಸ್ವಭಾವವಿರುವ, ಸಕಲಲೋಕವ್ಯಾಪಕವಾದ ನೀನು
ಈ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಯೇ ರೀನವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಜಲಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸುವ ವಾಯುದಿಕ್ಕು ಸಜ್ಜನರಕ್ಷಣ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಜಾಗೃತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

ಸಪ್ತಋಷಯಃ ಪ್ರತಿಹಿತಾಃ ಶರೀರೇ—ರತ್ಯಯ ಆದಿತಂ | ಸಪ್ತ
ರಕ್ಷಂತಿ ಸದಮಪ್ರಮಾದಂ ಸಂವತ್ಸರಮಪ್ರಮಾದ್ಯಂತಃ | ಸಪ್ತಪ
ನಾಸ್ತ ಏವ ಸ್ವಪತೋ ಲೋಕಮಸ್ತಮಿತಮಾದಿತ್ಯಂ ಯಂತ್ಯತ್ರ
ಜಾಗೃತೋ ಅಸ್ತಪ್ತಜೌ ಸತ್ರಸದೌ ಚ ದೇವೌ ವಾಯುದಿತ್ಯಾ
ವಿತ್ಯಧಿದೈವತಮ್ ||

ಅದಿತ್ಯವತನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಪ್ತ ಋಷಿಗಳೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಗಳು ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ
ಪುರುಷನೇ ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ಯನೇವತಿ. ಈಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಂತಿ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ
ಠಿಲ್ ಬಂದಿದೆ. ತತ್ರಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅತ್ರ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ.

ಆಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಪಃ—ಸಪ್ತ ಋಷಯಃ ಪ್ರತಿಹಿತಾಃ ಶರೀರೇ | ಷಡಿಂಢ್ರಿ
ಯಾಣಿ ವಿಡ್ಯಾಸಪ್ತಮಾನಿ, ಆತ್ಮನೀ | ಸಪ್ತರಕ್ಷಂತಿ ಸದಮ
ಪ್ರಮಾದಮ್ | ಶರೀರಮಪ್ರಮಾದ್ಯಂತಿ, ಸಪ್ತಾಪನಾನೀ ಮಾನ್ಯೇವ
ಸ್ವಪತೋ ಲೋಕಮಸ್ತಮಿತಮಾತ್ಮಾನಂ, ಯಂತ್ಯತ್ರ ಜಾಗೃತಾ
ಅಸ್ತಪ್ತಜೌ ಸತ್ರಸದೌ ಚ ದೇವೌ ಪ್ರಾಜ್ಞಶ್ಚಾತ್ಮಾ ತೈಜಸ್ರೇತ್ಯಾತ್ಮ
ಗತಿನಾಚಷ್ಟೇ ||

ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲದಂತೆ ನಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರಕ್ತಿಗಳಂತೆ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆರು ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂಬ ಸಪ್ತರಕ್ತಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳು ಅವರೋಳನಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ನಿಕೃಷ್ಟ ಅದನ್ನು ಅಪ್ರಮಾದಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಇವು ಶರೀರಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಜೀವನ ಸ್ವಾಭಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇವು ಬುದ್ಧಿರೂಪದಿಂದ ಆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಜೀವನ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸುವ ಸ್ಪಷ್ಟವು ಈ ಸ್ವಾಭಾವ ಕಾಲಸಲ್ಲಾಗುತ್ತದೆ. ಶರೀರಪಂಪಾಲನೆಗೋಸ್ಕರ ಜಾಗೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಚಿತ್ತರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನು ಶರೀರವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಕೈಜಪನಾದ ಪ್ರಾಣನೂ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಜೀರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಈ ಆತ್ಮನೊಡನಿರುತ್ತಾನೆ.

ತೇಷಾಮೇಷಾಽಪಿರಾ ಭವತಿ || ೩೭ ||

ಸಪ್ತಋಷಿಗಳು ರಕ್ತಿಗಳೆಂದೇ ದೃಶ್ಯಪದವಲು ಮುಂದೆ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ತಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟತ್ರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ
ಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡ

ತಿಯೆಗ್ಗಿಲಶ್ವಮಸ ಊರ್ಧ್ವಬುಧ್ನೋ ಯಸ್ಮಿನ್ಯತೋ ನಿಹಿತಂ ವಿಶ್ವರೂಪಂ ||
ಅತ್ರಾಸತ ಋಷಯಃ ಸಪ್ತ ಸಾಕಂ ಯೇ ಅಸ್ಯ ಗೋಪಾಮಹತೋ ಬಭಾವುಃ (ಅಥ. ಸಂ. ೧೦-೮-೯) || ತಿಯೆಗ್ಗಿಲಶ್ವಮಸ ಊರ್ಧ್ವಬಂಧನ ಊರ್ಧ್ವಬೋಧನೋ ವಾ ಯಸ್ಮಿನ್ಯತೋ ನಿಹಿತಂ ಸರ್ವರೂಪಮತ್ರಾಸತ ಋಷಯಃ ಸಪ್ತ ಸಹಾದಿತ್ಯರಕ್ತಿಯೋ ಯೇ ಅಸ್ಯ ಗೋಪಾಮಹತೋ ಬಭೂವುರಿತ್ಯಧಿದೈವತಮುಫಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ತಿಯೆಗ್ಗಿಲಶ್ವಮಸ ಊರ್ಧ್ವಬಂಧನ ಊರ್ಧ್ವಬೋಧನೋ ವಾ ಯಸ್ಮಿನ್ಯತೋ ನಿಹಿತಂ ಸರ್ವರೂಪಮತ್ರಾಸತ ಋಷಯಃ ಸಪ್ತ ಸಹೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಯಾನ್ಯಸ್ಯ ಗೋಪ್ರೈಣಿ ಮಹತೋ ಬಭೂವುರಿತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ ದೇವಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸ್ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೪೮ ||

ತಿಯೆಗ್ಗಿಲಶ್ವಮಸ ಊರ್ಧ್ವಬುಧ್ನೋ ಯಸ್ಮಿನ್ಯತೋ ನಿಹಿತಂ ವಿಶ್ವರೂಪಮ್ | ಅತ್ರಾಸತ ಋಷಯಃ ಸಪ್ತ ಸಾಕಂ ಯೇ ಅಸ್ಯ ಗೋಪಾ ಮಹತೋ ಬಭಾವುಃ ||

(ಅಥ. ಸಂ. ೧೦-೨೬)

ರತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಪ್ತಋಷಿಗಳ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲವು ತಿರ್ಯ
ಋಷಿವಾದ ರತ್ಯಿಚ್ಚಿದ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರಕಾಶನದಿಂದ ಜೋದಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿದ್ದರೂ ಸರ್ವ
ಪ್ರಕಾಶಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರತ್ಯಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕರೂಪವಾದ ಉದಕವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತನ್ನೆ
ರಕ್ಷಿಸುವ ರತ್ಯಿಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಏಕೀಭೂತವಾಗಿದ್ದು ಮಂಡಲದ ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ಯದೇವತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಇವು ನಾಲ್ಕು
ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸರಣಸ್ಥಳವದಿಂದ ವರಾಚಿಸುತ್ತವೆ.

ತಿರ್ಯಗ್ನಿಲಶ್ವನುಸ ಊರ್ಧ್ವಬಂಧನ ಊರ್ಧ್ವಬೋಧನೋ ವಾ
ಯಸ್ಮಿನ್ ಯತೋ ನಿಹಿತಂ ಸರ್ವರೂಪಮತ್ರಾಸತ ಋಷಯಃ
ಸಪ್ತ ಸಹಾದಿತ್ಯರತ್ಯಯೋ ಯೇ ಅಸ್ಯ ಗೋಪಾ ಮಹತೋ
ಬಭೂವುಃ | ಇತ್ಯಧಿದೈವತಮ್ ||

ಅಧಿದೈವತದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಯಶಸ್ಸು ಉದಕಸರ್ಯಾದಲ್ಲಿ (ನಿ.ಘ. ೧-೧೨) ಪರಿತವಾಗಿದೆ
ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ರತ್ಯಿಗಳೇ ಉದಕವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಬಭೂವುಃ ಎಂದು ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಲಿಟ್ ಬಂದಿದೆ.

ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಮು—ತಿರ್ಯಗ್ನಿಲಶ್ವನುಸ ಊರ್ಧ್ವಬಂಧನ ಊರ್ಧ್ವ
ಬೋಧನೋ ವಾ, ಯಸ್ಮಿನ್ಯತೋ ನಿಹಿತಂ ಸರ್ವರೂಪಮತ್ರಾಸತ
ಋಷಯಃ ಸಪ್ತ ಸಹೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಯಾನ್ಯಸ್ಯ ಗೋಪ್ತವಣಿ
ಮಹತೋ ಬಭೂವುರಿತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ

ಅಧಿದೈವತರೇತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ತಿರ್ಯಗ್ನಿಲಶ್ವಕೃದ್ಧು ಇಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಸು. ಇದು ರಸವನ್ನು ಹೀರುವುದರಿಂದ
ಚಮಸವಾಗುತ್ತವೆ. ಶರೀರವನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಖ್ವಾನಪ್ರದವಾದುದೂ ತಿರಸ್ಸೇ. ಇದು ಹೋದರೆ
ಸಕಲಶರೀರವೂ ನಾಶಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯತೋವಾಚ್ಯವಾದ ಇಂದ್ರಿಯವು (ಅಥವಾ ಖ್ವಾನವು) ನಾನಾರೂಪವಾಗಿ
ಸೇರಿದ್ದು ಶರೀರವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ.

ದೇವಾ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಸ್ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೩೮ ||

ದೇವಾ ಎಂಬುದು ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಹಿಂದೆ (ನಿ. ೭-೧೫) ದಾನಕರ್ಮವಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ
ದೇವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಬಹುವಚನದಿಂದ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ರತ್ಯಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.
ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ದೇವಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಜ್ಞಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಬಂಧವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕೋನಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡ

ದೇವಾನಾಂ ಭದ್ರಾಸುಮತಿರ್ಬುಜೂಯತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ರಾತಿರಭಿನೋ
ನಿವರ್ತತಾಂ || ದೇವಾನಾಂ ಸಖ್ಯಮುಪಸೇದಿಮಾ ವಯಂ ದೇವಾ ನ ಆಯುಃ ಪ್ರ
ತಿರಂತು ಜೀವಸೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೨) || ದೇವಾನಾಂ ವಯಂ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮತಾ-
ವ್ಯಜುಗಾಮಿನಾಮಿತಿ ವಾ ದೇವಾನಾಂ ದಾನಮಭಿನೋ ನಿವರ್ತತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸಖ್ಯ-
ಮುಪಸೇದೇಮ ವಯಂ ದೇವಾ ನ ಆಯುಃ ಪ್ರವರ್ಧಯಂತು ಜೀವನಾಯ ವಿಶ್ವೇ
ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಸ್ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೩೯ ||

ದೇವಾನಾಂ ಭದ್ರಾ ಸುಮತಿರ್ಬುಜೂಯತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ರಾತಿರಭಿ
ನೋ ನಿವರ್ತತಾಮ್ | ದೇವಾನಾಂ ಸಖ್ಯಮುಪಸೇದಿಮಾ ವಯಂ
ದೇವಾ ನ ಆಯುಃ ಪ್ರ ತಿರಂತು ಜೀವಸೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೧೫)

ದೇವಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಗಾಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಅದ್ವಿಮಂಡಲದ
ರಶ್ಮಿಗಳ ಪ್ರಸಾದಾಭಿಮುಖವಾದ ಬುದ್ಧಿಯು ನಮಗೋಪ್ಯರವಾಗಲಿ ಅವುಗಳ ಧನಲಾಭಾತ್ಮಕವಾದ ದಾನವು ನಮಗಾಗಲಿ.
ಶಾವು ಆ ರಶ್ಮಿಗಳ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಂದೋಣ. ನಮ್ಮ ಆಯುಷ್ಯ ಬಹುಕಾಲವಿರಲು ಆ ರಶ್ಮಿಗಳು
ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಲಿ.

ದೇವಾನಾಂ ವಯಂ ಸುಮತೌ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮತಾವ್ಯಜುಗಾಮಿನಾ
ಮ್ನುತುಗಾಮಿನಾಮಿತಿ ವಾ, ದೇವಾನಾಂ ದಾನಮಭಿನೋ ನಿವರ್ತ
ತಾಂ, ದೇವಾನಾಂ ಸಖ್ಯಮುಪಸೇದೇಮ ವಯಂ ದೇವಾ ನ
ಆಯುಃ ಪ್ರವರ್ಧಯಂತು ಚಿರಂಜೀವನಾಯ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಆವರಣವಿಡುವುದರಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳು ಮಜುಗಾಮಿಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸರ್ವ
ತೋಗಾಮಿಗಳಾದ ರಶ್ಮಿಗಳೇ ಇಲ್ಲಿ ದೇವವದವಾತ್ಮವಾಗಿವೆ. ಛಾಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬಂದಿದೆ.
ವಿಶ್ವೇದೇವತಟ್ಟದ ನಿವರ್ತನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿಗಳೆಂದೇ ಅದರ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.
ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ವಿಶ್ವೇದೇವವಾತ್ಮ ರಶ್ಮಿಗಳ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ದೇವಾನಾಂ ಭದ್ರಾ ಸುಮತಿಯುಜೂಯತಾಂ ದೇವಾನಾಂ
ರಾತಿರಭಿ ನೋ ನಿ ವರ್ತತಾಂ |

ದೇವಾನಾಂ ಸಖ್ಯಮುಪ ಸೇದಿಮಾ ವಯಂ ದೇವಾ ನ ಆಯುಃ
ಪ್ರ ತಿರಂತು ಜೀವಸೇ || ೨ ||

ಪ್ರಾಮಾಣಿಕನಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳ ಪೂಜ್ಯವಾದುದೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಆದ ಬುದ್ಧಿಯು ನಮಗೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವಂತಾಗಲಿ. ದೇವತೆಗಳ ಉದಾರವಾದ ದಾನವು ನಮಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಲಿ. ನಾವೂ ಸಹ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸೋಣ. ಆ ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮ ಆಯಸ್ಸನ್ನು ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

ದೇವಾನಾಂ ಭದ್ರಾಸುಮತೀ—ನಮಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಬುದ್ಧಿಯು ಅಥವಾ ಅನುಗ್ರಹವು.

ಋಜೂಯತಾಂ—ಋಜುಮಾರ್ಜನಯುಕ್ತಂ ಸಮ್ಯಗನುಷ್ಠಾತಾರಂ ಅತ್ಯನು ಇಚ್ಛತಾಂ | ಋಜುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಸತ್ಯಮಾರ್ಗಾನುಷ್ಠಾನಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಯಜಮಾನರನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಜಮಾನರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಅನುಮೋದಿಸುವರೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ರಾತೀ—ರಾ ದಾನೇ | ದೇವತೆಗಳು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ಅಥವಾ ಕೊಡುವ ರಾತ್ರಿಯಾದಿದಾನಗಳನ್ನು.

ಉಪ ಸೇದಿಮು—ಷಡ್ಧೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದಿನೇಷು | ಹೊಂದೋಣ, ಪಡೆಯೋಣ.

ಪ್ರ ತಿರಂತು—ಪ್ರಪೂರ್ವಸ್ತಿರತಿವರ್ಧನಾರ್ಥಃ | (ನಮ್ಮ ಆಯಸ್ಸನ್ನು) ಅಭಿವೃದ್ಧಿಮಾಡಲಿ ಯಾಸ್ಯರು—ದೇವಾ ನ ಆಯುಃ ಪ್ರವರ್ಧಯತುಂ ಚಿರಂ ಜೀವನಾಯೇ(ನಿ. ೧೨-೩೯) ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮ ಆಯಸ್ಸನ್ನು ಬಹಳಕಾಲ ಬದುಕುವಂತೆ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ರಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಓಮಾಸಶ್ವರ್ಷಣೇ ಧೃತೋಃ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸ ಅಗತ | ದಾಶ್ವಾಂಸೋ ದಾಶುಷಃ
 ಸುತಮ್ (ಋ ಸಂ. ೧-೨-೨) ಅವಿತಾರೋ ವಾವನಿಯಾ ವಾ ಮನುಷ್ಯಧೃತಃ ಸರ್ವೇ ಚ
 ದೇವಾಃ ಇಹಾ ಗಚ್ಛತ ದತ್ತವಂತೋ ದತ್ತವತಃ ಸುತಮಿತಿ ತದೇತದೇಕ ಮೇವ ಸೃಶ್ವ
 ದೇವಂ ಗಾಯತ್ರಂ ತೃಚಂ ದಶತಯೀಷು ವಿದ್ಯತೇ ಯತ್ತು ಕಿಂಚಿದ್ವಹುದೈವತಂ
 ತದ್ವೈಶದೇವಾನಾಂ ಸ್ಥಾನೇ ಯುಜ್ಯತೇ ಯದೇವ ವಿಶ್ವಲಿಂಗಮಿತಿ ಶಾಕಪೂಣ ರನ
 ತ್ವಂತಗತಸ್ತ್ವೇಷ ಉದೇಶೋ ಭವತಿ ಬಭ್ರುರೇಕ ಇತಿ ದಶ ದ್ವಿಪದಾ ಅಲಿಂಗಾಃ ||
 (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೯) ಭೂತಾಂತಃ ಕಾಶ್ಯಪ ಆತ್ಮಿನಮೇಕಲಿಂಗಮಭಿತಷೀಯಂ ಸೂಕ್ತ
 ಮೇಕಲಿಂಗಂ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಃ ಸಾಧನಾತ್ತೇಷಾವೇಷಾ ಭವತಿ || ೪೦ ||

ಓಮಾಸಶ್ವರ್ಷಣೇ ಧೃತೋಃ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಸ ಅಗತ | ದಾಶ್ವಾಂಸೋ
 ದಾಶುಷಃ ಸುತಮ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೬ ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೨-೨೩)

ವಿಶ್ವೇದೇವಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ ನೀವು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪರಿಪಾಲಿಸುತ್ತೀರಿ.
 ಅವರ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಓಮಾಡುವವರೂ ನೀವೇ ಆಗುತ್ತೀರಿ. ಇವರಿಗೆ ಇಂತಹದಾನಮಾಡದೇಕೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿಕೊಂಡು
 ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಅಭಿಮತವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲು ಬನ್ನಿರಿಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಅವಿತಾರೋ ವಾ ಅವನಿಯಾ ವಾ ಮನುಷ್ಯಧೃತಃ ಸರ್ವೇ ಚ ದೇವಾ
 ಇಹಾಗಚ್ಛತ ದತ್ತವಂತೋ ದತ್ತವತಃ ಸುತಮಿತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಶ್ವಕಲ್ಪವು ಸರ್ವಕಲ್ಪಕರ್ಯಾಯವೆಂದು ಯಾಸ್ಕರಮತ. ದೇವವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಅಸಾ
 ಧಾರಣಾಲಿಂಗವೆಂದು ಶಾಕಪೂಣ ಅರ್ಚಾರ್ಯರ ಮತ. ಈ ಸಕಲದೇವತೆಗಳನ್ನಧಿಕರಿಸಿ ಅಧಿಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಚಾರ
 ಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಉಪೋದ್ರಾಹವನ್ನು ಹೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತದೇತದೇಕಮೇವ ವೈಶ್ವ ದೇವಂ ಗಾಯತ್ರಂ ತೃಚಂ ದಶತಯೀಷು
 ವಿದ್ಯತೇ ||

ಇದೊಂದೇ ವಿಶ್ವದೇವದೇವತಾಕವಾದ ತ್ವಚವು ಗಾಯತ್ರಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಅಧಿಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವೇದೇವ ದೇವತಾಕಗವಾದ ಗಾಯತ್ರಿ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಬಹುಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಉಪಯೋಗ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಯತ್ತು ಕಿಂಚಿದ್ಭವದ್ಭವತಂ ತದ್ವೈಶ್ವದೇವಾನಾಂ ಸ್ಥಾನೇ ಯುಜ್ಯತೇ
ಯದೇವ ವಿಶ್ವಲಿಂಗಮಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ||

ಬಹುದೈವತಗಳುಳ್ಳ ಮಂತ್ರಸಮುದಾಯವು ಗಾಯತ್ರಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಯುಜ್ಯತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನ್ಯಾಯವೆಂದರ್ಥ. ಯಾಸ್ಕರು ಇದನ್ನು ನ್ಯಾಯವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಯಾವುದು ವಿಶ್ವಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಂತ್ರಜಾತವಿದೆಯೋ ಅಥವಾ ಸೂತ್ರವಿದೆಯೋ ಅದೇ ವಿಶ್ವದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದೂ, ಬಹು ದೇವತಾ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಲ್ಲವೆಂದೂ ಶಾಕಪೂಣಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತ.

ಅನತ್ಯಂತಗತಸ್ತ್ವೇಷ ಉದ್ದೇಶೋ ಭವತಿ | ಬಭ್ರುವೇಕ ಇತಿ ದಶ
ದ್ವಿಪದಾ ಅಲಿಂಗಾಃ ||

ಅನತ್ಯಂತ ಗತವೆಂದರೆ ವ್ಯುಭಿಷಂಕ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆಯೆಂದರ್ಥ. ಉದ್ದೇಶವೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ. ವಿಶ್ವಲಿಂಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಂತ್ರವಾಗಲಿ, ಸೂಕ್ತ ವಾಗಲಿ ವೈಶ್ವದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಶಾಕಪೂಣಿಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು ಯಾಸ್ಕರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. ವೈಶ್ವದೇವಮಂತ್ರಜಾತವು ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇರುವುದಾಗಿ ಗಾಯತ್ರಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಹೊಂದುತ್ತದೆ, ಇದು ಸಕಲ ದಶಕಯುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮೋತ್ಪಾದ ಸಮರ್ಥವಾಗಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಬಹುದೇವತಾಕವಾದ ಸೂತ್ರ ಗಳನ್ನೇ ಅವಾಪೋದ್ರಾಪವೆನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಬಹು ವಿಶ್ವಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇತರೇತರಾರ್ಥಾಭಿಧಾನ ಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ವೈಶ್ವದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುದೇವತಾಕವೇ ವಿನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಭೂತಾಂತಃ ಕಾಶ್ಯಪ ಅತ್ತಿನಮೇಕಲಿಂಗಮ್ ||

ಹಿಂದಿನ ಉದ್ದೇಶ ಅಂದರೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ವ್ಯುಭಿಷಂಕವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಶ್ಯಪರ ಪುತ್ರರಿಗೆ ಭೂತಾಂತವೆಂಬ ನಾಮಭೇದವಿವಿಧ ಅಪವು ಒಂದು ಅತ್ತಿಲಿಂಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿಲಿಂಗವಿಲ್ಲವೋ ಅವುಗಳಿಗೂ ಅತ್ತಿಸಂಬಂಧವನ್ನೇ ಒಂದು ಅತ್ತಿಲಿಂಗದಿಂದಲೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಛತ್ರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅನೇಕರು ಹೋಗುವಾಗ ಅವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಛತ್ರಹಿಡಿಯದಿದ್ದರೂ ಛತ್ರಿಯುಳ್ಳವರು ಹೋಗುತ್ತಾರೆಯೆಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಒಂದು ವಿಶ್ವಲಿಂಗದಿಂದ ಎಷ್ಟು ಬಹುದೇವತಾಕಸೂತ್ರಗಳು ವಿನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯೋ ಅವು ವಿಶ್ವಲಿಂಗದಿಂದಕೂಡಿದಿದ್ದರೂ ಅದೇ ಕರ್ಮಸಾಧಕಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಋಷ್ಯಾಮು ಸ್ತೋಮಂ ಎಂಬುದು ಅತ್ತಿಲಿಂಗದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಉಭೌ ಇತ್ಯಾದಿ ಹನ್ನೊಂದು ಘರ್ಭೋ ಸೂತ್ರದಲ್ಲರುವ ಋಕ್ಕು ಗಳೂ ಅತ್ತಿನವೆಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಶುಭ್ಯಾಮು ಸ್ತೋತ್ರಮಂ ಸಸುಯಾಮು ವಾಜಮಾನೋ ಮಂತ್ರಂ
 ಸೆರಘೇ ಹೋಪಯಾತಂ | ಯಶೋ ನ ಪಕ್ಷಂ ಮಧು ಗೋಷ್ಠಂ
 ತರಾ ಭೂತಾಂಶೋ ಅತ್ತಿನೋಃ ಕಾಮಮಪ್ರಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೨)

ಅತ್ತಿರಿಂದಿದ ಕೂಡಿದ ಶುಭ್ಯಾಮವೆಂಬ ಶುಕ್ಯು ಇದು ನಾವು ಶ್ರಿವ್ಯತ್ ಪಂಚದಶಾದಿ ಸ್ತೋತ್ರಮವನ್ನು ಅಧಿಕಗೊಳಿಸ
 ತ್ರೇವೆ. ಹರ್ವಲ್ಕಣ ಅನ್ನವನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇವೆ, ಅದುದರಿಂದ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಮಾನರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಬಂದು
 ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿರಿ. ನಮಗೋಸ್ಕರ ಪಶ್ಯಮಾಡಿರುವ ಮಧುರವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ನೋಡಿ
 ಬನ್ನಿರಿ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭೂತಾಂಶನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕವಾದುದನ್ನು ತನ್ನ ಸುತ್ತಿಗಲಿಂದ
 ಕಾರ್ಣಮಾಡಿದನು.

ಅಭಿತಪ್ಪೀಯು ಸೂಕ್ತಮೇಕಲಿಂಗಮ್ ||

‘ ತಪಕ್ಷಂಶೇ ಅಭಿತಪ್ತಂ ’ ಎಂದು ಅಭಿತಪ್ತಿ ಪದಭೂತವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿತಪ್ಪೀಯು ಸೂಕ್ತವೆಂದೆಂದು ಹೆಸರುಬಂದಿದೆ
 ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತವೂ ಏಕಲಿಂಗವಾಗಿದೆ.

ಶುನಂ ಹುನೇಮು ಮಘನಾನಮಿಂದ್ರಮಸ್ಮಿನ್ನರೇ ನೃತಮಂ ವಾಜ
 ಸಾತೌ | ಶೃಣ್ವಂತಮಗ್ರಮೂತಯೇ ಸಮತ್ಸು ಘ್ನಂತಂ ವೃತ್ರಾಣಿ
 ಸಂಜಿತಂ ಧನಾನಾಮ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೪)

ಇಂದ್ರರಿಂಗವಾದ ಶುಕ್ಯನ್ನು ಉದಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾವು ಅನ್ನಸಾಧನವಾದ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರ ವಿಜಯಸಿಡಿ
 ಗೋಸ್ಕರವೂ ನಿರತಿಶಯ ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ಆ ಇಂದ್ರದೇವನನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಅವನು ಧನವಂಶನೂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಾಹ
 ಭರವನೂ ಸಕಲದೋಷದ ನೇತ್ರವೂ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಕೇಳುವವನೂ, ತಪ್ಪು ಸಮುದಾಯವನ್ನು ವಿಚಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ
 ನಾಶಪಡಿಸುವವನೂ, ಶತ್ರುಧನವನ್ನು ಸಂಭೂರ್ಣವಾಗಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನಾದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಅಜ್ಞಾನಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಸಾಧ್ಯಾಃ ದೇವಾಃ ಸಾಧನಾತ್ ತೇಸಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೪೦ ||

ಸಾಧ್ಯಪದದ ನಿರ್ವಹನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾಧ್ಯ ದೇವರಿಂದರೆ ನೈರುತ್ತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯ ರಕ್ಷಿಗಳು ಐಹವಾಸಿಗಳ
 ಮತದಲ್ಲಿ ದೇವಸಮೂಹವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ವಿಶ್ವಸ್ತೆಡೆಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ಋಷಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಸಾಧನಕಮಾದಿಂದ ಸಾಧ್ಯ
 ಲಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಂಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಕ ಸಾಧನಾಋಷಿಗಳಿಗ್ಲಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಋಷಿಲಗ್ನತೆಯಿಂದ ಅಶ್ವತ್ಥಯವು ಇಲ್ಲಿ
 ಕಲ್ಪಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ರಸಾಹರಣ ಮುಂತಾದ ತಮ್ಮ ವ್ಯವಾರವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಾಧ್ಯ

ರೆಂದು ಸ್ವಂವ್ಯಾಮಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಸಾಧ್ಯಂತೆ ಇತಿ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಗಳು ಸಾಧ್ಯರೆಂದು ಕ್ಷೀರಸ್ವಾಮಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಇತರರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಇವರು ಸಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯರೆಂದು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಮುಖಿಗಳೇ ಸಾಧ್ಯರು. ಇವರು ಸಹಸ್ರಸಂವತ್ಸರ ಸತ್ತದಿಂದ ಇಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಸುಷ್ಪಿಸಿದರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ. ಅಧಿದೈವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದರೆ ರಕ್ಷಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಮುಂದೆ ತೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಇವರ ಪ್ರಧಾನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಓಮಾಸಪ್ತರ್ಷಣೀಧೃತೋ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸ ಆ ಗತ ದಾಶ್ವಾಂಸೋ ದಾಶುಷಃ ಸುತಂ || ೭ ||

ಎಲೈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು (ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಮಾಹತಕ್ಕವರನ್ನು) ಸಂರಕ್ಷಿಸುವವರು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪೋಷಿಸತಕ್ಕವರು. ಇಂತಹ ನೀವು ಯಜಮಾನನು ನಿಮಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿರಿ.

ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ವೈಶ್ವದೇವತ್ವವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅಧಿಪತಿ ಸವನದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತು ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ದಿನಸೆ ಅಧ್ಯಯವು ಸೋಮವನ್ನು ದ್ರೋಣಕಲಶವೆಂಬ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಮರದಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ತೆಗೆಯುವಾಗ ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಓಮಾಸೇ—ಸಂಬೋಧನಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನವು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಕರು, ಸಹಾಯಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ.

ಚರ್ಷಣೀಧೃತಃ—ಚರ್ಷಣೀಶಬ್ದವು ಮನುಷ್ಯಾರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠವಾಗುವುದು (ನಿ. ೨-೩).

ಯ ಬಳಶ್ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ವಸೊನಾಮಿರಜ್ಯಸಿ | (ಮ. ಸಂ. ೧-೭-೯)

ಧರ್ತಾರಾ ಚರ್ಷಣೇನಾಂ | (ಮ. ಸಂ. ೧-೧೭-೨)

ನೇದು ರಾಜಾಜ್ಞಯತಿ ಚರ್ಷಣೇನಾಮರಾನ್ವ ನೇಮಿಃ ಪರಿ ತಾ ಬರ್ಹೂವ || (ಮ. ಸಂ. ೧-೩೨-೧೫)
ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಇತರರೂ ಮನುಷ್ಯರೆಂದೇ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. Monier Williams ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಚರ್ಷಣೇ ಶಬ್ದವು ಕೃಷ್ಣ—ಉಳು, ವ್ಯವಸಾಯಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಚರ್ಷಣೇ ಎಂದರೆ ಉಳುವವರು, ವ್ಯವಸಾಯಮಾಡುವ ಜನರು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧುವಾದುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ

Man, people, race, stock, tribe ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾರೆ. ಈ ಪದವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ hastening, brisk, active ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. Griffith ಎಂಬವರು ಈ ಶಬ್ದವು ಚೆಲ್ ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಚರ್ಚದೇಶಬ್ದವು Living being ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಮುಗ್ಧರಾದವರಲ್ಲಿ ಆಯವರು ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರಿಂದ Cultivating people ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅನೇಕ ಅಭಿಮತವುಂಟು. ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಧಾರಣೆ ಪೋಷಣೆ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಚರ್ಚಾರೋದ್ಯತೆ: ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪೋಷಿಸತಕ್ಕವರು, ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾದುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಪಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ—ಅಕ್ಷಿನೌ ಮೊದಲಾದ ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳು ಸೂಚಿಸುವ ಮೂವತ್ತೊಂದು ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು ಪರಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಇವರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ವಿಶೇಷದೇವತೆಗಳೆಂದು ಧಾತ್ಯಾಕಾರವು ಹೇಳುವರು. ಕೆಲವರು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮುಷಿಗಳು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ವಿನಯವನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು—ಅವಿಶಾರಾದೇವಾ ವಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ದೇವತಾಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಇಹಾಗಚ್ಛತೇ ದತ್ತವಂತೋ ದತ್ತವತಃ ಸುತಮಿತಿ, ತದೇತದೇಶವಾನೇವ ವೈಶ್ವದೇವಂ ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವಚಂ ದೇಶಯಿಷು ವಿದ್ಯತೇ ಯತ್ತು ಕಿಂಚಿದ್ವಿದ್ಯಮದೈವತಂ ತದ್ವೈಶ್ವದೇವಾನಾಂ ಸ್ಥಾನೇ ಯುಜ್ಯತೇ ಯದೇವ ವಿಶ್ವಲಿಂಗಮಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ (ನಿ. ೧೨-೪೦) ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ನಾವು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಯಾಸ್ಕರ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ವಿನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಯಾಸ್ಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವರೆಂದರೆ ಆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವಿಶೇಷದೇವತೆಗಳೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬವರ ಮತವೆಂದು ಯಾಸ್ಕರೇ ಹೇಳುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿತ್ತೆಂದು ದೃಢವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಈಗ ಗೃಹ್ಯಾಧಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವೆಂದೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಸಾಧಾರಣದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವಲ್ಲವೆಂದೂ ಇತರದೇ ಪದವಿಮೂಲ ಜನರ ವಿಶೇಷ ಗುಂಪೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬರುವುದು. ಆದ ಹೇಗಾದರೂ ಇತರ ಮುಗ್ಧರಾದವರು ವರ್ಚಿಸುವ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ತೋರುವುದು.

ಆ ಗತೆ—ಮಧ್ಯಮಭುಜ ಬಹುಪದವು. ಈಗಿನ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಇದು ಆಗಚ್ಛತ ಎಂದಾಗುವುದು.

ದಾತ್ಯಾಸಃ—ದಾತ್ಯ ದಾನ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಕೊಡುವವನು, ಎಂದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಕಂಡಿತು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು Donors, distributors, bestowers of riches. ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿನಯಿಸುವರು.

ದಾಶಾಸಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಪದ್ಧೇಶವಚನವು. (ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪವಿಸ್ತನ್ನು) ಕೊಡುವ ಅಥವಾ ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ದಾಶಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಕಂಡಿತರ ಅರ್ಥವು Of the

distributors (Ludwing, Beinefey), of the worshipper (Rosen, Griffith, Williams), of the offeres ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಂಥ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯಾಂಶಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗುವುದು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತೋತ್ರನಾಡಿದುವು ೬೩ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ೪೧ ಮುಕ್ಯಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ—ಮು ಸಂ. ೧೦-೧೫೫ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಒಟ್ಟು—ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಅನ್ನ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ವೃಕ್ಷಗಳು, ನದಿಗಳು, ಪರ್ವತಗಳು, ಗೋವುಗಳು, ಆಶ್ವಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಇತರ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಒಟ್ಟು ೧೭ ಮುಕ್ಯಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ ಈ ಮುಕ್ಯಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮತ್ತು ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೫-೧ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ವಸುರುದ್ರಾದಿತ್ಯರು ಸೇರಿದಾರೆ.

ವಾಪಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯ (ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದ) ೨-೨೨ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು, ಅದಿತ್ಯರು, ವಸುಗಳು, ಮರುತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದೇ ಸಂಹಿತೆಯ ೩೩-೪೫ ರಿಂದ ೪೭ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಅಥರ್ವಣವೇದದ ೨೦-೨೨-೬ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ಎಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಪರವಾದ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳು ಅಥರ್ವಣವೇದದಲ್ಲಿವೆ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಳಾತೀತಕೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೪-೧೪, ಗೋಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೧-೨೦ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಸಂಭೋದನೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೩-೯-೨೬ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೆಂದೂ. ಕ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೨೨-೩೬ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾದಿವಾಯುಗಳೆಂದೂ ಕ. ಬ್ರಾ. ೭-೧-೧-೪೨ ರಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳೆಂದೂ. ಕ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೪-೧೩ ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾನ್ನಿಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಕ್ರೈಶ್ಚಿಯನು ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ಕ್ರೈ. ಅ. ೫-೧-೬) ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾನ್ನಿಗಳು ಸ್ತುತಿಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವುಕಡೆ ಈ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧೩-೩೯) ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಎಂದಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯ ರಿಂಬುವರು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೆಂದು ಅರ್ಥನಾಡಿದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರಾದ ಯಾಸ್ಯರು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಲ್ಲದೆ ಶಾಕವೂಣಿ ಎಂಬುವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವರು. ಶೌನಕರು ತಮ್ಮ ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (ಬೃ. ದೇ. ೧-೧೨೪ ರಿಂದ ೧೩೪ ಶ್ಲೋಕಗಳು) ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳುವಾಗ. ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳು. ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರು ಮತ್ತು ಶಾಂಡಿಲ್ಯರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಶೌನಕರ ಮತವೂ ಅದೇರಿತೆ ಇದೆ.

ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವಾಗ ವಿದ್ವೇದೇವರಂದರಿ ಅಕ್ಷಿಧೇದೇವತೆಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತೊಂದು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು ಸೇರಿ ವಿದ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರೆಂಬುದಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಾರೆ.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ Langlois, Kaegi, Hopkins ಎಂಬವರು ವಿದ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದೂ Wilson, Griffith, Macdonell ಎಂಬವರು ವಿದ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳ ಅಥವಾ ವಿದ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುವರು.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಬಹುವ್ರಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವೇದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ವಿದ್ವೇದೇವರಂದರಿ, ಆ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ ವೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂತೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿದ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಗಳು ಗುಂವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಯಾಸ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿತ್ತೆಂದು ಯಾಸ್ಯರ ನಿರುಕ್ತದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯ್ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ನಲವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಏಕಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ | ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತ ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫- || ೧೦-೯೦-೧೬) ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯ ಜಂತ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಃ ಪತಃರಾಸೀತ್ರಮಾಲಭಂತ ತೇನಾಯಜಂತೇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಶ್ರುಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ | ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಮಸೇವಂತ ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ ಸಾಧನಾದ್ ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ದೇವಗಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ

ಪೂರ್ವಂ ದೇವಯುಗಮಿತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ವಸಪೋ ಯದ್ವಿವಸತೇ ಸರ್ವಮಗ್ನಿವರ್ ಸುಭಿ
ರ್ವಾಸವ ಇತಿ ಸಮಾಖ್ಯಾ ತಸ್ಯಾನ್ಯಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ವಸವ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಯೋ ವಿವಾಸನಾತ್ರಸ್ಯಾದ್
ದ್ಯುಸ್ಥಾನಾಶ್ವೇಷಾಮೇಷಾ ಭೃತಿ || ೪೧ ||

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾ
ಸನ್ | ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತ ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ
ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨೨) ೮-೪-೧೯೬ ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೨೦-೧೯)

ಸಾಧ್ಯ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಮೊದಲು ಜ್ಞಾನರ್ಮ
ಸಮುಚ್ಚಯಕಾರಿಗಳಾದ, ಯಜಮಾನ ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸಾಧ್ಯರು ಅಂದರೆ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟರಾದ ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯಾ ಮುಷಿಗಳ
ಸ್ಯಾವರಿಜಂಗಮ ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಹವ್ಯನ ರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ, ಅಗ್ನಿಮನ್ನೇ ಅಂದರೆ ಆತ್ಮನನ್ನು ಸರ್ವ
ದೇವತಾಭೂತವಾದ ಆದಿತ್ಯಾದಿ ನಾದಿಕಾದಿಂದ ಪೂಜಿಸಿದರು. ಈ ಪೂಜಾರ್ಥದಿಂದ ಆ ರೀತಿಯಾದ ಜ್ಞಾನಯುಕ್ತ ಕರ್ಮ
ಗಳು ಆತ್ಮಭಾವ ಹೊಂದುಲು ಸಾಧನಗಳಾದವು. ಆ ಮುಷಿಗಳೂ ಅದರಿಂದ ಆತ್ಮಭಾವಹೊಂದಿ ಮತತ್ತಾದ ಆತ್ಮಾನಂದವನ್ನು
ಪಡೆದರು. ಮೊದಲು ಅವರು ಜ್ಞಾನರ್ಮ ಸಮುಚ್ಚಯಕಾರಿಗಳಾದರು. ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿ ಪ್ರಥಮೇ ಸತ್ತಮಾಸತ ಎಂದು
ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ | ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿ ಮಯಜಂತ
ದೇವಾಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ: ಯಜ್ಞಪದದಿಂದ ಅಗ್ನಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಉತ್ತಾರ್ಥವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದ ವಿವರಿಸು
ತ್ತಾರೆ.

ಅಗ್ನಿಃ ಪಶುರಾಸೀತ್ತಮಾಲಭಂತ ತೇನಾಯಜಂತೇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ
ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ | ತೇಹನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ
ಸಮಸೇವನಾಃ | ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ |
ಸಾಧನಾಃ | ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ದೇವಗಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಪೂರ್ವಂ
ದೇವಯುಗಮಿತ್ಯಾಖ್ಯಾನಮ್ ||

ಹೋಮಿಸಲ್ಪಡುವ ಹವಿಸ್ಸು ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಐತ್ಯಾಹ್ಯಾದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಸಾಧನಾ ಎಂದು ಸಾಧ್ಯಕಲ್ಲದ ಪರ್ಯಾಯ ವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ದ್ಯುಸ್ಥಾನದ ದೇವಗಣರೆಂದು ನೈರುತ್ತ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಶಿರಸ್ಸು ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಾದುದರಿಂದ ದ್ಯುಸ್ಥಾನವಧಿಕೃತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮುಷಿಗಳೂ, ದೇವತೆಗಳೂ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ ಸಾಧ್ಯರೆಂದರ್ಥ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಅಥವಾ ರಕ್ತಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರೆಂದರೆ ದೇವಯುಗವಾಗಿತ್ತು. ವಿರಾಡುಪಾಸ್ತಿ ಸಾಧಕದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಾಧ್ಯರೆಂದು ಇತಿಹಾಸಕುಶಲರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣ ನೆಂಬ ಮುಷಿಯನ್ನೂ ತ್ರಿಪ್ತುನ್ಯೂ ಛಂದಸ್ಸನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಅವ್ಯಕ್ತಮಹದಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದ ಚೇತನಸ್ವರೂಪ ಪುರುಷನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿವ್ಯಾಢಿಯೂಪಗಳು ಮಾನಸಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಯುಕ್ತೋಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದುವು. ಆ ಪೂಜೆಯಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಜಗದ್ರೂಪವಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವ ಅವು ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿವು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರತಿಪಾದಿತಸೂಕ್ತಭಾಗದ ಅರ್ಥವು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಂದೆ ಉಪಾಸನಾ ಅದರಫಲವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹದಿಂದ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ವಿರಾಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂಪವಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಿರಾಡುಪಾಸನಾಸಾಧಕರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಇದುತ್ತಾರೋ ಆ ವಿರಾಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂಪ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಅವನನ್ನುಪಾಸಿಸುವ ಮಹಾತ್ಮರು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಇತಿಹಾಸಜ್ಞರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ನಸವೋ ಯದ್ವಿವಸತೇ ಸರ್ವವಾಂ ||

ನಸುಗಳು ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ವಸ-ಆಚ್ಯಾದನೇ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಒಂದು ವಸು ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇವರು ತ್ರಿಸ್ಥಾನರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲವನ್ನೂ ಆಚ್ಯಾದನಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರು ವಸುಗಳು.

ಅಗ್ನಿರ್ವಸುಭಿರ್ವಾಸವ ಇತಿ ಸಮಾಖ್ಯಾ, ತಸ್ಮಾತ್ಪೃಥಿವೀ ಸ್ಥಾನಾಃ ||

ವಸುಗಳು ತ್ರಿಸ್ಥಾನರೆಂದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನದಿಂದ ಅಗ್ನಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮಾಖ್ಯಾ ಅಂದರೆ ಯಾಗಿವಾದ ಶಬ್ದ. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲವೂ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಆಚ್ಯಾದಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವಾಸವ ಕಲ್ಪದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಂದ್ರೋ ನಸುಭಿರ್ವಾಸವ ಇತಿ ಸಮಾಖ್ಯಾ, ತಸ್ಮಾನ್ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾಃ ||

ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಏಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧಿಯಾದುದರಿಂದ ವಾಸವನೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ನಸವ ಆದಿತ್ಯರತ್ನಯೋ ವಿವಾಸನಾತ್ರಸ್ಮಾದ್ಯುಸ್ಥಾನಾಃ ||

ದ್ಯುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಸುಗಳೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯರಕ್ತಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ತಮಸ್ಸು ಅಂದರೆ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ದೂರಮಾಡುವುದರಿಂದ ರಕ್ತಿಗಳು ವಸುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ವ್ಯವ್ಯಾಧಿದಾನದಿಂದ ಲೋಕವು ಜೀವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಆಗ ಣೆವಾ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಛಂದಸವಾಗಿ ಉಕ್ತ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೪೧ ||

ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ವಸುಗಳ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾ
ಸಂ | ತೇಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತ ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ
ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ || ೫೦ ||

ಯಜ್ಞಕರ್ತೃ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಆ ವಿಧವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ಆದವು ಅನಂತರ, ಪ್ರಾಚೀನರೂ, ಹಿಂದೆ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯಜ್ಞಾದಿವಿಧಾನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದವರೂ ಸಹ ಸೇರಿ ಸೇವಿಸುತ್ತಿರುವ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಈ ಯಜಮಾನರೂ ಪಡೆದು ತಮ್ಮ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಧಾನ ಶಾಲಿಯಾದ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸ್ವರ್ಗಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ.

[ಅಗ್ನಿಮಂಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತವು ಪರಿಧಾನಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾ ಇತಿ ಪರಿಧ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೨-೧೬)

ಇದು ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಫಲವೆಂದು ತೇಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತೇ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ನಾಕಂ—ನಾಕಂ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ನಾಸ್ತಿಸ್ತೇ ಕಮಸ್ತೀತಿ ನಾಕಃ ಸ್ವರ್ಗಃ ದುಃಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ನಾಕನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ನಾಕಶಬ್ದವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞ, ಸ್ವರ್ಗ, ಆದಿತ್ಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಅರು ಸಾಧಾರಣ ನಾವು ಗಳಲ್ಲ ಸೇರಿಸಿ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಾರಣವೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಧಾರಣಾನ್ಯುಕ್ತರಾಣಿ ಪಟಿ ದಿವಶ್ಚಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ | ದ್ಯುಲೋಕಲ್ಯ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಐ. ೨-೧೩) ಅನಂತರ ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

ನಾಕ ಆದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ; ನೇಶಾ ರಸಾನಾಂ | ನೇಶಾ ಭಾಸಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪ್ರಣಿಯಃ |

(ಐ. ೨-೧೪)

ರಸದ ವಾತಕನೂ ಮತ್ತು ತೇಜೋವಾಹಕನೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ನಾಕನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಆದಿತ್ಯನ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಈ ಪದವಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ,

ಅಥ ದ್ಯೌಃ; ಕಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ, ತತ್ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಂ ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧೇತ |

(ಐ. ೨-೧೪)

ಕಂ ಎಂಬುದು ಸುಖದ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ: ಸುಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಅಕಂ, ಅದರ ಅಭಾವವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಸುಖಾಭಾವಾಭಾವ (ಸುಖಾಭಾವವಿಲ್ಲದಿರುವುದು) ದುಃಖರಹಿತವಾದುದು ಎಂದು ವಿನಯಿಸಿ,

ನ ವಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಜಗ್ಮುಷೇ ಕಿಂಚ ನಾಕಂ |

(ಕಾಶಕ. ಸಂ. ೨೧-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದೃಢಿಸಿ ನ ವಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಗತವತೇ ಕಿಂಚ ನಾಸುಖಂ ಪುಣ್ಯಕೃತೋ ಹ್ಯೇವ ತತ್ರ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದವರಿಗೆ ದುಃಖವೇ ಇಲ್ಲ. ಸುಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶವುಂಟು ಎಂದು ನಾಕಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅದಿತ್ಯನ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಯೂ, ಸ್ವರ್ಗದ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಿಪ್ತಾ ಪೃಥ್ವೀನೀರುಪರಿ ಪ್ರವಾ ದಿವೋ ನಾಕಂ ರಶ್ಮೀಭೇ ದ್ಯೌಧಿರುಕ್ತು ಧಿರ್ಹಿತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೪-೮)

ಯೇ ನಾಕಸ್ಯಾದಿ ರೋಚನೇ ದಿವಿ ದೇವಾಸೇ ಅಸತೇ | ಮರುದ್ವಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನೇಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ತೇಷವರ್ಧಂತೆ ಸ್ತೃತವಸೋ ಮಹಿಶೈನಾ ನಾಕಂ ತಸ್ಮೈರುರು ಚಕ್ರಿರೇ ಸದಾ ||

ವಿಷ್ಣುರ್ಯದ್ವಾವದ್ವೈಷಣಿಂ ಮದಚ್ಯುತಂ ವಯೋ ನ ಸೀದನ್ನೈಧಿ ಬರ್ಹಷಿ ಪ್ರಿಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೫-೬)

ಇತ್ಯಾದಿಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗವೇಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಪ್ತವ ಕಸಿಲೋ ಭೂತ್ಯಾ ಯನ್ನಾಕಮಧಿರೋಹತಿ |

(ಋ. ದೇ. ೨-೬೬)

ಎಂಬ ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂಕಂವೆಂದಿದೆ.

ಇತೋಽಸಾವಾದಿಯೋ ದ್ವಾಮಿತೇನ ಪರಮಾದಿತ್ಯಾಜ್ಜಯಿಸ ತನ್ನಾಕಂ ತದ್ವಿಶೋಕಂ |

(ಛಾ. ಉ. ೨-೧೦-೫)

ಎಂಬ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಲೋಕರಹಿತವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಅದಿತ್ಯನ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಪರವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಕಪಥವ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ತ್ರೈತೀಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ತಾದ ಮುದ್ದಲವು ತ್ರಿನಿಗೆ ನಾಕ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ದುಃಖರಹಿತನಂದರ್ಥ.

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ಎನ್ನುವಾಗ ಯಜ್ಞಕೃತ್ವಕ್ಕೆ ಎರಡು ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ.

೧) ಯಜ್ಞೇನ ನಿರ್ಮಾಪ್ಯಾಗ್ನಿನಾ ; ಯಜ್ಞಂ-ಹೋಮಸಾರ್ವನಮಾಹವನೀಯಂ ಆಯಜಂತೆ ಪೂಜಿತಂ-ವಂತಃ | ನಿರ್ಮಾಪ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಹೋಮಸಾಧನವಾದ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಯೋಜಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥ ಎಂದನೆಯದಾಗಿ.

೨) ಯಜ್ಞೇನಾಗ್ನಿನಾ ಸಶುಭೂತೇನ ಯಜ್ಞಂ ಯಜ್ಞವ್ಯಮಗ್ನಿಮಯಜಂತೆ ಪೂಜಿತವಂತಃ . ಶುಭರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿ ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದೂ, ಮೂರನೆಯದಾಗಿ.

೩) ಯಜ್ಞೇನ ಜ್ಞಾನಾದಿಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಂ ವಿಷ್ಣುಮಯಜಂತೆ | ಜ್ಞಾನ ರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ವಿಷ್ಣುರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದೂ ಅರ್ಥ ಸಾಯಣರು ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚು ತಮ್ಮ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಮೂರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದ ಸಮರ್ಥನೆಗೆ ಸಾಯಣರು ಕೆಳಗಿನ ತ್ರೈತೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ವಾ ಏತಾ ಸೋಮಶ್ಚ ಕಥಾ ಸೋಮಾಯಾತಿಥ್ಯಂ ಕ್ರಿಯತೇ ನಾಗ್ನಯ ಇತಿ ಯದಗ್ನಾವಗ್ನಿ ಮುಢಿತಾ ಪ್ರಹರತಿ ತೇನೈವಾಗ್ನಯ ಅತಿಥ್ಯಂ ಕ್ರಿಯತೇಽಥೋ ಖಲ್ವಾಹುರಗ್ನಿಸ್ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಇತಿ ಯದ್ವಿರಾಸದ್ಯಾಗ್ನಿಂ ಮಂಥತಿ ಹವ್ಯಾಯೈವಾಸನ್ನಾಯ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಜನಯತಿ ;

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೬-೨.೧-೭)

ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವೈವಮೃತು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸಲು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯಜ್ಞವಿಧಾನವನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. "ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪಾದಗಳಂತಿರುವ ಅಗ್ನಿ ಸೋಮ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಪಡೆಯುವ ಅತಿಥ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮೇಲಿನ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮತಃ ಒಂದು ಶಂಕೆಯು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಸ್ವೂಲವಾಗಿ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೋಮನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಪಿಸುವಂತೆಯೂ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಆ ಅತಿಥ್ಯಲಾಭವಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆಯೂ ತಿಳಿದಿರುತ್ತದೆ. ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಪೂಜೆಗೆ ಅರ್ಹರಾಗಿರುವಾಗ ಸೋಮನಿಗೆ ಲಭಿಸಿದ ಅತಿಥ್ಯವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಲಭಿಸಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಂಭವಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಂ ಮುಢಿತಾ ಪ್ರಹರತಿ ತೇನೈವಾಗ್ನಯ ಅತಿಥ್ಯಂ " ಅಗ್ನಿಮಂಥನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆದರಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅತಿಥ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಂಥನವಾದಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಹುತ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಕಲಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಹ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದಂತೆ

ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. " ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ " ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಈ ಛಾಂದಸ್ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅನ್ನಿ ಮಂಥನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತಾಪೂಜೆಯೂ ನೆರವೇರಿಂದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಯಜನವನ್ನು " ತಾನಿ ಭರ್ಮಾಡೆ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ " ಈ ಕರ್ಮಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ, ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದವೆಂದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಥಮಾನಿ-ಪ್ರಥಮ ಇತಿ ಮುಖ್ಯನಾಮ | ಪ್ರಥಮಾನಿ ಪ್ರಕೃಪ್ಯತಮಾನಿ | ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧರ್ಮಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ನಿರುತ್ತಕಾರರು.

ದೇವಾನಾಂ ಮಾನೇ ಪ್ರಥಮಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ ಕೃಂತ್ರಾದೇಷಾಮುಪರಾ ಉದಾಯಣಃ |
ಪ್ರಯಸ್ತಪಂತಿ ಪೃಥಿವೀ ಮನೂಷಾ ದ್ವಾ ಬೃಹೂಂಕ ವಹತಃ ಪುರೀಷಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೭-೨೬)

ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮತಬ್ಬಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮ ಇತಿ ಮುಖ್ಯನಾಮ | ಪ್ರಥಮೇ ಭವಂತಿ (೨. ೨-೨೪) ಎಂದೇ ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನ್ದಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಯಜ್ಞೇನಾಗ್ನಿನಾ ಪಿತೃಧೂತೇನ ಯಜ್ಞಂ ಯಜ್ಞವ್ಯಮಗ್ನಿಮಯಜಂತ | ಪಶುಧೂತವಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಧೂತವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದಿದೆ. ನಿರುತ್ತಕಾರರ ವಿವರಣೆಯು ಈ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ | ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ | ಅಗ್ನಿಃ ಪಿತುರಾಸೀ
ಪ್ರಮಾಲಭಂತ ತೇನಾಯಜಂತ ' ಇತಿ ಚ ದ್ವಾಹ್ನಿಣಂ ||

ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸೇವಿಸಿದರು. ಎಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳು ಅನ್ನಿಮಂಥನದಿಂದ ಅನ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂಬುದು ಒಂದು ವಿಧ ಅಥವಾ ಪಶುವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರತಂದು ಆ ಪಶುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸೇವಿಸಿದರು ಎಂದೂ ಆಗಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಪಶುಧೂತನಾಗಿದ್ದನು ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇನು? ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವೇನು ಎಂದರೆ, ನಿರುತ್ತಕಾರರು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನದಹರಿಸಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಂ ಮಂಥಂತಿ ಸೋಮೇ ರಾಜನ್ಯಾಗತೇ ತದ್ವೈವಾ ದೋ ಮನುಷ್ಯರಾಜ ಆಗತೀಷ್ಯಸ್ಮಿನ್ ವಾರ್ಹ
ತ್ಯುಕ್ತ್ಯಾಣಂ ನಾ ವೇದತಂ ನಾಕ್ಷದಂತ ಏವಮೇವಾಸ್ತಾ ಏತತ್ ಷ್ವದಂತಂ ಯದಗ್ನಿಮಂಥಂ
ತ್ಯಗ್ನಿಹಿ ದೇವಾನಾಂ ಪಿತುಃ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೪೫)

ಸೋಮರಾಜನು ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಂಥನಮಾಡಿದರು. ಇದು ಸಹಜವಾದುದು. ಯಾವ ರೀತಿ ಮನುಷ್ಯರು ತಮ್ಮ ರಾಜನು ತಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಬಂದಾಗ ವ್ಯಕ್ತವಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರವನ್ನು

ಮಾಡವರೋ ಅದರಂತೆಯೇ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಪಶುವನ್ನು ಆಹಾರ ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿದರು-
ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಪಶುವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಪಶುವೆಂಬ ಹೆಸರು ಏತಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು,
ಹೇಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಶಕಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರಗ್ನಿರೂಪಾಭ್ಯಧ್ಯಾಯತಃ | ಸ ಯೋಽಯಂ ಕುಮಾರೋ ರೂಣಾಣ್ಯುಪವಿಷ್ಯ ಅಸೀತ
ಮಸ್ಯೈಚೈತ್ಯೋಽಗ್ನಿರನೇದನು ವೈ ಮಾ ಪಿತಾ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿಚೈತಿ ಹಂತ ತಮೂ ಪಮಸಾಽಽ ಯನ್ಮ
ಏಷ ನ ವೇದೇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದನು. ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವ ಕುಮಾರನನ್ನು
ಹುಡುಕಿದನು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಅನ್ವೇಷಣಾ ತಿಳಿಯಿತು. ಆಗ ಅವನು “ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನನ್ನನ್ನೇ ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.
ನಾನು ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತಾಗುತ್ತೇನೆ” ಎಂದುಕೊಂಡನು.

ಸ ಏತಾನ್ವೇಷಾ ಪಶೂನಪಶ್ಯತ್ | ಪುರುಷಮಶ್ಯಂ ಗಾಮವಿಜಾಪಂ ಯದಪಶ್ಯತ್ತಸ್ಮಾದೇತೇ ಪಶವಃ ||
ಸ ಏತಾನ್ವಂಚ ಪಶೂನ್ಪಾವಿಶತ್ | ಏತೇ ಪಂಚ ಪಶವೋಽಥವತ್ತಮು ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರನ್ವೇಷೈಚೈತ್ಯತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೨)

ಆಗ ಪುರುಷನನ್ನೂ, ಅಶ್ವನನ್ನೂ, ಗೋವನ್ನೂ, ಮೇಕವನ್ನೂ, ಆಜವನ್ನೂ ನೋಡಿದನು. ಅಗ್ನಿಯು ಅವುಗಳನ್ನು
ನೋಡಿದುದರಿಂದ (ಅಪಶ್ಯತ್.... ಪಶ) ಅವುಗಳಿಗೆ ಪಶುಗಳೆಂಬ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಸ ಏತಾನ್ವಂಚ ಪಶೂನ್ಪಾವಿಶತ್ | ಸ ಏತೇ ಪಂಚ ಪಶವೋಽಥವತ್ತಮು ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರನ್ವೇ-
ಷೈಚೈತ್ಯತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೩)

ಅಗ್ನಿಯು ಆ ಐದು ಪಶುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅವುಗಳ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಪಡೆದನು. ಆದರೂ ಸಹ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಲೇ ಇದ್ದನು.

ಸ ಏತಾನ್ವಂಚ ಪಶೂನಪಶ್ಯತ್ | ಯದಪಶ್ಯತ್ತಸ್ಮಾದೇತೇ ಪಶವನ್ವೇಷ್ಯೇನಮಶ್ಯತ್ತಸ್ಮಾದ್ವೇಷೈತೇ
ಪಶವಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೪)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಸಹ ಆ ಐದು ಪಶುಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿದನು. ಅವನು ದರ್ಶನಮಾಡಿದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ (ಪಶ) ಅಥವಾ ಅವು
ಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದರ್ಶನಮಾಡಿದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ (ಪಶ) ಅವುಗಳಿಗೆ ಪಶುಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಆಗ
ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆರೋಚಿಸಿದನು.

ಸ ಏತ್ಯತೇ | ಇನೋ ವಾ ಅಗ್ನಿರಿಮಾನೇವಾಶಾನಮುಛಿಸಂಸ್ಕರವೈ, ಯಥಾ ವಾ ಅಗ್ನೀ ಸಮಿದ್ಯೋ
ದೀಪ್ಯತೇ ಏವನೋಜಾಂ ಚೈತ್ಯದೀಪ್ಯತೇ ಯಥಾಗ್ನೇರ್ಥೂವಾ ಉದಯತ ಏವನೋಷಾಮೂ-

ಪೋದಯತೇ ಯಥಾಗ್ನಿರಭ್ಯಾಹಿತಂ ದಪತ್ಯೇವಂ ಬಹ್ವತಿ ಯಥಾಗ್ನೇರ್ಭಸ್ಮ ಸೀದತ್ಯೇವಮೇಷಾಂ ಪುರುಷಾಂ ಸೀದತೀಮೇ ವಾ ಅಗ್ನಿರಿಮಾನೇನಾತ್ಮಾನಧಿಸಂಸ್ಕರವಾ ಇತಿ ಶಾನ್ನಾನಾ ದೇವತಾಭ್ಯ ಅಲಿಪ್ತತೆ ವೈಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ಪುರುಷಂ ನಾರುಣಮತ್ಸಮ್ಯಂದ್ರಮೃಷಭಂ ಶ್ವಾಪ್ತಮವಿಮಾಗ್ನೀಯಮುಜಂ ||

(ಶ. ಪ್ರಾ. ೬-೨-೧-೫)

“ಇವೇ ಅಗ್ನಿಗಳು. ಇವನ್ನು ನನ್ನ ಆತ್ಮದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಪ್ತರಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಈ ಪಶುಗಳ ಕಣ್ಣುಗಳೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿವೆ. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಧೂಮವು ಹೇಗೆ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಡುವುದೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಇವುಗಳ ಮುಖಗಳಿಂದಲೂ ಧೂಮವು (ಉಸಿರು) ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವ ರೀತಿ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೋ ಅದರಂತೆ ಈ ಪಶುಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಸುಂಟುತವೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಭಕ್ಷ್ಯವು ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಈ ಪಶುಗಳ ಪುರೀಷವೂ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇವುಗಳೇ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳು. ಅದುದರಿಂದ ಇವನ್ನು ನನ್ನಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ” ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲಾಗದಂತೆ ಅರ್ಪಿಸಲು ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದನು. ಪುರುಷನನ್ನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ, ಆಶ್ವನನ್ನು ವರುಣನಿಗೂ, ವೃಷಭನನ್ನು ಶ್ವಪ್ತೃವಿಗೂ, ಅಜವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೂ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿದನು. ಅಮೇಲೆ ಪುನಃ ಹೀಗೆ ಯೋಚಿಸಿದನು.

ಸ ಐಕ್ಷತ | ನಾನಾ ವಾ ಇದಂ ದೇವತಾಭ್ಯ ಅಲಿಪ್ತೇಽಗ್ನೇರ್ವಹಗ್ಂ ರೂಪಾಣಿ ಕಾಮಯೇ ಹಂತ್ಯೇನಾನೇಗ್ನಿಭ್ಯಃ ಕಾಮಾಯಾಲಭಾ ಇತಿ ಶಾನ್ನೇಗ್ನಿಭ್ಯಃ ಕಾಮಾಯಾಲಭತ ತದ್ಯೇದಗ್ನಿಭ್ಯ ಇತಿ ಬಹೂನಿ ಹ್ಯಗ್ನಿರೂಪಾಣ್ಯಭ್ಯಧ್ಯಾಯದಫ ಯತ್ಕಾಮಾಯೇತಿ ಕಾಮೇನ ಹ್ಯಾಲಭತ ಶಾನ್ನಾಪ್ತೀಶಾನ್ವದ್ವಗ್ನೀಕೃತಾನುದೀಚೋಃಃಶ್ವಾ ಸಮಜ್ಜ ಪಯಶ್ |

(ಶ. ಪ್ರಾ. ೬-೨-೧-೬)

“ಇವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲು ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದನು. ಆದರೆ ನಾನೇ ಸ್ವತಃ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆ ಇಚ್ಛೆಯು ನೆರವೇರುವಂತೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ” ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಿದನು. ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಗಳು ಬಹಳವಾಗಿದ್ದವು. ಅವನ ಇಚ್ಛೆಗನು ಗುಣವಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಗಬೇಕೆಂದು.

ತೆ ಏತೇ ಸೇವೇ ಪಶವೋ ಯದಗ್ನಿಃ | ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿ ಪಶವೋ ರಮಂತೇ ಪಶುಧರೀವ ತತ್ಪಶವೋ ರಮಂತೇ ತಸ್ಮಾದ್ವೈಸ್ಯ ಪಶವೋ ಧವಂತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನಿರಾಧೀಯತೇಽಗ್ನಿರ್ಯೇಷ ಯಶ್ವತವಸ್ತತೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಗ್ನಿರಧವಶ್ |

(ಶ. ಪ್ರಾ. ೯-೨-೧-೧೨)

ಅಗ್ನಿಯೇ ಈ ಅರ್ಪಿತಪಶುಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಶುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿರವಿರಲು ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಪಶುವು

ಇನ್ನೊಂದು ಪಶುವಿನೊಂದಿಗೆ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪಶುಸಂಪತ್ತಿವೆಂದ ಕೂಡಿದವನ ಪತ್ತಿರ ಅಗ್ನಿಯು ಅಧೀನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಆ ಪಶುವಾದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಅಗ್ನಿರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದನು.

ಯಜ್ಞ ಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ—ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಅಗ್ನೇರೀವ ಮೂರ್ತಿಭೇದೇನ ದೇವತ್ವಂ ಚ ಪಶುತ್ವಂ ಚ ಪ್ರತ್ಯವ್ಯಂ | ಮೂರ್ತಿಭೇದದಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ದೇವತ್ವವೂ, ಪಶುತ್ವವೂ ಇರುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದೇವಾಃ ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನರೆಂದೂ ಆಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳೆಂದೆಂದೂ ಆಗಬಹುದು.

ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞೇನ ಜ್ಞಾನಾದಿ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಂ ವಿಷ್ಣು ಮಯಜಂತ | ಯಜ್ಞರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಪ್ರವ್ಯಯಜ್ಞಾಸ್ತಪೋಯಜ್ಞಾ ಯೋಗಯಜ್ಞಾಸ್ತಥಾಪರೇ |
ಸ್ಯಾಧ್ಯಾಯಜ್ಞಾನಯಜ್ಞಾಕ್ಲಯತೆಯಃ ಸಂತಿತವ್ಯತಾಃ ||

(ಭಗವದ್ಗೀತಾ ೪-೨೮)

ಎಂದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಗೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞವೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಜ್ಞಾನ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಪರಿಜ್ಞಾನಂ ಯಜ್ಞಃ | ಯೋಜ್ಞಾಂ ತೇ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞಾಃ (ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯ) ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಪರಿಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವುಳ್ಳವರು ಯಾರೋ ಅವರನ್ನು ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞರೆಂದು ಕರೆದಿದೆ.

ಸರ್ವೇಷ್ಯೇತೇ ಯಜ್ಞವಿದೋ ಯಜ್ಞಕ್ಷುಹಿತಕಲ್ಮಷಾಃ ||
ಯಜ್ಞಶಿಷ್ಯಾಮೃತಭುಜೋ ಯಾಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಸನಾತನಂ |
ಸಾಯಂ ಲೋಕೋಽಸ್ತಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕುತೋಽಸ್ಯಃ ಕುರುಸತ್ತಮ ||

(ಭಗವದ್ಗೀತಾ ೪-೩೦-೩೧)

ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದವರು ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಅವರ ದೋಷಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿಕೊಂಡು ಶಾಶ್ವತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞರಹಿತನಾದವನಿಗೆ ಇಹದಲ್ಲಿಯೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಎಂದು ಯಜ್ಞದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಏವಂ ಬಹುವಿಧಾ ಯಜ್ಞಾ ವಿತತಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮುಪೇ |
ಕರ್ಮಜಾನಿದ್ವಿ ತಾಸ್ಯ ವರ್ವನೇವಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಿನೋಕ್ತೃಶ್ಚೇ ||

(ಭಗವದ್ಗೀತಾ ೪-೩೨)

ಈ ರೀತಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಗಳ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖದಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿವೆ. [ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದಾದರೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು; ಅಥವಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವೇದವೆಂದಾದರೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.] ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಾಯಿಕ, ವಾಚಿಕ, ಮಾನಸಿಕ ಕರ್ಮೋದ್ಯಮಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಆರಂಭವಾಗಿ ಮೋಕ್ಷವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭೇದಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ,

ಶ್ರೇಯಾನ್ ದ್ರವ್ಯಮಯಾದ್ಯಜ್ಞಾತ್ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞಃ ಪರಂತಃ |
ಸರ್ವಂ ಕರ್ಮಾಖಿಲಂ ಸಾರ್ಥಂ ಜ್ಞಾನೇ ಪರಿಸಮಾಪ್ಯತೇ ||

(ಭಗವದ್ಗೀತಾ ೪-೩೩)

ದ್ರವ್ಯಮಯವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕಿಂತಲೂ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞವು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದದ್ದು. ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳೂ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ನಾನಾಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಯಜ್ಞಂ ಅಯುಜಂತ ಎನ್ನುವಾಗ, ಎರಡನೆಯ ಯಜ್ಞಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವೆಂದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಯಜ್ಞೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ (ಮೈತ್ರೀಪನಿಷತ್ ೪-೧೬) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ, ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ ಅದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಸಾಧ್ಯವು ವಿಷ್ಣುಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಿತ್ತವಾದ ಈ ಸಾಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದ ಸಾಧ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾರೆಂದರ್ಥ.

ಸಾಧ್ಯಾಃ—ಈ ಪದವನ್ನು ರಶ್ಮಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದೆ. (ಐ. ೨-೧೫) ಮತ್ತು ಇದೇ ಋತ್ಯುನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಮುಂದೆ ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ದೇವಗಣ ಇತಿ ಸೈರುಕ್ತಾಃ | ಪೂರ್ವ ದೇವಯುಗಮಿತ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮಹದಂತೆ ದ್ಯುಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮರು ಎಂಬುದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಮಹವೆಂದ ಯಾಸ್ಯರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಐ. ೧೨-೪೧) ಸಾಧ್ಯರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಭಾಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ :

ಛಂದಾಂಸಿ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಶ್ಚೇತೀಗ್ರೀಗ್ರೀನಾಗ್ನಿಮಯುಜಂತ ತೇ ಸ್ಯುರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯಾನ್ ||
ಅದಿತ್ಯಾಶ್ಚೈವೇಹಾಸನ್ನಂಗರಸಕ್ತ ತೇಗ್ರೀಗ್ರೀನಾಗ್ನಿಮಯುಜಂತ ತೇ ಸ್ಯುರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯಾನ್ ||
(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೨)

ಛಂದಸ್ಸುಗಳೇ ಸಾಧ್ಯರು. ಅವರು ಪೂರ್ವವಿಧಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ (ಅಗ್ನಿಮಂಥನದಿಂದ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಛಂದವಾಗಿ ಸ್ಯುರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಎಂದಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಅದಿತ್ಯಾ ಅಂಗಿರಸಕ್ತ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಅದಿತ್ಯರೂ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ ಸಾಧ್ಯದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ | ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡದೂ ಅಗ್ನಿಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೂ ಒಂದು ಋಷಿಪಂಚಮಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹೆಸರಾಗಿಯೂ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸಾತ್ಯಾಶ್ಚಂ ಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ತಾಸೇಲೋ ಹ ವೈ ಮಹತಾಲೋಕಂಗಿರಂತಂ ವಿಧಿವಮುಪಸನ್ನಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಭಗವೋ ವಿಜ್ಞಾತೇ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭವಂತೀತಿ ||

(ಮುಂತಲೋಪನಿಷತ್. ೧-೧-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸ್ತು ಕತ್ತಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ಮುಷಿಯೆಂದೂ ಅವನು ಶಾಸಕನಿಗೆ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ಇದು ಒಂದು ಮುಷಿಕತೆಯು ಹೆಸರು. ಆ ಸಂತತಿಗೆ ಮೂಲಪುರುಷನು ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯು, ಆ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಅಂಗಿರಸ್ತೆಂಬ ಮುಷಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಆ ಸಂತತಿಯು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಾ ಮುಷಿದೇವೋ ದೇವಾನಾಮುಥವಃ ಶಿವಃ ಸಖಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಸಹ, ಯೇಂಕಿರಾ ಆಸಂತ್ರೇ ಅಂಗಿರಸೋಽಭವನ್ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩೩-೪) ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಂಗಿರಸ್ತೆಂಬ ಮುಷಿಗಳು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಅವನನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು,

ಶ್ವಾಮಗ್ನೇ ಅಂಗಿರಸೋ ಗುಹಾ ಹಿತಮನ್ನೈವಿಂದೇಷ್ಯಾತ್ಪ್ರಿಯಾಣಾಂ ವನೇವನೇ |

ಸ ಜಾಯಸೇ ಮಥ್ಯಮಾಸಃ ಸಹೋ ಮಹತ್ತಾಮಾಹುಃ ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಮಂಗಿರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೧೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು

ಸಮಿದ್ವಿರ್ಹ್ಯೇತಮಂಗಿರಸ ಐಂಥತೆ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೨೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಆ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಪೂಜಿಸಿದ ಅಂಗಿರಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದಲೂ, ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ,

ಅಂಗಿರಸೋ ನಃ ಪಿತರೋ ನವಗ್ನಾ ಅಥರ್ವಾಣೋ ಭೈಗವ್ಯಸೋಮ್ಯಾಸಃ |

ತೇಷಾಂ ವಯಂ ಸುಮತಾ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮಪಿ ಭದ್ರೇ ಸಾಮನಸೇ ಸ್ಯಾಮ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೬)

ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಆ ಅಂಗಿರಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ಸಾಧ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ನಿದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಒಂದು ಮತ. ಅದನ್ನು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಿವರಣೆಯಿಂದಲೂ, ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯದ ವಿವರಣೆಯಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಾಧ್ಯರೆಂಬವರು ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವರೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿವಿಮರ್ಶಕರೆಯಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದೂ ಅವರನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯತ್ಕಂಚಮಮೃತಂ ತತ್ಸಾಧ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಮುಖೇನ ನ ವೈ ದೇವಾ ಅಶ್ವಂತಿ
ನ ಪಿಬಂತ್ಯೇತದೇವಾಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೈಶ್ಯಂತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೦-೧)

ಬ್ರಹ್ಮವುಖದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸಾಧ್ಯರು ಐದನೆಯ ಅಮೃತವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. [ಐದನೆಯ ಅಮೃತವೆಂದರೆ ಉಪನಿಷ
ತ್ತೆಂದರ್ಥ. ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದು ಆನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.] ಸೇವಿಸುವುದೆಂದರೆ ಭುಜಿಸು
ವುದೆಂದಾಗಲಿ, ಪಾನಮಾಡುವುದೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳಾದ ಸಾಧ್ಯರು ಭುಜಿಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ, ಪಾನಮಾಡುವುದೂ
ಇಲ್ಲ. ಉಪನಿಷದ್ರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ಕೇವಲ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಆನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುವರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿತಂತ್ಯೇತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಾದಿದ್ಯಂತಿ | ನ ಯ ಏತದೇವಮಮೃತಂ ವೇದ
ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವೈಕೋ ಭೂತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವ ಮುಖೇನೈತದೇವಾಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೈಶ್ಯಂತಿ ನ
ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿತಂತ್ಯೇತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಾದಿದೇವಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೦-೨, ೩)

ಈ ಸಾಧ್ಯರು ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪುನಃ ಅದೇ ರೂಪದಿಂದ ತಮ್ಮ ಅಶ್ವತ್ಥವನ್ನು ಪಡೆಯು
ತ್ತಾರೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಹ್ಯತಾನೂ ಸಾಧ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಉಪನಿಷದ್ರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು
ಸೇವಿಸುತ್ತಾ ಅತ್ಯತ್ಯಪ್ರಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನೂ ಸಹ ಅದಿತ್ಯನ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ರೂಪವನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ನ ಯಾವದಾಧಿತ್ಯೇ ಉತ್ತರತ ಉದೇಶಾದಕ್ಷಿಣತೋಃಸ್ತಮೇಶಾ ದ್ವಿಸ್ತಾವಧೂರ್ವ ಉದೇಶಾವಾಗಸ್ತ-
ಮೇಶಾ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವ ಶಾವದಾಧಿಪತ್ಯಂ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಪರೈಶಾ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೦-೪)

ಸಾಧ್ಯರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೂ, ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಾಧ್ಯರು ಅನುಭವಿಸುವ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯ
ವನ್ನು ಪಡೆದು ಅದಿತ್ಯನ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಮಾರ್ಗವಾದುದೂ, ಉರ್ಧ್ವಾರ್ವಾಗ್ರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಸಂಚಾರವು ಇರುವ ವರೆಗೆ
ಅದನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯ ಪ್ರಾರಂಭವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ಯನೇ ಕರ್ತವ್ಯ
ಪ್ರಾಕ್ರೂದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಯಾನ್ವೈ ಶಾನ್ವಸ್ತಪ್ತಪುರುಷಾನ್ | ಏಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವಸ್ವೈ ಪ್ರವಾಪತಿರಭವತ್ ಪ್ರಜಾ ಅಸ್ತುಜಹ
ಪ್ರಜಾಃ ಸ್ಯಷ್ಟೋರ್ಧ್ವ ಉದಕ್ರಾಮತ್ ಪ್ರ ಏತಂ ಲೋಕಮಗಚ್ಛದೈಶ್ಯೈಶ್ಚ ಏತಶ್ಚೈಶ್ಚಿ ನೋ ಹ
ತರ್ಹ್ಯಸ್ಯ ಏತಸ್ಮಾದತ್ತ ಯಜ್ಞಿಯ ಆಸ ತಂ ಯಜ್ಞೇನೈವ ಯಜ್ಞಮುಧ್ರಿಯಂತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೨೧)

'ಸಪ್ತ ಪುರುಷಾನ್ಯೇಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವನ್ ' ಸಪ್ತಪುರುಷರನ್ನೂ ಒಂದೇ ಪುರುಷನನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು ಎಂದು
ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧೧-೩) ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಈ ಪುರುಷನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು

ಸ್ವಸ್ತಿ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಆಗ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಪಶುಗಳಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ಯಜ್ಞ ಪಶುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಆದುದರಿಂದಲೇ—

ತಸ್ಮಾದೀತವ್ಯಃಷಿಷಾಭ್ಯನೂಕ್ತಂ | ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾ ಇತಿ ಯಜ್ಞೇನ ಹಿ ತಂ
ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ನಿತಿ ತೇ ಹಿ ಧರ್ಮಾಃ ಪ್ರಥಮೇಽ-
ಕ್ರಿಯಾಂತ ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಿಂತೇತಿ ಸ್ವಗೋ ವೈ ಲೋಕೋ ನಾಕೋ ದೇವಾ
ಮಹಿಮಾನಸ್ತೇ ದೇವಾಃ ಲೋಕಗಾಂಸಚಿಂತ ಯೇ ತಂ ಯಜ್ಞಮಯಜನ್ನಿತ್ಯೇತತ್ |

(ಓ. ಛಾ. ೧೦-೨-೨)

ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಜ್ಞವನ್ನಪಿಸಿದರು; ಈ ನಿಯಮವೇ ಪ್ರಥಮತಃ ಸ್ವಾಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ತಾನು ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ ಎಂದು ಮುಖಗಳು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿಯಮಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯವನಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುವರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಸ್ತಂತಿ ದೇವಾಃ ಇತಿ | ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ತ ಏತಮಗ್ರ ಏವಮು-
ಸಾಧಯನ್ನೇತದೇವ ಬುಭೂಷಂತಸ್ತ ಉ ಏವಾಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಸಾಧಯಂತಿ ಸಶ್ಚೇದಮನ್ಯದಭವದ್ಯ-
ಜತಮಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಭೂನೇತಿ ಪಶ್ಚಾ ದೈವೇವಮನ್ಯದ್ಯಜ್ಞಿಯಮಾಸ ಯತ್ಕಿಂಚಾಮೃತಂ ||

(ಓ. ಛಾ. ೧೦-೨-೩)

ಸಾಧ್ಯರು ಪೂರ್ವದಿಂದಲೇ ಈ ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಈ ಸಾಧ್ಯರು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದೇವರೂಪಿಗಳಾಗಲು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಅವನನ್ನು ಸಾಧ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾನ್ಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಶ್ಚೇದಮನ್ಯದಭವದ್ಯಜತಮಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಭೂನಾ |

ಸೌಪೇಣೋ ಅಂಕ ಸವಿತುರ್ಗರುತ್ವಾನ್ಯೋರ್ವೋ ಜಾತಃ ಸ ಉ ಅಸ್ಯಾನು ಧರ್ಮ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೩)

ಅನಂತರವೇ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಈ ದೇವತೆಯು ಅಮರ್ತ್ಯವಾದ ಲೋಕದೊಡನೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಈ ಪರಮಪ್ತವನ್ನೇ ಸುಪರ್ಣನಾದ ಗರುತ್ಮಂತನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂಲವಸ್ತುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಉಳಿದ ಅಮರ್ತ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪೂಜಾರ್ಹವಾದುವು. ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಾಧ್ಯರೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಶಿಲ್ಪಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವೆರಡರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಮಂತ್ರವು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದಾಗ ಸಾಯಣರು ಕೊಂಚ ವ್ಯಕ್ತಪ್ರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦-೧೬)

ದೇವಾಃ—ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಾಣಿರೂಪಃ ; ಯಜ್ಞೇನ ಯಥೋಕ್ತೇನ ಮಾನಸೇನ ಸಂಕಲ್ಪೇನ ; ಯಜ್ಞಂ
—ಯಥೋಕ್ತಯಜ್ಞಸ್ವದೂಸಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಂ ; ಅಜಯಂತ—ಪೂಜಿತವಂತಃ | ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಾಣರೂಪ

ನಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಮಾನಸಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪಿಯಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಆ ಪೂಜಾ ವಿಶೇಷವು ಜಗತ್ತಿನ ಧಾರಣೆಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಯಿತು.

ಯತ್ರ—ಯಸ್ಮಿನ್ನಿರಾಟ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಪೇ ನಾಕೇ ; ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಪುರಾತನಾ ವಿರಾಡುಪಾಸ್ತಿ ಸಾಧಕಾಃ ಸಂತಿ | ತೇ ವಿರಾಟ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಪೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಪ್ರಾಪ್ತುವಂತಿ | ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನನ್ನು ಆರಾಧಿಸತಕ್ಕ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಾಣರೂಪರಾದ ಸಾಧ್ಯಲಿಲ್ಲರೂ, ವಿರಾಟ್ಪುರುಷನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದ ಪುರುಷಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಋಕ್ವಿಗೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಯಜ್ಞ ಸೇವನೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ,

ಸೈಷಾ ಸ್ವರ್ಗ್ಯಾಹುತಿರ್ಯದಗ್ನ್ಯಾಹುತಿಯದಿ ಹ ನಾ ಅಸ್ಯೆವ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತೋ ಯದಿ ದುರು-
ಕ್ತೋಕ್ತೋ ಯಜಘೇಽಥ ಹೈಷಾಹುತಿರ್ಗಚೈತ್ಯೇನ ದೇವಾನ್ ಸಾಪ್ತನಾ ಸಂಸ್ವಜ ತೇ ||

(ಐ. ಬಾ. ೧-೧೩)

“ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞ ಮಯೇಜಂತ ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ನಿಷುಮದಂತೆಯೂ ಸಾಧ್ಯಾದ ದೇವತೆಗಳು ಅನುಸರಿಸಿದಂತೆಯೂ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸೇವಿಸುವವರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವನ ಅಹುತಿಗಳು ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಅವನು ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದರೂ ಸರಿ ಅಥವಾ ಇತರ ವಿಧದಲ್ಲಿ ದೂಷ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿ ಅವನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಲಾಭವು ಸಿದ್ಧವು. ಅವನು ಪಾಪರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿಗೇ ಅಧಿದೈವತವೆಂದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತತಪಥಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಛಾಂದೋಗ್ಯಾದ್ಯುಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಿಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಸುಗಾವೋ ದೇವಾಃ ಸುಪಥಾ ಅಕರ್ಮ ಯ ಆಜಗ್ಮುಃ ಸವನಮಿದಂ ಜುಷಾಣಾಃ | ಜುಷಿವಾಂಸಶ್ಚಃ ಪಸಿವಾಂಸಶ್ಚ ವಿಶ್ವೇಽಸ್ಮೀಧತ್ತ ವಸವೋ ವಸೂನಿ || ಸ್ವಾಗಮು ನಾನಿ ವೋ ದೇವಾಃ ಸುಪಥಾನ್ಯಕರ್ಮ ಯ ಆಗಚ್ಛತ ಸವನಾನೀವಾನಿ ಜುಷಾಣಾಃ ಖಾದಿತನಂತಃ ಪೀತನಂತಶ್ಚ ಸರ್ವೇಽಸ್ಮಾಸು ಧತ್ತ ವಸವೋ ವಸೂನಿ ತೇಷಾ ಮೇಷಾ-
ಪರಾ ಭವತಿ || ೪೨ ||

ಸುಗಾವೋ ದೇವಾಃ ಸುಪಥಾ ಅಕರ್ಮ ಯ ಅಜಗ್ಮುಃ ಸವನಮಿದಂ
ಜುಷಾಣಾಃ ಜಕ್ತವಾಂಸಶ್ಚ ಪಪಿವಾಂಸಶ್ಚ ವಿಶ್ವೇಽಸ್ಮೇ ಧತ್ತ ವಸವೋ
ವಸೂನಿ ||

(ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೮)

ವಸುಸ್ತುತಿಶ್ಚ ತಿವಾದಕ ವಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಸುನಾಮಕ ದೇವತೆಗಳೇ ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾ ನಿತ್ಯವೂ ಬನ್ನಿರಿ. ನಿಮ್ಮ ಸುಗಮನಕೋಸ್ಕರ ಗಮನಾಗಮನಯೋಗ್ಯವಾದ ಸವನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತೀವೆ. ನೀವು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ಸೋಮರಸನ್ನು ಕುಡಿದು ನಮಗೆ ಅಧಿಕವಾದ ಧನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಸ್ವಾಮನಾನಿ ವೋ ದೇವಾಃ ಸುಪಥಾನ್ಯಕರ್ಮ ಯ ಆಗಚ್ಛತ ಸವ
ನಾನೀಮಾನಿ ಜುಷಾಣಾಃ, ಖಾದಿತವಂತಃ ಪೀತವಂತಶ್ಚ ಸವೇಽಸಿ
ಸ್ಯಾಸು ಧತ್ತ ವಸವೋ ವಸೂನಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮಷ್ಟಿಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿನ್ಯಾಸೇಗ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಸುಗಳೆಂದರೆ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ.

ತೇಷಾ ಮೇಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೪೨ ||

ವಸುವೆಂಬುದು ತ್ರಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದ್ಯುಸ್ಥಾನದ ದೇವತೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸಿದುದಾಯಿತು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಉಳಿದ ಎರಡುಸ್ಥಾನದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚಿಂತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತ್ರಿಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಜ್ಯಯಾ ಅತ್ರ ವಸವೋ ರಂತ ದೇವಾ ಉರಾವಂತರಿಕ್ತೇ ಮರ್ಜಯಂತ
ಶುಭ್ರಾಃ | ಅನಾರ್ಕೃಥ ಉರುಬ್ರಯಃ ಕೃಣುಧ್ವಂ ಶ್ರೋತಾ ದೂತಸ್ಯ ಜಗ್ಮುಷೋ ನೋ
ಅಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೭-೩೯-೩) || ಜ್ಯಯಾ ಅತ್ರ ವಸವೋಽರಮಂತ ದೇವಾ ಜ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀ

ತಸ್ಯಾಂ ಭವಾ ಉತಾ ಚಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಮರ್ಜಯಂತ ಗಮಯಂತ ಶುಭ್ರಾಃ ಶೋಭ
ಮಾನಾ ಅರ್ವಾಚ ಏನಾನ್ವಥೋ ಬಹುಜವಾಃ ಕುರುದ್ವಂ ಶ್ರೇಣುತ ದೂತಸ್ಯ
ಜಗ್ಮುಷೋ ನೋಽಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ವಾಜಿನೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಶ್ಚೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೪೩ ||

ಜ್ಯಯಾ ಅತ್ರ ವಸವೋ ರಂತ ದೇವಾ ಉರಾವಂತರಿಕ್ಷೇ ಮರ್ಜ-
ಯಂತ ಶುಭ್ರಾಃ | ಅರ್ವಾಕೃಥ ಉರುಜ್ರಯಃ ಕೃಣುದ್ವಂ ಶೋಭತಾ
ದೂತಸ್ಯ ಜಗ್ಮುಷೋ ನೋ ಅಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೬)

ಉಭಯಸ್ಯಾ ನಕನಸುದೇವತಾಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೃಥಿವೀಸಂಬಂಧಿ ವಸುದೇವತೆಗಳೇ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷಹೊಂದಿರಿ. ವಿಷ್ಣುವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ದೇವತೆಗಳೂ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಾ ಇಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷಪಡಲಿ. ಇನ್ನೂ ದೂತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಅಹ್ವಾನವನ್ನು ಇಮಗೆ ತಲುಪಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕೇಳಿ. ಕೇಳಿ ನವ-ಗೃಹಿಣುಬುವಾಗಿ ಅತಿಶಯವೇಗ ವ್ಯಕ್ತವರಾಗಿ ನಾನಾಗಮನದಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ.

ಜ್ಯಯಾ ಅತ್ರ ವಸವೋಽರಮಂತ ದೇವಾಃ | ಜ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀ ತಸ್ಯಾಂ
ಭವಾಃ | ಉರಾ ಚಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಮರ್ಜಯಂತ ಗಮಯಂತ ಶುಭ್ರಾಃ
ಶೋಭಮಾನಾ ಅರ್ವಾಚ ಏನಾನ್ ಶಘೋ ಬಹುಜವಾಃ
ಕುರುದ್ವಂ, ಶ್ರೇಣುತ ದೂತಸ್ಯ ಜಗ್ಮುಷೋ ನೋ ಅಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜ್ಯಾಪೃಥಿವೀನಾಮದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ ೧-೧) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಪ್ಪಿ
[ನಿಘಂ. ೨-೧೪] ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಉರುಜಯಾಃ ಅಂದರೆ ಬಹುವೇಗವ್ಯಕ್ತವರು. ಶ್ರಯವೆಂಬುದು ವೇಗಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
[ನಿಘಂ. ೨-೧೪] ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಅರ್ವಾಕ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ವಿವರಣಾಮಾಡಿಕೊಂಡು
ಪಥಃ ಎಂಬ ಮಾರ್ಗವಾಚಕ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ವಿಕೀರ್ಣಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಶುಭ್ರಾಃ ಶೋಭಿಸುವ ಎಂಬ
ವಿಕೀರ್ಣವೂ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಾ ಸುಖಪಡುತ್ತಿದ್ದರೋ ಆ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಆಗಮಿಸಿ ಎಂದು ಅನ್ವಯ.

ನಾಜಿನೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಶ್ಚೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೪೩ ||

ಕ್ರಮಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ವಾಚಿಶಬ್ದ ಹಿಂದೆ (ನಿ. ೨-೨೮) ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಅತಿ ನಾನಾಜಿ ವೇಜನವಾನ್ ಎಂದು ಅತಿವೇಗ

ವುಳ್ಳದ್ದು ವಾಜೀ ಅಂದರೆ ಉದುರಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಪಳನಾಂತವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದಲ್ಲದೆ ರಕ್ತಿಗಳು ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪೃಥಕ್ಪ್ರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಉದುರಿಗಾಗುತ್ತವೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾತ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಶಂ ನೋ ಭವಂತು ವಾಜಿನೋ ಹವೇಷು ದೇವತಾತಾ ಮಿತದ್ರವಃ | ಜಂಭ
ಯಂತೋಽಹಿಂ ವ್ಯಕಂ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸನೇಮ್ಯಸ್ಯದ್ಯಯವನ್ನಮೀವಾಃ (ಋ-ಸಂ-೭-೩೮-೭)
ಸುಖಾ ನೋ ಭವಂತು ವಾಜಿನೋ ಹ್ಯಾನೇಷು ದೇವತಾತಾ ಯಜ್ಞೇ ಮಿತದ್ರವಃ
ಸ್ವರ್ಕಾಃ ಸ್ವಂಚನಾಃ ಇತಿ ವಾ ಸ್ವರ್ಚನಾ ಇತಿ ವಾ ಸ್ವರ್ಚಿಷ ಇತಿ ವಾ ಜಂಭಯಂತೋಽ
ಹಿಂ ಚ ವ್ಯಕಂ ಚ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಚ ಕ್ಷಿಪ್ರಮಸ್ಯದ್ಯಾವಯಂತ್ಯಮೀವಾ ದೇವಾಶ್ಚಾ ಇತಿ ವಾ
ದೇವಪತ್ನೀಃ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೈಸ್ತಾನಾವೇಷಾ ಭವತಿ || ೪೪ ||

ಶಂ ನೋ ಭವಂತು ವಾಜಿನೋ ಹವೇಷು ದೇವತಾತಾ ಮಿತದ್ರವಃ ಸ್ವರ್ಕಾಃ |
ಜಂಭಯಂತೋಽಹಿಂ ವ್ಯಕಂ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸನೇಭ್ಯಸ್ಯದ್ಯಯವನ್ನಮೀವಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೫ ಯ-ವಾ. ಸಂ-೯-೧೬)

ವಾಜಿಸ್ತುತಿಪ್ರತಿವಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಈ ದೇವತ್ವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಅಹ್ಯಾನರೂಪ
ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಂತೋಷಪಡುವ, ಸುಗಮನವುಳ್ಳ ವಾಜಿನಾಮಕ ದೇವತೆಗಳು ನಮಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ, ಈ
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಶತ್ರುವನ್ನೂ, ರಾಕ್ಷಸರನ್ನೂ ನಾಶಪಡಿಸಲಿ ಪುರಾತನ ದೀರ್ಘದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ದೂರಮಾಡಲಿ ಎಂದು
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಸುಖಾ ನೋ ಭವಂತು ವಾಜಿನೋ ಹ್ಯಾನೇಷು ದೇವತಾತಾ ಯಜ್ಞೇ ಮಿತ-
ದ್ರವಃ ಸ್ವರ್ಕಾಃ ಸ್ವಂಚನಾ ಇತಿ ವಾ ಸ್ವರ್ಚನಾ ಇತಿ ವಾ ಸ್ವರ್ಚಿಷ ಇತಿ ವಾ, ಜಂಭ-

ಯಂತೋಽಹಿಂಚಂ ಚ ವೃಕಂ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಚ ಕ್ಷಿಪ್ರಮಸ್ಯದ್ಯಾವಯಂತ್ಯಮೀನಾಃ ದೇನಾಶ್ಚಾ ಇತಿ ವಾ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲವುತ್ತಾರೆ. ದೇವೇ ದೇವದಾತಿ. ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತಿಲಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಯಜ್ಞಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ. ೩-೧೬) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಸ್ವರ್ಕಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುಗಮವುಳ್ಳವರು, ಶೋಭನವಾದ ಪೂಜೆಯುಳ್ಳವರು, ಉಜ್ವಲವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದು ನಾನಾರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಕಮೆಂಬುದು ಅನ್ಯನಾಮದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿಘಂ. ೨-೬) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ವೃಕಶಬ್ದ ಸ್ತ್ರೀನಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ. ೩-೨೪) ಹೇಳಿದೆ. ಸನೇಮಿ ಪದವು ಪುರಾತನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ. ೩-೨೬) ಹೇಳಿದರೂ ಕ್ಷಿಪ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ.

ದೇವಪತ್ನೋ ದೇನಾನಾಂ ಪತ್ನಸ್ತಾಸಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೪೪ ||

ದೇವಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇವರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವರು, ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವರು. ಪತ್ನೀ ಸಂಯೋಜದಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಸಕ್ತರಾಗುವುದರಿಂದ ಕೃತಿಯಸವನವಶ್ಯಕವೆಂದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಅಭೈತಾನಾದಿತ್ಯಭಕ್ತಿಸ್ತೃಪ್ತಾ ಲೋಕಸ್ತ್ರೋತೀಯ ಸವನಂ (ನಿ. ೬-೧೧) ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ದೇವಪತ್ನಿಯರ ಪ್ರಧಾನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಶಂ ನೋ ಭವಂತು ವಾಜಿನೋ ಹವೇಷು ದೇವತಾತಾ ಮಿತದ್ರವಃ ಸ್ವರ್ಕಾಃ |
ಚಂಭಯಂತೋಽಹಿಂ ವೃಕಂ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸನೇಮ್ಯಸ್ಯದ್ಯಾವಯಂತ್ಯಮೀನಾಃ || ೬ ||

ನಿಯಮಿತವಾದ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿನರೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಅನ್ಯವಂತರೂ ಶಕ್ತಿಯುತರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಪಾಠವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ನಮ್ಮ ಸುಖಾರ್ಥವಾಗಲಿ, ಮಾರ್ಗನಿರೋಧಕನೂ, ಲೋಭಿಯೂ ಆದ ಜೋರನನ್ನೂ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನೂ ಹಿಂಸಿಸುವ ದೇವತೆಗಳು ಪುರಾತನಗಳಾದ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಮ್ಮಿಂದ ಬೇರಿಸುವರು.

ವೈಶ್ರವೇವಪದದಲ್ಲಿ ವಾಜಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಮಾಡುವ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಶಂ ನೋ ಭವಂತು ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತೆನ್ನೂ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತೆನ್ನೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯಾಜ್ಞಾ ಮತೃ ಅನವಾಳ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಿ ಬೇರೆಂದು ಅಲ್ಪರಾಯನಶ್ಚಿತ್ರಸೂತ್ರದ ಶಂ ನೋ ಭವಂತು ವಾಜಿನೋ ಹವೇಷು ವಾಜೇವಾಜೇ ೩ವತ ವಾಜಿಸೋ ಪ ಇತ್ಯೊರ್ಧ್ವಾಜ್ಞುರನವಾನಂ ಯಾಜ್ಞಾಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಶಂ. ೨-೧೬) ವಿವರವಾಗಿರುವುದು.

ವಾಜಿನಃ—ವಾಜಿನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ವಾಜೀ ವೇಜನವಾನ್ (ನಿ. ೨-೨೨) ವೇಗಮನವುಳ್ಳ ಅಶ್ವವು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಾಜಿನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನವಾಗಿದ್ದು ವಾಜಿಗಳೆಂಬ ಹೆಸರನ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಿಗಳು ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದು. ವಾಜಿನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತ ವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.—

ಸುಖಾ ನೋ ಭವಂತು ವಾಚಿನೋ ಹ್ಯಾನೇಷು ದೇವತಾಶ್ಚ ಯಜ್ಞೇ ಮಿತದ್ರವ್ಯವಃ ಸುಮಿತದ್ರವ್ಯವಃ |
 ಸ್ವರ್ಕಾಃ ಸ್ಯಂಚನಾ ಇತಿ ವಾ ಸ್ವರ್ಚಿಷಃ ಇತಿ ವಾ | ಜಂಭಯಂತೋಽಹಿಂ ಚ ವ್ಯಕ್ಂ ಚ ರಕ್ಷಾಂಸಿ
 ಚ ಕ್ಷಿಪ್ರಮಸ್ಮದ್ಯಾವಯಂತ್ಯಮಿವಾ ದೇವಾಶ್ಚಾ ಇತಿ ವಾ ||

(೧೨. ೧೩-೪೪)

ವಾಚಿನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೇಗಗಮನವುಳ್ಳ ಅಶ್ವವು ಅಥವಾ ದೇವಾಶ್ವವು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಚಿನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಬಹುನಿಜನ ದಲ್ಲರಾವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ವೇಗಗಮನವುಳ್ಳ ದೇವಾಶ್ವಗಳು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ದೇವತಾಶ್ಚ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ;

ಮಿತದ್ರವ್ಯವಃ ಸುಮಿತದ್ರವ್ಯವಃ ಮಿತದ್ರವ್ಯವಣಾ ಮಿತಮಾರ್ಗಾಃ | ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಶ್ವವು ಸಾರಥಿಯ ಅಧೀನಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಹೋಗುವ ವೇಗಕ್ಕೆ ಸಾರಥಿಯ ಇಷ್ಟದಂತೆ ಒಂದು ಮಿತಿಯುಂಟು. ಸಾರಥಿಯ ಇಷ್ಟಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅದು ನಿಧಾನವಾಗಿ ಅಥವಾ ಬೇಗಬೇಗನೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ವೇಗವು ಮಿತ ವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮಿತಮಾರ್ಗಾಃ ಒಂದು ಗೊತ್ತಾದ ಎಂದರೆ ಸಾರಥಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಿತಮಾರ್ಗ ಅಥವಾ ಮಿತದ್ರವ್ಯವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಸ್ವರ್ಕಾಃ—ಸ್ವರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು—ಸ್ಯಂಚನಾ ಇತಿ ವಾ | ಶೋಭನೆಂ ಅಂಚಂತಿ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಚೆನ್ನಾದ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ಪದವಿಪ್ರೇಪದಿಂದ ಹೋಗುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಕಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ; ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಚಿಷಾಃ ಶೋಭನೆಂ ವಾ ಅರ್ಚಿನಂ ಯೇಷಾಂ ಸ್ತುತಿಃ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರೆ ಇದರ ಗುಣಗಳನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಚಿಷಾಃ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಕಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು; ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಚಿಷಃ ವಾ ಯೇಷಾಂ ಶೋಭನಾ ಅರ್ಚಿಷೋ ದೀಪ್ತಿಯಃ ತ ಅಗಚ್ಛಂತು | ಇದರ ಶರೀರಕಾಂತಿಯು ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿರುವುದು. ಧಪ್ಪವುಷ್ಟವಾದ ಶರೀ ರಿಂದಲೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಕೊಬ್ಬಿ ಅತ್ಯುನ್ನತದಿಂದ ಇರುವುದೂ ಮಿಂಚುತ್ತಿರುವ ಶರೀರಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಚಿಷಃ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಕಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದ ಸ್ವರ್ಕಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಿತದ್ರವ್ಯವಃ ಸ್ವರ್ಕಾಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ವಾಚಿನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳು.

ಅಹಿಂ ಚ ವ್ಯಕ್ಂ ಚ ರಕ್ಷಾಂಸಿ—ಅಹಿಂ ಅಗತ್ಯ ಹಂತಾರಂ | ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡುಬಂದು ಕೊಲ್ಲುವ ಶತ್ರುವಿಗೆ ಅಹಿಂ ಎಂದು ಹೆಸರು ; ವ್ಯಕ್ಂ ವಸೂನಾಮಾದಾತಾರಂ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ವ್ಯಕ್ತ್ಯಸ್ಯ ರೋ ಮುಷ್ಣಾತಿ | ಧನಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವ ಕಳ್ಳನಿಗೆ ವ್ಯಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ; ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಯೇಷಾನ್ ರಹಸಿ ಕ್ಷಿಣ್ಣಂತಿ | ನಮಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಗೂಢನಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಅಥವಾ ರಹಸ್ಯಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂಕೊಂಡು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ರಾಕ್ಷಸಗಳಿಗೆ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಈ ದೇವತೆಗಳು ಹಿಂಸಿಸಲಿ ಮತ್ತು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸಿದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚ ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲನತ್ಪ್ರದನಯ ಖಂಡವು

ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀರುಶತೀರವಂತು ನಃ ಪ್ರಾವಂತು ನಸ್ತುಜಯೇ ವಾಜ-
ಸಾತಯೇ| ಯಾಃ ಪಾರ್ಥಿವಾಸೋ ಯಾ ಅಪಾಮುಸಿ ವ್ರತೇ ತಾನೋ ದೇವೀಃ ಸಹವಾಃ
ಶರ್ಮ ಯಚ್ಚತ | (ಖು. ಸಂ. ೫-೪೬-೭) || ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೈಃ ಉಶತ್ಕೋಟವಂತು ನಃ
ಪ್ರಾವಂತು ನಸ್ತುಜಯೇ| ಪತ್ನೀಜನನಾಯ ಚಾನ್ಯಸಂಸನಾಯ ಚ ಯಾಃ ಪಾರ್ಥಿ-
ವಾಸೋ ಯಾ ಅಪಾಮುಸಿ ವ್ರತೇ ಕರ್ಮಣಿ ತಾ ನೋ ದೇವ್ಯಃ ಸುಹವಾಃ ಶರ್ಮ
ಯಚ್ಚಂತು ಶರಣಂ ತಾಸಾಮೇಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೪೫ ||

ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀರುಶತೀರವಂತು ನಃ ಪ್ರಾವಂತು ನಸ್ತುಜಯಂ ವಾಜ
ಸಾತಯೇ| ಯಾಃ ಪಾರ್ಥಿವಾಸೋ ಯಾ ಅಪಾಮುಸಿ ವ್ರತೇ ತಾನೋ ದೇವೀಃ ಸುಹವಾಃ
ಶರ್ಮ ಯಚ್ಚತ ||

(ಖು. ಸಂ. ೪-೨-೨೮)

ದೇವಪತ್ನೀ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರಾದೀನ ಪತ್ನಿಯರು ನಮ್ಮಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು
ಬಯಸುವವರಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಧನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲಿ. ನಮ್ಮನ್ನು ಪುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತಿಗೋಸ್ಕರವೂ ಅನ್ನಾದಿ
ಆಹಾರಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸದಾ ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೇವಿಯರು ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು
ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನಮಗೆ ಮನೆಯನ್ನೂ ಸುಖವನ್ನೂ ಕೊಡಲಿ.

ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೈಃ ಉಶತ್ಕೋಟವಂತು ನಃ ಪ್ರಾವಂತು ನೋಪತ್ನೀಜನನಾಯ
ಚಾನ್ಯಸಂಸನಾಯ ಚ | ಯಾಃ ಪಾರ್ಥಿವಾಸೋ ಯಾ ಅಪಾಮುಸಿ ಕರ್ಮಣಿ ವ್ರತೇ
ತಾ ನೋ ದೇವ್ಯಃ ಸುಹವಾಃ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಚಂತು ಶರಣಮ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕುಡಿಯೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪಬಂದಿದೆ. ತುಳ ಆಪತ್ಯ
(ಮಕ್ಕಳು) ನಾಮದ್ದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ-೨-೨) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ವ್ರತಪದವು ಕರ್ಮನಾಮದ್ದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂ-೨-೧) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ತಾಸಾಮೇಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೪೫ ||

ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವೂ ದೇವಪತ್ನಿಯರ ಪ್ರಧಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ

ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯಸ್ತುತಿಯೂ, ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಸ್ತುತಿಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಭೇದ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

**ಜ್ಞಯಾ ಅತ್ರ ವಸವೋ ರಂತ ದೇವಾ ಉರಾವಂತರಿಕ್ಷೇ ಮರ್ಜಯಂತ ಶುಭ್ರಾಃ |
ಅರ್ವಾಕೈಥ ಉರುಜ್ರಯಃ ಕೃಣುದ್ಧಂ ತ್ರೋತಾ ದೂತಸ್ಯ ಜಗ್ನುಷೋ ನೋ
ಅಸ್ಯ || ೩ ||**

ವಸುಸಂಕ್ಷೇಪರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಕ್ರೀಡಿಸಲಿ. ವಿಪ್ರಾಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳು ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ವೇಗಗಾಮಿಗಳಾದ ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಮತ್ತು ಎಲೈ ವಸುಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಸಂಚಾರವು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗುವಂತಿರಲಿ. ನಿಮ್ಮಕಡೆಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವವನೂ, ನಮ್ಮ ಪರವಾದ ದೇವದೂತನೂ ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಅಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಿ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಸುಗಳನ್ನೂ, ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಸುಗಳು ಯಾರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು ಈಂಥಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

**ವಸವೋ ಯದ್ವಿವಸತೇ ಸರ್ವಮಗ್ನಿವರ್ಸುಭಿರ್ವಾಸವ ಇತಿ ಸಮಾಖ್ಯಾ ತಸ್ಮಾತ್ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನಾಃ |
ಇಂದ್ರೋ ವಸುಭಿರ್ವಾಸವ ಇತಿ ಸಮಾಖ್ಯಾ ತಸ್ಮಾನ್ಯಥ್ಯಸ್ಥಾನಾಃ | ವಸವ ಅದಿತ್ಯ ರಶ್ಮಿಯೋ
ವಿವಾಸಪಾತ್ರಸ್ತಾದ್ಧ್ವಸ್ಥಾನಾಃ ||**

[ನಿ. ೧೩-೪೧]

ವಸವ: ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವರ್ವವನ್ನೂ ಆಚ್ಛಾದಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ವಸವ: ಎಂಬ [ಅಪ್ಪೊ ವಸವಃ] ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದರಿಂದಲೂ ವಸುಗಳು ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಇವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನು ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾದ್ದರಿಂದಲೂ ವಸುಗಳು ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು) ವ್ಯಾಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಇನ್ನು ವಸವ: ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶ ಪಡಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ವಸುಗಳು ಸ್ವರ್ಗ ಅಥವಾ ದ್ಯುಸ್ಥಾನವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಸುಗಳು ತ್ರಿಸ್ಥಾನ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ದ್ಯೌ: ಎಂಬ ಲೋಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ವಸವ: ಎಂಬ ಹೆಸರುಬಂದಿದೆ. ಈ ವಸವ: ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಾಸ್ಯರು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದಾರೆ. ಒಂದ್ವ ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯ (ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದ) ಮಂತ್ರವು, ಮತ್ತೊಂದು ಶ್ರುತಕೃತ ಮಕ್ಕು. ಈ ಮುಕ್ತಿಗೂ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.—

**ಜ್ಞಯಾ ಅತ್ರ ವಸವೋಽರಮಂತ ದೇವಾ ಜ್ಞಾ ಪೃಥಿವೀ ತಸ್ಯಾಂ ಭವಾ ಉರೌ ಚಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಮಾರ್ಜಯಂತ ಗಮಯಂತ ಶುಭ್ರಾಃ ಶೋಭಮಾನಾ ಅರ್ವಾಚಿ ವಿನಾನ್ ಪಥೋಃ ಬವಾ ಜವಾಃ
ಕುರುಧಂ ತ್ವಣುತ ದೂತಸ್ಯ ಜಗ್ನುಷೋ ನೋ ಅಸ್ಯಾಗ್ನೀಃ ||**

(ನಿ. ೧೩-೪೩)

ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಸುಗಳು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಸಹಿತರಾಗಿ ಸಂತೋಷಚಿತ್ತರಾಗಿ ತ್ರೀಡಿಸಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವಿಯು [ನಿ. ೨-೨] ಸ್ತ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವವರು ವಸುಗಳೂ, ಮತ್ತು ಈ ವಸುಗಳು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಂಕಶೃದ್ಧಿಯೂ ವಾಸಿಸುವರು ಇವರು ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾಗಿಯೂ ಇರುವರು. ಎಲೈ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೇ ಮತ್ತು ವಸುಗಳೇ ನಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬನ್ನಿರಿ. ಮತ್ತೂ ದೂತಭಾವವನ್ನು ವಹಿಸಿ ನಿಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಅಹ್ವಾನರೂಪವಾದ ವಚನಗಳನ್ನು ಕೇಳಿರಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ತ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಷಟ್ ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಖಂಡಃ

ನಲವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಉತ ಗ್ನಾ ವ್ಯಂತು ದೇವಪತ್ನೀರಿಂದ್ರಾಣ್ಯಾ ನ ಗ್ನಾಯ್ಯತ್ತಿನೀ ರಾಟ್ | ಆರೋದಸಿ
ವರುಣಾನೀ ಶೃಣೋತು ವ್ಯಂತು ದೇವೀರ್ಯ ಮತುರ್ಜನೀನಾಮ್ (ಋ.ಸಂ.೫-೪೫-೮)
ಅಪಿ ಚಿಗ್ನಾ ವ್ಯಂತು ದೇವಪತ್ನೀ ಇಂದ್ರಾಣೀಂದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೈಃ ಗ್ನಾಯ್ಯಗ್ನೀಃ ಪತ್ನೈಃ ತ್ವಿನೈಃ
ನೋಃ ಪತ್ನೀ ರಾಡ್ರಾಜತೇ ರೋದಸೀ ರುದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ವರುಣಾನೀ ಚಿ ವರುಣಸ್ಯ
ಪತ್ನೀ ವ್ಯಂತು ದೇವ್ಯಃ ಕಾಮಯಂತಾಂ ಯು ಮತುಃ ಕಾಲೋ ಜಾಯಾನಾಂ ಯು
ಮತುಃ ಕಾಲೋ ಜಾಯಾನಾಂ ಯು ಮತುಃ ಕಾಲೋ ಜಾಯಾನಾಮ್ || ೪೬ ||

ಉತ ಗ್ನಾ ವ್ಯಂತು ದೇವಪತ್ನೀರಿಂದ್ರಾಣ್ಯಾ ನ ಗ್ನಾಯ್ಯತ್ತಿನೀ ರಾಟ್ | ಆ
ರೋದಸೀ ವರುಣಾನೀ ಶೃಣೋತು ವ್ಯಂತು ದೇವೀರ್ಯ ಮತುರ್ಜನೀನಾಮ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೨೮. ಅಥ. ಸಂ. ೭-೪-೧-೨)

ದೇವ ಪತ್ನಿಯರ ವಿಶೇಷ ಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಾದಿಭಿರುಪಕಂಡ ಪಾನಮಾಡಿದ
ಅಪ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅವರ ಪತ್ನಿಯರು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲಿ, ದೇವಪತ್ನಿಯರು ಯಾರೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ, ಇಂದ್ರಾಣೀ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯೂ
ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿಯೂ, ಅತ್ತಿನೀ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಪತ್ನಿಯರೂ, ರೋದಸೀ ರುದ್ರನ ಪತ್ನಿಯೂ, ವರುಣಾನೀ
ವರುಣನ ಪತ್ನಿಯೂ, ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರಾಗಿ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭಿಮುಖರಾಗಿದ್ದು ಕೇಳಲಿ.
ಇವರೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭುಜಿಸುವವರೇ ಅಪ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಲಿ.

ಅಸಿ ಗ್ನಾ ವ್ಯಂತ್ಯು ದೇವಪತ್ನ್ಯ ಇಂದ್ರಾಣೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನ್ಯಗ್ನಾಯ್ಯಗ್ನೇಃ ಪತ್ನ್ಯ-
ತ್ವಿನ್ಯತ್ವಿನೋಃ ಪತ್ನೀ | ರಾಟ್ ರಾಜತೇಃ ರೋದಸೀ ರುದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ವರುಣಾನೀ ಚ
ವರುಣಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ವ್ಯಂತ್ಯು ದೇವ್ಯಃ ಕಾಮಯಂತಾಂ ಯ ಋತುಃ ಕಾಲೋ ಜಾಯಾ-
ನಾಂ, ಯ ಋತುಃ ಕಾಲೋ ಜಾಯಾನಾಮ್ || ೪೬ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಥವಣದಲ್ಲಿ ರೋದಿಸಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರಗೃಹ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅದನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ವಿಕವಚನದಿಂದ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಗ್ನಾಃ ಎಂಬುದು ಶ್ರೀಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ [ನಿಘಂ-೩೨] ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಋತು ವಶೀಷ ಕಾಲವಾಚಕವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥ ಸ್ವೀಕಾರದಿಂದ ಕಾಲಸಾಮಾನ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರ ಪದವೇಲೆ ಐಜ್ ಅನುಗಾಗಮ ಬಂದು ಇಂದ್ರಾಣೇ ಎಂದಾಗಿದೆ. ವ್ಯವಾಕಟ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ನಿಪದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಆಯಾದೇಶವೂ ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದು ಅಗ್ನಾಯೀ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಗ್ರಂಥಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತೀರಲು ವಾಕ್ಯದ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

(ಅಥಾ ತೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಾವಸಾತಿ ಷುಸ್ಮೇ ಹೇಹ ಜಾತಾಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ಪ್ರಾತ-
ರ್ಯುಜಧ್ವ ಸುಷಸ್ತಚ್ಚಿತ್ರಮೇತಾ ಽತ್ಯಾಃ ಸುಕಿಂತುಕಂ ವ್ಯಷೋಕಸಾಯ್ಯಪಾಗೂಹಂ
ಸ್ವಸ್ಥ್ಯಾದುಹಿತ್ರೇ ಸವಿತಾ ವಿಶ್ವಾರೂಪಾಣಿ ಪ್ರಾತರ್ಜಿತ ಮುದುತ್ಯಂ ಚಿತ್ರಂ ಶುಕ್ರಂ
ತೇ ಪಥಸ್ಥಥ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶ್ವಾನರೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೋ ವಿಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಯೇನಾಪಾವಕೇತಿ
ಚತುಷ್ಯಂ ಕೇಶ್ಯಗ್ನಿಂ ತ್ರಯಃ ಕೇಶಿನಃ ಪುನರೇಹಿ ಯಸ್ಮಿನ್ವ್ಯಕ್ತೇ ಸಾವೀರವೀ
ಯದಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಪವಿತ್ರವಂತ ಉತನೋಹಿಯಾರ್ ಮಥರ್ವಾಥಾತೋದ್ಯುಸ್ಥಾನಾ ದೇವ-
ಗಣಾ ಇಮಾಗಿರಃ ಸಪ್ತಋಷಯ ಸ್ತ್ರಿಯಃಗ್ನಿಲೋ ದೇವಾನಾಮದ್ರಾ ಮಾಂಸೋ
ಯಜ್ಞೇನ ಸುಗಾವೋ ದೇವಾಜ್ಜಯಾ ಅತ್ರ ಶಂನೋ ಭವಂತು ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀರುತ-
ಗ್ನಾವ್ಯಂತು ಷಟ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ||)

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀಮದ್ವ್ಯಾಸ್ಯಮುನಿಪ್ರಣಿತ ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರದ ಧೈವತಾಕಾಂಡದ ಹದಿನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ನಲವತ್ತಾರನೆಯ ವಿಂದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ,

ನಿರುಕ್ತಂ

ಅಥ ತ್ರಯೇದಶಾಧ್ಯಾಯಃ ಪ್ರಥಮಪಾದಃ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದ

ಅಥ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

ಓಂ ಅಥೇನೂ ಅತಿಸ್ತುತಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇಽಪಿ ನಾ ಸಂಪ್ರತ್ಯಯ ಏವ ಸ್ಯಾನ್ಮಾಹಾಭಾಗ್ಯಾದ್ವೇವತಾಯಾಃ ಸೋಽಗ್ನೇಮೇವ ಪ್ರಥಮಮಾಹ ತ್ವಮಗ್ನೇ ದ್ವುಭಿಸ್ತ್ವಮಾಶುಶ್ವೇವಿತಿ ಯಥೈತಸ್ಮಿನ್ ತ್ಸುಕ್ತೇ ನ ಹಿ ತ್ವದಾರೇ ನಿಮಿಷತ್ಪನೇಶ ಇತಿ ವರುಣಸ್ಯಾಥೈಷೇಂದ್ರಸ್ಯ || ೧ ||

ಅಥೇನೂ ಅತಿಸ್ತುತಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ||

ಋತ್ಯಾಮು ಮುಷಿಯಸ್ಯಾಂ ದೇವತಾಯಾಮಾರ್ಥಪತ್ಯಮಿಚ್ಛನ್ ಸ್ತುತಿಂ ಪ್ರಯುಂಕ್ತೇ ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ ಮುಷಿಗಳು ಯಾವ ಕಾಮನೆಯಿಂದ ಯಾವ ದೇವತೆಯು ಸಮರ್ಥನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸುವನೋ ಆ ದೇವತೆಯು ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿತ್ತು ಸ್ತುತಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆ ದೇವತಾವಿಷಯ ಪ್ರಕೃತ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವೆ. ಆ ಸ್ತುತಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕರ್ಮಾಧಿಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಅವರವರ ಕರ್ಮಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಅತಿಶ್ರಮಿಸಿಯಾಗಲಿ, ಅವರವರ ಗುಣವನ್ನು ಮೀರಿಯಾಗಲಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಯೋಗ್ಯಸ್ಥಾನಮಾನಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅಧಿಕಾರಾಂತವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಥಶಬ್ದ ಅಧಿಕಾರಾಂತವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಸ್ತುತಿಗಳಿಗೆ ಅತಿಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಪೂರ್ವಮಹರ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಂಕ್ಷೇಪ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಅಪಿ ನಾ ಸಂಪ್ರತ್ಯಯ ಏವ ಸ್ಯಾನ್ಮಾಹಾಭಾಗ್ಯಾದ್ವೇವತಾಯಾಃ ||

ಅಥವಾ ಇದು ಅತಿಸ್ತವನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಸ್ತುತಿಯೆಂದರೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಹಾಗಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಸಂಪ್ರತ್ಯಯವಾಗುತ್ತದೆ ಸಂಗಮನ ಅಥವಾ ಸಮಾನವಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದರೂ ಕೂಡಾ ಆಯಾಯ ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಅದೆಲ್ಲವೂ ಸಂಗತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ದೇವತಾಸ್ತುತಿ

ಅಶಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಶ್ರುತಿಮಾನಾನಿ ನೇಭುಃ ಎಂದು ಇತರ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಯಾವ ದೇವತೆಯಾದರೂ ಮಹಾಭಾಗ್ಯ ಸಂಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ವಿಭೂತಿ ಅಂದರೆ ಐಶ್ವರ್ಯ ಇಷ್ಟೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅತಿಶ್ರುವನವೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

ಸೋಽಗ್ನಿಮೇವ ಪ್ರಥಮಮಾಹ ||

ನೈರುಕ್ತ ಸಮಯಾನುಸರಣಿಗೋಸ್ವರ ಅತಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಃ ಅಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರವಾದ ಆಚಾರ್ಯನು ಸ್ತುತಿ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯನ್ನಧಿಕರಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಮುಖ್ಯ ರೀತಿಯನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವುದು ನ್ಯಾಯವಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಯಾವುದೊಂದು ಮುಖ್ಯಕ್ರಮದಿಂದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಿರುವರೋ ಅದೇ ಕ್ರಮದಿಂದ ಅತಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ದ್ಯುಭಿಸ್ತ್ವಮಾಶುಶುಕ್ಲೇಣಿಃ ||

(ಋ.ಸಂ. ೨-೫-೧೩-೧)

ಅತಿಸ್ತುತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಧಿವೀಶ್ವಾನವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸ್ವಕರ್ಮಾಧಿಕಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಅಥವಾ ಅಶಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಯಥೈತಸ್ಮಿನ್ನಕ್ಷೇ ||

ದ್ವಿತೀಯ ಮಂಡಲವನ್ನು ಗೃಹ್ಯಮದನೈವ ಮಹರ್ಷಿಯು ಕಂಡುಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನವು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಉದಾಹೃತವಾದ ಮಂತ್ರವು ಗಾರ್ಗ್ಯಮದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಪುಕ್ತಗಳಿವೆ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಹಿಂದೆ (ನಿ. ೬-೧) ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನ ಹಿ ತ್ವದಾರೇ ನಿಮಿಷಶ್ಚನೇಶೇ ಇತಿ ವರುಣಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೭-೧೦)

ಇಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನವಾದ ವರುಣನ ಅತಿಸ್ತುತಿಯು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಪೋ ಸುಮುಕ್ತ ವರುಣ ಭಿಯಸಂ ಮತ್ಸಮ್ರಾಳ್ಯತಾವೋನುಮಾಗ್ನಿ-
ಭಾಯಃ ದಾಮೇವ ವತ್ಸಾದ್ವಿಮುಮುಗ್ಧ್ಯಂ ಹೋನ ಹಿ ತ್ವದಾರೇ
ನಿಮಿಷಶ್ಚನೇಶೇ ||

ಪೂರ್ಣಮಂತ್ರ ಪುಕ್ತವು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ಯವಂತನಾಗಿ ಅಥ ಯಜ್ಞವಿಶಿಷ್ಟನಾಗಿ ಜನ್ಮಾಗಿ ಶೋಭಿಸುವ ವರುಣನೇ ಹಾಲು ಕರೆಯುವವನು ಹೇಗೆ ಕರುವನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವ ಹೆಗ್ಗವನ್ನು ತೀಳ್ತವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವನೋ ಅದರಂತೆ ನೆಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ

ಕಾಯಕೃತವಾದ ಭಯಂಕರವಾದ ಪಾಪವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ, ಶಿಳ್ಳೆವಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ. ನಿನ್ನಿಂದ ದೇರಿಯಾದವನು ಹತ್ತಿರವಿರುವವನಾಗಲೀ ಅಥವಾ ದೂರವಿರುವವನಾಗಲೀ ಯಾರೂ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗಲಾರರು. ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಸಕಲರಿಗೂ ಈಶ್ವರನಾಗಿರುವ.

ಅಥ ಏಷೇಂದ್ರಸ್ಯ || ೧ ||

ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಇಂದ್ರನ ಆತಿ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಚ್ಯಮುನಿ ನಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಯಿದ್ ದ್ಯಾವ ಇಂದ್ರ ತೇ ಶತಂ ಶತಂ ಭೂಮೀರುತ ಸ್ಯುಃ | ನ ತ್ವಾ
ವಜ್ರಿನೊತ್ಪಹಸ್ರಂ ಸೂರ್ಯಾ ಅನು ನ ಜಾತಮಷ್ಟ ರೋದಸೀ (ಋ. ಸಂ. ೮-೭೦-೫)
ಯದಿ ತ ಇಂದ್ರ ಶತಂ ದಿನಃ ಶತಂ ಭೂನುಯಃ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ಸ್ಯುರ್ನ ತ್ವಾ
ವಜ್ರಿನೊತ್ಪಹಸ್ರಾಮುಪಿ ಸೂರ್ಯಾ ನ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಪ್ಯಭೃತ್ಸುವೀತಾಮಿತ್ಯಕ್ಕೆ-
ಷಾದಿತ್ಯಸ್ಯ || ೨ ||

ಯಿದ್ ದ್ಯಾವ ಇಂದ್ರ ತೇ ಶತಂ ಶತಂ ಭೂಮೀರುತ ಸ್ಯುಃ || ನ ತ್ವಾ
ವಜ್ರಿನೊತ್ಪಹಸ್ರಂ ಸೂರ್ಯಾ ಅನು ನ ಜಾತಮಷ್ಟ ರೋದಸೀ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೮ ಸಾ. ಸಂ. ಛ. ಅ ೩-೨-೪-೬)

ಇಂದ್ರನ ಆತಿ ಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ಯದ್ವಾಪಿ ನಿನಗೆ ನೂರುಮೈಲೋಳಗಳೂ ನೂರು ಭೂಲೋಕಗಳೂ, ಸಹಸ್ರ ಸೂರ್ಯರೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ಉಪಮಾನವಾಗಿ ಇರಬಹುದು. ಆದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧ ದಿಂದ ಕೊಡಿಸುವ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಅವು ನಿನಗೆ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಲಾರವು. ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಅವೆಲ್ಲವುಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ಜ್ಯಾಯಾನ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಜ್ಯಾಯಾನ್ ಶಂಕರಾಜ್ಯಾಯಾನ್ವಿವೇ ಜ್ಯಾಯಾನ್ ಲೋಕೇಭ್ಯಃ ಎಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಯದಿ ತ ಇಂದ್ರ ಶತಂ ದಿವಃ ಶತಂ ಭೂಮಯಃ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿಸ್ಯು
 ನ೯ ತ್ವಾ ವಜ್ರಿನ್ | ಸಹಸ್ರಮಪಿ ಸೂರ್ಯನ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾನ್-
 ಪೃಶ್ನುವೀತಾ ಽತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಹಸ್ರ ಸೂರ್ಯರೂ ನಿನಗೆ ಸಂಸಮಾನರಾಗಲಾರರು ಅಂದರೆ ಅವರು ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯಾಕರಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಲು ಶಕ್ತರಾಗಲಾರರು. ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಅವುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವೆ.

ಅಥ ಏಷಾಽಽದಿತ್ಯಸ್ಯ || ೨ ||

ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅದಿತ್ಯನ ಅಂದರೆ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಯ ಅತಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುತ್ತರಾತ್ಮದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ವರಚನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತೈತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಯದುದಂಚೋ ವೃಷಾಕಪೇ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಾ ಜಗಂತನ | ಕ್ವಸ್ಯ ಪುಲ್ವಘೋ
 ಮೃಗಃ ಕಮಮಂಜನಯೋಷನೋ ತಿಶ್ವಸ್ಯಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೨೨)
 ಯದುದಂಚೋ ವೃಷಾಕಪೇ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಾ ಜಗಮತ ಕ್ವ ಸ್ಯ ಪುಲ್ವಘೋ ಮೃಗಃ
 ಕ್ವ ಸ ಬಹ್ವಾದೀ ಮೃಗೋ ಮೃಗೋ ಮಾರ್ಷ್ವೇರ್ಗರ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ ಕಮಗಮದ್ವೇಶಂ
 ಜನಯೋಪನಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ ಬ್ರೂಮ ಆದಿತ್ಯಮಥೈ-
 ಸಾದಿತ್ಯ ರಶ್ಮೀನಾಮ್ || ೩ ||

ಯದುದಂಚೋ ವೃಷಾಕಪೇ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಾ ಜಗಂತನ | ಕ್ವಸ್ಯ
 ಪುಲ್ವಘೋ ಮೃಗಃ ಕಮಗಂಜನಯೋಷನೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯಾದಿಂದ್ರ
 ಉತ್ತರಃ ||

(ಋ-ಸಂ-೮-೪-೪)

ಅದಿತ್ಯನ ಅತಿಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ವ್ಯಾಕರಣಿಯಾದ ಅದಿತ್ಯನೇ ಯಾವಾಗಲೂ ನೀನು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಕಾರದಿಂದ ಭುವನಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಗುತ್ತಾ ಯಾವಾಗ ಅಸ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವೆಯೋ ಅಗ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಅಂಥ ಕಾರದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸ್ತಗಮನವೆಂದರೆ ಅವನ ಮನೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಹೊರಗದ್ದವರು ಮನೆಗೆ ಬಂದರೆ ಅಗ ಮನೆಯ ಒಳಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾರಿಗೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅದೃಶ್ಯನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡಿ ಜನರು ಅಶ್ಚರ್ಯ ಚಕಿತರಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸತತಗಮನವುಳ್ಳ, ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯವನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವ ಈ ಜನಮೋಹನನಾದ ದೇವನು ಯಾವ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋದನು ? ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅದಿತ್ಯನೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾಗುವ.

ಯದುದಂಚೋ ವ್ಯಾಕರಣೇ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಾ ಜಗಮತ ಕ್ವ ಸ್ಯ
ಪುಲ್ಕಘೋ ಮೃಗಃ | ಕ್ವ ಸ ಬಹ್ವಾದೀ | ಮೃಗೋ ಮಾಷ್ಟೇರ್ಗ-
ತಿ ಕರ್ಮಣಾ ಕಮಗಮದ್ವೇಶಂ ಜನಯೋಪನಂ | ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಭ
ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರ ಸ್ತವೇತದ್ಧ್ವಮ ಆದಿತ್ಯಂ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೃಗಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೃಜೂಧಾತು. ಇದು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ (ನಿಘಿ-೩-೧೪) ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಘಾಘೇರ್ ಕವಿಧಾನಂ ಎದುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪತೃಪ್ತಿಯ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಇಗುಪಧಧಾತ್ಯ ವಾದುದರಿಂದ ಕಲ್ಪತೃಪ್ತಿಯ, ಇವನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ನಿಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ. ಸತತವಾಗಿ ಚಲಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಉಳಿದ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಅಥ—ಏಷಾಸ್ಸದಿತ್ಯರಶ್ಮೀನಾಂ || ೩ ||

ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳ ಅತಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಧಾತ್ಯದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುರ್ಥಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಏ ಹಿ ಸೇತೋರಸೃಜತ ನೇಂದ್ರಂ ದೇವಮಮಂಸತ | ಯತ್ರಾಮದದ್ವ್ಯಾಷಾ
ಕಪಿರರ್ಯಪುಷ್ಪೇಷು ಮತ್ಸಖಾ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾವಿದ್ರ ಉತ್ತರಃ | (ಯು. ಸಂ. ೧೦-೪೬-೧) ||

ವ್ಯಸಕ್ತ ಹಿ ಪ್ರಸವಾಯ ನ ಚೇಂದ್ರಂ ದೇವನುಮದ್‌ವಸತ ಯತ್ರಾಮಾದ್ಯದ್-
 ವ್ಯಪಾಕಸಿರರ್ಯ ಈಶ್ವರಃ ಪುಷ್ಪೇಷು ಪೋಷೇಷು ಮತ್ಸಖಾ ಮನು ಸಖಾ
 ಮದನಸಖಾ ಯೇ ನಃ ಸಖಾಯಸ್ತೈಃ ಸಹೇತಿ ವಾ ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರ-
 ಸ್ತಮೇತದ್ ಬ್ರೂಮು ಆದಿತ್ಯಮಥೈಷಾತ್ಪಿನೋಃ || ೪ ||

ವಿಹಿ ಸೋತೋರಕ್ಷತ ನೇಂದ್ರಂ ದೇವನುಮಂ ಸತ | ಯಾತ್ರಾಮು-
 ದದ್ವ್ಯಪಾಕಸಿರರ್ಯಃ ಪುಷ್ಪೇಷು ಮತ್ಸಖಾ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾಂದಿಂದ್ರ
 ಉತ್ತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೧)

ಅದಿತ್ಯರಕ್ಷಿಗಳ ಅತಿಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲಲೋಕವೂ ಕಾರ್ಯನಿರತ
 ವಾಗಲೂ ಪ್ರತಿ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ರಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಆದರೆ ಆ ರಕ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವ ಮತ್ತು ತಮ್ಮನ್ನು
 ಬೆಳಗಿಸುವ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ತಮ್ಮ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ತಾವು ಬೆಳಗುತ್ತೇವೆಂದು ತಿಳಿದವು. ಸೋಮದಿಂದ ಈ
 ರಕ್ಷಿಗಳು ಏಕೀಭೂತವಾದಾಗ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸ್ವೀಕೃತನಂತಿರುವ ಈ ವ್ಯಪಾಕಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಸೂರ್ಯನು ಸೋಮವಾನಂದದ
 ಹರ್ಷಗೊಂಡನು. ಕೊನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವ್ಯಸಕ್ತ ಹಿ ಪ್ರಸವಾಯ, ನ ಚೇಂದ್ರಂ ದೇವನುಮಂ ಸತ, ಯತ್ರಾ-
 ಮದದ್ವ್ಯಪಾಕಸಿರರ್ಯ ಈಶ್ವರಃ ಪುಷ್ಪೇಷು ಮತ್ಸಖಾ ಮನು-
 ಸಖಾ, ಮದನಸಖಾ, ಯೇನಃ ಸಖಾಯಸ್ತೈಃ ಸಹೇತಿ ವಾ,
 ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ಬ್ರೂಮು ಆದಿತ್ಯಮ್ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ಸಖಾ ಅಂದರೆ ನನಗೆ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯವಾದ ಮಹರ್ಷಿಯು ಹೇಳುವುದು
 ಮದನಸಖಾ ಅಂದರೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕೃತನೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಯಾರು ನನ್ನ ಆರಕ್ಷಿಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅವು
 ಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಅಥೈಷಾತ್ಪಿನೋಃ || ೪ ||

ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಅತ್ತಿನೇ ದೇವತೆಗಳ ಅತಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವರು ಯಾವಾಗಲೂ ಯಮರ
 ಠಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿವಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಛಾಂದೋದಿತದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಛಾಂದೋದಿತದ ಛಾಂದೋದಿತದ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಪಂಚಮ ಖಂಡಃ

ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

ಸೃಷ್ಟ್ಯೇವ ಜರ್ಭರೀ ತುರ್ಭರೀತು ನೈತೋಶೇವ ತುರ್ಭರೀ ಪರ್ಭರೀಕಾ |
 ಉದನ್ಯಜೇವ ಜೇಮನಾ ಮದೇರೂ ತಾ ಮೇ ಜರಾಯ್ಜರಂ ಮರಾಯು
 (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೬-೬) || ಸೃಷ್ಟ್ಯೇವೇತಿ ದ್ವಿವಿಧಾ ಸೃಣಿರ್ಭವತಿ ಭರ್ತಾ ಚ ಹಂತಾ
 ಚ ತಥಾತ್ಮಿನೌ ಚಾಪಿ ಭರ್ತಾರೌ ಜರ್ಭರೀ ಭರ್ತಾರಾವಿತ್ಯರ್ಥಸ್ತುರ್ಭರೀತೂ
 ಹಂತಾರೌ | ನೈತೋಶೇವ ತುರ್ಭರೀ ಪರ್ಭರೀಕಾ | ನಿತೋಶಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ನೈತೂಶಂ
 ನೈತೋಶೇವಪ್ರಪಂಚಾರೌ | ಉದನ್ಯಜೇವ ಜೇಮನಾ ಮದೇರೂ | ಉದನ್ಯಜೇ-
 ವೇತ್ಯಾದಕಜೇ ಇವ ಶತ್ವೇ ಸಾಮುದ್ರೇ ಚಾಂದ್ರಮಸೇ ವಾ ಜೇಮನೇ ಜೇಮನಾ
 ಮದೇರೂ | ತಾ ಮೇ ಜರಾಯ್ಜರಂ ಮರಾಯು | ಏತಜ್ಜರಾಯ್ಜಂ ಶರೀರಂ
 ಶರಮಜೀರ್ಣಮಥೈಷಾ ಸೋಮಸ್ಯ || ೫ ||

ಸೃಷ್ಟ್ಯೇವ ಜರ್ಭರೀ ತುರ್ಭರೀತೂ ನೈತೋಶೇ ವ ತುರ್ಭರೀ ಪರ್ಭರೀ-
 ರೀಕಾ || ಉದನ್ಯಜೇವ ಜೇಮನಾ ಮದೇರೂ ತಾ ಮೇ
 ಜರಾಯ್ಜರಂ ಮರಾಯು ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೨)

ಅಕ್ಷಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಅಪ್ಸುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮದಿಸಿದ ಅನೆಯನ್ನು ಒಂದು ಕಡೆ
 ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಮತ್ತು ಪೀಡೆಯನ್ನು ಓಟುಮಾಡುವ ಅಂಕುಶಗಳಂತೆ ಈ ಅಕ್ಷಿನೀ ಕುಮಾರರೂ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಒಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆ
 ಗೊಳಿಸಿದವರೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಕಟುಕರಂತೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ದೇಗಿ ಹೋಗಿ
 ಅವರನ್ನು ಸೀಳಿ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ರತ್ನಗಳಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತರಾಗಿ ಜಯಶೀಲರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಬಲಾಂತಿಯ
 ದಿಂದ ಮತ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗುಣಯುಕ್ತರಾದ ಅಕ್ಷಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ನೀವು ನಮ್ಮ ಜರಾಯ್ಜವಾದ ಈ ಶರೀರ
 ವನ್ನು ಮರಣ ಶೀಲವಾದರೂ ಜರಾಮರಣರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರಿ.

ಸೃಷ್ಟ್ಯೇವೇತಿ ದ್ವಿವಿಧಾ ಸೃಣಿರ್ಭವತಿ ಭರ್ತಾ ಚ ಹಂತಾ ಚ | ತಾಥಾ
 ಚಾಪಿ ಭರ್ತಾರೌ | ಜರ್ಭರೀ ಭರ್ತಾರಾವಿತ್ಯರ್ಥಸ್ತು-
 ರ್ಭರೀತೂ ಹಂತಾರೌ | ನೈತೋಶೇ ವ ತುರ್ಭರೀ ಪರ್ಭರೀಕಾ |
 ನಿತೋಶಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ನೈತೂಶಂ, ನೈತೋಶೇ ವ ತುರ್ಭರೀಕಾ

ಕ್ರಿಪ್ರಹಂತಾಂ | ಉದನ್ಯಜೇವ ಜೇಮನಾ ಮದೇರೂ | ಉದನ್ಯ-
ಜೇ ವೇತ್ಕುದಕಜೇ ಇವ ರತ್ನೇ ಸಾಮುದ್ರೇ ಚಾಂದ್ರಮಸೇ ಇತಿ
ವಾ ಜೇಮನೇ ಜಯಮಾನೇ (ಜೇಮಾನಾ ಮದೇರೂ) ತಾ ಮೇ
ಜರಾಯುಜರಂ ಮರಾಯು | ಏಕಜ್ಜರಾಯುಜಂ ಶರೀರಂ ಶರದಮು-
ಜೇರ್ಣಂ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂಕುಶವು ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಪೋಷಿಸುವುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಹಿಂಸಾದಾಯಕವಾದುದು. ಅದರಂತೆ ಅಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಲೋಕ ಪೋಷಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಲಕ್ಷಣ ಶಬ್ದಗಳಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶಬ್ದವನ್ನೂ ಹೇಳಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಭೃಧಾತುವಿಗೆ ಯಜ್ಞಲಿಂಗವೆಂದ ಮೇಲೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಜಲಾರಿ ಹಿಂದಿದೆ. ಜರ್ಭರೀ. ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಒಂದುಕಡೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದವರು. ಭರ್ಷಾಹ ಹಂತಾಚ ಎಂದು ಹರ್ಷವಾಗಿ ವೃತ್ತಿಗಿಂದಿಂಧ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. 'ಅಂಕುಶೋಸ್ತ್ರೇ ಸ್ವಜಿ : ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ' ಎಂದು ಅಮರ-ಸ್ತುತಿಯೆಂಬುದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿವಿಧಾ ಎಂದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ನಿರ್ದೇಶನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ತೃಪಧಾತ. ವಿನಿಂದ ತುರ್ಭರೀತೂ ಪದವಾಗಿದೆ. ಶತುನಾಶಕರೀಂದರ್ಥ. ನಿಶೋಶನಂದರೆ ಒಬ್ಬ ವಧಕನು ಆವನ ಮಕ್ಕಳ ನೈಶೋಶರು. 'ವನಾ ಯಥಾತಪೈವೈವಂ ಸಾಮ್ಯೇ ಹೋ ಹೋ ಚ ವಿಸ್ವಯೇ' ಎಂದು ವಶಬ್ದವು ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ತುರ್ಭರೀ. ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ತೃಪಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪರ್ಭರೀಶಾ. ಪೂರಣಾರ್ಥಕಪ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿಯೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಜನರಿಗೆ ಧನಾದಿದಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತಪಡಿಸುವದೆಂದರ್ಥ. ಉದನ್ಯಜವೆಂದರೆ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ರತ್ನವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನೂ ಉದನ್ಯಜವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಚಂದ್ರನ ಸಂಖ್ಯವಾದ ಬೆಳದಿಂಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಜೇಮನಾ. ಜಯಾರ್ಥಕ ಜಿಧಾತುವಿಗೆ ಮನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶರೀರಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶರದಂ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಶರ ಅಂದರೆ ಬಾಣದಂತೆ ತುಂಡರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು. ದೋ ಅವಖಂಡನೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಅಕ್ಷರೋಪಗಲು ಬಂದಿವೆ.

ಅಥ—ಏಷಾ ಸೋಮಸ್ಯ || ೫ ||

ಮುನೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಸೋಮದ ಅತಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರಿಯಾಸ್ವಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹೆದಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

ತರತ್ನ ಮಂದೀ ಧಾನತಿ ಧಾರಾ ಸುತಸ್ಯಾಂಧಸಃ | ತರತ್ನ ಮಂದೀ ಧಾನತಿ |
 (ಬಿ. ಸಂ. ೯-೫೮-೧) || ತರತಿ ಸ ಪಾಪಂ ಸರ್ವಂ ಮಂದೀ ಯಃ ಸೌತಿ ಧಾನತಿ ಗಚ್ಛ-
 ತ್ಯೂರ್ಧ್ವಾಂ ಗತಿಂ | ಧಾರಾ ಸುತಸ್ಯಾಂಧಸಃ | ಧಾರಯಾಭಿಷುತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಮಂತ್ರ
 ಪೂತಸ್ಯ ವಾಚಾ ಸ್ತುತಸ್ಯಾಥೈಷಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ || ೬ ||

ತರತ್ನಮಂದೀ ಧಾನತಿ ಧಾರಾ ಸುತಸ್ಯಾಂಧಸಃ | ತರತ್ನಮಂದೀ
 ಧಾನತಿ ||

ಮ. ಸಂ. ೭-೧-೧೫

ಸೋಮದ ಅತಿಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಹರ್ಷಭವದ ಆ ಸೋಮವು ಸಕಲಪಾಪಗಳನ್ನೂ ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ. ಅಭಿಷುತವಾದ, ಭಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮಂತ್ರಪೂತವಾದ ಸೋಮದ ಧಾರೆಯಿಂದ ಉನ್ನತಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ತರತ್ನ ಮಂದೀ ಧಾನತಿ ||

ಆದವಾಶಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದುದನ್ನೇ ಶುನ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ತರತಿ ಸ ಪಾಪಂ ಸರ್ವಂ ಮಂದೀ ಯಃ ಸೌತಿ | ಧಾತಿ ಗಚ್ಛತ್ಯೂರ್ಧ್ವಾಂ
 ಗತಿಂ 'ಧಾರಾ ಸುತಸ್ಯಾಂಧಸಃ' ಧಾರಯಾಭಿಷುತಸ್ಯ || ಸೋಮಸ್ಯ
 ಮಂತ್ರ ಪೂತಸ್ಯವಾಚಾ ಸ್ತುತಸ್ಯ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಂದಃ ಅಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರ. ಹಷಃ ದಾಯಕವಾದುದು. ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕ ಮದಿಧಾತುವಾಗಿ ಘೃಣಾಪ್ರತ್ಯಯ, ಮಂದವುಳ್ಳದ್ದು ಮಂದೀ ಆಗುತ್ತದೆ. ಗಚ್ಛರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾವಣಿ ಧಾತು ಹೇಳಿದೆ. ಉದ್ಭವಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದೆಂದರ್ಥ.

ಅಥ—ವಿಸ್ತಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ || ೬ ||

ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಯಜ್ಞದ ಅತಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರಿಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತ ಧಾತ್ವದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
 ಆರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಚತ್ವಾರಿ ಶೃಂಗಾ ತ್ರಯೋ ಅಸ್ಯ ಪಾದಾ ದ್ವೇ ತೀರ್ಷೇ ಸಪ್ತ ಹಸ್ತಾಸೋ ಅಸ್ಯ |
 ತ್ರಿಧಾ ಬದ್ಧೋ ವೃಷಭೋ ರೋರವೀತಿ ಮಹೋ ದೇವೋ ಮರ್ತ್ಯಾಂ ಆ ವಿವೇಶ
 (ಋ. ಸಂ. ೪-೫೮-೩) || ಚತ್ವಾರಿ ಶೃಂಗೇತಿ ವೇದ ವಾ ಏತ ಉಕ್ತಾಸ ಯೋಽಸ್ಯ ಪಾದಾ
 ಇತಿ ಸವನಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ದ್ವೇ ತೀರ್ಷೇ ಪ್ರಾಯಣೀಯೋದಯನೀಯೇ ಸಪ್ತ ಹಸ್ತಾಸಃ
 ಸಪ್ತ ಚ್ಚಂದಾಂಸಿ ತ್ರಿಧಾ ಬದ್ಧಸ್ತೇಧಾ ಬದ್ಧೋ ಮಂತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕಲ್ಪೈರ್ವೃಷಭೋ
 ರೋರವೀತಿ ರೋರವಣಮಸ್ಯ ಸವನಕ್ರಮೇಣ ಋಗ್ವಿರ್ಯಜುರ್ಭಿಃ ಸಾಮುಭಿಯದೇನ-
 ಮ್ನುಗ್ವಿಃ ಶಂಕಂತಿ ಯಜುರ್ಭಿರ್ಯಜಂತಿ ಸಾಮುಭಿಸ್ತುಂತಿ ಮಹೋ ದೇವ ಇತ್ಯೇಷ ಹಿ
 ಮಹಾನೀವೋ ಯದ್ವಜ್ಜೋ ಮರ್ತ್ಯಾಂ ಆ ವಿವೇಶೇತ್ಯೇಷ ಹಿ ಮನುಷ್ಯಾನಾವಿಶತಿ
 ಯಜನಾಯ ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ || ೭ ||

ಚತ್ವಾರಿ ಶೃಂಗಾ ತ್ರಯೋ ಅಸ್ಯ ಪಾದಾ ದ್ವೇ ತೀರ್ಷೇ ಸಪ್ತಹಸ್ತಾಸೋ
 ಅಸ್ಯ | ತ್ರಿಧಾ ಬದ್ಧೋ ವೃಷಭೋ ರೋರವೀತಿ ಮಹೋ ದೇವೋ
 ಮರ್ತ್ಯಾ ಅವಿವೇಶ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೧೦)

ಯಜ್ಞದಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಸ್ತುತಿಯು
 ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳೇ ಶೃಂಗ (ಕೊಂಬು) ಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಯದ್ವಹಿ
 ಆಪಸ್ತಂಬರು ಯಜ್ಞಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ಸ ತ್ರಿವೇದೈರ್ವಿಧೀಯತೇ ಎಂದು ಮೂರು ವೇದಗಳಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವು
 ನಿರ್ವಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ಅಭಿವರ್ಣನೆಯಿಂದಲೇ ಇತರಾವೇಶ್ಚಿತವಾಗಿ ಏಕಾಗ್ನಿಸಾಧ್ಯವಾದ ಸಕಲ
 ಕರ್ಮವೂ ಅಭಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಃ
 ಸವನಾದಿ ಮೂರು ಸವನಗಳು ಈ ಯಜ್ಞ ಪುರುಷನ ಪಾದಗಳು. ಇಷ್ಟಿನೋಮ ಪ್ರಧಾನ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಉದಯನೀಯ,
 ಬಹೌದನ, ಪ್ರವರ್ಗ್ಯರೂಪವಾದ ಎರಡು ತಲೆಗಳು. ದೇವತಾತ್ವಪ್ರತಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ
 ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಏಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಇವನ ಕೈಗಳು. ಇವನು ಮಂತ್ರ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕಲ್ಪಸೂತ್ರ ರೂಪವಾಗಿ ಮೂರು
 ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಮೂರರಿಂದ ಅವನ ನಿವೃತ್ತಿಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ
 ಯಜ್ಞ ಪುರುಷನು ಸಕಲಕಾಮನೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಸವನಕ್ರಮದಿಂದಲೂ, ಶಸ್ತ್ರಯಾಗಸ್ತುತಿ ರೂಪಗಳಾದ ಮಗ್ನುಃ

ಸಾಮಗಲಿಂದ ಹೋಪ್ತಾದಿಗಳು ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅದು ಇದರಲ್ಲಿ ಉಪಚರವಾಗಿದೆ. ಮಹಾನುಭಾವನಾದ ಯಜ್ಞ ದೇವನು ಯಜನಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಮನುಷ್ಯರೂಪ ಯಜನಾನಂದ ಅವರನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೆಂದು ಉಪಚಾರದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ.

ಚಿತ್ತಾರಿ ಶೃಂಗೇತಿ ವೇದಾ ವಾ ಏತ ಉಕ್ತಾಃ ತಯೋ ಅಸ್ಯ ಪಾದಾ
 ಇತಿ-ಸವನಾನಿ ತ್ರೀಣಿ | ದೈಲ ತೀರ್ಷೇ-ಪ್ರಾಯಣೇಯೋದಯ
 ನೀಯೇ | ಸಪ್ತ ಹಸ್ತಾಸಃ ಸಪ್ತ ಛಂದಾಂಸಿ | ತ್ರಿಧಾ ಬದ್ಧ ಸ್ತ್ರೀಧಾ
 ಬದ್ಧೋ ಮಂತ್ರ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣ-ಕಲ್ಪೈಃ | ವೃಷಭೋ ರೋರವೀತಿ |
 ರೋರವಣಮಸ್ಯ ಸವನಕ್ರಮೇಣ | ಯಗ್ನಿಯರ್ಜುಭಿಃ ಸಾಮಭಿಃ
 ಸ್ತುವಂತಿ | ಮಹೋದೇವ ಇತಿ | ಏಷಹಿ ಮಹಾನ್ದೇವೋ
 ಯದ್ಯಜ್ಞೋ, ಮರ್ತ್ಯಾನ್ ಅವಿವೇಶೇತಿ-ಏಷಹಿ ಮನುಷ್ಯಾನಾ
 ವಿಶತಿ ಯಜನಾಯ, ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚ
 ನಾಯ || ೭ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾತಃ ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ಸಾಯಂಸವನವೆಂದು ಮೂರು ಸವನಗಳು ಯಜ್ಞ ಪುರುಷನ ಪಾದಗಳು. ಗಾಯತ್ರೀ, ಉಪ್ಪಿಕ್ ಅನುಷ್ಠುಪ್, ಬೃಹತೀ, ಪಂಕ್ತಿ, ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್, ಜಗತೀ ಎಂದು ಏಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಇವನ ಪಾದಗಳು. ಕಲ್ಪಪದಕ್ಕೆ ಕಲ್ಪಸೂತ್ರಗಳೆಂದರ್ಥ. ಮುಕ್ತಗಳಿಂದ ಹೋತ್ಯ ಶಂಸನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಧ್ವರ್ಯು ಯಜುಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಯಜನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಉದ್ಗಾತ್ಯ ಸಾಮಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಯಜ್ಞ ರೂಪಿಯಾದ ಧ್ನಿಯ ಬಹುತರಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮುಕ್ತು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ತ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಅಷ್ಟಮ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಸ್ವರ್ಯಂತೋ ನಾಪೀಕ್ಷಂತ ಆ ದ್ಯಾಂ ರೋಹಂತಿ ರೋಹಸೀ | ಯಜ್ಞಂ ಯೇ
 ವಿಕ್ತತೋಧಾರಂ ಸುವಿದ್ವಾಂಸೋ ವಿತೇನಿರೇ || ಸ್ವರ್ಗಚ್ಯಂತ ಈಜಾನಾ ನಾ ನೇಕ್ಷಂತೇ

ತೇಸಿಮುಮೇವ ಲೋಕಂ ಗತವಂತ ಈಕ್ಷಂತ ಇತಿ | ಆ ದ್ಯಾಂ ರೋಹಂತಿ ರೋಹಸೀ |
ಯಜ್ಞಂ ಯೇ ವಿಶ್ವತೋಧಾರಂ ಸರ್ವತೋಧಾರಂ ಸುವಿದ್ವಾಂಸೋ ವಿತೇನಿರ ಇತ್ಯಥೈಷಾ
ವಾಚಃ ಪ್ರವಲ್ಲಿತೇನ || ೮ ||

ಸ್ವರ್ಯಂತೋ ನಾವೇಕ್ಷಂತ ಆದ್ಯಾಂ ರೋಹಂತಿ ರೋಹಸೀ |
ಯಜ್ಞಂ ಯೇ ವಿಶ್ವತೋಧಾರಂ ಸುವಿದ್ವಾಂಸೋ ವಿತೇನಿರೇ ||

ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶೇಷ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುಖವಾಗಿ ಯಜ್ಞದೇವತಾಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಎಲ್ಲಾ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಗತಿಯುಳ್ಳ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ಮಾಡಿ ಯಾವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಯನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಅವರು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ವರ್ಯಂತ ಈಜಾನಾ ವಾ ನೇಕ್ಷಂತೇ ತೇಸಿಮುಮೇವ ಲೋಕಂ
ಗತವಂತ ಮೀಕ್ಷಂತಮಿತಿ | ಆದ್ಯಾಂ ರೋಹಂತಿ ರೋಹಸೀ |
ಯಜ್ಞಂ ಯೇ ವಿಶ್ವತೋಧಾರಂ ಸರ್ವತೋಧಾರಂ | ಸುವಿದ್ವಾಂ-
ಸೋ ವಿತೇನಿರೇ ಇತಿ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ತಿಳಿದು ಯಾಗಮಾಡಿದವರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾ ಯಾವುದನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಸಮರ್ಥವಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಥೈಷಾ ವಾಚಃ ಪ್ರವಲ್ಲಿತೇನ || ೮ ||

ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ವಾಗ್ಧೇವತೆಯ ಅತಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಪ್ರಹೇಳಿಕಾ ಇದ್ದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರದಿರುವ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರವಲ್ಲಿತಾ ಅಂದರೆ ಒಗಟು ಅಥವಾ ಸಮಸ್ಯೆ. ಪರರು ನೋಡಿ ಸಂದೇಹಪಡಬೇಕು ಹಾಗೆ ನಿಗೂಢಾರ್ಥಗಳಿವೆವಾಗುತ್ತದೆ. ವಲ್ಲ ಪಂಭಾವಣ ಹಿಂನಾಚ್ಚಾದ ನೇಷು, ಧಾತು, ಇದರಮೇಲೆ ಕ್ರ.ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ.

ವ್ಯಕ್ತೀಕೃತ್ಯೈ ಕಮಪ್ಯರ್ಥಂ ಸ್ವರೂಪಾರ್ಥಸ್ಯ ಗೋಪನಾತ್
ಯತ್ರ ಜಾಹ್ಯಾರ್ಥ ಸಂಬಂಧಃ ಕಥ್ಯತೇ ಸಾ ಪ್ರಹೇಳಿಕಾ ||

ಎಂದು ಪ್ರಹೇಳಿಕಾಲಕ್ಷಣ. ಸ್ವಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮರೆಮಾಚಿ ಎದುರಿಗೆ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಬೇರೆ ಅರ್ಥ ತೋರುತ್ತಿದ್ದು ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಹೇಳಿಕಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲೆ
ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಚೆತ್ತಾರಿ ವಾಕ್ಯರಿಮಿತಾ ಪದಾನಿ ತಾನಿ ವಿದುಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಯೇ ಮನೀಷಿಣಃ |
ಗುಹಾ ತ್ರೀಣಿ ನಿಹಿತಾ ನೇಂಗಯಂತಿ ತುರೀಯಂ ವಾಚೋ ಮನುಷ್ಯಾ ವದಂತಿ
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೫)|| ಚೆತ್ತಾರಿ ವಾಚಃ ಪರಿಮಿತಾನಿ ಪದಾನಿ ತಾನಿ ವಿದುಬ್ರಾಹ್ಮ-
ಣಾ ಯೇ ಮೇಧಾವಿನೋ ಗುಹಾಯಾಂ ತ್ರೀಣಿ ನಿಹಿತಾನಿ ನಾರ್ಥಂ ವೇದಯಂತೇ
ಗುಹಾ ಗೂಹತೇಸ್ತುರೀಯಂ ತ್ವರತೇಃ ಕತಮಾನಿ ತಾನಿ ಚೆತ್ತಾರಿ ಪಾದಾನ್ಮೋಕಾರೋ
ಮಹಾನ್ಯಾಹೃತಯಶ್ಚೇತ್ಯಾಷ್ಠಂ ನಾಮಾಖ್ಯಾನೇ ಚೋಪಸರ್ಗನಿಪಾತಾಶ್ಚೇತಿ ವೈಯಾ-
ಕರಣಾ ಮಂತ್ರಃ ಕಲ್ಪೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಚತುರ್ಥೀ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕೀತಿ ಯಾಜ್ಞಕಾ
ಋಚೋ ಯಜೂಂಷಿ ಸಾಮಾನಿ ಚತುರ್ಥೀ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕೀತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ ಸರ್ಪಾಣಾಂ
ವಾಗ್ವಯಸಾಂ ಕ್ಷುದ್ರಸ್ಯ ಸರೀಸ್ಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥೀ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕೀತ್ಯೇಕೇ
ಪಶುಷು ತೂಣವೇಷು ಮೃಗೇಷ್ಯಾತ್ಮನಿ ಚೇತ್ಯಾತ್ಮಪ್ರನಾದಾ ಅಥಾಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ
ಭವತಿ—ಸಾ ವೈ ವಾಕ್ಸ್ಯಷ್ಟಾ ಚತುರ್ಥಾ ವ್ಯಭವದೇಷ್ಟೇವ ಲೋಕೇಷು ತ್ರೀಣಿ
ಪಶುಷು ತುರೀಯಂ ಯಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಸಾಗೌ ಸಾ ಲಘಂತರೇ ಯಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಸಾ
ವಾನುದೇವೈ ಯಾ ದಿವಿ ಸಾದಿತ್ಯೇ ಸಾ ಬೃಹತಿ ಸಾ ಸ್ತನಯಿತ್ಯಾವಥ ಪಶುಷು ತತೋ
ಯಾ ವಾಗತ್ಸರಿ ಚೈತ ತಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ನೈದಧುಸ್ತಸ್ಯಾದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಉಭಯೀಂ ವಾಚಂ
ವದಂತಿ ಯಾ ಚ ದೇವಾನಾಂ ಯಾ ಚ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ (ಮೈ. ಸಂ. ೧-೧೧-೫)
ಇತ್ಯಥೈಪಾಕ್ಷರಸ್ಯ || ೯ ||

ಚೆತ್ತಾರಿ ವಾಕ್ ಪರಿಮಿತಾ ಪದಾನಿ ತಾನಿ ವಿದುಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಯೇ
ಮನೀಷಿಣಃ | ಗುಹಾ ತ್ರೀಣಿ ನಿಹಿತಾ ನೇಂಗಯಂತಿ ತುರೀಯಂ
ವಾಚೋ ಮನುಷ್ಯಾವದಂತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೩೨, ಅಥ. ಸಂ. ೯-೨೯೯೨೭)

ಬಾಗ್ಯೇನತಿಯ ಅತಿಸ್ತುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮಸ್ತವಾಕ್ಯವೂ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿಂದ
ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಕರಾ, ಪಶ್ಯಂತೀ, ಮಹ್ಯಮಾ, ವೈಖರೀ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಭಜ್ಯವಾಗಿದೆಯೆಂದರ್ಥ.

ವೇದವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ. ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಈ ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ನಾಲ್ಕುರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪರಾವೇದಲಾದ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮೂಲಾಧಾರದಲ್ಲಿ ಪರಾವಾಕ್, ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಪಶ್ಯಂತಿಯೂ, ಹೃದಯ ಭಂಡರೀಕದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮವಾಕ್ಯ್ಯೂ ಲೀನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ವೈಖರೀ ರೂಪವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮನುಷ್ಯರು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ನಾಲ್ಕು ವಾಕ್ಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಮತಭೇದಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಸಕಲವೈದಿಕ ವಾಗ್ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಂಗ್ರಹರೂಪವಾದ ಭೂಃ, ಭುವಃ, ಸ್ವಃ, ಎಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತತಿಗಳೂ, ಹಿಂಕಾರವೂ ಸೇರಿ ನಾಲ್ಕು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ.

**ಚತ್ವಾರಿ ವಾಚೇ ಪರಿಮಿತಾನಿ ಪದಾನಿ ತಾನಿ ವಿದುರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಯೇ
ಮೇಧಾವಿನೋಃ, ಗುಹಾಯಾಂ ತ್ರೀಣಿ ನಿಹಿತಾನಿ ನಾರ್ಥಂ ವೇದ-
ಯಂತೇ | ಗುಹಾ ಗೂಹತೇಃ | ತುರೀಯಂ ತ್ವರತೇಃ ||**

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮನೀಷಿಣಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾವಿನಃ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ನೇಗಯಂತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಾರ್ಥಂ ವೇದಯಂತೇ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯ. ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಸಂವರಣಾರ್ಥಕ ಗೂಹತಾತುಮಿತಿ ಇಗುಪಥಜ್ಞಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ಗುಹಾ ಅಜ್ಞಾನವೆಂದರ್ಥ. ಸಂಭ್ರಮಾರ್ಥಕ ತ್ವರಧಾತುಮಿತಿ ಪ್ಯಮೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ತುರೀಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಮೂರರಿಂದ ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ ಅದು ತ್ವರಿತವಾಗಿ ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯದನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ತುರೀಯಂ ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಿದೆ. ಚತುರತ್ವಯತಾವಾದ್ಯಕ್ಷರ ಲೋಪಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರತ್ವಕ್ಕೆ ಭಪ್ರತ್ಯಯ. ಮೊದಲನೆಯ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಯಾದೀಶ. ತುರೀಯಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಕತಮಾನಿ ತಾನಿ ಚಾತ್ವಾರಿ ಪದಾನಿ

ಆ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳು ಯಾವುವು ? ಎಂದು ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಹಿಂಕಾರೋ ಮಹಾವ್ಯಾಹೃತಯಶ್ಚೇತ್ಯಾರ್ಷಂ ||

ಹಿಂಕಾರ, ಭೂಃ, ಭುವಃ, ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಮಹಾವ್ಯಾಹೃತಿಗಳೇ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳೆಂದು ವೈದಿಕಮತ. ವೇದತ್ರಯಸಾರವೇ ಇವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತ.

ನಾಮೂಖ್ಯಾತೇ ಚೋಽಪಸರ್ಗ ನಿಪಾತಾಶ್ಚೇತಿ ವೈಯಾಕರಣಾಃ |

ಪ್ರತ್ಯತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ವೈಯಾಕರಣರು ನಾಮ, ಆಖ್ಯಾತ, ಉಪಸರ್ಗ, ನಿಪಾತಗಳ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾಗ್ವಿಭಾಗವೇತ್ಯಗಲಾದ ಇವರು ಈ ನಾಲ್ಕುನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವಾಗ್ವಿಭಾಗವಿದರಾದ ಪಾಮರರು ವಾಕ್ಯವೇ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಪ್ರಧಾನವಾದುದು ಆಖ್ಯಾತ. ದ್ರವ್ಯಪ್ರಧಾನವಾದುದು ನಾಮ. ಆಖ್ಯಾತದ ಹಿಂದೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸ್ತಡುವುದು ಪ್ರಮುಂತಾದ ಉಪಸರ್ಗಗಳು. ನಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪತನವಾಗು

ವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಚ ಮುಂಕಾದವುಗಳು ನಿಪಾತಗಳು. ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲವಾಕ್ಯ ಪರಿಮಿತವಾಗಿದೆ. ವಾಗ್ವಿ ಪರಾಚ್ಯವ್ಯಾಕೃತಾನಂದತ್ತಾಮಿಂದ್ರೋ ಮಧ್ಯತೋಽವಕ್ರಸ್ಯ ವ್ಯಾಕರೋತ್ತಸ್ಯಾದಿಯಂ ವ್ಯಾಕೃತಾವಾಗುದ್ಯತೇ ' (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೭) ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ.

ಮಂತ್ರಃ ಕಲ್ಪೋಽಽ ಬಾಹ್ಯಾಣಂ ಚತುರ್ಥೀ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕೀತಿ ಯಾಜ್ಞಿಕಾಃ ||

ಯಜ್ಞಕುಶಲರು ಮಂತ್ರ, ಕಲ್ಪ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಇವು ಮೂರೂ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ ಮಾತೂ ಸೇರಿ ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯಾದ ವಾಕ್ಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾಕ್ಯೇ, ಅರ್ಥವೇದನಾ ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಯಾಜ್ಞಿಕರಿಂದ ಸಮಾ ಮ್ಯಾತವಾದ, ಅನುಷ್ಠೇಯಾರ್ಥ ಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ವೇದಭಾಗಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. (ಮಂತ್ರವಿಧಾನ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ವೇದ ಭಾಗ) ಅತ ಊರ್ವ್ವಂ—ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಸೂತ್ರಭಾಗಕ್ಕೆ ಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮಂತ್ರದ ತಾಪ್ರಯಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶ ಪಡಿಸುವ ವೇದಭಾಗಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಭೋಗ ವಿಷಯಕವಾದ ಹಸುವನ್ನು ತಾ, ಮನೆಗೆ ಬಾ, ಹೋಗು ಇತ್ಯಾದಿ ಮಾತುಗಳೇ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ ವಾಕ್. ಹೀಗೆ ಈ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಛಿಯವು ಪರಿಮಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಯಾಜ್ಞಿಕರ ಸಿದ್ಧಾಂತ.

ಋಚೋಽ ಯಜುಂಷಿ ಸಾನುನಿ ಚತುರ್ಥೀ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕೀತಿ ನೈರುತ್ತಾಃ ||

ನಿರುತ್ತಕಾರರ ಮತವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶುಕ್ಯುಗಳು (ಶುಕ್ಲೇದ ಮಂತ್ರ) ಯಜುಸ್ಸುಗಳು (ಯಜುವೇದ ಮಂತ್ರ) ಸಾಮ ಈ ಮೂರೂ, ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ವಾಕ್ಯ ಸೇರಿ ನಾಲ್ಕೆಂದು ಅವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವೇದನ ಸಮರ್ಥವಾದುದು ವಾಕ್ಯೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸರ್ಪಾಣಾಂ ವಾಕ್, ವಯಸಾಂ, ಕ್ಷುದ್ರಸ್ಯ ಸರೀಸ್ಯಪಸ್ಯ, ಚತುರ್ಥೀ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕೀತ್ಯೇಕೇ ||

ಊಹಾಸ ಕುಶಲರ ಸರ್ಪಗಳ ಮಾತು, ಪಕ್ಷಿಗಳ ಮಾತು, ಕ್ಷುದ್ರಗಣದ ಹಲ್ಲಿ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮಾತು, ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ವಾಕ್ ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಪ್ರಕಾಶಕವಾದುದು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ವಾಕ್ಯೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪಶುಷು—ತುಣಿವೇಷು ಮೃಗೇಷ್ವಾ—ತ್ವನಿ ಚೇತ್ಯಾತ್ಮಪ್ರವಾದಾಃ ||

ಅಪ್ಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅವನ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಅಪಾರ್ಥವು ಅತ್ಯಪ್ರವಾದರು. ಪಶು, ತುಣಿವು, ಮೃಗ, ಅತ್ಯು ಈ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದುದು ನಾಲ್ಕು ವಾಕ್ಯೆಂದು ಅತ್ಯತತ್ವವೇತ್ಯಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅಥಾಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಭವತಿ—ಸಾ ವೈ ವಾಕ್ ಸೃಷ್ಟಾ ಚತುರ್ಥಾ ವ್ಯಭವದೇಷ್ಟೇನ ಲೋಕೇಷು ತ್ರೀಣಿ ಪಶುಷು ತುರೀಯಂ ಯಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಸಾಗ್ನಾ ಸಾ ರಥಂತರೇ | ಯಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಸಾ ವಾಯಾ

ಸಾ ವಾನುದೇವ್ಯೇ | ಯಾ ದಿವಿ ಸಾದಿತ್ಯೇ ಸಾ ಬೃಹತಿ ಸಾ ಸ್ತನ-
ಯಿತ್ಯಾವಘ ಪಶುಷು | ಯಾ ನಾಗತ್ಯರಿಚ್ಯತ ತಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ
ದಧುಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಉಭಯೀಂ ವಾಚಂ ನದಂತಿ ಯಾ ಚ
ದೇವಾನಾಂ ಯಾ ಚ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಿತಿ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಮತ ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರೂ ನಿಹಿತವಾಗಿದೆ
ಯೆಂದರ್ಥ ಉಭಯವೆಂದರೆ ವೈದಿಕ, ಲೌಕಿಕ ವಾಕ್ಯೆಂದರ್ಥ. ಉಳಿದ ಮಂತ್ರವು ಸ್ವಷ್ಟಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ.

ಅಭ್ಯಷಾಂಕ್ಷರಸ್ಯ || ೯ ||

ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ಗೂಢಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಅಕ್ಷರದ ಅತಿ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ತಾರಿ ವಾಕ್ಯರಿಮಿತಾ ಪದಾನಿ ತಾನಿ ವಿದುರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಯೇ ಮನೀಷಿಣಃ |
ಗೃಹಾ ಶ್ರೀಣಿ ನಿಹಿತಾ ನೇಂಗೆಯಂತಿ ತುರೀಯಂ ವಾಚೋ ಮನುಷ್ಯಾ ವದಂತಿ ||

ವಾಕ್ಯಿನ ವರ್ಗಗಳು ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿವೆ. ಆ ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ವೇದ ವಿತ್ತುಗಳು
ಮಾತ್ರ ಅರಿಯುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಗಗಳು ರಹಸ್ಯದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾನವರೆಲ್ಲರೂ
ವಾಕ್ಯಿನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವಾಗ್ವೇದತೆಯನ್ನು ದ್ವೀಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಶುಹೋಮದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಾರಿ ವಾಕ್ ಎಂಬ ಈ ಋತ್ಯನ್ನು ಹವಿರ್ನಿರ್ವಹಣ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರೋನವಾಕ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಚಿತ್ತಾರಿ ವಾಕ್ಯರಿಮಿತಾ
ಪದಾನಿ ಯಜ್ಞೇನ ವಾಚಃ ಪದವೀಯಮಾಯನ್ ಎಂದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೩-೮).

ಚಿತ್ತಾರಿ ವಾಕ್ಯರಿಮಿತಾ ಪದಾನಿ :— ಇಾನಿ ಇಾನಿ ಚಿತ್ತಾರಿ ಇತ್ಯೇತ್ರ ಬಹವಃ ಸ್ವಸ್ತಮತಾನುದೋಧೇನ
ಬಹುಧಾ ವರ್ಣಯಂತಿ | ವಾಕ್ಯಿನ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆನೇಕ ಮತಗಳಿವೆ. ಎಲ್ಲರೂ
ಅನವರದ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಚಿತ್ತಾರಿ ಪದಾನಿ ಎಂಬುದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮತಗಳ ಪಟ್ಟಿ
ಯನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೧೩-೯)

ಕತಮಾನಿ ತಾನಿ ಚಿತ್ತಾರಿ ಪದಾನಿ? ಆ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳು ಯಾವುವು? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿ ಅನಂತರ ಒಂದೊಂದಾಗಿ
ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

೦ ಓಂಕಾರೋ ಮಹಾವ್ಯಾಹೃತಿಯಶ್ಚೇತ್ಯಾಷ್ಠಂ :— ಸರ್ವವೈದಿಕವಾಗ್ವಾಲಿಸ್ಯ ಸಂಗ್ರಹರೂಪಾಃ
ಭೂಗಾದಯಸ್ತಿಸ್ತೋ ವ್ಯಾಹೃತಯಃ ಪ್ರಾಣವ ಏಕ ಇತಿ ವೇದತ್ರಯಸಾರಶ್ಚಾತ್ಮಂ..... ಸಪ್ರಾಣವಾಸಃ

ವ್ಯಾಹೃತಿಷು ಸರ್ವಾ ವಾಕ್ ಪರಿಮಿತೇತಿ ಕೇಚನ ನೇದನಾದಿನೋ ವದಂತಿ | ಸಕಲವೈದಿಕ ವಾಕ್ಯಾನಂದ ಸಾಂಘರ ಸಂಗ್ರಹರೂಪವಾದೂ ಆದ, ಭೂಃ, ಭುವಃ, ಸ ವಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿತ್ರಯವೂ, ಒಂಕಾರ ರೂಪವಾದ ಪ್ರಣವವೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ವಾದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದು ವೈದಿಕಮತಾನುಸಾರವಾದ ವಿಭಜನೆ.

ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸನೆಗೆ ಸಾಧನಗಳು. ಸಕಲಲೋಕಗಳ ತತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಸಕಲದೇವತೆಗಳ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸತಕ್ಕವು. ಅಲ್ಲದೆ, ಪರಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವೇ ಈ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳ ಉಪಾಸನೆಯು ಪರಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವು ಎಂದು ತ್ರೈತಿರಿಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ವ್ಯಾಹೃತ್ಪ್ರಾಕೃತಕ ಬ್ರಹ್ಮದ ಉಪಾಸನೆಯು ಕ್ರಮವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆವರೆ ಪ್ರಕೃತವಲ್ಲ ನಿರುತ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರಣವಕ್ಕೆ ಬದಲಾದ ಮಹತಃ ಎಂಬ ತತ್ತ್ವವು ನಾಲ್ಕನೆಯದಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ಮಹತಃ ಎಂಬುದೇ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವೆಂದೂ, ಅದೇ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರತಿಬಿಂಬಕವಾದ ಪ್ರಣವವೆಂದೂ ಮುಂದಿನ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ತ್ರೈತಿರಿಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವೆಂಬ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವ ವ್ಯಾಹೃತಿರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಉಪಾಸನಾಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಭೂಭುವಃ ಸುವರಿತಿ ವಿಶ್ವಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ವಾಕ್ಯತಯಃ | ತಾಸಾಮುಹಸ್ತ್ಯಾಂ ಚತುರ್ಥೀಂ | ಮಾಹಾ ಚಮಸ್ಯಃ ಸ್ತುವೇದಯಂತೇ | ಮಹ ಇತಿ | ತದ್ವೈಹ್ಯ | ಸ ಆತ್ಮಾ | ಅಂಗಾನ್ಯನ್ಯಾ ದೇವತಾಃ | ಭೂರಿತಿ ವಾ ಆಯಂ ಲೋಕಃ | ಭುವ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಂ | ಸುವರಿತ್ಸಸಾ ಲೋಕಃ | ಮಹ ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯೇ | ಅದಿತ್ಯೇನ ವಾವ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾ ಮಹೀಯಂತೇ | ಭೂರಿತಿ ವಾ ಅಗ್ನಿಃ | ಭುವ ಇತಿ ವಾಯುಃ | ಸುವರಿತ್ಪಾದಿತ್ಯೇಃ | ಮಹ ಇತಿ ಚಂದ್ರಮಾಃ | ಚಂದ್ರಮಾಸಾ ವಾವ ಸರ್ವಾಣಿ ಜ್ಯೋತಿಶೀಂಗಳಿ ಮಹೀಯಂತೇ | ಭೂರಿತಿ ವಾ ಋಚಿಃ | ಭುವ ಇತಿ ಸಾಮಾನ್ಯ | ಸುವರಿತಿಯಜೂಗಳಿ | ಮಹ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ | ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಾವ ಸರ್ವೇನೇದ ಮಹೀಯಂತೇ | ಭೂರಿತಿ ವೈ ಪ್ರಾಣಃ | ಭುವ ಇತ್ಯಪಾನಃ | ಸುವರಿತಿ ವ್ಯಾನಃ | ಮಹ ಇತ್ಯನ್ಮಂ | ಅನ್ನೇನ ವಾವ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾ ಮಹೀಯಂತೇ | ತಾ ವಾ ವಿಶ್ವಾಕ್ಷತಸ್ತೃಪುರ್ಧಾ | ಚತಸ್ತೃಕ್ಷತಸ್ತೋ ವ್ಯಾಹೃತಯಃ | ತಾ ಯೋ ನೇದ | ಸ ನೇದ ಬ್ರಹ್ಮ | ಸರ್ವೇಽಸ್ತೈ ದೇವಾ ಬಲಿಮಾವಹಂತಿ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೧-೫)

ಭೂಃ, ಭುವಃ, ಸುವಃ, ಎಂಬ ಮೂರು ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ ಮಹಃ ಎಂಬ ಮಹಾವ್ಯಾಹೃತಿಯನ್ನು ಮಾಹಾಚಮಸ್ಯನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡನು. ಮಹಃ ಎಂಬುದೇ ಬ್ರಹ್ಮವು. ಅದೇ ಆತ್ಮನು. ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳು ಅಂಗಗಳು. ಈ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಃ ಎಂಬುದೇ ಈ ಲೋಕವು; ಭುವಃ ಎಂಬುದು ಅಂತರಿಕ್ಷವು; ಸುವಃ ಎಂಬುದು ದ್ಯುಲೋಕವು. ಮಹಃ ಎಂಬುದೇ ಆದಿತ್ಯನು. ಆದಿತ್ಯನಿಂದಲೇ ಸಕಲಲೋಕಗಳ ಮಹತ್ವಾಗುವುವು. (ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳನ್ನು ಸಕಲಲೋಕಗಳ ಸಾರವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ).

ಭೂಃ ಎಂಬುದೇ ಆತ್ಮಿಯು : ಭುವಃ ಎಂಬುದು ವಾಯುವು ; ಸುವಃ ಎಂಬುದು ಆದಿತ್ಯನು ; ಮಹಃ ಎಂಬುದು ಚಂದ್ರನು ; ಚಂದ್ರನಿಂದಲೇ ಜ್ಯೋತಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುವು. (ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳು ಲೋಕತ್ರಯದ ದೇವತೆಗಳಾದ ಆತ್ಮಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ, ಇವರ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ).

ಭೂಃ ಎಂಬುದೇ ಮಕ್ಕಳು; ಭುವಃ ಎಂಬುದೇ ಸಾಮಗಲು ಸುವಃ ಎಂಬುದು; ಯಜುಷ್ಯುಗಳು; ಮಹಃ ಎಂಬುದು ಬ್ರಹ್ಮ; ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಸಕಲವೂ ಮಹತ್ತಾಗುವುವು. (ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯೆತಿಗಳು ಸಕಲ ವೇದಗಳ ಸಾರವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.)

ಭೂಃ ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಾಣವು; ಭುವಃ ಎಂಬುದು ಅಪಾನವು; ಸುವಃ ಎಂಬುದೇ ವ್ಯಾನವು. ಮಹಃ ಎಂಬುದು ಅನ್ನವು; ಅನ್ನದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮಹತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. (ಎಂದು ಪ್ರಾಣತತ್ತ್ವವನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುವ ವ್ಯಾಖ್ಯೆತಿಗಳನ್ನು ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ).

ವ್ಯಾಖ್ಯೆತಿಗಳು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯುಳ್ಳವಾಗುತ್ತವೆ. (ಚತಸ್ರೈಶ್ಚ ತಸ್ಮೋ ವ್ಯಾಹೃತಯಃ) ಈ ನಾಲ್ಕರ ಸಂಬಂಧವು ಅಂಗಾಂಗಭಾವರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ.

ಭೂಭುವಃಸುವಃಸ್ವರೂಪಾ ಮಹಃ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ವ್ಯಾಹೃತ್ಯಾತ್ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಅಂಗಾನ್ಯನ್ಯಾ ದೇವತಾ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಯಸ್ಯ ಶಾ ಅಂಗಭೂತಾಃ ತಸ್ಯ ಏತಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಉಪಲಬ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಉಪಾಸನಾರ್ಥಂ ಚ ಹೃದಯಾಕಾಶಃ ಸ್ಥಾನಮುಚ್ಯತೇ |

(ಶಂಕರಭಾಷ್ಯ)

ಭೂಃ; ಭುವಃ; ಸುವಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯೆತಿಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸಹ ಮಹಃ ಎಂಬ ವಾಹ್ಯತೆರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಅಂಗಗಳಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೃದಯಾಕಾಶವೇ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ಥಾನವು.

ಸ ಯ ಎಷೋಽಂತಹೃದಯ ಅಕಾಶಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನಯಂ ಪುರುಷೋ ಮನೋಮಯಃ |

ಯಶ್ಚಾಸೌ ಕೇಶಾಂತೋ ವಿವರ್ತತೇ | ವ್ಯಪೋಹ್ಯ ಶೀರ್ಷಕವಾಲೇ | ಭೂರಿತ್ಯಗ್ನೌ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ | ಭುವ ಇತಿ ವಾಯು | ಸುವರಿತ್ಯಾದಿತ್ಯೇ | ಮಹ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಅಪೋಽತಿ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೧-೬)

ಈ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತನಾಗಿ ಉಪಾಸಕನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುವ ಇಂದ್ರನ ಈಶ್ವರರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸುಷುಮ್ನಾನಾದಿಯಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ ಮನೋ ಮಯಾತ್ಮನ ಉಪಾಸಕನ ಮೂರ್ಧಭಾಗದಿಂದ ಹೊರಟು ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ಯವಾಗಿ ಭೂಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯೆತೆರೂಪನೂ ಮಹತ್ತಾದ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿರುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವವನು. ಹೀಗೆಯೇ ಭುವಃ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ವ್ಯಾಖ್ಯೆತೆರೂಪನಾದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಅನಂತರ ಸುವಃ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ವ್ಯಾಖ್ಯೆತೆರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ನಿಲ್ಲುವನು. ಅನಂತರ ಮಹಃ ಎಂದು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅಂಗಿಯಾಗಿರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವನು ಎಂದರೆ ಅವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಆತ್ಮಧಾವದಿಂದ ಇದ್ದು ಕೊಂಡು ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆಗಿ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು ಎಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನೇ " ಸತ್ಯಾತ್ಮ ಸ್ವಾಣಾರಾಮಂ ಮನ ಅನಂದಂ | ಶಾಂತಿಸಮೃದ್ಧಮಮೃತಂ " ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಧಾಂದೋಗೋಪ್ಯನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ-ಪ್ರಣವವು ವ್ಯಾಖ್ಯೆತಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸಕಲಲೋಕಗಳೂ ಪ್ರಣವದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೆಂದೂ, ಪ್ರಣವವೇ ಸಕಲಲೋಕವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿಯರ್ಲೋಕಾನಭ್ಯತಪತ್ರೇಭ್ಯೋಽಭಿತಪ್ರೇಭ್ಯಸ್ತಯೀ ವಿದ್ಯಾ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತವಶ್ಯಮಭ್ಯತಪತ್ರೇಶ್ಚಾ ಅಭಿತಪ್ರಾಯಾ ವಿಶಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣಿ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತವಂತೆ ಭೂರ್ಭುವಾಸ್ವರಿತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೨-೨೩-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಕಲಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಅಭಿತಪ್ರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಪಶ್ಚವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಲೋಕಗಳಿಂದ ತ್ರಯ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ವೇದವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ವೇದತ್ರಯವನ್ನೂ ಅಭಿತಪ್ರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಪಶ್ಚವಾದ ಅವುಗಳಿಂದ ಭೂಃ, ಭುವಃ, ಸ್ವಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾತ್ಮಕಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.

ಶಾನ್ಯ ಭ್ಯತಪತ್ರೇಭ್ಯೋಽಭಿತಪ್ರೇಭ್ಯ ಓಂಕಾರಃ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತವತ್ತದ್ಯಕ್ಷಣಾ ತಂಕುನಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಪರ್ಜಾಃ ಸಂತೃಕ್ಷಾನ್ಯೇವನೋಂಕಾರೇಣ ಸರ್ವಾ ವಾಕ್ಯಂತ್ಸುನೋಂಕಾರ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಮೋಂಕಾರ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಛಾ. ಉ. ೨-೨೩-೨)

ವ್ಯಾತ್ಮಕಗಳನ್ನೂ ಅಭಿತಪ್ರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಅವುಗಳಿಂದ ಓಂಕಾರರೂಪವಾದ ಪ್ರಣವವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಯಾವ ರೀತಿ ಪರ್ಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ಶಂಕುವಿನ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆಯೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಸಕಲವಿಧವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸಹ ಈ ಪ್ರಣವದ ಅಧಾರದಮೇಲೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ. ಓಂ ಎಂಬುದೇ ಸಕಲಲೋಕಗಳೂ ಆಗಿದೆ. ಈ ವ್ಯಾತ್ಮಕಗಳೇ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಾದಿದೀವತೆಗಳು. ಇವೇ ಲೋಕರಕ್ಷಕಗಳು.

ಅಥ ಯದವೋಚಂ ಭೂಃ ಪ್ರಪದ್ಯ ಇತಿ ಪೃಥಿವೀಂ ಪ್ರಪದ್ಯೋಂತರಿಶ್ಚಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇ ದಿವಂ ಪ್ರಪದ್ಯ ಇತ್ಯೇವ ತದವೋಚಂ |

ಭೂಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾತ್ಮಕಿಯು ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿವು ಎಂದರೆ, ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರ್ರ, ಸ್ವರ್ಗ ಈ ಲೋಕತ್ರಯದ ರಕ್ಷಣೆಯೂ ಲಭಿಸಿತೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಅಥ ಯದವೋಚಂ ಭುವಃ ಪ್ರಪದ್ಯ ಇತ್ಯಗ್ನಿಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇ ವಾಯುಂ ಪ್ರಪದ್ಯ ಅದಿತ್ಯಂ ಪ್ರಪದ್ಯ ಇತ್ಯೇವ ತದವೋಚಂ ||

ಭುವಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾತ್ಮಕಿಯು ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿವು ಎಂದರೆ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಅದಿತ್ಯ ಈ ದೀವತೆಗಳೆಲ್ಲರ ರಕ್ಷಣೆಯೂ ಲಭಿಸಿತೆಂದರ್ಥ.

ಅಥ ಯದವೋಚಂ ಸ್ವಃ ಪ್ರಪದ್ಯ ಇತ್ಯೈಗ್ರೀದಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇ ಯಜುರ್ವೇದಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇ ಸಾಮವೇದಂ ಪ್ರಪದ್ಯ ಇತ್ಯೇವ ತದವೋಚಂ ತದವೋಚಂ |

ಸ್ವಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾತ್ಮಕಿಯು ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದರೆ ಪುಗ್ರೀದ, ಯಜುರ್ವೇದ ಮತ್ತು ಸಾಮವೇದ ಎಂಬ ಸಕಲ ಶ್ರುತಿಗಳ ರಕ್ಷಣೆಯೂ ಲಭಿಸಿತೆಂದರ್ಥ.

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಹೃತಿಶ್ರಯದ ಮತ್ತು ಪ್ರಣವದ ಮಹತ್ವವು ನಾನಾಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಸಪ್ತಣನಾಸು ವ್ಯಾಹೃತಿಷು ಸರ್ವಾ ವಾಕ್ ಪರಿಮಿತೇತಿ ಕೇಚಿನ ವೇದವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಚಿತ್ತಾರಿ ಪದಾನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ಅನೇಕ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ---

(೩) ನಾಮಾಖ್ಯಾತೇ ಚೋಪಸರ್ಗನಿಪಾತಾಶ್ಚೇತಿ ವೈಯಾಕರಣಾಃ | ನಾಮ, ಆಖ್ಯಾತೆ, ಉಪಸರ್ಗ, ನಿಪಾತೆ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಭೇದಗಳು ಚಿತ್ತಾರಿ ಪದಾನಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿಯೆಂದು ವೈಯಾಕರಣರ ಮತ. (ಸತಂಜಲಿ ಮೊದಲಾದವರು ಜಾತಿಶಬ್ದ, ಗುಣಶಬ್ದ, ಕ್ರಿಯಾಶಬ್ದ ದ್ರವ್ಯಶಬ್ದ ಎಂಬ ವಿಭಾಗಮಾಡಿರುವರು) ಇಂತಹ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಲೌಕಿಕವೈದಿಕ ವ್ಯವಹಾರವೆಲ್ಲವೂ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು. ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೂ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ—

ತದ್ವ್ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ ಚಿತ್ತಾರಿ ಪದಪದಾನಿ ನಾಮಾಖ್ಯಾತೇ ಚೋಪಸರ್ಗನಿಪಾತಾಶ್ಚ ತಾನೀಮಾನಿ ಭವಂತಿ |
ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾನಾಖ್ಯಾತಯೋರ್ಲಕ್ಷಣಂ ಸ್ಪದಿಶಂತಿ ಭಾವಪ್ರಧಾನಮಾಖ್ಯಾತಂ ಸತ್ಪ್ರದಾನಾನಿ
ನಾಮಾನಿ |

(ನಿ. ೧-೧)

ಈ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವಪ್ರಧಾನವಾದುದೇ ಆಖ್ಯಾತವು ಮತ್ತು ಸತ್ಪ್ರಧಾನವಾದುದೇ ನಾಮವು, ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಶಬ್ದೇನೋಚ್ಚರಿತೇನೇಹ ಯೇನ ದ್ರವ್ಯಂ ಪ್ರತೀಯತೇ |
ತದಕ್ಷರವಿಧಾ ಯುಕ್ತಂ ಸಾನೋತ್ಯಾಹುರ್ಮನೀಷಿಣಃ ||
ಅಷ್ಟ್ವಾಯತ್ರ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ ನಾನಾರ್ಥೇಷು ವಿಭಕ್ತಯಃ |
ತನ್ನಾಮ ಕವಯಃ ಪ್ರಾಹುರ್ಭೇದೇ ವಬನಲಿಂಗಯೋಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧೪-೨, ೪೩)

ಯಾವ ಶಬ್ದದ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ಒಂದು ದ್ರವ್ಯವು ಗೋಚರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಾಮವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞರು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ವಚನಭೇದಗಳನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಪದಕ್ಕೆ ಕವಗಳು ನಾಮವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ನಾಮದ ಲಕ್ಷಣವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ಆಖ್ಯಾತದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

ಕ್ರಿಯಾಸು ಬಹ್ವೀಷ್ಟಭಿಸಂಕ್ರಿಯೋ ಯಃ ಪೂರ್ವಾಪರೀಭೂತ ಇತ್ಯೇ ಕ ವಿವ |
ಕ್ರಿಯಾಭಿನವ್ಯಕ್ತಿವಶೇನ ಸಿದ್ಧ ಅಖ್ಯಾತಶಬ್ದೇನ ತಮರ್ಥಮಾಹುಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೪೪)

ಬೇರೆಬೇರೆ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವಿತವಾಗಿರುವುದೂ, ಪೂರ್ವಾಪರೀಭೂತ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಭಾವಕ್ಕೆ ಆಖ್ಯಾತವೆಂದು ವ್ಯವಹಾರವಿದೆಯೆಂದು ಆಖ್ಯಾತದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಆಖ್ಯಾತದಭೇದಗಳೆಷ್ಟು ಎಂಬುದನ್ನೂ ಸಹ ಮುಂದೆ ಈ ೦೯೩ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಭಾವಪ್ರಧಾನಮಾಖ್ಯಾಯಿಕೆ ಸದ್ವಿಚಾರಾ ಭವಂತಿ ತೇ |
 ಜನ್ಯಾಸ್ತಿತ್ವಂ ಪರೀಣಾನೋ ವೃದ್ಧಿರ್ಹಾಸಂ ವಿನಾಶನಂ ||
 ಏತೇಷಾನೋವ ಸ್ಥಾನಂ ತು ಯೋಸ್ಯೇ ಭಾವವಿಚಾರಣಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೨೧, ೧೨೨)

ಭಾವಪ್ರಧಾನವಾದ (Becoming) ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಪರಿಣಾಮ, ವೃದ್ಧಿ, ಹಾಸ, (decline) ಮತ್ತು ನಾಶ ಎಂಬ ಆರುವಿಧವಾದ ಭಾವಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಭಾವಗಳ ವಿಚಾರಗಳೂ ರೀತಿ ಈ ಮೂಲಗಳಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ಈ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವೇ ಆಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವಪ್ರಧಾನವಾದುದು ನಾಮವೆಂದೂ, ಭಾವಪ್ರಧಾನವಾದುದು ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆವೆಂದೂ ಮೊದಲು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಸತ್ತ್ವನಿರೂಪಣೆ. ಭಾವನಿರೂಪಣೆಯೆಂದು ಸತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ಭಾವಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅದ ಇತಿ ಸತ್ತ್ವಾನಾಮುಪದೇಶಃ | ಗೌರವ್ಯಃ ಪುರುಷೋ ಹಸ್ತೀತಿ |

(ಐ. ೧-೨)

ಅದಕ್ಕಿಲ್ಲದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಪದಾರ್ಥವೆಲ್ಲವೂ ಸತ್ತ್ವವು. 'ಗೌಃ', 'ಆಪ್ತಃ', 'ಪುರುಷಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಭವಂತಿ ಭಾವಸ್ಯ | ಅಸ್ತೇ, ಶೇತೇ, ವ್ರಜತಿ, ತಿಷ್ಠಂತಿತಿ |

(ಐ. ೧-೧)

'ಅವನು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ', 'ಮಲಗುತ್ತಾನೆ', 'ಹೋಗುತ್ತಾನೆ', 'ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ' ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾವರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಭಾವವು. (Becoming) ಎಂದು ನಾಮಾಖ್ಯಾಯಿಕೆಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿಯಾದ ಪದವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮತಾಂತರಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇಂದ್ರಿಯನಿತ್ಯಂ ವಚನಮಾದಂಬರಾಯಣಃ ಶತೈ ಬಶುಷ್ಯಂ ನೋಪಸಂಭವತೇ |

(ಐ. ೧-೨)

ವಚನಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಿಯನಿತ್ಯಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಾಲ್ಪವಿಭಾಗಗಳು ಸಂಯೋಗವುಂಟಾದುದು ಔದಂಬರಾಯಣರ ಮತ. ಎಂದು ಚಿತ್ತಾರಿ ಪದಾನ್ವಿ ಎಂಬ ವಿಭಜನೆಗೆ ಒಪ್ಪದಿರಲು ಅವರು ಹೇಳಿರುವ ಕಾರಣವನ್ನೂ "ಯುಗಪದಮತ್ತೇನಾಸಾಂ" ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಿಸಿದೆ. [ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಆ ವಿವರಣೆಯು ಬಹಳ ದೀರ್ಘವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ]. ಸತ್ತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸದನಂತರ ಭಾವದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಅದರ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. (ಐ. ೧-೨).

ಷಡ್ಭಾವವಿಚಾರಾ ಭವಂತಿತಿ ನಾನ್ಯಾಯೋರ್ಜಾಯೇತಿಸ್ತಿ ವಿಪರಿಣಮತೇ ವರ್ಧತೇಽಪಕ್ಷೇಯತೇ ವಿನಶ್ಯಂತಿತಿ |

ನಾನ್ಯಾಯೋಷು ಮಹದಂತಿ ಚನ್, ಅಸ್ತಿತ್ವ, ವಿಪರಿಣಾಮ, ವೃದ್ಧಿ, ಅಪಕ್ಷಯ, ವಿನಾಶ, ಎಂಬುದಾಗಿ ಭಾವಗಳನ್ನು ಆರು ಬಗೆಯಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ,

(೧) ಜಾಯತೇ ಇತಿ ಪೂರ್ವಭಾವಸ್ಯಾದಿಮಾಚಪ್ಪೇ, ನಾಪರಭಾವಮಾಚಪ್ಪೇ, ನ ಪ್ರತಿಷೇಧತಿ |

ಉತ್ಪತ್ತಿ (Generis) ರೂಪವಾದ ಭಾವವು ಪೂರ್ವಭಾವದ ಅದಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಪರಭಾವದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅಸ್ತತ್ವಭವಲ್ಯಾಗರಿ ಅಥವಾ ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಯಾಗರಿ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ.

(೨) ಅಸ್ತೀತ್ಯುತ್ಪನ್ನಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವಸ್ಯಾವಧಾರಣಂ |

ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು 'ಅಸ್ತಿ' ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

(೩) ವಿಪರೀಣಮತೇ ಇತ್ಯೇಪ್ಯಚ್ಛವಮಾನಸ್ಯೇ ತಪ್ತಾದ್ವಿಶಾರಂ |

ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದ ತತ್ತ್ವದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ 'ವಿಪರೀಣಮತೇ' ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

(೪) ವರ್ಧತೇ ಇತಿ ಸ್ವಾಂಗಳಾಭ್ಯುಚ್ಛಯಂ ಸಾಂಯೋಗಿಕಾನಾಂ ವಾರ್ಥಾನಾಂ ವರ್ಧತೇ ವಿಜಯೇ-
ನೇತಿ ವಾ ವರ್ಧತೇ ಪರೀರೇನೇತಿ ವಾ |

ಪರೇರಾವನಗಳ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನಾಗರಿ ಅಥವಾ ಆಯಾ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅರ್ಥಗಳ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನಾಗರಿ 'ವರ್ಧತೇ', ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಅವನು ಜಯದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಅವನು ಪರೇರಾದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

(೫) ಅಪಕ್ವೀಯಂತೇ ಇತ್ಯೇತೇನೈವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೇ ಪ್ರತಿಲೋಮಂ |

ಕ್ಷಯವೆಂಬ ಪದವೇ ವೃದ್ಧಿಯ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

(೬) ವಿನಶ್ಯತೀತ್ಯಪರಭಾವಸ್ಯಾದಿಮಾಚಪ್ಪೇ ನ ಪೂರ್ವಭಾವಮಾಚಪ್ಪೇ ನ ಪ್ರತಿಷೇಧತಿ |

ನಾಶವು ಪರಭಾವದ ಪ್ರಾರಂಭವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೇ ಹೊರತು ಪೂರ್ವಭಾವದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅಸ್ತಿತ್ವರೂಪದಲ್ಯಾಗರಿ ಅಥವಾ ನಿಷೇಧರೂಪದಲ್ಯಾಗರಿ ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಅತೀತನೈವ ಭಾವವಿಕಾರಾ ವಿಶೇಷಾನುವೇದ ವಿಕಾರಾ ಭವಂತೀತಿ ಹ ಸ್ಯಾಹ | ತೇ ಯಥಾವಚನಮು-
ಭ್ಯಾಹಿತವ್ಯಾಃ ಉಭದ ಭಾವವಿಕಾರಗಳೂ ಈ ಮೂಲಗಳಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ನಾಮ ಮತ್ತು ಅಪ್ಯಾಕಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಉಪಸರ್ಗದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿದೆ.

[೨. ೧-೨]

ನ ನಿರ್ಬದ್ಧಾ ಉಪಸರ್ಗಾ ಅರ್ಥಾನ್ವಿರಾಹುಂತಿ ಶಾಕಟಾಯನಃ | ನಾಮಾಖ್ಯಾತಯೋಸ್ತು ತಯೋಃಪ-
ಸಂಯೋಗದ್ವ್ಯೇತಕಾ ಭವಂತಿ | ನಾಮದೊಂದಿಗಾಗಿ ಅಪ್ಯಾಕದೊಂದಿಗಾಗಿ ನೇರದಿರುವ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ವಿಭವದೊ, ಉಪಸರ್ಗಗಳು ನಾಮದ ಮತ್ತು ಅಪ್ಯಾಕದ ಗೌಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆಂದೂ ಶಾಕಟಾಯನರ ಮತವಾಗಿದೆ.

ಉಚ್ಚಾವಚಾಃ ಪದಾರ್ಥಾ ಭವಂತೀತಿ ಗಾರ್ಗ್ಯಾಃ | ತದೈ ವಷು ಪದಾರ್ಥಾಃ ಪ್ರಾಪುರಿಮೇ ತಂ ನಾಮಾ-
ಖ್ಯಾತಯೋರರ್ಥವಿಕರಣಂ |

ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಛಿನ್ನಾರ್ಥವಾಗಿವೆಯೆಂದೂ, ನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳ ಅರ್ಥವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೆಂದೂ ಗಾರ್ಗ್ಯರ ಮತ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅ ಇತ್ಯವಾಗರ್ಥೇ | ಪ್ರಪರೀತ್ಯೇತಸ್ಯ ಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯಂ | ಅಧೀಶ್ಯಾಧಿಮುಖ್ಯಂ | ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ
ಅ, ಪ್ರ, ಪರ ಮುಂತಾದ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. (ನಿ. ೧-೩) ಅನಂತರ,

ಅಥ ನಿಪಾತಾಃ | ಉಚ್ಚಾವಚೇತ್ಪರ್ಥೇಷು ನಿಪತಂತಿ | ಅಪ್ಯುಪಮಾರ್ಥೇಷು ಕರ್ಮೋಪಸಂಗ್ರ-
ಹಾರ್ಥೇಷು ಪದಪೂರಣಾಃ |

ನಿಪಾತಗಳು ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂಯುಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಧೀಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ನಿಪೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿಪಾತಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಷೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಿಯೋ ಭಾಷಾಯಾಂ, ಸು ಇತ್ಯೇಷೋಽಪೇಕಕರ್ಮಾಃ | ನ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಿಪಾತಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ನಿ. ೩-೪) ಇದನ್ನೇ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ

ಉಚ್ಚಾವಚೇಸು ಚಾರ್ಥೇಷು ನಿಪಾತಾಃ ಸಮುದಾಹೃತಾಃ |
ಕರ್ಮೋಪಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥೇ ಚ ಕೃತಿಸ್ತಪಮ್ನಕಾರಣಾತ್ ||

ಊಸಾಸಾಂ ಪೂರಣಾರ್ಥಾ ವಾ ಪಾದಾನಾಮಪರೇ ಕೃತಿಸ್ತ |
ಮಿಶಾಪ್ತರೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ಪೂರಣಾರ್ಥಾಸ್ತಪರ್ಥಕಾಃ ||

(ಬೃ. ದೀ. ೨-೮೯ ರಿಂದ ೯೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿಲ್ಲದ ಚಿತ್ತಾದಿ ಪದವಾಗಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ, ನಾಮ, ಅಖ್ಯಾತ, ಉಪಸರ್ಗ, ನಿಪಾತ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕುಭಾಗಗಳಿಂದ ವೈಯಾಕರಣದ ಮತ್ತು ನಿರುತ್ತರಾರದ ಮತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ನಿರುತ್ತದಲ್ಲಿ ಇತರರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ :

೧) ಮಂತ್ರೇ, ಕಲೋದೇ, ಪ್ರಾಹ್ಮಣಂ, ಚತುರ್ಥೀ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕೀತಿ ಯಾಚ್ಛೀಶಾಃ | ಮಂತ್ರ ಕಲ್ಪ, ಪ್ರಾಹ್ಮಣ, ಎಂಬ ವೈದಿಕವಾದ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳೂ ಮತ್ತು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ ನಾಲ್ಕನೆಯದೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳೆಂದು ಯಾಚ್ಛೀಶರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

೨) ಪುಷ್ಕೋ, ಯಜೂಂಷಿ ಸಾಮಾನಿ ಚತುರ್ಥೀ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕೀತಿ ಸ್ವೀರುತ್ತಾಃ | ಪುಗ್ರೀಡ್ ಯಚ್ಚ ವೇದ, ಸಾಮ ಮತ್ತು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ ನಾಲ್ಕನೆಯದು ಎಂದು ವೈರುತ್ತಮತ.

೩) ಸರ್ವಾಣಾಂ ವಾಗ್ವಯಸಾಂ ಪ್ತುವ್ರಸ್ಯ ಸರೀಶ್ಚಸ್ಯ ಚತುರ್ಥೀ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕೀತ್ಯೇಶ | ಸರ್ವಗಳು ಪಕ್ಷಿಗಳು, ಕೃಮಿಕೀಟಗಳು ಇವುಗಳ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಭಾಷೆಯೂ, ಮಾನವರ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ ಭಾಷೆಯೂ ಸೇರಿ

ನಾಲ್ಕೈಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಬಹುದಾದ ಅರ್ಥಾಂತರಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೧೩-೯)

ಗುಹಾ ತ್ರಿಣಿ ನಿಜತಾ ನೇಂಗಯಂತಿ ತುರೀಯಂ ವಾಚೋ ಮನುಷ್ಯಾ ವದಂತಿ | ಈ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಭಾಷೆಗಳು ನಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಕಾರಿಗಳಾದ ಗೋಚರಕ್ಕೆ ಅತಿತವಾದುವು ; ಎಂದರೆ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವು ನಮಗಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲೆವು, ಎಂದು ಸ್ಥೂಲವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮತಾಂತರಗಳಿವೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಬ. ಕೃಷ್ಣನು ದಹನಿ ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸ ಹೋವಾಚಿ| ತುರೀಯಂ ತುರೀಯಂ ಚೇನ್ಮಾನುಬೀಭಜುಸ್ತುರೀಯಮೇವ ತೇರ್ಹಿ ವಾಚ್ಚಿರುಕ್ತಂ ವದಿಷ್ಯತೀತಿ ತದೇತತ್ತುರೀಯಂ ವಾಚೋ ನಿರುಕ್ತಂ ಯನ್ನನುಷ್ಯಾ ವದಂತ್ಯೈತತ್ತುರೀಯಂ ವಾಚೋನಿರುಕ್ತಂ ಯತ್ಕೃತವೋ ವದಂತ್ಯೈತತ್ತುರೀಯಂ ವಾಚೋನಿರುಕ್ತಂ ಯದ್ವಿಯಾಗಾಂಸಿ ವದಂತ್ಯೈತತ್ತುರೀಯಂ ವಾಚೋನಿರುಕ್ತಂ ಯದಿದಂ ಕ್ಷುದ್ರಗ್ಂಸರೀಪಕಂ ವದಂತಿ | ತಸ್ಮಾದೇತದ್ಯಪಿಣಾಭ್ಯನೂಕ್ತಂ | "ಚತ್ವಾರಿ ವಾಕ್ಪರಿಮಿತಾ ಪದಾನಿ ನನುಷ್ಯಾ ವದಂತೀತಿ" ||

(ಶ. ಬ್ರಾ ೪-೧-೩-೧೪)

ಈ ವಾಕ್ಯವು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಉಕ್ತವಾದುದು. ತನಗೆ ಯಾಜ್ಞಭಾಗವು, ಕೇವಲ ನಾಲ್ಕನೇ ಓಂದು ಭಾಗವು ಅರ್ಪಿತವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರುಭಾಗಗಳನ್ನು ಕ್ರಿಮಿಕೇಟಾದಿಗಳೂ ಪಶ್ಚಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಅದು ಅರ್ಥವಾಗತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕನೇ ಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾನವರು ವ್ಯವಹರಿಸತಕ್ಕದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ನಾಲ್ಕನೇ ಓಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗತಕ್ಕ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಯಾಜ್ಞವು ಮಾತ್ರ ತನಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಇದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅದರೆ ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವು ಇದಕ್ಕೆ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಋಚೋ ಅಶ್ವರೇ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನೃಸ್ಮಿನ್ದೇವಾ ಅಧಿವಿಶ್ವೇ ನಿಷೇದುಃ
ಯಸ್ತನ್ನ ವೇದ ಕಿಮ್ಪಚಾ ಕರಿಷ್ಯತಿ ಯ ಇತ್ತದ್ವಿದುಸ್ತ ಇವೇ ಸಮಾಪತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೯) || ಋಚೋ ಅಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ವ್ಯವನೇ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇವಾ ಅಧಿನಿಷಣ್ಣಾಃ ಸರ್ವೇ ಯಸ್ತನ್ನ ವೇದ ಕಿಂ ಸ ಋಚಾ ಕರಿಷ್ಯತಿ ಯ ಇತ್ತದ್ವಿದುಸ್ತ ಇಮೇ ಸಮಾಸತ ಇತಿ ವಿದುಷ ಉಪದಿಶತಿ ಕತಮತ್ತದೇವದಕ್ಷರಮೋ ೩ ಮಿತ್ಯೇಷಾ ನಾಗತಿ ಶಾಕಪೂಣಿರ್ಬುಚಶ್ಚದ್ಯಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ವ್ಯವನೇ ಧೀಯಂತೇ ನಾನಾದೇವತೇಷ ಚ ಮಂತ್ರೇಷ್ವೇತದ್ಧ ವಾ ಏತದಕ್ಷರಂ ಯತ್ಸರ್ವಾಂ ತ್ರಯೀಂ ವಿದ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರತೀತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾ (ಕೌಷೀ-ಬ್ರಾ-೬-೧೨ || ೧೦ ||

ಋಚೋ ಅಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ವ್ಯೋವನನ್ ಯಸ್ಮಿನ್ ದೇವಾ ಅಧಿ ವಿಶ್ವೇ ನಿಷೇದಃ | ಯಸ್ತನ್ನ ವೇದ ಕಿನ್ಯುಚಾ ಕರಿಷ್ಯತಿ ಯ ಇತ್ತದ್ವಿದುಸ್ತ ಇಮೇ ಸಮಾಸತೇ ||

(ಅಥ ಸಂ. ೯-೨೮-೮) (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨೧)

ಅಕ್ಷರದ ಅತಿಮೃತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಧಿಯಜ್ಞ, ಅಧಿದೈವ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಓಂಕಾರ, ಅದಿತ್ಯ, ಆತ್ಮರನ್ನದ್ವೇಶಿಸಿ ಮೂರುರೀತಿಯಿಂದ ವಾಚ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲು ಶಾಕಪೂಣ್ಯಾಚಾರ್ಯರ ಮತವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಅಧಿಯಜ್ಞ ವಿಷಯಕವಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಮಗುಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಸಕಲವೇದ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಪ್ರಣವ ರೂಪ ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳೂ ಅಧಿಷ್ಠಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಣವು ಶಬ್ದಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ, ಮುಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಮಂತ್ರದ ಮೂಲಕ ಸಕಲ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಣವಕ್ಕಿಂತ ಅತಿಶಯವಾದುದು ದೇವರೊಂದಿಲ್ಲ. ಓಮಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮೈವ [ಮಾಂಡೂ] ಇತ್ಯಾದಿ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತ ವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಈ ಓಂಕಾರವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿವಿಧವಾದ ಶಬ್ದಜಾತವು ಇದರಲ್ಲಿ ಒಳಪೋಷನಾಮದ ರಿಂದ ವ್ಯೋಮ ಅದರ ಹಾದಾಕಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರರೂಪ ಪ್ರಥಮ ಮಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿ, ಅಗ್ನಿ, ಮುಗ್ಧೇಡ, ಪೃಥಿವೀಲೋಕವಾಸಿಗಳೂ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಉಕಾರರೂಪ ಎರಡನೆಯ ಮಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅಂಶರಕ್ಷ, ನಾಯು, ಯಜುಷ್ಯ, ಅಂಶರಕ್ಷಲೋಕವಾಸಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಮಕಾರರೂಪ, ಮೂರನೆಯ ಮಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕ, ಅದಿತ್ಯ, ಸಾವ್ಯು ದ್ಯುಲೋಕವಾಸಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಓಂಕಾರ ಎನೇದಂ ಸರ್ವಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾರು ಈ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವರು ಮುಗಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಏನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುತ್ತಾರೆ? ಏನು ಮಾಡಲಾರರೆಂದು ಶಾಕ್ರರ್ಯ ಅಕ್ಷರಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು ಪುನರಾಪ್ತ ರಹಿತವಾಗಿ ಸ್ವಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಣವಸ್ವರೂಪ ಅತ್ಯನನ್ಯ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಶಾಂಕರ್ಯಯುಕ್ತ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಾರೊಂದು ಶಾಕ್ರರ್ಯ.

ಋಚೋ ಅಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ವ್ಯವನೇ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇವಾ ಅಧಿನಿಷಣ್ಣಾಃ ಸರ್ವೇ | ಯಸ್ತನ್ನ ವೇದ ಕಿಂ ಸ ಋಚಾ ಕರಿಷ್ಯತಿ ? ಯ ಇತ್ತದ್ವಿ-

ದುಸ್ತ ಇಮೇ ಸಮಾಸತ ಇತಿ ವಿದುಷ ಉಪದಿಶತಿ | ಕತವ ತ್ವದೇತ-
ದಕ್ಷರನೋಮಿತ್ಯೇಷಾ ವಾಗಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಃ ಯಚಶ್ಚ ಹ್ಯಕ್ಷರೇ
ಪರಮೇ ವ್ಯವನೇ ಧೀಯಂತೇ ನಾನಾದೇವತೇಷು ಚ ಮಂತ್ರೇ-
ಷ್ವೇತದ್ವಾ ಏತದಕ್ಷರಂ ಯತ್ಸರ್ವಾಂ ತ್ರಯೀಂ ವಿದ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿ
ಪ್ರತಿ—ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಃ || ೧೦ ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ ದೇವತೆಗಳು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಮಂತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರಾದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವರು ಇರುತ್ತಾರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮಂತ್ರವು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅವು ಪುನಃಪುನಃ ಸರ್ವವೇದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪ್ರಣವಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. 'ಶ್ವರಶ್ಚನೋಂಕೃತಂ ಪೂರ್ವಂ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ನುಸರಿಸಿ ಈ ಪ್ರಣವಾಕ್ಷರವೇ ಅಂಗಭಾವದಿಂದ ನಾನಾದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತದೆ. ವೀಷ್ಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಪ್ರತಿ ಎಂದು ದ್ವಿತ್ವಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅಕ್ಷರವೇ ಸರ್ವವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಾನವಾಗಿದೆ. ಸಾಕಲ್ಯದಿಂದ ಕ್ರಿಯೆಸಂಬಂಧ ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ವೀಷ್ಣು ಬರುವುದರಿಂದ ಅಕ್ಷರಾಧಿಸಂಬಂಧವು ಸಕಲಕ್ಕೂ ಇದೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಯಚೋ ಅಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನೇವಾ ಆಧಿ ವಿಶ್ವೇ ನಿಷೇದುಃ |
ಯಸ್ತನ್ನ ವೇದ ಕಿಮ್ವಚಾ ಕರಿಷ್ಯತಿ ಯ ಇತ್ಯದ್ವಿದುಸ್ತ ಇಮೇ ಸಮಾ-
ಸತೇ || ೧೧ ||

ಪುಕ್ತಧಾನವಾದ ವೇದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದವನೂ ನಾಶರಹಿತನೂ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ರಕ್ಷಕನಾದವನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಮಾನವನು ವೇದಾಧ್ಯಯನದ ಗುರಿಯ ಪರತತ್ವವನ್ನರಿಯುವುದರಲ್ಲಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನು ಕೇವಲ ಮುಗಾದಿಗಳ ಪತನದಿಂದ ಯಾ ಶ್ರೋತೃಜನ ವನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಕೃತವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳೂ ಋಚಿಃ ಎಂಬ ಪದದ ನಿರ್ವಚನ ವನ್ನು ಸುಸಂಸ್ಕೃತವೆ. ಋಚಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ;

- ೧) ಮುಗಾದಿವೇದಗಳೆಂದೂ.
- ೨) ಅರ್ಚನೀಯವಾದ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲವೆಂದೂ,
- ೩) ಅರ್ಚನೀಯವಾದ ಜೀವವೆಂದೂ

ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಾದಿವೇದಗಳೆಂದು ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ.

೦) ಮುಚ್ಚು—ಮುಕ್ತಭಾಸಧೂತಾಃ ಸಾಂಗಾಪರವಿದ್ಯಾತ್ಯೇಕಾತ್ಯತ್ಯಾರೋ ವೇದಾಃ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಮುಕ್ತಭಟ್ಟದಿಂದ ಮುಕ್ತೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗತಕ್ಕವೂ, ವೇದಾಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವೂ ಆದ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳೆಂದರ್ಥ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಪರವಿದ್ಯೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ವಿದ್ಯೆಯ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪರವಿದ್ಯಾ ಮತ್ತು ಅಪರವಿದ್ಯಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಪಂಗಡಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ,

ದ್ವೇ ವಿದ್ಯೇ ವೇದಿಕೆಯೇ ಇತಿ ಹ ಸ್ವ ಯದ್ವೈಹೃದಿದೋ ವದಂತಿ ಪರಾ ಚೈವಾಪರಾ ಚ |

ತತ್ರಾಪರಾ ಮುಗ್ಧೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ ಸಾಮವೇದೋಽರ್ಥವೇದಃ ಶಿಕ್ಷಾ ಕಲ್ಪೋ ವ್ಯಾಕರಣಂ ನಿರುಕ್ತಂ ಛಂದೋ ಜ್ಯೋತಿಷಮಿತಿ | ಅಥ ಪರಾ ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಮಧಿಗಮ್ಯತೇ |

(ಮು. ಉ. ೧-೧-೪, ೫)

“ ಕಸ್ತಿಸ್ತು ಭಗವೋ ವಿಶ್ವಾತೇ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭವತೀತಿ ” ಯಾವ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಅಂತರಿ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳ ಜ್ಞಾನವೂ ಬರುತ್ತದೆಹೋ ಆ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸು ” ಎಂದು ಶೌನಕನು ಅಂಗರಸ್ತನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅಂಗರಸ್ತು ಶೌನಕನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಗ ಆ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಭಾಗವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಪುರುಷನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದು ಎರಡು ವಿದ್ಯೆಗಳು. ಒಂದು ಪರವಿದ್ಯೆ; ಇನ್ನೊಂದು ಅಪರವಿದ್ಯೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ, ಅರ್ಥವೇದ, ಶಿಕ್ಷೆ, ಕಲ್ಪ, ವ್ಯಾಕರಣ, ನಿರುಕ್ತ, ಭಂದಸ್ತು ಮತ್ತು ಜ್ಯೋತಿಷ ಇವು ಅಪರವಿದ್ಯೆ. ಮತ್ತು ಯಾವುದರಿಂದ ಅಕ್ಷರವು (ನಾಶರಹಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು) ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅದು ಪರವಿದ್ಯೆ ಎಂದು ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ತೆಸ್ಯಾಃ ಸಂಬಂಧಿನಿ ಅಕ್ಷರೇ ಆ ಅಪರವಿದ್ಯಾ ರೂಪವಾದ ಮುಗಾಧಿ ಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಅಕ್ಷರರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿ “ ತತ್ರಾಪರಾ ಮುಗ್ಧೇದಃ : : : : : ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರವನ್ನಾಗಿ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

“ ತತ್ರಾಪರಾ ಮುಗ್ಧೇದಃ : : : : : ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿರುವಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದಾ ಕ್ಷೇಪವನ್ನೂ ಹಿಡಿಸಿರುವುದು ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. “ ನನು ಕಸ್ತಿಸ್ತಿದಿವೇ ಸರ್ವವಿದ್ವಂತೀತಿ ಶೌನಕೇನ ವ್ಯಕ್ತಂ | ತಸ್ತಿಸ್ ವಕ್ತವ್ಯೋಽಪ್ಯವ್ಯಮಾಹಾಂಗಿರಾ ದ್ವೇ ವಿದ್ಯೇ ಇತ್ಯಾದಿ ” ಯಾವ ಒಂದು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆಯೋ ಅಂತಹ ಒಂದು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಪದೇಶಿಸು ಎಂದರೆ ಅಪ್ಯವ್ಯವಾದ ಎರಡು ವಿದ್ಯೆ ಗಳನ್ನು ಅಂಗರಸ್ತು ಹೇಳಲಾರದ್ದು ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪವು ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ಅರಿಯಬೇಕು. “ ನೈಷ ದೋಷಃ | ಕ್ರಮಾಪೇಕ್ಷ್ಯತ್ಯಾತ್ಮತೆವಚನೈಃ | ಅಪರಾ ಹಿ ವಿದ್ಯಾ ಅವಿದ್ಯಾ ಸಾ ನಿರಾಕರ್ತವ್ಯಾ | ತದ್ವಿಷಯೇ ಹಿ ವಿದಿತೇ ನ ಕಸ್ತಿತ್ತತ್ತ್ವತೇ ವಿದಿತಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ | ನಿರಾಕೃತ್ಯ ಹಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಂ ಪಶ್ಯತ್ ಸಿದ್ಧಾಂತೋ ವಕ್ತವ್ಯೋ ಭವತೀತಿ ನ್ಯಾಯಾತ್ ” ||

ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ರಮವಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ವಿದ್ಯಾ ವಿಭಾಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಪರವಿದ್ಯೆಯು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅವಿದ್ಯೆಯೇ ಹೊರತು ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪದೇಶಿಸತಕ್ಕ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲ. ಅದರ ವಿಸಯವನ್ನಂತರಿ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನಂತರಿ ಹಂಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಲ್ಲದ ಅಪರವಿದ್ಯಾರೂಪವಾದ

ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ನಿಜವಾದ ಸಾಧನವಾದ ಪರವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪದೇಶಿಸಿದೆ ಎಂದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮುಗಾಧ್ಯಪರವಿದ್ಯೆಯು ನಿರಾಕೃತವಾಗತಕ್ಕದ್ದೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮತಭೇದವಿದೆ. ಅಪರವಿದ್ಯೆಯು ಕೇವಲ ಕರ್ಮಪರವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅಶಾಶ್ವತವಾದ ಫಲಸಾಧಕವಾದುದರಿಂದಲೂ ಅದು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಲ್ಲವೆಂದೂ ಒಂದು ಮತ. [ಅಥವಾ ಒಂದೇ ಮುಖಿಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು] ಆದರೆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಭಾವಿಯಾದುದು ಕರ್ಮವೆಂದೂ, ಅದೂ ಸಹ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾಗುತ್ತದೆಂದೂ, ಅದುದರಿಂದ ಕರ್ಮಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಪರವಿದ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದು ಮತ. ಅಪರವಿದ್ಯೆಯು ಅವಿದ್ಯಾ ಎಂದು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾ ಮತ್ತು ಅವಿದ್ಯಾ ಎಂಬೆರಡು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.—

ಅನ್ಯದೇನಾಹುವಿದ್ಯಯಾ ಅನ್ಯದಾಹುರವಿದ್ಯಯಾ |

ಇತಿ ಶುಶ್ರುಮ ಧೀರಾಣಾಂ ಯೇ ನಸ್ತದ್ವಿಚಿಚಿಕ್ಷಿರೇ ||

(ಈಶ. ಉ. ೧೦)

ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಒಂದು ಫಲವೂ, ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಫಲವೂ ಇದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದವನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾ ಫಲವಾವುದು ; ಅವಿದ್ಯಾಫಲವಾವುದು ಎಂದರೆ,

ಕರ್ಮಣಾ ಪಿತೃಲೋಕೋ ವಿದ್ಯಯಾ ದೇವಲೋಕಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೫-೧೬)

ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ದೇವಲೋಕವೂ, ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮದಿಂದ ಪಿತೃಲೋಕವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂದು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಈಶೋಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಾ ತಿಳಿಸಿರುವರು.

ವಿದ್ಯಾಂ ಚಾವಿದ್ಯಾಂ ಚ ಯಸ್ತದ್ವೇದೋಧಯಗ್ಂ ಸಹ |

ಅವಿದ್ಯಯಾ ಮೃತ್ಯುಂ ತೀರ್ತ್ಯಾ ವಿದ್ಯಯಾಮೃತಮತ್ಯುತೇ ||

(ಈಶ. ಉ. ೧೧)

ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೂ ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನೂ ಎಂದರೆ ದೇವತಾಜ್ಞಾನವನ್ನೂ, ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಅವೆರಡರ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಯಾವನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ಒಂದೇ ಪುರುಷಾರ್ಥದ ಸಂಬಂಧವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ದಾಟಿ ಅನಂತರ ದೇವತಾಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು ಎಂದಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಯಾವ ಈ ಅಪರವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅವಿದ್ಯೆಯೆಂದೂ, ಅದು ನಿರಾಕೃತವಾಗತಕ್ಕದ್ದೆಂದೂ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾಗತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವರೋ ಅದೇ ಅಪರವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಪುರುಷಾರ್ಥದ ಸಾಧಕವಾದ ಕರ್ಮಜ್ಞಾನವು

ಲಭಿಸಿ ಆ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದಲೇ ದೇವತಾಷ್ಟಾನಕಲ್ಯಾಣ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದೂ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಋತ್ಯುಗಳು ಕೇವಲ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿಲ್ಲ ಪುರುಷೋತ್ತಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅವು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಶಾವಾನಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ತತೋ ಜ್ಯಾಯಾಶ್ಚ ಪೂರುಷಃ |
ಶಾದೋಽಸ್ಯ ಸರ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾಮೃತಂ ದಿವೀತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೩-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿ “ತದೇತದ್.ಚಾಭ್ಯುಕ್ತಂ” ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಛಾ. ಉ. ೩-೧೩-೫) ಆದರೆ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಪೂರ್ವಿಯು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ.

ಶಾವಾನಸ್ಯ ಮಹಿಮಾತೋ ಜ್ಯಾಯಾಶ್ಚ ಪೂರುಷಃ |
ಶಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾಮೃತಂ ದಿವಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೩)

ಗಾಯತ್ರಾಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸಮಸ್ತಭೂತಗಳೂ ಇದರ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವುವು. ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕನೇ ಮೂರು ಭಾಗವು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಮೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಮುಗ್ಧಾತ್ಮಗಳನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಅನೇಕವಾಗಿವೆ.

ತದೇತದ್ಬ್ರಹ್ಮಾಭ್ಯುಕ್ತಂ | ಏಷ ಸ ನಿತ್ಯೋ ಮಹಿಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ನ ವರ್ಧತೇ ಕರ್ಮಣಾ ನೋ ಕನೀಯಾನ್ | ತಸ್ಯೈವ ಸ್ಯಾತ್ಪದವಿತ್ತಂ ವಿವಿಶ್ವಾ ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಕರ್ಮಣಾ ಶಾಪಕೇನ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೨೩)

ಬ್ರಹ್ಮನ ನಿತ್ಯವಾದ ಮಹಿಮೆಯು ಕರ್ಮದಿಂದ ಅಧಿಕವೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ; ಕಡಿಮೆಯೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವನು ಈ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಂಗವಿಲ್ಲದೆ ಅದರ ದೋಷದಿಂದ ಬಾಹ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಷ್ಟಾದಿಯಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಅಧಾರಗಳನ್ನಾಗಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಭ್ಯುಕ್ತಂ ಎಂದು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ಮುಗ್ಧೇದಮಂತ್ರಗಳೇ ಆಗಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಅನುಪೂರ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮದಲಾವನೆಯೆಂಬುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಛಾ. ಉ. ೩-೧೩-೫; ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೩) ಇದರಂತೆಯೇ ಮುಂಚೆಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೋಡಬಹುದು. (ಮು. ಉ. ೩-೩-೧೦; ಪ್ರ. ೧-೨)

ಆದುದರಿಂದ ಋಷಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಅಪರವಿದ್ಯೆಯೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದರೆ, ಆ ಅಪರವಿದ್ಯೆಗೆ ಅವಿದ್ಯೆ (ಕರ್ಮ) ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಕರ್ಮಪ್ರಧಾನವಾದ ಈ ಅಪರವಿದ್ಯೆಯು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸದೇ ಇದ್ದರೆ ಅಗ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅದು ನಿರಪವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಋಷಿಃ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಅಕ್ಷರೇ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಛಾಂದೋಗ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿ

ಪಾದಿತವಾದ ಅಕ್ಷರವೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಬ್ರಹ್ಮತತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಲೌಕಿಕತೆದ್ವಿಚಾರಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಎಂದೂ ಋತ್ವಿಗಗಳನ್ನು ದಹಿಸಿಯೇ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತವೆ.

ಅಕ್ಷರೇ—ಅದೃಶ್ಯಾದಿಗುಣಕೇ—ಸ್ವರಣರಹಿತೇ ಅನಕ್ಷರೇ ನಿತ್ಯೇ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ | ಅಕ್ಷರಶಬ್ದಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮವಾಚಿಕತ್ವಂ | ಅಕ್ಷರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಕ್ಷರವಲ್ಲದ್ದೂ, ನಿತ್ಯವಾದುದೂ, ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದದ್ದೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂದರ್ಥ. ಅಕ್ಷರಶಬ್ದಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮವಾಚಿಕತ್ವಂ | ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಪರಾಯವಾಗಿಯೇ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ಇದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲು ಅನೇಕ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಥ ಪರಾ ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಮಧಿಗಮ್ಯತೇ |

(ಮು. ೧-೧-೫)

ಬ್ರಹ್ಮತತ್ವವನ್ನು ಪದೇಶಿಸತಕ್ಕ ಪರವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಈ ಅಕ್ಷರದ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ, ಯತ್ತದವ್ರೇಶ್ಯಮಗ್ರಾಹ್ಯಮಗೋತ್ರಮವರ್ಣಮಚಿಕ್ಕುಶ್ಚೋಶ್ರೀಶ್ರೇಷ್ಠಂ ತದಪಾಣಿಪಾದಂ | ನಿತ್ಯಂ ವಿಭುಂ ಸರ್ವಗತಂ ಸುಸೂಕ್ಷ್ಮಂ ತದವ್ಯಯಂ ಯದ್ಗೃತಯೋನಿಂ ಸಂಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾಃ |

(ಮು. ೧-೧-೬)

ಅದು ಗೋಚರಾತೀತವಾದುದು, ಗ್ರಾಹ್ಯಾತೀತವಾದುದು, ಅನ್ವಯರಹಿತವಾದುದು, ಅವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದುದು, ಚಿಕ್ಕುಶ್ಚೋಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು, ಪಾಣಿಪಾದರಹಿತವಾದುದು; ಮತ್ತು ನಿತ್ಯವೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ, ಸರ್ವಗತವೂ, ಅವ್ಯಯವೂ ಆಗಿದೆ. ಧೀಮಂತರು ಇದನ್ನು ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂದು ಅರಿಯುತ್ತಾರೆ.

ಪರಮೇವಾಕ್ಷರಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಸ ಯೋ ಹ ವೈ ತದಿಚ್ಛಾಯಾಮಕಂಠರಮಲೋಹಿತಂ ಶುಭ್ರಮಕ್ಷರಂ ನೇದಯಂತೇ ಯಸ್ಯ ಸೋಮ್ಯಾ |

(ಪ್ರಶ್ನ. ೪-೧೦)

ಸ ಯೋವಾಚ್ಛಿತ್ತವೈ ತದಕ್ಷರಂ ಗಾರ್ಗಿ ಪ್ಲಾಹ್ಯತಾ ಅಭಿಪದಂತ್ಯಸ್ಯೂಲಮನನ್ವಹ್ರಸ್ತಮದೀರ್ಘಮಲೋಹಿತಮಸ್ತೇಹಂ ನ ತದಶ್ಚಾತಿ ಕಿಂಚನ ನ ತದಶ್ಚಾತಿ ಕಶ್ಚನ ||

(ಛ. ಉ. ೩-೮-೮)

ಪರತತ್ವವಾದ ಈ ಅಕ್ಷರವು ಸ್ವೂಲವೂ ಅಲ್ಲ, ಅಲ್ಪವೂ ಅಲ್ಲ, ಹ್ರಸ್ವವೂ ಅಲ್ಲ, ದೀರ್ಘವೂ ಅಲ್ಲ, (ಅಗ್ನಿಯಂತೆ) ಲೋಹಿತವರ್ಣದ್ದೂ ಅಲ್ಲ, (ಉದಕವಂತೆ) ಸ್ನಿಗ್ಧವಾದದ್ದೂ ಅಲ್ಲ, ಅದು ಜರಾಮರಣರಹಿತವಾದದ್ದು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಕ್ಷರಂ ನಕ್ಷರತಿ ನಕ್ಷೀಯಂತೇ ವಾಕ್ಷಯಾ ಧವತಿ ವಾ |

(ಛ. ೧೩-೧೨)

ಇದು ನಾಶರಹಿತವಾದುದು, ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳದ್ದು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ತಿರುತ್ತಕಾರರೂ ಸಹ ಇದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಸ್ವಭಾವೋಽಧ್ಯಾತ್ಮಮುಚ್ಯತೇ |

(ಭ. ಗೀ. ೮. ೧)

ನಾಶರಹಿತವಾದ ಈ ಅಕ್ಷರವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರದಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ ಮುಖ್ಯಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತವಾಗರ ತಕ್ಕದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವಾದ ಈ ಅಕ್ಷರವು ; “ ಮುಚ್ಯತೇ ಸಂಬಂಧಿನಿ ಅಕ್ಷರೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ” ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮುಚ್ಯತೇ ಅಕ್ಷರೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮುಗಚ್ಚರಯೋಃ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಕಭಾವಃ ಸಂಬಂಧಃ | ಸರ್ವೈ-
ವೇದೈಃ ಖಲೂ ಬ್ರಹ್ಮ ಅಧಿಗಮ್ಯತೇ ಮುಕ್ತಗೂ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವಾದ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಪ್ರತಿ-
ಪಾದಕಭಾವವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಅಕ್ಷರವು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ವಿಷಯ, ಮಂತ್ರವು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನು ಮಾಡ
ತಕ್ಕದ್ದು. ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ವೇದದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ,

ತಂ ತ್ವಾಪನಿಷದಂ ಪುರುಷಂ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೨೬)

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ತಿಳಿಸು ಎಂದು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆಂದು ಶಾಕಲ್ಯನು
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ, ಇದರಿಂದ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಕ ಭಾವವಾದ ಸಂಬಂಧ
ವುಂಟಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಕ್ಷೇಪವು ; ಅದನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿ ಸಾಯಣನು ನಮು ಉಪನಿಷದ್ವಾಗ್ವಾಣಾಂ
ಕೇಫಾಸ್ತು | ಇತರೇಷಾಂ ತು ಕಥಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯತ್ವಮಿತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ಉಪನಿಷತ್ಸಂಪ್ರದೇಶಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೂ ಪ್ರತಿ
ಪಾದ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಕಭಾವಸಂಬಂಧವಿರಲಿ, ಆದರೆ ಉಳಿದ ಮುಗಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಕೇವಲ ಕರ್ಮಪರವಾದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೂ
ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೂ ಏನು ಸಂಬಂಧ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.
(ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿದೆ). ಯಾವ್ಯಪಿ ಇತರಭಾಗಾಣಾಂ ಯಾಗಾದಿವಿಷಯೈಶ್ಚ ತೇಫಾಪಿ
ಬುದ್ಧಿಶುದ್ಧ್ಯುತ್ಪಾದನದ್ವಾರಾ ವೇದಿನಸಾಧನಶ್ರೇಣಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯತ್ವಂ ಧವಿಷ್ಯತಿ | ಇತರ ವೇದಭಾಗಗಳು ಕೇವಲ
ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರೂ, ಸಹ ಅವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು
ನಿರ್ವಹಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಬುದ್ಧಿಯು ನಿಷ್ಕಲ್ಮಷವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕುದ್ಧವಾದ ಸಾಧನವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಉಪ
ನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸ ನಾ ವಿಷ ಮಹಾನಿಜ ಅತ್ಯಾ ಯೋಗಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ
ತಮೇತಂ ವೇದಾನುವಚನೇನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ವಿವಿಧಷಂತಿ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನ ತಪಸಾ ನಾಶಕೇಶೈಶ್ಚ-
ಮೇವ ವಿವಿಕ್ವಾ ಮುನಿರ್ಭವತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೨೬)

ವಿಜ್ಞಾನಮಯನೂ, ಅಜನು ಆದ ಆತ್ಮನನ್ನು ವೇದಾನುವಚನದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ತಗುಣ ಅರಿತಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಅರಿಯುತ್ತಾರೆ. ವೇದೋಕ್ತವಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೂ, ದಾನದಿಂದಲೂ, ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದ ಪ್ರಶಾಂತ ಚಿತ್ತನು ಮುನಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ, ಎಂದಿದೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಇದೇ ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನೂ ಹಿಡಿದು,

ಗೌಷ ದೋಷಃ | ಕರ್ಮಣಾಂ ಏಶುದ್ಧಿಹೇತುಶ್ಚಾತ್ | ಕರ್ಮಭಿಃ ಸಂಸ್ಕೃತಾ ಹಿ ವಿಶುದ್ಧಾತ್ಮಾನಃ
ಶಕ್ತವಂಶ್ಯಾತ್ಮಾನಮುಪನಿಷತ್ಪ್ರಕಾಶಿತಮಶ್ವತಿಬಂಧೇನ ವೇದಿತುಂ |

(ಶಂಕರಭಾಷ್ಯ)

ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಆತ್ಮಸಂಸ್ಕಾರವೂ ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿಯೂ ಉಂಟಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾವ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವೂ ಇಲ್ಲದೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲು ಅನುಕೂಲ ವಾಗುತ್ತದೆ. "ಜ್ಞಾನಮುತ್ಪದ್ಯತೇ ಪುಂಸಾಂ ಕ್ಷಯಾತ್ಪಾಪಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ" ಎಂಬ ಸ್ತೂತಿವಾಕ್ಯವೂ ಸಹ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೆಲ್ಲದ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ ವೆಂಬುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನಿ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟೇ ನಿರತಿಶಯೇ ವ್ಯೋಮನಿ | ಅವೇಪತ್ಯನೀರೂಪತ್ವವ್ಯಾಪಿತ್ವಾದಿ ಸಾದೃಶ್ಯೇನ ಪೋಮ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಲಿಪ್ರವಾಗಿರುವುದೂ, ರೂಪರಹಿತವಾದುದೂ, ವ್ಯಾಪಕವಾದುದೂ ಆದ ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದೇ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಅಂತಂಕೃಷ್ಣ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದೊಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ವಿಶೇಷೇಣ ಸರ್ವಸ್ಯ ರಕ್ಷಕೇ | ನಿರಧಿಷ್ಠಾನ ಕಸ್ಯಚಿದಸ್ತಿ ಸ್ವಾಧ್ಯಾತ್ಮಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಷ್ಠಾನತೈನೇ ರಕ್ಷಕಶ್ಚಾತ್ | ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ, ಅಧಿಷ್ಠಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯೋಮವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ವೊಡನೆಯದಾಗಿ :—

ಆಶಬ್ರಮಸ್ತರ್ಕರೂಪವ್ಯಯಂ ತಥಾರಸಂ ನಿತ್ಯಮಗಂಧವಚ್ಚ ಯತ್ |

ಅನಾದ್ಯನಂತಂ ಮಹತಃ ಪರಂ ಧ್ರುವಂ ನಿಜಾಯೈ ತನ್ಮೃತ್ಯುಮುಪಾಶ್ ಪ್ರಮುಚ್ಯತೇ ||

(ಕರ್ತ. ೧-೨-೧೫)

ಬ್ರಹ್ಮನು ಶಬ್ದರಿಹಿತನು, ಸ್ಪರ್ಶವಿಲ್ಲದವನು, ರೂಪರಿಹಿತನು, ಅವ್ಯಯನು, ನಿತ್ಯನು, ಅನಾದ್ಯನಂತನು, ಮಹತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಪರನಾದವನು, ಧ್ರುವನು. ಇತ್ಯಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅರಿತವನು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಎಂದೂ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದ ವಾಪ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇದೇ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಅಂತಂಕೃಷ್ಣ ಹೋಲಿಸಿ ವ್ಯೋಮವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ವ್ಯೋಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಕ್ಷರವೆಂದರ್ಥ. ಮಾಡಿದೆ. ಕ್ಷರಣಾರ್ಥವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಈ ರೂಪವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ರಕ್ಷಣೆಯೆಂಬರ್ಥವಿಲ್ಲದ ವ್ಯಾಪಕವೆಂಬರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ೧೧ನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ 298-299 ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು

ಪ್ರಾಣೋ ಬದ್ಧಕಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಖಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚಿ ವಿಜಾನಾಮ್ಯಮಂ ಯಶ್ಚಾಣೋ
ಬ್ರಹ್ಮಕಂ ಚ ತು ಖಂ ಚ ನ ವಿಜಾಮೀತಿ ತೇ ಹೋಚುರ್ಯದ್ವಾವ ಕಂ ತದೇವ ಖಂ ಯದೇವ
ಖಂ ತದೇವ ಕಮಿತಿ ಸ್ವಾಣಂ ಚ ಹಾಸ್ಮೈ ತದಾಕಾಶಂ ಚೋಚುಃ |

(ಭಾ. ಉ. ೪-೧೦-೫)

(ಇದು ಸತ್ಯಕಾಮಜಾಬಾಲನ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಗಳು ಉಪಕೋಸಲ ಕಮಲಾಯನನಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಬ್ರಹ್ಮೋಪದೇಶವು). ಪ್ರಾಣವೇ
ಬ್ರಹ್ಮವು, ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆನಂದವು. ಆಕಾಶವು ಎಂಬ ತತ್ತ್ವವು ನನಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಾಗ ಅನ್ನಿಗಳು—'ಆನಂದ
ವೆಂಬುದೇ (ಕ) ಆಕಾಶವು (ಖ) ಆಕಾಶವೇ ಆನಂದವು.' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಪ್ರಾಣದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿ
ದವು. ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಆಕಾಶಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ.

ಯೆಸ್ಮಿನ್ ದೇವಾ ಅಧಿ ವಿಶ್ವೇ ನಿವೇದಿಃ—ಯೆಸ್ಮಿನ್ ಪರಮಾತ್ಮನಿ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ನಿಷ್ಪೀದಂತಿ
ಅಪ್ರಿತ್ಯ ತಿಷ್ಠಂತಿ | ಯಾವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಅಕ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದು ನೆಲೆಸಿರುವರೋ ಅಂಕಿತ ಅಕ್ಷರ
ರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ, ಅಥವಾ ಯೆಸ್ಮಿನ್ ಪುನಃಪಲಕ್ಷಿತಾಃ ಸರ್ವೇ ಸಾಂ
ವೇದಾಃ ಪಠ್ಯಂತಿಷಾಃ | ಯಾವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಋಗಾದಿವೇದಗಳೂ ಸಕಲವೇದಾಂಗಳೂ ಪಠ್ಯವ ಸಿತಿಗಳಾಗುವವೋ
ಅಂಕಿತ ಅಕ್ಷರರೂಪನಾದ ಪಠ್ಯವೆನಿಸುವ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಕಲವಿಶ್ವೂ
ಅಕ್ಷರದಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಇದರ ಅಕ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ, ಮತ್ತು ಇದರ ಅನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು
ನಡೆಸುತ್ತಿವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಂಕಿತವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ,

ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ಸೂರ್ಯಾ ಚಂದ್ರಮಸೌ ವಿಧೃತೌ ತಿಷ್ಠತ ಏತಸ್ಯ ವಾ
ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ವಿಧೃತೇ ತಿಷ್ಠತ ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ
ಗಾರ್ಗಿ ನಿಮೇಷಾಮುಹೂರ್ತಾ ಆಹೋರಾತ್ರಾಣ್ಯರ್ಧಮಾಸಾ ಋತವಃ ಸಂವತ್ಸರಾ ಇತಿ
ಇತಿ ವಿಧೃತಾಸ್ತೀಷಂತ್ಯೇತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ಪ್ರಾಚ್ಯೋಽನ್ಯಾ ಸದ್ಯಃ
ಸ್ತಂಧತೇ ಪ್ರೇತೇಭ್ಯಃ ಪರ್ವತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತೀಚ್ಯೋಽನ್ಯಾ ಯಾಂ ಯಾಂ ಚ ದಿಶಮನೈತಸ್ಯ ವಾ
ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ದದತೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪ್ರಕಾಶಂತಿ ಯಜಮಾಸಂ ದೇವಾ ದವೀಂ
ಪಿತರೋಽನ್ಯಾಯಿತ್ತಾಃ

(ಉ. ಉ. ೩-೮-೯)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಗಾರ್ಗಿಗೆ ಅಕ್ಷರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅಕ್ಷರದ ಪ್ರಶಾಸನ
ದಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯನು ಚಂದ್ರನು ಅವರವರ ನಿಯಮಿತವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರ್ಪಟ್ಟು ತಮ್ಮ ಸ್ಥಿರವಾದ ಚಲನವನ್ನಿಟ್ಟು
ಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಕ್ಷರದ ಪ್ರಶಾಸನದಿಂದಲೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ನಿಯಮಿತವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ
ಸ್ಥಿರವಾಗಿವೆ. ಇದರ ಪ್ರಶಾಸನದಿಂದಲೇ ನಿಮೇಷಗಳೂ, ಆಹೋರಾತ್ರಾದಿಕಾಲವಯವಗಳೂ ತಮ್ಮ ಅಪ್ರತಿರೂಪವಾದ
ಗಮನಾಗಮನಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಇದರ ಪ್ರಶಾಸನದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ನದಿಗಳೂ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಮಾನವರ
ಹವಿದಾರ್ತರಾಗಿಯೂ, ಹವಿದಾರ್ತಕನಾದ ಯಜಮಾನನು ಪ್ರಶಸ್ತನಾಗಿಯೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಿತ್ಯಗಳೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾಗಿಯೂ
ಇರುತ್ತಾರೆ.

ತಸ್ಮಾಚ್ಚ ದೇವಾ ಯಜುಷೋಽಪಿ ದೀಕ್ಷಾ ಯಜ್ಞಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಕೃತವೋ ದಕ್ಷಿಣಾಶ್ಚ |
ಸಂವತ್ಸರಶ್ಚ ಯಜಮಾನಶ್ಚ ಲೋಕಾಃ ಸೋಮೋ ಯತ್ರ ಪವತೇ ಯತ್ರ ಸೂರ್ಯಃ ||

(ಮುಂಚಕ. ೨-೧-೬)

ಈ ಪರಮಪುರುಷನಿಂದಲೇ ಮಕ್ಕಳೂ, ಸಾಮನೂ, ಯಜುಷ್ಸುಗಳೂ, ದೀಕ್ಷೆಗಳೂ, ಸಕಲ ಯಜ್ಞಗಳೂ, ಸಂವತ್ಸರವೂ, ಯಜಮಾನನೂ. ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಿರುವ ಲೋಕಗಳೂ ಸಮಸ್ತವೂ ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತವೆ.

ತಸ್ಮಾಚ್ಚ ದೇವಾ ಬಹುಧಾ ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ ಸಾಧ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತೃಣೀ ವಯಾಂಸಿ |
ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾನ್ ಪ್ರೀಹಿಯವಾ ತಪಶ್ಚ ಶ್ರದ್ಧಾ ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ವಿಧಿಶ್ಚ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೫)

ಈ ಪರಮಪುರುಷನಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳೂ, ಸಾಧ್ಯರೂ, ಮನುಷ್ಯರೂ, ಪಶುವಶ್ಚಾದಿಗಳೂ, ತಪಸ್ಸು, ಶ್ರದ್ಧೆ, ಸತ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೂ ಹುಟ್ಟಿರುವುವು.

ಅವಿಸಂಸ್ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಚರಂ ನಾಮ ಮಹತ್ಪದಮತ್ಕ್ರೈತತ್ಸಮರ್ಷಿತಂ |
ವಿಜತ್ಪ್ರಾಣಾನ್ನಿಮಿಸಚ್ಚ ಯದೇತಜ್ಜಾನಥ ಸದಸದೈರೇಣ್ಯ ಪರಂ ವಿಜ್ಞಾನಾದ್ಯದ್ಭಿಂಪಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ||
(ಮು. ೨-೨-೧)

ತದೇತದ್ಭರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ ಪಾಣಿಸ್ತದು ವಾಜ್ಞನಃ |
ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ತದಮೃತಂ ತದ್ವೇದ್ಯವ್ಯಂ ಸೋಮ್ಯ ವಿದ್ಧಿ |

(ಮು. ೨-೨-೨)

ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೊಂಡು ಗುಹಾಚರನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೂ, ಸಕಲಕೃತಿಗಳೂ ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದೂ, ಪ್ರಾಣನಾದ ಸಕಲವ್ರಾಣಿಚಿತ್ತವ್ಯಾಪಕಾರಗಳಿಗೂ ಹೇತುವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ ಈ ಅಕ್ಷರವೆಂಬ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಸಕಲಭೂತಗಳ ಗ್ರಾಣವು. ಇದೇ ವಾಚನಸ್ತು. ಇದೇ ಸತ್ಯವು. ಇದೇ ಅಮೃತವಾದದ್ದು. ಇದರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕು. [ಧನುಗೈಹೀಶ್ವರನಿವಹದಂ ಘುಹಾಸ್ತಂ ಎಂದು ಈ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.]

ಮುಗಾದಿವೇದಾಧ್ಯಯನವೂ, ವೇದೋಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯೂ ಸಹ ಈ ಅಕ್ಷರವೆಂಬ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವ ಸಾಧನಗಳಾಗಬೇಕು. ಈ ಗುರಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಸಾಧನವನ್ನೇ ನಂಬಿ, ಅದರಲ್ಲೇ ನಿಂತು ಮುಖ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಮರೆತರೆ ಆಗ ವೇದಾಧ್ಯಯನವಾಗಲಿ, ವೇದೋಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಾಗಲಿ, ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂಬಥಿವ್ರಾಯದಿಂದ 'ಯಸ್ತನ್ನೇವೇದ ಕಿಮ್ಪಚಾ ಕರಿಷ್ಯತಿ' ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಅರಿಯದಿದ್ದರೆ ಆಗ ಆ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಏನನ್ನು ತಾನೇ ಪಡೆಯಬಲ್ಲನು? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದೆ. ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಮರೆತು ಕೇವಲ ಸಾಧನದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರ ಮಗ್ನನಾಗಿರುವ ಪುರುಷನು ಇದ್ದರೆ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈಂಥೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ಥಾಣಾರಯಂ ಭಾರವಾರಃ ಕಿಲಾಭೂವಧೀತ್ಯ ವೇದಂ ನ ವಿಜಾನಾತಿ ಯೋಽರ್ಥಂ |
ಯೋಽರ್ಥಜ್ಞ ಇತ್ಸಕಲಂ ಭವೈವುತ್ಪತ್ತೇ ನಾಕನೇತಿ ಜ್ಞಾನವಿಧೂತಪಾನ್ಯಾ ||

(೧. ೧-೧೮)

ವೇದಾರ್ಥಯನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ ಪುರುಷನಿಗೆ ಈ ಅಧ್ಯಯನವು ಕೇವಲ ಭಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವನೇ ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿರುವ ದಡ್ಡನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿತು ವೇದಾರ್ಥಯನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಸಕಲವಿಧವಾದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಪೂರ್ಣವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಅವನ ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಯದ್ವ್ಯುಹೀತಮವಿಜ್ಞಾತಂ ನಿಗದೇನೈವ ಕಲ್ಪ್ಯತೇ |
ಅನಿಗ್ನಾವಿವ ಶುಷ್ಕೈಧೋ ನ ತಪ್ಪ್ವಲತಿ ಕರ್ಹಿಚಿತ್ ||

(೧. ೧-೧೮)

ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೆ ಯಾವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪಠಿಸಿದರೂ ಅದು ಕೇವಲ ಶಬ್ದಜಾಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದ ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದ ಶುಷ್ಕವಾದ ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಚೇತಸ್ಸೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಸಮರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಭಾವವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಇತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥವನ್ನರಿಯದೇ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನು,

ಉತ ತ್ವೇ ಪತ್ಯನ್ಯ ದದರ್ಶ ವಾಚಮುತ ತ್ವೇ ತ್ಯಾನ್ಯ ತ್ಯ ನೋತ್ಯೇನಾಂ |
ಉತೋ ತ್ವಸ್ತೈ ತನ್ವಂ ವಿ ಸಸ್ತೇ ಜಾಯೇವ ಪತ್ಯ ಉತತೀ ಸುವಾಸಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ ೧೦-೭೧-೪)

ಮುಕ್ತಂಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅದರ ಫಲಾಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ನೋಡದಿರುವಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಅಂಥನಂತಾಯಿತು. ವೇದವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ ಶ್ರವಣಭಲದ ಅಭಾವದಿಂದ ಕಿವುಡನಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ಆದರೆ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿತವನಿಗಾದರೋ ಎಂದರೆ ಸುಂದರವಾದ ಸ್ತ್ರೀಯು ವಸ್ತ್ರಾಲಂಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಶೋಭಿತಳಾಗಿ ಪತಿಯ ಎದುರಿಗೆ ನಿಂತರೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಯಾವ ಹರ್ಷವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅದರಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ಉತ ತ್ವಂ ಸತ್ವೇ ಸ್ಥಿರವೀತಮಾಹುರ್ನೈನಂ ಹಿನ್ವಂತೈಪಿ ವಾಚಿನೇಷು |
ಅಥೇನ್ಯಾ ಚರತ ಮಾಯಯೈಷ ವಾಚಂ ಶುಶ್ರುವಾ ಅಭರಾಮ ಪುಷ್ಪಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ ೧೦ರಿ೭೧-೫)

ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿತವನಿಗೆ ವಿದ್ವತ್ಪಥಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆಯೂ ಸಹ ಸಮನಿಗೆ ಸ್ವೀಕೃತಕ್ಕೆ ಪ್ರೇಮವೂ ಮರ್ಯಾದೆಯೂ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಆರ್ಚಿಗಳು ನಡೆಯುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸುವವರೂ ಸಹ ಯಾರೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನು ಫಲಪುಷ್ಪಾದಿಗಳಿಂದ ರಹಿತವಾದ ಕೇವಲ ಶಬ್ದಜಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗುತ್ತಾ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯೋಪಕವಾದ ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಾ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳ ನಡುವೆ ಅಲೆಯುತ್ತಿರುವವನು. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕಾವ್ಯಾನುಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತಮೇವ ಧೀರೋ ವಿಜ್ಞಾಯ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಕುರ್ವೀತೆ ಜ್ಞಾತೃಣಃ |
ನಾನುಧ್ಯಾಯಾದ್ಯಹೂಷ್ಯಾಪ್ತಾನ್ ವಾಚೋ ವಿಗ್ನಾ ಶನಂ ಹಿ ತತ್ | ಇತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೨೧)

ಅಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮತತ್ವವನ್ನು ಧೀಮಂತನಾದವನು ತನ್ನ ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕವೂ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಸಾರ್ಥಕವೂ ಆದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಸಫಲಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಅರ್ಥವನ್ನು ಒಳಹೂಳಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡದೆ ಕೇವಲ ಶಬ್ದಾಡಂಬರದಲ್ಲಿಯೇ ತೇಬುತ್ತಿರಬಾರದು ಬರೀ ಶಬ್ದವು ಆಯಾಸಕಾರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು,

ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ | ಅಪ್ರಾಪ್ಯ ಮನಸಾ ಸಹ | ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದ್ವಾನ್ ನ
ದಿಭೇತಿ ಕುತಶ್ಚ ನೇತಿ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೨-೯)

ಅಥಾನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದ ಕೇವಲ ವಾಕ್ಯಾದರೆ ಅದು ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಮನಸ್ಸು ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಲಾರದು. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞನು ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದಬಳಿಕ ಯಾರಿಗೂ ಹೆದರದೆ ತಾನು ನಿರ್ಭಯನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ವೇದಾಧ್ಯಯನದ ಫಲವು ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದು ವ್ಯರ್ಥ, ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನ " ಕಿಮ್ವಾ ಕರಿಷ್ಯತಿ " ಎಂಬ ಛಾಂದಸನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ "ಪ್ರಯೋಜನಾರ್ಥವಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ವೇದಸ್ಯ ನೈಷ್ವಲ್ಯಾತ್ ಇತಿ ಭಾವಃ " ಎಂದು ಆ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯೆ ಇತ್ತದ್ದಿದುಸ್ತೆ ಇವೀ ಸಮಾಸತೇ—ಯೇ ಏವ ತತ್ತತ್ವಂ ಜಾನಂತಿ ತೇ ಏವ ಜ್ಞಾತಾರಃ ಸಮ್ಯಕ್ ತಿಷ್ಠಂತಿ | ಯಾರು ಈ ಪರತತ್ವವನ್ನರಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಮಾತ್ರ ಅತ್ಮಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತ ರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಏಕೋ ವಶೀ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ಏಕಂ ರೂಪಂ ಬಹುಧಾ ಯಃ ಕರೋತಿ |

ತಮಾತ್ಮ್ಯಂ ಯೇನೈನುಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾಸ್ತೇಷಾಂ ಸುಖಂ ಶಾಶ್ವತಂ ನೇತರೇಷಾಂ |

(ಕಠ. ೨-೨-೧೨)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯು. ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಇವನ ವಶದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅತ್ಮಸ್ಥನಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾವ ವಿನೇಕಿಗಳು ಅಂತಕ್ಷುಬ್ಧಿಸಿದಂ ವೀಕ್ಷಿಸಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರೋ ಅವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ನಿತ್ಯವೂ ಆತ್ಮಾನಂದ ರೂಪವೂ ಆದ ಸುಖವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಮಂಡಿತ ಈ ಸುಖಾನುಭವವಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯಃ ಸರ್ವಭೂತೈರ್ವಿಧಾತಿ ವಿಜಾನಸ್ವಿದ್ವಾನ್ ಭವತೇ ನಾತಿವಾದೀ |

ಅತ್ಮೇಂದ್ರೀಡ ಅತ್ಮರತಿಃ ಕ್ರಿಯಾವಾನೇಷ ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಂ ವರಿಷ್ಠಃ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೧-೪)

ವಿಶ್ವಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಈ ಅಕ್ಷರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಿರುವನು ಇವನ ತತ್ವವನ್ನರಿತೆ ವಿದ್ವಾಂಸನು ಅತಿವಾದಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅತ್ಯಕ್ರೀಡನಾಗಿಯೂ ಅತ್ಯರತಿಯುಕ್ತನಾಗಿಯೂ ಅಗುಪ್ತಾನೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ತುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇವನೇ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ತಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕಿ ನಲ್ಲಿ " ತೇ ಇನೋ ಸಮಾಸತೇ " ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಧಾವನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಲೂ, ಮುಂದಕ್ಕೋಪನಿಹತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಋಷಿಗಳ ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತಿಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೈನಮೃಷಯೋ ಜ್ಞಾನತತ್ವಪ್ರಾಃ ಕೃತಾತ್ಮಾನೋ ವೀತರಾಗಾಃ ಪ್ರಶಾಂತಾಃ ||
ತೇ ಸರ್ವಗಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಧೀರಾ ಯುಕ್ತಾತ್ಮಾಃ ಸರ್ವಮೇವಾವಿಹಂತಿ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೨-೫)

ಪರತತ್ವವಾದ ಈ ಅತ್ಮನನ್ನು ಪಡೆದ ಋಷಿಗಳು ಜ್ಞಾನತತ್ವರಾಗಿಯೂ, ಕೃತಾತ್ಮರಾಗಿಯೂ, ರಾಗಿರಹಿತರಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತರಾಗಿಯೂ ಇರುವರು. ಆ ಧೀರರು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಅತ್ಮನನ್ನು ಸರ್ವಪ್ರ ಸಾತ್ವಾತ್ಮರಿಸಿಕೊಂಡವ ರಾಗಿಯೂ, ಯುಕ್ತಾತ್ಮರಾಗಿಯೂ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಂತೆಯೇ ತಾವೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಗಳಾಗಿ ಆಗುವರು. ಬ್ರಹ್ಮತಾದಾತ್ಮಕತ್ವ ವನ್ನು ಪಡೆದ ಈ ಪರಮುಷಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಹತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ,

ಯಸ್ಯಾನುವಿಶ್ವತಃ ಪ್ರತಿಬುದ್ಧ ಅತ್ಮಾತ್ಮನೋ ಸಂದೀರ್ಘೇ ಗತನೇ ಪ್ರವಿಶ್ಯಃ |
ಸ ವಿಶ್ವಕೃತ್ ಸ ಹಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ತಸ್ಯ ಲೋಕಃ ಸ ಉ ಲೋಕ ವಿವ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೧೩)

ಯಾವನು ಪ್ರಬುದ್ಧನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯೋ ಮತ್ತು ದುಃಖಹೇತುವಾದುದೂ ಹಿಂದೀಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ಈ ದೀಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವ ಅತ್ಮನನ್ನು ಸಾತ್ವಾತ್ಮರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿರ್ವಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಪಂಚವೇ ಅವನಿಗೆ ಸೇರಿದುದು. ಅಥವಾ ಅವನೇ ಪ್ರಪಂಚವಾಗಿರುತ್ತಾನೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅದ್ದರಿಂದ,

ಏಕದೈವಾನುದೈವ್ಯವ್ಯಮೇತದಪ್ರಮಯಂ ಧ್ರುವಂ |
ವಿರಜಃ ಪರ ಆಕಾಶಾದಿಜ ಆತ್ಮಾ ಮಹಾನ್ ಧ್ರುವಃ

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೨೦)

ನಿರಂತರವೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ ಆದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯವನ್ನು ಕಾಣುವಂತೆ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಈ ಅತ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯದ ವಿದ್ಯವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. [ವಿಜ್ಞಾನಭಸ್ಮಿಕರಸಪ್ರಕಾರೇಣ ಆಕಾಶವನ್ನಿರಂತರೇಣಾಮದೈವ್ಯವ್ಯಂ | (ಕ.ಛಾ.)] ರಹೋರಹಿತನೂ, ಆಕಾಶಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಹತ್ವಾದವನೂ, ಜನ್ಮರಹಿತನೂ, ಧ್ರುವನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾತ್ವಾತ್ಮರವ ಸಕಲಶಕ್ತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಲಕ್ಷ್ಮಿತೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂಬುದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆ.

(೨) ಮೇಲೆ ವಿಭಾಗಿಸುವಂತೆ ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಹೇಳಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಪ್ರಧಾನಧರಣಾಃ ಸಾಂಗಾಪರವಿದ್ಯಾತ್ಮತಾತ್ಮತ್ವಾದೋ ವೇದಾಃ | ವೇದಾಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾಲ್ಕು ವೇದ

ಗಳು ಎಂದೂ, ಇವುಗಳ ಅಧ್ಯಯನವು ಅತ್ಯಸಾಧ್ಯವಾಗಿತ್ತು ಸಾಧಕನೆಂದೂ ವಿವರಿಸುವುದು ಒಂದು ಪಕ್ಷ ಎರಡನೆಯ ದಾಗಿ ಋಕ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಚನೆಯನಾದ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಪಕ್ಷದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರುತ್ತರದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅದಿತ್ಯ ಇತಿ ಪುತ್ರಃ ಶಾಕಪೂರ್ಣೇರೀಷಗೃವತಿ ಯದೇವಮರ್ಚಂತಿ ಪ್ರತ್ಯುಚಃ ಸರ್ವಾಣಿ
ಭೂತಾನಿ ತಸ್ಯ ಯದನ್ಯೆನ್ನಂತ್ರೇಭ್ಯಸ್ತದಕ್ಷರಂ ಭವತಿ ರತ್ನಯೋಽತ್ರ ದೇವಾ ಉಚ್ಯಂತೇ ಯ
ವಿತಸ್ತಿಸ್ತದ್ಧಿನಿಷಣ್ಣಾ ಇತ್ಯಧಿದೈವತಂ ||

(ನಿ. ೧೩-೧೧)

ಋಚಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಚನೆಯನಾದ ಅದಿತ್ಯನೆಂದರ್ಥವೆಂದೂ, ಯಾವುದರಿಂದ ಈ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೋ ಅದಕ್ಕೆ ಋಕ್ ಎಂಬ ಹೆಸರೆಂದೂ, ದೇವಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ರತ್ನಗಳೆಂದೂ, ಎಲ್ಲಾ ರತ್ನಗಳಿಗೂ ಅಧಾರವಾಗಿರುವ ಅದಿತ್ಯನು ಉವಾಸ್ಯನು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಿನ ಉದ್ದಿಶ್ಯವೆಂದೂ ಶಾಕಪೂರ್ಣಪುತ್ರಮತ

ಯ ವಿಸೋಽಂತರಾದಿತ್ಯೇ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷಃ |

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೧೩-೧೧)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಉದಹರಿಸಿ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ವರ್ತಿಯಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವುದೇ ಲಕ್ಷ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುವ ಮತವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿರುವುದನ್ನು ಇದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಎಂದು ನಿರುತ್ತರಾರು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷವಾದ ಮೂರನೆಯ ಮತವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,
ಶರೀರಮತ್ರ ಋಗುಚ್ಯತೇ ಯದೇನೇನಾರ್ಚಂತಿ ಪ್ರತ್ಯುಚಃ ಸರ್ವಾಣೀಂದ್ರಿಯಾಣಿ ತಸ್ಯ ಯದೆ-
ವಿನಾಶಿಧರ್ಮ ತದಕ್ಷರೇ ಭವತೀಂದ್ರಿಯಾಣ್ಯತ್ರ ದೇವಾ ಉಚ್ಯಂತೇ ಯಾಸ್ಯಿಸ್ತದ್ಧಿನಿಷಣ್ಣಾ-
ನೀತ್ಯಾತ್ಮಪ್ರವಾದಾಃ ||

(ನಿ. ೧೩-೧೧)

ಇದರಂತೆ ಋಕ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶರೀರವೆಂದರ್ಥ. ನಶ್ಚರವಾದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಯಾವತತ್ತ್ವವು ಅವಿನಾಶಿಯಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಅಕ್ಷರ ಅತ್ಯನಂದರ್ಥ. ದೇವಾ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಿತಗಳಾಗಿವೆಯೆಂದರ್ಥ.

ಸಾಯಣರು ಇದನ್ನು ಕೊಂಚ ಬದಲಾಯಿಸಿ, (ಋಕ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶರೀರವೆಂದರ್ಥಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ) ಋಕ್ ಅರ್ಚನೆಯೋ ಜೀವಃ ತಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯಕ್ಷರೇಽವಿನಾಶೇ ವ್ಯಾಪ್ತೇ ವಾ ಪರಮಾತ್ಮನೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಋಕ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಜೀವನೆಂದರ್ಥ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವನೂ, ನಾಶರಹಿತನಾದವನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಕ್ಷರಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹೃತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಜೀವನಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯವಾದ ಸ್ವಾನಂದವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಯಸ್ಮಿನ್ ಪರಮಾತ್ಮನಿ ದೇವಾ ಗಮನವಂತೋ ವಾ ಇಂದ್ರಿಯಸಂಕ್ಷಾಕಾ

ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಅಧಿ ನಿಷೇದಾಃ ಸಕಲಜೀವಿಗಳೂ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತವಾಗದಿರತಕ್ಕ ಜೀವರಾಶಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಜರಾಮರಣಾದ್ಯುಪಾಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶರೀರಸಂಬಂಧಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಬಹುವೇ ಹೊರತು ಸುಖವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವೆಂಬುದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಋಚಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಣವಪರವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮುಚೋಽಕ್ಷರೇ—ಮುಗುಪ್ತಲಕ್ಷಿತೆಸರ್ವವೇದಭಂಬಂಧಿನಿ ಅಕ್ಷರೇ ಪ್ರಣವರೂಪೇ ಓಂಕಾರೇ ಅವಿನಾಶಿನಿ ಸರ್ವವೇದೇಷು ವ್ಯಾಪ್ತೇ ವಾ |

ಮುಗುಪ್ತವೇದಗಳ ಸಾರವಾದುದೂ, ಅವಿನಾಶಿಯಾದುದೂ, ಸರ್ವವೇದಗಳೆಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೂ ಆದ ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವು ಸರ್ವವೇದಗಳ ಸಾರವೆಂಬುದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೇ ಆಧಾರವೆಂದು ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವೇದಗಳ ಸಾರವಾದ ಪ್ರಣವದ ಅವಿಧಾರವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರಕಾಮಯಂತ ಪ್ರಜಾಯೇಯ ಧೂಯಾನ್ತ್ಯಾಮಿತಿ ಸ ತಪೋತಪ್ಯತೇ ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತೇ-
 ಮಾಲ್ಯೋಕಾನಸೈವತ ಪೃಥಿವೀಮಂತರಿಕ್ಷಂ ದಿವಂ ತಾಲ್ಯೋಕಾನಸಥತಪ್ತೇಭ್ಯೋಽಥಿತಪ್ತೇಭ್ಯಸ್ತ್ರೀಣಿ ಜೋತೀಂಷ್ಯಜಾಯಂತಾಗ್ನಿರೀವ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಜಾಯತ ನಾಯುರಂತರಿಕ್ಷಾ-
 ದಾದಿತೋ ದಿವಸ್ಥಾನಿ ಜೋತೀಂಷ್ಯಭೃಪತ್ಯೇಭ್ಯೋಽಥಿತಪ್ತೇಭ್ಯಸ್ತ್ರಿಯೋ ವೇದಾ ಅಜಾಯಂತ
 ಮುಗ್ಧೇದ ವಿಮುಗ್ಧೇರಜಾಯತ ಯಜುರ್ವೇದೋ ವಾಯೋ ಸಾಮವೇದ ಅದಿತ್ಯಾತ್ಯಾಸ್ತೇದಾನಧ್ಯ-
 ತಪತ್ಯೇಭ್ಯೋಽಥಿತಪ್ತೇಭ್ಯಸ್ತ್ರೀಣಿ ಶುಕ್ರಾಣ್ಯಜಾಯಂತ ಧೂರಿತ್ಯೇವ ಮುಗ್ಧೇದಾದಜಾಯತ
 ಭುವ ಇತಿ ಯಜುರ್ವೇದಾತ್ಸ್ಮರಿತಿ ಸಾಮವೇದಾತ್ | ತಾನಿ ಶುಕ್ರಾಣ್ಯಭೃತಪ್ತೇಭ್ಯೋಽಥಿತಪ್ತೇ-
 ಭ್ಯಸ್ತ್ರಿಯೋ ವಜ್ರಾ ಅಜಾಯಂತಾಕಾರ ಉಕಾರೋ ಮಕಾರ ಇತಿ ಶಾನೇಕಧಾಸಮಧರತ್ಪ-
 ದೇತದೋಮಿತಿ ತಸ್ಮಾದೋನೋದಿಮಿತಿ ಪ್ರಸೋತೋಮಿತಿ ವೈ ಸ್ವರ್ಗೋ ಲೋಕ ಓಮಿತ್ಯಾಸೌ
 ಯೋಸೌ ತಪತಿ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೫-೨೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತಾನು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿಚ್ಛಿಸಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಆ ಕಠಿಣಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪಕ್ಷವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ವಾಯುವೂ, ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಅದಿತ್ಯನೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಇವರನ್ನೂ ಪಕ್ಷವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಮುಗ್ಧೇದವೂ, ವಾಯುವಿನಿಂದ ಯಜುರ್ವೇದವೂ, ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಸಾಮವೇದವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶುಭ್ರವಾದ ಮೂರು ಧ್ವನಿಗಳು ಹೊರಟವು. ಮುಗ್ಧೇದದಿಂದ ಭೂಃ ಎಂಬ ಸ್ವರವೂ, ಯಜುರ್ವೇದದಿಂದ ಭುವಃ ಎಂಬ ಸ್ವರವೂ, ಸಾಮವೇದದಿಂದ ಸ್ಮೌಃ ಎಂಬ ಸ್ವರವೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುವು, ಶುಭ್ರವಾದ ಆ ಸ್ವರಗಳನ್ನೂ ಪಕ್ಷವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಆ, ಉ, ಮ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳು ಅದಿಭೂತವಾದುವು. ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಓಂ ಎಂಬ ಪ್ರಣವವು ರಚಿತವಾಯಿತು. ಓಂ ಎಂಬುದೇ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು. ಅದೇ ಅದಿತ್ಯನು, ಎಂದು ದಿವರೂ ಓಂಕಾರರೂಪವಾದ ಪ್ರಣವವು ವೇದಗಳ ಸಾರವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ಪ್ರಣವವನ್ನು ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ನೆ ಹಿ ಪ್ರಣವಾದಿಧಿಕಂ ಕಿಂಚಿನ್ನಂತ್ರೈಜಾತಮಸ್ತಿ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪ್ರತಿಪಾದಿಕೃತ್ಯಾತ್ | ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಣವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ಪ್ರಸ್ಥತರವಾದ ಮಂತ್ರವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ಮಹಿಮೆಯು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಓಮಿತ್ಯೇತದಕ್ಷರಮಿದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ತಸ್ಯೋಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಭೂತಂ ಭವದ್ವಿವಿಷ್ಯದಿತಿ ಸರ್ವ-
ನೋಂಕಾರ ಏವ | ಯಚ್ಚಾನ್ಯತ್ರೀಕಾಲಾತೀತಂ ತದಪ್ಯೋಂಕಾರ ಏವ |

(ಮಾ. ಉ. ೧)

ವಿಶ್ವವೈಷ್ಣವ ಓಂಕಾರಮಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಓಂಕಾರ ರೂಪವಾದ ಪ್ರಣವವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಆದುದರಿಂದ ಕಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಯಾದಿದಂ ಅರ್ಥಜಾತಂ ಅಭಿಧೇಯಭೂತಂ ತಸ್ಯ ಅಭಿಧಾನಾವ್ಯತಿರೇಕಾತ್ ಅಭಿಧಾನಸ್ಯ ಚ
ಓಂಕಾರಾವ್ಯತಿರೇಕಾತ್ ಓಂಕಾರ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ, ಪರಂ ಚ ಬಹು ಅಭಿಧಾನಾಭಿಧೇಯೋ
ಪಾಯಪೂರ್ವಕವೇವ ಗಮ್ಯತೇ ಇತಿ ಓಂಕಾರ ಏವ | ತಸ್ಯ ವಿತಸ್ಯ ಪರಾಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪಸಃ
ಆಕ್ಷರಸ್ಯ ಓಂ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ಉಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ

(ಮಾ. ಉ. ಶಂಕರ ಭಾಷ್ಯ. ೧)

ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಭಿಧೇಯವಾಗಿರುವುವೋ (ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವೋ) ಅವೆಲ್ಲವೂ ಓಂಕಾರಮಯವೇ ಆಗಿವೆ. ಅಭಿಧಾನವೂ ಸಹ (ನಿರ್ದೇಶಮಾಡುವ ಕ್ರಮ) ಓಂಕಾರವೇ ಆಗಿದೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮವೂ ಸಹ ಅಭಿಧಾನ ಮತ್ತು ಅಭಿಧೇಯ ಎಂಬ ಸಾಧನದ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದ್ದರಿಂದ ಅದೂ ಓಂಕಾರವೇ ಅಂತಹ ಪರಾಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಓಂ ಎಂಬೀ ಅಕ್ಷರದ ಉಪಾಖ್ಯಾನವು ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಅಂತಿಮಗೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವಾಗಿದೆ. ಎಂದು ಪ್ರಣವದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರಣವಕ್ಕೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶೈತ್ರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಓಮಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮ | ಓಮಿತಿವೇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ | ಓಮಿತ್ಯೇತದನುಕ್ತತಿ ಹ ಸ್ತು ವಾ ಅಪ್ಯೋ ಶ್ರಾವಯೇ-
ತ್ಯಾಶ್ರಾವಯಂತಿ | ಓಮಿತಿ ಸಾಮಾನಿ ಗಾಯಂತಿ | ಓಗ್ಂಕೋಮಿತಿ ತಸ್ಮಾಣಿ ಶರ್ಗ್ಂಸಂತಿ |
ಓಮಿತ್ಯಧ್ವಯುಃ ಪ್ರತಿಗರಂ ಪ್ರತಿಗೃಣಾತಿ | ಓಮಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪ್ರಸೌತಿ | ಓಮಿತ್ಯಗ್ನಿಹೋತ್ರೈ-
ಮನುಜಾನಾತಿ | ಓಮಿತಿ ಐಶ್ವರಾಣಿ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಿಷ್ಯಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಪಾನೀತಿ | ಬ್ರಹ್ಮೈ-
ವೋಪಾಪೋತಿ |

(ತೈ. ಉ. ೧-೮)

ಓಂ ಎಂಬುದೇ (ಪ್ರಣವವೇ) ಬ್ರಹ್ಮವು. ವಿಶ್ವವೈಷ್ಣವ ಓಂ ಎಂಬುದೇ ಆಗಿದೆ. ಅದೇ ಅನುಕರಣವು. ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡುವವರೂ ಅಧ್ವರ್ಯಾದಿಗಳೂ ಸಹ ಇದರಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಗರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ

ನೊದಲು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪಡೆಯೋಣ ಎಂದು ವೇದಾಭ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನು ಓಂಕಾರೋಚ್ಚಾರಣದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಓಂ ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು. ಇದರ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಓಂಕಾರಪೂರ್ವಂ ಪ್ರವೃತ್ತಾನಾಂ ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ಫಲವತ್ತ್ವಂ ಯಸ್ಮಾತ್, ತಸ್ಮಾತ್ ಓಂಕಾರಂ
ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಪಾಸೀತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

ಪ್ರಣವೋಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವೇ ಫಲವೆಂದು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಛಾಪ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಓಂಕಾರರೂಪವಾದ ಪ್ರಣವು ಅಮೃತತ್ವಸಾಧಕವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಓಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. (ಛಾ. ೧-೪)

ದೇವಾ ನೈ ಮೃತ್ಯೋರ್ವಿಭ್ಯತಸ್ತಯೋಽಂ ವಿದ್ಯಾಂ ಪ್ರಾವಿಶಂಸ್ತೇ ಛಂದೋಧರಶ್ವಾದಯಸ್ತದೇಧರಂ.
ಚ್ಯಾದಯಸ್ತಚ್ಚಂದಸಾಂ ಛಂದಸ್ತ್ವಂ || ೨ ||

ಶಾನು ತತ್ರ ಮೃತ್ಯುರ್ಯಥಾ ಮತ್ಸ್ಯಮುದಕೇ ಪರಿಪತ್ಯೇದೇವಂ ಪರೈಪತ್ಯದೈತಿ ಸಾಮ್ನಿ ಯಜುಃ |
ತೇನು ವಿದಿತ್ಯೋರ್ಧ್ವಾ ಋಚಃ ಸಾಮ್ನೋ ಯಜುಃ ಸ್ವರಮೇವ ಪ್ರಾವಿಶನ್ || ೩ ||

ಯದಾ ವಾ ಋಚಮಾಪ್ನೋತ್ಯೋಮಿತ್ಯೇವಾತಿಸ್ವರಕ್ಕೆವಂ ಸಾಮ್ಯಮಂ ಯಜುರೇವ ಉ ಸ್ವದೋ
ಯದೇತದಪ್ಪರಮೇತದಮೃತಮುಭಯಂ ತತ್ರ ವಿಶ್ಯ ದೇವಾ ಅಮೃತಾ ಅಭಯಾ ಅಭವನ್ || ೪ ||

ಸ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ಯಾಪಕ್ಷರಂ ಪ್ರೌತ್ಯೇತದೇವಾಕ್ಷರಂ ಸ್ವರಮಮೃತಮುಭಯಂ ಪ್ರವಿಶತಿ
ತತ್ರ ವಿಶ್ಯ ಯದಮೃತಾ ದೇವಾಪ್ರದಮೃತೋ ಭವತಿ || ೫ ||

ದೇವತೆಗಳು ಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ಹೆದರಿ ಪ್ರಯೇರೂಪವಾದ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅದನ್ನು ಭವಸ್ವುಗಳಿಂದ ಮರೆಸಿದರು. (ಆದುದೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಭವಸ್ವೆಂದು ಹೆಸರು) ಆದರೆ ನೀರಿನೊಳಗೆ ಮೀನುಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವಂತೆ ಮೃತ್ಯುವು ಋಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡಿತು. ಆಗ ಅವರು ಋಕ್ವಿನಿಂದಲೂ 'ಯಜುಃಸ್ವಿನಿಂದಲೂ, ಸಾಮದಿಂದಲೂ ಹೊರಕ್ಕೆದ್ದು ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡು ಅದರ ಅಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದರು. (ಆದುದೆಂದರೆ ಋಗಾದಿಗಳ ಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ). ಈ ಓಂಕಾರರೂಪವಾದ ಸ್ವರವು ಅಮೃತವೂ ಅಭಯರೂಪದ್ದೂ ಆಗಿದೆ. ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಇವರ ಅಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅಮೃತತ್ವವನ್ನೂ ಅಭಯವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದರು. ಯಾರು ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು ಈ ಓಂಕಾರರೂಪವಾದ ಸ್ವರದ ಅಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಅಮೃತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅಭಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಯ್ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಅಧಿ ನಿಷೇದೀಃ | ಪ್ರಣವಸ್ಯ ಸರ್ವಮಂತ್ರಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್ ಮಂತ್ರೇಷು ಸರ್ವದೇವತಾನಾಂ ನಿವಾಸಾತ್ ಸರ್ವದೇವನಿವಾಸತ್ವಂ | ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಷ್ಠಾನತ್ವಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಕೃತ ಸರ್ವದೇವಾನಾಂ ನಿವಾಸಾತ್ || ಪ್ರಣವದಲ್ಲಿ ಸಕಲವಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಧಿಷ್ಠಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಇದನ್ನು ಎರಡು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಮಂತ್ರಗಳೂ ದೇವತೆಗಳ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವು. ಪ್ರಣವವು ಸರ್ವಮಂತ್ರಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಣವವು ದೇವತೆಗಳ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ, ಪ್ರಣವವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಣವವು ದೇವತೆಗಳಿಗಲ್ಲಾ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು.

ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಣವದ ಉಪಾಸನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ “ ಕಿಮ್ಬಚಾಕರಿಷ್ಯತಿ” ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನ್ನಲ್ಲಿ ಎವಂಠಿ, ಯಿ ಇತ್ತೆ ದ್ವಿದುಸ್ತ ಇಮೇ ಸಮಾಸತೇ | ಯಾರು ಇದನ್ನು ಅರಿಯುವರೋ ಅವರು ಅತ್ಯಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವರೊಂದಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನ್ನಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಣವವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಅಗ ಪ್ರಣವರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲು ಪ್ರಣವರೂಪವಾದ ಸಾಧನದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತದೇತದಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ ಪ್ರಾಣಪ್ರವು ವಾಚ್ಛನಃ |

ತದೇತತ್ವತ್ಯಂ ತದಮೃತಂ ತದ್ವೇದ್ಯವ್ಯಂ ಸೋಮ್ಯು ವಿಧ್ವಿ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೨-೨)

ಯಾವ ಪರಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ರೋಕಗಳೂ ಅಡಗಿರುವವೋ ಅದೇ ಅಕ್ಷರವೆಂಬ ಬ್ರಹ್ಮವು. ಅದೇ ಪ್ರಾಣವು. ಅದೇ ವಾಚ್ಛನವು. ಅದೇ ಸತ್ಯವು. ಅದೇ ಅಮೃತವು. ಅದನ್ನೇ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು (ಗುರುಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ

ಧನ್ಯುರ್ಗುಹೀಶ್ವೌಪನಿಷದಂ ಮಹಾಪ್ರಾಂ ಶರಂ ಹ್ಯುಪಾಸಾನಿಶಿತಂ ಸಂಧಯಾತ |

ಅಯಮ್ಯ ತದ್ವ್ಯಾವಗತೇನ ಚೇತಸಾ ಲಕ್ಷ್ಯಂ ತದೇವಾಕ್ಷರಂ ಸೋಮ್ಯು ವಿಧ್ವಿ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೨-೩)

ಔಪನಿಷದ ಮಹಾಪ್ರವಾದ ಧನ್ಯುಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಉಪಾಸನೆಯೆಂಬ ಹರಿತವಾಗಿರುವ ಬಾಣವನ್ನು ಹೋಡಿಸಬೇಕು. ಅದನ್ನು ಎಳೆಯಕೊಂಡು ಅದರ ಛಾವನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಚಿತ್ರದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಕು.

ಪ್ರಣವೋ ಧನುಃ ಶರೋ ಹ್ಯಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ತಲ್ಲಕ್ಷ್ಯಮುಚ್ಯತೇ |

ಅಪ್ರಮತ್ತೇನ ವೇದ್ಯವ್ಯಂ ಶರವತ್ತೆನ್ನಯೋ ಧನೇತ್ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೨-೪)

ಪ್ರಣವವೇ ಧನುಸ್ಸು. ಅತ್ತನೇ ಬಾಣ. ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಅದನ್ನು ಎಚ್ಚರತಪ್ಪದೆ ಹೊಡೆಯಬೇಕು. ಬಾಣದಂತೆ ತನ್ಮಯನಾಗರಬೇಕು. ಹೇಗೆ ಧನುಸ್ಸು ಗುರುಯಲ್ಲಿ ಬಾಣವು ಹೋಗಿ ಸೇರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಅತ್ಯ

ನೆಂಬ ಬಾಣವು ಅಕ್ಷರವೆಂಬ ಗುರಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಕ್ಕೆ ಒಂಕಾರರೂಪವಾದ ಪ್ರಣವವು ಕಾರಣವು. ಜೀವನು ಪ್ರಣವವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಸನಮಾಡಿದರೆ ಎಂದರೆ ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕಾರವುಂಟಾಗಿ ಅದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಯಾವ ಅಡ್ಡಿಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಾಯಣರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ನಿರುಕ್ತ ದಿಂದಲೂ ಉಪನಿಪತ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಆಧಾರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಕಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಆಥ ಏಕಾದಶ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಆದಿತ್ಯ ಇತಿ ಪುತ್ರಃ ಶಾಕಪೂಣೇರೇಷ್ಠಗೃವತಿ ಯದೇನಮರ್ಚಂತಿ ಪ್ರತ್ಯಚಃ
ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಸ್ಯ ಯದನ್ಯನ್ಮಾತ್ರೇಭ್ಯಸ್ತದಕ್ಷರಂ ಭವತಿ ರತ್ನಯೋಽತ್ರ ದೇವಾ
ಉಚ್ಯಂತೇ ಯ ಏತಸ್ಮಿನ್ನಧಿನಿಷಣ್ಣಾ ಇತ್ಯಧಿದೈವತ ಮುಢಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಶರೀರಮತ್ರ ಋಗು-
ಚ್ಯುತೇ ಯದೇನೇನಾರ್ಚಂತಿ ಪ್ರತ್ಯಚಃ ಸರ್ವಾಣೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ತಸ್ಯ ಯದವಿನಾತಿ-
ಧರ್ಮ ತದಕ್ಷರಂ ಭವತೀಂದ್ರಿಯಾಣ್ಯಾತ್ರ ದೇವಾ ಉಚ್ಯಂತೇ ಯಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ಮನ್ಯೇಕಂ
ಭವಂತೀತ್ಯಾತ್ಮಪ್ರವಾದಾಃ || ೧೧ ||

ಆದಿತ್ಯ ಇತಿ ಪುತ್ರಃ ಶಾಕಪೂಣೇರೇಷ್ಠಗೃವತಿ | ಯದೇನಮ-
ರ್ಚಂತಿ ಪ್ರತ್ಯಚಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ | ತಸ್ಯ ಯದನ್ಯನ್ಮಾತ್ರೇ-
ಭ್ಯಸ್ತದಕ್ಷರಂ ಭವತಿ | ರತ್ನಯೋಽತ್ರ ದೇವಾ ಉಚ್ಯಂತೇ
ಯಏತಸ್ಮಿನ್ನಧಿನಿಷಣ್ಣಾ ಇತ್ಯಧಿದೈವತಮ್ ||

ಶಾಕಪೂಣಾಚಾರ್ಯರ ಪುತ್ರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಈ ಮಕ್ಕಳು ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ ಅಂದರೆ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವ ಆದಿತ್ಯನೆಂದರ್ಥ. ಮುಖ್ಯೋತ್ತಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸಕಲರೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ—ಮಗ್ನಿ; ಪೂರ್ವಾಕ್ಷೇ ದಿವ ದೀವ ಆದಿತ್ಯೋ ನಾವಿಹ ಏತನ್ಮಂಡಲಂ ತವತಿ ತತ್ರ ತಾ ಮ ಜಃ (ಕೈ-ನಾ-ಉ) ಎಂಬ ಪುರಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದಿಂದ ಋಕ್ಕೆಂದರೆ

ಮುಗಾದಿಮಯವಾದ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲವು ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿದೆ. ತತ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ, ನಿರತಿಶಯವಾದ, ಸರ್ವರಕ್ಷಕ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಯ ವಿಮೋಚಕರಾದಿತ್ಯೇ ಹಿರಣ್ಯಾಯಃ ಪುರುಷೋ ದೈತ್ಯತೇ (ಶ್ಲೋ. ೮-೧೦-೧೨) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸಂಬಂಧವಾಗಿವೆ. ಈ ಅದಿತ್ಯ ಮಂಡಲವನ್ನು ಅಕ್ಷರಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಯಾರು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲವೋ ಅವರು ಏನುಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರು? ಅವರು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ತಿಳಿದವರು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಅದಿತ್ಯಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಶರೀರಮತ್ರ ಬುಗುಚ್ಯತೇ ಯದೇನೇನಾರ್ಚಂತಿ
ಪ್ರತ್ಯುಚೇಃ ಸರ್ವಾಣೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ತಸ್ಯ ಯದವಿನಾಶಿಧಮರ್ವ
ತದಕ್ಷರಂ ಭವತಿ | ಇಂದ್ರಿಯಾಣ್ಯಾತ್ರ ದೇವಾ ಉಚ್ಯಂತೇ
ಯಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಧಿ ನಿಷಣ್ಣಾನೀತ್ಯಾತ್ಮ ಪ್ರವಾದಾಃ || ೧೧ ||

ಈ ಅಧ್ಯಾತ್ಮನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಚಂತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಮುಕ್ತ ಅಂದರೆ ಶರೀರ, ಮತ್ತೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು. ಇವು ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ತಮ್ಮಿಂದ ವಿಷಯಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಆತ್ಮನು ಮನಸ್ಸಿನ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮನಸ್ಸು ಇಂದ್ರಿಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ವಿಷಯವಾದ ಅರ್ಥದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದಾಗ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನ್ಯಾಯಸ್ಥಿತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಂದ ಪ್ರೇರಣೆ ಹೊಂದಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧ ವಾಗಿ ಅದರಿಂದಂಟಾಗುವ ಸುಖವನ್ನು ಆತ್ಮನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಜೀವನ ಚೇತನಾಸತತ್ವವಿಜ್ಞಾನವು ಅಕ್ಷರ ಅಂದರೆ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ, ನಿರತಿಶಯವಾದ ಶರೀರಾದಿರಕ್ಷಕವಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಗಮನವುಳ್ಳ ಅಥವಾ ವಿಷಯದ್ವೈತಕಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಅಶ್ರಯಿಸಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಯಾವನು ಅಂತರಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ ಅವನು ಆತ್ಮಾರ್ಚನೆಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಶರೀರದಿಂದ ಏನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನು? ಅವನ ಜೀವನಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಉಳಿದ ಪದಗಳ ಅರ್ಥ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರಿಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಾದಶ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಕ್ಷರಂ ನ ಕ್ಷರತಿ ನ ಕ್ಷೀಯತೇ ವಾಕ್ಸಯೂ ಭವತಿ ವಾಚೋಽಕ್ಷ ಇತಿ
ವಾಕ್ತೋ ಯಾನಸ್ಯಾಂಜನಾತ್ ಪ್ರಕೃತೇತದ್ವರ್ತನ ಸಾಮಾದಿತ್ಯಯಂ ಮಂತ್ರಾರ್ಥ-

ಚಿಂತಾಭ್ಯಾಸೋಽಭ್ಯಾಸೋಽಪಿ ಶ್ರುತಿಸೋಽಪಿ ತರ್ಕತೋ ನ ತು ಪೃಥಕ್ತ್ವೇನ ಮಂತ್ರಾ ನಿರ್ವಕ್ತವ್ಯಾಃ ಪ್ರಕರಣಶ ಏವ ತು ನಿರ್ವಕ್ತವ್ಯಾ ನ ಹ್ಯೇಷು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಸ್ತ್ಯನ್ಯವೇರತ- ಪಸೋ ವಾ ಪಾರೋವರ್ಯವಿತ್ಸು ತು ಖಲು ವೇದಿತ್ಯಪು ಭೂಯೋವಿದ್ಯಃ ಪ್ರಶಸ್ಯೋ ಭವತೀತ್ಯುಕ್ತಂ ಪುರಸ್ತಾನ್ಮನುಷ್ಯಾ ವಾ ಋಷಿಷೂತ್ಪ್ರಾ ಮತ್ಸು ದೇವಾನಬ್ಜವನ್ಯೋ ನ ಋಷಿಭವಿಷ್ಯತೀತಿ ತೇಭ್ಯ ಏತಂ ತರ್ಕಮ್ನುಷಿಂ ಪ್ರಾಯಚ್ಛನ್ಮಂತ್ರಾರ್ಥ ಚಿಂತಾಭ್ಯಾಸಂ ತಸ್ಯಾದ್ಯದೇವಂ ಕಿಂಚಾನೂಚಾನೋಽಭ್ಯಾಹತ್ಯಾರ್ಷಂ ತದ್ಭವತಿ || ೧೨ ||

ಅಕ್ಷರಂ ನ ಕ್ಷರತಿ ನ ಸ್ತ್ರೀಯಿತೇ ವಾ ವಾಕ್ಯಯೋ ಭವತಿ |
ವಾಚೋಽಽಕ್ಷ ಇತಿ ವಾ ||

ಅಕ್ಷರ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಕ್ಷರವು ಯಾವಾಗಲೂ ಅನ್ಯಥಾಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದೂ ಮೂಲದಿಂದ ನಾಶಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಧ್ವನಿಯು ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ ಅಂದರೆ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ಧ್ವನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಿನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಷರಂ ನಕ್ಷರಂ ವಿದ್ಯಾತ್, ಅಕ್ಷೀತೇರ್ವಾಸರೋಽಕ್ಷರಂ ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ಕಾರರು ಅಕ್ಷರಪದದ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಅಕ್ಷರವೆಂಬಲ್ಲಿ ರ ಎಂಬುದು ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಕ್ಷರಗಳು ಅಂದರೆ ಅಚ್ಚಿನ ಮರಗಳು ಅವುಗಳಂತಿರುವ ಸ್ವರಗಳು ವ್ಯಂಜನಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಇರುತ್ತವೆ.

ಅಕ್ಷೋ ಯಾನಸ್ಯಾಂಜನಾತ್ | ತತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀತರದ್ವರ್ತನಸಾಮಾನ್ಯಾದಿತಿ ||

ಅಕ್ಷಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಕ್ಷ ಅಂದರೆ ಅಚ್ಚುಮರ. ರಥದ ಅಚ್ಚುಮರಕ್ಕೆ ಕೈಲಾದಿಗಳಿಂದ ಲೇಪನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅದಂತೆ ಸ್ವರಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಕ್ಷರವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಸ್ವರಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ವ್ಯಂಜನಾರೂಢವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಇತಿ ಶಬ್ದವು ನಿರ್ವಚನ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಗ್ರಂಥಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆಲವರು ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯದೊಡನೆ ಅನ್ವಯ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(ಇತಿ)ಅಯಂ ಮಂತ್ರಾರ್ಥ ಚಿಂತಾವ್ಯಾಸೋಽಭ್ಯಾಸೋಽಪಿ ಶ್ರುತಿ ತೋಽಪಿ ತರ್ಕತಃ ||

ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಚಿಂತಿಸಲ್ಪಡುವ ಈ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಗಳ ಸಮೂಹವು ಸಕಲಲೇಖಿಯಿಂದಲೂ ನಾನು ವಿಚಾರಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಇದರಿಂದ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದಲೂ, ನಿಗಮವಿಶೇಷಗಳಿಂದಲೂ ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಅರ್ಥ ವಿನರಣೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಳದಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಿಸಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈ ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಂತ್ರಾರ್ಥ ಚಿಂತಾಭ್ಯಾಸಶಬ್ದದಿಂದ ಆಗಮವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ನ ತು ಪ್ರಥಮೋನ ಮಂತ್ರಾ ನಿರ್ವಕ್ತವ್ಯಾಃ | ಪ್ರಕರಣಶ ಏವ ತು
ನಿರ್ವಕ್ತವ್ಯಾಃ | ನ ದ್ಯೇಷು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಸ್ತ್ಯನ್ಯಷೇರತಪಸೋ ವಾ |
ಪಾರೋನರ್ಯವಿತ್ತು ಬಲು ವೇ ದಿ ತ್ವ ಷು ಭೂಯೋವಿದ್ಯಃ
ಪ್ರಶಸ್ಯೋ ಭವತೀತ್ಯಾಕ್ತಂ ಪುರಸ್ತಾತ್ ||

ದೇವೀದೇವಿಯಾಗಿ ಮಂತ್ರನಿರ್ವಚನಮಾಡುವುದು ಅಸಾಧ್ಯ. ಪ್ರಕರಣದಿಂದಲೇ ಆಯಾ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು. ಮಂತ್ರವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞದೈವತ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮ, ಇತಿಹಾಸಾನುಪ್ರವೇಶನೆಂದು ಮೂರು ಪ್ರಕರಣ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳ ಆಧಾರದಮೇಲೆಯೇ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾರ್ಥದರ್ಶನವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಯಾರು ತಪಸ್ಸಿಗಳಲ್ಲವೋ ಯಾರು ಮುಷಿತವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲವೋ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾರ್ಥದರ್ಶನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಾರ್ಥನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಅವರು ಅರ್ಥ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಷಿಯೂ ತಪಸ್ವಿಯೂ ಅವರನ್ನು ಸಕಲ ಕಲ್ಮಷಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿಕೊಂಡುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಮಂತ್ರಾರ್ಥದರ್ಶನವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ತಿಳಿಯಲು ಅವರಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾರೋವರ್ಯವಿದರು ಅಂದರೆ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವರು. ಪರೋವರಭಾವದಿಂದ ಅವರು ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಗುರುಪದೇಶದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವಜನದ್ದೆ ಸುಕೃತಾಶಿಶಯವುಳ್ಳವರು ಉಪದೇಶವಾದೊಡನೆ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಸುಕೃತಕಡಿಮೆಯಾದವರು ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನೇ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಪರಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮಂತ್ರಾರ್ಥವೇ ವಿಧ್ಯಾವಸ್ಥಾನಭಾವದಿಂದ ಸಕಲಕಡಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ಬಹು ಶ್ರುತನಾಗದಿದ್ದರೆ ತಿಳಿಯಲು ಅಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯವೆಲ್ಲಾ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಗ ಸಂಗತಿಯಿಂದ ವುಣಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಮನುಷ್ಯಾ ವಾ ಖಾಸಿಷೋತ್ಪ್ರಾಮತ್ಸು ದೇವಾನಾಂಬುನನ್ವೇ ನ
ಋಷಿಭವವಿಷ್ಯಂತೀತಿ ? ತೇಭ್ಯ ಏತಂ ತರ್ಕಮೃಷಿಂ ಪ್ರಾಯಚ್ಛನ್
ಮಂತ್ರಾರ್ಥಚಿಂತಾಭ್ಯಾಹಮ ಭ್ಯಾಹ್ಯಂ ತಸ್ಯಾದ್ಯದೇವ ಕಿಂ
ಚಾನೂ ಚಾನೋಽಭ್ಯಾಹತತ್ಪಾರ್ಷ್ವಂ ತದ್ಭವತಿ ||

ಪೂರ್ವ ಮುಷಿಗಳಿಲ್ಲಾ ಕಾಲಧರ್ಮವನ್ನು ಸಂಸಿದಮೇಲೆ ಮನುಷ್ಯರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುಂತು-ನಮಗೆ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮುಷಿಗಳು ಯಾರು ? ಎಂದು ಕೇಳಿದರು. ಮುಷಿಗಳೆಂದರೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರತಿವಾದ ಧರ್ಮವ್ಯವಸ್ಥೆ (೨೧-೬-೫.) ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಮನುಷ್ಯರು ಆ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಅಸಮರ್ಥರಾದರು. ಅವರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಲು ಮುಷಿಗಳಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಹೀಗೆ ವರ್ತಿಸಿದೆ. ಆ ಮನುಷ್ಯರಿಗೋಸ್ಕರ ದೇವತೆಗಳು ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೇ ಮುಷಿಯನ್ನಾದಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಇದೇ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಚಿಂತಾಭ್ಯಾಹತವುನಾದ ನಿಗಮವು. ಯಾಸ್ಯದೇ ಆಗಲಿ ಶಾಕವುಣಿ ಮುಂತಾದ ಇತರ ಆಚಾರ್ಯರಾಗಲಿ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಂತ್ರಾರ್ಥ

ದೇವತಾಸತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವರಾದುದರಿಂದ ಗಹನವಾದ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ನಿಖಿಲವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ನೀವು ಮನುಷ್ಯರು ಆ ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಶಕ್ತರಾಗುವಿರಿಂದು ದೇವತೆಗಳು ಅವರಿಗೆ ಅದನ್ನು ಕರುಣಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಗುರೂಪದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಬಂದಿರುವವರು ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಯನದಿಂದ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಊಹಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅನೂಚಾನಪದ್ಧತಿಯನ್ನನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನ್ನು ತರ್ಕಿಸಿರುವುದು ಪುನಃಸಂಭವವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ಯರು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆಗ-ಸಂಪ್ರದಾಯದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿದವನು ಗುರೂಪದೇಶದಿಂದಲೂ, ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದಲೂ ಚಿತ್ತಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದುದರಿಂದ ತಾನಾಗಿ ವಿಚಾರಿಸಿ ಬಂದು ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಆಗ ಅದು ತಪ್ಪಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದವನು ಲೌಕಿಕರೀತಿಯಿಂದ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಹೋದರೆ ಅದು ತಪ್ಪಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಹಮಾರ್ಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಈರೀತಿ ಶ್ರೀಮದ್ವಾಕ್ಯಮುನಿಪ್ರಣೇತ ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರದ ದ್ವೈವತಾಕಾಂಡದ ಹದಿನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ,

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಹೃದಾ ತಷ್ಟೇಷು ಮನಸೋ ಜವೇಷು ಯದ್ವ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಸಂಯಜಂತೇ ಸಖಾಯಃ | ಅತ್ರಾಹ ತ್ವಂ ವಿಜಹುವೇದ್ಯಾಭಿರೋಹ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿ ಚರಂತ್ಯ ತ್ವೇ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೮) || ಹೃದಾತಷ್ಟೇಷು ಮನಸಾಂ ಪ್ರಜವೇಷು ಯದ್ವ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಸಂಯಜಂತೇ ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾ ಋತ್ವಿಜೋಽಿತ್ರಾಹ ತ್ವಂ ವಿಜಹುವೇದಾಭಿವೇದಿತನ್ಯಾಭಿಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿಭಿರೋಹಬ್ರಹ್ಮಾಣ ಊಹ ಏಷಾಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವಾ ಸೇಯಂ ವಿದ್ಯಾ ಶ್ರುತಿಮತಿ ಬುದ್ಧಿಸ್ತಸ್ಯಾಸ್ತಸಸಾ ಪಾರಮೀ ಸ್ಥಿತವ್ಯಂ ತದಿದಮಾಯುರಿಚೈತಾ ನ ನಿರ್ವಕ್ತವ್ಯಂ ತಸ್ಯಾ ಚ್ಯಂದಃ ಸು ಶೇಷಾ ಉಪೇಕ್ಷಿತವ್ಯಾ ಅಥಾಗಮೋ ಯಾಂ ಯಾಂ ದೇವತಾಂ ನಿರಾಹ ತಸ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯಾಸ್ತಾದ್ಯಾವ್ಯ ಮನುಭವತ್ಕನುಭವತಿ || ೧೩ ||

ಹೃದಾ ತಷ್ಠೇಷು ಮನಸೋ ಜನೇಷು ಯದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಸಂ-
ಯಜಂತೇ ಸಖಾಯಃ | ಅತ್ರಾಹ ತ್ವಂ ವಿಜಹುರ್ವೇದ್ಯಾಭಿರೋಹ
ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿಚರತ್ಯುತ್ಕೇ ||

(ಮ-ಸ.-೨-೨-೨೪)

ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಿಷಯವು ಸ್ವಕವೋಲಕಲ್ಪಿತವಾದುದಲ್ಲ. ಮಂತ್ರಾರ್ಥವೂ ಇದನ್ನು ಪುಸ್ತಿಕರಿಸುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದುದು. ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮನು ತಾನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಷಿಯು ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥಸಾಧನವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವ ಯಾವುದು ? ಅತತ್ತ್ವಯಾವುದು ? ಎಂದು ಪ್ರವಚನಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಚಾರಿಸಿ ತಿಳಿದ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು. ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಅಭಿಯುಕ್ತರಾದುದರಿಂದ ವಿದ್ಯಾಂಸರಾದ ಇವರು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಸೂಕ್ತತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ಆಗೋಚರವಾದ ಅಚಿತ್ತ್ಯವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿತ್ವಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ವಾಗಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪರಸ್ಪರ ಸಂಗತರಾಗಿ ವಿಚಾರಿಸಿ ತಿಳಿದು ಗೌರವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಂಘದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯದವರು ಯಾರೂ ಇರುವರೋ ಅಂದರೆ ಅವರನ್ನು ಸರೋ ಅನುಂಜಯಿಸಿದ ವಂಚಿತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅವರನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಯಾರೂ ಈ ನಿರೂಪಣಾಸ್ತಂತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರೇ ವಿದ್ಯಾಂಸರು ಅವರೇ ಸರಿಯಾದ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೃದಾ ತಷ್ಠೇಷು ಮನಸಾಂ ಪ್ರಜನೇಷು ಯದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಸಂ
ಯಜಂತೇ ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾ ಋತ್ವಿಜೋತ್ತಾಹ ತ್ವಂ ವಿಜ-
ಹುರ್ವೇದ್ಯಾಭಿವೇದಿತವ್ಯಾಭಿಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿಭಿರೋಹಬ್ರಹ್ಮಾಣ
ಊಹಬ್ರಹ್ಮಾಣ, ಊಹ ಏಷಾಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ನಾ||

ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬೃಹದ್ವೇದತಾಳಾಂಡದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪಠ್ಯಮಿಸಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞೋತಿಃ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಯದ್ಯೋಗಾತ್ ಸಮುಪಾಖ್ಯತೇ | ತತ್ ಜ್ಞಾನಮಭಿತುಷ್ಯಾವ ಸೂಕ್ತೇನಾಥ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ || ಎಂದು ಇದು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಸ್ತುತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವೆಂದು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ನಿರೂಪಣಾಸ್ತಂತ್ರಕ್ಕೆ ಊಹಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಉಕ್ತತೇ ಅತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮ ವೇದಾರ್ಥಃ ಇತಿ ಊಹಬ್ರಹ್ಮಃ ವೇದಾರ್ಥ ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕವಾದ ಗ್ರಂಥವೆಂದರ್ಥ. ಓಹಂ, ಊಹಂ ಎಂಬುದು ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಭಿನ್ನಾರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಓಹವೆಂಬಲ್ಲಿ ಅರ್ಥನಾರ್ಥಕವಾದ ಉಹಿ (೦) ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಃಪುಂಲಿ ಭಿನ್ನಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಊಹವೆಂಬಲ್ಲಿ ಊಹ-ವಿಕರ್ಕೇ, ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಭಿನ್ನಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಬ್ರಹ್ಮ ಪದಕ್ಕೆ ವೇದಾರ್ಥವೆಂದೇ ಆಚಾರ್ಯರ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಅದುದರಿಂದ ಊಹಃ ವಿಷಾಂ ಇತಿ ಎಂದು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಿಂದಲೇ ನಿಗ್ರಹವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ವೇದಾರ್ಥಕಲಲರಾದ ಇವರು ಎಲ್ಲಿಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂಜಿತರಾಗಿ ತಿರುಗುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ವೇದಾರ್ಥ ನಿಶ್ಚಯಕೋಪ್ತರ ಅವರು ಇಡೀ ಬಂಧಾತೆ ಸಂಚರಿಸಿ, ವಿಚಾರಿಸಿ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಈ

ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥವನ್ನು ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತಾ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಚಿಂತಾರ್ಥ್ಯಹಶಾಸ್ತ್ರವಾದ ಈ ನಿರುತ್ತಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ನಿರುತ್ತಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.

ಸೇಯಂ ವಿದ್ಯಾ ಶ್ರುತಿ ಮತಿ ಬುದ್ಧಿಃ ||

ಗ್ರಂಥದ ಉಪಸಂಹಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ನಿರುತ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರವಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವೇದಾರ್ಥ ವಿಜ್ಞಾನಲಕ್ಷಣವಾದ ವಿದ್ಯೆಗೆ ಶ್ರುತಿಮತಿ ಬುದ್ಧಿಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ನಿರುತ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರವೊಂದೇ ವಿದ್ಯೆಯೆಂದೂ, ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರುತ್ವವಾದುದೆಂದೂ, ಇದೇ ಬುದ್ಧಿವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದೆಂದೂ ನ್ಯಾಪ್ತಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ತಸ್ಯಾಸ್ತಪಸಾ ಪಾರಮೀಪ್ಸಿತವ್ಯಂ ||

ಪಾದವಾಕ್ಯ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ತಿಳಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಈ ವಿದ್ಯೆಯ ಪಾರವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕಾದರೆ ಅತಿಶಯವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಪಾರಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗಂತುಂ—ಹೊಂದಲು ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವಿಧಿ ನಿಷೇಧ, ಶ್ರುತಿ ಪ್ರಸವ, ನಿಯಮ, ಪರಿಸಂಖ್ಯಾಪುನರ್ವಚನ, ಪರ್ಯಾಯವಾದಿಗಳಿಂದ ವೇದವು ಅತಿ ಗಹನವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ತಪಸ್ಸಿಲ್ಲದೆ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವಿಲ್ಲದೆ, ಚಿತ್ತಕುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದೆ ಮಾನವನು ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿಕೃತಿಯಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವು. ವೇದದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾದ ಭಾಗಗಳೇ ಅಧಿಕವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾತಶ್ಚ ವನ್ಯಾಗರೀ ನಿಂದಿಯನ್ನಾಗರೀ ತಿಳಿಸುವ ವಾಕ್ಯಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾದ ವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಲಕ್ಷಣಿಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವುಳ್ಳ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಧಿನಿಷೇಧಗಳ ಪ್ರಾತಶ್ಚ ಅಥವಾ ನಿಂದಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಯೋಜನ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಥವಾದಾತ್ಮಕ ವೇದಾಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ ಸಾರ್ಥಕ ಹೇಳಬೇಕು. ಅದರ ಯಥಾಶ್ರುತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕರಿಸಿದರೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಯಥಾಶ್ರುತಾರ್ಥ ಪ್ರಮಾಣಗ್ರಾಹ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವಾದ ಗಳು ವಿದ್ವಾಂಸನಿಗೂ ಅಧಿಕಭೃಂಶಿ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ತುಂಬಾ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ನಿರುತ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನವಿಲ್ಲದೆ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಅಖಿಲ ಪುನಃಕೋಶಕಾರ ಕ್ಯಾಗಿ ಶ್ರುತ್ವವಾದ ಈ ನಿರುತ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೇ ತಪಸ್ಸಿನ ಪಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ವಿದ್ಯೆಯ ಪಾರಿಗಮನೋಪಾಯರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ತದಿದ ಮಾಯುರಿಚ್ಛತಾ ನ ನಿರ್ವಕ್ತವ್ಯಮ್ ||

ಈ ನಿರುತ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಯುಸ್ಸನ್ನು ಬಯಸುವವನು ಅಂದರೆ ತಪೋನುಷ್ಠಾನವಿಲ್ಲದವನು ಓದಬಾರದು. ತಿಳಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಪಬಾರದು. ವೇದವನ್ನೋದಿದವನಾದರೂ ಅಚಾರ, ತಪೋನುಷ್ಠಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವನು ಕಲುಷಿತ ಮನಸ್ಸುನಾಗುತ್ತಾನೆ. ತಪೋನುಷ್ಠಾನದಿಂದಲೇ ಅಂತಃಕರಣ ಶುದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮನೋನಾಂತಃಕರಣವುಳ್ಳವನು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದು ನಿರ್ವಚನಮಾಡಲು ಅಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆ ಅವನು ಹಳಂದಿಂಥ ಶ್ರುತರ್ತಿಸಿದರೆ ಅವನ ಅಯುಷ್ಷು ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ದೀರ್ಘಾಯಸ್ಸು ತಗಲಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವವನು ಮೊದಲು ತಪೋನುಷ್ಠಾನದಿಗಿಂತ ಅಂತಃಕರಣ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಮೇರೆ ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು.

ತಸ್ಯಾಚ್ಛಂದಃ ಸು ಶೇಷಾ ಉವೇಕ್ಷಿತವ್ಯಾಃ ||

ಈ ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಂದಿರುವುದು ಅಥವಾ ನಿಗಮೋದಾರಣೆಗಳು ಆಶಾಸ್ತ್ರೀತವಾಗಿದ್ದರೆ ನಿರಾಶಾಂಕಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಶಾಖಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಚಾರಿಸಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಾಕ್ಯ ಶೇಷದ ವಾದಗಳನ್ನೂ ಅರ್ಥಾರ್ಥಾದಿಗನ್ನು ಉವೇಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಅದನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ವೇದಗಳನ್ನೂ ವೇದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಉಪ—ಉಪಗಮ್ಯು—ತವ್ಯಾಃ—ಆಲೋಚಿತವ್ಯಾಃ |

ಅಥಾಗಮೋ ಯಾಂ ಯಾಂ ದೇವತಾಂ ನಿರಾಹ ತಸ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯಾಸ್ತಾ-
ದ್ಯಾನ್ಯ ಮನಃ ಭವತ್ಯನುಭವತಿ || ೧೩ ||

ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗುವುದೆಂದ ಪ್ರಯೋಜನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ತಪಸ್ವಿಯಾದ ನೈರುಕ್ತಾಗಮವನ್ನು ಗುರುಮುಖ ದಿಂದಲೇ ಪಡೆಯಬೇಕು. ಶ್ರದ್ಧೋವಾಸನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಈ ಸಕಲನಿಗಮವ್ಯೂಹವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಆಯಾಮಂತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿ ಯಾವ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ಭಾವಿಸುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಆ ದೇವತಾಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಶರೀರತ್ಯಾಗವಾದೊಡನೆ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಯೋ ಯೋ ಯಾಂ ಯಾಂ ತಸುಂ ಭಕ್ತ್ಯಾ ಶ್ರದ್ಧಯಾರ್ಚಿತು ಮಿಚ್ಛತಿ" ಎಂದು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗ್ರಂಥಸಿಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅನುಭವತಿಯೆಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅಥೇನಾಯದ್ ದ್ಯಾವೋಯದುದಂಚೋ ವಿ ಹಿ ಸೋತೋಃ ಸ್ಯುಕ್ತೇವತರತ್ಯ ಚತ್ವಾರಿ ಶೃಂಗಾ ಸ್ವರ್ಯಂತಶ್ಚತ್ಯೋರಿವಾಗೃಚೋ ಅಕ್ಷರ ಆದಿತ್ಯ ಇತ್ಯಕ್ಷರಂ ನ ಕ್ಷರತಿ ಹೃದಾ ತಪ್ಪೇಷು ತ್ರಯೋದತ

ಇತಿ ನಿರುಕ್ತೇ ಉತ್ತರಷಟ್ಪೀ ಸಪ್ತಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ

ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯಃ ಸಂಪೂರ್ಣಃ

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ನಿರುಕ್ತಂ

ಅಥ ಚತುರ್ದಶೋಧ್ಯಾಯಃ ಪ್ರಥಮಪಾದಃ

ಸೂಚನೆ—ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ವಿಚಾರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮಂತ್ರಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ಆ ಮಂತ್ರಗಳು ಮುಗ್ಧೀದಕ್ಕೆ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೂ ಸೇರದವುಗಳು ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಅಥ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಓಂ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ದೈವತಂ ಯಜ್ಞಾಂಗಂ ಚಾಧಾತ ಊರ್ಧ್ವಮಾರ್ಗಗತಿಂ
ನ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮೇತ್ಯುದಿತಸ್ಯ ಹಿ ಕರ್ಮದ್ಯಷ್ಟಾಭೈತದನುಪ್ರವದತ್ಯಭೈತಂ
ಮಹಾಂತಮಾತ್ಮಾನಮೇಷಗ್ಗಣಃ ಪ್ರವದತೀಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುರಿತ್ಯ-
ಭೈಷ ಮಹಾನಾತ್ಮಾತ್ಮ ಜಿಜ್ಞಾಸಯಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರೋವಾಚಾಗ್ನಿರಸ್ಮಿ ಜನ್ಮನಾ ಜಾತವೇದಾ
ಅಹಮಸ್ಮಿ ಪ್ರಥಮಜಾ ಇತ್ಯೇತಾಘ್ನಾಂ || ೧ ||

ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುರಘೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಸರ್ಕೋ
ಗುರುತ್ಮಾನ್ |

ಏಕಂ ಸದ್ವಿಪ್ರಾ ಬಹುಧಾ ವದಂತ್ಯಗ್ನಿಂ ಯಮಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹುಃ

|| ೪೬ ||

ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟ ಒಣಗಿದ ಬೆರಣಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಧೂಮವನ್ನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ನೋಡಿ
ದ್ದೀನಿ. ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೂ, ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಅದ ಈ ಧೂಮದಿಂದ ಈ ಧೂಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ನೋಡಿ
ದ್ದೀನಿ. ಫಲವನ್ನು ಸುಂಸಕಳದ್ದೂ, ಶುಕ್ಲರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಸೋಮವನ್ನು ಮುಕ್ತಿಕೃಗಳು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದಕ್ಕೆ
ಸಾಧನಗಳಾದ ಅನುಷ್ಠಾನಾದಿಗಳು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿತವಾದವು.

ಆದಕ್ಕೆ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸೋಮ ಉಶಾಕ್ಷಾಭವತ್ಪೂರ್ವಂ ತಂ ದೇವಾಃ ಶಕ್ಯತಾಪಚೇನ್ |
ಯಜ್ಞಾಥೇ ತದ್ವಪೋ ಧೂಮೋ ಮೇಘ ಅಸ್ತೀತ್ ತದುಚ್ಯತೇ |
ತತ್ತರತ್ವೇನ ನಾ ಮಂತ್ರೋ ನ್ಯಾಪ್ಯೋಯೋಽಯಂ ವಿಚಕ್ಷಣ್ಯೇ |

ಫಲಗಳ ಸೇಕ್ರವಾದ ಸೋಮನನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಶಕ್ಯತ್ತಿನಿಂದ ಪಾಕಮಾಡಿದರು. ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಆ ಧೂಮವು ಮೇಘವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಆ ಸಂದರ್ಭವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿ ತಿಳಿದವರು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು, ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆಯು ಶಕಮಯಂ ಧೂಮಂ ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಶಕ್ಯನ್ಮಯಂ ಶುಷ್ಕಗೋಮಯಂಭೂತಂ ಧೂಮಂ ಒಣಗಿದ ಬೆರಣಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಧೂಮವೆಂದು ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥ. ಅವರು ಹೇಳಿರುವ ಕಥಾಸಂದರ್ಭವೂ ಸಹ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಕಮಯೋ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೂ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದದಿಂದ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

Monier-Williams ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ Sanskrit—English Dictionary ಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಆಧಾರಗಳನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

- ೧) The smoke of burnt or burning cow-dung. ಗೋಮಯ (ಬೆರಣಿ) ದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಧೂಮ. Atharva-Veda.
- ೨) Name of a Nakshatra
ಒಂದುನಕ್ಷತ್ರಹೆಸರು. Atharva-Veda.
- ೩) A Priest who argues by means of-dung. ಗೋಮಯವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ನಾದಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ.

(ಕೌಶಿಕಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರಃ)

ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಶಕಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಮೇಘೇ ಶಕಸ್ತಸ್ಯ ಧೂಮಾಃ ಸಲಿಲಂ ನಾಸ ಏವ ನಾ |
ಸೋಮ ಉಶಾ ಭವಂತಸ್ಯ ಪಾವಕಾಶ್ಚ ತ್ರಯೋಽಧಿಪಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೪೧)

ತಳವೆಂಬ ಪದವು ಮೇಘವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಕವೇ ಅದರ ಧೂಮವು. ಅಥವಾ ಮೇಘದ ಅಚ್ಚಾದ ಕರೂಪವಾದ ವಸ್ತ್ರವಾಗಬಹುದು. ಸೋಮವು ವ್ಯಹಭವು. [ಸೇಶ್ವೃವು] ಎಂಬ ತಳೆ, ಧೂಮ, ಸೋಮ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. Moodonell ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪರಿವರ್ತಿಸುವಾಗ ತನ್ನ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ಮೇಘದೊತೆದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಕವೆಂದ,

“ ಧೂಮಶ್ಯೋಲಿಸ್ತಲಿಲಮರುತಾಂ ಸನ್ನಿಪಾತಃ ಕ್ಷಮೇಘಃ ” ||

(ಮೇಘದೂತ. ೫)

ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತಳೆಧೂಮದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವ ಧಾವವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯಲ್ಲಿ ಧೂಮವೇ ಸಲಿಲವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ತಳೆಧೂಮವು ನಕ್ಷತ್ರ ರಾಜನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಯದ್ರಾಜಾನಂ ತಳೆಧೂಮಂ ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯುಕ್ತೈಃ |
ಭದ್ರಾಹಮಸ್ಮೈ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತೈರೋ ರಾಷ್ಟ್ರಮಜಾಯತೆ ||

ನಕ್ಷತ್ರಗಳೆಲ್ಲವೂ ತಳೆಧೂಮವನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವನಿಗೆ ಮಂಗಳಾತ್ಮಕವಾದ ಅಹಸ್ತನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ “ ಇದು ನಿನ್ನ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವು ” ಎಂದು ಹೇಳಿದವು.

ಭದ್ರಾಹಮಸ್ತು ನಃ ಸಾಯಂ ಭದ್ರಾಹಂ ಪ್ರಾತರಸ್ತು ನಃ |
ಭದ್ರಾಹಮಸ್ಮೈ ಧೈಂ ಶ್ವಂ ತಳೆಧೂಮ ಸದಾ ಕೃಣು ||

ನಮಗೂ ಸಹ ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲೂ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲೂ ನಮಗೆ ಅಹಸ್ತು ಮಂಗಳಾತ್ಮಕವಾದ ವಾತಾವರಣವೊಂದಿರುವಂತೆ ಮಾಡು.

ಯೋ ನೋ ಭದ್ರಾಹಮಕರಸ್ತಾಯಂಪ್ರಾತರಘೋ ದಿವಾ |
ತಸ್ಮೈ ತೇ ನಕ್ಷತ್ರರಾಜ ತಳೆಧೂಮ ಸದಾ ನಮಃ ||

(ಅರ್ಥವೇದ. ೬-೧೨೨-೧ ೦ಂ ೩)

ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲೂ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲೂ ನಮಗಿಲ್ಲಾ ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕವನೂ, ನಕ್ಷತ್ರ ರಾಜನೆಂಬ ಆದ ತಳೆಧೂಮನೆ, ನಿನಗೆ ಸರ್ವದಾ ನಮಸ್ಕರಿಸುವೆವು.

[ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಶಾಂಶಗಳೂ ಇವೆ.]

ಅರ್ಥವೇದದ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ತಳೆಧೂಮನ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ Bloomfield ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಇತರ ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಡರ್ಚಿಸ ತನ್ನ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ Weber ಎಂಬುವವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

" Weber, recognising ಶಕಧೂಮ, as the word on which the interpretation depends, takes it has equivalent to the ಶಕಮಯಧೂಮ of R. V. I-164-43, 'the smoke that rises from burning cow-dung' a well-known fuel and surmises that it may be the first morning fire, kindled while the stars are still shining, and indicating by its rising or falling smoke the weather of the breaking day."

(American journal of of Philology. Vol. VII. P. 486)

ವೀಬರ್ ಎಂಬ ಪಂಡಿತನ ಮತದಂತೆ, ಅರ್ಥವೇದೋಕ್ತವಾಗಿರುವ ಶಕಧೂಮಪೂ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಕಮಯಧೂಮವೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಪದಗಳು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಬೆಳೆದೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಹೊಗೆಯು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹತ್ತುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಧೂಮವು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಕ್ರಮದಿಂದ ಆಯಾ ದಿನದ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಮದರಿಂದ ಶಕಧೂಮವು ಪ್ರತಿವಿನದ ಹೇವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸಾಧನವು. ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿರುವ ಅರ್ಥವೇದದ ೬-೧೬೮-೩ನೇ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅರ್ಥವೇದದ ವನ್ನು ಆಂಗ್ಲ ಭಾಷೆಗೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿರುವ Whitney ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

One may conjecture that it is the Milky-way, which is not unlike a thin line of smoke drawn across the sky, that is the real king of asterisms, and that its imitation by a column of the heavy smoke of burning is what was relied on to counteract any evil influences from the asterisms; or the behaviour of such smoke, as rising upward or hanging low, may have been really a weather-sign-

(Harvard Oriental Series. Vol. 7. P. 378)

ಗೋಮಯದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಧೂಮವು ಯಾವ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದೋ ಅದೇ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತಿರುವ ನಕ್ಷತ್ರವುಂಟವು (Milky-way) ಇಲ್ಲಿ ಶಕಧೂಮವೆಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ದುಷ್ಟಂಶಾಮಗಳು ಇದನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ತಪ್ಪುತ್ತವೆ. ಆಮದರಿಂದಲೇ " ಭದ್ರಾಹಮಸ್ತು ನಃ ಸಾಯಂ " ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ Weber ಎಂಬವನು ಹೇಳುವಂತೆಯೇ ಧೂಮದ ಆರೋಹಣಾವರೋಹಣಗಳು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರಬಹುದು. ಆಯಾ ದಿನದ ಹವದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಧೂಮರೇಖೆಯು ತನ್ನ ನೇರವಾದ ಆರೋಹಣದಿಂದಲೂ, ಹವಾಗುಣಕ್ರಮಗುಣವಾದ ವಕ್ರವಾದ ಪ್ರಸರಣದಿಂದಲೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಶಕಧೂಮವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದರ್ಥವು.

ಕೌಶಿಕಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (VIII. 17) : ಶಕಧೂಮವೆಂಬ ಪದವನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

“ ಪ್ರಮಂದೋ ಶೀರತಲಲುಪಪಧಾನತಕಧೂಮ ಜರಂತಃ ”

ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬಾರಿಲಿನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನನಮಾಡುತ್ತಾ ಶಕಧೂಮ (?) ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಏತಾನಿ ಜೀರ್ಣಾನಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವ್ಯಾಧಿ ಎಂಬರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇದೇ ಕೌಶಿಕಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಶಕಧೂಮದ ಸ್ತುತಿಯಿರುವ ಆ ವೇ. ೬-೧೨೮ನೇ ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನು ಪದವ್ಯಕ್ತೆ ಪ್ರಮಾಣಮಾಡುವ ವ್ಯಾಪಾರಿಯು ತನ್ನ ಪೂಜಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿ ತಕಧೂಮವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಕೌ. ಸೂ. ೫೦-೧೩)

ಈ ರೀತಿ ತಕಧೂಮವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಕಷ್ಟವಾದರೂ ಸಹ ನಮಗೆ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯೇ ಈ ಸಂವರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರಮಾಣದಂತೆ, ತಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದೂ, ಧೂಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೆಲಿವೆಂದೂ ಅಥವಾ ಆದರ ವಾಸನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೇ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಸಹ ವ್ಯಕ್ತಿಪತನದ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸಾಯಣರು ವಿನಯಿಸುವಂತೆ ಮೇಘದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅಪರಣವಾದುದೂ, ಗೋಮಯದ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಧೂಮರೇಖೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ವಿಷೂವತಾ-ವ್ಯಾಪ್ತಿಮತಾ | ವ್ಯಾಪ್ತಿಯವ ಧೂಮರೇಖೆಯಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ಉಜ್ಜಾಣಂ-ಫಲಶ್ಯ ಸೇತ್ತಾರಂ-ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಸೇಚನ ಎಂದರೆ ಸುರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉಜ್ಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಫಲಶ್ಯಂ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದೇವತೆಯೆಂದರ್ಥ. ಉಜ್ಜನ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವ್ಯವಸ್ಥಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಐ. ೩-೧೩) ಅಲ್ಲದೇ ಮುಕ್ತಂಹದಿತಿಯು-

ವ್ಯವಾಕೃತಾಯ ರೇವತಿ ಸುಖುಕ್ರೇ ಆದು ಸುಸ್ಮಿತೇ |

ಫಲಶ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉಜ್ಜಾಣಃ ಪ್ರಿಯಂ ಕಾಚಿತ್ಕರಂ ಹವಿರ್ವಿಶ್ವಾನ್ಮಾದಿಂವೈ ಉತ್ತರಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೭-೧೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಹರಿಗೆ ಅದ್ದಿರುವ ಉಜ್ಜಾಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಉಜ್ಜಾಣ ಉಜ್ಜತೇವ್ಯದ್ವಿಕ್ರಮಣಃ ಉಜ್ಜಂತ್ಯದಳೇನೇತಿ ವಾ (ಐ. ೧೨-೯) ವೃದ್ಧಿಯಾಗು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉಜ್ಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗತಕ್ಕ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉಜ್ಜ ಶಬ್ದವು ತಕ್ರಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಂಬರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎಂದರೆ, ಸೇಚನದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ತಂತ್ರರ್ಥವು ವ್ಯವಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೇ ಜಜ್ಜಿ ರೇ ದಿವ ಋಷ್ಯಾಸ ಉಕ್ತೇನೋ ರುದ್ರೈಶ್ಯ ವಾರ್ಯಾ ಅಸುರಾ ಅರೇವಸಃ |

ಪಾವಕಾಸಃ ಕಾಚಿಯಾಃ ಸೂರಾ ಇವ ಸತ್ಯಾನೋ ನ ದ್ರಷ್ಟಿನೋ ಘೋರವರ್ತಸಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೬೪-೨)

ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕೇತುಂ ಪ್ರಥಮಂ ಪುರೋಹಿತಂ ಹವಿಷ್ಯಂತ ಈಳಿಕೇ ಸಪ್ತ ವಾಜಿನಂ |

ಪ್ರಣಂತಮಗ್ನಿಂ ಘೃತಪ್ರಮುಕ್ಷಣಂ ಪೃಣಂತಂ ದೇವಂ ಪ್ರಣತೇ ಸುವೀರೈಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಉಜ್ಜಶ್ಚಕ್ವೈ ಸೇಚನೇ ಅಥವಾ ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಂದು ಅದರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸೇಚನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ, ಎಂದರೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಸೋಮನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪೃಶ್ನಿಂ—ಪೃಶ್ನಿಃ ವಲ್ಲೀರೂಪಃ ಸೋಮಃ | ಸೋಮಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪೃಶ್ನಿ ಶಬ್ದವು ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ದ್ಯುನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತ್ಯ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಐ. ೧-೧೩) ಅನಂತರ, ಅದಿತ್ಯಪರವಾಗಿ ಈ ಪದವು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪೃಶ್ನಿರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ | ಪ್ರಾತ್ಯುತೇ ಏನಂ ವರ್ಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ ಸಂಸ್ತೃಷ್ಠಾ ರಸಾನ್ |

ಸಂಸ್ತೃಷ್ಠಾಧಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ | ಸಂಸ್ತೃಷ್ಠೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ |

(ಐ. ೨-೧೪)

ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪೃಶ್ನಿಯೆಂಬ ಹೆಸರೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತ | ಸ್ತವಿಸುವ ರಸಗಳನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸುತ್ತದಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಶೇಷೋಮಂಡಲಗಳ ಪ್ರಭೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸುತ್ತದಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಯಾಸ್ಯರ ವಿವರಣೆಯಿದೆ.

ಅಥ ದ್ಯಾರಾವಿಷ್ಠಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭಿಃ ಪುಣ್ಯೈದ್ವಿತ್ಯ |

(ಐ. ೨-೧೪)

ಶೇಷಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ, ಸುಕೃತಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯುರೋಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಶ್ನಿಯೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರು ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಾತ್ಯುತೇ ತೇನ ಫಲಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗಿ ಇದೇ ಅರ್ಥವು ಸೋಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ವೀರಾಃ—ವಿವಿಧೇರಣಕುಶಲಾ ಋತ್ವಿಜಃ | ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತಿಯುಳ್ಳ ಮುಕ್ತಿಕುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ,

ವೀರವಂತಃ | ಕಲ್ಯಾಣವೀರಾ ವಾ | ವೀರೋ ವೀರಯತ್ಯಮಿತ್ಯಾನ್ | ವೇತೇರ್ವಾಸಾದ್ ತಿಕರ್ಮಣೋ ವೀರಯತೇರ್ವಾ ||

(ಐ. ೧-೭)

ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಚದುರಿಸಿ ಅಟ್ಟುತ್ತಾರಾದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಅಥವಾ ಚಲನಾರ್ಥಕವಾದ ವೀ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ಅಥವಾ ಶತ್ರುರ್ಥಕವಾದ ವಿರ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರಬಹುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಕ್ತಿಕು ಗಳಿಗೂ ಈ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ದ್ವಾದಶ ಪ್ರಥಯಶ್ಚಕ್ರಮೇಕಂ ತ್ರೀಣಿ ನಭಾನಿ ಕ ಉ ತಚ್ಚಿಕೇತ |
ತಸ್ಮಿನ್ತಾಸ್ಯಕಂ ತ್ರಿತತಾ ನ ಶಂಕವೋಽಸಿಫಿತಾಃ ಷಷ್ಠಿರ್ನ ಚಲಾಚಲಾಸಃ ||

|| ೪೮ ||

ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಇಂದ್ರನೆಂದು, ಮಿತ್ರನೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ದಿವ್ಯಾತ್ಮನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪತನವುಳ್ಳವನೂ, ಆದ ಗುರುತ್ವಾತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ವಿಪ್ರರು ವಿಶಾತ್ಮನಾದ ಒಬ್ಬ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ, ಯಮನೆಂದೂ, ಮಾತಂಶ್ಚನೆಂದೂ ನಾನಾ ವಧವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ವರ್ಷಕಾಮೇಷ್ವಿಯಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಹಿಂದಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸುವುದೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದನ್ನು ಹೋಲಿಸುವುದಾಗುವಾಗ ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಾಂ ಎಂಬ ಈ ಋಶ್ಯನ್ನು ಪುರೋನುಮಾತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಾಂ ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ನಿಯಾತ್ಯಂತೋ ಗ್ರಾಮ ಜಿತೋ ಯಥಾ ನರಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ-೨-೧೩)

ಈ ಋಶ್ಯಿಗೆ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣೆಗಿಂತ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣಂ ಮೇಲಘಂ | ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ ಮೇಲಘವೆಂದರ್ಥವಾದುದು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಂ ನಿರಯಾಣಂ ರಾತ್ರಿಂ ಎಂದರ್ಥವಾದಿದೆ. ಈ ಋಶ್ಯಿಗೆ ನಿರುಕ್ತವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. —

ಕೃಷ್ಣಂ ನಿರಯಾಣಂ ರಾತ್ರಿರಾದಿತ್ಯೈ ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಹರಣಾ ಆದಿತ್ಯರತ್ಯಯಿಷ್ಟೇ ಯದಾಮು—
ತೋಽರ್ವಾ ಚಃ ಪರೈವರ್ತೇ ಸಹಸ್ಮಾನಾದಿಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾದಿಭಃ ಪುತೇನೋದಕೇನ ಪೃಥಿವೀ
ವೃದ್ಧತೇ |

(ನಿ. ೭-೨೪)

ನಿರಯಾಣವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರವಾಗುವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. (ನಿರ್ಗಮನ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವಿರುತ್ತದೆ.) ಆದಿತ್ಯನ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ್ದು ಇನ್ನೊಂದು ಒಳ್ಳೆವರ್ಣದ್ದು. ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣಾಯನವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣಾಯನದ ಸಂಚಾರವನ್ನೇ ಆದಿತ್ಯನ ರಾತ್ರಿಸಂಚಾರವೆಂದಾಗಲಿ ಹೇಳಬಹುದು. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರುಕ್ತನಾಶ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ.

ನಿಯಾನಂ ನಿರಯಾಣಂ ನಿರ್ಗತಿಃ [ನಿಯಾತಿ] ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತೈತದಿತಿ ನಿಯಾನಂ ವರ್ಷ ಪಂಥಾಃ | ತಚ್ಚ
ಪುನರೇತತ್ | ರಾತ್ರಿ ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ | ದ್ವೀದ್ಯಸ್ಯಾಯನೇ ಋಶ್ಯಂ ಚೋತ್ತರಂ ಕೃಷ್ಣಂ ಚ ದಕ್ಷಿಣಂ |

ಸಾ ಹಿ ದ್ವೀದ್ಯರಾತ್ರಿಭವೇತಾ | ತತೋ ಬ್ರವೀತಿ ರಾತ್ರಿರಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷಃ | ಸ ಏವ ಭಗವಾನಾದಿತ್ಯೋ
ಯದಾ ಜಗದಮೃತಾಯ ಗರ್ಭಮುದಕಮಾತ್ಮಾನ್ಯಾಧಿತ್ಯರುತ್ತ್ರಾದ್ಯಾದಿತ್ಯರಾಯಾಣಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ತದ್ವೀತಿ

ಹರಯಃ ರಸ ಹರಣಾಃ ಸುಪರ್ಣಾಃ ತಸ್ಯ ರತ್ನಯಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾದಿಸ್ವಾಲ್ಯೋಕಾತ್ ಅಪೋವಸಾನಾಃ ಆತ್ಮನ್ಯಾ-
ಚ್ಚಾದಯಂತಃ ಆದಧಾನಾಃ ದಿವಂ ದ್ಯೌತನವಂಶಮೇತಮಾದಿತ್ಯಂ ಪ್ರತಿಉತ್ಪತಂತಿ ||

(ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾ. ೭-೪)

ಅದಿತ್ಯನ ಗತಿಯು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಉತ್ತರಾಯಣಕ್ಕೂ ಇನ್ನೊಂದು ದಕ್ಷಿಣಾಯಣಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು. ಒಂದನ್ನು ಶುಕ್ಲವೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಕೃಷ್ಣವೆಂದೂ ಕರೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯೆಂಬುದು ಕೃಷ್ಣಾಯಣಕ್ಕೆ ಪರ್ಮಾಯವಾದ ಪದವಾಗಿದೆ. ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನೇ ಸಾಯಣರೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಎರಡನೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯದ್ವಾ | ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಾಂ ನಿಯಮನಂ ರಾತ್ರಿಃ | ದೇವಾನಾಂ ಹಿ ರಾತ್ರಿರ್ದಕ್ಷಿಣಾಯಣಂ | ತತ್ತತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನೈರ್ವಾ ಕಾಲೇ ಇತ್ಯೈರ್ಥಃ | ದೇವತೆಗಳ ರಾತ್ರಿಕಾಲಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣಾಯಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದಿತ್ಯನು ಉತ್ತರಾಯಣದ ಗತಿಯನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವನ ರಕ್ತಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳೆಂದರೂ ಉದಕವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಈ ರಾತ್ರಿಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಯಾಗಿ ಪುನಃ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರುವುವು. ಇದೇ ವರ್ಷಕಾಲವು, ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಯು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಸುಂಯುವುವೆಂದರ್ಥವು. ಈ ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣಗಳನ್ನು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಅಗ್ನಿ ಜ್ಯೋತೀತಿರಹಶ್ಚುಕ್ಲಃ ಷಣ್ಮಾಸಾ ಉತ್ತರಾಯಣಂ |
ತತ್ರ ಪ್ರಯಾಶಾ ಗಚ್ಛಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮವಿದೋ ಜನಾಃ ||
ಧೂನೋ ರಾತ್ರಿಸ್ತಥಾ ಕೃಷ್ಣಃ ಷಣ್ಮಾಸಾ ದಕ್ಷಿಣಾಯಣಂ |
ತತ್ರ ಚಾಂದ್ರಮಸಂ ಜ್ಯೋತೀರ್ಯೋಗೀ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನಿವರ್ತತೇ ||
ಶುಕ್ಲ ಕೃಷ್ಣೇ ಗತೀ ಹ್ಯೇತೇ ಜಗತಶ್ಚಾತ್ರತೇ ಮತೇ |
ಏಕಯಾ ಯಾತ್ಯನಾವೃತ್ತಿಮನ್ಯಯಾವರ್ತತೇ ಪುನಃ ||

(ಭಗವದ್ಗೀತಾ. -೨೨೪-೨೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ವರ್ಣನೆಯು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ, ನೈತಿಕವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಫಲಾಫಲಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಚರಾದಿ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಧೂಮಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದಾಗಿ ಹಿಂದೆ ದೇವಯಾನ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾನಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಹೇಳಿದೆ. [೦೧ ಛಾ. ಉ. ೫-೧೦-೩; ಬೃ. ಉ. ೬-೨-೧೯]. ಈ ವಿಧವಾದ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಮನಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಕೇವಲ ರಾತ್ರಿಯೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು “ ದೇವಾನಾಂ ರಾತ್ರಿರ್ದಕ್ಷಿಣಾಯಣಂ ” ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿಿದ್ದಾರೆ.

ಮುತಸ್ಯ ನವನಾತ್—ಉದಕಸ್ಯ ಸ್ನಾನಾದಾದಿತ್ಯಮಂದಲಾತ್ | ಉದಕಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ನಾನವಾದ ಅದಿತ್ಯ ಮಂಡಲದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಮುತಶ್ಚಿತ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ಉದಕವೆಂದರ್ಥ. [ಮುತಶ್ಚಿತ್ಯ ಸತ್ಯ, ಅದಿತ್ಯನ ಪಥ ಇತ್ಯಾದ್ಯ ನೇಕವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.] ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮುತ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೨೪). ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಎಪ್ಪತ್ತು ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮುತಶ್ಚಿತ್ಯ ಉದಕವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಋತಂ ಯೋಽನಿ | ಮುತಸ್ಯ ಯೋಽನಿಃ | ಸತ್ಯಂ | ನೀರಂ | ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ

ಸೇರಿಸಿದೆ. ಪುತೆಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಸಹ ಆಗ ಉದಕವೇ ವಿಶ್ವದ ಮೂಲತತ್ತ್ವ ಎಂಬ ಕೆಲವು ಶಾಸ್ತ್ರೀಕರ ಮತದಂತೆ ಸತ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿರುವ ಉದಕವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ,

ಯದ್ವೈ ತ್ಯನ್ವಿಶ್ವಾವರುಣಾವೃತಾದಧ್ಯಾದದಾಥೇ ಅನ್ಯತಂ ಸ್ವೇನ ಮನ್ಯುನಾ ದಶ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವೇನ ಮನ್ಯುನಾ |
ಯಾವೋ ರಿಶ್ವಾ ಧಿ ಸದ್ವಿಸ್ವಪಶ್ಯಾಮ ಹಿರಣ್ಮಯಂ |

ಧೀಧಿಶ್ವನ ಮನಸಾ ಸ್ವೇಧಿರಕ್ಷಿಧಿಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಸ್ವೇಧಿರಕ್ಷಿಧಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೯-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪುಶಾದನ್ಯತಮಾದದಾಥೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪುಶಾತ್—ಆದಿಶ್ಯಾತ್ | ಅನ್ಯತಂ ಶೋಷಣಸ್ಯಧಾವಂ (ಉದಕಂ) ಎಂದು ಮತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದೂ, ಅನ್ಯತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ, ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಉದಕಕ್ಕೆ ಅನ್ಯತವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ನೀರಿನ ಅಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಶಾಶ್ವತವಾದುದೇ ಸತ್ಯವೆಂದೂ, ಅಶಾಶ್ವತವಾದುದೇ ಅಸತ್ಯವೆಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಉದಾಹರಣವಾದ ಋಕ್ಸಿನ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಹೊಂದಿಕೊಂಡರೂ ಸಹ ಅನ್ಯತಶಬ್ದವನ್ನು ಉದಕಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಅಪರೂಪ.

ಘೃತೇನ—ಘೃತಮಿತ್ಯುಧಕನಾಮ (ಐ. ೬-೬೩) ಘೃತವೆಂಬುದು ಉದಕಪರ್ಯಾಯವಾದ ನಾಮವಾಗಿದೆ. ಸೇಷನಾರ್ಥವಾದ ಘೃ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. “ ಜಿಘತ್ಸೇಃ ಸಿಂಚತಿ ಕರ್ಮಣಃ ”

ಅವವ್ಯಕ್ತೆನ್ನಾದನಾದಿತಸ್ಯಾದಿದ್ ಘೃತೇನ ಪೃಥಿವೀ ವೈದ್ಯತೇ—ಎಂಬ ಉತ್ತರಾರ್ಥಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಥಾ ಪ ಐತ್ಯಾಣಂ ಭವತ್ಯೈಗ್ನಿರ್ವಾ ಇತೋ ವೃಷ್ಟಿಂ ಸಮಾರಯೇತಿ ಧಾಮಚ್ಚದ್ವಿವಿ ಖಲೂಭೂತಾ ವರ್ಷತಿ ಮರುತಃ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ನಯಂತಿ | ಯದಾಖಲು ಆಸಾವಾತಿತ್ಯೋಽಗ್ನಿಂ ರಕ್ಷಿಧಿಃ ಪರ್ಯವರ್ತತೇಽಥ ವರ್ಷತೀತಿ |

‘ಅಗ್ನಿಯು ಈ ರೋಹದಿಂದ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ’ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಧೂಮರೂಪದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಸೇರಿ ಮೇಘವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತದೆ. ‘ಅದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ರಕ್ಷಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿವೃತ್ತನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಾಗ ವೃಷ್ಟಿಪತನವಾಗುತ್ತದೆ.’ ಎಂಬುದೂ ಸಹ ಇನ್ನೊಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಅಗ್ನಿಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಿದೆ.

ಆ ಅವವ್ಯಕ್ತೇನ್ :- ಅರ್ವಾಣ್ ಆಗಚ್ಚತಿ | ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಎಂದಾಗರಿ ಅಥವಾ ಅಭೋಮುಖವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಎಂದಾಗರಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುವರ್ಣಾಃ—ಶೋಭಿಸತನಾ ರಶ್ಮಯಾಃ | ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವು ಎಂದು ರಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯ ನಾಮವಾಗಿದೆ. ಸುವರ್ಣಶಬ್ದವು ರಕ್ಷಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಐ. ೨-೧೫), ಆಶ್ವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಐ. ೨-೨೬) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಪಕ್ಷಿ, ಜಾಣ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ, ಗರ್ಭವಾದ ಕಂಪನವುಳ್ಳವು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಇರುವ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಈ ವಿಶೇಷಣದ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನೂ ಸಹ ಇದೇ ಭಾಗದ 4:21 ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಗ್ನಿರಸ್ಮಿ ಜನ್ಮನಾ ಜಾತವೇದಾ ಘೃತಂ ಮೇ ಚಕ್ಷುರಮೃತಂ ಮ ಆಸನ್ |
ಅರ್ಕಸ್ವಿಧಾತೂ ರಜಸೋ ವಿಮಾನೋಽಜಸ್ರೋ ಘರ್ಷೋ ಹವಿರಸ್ಮಿ ನಾಮ
(ಋ. ನಂ. 4-9-2) || ಅಹಮಸ್ಮಿ ಪ್ರಥಮಜಾ ಯತಸ್ಯ ಪೂರ್ವಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ
ಅಮೃತಸ್ಯ ನಾಮ | ಯೋ ಮಾ ದದಾತಿ ಸ ಇದೇವ ಮಾವದಹಮನ್ನ ಮನ್ನ-
ಮದಂತಮದ್ವಿ || ಇತಿ ಸಹಜ್ಞಾತಾ ಪ್ರಾದುರ್ಬಭೂವೈವಂ ತಂ ವ್ಯಾಜಹಾರಾಯಂ
ತಮಾತ್ಮಾನ ಮಧ್ಯಾತ್ಮಜಮಂತಿಕಮನ್ನಸ್ಯಾ ಯಾ ಚಚಕ್ಷೇತಿ || ೨ ||

ಅಗ್ನಿರಸ್ಮಿ ಜನ್ಮನಾ ಜಾತವೇದಾ ಘೃತಂ ಮೇ ಚಕ್ಷುರಮೃತಂ ಮ ಆಸನ್ |

ಅರ್ಕಸ್ವಿಧಾತೂ ರಜಸೋ ವಿಮಾನೋಽಜಸ್ರೋ ಘರ್ಷೋ ಹವಿರಸ್ಮಿ ನಾಮ ||೨||

ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ನಾನು ನನ್ನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಘೃತವೇ ನನ್ನ ಪ್ರಕಾಶಾತ್ಮಕವಾದ ಕಣ್ಣು. ಅಮೃತವು ನನ್ನ ಮುಖದಲ್ಲಿದೆ. ವಾಯುರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಭಾಗವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಾಣವೂ ನಾನೇ. ನಾನು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ಮನೂ ಆಗಿದ್ದೇನೆ. ಕ್ಷಯರಹಿತನೂ, ಪ್ರಕಾಶಾತ್ಮನೂ ಆದ ಅಧಿತ್ಯನು ನನ್ನ ರೂಪಾಂತರವು ಮತ್ತು ಭೋಗಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸೂ ನಾನೇ ಆಗಿದ್ದೇನೆ.

ಸಾಯಣರು ಈ ಋಷಿಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಪರತತ್ವಾತ್ಮಭಾವದಿಂದ ಇರುವನೆಂದೂ, ಭೋಕ್ತೃಭೋಗ್ಯರೂಪದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿವೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದ್ಯುರೋಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇರುವನೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿ, ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವಾತ್ಮಭಾವವೂ ವಿಷ್ಣುವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು—

ಕುತಿಕಗೋತ್ತೋತ್ತನ್ನರಾದ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತುತನಾಗಿ ತನ್ನ ಪರತತ್ವಾನುಭವವನ್ನು ಅಹಮಸ್ಮಿ ಜನ್ಮನಾ ಜಾತವೇದಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೂ, ತ್ರಿಭಿಃ ಪವಿತ್ರೈಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೂ ತಾನೇ ವಿವರಿಸಿರುವನು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತಪರತತ್ವೈರೂಪಃ ಅಗ್ನಿಃ ದ್ವೈತೀನಃ ಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಸರ್ವಾತ್ಮಕತ್ವಾನುಭವಮಾನಿಷ್ಠ ರೋಶಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿ ಅದರಿಂದ ತನಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಸರ್ವಾತ್ಮಸ್ಥಿತಿ ಯನ್ನು ಎರಡು ಮುಖ್ಯ ಗಳಂಜಿ ವಿಶದಮಾಡಿರುವನು.

ಭೋಕ್ತೃಭೋಗ್ಯಧಾವೇನ ದ್ವಿನಿಧಂ ಹಿ ಇದಂ ಜಗತ್ | ಏಶಾವದ್ವಾ ಇದಮನ್ಯಂ ಚೈವಾನಾದಿಕ ಸೋಮಃ ಏವಾನ್ಯಮಗ್ನಿರನ್ನಾದಃ (ಬೃ. ಉ. ೧-೧-೬) ತತ್ರ ಸಕಲ ಭೋಕ್ತೃವರ್ಗ ರೂಪೇಣಾನ್ಯಾ ದೋಽಸ್ತೀ | ಸ ಚ ಅಗ್ನಿವಾಯಾದಿತ್ಯಭೇದೇನ ಶ್ರೇಧಾ ಭೂತ್ಯಾ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಮಯೋಶಾನ- ಧಿಕಿಷ್ವತಿ | ಸ ಶ್ರೇಧಾ ಆತ್ಮಾನಂ ವ್ಯಭಜತ | ಆದಿತ್ಯಂ ಸೃತೀಯಂ ವಾಯುಂ ತೃತೀಯಂ ಇತಿ. (ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೩).

ಈ ಪ್ರಪಂಚವು ಭೋಕ್ತೃರೂಪದಿಂದಲೂ, ಭೋಗ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ, ಎರಡುವಿಧವಾಗಿ ಇರುವುದು. ಈ ವಿಷಯ ವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವ. ಅನ್ವವನ್ನು ಭೋಜನವೆನಿಸುವವನು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸೋಮವೇ ಅನ್ನವೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯು ಅನ್ನವನ್ನೂ ಭೋಜನಮಾಡುವನೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಭೋಕ್ತೃವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಅದಿತ್ಯರೆಂಬ ಮೂರು (ವಿಧದಿಂದ) ವಿಧವಾದ ರೂಪದಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಅಂತಃಕ್ಷುದ್ಯಲೋಕ ವೆಂಬ ಮೂರೇ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಧಾರವಾದ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿದೆ.

ಅಹಮಸ್ಮಿ ಜನ್ಮನಾ ಜಾತನೇದಾ—ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಸಾಧನನಿರಪೇಕ್ಷಣ ಸೈಧಾವತಃ ಏವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತಪರತತ್ವೈರೂಪಃ ಅಸ್ತಿ | ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದತಲ್ಪಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಜಾತವಾಗಿ ಪರತತ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನೆಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ತತ್ವಸ್ವರೂಪವು ಜ್ಞಾತವಾಗಲು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶ್ರವಣಮಾಡುವುದು, ಶ್ರವಣಮಾಡಿದುದನ್ನು ಮನನಮಾಡುವುದು (ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ವಿಮರ್ಶಮಾಡುವುದು) ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಸರ್ವದಾ ಆ ಸ್ಮರೂಪವನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಸಾಧನಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ವಿಧವಾದ ಪರತತ್ವಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಸಾಧನಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಪರತತ್ವವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದು, ಪ್ರಕೃತ್ಸಮಾಶೀಲಿಸಿ ಇರುವನೆಂದು ಆ ಅನುಭವವನ್ನು ಅಹಮಸ್ಮಿ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಘೃತಂ ಮೇ ಚಕ್ಷುಃ—ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವಿಧಾಸಕಂ ಮಮ ಸೈಧಾವಧೂತಪ್ರಕಾಶಾತ್ಮಿಕಂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿದ್ಧಂ ಘೃತಂ ಇದಾನೀಂ ತತ್ ಅತ್ಯಂತಂ ದೀಪ್ತಂ || ಘೃತಕಟ್ಟುವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೪) ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಚಕ್ಷು ಕಟ್ಟುವು ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ಯಾತೇರ್ವಾ ಚಪ್ತೇರ್ವಾ (ನಿ. ೪-೨) ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮ್ಯಾಧಾತವಿ ನಿಂದಿಗಲಿ ಅರ್ಥವಾ ದರ್ಶನಾತ್ಮಕವಾದ ಚಕ್ಷಿಣ್ಯಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದೆ. ಪ್ರಪಂಚವಿಲ್ಲದವು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದ ತನ್ನನ್ನೂ ಇತರವಿಲ್ಲದವುಗಳಾಗಲಿಗೂ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಇರುವ ಸ್ವರೂಪವು (ವೈಷ್ಯಾತ್ಯಾಗ್ನಿಸ್ವರೂಪವು) ನಿರತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಕಾಶರೂಪದಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದು. ಈ ಸ್ವರೂಪ ದಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯಂತಹ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಿತಿ ಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಿರುವನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಹಿಂದಿನವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸನ್ಯಾಕ್ರೂಪದಿಂದ ಇರುವಿಕೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅನ್ಯತಂ ಮು ಅರ್ಷ—ಅನ್ಯತಶ್ಚವು ನಿರುಕ್ತಕಾರಂವದ ಮರಣಭವಮರಹಿತಂ ಎಂದು (೧. ೨-೨೦) ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಉದಕಣಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೧. ೨-೨೪) ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಾದಿವ್ಯವಿವಿಧವಿಷಯೋಪ-ಭೋಗಾತ್ಮಕಂ ಕರ್ಮಫಲಂ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಬಹುದಾದ ಅರ್ಥವಾ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಬಹುದಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಆಯಾ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಸರ್ವರೂಪದ ಅನುಭವಿಸಬಹುದಾದ ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಆಯಾ ಕರ್ಮಫಲವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ, ಈ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮ ಫಲಸ್ವರೂಪವೂ ಮಮ ಅರ್ಷ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಮುಖದಿಂದಲೇ ಇರುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿ, ಅಗ್ನಿಯ ಅನಂದರೂಪದಿಂದ ಇರುವನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದರೂಪವಸ್ಥಾನವು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಭೋಕ್ತೃವರ್ಗಾತ್ಮನಾ ಅವಸ್ಥಾನಾತ್ ಧರ್ಮವು ಧರ್ಮಿಯನ್ನು ಹೊರತಾಗಿ ಬೇರೆಯಾಗಬಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಭೋಗ್ಯವಾದ ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೇ ತನಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಭೋಕ್ತೃವಿನ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಬಹುದಾಗಿದ್ದರೂ, ತನ್ನ ನೈಜವಾದ ರೂಪದಿಂದ ಸರ್ವ ವಿಧವಾದ ಭೋಗ್ಯವನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸಲಕವಾದ ಭೋಕ್ತೃವಿನ ರೂಪದಿಂದಲೇ ಇರುವನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮಿಗಳ ತಾವಾತ್ಮ್ಯರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮಭಾವವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಷೇ-ಜಗತ್ಪ್ರಾಪ್ತಾಪ್ತಾಣಃ | ಅರ್ಕಶ್ಚವು ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೧.೩-೯) ವಜ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೧. ೩-೧೧) ಉಕ್ತವಾಗಿ, ದೇವ, ಮಂತ್ರ, ಅನ್ನ, ವ್ಯಕ್ತ, ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ (೧. ೫-೪) ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಪ್ರಾಪ್ತ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವುದು ಪ್ರಾಣರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ವಾಯುವು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, “ಸೋಽಚ್ಚನಚಿರತ್ರಸ್ಯಾರ್ಚಿತೇ ಅಶೋ ಅಜಾಯಂತೇ ಅರ್ಚಿತೇ ನೈ, ಮೇ ಕಮಭೂದಿತಿ ತದೇವಾರ್ಕಸ್ಯ ಅರ್ಕಶ್ಚಂ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೫) ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದೆ.

ತ್ರಿಧಾತುಃ ರಜಸೋ ವಿಮಾನಃ—ಸಃ ಪ್ರಾಣಃ ಅಹಂ ತ್ರೇಧಾ ಅತ್ಮಾನಂ ವಿಭಜ್ಯ ತತ್ರ ವಾಯ್ವಾತ್ಮನಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ವಿಮಾತಾ ಅಧಿಷ್ಠಾತಾ ಅಸ್ತಿ | ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೋಕ್ತೃರೂಪದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ಥಿತಿಯು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವಾಯುವಿನರೂಪದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಿತಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಪ್ರಾಣರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯು (ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಅದಿತ್ಯ) ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವ ಕಾರಣ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ರೂಪವಾದ ವಾಯುವಿನ ರೂಪದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇರುವನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಜಸ್ ಎಂಬ ಪದವು ನಾನಾರ್ಥದೋಧಕವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ರಜೋ ರಚತೇಃ ಜ್ಯೋತಿಃ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ, ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ, ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ, ಅಸ್ಯಗಜನೀ ರಜಸೀ ಉಚ್ಯತೇ, (೧. ೪-೧೯) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಚನದಂತೆ, ರಜಶ್ಚೈವೈ ಲೋಕವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಜಸೋ ಭರ್ಮಾಃ—ಅಜಸೋ ಅನುಪಕ್ಷಗೋ ಪ್ರಕಾಶಾತ್ಮಾ ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿಷ್ಠಾತಾ ಆದಿತ್ಯೋಽಹಮಸ್ತಿ | ಭರ್ಮಶ್ಚವು ಅಹರ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (೧. ೩-೧೯) ಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ (ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ) ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವ ಅಥವಾ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಪ್ರಕಾಶರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ

ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಅದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದಲೇ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವನು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಅದಿತ್ಯ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಹವಿಃ ಅಸ್ತಿ—ಭೋಗ್ಯಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮಸ್ತಿ ತದಪ್ಯಹಮಸ್ತಿ. ಹವಿಃ ಎಂಬ ಪದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೪) ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಾಣವಾಯುರೂಪ, ಅಗ್ನಿಸ್ವರೂಪ, ಅದಿತ್ಯರೂಪ ಇವುಗಳು ಭೋಕ್ತೃ ರೂಪಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈಗ (ಆತ್ಮನ ಭೋಕ್ತೃ ರೂಪ ಭೋಗ್ಯರೂಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಂತೆ) ಅಗ್ನಿಯ ಭೋಗ್ಯರೂಪದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹವಿಃ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಭೋಕ್ತೃವಾದವನಿಗೆ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ದೇಶಾಗಿಯವ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವು ಭೋಕ್ತೃರೂಪದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗುವುದು. ನಿಯತವಾಗುವುದು. ಪರಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಾನುಭವದಿಂದ ಇರುವ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪಾನುಭವದಲ್ಲಿ ಭೋಕ್ತೃ ಭೋಗ್ಯವೆಂಬ ಭೇದವು ಪ್ರತಿತವಾಗದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಅನುಭವವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಹೊಂದಿ ತಾನು ಭೋಕ್ತೃ ಭೋಗ್ಯರೂಪದಿಂದ ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವಿರದನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ—ಸಾಯಣರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿದೆ—ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತ ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪನಾಗುವ ಕಾರಣ ಅವನ ಸರ್ವಾತ್ಮಭಾವವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿರ್ಮು—ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ದೇವಾನಾಂ ಹವಿಃಪ್ರಾಪ್ತವಾತ್ ಅಂಗನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತೋಽಸ್ತಿ | ಯಜಮಾನರು ಅರ್ಚಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಲಪಿಸುವ ಕಾರಣ ಅಂಗಾಂಗಧಾವರೂಪವಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತ ನಾಗುವೆನು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಜನ್ಮನಾ ಜಾತವೇದಾಃ—ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಕಲ್ಪವು ಜಾತಪ್ರಜ್ಞನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಕ್ಷಣದಿಂದಲೂ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗುವನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ ಅಥವಾ ಜಾತಂ ಸರ್ವಂ ಸ್ವಾತ್ಮತಯಾ ವೇತ್ತೀತಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದಿಲ್ಲವನ್ನು ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಇರುವುದೆಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವಾತ್ಮಭಾವವನ್ನು ಉಪಪಾದನೆಮಾಡಿದೆ.

ಘೃತಂ ಮೇ ಚಿಕ್ಷುಃ—ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನರೂಪದಿಂದ ಇರುವುದೆಂದು ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಚಿಕ್ಷುರ್ಭಾಸಕಂ ವಿವಂ ಮಯಿ ಪ್ರತಿಕ್ಷಿಪ್ತಂ ಘೃತಂ ಮಯಿ ಜ್ವಾಲಾಮುಕ್ತಾದಯನ್ ಮಮ ಭಾಸಕಂ | ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನೇತ್ರವು (ಕಣ್ಣು) ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೋಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಮಾಡುವ ಹಾಗೆ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಿಸಿದ ಘೃತವು ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ, ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದು ಎಂದು ಘೃತಕ್ಕೆ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ರೂಪವನ್ನು ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡಿದೆ.

ಅಮೃತಂ ಮ ಅರ್ಷ—ಅಮೃತಪದವು ಪ್ರಧಾರೂಪಂಅವಿನಾಶಿ ಜ್ಯೋತಿಃ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸದೆ ಇರುವ ಪ್ರಧಾರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಜ್ಯೋತಿರೂಪವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ, ಈ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಜ್ಯೋತಿಸ್ವರೂಪವು ಅಗ್ನಿಯ ಮುಖದಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಿಧಾತುಃ ಅರ್ಕಃ ರಜಸೋ ವಿಮಾಸಃ—ಪ್ರಾಣ ಅಪಾನ, ವ್ಯಾನ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನ ಸ್ವರೂಪವೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗಿರುವುದು. ಪೂಜ್ಯವಾದ ವಾಯುಸ್ವರೂಪವು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪದಿಂದಲೇ

ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿ, ಅಗ್ನಿಗೆ ವಾಯುವಿನ ರೂಪದಿಂದ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಜಸ್ರೋ ಭರ್ಮಣಃ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನೈರಂತರ್ಯೋಣಿ ಸಂತಾಪಕಾರೀ ಸೂರ್ಯಶ್ಚಾಹಮಸ್ಮಿ | ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸಂತಾಪವನ್ನು (ಸೆಕೆಯನ್ನು) ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಇರುವನು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸೂರ್ಯರೂಪಾವಸ್ಥಿತಿಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಹವಿರಸ್ಮಿ ನಾಮ—ಈ ವಾಕ್ಯವು ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿ, ಅಜ್ಞವುರೋಡಾಶಾದಿರೂಪಂ ಹವಿರಸ್ತಿ ತದುಪಲಕ್ಷತಂ ಸರ್ವಮಪ್ಯಹಮಸ್ಮಿ ಅಜ್ಞ, ಪುರೋಡಾಶ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ ಮತ್ತು ಇತರ ವಿಧವಾದ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿಯು ರೂಪದಿಂದಲೇ ಇರುವುವು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇದರಿಂದ “ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ” (ಛಾ. ಉ. ೩-೧೪-೧) ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸರ್ವಾತ್ಮಭಾವವೂ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿ, ಅನೇನಾಗ್ನೀಃ ಸರ್ವಾತ್ಮಕತ್ವಪ್ರತಿಪಾದನೇನ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ ಉಕ್ತಂ ಭವತಿ| ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವಾತ್ಮಕತ್ವವು ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮಭಾವವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅಥಾತ ಊರ್ಧ್ವಗತಿಂ ನ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ, ಮಹಾಂತ-ಮಾತ್ಮಾನಮೇಷಗ್ಗಣಃ ಪ್ರವದಂತಿ, ಮಹತ್ತ್ವಪೂರಿತವಾದ ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮುಕ್ತುಗಳು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತವೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಅತ್ಯಜಿಜ್ಞಾಸಯಾ ಅತ್ಮಾನಂ ಪ್ರೋವಾಚಾಗ್ನಿರಸ್ಮಿ ಜನ್ನನಾ ಜಾತವೇದಾಃ (ನಿ. ೩-೪) ಅತ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ತನಗೆ ಇರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮಾನುಭವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತೃತೀಯಂ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಪತ್ಯಂ ಗೋಸಾಮುನಿಪದ್ಯಮಾನಮಾ ಚ ಪರಾ ಚ ಪಥಿಭಿಶ್ಚರಂತಂ | ಸ ಸಧ್ರೀಚೀಃ ಸವಿಷೂಚೀರ್ವಸಾನ ಆವರೀವರ್ತಿ ಭುವನೇಷ್ವಂತಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೧) || ಆವರೀವರ್ತಿ ಭುವನೇಷ್ವಂತರಿತ್ಯಥೈಷ ಮಹಾನಾತ್ಮಾ ಸತ್ಪಲಕ್ಷಸ್ತತ್ಪರಂ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ

ತತ್ಸತ್ಯಂ ತತ್ಸಲಿಲಂ ತದವ್ಯಕ್ತಂ ತದಸ್ಪರ್ಶಂ ತದರೂಪಂ ತದರಸಂ ತದಗಂಧಂ ತದಮೃ-
ತಂ ತಚ್ಚುಕ್ಲಂ ತನ್ನಿಷೋ ಭೂತಾತ್ಮಾ ಸೈಷಾ ಭೂತಪ್ರಕೃತಿತ್ಯೇಕೇ ತತ್‌ಕ್ಷೇತ್ರಂ ತತ್‌-
ಜ್ಞಾನಾತ್ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞ ಮನುಪ್ರಾಪ್ಯ ನಿರಾತ್ಮಕಮುಢೈಷ ಮಹಾನಾತ್ಮಾ ತ್ರಿವಿಧೋ ಭವತಿ
ಸತ್ಯಂ ರಜಸ್ತಮ ಇತಿ ಸತ್ಯಂ ತು ಮಧ್ಯೇ ವಿಶುದ್ಧಂ ತಿಷ್ಯತ್ಯಭಿತೋ ರಜಸ್ತಮಸೀ ರಜ
ಇತಿ ಕಾಮದ್ವೇಷಸ್ತಮ ಇತ್ಯವಿಜ್ಞಾತಸ್ಯ ವಿಶುದ್ಧತೋ ವಿಭೂತಿಂ ಕುರ್ವತಃ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞ
ಪೃಥಕ್ತ್ವಾಯ ಕಲ್ಪತೇ ಪ್ರತಿಭಾತಿಲಿಂಗೇ ಮಹಾನಾತ್ಮಾ ತನೋಲಿಂಗೋ ವಿದ್ಯಾ-
ಪ್ರಕಾಶಲಿಂಗಸ್ತನೋಽಸಿ ನಿಶ್ಚಯಲಿಂಗ ಆಕಾಶಃ || ೩ ||

ಅಸತ್ಯಂ ಗೋಪಾಮನಿಸದ್ಯಮಾನಮಾ ಚ ಪರಾ ಚ ಪಥಿಭಿಶ್ಚರಂತಂ |

ಸ ಸದ್ರೀಚೀಃ ಸ ವಿಷೂಚೀರ್ವಕಾನ ಆ ವರೀವರ್ತಿ ಭುವನೇಷ್ವಂತಃ || ೩೧ ||

ವಿಶ್ವರಕ್ಷಕನೂ, ಯಾವಾಗಲೂ ಪಿನ್ನನಾಗದಿರುವನೂ, ಅಂತರ್ದಿವಿ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವನೂ, ಗಮನಾಗಮನಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಪರಾಜ್ಞುಖವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಪರ್ಯಾಯ ರೂಪವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ. ಅದೇ ಅದಿತ್ಯನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರುವುಳೂ ಮತ್ತು ನಾನಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿ ವಿಶ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವುಳೂ ಆದ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಆಚ್ಛಾದನೆಮಾಡುತ್ತಾ ಲಿಂಗರೂಪವಾದ ಭುವನಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದಯಾಸ್ತಮಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷ್ಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸತ್ಯಂ ಗೋಪಾಂ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಅಕ್ಷರಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ ಅಸತ್ಯಂ ಗೋಪಾಮನಿಸದ್ಯಮಾನಂ ಸ್ವಲ್ಕೇ ದ್ರವ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸ್ವ ವಾಗಿಯುವುದು (ಆ. ೪-೬)

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯೇ ಅಭಿಷ್ಠವೇ 'ಅಸತ್ಯಂ ಗೋಪಾಂ' ಇತ್ಯೇಕಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಎಂದು ಸಾಯಣರು 'ಅಸತ್ಯಂ ಗೋಪಾಮನಿಸದ್ಯಮಾನಃ ಸ್ವಲ್ಕೇ ದ್ರವ್ಯಸ್ಯ' (ಅಶ್ವ. ಶ್ರು. ೪-೬) ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಾಯನಶ್ರುತ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರವಿದು. ಆದರೆ ಅದರಲ್ಲೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಾಲವಾವುದೆಂಬುದನ್ನು ಕೈತ್ತಿರಿಯಾರಣ್ಯಕರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಥ ಸಪ್ತಮೇ ಮಹಾವೀರಾನೇಕ್ಷಣಮುಚ್ಯತೇ | ಇದು ಮಹಾವೀರಾನೇಕ್ಷಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸ ತಕ್ಕ ಮಂತ್ರವು ಎಂದು ಇದೇ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವ ಪೀಠಿಕಾಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಪರವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಜ್ಞಾನವಾದ ಪರವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಮೊದಲು ಕರ್ಮಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಮಹಾವೀರವೆಂಬ ಕುಂಭವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕಸಂಚಾರಿಯಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಅಥವಾ ಮಹಾವೀರರೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ

ಲಾಕಿಶವಾದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಅದಿತ್ಯನ ಉದಯಾಸ್ತಮಯರೂಪವಾದ ಸಂಚಾರವು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ವಿದಿತವಾಗಿರುವ ಅಂತರೇ ಆಗಿದೆ ಆದರೂ ಸಹ, ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಗೋಪಾಂ ಅನಿಪದ್ಯಮಾನಂ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅದಿತ್ಯನ ಲೋಕರಕ್ಷಣಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅಕುಂಠಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಸೌ ವಾ ಅದಿತ್ಯೋ ಲೋಕಂನೈಣಾಯಾತೆಯಾಮಾ |

(ಶ. ಬ್ರಾ., ೮-೨-೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಶತಪಥಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನ ಅಕುಂಠಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅನಿಪದ್ಯಮಾನಂ ಅನುಸ್ಮೃತವಾದ ಸಂಚಾರವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಸಹ ಕೊಂಚವೂ ಪಿನ್ನನಾಗದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಗೋಪಾಂ—ಸರ್ವಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರಕಾಶಾದಿನಾ ಗೋಪಯಿತಾರಂ | ವೃಷ್ಟಿದಾನದಿಂದಲೂ, ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುವುದರಿಂದಲೂಸಹ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡತಕ್ಕವನೆಂದರ್ಥವು. ಇದನ್ನೇಶೈತ್ರರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷಂ ಗೋಪಾಮಿತ್ಯಾಹ | ಅಸೌ ವಾ ಅದಿತ್ಯೋ ಗೋಪಾಃ | ಸ ಹೀಮಾಃ ಪ್ರಜಾ ಗೋಪಾಯತಿ | ತಮೇವ ಪ್ರಜಾಹಾನಾಂ ಗೋಪ್ತಾರಂ ಕುರುತೇ |

(ಶೈ. ಆ. ೫-೬-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಉದಯೇನ ಪ್ರಕಾಶಂ ಕೃತ್ವಾ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರಜಾ ಗೋಪಾಯತಿ | ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅನಿಪದ್ಯಮಾನಂ....ಕೆದಾಚಿದಪಿ ಅವಿಷಣ್ಣಂ | ಯಾವಾಗಲೂ ಪಿನ್ನನಾಗದಿರತಕ್ಕ ಎಂದು ಅದಿತ್ಯನ ಧ್ರುವ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅನಿಪದ್ಯಮಾನಮಿತ್ಯಾಹ | ನ ಹ್ಯೇಷ ನಿಪದ್ಯತೇ |

(ಶೈ. ಆ. ೫-೬-೪, ೫)

ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮಾ ಪತನಾಭಾವಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಪತನವಾಗುವ ಸಂಭವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅರಣ್ಯಕದ ವಿವರಣೆಯಿದೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಸಾ. ಭಾ).

ಸಧ್ರೀಚೀಃ ವಿಷೂಚೀಃ—ಎಂಬೆರಡುಪದಗಳೂ ಅದಿತ್ಯರಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ವಿಷೂಚೀಃ ಎಂದರೆ ವಿವಿಧವಾಗಿ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕ್ಷೇಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುವು ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಅದಿತ್ಯನ ಸನ್ನಿಧಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಸರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಚಂದ್ರಾದಿಗ್ರಹಗಳೆಲ್ಲೆಯೂ ಕೇಂದ್ರಿತವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾದ ಹೊದ್ದಿತೆಯನ್ನು ಹೂದಿಸತಕ್ಕ ಕಿರಣಗಳು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಚಂದ್ರೇಭೌಮಾದಿತ್ಯಾನಾಂ ರಾತ್ರಾವಪಿ ಪ್ರಕಾಶಯುತ್ರೀಃ ತ್ರಿಷಃ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿಷೂಚೀಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನೇ ಶೈತ್ರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ

ಸ ಸದ್ವೀಚೀಸ್ವವಿಷೂಚೀವರ್ತನಾನಿ ಇತ್ಯಾಹ | ಸದ್ವೀಚೀಶ್ಚ ದ್ವೇಷ ವಿಷೂಚೀಶ್ಚ ವಸಾನಃ ಪ್ರಜಾ ಅಥಿ ವಿಪಶ್ಯತಿ ||

(ಶ್ಲೋ. ೮. ೫-೬-೫)

ಎಂದು ವಿವರಣರೂಪದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದಿಲ್ಲಾ ಅದಿತ್ಯ ಪರವಾದರೆ- ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೊಡನೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಮಹಾವೀರ ಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೈತ್ತಿರಿಯಾಣ್ಯಕದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಗೋಪಾಂ ಎನ್ನುವದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮನಿಷ್ಠಾದಿನೇನ ರಕ್ಷಕಂ | ಕರ್ಮವು ನಿರ್ವಿಭಾವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಮಹಾವೀರಪರವಾಗಿದೆ. ಅನಿಪದ್ಯಮಾನಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿನಾಶಕರಿತೆಂ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯರೂಪೇಣ ಪತನರಹಿತಂ | ನಾಶರಹಿತವಾದುದು ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದಿದ್ದು ಪತನವಿಲ್ಲದಿರತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಇವೆಲ್ಲವು ಕರ್ಮಪರವಾದ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳೇ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅದಿತ್ಯಸ್ವರೂಪನು ; ಆದುದರಿಂದ ಈ ವರ್ಣನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ವರ್ಣನೆಗಳು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ತದೈಥಾ ಮಹಾಪಥ ಅತತ ಉಭೌ ಗ್ರಾಮೌ ಗಚ್ಛತೀಮಂ ಚಾಮುಂ ಚೈವಮೇವೈತಾ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಯಃ ಉಭೌ ಲೋಕೌ ಗಚ್ಛತೀಮಂ ಚಾಮುಂ ಚಾಮುಷ್ಣಾದಾತಿತ್ಯಾಶ್ಚ್ರಯಾಯಂತೇ ತಾ ಆಸು ನಾದೀಷು ಸ್ವಪ್ತಾ ಅಭ್ಯೋ ನಾದೀಭ್ಯಃ ಪ್ರತಾಯಂತೇ ತೇಷುಮ್ನಿನಾದಿತ್ಯೇ ಸ್ವಪ್ತಾಃ |

(ಛಾ. ಉ. ೮-೬-೨)

ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸದ್ವೀಚೀ ವಿಷೂಚೀ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸುವ ಗುಣಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಎರಡು ಮಹಾಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ದಾರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಎರಡು ಮಹಾಪಥಗಳು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹರಡುವಂತೆ, ಈ ಅದಿತ್ಯ ರಶ್ಮಿಗಳೂ ಸಹ ಎರಡು ಮಹಾಪಥಗಳಿದ್ದು ಆ ರಶ್ಮಿಗಳ ಪ್ರಸರಣವು ಎರಡು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಉಳಿದಿಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಹರಡುವುದೂ, ಪುನಃ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟು ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಗೇ ಸೇರಿ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗುವುದೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾದಿಗಳೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಪುರುಷ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ದೀಕ್ಷದ್ವಯವ ಸಕಲ ನಾದಿಗಳಿಂದರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಅಥವಾ ಇದನ್ನೇ ರೂಪಕವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ವಿಶ್ವವನ್ನೇ ಶರೀರವನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಅಲ್ಲಿರುವ ಅವಯವಗಳನ್ನೇ ನಾದಿಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಉಭೌ ಲೋಕೌ ಗಚ್ಛಂತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಪ್ರಸಂಗಿ ವಿಷೂಚಿಗಳಾದ ಈ ರಶ್ಮಿಗಳ ರೂಪಗಳೂ ಶ್ರಿಯಗಳೂ ವಿವಿಧಾತ್ಮಕಗಳಾಗುವುವು ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ-

ಅಸೌ ವಾ ಅದಿತ್ಯಃ ಪಿಂಗಲಃ ಏಷ ನೀಲ ಏಷ ಪೀತ ಏಷ ಲೋಹಿತಃ |

(ಛಾ. ಉ. ೮೯೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಜಗದ್ರೂಪನೂ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಿಯೂ ಸಕಲಭುವನಾರ್ವರ್ತಿಯೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಅಪಶ್ಯಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಪಶ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಕೇವಲ ಛಾತಿಕವಾದ

ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕ ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಸಾಯಣರು “ ಅಪಶ್ಯಂ—
ಯಾತ್ಮೈವ ಪತೇಯಂ ” ಅದಿತ್ಯನ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿಯುವೆನು ಎಂದು ವಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದಿತ್ಯನ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವು
ಈವಲ ರಕ್ಷಿಗಳ ದ್ವಾರಾ ಪ್ರಸರಣವೂ, ಸಂಗ್ರಹವೂ ಆಗಿರುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸಕಲವಾದ ವಿಶ್ವವೂ ಯಾರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತ
ವಾಗಿದೆಯೋ ಅಂಕಣ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಎಂದು ಅರಿಯಬೇಕು.

ಸ ಹೋವಾಚ ಗಾಗ್ಯೋ ಯ ಏವಾಸಾವಾದಿತ್ಯೇ ಪುರುಷ ಏತಮೇವಾಚಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸ ಇತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೩-೧-೨)

ಈ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾಗುವ ಮಹಾಪುರುಷನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದು ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು
ವಿಶಿಷ್ಟಂದರೆ:—

ಅಯಮಾದಿತ್ಯಃಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧ್ಯಸಾವಾದಿತ್ಯೈ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧುಯಕ್ತಾಯ
ಮಸ್ತಿಸ್ತಾದಿತ್ಯೇ ತೇಜೋಮಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಕ್ತಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚಾಕ್ಷುಷ
ಸ್ತೇಜೋಮಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮೈದಮಮೃತಮಿದಂ
ಬ್ರಹ್ಮೈದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೫)

ಈ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವಾಗಿದ್ದಾನೆ’ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಈ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಮಧುವಾಗಿವೆ. ಈ
ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದವನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಪುರುಷನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಂಬ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ
ಎಂಬುದೇ ಅಪಶ್ಯಂ ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯ ಈಂ ಚಕಾರ ನ ಸೋ ಅಸ್ಯ ನೇದ ಯ ಈಂ ದದರ್ಶ

ಹಿರುಗಿನ್ನು ತಸ್ಮಾತ್ |

ಸ ಮಾತುರ್ಯೋನಾ ಪರಿವೀತೋ ಅಂತರ್ಬಹುಪ್ರಜಾ ನಿರ್ಬುತಿಮಾ

ವಿವೇಶ || ೩೨ ||

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಶದಿನಾಲ್ಪನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಆಕಾಶಗುಣಃ ಶಬ್ದ ಆಕಾಶಾದ್ವಾಯುದ್ವಿಗುಣಃ ಸ್ಪರ್ಶೇನ ನಾಯೋಜ್ಞೋತಿ ಸ್ತಿಗುಣಂ ಧೂಪೇಣ ಜ್ಯೋತಿಷ ಆಪಶ್ಚತುರ್ಗುಣಾ ರಸೇನಾದ್ಯಃ ಪೃಥಿವೀ ಪಂಚಗುಣಾ ಗಂಧೇನ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಭೂತಗ್ರಾಮ ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾ ಸ್ತದೇತದಹರ್ಯುಗಸಹಸ್ರಂ ಜಾಗತಿ ತಸ್ಯಾಂತೇ ಸುಷುಪ್ಸ್ಯಂತಂಗಾನಿ ಪ್ರತ್ಯಾಹರತಿ ಭೂತಗ್ರಾಮಾಃ ಪೃಥಿವೀಮಸಿಯಂತಿ ಪೃಥಿವ್ಯಪ ಆಪೋ ಜ್ಯೋತಿಷಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ವಾಯುಂ ನಾಯುರಾಕಾಶಮಾಕಾಶೋ ಮನೋ ಮನೋ ವಿದ್ಯಾಂ ವಿದ್ಯಾ ಮಹಾಂತಮಾತ್ಮಾನಂ ಮಹಾನಾತ್ಮಾ ಪ್ರತಿಭಾಂ ಪ್ರತಿಭಾ ಪ್ರಕೃತಿಂ ಸಾ ಸ್ತಸಿತಿ ಯುಗಸಹಸ್ರಂ ರಾತ್ರಿಸ್ತಾವೇತಾವಹೋರಾತ್ರಾವಜಸ್ರಂ ಪರಿವರ್ತೇತೇ ಸ ಕಾಲಸ್ತದೇತದಽರ್ಭವತಿ ಯುಗಸಹಸ್ರ ರರ್ಯಂ ತಮಹರ್ಯದ್ಧ್ಯುಹ್ನೋ ವಿದೂ ರಾತ್ರಿಯುಗಸಹಸ್ರಾಂತಾಂ ತೇಽದೋರಾತ್ರವಿದೋ ಜನಾ ಇತಿ || ೪ ||

ತಂ ಪರಿವರ್ತಮನ್ಯೋಽನುಪ್ರರ್ತತೇ ಸೃಷ್ಟಾ ದೃಷ್ಟಾ ವಿಭಕ್ತಾಂತಮಾತ್ರೋಽಹ ಮಿತಿ ಗಮ್ಯತೇ ಸ ಮಿಥ್ಯಾದರ್ಶನೇದಂ ಪಾವಕಂ ಮಹಾಭೂತೇಷು ಚರೋಣ್ಣಾಕಾಶಾದ್ವಾಯೋಃ ಪ್ರಾಣಶ್ಚಕ್ಷುಶ್ಚ ವಕ್ತಾರಂ ಚ ತೇಜಸೋದ್ಯುಃ ಸ್ವೇಹಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಮೂರ್ತಿಃ ಪಾರ್ಥಿವಾಂಸ್ತ್ವಷ್ಟೌ ಗುಣಾನ್ ವಿದ್ಯಾತ್ರೀನ್ ಮಾತೃತ್ವೇನ್ ಸಿತ್ಯತೋಽಸ್ಥಿಸ್ತಾಯುಮಜ್ಞಾನಃ ಸಿತ್ಯತಸ್ತ್ವಜ್ಞಾಂಸತೋಽಣಿತಾನಿ ಧಾತೃತೋಽನ್ಯಂ ಪಾನಮಿತ್ಯಷ್ಟೌ ಸೋಽಯಂ ಪುರುಷಃ ಸರ್ವಮಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಾನೋಪಿ ಕೃಪ್ತಃ || ೫ ||

ಸ ಯದ್ವನುರುದ್ಯತೇ ತದ್ಭವತಿ ಯದಿ ಧರ್ಮೋಽನುರುದ್ಯತೇ ತದ್ವೇವೋ ಭವತಿ ಯದಿ ಜ್ಞಾನಮನುರುದ್ಯತೇ ತದಮೃತೋ ಭವತಿ ಯದಿ ಕಾಮಮನುರುದ್ಯತೇ ಸಂಚ್ಛವತ ಇಮಾಂ ಯೋಽನಿಂ ಸಂದಧ್ಯಾತ್ವದಿದಮತ್ರ ಮತಂ ಶ್ಲೇಷ್ಣಾ ರೇತಸಃ ಸಂಭವತಿ ಶ್ಲೇಷ್ಣೋ ರಸೋ ರಸಾಚ್ಛೋಽಣಿತಂ ತೋಽಣಿತಾನ್ಮಾಂಸಂ ಮಾಂಸಾನ್ವೇದೋ ಮೇದಸಃ ಸ್ಥಾನಾ ಸ್ಥಾವೋಽಸ್ಥಿಽನ್ಯಸ್ಥಿಽನ್ಯಸ್ಥಿಭ್ಯೋ ಮಜ್ಜಾ ಮಜ್ಜಾತೋ ರೇತಸದಿದಂ ಯೋಽನೌ ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಂ ಪುರುಷಃ ಸಂಭವತಿ ಶುಕ್ರಾತಿರೇಕೇ ಪುಮಾನ್ ಭವತಿ

ಶೋಣತಾತಿ ರೇಕೇ ಸ್ತ್ರೀ ಭವತಿ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಸಮೇನ ನಪುಂಸಕೋ ಭವತಿ ಶುಕ್ರೇಣ
 ಬಿನ್ನೇನ ಯಮೋ ಭವತಿ ಶುಕ್ರಶೋಣಿತಸಂಯೋಗಾ ನ್ಯಾತ್ಯಪಿತ್ಯಸಂಯೋಗಾಚ್ಚ
 ತತ್ಪಥಮಿದಂ ಶರೀರಂ ಪರಂ ಸಂಯಮ್ಯತೇ ಸೌಮ್ಯೋ ಭವತ್ಯೇಕರಾತ್ರೋಷಿತಂ ಕಲಲಂ
 ಭವತಿ ಪಂಚರಾತ್ರಾದ್ಧುದ್ಧುದಾಃ ಸಪ್ತರಾತ್ರಾತ್ಪ್ರೇಶೀ ದ್ವಿಸಪ್ತರಾತ್ರಾದರ್ಬುಧಃ ಪಂಚ-
 ವಿಂಶತಿರಾತ್ರಃ ಸ್ವಸ್ಥಿತೋ ಘನೋ ಭವತಿ ಮಾಸಮಾತ್ರಾತ್ಕೃತಿಣೋ ಭವತಿ ದ್ವಿಮಾಸಾ-
 ಭ್ಯಂತರೇ ತಿರಃ ಸಂಪದ್ಯತೇ ಮಾಸತ್ರಯೇಣ ಗ್ರೀವಾನ್ಯಾದೇಶೋ ಮಾಸಚತುಷ್ಠೇಣ
 ತ್ವಗ್ಮಾದೇಶಃ ಪಂಚಮೇ ಮಾಸೇ ನಬರೋಮನ್ಯಾದೇಶಃ ಷಷ್ಠೇ ಮುಖನಾಸಿಕಾಕ್ರಿ-
 ಶ್ಚೋತ್ರಂ ಚ ಸಂಭವತಿ ಸಪ್ತಮೇ ಚಲನಸಮರ್ಥೋ ಭವತ್ಯಷ್ಟಮೇ ಬುದ್ಧಾಧ್ಯನಸ್ಯತಿ
 ನವಮೇ ಸರ್ವಾಂಗಸಂಪೂರ್ಣೋ ಭವತಿ | ಮೃತಶ್ಚಾಹಂ ಪುನರ್ಜಾತೋ ಜಾತಶ್ಚಾಹಂ
 ಪುನರ್ಮೃತಃ | ನಾನಾಯೋನಿ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಮಯೋಷಿತಾನಿ ಯಾನಿ ವೈ | ಆಹಾರಾ
 ವಿವಿಧಾ ಭುಕ್ತಾಃ ಪೀತಾ ನಾನಾವಿಧಾಃ ಸ್ತನಾಃ | ಮಾತರೋ ವಿವಿಧಾಃ ದೃಷ್ಟಾಃ
 ಪಿತಃ ಸುಹೃದಶ್ಚಥಾ | ಅವಾಣ್ಶುಖಃ ಪೀಡ್ಯಮಾನೋ ಜಂತುಶ್ಚೈವ ಸಮನ್ವಿತಃ |
 ಸಾಂಖ್ಯಂ ಯೋಗಂ ಸಮಭ್ಯಸ್ಯೇತ್ಪುರುಷಂ ನಾ ಪಂಚವಿಂಶಕಮಿತಿ ತತಶ್ಚ ದಶಮೇ
 ಮಾಸೇ ಪ್ರಜಾಯತೇ ಜಾತಶ್ಚ ವಾಯುನಾ ಸ್ಪೃಷ್ಯೋನ ಸ್ಮರತಿ ಜನ್ಮಮರಣೇಂತೇ ಚ
 ಶುಭಾಶುಭಂ ಕರ್ಮೈತಚ್ಚರೀರಸ್ಯ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಮ್ || ೬ ||

ಅಷ್ಟೋತ್ತರ ಸಂಧಿಶತಮುಷ್ಟಾಕಪಾಲಂ ತಿರಃ ಸಂಪದ್ಯತೇ ಷೋಡಶ ವಪಾ-
 ಪಲಾನಿ ನವಸ್ಯಾಯುಶತಾನಿ ಸಪ್ತಶತಂ ಪುರುಷಸ್ಯವರ್ತುಕಾ ಮರ್ಧ ಚತಸ್ತೋ
 ರೋಮಾಣಿ ಕೋಟಿಯೋ ಹೃದಯಂ ಹೃಷ್ಯಕಪಾಲಾನಿ ಜಿಹ್ವಾ ವೃಷಣಾ ಹೃಷ್ಯಸುನ-
 ಕಾ ತಥೋಪಸ್ಥಗುದಪಾಯ್ವೇತನ್ಯೂತ್ರಪುರೀಷಂ ತಸ್ಯಾದಾಹಾರಪಾನಸಿಕ್ತತ್ವಾ-
 ದನುಪಚಿತಕರ್ಮಾಣಾವನ್ಯೋನ್ಯಂ ಜಾಯತೇ ಇತಿ ತಂ ವಿಧ್ಯಾಕರ್ಮಣೇ ಸಮನ್ವಾ-
 ರಭೇತೇ ಪೂರ್ವಪ್ರಜ್ಞಾ ಚ ಮುಹುತ್ಯಜ್ಞಾನ ತಮಸಿ ಮಗ್ನೋ ಜರಾಮರಣ ಕ್ರುತ್ರಿ-
 ಪಾಸಾ ಶೋಕಕ್ರೋಧ ಲೋಭ ಮೋಹಮದಭಯ ಮತ್ತರ ಹರ್ಷವಿಷಾದೇಷ್ಯಾರ್ಥ
 ಸೂಯಾತ್ಯಕ್ಕೆದ್ಯಂದೈರಭಿಭೂಯಮಾನಃ ಸೋಽಸ್ಯಾದಾರ್ಜವಂ ಜವೀಭಾವಾನಾಂ
 ತನ್ಯು ಮುಚ್ಯತೇಸೋಽಸ್ಯಾತ್ಪಾನೃಹಾ ಭೂ ಮಿ ಕಾ ವಚ್ಚರೀರಾನ್ನಿಮೇಷಮಾತ್ಮೈಃ
 ಪ್ರಕ್ರಮ್ಯ ಪ್ರಕ್ರತಿರಧಿಪರೀತ್ಯ ತೈಜಸಂ ಶರೀರಂ ಕೃತ್ವಾ ಕರ್ಮಣಾನುರೂಪಂ ಫಲಮನು-
 ಭೂಯ ತಸ್ಯ ಸಂಕ್ಷಯೇ ಪುನರಿಮಂ ಲೋಕಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ || ೭ ||

ಅಥ ಯೇ ಹಿಂಸಾಮಾತ್ರಿತ್ಯ ವಿದ್ಯಾಮುತ್ಸೃಜ್ಯ ವನಹತ್ರಪಸ್ತೇಸಿರೇ ಚಿರೇಣ
 ವೇದೋಕ್ತಾನಿ ವಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕುರ್ವಂತಿ ತೇ ಧೂಮಮುಭಿಸಂಭವಂತಿ ಧೂಮಾದ್ರಾತ್ರಂ
 ರಾತ್ರೇರಪಕ್ಷೇಯುಮಾಣಪಕ್ಷಮಪಕ್ಷೇಯಮಾಣಪಕ್ಷಾದ್ಧಕ್ಷಿಣಾಯನಂ ದಕ್ಷಿಣಾಯನಾತ್
 ಸಿತ್ಯಲೋಕಂ ಸಿತ್ಯಲೋಕಾತ್ ಚಂದ್ರಮಸಂ ಚಂದ್ರಮಸೋ ವಾಯುಂ ವಾಯೋ-
 ವ್ಯಸ್ಥಿಂ ವ್ಯಷ್ಟೇರೋಷಧಯಶ್ಚೈತದ್ಯೂತ್ಯಾ ತಸ್ಯ ಸಂಕ್ಷಯೇ ಪುನರೇವೇಮಂ ಲೋಕಂ
 ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ || ೮ ||

ಅಥ ಯೇ ಹಿಂಸಾಮುತ್ಸೃಜ್ಯ ವಿದ್ಯಾಮಾತ್ರಿತ್ಯ ಮಹತ್ರಪಸ್ತೇಸಿರೇ ಜ್ಞಾನೋ-
 ಕ್ತಾನಿ ವಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕುರ್ವಂತಿ ತೇಽರ್ಚಿರಭಿಸಂಭವಂತ್ಯರ್ಚಿಷೋಽಹರಹ್ಯ ಆಪೂ-
 ರ್ಯಮಾಣ ಪಕ್ಷಮಾಪೂರ್ಯಮಾಣ ಪಕ್ಷಾದುದಗಯನಮುದಗಯನಾದ್ಧೇವಲೋಕಂ
 ದೇವಲೋಕಾದಾದಿತ್ಯಮಾದಿತ್ಯಾದ್ವೈದ್ಯುತಂ ವೈದ್ಯುತಾನ್ಮಾನಸಂ ಮಾನಸಃ ಪುರುಷೋ
 ಭೂತ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಮುಭಿಸಂಭವಂತಿ ತೇ ನ ಪುನರಾವರ್ತಂತೇ ಶಿಷ್ಟಾ ದಂಶೂಕಾ
 ಯತ ಇದಂ ವ ಜಾನಂತಿ ತಸ್ಮಾದಿದಂ ವೇದಿತವ್ಯಮುಭಾಷ್ಯಾಹ || ೯ ||

ನ ತಂ ವಿದಾಥ ಯ ಇಮಾ ಜನಾನಾನ್ಯದ್ಯಷ್ಟಾಕಮಂತರಂ ಬಭೂವ | ನೀಹಾ-
 ರೇಣ ಪ್ರಾವೃತಾ ಜಲ್ಪಾ ಚಾಸುತ್ಪಪ ಉಕ್ಥಶಾಸಶ್ಚರಂತಿ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೨-೭) ||
 ನ ತಂ ವಿದ್ಯಯಾ ವಿದುಷೋ ಯಮೇವಂ ವಿದ್ವಾಂಸೋ ವದಂತ್ಯಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ-
 ಮನ್ನದ್ಯುಷ್ಟಾಕಮಂತರಮನ್ನದೇಷಾಮಂತರಂ ಬಭೂವೇತಿ ನೀಹಾರೇಣ ಪ್ರಾವೃತಾಸ್ತ-
 ಮಸಾಂ ಜಲ್ಪಾ ಚಾಸುತ್ಪಪ ಉಕ್ಥಶಾಸಃ ನೀಹಾರೇಣ ಪ್ರಾವೃತಾಸ್ತಮಸಾಂ ಜಲ್ಪಾ
 ಚಾಸುತ್ಪಪ ಉಕ್ಥಶಾಸಃ ಪ್ರಾಣಂ ಸೂರ್ಯಂ ಯತ್ಪಥಗಾಮಿನಶ್ಚರಂಕ್ವವಿದ್ವಾಂಸಃ
 ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞ ಮನುಪ್ರವದಂತ್ಯಥಾಹೋ ವಿದ್ವಾಂಸಃ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞೋಽನುಕಲ್ಪತೇ ತಸ್ಯ ತಪಸಾ
 ಸಹಾಪ್ರಮಾದಮೇತ್ಯಥಾಪ್ರವ್ಯೋ ಭವತಿ ತೇನಾಸಂತತಮಿಚ್ಛೇತ್ತೇನ ಸಖ್ಯಮಿಚ್ಛೇದೇಷ
 ಹಿ ಸಖಾ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಸಂಜಾನಾತಿ ಭೂತಂ ಭವದ್ವಿಷ್ಯದಿತಿ ಜ್ಞಾತಾ ಕಸ್ಮಾಜ್ಞಾಯತೇಃ
 ಸಖಾ ಕಸ್ಮಾತ್ಸಖ್ಯತೇಃ ಸಹ ಭೂತೇಂದ್ರಿಯೈಃ ಶೇತೇ ಮಹಾಭೂತಾನಿ ಸೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ
 ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಕರ್ಮ ಕಾರಯಂತಿತಿ ವಾ ತಸ್ಯ ತದಾಪಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ತೀಲಮುಫತಮ ಆತ್ಮಾ
 ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಸ ಬ್ರಹ್ಮಭೂತೋ ಭವತಿ ಸಾಕ್ಷಿಮಾತ್ರೋ ವ್ಯವತಿಷ್ಠತೇಽನಂಧೋ ಜ್ಞಾನ-
 ಕೃತೋಽಽಭಾತ್ಮನೋ ಮಹತಃ ಪ್ರಥಮಂ ಭೂತನಾಮಧೇಯಾನ್ವನುಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮಃ ||೧೦||

ಹಂಸಃ | ಘಮಃ | ಯಜ್ಞಃ | ವೇನಃ | ಮೇಘಃ | ಕೃಮಿಃ | ಭೂಮಿಃ |
 ವಿಭುಃ | ಪ್ರಭುಃ | ಶಂಭುಃ | ರಾಭುಃ | ವಧಕರ್ಮಾ | ಸೋಮಃ | ಭೂತಂ |
 ಭುವನಂ | ಭವಿಷ್ಯತ್ | ಆಪಃ | ಮಹತ್ | ವೈದ್ಯೇನು | ಯಶಃ | ಮಹಃ | ಸ್ವರ್ಣೇಕಂ |
 ಸ್ಪೃತೀಕಂ | ಸತೀಕಮ್ | ಸತೀನಂ | ಗಹನಂ | ಗಭೀರಂ | ಗಹ್ವರಂ | ಕಂ | ಅನ್ವಂ | ಹವಿಃ |
 ಸದ್ | ಸದನಂ | ಋತಂ | ಯೋನಿಃ | ಋತಸ್ಯ | ಯೋನಿಃ | ಸತ್ಯಂ | ನೀರಂ |
 ಹವಿಃ | ರಯಿಃ | ಸತ್ | ಪೂರ್ಣಂ | ಸರ್ವಂ || ಸರ್ವಂ | ಉಕ್ಷಿತಂ | ಬಹಿಃ |
 ನಾಮು | ಸಸಿಃ | ಅಪಃ | ಪವಿತ್ರಂ | ಅಮೃತಂ | ಇಂದುಃ | ಹೇಮು | ಬಃ |
 ಸರ್ಗಾಃ | ಶಂಬರಂ | ಅಂಬರಂ | ವಿಯತ್ | ವೈದ್ಯೇನು | ಬಹಿಃ | ಧನ್ಯ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ |
 ಆಕಾಶಂ | ಆಪಃ | ಪೃಥಿವೀ | ಭೂಃ | ಸ್ವಯಂಭೂಃ | ಅಧ್ವಾ | ಸುಷ್ಕರಂ | ಸಗರಃ |
 ಸಮುದ್ರಃ | ತಪಃ | ತೇಜಃ | ಸಿಂಧುಃ | ಅರ್ಣವಃ | ನಾಭಿಃ | ವೈಕ್ವಃ | ಊರ್ಧ್ವಃ |
 ತತ್ | ಯತ್ | ಕಿಂ | ಬ್ರಹ್ಮ | ವರೇಣ್ಯಂ | ಹಂಸಃ | ಆತ್ಮಾ | ಭವತಿ | ವಧಂತ್ಯ
 ಧ್ವಾನಂ | ಯದ್ವಾಹಿಷ್ಯಾ | ಶರೀರಾಣಿ | ಅನ್ವಯಂ ಚ ಸಂಸ್ಕರುತೇ | ಯಜ್ಞಃ |
 ಆತ್ಮಾ | ಭವತಿ | ಯದೇನಂ ತನ್ವತೇಽಥೈತಂ ಮಹಾಮಾತ್ಮಾನಮೇತಾನಿ ಸೂಕ್ತಾನ್ಯೇತಾ
 ಋಚೋಽನುಪ್ರವದಂತಿ || ೧೧ ||

ಸೋಮಃ ಪವತೇ ಜನಿತಾ ಮತೀನಾಂ ಜನಿತಾ ದಿವೋ ಜನಿತಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ |
 ಜನಿತಾಗ್ನೇರ್ಜನಿತಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಜನಿತೇಂದ್ರಸ್ಯ ಜನಿತೋತ ವಿಷ್ಣೋಃ (ಋ. ಸಂ.
 ೯-೯೬-೫) || ಸೋಮಃ ಪವತೇ ಸೋಮಃ ಸೂರ್ಯಃ ಪ್ರಸವನಾಜ್ಜನಿತಾ ಮತೀನಾಂ
 ಪ್ರಕಾಶಕರ್ಮಣಾಮಾದಿತ್ಯರತ್ತೀನಾಂ ದಿವೋ ದ್ಯೋತನಕರ್ಮಣಾಮಾದಿತ್ಯರತ್ತೀನಾಂ
 ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪ್ರಥನಕರ್ಮಣಾಮಾದಿತ್ಯರತ್ತೀನಾಮುಗ್ನೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣಾಮಾದಿತ್ಯರತ್ತೀನಾಂ
 ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವೀಕರಣ ಕರ್ಮಣಾಮಾದಿತ್ಯರತ್ತೀನಾಮಿಂದ್ರಸ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಣಾಮಾ-
 ದಿತ್ಯರತ್ತೀನಾಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ನ್ಯಾಪ್ತಿ ಕರ್ಮಣಾಮಾದಿತ್ಯರತ್ತೀನಾಮಿತ್ಯಧಿದೈವತಮಥಾ
 ಧ್ಯಾತ್ವಂ ಸೋಮು ಆತ್ಮಾಷ್ಠೇತಸ್ಮಾದೇವೇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಜನಿತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಿ ವಾ
 ಸರ್ವಾಭಿವಿಭೂತಿಭಿರ್ವಿಭೂತತ ಆತ್ಮೇತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ || ೧೨ ||

ಬ್ರಹ್ಮಾ ದೇವಾನಾಂ ಪದವೀ ಕವೀನಾಮೃಷಿರ್ವಿಪ್ರಾಣಾಂ ಮಹಿಷೋಃ
 ಮೃಗಾಣಾಂ | ಶ್ವೇನೋ ಗೃಧ್ರಾಣಾಂ ಸ್ವಧಿತಿರ್ವನಾನಾಂ ಸೋಮಃ ಪವಿತ್ರಮುಕ್ತೇತಿ

ರೇಭನ್ (ಋ. ಸಂ. ೯-೯೬-೬) || ಬ್ರಹ್ಮಾ ದೇವಾನಾಮಿತ್ಯೇಷ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಭವತಿ ದೇವಾನಾಂ ದೇವನಕರ್ಮಣಾಮಾದಿತ್ಯರತ್ಯೇನಾಂ ಪದವೀಃ ಕವೀನಾಮಿತ್ಯೇಷ ಹಿ ಪದಂ ವೇತ್ತಿ ಕವೀನಾಂ ಕವೀಯಮಾನಾನಾಮಾದಿತ್ಯರತ್ಯೇನಾಮೃಷಿವಿಪ್ರಾಣಾಮಿತ್ಯೇಷ ಹಿ ಋಷಿಣೋ ಭವತಿ ವಿಪ್ರಾಣಾಂ ವ್ಯಾಪನಕರ್ಮಣಾಮಾದಿತ್ಯರತ್ಯೇನಾಂ ಮಹಿಷೋ ಮೃಗಾಣಾಮಿತ್ಯೇಷ ಹಿ ಮಹಾನ್ ಭವತಿ, ಮೃಗಾಣಾಂ ಮಾರ್ಗಣಕರ್ಮಣಾಮಾದಿತ್ಯರತ್ಯೇನಾಂ ಶ್ಯೇನೋ ಗೃಧ್ರಾಣಾಮಿತ್ಯೇನ ಆದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಶ್ವಾಯತೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣೋ ಗೃಧ್ರ ಆದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಗೃಧ್ಯತೇಃ ಸ್ಥಾನಕರ್ಮಣೋ ಯತ ಏತಸ್ಮಿನ್ ತಿಷ್ಠತಿ ಸ್ವಧಿತಿವನಾನಾಮಿತ್ಯೇಷ ಹಿ ಸ್ವಯಂ ಕರ್ಮಣ್ಯಾದಿತ್ಯೋ ಧತ್ತೇ ವನಾನಾಂ ವನನ ಕರ್ಮಣಾಮಾದಿತ್ಯರತ್ಯೇನಾಂ ಸೋಮಃ ಪವಿತ್ರಮತ್ಯೇತಿ ರೇಭನ್ನಿತ್ಯೇಷ ಹಿ ಪವಿತ್ರಂ ರತ್ಯೇನಾಮತ್ಯೇತಿ ಸ್ವಾಯಮಾನ ಏಷ ಏವೈತತ್ಸರ್ವಮಕ್ಷರಮಿತ್ಯಧಿದೈವತಮುಧಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ದೇವಾನಾಮಿತ್ಯಯಮಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಭವತಿ ದೇವಾನಾಂ ದೇವನ ಕರ್ಮಣಾಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಪದವೀಃ ಕವೀನಾಮಿತ್ಯಯಮಸಿ ಪದಂ ವೇತ್ತಿ ಕವೀನಾಂ ಕವೀಯಮಾನಾಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಾಮೃಷಿವಿಪ್ರಾಣಾಮಿತ್ಯಯಮಷ್ಟೃಷಿಣೋ ಭವತಿ ವಿಪ್ರಾಣಾಂ ವ್ಯಾಪನಕರ್ಮಣಾಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಮಹಿಷೋ ಮೃಗಾಣಾಮಿತ್ಯಯಮಸಿ ಮಹಾನ್ ಭವತಿ ಮೃಗಾಣಾಂ ಮಾರ್ಗಣಕರ್ಮಣಾಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಶ್ಯೇನೋ ಗೃಧ್ರಾಣಾಮಿತಿ ಶ್ಯೇನ ಆತ್ಮಾ ಭವತಿ ಶ್ವಾಯತೇಜ್ಞಾನ ಕರ್ಮಣೋ ಗೃಧ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಗೃಧ್ಯತೇಜ್ಞಾನಕರ್ಮಣೋ ಯತ ಏತಸ್ಮಿನ್ ತಿಷ್ಠತಿ ಸ್ವಧಿತಿವನಾನಾಮಿತ್ಯಯಮಸಿ ಸ್ವಯಂ ಕರ್ಮಣ್ಯಾತ್ಮನಿ ಧತ್ತೇ ವನಾನಾಂ ವನನಕರ್ಮಣಾಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಸೋಮಃ ಪವಿತ್ರಮತ್ಯೇತಿ ರೇಭನ್ನಿತ್ಯಯಮಸಿ ಪವಿತ್ರಮತ್ಯೇತಿ ರೇಭನ್ನಿತ್ಯಯಮಸಿ ಪವಿತ್ರಮಿಂದ್ರಿಯಾಣ್ಯತ್ಯೇತಿ ಸೂಯಮಾನೋಽಯ ಮೇವೈತತ್ಸರ್ವಮನುಭವತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ || ೧೩ ||

ತಿಸ್ತೋ ವಾಚ ಈರಯತಿ ಪ್ರ ವಹ್ನಿರ್ಬುತಸ್ಯ ಧೀತಿಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮನೀಷಾಂ | ಗಾವೋ ಯಂತಿ ಗೋಪತಿಂ ಪೃಚ್ಛಮಾಣಾಃ ಸೋಮಂ ಯಂತಿ ಮತಯೋ ವಾನಶಾನಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೯-೯೭-೩೪) || ವಹ್ನಿರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸ ತಿಸ್ತೋ ವಾಚಃ ಪ್ರೇರಯತ್ಯುಚೋ ಯಜೂಂಷಿ ಸಾಮಾನ್ಯತಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಕರ್ಮಾಣಿ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮತಾನ್ಯೇಷ ಏವೈತತ್ಸರ್ವಮಕ್ಷರಮಿತ್ಯಧಿದೈವತಮುಧಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ವಹ್ನಿರಾತ್ಮಾ ಭವತಿ ಸ ತಿಸ್ತೋ

ವಾಚ ಕ್ಷರಯತಿ ಪ್ರೇರಯತಿ ವಿದ್ಯಾಮತಿಬುದ್ಧಿಮತಾಮೃತಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಕರ್ಮಾಣಿ
ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮತಾನ್ಯಯಮೇವೈತತ್ಸರ್ವಮನುಭವತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ || ೧೪ ||

ಸೋಮಂ ಗಾವೋ ಧೇನವೋ ವಾನಶಾನಾಃ ಸೋಮಂ ವಿಪ್ರಾ ಮತಿಭಿಃ
ಪೃಚ್ಛಮಾನಾಃ | ಸೋಮಃ ಸುತಃ ಪೂಯತೇ ಅಜ್ಞಮಾನಃ ಸೋಮೇ ಅರ್ಕಾಸ್ತಿ-
ಷ್ಪುಭಃ ಸಂ ನವಂತೇ (ಋ. ಸಂ. ೯-೯೭-೩೫) || ಏತ ಏವ ಸೋಮಂ ಗಾವೋ
ಧೇನವೋ ರಶ್ಮಯೋ ವಾನಶ್ಯಮಾನಾಃ ಕಾಮಯಮಾನಾಃ ಆದಿತ್ಯಂ ಯಂತ್ಯೇವ-
ಮೇವ ಸೋಮಃ ಸುತಃ ಷೂಯತೇ ಅಜ್ಞಮಾನ ಏತಮೇವಾರ್ಕಾಶ್ಚ ತ್ರಿಷ್ಪುಭಶ್ಚ
ಸಂನವಂತೇ ತತ ಏತಸ್ಮಿನ್ನಾದಿತ್ಯ ಏಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯಧಿದೈವತಮುಘಾಧ್ಯಾತ್ಯಮೇತ ಏವ
ಸೋಮಂ ಗಾವೋ ಧೇನವ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ವಾಸತ್ಯಮುನಾನಿ ಕಾಮಯಮಾನಾನ್ಯಾ-
ತ್ಮಾನಂ ಯಂತ್ಯೇವಮೇವ ಸೋಮಂ ವಿಪ್ರಾ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಮತಿಭಿಃ ಪೃಚ್ಛಮಾನಾನಿ
ಕಾಮಯಮಾನಾನ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ಯಂತ್ಯೇವಮೇವ ಸೋಮಃ ಸುತಃ ಪೂಯತೇ ಅಜ್ಞಮಾನ
ಇಮಮೇವಾತ್ಮಾ ಚ ಸಪ್ತ ಋಷಯಶ್ಚ ಸಂನವಂತೇ ತಾನೀಮಾನೀನ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನಾದಿತ್ಯೇಕಂ
ಭವಂತೀತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ || ೧೫ ||

ಅಕ್ರಾನ್ತ್ಸಮುದ್ರಃ ಪ್ರಥಮೇ ವಿಧರ್ಮಂ ಜನಯನ್ಪಜಾ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ |
ವೃಷಾ ಪವಿತ್ರೇ ಅಧಿ ಸಾನೋ ಅವ್ಯೇ ಬೃಹತ್ಸೋಮೋ ವಾವೃಧೇ ಸುವಾನ ಇಂದುಃ
(ಋ. ಸಂ. ೯-೯೭-೪೦) || ಆತ್ಮಕ್ರಮೀತ್ಸಮುದ್ರ ಆದಿತ್ಯಃ ಪರಮೇ ವ್ಯವನೇ ವರ್ಷ-
ಕಮಣಾ ಜನಯನ್ಪಜಾ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ರಾಜಾ ವೃಷಾ ಪವಿತ್ರೇ ಅಧಿ
ಸಾನೋ ಅವ್ಯೇ ಬೃಹತ್ಸೋಮೋ ವಾವೃಧೇ ಸುವಾನ ಇಂದುರಿತ್ಯಧಿದೈವತಮುಘಾಧ್ಯಾತ್ಮ
ಮತ್ಯಕ್ರಮೀತ್ಸಮುದ್ರ ಆತ್ಮಾ ಪರಮೇ ವ್ಯವನೇ ಜ್ಞಾನಕರ್ಮಣಾ ಜನಯನ್ಪಜಾ
ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ರಾಜಾ ವೃಷಾಪವಿತ್ರೇ ಅಧಿ ಸಾನೋ ಅವ್ಯೇ ಬೃಹತ್ಸೋಮೋ
ವಾವೃಧೇ ಸುವಾನ ಇಂದುರಿತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ || ೧೬ ||

ಮಹತ್ತೋಮೋ ಮಹಿಷಶ್ಚಕಾರಾಪಾಂ ಯದ್ಗಭೋಽನ್ಯಣೇತ ದೇವಾನ್ |
ಅದಧಾದಿಂದ್ರೇ ಪವಮಾನ ಓಜೋ ಅಜನಯತ್ಸೂರ್ಯೇ ಜ್ಯೋತಿರಿಂದುಃ (ಋ. ಸಂ.
೯-೯೭-೪೧) || ಮಹತ್ತೋಮೋ ಮಹಿಷಶ್ಚಕಾರಾಪಾಂ ಯದ್ಗಭೋಽನ್ಯಣೇತ
ದೇವಾನಾಮಾಧಿಪತ್ಯಮದಧಾದಿಂದ್ರೇ ಪವಮಾನ ಓಜೋಜನಯತ್ಸೂರ್ಯೇ ಜ್ಯೋತಿ-
ರಿಂದುರಾದಿತ್ಯ ಇಂದುರಾತ್ಮಾ || ೧೭ ||

ವಿಧುಂ ದಂದ್ರಾಣಂ ಸಮನೇ ಬಹೂನಾಂ ಯುವಾನಂ ಸಂತಂ ಪಲಿತೋ
ಜಗಾರ | ದೇವಸ್ಯ ಸತ್ಯ ಕಾನ್ಯಂ ಮಹಿತ್ವದ್ವ್ಯಾ ಮಮಾರ ಸಹ್ಯಃ ಸಮಾನ (ಋ-ಸಂ-
೧೦-೫೫-೫) || ವಿಧುಂ ವಿಧಮನತೀಲಂ ದಂದ್ರಾಣಂ ದಮನತೀಲಂ ಯುವಾನಂ
ಚಂದ್ರಮಸಂ ಪಲಿತ ಆದಿತೋ ಗಿರತಿ ಸದ್ಯೋ ಮ್ಪಿಯ ತೇ ಸ ದಿವಾ ಸಮುದಿತೇ ತ್ಯಧಿ
ದೈವತಮುಘಾಧ್ಯಾತ್ಯಂ ವಿಧುಂ ವಿಧಮನತೀಲಂ ದಂದ್ರಾಣಂ ದಮನತೀಲಂ ಯುವಾನಂ
ಮಹಾಂತಂ ಪಲಿತ ಆತ್ಮಾ ಗಿರತಿ ರಾತ್ಯೌ ಮ್ಪಿಯತೇ ರಾತ್ರಿಃ ಸಮುದಿತೇತ್ಯಾತ್ಯಗತಿಮಾ
ಚಷ್ಟೇ || ೧೮ ||

ಸಾಕಂಜಾನಾಂ ಸಪ್ತಭಮಾಹುರೇಕಜಂ ಷಳಿದ್ಯಮಾ ಯುಷಯೋ ದೇವಜಾ ಇತಿ
ತೇಷಾಮಿಷ್ಠಾನಿ ನಿಹಿತಾನಿ ಧಾಮಶಃ ಸ್ಥಾತ್ರೇ ರೇಜಂತೇ ವಿಕೃತಾನಿ ರೂಪಶಃ (ಋ. ಸಂ.
೧-೧೭೪-೧೫) || ಸಹಜಾತಾನಾಂ ಷಣ್ಣಾಮೃಷೀಣಾಮಾಧಿತ್ಯಃ ಸಪ್ತಮಸ್ತೇಷಾಮಿಷ್ಠಾನಿ
ವಾ ಕಾಂತಾನಿ ವಾ ಕ್ರಾಂತಾನಿ ವಾ ಗತಾನಿ ವಾ ಮತಾನಿ ವಾ ನತಾನಿ ವಾದ್ವಿಃ ಸಹ ಸಂ
ಮೋದಂತ ಯತ್ರೈತಾನಿ ಸಪ್ತಯುಷೀಣಾನಿ ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ ತೇಭ್ಯಃ ಪರ ಆದಿತ್ಯಸ್ರಾನ್ಯೇ-
ತಸ್ಮಿನ್ನೇಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯಧಿದೈವತಮುಘಾಧ್ಯಾತ್ಯಂ ಸಹಜಾತಾನಾಂ ಷಣ್ಣಾಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಾ-
ಮಾತ್ಮಾ ಸಪ್ತಮಸ್ತೇಷಾಮಿಷ್ಠಾನಿ ವಾ ಕಾಂತಾನಿ ವಾ ಕ್ರಾಂತಾನಿ ವಾ ಗತಾನಿ ವಾ
ಮತಾನಿ ವಾ ನತಾನಿ ವಾನ್ಯೇನ ಸಹ ಸಂಮೋದಂತೇ ಯತ್ರೇಮಾನಿ ಸಪ್ತಯುಷೀಣಾ-
ನೀಂದ್ರಿಯಾಣ್ಯೇಭ್ಯಃ ಪರ ಆತ್ಮಾ ತಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನೇಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯಾತ್ಯಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ || ೧೯ ||

ಸ್ತ್ರಿಯಃ ಸತೀಸ್ರಾಂ ಉ ಮೇ ಪುಂಸ ಆಹುಃ ಸತ್ಯದಕ್ಷಣಾನ್ಯ ವಿ ಚೇದನ್ಯಃ |
ಕವಿಯಃ ಪುತ್ರಃ ಸ ಈಮಾ ಚಿಕೇತ ಯಸ್ರಾ ವಿಜಾನಾತ್ಸ ಸಿತುಷ್ಠಿತಾಸತ್ (ಋ. ಸಂ.
೧-೧೭೪-೧೬) || ಸ್ತ್ರಿಯ ಏವೈತಾಃ ಶಬ್ದಸೃಶ್ವರೂಪ ರಸಗಂಧಧಾರಿಣ್ಯಸ್ರಾ ಅಮುಂ
ಪುಂಶಬ್ದೇನ ನಿರಾಹಾರಃ ಪ್ರಾಣ ಇತಿ ಸತ್ಯನ್ ಕಷ್ಠಾನ್ಯ ವಿಜಾನಾತ್ಯಂಧಃ ಕವಿಯಃ
ಪುತ್ರಃ ಸ ಇಮಾ ಜಾನಾತಿ ಯಃ ಸ ಇಮಾ ಜಾನಾತಿ ಸ ಸಿತುಷ್ಠಿತಾಸದಿತ್ಯಾತ್ಯಗತಿಮಾ-
ಚಷ್ಟೇ || ೨೦ ||

ಸಪ್ತಾರ್ಧಗರ್ಭಾ ಭುವನಸ್ಯ ರೇತೋ ವಿಷ್ಣೋ ಸ್ತಿಷ್ಯಂತಿ ಪ್ರದಿತಾ ವಿಧರ್ಮಣಿ |
ತೇ ಧೀತಿಭಿರ್ಮನಸಾ ತೇ ವಿನಶ್ಚಿತಃ ಪರಿಭುವಃ ಪರಿ ಭವಂತಿ ವಿಶ್ವತಃ (ಋ-ಸಂ-೧-

೧೬೪-೩೬) || ಸಪ್ತೈತಾನಾದಿತ್ಯರತ್ತೀನಿಯಮಾದಿತ್ಯೋ ಗಿರತಿ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನೋರ್ಧ್ವ
ಶೆಬ್ದೋ ಯಾನ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಿಷ್ಠಂತಿ ತಾನಿ ಧೀತಿಭಿಶ್ಚ ಮನಸಾ ಚ ವಿಪರ್ಯಯಂತಿ ಪರಿಭುವಃ
ಪರಿಭವಂತಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ವರ್ಷಕರ್ಮಣೇತ್ಯಧಿದೈವತಮಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಸಪ್ತೇ
ಮಾನೀಂದ್ರಿಯಾಣ್ಯಯಮಾತ್ಮಾ ಗಿರತಿ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನೋರ್ಧ್ವಶಬ್ದೋ ಯಾನ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಿಷ್ಠಂತಿ
ತಾನಿ ಧೀತಿಭಿಶ್ಚ ಮನಸಾ ಚ ವಿಪರ್ಯಯಂತಿ ಪರಿಭುವಃ ಪರಭವಂತಿ ಸರ್ವಾಣೀಂದ್ರಿ
ಯಾಣಿ ಜ್ಞಾನಕರ್ಮಣೇ ತ್ಯಾತ್ಮಗತಿ ಮಾಚಷ್ಟೇ || ೨೧ ||

ನ ವಿ ಜಾನಾಮಿ ಯದಿ ವೀದಮಸ್ಮಿ ನಿಣ್ಯಃ ಸಂನದ್ವೋ ಮನಸಾ ಚರಾಮಿ |
ಯದಾ ಮಾಗಸ್ಪ್ರುಥಮಜಾ ಋತಸ್ಯಾದಿದ್ವಾಚೋ ಅಶ್ಚುವೇ ಭಾಗಮಸ್ಯಾಃ (ಋ-ಸಂ-
೧-೧೬೪-೦೭) || ನ ವಿಜಾನಾಮಿ ಯದಿ ವೇದಮಸ್ಮಿ ನಿಣ್ಯಃ ಸಂನದ್ವೋ ಮನಸಾ
ಚರಾಮಿ ನ ಹಿ ಜಾನಸಃ ಪುಷ್ಪಿಃ ಪುತ್ರಃ ಪರಿವೇದಯಂತೇಽಯ ಮಾದಿತ್ಯೋನಿಯ
ಮಾತ್ಮಾ ೨ ೨೨ ||

ಅಪಾಞ್ ಪ್ರಾಜಾತಿ ಸ್ವಧಯಾ ಗೃಭೀತೋಽಮರ್ತ್ಯೋ ಮರ್ತ್ಯೇನಾ
ಸಯೋನಿ | ತಾ ಶಶ್ವಂತಾ ವಿಷೂಚೀನಾ ವಿಯಂತಾ ನ್ಯ ಗ ನ್ಯಂ ಚಿಕ್ಕರ್ವ ನಿ ಚಿವಯು-
ರನ್ಯಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೮) || ಅಪಾಂಚಯತಿ ಪ್ರಾಂಚಯತಿ | ಸ್ವಧಯಾ
ಗೃಭೀತೋ ಮರ್ತ್ಯೇ ಆದಿತ್ಯೋ ಮರ್ತ್ಯೇನ ಚಂದ್ರಮಸಾ ಸಹ ತೌ ಶಶ್ವದ್ಗಾಮಿನೌ
ವಿಶ್ವಗಾಮಿನೌ ಬಹುಗಾಮಿನೌ ವಾ ಪಶ್ಯತ್ಪಾದಿತ್ಯಂ ನ ಚಂದ್ರಮಸಮಿತ್ಯಧಿದೈವತ
ಮಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಮಪಾಂಚಯತಿ ಸ್ವಧಯಾ ಗೃಭೀತೋಽಮರ್ತ್ಯೇ ಆತ್ಮಾ ಮರ್ತ್ಯೇನ ಮನಸಾ
ಸಹ ತೌ ಶಶ್ವದ್ಗಾಮಿನೌ ವಿಶ್ವಗಾಮಿನೌ ಬಹುಗಾಮಿನೌ ವಾ ಪಶ್ಯತ್ಪಾದಿತ್ಯಂ ನ ಮನ
ಸಾತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ || ೨೩ ||

ತದಿದಾಸ ಭುವನೇಷು ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಯತೋ ಜಜ್ಞಸ್ತೇಷನ್ಯಮ್ನಃ | ಸದ್ಯೋ
ಜಜ್ಞಾನೋ ನಿರಿಣಾತಿ ಶತ್ರುನನು ಯಂ ವಿಶ್ವೇ ಮದಂತ್ಯಮಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-
೧೨೦-೧) || ತದೈವತಿ ಭೂತೇಷು ಭುವನೇಷು ಜ್ಯೇಷ್ಠಮಾದಿತ್ಯಂ ಯತೋ ಜಜ್ಞ
ಉಗ್ರಸ್ತೇಷನ್ಯಮ್ನೋ ದೀಪ್ತಿನ್ಯಮ್ನಃ ಸದ್ಯೋ ಜಜ್ಞಾನೋ ನಿರಿಣಾತಿ ಶತ್ರುನಿತಿ
ನಿರಿಣಾತಿಃ ಪ್ರೀತಿಕರ್ಮಾ ದೀಪ್ತಿಕರ್ಮಾ ವಾನುನುದಂತಿ ಯಂ ವಿಶ್ವ ಊಮಾ ಇತ್ಯಧಿ-

ದೈವತ ಮಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ತದ್ಭವತಿ ಭೂತೇಷು ಭುವನೇಷು ಜ್ಯೇಷ್ಠಮವ್ಯಕ್ತಂ ಯತೋ ಜಾಯತ ಉಗ್ರಸ್ವೇಷನ್ಯನ್ಯೋ ಜ್ಞಾನನ್ಯಮ್ಲ ಸದ್ಯೋ ಜಜ್ಞಾನೋ ನಿರಿಣಾತಿ ಶತ್ರುನಿತಿ ನಿರಿಣಾತಿಃ ಪ್ರೀತಿಕರ್ಮಾ ದೀಪ್ತಿಕರ್ಮಾ ವಾನುಮದಂತಿ ಯಂ ಸರ್ವ ಊಮಾ ಇತ್ಯಾತ್ಮಗತಿ ಮಾಚಷ್ಟ || ೨೪ ||

ಕೋ ಅದ್ಯ ಯುಂಕ್ತೇ ಧುರಿ ಗಾ ಋತಸ್ಯ ತಿಮೀವತೋ ಭಾಮಿನೋ ದುರ್ಹೃಣಾಯೂನ್ | ಆಸನ್ನಿಷೂನ್‌ಹೃತ್ಸ್ವಸೋ ಮಯೋಭೂನ್ಯ ಏಷಾಂ ಭೃತ್ಯಾ-ಮೃಣಧತ್ಸಜೀವಾತ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೪-೧೬) || ಕ ಆದಿತ್ಯೋ ಧುರಿ ಗಾ ಯುಂಕ್ತೇ ರತ್ಯೀನ್ ಕರ್ಮವತೋ ಭಾನುಮತೋ ದುರಾಧರ್ಷಾನಸೂನಸುನವಂತೀಷೂನಿಷೂಣ-ವಂತಿ ಮಯೋಭೂನಿ ಸುಖಭೂನಿ ಯ ಇಮಂ ಸಂಭೃತಂ ವೇದ ಕಥಂ ಸ ಜೀವತೀತ್ಯಧಿ ದೈವತಮಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಕ ಆತ್ಮಾ ಧುರಿ ಗಾ ಯುಂಕ್ತ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಕರ್ಮವಂತಿ ಭಾನುಮಂತಿ ದುರಾಧರ್ಷಾನಸೂನಸುನವಂತೀಷೂನಿಷೂಣವಂತಿ ಮಯೋಭೂನಿ ಯ ಇಮಾನಿ ಸಂಭೃತಾನಿ ವೇದ ಚಿರಂ ಸ ಜೀವತೀತ್ಯಾಗೃಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ || ೨೫ ||

ಕ ಈಷತೇ ಶುಷ್ಕತೇ ಕೋ ಭಿಭಾಯ ಕೋ ಮಂಸತೇ ಸಂತಮಿಂದ್ರಂ ಕೋ ಅಂತಿ | ಕಸ್ತ್ರೋಕಾಯ ಕ ಇಮಾಯೋತ ರಾಯೇಽಧಿಬ್ರವತ್ತನ್ನೇ & ಕೋ ಜನಾಯ (ಋ. ಸಂ. ೧೮-೪೧-೨) || ಕ ಏವ ಗಚ್ಛತಿ ಕೋ ದದಾತಿ ಕೋ ಬಿಭೇತಿ ಕೋ ಮಂಸತೇ ಸಂತಮಿಂದ್ರಂ ಕಸ್ತ್ರೋಕಾಯಾಪತ್ಯಾಯ ಮಹತೇ ಚ ನೋ ರಣಾಯ ರಮಣೇಯಾಯ ದರ್ಶನಾಯ || ೨೬ ||

ಕೋ ಅಗ್ನಿಮೀಟ್ಟೇ ಹವಿಷಾ ಘೃತೇನ ಸ್ತುಚಾ ಯಜಾತಾ ಋತುಭಿಧ್ರುವೇ-ಭಿಃ | ಕಸ್ತ್ರೈ ದೇವಾ ಆ ವಹಾನಾಶು ಹೋಮ ಕೋ ಮಂಸಂತೇ ವೀತಿಹೋತ್ರಃ ಸದೇವಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೪-೧೮) || ಕ ಆದಿತ್ಯಂ ಪೂಜಯತಿ ಹವಿಷಾ ಚ ಘೃತೇನ ಚ ಸ್ತುಚಾ ಯಜಾತಾ ಋತುಭಿಧ್ರುವೇಭಿರಿತಿ ಕಸ್ತ್ರೈ ದೇವಾ ಆವಹಾನಾಶು ಹೋಮಾ-ರ್ಥಾನ್ ಕೋ ಮಂಸಂತೇ ವೀತಿಹೋತ್ರಃ ಸುದೇವಃ ಕಲ್ಪಾಣದೇವ ಇತ್ಯಧಿದೈವತಮಥಾ-ಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಕ ಆತ್ಮಾನಂ ಪೂಜಯತಿ ಹವಿಷಾ ಚ ಘೃತೇನ ಚ ಸ್ತುಚಾ ಯಜಾತಾ ಋತು-ಭಿಧ್ರುವೇಭಿರಿತಿ ಕಸ್ತ್ರೈ ದೇವಾ ಆವಹಾನಾಶು ಹೋಮಾರ್ಥಾತ್ ಕೋ ಮಂಸಂತೇ

ವೀತಿಹೋತ್ರಃ ಸುಪ್ರಜ್ಞಃ ಕಲ್ಯಾಣಪ್ರಜ್ಞ ಇತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ || ೨೭ ||

ತ್ವಮಂಗ ಪ್ರ ಶಂಸಿತೋ ದೇವಃ ಶವಿಷ್ಯ ಮರ್ತ್ಯಂ | ನ ತ್ವದನೋ ಮಘವನ್ಯಸ್ಮಿ
ಮುಡಿಗತೇಂದ್ರ ಬ್ರವೀಮಿ ತೇ ವಚಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೪-೧೯) || ತ್ವಮಂಗ ಪ್ರ ಶಂಸಿದ್ಧೇವಃ
ಶವಿಷ್ಯ ಮರ್ತ್ಯಂ ನ ತ್ವದನ್ಯೋಽಸ್ಮಿ ಮಘವನ್ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ ಜೇತಾ
ವಾ ಸುಖಯಿತಾ ವೇಂದ್ರ ಬ್ರವೀಮಿ ತೇ ವಚಃ ಸ್ತುತಿಯುಕ್ತಂನಾ || ೨೮ ||

ಹಂಸಃ ಶುಚಿಷದ್ವಸುರಂತರಿಕ್ಷಸದ್ಗೋತಾ ವೇದಿಷದತಿಥಿದುರೋಣಸತ್ |
ನ್ಯಷದ್ವರ ಸದ್ಯತಸದ್ಗೋಮಸದಬ್ಜಾ ಗೋಜಾ ಋತಜಾ ಅದ್ರಿಜಾ ಋತನ್ಯಾ
(ಋ. ಸಂ. ೪-೪೦-೫) || ಹಂಸ ಇತಿ ಹಂಸಾಃ ಸೂರ್ಯಶ್ಚಯಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಪರಂ
ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರಥಿವೀ ವ್ಯಾಪ್ತೇತಿ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಸರ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ದನನಕರ್ಮಣಾನಭ್ಯಾಸೇನಾ
ದಿತ್ಯಮಂಡಲೇನೇತಿ ತ್ವಯತೀತಿ ಲೋಕೋ ತ್ವಯತೀತಿ ಹಂಸಯಂತ್ಯಯತೀತಿ ಹಂಸಾಃ
ಪರಮಹಂಸಾಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಸೂರ್ಯಶ್ಚಿಭಿಃ ಪ್ರಭೂತ ಗಭೀರ ವಸತೀತಿ ತ್ರಿಭಿರ್ವಸತೀತಿ
ವಾ ರತ್ನಿರ್ವಸತೀತಿ ವಾ ವಕ್ತೃರ್ವಸತೀತಿ ವಾ ಸುವರ್ಣರೇತಾಃ ಪೂಷಾ ಗರ್ಭಾರಿಭೇತಿ
ರಿಭಂತಾ ವನಕಟಿಲಾನಿಕುಟಂತಾ ರಿಭಂತಾಂತರಿಕ್ಷಾ ಚರತ್ಪಥಾಂತರಿಕ್ಷಾ ಚರಚರದಿತಿ ದಿವಿ
ಭುವಿ ಗಮನಂ ವಾ ಸುಭಾನುಃ ಸುಪ್ರಭೂತೋ ಹೋತಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಗತಾ ಭವಂತ್ಯತಿಥಿದುರ
ರೋಣಸತ್ಸರ್ವೇ ದುರೋಣಸದ್ರವಂ ಸರ್ವೇ ರಸಾ ವಿಕರ್ಷಯತಿ ರತ್ನಿರ್ವಿಕರ್ಷಯತಿ
ವಹ್ನಿರ್ವಿಕರ್ಷಯತಿ ವನನಂ ಭವತ್ಯಶ್ಚಗೋಜಾ ಅದ್ರಿಗೋಜಾ ಧರಿತ್ರಿಗೋಜಾಃ
ಸರ್ವೇ ಗೋಜಾ ಋತಜಾ ಬರುಶಬ್ಧಾ ಭವಂತಿ ನಿಗಮೋ ನಿಗಮಂತಿ ಭವತ್ಯೇಷ
ನಿರ್ವಚನಾಯ || ೨೯ ||

ದ್ವಾ ಸುಪರ್ಣಾ ಸಯುಜಾ ಸಖಾಯಾ ಸಮಾನಂ ವೃಕ್ಷಂ ಪರಿಷ್ಪೃಷಾತೇ |
ತಯೋರನ್ಯಃ ಸಿಪ್ತಲಂ ಸ್ವಾ ದ್ವತ್ಸನಶ್ಚನ್ನೋ ಅಭಿ ಚಾಕಶೇಮಿ (ಋ. ಸಂ.
೧-೧೬೪-೨) || ದ್ವಾ ದ್ವಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೌ ಸುಕೃತೌ ಧರ್ಮಕರ್ತಾರೌ ದುಷ್ಕೃತಂ ಪಾಪಂ
ಪರಿಸಾರಕಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಸುಪರ್ಣಾ ಸುಯುಜಾ ಸಖಾಯೇತ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ
ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪಿಷ್ಠತಿ ಶರೀರಂ ಏವ ತಜ್ಜಾಯಿತೇ ವೃಕ್ಷಂ ವೃಕ್ಷಂ ಶರೀರಂ ವೃಕ್ಷಂ ಪಕ್ಷೌ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ತಯೋರನ್ಯದ್ಭುಕ್ತಾನ್ನಮನಶ್ಚನ್ನನ್ಯಾಂ ಸರೂಪತಾಂ ಸಲೋಕತಾ

ಮತ್ತುತೇಯ ಏವಂ ವೇದಾನ್ಮನನಶ್ಚನ್ನೋ ಅಭಿಚಾಕಶೀತೀತ್ಯಾತ್ಮಗತಿನಾಚಷ್ಟೇ
|| ೩೦ ||

ಆ ಯಾಹೀಂದ್ರ ಪಥಿಭಿರೀಳಿತೇಭಿರ್ಯಜ್ಞಮಿಮಂ ನೋ ಭಾಗಧೇಯಂ
ಜುಷಸ್ವ | ತೃಪ್ತಾಂ ಜ.ಹುರ್ಮಾತುಳಸ್ಯೇವ ಯೋಷಾ ಭಾಗಸ್ತೇ ಪೈತ್ಯಷ್ಟಸೇಯೀ
ವಪಾಮಿನ (ವೈಲಿಕಸೂಕ್ತಂ ೧೪-೬) || ಆಗಮಿಷ್ಯಂತಿ ಶಕ್ರೋ ದೇವತಾಸ್ತಾಸ್ತ್ರಿಭಿ-
ಸ್ತೀರ್ಥೇಭಿಃ ಶಕ್ರಪ್ರತರೈರೀಳಿತೇಭಿಸ್ತ್ರಿಭಿಸ್ತೀರ್ಥೈರ್ಯಜ್ಞಮಿಮಂ ನೋ ಯಜ್ಞಭಾಗ |
ಮಗ್ನೀಷೋಮಭಾಗಾವಿದ್ರೋ ಜುಷಸ್ವ ತೃಪ್ತಾಮೇವಂ ಮಾತುಲಯೋಗಕನ್ಯಾಭಾಗಂ
ಸಕರ್ತೃಕೇವ ಸಾ ಯಾ ದೇವತಾಸ್ತಾಸ್ತತ್ಸಾನ್ಯೇ ಶಕ್ರಂ ನಿದರ್ಶನಮ್ || ೩೧ ||

ವಿಪ್ರಂ ವಿಪ್ರಾಸೋಽನಸೇ ದೇವಂ ಮರ್ತಾಸ ಊತಯೇ | ಅಗ್ನಿಂ ಗೀರ್ಭಿ-
ರ್ಹವಾಮುಹೇ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೧-೬) || ವಿಪ್ರಂ ವಿಪ್ರಾಸೋಽನಸೇ ವಿಧುವೇದ ವಿಂದ-
ತೇವೇದಿತವ್ಯಂ ವಿಮಲಶರೀರೇಣ ವಾಯುನಾ ವಿಪ್ರಸ್ತು ಹೃತ್ಪದ್ಮನಿಲಯ ಸ್ಥಿತ ಮಕಾ-
ರಸಂಹಿತಮುಕಾರಂ ಪೂರಯೇನ್ಯಕಾರನಿಲಯಂ ಗತಂ ವಿಪ್ರಂ ಪ್ರಾಣೇಷು ಬಿಂದುಸಿಕ್ತಂ
ಏಕಸಿತಂ ವಹ್ನಿತೇಜಃ ಪ್ರಭಂ ಕನಕಪದ್ಮೇಷ್ವಮೃತ ಶರೀರಮಮೃತ ಚಾತಸ್ಥಿತಮಮೃತ
ವಾಚಾಮೃತಮುಖೇ ವದಂತಿ | ಅಗ್ನಿಂ ಗೀರ್ಭಿರ್ಹವಾಮುಹೇ | ಅಗ್ನಿಂ ಸಂದೋಧ-
ಯೇದಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಇತಿ ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ || ೩೨ ||

ಚಾತವೇದಸೇ ಸುನವಾಮು ಸೋಮಮರಾತೀಯತೋ ನಿ ದಹಾತಿ ವೇದಃ |
ಸ ನಃ ವರ್ಷದತಿ ದುರ್ಗಾಣಿ ವಿಶ್ವಾ ನಾವೇವ ಸಿಂಧುಂದುರಿತಾತ್ಯಗ್ನಿಃ (ಋ. ಸಂ.
೧-೯೯-೧) ಚಾತವೇದಸ ಇತಿ ಚಾತಮಿದಂ ಸರ್ವಂ ಸಚರಾಚರಂ ಸ್ಥಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪ್ರಲಯ
ನ್ಯಾಯೇನಾಚ್ಛಾಯ ಸುನವಾಮು ಸೋಮಮಿತಿ ಪ್ರಸವೇನಾಭಿಷವಾಯು ಸೋಮಂ
ರಾಜಾನಮಮೃತಮರಾತೀಯತೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಮಿತಿ ಸ್ತೋತ್ರೇ ನಿಶ್ಚಯೇ ನಿದಹಾತಿ
ದಹತಿ ಭಸ್ಮೀಕರೋತಿ ಸೋಮೋ ದದದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ನಃ ಪರ್ಷದತಿ ದುರ್ಗಾಣಿ
ದುರ್ಗಮನಾನಿಸ್ತಾನಾನಿ ನಾವೇವ ಸಿಂಧುಂ ಯಥಾ ಕಶ್ಚಿತ್ ಕರ್ಣಧಾರೋನಾವೇವ
ಸಿಂಧೋಃ ಸ್ಥಂದನಾನ್ನದೀಂ ಜಲದುರ್ಗಾಂ ಮಹಾಕೂಲಾಂ ತಾರಯತಿ ದುರಿತಾತ್ಯ-
ಗ್ನಿರಿತಿ ದುರಿತಾನಿ ತಾರಯತಿ ತಸ್ಯೈಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೩೩ ||

ಇದಂ ತೇಽನ್ಯಾಭಿರಸಮನಮದ್ವಿಯೋಃ ಕಾಶ್ಚ ಸಿಂಧುಂ ಪ್ರವಹಂತಿ ನದ್ಯಃ |
 ಸರ್ವೋ ಜಾರ್ಣಾಮಿವ ತ್ವಚಂ ಜಹಾತಿ ಪಾಪಂ ಸತಿರಸ್ಯೋಽಭ್ಯುಪೇತ್ಯ || ಇದಂ
 ತೇಽನಾಭಿರಸಮನಾಭಿಯೋಃಕಾಶ್ಚ ಸಿಂಧುಂ ಪತಿಂ ಕೃತ್ವಾ ನದ್ಯೋ ವಹಂತಿ
 ಸರ್ವೋ ಜೀರ್ಣಾಮಿವ ಸರ್ಪಸ್ತ್ವಚಂ ತ್ಯಜತಿ ಪಾಪಂ ತ್ಯಜಂತ್ಯಾಪ ಆಪ್ನೋತೇ-
 ಸ್ತಾಸಾನುೇಷಾ ಭವತಿ || ೩೪ ||

ತ್ಯಂಬಕಂ ಯಜಾಮಹೇ ಸುಗಂಧಿಂ ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಂ | ಉರ್ವಾರುಕಮಿವ
 ಬಂಧನಾನ್ಸ್ಮತ್ಯೋರ್ಮುಫಕ್ಷೀಯ ಮಾಮೃತಾತ್ (ಋ. ಸಂ. ೭-೫೯-೧೨) || ತ್ಯಂಬ-
 ಕೋ ರುದ್ರಸ್ತಂ ತ್ಯಂಬಕಂ ಯಜಾಮಹೇ ಸುಗಂಧಿಂ ಸುಗಂಧಿಂ ಸುಷ್ಕಗಂಧಿಂ
 ಪುಷ್ಪಿವರ್ಧನಂ ಪುಷ್ಪಿ ಕಾರಕಮಿವೋರ್ವಾರಕಮಿವ ಫಲಂ ಬಂಧನಾದಾರೋಧನಾ-
 ನ್ಸ್ಮತ್ಯೋಃ ಸಕಾಶಾನ್ಮಂಚಸ್ತಮಾಂ ಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯೇಷಾಮಿತರೇಷಾಪರಾ ಭವತಿ || ೩೫ ||

ಶತಂ ಜೀವ ಶರದೋ ವರ್ಧಮಾನಃ ಶತಂ ಹೇಮಂತಾನ್ ಶತಮು ವಸಂತಾನ್ |
 ಶತಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸವಿತಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಶತಾಯುಷಾ ಹವಿಷೇನಂ ಪುನರ್ದುಃ (ಋ. ಸಂ.
 ೧೦-೧೬೧-೪) || ಶತಂ ಜೀವ ಶರದೋ ವರ್ಧಮಾನ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಶತಮಿತಿ
 ಶತಂ ದೀರ್ಘಮಾಯುರ್ಮರುತ ಏನಾ ವರ್ಧಯಂತಿ ಶತಮೇನವೇನ ಶತಾತ್ಯಾನ್
 ಭವತಿ ಶತಮಂತಂ ಭವತಿ ಶತಮೈಶ್ವರ್ಯಂ ಭವತಿ ಶತಮಿತಿ ಶತಂ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ
 || ೩೬ ||

ಮಾ ತೇ ರಾಧಾಂಸಿ ಮಾ ತ ಊತಯೋ ವಸೋಽಸ್ಮಾನ್ ಕದಾ ಚನಾ
 ದಭನ್ | ವಿಶ್ವಾ ಚ ನ ಉಪಮಿಮೀಹ ಮಾನುಷ ವಸೂನಿ ಚರ್ಷಣಿಭ್ಯ ಆ (ಋ. ಸಂ.
 ೧-೮೪-೨೦) ಮಾ ಚ ತೇ ಧದಾನ್ ಮಾ ಚ ತೇ ಕದಾ ಚ ನಃ ಸರಿಷುಃ ಸರ್ವಾಣಿ
 ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನ್ಯುಪನಾಮಯ ಮನುಷ್ಯಹಿತೋಽಯಮಾದಿತ್ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ ಧೈಶ್ವತದನು-
 ಪ್ರವದತ್ಯಥೈತಂ ಮಹಾಂತಮಾತ್ಮಾನಮೇರ್ಷಗರ್ಣಃ ಪ್ರವದತಿ ವೈಶ್ವಕ ಮರ್ಣೇ
 ದೇವಾನಾಂ ನು ವಯಂ ಜಾನಾ ನಾಸದಾಸೀನ್ನೋ ಸದಾಸೀತ್ತದಾನೀಮಿತಿ ಚ ಸೈಷಾತ್ಯ
 ಜಿಜ್ಞಾ ಸಾ ಸೈಷಾ ಸರ್ವಭೂತಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಾರಿಷ್ಟಂ ಸರೂಪತಾಂ ಸಲೋಕತಾಂ
 ಗನುಯತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ನಮೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಮೋ ಮಹತೇ ಭೂತಾಯ

ನಮಃ ಪಾರಸ್ಯರಾಯ ನಮೋ ಯಾಸ್ವಾಯ ಬ್ರಹ್ಮಶುಕ್ಲಮಸೀಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಶುಕ್ಲ-
ಮಸೀಯ || ೩೭ ||

ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮಗ್ನಿ ರಸ್ಮಿ ಜನ್ಮನಾ ಪಶ್ಯಂ ಗೋಪಾಮಾಕಾಶಗುಣಸ್ತಂ ಪರಿ-
ವರ್ತಮಾನಂ ಸ ಯದ್ಯನುರಧ್ಯತೇಽಘ್ನೋತ್ತರಮಥಯೋಹಿ ಸಾಮಾತ್ರಿತ್ಯಾಥ ಯೋ
ಹಿಂಸಾಮುತ್ಸಜ್ಯ ನತಹಂಸೋ ಥರ್ಮಃ ಸೋಮಃ ಪವತೇ ಬ್ರಹ್ಮಾ ದೇವಾನಾಂ
ತಿಸ್ತೋನಾಚೇರಯತಿ ಸ್ಯೋಮಂಗಾವೋಽಕ್ರಾಂತ ಮಹತ್ತತ್ಸೋಮೋ ವಿಧುಂದ-
ದ್ರಾಣಂ ಸಾಕಂ ಜಾನಾಂ ಸ್ತ್ರಿಯಃ ಸತೀಃಸಪ್ತಾರ್ಥಗರ್ಭಾನವಿಜಾನಾಮ್ಯಪಾಪ್
ಪ್ರಾಜಾತಿ ತದಿದಾಸಕೋ ಅದ್ಯಯುಂಕ್ತೇರ್ಕ ಇಷತೇ ಕೋ ಅಗ್ನಿವೀಟ್ಟೇ ತ್ವಮಂಗ
ಹಂಸಃ ಶುಚಿಷದ್ ದ್ವಾಸುಪರ್ಣಾ ಯಾಹೀಂದ್ರವಿಪ್ರಂ ವಿಪ್ರಾಸೋ ಜಾತವೇದಸ
ಇದಂತೇನ್ಯಾಭಿಶ್ಶ್ಯಂಬಕಂ ಶತಂ ಜೀವನೋತರಾಧಾಂಸೀತಿ ಸಪ್ತತ್ರಿಸತ್ ||

ಇತಿ ನಿರುಕ್ತೇ ಚತುರ್ಧಶೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೧೪ ||

ಇತಿ ನಿರುಕ್ತೇ ಉತ್ತರಷಟ್ಟಃ ಸಮಾಪ್ತಃ ||

ಇತಿ ನಿರುಕ್ತಂ ಸಮಾಪ್ತಂ.

ಇಮಂ ರಥಮಧಿ ಯೇ ಸಪ್ತತಸ್ತುಃ ಸಪ್ತಚಕ್ರಂ ಸಪ್ತವಹಂತ್ಯಶ್ವಢ್
 ಸ್ವಸಾರೋ ಅಭಿಸಂ ನವಂತೇ ಸಪ್ತಗವಾಂ ನಿಹಿತಾ ಸಪ್ತನಾಮಾ ||೩||

ಅದಿತ್ಯರೂಪವಾದ ಅಥವಾ ಸಂಸ್ಕರರೂಪವಾದ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತವೆ. ವೃದ್ಧಿಯನ್ನುಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಅಪ್ತವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸಪ್ತ ಸ್ವಸಾರಃ—ಸ್ತುಃ ಆದಿತ್ಯಃ | ತೇನ ಸಾರಿತಾಃ ಪರಸ್ಪರಂ ಸ್ವಭೂತಾ ನಾ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಾ ರಶ್ತ್ರಯಃ
 ಋತವಶ್ಚ | ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುವೂ, ಸಹೋದರಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವುವೂ ಅದರಶ್ತ್ರಗಳಿಂದಾಗಲಿಅಥವಾ
 ಸಪ್ತಮತುಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ಪರಸ್ಪರಸ್ವಭೂತಾಃ ದೇವನದ್ಯಃ ಅಭಿ ಸಂನವಂತೇ | ಸಪ್ತ
 ಸಂಖ್ಯಾಕರವಾದ ದೇವನದಿಗಳಿಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಅವರ್ಧಯಂತೈರ್ಭಗಂ ಸಪ್ತ ಯುಪ್ತಃ ಶ್ವೇತಂ ಜಜ್ಞಾನಮರುಷಂ ಮಹಿಶಾಃ |
 ಶಿಶುಂ ನ ಜಾತಮಭ್ಯಾರುರಶ್ಚಾ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಂ ಜನಿನವೈಪುಷ್ಯನಾ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ, ಮತ್ತು

ಯಾಃ ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಃ ಸ್ವವಂತಿ ತಾಃ ಸ ಸ ಸಪ್ತಕಪಾಲೋ ಭವತಿ ಸಪ್ತ ಹಿ ತಾ ಯಾಃ ಪ್ರಾಚ್ಯಃ ಸ್ವವಂತಿ||
 (ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೩-೧-೧೮)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ಸಹ ಏಳು ದೇವನದಿಗಳಿಂದರ್ಥವಾಗಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಗವಾಂ ಸಪ್ತನಾಮು—ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಿಂದರ್ಥ. ಸಪ್ತಸ್ವರೋಪೇತೈಃ ಸಾಮುಭಿಃ
 ಸಪ್ತ ಸ್ವರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಾಮವೆಂದರ್ಥ.

ಶರಿ ಕೋಶಂ ವಧುಶ್ಚ ತಮವ್ಯಯೇ ನಾರೇ ಅರ್ಷತಿ| ಅಭಿ ನಾಣೇರ್ಬುಷೀಣಾಂ ಸಪ್ತ ನೂಷತೆ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೦೩)

ಇತ್ಯಾದಿರಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಋಷೀಣಾಂ ಸಪ್ತವಾಣೀಃ ಸಪ್ತಚ್ಯಂದಾಸಿ ಎಂದು ಸಪ್ತಭಂದಸ್ತುಗಳಿಂದ ಎಂದಾದರೂ ಅಗಬಹುದು
 ಅಥವಾ ಸಪ್ತಸ್ವರಾತ್ಯಕವಾದ ಸಾಮಗಾನಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು
 ಸ್ತುತಿನೂಡತಕ್ಕ ಸಾಮಗಾನವೆಂದರ್ಥ.

ಕೋ ದದಶ್ಚ ಪ್ರಥಮಂ ಜಾಯಮಾನಮಸ್ತನ್ವಂತಂ ಯದನಸ್ಮಾ
 ಭಿಭರ್ತಿ |

ಭೂಮ್ಯಾ ಅಸುರಸ್ಯಗಾತ್ಯಾ ಕ್ವೆ ಸ್ವಿತೈವೀ ವಿದ್ವಾಂಸಮುಪ ಗಾತ್ಸ್ರಷ್ಟು
 ಮೇತತ್ || ೪ ||

ಯಾವ ಪ್ರಾ ಸಂಚಿತ ವ್ಯವಹಾರ ಕಾರಣದಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನೇ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಶರೀರರಹಿತವಾದ ಮಾಯೆಯ ಅಥವಾ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆಯೋ, ಅಂತಹ ಅವ್ಯಾಕೃತವಾದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿ ಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಯಾರುತಾನೇ ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ ? ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶರೀರವೂ, ರಕ್ತಮಾಂಸಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಸ್ಥೂಲಶರೀರವೂ ಪಾರ್ಥಿವವಾದವು. ಅವುಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಚೇತನವು ಎಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ ? ಮತ್ತು ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಯಾವ ಶಿಷ್ಯನು ತಾನೇ ಗುರುವನ್ನು ಸಮಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ ?

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಗೂ ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಇತರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಈಶ್ವರನ ಅವ್ಯಾಕೃತ ವಾದ ಶರೀರವು ಅಗ್ರಾಹ್ಯವೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದುದೂ ಆಗಿರುವುದೆಂದೂ, ವ್ಯಾಕೃತವಾದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರ ಮೂಲಕ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಬಹುದೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಚೇತನ ರೂಪಿಯಾದ ಆತ್ಮಕ್ಕೂ, ಅಚೇತನ ರೂಪಿಯಾದ ದೇಹಕ್ಕೂ ಇತರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವೂ ಸಹ ಅಶ್ವರ್ಯಕರವಾದುದು. ದೇಹರಹಿತವಾದ ಚೇತನ ವಾವುದು ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವವರಾದ ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ಕುತೂಹಲವಾರಿಗಿದೆ ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತಿಸಿದೆ. ದಾಶನಿಕವಾದ ಮತಭೇದಗುನ್ನನುಸರಿಸಿ ಆಯಾ, ಮತಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಚುಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥ ಭೇದಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಬಹುದಾದುದೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮತವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅನುಸರಿಸಿ ವಿವರಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದೆ.

ಅನಸ್ತಾ—ಅಸ್ತಿ ರಹಿತಾ ಅಶರೀರಾ ಸಾಂಖ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಪ್ರಕೃತಿಃ ವೇದಾಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಈಶ್ವರಾಯತಿಪ್ರಾ ಮಾಯಾ |—ಸಾಂಖ್ಯಮತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಷೂಲಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ವೇದಾಂತಿಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಮಾಯಾ ಎಂದಾಗಲೀ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅವ್ಯಾಕೃತವಾದ ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಕೃತವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವಿದೆ. ಕೇವಲ ಸತ್ತ ರಜಸ್ವಮೋಗುಣಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಶರೀರ ರಹಿತವಾದುದೂ ಅದ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಲಿ, ಅಶರೀರಿಯಾದ ಮಾಯೆಯಾಗಲಿ ಕಾರ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಕಾರ್ಯರೂಪದ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತದೆಯೆಂದರ್ಥ. [ಅಸ್ತಿ ರಹಿತವಾದುದು ಅನರ್ಥವು. ಋ ಸಂ. ೮-೧-೩೪].

ಅಸ್ತಂತೇಂ—ಅಸ್ತಿಮಂತೆಂ ಸಶರೀರಂ | ಅಸ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶರೀರವುಳ್ಳ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಅಸ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶರೀರವು ಈಶ್ವರನಿಗಿಲ್ಲದ ಬಂದಿತು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಾಘಾತವನ್ನು ತೋರಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಸಾಯಣರು ಉಪಲಕ್ಷಣಮೇತೇತ್ ಇದು ಕೇವಲ ರೂಪಕವೂ ಔಪಚಾರಿಕವೂ ಆದ ವರ್ಣನೆಯಾಗಿದೆ. ಕಾರ್ಯಭಾವಮಾಪನ್ನಮಿತೈರ್ಥಃ—ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ ಪ್ರಪಂಚ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಈಶ್ವರನಲ್ಲೇ ಲೀನವಾಗಿ ಚಿತ್ತು, ಅಚಿತ್ತು ಎಂಬ ಭೇದಗಳಾವುದೂ ಇಲ್ಲದೆ ಅವ್ಯಾಕೃತವಾದ ಈಶ್ವರನೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಅನಿರ್ವಚನೀಯನಾದ ಈಶ್ವರನ ಹತ್ತವನ್ನು ತಿಳಿದವನಾದು ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತಿಸುತ್ತಾ,

ಕೋ ದದರ್ಶ ಪ್ರಥಮಂ ಜಾಯಮಾನಂ—ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಈಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನೋಡಿ ದವನಾದು ಎಂದು ಮಾನವನ ಅಲ್ಪಮತಿಯನ್ನೂ ಈಶ್ವರನ ಅಗ್ರಾಹ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ,

ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲೂ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವು ಹೇಗಿದ್ದಿತೆಂಬುದನ್ನು ಚುಕ್ಕಂಟಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಆ ವರ್ಣನೆಯೂ ಜಿಜ್ಞಾಸಾರೂಪವಾದುದೂ, ಪ್ರಶ್ನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆಗಿದೆ.

ನಾಸದಾಸೀನ್ನೋದಸದಾಸೀತ್ತದಾನೀಂ ನಾಸೀದೈಜೋ ನೋ ವ್ಯೋಮಾ ಪದೋ ಯತ್ |
ಕಿಮಾವರೀವಃ ಕುಹ ಕಸ್ಯ ಶರ್ಮನ್ನಂಧಃ ಕಿಮಾಸೀದ್ಧಹನಂ ಗರ್ಭೀರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೮-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. (ವ್ಯಕ್ತ, ಅವ್ಯಕ್ತ) ಪ್ರಕಾಶನಾನವಾದ ಅಂತರವಿರಲಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಯಾವುದು ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು. ಆ ಗಂಭೀರವಾದ ತತ್ತ್ವವಾವುದು ಎಂಬುದು ಯಾರಿಗೆ ಗೊತ್ತು? ಆ ತತ್ತ್ವವು ಗಂಭೀರವಾದ ಅಪ್ಪಾಗಿರಬಹುದೇ? (ನೀರಾಗಿರಬಹುದೇ?)

ನ ಮೃತ್ಯುರಾಸೀದಮೃತಂ ನೈ ತೇಹಿ ನ ರಾತ್ರಾ ಅಹ್ನ ಅಸೀತ್ತೈಕೇತಃ |
ಅನೀದವಾತಂ ಸೃಧಯಾ ತದೇಕಂ ತಸ್ಮಾದ್ವಾನ್ಯನ್ನೈ ಪರಃ ಕಿಂ ಚಿನಾಸೆ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೨-೨)

ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯುವಾಗಲಿ, ಅಮೃತವಾದುದಾಗಲಿ, (ಮರಣ ಅಥವಾ ಮರಣವಿಲ್ಲದಿರುವ ವಸ್ತುಗಳು) ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ಪರಿಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸಾಧನವಾಗಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಕೇವಲವೂ ಅದ್ವಿತೀಯವೂ ಅದ ತತ್ತ್ವವೊಂದು ಮಾತ್ರವಿದ್ದು ಅದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಇನ್ನಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ತಮ ಅಸೀತ್ತಮಸಾ ಗೂಲ್ಮಮಗ್ರೀಪ್ರಪ್ರೇಕೇತಂ ಸಲಿಲಂ ಸರ್ವಮಾ ಇದಂ |
ತುಚ್ಛೈನಾಭ್ಯಸಿಹಿತಂ ಯದಾಸೀತ್ತೈಪಸನ್ನೈಹಿನಾಖಾಯಿತ್ತೈಕಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೯-೩)

ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದುದೂ ಸಾಗರದಂತೆ ಗಂಭೀರವಾದುದೂ ಅದ ಕೇವಲ ತಮೋರಾಶಿಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಮತ್ತು ಆ ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಆವೃತವಾದ ತತ್ತ್ವವು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದೂ, ಲೌಕಿಕ ಜ್ಞಾನಾತೀತವಾದುದೂ ಆಗಿದ್ದಿತು. ಮತ್ತು ಅದರ ತಪಸ್ಸಿನ ಫಲದಿಂದಲೂ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಾದಿಂದಲೂ ಸಹ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ತತ್ತ್ವದ ಅನಿರ್ಭಾವವಾಯಿತು.

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತಿಯ ವರ್ಣನೆಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಕೋದ ದೇಶಫ ಪ್ರಥಮಂ ಜಾಯಮಾನಂ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಯದಾ ಕೇವಲಃ ಪರಮೇಶ್ವರೋ ಮಾಯಾಶಬಲಿತಃ ಸನ್ನಿದಂ ಜಗದ್ವಿಮಿಶನಾನ್ ಉತ್ತೈತ್ತಿಸಮಯೇ ದೇಹಾದಿಸಹಿತಸ್ಯ ಕಸ್ಯ ಚಿದಭಾವಾತ್ ! ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತೆ ಅವಿಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನುಳಿದು ಇನ್ನಾರೂ ಇರಲಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಕೇವಲ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದು ವ್ಯವಹಾರಪ್ರಕಾಶದ ಅಭಾವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಉಪನಿಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ—

ಸದೇವ ಸೋಮೋದಮಗ್ರ ಅಸೀದೇಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ | ತದ್ವೈಕ ಅಹುರಸದೇವೇದಮಗ್ರ
ಅಸೀದೇಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ ತಸ್ಮಾದಸತಃ ಸಜ್ಜಾಯತೆ |

(ಧಾ. ಉ ೬-೨-೧)

ಬ್ರಹ್ಮವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀದೇಕಮೇವ ತದೇಕಂ ಸನ್ನ ವ್ಯಥವತ್ |

(ಬೃ. ಉ. ೬-೨೯೧)

ಸದ್ರೂಪದವಾದ ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಪ್ರಸಂಚದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಘೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸದ್ರೂಪವಾದ (ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ) ಒಂದೇ ಒಂದು ತತ್ತ್ವವಿದ್ದಿತು. ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದುದಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಈ ಏಕತತ್ತ್ವವೇ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬುವುದಾಗಿ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿ ಈ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವು ಏನೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಾಕೃತಪ್ರಸಂಚದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಯಾರೂ ತಿಳಿಯಲಾರರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಛೂಮ್ಯಾಃ ಅಸುರಸೈಕ್ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಸ್ಥೂಲಕರೀರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಸುಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಣವು ಜೈತನ್ಯರೂಪವಾದರೂ ಸಹಪಾರ್ಥಿವವೆಂದೇ ತಿಳಿಯದೇಳು ಧಾತಿಕ ಕರೀರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಎಂಬ ಎರಡು ಭೇದಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಪ್ರಾಣವು ಸೂಕ್ಷ್ಮಕರೀರವೆಂದೂ ಅಸ್ಯಗಾದಿಗಳು ಸ್ಥೂಲಕರೀರವೆಂದೂ ವಿಭಾಗ ಸಲ್ಲಬ್ಬಿದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಜೀತನಕಲ್ಯಾಣಾಯಣಾರು ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ

ಅತ್ಯಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಅಸೀನ್ನಾನ್ಯತ್ವಿಂಚನ ಮಿಷತ್ |

(ಐ. ಆ ೨-೪-೧)

ಎಂಬ ಐತರೀಯಾರಣ್ಯಕದ (ಇದು ಐತರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಮೊದಲನೆಯ ವಾಕ್ಯವು) ವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಧಾತಿಕ ಪ್ರಾಣಕಲ್ಯಾಣ ಶುದ್ಧ ಜೀತನಕಲ್ಯಾಣ ಜೀತನಕಲ್ಯಾಣ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಐತರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಪ್ರಾರಂಭದಿಂದ ನಾಲ್ಕನೇ ಅಧ್ಯಾಯದವರೆಗೂ ಪ್ರಾಣದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಾಣವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಒಡನೆಯೇ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಕಲ್ಯಾಣ ಅತ್ಯನಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಂಖ್ಯ ತತ್ತ್ವದ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಾಣ, ಪುರುಷ ಇವುಗಳಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದುದ್ದರಿಂದಲೂ ಮುಂದೆ ಸಾಂಖ್ಯ ತತ್ತ್ವದ ವಿವಿರತೆಯು ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ ಈ ಜೀತನದ್ವಯಗಳಿಗಿರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ವಿಧಾಂಸಮುರೂಗಾತ್ವೈಷ್ಠಮೇತತ್—ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಘೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಏಕಮಾತ್ರವಿದ್ದುದರಿಂದ ವಕ್ತ್ರಾ ತೋತಾ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ನಾನಾತ್ವವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಕೇಳುವವನೇ, ಹೇಳುವವನು ಎಂಬ ಭೇದವಿರುವುದಕ್ಕೇ ಕಾರಣವಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವು.

ಪಾಕಃ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ಮನಸಾ ವಿಜಾನಂತೇವಾನಾಮೇನಾ ನಿಹಿತಾಪದಾನಿ |
ವತ್ನೇ ಬಷ್ಪಯೇಽಧಿ ಸಪ್ತ ತಂತೂನ್ನಿ ತತ್ನಿರೇ ಕವಯ ಓತವಾ
ಉ || ೫ ||

ಪರಮಾರ್ಥ ತತ್ವವು ದೇವತೆಗಳ ಗೋಚರಕ್ಕೂ ಮೀರಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಲ್ಪಮತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಪಂಪಕ್ಕ ವಾಗ್ಬದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ, ಆ ತತ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಶಕ್ತನಾದವನೂ ಆದ ನಾನು ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತೇನೆ. ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ ಅದಿತ್ತನಲ್ಲಿ ಮೇಧಾವಿಗಳ ಜಗದ್ಗುಪವಾದ ಹಾಸು ಹೊಕ್ಕನ್ನು ರಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ತಂತುಗಳನ್ನು ಹರಡಿದ್ದಾರೆ ಅವು ಯಾವುವು ?

ಪಾಕಾಃ—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋ ಭವತಿ, ವಿಪಕ್ವಪ್ರಜ್ಞಃ | ಪಂಪಕ್ಕವಿಲ್ಲದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಲ್ಲಿ ಕೊಂಚವೂ ಪಂಪ್ರಮವಿಲ್ಲದೆ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗುರುಗಳಿಂದ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅರ್ಹವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ. (ನಿ. ೩-೧೨) ನಿಯುಕ್ತಾರೂ, ಇದೇ ಸೂತ್ರವು.

ಯತ್ರಾ ಸುವರ್ಣಾ ಅಮೃತಸ್ಯ ಭಾಗಮನಿಮೇಷಂ ವಿದಥಾಭಿಸ್ಸರಂತಿ |

ಇನೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಃ ಸ ಮಾ ಧೀರಃ ಪಾಕಮತ್ರಾ ವಿನೇತ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವ್ಯದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಧೀರನಿಗೂ ಪಾಕನಿಗೂ ಮೃತ್ಯುಸವನ್ನು ತೊರಿಸುತ್ತಾ ಧೀರಃ ಎಂದರೆ ಧೀಮಾನ್ ಎಂದು ಪಾಕಃ ಎಂದರೆ ವಿಪಕ್ವಪ್ರಜ್ಞಃ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಪಂಪಕ್ಕವಾಗಬಲ್ಲದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದರೆ ಜ್ಞಾನೇಚ್ಛುವೂ ಆದ ಶಿಷ್ಯನು ಈಶ್ವರತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಉತ್ಸುಕನಾದ ಆಸೆಯಿಂದ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಆ ತತ್ವವು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ನಿಲುಕುವಂತಹುದಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಪಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಒಂದಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸುವವನು ಜಿಜ್ಞಾಸುವು ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಲು ಉತ್ಸುಕನಾದ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನು. ಇವನು ಕೇವಲ ಅಲ್ಪಮತಿಯಾದರೆ ಇವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಅಧಿಕಾರಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತತ್ವವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಶ್ರದ್ಧೆಯೂ ಸಂಶಯವೂ ಇರಬೇಕಾದುದು ಅಗತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇದರಂತೆಯೇ ಬಾಲಶಬ್ದವನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಅನ್ವಂಭಟ್ಟರು ತರ್ಕಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಬಾಲಾನಾಂ ಸುಖ ಬೋಧಾಯ ಕ್ರಿಯತೇ ತರ್ಕಸಂಗ್ರಹಃ ಎನ್ನುವಾಗ ಬಾಲಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣಾಧಾರಣತಟಃ ನ ತು ಸ್ತನಂಧ ಯಃ | ಬಾಲಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವನ್ಯವಾನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಮಗುವಲ್ಲ. ಆದರೆ ತತ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದರೆ ಗ್ರಹಣವಾದುದು ಕತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಯಾದ ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಂಡು ವಿವರಿಸಬಹುದು. ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪರಮಾರ್ಥತತ್ವವನ್ನರಿಯದ ಮತಿಯನ್ನು ಪಾಕಮತಿ ಯೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದೆಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾರದರ ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಅಧೀಹ ಭಗವ ಇತಿ ಹೋದಸಸಾದ ಸನತ್ಕುಮಾರಂ ನಾರದಸ್ತಂ ಹೋವಾಚ ಯದ್ವೇತ ಕೇನ ಮೋಶ ಸೀದ ತತಸ್ತ ಊರ್ವಂ ವಕ್ಷ್ಯಾಮೀತಿ ಸ ಹೋವಾಚ ||

ಋಗ್ವೇದಂ ಭಗವೋಽಥೈವಿ ಯಜುರ್ವೇದಂ ಸಾಮವೇದಮಾಥವರ್ಣಂ ಚತುರ್ಥಮಿತಿಹಾಸ-
ಪುರಾಣಂ ಪಂಚಮಂ ವೇದಾನಾಂ ವೇದಂ ಸಿತ್ಯಂ ರಾಶಿಂ ದ್ವೈವಂ ನಿಧಿಂ ವಾಕೋವಾಕ್ಯಮೇ-
ಕಾಯನಂ ದೇವವಿದ್ಯಾಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ ಭೂತವಿದ್ಯಾಂ ಕ್ಷತ್ರವಿದ್ಯಾಂ ನಕ್ಷತ್ರವಿದ್ಯಾಂ ಸರ್ವದೇವ
ಜನವಿದ್ಯಾಮೇತದ್ಭಗವೋಽಥೈವಿ ||

ಸೋಽಹಂ ಭಗವೋ ಮಂತ್ರವಿದೇವಾಸ್ವಿ ನಾತ್ಮವಿಚ್ಛುತಂ ದೈವ ವೇ ಭಗವದ್ವ್ಯಕ್ತೇಭ್ಯಃ ತರತಿ
ಶೋಕಮಾತ್ಮವಿತ್ ಸೋಽಹಂ ಭಗವಃ ಶೋಚಾಮಿ ತಂ ಮಾ ಭಗವಾಘ್ಯೋಕಸ್ಯ ಪಾರಂ
ತಾರಯತ್ಪ್ರತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೭-೧-೧ ರಿಂದ ೩)

ನಾರದನು ಸನತ್ತುಮಾರನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ತನಗೆ ತತ್ಪ್ರೋಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಸನತ್ತುಮಾರನು
" ನಿನಗೆ ವಿನೇನು ಗೊತ್ತಿದೆ ಹೇಳು. ಅನಂತರ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಾರಿದ ಜ್ಞಾನವೇನೆಂದು ನಿನಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು
ಹೇಳಿದಾಗ ನಾರದನು " ನಾನು ಋಗ್ವೇದವನ್ನೂ, ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನೂ, ಸಾಮವೇದವನ್ನೂ, ಅಥವಾವೇದವನ್ನೂ, ಇತಿ
ಹಾಸಪುರಾಣಾದಿಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಕರಣಾದಿಗಳನ್ನೂ ಹಾಗೆಯೇ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ, ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ಕಲ್ಪ, ಭೂತವಿದ್ಯಾ,
ಕ್ಷತ್ರವಿದ್ಯಾ, ನಕ್ಷತ್ರವಿದ್ಯಾ, ಸರ್ಪವಿದ್ಯಾ, ನರ್ತನವಿದ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಆದರೆ
ನಾನು ಆಯಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ನನಗೆ ಅತ್ಯತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲ. ಅತ್ಯ
ತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಸಂಸಾರದುಃಖದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಸ್ಸಂತಹ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ನೀನು ನನಗೆ
ಆತ್ಮತತ್ವವನ್ನುಪದೇಶಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ಮುಖದಿಂದ ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು" ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ನಾರದನು ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರ
ಗಳನ್ನರಿತಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅತ್ಯವಿದ್ಯೆಯನ್ನರಿಯದಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಆದರೂ ಸಹ ಅವನಲ್ಲಿ ಉತ್ಕಟವಾದ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯೂ ಎಂದರೆ
ತಿಳಿಯುವ ಆಸೆಯೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಪಾಕನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ
ಸಹ ಪಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಋಗ್ವೇದಾದಿಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವುಗಳಲ್ಲೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ಅತ್ಯತ್ತಮವಾದ ಅರ್ಥವಾಗ
ದಿರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಯ ಕ್ರಮವು ಬೇರೆ, ತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಅತ್ಯು ಪ್ರಕಾಂತಿಯು ಬೇರೆ
ಎಂಬುದನ್ನು ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಅಭ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ವವು ದೇವತೆಗಳ ಗೋಚರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದೆ
ಯೆಂದು, ದೇವಾನಾಮೇನಾ ನಿಹಿತಾ ಪದಾನಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ
ಕೋಪನಿಷತ್ಪ್ರತಿಪಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ,

ನ ತತ್ರ ಸೂರೋ ಭಾತಿ ನ ಚಂದ್ರತಾರಕಂ ನೇವಾ ವಿದ್ಯುತೋ ಭಾಂತಿ ಕುಶೋಽಯಮಗ್ನಿಃ |
ತಮೇವ ಭಾಂತಮನುಭಾತಿ ಸರ್ವಂ ತಸ್ಯ ಭಾಸಾ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಭಾತಿ ||

(ಕಠ. ೫-೧)

ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಮುಂದೆ ಸೂರನಾಗಲಿ, ಚಂದ್ರನಾಗಲಿ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳಾಗಲಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತಾಗಲಿ, ತಮ್ಮ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಬೀರಲಾಗು
ವುದಿಲ್ಲ. ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶನಂತೂ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಲ್ಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ತತ್ವವು ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೇ
ಸಕಲವೂ ಬೆಳಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಕಲವಿತ್ತವೂ ಅವನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ,

ನ ಸಂದ್ಯತೇ ತಿಷ್ಠತಿ ರೂಪಮಸ್ಯ ನ ಚಕ್ಷುಷಾ ಪಶ್ಯತಿ ಕ್ಷಣೈನಮ್ |

(ಕಥ. ೬-೯)

ಅದರ ರೂಪವನ್ನು ಛಾತಿಕವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಗ್ರಹಿಸಲಾರದು. ಕೇವಲಛಾತಿಕವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಮಾತ್ರವಿದ್ದರೆ ಯಾರೂ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರದು. ಈ ಪರತತ್ತ್ವವು ದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಮಾರಿದುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೇನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಥೆಯಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಹ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿಜಿಗ್ಮೇ ತಸ್ಯ ಹ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿಜಯೇ ದೇವಾ ಅಮಹೀಯಂತೆ |
ತ ಏಕ್ಷಂತಾಸ್ಮಾಕನೇವಾಯಂ ವಿಜಯೋಽಸ್ಮಾಕನೇವಾಯಂ ಮಹಿವೋತಿ ||

(ಕೇನ. ೩-೧)

ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ವಿಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿತು. ಪರಬ್ರಹ್ಮಮೂಲವಾದ ಈ ಜಯಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ತಾವೇ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದವರೆಂದೂ, ತಮ್ಮೇ ಪೂರ್ಣವಾದ ಮಹಿಮೆಯೆಂದೂ ಸಹ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಪಟ್ಟರು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ತ್ವವು ದೇವತೆಗಳ ಆಧಾರವಿಲ್ಲದ ಆ ಅಭಿಮಾನಕ್ಕಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ವಿವೇಕವನ್ನು ಕಲಿಸಬೇಕೆಂದು,

ತದ್ವೈಷಾಂ ವಿಜಜ್ಞಾ ತೇಭ್ಯೋ ಹ ಪ್ರಾದುರ್ಭವದಿವ ತನ್ನ ವ್ಯಜಾನತ ಕಿಮಿದಂ ಯುಕ್ಷಮಿತಿ |

(ಕೇನ. ೩-೨)

ಅವರ ಮುಂದೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದರೂ ಸಹ ಈ ತತ್ತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಅರಿಯದೆ ಅವರು ಚಕಿತರಾದರು.

ತೇಽಗ್ನಿಮಬ್ಜುನಶ್ಚಾತವೇದ ಏತದ್ವಿಜಾನೀಹಿ ಕಿಮೇತ್ಯದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ ತಥೇತಿ || ತದಭ್ಯವ್ರವತ್ತಮಭ್ಯ-
ವದತ್ತೋಽಸೀತ್ಯಗ್ನಿರ್ವಾ ಅಹಮಸ್ತೀತ್ಯಬ್ರವೀಜ್ಞಾತವೇದಾ ನಾ ಅಹಮಸ್ತೀತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ಸ್ತಸ್ಮಯ
ಕಿಂ ನೀರ್ಯಮಿತ್ಯಪೀದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ದಹೇಯಂ ಯದಿದಂ ಸ್ಯದಿವ್ಯಾಮಿತಿ | ತಸ್ಮೈ ತ್ಯಣಂ ನಿದಧಾ
ನೇತದ್ ದೇತಿ ತದಪಶ್ಯೇಯೋಯಿ ಸರ್ವಜನೇನ ತನ್ನ ಶಶಾಕ ದಿಗ್ಂ ಸ ತತ ಏವ ನಿವಸ್ಯತೇ
ನೈತದಶಕಂ ವಿಜ್ಞಾತುಂ ತದೇತದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ |

(ಕೇನ, ೪-೩ ರಿಂದ ೬)

ಅಗ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ಜಾತವೇದನೇ (ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನೇ) ಈ ಅಪಾಕೃತವಾದ ತತ್ತ್ವವಾವು ದೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೋ ಎಂದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಆ ಯುಕ್ಷವಿದ್ದ ಕಡೆಗೆ ಒಡಿದನು. ಅಗ ಆ ಯುಕ್ಷವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನೀನಾರೆಂದು ಕೇಳಿತು. ಅದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು, ನಾನು ಜಾತವೇದಸ್ಸು ಎಂದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ನಿನ್ನ ಶ್ರಾಮೇಯು? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ “ನಾನು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ದಹಿಸಬಲ್ಲೆನು” ಎಂದನು. ಅಗ ಆ ಯುಕ್ಷವು ಅಗ್ನಿಯ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಹುಲ್ಲಿನ ಕಡ್ಡಿಯನ್ನಿಟ್ಟು ಇದನ್ನು ಸುಡು ಎಂದಿತು. ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಸರ್ವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದರೂ ಸಹ ಅದನ್ನು ಸುಡಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅಗ ಅಗ್ನಿಯು ಹಿಂತಿರುಗಿ “ಈ ಯುಕ್ಷದ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ನನ್ನಿಂದಾಗಲಿಲ್ಲ” ಎಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು.

ಅಥ ವಾಸಯಮಬ್ಜುವನ್ಮಾಯನೇತದ್ವಿಜಾನೀಹಿ ಕಿಮೇತದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ ತಥೇತಿ | ತದಧ್ಯದ್ರವತ್ರ-
ಮಧ್ಯವದತ್ಪೋಷಣೀತಿ ವಾಯುರ್ವಾ ಅಹ ಮಸ್ತೀತ್ಯಬ್ರವೀನ್ಮಾತರಿತ್ಯಾ ವಾ ಅಹಮಸ್ತೀತಿ ||
ತಸ್ಮಿಗ್ಗಸ್ತಸ್ಯಯಿ ಕಿಂ ವೀರೈಮಿತ್ಯಪೀದೇಗ್ಂ ಸರ್ವಮಾದಿದೀಯ ಯದಿದಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಿತಿ ||

ತಸ್ಮೈ ತ್ಯಸಿಂ ನಿಂದಧಾನೇತದಾದಿತ್ಪೇತಿ ತದುಪಪ್ತೇಯಾಯ ಸರ್ವಜನೇನ ತಸ್ಮಿ ಶಶಾಕಾದಾಮಃ ಸ
ತತ ಏವ ಏವವ್ಯತೇ ನೈತದಶಕಂ ಏಜ್ಞಾತುಂ ಯದೇತದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ ||

(ಕೇನ. ೩-೭ ರಿಂದ ೧೦)

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ವಾಯುವನ್ನು ಕುರಿತು " ಎಲೈ ವಾಯುವೇ, ಆ ಯಕ್ಷದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು
ಬಾ " ಎಂದಾಗಿ ವಾಯುವು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಅದರ ಬಳಿಗೆ ಓಡಿದನು. ಅದು " ನೀನಾರು " ಎಂದಾಗಿ " ನಾನು ವಾಯುವು "
ನಾನೇ ಮಾತರಿತ್ಯ'ನೆಂದನು. " ನಿನ್ನಲ್ಲಿರುವ ವೀರೈವೇನು ? " ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದಾಗ ಈ " ಪೃಥಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಕಲವನ್ನೂ
ವಹಿಸಬಲ್ಲೆನು " ಎಂದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು ಅಗ ಯಕ್ಷನು " ಇದನ್ನು ಎತ್ತು " ಎಂದು ಅವನ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಹುಲ್ಲು
ಕಡ್ಡಿಯನ್ನಿಟ್ಟಾಗ ವಾಯುವು ತನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ವೇಗವನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಪ್ರಯತ್ನವಟ್ಟನು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳಲಾಗ
ಲಿಲ್ಲ. ಅವನೂ ಸಹ ಆ ಯಕ್ಷದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿಯಲಾಗದೇ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿದನು.

ಅಥೇಂದ್ರವಮಬ್ಜುವನ್ ಮಘವನ್ನೇತದ್ವಿಜಾನೀಹಿ ಕಿಮೇತದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ ತಥೇತಿ ತದಧ್ಯದ್ರವತ್ರಸ್ತಾತ್ಪಿ-
ರೋದತೇ || ಸ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾಕಾಶೇ ಸ್ತ್ರಿಯಮಾಜಗಾಮ ಬಹುತೋಛಮಾನಾಮುಮಾಗ್ಂ ಹ್ಯಮ-
ವತೀಂ ತಾಗ್ಂ ದೋವಾಚೆ ಕಿಮೇದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ ||

(ಕೇನ. ೩-೧೧-೧೨)

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಯಕ್ಷದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕಳುಹಲು ಅವನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಅದರ
ಬಳಿ ಓಡಿದನು. ಅಗ ಅದು ಅವನಿಂದ ಮರಿಯಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಅದೇ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಅರ್ಕಶಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿ
ಸುತ್ತಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಸ್ತ್ರೀವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಆಕೆಯನ್ನು, " ಈ ಯಕ್ಷನು ಯಾವುದು ? " ಎಂದಾಗಿ ಆಕೆಯು,

ಸಾ ಬ್ರಹ್ಮೀತಿ ದೋವಾಚೆ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಾ ಏತದ್ವಿಜಯೇ ಮಹೀಯಧ್ಯಮಿತಿ ತತೋ ಹ್ಯಮ
ವಿದಾಂಚೆಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮೀತಿ ||

(ಕೇ. ನ. ೪-೧)

ಇದೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಇದರ ಜಯದಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳ ಜಯವು. ಇದರ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ನಿಮ್ಮ ಮಹಿಮೆಯು
ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನಂತರ ಅವನು ಅದನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದರಿತುಕೊಂಡನೆಂದು ಕಥೆಯು, ಪುಸ್ತಕಹಿತೆಯ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಷಿವೃಂದ
ದೇವಾನಾಮೇನಾ ನಿಹಿತಾ ಪದಾನಿ ಎಂಬವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ, ಸಾಯಣರು ಇದೇ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ದೇವಾನಾಮಿ ಗೂಢಾಭಿ ಎಂದು
ವಿವರಿಸಿರುವುದಕ್ಕೂ ತಕ್ಕ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಸಪ್ತ ತಂಶೋನ್—ಸಪ್ತತಂತುವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞವಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ಸಪ್ತಚಂದಮಗಳು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರ
ವಾಗಬಹುದು ಸಾಯಣರು,

ಇಮಂ ನೋ ಅಗ್ನ ಉಪ ಯಜ್ಞಮೇಹ ಪಂಚಯಾಮಂ ತ್ರಿವೃತಂ ಸಪ್ತತಂತುಂ |
ಅಸೋ ಹವ್ಯವಾಕುತ ನಃ ಪುರೋಗಾ ಜ್ಯೋಗೇವ ದೀರ್ಘಂ ತಮ ಅಶಯಿಷ್ಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೪-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಪ್ತತಂತುನೆಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಸಪ್ತತಂತವಸ್ತುನಿಶಾರಃ ಕರ್ಮಾಣಾಂ ವಿಸ್ತಾರ ಯುಕ್ತಾರೋ ಹೋತ್ರಾದ್ಯಾಃ ಸಪ್ತವಪಟ್ಟಿರ್ತಾರೋ ಯಸ್ಯ-ಹೋತ್ರವೇ ಮುಂತಾದ ಏಳು ವಪಟ್ಟಿರ್ತುಗಳ ಛೇದನವು ನಿರ್ವಹಿಸತಕ್ಕ ಯಜ್ಞವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಜ್ಯೋಮ, ಅತ್ಯಗ್ನಿಜ್ಯೋಮ, ಉಕ್ತೈ, ಜೋಡತಿಃ, ವಾಜಪೇಯ, ಅತಿರಾತ್ರ, ಮತ್ತು ಆಪ್ತೋರ್ಯಮು ಎಂಬ ಏಳು (ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ) ಯಜ್ಞವೆಂದಾಗಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು,

ಮಾಂ ದೇವಾ ದಧಿರೇ ಹವ್ಯವಾಹಮಪಮುಕ್ತಂ ಬಹು ಕೃಚ್ಚಾ ಚಿರಂತಂ |
ಅಗ್ನಿವಿದ್ಯಾಸ್ಯಜ್ಞಂ ನಃ ಕಲ್ಪಯಾತಿ ಪಂಚಯಾಮಂ ತ್ರಿವೃತಂ ಸಪ್ತತಂತುಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೩-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಭಿಕ್ತಂದೋಮಯ್ಯಃ ಸ್ತುತಿಃ ವಿಸ್ತೃತಂ ಯಜ್ಞಂ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡು ಹಣಿ ಗಣ್ಣಿಯೂ ಸಪ್ತತಂತುವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬಹುಯೇ-ಬಹಿಶ ಸತ್ಯನಾಮ | ತತ್ಯಜತಿ ಇತಿ ಬಹುಯಃ | ಅದಿತ್ಯಃ ಯದ್ವಾ ಬಹುಯೋ ನಾಮ ಏಕಜಾಯನೋ ವತ್ಯಃ | ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಕರುವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಪುನರಪಿ ವತ್ಯಶಬ್ದ ಸ್ಯ ಪೃಥಿಜ್ಜುರ್ವೇಶಾತ್ ಬಹುಯಶಬ್ದೇನ ತತ್ವಾಂಮಾತ್ರಂ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಿನ್ನಾ ದಿತ್ಯೇ | ವತ್ಯಶಬ್ದವು ಪುನಃ ಪರಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಬಹುಯ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕಾಲದ ಅವಧಿಯು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು. ತಸ್ಮಿನ್ನಾದಿತ್ಯೇ ಸಪ್ತತಂತುಂ ನ್ನಿತತ್ಪಿರೇ ಎಂದು ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಅದರ ಉದಿತ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಓತವ್ಯ-ಸಪ್ತಜ್ಯೋಮಸಂಸ್ಕಾರೂಪತಿತ್ಯಂತುಂ ತಸಂಶಾನಾಯ ಯಜ್ಞ ನಿರ್ಮಾ ಣಾಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜ್ಞಾನಾಂ ಸ್ಥಿತೇಃ ಸೂರ್ಯಾಧೀನತ್ವಾದಿತಿ ಭಾವಃ | ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸೂರ್ಯನ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ದ್ವೀಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆಂದರ್ಥವು.

ಅನಂತರ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಗೂ, ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಈದೃಶಂ ತತ್ತ್ವಂ ಪೃಚ್ಛಾಮೀತ್ಯರ್ಥಃ ಇಂತಹ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಆಶೆಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಎಂಬುದ ರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾ,

ಅಥ ಹೈನಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋನುಶತಾಸ ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿರನ್ನಮಾದಿತ್ಯ ಇತಿ ಯ ಏವ ಅದಿತ್ಯೇ ಪುರುಷೋ ದೈತ್ಯಕೇ ಸೋಹವಮಸ್ತಿಸ ಏವಾಹಮಸ್ತೀತಿ |

(ಛಾಂ. ಉ. ೪-೧೧-೧)

ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯೇ ಅದಿತ್ಯನೆಂದೂ, ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪುರುಷನು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯ ರೂಪವೆಂದೂ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಗೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಸ ಯ ಏತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನಾದಿತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮೈತ್ಯುಪಾಸ್ತೇಽಧ್ಯಾತೋ ಹ ಯದೇನಂ ಸಾಧವೋ
ಘೋಷಾ ಆ ಚ ಗಚ್ಛೇಯುರುಪ ಚ ನಿಮ್ನೇದೇರನ್ನಿಮ್ನೇದೇರನ್ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೯-೪)

ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನಾಗಿರುವ ಅದಿತ್ಯನನ್ನೇ ಆಸಾವಾದಿತ್ಯೋಬ್ರಹ್ಮೇತಿ (ಶೈ. ಆ. ೨-೧) ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಆಪ್ಯಾಯಮಾನವಾದ ಘೋಷಗಳು ಪುರುಷನನ್ನು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಅದಿತ್ಯರೂಪದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಯಾಗಾದಿಗಳಿಂದ ಮೇಧಾವಿಗಳೂ ಆರಾಧಿಸಿದರು. ನಾನೂ ಸಹ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಲವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಜ್ಞಾನೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಚಿಕಿತ್ವಾಞ್ಚಾಕಿತುಷ್ಣಾದಿತ್ರ ಕವೀನ್ಸ್ರಚ್ಯಾಮಿ ವಿದ್ವನೇ ನ ವಿದ್ವಾನ್ |
ವಿ ಯಸ್ತಸ್ತಂಭ ಷಳಮಾ ರಜಾಂಸ್ಯಜಸ್ಯ ರೂಪೇ ಕಿಮಪಿ ಸ್ವಿದೇಕಂ ||೩||

326

ದೇವತಾತತ್ವವನ್ನರಿಯದೆ ಈ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪ್ರಾಜ್ಞರನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತೇನೆನೀ ಏನಹ, ನಾನು ತಿಳಿದವನಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಪರಮಪುರುಷನು ಈ ಆರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ವಿಕೀರ್ಷರೀತಿಯಿಂದ ಧರಿಸಿಯೂ ನಿಯಮಿಸಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಜನ್ಮರಹಿತನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತವಾಗಿರತಕ್ಕ ತತ್ತ್ವವಾವುದು? ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು?

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತ ತನ್ನ ವಿನಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿನಯವಿಲ್ಲದೆ ಜ್ಞಾನಾಧಿಗಮವು ಸ್ಯಾಥ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವು. ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮ್ಯಕ್ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೇ ಕೇವಲ ಕೆಲವು ಭಿನ್ನರೂಪವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವಂತು ತಾನೇ ತತ್ತ್ವಜ್ಞನೆಂದು ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವರಲ್ಲರೂ ಕೊನೆಗೆ ನಮ್ಮತೆಯನ್ನೇ ಅಶ್ರಯಿಸಿ ಗುರುವಿನಿಂದ ಕ್ರಮವಾದ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾಯಿತು. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯವಾಲಾಕಿಯ ಕಥೆಯೂ, ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ವೇತಕೇತು ಆರುಡೆಯ ಕಥೆಯೂ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ದೃಶ್ಯವಾಲಾಕಿರ್ಹಾನ್ಯೂಚಾನೋ ಗಾರ್ಗ್ಯ ಆಸ ದೋವಾಚಾಚಾತತತ್ತ್ವಂ ತಾತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ
ಬ್ರವಾಣೇತಿ ||

(ಛ. ಉ. ೨-೧-೧)

ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮ್ಯಕ್ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೇ ಕೇವಲ ದುರಭಿಮಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಾಲಾಕಿಯು ಕಾತಿರಾಜನಾದ ಅಜಾತಕತ್ತುವನ್ನು ಸಮೀಟಿಸಿ ತಾನು ತತ್ತ್ವಜ್ಞನೆಂದೂ ಅವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದನಂತರ ಅಜಾತಕತ್ತುವು ಇವನಿಗೆ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬಾಲಾಕಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನ ಕೆಲವಂತಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವರ್ಣಿಸತಕ್ಕ ಉತ್ತರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದನೇ ಹೊರತು ಪಂಪೂರ್ಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಅಜಾತಕತ್ತುವು ಅವನಿಗೆ ಪಂಪೂರ್ಣವಾದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೊರಿಸಿಕೊಟ್ಟಾಗ ಬಾಲಾಕಿಯು ನಮ್ರತೆಯಿಂದ—

ಸ ಹೋವಾಚಿ ಗಾರ್ಗ್ಯ ಉಪ ಶ್ವಾ ಯಾನೀತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೧-೧೪)

ನಾನು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ನಿನ್ನಿಂದ ಉಪದೇಶವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆಂದನು. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಜ್ಞಾನಿಯ ಯಾರಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದವನು ಅವನಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲೇಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವು. ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಕಿಚಿಶ್ವಾನ್ ಚಿಕಿತುಷಃ ಕವೀನ್ | ಅಜ್ಞಾನಿಯಾದ ನಾನು ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಕವಿಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದಿದೆ. ಬಾಲಾಕಿಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು. ಅಪಾತಶತ್ರುವು ಕ್ಷತ್ರಿಯನು.

ಸ ಹೋವಾಚಾಪಾತಶತ್ರುಃ ಸ್ವತೀಲೋಮಂ ಚೈತದ್ಯದ್ವಾಹ್ಯಾಣಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯಮುಪೇಯಾತ್ |

ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಕ್ಷತ್ರಿಯನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿಯುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಲ್ಲ ಎಂದು ಅಪಾತಶತ್ರುವು ಹೇಳಿದರೂ ಸಹ ಅವನು ಜ್ಞಾನಿಯಾದುದರಿಂದ ಅವನ ವರ್ಣವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಬಾಲಾಕಿಯು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದನು.

ವಿದ್ವೇನೇನ ವಿದ್ವಾನ್-ಎಂಬುದಾಗಿ ತನ್ನ ವಿನಯವನ್ನೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬಾಲಾಕಿಯ ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದ ಜಿಜ್ಞಾಸುವಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ನಮ್ರತೆಯು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಕುಕೇತುವಿನ ಕಥೆಯೂ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀಕುಕೇತುರ್ಹಾರುಣೀಯ ಆಸ ತಂ ಹ ಪಿತೋವಾಚಿ ಶ್ರೀತಕೇತೋ ವಸ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ನವೈ ಸೋಮ್ಯಾಸ್ಮತ್ಪ್ರಲೀನೋಽನನೊಚ್ಯೆ ಬ್ರಹ್ಮಬಂಧುರಿವ ಭವತೀತಿ || ಸಹದ್ವಾದಶವರ್ಷಮುಪೇತ್ಯ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ವರ್ಷಃ ಸರ್ವಾನ್ ವೇದಾನಧೀತ್ಯ ಮಹಾಮನಾ ಅನೂಚಾನಮಾನೀಶ್ವಬೃ ಏವಾಯಿ ತಂ ಹ ಪಿತೋವಾಚಿ || ಶ್ರೀತಕೇತೋಯನ್ನು ಸೋಮ್ಯೇದಂ ಮಹಾಮನಾ ಅನೂಚಾನಮಾನೀಶ್ವಬ್ರೂಹ್ಮೀಶ್ವಸ್ಯತೇ ತಮಾದೇಶಮಪ್ರಾಪ್ತಃ ಯೇನಾಶ್ರುತಂ ಶ್ರುತಂ ಧವತ್ಯಮತಂ ಮತಮವಿಜ್ಞಾತಂ ವಿಜ್ಞಾತಮಿತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೬-೧-೧ ರಿಂದ ೩)

ಅರುಣನ ಪಾತ್ರನಾದ ಶ್ರೀತಕೇತುವನ್ನು ಅವನ ತಂದೆಯು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದ ಪಾಲನೆಯಿಂದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಹನ್ನೆರಡುವರ್ಷದ ಬಾಲಕನಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಶ್ರೀತಕೇತುವು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕುವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ನಡೆಸಿ ಅಂತರ ತಂದೆಯಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ತಾನೇ ಸರ್ವಜ್ಞನೆಂಬ ಗರ್ವದಿಂದಲೂ ವಿನಯರಹಿತವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಂದಲೂ ವರ್ತಿಸಿದಾಗ, ತಂದೆಯು " ಶ್ರೀತಕೇತುವೇ, ನೀನು ಇಷ್ಟು ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಗಿಯೂ ದುರಭಿಮಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿಯೂ, ಇವುವುದರಿಂದ ನಿನಗೆ ಸಮ್ಯಕ್ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡಿದೆಯಾ, ಚಕ್ಷುಃಶಾಖಾದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಬುದ್ಧಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗದ ವಿಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವೆಯಾ " ಎಂದಾಗಿ ಶ್ರೀತಕೇತುವು ನಮ್ರತೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ತನಗೆ ಆ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪಡೆತಿಸಬೇಕೆಂದು ತಂದೆಯನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡನು. ಕಿರೀತಿ ನಮ್ರತೆಯ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನ ವಾಕ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಚಿಕಿತುಷಃ ಕವೀನ್-ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಯಾವ ಕವಿ (ಮುಷಿ) ಯಾದರೂ ಆಗಬಹುದೆಂದೂ, ವಿದ್ವೇನೇನ ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿನಯದಿಂದ ಅಂತಹ ಗುರುವನ್ನು ಉಪದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಸಮೀಪ

ಬೇಕೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಾರ್ಯರೂಪ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿಗೆ ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದೇ ಹೊರತು ಅವನ ಗೂಢವಾದುದೂ, ಅಮರವಾದುದೂ ಆದ ತತ್ತ್ವವು ಉಪದೇಶದ ವಿನಹ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಯೇ: **ಷಡಿಮಾರಜಾಂಸಿ ತೆಸ್ತಂಭ** ಯಾವ ಈಶ್ವರನು ಈ ಕಾರ್ಯರೂಪದ್ದೂ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಆರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆಯೋ ಎಂದು ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮೊದಲು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸಾಯಣರು “ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯಚ್ಯಂತೇ” (ನಿ. ೪-೧೯) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ರಜಸಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಕಗಳೆಂದರ್ಥವಾದಿದ್ದಾರೆ.

ರಜೋ ರಜತೇ ಜ್ಯೋತಿರಜ ಉಚ್ಯತೇ ಉವಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯಚ್ಯಂತೇ (ನಿ. ೪-೧೯) ಬೆಳಗು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಂಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ರಜಸಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಯೋತಿ ಎಂದೂ, ಉದಕವೆಂದೂ, ಲೋಕಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. [ಅಲ್ಲದೇ ಅಸ್ಮಿಗಳನ್ನೇ ರಜಸೀ ಉಚೇತೇ | ರಕ್ತ, ಅಹಸ್ಸು ಇವುಗಳಿಗೂ ಇದು ಪರ್ಯಾಯನಾಮವಾಗಿದೆ.] ನಿರುಕ್ತಕಾರರು (ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತಾ. ಭಾಗ ೧೧. ಪೇಜು 58).

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆ ಷಟ್ ರಜಾಂಸಿ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ಸಂದೇಹವು ತೋರಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಸಮಾಧಾನವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಲೋಕಾ ಸಪ್ತ ತೆಫಾಪಿ ಸತ್ಯಲೋಕಸ್ಯ ಕರ್ಮಿಣಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸಾಧಾರಣತ್ವಾಧಾವಾತ್ ಷಡಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ಲೋಕಗಳು ಸಪ್ತ ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದರೂ ಸಹ ಜ್ಞಾನರಹಿತರಾಗಿ ಎಷ್ಟು ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರೂ ಸಹ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಈ ಲೋಕದ ಪ್ರದೇಶವು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಕರ್ಮನಿಷ್ಠರಿಗೆ ಈ ಆರು ಲೋಕಗಳ ಪ್ರವೇಶವೂ ಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಆರೆಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ, ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಲೋಕವು ಸತ್ಯಲೋಕವು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ಆರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರಯಮಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಅಥ ಯ ಆತ್ಮಾ ಸ ಸೇತುರ್ವಿದ್ಯತಿರೇಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಮಸಂಭೇದಾಯ |

(ಛಾ. ಉ. ೮-೪೧)

ಕರ್ಮಫಲಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಭೂರಾದಿ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿದಲು ಆತ್ಮರೂಪದ ಸೇತುವು ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಉದಹರಿಸಿ ಯೇ: **ತೆಸ್ತಂಭ** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಆಜಸ್ಯ ರೂಪೇ ಕಿಮಪಿ ಸ್ವಿದೇಶಂ ಎಂಬುದು ಸತ್ಯಲೋಕದ ವರ್ಣನೆಯು. ಕೇವಲ ಉಪಾಸಕರು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಚಿಸಿದರಾಗದಿದ್ದರೆ ಈ ಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ರಜಸಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಕಪರ್ಯಾಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಯದ್ವಾ, ಪದ್ಮಶಾಂಸಿ ವಿಲಕ್ಷಣಾಃ ಪದ್ಮತವಃ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ತಂಭಯುಕ್ತೌ ಎಂದು ಯಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಈ ಅದಿತ್ಯನು ಆರು ಮುಕುಗಳನ್ನೂ ಆಯಾಯ ಕಾಲಾನುಗುಣವಾಗಿ ನಿಯಮಿಸಿದ್ದಾನೆಂದೂ, ಅದೇ ಅದಿತ್ಯನ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ವಿಳನೆಯದೂ ಶಾಶ್ವತವಾದದ್ದೂ ಅದ ಸ್ಥಿತಿ ಯಿದೆಯೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆರು ಮುಕುಗಳೂ ಸಹ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವಾದುದರಿಂದ ಅಶಾಶ್ವತವಾದವು. ಈ ಕಾಲನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಮಾರಿ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷನನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯ ಏಷೋಽಂತರಾದಿತ್ಯೇ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷೋ ದೈತ್ಯತೇ ||

(ಛಾ. ಉ. ೧-೬-೬)

ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಸಾಯಣರು ಕಿಮಪಿ ಸ್ವಿದೇಕಂ ಎಂಬ ಏಕಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ತತ್ತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತಿ ಸೋ ಭೂಮಿಾರ್ಥಾರಯನ್ ತ್ರೀರುತ ದ್ಯೂನ್ ತ್ರೀಣಿ ವ್ರತಾ ವಿದಥೇ ಅಂತರೇಷಾಂ |

ಮತೇನಾದಿತ್ಯಾ ಮಹಿವೋ ಮಹಿತ್ವಂ ತದಿರ್ಮನುಸ್ವರುಣ ಮಿತ್ರೇ ಚಾರು |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೭-೮)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ತ್ರಿವಿಧಾತ್ಮಕವಾದ ಭೂರಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿದನು ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವಾಗಿಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ಮತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ನನಾ ವಿಶ್ವಾರವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗತಕ್ಕ ಈ ಪದ್ಮಜಸ್ತುಗುನ್ನೂ ಮಾರಿ ಪರಮಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದುದೂ ಜರಾಮರಣಾದಿಹಿತವಾದುದೂ ಅದ ಸತ್ಯವಿದೆಯೆಂಬುದರಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಸತ್ಯ ಜ್ಞಾನವು ಅತ್ಯವತ್ಯವಾದುದೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಅಯಂ ಲೋಕೋ ನಾಸ್ತಿ ಪರ ಇತಿ ಮಾನೀ ಪುನಃ ಪುನರ್ವತನಾಪದ್ಯತೇ ನೇ |

(ಕಠ. ೧-೨-೬)

ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣತಕ್ಕ ಈ ಲೋಕವೇ ಸತ್ಯವು. ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿದಿರುವವನು ಜನ್ಮಮೃತ್ಯುಗಳಿಗೆ ಈಡಾಗಿ ಪದೇ ಪದೇ ಕ್ಷೀಣ ಭಾಗಿಯಾಗುವನಾದುದರಿಂದ.

ಅಸ್ತಿತ್ವೇವೋಪಲಬ್ಧವ್ಯಸ್ತತ್ತ್ವಭಾವೇನ ಚೋಭಯೋಃ ||

ಅಸ್ತಿತ್ವೇವೋಪಲಬ್ಧ ಸ್ಥ ತತ್ತ್ವಭಾವಃ ಪ್ರಸೀದತಿ ||

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಂತೆ ಆ ಪರತತ್ತ್ವದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನರಿತು ಅದರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲೇಬೇಕೆಂಬ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ಉದಾಹೃತವಾದ (ಕಠ. ೨-೬-೧೩) ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ದಹರಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇಹ ಬ್ರವೀತು ಯ ಈ ಮಂಗಳ ವೇದಾಸ್ಕ ವಾಮಸ್ಕ ನಿಹಿತಂ
ಪದಂ ವೇಃ |

ಶೀರ್ಷ್ಣಃ ಕ್ಷೀರಂ ದುಹೃತೇ ಗಾವೋ ಅಸ್ಯ ವಪ್ತಿಂ ವಸಾನಾ
ಉದಕಂ ಪದಾಪ್ತುಃ || ೭ ||

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಖ್ಯತತ್ವವನ್ನು ಯಾವ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅವನು ಇದನ್ನು ಬೇಗನೆ ವಿವರಿಸಿ. ರಮ್ಯಾಕೃತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಸಂಚಾರಶೀಲನೂ ಆದ ಈ ಆದಿತ್ಯನ ಸತ್ಯರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವು ಗೂಢವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವನು ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಕಿರಣಗಳು ಇವನ ರೂಪವನ್ನು ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಆಚ್ಛಾದನಮಾಡುತ್ತಾ ಉದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಆದಿತ್ಯನ ರಕ್ತಿಗಳು ತಮ್ಮಿಂದಲೇ ಸುರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಉದಕವನ್ನು ತಾವು ಸುರಿಸಿದ ಮಾಗದಿಂದಲೇ ಹೀರುವವೆ.

“ ವಕ್ಷೇ ಬಸ್ತುಯೋಽಽಧಿ ಸಪ್ತ ತಂತೂನ್ನಿತಕ್ಷಿಣೀ ಕವಯ ಓತವಾ ಉ ” ಎಂದು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಐದನೆಯ ಪುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಅತ್ಯಂತಿಕವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಜಗದ್ರೂಪದ ಓತಪ್ರೋತಗಃ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿಯೂ ಆದಿತ್ಯ ಸಾಧನವಾದ ಕರ್ಮಗಳ ಆನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ಆದಿತ್ಯನ ರಕ್ಷಣೆಯು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸಪ್ತತಂತುಗಳಿಂದ ಕವಿಗಳು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಆದಿತ್ಯನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ. ಅದರ ಮುಂದಿನ ಪುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನು ಆರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಧಂಸುತ್ತಲೂ ನಿಯಮಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ.

ಶೀರ್ಷ್ಣಃಗಾವಃ ಕ್ಷೀರಂ ದುಹೃತೇ : ಉದಕಂ ಪದಾಪ್ತುಃ | ಆದಿತ್ಯನ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರಡುವ ಆದಿತ್ಯನ ರಕ್ತಿಗಳು ಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾನಾಕಡೆಗಳಿಂದಲೂ ಉದಕವನ್ನು ಹರಡಿ ಪುನಃ ಆ ಉದಕವನ್ನು ಅದೇ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದಲೇ ಹೀರುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ವ್ಯವಹಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚದ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಆದಿತ್ಯನು ಆದಿತ್ಯನ ರಕ್ತಿಗಳೂ ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಇಂತಹ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅತೀತವಾದುದೂ. ಚಕ್ಷುರಾದಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ ಅತೀತವಾದುದೂ ಆದಿತ್ಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದೂ ಆದ ವಿಶ್ವತತ್ವವನ್ನು “ ದೇವಾನಾಮೇನಾ ನಿಹಿತಾ ಪದಾನಿ ” (೩) “ ಅಜಸ್ಯ ರೂಪೇ ಕಿಮಪಿ ಸ್ವಿದೇಕಂ ” “ ಅಸ್ಯ ವಾಮಸ್ಕ ನಿಹಿತಂ ಪದಂ ವೇಃ ” (೩) ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಲೌಕಿಕಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರನಾದ ಆದಿತ್ಯನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಒಂದುಕಡೆಯೂ, ಇದಕ್ಕೆ ಅತೀತವಾದ ತತ್ವವಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಇನ್ನೊಂದುಕಡೆಯೂ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ‘ ನಿಹಿತ ಪದಂ ’ ಎಂದು ಗೂಢವಾದ ತತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಅನಂತರ,

ಶೀರ್ಷ್ಣಃ ಕ್ಷೀರಂ ದುಹೃತೇ ಗಾವೋ ಅಸ್ಯ ವಪ್ತಿಂ ವಸಾನಾ ಉದಕಂ ಪದಾಪ್ತುಃ | ಆದಿತ್ಯನ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರಡುವ ಆದಿತ್ಯರಕ್ತಿಗಳು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಉದಕವನ್ನು ನಾನಾಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿ ಪುನಃ ಅದೇ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡುತ್ತವೆಯೆಂದು ವ್ಯವಹಾರಪ್ರಪಂಚದ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಆದಿತ್ಯನು ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ತನ್ನ ರಕ್ತಿಗಳಿಂದ ದ್ರಾವ್ಯವಾಪ್ತುಗಳೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸ್ಥಿತಿಗಳಿಗೆ

ಕಾರಣವಾದ ಯಜ್ಞಶ್ಲಾಘೆ ತದಂಗವಾದ ಕಲಾಪಗಳೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗತಕ್ಕ ಕಾರ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ ನಿತ್ಯವಾಗಿರತಕ್ಕ ಕಾರಣರೂಪದಿಂದಲೂ ಹೇತುವಾಗುವುದನ್ನು ಛಾಂದೋಗ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ,

ಅಸಾ ವಾದಿತ್ಯೋ ದೇವಮಧು ದ್ಯೌರೇವ ತಿರಕ್ಷೀನವಂತೋಽಂತರಿಷ್ಟಮಪೂಪೋ ಮರೀಚಿಯಃ ಪುತ್ರಾಃ |

ತಸ್ಯ ಯೇ ಸ್ತಾಂಚೋ ರಶ್ಮಯಸ್ತಾ ಏವಾಸ್ಯ ಪ್ರಾಚೋ ಮಧುನಾಡ್ಯಃ | ಋಚೆ ಏವ ಮಧುಕೃತ ಋಗ್ವೇದಃ ಏವ ಪುಷ್ಪಂ ತಾ ಅವ್ಯತ ಅಸಾಸ್ತಾನಾ ಏತಾ ಋಚಃ | ಏತಮ್ನಗ್ವೇದಮಭ್ಯತಪಗ್ನಸ್ತ- ಸ್ಯಾಭಿತಪ್ತಸ್ಯ ಯಶಸ್ತೇಜ ಇಂದ್ರಿಯ ವಿರೈಮನ್ನಾದ್ಯಂ ರಸೋಽಜಾಯತ || ತದ್ವ್ಯಕ್ಷರತ್ತದಾದಿತ್ಯೇ- ಮುಭಿತೋಽತ್ರಯತ್ತದ್ಯಾ ಏತದ್ಯದೇದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ರೋಹಿತಂ ರೂಪಂ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧)

ಈ ಅದಿತ್ಯನೇ ದೇವಮಧುವು ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಆಸರೆಯಾದ ವಂಶವೃಕ್ಷವಾಗಿಯೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಗೂಡಾಗಿಯೂ ರಕ್ಷಿಗಳೇ ಪುತ್ರರೂಪಗಳಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರಸರಿಸುವ ರಕ್ಷಿಗಳು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಮಧುನಾಡಿಗಳು ಮುಕ್ತುಗಳೇ ಭ್ರಮರಗಳು. ಮುಗ್ಧೇದವೇ ಪುಷ್ಪವು, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಅಜ್ಜನಯೋರೂಪಗಳಾದ ಅಹುತಿಗಳೇ ಅವ್ಯತ ಬಿಂದುಗಳು. ಮಣ್ಣುತ್ಸಗಳು ಪಕ್ಷವಾದನಂತರ ಯಶಸ್ಸೂ, ತೇಜಸ್ಸೂ, ಇಂದ್ರಿಯವೂ ವಿರೈಮನ್ನಾದ್ಯಂ, ಶಕ್ತಿಯೂ, ರಸವೂ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುವು. ಅನಂತರ ಈ ಫಲರೂಪವಾದ ರಸಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅದಿತ್ಯನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಅವನನ್ನೇ ಸೇರಿದವು. ಇವೇ ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಅದಿತ್ಯನ ರಕ್ತಬಿಂಬದ ರಮ್ಯವಾದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೇತುಗಳು.

ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾ ರಶ್ಮಯಸ್ತಾ ಏವಾಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾ ಮಧುನಾಡ್ಯೋ ಯಜುರ್ಗಾಂಷ್ಯೇವ ಮಧು- ಕೃತೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ ಏವ ಪುಷ್ಪಂ ತಾ ಅವ್ಯತಾ ಅಪಃ | ತಾನಿ ವಾ ಏತಾನಿ ಯಜುರ್ಗಾಂಷ್ಯೇತಂ ಯಜುರ್ವೇದಮಭ್ಯತಪಗ್ನಸ್ತಸ್ಯಾಭಿತಪ್ತಸ್ಯ ಯಶಸ್ತೇಜ ಇಂದ್ರಿಯಂ ವಿರೈಮನ್ನಾದ್ಯಂ ರಸೋ- ಜಾಯತ || ತದ್ವ್ಯಕ್ಷರತ್ತದಾದಿತ್ಯೇಮುಭಿತೋಽತ್ರಯತ್ತದ್ಯಾ ಏತದ್ಯದೇತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಶುಕ್ಲಂ ರೂಪಂ ||

ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರಸರಿಸುವ ರಕ್ಷಿಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಮಧುನಾಡಿಗಳು. ಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳೇ ಭ್ರಮರಗಳು. ಯಜುರ್ವೇದವೇ ಪುಷ್ಪವು, ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗಳಾದ ಅಜ್ಜಪಯಸ್ಸುಗಳೇ ಅವ್ಯತ ಬಿಂದುಗಳು. ಇದರಿಂದ ರಸಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪುನಃ ಅದಿತ್ಯನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಅದಿತ್ಯನ ಶುಕ್ಲರೂಪದ ಹೇತುಗಳು.

ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಂಚೋ ರಶ್ಮಯಃ ಸಾಮಾನ್ಯೇವ ಮಧುಕೃತಸ್ತಾ ಮನೇದಃ ಏವ ಪುಷ್ಪಂ ಏತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಕೃಷ್ಣಂ ರೂಪಂ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೩)

ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯೋದಂಚೋ ರಶ್ಮಯಃ ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸಃ ಏವ ಮಧುಕೃತ ಇತಿಹಾಪುರಾಣಂ ಪುಷ್ಪಂ ಏತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಪರಂ ಕೃಷ್ಣಂ ರೂಪಂ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೪)

ಸಾಮವೇದರೂಪವಾದ ಪುಷ್ಪದಲ್ಲ ಸಾಮರೂಪವಾದ ಭ್ರಮರಗಳು ಅಹುತಿರೂಪವಾದ ಅಮೃತಬಿಂದುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸೇರಿಸಿದವು. ಅದೇ ಅದಿತ್ಯನ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೇಳುವು

ಅನಂತರ ಇತಿಹಾಸಪುರಾಣರೂಪವಾದ ಪುಷ್ಪದಿಂದ ಅರ್ಥವರೂಪವಾದ ಭ್ರಮರವು ರಸಾದಿರೂಪವಾದ ಅಮೃತ ಬಿಂದುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವು. ಇವು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರಿದವು. ಇದೇ ಅದಿತ್ಯನ ಗಾಢವಾದ ಕೃಷ್ಣರೂಪದ ಹೇತುಗಳು.

ತೇ ವಾ ಏತೇ ರಸಾನಾಂ ರಸಾ ವೇದಾ ಹಿ ರಸಾಸ್ತೇಷಾಮೇತೇ ರಸಾಸ್ತಾನಿ ನಾ ಎತಾನ್ಯಮೃತಾ-
ನಾಮಮೃತಾನಿ ನೇದಾ ಹ್ಯಮೃತಾಸ್ತೇಷಾಮೇತಾನ್ಯಮೃತಾನಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೫)

ಅದಿತ್ಯನ ಈ ವಿಧವಿಧವಾದ ವರ್ಣಗಳೇ ರಸಗಳ ಸಾರಗಳು. ಯಾವ ರಸಗಳ ಸಾರಗಳು ಎಂದರೆ—ಹೃದ್ವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಸಾರವೇ ವೇದಗಳು. ಅವುಗಳು ಯಜ್ಞ ರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರ ಅದರ ರಸದ ಫಲವಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಸೂರ್ಯನ ವರ್ಣಗಳು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳ ಸಾರವು. ಅಮೃತಾತ್ಮಕವಾದ ವೇದಾದಿಗಳಿಂದ ದೀಪ್ತವಾದ ಅದಿತ್ಯನ ಈ ನಾನಾವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ಎಲ್ಲಾ ಅಮೃತಕ್ಕೂ ಅಮೃತವಾಯವಾಗಿದೆ.

ಯದೈಶ್ಚ್ರೈಫಮಮಮೃತಂ ತದ್ವೇಸವ ಉಪಜೀವಂತ್ಯಗ್ನಿನಾ ಮುಖೇನ ವೈ ವೇದವಾ ಅಶ್ನಂತಿ ನ
ಪಿಬಂತ್ಯೇತದೇವಾಮೃತಂ ದೈಷ್ಟ್ಯಾಶ್ಚೈಶ್ಯಂತಿ ||

- ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಮಮೃತಂ ತದ್ವುದ್ರಾ ಉಪಜೀವಂತಿ.....
- ಅಥ ಯಶ್ಚೈತೇಯಮಮೃತಂ ತದಾದಿತ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ.....
- ಅಥ ಯಶ್ಚೈತುರ್ಥಮಮೃತಂ ತನ್ನರುತ ಉಪಜೀವಂತಿ.....
- ಅಥ ಯಶ್ಚೈತಂಚಮಮೃತಂ ತತ್ಪ್ರಾಧ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ.....

(ಛಾ. ಉ. ೩-೬ ರಿಂದ ೧೦)

ಈ ಐದು ವಿಧವಾದುದೂ ಅಮೃತಮಯವಾದುದೂ ಅದ ಅದಿತ್ಯನ ರಸಾತ್ಮಕವಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಸ್ತುಗಳೂ, ರುದ್ರರೂ, ಅದಿತ್ಯರೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೂ, ಸಾಧ್ಯರೂ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಈ ರೋಹಿತಾದಿವರ್ಣಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಮೃತಗಳ ಸಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ವಸುರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ತಾನೂ ಆ ಅದಿತ್ಯನ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಬೆರೆತು ಪುನಃ ಆ ವರ್ಣಗಳಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಾನೆ. (ತೆ ಎತದೇವ ರೂಪಮಧಿಸಂವಿತಂತ್ಯೇತಸ್ಮಾದ್ವಿಷಾದುದ್ಯಂತಿ) ಅದಿತ್ಯನೂ ಸಹ ಈ ವಸುರುದ್ರಾದಿತ್ಯಾದಿಗಳ ರೋಹಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಲೂ ಅವರ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವುಹಿಮೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತಿಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ತತ ಊರ್ಧ್ವಂ ಉದೇಶ್ಯೈ ಸೈವೋದೇತಾ ನಾಶ್ವಮೇಶೈಕಲ ಎವ ಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಾಪಾ
ತದೇವ ಸ್ತೋತಃ ||

ನ ವೈ ತತ್ರ ನ ನಿವ್ಲೋಚ ನೋದಿಯಾಯ ಕದಾಚನ |
ದೇವಾಸ್ತೇನಾಹಂ ಸತ್ಯೇನ ಮಾ ವಿರಾಧಿಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಣೀತಿ ||

ನ ಹ ವಾ ಅಸ್ಮಾ ಉದೇತಿ ನ ನಿನ್ನೋಚತಿ ಸಕೃದ್ವಿವಾ ಹೈವಾಸ್ತೈ ಭವತಿ ಯಃ ಏತಾನೋವಂ
ಬ್ರಹ್ಮೋ ವಸನಿಷದಂ ನೇದ ||

(ಭಾ. ಉ ೩-೧೧; ೧-೩)

ಇಲ್ಲಿ ಅಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಕೃತ್ವೇವಮುದಿಯಾಸ್ತಮನೇನ ಪ್ರಾಣೇನಾಂ ಸ್ಯಕರ್ಮಫಲಭೋಗ
ನಿಮಿತ್ತಮನುಗ್ರಹಂ | ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳ ಕರ್ಮಾಣು ಗುಣವಾಗಿ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉದಯಾಸ್ತ
ಮಯುರೂಪವಾದ ಸಂಚಾರಗಳನ್ನು ವಸುರುದ್ರಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಅನಂತರ ಎಂದು ಇಷ್ಟು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.
ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತ್ಯನ ಉದಯಾಸ್ತಮಯವಾದ ಸಂಚಾರಗಳಿಂದ ಲೋಕನಿರ್ವಹಣವನ್ನು ಮಾಡುವುದೂ,
ನಿತ್ಯವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯ ವರಿಗನ ಉಪನಿಷದ್ವ್ಯಾಕ್ಯಗಳು
ಅದಿತ್ಯನ ಜಗನ್ನಯಾಮಕರವಾದ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವರ್ಣಿಸಿದೆ, ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅದಿತ್ಯನ ಪರಮಾತ್ಮ ಸ್ವರೂಪ
ವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ.

ಅದಿತ್ಯನು ವಸುರುದ್ರಾದಿತ್ಯಾದಿಗಳ ಲೋಕಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಬೆಳಗಿ ಅನಂತರ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ ಉರ್ಧ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ
ಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ಆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಉದಯವೂ ಇಲ್ಲ, ಅಸ್ತಮಯವೂ ಇಲ್ಲ.
ಮಧ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಲೂ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ನೆನ್ನ ತತ್ರ ನನಿನ್ನೋಚತಿ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ
ಅದಿತ್ಯನ ಈ ಪರಮಪದದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಉಪನಿಷದ್ವ್ಯಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾದ ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಆ
ಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೂ ಸಹ ಸೂರ್ಯನ ಉದಯಾಸ್ತಮಯಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ
ಶಾಶ್ವತವಾದ ಹಗಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ,

ತಸ್ಮಾ ದ್ಯಾ ಏತೇ ಸೇತುಂ ತೀರ್ತ್ಯಾಪಿ ನಕ್ರಮಹರೇವಾಭಿನಿಷ್ಯದ್ಯತೇ ಸಕೃದ್ವಿಭಾತೋ
ಹೈವೈಷ್ವಬ್ರಹ್ಮತೋಕಃ ||

(ಭಾ. ಉ, ೪-೪-೨)

ಅದಿತ್ಯಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಜಗತ್ತುಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರತಕ್ಕ ಸೇತುವೆಯನ್ನು ದಾಟಿದನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು
ಸೇರಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನೂ ಕಾಣದೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನನುಭವಿಸುವನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಇದೇ ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೫, ೬ ಮತ್ತು ೭ನೇ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾದ ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವು
ಅದಿತ್ಯನ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ೭ ನೇ ಋಕ್ಯುನಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಅದಿತ್ಯನ ಲೋಕನಿರ್ವಹಣದ
ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು ಅವನ ಶಾಶ್ವತವಾದುದೂ ಲೌಕಿಕಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅತೀತವಾದುದೂ ಆದ ಗಾಢವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ
ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ.

ಈಂ—ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥ ಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತೇ ಳ್ವರ್ಣೇಮಿಶಾಕ್ಷೇಷು
ಗ್ರಂಧೇಷು ನಾಕ್ಯಪೂರಣಾ ಆಗಚ್ಛಂತಿ ಪದಪೂರಣಾಸ್ತೇ ಮಿಶಾಕ್ಷರೇಷ್ವನರ್ಥಕಾಂತಮೀಮಿಧಿತಿ | (ನಿ. ೧-೯)
ಎಂದರೆ ಈಂ ಎಂಬ ಪದವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪದವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ನಾಕ್ಯಪೂರಣ
ಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ವಾಮಸ್ಯ-ವನನೀಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಅದಿತ್ಯನ ಅರ್ಕರ್ಕವಾದ ರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಅದಿತ್ಯನ ಬಾಹ್ಯರೂಪವು. ಇಂತಹ ಬಾಹ್ಯವಾದ ಮಂಡಲದ ಒಳಗೆ ಯಾರಿಗೂ ಗೋಚರವಲ್ಲದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರಮಪದವಿದೆ

ಮಾತಾ ಪಿತರಮೃತ ಆ ಬಭಾಜ ಧೀತ್ಯಗ್ರೇ ಮನಸಾ ಹಿ ಜಗ್ರೇ |
ಸಾ ಬೀಭತ್ಸುರ್ಗರ್ಭರಸಾ ನಿವಿದ್ವಾ ನಮಸ್ತಂತ ಇದುಪನಾಕಮಿಯುಃ ||

|| ೮ ||

ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾತ್ರಿಯಾದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಉದಕಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಗಾದಿರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ ದ್ವುರೋಕ್ತನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇವಿಸಿದಳು. ಅದಿತ್ಯನು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಪೃಥ್ವಿಯು ಅರ್ಥೇಷುವನ್ನು ತಿಳಿದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದನು. ಪೃಥ್ವಿಯು ಗರ್ಭಧಾರಣೆಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ, ಗರ್ಭೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ರಸದಿಂದಲೂ ಸಂಯುಕ್ತಳಾದಳು. ಒಡನೆಯೇ ಮುಂದೆ ಮಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆಯತಕ್ಕ ಪ್ರೀತ್ಯಾದ್ಯನ್ನವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದ ಯಜಮಾನರೆಲ್ಲರೂ ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿನಂದನ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ವಿನಮಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಗೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ದಾಂಪತ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿ ಆ ದಾಂಪತ್ಯದ ಪ್ರೇಮದ ರೀತಿಯನ್ನೂ ಆ ಪ್ರೇಮಫಲದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದನ್ನೇ ನಾಯಣರು ಧಾಪ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾ ಕಾಚನ " ಯೋಷಿದವಶತ್ಪಾರ್ಥಂ ಸ್ವಪತಿಂ ಯುವಾಃನಂ ಯೌತಿ ಸ ಚ ತಸ್ಯಾಮನುರಾಗಯುಕ್ತಃ ಸಂಗತೋ ಭವತಿ ಸಾ ಚಾಂತರ್ವತ್ಪೀ ಸತೀ ಪುತ್ರಾನ್ ಜನಯತೀತಿ ತದ್ವದಶ್ವಾಪಿ " ಪತಿ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ಬಯಸಿದ ಸ್ತ್ರೀಯು ಪುತ್ರಾರ್ಥವಾಗಿ ಪತಿಯ ಸಂಗಮವನ್ನು ಬಯಸಿದಾಗ ಪತಿಯೂ ಸಹ ಅವಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಅನುರಾಗವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅವಳ ಬಯಕೆಯನ್ನೀಡೇರಿಸಿದರೆ ಆಗ ಅವಳು ಗರ್ಭದತಿಯಾಗಿ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆ ಪೃಥ್ವೀ ರೂಪಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯು ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಪತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ತೋರಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾದ ಅವನ ಪ್ರೇಮವನ್ನೂ ಪಡೆದುದರ ಫಲವಾಗಿ ಅನ್ನರೂಪವಾದ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆದಳೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಮಾತಾ-ಸರ್ವಸ್ಯ ನಿರ್ಮಾತ್ರೀ ಪೃಥಿವೀ | ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸತಕ್ಕ ಪೃಥಿವಿಯೆಂದರ್ಥ.

ತದ್ವದುಪಯಾನೇನ ಗೃಹಾ ಗೃಹ್ಯಂತೇ ಅನಯ್ಯವ ತದ್ವ್ಯಕ್ಯಂತೇಽಥ ಯದ್ಯೋನೌ ಸಾದಯಂ-
ತೀಯಂ ನಾ ಅಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಯೋನಿರಸ್ಯೈವಾ ಇಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾತಾಃ || ತಂ ನಾ
ಏತಗ್ಂ ರೇತೋ ಭೂತಗ್ಂ ಸೋಮಮೃತ್ತಿಜೋ ಬಿಭೃತಿ ಯದ್ವಾ ಆಯೋನೌ ರೇತಃ
ಸಿಚ್ಯತೇ ಪ್ರ ವೈ ತನ್ನೀಯಂತೇಽಥ ಯದ್ಯೋನೌ ಸಾದಯಂತೈಸ್ಯಾಮೇವ ತತ್ಪಾದಯತಿ ||

(ಶು. ಛಾ. ೪-೧-೨೯ ರಿಂದ ೧೦)

ಉಪಯಾನುಗ್ರಹವು ಈ ಪೃಥ್ವಿಯು ಸಹಾಯದಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಯೋನಿಯಾಗಿದ್ದು ಮಾತೃವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಯಾನುಗ್ರಹವನ್ನೂ ಯೋನಿಯಲ್ಲೇ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುದ್ದೆಲ್ಲಾ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದಂತೆಯೇ ಸರಿ ಎಂದು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಮಾತೆಯೆಂಬಂತವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪೃಥ್ವಿಯು ಮಾತೆಯೆಂದರೆ ದ್ವುರೋಕ್ತವು ಓಕ್ತವೆಂದು ದ್ವಾಸಾ ಪೃಥಿವಿಗಳ ದಾಂಪತ್ಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ಇಂತಹ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ

ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ಉದ್ವೇಯಂ ತಮಸಸ್ತುರೀತಿ ಪಾಪ್ನಾ ವೈ ತಮಃಪಾಪ್ನಾನಮೇವ ತಮೋಽಪದತೇ ಸ್ತಃ ಶತ್ಕೃಂತ ಉತ್ತರ-
ಮಿತ್ಯೇಯಂ ವೈ ಲೋಕೋಽಪ್ಯೈ ಉತ್ತರೋಽಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಲೋಕೇ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ದೇವಂ ದೇವಪ್ತಾ
ಸೂರ್ಯಮಗನ್ನಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಮಿತಿ ಸ್ವರ್ಗೋ ವೈ ಲೋಕೇ ಸೂರೋಽಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಗ್ನ್ ಸ್ವರ್ಗ
ಎವ ಲೋಕೇಂತತಃ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೭-೧-೨೮)

ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಸಕಲದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಸೂರ್ಯನೇ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಅವನು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೂ ಆ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ಐಕ್ಯವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ತದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ದಾಂಪತ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ,

ಅಥ ಯಾತ್ಪ್ರಾಹೋಪಹೂತೇ ನ್ಯಾನಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ತದಗ್ನೀಧ ಅದಧಾತಿ ತದಗ್ನೀತ್ಪ್ರಾತ್ಪ್ರಾ-
ತ್ಯುಪಹೂತಾ ಪೃಥಿವೀ ಮಾತೋಪ ಮಾಂ ಪೃಥಿವೀ ಮಾತಾ ಹ್ಯಯಶಾಮಗ್ನಿ ರಾಗ್ನೀಧ್ರಾಹೋ-
ಪಹೂತೋ ದ್ಯೌಪ್ತಿತೋಪ ಮಾಂ ದ್ಯೌಪ್ತಿತಾ ಹ್ಯಯಶಾಮಗ್ನಿ ರಾಗ್ನೀಧ್ರಾತ್ಪ್ರಾಹೋಪಹೂತಾ ದ್ಯಾವಾ
ಪೃಥಿವ್ಯೋ ವಾಽವಿಷ ಯದಾಗ್ನೀಧ್ರಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೪೧)

“ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಹೂತರಾಗಿದ್ದಾರೆ” ಎಂದು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಿ ಅಗ್ನೀಧ್ರನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದಾಗ ಅಗ್ನೀಧ್ರನು “ಮಾತೆಯಾದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಹೂತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ, ಅದರಿಂದಲೇ ಅವಳು ನನ್ನನ್ನು ಅಪ್ಪಾನಿಸಲಿ ಅಗ್ನೀಧ್ರ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅಕ್ಕಮಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಗಿದ್ದೇನೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಪಿತೃವಾದ ದ್ಯುಲೋಕಾದಿದೇವತೆಯು ಅಪ್ಪಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ” ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ತಂದಿತಾಯಿಗಳೆಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ದಿಸಿಬಿಡಿದೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪಿತೃವೆಂದರೆ ದ್ಯುಲೋಕವಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕನಾದ ಅದಿತ್ಯನಾಗಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪಿತಾನೋಽಸಿ ಪಿತಾ ನೋ ಬೋಧೀತಿ | ಏಷ ವೈ ಪಿತಾಯ | ಏಷ ತಪತ್ಯೇಷ ಉ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೧-೪-೧೫)

ನೀನ ನಮ್ಮ ಪಿತೃವು. ನಮ್ಮ ಪಿತೃವಾಗಿಯೇ ವರ್ತಿಸು. ಆದ್ದೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಅದಿತ್ಯನೇ ನಮ್ಮಪಿತೃವು ಮತ್ತು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೇ ಅದಿತ್ಯನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಪಿತೃವೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಾಗಿರುವ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ದಾಂಪತ್ಯಪ್ರೇಮವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಲೌಕಿಕವಾದ ದಂಪತಿಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮನ್ನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಂದೇ ಹೋಲಿಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಅತ್ಯಂತಿಕವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದೂ ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದ್ಯೌರಹಂ ಪ್ರಥಿವೀ ತ್ವಂ ತಾನೇಹಿ ಸಂರಂಭಾವಹೈ |

(ಬೃ. ಉ ೬-೪-೨೦)

ದ್ಯೌರಹಂ ಪ್ರಥಿವೀ ತ್ವೇಗ್ಂ ರೇತೋಽಹಗ್ಂ ರೇತೋಽಧ್ಯತ್ವಂ |

(ಶ್ಲೋ. ವಿಶ್ವಾಕಾಂಡ. ೧-೩)

ನಾವಿಬ್ಬರೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು. ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಎಂದೂ ಪತಿಯು ಪತ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೂ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ದಾಂಪತ್ಯ ಸಂಬಂಧವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅದಿದಂಪತಿಗಳಾದ ಇವರು ಲೋಕಕ್ಕೆ ತಂದೆತಾಯಿಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮಾತೆಯು ಧೀತಿಯಿಂದ ಪಿತೃವನ್ನು ಸೇವಿಸಿದಳೆಂದಿದೆ.

ಧೀತ್ಯಾ—ಯಾಗಾದಿರೂಪೇಣ ಕರ್ಮಣಾ | ಯಾಗಾದಿರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ಧೀತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥವೂ ಉಂಟು. [ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೮) ಅಂಗುಳನಾಮಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ] ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಇರತಕ್ಕ ಎರಡು ಮುಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪಾರಾವತಘ್ನೇಮವಸೇ ಸುವೃತ್ತಿಭಿಃ ಸರಸ್ವತೀಮಾ ವಿವಸೇಮ ಧೀತಿಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೧-೨)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಧೀತಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಭಿಃ ಎಂದೂ,

ಮತಕ್ಕ ಹಿ ತುರುಧಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀರ್ಬುತಸ್ಯ ಧೀತಿವ್ಯುಜಿನಾನಿ ಹಂತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೩-೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲೂ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಾಗರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ.

ಗರ್ಭರಸಾ—ಗರ್ಭೋತ್ಪತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತೇನ ರಸೇನ ನಿವಿದ್ಯಾ ನಿತರಾಂ ವಿದ್ಯಾ ಅಸೀತ್ | ಗರ್ಭೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ರಸದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಂಯುಕ್ತವಾದಳು ಎಂಬುದನ್ನು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಗರ್ಭೇ ರಸಃ ಓಪಧ್ಯಾ ದ್ಯುತ್ಪಾದನಸಮರ್ಥಮಾದಿಕಂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ಶಾದ್ಯತೀ ಉದಯಕೇನ ಅತ್ಯಂತೇನಿತ್ಯಾದಿ ನಿವಿದ್ಯಾ ಕೃಷೀವಲ್ಪರ್ಥ ಅಮುಖೇನ ನಿತರಾಂ ವಿದಾರಿತಾ ಭವತಿ | ಸಸ್ಯಮೂಲಿಕಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿ ಎಂದರೆ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಾ ಉದಕದಿಂದ ತೋಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಂತರ ವ್ಯವಸಾಯಗಾರರಿಂದ ಉಳಲ್ಪಟ್ಟು ಸಸ್ಯಸಂಪದವಾದ ಸಂತಾನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅಡಮಾಡಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉಪವಾಳಂ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಉಪೇಶ್ಯ ವಚನಂ ವರಸ್ಯಂ ಸಮ್ಯಗಭಿವ್ಯದ್ಯಾನಿ ಸಸ್ಯಾನೀತಿ ವಚನಂ | ಬಂಧುಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಸುಹೃತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಕರೆತಾಗ ಸಕಲಪ್ರಜ್ಞೆಗಳೂ ಸಹ ಸಸ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯು ವಿವಯದಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸಂತೋಷವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದಲ್ಲದೇ ಅಭಿನಂದನ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಆಡುವರು. ಇದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಲೌಕಿಕವಾದ ಉಪವಚನರೂಪದ ಸಂತೋಷಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದೊ ಅಯಾಂ ಉಪವಕ್ತ್ರೇವ ಬಾಹೂಹಿರಣ್ಮಯಾ ಸವಿತಾ ಸುಪ್ರತೀಕಾ |
ದಿವೋ ರೋಹಾಂಸ್ಯರುಹತ್ಪ್ರೈಥಿವ್ಯಾ ಆರೀರಮತ್ತತೆಯತ್ಕೃಚ್ಚಿದಭ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭೧-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸವಿತನ ಆಕರ್ಷಣವಾದ ರಶ್ಮಿಪ್ರಸರಣದ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಲೌಕಿಕವಾದ ಸಂತೋಷಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ಸುಹೃತ್ತಾದ ವನು ಮಿತ್ರನ ಆಭ್ಯುದಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಕೈಗಳನ್ನೆತ್ತಿ ಅಭಿನಂದನೆಮಾಡುವಂತೆ ತಾನೂ ರಶ್ಮಿ ಪ್ರಸರಣದೊಡನೆ ಉದಯಿಸಲಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದು ಲೌಕಿಕವಾದ ಉಪವಾಕದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು.

ಇದಲ್ಲದೇ, ಉಪವಚನವೆಂಬ ಕರ್ಮಾಂಗವಾದ ಮಂತ್ರಪಠಣವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆಂದು ಸಾಯಣರು ಹವರ್ಲಕ್ಷಣಾನುಂತೆ: ಉಪೇತ್ಯ ವಚನಂ ಪ್ರೈಷಾದಿರೂಪಮೀಯಾಃ | ವ್ಯಷ್ಟೌ ಸತ್ಯಾಂ ಸಸ್ಯಾದಿದ್ವಾರಾ ಯಾಗಮನುತಿಷ್ಠೇಯಿರಿತ್ಯರ್ಥಃ || ವ್ಯಷ್ಟಿಪಠನವಾದಂತೆರ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳು ಬೆಳೆದು ಅವುಗಳ ವಲಕಾಲವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದಾಗ ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಯಾಗವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವಾಗ ಪ್ರೈಷವೇ ಮುಂತಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದರು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಅವರಲ್ಲಿ ಯಾರೊಬ್ಬರು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ,

ನೇಷಿ ಹ್ಯಧ್ಯರೀಯತಾಮುಪವಕ್ತ್ರಾ ಜನಾನಾಂ | ಹವ್ಯಾ ಚ ಮಾನುಷಾಣಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೯-೫)

ಎಂಬ ಮುತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಉಪವಕ್ತ್ರಾ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸಾಯಣರು ಉಪವಕ್ತ್ರಾ, ಅಧ್ಯರೈಪ್ರೈತೀಕನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಕರ್ಮಣಾಮನುಷ್ಠಾರ್ಥಂ “ಮಾಂ ಪ್ರಣಿಯ” ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಸ್ಯ ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ವಕ್ತ್ರಾ ಸರ್ವ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಜಾಸಿ || “ಮಾಂ ಪ್ರಣಿಯ” ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈರಿಸುತ್ತಾ ಅಧ್ಯರೈವೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಅನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದರ್ಥ. ಆದುದರಿಂದ ಉಪವಚನವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ,

ಉಪವಕ್ತ್ರಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಕರ್ಮಣಾಮನೈಕಲ್ಯಾರ್ಥಮುಪದ್ರಷ್ಟ್ಯಾ ವಾ ಸದಸ್ಯೋಽಸಿ | “ಸೌ ಸಪ್ತದಶಃ ಕರ್ಮಣಾಮುಪದ್ರಷ್ಟ್ಯಾ ಭವತಿ” || ಇತ್ಯಾಪಸ್ತಂಜೀನೋಕ್ತತ್ಯಾತ್ ||

ಸಕಲಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನ್ಯೂನತೆಯಿಲ್ಲದೆ ನಿರ್ವಹಿಸುವಾಗ ನೆರವೇರುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ ಹಿಂದಿನೇಕನೆಯ ಸದಸ್ಯನು ಉಪದ್ರಷ್ಟುವಾಗಿರುವನು. ಅಪಸ್ತಂಜರು “ಸಪ್ತದಶಃ ಕರ್ಮಣಾಮುಪದ್ರಷ್ಟ್ಯಾ ಭವತಿ” ಎಂದು ಇವನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಉಪದ್ರಷ್ಟುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈಂಥ ಹೇಳಿದೆ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ದಕ್ಷಿಣತಃ ಉಪಾಸ್ತೇ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ನೈ ಪ್ರಜಾನಾಮುಪದ್ರಷ್ಟ್ಯಾ | ಉಪದ್ರಷ್ಟುವುತ್ಯೇವ ಪ್ರಜಾಯತೇ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨೧-೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪದ್ರಷ್ಟ್ಯ ಕಲ್ಪನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಯಣರು, ಉಪದ್ರಷ್ಟ್ಯಾ ಹಿತಾಹಿತಸ್ಯ ಪ್ರಜಾನಾಮುಪ ದೇಷ್ಟಾ | ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆಯಿಲ್ಲದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಂಡು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಿತವಾವುದು, ಅಹಿತವಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸ ತಕ್ಕ ಸದಸ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾದ (ಋ. ಸಂ. ೪-೯-೫) ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಿಯಲ್ಲಿ ಉಪವಕ್ತ್ರೌ ಉಪವಕ್ತ್ರೌ ವಿಗೂ ಉಪದ್ರಷ್ಟ್ಯವಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ, ಪುನಃ ಕೈತ್ತಿರಿಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದು,

ಪ್ರಜಾಪತಿರಕಾಮಯತ ಪ್ರಜಾಃ ಸ್ವಜೇಯೇತಿ | ಸ ವಿತಂ ದಶಹೋತಾರಮಪಶ್ಯತ್ ||

ಕೈ, ಬ್ರಾ, (೨೨೧-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ದಶಹೋತೃಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ,

ಚಿತ್ತಿ ಸ್ತೌಕ್, ಚಿತ್ರಮಾಜ್ಯಂ, ವಾಗ್ಗೇದಿಃ, ಅಧೀತಂ ಬರ್ಹಿಃ, ಕೇತೋ ಆಗ್ನಿಃ, ವಿಜ್ಞಾತಮತ್ಸೇ ವಾಕ್ಯತಿಹೋತಾ, ಮನ ಉಪವಕ್ತ್ರಾ ||

ಎಂಬ ಕೈತ್ತಿರಿಯಾರಣ್ಯದ ಮಂತ್ರವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಉಪವಕ್ತ್ರೌತರ್ಹೀನಾನುವಚನಕರ್ತುರ್ದೋಷಃ ಪೂರಾಪ್ತೌಷ ವಕ್ತ್ರಾ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ವಿವಕ್ಷಿತಃ | ಹೋತೃವಿನ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅವನ ಸಹಾಯಕನಾದ ಮೈತ್ರಾವನು ಉಪ ವಚನವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈರೀತಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾಂಗವಾದ ಮಂತ್ರ ಪಠನವಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ, ಉಪದ್ರಷ್ಟ್ಯೋ ಅಥವಾ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೋ, ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಉಪವಚನ ರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವೆಂದಾಗು ತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅಧಿನಂದನವಾಕ್ಯವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಯುಕ್ತಾ ಮಾತಾಸೀದ್ಧರಿ ದಕ್ಷಿಣಾಯಾ ಅತಿಷ್ಠದ್ಗರ್ಭೋ ವೃಜನೀ-
ಷ್ಯಂತಃ | ಅಮೀಮೇದ್ವತ್ಸೋ ಅನು ಗಾಮಪಶ್ಯದ್ವಿತ್ತರೂಪಂ
ತ್ರಿಷು ಯೋಜನೇಷು || ೯ ||

ಸಲಕಲ್ಯ ಮಾತೆಯಾದ ದ್ವರೀಕವು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸಲು ಸಮರ್ಥಳಾದ ಪೃಥಿವಿಯ ರಕ್ಷಣಾರೂಪ ವಾದ ಕರ್ತವ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿಮುಕ್ತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಗರ್ಭಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಸಂಛಿತ ಉದಕಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಮೇಳಪಂಕ್ತಿಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದೆ. ಪುತ್ರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕವೂ ಮೇಳವೂ ನಾಯುವೂ, ಮತ್ತು ರಕ್ಷಿಯೂ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದಾಗ ಗುಡಗು ಕಲ್ಪನವನ್ನುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ನಾನಾರೂಪವುಳ್ಳ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಮರೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತದೆ.

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಮಾತೆಯೆಂದೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವಾದ ಅದಿತವನ್ನು ಪಿತೃವೆಂದೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಮಾತೆಯೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಭೂತಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸಹ ವಿಕೀಳ ರೀತಿಯ ತತ್ವಿಯಿದೆಯೆಂದು ಇದಿಂಬ ತಿಳಿಸಿದೆ. ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯವುಂಟಾದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲದೆ ಧಾರಣ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪೃಥಿವಿಯು ವಹಿಸುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ದಕ್ಷಿಣಾಯಾ ಎಂದು ಪೃಥಿವೀಪರಾಯವಾದಪದವನ್ನುಪಯೋಗಿಸಿದೆ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಅಧಿಮತಪೂರಣಸಮರ್ಥಾಯಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ

ಪೃಥ್ವಿಯು ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುವುದರ ಹೊತೆಗೆ ಧಾರಣಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿದೆ. ಅಭಿಮತಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲು ಈ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಅತ್ಯಾವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಖಂ ವಾಯುಜ್ಯೋತಿಸಿರಾಪಃ ಪೃಥಿವೀ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಧಾರಿಣೀ |

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ವಿಶ್ವಧಾರಿಯೆಂದೇ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ಏಷಾಂ ಭೂಶಾನಾಂ ಪೃಥಿವೀ ರಸಃ : (ಛಾ. ಉ. ೧-೧-೨)

ಪೃಥಿವೀ ವಾ ಅನ್ನಂ (ಶೈ. ಉ. ೩-೯-೧)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭೂತಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗೂ, ಪೋಷಣೆಗೂ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೂ ಪೃಥಿವಿಯಿಂದಲೇ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದ್ದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥಿವಿಗೆ ಧಾರಿಣಿಯೆಂದು ವಿಕೀರ್ಣವಿದೆ. ನಿರುತ್ತರಾರೂ ಸಹ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತಾ,

ದಕ್ಷಿಣಾ ದಕ್ಷಿಣೇಃ ಸಮರ್ಥಯತಿ ಕರ್ಮಣೋ ವ್ಯುದ್ಧಂ ಸಮರ್ಥಯತಿತಿ |

(ನಿ. ೧-೨)

ವೋರ್ಥವಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದೆಖ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ನೈವವಾದವನ್ನು ಪೋರ್ಣವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪೃಥಿವಿಗೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಕೀರ್ಣವು ಅದರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ವೃಜನೀಷು -- ಉದಕವತ್ಪೈ ಮೇಘಪಂಕ್ತಿಷು | ಪ್ರಭೂತಶಾಘ ಉದಕವನ್ನು ಹೊಂದಿರತಕ್ಕ ಮೇಘ ಪಂಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಎನ್ನು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈಕಾರಾಂತವಾದ ವೃಜನೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ Monir Williams ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ Sanskrit—English Dictionaryಯಲ್ಲಿ an enclosure : fold (ಅವರಣ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಸಾಯಣರ ಮತದಲ್ಲಿ ವೇಘವೆಂಬರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಅರ್ಥವರ್ಗದ ೭-೩೦-೭ನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಮೋಸ ಒಳಸೆಚು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಶ್ರಿಷ್ಠಃ ಯೋಜನೀಷು—ಮೇಘಶಕ್ತಿವಾಯುಷು ಸಂಯುಕ್ತೇಷು ಸತ್ಪೈ |

ಮೇಘವೂ ಸೂರ್ಯಶಕ್ತಿಯೂ ವಾಯುವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಯೋಜಿತವಾಗಿಲು ಗುಡುಗಿನ ಶಬ್ದವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಅಮೀನೇಶ್ ವರ್ಷಣಸಮಯೇ ಶಬ್ದಯತಿ—ವೃಷ್ಟಿಪತನದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡಿತು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವರೂಪ್ಯಂ ಅಶತ್ಯಕ್—ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ವಿಶ್ವರೂಪವೆಂದೇ ಗಾಂ ಅನುಕ್ರಮೇಣ ಶತ್ಯತಿ | ನತ್ಪರೂಪವಾದ ಉದಕವು ನಾನಾರೂಪವುಳ್ಳ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿಯು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಸುರಿದು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸೇರುವುದೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ

ತ್ರಿಷು ಯೋಜನೇಷು ಸತ್ಯ ವತ್ತೋ ಮೇಘೋ ವರ್ಷಣಾಯ ಗಾಂ ಧೂಮಿಂ ಪ್ರತಿ ಅಮೀಯೇತ್ |
 ಜನೇ ಕ್ರಮೇಣ ವಿಶ್ವರೂಪ್ಯಂ ಸನ್ಯಾದಿಧರ್ನಾನಾರೂಪವತೀಂ ಧೂಮಿಮಶ್ವತ್ಥ ಪಶ್ಯತಿ | ಮೇಘವೂ,
 ವಾಯುವೂ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಯೋಜಿತವಾದ ನಂತರ ವಕ್ಸರೂಪವಾದ ಮೇಘವು ವೃಷ್ಟಿಪತನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿ
 ಯಾದ ಗುರುಗಿನ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಿತು. ಒಡನೆಯೇ ವೃಷ್ಟಿಪತನವಾಗಿ ಜನರೆಲ್ಲರೂ ನಾನಾಬಗೆಯ ಸನ್ಯಾದಿಗಳಿಂದಲೂ
 ವಿಧವಿಧವಾದ ೨ ಸನ್ಯಾದಿಗಳ ವರ್ಣಗಳಿಂದಲೂ ಕಂಗೊಳಿಸುವ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ನೋಡಿ ಹರ್ಷಪಡುತ್ತಾರೆಯೆ ಇನ್ನೊಂದು
 ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಸಕಲ ಧೂತಗಳಿಗೂ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳೆಂದು ಅವರ ಮೂಲರೂಪವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು
 ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿ, ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅನ್ನರೂಪವಾದ ಸಂವತ್ಸನ್ನೊಡಗಿಸಿ ಘೋಷಿಸುತ್ತಾರೆಯೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ
 ವಿವರಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ, ಧಾರಣೆಗೂ, ಘೋಷಣೆಗೂ ಸಕಲಕ್ಕೂ ಸಹ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಂಯೋಗವು ಒಂದಲ್ಲ
 ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆಂಬ ವಿಷಯವು ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಿಸ್ರೋ ಮಾತ್ಮಾಸ್ತ್ರೀನ್ರಿತ್ಯಾನ್ರಿಭ್ರದೇಕ ಊರ್ಧ್ವಸ್ತಸ್ಥೌ ನೇಮವ ಗ್ಲಾಘ್ನ-
 ಯಂತಿ |

ಮಂತ್ರಯಂತೇ ದಿವೋ ಅಮುಷ್ಯ ಪೃಷ್ಠೇ ವಿಶ್ವವಿದಂ ವಾಚಮವಿಶ್ವ-
 ಮಿನ್ಯಾಂ || ೧೧ ||

ಸಕಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಧಾನಧೂತನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಸಸ್ಯವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಉತ್ಪಾದಕರಾಗಿರತಕ್ಕ ಕ್ಷಿಪ್ಯಾದಿ ರೋಕ
 ತ್ವಯವನ್ನೂ, ಜಗತ್ಪಾಲಕರೂ ಮತ್ತು ರೋಕತ್ರಯಾಧಿಮಾನ ದೇವತೆಗಳೂ ಆದ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರನ್ನೂ
 ಸಹ ಧರಿಸಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶದ್ದಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಯಾರೂ ಕ್ಷಯಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಾರದು
 ದ್ಯುರೋಕದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿದುದೂ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವಂತಹದೂ ಆದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುದೇ
 ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಘೋಷಣೆಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. [ಹೀಗೆಯೇ ಕಾಲಪರವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯ
 ವನ್ನೂ ಹೇಳಬೇಕು].

ಈ ಮುಕ್ತಿಯೇ ಅದಿತ್ಯಪರವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸಂವತ್ಸರರೂಪವಾದ ಕಾಲಪರವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.
 ಅಥವಾ ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ವತ್ಸರರೂಪವಾದ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಸಹ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅವೆರಡರ
 ಸ್ಥಾನವೂ, ಸ್ವರೂಪವೂ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಯೂ ಒಂದೇ ಎಂದೂ ಸಹ ತೋರಿಸಬಹುದು. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ
 ಸಂವತ್ಸರರೂಪವಾದ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೆಂದೂ ಇನ್ನು
 ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲಿಕವಾದ ನಿಯಮದಿಂದಲೇ ಅದಿತ್ಯಸಂಚಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಲವೇ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಕಾರಣನೆಂದೂ ಸಹ
 ಹೇಳಿದೆ. ಮೈತ್ರಾಯಣವ್ರಾಹ್ಮಣೀಯವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ವಕ್ಸರೂಪ್ಯವಾದ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಈ
 ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅನ್ನಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಯೋನಿಃ ಕಾಲಶ್ಚಾನ್ನಸ್ಯ ಸೂರೋ ಯೋನಿಃ ಕಾಲಸ್ಯ ಕಾಲಾಶ್ಚ-
ವಂತಿ ಭೂತಾನಿ ಕಾಲಾದ್ವೃಂದ್ರಿಂ ಪ್ರಯಾಂತಿ ಚ | ದ್ವೇನಾವ ಬ್ರಹ್ಮನೋ ರೂಪೇ ಕಾಲಶ್ಚಾಕಾಲಶ್ಚ |
ಯ ಅದಿತ್ಯಾದ್ಯಃ ಸ ಕಾಲಃ ತಸ್ಮಾತ್ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈ ಕಾಲಃ | ಸಚಿತಿ ಭೂತಾನಿ
... .. ಮಹಾತ್ಮನಿ ||

(ಮೈತ್ರಾಯಣ. ಉ. ೬-೧೪ ರಿಂದ ೧೬)

ಸಕಲಭೂತಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳೂ ಅನ್ನವೇ ಕಾರಣವು. ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಕಾಲವೂ, ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನೂ ಕಾರಣವು. ಗೋಚರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗರತಕ್ಕ ವಸ್ತುವು ಕಾಲದ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಕಾಲದ ಅವಯವಗಳ ಮೂಲಕ ಸೂರ್ಯನ ಸಂಚಾರ ವಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ಪ್ರಾಧುರ್ಭವಿಸಿ ಆದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವೂ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣತಕ್ಕ ಅದಿತ್ಯನೂ, ಕಾಣದಿರುವ ಮುಹೂರ್ತಾದಿಗಳೂ, ಕಾಲದ ಸ್ವರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಆಕಾಲಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಅವಯವಗಳು, ಅದಿತ್ಯನಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಕಾಲವು ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದುದು ಮತ್ತು ನಿರವಯವಗಳಿಲ್ಲದ್ದು. ವತ್ಸರವೇ ಈ ಅವಯವದ ರೂಪವು. ಸಂವತ್ಸರದಿಂದಲೇ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಲಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು, ಸಂವತ್ಸರವೇ ಅನ್ನವು, ಬ್ರಹ್ಮವು ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮನು.

ಇಂತಹ ಕಾಲಾತ್ಮನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲಲೋಕಗಳೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಏಕೆ ತಸ್ಮಾಂತಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಭಂದೋಗ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ,

ಅದಿತ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದೇಶಃ (ಭಾ. ಉ. ೩-೧೯-೧) ಅಸಾವಾದಿತ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ (ಶ್ಲೋ. ಉ. ೨-೧) ಅದಿತ್ಯನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ಏಕವನ್ಮೂ ತೋರಿಸಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಶ್ರಯವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅದಿತ್ಯನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಐತರೇಯಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ವರ್ಣನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಅದಿತ್ಯನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಿಯೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿರುವವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಮಹಾಪುರುಷ ಇತಿ ಯಮವೋಚಾಮು ಸಂವತ್ಸರ ವಿವ ಪ್ರಧ್ಯಂಸಯನ್ನನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನ್ಯೈಶ್ಯಾ
ಭಾವಯನ್ನನ್ಯಾನಿ ತಸ್ಮೈಶ್ಯಾಸಾವಾದಿತ್ಯೋ ರಸಃ ||

ಸ ಯಶ್ಚಾಯಮಸರೀರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಶ್ಚಾಯಶ್ಚಾಸಾವಾದಿತ್ಯ ಏಕಮೇತದಿತಿ ವಿದ್ವಾತ್ | ತಸ್ಮಾಕ್ಪುರುಷಂ
ಪುರುಷಂ ಪ್ರತ್ಯಾದಿತ್ಯೋಭವತಿ | ತದಪ್ಯೇತದ್ವ್ಯಪೀಣೋಕ್ತಂ | ಚಿತ್ರಂ ದೀವಾನಾಮುದಗಾದಿನೀಕಂ
ಚಿತ್ತುಮಿತ್ರೈಶ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೀಃ | ಆ ಸ್ಯಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಸೂರ್ಯ ಅತ್ಯಾ
ಜಗತಸ್ತಸ್ಮ ಪೃಕ್ಷೇತಿ ||

(ಐ. ಆರಣ್ಯಕಂ. ೩-೨-೬)

ಮಹಾಶ್ವೇತೆಯೆಂದು ಯಾವ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದವೋ ಆ ಮಹಾಶ್ವೇತೆಯೇ ಸಂವತ್ಸರದ ರಸವೇ ಅದಿತ್ಯನು. ಆಶೋರಿಯಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮನೂ ಅದಿತ್ಯನೂ ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದನ್ನೇ ಕುಶ್ಲಮುಖಿಯು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೧) "ಮಿತ್ರ. ವರುಣ ಮುತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳ ಚಕ್ಷುಸ್ಸೂ, ದೇವತೆಗಳ ಮುಖರೂಪವೂ ಆದ ತೇಜಸ್ವಿ ಉದಯಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿವ್ಯಂಶಂಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಸ್ವಾಹರ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲಲೋಕಗಳಿಗೂ ಇದೇ ಆತ್ಮವು" ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ಅದಿತ್ಯನು ತಿಸ್ರೋ ಮಾತೃಃ ದಿಧ್ರೌಕ್ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ದಿವೋ ಧರ್ತಾ ಭುವನಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪಿತಂಗಂ ಧ್ಯಾಪಿಂ ಪ್ರತಿ ಮುಂಚಿತೇ ಕವಿಃ |

ವಿಚಿಕ್ಷಣಃ ಪ್ರಥಯಿನ್ಯಾಪ್ಯಣಿನ್ಯವರ್ಜೀಜನಶ್ಚವಿಶಾ ಸುಮ್ಮಮುಕ್ತೃಮ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೫೨-೨)

ನ ಪ್ರಿಮಿಯೇ ಸವಿತುರ್ದೇವ್ಯಸ್ಯ ತದ್ಯಥಾ ವಿಕ್ಷಂ ಭುವನಂ ಧಾರಯಿಷ್ಯತಿ |

ಯತ್ಪ್ರೃಥಿವ್ಯಾ ವರಮಿನ್ಯಾ ಸ್ಯಂಗುಂವರ್ಷ್ಯಸ್ತಿನಿವಃ ಸುವತಿ ಸತ್ಯಮಸ್ಯ ತತ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೫೪-೪)

ಸವಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೂ ಧಾರಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸೃಷ್ಟಿವ್ಯಂಶಂಕ್ಷಗಳಿಲ್ಲಾ ವ್ಯಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಸುಖಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. "ವಿಶ್ವಭುವನಕ್ಕೂ" ಧಾರಕನಾದ ಈ ಅದಿತ್ಯನ ಕರ್ಮವನ್ನು ಯಾರೂ ಹಿಂಸಿಸಲಾರದು; ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅವನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಶ್ರೀಣಿ ಪಿತ್ಯನ್ (ಅಪಿ) ದಿಧ್ರೌಕ್ | ಎಂದಿರುವಲ್ಲಿ ಪಿತ್ಯನ್ ಎಂಬಪದಕ್ಕೆ ಜಗತಾಂ ಪಾಲಯಿತ್ಯನ್ ಲೋಕತ್ರಯಾರ್ಥವಾನಿಃ ಅಗ್ನಿವಾಯುಸೂರ್ಯಾ ಪ್ಯಾನ್—ಸೃಷ್ಟಿವಿಯ ಆಭಿಮಾನದೇವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಅಂಶಂಕ್ಷಕ್ಕೆ ಆಭಿಮಾನ ದೇವತೆಯಾದವಾಯುವನ್ನೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿ ದೇವತೆಯಾದ ಸೂರ್ಯನ್ನೂ (ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ) ಎಂದರ್ಥ.

ಶ್ರೀಪ್ರಿ ವವ ದೇವತಾ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ತಾನೋ ವಾಯುರ್ವೇಂದ್ರೋ ವಾಂತರಿಕ್ಷ-
ಸ್ತಾಃ ಸೂರಿಯೋಮ್ಯುಷ್ತಾಃ ||

(ನಿ. ೭-೫)

ಬ್ರಹ್ಮವಾ ಇದಮಗ್ರಿ ಆಸೀತ್ | ತದ್ದೇವಾನಸ್ಯಜತಃ | ತದ್ದೇವಾನ್ ಸೃಷ್ಟ್ವ್ಯುಷು ಲೋಕೇಷು
ವ್ಯಾರೋಹಯದಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಲೋಕೇಽಗ್ನಿಂ ವಾಯುಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವ್ಯೇವ ಸೂರ್ಯಂ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೧ ೨-೩-೧)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಏಕಮಾತ್ರನಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲೂ, ವಾಯುವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲೂ, ಸೂರ್ಯನನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು ಎಂದು ತತಃಪಠಾತ್ಯಾದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ನಿರುಕ್ತದ ಉಕ್ತಿಯಂತೆಯೂ ಶ್ರೀಣಿ ಪಿತ್ಯನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.

ಶ್ರೀಲೋಕಕ್ಕೂ ಪಾಲಕರಾದ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಇವರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಧರಿಸಿ ಶಾನು ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆಂದರ್ಥ.

ನೇಮವ ಗ್ನಾ ಜಯಂತಿ—ನೆ ಹಿ ಕಾಲಃ ಅದಿತ್ಯೋನಾ ಅನೇನ ಪರಾಧೂಯಂತೇ—ಕಾಲವಾಗರಿ ಅದಿತ್ಯನಾಗರಿ ಇತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು,

ನೆ ಯಸ್ಯಂದ್ರೋ ವರುಣೋ ನ ಮಿತ್ರೋಃ ವ್ರತಮರ್ಯಮಾ ನ ಮಿನಂತಿ ರುದ್ರಃ |
ನಾರಾತಯಸ್ತಮಿದಂ ಸ್ತಸ್ಮಿ ಹುವೇ ದೇವಂ ಸವಿತಾರಂ ನಮೋಽಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೯-೮)

ಸವಿತರೂಪದ ಈ ಅದಿತ್ಯನ ವಿಶ್ವನಿಯಮನರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಇಂದ್ರನಾಗರಿ, ವರುಣನಾಗರಿ, ಮಿತ್ರನಾಗರಿ, ಅರ್ಯಮನಾಗರಿ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲಾರರು. ಮತ್ತು

ಅಸ್ಯ ಹಿ ಸ್ವಯಂಕಪ್ತರಂ ಸವಿತುಃ ಕೆಚ್ಚನ ಪ್ರಿಯಂ | ನ ಮಿನಂ ತಿಸ್ತರಾಜ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೨-೨)

ಈ ಅದಿತ್ಯನ ಯಶಸ್ಸು ಅತ್ಯಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ. ಸಕಲರಿಗೂ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರತಕ್ಕ ಈ ಅದಿತ್ಯನ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಅಮರರಾಗರಿ ದೇವತೆಗಳಾಗರಿ ಹಿಂಸಿಸಲಾರರು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗುವ ಈ ವಿಶ್ವ ನಿಯಂಕ ವಾದ ಅದಿತ್ಯನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅಥವಾ ಇದನ್ನೇ ಕಾಲಕಲ್ಯಾಣ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಅದರ ಪರವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಅಮುಷ್ಯಮಂತ್ರಯಂತೇ—ಅದಿತ್ಯಸಂಬಂಧಿನೀಂ ರ್ಜೀತಲಕ್ಷಣಾಂ ವಾಚಂ ಮಂತ್ರಯಂತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ ಘೋಷರೂಪವಾದದ್ದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಪಠನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರಿ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಘೋಷ ರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರ ಪಠನವನ್ನು ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯತ್ತದಜಾಯತ ಸೋಽಸಾವಾದಿತ್ಯಸ್ತಂ ಜಾಯಮಾನಂ ಘೋಷಾ ಉಲೂಲವೋಽನೂದತಿಷ್ಠ-
ಸ್ತೃವಾಣ ಚ ಭೂತಾನಿ ಸರ್ವೇ ಚ ಕಾಮಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಯೋದಯಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಯನಂ ಪ್ರತಿ
ಘೋಷಾ ಉಲೂಲವೋಽನೂತಿಷ್ಠಂತಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ಸರ್ವೇ ಚ ಕಾಮಾಃ |

ಸ ಯ ಏತಮೇವಂ ವಿಧ್ಯಾನಾದಿತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತೈಶಾಪ್ರೇಽಧ್ಯಾತೋ ಹ ಯದೇನಂ ಸಾಧವೋ ಘೋಷಾ
ಅ ಚ ಗಚ್ಛೇಯುರುಪ ಚ ನಿಮ್ನೇಡೇರನ್ನಿಮ್ನೇಡೇರನ್ | ಇತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೯-೩, ೪)

ಈ ಅದಿತ್ಯನ ಅವಿಭಾವವಾದನಂತರವೇ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ತಮ್ಮ ಅನಂದವನ್ನು ಘೋಷಿಸಿದವು. ಮತ್ತು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಎಚ್ಚರಗೊಂಡು ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾಂ ಈ ವಿಧವಾದ ಘೋಷವು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದಿತ್ಯನನ್ನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ಅವನಿಗೂ ಸಹ ಈ ಘೋಷವೂ ಇದರ ಅನಂದವೂ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಅನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅದಿತ್ಯ ಇತಿ ಹೋನಾಚಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಮುಚ್ಛೈಃ ಸಂತಂಗಾಯಂತಿ
ಸ್ಯಷಾ ದೇವತೋದ್ಧಿ ಲ್ಲಭಮನ್ನಾಯತ್ತಾ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೧-೨)

ಅದಿತ್ಯನು ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿರಾಜಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಉತ್ಪನ್ನರದಿಂದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಅದಿತ್ಯನು ಉದ್ಗಿ(ಭಸಂಬಂಧಿಯಾದ ದೇವತೆಯು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಲೋಕಪಾಲನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕಂಡೊಡನೆ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ತಮ್ಮ ಸಂತೋಷವನ್ನೂ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಕಾಶವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಅಮುಷ್ಯ ಮಂತ್ರೆಯಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವವಿಧಂ—ಇದು ವಾಚಿಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಕೀರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಸಕಲರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವಂತಹುದು ಅಥವಾ ಸಕಲರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಎರಡುವಿಧವಾಗಿಯೂ ಆಗಬಹುದು.

ಅವಿಶ್ವಮಿನ್ದಾಂ—ಇನ್ನೆತಿಯೆಂಬ ಪದವು ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (೨. ೩-೧೦) ವಿಶ್ವಮಿನ್ದಾಂ ಎಂದರೆ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸತಕ್ಕದ್ದೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಘೋಷರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಪಠನವು ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಉಳಿದ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಲಿ ಇತರರಿಗಾಗಲಿ ಈ ಸ್ತುತಿಯು ಅನ್ವಯಿಸಲಾರದು ಎಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಅವಿಶ್ವಮಿನ್ದಾಂ ಎಂಬ ವಿಕೀರ್ಣವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಸಾಯಣರು ಸಹ ಅರ್ಪವ್ಯಾಪ್ತಿಂ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ವಾಚಿಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಕೀರ್ಣವೆಂದು ಹೋಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಾಚಿಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಗರ್ಜಿತಲಿಪ್ತವಾಂ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗುರುಗಿನ ಶಬ್ದವೆಂದಾದರೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಆಗ ವಿಶ್ವವಿಧಂ ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ಈ ಶಬ್ದವು ಕೇಳಿಸುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಎಂದೂ, ಆದರೆ ಕೇವಲ ಕೊಂಚಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಶಬ್ದವು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವಿಶ್ವಮಿನ್ದಾಂ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸದಿರತಕ್ಕ ಎಂದೂ ಈ ಗರ್ಜಿತದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

**ದ್ವಾದಶಾರಂ ನಹಿ ತಜ್ಜರಾಯಂ ನರ್ವರ್ತಿ ಚಕ್ರ ಪರಿ ದ್ಯಾವೃತಸ್ಯ |
ಆ ಪುತ್ರಾ ಅಗ್ನೇ ಮಿಥುನಾಸೋ ಅತ್ರ ಸಪ್ತ ತತಾನಿ ವಿಂತಶ್ಚಿತ್ರ ತಸ್ಯು ||೧||**

ಹನ್ನೆರಡು ರಾಶಿರೂಪಗಳಾದ ಅಥವಾ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸರೂಪಗಳಾದ ಅರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು, ಮಂಥಲಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನ ಚಕ್ರವು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸುತ್ತಲೂ ಪುನಃಪುನಃ ಸುತ್ತುತ್ತಿದೆ. ಆ ಚಕ್ರವು ಕ್ಷಯಿಸತಕ್ಕದ್ದೇ ಅಲ್ಲ. ಅಗ್ನಾತ್ಮಕನಾದ ಎದ್ದೆ ಅದಿತ್ಯನೇ, ಈ ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವುದೂ, ವಿಳನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾಗಿರುವುದೂ ಪುತ್ರಾತ್ಮಕಗಳಾಗಿರುವುದೂ ಆದ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ವತೀರೂಪವಾದ ಪಂಚಮಣವನ್ನು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಕ್ಷಯಿಸದೆ ನಿತ್ಯತಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರತಕ್ಕ ಅದಿತ್ಯನ ವರ್ಣನೆಯು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮಿಥುನರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದೂ, ವಿಳನೂರುಇಪ್ಪತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಗಳಿಲ್ಲದ್ದು, ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪುತ್ರರೂಪದ್ದು. ಆದ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ದ್ವಯವು ಈ ಕಾಲಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದೆ. ಅಯನಾದ್ಯವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಕಾಲಚಕ್ರವು ಸಹಜವಾಗಿ ತನ್ನ ಭ್ರಮಣವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ವಿಶ್ವಚಕ್ರವು ಈ ತನ್ನವು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಅವನ ಜಾತ್ಯತತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಇನ್ನೆ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಸೂಚಿಸಿರುವುದು

ಸಿದೆ. ಈ ಕಾಲತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಈ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಸಹ ಅದಿತ್ಯರೂಪನೂ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿರೂಪನೂ ಆದ ಪ್ರಭಾವಶೀಲನು ಆಧಾರನೆಯ ಶ್ವೇತ್ತಿರಿಯಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಬಲ್ಲೆನೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಮುಕ್ತನ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೆಯ ಆಶಂಕೆಯ ಅಡಕವಾಗಿವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಅವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಾದಶಾರಂ ದ್ವಾದಶಸಂಖ್ಯಾಕನೋಪಾದಿರಾಶ್ಯಾತ್ಮಕೈಃ ಮಾಸಾತ್ಮಕೈರ್ವಾ ಆರೈಃ ರಥಾಂಗಾವಯವೈ ಯೋಕ್ತಂ | ದ್ವಾದಶಾರಂ ಎಂಬ ಪದವು ಚಕ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ರಥದ ಚಕ್ರಕ್ಕೂ ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳನ್ನು ಚಕ್ರದ ಅಂಗಳಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಮೇಷ, ವೃಷಭ ಇತ್ಯಾದಿ ಹನ್ನೆರಡು ರಾಶಿಗಳೂ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳಿಗುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಭ್ರಮಣವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಧರಾತ್ರಗಳ ಪರಿಗಣನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಾಸಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ದ್ವಾದಶಕದವನ್ನು ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸಂವತ್ಸರಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದೇವಹಿತಂ ಜುಗುಪ್ಸುರ್ವ್ಯಾವಶಸ್ಯ ಋತುಂ ನರೋ ನ ಪ್ರ ಮಿನಂತೈತೇ |

ಸಂವತ್ಸರೇ ಪ್ರಾವೃಷ್ಯಾಕಶಾಯಾಂ ತಸ್ತಾ ಭರ್ವಾ ಅಶ್ವವತೇ ವಿಸರ್ಗಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೩-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶಮಾಸಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ನಿದುಕ್ತಕಾರರೂ ಸಹ ಈ ಮುಕ್ತನ ದ್ವಾದಶಾರಂ ನೆಹಿ ತಜ್ಜರಾಯಂ ಎಂಬ ಪಾದವನ್ನೂ ಮತ್ತು ದ್ವಾದಶ ಪ್ರಥಯುಕ್ತಕೈವೇಕಂ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೮) ಎಂಬ ಪಾದವನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿ " ಇತಿ ಮಾಸಾಸಾಂ " ಈ ದ್ವಾದಶಕದಗಳು ಮಾಸಪರ್ಯಾಯವಾದವು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೪-೨೭) ಇಂತಹ ಮಾಸಾತ್ಮಕ ಗಳಾದ ದ್ವಾದಶಾರವುಳ್ಳ ಚಕ್ರವು ದ್ಯಾಂ ಪರಿ—ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸುತ್ತಲೂ, ವರ್ವತಿ—ಪುನಃ ಪುನಃ ಆವೃತ್ತಿರೂಪದಿಂದ ಪರಿ ಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ಇಂತಹ ಚಕ್ರಾತ್ಮನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಸಂದೇಧಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನೇ—ಸಾಯಣರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಸರ್ವವಾ ಗಮನೆಯುಳ್ಳ ಅದಿತ್ಯ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಅದಿತ್ಯನೇ ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಎರಡನೆಯ ದಾಗಿ ಯದ್ಯಾ | ಅಗ್ನೇರೇವ ಸ್ಥಾನತ್ರಯೇ ತತ್ರ ದಾತ್ಯನಾ ವರ್ತಮಾನತತ್ತ್ವಾ ಆಸಾವಸ್ಯಗ್ನಿರಿಕ್ಕುಚ್ಯತೇ ಅದಿತ್ಯನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವಾಯ್ವಾದಿ ದೇವತೆಗಳಾಗಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಾನತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಯಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಸಂದೇಧಿಸಿದೆಯೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಮೊದಲನೆಯದೂ ಅಡಕವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ವಿಕಂದರೆ, ಸ್ಥಾನತ್ರಯದಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಸಾಯಣರು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ಥಾನತ್ರಯವ್ಯಾಪಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೃಹ ದ್ವೀಪತಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅಸ್ತಿತ್ವವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಮೂರು ವಿಧ ವಾದ ಅವಿಭಾಗವೂ ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲತತ್ತ್ವವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಭವದ್ವ್ಯೋತಸ್ಯ ಭವ್ಯಸ್ಯ ಜಂಗಮಸ್ತಾವರಸ್ಯ ಚ |
 ಅಸ್ಯೈಕೇ ಸೂರ್ಯನೇವೈಕಂ ಪ್ರಭವಂ ಪ್ರಲಯಂ ವಿಮುಃ ||
 ಏತದ್ವ್ಯೋತೇಷು ಲೋಕೇಷು ಅಗ್ನಿಭೂತಂ ಸ್ಥಿತಂ ತ್ರಿಧಾ |
 ಬುಷಯೋ ಗೀರ್ಭರಚೇಂತಿ ವ್ಯಂಜಿತಂ ನಾಮಧಿಸ್ತುಭಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೬೧; ೧-೬೪)

ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಯೋನಿಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಭೂರಿತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲಚರಾಚರವಾದ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಕರ್ಮಗಳ ಮೂಲವಾಗಿ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಮೂರುವಿಧವಾಗಿ ಮೂರುಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಅವಿಭಾವವನ್ನೂ ಸಹ ಮಹಿಗಳು ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವರ್ದಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿ ವರ್ದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತ್ರಿಸ್ಥಾನಂ ಚೈನಮರ್ಚಂತಿ ಹೋತ್ರಾಯಾಂ ವೃಕ್ಲಬರ್ಹಿಷಃ |
 ಇಹೈವ ಪವಮಾನೋಽಗ್ನಿರ್ಮಧ್ಯಮೋಽಗ್ನಿರ್ವನಸ್ತತಿಃ ||
 ಅಮುಷ್ಪಿನ್ನೇನ ವಿಸ್ಪೃಷ್ಟು ಲೋಕೇಽಗ್ನೀಶುಚಿರುಚ್ಯತೇ |
 ಇಹಾಗ್ನಿಭೂತಸ್ಪೃಷ್ಟಿಭಿರ್ಲೋಕೇ ಸ್ತುತಿಭೀರೀಳಿತಃ ||
 ಹಾತವೇಧಾಃಸ್ತುತೋ ವಂದ್ಯೇ ಸ್ತುತೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಿವಿ

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೫೨ ರಿಂದ ೬೭)

ಈ ಮೂರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅವಿಭವಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪವಮಾನಗ್ನಿಯೆಂತಲೂ, ಮಧ್ಯಮಲೋಕವರ್ತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವನಸ್ತತಿಯೆಂದೂ, ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಶುಚಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳೂ ತೈತ್ತಿರೀಯಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ (೨-೨-೪) ಪವಮಾನ ಶುಚಿ, ಪಾವಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪರಿಚಿತವಾಗಿದೆ. .ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯು—

ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ದಿವಿ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮಜೀಜನ ಇೃಕ್ರಿಭೀ ರೋದಸಿಹ್ರಾಂ |
 ತಮೂ ಅಕ್ಯಜ್ಞಾನ ಶ್ರೇಧಾ ಭುವೇ ಕಂ ಸ ಓಷಧೀಃ ಪಚತಿ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ ೧೦-೮೮-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ಯಸ್ತುತಕರಿಸಿ ತಮಕುರ್ವಂಸ್ತ್ರೇಧಾಧಾಪಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂಹಂಕ್ಷೇ ದಿವೇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಶಾಕಪೂಣಿಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪೃಥಿವೀ, ಆಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳೆಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳುಳ್ಳ ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳೆಲ್ಲೂ ಅಗ್ನಿ ಜಾತವೇದಾಃ, ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿಭವಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಈ ಮೂರು ಸ್ತೂರೂಪಗಳನ್ನು ಸಹಂತಾಮುಕ್ಯಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೭-೧೪ ರಿಂದ ೭-೨೫).

ಇದಂತೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಅವಿಭಾವವನ್ನು ಸಮುದ್ರೀ, ದಿವಿ, ಅಪ್ಸಿ, ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೂ ವಿವರಿಸಿ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಬಡಬಾನಲರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಪ್ಸಿ

ಎಂದರೆ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅವಿಭಾವನವನ್ನೂ, ಅದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುವುದನ್ನೂ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಆ ಪೋ ವಾ ಅರ್ಕಸ್ತದ್ಯದಪಾಂ ಕರ ಅಸೀತ್ತೈಮ್ನಹನ್ಯತೆ | ಸಾ ಪೃಥಿವ್ಯಭವತ್ತೈಸ್ಯಾನ್ವಾನ್ವಾನ್ವತ್ತೈಸ್ಯ
ಶ್ವಾಂತಸ್ಯ ತಪ್ತಸ್ಯ ತೇಜೋಂಸೋ ನಿರವರ್ತಶಾಗ್ನಿಃ |

ಸ ತ್ರೇಧಾಶ್ವಾನಂ ವ್ಯಕುರಶಾದಿತ್ಯಂ ತೈತೀಯಂ ವಾಯುಂ ತೈತೀಯಂ ಸ ಏಷ ಪ್ರಾಣಿಸ್ತ್ರೇಧಾ
ವಿಹಿತಃ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೨)

ಅರ್ಕರೂಪವಾದ ಅಪ್ಪಿನಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ, ಭೂಭೂತವಾದ ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ಮಹತ್ತೇಜ್ವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಗ್ನಿಯು ನಿತ್ಪನ್ನವಾದನು. ಆ ಅಗ್ನಿಯು, ಶಾರ್ಧಿವಾಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಮತ್ತು.

ಸೋಷಿ ಕಾಮಯತದ್ವಿತೀಯೋ ಮು ಅಶ್ವಾ ಜಾಯೇತೇತಿ ಸ ಮನಸಾ ವಾಚಂ ಮಿಥುನಂ ಸಂವಭವದಕ-
ನಾಯಾ ಮೃತ್ಯುಸ್ತದ್ಯದ್ರೇತ ಅಸೀತ್ತೈ ಸಂವತ್ಸರೋಽಭವತ್ | ನ ಹ ಪುರಾ ತತಃ ಸಂವತ್ಸರ ಆಸ
ತಮೇತಾವಂತಂ ಕಾಲಮಬಿಧಿಃ |

(ಛ. ಉ. ೧-೨-೪)

ಅನಂತರ ಈ ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸದ್ವಿತೀಯನಾಗಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯನೊಡನೆ ಸಂಯುಕ್ತನಾದನು ಆಗ ಅರೇತಸ್ತು ಸಂವತ್ಸರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ, ಪ್ರಕೃತನಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸಂವತ್ಸರದ ಅವನುವಗಳನ್ನು ವಿತರೇಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆಯೇ,

ಶಾನಿ ಸಪ್ತವಿಂಶತಿಶಶಾನಿ ಭವಂತಿ ಸಪ್ತ ಚ ವೈ ತಶಾನಿ ವಿಂಶತಿಶ್ಚ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯಾಹೋರಾತ್ರಾಃ |
ಸ ಏಷೋಽಹಸ್ತಮಾನಃ ||

(ಐ. ಅ. ೨-೨-೧)

ಇವುಗಳ ಒಟ್ಟಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯು ವಿಳನೂರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಳನೂರಾಪ್ತವು ಎಂಬ ಗಣನೆಯು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿರುವ ಒಟ್ಟು ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪುತ್ರೈರಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪುತ್ರವದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಪುತ್ರವದುತ್ಪದವಾನಾಃ ಪ್ರಾಣನಾಂ ದುಃಖಾಶ್ಚಾತ್ರಾರೋ ವಾ ಅಹೋರಾತ್ರ ರೂಪಾಃ | ಪುತ್ರಂತೆ ಜನಿಸತಕ್ಕವರಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ದುಃಖದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಅಹೋ ರಾತ್ರಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪಂಚಸಾದಂ ಸಿತರಂ ದ್ವಾದಶಾಕೃತಿಂ ದಿನ ಆಹುಃ ಪರೇ ಅರ್ಧೇ ಪುರೋಸೀಣಂ |
ಅರ್ಥೇಮೇ ಅನ್ಯ ಉಪರೇ ವಿಚಕ್ಷಣಂ ಸಪ್ತಚಕ್ರೇ ಷಳಿರ ಅಹುರರ್ಪಿತಂ || ೧೨ ||

ಮತುರೂಪಗಳಾದ ಐಮವಾದಗಳುಳ್ಳವನೂ, ಪಿತ್ತರೂಪನಾದವನೂ, ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳ ಆಕೃತಿಗಳುಳ್ಳವನೂ ವೃಷ್ಟ್ಯದಳದಿಂದ ತುಂಬಿದವನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕದ ಅತ್ಯನ್ನತವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇರುವವನನ್ನಾಗಿ ಕೆಲವು ತತ್ತ್ವಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವೇದವಾದಿಗಳಾದ ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಅಯನಾದಿವಸ್ತು ಅನಯನಾತ್ಮಕರವಾಮದೂ, ಋತ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಆರು ಅರಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಸಂವತ್ಸರರೂ ಪಾಲಾದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧವಾದ ದೃಶ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವನನ್ನಾಗಿ (ಸ್ಯಾ ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವನನ್ನಾಗಿ) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಒಟ್ಟು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ—ಏತದ್ವಂದ್ವಂ ಧವತಿ ಅಮುಮಾ ದಿತ್ಯಂ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರರೂಪಭಿನ್ನಗತೇಃ ತೀವ್ರಮಂದಾದಿಭಾವಸ್ಯ ಚ ಕಾಲಾಧೀನಶ್ಚಾತ್ರೈದಧೀನಮಾಹುಃ | ಅನ್ಯೇ ತು ಸಂವತ್ಸರಾದ್ವಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಕಾಲಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಗಮನಾಗಮನಸಾಧ್ಯಶ್ಚಾತ್ ತತಾಯತ್ಯತ್ವಮಾಹುಃ ಇತಿ | ಅದಿತ್ಯನ ದಕ್ಷಿಣಾಯನ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಯಣರೂಪವಾದ ಗತಿಗಳೂ, ಅವನ ತೀವ್ರತ್ವ ಅಥವಾ ಮಂದತ್ವನೂ ಸಹ ಸಂವತ್ಸರೂಪ ವಾದ ಕಾಲಾಧೀನವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಆದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನು ಕಾಲಾಧೀನನೆಂದೂ ಒಂದು ಮತ್ತು ಅಥವಾ ಸಂವತ್ಸರೂಪ ವಾದ ಕಾಲವು ಸೂರ್ಯನ ಗಮನಾಗಮನದ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರೂಪವಾದ ಕಾಲವು ಸೂರ್ಯಾಂತವೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದು ಮತವೂ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಂವತ್ಸರೂಪಿಯಾದ ಅದಿತ್ಯನ ವರ್ಣನವಿದೆ.

ಪಂಚಪಾದಂ—ಪಂಚಸಂಖ್ಯಾಕೃಮುಖ್ಯಾತ್ಮಕವಾದೋಪೇತಂ ಏತತ್ ಹೇಮಂತ ಶಿಶಿರಯೋಃ ಏಕಶ್ಚಾಧಿ ಪ್ರಾಯಂ | ಹೇಮಂತ ಮತ್ತು ಶಿಶಿರಮತು ಎರಡೆಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ಗುಣವಿರುವುದರಿಂದ ಅವೆರಡನ್ನೂ ಒಂದೇ ಋತ್ವೆ ವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದರೆ ಆಗ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ ಐದುಮತುಗಳು ಮಾತ್ರ ಅವಯವಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಪಾದಂ ಎಂದು ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪಂಚರ್ತವಃ ಪಾದಃ ಇವಾಸ್ಯ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮನ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ | ತ್ವರಸೌಪಾದ್ಯರಿವರ್ತುಧಿರಾವರ್ತತೇ | ಹೇಮಂತಶಿಶಿ ರಾವೇಕೀಕೃತ್ಯೇಯಂ ಕಲ್ಪನಾ | ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮನಾದ ಅದಿತ್ಯನ ವಾದಗಳಂತಿರುವ ಪಂಚಮತುಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವಾದಿ ದ್ದಾರೆ (ಪ್ರ. ಉ. ೧-೧-೧೧)

ದ್ವಾದಶಾಕೃತಿಂ—ದ್ವಾದಶ ಮಾಸಾ ನಿವ ಆಕೃತಿಯೋ ಯಸ್ಯ ಶಾಪ್ತಕಂ | ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳೆಂಬ ಅವಯವ ಗಳುಳ್ಳ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಒಟ್ಟು ಈ ಪದಿನೇಳು ಅವಯವಗಳೆಂದಲೂಕೂಡಿದ ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂ ಪವಾದ ಶತಶಬ್ದಾತ್ಮನಾದ್ದರಿಂದ.

ತಸ್ಯ ಸಪ್ತದಶ ಸಾಮುಧೇಸ್ಯಂ ಸಪ್ತದಿಯೋ ದ್ವಾದಶಮಾಸಾಃ ಪಂಚರ್ತವಃ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಪತಿಃ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೨೮)

ಪ್ರಜ್ಞಾಪತಿಯು ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳೆಂದೂ ಐದು ಮತುಗಳೆಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಹದಿನೇಳು ಅವಯವಗಳುಳ್ಳ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮನಾಗಿ ದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಸಾಮುಧೇಸ್ಯಮಂತ್ರಗಳೂ ಪ್ರಜ್ಞಾಪತಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಸಂವತ್ಸರದ ಅವಯವಗಳು ಹದಿನೇಳಾದುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಸಪ್ತದಶಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಶಾಪ್ತಕ್ಯ.

ಹಿತರಂ—ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೀಣಿಯಂತಾರಂ | ಸಕಲಶ್ಯ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಎಂದು ಸಂವತ್ಸರ ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂವತ್ಸರಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹಿತರಂ ಎಂಬ ಪದವು

ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದರೆ ರೂಢವಾದ ಪಿತೃವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ,

ಪಿತಾ ನೋಽಸಿ ಪಿತಾ ನೋ ಬೋಧೀತಿ | ಏವ ವೈ ಪಿತಾ ಯು ಏಷ ತಪಶ್ಚೇಷ ಉ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಶ್ಚ ದೇಶಮೇ
ವೈತಪ್ರೀಣಾತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಪಿತಾ ನೋಽಸಿ ಪಿತಾ ನೋ ಬೋಧೀತಿ ನಮಸ್ತಸ್ಯಸ್ಮು |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೧-೪-೧೫)

ಅಂತರ್ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಅದಿತ್ಯನೇ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಪಿತೃವು. ಅವನೇ ನಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೀತಿದಾಯಕನು ಮತ್ತು ಕೃಪಿಯ ನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಅವನೇ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯರೂಪನೂ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸಂದೇಹಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪಿತೃವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಈ ಪದದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದೆ. ಸಂವತ್ಸರಪರವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳ ಬಹುದು. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ,

ಅಥೋ ಪ್ರಜನನಮೇತಕ್ಷೇವಕ್ಷರೋ ವಾ ಋತವ್ಯಾಃ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜನನಂ ಪ್ರಜನನಮೇವೈತ
ದುಪದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೨-೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದನಶಕ್ತಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರರೂಪವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ಸಂವತ್ಸರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪಿತೃವೆಂಬ ರೂಢವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸಾಯಣರು ಕೇವಲ ಪ್ರೀಣಾಯಿತಾರಂ- ಕೃಪಿದಾಯಕವಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪಿತರಂ-ಸರ್ವಸ್ಯ ಜನಯಿತ್ಯೆತ್ಯಾಪ್ತಿತ್ವತ್ವಂ ತಸ್ಯ (ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮನ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ) ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮ ನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಜನಕನುಂದರಿಂದ ಪಿತೃತ್ವವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

(ಪ್ರ. ಉ. ೧-೧೧)

ಪುರೀಷೀಂ—ಪುರೀಷಮಿತ್ಯೈದಿಕನಾಮ | ಈ ಪದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಚಿತವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವಕಾಮಾನಾಂ ಪೂರಕಂ ಉದಕಂ | ಎಲ್ಲಾ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪೂರೈಸತಕ್ಕ ಉದಕದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಯಷ್ಟವಾದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ದೇವಾನಾಂ ಮಾನೇ ಪ್ರಥಮಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ ಕೃಂತಶ್ಚಾದೇಷಾಮುಪರಾ ಉದಾಯನ್ | ತ್ರಯಸ್ತಪತಿಂ
ಪೃಥಿವೀಮನೂಸಾ ವ್ಯಾ ಬೃಬೂಕಂ ವಹತಃ ಪುರೀಷಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೨೭-೨೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ಯವ್ಯಯದೊಂದಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಪುರೀಷಂ ಪ್ರೀಣಾತೇಃ ಪೂರಯಂತೇವಾ | ತುಂಬು ಅಥವಾ ಕೃಪಿಸದಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವ್ಯಾಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೨) ಜಗತ್ತನ್ನು ತುಂಬತಕ್ಕ ಅಥವಾ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕೃಪಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಉದಕವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಉದಕದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪುರೀಷೀ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಉದಕವು ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ

ಸಹೆ ಅದಿತ್ಯನು ಉದಕದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಭ್ರಮಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಉದಕದ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆಯೆಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಪಾಂ ಗಂಭಸ್ತೀದೇತಿ | ಏತದ್ವಾಪಾಂ ಗಂಭಸ್ಯಂ ಯತ್ರೈಷ ಏತತ್ತಪತಿ |

(ಶ. ಛಾ. ೭-೫-೧-೮)

ಅಂತಂಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗಭೀರವಾದ ಉದಕದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಅಗ್ನೇ ದಿವೋಽರ್ಣಮುಚ್ಯಾ ಜಿಗಾಸೀತಿ | ಅಪೋ ವಾ ಅಸ್ಯ ದಿವೋಽರ್ಣಸ್ತಾ ಯಾ ರೋಚನೇ ಪರಸ್ತಾ ತ್ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಯಾಶ್ಚಾ ವಸ್ತಾದುಪತಿಷ್ಯಂತ ಅಪ ಇತಿ ರೋಚನೋ ಹ ನಾನೈಷ ಲೋಕೋ ಯತ್ರೈಷ ಏತತ್ತಪತಿ ತದ್ಯಾಶ್ಚೈತಂ ಪರೇಣಾಪೋ ಯಾಶ್ಚಾ ವರೇಣ ತಾ ಏತದಾಹ |

(ಶ. ಛಾ. ೭-೧-೧-೨೮)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ವಿವು ಅದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದೆ. ಅಂತಂಕ್ಷವಾದ ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ ನೀನು ಬೆಳಗುತ್ತಿದ್ದೀಯೆ. ಆ ಪ್ರವಾಹವು ಅಂತಂಕ್ಷವಾದ ಉದಕದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಆ ಉದಕದ ಪ್ರವಾಹವು ಅದಿತ್ಯನ ತೇಜೋಮಂಡಲವನ್ನೂ ಮೀರಿಹೋಗಿದೆ. ಕೆಳಗೂ ಮೇಲೂ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಪ್ರವಾಹದ ನಡುವೆ ಅದಿತ್ಯ ರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯು ರಾರಾಜಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ,

ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ತ್ವೇವ ಭೂತಾನಿ | ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಏಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತ ಅಪೋ ವೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಾ ಹೈತಾ ಅಪ ಏವೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಸ್ತಸ್ಯ ನಾವ್ಯಾ ಏವ ಪರಿಶ್ರಿತಸ್ತಾಃ ಪಶ್ಚಿತ್ತ ತ್ರೀಣಿ ಚ ತತಾನಿ ಭವಂತಿ ಪಶ್ಚಿತ್ತ ಹವೈ ತ್ರೀಣಿ ಚ ತತಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಂ ನಾವ್ಯಾ ಅಭಿರಜಂತೈಥ ಯದಂತರಾ ನಾವ್ಯೇ ತತ್ಪೂದದೋಹಾ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೫-೪-೧೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವೇದಿಗೂ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗಿದೆಯೆಂದೂ, ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಅವ್ಯಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿ, ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ಸುತ್ತುಗಟ್ಟಿರುವ ಮುನ್ನೂರ ಆರವತ್ತು ಪ್ರವಾಹಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿವೇದಿಯ ಪಂಥಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮುನ್ನೂರಾರವತ್ತು ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ಸಮೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅವನಿ ಅವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಈ ಪ್ರವಾಹಗಳು ಹರಿಯುವುವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಉಪಪ್ರವಾಹಗಳಿಗೆ ಹೇಕುಗುಳಾದುದರಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನೇ ಪ್ರವಾಹಗಳೆಂದು ರೂಪಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅರ್ಚಿಷೋ ಜ್ಯಾಪಸ್ಸೂರ್ಯಕರಣಾನಾವೇವ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃಕಶ್ಚಾತ್ ಕಾಢ್ಯಕಾರಣಯೋರಭೇದೇನ ಅರ್ಚಿರ್ವಾ ಅಪ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಈಂತೆಯಾಗಿ ಉದಕದಿಂದ ಅಪ್ಪತನಾಗಿಯೂ, ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳದ್ದಾರೂ ಉದಕದ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ಹೇಳುವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪುಂಕನ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅದಿತ್ಯನ ಕರ್ತೃವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಉದಕವಂತಂ ಎಂದು ಮೊದಲು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಪ್ರೀಣಾಯಿತಾರಂ ವಾ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿರುವ ಎಂದೂ ಸಹ

ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ನಿರುಕ್ತಕಾರದ ನಿರ್ವಚನವಂತೆ ಈ ಎರಡರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದೆಂದಲೂ, ಅದಿತ್ಯನಿಂದಲೇ ಜಗಜ್ಜೀವನವೆಲ್ಲವೂ ಹರ್ಷಮಯವಾಗಿರುವುದೆಂದಲೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ದೂರ ಹೇಳಬಹುದು.

ಉಪರೇ—ಉಪರಮಂತೇ ಅಸ್ತಿನೌ ಉಪರತಾಃ ಪ್ರಾಣಿನಃ ಅತ್ರೇ ಇತಿ ವಾ ಉಪರಃ ಸಂವತ್ಸರಃ | ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಶಾಂತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಚಲನವಿಲ್ಲದ ಮೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಾದುದೆಂದ ಉಪರವೆಂದರೆ ಸಂವತ್ಸರಂಧರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅತ್ರ ಉಪರಮಂತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಗಮ್ಯ ರಮಂತೇ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ನಿರುಕ್ತಕಾರರು, ಉಪರತಬ್ಧದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ (ನಿ. ೨-೨೦) (ಇಲ್ಲಿ ಮೇಘಶಯ್ಯೆಯವಾಗಿದೆ.) ಉಪ ರಮಂತೇಷಿಸ್ತಿನೈಫ್ರಾಣಿಃ || ಉಪ ರತಾ ಆಪ ಇತಿ ವಾ | ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಉಪಗಮ್ಯ ರಮಂತೇ ಅಸ್ತಿನೈಫ್ರಾಣಿಃ | ಇಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಹರ್ಷವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು ಉಪರಮಂತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಲಭಿಸಿದ ವಂತೆ ತೋರಿಸುವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದೂ, ಉಪರತಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಾಂತವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಚಲನರಹಿತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ (ಮೃತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ) ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಸಂವತ್ಸರವು ಅನ್ವಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನುನುಮಾಡಿ ಸಂತ್ಯಜ್ಞಿಗಳ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಅಹೋರಾತ್ರಿ ಪೂರಿತವಾದ ವರ್ಷಗಳು ಕಳೆಯುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮೃತಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ.

ಶ್ರೀಣಿ ವಾ ಇವಾನಿ ಪಂಚವಿಧಾನಿ | ಸಂವತ್ಸರೋಽಗ್ನಿಃ ಪುರುಷೋಽಪಾಂ ಪಂಚವಿಧಾ ಅನ್ವಂ ಪಾನಗ್ಂ ಶ್ರೀಜ್ಯೋತಿರಮೃತಂ ಯದೇನ ಸಂವತ್ಸರೋಽನ್ವಂ ತದನ್ವಂ ಯಾ ಅಪಸ್ತತ್ಪಾನಗ್ಂ ರಾತ್ರೀರಿವ ಶ್ರೀಃ ಶ್ರೀಯಾಗ್ಂ ಹೈತದ್ರಾತ್ರಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸಂವಸಂತ್ಯಹಜ್ಯೋತಿಶಿರ ದಿತೈಃ ಷಮೃತಮಿತ್ಯಧಿದೇವತಂ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೨೬-೧೬)

ಐದು ವಿಧವಾದ ಸಂವತ್ಸರವನ್ನು ಪಡೆದಿರತಕ್ಕ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಮೂರಿವೆ. ಸಂವತ್ಸರ, ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಪುರುಷ. ಅನ್ವಪಾನ್, ಸಂಪತ್ತು (ಸೌಖ್ಯ), ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅಮೃತತ್ವ ಈ ಐದೂ ಇವುಗಳ ರೂಪಾಂತರಗಳು. ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಅನ್ವವಿದೆಯೇ ಅಷ್ಟೇ ಅದರ ಅಪಾಂ, ಉದಕವಿದ್ಧಷ್ಟೇ ಪಾನವು, ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸೌಖ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯೇ ಸುಖವು ಅಹಸ್ತೇ ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯನೇ ಅಮೃತವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಸಂಪತ್ತನ್ನುದಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ,

ಸೋಽಯಂ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ.....ತಸ್ಮಾದಾಹುಸ್ಸಂವತ್ಸರಃ ಸರ್ವೇ ಕಾಮಾ ಇತಿ ನ ಹ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಯಕ್ಷಣೆ ಬಹಿರ್ಧಾ ಕಾಮೋಽಸ್ತಿ |

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೨೪-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರವು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು. ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪಿಯಾದ ಸಂವತ್ಸರವು ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆಯಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ತಾನೇ ಸಕಲವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ

ಗಳನ್ನೂ ತುಂಬಿಕೊಂಡನು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾದ ಸಂವತ್ಸರವೂ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿತು. ಸಂವತ್ಸರದಿಂದ ಬಹುಭೂತವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳು ಯಾವುದು ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿ ಸಂವತ್ಸರವು ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಅಶ್ರಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರೇ ಉಪರಮಂತೇ ಪ್ರಾಣಿನಃ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ :

ಏಷ ವೈ ಮೃತ್ಯುರ್ದೃಶ್ಯವತ್ಸರಃ | ಏಷ ಹಿ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಮುಹೋರಾತ್ರಾಭ್ಯಾನ್ಮಾಯುಃ ಕ್ಷಿಣೋತ್ತಥ ಮ್ನಿಯಂತೇ ತಸ್ಮಾದೇಷ ಏವ ಮತ್ಯುಃ ಸ ಯೋ ಜ್ಯೇತಂ ಮೃತ್ಯುಗ್ಂ ಸಂವತ್ಸರಂ ವೇದಿ ನೆ ಕಾಸ್ಯೈಷ ಪುರಾ ಜರಸೋಽಹೋರಾತ್ರಾಭ್ಯಾನ್ಮಾಯುಃ ಕ್ಷಿಣೋತಿ ಸರ್ವಗ್ಂಹ್ಯವಾಯುರೀತಿ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೪-೩-೧)

ಸಂವತ್ಸರವು ಮೃತ್ಯುವ್ರಾಯವು. ಕಾಲರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ದ್ವಾರಾ ಮರ್ತ್ಯಲೋಕವನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸಂವತ್ಸರವು ಅಂತಕವ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ತನ್ನ ಆಯುಃ ಪರಿಮಿತಿಯ ಪೂರ್ಣವಾದ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆಕಾಲಮೃತ್ಯುವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತಹವರಿಗೆ-

ಏಷ ಉ ಏವಾಂತಕಃ | ಏಷ ಹಿ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಮಾಯುಃಪೋಷ್ಯಂತಂ ಗಚ್ಛತಿ |

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೪-೩-೨)

ಸಂವತ್ಸರವೇ ಅಂತಕನು. ಕಾಲರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ದ್ವಾರಾ ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳ ಆಯುಃಸಿಗೂ ಅಂತಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ; ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಉತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಪರತಾಃ ಪ್ರಾಣಿನ ಅಶಿ ವಾ ಉಪರಃ ಸಂವತ್ಸರಃ | ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಮಾಡಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತಚಕ್ರೇ-ಸಪ್ತ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಯುಪ್ಪದ್ವಾರೈರಣ ಚಕ್ರಸ್ಯಾನೀಯಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರಸ್ಯಾನೀಯನೆಂದು ಅದಿತ್ಯನ ಪರಿವಾಗಿಯೂ, ಯದ್ವಾ | ಅಯನರ್ಕಮಾಸಪಕ್ಷಾಹೋರಾತ್ರ ಮುಹೂರ್ತಾನಿ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ಚಕ್ರಾಣಿ ಪುನಃಪುನಃ ಕ್ರಮಮಾಣಾನಿ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶೇ ಸಂವತ್ಸರಯೋಶೇ ರಥೇ || ಅಥವಾ ಅಯನ ಋತು ಮಾಸ, ಪಕ್ಷ, ಅಹಸ್ಸು, ರಾತ್ರಿ ಮತ್ಸು ಮುಹೂರ್ತ ಇವುಗಳು ಸಪ್ತಾನಯವಗಳು. ಇಂತಹ ಅವಯವ ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪುನಃಪುನಃ ಚಕ್ರದಂತೆ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕ ಸಂವತ್ಸರ ರೂಪವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಸಂವತ್ಸರ ಪರಿವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಕಾಲಾಂತಿಕನಾಗಿ ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೇಲ್ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಕಾಲಾಧೀನನಾಗಿರತಕ್ಕ ಅದಿತ್ಯನ ಜಲನ ಪಲನಗಳನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ವಿನಿರೂಪಿಸಬಹುದು ಇದಲ್ಲದೆ ಹಿಂದಿನ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಪ್ರಕೃತವಾದಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಗ ಸಪ್ತಚಕ್ರೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ವಿಶ್ವಕೃತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥ ವಾ ಏಕಶತವಿಧಃ | ಸಪ್ತವಿಧಮುಭಿಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಶತಧಾ ವಾಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ವಿಹಿತಃ ಸಪ್ತಸು ದೇವಲೋಕೇಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ | ಸಪ್ತ ವೈ ದೇವಲೋಕಾಶ್ಚತಸ್ತೋ ದಿಶಸ್ತಯು ಇಮೇ ಲೋಕಾಃ ಏತೇ ವೈ ಸಪ್ತ ದೇವಲೋಕಾಸ್ತೇಷ್ವೇವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೨-೪-೪)

ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನ ಏಕಶತವಿಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (೧೦೧), ಅವನ ರತ್ನಿಗಳು ಶತವಿಧವಾಗಿವೆ. ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಏಕಶತವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಏಕಶತವಿಧವನ್ನೂ ಸಪ್ತವಿಧವೆಂದು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಏಳು ಮಡಿಯಾದ ಈ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನು ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಸೇರಿ ಏಳು ವಿಧವಾದ ದೇವಲೋಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಸಪ್ತವಿಧವಾದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಯದ್ವೇವೈಕಶತವಿಧಃ | ಸಪ್ತವಿಧಮುಭಿಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಶತಧಾ ವಾ ಅಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ವಿಹಿತಃ ಸಪ್ತಸ್ಯೈ ತುಷು ಸಪ್ತಸು ಸೋಮೇಷು ಸಪ್ತಸು ವ್ಯಷ್ಟೇಷು ಸಪ್ತಸು ಚೈಂದಸ್ಸು ಸಪ್ತಸು ಪ್ರಾಣೇಷು ದಿಕ್ಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೨-೪-೫)

ಏಕಶತವಿಧರೂಪನಾದ ಈ ಅದಿತ್ಯನು ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತವಿಧನಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವು ಏಳು ಮತುಗಳು, [ಏಳು ಮತುಗಳು ಯಾವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ]. ಸಪ್ತಸೋಮಗಳು, ಸಪ್ತಪೃಥ್ವಿಗಳು (ಸಾಮ), ಸಪ್ತಚೈಂದಸ್ಸುಗಳು, ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳು ಮತ್ತು ಸಪ್ತದಿಕ್ಷುಗಳು.

ಯದ್ವೇವೈಕಶತವಿಧಃ | ಸಪ್ತವಿಧಮುಭಿಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಶತಧಾ ವಾ ಅಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ವಿಹಿತಃ ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮಗ್ರೀಶೈಕಮಕ್ಷರಂ ಯಜುರಿತಿ ದ್ವೇ ಸಾಮೇತಿ ದ್ವೇಽಥ ಯದತೋನೈಸ್ಸಪ್ತೈಶ್ಚೈವ ತದ್ವ್ಯಕ್ತಿಕ್ಷರಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮೇದೇತತ್ಸರ್ವ ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತಸ್ಮಿನ್ನೇಕ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೨-೪-೬)

ಏಕಶತವಿಧನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಪ್ತಾಕ್ಷರರೂಪನೇ ಅಗರುವನು. ಮುಗ್ಧೂಪವಾದುದು ಒಂದು, ಯಜುರೂಪವಾದುದು ಎರಡು, ಸಾಮವೆರಡು, ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕವಾದುದೇ ಎರಡು, ಒಟ್ಟು ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಸ್ವರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಿಶ್ವವು. ಈ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದಿ ಸಪ್ತವಿಧವಾದ ಅದಿತ್ಯನ ನಾನಾ ತ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾದ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರೆ;

ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಅಗ್ನಿರು ಸರ್ವೇ ಕಾಮಾಃ ಸೋಮಯಂ ಸಂವತ್ಸರಃ | ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಅಗ್ನಿರು ಸರ್ವೇ ಕಾಮಾಃ ಸೋಮಯಂ ಸಂವತ್ಸರಃ | (ಸ) ನಪ್ತವಿಧಮುಭಿಸಂಪದ್ಯತೇ | ಸಪ್ತವಿಧೋ ವಾ ಅಗ್ನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿರನ್ವಿಜ್ಯತೇ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೨-೪)

ಸಂವತ್ಸರವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು; ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರವು; ಸಂವತ್ಸರವೇ ಅದಿತ್ಯನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಸಪ್ತವಿಧವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ವರೂಪರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನೂ ಸಹ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಮುಕ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಸಪ್ತಚಕ್ರೀ ಅರ್ಪಿತಂ ಆಹುಃ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ವಿಚಕ್ಷಣಂ—ವಿವಿಧದರ್ಶನಕರವೇದಿತ್ಯಂ || ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರೂಪಾಂತರಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತನೂ ವೀಕ್ಷಿಸುವನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ವಿಚಕ್ಷತೇಽಭಿವಶ್ಯಂತಿ, ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (ನಿ ೧೨-೨೭) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ತ್ರಯಃ ಕೇಶಿನ ಋತುಥಾ ವಿ ಚಕ್ಷತೇ ಸಂವತ್ಸರೇವಪತವಕ ವಿಷಾಂ |

ವಿಶ್ವವೇಕೋ ಅಭಿ ಚಪ್ತೇ ಶಖೇಭಿರ್ಧಾರ್ಜಿರೇಕಸ್ಯ ದದೃಶೇ ನ ರೂಪಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವ್ಯವಹರಿಸಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥವಾದ ಅದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ವಾಯುವಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಹ ಸಂವತ್ಸರದ ಆಯಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ, ಲೋಕವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆಯೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಚಕ್ಷಣಂ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ, ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪಂಡಿತ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇದ್ದು ವ್ರಾಜ್ಯ, ಸರ್ವಜ್ಞ ಎಂದು ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಬಹುದು.

ವೈಶ್ವಾನರ ತವ ಧಾಮಾನ್ಯಾ ಚಿಕೇ ಯೇಛಿಃ ಸ್ವರ್ವಿಡಭವೋ ವಿಚಕ್ಷಣ |

(ಮು. ಸಂ. ೩-೩-೧೦)

ಪ್ರ ತೇ ಬಭೂವಿ ವಿಚಕ್ಷಣ ತಂಸಾಮಿ ಗೋಪನೋ ನಪಾತ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೩೨-೨೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವ್ರಾಜ್ಯನೆಂಬರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಎಂಥರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಜಗನ್ನಯನುಕವಾದ ಕಾಲವನ್ನೇ ತನ್ನ ಸ್ವಾಧೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಲೋಕತ್ರಯಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾಗುವ ಅದಿತ್ಯನ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವೂ, ಕಾಲಯುಕ್ತವಾದ ತನ್ನ ಚಲನವಲನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಕಾಲಾಧೀನವಾಗುವುದೂ ಲೌಕಿಕವಾಗುವುದೂ ಆದ ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ವರೂಪವೂ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಪಂಜಾರೇ ಚಕ್ರೇ ಪರಿವರ್ತಮಾನೇ ತಸ್ಮಿನ್ನಾ ತಸ್ಮುಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

ತಸ್ಯ ನಾಕ್ಷತ್ಯಪ್ತತೇ ಭೂರಿಭಾರಂ ಸನಾದೇವನ ನ ತೀರ್ಯತೇ ಸನಾಫಿಃ || ೧೩ ||

ಮುಖರೂಪವಾದ ಐದು ಅರಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಸಂವತ್ಸರರೂಪವಾದ ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ, ಸಂವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಈ ಕಾಲಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳೂ ನೆಲೆಸಿವೆ. ಈ ಕಾಲಚಕ್ರದ ನಡುವೆ ಇರುವುದೂ, ಪ್ರಭೂತವಾದ ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿರುವುದೂ ಆದ ರಥದ ಇರಬೆಯ ಕುಂತಿವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನನಾದರೂ ಸಹ ಇದರ ವಿಕರ್ಮಾತ್ರವಾದ ನಾಭಿಯೂ ಸಮೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನಾದಿಯೂ ವಿಶ್ವಧಾರಕನೂ ಆಜರವೂ ಆದ ಕಾಲಚಕ್ರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪಂಚಾರೇ ಚಕ್ರೇ ಪರಿವರ್ತಮಾನೇ ತಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಾರೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪಂಚರುತು ಶೋಭಾಃ ಅಧೀಃ ಯುಕ್ತೇ ಪಂಚಮತುಗಳ ರೂಪವಾದ ಅರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕವಾದ ಎಂದು ಕಾಲಚಕ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಹೇಮಂತ ಮತ್ತು ಶಿಶಿರ ಮತುಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಗುಣಸಾಧ್ಯದಿಂದ ಒಂದನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿದರೆ ಮತುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಐದಾಗುವುದು ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು “ಏತತ್ ಹೇಮಂತ ಶಿಶಿರಯೋಃ ಏಕಶ್ಚಾಭಿಪ್ರಾಯಂ |” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಶಂಕರಾದಿಗಳೂ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿ ಪರಿವಾದಾತ್ಮಕ ವಸ್ತುವೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಪಂಚಾರೇ ಚಕ್ರೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಪಾಂಕ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪಾಂಕ್ರವಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವವು ಅನಾದಿಯಾದ ಕಾಲಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ವರ್ಣನೆಯು ಆ ಅಂಶವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಬಹುದು. ಶೈಶಿರಿಯೇ(ಪದಿಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪೃಥಿವಿ	ಅಂತರಿಕ್ಷಂ	ದ್ಯೌಃ	ದಿಶಃ	ಅವಾಂತರದಿಶಾಃ
ಅಗ್ನಿಃ	ವಾಯುಃ	ಅದಿತ್ಯಃ	ಚಂದ್ರಮಾ	ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ
ಆಪ	ಓಪಥಯೋಃ	ವನಸ್ಪತಯು	ಆಕಾಶ	ಆತ್ಮಾ

ಇತ್ಯದಿಭೂತಂ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅದಿಭೌತಿಕವಾದ ಪಾಂಕ್ರವು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ-ಇನ್ನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಪಾಂಕ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—

ಪ್ರಾಣೋ	ವ್ಯಾಣೋ	ಅಶಾನ	ಉದಾನಃ	ಸಮಾನಃ
ಚಕ್ಷುಃ	ಶ್ರೋತ್ರಂ	ಮನೋ	ವಾಕ್	ಶ್ವಕ್
ಚರ್ಮ	ಮಾಂಸಂ	ಸ್ಯಾವಾ	ಅಸ್ಥಿ	ಮಜ್ಜಾ

ಇವೆಲ್ಲವೂ, ಪ್ರಾಣಾದಿ ವಾಯುವೂ, ಚಕ್ಷುರಾದಿಂಧ್ರಿಯಪಾಂಕ್ರವೂ, ಚರ್ಮಾದಿ ಧಾತುಪಾಂಕ್ರವೂ ಆಗಿರುವವು.

ಏತದಧಿವಿಧಾಯ ಟುಷಿರವೋಚಿತ್ | ಪಾಂಕ್ರಂ ವಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ |

ಪಾಂಕ್ರೇಣೈವ ಪಾಂಕ್ರಗ್ಂ ಸ್ಪೃಣೋತಿಶಿಶಿ |

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೧-೭)

ವಿಶ್ವದ ಅದಿಭೌತಿಕ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಅಂಶಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ರೀತಿ ಪಂಚವಿಧಗಳಾಗಿರುವೆಂದು ಮುಷಿಯು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಎರಡು ಪಾಂಕ್ರಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದಲೇ ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರವು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಚಕ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಪಾಂಕ್ರವೂ ಕಾಲಚಕ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದೆ. ಪಂಚಾರೇ ಚಕ್ರೇ ತಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಪರಿವರ್ತಮಾನೇ—ಸಂವತ್ಸರಪರಿವತ್ಸರಾದಿರೂಪೇಣ ಪುನಃ ಪುನಃ ಅವರ್ತಮಾನೇ ಸತಿ | ಸಂವತ್ಸರ ಪರಿವತ್ಸರ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಿಂದ ಪುನಃ ಪುನಃ ಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಎಂದು ಕಾಲಚಕ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ

ಕಾಲಚಕ್ರವನ್ನು ಸಂವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ, ಇದಾವತ್ಸರ, ಇದ್ದೆತ್ಸರ ಮತ್ತು ವತ್ಸರ ಎಂದು ಐದು ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುವ ಪದ್ಧತಿಯಿದ್ದಿತು. ಈ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಇವುಗಳ ಪರಿಗಣನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕೈತ್ತಿರಿಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ,

ಯತ್ತೇ ರುದ್ರ ಪುರೋ ಧನುಸ್ತದ್ವಾತೋ ಅನು ನಾತು ತೇ ತಸ್ಮೈ ತೇ ರುದ್ರ ಸಂವತ್ಸರೇಣ				
				ನಮಸ್ಕರೋಮಿ
ಯತ್ತೇ ರುದ್ರ ದಕ್ಷಿಣಾಧನುಃ	”	”	”	ಪರಿವತ್ಸರೇಣ ”
ಯತ್ತೇ ರುದ್ರ ಪಶ್ಚಾದ್ಧನುಃ	”	”	”	ಇದಾವತ್ಸರೇಣ ”
ಯತ್ತೇ ರುದ್ರೋತ್ತರಾದ್ಧನುಃ	”	”	”	ಇದುವತ್ಸರೇಣ ”
ಯತ್ತೇ ರುದ್ರೋಪರಿ ಧನುಃ	”	”	”	ವತ್ಸರೇಣ ”

(ಕೈ. ಸಂ. ೫-೫-೭-೨೩. ೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ, ಇದಾವತ್ಸರ, ಇದುವತ್ಸರ ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. ವಾಚನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ವಿಭಾಗವಿರುತ್ತದೆ. (ವಾ. ಸಂ. ೨೭-೪೫). ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಇದ್ದತ್ಸರ ಎಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಕೈತ್ತಿರಿಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದು ವತ್ಸರವೆಂದಿದೆ. ಉಳಿದುವು ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕೈತ್ತಿರಿಯ ಪ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಸಂವತ್ಸರೋಽಸಿ ಪರಿವತ್ಸರೋಽಸಿ | ಇದಾವತ್ಸರೋಽಸಿದುವತ್ಸರೋಽಸಿ | ಇದ್ದತ್ಸರೋಽಸಿ ವತರೋಽಸಿ |
ತಸ್ಯತೇ ವಸಂತಶ್ಚಿರಃ | ಗ್ರೀಷ್ಮೋ ದಕ್ಷಿಣಃ ಏಕ್ಷಃ ||

(ಕೈ. ಪ್ರಾ. ೩-೧೦-೪-೧)

ಸಂವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ, ಇದಾವತ್ಸರ, ಇದ್ದತ್ಸರ ಮತ್ತು ವತ್ಸರ ಎಂಬ ಆರು ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇಡೀ ಕೈತ್ತಿರಿಯ ಪ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಅಗ್ನಿವಾಸ ಸಂವತ್ಸರಃ | ಆದಿತ್ಯಃ ಪರಿವತ್ಸರಃ | ಚಂದ್ರಮಾ ಇದಾವತ್ಸರಃ | ನಾಯಿರನುವತ್ಸರಃ |
(ಕೈ. ಪ್ರಾ. ೧-೪-೧೦-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ, ಇದಾವತ್ಸರ ಮತ್ತು ಅನುವತ್ಸರ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಭೇದಗಳು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಕೈತ್ತಿರಿಯಸಂಹಿತೆಯ ಬೇರೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ,

ಇದುವತ್ಸರಾಯ ಪರಿವತ್ಸರಾಯ ಸಂವತ್ಸರಾಯ ಕೃಣುತಾ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಮಃ ||

(ಕೈ. ಸಂ. ೫-೭-೨-೪)

ಇದುವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂವತ್ಸರ ಮತ್ತು ಪರಿವತ್ಸರ ಈ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿವೆ. ಕಾಲಚಕ್ರವು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅನಾದಿಯಿಂದಲೂ ಚಕ್ರದಂತೆ ಸುತ್ತುತ್ತಿಡಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ತನ್ನಿನ್ನಾತೆನ್ನೈರ್ಭವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ— ಸಕಲಲೋಕಗಳೂ ಈ ಕಾಲಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಸಂವತ್ಸರ ಪಂವತ್ಸರ ಇತ್ಯಾದಿಹೆಸರುಗಳು ಈ ಮಹಾಕಾಲದ ಅವಯವಗಳು. ಈ ಮಹಾಕಾಲವೇ ಜಗತ್ತಿನ ಮತ್ತು ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳ ಗಿಲ್ಲಾ ಆಧಾರವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಸ್ವಭಾವ, ನಿಯಮ, ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಶ್ಚಾದಿ ನಾನಾ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕಿಂ ಕಾರಣ, ಬ್ರಹ್ಮ? ಕುತಃ ಸ್ಮ ಜಾತಾಂ ಜೀವನಾಂ ಕೇನ ಕೈ ಚಿ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ | ಅಧಿಷ್ಠಿತಾಃ ಕೇನ ಸುಖೇತರೇಷು ವರ್ತಾಮಹೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿದೋ ವ್ಯವಸ್ಥಾಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೧-೨)

ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲಕಾರಣವಾವುದು? ಅದು ಬ್ರಹ್ಮವೇ? ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬುದು ಯಾವುದು? ಆದರೆ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ನಮ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಎಲ್ಲಿಂದ? ಯಾವುದರ ಅವಲಂಬನದಿಂದ ನಾವು ಜೀವಿಸುತ್ತೇವೆ? ನಮ್ಮ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಆಧಾರವಾವುದು? ನಮ್ಮ ಸುಖ ದುಃಖಗಳು ಎಲ್ಲಿಂದ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಈ ರೀತಿಯ ಉತ್ತರವಿದೆ.

ಕಾಲಃ ಸ್ವಭಾವೋ ನಿಯತಿಯಾದ್ಯಚ್ಚ ಭೂತಾನಿ ಯೋನಿಃ ಪುರುಷ ಇತಿ ಚಿಂತಾ |

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೧-೨)

ಜಗತ್ತಿನ ಈ ಮಹಾಮೂಲವನ್ನು ಕಾಲವೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ನಿಯತಿಯೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಸ್ವಭಾವವೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞರು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ,

ಸ್ವಭಾವಮೇಕೇ ಕವಯೋ ವದಂತಿ ಕಾಲಂ ತಥಾನ್ಯೇ ಪರಿಮುಹ್ಯಮಾನಾಃ |

ದೀವಸ್ಯೈಷ ಮಹಿ ಮಾ ತು ಲೋಕೇ ಯೇನೇದಂ ಭ್ರಾಮ್ಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮಚಕ್ರಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೧)

ಈ ಮಹಾಮೂಲವನ್ನು ಕೆಲವು ಕವಿಗಳು ಸ್ವಭಾವವೆಂದೂ, ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಕಾಲವೆಂದೂ ಕರೆಯುವರು. ಇದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದಂತಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಕಲಲೋಕವನ್ನೂ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ವಾಭಿಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಚಕ್ರವನ್ನೂ ಸಹ ಸುತ್ತುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವವನು ಪರಮಪುರುಷನಾದ ಈಶ್ವರನು. ಅವನಿಂದಲೇ ಜಗದ್ವೈಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಚಕ್ರವೂ ಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿದೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಚಕ್ರವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಅದಿತ್ತತ್ತ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಾವ ಮುಷಿಯಾಗಲಿ, ಯಾವ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಈ ಅದಿತ್ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಕರೆದರೂ ಸಹ ಈ ಅದಿಕಾರಣವನ್ನು ರಥಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಲಿ, ನಿಯತಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲಿ, ಇದಕ್ಕೂ ವ್ಯವಹಾರಜಗತ್ತಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ರಥಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಅದರ ಅರಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಲೇಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆ ಉಪಮಾನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅದಿತ್ತತ್ತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ,

ಸ ವಾ ಅಯಿಮಾತ್ಮಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ರಾಜಾತದ್ಭ್ರಾ ರಥನಾಥಾ ಚಿ ರಥನೇವಮ್ ಚಾರಾಃ ಸರ್ವೇ ಸಮರ್ಪಿತಾ ಏವಸೇವಾಸ್ವಿನ್ನಾತ್ಮನಿ ಸರ್ವಾಃ ಭೂತಾನಿ

ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾಃ ಸರ್ವ ಏವಾತ್ಮನಃ ಸಮರ್ಪಿತಾಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೫)

ಈ ಆತ್ಮನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವು. ರಥಚಕ್ರದ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನೇನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಯಾವ ರೀತಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿಯೂ, ನಿಯತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಗಳುಳ್ಳವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಈ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿಯೂ, ಈ ಆತ್ಮನ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾದವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ, ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಸಮಸ್ತವೂ ಈ ಆತ್ಮನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿ ತಡಾಯತ್ತವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಈ ಜಗದಾತ್ಮನಿಗೂ ರಥಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಮಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಅರಾ ಇವ ರಥನಾಥಾ ಸಂದತಾ ಯತ್ರ ನಾದ್ಯಃ ಸ ವಶೋಽಂತಕ್ಷರತೇ ಬಹುಧಾ
ಜಾಯಮಾನಃ |

(ಮು. ೨-೨೨)

ಅರಾ ಇವ ರಥನಾಥಾ ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |
ಋಚೋ ಯಜುರ್ಗಾಂಷಿ ಸಾಮಾನಿ ಯಜ್ಞಃ ಕ್ಷತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೬)

ಅರಾ ಇವ ರಥನಾಥಾ ಕಲಾ ಯಸ್ಮಿನ್ನೈತಿಷ್ಠಿತಾಃ |
ತಂ ವೇದ್ಯಂ ಪುರುಷಂ ವೇದಿ ಯಥಾ ಮಾವೂ ಮೃತ್ಯುಃ ಪರಿವೃಥಾ ಇತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೬-೬)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೂ ಜೀವದ ಸಕಲವಾದ ಅವಯವಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ಋಗಾದಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ಅದಿಪುರುಷನಿಗೂ ಸಕಲಕಲೆಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ರಥನಾಥನಿಗೂ ಅರಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಮಹಾ ಶಕ್ತ್ಯವನ್ನು ಶಾಲಚಕ್ರವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದರೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಆತ್ಮಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಅದಿಶಕ್ತ್ಯವೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.—ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ವರ್ಣನೆಯು ಇದರ ಅನಾದ್ಯಂತಶಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಸಹ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಏಕಶಕ್ತ್ಯವನ್ನು ಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಇದರ ಅವಯವಭೂತಗಳಾದ ವಿಶ್ವದ ನಾನಾಭಾಗಗಳನ್ನು ಚಕ್ರದ ಅವಯವಗಳೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ತನೇಕನೇಮಿಂ ತ್ರಿವೃತಂ ಪೋದಶಾಂತಂ ಕಶಾರ್ಧಾರಂ ವಿಂಶತಿಪ್ರಶ್ನರಾಥಾಃ |
ಅಪ್ಪಶ್ನಃ ಪದ್ಮಿರ್ವಿಶ್ವರೂಪೈಕಶಾಕಂ ತ್ರಿಮಾರ್ಗಭೇದಂ ದ್ವಿನಿಮಿತ್ತೈಕವೋಹಂ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೧-೪)

ವಿಷ್ಣುತ್ವನಾದ ಈ ವಿಶತತ್ವಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ನೇಮಿಯೂ, ತ್ರಿವ್ಯಕ್ತವೂ, ಪೋಷಣಾಂಶವೂ, ಐವತ್ತು ಅರಗಗಳೂ, ಇಪ್ಪತ್ತು ಪ್ರತ್ಯ ರಗಳೂ, ಅಷ್ಟಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಆರು ಗುಂಪುಗಳೂ, ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬಂಧಿಸತಕ್ಕ ಒಂದೇ ಪಾತವೂ, ಮೂರು ಮಾರ್ಗಗಳೂ ಮತ್ತು ನಿಮಿತ್ತದ್ವಯವುಳ್ಳ ಒಂದು ಮೋಹವೂ ಇದೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ತ್ರಿವ್ಯಕ್ತವು ಸತ್ತರಜಸ್ತಮ ಸ್ವುಗಳೆಂಬ ಗುಣಗಳೂ, ಐದು ಬುದ್ಧೀಂದ್ರಿಯಗಳೂ, ಐದು ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳೂ, ಮನಸ್ಸೂ ಸಹ ಪಂಚಭೂತಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿ ಪೋಷಣಾಂಶವಾಗುತ್ತವೆ. (೧೬)

ವಿಷ ಪ್ರತ್ಯಯಸಗೋಽ ವಿಪದ್ಯಯಾತಕ್ತಿತುಷ್ಟಿಸಿದ್ಧಾಪ್ತಿಯಃ |
ಗುಣವೈಷಮ್ಯವಿಮರ್ಶಾತ್ ತಸ್ಯ ಚ ಭೇದಾಸ್ತು ಪಂಚಾಶತ್ ||

(ಸಾಂಖ್ಯಕಾರಿಕಾ ೪೬)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸರ್ಗ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನ; ಆಶಕ್ತಿ, ತುಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಿ ಇವು ತಮ್ಮ ರೂಪಾಂ ತರಗಳೊಡನೆ ಐವತ್ತು ವಿಧಗಳಾಗಿರುವುವು. ಇದನ್ನು ಶತಾರ್ಥಾರಂ ೧೧೦/೨ ಐವತ್ತು ಅರಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಹಾಸ್ಯ ಹೊಕ್ಕಿನಂತಿರುವ ಪ್ರತ್ಯರಗಳ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ, ಹೀಗೆಯೇ ಪಂಚ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ ಪಂಚ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯ ಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಹತ್ತು ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ಪ್ರತ್ಯರಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ ಅಪ್ಪಳೆತ್ತದ್ದಿಂ ಎಂದರೆ ಅಷ್ಟಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಆರು ಗುಂಪುಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ,

೧) ಪಂಚಭೂತಗಳೂ, ಮನಸ್ಸೂ, ಬುದ್ಧಿಯೂ ಮತ್ತು ಅಹಂಕಾರವೂ ಈ ಎಂಟೂ ಸೇರಿ ಮೊದಲನೆಯ ಗುಂಪಾಗು ತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

- ೨) ದೇಹದ ಅಷ್ಟ ಧಾತುಗಳು
- ೩) ಅಷ್ಟಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಅಪೌರುಷೇಯವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳು
- ೪) ಅಷ್ಟ ಧಾವಗಳು
- ೫) ಅಷ್ಟ ದೇವತೆಗಳು
- ೬) ಅಷ್ಟ ಗುಣಗಳು

ಇವುಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಅಪ್ಪಳೆತ್ತದ್ದಿಃ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಕಾನುವನ್ನು ಈ ರಥದ ಹೆಗ್ಗನೆಂದೂ ಭರ್ವ, ಅಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ರಥಚಕ್ರದ ಮೂರು ಮಾರ್ಗಗಳೆಂದೂ ಕರೆದಿದೆ. ಇದೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತತ್ವವನ್ನು ರಥದ ಚಕ್ರಕ್ಕೂ ವಿಶ್ವದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಚಕ್ರದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅವಯವಗಳೆಂದೂ ಹೋಲಿಸುವುದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ " ಪಂಚಾರೇ ಚಕ್ರೇ ಪರಿವರ್ತಮಾನೇ ತಸ್ಮಿನ್ನಾತಸ್ಯು ಭುಗನನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ " ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಕಾಲರೂಪವಾದ ಈ ವಿಶ್ವಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ವಕ್ಷರ, ಪರಿವಕ್ಷರ ಇತ್ಯಾ ದ್ಯವಯವಗಳು ಪುನಃಪುನಃ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿ ಜಲಾಮರಣಗಳುಳ್ಳವಾದರೂ ಸಹ ಈ ಮೂಲತತ್ವವು ಮಾತ್ರ ಶಾಶ್ವತವಾದುದು ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ನಾಕ್ಷತ್ರಪೃಥ್ವಿ; ಸನಾದೇವ ಶ್ರೀಪೃಥೇ ಸನಾಥಿ; ಎಂದು ಇದರ ಅಕ್ಷಯ್ಯವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವದ ಧಾರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಹಿಸುವುದರಿಂದ ಇದರ ಅಕ್ಷವು ಭೂಧಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅದರೂ ಸಹ ಅದು ಕುಂಠಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾಲರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವಚಕ್ರವನ್ನು ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅನ್ನೂ ಗು ವಾಯುವಿಗೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಹೋಲಿಸಬಹುದು.

ಅಗ್ನಿಯಘ್ನೈಕೋ ಭುವನಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟೋ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಹಿಷ್ಠ |
 ಏಕಶ್ಚ ಥಾ ಸರ್ವ ಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ರೂಪಂ ರಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಹಿಷ್ಠ ||
 ಸೂರ್ಯೋ ಯಥಾ ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ಚಕ್ವುರ್ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಚಾಕ್ವುಷ್ಪೈರ್ವಾದ್ಯದೋಷೈಃ |
 ಏಕಶ್ಚ ಥಾ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಲೋಕಮುಖೇನ ಪಾತ್ಯಃ ||

(ಕಥ. ಉಪನಿಷತ್. ೫-೯-೧೧)

ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆದ ತತ್ತ್ವವು ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಹರಡಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದಾರ್ಥದ ರೂಪವನ್ನೂ ಪದೆಯುತ್ಪದೆಯೇ ಆದ ರಂತೆಯೇ ಈ ಕಾಲತತ್ತ್ವವೂ ಸಹ ವಿಶ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅಯಾ ಜೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜಗತ್ತಿಗೂ ಚಕ್ವುಸ್ವಾದ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ ಕಣ್ಣಿನ ಬಾಹ್ಯದೋಷಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲತತ್ತ್ವವು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ದೋಷಗಳಿಂದ ತಾನು ಲಿಪ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದು ನಶ್ವರವೂ ಅಜ್ಜ ಸನಾತನವೂ ಸ್ಥಿರವೂ ಆದುದಾಗಿದೆ.

ಯಥಾ ಲೋಕಕರಣಾಕ್ಷುಃ ಭಾರೀಣ ಭಗ್ನೋ ಭವತಿ ಅಕ್ಷುಃಕೇನ ಚ ನಾಭಿವಿವೃತಾ ಭವತಿ
 ತದ್ಭವತ್ಪಾಪಿ ನಾಸೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕವಾದ ರಥದ ಅಕ್ಷವು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಗೆ ಮೀರಿದ ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸುವುದರಿಂದ ಮುರಿಯುತ್ತದೆಯೋ ಅದರಿಂದ ಅದರ ನಾಭಿಯು ವಿಕೃತವಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆಯೋ ಅದರಂತೆ ವಿಶ್ವಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸುವುದಾದರೂ ಸಹ ಈ ರಥಚಕ್ರದ ಅಕ್ಷವೂ ಮುರಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ನಾಭಿಯೂ ವಿಕೃತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಯಣರು ಉತ್ತರಾರ್ಥದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸನೇಮಿ ಚಕ್ರಮುಜರಂ ವಿ ನಾವೃತ ಉತ್ತಾನಾಯಾಂ ದಶ ಯುಕ್ತಾ
 ವಹಂತಿ |

ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಚಕ್ರೋ ರಜಸೈತ್ಯಾವೃತಂ ತೈನ್ನಾ ಸಿಫಿತಾ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ || ೧೪ ||

ಒಂದೇ ಸಮನಾದ ಬಹುಬಲಯುಕ್ತಳದ್ದೂ, ಅಕ್ಷಯ್ಯವೂ ಆದ ಈ ವಿಶ್ವಚಕ್ರವು ಪುನಃ ಪುನಃ ಸುತ್ತುತ್ತಿದೆ. ಇದರ ಉಭಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರದಿವಂಚಲೋಕ ಸಾಲಕರೂ ಮತ್ತೂ ಪಂಚನರ್ಣದ ಮಾನವರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತರಾಗಿ ಜಗತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜಗಚ್ಛಕ್ವುರೂಪವಾದ ಸೂರ್ಯನ ಮಂಡಲವು ಉದಕದಿಂದ ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಆ ಮಂಡಲವಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕವೂ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಸ್ವಾಪಿವಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ).

ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನ ಭಾವನನ್ನೇ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲೂ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ವಿಶ್ವಚಕ್ರದ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಗಿ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರವು ಅನುಷ್ಠಾನವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು ಇದರ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕಾಲಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲಕ್ಕೂ ಪಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಒಂದುದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದಿತ್ಯನ ಪರಿಭ್ರಮಣವು ಕಾಲಾಯುಕ್ತವೆಂದೂ, ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಾಲದ ಗಮನಾಗಮನಗಳು ಅದಿತ್ಯಾಯುಕ್ತವೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿದಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡಕ್ಕೂ ಅಭೇದವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಇಂದ್ರಾದಿಲೋಕವಾಲರ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಕೂಡ ತದಧೀನವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಭಾವವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈಂಥ ಹೇಳಿದೆ.

ಯಸ್ಮಾದರ್ವಾಕ್ಷಂವತ್ಸೇರೋಹೋಭಃ ಪರಿವರ್ತತೇ |

ತದ್ವೇನಾ ಜ್ಯೋತೀಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿರಾಯುರ್ಹೋಪಾಸತೇಷಮೃತಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೧೬)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ " ಸನೇಮಿ ಚಕ್ರಮುಚರಂ ವಿ ವನ್ವತೇ ", " ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಚಕ್ಷುರೀತಿ " ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಈಂಥಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸಂವತ್ಸರೇ ಕಾಲತತ್ತ್ವಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜನಿಮತಃ ಪರಿಚ್ಛೇತ್ತಾ ಯಮಪರಿಚ್ಛಂದಸ್ವಿವಾರ್ಗೇನ ವರ್ತ-
ತೇಷೋಭಃ ಸ್ವಾವಯಂವ್ಯರಹೋರಾತ್ರೈರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಜ್ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತೀಃ ||

ಈ ಮೂಲತತ್ವದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸಂವತ್ಸರಾದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಅನ್ವತ್ತಿರೂಪವಾದ ಭ್ರಮಣವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಇದು ಸಕಲ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾದ ಮೂಲತತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತರ,

ಯಸ್ಮಿನ್ನಂಚೇ ಪಂಚಿಜನಾ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೇ |

ತಮೇವ ಮನ್ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ವಿದ್ವಾನ್ಸೃಷ್ಟಾಮೃತೋಮೃತಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೧೭)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ " ಉತ್ತಾನಾಯಾಂ ದಶ ಯುಕ್ತಾ ವಪಂತಿ " ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದಕ್ಕೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ,

ಕಿಂಚಿ ಯಸ್ಮಿನ್ಸೃಷ್ಟಾಣಿ (ಈ ಮೂಲತತ್ವವನ್ನು ಕಾಲ, ಸ್ವಭಾವ, ನಿಯತಿ, ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ). ಪಂಚಿ ಪಂಚಿಜನಾ ಗಂಧರ್ವಾದಯಃ ಪಂಚೈವ ಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಅಸುರಾ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ನಿಷಾದಪಂಚಿಮಾ ವಾ ವರ್ಣಾ ಆಕಾಶಶ್ಚಾನ್ಯಾಕ್ಯೇತಾಃ ಸ್ಯು ಯಸ್ಮಿನ್ಸೃಷ್ಟವೋತಂ ಚ ಪೋತ್ರೇತಂ ಚ ಯಸ್ಮಿನ್ಸೃಷ್ಟಿಷ್ಠಿತೇ ||

ಈ ಮೂಲತತ್ವದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಗಂಧರ್ವಾದಿ ಪಂಚಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವೂ, ಪಂಚವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ಮಾನವ ಸಮೂಹವೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಕಲವಿಶ್ವವೂ ಓತಪೋತ್ರೇತಗಳಂತೆ ಹೇಳಿದುಕೊಂಡಿರುವುವು. ಇದನ್ನೇ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಗಾಣಿಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾಂಗಿ ಸೂರ್ಯಾಜಿಂದ್ರಮಸೌ ವಿಧ್ಯತಾ ತಿಷ್ಠಿತ ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾಂಗಿ ದ್ವಾವಾಪ್ಯಥಿವ್ಯಾ ವಿದ್ಧತೇ ತಿಷ್ಠಿತ ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾಂಗಿ ನಿವೇಷಾ ಮುಹೂರ್ತಾ ಅಹೋರಾತ್ರಾಣ್ಯರ್ಧಮಾಸಾ ಮಾಸಾ ಋತವಃ ಸಂವತ್ಸರಾ ಇತಿ

ವಿದ್ಯತಾಸ್ತಿಷ್ಠಂತ್ಯೇತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ಪ್ರಾಚೋನ್ಯಾನ್ಯಾದ್ಯೇ ಸ್ಯಂದಂತೇ
ಶ್ವೇತೇಭ್ಯಃ ಪರ್ವತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತೀಚೋನ್ಯಾ ಯಾಂ ಯಾಂ ಚ ದಿಶಮನ್ಯೇತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ
ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ದಿದತೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪ್ರಕಂಶಂತಿ ಯಜಮಾನಂ ದೇವಾ ದರ್ವೀ ಪಿತರೋ
ನ್ವಾಯಿಶ್ವಾಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೮-೯)

ಎಲೈಗಾರ್ಗಿಯೇ, ಈ ಅಕ್ಷರದ (ಆಚರವೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ 'ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ) ಪ್ರಶಾಸನದಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯನೂ ಚಂದನೂ
ಆನರವರ ನಿರುತನಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಗಳೂ ಆವುಗಳ ಎಲೈಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಿರ್ಮೇಷಗಳೂ,
ಮುಷೋಕಗಳೂ, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೂ, ಅರ್ಧಮಾಸಗಳೂ ಮಾಸಗಳೂ, ಋತುಗಳೂ, ಸಂವತ್ಸರಗಳೂ ತಮ್ಮ ಪರಿಮಿತ
ಯಲ್ಲಿ ಅವಿಭವಿಸುತ್ತಲೂ ಆದ್ಯತ್ಯರಾಗುತ್ತಲೂ ಇವೆ. ಈ ಅಕ್ಷರದ ಪ್ರಶಾಸನದಿಂದಲೇ ನದ್ಯಾದಿಗಳ ಪ್ರವಾಹಗಳೂ
ಪರಿಯುಕ್ತವೆ.

ಏತಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲ್ವಕ್ಷರೇ ಗಾರ್ಗ್ಯಾಕಾಶ ಓತಕ್ಷ ಘೋತಕ್ಷೇತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೮-೧)

ಅಕ್ಷರದಲ್ಲೇ ಆಕಾಶದಿ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಓತಪೋತಗಳಂತೇ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ,

ಛೇಷಾಸ್ತಾದ್ಯಾತಃ ಪವತೇ | ಛೇಷೋದೇತಿ ಸೂರ್ಯಃ | ಛೇಷಾಸ್ತಾದ್ಯಗ್ನಿಕ್ಷೇಂದ್ರಕ್ಷ |

(ಶ್ವೆ. ಉ. ೨-೮-೧)

ಈ ಮಹಾತತ್ವದ ಅನುಶಾಸನಕ್ಕೆ ವಿಧೇಯವಾಗಿಯೇ ವಾಯುವೂ, ಸೂರ್ಯನೂ, ಅಗ್ನಿಯೂ, ಇಂದ್ರನೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ನಿಯತ
ವಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಈ ಅಕ್ಷರದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ನಾನಾ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಂಶಿಸಿ ಜಗ
ದ್ವ್ಯವಹಾರವೆಲ್ಲವೂ ತದಾಯತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದಶ ಯುಕ್ತಾ ವಂತಿ—ಈ ವಾಕ್ಯದ ಒಟ್ಟಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ದಶ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಾಂ
ತರಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೃತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಯಾವ
ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದೆಂದು ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕು. ಸಾಯಣರು ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಇಂದ್ರಾದಿಯಃ ಪಂಚಲೋಕಪಾಲಾಃ ನಿಷಾದಸಂಚಮಾಕ್ಷತಾರೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಯೋ
ವರ್ಣಾಃ ವಿಳಿಶ್ವಾ ದಶಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ ||

ಇಂದ್ರಾದಿ ಪಂಚ ಲೋಕಪಾಲರೂ ಪಂಚ ವರ್ಣಾಕ್ಷರರಾದ ಮನವರೂ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಇಂದ್ರ
ಯಮ, ವರುಣ, ಸೋಮ, ಬ್ರಹ್ಮ ಇವರೈವರೂ ಪಂಚಲೋಕಪಾಲರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಪಂಚಜನಾಃ ಎಂಬ ಪದ
ವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು.

ಪಂಚಜನಾ (ಮಮ ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಧ್ಯಂ) ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಅಸುರಾ ರಜಾಂಸೀತ್ಯೇಕೇ |
ಚಕ್ರಾರೋ ವರ್ಣಾ ನಿಷಾಧಃ ಪಂಚಮ ಇತ್ಯೌಪಮನ್ಯವಃ ||

ಗಂಧರ್ವರು, ಪಿತೃಗಳು, ದೇವತೆಗಳು, ಅಸುರರು, ರಾಕ್ಷಸರು ಎಂದು ಐದು ವಿಧವಾದ ಜನರೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕುವರ್ಣದವರೊಂದಿಗೆ ನಿಷಾದರೆಂಬ ಐದನೆಯ ಗುಂಪೂ ಸೇರಿ ಪಂಚಜನರೆಂದು ಉಪಮನ್ಯುವೇ ಮುಂತಾದವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ತಮಗಾಗ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಂಚಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು,

ತದದ್ಯೌ ವಾಚಃ ಪ್ರಥಮಂ ಮಸೀಯ ಯೇನಾಸುರಾ ಅಭಿ ದೇವಾ ಅಸಾವು |
ಊರ್ಜಾದ ಉತ ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ ಪಂಚ ಜನಾ ಮಮ ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಧ್ಯಂ ||

(ಮ. ಪಂ. ೧೦-೫೩-೪)

ಪಂಚಜನರೂ ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭೋಗಿಸಲಿ ಎಂದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿ ಪಂಚಜನರು ಯಾರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರತ್ಯುನಾಚಾಥ ತಾದಗ್ನಿರ್ವಿಶ್ವೇದೇನಾ ಯದೊಚ ಮಾಂ |
ತತ್ಕುರಿಷ್ಯೇ ಜುಷಂತಾಂ ತು ಹೋತ್ರಂ ಪಂಚಜನಾ ಮಮು ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೯೬)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಉತ್ತರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಪಂಚಜನಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶಾಲಾಮುಖ್ಯಃ ಪ್ರಣತೇಶ್ಚ ಪುತ್ರೋ ಗೃಹಪತೇಶ್ಚ ಯಃ |
ಉತ್ತರೋ ದಕ್ಷಿಣಶ್ಚಾ ಗ್ನಿರೇತೇ ಪಂಚಜನಾಃ ಸ್ಯುತಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೭)

ಎಂದರೆ, ಶಾಲೆಯ ಪ್ರವೇಶಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಪ್ರಣೀತವಾದ ಆವಹನಿಯಾಗ್ನಿಯೂ, ಯಜಮಾನನ ಪುತ್ರಭೂತವಾದ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯೂ, ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಾದಿಗಳೂ ಸೇರಿ ಈ ಐದು ವಿಧವಾದ ಅಗ್ನಿಗಳೂ ಐದು ಬಗೆಯ ವರ್ಗಗಳೆಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರ... ಈ ಮತವಲ್ಲದೆ, ಪುನಃ ಇದನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾಃ ಗಂಧರ್ವೋರಗರಾಕ್ಷಸಾಃ |
ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಅಸುರಾ ಯಕ್ಷರಾಕ್ಷಸಾಃ ||

(ಬೃ. ತೇ. ೨-೬೮)

ವೊದಲನೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಉರಗರಾಕ್ಷಸರು ಒಂದು ಗುಂಪು : ಎರಡನೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಯಕ್ಷರಾಕ್ಷಸರು ಇನ್ನೊಂದು ಗುಂಪು. ಮತ್ತು

ಯಾಸ್ಯಸಮನ್ಯವೇತಾನಾಹತುಃ ಪಂಚ ನೈ ಜನಾನ್ |
ನಿಷಾದಪಂಚಮಾನ್ವರ್ಣಾನ್ ಮನ್ಯತೇ ಶಾಕಟಾಯನಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೬೯)

ಯಾಸ್ಯರ ಮತವು ವೊದಲನೆಯದಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಶಾರ್ಯರು ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಆದರೆ ನಿರುಕ್ತರಾರರು ಉಪಮನ್ಯವೇ ಮುಂತಾದವರ ಮತವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆಯೇ ಎನಿಸಾ ತಮ್ಮ ಮತವನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಃ ಆ ಮತವನ್ನೇ ಅವರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರಬಹುದು.

ಖಂತ್ರಿಜೋ ಯಜಮಾನಂ ಚ ಶಾಕಪೂಣಿಸ್ತು ಮನ್ಯತೇ |

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೧೦)

ಹೋತ್ರಾದಿ ದಾಲ್ಪು ಋತ್ರಿಕ್ಕುಗಳೂ, ಯಜಮಾನನೂ ಸೇರಿ ಐದು ಗುಂಪೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯರ ಮತವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ,

ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ವಾಕ್ ಚ ಪ್ರಾಣಶ್ಚೇತ್ಯಾತ್ಮವಾದಿನಃ |
ಗಂಧವಾಪ್ಸರಸೋ ದೇವಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರಸ್ತ್ರೈಃ ||
ಸರ್ಪಾಶ್ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಚೈವ ತ್ರಾಯಂತೇ ಹ್ಯೈತರೇಯಕೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೭೧)

ಚಕ್ಷುಃ, ಶ್ರೋತ್ರಂ, ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣ ಈ ಐದೂ ಪಂಚಜನರೆಂದೂ ಆದ್ಯಾತ್ಮವಾದಿಗಳ ಮತವು. ಗಂಧವಾದಿಗಳೆಂದು ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೧). ಇಂತಹ ಪಂಚಜನರೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭೋಗಿಸಲಿ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ದಶವಿಧವಾದ ಲೋಕಸಾಲಾದಿಗಳು ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿಯೂ, ಈ ಮೂಲತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಅಧೀನರಾಗಿಯೂ ಇದರ ಅನುಶಾಸನವನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುತ್ತಾರೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತಸ್ಮಾ ಉ ಹ ದದುಶ್ವೇ ವಾ ಏತೇ ಪಂಚಾನ್ಯೇ ಪಂಚಾನ್ಯೇ ದಶ ಸಂತಃ |

(ಛಾ. ಉ. ೪-೨-೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೊದಲನೇ ಪಂಚತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ವಾಯು, ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಉದಳವೆಂದೂ, ಎರಡನೇ ಪಂಚತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣ, ವಾಕ್, ಚಕ್ಷುಃ, ಶ್ರೋತ್ರ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಸಾಯಣರು ಪಂಚಲೋಕವಾಲ್ಯಾ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆಯೇ, ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪಠ

ತೇ ವಾ ಏತೇ ಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಪುರುಷಾಃ ಸ್ವರ್ಗ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ದ್ವಾರಪಾಃ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೩-೬)

ಸ್ವರ್ಗದ ದ್ವಾರವಾಲಕರಾದ ಪಂಚಬ್ರಹ್ಮ ಪುರುಷರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ "ದಶ ಯುಕ್ತಾ ವಂತಿ" ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯ ಅಂಶವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ದಶ, ಪಂಚ ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಗನುಕೂಲವಾದಂತೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದು ನಿಷ್ಪತ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿರೂಪಣಾಧಾರದಿಗೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಪಂಚ ಲೋಕಪಾಲಾಃ ಇಂದ್ರಾದಯಃ, ವರ್ಣಾತ್ಯಕಾಃ ಪಂಜಜನಾಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದು ಅನುಚಿತವಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ಸಹ ಈ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವರ್ತಿಗಳಾಗಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆಯೆಂದರ್ಥ. ಆಮರದಾದ ಈ ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ್ಯವನತಿಗಳು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು ಮೂಲತತ್ತ್ವವು ಅಜರವಾದರೂ, ಕದಧೀನವಾದ ಸಕಲಕ್ಕೂ ಆವಿರ್ಭಾವವೂ ತಿರೋಧಾನವೂ ಅವ್ಯುತ್ಪಿದ್ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಬಾಧ್ಯನೆಯ ಋಷಿಯು ವರ್ತೇಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ,

ಮಹಾಪುರುಷ ಇತಿ ಯಮವೋಚಾಮ ಸಂವತ್ಸರ ಏವ ಪ್ರೌಢ್ಯಂಸಯನ್ನನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನ್ಯೈಕ್ಯಾ ಭಾವ-
ಯನ್ನನ್ಯಾನಿ ತಸ್ಮೈತಸ್ಯಾಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ರಸಃ | ಸ ಯಶ್ಚಾಯಮುಪರಿರೇಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾಯಶ್ಚಾಸಾ
ವಾದಿತ್ಯೈ ಏಕನೇತೇದಿತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ಪುರುಷಂ ಪುರುಷಂ ಪ್ರತ್ಯಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ||

(ಋ. ಅ. ೩-೨-೩-೨ ರಿಂದ ೯)

ಯಾವನನ್ನು ನಾವು ಮಹಾಪುರುಷನೆನ್ನುತ್ತೇವೆಯೋ ಅವನೇ ಸಂವತ್ಸರೂಪನು. ಆ ಸಂವತ್ಸರದ ಪರಿಭ್ರಮಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಉನ್ನತ್ಯವನತಿಗಳು ಸಂಭವಿಸಲೇ ಬೇಕಾಗುತ್ತವೆ ಈ ಸಂವತ್ಸರದ ಸಾರವೇ ಅದಿತ್ಯನು. ಆಶರೀರಿಯೂ, ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮನೂ ಆದ ಪುರುಷನೂ ಈ ಅದಿತ್ಯನೂ ಒಂದೇ ವಿನಹ ಬೇರೆಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತಿ ಜೀವಾತ್ಮರಲ್ಲೂ ಈ ಅದಿತ್ಯನ ಅಂಶವೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಎಲ್ಲಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ಹರಡುತ್ತದೆ. ಬಾಧ್ಯಋಷಿಯ ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾಪುರುಷನೆಗೂ, ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ತನ್ನ ಮತಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ,

ಚಿತ್ರಂ ದೇವಾನಾಮುದಿಗಾದಿನೀಕಂ ಚಿಕ್ಷುಮಿತ್ತಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನಿಃ |

ಅಸ್ಮಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ತಸ್ತುಷ್ಕಚ್ಚ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೧)

ಮತ್ತ, ವರುಣ ಮತ್ತು ಆಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ಚಿಕ್ಷುಸ್ವರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ವತ್ತು ಮೂಲೋಕವನ್ನೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ, ಸ್ಥಾವರಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅದಿತ್ಯನೇ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು.

ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಃ ರಜಸಾ ಅವೃತಂ ಏತಿ—ಇಲ್ಲಿ ರಜಸ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ರತ್ನ ಎನ್ನೂ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ತೋರಿಸಿ, ನಿರೂಪಕಾರರು,

ರಜೋ ರಜತೇಜ್ಯೋತೀ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ |
ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ಅಶ್ವಗಹನೀ ಉಚ್ಯತೇ ||

(ನಿ. ೪-೧೯)

ಬೆಳಗು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಂಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ರಜಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಯೋತಿಯೆಂದೂ, ಉದಕವೆಂದೂ ಲೋಕಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ರಶ್ಮಿ ಮತ್ತು ಅಹಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿ ಈ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ನಿರುಶ್ರುಕಾರರು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಭಾಗದ ಎಂದರೆ ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ಗಾನೇ ಭಾಗದ 58ನೇ ಪೇಜಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಜ್ಞಾಮೃತ್ಕೈರಹಿಂ ಗೃಹೇಷೇ ಬುಧ್ನೇ ನದಿನಾಂ ರಜಸು ಸೀದಿಷ್ |

(ಮು. ಸಂ. ೭-೨-೧೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ರಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ನಿರುಶ್ರುಕಾರರು ಹೇಳುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದರ್ಥವು. ರಜಸಾ ಅವೃತ್ತಂ ಏತಿ ಎಂದರೆ ಉದಕದಿಂದ ಅವೃತ್ತವಾದ ಸೂರ್ಯ ಮಂಡಲವು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಅವಾಗ್ಂ ರಸನುದ್ರಯಸಗ್ಂ ಸೂರ್ಯೇ ಸಂತಗ್ಂ ಸಮಾಹಿತಮವಾಗ್ಂ ರಸಸ್ಯ ಯೋ ರಸಸ್ತಂ ವೋ
ಗೃಹ್ಣಾಮೃತ್ತಮಂ |

(ಶ. ಭ್ರಾ. ೩-೧-೩-೭)

ಜೈತನ್ಯದಾಯಿಯಾದ ಅಪ್ಪಿನ ಸಾರವು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದೆ.

ಏಕಾ ವಾ ಅಸಃ ಸ್ವರಾಜೋ ಯನ್ಮೂರೀಚಯಸ್ತಾ ಯತ್ಸ್ಯಂಪಂತೇ |

(ಶ. ಭ್ರಾ. ೫-೩-೪-೨೧)

ಪ್ರವಾಹಾತ್ಯಕಗಳಾದ ಈ ಸೂರ್ಯಂಕ್ತಿಗಳೇ ಉದಕಗಳು ಮತ್ತು ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಪ್ರಸರಗಳನ್ನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಉದಕ ದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. [ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇದೇ ಸೂತ್ರದ ೧೦ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪುರೀಚೀಣಂ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ವಿಷದವಾಗಿ ೪೧೨].

ಚಿತ್ಸಿಃ- ಚಿತ್ಸಿಃ ಪ್ಯಾತೇರ್ವಾ ಚಿಪ್ತೇರ್ವಾ | ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾದ ಪ್ಯಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ದರ್ಶನಾರ್ಥವಾದ ಚಿತ್ಸ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲೀ ಈ ಪದವು ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಶ್ರುಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನ ವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೪-೩) ಆದರೆ ಅಧಾರವನ್ನು ತೊಲಿಸುತ್ತಾ ಸಾಯಣರು ಪ್ಯಾನಸ್ತುಭಾವಂ, ಸರ್ವಸ್ಯ ಚಿತ್ಸಿಃ ಸ್ಥಾಸೀಯಂ ವಾ | ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವೆಂದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಜಗಜ್ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲ ವೆಂದಾಗಲೀ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಸೂರಿಯೋ ಯಥಾ ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ಚಿತ್ಸಿಃ |

(ಶತ. ೫-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಭವನಾನಿ ಅರ್ಪಿತಾ ಎಂಬುದು ಭಾವವು.

ಸಾಕಂಜಾನಾಂ ಸಪ್ತಭ್ರಮಾಹುರೇಕಜಂ ಷಳಿದ್ಯಮಾ ಮುಷಯೋ ದೇವಜಾ ಇತಿ
ತೇಷಾಮಿಷ್ವಾನಿ ವಿಹಿತಾನಿ ಧಾಮಶಃ ಸ್ಥಾತ್ರೇ ರೇಜಂತೇ ವಿಕೃತಾನಿ
ರೂಪಶಃ || ೧೫ ||

ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾದ ಏಳುಮತುಗಳ ನಡುವೆ ಏಕನೆಯದನ್ನು ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದದ್ದನ್ನಾಗಿ ತತ್ಪಕ್ಷುರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಮತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಮಾಸದ್ರಯಾತ್ಮಕಗಳಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವನ್ನಾಗಿಯೂ, ದೇವೋತ್ಪನ್ನವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಸಕಲಲೋಕಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮತವಾದವೂ, ಆಯಾ ನಿೂತವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವೂ, ರೂಪಾಂತರಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದವೂ ಆದ ಆ ಮತುಗಳ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅವಿಭಾವಗಳು ಸ್ಥಿರವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಶ್ರೀಯುಕ್ತಿಯಾಗಿ ಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿವೆ.

ಅದಿತ್ಯೋತ್ಪನ್ನವಾದವೂ, ಅದಿತ್ಯಾಧೀನವಾದವೂ ಆದ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಜಗದ್ವೈವಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆಸುತಕ್ಕ ಅವುಗಳ ಅಪ್ಪತ್ತಿರೂಪವಾದ ಅವಿಭಾವ ಮತ್ತು ತಿರೋಧಾನಗಳನ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಏಕಜನಾದ ಋಜುವಿಗೂ ಯಮಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಇವು ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸಾಯಣರು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಅನಂತ ಆಕರ್ಷಣದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದಾದರೂ ಸಾಯಣರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಂತೆ ಈ ಬ.ಕೃನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಕಂಜಾನಾಂ ಸಪ್ತಭಂ ಏಕಜಂ ಆಹುಃ—ಏಕಸ್ವಾದಾದಿತ್ಯಾತ್ ಸರ್ವೋತ್ಪನ್ನಾನಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಮ ತೂನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಸಪ್ತಮಂ ಬುತುಂ ಏಕೇನ ಉತ್ಪನ್ನಂ ಆಹುಃ | ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಒಟ್ಟು ಏಳು ಮತುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಮತುಗಳೂ ಸಹ ಯಮಾತ್ಮಕಗಳಾಗಿ (ಮಾಸದ್ರಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವಾಗಿ)ಯೂ, ದೇವಜಗಳಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಏಳನೆಯ ಮತುವು ಮಾತ್ರ ಏಕಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಚೈತ್ರಾದೀನಾಂ ದ್ವಾದಶಾನಾಂ ಮಾಸಾನಾಂ ದ್ವಯನಿಫಲನೇನ ವಸಂತಾದ್ಯಾಃ ಷಡ್ಯತವಃ ಭವಂತಿ | ಅಧಿಕಮಾಸೇನ ಏಕಃ ಉತ್ಪದ್ಯತೇ ಸಪ್ತಮರ್ತುಃ | ಚೈತ್ರಾದಿದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ಸೇರಿ ವಸಂತಾದಿ ಆರು ಮತುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಧಿಕಮಾಸವು ಒಂದೇ ಆಗಿ ಇದು ಏಕಮಾಸಾತ್ಮಕವಾದ ಮತುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತರ, ನ ಚ ತಾಪ್ಯತೋ ಮಾಸ ಏವ ನಾಸ್ತೀತಿ ಮಂತ್ಯಂ | ಅಂತಹ ಮತುಜನನವಾದ ಮಾಸವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪಣೆಯೇನಾದರೂ ಇದ್ದರೆ ಅದು ಸರಿಯಾದದ್ದು, ಏತಕ್ಕಂದರೆ,

ತಸ್ವಾದಾದಿತ್ಯಃ ಷಷ್ಠಾಸೋ ದಕ್ಶಿಣೇನೈತಿ ಷಡುತ್ರರೇಣೋಪಯಾಮಗೃಹೀತೋಽಸಿ ಸಗ್ಂಸ-
ಫೋಽಸ್ಯಗ್ಂ ದಸ್ಯತ್ಯಾಯಿತ್ರೇತ್ಯಾಹಾಸ್ತಿ ತ್ರಯೋದತೋ ಮಾಸ ಇತ್ಯಾಹುಸ್ತಮೇವ ತಕ್ತ್ರೀಣಾತಿ ||

(ಶೈ. ಸಂ. ೬-೫-೨-೪)

ಅದಿತ್ಯನು ಆರುತಿಂಗಳು ದಕ್ಷಿಣಾದಿಕ್ಕಿಗೂ, ಇನ್ನಾರು ತಿಂಗಳು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೂ ಚಲಿಸುತ್ತಾನೆ. " ನೀನು ಸಂಸರ್ಪನು

(ಅಧಿಮಾಸಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು). ನೀನು ಸಾವಲಂಬನಾಗಿದ್ದೀಯೇ. ತ್ರಯೋದಕಮಾಸವಿರುತ್ತದೆಂದು ಕಾಲವಿತ್ತುಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. " ಆದುದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಅವನು ಕನ್ನ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾನೆ; ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಅಕ್ಷೇಪಣೆಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕಾಪರಿಹಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ, ಉಳಿದ ಆರು ಋತುಗಳಿಗೆ ದೇವಜಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದರ ಸಂಕೇತವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಸಪ್ತಮಾಧಾರಸ್ಯ ತ್ರಯೋದಕಸ್ಯ ಮಾಸಸ್ಯ ದೇವಜಾಃ | " ವಿಸ್ತಾರದ್ವ್ಯಾಧಿಕಮಾಸೋ ಮಂಡಲಂ ಶಪತೇ ರವೇಃ " ಅಧಿಕಮಾಸವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಅದು ದೇವಜವಲ್ಲವೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಋಷಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗಂಕಾರಃ | ಗಮನಾತ್ಪ್ರಕವಾದುವು, ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವು. ಎಂದರ್ಥ. ಇದೇ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ತ್ರೈತೀಯಾರಣ್ಯಕದ್ವಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ,

ಸಾಕಂಜಾನಾನಾಂ ಸಹೋತ್ಪನ್ನಾನಾಮಾದಿತ್ಯೇರಶ್ಮೀನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಸಪ್ತಥಂ ಯಃ ಸ ಸಪ್ತೋ ರಶ್ಮಿಃ
 " ಸೂರೋ ಮರೀಚಿಮಾದತ್ತೇ " ಇತಿ ಪೂರ್ವತ್ಪೋಕ್ಷಸ್ತಂ ಸಪ್ತಮಂ ರಶ್ಮಿಂ ವಿಳಿಖಮಾಹುರಿತಂ-
 ರಶ್ಮಿಭ್ಯಃ ಪೂರ್ವಮೇಕ ವಿವೋತ್ಪನ್ನ ಇತ್ಯಭಿಜ್ಞಾಃ ಕಥಯಂತಿ |

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ಸಾ. ಛಾ. ೧-೩)

ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾದ ರಶ್ಮಿಗಳ ನಡುವೆ ವರ್ತಿಸುವುದು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದೆಂದು ಅಭಿಜ್ಞರೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿಕಟಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ, ವಿಳಿಖೇನ ಪ್ರಧಾನತ್ವೇನ ಜಾತಂ ಸರ್ವಸಾರಭೂತಂ ಅಹುಃ ಮಂತ್ರೈದ್ರತಃ | ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೂ ಸಾರಭೂತವಾದ ಈ ರಶ್ಮಿಯು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪ್ರಥಮದ್ದಿಯೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಬ್ಬರೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕರ್ತರೂ ಸಹ ಕಮ್ಮ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರವನ್ನು ಕೊಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಹಿಂದಿನ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿದುವ,

ವಿಶ್ವೇರಾದಿತ್ಯಮಂಡಲಂ | ಸರ್ವೇರೀವ ವಿಧಾಸ್ಯತೇ | ಸೂರೋ ಮರೀಚಿಮಾದತ್ತೇ ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ವುಪ
 ನಾದಧಿ | ತಸ್ಯಾಃ ಪಾಕನಿಶೇಷಣಂ | ಸ್ತೂತಂ ಕಾಲವಿಶೇಷಣಂ | ನದೀವ ಪ್ರಭಾವತ್ಯಾಚಿತ್ |
 ಅಕ್ಷಯಾತ್ಪ್ರಕಂದತೇ ಯಥಾ |

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೧-೨-೧)

ಸರ್ವಸಾರಭೂತವಾದ ಈ ಮರೀಚಿಯನ್ನು ಅದಿತ್ಯನು ಗ್ರಹಿಸಿ ಸಕಲಭೂತಜಾತಗಳಿಂದಲೂ ಇದರಿಂದ ವೀರಾಗ್ರದಿಗಳನ್ನನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನದಹಂತಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ (ಆರಣ್ಯಕದ) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಕಟಂ 'ಮರೀಚಿಯನ್ನು' ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ ಪದ್ಮಮಾ ಋಷಯೇ ದೇವಜಾ ಇತಿ | (ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹದಿದ್ವೈಮಾ ಎಂಬ ಪಾಠವಿದೆ) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಕರ್ಮಯಃ ಸಪ್ತಮಂತ್ರೈರುಪಸರ್ಜನಭೂತಾಃ ಉಳಿದ ಆರು ರಶ್ಮಿಗಳೂ ಪ್ರಧಾನಭೂತವಾದ ಈ ಸಪ್ತಮನಾದ ರಶ್ಮಿಗೆ ಸಹಾಯಕಗಳಾಗಿ ಅದರ ಶಾಕ್ಯಕ್ಕೆನಿರವಾಗಿಯೆಂದು ಶಾಪ್ತದ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತೂ ತೇ ತು ಜಾತ್ಯಾಂ ಋತೂನಾಂ ಪ್ರವರ್ತಕಾಃ | ಈ ಆರು ರಶ್ಮಿಗಳೇ ಆರು ಋತುಗಳಿಗೂ ಹೇತುಗಳು ಎಂದಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹದಿದ್ವೈಮಾ ದೇವಜಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡುತ್ತಾ ಇಚ್ಛುಃ ವಿವರಾರ್ಥ | ಪದೇವ ಋತವಃ ಮಾಸ

ದ್ವಯರೂಪಾಃ | ದೇವಾದಾದಿತ್ಯಾಷ್ಟಾಶಾಃ | ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾದ ಈ ಆರು ಮತುಗಳು ಮೂಸದ್ವಯಾತ್ಮಗಳೂ, ಸಪ್ತಮವಾದ ಋತುವು ಅಲ್ಲ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉತ್ತರಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಪದ್ಯಕ್ಕಿಗಳಿಂದ ಜನ್ಯವಾದ ಪದ್ಯತುಗಳು ತಮ್ಮ ನಿಯಮಿತವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲೂ ಅವಿಭವಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ಯವಾದ ಅದಿತ್ಯನ ಅನುಶಾಸನದಂತೆ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕಗಳಾಗುತ್ತವೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ರೂಪಶಃ ಏಕ್ಯತಾನಿ—ರೂಪಭೇದೇನ ಏವಿಧಾಕ್ಯತಿಯುಂನಿ | ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪಗಳುಳ್ಳದ್ದೆಂದರ್ಥ. ಈ ರೂಪ ಭೇದಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಆಯಾ ಋತುಗಳಿಗನುಗುಣವಾದ ದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈಂಕತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ಆ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸರಸಮಹವಸಂತಾಯ ದ್ವಾಯಚ್ಛದ್ಧವಂ ಗ್ರೀಷ್ಮಾಯ |

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೧೦-೧, ೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಋತುಗಳಿಗೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳ ದಾನವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಋತುಗಳ ವೈರೂಪ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ನಾನಾರೂಪಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಪದ್ಯತುಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ಯವಿನ ನೆರವಿಗೆ ನಿಂತು ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಅವನ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ನೆರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆಯೆಂದು ಸ್ವಾತೀ ರೇಂಕತೇ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ರೇಂಕತೇ—ಚಲಂತಿ | ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಾಯ ಪುನಃಪುನರಾವರ್ತಂತೇ ಇತ್ಯರ್ಥ.

ಸ್ತ್ರಿಯಃ ಸತೀಸ್ತಾ ಉ ಮೇ ಪುಂಸ ಆಯಃ ಪತ್ಯದಕ್ಷಣ್ಣಾನ್ವ ವಿ ಚೇತದಂದ್ಧಃ |
ಕವಿಯಿಂಃ ಪುತಃ ಸ ಈಮಾ ಚಕೇತ ಯುಸ್ತಾ ವಿಜಾನಾತ್ಸ ಸಿತುಸ್ತಿಪ್ರಾಸತ್ || ೧೬ ||

ನನಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈ ರಸ್ತೆಗಳು ಉದಕರೂಪವಾದ ಗರ್ಭಧಾರಣೆಯಿಂದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ, ವ್ಯಸ್ಥಿರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಸೇಚನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೇ ಪುಂಸರೆಂಬ ನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ಕೆರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗುಣವಾದ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಹಾತ್ಮನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದೆ ಅಂಧನಂತಿರುವವರು ತಿಳಿಯಲಾರರು. ಯಾವನು ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಪುತ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅವನೇ ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಯಾವನು ಅವಿಜ್ಞನನ್ನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವಿನ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನದೊಡನೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಜಗತ್ಪಾಲಕನಾದ ರಸ್ತೆಗಳಿಗೂ ಸಿತ್ಯವಾದ ಅದಿತ್ಯನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಅಧಿದೈವತವೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮತರವಾದುದೂ ಆದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳೂ ಈ ಮುಕ್ತದ್ವಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ಇದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಲೌಕಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ರಸ್ತೆಗಳ ಛಾತಿಶವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶೀರ್ಷ್ಠಃ ಶ್ವೀರಂ ದುಕ್ರತೇ ಗಾವೋ ಅಸ್ಯ ವಸ್ತ್ರಂ ವಸಾನಾ ಉದಕಂ ಶದಾಪುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨೪-೨)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಆದಿತ್ಯರತ್ನಿಗಳು ಉದಕವನ್ನು ವರ್ಷಿಸುವುದನ್ನೂ ಅದೇ ಆದಿತ್ಯರತ್ನಿಗಳು ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ಹಿರಿ ಪುನಃ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಧಾರಣಮಾಡುವುದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ರತ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಪುರುಷ ಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಉದಕರೂಪವಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿದಾಗ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವೂ, ಅದೇ ವೃಷ್ಟಿಸೇಹನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪುಂರೂಪವೂ ಪ್ರಕಟಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವಾಗ ಅತ್ಯಂತ ಅರ್ಕಷಕವಾಗಿಯೂ, ಪುಂರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವಾಗ ಅತ್ಯಂತ ಶಕ್ತಿಯುತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಶಕ್ತಿಯು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಕ್ಷರಣ್ಯಾನ್ ಸತ್ಯತ್ವ ಎಂದು ದರ್ಶನದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ರತ್ನಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಾದರೆ, ಸಕಲವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ, ಸ್ಥಿತಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿ ಸಕಲವನ್ನು ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ.

ಅಥಾದಿತ್ಯ ಉದಯನ್ಯಕ್ತಾಪ್ತಜೀಂ ದಿಕಂ ಪ್ರವಿಶತಿ ತೇನ ಪ್ರಾಚ್ಯಾನ್ಪ್ರಾಣಾಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸಂನಿಧತ್ತೇ |
ಯದ್ವಕ್ತೃಣಾ ಯತ್ಕ್ರತೀಜೀಂ ಯದುದೀಪಿಂ ಯವರ್ಧೋ ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಯದಂತರಾ ದಿಕೋ
ಯತ್ಪರ್ವಂ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ ತೇನ ಸರ್ವಾನ್ ಪ್ರಾಣಾಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸಂನಿಧತ್ತೇ |

ಈ ಆದಿತ್ಯರತ್ನಿಗಳು ವಿಶ್ವದ ನಾನಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ, ಅವಾಂತರ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸಂಸಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬೆರಗು ವಿಶ್ವದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಆಡಕಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ತನ್ನ ಗರ್ಭದಲ್ಲೇ ಅಡಗಿಸಿ ಆದಿತ್ಯನು ತಾನೇ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿರುವನು.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೀಕಂ ತಪಂತಂ |
ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಃ ಶತಧಾ ವರ್ತಮಾನಃ ಸ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜಾನಾಮುದಯತ್ಯೇಷ ಸೂರ್ಯಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೧-೮)

ವಿಶ್ವರೂಪನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಪರಾಯಣನೂ, ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ಏಕವಾಕ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಯೂ, ಸಹಸ್ರಾರು ರಶ್ಮಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೂ, ಆದ ಆದಿತ್ಯನ. ಪ್ರಜೆಗಳಿಗಿಲ್ಲದೂ ಏಕವಾಕ್ಯ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾಗಿ ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆಂಬಿವೆ ಮುಂತಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆತನೇ ಏಕವೂ ಮಾತೃವೂ ಆಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವನೂ, ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಇದನ್ನೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಯಣರು

ಯಾಃ ಇದಾನೀಂ ಸ್ತ್ರಿಯಃ ಸತೀಃ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಆರುಲೌಕಿಕಾಃ ಕಾನ್ ಉ ತಾನೇವ ಮೇ
ಮಹ್ಯಂ ಪುಂಸಃ ಪುರುಷಾ ನಾಹುಃ ಪ್ರತಿಪಾದಯಂತಿ ತತ್ಪ್ರಾಚ್ಯಾಃ |'

ಯಾವ ಈ ರಶ್ಮಿತ್ವತ್ವವನ್ನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯೆಂದು ಲೌಕಿಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ತತ್ಪ್ರಾಚ್ಯರು ಪುರುಷರೂಪಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಎಂಬರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕಥವನ್ಯಸ್ಯ ಅನ್ಯಥಾವಃ ಉಚ್ಯತೇ | ಏಕಸ್ಯ ವ ನಿರಶ್ವ ಸಮಸ್ತೋಪಾಧಿಕಸ್ಯ ಅತ್ಯನಸ್ತದ್ವೇಷಾವ-
ಸ್ತಾನಮಾಶ್ವೇಣ ತತ್ಪ್ರದ್ಯುಪದೇಶೋಪಶಶ್ವೇಃ | ಹಾಗಾದರೆ, ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯಾದ ತತ್ಪ್ರದ್ಯುಕ್ತ ಪುಂರೂಪಿಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಅಶ್ವೇಪವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಾದರೆ, ಸಮಸ್ತವಾದ ಉಪಾಧಿಗಳಿಂದಲೂ ರಹಿತವಾಗಿ ಸಮಸ್ತರೂಪವನ್ನೂ

ತನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪನಾತ್ಮದಿಂದಲೇ ವಹಿಸುವ ರಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಈ ಅದಿತತ್ತ್ವದ ಮಹಿಮೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಅಕ್ಷೇಪಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಮನಾದಮೇಲೆ ತನ್ನ ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ತಾನೇ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಜನಗಳೆರಡನ್ನೂ ವಹಿಸಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ ವರ್ಣನೆಯು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ—

ಅತ್ಯೈವೇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ಪುರುಷವಿಧಃ ಸೋಽನುವೀಕ್ಷ್ಯ ನಾನ್ಯದಾತ್ಮನಃ | ಸ ನೈ ನೈವೇ ರೇಮೇ ತಸ್ಮಾದೇಕಾಕೇ ನ ರಮತೇ ಸ ದ್ವಿತೀಯಮೈಚ್ಛತ್ | ಸ ಹೈತಾವಾನಾಸ ಯಥಾ ಸ್ತ್ರೀಪು-
ಮಾಂಸಾ ಸಂಪರಿಷ್ಕತ್ಯಾಸ ಇಮಮೇವಾತ್ಮಾನಂ ದ್ವೇಧಾಸಾತಯುತತಃ ಪತಿತ್ವ ಪತ್ನೀ ಚಾಭವತಾಂ
ತಸ್ಮಾದಿದಮರ್ಧಬೃಗಲಮಿವ ಸ್ತು ಇತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮಾದಯಮಾಕಾಶಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾ
ಪೂರ್ಯತ ವಿವ ತಾಂ ಸಮಭವತ್ತತೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಜಾಯಂತ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧ ರಿಂದ ೩)

ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ್ನು ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದು ತನ್ನನ್ನುಳಿದು ಇನ್ನಾವ ಎರಡನೆಯ ವಸ್ತುವನ್ನೂ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ತನಗೆ ಹರ್ಷವಿಲ್ಲದೇ ತನಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಎರಡನೆಯ ವಸ್ತುವೊಂದನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರಿದ್ದರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿದರೆ ಎಷ್ಟು ವಿಸ್ತೃತವಾಗುವುದೋ ಅಷ್ಟು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಬೆಳೆದನು ಒಡನೆಯೇ ರೂಪದ್ವಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪತಿಪತ್ನೀರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದನು. “ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಅಕಾಶವೆಲ್ಲವೂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ವಿಶ್ವಾತ್ಮನು ಈ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದೊಡನೆ ಸಂಗಮಿಸಲು ಮಾನವಾದಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು” ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಜೀವಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ, ಗೋವ್ಯಕಛಾದಿರೂಪಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದು ಗವಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ವಿವರವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶೋದಪನಪತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನು ಸ್ತ್ರೀಪುಂಜನಗಳೆರಡನ್ನೂ ಧರಿಸಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ ವಿವರವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಕಾನೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತ್ವಾಸ ಮಿಥುನಮುತ್ಪಾದಯತೇ ರಯಂ
ಚ ಪ್ರಾಣಂ ಚೇತ್ಕೇತಾ ಮೇ ಬಹುಧಾ ಪ್ರಜಾಃ ಕರಿಷ್ಯತ ಇತಿ |

(ಪ್ರಶ್ನ. ೧-೪)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜಾಕಾಮನಾಗಿ ತಪಸ್ಸಿನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನೂ (ರಯಂ), ಪುಂಜನಿಯಾದ ಪ್ರಾಣವನ್ನೂ (ಪ್ರಾಣಂ) ಸೃಷ್ಟಿಸಿ, ಆ ಮಿಥುನದಿಂದ ಪ್ರಜಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದನು. ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ಮೂಲತತ್ತ್ವಗಳ ವಿಸ್ತೃತಿಯಿಂದ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಅದೇ ರಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿತವಾದವು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಶೋದಪನಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ,

ಮಾಸೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ.....ಅನ್ವಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತತೋ ಹ ವಸ, ತದ್ವೇತಸ್ತ-
ಸ್ಮಾದಿಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತ ಇತಿ | ತದ್ವೇಹ ವೈ ತತ್ಪ್ರಜಾಪತಿವ್ರತಂ ಚರಂತಿ ತೇ
ಮಿಥುನಮುತ್ಪಾದಯಂತೇ | ತೇಷಾಮೇವೈತ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೋ ಯೇಷಾಂ ತಪೋ ಬಹು-

ಚರ್ಯಾಂ ಯೇಷು ತೈಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠತಂ |

(ಪ್ರಶ್ನ ೧-೧೦ ರಿಂದ ೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಆದಿತ್ಯವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಚುಕ್ಕೆನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯಾಗಿಯೂ ಪುರುಷಿಯಾಗಿಯೂ ಅವಿಭವಿಸಿ ಲೋಕದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಹೇತುವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿ, ಆದಿತ್ಯ, ಸಂವತ್ಸರ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ತತ್ವದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ; ಮಾಸೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಅಹೋರಾತ್ರೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ; ಅನ್ಯಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ (ಪ್ರಶ್ನ. ೧) ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿದಾಗದ್ವೈಪ್ರಿಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಹರ್ಷಿಸಿದೆ. ಈ ತತ್ವವನ್ನು ತ್ರೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ,

ತೈಂ ಸ್ತ್ರೀ ಪುಮಾನಸಿ ತೈಂ ಕುಮಾರ ಉತ ನಾ ಕುಮಾರೀ |

ತೈಂ ಜೀರ್ಣೋ ದಂದೇನ ವಂಚಿಸಿ ತೈಂ ಜಾತೋ ಭವಸಿ ವಿಶ್ವತೋಮುಖಃ |

(ಶ್ಲೋ. ೮ ೪-೩)

ವಿಶ್ವತೋಮುಖನಾದ ನೀನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಾಗಿಯೂ ಪುರುಷಿಯಾಗಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕುಮಾರ ಕುಮಾರಿಯರ ರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದೀಯೆ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಅಕ್ಷಿಣ್ಯಾನ್ ಪಶ್ಯತ್—ಜ್ಞಾನದ್ವೈಪ್ಸ್ಯುಪೇತಃ ಕೆಕ್ಕಿನ್ನಹಾನ್ ಪಶ್ಯತಿ | ಜ್ಞಾನದೈಪ್ಸಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಹಾತ್ಮನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಬಲ್ಲನು ಇತರರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯೂ ಪುರುಷಿಯೂ ಆದ ಈ ತತ್ವವನ್ನು ಅರಿತ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಕೇನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿ ಸೌಂದರ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥೇಂದ್ರಮಬ್ಜುವನ್ನೇಘವನ್ನೇತದ್ವಿಜಾನೀಹಿ ಕಿನೇತದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ ತಥೇತಿ ತದಭ್ಯವ್ರವತ್ತೆ ಸ್ವಾತಿ-
ರೋದಧೇ | ಸತಸ್ತಿನೇವಾಕಾತೇಪ್ರಿಯಮಾಜಗಾಮು ಬಹುತೋಭಮಾನಾಮುಮಾಗ್ಂ ದೈಮ-
ವತೀಂ ತಾಗ್ಂ ಹೋವಾಚ ಕಿನೇತದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ |

(ಕೇನ. ೩-೧೧, ೧೨)

ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲು ಇಂದ್ರನು ಅದರ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋದನು. [ಆಗ್ಮ್ಯಾದಿಗಳೂ ಇವರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿಯದೇ ಹೋದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಇದರ ರಹಸ್ಯವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲು ದೇವತೆಗಳೂ ಆಗದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಲು ಈ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತದ ೫ ನೇ ಚುಕ್ಕೆನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ] ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಅರ್ಹತನಾದುದೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದುದೂ ಆದ ಒಂದು ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದನು ಇದು ಯಾವುದೆಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲು,

ಸಾ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಹೋವಾಚ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಾ ಎತದ್ವಿಜಯೇ ಮಹೀಯಧ್ವಮಿತಿ |

(ಕೇನ. ೪-೧)

ಆ ಪ್ರೀತ್ಯಕ್ರಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮವು. ಆದರೆ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ದೇವಾದಿಗಳ ಜಯವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಸುಂದರಾತ್ಮಕವಾದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಲೂ ಇತರ ಸಾಧಾರಣವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂತಲೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಲೂ ಸಹ.

ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತೇ ದೇವಾ ಅತಿರಾಮಿವಾನ್ಯಾನ್ದೇವಾನ್ಯಾವಗ್ನಿರ್ವಾಯುರಿಂದ್ರಶ್ಚೇ ಹ್ಯೇನನ್ನೇದಿಷ್ಯಂ
ಸಪ್ತೈಕುಶ್ವೇ ಹ್ಯೇನತ್ಪ್ರಥಮೋ ವಿಧಾಂಚಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ |

(ಪ್ರಶ್ನ. ೪-೨)

ಈ ಅದಿಶತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಆದನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಅದರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಉಳಿದವರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ತಿಳಿದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರ, ವಾಯು ಈ ದೇವತೆಗಳು ಉಳಿದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರರಲ್ಲೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ಈ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೇ ಅಧಿಕನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಇದರ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಹು ವಾಗ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇದು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಅತ್ಯಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನು ಕೇವಲ ಅಂಧನಾಗಿರುವನು.

ಅಂಧಂ ತಮಃ ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಯೇಽವಿದ್ಯಾಮುಪಾಸತೇ |
ತತೋ ಧೂಯ ಇವ ತೇ ತನೋ ಯ ಉ ವಿದ್ವಾಯಾಂ ರತಾಃ ||

(ಬೃ. ೪. ೪-೪-೧೦)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾಗದೇ ಕೇವಲ ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುವವರು ಅಂಧಕಾರದ ಗುಹೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅನಂದಾ ನಾಮ ತೇ ಲೋಕಾ ಅಂಧೇನ ತಮಸಾ ವೃತಾಃ |
ಶಾಂಸ್ತೇ ಪ್ರೇತ್ಯಾಭಿಗಚ್ಯಂತೈವಿದ್ವಾಂಸೋಽಬುಧೋ ಜನಾಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೧೧)

ಈ ಅಂಧಕಾರದ ಸವಾದ ಗುಹೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದವರಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಅನಂದವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರವೂ ಸಹ ಇವರಿಗೆ ಇದೇ ಗತಿಯು ಲಭಿಸುವುದು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಈ ವಿಶ್ವತತ್ವದ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯದ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಸ್ವಾನಂದವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅಂತಹವರನ್ನೇ ಅಂಧರೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಶ್ರೀಭಂಡರಿಯವರು ಈ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಜ್ಞಾನಚಕ್ರವನ್ನು ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿದರು.

ಇಂತಹ ಮಹಾಶತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು, ಯ ತ್ವ ವಿಜಾನಾತ್ಮ ಪಿತುಷ್ಠಿತಾಸಹ | ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನಿಯು ಪಿತೃವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾದ ಪೂಜ್ಯತೆಯುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಅಂತವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ,

ತೇ ತಮರ್ಜಯಂತಸ್ತೃಂ ಹಿ ನಃ ಪಿತಾ ಯೋಽಸ್ಮಾಕಮವಿದ್ವಾಯಾಃ ಪರಂ ಪಾರಂ ತಾರಯ-
ಸೀತಿ | ನಮಃ ಪರಮ ಋಷಿಭ್ಯೋ ನಮಃ ಪರಮಋಷಿಭ್ಯಃ |

ಆನಂತರ ಪಿಪ್ಪಲಾದಿನಿಂದ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆದವರಿಲ್ಲರೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ " ನೀನು ನಮ್ಮ ಪಿತೃವು. ನಮಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿಹಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಆಜ್ಞಾನದ ಸಾಗರದಿಂದ ದಾಟಿಸಿ ಜ್ಞಾನದ ಎಲೆಗೆ ಸೇರಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪಿತೃವಿ ನಂತೆ ಪೂಜ್ಯನು" ಎಂಬುದಾಗಿ ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾ ನೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಪರಮ ಮಹಿಗಳಿಗೆ ಪೂಜ್ಯತೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದೆ. ಮಹಿಮಾದವನು ಮಾತ್ರ ಜ್ಞಾನಿಯು; ಜ್ಞಾನಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಮಹಿಗಳೂ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕವಿಯು; ಪುತ್ರ; ಸ ಇಮಾ ಚೇತ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನಿಯು ಪಿತೃಗಳಿಗೂ ಪಿತೃವಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಸಾಯಣರು ಕಾಂಡಕಲ್ಪಾಹಾರಿಯಿಂದ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ.

ಶಿಶುವಾ ಆಂಗಿರಸೋ ಮಂತ್ರೈಕೃತಾಂ ಮಂತ್ರೈಕೃದಾಸೀತ್ ಸ ಪಿತೃನ್ ಪುತ್ರೈಕಾ ಇತ್ಯಾ-
ಮಂತ್ರಯತ |

(ಶಾಂ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೩-೨೪)

ಆತ್ಯಂತ ಕಿರಿಯವನಾಗಿದ್ದ ಆಂಗಿರಸ್ಸು ಮಂತ್ರೈಕೃತೃಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಮಂತ್ರೈಕೃತಾಗಿದ್ದನು. ಅವನು ಪಿತೃಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಪುತ್ರರೆಂದೇ ಸಂಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಆಗ.

ತೇ ದೇನಾನಪೃಚ್ಛಂತ ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ನೇತವಾವ ಪಿತಾ ಯೋ ಮಂತ್ರೈಕೃತ್ ||

ಆ ಪಿತೃಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಇದು ಸರಿಯೇ ಎಂದು ಕೇಳಲು, ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಇವನು ನಿಜವಾದ ಮಂತ್ರೈಕೃತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇವನೇ ಪಿತೃವಿನಂತೆ ಪೂಜ್ಯನು ಎಂದು ಉತ್ತರ ಕೊಟ್ಟಿರಿಂಬ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಮಂತ್ರೈಕೃತನಿರೂಪದ ಪರಿಷ್ಕರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ,

ಸ್ವಿಯು ಏನೈತಾಃ ಶಬ್ದೈಶ್ಚರೂಪರಸಗಂಧಹಾರಿಣ್ಯಸ್ತಾ ಅಮುಂ ಪುಂಶ್ಚೇತೇ ಪಿತಾಹಾರಾಃ
ಪ್ರಾಣಿ ಇತಿ ಪತ್ಯನ್ ಕಷ್ಟಾನೈವಿಜಾನಾತ್ಯಂಧಃ ಕಂದ್ಯಃ ಪುತ್ರಃ ಸ ಇಮಾ ಜಾನಾತಿ. ಯಃ
ಸ ಇಮಾ ಜಾನಾತಿ ಸ ಪಿತೃಪ್ತಿಕ ಸದಿಶ್ಯಾತ್ಯಗತಿಮಾಚರ್ಷೇ |

(ನಿ. ೧೪-೨೦)

ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇದರ ಅರ್ಥವೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಆವಃ ಪದೇಣಿ ಪರ ಏನಾನರೇಣ ಪದಾ ವತ್ಸಂ ಭಿಭೃತೀ ಗೌರುದಸ್ಯಾತ್ |
ಸಾ ಕ್ವದ್ವೀಚೇ ಕಂ ಸ್ವಿದಧ್ವಂ ಪರಾಂಗಾತ್ಸ್ವ ಸ್ವಿತೃತೇ ನಹಿ ಯೂಥೇ
ಅಂತಃ || ೧೭ ||

ಗೋರೂಪಿಯಾದ ಈ ಆಹುತಿಯು ವತ್ಸರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಅಧಃ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮುಂಭಾಗದ ಕಾಲುಗಳಿಂದಲೂ ನುತ್ತು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹಿಂಭಾಗದ ಕಾಲುಗಳಿಂದಲೂ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಸೂರ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹತ್ತುತ್ತದೆ. ಆಹುತಿಯಾದ ಈ ಗೋವು ಎಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು? ಯಾವ ಪುರುಷನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ಸಂಪತ್ಕರಿಸಿ

ಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗದಿದ್ದರೇ ಹಿಂತಿರುಗು? ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಫಲವನ್ನು ಪ್ರಸವಿಸುತ್ತದೆ? ಎಂಬುದನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ತನ್ನ ಗುಂಪಿನ ಪಶುಗಳ ನಡುವೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಸುರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗೋರೂಪದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯ ರಶ್ಮಿಪಮಾಹ ವಿನ ಗೋರೂಪೇಣ ಸ್ತೂಯತೇ | ಅದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಪಮಾಹವೇ ಗೋರೂಪದಿಂದ ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಗೌಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀ, ಪಶು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಾಗುವುದೆಂದೂ ಆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಾಹುತಿ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿ ಎಂಬರ್ಥವಾಗುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. “ಆಗ್ನಿ ಪ್ರಸ್ತಾಹುತಿವ್ಯಗಾದಿತ್ಯಮುಪತಿಷ್ಯತೆ” ಎಂಬ ಸ್ತೂತಿನಚನವನ್ನು ಧಾನ್ಯಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಅಹುತಿಯೂ ಅದಿತ್ಯನನ್ನೇ ಸೇರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದೆಂದೂ ರಶ್ಮಿಯೊಪದ್ರಿಯೇ ಪರಿಣಾಮಿಭುಕ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಅದಿತ್ಯೋಽಪಿ ಗೌರುಚ್ಯತೇ | ಸರ್ವೇಽಪಿ ರಶ್ಮಿಯೋ ಗಾವ ಉಚ್ಯಂತೇ ||

(ನಿ. ೨-೬)

ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ,

ಶಾ ನಾಂ ನಾಸ್ತೂನ್ಯುತ್ಪಸಿ ಗಮುಧ್ಯೈ ಯತ್ರ ಗಾವೋ ಭೂರಿತ್ಯಂಗಳಾ ಆಯಾಸಃ |

ಅತ್ರಾಹ ತದುರುಗಾಯಸ್ಯ ವ್ಯಷ್ಣಃ ಪರಮಂ ಪದಮವ ಛಾತಿ ಭೂರಿ ||

ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಪದ್ಯದಹರಿಸಿ ಬಹು ಕೃಂಗಗಳುಳ್ಳವೂ, ಆಯಾಸವೂ ಆದ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅದಿತ್ಯ ರಶ್ಮಿಗಳ ಪರ್ಯಾಯಪದವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂತಹ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗೂ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಯೊಂದಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗೂ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಯನ್ನು ಗೋವಿಗೂ, ಯಜಮಾನನನ್ನು ವಶ್ಯಕ್ಕೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯವರಿಗೂ ಅರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಅಗ ಕ್ಷ ಸ್ತೂತೇ ಇತ್ಯಾದಿವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೆ ಲಭಿಸಬಹುದಾದ ಅನ್ನಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳೇ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಯ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಅಗ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಉತ್ತಮವಾದ ದಿವ್ಯಲೋಕ ಪದವಿಯು ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಿಂದ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ಕೆಳಗಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸ ಉದೀಕ್ಷತೇ | ಸ್ವಯಂಭೂರಸಿ ಶ್ರೇಷ್ಠೋ ರಶ್ಮಿರಿಕ್ವೇವ ವೈ ಶ್ರೇಷ್ಠೋ ರಶ್ಮಿರ್ದತ್ತೂರ್ದಸ್ಯಸ್ಮಾದಾಹ ಸ್ವಯಂಭೂರಸಿ ಶ್ರೇಷ್ಠೋ ರಶ್ಮಿರಿತಿ ವರ್ಜೋದಾ ಅಸಿ ವರ್ಜೋದ ಮೇ ದೇಹೀತಿ ಕ್ವೇನಾಹಂ ಬ್ರೂಮೀತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕುಶ್ರೇಷ್ಠೋವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನೇ ಪ್ಷವ್ಯಂ

ಯದ್ವೈತ್ಯವರ್ಚಸೀ ಸ್ಯಾದಿತೈಶೋ ಹ ಸ್ಯಾಹೌ ಪೋದಿತೇಯ ಏವ ವಾ ಮಹ್ಯಂ ಗಾ
ದಾಸ್ಯತಿ ಗೋದಾ ಗಾ ಮೇ ದೇಹೀತ್ಯೇವಂ ಯಂ ಕಾಮಂ ಕಾಮಯತೇ ಸೋಽಸ್ಮೈ ಕಾಮಾಃ
ಸಮೃದ್ಧತೇ |
(ಶ. ಬಾ. ೧-೯-೩೧೬)

ಅದಿತ್ಯನು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ರಶ್ಮಿಯೂ ಸ್ವಯಂಭುವೂ, ವರ್ಚೋದನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ "ನನಗೂ ವರ್ಚ
ಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡು" ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿ ದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಯಾಕ್ವಾ
ವಲ್ಯನು "ವರ್ಚೋದಾ ಅಸಿ ವರ್ಚೋಮೇ ದೇಹಿ" "ನೀನು ವರ್ಚಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ; ನನಗೂ ವರ್ಚಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡು"
ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಔಪೋದಿತೇಯನು "ಏವ ವಾ ಮಹ್ಯಂ ಗಾಂ ದಾಸ್ಯತಿ ಗೋದಾ ಗಾಮೇ ದೇಹೀತ್ಯೇವಂ" ಈ
ಅದಿತ್ಯನು ಗೋವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಎಲೈ ಅದಿತ್ಯನೇ, ನನಗೆ ಗೋವನ್ನು ಕೊಡು" ಎಂದು
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಯಾರು ಯಾವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡರೂ ಆಯಾ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಅದಿತ್ಯನು
ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು "ಯಂ ಯಂ ಕಾಮಂ ಕಾಮಯತೇ ಸೋಽಸ್ಮೈ ಕಾಮಾಃ ಸಮೃದ್ಧತೇ|| ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.
ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ವಾಕ್ಯವು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಿಂದ ಶತಪಥದಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ
ಯೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಸಗ್ಗೇಶ್ರವಾ ಹ ಸೌವರ್ಚಸಸ್ಮಿಂಜಮೌಪೋದಿತಮುವಾಚ ಯತ್ತೈಶಿಣಾಗ್ಂ ಲೋಕಾ
ಭೂಃ ಕಾಮಿಡಾಮುಪಾಹ್ಯಥಾ ಇತಿ ಶಾಮುಪಾಹ್ಯ ಇತಿ ಲೋವಾಚ ಯಾ ಪ್ರಾಣೇನ ದೇವಾ-
ನ್ವಾಧಾರ ವ್ಯಾಣೇನ ಮನುಷ್ಯಾಸಪಾನೇನ ಪಿತ್ತೈನಿತಿ ಛಿನತ್ತಿ ಸಾ ಛಿನತ್ತೀ ಇತಿ ಛಿನತ್ತೀತಿ
ಲೋವಾಚ ಶರೀರಂ ವಂ ಆಸ್ಯೈ ತಮುಪಾಹ್ಯಥಾ ಇತಿ ಲೋವಾಚ ಗೌವ್ಯೆ ||
(ಶೈ. ಸಂ. ೧-೭-೨೧)

ಎಂಬ ಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶ್ರವಸ್ವಿಗೂ, ಔಪೋದಿತಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯಿದೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಔಪೋದಿತಿಯು ಮೇಲೆ ವಿವ
ರಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ಕಾಮವನ್ನೇ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಶತಪಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಶ್ರುತಕದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದುದು ಅದಿತ್ಯ
ರಶ್ಮಿ ರೂಪವಾದ ಗೋವಿನಿಂದ ಲೌಕಿಕವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆಯಬಹುದು. ಅಥವಾ ಯಾಕ್ವವಲ್ಯನು ಇಚ್ಛಿಸಿದಂತೆ
ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆಯಬಹುದೆಂಬುದು ವಿಶದವಾಗಿದೆ. ಇವನ್ನೇ ಮುಂಚೆಕೋಪನಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಏತೇಷು ಯಶ್ಚ ರತೇ ಭ್ರಾಜಮಾನೇಷು ಯಥಾಕಾಲಂ ಚಾಹುತಯೋ ಹ್ಯಾಪದಾಯ್ಸ ||
ತಂ ನಯಂತ್ಯೇತಾಃ ಸೂರ್ಯೈ ರಶ್ಮಿಯೋ ಯತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಪತಿರೇಕೋಽಧಿಪಾಸಃ ||
(ಮಂ. ಉಂ. ೧-೨೭)

ಈ ರಶ್ಮಿಗಳು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿರುವಾಗ ಆಯಾ ಕಾಲಾನುಗುಣವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರೆ ಆ ಯಜಮಾನನ್ನು
ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ಇರತಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಈ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಒಯ್ಯುತ್ತವೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ,

ಏದ್ಯೋಹೀತಿ ತಮಾಹುತಯಃ ಸುವರ್ಚಸಃ ಸೂರ್ಯೈ ರಶ್ಮಿಭಿಯೇಷಮಾನಂ ವಹಂತಿ |
ಪ್ರಿಯಾಂ ವಾಚಮುಛಿದಂತೈಃರ್ಚಯಂತ್ಯೈ ನಿಷ ವಃ ಪುಣ್ಯಃ ಸುಕೃತೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ||
(ಮಂ. ಉಂ. ೧-೨೬)

ಶ್ರೀಷ್ಠವಾದ ಈ ಅಹುತಿಗಳ ಯಜಮಾನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ “ ಬಾ, ಬಾ ” ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಳ್ಳಲೂ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಅವನನ್ನು ಅವನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮರೋಷಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಲೂ “ ಇದು ನಿನ್ನ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಗಳಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮರೋಷವು ” ಎಂದು ಪ್ರಿಯವಾಕ್ಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಲೂ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಲೂ, ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುತ್ತವೆ. ಎಂಬುದಾಗಿ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಯ ಉತ್ತಮವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಉಪಕಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಭಾವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವತ್ಸಂ ಬಿಭೃತೀ—ವತ್ಸಸ್ಥಾನೀಯಮಗ್ನಿಂ ಧಾರಯಂತೀ | ವತ್ಸರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥ.

ಅದ್ವಾ ಗೋಜಾ ಇತ್ಯದ್ವಾಕ್ಶ್ವ ಹ್ಯೋಷ ಗೋಜಾಶ್ಚ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೩-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯು ಗೋಜ ಎಂದರೆ ಗೋವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮಾತೃವಾದ ಗೋವು ವತ್ಸನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾ ಉದ್ಧಾರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹತ್ತುತ್ತದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ವತ್ಸನೆಂಬ ವಿಕೇಶವೂ ಸಂಹೋಧನವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಜವಾದ ಗುಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಗರ್ಭೋ ಯೋ ಅಪಾಂ ಗರ್ಭೋ ವನಾನಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚ ಸ್ಯಾಪಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚ ರಥಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೨)

ಶ ಇಮಂ ವೋ ನಿಣ್ಯಮಾ ಚಿಕೇತ ವತ್ಸೋ ಮಾತ್ಸರ್ಜನಯತ ಸ್ಯಧಾಭಿಃ |

ಬಹ್ವೇನಾಂ ಗರ್ಭೋ ಅಪಸಾಮುಪಸ್ಯಾನ್ಮಹಾನ್ಸನಿರ್ವಿಶ್ವ ರತಿ ಸ್ಯಧಾವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಎದ್ದುದ್ದೂಪದ ಅಗ್ನಿಯು ಅದಿತ್ಯಕಿರಣರೂಪಗಳಾದ ಅಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಪ್ರಾಯನಾಗಿದ್ದು ಔಷಸಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆಂದೂ ಇದೇ ವತ್ಸರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ಯಧಾವಾನ್ ಅಗದ್ವಾನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಸ್ಮೇ ವತ್ಸಂ ಪರಿ ಪಂತಂ ನ ವಿಂದನ್ನಿಚ್ಛಂತೋ ವಿಶ್ವೇ ಅಮೃತಾ ಅಮೂರಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿಯುಕ್ತಗಳೆಲ್ಲವು ವತ್ಸರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಇವು ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿವೆ. ಇಂತಹ ವತ್ಸರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತೆಯಾದ ಗೋವು ಧರಿಸಿದಳೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೀಗೆ ಅಗ್ನಿಪಂವಾದ ಅರ್ಥವು ಒಂದು ವಿಧ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ಗೌಃ ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಾರಶ್ಮಿರೂಪಾ ಗೌಃ ವತ್ಸಂ ವತ್ಸವದ್ರಕ್ಷಣೇಯಂ ಯಜಮಾನಂ ಉಕ್ತಕ್ರಮೇಣ ಬಿಭೃತೀ ಉದಸ್ಯಾತ್ |

ರಕ್ಷಿರೂಪವಾದ ಗೋಪ ತನ್ನ ವಕ್ರಪ್ರಾಯನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹಾರುತ್ತಾ ಅದೃಶ್ಯವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದಳು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು "ಕಂ ನಯಂತೈಶಾಃ"

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವುದನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅನೇ ಪರೇಣ ಪಿತರಂ ಯೋ ಅಸ್ಯಾನುವೇದ ಪರ ಏನಾವರೇಣ |

ಕವೀಯಮಾನಃ ಕ ಇಹ ಪ್ರ ವೋಚದ್ಧೇವಂ ಮನಃ ಕುತೋ ಅಧಿ ಪ್ರಜಾತಂ

|| ೧೮ ||

ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲಿರುವನೂ, ಈ ಪೃಥ್ವಿಯ ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯ ನೊಡಗೂಡಿದವನಾಗಿಯೂ, ಮತ್ತು ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಕೆಳಗಡೆ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಬೆರೆಸುವನ್ನಾಗಿಯೂ ಸಹ ಯಾವನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಶ್ರಾಂತದರ್ಶಿಯಂತಿರುವ ಯಾವನು ತಾನೇ ಈ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಆ ಅದಿತ್ಯಾದಿಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿವರಿಸಬಹುದು ತಿಳಿಸಬಲ್ಲನು? ಅಲೌಕಿಕವಾದುದೂ, ದೇವವಿಷಯವಾದುದೂ ಆದ ಶ್ರೇಷ್ಠಿಯುಕ್ತ ಮನಸ್ಸು ಅತಿಶಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅದೃಶ್ಯವಿಶೇಷದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ?

ಅಗ್ನಿಗೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ತೋರಿಸಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಅದಿತ್ಯಾದಿಗಳ ಪರಸ್ಪರ ವಿನ್ಯಯರೂಪವಾದ ಲೋಕಾಂಕ್ಷಣಾ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದೇ ತತ್ವದ ಎರಡಂಶಗಳೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಬಾಹ್ಯವಾದ ಅವಿಭಾವದಿಂದ ಇಬ್ಬರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪದಿಂದ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರೂ ಸಹ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಏಕೈಕವೇ ಇರುತ್ತದೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಅವ, ಪರ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅವ ಎಂದರೆ ಅಧೋಭಾಗವೆಂದೂ, ಪರವೆಂದರೆ ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತಂಕ್ಷನೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಉತ್ಸರ್ವಾ ಏಕರ್ಷಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಆಪ್ತ ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. Wilson ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು,

He who knows the protector of this world as the inferior associated with the Superior, and the superior associated with the inferior

ಎಂದು ಅವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪಕೃಷ್ಣವಾದುದೆಂದೂ, ಪರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಣವಾದುದೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅದಿತ್ಯಾದಿಗಳಿಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ತತ್ವದ ಎರಡಂಶಗಳಾದುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅನುಚಿತವಾಗಬಹುದು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ತರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆಯು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಮೂರ್ಧಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ರಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರಿಯೋ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ ನ |

ಮಾಯಾಮೂ ತು ಯಜ್ಞಿಯಾನಾನೀಶಾಮಪೋ ಯತ್ತೂರ್ಣಶ್ಚರತಿ ಪ್ರಜಾತೇಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೬)

ಈ ವೈಶ್ವನೋಪನಿಷದ್ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಧಾನಭೂತನಾಗಿ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದಲೂ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ರೂಪದಿಂದಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನ ಲೋಕರಕ್ಷಣಾಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಪುನಃ, ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ,

ಸ್ತೋನೇನ ಹಿ ದಿವಿ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮಜೀಜನಶ್ಚಾತ್ಮೈಃ ಲೋಧಿಸಿಪ್ತಾಂ |
ತಮೂ ಅಶ್ವಣ್ವೇದಧಾ ಭುವೇ ಕಂ ಸ ಓಷಧೀಃ ಪಚತಿ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೦)

".....ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವೀಃ ಪೂರಣಂ ತಮಕುರ್ವಂತೀಧಾಭಾವಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂಕಂಕ್ಷೇ ದಿವೀಶಾಕಪೂಣಃ" ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂತಂಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ತನ್ನ ಪಾಲನ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಕ್ಷುರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಅವನು ರೂಪಾಂತರಗಳಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅದಿತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ಬೆಳಗುವ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವು ಒಂದೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೧೨ ೨೨); ಅದೇ ಛಾಂದೋದಕವಾದ ಚಕ್ಷುಃಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕ ವಿಷಯವಲ್ಲ ಇವನ್ನು ಅರಿಯಬೇಕಾದರೆ ಶ್ರಾಂತದರ್ಶಿತವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಕವಿಯುಮಾನಃ ಕ ಇಹ ಪ್ರವೋಚತ್ | ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದೆ. ಈಶ್ರಾಂತದರ್ಶಿಯಾದವನು ಅದಿತ್ಯಾದಿಗಳ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಮೇಲೆ ತಿಳಿದಂತೆ ಅಶೋಕರಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷಯವಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನು ಸಾಯಣರು " ಅಗ್ನಿ ದಿತ್ಯಾ ವ್ಯತಿಹಾರೇಣ ಉಪಾಸ್ತೇ" ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಯದ್ವಾ | ಅಭಿಭೂತರಜವಸ್ತೌ ಉದ್ಭವಸ್ತೌ ಅತ ವಿವ ಸ್ವಾಧೀನಮಾಯಾ ವಿತಾ ವಿಕ್ವೇನ ವಾ ಅಧಿಗಚ್ಛತಿ | ರಜೋಗುಣವನ್ನೂ, ತವೋಗುಣವನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿ ಶುದ್ಧವಾದ ಸತ್ತ್ವಗುಣವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿ ಅದಿತ್ಯಾದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆಯೇ ಹೊರತು ಇಬ್ಬರ ಮೂಲತತ್ತ್ವವೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ಕವಿಯಾದವನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಂದಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಶ್ರೇಧಾಶಾನ್ತಂ ವ್ಯಕುರುತಾದಿತ್ಯಂ ತೈತೀಯಂ ನಾಯುಂ ತೈತೀಯಂ ಸ ಏಷ ಸ್ವಾಣಸ್ತೇದಧಾ
ವಿಹಿತಃ :

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೩)

ಮೂಲಭೂತವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮೂರು ಭಾಗವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗಿಯೂ, ಭಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ,

ವಾಗೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ ಸೋಽಗ್ನಿನಾ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ ಭಾತಿಚ
ತಪತಿ ಚ ಕೀರ್ತ್ಯಾ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಯ ವಿವಂ ವೇದ |

ಸ್ವಾಣಿ ವಿವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ಚತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ ಸ ನಾಯುನಾ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ.....
ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಯ ವಿವಂ ವೇದ ||

ಚಕ್ಷುರೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ ಸ ಅದಿತ್ಯೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೮-೩ ರಿಂದ ೬)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿ, ನಾಯು, ಅದಿತ್ಯ ಇಂಬ ತ್ರಿಲೋಕಾಧಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಭಿವಾಹನಗಳಿಂದ ಪುರುಷನ ವಾಗಾದಿಗಳು ಈ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಂಶಭೂತಗಳಾದ ಅಗ್ನಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಶಕಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

సంవసథాగ్ శ్వవిదా | సమీటితే లురసా త్వేనేతి సంవసథామేనగ్ శ్వవిదా
 సమీటితే లురసా జాత్వేనా జేత్యేతద్వగ్నిమంతభంశ్యంతి జ్యోతిశ్శంకే మజస్త-
 మిదిత్యసా నా ఆదిత్యే ఏషోఽగ్నిః స ఏష జ్యోతిశ్శానజస్తమేనేతే అంతరాది-
 ధ్యతస్తస్మాదాద జ్యోతిశ్శంకేమజస్తమిదితి ||

(శ. బృ. ౬-౪-౧-౧౧)

ఎట్టి జ్యోతిశ్శక్తుగళే, ఈ ప్రకాశమాననని, అమరనని అద అగ్నియే ద్యులోకపల్లి ప్రకాశితురువ అది
 త్వను. అదుదరింద లురస్సిందలని కృదయందిందలని చక్రమాది ఈ తేజస్వన్ను ఆరాధిసి ఎందని, ఊగేయే,

అగ్నే యేత్రే దివి వజ్ర ఇతి | ఆదిత్యో వా ఆస్యే దివి వజ్రః శ్శాన్తివ్యా మిత్యయమగ్నిః
 శ్శాన్తివ్యాం యద్యోజషధిజ్షవ్వా యజత్రేతి య ఏనోజషధిజ్షు జాశ్శు జాగ్నిస్తమే-
 తదాద యేనాంతరిక్షమునావ తతంభేతి వాయుః స త్రేజ్షః స భానురణవో
 న్నృజ్జూ ఇతి మదాన్స్తా భానురణవో వృజ్జూ ఇత్యేతత్ ||

(శ. బృ. ౬-౧-౧-౩౩)

ఎట్టి అగ్నియే, ద్యులోకపల్లిరువ నిన్న వజ్రస్సు వజ్రత్వదుదు ఇదే వజ్రస్నే ఆదిత్యురూపపల్లి ప్రకాశితుడే.
 శ్శాన్తియల్లి వాణివనియ రూపపల్లిదే. మత్తు డివధ్యాదిగళల్లియని రూపాంతరగళల్లి ప్రకాశితుడే. ఇదే
 వజ్రస్సు వాయుదిగళల్లియని వ్యాపిసి మాననాది సకలవన్ను విశ్వీసుత్తా మజత్తాద తేజోరూపపల్లి ఇత్యాది
 యాగి వజ్రోదే. ఇదరింతేయే కఠోజపనిశ్చిత్తిల్లి ఈ విశ్వాత్వనాద అగ్నియ స్వరూపవన్ను వజ్రోసుత్తా,

ప్రతే బ్రవిమి తదే మే నిబోలధ స్వగ్యమగ్నిం నటికేతః ప్రజాననా |
 అనంతలోకాత్మమథోల ప్రతిషాం ఏద్ది త్వమేతం నిఘతం గుహాయాం ||

(కఠ. ౧-౧-౧)

ఎట్టి నటికేతనే, ఈ స్వగ్యవాద అగ్నియు అనంతవాద లోకనన్ను ఒదిగిసిరిదువుదాగియు మత్తు ప్రతిషా
 రూపపల్లియని ఎందరి విరాట్ స్వరూపపల్లిదే జగత్తిగే ఆశ్రయవాగియు లుపాసకర కృదయపల్లి వ్యాప్రవాగిదే
 ఎందని, ఇదే విరాట్ పురుషన స్వరూపనని వజ్రోసుత్తా, ముండలోకపనిశ్చిత్తిల్లి.

అగ్నిమోధా బిష్టుః జేంద్రేసూర్యా దివః క్షోత్రే వాగ్నివృత్తాశ్చ వేదాః |
 వాయుః శ్రాణోల కృదయం ఏత్వమస్య పద్భ్యం శ్శాన్తివే ద్యేజ్ష సవభూతాంతరాత్మా ||

(మ. లు. ౩-౧-౪)

యావనిగి అగ్నియ మూర్ధవూ, జేంద్రే సూర్యురు కణ్ణుగళని, దిక్కుగళు కివిగళని, వాయువు ప్రాణవూ, విశ్వే
 కృదయవూ, అగరువుదోల, అంతర విరాట్ పురుషను ఏత్వబృతీయాకద్యానే.

ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧೋ ಯಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಃ ಸೋಮಾತ್ಪರ್ಜಸ್ಯಸ್ಯ ಓಷಧಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ |
ಪುಮಾನ ರೀತಃ ಸಿಂಚತಿ ಯೋಷಿತಾಯೋ ಬಹ್ನಿಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪುರುಷಾತ್ ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ ||

(ಮ. ಉ. ೨-೧-೫)

ಯಾವ ಆ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಸೂರ್ಯನೇ ಸಮಿತ್ತೋ, ಆತನಿಂದಲೇ ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ, ಮತ್ತು ಅದೇ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವು ಬೆಳಗುತ್ತಿದೆ. ಆ ದ್ಯುಲೋಕವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ಸೋಮನಿಂದ ಪರ್ಜಸ್ಯನೆಂಬ ಎರಡನೆಯ ಅಗ್ನಿಯು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಶೋದಿಸುವಂತಿಲ್ಲ,

ಏಮೋಽಗ್ನಿಸ್ತಪತ್ಯೇಷ ಸೂರ್ಯ ಏಷ ಪರ್ಜಸ್ಯೋ ಮಘವಾನೇಷ ವಾಯುರೇಷ ಪೃಥಿವೀ
ರಯುರ್ದೇವಃ ಸದಸಚ್ಚಾಮೃತಂ ಚ ಯತ್ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೫)

ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅಗ್ನಿಯಾಗಿ ಸುಡುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸೂರ್ಯನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಪರ್ಜಸ್ಯನಾಗಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನಾಗಿ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮೂರ್ತವೂ, ಅಮೂರ್ತವೂ, ದೇವಾದಿಗಳ ಉತ್ತತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದವನೂ ಈತನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಾನ್ನಿಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಅವಃ ಪರೇಣ ಪಿತರಂ ಯೋ ಅಸ್ಯಾನುವೇದ ಪರ ಏನಾವರೇಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರಪವನ್ನರಿಯಲು ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿಯೇ ಆಗಬೇಕು. ಮತ್ತು ಅವನ ಮನಸ್ಸು ಸಹ ಪಾರ್ಥಿವವಾದುದೂ ನಷ್ಟರವಾದುದೂ ಆದ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ದೂರವಾಗಿ ಶುದ್ಧ ಚಿತ್ತವೃದ್ಧಾಗಿರಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ದೇವಂ ಮನಃ ಎಂದು ಅದರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಶುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏತಕ್ಕೇಂದರೆ,

ನ ಚಕ್ಷುಷಾ ಗೃಹ್ಯತೇ ನಾಪಿ ನಾಚಾ ನಾನ್ಯೈರ್ದೇವೈಸ್ತಪಸಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಾ |
ಜ್ಞಾಃ ಪ್ರಸಾದೇನ ವಿಶುದ್ಧಸತ್ತೈಶ್ಚತಸ್ತು ತಂ ಸಶ್ಯತೇ ನಿಷ್ಕಲಂ ಧ್ಯಾಯಮಾನಃ ||

(ಮುಂ. ಉ. ೩-೧-೮)

ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ಈ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ರೂಪವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ವಾಚ್ಯವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮಾತಿಂದಲೂ ಗ್ರಹಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮತ್ತು ವಿಷಯಸಂಬಂಧದಿಂದಂಟಾಗುವ ರಾಗವೇ ಮುಂತಾದ ಮಲಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ದೂರವಾಗಿ ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿಯೂ ಶಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಚೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಶುದ್ಧಚೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕವಿಯು ಲಕ್ಷಣವು ಹೇಗರಬೇಕೆಂದರೆ,

ಸಂಪ್ರಾಪ್ಯೈನಮೃಷಯೋ ಜ್ಞಾನತೈಪ್ರಾಃ ಕೃತಾತ್ಮಾನೋ ವಿತರಾಗಾಃ ಪ್ರಕಾಂತಾಃ |
ತೇ ಸರ್ವಗಂ ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಧೀರಾ ಯುಕ್ತಾತ್ಮಾನಃ ಸರ್ವಮೇವಾವಿಶಂತಿ ||

(ಮುಂ. ಉ. ೩-೨-೫)

ಇಂತಹ ಕವಿಚೇತನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಈ ಋಷಿಗಳು ಜ್ಞಾನತೃಪ್ತರಾಗಿಯೂ, ಕೃತಾತ್ಮರಾಗಿಯೂ, ವಿತರಾಗರಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಶಾಂತರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ಧೀರರು ಸರ್ವಗತನಾದ ಆತ್ಮನನ್ನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಪಡೆದುಕೊಂಡವರಾಗಿಯೂ ಯುಕ್ತಾತ್ಮರಾಗಿಯೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಗಳಾಗುವರು, ಆದರೆ ಇಂತಹ ಯುಕ್ತಾತ್ಮರು ಬಹಳ ವಿರಳವಾದುದರಿಂದ ದೇವಂ ಮನ್ಯ ಕುತಃ ಅಧಿಪಾತಂ ಇಂತಹ ದೇವವಿಷಯವಾದ ಚೇತಸ್ಸು ಕೇವಲ ಅದೃಷ್ಟವಿಶೇಷದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯೇ ಅವರ್ಚಿಸಂತಾ ಉ ಪರಾಚಿ ಆಹುರ್ಯೇ ಪರಾಂಚಿಸಂತಾ ಉ ಅವರ್ಚಿ
ಆಹುಃ |

ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಯಾ ಚಕ್ರಥುಃ ಸೋಮ ತಾನಿ ಧುರಾ ನ ಯುಕ್ತಾ ರಜಸೋ
ವಹಂತಿ || ೧೯ ||

ಅಧೋಮುಖವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳ ಅದಿತ್ಯಚಕ್ರದ ಯಾವ ರಶ್ಮಿಗಳಿವೆಯೋ ಅವನ್ನೇ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾದ ಸ್ಥಿತಿಗಳಿಲ್ಲವನ ನ್ನಾಗಿ ಕಾಲವಿತ್ತುಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ರಶ್ಮಿಗಳು ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾದ ಪ್ರಸರಣಗಳನ್ನೋ ಅವನ್ನೇ ಅಧೋಗಾಮಿ ಯಾದವು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಸೋಮನೇ, ನೀನೂ, ಇಂದ್ರನೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಪರಿಭ್ರಮಣಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಯಾವ ಯಾವ ಗ್ರಹಾದಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದೀರೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸಹ ಶಕಟಾದಿಗಳ ನೊಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ಅಶ್ವಾದಿಗಳಂತೆ ರಂಜನಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವಹಿಸುತ್ತವೆ.

ಶ್ರುತೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮೂಲತತ್ವವು ತನ್ನ ಬಾಹ್ಯವಿಭಾವದಿಂದ ಚಕ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವಾಗ ಊರ್ಧ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿರತಳ್ಳ ರಶ್ಮಿಗಳೂ ಗ್ರಹಾದಿಗಳೂ ಅವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಧೋಭಾಗಕ್ಕೂ, ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲಿರತಳ್ಳವು ಊರ್ಧ್ವ ಭಾಗಕ್ಕೂ ವಿನ್ಮಯರೂಪದಿಂದ ಸುತ್ತುತ್ತಿವೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಒಂದೇ ಪದಾರ್ಥವು ಅಧೋಮುಖವುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ, ಊರ್ಧ್ವ ಮುಖವುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಯಾ ಚಕ್ರಥುಃ ಸೋಮ—ಈ ಅದಿತ್ಯಾದಿಶೇಷೋಮಂಥಲಗಳು ಇಂದ್ರನಿಂದಲೂ ಸೋಮನಿಂದಲೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಂದು ಶ್ರುತವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾಸೋಮಾ ವಾಸಯಥ ಉಷಾಸಮುತ್ಸೂರ್ಯಂ ನಯಥೋ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಸಹ |
ಉಪ ದ್ಯಾಂ ಸ್ಯಂಭಥುಃ ಸ್ಯಂಭನೇನಾಪ್ರಥತಂ ಪ್ರಥಿವೀಂ ಮಾತೇಂ ವಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೨-೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಸೋಮರೆ, ನೀವು ಉಪಸ್ಥವನ್ನು ಕಾಂತಿಯಿಂದಲೂ, ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಶೇಷಿಸಿಯಿಂದಲೂ ಯೋಜಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದೀರಿ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಸಾಧಾರದೊಡನೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೀರಿ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಶ್ರುತಂಟಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ,

ಯದಾ ಸೂರ್ಯಮಮಂ ದಿನಿ ಕುಕ್ರಂ ಜೋತಿರಧಾರಯಾಃ |
ಅದಿತ್ತೇ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಯೇಮಿರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೨-೨೦)

ಇಂದ್ರೇಣ ರೋಚನಾ ದಿವೋ ದೃಷ್ಟಾನಿ ದ್ಯಂಹಿತಾನಿ ಚ |
ಸ್ಥಿರಾಣಿ ನ ಪರಾಣುದೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೪-೯)

ಇಂದ್ರನು ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತೇಜೋಮಂಡಲವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಾಗ ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕೃತ್ಯತೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಣಿದವು. ಅವನಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾದ ಅಂತರಕ್ಷದ ತೇಜಃಪುಂಜಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಸ್ಥಾನಭ್ಯಷ್ಟತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಅನುಸ್ಯೂತವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣವಾದ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದ್ವಾ ಸುಪರ್ಣಾ ಸಯುಜಾ ಸಖಾಯಾ ಸಮಾನಂ ವೃಕ್ಷಂ ಪರಿಷ್ಪಜಾತೇ |
ತಯೋರನೃಃ ಸಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ತಾದ್ಲತ್ತೈನಶ್ಚನ್ನನ್ಯೋ ಅಭಿ ಚಾಕಶೀತಿ || ೨೦ ||

ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವವು, ಒಂದೇ ಆಕಾರವಾಗಿ ತೋರುವವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪತನವುಳ್ಳವು ಆದ ಎರಡು ಪಕ್ಷಿಗಳು ಒಂದೇ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಅವೆರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಿಹಿಯಾದ ಫಲವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ತಿನ್ನದೆ, ನೋಡುತ್ತಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಲೌಕಿಕವಾದ ಪಕ್ಷಿವೈಯದ ಸಾಧ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಜೀವಾತ್ಮನನ್ನೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪತನವುಳ್ಳವು, ಒಂದೇ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವು ಆದ ಎರಡು ಪಕ್ಷಿಗಳು ಒಂದೇ ವೃಕ್ಷವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ವಂತೆ ಜೀವಾತ್ಮಪರಮಾತ್ಮರು ಒಂದೇ ದೇಹವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಆದರೆ ಆ ಎರಡು ಪಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಧುರವಾದ ಫಲವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಕೇವಲ ಸಾಕ್ಷಿಭೂತವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾ ಕುಳಿತಿದೆ ಎನ್ನುವಾಗ ಜೀವಾತ್ಮನನ್ನು ಫಲವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವ ಪಕ್ಷಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಫಲಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಸಾಕ್ಷಿಭೂತವಾಗಿ ಕುಳಿರುವ ಪಕ್ಷಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ಸುಪರ್ಣಾ—ಸುಪತನಾ; ಶೋಭನಗಮನಾ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹಾರಾಡುವುದರಿಂದ ಇವು ಸುಪರ್ಣಗಳು ಜೀವನಿಗೆ ಸಂಸಾರಗಮನ; ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಶುದ್ಧಗಮನವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸಯುಜಾ—ಸಮಾನಯೋಗಾ; ಸಹೈವ ಸರ್ವದಾ ಯುಕ್ತಾ; ಯಾವಾಗಲೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡಿ ಕೊಂಡಿರುವವು.

ಸಖಾಯಾ—ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾ | ತಮ್ಮನ್ನು ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರ್ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕವು ಎಂದರ್ಥ, ಎಂದು ವಿನಯಿ ಪುನಃ ಸಯುಜಾ ಎಂಬ ಪದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಯುಜಾ—ಸಮಾನಯೋಗ್ | ಯೋಗೋ ನಾಮ ಸಂಬಂಧಃ | ಸ ಚ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಲಕ್ಷಣಃ, ಸ ವಿವಾತ್ಮಾ ಜೀವಾತ್ಮನಃ ಸ್ವರೂಪಂ ಯಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನಂ ಸ ತದಾತ್ಮಾ | ಯೋಗವೆಂದರೆ ಸಂಬಂಧವೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಸಂಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿಧಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾನಯೋಗವೆಂದರೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಸಂಬಂಧವೆಂದರ್ಥ. ಪರಮಾತ್ಮನೂ ಜೀವಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಭಾಸ್ಕರನುತನನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಆ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ 'ಜೀವಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮ ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಭೇದವುಂಟು. ಅದು ಅತಿರೇಕವಾದನಾಗುತ್ತದೆ, ಇಂತಹ ಭೇದವಾದವು ನಿಜವಾದ ತತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿರಾಸಮಾಧಾನವಾದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಯುಜಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಆಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿ ಸಾಯಣರು ಅದಕ್ಕೂ ಈ ರೀತಿ ಸಮಾಧಾನ ವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ನನು ಸಂಬಂಧೋ ದ್ವಿಷ್ಠಃ ಸ ಚ ಬಕ್ಷಿಣೋರಿವ ಭೇದಮಪೇಕ್ಷತೇ ಅತಃ ಕಥಂ ಐಕಾತ್ಮ್ಯಮಿತಿ | ನ |
 ಔಪಾಧಿಕಭೇದಂ ವಾಸ್ತವಾಭೇದಂ ಚ ಅಪೇಕ್ಷ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತಃ |

ಸಂಬಂಧವೆಂದರೆ ಎರಡು ಬೇರೆಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿರತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ವಿಶದವಾಗಿದೆ. ಅದು ಎರಡು ಬೇರೆಬೇರೆ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗಿರುವಂತೆ ಸಂಬಂಧವಾಗಬೇಕೇ ಹೊರತು, ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿದ್ದರೆ ಆಗ ಯೋಗ ಅಥವಾ ಸಂಬಂಧ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಆಕ್ಷೇಪವಿದ್ದರೆ ಅದು ತಪ್ಪು. ಏಕೆಂದರೆ ಭೇದದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಎರಡು ವಿಧ. ಒಂದು ಔಪಾಧಿಕಭೇದಃ ಇನ್ನೊಂದು ವಾಸ್ತವಭೇದ ಇಲ್ಲಿರುವುದು ಔಪಾಧಿಕವಾದ ಭೇದವೇ ಹೊರತು ವಾಸ್ತವವಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಭೇದವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಥವಾ ; ನನು ಏಕಸ್ಯ ಯಾದೃಶಿಂ ಸ್ಯಾನಂ ತಾದೃಶಮೇವ ಅನ್ಯಸ್ಯ ಇತಿ ವ್ಯುಕ್ತಶ್ಚಾಫೇದಂ ಸ್ತುಟಿಂ ಪ್ರತಿಭಾತಿ ಕಥಂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಮುಚ್ಯತೇ ಇತಿ ನ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಒಂದು ಪಕ್ಷಿಗೆ (ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ) ಯಾವ ಸ್ಥಾನವೋ ಇನ್ನೊಂದು ಪಕ್ಷಿಗೆ (ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ) ಅದೇ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಮಾತನಾಡುವಾಗಲೂ ಸಹ ಇದು ಬೇರೆ, ಅದು ಬೇರೆ ಎಂದೆಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ, ಎಂದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ನಾತ್ರ ಪುಸ್ತಕಂ ದೃಷ್ಟಾಂತದಾಷ್ಟಾಂತಿಕಭಾಸಃ | ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯಾಗುವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಇದಂತೆ ಅದು ಎಂದು ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನಾಗಲಿ ಉಪಮಾನೇಷ ವೇಯ ಭಾವನನ್ನಾಗಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಸಖಾಯಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ ಯಸ್ಯ ಯಾವ್ಯಕ್ತಂ ಪ್ಯಾನಂ ಪರಮಾತ್ಮನಃ ತದೇವ ಪ್ಯಾನಂ ಇತರಸ್ಯಾಪಿ ಜೀವಾತ್ಮನಃ. ತದೇವ ಪ್ಯಾನಮಿತರಸ್ಯಾಪಿ ಜೀವಾತ್ಮನಃ ಇತಿ ಸಖಾಯಾ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವೂ, ತೋರಿಸಿಯೂ ಇದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾದ ಪ್ರಕಾರವೂ ತೋರಿಸಿಯೂ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೂ ಇದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಸಖಾಯಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆಯೆಂಬ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಐಕಾತ್ಮ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾದಂತಾಯಿತು. ಇವರಿಂದ ವಾಸ್ತವಭೇದವೂ ಸಹ ನಿರಪ್ತವಾಯಿತು, ಇದನ್ನು ಮುಂದೆಕೋನಿಪನವದ್ವ್ಯಪ್ಯದ್ವ್ಯ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಸಯುಜಾ ಸಯುಜಾ ಸಹೈವ ಸರ್ವದಾ ಯುಕ್ತ್ಯಾ, ಸಖಾಯಾ ಸಖಾಯಾ ಸಮಾನಪ್ಯಾನಾ ಸಮಾ-
 ನಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಕಾರಣಾನೇವಂಭೂಶಾ ಸಂಶಾ |

(ಮು. ಉ. ಶಂ. ಭಾ. ೩-೧-೧)

ಸಮಾನವಾದ ಖ್ಯಾತಿಯುಳ್ಳವು ಕಮ್ಮನ್ನು ಬೆಳಗಿ ತೋರಿಸುವ ಒಂದೇ ಕಾರಣವುಳ್ಳವು ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಕ್ತಂ—ವೃಕ್ಷೋ ವೃಕ್ಷನಾರ್ಥ | ವೃತ್ತಾ ಕ್ಷಾಂ ತಿಷ್ಠತಿತಿ ವಾ | ಕ್ಷಾ ಕ್ಷಿಯತೇರ್ನಿವಾಸ ಕರ್ಮಣಃ | ಧೇದಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವೃತ್ತಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ, ಅಥವಾ ನಿವಾಸ ಸ್ಥಾನವಾದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಅವರಿಸಿ ನಿಂತಿದೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೬) ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ ಎನ್ನುವಾಗ,

ಏಕಂ ವೃಕ್ಷಂ ವೃಕ್ಷಮಿವೋಚ್ಛೇದನಸಾಮಾನ್ಯಾಚ್ಚಿರೀರಂ ವೃಕ್ಷಂ ಪರಿಷ್ಕೃತಜಾತೇ ಪರಿಷ್ಕೃತವಂಶೌ |

(ಮುಂ. ಉ. ಶಂ. ಛಾ. ೩-೧-೧)

ಸಮಾನವಾದ ಎಂದರೆ ಯಾವ ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಆಯುವುದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿ ಒಂದೇ ಆಗುವ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಅಲಂಕಿಸಿ ಕೊಂಡಿವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷದಂತೆ ನಾಶವಾಗುವುದೆಂಬ ಹೋಲಿಕೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಈ ನಶ್ಚರವಾದ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಶಂಕರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈಂಶಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಆಯಂ ಹಿ ವೃಕ್ಷಃ ಊರ್ಧ್ವಮೂಲೋಽವಾಕ್ಯಾಪೋಽತ್ರತ್ಯೋವ್ಯಕ್ತಮೂಲಪ್ರಭವಃ ಕ್ಷೇತ್ರ-
ಸಂಜ್ಞಕಃ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಕರ್ಮಭಲಾಶ್ರಯಃ |

(ಮು. ಉ. ಶಂ. ಛಾ. ೩-೧-೧)

ಈ ವೃಕ್ಷವೇ ಮೇಲೆ ಬೇರೂ ಕೆಳಗೆ ಕೊಂಬೆಗಳೂ ಇರುವ ಅಶ್ವತ್ಥವು. ಇದು ಅನ್ಯಕ್ರಮೆಂಬ ಮೂಲದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ ಕ್ಷೇತ್ರ ವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕರ್ಮದ ಫಲಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇದೇ ವೃಕ್ಷವನ್ನು,

ತಂ ಪರಿಷ್ಕೃತವಂಶೌ ಸುಪರ್ಣಾವಿನಾವಿದ್ಯಾಕಾಮಕರ್ಮವಾಸನಾಶ್ರಯಲಿಂಗೋಪಾಧ್ಯಾತ್ಮೇಶ್ವರೌ |
ತಯೋಃ ಪರಿಷ್ಕೃತೈಯೋರನ್ಯ ಏಕಃ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞೋ ಲಿಂಗೋಪಾಧಿವ್ಯಕ್ತಮಾಪ್ರಿತಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಕರ್ಮ
ನಿಷ್ಪನ್ನಂ ಸುಖದುಃಖಲಕ್ಷಣಂ ಫಲಂ ಸಾದ್ಯನೇಕವಿಚಿತ್ರವೇದನಾಸ್ಯಾದರೂಪಂ ಸ್ಯಾದ್ರತ್ಯತಿಭಕ್ತಯು-
ತ್ಯುಪಭುಂಕ್ತಃವಿನೇಕತಃ ||

(ಮುಂ. ಉ. ಶಂ. ಛಾ. ೩-೧-೧)

ಅವಿದ್ಯೆ, ಕಾಮ, ಕರ್ಮವಾಸನೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವ ಲಿಂಗಶರೀರವೆಂಬ ಉಪಾಧಿಯುಳ್ಳ ಜೀವಾತ್ಮನೂ ಈಶ್ವರನೂ ಎರಡು ಹಕ್ಕಿಗಳಂತೆ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುವು. ಹೀಗೆ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಈ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಎಂದರೆ ಲಿಂಗೋಪಾಧಿಯುಳ್ಳ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನು ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಸವಿಯಾದ ಎಂದರೆ ನಾನಾಬಗೆಯಾಗಿರುವ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಸವಿಯುವುದೆಂಬ ಪಿಪ್ಪಲವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ಸುಖದುಃಖರೂಪವಾದ ತನ್ನ ಕರ್ಮದಿಂದಾಗಿರುವ ಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅನಶ್ಚನ್ನಸ್ಯ ಇತರ ಈಶ್ವರೋ ನಿತ್ಯಶುದ್ಧಬುದ್ಧಮುಕ್ತಸ್ಯಭಾವಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವಸತ್ತೋ-
ಪಾಧೀಶ್ವರೋ ನಾಶ್ಚಾತಿ ||

(ಮುಂ. ಉ. ಶಂ. ಛಾ. ೩-೧-೧)

ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ತಿನ್ನದೆ ನಿತ್ಯಕುಡ್ಡಬುದ್ಧಮುಕ್ತಸ್ತಭಾವನಾಗಿಯೂ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿಯೂ ಸರ್ವಸತ್ತೋಪಾಧಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈಶ್ವರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಿನ್ನದೇ ಇರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವರ್ಣಕವಾಗಿರುವಾಗ ಸಾಯಣರು ಇನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಅಶಂಕಿಸಿ ಅದಕ್ಕೂ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ನ ಚ ಜೀವಸ್ಯ ವಸ್ತುತಃ ಈಶ್ವರಶ್ಚೇ ಕಥಂ ಜೀವಬುದ್ಧ್ಯಾ ಸಂಸಾರತೋಷಾ ಇತಿ ವಾಚ್ಯಂ ತಯೋರ್ಮೋಹಕೃತತ್ವಾತ್ ||

ಒಂದುವೇಳೆ ಜೀವನಿಗೇ ಈಶ್ವರಶ್ಚವಿದ್ವಜ್ಜವದಲ್ಲಿ ಜೀವಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಂಸಾರತೋಷಮಗ್ನನಾಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ಸಂಸಾರವೂ ತೋಷವೂ ಮೋಹದ ನಿಮಿತ್ತಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಈ ಅಕ್ಷೇಪವು ಪರಿಹಾರ್ಯವಾಗುವುದು ಸುಲಭವೆಂದು ತೋರಿಸಿ ತಮ್ಮವಾದವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಮಾನೇ ವ್ಯಕ್ತೇ ಪುರುಷೋ ನಿಮಗ್ನೋಽನೀಶಯಾ ತೋಚತಿ ಮುಹ್ಯಮಾನಃ |

ಜುಷ್ಪಂ ಯದಾ ಪಶ್ಯತ್ಯೈವ್ಯಮೀಶಮಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮಿತಿ ವೀತತೋಷಃ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೧-೨)

ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ನಿಮಗ್ನನಾಗಿ ಅನೀಶಿಯೆಂದ ಮೋಹಗೊಂಡು ತೋಕಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂಬ ಇದೇ ಭಾವವನ್ನು ಏಕ ಏವ ಶರೀರೇ ಪೂರ್ಣಃ ಪುರುಷಃ : ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರ ಭಾವವು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತಹ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಎಂದರೆ ಭೋಕ್ತೃವಾಗಿರುವ ಜೀವನು ಅವಿದ್ಯೆ, ಕಾಮ, ಕರ್ಮ, ಫಲದ ಆಸೆ ಮುಂತಾದ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಕಡಲಿನ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸೋಲಿ ಬುಡಿಯಂತೆ ನಿಮಗ್ನನಾಗಿಯೂ, ದೇಹವೇ ತಾನೆಂಬ ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನಾಗಿಯೂ, (ಅಲಾಬುರವ ಸಾಮುದ್ರೇ ಜಲೇ ನಿಮಗ್ನಃ— ಶ. ಭಾ.) ನಾನೇ ಕರ್ತನು, ನಾನೇ ಸುಖಿಯು, ದುಃಖಿಯು, ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಜನನ ಮರಣಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಯದಾ ತು ಜುಷ್ಪಂ ನಿತ್ಯತ್ವಪ್ರಮನ್ಯಂ ಸಂಸಾರತೋಷಾತಿತಂ ಪರಮೇಶ್ವರಂ ಪಶ್ಯತಿ ತದಾ ವಿತತೋಷೋ ದೇಹಾದ್ಯತಿರಕ್ತಃ : ಅಸ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಯಾವಾಗ ಸಂಸಾರ ತೋಷದಿಂದ ಅತೀತನಾದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಯೋ ಆಗ ತೋಷದಿಂದ ರಹಿತನಾಗಿಯೂ ದೇಹಾದಿಶ್ಯಂಖಲಿಗಳಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿಯೂ ಈಶ್ವರನ ಮಹತ್ವವನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆ ಭಾವನೆಯುಂಟಾದ ಕೂಡಲೇ ಅದೇ ಈಶ್ವರರೂಪವನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥವು. ತಸ್ಮಾದ್ವಸ್ತುತಃ ಏಕ ಏವ | ಭೇದಸ್ತು ಮೋಹಕೃತ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ | ಆದುದರಿಂದ ವಾಸ್ತವವಾಗಿಯೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವ ತತ್ತ್ವವು ಮೋಹಾವರಣದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಭೇದವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯವು.

ಅನಶ್ಚನ್ನನ್ಯೋ ಅಭಿಜಾತತೀತಿ—ಅನ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ತು ಅಪ್ಪಕಾಮಶ್ಚೇನ ಸ್ವುಹಾಯಾ ಅಭವಾತ್ ಅಭುಂಜಾನಃ | ಈಶ್ವರನು ಪೂರ್ಣಕಾಮನಾದುದರಿಂದ ತಿನ್ನದೆ ಸುಮ್ಮನೇ ನೋಡುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತಾನೆ.

ಅಪ್ರಕಾಮಸ್ಯ ಕಾ ಸ್ತೌಹಾ |

(ಮಾ. ಉ. ಕಾ. ೧-೯)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಈಶ್ವರನ ಅಪ್ರಕಾಮತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಮಕ್ಕನ್ನು ನಿಯುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈಂಥೆ ವಿವರಿಸಿದೆ—

ದ್ವೈದ್ವೈ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೌ ಧರ್ಮಕರ್ತಾರೌ ದುಷ್ಕೃತಂ ಪಾಪಂ ಪರಿಸಾರಲಮಿತ್ಯಾಚ್ಚಕ್ಷತೇ | ಸುಪರ್ಣಾ
ಸಯುಜಾ ಸಪಾಯೇತ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ದುರಾತ್ಮಾನಂ ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪಿದ್ಧತಿ ಶರೀರ ವಿವ
ತಚ್ಚಾಯತೇ.... ಅತ್ಯಗತಿಮಾಚ್ಛೇ ||

(ನ. ೧೪-೨೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವೂ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಯತ್ರಾ ಸುಪರ್ಣಾ ಅವೃತಸ್ಯ ಭಾಗಮನಿಮೇಷಂ ವಿದಧಾಭಿಸ್ಪರಂತಿ |

ಇನೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಃ ಸ ಮಾ ಧೀರಃ ಪಾಕಮತ್ರಾ
ವಿವೇಶ || ೨೧ ||

ಯಾವ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಸರವುಳ್ಳ ರತ್ನಗಳು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉದಕದ ಭಾಗವನ್ನು ಸರ್ವದಾ ಸ್ವವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವನು ಸಮಸ್ತವಾದ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿಯೂ ರಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ನಾನು ಅಪರಪಕ್ವವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ ಸಹ ನನ್ನನ್ನೂ ಈ ತನ್ನ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮಕ್ಕಗೆ ನಿಯುಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯು ಎಂಥು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ಯತ್ರ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಸುಪತನಾ ಅದಿತ್ಯರತ್ನಯಃ ಆಮೃತಸ್ಯ ಭಾಗಂ ಉದಕಸ್ಯ ಅನಿಮಿಷಂತೋ ವೇದ
ನೇನಾಭಿಸ್ಪರಂತೀತಿ ನಾಭಿಪ್ರಯಂತೀತಿ ವಾ | ಈಶ್ವರಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಗೋಪಾಯಿತಾ
ದಿತ್ಯಃ | 'ಸ ಮಾ ಧೀರಃ ಪಾಕಮತ್ರಾವಿವೇಶ' | ಧೀರೋ ಧೀಮಾನ್ ಪಾಕಃ ಸತ್ಯವೈರ ಭವತಿ
"ವಿಸ್ವಪ್ರಜ್ಞ ಅದಿತ್ಯಃ" ಇತ್ಯುಪನಿಷದ್ಭರ್ತುರ್ ಭವತೀತ್ಯಧಿದೈವತಂ |

ಅತ್ಯಂತ ಅಕರ್ಷಕವಾದ ಪತನವುಳ್ಳ ಅದಿತ್ಯರತ್ನಗಳು ಪೂರ್ಣವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉದಕದ ಕಡೆಗೆ ಪ್ರಸರಿತ ಯಾವ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಅಂತಹ ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಪಾಲಕನಾದವನೂ, ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಕ್ವವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನು ಅಪರಪಕ್ವವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ನನ್ನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಮೀಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಅಧಿದೈವತವಾದ ವಿವರಣೆಯು.

ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಯತ್ರ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಸುಪತನಾನೀಂದ್ರಿಯಾಣ್ಯಮೃತಸ್ಯ ಭಾಗಂ ಜ್ಞಾನಸ್ಯಾನಿಮಿಷಂತೋ
ವೇದನೇನಾಭಿಸ್ಪರಂತೀತಿ ನಾಭಿಪ್ರಯಂತೀತಿ ವಾ | ಈಶ್ವರಃ ಸರ್ವೇಷಾಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಗೋಪಾ.

ಯು ತಾತ್ಪಾರ್ಯಮಾ ಧೀರಃ ಪಾಕಮಾತ್ರಾವಿವೇಶೇತಿ ಧೀರೋ ಧೀಮಾನ್ ಪಾಕಃ ಪಕ್ವವ್ಯೋ
ಭವತಿ ವಿಪಕ್ವಪ್ರಜ್ಞಾ ಆತ್ಮೇತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚೇತ್ಸೇ ||

(ನಿ. ೩-೧೨)

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪರವಾದ ಏನರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ಯಾವ ಶರೀರದಲ್ಲಿ (ತಮ್ಮನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವ ವಿಷಯಗಳ ಕಡೆಗೆ) ಸುಲಭವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅಮೃತಸಾಧನವಾದ ಜ್ಞಾನದ ಕಡೆಗೆ ಸರಿಯುತ್ತವೆಯೋ, ಅಂತಹ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಕಲೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾದವನೂ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞನೂ ಆದ ಆತ್ಮನು (ಪರಮಾತ್ಮನು) ಆಪರಿಪಕ್ವವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ನನ್ನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಮೀಪಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಅನುಷಂಗಿಕವಾಗಿ ಸುಪರ್ಣ, ಮತ್ತು ಧೀರ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಧೀರೋ ಧೀಮಾನ್ | ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನೆಂದರ್ಥ. ಈ ಪದವು ಮೇಧಾವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಈಗಿನ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಧೀರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಾಜ್ಞ, ವಿನೇಕಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಧೀರನು ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದುದೆಂದರೂ ಭಯವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ನಿರ್ಭಯನಾಗುವುದೂ ಆಪತ್ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಪ್ರತಾಂತಚಿತ್ತನಾಗುವುದೂ ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳಿರುವುದೆಂದರೂ ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯು ವಾ ಸುವಾಸಃ ಪರವೀತ ಅಗಾತ್ಸ ಉ ಶ್ರೀಯೋನ್ಮವತಿ ಜಾಯಮಾನಃ |
ತಂ ಧೀರಾಸಃ ಕವಯಃ ಉನ್ಮಯಂತೀ ಸ್ವಾಧ್ಯೋನ ಮನಸಾ ದೇವಯಂತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ, ಮತ್ತು

ಶ್ರೀಯುಕ್ತ ಶ್ರೀಯುಕ್ತ ಮನುಷ್ಯಮೇತಸ್ತೌ ಸಂಪರೀತ್ಯ ವಿವಿಷಕ್ತಿ ಧೀರಃ |
ಶ್ರೀಯೋ ಹಿ ಧೀರೋಽಭಿಪ್ರೀಯಸೋ ವ್ಯಹೇತೇ ಪ್ರಯೋ ಮಂದೋ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಾವ್ಯುಹೇತೇ ||
(ಕಠ. ೨-೨)

ಇತ್ಯಾದ್ಯುಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಧೀರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧೀಮಾನ್ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಪರ್ಣಾಃ — ಸುಪರ್ಣಶಬ್ದವು ರಶ್ಮಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೧೫) ಅಶ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೭) ಪಠಿತವಾಗಿದೆಯಾದರೂ ಸಹ ಪಕ್ಷಿ, ಬಾಣ, ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಶೋಭನಪತನ ಎಂದರೆ ಮನೋಹರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ವಿ ಸುವರ್ಣೋ ಅಂತರಿಕ್ವಾಣ್ಯುಪ್ಪದ್ಧ ಧೀರವೇಪಾ ಅಸರಃ ಸುನಿರ್ಘಃ |
ಶ್ವೇದಾಧೀಂ ಸೂರ್ಯಃ ಕ್ಷಿಪೇತ ಕತಮಾಂ ದ್ಯಾಂ ರಶ್ಮಿರಸ್ಯಾ ತಪಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೫-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಗಭೀರವಾದ ಕಂಪನವುಳ್ಳವೂ ಅಂತರಿಕ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವವೂ, ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವೂ ಆದ ರಶ್ಮಿಯು

ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಸುವರ್ಣಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ತಿಯಪರವಾಗಿದೆ. ಶೋಭನಪತನಾ ರಕ್ತಿಯು; ಎಂದು ರಕ್ತಿಯ ವಿಶೇಷ ಗುಣವನ್ನು ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಂತೆಯೇ,

ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುವರ್ಣೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ |
ಏಕಂ ಸದ್ವಿಪ್ರಾ ಬರುಧಾ ವದಂತ್ಯಗ್ನಿಂ ಯಮಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೬)

ಎಂಬ ಇದೇ ಸೂತ್ರದ ೪೬ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣಃ ಗರುತ್ಮಾನ್ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಗಗನಸಂಚಾರವುಳ್ಳ ಗರುಡನೆಂದು ಪಕ್ಷಿಯಪರವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದ (೧೬೪-೨೦) ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಲೌಕಿಕವಾದ ಪಕ್ಷಿಯ ವಿಶೇಷ ಗುಣವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಉಜ್ಜಾ ಸಮುದ್ರೋ ಅರುಷಃ ಸುವರ್ಣಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋನಿಂ ಪಿತುರಾ ವಿವೇಶ |
ಮಧ್ಯೇ ದಿವೋ ನಿಹಿತಃ ಪೃಥ್ವಿರಶ್ವಾ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ರಜಸಸ್ವಾತ್ಯಂತಾಃ ||

(೫-೪೭-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಗಮನವುಳ್ಳ ಸಮುದ್ರ (ಅಂತರಿಕ್ಷ) ವೆಂದೂ,

ಸುವರ್ಣ ವಸ್ತ್ರೇ ಮೃಗೋ ಅಸ್ಯಾ ದಂತೋ ಗೋಭಿಃ ಸಂನದ್ಧಾ ಪತತಿ ಪ್ರಸೂತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭೫-೧೧)

ಎಂಬ ನುರುತ್ತದಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ (ನಿ. ೯-೧೯) ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣವುಳ್ಳ ಬಾಣವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶೋಭನಪತನಗಳಾದ ರಕ್ತಿಯಿಗೊಂದೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶೋಭನಪತನಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೊಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಸುವರ್ಣಾ ಆಭಿಷ್ಠರಂತಿ ಎನ್ನುವಾಗ ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು.

ಆಭಿಷ್ಠರಂತಿ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ನುರುತ್ತಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಯಂತಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ (ಸ್ತೌತದೋಪಶಾಪಯೋಃ) ಉಪಶಾಪಾರ್ಥಕವಾದ ಸ್ತೌ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಸರ್ವಭೂತಗಳನ್ನೂ ತಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ರಸವನ್ನು ಹೀರುವುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ತಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಷ್ಟು ಸ್ವರಸವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಇದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಅಥ ಅಭಿಮುಪ್ಯೇನ ರಸಾನ್ ಗೃಹೀತ್ವಾ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲಂ ಪ್ರಯಾಂತಿ | ರಸವನ್ನು ಹೀರಿ ಅದಿತ್ಯ ಮಂಡಲದ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಲ್ಲೂ ರಸವು ಹೇಗೆಯೇ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದರೂ, ಮೊದಲನೆಯ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ತಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ತಿಯಿಗೇ ಲೋಕರಕ್ಷಣೆಯ ತತ್ಪರತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಕರ್ತವ್ಯ ನಿರ್ವಹಣಾಶಕ್ತಿಯೂ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ (ವಿದಧಾ) ಫಲಃ ವ್ಯಪ್ತಿಪತವಕ್ತೃ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಆ ರಸವನ್ನು ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಸೇರಿಸುತ್ತವೆಯೆಂಬುದೇ ಉಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುಂಕೂಟಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಲ್ಲ ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ರಥಾನಾಂ ನ ಯೇ ರ ರಾಃ ಸನಾಭಯೋ ಜಿಗೀವಾಸೋ ನ ಕೂರಾ ಅಭಿವ್ಯವಃ |
ವರೇಯವೋ ನ ಮರ್ಯಾ ಭೃತೆಫು.ಹೋಽಭಿಸ್ವರ್ತಾರೋ ಅರ್ಕಂ ನ ಸುಷ್ಪುಧಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೮-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಅಭಿಸ್ವರ್ತಾರ ಅಭಿತಃ ಶಬ್ದಯುತಾರಃ | ಸ್ತುತಿವಚನವನ್ನು ಪಠಿಸುವವರು ಎಂಬರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಿಸ್ವರ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿವಚನವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದೇ,

ನೇಮಿಂ ನಮಂತಿ ಚಕ್ಷುಸಾ ನೋಷಂ ವಿಪಾ ಅಭಿಸ್ವರಾ |
ಸುದೀತಯೋ ವೋ ಅಮ್ರಹೋಽಪಿ ಕರ್ಣೇ ತರಸ್ವಿನಃ ಸಮ್ಯಕ್ಶೃಣುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯೭-೧೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಭಿಸ್ವರಾ ಅಭಿಸ್ವರಣೇನ ಸ್ತೋತ್ರೀಣ | ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪರಸ್ವರಾಽನು ಸಂಧನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಏಕಪಾದ್ಯೋ ದ್ವಿಪದೋ ಏ ಚಕ್ರಮ ದ್ವಿಪಾತ್ರಿಪಾದಮಭ್ಯೇತಿ ಪತ್ಯಾತ್ |
ಚತುಷ್ಪಾದೇತಿ ದ್ವಿಪದಾಮುಭಿಸ್ವರೇ ಸಂಪತ್ಯನ್ ಪಂಕ್ತಿರುಪತಿಷ್ಯಮಾನಃ

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೭-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಾಧಮರು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲೂ ಪರಸ್ವರವಾದ ಅನುಸರಣೆಯಿಂದಲೂ ಇದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಅಭಿಸ್ವರೇ ಸಂಪತ್ಯನ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಸ್ವರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಭಿಗಮನ ವೆಂದರ್ಥ. ಎದುರುಗೊಂಡು ಹೋಗು ಅಥವಾ ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ.

ಶೀರ್ಷ್ಠಃ ಕ್ಷೀರಂ ದುಹ್ನುತೇ ಗಾವೋ ಅಸ್ಯ ವಮಿಂ ವಸಾನಾ ಉದಕಂ ಪದಾಪುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೭)

ಎಂಬ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಅದಿತ್ಯರಿಗಿಳು ಅದಿತ್ಯನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವಾಗ ಉದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಲೂ ಪುನಃ ಉದಕವನ್ನು ಹೀರಿ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಲೂ ಅವನನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಅವನ ಮನೋಗತವನ್ನರಿತು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉದಕವನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಹೀರಿ ಅವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಪುನಃ ವೃಷ್ಟಿಪತನಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಮಾಡುತ್ತವೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಮೃತಸ್ಯ ಧಾಗಂ ಅಭಿಸ್ವರಂತಿ ಉದಕದ ಅಂಶವನ್ನು ಹೀರಿಕೊಂಡು (ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನರಿತು) ಅವನಿಗಾಗಿ ಸೇರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ಸೇವಾರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದಲೂ, ಉದಕದೊಡನೆ ಅವನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಪುನಃ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಲು ಅವನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿದವು ಎಂದಾಗಲಿ ಅಗಬಹುದು.

ಅಮೃತಸ್ಯ—ಅಮೃದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಮೃತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೨೪) ಮತ್ತು ಈ ಋಕ್ಯಿನ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ಸಹ ಉದಕಸ್ಯ ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೧೨).

ತಸ್ಯ ಯೇ ಸ್ರಾಂಚೋ ರಶ್ಮಯಃ ತಾ ಅಮೃತಾ ಆಪ್ತಃ |

(ಛಾ. ಉ. ೨-೧-೨)

ಎಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಆಶ್ವಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಆಪಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಮೃತಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಅಮೃತಾರ್ಥತ್ವಾದಿತ್ಯಂತರಸವತ್ಯೆ ಆಪ್ತೋ ಭವಂತಿ ಎಂದು ವಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾ,

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಶಕ್ತದ್ದಲ್ಲಿ:—ಅಮೃತಸ್ಯ (ಅಮರಾಧರ್ಮಣಃ) ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವಂತೆಯೇ ಸಾಯಣರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷಣವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆತ್ರ ವಿಷಯಾವಚ್ಛಿನ್ನಚ್ಛಿತ್ತಸ್ಯಂ ಅಮೃತಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಎಂದು ವಿನಯಿಸುತ್ತಾ ವಿಷಯಾವಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಚ್ಛಿತ್ತಸ್ಯಕ್ಕೂ ವೃತ್ತೈವಚ್ಛಿತ್ತಸ್ಯಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯು,

ದ್ವೇ ಅಕ್ಷರೇ ಬ್ರಹ್ಮಪರೇ ತೈನಂತೇ ವಿದ್ಯಾವಿದ್ಯೇ ನಿಹಿತೇ ಯತ್ರ ಗೂಢೇ |

ಪ್ಲರಂ ತೈವಿದ್ಯಾ ಹ್ಯಮೃತಂ ತುಂ ವಿದ್ಯಾ ವಿದ್ಯಾವಿದ್ಯೇ ಈಶತೇ ಯಸ್ತು ಸೋಽನ್ಯಃ |

(ಶ್ರೀ ಉ. ೫-೧)

ಅಕ್ಷರವೂ ಅನಂತರವೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾವಿದ್ಯೆಗಳು ನಿಹಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಲ್ಲದಿಲ್ಲ; ವಿದ್ಯೆಯು ಅಮೃತವು. ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಷಯಾವಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಚ್ಛಿತ್ತಸ್ಯಕ್ಕೂ, ವೃತ್ತೈವಚ್ಛಿತ್ತವಾದ ಚ್ಛಿತ್ತಸ್ಯಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಎರಡಕ್ಕೂ ಅತ್ಯನೇ ಆಧಾರವು. ಅದುದಂದಂದೇ ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ನಾವತ್ಯನಿ ಅಭಿಸ್ಪರಂತಿ ಎಂದು ಎರಡಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಆಧಾರವಾದ ಆತ್ಮವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಅನುಮೇಷಂ—ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉಪಕರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನಂತವಾಗಿ ಎಂದೂ, ಜ್ಞಾನಪರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಮೇಷರಹಿತವಾದುದು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು.

ಧೀರಃ ಪಾಕಮತ್ರಾ ವೀಶ—ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ:— ಸೆ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಧೀರಃ ಸಮಾಧಿನಿಷ್ಠಃ ಸರ್ವದಾ ಅವಿಕ್ರಿಯೋ ಮಾಂ ಪಾಕಂ ಪರಿ ಪಶ್ಯಮನು- ಸ್ಯಂ ಯಾಗಾದಿನಾ ಅಪಗತರಜಸ್ತಮಸ್ಕತ್ಯೇನ ದರ್ಶನವದತಿನಿರ್ಮಲಸತ್ತ್ವೋದ್ವಿಕ್ತಮನಸ್ಯಂ ಮಾಂ ಆ ವಿನೇಶ | ಸಮಾಧಿನಿಷ್ಠನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಯಾಗಾದಿರತ್ಯಾರ್ಯಗಳಿಂದ ರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಪರಿಪಶ್ಯವಾದುದೂ, ಸತ್ತ್ವಗುಣದಿಂದ ಪೂರಿತವಾದುದೂ, ಕನ್ನಡಿಯಂತೆ ಅತಿಶುದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ಯದ್ಯಾ, ಆಪಶಂಪ್ರಮನಾಃ ಅಹಂ ಪೂರ್ವಂ ಅಜ್ಞಾನದಶಾಯಾಂ ಮದನ್ಯಃ ಈಶ್ವರೋಽನ್ಯತೀ ಅವಿದ್ಯಾನ್ ತತಃ ಪರಮಸ್ತಿ ಕಶ್ಚಿತ್ತರ್ವಣ್ಣಃ ಪಶ್ಯಾದ್ಧುರುಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಾಂ ಸ ವಿವಾಹಮಸ್ತೀತಿ ಮತ್ಯಾ ಪರಿಪೂರ್ಣಃ ಜ್ಞಾನಸಾಧನೆಯ ಪೂರ್ವವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಾನು ಬೇರೆ, ಈಶ್ವರನು ಬೇರೆ ಎಂಬ ಭೇದಬುದ್ಧಿಯನ್ನುಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅನಂತರ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಾಸದಿಂದಲೂ, ಗುರುಗಳ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೂ ಭೇದಭಾವವನ್ನು ಅಹಮಸ್ತಿ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ

ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹೊಂದಿದನೆಂಬ ಎಂಬರ್ಥವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡನೆಯ ಅಥ ದ ಮೇರಿ, ಪಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪರಿಪಕ್ವಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ವನೆಯೆಂದು ಹೇಗೆಂಬುದನ್ನು ಇದೇ ಸೂತ್ರದ ೫ ನೇ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪಾಕಃ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ಮನಸಾ ವಿಜಾನನಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಪಾಕಃ ಪಕ್ವವ್ಯೋ ಧವತಿ ವಿಪಕ್ವಪ್ರಜ್ಞಾ ಅತ್ಯೇತ್ಯಾತ್ಯಗತಿ ಮಾಚಷ್ಟೇ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯಸ್ಮಿನ್ಸ್ವಪ್ನೇ ಮಧ್ಯದಃ ಸುಪರ್ಣಾ ನಿವಿಶಂತೇ ಸುವತೇ ಚಾಧಿ ವಿಶ್ವೇ |
ತಸ್ಯೇದಾಹುಃ ಸಿವೈಲಂ ಸ್ಯಾದ್ವೈಗ್ರೇ ತನ್ನೋನ್ನತದ್ಯಃ ಪಿತರಂ ನ ವೇದ ||೨೨||

ಯಾವ ಅದಿತ್ಯರೂಪವಾದ ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉದಕವನ್ನು ಸೇವಿಸತಕ್ಕ ರಶ್ಮಿಗಳು ರಾತ್ರಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತವೆಯೋ, ಮತ್ತು ಪುನಃ ಉದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲೋಕಗಳ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಅದಿತ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹರಡುತ್ತವೆಯೋ ಅದೇ ಅದಿತ್ಯನ ಪಾಲಕವಾದ ಫಲವನ್ನು ರಸವತ್ತನ್ನಾಗಿಯೂ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಫಲಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ ತತ್ತ್ವವಿತ್ತುಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನು ಜಗತ್ತಿನೆಲ್ಲೆಡೆಗೂ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಉಪಾಸನಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನು ಆ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿವೈವಕಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯನನ್ನೂ ಸುತಿಸಿದೆ. ಯಾವ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿಗಳು ರಾತ್ರಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪುನಃ ಉದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಹರಡುತ್ತವೆಯೋ ಅಂತಹ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಉಪಾಸನಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವ ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವುದೂ, ಅತ್ಯಂತ ಸ್ವಾಮ್ಯವಾದುದೂ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಫಲಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದೂ ಆದ ಫಲವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವರೆಂದೂ ಉಳಿದವರಿಗೆ ಅದು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಪಿತರಃ ನ ವೇದ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಆ ಫಲಾಸ್ವಾದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದು ಅಧಿವೈವಕಪಕ್ಷ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ.

ಯಸ್ಮಿನ್ ಪರಮಾತ್ಮನಿವ್ಯಕ್ತೇ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಶೋಭನಗಮನಾನೀಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಮಧ್ಯದಃ ಜ್ಞಾನಸ್ಯಾತ್ಮೈಕೇ
ನಿವಿಶಂತೇ ಸ್ಯಾಪಕಾಲೇ ಸ್ವಪ್ನವಿಷಯೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತಿವಿಷ್ಣುತ್ವಾನಿ ಪುನಃ ಪ್ರಬೋಧಕಾಲೇ ವಿಶ್ವಸ್ಯೋ-
ಪರಿ ಸುವತೇ ಸ್ವಪ್ನವಿಷಯಾನ್ ಲಭಂತೇ | ತಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಪಾಲಕಂ ||

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪವಾದ ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಲಭ ಸಂಚಾರಿಗಳಾದವೂ, ಜ್ಞಾನದ ಆಸ್ವಾದನೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವೂ ಆದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಸ್ವಾಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಅತ್ಯನಲ್ಲೇ ಲೀನವಾಗಿ ಅನಂತರ ಜಾಗೃತ್ಯಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ತಮ್ಮ ವಿಷಯಗಳೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆಯೋ ಅಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು, ಅದರ ಅನುಭವದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕವೂ, ಅತ್ಯಂತ ಸ್ವಾಮ್ಯವಾದುದೂ, ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಫಲಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದೇ, ಈ ಫಲದ ಭೋಗವು ಯಾರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯ. ಅಥವಾ ಯಾರಿಗೆ ಲಭಿಸತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲವೆಂದರೆ. ಯಃ ಪಿತರಂ ನ ವೇದ ತನ್ನೋನ್ನತತಾ | ಪಾಲಕನಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ತಿಳಿಯದ ಅಜ್ಞಾನಿಗೆ ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ವಿಧವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ತಾದಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವಿಕರೂಪವಾದ ವರ್ಣನೆಯೂ ಸ್ತುತಿಯೂ ಇತರಕ್ಕೆ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರಣ್ಯಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕವಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ಮರೀಚಿಯಃ ಸ್ವಾಯಂಭುವಾಃ | ಯೇ ಶರೀರಾಣ್ಯಕಲ್ಪಯನ್ | ತೇ ತೇ ದೇಹಂ ಕಲ್ಪಯಂತು
ಮಾ ಚ ತೇ ಖ್ಯಾಸ್ಯ ತೀರಿಷತ್ | ಉಚ್ಯತ ಮಾಸ್ತೈಶ್ಚ | ಅಗ್ನಿಸಿಚ್ಚೈಧ್ಯಂ ಧಾರತಾಃ | ರಾಜ್ಞಃ
ಸೋಮಸ್ಯ ತೈಶ್ಚಾಸಃ | ಸೂರ್ಯೇಣ ಸಯುಜೋಷಸಃ | ಯುವಾ ಸುವಾಸಾಃ | ಅಪ್ಪಾಚಿಕ್ವಾ
ನವದ್ವಾರಾ | ದೇವನಾಂ ಪೂರಯೋಧ್ಯಾ | ತಸ್ಯಾಗ್ಂ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಕೋಶಃ | ಸ್ವಗೋ
ಲೋಕೋ ಹ್ಯೋತಿಷಾವೃತಃ | ಯೋ ವೈ ತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವೇದ | ಅಮೃತೇನಾವೃತಾಂ ಪುರಿಂ |
ತಸ್ಮೈ ಬ್ರಹ್ಮಚ ಬ್ರಹ್ಮಾಚ | ಆಯುಃ ಕೀರ್ತಿಂ ಪ್ರಜಾಂ ದೇವುಃ | ವಿಧಾಃಪಮಾನಾಗ್ಂ ಹರಿಶೇಂ |
ಯಶಸಾ ಸಂಪರಿದವೃತಾಂ | ಪುರಗ್ಂ ಹಿರಣ್ಮಯೇಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ||

(ಶ್ರೀ. ಅ. ೧-೨೭-೫೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಂಶಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂ. ಶ್ರವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಖರ್ಷ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವ
ಅರ್ಥವು ಮರೀಚಿಯಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಊಚಿತವಾಗಿದೆ. ರಶ್ಮಯಃ ಶರೀರಾಪ್ಯಾಣೋಪಾಸಹದೇಹಾಸಕಲ್ಪಯಂತ್ಯುಕ್ತವಂಶಶ್ರೀ
ತವ ದೇಹಂ ಕಲ್ಪಯಂತು | ಸೂರ್ಯಶರೀರದ ಅವಯವಗಳಾದ ರಶ್ಮಿಗಳೆಂದೂ, ಆತ್ಮೋಪಾಸನೆಗೆ ಸಾಧನವಾದ ದೇಹದ
ಇಂದ್ರಿಯಾದ್ಯವಯವಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ರಶ್ಮಿಗಳಾಗಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಾದ್ಯವಯವಗಳಾಗಲಿ ಅದಿತ್ಯರೂಪ
ನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಪುನಃ ಜಗತ್ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೂ ಅತ್ಯಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೂ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇವು
ಕಲ್ಯಾಣ ಸಾಧಕವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯನ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು
ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿರಬೇಕು. ಆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಯುಃ ಹಿರಂ ನ ವೇದ ನೋನ್ನಶತ್
ಎಂದು ನಿಷೇಧರೂಪವಲ್ಲ : ಅರಣ್ಯಕ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಯೋ ವೈ ತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವೇದ ಎಂಬ ವಿಧಿಯವಲ್ಲೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.
ಹಿಪ್ತಲಂ ಫಲಂ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಅಮೃತೇನಾವೃತಾಂ ಪುರಿಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪರಮಾನಂದರೂಪವಾದ
ಈ ಫಲಾಸ್ವಾದದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಇನ್ನು ಯಾವ ಫಲವೂ ಕೊಡಲಾರದು. ಸ್ವರ್ಗಾದಿರೂಪವಾದ ಇತರ
ಫಲಗಳೆಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಂಭವಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಸಾಯುಣರು ಇತರಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಪುನರ್ಜನನಾದ್ಯಾ-
ಪಾದಕತ್ಯಾತ್ ಆಪಾತಸ್ವಾದಿಸು | ಇತರ ಸ್ವರ್ಗಾದಿವಲಗಳು ಪುನಃ ಪುನಃ ಜನ್ಮಗಳನ್ನು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವು
ಈ ಅಮೃತರೂಪವಾನ ಅನಂದದಷ್ಟು ಉತ್ತಮವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವಲ್ಲ ಎಂದು ವಿಶದಮಾಡಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.
ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಈ ರೀತಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಹೇಳಿರುವ ವರ್ಣನೆಗಳನ್ನು
ತಿಳಿಯುವ ಮೊದಲು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿದೈವತವಾದ ಅದಿತ್ಯನ ವರ್ಣನವನ್ನೂ. ಆತನ ಅವಯವಗಳಾದ ರಶ್ಮಿಗಳ
ಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನ ವರ್ಣನವನ್ನೂ ಮತ್ತು ತದಾಧಾರವಾದ ದೇಹದ ಅವಯವಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳ
ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ವಿಷಯಾಸಕ್ತಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಆತ್ಮಾನಂದಕ್ಕೆ ಯಾವ ರೀತಿ ಸಾಧಕಗಳಾಗುತ್ತ
ವೆಂಬುದನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಂಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು.

ಅಧಿದೈವತವಶ್ಯಕದಲ್ಲಿ:—ವ್ಯಕ್ತೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವ್ಯಕ್ತವತ್ ಸರ್ವಫಲಾತ್ರಯಭೂತೀ | ವ್ಯಕ್ತದಂತೆ ಸಕಲವಿಧವಾದ
ಫಲಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ (ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ) ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ವ್ಯಕ್ತವು ಸಕಲವಿಧವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಆಧಾರ
ವಾಗಿರುವಂತೆ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಆಧಾರಭೂತನೆಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆರೆ ತಸ್ಯಾಗ್ಲಲಾರದು.

ಧರ್ತಾ ದಿವೋ ವಿಧಾತಿ ತಪಸಸ್ತ್ಯುಧಿವ್ಯಾಪ್ತಿಸಿ | ಧರ್ತಾ ದ್ಯೋಷ ದಿವೋ ವಿಧಾತಿ ತಪಸಸ್ತ್ಯುಧಿವ್ಯಾಂ
ಧರ್ತಾ ದೇವೋ ದೇವಾನಾಮಮುತ್ಯೇಶ್ಚೈಶೋಜ್ಞಾ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೪-೧-೪-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿ ಅವಿತ್ಯಮ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಧಾರಣೆಂದು ಮತ್ತು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಫಲದಾಯಕನೂ ಆಗಿರುವನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವಿತ್ಯಮ ಸೇಕಲಾಧಾರನು ಮತ್ತು ಸರ್ವಪಾಲದಾಯಕನು.

ಸುರ್ವಣಶಕ್ತೃ ರಶ್ಮಿಯೆಂದೂ, ಈ ರಶ್ಮಿಗಳೇ ಉದಕವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಆಕರ್ಷಿಸಿ, ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಸೇರಿತು ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಪತನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾಗುವುದೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಉದಕರೂಪವಾದ ರಸವನ್ನು ಹೀರುವುದರಿಂದಲೇ ಈ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಮಧ್ಯದಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಮದ್ವಿತ್ಯುಧಕನಾಮು | ತತ್ ಆದಂತಿತಿ ಮಧ್ಯದಃ ಉದಕಶ್ಯ ಆತ್ಮಾರಃ | ಮಧುವೆಂದರೆ ಉದಕವು ಅದನ್ನು ಧಕ್ಕಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಮಧ್ಯದಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ರಶ್ಮಿಗಳು ರಾತ್ರಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರವಾಗಿ ಉದಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಸಗೆ ಅವರ್ಧವಿಸುತ್ತಾ ಅದಿತ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಹರಡುತ್ತವೆ.

ಈ ಅದಿತ್ಯರೂಪದ ವ್ಯಕ್ತದ ಫಲವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾಮಿ- ಇದು ಪಾಲಕವಾದುದೂ ರಸವತ್ತಾದುದೂ ಆದ ಫಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಫಲಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದುದೆಂದು ಆಗ್ರೇ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಆಭೃತವಾಗತಕ್ಕ ಈ ಫಲವ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನೂ ಮಹತ್ವವನ್ನೂ ತ್ರೈಲೋಯಾರಣ್ಯಕದ್ವಲಿ ಈಶಿತಿ ವರ್ಣಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೃದಯಸ್ಥವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಈ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ದೀವತೆಗಳೂ ಹುಡುಕಿ ಅವನಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಇವತ್ತ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಪರೇಣ ತಂತು ಪರಿಷಿಚ್ಛಮಾನಂ | ಅಂತರಾದಿತ್ಯೇ ಮನಸಾ ಚರಂತಂ | ದೇವಾನಾಗಾಂ ಹೃದಯಂ
ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ತವಂದಿತಾ | ಬ್ರಹ್ಮೈತದ್ವೈಹೃಣ ಉಜ್ಜಧಾರ | ಅರ್ಕಗ್ ಶ್ಲೋತಂತೆಗಂ ಸರಿಸ್ಯೈ ಮಧ್ಯೇ
ಆ ಯಸ್ಮಿನ್ತೈಪ್ರವೇರವಃ | ಮೇಹಂತಿ ಬಹುಲಾಗ್ ಶ್ರಿಯಂ | ಬಹ್ಯಶ್ಚಾಮಿವ್ವ
ಗೋಮತೀಂ ||

(ಶೈ. ಅ. ೩-೧೧-೬)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅನ್ವೇಷಣಮಾಡಿ ಕೊನೆಗೆ ಅವನ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಸ್ಥಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದಿತ್ಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೇಘಸ್ಥವಾದ ಜಲದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವ್ಯಸ್ಥಿರೂಪವಾದ ಫಲವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಲೋಕಪಾಲಕಗಳಾದ ಏಳು ರಶ್ಮಿಗಳು ಸೇರಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದವೆ. (ಇವನ್ನು ಸಾಕಂಶಾನಾಂ ಸಪ್ರಥಮಾಹುರೇಕಜಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.) ಈ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸನ್ಯಾಸಿ ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ವ್ಯಸ್ಥಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಲೋಕವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಗವಾಡ್ಯೈಶ್ಚೈರ್ಯಗನನ್ಮ ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

ಅಚ್ಯುತಾಂ ಬಹುಲಾಗ್ ಶ್ರಿಯಂ | ಸ ಹರಿಸರ್ವಸವಿತ್ರವಃ | ಪೇಠುರಿಂದ್ರಾಯ ಪಿಸ್ತೇ |
.....ತತಗ್ ತತಾ ಅಸ್ಯ ಯುಕ್ತಾ ಹರೇಶಾಂ | ಅವಾಙಮಯಾತು
ವಸುಧೇರಶ್ಮಿರಿದೈಃ |
(ಶೈ. ಅ. ೩-೧೧-೭)

ಭವಂ ಪಶ್ಯಂತ ಉಪಸೇದುರಗ್ರೇ | ತಪೋ ದೀಶ್ವಾಮೃತಯಃ ಸುವರ್ವಿದಃ | ತತಃ ಕ್ಷತ್ರಂ
ಬಲಮೋಷಕೃ ಜಾತಂ | ತದಸ್ಮೈ ದೇವಾ ಆಭಿ ಸನ್ನಮಂತು | ಶ್ವೇತಗ್ಂ ರಶ್ಮಿಂ ಬೋಧುಃ |
ಜ್ಯಮಾನಂ | ಆಪಾಂ ನೇತಾರಂ ಭುವನಸ್ಯ ಗೇಪಾಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೩-೧೧-೯)

ಈ ಆದಿತ್ಯ ರಶ್ಮಿಗಳು ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಫಲಗಳನ್ನು ದೋಷಕ್ಕೆ ಹಂಚುತ್ತವೆ. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ, ನಾಶರಹಿತವಾದವೂ ಪ್ರಭೂತವಾದವೂ ಆದ ಗವಾದಿಧನಸಂಪತ್ತುಗಳು. ಈ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛಿಯಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಮಾರ್ಗಗಾಮಿಗಳಾದ ಮುಷಿಗಳು ಸಪ್ತಹೋತ್ರರೂಪವಾದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಉಪಾಸನಾದಿಪೂಜೆಗಳಿಂದ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಛಾತ್ರ ರೂಪವಾದ ಬಲವನ್ನೂ, ಓಜಸ್ಸನ್ನೂ ಪಡೆದವರು ಆದೇ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಯಜಮಾನರೂ ಪಡೆಯಲಿ. ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಲಭಿಸುವುವೆಂದರ್ಥ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತೋಪಕರವಾದ ಅನ್ನಾದಿ ಸಂಪತ್ತುಗಳ ಸಮೂಹವೊಂದು ಬಗೆ. ಇದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾದ ಛಾತ್ರಸಂಪತ್ತು ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆ. ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಈ ಸಂಪತ್ತುಗಳ ಗೌತಲೂ ಸ್ವಾದುತರವಾದವು ಮತ್ತೊಂದಿಲ್ಲ, ಇವು ಜಗತ್ತನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ ಸಂಪತ್ತುಗಳು. ಈ ಆದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಹೇಗೆ ರುತ್ರವೆ, ಅವುಗಳ ಕ್ರಿಯೆಗಳೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ದೋಹಿಣೀಃ ಪಿಂಗಳಾ ಏಕರೂಪಾಃ | ಕ್ಷರಂತೀಃ ಪಿಂಗಳಾ ಏಕರೂಪಾಃ | ಶತಗ್ಂ
ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಪ್ರಯುತಾನಿ ನಾವ್ಯಾನಾಂ |

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೩-೧೧-೧೦)

ದೋಹಿಣೀಶ್ವರವೂ, ಪಿಂಗಳಶ್ವರವೂ ಆದ ಭೂಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕ ಉದಕಗಳು ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತವಾಗಿ ಮೇಘರೂಪವಾಗಿ ತಮ್ಮ ನಾನಾರೂಪಗಳನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಏಕರೂಪವಾದವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಪುನಃ ಶತಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸಪ್ತಹೋತ್ರರೂಪವಾದ ಆದಿತ್ಯನ ಅನುಗ್ರಹವು. ಇಂತಹ ಆದಿತ್ಯನ ಜ್ಞಾನವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದುದು. ಅವನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಪತ್ತು ಲಭಿಸತಕ್ಕದ್ದು. "ತನೋನ್ನಶಬ್ದಃ ಪಿತರಂ ನ ವೇದ" ಇಂತಹ ಆದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅವನ ಉಪಾಸನಾ ರೀತಿಯನ್ನೂ ತಿಳಿದು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸದೆ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹವು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಕವಿಗಳು ಅವನನ್ನು ಅನ್ವೇಷಣೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅನ್ವೇಷಣಾಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಬುಗ್ಗೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಧ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಅನ್ವೇಷಣದ ರೀತಿಯದ್ದರೂ ಸಹ ಜ್ಞಾನವು ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ತತ್ಕಲವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೂ ಸಾಧನವಾಗುವಂತಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪತಂಗಮುಕ್ತಮಸುರಸ್ಯ ಮಾಯಯಾ ದ್ಯದಾ ಪಶ್ಯಂತಿ ಮನಸಾ ಮನೀಷಣಃ
ಸಮುದ್ರೇ ಅಂತಃ ಕವಯೋ ವಿ ಚಕ್ಷತೇ ಮರೀಚೀನಾಂ ಪದಮಿಚ್ಛಂತಿ ವೇದಪಃ ||
ಪತಂಗೋ ವಾಚಿಂ ಮನಸಾ ದಿಭರ್ತಿ ತಾಂ ಗಂಧರ್ವೋಽನಂದದ್ಭಿಃ ಅಂತಃ |
ತಾಂ ದ್ಯೋತಮಾನಂ ಸ್ವರೂಂ ಮನೀಷಾಮೃತಸ್ಯ ಪದೇ ಕವಯೋ ನಿಪಾಂತಿ |

(ಋ ಸಂ. ೧೦-೧೭೭-೧, ೨)

ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಚಿಕ್ಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ತಮ್ಮ ಹೃತ್ತುಂಡಕಂಠಕಗತವಾದುದೂ, ನಿಯಮಿತವಾದುದೂ ಆದ ಅಂತಃಕರಣದಿಂದ ವೇದವಾಸ್ತುಭಿಷ್ಣುರಾದ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿ ಸಃಶ್ವಾಸ್ಥ್ಯಾರಮಾದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಸಮುದ್ರಸಮಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಈ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನುಷ್ಠಾನಕುಶಲರಾದ ಯಜಮಾನರು ರಶ್ಮಿಗಳ ಆಧಾರಭೂತವಾದ ಅದಿತ್ಯನ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುಷ್ಠಾನಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ವೇದಾದಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಣಿಗಲು ಉಚ್ಚರಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶಾಸ್ತ್ರವಿತ್ತುಗಳು ಪರಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪುನಃ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕೃಪಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅದಿತ್ಯನ ಮಹಿಮೆಯು. ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಾಕಾರನೂ, ನಿರ್ವಿಚಾರನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಲೌಕಿಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷಿಸದೆ, ಐಹಿಕವಾದ ಸುಖಾದಿಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಅವೇಕ್ಷಿಸಿದೆ.

ಪಂಚಾರಂ ಚಿಕ್ರಂ ಪರಿವರ್ತೇ ಶೃಘ | ಹಿರಣ್ಯಜ್ಯೋತಿಃ ಸರಿಸೃ ಮಧ್ಯೇ | ಅಚಸ್ರಂ ಜ್ಯೋತಿ-
ರ್ನಭಸಾ ಸರ್ಪದೇತಿ | ಸ ನ ಇಂದ್ರಃ ಕಾಮವರಂ ದದಾತು |

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೩-೧೧-೮)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹಿಂವೆ ನರ್ತಕವಾದ ಋತುರೂಪವಾದ ಪಂಚಾರಯುಕ್ತನೂ ಕಾಲಚಕ್ರರೂಪನೂ, ಪರಮೃಶ್ವರ್ಮಯುಕ್ತನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನು ನಮ್ಮ ಸಮಸ್ತಕಾಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಕರ್ತುಗಳನ್ನೇ ಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಲೌಕಿಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾದ ಅದಿತ್ಯಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿ ತದ್ರಶ್ಮಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗತಕ್ಕ ಫಲಗಳನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ರೋಕಪಾಲಕನೆಂದು (ಏತು) ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಅಧಿದೈವಪಕ್ಷದ ಅರ್ಥವಾಯಿತು.

ಅನಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಕಪಕ್ಷದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದುದೂ, ಅನಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ಎರಡು ಸ್ವರೂಪಗಳೂ ಅದಿತ್ಯವಂಛಲಾಂತರ್ಗತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕವದ್ದಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ದ್ವೇ ವಾಪ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ರೂಪೇ ಮೂರ್ತಂ ಚೈವಾಮೂರ್ತಂ ಚಿ ಮರ್ತ್ಯಂ ಚಾಮೃತಂ ಚಿ ಸ್ಥಿತಂ ಚಿ
ಯಚ್ಚ ಸಚ್ಚ ತ್ಯಚ್ಚ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೧)

ಸಾಕಾರವಾದುದೂ ನಿರಾಕಾರವಾದುದೂ; ಮರ್ತ್ಯವಾದುದೂ ಅಮರ್ತ್ಯವಾದುದೂ; ಸ್ಥಿರವಾದುದೂ, ಚಲನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ; ಸವಿಶೇಷವಾದುದೂ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಿಶೇಷವಾದುದೂ ಆಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ.

ಹದೇತನ್ನೂರ್ತಂ ಯದಿಸ್ಯದ್ವಾಯೋಕ್ತಾಂತಂಜ್ಞಾಚ್ಚೈತನ್ನೈತ್ಯಮೇತತ್ಸಾಸ್ಥಿತಮೇತತ್ಪ್ರತ್ಯೈತ್ಯಮೂ-
ರ್ತಸ್ಯೈತ್ಯಮು ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯೈತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ಥಿತಸ್ಯೈತ್ಯಸ್ಯ ಸತಃ ಏಷ ರಸೋ ಯಃ ಏಷ ತಪತಿ ಸತೋದ್ವೇಷ ರಷಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೩-೨)

ವಾಯುವಿಗಿಂತಲೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವೂ ಸಹ ಮರ್ತ್ಯವೂ ಸ್ಥಿರಾತ್ಮಕವೂ ಸವಿಕೇಷವಾದುದೂ ಆಗಿದೆ. ಭೂತಾತ್ಮಕವೂ, ಮರ್ತ್ಯವೂ, ಸ್ಥಿರವೂ, ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳ ಸಾರವೂ ಈ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅದಿತ್ಯನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಭಾವಾತ್ಮಕವಾದ ಮೂರ್ತರೂಪದ ಸಾರವೇ ಅದಿತ್ಯನು. ಇದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಎರಡು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ,

ಅಥಾಮೂರ್ತಂ ವಾಯುಶ್ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಚೈತದಮೃತಮೇತದ್ಯದೇತತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೈತಸ್ಯಾಮೂರ್ತಸ್ಯೈತ-
ಸ್ಯಾಮೃತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಯತ ಏತಸ್ಯ ತ್ಯಸ್ಯೈಷ ರಸೋ ಯ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ನೇದಲೇ ಪುರುಷಸ್ತಸ್ಯ
ಹ್ಯೇಷ ರಸ ಇತ್ಯಧಿದೈವತಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೩-೩)

ಅಮೂರ್ತವಾಮದು ವಾಯು ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ. ಅವು ಅಮರ್ತ್ಯವೂ, ನಿರ್ವಿಕೇಷವೂ ಆದವು. ಇವುಗಳ ಸಾರವೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅದಿತ್ಯನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ನಿರ್ವಿಕೇಷವಸ್ತುಗಳ ಸಾರವೂ ಈ ಅದಿತ್ಯನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಅಧಿದೈವತವು, ಎಂದು ಅಧಿದೈವತವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಅದಿತ್ಯನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಆಧಾರನೆಂದು ತೋರಿಸಿ, ಅನಂತರ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪರವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಕೇಲವ ಸಮಾಧಿಯೂಪವಾದ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಸಾಧ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೂ ಸಹ ಈ ಅದಿತ್ಯನುಂಟಲದ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅದಿತ್ಯೋ ವಾ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದೇಶಃ | ಸ ಯ ಏತನೇವಂ ವಿದ್ವಾನಾದಿತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಪಾಸ್ತೇ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೯-೧ ಮತ್ತು ೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯನನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದೂ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಫಲದ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯೂ, ಈ ಫಲಾನೆಧವಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ವ್ಯಕ್ತವತ್ ಗಮನಾದಿರಹಿತೇ ಅವಿಕ್ರಿಯೇ—ವ್ಯಕ್ತದಂತೆ ಅಚಲವಾದುದೂ ಅವಿಕ್ರಿಯವಾದುದೂ ಆದ ಪರತತ್ತ್ವವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ, ಇದೇ ವರ್ಣನೆಯು ಕೈತ್ತಿರಿಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರೇರಂ ನಾಪರಮಸ್ತಿ ಕಿಂಚಿದ್ಯಸ್ಮಾನ್ನಾ ಜೇಯೋ ನ ಜ್ಯಾಯೋಽಸ್ತಿ ಕೃತ್ಯಿತ್ |

ವ್ಯಕ್ತ ಇವ ಸ್ವಚ್ಛೋ ದಿವಿ ತಿಷ್ಠತ್ಯೇಕಸ್ತೇನೇದಂ ಪೂರ್ಣಂ ಪುರುಷೇಣ ಸರ್ವಂ ||

(ಕೈ. ಉ. ೪-೧೦)

ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ವ್ಯಕ್ತದಂತೆ ಗಮನಾಗಮನರಹಿತನಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪನಾಗಿಯೂ, ನಿರ್ವಿಕಾರನಾಗಿಯೂ ಕಾನೇ ವಿಶ್ವಜಗದಾತ್ಮನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವು ಅದ್ವಿತೀಯವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಉಕ್ಕೈವ್ಯವಾದುದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಪಕೃತ್ಯವಾದುದಾಗಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ಥಾನವಾವುದೆಂದರೆ—

ಪರೀಣ ನಾಶಂ ನಿಹಿತಂ ಗುಜಾಯಾಂ ವಿಭ್ರಾಜತೇ ಯದ್ಭೃತಯೋ ವಿಶಂಕಿ ||

(ಶ್ಲೋ. ೮. ೧೦-೧೦-೫)

ಇಂದ್ರಿಯನಿಯಮನುಕೀಲರಾದ ಯತಿಗಳು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉಚ್ಚವಾದುದೂ ವಿಶ್ವಾಸಿಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿದ್ದು ಗುಜಾರೂಪವಾದದ್ದೂ ಆದ ತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ ತಾವೂ ಸಹ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತಲ್ಲೀನರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

ಯಸ್ಮಿನ್ನರಮಾತ್ಮನಿ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಶೋಭನಗಮನಾನ್ದ್ರಿಯಾಣಿ ಮಧ್ಯದೋ ಮಧುನೋ ಜ್ಞಾನೇ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಣಿ ತಜ್ಞಾನೇನ ಜ್ಞಾನಧಾಂಜೀತ್ಯರ್ಥಃ |

ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಶೋಭನವಾದ ಗಮನಗಳುಳ್ಳ ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತಾವೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸುವುದೋ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪಾನುಗುಣವಾದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಸುಪರ್ಣಾ ಎಂಬ ವಿಕೀರ್ಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ, ನಿವಿಶಂತೇ; ಅಧಿ ವಿಶ್ವೇ ಸುವತೇ ಹ ಅಂತಃ ಪ್ರನೇಶಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಪುನಃ ಹೊರಕ್ಕೆ ಅವಿಭಾವವಾಗುವುದು ಇದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಕರ್ತವ್ಯವೇನು? ಈಂಶಿಯ ಗಮನಾಗಮನಗಳುಳ್ಳ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಆತ್ಮನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವೇನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಸಾಯಣರು ಈಂಶಿ ಎಂದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನಿವಿಶಂತೇ ಸ್ಯಾಪಕಾಲೇ ಸ್ವಸ್ತವಿಷಯೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತಿನಿವೃತ್ತಾನಿ ಆತ್ಮನಿವೃತ್ತಾನ್ ಶೀಯಂತೇ ಪುನಃ ಪ್ರಯೋಧಕಾಲೇ ಅಧಿ ವಿಶ್ವೇ ವಿಶ್ವಸ್ಯೋಪರಿ ಸುವತೇ ಚ ಉದ್ಯಂಕಿ | ಸ್ವಸ್ತವಿಷಯಾನ್ಶ ಲಭಂತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

ಸ್ಯಾಪಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ವಿಷಯಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ನಿವೃತ್ತಗಳಾಗಿ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಶೀಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಪುನಃ ಜಾಗೃತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಅವಿಭಾವವಾಗಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಿಷಯಗಳ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇದು ಇಂದ್ರಿಯವೃತ್ತಿಗಳ ವರ್ಣನೆಯು. ಈ ಇಂದ್ರಿಯವೃತ್ತಿಗಳಿಗೂ, ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಏನು ಸಂಬಂಧ? ಮತ್ತು ಈ ಇಂದ್ರಿಯವೃತ್ತಿಗಳ ಯಾವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ? ಆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಫಲದ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ಅದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನು? ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾಂಡೂಕ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈಂಶಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮೊದಲು,

“ಪರಾಂಚಿ ಪಾನಿ ವ್ಯತ್ಪ್ರಾಣಕ್ಷಯಂಭೂಶ್ಚ ಸ್ವಾತ್ ಪರಾಜ್ಞಾ ಪಶ್ಯಂತಿ ನಾಂತರಾತ್ಮನ್ ||

(ಶ್ಲೋ. ೮. ೨-೧-೧)

ಶ್ರೋತ್ರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಾಹ್ಯವಿಷಯಗಳಲ್ಲೇ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಗಿರತಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲೇ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೂ, ಕಾಮಾದಿಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ತವಾಗುವುದೂ ಆದ ಇಂದ್ರಿಯಸಂಬಂಧಿಯವಾಗಿ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಜಾಗೃತವಸ್ಥೆಯಿರುವುದು. ಆಗ ಸುಪರ್ಣಗಳ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬಾಹ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು. ಈ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಂಡೂಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಜಾಗಂತಸ್ಯಾಸೋ ಬಹಿಃಪ್ರೌಢಃ ಸಪ್ತಾಂಗ ವಿಳೋಪವಿಂಶತಿಮುಖಃ ಸ್ಥೂಲಭೃಗೃತ್ಯಾಪರಃ ಪ್ರಥಮಃ ಪಾದಃ ||

(ಮಾ. ಉ. ೧-೩)

ಎಚ್ಚರವ ಅತ್ಯನಿಗೆ ಸ್ಥಾನವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜಾಗರಂತಸ್ಥಾನನೆನಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೊರಗೆ, ಎಂದರೆ ತನಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅರಿವು ಉಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಅವನು ಬಹಿಷ್ಕೃಷ್ಣನು. ಇವನು ಸಪ್ತಾಂಗನು, ಮತ್ತು ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಮುಖಗಳು, (೫ ಬುದ್ಧಿಯು, ೫ ಕರ್ನಿಯು, ೫ ವಾಯುಗಳು, ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿ, ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರ.) ಈ ದ್ವಾರಗಳಿಂದ ಬಾಹ್ಯದ ಸ್ವಿಯುಳ್ಳ ಅತ್ಯನು ಕಲ್ಪಾದಿ ಸ್ಥೂಲ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅತ್ಯನಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದ ಅಥವಾ ಅವಸ್ಥೆ.

ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಾನೋಽಂತಃಪ್ರಜ್ಞಃ ಸಪ್ತಾಂಗ ಏಕೋನವಿಂಶತಿಮುಖಃ ಪ್ರವಿವಿಕ್ರಮುಖಃ ತ್ರೈಜನೋ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದಃ |

(ಮ. ಉ. ೧-೪)

ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ಯನಿಗೆ ತ್ರೈಜನೇಂದು ಹೆಸರು. ಇವನು ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಾನನು. ಎಚ್ಚರದ ಅರಿವು ಚಕ್ರರಾದಿಯ ರೂಪವಾದ ಅನೇಕ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಆಗುವುದಾಗಿ ಹೊರಗೆ ವಿಷಯಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುವ ಬಯ ಮನಸ್ಸಿನ ಅಲುಗಾಟವು ಮಾತ್ರವಾಗಿದ್ದು ಅಂತಹ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನೇ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆ ಮನಸ್ಸು ಜಾಗೆ ಸಂಸ್ಕಾರ ವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರದ ಬಟ್ಟೆಯಂತೆ ಹೊರಗಿನ ಸಾಧನವನ್ನು ಬಯಸದೆಯೇ ಅವಿದ್ಯಾಕಾಮಕರ್ಮಗಳಿಂದ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯವು ಎಚ್ಚರದಂತೆಯೇ ತೋರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ,

ಅಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸರ್ವಾತೋ ಮಾತ್ರಾ ಮಪಾದಯಿ |

(ಶ್ರು. ಉ. ೪-೩-೯)

ಸರ್ವಸಾಧನಸಂಪತ್ತೂ ಇರತಕ್ಕ ಜಾಗ್ರತ್ತಿನ ವಾಸನೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಕನಸ್ಸನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮನಸ್ಸು ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಒಳಗೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅದರ ವಾಸನಾರೂಪದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಕನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಆಗುವುದೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ, ಇವನು ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತಃಪ್ರಜ್ಞನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸನಾರೂಪವಾಗಿರುವ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಭೋಜ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಪಾದವು ಇಲ್ಲದೇ,

ಯತ್ರ ಸುಷ್ಪೋ ನ ಕಂಚನ ಕಾಮಂ ಕಾಮಯತೇ ನ ಕಂಚನ ಸ್ವಪ್ನಂ ಪಶ್ಯತಿ ತತ್ರ ಸುಷುಪ್ತಂ |
ಸುಷುಪ್ತಸ್ಥಾನ ಏಕೀಭೂತಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ ಏವಾನಂದಮಯೋ ಹ್ಯಾನಂದಭುಕ್ತೇತೋಮುಖಃ
ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತ್ರೈತೀಯಃ ಪಾದಃ ||

ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯನು ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಯಾವ ಕಾಮವನ್ನೂ ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಕನಸ್ಸನ್ನೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಷುಪ್ತಸ್ಥಾನನೂ, ಏಕೀಭೂತನೂ, ಪ್ರಜ್ಞಾಘನನೂ, ಅನಂದಮಯನೂ, ಅನಂದಭೋಗಿಯೂ, ಛೇತೋ ಮುಖನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಮೂರನೆಯ ಪಾದವು. ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು ವಿಷಯ ವಿಷಯಗಳ ಆಕಾರವಾಗಿ ಅಲುಗಾಡುವ ಆಯಾಸದ ದುಃಖವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯನು ಅನಂದಮಯನು. ಅನಂದ ಶ್ರುತರನಾಗಿರುವನು. (ಅನಂದ ಸ್ವರೂಪ ನೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ) ಆದರೆ ಈ ಅನಂದವು ಕೊನೆಯವರಿಗೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಏಷ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಏಷ ಸರ್ವಜ್ಞ ಏವೋಽಂತರ್ರಾಮೇಷ ಯೋನಿಃ | ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಥವಾಪ್ಯಯೌ ಹಿ
ಘನತಾನಾಂ |

(ಮಾ. ಉ. ೧-೬)

ಈತನೇ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು, ಈತನೇ ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಈತನೇ ಅಕರ್ಯಮಿಯು. ಈತನೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕಾರಣನು, ಧೂತಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮಪ್ರಿಯಗಳೂ ಸಹ ಈತನೇ ಅಗಿದವನು. ಹೀಗೆ ಸರದಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಮೂರು ಪಾದಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ನಾಲೈನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕೆಂದು ನಾಂತಃ ಪ್ರಜ್ಞಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಅತ್ಮನ ತುಂಯೋ ವಶ್ಯಯನ್ನು (ನಾಲೈನೆಯ ಆವಶ್ಯ) ಈರಂತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ನಾಂತಃಪ್ರಜ್ಞಂ ನ ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞಂ ನೋಧಯತೇಪ್ರಜ್ಞಂ ನ ಪ್ರಜ್ಞಾನಭನಂ ನ ಪ್ರಜ್ಞಂ ನಾಪ್ರಜ್ಞಂ |
ಅದ್ವೈತ್ಯವನ್ಯವಹಾರ್ಯಮಾಗ್ರಾಹ್ಯಮುಲಕ್ಷಣಮುಚಿಂತ್ಯಮವ್ಯಪದೇಶ್ಯಮೇಕಾತ್ಮಪ್ರತ್ಯಯಸಾರಂ ಪ್ರ-
ಪಂಚೋದಪತಮಂ ಶಾಂತಂ ಶಿವಮದ್ವೈತಂ ಚತುರ್ಥಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಸ ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ ||

(ಮಾ ಉ. ೧-೭)

ಅತ್ಮನು ಈ ಆವಶ್ಯಯಲ್ಲಿ ಅಂತಃಪ್ರಜ್ಞನೂ ಅಲ್ಲ, ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞನೂ ಅಲ್ಲ, ಪ್ರಜ್ಞಾನಭನನೂ ಅಲ್ಲ, ಪ್ರಜ್ಞನೂ ಅಲ್ಲ ವ್ಯವಹಾರಾಂತಃತನು, ಅಲ್ಪಜ್ಞನು, ಅಚಿಂತ್ಯನು, ಏಕಾತ್ಮಪ್ರತ್ಯಯಸಾರನು, ಶಾಂತನೂ, ಶಿವನೂ, ಅದ್ವೈತನೂ ಅದ ಅತ್ಮನು. ಈ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪವೆಯಬೇಕು ಆದೇ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪದೇಯವನನ ಗುರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದ ಫಲವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಶಿನಲ್ಲಿ.

ಶ್ಯೋದಾಹುಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾದ್ಯಗ್ರೇ—ತಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಪಾಲಕಂ ಸಂಸಾರತಃ ಉದ್ಧಾರಕಂ ಸ್ವಾಮಿ ಅಸ್ವಾನೃಣಿಯಂ ಅಮೃತತ್ವಲಕ್ಷಣಂ ಜ್ಞಾನಂ | ಸಂಸಾರದಿಂದ ಉದ್ಧಾರಮಾಡುವುದೂ, ಪುನಃ ಪುನಃ ಜನನಮರಣಾದಿಗಳೆಲ್ಲ ದಿರುವುದೂ, ಅದ ಅಮೃತರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನವೇ ಇದರ ಫಲವು. ಇದು ಸ್ವರ್ಗಾದಿರೂಪದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಫಲಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದು, ಅನಂತವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸ ಯೋ ಹ ಪ್ರಯತ್ನಂ ತತ್ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ವೇದ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಧವತಿ ನಾಸ್ತಾಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ಯುಲೇ ಧವತಿ | ತರಂತಿ
ಕೋಲಕಂ ತರಂತಿ ಪಾಶ್ಚಾನಂ ಗುಹಾಗ್ರಂಧಿಭ್ಯೋ ವಿಮುಕ್ತೋಽಮೃತೋ ಧವತಿ || ತದೇಶ್ವತ್ಯಂ ...
ನಮಃ ಪರಮಹುಷಿಧ್ಯಃ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೨೯, ೧೧)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ (ಪರಬ್ರಹ್ಮನ) ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾದೊಡನೆಯೇ ಅತ್ಮನು ಪಾನೂ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವರು ಹುಟ್ಟುವುದೇ ಅಲ್ಲ. ಅವನು ದುಃಖವನ್ನೂ, ದುಃಖಕ್ಕೆ ಹೇಳುವಾದ ಪಾಪವನ್ನೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದಾಟುತ್ತಾನೆ. ಜ್ಞದಯಗ್ರಂಥಿಯಿಂದ ವಿಮುಕ್ತನಾಗಿ ಅಮೃತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಸತ್ಯವು. ಇದು ಪರಮಹುಷಿಗಳಿಂದ ಉಪಪನ್ನವಾದ ಸತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ವಂದನೆಯು ಎಂದು ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಉಪಪನ್ನ ಫಲವನ್ನೂ ಅದರ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಕೋಲಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ,

ಏಕೋ ವಶೀ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರತ್ವಾ ಏಕಂ ರೂಪಂ ಬಹುಧಾ ಯಃ ಕರೋತಿ |
ತಮಾತ್ಮತ್ವಂ ಯೋಽನುಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾಸ್ತೇಷಾಂ ಸುಖಂ ಪಾಶ್ಚತಂ ಫೇತರೇಷಾಂ ||

(ಕಕ. ಉ. ೨-೩೧)

ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವವನೂ, ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮನೂ ಆಗಿ ತನ್ನ ಒಂದೇ ರೂಪವನ್ನು ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಮ್ಮ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಯಾವ ಧೀಮಂತರು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರೋ ಅವರಿಗೆ ಅನಂತವಾದ ಸುಖವು ದೊರೆಯುವುದೇ ವಿನತ ಉಳಿದವರಿಗೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ದೊರೆಯಲಾರದು. ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ ಇದನ್ನೇ ಅಭಿನವಾಮೃತಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ,

ತಮಾತ್ಮೈಕಂ ಯೋಽನುಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾಸ್ತೇಷಾಂ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಶ್ವತೀ ನೇತರೇಷಾಂ |

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನೊನ್ನೆರಡಕ್ಕೂ ಪಿತರಂ ನ ವೇದ—ಇಂತಹ ಪಾಲಕನಾದ ಆತ್ಮನನ್ನು ಅರಿಯದವನಿಗೆ ಈ ಫಲವು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ತನ್ನೊನ್ನೆರಡತಿ—ನಶರ್ತಿಗತಿರಮಾ | ತತ್ಪಲಂ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಆ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ಈ ಫಲದ ಅನುಭವವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಮುಂಡಕದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಇಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ಕೇವಲ ಅನಂದಾಭಾವಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಜನ್ಮರೂಪವಾದ ದುಃಖವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಅವಿದ್ಯಾಯಾಮಂತರೇ ವರ್ತಮಾನಾಂ ಸ್ವಯಂ ಧೀರಾಃ ಪಂಡಿತಂ ಮನ್ಯಮಾನಾಃ ||

ಜಂಭಾನ್ಯಮಾನಾಃ ಪರಿಯಂತಿ ಮೂಢಾ ಅಂಧೇನೈವ ನೀಯಮಾನಾ ಯುಷಾಂಧಾಃ ||

(ಮು. ಉ. ೧-೨-೮)

ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಮೂಢರು ಪುನಃ ಪುನಃ ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಿಂದ ಬಹಳವಾಗಿ ತಪಿಸುವರು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ತಸ್ಮಾದೀದೃಶಂ ಪರಮೇಶ್ವರಂ ವಿದಿತ್ವಾ ಮುಕ್ತೋ ಭೂಯಾಸಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | “ಆದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ರೋಕ ಪಾಲಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅರಿತು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತೇನೆ” ಎಂದು ಋಷಿಯು ಉದ್ದೇಶವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯದ್ಗಾಯತ್ರೇ ಅಧಿ ಗಾಯತ್ರಮಾಹಿತಂ ತ್ರೈಷ್ಠಭಾದ್ವಾ ತ್ರೈಷ್ಠಭಂ ನಿರತಕ್ಷತ |
ಯದ್ವಾ ಜಗಜ್ಜಗತ್ಕಾಹಿತಂ ಪದಂ ಯ ಇತ್ವದ್ವಿದುಸ್ತೇ ಅಮೃತತ್ವಮಾನಶುಃ || ೨೩ ||

ಸ್ವಪ್ನಿಯಮೇಲೆ ಆಗ್ನಿಯ ಸ್ಥಾನವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಯಾವ ಸತ್ಯವುಂಟೋ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ವಾಯುವಿನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಯಾವ ಸತ್ಯವುಂಟೋ, ಅಥವಾ ದ್ಯುರೋಕದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನು ಸ್ಥಾನವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಯಾವ ಸತ್ಯವುಂಟೋ, ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯುವ ಪುರುಷನು ಮರಣರಹಿತನಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಗಾಯತ್ರದ ಸ್ಥಾನವು ಗಾಯತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ತ್ರೈಷ್ಠಭದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತ್ರೈಷ್ಠಭದಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ಥಾನವು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಪುರುಷನು ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯದೇಕೆಂದರೆ ಈ ಸತ್ಯಾಂಶಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಆತ್ಮನುಳ್ಳವನಾದುದು ಎಂಬುದೇ ಈ ಋಷಿಗಳ ಅರ್ಥವೆ ಸಾರಾಂಶವಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ ಕಾವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವುದಾದರೆ ಕಲ್ಪಾಂಶಾರದ ಸ್ಮಾರಸ್ಯವಿದೆ. ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದಾದರೆ ಇದರ ಅರ್ಥವು ಬಹಳ ಗಂಭೀರವಾದುದು.

ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಿಸಿಮಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಾನಾಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವುದೂ, ಆಯಾ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅವನು ತನ್ನ ಮೂರ್ತವಾದ ರೂಪದಿಂದ ಅವಿಭವಿಸಿರುವುದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿ, ಈ ಅವಿಭಾವಗಳ ವಿಚ್ಛೇದನದಿಂದ ಸಮ್ಯಕ್ಜ್ಞಾನವು ಲಭಿಸಿ ಅಮೃತತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರದೊಳಗೆ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವ ಗೂಢವಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂದು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ :-

ಯದ್ವಾಯತ್ರೇ ಆಧಿ ಗಾಯತ್ರನಾಹಿಕಂ—ಗಾಯತ್ರದ ಮೇಲೆ ಗಾಯತ್ರವು ಅಹಿತವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವಾಗ ಮೊದಲ ನೆಯ ಗಾಯತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದು; ಎರಡನೆಯ ಗಾಯತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಗ್ನಿಯೆಂದು ಪದಂ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಗಾಯತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಪ್ರಾಥಮ್ಯಾತ್ ಸ್ತುತ್ಯುಕ್ತಾಚ್ಚ ಗಾಯತ್ರೇ ಛೇದಃ : ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪ್ರಥಮವಾದುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹವಾದುದರಿಂದಲೂ ಗಾಯತ್ರಗೂ ಛೇದನವಾಗುವುದು ತಾವಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿನಾಶ್ಯಗಳ ಅಧಾರವನ್ನೂ ತೋರಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ;

ಸೋಽನ್ಯಾಹ | ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ವ್ಯಚೇಮಹ ಇತಿ ದೇವಾಶ್ಚ ನಾಸುರಾಶ್ಚೋಽಧಿಯೇ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಃ ಪಸ್ಯಂತಿರೇ ತಾನ್ವಿಸ್ತುರ್ಧಮಾನಾನ್ಗಾಯತ್ರೈಂತರಾ ತಸ್ಮಾ ಯಾ ವೈ ಸಾ ಗಾಯತ್ರಾಸೀದಿಯಂ ವೈ ಸಾ ಪೃಥ್ವೀಯಂ ದೈವ ತವಂತರಾ ತಸ್ಮಾ ತಾ ಉಭಯಂ ಏವ ವಿಧಾಂ ಚಿಕ್ಕುಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೩೪)

ಸ್ವರ್ಗಿಸ್ತುತ್ವಾದಿ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಮಧ್ಯಸ್ಥಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಸಲು ಅವರ ನಡುವೆ ನಿಕಳು. ಈ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಆ ಗಾಯತ್ರಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವರ ನಡುವೆ ನಿಕಳೆಂದರ್ಥವು. ಆಗ ಗಾಯತ್ರೀರೂಪದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಯಾರುಕಡೆ ಇರುವಳೋ ಅವರಿಗೆ ಜಯ ವೆಂದೂ ಉಳಿದ ಗುಂಪಿಗೆ ಆಜಯವೆಂದೂ ಅವರು ತಿಳಿಯುವೆಂದೂ ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈಂಥ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯೋತ್ಸ್ಯಮಾನಾಂಸ್ತಾನಿವಾರಯಃತುಂ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಾಪ್ತುರ್ಭೂತ್ಯಾ ಸೇಯಂ ಪೃಥ್ವೀವ | ಮೇರೋಗೃಧಾಣೀ ಹಿ ಅಮರಾವತೀ ನಾಮ ನಗರೇ ತಸ್ಯಾಂ ಹಿ ದೇವಾಃ ತಥಾ ಮೇರೋರಥ- ಸ್ತಾ ದ್ವಾಗೇ ಚ ಯತ್ ಇರಂಮುಖಂ ನಾಮ ನಗರಂ ತಸ್ಮಿನ್‌ಹೃದ್ಯಸುರಾ ನಿವಸಂತಿ ತಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಪೃಥ್ವೀವ ವರ್ತತ ಇತಿ ಹ ತಬ್ಬದ್ಯೋತಿತ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ |

(ಸಾ. ಛಾ. ೧-೪-೧-೩೪)

ದೇವತೆಗಳೂ ಅಸುರರೂ ಸ್ವರ್ಗಿಸ್ತುತ್ವಾದಿ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಮಧ್ಯಸ್ಥಳಾದಳು. ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಈ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಇದರ ಶಾಸ್ತ್ರದ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ಮೇರುವಿನ ಅಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಮರಾವತಿಯೆಂಬ ನಗರವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮೇರುವಿನ ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರಂವತಿಯೆಂಬ ನಗರವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಸುರರು ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಪುರಗಳ ನಡುವೆ ಪೃಥ್ವಿಯಿದೆಯೆಂಬುದು ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರ ಅಥ ಪ್ರಾಯವು. ಇದಂತೆಯೇ ಗಾಯತ್ರಗೂ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ತಾವಾತ್ಮ್ಯವು ಛೇದನವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಸಹ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಗಾಯತ್ರೀ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚಿ ವಾಗ್ಗೈ ಗಾಯತ್ರೀ ವಾಗ್ಗೈ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ ಗಾಯತಿ ಚ ಶ್ರಾಯತೇ ಚ ಯಾ ವೈ ಸಾ ಗಾಯತ್ರೀಯಂ ವಾವ ಸಾ ಯೇಯಂ ಪೃಥಿವ್ಯಸ್ಯಾಂ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮೇತಾನೇವ ನಾತಿತೀಯತೆ || ಯಾ ವೈ ಸಾ ಪೃಥಿವೀಯಂ ವಾವ ಸಾ ಯದಿದಮಸ್ತಿಸ್ತುರುಷೇ ಶರಣಮಸ್ತಿಸ್ಥಿವೇನೇ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಏತಿವೇವ ನಾತಿತೀಯಂತೇ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೨-೧ ರಿಂದ ೩)

ಎಂಬ ತಾದಾತ್ಮ್ಯದೋಧಕವಾದ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಪ್ರಕೃತವಾಹ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಲಕ್ಷಣವು ಇರುತ್ತದೆ. ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಂ ಯತ್ಕಿಂಚ ಸ್ಯಾವರಂ ಜಂಗಮಂ ವಾ ತತ್ಸರ್ವಂ ಗಾಯತ್ರೀಯಂ—(ಶಂ. ಛಾ.) ಸ್ಯಾವರಾತ್ಕೃತವಾದುದೂ, ಜಂಗಮಾತ್ಕೃತವಾದುದೂ ಆದ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ಸಹ ಈ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಸ್ವರೂಪಗಳೇ ಆಗಿವೆ ವಾಕ್ಯೇ ಗಾಯತ್ರಿಯು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದಲೂ (ಗ್ರಾಯತಿ) ಮತ್ತು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೂ (ಶ್ರಾಯತೇ) ಸಹ ಗಾಯತ್ರಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ, ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ಈ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಗಾಯತ್ರಿಯು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಗಾಯತ್ರಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಗಾಯತ್ರದ ಮೇಲೆ ಗಾಯತ್ರದ (ಅಗ್ನಿಯ) ಸ್ಯಾವನು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು, ಹೇಳುವಾಗ ಅಗ್ನಿಗೂ ಗಾಯತ್ರೀಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಇದು ಹೇಗೆಂಬುದನ್ನು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ—ಗಾಯತ್ರಂ ಅಗ್ನೇಯಂ ಪದಂ ಆಹಿತಂ | ಪ್ರಥಮಸ್ಯಪೃತ್ವಾತ್ | ಗಾಯತಿ ಶ್ರಾಯತೇ ಚ ಇತಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಾ ಚ ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ಮುಘಾತ್ ಗಾಯತ್ರಾ ಸಹ ಉತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ ಭಕ್ತ್ಯಾ ಅಗ್ನಿರಪಿ ಗಾಯತ್ರಃ | ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಸ್ತುತಿಸುವುದು ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಈ ಎರಡು ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮುಖದಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯೊಡನೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಅವಿಭವಿಸಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರವು ಅಗ್ನಿ ಪರ್ವಾಯವಾದ ಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ವಿವರಣೆಗೆ ಸಮರ್ಥನೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಿಂದ,

ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಗಾಯತ್ರೋಽಗ್ನಿಃ |

(ಕೈ. ಸಂ. ೨-೨-೫-೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹಿಸಿ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿದಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದ್ದರೂ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಗೂ ಗಾಯತ್ರೀಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಭಂದೋರೂಪವಾದ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧ ವಾದುದೆಂದೂ ಆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ತಾದಾತ್ಮ್ಯದೋಧಕವಾದ ಪದವನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಗ್ನೇಯೇರನ್ಯಾಹ | ಸ್ವಯೈವೇನಮೇತದ್ವೇವಶಯಾ ಸಮಿಂಧೇ | ಗಾಯತ್ರೀರನ್ಯಾಹ |

ಗಾಯತ್ರಂ ವಾ ಅಗ್ನೇತ್ಯಂದೇ | ಸ್ವೇನೈವೈನಮೇತಚ್ಚಂದಸಾ ಸಮಿಂಧೇ ||

(ಶ್ವೆ. ೧-೩-೫-೪)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ತ್ರೈಪ್ತುಭಾತ್ ತ್ರೈಪ್ತುಭಂ ನಿರತಕ್ಷತಂ—ಅಂತರಕ್ಷದಿಂದ ವಾಯುವಿನ ಸ್ಯಾನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂತರಕ್ಷಕ್ಕೆ ತ್ರೈಪ್ತುಭವೆಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ವೃಷ್ಟಿಪರ್ವಣ್ಯವಿದ್ಯುದ್ಲಿಪತಿ—

ಸಿದ್ಧೀಭಯುಕ್ತಾತ್ ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್ ವೃಷ್ಟಿ, ಪರ್ಜನ್ಯ, ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂಬ ಸಿದ್ಧಿಭಯುಕ್ತಯಾದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ತ್ರೈಷ್ಠುಭೋಜಪದಧಾತಿ | ತ್ರೈಷ್ಠುಭೋಜಿ ಹಿ ವಾಯುಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೩-೨-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರೈಷ್ಠುಭಕ್ಕೂ ವಾಯುವಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಎರಡನೇ ತ್ರೈಷ್ಠುಭಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಾಯುವಿನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಎದರ್ಪಣೆ. ಸಾಯಣರು ಊರ್ಧ್ವಾಸ್ತೀರ್ಷ್ಯಗ್ನಕ್ಷೀಣ ಸಿದ್ಧೀಭತ್ರಯೋಜೇತಂ ವಾಯುಂ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಜಗತಿ ಜಗತ್ಪದಮಾಹಿತಂ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನ ಸ್ಥಾನವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ವೊಡಲನೆಯ ಜಗತಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸರ್ವೈರ್ಗಂತ್ಯೇ ಉದ್ಗತತಮೇ ವಾ ತೃತೀಯಭೂತೇ ದ್ಯುಲೋಕೇ | ಸಕಲರೂಪೋಽಗಿ ಸೇರಬೇಕಾದುದೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದೂ ತೃತೀಯಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ದ್ಯುಲೋಕವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಅದಿತ್ಯನು ಗಮನ ತೀಲನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಜಗತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೆಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯೆಂದು ವಿಧಿವಾಕ್ಯವಿದೆ ಇದು ಅಧಿಲೋಕಪಕ್ಷದ ಅರ್ಥವಾಯಿತು. ಇದಲ್ಲದೇ, ಅಧಿಯುಜ್ಜ ಪರವಾದ ಅರ್ಥವೊಂದಿದೆ. ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸವನತ್ರಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಉಪಯೋಗಿಸತಕ್ಕ ಭಂದಸ್ತುಗಳೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗಾಯತ್ರೇ ಪಾತ್ರೈಸವನೇ ಗಾಯತ್ರಂ ಭಂದಃ ಪದಂ ಆಹಿತಂ | ತ್ರೈಷ್ಠುಭಾತ್ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಾತ್ ಸವನಾತ್ ತ್ರೈಷ್ಠುಭಂ ಭಂದಃ ಜಗತಿ ತೃತೀಯಸವನೇ ಜಾಗತಂ ಪದಂ ||

ಗಾಯತ್ರವೆಂದರೆ ವ್ರಾತಸ್ವವನವೆಂದೂ, ತ್ರೈಷ್ಠುಭವೆಂದರೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೆಂದೂ, ಜಗತ್ತೆಂದರೆ ತೃತೀಯ ಸವನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಭಂದಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪಠಿಸಿದರೆಂದೂ ಅಥವಾ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯಿದೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸವನತ್ರಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಭಂದಃಸ್ಥಾನಗಳೆನಂತು ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನು ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವು. ಇದನ್ನೇ ತ್ರೈತೀಯಂ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಗಾಯತ್ರಂ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ, ತ್ರೈಷ್ಠುಭಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಗ್ಂ ಸವನಂ, ಜಾಗತಂ ತೃತೀಯಸವನಂ |

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೨-೨-೯, ೫, ೬)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಇಂತಹ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾದ ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ತ್ರೈಷ್ಠುಭಾದಿಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಐಕ್ತರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಋಷಿಸ್ತಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಋಷಿನ ವಿಕೇಶವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಗಾಯತ್ರಚ್ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಕವಿಗಳು ಭೂಜಾಸಾಧನವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ರಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭೂಜಾ ಸಾಧನವಾದ ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮವನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ತ್ರಿಪುಟಿನಿಂದ ಸೂಕ್ತರೂಪವಾದ ಭಾಗವನ್ನೂ, ಪಾದದ್ವಯ ವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಪಾದಪಟುಪ್ಪಯವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಈ ಸೂಕ್ತಾತ್ಮಕವಾದ ಭಾಗದಿಂದ ವರ್ಣಾನುಪಾಸಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಸಪ್ತಚ್ಛಂದಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅರ್ಕ, ಸಾಮ, ವಾಕ, ಸಪ್ತವಾದೇಃ ಇವುಗಳ ರಚನೆಯೂ ಸ್ವರೂಪವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಕವೆಂದರೇನು? ಅರ್ಕದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ವಿವರಣೆಯಂತೆ,

ಅರ್ಕೋ ದೇವೋ ಭವತಿ ಯದೇನಮರ್ಚತಿ |
ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದನೇನಾರ್ಚತಿ |
ಅರ್ಕಮನ್ಯಂ ಭವತ್ಯರ್ಚತಿ ಭೂತಾನಿ |
ಅರ್ಕೋ ವ್ಯಕ್ತೋ ಭವತಿ ಸಂವೃತ್ತೇ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ |

(೧. ೫-೪)

ಪೂಜಾವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಕವೇ ದೇವತೆಯು. ಪೂಜಾಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಕವೇ ಮಂತ್ರವು. ಭೂತಗಳಿಗೆ ಹೈತನ್ಯದಾಯಿಯಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಕವೇ ಅನ್ನವು. ಅರ್ಕವೆಂಬ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಕಟುವಾದ ವ್ಯಕ್ತವು ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ.

ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣೋಽರ್ಚಂತ್ಯೈರ್ಕಮರ್ಕಿಣಃ |
ಬ್ರಹ್ಮಾಣಸ್ತ್ವಾ ಶತಶ್ಚತ ಉದ್ಯಂಶಮಿವ ಯೋಮಿರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನುದಕರಿಸಿ ಅರ್ಕದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಅರ್ಕದ ಪ್ರಧಾನವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದೆಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅಥಾತಃ ತಿರಃ | ತದ್ಗಾಯತ್ರೀಷು ಭವತ್ಯಗ್ನಿಂ ವೈ ಭಂದಿಸಾಂ ಗಾಯತ್ರೈಗ್ರಮಂಗಾಸಾಂ ತಿರಃ |
ತದರ್ಕವತೀಷು ಭವತ್ಯಗ್ನಿರ್ವಾ ಅರ್ಕಃ |

(ಐ. ಅ. ೧-೪-೧)

ಎಂದು ಐತ್ತರೇಯಬ್ರಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯಂತೆ 'ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಂಧಿನೋ ಬೃಹದಿಂದ್ರಮರ್ಕೇಧಿರರ್ಕಿಣಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಯಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಯುಗಳು ಅರ್ಕಮಂತ್ರಗಳೆಂದೂ, ಅನೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ತಿರತತ್ಯಕವಾದ ಎಂದರೆ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದೂ, ಗಾಯತ್ರವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದ ತತ್ತ್ವವಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಆ ಗಾಯತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಕಮಂತ್ರಗಳು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆಯೆಂದೂ ಸಹ ಹೇಳಿದೆ.

ಉದಾಹೃತವಾದ ಈ ಐತ್ತರೇಯಾರಣ್ಯಕದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ಗಾಯತ್ರೀ ಮತ್ತು ಅರ್ಕ ಮೂರಕ್ಕೂ ಇತರತ್ಯ ಸಹಜವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. "ಗಾಯತ್ರೀಽಗ್ನಿಃ" ಎಂದು ತ್ರೈತ್ವೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಯಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರದಮೇಲೆಯೇ ಸಾಯಣರು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಮಾಹಿತಂ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನೀಯಂ ಪದಮಾಹಿತಂ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಗಾಯತ್ರರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಅರ್ಕಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ. "ಅಗ್ನಿರ್ವಾ ಅರ್ಕಃ" ಎಂದು ಅರಣ್ಯಕ ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಸಹ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

ವಿಮೋಽಗ್ನಿರಕೋ ಯತ್ಪುರುಷಃ ಸ ಯೋ ಹೈತನೇವಮಗ್ನಿವುಕಂ ಪುರುಷವಾಪ್ನೋಽಯಮು-
ಹಮಗ್ನಿರಕೋಽಸ್ತೀತಿ ವಿದ್ಯಯಾ ಹೈವಾಸ್ಯೈಷ ಆತ್ಮನ್ನಗ್ನಿರಕೃತ್ವೋ ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೩-೪-೫)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಅರ್ಕಕ್ಕೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಪ್ರಿಯವಾದ ಗಾಯತ್ರದಿಂದ ಈ ಅರ್ಕಮಂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮೇಲೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಅರ್ಕವು ದೇವತಾಪರವಾದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ, ಮಂತ್ರಪರವಾದರೆ ಗಾಯತ್ರಿಯೆಂದೂ, ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಗಾಯತ್ರೀಣ ಅರ್ಕಂ ಪ್ರತಿ ಮಿಮೀತೇ—ಎನ್ನುವಾಗ ಮಿಮೀತೇ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರತಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ, ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಪರಿಚ್ಛಿನತ್ತಿ, ಒಂದೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ವಿಭಾಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಗಾಯತ್ರಚ್ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ರಚಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ಉಳಿದ ಇತರ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಸಹ ಗಾಯತ್ರ-ಚ್ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅಧಾರದಮೇಲೆಯೇ ರಚಿತವಾಗುವುವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಇತರೇಷಾಂ ಛಂದಸಾ ಆಸ್ಯೈವ ಚತುಶ್ಚತುರಕ್ಷರಾ. ಧಿತ್ಯೇನ ತತ್ರಚ್ಛಂದೋಛಿಃ ಪ್ರತಿಮಿಮೀತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಗಾಯತ್ರಚ್ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳಾದರೆ;

ಉಚ್ಚಿಕ್ವ	೨೪ + ೪ (೨೮)
ಅನುಷ್ಠಪ್	೨೪ + ೪ + ೪ ; (೩೨)
ಬೃಹತೀ	೨೪ + ೪ + ೪ + ೪ ; (೩೬)
ಪಂಕ್ತಿಃ	೨೪ + ೪ + ೪ + ೪ + ೪ ; (೪೦)
ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್	೨೪ + ೪ + ೪ + ೪ + ೪ + ೪ ; (೪೪)
ಋಗತೀ	೨೪ + ೪ + ೪ + ೪ + ೪ + ೪ + ೪ ; (೪೮)

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಾಲ್ಕುನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಉಚ್ಚಿಗಾದಿಗಳು ಗಾಯತ್ರದ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ರಚಿತವಾಗುವುವು ಎಂದೂ ಆಗಬಹುದು, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಪ್ರತಿಶಬ್ದವು ಸಮಾ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಆಗ; ಯದ್ವಾ ಪ್ರತಿಶಬ್ದಃ ಸಮಾ ಇತ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ | ಭೂದೋಛಿಮಂತ್ರಾನ್ ಸಂಮತಂ ಕರೋತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮೊದಲು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅನಂತರ,

ಅರ್ಕೇಣ ಸಾಮಃ—ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಈ ಅರ್ಕದಿಂದ ಸಾಮವನ್ನು ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರರಥಂತೆಂದು ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಸಾಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಗಾಯತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಕವೂ, ಅರ್ಕದಿಂದ ಸಾಮವೂ, ಸೃಷ್ಟವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಗಯತ್ರಸಾಮವೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಗಾಯತ್ರಸಾಮ, ರಥಂತರಸಾಮ, ಬೃಹತ್ಸಾಮ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯೂ ಆಗಬಹುದು. ಈ ಮೂರು ಸಾಮಗಳೂ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿದ್ಯವತ್ತರೋ ಹಿಂಕೃತ್ಯ ಗಾಯತಿ ತತ್ರೇ ಹಿ ಸರ್ವಂ ಕೃತ್ಯೈರ್ಗಂ ಸಾಮ ಭವತಿ | ಗಾಯತ್ರಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ಧಾಯತಿ | ಅಗ್ನಿವೈ ಗಾಯತ್ರಮಗ್ನಿಮೇವಾಸ್ಯೈಶಚ್ಚಿರಃ ಕರೋತ್ಯಥೋ ತಿರ ವಿವಾ

ಸ್ಯೌತವನ್ನಸ್ಮಿ ಕಮಮೃತಂ ಕರೋತಿ ||

(ಶ. ಛಾ. ೯-೧-೨-೩೫)

ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನು ಪೂಜಾ ವಾದ ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಗಾಯತ್ರ ಸಾಮವು ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಗಾಯತ್ರಚ್ಯಂದಸ್ಸೇ ಅಗ್ನಿಯಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಈ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ತಿರೋರೂಪ ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ರಥಂತರಂ ದಕ್ಷಿಣೇ ಪಕ್ಷೇ | ಇಯಂ ವೈ ರಥಂತರಮಿಯಮ ವಾ ಏಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಗ್ಂ ರಸ. ತನೋಽಸ್ಯಾಗ್ಂ ಹೀಮೇ ಸರ್ವೇ ರಸಾ ರಸತಮಾಗ್ಂಹ ವೈ ತದ್ ಥಂತರಮಿತ್ಯಾ ಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷಂ ಪರೋಕ್ಷ ಕ್ಷಮಾ ಹಿ ದೇವಾ ಇಮಾನೇವಾಸ್ಯೌತವ್ ದಕ್ಷಿಣಂ ಪಕ್ಷಂ ಕರೋತ್ಯೈಥೋ ದಕ್ಷಿಣಮೇವಾಸ್ಯೌತವ್ ಕ್ಷಮವಸ್ತಿ ಕಮಮೃತಂ ಕರೋತಿ ||

(ಶ. ಛಾ. ೯-೧-೨-೩೬)

ರಥಂತರಮಾನವನ್ನು ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲಾ ರಸವತ್ತಾದುದೂ ಅಗ್ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವಾದುದೂ ಆದ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ರಥಂತರವು. 'ರಸಂತರ' ವೆಂದಿರಬೇಕಾದುದನ್ನು ಪರೋಕ್ಷಗಾಮಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು 'ರಥಂತರ'ವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ರಸತಮವಾದ ರಥಂತರದ ಗಾನದಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಯಜಮಾನನ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಅವನಿಗೆ ಅಮೃತತ್ವವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಬೃಹದುತ್ತರೇ ಪಕ್ಷೇ | ದ್ಯೌರ್ವೈ ಬೃಹದ್ಧ್ಯೌರ್ಹಿ ಬರ್ಹಿಷ್ವಾ ದಿವನೇವಾಸ್ಯೌತದುತ್ತರಂ ಪಕ್ಷಂ ಕರೋತ್ಯೈಥೋ ಉತ್ತರಮೇವಾಸ್ಯೌತವ್ ಕ್ಷಮನಸ್ತಿ ಕಮಮೃತಂ ಕರೋತಿ ||

(ಶ. ಛಾ. ೯-೧-೨-೩೭)

ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಬೃಹತ್ತಾದ ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಮೃತತ್ವವು ಲಭಿಸುವುದು ಎಂದು ಸಾಮಗಾನದಲ್ಲಿದುವು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ, ಅಲ್ಲದೆ ಇದೇ ಸಾಮದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ಸಾಮಗಾನದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಕತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ.

ಅಭೈನಂ ಸಾಮಭಿಃ ಪರಿಗಾಯತಿ | ಅತ್ರೈಷ ಸರ್ವೋಽಗ್ನಿಃ ಸಂಸ್ಯೌತಸ್ಯ ಸ್ನಿನ್ ದೇವಾ ಏತದಮೃತಗ್ಂ ರೂಪಮುತ್ರಮಮದಧುಸ್ತಭೈವಾಸ್ತಿಸ್ತೈನೇತದಮೃತಗ್ಂ ರೂಪಮುತ್ರಮಂ ದಧಾತಿ ಸಾಮಾಏ ಧವಂತಿ ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಸಾಮಾನ್ಯಮೃತಮು ವೈ ಪ್ರಾಣಾ ಅಮೃತಮೇವಾಸ್ತಿಸ್ತೈತದ್ರೂಪಮುತ್ರಮಂ ದಧಾತಿ ಸರ್ವತಃ ಪರಿಗಾಯತಿ ಸರ್ವತ ಏವಾಸ್ತಿಸ್ತೈತದಮೃತಗ್ಂ ರೂಪಮುತ್ರಮಂ ದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಛಾ. ೯-೧-೨-೩೮)

ಅಗ್ನಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಈ ಸಾಮಗಾನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಕ್ರಮಗಳು ತಮ್ಮ ಧ್ಯಾನಪೂರ್ವಕವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ರಥಂತರದ ಸಾನಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗಾನದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಪೂರ್ಣಾಕಾರವಾಗುತ್ತಾನೆ.

ದೇವತೆಗಳೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ರೂಪಾತ್ಮಕವಾದ ಅಮೃತಕ್ಷೃತವನ್ನು ಇರಿಸಿದರು. ಸಾಮವೇ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳು. ಈ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಅಮೃತಗಳೂ. ಅದುದರಿಂದ ಸಾಮಗುಣವು ಅಮೃತಕ್ಷೃತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಇಂತಹ ಪವಿತ್ರವಾದುದೂ ಅಮೃತದಾಯಕವಾದುದೂ ಆದ ಸಾಮವನ್ನು ಆರ್ಕೇಣ (ಪ್ರತಿ ಮಿಮಾತೇ) ಆರ್ಕದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಒಂದು ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನೂ ಹೀಗೆ ಆದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರುತಿ ನಾಶ್ಯದ ಆಧಾರವೇಶಿಮೇ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಕ್ಷೇಪವು ಪ್ರಾಕ್ರಮಾಗಲು ಅವಕಾಶವಿವೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ,

‘ ಏಕಂ ಸಾಮ ತ್ವೇದೇ ಕ್ರಿಯತೇ ’ ಇತಿ ತಿಸೃಷು ಏಕಂ ಸಾಮ ವಿಹಿತಂ ಅತಃ ಅರ್ಕೇಃ ಸಾಮ ಇತಿ ವಕ್ರವ್ಯಂ ಕಥಮಾಚ್ಯತೇ ಅರ್ಕೇಣ ಇತಿ ||

“ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾಮವು ಸೇರಿದೆ. ” ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅರ್ಕೇಃ ಆರ್ಕಗಳಿಂದ ಸಾಮವು ನಿರ್ಮಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕೇಹೊರತು ಅರ್ಕೇಣ (ಆರ್ಕದಿಂದ) ಪ್ರತಿಮಿಮಾತೇ ಎಂದು ಏಕವಚನದ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಮಿಬ್ಧ ಎಂಬುದು ನ್ಯಾಯವಾದ ಆಕ್ಷೇಪವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಮಾಣವೇನಿದೆಯೆಂದು ಕೇಳಿದರೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಋಕ್ಕಿಗೂ ಸಾಮಕ್ಕೂ ಇತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪೂರ್ವಕಥಾಸಂದರ್ಭವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಋಕ್ಕೇ ವಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸಾಮ ಚಾಸ್ತಾಂ ಸೈವ ನಾಮ ಪುಂಗಾಸೀದನೋ ನಾಮ ಸಾಮ ಸಾ ವಾ ಋಕ್ಕಾನೋಪಾವವನ್ನಿಥುಸಂ ಸಂಭವಾವ ಪಶಾತ್ಯಾ ಇತಿ ನೇಕೈಬ್ರವೀತ್ಸಾಮ ಜ್ಞಾಯಾನ್ಯಾ ಅತೋ ನಾಮ ಮಹೀಮೇತಿ ತೇ ದ್ವೇ ಧೂತೋಪಾವದತಾಂ ತೇನ ಪ್ರತಿಚನ ಸಮವದತಿ ತಾಸ್ತಿಸೋ ಧೂತೋಪಾವದಂಸ್ತತ್ತಿಸೃಫಃ ಸಮಭವದ್ಯತ್ತಿಸೃಫಃ ಸಮಭವತೈಸ್ತಾತ್ತಿಸೃಫಸ್ತುವಂತಿ ತ್ವಿಫಫಠಃ ದ್ವಾಯಂತಿ ತಿಸೃಫಫಃ ಸಾಮ ಸಮಿಹಂತ ಸ್ಯಾದೇಶಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ್ಯೇ ಜಾಯಾ ಭವಂತಿ ನೈಕಸ್ಯೈಃ ಬಹವಃ ಸಹ ಪತಯೋ ಯದ್ವೈ ತತ್ಸಾ ಚಾಮುಕ್ತ ಸಮಭವತಾಂ ತತ್ಸಾಮಾಭವತೈತ್ಯಾಮುಃ ಸಾಮತ್ವಂ ||

(೧. ಬ್ರಾ. ೩-೨೩)

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಋಕ್ಕೂ ಸಾಮವೂ ಹೊತೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಋಕ್ಕು ಸ್ತ್ರೀಹೊಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮವು ಪುಂಗುಹದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದವು. ಆಗ ಋಕ್ಕು ಸಾಮವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ದಾಂಪತ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ದೇಶ ಸಂತಾನವನ್ನು ಪಡೆಯೋಣ ಎಂದಾಗ ಸಾಮವು ಅದಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ನನ್ನ ಮಹಿಮೆಯು ನಿನ್ನದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿವಾದುದು, ಎಂದುತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿತು. ಆಗ ಋಕ್ಕು ಮೊದಲಿಗಂತ ಎರಡೆತ್ತು ದೇಳಿದು (ಎರಡು ರೂಪವಾಗಿ) ಪುನಃ ಕೇಳಿತು. ಆಗಲೂ ಸಾಮವು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಮೂರಾಗಿ ದೇಳಿದು ಸಾಮವನ್ನು ಕೇಳಲಾಗಿ ಆಗ ಸಾಮವು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿತು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಾಮವು ದೇಶಕ್ಕೊಂದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಋಕ್ಕಾರಿ. ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ರೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷನಿಗೆ ಬಹುಪತ್ನಿಯಿರುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀಯು ಬಹುಪತ್ನವನ್ನು ಹೊಂದಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಋಕ್ಕೂ ಸಾಮವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದರಿಂದಲೇ (ಸಾಽಽಮ) ಸಾಮವೆಂದು ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾಮುವು ಸೇರದೇಕಾದುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಲಿನ ಆಕ್ಷೇಪವು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆಯಾದರೂ ಸಾಯಣರು ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಇತಃ | ನ ವಸ್ತುತಃ ಏಕಂ ಸಾಮ ಏಕಸ್ಯಾಂ ಮುಚಿ ಅದೊಂ ಪಕ್ವಾದಿನೋದ್ಯಾಂ ತದುತ್ತರಯೋರ್ಗಾ ಯತಿ ಇತ್ಯತಿ ದೇಶತಃ ವ್ರಾಕ್ರಂ ತಿಸ್ಸಮ ಗಾನಂ | ಆತಃ ಏಕವಚನಮವಿರುದ್ಧಂ || ವಾಕ್ರ ಕವಾಗಿ ಒಂದು ಸಾಮುವು ಒಂದೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಉಳಿದ ಮುಕ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಉಳಿದ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಕೇಣ ಎಂದು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಿರುದ್ಧವೂ ಅಲ್ಲ, ಶಾಸ್ತ್ರವಿರುದ್ಧವೂ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅರ್ಕರೂಪವಾದ ಮುಕ್ತುಗೂ. ಸಾಮುಕ್ಯೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ದಾಂಪತ್ಯಸಂಬಂಧವೆಂದು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ ವಾಗಿದೆ. ಕತಪಘಾವಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲೂ, ಛಾಂದೋಗ್ಯಮ್ನು ಪನಿಸತ್ತುಗಳಲ್ಲೂ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ ಸಾಮವನ್ನು ಪತಿಯೆಂದೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ತಥೈಥಾ ಪಿತುಃ ಪುತ್ರನೇವಂ ಶ್ರೀಚಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಹಾಥ ತಸ್ಮಾದ್ಯಕ್ವಾಮಯೋಃ ಸಂಕ್ರಾಮತೀತಿ ಸಾಮ ವಾ ಮುಚಿಃ ಪತಿಸ್ತದ್ಯತ್ತತ್ರಾಪಿ ಯಥಾ ಪಿತುಃ ಪುತ್ರಮೇವಂ ಬ್ರೂಯಾದೈಥಾ ಪತಿಗಂ ಸಂತಂ ಪುತ್ರಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ಪ್ರಾಪ್ಯೈಕ್ತಸಾದ್ಯಕ್ವಾಮಯೋಃ ಸಂಕ್ರಾಮತಿ ತಸ್ಮಾದು ಶ್ರೀಃ ಸಂತನೋತಿ ತೀತಿ ಪಿತರಂ ಪುತ್ರಂ ಪಾತ್ರಂ ಶಾಂಸ್ತತ್ಸಂತನೋತಿ ತಸ್ಮಾದು ತೇಭ್ಯಏಕ ಏವ ದಧಾತಿ ||

(ಸ. ಬ್ರಾ. ೮-೧-೩-೫)

ಪಿತೃವಿಗೂ ಪುತ್ರನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಸಾಮುಕ್ಯೂ ಮುಕ್ತುಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಲೇಟಕ್ಕೆ ವೇನು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಬಂದರೆ, ಸಾಮುವು ಮುಕ್ತುಗೆ ಪತಿಯಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಪತಿಯು ಸ್ವಾನಪನ್ನು ಓದಲಿಸುತ್ತದೆ. ಪಿತೃ, ಪುತ್ರ, ಪೌತ್ರ ಎಂದು ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯವಿದೆ ಎಂದು ಸಾಮುಕ್ಯೂ ತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಮುಕ್ತುಗೂ ಇರುವ ಪತಿಪತ್ನಿಯರ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದರಿಂದೋ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತುಗೂ ಸಾಮುಕ್ಯೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಅಭಿವ್ಯವತ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವರ್ಚಿಸಿದೆ. ಅಭಿವ್ಯವತ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವಂತೆ— (ಛಾ. ಉ. ೧-೬-೧-೮).

ಇಯಮೇವರ್ಗಗ್ನಿಃ ಸಾಮ ತದೇತದೇವಸ್ಯಾಮ್ನುಚ್ಯಧ್ಯೂಥಂ
ಸಾಮ ಗೀತಯೋ ಇಯಮೇವ ಸಾಗ್ನಿರಮಸ್ತತ್ಸಾಮ || ೧ ||

ಅಂತರಿಕ್ಷಮೇವರ್ಗಾಯುಃ ಸಾಮ ತದೇತದೇತಸ್ಯಾಮ್ನುಚ್ಯಧ್ಯೂಥಂ ಸಾಮ ತಸ್ಮಾದ್ಯಚ್ಯಧ್ಯೂಥಂ
ಸಾಮ ಗೀಯತೇಽಂತರಿಕ್ಷಮೇವ ಸಾ ವಾಯುರಮಸ್ತತ್ಸಾಮ || ೨ ||

ದಾರೇವರ್ಗಾದಿತ್ಯಃ ಸಾಮ ತದೇತದೇತಸ್ಯಾಮ್ನುಚ್ಯಧ್ಯೂಥಂ ಸಾಮ ತಸ್ಮಾದ್ಯಚ್ಯಧ್ಯೂಥಂ
ಸಾಮ ಗೀಯತೇ ದ್ಯೌರೇವ ಸಾದಿತ್ಯೋಽಮಸ್ತತ್ಸಾಮ || ೩ ||

ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯೇವಕ್ಲಂದ್ರಮಾಃ ಸಾಮ ತದೇತದೇತಸ್ಯಾಮ್ನುಚ್ಯಧ್ಯೂಥಂ ಸಾಮ ತಸ್ಮಾದ್ಯಚ್ಯಧ್ಯೂಥಂ
ಸಾಮಗೀಯತೇ ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯೇವ ಸಾ ಚಂದ್ರಮಾ ಆಮಸ್ತತ್ಸಾಮ || ೪ ||

ಈ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಗ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ದ್ಯುಲೋಕ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಇವುಗಳೂ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಆದಿತ್ಯ, ಚಂದ್ರನು; ದೇವತೆಗಳೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಋಕ್ಕಿಗೂ ಸಾಮಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಾದಿಗಳೂ ಋಕ್ಕಿಗೂ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳೂ ಸಾಮಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಮಕ್ಕೆ ಶುಕ್ಯ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾಗಿದೆಯೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳು ಅಗ್ನಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳಾಗಿವೆ. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳೇ ಶುಕ್ಯ. ಆದುದರಿಂದ ಇವೇ ಸಾ ಎಂದೂ ಅಗ್ನಾದಿಗಳೇ ಅಮವೆಂದೂ ಎರಡೂ ಸೇರಿ ಸಾಮವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲೂ ದವರಿಸುತ್ತಾ, (ಛಾ. ಉ. ೧-೬-೧೦೦೦೯)

ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ವಾಗೇವಕ್ಪ್ರಾಣಃ ಸಾಮ ತದೇತದೇತಸ್ಯಾಮೃಚ್ಯಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ ತಸ್ಯಾದ್ಯಚ್ಯ-
 ಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ ಗೀಯತೇ | ವಾಗೇವ ಸಾ ಪ್ರಾಣೋಽಮಸ್ತತ್ಪ್ರಾಮು || ೧ ||
 ಚಕ್ಷುರೇವರ್ಗಾತ್ಪ್ರಾ ಸಾಮ..... ಚಕ್ಷುರೇವ ಸಾತ್ಪ್ರಾಮಸ್ತತ್ಪ್ರಾಮು || ೨ ||
 ಶ್ರೋತ್ರಮೇವರ್ವ್ಯಾಸಃ ಸಾಮ..... ಶ್ರೋತ್ರಮೇವ ಸಾ ಮನೋಽಮಸ್ತತ್ಪ್ರಾಮು || ೩ ||

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಾಕ್, ಚಕ್ಷುಸ್, ಶ್ರೋತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಣ, ಅತ್ಮ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳಾಗಿ ಋಕ್ಕಿಗೂ ಸಾಮಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ದೋರಿಸುತ್ತವೆ. ವಾಗಾದಿಗಳೇ ಶುಕ್ಯಗಳು (ಸಾ) ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳೇ ಅಮವು, ಎರಡೂ ಸೇರಿ ಸಾಮವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದ ವಿವರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಋಕ್ಕಿಗೂ ಸಾಮಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ, ಈ ಲೋಕದ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳೂ ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವರೆಂದೂ ಅಥವಾ ಋಕ್ಕಾಮಗಳೇ ಆ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವರೆಂದೂ ಅಧಿದೈವತರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಋಕ್ಕಾಮಗಳ ವಿಕ್ರವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಸ ಏಷ ಯೇ ಚೈತಸ್ಯಾದರ್ವಾಂಽದೋ ಲೋಕಾಸ್ತೇಷಾಂ ಚೇಷ್ಟೇ ಸುನುಷ್ಯಕಾಮಾನಾಂ ಚೇತಿ ತದೈ
 ಇಮಃ | ವಿಞಾಯಾಂ ಗಾಯಂತೈತಂ ತೇ ಗಾಯಂತಿ ತಸ್ಯಾಶ್ಚೈ ಧವಸನಯಃ ||
 (ಛಾ. ಉ. ೧-೬-೬)

ಅವನು ಇದರಡಿಯಲ್ಲಿರುವ (ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನೊಳಗಿರುವ ಅತ್ಮಸಂಬಂಧಿಯಾದ) ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳೂ, ಸಮಸ್ತ ಕಾಮಗಳೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವನು. ಈ ಸಾಮವನ್ನು ವಿಞಾನಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ಹಾಡುವವರಿಗೆ ಸಮಸ್ತವಿಧವಾದ ಧನಸಂಪತ್ತೂ ಲಭಿಸುತ್ತವೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ,

ಅಥ ಯ ಏತದೇವಃ | ವಿಧಾತ್ಪ್ರಾಮು ಗಾಯಂತೈಛಾ ಸ ಗಾಯಂತಿ ಸೋಽಮಸ್ತೈವ ಸ ಏಷ ಯೇ ತಾಮು
 ಷ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಂಽದೋ ಲೋಕಾಸ್ತಾಂತ್ಪ್ರೋತಿತಿ ದೇವಕಾಮಾಂಶ್ಚ ||

ಕಂ ತೇ ಕಾಮಮಾಗಾಯಾಧೀಶೈಸ ಹೈದ ಕಾಮಾಗಾನ್ಯೈಶ್ಚೇ ಯ ಏವಂ ವಿಧಾನ್ಯಾಮು ಗಾಯತಿ
 ಸಾಮು ಗಾಯತಿ ||
 (ಛಾ. ಉ. ೪-೬-೬೦೦೦೯)

ಈ ಸಾಮಗಾನದಿಂದ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಸಮಸ್ತಕಾಮಗಳೂ ಲಭಿಸುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಉದ್ಧಾತ್ಮ ವಾದವನ್ನು * ಈ ಸಾಮಗಾನವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಯಾವ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಯವಂತೆ ಮಾಡಲಿ? * ಎಂದು ಹೇಳ ಬಹುದು. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ಈ ಪವಿತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಾಮಗಾನವನ್ನು ಮಾಡುವವನೇ ಸಕಲವಿಧವಾದ ಐಹಿಕಾಮುಕ್ತಿಕವಾದ ಕಾಮಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿ ಅವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡಲು ಕಲ್ಪನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ಸಾಧು ಸಾಮೇತ್ಯುಪಾಸ್ತೇಽಧ್ಯಾತೋ ಹ ಯದೇವಂ ಸಾಧವೋ ಭರ್ಮಾ ಆ ಚ ಗಚ್ಛೇಯುರುಪ ಜ ನಮೇಯುಃ |

(ಛಾ. ಉ. ೨-೧-೪)

ಈ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಮಹಾತ್ಮನು ಸಾಮವನ್ನೇ ಸಾಧುದಂದು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನು. ಅವನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಾಧುಧರ್ಮಗಳೇ ರಕ್ಷಕವಾಗಿ ಬರುವುವು. ಮತ್ತು ಅವನ ಅಪ್ಯರಕ್ಷಣಿಗಾಗಿ ಅವನಲ್ಲಿಯೂ ಅವನನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ತನ್ನ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸಾಮದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ " ಹಂಠವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ " ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಈ ಸಾಮದ ವಿಭಾಗಗಳ ವರ್ಣನೆಯೂ, ಇದರ ಮಹತ್ವದ ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿದ್ದು ಇದು ಅತ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದುದೆಂದೂ ಅನೇಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ. ಅದರ ವಿವರಣೆಯು ಅತ್ಯಂತ ವಿಶ್ವತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರಶಂಸಾವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಲಾಗಲಾರದು ಛಾಂದೋಗ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಬಹುದು.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತರಕ್ಷಣೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ಸಾಮ ಗಾಯತ್ರರಥಂತರಸಂಜ್ಞಕಂ ಸಾಮ ಪ್ರತಿಮಿಮಾತೇ | ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ವಿಷ್ಟುಭೇನ ವಾಕಂ - ತ್ವಿಷ್ಟುಪ್ಪದ್ವಂದ್ವಿನಿಂದ ವಾಕವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಎಂದು ಸ್ತೂಲವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಂದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಕೃತರೂಪಗಳಾದ ಸಮುದಾಯವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ವಾಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ವಿಶಾವದ್ವಿಶ್ವಿಷ್ಟುಪ್ಪಿಃ ಉಪನಿಬಿಧ್ಯಮಿದಂ ಸೂಕ್ತಂ ತ್ವಿಷ್ಟುಪಾದಿಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇತರ ಭದ್ರಸ್ಥಗಳೂ ಇರುವಾಗ ತ್ವಿಷ್ಟುಪ್ಪೆಂದು ಮಾತ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ ಕಾರಣವೇನೆಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಉಂಟು ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಅನಾದೀತೇ ಸರ್ವತ್ರ ತ್ವಿಷ್ಟುಪ್ಪೇಽಽ ಗ್ರಹಣಾತ್ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ಇದಿಮುಕ್ತಂ | ಋಕ್ಷಂಹಿತೆಯಲ್ಲೇ ತ್ವಿಷ್ಟುಪ್ಪಾಭಂದ್ವಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೇ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದೊಂದು ಭದ್ರಸ್ಥನೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ತ್ವಿಷ್ಟುಪ್ಪಿನ ಮಹತ್ವವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದು. ಇದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ವಿಷ್ಟುಪ್ ಸ್ತೋಛತೈರಪದಾ | ಛಾ ತು ತ್ವಿಷಾ ಸ್ಯಾತ್ | ತೀರ್ಣತಮಂ ಭಂದಃ | ತ್ವಿಷ್ಟುಪ್ಪಸ್ಯ ಸ್ತೋಛತೈರಪಿತೀತಿ ವಾ | ಯತ್ರ ಸ್ತೋಛತೈರಪಿತೀತಿ ತ್ವಿಷ್ಟುಪ್ಪಸ್ಯ ಸ್ತೋಛತೈರಪಿತೀತಿ |

(ನಿ. ೨-೧೬)

ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ತುತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ತ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿವರ್ಧನೆಂದರೆ, ಅತ್ಯಂತ ಚಾರುಕಾಮದ ಎಂದರೆ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ತೀವ್ರವಾದ ಭಂದಸ್ತಂಧರ್ಥ. ಅಥವಾ ತ್ರಿವ್ಯದಾತ್ಮಕವಾದ ವಲ್ರವನ್ನು ಸ್ತುತಿ ಸುವು ದರಿಂದಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮೂರುಸಲ ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರಬಹುದು. ಇದು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಜ್ರಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೇ ಇದೆ ಎಂದು ತ್ರಿಪುಸ್ತಿನ ಆಕಾರವನ್ನು ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ವಿಕಾದಶಾಸ್ತ್ರರಾ ತ್ರಿಪ್ಪಬ್ಜಜಸ್ತಿ, ಪ್ಪಭೀರ್ದಂ ತ್ರಿಪ್ಪಬ್ಜಜ್ಜೇಣೈವೈತದ್ವೀರ್ದೇಣ ಯಜಮಾನಃ
ಪುರಸ್ತಾದ್ಯಜ್ಜ ಮುಖಾದ್ರಿಕ್ಷಾಗಂಸಿ ತಿಷ್ಠಾ ಅಪೆಹಂತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೩-೨)

ವಿಕಾದಶಾಸ್ತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ತಿಪ್ಪವೈ ವಲ್ರವು ; ಆದೇ ವೀರ್ಯವು. ಈ ಉತ್ತಮವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಜ ಮುಖದಿಂದ ಅಸುರಾದಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ದೂರಕ್ಕೆ ಅಟ್ಟಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ತ್ರಿಪ್ಪಬಾತ್ಮಕವಾದ ಮಂತ್ರವೇ ವೀರ್ಯಯುತವಾದುದು. ಇದನ್ನೇ (ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ

ತೆದೇಕಾದಪರ್ಚಂ ಭವತ್ಯೇಕಾದಶಾಕ್ಸರಾ ವೈತ್ರಿಪುಪ್ತ್ಯಿಪ್ಪಭೋ ವೈ ರಾಜಪ್ಪ ಓತೀ ನಾ
ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೀರ್ದಂ ತಿಪ್ಪಬೋಜಃ....||

(ಐ. ಬಾ. ೯-೨)

ವಿಕದಶರ್ಚವುಳ್ಳ ತಿಪ್ಪವು ಹನ್ನೊಂದಕ್ಷರಗಳುದ್ದು. ಇದು ರಾಜನ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದು. ಇದು ಒಜಸ್ಸನ್ನೂ ಇಂದ್ರಿಯ ವನ್ನೂ, ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡು ಪ್ಪಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ತಿಪ್ಪವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವೀರ್ಯಪೂರಿ ತವಾದ ಈ ಭಂದಸ್ತಿನಿಂದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವರೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ವಾತೇನ ವಾಕಂ ಒಂಬುದಕ್ಕೆ ವರ್ಗಮನುವಾಕೃಷಾ ಮಿಮೀತೇ ವರ್ಗವನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅನುವಾಕ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ದ್ವಿಪದಾ ಚಿತೆಪ್ಪದಾ | ಪಾದದ್ವಯಬದ್ಧವಿರಾ ದಾದಿಚ್ಚಂದೋ ನಿಬದ್ಧಮಂತ್ರರೂಪೇಣಃ ; ಪಾದಚಿತುಷುಯೋಪೇತೇನ ಅನುಷ್ಠುಪಾದಮಂತ್ರರೂಪೇಣೇತಿ | ಇಯತೀಧಿದ್ವಿ ಪದಾಧಿವರ್ಗಃ | ಇಯತೀಧಿಶ್ಚಿತುಷ್ಪದಾಧಿಪೇತೋವರ್ಗಃ ||

ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಲ್ ಎಂಬ ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಮೂತ್ರವಿದ್ದು ಒಂದು ಅರ್ಧಪುಕ್ಯ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವರ್ಗವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅನುಷ್ಠುಪಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವರ್ಗವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಪಕ್ಷೇ ವಿಶಾವದ್ವಿಃ ಸೂಕ್ತೈಃ ಅಯಮನುವಾಕ ಇತಿ | ಸೂಕ್ತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ಸೂಕ್ತಗಳಳ್ಳ ಅನುವಾಕವೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಈ ವಾಕದ ಪರಿಗಣನೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ದಧವಾಗಿ ವರ್ಗ ಅಥವಾ ಸೂತ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪರಿಗಣನೆಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಧಾಗಗಳನ್ನು ಶೌನಕರ ಅನುಕ್ರಮಣೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಶೌನಕರ ಮತದಂತೆ ಮುಗ್ಧೀದದ ಶಾಕಲ ಶಾಖೆಯ ಪ್ರಕಾರ ೧೦ಮಂಡಲಗಳೂ ೮೮ಅಧ್ಯಾಯಗಳೂ ೩೩, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಮಂಡಲಗಳ ವಿಧಾಗಳೂ ಇವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

೧ನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೨೪ ಅನುವಾಕಗಳೂ ೧೯೧ ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಇವೆ			
೨	”	೪	” ೪೩ ”
೩	”	೫	” ೬೨ ”
೪	”	೫	” ೫೮ ”
೫	”	೬	” ೮೭ ”
೬	”	೬	” ೭೫ ”
೭	”	೬	” ೧೦೪ ”
೮	”	೧೦	” ೯೨ (೧೧ ವಾಲಬಿಲ್ಯ ಸೂಕ್ತಗಳು)
೯	”	೭	” ೧೧೪ ”
೧೦	”	೧೨	” ೧೯೧ ”

ಒಟ್ಟು ೧೦ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ೮೫ ಅನುವಾಕಗಳೂ ೧೧೧೬ + ೧೧ = ೧೧೨೭ ಸೂಕ್ತಗಳೂ.

(ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಾಖೆಯ ಪ್ರಕಾರ ೧೦೨೫ ಸೂಕ್ತಗಳೂ) ಇವೆ. ವರ್ಗರೂಪವಾದ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ :

೧ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಕೃತವರ್ಗಗಳು ೧ ಒಟ್ಟು ಮಂತ್ರಗಳು ೧

೨	”	೨	”	೪
೩	”	೯೭	”	೨೯೧
೪	”	೧೭೪	”	೬೯೬
೫	”	೧೨೦೭	”	೬೦೩೫
೬	”	೩೪೬	”	೨೦೭೬
೭	”	೧೧೯	”	೮೩೩
೮	”	೫೯	”	೪೭೨
೯	”	೧	”	೯

ಒಟ್ಟು ೭೪ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ೨೦೦೬ ವರ್ಗಗಳೂ ೧೦೪೧೭ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಇವೆ. ಚರಣವ್ಯಾಹದ ಪರಿಗಣನೆಯಂತೆ ಒಟ್ಟು ೨೦೪೨ ವರ್ಗಗಳೂ ೧೧೬೨೨ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಾಕೇನ ವಾಕಂ ದ್ವಿಪದಾ ಚತುಷ್ಪದಾ ಎಂದು ವರ್ಗಿಸಿದೆ.

ಅಕ್ಷರೇಣ ಮಿಮುಶೇ ಸಪ್ತವಾದೇಃ—ಅಕ್ಷರೇಣೈವ ವಾಗಧಿಷ್ಠಿತಾನಿ ಸಪ್ತಚ್ಛಂದಾಂಃ ನಿರ್ಮಾಣಂ ಉರ್ವಂಶಿ | ಅಕ್ಷರದಿಂದಲೇ ಗಾಯತ್ರಾದಿಸಪ್ತಚ್ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಾ ಗಾಯತ್ರೀ; ಏಕಾ—ದಶಾಕ್ಷರಾ ತ್ರಿಷ್ಠಪ್; ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಾ ಜಗತಿಃ | ಗಾಯತ್ರೀಗೆ ಎಂಟುಕ್ಷರಗಳು; ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ತಿಗೆ ಹದ್ದೊಂದಕ್ಷರಗಳು; ಜಗತಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡಕ್ಷರಗಳು. ಇವೆಲ್ಲಾ ಒಂದೊಂದು ಪಾದಕ್ಕೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯದೇಕೂ ಈ ಭಂಗಿಸುಗುಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಇವುಗಳಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೂ ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದೇವನಿಶಃ ಕಲ್ಪಿಯತನ್ಯಾ ಇತ್ಯಾಹುಶ್ಚಂದಶ್ಚಂದಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪ್ಯಮಿತಿ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತ್ಯಾ-
ಹ್ಯಯಿತೇ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ತ್ವಕ್ವೇಣ ಶಂಸಾನೋ ದೈವೋಮಿತ್ಯರ್ಥಯುಃ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಯಾತಿ
ಪಂಚಾಕ್ಷರೇಣ ತದಷ್ಟಾಕ್ಷರಂ ಸಂಪದ್ಯತೇಷ್ವಾಕ್ಷರಾ ವೈ ಗಾಯತ್ರೀ ಗಾಯತ್ರೀಮೇವ ತತ್ಪು-
ರಸ್ತಾಪ್ತೌತೇಸವನೇಽರ್ಚೀಕ್ಷ್ಯಪಶಾಂ |

(೧. ಬ್ರಾ. ೩-೧೨)

ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಕವಾಗಿರುವಂತೆ ಗಾಯತ್ರ ಪದವನ್ನು ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲು
ಅಗ್ನಿಪ್ರಿಯವಾದ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕು, ಅದು ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೇರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ವಿಧಿಯು.
ಇದು ಅಶಾವಪ್ರತಿಗರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು " ಶೋಂಸಾವೋಂ " (ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸ್ತುತಿಸೋಣ)
ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಮೂರಕ್ಷರದ್ದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಆಧ್ಯರ್ಯವು " ಶಂಸಾವೋ ದೈವೋಂ " (ನೀನು ಸ್ತುತಿ
ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪಠಿಸು ನಾವು ಹರ್ಷ ಪಡುತ್ತೇವೆ) ಎಂಬ ಪಂಚಾಕ್ಷರವುಳ್ಳ ಉತ್ತರ ರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.
ಇವೆರಡೂ ಸೇರಿ ಎಂಟುಕ್ಷರಗಳಾದವು. ಆಷ್ಟಾಕ್ಷರಾವೈ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂಬ ನಿಯಮಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿದೆ. ಇದಂತೆಯೇ
ಮಾಧ್ಯಂದಿನವಸನದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪ್ಪುಟಿನಿಂದ ನೇರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ವಿಧಿಯನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಧ್ಯರ್ಯೋ ಶೋಂಸಾವೋ ಮಿತ್ಯಾಹ್ಯಯಿತೇ ಮಧ್ಯಂ ದಿನೇ ಪಳಕ್ಷರೇಣ ಶಂಸಾವೋದೈವೋ-
ಮಿತ್ಯರ್ಥಯುಃ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಯಾತಿ ಪಂಚಾಕ್ಷರೇಣ ತದೇಕಾದಶಾಕ್ಷರಂ ಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಾವಶಾ-
ಕ್ಷರಾ ವೈ ತ್ರಿಪ್ಪುಷ್ ತ್ರಿಪ್ಪುಭನೋವ ತತ್ಪುರಸ್ತಾನ್ಯಧ್ಯದಿನೇಽರ್ಚೀಕ್ಷ್ಯಪಶಾಂ |

(೧. ಬ್ರಾ. ೩-೧೨)

" ಅಧ್ಯರ್ಯೋ ಶಂಸಾವೋಂ " ಎಂಬ ಆಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹೋತೃವಿನ ಪಠನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅಧ್ಯರ್ಯವು " ಶಂಸಾವೋ
ದೈವೋಂ " ಎಂಬ ಪಂಚಾಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇವೆರಡೂ ಸೇರಿ ತ್ರಿಪ್ಪುಷ್ ರೂಪವಾದ ಹನ್ನೊಂದ
ಕ್ಷರಗಳಾದವು. ಇದಂತೆಯೇ ತೃತೀಯ ಸವನದಲ್ಲಿ " ಅಧ್ಯರ್ಯೋ ಶೋಶೋಂಸಾವೋಂ " ಎಂದು ಹೋತೃವಿನ ಪಠನಕ್ಕೆ
ಅಧ್ಯರ್ಯವು " ಶಂಸಾವೋ ದೈವೋಂ " ಎಂದ ಪ್ರತಿಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ ಒಡ್ಡು ಹನ್ನೆರಡಕ್ಷರಗಳಾದವು. ಇದು ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರ
ರಾತ್ಮಕವಾದ ಏಕತೆಯ ಪಾದವಾಯಿತು. ಇದನ್ನೇ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ " ಮದ್ಗಾಯತ್ರೀ ಅಧಿಗಾಯತ್ರಮಾಹಿತಂ
ತ್ವೈಷ್ಠುಭಂ ನಿರಕ್ಷತ " ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಭಂಧಸ್ಥಾಪನ ಪದ್ಧಾನವನ್ನು ಅರಿತವರಿಗೆ ಅಮೃತ
ತ್ವವು ಪುಪ್ರವಾಗುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪಕ್ಕವವಾಪ ಮುಕ್ತಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಗಾಯತ್ರಾ ಧಿ ಮೂರು ಭಂಧಸ್ಥಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ
ತಿಳಿಸಿ ಅ ಮೂರು ಭಂಧಸ್ಥಗಳೆಲ್ಲ ಒಂದೊಂದು ಪಾದದ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಟ್ಟಿರುವಾರೆ. ಎಲ್ಲಾ ಭಂಧಸ್ಥಗಳ
ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಆಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿರುವುದು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಮನುಬ್ರೂಯಾದ್ವೈಹ್ಯವರ್ಚಸಾಮಸ್ಯ ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ಪುಷ್ಕರಾ ಗಾಯತ್ರೀ .
ತ್ರಿಗಾಂಶತಮನುಬ್ರೂಯಾದನ್ಯ ಕಾಮಸ್ಯ ತ್ರಿಗಾಂಶದಕ್ಷತಾ ವಿರಾಖಿಂ
ದ್ವಾತ್ರಿಗಾಂಶತಮನುಬ್ರೂಯಾದ್ವೈಹ್ಯವರ್ಚಸಾಮಸ್ಯ ದ್ವಾತ್ರಿಗಾಂಶದಕ್ಷರಾನುಷ್ಠುಪ್
.....

ಷಟ್ಪ್ರಿಗಾಂಶತಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ಪಶುಕಾಮಸ್ಯ ಷಟ್ಪ್ರಿಗಾಂಶದಕ್ಷರಾ ಬೃಹತೀಃ
 ಚತುಕ್ಷತುಕ್ಷತ್ವಾರಿಗಾಂಶತಮನುಬ್ರೂಯಾದಿಂದ್ರಿಯಾಕಾಮಸ್ಯ ಚತುಕ್ಷತ್ವಾರಿಗಾಂಶದಕ್ಷರಾ ತ್ರಿಪೃಕ್
 ಅಸ್ಮಾಚೆತ್ವಾರಿಗಾಂಶತಮನುಬ್ರೂಯಾದ್ಬಹುಯಾಜಿನಸ್ತರ್ವಾಣಿ ವಾ ಏತಸ್ಯ ಛಂದಾಗಾಸ್ಯವರುದ್ಯಾನಿ
 ಯೋಃ ಬಹುಯಾಜ್ಯಪರಿಮಿತಮನು ಬ್ರೂಯಾದಪರಿಮಿತಸ್ಯಾವರುದ್ಯೈಃ

ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೨-೨೧೦-೨. ೪

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.	ಗಾಯತ್ರಿಯ ಅಕ್ಷರಗಳು	೨೪
	ಅನುಷ್ಟುಪಿನ	೩೨
	ಬೃಹತಿಯ	೩೬
	ಶ್ರಿಷ್ಟುಪಿನ	೪೪
	ಜಗತಿಯ	೪೮

ಎಂದು ಅವುಗಳ ಅಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆ ಮತ್ತು ತಿಳಿಸಿ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚನಗೂ, ಅನುಷ್ಟುಪು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೂ ಬೃಹತಿಯೂ ಜಗತಿಯೂ ಪಶುಲಾಭಕ್ಕೂ, ಶ್ರಿಷ್ಟುಪು ಇಂದ್ರಿಯಬಲಕ್ಕೂ ಸಾಧಕಗಳಾಗುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಉಕ್ತಿಗಳ ಮತ್ತು ಪಂಕ್ತಿ ಎಂಬೆರಡುಭಂಧಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಲ್ಲ. ಉಕ್ತಿ ಕೈಗೆ ೨೪ ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಪಂಕ್ತಿಗೆ ೪೦ ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಎಳು ಮುಖ್ಯವಾದ ಭಂಧಸ್ತುಗಳಲ್ಲದೇ ಇವುಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳೂ ಸಹ ಅತಿ ಜಗತೀ (೨೨) ಶಕ್ತರೀ (೨೬); ಅತಿಶಕ್ತರೀ (೬೦); ಅಷ್ಟಿ (೬೪); ಅತ್ಯಷ್ಟಿ (೬೮); ಧೃತಿ (೭೨); ಅತಿಧೃತಿ (೭೬) ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೊಂದಿವೆ ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟಾ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಮಿಕ್ಕವಾದ ಭಂಧಸ್ತುಗಳೂ ಇವೆ. (ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮುಕ್ತೇದಸಂಹಿತೆಯ ೧ನೇ ಛಾಂದದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.)

ತತಃ ಪದನಾಂ ಛಂದಾನಾಂ ಭಂಧಸಾಂ ಅಕ್ಷರಂ ಮೂಲಮಿತಿ | ತಥಾ ಮುಗ್ಯರ್ಗಸೂಕ್ತಾನುವಾಚಾದೀನಾಂ ಚ ಅಕ್ಷರಂ ಮೂಲಮಿತ್ಯಕ್ಷರಪ್ರಕರಣಾ || ಭಂಧಸ್ತುಗಳಿಗೂ, ಅವುಗಳ ಅವಯವಗಳಾದ ಪಾದಗಳಿಗೂ, ಮುಕ್ತವರ್ಗ, ಸೂಕ್ತ ಅನುವಾಕ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಸಹ ಅಕ್ಷರವೇ ಮೂಲವು ಎಂದು ಅಕ್ಷರಪ್ರಕರಣೆಯಿಂದ ಮೂಲವು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

**ಜಗತಾ ಸಿಂಧುಂ ದಿವ್ಯಸ್ತಭಾಯದ್ರಭಂತರೇ ಸೂರ್ಯಂ ಪರ್ಯಪಕ್ಷತ್ |
 ಗಾಯತ್ರಸ್ಯ ಸಮಿಧಸ್ತಿಸ್ತ ಅಹುಸ್ತತೋ ಮಹ್ತಾ ಪ್ರ ರಿಂಜೀ ಮಹಿತ್ತಾ ||೨೫||**

ಜಗತೀಚ್ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಾಮದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸೃಂದನತೀಲನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದನು. ರಥಂಹರವೆಂಬ ಸಂಕ್ಷೇಪಿಯುಳ್ಳ ಸಾಮದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಸಿ ನೋಡಿದನು. ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮೂರು ಸಂಖ್ಯಾಕಗಳುಳ್ಳವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ, ಉಳಿದ ಸಾಮಗಳೂ ಸಹ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಜಗತಾ—ಜಗತೀಚ್ಛಂದಸ್ಸಾಯಾಂ ಮುಚಿ ಉತ್ಪನ್ನಂ ಸಾಮ ಜಗತ್ | ಜಗತೀಚ್ಛಂದಸ್ಸವಾದ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಾಮಕ್ಕೆ ಜಗತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಜಗತಾ ಎಂದರೆ ಆ ಜಗದ್ರೂಪವಾದ ಸಾಮದಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ಈ

ತಸ್ಯ ಚಿಕ್ಷುರ್ವೈಶ್ವನ್ಯಚಸಮಿತಿ | ಚಿಕ್ಷುಸ್ತಸ್ಯಾದ್ಯೂಪಾದಾತಿತ್ಯಾನ್ವಿರಮಿಮಿತ ವರ್ಷಾಶ್ಚಾಕ್ಷುಷ್ಯ ಇತಿ
 ವರ್ಷಾ ಋತುಂ ಚಿಕ್ಷುಷೋ ನಿರಮಿಮೀತ ಜಗತೀ ವಾರ್ಷೀತಿ ಜಗತೀಂ ಛಂದೋ ವರ್ಷಾಭ್ಯ
 ಋತೋರ್ನಿರಮಿಮೀತ ಜಗತ್ಯಾ ಋಕ್ಲಮಮಿತಿ ಜಗತ್ಕೈ ಛಂದಸ ಋಕ್ಲಮಗ್ಂಸಾಮ ನಿರ-
 ಮಿಮೀತಕ್ಲಮಾಚ್ಯುಕ್ತ ಇತ್ಯೈಕ್ಲಮಾಶ್ಚಾನ್ಯಮ್; ಶುಕ್ರಂ ಗ್ರಹಂ ನಿರಮಿಮೀತ ಶುಕ್ರಾತ್ಸಪ್ತದಶ
 ಇತಿ ಶುಕ್ರಾದ್ಶುಕ್ರಾತ್ಸಪ್ತದಶಗ್ಂಸೋಮಂ ನಿರಮಿಮೀತ....||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೧-೨೨)

ವಿಶ್ವನ್ಯಾಪಿಯಾದುದೂ ಚಕ್ರಾರೂಪಿಯಾದುದೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವರ್ಷಾಕಾಲವನ್ನು, ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.
 ಈ ವರ್ಷಾರ್ಥವಿಧಿಯು ಋಕ್ಲಮಗ್ಂಸಾದಿಂದ ಶುಕ್ರಗ್ರಹವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಕೈತ್ತಿರಿಯ ಸಂಹಿತೆ
 ಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ.

ಪ್ರಜಾಭೋಜಯಂ ಪಶ್ಯಾದ್ವಿಶ್ವನ್ಯಚಾತ್ಯಸ್ಯ ಚಿಕ್ಷುರ್ವೈಶ್ವನ್ಯಚಸಂ ವರ್ಷಾಣಿ ಚಾಕ್ಷುಷಾಣಿ
 ಜಗತೀ ವಾರ್ಷೀ ಜಗತ್ಯಾ ಋಕ್ಲಮಂ...||

(ಕೈ. ಸಂ. ೪-೪-೨೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಋಕ್ಲಮಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಮವಿಕೇಶಃ ಎಂದರ್ಥ
 ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಸಾಮಕ್ಕೆ ಜಗತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರೊಂದು ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಜಗದ್ಭೂಷ
 ವಾದ ಸಾಮದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದನು ಎಂದು ಋಕ್ಲಮ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ.
 ಇಂತಹ ಜಗದ್ಭೂಷವಾದ ಸಾಮಕ್ಕೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತಾ, ಸಾಯಣರು,

ಜಾಗತೋ ವಾ ಏಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ " ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ

ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಅದಿತ್ಯನು ಜಗತ್ ಎಂಬ ಸಾಮಸಂಬಂಧಿಯು ಅಂಭರವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು
 ದಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಧಾರವಾವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಸಿಂಧುಂ ದಿವ್ಯಶ್ರುಘಾಯಿತ್—ಸಿಂಧುವನ್ನು ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಂಧು
 ವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ಯಂದನತೀಲಮದಕಸ್ಯ ಸ್ಯಂದಕಂ ವಾ ಅದಿತ್ಯಂ | ಸ್ತವಿಸತಕ್ತ ಉದಕದ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಎಂದಾಗಲಿ
 ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಮೃತವನ್ನು
 ವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಆದರಂತೆಯೇ ಆಪ್ತಿನಿಂದ ಪೂರಿತವಾದ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮತಃ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು
 ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದ ವರ್ಣನೆಯು ನಾನಾ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥ
 ಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಬಹುದು.

ಆಪೋ ವಾ ಇದಮಾಸನ್ನಲಿಲಮೇವ | ಸ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿರೀಕಃ ಪುಷ್ಪರಪರ್ಣೀ ಸಮಧವತ್ |
 ತಸ್ಯಾಂತವಾನಸಿ ಕಾಮಃ ಸಮವರ್ತತ | ಇದಗ್ಂ ಸ್ಯಜೇಯಮಿತಿ |
 ಸ ಇತ ಆದಾಯಾಪಃ | ಅಂಜಲಿನಾ ಪುರಸ್ತಾ-
 ದುಪಾದಧಾಚ್ ವಿವಾಹ್ಯೇವೇತಿ | ತತ ಅದಿತ್ಯ ಉದಕಿಸ್ತ್ತ್ ||

(ಕೈ. ಅ. ೧-೨೩-೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಪ್ಪನ್ನು ಸ್ತಮಿತದಲ್ಲಿರಿಸಿದನಂತರ ಅದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ಥಾನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು

ಅಪೋ ವಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸಲಿಲಮಾಸೀತ್ | ತೇನ ಪ್ರಜಾಪತಿರಶ್ವಾಮ್ಯತ್ |

(ಶ್ರೀ ಬ್ರಾ. ೧-೧-೩-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಧಾರಣಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾ, ಪುಸ್ತುಂಹಿತ ಯಿಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ :-

ದಿವೋ ಧರ್ತಾ ಭುವನಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತೀ ವಿಶಂಗೆಂ ದ್ರಾಪಿಂ ಪ್ರತಿ ಮುಂಚಿತೇ ಕವೀ |

ಏಚಕ್ಷುಣಃ ಪ್ರಥಯನ್ನಾಪ್ಯಣನ್ನುರ್ವಜೀಜನಶ್ಚನಿತಾ ಸಮ್ನಮುಕ್ತ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೨-೨)

ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದುದೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಕಲಲೋಕಗಳ ಧಾರಣನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣನು ಪ್ರಜಾಪತೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪ್ರಕಾಶವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿನ ವಾಲಿಯುತಾ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವೃಷ್ಟ್ಯಾದ್ಯವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ತನ್ನ ನಿಯಮದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಹಂಚುವನೆಂದೂ ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯಾದಿ ತೇಜೋನುಂಡಲಗಳನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹಂಚುವನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಸ್ತುನಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುಂ ದಿವ್ಯಸ್ತಭಾಯತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ರಥಂತರೇ ಸೂರ್ಯಂ ಪರೈಶಶ್ಯತ್—ರಥಂತರವೆಂಬ ಸಾಮದ್ದಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಭಿತನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನೋಡಿದನು, ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ,

ಅಭಿ ತ್ವಾ ಕೂರ ನೋನುಮೋಽದುಗ್ನಾ ಇವ ಧೇನವಃ |

ಈಶಾನಮಸ್ಯ ಜಗತಃ ಸ್ವರ್ವೈಶಮೀಶಾನಮಿಂದ್ರೈ ತಸ್ಮುಷಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೨-೨೨)

ಎಂಬ ಪುಸ್ತುನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿರುವ " ಸ್ವರ್ವೈಶಂ " ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯಪ್ರತಿವಾದಕಶಬ್ದರ್ಥನಾತ್ ಸೂರ್ಯಪ್ರತಿವಾದಕ ಶಬ್ದದರ್ಶನದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿ ತಾವು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸ್ವರ್ವೈಶಂ ಎಂಬ ಪದವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ' ಸರ್ವದೃಶಂ ' ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನನ್ನು (ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.) ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಸ್ತುನ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಈ ಉದಾಹರಣೆಗೂ ಯಾವ ತೀತಿಯ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂಬುದು ಕೇವಲ ಸ್ಥೂಲವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇದೇ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾ,

ಈಶಾನಮಸ್ಯ ಜಗತಃ ಸ್ವರ್ವೈಶಮಿತ್ಯಸೌ ನಾವ ಸ್ವರ್ವೈಶ್ ತೇನ ಸೂರ್ಯಂ ನಾತಿಶಂಸತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೧೦)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಪರವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆಯೂ ರಥಂತರಸಾನ:ಕೃಷ್ಣ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸುವಂತೆಯೂ ಸಹ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನ್ಯಯೂ ರಥಂತರಸಾಮಕೃಷ್ಣ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಕೃತವಾದ ಅದಿತ್ಯದರ್ಶನವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಐತರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಅದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ

ಅಭಿ ತ್ವಾ ಶೂರ ನೋನಮನ ಇತಿ ರಾಥಂತರೀಂ ಯೋನಿಂ ತಂಸತಿ ರಾಥಂತರೀಣ ವೈ ಸಂಧಿನಾತ್ಯಿ-
ನಾಯಿ ಸ್ತುವತೇ ತದ್ಯದ್ರಾಂಥಂತರೀಂ ಯೋನಿಂ ತಂಸತಿ ರಥಂತರಸ್ಯೈವ ಸಯೋನಿತ್ವಾಯ |
(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೧೦)

ಎಂದು ಮೇಲೆ ಋಕ್ವಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾದ “ಅಭಿ ತ್ವಾ ಶೂರ” (೭-೩೨-೩೨) ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ್ಯ ಗೂಢಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರವು ರಥಂತರಸಾಮದ ಯೋನಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಯೋನಿಯು ಅದಿತ್ಯ ದರ್ಶನದ ಸಾಧನವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು “ರಥಂತರೇ ಸೂರ್ಯಂ ಪರ್ಯಪತ್ಯತ್” ಎಂಬ ಮಂತ್ರಭಾಗವೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ

ರಥಂತರೇ ಪ್ರಸ್ತಾಯಮಾನೇ ಸಂಮಾಲಯೇತ್ ಸ್ವದ್ಯಕಂ ಪ್ರತಿ ವೀಕ್ಷೇತ |
(ಶಾ. ಬ್ರಾ. ೭-೭-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ಅಂಶವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ.

ಗಾಯತ್ರಿಸ್ಯ ಸಮಿಧಃ ತಿಸ್ರಃ—ಗಾಯತ್ರಾ್ಯಮುತ್ಪನ್ನೈಸ್ಯ ಸಾಮ್ನಃ ತಿಸ್ರಃ ವಿಭಕ್ತೀಃ | ಪಾದತ್ರಯಂ-
ಮಾಹುಃ | ಗಾಯತ್ರಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಾಮಕ್ಕೆ ಪಾದತ್ರಯವೆಂದು ತಿಳಿದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಅದರೂ ಅಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ರಹಸ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಇದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಗಾಯತ್ರೀವನಾನುಸಾಕ್ಯಾಮನ್ನಾಹ | ತ್ರಿಪದಾ ವೈ ಗಾಯತ್ರೀ ತ್ರಯ ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಇಮಾನೇವೈ-
ತಚ್ಚೋದೇಕಾಸ್ತೇನಾಃ ಪ್ರತ್ಯೆಷ್ಠಾಪಯಾನ್ |
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೧)

ಗಾಯತ್ರಿಯ ಪಾದಗಳು ತ್ರಿಸಂಖ್ಯಾಕರಗವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಲೋಕಗಳೂ ತ್ರಿಸಂಖ್ಯಾಕರಗಳಾಗಿವೆ. ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು

ಗಾಯತ್ರೈಶ್ಚ ಗಾಯತ್ರಮಿತಿ ಗಾಯತ್ರೈಶ್ಚ ಛಂವಸೋ ಗಾಯತ್ರೈಗ್ಂ ಸಾಮ ನಿರಮಿಮೀತ |
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೧-೧-೫)

ತ್ರಿಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಗಾಯತ್ರಿಯಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಸಾಮವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಇದರ ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಾ್ಯಮುತ್ಪನ್ನೈಸ್ಯ ಸಾಮ್ನಃ ತಿಸ್ರಃ ವಿಭಕ್ತೀಃ ಎಂಬ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಅಥವಾ ತಿಸ್ರ ಋಶಿ ಅಶ್ವಃ ಮೂರು ಋಶಿಗಳೆಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತತಃ ಮಹ್ನಾ ಮುಹಿತ್ವಾ ಪ್ರರಿರಿಚೇ—ಬಲೇನ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ಅನ್ಯಾನಿ ಸಾಮಾನಿ ಪೃಥಕ್ ನಿರ್ಮಿತ-
ವಾನ್ | ಇದರ ತಕ್ರಿಯೆಂದರೂ, ಮಹತ್ವದಿಂದಲೂ ಇತರ ಸಾಮಗಳನ್ನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಗಾಯತ್ರೀ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚಿ ವಾಗ್ವೈಗಾಯತ್ರೀ |
(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೨-೧)

ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಆಧಾರವು ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಆಧಾರವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ,
ಗಾಯತ್ರೀ ಚೈಂದಸಾಂ ಮಾತಾ |

(ಮ. ಸಾ. ಉ. ೧೫-೧)

ಸಕಲಜ್ಯಂದಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಗ್ರಾಯತ್ರಿಯೇ ಮಾತೆಯೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಅಥಾತೇ ಶಿರಃ | ತದ್ಗಾಯತ್ರೀಷು ಭವತ್ಯೈಂ ವೈ ಭಂದಸಾಂ ಗಾಯತ್ತ್ವೈ ಗ್ರಮಂಗಳಾನಾಂ ಶಿರಃ |

(ಐ. ಅ. ೧-೪-೧)

ಶರೀರದ ಅಂಗಾಂಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶಿರಸ್ಸೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಂತೆ ಸಕಲಜ್ಯಂದಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಅನಂತರ
ಅದರ ಆಧಾರದವೇ ಆದ ಉಳಿದ ಜ್ಯಂದಸ್ತುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ, ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಯಂದಸ್ತಿನಿಂದ ಗಾಯತ್ರ
ಸಾಮುವು ನಿರ್ಮಿತವಾದಂತೆ ಉಳಿದ ಜ್ಯಂದಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಾಮಗಳು ನಿರ್ಮಿತವಾದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಕೈತ್ತಿರಿಯ
ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈಗಲೇ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಯಂ ಪುರೋ ಭುವಸ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣೋ ಭಾವಾಯನೋ ವಸಂತಃ ಪ್ರಾಣಾಯನೋ ಗಾಯತ್ರೀ
ವಾಸಂತೀ ಗಾಯತ್ರಿಯೈ ಗಾಯತ್ರಂ |

ಅಯಂ ದಕ್ಷಿಣಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ತಸ್ಯ ಮನೋ ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣಂ ಗ್ರೀಷ್ಠೋ ಮಾನಸಸ್ತಿಸ್ಪರ್ಶಗ್ರೀಷ್ಠೀ
ತ್ರಿಷ್ಪಥ ಐದಂ |

ಅಯಂ ಶಕ್ವಾದ್ವಿಶ್ವವ್ಯಾಸಸ್ಯ ಚಕ್ವುರ್ವೈಶ್ವವ್ಯಚಸಂ ವರ್ಷಾಣಿ ಚಕ್ವುಷಾಣಿ ಜಗತೀ ವಾಸೀಃ
ಜಗತ್ಯಾ ಬುಕ್ವಮಂ |

ಇವಮುತ್ರ ರಾತ್ನವಸ್ತಸ್ಯ ಶ್ರೋತ್ರೇಗ್ಂ ಸೌವಗ್ಂ ಶರಣ್ಪ್ರಿತ್ರೈನುಷ್ಪವ್ ಛಾರದ್ಯೈನುಷ್ಪಥಃ
ಸ್ವಾರಂ |

(ಕೃ. ಸಂ. ೪-೩-೨-೧, ೨)

ಪ್ರಾಣದಿಂದ ವಸಂತವೂ, ವಸಂತದಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯೂ ಗಾಯತ್ರಸಾಮವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಇದರಂತೆಯೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ
ನಿಂದ ಮನಸ್ಸೂ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಗ್ರೀಷ್ಠವೂ ಗ್ರೀಷ್ಠದಿಂದ ತ್ರಿಷ್ಪಥವೂ, ತ್ರಿಷ್ಪಥಿನಿಂದ ಐದಸಾಮವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.
ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಚಕ್ವುಷೂ, ಚಕ್ವುಷಿನಿಂದ ಜಗತಿಯೂ, ಜಗತಿಯಿಂದ ಮುಕ್ವಮವೂ (ಮುಕ್ವಮಸಾಮ)
ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರವೂ, ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ ಶರಣ್ಪ್ರಿತ್ರೈನುಷ್ಪವೂ, ಅನುಷ್ಪಥಿನಿಂದ
ಸ್ವಾರಸಾಮವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುವು ಎಂದು ಆಯಾ ಸಾಮಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇಥನ್ನೇ ಸಾಯಣರು ಪ್ರಕೃತ
ವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರ. ೦೦೩-೧ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ "ಅನ್ಯಾನಿ ಸಾಮಾನಿ ಪೃಥಕ್ ಪ್ರಥಕ್ ನಿರ್ಮಿತನಾನ್"
ಉಳಿದಸಾಮಗಳನ್ನೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಅಧಿಕವಾದ ಮಹತ್ತ್ವ
ವಾಗಿದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ, ಮಹತ್ವ ಮಹಿಮಾ ಪ್ರ. ೦೦೩-೧ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ
ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದನೇ,

ಯದ್ವಾ | ಗಾಯತ್ರೈಶ್ಚಪ್ತುಕ್ಯಂದೋವಾಚೀ | ತಸ್ಯ ತಿಸ್ತೋ ಮೂರ್ತೀಃ ಆಪುಃ ಕ್ರಮೇಣ ಅಷ್ಟಾದ-
ದಕ್ಷೈರೈಕಾದ ಶಾಕ್ವೈರೈಃಗಾಯತ್ರೀ ಶ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಜಗತ್ಪಾತ್ರಿಕಾಃ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತತಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಗಾ-
ಯತ್ರೀ ಭಂದಸಾಂ ಕನಿಷ್ಠಾ ಸತೀ ವಂಹ್ಯಾ ಬಲೇನ ವಾಹತ್ವೇನಪ್ರ ರಿರಿಚೇ ಸವಾಣೆ ಚ್ಯಂದಾಂ-
ಸ್ಯತಿಶ್ಚಾಮತಿ ಯೇನೈವ ಬಲೇನ ಸೋಮಮಾಹೃತವತೀ ಶಾವ್ಯಕೇನೈವ ಭವತಿ |

ಗಾಯತ್ರೀ, ಶ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಜಗತೀ ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳದ್ದು, ಶ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪು ಏಕಾದಶಾಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳದ್ದು (೧೧) ಮತ್ತು ಜಗತಿಯು ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರ ಗಳುಳ್ಳದ್ದು (೧೨). ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಭಂದಸ್ತುಗಳಿಗಂತಲೂ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಚಿಕ್ಕದು. ಅದರೂ ಸಹ ಇದ ಕೈಂತಲೂ ದೊಡ್ಡವಾದ ಶ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಮತ್ತು ಜಗತೀ ಭೃಂದಸ್ತುಗಳಿಂದ ಅಗದ ಮಹತ್ವಾರ್ಯವನ್ನು ಗಾಯತ್ರಿಯು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಮಹತ್ವದಿಂದಲೂ ಸಾಧಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇತರ ಭಂದಸ್ತುಗಳಿಂದ ಅಗಿರುವ ಸೋಮನನ್ನು ತಂದಿತು ಎಂದು ಒಂದು ಕಥಾಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವರ್ಣನೆಯಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕಥೆಯು ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಸೋಮೋ ವೈ ರಾಜಾಂಮುಷ್ಠಿಂಲೋಕ ಅಸೀತ್ತಂ ದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚಾ ಭೃಧ್ಯಾಯನ್ನೈವಮಯ-
ಮಸ್ಮಾತ್ಸೋಮೋ ರಾಜಾಗಚ್ಛೇದಿತಿ ತೇಽಬ್ರುವಂಶ್ಯಂದಾಂಸಿಯೂಯಂ ನ ಇಮಂ ಸೋಮಂ
ರಾಜಾನಮಾಹರತೇತಿ ತಥೇತಿ ತೇ ಸುಪರ್ಣಾ ಭೂತೋದಪತಂಶ್ಚೇ ಯತ್ಪುಪರ್ಣಾ ಭೂತೋದೇ-
ಪತಂಶ್ಚ ದೇತೆಶ್ಚಾಪರ್ಣಮಿತ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿದೆ ಆ ಚಿಕ್ಕತೇ | (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೫)

ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮನನ್ನು ರಾಜನನ್ನಾಗಿ ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ದೇವತೆಗಳೂ ಋಷಿಗಳೂ ಅತಿ ಅ ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ತಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರಬೇಕೆಂದು ಭಂದಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು ಆಗ ಅವು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಈ ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಗೆ ಸುಪರ್ಣ (ಪಕ್ಷಿ) ರೂಪವಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದುದರಿಂದ ಈ ಸಂಧರ್ಭವು ಸೌಪರ್ಣಾಖ್ಯಾನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಭಂದಾಂಸಿ ವೈ ತತ್ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಚ್ಛಾಚರಂಸ್ತಾನಿ ಹ ತರ್ಹಿ ಚಿತುರಕ್ಷರಾಣಿ ಚಿತುರಕ್ಷರಾಣ್ಯೇವ ಚ್ಯಂದಾಂಸ್ಯಾಸನ್ನಾ ಜಗತೀ ಚಿತುರಕ್ಷರಾ ಪ್ರಥಮೋದಪತಂಶ್ಚಾ ಪತಿತ್ವಾರ್ಧಮಧ್ಯಸೋ ಗತ್ವಾ-
ಶ್ಚಾವ್ಯುಕ್ | (ಐ ಬ್ರಾ. ೩-೨೫)

ಅಥ ಶ್ರಿಷ್ಟುಪುದಪತಂಶ್ಚಾ ಪತಿತ್ವಾ ಭೂಯೋಽರ್ಧಾದದ್ವಿಸೋ ಗತ್ವಾಶ್ಚಾಮುಕ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೫)

ಅನಂತರ ಪಕ್ಷಿರೂಪದ ಭಂದಸ್ತುಗಳು ಸೋಮಾಹರಣಕ್ಕಾಗಿ ಹಾರಿದಾಗ ಜಗತಿಯು ಅರ್ಧದಾರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸೋಮ ಹೋಯಿತು. ಶಿಷ್ಟುಪ್ಪು ಅನಂತರ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಅರ್ಧದಾರಿಗಂತಲೂ ಮಾರಿ ಹೋದರೂ ಸಹ ಪೂರ್ಣವಾದ ದಾರಿಯನ್ನು ದಾಟಲಾಗದೇ ಹಿಂತಿರುಗಬೇಕಾಯಿತು.

ಮಾತೆಯು ಬಂದೊಡನೆ ಕಿರುವು ಅದನ್ನು ಸುತ್ತುತ್ತಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತನ್ನ ಕೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಹುತ್ತದೆ. ಕೊಟ್ಟಿಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ ಭೇನುಳೂ ಸಹ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಹುತ್ತದೆ.

ಆ ಧೇನುವು ಕನ್ನ ಸಹಜವಾದ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವಾಗ ಮಾನವನಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವಾತ್ಸಲ್ಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ತನ್ನ ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಾನವರ ಪ್ರೇಮಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸತಕ್ಕ ಧೇನುವಿನ ಸಹಜವಾದ ವಾತ್ಸಲ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಅಂತಹ ವಾತ್ಸಲ್ಯಪೂರಿತವಾದ ಆದದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆಕರ್ಷಕವಾದುದೂ ಆದ ರೂಪವನ್ನೂ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅದನ್ನೇ ವಪ್ರಿಮಾಹತ ರೂಪಂ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಗಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ವಪ್ರಿಯಿಂದರೆ ಯಾವನೇತಿಯಾದ ವಪ್ರಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ

ವಪ್ರಿರಿತಿ ರೂಪನಾಮು ; ವ್ಯಕ್ತೋತಿತಿ ಸತಃ |

(೧. ೨-೯)

ಅಚ್ಚಾದನ ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವ್ಯಥಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ರೂಪನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಶಯವಾದಿಯೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನೇ ಉದಹರಿಸಿ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನ ಗಹನವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಚರ್ಚಿಸಿ ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮಹಾಂತರಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಮೊದಲು ಒಂದು ಕಥಾಸನ್ನಿವೇಶನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಮುಕ್ತಿನನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ,

ಶಾಕೃಪೂಣಃ ಸಂಕಲ್ಪಯಾಂ ಚಿತ್ರೇ * ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಜಾನಾಮೀ *ತಿ | ತಸ್ಮೈ ದೇವತೋಽಭಯಂ.
ಲಿಂಗಾ ಪ್ರಾದುರ್ಬುಧೂವ | ಶಾಂ ನ ಜಜ್ಞೇ ; ಶಾಂ ಸಪ್ರಚೈ ವಿವಿಧಿಷಾಣಿ ಶ್ರೀತಿ | ಸಾಸ್ಮಾ ಏತಾಮೃಚಿ.
ಮಾದಿದೀಕ್ಯಪಾ ಮುದೈವತೇತಿ |

(೧. ೨-೧೦)

ಶಾಕೃಪೂಣಿಯು " ನಾನು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವೆನು " ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪನಾಡಿದನು. ಆಗ ಲಿಂಗದ್ವಯದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಒಂದು ದೇವತೆಯು ಅವನ ಮುಂದೆ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಯಿತು. ಅವನಿಗೆ ಆ ದೇವತೆಯು ನಿಜವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. " ನನಗೆ ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಸು " ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಆ ದೇವತೆಯು ಪ್ರಕೃತವಾದ " ಅಯಂ ಸ ತಿಂಕ್ಷೇ " ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆಯೋ ಅದೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದೂ, ಈ ಮಂತ್ರವು ತನ್ನನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಿತು. ಆದರೆ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಸುಲಭವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದಲೂ ಅದುದರಿಂದಲೇ ಆ ದೇವತೆಯು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಯಾರು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಕಷ್ಟವಾದುದರಿಂದಲೂ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಯಂ ಸ ಶಠಾಯತೇ ಯೇನ ಗೌರಭಿಸ್ತವ್ಯಶ್ಚಾ ಮಿಮಾತಿ ಮಾಯುಂ ಶಠ್ಯಂ ಕರೋತಿ ಮಾಯುಂ-
ಮಿವಾದಿತ್ಯಮಿತಿ ವಾ | ವಾಗೇಷಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ಧ್ಯಾನೇ ನೈಘೇಠಿಶ್ರೀತಾ | ಸಾ ಚಿತ್ತಿಧಃ

ಕರ್ಮಭಿರ್ನಿಃಚ್ಛಿರ್ನಿಕರೋತಿ ಮರ್ತ್ಯಂ ವಿದ್ಯುದ್ಭವಂತೀ ಪ್ರತ್ಯೋಹತೇ ವಪ್ತಿಂ |
ವಪ್ತಿರಿತಿ ರೂಪನಾಮ ವ್ಯಕ್ತೋತಿತಿ ಸತಃ | ವರ್ಷೇಣ ಪ್ರಜ್ಞಾದ್ಯ ಪೃಥಿವೀಂ ತತ್ಪುನರಾಪತ್ತೇ |

(ನಿ. ೨-೯)

ಇತ ಗೌಃ ಎಂದರೆ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ಯೆಂದೂ, 'ನಾಯುವೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಳಿದ ಪ್ರನಿತದಿಂದ ಶಬ್ದವಾದೊಡನೆಯೇ ಆದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ಯ ತಾನೂ ಸಹ ಆ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನುಕರಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾಯುರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸರ್ವ ಭೂತನಿರ್ಮಾತಾ—ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ನಿರ್ಮಾತೃವಾದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ನಾಯುವೆಂದು ಹೆಸರೆಂದು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗರ್ಜನೇ ಧ್ವನಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಮೇಳಿನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ತನ್ನ ಶಬ್ದವಿವರವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಮಾನವನ್ನು ಗದರಿಸುತ್ತಲೂ ಅವರು ನಮ್ಮರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಲೂ ಸಹ ತಾನು ವಿದ್ಯುದ್ಭವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ವಪ್ತಿಮಾಹ—ಎಂದರೆ ತನ್ನ ರೂಪವನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆವಳು ಎಂತರಿ ಪ್ರಥಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಪುನಃ ಉದಕವನ್ನು ರಶ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ತನ್ನಲ್ಲಿಗೇ ಹಿಂಬಕ್ಕೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾಳೆ ಎಂದರ್ಥ.

ತತ್ಪುನರಾಪತ್ತೇ—ಎಂಬುದನ್ನು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ವಿದ್ಯುದಾತ್ಮನಾ ಮೇಳಿಸ್ಥಾನೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ವರ್ಷತಿ | ಅದಿತ್ಯತ್ವನಾದ್ಯಸ್ಥಾನೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಪುನರಾಪತ್ತ ಇತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ | ವಿದ್ಯುದ್ಭವದಲ್ಲೇ ಮೇಳಿದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಅನಂತರ ದ್ಯುರೋಹದಲ್ಲಿದ್ದ ಅದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಒದೇ ಉದಕವನ್ನು ಪುನಃ ಹೀರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಾಯಣರು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆ ಶಂಕಾಸಮಾಧಾನಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಬಹಳ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾಕ ಪೂರ್ಣಿಮಾ ನುರುತ್ತಾಚಾರ್ಯಃ ಸಕಲ ಮಂತ್ರದೇವತಾ ಜಾನಾಮೀತಿ ಅಭಿಮಾನಿತವಾನ್ | ಶಾಕಪೂರ್ಣಿಯೆಂಬ ನುರುತ್ತಾಚಾರ್ಯರು ಸಕಲ ಮಂತ್ರಗಳ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಾನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವೆಂಬ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದರೆಂದೂ ಆಗ ಆ ದೇವತೆಯು ನನ್ನ ಉಭಯ ಲಿಂಗಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಕರವಾಯಿತೆಂದೂ, ಆಗ ಅವರಿಗೆ ಅದರ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಯದೇ ತನಗೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ನಮ್ಮತೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿ ಅವರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ದೇವತೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿಯದು ಹೇಳಿದಳೆಂದು ಮೇಲೆ ನಿರೂಪಿಸಿರುವ ಹೇಳಿಕೆಯಂತೆಯೇ ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸಂಭವಿಸತಕ್ಕ ಆಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ತಮ್ಮ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ದುರ್ಜ್ಞೇಯಸ್ಯ ತತ್ಪ್ರವೃತ್ತ ಸ್ವರೂಪಮಸೌ ಜಾನಾತಿ ಕಿಲ ಏನಂ ವ್ಯಾಪೋಹೇಯಾಮೀತಿ ಮನಸಿ ಕೃತ್ವಾ ಸಂದಿ ಗ್ನೋಭಯಲಿಂಗದೇವತಾ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಸಮೇಶಾಃ | ಆತ್ಮಾಭಿವಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿ ದುರ್ಜ್ಞೇಯವಾದ ತತ್ಪ್ರವೃತ್ತವನ್ನು ತಿಳಿಯುವೆನೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ತೋರಿದ ಶಾಕಪೂರ್ಣಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಪೋಹಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಉಪ್ದೇಶಿಸಿ ಸಂದಿಗ್ಧವಾದುದೂ ಉಭಯಲಿಂಗಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ದೇವತೆಯು ಪ್ರಾರ್ಥನಾಕರವಾಯಿತು ಎನ್ನುವಾಗ ಒಂದು ಆಕ್ಷೇಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಥಮತ್ರ ಉಭಯಲಿಂಗತ್ವಂ ; ವಸ್ತುತಃ ಉಭಯಲಿಂಗತ್ವೇ ಕಥಂ ದೈವತ್ವೈಕ್ಯಂ | ಇಲ್ಲಿ ಉಭಯಲಿಂಗತ್ವವು ಹೇಗೆ ? ಒಂದು ವೇಳೆ ಲಿಂಗದ್ವಯಾತ್ಮಕವಾದ ಆಕಾಂಕ್ಷಿದ್ಧರೆ ಆಗ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಹೇಗೆ ? ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಯು

ಇಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಉಚ್ಯತೇ ಎಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಭಯಲಿಂಗತ್ವವು ಹೇಗೆಂದರೆ :-

ಅತ್ರ ಉಭಯಲಿಂಗತ್ವಂ ಉಭಯುಧಾ ಸಂಭವತಿ | ಸ್ತ್ರೀಪುಲಿಂಗದ್ವಯೇನ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮ ಲಿಂಗದ್ವಯೇನ ಚ | ಇಲ್ಲಿ ಉಭಯಲಿಂಗತ್ವವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಪುಲಿಂಗ ಇವುಗಳ ಸಂಯೋಗವಿಲ್ಲದಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಲಿಂಗದ್ವಯವಿರಬಹುದು. ಎಂದರೆ ಸ್ವಾನವನ್ನು ಆಶ್ರಮಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅಪಕರ್ಷ ಮತ್ತು ಉತ್ಕರ್ಷಗಳ ತಾರತಮ್ಯವಿರಬಹುದು. ಆವೂ ಲಿಂಗದ್ವಯವಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಈ ವಿವರ ರಣೆಯೂ ಅಷ್ಟವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ಊಹಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿದೆ.

‘ಅಯಂ ಸ ಯೇನ’ ಎಂಬ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮೇಘವು ಪ್ರತೀಕವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಅಧಿಶ್ಠಿತಾ ಸಾ’ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಸೂಚಕವಾದ ಮಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಉಭಯ ಲಿಂಗಾತ್ಮಕವಾಯಿತು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ :- ತಥಾ ವಿದ್ಯುದ್ವವಂತೀತ್ಯಂತಂ ಮಧ್ಯಮಲಿಂಗಂ ತತ್ರ ಮೇಘಸ್ತನಿಶಯೋರ್ಮಾಧ್ಯಮಿಕಯೋಃ ಪ್ರತೀತೇಃ | ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಕ್ಷನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಮೇಘಸ್ತನವಾದ ವಿದ್ಯುದ್ವಿಷಯದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಮಧ್ಯಮಲಿಂಗವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಮೇಘದ ಶಬ್ದವೂ ಸಹ ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಸ್ಮರಣಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ‘ವವುಮಾಹತ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಪುನಃ ಅದನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಿರುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವಾಗ ಇದು ಅದಿತ್ಯವ್ಯಾಪಾರವಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತಮ ಲಿಂಗವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಪುಲ್ಲಿಂಗದ್ವಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೂ ಉಭಯಲಿಂಗಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮರೂಪವಾದ ಲಿಂಗದ್ವಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿನ ದೇವತೆಯು ಉಭಯಲಿಂಗಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಯಾವಾಗ ಉಭಯಲಿಂಗತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತೋ ಆಗ ಉಭಯಲಿಂಗತ್ವಪ್ರತೀತೇಃ ಉಭೇ ಅಽಽ ದೇವತೇ ‘ಯಲ್ಲಿಂಗಂ ಸಾ ದೇವತಾ’ ಯಾವ ಲಿಂಗವಿದೆಯೋ ಆ ಲಿಂಗದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ದೇವತೆಯು ಇತರ ದೇವತೆಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದು ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುವುದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಲಿಂಗದ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತಾದ್ವಯವಾಯಿತು. ಅತಃ ಕಥ ಏಕ ದೇವತಾಸಿದ್ಧಿಃ—ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಏಕದೇವತಾಸಿದ್ಧಿಯು ಹೇಗೆ? ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿವಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ಒಂದೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಹೇಗೆ? ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪವು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಆ ಅಕ್ಷೇಪಕ್ಕೂ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿವಲ್ಲಿ ಏಕದೇವತಾತ್ವವನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಯಂ ಸ ಯೇನ ಇತ್ಯೇತೇಷಾಂ ವ್ಯುತ್ಪಯಾಶ್ರಯಣೇನ ಸರ್ವದೇವತಾಸಾಂ ಅಧಿಷ್ಠಾತಿ ಆಯಾಃ ಏಕತ್ವಾತ್ಪ್ರಯಣೇನ ವಾ ಸರ್ವಫಲದಾಶ್ಚೈತೇನ ಏಕತ್ವಾತ್ಪ್ರಯಣೇನ ವಾ ದೇವತೈಕ್ಯೋಪಪತ್ತೇಃ | ಇಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಅದಿತ್ಯ ಮೇಘ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಕಾರಗಳಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದ ರೂಪಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ಒಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಆಧಾರವು ಒಂದೇ ದೇವತೆಯು ಮತ್ತು ಒಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಸಹ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕಾರಿವಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಂದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಹೊಂದಿ ಲಿಂಗವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ “ಏಕೈನ ವಾ ನುಹಾನಾತ್ಯಾ ದೇವತಾ” ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅತ್ಯಭೂತವಾದುದು ಒಂದೇ ದೇವತೆಯು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ

ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳಿಗೂ ಮೂಲದೇವತೆಂದು ಒಂದೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಭೇದವು ದೇವತಾಭೇದವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ;

ಅಯಂ ಸ ಶಿಂಕ್ರೇ ಎಂದರೆ, ಈ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಧಿಷ್ಠಾಪ್ತಿಯಾದ ದೇವತೆಯು ಅನ್ಯಕ್ರವಾದ ಧ್ವನಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾಳೆಂದರ್ಥ. ಯೇನ ಗೌರಭೇವ್ಯತಾ | ಗೌರಿತಿ ವಾಚನಾಮ | ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ ಯಯಾ ಅಭಿವ್ಯತಾ ಅಭಿಕೋ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಅಭಿಷ್ಠಿತಾ | ಇಲ್ಲಿ ಯೇನ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗವ್ಯತ್ಯಯವಾಗಿ ಯಯಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಯಾವ ಈ ಅಧಿಷ್ಠಾಪ್ತಿಯೊಳವಾದ ದೇವತೆಯಿಂದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾಕ್ಯ ಸುತ್ತುವರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಸಾ ಅಯಂ ಶಿಂಕ್ರೇ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಥವಾ, ಅಯಂ ಸ ಶಿಂಕ್ರ ಇತಿ ನೈವ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ ನಿರ್ದಿಷ್ಟತೇ ಅಪಿ ತು ಮೇಘಃ | ಇಲ್ಲಿ ಅಯಂ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮೇಘವು ಧ್ವನಿಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅದೂ ಆಗಬಹುದು. ಆದು ಔಪಚಾರಿಕವಾದ ಮಾತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯಾಃ ಕ್ರೋಶಂತಿ ಎನ್ನುವಾಗ ಮಂಚಸ್ಥಾನದ ಪುರುಷರು ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ಎನ್ನುವುದರ ಬದಲು ಮಂಚಗಳೇ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಆದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮೇಘಸ್ಥಾನದ ದೇವತೆಯು ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಮೇಘವೇ ಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪ್ರಿಯವಾದ ದೋಷವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ರೂಪಭೇದಗಳಿದ್ದರೂ ಆ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐತಾತ್ಪ್ರಿಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿರುವ ಈ ದೇವತೆಯು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವ ಧ್ವನಿವಿಶೇಷವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಶಬ್ದನೇ ಪ್ರಕಾರ ಏವೋಚ್ಛೇತೇ—ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕಾರವು ಹೇಗೆಂದರೆ

ಮಿಮಾತಿ ಮಾಯಾಂ—ಸ್ವನಿತಲಕ್ಷಣಂ ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ | ಗುರುಗನ ರೂಪದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅಯಂ ಲುಪ್ತೋಪಮಾ | ಮಿನೋತಿ ಸ್ವತೇಜಃ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಕ್ಷಿಪತೀತಿ ಮಾಯುರಾದಿತ್ಯೇ | ತಮಿವ ಅತಿದೀಪ್ತೇ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ಲುಪ್ತೋಪಮೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು ಹೇಗೆಂದರೆ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಸರ್ವತ್ರ ಹರಡುವುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ವಾಯುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ದೇವತೆಯೂ ಸಹ ವಾಯುವಿನಂತೆ ತನ್ನ ರೂಪವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ತನ್ನ ರೂಪವನ್ನು ಅದಿತ್ಯನದ್ದೆನಿಸುವುದನ್ನಾಗಿಯೇ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಕುತ್ಪ್ರಸ್ಮಿತಾ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿ,

ಧ್ವಸನಾವಧಿ ತ್ರಿತಾ | ಧ್ವಂಸನೇ ಮೇಘೋಽಧಿತ್ಯಾ | ಮೇಘವು ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದವಳಾಗಿ ಎಂದು ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಅಂತಹ ದೇವತೆಯು ಚಿತ್ತಿಭಿಃ ಮರ್ತ್ಯಂ ನಿ ಚಕಾರ ಎಂದಿದೆ. ಚಿತ್ತಿಭಿಃ ಕರ್ಮನಾಮೈಕತ್ ಸ್ವಕರ್ಮಾ ಭಿಃ ವ್ಯಪ್ತಿಯುಂಃ ಮರ್ತ್ಯಂ ಮರಣಧರ್ಮಾಣಂ ಸ್ವಾವರಣಂ ಮರಣಶಂ ಕೃತ್ಯಂ ಜಗತ್ ನಿ ಹಿ ಚಕಾರ ನೀಚ್ಯೇ ಕರೋತಿ | ಮನುಷ್ಯಾನ್ ಪ್ರಣಶಂಸ್ ಕರೋತಿ | ಓಷಧ್ಯಾದಿಕಂ ಫಲೇನ ಅವನತಂ ಕರೋತಿ | ವ್ಯಪ್ತಿಯೊಳವಾದ ತನ್ನ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ [ಚಿತ್ತಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ] ಸ್ವಾವರಣಂಮಾತ್ರಕ್ರವಾದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸಹ ಅವನತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಮಾನವರನ್ನು ಪ್ರಣಶಂಸ್ತಿಯೂ, ಔಷಧ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಫಲವನ್ನುದ್ದಿ

ಯಿಂದ ಅವನತವಾಗುವಂತೆಯೂ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಚಿತ್ತಿಭಿಃ ದ್ವ್ಯೋತನಲಕ್ಷಣೈಃ ಕರ್ಮಭಿಃ | ದ್ವ್ಯೋತನ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ಮೊದಲು ತನ್ನ ವಿದ್ಯುದ್ಭವವಾದ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸತಕ್ಕವಾಗಿ ಅನಂತರ ವುನ ತನ್ನ ರಚ್ಚಿಗಳ ದ್ವಾರಾಶುದಕವನ್ನು ಹೀರಿ ಧರಿಸಿ ತನ್ನ ಸಹಜವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾಳೆಂದರ್ಥ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಸೂಪವಾದ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾಳೆಂದರ್ಥ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ:—

ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ದಿವಿ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮಜ್ಜೀಜದಙ್ಗುಕ್ತಿಭೀ ರೋದಸಿಸ್ತಾಂ |
ತಮೂ ಅಕೃಣ್ಣನ್ತತ್ರೇಥಾ ಭುವೇ ಕಂ ಸ ಓಪಧೀಃ ಪಚಿತಿ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ||

(ಋ ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೦)

ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ತೋಮರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಒಂದೇ ದೇವತೆಯು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂತರಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ದ್ಯುರೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಾರ್ಧಿವಾಗ್ನಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ವೆಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದಂತಾಗಿದೆ. ಲೌಕಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಲೌಕಿಕವಾದ ಧೇನು ಮತ್ತು ಅದರ ವತ್ಸವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳ ಪರಸ್ಪರವಾದ ವಾತ್ಸಲ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ, ಅವುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸೂಚಕವಾದ ಧ್ವನಿ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಗಳಿಂದ ಮಾನವರ ಪ್ರೇಮಕೃತಲೂ ಅತಿಶಯವಾದ ವಾತ್ಸಲ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ ಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಋಕ್ವಿನ ರಹಸ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ “ಅಯಂ ಸ ತಿಂಶ್ರೇ ಯೇನ ಗೌರಭೀವೃತಾ” ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಿರುವ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಏಕದೇವತಾಪರವೆಂದೂ, ಆ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯ ರೂಪಭೇದಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸುತ್ತಿವೆಯೆಂದೂ ಆ ದೇವತೆಯು ರೋಕರಕ್ಷಕವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಮಾನವನಾದಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಪ್ರಣತವಾಗುತ್ತವೆಯೆಂದೂ, ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಅನುಭವ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಅನುಸಂಗಿಕವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವಾಗ ವಿಷಯವು ಎಷ್ಟೇ ಕಠಿಣವಾಗಿದ್ದರೂ, ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಸಹಜವಾದದೂ ಉತ್ತಮವಾದದೂ ಆದ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಪಾರಿಭಾಷಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನೂ ಸಹ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಮುಕ್ತಂಹತೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗುವ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಕಾರಭೇದವಿದ್ದರೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದ ಐಕ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸುವ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನ ವರ್ಣನೆಯೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪ ವೇನು? ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ, ಕರ್ಮಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ದೇವತಾಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಯಾವ ಸಂಬಂಧವಿದೆ? ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮವು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ? ಆ ಕರ್ಮದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನು? ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯೇ ಭರ್ಮಧುಗಾಹ್ಯಾನಕಾಲೇ ‘ ಉಪ ಹ್ಯಯೇ ’ ಇತ್ಯಾದಿಕೇ ದ್ವೇ ಬುಜಾಂ | ಉಪ ಹ್ಯಯೇ ಸುದುಘಾಂ ಧೇನುನೇಶಾವಾತಿ ದ್ವೇ ’ (ಅಶ್ವ. ಶ್ಲೋ. ೪-೭) ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತತ್ಯಾತ್ | ಪ್ರವರ್ಗ್ಯೇಽಭಿಷ್ಠವೇ ದೋಹನಸಮಯೇ ವಸ್ತ್ರೇ ಮಾತುಃ ಸಕಾಶಾದಪನೀಯಮಾನೇ “ ಗೌರಮೀನೇಶ್ ” ಇತ್ಯೇಷಾ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ “ ಗೌರಮೀನೇದವನು ವಸ್ತ್ರಂ ಮಿಷಂತಂ ನಮಸೇದುಪ ಸೀದತ ” (ಅಶ್ವ. ಶ್ಲೋ. ೪-೭) ಇತಿ ಚ | ಎಂದರೆ ಇದೇ

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಉಪಪ್ತಯೇ ಸುದುಘಾಂ' (೨೬) ' ಹಿಪ್ಪೌಣ್ಯತೇ' (೨೭) ' ಗೌರಮೀವೇಶ್' (೨೮) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸೋಮಯಾಗಾಗುವಾದ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಯಾಗದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದುದು ಎಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯನಡು ಈ ಋಕ್ಕುಗಳ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಯಾಗದ ಮಹತ್ವವೇನು? ಅಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವೇನು? ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಯಾಗದ ಸ್ವರೂಪ ಮಹತ್ವ

ಉಪ ಹೃದಯೇ ಸುದುಘಾಂ ಧೇನುನೋತಾಂ ಸುಹಸ್ತೋ ಗೋಧುಗುತ ದೋದಹೇನಾಂ |
ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸವಂ ಸನಿತಾ ಸಾನಿಷನ್ನೋಽಧೀದ್ವೋ ಘರ್ಮಸ್ತದು ಪು ಪ್ರೋಚಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೬)

ಒಂದು ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸವಂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಎಂದೂ, ಘರ್ಮಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾದುದು ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವು ದೀಪ್ತವಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವು ಸೋಮ ಯಾಗದ ಅಂಗವು ಮತ್ತು ತದಂಗವಾಗಿ ಆದರೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಕರ್ಮವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಶ್ರೌತಸೂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ ಯಿಂದಲೂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಾದ ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಕರ್ಮವಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೈತ್ತಿಯಾರಣ್ಯಕ ದಲ್ಲಿಯೂ, ಶತಪಥಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲೂ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಯಾಗದ ಪ್ರತಂಸೆಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ದೇಹಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಶಿರಸ್ಸೇ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಂಗವಾಗಿರುವಂತೆ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೇ ಶಿರೋರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಏಜವಾದ ಯಜ್ಞಫಲವು ಲಭಿಸಬೇಕಾದರೆ, ಶಿರೋರೂಪವಾದ ಈ ಕರ್ಮದ ಅಚರಣೆಯು ಅಸ್ಯವಶ್ಯವಾದುದು. ಈ ಕರ್ಮದ ಅಚರಣೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಜ್ಞಫಲವೇ ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇದರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಒಂದು ಕಥೆಯು ಕೈತ್ತಿಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ತೇಗ್ನಸ್ತೌತೆಂ ದೇವತಾಸ್ತೇಧಾ ವ್ಯಗ್ನಹೃತೆ | ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ | ಇಂದ್ರೋ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಗಂ
ಸವನಂ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸ್ತೌತೀಯಸವನಂ | ತೇನಾಪಶೀಷ್ವಾ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನಾಃ |
ನಾಶಿಪೋವಾರುಂಧತೆ | ನ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಮುಭ್ಯಜಯನ್ |

(ಕೈ. ಲ. ೫-೧-೬)

' ಯಜ್ಞೇ ವೈ ದೇವೇಭ್ಯ ಉದಕಾಮಶ್' ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಐತ್ತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಹಿಂತಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಅಗ್ನಿಯಿಂದಿವೆತೆಗಳು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಭ್ಯವಾದ ಶಿರೋರೂಪ ವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾತಃಸವನನ್ನೂ, ಇಂದ್ರನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನನ್ನೂ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ತೃತೀಯ ಸವನನ್ನೂ ಗೃಹಣಮಾಡಿದರು. ಆದರೂ ಸಹ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಭ್ಯವಾದುದೂ, ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಶಿರೋರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಈ ಯಜ್ಞವು ಅಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತ್ಯವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಅಭಿವ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯಲೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ,

ತೇ ದೇವಾ ಅಶ್ವಿನಾವಬ್ರುವನ್ | ಭಿಷಜ್ಞಂ ವೈ ಸ್ವಃ | ಇದಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯೈ ತಿರಃ ಪ್ರತಿಧತ್ತಮಿತಿ |
ಶಾವಬ್ರೂತಾಂ ವರಂ ವ್ಯಶಾವಹೈ | ಗ್ರಹ ಏವ ನಾವಶ್ವಾಪಿ ಗೃಹ್ಯತಾಮಿತಿ | ಶಾಭ್ಯಾಮೇತಮಾಶ್ವಿನ
ಮಗ್ನಹನ್ | ಶಾವೇತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯೈ ತಿರಃ ಪ್ರತ್ಯಧತ್ತಾಂ | ಯತ್ರವರ್ಗ್ಯಃ | ತೇನ ಸಶೀರ್ಷ್ಣಾ ಯಜ್ಞೇನ
ಯಜಮಾನಾಃ | ಅವಾಶಿಸೋಽರುಂಧತ | ಅಭಿ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಜಯನ್ ||

(ಶ್ಲೋ. ೮. ೫-೧-೬೬)

ಆ ದೇವತೆಗಳು ದೇವವೈದ್ಯರುಗಳಾದ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ “ ನೀವು ಭಿಷಕುಗಳಾಗಿದ್ದೀರಿ. ಯಜ್ಞ ಕಿರಿಸ್ನಾದ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಸವನತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞದೇಹದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿರಿ ” ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅವರ ತಮಗೂ ಯಜ್ಞ ಫಲದ ಭಾಗಾರ್ಹತ್ವವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಆಗ ಪುನಃ ಶಿರೋಯುಕ್ತವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಅಭಿಷ್ಪವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದು ಪೂರ್ವಕಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ.

ಯತ್ರೈವರ್ಗ್ಯಂ ಪ್ರವೃಣಕ್ತಿ | ಯಜ್ಞಸ್ಯೈವ ತಚ್ಚಿರಃ ಪ್ರತಿಧತ್ತಾತಿ | ತೇನ ಸಶೀರ್ಷ್ಣಾ ಯಜ್ಞೇನ
ಯಜಮಾನಃ | ಅವಾಶಿಸೋಽರುಂಧತ | ಅಭಿ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ | ತಸ್ಮಾದೇಷ
ಅಶ್ವಿನಪ್ರವಯಾ ಇವ | ಯತ್ರೈವರ್ಗ್ಯಃ ||

(ಶ್ಲೋ. ೮. ೫-೧-೬೭)

ಹೀಗೆ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಪೂಜಿಸಿದ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಖ್ಯವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಯಜಮಾನರು ತನ್ನ ಅಭಿಷ್ಪವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವನು ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು ಎಂದು ಇದರ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಅಶ್ವಿನಮಂತ್ರಗಳೂ, ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ ಈ ಕರ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ “ ಅಶ್ವಿನ ಪ್ರವಯಾಃ ” ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು

ಮಹಾಮುಕ್ತಿಭ್ಯಾಂ ಪಯೋ ಅಭ್ಯೇಯಂ ಸಾ ವರ್ಷತಾಂ ಮಹತೇ ಸೌಭಾಗಯಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೬)

ಎಂದು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೨೬ನೇ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವು ಅಂಗಯಜ್ಞವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇದರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಫರ್ಮವೆಂಬ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಶ್ರಕ್ವತವಾದ ಸೂಕ್ತದ ೨೬ ನೇ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಅಭೀದ್ವೀ ಫರ್ಮಃ ಎಂದು ಫರ್ಮ ವಾಚಕವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಈ ಹೆಸರು ಬಲ್ಲರೂ ಕಾರಣವೇನು? ಇಲ್ಲಿ ಗಾಃ, ವತ್ಸ ಎಂದರಾವುದು? ಅಪಶ್ಯಂ ಗೋಪಾಂ (೧-೧೪-೩೧) ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯಸ್ತುತಿಯ ರಹಸ್ಯವೇನು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು.

ಶ್ವೈತ್ತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ ಶತಪಥಭಾಷ್ಯಣದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಯಾಗದ ವಿಧಿಯನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ವಿಧಿಯು ಶ್ರವನವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದ ನಿಜವಾದ ದೇವತೆಯಾವುದು? ಕರ್ಮದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಇದರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಬಹುದು. ಶ್ವೈತ್ತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (೪ನೇ ಪ್ರಪಾಠಕ) ಇದರ ಅನುಷ್ಠಾನಶ್ರಮವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ ನನೋ ವಾಜೇ ಯೋಜೋದಿತಾ ” ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಇದರ ಶಾಂತಿಶಾಪವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. (ಶ್ರ. ೪. ಅನು. ೧) ಅನಂತರ “ ಯುಂಜತೇ ಮನ ಉತ ಯುಂಜತೇ ಧಿಯು: ” (೪-೨) ಮಹಾವೀರ ನಿರ್ಮಾಣಾರ್ಥವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಪಠಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಛಾಗವಹಿಸತಕ್ಕ ಮುತ್ತಿಗಾದಿಗಳು ವಿಷಯಗಳಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾಗಿ ಆತ್ಮ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಅನುವಾಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸಾಯಣರು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ, ಛರ್ಮ, ವ:ಹಾವೀರ ಮತ್ತು ಸಮ್ರಾಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಐದನೇ ಪ್ರಪಾಠಕದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನುದ ಹರಿಸಿ ಈ ಪದಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸ ಧನುಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠ್ಯಧ್ಯಾತಿಷ್ಠ್ಯತ್ | ತಾ ಉಪದೀಕಾ ಅಬ್ರುವನ್ನರಂ ವ್ಯಣಾಮಯೈ | ಅಥ ವ ಇಮಗ್ ರಂಧಯಾಮ ಯತ್ರ ಕ್ಷಿ ಚಿ ಖನಾಮ | ತವಪೋಷಣಭಿತ್ಯಣತ್ಯಣದಾಮೇತಿ | ತಸ್ಯಾದುಪದೀಕಾ ಯತ್ರ ಕ್ಷಿ ಚಿ ಖನಂತಿ | ತವಪೋಷಣಭಿತ್ಯಂತಂತಿ | ವಾರೇ ವ್ಯತಗ್ಗಾಹ್ಯಾಸಾಂ | ತಸ್ಯ ಹ್ಯಾಸುಮ್ಯಾ- ದನ್ | ತಸ್ಯ ಧನುರ್ವಿಪ್ರವಮಾಣಗ್ಂ ಶಿರ ಉದವರ್ತಯತ್ | ತದ್ವ್ಯಾನಾಸ್ಯೇನಿವೀ ಅನುಪ್ರಾ- ವರ್ತತ | ಯತ್ಪ್ರವರ್ತತ | ತತ್ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯತ್ವಂ | ತದ್ ಘ್ರಾಂಘ ತ್ಯತತ್ | ತದ್ವಿ- ಮ್ನಾಸ್ಯ ಘ್ರಮ್ನಾತ್ವಂ | ಮಹತೋ ವೀದ್ಯಮಪಶ್ಯದಿತಿ | ತನ್ಮಹಾವೀರಸ್ಯ ಮಹಾವೀರತ್ವಂ | ಯದಸ್ಯಾಃ ಸಮಭರನ್ | ತತ್ಸಮ್ರಾಟ್ವಾಃ ಸಮ್ರಾಟ್ವಂ |

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೫-೧-೪, ೫. ೬)

ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಥಾಸಂದರ್ಭವು ಸೂಚಿತವಾಗಿ ಅನಂತರ ಛರ್ಮಾದ ಹೆಸರುಗಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಸಿ ಲ್ಲಿಟ್ಟಿದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಈ ಕಥಾಸಂದರ್ಭವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರವ್ಯಾಪ್ತ ವಾದ ದೇವಯಜನಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸತ್ತವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಆಗ ಅವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಷ್ಠನಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಬೇಕಾದ ಪ್ರಮೇಯ ಘೋಷದಾಗ ಯಾರು ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಲೂ, ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯಿಂದಲೂ ಯಜ್ಞಾಂತವನ್ನು ಶ್ರಥ ಮತಃ ಪಡೆಯುವದೋ ಅವರೇ ಶ್ರೀಷ್ಠರೆಂದು ಪರಿಗಣಿತರಾಗಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದಾಗ, ವಿಷ್ಣುವು ಆ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದನು. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು ಶ್ರೀಷ್ಠನೆಂದು ಪರಿಗಣಿತನಾದನು. ಇಂತಹ ಜಯದಿಂದ ಸಹಜವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಅಭಿಮಾನವೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿತು. ಸ್ವಾಭಿಮಾನಪೂರಿತನಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ಹೆದೆಯನ್ನು ಎರಿಸಿ ಬಾಣಶ್ರಯವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು, ತನ್ನ ಬಿಲ್ಲಿನ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ತಲೆಯನ್ನಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಗ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಸಹ ಇವನನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾಗದೆ ಎಲ್ಲರೂ ಇವನ ಸುತ್ತಲೂ ಕುಳಿತುಕೊಂಡರು. ಆಗ ಇವನ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಮ್ರೂಪವಾದ ಕೃಮಿಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಸಮಾಪಿಸಿ ಅವನ ಧನುಸ್ಸಿನ ಹೆದೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸ ಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದಾಗ ಅವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಧನುಸ್ಸಿನ ಹೆದೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿರವು. (ಇಂದ್ರನೇ ವಮ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕತ್ತರಿಸಿದನು. “ ತಸ್ಯೇಂದ್ರೋ ವಮ್ರೂಪೇಣ | ಧನುಷ್ಯಾಮುಘನಶ್ಚಸ್ತಯಾ ” ಎಂದು ಶ್ಲೋಕೋಯಾರಣ್ಯಕಾಂದ್ರಿದೆ) ಆಗ ಧನುಸ್ಸಿನ ತುದಿಯು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಚಿಮ್ಮಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಸ್ಸು ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಧನುಸ್ಸಿನ ಹೆದೆಯು ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ “ ತದಾಭೃಷ್ಟಿತಿ ಪಪಾತ ” ಅದು ಭೃಗ್ವ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಡಿಕೊಂಡು ಬಿದ್ದಿ ತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಭರ್ವವೆಂಬ ಹೆಸರು ರ್ತಿಸುವಾಯಿತು. ಸಂಕುಚಿತವಾದ ಧನುಸ್ಸು, ಹೆದೆಯು ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರದೆಯೇ ವಿಶ್ವತನಾಗಿ ಹರಡಿದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ದೇವತೆಗಳು “ ನಮ್ಮ ಮಹಾವೀರನು

ಬದ್ಧನು” ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಪಾತ್ರಗೆ ಮಹಾವೀರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಈ ಹೆಸರುಗಳು ಬಂದುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ‘ಯುಜತೇ ಮನ.....’ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಮಹಾವೀರ ನಿರ್ಮಾಣಾರ್ಥವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಕಥಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ (ಶ್ರೀ. ಅ. ೪-೨),

ಮುಖ್ಯಶಿರ ಇತ್ಯಾಹ | ಯಜ್ಞೋ ವೈ ಮುಖಃ |

(ಶ್ರೀ. ಅ. ೫-೩-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವನ್ನು ಯಜ್ಞಗಳೆಲ್ಲಾ ಶಿರೋರೂಪವಾದುದು ಎಂದು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಭಾಗವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಇದರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅನಂತರ,

“ ವೃಹೋ ಅಶ್ರಸ್ಯ ನಿಸ್ತದಸಿ | ವರುಣಸ್ತಾ ದೃತವ್ರತ ಅಧೂಪಯತು ”

(ಶ್ರೀ. ಅ. ೪-೩-೧)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮಹಾವೀರಸಂಸ್ಕಾರಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ “ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ತ್ವಾ ಚಕ್ಷುಷಾಸ್ತೀಕ್ಷೇ ” ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕ್ಕೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯೇಣ ಪ್ರಚರಿಷ್ಯಾಮಃ | ದೋತೇರ್ಘರ್ಮಮುಭಿಷ್ಪುಹಿ ”

(ಶ್ರೀ. ಅ. ೪-೪-೧)

ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಾದಿಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ,

ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಪ್ರಚರಿಷ್ಯಾಮಃ | ದೋತೇರ್ಘರ್ಮಮುಭಿಷ್ಪುಹಿ |

(ಶ್ರೀ. ಅ. ೪-೫-೧)

ಇತ್ಯಾದಿಮಹಾವೀರಸಂಸ್ಕಾರವನಾಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯದ ಸ್ವಾ ಪನವು ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದರ ಅಭಿಮಂತ್ರಣ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತದ ೨೬ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ “ ಅಭೀದ್ಯಃ ” ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯದ ತೇಜಸ್ಸು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ರೋಚಿತಶ್ಚ್ಚಂದೋ ದೇವ ಘರ್ಮ ದೇವೇಷ್ಯಸಿ | ರೋಚಿಷೀಯಾಹಂ ಮನುಷ್ಯೇಷು | ಸಮ್ರಾಟ್ಘರ್ಮರೂಚಿತಶ್ಚ್ಚಂದೋ ದೇವೇಷ್ಯಾಯಿಷ್ಠಾಗ್ಸೇಜಸೀ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಯಸಿ |

(ಶ್ರೀ. ಅ. ೪-೬-೨)

ಎಲೈ ಮಹಾವೀರನೇ, ನೀನು ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ನಿನ್ನ ಮಹದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವೆ ನೀನೇ ಸಾಮ್ರಾಟ್ಘರ್ಮರೂಚಿಯೇ. ನೀನು ಅದೇ ಕಾಂಡಿಯಿಂದ ಮಾನವರ ನಡುವೆಯೂ ಬೆಳಗು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೩೧ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿತವಾಗಿರುವಂತೆ “ ಅಪಶ್ಯಂ ಗೋವಾಮನಿಪಶ್ಯಮಾನಂ ” ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಹಾವೀರನೇಕ್ಷಣ ಮಂತ್ರಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿಧಿಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನಂತರ,

ಏತಶ್ಚ್ಚಂದೋ ದೇವ ಘರ್ಮ ದೇವೋ ದೇವಾನುಷಾಗಾಃ | ಇದಮಹಂ ಮನುಷ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯಾನ್ |

ಸೋಮಸೀಘಾನು ವೇಹಿ | ಸಹ ಪ್ರಜಯಾ ಸಹ ರಾಯಿಸ್ತೋವೇಣ | ಸುಮಿತ್ರಾ ನ ಅಪ

ಓಷಧಯಃ ಸಂತು ||

(ಶ್ರೀ. ಅ. ೪-೧೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಪನ್ನವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಪವಿತ್ರಗರ್ಭಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ.

ಉಪಹೃದ್ಯೇ ಸದುಘಾಂ ಧೇನುಮೇತಾಂ ಹಿಂಕ್ಯಣ್ಯತೀ ವಸುಪತ್ನೀ ವಸೂನಾಮಧಿಪ್ತಾ ದೇವ
ಸವಿತೇ.... ಇತ್ಯೇಕವಿಂಶತಿರಧರೂಪಾ ಯದ್ಯೆಷ್ಟೇ ಲಭಿರೂಪಂ ತತ್ಪ್ರಮೃದ್ಯಂ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೨೨)

ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಉಪಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇವು ಒಟ್ಟು ೨೧ ಮುಕ್ತುಗಳಿವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ೨೨, ೨೩ ೨೪, ಮತ್ತು ೩೧ ನೇ ಮುಕ್ತುಗಳೂ ಸೇರಿವೆ.

ಈ ನಾಲ್ಕು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉದ್ವಿಪ್ರವಾಗಿರುವ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯು ಅದಿತ್ಯನೇಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು ಆಯಾ ಮುಕ್ತಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಘೋಷ್ಯ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇತರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಶಕ ಪಥಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮಹಾವೀರವು ಅದಿತ್ಯನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯೆಂದು ಇದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವ ಕ್ಷೇತ್ರವು ವಿಶ್ವಪ್ರಾಣದ ದಿವ್ಯ ಪ್ರವಾಹವೆಂದೂ, ಈ ಅದಿತ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೂ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುವನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು,

ಆಯಾರೀತೇಜ್ಞ್ಯೇತಿಃ ಪ್ರವಿತತಿ ಯೆ ವಿತಮನು ವಾ ಬ್ರೂತೇ ಭೃಷ್ಟಯತಿ ವಾ ತಸ್ಯ ವ್ರತೇಚ್ಯಯಾ
ಸ್ಯಷ್ಟ್ವಾ”

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೩-೩೧)

ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಖ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನೋ, ಇತರರಿಗೆ ಇದರ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದು ಸುವನೋ, ಮತ್ತು ಯಾವನು ಇದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸುವನೋ, ಅವನು ಅದಿತ್ಯನ ಜ್ಯೋತಿಸೋಡನೆ ಸೇರಿ ತಾನೂ ಜ್ಯೋತೀರೂಪನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ತನ್ನ ವಾರ್ಧಿವವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಹೊಸ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ತನ್ನ ಸತ್ಕರ್ಮದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಆ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದಿವ್ಯವಾದ ದೇಹವನ್ನು ಪಡೆದು ದೇವತತ್ವವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವನು ಎಂದು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಅನಚ್ಚೆಯೇ ತುರಗಾತು ಜೀವಮೇಜದ್ವೃಂ ಮಧ್ಯೆ ಆ ಪಸ್ತ್ಯಾನಾಂ |
ಜೀವೋ ಮೃತಸ್ಯ ಚರತಿ ಸ್ಯಧಾಭಿರಮತೋಣ ಮತೇಣನಾ ಸಯೋನಿಃ ||೧||

ದೇಹದೊಂದಿಗಿರುವಾಗ ಜೀವಾತ್ಮನು ಪ್ರಾಣಾಯುಕ್ತನಾಗಿಯೂ, ಉಸಿರಾಡುತ್ತಲೂ, ತನ್ನ ಐಹಿಕವಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ತ್ವರಿತವಾದ ಚಲನವಲನಗಳಿಂದಲೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ ದೇಹದೊಪವಾದ ಗೃಹಗಳ ನಡುವೆ ಅಚಲನಾಗಿ ನೆಲಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಜೀವಾತ್ಮನು ಮರಣಧರ್ಮವು ದೇಹಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರಣಾತ್ಮಕವಾದ ದೇಹದೊಡನೆ ಒಂದೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವನೂ ಆದರೂ ಸಹ ತಾನು ಮಾತ್ರ ಮರಣಧರ್ಮವಿಲ್ಲದೇ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಸ್ವಧಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಜೀವನಿಗೆ (ಆತ್ಮನಿಗೆ) ಈ ಶರೀರವು ಈ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ದೇಹವು ನಿನ್ನಾರವು ಆಶಾತ್ಮಕವೂ ಆಗಿರುವುದೆಂದೂ ಜೀವನು (ಆತ್ಮನು) ನಿತ್ಯನಾಗಿರುವನೆಂದೂ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಜೀವನು ದೇಹದೊಳಗಿದ್ದು ಏಕಕವಾದ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗೆ ಜೈತನ್ಯದಾಯಿಯಾಗಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಜೀವಿಯೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಅದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ದೇಹವು ಮೃತವೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ದೇಹವು ಮರ್ತ್ಯವು, ಜೀವವು ಪ್ರಮರ್ತ್ಯವು ಎಂದು ದೇಹಕ್ಕೂ ಜೀವಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಏಕದ್ವೈತಂ—ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಜೀವಾತ್ಮನ ಚಲನಾತ್ಮಕವೂ ಮತ್ತು ಅಚಲನಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸ್ಥಿತಿಗಳೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಜೀವಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಸಹಜವಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಧ್ರುವನು. ಅಚಲನು. ಆದರೆ ದೇಹದೊಡನೆ ಸೇರಿ ಉಪಾಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವಾಗ ಚಲನಾತ್ಮಕನು. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಈಶೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ,

ತದೇವತಿ ತನ್ನೈವತಿ ತದ್ವಿರೀ ತದ್ವಂತಿಕೇ |

ತದಂತರಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ತದು ಸರ್ವಸ್ಯಾಸ್ಯ ಜಾಹ್ಯತಃ ||

(ಈಶ. ೫)

ಈ ಆತ್ಮನು ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಲನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ, ಅಚಲನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆಗಿದೆ. ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ದೇಹದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಸ್ವತಃ ಶುದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಿರ್ಲಿಪ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದಲ್ಲದೇ,

ಅನೇಕ ತುರಗಾತು ಈ ಜೀವಾತ್ಮನು ದೇಹದೊಳಗಿದ್ದು ದೇಹದ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವುವು. ಆಗ ಈ ಜೀವನೇ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವನು ಎಂದೇ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ ಜೀವನಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇಹವು ಅಥವಾ ದೇಹಾಂತರ್ಗತವಾದ ಪ್ರಾಣವು ತನ್ನ ನಿಯತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಕಠಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈಶೋಪನಿಷದೇ.

ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ಜಗತ್ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾಣ ಏವತಿ ನಿಸ್ಸೃತಂ |

(ಕಠ. ೨-೨-೨)

ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ಯತ್ಕಿಂಚೇಧಂ ಜಗತ್ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾಣೇ ಪರಸ್ನಿನ್ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ಸತಿ ಏವತಿ ಕಂಪತೇ ತತ ಏವ ನಿಸ್ಸೃತಂ ನಿರ್ಗತಂ ಸತ್ ಪ್ರಚಲತಿ ನಿಯಮೇನ ಚೇಷ್ಟತೇ |

(ಶಂಕರ. ಭಾಷ್ಯ)

ಈ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಸಹ ಪ್ರಾಣನು (ಎಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು) ಇದ್ದರೆ ಅವನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೂ ಆ ಪ್ರಭಾವವಿರುವ ಭೀತಿಯಿಂದಲೂ ಸಹ ನಡಗುತ್ತಾ ತನ್ನ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ನಿಯಮದಿಂದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಈಶೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗೆ ಹೇತುಭೂತನಾದ ಈ ಆತ್ಮನು ದೇಹರೂಪವಾದ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಸ್ತಾಸ್ಯಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಆ ಕರ್ಮೇ | ಎಂದು ಆತ್ಮನ ದೇಹಾಂತರ್ಗತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈಶೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪುರುಷನೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಉಪಾಧಿಯುಕ್ತವಾದುದು ಲೌಕಿಕವಾದುದೂ ಆದ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ

ಪುರುಃ ಸ ಪಕ್ಷೀ ಭೂತ್ಯಾ ಪುರುಃ ಪುರುಷ ಆನಿಶದಿತಿ | ಸ ನಾ ಅಯಂ ಪುರುಷಃ ಸರ್ವಾಸುಪೂರ್ಷಾ

ಪುರಿತಯೋ ನೈನೇನ ಕಿಂಚನಾಸಂವೃತಂ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೮)

ಪುರು: ಪುರಸ್ತಾಶ್ಚೇ ಅಶ್ವರಾ: ಪಕ್ಷೀ ಲಿಂಗಕರೀರಂ ಭೂತ್ಯಾ ಪುರುತರೀರಾಣಿ ಪುರುಷಾ ಅವಿಶದಿತ್ಯೆಸ್ಯಾರ್ಥ-
ಮಾಚಿಪ್ತೇ ಶ್ರುತಿಃ | ಸ ನಾ ಅಯಂ ಪುರುಷಃ ಸರ್ವಾಸು ಪೂರ್ವಾ ಸರ್ವತರೀರೇಷು ಪುರಿತಯಾಃ
[ಪುರಿ ತೇತ ಇತಿ ಪುರಿತಯಾಃ] ಸನ್ ಪುರುಷ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ||

(ಶಂಕರ ಭಾಷ್ಯಂ)

ಪರಮಾತ್ಮನು ಲಿಂಗತರೀರಾತ್ಮಕನಾಗಿ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಪುರುಷನೆಂಬ
ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ. ಆದರೆ ಉಪಾಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿನಿಗೆ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದು, ಆಯಾ ದೈಹಿಕವಾದ ವ್ಯಾಪಾರ
ಗಳಿಂದ ತಾನೂ ಸಹ ಲಿಪ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತಾನು ಅಶ್ವರಿಯಿಸಿರುವ ದೇಹಕ್ಕೂ
ಅತ್ಯನಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಈ ಜೀವವು ದೇಹಾಂತರಗತವಾಗಿರುವವರೆಗೂ ದೇಹವು ಸಜೀವಿಯೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.
ಇದು ನಿರ್ಗಮನದ ನಂತರ ದೇಹವು ಮೃತವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅತ್ಯನು ಅಮರ್ತ್ಯನು; ದೇಹವು ಮರ್ತ್ಯವು-
ಅದುದರಿಂದ ಅಮರ್ತ್ಯ; ಜೀವ: ಮೃತಸ್ಯ ಚರತಿ ಎಂದು ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದನ್ನೆ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ-

• ಜೀವಾಪೇತಂ ವಾವ ಕಿಲೇದಂ ಮ್ನಿಯತೇ ನ ಜೀವೋ ಮ್ನಿಯತೇ |

(ಛಾ. ಉ. ೬-೧೧-೨)

ಜೀವವು ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಾಗ ಶರೀರವು ಮೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಜೀವವು ಅಮರ್ತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಮೃತವಾಗು
ವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಶರೀರದೊಡನೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶರೀರಕ್ಕೂ ಈ ಜೀವಕ್ಕೂ ಒಂದೇ
ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ.

ಸ್ವಧಾರ್ಥಿ ಚರತಿ - ದೇಹವನ್ನು ಈ ಜೀವವು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿದೊಡನೆ ಇದಕ್ಕಿರುವ ಮಾರ್ಗಗಳು ಎರಡುವಿಧವಾಗಿದೆ-
ಒಂದು ದೇವಮಾರ್ಗವು. ಇನ್ನೊಂದು ಪಿತೃಮಾರ್ಗವು. ಪಿತೃಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿದರೆ ಆಗ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ದತ್ತವಾದ
ಸ್ವಧೇಗಳಿಂದ (ಕರ್ಮಗಳಿಂದ) ಈ ಜೀವಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ವಧಾರೂಪವಾದ ಅನ್ನಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾ
ಪಿತೃಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆಯೆಂದರ್ಥವು.

ಯಾವ ಪುರುಷನು ಸಂತಾನರೂಪವಾದ ಈ ಗರ್ಭವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ ಅವನು ಈ ಗರ್ಭದ ಮರ್ಮವನ್ನರಿಯು
ಲಾರನು. ಉದರವೃದ್ಧಿಯೇ ಮುಂತಾದ ಹೊರಗಿನ ಸಂಕ್ಷೇಗಳಿಂದ ಇದನ್ನು ನೋಡಿದರೂ ಸಹ ಇದರ ತತ್ವವು ಅಂತರ್ಹಿತ
ವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಇದರ ಮರ್ಮವನ್ನರಿಯದ ಆಜ್ಞಾನಿಯು ತನ್ನ ಜನ್ಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ತಾಯಿಯು ಯೋನಿಯು ಒಳಗಡೆ
ಉತ್ಪಾದಿಗಳಿಂದ ಸುಶ್ರುತವೆಂಬಲ್ಲಟ್ಟು ಪುನಃಪುನಃ ಜನ್ಮವುಳ್ಳವನಾಗಿ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಧಾಗಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಋಕ್ವಿಗಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವೇದಲನೆಯದು ಪರಿವ್ರಾಜಕರ
ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಅರ್ಥ. ಎರಡನೆಯದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನರೂಪವಾದ ಅರ್ಥ.

ಬಹುಪ್ರಜಾ ಕೃತ್ವೈಮಾಪದ್ಯತ ಇತಿ ಪರಿವ್ರಾಜಕಾಃ | ವರ್ಷಕರ್ನೋತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ |

(೧. ೨-೮)

ಅನೇಕ ಸಂತಾನವುಳ್ಳವನು (ಅಥವಾ ಜನ್ಮವುಳ್ಳವನು) ನಾನಾವಿಧವಾದ ಕಷ್ಟವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ವವನ್ನರಿಸುತ್ತ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ವೃಷ್ಟಿತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದೇ ಈ ಬುಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆಂದು ಯಾಸ್ಯರು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ತಮ್ಮ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಯ ಈಂ ಚಕಾರೀತಿ ಕರೋತಿ ಕಿರತೀ ಸಂದಿಗ್ಧೌ ವರ್ಷಕರ್ನುಣಾ 'ನ ಸೋ ಅಸ್ಯವೇದ' ಮಧ್ಯಮಾಃ ಸ ವಮಾಸ್ಯ ವೇದ ಮಧ್ಯನೋ ಯೋ ದದರ್ಶಾದಿತ್ಯೋಪಹಿತಂ | 'ಸಮಾತುರ್ಯೋನಾ' ಮಾತಾಂತರಿಕ್ಷಂ ನಿರ್ಮೀಯಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ ಭೂತಾನಿ | ಯೋನಿರಂತರಿಕ್ಷಂ ಮಹಾನವಯಮಃ ಪರಿವೀತೋ ನಾಯುನಾ | ಅಯಮುಪೀತರೋ ಯೋನಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ, ಪರಿಯುತೋ ಧವತಿ | ಬಹುಪ್ರಜಾ ಭೂಮಿಮಾಪದ್ಯತೇ ವರ್ಷಕಮುಣಾ |

(೧. ೨-೮)

ಇಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಮು, ಹೆರಡು ಎಂಬರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ 'ಚಕಾರ' ಎಂಬ ಪದವು ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮದ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. 'ನ ಸೋ ಅಸ್ಯ ವೇದ' ಎಂದರೆ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಈ ವೃಷ್ಟಿತ್ವವು ಮರ್ನವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಕೇವಲ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುವುದೇ ವಿನಹ ಇದಕ್ಕೆ ಅದರ ಮರ್ನವು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದೇ ಮಧ್ಯಮ ರೋಕವರ್ತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಇದರ ಮರ್ನವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಈ ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದಲೂ ವಾಯುನಿಂದಲೂ ಪರಿವೀತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕ ವೃಷ್ಟಿಯು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಇಳಿದು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಬುಕ್ಕಿನ ಒಟ್ಟಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಯಾಸ್ಯರ ನಿರ್ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ—

ಚಕಾರ—ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು 'ಮಾಡು' ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕೃ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೇ ಅಥವಾ, 'ಹೆರಡು' ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕೃ (ವಿಶ್ವೇವೇ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೇ ಎಂಬುದು ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ವರ್ಷಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಹೆರಡುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥವು. ಈ ಪುನಃಸೌ ಎಂದು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರುಕ್ತ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿ, ಮೇಘಃ ಯಃ ಎಂಬುದು ಮೇಘಪರವಾದ ಪದವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮೇಘಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿವಿಷಯಕವಾದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಅದೇ ಮಧ್ಯರೋಕವರ್ತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನಿಗಿದೆಯೆಂದರ್ಥ.

ಸ ಮಾತುರ್ಯೋನಾ ಪರಿವೀತಃ—ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತುಃ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥವು ಹೇಗಾಯಿತೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಮಾತಾಂತರಿಕ್ಷಂ ನಿರ್ಮೀಯಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ ಭೂತಾನಿ |

(೧. ೨-೮)

ಇದರಲ್ಲಿ ಭೂತಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲದುವುದರಿಂದ ಅಂಶಂಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮಾತೃನೆಂದು ಹೆಸರು ಈ ಅಂಶಂಕ್ಷಕ್ಕೆ ಯೋನಿಯೆಂದು ಪರಾಪ್ಯನಾನಾಮಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಯೋನಿವಂತರಿಕ್ಷಂ ಮಹಾನವಯವಃ ಪರಿನೀತೋ ವಾಯುನಾ |

(ನಿ. ೨೮)

ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪರಿನೀತವಾದುದೂ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ಆದ ಅವಯವವಾದುದರಿಂದ ಅಂಶಂಕ್ಷಕ್ಕೆ ಯೋನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಯಮಪೀತೇರೋ ಯೋನಿರೀತಸ್ಮಾದೇವ | ಪರಿಯೂಘೋ ಭವತಿ |

(ನಿ. ೨೮)

ಸಂಶಾನರೂಪವಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸುವ ಅವಯವಕ್ಕೂ ಸಹ ಮಾಂಸಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಿಯುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯೋನಿಯೆಂಬ ಹೆಸರಿಂದು ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಯೋನಿ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಬಹುಪ್ರಜಾ ನಿರ್ಯುತಮಾವೇಶ—ಬಹುಪ್ರಜಾ ಭೂಮಿಮಾಪದ್ಯತೇ ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾ | ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿಯೂ ವಿವಿಧವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಯುತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯೆಂದರ್ಥವಾದುದಿಲ್ಲ ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಇಮಾನ್ಯೇಕವಿಕತಿಃ ಪೃಥಿವೀನಾಮಧೇಯಾನ್ಯನುಕ್ತಾಂತಾನಿ | ತತ್ರ ನಿರ್ಯುತಿನಿರಮಾಪದ್ಯಚ್ಚೈತೇಃ ಕೃಚ್ಚ್ಚಾಪತ್ತಿರಿತರಾ ಸಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸಂದಿದ್ಯತೇ | ತಯೋರ್ವಿಭಾಗಃ |

(ನಿ. ೨-೨)

ಇಷ್ಟತ್ತೊಂದು ಪೃಥಿವೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಯುತಿ ಶಬ್ದವೂ ಪತಿತವಾಗಿದೆ. ಅನಂದಾಯಿನಿಯಾದುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ನಿರ್ಯುತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದರ ಆಪತ್ತು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಪದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮು ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ಪದದ ನಿತ್ಯವ್ಯವಹಾರದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದೂ, ಪೃಥಿವಿಯೆಂದರ್ಥವಿರುವಾಗ ಅಪತ್ತೆಂದರ್ಥವೂಪಾಠವಾದೆಂದೂ ಅವಂತೆಯೇ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವಾಗ ಪೃಥಿವಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಲಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಎಚ್ಚರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಕೊಡಬಹುದಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಇವೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿ ಅದರ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಮೇಲ್ಕಂಡಂತೆ ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಪತ್ತೆಂದೂ ಅಧಿವ್ಯವತಪಕ್ವದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಇದೇ ರೀತಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಮಂತ್ರಗಳು ಇನ್ನೂ ಇವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿ

ದಧಿಧ್ಯಾನ್ಯೋ ಅಕಾರಿಷಂ ಜಿಜ್ಞೋಷ್ಯ ವಾಜಿನಃ |
ಸುರಭಿ ನೋ ಮುಖಾ ಕೇರತ್ತ್ರಣ ಆಯೂಂಶಿ ಶಾರಿಷತ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೩೯-೬)

ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನದರಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಂದಿಗ್ಧವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವಿದೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವ್ಯಯವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಇದೇ ಮಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿಷೋಮದಲ್ಲಿ ದಧಿಭಕ್ಷಣಶಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಅಶ್ವದ ಮುಂದೆ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾದುದೆಂದೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದೂ ಇದರಂತೆಯೇ, ನಿಯತಿಯೆಂಬ ಪದವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಒಟ್ಟು ಮಕ್ಕಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಧಿದೈವತವಕ್ಷದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ದದರ್ಶ ಹಿರುಗಿನ್ನು ತಸ್ಮಾತ್ ಎನ್ನುವಾಗ ಈ ದರ್ಶನಕರ್ಮವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೆಂದು ನಿರುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಹಿರುಕ್ ಎಂದರೆ ಅಂಕುರವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಯಂ, ಸಪ್ತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂಕುರವನುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯). ಅಪ್ಯಕ್ತನಾದವನೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ಯಕ್ತನಾದವನು ಯಾರು ಎಂದರೆ, ಅದಿತ್ಯೋಪಹಿತಂ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ ರತ್ನಂ ತರ್ಗತಂ ವರ್ಷಮನಭಿವ್ಯಕ್ತಂ | ಕಶ್ಚಾಸೌ ಅಂಕುರತಃ ಸ ಇಂದ್ರಃ | ಅನಾನಸಿ ಮಧ್ಯಮ ಏವ | ಅದಿತ್ಯನ ರತ್ನಗಳ ನಡುವೆ ಅಂಕುರವನಾದವನು ಯಾರೆಂದರೆ ಅವನು ಇಂದ್ರನೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮೇಘವೂ, ಇಂದ್ರನೂ ವಾಯುವೂ ಮಧ್ಯಮ ಲೋಕವರ್ತಿಗಳು. ಆದರೆ, ವಾಯುವೂ ಮೇಘವೂ ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕಗಳಾದರೂ ಅವು ಅಚೇತನಗಳಾದುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರವು. "ತಯೋರಚೇತನತ್ವಾದಿತಿ ಭಾವಃ" ಎಂದು ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಆದರೆ ಯ ಈ ದದರ್ಶ, ಹಿರುಕ್ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವಾಗಿದ್ದ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು "ಪ್ರಾಣಿಕರ್ಮವಶೇನ ಕಾಲೇ ವರ್ಷತಾ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಅದಿತ್ಯಾತ್ಮನಿ ಗೂಢ ಇತ್ಯರ್ಥಃ" ಆಯಾ ಜೀವಿಗಳ ಕರ್ಮಾಯತ್ನವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಂಕುರವನಾಗಿಯೂ ಗೂಢವನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿರುಗಿನ್ನು ತಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಹಿರಣ್ಮಯೇನ ಪಾತ್ರೇಣ ಸತ್ಯಸ್ಯಾಪಿಹಿತಂ ಮುಖಂ |
ತತ್ತ್ವಂ ಪೂಷಣ್ವಪಾವ್ನಣು ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಯ ಧೃಷ್ಟಯೇ

(ಈಶಾ. ಉ. ೧೫)

ಹಿರಣ್ಮಯವಾದ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಸತ್ಯದ ಮುಖವು ಮುಚ್ಚಿರುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಈಶೋಪನಿಷತ್ತು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಮಯೇನ ಪಾತ್ರೇಣ | ಹಿರಣ್ಮಯಮಿವ ಹಿರಣ್ಮಯಂ | ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯಮಿತ್ಯೇತತ್ | ತೇನ ಪಾತ್ರೇಣೇವಾಪಿಧಾನಭೂತೇನ ಸತ್ಯಸ್ಯೈವಾದಿತ್ಯಮಂದಲಸ್ಯ ಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಪಿಹಿತಮಾಚ್ಛಾದಿತಂ ಮುಖಂ ದ್ವಾರಂ |

(ಶಾಂಟರ ಭಾಷ್ಯ)

ಹಿರಣ್ಮಯವಾದ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ, ಎಂದರೆ ಪಾತ್ರೆಯಂತೆ ಮರೆಯಾಗಿರುವ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಅದಿತ್ಯಮಂದಲದಲ್ಲಿರುವ ಸತ್ಯಬ್ರಹ್ಮದ ಮುಖವು ಎಂದರೆ ದ್ವಾರವು ಮುಚ್ಚಿರುತ್ತದೆ, ಹೊದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ, ಸೂರ್ಯಮಂದಲದ ಕಿರಣಗಳು ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಸತ್ಯಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಕಾಣದಂತೆ ಮುಚ್ಚಿರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಂದಲವೇ ಮುಚ್ಚಳದ ಪಾತ್ರೆ. ಸತ್ಯಬ್ರಹ್ಮವೇ ಅದರೊಳಗೆ ಪರಮಾತ್ಮತತ್ತ್ವವು. ಇದನ್ನೇ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ,

ತದ್ವತ್ಪ್ರತ್ಯಯಸೌ ಸ ಅದಿತ್ಯೋ ಯ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ನಂದಲೇ ಪುರುಷಃ |

(ಬೃ. ಉ. ೫-೬-೨)

ಈ ಅದಿತ್ಯಮಂಠಲಾಂತರ್ತರ್ತಿಯಾದ ಈ ಪುರುಷನೇ ಪರವಸ್ತುವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ, ಈ ಪರವಸ್ತುವು ಲೌಕಿಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿರುಗನ್ನು ತಸ್ಮಾತ್ ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವವನಿಗೆ ಈ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ಪರ ವಸ್ತುವು ಮಾತ್ರ ಅಂತರ್ಹಿತ ವಾಗಿಯೇ ಇದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿಯದಿದ್ದರೆ ಆಗ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ದುಃಖಗಳಿಗೆ ಹೇತುವಾದ ಜನ್ಮಜರಾದಿಗಳು ಪುನಃಪುನಃ ಸಂಭವಿಸುವುವು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂದು- “ ಬಹುಪ್ರಜಾಃ ಕೃತ್ಯಮಾಪದ್ಯತ ಇತಿ ಪರಿವ್ರಾಜಕಾಃ ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ನಿ. ೨-೮)

ಅತ್ರೈ ಗರ್ಭವಾಸಕ್ಲೇಶಪೂರ್ವಕಜನನಪ್ರತಿಪಾದನೇನ ತತ್ರೈರಿಹಾರಾಯ ಅತ್ಯಾ ಜ್ಞಾತವ್ಯಃ ಇತ್ಯರ್ಥಾ-
ತ್ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ||

ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಾಸ, ಕ್ಲೇಶಪೂರ್ವಕವಾದ ಜನನ, ಕ್ಲೇಶಭರವಾದ ಜೀವನ, ದುಃಖಾತ್ಮಕವಾದ ಜರಾಮರಣಾದಿಗಳು, ಪುನಃ ಇವೆಲ್ಲದರ ಅಪ್ಪತ್ತಿಗಳು, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಇರುವ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಂಭವಿಸುವ ದುಃಖಗಳಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಲು ಆತನು ಅರಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು ಎಂಬುದೇ ಈ ಋಕ್ಸಿನ ಮುಖ್ಯಾತ್ಮತರ್ಕವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲೇ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಯತಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದುಃಖ; ಅಪತ್ತು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. [ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯಿಂದರ್ಥವೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.] ಅತ್ಯಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನು ಬಹುಪ್ರಜೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ನಿರಂತರವಾದ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಭಾಗಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು, ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಪ್ರಜೆಯೆಂದರೆ ಮಿತಿಮೀರಿದ ಪ್ರಜಾಸಂತಾನವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ತಾನೇ ಜನ್ಮಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅನೇಕ ಗರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ,

ಅವಿದ್ಯಾಯಾಮಂತರೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಸ್ವಯಂ ಧೀರಾಃ ಪಂಡಿತಂಮನ್ಯಮಾನಾಃ |
ದಂದ್ರಮ್ಯಮಾಣಾಃ ಪರಿಯಂತಿ ಮೂಢಾ ಅಂಥೇನೈವ ನೀಯಮಾನಾ ಯಥಾಂಧಾಃ |
ಸ ಸಾಂಪರಾಯಃ ಪ್ರತಿಧಾತಿ ಬಾಲಂ ಪ್ರಮಾದ್ಯಂತಂ ವಿತ್ತನೋಹೇನ ಮೂಢಂ |
ಅಯಂ ಲೋಕೋ ನಾಸ್ತಿಪರ ಇತಿ ಮಾನೀ ಪುನಃಪುನರ್ವಕಮಾಪದ್ಯತೇ ಮೇ ||

(ಕಠ. ೧-೨-೫, ೬)

ಯಾರು ಸಂಸಾರಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿ ಅವಿದ್ಯಾಪೂರಿತರಾಗಿರುವನೋ ಅವರು “ ದಂದ್ರಮ್ಯಮಾಣಾಃ ” ದೊಂಕುಡೊಂಕಾಗಿರುವ ಕರ್ಮಗತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಾ ಮುಪ್ಪು, ಸಾವು, ಬೇನೆ ಮುಂತಾದ ದುಃಖಗಳಿಂದ ತೊಳುಕಿರುತ್ತವರು. ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನ ರಹಿತರಾದ ಅಂಧರು ಪುನಃಪುನಃ ಜನ್ಮವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಮೃತ್ಯುವಾದ ನನ್ನ ವಶವನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಹುಟ್ಟುವುದು ಸಾಯುವುದು ಮುಂತಾದ ದುಃಖದ ಸಾಲವನ್ನೇರಿಕೊಂಡೇ ಇರುವರು ಎಂದು ಸಚೇತನನಿಗೆ ಯಮನು ವಿವರಿಸುವನು. ಇದನ್ನೇ ಮುಂದಕದಲ್ಲಿ

ಅವಿದ್ಯಾಯಾಂ ಬಹುಧಾ ವರ್ತಮಾನಾ ವಯಂ ಕೃತಾರ್ಥಾ ಇತ್ಯೈ ಭಿ ಸು ಫ್ಯಂ ತಿ ಬಾಲಾಃ |
ಯತ್ಪ್ರಮೇಷೋ ನ ಪ್ರವೇದಯಂತಿ ರಾಗಾಶ್ಚೇನಾತುರಾಃ ಕ್ಷೀಣಲೋಕಾಶ್ಚ್ಯವಂತೇ ||
(ಮು. ೧-೨೯)

ಅವಿದ್ಯಾಸಮಾಹದಲ್ಲಿ ಇರುವವರು ರಾಗದಿಂದ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಫಲದ ಆಸೆಯಿಂದ ಆತುರರಾಗಿ, ಮುಂದಿಂದ ನರಳುತ್ತಾ ಕ್ಷೀಣಲೋಕರಾಗಿ ಪುನರ್ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆಯುವರು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಭೌತಿಕವಾದ ಚಿಕ್ಕುಸ್ಸಿಗೂ ನಿಲುಕದ ಈ ಪರಮಸ್ತುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕರಣವಾವುದು ದರ್ಶನವಾವುದು ? ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಲೌಕಿಕವಾದ ಕರಣವು ಈ ದರ್ಶನದ ಹೇತುವಾಗಲಾರದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಯು ಈಂ ಚಕಾರ ನ ಸೋ ಅಸ್ಯ ವೇದ' ಯಃ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥಾ ಯಾಂ ಈಂ ಏನಂ ಕೃಷಿವಾಣಿಜ್ಯವೇದಾಧ್ಯಯ ನಾದಿಕಂ ಚಕಾರ ಸೋಽಸ್ಯ ಏತನ್ನವೇದ | ಕೇವಲ ಬಾಹ್ಯವಾದ ಕೃಷ್ಯಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಅಧ್ಯಯನಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿದವನು ತಿಳಿಯಲಾರನು. ಅಥವಾ ಯೋ ದದರ್ಶ ಹಿರಗಿನ್ನು ತಸ್ಮಾತ್ | ಯಃ ಗರಿನದೀಸಮುದ್ರ ಬಂಧ್ವಾದಿಕಂ ದದರ್ಶ ಜೀವನಸಮಯೇ ತಸ್ಮಾನ್ದ್ವೈಷ್ಟಾತ್ ಹಿರಗಿನ್ನು ಪ್ರಥಗೇವ | ಯಾವ ಗರಿನದ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಾನವನು ನೋಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಈ ಆತ್ಮತತ್ವವು ಬೇರೆ. ಇದರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಧ್ಯಾನಾದಿಕರಣವೂ, ಮನನನಿರಿದಿಧ್ಯಾಸನಾದಿವರ್ತನಸಾಧನವೂ ಆತ್ಮಗತ್ಯವಾದುದು. ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾದರೆ ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನವೆಂಬಾಗಿ ಏನಾಂತರಗಿ ಬಾಧೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ನಿತ್ಯಸುಖವು ಲಭಿಸುವುದೆಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಕರ್ಮದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದ್ಯೌರ್ಮೇ ಸಿತಾ ಜನಿತಾ ನಾಭಿರತ್ರ ಬಂಧುರ್ಮೇ ಮಾತಾ ಪೃಥಿವೀ
ಮಹೀಯಂ |

ಉತ್ತಾನಯೋಶ್ಚಮ್ನೋ ೩ ಯೋನೀನಿರಂತರತ್ತಾ ಸಿತಾ ಮಹಿತುರ್ಗರ್ಭ
ಮಾಧಾತ್ || ೩೩ ||

ದ್ಯುಲೋಕವು ನನಗೆ ಪಾಲಕವೂ ನನ್ನ ಉತ್ತತೀಹೇತುವೂ ಆಗಿದೆ. ಸಕಲರಿಗೂ ಬಂಧುಭೂತನಾದುದೂ ವಿಶ್ವತ ವಾದುದೂ ಆದ ಈ ಪೃಥ್ವಿಯು ನನಗೆ ಮಾತುರೂಪಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಊರ್ಧ್ವಮುಖನಾಗಿ ವಿಶ್ವತವನವೂ, ಚಮೂಪಾತ್ರೆಯಂತೆ ಭೋಗಸಾಧನಗಳಾದವೂ ಆದ ಈ ದ್ಯವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ನಿಮಾತೃಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯ ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಆದಿತ್ಯನ ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಅವನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ರಕ್ಷಕರಕ್ಷ್ಯೆಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವುದೇ ಈ ಮಹಿಮೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿದೆ. ಅನುಪಂಗಳವಾಗಿ ಆದಿತ್ಯನ ನಿಮಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಆದಿತ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಓತ್ಯವೆಂದೂ, ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಮಾತೃವೆಂದೂ ಸಹ ಮಹಿಮೆಯು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ನಾಭಿಃ ಯೋನಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪದ ೧೪ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ನಾನಾರ್ಥಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು

ತಿಳಿದು ಅನಂತರ ಇಲ್ಲಿ ಅವು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುವು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ನಾಭಿಃ—ನಾಭಿಶ್ಚಕ್ರೈ ಸಂಬಂಧ, ರಕ್ಷಣ, ಅನುರಾಗ, ಉತ್ತಮತೆಯನ್ನು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ವೈಶ್ವಾನರ ನಾಭಿರಸಿ ಕ್ಷಿತಿರನಾಂ ಸ್ಥೂಣೇವ ಜನಾ ಉಪಮಿದ್ಯಯಂಥ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೯-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರನು ಕ್ಷಿತಿಗಳ ನಾಭಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಕಲ ಮಾನವರಿಗೂ ಸಂನದ್ಯನು ಎಂದರೆ ಅವಸ್ಥಾ ಪಕನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ವೈಶ್ವಾನರನು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೊಂದಿಗೂ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವರ್ಣಿತವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮೂರ್ಧ್ವಾ ದಿವೋ ನಾಭಿರಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಥಾಭವದರತಿರೋದಿಸ್ಯೋಃ |

ತಂ ತ್ವಾ ದೇವಾಸೋಽಜನಯಂತ ದೇವಂ ವೈಶ್ವಾನರ ಜ್ಯೋತಿರಿದಾರ್ಥಾಯ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೯-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯೆ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾಭಿಃ ಎಂದರೆ ಪೃಥ್ವಿಯ ಸಂನಹಕನು ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಕನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಃ ಪುರೋ ನೀಯತೇ ನಾಭಿರಸ್ಯಾನು ಪಶ್ಚಾತ್ಕವಯೋ ಯಂತಿ ರೇಧಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೩-೧೨)

ಪಶ್ಚ್ಯಾಮಿ ತ್ವಾ ಪರಮಂತಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪಶ್ಚ್ಯಾಮಿ ಯತ್ರ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಧನವೇತು ಎಂದರೆ ಸರ್ವಭೂತಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಒಂದು ನಿಯಮನರೂಪವಾದ ಬಂಧಕವೆಂದೂ

ಗಂಧರ್ವೋ ಅಪ್ಸೃಶ್ಯಾ ಚ ಯೋಷಾ ಸಾ ನೋ ನಾಭಿಃ ಪರಮಂ ಜಾಮಿ ತನ್ನಾ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೦-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮತೆಯನ್ನು ನಮೆಂದೂ,

ಮಾತಾ ರುದ್ರಾಣಾಂ ದುಹಿತಾ ವಸೂನಾಂ ಸ್ಯಸಾದಿತ್ಯಾನಾಮುತ್ಕೃತಸ್ಯ ನಾಭಿಃ |

(ಮು. ಬ್ರಾ. ೮-೧೦೧-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತಗಳಲ್ಲಿ ಅವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ, ಯೋನಿಶ್ಚಕ್ರವು ಸಹ ಕೇವಲ ಉತ್ತಮತೆಯ ಸ್ಥಾನವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ನಿವಾಸಸ್ಥಾನ, ಗೃಹ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಅರ್ಥ: ಕ್ಷೋದ: ಇತ್ಯಾದಿ ೧೦೫ ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೪೪)

ವರ್ಧಂ ತೀಮಾಪಃ ಪನ್ನಾ ಸುಶಿಶ್ವಿಮುತ್ಸ್ಯ ಯೋನಾ ಗರ್ಭೇ ಸುಜಾತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೫-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಅನ್ನಸ್ಯ ವಾ ಕಾರಣಭೂತೇ ಜಲೇ ಎಂದು ಯೋನಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಹೇತುವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಸಮಿದ್ಯಃ ಶುಕ್ರ ದೀದೀಹ್ಯುತ್ಸ್ಯ ಯೋನಿಮಾಸದಃ ಸಸಸ್ಯ ಯೋನಿಮಾಸದಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೧-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯೋನಿ ಕಾರಣಂ | ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನಂ | ಕಾರಣ, ಅಥವಾ ಸಾಧನವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ದುರೋಕರೋಚಿಃ ಕೃತುರ್ನ ನಿತ್ಯೋ ಜಾಯೇವ ಯೋನಾವರಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೬-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೃಹವೆಂದೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಶ್ರುಕ್ತವಾದ ಋಕ್ಮಿನಿಲ್ಲಿ ನಾಭಿಶಬ್ದವು ಭೌಮವಾದ ರಸದ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಉತ್ಪಾದಕಹೇತುವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರು ಇದನ್ನು ವಿನಯಸುತ್ರಾ ನಾಭಿಭೂತೋ ಭೌಮೋ ರಸೋಽತ್ರ ತಿಷ್ಠತೀತಿ ಶೇಷಃ | ತತಶ್ಚಾನ್ಯಂ ಜಾಯತೇ ಅನ್ನಾದ್ರೇತಃ ರೇತಸೋ ಮನುಷ್ಯ ಇತ್ಯೇವಂ ಪಾರಂಪರ್ಯೇಣ ಜನನಸಂಬಂಧಿನೋ ಹೇತೋಃ ರಸಸ್ಯಾತ್ರ ಸಧ್ಯಾವಾತ್ | ಈ ರಸದಿಂದ ಅನ್ನವೂ, ಅನ್ನದಿಂದ ರೇತಸೂ, ರೇತಸಿನಿಂದ ಮಾನವನೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಈ ನಾಭಿಭೂತವಾದ ರಸವು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಈಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯೋನಿಶಬ್ದವು ಅಂತರಿಕ್ಷಪರವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವಭೂತಗಳಿಗೂ ನಿರ್ಮಾತ್ರಿಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಪರವಾದ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿತವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ದುಹಿತೃವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯ ರಸರೂಪವಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಮಹೀ—ಮಹತೇ ಪೃಥಿವೀ ಎಂದು ಈ ಪದವು ಪೃಥಿವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಹೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಅದರ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಪೃಥನಾತ್ಪೃಥಿವೀಶ್ಯಾಹುಃ ಕ ಏನಾಮಪೃಥಿಯಿಷ್ಯತ್ ಕಿಮಾಧಾರಶ್ಚೇತ್ಯಥ ವೈ ದರ್ಶನೇನ ಪೃಥುರಪೃಥಿತಾ ಚೇದಪ್ಯನ್ಯೈಃ |

(ಐ. ೧-೧೪)

ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹರಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪೃಥಿವಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹರಡಿದವರು ಯಾರೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಶ್ರಮ. ಒಂದುವೇಳೆ ಯಾರೂ ಅದನ್ನು ಹರಡದೇ ಇದ್ದಿರಬಹುದು ಸಹ ಅದು ತಾನಾಗಿಯೇ ಹರಡಿರುವುದು ಅದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಕೈತ್ತಿರಿಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಪೃಥಿಯ ವಿಸ್ತೃತಿಯು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಪೋ ನಾ ಇವಮಗ್ರೇ ಸಲಿಲಮಾಸೀತ್ತೈಸ್ತಿಸ್ತಜಾಪತಿರ್ವಾಯುರ್ಭೂತ್ಯಾಚರತ್ಸ ಇಮಾಮಪತ್ಯತ್ವಾಂ
ಮಾಹೋ ಭೂತ್ಯಾಹರತ್ವಾಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭೂತ್ಯಾ ವ್ಯಮಾಖ್ಯಾ ಪ್ರಥಕ ಸಾ ಪೃಥಿವ್ಯವ್ಯವತ್ತೆ-
ತ್ಯೃಥಿವ್ಯೈ ಪಥಿವಿತ್ವಂ |

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೫೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯ ಸಹಜವಾದ ವಿಶ್ವೃತಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಗುಣವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಪುನಃ
ಮಹೇ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಬೇಕಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯವೆಂಬರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ
ಗಳನ್ನು ಜನಿತಾ, ಪಿತಾ, ಮಾತಾ ಇತ್ಯಾದಿವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು, ತಮ್ಮ ದಾಂಪತ್ಯ
ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸಕಲಲೋಕಗಳಿಗೂ ಆಧಾರಭೂತರಾಗಿರುವರೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿ-
ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ,

ಯ ಇವೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈರಪಿಂಶಮ್ನುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

ತಸುದ್ಯೇ ಹೋತೇರಿಷಿತೋ ಯಜೇಯಾನ್ ದೇವಂ ತೈಷ್ಠಾರಮಿಕ ಯಕ್ಷಿ ವಿದ್ವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೯)

ಇತ್ಯಾದಿಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಜನಿತ್ರೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಜನಯಿತ್ವೈ ಎಂಬರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ದೇವ
ಮಾನವಾದಿ ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಜನಯಿತ್ರಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವಿಶ್ವಪಿತೃಗಳಾದ ಇವರು ತನಗೂ ಪಿತೃಗಳೆಂದೂ ಪೂಜ್ಯ
ರೆಂದೂ ಋಷಿಯು ಪೂಜಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಸಾಯಣರು : ಪಾರಂಪರ್ಯೇಣ ಜನನಸಂಬಂಧಿನೇ ಹೇತೋಃ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಪಿತರಾ ಎಂಬ ಪದದಿಂದಲೇ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಪಿತೃ ಯಾರು
ಮಾತೃವು ಯಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿಯೂ
ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

(ಪಿತುಃ ಪಿತೃಸ್ತಾನೀಯಾಯಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ) ಮಾತುಃ ಮಾತಾಂತರಿಕ್ಷಂ ನಿರ್ಮಾಯಂತೇಸ್ಯಿಸ್ತಾನ್
ಭೂತಾನಿ |

(ಐ. ೩-೮)

ಪಾಲನಾರ್ಥವಾದ ಪಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಷನ್ನವಾಗಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಪಾಲಿಸತಕ್ಕ ಪೃಥಿವಿಗೆ ಪಿತೃವೆಂದೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷ
ದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ನಿರ್ಮಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮಾತೃವೆಂದೂ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆಯೆಂದು
ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ದ್ಯೌಸಿಷ್ಟಿತಃ ಪೃಥಿವಿ ಮಾತರಧ್ರುಗಗ್ರೇ ಧಾತೃವರ್ವಸೋ ಮೃಳತಾ ನಃ |

ವಿಶ್ವ ಅದಿತ್ಯಾ ಅದಿತೇ ಸಹೋಷಾ ಅಸ್ಮೈಭ್ಯಂ ತರ್ಮ ಬಹುಲಂ ವಿ ಯಂತೆ ||

(ಋ ಸಂ. ೬-೫೧-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ,

ದೇಃ ಪಿತಾ | ಪೃಥಿವೀ ಮಾತಾ (ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೫-೪, ೫)

ಉಪದೂತಾ ಪೃಥಿವೀ ಮಾತೋಸ ಮಾಂ ಪೃಥಿವೀ ಮಾತಾ ಹ್ಯಾಯತಾಮುಗ್ನಿ ರಾಗ್ನೀಧ್ರಾತ್ಯಾ
ಹೋತವಹತಾ ದ್ಯೌಷ್ಟಿತೋತವ ಮಾಂ ದ್ಯೌಷ್ಟಿತಾ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೪೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ,

ಮಧು ದ್ಯೌರಸ್ತು ನಃ ಪಿತಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೦-೨) ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿ ದೇವತೆಗೆ ಪಿತೃ
ವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ರೂಢವಾಗಿದೆ. ಅದಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದ್ಯೌರ್ಮೇ ಪಿತಾ : ಮಾತಾ ಪೃಥಿವೀ
ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಉತ್ತಾನಯೋಃ—ಊರ್ಧ್ವತಾನಯೋಃ—ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ಮತ್ತು
ಇದು ಚಂದ್ರೋಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವಸ್ಯ ಅತ್ತೋಃ ಭೋಗಸಾಧನಯೋಃ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ |
ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಭೋಗಸಾಧನಗಳಾಗಿರುವುದು ಅದ
ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವೀಗಳೆಂದರ್ಥ.

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಭ್ರಾತೃಮಿತಿ ತದಾಭ್ಯಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಭ್ರಾತೃಮಾರಭತೇ ಯಯೋರಿದಂ ಸರ್ವಮಧಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೩-೨೬)

ಎಂದಿರುವಂತೆ ಸಮುದ್ರವಿಕ್ಷವು ಸಹ ಭರಣಕ್ಕೂ ಧಾರಣೆಗೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಗಳನ್ನೇ ನಂಬಿವೆಯೆಂಬಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದುಹಿತುಃ ಗರ್ಭಮಾಧಾತ್—ಎಂಬಲ್ಲಿ ದುಹಿತುಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವಿಯು ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪುತ್ರಿಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು
ಹೇಳುವುದು ಸಹಜವಾದರೂ ಸಹ ಸಾಯಿಜನು ದೂರೇ ನಿಹಿತಾಯಾಃ ಭೂಮ್ಯಾಃ | ದೂರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವ ಭೂಮಿಯ
ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಧರಿಸಿದನು ಎಂದು ವಿನರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ ಪಿತಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು
ದ್ಯುಲೋಕಃ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿ, ಅನಂತರ ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ರಧಿಷ್ಠಾನಯೋಃ ಅಭೇದೇನ ಅದಿತ್ಯೋ ದ್ಯೌರುಚ್ಯತೇ—ದ್ಯುಲೋಕ
ರೂಪವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನಕ್ಕೂ ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ಯನಿಗೂ ಅಭೇದವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೆಂದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು
ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಥವಾ ಇಂಥಃ ಸರ್ವನೋ ವಾ ಎಂಬ ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅಧಾತ್— ಸರ್ವತಃ ಕರೋತಿ | ತಾನು ತನ್ನ ರತ್ನಿಗಳಿಂದ ಮೊದಲು ಹೀರಿ ಅನಂತರ ಉದಕವನ್ನು ವಿತ್ತಕ್ಕೆಲ್ಲಾ
ಹರಡುವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಾ ಸರಮಂತಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ಯತ್ರ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ |
ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಾ ವ್ಯಷ್ಣೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ ರೇತಃ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ನಾಚಃ ಸರಮಂ
ವೋನು || ೩೪ ||

ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ, ಪೃಥಿವಿಯ ತುತ್ತತುದಿಯವುಬೆಂಬುದನ್ನಾಗಿಯೂ, ವಿಶ್ವದ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸತಕ್ಕ ಬಂಧಕವು ಎಲ್ಲಿಯೆಂದು, ವ್ಯಸ್ಥಿಯನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕ ಅಧಿಪ್ತನ ವೀರೈವಾವುದೆಂದೂ, ಮತ್ತು ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವಾದ ವಾಕ್ಯನ ಪ-ಮಸ್ಥಾವನವಾದುದು ಎಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ನನಗೆ ತಿಳಿಸು.)

ಅಶ್ವಮೇಧಯುಕ್ತದ ಮಧ್ಯದ ದಿನಸದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯವು (ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯವಾದ ತತ್ತ್ವವಿಮರ್ಶೆಯು) ನಡೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಹೋದ್ದೇವೇ ಮೊದಲಾದ ಬುಕ್ಕಿಕ್ಕುಗಳು ಪೃಷ್ಠಾಮಿ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಈ ಬುಕ್ಕಿನಿಂದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಬಹುದು. ಈ ವಿಷಯವು ಅಶ್ವಲಾಯನಶೌತಸೂತ್ರದ ಏಕೈಕಶೋ ಯಜಮಾನಂ ಪೃಚ್ಛಂತಿ ಪೃಷ್ಠಾಮಿ ತ್ವಾ ಪರಮಂತಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

(ಆ. ೧೦-೯)

ಅಶ್ವಮೇಧಿಗಳೇ ಮಧ್ಯಮೇಧನಿ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯೇ ಹೋತ್ರಾದಿಯೇ "ಪೃಷ್ಠಾಮಿ ತ್ವಾ ಇತ್ಯನಯಾ ಯಜಮಾನಂ ಪಚ್ಛೇಯುಃ" ಇದು ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರವು. ಹೋತ್ರಾದಿಗಳು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಕೇಳತಕ್ಕ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲದಾಗಿವೆ. ಇದು ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆ. "ಏಕೈಕಶೋ ಯಜಮಾನಂ ಪೃಷ್ಠಾಮಿ ತ್ವಾ ಪರಮಂತಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ" ಎಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಮಂತ್ರದ ವಿವರೋದಗನನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯವು ಅಶ್ವಮೇಧದ ಮಧ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಯತವಾಗಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ವಿಧಿಯು. ಇದು ಕರ್ಮಾಂಗವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವದ ವಿಷಯವಾದ ಜ್ಞಾನಾನ್ವೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ರಹಸ್ಯವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶವೂ, ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಬುಕ್ಕಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿದ ಉತ್ತರವೂ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕುರಿತ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳಾಗಿವೆ. ಶ್ರೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆ, ಐತರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಈ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯವು ಒಂದೇ ರೂಪವಾಗಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಾನ್ವೇಷಣವು ಇದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಭೇದಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಉವಾಹನಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದು ಹೋತ್ರಾದಿಗಳು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹಾಕತಕ್ಕ ಪ್ರಶ್ನೆಯೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಶ್ವಲಾಯನಶೌತಸೂತ್ರದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹಿಸಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರವು ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಉತ್ತರವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

"ತಿಗ್ಂ ಸ್ವಿದಾಸೀತ್ ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಿಃ...." ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಈ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರವು ಶ್ರೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ "ಆಥ ಹೋತಾಃ ಪುಶ್ತಾಃ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪತಿವಚನಾನಿ" ಹೋತ್ರವಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ನಡೆಯತಕ್ಕ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರರೂಪವಾದ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೈತ್ತಿರೀಯಾದಿ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯದ ಕ್ರಮವು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದು ಮುಂದಿನ ಬುಕ್ಕಿನ (೧-೧೬೪-೩೫) ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪೃಷ್ಠಾಮಿ ಯತ್ರ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಥಃ—ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಾಥಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂನಾಹಃ ಎಂದರೆ ಸಕಲಭೂತಪಾಲಕಗಳಿಗೂ ಒಂದು ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಬಂಧಕರೂಪವಾದ ತಂತುವನಾದುದು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದೆ. [ನಾಥಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಬುಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ ವಿವರಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.]

ವ್ಯಷೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ—ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವರ್ಷಸ್ಯ; ವ್ಯಾಪ್ತಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ | ವರ್ಷಕನೂ, ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಕನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನ ಎಂಬರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ವ್ಯಷನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಮು. ಸೇಚನೇ; ವ್ಯಪ. ಶಕ್ತಿ. ಬಂಧನೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದರೆ ಸೇಚಿಸು ಎಂಬರ್ಥವೂ, ಎರಡನೆಯ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದರೆ ಶಕ್ತಿಯುತನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. [ಈ ಪದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಇದಕ್ಕಿರುವ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ಲನೇ ಛಾಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ೧೬೮-೧೭೨ನೆ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.] ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ವ್ಯಷ್ಣಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಅಶ್ವಸ್ಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಇವನ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಕೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ,

ವ್ಯಷೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ ನಿಷ್ಪದಸೀತ್ಯಾಹ | ಆಪ್ ವಾ ಅದಿತ್ಯೋ ವ್ಯಷಾಶ್ಚಃ | ತಸ್ಯ ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ನಿಷ್ಪತ್ |
ಛಂದೋಭಿರೇವೈವಂ ಛೂಪಯತಿ |
(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೫-೨-೫, ೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ವ್ಯಷ್ಯರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಸೇಚನ ಮಾಡತಕ್ಕವನೆಂದೂ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಕನೆಂದೂ ಅದಿತ್ಯನ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪರೋ ಅಂತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಭುವನಸ್ಯ
ನಾಭಿಃ |

ಅಯಂ ಸೋಮೋ ವ್ಯಷೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ ರೇತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಂ ನಾಚಃ ಪರಮಂ
ವ್ಯೋಮ || ೩೫ ||

ಯಜ್ಞವೇದಿಯೇ ಪೃಥಿವಿಯ ಅತ್ಯಂತ ಅತಿಶಯವಾದ ಪರ್ಯವಾನವು. ಯಜ್ಞವೇ ವಿಶ್ವದ ನಾಭಿರೂಪವಾಗಿದೆ. ಸೇಚನಸಮರ್ಥನಾದವನೂ ವ್ಯಾಪಕನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸೋಮರಸವೇ ರೇತನ್ನಾಗಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ವಾಕ್ಯಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರಕ್ಷಕಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಾದಿಮುಕ್ತಿಯು ಜನವಾನನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲಾದ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಯಜನವಾನನು ಇಯಂ ವೇದಿಃ; ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಜ್ಞೆಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪರೋ ಅಂತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಹ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೧೦-೯)

ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯರೂಪವಾದ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ (೩೪ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ) ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು “ಪೃಥ್ವಾಮಿ ತ್ವಾ ಪರಮಂಶಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ||” ಪೃಥಿವಿಯ ತುತ್ತತದಿ ಯಾವುದು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ “ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪರೋ ಅಂತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ” ಈ ವೇದಿಯೇ ಪೃಥಿವಿಯ ತುತ್ತತದಿಯೆಂದು ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಧಾರವಾದ ವೇದಿಯೆಂದಾಯಿತು. ಯಜ್ಞವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಆಧಾರವೇ ಆದುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಧಾರವಾದ ವೇದಿಗೂ ಪೃಥಿವಿಗೂ ಶಾಬ್ದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. (ಪೃಥಿವಿಯೆಂಬ ಪದವು ಅಂತಃಪ್ರಸಂಗವೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಭೂಮಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥವಿರಲಾರದು.)

ಸ ನೈ ಶ್ರೀಃ ಪೂರ್ವಂ ಪರಿಗೃಹಂ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣಾತಿ | ಶ್ರೀರುತ್ತರಂ ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತೃತ್ಯಃ ಪದ್ವಾ ಬುತವಃ
ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಸಂವತ್ಸರೋ ಯಜ್ಞಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸ ಯಾಮಾನೀವ ಯಜ್ಞೋ ಯಾವತ್ಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾ
ತಾವಂತಮೇವೈತತ್ಪರಿಗೃಹ್ಣಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೫-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಕಾಲಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ, ವತ್ಸರರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಹೀಗೆ ದೇಶಕಾಲಾದಿರೂಪಿಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಆಧಾರವು ಎನ್ನುವಿತ್ತೈತನೋ ಯಜ್ಞಾಧಾರವೂ ಅಷ್ಟೇ ವಿಶ್ವತಿಯುಳ್ಳವು ಎಂದು "ಯಾವತ್ಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾ ತಾವಂತಮೈವೈತತ್ಪರಿಗೃಹ್ಣಾತಿ" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಧಾರವಾದ ವೇದಿಯ ಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

ತಂ ಭಂದೋಭರಭಿತಃ ಪರಿಗೃಹ್ಯ | ಅಗ್ನಿಂ ಪುರಸ್ತಾಪ್ತಮಾಧಾಯ ತೇನಾರ್ಚಂತಃ ಶ್ರಾವ್ಯಂತಕ್ಲೇ-
ರುಸ್ತೇನೇಮಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಂ ಪೃಥಿವೀಂ ಸಮವಿಂದಂತ ತದ್ಯದೇನೇಮಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಂ ಸಮ-
ವಿಂದಂತ ತಸ್ಮಾದ್ವೇದಿನಾಗಮ ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ಯಾವತಿ ವೇದಿಸ್ತಾವತಿ ಪೃಥಿವೀತ್ಯೇತಯಾ
ಹೀನಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಂ ಸಮವಿಂದಂತೈವಗ್ಂ ಹ ವಾ ಇಮಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಂ ಸಪಶ್ನಾನಾಂ
ಸಂವ್ಯಂಕ್ತೇ ನಿರ್ಭಜತ್ಯಸ್ಮೈ ಸಪಶ್ನಾಸ್ಯ ವಿವಮೇತದ್ವೇದ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೫-೭)

ಭವಿಸ್ಸುಗಲಿಂದ ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ಪರಿಗೃಹಿಸಿದನಂತರ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅನುಸೂಕ್ತವಾದ ತಪೋರೂಪವಾದ ನಿಯಮಗಳಿಂದಲೂ ವ್ರತಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸತೊಡಗಿದರು. ಇವರ ಫಲವಾಗಿ ಅವರು ಪೂರ್ಣವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು (ಸಮವಿಂದಂತ). ಅವರು ಈ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಡೆದುದರಿಂದಲೇ (ಸಂವಿಧ) ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ವೇದಿ ಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಅದುದರಿಂದಲೇ "ಪೃಥ್ವಿಯು ಎಷ್ಟು ವಿಶ್ವತವಾಗಿದೆಯೋ ಯಜ್ಞವೇದಿಯೂ ಅಷ್ಟೇ ವಿಶ್ವತವಾಗಿದೆ" ಎಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಶತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ತಾನೇ ಈ ಸಮವ್ರವಾದ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ಓಡೆಯ ನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಐತರಿಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ತಂ ವೇದ್ಯಾಮಮನ್ವವಿಂದನೈದ್ವೇದ್ಯಾಮನ್ವವಿಂದಂಸ್ತದ್ವೇದೇವೇದೀಶ್ವಂ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೯)

ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಕಂಡು ಆದನ್ನೂ ಪಡೆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವೇದಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು ಎಂದು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನರೂಪವಾದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು "ಇದೇ ವೇದಿಯು ಪೃಥಿವಿಯ ಪರವಾದ ಅಂಶವು" ಎಂದು ತಿಳಿಸಿರುವಾಗ ಪೃಥಿವಿಯೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಭೂಮಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬಾರದೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪೃಥಿವಿ ಶಬ್ದವು ಅಂತರಿಕ್ಷ ನಾಮಗಳಲ್ಲೊಂದು ಶೂತವಾಗಿದೆ. (೨-೧೦) ಪ್ರಥನಾತ್ಪೃಥಿವೀತ್ಯಾಹುಃ (ಐ. ೧-೧೧) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಶ್ವತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪೃಥಿವೀನಾಟ್ಯಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಈ ವೇದಿಯು ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಗೂ ಪರವಾದ ಅಂಶವು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಮಹತ್ವವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅಯಂ ನಾವ ಲೋಕ ಏವೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಸ್ಯಾಪ ಏವ ಪಂಕ್ರಿತೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಯಜುಷ್ವತ್ಯೈ
ಇಷ್ಟಕಾಃ ಸೂದದೋಹಾ ಓಷಧಯಶ್ಚ ವನಸ್ಪತಯಶ್ಚ ಪುಂಃಷಮಾಹುತಯಃ ಸಮಿದೋಽಗ್ನಿ
..... ಸಯೋ ದೈತವೇವಂ ನೇದ ಲೋಕಂಪೃಥಾನೇನಂ ಭೂತನೇತತ್ಪರ್ವಮಥ
ಸಂಪದ್ಯತೇ |

[ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೧]

ಇಷ್ಟಕೆಗಳಿಂದ [ಇಷ್ಟಕೆಗಳಿಂದ] ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಯೇ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಲೋಕವು ಇದನ್ನು ಸುತ್ತವಂದಿರುವ
ಇಷ್ಟಕೆಗಳೇ [ಪೃಥಿಯನ್ನು ಸುತ್ತವಂದಿರುವ] ಉದಧಿಗಳು, ಯಜುಷ್ವತೆಗಳೇ ವಾನವರು, ಸೂದದೋಹೆಗಳೇ ಪಶುಗಳು,
ಇಷ್ಟಕೆಗಳ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಗಳೇ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳು ಲೋಕಂಪೃಥಾನೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಈ ತತ್ಪರ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ
ವನು ಲೋಕಾಧಿಪಾತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ.

ಅಂತಂಕ್ಷಗ್ಂ ಹ ತೈವೈವೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರೇವ ಸಂಧಿಃ | ಪಂಕ್ರಿತಃ
ಪರೇಣಾ ಹಾಂತಂಕ್ಷಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಸಂಧತ್ಸ್ಮಾಃ ಪಂಕ್ರಿತೋ ವಯಾಗ್ಂಸಿ ಯಜುಷ್ವತ್ಯೈ
ಇಷ್ಟಕಾ ವರ್ಷಗ್ಂಸೂದದೋಹಾ ಮುಂಃಚಯಃ ಪುಂಃಷಮಾಹುತಯಃ ಸಮಿದೋ
ಲೋಕಂಪೃಥಾ ತದ್ವಾ ಏತತ್ಪರ್ವಂ

[ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೨]

ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ಅಂತಂಕ್ಷವು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಂಧಿಯು ಅಂತಂಕ್ಷಕ್ಕೂ ಮೀರಿದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಾಗುವುದರಿಂದ ಈ
ವೇದಿಕೆಯ ಪಂಕ್ರಿತಗಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಂಧಿಯು. ಯಜುಷ್ವತಿಯೆಂಬ ಇಷ್ಟಕೆಗಳೇ ಪಕ್ಷಿಗಳು. ಸೂದದೋಹೆಗಳೇ
ವೃಷ್ಟಿಯು. ಇಷ್ಟಕೆಗಳ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಗಳೇ ರತ್ನಿಗಳು. ಆಹುತಿಗಳೇ ಸಮುತ್ಸುಗಳು. ಲೋಕಂಪೃಥಾನೇ
ವಾಯುವು. ಈ ತತ್ಪರ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತಾಡಾತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ದ್ವಾರ್ಹ ತೈವೈವೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಸ್ಯಾಪ ಏವ ಪಂಕ್ರಿತೋ ಯಥಾ ಹ ನಾ ಇದಂ ಕೋಟಃ
ಸಮುಬ್ಧಿತ ಏವ ಸಮೇ ಲೋಕಾ ಅಷ್ಟಂಶತ್ಸ್ಮದ್ಯಾ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನ್ ಪರೇಣಾಪಸ್ತಾಃ
ಪಂಕ್ರಿತೋ ದೇವಾ ಯಜುಷ್ವತ್ಯೈ ಇಷ್ಟಕಾ ಯದೇವೈತೈನ್ ಲೋಕೇಽಗ್ನೇಂ ತತ್ಪೂದದೋಹಾ
ನಶ್ಚತ್ತಾಃ ಪುಂಃಷಮಾಹುತಯಃ ಸಮಿಧ ಅದಿತ್ಯೋ ಲೋಕಂಪೃಥಾ ತದ್ವಾ ಏತತ್ಪರ್ವಮಾದಿತ್ಯೈ-
ಮೇತಾಭಿಸಂಪದ್ಯತೇ ತತ್ಪರ್ವೋಽಗ್ನಿಃ

[ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೩]

ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ದ್ವಾರ್ಹಲೋಕವು. ಸುತ್ತವಂದಿರುವ ಇಷ್ಟಕೆಗಳೇ ಈ ಲೋಕವನ್ನಾರಿಸಿರುವ ಉದಧಿಗಳು, ಯಜುಷ್ವತಿ
ಯೆಂಬ ಇಷ್ಟಕೆಗಳೇ ದೇವತೆಗಳು. ಸೂದದೋಹೆಗಳೇ ಈ ಲೋಕದ ಅನ್ನವು. ಇಷ್ಟಕೆಗಳ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಗಳೇ
ನಶ್ಚತ್ತಗಳು. ಲೋಕಂಪೃಥಾನೇ ಅದಿತ್ಯನು.

ಅದಿತ್ಯೋ ಹ ತೈವೈವೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಸ್ಯ ದಿಶ ಏವ ಪಂಕ್ರಿತಸ್ತಾಃ ಷಷ್ಟಿಶ್ಚ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನಿ
ಭವಂತಿ ಷಷ್ಟಿಶ್ಚ ವೈ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನಾದಿತ್ಯಂ ದಿಶಃ ಸಮಂತಂ ಪರಿಯಂತಿ ರಶ್ಮಯೇ

ಯಜುಷ್ಯತೈ ಇಷ್ಟಕ್ತಾಸ್ತಾಃ ಪಷ್ಪಿಶ್ವೈವ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನಿ ಭವಂತಿ ಪಷ್ಪಿಶ್ವ ಹ ವೈ ತ್ರೀಣಿ
 ಚ ಶತಾನಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಯಸ್ಯದ್ಯತೈರಿತ್ಯು ಯಜುಷ್ಯತೀಃ ಪುತ್ರೈರ್ಪಯಂತಿ ರಶ್ಮಿನ್ಯಾಸ್ತದ್ವಿಶ್ವು
 ಪುತ್ರೈರ್ಪಯತ್ಯಥ ಯದಂತರಾ ದಿಶಶ್ಚ ರಶ್ಮಿಂಶ್ಚ ತತ್ಪೂದದೋಹಾ ಅಥ ಯದ್ವಿಶ್ವು ಚ
 ರಶ್ಮಿಷು ಚಾನ್ಯಂ ತತ್ಪುರೀಷಂ ತಾ ಅಪತಯಿಸ್ತಾಃ ಸಮಿಧಃ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೫-೪-೪)

ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಯೇ ಅದಿತ್ಯನು. ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಅವಾತದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ.
 ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾತಗಳಾದ ಯಜುಷ್ಯತೆಗಳೇ ಅದಿತ್ಯನ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ರಶ್ಮಿಗಳಾಗಿವೆ. ಸೂದದೋಹಗಳೇ
 ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳೂ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತತ್ಪುರೀಷಗಳು. ಇಷ್ಟಕೆಳಗೆ ಮಧ್ಯತರ್ಪಣವಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಗಳೇ
 ರಶ್ಮಿಗಳೂ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ನಡುವೆ ಇರುವ ಅನ್ನವು.

ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಹ ತ್ರೇಣೈಹೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಾನಿ ವಾ ಏತಾನಿ ಸಪ್ತವಿಗಂಶಕರ್ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ — ||
 ಭಂದಾಗ್ಂಶಿ ಹ ತ್ರೇಣೈಹೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಾನಿವಾ ಏತಾನಿ ಸಪ್ತಚ್ಚಂದಾಗ್ಂಶಿ ||
 ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ತ್ರೇಣ ಭೂತಾನಿ | ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಏಹೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತ ಅಪೋ ವೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ
 ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಾ ಹೈತಾ ಅಪ ಏವೈಹೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಸ್ಯ ನಾವ್ಯಾ ಏವ ಪರಿಶ್ಚಿತಸ್ತಾಃ
 ಪಷ್ಪಿಶ್ವ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನಿ ಭವಂತಿ ಪಷ್ಪಿಶ್ವ ಹ ವೈ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನಾದಿತ್ಯಂ ನಾದ್ಯಾಃ
 ಸಮಂತಂ ಪರಿಯಂತಿ ಆತ್ಮಾಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಂ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷಃ ||—

[ಶ. ಛಾ. ೧೦-೫-೪. ೬ ರಿಂದ ೧೪]

ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಯೇ ಸಮಸ್ತ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು; ಸಪ್ತಚ್ಚಂದಸ್ಸುಗಳು; ಇದೇ ಸಂವತ್ಸರವು; ಇದೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಆಗಿದೆ.
 ಅದಿತ್ಯನ ಸುತ್ತಲೂ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ರಶ್ಮಿರೂಪಗಳಾದ ನಾವೆಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವಂತೆ ಈ ವೇದಿಯು ಸುತ್ತಲೂ
 ಯಜುಷ್ಯತೀರೂಪದ ದೇವನಾನುವಾದಿಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವೇದಿಕೆಯು ದೇಹವೇ ಈ ಅದಿತ್ಯಾಂಶಗಳನ್ನಾದ
 ಹಿರಣ್ಮಯಪುರುಷನು. ಈ ಹಿರಣ್ಮಯಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವು ಎಷ್ಟು ಅಕರ್ಷಕವಾದದ್ದು ಮತ್ತು ಎಷ್ಟು ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದು
 ಎಂದರೆ—

ತಸ್ಯೈವ ಪ್ರತಿವೈ | ರುಕ್ಮಶ್ಚ ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣಂ ಚಾರ್ಜಾದಿತ್ಯಮಂದಲಂ ಚ ಸ್ತುಚಾ ಏತು
 ಶಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀದ್ಯೇಷ್ಟಿಯಮಾತ್ಮನೈ ಇಯಂ ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ತಿಸ್ತೋ ವಿಶ್ವಹೋತಿಷ ವಿಶಾ
 ದೇವತಾ ಅಗ್ನಿರ್ವಾಯುರಾದಿತ್ಯ ಏತಾ ಹೈವ ದೇವತಾ ವಿಶ್ವಂ ಹೋತಿಷ್ವಾರ್ತಕವಾಃ
 ಸಂವತ್ಸರಃ ಸ ಆತ್ಮಾ ಪಂಚ ನಾಕಸದಃ ಪಂಚ ಪಂಚಿಚಿದಾಃ ಸ ಯಜ್ಞಸ್ತೇ ದೇವಾ ಅಥ
 ಯದ್ವಿಕ್ರೋಚ ಚ ಸ್ವಯಮಾತ್ಮಣ್ಣಾ ಚಾತ್ಮಾ ಅತ್ಮಾ ಸ ಏಷ
 ಸರ್ವಸಾಮಾಪಾಂ ಮಸ್ಯೇ ಸ ಏಷ ಸರ್ವೇ ಕಾವ್ಯಃ ಸಂಪನ್ನ ಅಪೋ ವೈ ಸರ್ವೇ ಕಾಮಾಃ
 ಸ ಏಹೋಽಕಾಮಾಃ ಸರ್ವ ಕಾಮೋ ಸ ಹ್ಯೇತಂ ಕಸ್ಯ ಚ ಸ ಕಾಮಃ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೫-೪-೧೫)

ಸುಣ್ಣವಾತ್ರವೂ, ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣವೂ ಈ ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಹಿರಣ್ಮಯಪುರುಷನ ಎರಡು ಪಾದಗಳು. ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆ ಯಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಸ್ತುತಿ (ಪಾತ್ರೆ) ಗಳೂ ಇವನ ಬಾಹುಗಳು. ಇವರೇ ಇಂದ್ರಾಂಗುಳು. ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಅತ್ಯಣವಾಗಿರುವ ಈ ಎರಡು ಇವುಗಳೇ ಪೃಥ್ವಿಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು. ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತೀರೂಪನಾದ ಇವುಗಳೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು. ಇವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಮೂರು. ಈ ಮೂರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯರನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ವೇದಿಯ^೧ ದೇಹವೇ ಸಕಲಶೂನ್ಯ ಅಂತವಾಗಿದೆ. ಈ ವೇದಿರೂಪವಾದ ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಹಿರಣ್ಮಯಪುರುಷನು ಸರ್ವಕಾಮಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಮರೂಪಿಗಳೆಂದೂ ಪೂರ್ಣಪ್ರಸಂಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವೇದಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನೂ ವಿಶ್ವಾತಿಯನ್ನೂ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಕೇವಲ ಅಧಿದೈವತ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲದೇ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಮಹಿಮೆಯು ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅಂತವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ “ ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಂತಃ ” ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ, ಪೃಥಿವಿಯ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸ್ಥಾನ ಅಥವಾ ಸ್ವಭಾವವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸಾಯಣರು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

ಏತಾವತೀ ನೈ ಪೃಥಿವೀ ಯಾವತೀ ನೇದಿಃ |

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೩-೬-೪-೧)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೆಂಬಂತೆಯವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ. ನ ಹಿ ವೇದ್ಯತೀರಿತಾ ಭೂಮಿರಸಿ^೨ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ—ಅಯಂ ಯಜ್ಞಃ ಭೂತಜಾತಸ್ಯ ಸಂನಹನಂ | ತತ್ತೈವ ವೈಷ್ವಾನ್ವದಿ ಸರ್ವಫಲೋತ್ಪತ್ತೇಃ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಬಂಧಕತ್ವಾತ್ | ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ವೃಷ್ಟಿಯುಂಟಾಗಿ ತದ್ವಾರಾ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಇದು ಬಂಧಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಇದು ನಾಭಿರೂಪದಲ್ಲಿದೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ನಾಭಿಶ್ಚೈವೈ, ವಾಸಸ್ತಾನ, ವ್ಯಾಪಕಸಂಬಂಧ, ಸಂನಾಹಕ ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಕ, ಬಂಧಕ, ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೇ ನಾಭಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳಿಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತೋರಿಸಬಹುದು. ಪೃಷ್ಠಾಮಿ ಯತ್ರ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೇಳಿರುವ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿ ಈ ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಯಜ್ಞವೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ, ಸ್ಥಿತಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವ ಬಂಧಕಸಾಧನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ನಾಭಿರೂಪದಲ್ಲಿದೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ

ದೇವಾನ್ ಛಾವಯಂತಾನೇನ ತೇ ದೇವಾ ಭಾವಯಂತು ವಃ |

ಪರಸ್ಪರಂ ಭಾವಯಂತಃ ಶ್ರೇಯಃ ಪರಮವಾಪ್ಸ್ಯಥ ||

(ಭ. ಗೀ. ೩-೧೧)

ದೇವಾನ್ ಇಂದ್ರಾದೀನ್ ಭಾವಯಂತ ವರ್ಧಯಂತ ಅನೇನ ಯಜ್ಞೇನ^೩ ತೇ ದೇವಾ ಭಾವಯಂತು ವೈಷ್ವಾನ್ವದಿನಾ ಅಸ್ಮಾಯಯಂತು ವಃ ಯುಷ್ಮಾನ್ | ಏವಂ ಪರಸ್ಪರಂ ಅನ್ಯೋನೈಂ ಭಾವಯಂತಃ

ಶ್ರೀಯಃ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿಜ್ಞಾನಪ್ರಾಪ್ತಿಂ ಕ್ರಮೇಣ ಅವಾಪ್ಸ್ಯಥ | ಸ್ವರ್ಗಂ ನಾ ಪರಂ ಶ್ರೀಯಃ
ಅವಾಪ್ಸ್ಯಥ |

(ಶಂ. ಛಾ.)

ಯಜ್ಞವೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ನರೂಪವೆಂದೂ, ಈ ಅನ್ನವನ್ನು ಮಾನವರು ಯಜ್ಞರೂಪದಿಂದ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದೂ, ಇದರಿಂದ ತೃಪ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ವ್ಯಷ್ಟಾದಿಗಳಿಂದ ಮಾನವರ ಸ್ಥಿತಿಗೂ, ವೃದ್ಧಿಗೂ ಕಾರಣರಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಭಗವದ್ವೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶವಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಸಮಪ್ರವಾದ ಶ್ರೀಯಸ್ಸಿಗೂ ಯಜ್ಞವೇ ಸಾಧನವೆಂದಾಯಿತು. ಈ ಯಜ್ಞವು ಲೋಕಕ್ಕೆಲಾ ಶ್ರೀಯಃಸಾಧನವು ಎಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು ಇದನ್ನು ಸೇವಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾಚರಿಸಿದರೆ ಇದು ಬ್ರಹ್ಮವ್ಯಾಪಕವೂ ಸಾಧನವಾಗುವುದೆಂದು ಶಂಕರಾದಿಗಳು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವು ವಿಶ್ವದ ಐಕ್ಯವನ್ನೂ ಈ ಐಕ್ಯದ ನೆಲೆಯು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮೂಲತತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಕರೆದಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಯಜ್ಞದ ಮತ್ತು ತಪ್ಪಿನ ಫಲವು. ಜಗತ್ಪಾರಣನೂ. ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗೂ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿಯೂ ಇವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧನವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಹುತಿಯಾಗಿ ತನ್ನನೇ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾಯಿತು.

ಯ ಅತ್ಮದಾ ಬಲಿದಾ ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವ ಉಪಾಸತೀ ಪ್ರತಿಷಂ ಯಸ್ಯ ದೇವಾಃ |

ಯಸ್ಯ ಛಾಯಾಮೃತಂ ಯಸ್ಯ ಮೃತ್ಯುಃ ಕಸ್ಯೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧಾಮು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ತನ್ನ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದನು. ಅವನ ಅಜ್ಞೆಯನ್ನೇ ದೇವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೃತ್ಯುವೂ, ಅಮೃತತ್ವವೂ ಅವನ ಛಾಯೆಗಳು. ಅಂತಹ ವಿಶ್ವಹೇತುವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ನಾನೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಾದಿರ್ವರ್ಮಗಳನ್ನಾಚರಿಸಿ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸೋಣ ಎಂದು ಯಜ್ಞ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞವು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲವು; ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಹೇತುವು ಮತ್ತು ಶ್ರೀಯಸ್ಸಿಗೆ ಸಾಧನವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ತಹಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಥ ದೇವಾಃ | ಅನ್ಯೋನ್ಯಮುಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಜುಹ್ವತೇರೈರುಸ್ಮೇಧೈಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶಾಶ್ವಾನಂ ಪ್ರದದೌ
ಯಜ್ಞೋ ಹ್ಯವಾಮಾಸ ಯಜ್ಞೋ ಹಿ ದೇವಾನಾಮಸ್ಯಂ |

(ಶಂ. ಛಾ. ೧೧-೧೨-೨)

ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಪರಸ್ಪರಾನುಕೂಲಿಕವಾದ ಅಹುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಿದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅವರಿಗೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಯಜ್ಞವೇ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವತ್ತಾಯಿತು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನವೆಂದು [ಎಂದರೆ ಅನ್ನಸಾಧನವೆಂದು] ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೇ.

ಸ ಏತೇನ ಯಜ್ಞೇನ | ದೇವೇಭ್ಯ ಅಶ್ವಾನಂ ವಿರಕ್ತೀಣತ ಸ ಯದ್ಬ್ರೂತಮಾಪ್ನೋತಿ ಯಜ್ಞವ

ತತ್ರ ಜಾಪತಿರ್ದೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ಪ್ರಾಯಚ್ಛದೇವಮೇವೈಷ ವತದ್ವೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ಪ್ರಯ-
ಚ್ಛತಿ ತಸ್ಮಾದು ಸಂಯತ ಏವ್ಯತಾಗ್ಂ ರಾತ್ರಿ ಚಿಚಿರವೇನ್ಯಥಾ ಹವಿಷಾ ಚರೇದೇವಗ್ಂ
ಹವಿರ್ಹೇಷ ದೇವಾನಾಂ ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೪-೩)

ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅವರಿಗೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ ಪುನಃ ಯಜ್ಞಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ತನ್ನ
ಪ್ರತಿದೂಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ರೀತಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರತಿದೂಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತಿಯಿಡಿಸಿ
ದುದರಿಂದ ತಿಳುವವರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಪರ್ಯಾಯನಾಮದಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಅಥ ಯದ ಜ್ಞಂ ತನುತೇ | ಯಜ್ಞೇನ್ನೈವೈತದ್ವೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣೇತೇ ಯಥೈವ
ತತ್ರ ಜಾಪತಿರ್ನಿರಕ್ರೀಣೇತ್ಯೇವಂ ಅಥ ಯದ್ವದ್ವಿರ್ನಿರ್ವಪತಿ ಹವಿಷ್ಯೈವೈತದ್ವೈಜ್ಞಂ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣಾತಿ
ಹವಿರನುವಾಕ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾನುವದಾನೇನಾವದಾನಂ ಯಾಜ್ಞಯಾ ಧೂಮಾಂ ವಷಟ್ಪಾರೇಣ
ವಷಟ್ಪಾರಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೪-೪)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಯಾವನು ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಮೂವನ್ನು
ತಿರಿಸಿ ಅ ದೇವಮುಣಾದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು
ಶತಪಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಅಂಶವನ್ನೇ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲೂ ಸಹ,

ಇಷ್ಟಾನಾ ಭೋಗಾನ್ ಹಿ ವೋ ದೇವಾ ದಾಸ್ಯಂತೇ ಯಜ್ಞಭಾವಿತಾಃ |
ತೈರ್ವತ್ತಾ ನ ಪ್ರಜಾಯೇಭ್ಯೋ ಯೋ ಭುಂಕ್ತೇ ಸ್ತೇನ ಏವ ಸಃ ||
ಯಜ್ಞತಿಷ್ಠಾತಿನಸ್ತಂತೋ ಮುಚ್ಯಂತೇ ಸರ್ವಕಿಲ್ಬಿಷೈಃ |
ತೇ ತ್ವಘಂ ಭುಂಜತೇ ಪಾಸಾ ಯೇ ಪಚಿಂತ್ಯಾತ್ಮಕಾರಣಾತ್ ||

(ಭ. ಗೀ ೩-೧೨, ೧೩)

ಯಜ್ಞದಿಂದ ತೃಪ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಮಾನವರಿಗೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅವರವರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆ
ಗಳಿಂದ ಅನ್ನಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಪುನಃ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಕರವಾದ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿ
ದಿದ್ದರೆ ಅವನು ಷೋಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಸತ್ಕರುಷರು ಕಿಲ್ಬಿಷದಿಂದ ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ,
ಅದಿಲ್ಲದವರು ಪಾಪಿಗಳಾಗಿ ಪಾಪಫಲವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಯಜ್ಞವು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಏಕಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸ
ತಕ್ಕ ತಂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ವಿಶ್ವಚಕ್ರವೆಂದೂ ಕರೆದಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅನ್ಯಾದ್ವನಂತಿ ಭೂತಾನಿ ಪರ್ಜನ್ಯಾದ್ವನೈವ ಸಃ |
ಯಜ್ಞಾದ್ವನಂತಿ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಯಜ್ಞಃ ಕರ್ಮಸಮುದ್ಯವಃ ||
ಕರ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯವಂ ವಿದ್ವಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಕ್ಷರಸಮುದ್ಯವಂ |

ತಸ್ಯಾಶ್ಲೇಷಗತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿತ್ಯಂ ಯಜ್ಞೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ||
 ಏವಂ ಪ್ರವರ್ತಿತಂ ಚಿತ್ರಂ ನಾನುವರ್ತಯತೀತ ಯಃ |
 ಅಘಾಯುರ್ದಿಯಾರಾನೋ ಮೋಘಂ ಪಾರ್ಥ ಸ ಜೀವತಿ ||

(ಭ. ಗೀ. ೩-೧೩. ೦೦೦ ೧೬)

ಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪರ್ಜಸ್ವಯಾ (ವೃಷ್ಟಿಯೂ) ಪರ್ಜಸ್ವದಿಂದ ಅನ್ನವೂ ಅನ್ನದಿಂದ ಧೂತಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುವು. ಈ ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವದ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ, ಪುನರಾವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಸಹ ಮೂಲನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿದೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಾವ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಈ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನರಿಯದೆ, ನಿಯತವಾದ ಈ ವಿಶ್ವಚಕ್ರದ ಹಾದಿಯನ್ನನುಸರಿಸದೆ, ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗುವನೋ ಅವನು ಪಾಪಿಷ್ಠನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಗಿಡ್ಡಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಿವಾಕ್ಯಕೃತಿಪಾದಿತವಾದ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವು ಏನನ್ನಲ್ಲಿದ್ದಿದೆ. 'ಭುವನಸ್ಯ ನಾಥಃ' ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ತಕವಾಗುವಂ ಈ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ಋಷಿಗಳಿಗಿಲ್ಲದೇ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ವ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ |
 ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾಣಃ ಸಚಂತ ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫೦ ಮತ್ತು ೧೦-೯೦-೧೬)

ದೇವತೆಗಳ ತಮ್ಮ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದುದೂ, ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಪಂಚಿಕವಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ಈ ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞವೇ ಮೂಲವಾಯಿತು. ಈ ಯಜ್ಞದ ಧರ್ಮಗಳೇ ಅಂತರ್ದ್ರವಿ ಸ್ವಾಹಿತವಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅವರರ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಧೂತಗಳೂ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಿತಿಪೀಠವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ತಿಳಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಕೈತ್ತಿರಿ:ಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ,

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸಂಜತ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪೂರ್ವಾ ಕ್ಷುಧಂ ನ್ಯಾಯಂಶ್ಚ ಏತಂ ನವರಾತ್ರಮಪಶ್ಯತ್ಪ್ರಮಾಹರ-
 ತ್ರೇನಾಯಜತ ತತೋ ನ, ಪ್ರಜಾಭ್ಯೋಲಕಲ್ಪತ ಯರ್ಹ ಪ್ರಜಾಃ ಕ್ಷುಧಂ ನಿಗಚ್ಛೇಯುಶ್ಚರ್ಹಿ
 ನವರಾತ್ರೇಣ ಯಜೇತೇನೇ ಹಿ ವಾ ನಿಶಾಸಾಂ ಲೋಕಾ ಅಕ್ಷುಪ್ತಾ ||

(ಕೈ. ಸಂ. ೭-೩೪-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನಂತರ ಅವು ಕೃತ್ತಿರಿಂದ ಧರಿತವಾದವು. ಅವುಗಳ ಕೃತ್ತಿರಿನ ಶಮನಕ್ಕಾಗಿ ನವರಾತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೀಕ್ಷಿಸಿ ಆದರಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದನು. ಆದರಿಂದ ಆ ಪ್ರಜೆಗಳ ಕೃತ್ತಿರಿನ ಶಮನವಾಯಿತು ಆದುದರಿಂದ ಕೃತ್ತಿರಿನ ಶಮನಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವು ಅಚರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ನಿರೂಪವಾಗಿದೆ. ಆ ಯಜ್ಞವೇ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಒಂದು ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಮನದಲ್ಲಿಯೂ ಇಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಕಲ್ಪಂತೇಷಾನ್ಮಾ ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಊರ್ಜಾ ದಧಾತಿ ಶ್ರೀರಾತ್ರೇಣೈವೇಮಂ ಲೋಕಂ ಕಲ್ಪಯತಿ
ಶ್ರೀರಾತ್ರೇಣಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಶ್ರೀರಾತ್ರೇಣಾಮುಂ ಲೋಕಂ ಯಥಾ ಗುಣೇ ಗುಣಮನ್ನಸ್ತೈಶ್ಯೇವಮೇವ
ತಲ್ಲೋಕೇ ಲೋಕಮನ್ನಸ್ತೈಶ್ಯಾ ಅಶಿಥಿಲಂ ಭಾವಾಯ ||

(ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೭-೨-೪-೨)

ನವರಾತ್ರರೂಪವಾದ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಲೋಕತ್ರಯಕ್ಕೂ ಜೈತನ್ಯವು ದೊರೆಯಿತು. ಶ್ರೀರಾತ್ರದಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಗೂ, ಶ್ರೀರಾತ್ರದಿಂದ
ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ, ಉಳಿದ ಶ್ರೀರಾತ್ರದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸ್ಥಿತಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಈ ಯಜ್ಞದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ
ಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಓತವೋತ್ರರೂಪದಿಂದ ತಂತುವಿನೊಡನೆ ತಂತುವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಟವನ್ನು (ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು) ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆ,
ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡಿ ಮೂಲ
ಲೋಕಗಳೂ ಅವುಗಳ ನಿಯತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಲೋಕತ್ರಯಕ್ಕೂ ಓತವೋತ್ರವಾದ ಸಂಬಂಧ
ವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಈ ಯಜ್ಞವು ವಿಶ್ವಜೀವದ ನಾಡಿಯಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಶತಪಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ,

ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಾ ವಿಷ ಭೂತಾನಾಗಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮಾತ್ಮಾ ಯದ್ಯಜ್ಞಸ್ತಸ್ಯೈವಮೃದ್ಧಿ ಮನು
ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಬುಧ್ಯತೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೩-೨-೧)

ಈ ಯಜ್ಞವು ಸಕಲ ಮಾನವರ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಆತ್ಮನೇ ಆಗಿದೆ. ಯಾವನು ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೋ
ಅವನು ಸತ್ತಂತಾನವನೂ, ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು.

ಸ ಯದಗ್ನೌ ಜುಹೋತಿ | ತದ್ವೇನೇಷು ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವೇನಾಃ ಸಂತ್ಯಥ ಯತ್ಸದಸಿ ಭಕ್ಷಯಂತಿ
ತನನುಷ್ಯೇಷು ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಮಾನ್ನನುಷ್ಯಾಃ ಸಂತ್ಯಥ ಯದ್ವೈವಿದ್ಯಾನೋರಾಕಾಂಗಾಃ ಸೀದಂತಿ
ತತ್ಸತ್ಯೇಷು ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಮಾನ್ನಿ ತರಃ ಸಂತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೬-೨-೨)

ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಿತವಾದುದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಿ
ಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಸದಸ್ಯನಲ್ಲಿ ಹಂಚಲ್ಪಟ್ಟ (ಸೋಮ) ರಸದಿಂದ ಮಾನವರ ಸ್ಥಿತಿಯಿದೆ. ನಾರಾಶಂಕವಾತ್ರೆಯಿಂದ ಅರ್ಪಿತ
ವಾದ ಅಹುತಿಯು ಪಿತೃಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಮಾನವನು ತನ್ನ ದೇವ ಋಣವನ್ನೂ ಪಿತೃ ಋಣವನ್ನೂ
ಸಹ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಿಂದಲೇ ತೀರಿಸಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೇ ಇವನಿಗೆ ಋಣದಿಂದ ವಿಮೋಚನೆಯಿಲ್ಲ. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಿಂದ
ಹಿಂದೆ ಉದಹರಿಸಿದೆ

“ತಲ್ಲೋಕೇ ಲೋಕಮನ್ನಸ್ತೈಶ್ಯಾ ಅಶಿಥಿಲಂ ಭಾವಾಯ ”

(ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೭-೨-೪-೨)

ಎಂಬ ನಾಡ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರದ ಅಸ್ತಿತ್ವವು ಶಿಥಿಲವಾಗದೇ ಭದ್ರವಾಗಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಸಂಬಂಧವೂ
ಓತವೋತ್ರಗಳಂತೆ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದ ಅನಶ್ಯಕತೆಯಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಋಣತ್ರಯದ
ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ಸಹ ಈ ಪರಸ್ಪರದ ಬಂಧನವು ವರ್ಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ.

ಖಂಡಗ್ಂ ಹ ವೈ ಜಾಯತೇ ಯೋಽಸ್ತಿ ಸಜಾಯಮಾನ ಏವ ದೇವಭ್ಯ ಋಷಿಭ್ಯಃ ಪಿತೃಭ್ಯೋ
ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೧)

ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸ್ಥಿತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಸಹ ಅವನ ಜನ್ಮದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದೇವಮುಣವೂ, ಮುಷಿಮುಣವೂ, ಪಿತೃ
ಮುಣವೂ ಅವನ ಮೇಲಿನ ಹೊರೆಯಾಗಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಸಯದೇವ ಮುಜೇತ | ತೇನ ದೇವಭ್ಯ ಋಣಂ ಜಾಯತೇ ತದ್ವೈಭ್ಯ ಏತತ್ಕರೋತಿ ಯದೇಭ್ಯೋ ||
ಐ.ಹೋತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೨)

ಈ ಮುಣದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ವಿಶ್ವದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ತಾನು ಸಹ ಭಾಗವಹಿಸುವಂತೆ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕಾಮಾದಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾ
ದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ದೇವಮುಣವನ್ನು ತೀರಿಕೆ ಆ ಮುಣದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಲೇ ಬೇಕು.

ಜಾಯಮಾನೋ ವೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿಸ್ತ್ರಿಭಿರ್ಮುಣಿವಾ ಜಾಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೋಣರ್ಷಿಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞೇನ
ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರವಯಾ ಪಿತೃಭ್ಯ ಏವ ವಾ ಅನ್ನನೋ ಯಃ ಪುತ್ರೀ ಯಜ್ಞಾ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿವಾಸೀ ||
(ಕೈ. ಸಂ. ೬-೩-೧೧-೫)

ಇದಲ್ಲದೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ಹುಟ್ಟುವಾಗಲೇ ಮುಷಿಮುಣ, ದೇವಮುಣ, ಪಿತೃಮುಣಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ
ಮುಣಗಳನ್ನು ಹೊತ್ಕೊಂಡೇ ಹುಟ್ಟುವನು. ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವ್ರತದಿಂದ ಗುರುಕುಲದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾ ನಿಯಮವಾಗಿ ಗುರು
ನಿಂದ ಉಪದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮುಷಿ ಮುಣವು ತೀರುವುದು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ದೇವತೆ
ಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವಮುಣವು ತೀರುವುದು. ವಿನಾಶವಾದ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪ್ರಹೋತಪ್ಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ
ಪಿತೃಮುಣವು ತೀರುವುದು. ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆ (ಯಜುರ್ವೇದ) ಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವತತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವಪೂರಿತವಾದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕಾದರೆ ಯಜ್ಞವು
ಈ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಕೇಶಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಸೂತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರರೂಪವಾದ ಈ ಯಜ್ಞವು ಸಹ ವಿಶ್ವದ
ವಿಕಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಕೋಚಗಳೊಡನೆ ತಾನೂ ಸಹ ಒಂದು ಸಲ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಸಲ ಸಂಕುಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.
ವಿಶ್ವಗತಿಯೊಡನೆ ತನ್ನ ಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಶಕವಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಯಜ
ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞೋ ನಾಮ | ಭೃಂತಿ ವಾ ಏನನೋತದ್ಯದಧಿಷ್ಠಾಂತಿ ತದ್ಯದೇನೆಂ ತನ್ನತೇ ತದೇನೆಂ
ಜನಯಂತಿ ಸ ತಾಯಮಾನೋ ಜಾಯತೇ ಸ ಯನ್ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞೋ ಯ ಛಾಜ್ಞಾ ಹ ವೈ
ನಾಮೈತ್ಯಜ್ಞ ಇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೪-೨೫)

ಅಭಿವಶಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಹೆಸನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಭಾರೂಪವಾದ ಗತಿಯೊಂದಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಎಂದು ಅವಶ್ಯಕತೆಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಸಂಕೋಚ ವಿಕಾಸಗಳೂ ಇವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ವಿಶ್ವದ ಸ್ವತಂತ್ರಗಳಿಗನುಣವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಕವಾಗಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ.

ಭುಜ್ಯಃ ಸುಪರ್ಣ ಇತಿ | ಯಜ್ಞೋ ವೈ ಭುಜ್ಯಃ ಯಜ್ಞೋ ಹಿ ಸರ್ವಾನಿ ಭುನಕ್ತಿ ಯಜ್ಞೋ
ಗಂಧವಃ.....||

(ಶ್. ಐತ್ಯ. ೯-೪-೧-೧)

ಯಜ್ಞವು ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಅಹುತಿಯಾಗಿ ಆವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಪುನಃ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಉಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಸವಿಸುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ವ್ಯಾಪಕಾರಿವಾದ ಸಮಸವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಸಹ ಯಜ್ಞವು ಕಾರಣವು. ಅದೇ ರಕ್ಷಕವು. ಮತ್ತು ಅದೇ ಸೂತ್ರರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧವು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ "ಯಜ್ಞೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ನಾಥಿಃ" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಿಶ್ವನಾಥಿಯಾದ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದರೆ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗಿಲ್ಲದೂ ಸಮಾನವಾದ ಶ್ರದ್ಧೆಯು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವೆಂದು ತೋರಿದೆ.

ಯೋ ವೈ ಶ್ರದ್ಧಾಮನಾರಭ್ಯ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜತೇ ನಾಸ್ಯೇವ್ಯಾಯ ಶ್ರದ್ಧೆದತೇಷಃ ಪ್ರಣಯತಿ ಶ್ರದ್ಧಾ
ವಾ ಅಪಃ ಶ್ರದ್ಧಾನೇವನಾರಭ್ಯ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜತ ಉಭಯೇಷಸ್ಯ ದೇವಮನುಷ್ಯಾ ಇಷ್ಟಾಯ
ಶ್ರದ್ಧಧತೇ |

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೬-೪-೧)

ಶ್ರದ್ಧಾರಹಿತನಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದವನ ಯಜ್ಞವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರದ್ಧಾರೂಪವಾದ ಅಪ್ಪನ್ನು (ನೀರನ್ನು) ಮುಂದಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ದೇವಮಾನವನಿಂದಿ ಸಕಲರೂ ಸಹ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವರು. ಎಂದು ಶ್ರದ್ಧೆಯ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದಬೇಕಾದ ಈ ಶ್ರದ್ಧೆಯು ಕೇವಲ ಅಂಧಶ್ರದ್ಧೆಯಲ್ಲ. ಈ ಶ್ರದ್ಧೆಯು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡುವ ತತ್ತ್ವಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರಬೇಕು. ಇದು ಭುವನನಾಥಿಯಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅರಿಯತಕ್ಕದ್ದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಜ್ಞಾನದ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವ ಈ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನು ತನಗೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದದ್ದುತ್ಪದಿಂದಿಯುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಆ ವಿಶ್ವಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ತಾನೂ ಸಹ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಆಯಂ ಸೋಮೋ ವ್ಯಷ್ಟೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ ರೇತಃವೃಷ್ಟಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸೇಚನ ಮಾಡುವವನೂ. ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಕನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನ ರೇತಸ್ಸು ಸೋಮರೂಪವಾಗಿದೆಯೆಂದ "ಸೃಷ್ಟಾಮಿ ತ್ವಾ ವ್ಯಷ್ಟೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ ರೇತಃ" ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರರೂಪ

ವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಶ್ವವೆಂಬ ಪರ್ಯಾಯಪದವು ಅದಿತ್ಯನ ಯಾವ ಗುಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ-ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದು ಆನಂ ತರ ಸೋಮವು ಅವನ ರೇತಸ್ಸು ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು. ಶಕಪಥಾತ್ಯಾದಿಲ್ಲಿ ಅಶ್ವ ಶಬ್ದದ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ—

ಪ್ರಜಾಪತೇರಕ್ಷ್ಮ್ಯಶ್ವಯಾರ್ ತತ್ಪ್ರಾರಾಪತತ್ತೋಽಶ್ವಃ ಸಮಭವದ್ಯದಿಶ್ಯಸ್ಯಾಶ್ವತ್ವಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೩-೧-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಶ್ವಯು (ಕಣ್ಣು) ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದುಹೋಯಿತು. ಆದರಿಂದ ಅಶ್ವವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಅದು ವ್ಯವಸ್ಥಾನಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ಅಶ್ವಕ್ಕೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ ನಿರಮಿಮಾತ ಮನಸಃ ಪುರುಷಂ ಚಕ್ಷುಷೋಽಶ್ವಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೫-೨-೬)

ಈ ಅಶ್ವವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಚಕ್ಷುಷಿಸಿದನಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥಾನಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ವರುಣನಿಗೂ ಈ ಅಶ್ವಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಾರುಣೋ ವಾ ಅಶ್ವಃ | ತಂ ದೇವತೆಯಾ ವ್ಯರ್ಥಯತಿ | ಯಶ್ಚಾಜಾಪತ್ಯಂ ಕರೋತಿ | ನನೋ ರಾಜ್ಞೇ ನನೋ ವರುಣಾಯೇತ್ಯಾಹ | ವಾರುಣೋ ವಾ ಅಶ್ವಃ |

(ಶ್ವೇ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೧೬-೧)

ಎಂದು ವರುಣನಿಗೂ ಅಶ್ವಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಸಾಯಣರು ಅಶ್ವಸ್ಯಾಜ್ಯೋನಿಶ್ಚಾದ್ವರುಣಸ್ಯ ಚಾಪಾಂ ಪತಿಶ್ಚಾದಯಮತ್ತೋ ವಾರುಣಃ | ಅಶ್ವವು ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಜನಿಸಿದುದರಿಂದಲೂ, ವರುಣನು ನೀರಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದುದರಿಂದಲೂ ಯಶ್ಚಾಶ್ವವು ವರುಣದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು ಎಂದು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾರುಣಾಶ್ವದ ರಹಸ್ಯಾರ್ಥವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, Eggelling ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಶಕಪಥ ಪ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನು ಪರಿವರ್ತಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

Varuna's horse is none other than the fiery races who pursue his course across the all-encompassing arch of heaven, the sphere of Varuna, the all-ruler. It is in the form of the horse that the Sun is thus lauded in the hymn in praise of Aswamedhe.

(Sacred Books of the East. Vol. XLIV; P. XIX-XX)

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ, ಭ್ರಮವಾದ ವರುಣನ ಈ ಅಶ್ವವು ಯಾವುದೆಂದರೆ ತನ್ನ ದೈನಂದಿನದ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನನ್ನೇ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ವರುಣನಿಗೂ ಈ ಅಶ್ವದೊಡನೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವು ಕ್ರೈಶ್ಚಿಯರ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿವರೂಪಾಂಬ್ರಾಜಮನಯಶ್ಚ ಸ್ಯಾಂ ದೇವತಾಮಾರ್ಭತೈ ಪರ್ಮದೀರ್ಮತೇ ಸ ಏತಂ ವಾರುಣಂ
ಚತುಷ್ಯಪಾಲಮಪಶ್ಯತ್ಕೃಂ ನಿರವಪಶ್ಯತೋ ವೈ ಸ ವರುಣಸಾಪಾದಮುಚ್ಯತೇ ವರುಣೋ ವಾ ಏತಂ
ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಯೋಽಶ್ವಂ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣಾತಿ ||

(ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೨-೩-೧೨-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ಅಶ್ವವನ್ನು ವರುಣನಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದನು. ಆದರೆ ಆ ಅಶ್ವವು ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಗೇ
ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿಗೇ ಹೋಯಿತು. ಆಗ ವರುಣನಿಗೆ ಖೇದವುಂಟಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವರುಣನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ
ಚತುಷ್ಯಪಾಲವನ್ನರ್ಪಿಸಿದನು ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವರುಣನ ಪಾಶದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದನು ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ
ಅಂಶವನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳು ಸಹಾಯಕಗಳಾಗಿರುವುವು. ಆದರೆ ಗ್ರಂಥವು ಬಹಳ
ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದೆಂದು ಅವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಆಧಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವು
ಅಶ್ವಪದವು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಪರ್ಮಾಯಪದವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

ಮ. ಸಂ. ೧-೫-೧ ; ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೨-೨-೧೨-೧ ;
,, ೧-೧೧-೫-೧ ; ,, ೨-೫-೧೨-೧ ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ (ಅಶ್ವಸ್ಯ) ಈ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸೋಮವು ರೇತೋರೂಪವಾಗಿರುವುದು, ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ
ರುವ ಪರ್ಮಾಶ್ವನಿಗೆ ಸೋಮವೇ ರೇತಸ್ಸಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸಕಲಭೂತಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸೋಮವೇ
ಉತ್ಪಾದಕವಾದ ಬೀಜವೆಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಪ್ರತಿಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಥ ಯಶ್ಚಿಂಚೇದಮಾದ್ರಂ ತದ್ವೇತಸೋಽಶ್ವಜತ ತದು ಸೋಮ ಏತಾವದ್ವ್ಯಾ ಇದಂ ಸರ್ವ
ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಆರ್ದ್ರವಾಗಿರುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಆ
ರೇತಸ್ಸೇ ಸೋಮವು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿ ಎರಡೂ ಪರಸ್ಪರವಾದ ಭಕ್ತ್ಯ ಭಕ್ತಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನೇ ಮೈತ್ರೈಕ
ನಿಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ರದೆಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತೇ ಸೋಮಾಃ ಸೋಮಮಧ್ಯೇ ಹುತಾಶನಃ |

(ಮೈ. ಉ. ೬-೩೮)

ಸೋಮನು ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲದ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾಗಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯು ಸೋಮದ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.
ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸೋಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.
ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಮಹತ್ತ್ರತೋವೋ ಮಹಿಷತ್ಕಳಾರಾಪಾಂ ಯದ್ಗರ್ಭೋಽವ್ಯುಹೇತ ದೇವಾನ್ |

ಆದಧಾದಿಂದ್ರೇ ಪವಮಾನ ಓಜೋಽಜನಯತ್ಸೂರ್ಯೇ ಜ್ಯೋತಿರಿಂದುಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೯೨-೧೪)

ಅದಿತ್ಯವಾದ ಉದಕಗಳ ಗರ್ಭಭೂತವಾದ ಸೋಮವು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತ್ತು. ವೀರಭದ್ರರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿತು, ಎಂದಿದೆ. ಮತ್ತು,

ತಂ ಸಮುದ್ರೋ ಅಸಿ ವಿಶ್ವವಿತ್ಯೇನೇ ತನೇಮಾಃ ಪಂಚ ಪ್ರದಿತೋ ವಿಧರ್ಮಣಃ |
ಶ್ವಂ ದ್ಯಾಂ ಚ ಪೃಥಿವೀಂ ಚಾತಿ ಜಭ್ರಿಣೇ ತವ ಜ್ಯೋತೀಂಶಿ ಪವಮಾನ ಸೂರ್ಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೮೬-೨೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೋಮನೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವಾದ ಸಮುದ್ರವೆಂದೂ, ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗೂ ಆಧಾರವೆಂದೂ, ಅದಿತ್ಯನೇ ಸೋಮನ ಪ್ರಧಾನ ದಿಂದ ದೇವಗುಪ್ತಿಯವನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮವು ಯಾವ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ Eggeling ಎಂಬ ಪಂಡಿತನೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

The post of IX. 86. 29: while saying "Thou art the heavenly ocean (Samudra), thine are the lights [ಜ್ಯೋತೀಂಶಿ] O pavanmana, thine the Sun" seems to conceive Soma as the bright ether, the azure 'sea of light' generally.

[Sacred books of the East. vol. XXVI. P. XV.]

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಷ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಅಗ್ನಿ ಪುತಃ ಸೋಮರಸಃ ಅದಿತ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಫಲಂ ಜನಯತಿ | ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಸೋಮವು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರಿ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯಾದಿಫಲವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನ ರೇತಸ್ಸೆಂದು ವರ್ಣನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅದಿತ್ಯನ ಪಶ್ಚದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಥಮಾಡದೆ ಅದಿತ್ಯಪಶ್ಚದ್ದಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಅದಿತ್ಯಪಶ್ಚದ್ದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಉಪದೇಶಿಸಿರುವ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ರೇತಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮನಿಗಿರುವ ವಿಕಿರಣಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಸೋಮನಿಗೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಉತ್ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ರಕ್ಷಕಂ ಸ್ಯಾನಂ | ತತ್ರೈವ ಉತ್ಪತ್ತೇಶ್ಚತ್ರೈವ ಪರೈವಸಾನಾಚ್ಚ | ಮಂತ್ರಾದಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೂ, ಅವನೇ ಪರೈವಸಾನವೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನೇ ವ್ಯೋಮವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯೋಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ರಕ್ಷಕಂ ಸ್ಯಾನಂ ಅತಿಶಯವಾದುದೂ ರಕ್ಷಕವೂ ಆದ ಆಧಾರ ಸ್ಯಾನವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯೋಮಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೧೦). ವ್ಯಾಪಿಸು, ಅಚ್ಚಾದಿಸು ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ ವ್ಯೇಷ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಪ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದರ್ಥ. ಇದಲ್ಲದೆ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾದ ಏವ ಧಾತುವಿಗೆ ಎಂದ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ವ್ಯೋಮಪದವು ನಿಪ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ನಾನಾವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ಯಾನವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ, ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ.

ಮತೇನ ಮತಂ ಧರಣಂ ಧಾರಯಂತೆ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಾಕೇ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನು |
ದಿವೋ ಧರ್ಮಾನ್ ಧರುಣೋ ಸೇದುಷೋ ನೃಷಾತ್ಪೈರಪಾಶಾ ಅಭಿ ಯೇ ನನಶ್ಚುಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೧೫-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ಈ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವ್ಯೋಮಸದಿತ್ಯೇಷ ವೈ ಪ್ಯೋಮಸದೈತ್ಯೇಮ ವಾ ಏತತ್ಪದ್ಮನಾಂ ಯಸ್ಮಿನ್ಮೇಷ ಅಸನ್ನಸ್ತು ಪತಿ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೦]

ಎಂಬ ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲೂ ರಕ್ಷಣಾಸ್ಥಾನ ಅಥವಾ ಆಧಾರಸ್ಥಾನ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಾಕ್ಯಿಗೆ ಆಧಾರ ಅಥವಾ ರಕ್ಷಣಾಗುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಅವನೇ ಅದರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣನು. ಮತ್ತು ಅದರ ಪರ್ಯವಾಸವು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಲೋಕದ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ವಾಕ್ಯಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ನಡೆಯುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಈ ವಾಕ್ಯಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆಧಾರನು, ಅವನ ತತ್ತ್ವವನ್ನೇ ಇದು ಬಾಹ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಜನಕೋ ಹ ವೈ ದೇಹ ಆಸಾಂ ಚೆಕ್ಲೇಽಥ ಹ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೃತಿ ಅವನ್ವಾಜಿತಂ ಹೋವಾಚಿ
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೃತಿ ಕಿಮರ್ಥಮಚಾರಿಃ ಪಶೂನ್ನಿಚ್ಛನ್ನೈಣ್ಣಂತಾನೀತಿ | ಉಭಯೋರ್ವೇದ
ಸಮ್ರಾದಿತಿ ಹೋವಾಚಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೪-೧)

ಜನಕವೈದೇಹನು ತನ್ನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವಾಗ ಅವನಲ್ಲಿಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೃತೆಂಬ ಮುಖಿಯು ಬಂದನು. ಆಗ ಜನಕನು ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು " ನೀನು ಬಂದ ಉದ್ದಿಶ್ಯವೇನು? ಪಶುವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಬಂದೆಯಾ? ಅಥವಾ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ವಾದ ಚರ್ಚೆಯನ್ನು ನಡೆಸಲು ಬಂದೆಯಾ? " ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೃತನು " ಎಲೈ ಪ್ರಭುವೇ, ಎರಡನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಬಂದಿರುವೆನು " ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಯತ್ರೇ ಕಚ್ಚಿದಬ್ರವೀತ್ತ ಚೈವಾನೇತೃಬ್ರವೀನ್ನೇ ಜಿತ್ವಾ ಶೈಲಿನಿರ್ವಾಗ್ಯೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಯಥಾ
ಮಾತೃಮಾನ್ ಪಿತೃಮಾನಾಚಾರ್ಯವಾನ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ತಥಾ ತಚೈಲಿನಿರಬ್ರವೀದ್ಯಾಗೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯವ-
ದತೋ ಹಿಂತಂ ಸಾದಿತೈಬ್ರವೀತ್ತು ತೇ ತಸ್ಯಾಯತನಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ನ ಮೇಽಬ್ರವೀದಿತ್ಯೇಕಸಾಹ್ವಾ
ಏತತ್ಪ್ರಮಾದಿತಿ ಸ ವೈ ನೋ ಬ್ರೂಹಿ ಯಜ್ಞವಲ್ಕೃತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೪-೧)

ಈ ತತ್ತ್ವದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ತಿಳಿದುದನ್ನು ಅಥವಾ ನೀನು ಇತರರಿಂದ ತಿಳಿದುದನ್ನು ವಿವರಿಸು ಎಂದು ಜನಕನನ್ನು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೃತನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಆದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಜನಕನು " ವಾಕ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ಶೈಲಿನಿಯು ಹೇಳಿದನು. " ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೃತನು ಆದನ್ನು ಒಪ್ಪಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಸತ್ಯದ ಒಂದಂಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಆದರೆ

ಆ ವಾಗ್ಬ್ರೂಹಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಆಯತನವಾವುದು ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಷ್ಠಯಾವುದು (ಆಧಾರಸ್ಥಾನ) ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳದನೇ ಎಂದು ಕೇಳಲು, ಜನಕನು ಅವನು ಅದನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲವೆಂದನು. ಆಗ ಯಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಈ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಏಕವಾದವಾಕ್ಯವಿರುತ್ತದೆ ಎಂದನು. ಆಗ ಜನಕನು ಅದು ಹೇಗೆಂದು ವಿವರಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದಾಗ ಯಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ

ವಾಗೇವಾಯತನಮಾಕಾಶಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪ್ರಜ್ಞೇತ್ಯೇತಮಸಾತೀತ |

ವಾಗ್ಬ್ರೂಹಿಯಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಿಜ್ಞೆಯೇಆಯತನವು, ಆಕಾಶವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸ್ಥಾನವು. ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದಾಗ,

ಶಾ ಪ್ರಜ್ಞತಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ? ಆ ಪ್ರಜ್ಞಯ ಸ್ವರೂಪವೇನಂದನು. ಆಗ ಯಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು,

ವಾಗೇವ ಸಾಮ್ರಾಧಿತಿ ಹೋವಾಚಿ | ವಾಚಾ ನೈ ಸಮ್ರಾಡ್ ಬಂಧುಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಯತೆ ಮಗ್ನೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ ಸಾಮನೇದೋಽಥರ್ವಾಗ್ಗಿರಸ ಇತಿಹಾಸಃ ಪುರಾಣಂ ವಿದ್ಯಾ ಉಪನಿಷದಃ ಶ್ಲೋಕಾಃ ಸೂಕ್ತಾನ್ಯಾನುಷ್ಠಾಪ್ಯಾನಾನಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾನೀಶ್ಯಂ ಹಂತಮಾಷಿತಂ ಪಾಯಿತಮಯಂ ಚ ಲೋಕಃ ಪರಶ್ಚ ಲೋಕಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ವಾಚೈವ ಸಾಮ್ರಾಟ್ ಪ್ರಜ್ಞಾಯಂತೇ ವಾಗ್ನೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನೈನಂ ವಾಗ್ಗುಹಾತಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯೇನಂ ಭೂತಾನ್ಯಧಿರಕ್ಷಂತಿ ದೇವೋ ಭೂತ್ಯಾ ದೇವಾನಪ್ಯೇತಿ ಯ ಯೇವಂ ವಿದ್ವಾನೇತಮಸಾಶ್ವೇ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೧)

ವಾಕ್ಯೇ ಈ ಜ್ಞಾನವು. ಬಂಧುವೂ, ಮಗ್ನೇದವೂ, ಯಜುರ್ವೇದವೂ ಸಾಮನೇದವೂ, ಅಥರ್ವೇದವೂ, ಇತಿಹಾಸವೂ, ಪುರಾಣವೂ, ಅದ್ವೈತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳೂ, ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗಳೂ, ಈ ಲೋಕತತ್ತ್ವವೂ ಅದಂತೆಯೇ ಪರಲೋಕತತ್ತ್ವವೂ ಸಮಸ್ತವೂ ಸಹ ಈ ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ವಾಕ್ಯನಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮವೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಯಾರು ವಾಗ್ಬ್ರೂಹಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೋ ಅವರನ್ನು ವಾಕ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನೂ ಸಹ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಂ ವಾಚಃ ಸರವಂ ಪ್ರೋನು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಾಕ್ಯಗೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಇದನ್ನೇ ಶಃ ಪಥಬ್ರೂಹ್ಮಣ್ಯಾರ್ಥಿಯೂ ಸಹ,

ವಾಚಸ್ವತಿರ್ವಾಚಂ ನಃ ಸ್ವದತು ಸ್ಯಾಹೇತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ವಾಚಸ್ವತಿಃ |

(ಶ. ಛಾ. ೫-೧-೧೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ವಾಗ್ಬ್ರೂಹಿಯಾದ ತನ್ನನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದನು ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೂ ವಾಕ್ಯಗೂ ಇರುವ ಆಧಾರಭೇದಿಯುಧಾವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ :-

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ | ತಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾಃ ಸಮಸ್ತಿಷ್ಯನ್ | ತಾ ರೂಪೇಣಾನುಪ್ರಾವಿಶತ್ | ತಸ್ಮಾ
ದಾಹುಃ | ರೂಪಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ | ತಾ ನಾಮ್ನಾನುಪ್ರಾವಿಶತ್ | ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ | ನಾಮ ವೈ
ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ |

(ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೬-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನಂತರ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಪರಸ್ಪರವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸದೆ ಸಂಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದವು. ಆಗ ಅವುಗಳ ವಿಶೇಷಧರ್ಮಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪ ಇವೆರಡನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು ರೂಪವು ಮಾನಸಿಕ ನಾದ ವಿಭಜನೆಗೂ, ನಾಮವು ವಾಗ್ಗೂಪವಾದ ವಿಭಜನೆಗೂ ಸಹಾಯನಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮತಾಃ ಹ ವಾ ದೇವಾ ಆಸುಃ | ಸ ಯದೈವ ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪುರಥಾವ್ಯತಾ ಆಸುಃ ಸ ಯಂ
ಮನಸ ಆಘಾರಯತಿ ಮನೋ ವೈ ರೂಪಂ ಮನಸಾ ಹಿ ವೇದೇದಗ್ಂ ರೂಪಮಿತಿ ತೇನ ರೂಪ
ಮಾತ್ಮೋಕ್ತೈಃ ಯಂ ನಾಚ ಆಘಾರಯತಿ ವಾಗ್ವೈ ನಾಮ ನಾಚಾ ಹಿ ನಾಮ ಗೃಹ್ಣಾತಿ
ತೇನ ನಾಮಾತ್ಮೋಕ್ತೈಃ ತಾವದ್ವಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯಾದುದ್ರೂಪಂ ಚೈವ ನಾಮ ಚ ತತ್ಸರ್ವ
ಮಾತ್ಮೋಕ್ತಿ ||

[ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೩-೬]

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಮರ್ತ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿದನಂತರವೇ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳೆಂಬ ಎರಡುರೂಪಗಳು. ರೂಪವು ಮನೋಗತವಾದ ತತ್ತ್ವವು. ಅದುದರಿಂದ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಆಘಾರದಿಂದ ರೂಪಾತ್ಮಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನರಿಯುತ್ತಾನೆ. ವಾಗ್ಗೂಪವಾದ ಆಘಾರದಿಂದ ವಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಮನೋರೂಪವಾದುದೂ ವಾಗ್ಗೂಪವಾದುದೂ ಅದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನರಿಯುವುದರಿಂದ ಮಾನವನೂ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸಪ್ರಾರ್ಥಗರ್ಭಾ ಭುವನಸ್ಯ ರೇತೋ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತಿಷ್ಯಂತಿ ಪ್ರದಿಶಾ ವಿಧರ್ಮಣಿ |
ತೇ ಧೀತಿಭಿರ್ಮನಸಾ ತೇ ವಿಪಶ್ಚಿತಃ ಪರಿಭುವಃ ಸರಿ ಭವಂತಿ ವಿಶ್ವತಃ || ೩೬ ||

ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಮಧ್ಯಭಾಗವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಉದಕಗಳನ್ನು ನಹಿಸಿರುವನೂ, ರೋಹಿತೈಲ್ಲಾ ಸಾರಧೂಪವೂ ಆದ ಸಪ್ತ ಸುಖ್ಯಾಕವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳು ವ್ಯಾಪಕನಾದ ಅಧಿತ್ಯನ ಜಗದ್ವಾರಣರೂಪವಾದ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಅವನ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ತಪ್ಪು ತಮ್ಮ ನಿಯತವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಆ ರಶ್ಮಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆಗಳಿಂದಲೂ, ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಸಹ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷವಾದ ಓಂಧರ್ಮವನ್ನು ಮೊದಲು ತೋರಿಸಿ ಅನಂತರ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತ ರಶ್ಮಿಕ್ಕೆ ಸಪ್ತ ರಶ್ಮಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಗರ್ಭಾಃ, ವಿಪಶ್ಚಿತಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ

ಗಳವೆ. ಮತ್ತು ವಿಧರ್ಮಣಿ ಪ್ರದಿಶಾ ತಿಷ್ಠಂತಿ, ಧೀತಿಭಿರ್ಮನಸಾ ಪರಿ ಭವಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಇವುಗಳ ಕರ್ತವ್ಯ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಲೋಕರಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಸಪ್ತ—ಸರ್ವಣಸ್ವಭಾವಾಃ, ಸಪ್ತ ಸಂಖ್ಯಾ ವಾ ರತ್ನಯಃ | ಪ್ರಸಂಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ರತ್ನಿಗಳು ಅಥವಾ ಸಪ್ತ ಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ ರತ್ನಿಗಳು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈ ಸಪ್ತವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ, ರತ್ನಿಪರವಾಗಿಯೂ, ಪುತುಪರವಾಗಿಯೂ, ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಸಪ್ತಾಕ್ಷರೀಪರವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಹಿಂದೆ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. [ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ 295; 302-303; 310-311; 365-366 ಇತ್ಯಾದಿ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನು ಸಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ]. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ರತ್ನಿಪರವಾಗಿಯೇ (ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.

ಅರ್ಥಗರ್ಭಾಃ—ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯಾರ್ಥೇ ಗರ್ಭಂ ಗಭವಸ್ಯಾ ನೀಯಮುದಕಂ ಧಾರಯಮಾಣಾಃ | ಸಂವತ್ಸರದ ಅರ್ಥಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಸ್ಯಾ ನೀಯವಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ರತ್ನಿಗಳೆಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಸ್ಯಾರ್ಥೇ ಮಣ್ಣಿಣಂತರಿಕ್ಷೇ ಗರ್ಭವದ್ವರ್ತಮಾಣಾಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಅರ್ಥಭಾಗವಾದ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ರತ್ನಿಗಳೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ರತ್ನಿಗಳಿಂದ ಜನ್ಯವಾದ ಮತುಗಳೂ ತಮ್ಮ ನಿಯತವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿಭವಿ ತಮ್ಮ ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ವವಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಅನುಶಾಸನದಂತೆ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕಗಳಾಗುತ್ತವೆಯೆಂದು ಪ್ರದಿಶಾ ತಿಷ್ಠಂತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು, “ಯತ್ರಾ ಸುಪರ್ಣಾ ಅಮೃತಸ್ಯ ಭಾಗಮನಿಮೇಷಂ ವಿದಧಾಭಿವೃಂತಿ” (ಋ. ಸಂ. ೧೧.೬.೨೫) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಅತ್ಯಂತ ಅಕರ್ಷಕವಾದ ಪತನ ಅಥವಾ ಪ್ರಸರವುಳ್ಳ ಅದಿತ್ಯರತ್ನಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪೂರ್ಣ ವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉದಕದ ಕಡಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಸೇರಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ರತ್ನಿಗಳ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಕರ್ತವ್ಯದಿಷ್ಟೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶಕ್ತತಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೂ, ಮನಸಾ ಪರಿಭವಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.

ಈ ರತ್ನಿಗಳನ್ನು ಭುವನದ ರೀತಿಸ್ತುಗಳೆಂಬ ಪದದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ರೇತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಜಗದುತ್ಪಾದಕವಾದ ವೀರೈವಂದಾದರೂ ಅಭಾವಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ಭೂತಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ, ರಕ್ಷಣೆಗೂ ಹೇತುವಾದ ಉದಕವೆಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಅರ್ಣಾ, ಕ್ಷೋದಾ, ಇತ್ಯಾದ್ಯದಕ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೨೬). ಮತ್ತು,

ದಿವೋ ನ ಯಸ್ಯ ರೇತಸೋ ದುಘಾನಾಃ ಪಂಥಾಸೋ ಯಂತಿ ತವಸಾಪರಿತಾಃ |

ತೆರದ್ವೀಷಾಃ ಸಾಸಹಃ ಪಾಂಸ್ಯೇಭಿರ್ಮರಾತ್ಪಾನೋಃ ಭವತ್ತಿಂದ್ರ ಊತೀ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦-೩)

ಇತ್ಯಾದಿಮುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಸ್ತಾದ್ಯದವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. [ಸಂತಾನಜನಕವಾದ ವೀರೈವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೂ, ರೇತಸಿಗಿರತಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯವಾದ ತಕ್ತಿಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಕೈತ್ತಿಯೆಂಬಂತೆಯಲ್ಲಿ [೫-೬-೮

ವತದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.] ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರೇತಃ ಸಾರಂ ವೃಷ್ಟಿ ಪ್ರದಾನೇನ ರೇತೋಭೂತಾಃ ತಾಡ್ಯಾ ರರ್ಜಯಃ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರವಾನದಿಂದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕರೂಪವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೂ ಉದಕಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೨ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅದರ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ [೧೦-೫-೪-೧೪] ವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಆ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಿಷೋ ಹ್ಯಾಪಸ್ತೂರ್ಯಕಿರಣಾನಾಮೇವ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃಕತ್ವಾತ್ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಯೋಭೇದೇನ ಅರ್ಚಿವಾ ಆಪ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಉದ=ಪ್ರವಾಹಗಳಿಗೆ ಹೇತುಗಳಾದುದರಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನೇ ಪ್ರವಾಹಗಳೆಂದು ರೂಪಕಮಾಡಿ ಹೇಳಿದೆಯೆಂಬ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. [ಪುಟ 363].

ವಿಷ್ಣೋಃ—ವ್ಯಾಪಕಸ್ಯ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ | ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅದಿತ್ಯನೆಂದರ್ಥ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ,

ಅಥ ಯದ್ವಿಷಿತೋ ಭವತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣು ಭವತಿ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶತೇರ್ವಾ ವ್ಯತಿಶ್ಚೇತೇರ್ವಾ |

(ನಿ. ೧೨-೧೮)

ವ್ಯಾಪಿಸು ಅಥವಾ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಐಕ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರವೇಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಶ್ವ ಧಾತುವಿ ನಿಂದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ವ್ಯೌಶ್ (ವಿ+ಅಶೂ) ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು,

ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಿಕ್ರಮೇ ಶ್ರೇಧಾ ನಿರ್ದೋ ಪದಂ |

ಸಮೂಹ್ಯಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪದವು ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದು ಅದಿತ್ಯನು ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುಸೂಕ್ತದಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ವೆದಿಕದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಅದಿತ್ಯನ ಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಮೇಲೆ (ನಿರುಕ್ತಕಾರರಿಂದ) ಉದಾಹೃತವಾದ ೧-೧೨-೧೭ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಧಾ ನಿರ್ದೋ ಪದಂ ಎನ್ನುವಾಗ ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳು ಯಾವುವು, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದ್ದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಸಂಧಿತರು ಇದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನ ಉದಯ ಸೂರ್ಯನು ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನಗರುವುವು, ಮತ್ತು ಅಶ್ವ ಈ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. Max Muller ಕುಂಡಿತನು ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

This stepping of Vishnu is emblematic of the rising, the culminating and setting of the Sun.

(Sacred Books of the East. Vol. XXXI—P. 133).

ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಔರ್ಜವಾಭಾದಿ ಪ್ರಾಚೀನಪಂಡಿತರೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ನಿರುಕ್ತ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಮಾರೋಹಣೇ ವಿಷ್ಣು ಪದೇ ಗಯತಿರಸೀಶೌರ್ಣವಾಭಾವಃ |

(ನಿ. ೧೨-೧೧)

ಎಂದು ಔರ್ವಾಪಧ ಮತವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಸಮಾರೋಹಣೇ...ಉದಯಗಿರಾವಧ್ಯನ್ ಪದಮೇಕಂ ನಿಧತ್ತೇ | ವಿಷ್ಣು ಪದೇ ಮಾವ್ಯಂವಿನೇಽಂತರಿಕ್ಷೇ | ಗಯತಿರಸಿ. ಅತ್ತಂಗಿರಾ | ಉದಯಾಚಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೋದಯು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯರೂಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಒಂದು ಪಾದವೂ, ಸುಧ್ಯಾಹ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನಗಿರತಕ್ಕ ಇನ್ನೊಂದು ಪಾದವೂ, ಅತ್ತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿ ಚಲದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವೂ, ಸಹ ವಿಷ್ಣು ವಿಚಕ್ರಮೇ ಶ್ರೀಧರಾ ನಿಧಥೇ ಪದಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ.

ವಿಷ್ಣು ಸ್ತೃಧಾ ನಿಧತ್ತೇ ಪದಂ ಶ್ರೀಧರಾ ಭಾವಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂ.ಃ |

(ನಿ. ೧೨-೧೨)

ಪೃಥಿವಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಎಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸೂರ್ಯನ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳೆಂದು ಶಾಕಪೂರ್ಣಿಗಳ ಮತವೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಉಳಿದ ಅನೇಕ ಇತರ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಪರ್ವಾಯನಾಮವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಧಿದೈವತಪತ್ರದ ಅರ್ಥವೆಂದು ಸೂಚಿಸಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಸಾಯಣರು ಸಾಂಖ್ಯಮತದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಾಂಖ್ಯಮತಾನುಸಾರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅವರ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ಪ್ರಯಾಸವೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಪದ್ಧರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಸಾಂಖ್ಯದರ್ಶನದ ಪಾರಿಧಾಸಿಕವಾದ ವಿವರಣೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಅವೆರಡನ್ನೂ ಹೊಂದಿಸಿಕೊಂಡು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಯಾಸ. ಅದಲ್ಲದೆ ವೇದಕತ ಮತದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೂ ಸಾಂಖ್ಯಮತದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದಾಂತಮತಕ್ಕೆ *ಅದ್ವೈತವೇ ತಳಹದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಂಖ್ಯಮತಕ್ಕೆ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಪುರುಷರ ಸಹಜವಾದ ಭೇದವೊಂದು ಕಡೆಯಾದರೆ, ಪುರುಷಸಂಖ್ಯೆಯ ಅನಂತರತ್ವವಿನ್ನೊಂದು ಕಡೆ. ಈ ರೀತಿ ಇವೆರಡು ಮತಗಳಿಗೂ ಸಾಮಂಜಸ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಯಾಸ. ಈ ಪ್ರಯತ್ನದ ಫಲವು ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಅವರ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೆಂದೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಸಾಂಖ್ಯಮತಕ್ಕೆ ಅಧಾರವಾಗಿರುವ ಉಪನಿಷದ್ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ಅಂಶಗಳಿಗೂ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಂಶಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಸಮ್ಪರ್ಧಗಳಿಗೂ: ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ, ಸಪ್ರಮಹದಂತಂಕಾರಾ ಪಂಚ ತೆನ್ಯಾತ್ರಾಣಿ ಮಿಳಿತ್ವಾ ಸಪ್ರಸಂಖ್ಯಾನ್ವಿತತ್ವಾನ್ವಿ | ಮಹತಾ, ಅಹಂಕಾರ, ದಿದು ತನ್ಯಾತ್ರಗಳ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಸಪ್ರಸಂಖ್ಯಾವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳಾದವು, ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಪ್ರತತ್ತ್ವಗಳೂ ಅರ್ಥಗಳಿಗಳೆಂದೂ

* ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣಭಾವ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ 'ಅದ್ವೈತ'ವೆಂಬ ಅವರ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ವಣಿ ಸಲ್ಲವೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ವಿಕಾರಾಶ್ರಯಾಯಾಃ ಮೂಲಪ್ರಕೃತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿವಿಕೃತೇಯದಾಸೀನಸ್ಯಾತ್ಮನ. ಶ್ಲೋಕತ್ರನಶ್ಚಾದರ್ಥಾಂತೀನ ಪ್ರಪಂಚಾಕಾರೇಣ ಪರಿಣಾಮಾದರ್ಥಗರ್ಭಾಃ | ಸಹಜವಾಗಿ ಅವಿಕೃತವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯೂ, ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ವಿಕೃತಿಗಳಿಂದ ದೂರವಾಗಿ ಉದಾಸೀನನಾಗಿರುವ ಪುರುಷನೂ ಸೇರಿ ಪ್ರಪಂಚರೂಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಭಾಗವು ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದೆಯೂ ಇನ್ನರ್ಥಭಾಗವು ವಿಕೃತವಾಗಿಯೂ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪುರುಷನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಿತ್ಯಾಂಶವು ವಿಕೃತವಾಗದೇ ಪ್ರಕೃತಿಸಂಸರ್ಗವು ಇರುವ ಕೇವಲ ಒಂದೆಂದೆನ್ನುವುದು ಪ್ರಪಂಚರೂಪದ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅರ್ಥಗರ್ಭವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಪಾಂಚಾಶಿಕವಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ರೂಢವಾಗಿರುವ ಸಾಂಖ್ಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳ ಪರಿಚಯವು ಅವಶ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಸಾಂಖ್ಯಮತದ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಈ ಮತಾನುಸಾರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಂಖ್ಯತತ್ತ್ವಗಳು:—ಪ್ರಕೃತಿ 1, ಮಹತ್ 1, ಅಹಂಕಾರ 1, ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು 5, ವಾಕ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು 5, ಉಭಯಸ್ವರೂಪವಾದ ಮನಸ್ಸು 1, ತನ್ಮಾತ್ರಗಳು 5, ಆಕಾಶಾದಿಭೂತಗಳು 5, ಜೀವಾತ್ಮ 1 ಇವೆವುಗಳ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ತತ್ತ್ವಗಳು. ಇವನ್ನು ಭೂತಪಂಚಕ. ತನ್ಮಾತ್ರಪಂಚಕ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಪಂಚಕ, ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಪಂಚಕ, ಅವಶಿಷ್ಟಪಂಚಕವೆಂದು ಐದು ಪಂಚಕಗಳಾಗಿ ವಿಭಜಿಸುವರು. ಈ ಮೂಲ ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ತತ್ತ್ವವು. ತತ್ತ್ವವೆಂದರೆ ಒಂದೊಂದು ಹೊಸ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ವಸ್ತು. ಎಂದರೆ ವ್ಯಕ್ತಾದಿ ಕಾರ್ಯವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ತೋರಿಬರುವ ಸ್ವಭಾವವು ಬೇಜಾದಿ ಕಾರಣವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮದಿಂದಿರಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತಿಗೂ ಮಹತ್ತಿಗೂ ತಾತ್ಪ್ರಿಕವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೆಂದರೆ, ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂಬ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯು ಮಹತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಅಭಿಮಾನ, ಸಂಕಲ್ಪ, ಆರೋಚನೆ, ಶಬ್ದಾದಿಸ್ವಭಾವಗಳು ಹೊಸಹೊಸದ್ದು ಬರುವುವು. ಈ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವ, ರಜಸ್ಸು, ತಮಸ್ಸು ಎಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ತ್ರಿಗುಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನೇ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ,

ಯದಗ್ನೇ ರೋಹಿತಂ ರೂಪಂ ತೇಜಸ್ವಿದ್ಭೂಪಂ ಯಚ್ಚುಕ್ಲಂ ತದಪಾಂ ಯತ್ಯುಕ್ಲಂ ತದನ್ಯಸ್ಯಾಪಾಪಾಂ
ದಗ್ನೇರಗ್ನಿತ್ವಂ ವಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಶ್ರೀಣ ರೂಪಾಣೇತ್ಯೇವ ಸತ್ಯಂ ||

(ಛಾ. ಉ. ೬-೪-೧)

ರೋಹಿತ, ಶುಕ್ಲ, ಕೃಷ್ಣರೂಪಗಳೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳೂ ಮೂರು ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಪಂಡಿತರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಮೂರು ಗುಣಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಮಹಾಸಮುದ್ರದಂತೆ ಸರ್ವದೇಶ, ಸರ್ವಕಾಲ, ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಇವೇ ಬ್ರಹ್ಮಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದರೆ ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಲ್ಲೂ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಈ ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಅನಂತಕೋಟಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಗುಳ್ಳೆಗಳ ಹಾಗೆ ಹುಟ್ಟಿ ನಾಶವಾಗುವುವು. ಈ ಮೂರು ಗುಣಗಳು ಆಯಾ ಸಮಾನವೈಯಿಲ್ಲದರೆ ಪ್ರಳಯ; ವಿವಮಾನವೈಯಿಲ್ಲದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಬಹುದು.

ಇಂತಹ ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿ ಎಂಬ ಮಹತ್ತ್ವವು ಹುಟ್ಟುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಮವೇ ಉತ್ತಮ ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರ. ಆ ಬುದ್ಧಿ ಎಂಬ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಗುಳ್ಳಿಗಳಂತೆ ಅಹಂಕಾರವೆಂಬ ಮೂರನೆಯ ತತ್ತ್ವವು ಹೊರಬೀಳುವುದು. ಅದು ಸಾತ್ವಿಕ, ರಾಜಸ ಮತ್ತು ತಾಮಸ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧ. ಸಾತ್ವಿಕವಾದ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ (ಮನಸ್ಸು ಸೀರ) ಹನ್ನೊಂದು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಹುಟ್ಟುವುವು. ತಾಮಸಾಹಂಕಾರದಿಂದ ಪಂಚಭೂತಗಳಿಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಸ್ತುಗಳೆಂಬ ಪಂಚಸ್ವಾತ್ಮ ಗಳು ಹುಟ್ಟುವುವು. ರಾಜಸಾಹಂಕಾರವು ಸಾತ್ವಿಕ ಮತ್ತು ತಾಮಸಾಹಂಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗುವುದು. ಪಂಚ ತನ್ಮಾತ್ರಗಳಿಂದ ಆಕಾಶ, ವಾಯು, ತೇಜಸ್ಸು, ಜಲ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿ ಎಂಬ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳು ಹುಟ್ಟುವುವು ಬುದ್ಧಿ ವಿೂದಲಾಗಿ ತನ್ಮಾತ್ರಗಳ ಪರ್ಮಂತ ಹದಿನೆಂಟು ತತ್ತ್ವಗಳು ಪ್ರತಿಪ್ರಾಣೋ ಲಿಂಗಶರೀರವಾಗಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಪುರುಷ (ಆತ್ಮ) ನೆಂಬುದು ಈ ಪ್ರಕೃತಿಗಿಂತಲೂ ದೀರೆಯಾದ ವಸ್ತುವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧದಾದ ಗುಣವೂ ಇಲ್ಲ. ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ, ಶಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಶುದ್ಧವಾದ ಕನ್ನಡಿಯಂತಿರುವುದು. ನಿರ್ವಿಕಾರ. ಅವನು ಕೂಟಸ್ಥನು ಇದಕ್ಕೆ ನಿರಂತರವಾದ ವಸ್ತುವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಚಿತಿಶಕ್ತಿಗಳೆಂಬ ಜೀವಾತ್ಮರು ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಗಳಾಗಿರುವರು. ಇದು ಸಾಂಖ್ಯತತ್ತ್ವಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಿವರಣೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಮಿವಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚರೂಪೇಣ ಪಂಚಾಮಾದರ್ಭಗಳಿಗಾಃ ಎಂದಿರುವ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಗೆ ಅರ್ಥ ವಾಗುವುದು ಕಷ್ಟ. ಈ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಂಖ್ಯಮತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವೂ ಅಡಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಪಂಚಾಮ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಾಯಣರು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೇಲೆಯೂ ಸಹ ಆ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಾವು ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂಬ ಪದವನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಈ ಸಂಕೇತವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮರೆತುಬಾರದು. ಸಾಂಖ್ಯಮತದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅಣೀತನವಾದುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಅಂಥಸ್ಥಾನದಲ್ಲೂ, ಪುರುಷನು ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೇ ಪಂಗು (ಕುಂಟ) ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೂ ಇದ್ದು ಅಂಥಪಂಗು (ಕುರುಡ ಮತ್ತು ಕುಂಟ) ನ್ನಾಯದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಾತ್ಮಿ ಸಕಲವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ನಡೆಯುವುವು. ಅಂಥಪಂಗುನ್ಯಾಯವೆಂದರೆ ಓದು ಮಹಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುಂಟನೂ ಕುರುಡನೂ ಸೀರ ಕುರುಡನ ಮೇಲೆ ಕುಂಟನು ಕೂಡ ದಾಂತೀರಿಸುತ್ತಾ ಕುರುಡನು ನಡೆಯುತ್ತಾ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರಿದಂತೆ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಪುರುಷನ ಸ್ವಭಾವ ವನ್ನು ತಿಳಿದು ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಣನಾಗಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಪರಾರ್ಥ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಾರ್ಶನಿಕವಾದ ಚರ್ಚೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಮನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ನಮಗೆ ಆ ಚರ್ಚೆಯು ನೇರವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಅಧಿಕರಿಸುವುದಾದರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಮಹತ್, ಅಹಂಕಾರ, ಪಂಚತನ್ಮಾತ್ರಗಳು ಈ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣೋಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತ ಸ್ಯು ಪುರುಷಸ್ಯ ವ್ಯಾಪಕ ಪುರುಷನೆಂದೂ, ವಿಧವೂಡೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಜಗದ್ಧಾರಣರೂಪವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಇದು ಸೀಕ್ಟರನಾದಿಗಳಾದ ವೇದಾಂತಮತದವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು ನಿರೀಕ್ಷರವಾದಿಗಳಾದ ಸಾಂಖ್ಯಮತದವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು ಆಶ್ಚರ್ಯವೇ ಎಂದರೆ ಅದೊಂದಿಗೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಕೃತಿಯ ಆಧಾರವಿದೆಯೇ ಎಂದರೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅವುಗಳನ್ನು ದಹಿಸಿಬಿಡಬಹುದು, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೀಕ್ಷರವಾದಿಯಾದ ಸಾಂಖ್ಯಮತದ

ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದಲೇ ವಿಶ್ವದ ಸೃಷ್ಟಿಕೃತನನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಸ್ವೇಚ್ಛರವಾದಿಯಾದ ವೇದಾಂತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಪುರುಷೋತ್ತಮ ರೀಲಾಪ್ಯಾಪಾರವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆಯಾದುದರಿಂದ ಆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ಸಾಯಣಾಧ್ಯಾಪ್ಯನು ಓಚಿತವನ್ನು ಹೇಳ ಬಹುದು. ಸಾಂಖ್ಯತತ್ವದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಪುರುಷರ ಸ್ವರೂಪವಿವರಣೆಯು ಈಂಥೆಯಿದೆ. ಕರ್ತೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ,

ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಪರಾ ಹ್ಯರ್ಥಾ ಅರ್ಥೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪರಂ ಮನಃ |
ಮನಸಸ್ತು ಪರಾ ಬುದ್ಧಿ ಬುದ್ಧೇರಾತ್ಮಾ ಮಹಾನ್ ಪರಃ ||
ಮಹತಃ ಪರಮನ್ಯಕ್ತಮನ್ಯಕ್ತಾತ್ಪುರುಷಃ ಪರಃ |
ಪುರುಷಾನ್ಮ ಪರಂ ಕಿಂಚಿತ್ಸಾ ಕಾಷ್ಠಾ ಸಾ ಪರಾ ಗತಿಃ ||

(ಕಠ. ಉ. ೩-೨೦, ೧೧)

ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗಿಂತ ಅರ್ಥಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನವು. ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಮನಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚಿನದು. ಮನಸ್ಸಿಗಿಂತ ಬುದ್ಧಿಹೆಚ್ಚು. ಬುದ್ಧಿಗಿಂತ ಮಹಾನ್ ಎಂಬ ಆತ್ಮನು ಹೆಚ್ಚು. ಮಹತ್ತಿಗಿಂತ ಅನ್ಯಕ್ತವು ಹೆಚ್ಚು. ಅನ್ಯಕ್ತಕ್ಕಿಂತ ಪುರುಷನು ಹೆಚ್ಚು. ಪುರುಷನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇದೇ ಕೊನೆ. ಇದೇ ಆತ್ಮತೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದಗತಿಯು ಎಂದಿದೆ. ಇದನ್ನೆ ಮುಂದೆಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ,

ತಪಸಾ ಜೀಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮ ತತೋಽನ್ಮಮಭಿಜಾಯತೇ |
ಅನ್ನಾತ್ಪ್ರಾಣೋಮನಃ ಸತಂ ಲೋಕಾಃ ಕರ್ಮಸು ಚಾಮೃತಂ ||

(ಮು. ಉ ೧-೨)

ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ನವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಅವ್ಯಾಕೃತವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಂಚನಾಕ್ರಮದಿಂದ ಸತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶೋದಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. “ಪೃಥಿವೀಂ ಚ ಪೃಥಿವೀಮಾತ್ರಾ ಚ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಆದರೆ, ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಕೃತಿ, ಅವ್ಯಕ್ತ, ಮಹತ್ ಇತ್ಯಾದಿಸಾಂಖ್ಯಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಇದ್ದರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದುದೂ, ಭಿನ್ನವಾದುದೂ ಆದ ತತ್ತ್ವವೆಂಬುದಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತಿಯ ವ್ಯವಹಾರ ಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರಾಧೀನವು ಈ ಈಶ್ವರನನ್ನೇ ಪರಮಪುರುಷನೆಂಬುದಾಗಿ ಕೆರೆದಿದೆ. ಅಚೇತನವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಕ್ರಿಯಾತಕ್ರಿಯೆ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಮತವು.

“The Upanishads protest against the transfer of creative functions to mere matter divorced from God. Their main tendency is to support the hypothesis of an absolute spirit on the background of which subject and object arise.”

(S. Radhakrishnans Indian philosophy, Vol. I, p. 260).

ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಈಶ್ವರಾಧೀನತ್ವವು ಶ್ರೇತಾಶ್ವತರೋನಿಪತ್ತಿನ್ನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಧಾನಕ್ಷೇತ್ರೇಷ್ಣ ಪತಿರ್ಗುಣೋಽಃ |

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೧೬)

ಯಸ್ಮೋರ್ಜನಾಥ ಇವ ತುಂತುಭಿಃ ಪ್ರಧಾನೇಷ್ಠಿಃ ಸ್ವಧಾವತೋಃ ದೇವ ಏಕಃ ಸಮಾವ್ಯಣೋತ್ |

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೧೦)

ಊರ್ಜನಾಥವು (ಜೇಡರಹುವು) ತನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿತಕ್ಕ ತಂತುವಿನಿಂದಲೇ ಬಲಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಪ್ರಭುವೆಂದ ಈಶ್ವರನು ಪ್ರಕೃತಿಜವಾದ ಗುಣಪ್ರಯುದದ್ವಾರಾ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ತನ್ನನ್ನು ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವದ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಮಾಯಾಂ ತು ಪ್ರಕೃತಿಂ ವಿದ್ಧಿ ಮಾಯಿನಂ ತು ಮಹೇಶ್ವರಂ |

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೧೦)

ಅಸ್ಮಾನ್ನಾಯೇ ಸೃಜತೇ ವಿಶ್ವಮೇತತ್ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚಾನೋ ಮಾಯಯಾ ಸಂನಿರುದ್ಧಃ |

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಈಶ್ವರನ ಕೇವಲ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಈ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಈಶ್ವರನು ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಪ್ರಕೃತಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಸೇವ್ಯಸೇವಕಸಂಬಂಧವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. 'ತಿಷ್ಠಂತಿ ಪ್ರದಿಷ್ಠಾ ವಿಧರ್ಮಣಿ', 'ಧೀತಿಭಿಃ ಮನಸಾ ಪರಿಭವಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ, ಸರ್ವಪ್ರಭುವೂ ಆದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅವಯವಗಳು ತಮ್ಮತಮ್ಮ ನಿಯತವಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಅವನನ್ನು ಸುತ್ತುವೆಂದು ನಿಂತವೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸಾಂಖ್ಯಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದೆ.

ರಂಗಸ್ಯ ದರ್ಶಯೇತ್ಯಾ ನಿವರ್ತತೇ ನರ್ತಕೀ ಯಥಾ ನೃತ್ಯಾತ್ |

ಪುರುಷಸ್ಯ ತಥಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರಕಾಶ್ಯ ವಿನಿವರ್ತತೇ ಪ್ರಕೃತಿಃ ||

(ಸಾಂಖ್ಯಕಾರಿಕಾ ೫೯)

ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಪುಲ್ಲಿಂಗ- ಬುದ್ಧಿ ಸ್ವೀಲಿಂಗ. ಈ ಬುದ್ಧಿ ಪುರುಷಸಂಬಂಧವನ್ನು ದಂಪದ್ವಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಬುದ್ಧಿಯು ಸರ್ವಾಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿ ತನ್ನ ಕೈಕೆಳಗಿರುವ ಸಕಲಪರಿವಾರಗಳಿಂದ ಸಕಲ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾ ಸದಾ ಪುರುಷನ ಸಂಶೋಧನವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಅವನ ಭೋಗಕ್ಕೆ ದುಡಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ರಂಗಸ್ಯ ಬದಲಿ ನರ್ತಕಿಯು ವಿಚಿತ್ರ ವೇಷಗಳಿಂದ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಹಾಗೆ ಬುದ್ಧಿಯು ನರ್ತನವೆಲ್ಲವೂ ಪುರುಷಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದು.

ಅಥವಾ ಸಾಂಖ್ಯದರ್ಶನವನ್ನು ಲೋಕದ್ವಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿ ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ರಾಜ್ಯಧಾರವನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ನಿರರ್ತನವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪುರುಷಪದಕ್ಕೆ ಪುಂಶಯನ ಎಂಬರ್ಥದಿಂದ ಒಬ್ಬ ನಗರಾಧಿಪತಿ ತೋರುತ್ತಾನೆ. ಅವನು

ಮಂತ್ರಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದವರ ಬುದ್ಧಿಗಿ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿ ಉದಾಸೀನನಾಗಿ ಸರ್ವಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಸರ್ವಭೋಗಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿ ತಾನು ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅಕರ್ತನಾಗಿ ಯಾರೊಡನೆಯೂ ಸೇರದಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ನಾಗಿಯೂ ಇರುವನು.

ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಬುದ್ಧಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಿಯು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸರ್ವಕಾರ್ಯಕರ್ತನಾಗಿ ಸರ್ವವಿಧವಾದ ಭಾವವನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನೂ ತುಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪುರುಷನೇಬ ರಾಜನಿಗೆ ಅರಿಕೆಮಾಡುವನು. ಕೃತೇಗಿ ಇರುವ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಅವರವರ ವ್ಯಾಪಾರಗಳು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ, ಮಾಡತಕ್ಕ ವ್ಯಾಪಾರಗಳು ಅನಂತಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಮಂತ್ರಿಯು ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ನಡೆಯುವುದರಿಂಫ ಅವನೇ ಪ್ರಧಾನನಾಗಿಯುವನು.

ಈ ವಿಧವಾದ ಸೇವ್ಯಸೇವಕಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ಸಾಂಖ್ಯದರ್ಶನದ ರೀತ್ಯಾ ಪುರುಷನಿಗೂ ಪ್ರಕೃತಿಗೂ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕ ವ್ಯವಹಾರ ಸಂಬಂಧವೇ ಹೊರತು, ಸಹಜವಾದ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಪುರುಷನು ನಿರ್ಲಿಪ್ತನು. ಅವನಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಕ್ರಿಯೆಯಿಲ್ಲವೂ ಪ್ರಕೃತಿಯದು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆಯಂತೆ, ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಪರಮಪುರುಷನ ಅಂಶ ವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಪರಿಣಾಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನ ಸಂಕಲ್ಪಕ್ರಿಯೆಯಿಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ಪರಿಣಾಮರೂಪ ವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳ ಅನುಭವಗಳಿಂದ ದೂರನಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಅವನು ಕ್ರಿಯಾವಂತ ನೆಂದೂ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅವನ ಅಂಶವೆಂದೂ ಮೂಲತತ್ತ್ವವು ಈಶ್ವರನೊಬ್ಬನೇ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕಾರಣಭೂತಾನಿ ತಾನ್ಯೇವ ವಿಷ್ಣೋ ವ್ಯಾಪ್ತಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ಪ್ರದೇಶೇನ ತಿಷ್ಠಂತಿ' ಪ್ರಾಪಂಚಿಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತಗಳಾದರೂ ಸಹ ಮಹದಹಂಕಾರಗಳೂ, ತನ್ಮಾತ್ರಗಳೂ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಮೂಲವಾದ ಪ್ರಧಾನವೂ ಎಲ್ಲವೂ ಸಹ ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನ ಗಳಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮತಮ್ಮ ನಿಯತವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತವೆ.

ನ ವಿ ಜಾನಾಮಿ ಯದಿವೇದಮಸ್ಮಿ ನಿರ್ಣಯಃ ಸಂನದ್ವೋ ಮನಸಾ ಚೆರಾಮಿ |
ಯದಾ ಮಾಗವ್ಯ ಭ್ರಮುಜಾ ಋತಸ್ಯಾದಿದಾಚೋ ಅಶ್ರುವೇ ಭಾಗಮಸ್ಯಾಃ
|| ೩೭ ||

ನಾನೇ ಈ ಸಕಲಪ್ರಪಂಚ ವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿರಬಹುದೇ ಎಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ನಾನು ವಿಚಾರಮಾಡಿ ಅರಿ ತಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿಯೂ, ವಿಷಯಾದಿಗಳಿಂದ ಬಂಧಿತನಾಗಿಯೂ, ಬಹಿರ್ಮುಖ ವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಯಾವಾಗ ಲಭಿಸು ತ್ತದೆಯೋ ಆ ಒಡನೆಯೇ 'ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ' ಎಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪಡೆತಿಸುವ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳ ಅಂಶವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

ಅಪಾಂಚೇತಿ ಸ್ವಧಯಾ ಗೃಭೀತೋಽಮರ್ತ್ಯೋ ಮರ್ತ್ಯೇನಾ ಸಯೋನಿಃ |
ತಾ ಶಶ್ವಂತಾ ವಿಷ್ಣುಬನಾ ವಿಯಂತಾ ನ್ಯ ಧಿ ನ್ಯಂ ಚಿಕ್ಕುರ್ನ ನಿ ಚಿಕ್ಕುರನ್ಯಂ
|| ೩೮ ||

ಮರಣಹಿತನಾದ ಆತ್ಮನು ಮೃಗಾದರ್ಮವುಳ್ಳ ದೇಹದೊಡನೆ ಸಮಾನಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ವಿಷಯ ಸುಖೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರಬಹುದು, ಅಧೀನಃಪುಷ್ಪನಾಗಿಯೂ, ಸತ್ಯಮರ್ಗಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಾಧಿಮುಖನಾಗಿಯೂ ಹೊರಗುತ್ತಾನೆ. ಆ ದೇಹಾತ್ಮಗಳೆರಡೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಒಡಾಡುವರಾಗಿಯೂ ಅವರವರ ಕರ್ಮನುಭವಗಳಿಗಾಗಿ ಲೋಕಾಂತರಗಳಲ್ಲೂ ಸಂಚರಿಸುವರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾರೆ. ದೇಹಸಂಬಂಧಿಯಾದವನನ್ನು ಜನರು ಅರಿಯಬಲ್ಲರು. ದೇಹಾತಿರಕ್ತವಾದವನನ್ನು (ಆತ್ಮನನ್ನು) ಅರಿಯಲಾರರು.

ಅಮರ್ತ್ಯನಾದ ಆತ್ಮನು ಮರ್ತ್ಯನಾದ ದೇಹದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನುಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಫಲಗಳನ್ನನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃಪುನಃ ಜನ್ಮಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ಕರ್ಮಾನು ಭವಗಳ ಕಾಲಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ದೇಹದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದೇ ಇರಬೇಕಾದುದರಿಂದ ದೇಹಕ್ಕೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಸಾಯುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವಂತೆ ಆತ್ಮನಿಗೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ “ ಸಯೋನಿಃ ” ಸಮಾನೋತ್ಪತ್ತಿಃ | ಸಹವಾಸೇನ ಸ್ಪೃಷ್ಟಿಸ್ಪೃಶಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ರುಪಕರ್ಮತೇ | ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಶುದ್ಧನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಜನ್ಮಮರಣಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದೇಹಾಂತರ್ಗತನಾಗಿ ದೈಹಿಕವಾದ ಸಂಬಂಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಪುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಮರ್ತ್ಯನೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು ಜೀವಾತ್ಮನೇ ಅಥವಾ ಪರಮಾತ್ಮನೇ? ಪರಮಾತ್ಮನಾದರೆ ದೇಹಸಂಬಂಧವೂ, ದೇಹದೊಡನೆ ಜರಾಮರಣಾದಿಗಳೂ ಹೇಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸುತ್ತವೆ? ಜೀವಾತ್ಮನಾದರೆ ಜೀವನಿಗೂ ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಭೇದವುಂಟೇ ಇತ್ತಾದಿ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ. ನಿರ್ಲಿಪ್ತನಾದ ಈಶ್ವರನು ಕರ್ಮಬಂಧಿತನಾಗುತ್ತಾನೆಂಬುದರಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೇ ವಿದೋಧವು ಕಾಣುತ್ತದೆ ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೂಲಕಂಠವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕು. ಈ ಪುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.

- (೧) ಅಮರ್ತ್ಯನು ಮರ್ತ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಸಯೋನಿಯಾಗಿರುವುದು.
- (೨) ಮರ್ತ್ಯನಾದ ದೇಹದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅವರ ಕರ್ಮಾನುಭವವಾದ ಫಲಗಳನ್ನನುಭವಿಸಲು ಜನ್ಮಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.
- (೩) ದೇಹಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆತ್ಮನು ಮಾತ್ರ ಅನುಭವಗೋಚರನಾಗುವುದು ಮತ್ತು.
- (೪) ದೇಹಾತಿರಕ್ತನಾದ ಆತ್ಮನು ಅನುಭವಾತೀತನಾಗಿರುವುದು.

ಈರೀತಿ ಆತ್ಮನ ಲೌಕಿಕವಾದ ಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ, ದೇಹಾತಿರಕ್ತನಾದ ಆತ್ಮನ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಅನುಭವವನ್ನೂ ಧ್ಯಾನನಾದಿಗಳಿಂದ ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಪುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ “ ದುರ್ಬಲಭವಾತ್ ಜ್ಞಾನಂ ” ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಜ್ಞಾನವು ದುರ್ಬಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರಿಗೆ ವಿವರಣೆಯಿದೆ.

ಅಮರ್ತ್ಯನಾದ ಆತ್ಮನು ಮರ್ತ್ಯನಾದ ದೇಹದೊಂದಿಗೆ ಸಯೋನಿಯಾಗಿರುವುದು ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇನು? ಇದು ಜೀವಾತ್ಮನೇ! ಪರಮಾತ್ಮನೇ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಾಧ್ಯವಾದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ವಿದೋಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವುದನ್ನು ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ದೇಹ ಅಥವಾ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಆತ್ಮ ಎನ್ನುತ್ತೇವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನ ಅವಿಭಾವಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಮರ್ತ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮರ್ತ್ಯನಾದ ದೇಹಾದಿಗಳೊಡನೆ

ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಅಮರ್ತ್ಯನಾದ ಈಶ್ವರನು ಮರ್ತ್ಯನಾದ ಬೇಡಾದಿಗಳೊಡನೆ ಸೇರದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅನಾದ್ಯಂತವಾದ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧನಾದ ಈಶ್ವರನೂ ಸಹ ಇದರಲ್ಲಿಯೇ ಮುಳುಗುತ್ತಾನೆಯೇ ಎಂದರೆ ಅದಿಲ್ಲ. ಈಶ್ವರನು ಅನಾದ್ಯಂತನು ಪ್ರಾಪಂಚಿಕವ್ಯವಹಾರವು ಸಾದಿಯಾದುದು ಮತ್ತು ಸಾಂತವಾದುದು. ಅನಾದ್ಯಂತನಾದ ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಯೂ ಅವನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಜಗತ್ತು ಅದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಧಿಯೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಸತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನ ದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತದೇತತ್ತ್ವೈಕ್ಷರಂ ಸತ್ಯಮಿತಿ | ಸ ಇತ್ಯೇಕಮಕ್ಷರಂ | ಯಮಿತ್ಯೇಕಮಕ್ಷರಂ | ಪ್ರಥಮೋಕ್ತಮೇ
ಅಕ್ಷರೇ ಸತ್ಯಂ | ಮಧ್ಯತೋಽನ್ಯತಂ | ತದೇತವನ್ನತಮುಭಯತಃ ಸತ್ಯೇನ ಪರಿಗ್ರಹೇತಂ ಸತ್ಯ
ಭೂಯಸೇವ ಭವತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೫-೫-೧)

ಸ, ತಿ, ಯಂ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸತ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಸ ಮತ್ತು ಯಂ ಎಂಬ ಎರಡಕ್ಷರಗಳೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವು. (Real) ಮಧ್ಯದ ತಿ ಎಂಬಕ್ಷರವು ಅಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದು. (Unreal) ಅದುದರಿಂದ ಅಸತ್ಯಾತ್ಮಕ ವಾದ ತತ್ತ್ವವು ಎಂದು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ತತ್ತ್ವದಿಂದ ಅನ್ಯತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದೂ ಸಹ ಸತ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸತ್ಯಾಂಶವನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಭಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸತ್ಯರೂಪನಾದ ಈಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದ್ಯಂತಘೃಭು ಈ ಜಗತ್ತು ಅನಾದ್ಯಂತನಾದ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಅನ್ಯತವಾಗಿದೆಯೆಂದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಅದ್ಯಂತ ಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ಜಗತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರವೇ, ಈಶ್ವರಾಧೀನದಲ್ಲಿಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತು ಈಶ್ವರಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ ಮಾನ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಧ್ಯಾಹಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಅನಾದ್ಯಂತನಾದ ಈಶ್ವರನು ತಾನೇ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ, ಮರ್ತ್ಯನಾದ ಜಗತ್ತಿನೊಂದಿಗೆ ತಾನೂ ಸಹ ವ್ಯವಹರಿಸುವನು ಎಂದರ್ಥ ಆದರೆ, ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನ ವಿಜ್ಞಾನವನನು ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರದೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ತಾತ್ಪ್ರಿಕವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೆಯ ತಿಳಿಯುವನು. ಅದು ತಪ್ಪು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಸ್ವರೂಪವೇನು? ಮರ್ತ್ಯರೂಪವಾದ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯ ಹೇಗೆ? ನಾನಾರೂಪಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಆತ್ಮನ ಚಲನವಲನಗಳೇನು? ಇವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಅರಿಯಬೇಕು. ಮೊದಲು ಅನುತ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮರ್ತ್ಯನಾದ ಜಗತ್ತಿನೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದುದು ಹೇಗೆಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು.

ಸೋಽಪಮಯತ | ಬದು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ | ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತಃ | ಸ ತಪಸ್ವಿತ್ಯಾ | ಇದಿಗಂ
ಸರ್ವಮಸ್ವಜತ | ಯದಿದಂ ಕಿಂಚಿ | ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ | ತದೇನಾನುಪ್ರಾವಿಶತ್ | ತದನು ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಸಚ್ಚ
ತ್ಯಚ್ಚಾಭವತ್ | ನಿರುಕ್ತಂ ಚಾನಿರುಕ್ತಂ ಚ | ನಿಲಯನಂ ಚಾನಿಲಯನಂ ಚ | ನಿಜ್ಞಾನಂ ಚಾನಿ-
ಜ್ಞಾನಂ ಚಿ | ಸತ್ಯಂ ಚಾನೃತಂ ಚಿ ಸತ್ಯಮಭವತ್ ||

[ಶ್ರೀ. ಉ. ೩-೬]

ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ತಾನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿತು. ಅನಂತರ ತನ್ನ ತಪಸ್ಕರ್ಮಿಯಿಂದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿತು. ಅನಂತರ ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿತು. ಅದರಿಂದ ಸತ್, ತತ್

ಎಂದರೆ ಮೂರ್ತ ಮತ್ತು ಅಮೂರ್ತ ಎಂಬ ವಿಭಾಗವೂ, ನಿಲಯನ, ಅನಿಲಯನ ಎಂದರೆ ಗೂಡಿನ ರೂಪದ ಆಶ್ರಯ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬ ವಿಭಾಗವೂ, ಚೇತನ ಮತ್ತು ಅಚೇತನ ಎಂಬ ವಿಭಾಗವೂ ಉಂಟಾದವು.

ಸ ಯಥೋರ್ಣನಾಭಿಸ್ತಂತುನೋಚ್ಚೇರೀದ್ಯಥಾಗ್ನೇಃ ಕ್ಷುದ್ರಾ ವಿಸ್ತೃಲಿಂಗಾ ವ್ಯುಚ್ಚರಂತ್ಯೇನ-
ಮೇವಾಸ್ಯಾದಾತ್ಮನಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾಃ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ
ವ್ಯುಚ್ಚರಂತಿ ತಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ಪ್ರಕೃತ್ಯೈ ಸತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಸತ್ಯಂ ತೇಷಾಮೇವ ಸತ್ಯಂ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೧-೨೦)

ತಂತುವಾಯವಿನಿಂದ (ಜೇಡರ ಹುಳು) ತಂತುಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಹೊರಬಂದು ಬಲಿಯು ನಿರ್ಮಿತವಾಗು ವಂತೆಯೂ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಕಣಗಳು ಹೊರಗೆ ಬಂದು ತೇಜೋರಾಶಿಗಳಾಗುವಂತೆಯೂ, ಸಹ ಈ ಮೂಲಾಶ್ರನಿಂದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ನಿಷ್ಪನ್ನರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ, ಇವನೇ ಸತ್ಯಕ್ಕೂ ಮೂಲವಾದ ಸತ್ಯವು. ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ಸತ್ಯರೂಪವಾಗಿದ್ದರೆ, ಆ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಇವನೇ ಸತ್ಯವು. ಆದುದರಿಂದ ಮರ್ತ್ಯನೂ ಇವನೇ, ಅಮ ರ್ತ್ಯನೂ ಇವನೇ. ದೇಹವೂ ಇವನೇ, ಅತ್ಮನೂ ಇವನೇ. ಇದನ್ನೇ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

ದ್ವೇ ವಾವ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ರೂಪೇ ಮೂರ್ತೇಂ ಚೈವಾಮೂರ್ತೇಂ ಚಿ ಮತ್ಯೇಂ ಚಾಮೃತೇಂ ಚಿ ಸ್ಥಿತಂ
ಚ ಯಚ್ಚ ಸಚ್ಚ ತೈಚ್ಚೆ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೩-೧)

ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತರೂಪಗಳೂ, ಮರ್ತ್ಯಾಮರ್ತ್ಯರೂಪಗಳೂ, ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕ ರೂಪಗಳೂ, ಎಲ್ಲವೂ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮನ ರೂಪಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ “ಅಮತ್ಯೋನ ಮತ್ಯೇನ ಸಯೋನಿಃ” ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಹುಕ್ಕಿನ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಮರ್ತ್ಯವೂ ಮತ್ತು ಅಮರ್ತ್ಯವೂ ಸಹ ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ಯೋನಿಯುಳ್ಳವು ಎಂದರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಆಥವಾ ವ್ಯಾನವಹಾರಕವಾದ ಪ್ರಸಂಚವಲ್ಲಿ ಚೇತನ ಮತ್ತು ಅಚೇತನ ಎಂದರೆ ಜೀವಾತ್ಮ ಮತ್ತು ದೇಹ ಎಂಬ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನ ಅಂಶಗಳು ವಿಭಿನ್ನಗಳಾಗಿ ಲೌಕಿಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆತ್ತಿರುವಾಗ ಜೀವಾತ್ಮ ಮತ್ತು ದೇಹ ಈ ಎರಡರ ನಿರಂತರವಾದ ಸಾಹ ಚರ್ಮವು ಇದ್ದೇ ಇಂಚೇರಾಗುತ್ತದೆ. ದೇಹದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೊಡನೆ ತಾನೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ಮನಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಯೆಂಬ ಪ್ರತಿಯಿದೆ. ದೇಹದ ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾಲದವರೆಗೆ ಅತ್ಮನೂ ಹುಟ್ಟಿದನು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ದೇಹವು ಅದರ ಕರ್ಮಾಸುಸಾರವಾದ ಯಾವ ಯೋನಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಆಯಾ ಕರ್ಮಾಸುಸಾರವಾದ ಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅತ್ಮನೂ ಅದೇ ಯೋನಿಯಿಂದಲೇ ಅದೇ ದೇಹವೊಡನೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಯೋನಿಃ ಎಂಬುವು ಅಮರ್ತ್ಯವಾದ ಅತ್ಮನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ದೇಹವೊಡನೆ ಸಂಸರ್ಗವಾದೊಡನೆಯೇ ದೇಹದ ಉಪಾಧಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅತ್ಮನಿಗೂ ಉಪಾಧಿಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ದೇಹವು ಅನ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಬೆಳೆದರೆ ಅತ್ಮನೂ ಬೆಳೆದನು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ರಾಗದ್ವೇಷಾದಿಗಳಿಂದ ದೇಹವು ಕಲುಷಿತವಾದರೆ ಅತ್ಮನೂ ಕಲುಷಿತನಾದನೆಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ದೇಹವು ಯಾವ ರೀತಿ ಸ್ವಧಿಯಿಂದ ಗೃಭೀತ ವಾಗುವುದೋ ಅಮರ್ತ್ಯನಾದ ಅತ್ಮನೂ ಅದನ್ನಧೀಯಿಂದ ಗೃಭೀತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ಭೇದಗೀಚ್ಛೆಯು ಅತ್ಮನನ್ನು ಸಂಸಾರ ದಲ್ಲಿ ಬದ್ಧನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷಿಪಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಈ ಅಕ್ಷೇಪವನ್ನು Dr. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್ ಎಂಬುವರು ಉದಹರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. “The problem of evil is stumbling-block to all

monistic systems" (Indian Philosophy. Vol. I. P. 242) ಅದ್ವೈತವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಸಕಲಮತಗಳೂ ಸಹ ಈ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ದುಸ್ತರವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಲವಿಶ್ವವೂ ಈಶ್ವರನ ಅವಿಧಾರವೇ ಆಗುವಾಗ ಈಶ್ವರಾಂತವಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಬಂಧನವೆಂದರೇನು, ಆ ಬಂಧನದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಸಹಜವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಚರ್ಚೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅಶ್ವೇಶವನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಉತ್ತರವನ್ನು ಮುಂದೆ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ದೇಹದ ಉಪಾಧಿಗಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಬದ್ಧವೆಂದೆಂದಿಲ್ಲದಿರತಕ್ಕ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ದೇಹದ ಕರ್ಮಗಳಿಗನುಗುಣವಾದ ಫಲಗಳ ಅನುಭವವೂ ಆಗತಕ್ಕದ್ದು, ಅದೂ ಸಹ ಈಶ್ವರನ ಲೀಲೆಯೇ ಆಗಿವೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಗುಣಾನ್ವಯೋ ಯಃ ಫಲಕರ್ಮಕರ್ತಾ ಕೃತಸ್ಯ ತಸ್ಯೈವ ಸ ಜೋಪಭೋಕ್ತಾ |

ಸ ವಿಶ್ವರೂಪಸ್ತಿಗುಣಸ್ತಿವರ್ತಾ ಸ್ವಾಣಾಧಿಪಃ ಸಂಚರತಿ ಸ್ಯಕರ್ಮಫಲಃ ||

[ಶ್ಲೋ. ಉ. ೫-೭]

ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೂಕ್ಷ್ಮಶರೀರೋಪಾಧಿಕೌಸನ್ ನಾನಾವಿಧಕರ್ಮ ಕೃತ್ವಾ ತದ್ವಿಧೇನೋ ಜೀವಸಂಖ್ಯಾಂ ಲಬ್ಧ್ವಾ ಶರೀರತ್ರಯೋಣ ಸಂಬದ್ಧಃ ಲೋಕಾಂತರೇಷು ಸಂಚರತಿ || ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೂಕ್ಷ್ಮಶರೀರದ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಆ ಕರ್ಮ ಫಲವನ್ನನುಭವಿಸಲು ಜೀವಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಪಡೆದು ಲೋಕಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ; ಎಂದು ಜೀವನ ಚಲನವಲನಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರನ ಸಂಕಲ್ಪವೇ ಮೂಲವೆಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಧಯಾ ಗೃಭೀತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನ್ನೋಪಲಕ್ಷಿತ ತದ್ವಿಧೇನೋ-ಅನ್ನದಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಆದರ ಭೋಗದಿಂದ ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಯದ್ವಾ ಸ್ವಧಾಶರಣೇನ ಅನ್ನಮಯಂ ಶರೀರಂ : ಸ್ವಧಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅನ್ನಮಯವಾದ ಶರೀರವೆಂದೂ ಅದರಿಂದ ಗೃಹೀತವಾದ ಎಂದೂ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅನ್ನರೂಪವಾದ ಸ್ವಧೆಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವನೂ ಈಶ್ವರನೇ ಮತ್ತು ಇದನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನೂ ಅವನೇ.

ಸ ಐತ್ತತ ಯದಿ ವಾ ಇಮಮುಧಿಮಂಸ್ಯೇ ಕನೀಯೋಽನ್ನಂ ಕರಿಷ್ಯ ಇತಿ ಸ ತಯಾ ವಾಚಾ ತೇನಾತ್ಮನೇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚೇರ್ಜೋ ಯಜೂಂಷಿ ಸಾಮಾಸಿ ಭಂದಾಂಸಿ ಯಜ್ಞಾನ್ ಪ್ರಜಾಃ ಪಶೂನ್ | ಸ ಯದ್ಯದೇವಾನ ಸೃಜತ ತತ್ತದತ್ತಮುಧಿಯತ ಸರ್ವಂ ವಾ ಅತ್ತೀತಿ ತದದಿತೇರದಿತಿತ್ತಂ ಸರ್ವಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಭವತಿ ಸರ್ವಮಸ್ಯಾನ್ನಂ ಭವತಿ ಯ ಏಕಮೇತದಿತಿತೇರದಿತಿತ್ತಂ ವೇದ |

(ಛಂ. ಉ. ೧-೨೫)

ಆ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದಲೂ, ಆ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಸಕಲವೇದಗಳನ್ನೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಪಶುಮಾನಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತಭೂತಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಯಾವ ಯಾವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ಅನ್ನರೂಪವಾದುವು. ಸೃಷ್ಟಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಭಕ್ಷಿಸತೊಡಗಿದನು. ಸಕಲವೂ ಅವನಿಗೆ ಅನ್ನವಾಗಿ ಅವನು ಅತ್ಯಮಾದುದರಿಂದ ಅವನು ಆದಿತಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು. ಅದುದರಿಂದ ಅನ್ನವೂ ಅಪನ ಸೃಷ್ಟಿಯು. ಆ ಅನ್ನದ ಭೋಕ್ತೃವೂ ಅವನೇ ಆಯಿತು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನ್ದ್ರಿ ಸ್ವಧಯಾ ಗೃಭೀತಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ

ಅವನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವನೇ ಗೃಹೀತನಾದನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಭೋಗದ ಸಲುವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಾ ಏತಿ; ಅವ್ರಾಣಾ ಏತಿ ಎಂದು ಅವನ ಸೋಪಾಧಿಕವಾದ ಸಂಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿತೆ. ಅದನ್ನೆ ಪ್ರತ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ.

ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ರುತಃ ಗರ್ಭೇ ತ್ವಮೇವ ಪ್ರತಿಜಾಯಸೇ | ತುಭ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಾ ಪ್ರಜಾಸ್ತಿಸ್ಮಾ ಬಲಿಂ
ಹರಂತಿ ಯಃ ಪ್ರಾಣೈಃ ಪ್ರತಿಶಿಷ್ಯಸಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ಉ. ೨-೭)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದ ನೀನೆ ಗರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೀಯೆ, ಪುನಃ ಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವವನೂ ನೀನೇ. ನೀನು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪ್ರಾಣರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನೀನೇ ಬಲಿಯು ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಪುನಃ ಪುನಃ ನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವ ಸಕಲ ಜೀವರಾಶಿಗಳೂ ನೀನೇ ಎಂದಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಮರ್ತ್ಯೋ ಮರ್ತ್ಯೋನ ಸಯೋನಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಮರ್ತ್ಯನಾದ ಅತ್ಮನು ಮರ್ತ್ಯನಾದ ದೇಹದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಯೋನಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಸ್ವಧಾರೂಪವಾದ ಉಗ್ರಾಧಿಯು ಭೋಗಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಈ ಭೋಗವನ್ನನುಭವಿಸಲು ಮರ್ತ್ಯನಾದ ದೇಹದೊಡನೆ ಲೋಕಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಬೇಕಾಗಿ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ತನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪದ ಫಲವೇ ಆಗಿದೆ. ಈ ಉಪಾಧಿಯು ಒಂದೇ ರೂಪವಾಗಿಲ್ಲ; ಸ್ವಧಿಯು ಸ್ವರೂಪಗಳು ನಾನಾವಿಧವಾದುವು. ಅದುದರಿಂದ ಅದರ ಭೋಗಗಳೂ ನಾನಾವಿಧವಾಗಬೇಕು. ಆ ಭೋಗಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಲೋಕಗಳೂ, ಆ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ದೇಹಗಳೂ, ಇಂದೇಕು. ಆಯಾ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆಯೂ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆಯೂ ದೇಹಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಅತ್ಮನ ಸಂಚಾರ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಣಾ ಏತಿ, ಅವ್ರಾಣಾ ಏತಿ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಸಾಯಣರು ಪಾಣ್ ಏತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಊರ್ಧ್ವಂ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಂ ಪ್ರಾಪ್ತೋತಿ | ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕದ ಅಭಿ ಮುಖವಾಗಿ ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವನೆಂದೂ, ಅವ್ರಾಣಾ ಏತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಶುಕ್ಲಂ ಕರ್ಮ ಕೃತ್ವಾ ಅಧೋ ಗಚ್ಛತಿ | ಅಶುಕ್ಲವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಅಧೋಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವನು ಎಂದರ್ಥವು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೂ ಅವನವನ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾದ ದೇಹಸಂಬಂಧವೂ ಲೋಕಸಂಚಾರವೂ, ಫಲಾನುಭವವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಪುನಃ ಪುನಃ ಈ ವಿಧವಾದ ಜನ್ಮಮರಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಜನ್ಮಕ್ಕೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಹವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ,

ತದ್ಯಥಾ ತೈನಜಲಾಯುಕಾ ತ್ವಣಸ್ಯಾಂತಂ ಗತ್ವಾ ಅನ್ಯಮಾಕ್ರಮಮಾಕ್ರಮ್ಯಾತ್ಮಾನಮಪಸಂಹಂತ್ಯೇವ
ಮೇವಾಯಮಾತ್ಮೇವಂ ತರೀರಂ ನಿಹತ್ಯಾನಿದ್ಯಾಂ ಗಮಯಿತ್ವಾನ್ಯಮಾಕ್ರಮಮಾಕ್ರಮ್ಯಾತ್ಮಾನ
ಮಪಸಂಹರಂತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೩)

ಚಿಟ್ಟಿಯು ಗಂಗೆಯು ಒಂದು ಪಟಲದ ಅಗ್ರಭಾಗವನ್ನು ಸೇರಿದನಂತರ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೊಂದು ಪಟಲವನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಜೀವನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಪ್ರಕೃತವಾದ ದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಬೇರೊಂದು ದೇಹವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಂಕ್ರಮಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮನು ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದ ಪ್ರಪದಲ್ಲಿ ಆಗ ಮೊದಲಿನ ದೇಹಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ದೇಹವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ,

ತದ್ಯಥಾ ಪೇಶಸ್ಕಾರೇ ಪೇಶಸೋ ಮೂತ್ರಾಂವುಪಾಡಾಯಾನ್ಯನ್ನವತರಂ ಕಲ್ಯಾಣತರಂ ರೂಪಂ ತನುತ
 ಏವಮೇವಾಯುತೈದಂ ಶರೀರಂ ನಿಹತ್ಯಾದಿದ್ಯಾಂ ಗಮಯಿತ್ಯಾನ್ಯನ್ನವತರಂ ಕಲ್ಯಾಣತರಂ
 ರೂಪಂ ಕುರುತೇ ಪಿತ್ರೈಃ ನಾ ಗಾಂಧರ್ವಂ ನಾ ದೈವಂ ನಾ ಸ್ವಾಜಾಪತ್ಯೈಃ ನಾ ದ್ವಿಜೈಃ
 ವಾನ್ಯೇಷಾಂ ನಾ ಭೂತಾನಾಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೪)

ಅಕ್ಕಸಾಲಿಯು ಚಿನ್ನದ ಚೂರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಒರಟಾಗಿರುವ ಆ ಚೂರನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ ರೂಪಾಂತರಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿ ಆಕರ್ಷಕವಾದ
 ಅಭರಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ, ಸುಕೃತಿಯಾದ ಈ ಆತ್ಮನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಪೂರ್ವದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮ
 ವಾದ ಗಾಂಧರ್ವವಾದುದೋ, ಅದ ಕಲ್ಯಾಣರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಸ್ವರ್ವದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದನಂತರ ಪುನಃ
 ದೇಹಾಂತರವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವಾಗ ಅವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ದೇಹವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ನಿರೂಪವಿಲ್ಲ. ಏತಕ್ಕೇಂದರೆ.

ಸ ನಾ ಆಯುಸಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಜ್ಞಾನಮಯೋ ಮನೋಮಯಃ ಪ್ರಾಣಮಯಿತ್ಯಕ್ಷರ್ಮಯಃ
 ಶ್ಲೋತ್ರಮಯಃ ಸ್ಪೃಷ್ಟಿಮಯ ಆಪೋಮಯೋ ವಾಯುಮಯ ಆಕಾಶಮಯಸ್ತ್ರೇಣೋ
 ಮಯೋಽತೇಜೋಮಯಃ ಕಾಮಮಯೋಽಕಾಮಮಯಃ ಕ್ರೋಧಮಯೋಽಕ್ರೋಧಮಯೋ
 ಧರ್ಮಮಯೋಽಧರ್ಮಮಯಃ ಸರ್ವಮಯೈದೈದೈದೇತದಿದಂ ಮಯೋಽದೋಮಯಃ ಇತಿ
 ಯಥಾಕಾರೀ ಯಥಾಚಾರೀ ತಥಾ ಭವತಿ ಸಾಧುಕಾರೀ ಸಾಧುಭವತಿ ಸಾಪೇಕಾರೀ ಸಾಪೋ
 ಭವತಿ ಪುಣ್ಯಃ ಪುಣ್ಯೇನ ಕರ್ಮಣಾ ಭವತಿ ಸಾಪಃ ಸಾಪೇನ | ಅಥೋ ಖಿಲ್ಲಾಹುಃ ಕಾಮ
 ಮಯ ಏವಾಯಂ ಪುರುಷ ಇತಿ ಸ ಯಥಾಕಾನೋ ಭವತಿ ತತ್ಕೃತುರ್ಧವತಿ ತತ್ಕರ್ಮ ಕುರುತೇ
 ಯತ್ಕರ್ಮ ಕುರುತೇ ತದಭಿಸಂಪದ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೫)

ಈ ಜೀವನೇ ವಿಜ್ಞಾನಮಯನೂ, ಮನೋಮಯನೂ, ಪ್ರಾಣಮಯನೂ, ಚಕ್ಷುರ್ಮಯನೂ, ಶ್ಲೋತ್ರಮಯನೂ, ಸ್ಪೃಷ್ಟಿವಿ
 ಮಯನೂ, ಆಪೋಮಯನೂ, ವಾಯುಮಯನೂ, ಆಕಾಶಮಯನೂ, ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅತೇಜೋಮಯನೂ, ಕಾಮ
 ಮಯನೂ, ಆಕಾಮಮಯನೂ, ಕ್ರೋಧಮಯನೂ, ಅಧರ್ಮಮಯನೂ, ಧರ್ಮಮಯನೂ, ಅಧರ್ಮಮಯನೂ ಅದ
 ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ಸರ್ವಮಯನು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಆತ್ಮನನ್ನು “ ಇದಮಯಃ ; ಅದೋಮಯಃ ” ಇದರಿಂದ
 ಪೂರ್ಣನಾದವನು ಅಥವಾ ಅದರಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದವನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಈ ಆತ್ಮನು ತಾನು ಯಾವ ಬಗೆಯ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವನೋ
 ಅದರಂತೆ ತನ್ನೂಪಿಸುವನು. ಸತ್ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಸದ್ಭೂತವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅಸತ್ಕರ್ಮಕಾರಿಯಾದರೆ
 ಅಸದ್ಭೂತವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಸುಕೃತಿಯು ಸದ್ಗುತಿಯನ್ನೂ, ದುಷ್ಕೃತಿಯು ಅಸದ್ಗುತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

“ ಪುರುಷನ ರೂಪಾಂತರಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವನ ಇಚ್ಛಾಧೀನವಾದವೇ ಹೊರತು ಕರ್ಮಾಧೀನವಲ್ಲ. ” ಎಂದು ಕೆಲವರು
 ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅವನವನ ಇಚ್ಛೆಯು ಯಾವ ವಿಧವಾಗಿರುವುದೋ ಅವನ ಸಂಕಲ್ಪವೂ ಅದೇ ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಅವನ
 ಸಂಕಲ್ಪದಂತೆಯೇ ಅವನ ಕ್ರಿಯೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಅವನವನ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ |

ತದೇವ ಸಕ್ತಃ ಸಹ ಕರ್ಮಣ್ಯತಿ ಲಿಂಗಂ ಮನೋ ಯತ್ರ ನಿಷಕ್ರಮಸ್ಯ |

ಪ್ರಾಪ್ಯಾಂತಂ ಕರ್ಮಣಸ್ತಸ್ಯ ಯತ್ಕಿಂಚೇದ ಕರೋತ್ಯಯಂ ||

ತಗ್ಗಾಲೋಕಾತ್ಪ್ರೆನದೈತ್ಯಸ್ಯ ಲೋಕಾಯ ಕರ್ಮಣ ಇತಿ ನು ಕಾಮಯಿಮಾನೋಽಥಾಕಾಮ-
ಯಮಾನೋ ಯೋಽಕಾಮೋ ನಿಷ್ಯಾಮ ಅಪ್ರಕಾಮ ಅಪ್ರಕಾಮೋ ನ ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಾ ಉತ್ಪಾ-
ಮಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಸಸಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಪ್ಯೇತಿ |

[ಬೃ-ಉ. ೪-೪-೬]

ಅದುದರಿಂದಲೇ “ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಸಂಗವಿರುತ್ತದೆಯೋ, ಅದನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ ಅಂತರಾತ್ಮನೂ ಅದೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಕ್ರವಾಗಿ ತದನುಗುಣವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಸಹ ಅದರ ಫಲವಾದ ಅನುಭವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಲೋಕಾಂತರವನ್ನು ಸೇರಿ ಅದರ ಅಂತ್ಯವು ಸಮಾಪಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಪುನಃ ಪೂರ್ವಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ” ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ನಿಷ್ಯಾಮಿಯಾದವನೂ, ಪೂರ್ಣಕಾಮನಾದವನೂ ಲೋಕಾಂತರದ ಅನುಭವಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗದೆ ನೇರವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತಾನೆ.

ಜೀವಾತ್ಮನ ಕರ್ಮಾನುರೋಧವಾದ ಗತಿಯು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುವಾಗ ಆ ಜೀವನು ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ದೇವಯಾನವೆಂದೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸದೆ ಸ್ವಾರ್ಥಾದಿವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದವನು ಹೋಗತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಪಿತೃಯಾನವೆಂದೂ ಕರೆದಿದೆ. ಪುತ್ರಂ ಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದೇವಯಾನವೆಂಬ ಪದವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪರಂ ಮೃತ್ಯೋ ಅನು ಪರೇಹಿ ಪಂಥಾ ಯಸ್ತೇಶ್ಯ ಇತರೋ ದೇವಾನಾನಾತ್ |

ಚಕ್ವತ್ಪತೇ ಶ್ವಣ್ಣತೇ ತೇ ಬ್ರವೀಮಿ ಮಾ ಸಃ ಶ್ರುಜಾಂ ರೀರಿಷೋ ನೋತೇ ವೀರಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೮-೧)

ಇತ್ಯಾದಿವ್ಯುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನವು ಮೃತ್ಯುರಹಿತವಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸವಿಶ್ವವು ಸುಕೃತಿಗಳನ್ನು ಮರಣರಹಿತವಾದ ಪುಣ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವನು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಯತೇ ಪಂಥಾಃ ಸವಿತಃ ಪೂರ್ವ್ಯಾಸೋಽರೇಣವಃ ಸುಕೃತಾ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ |

ತೇಧಿಸೋಽ ಅದ್ಯ ಪಥಿಃ ಸುಗೇಥೀ ರಜ್ಜಾ ಚ ನೋ ಅಥಿ ಚ ಬ್ರೂಹಿ ದೇವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೫-೧೧)

ಯತ್ರಾಸತೇ ಸುಕೃತೋ ಯತ್ರ ತೇ ಯಯುಸ್ತತ್ರ ತ್ವಾ ದೇವಃ ಸವಿತಾ ದಧಾತು |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೬-೪)

ಇತ್ಯಾದಿವ್ಯುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸವಿಶ್ವವು ಸತ್ಯಧರದಲ್ಲಿ ಸುಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವ ದೇವನಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಸುಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅವೇ ಶುದ್ಧವಾದುದೂ, ರಹೋರಹಿತವಾದುದೂ, ಮೃತ್ಯುರಹಿತವಾದುದೂ ಆದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗದೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಾರಾದಿಮಾರ್ಗವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮರಣಾನಂತರ ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದ ಸುಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಪುನರಾವರ್ತನೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತೆಪ್ಪುರ:ಪೋಮಾನವಃ ಸ ವಿವಾನ್ಪ್ರಹ್ಮ ಗಮಯತ್ಕೇಷ ದೇವಶಭೋ ಬ್ರಹ್ಮಪಥ ಏತೇನ ಪ್ರತಿಪದ್ಯಮಾನಾ ಇಮಂ ಮಾನವಮಾರ್ತಂ ನಾವರ್ತಂತೇ |

(ಛಾ. ಉ. ೪-೧೫-೫)

ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದ ಪುರುಷನು (ಅವನಾನವನು) ಈ ಸುಕೃತಿಯನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಮಾರ್ಗವು. ಈ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ಹಂತಿರುಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಬಂದಿತು, ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ,

ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ ತೇ ವಿರಜಾಃ ಪ್ರಯಾಂತಿ ಯಶ್ಚಾವ್ಯತೇ ಸ ಪುರುಷೋ ಹ್ಯವ್ಯಯಾಶ್ಚಾ |

(ಮು. ಉ. ೧-೧)

ಎಂಬ ಸೂರ್ಯದ್ವಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ದೇವಯಾನದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುವವರಿಗೆ ಪುನರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರ, ಭೂಮಮಾರ್ಗದಿಂದ (ಪಿತೃಯಾನ) ಚಂದ್ರಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುವವರೂ ಸಹ ಸುಕೃತಗಳಾದರೂ ಅವರು ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನಭವಿಸಿ ಅನಂತರ ಅದರ ಅಂತವಾದ ದೇವಿ ಪುನಃ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ದೇವಯಾನ ಮತ್ತು ಪಿತೃಮಾರ್ಗಗಳ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಅಪತ್ಯವಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದೇಹದೊಡನೆ ಸೇರಿ ತನ್ನ ಸಂಸ್ಕಾರಾನುಗುಣವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸಂಚಾರಗಳಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ,

.....ವೇತ್ತೋ ದೇವಯಾನಸ್ಯ ವಾ ಪಥಃ ಪ್ರತಿಪದಂ ಪಿತೃಯಾಣಸ್ಯ ವಾ ಯತ್ಕೃತಾ ದೇವಯಾನಂ ವಾ ಪಂಥಾನಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯಂತೇ ಪಿತೃಯಾಣಂ ವಾಪಿ ಹಿ ಋಷೀವರ್ಚಃ ಶ್ರುತಂ ದ್ವೇ ಸ್ತುತೀ ಅಶ್ರುಣವಂ ಪಿತೃಯಾಣಾಮಹಂ ದೇವಾನಾ ಮುತೆ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ ತಾಭ್ಯಾಮಿದಂ ವಿಶ್ವಮೇಜತ್ಸನೇತಿ ಯದಂತರಾ ಪಿತರಂ ಮಾರತರಂ ಚ ಇತಿ ||

(ಛ. ಉ. ೬-೨೨)

ದೇವತೆಗಳ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗವು ನಿನಗೆ ಗೊತ್ತೇ ಅಥವಾ ಪಿತೃಗಳ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ನೀನು ಅರಿತಿರುವೆಯಾ ಎಂದು ಪ್ರವಾಹಣ ಜೈಬಲಿಯು ಶ್ವೇತಕೇತುವನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ಅವನು ಇಲ್ಲವೆಂದನು. ಆಗ ಜೈಬಲಿಯು " ಪಿತೃಲೋಕಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವ ಮಾರ್ಗವೊಂದಿದೆ ; ದೇಲೋಕಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವ ಮಾರ್ಗವೊಂದಿದೆ. ಇವೆರಡೂ ಮರ್ತ್ಯರು ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳು ದ್ವಾವಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಈ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತವೆ " ಎಂದು ಮಹಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು.

ಶಕ್ತಂತಾ, ವಿಷೂಚೀನಾ, ವಿಯಂತಾ—ಈ ಪದಗಳು ಭೂತಾತ್ಮಕತಾತ್ಪರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಗಳು. ಶಕ್ತಂತಾ—ಅವಿಧಾಗೇನ ಸರ್ವದಾ ವರ್ತಮಾನಾ | ಅವಿನಾಥಾವಸಂಬಂಧದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ; ವಿಷೂಚೀನಾ—ಇಹ ಲೋಕೇ ಸರ್ವತ್ರಗಮನಾ | ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ, ವಿಯಂತಾತ್ಮಕತಾತ್ಪರಿಭೋಗಿಯ ಸರ್ವತ್ರ

ದೇಹಾಂತರೇಷು ಗಚ್ಛಂತಾ | ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳ ಫಲಗಳನ್ನನುಭವಿಸಲು ದೇಹಾಂತರಗಳ ಸಂಚಾರವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಅನ್ಯಂ ನ ಚಿಕ್ಕುಃ; ಅನ್ಯಂ ನ ನಿ ಚಿಕ್ಕುಃ—ಭೂತಾತ್ಮನನ್ನು ಜನರು ಅರಿಯುತ್ತಾರೆ ದೇಹಾಂತಿಕ್ರಮದ ಆತ್ಮನನ್ನು ಅರಿಯಲಾರರು. ಅದೇ ಅಲ್ಲದೇ ದೇಹಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆತ್ಮನಿಗೂ ದೇಹಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಕಲ್ಪಿಸಿ ದೇಹಾತ್ಮನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ ಆದುದರಿಂದಲೇ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನನ ವ್ಯಾಮೋಹವನ್ನು ಕುರಿತು ಕೃಷ್ಣನು

ಅವಿನಾಶೀ ತು ತದ್ವಿದ್ಯಾ ಯೇನ ಸರ್ವಮಿದಂ ತತಂ |
ನಿನಾಶಮನ್ಯಯಸ್ಯಾಸ್ಯ ನ ಕಶ್ಚಿತ್ಕರ್ತುಮರ್ಹತಿ ||

(ಭ. ಗೀ. ೨-೧೨)

ದೇಹಾಂತರ್ಗತನಾದ ಆತ್ಮನು ಬೇರೆ : ದೇಹವು ಬೇರೆ: ದೇಹವು ನಶ್ಯವಾದುದು, ಆತ್ಮನು ಅವಿನಶ್ಯನು, ಆದುದರಿಂದ ದೇಹಾತ್ಮ ಅನ್ಯಯನು, ನ್ಯಾಯದಿಂದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ, ದೇಹಾಂತಿಕ್ರಮದ ಆತ್ಮನ ಅರಿವಿದ್ದರೂ ಸಹ ದೈಹಿಕಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ಆತ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು ಕೆಲವರಿಗಿರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅರಿವನ್ನು ಕೇವಲ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಊಹಿಸುತ್ತಾರೆಯೇ ಹೊರತು ಅನುಭವರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾರರು. ದೇಹಾಂತಿಕ್ರಮದ ಆತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತಸ್ಯ ಹ್ಯತಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ರೂಪಂ | ಯಥಾ ಮಹಾರಜನಂ ವಾಸೋ ಯಥಾ ಪ್ರಾಂಡಾವಿಕಂ
ಯಥೇಂದ್ರಗೋಪೋ ಯಥಾಗ್ನೃರ್ಜಿಯಥಾ ಪುಂಡರೀಕಂ ಯಥಾ ಸಕೃದ್ವಿದ್ಯುತ್ಸಂ ಸಕೃ-
ದ್ವಿದ್ಯುತ್ಸೇವ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಶ್ರೀರ್ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದಾಥಾತ ಆದೇಶೋ ನೇತಿ ನೇತಿ ನ
ಯೇತಸ್ಮಾದಿತಿ ನೇತೈಸ್ಯೇತೈರಮಸ್ತ್ರೈಫ ನಾಮಧೇಯಂ ಸತೈಸ್ಯ ಸತೈ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಸತೈಂ
ತೇಷಾಮೇಷ ಸತೈಂ ||
(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೬)

ಲಿಂಗಾತ್ಮನಾದ ಈ ಪುರುಷನ ರೂಪವು ಕೇವಲವರ್ಣದ ವಸ್ತುವಂತೆಯೂ, ಶುಭ್ರವಾದ ಉಣ್ಣೆಯಂತೆಯೂ, ಇಂದ್ರಗೋಪದಂತೆಯೂ, ಅಗ್ನಿ ಪ್ರಾಣಿಯಂತೆಯೂ, ಶುಭ್ರವಾದ ಕಮಲಪುಷ್ಪದಂತೆಯೂ, ವಿದ್ಯುತ್ಪ್ರಕಾಶದಂತೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ದೇಹಾಂತಿಕ್ರಮದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೀಗೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪೃಪಂಚದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದು ಕೊಂಡು 'ಇದು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲ' 'ಅದು ಅಲ್ಲ' ಇತ್ಯಾದಿ ನಿಷೇಧ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ 'ನೇತಿ ; ನೇತಿ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ವರ್ಣಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಕೇವಲ ನಿಷೇಧರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಅಸ್ತಿತ್ವಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೂ ಅದರ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಮಯೇ ಪರೇ ಕೋಶೇ ವಿರಜಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಷ್ಕಲಂ |
ತಚ್ಚುಭ್ರಂ ಹ್ಯೋತಿಸಿವಾಂ ಹ್ಯೋತಿಸ್ತದ್ಯದಾತ್ಮವಿದೋ ವಿದುಃ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೨೯)

ಹರಣ್ಯವಾದ ಎಂದರೆ ವಿಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಕೋಶದಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಾರಂಜಿತವಾದುದೂ ನಿರವಯವವುಳ್ಳದ್ದೂ ಸೂರಾದಿಪಶುಕ ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಸೂರಾದಿಪಶುಕ ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಈ ಪರತತ್ತ್ವವು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದನ್ನು ಆತ್ಮವಿತ್ತುಗಳು ಮಾತ್ರ ಅರಿಯಬಲ್ಲರು. ಇತರರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

“ ನ ನ ಚಿಕ್ಕಾಃ ” ಯಾವೂ ಅರಿಯಲಾರದು ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಈ ಆತ್ಮವಿತ್ತುಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಕರ್ಮಪರರಾಗಿ ಶ್ರವಣರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತರಾಗಿರುವವರಿಗೆ ಈ ನಿಷೇಧವು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಈ ನಿಷೇಧದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವು ಎಷ್ಟು ಕಠಿಣವಾದ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗತಕ್ಕದ್ದೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಸಾಧನೆಯು ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಲೂ, ಕೇವಲ ಆ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದೇ ಎನಾ ಉಳಿದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಉತ್ತಿಷ್ಠತ ಜಾಗ್ರತ ಪ್ರಾಪ್ಯ ವರಾನ್ವಿಜೋಧತ |

ಕ್ಷ್ಮಿರಸ್ಯಧಾರಾ ನಿಶಿತಾ ದುರತ್ಯಯಾ ದುರ್ಗಂ ಶಭಸ್ತತ್ವವಯೋ ವದಂತಿ ||

(ಕಠ. ೧-೩-೧೪)

ಎಲ್ಲರೂ ವಿಳಿಂ, ಎಚ್ಚರವಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ನೀವೂ ಆ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಿರಿ. ಆ ಆತ್ಮನು ಕೇವಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕವನು. ಸಾಣೆ ಹಿಡಿದು ಹಂತವಾಗಿರುವ ಕ್ಷ್ಮಿರದ ಕತ್ತಿಯು ಅಲಗಿನ ಮೇಲೆ ಕಾಲನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಡೆಯುವುದು ಎಷ್ಟು ಕಠಿಣವಾದುದೋ, ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಮಾರ್ಗವೂ ಅಷ್ಟೇ ಕಷ್ಟವೆಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದೇಕೆಂದರೆ, ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು,

ಅಸಬ್ಧಮಸ್ಮರ್ಷಮರೂಪಮವ್ಯಯಂ ತಥಾರಸಂ ನಿತ್ಯಮಂಧವಚ್ಚ ಯಶ್ |

ಅನಾಧ್ಯನಂತಂ ಮಹತಃ ಶರಂ ಧ್ರುವಂ ನಿಜಾಯೈ ತಸ್ಮೈತ್ಯುಮುಖಾತ್ಮಮುಚ್ಯತೇ ||

(ಕಠ. ೧-೩-೧೫)

ಅದು ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದುದು, ಸ್ಪರ್ಶವಿಲ್ಲದುದು, ರೂಪವಿಲ್ಲದುದು. ಅವ್ಯಯವು ರೂಪರಹಿತವಾದುದು. ಗಂಧರಹಿತವಾದುದು. ಅದರೂ ಅದು ಅನಾಧ್ಯನಂತವು ಧ್ರುವವಾದದ್ದು. ಇಂತಹ ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಅರಿಯಬೇಕಾದರೆ ಸಾಧನೆಯು ಅತ್ಯಂತ ಕಠಿಣವಾದುದಾಗಬೇಕು. ಈ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ಅಂತರೆ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮವಿರುವ ವಾರಾಗಬಹುದು.

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಲೌಕಿಕ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳಿಂದ ನಿಷೇಧರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟಾಂತರಹಿತವಾಗಿ ಆಲೌಕಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಅಸ್ತಿತ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ಅರಿಯುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ತತ್ತ್ವಜ್ಞರು ವಿರಳವೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ “ ನ ನ ಚಿಕ್ಕರಸ್ಯಂ ” ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸಂಪತ್ತರೂಪವಾದ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ಪರಿಧಿಗಳು ಹನ್ನೆರಡು. ಮುಖ್ಯಭಾಗದ ಆಚ್ಚುಗಳು ಮೂರು. ಈ ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಅವಯವಗಳು ಶಂಕುಗಳಂತೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅರ್ಪಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಮಹಾತ್ಮನು ಅಪರೂಪ.

ಈ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಷತನಾಗಿರುವುದು ಅದಿತ್ಯಚಕ್ರವಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ಕಾಲಚಕ್ರವಾಗಬಹುದು. ಆವೃತ್ತಿ ರೂಪವಾದ ಪಂಚಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯ. ಸಂವತ್ಸರ ಎಂಬ ಎರಡು ತತ್ವಗಳಿಗೂ ಚಕ್ರವೆಂಬ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಎರಡಕ್ಕೂ ದ್ವಾದಶ ಪರಿಧಿಗಳಿವೆ, ನಾಭಿತ್ರಯಗಳಿಗೆ ಮುನ್ನೂರಲರವತ್ತು ಶಂಕುಗಳಿವೆ ಎರಡಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಸರಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಾದಶಭ್ರಮಯಃ— ಪಂಥಯಃ ; ತತ್ ಸ್ವಾ ನೀಯಾ ದ್ವಾದಶಮಾಸಾಃ | ಪಂಧಿರೂಪಗಳಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ರಥದ ಚಕ್ರಕ್ಕೂ ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳನ್ನು ಪಂಧಿಗಳಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಮೇಷ, ವೃಷಭ ಇತ್ಯಾದಿ ಹನ್ನೆರಡು ರಾಶಿಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುನ್ನೂರಲರವತ್ತು ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ಪರಿಗಣನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಾಸಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ದ್ವಾದಶ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸಂವತ್ಸರದ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದೀವಹಿತಿಂ ಜುಗುಪ್ಸುರ್ವ್ಯಾದಶಸ್ಯ ಪುತುಂ ನರೋ ನ ಪ್ರ ಮಿನಂತ್ಯೇತೇ |
ಸಂವತ್ಸರೇ ಪ್ರಾವಿಷ್ಯಾಗತಾಯಾಂ ತಪ್ತಾ ಭರ್ಮಾ ಆಶ್ವ ವತೇ ವಿಸರ್ಗಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೩-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶಮಾಸಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ದ್ವಾದಶ ಪ್ರಥಮಶ್ಲೋಕವೇಕೆಂಬ ಎಂಬ ಪಾದವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ “ಇತಿ ಮಾಸಾನಾಂ” ಈ ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳು ಮಾಸಪರ್ಯಾಯವಾದವು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೪-೨೭) ಇಂತಹ ಮಾಸಾತ್ಮಕವಾದ ಚಕ್ರವೆಂದರ್ಥ.

ತಿಲೇ ನೆಧ್ಯಾಢಿ—ನಾಭ್ಯಾತ್ರಯಾದಿ ಫಲಶಾಢಿ ತತ್ ಸ್ವಾ ನೀಯಾಢಿ ಗ್ರೀಷ್ಮವರ್ಷಾಹೇಮಂತಾಖ್ಯಾನ್ಯಾಕ್ರಿತಾಢಿ | ನಾಭಿತ್ರಯವು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರೀಷ್ಮ, ವರ್ಷ ಮತ್ತು ಹೇಮಂತಪುರ್ವಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ನಾಭಿತ್ಯಾ ನೀಯಗಳಾದ ಸಂಧ್ಯಾತ್ರಯಗಳಾಗಬಹುದು, ಅಥವಾ ಭೂತಧವಿಷ್ಣುತ್ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳಾಗಬಹುದು.

ಈ ಉ ತಪ್ಪಿ ಕೇತೆ—ಕೇಟಿಢಿ ಮಹಾನ್ ಜಾನಾತಿ | ಯಾವ ಮಹಾತ್ಮನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು ಯಾರು? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥಕವಾಗಿರಬಹುದು, ಅಥವಾ ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಮಹಾತ್ಮನು ಅಪರೂಪ ಎಂದರ್ಥವಾದಬಹುದು. ಕಾಲತತ್ತ್ವದ ರಹಸ್ಯವು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಭಾವದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೋ ದದರ್ಶ ಪ್ರಥಮಂ ಜಾಯಮಾನಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾವಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (೮. ೧-೧೬೪-೪)

ಕಂಕವೋ ನೆ ; ಪಪ್ಪಿರ್ನ—ಈ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನ ಎಂಬ ನಿವಾತವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕಂಕವೋ ನೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ‘ದುರ್ಮದಾಸೋ ನ ಸುರಾಯಾಂ’ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಉಪಮಾಧೀನವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಂಕುಗಳಂತೆ ಎಂದರ್ಥ (ನಿ. ೧-೪) ಪಪ್ಪಿರ್ನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನ ಶಬ್ದ; ಚಾರ್ಪೇ ತ್ರಿಕತಾ; ಪಪ್ಪಿರ್ನ | ನೆತ್ತವು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುನ್ನೂರು ಮತ್ತು ಅರವತ್ತು ಎಂದರೆ ಮುನ್ನೂರವತ್ತು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ನ ಎಂಬ ನಿವಾತಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು

ಉಪನಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಬಂದರೆ ಅಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನಮಾಡಿ ಸಾಯಣರು,—

ಪಕ್ಷಿಶ್ಚ ತ ವೈ ತ್ರೀಣಿ ಚ ತತಾನಿ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯಾಹಾನಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೧-೧-೪೩)

ಎಂಬ ಶತಪಥಪ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಚಕ್ರಂ—ಚಕತೇರ್ವಾ ಚರತೇರ್ವಾ ಕ್ರಾಮತೇರ್ವಾ | ಪ್ರತಿಘಾತಾರ್ಥಕವಾದ ಚಲ್ ಅಥವಾ ಕ್ರಮ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಕ್ರಶಬ್ದವು ನಿಪ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಚಲಾಚಲಾಸಃ—ಏಕಶ್ಚಲಶಬ್ದೋ ದ್ವಿಭಾವವಪ್ರಾಪ್ತಃ| ಚಲಾಃ | ಚಲನಸ್ವಭಾವಾನೀತ್ಯರ್ಥಃ ಇಲ್ಲಿ ಚಲನಾರ್ಥಕವಾದ ಚಲಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಪರಿಭ್ರಮಣಾತ್ಮಕವಾದವು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ Wilson ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಚಲ, ಅಚಲ ಎಂಬ ಎರಡು ಭಾಗಮಾಡಿ.

Within it are collected 360 spokes, which are, as it were moveable and immoveable.

(Rig-veda Translation, Vol. II, p. 78)

ಚಲಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಮತ್ತು ಚಲಿಸದಿರುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಯಣರು.

ಚಿರಿಚಲಿಪತಿವದೀನಾಮಚ್ಯಾ ಕ್ಷಾಭ್ಯಾಸಸ್ಯ |

(ವಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨-೬)

ಎಂಬ ಪಾಠನಿಮ್ಮ ಸೂತ್ರವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಚಲಶಬ್ದವೇ ದ್ವಿಭಾವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆಂದೂ, ಇಲ್ಲಿ ಚಲಾಚಲಾಸಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಚಲನಾತ್ಮಕವಾದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಂವತ್ಸರರೂಪವಾದ ಏಕಚಕ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮುನ್ನೂರೆ ಅರವತ್ತು ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಚಲನವಿಲ್ಲದೆಯೂ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. Wilson ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವು ತಪ್ಪೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಯಸ್ತೇ ಸ್ತನಃ ಶಶಯೋ ಯೋ ಮುಯೋಭೂರ್ಯೇನ ವಿಶಾ

ಪುಷ್ಯಸಿ ನಾರ್ಯಾಣಿ |

ಯೋ ರತ್ನಧಾ ವಸುವಿದ್ಯಃ ಸುದತ್ತಃ ಸರಸ್ವತಿ ತಮಿದ ಧಾತವೇ ಈ || ೪೯ ||

ಎಲೈ ಸರಸ್ವತಿಯೇ, ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಮುಕ್ತಿಕೃಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದುದೂ, ಸುಶಬ್ದರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಯಾವ ನಿನ ಶ್ವನವು ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾ ನಿನ್ನ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವುದೋ ಯಾವ ಶಬ್ದರೂಪವಾದ ನಿನ್ನ ಶ್ವನವು

ಸುಖದಾಯಕವಾದುದೋ. ಯಾವುದರಿಂದ ಸಮಸ್ತವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ನೀಡುವ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೀಯೋ, ಯಾವುದು ರಮಣೀಯವಾದ ರಸವನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದೋ ಮತ್ತು ಯಾವುದೇ ಧನವೇತ್ಸುಳೂ ಮತ್ತು ದಾತ್ಸುಳೂ ಆಗದವುದೋ ಆ ಸ್ತನವನ್ನು ಈ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಪಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು.

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷ್ಠವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಸ್ತ್ರೇ ಸ್ತನ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಯಾಜ್ಞ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಯಸ್ತ್ರೇ ಸ್ತನ ಶಶಯೋ ಯೋ ಮಯೋಭೂರ್ಗೌರಮೋಮೇದನು ವತ್ತಂ ಮಿಷಂತಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ (ಆ. ೪-೨) ಸಾರಸ್ವತಸಂಬಂಧವಾದ ಪಶುಹೋಮದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಯಾಜ್ಞ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಯಸ್ತ್ರೇ ಸ್ತನ ಶಶಯೋ ಯೋ ಮಯೋಭೂವ್ತ್ವಂ ಸೋಮ ಪ್ರ ಚಿಕಿಶೋ ಮನೀಷೇತಿ ದ್ವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ (ಆ. ೩-೨) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸರಸ್ವತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಃ ನದೀನಾಮವಾಗಿಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವಾಗ್ಧೀನತಾವಾಗಿಯಿರುವ ಬಹಳ ಅಪರೂಪ.

Though there is nothing to show distinctly that Saraswathi is ever anything more in the Rig-Veda than a river goddess, we find her identified in the Brahmanas, with ವಾಕ್, speech and in post Vedic mythology she has become goddess of eloquence and wisdom, invoked as a muse and regarded as the wife of Brahma.

(Macdonell : Vedic Mythology, p. 87)

ಋಕ್ವಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ನದೀನಾಮವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ವಾಗ್ಧೀನತಿಯೆಂದೂ, ಬ್ರಹ್ಮಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ದಾತೃಯೆಂದೂ ಕರೆದಿದೆ; ಎಂಬುದಾಗಿ Mac-Donell(ಮುಂತಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ,

ಕಂ ನೋ ದೇವಾ ನಿತ್ಯದೇವಾ ಭವಂತು ಕಂ ಸರಸ್ವತೀ ಸಹ ಧೀಧರಸ್ತು ।

ಕಮಧಿಪಾಚಃ ಕಮ ರಾಶಿಪಾಚಃ ಕಂ ನೋ ದಿನ್ಯಾಃ ಪಾರ್ಥಿವಾಃ ಕಂ ನೋ ಅಪ್ಯಾಃ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೫-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕತ್ರಯದಲ್ಲೂ ಇರತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಅವರಿಂದ ಶಾಂತಿಯನ್ನೂ ಸೌಖ್ಯವನ್ನೂ ಆಶೀರ್ವದಿಸಿದೆ. ದಿನ್ಯಾಃ, ಪಾರ್ಥಿವಾಃ, ಅಪ್ಯಾಃ, ಎಂದು ಲೋಕತ್ರಯದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪುನಃ ಸರಸ್ವತೀ ಸಹ ಧೀಧರಸ್ತು ಎಂದು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನಿಸುವಾಗ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಉದಹರಿಸಿರುವ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನದೀನಾಮವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಎಲ್ಲ. ವಾಗ್ಧೀನತಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ಧಿಷ್ಟವಾದ ದೇವತೆ; ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲೂ ಸಹ ವಾಗ್ಧೀನತಿಯನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆಯೆಂದು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಯಿಂದಲೂ, ಸಾಯಣರ ಭಾಷ್ಯದಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಾರ್ಹ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ನದೀ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಿದೆ. (೧. ೨-೨೩ : ೨-೪) ವಾಗ್ಧೀವತಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದೇ ಪ್ರಕೃತ ದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಬೇಕಾದುದು ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿದ ಮುಖ್ಯಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಾಗ್ಧೀವತಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಜೇಭಿರ್ವಾಜಿನೀವತೀ | ಯುಜ್ಜಂ ವಪ್ಸು ಧಿಯಾವಸುಃ ||

[ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೧೦]

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಸರಸ್ವತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ವಾಗ್ಧೀವಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಕ್ಷೇಪನಃ ಸೋಮಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಮೂವತ್ತೈದು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸರಮಾ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಮೇಲಿನ (ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೧೦) ಮುಕ್ತುನ್ನು ಪಠಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ (೧-೧೩೪-೪೯) ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಸರಸ್ವತಿಯು ಗುಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಪಾವಕಾ, ವಾಜಿನೀವತೀ, ಧಿಯಾವಸುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ವಾಗ್ಧೀವತಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅವಳು ಕುದ್ಧಿಕಾರಕಳು, ಅವಳೇ ಧಿಯಾವಸುವು.

ವಿಶರೇಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಅರ್ಥದ ಸಮರ್ಥನೆಗೆ ಆ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದರ್ಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಹೀಗಿದೆ.

ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ ಯುಜ್ಜಂ ವಪ್ಸು ಧಿಯಾವಸುತಠಿತಿ ವಾಗ್ಧೈ ಧಿಯಾವಸುಃ | ವಾಜಿ-
ಮೇವಾಸ್ತಿಸ್ತದ್ಧೈಧಾತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯೇಷಾ ಚೈವಂ ವಿದ್ವಾನೇತದ್ಧೋತಾ ಶಂಸತಿ | ಯುಜ್ಜಂ
ವಪ್ಸುತಿ ಯದಾಹ ಯುಜ್ಜಂ ವಹಪ್ಸಿತ್ಯೇವ ತದಾಹ ||

(ಐ. ಆ. ೧-೧-೪)

ಇಲ್ಲಿ ಧೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಮಾತ್ರವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ವಾಗ್ಧೀವಿಯು ಈ ಸ್ತುತಿಮಂತ್ರಗಳ ನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಅಥವಾ ಇದನ್ನು ಅರಿತ ಹೋತೃವು ಯಾವ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಇದನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನೂ ವಾಗ್ಧೀವಿಯ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆತ್ಮೇ ಅಲ್ಲದೆ ಈ ದೇವಿಯು ಸಕಲ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿ ಯುಜ್ಜಕರ್ತನಿಗೆ ಅತ್ಯ ಕುದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕವಳು. ಪವಿತ್ರಾತ್ಮಳೂ ಪವಿತ್ರಕಾರಕಳೂ ಆದ ಈ ದೇವತೆಯು “ಯುಜ್ಜಂ ವಪ್ಸು” ನನ್ನು ಯುಜ್ಜವನ್ನು ವಹಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರ ಚೇತಯತಿ ಕೇತುನಾ | ಧಿಯೋ ವಿಸ್ವಾಪಿ ರಾಜತಿ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೧೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಶಬ್ದದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ಪಹ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ಲಕ್ಷಣವು ಹೊಂದಿಸಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತತ್ರ ಸರಸ್ವತೀತ್ಯೇತಸ್ಯ ನದೀವದ್ದೇವತಾವಚ್ಚ ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ |

(ನಿ. ೨-೨೩)

ಸರಸ್ವತೀ | ಸರ ಇತ್ಯುದಕನಾಮ ಸರ್ವೇಶ್ವದ್ವತೀ |

(ನಿ. ೯-೨೬)

ಪ್ರವಹಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಸ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಧಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಉದಕವೆಂದರ್ಥ, ಈ ಸರಪುಳವು ಸರಸ್ವತೀ. ಇದು ನದೀರೂಪವಾದ ಸರಸ್ವತಿಯ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆ, ಇದೇ ಲಕ್ಷಣವು ವಾಗ್ವೀದೀರೂಪವಾದ ಸರಸ್ವತೀ ಪದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೆಂದು “ ಸರಸ್ವತೀ ವ್ಯಾಖಾತಾ ” ಎಂದು (ನಿ. ೧೧-೧೫) ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸರಸ್ವತೀಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ ಧಿಯಾವಸುಃ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಧೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಐತರೀಯಾರಣ್ಯಕವ್ವಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಧಿಯಾವಸುಃ-ಕರ್ಮವಸುಃ ಎಂದು ಧೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಧೀ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧; ನಿ. ೩-೧೩) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು “ ಮಹೋ ಅರ್ಥಃ ಸರಸ್ವತೀ ” ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾಡೆ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಾಂ (ನಿ.೧೨-೨೬) ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವಾಗ ನಮ್ಮಸಕಲವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾಯುತವಾದ ಧ್ಯಾನವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು

ಪಥಸ್ತುತಃ ಪರಿಗತತಿ ವಚಸ್ಯಾ ಕಾಮೇನ ಲೈತೋ ಅಧ್ಯಾನಲಕ್ಷಕಂ |

ಸ ನೋ ರಾಸಚೈರುಧಶ್ಚಂದ್ರಾಗ್ರಾ ಧಿಯಂಧಿಯಂ ಸೀಷಧಾತಿ ಪ್ರ ಪೂಷಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೪೯-೮)

ಪಾವೀರವೀ ತಸ್ಯತುರೇಕಪಾದಣೋ ದಿವೋ ಧರ್ತಾ ಸಿಂಧುರಾಪಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ |

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ ತ್ವಣವನ್ ವಚಾಂಸಿ ಮೇ ಸರಸ್ವತೀ ಸಹ ಧೀಭಃ ಪುರಂಧ್ರಾ ||

(ಮ. ಸಂ ೧೦-೬೫-೧೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಧೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಸಹ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಸ್ತನಃ-ಸ್ತನಚ್ಚೈಶುಸ್ಯಾ ನೀಯಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಮಾಪ್ಯಾಯನಕಾರಂ ಲೌಕಿಕವೈದಿಕಸುಶಬ್ದರೂಪಃ ಸ್ತನಃ | ತಿಖು ರೂಪರಾದ ಪ್ರಣೆಗಳಿಗೆ ಸ್ತನವು ಸ್ತೀರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಯಾವ ರೀತಿ ಕೃತ್ರಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಲೌಕಿಕರೂಪವಾದುದೂ ವೈದಿಕರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ವಾಚ್ಯಯವಾದ ಶಬ್ದವು ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ ಕೃತ್ರಿ ಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಮತ್ತು ಸರ್ವಪ್ರಾಣ್ಯಕರಾರಕಂ ಸೂಕ್ತಮಯಂ ಸ್ತನಂ | ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಉಪಕಾರವಾದುದೂ, ಸೂಕ್ತಮಯವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತನವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇದೇ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ ಅಶೈನಂ ಮಾತ್ರೇ ಪ್ರದಾಯ ಸ್ತನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ “ ಯಸ್ತೇ ಸ್ತನಃ ” ” ಎಂದು ಮಾತೃವು ತನ್ನ ಮರುವಿಗೆ ಸ್ತನ್ಯಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವಾಗ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. “ ಅಶೈನಂ ಮಾತ್ರೇ ಪ್ರದಾಯ ಸ್ತನಂ ಸ್ತನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ಯಸ್ತೇ ಸ್ತನ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರೇಣ ” ಎಂದು ಕಂಠರಾಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ಬೃ. ಉ. ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯ. ೬-೪-೨೬).

ಮಯೋಭೂಃ - ರಸಾಸ್ವಾದೀನಾಂ ಸುಖ್ಯು ಭಾವಯುತಾ | ವಾಗ್ರಸದ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡತಕ್ಕವಳು ಎಂದರ್ಥ. ಆಧಮಾ ವಾಗ್ವಿನಾದ ಸ್ತನದಿಂದ ರಸವೆಂಬ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಸರಿಸುವವಳು ಮತ್ತು ಆನಂದದಾಯಕಳು ಎಂದರ್ಥ. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕವಲಿ ವಾಕ್ಯನ್ನು ಧೇನುವಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ವಾಚಂ ಧೇನುಮುಪಾಸೀತ ತಸ್ಯಾಶ್ಚತ್ವಾರೇ ಸ್ತನಾಃ ಸ್ವಾಹಾಕಾರೋ ವಷಟ್ಪಾರೋ ಹಂತಕಾರೋ ಸ್ವಧಾಕಾರಸ್ತಸ್ಯೈ ದ್ವಿ ಸ್ತನೌ ದೇವಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಂ ಚ ವಷಟ್ಪಾರಂ ಚ ಹಂತಕಾರಂ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಸ್ವಧಾಕಾರಂ ಪಿತರಸ್ತಸ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಿ ಯುಷಭೋ ಮನೋ ವತ್ಸೇ ||

(ಬೃ. ಉ. ೫-೮)

ವಾಕ್ಯನ್ನು ಧೇನುವೆಂದು ಉಪಾಸನೆಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಈ ಧೇನುವಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತನಗಳಿವೆ. ಸ್ವಾಹಾಕಾರ, ವಷಟ್ಪಾರ, ಹಂತಕಾರ, ಸ್ವಧಾಕಾರ ಎಂಬಿವೇ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತನಗಳು. ಸ್ವಾಹಾಕಾರವೂ, ವಷಟ್ಪಾರವೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೊದಗಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಹಂತಕಾರವು ಮಾನವನಿಗೂ ಸ್ವಧಿಯ ಪಿತೃಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣವೇ ಈ ವಾಗ್ವಿಧವಾದ ಧೇನುವಿಗೆ ವ್ಯವಧದಂತಿರುವುದು.

ಪ್ರಾಣೇನ ಹಿ ವಾಕ್ಯಸೂಯತೇ | ಮನೋ ವತ್ಸೇ | ಮನಸಾ ಹಿ ಪ್ರಸ್ವಾನ್ಯತೇ | ಮನಸಾ ಹ್ಯಾ-
ಲೋಚಿತೇ ವಿಷಯೇ ವಾಕ್ವವರ್ತತೇ | ತಸ್ಯಾನ್ನನೋ ವತ್ಸೇ ಸ್ವಾನ್ವೀಯಂ ||

(ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯ)

ಪ್ರಾಣದಿಂದಲೇ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಸವವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವು ವ್ಯವಧವು. ಮನಸ್ಸು ಆಲೋಚಿಸಿದನಂತರವೇ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸು ವತ್ಸೇ ಸ್ವಾನ್ವೀಯವಾಯಿತು. ಎಂಬುದಾಗಿ ವಾಗ್ವೇನುವಿನ ಪ್ರಸ್ತನದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಫಲವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ತೃಪ್ತಿಯು ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಯೇನ ವಿಶ್ವಾ ಪುಷ್ಯಸಿ ವಾರ್ಯಾಣಿ ಎಂಬ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ರತ್ನಧಾಃ, ವಸುವಿತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿ ವಾಕ್ಯೇ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ, ಸಕಲವಿಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಆಧಾರವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಾಗ್ವಾನಿ ನಾನೋ ಭೂಯಸೀ ವಾಗ್ವಾ ಮುಗ್ಧೇಂದ ವಿಜ್ಞಾಪಯತಿ ಯಜುರ್ವೇದಂ ಸಾಮವೇದಂ. ಮಾಥವರ್ಣಂ ಚತುರ್ಥಮಿತಿಹಾಸಪುರಾಣಂ ಪಂಚಮಂ ವೇದಾನಾಂ ವೇದಂ ಪಿತ್ರೈಂ ರಾಶಿಂ ದೈವಂ ನಿಧಿಂ ವಾಕೋವಾಕ್ಯಮೇಕಾಯನಂ ದೇವವಿದ್ಯಾಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ ಭೂತವಿದ್ಯಾಂ ಕ್ಷತ್ರವಿದ್ಯಾಂ ನಕ್ಷತ್ರವಿದ್ಯಾಂ ಸರ್ಪದೇವಜನವಿದ್ಯಾಂ ದಿವಂ ಚ ಪೃಥಿವೀಂ ಚ ವಾಯುಂ ಚಾಕಾಶಂ ಚಾಪಶ್ಚ ತೇಜಸ್ವ ದೇವಾಂಶ್ಚ ಮನುಷ್ಯಾಂಶ್ಚ ಪಶುಂಶ್ಚ ವಯಾಂಸಿ ಚ ಧರ್ಮಂ ಚಾಧರ್ಮಂ ಚ ಸತ್ಯಂ ಚಾನೃತಂ ಚ ಸಾಧು ಚಾಸಾಧು ಚ ಹೃದಯಜ್ಞಂ ಚಾಹೃದಯಜ್ಞಂ ಚ ಯದ್ವೈ ವಾಙ್ನಾಭವಿಷ್ಣುಸ್ತಥವೋಽ ನಾಧರ್ಮೋವ್ಯಜ್ಞಾಪಯಿಷ್ಯನ್ನ ಸತ್ಯಂ ನಾನೃತಂ ವಾಚಮುಪಾಸ್ತೇತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೨-೨-೧)

ವಾಕ್ರತ್ತವು ಕೇವಲ ನಾಮಕೃತಲೂ ಅಧಿಕವಾದುದು. ವಾಕ್ಯಿನಿಂದಲೇ ಋಗ್ವೇದವೂ, ಯಜುರ್ವೇದವೂ, ಸಾಮವೇದವೂ, ಅರ್ಥವೇದವೂ, ಸಕಲವಾದ ಇತಿಹಾಸವುರಾಣಾದಿಗಳೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ದ್ರಾವ್ಯವಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳೂ, ವಾಯುವೂ, ಆಕಾಶವೂ, ಸಕಲ ದೇವತಾನುಷ್ಠಾನಾದಿಗಳೂ, ಪಶುವಹ್ಯಾದಿಗಳೂ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದಲೇ ಅಂಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ಯಾಸತ್ಯಗಳೂ, ಸದ ಸತ್ಯಗಳೂ, ಪ್ರಿಯಾಪ್ರಿಯಗಳೂ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾತವಾಗುತ್ತವೆ. ವಾಕ್ಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಿಯಾಪ್ರಿಯಗಳಾಗಲಿ, ಸದಸತ್ಯಗಳಾಗಲಿ ಯಾವುವೂ ಇಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ,

ಸ ಯೋ ವಾಚಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಪಾಸ್ತೇ | ಯಾವದ್ವಾಚೋ ಗತಂ ತತ್ರಾಸ್ಯ ಯಥಾ ಕಾಮಚಾರೋ
ಭವತಿ ಯೋ ವಾಚಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಪಾಸ್ತೇ |

(ಛಾ. ಉ. ೭-೨-೨)

ಯಾವನು ವಾಗ್ಮೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ವಾಗ್ವೈ ಗಾಯತ್ರೀ ವಾಗ್ನಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ ಗಾಯತಿ ಚಿ ತ್ರಾಯತೇ ಚ |

(ಛಾ ಉ. ೩-೧೩-೧)

ವಾಕ್ಯಿನಿಂದಲೇ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳ ಸ್ಮರಣಪವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿ ಪತಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಸಕಲಕ್ಕೂ ವಾಕ್ಯ ರಕ್ಷಕವಾದುದರಿಂದಲೂ ವಾಕ್ಯೇ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಾಕ್ಯಿನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಸಾರಸ್ವತಂ | ವಾಗ್ವೈ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಚೈವ ತತ್ರೈವಾಪಿಃ ಪುನರಾತ್ಮಾನಮಾಪ್ಯಾಯಯತಿ

ವಾಗೇನಮಪಸಮಾರ್ತೇತೇ ವಾಚಮನು ಕಾಮಾತ್ಮಾನಃ ಕುರುತೇ |

(ಶ. ಛಾ. ೩-೯-೧-೭)

ವಾಕ್ಯೇ ಸರಸ್ವತಿಯು. ವಾಕ್ಯಿನಿಂದಲೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆವನು. ವಾಕ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಸೇರಿ ಅವನ ಸಂಹೋಷವನ್ನು ವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನನೂ ಸಹ ವಾಕ್ಯಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ತದ್ವತ್ಸಾರಸ್ವತಮನುಭವತಿ | ವಾಗ್ವೈ ಸರಸ್ವತ್ಯನ್ನಗ್ಂ ಸೋಮಸ್ತಸ್ಯಾದ್ಯೋ ವಾಚಾ ಪ್ರಸಾಮ್ಯನ್ಯಾದೋ
ಹೈವ ಭವತಿ |

(ಶ. ಛಾ. ೩-೯-೧-೯)

ಸರಸ್ವತಿಯೇ ವಾಗ್ವೇನತಿಯು. ಸೋಮನೇ ಅನ್ನವು ಇವೆರಡನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪಡೆದವನು ಅನ್ನಸಂಪದ್ಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಶತಪಥಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಗ್ವೇನತಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇದೆ.

ರತ್ನಧಾ-ಒಡುವಿಧರಮಣೀಯರಸಾನಾಂ ಧಾರಯುತಾ | ರಮಣೀಯವಾದ ರಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಎಂದು ವಾಕ್ಯಿಗೆ (ಸರಸ್ವತಿಗೆ) ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ರತ್ನ ಕಬ್ಬಕ್ಕೆ ರಮಣೀಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಹುದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು "ಹೋತಾರಂ ರತ್ನಧಾತಮಂ" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ರತ್ನ ಕಬ್ಬಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೬-೧೫) ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅನಂದರೂಪವಾದ ರಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವಳು ಎಂದರ್ಥ.

ಭೂಮಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾ ಜಿನ್ಯಂತಿ | ದಿವಂ ಜಿನ್ಯಂತೈಗ್ಮಯಃ | ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಭೂಮಿಗೆ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತನ್ನೊದಗಿಸುವುದರಿಂದ ಪರ್ಜನ್ಯಗಳು ಭೂಲೋಕದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹಂಚಿ ಅಗ್ನಿಗಳು ದೇವಲೋಕನಿವಾಸಿಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಕೇವಲ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಪರ್ಜನ್ಯಾಗ್ನಿಗಳು ಉಭಯಲೋಕನಿವಾಸಿಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಜಿನ್ಯಂತಿ—ಪ್ರೀಣಯಂತಿ | ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಜಿನ್ಯಂತಿ ಪ್ರೀತಿಕರ್ಮ (ನಿ. ೬-೨೨) ಎಂದು ಈ ಪದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ಯನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಚೈತನ್ಯದಾಯಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಭಯಲೋಕಗಳಿಗೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಅವ್ಯಕ್ತಿರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾಣದಾಯಕಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಪರ್ಜನ್ಯಾಗ್ನಿಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಬೀಜಾಂಕುರಗಳ ಸಂಬಂಧದಂತಿದೆ. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಪರ್ಜನ್ಯವೂ ಪರ್ಜನ್ಯದಿಂದ ಯಜ್ಞವೂ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಇವು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಹೇತುವಾಗಿದೆ ಪೃಥಿವ್ಯಂತಂತ್ರದೀೋಕಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವನ್ನೇ ನಂಬಿವೆ.

ಅನ್ನಾದ್ಭವಂತಿ ಭೂತಾನಿ ಪರ್ಜನ್ಯಾದನ್ನಸಂಭವಃ |

ಯಜ್ಞಾದ್ಭವಂತಿ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಯಜ್ಞಃ ಕರ್ಮಸಮುದ್ಭವಃ ||

(ಭಗವದ್ಗೀತಾ. ೩, ೧೪)

ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳು ನೆರವೇರಬೇಕಾದರೆ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಅನ್ನವು ಪರ್ಜನ್ಯದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರ್ಜನ್ಯವು ಯಜ್ಞದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಪರ್ಜನ್ಯಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯು: ಎಂದರೆ ಆಹವನೀಯಾದಿಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯು: ಆಹವನೀಯಾದಿಯಾಕೂ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪರ್ಜನ್ಯಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇ ಪರ್ಜನ್ಯಕ್ಕೂ ಆಹವನೀಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಇರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಇದೇ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪರ್ಜನ್ಯೋ ವಾವ ಗೌತಮಾಗ್ನಿಶ್ಚ ಸ್ಯ ನಾಯುರೇವ ಸಮಿದಭ್ಯಂ ಧೂಮೋ ವಿಮ್ಯುಚ್ಚಿಫಶನಿರಂಗಾರಾ
ಹ್ರಾದನಯೋ ವಿಸ್ಮೃಲಿಂಗಾಃ |

(ಛಾ. ಉ. ೫-೫-೧)

ಪರ್ಜನ್ಯವೇ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯು. ವಾಯುವೇ ಅದರ ಸಮಿತ್ತು. ಮೇಘವೇ ಅದರ ಧೂಮವು. ವಿಮ್ಯುಚ್ಚೇ ಅದರ ಜ್ವಾಲೆಯು. ಸಿಡಿಲೇ ಅಂಗಾರಗಳು. ಗುಡುಗುಗಳೇ ಶಬ್ದಗಳು.

ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ದೇವಾಃ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ ಜುಹ್ವತಿ ತಸ್ಯಾ ಅಮೃತೇರ್ವರ್ಷಂ ಸಂಭವಂತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೫-೫-೨)

ಈ ಪರ್ಜನ್ಯರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಸೋಮವನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಪತನವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪರ್ಜನ್ಯಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಪೃಥಿವ್ಯಂತಂತ್ರಗಳ ಮತ್ತು ಪ್ರಜೆಗಳ ಜೀವನಾಧಾರವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಪರ್ಜನ್ಯವು ಎರಡು ಲೋಕಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ನಿರತವಾಗಿದೆ.

ಪೃಥಿವೀ ಪೂರ್ವರೂಪಂ ದ್ಯೌರುತ್ತರರೂಪಂ ವೃಷ್ಟಿಃ ಸಂಧಿಃ ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಸಂಧಾಶಾ | ತದಂತಾಪಿ ಯತ್ರೈ
ತದ್ವಲವದನುದ್ಯುಕ್ತೈಸ್ತೇನಂದಧ್ವಜೋರಾತ್ರೇ ವರ್ಷತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸಮಧಾಶಾಮಿತ್ಯು
ಶಾಸ್ತ್ರಾಹುಃ | ಇತೀನ್ಯಧಿದೈವತಂ | ಅಧಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ |

(ಐ. ಆರಣ್ಯಕಂ. ೩-೨-೧೦೦ದ ೩)

ಪೃಥ್ವಿಯು ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು. ದ್ಯುಲೋಕವು ಉತ್ತರಾರ್ಧವು. ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವೆರಡರ ಸಂಬಂಧವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಪರ್ಜನ್ಯನೇ
ಸಂಬಂಧಕಾರನು. ಅಹೋರಾತ್ರವೂ ಎಡಬಿಡದೇ ಪರ್ಜನ್ಯನು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಗ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ
ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರುವುವು ಎಂದು ತಿಳಿದವನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿ ಉಭಯಲೋಕಗಳಿಗೂ ಉಪಕಾರನಾದ ಪರ್ಜನ್ಯನ
ಸ್ತುತಿಯು ಋಕ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮಹತ್ವವಾಗಿದೆ ಕೂಡಿದೆ.

ಅಚ್ಚಾವದ ತವಸಂ ಗೀರ್ಭರಾಘಃ ಸ್ತುಹಿ ಪರ್ಜನ್ಯಂ ನಮಸಾ ವಿವಾಸ |
ಕನಿಕೃದದ್ವೃಷಭೋ ಜೀರದಾನೂ ರೀತೋ ದಧಾತ್ಯೋಷಧೀಷು ಗರ್ಭಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೮೩ ರಿಂದ ೮)

ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನೂ, ಸಸ್ಯವ್ಯಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ರಸಗಳನ್ನು ತುಂಬತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಅವ
ನನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯಾಕೃಗಲಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ, ಎಂದು ಸ್ತುತಿಕಾರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಯತ್ರೇರ್ಜನ್ಯ ಕನಿಕೃದದ್ವೃಷಯನ್ ಹಂಸಿ ದುಷ್ಕೃತಃ |
ಪ್ರತೀವಂ ವಿಕ್ರಂ ಮೋದತೆ ಯತ್ಪಿಂ ಚ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಧಿ ||

[ಋ. ಸಂ. ೫-೮೩-೯]

ಅಲ್ಲಿ ಪರ್ಜನ್ಯನೇ, ನೀನು ಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ಅಟ್ಟುತ್ತಲೂ ಲೋಕೋಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ
ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ತನ್ನ ಹರ್ಷವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತದೆ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪರ್ಜನ್ಯ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ.

ಪರ್ಜನ್ಯಾಃ ಪ್ರೀಣಿಯತಾರೋ ಮೇಘಾಃ | ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಮೇಘಗಳೆಂದು ನಾಯಣರು ಅರ್ಥ
ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

ಪರ್ಜನ್ಯತ್ಯಪೇರಾದ್ಯಂತೆವಿಪೇತಸ್ಯ ತರ್ಪಯಿತಾ ಜನ್ಯಃ |

(ಐ. ೧೦-೧೦)

ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ತೃಪ್ತಾಧಾತುವಿನ ಆಕ್ಷರಗಳು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಈ ಪದವು ನಿಪ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.
ಮಾನವನಿಗೆ ಅನುಕೂಲಕಾರಕನಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿದಾಯಕನಾಗಿರುವನೆಂದರ್ಥ.

ತೃಪ್+ಜನ್ಯಃ = ಪೃತ್+ಜನ್ಯಃ = ಪರ್ಜ್+ಜನ್ಯಃ = ಪರ್ಜನ್ಯಃ | ಅಥವಾ;

ಪರೋ ಜೇತಾ ವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ಜೇತೃವೆಂದಾಗಲಿ, (ಪರಃ+ಜೇ) ಅಥವಾ; ಪರೋ ಜನೆಯಿತಾ ವಾ—
ಉತ್ತಮವಾದ ಉತ್ಪಾದಕನೆಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಪಾರ್ಜಯಿತಾ ವಾ ರಸಾನಾಂ—ರಸರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಕೊಡ
ತಕ್ಕವನೆಂದಾಗಲಿ (ಪ್ರ+ಜುಜ್) ಪರ್ಜನ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು (ಐ. ೧೦-೧೦) ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ನಿರುಕ್ತ
ಕಾರರು,

ವಿ ವೃತ್ತಾನ್ ಹನ್ಮತು ಹಂತಿ ರಶ್ವಸೋ ವಿಶ್ವಂ ಬಿದಾಯ ಭುವನಂ ಮಹಾವಧಾತ್ |
ಉಶಾನಾಗಾ ಈಷತೇ ವೃಷ್ಣಾ ವತೋ ಯಶ್ವರ್ಷನ್ಯಃ ಸ್ತನಯನ್ ಹಂತಿ ದುಷ್ಯತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೮೨-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವಾದಹಂತಿ ಪರ್ವಣ್ಯನ ನಾನಾಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪರ್ವಣ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೃಹವೈವತಾಕಾರರು ಬೃಹವೈವತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಯದಿಮಾಂ ಪ್ರಾರ್ಜಯತ್ಯೇಕೋ ರಸೇನಾಂಬರಜೇನ ಗಾಂ |
ಕಾಲೇಽಪ್ರಿತಾರ್ಪಶ್ಚಕ್ಷಿಣೀ ತೇನ ಪರ್ವಣ್ಯಮಾಹತುಃ ||

(ಛ. ದೇ. ೨-೩೭)

ತಾನೊಬ್ಬನೇ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷೋತ್ಪನ್ನವಾದ ಉದಕದಿಂದ ತುಂಬುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಉಪಶೀಪುತ್ರನಾದ ಅಪ್ಪಿ ಮುಷಿಯು ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪರ್ವಣ್ಯನೆಂದು ಕರೆದು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತರ್ಪಯತ್ಯೇಷ ಯಲ್ಲೋಕಾನ್ ಜನ್ಯೋ ಜನಹಿತಶ್ಚ ಯತ್ |
ಪರೋ ಜೇತಾ ಜನಯತಾ ಯದ್ಭಾಗ್ನೇಯಸ್ತತೋ ಜಗೌ ||

(ಛ. ದೇ. ೨-೩೮)

ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಕಾರಕನಾದುದೆಂದಲೂ, ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿರುವುದೆಂದಲೂ, ಪ್ರಜಾಸಖನಾಗಿರುವುದೆಂದಲೂ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ಜೈತ್ರವಾಗಿರುವುದೆಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವುದೆಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಪುತ್ರನು ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪರ್ವಣ್ಯನೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ; ಎಂದು ಪರ್ವಣ್ಯನ ನಾನಾಗುಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪರ್ವಣ್ಯನು ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಜೈತನ್ಯವನ್ನೂ, ಹರ್ಷವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಗಳೂ ಸಹ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಜೈತನ್ಯದಾಯಕವಾಗಿಯೂ, ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯು—ಆವಹನೀಯಾದ್ಯಾಃ ಸ್ವೇ ಹುತೇ ಆಹುತ್ಯಾ | ದಿವಂ—ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯಾನ್ ದೇವಾನ್ ಜಿನ್ಯಂತಿ—ಪ್ರೀಣಿಯಂತಿ | ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಗಳಿಂದ ಆಹವನೀಯಾದ್ಯಗ್ನಿಗಳು ದ್ಯುಲೋಕಸ್ವರೂಪ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವು ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಜಾತವೇದಸ್, ದ್ರವಿಣೋದಾಃ, ವೈಶ್ವಾನರ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಶ್ವಯಾಪಕನಾಗಿ ತನ್ನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದನ್ನೂ, ನಾನಾಭುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ವೈಶ್ವಾನರಾದಿರೂಪಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ಎಂದರೆ ಮುಗ್ಧದೇವತೆಯೆಂದು ಗಾನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯು, ಆಹವನೀಯ ಎಂದು ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಶೈಶ್ವರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ,

ಯಥಾ ವೈ ಸಮೃತಸೋಮಾ ಏವಂ ಪಾ ಏತೇ ಸಮೃತಯಜ್ಞಾ ಯದ್ವಿಶ್ವರ್ಪಣೀಮಾಸೌ ಕಸ್ಯ ವಾಹ
ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಛಂತಿ ಕಸ್ಯ ವಾ ಬಹುನಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಯೋ ವೈ ದೇವತಾಃ ಪೂರ್ವಃ
ಪಂಕ್ತಿಯಾ ತಿ ಸ ನಾನಾಶ್ಲ್ಯೋ ಭೂತೇ ಯಜತ ಏತದ್ವೈ ದೇವಾನಾಮಾಯತನಂ ಯದಾಹವನೀ-

ಯೋಽಂತರಾಗ್ನೀ ಪತುನಾಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾವನ್ವಾಹಾರ್ಯಪಚನೇ ಪಿತೃಣಾಮಗ್ನಿಂ
ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಸ್ಯ ವಿವಾಯತೇನೇ ದೇವತಾಃ ಪರಿ ಗೃಹ್ಣಾತಿ |

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೬-೬)

ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಧಿಯೆಂಬಂತೆಯೇ, ದಶಪೂರ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರ್ಧಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ತನ
ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವತಾಪ್ರತ್ಯರ್ಥವಾಗಿಯೇ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ಯಜ್ಞವನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳು ಸಮೀಪಿಸುವರು, ಈ
ಯಜ್ಞಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಂತರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆಹವನಿಯಾಗಿಯೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಯತನವು. ಗಾರ್ಹಪತ್ಯವು ಮಾನವರಗೂ,
ಅನ್ವಾಹಾರಪಚನವು ಪಿತೃಗಳಿಗೂ ಆಯತನವಾದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ, ಆಹವನಿಯವು ದೇವಲೋಕಗಾಮಿಗೆ ಸಹಾಯಕ
ವಾದುದು ಎಂದುತಿಳಿಸಿದೆ.

".... .. ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ಕಿಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯಜಮಾನ ಇತಿ ಪ್ರಸ್ತರ ಇತಿ ತಸ್ಯ ಕ್ಷ
ಸುವರ್ಗೋ ಲೋಕ ಇತ್ಯಾಹವನೀಯ ಇತಿ ಬ್ರೂಯಾದ್ಯಪ್ರಸ್ತರ ಮಾಹವನೀಯೇ ಪ್ರಹರಿತಿ
ಯಜಮಾನಮೇವ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಗಮಯತಿ ||

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೨-೬-೫)

ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಇರುವ ಉಪಕಾರೋಪಕಾರಸಂಬಂಧವನ್ನು ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿ ಆಹವನಿಯಾಗಿಯನ್ನು
ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸುವವನಿಗೆ ದೇವಲೋಕವು ಸಿದ್ಧವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ, ಈ ಆಹವನಿಯಾಗಿಯೂ ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ
ಸಂಬಂಧಿಸಿದು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದುದು.

ಆಹವನೀಯಂ ಪರಿತ್ಯ ವಾಚಿಂ ವಿಸ್ತಚೇರನ್ಯಜ್ಞೋ ವಾ ಆಹವನೀಯಃ ಸ್ವರ್ಗೋ ಲೋಕ
ಆಹವನೀಯೋ ಯಜ್ಞೇನ ತಪ್ಸ್ಯೇರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯಂತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೫-೨೪)

ಆಹವನಿಯಾಗಿಯೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ "ಆಹವನೀಯವೇ ಯಜ್ಞವು; ಆಹವನೀಯವೇ ಸ್ವರ್ಗವು; ಈ ಆಹವನೀ
ಯಾಗಿಯೂ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ" ಎಂದು ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಏಷ ನೈ ಸ ಯಜ್ಞಃ | ಯೇನ ತದ್ವೇನಾ ದಿವಮುಪೋದೇಕ್ರಾಮನ್ನೇಷ ಆಹವನೀಯೋಽಥ ಯ
ಇಹಾಹೀಯತ ಸ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಃ ||

(ಶ್ಲೋ. ೧-೩-೩)

ಆಹವನೀಯವೇ ಯಜ್ಞವು. ಇದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗವಾವವು ಲಭವಾಯಿತು.

ದೇವಯೋನಿವಾಃ ಏಷ ಯದಾಹವನೀಯಃ | ತಸ್ಯೈತಾವಮುತಪನ್ನೋ ಯಾನೇತಾವಧಿಯೋಽಗ್ನೀ
ತದ್ಯದಾಹವನೀಯೇ ಯಜ್ಞಂ ತಸ್ತೇ ದೇವಯೋನಾವನೈತದ್ವೇನೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಂ ತಸ್ತೇ ಉಪ

ದೈನಂ ಪುನರ್ಯಜ್ಞೋ ನಮತಿ ನಾಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞೋ ವ್ಯವಚ್ಛಿದ್ಯತೇ ಯ ಏವಮೇತದ್ವೇದ ಯಸ್ಯ
ವೈವಂ ವಿದುಷ ವತತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೩-೧೨)

ಅಹವನೀಯವು ದೇವತೆಗಳ ಯೋನಿಯು. ಅದರ ಎಡಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಗಳು ಅದರ ಅಮರ್ತ್ಯವಾದ ಪಕ್ಷಗಳು
ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡತಕ್ಕವರು ದೇವಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಅಗುತ್ತದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು
ತಿಳಿದವನು ದೇವತೆಗಳ ತೃಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಅಹವನೀಯಾದ್ಯಗ್ನಿಗಳ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಹವನೀಯಾದ್ಯಗ್ನಿಗಳ
ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುವೆಂದು ಛಾಂದೋ
ಗ್ರಂಥಪತ್ರನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. (ಛಾ. ಉ. ೪-೧೦-೧೪)

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದಿವ: ಜನ್ಮಂತ್ಯಗ್ನಯ: ಎಂದು ದೇವತಾತ್ವತ್ರಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವದೂತತ್ವವನ್ನು
ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನೇ ಯಂ ಯಜ್ಞ ಮಧ್ವರಂ ವಿಶ್ವತಃ ಪರಿಭೂರಸಿ | ಸ ಇದ್ವೇನೇಷು ಗಚ್ಛತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೪)

ಎದ್ದೆ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಯಾವ ಯಾವ ಯಜ್ಞದ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೀಯೋ ಆ ಯಜ್ಞವೆಲ್ಲವೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ
ಅವನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಂ ಅಸ್ಯಧ್ವರಸ್ಯ ಪ್ರಳೇತೋ ನ ಋತೇ ತ್ವದಮೃತಾ ಮಾದಯಂತೇ |

ಆ ವಿಶ್ವೇಭಃ ಸರಥಂ ಯಾಹಿ ದೇವೈರ್ಯಗ್ನೇ ಹೋತ ಪ್ರಥಮಃ ಸದಿ.ಹ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೆಲ್ಲದೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹರ್ಷವೂ ತೃಪ್ತಿಯೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಮತ್ತು ಅವರು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು
ಪಡೆಯದೇಕಾದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯದ ಅಪಶೃತತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ

ತ್ವೇ ಅಗ್ನೇ ವಿಶ್ವೇ ಅಮೃತಾಸೋ ಅಮೃಹ ಆಸಾ ದೇವಾ ಹವಿರದಂತ್ಯಾಹುತಂ |

ತ್ವಯಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸ್ವದಂತ ಆಸುಂತಿ ತ್ವಂ ಗರ್ಭೋ ವೀರುಧಾಂ ಜಜ್ಞಿಷೇ ಶುಚಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೪)

ಅಮರ್ತ್ಯರ ತೃಪ್ತಿಗೆ ಅಗ್ನಿಮುಖವೇ ಅಗತ್ಯವೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಮುಖದಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ಅಹುತಿಯನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಹರ್ಷವನ್ನು
ಪಡೆಯುವರೆಂದೂ, ಅವನೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ನರೂಪನೆಂದೂ ವರ್ಡಿಸಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

**ದಿವ್ಯಂ ಸುಪರ್ಣಂ ವಾಯುಸಂ ಬೃಹಂತಮಪಾಂ ಗರ್ಭಂ ದರ್ಶತಮೋಷ್ಠೀನಾಂ |
ಅಭೀಶತೋ ವೃಷ್ಟಿಭಿಸ್ತಪ್ಸಯಂತಂ ಸರಸ್ವತಮವಸೇ ಚೋಡಹವೀಮಿ ||೫೨||**

ದ್ಯುರೋಕೋತ್ಸನ್ನೂ, ಶ್ರೀತ್ಸವಾದ ಪತನಸಾಧನವುಳ್ಳವನೂ, ಗಮನಶೀಲನೂ, ಮಹತ್ತರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ, ಉದಕಗಳ ಉತ್ಪಾದಕನೂ, ಓಷಧಿಗಳ ಪ್ರಕಾಶನೂ, ಅನುಕೂಲಾತ್ಮನಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವವನೂ, ಉದಕದಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದವನೂ ಆದ ದೇವನನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಕರಿಯುತ್ತೇನೆ.

ಸರಸ್ವದ್ವೇನತಾಸಂಬಂಧವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶುಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಶಾಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ದಿವ್ಯಂ ಸುಪರ್ಣಂ ಎಂಬ ಈ ಪುಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ದಿವ್ಯಂ ಸುಪರ್ಣಂ ವಾಯಸಂ ಬೃಹಂತಂ ಸ ವಾವೃಥೇ ನರ್ಯೋ ಯೋಷಣಾಸು ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ (ಆ. ೩-೮) ಅನ್ನಾರಂಭದೇಯಸಂಬಂಧವಾದ ಸರಸ್ವದ್ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಪುಕ್ಕನ್ನೇ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ದಿವ್ಯಂ ಸುಪರ್ಣಂ ವಾಯುಸಂ ಬೃಹಂತಮಾ ಸವಂ ಸವಿತುರ್ಯಥಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ (ಆ. ೩-೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಮಂತ್ರವು ಸರಸ್ವದ್ವೇನತಾಕವಾಗಿದೆ. " ಸರಸ್ವದ್ವೇನತಾಕೇ ಪಶೌ ದಿವ್ಯಂ ಸುಪರ್ಣಂ ಇತಿ ವಶಾಯಾಜ್ಞಾ " ಎಂದು ವಿಧಿವಾಕ್ಯವು ಈ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ೩-೮) ಸಾಯಣರು ಸರಸ್ವತಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದೇವಂ ಸೂರ್ಯಂ ವಾ ಸರಸ್ವತೈಂಬ ದೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸರಸಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದರ್ಥವಾಗಿ ಸರಸ್ವತೈಂದರಿ ಉದಕಯುಕ್ತವಾದ ಸೂರ್ಯನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದೆಂದು ವಿಶಲ್ಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಂ ಸುಪರ್ಣಂ ಇತ್ಯಾದಿವಿಶೇಷಗಳು ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೇ ಸರಸ್ವತಾಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಎಂದು ಸೂಚಿಸಿ ಸರಸ್ವತಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೆ: ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ದಿ. ೧೦-೨೬) ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

ಸರಸ್ವತೀ ಸರ ಇತ್ಯುದೇಶನಾಮ ಸರ್ಕೀಶ್ವದೈತೀ ||

(ನಿ. ೯-೨೬)

ಸರವೆಂದರೆ ಉದಕವೆಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನುಳ್ಳವಳು ಸರಸ್ವತೀ (ಇದೇ ನದ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ದೇವತೆಯು ಹೆಸರಾಗಬಹುದು) ಇದೇ ವಿವರಣೆಯು ಸರಸ್ವತಾ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಪುಕ್ತಂಹಿತಿಯಿಂದ,

ಯೇ ತೇ ಸರಸ್ವ ಊರ್ಮಯೋ ಮಧುಮಂತೋ ಘೈತತ್ಪುತಃ | ತೇಛಿರ್ನೋಽವಿತಾ ಛವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೯೬-೫)

ಎಂಬ ಪುಕ್ಕನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿ ಕೇವಲ ಪತನದಿಂದಲೇ ಈ ಪುಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಅಗಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಸಹ, ಊರ್ಮಯಃ, ಘೈತತ್ಪುತಃ ಇತ್ಯಾದಿಪದಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಈ ದೇವತೆಯು ಮಧ್ಯರೋಹಿತವೆಂದೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಬೃಹದ್ವೇನತಾವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮನ್ಯುಷ್ಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಚ ಮಿತ್ರೇ ಖೇತ್ರಪತಿಯಮಃ |

ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಹೇಗೆ ಮೊದಲಾಯಿತೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆ ಇರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಅಗ, ರ೩, ಫ೦, ೧೯, ೧೩೦, ೧೯೦ನೇ ಸೂತ್ರಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೇದಾಂತಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ವೇದಾಂತವಿಷಯಗಳಿಗೂ ಈ ಸೂತ್ರಗಳೇ ಆಧಾರವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು—ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದತ್ತೋಪನಿಷತ್ತುಗಳು—ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮದ ಸ್ವರೂಪ, ಅಸತ್ ಸತ್ ಪ್ರಕೃತಿ, ಪುರುಷ ಅತ್ಮ, ಪದಮಾತ್ಮ, ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ವಿಚಾರ, ಸ್ಥಿತಿ, ಲಯ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳು ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದಾದರೆ ಅವೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಲಾಗುವುದು.

ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಷಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಆವರಿಸಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮವು ಹೇಗಿತ್ತು? ಆಗ ದೃಶ್ಯಮಾನವಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕಗಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಏನು ತುಂಬಿತ್ತು? ಮರಣ, ಅಮರಣಗಳಾಗಲಿ, ಹಗಲುರಾತ್ರಿಗಳಾಗಲಿ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಚೈತನ್ಯಸ್ವರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವೈಯೆಂದು ಹೊರತು ಮತ್ತೇನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಢಾಂಧಕಾರವೇ ಆವರಿಸಿತ್ತು, ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನೀರು ತುಂಬಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸಿನ ಅಥವಾ ಧ್ಯಾನದ (ಸಂಕಲ್ಪದ) ಇಚ್ಛೆಯು ಅವಿಭವಿಸಿತು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲ ಕಾರಣವು. ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪವಾದ ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತರೂಪವಾದ ಸತ್ ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಯಿತು. ಅಸತ್ತಿಗೂ ಸತ್ತಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಅವರ ಧ್ಯಾನವು ಇನ್ನೂ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ ಯಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಅರಿತರು. ಭೋಕ್ತೃವು ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವಾಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂಬುದನ್ನು ಅರಿತರು. ಅದರೂ ಸಹ ಈ ಸೃಷ್ಟಿವಿಚಾರವನ್ನೂ ಇದರ ಕಾರಣವನ್ನೂ ಇದರ ಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನೂ, ಇದರ ನಾಶವನ್ನೂ ಯಾರು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ? ದೇವತೆಗಳೂ ಆಗ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರಲಿಲ್ಲ ಈಚೆಗೆ ಸೃಷ್ಟರಾದವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಮುಂಚೆ ಇದ್ದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅವರು ತಾನೆ ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು? ಯಾವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಈ ಜಗದಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೋ ಅವನು ಮಾತ್ರವೇ ಸೃಷ್ಟಿಯ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಬಲ್ಲನು. ಇತರರಿಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಯಾರಾದರೂ ಇರುವುದಾದರೆ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಹೊರತು ಮತ್ತೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನಿಗೇ ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೆ ಯಾರಿಗೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು? ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಮುಷಿಯು ಸಂದೇಹವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ೨ ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಮೊದಲಿನ ೨ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸ್ಥಿತಿ ಇದ್ದಿತು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ತಪೋರೂಪವಾದ (ಧ್ಯಾನರೂಪವಾದ) ಇಚ್ಛೆಯೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಸಂಕಲ್ಪವೇ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಜವು ಎಂದರೆ ಮೂಲಭೂತ ಕಾರಣವು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸತ್ ಅಸತ್ಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜಗದ್ವೀಜವನ್ನೂ, ಭೋಕ್ತೃವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಭೋಗ್ಯವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂಬುವುದನ್ನೂ ಮುಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಧ್ಯಾನವಾಗಾದಿಂದ ಕಂಡು

ಹಿಡಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿವರವು ಯಾರಿಗೆ ತಾನೆ ಗೊತ್ತಿದೆ ? ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಗೊತ್ತಿದೆಯೇ ಎಂದರೆ ಅವರೂ ಆಗ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗೂ ತಿಳಿಯಲು ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಈಚೆಗೆ ಉತ್ಪನ್ನ ರಾದವರಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ವಿಷಯವು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು ? ಇತ್ಯಾದಿವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ವಿಳನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾರಿಂದ ಈ ಜಗದಾದಿ ಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದುವೋ ಅವನಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಈ ರಹಸ್ಯ ತಿಳಿದಿರುವುದು. ಅವನಿಗೆ ಬುಡಿಕೆ ತಿಳಿದಿರುವುದು. ಒಂದುವೇಳೆ ತನಗೆ ತಿಳಿಯದಿದ್ದು ಅವನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಮತ್ತೆ ಯಾರಿಗೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು ? ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಿದ್ದು ಮುಖ್ಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವನು.

ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯ ವಿವರಣೆ ಇದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಮುಂದುವರಿಯುವುದು. ಬಳಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯು ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲಟ್ಟೆ ಜಗದಾದಿಗಳು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಆದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವುವು. ಅನಂತರ ಅವು ನಾಶವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿತೋ ಅದೇ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರುವುದು. ಕೆಲವು ಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಆದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಿದ್ದು ಪುನಃಸೃಷ್ಟಿ, ಪುನಃಸ್ಥಿತಿ, ಪುನಃನಾಶ(ಲಯ)ವು ನಡೆಯುವುದು. ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಯುಗಳು ಒಂದಾವರ್ತಿ ಮಾತ್ರ ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಚಕ್ರಪರಿಭ್ರಮಣದಂತೆ ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಎಡೆಬಿಡದೆ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯೂ ಹಿಂದೆ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಸಂಭವಿಸಿರುವುದು ಮುಂದೆಯೂ ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಲಯ, ಲಯಾನಂತರ ಸ್ಥಿತಿ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದಂತೆ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾಗಿ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವವು. ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿಯೂ ಇಲ್ಲ ಅಂತ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಸ್ಥಿತಿಯು ಒಂದುಸಲ ನಡೆದ (ಎಂದರೆ ಸಂಭವಿಸಿದ) ಸ್ಥಿತಿ ಮಾತ್ರ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವುದೆಂದ ಒಂದಾವರ್ತಿ ನಡೆದದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ನಾಸದಾಸೀನೋ ಸದಾಸೀತ್ರದಾನೀಂ ನಾಸೀದ್ರಜೋ ನೋ ವ್ಯೋಮಾ
ಪರೋ ಯತ |

ಕಿಮಾವರೀವಃ ಕುಹ ಕಸ್ಯ ತರ್ಮನ್ನಂಭಃ ಕಿಮಾಸೀದ್ಗಹನಂ ಗಭೀರಂ || ಗ ||

ಪ್ರಳಯದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿದ್ದ ಜಗದಾದಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿ ಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಧಾವಿಯಾಗಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಗದಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದುದೂ, ಅನ್ಯತ್ರಸ್ವರೂಪದಿಂದಿರುವುದೂ ಇಂದ್ರಿಯಜನ್ಯಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಅಗೋಚರವೂ, ನಾಮರೂಪಾದಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಅಸತ್ತಾಗರಿ, ಇಂದ್ರಿಯಗಮ್ಯವಾದುದೂ, ವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಜಗದಾದಿಗಳಿಗೆ ಮೂಲಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ಸತ್ ಎಂಬುದಾಗರಿ ಇರ ಲಿಲ್ಲ. ಲೋಕಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ, ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಆಡೆಗಿರುವ ಸರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾ ದರೆ ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು ಅವರಿಗಿದ್ದ ಯಾವುದಾದರೂ ವಸ್ತುವಿದ್ದಿತೇ ? ಭೋಕ್ತೃವಿನ (ಜೀವಂತರಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ) ಸುಖಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಎಲ್ಲಿದ್ದವು ? ಅಥವಾ ಪ್ರವೇಶಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದುದೂ, ಆಗಾಧವಾದುದೂ ಆದ ಉದಕವಿದ್ದಿತೇ ? (ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು).

ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈಗಿರುವಂತೆ ಲೋಕಗಳಾಗರಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳು. ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಅವುಗಳಿಗೆ ಸುಖಸಾಧನಗಳಾದ ಆಹಾರಾದಿಗಳು, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಉದಕವು ಇವು ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಅಸತ್, ಸತ್ ಎಂಬವು ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಸತ್ ಎಂದರೇನು, ಸತ್ ಎಂದರೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದುದು ಅವಶ್ಯಕವು.

ಅಸತ್, ಸತ್—ಯಾಸ್ತು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸತ್, ಸರ್ವಂ, ಇದಂ, ಮತಂ, ಸತ್ಯಂ, ಗತನಂ ಗಭೀರಂ, ವೈದ್ಯಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ೧೦೧ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಷ್ಕಾರಿ (ನಿ ೨-೨೪). ಸತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ನಾವು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಸತ್ ಶಬ್ದವು ಅಸ-ಭವ (to exist) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರುವ ವಸ್ತುವು, ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ವಸ್ತುವು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ ಶಬ್ದವು ಇನ್ನೂ ವಿಶಾಲವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ (wider sense) ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅಸತ್ ಎಂದರೆ ಸತ್ ಶಬ್ದದ ನಿಷೇಧಾರ್ಥವಲ್ಲ. ಇವೆರಡೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳಾದರೂ ಇವು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ವಿರುದ್ಧವಾದವುಗಳಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಿಯಗಮ್ಯವಲ್ಲದ್ದು (ಅಸತ್) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಗಳಿವೆ.

ನಾಸದಾಸೀನ್ಯೋಽ ಸದಾಸೀತ್ಯೇ ದಾನೀಂ—ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ನಾನಾವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಎಂದರೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ವಸ್ತುಗಳು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿವೆ. ವಸ್ತುಗಳ ಗುಣದಲ್ಲಿ. ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೇ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಇದ್ದರೂ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೂಲಭೂತವಾದ ವಸ್ತುವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ನೀರು, ಕಲ್ಲು, ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ, ಮಣ್ಣು ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳ ಗುಣದಲ್ಲಿಯೂ. ಆಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ನಾನಾವಿಧ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಕಂಡುಬರುವವು. ಆದರೆ ಈ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೂಲವು ಒಂದೇವಸ್ತುವು. ಅದನ್ನು ಪರಮಾಣುವೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಪರಮಾಣುವು ಈ ಮೂಲ ವಸ್ತುವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ವಿವರಿಸುವ ಶಬ್ದವು ಬೇರೆ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುತಕ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವನ್ನು ಪರಮಾಣುವೆಂದೇ ಕರೆಯಬಹುದು. ಒಂದು ಸಾಧಾರಣ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕೋಟಿ ಪರಮಾಣುಗಳಿರುವವು. ಆ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಪರಮಾಣುಗಳ ರಚನೆಯು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿವೆ. ಮೂಲ ವಸ್ತುವು ಒಂದೇ ಆದರೂ ಅವುಗಳ ಒಳರಚನೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವವು. ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾಣುಗಳೂ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾಣುಗಳೂ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವವು. ಆ ಪರಮಾಣುಗಳು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ರಚನೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನೀರು ಎಂಬ ವಸ್ತುವಾಗಿರುವುದು, ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ರಚನೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಲು ಎಂಬ ವಸ್ತುವಾಗಿರುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಇದಲ್ಲದೆ ವಸ್ತುವಿಗೂ (matter) ಶಕ್ತಿಗೂ (energy) ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ನಂಬಿದ್ದ ಕಾಲವೊಂದಿತ್ತು. ಆದರೆ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಇವೆರಡೂ ಮೂಲತಃ ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲವೆಂದೂ ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಮತ್ತೊಂದಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನಾಗಬಹುದೆಂದೂ ಈಚೆಗೆ ಕಂಡುಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಆಧುನಿಕ ವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ (modern science) ಹೊಸದಾದರೂ, ವೇದಗಳಿಗೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಗೂ, ವೇದಾಂತಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಹೊಸದೇನೂ ಅಲ್ಲ. ಸಾವಿರಾರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಈ ವಿಷಯವು ಯಾವ ಅನುಮಾನಕ್ಕೂ ಆಸ್ಪದವಿಲ್ಲದಂತೆ ದೃಢವಾಗಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಕಣವನ್ನು ವಿಭಜಿಸುತ್ತಾ ಹೋದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣದಾಗಿರುವುದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ವಿಭಜಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದೂ ಅದ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಒಂದು ಭಾಗಕ್ಕೆ ಪರಮಾಣುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಪರಮಾಣುವರೆಗೆ ವಿಭಾಗಿಸಿದರೂ ಆ ಪರಮಾಣುವಿನಲ್ಲಿ ಆ ವಸ್ತುವಿನ ಗುಣಗಳು ಕಂಡುಬರುವವು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಆ ಪರಮಾಣುವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದರೂ ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯಿಂದ ವಿಭಾಗಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪರಮಾಣುವಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಕಣಗಳು ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವೆಂದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಆ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮಕಣಗಳು ವಸ್ತುವಿನ (matter) ಗುಣಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವವು. ಅವು ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನಾಗುವವು. ಎಂದರೆ ವಸ್ತುವಿನ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ತುವೇ ಶಕ್ತಿಯು. ವಸ್ತುವಿಗೂ ಶಕ್ತಿಗೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ, ಅವಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಎಂದಾಯಿತು. ಶ್ರುತಪಚ್ಚಯ ಕಂಡುಬರುವ ವಸ್ತು

ಗಣಾಗರಿ ಶಕ್ತಿಗಣಾಗರಿ ಕವೈವೂ ಒಂದೇ ಮೂಲವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಆ ಮೂಲವಸ್ತುವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಸತ್ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. 'ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ನಾವು ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತವನ್ನಾಗಲಿ ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನನ್ನಾಗಲಿ ನೋಡಬಲ್ಲೆವು. ಅದು ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದು. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿರುವ ವಸ್ತುಗಳೂ ಅನೇಕವಿವೆ. ಗಾಳಿಯು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ತಂಕಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುವ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯೂ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾದೀತೇ? ಮನುಷ್ಯನ ಅಥವಾ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಮ ಜನ್ತುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಪರಿಮಿತಿಯು ಇರುವುದರಿಂದ ಶಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಶಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವವು. ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯ ಉಷ್ಣತೆ (heat) ವೈದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ (electricity), ಮನಃಶಕ್ತಿ, ಪ್ರಾಣಶಕ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದಿರುವ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಅಸತ್ ಎಂದು (ಸೂಲುವಾಗಿ) ಹೇಳಬಹುದು. ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶಬ್ದವು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಈ ಅಸತ್ ಎಂಬುದೇ ಸತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮೂಲವು. ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಕಾರಣವು. ಅಥವಾ ಆ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಪರಮಾತ್ಮನಿರುವನು ಎಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದು ಸತ್ ಎಂಬ ಇಂದ್ರಿಯಗೋಚರವಾಗುವ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯಾಗಲಿ, ಅಸತ್ ಎಂಬ ಇಂದ್ರಿಯಗಮ್ಯವಲ್ಲದ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯಾಗಲಿ, ಯಾವ ರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದರೂ ಅವೆಲ್ಲ ಜಡವಸ್ತುಗಳಲ್ಲವೇ? ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳು, ಶಕ್ತಿಗಳು ಇವುಗಳ ಜತೆಗೆ ಚೈತನ್ಯವೆಂಬ ಪರಮಾತ್ಮನ ಶಕ್ತಿಯೂ ಸೇರಿ ಕೊಂಡೇ ಇರುವುದು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಶಕ್ತಿಯಾದ ಚೈತನ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ವಸ್ತುವು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಚೇತನಾಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳೆಂದು ನಾವು ಹೇಳುವಾಗ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಚೇತನಗಳೆಂದೂ, ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಚೇತನಗಳೆಂದೂ ಭಾವಿಸುವುದು ಸಾಧಾರಣವು. ಆದರೆ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯು ಹಾಗಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಚೈತನ್ಯವು ಅಡಗಿರುವುದೋ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಚೈತನ್ಯವು ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಇರುವುದು. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಚಲನ ವಲನಾದಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಲ್ಲದವರಿಂದ ಚೈತನ್ಯವು ಪ್ರಕಟವಾಗುವುದು. ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚೈತನ್ಯ ವಿದ್ಯೆ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಾಣವಿಗದ್ದಲ್ಲಿರುವವಸ್ತು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯವರ್ಗಕ್ಕಿಂತ ಇನ್ನೂ ಕಡಿಮೆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುವುದು. ಲೋಹವಲ್ಲದ ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವುದು. ಸ್ಥೂಪವಾದಿ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುವುದು. ಪರಿಮಾಣವನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಚೈತನ್ಯವಿದ್ಯೆ ಇರುವುದು. ಚೈತನ್ಯವಿಲ್ಲದ ವಸ್ತುವಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನೇ ತತ್ತ್ವಶ್ವಾಸ ತದೇವಾನುಪ್ರಾವಿಶತ್ | ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಪ್ರಾಣಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲದ್ದು) ಪರಮಾತ್ಮನು ಚೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಹೇಳುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು ವಿದ್ಯುತ್ಪ್ರವಾಹಕ ಶಕ್ತಿಯು ಲೋಹ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಿರಣವಾಗಿಯೂ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸರಾ ಇಲ್ಲದಿರುವವಸ್ತು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಆದರಿಂದ ಈ ಚೈತನ್ಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಇರುವುದು.

ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಚೈತನ್ಯ ಶಕ್ತಿಯು ಅವು ಮೃತವಾದ ಕೂಡಲೇ ಅಪ್ಪಕ್ಕಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದ ಚೈತನ್ಯವು ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ

ಜೈತನ್ಯವು ಅವುಗಳ ಪ್ರಾಣಶಕ್ತಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೊರಟುಹೋಗುವುವು. ಪಂಚಭೂತಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿದ್ದು ಮರಣಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆಮಾಗುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಯಾವ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವದ ಸ್ಥಿತಿಗೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಜೈತನ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾವ ಲೋಪವೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಲಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲವೂ ನಾಶವಾಗುವವು.

ಈಗ ಹೇಳಿರುವ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ಅಸತ್ ಎಂದರೆ—ಸತ್ (ವಸ್ತು, ಇರುವಿಕೆಯು) ಚಿತ್ (ಜೈತನ್ಯ) ಇವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಒಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದಹಾಗಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಋಷಿಗಳಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿರುವಾಗ ನಾವು ನಮ್ಮ ಅಲ್ಪಮತಿಯಿಂದ ಹೇಗೆ ವರ್ಣಿಸಲಾದೀತು? ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಅಸದ್ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ತತೋ ವೈ ಸದಜಾಯತ | ತದಾತ್ಮಾನ್ ಸ್ವಯಮಕುರುತು ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೩-೭)

ಪ್ರಾರಂಭದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸತ್ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಾತೀತವಾದ ವಸ್ತು (ಪರಮಾತ್ಮ) ಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಅದರಿಂದ ಸತ್ ಎಂಬ ಇಂದ್ರಿಯ ಗೋಚರವಾದ ವಸ್ತುವು ಹುಟ್ಟಿತು ಎಂದರೆ ಅಸತ್ತೇ ಸತ್ತಾಗ ಪರಿಣಮಿಸಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಿದೆ. ಅಸತ್ತೆಲ್ಲಾ ಸತ್ತಾಗ ಪರಿಣಮಿಸಿತೇ? ಈಗ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಜಗದಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಅಸತ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವಿದ್ದಿತೇ? ಸತ್ತಾಗ ಪರಿಣಮಿಸದನಂತರ ಎನ್ನೂ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲವೇ? ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಅಸತ್ತಿನ ಎಲ್ಲೋ ಅಲ್ಪ ಭಾಗವು ಮಾತ್ರ ಸತ್ತಾಗ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಉಳಿದ ಬಹು ಭಾಗವು ಅಸತ್ತಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯಿತು. ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ—

ಸಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ತ್ರಿಸಾದಿಸ್ಯಾವ್ಯುತ್ಪತ್ತಂ ದಿವಿ ||

ತ್ರಿಸಾದೋಧ್ವಾ ಉದೈತ್ತುರುಷಃ ಸಾದೋಽಸ್ಯೇಹಾಭವತ್ತುನಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೩, ೪)

ಪರಮಾತ್ಮನು (ಅಸತ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪ) ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವಾಗ ತನ್ನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾದ (ಕಾಲು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ) ಎಂದರೆ ಬಹು ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗಮಾತ್ರ ಪ್ರಪಂಚವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾದನು. ಉಳಿದ ಮೂರೂ ಭಾಗ ಎಂದರೆ ಬಹುಭಾಗವೆಲ್ಲಾ ಯಾವ ಬದಲಾವಣೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಹಾಗೆಯೇ (ಅಸತ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವಾಗಿಯೇ) ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಸಮುದ್ರದ ನೀರು (ಸೂರ್ಯ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಕಾದು) ಆವೆಯಾಗಿ ಅನಂತರ ಮೇಘಗಳ ಮೂಲಕ ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲಕ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ನದಿಗಳಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಪುನಃ ಸಮುದ್ರವನ್ನೇ ಸೇರುವುದಷ್ಟೆ. ಸಮುದ್ರೋದಕದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರೋದಕವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿಲ್ಲಾ ನದಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಲ್ಲೋ ಕೆಲವು ಭಾಗ (ಬಹು ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗ) ಮಾತ್ರ ಆವೆಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಆಕರ್ಷಿತವಾಗಿ ಮೇಘಗಳಾಗಿಯೂ ಅನಂತರದ ನದಿ ಜಲಾಶಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಾಲವಿದ್ದು ಕೊನೆಗೆ ಸಮುದ್ರವನ್ನೇ ಸೇರುವುವು. ಆದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದ ಬಹು ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗಮಾತ್ರ ಈ ಜಗದಾದಿವಶ್ಯವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವು ಕಾಲವಿದ್ದು ಪುನಃ ಅವ್ಯಕ್ತದಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾ

ಗುವುವು. ಅವ್ಯಕ್ತದ (ಅಸತ್) ಬಹುಭಾಗವು ಯಾವಾಗಲೂ ಯಾವ ಬದಲಾವಣೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಅದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು. ಇದನ್ನು ಏಕರೇಯೋಪನವತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ—ಅತ್ಯನು (ಅಸತ್ ಅಥವಾ ಪರಮಾತ್ಮನು) ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಈ ಅತ್ಯನು ಯಾರು? ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಯಾರ ಬಲದಿಂದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವವು? ಅತ್ಯವೆಂದರೆ ಶುದ್ಧ ಚೈತನ್ಯವು. ಅದರ ಹೆಸರೇ ಪ್ರಜ್ಞಾನವು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಚೇತನದಲ್ಲಿಯೂ ಆಗುವ ನಾನಾನ್ಯಾಪಾರಗಳು ಕೇವಲ ಆ ಶುದ್ಧಚೈತನ್ಯದ ಪ್ರೇರಣೆಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಈ ಬಾಹ್ಯವಸ್ತುಗಳೂ ಈ ಶುದ್ಧಚೈತನ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಗಿರುವುವು. ಎಂದರೆ ಈ ಚೈತನ್ಯವೇ ಸಪುತ್ರ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯವು ಮತ್ತು ಆಧಾರವು. ಈ ಚೈತನ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಈ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಮಾನ ವಸ್ತುವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವದಿದ್ದರೂ ಇದರ ಆಧಾರದಿಂದಲೇ ಇವೆದೇಕು. ಆ ಶುದ್ಧಚೈತನ್ಯ ಸ್ವರೂಪವೇ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಮೂಲ, ಎಲ್ಲಾ ವಿಶ್ವದ ಮೂಲ. ಅದರ ಸ್ವಯಂಸ್ಫೂರ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಈ ವ್ಯಕ್ತವಾದ ವಿಶ್ವದ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಡೆಯುವುವು. ಇದೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಮತ್ತೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ—

ಕೋಟಿಯಮಾತ್ಮೇತಿ ವಯಮುಸಾಸ್ಮಹೇ ಕತರಂ ಸ ಆತ್ಮಾ ಯೇನ ವಾ ಪಶ್ಯತಿ ಯೇನ ವಾ ಕ್ಷೋಣೀತಿ ಯೇನ ವಾ ಗಂಧಾನಾಚಿಭೃತೀ ಯೇನ ವಾ ವಾಚಂ ವ್ಯಾಕರೋತಿ ಯೇನ ವಾ ಸ್ವಾದು ಚಾಸ್ವಾದು ಚ ವಿಜಾನಾತಿ || ೧ || ಯದೀತದ್ವೈದಿಯಂ ಮನಶ್ಚೈತತ್ | ಸಂಜ್ಞಾನಮಾಜ್ಞಾನಂ ವಿಜ್ಞಾನಂ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಮೇಧಾ ದೃಷ್ಟಿರ್ಧರ್ಮಾರ್ಥಮನೀಷಾ ಜಾಂತಿಃ ಸ್ಮೃತಿಃ ಸಂಕಲ್ಪಃ ಕ್ರಮಶರಸುಃ ಕಾಮೋ ವತ ಇತಿ ಸರ್ವಾಕೈಃ ವೈಶಾನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಸ್ಯೇ ನಾಮಭೇದಯಾನಿ ಭವಂತಿ ||೨|| ಏತ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಇಂದ್ರ ಏತ ಪ್ರಜಾಪತಿರೀತೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಇಮಾನಿ ಚ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಾನಿ ಪ್ರಥಿನೀ ವಾಯುರಾಕಾಶ ಆಪೋ ಜ್ಯೋತೀತೇಂಷೀತ್ಯೇನಾನೀಮಾನಿ ಚ ಕ್ಷುವ್ರಮಿಶ್ರಾಣೀವ || ಬೀಜಾನೀತರಾಣಿ ಜೀವರಾಣಿ ಚಾಂದಜಾನಿ ಚ ಜಾರುಜಾನಿ ಚ ಸ್ತೇದಜಃನಿ ಚೋದ್ವಿಜ್ಞಾನಿ ಚಾತ್ಮಾ ಗಾವಃ ಪುರುಷಾ ಹಸ್ತಿನೋ ಯತ್ಕಿಂಚೇದಂ ಪ್ರಾಣೀಜಂಗಮಂ ಚ ಪತತ್ತಿ ಚ ಯಚ್ಚ ಸ್ಥಾವರಂ ಸರ್ವಂ ತಪ್ತಜ್ಞಾನೇತ್ರಂ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ಯೋ ಲೋಕಃ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಬ್ರಹ್ಮ || ೩ || ಸ ವಿತೇನ ಪ್ರಾಕ್ಷೇನಾತ್ಮನಾತ್ಮಲೋಕಾದುತ್ಕ್ರಮ್ಯಾಮುಷ್ಮಿನ್ ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ಸರ್ವಾನ್ಯಾಮಾನಾಪ್ರಾಪ್ತವ್ಯಂತಃ ಸಮಭವತ್ಸಮಭವತ್ | ಇತ್ಯೋಂ || ೪ ||

(ಐ. ಉ. ೩-೫-೧ ರಿಂದ ೪)

ಈ ಅತ್ಯನು ಯಾರು ಎಂದು ನಾವು ಉಪಾಸಿಸುವವು? ಯಾವನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪುರುಷನು ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡಲು ಸಮರ್ಥನೋ, ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳಲು ಸಮರ್ಥನೋ, ಗಂಧವನ್ನು ಅಭೃಂಶಿಸಲು ಸಮರ್ಥನೋ ಮಾತನಾಡಲು ಸಮರ್ಥನೋ, ಇದು ರುಚಿ, ಇದು ರುಚಿಯಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು ಸಮರ್ಥನೋ ಆ ಅತ್ಯನು ಯಾರು? ಈ ಹೃದಯ, ಈ ಮನಸ್ಸು ಈ ಚೇತನ. ಅಜ್ಞಾನ, ಜ್ಞಾನ, ಪ್ರಜ್ಞಾನ, ಬುದ್ಧಿ, ದೃಷ್ಟಿ, ದೃತಿ, ಮತಿ, ಇಚ್ಛೆ, ವ್ಯಗ್ರತಿ, ಸ್ಮೃತಿ, ಸಂಕಲ್ಪ, ನಿಶ್ಚಯ, ಪ್ರಾಣ, ಕಾಮ, ಆಶಾಂಕ್ಷೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಜ್ಞಾನದ ಎಂದರೆ ಶುದ್ಧಚೈತನ್ಯದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮೈ ಈ ಇಂದ್ರ, ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿ, ಈ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ, ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳೂ, ಪೃಥಿವಿ, ವಾಯು, ಆಕಾಶ, ಉದಕ, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಬೆಗುವ ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಯೋತಿಗಳು, (ನಕ್ಷತ್ರಗಳು) ಸಣ್ಣ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ವಸ್ತುಗಳು; ಎಲ್ಲಾ ಧಾನ್ಯಗಳು, ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಅಂಜಿ, ಹಾರುವ, ಸ್ತೇದಜ ಎಂಬ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಗಿಡ, ಬಳ್ಳಿಗಳು, ಅಕ್ಷರಗಳು, ಗೋವುಗಳು, ಪುರುಷರು, ಆನೆಗಳು, ಜೀವವುಳ್ಳ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಪಕ್ಷಿಗಳು, ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಮಾರಕ ವಸ್ತುಗಳು (ಚಲಿಸಲಾರದ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ), ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ

ಪ್ರವಚಕನು ಪ್ರಜ್ಞಾನವೇ ಆಗುವನು. ಪ್ರಜ್ಞೆಯೇ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ಕಣ್ಣು. ಇವೆಲ್ಲ ಪ್ರಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ವಿಶ್ವದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಪ್ರಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರಜ್ಞೆಯೇ ಈ ಲೋಕದ ಕಣ್ಣು, ಪ್ರಜ್ಞೆಯೇ ಜ್ಞಾನದ ಚೈತನ್ಯದ ನೆಲೆಯು. ಆಷ್ಟೇಕೆ? ಪ್ರಜ್ಞಾನವೇ ಬ್ರಹ್ಮವು. ಅವನು ಈ ಜ್ಞಾನಮಯ ಅತ್ಮನೊಂದಿಗೆ ಈ ಲೋಕದಿಂದ ಹೊರಟು ಆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಅವ್ಯಕ್ತವನ್ನು ಎಂದರೆ ಶಾಶ್ವತಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದನು (ಅನುಭವಿಸುವನು) ಎಂದು ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸತ್, ಪ್ರಜ್ಞಾನ ಬ್ರಹ್ಮ, ಪರಬ್ರಹ್ಮ, ಅತ್ಮಾ, ಪರಮಾತ್ಮಾ ಮೊದಲಾದುವುಗಳೆಲ್ಲ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪನೂ, ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಮಯನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುವು.

ನಾಸ್ತಿ(ದ್ರಜೋ ನೋ ವ್ಯೋನು ಪರೋ ಯತ್-ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ-ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸತ್, ಅಸತ್ ಎಂಬ ವ್ಯಕ್ತಾವ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪಗಳಿರಲಿಲ್ಲ; ಮತ್ತೇನಿದ್ದಿತು? ಎಂದರೆ ದೃಶ್ಯನಾನಲೋಕಗಳಾವುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ರಜಃ ಎಂದರೆ ಲೋಕವು (ನಿ. ೪-೧೯) ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ, ಇಲ್ಲಿ ರಜಃ ಎಂದು ಏಕವಚನಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಲೋಕಗಳ ಸಮುದಾಯ ಎಂಬ ಭಾವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನಾರ್ಥವಿರುವುದು. ಲೋಕಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು ಯಾವ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಪಾತಾಳದಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯ ವರೆಗಿನ ವಿಳು ಲೋಕಗಳು. ವ್ಯೋಮ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕವು ಪರಃ ಯತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರ ಸ್ವಾತ್ ಆದಂದನಾಚಿಗಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗಬೇಕು ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಿಂದನಾಚಿ ಯಾವ ಲೋಕವಿರುವುದೋ ಅದು ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು. ಅಥವಾ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಂತೆ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸತ್ಯಲೋಕದವರೆಗೆ ಇರುವ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳು. ಎಂದರೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರ್ಗಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಅಥವಾ ಸಪ್ತ ಅಧೋಲೋಕಗಳೂ ಸಪ್ತ ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಗಳೂ ಸೇರಿ ಆಗಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವೂ ಇವು ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಿಮಾವರಣಃ ಕುಹ ಕಸ್ಯ ಶರ್ಮನ್—ಇಲ್ಲಿ ಅವರಣಃ ಎಂದರೆ ಅವರಣವು. ಲೋಕಗಳನ್ನು ಅವರಿಸಿರುವ ಆಕಾಶದಿಪಂಚಭೂತಗಳೂ ಆಗ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ಪ್ರದೀಪಗಳಲ್ಲಿ ಬಂತು? ಪ್ರದೀಪ ಅಥವಾ ನೆಲೆಯಿಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ಆದರೆ ಮೇಲೆ ಜೀವಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಆಹಾರಾದಿ ಸುಖಸಾಧನಗಳೂ ಎಲ್ಲಿದ್ದವು? ಇವು ಯಾವುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ಅಂಘ್ರ ಕಿಮಾನೀದ್ಧ ಹನಂ ಗರ್ಭೀರಂ—ಇವು ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದಮೇಲೆ ಇನ್ನೆಂದಿತು? ಪ್ರವೇಶಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದುದೂ, ಅಗಾಧವಾದುದೂ ಆದ ನೀರು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ತುಂಬಿದ್ದಿತೇ? ಅವರಣರೂಪವಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ? ಹಾಗಾದರೆ ಉದಕವೆಂಬ ಅವರಣವೂ ಆಗ ಹೇಗೆ ಇದ್ದಿತು? ಕೆಲವು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ—ಆಪೋ ವಾ ಇದಮಗ್ರೀ ಸಲಿಲಮಾನೀತಾ (ಶ್ವೆ. ಸಂ. ೭-೧-೫-೧) ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ನೀರೇ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಅವರಿಸಿದ್ದಿತು. ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಲ್ಲವೇ? ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸಮವ್ರವನ್ನೂ ಅವರಿಸಿದ್ದ ಉದಕವೂ ಆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಆಪೋ ವಾ ಇದಮಗ್ರೀ ಸಲಿಲಮಾನೀತಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಏನು ಅರ್ಥವು? ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ನೀರೇ ಇದ್ದಿತೇ? ಹಾಗಾದರೆ ಆ ನೀರೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಇದು ಸಮಂಜಸವೇ ಆಗಿದೆ. ಆಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಈ ಶಬ್ದವು ಅಶ್ವೈ—ವ್ಯಾಪೌ ವ್ಯಾಪಿಸು, ಅವರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವೆಂದೂ ಸಮಂಜಸವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಆಪೋ ವಾ ಇದಗಂ ಸರ್ವಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು

ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಅಥವಾ ಆವೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಉದಕವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಆ ಉದಕವು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲು ಎಂದರೆ ಪ್ರಲಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅಸೌ ಎಂಬ ಅನ್ಯತ್ವಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಅನಂತರ ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇತರ ಪ್ರಪಂಚಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲು ಈ ಉದಕದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗ ಇದು ಎಲ್ಲೆಡೆ ಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಈ ಉದಕದಿಂದ ಮುಂದಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಮುಂದುವರಿಯಿತೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ನ ಮೃತ್ಯುರಾಸೀದಮೃತಂ ನ ತರ್ಹಿ ನ ರಾತ್ರಾ ಅದ್ವೈ ಆಸೀತ್ಪ್ರಕೇತಃ |
ಆನೀದವಾತಂ ಸ್ವಧಯಾ ತದೇಕಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧ್ಯಾನೈವ ಪರಃ ಕಿಂ ಚನಾಸ || ೨ ||

ಕಾಮಃ ತತ್ ಅಗ್ನೇ ಸಂ ಅವರ್ತತ ಅಧಿ—ಪ್ರಪಂಚ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಆಶೆಕ್ಷೆಯು ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಏಕಶ್ಚಾಯಿತು ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಮನಸೇ ರೇತಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯತ್ ಆಸೀತ್—ಇಲ್ಲಿ ಮನಸಃ ರೇತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, ಆಶೆಕ್ಷೆಯು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಅದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯು ಮೊದಲು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೊಳೆಯುವುದು ಎಂದರೆ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಗಿಡವು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಬೀಜವು ಹೇಗೆ ಅವಶ್ಯಕವೋ ಅದರಂತೆ ಕಾರ್ಯವು ನೆರವೇರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಅಥವಾ ಬೀಜವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಅದಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕಾಗಿಯವನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಮೊದಲು ಅವನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿತು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣವು. ಆದರೆ ಆ ಇಚ್ಛೆಯು ಏತಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಯಿತು ? ಎಂದರೆ ಪ್ರಥಮಃ ಯತ್ ಆಸೀತ್—ಪೂರ್ವಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಅದರಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತಾವು ಮಾಡಿದ ಪಾಪಪುಣ್ಯಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಅವುಗಳ ಫಲಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚೇಷವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಲಾಗದೆ ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಜಗತ್ಸಂಹಾರವಾದುದರಿಂದ ಆ ಕರ್ಮಫಲಗಳು ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಯಬೇಕಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಲಿ ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಆಶೆಕ್ಷೆಯು ಪರಮಾತ್ಮನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಯಿತು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು—ಸೋತ್ರವಾಯುತ | ಬಹುಶ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ | ಸ ತಪೋಽತಶ್ಯತ | ಸ ತಪಶ್ಚ ಪ್ರಾತ್ರಾ | ಇದಗಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ | ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ | ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು (ಶ್ಲೋ. ಆ. ೮-೬) ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ಸತೇ ಬಂಧುಂ ಅಸತಿ ನಿಃ ಅವಿಂದನ್ ಹೃದಿ ಪ್ರತೀತ್ಯ ಕವಯಃ ಮನೀಷಾ—ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕರ್ಮಸಮೂಹವೇ ಈಗ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ ? ಅದು ಹೇಗೆ ? ಎಂದರೆ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ವಿಷಯವು ತಿಳಿದಬಿಡುಗೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಅತೀಶಾನಾತವರ್ತಮಾನಶಾಲಂಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲ ಯೋಗಿಗಳು, ಮುಷಿಗಳು ನಿದ್ರಾಲಾದವರು ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನವೂಪಕವಾಗಿಯೂ, ವಿಮರ್ಶೆಯಿಂದಲೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಅರಿತುಕೊಂಡರು. ಆ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವೇನು ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ಪ್ರಪಂಚ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಅವುಗಳ ಪಾಪಪುಣ್ಯಾದಿವಾದ ಕರ್ಮಗಳೂ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪವಾದ ಅಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ (ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ) ಬೀಜಭೂತವಾಗಿ (ಕಾರಣ

ರೂಪವಾಗಿ) ಆತಗಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ತಮ್ಮ ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು. ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವಾದ ಆಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚಗಳಿಗೆ ಬೀಜಭೂತವಾದ ಕಾರಣವು ಲೀನವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪದಿಂದಲೂ ಆಸತ್ತಿಗೂ ಒಂದುವಿಧ ಬಂಧಕವು ಇದ್ದಂತಾಯಿತು. ಎಂದರೆ ಆಸತ್ತಿನಿಂದಲೇ ಸತ್ ಆವಿರ್ಭಾವವಾಗುವುದರಿಂದ ಇವೆರಡಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಸತಃ ಬಂಧುಃ ಆಸತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ತಿರತ್ತಿನೋ ವಿಶತೋ ರತ್ತಿರೇಷಾವುಧಃ ಸಿದ್ಧಾಃ ೩ ದುಪರಿ ಸಿದ್ಧಾಸೀತಿ |
ರೇತೋಧಾ ಆಸನ್ಮಹಿಮಾನ ಆಸನ್ಮಧಾ ಅವಸ್ತಾತ್ರಯಂತಿಃ ಪರಸ್ತಾತ್ ||

ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಗಳ ನಿರ್ವಹಣಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮವು ಕಾರ್ಯೋನ್ಮುಖವಾದಾಗ ಆ ಕಾರ್ಯಾರಂಭವು ಸೂರ್ಯರಾಶಿಯಂತೆ ಮಿಂಚಿನ ವೇಗದಲ್ಲಿ ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಕೆಳಕ್ಕೂ, ಮೇಲಕ್ಕೂ ಎಲ್ಲೆಡೆಯೂ (ಸರ್ವತ್ರ) ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿತು. ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಾರಂಭವು ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುದ್ದೀಗದಂತೆ ವಿಕಾಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಆಸತ್ತಿನಿಂದಲೂ ನಡೆಯಬಹುದು. ಈ ರೀತಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳಾದುವು. ಮೊದಲನೆಯ ವಿಭಾಗವೆಂದರೆ ಜನನವಿರುವವು ಮತ್ತು ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಬಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಭಾಗ; ಈ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಭೋಕ್ತೃವಾದ, ಚೈತನ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವು, (ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳೂ, ದೇವತೆಗಳೂ ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರಿರುವರು) ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳಾದ ಮೊದಲಾದವುಗಳೂ ಪ್ರಪಂಚದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳೂ ನಿತ್ಯವು ಎಂದರೆ ಭೋಕ್ತೃವಿಗಿಂತ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವು ಕೇಳಾದುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯು ರೂಪಗೊಂಡ ವಿವರವೂ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸೃಷ್ಟಿ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಭೋಕ್ತೃ, ಭೋಗ್ಯವೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವೆಂದೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಭೋಕ್ತೃವು ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಿರತ್ತಿನಃ ವಿತತಃ ರತ್ತಿಃ ವಿಷಾವ ಅಧಃ ಸ್ತೀತ್ ಆಸೀತ್ ಉಪರಿ ಸ್ತೀತ್ ಆಸೀತ್—ಸೃಷ್ಟಿಯು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ಬರುವಾಗ ಹೇಗೆ ಆಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಆವೇಕ್ಷೆಯುಂಟಾದ ಕೂಡಲೇ ಅದು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ಇಳಿಯಿತು. ಆ ಕಾರ್ಯರೂಪವು ಬಹುಬೇಗನೆ ಎಂದರೂ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಹೊರಟ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯು ಬಹು ಬೇಗನೆ ಸುತ್ತುಲೂ ಹರಡುವಂತೆ ವಿಕಾಶದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗೆ ಮೇಲೆ, ಮಧ್ಯಭಾಗ, ಸುತ್ತಲಿರುವ ಪ್ರದೇಶ ಎಲ್ಲೆಡೆಯೂ ಹರಡಿತು. ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವು ನಿಧಾನವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆದನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಬೇಗನೆ ನಡೆಯಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ರೇತೋಧಾಃ ಆಸನ್ ಮಹಿಮಾನಃ ಆಸನ್ ಸ್ವಧಾ ಅವಸ್ತಾತ್ ಪ್ರಯಂತಿಃ ಪರಸ್ತಾತ್—ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ರೇತೋಧಾಃ ಎಂಬಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರೇತಸೋ ಬೀಜಭೂತಸ್ಯ ಕರ್ಮಣೋ ವಿಧಾತಾರಃ ಕರ್ತಾರೋ ಭೋಕ್ತಾರೃತ್ವ ಜೀವಾಃ ಎಂದರೆ ರೇತಃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೀಜವೆಂದರ್ಥವಾದುದಿ, ಬೀಜರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವು ಎಂದರ್ಥ.

ಇಂತಹ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಫಲಗಳನ್ನು ಉಪಭೋಗಿಸುವ ಜೀವಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಜೀವಿಗಳು ಎಂದರೆ ಜೀವನಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ದೇವತೆಗಳು, ಇವೆಲ್ಲರೂ ಎಂಬರ್ಥವು. ಮಹಿಮಾನಾಶ ಎಂದರೆ ಮಹಾಂತೋಷ ವಿಯದಾವಯೋ ಭೋಗ್ಯಾಃ ಅತಿ ದೊಡ್ಡ ವಸ್ತುಗಳಾದ ವಿಯದಾದಿಗಳು (ಆಕಾಶದಿ ಪಂಚಭೂತಗಳೂ), ಅವುಗಳ ಪಂಚಾಮದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭೋಗ್ಯ ವಸ್ತುಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ವಧಾ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು. ತಿನ್ನಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವಾಯಿತು. ಸ್ವಧಾ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಅನುಭವಿಸುವ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವು ಪ್ರಯತಿಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಯತಿತಾ ಭೋಕ್ತಾ ಪ್ರಯತ್ನಕರವನನು. ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ತನ್ನ ಆಹಾರವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು ಎಂದರೆ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ಭೋಕ್ತೃವು ಎಂದರ್ಥವು. ಇನ್ನು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಮಾಡೋಣ. ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಒಂದನೆಯದು— ರೇತೋಧಾ ಆಸನ್ ಮಹಿಮಾನ ಆಸನ್ | ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲಟ್ಟಿ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳಾದವು. ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ಫಲಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ಕರ್ತೃವು ಅಥವಾ ಭೋಕ್ತೃವು ಒಂದನೆಯದು, ಭೋಕ್ತೃವು ಅನುಭವಿಸಬೇಕಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಎರಡನೆಯದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಹೆಚ್ಚು ಯಾವುದು ಕಡಿಮೆ ಎಂದರೆ ಸ್ವಧಾ ಅನಪ್ನಾ ಪ್ರಯತಿಃ ಪರಪ್ನಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಭೋಕ್ತೃವಿಗೇ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಇರುವುದು. ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವಿಗೆ ಪ್ರಾ ಮುಖ್ಯತೆಇಲ್ಲ. ಅದು ಭೋಕ್ತೃವಿಗಿಂತ ನಿಕೃಷ್ಟವು. ಆದರೆ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳು ಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ದೊಡ್ಡದ್ದಾಗಿರಬಹುದು ಭೋಕ್ತೃವು ಬಹಳ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿರಬಹುದು. ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳು ಎಂದರೆ, ಪ್ರಪಂಚಾದಿಗಳು ಅತಿ ದೊಡ್ಡವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭೋಗವನ್ನನುಭವಿಸುವ ಭೋಕ್ತೃವು (ಮನುಷ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ) ಬಹಳ ಅಲ್ಪ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವ ನಾಗಿರುವನು. ಆದರೆ ಭೋಕ್ತೃವಿಗೇ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವು ಹೆಚ್ಚು. ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವು ಕಡಿಮೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಮೇಶ್ವರನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ

ಅತ್ಮನ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ | ಆಕಾಶದ್ವಾಯುಃ | ವಾಯೋರಗ್ನಿಃ | ಅಗ್ನೀರಾಪಃ | ಅದ್ವೈಃ ಸೃಥಿವೀ |
 ಸೃಥಿವಾಃ ಓಷಧಯಃ | ಓಷಧಿಭ್ಯೋಽನ್ನಂ | ಅನ್ನಾತ್ಪುರುಷಃ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೨-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ಮುಂದುವರಿಯಿತೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಅಥವಾ ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪದಿಂದಿದ್ದ (ಅಸತ್) ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಮೊದಲು ಆಕಾಶವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆ ಆಕಾಶದಿಂದ ವಾಯುವು, ವಾಯುವಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು, ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಉದಕವೂ, ಉದಕದಿಂದ ಸೃಥಿವಿಯೂ, ಸೃಥಿವಿಯಿಂದ ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳೂ, ಅವುಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯಕ್ತರಾದ ಆಹಾರವೂ, ಆ ಆಹಾರದಿಂದ ವುರುಷ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವಾಗ ಮೊದಲು ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಭೋಕ್ತೃವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಭೋಕ್ತೃವು ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೇ ಅವನಿಗೆ ಆಹಾರಾದಿಗಳು ಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಅವುಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ಭೋಕ್ತೃವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಮೊದಲು ಸೃಷ್ಟಿಯಾದಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲಟ್ಟಿ ಭೋಕ್ತೃವಿಗೇ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಅತ್ಯನಿಂದ ಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳೂ ಅನಂತರ ಆ ಜಗತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪುವವಸ್ತುಗಳೂ, ಅನಂತರ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೆಂದು ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ—

ದೇವಾನಾಂ ಪೂರ್ವೋ ಯುಗೇಽಸತಃ ಸದಜಾಯತ |

ದೇವಾನಾಂ ಯುಗೇಽಪ್ಯಥಮೇಽಸತಃ ಸದಜಾಯತ |

ತದಾಶಾ ಅನ್ಯಜಾಯಂತ ತಮಶ್ಚಾನಪದಸ್ವರಿ || (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨೨-೨, ೩)

ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವಾಗ ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಸತ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಕ್ತದಿಂದ ಸತ್ ಎಂಬ ವ್ಯಕ್ತರೂಪವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳ ಅವಿರ್ಭಾವವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ದಿಕ್ಕು ಮೊದಲಾದವುಗಳೂ ಅನಂತರ ವ್ಯಕ್ತಾದಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುವು ಇದಲ್ಲದೆ—

ಯಾ ಓಷಧೀಃ ಪೂರ್ವಾ ಜಾತಾ ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತ್ರಿಯುಗಂ ಪುರಾ || [ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೭-೧]

ಒಪ್ಪುವವಸ್ತುಗಳೂ ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಮೂರು ಯುಗಗಳಕಾಲ ಮೊದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುವು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಭೋಕ್ತೃವಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು? ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಹೇಳಬಲ್ಲವನಾರು? ಈಗ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ವಿಧವಿಧವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಹು ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಯಾರಿಂದ ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಯಿತು? ಸೃಷ್ಟಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ವಯದಾದಿಪಂಚಭೂತಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಸೃಷ್ಟಿ ಭಾಗವು ಮುಂದುವರಿದ ಮೇಲೆ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೂ ಇದನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯು ಹೀಗಿರುವಾಗ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯು ಯಾರಿಂದ, ಹೇಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲ ಪುರುಷನಾರು?

ಹಿಂದೆ ಭೋಕ್ತೃ ಭೋಗ್ಯ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯವಾದ ಎರಡು ವಿಧ ಸೃಷ್ಟಿಗಳು ಉಂಟಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾಯಿತಷ್ಟೆ. ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಬಹಳ ದುಸ್ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತೆನ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತೆನ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿರೂಪದಿಂದ ಋಷಿಯು ವರ್ಣಿಸಿರುವನು.

ಕಃ ಅದ್ಯಾ ವೇದ ಕಃ ಇಹ ಪ್ರ ನೋಚತ್—ಈ ಸೃಷ್ಟಿ ಕ್ರಮವನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವವನು ಯಾರು ಅಥವಾ ತಿಳಿದು ಇದು ಹೀಗೆಯೇ ನಡೆಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಪುರುಷನು ತಾನೇ ಯಾರು? ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ನಿಶ್ಚಯಜ್ಞಾನವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕುತಃ ಆಜಾತಾ ಕುತಃ ಇಯಂ ವಿಸೃಷ್ಟಿಃ—ಈಗ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಭೂತಭೌತಿಕ ಭೋಕ್ತೃ ಭೋಗ್ಯ ವಸ್ತುಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಯಾವ ಪದಾರ್ಥದಿಂದ ಉಂಟಾಯಿತು? ಎಂದರೆ ಇದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಇದಕ್ಕೆ ದೇವಕಾದ ಮೂಲವಸ್ತುವು ಯಾವುದು? ಇದನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಕರ್ತೃವು (ಪುರುಷನು) ಯಾರು? ಇದು ಯಾವುದೂ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದು.

ಅವಾಕ್ ದೇವಾಃ ಅಸ್ಯ ವಿವರ್ಜನೇನ—ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿಷಯವು ನಮ್ಮಂತಹ ಪುರುಷರಿಗೆ ತಿಳಿಯದಿರಬಹುದು. ಆದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಇತರರಿಗೆ ಎಂದರೆ ನಮಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯದೇ? ಎಂದರೆ,

ಸೃಷ್ಟಿಯು ಉಪಕ್ರಮವಾದಾಗ ದೇವತೆಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಧಾತು ಸೃಷ್ಟಿಯು ಎಂದರೆ ವಿಷಯದ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯು ನಡೆದಮೇಲೆ ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಕಾಲಕ್ರಮತಃ ಮೊದಲೇ ನಡೆದು ಹೋಗಿದ್ದ ಸೃಷ್ಟಿ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಮೇಲೆ ಜನಿಸಿದ ದೇವತೆಗಳು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಬಲ್ಲರು? ಅವರೂ ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಆ ಥ : ವೇದ ಯತಃ ಆಬಭೂವ—ವಸ್ತು ಸ್ಥಿತಿಯು , ಹೀಗಿರುವಾಗ ಈ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯು ಯಾರಿಂದ ಹೇಗೆ ಆಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಾನೇ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು! ಯಾರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲಸಾಧ್ಯವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಮಂ ವಿಸೃಷ್ಟಿಯುರ್ತ ಆ ಬಭೂವ ಯದಿ ವಾ ದಧೇ ಯದಿ ವಾ ನ ||
ಯೋ ಅಸಾಧ್ಯಕ್ಷೇ ಪರಮೋ ವ್ಯೋಮನೋ ಅಂಗ ವೇದ ಯದಿ ವಾ
ನ ವೇದ || ೭ ||

ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ನದೀ ಕರ್ವತಸಮುದ್ರಾದಿ ನಾನಾರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಉಂಟಾಯಿತೋ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಅವನು ಇದನ್ನು ಧರಿಸದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಯಾರೂ ಇದನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸಲಾರರು. ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಈಶ್ವರನಾದ ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ಆಕಾಶದಂತೆ ನಿರ್ಮಲವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನೋ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ ಇದನ್ನು ನಿರ್ಜಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಅವನೂ ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ಮತ್ತಾರೂ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು? ಯಾರೂ ತಿಳಿಯಲಾರರು.

ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಸೃಷ್ಟಿವಿಧಾನವನ್ನು ದೇವತೆಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಯಾರೂ ಅರಿಯರೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇಮಂ ವಿಸೃಷ್ಟಿಃ ಯತಃ ಆಬಭೂವ ಯದಿ ವಾ ದಧೇ ಯದಿ ವಾ ನ—ಗಿರನದೀಸಮುದ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ವಿಚಿತ್ರ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಉಪಾಧಾನ ಕಾರಣವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ವುಂಟಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಸತ್, ಅದರಿಂದ ಈ ಜಗದಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಸತ್ ಅಥವಾ ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪದಿಂದಿರುವನವನು ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತೂ ಅವನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ರೀತಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ ಅದನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುವಾರಾ? ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳುವರು. ಕೆಲವರು—ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉತ್ತತ್ತಿನಾಶಗಳೊಂದೂ ಇಲ್ಲ. ಇದು ಹಿಂದೆಯೂ ಹೀಗೇ ಇದ್ದಿತು, ಮುಂದೆಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇರುವುದು ಎಂದು ಧ್ರಾಂತವಶರಾದ ಅನೇಕರು ಹೇಳುವರು. ಎಕೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನು ಇರುವಂತೆಂದು ಬಲ್ಲವರಾರಾ? ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಯಾರೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲಿಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತತ್ತಿನಾಶಗಳೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಅವರ ವಾದವು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು—ಈ ಜಗತ್ತಿನ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪರಮಾಣುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿವೆ ಎಂದು. ಈ ಪರಮಾಣುಗಳೆಲ್ಲವೂ ತಮ್ಮ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ನಾನಾವಿಧವಸ್ತುಗಳಾಗಿಯೂ ಜಗತ್ತಾಗಿಯೂ ಪರಿ

ಣಮಿಸುವುದು. ಇದನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲು ಒಬ್ಬ ಕರ್ತೃವಿನ (ಪರಮಾತ್ಮನ) ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಏನೂ ತಿಳಿಯದ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಮೂಢರು—ಜಗತ್ತು ಜಡಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಇದನ್ನು ಯಾರೂ ನಿರ್ಮಿಸಲಿಲ್ಲ. ಇದು ತಾನಾಗಿಯೇ ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು—ಅಸದ್ಭೂತದಿಂದಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಜಗತ್ತೇನೋ ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತು, ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳೋಣ ಆದರೆ ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುವವನು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಎಕಾಗಬೇಕು ? ತಟಸ್ಥನಾದ ಬೇರೊಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಈ ಜಗದ್ಧಾರಣಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವನು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಭ್ರಾಂತಿವಶದಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು.

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೋ ಅವನೇ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುವನು, ಅಥವಾ ಅವನು ಧರಿಸದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯಾರು ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಲ್ಲ. ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವುದು ಮಾತ್ರವೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ಕಾರ್ಯವಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುವವನೂ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆಗಿರುವನು. ಈ ವಿಷಯಲ್ಲಿ—ತತ್ಸಂಷ್ಟ್ವಾಪ್ತಃ | ತದೇವಾನು ಪ್ರಾಧಿವಶತ್ ಎಂಬ ಪ್ರತಿವಾಕ್ಯವು ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುವನೆಂದು ನಾನಾಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುವವನೊಬ್ಬನಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅವನು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಿರುವನಲ್ಲ.

ಪರಮಾತ್ಮನು ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದಿದ್ದಾಗ ಜಗದಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತದ್ದಿರುವನು. ವ್ಯಕ್ತರೂಪದಿಂದ ತಾನೇ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಪಂಚಮಿಸಿ ಜಗದಾದಿಗಳಾಗಿ ಇರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಜಗದಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳೆರಡೂ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆಗಿರುವನು. ಭೋಕ್ತೃವೂ, ಭೋಗಸಾಧನವೂ ಇವನೇ. ಇವನೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕರ್ತೃವು. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವವನು, ಅದನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುವವನೂ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಲಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ. ಇದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಾಂತರದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಯಃ ಅಸ್ಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷಃ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ ಸಃ ಅಂಗ ವೇದ ಯದಿ ವಾ ನ ವೇದ—ಇಲ್ಲಿ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ ಉತ್ಪತ್ತಿವಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ಆಕಾಶವನ್ನಿರ್ಮಲೇ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶೇ—ಆಕಾಶದಂತೆ ನಿರ್ಮಲವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವನು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಭಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು—ಸ ಭಗವಃ ಕ್ಷುನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇತಿ—ಸ್ಯೇ ಮಹಿಮ್ನಿ (ಭಾ. ಉ. ೭-೨೪-೧) ಸನತ್ಕುಮಾರನಾರದಸಂವಾದದಲ್ಲಿ ನಾರದನು ಸನತ್ಕುಮಾರನನ್ನು—ಎಲೈ, ಪೂಜನೇ, ಆ ಭಗವಂತನು (ಪರಮಾತ್ಮನು) ಎಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವನು ಎಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಆಶ್ರಯವು ಯಾವುದು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲು, ಅದಕ್ಕೆ ಸನತ್ಕುಮಾರನು—ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿಯೇ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನು. ಅವನಿಗೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಆಶ್ರಯವಾಗಲೀ ಆಧಾರವಾಗಲೀ ಬೇಕಿಲ್ಲ. ಅವನೇ ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಧಾರವು, ಅವನಿಂದಲೇ ಸರ್ವವೂ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದು, ಅವನು ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿಯೇ, ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವನು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಅಥವಾ ಅವತೇಸ್ತರ್ಪಣಾರ್ಥಾತ್—ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಅವತಿ ಧಾ ತು ವಿ ನಿಂದ ವ್ಯೋಮನ್ ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯವನ್ನಾಗುವುದೆಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತೃಪ್ತನು, ಪೂರ್ಣವಾಗುವನು, ನಿರಂತರವಾದಸ್ವರೂಪದ್ದಿ

ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಅವತಿಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ವಿಶೇಷೇಣ ಗತೇ ವ್ಯಾನ್ತೇ | ದೇಶಕಾಲವಸ್ತುಭಿರಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಎಂದರೆ ದೇಶಕಾಲವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಎಡಬಿಡದೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನೂ ಅವುಗಳಿಂದ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನನೂ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಅವತಿಜ್ಞಾನಾರ್ಥಃ | ವೈಯೋಮನಿ ವಿಶೇಷೇಣ ಜ್ಞಾತರಿ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನಾತ್ಮನಿ | ಅವತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನಾತ್ಮನು ಅಥವಾ ಸರ್ವಜ್ಞನು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಧವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ತಾನೇತಾನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವನೂ ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಈಶ್ವರನೂ ಆದ ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಿರುವನೋ ಅವನು ಮಾತ್ರ ಈ ಸೃಷ್ಟಿವಿಷಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಬಲ್ಲನು. ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಬೇರೊಬ್ಬರಿಲ್ಲ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಅವನೂ ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರದವನಾಗಿದ್ದರೆ ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲವುರುಷನಾರು ? ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ರೀತಿ ಶ್ರೀ ಯಾಸ್ಕಮಹರ್ಷಿ ವಿರಚಿತ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಮೂವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ನಿರುಕ್ತೇ ಉತ್ತರಪಟ್ಟೀ ಚತುರ್ವಿಂಶೋಧ್ಯಾಯಃ
ಇತಿ ನೈರುಕ್ತ ಉತ್ತರಾರ್ಥಃ ಸಮಾಪ್ತಃ
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಯಾಸ್ಕಮಹರ್ಷಿ ವಿರಚಿತವಾದ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ
ಉತ್ತರಪಟ್ಟಿವೆಂಬ ಉತ್ತರಾರ್ಥವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

|| ಶ್ರೀರಸ್ತು ||

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ
ಕನ್ನಡ ಭವನ, ಜಿ.ಪಿ. ರಸ್ತೆ, ಬೆಂಗಳೂರು.